بەرگێ ئێكێ
2022

Zakho Centre for Kurdish Studies

فۆلكلۆرێ كوردی

ئەدەب، زمان، مێژوو، جڤاك و كەلەپوور

الفلكلور الكُردي

الأدب، اللغة، التاريخ، المجتمع والتراث

كۆمەكا ڤەكۆلەران
مجموعة باحثين

Zakho Centre for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

فۆلکلۆرێ کوردی

ئەدەب، زمان، مێژوو، جڤاك و کەلەپوور

کۆمەکا ڤەکۆلەران

بەرگێ ئێکێ

٢٠٢٢

سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینین کوردی

پەرتووک	**فۆلکلۆری کوردی** ئەدەب، زمان، مێژوو، جڤاک و کەلەپوور **الفلكلور الكردي** الأدب، اللغة، التاريخ، المجتمع والتراث **Kurdish Folklore** Literature,Language, History, Sociology and Heritage
ژنڤیسینا	کۆمەکا ڤەکۆلەران
بەرگ	بەرگێ ئێکێ ٢٠٢٢
دیزاین و بەرگ	وارهێل عەبدولباقی رمزيه خليل احمد شرين غريب صالح هیلان تەوفیق ئیسماعیل ساره فياض طيب ئيمان عبد محجوب فاطمه خالد عزيز
رێکخەر	پالە عیسا
ISBN	978-9922-9167-8-1
ژمارا سپاردنێ	D- \ ٢٠١٦ \ ٢٢

©
مافێ چاپێ یێ پاراستیە بۆ
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

zcks@uoz.edu.krd +964 (0) 751 536 1550
Iraq-Kurdistan Region, Zakho- Univesity of Zakho

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

فۆلكلۆری كوردی

ئەدەب، زمان، مێژوو، جڤاك و كەلەپوور

سەردار ئەحمەد حەسەن
هیمداد حوسێن بەكر
حسین عثمان عبدالرحمن
سەید ئەحمەد پارسا
دڵشاد عەلی
محەمەد دلێر ئەمین محەمەد
عبدالسلام نجم الدین عبدالله
دەریا جەمال حەوێز
لوقمان ڕەئوف
سانیا جبار عبوزید
دلبرین عبدالله علی
فرهاد عزیز حسن
صافیه محەمەد ئەحمەد
سامان عزالدین سعدون
محەمەد یەعقووبی
هێمن عومەر ئەحمەد
هەڵمەت بایز ڕەسوول
سەید مەهدی حسەینی
سالار عوسمان
پەیمان محەمەد عومەر
ئاسۆ عومەر مستەفا
شڤان قاسم حەسەن
ژیروان سەعید حاجی
مەسعوود بینەندە
بەیان كەریمی
مزەفەر مستەفا ئیسماعیل
یەدوڵلا پەشابادی
سروشت جوهر حوێز
شیلان یونس محمد
حەبیب ئەڵلای سەلیمی
شڤان جەرجیس عەبدولرەحمان

بەدرەدین عەبدولكەریم قادر
واریان دلشاد صالح
هلبین محمد حسین
سۆران عەبدولرەحمان حەمەد
كاروان صالح وەیسی
ژیمان صبری مسیحە
هاشم ئەمین خدر
حسێن موحەمەدزادە
مردان رفعت ابوزید
شمال خمو خضر
شاخەوان باوەدین كریم
وحید نعمت رمضان
نێچیروان جاسم ولی
ڕێباز محمد امین
سیروان عەبدوڵلا ئەحمەد
ئارش مێهرەبان
كۆڤان ڕێسان حەسەن
ئیسماعیل ئیبراهیم محەمەدصالح
فازیل شەوڕۆ
ئەفشین غولامی
نەسیم غولامی
پەروین ئەیوبی
ڕەبیع ئیسماعیل خالد
بفرین رشید حسین
ئەنوەر ڕەوشەن
فارس تاهر محو
جەمیل محەمەد شێلازی
بخشان صابر حمد
احمد بهاء عبد الرزاق
نضیرة بن زاید

پێشكێشكرن

حسین عثمان عبدالرحمن | عبدالسلام نجم الدین عبدالله

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

پشتی هەلبژارتنا ڤەکۆلینان ژلایێ لیژنەیا زانستیڤە، لیژنەیا ژێرێ ب کارێ سەرپەرشتی و ئامادەکرنا ڤەکۆلینان ژ پێخەمەت دیزاینکرن و بەلاڤکرنێ ڕابوو. لیژنە ژ ئەڤان بەڕێزان پێکهاتییە:

١. پ. د. هوگر طاهر توفیق

٢. پ. د. حسین عثمان عبدالرحمن

٣. پ. هـ. د. عبدالسلام نجم الدین عبدالله

٤. پ. هـ. د. نزار ئەیوب حەسەن

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ئەڤ پەرتووکە (فۆلکلۆرێ کوردی -ئەدەب، زمان، مێژوو، جڤاك و کەلەپوور) کۆمەکا ڤەکۆلینان ب خوەڤە دگریت، کو بۆ شەشەمین کۆنفرانسێ ناڤدەولەتییێ سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی یا سەر ب فەکۆلتییا زانستێن مرۆڤایەتی ل زانکۆیا زاخۆ، ل ڕۆژێن ١١ و ١٢ی گولانا ٢٠٢٢ێ هاتینەپێشکێشکرن. ڤەکۆلینێن گەهشتینە کۆنفرانسی ژ لایێ لیژنەیا زانستیڤە هاتینە هەلسەنگاندن و ڤەکۆلینێن هەژی بۆ بەلاڤکرنێ هاتینە دەستنیشانکرن. لیژنەیا زانستییا کۆنفرانسی ژ ئەڤان بەڕێزێن ل خوارێ پێکدهێت:

پ. د. هوگر طاهر توفیق	زانکۆیا زاخۆ	سەرۆکێ کۆنفرانسی
پ. د. حسین عثمان عبدالرحمن	زانکۆیا زاخۆ	ئەندام
پ. هـ. د. عبد السلام نجم الدین عبدالله	زانکۆیا زاخۆ	ئەندام
پ. هـ. د. دیار عبدالکریم سعید	زانکۆیا زاخۆ	ئەندام
پ. هـ. د. نوزت احمد عثمان	زانکۆیا زاخۆ	ئەندام
پ. هـ. د. سلوی فریق صالح	زانکۆیا زاخۆ	ئەندام
پ. د. نزار سلمان طاهر	زانکۆیا زاخۆ	ئەندام
پ. هـ. د. نزار أیوب حسن	زانکۆیا زاخۆ	ئەندام
پ. هـ. د. محمد عبد القادر حسین	زانکۆیا زاخۆ	ئەندام
پ. هـ. د. فاخر حسن یوسف	زانکۆیا زاخۆ	ئەندام
د. پیمان محمد عمر	زانکۆیا زاخۆ	ئەندام
د. شیلان یونس محمد	زانکۆیا زاخۆ	ئەندام
د. کامران ابراهیم خلیل	زانکۆیا زاخۆ	ئەندام
د. شڤان قاسم حسن	زانکۆیا زاخۆ	ئەندام
د. سانیا جبار عبو زید	زانکۆیا زاخۆ	ئەندام
د. ژیروان سعید حاجی	زانکۆیا زاخۆ	ئەندام
م. کاوان اسماعیل	زانکۆیا زاخۆ	ئەندام
م. خورشید محمد رشید	زانکۆیا زاخۆ	ئەندام
م. جمعه محمد قادر	زانکۆیا زاخۆ	ئەندام

Doç. Dr. Mustafa Öztürk	Mardin Artuklu University	Üye
Doç. Dr. Mustafa Aslan	Mardin Artuklu University	Üye
Doç. Dr. Canser Kardaş	University of Muş Alparslan	Üye
Doç. Dr. Ayhan Tek	University of Muş Alparslan	Üye
Doç. Dr. Necat Keskin	Mardin Artuklu University	Üye
Dr. Öğr. Üyesi. M. Emin Purçak	University of Muş Alparslan	Üye
Dr. Khanna Omerkhali	Freie Universität Berlin	Üye
Dr. Yaşar Kaplan	University of Hakkari	Üye
Dr. Kenan Subaşı	Mardin Artuklu University	Üye
Dr. Şeyhmus Kurt	Mardin Artuklu University	Üye
Dr. İbrahim Tarduş	Mardin Artuklu University	Üye
Dr. Hikmettin Attı	Weqfa Mezopotamyayê	Üye
Dr. Mikail Bülbül	Weqfa Mezopotamyayê	Üye
Dr. Tekin Çiftçi	Mêrdîn	Üye

ناڤەرۆک

پێشکێشکرن	پ. د. حسين عثمان عبدالرحمن پ. هـ. د. عبدالسلام نجم الدين عبدالله	١٣
شرۆڤەکرنا چیرۆکا فۆلکلۆرییا (کێزا تەڕا جان) ل دویف چاپۆکیێن هزرا (مەتیۆ لیپمەن)ی	پ. د. حسين عثمان عبدالرحمن پ. هـ. د. عبدالسلام نجم الدين عبدالله	١٩
پراکتیزەکرنا ئەرکێن تیۆرییا "ڤلادیمێر پرۆپ"ی ل سەر چیرۆکا (پاشایێ خونخور)یا فۆلکلۆری	م. هـ. مردان رفعت ابوزيد	٥٣
ئەزمونی داڕشتنەنەوەی فۆلکلۆر بۆ چیرۆکی منداڵان: لێکۆڵینەوەی پێوەرەکان	د. سەید مەهدی حسەینی ئارش مێهرەبان	٧٧
گۆرانی کار و جۆرەکانی لە ناوچە کوردنشینەکانی کوردستانی ئێران	د. حسێن موحەممەدزادە	٩٣
(خزێمۆک) و (رووبارۆک) دوو جۆرێن نوی ژ سترانا فۆلکلۆرییا کوردی	کۆڤان رێسان حەسەن	١٢١
رەنگڤەدانا دەرکەفتەییێن ئاخفتنا پراگماتیکێ د سترانا فۆلکلۆریا کوردیدا (سترانێن کاویس ئاغای وەکو نموونە)	م. بەدرەدین عەبدولکەریم قادر	١٦٣
پاییزۆک (ڤەکۆلان و دەق)	ئیسماعیل ئیبراهیم محەمەدصالح	١٧٧
سترانا شەڕی یا فولکلوری (دەڤەرا بەهدینان وەك نموونە)	م. وارين دلشاد صالح م. هلبين محمد حسين	٢٢١
ئیستاتیکای شوێن لە سترانا فۆلکلۆری کوردیدا (سترانا تێلی) وەك نموونە	د. سالار عوسمان د. پەیمان محەمەد عومەر	٢٤٣
مۆسیقای شیعریی گۆرانی کارکردن لە فۆلکلۆری کوردیدا	پ. د. سەردار ئەحمەد حەسەن پ. د. هیمداد حوسێن بەکر	٢٦٥
بهایێن جڤاکی د گۆتنێن مەزنان دا (دەڤەرا بەهدینان وەك نموونە)	جەمیل محەمەد شێلازی	٢٨٩
دەم و وەرزێن سالێ دگوتنێن مەزناندا	فارس تاهر محو	٣١٩
پەندی پێشینانی کوردی لە ئاوێنەی فەلسەفەی ئاییندا (ئایینی ئیسلام بە نموونە)	پ. هـ. د. دەریا جەمال حەوێز م. هـ. شاخەوان باوەدین کریم	٣٨١
بەها باڵاکان و ڕەنگدانەوەیان لە پەندی پێشیناندا (پەندی پێشینانی شێخ محەممەدی خاڵ) بە نموونە	د. ئاسۆ عومەر مستەفا	٤٠٩
زمان و مانا لەپەندەکانی پیرەمێرد دا	پ. ی. د. لوقمان ڕەئوف م. ی. هاشم ئەمین خدر	٤٣٧

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

لادانێن سینتاکسی د گۆتنێن پێشییاندا	پ. هـ. د. سانیا جبار عبوزید پ. هـ. د. دلبرین عبدالله علی د. شیلان یونس محمد	٤٦١
ڕێوڕەسمی جەژن لە وراتی کۆیە ١٩٠٠ ـ ٢٠٠٠	فازیل شەورۆ	٤٧٧
« کولتووری شایی و زەماوەند لە مێژووی کوردەواریدا»	د. حەبیب ئەڵڵای سەلیمی	٥٢٣
ئەفسانەی ئەژدیهاکوژی لە ئەدەبی کوردیدا	پ. هـ. د فرهاد عزیز حسن	٥٥٣
لێکدانەوەی بنچینەکانی هەڵپەڕینی باران بە ئاوڕدانەوە لە سەرچاوە ئوستوورەییەکانی	ئەفشین غوڵامی نەسیم غوڵامی پەروین ئەیوبی	٥٨٧
ڕەنگدانەوەی ڕەهەندی ئاینی و کۆمەڵایەتی لە بەیتی فۆلکلۆری(شێخ فەرخ و خاتون ئەستی)دا	م. ی. ڕێباز محمد امین	٦٠٣
خوێندنەوەیەکی دەروزمانی بۆ یارییە فۆلکلۆرییەکانی منداڵان لە گوندی ڕەژوکەریان	م. هـ. سیروان عەبدوڵڵا ئەحمەد	٦٣٧
ناڤێن دەرمانێن کوردی د دەڤۆکا زاخۆدا ژلایێ وشەسازیی ڤە	د. ژیروان سەعید حاجی	٦٥٩
ئەرک و گرنگی لادانە زمانییەکان لە دەقی فۆلکلۆری کوردیدا (داستان و پەندی پێشینان بە نموونە)	پ. ی. د. صافیە محەمەد ئەحمەد م. سۆران عەبدولرەحمان حەمەد	٦٧٥
کەلەپووری کوردەواری لە (عادات و رسووماتنامەی ئەکرادیە)ی مەلا مەحمودی بایەزیدی دا	پ. ی. د. سامان عزالدین سعدون	٦٩٩
لێکۆڵینەوەیەک سەبارەت بە مەتەڵۆکی کوردی	پ. د. سەید ئەحمەد پارسا	٧٢٩
خوێندنەوەنەوەی ئانترۆپۆلۆژیانەی پێگەی ئاکار لە فۆلکلۆری کوردی و عەرەبیدا (نموونەی هەڵسەنگاندن: مەتەڵی کوردی و عەرەبی)	پ. هـ. د. محەمەد یەعقووبی د. مەسعوود بینەندە د. بەیان کەریمی	٧٤١
ڕۆلێ باوەرییێن ئێزدییان د زەنگینکرنا فولکلۆرێ کوردیدا	م. هـ شمال خمو خضر	٧٧٧
تێکستی فۆلکلۆریی سۆرانی و کورمانجیی کۆکراوەی پیتەر لێرخ (١٨٥٦)	پ. ی. د. هێمن عومەر ئەحمەد	٨٠٥
ژیانی کوردەواریی لە تێروانینی چەند گەشتیارێکی بیانیدا	پ. د. دڵشاد عەلی	٨٣٧
دابوونەریتێن کوردان دهزروبیرێن کوردناسان دا	م. کاروان صالح وەیسی	٨٦٧

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

مێهڤانداریا کوردان د بیروبوچونێن گەروك و سیاسەتمەدارێن بریتانی دا	م. ژیمان صبری مسیحه	٨٩٥
گۆڕانی کۆمەڵایەتی؛ هۆکارێک لە پاشەکشەی بەکارهێنانی ئەدەبیاتی فۆلکلۆردا	پ. ی. د. هەڵمەت بایز ڕەسوول	٩١٩
ڕۆڵی ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی لە پەروەردەکردنی منداڵانی سەردەمی ئەمڕۆدا	د. مزەفەر مستەفا ئیسماعیل	٩٤٥
رەنگدانەوەی بەسەرهاتی(سیوەخان) لە شیعری هاوچەرخی کوریدا (شیعری ئەنوەر قادر محەمەد و رەفیق سابیر وەك نموونە)	م. ی. نیچیروان جاسم ولی	٩٧٥
کەسایەتی دمەمێ ئالانا فۆلکلۆری و مەم و زینا مەلا مەحموودێ بایەزیدیدا	رەبیع ئیسماعیل خالد بفرین رشید حسین	٩٩٣
دەرکەوتەی سیمای شێوەزاری جۆربەجۆری کوردی لە ڕشتەی مرواریدا	د. یەدوڵڵا پەشابادی	١٠٢١
دەقئاوێزانی کلتووری لە چەند شیعرێکی (لەتیف هەڵمەت)دا	د. سروشت جوهر حویز	١٠٣٧
بەهای فۆلکلۆر لە ڕۆژنامەنووسی کوردیدا	پ. د. محەمەد دلێر ئەمین محەمەد	١٠٦٩
ڕەنگڤەدانا ئەفسانێ د هۆزانێن جزیریدا	م. ه . وحید نعمت رمضان	١٠٩٥
ڕۆل و گرنگییا گۆتنێن مەزنان د پێشدابرنا رویدانێن ڕۆمانێدا (ڕۆمانا "ستۆکهۆلمێ تە چ دیت بێژە" یا (باقێ نازێ) وەک نموونە)	د. شڤان قاسم حەسەن	١١١٥
بەرجەستەکرنا فولکلوری د رومانا ژانێن سیناهییێدا یا (تەحسین ناڤشکی)دا	د. شڤان جرجیس عبدالرحمن	١١٣٧
چیرۆکی "خۆرشیدشای خاوەرزەمین" لە ڕوانگەی ڕەخنەی " ئۆستوورەیی- کۆن پارادایم"ەوە	ئەنوەر ڕەوشەن	١١٦٧
الملحمة الشعبية واثرها في التراث الفلكلوري الكردي	أ. م. د. احمد بهاء عبد الرزاق	١١٨٣
القيمة الجمالية للأمثال الشعبية _دراسة تقابلية بين الأمثال الشعبية عند الكرد و العرب (الجزائر أنموذجا)	أ. د. بخشان صابر حمد أ. م. د. نضيرة بن زايد	١١٩٣

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەکولینێن کوردی

پێشکێشکرن

پ. د. حسين عثمان عبدالرحمن
پ. هـ. د. عبدالسلام نجم الدين عبدالله

پەیڤا فۆلكلۆر، پەیڤەكا لێكدایە و ژ دوو پشكێن "folk " و "lore" پێكدهێت. پشكا ئێكێ ب ڕامانا "خەلك، گەل، خەلكێ ئاسایی" و پشكا دوویێ ژی ب ڕامانا "زانین، زانست" دهێت.

ئەڤ زاراڤەیە بۆ ئێكەم جار ژلایێ ویلیام جان تامز W.J.Thoms - ێ بریتانی ل سالا ١٨٤٦ێ زایینی هاتییەدانان. ئەوی نامەیەك د گۆڤارا ئەدەبییا لەندەنێ ل ٢٢ی تەباخا ١٨٤٦ێ ل ژێر ناسناڤێ ئامبرز میرتۆن Ambrose.Merton - بەلاڤ كر. ل دەڤ ئەوی زاراڤەیێ فۆلكلۆر دێ بابەتێن وەكو"دابونەریت، نێرین، كەڤنەشۆپی و ستران و چیرۆكێن بەرێ" ب خوەڤەگریت. ئەڤە ژی دبیتە ئەگەر كو ئەڤ بەرهەمێ زارەكی بهێتەپاراستن و ڤەكۆلەر ل پاشەڕۆژێ ڤەكۆلینان ل سەر ئەنجام بدەن.

فۆلكلۆر یان كەلتووری گەلان كۆما نەریت، نێرین، بۆچوون، ئەفسانە، چیرۆك، كەڤنەشۆپی و سترانانە یێن ژ نفشێن بەرێ گەهشتینە مە. ئەڤ بەرهەمە ژ نفشەكی بۆ نفشەكێ دی و ب ڕێكا زارەكی هاتینە ڤەگوهاستن و گەهشتینە مە. فۆلكلۆر دشێت سەما، داوەت، گۆتنێن مەزنان، مامك، نۆشدارییا بەری و ...هتد ژی ب خوەڤە بگریت.

ب نێرینا زانایێن فۆلكلۆرناس، فۆلكلۆر خۆدیكا ژیانا نفشێن بەرێ و چاوانییا هزركرن و بەرێ خوەدانا ئەوانە بۆ ژیانێ و گەردوونی. ب ڕێكا خواندنا فۆلكلۆری ئەم دشێن بهایێن ئەوی گەلی دەستنیشان بكەین.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

هەتا نوكە پێناسەیەكا تەمام بۆ فۆلكلۆری نەهاتییە كرن. سەرەڕای ئەڤێ چەندێ، هەمــوو ل ســەر ئەڤــێ چەنــدێ ڕێككەفتیــنە كــو فۆلكلــۆر پشــكەكە ژ كەلتــووری و تەواوكەرێ ئەوێیە. لێ كا ئەرێ فۆلكلۆر كیژ ئالییان ب خوەڤە دگریت بۆچوونێن جودا هەنە. جڤاكناس و ب تایبەتی زانایێن ئەنتروپۆلۆژی فۆلكلۆری ب پشكەك ژ كەلتووری گەلان دزانن و ئالییێ هونەری و ئەدەبییێ ئەوێ ب میراتەكێ جڤاكی دزانن. ئەڤ گرۆپە سەرهاتییێن بەرێ وەكو ئەفسانە، چیرۆك، مامك، ستران، چیڤانۆك و... هتد و شێوەیێن دیێن زارەكی ب فۆلكلۆر دزانن و نەریت، هەلكەفت، جەژن، ئاهەنگ، باوەر، یارییێن بەرێ، هونەر، مەحفیر و كارێن دیێن دەستی ژ فۆلكلۆری جودا دكەن و ب پشكەك ژ كەلتووری گەلان دهژمێرن. چونكی فۆلكلۆر بابەتەكێ سەربخۆ و جودا نینە ژ كەلتوور و جڤاكی، لەوڕا گرێدای بیاڤێ كەلتووری و جڤاكییە.

ڤەكۆلینێن كەلتووری بیاڤەكە كو ڤەكۆلینێ ل ژێرخانا جڤاكی-كەلتوورییا هەر سیستەمەكێ كەلتووری دكەت و ب هویری باس دكەت. كەرەستەیێ ئەڤان ڤەكۆلینان ژێ ڕەگەزێن جودایێن پێكهێنەرێن ئەوی سیستەمێ جڤاكی-كەلتووری دبیت. ئێك ژ ئەڤان ڕەگەزان، فۆلكلۆرە. ئەڤ ڕەگەزە ب خوە ژێ چەندین پێكهێنێن دی ب خوەڤە دگریت، وەكو: ئەفسانە، چیرۆك، مامك، گۆتنێن مەزان و ...هتد. بۆ نموونە، ئەڤ چیرۆك و ئەفسانەیە كو ب دەربڕینێن وەكو"هەبوو نەبوو كەس ژ خودێ مەزنتر نەبوو، سەردەمەكی، ڕۆژەكێ، ڕۆژەكێ ژ ڕۆژان". دەستپێدكەن. دەربڕینێ نەریت و بۆچوونێن دەستنیشانكری دكەت. ماكولوچ دبێژیت: هەر ئەفسانەیەكێ چار ڕەگەزێن سەرەكی تێدا هەنە: ڕاستی، نەریت، كار و كارڤەدان، نێرین و باوەرێن بەرێ. د ئەڤان ئەفسانەیاندا هندەك گۆتن هەنە كو فێركارینە و ڕێكا ژیانێ نیشا گوهداری ددەن. هەروەسا، گۆتنێن مەزنان ژێ بەرهەمێ ژیانا بەرێ و ئەزموونا بەلیمەت و دانعەمرێن ئەوی گەلینە. ئەڤ گۆتنە بەرهەم و ئەزموونا ژیانا ئەوان كەسانە یێن بەری مە ژیان و ب زانینا ئەڤان ئەزموونان ڕێ ل دووبارەكرنێ و شاشییان دگرن.

خویایە كو سامانێ نەتەوەییێ هەر مللەتەكی كو بناخەیێ ئەدەبیات و شارستانییا ئەوی مللەتییە، ئەدەبێ فۆكلۆری و كەلەپوورە. لەوڕا چ ئەفسانە، چ چیرۆك، چ گۆتنێن مەزنان، ...، چ كەرەستێن ژیانا ئاساییا ڕۆژانە، چ جۆرێ ژیانا ئەوی مللەتی و چاوانییا مفا وەرگرتن سروشتی، ... هەمی ب هەڤڕا دگرنگن.

ئەدەبیاتا كوردی، هەردەم ل گەل دەمی گوهۆڕین ب سەردا هاتییە و ب بوورینا دەمی خوە ل گەل ئەدەبیاتا گشتییا دەورووبەری خوە، گونجاندییە. ب ڕەنگەكی ئەگەر ل قۆناغێن ئەدەبیاتا كوردی بنێرین، دێ بینیین كو هەتا نهو ل گۆرەی دەمی چەندین قۆناغێن

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

سەرەکی دەرباز کرینە کو ئەو ژی بریتیینە ژ (ئەدەبیاتا فۆلکلۆری، ئەدەبیاتا کەڤن، ئەدەبیاتا نوی و نویخواز). هەلبەت خوەیایە هەر ئێک ژ ئەڤان قۆناغان تایبەتمەندی و سالوخەتێن خوە هەنە. ئەدەبیاتا فۆلکلۆری ئێک ژ زەنگینترین ئەدەبیاتێن کوردییە، کو کاریگەری ل سەر ئەدەبیاتا قۆناغێن دیتر ژی هەبوویە. تاکێ کورد ب درێژاهییا دیرۆکێ د سینگێ خوەدا و نفش بۆ نفشی پاراستییە و د گشت بیاڤێن ژیانێ، ڕوونشتن، شەڤبێری، کار و خەبات، ... هتد، ب گەنج و پیر و کالڤە بکارهینایە.

فۆلکلۆر قوتابخانەیەکا سەرزاری و پراکتیکییا سەردەمێ خوە بوویە، کو بێگومان هەر ئێک ل دویڤ شیان و بیاڤێ کارێ خوە، ب هەمی ڕەگەز و چین و تەمەنانڤە، هەر ژ زارۆکینیێ هەتا کالبوونێ، چەندین وانە ژ ئەڤێ قوتابخانێ وەرگرتینە و ب سەرکەڤتییانە پێشکێشی ماموستایێ خوە یێ ڕۆژگار کرییە، و خوەشی و نەخوەشیێن خوە، کەیف و شاهیێن خوە، بیرتیژی و ئازراندنا هزریین خوە، کەرەستە و خوارنێن خوە، مژویلاهی و یاریێن خوە، ئەفسانە و چیرۆک و سەرهاتیێن خوە، ...هتد، گشت ژیانا خوە پێ بووراندییە و سەربەرز و سەربخۆ و بێمنەت ژیایە.

هەرچەندە مە وەک ئێک ژ نەتەوەیێن مەزنێن ڕۆژهەلاتا ناڤین، هەتا نهو ب دروستی هەست ب گرنگییا ئەڤی سامانێ نەتەوەیی نەکرییە، ژ بەر هندێ بەهرا پتر ژ ئەدەبیاتا فۆلکلۆرا کوردی و کەلەپوورێ کوردی، ب دروستی نەهاتییە کۆمڤەکرن.

ڤەدیتنا هزرێن نوی و خواندنێن زانستیێن فۆلکلۆر و کەلەپورێ کوردی، ل هەر چار پارچەیێن کوردستانا مەزن.

زانا و بسپۆر و خەمخۆرێن ئەڤی بیاڤی ب چ شێوە بەرێ خوە ددەنە فۆلکلۆرێ کوردی؟

ڕێژەیا تێکەلییا فۆلکلۆرییا کوردی ل گەل ئەدەبیاتا بیانییان؟ کاریگەرییا فۆلکلۆرائ بیانیان ل سەر فۆلکلۆرێ کوردی.

لادانا مژدارییێ د گشت پشکێن فۆلکلۆریدا. چاوانییا پاراستن وبەلاڤکرنا فۆلکلۆری دناڤ نفشێن نویدا؟

جۆگرافیا و مێژوویێ چ پەیوەندی ب فۆلکلۆریڤە هەیە؟

ب چ شێوە کەلەپوورێ کوردی بهێتە پاراستن؟ تا چ ڕاددە دەستکاری د فۆلکلۆر و کەلەپوورێ کوردیدا هاتییە کرن؟

ڕۆژهەلاتناسان ب چ شێوە بەرێ خوە دایە فۆلکلۆرێ کوردی؟ ...هتد. ئەڤە هەمی ئارمانجێن سەرەکیێن ئەڤێ پەرتووکێنە.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

هەر وەکی ئەم دزانین ئەفسانە، چیرۆک و داستان، خەیالا ب هێزا نەتەوا کورد نیشان ددەت. جیهانا خەیالی وەک پلەیەک ژ هەبوونێ، جودا نەبوویە ژ جیهانا ژیانا ئاسایی و وێنەیێن نە د جیهانا ڕیالیستیدا، د جیهانا ماددیدا بەرجەستە کرییە. گۆتنێن مەزنان و مەتەلوک، بیرتیژی و هزرمەندییا بیرمەندێن کورد نیشان ددەن و کەلەپوور ژی ب گشتی، ڕێڕەوا ژیانێ خوەشتر کرییە.

بەرزەبوونا هزرا فۆلکلۆری و پشتگوهخستن و ژبیرکرنا هندەک ژ چەقێن کەلەپوورێ کوردی لدەڤ تاکێ کورد، نزم بەرێخوەدانا فۆلکلۆری، جیهانگیری و هەڤڕکیا دەزگەهێن ڕاگەهاندنێن جیهانی و کارگەه و کارخانەیێن چێکرنا کەرەستان و... هتد، دبنە ئەگەرێن هندێ کو هێدی هێدی فۆلکلۆر ببیتە پشکەک ژ مێژوویێ و ئەو مێژوویا کو نەهێتە دووبارەکرن.

لەوڕا پێدڤییە زانکۆ و ب تایبەتی پشکا زمانێ کوردی، ژ بۆ ئاڤاکرنا نقشێ نوی لسەر بناخێ فۆلکلۆری و نەمرییا ئەڤێ ئەدەبیاتێ، پێکۆل ژ بۆ ڤاژیکرنا ئەڤێ پرۆسێسێ بکەت و فۆلکلۆر و کەلەپوورێ کوردی سەر ژ نوی ڤەژینیتەڤە.

ئەڤ پەرتووکە گشت تەوەرێن ئەدەبیاتا فۆلکلۆری و کەلەپوریێ کوردی، ب گشت شێوەزاران ڤەدگریت. ژ گۆشەنیگایێن فۆرمی و ناڤەڕۆکی، ئەدەبی، زمانی، دەروونی، کۆمەلایەتی، ئایینی، مێژوویی، جۆگرافی، ... هتد.

أ. فۆلکلۆر ب گشتی:

- چیرۆک
- ئەفسانە
- حەیرانۆک
- گۆتنێن مەزنان
- داستان
- ستران
- مەتەلوک
- ئەدەبیاتا فۆلکلۆرییا زارۆکان
- موزیکا سترانا فۆلکلۆری
- ... هتد.

ب. کەلەپوور ب گشتی:

- ئامیرێن موزیکێ
- جۆرێن چەکان و چەوانیا بکارهاتنێ
- داوەتێن کوردی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

- خوارن و سالوخەتێن دەرمانییێن ئەوان
- شڤانی، گاڤانی، ... و چەوانییا سەرەدەریکرن لگەل ئاژەلان
- ژیانا کوردەواری
- ... هتد.

هەژییە بێژین ئەڤ پەرتوکە سەرجەمەکە ژ (٨٣) ڤەکۆلینان و ل دویڤ بابەت و تەوەرێن فۆلکلۆری، ب هەر سێ زمانێن (کوردی، تورکی و عەرەبی) یێن هاتینە ڕێکخستن. بۆ نموونە: چیرۆک، ستران، گۆتنێن مەزنان، ئەفسانە، بەیت، داب و نەریت، ... هتد.

شرۆڤەكرنا چیرۆكا فۆلكلۆرییا (كێزا تەڕا جان) ل دویڤ چاپۆكیێن هزرا (مەتیۆ لیپمەن)ی

پ. د. حسین عثمان عبدالرحمن
پ. هـ. د. عبدالسلام نجم الدين عبدالله
پشكا زمانی كوردی، زانكۆیا زاخۆ، فەكۆلتییا زانستین مرۆڤایەتی، هەریما كوردستان/ عیراق

پۆختە:

ئـەدەبیات وەك ڕەنگڤـەدانا جڤـاكی و جەمسـەرەك ژ پێكهاتـا گشـتیا چـیرۆكـێ، هـەر ژ دەستپێكێ ژ گۆشەنیگاییێن جۆراوجۆرێن نڤیسـەرانڤە، دیتنـەكا تایبـەت ب زارۆكـی هەبوویە؛ لـەوڕا ب درێـژاهیا دیروكـێ و ب بابـەتێن جۆراوجـۆر، ڕاسـتەوخۆ و ناڕاسـتەوخۆ و د چارچـووڤێن هـوزان و پەخشاناندا، باس ل زارۆكان كرینە.

سەرەڕای ئـەڤێ چـەندێ ژی د دابەشكرنا جۆر و ناڤەڕۆكا بابەتێن خوە ژی، ژانرێن جیاواز بكار هینانە، بۆ نموونە چیرۆك بۆ فێركاری و و پەروەردەكرن و ب خورتكرن و وەرارا هێزا خـەیالێ و چێكرنا وێنـەیێن ژ هـەڤ جـوداییێن ژیـانێ بكارهینانـە و هـوزان و سـتران ژی بـەهرا پـتر بـۆ یـاری و مـژویلاهیا زارۆكـان بوویـە، هـەر چـەندە د بـەهرا پتریـا ئـەوان هوزانانـدا ژی لایـەنێ پـەروەردەیی نەهاتینە ژبیر كرن.

بێگومـان بیرمەنـد و زانـاییێن كـوردان ژی، زۆر زیرەكانـە شـیاینە گەلـەك پرسـێن پـەروەردەیی، د چارچووڤەكێ سادە و ساكار یان د بیرتیـژەیكا فەلسـەفیدا و د پێكهاتـا چیرۆكاندا باس بكەن، كو هەمان فەلسەفەیا ژیانێ و چەوانیا ب ڕێڤەبرنا ژیانا ڕۆژانەیە.

ئەڤ ڤەكۆلینە ب فۆكس خستن لسەر كاریگەریا چیرۆكا فۆلكلۆرییا (كێزا تەڕا جـان)ا زارۆكـان، لسـەر وەرارا هـزرا زارۆكـان و مـەرەم و مەبەسـتێن سـەرەكیێن ئـەوان، كـو ل پشـت واتـاییێن پەیڤ و دەستەواژەیاندا د ڤەشارتینە، ڕادوەستیت و ڕێژا كاریگەریا باشی و خرابیێن ئەوێ چیرۆكێ لسەر زارۆكان نیشان ددەت.

ڤـەكولین لـژێر نـاڤێ (شـرۆڤەكرنا چـیرۆكا فۆلكلۆرییـا (كـێزا تـەڕا جـان) ل دویـڤ چـاپۆكیێن هـزرا ڕەخنـەییا (مـەتیۆ لیپمەنی)یـە كـو د كویراتیـا واتـاییێن دەقانـدا نقـوم دبیـت و دێ لـدویڤ گریمانـا (وەرارا هـزی) و پەیوەنـدیا ئـەوان ب چـیرۆكێڤە چـیت و ب (خـوازەییێن پشـت هـزرا چیرۆكێ) و (هێزا خەیالێ) و ... هتد، ڤێ چەندێ سەلمینیت.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

ڤەکۆلەر دێ لدویف مۆدێلا (مەتیۆ لیپمەن)ی و لسەر ڕێبازا وەسفی شڕۆڤەکاری، کار کەن و دویڤچوونا ئەڤێ چیروکا فۆلکلۆرییا زارۆکان کەن.

ئارمانج ژ ئەڤێ ڤەکۆلینێ ئەوە کو پەیوەندیا ڕاستەوخۆیا ئەدەبیاتا زارۆکان ب جڤاکێ کوردانڤە بهێتە سەلماندن و ئەو تەوەرێن، ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆ ب وەرارا هزرییا زارۆکانڤە گرێدایی ژی بهێنە دیار کرن.

پەیڤێن سەرەکی: *وەرارا هزری، کیزا تەرا جان، مەتیۆ لیپمەن، چیرۆکێن فۆلکلۆریین زارۆکان، خوازە، هیزا خەیالی*

پێشەکی:

ئەدەبیاتا ڤەگێرانێ، هەردەم ب بابەت و تەوەرێن هەمەڕەنگ کو لدویف دەم و جۆرێ هزرکرنا بیرمەندێن دەڤەرێن جۆراوجۆر هاتینە باسکرن، گەلەك جاران هندەك بابەتان ب خوەڤە دگریت کو ڕاستەوخۆ کار لسەر هزرکرنا گوهداران دکەت، ب ڕەنگەکی ئەگەر یێ بیرتیژ و تێگەهشتی نەبیت، نەشێت خوە نێزیکی مەرەمێن سەرەکیێن ئەوی بابەتێ ڤەگێڕایی بکەت و لدویف ئاستێ تێگەهشتنا خوە دێ ڕویدانێن ئەوی بابەتی، لێکدەنەڤە. کەواتە ڕاستەوخۆ دێ شێین بێژین کو ئەڤێ چەندێ، پەیوەندی ب ئاستێ تێگەهشتن و جهێ ژیار و جۆرێ سەرەدەریکرن لگەل دەورووبەرێ ئەویڤە هەیە، واتە جۆرێ تێڕامان و هزرکرنا کەسەکێ چیایی، جیاوازە ژ کەسەکێ دەشتی، دەریایی یان...هتد، و بیرمەندێن ئەوان ژی لدویف تێگەهێ جڤاك و دورهێلێ خوە ئەوان چیرۆکان ڤەدگێڕن.

- **ناڤونیشان:** ڤەکۆلین ل ژێر ناڤێ (شڕۆڤەکرنا چیرۆکا فۆلکلۆرییا (کێزا تەڕا جان) ل دویف چاپۆکیێن هزرا ڕەخنەیا (مەتیۆ لیپمەنی) هاتییەبەهەڤکرن و ب فۆکس خستن لسەر ئەدەبیاتا چیرۆکیا فۆلکلۆرا دەڤەرا بەهدینان و بکارخستنا مۆدێلا زانایێ ئەڤی بیاڤی (مەتیۆ لیپمەن)ی، دێ گەهینە هندەك ئەنجامێن زانستی.
- **ڕێبازا ڤەکولینێ:** ئەڤ ڤەکۆلینە لدویف ڕێبازا (وەسفی -شڕۆڤەکاری) هاتییە بەرهەڤکرن. هەروەکی د پلانێدا هاتییە دیارکرن، ل دەستپێکی ب وەسفەکا کورت، دێ باس ل زارۆك و پێناسەیێن جۆراوجۆر لدۆر هزر و وەرارا هزری و هزرا ڕەخنەیی هێتە کرن و لدویڤدا و لسەر بنەماییێن تیۆرییێن هاتییە باسکرن، دێ چیرۆکا فۆلکلۆرییا (کێزا تەڕا جان) شڕۆڤە کەین.
- **ئارمانجا ڤەکولینێ:** ١. سەلماندنا چەوانیا کاریگەرییا ئەوێ چیرۆکێ د وەرارا هزریا زارۆکاندا. ٢. گەهشتن ب ڕێژا بیرتیژیا بیرمەندێن کورد و هەروەسا دەرخستنا ڕێژا کاریگەرییا ئەڤێ چیرۆکێ لسەر وەرارا هزریا زارۆکێن کورد.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

- **پرسیارێن ڤەكۆلینێ:** ١. ئایا شێوازێ هزركرنێ د چیرۆكێن فۆلكلۆرییێن زارۆكان، ل دەڤەرا بەهدینانـدا هەنـە؟ ٢. ئایا پرسێن جڤاكی، ژ مژارێن هەرە گرنگێن وەرارا هزرییا چیرۆكانە یان بۆ دەم بووراندنێنە؟ ٣. ئایا مۆدێلا (مەتیو لیپمەن)، وەك ئێك ژ مۆدیلێن p4c لسەر چیرۆكێن فۆلكلۆرییێن دەڤەرا بەهدینان، دێ هێتە چەسپاندن و گەهیتە ئەنجامان؟
- **سنوورێ ڤەكۆلینێ:** ڤەكۆلین ب ئێک ژ چیرۆكێن فۆلكلۆرییێن زارۆكان، ل دەڤەرا بەهدینان هاتییە چارچووڤ كرن.
- **پەیكەرێ ڤەكۆلینێ:** ڤەكۆلین دابەشی دوو بەندێن سەرەكی دبیت: بەندێ ئێكێ، باس ل وەرارا زارۆكی و وەرارا هزری و ...هتد دكەت. ل بەندا دوویێدا ژی وەك پراكتیک ل دویڤ مۆدێلا مەتیۆ لیپمەنی، چیرۆكا فۆلكلۆرییا (كێزا تەڕا جان) هاییە شرۆڤەكرن.

بەندێ ئێكێ: وەرارا زارۆكی

١.١. زارۆك كییە؟

جیهانا مرۆڤان ب درێژاهییا ژیانێ، چەندین قۆناغان ب خوەڤە دگریت كو هەر قۆناغەكێ تایبەتمەندییێن خوە هەنە، لێ گرنگ لایەنێ وەرارا ژیانا ئەوی تاكەكەسییە كو ب بوورینا دەمی، گوهرین ب سەردا دهێت و ل گۆڕەی جهی دهێتە چەسپاندن. كەواتە وەرارا هەر تاكەكەسەكی بەندە ب جە و دەمێن دیاركریڤە و ئەو جڤاكا تێدا دژیت ژی، وەك جە هاریكارەكێ سەرەكییە د وەرارێدا، چونكی پێكهاتا جڤاكی وەك خێزان، قوتابخانە، هەڤال و جیران و ...هتد، ب هەمیڤە هەڤكارن د وەرارا زارۆكیدا و زارۆك ب گشتی دكەڤیتە ژێر كاریگەرییا ئەوان پێكهاتان. لێ زارۆك كییە؟ هەتا چەند سالی ب زارۆك دهێتەنیاسین؟ "پێناسەیا (زارۆك) و (سەردەمێ زارۆكینی) ژ هەڤ جیاوازن. زارۆكی چەمكەكێ دیار و سروشتیێ هەی كو هەر ژ سەردەمێ مرۆڤ هاتییە سەر ڕوییێ عەردی هەبوویە، لێ سەردەمێ زارۆكینی، چەمكەكێ هۆشەكییە، كو لدویڤ تایبەتمەندییێن جیاوازێن دیرۆكی، واتە سەروبەرێ جڤاكی، ڕامیاری، ئابووری، شارستانی و خۆرەگەزییا هەر جڤاكەكی، دروست دبیت، ...، كەواتە زارۆكی چەمكەكێ بایالۆژی یا هەی و سەردەمێ زارۆكینی چەمكەكێ جڤاكی و دیاردەكا دیرۆكییە."(شكوه حاجی نصرالله: ١٣٩٦: ١١) هەر ژ بەر هندێ و ب بوورینا دەمی، هندەك كەس د قۆناغێن زاروكینییێن خوەدا دمینن و سەرەدەری و هەلسوكەوتێن ئەوان ژی، وەك یێن زارۆكانە. یا خود جۆرێ سەرەدەریكرنا خێزانی لگەل ئەوی تاكی ژی بەندە ب چەكێ هۆشییێ ئەوی تاكیڤە و ڕەنگە بۆ ماوەیەكێ درێژ و ب دەربازكرنا ژییەكێ درێژ ژی، هەر د هەمان دەمێ زارۆكینییا خوەدا بژیت. هەر لسەر ئەڤی بنەمای پێدڤییە بزانین كو " زارۆك مینیاتۆر یان بچویک بوویێ مەزنان

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

نینن، بەلکو هندەك کەسن تاکانە، سەربخۆ و بێ وەکهەڤ، کو پێداویستی، ئارەزوو و شیانێن تایبەت ب خوە هەنە، ب ڕەنگەکی کو دووو زارۆکێن دوویانی (جێمک) ژی ب تمامی وەك یەك نینن، هەرچەند ژ دایک و بابەکی بن." (بنفشه حجازی فراهانی: ١٣٨٤: ٤٩) واته هەر دایک بابەك فەرە بزانن کو جۆرێ سەرەدەریکرنا زارۆکان زۆر یا گرنگە و ب لبەرچاڤ وەرگرتنا تایبەتمەندییێن ئەوان زارۆکان، ڕێکا و شێوازێن پەروەردەییێن تایبەت ب ئەوان ب هەلبژێرن، هەتاکو بشێن د پەروەردەکرن و سەرەدەریکرنێ لگەل زارۆکی سەرکەڤتی بن. " فیلیپ ئاریس، ئێکەم کەس بوو بابەتێ سەردەمێ زارۆکینیێ ل دویماهیکا سەدێ ١٧ێ باسکری. ئەوی گووت کو بەری سەدێ ناڤەڕاست، هیچ وێنەیەك ژ چەمکێ زارۆکی نەبوویە. پشتی (ئاریس)ی، (جان لاك) و (ژان ژاك ڕۆسۆ)ی دویڤچووان چەمکێ زارۆکی کرن."(شکوه حاجی نصرالله: ١٣٩٦: ١١) و دەست ب دانانا هندەك دابەشکرنان بۆ زارۆکی و ژیێ زارۆکینی و قۆناغێن وەرارا جەستەیی و مێشکییا زارۆکان کرن و " ب گشتی و د دەروونناسی و پەروەردە و فێرکرنێدا، دویڤچوونا ئەڤێ دابەشکرنێ دهێتە کرن:

١. گروپا أ: سالێن بەری قوتابخانەیێ
٢. گروپا ب: سالێن دەستپێکا قوتابخانەیێ (قۆناغێن ئێکێ، دوویێ و سێیێ)
٣. گروپا ج: سالێن دویماهیکا خواندنا بنەڕەتی (قۆناغێن چارێ، پێنجێ و شەشێ)
٤. گروپا د: قۆناغا ناڤنجی
٥. گروپا هـ: سالێن ئامادەییێ."(بنفشه حجازی فراهانی: ١٣٨٤: ٥١)

هەر چەندە هندەك دابەشکرنێن دی ژی هەنە کو ژ گۆشەنیگاییێن دیترڤە بەرێ خوە ددەنە زارۆکی.

١.٠٢. وەرارا هزری:

هەلبەت د هەر ئێک ژ ئەڤان قۆناغاندا، زارۆك ب دیتنا خوە یا تایبەت، بەرێ خوە ددەتە ژیان و دەوروبەرێن خوە، لەورا جۆرێ هەلسەنگاندن و بڕیاردان لسەر زارۆکی ژی کارەکێ ب ساناهی نابیت. هەر چەندە هندەك، سەرەڕای ژیێ زارۆکی، وەرارا لەشییا ئەوی ب گرنگتر دزانن، چونکی " وەرارا هزری و دەروونیا زارۆکی، لدویڤ وەرارا لەشیا وییە، لەورا زانینا شێوازێ وەرارا لەشیا زارۆکی یا گرنگە."(بنفشه حجازی فراهانی: ١٣٨٤: ٥١) کەواتە زۆر گرنە بزانین کا زارۆکی، ژ بۆ وەرارا جەستەیی پێدڤی ب چ هەیە؟ یان ب چ شێوە دێ شێین زارۆکی ژ لایێ جەستەییڤە وەرارێ بدەینێ؟ چونکی ب ئەڤی ڕەنگی دێ شێین وەرارا هزری و دەروونیا زارۆکی ژی بزانین و کۆنترۆل بکەین و گەشەی پێ بدەین.

هەروەسا سەبارەت زاراڤێ (وەرار) پێدڤییە بێژین" دەستەواژا وەرار، زاراڤەکێ بایلۆجیە، کو ب وەرارا لەشی دهێتە گووتن، لێ ئەڤ زاراڤە د دەروونناسییێدا بریتیە ژ وەرارا هزری، وەرارا

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

هەستی، دلداری، وەرارا ستراتیجی، ژ بۆ لاساییکرنا دورهێلیە."(بنفشه حجازی فراهانی: ١٣٨٤: ٥٢) و گرنگترین خال ژی وەرارا هزرییە کو هاریکارییا تاکەکەسی ژ بۆ سەرکەڤتن د گشت بوارانداا دکەت و ژ لایێ پەروەردەیی ژیڤە ئەڤ تاکە پێشڤەچوونێ ب خوەڤە دبینیت. هەرچەندە ئەڤ وەرارە ژ تاکەکی بۆ تاکەکێ دیتر یا جیاوازە، لێ هەر ئێک ل گۆرەی وەرارا هزرییا خوە، پێش دکەڤیت و ل دەوروبەری خوە دگەهیت. هەرچەندە " بەهرا پتریا تیۆرێن تایبەت ب وەرارێڤە، د ئەڤێ پرسێدا د هەڤپشکن کو د سەرەدەریا زارۆکاندا د ژی و قۆناغێن جۆراوجۆرێن وەرارێدا، وەکهەڤیێن بنەڕەتی یێن هەین....، (جان لاك)ێ فەیلەسوف، د ئەوێ باوەرێدا بوو کو مێشکێ زارۆکی، وەکی تابلۆیەکا ڤالایە و هندی پتر لسەر بهێتە نڤیسین، زارۆك دێ بیرمەندتر بیت. (پیاژێ) د ڤی بواریدا، بوچوونا وی یا جیاواز بوو و لدویف بوچوونا (ژان ژاك ڕۆسۆ)ی دچوو. ....، د ئەوێ باوەرێدا بوون کو زارۆك ب ڕێکا کارکرنێ، فێر دبیت. زارۆك ب تنێ بەرێ خوە ددەتە جیهانێ و لاساییا ناکەت، بەلکو ڕاڤە دکەت."(بنفشه حجازی فراهانی: ١٣٨٤: ٥٣) هەر چەندە سەرەڕای ئەڤان بوچوونان، پێدڤیە هزر د مێشکێ بەرفرەه و تێگەهێن هزری و کارێن ئەوان زارۆکاندا بکەین کا ب چ شێوە، هندەك پرسیار و بزاڤ و لێکدانێن جۆراوجۆر، لسەر هندەك پرسان دکەن و مەزنان، ب تایبەتی دایک و بابان حێبەتی لێدکەن. ب بوچوونەکا دی ڕەنگە مێشکێ ئەڤان زارۆکان، -هەروەکی ئەڤ زانایە دبێژن - ب تمامی یێ سپی و ڤالا نەبیت. چونکی ئەگەر بەرێ خوە بدەینە هزر و بوچوونا (ڕۆسۆ)ی، دەمێ باس ل زاراڤێ (ڕاڤە)ی دکەت و زارۆکی ژ چارچووڤێ کەسەکێ لاساییکەر دەردئێخیت، ئەڤێ بوچوونا مە پتر ب هێز دئێخیت، کو بەری کارکرنێ و بەری نڤیسین لسەر مێشکێ ئەوی، هندەك زانیاری و تشت هەبووینە و مێشکێ زارۆکی ب تمامی یێ سپی و ڤالا نینە.

مەزن بوون و وەرارا هەر تاکەکی بەندە ب وەرارا دەروونییا ئەوی تاکی و هەر ژ زارۆکینیێ هەتا مەزنبوونێ. واتە تاکەکەس د چەندین قۆناغاندا دەرباز دبیت و هەر قۆناغەکێ ژی تایبەتمەندیێن خوە هەنە و تاکان ژ هەڤ جیاواز دکەت، هەلبەت وەرارا لەشی و هزری ژ پرسێن هەرە گرنگن و ئەگەر وەرارا ئەوی تاکی یا بێ کێماسی و تمام بیت، بێگومان تاکەکێ ساخلەم و سەرکەڤتییە و بەروڤاژی ئەڤێ چەندێ ژی یا دروستە. هەروەسا زێدەبارێ ئەڤێ چەندێ نابیت پرسا خواندنێ ژبیر بکەین، چونکی پێدڤییە ڕێکەك هەبیت کو زارۆکی ب خوەڤە گرێ بدەی و ئەڤێ چەندێ ژی هیچ پەیوەندی ب ژیێ زارۆکیڤە نینە.

هەر چەندە " مێشک، نوی و تازە، زوی ب زوی ژ دایک دبیت و هەر لسەر ئەڤی بنەمایی وەرارێ دکەت. وەارا زهنی ژ گرتی بۆ ڤەکری، دەرئەنجامێ بزاڤا هندەك شیانانە، کو ب شێوەیێ ڤەشارتی یێ د دەروونێ مروڤیدا."(سید یونس ادیانی:١٣٨١: ٩٠) کەواتە نویبوون و زیندیبوونا مێشکی کارەکێ بەردەوامە و تاك ب بکارخستنا شیانێن مێشکی یێن خوە، وەرارێ دئێخیتە د

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

مێشکێ خوەدا، کەواتە "وەرارا زهنی، پرۆسێسەکە د دەروونێ زهنیدا، واتە ژ چارچووڤێ زهنی دەرباز نابیت، بەلکو ب واتایێ پێشڤەچوونا جۆریە."(سید یونس ادیانی:١٣٨١: ٩٠) و زهن د ناخێ خوەدا پێشڤەچوونێ ب خوەڤە دبینیت و تاکەکەسی بەر پێشڤە دبەت. هەلبەت ژ وەرارێن لەشی و هزری، وەرارا هزرییە ئەوی تاکی ژ لایێ مێشکی و تێگەهشتنێ ژ دەورووبەرێن خوە جودا دکەت، چونکی رەنگە دوو کەس د وەرارا لەشی و جەستەییدا وەك ئێک مەزن ببن، لێ د وەرارا هزریدا د جیاواز ببن، کو ئەڤێ چەندێ پەیوەندی ب بەرفرەهکرنا مەدایێ هزریێ زارۆکیڤە هەیە و زارۆکی ژ هەڤپۆل و هەڤگروپێن خوە جودا دکەت. لێ وەرار چیە؟ " ب بوچوونا (پیاژێ) وەرار بریتیە ژ، لدویڤ ئێک هاتنا قۆناغان Sequence of Stages کو هەمی زارۆك دێ تێدا بوورن، هەتا دگەهنە وەرارا کەسێن مەزن. د ڤێ لدویڤ ئێک هاتنا قۆناغاندا، هەر قۆناغەك لسەر بنەمایێ قۆناغا بەری خوە دهێتە دروستکرن. ئەڤ رێرەوە جێگیر و نەگۆڕن."(بنفشه حجازی فراهانی: ١٣٨٤: ٥٩) هەلبەت ئەڤێ چەندێ ژی ل گۆرەی هزر و بیرێن زانایان، بەندە ب هزرا فەلسەفیڤە و پێدڤییە زارۆك ژ قۆناغێن هزرێن فەلسەفی دەرباز ببیت هەتاکو بشێت وەرارێ بێخیتە هزرا خوە و پتر بابەتان تێبگەهیت و ل گۆرەی تێگەهشتنا خوە ژی شرۆڤە بکەت. ئەڤ هزرا فەلسەفی واتە هزرا دەستپێکا فەلسەفە ژ بۆ زارۆکان، ل دویماهیکا دەهکێن (١٩٦٠)ێ هاتییە دارێتن و (مەتیو لیپمەن) ب دەستپێکەرێ فەلسەفێ بۆ زارۆکی دهێتەهژمارتن. داهێنانا ئەوی، گوهۆڕینەکا مەزن د پرۆسێسا پەروەردە و فێرکرنێدا چێکر. (زهرا امی و احد فرامرز قراملکی:١٣٨٤ :٧) لیپمەن، ماموستایێ فەلسەفی، هەست ب نەبوونا هزرا هزرکرنێ و هێزا ڤاڤارتن و ناڤبژیڤانی، دناڤ قوتابیێن زانکۆییێدا دکر."(مژگان رشتچی: ١٣٨٩: ٢٤) ب بوچوونەکا دی، دەمێ دیتی هزرکرن دناڤ قوتابیاندا لاواز بوویە، هزرا فەلسەفی هینا دناڤ قوتابیاندا و قوتابی فێری هزرکرنێ کرن و پرسا وەرارا مێشکییا ئەوان، ب گرنگترین پرس ل قەلەمدا. هەلبەت ئەڤ جۆرە هزرکرنە، قوتابی بەر ب هزرا رەخنەیی دبەت و ئەوی فێری شرۆڤەکارییێن هویر و گەهشتن ب ئەنجامان دکەت. " ب بوچونا (لیپمەن)ی، پێدڤیە زارۆك ژ یازدە یان دوازدە سالیێ، فێری هزرکرنێ یان (هزرکرنێ سەبارەت هزرکرنێ) ببن."(مژگان رشتچی: ١٣٨٩: ٢٥) و ئەو هزرکرنە دبیتە دەرگەهێ زانیاری و وەرارا مێشکییە ئەوان زارۆکان. هەلبەت هندی پتر هزربکەت و بابەتان هویرتر لێکبدەنەڤە، وەرارا هزرییا ئەوان دێ ب هێزتر و باشتر لێهێت." ب بوچوونا (لیپمەن)ی، باشترین شێواز، ژ بۆ فێرکرنا هزرکرنێ بۆ زارۆکان، مفا وەرگرتنە ژ چیرۆکێ. هەر ژ بەر هندێ، هندەك پەرتوك ژ بۆ زارۆکان نڤیسین، وەکی: Harry Stottlemeyer's Discovery و Lisa ، Pixie ."(مژگان رشتچی: ١٣٨٩: ٢٥)

ئەوا ئەڤرۆ ب ناڤێ پرۆگرامێ (فێربوونا فەلسەفەیێ ل دەڤ زارۆکان) دهێتەنیاسین. ب جۆرەکێ پەروەردەیا هزرا رەخنەیی دهێتە هژمارتن. (فاکمە عشمت مدارفرد: ١٣٩٨:٣٠)

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

کەرەستەییَ سەرەکییێ هزرکرنێ د پرۆگرامێ فەلسەفە بۆ زارۆکیدا، چیرۆکە، چونکی بکارهینانا چیرۆکێ دبیتە ئەگەرکو زارۆك ل دۆر هزر و نێرینێن گرنگ گەنگەشێ ل گەل ئێک بکەن. (امین زندانی چاه اسمعیلی و مسلم احمدی:١٣٩٩ :١٨٠) ب ئەڤی رەنگی، چیرۆك ب ئێک ژ رێکێن هاندانا زارۆکی بۆ هزرکرنێ و کەرەستەیەك بۆ پەروەردرکرنا هزر، زانین و چاپۆکیێن زمانی دهێتەهژمارتن. (مرتچی کوکبی و دیگران: ١٣٨٩ :١٦٤) ب بوچوونەکا دی، خواندنا چیرۆکێ، رێکار و شێوازێ سەرەکییێ هزرکرنێیە و ئەڤ خواندنە دبیتە ئەگەرێ وەرارا هزری، چونکی ب هەر خواندنەکێ، خوینەری یان زارۆك هزر د چەمک و واتاییێن پەیڤ و رویدان و کارەکتەران دکەت و ژ بۆ هەر ئێک ژ ئەوان، کومەکا پرسیاران د مێشکێ خوەدا دئازرینیت و خوە ل هزر و پەیامێن چیرۆکێ نێزیکتر دکەت. هەلبەت خویایە کو گشت رەگەزێن چیرۆکێ ب شێوەیەکی ب هەڤ هاتینە گرێدان کو وەل زارۆکی دکەن هزرا خوە بدەتە کاری وتەنها ب هزر کرن و لێکدان و نێزیکرنا گشت رەگەزێن چیرۆکێ و پێکڤە گرێدانا ئەوان رەگەزان، دێ شێت بگەهیتە مەرەما سەرەکییا چیرۆکێ. بێگومان ب خواندنا چیرۆکێن زۆرتر و هویربوون د ناڤەرۆکا ئەوان چیرۆکان، پتر وەرار دکەڤیتە د هزرا زارۆکیدا و زارۆك پتر تێگەهشتیتر لێدهێت." ئەوا کو رۆلێ چیرۆکێ وەك کەرەستێ فێرکارییێ بەرجەستە دکەت، ئەوە کو چیرۆك ب مفا وەرگرتن ژ پێکهاتا لێکدایی، باس ل رویدانەکی یان چەند رویدانێن خەیالی دکەت و دبیتە ئەگەرێ وەرارا کەسایەتیان، مەرەم و ریتما چیرۆکێ و خوینەری هەڤپشکی سەربورەکی دکەت."(مژگان رشتچی: ١٣٨٩ : ٢٦) و ب ئەڤێ چەندێ بیاڤێ رەوشتییێ زارۆکی ژی وەرارێ دکەت، چونکی هەر چیرۆکەك هەلگرێ پرسەك یان چەندین پرسێن رەوشتییە، کو راستەوخۆ یان ناراستەوخۆ بەندن ب جڤاکیڤە و هەلگرێ پەیامێن رەوشتینە ژ بۆ گشت تاکێن جڤاکی و زارۆك ب هزر کرنێ هەم دێ هەست هزرێن سەرڤەیێن چیرۆکێ کەت و هەم دێ گەهیتە پەیامێن رەوشتییێن بەرزێن چیرۆکێ. کەواتە "خواندنا پەرتوکان رۆلەکێ گرنگ د وەرار و پەروەردا زمانی، وەرار و پەروەردا نیاسینی، وەرار و پەروەردا هەست و سۆزی - کەسایەتی و وەرار و پەروەردا جڤاکی یا زارۆکی هەر ژ سفرێ هەتا هەژدە سالیێ هەیە."(شکوه حاجی نصرالله: ١٣٩٦ : ١٦) و ب گشتی مفای د گەهینیتە گشت تەمەنان. هەورەوسا پێدڤییە بێژین کو هندەك پەیامێن هویرتر و کویرتر ژی هەنە کو ل پشت گشت پەیڤ و دەستەواژەیێن چیرۆکێ هاتینە ڤەشارتن و تەنها کەسێن بسپۆر و شارەزا، ب هزرکرنێن کویر و لێکدانا گشت تەوەرێن چیرۆکێ دگەهنێ. " ب سەرهلدانا بزاڤا هزرکرنا رەخنەگرانە ل دەهکێن ١٩٨٠ێ و بەربەلاڤ بوونا ئەندێشا پشتی نویخوازیەتێ، فێرکرن و بەلاڤکرنا نموونا نوییا پەروەردا عەقلی کو پشتگەرم بوو ب فێرکرنا بەرعاقل و فێرکرنا مرۆڤێ ئازاد، ئەندێشە ژ لایێ (ئەنیس و لیپمەن)یڤە چوو د دۆرهێلا تیۆری و

پراكتیكیا زانست و پەروەردێدا."(دكتر الهه حجازی و دیگران: ١٣٩٠: ٢٤) و پەروەردێ ڕاستەوخۆ مفا ژ پەرتوك و شێوازێ كاركرنا ئەڤان هە ردوو زانایان وەرگرت. خویایە ئەوان زانایان فۆكسا خوە هەمی ئێخستبوو سەر مێشكێ زاڕۆكی و " ژ بۆ ڤەدیتن و كفشكرنا تایبەتمەندیێن مێشكی، پێدڤیە ژ دوو بناخە و ڕەسەنایەتیان دەباز ببیت. ئێك، لۆژیكە و یا دی زمانە."(سید یونس ادیانی:١٣٨١: ٩٥) كو هەر دوو ژ بۆ زاڕۆكی، د قۆناغێن دەستپێكیدا گەلەك یا ب زەحمەتە و هەتاكو بشێت خوە ژ دورهێلا لۆژیك و زمانی دەربازبكەت، پێدڤی ب گەلەك هزركرنێیە و هەروەسا پێدڤی ب فێربوونا شێوازێ هزركرنێیە. زێدەباری هندێ كو " زمان كەرەستێ سەرەكیێ پەیوەندیا دناڤبەرا مرۆڤانە و پەیوەندیا بەرعاقلا دناڤبەرا نموونەیان و دیاردان و ب تایبەت بیرمەندانە."(سید یونس ادیانی:١٣٨١: ٩٥) هەروەسا ئەو زمانە وەل زاڕۆكی دكەت كو دەربڕینێ ژ هزركرنێن خوە و ئەنجامێن پێگەهشتی بكەت و خوە ل دەورووبەران نێزیك بكەت و ڕەوشتێ بەرز و هزركرنێن كویرێن خوە ب هینیتە زمان و ب كریارێن خوە، ڕێژا وەرار هزریا خوە ژ بۆ دەورووبەران خویا بكەت. هەلبەت ئەو زمانێ باس لێ دهێتە كرن، خودان هندەك یاسایانە و دێ شێین بێژین " زمان خودان سێ یاسایانە كو دەربڕینێ ژ سێ پێكهاتێن تایبەت دكەت:

١. پێكهاتا سەرڤەیی، كو ب شێوەیێ بەربەلاڤێ زمانی، یێ بەرنیاسە.
٢. پێكهاتا كویری/ دەروونی، كو كلیلكا زمانیە.
٣. پێكهاتا لێكگۆهڕینێ، كو ژێدەرێ نیاسینا هەبوونێیە.(هەبوونگەرایی/ پدیدار شناخی) یە."(سید یونس ادیانی:١٣٨١: ٩٦)

هەلبەت ئەڤ سێ یاسایە ژی ب هەڤرا د چارچووڤێ ئەدەبیاتێدا، بەرهەمەكی دئافرینن كو ژ بۆ زاڕۆكی جهێ پویتەدان و تێڕامانێیە و نڤیسەر ب ڕێكا كاركرنا زمانی، بەرهەمەكی دئافرینیت و مێشكێ خوینەری د ئاززییت و ددەتە كاری. ئەو بەرهەم ژی بەرهەمەكە كو (هەلگرێ دەولەمەندییا ئەدەبی یان لبەرچاڤ وەرگرتنا بهایێن ئەدەبییە، كو چیرۆكێ ژ بۆ خوینەری سەرنجڕاكێش و پەسەندكری لێدكەت. هەروەسا بهایێ ئەدەبییە كو ب لبەرچاڤ وەرگرتنا گرۆپێن ژیێ خوینەری ژی دهێتە دی و بیێ ئەڤێ لبەرچاڤ وەرگرتنێ، ئەو چەندە نامینیت. ئەو ڕەگەز ژی بریتینە ژ : ناڤەڕوك، خەیال، كارەكتەرسازی، پلان، زمان، دانوستاندن، وێنە، گۆشەنیگا و ...هتد.)(سعید ناجی: ١٣٩٥: ١١) كەواتە هەبوونا گشت بنەما و ڕەگەزێن سەرەكیێن چیرۆكێ، سەرەڕای لبەرچاڤ وەرگرتنا ژیێ زاڕۆكان، د نڤیسینا چیرۆكاندا زۆر یا گرنگە.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكولینێن كوردی

١.٠٣ بهايێن ئەدەبياتا زارۆكان:

دشێین بهیێن ئەدەبیاتا زارۆكان د ئەڤان خالاندا باس بكەین:

١. خوەشی و مژویلاهی

٢. بەرفرەهكرنا دوو جیهانێن خەیالی و ڕیالیستی و پەیوەندیا وان ب هەڤدوو

٣. ڤەگوهاستنا میراتا شارستانی - ئەدەبی ژ نفشەكی بۆ نفشەكێ دی

٤. دروستكرنا دیتنێن ئەرێنی بۆ شارستانیەتا خوە و كەسێن دی

٥. ب دەستڤەهینانا سەربۆرێن جۆراوجۆر

٦. هەستكرن ب جە و پێگەهێن جۆراوجۆر

٧. هاندان بۆ بزاڤ و ئۆمێد و گەشبینیێ (شكوه حاجی نصرالله: ١٣٩٦: ١٠).

١.٠٤ شێوازێن فێركاریا زارۆكان:

خویایە كو فێركرن، باشترین و ب ساناهیترین ڕێكا وەرارا هزرییە كو بێگومان، زارۆك ب دووبارەبوون یان بینینێ فێر دبیت، هەلبەت " هەتا نهو دوو شێواز، ژ بۆ فێركاریا زارۆكان هاتینە دیاركرن:

١.٠٤.١ شێوازێ فێركاریا ڕاستەوخۆ: د ئەڤی شێوازیدا، دایک و باب یان ماموستا، پێزانینان بۆ قوتابیان ڤەدگوهێزن. ئەڤ شێوزاێ فێركاریێ لسەر بنەمایێ پەروەردەیا ئێك لایەنییە (ماموستا بۆ زارۆكی). (جان لاك/ John Locke) د ئەوێ باوەرێدایە كو گوهداریكرنا مەزنان، مەزنترین جەڤەنگێ سەركەڤتنێیە.

١.٠٤.٢ شێوازێ فێركاریا هزركرنێ: دیرۆكا هزرا ڕەخنەیی دیرۆكەكا كەڤنار هەیە، لێ دانانا مۆدێلەكا دیاركری بۆ هزرا ڕەخنەیی بۆ دەستپێكا سەدەیێ بیستێ و بۆ بەرهەمێن جان دیوی - john Dewey دزڤریت (جعفر جهانی:١٣٨١:٣٦). د ئەڤی شێوازیدا، زارۆك تاڕادەیەكی سەربخۆ، ئاریشان چارەسەر دكەت و دگەهیتە بەرسڤا پرسیارێن خوە. دئەڤی شێوازید ((فێركاریا هزركرنا ڕەخنەگرانە، گرنگە.)). (لیپمەن) پشتەڤانیكرن ل ((فێركرنا هزركرنێ)) باس ل حەلكرنا هاوكێشەو پرسان ب ڕێكا ب كۆم كریە. ئەو د وێ باوەرێدایە كو دانوستاندن دبیتە ئەگەرێ هزركرنێ و شێوازێ فێركرن ب ڕێكا هزركرنێ، دبیتە ئەگەرێ تێڕامانێن قوتابی و تاك - كۆم دهێنە دیتن."(مهین پناهی: ١٣٩٠: ٣ -٤).

بێگومان ئەگەر هەر دوو شێوازان لبەرچاڤ وەربگرین، دێ بینین كو هەر دوو شێواز تەواوكەرێن ئێكن، لێ د ئەڤێ پرۆسێسیا فێركرن و وەراررا هزرێدا، ڕێكارا دوویێ باشترین ڕێكە،

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكولینێن كوردی

چونكى بەندە ب دانوستاندن و بەرسڤدانا هندەك پرسیاران، كو خوینەرى بەر ب جیهانا دەروونیا چیرۆكێڤە دبەت. هەلبەت ئەڤ جیهانە ژى سەروكانیان بۆ خوینەرى دیاردكەت كو ژێدەرێ ژیانێنە و خودان فۆرمێن خوە یێن تایبەتن، هەروەسا " ئەم فۆرمەكێ ب فۆرما بناخەیی دزانین كو پەیوەندى ب ژێدەرێ چیرۆكێڤە هەبیت. بێگومان ب شێوەیەكێ گشتی، سەروكانیا چیرۆكان ژیانا رۆژانەیە. لێ چیرۆكێن حور و پەریان، گەلەك كێم رەنگڤەدانا ژیانا رۆژانەنە."(تزوتان تودوروف: ١٣٨٥: ٢٦٨) كەواتە هەروەكى دیار، ئەڤ هزرە راستەوخۆ مە بەر ب خوینەرى دبەت، كە خوینەر كیە و چەوا تاك دێ شێت ببیتە خوینەر؟ هەلبەت خوینەر بوون، پرۆسیسەكا ئالۆزە و بوون ب خوینەر ژى چەندین قۆناغان ب خوەڤە دگریت، وەك خواندن، تێگەهشتن، شرۆڤەكرن، حەلبوون دناخێ دەقیدا و لدویماهیكى گەهشتن ب ئارمانج و پەیامێن نڤیسەریە، كو ئەو زارۆك ب بوورینا دەمى دبیتە خوینەر و ب خواندنا چیرۆكان، خوە پتر نێزیكى ژیانا راستەقینەیا دەروبەرى خوە دكەت ژ كۆت و بەندێن هزرێن چارچووڤەكرى رزگار دبیت، كەواتە" ئازادبوونا مێشكى، هەمى دەمان هزركرنە ژ بۆ هایدارى و كریاران و د دەمەكیدا دێ یێ دیلكرى بیت كو بەر ب لاساییكرنێڤە بچیت و دەلیڤا هزركرنێ ژ دەست بدەت."(سید یونس ادیانى:١٣٨١: ٩١) ب رەنگەكى كو هیچ كار و كریار و پێنگاڤێن ژیانێ ژ ئەوى ب خوە نابیت و تەنها ب هزركرنا دەورووبەران ژیانا خوە ب رێڤە دبەت و هیچ ئارمانج و پاشەرۆژەكا دیاركرى بۆ خوە دەستنیشان ناكەت، لێ بەروڤاژى ئەڤێ چەندێ، زارۆك دێ شێت، ب مفا وەرگرتن ژ هزرێن رەخنەیێن خوە و ئەو وەرارا كو ددەتە هزرا خوە، هەم خوە هەم ئەوێن ل دەورووبەرێن وى - ئەگەر ب خوازن - بگوهریت، هەر ژ بەر هندێ دێ شێین بێژین كو " هزرا ئازاد ل دەرڤەی دەم و جهان تێپەر دبیت و هەر ژ بەر ئەڤێ چەندێ پێش دكەڤیت."(سید یونس ادیانى:١٣٨١: ٩١) واتە ئەگەر هزر ئازاد لێهات، دێ وەرارێ بینیت و ئەو وەرار ژى دێ پێشكەڤتن و گوهرینێ دروستكەت.

لیپمن ل دەستپێكێ د ئەوى باوەرییێدا بوو كو فێركرنا هزرا رەخنەیى دشێت هەموو شیانا هزرییا زارۆكان چالاك بكەت، لێ پشتى ماوەیەكى هەستپێكر كو هزرا رەخنەیى ب تنێ بەس نینە؛ چونكى چەمكسازى و چاپۆكییێن دى كو د فەلسەفەیا فەرمى و لۆژیكا صورى دا هەیە، بخوەڤەناگریت؛ لەورا گەهشتە ئەوێ ئەنجامێ كو بۆ باشتركرنا رەوشا هزرێ پێدڤییە رەهەندێن جیاوازێن هزرێ وەكو هزرا رەخنەیى، داهێنەرانە و بەرپرسیار ژى بهێنە فێركرن. (سعید ناجى، ١٣٨٣، ١٠٢) پەرتووكا (هزر د پەروەردە و فێركرنێدا - ٢٠٠٣) ب دووماهیك پۆلینا لیپمەنى بۆ پارادایما نوو دهێتەهژمارتن. (فاگمە عضمت مدارفرد و دیگران: ١٣٩٧ :١٠٤)

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردى

١.٤.٢.١. هزرا ڕەخنەیی:

لیپمەن دیار دکەت کو پرسیارا هەرە بەربەرلاڤا زۆربەیا مامۆستایان ئەڤەیە : ئەم ژ کیڤە بزانین ئەم د وانەگۆتنا خوەدا هزرا ڕەخنەیی بکاردهینین یان ژی نە؟" بۆ زانینا بەرسڤا ئەڤێ پرسیارێ پێدڤییە هندەك پیڤەران دەستنیشان بکەین. ب ئەڤی ڕەنگی ل دویڤ نێرینا لیپمەنی، ئەو هزر ڕەخنەییە کو خوەڕاستڤەکەر بیت، ل هەمبەر دەورووبەری هەستیار بیت، ل دویڤ پیڤەران بیت و ناڤبژیڤانییێ بکەت. شیانا هزرا ڕەخنەیی ب ئێک ژ ئەوان چاپۆکییان دهێتە هژمارتن کو مرۆڤی بۆ هەلسوکەوت ل گەل پرسگرێکێن نوو و تایبەت بهێز دکەت و شیانێ ددەتێ. ئەڤ شیانە دبیتە ئەگەر کو ب مفا وەرگرتن ژ چاپۆکییا بەلگەهینان و شیانا شرۆڤە و ڕاڤەکرنێ باشترین هەلبژارتنێ ئەنجام بدەت و بشێت بڕیارەکا دروست و ب بها بدەت. (دنیا گندم کار و دیگران:١٣٩٤:)

خوە ڕاستڤەکرن، ژی ژ مفایێن سەرەکیێن گوهۆڕینا پۆلێ بۆ جڤاکەکێ ڤەکۆلەرە. د جڤاکەکێ ب ئەڤی ڕەنگیدا قوتابی نە ب تنێ ل دۆر بابەت و چەمکێن جیاوازێن فەلسەفی ، ڕەوشتی و جڤاکی هزر دکەن بەلکو هزرێ د هزرێ ژیدا دکەن داکو شاشی و تێکەلکرنێن هەڤدوو ڕاستڤەبکەن.

هندەك ژ ڕەفتارێن پەیوەندیدار:

١. قوتابی هزرا شاشا ئێکدو دەستنیشان دکەن.

٢. قوتابی دانپێدانێ ب هزرا خوە یا شاش دکەن.

٣. قوتابی دەربڕینێن مژدار د ناڤ دەقیدا دەستنیشان دکەن.

٤. قوتابی دەربڕینێن مژدار د ناڤ دەقیدا شرۆڤە و زەلال دکەن.

٥. قوتابی داخوازا هینانا بەلگە و هۆکاران دکەن.

٦. قوتابی ناڕێکی و نەگونجانان دەستنیشان دکەن.

قوتابی گریمانەیێن شاش و بەلگەیێن باوەرپێنەکری د ناڤ دەقیدا دەستنیشان دکەن. (Matthew Lipman:2003:224)

هەستیاری ل هەمبەر دەوروبەری، سیمایەکێ دییێ هزرا ڕەخنەیی ئەڤەیە کو ئەڤ جۆرە هزرە، د ناڤ ئەوی دەقی یان دەروبەرێ کو دروست دبیت، هەستیارە. هەستیاربوون ل هەمبەر دەوروبەری ب واتایا هەبوونا هزرەکا کویرە ل هەمبەر بابەتێن وەکو:

٧. قوتابی دشێن جوداهییێن هوورێن واتایی کو ژ ئەنجامێ جوداهییێن کەلتووری پەیدا دبن دەستنیشان بکەن.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

٨. قوتابی دشێن جوداهیێن هوورێن واتایی کو ژ ئەنجامێ جوداهیێن بۆچوونان یان بۆچوونا کەسۆکی پەیدا دبن دەستنیشان بکەن.

٩. قوتابی دشێن جوداهیێن ژ ئەنجامێ جوداهیێن زمانی، رەفتاری و کەلیشەیی دەستنیشان بکەن.

١٠. د وەرگێرانا دەقەکیدا، جوداهیا واتاییا هندەك پەیڤان و زاراڤەیان د کەلتوور و زمانێن جودادا ل بەر چاڤ بگرن.

١١. هەروەسا د لێگەریانا فەلسەفییا قوتابییاندا دهێتەدیتن کو ئەو پێکۆلێ دکەن راڤەکرنەکا دروست بۆ دەقی بکەن و د راڤەکرنا خوەدا ئارمانجا ئاخفتنکەران ل بەر چاڤ دگرن،

١٢. نرخاندنا تشتان ل دویڤ دەوروبەری و دۆخێ تایبەتێ ئەوان و نە ل دویڤ یاساییێن گشتی و ل بەر چاڤ گرتنا ئەگەرا هەبوونا بەلگەییێن هەڤدژ د دۆخەکیدا،

هەروەسا پێکۆلێ دکەن کو جوداهیا د ناڤبەرا دۆخێن هەتا رادەیەکی وەکهەڤ کو ئەنجامێن جودا هەنە دەستنیشانبکەن، (Matthew Lipman:2003:224-225)

ل دویڤ پیڤەرەکی بیت، پیڤەر ل دەڤ لیپمەنی، بنەرەت، یاسا، بریار و رێنیشاندەرەکە کو بۆ ناڤبژیڤانییێ دهێتەبکارهینان. پیڤەر پێدڤییە گرێدای ڤەکۆلینا هەیی بن، پێشینەیەکا باوەرپێکری هەبیت و کاریگەر و چالاك بیت.

هندەك ژ رەفتارێن پەیوەندیدار:

- بهاییێن هەڤپشک، وەکو ئارمانج، مەبەست،
- رێککەڤتن، وەکو یاسا و رێسا، یەکجۆری، پێشینە، نەریت، نۆرم.
- بنەرەتێن هەڤپشکێن بەراوردکرنێ، وەکو رێزگرتنا هەڤپشک، سیماییێن هەڤپشک.
- پێدڤیاتی، وەکو سالۆخەت، یاایاو دەستوور، سنووورداری، بریار
- نێرین، وەکو بیاڤێن گرنگی پێ دهێتەدان، چارچووڤ
- بنەما، وەکو گریمانە، پێشگریمانە، پەیوەندییێن چەمکی.
- یاسا، وەکو، یاسا، دەستوورنامە، یاسانامە، بەلاڤۆك، رێنیشاندەر
- ئستاندارد، کۆمەکا پیڤەران کو پێتڤییە ل دەڤ تشتەکی هەبن
- راستی، ئەوا کو هەیە.
- تاقیکرن، لێگەریان بۆ مەبەستا زانین و ڤەدیتنێ

ناڤبژیڤانی ئەنجام و ئارمانجا سەرەکییا هزرا رەخنەییە. ناڤبژیڤانییەکا باش ژی پێدڤی ب راڤەکرنەکا دروستا دەقی، تێگەهشتنەکا دروستا بهیستنان و بەلگەهینانەکا رازیکەرە.

هندەك ژ ڕەفتارێن پەیوەندیدار:

- شێورمەندی و گەهشتن ب ئەنجامان.
- بڕیاردان
- دەستنیشانکرن، ئەنجامێن داوییا لێگەڕیانێ
- چارەسەرییا ئاریشەیێن تیۆری یان ژیواری
- پۆلینکرن
- نرخاندنا کریار، خزمەتگوزاری، تشت، بەرهەم و ...
- جوداهی، د چارچووڤێ گریمانەیێن نەرێ
- پەیوەندی، د چارچووڤێ گریمانەیێن سەلمێنەر
- ڕەفتار، ئاخفتن یان کریارێن ئەنقەست. (Matthew Lipman:2003:225-226)

١.٤.٢.٢. هزرا داهێنەر:

د پێناسەیا لیپمەنیدا هزرا داهێنەر بریتییە ژ"هزر کرن ل دۆر چاوانییا دەربڕینا ئەوا کو هەژی دەربڕینێیە، چاوانییا چێکرنا ئەوا هەژی چێکرنێیە و چاوانییا ئەنجامدانا ئەوا هەژی ئەنجامدانێیە".

ل دەڤ لیپمەنی دانوستاندنێن ڕێکخستی، لۆژیکی د جڤاکەکێ ڤەکۆلەردا نابیتە ڕێگرەك د چالاکیێن داهێنەرانەیێن قوتابییاندا و بەروڤاژی ئەڤ پێشکێشکرن و باسکرنا نێرینێن جودا دبیتە ئەگەر کو شیانا داهێنانێ ل دەڤ قوتابی بئازریت و وەرارێ بکەت.

ب ئەڤێ ڕەنگی دانوستاندن (گفتگۆ) د ڕوونشتنێن لێگەڕیانا فەلسەفیدا بزوێنەرەکێ کاریگەرە بۆ پەیدابوون و بهێزکرنا هزرا ڕەخنەیی و داهێنەرانە. ل دەڤ لیپمەنی هزرا ڕەخنەیی ئەڤ سیمایە هەنە:

- ڕەسەنایەتی، هزر کرن ل دۆر بابەتێن ڕەسەن و نوو.
- بەرهەمهینەری، ل دەمێ ئاریشەیان، چارەسەرییێن گونجای پێشکێش دکەت.
- ئاشۆپ، وێناکرنا جیهانەکا گریمانەیی؟
- سەربخۆیی، ئەو ب خوە خوادن هزرە و نابیت بەری کو ئەو ب خوە هزرێ د بابەتیدا بکەت هزر و نێرینا کەسێن دی پەسەند بکەت. دەمێ پرسیار ژ ئەوی دهێتەکرن هزرا خوە دکەت و ل گۆرەی هزرا خوە بەرسڤ ددەت.
- تاقیکرن: بەردەوام گریمانەیێن جودا تاقی بکەت.
- نێرینا گشتی (گشتنێری)، گرنگیدان ب پەیوەندیا بەش و گشتێ ل دەمێ گەهشتن ب ئەنجامان.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

- دەربڕین، هزرا داهێنەر دەربڕینێ ژ خودانێ هزرێ و هەروەسا هزرێ ب خوە ژی دکەت.
- ب خوە –سەلماندن، پێکۆلا بەردەوام ژ بۆ دەربازبون ژ قۆناغێن بووری.
- ئەنتیکەیی، پەیدا کرنا حێبەتیبونێ.
- داهێنان
- ئازراندنا هزرا داهێنەر، هزرا ڕەخنەیی ب تنێ بزوێنەرێ خوەشی و شادی و ژێژێ ل دەڤ کەسێن دی نینە، بەلکو هندەك جاران هزرا داهێنانێ ل دەڤ کەسێن دی ژی دئازرینیت.
- داهێنەری، هزرەك دشێت وەکو چارەسەرییەك بۆ ئاریشەیەکێ بهێتەپەسەندکرن. هزرا داهێنەر بریتییە ژ هژمارەکا ئاریشە و هزرێن بۆ دلخوەشکەر ژ پێخەمەت چارەسەرکرنا ئەوان. (Matthew Lipman:2003:246-247)
- ب مفا بوون، گەهشتن ب ئەنجامێن مفادار.
- نووخوازی، پێشکێشکرنا چارەسەری و گریمانەیێن نوو.

ل دویڤ نێرینا لیپمەنی چ سنوورەك بۆ ئەڤێ لیستێ نینە و دشیچت بەرفرەهتر بیت.

١.٤.٢.٣. هزرا بەرپرسیار:

ل دویڤ باوەرا لیپمەنی هزرا بەرپرسیار شێواز یان ڕەهەندەکە ژ هزرێ کو واتایەکا دوو ئالی هەیە: چونکی ژ لایەکیڤە ب واتایا هزرکرن و نێگەرانییێ دهێت ل دۆر ئەو بابەتێ کو هزر تێدا دهێتەکرن و ژ لایەکێ دیڤە نیگەران بوونە ل هەمبەر شێوازێ هزرکرنا مرۆڤی ب خوە. ب نێرینا لیپمەنی بێی چاڤدێری، هزر ژ بهایان دێ یا ڤالە بیت. ل دەڤ لیپمەنی هزرا بەرپرسیار چەندین جۆر هەنە:

- هزرا ڕێزگر، واتە گرنگیدان ب ئەوی تشتی یێکو گرنگە. چ تشتەك باشتر ژ تشتەکێ دی نینە، لێ دەمێ ژ ڕوانگەهەکا تایبەتڤە بەرێ خوە ددەینێ، وەکهەڤی و جوادهێن دناڤبەرا ئەوان دهێنە زانین و ڕێز لێ دهێتەگرتن. (Matthew Lipman:2003:265) دەریاچەیەك نە باشترە و نە خرابترە ژ ئوقیانووسێ، گرەك نەباشترە و نە خرابترە ژ چیای. ب تنێ ل هندەك بیاڤێن تایبەت ئەم ئەوان ل دویڤ پەیوەندیی و بهایڤە دهێنەنرخاندن. (Matthew Lipman:2003:265-266)
- هزرا سۆزداری، هزرا سۆزداری چەمکەکە کو وەکو لەیزەرێ ژ دووانەییا هۆکار و هەستان دەرباز دبیت. ب هزرا (Martha Nussbaum) هەست جۆرەکێ هزرکرنێیە. وەکو هزرکرنێ دشێت یا مژدار بیت. ئەرەستۆ و ڕۆسۆ دبێژن کو کەسەك دشێت هەستێن نەوگنجای هەبن، بۆ نموونە نیگەران بوون ل هەمبەر هەبوونا سامانی یان ناڤودەنگییێ. (Matthew Lipman:2003:266) هزرا سۆزداری هەر هەمان هەیەجانێن مرۆڤینە. لیپمەن هەیەجانان ب شێوازەکێ ناڤبژیڤانی و

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

جۆرەكێ هزركرنێ دزانیت كو وەكو هەر جۆرەكێ دییێ ناڤبژیڤانی یان هزركرنێ ڕەنگە تووشی شاشییێ ببیت. (Matthew Lipman:2003:266-267)

- هزرا چالاك، لیپمەن ژبلی هەیەجانان، هندەك كریارێن مەعریفی ب هزرا بەرپرسیار دهژمێریت و ب هزرا چالاك ب ناڤ دكەت. ئێك ژ جۆرێن ئەڤێ هزرێ، ئەو كریارن یێن كو بۆ پاراستنا بیاڤێن ب بها ئەنجام ددەت. واتە ل دویڤ پاراستنا بهایێن ئەبستراكت دچن. وەكو دەمێ مرۆڤ پێكۆلێ دكەت شێوەیێ گەنجاتییا خوە بپارێزیت. لۆژكناس بۆ گەهشتنا ئەنجامێ ڕاستییەكێ ل بنەرەتێ بەلگەهینانێ دگەڕێن، وەرگێر ژی ل پاراستنا واتایێ دگەڕێن. جۆرەكێ دییێ هزرا چالاك ب ڕێكا چالاكییێن پیشەییێن وەكو وەرزشكرنێ دهێنەئەنجامدان. (Matthew Lipman:2003: 267)
- هزرا ئەرێنی،مەبەست ژ هزرا ئەرێنی، هزركرنە ل دۆر بیاڤێن هەژی و بهادار و ڕەوشتی؛ واتە زارۆك پێدڤییە بشێن بابەتێن ڕەوشتی دەستنیشان بكەن و ب شێوەیەكێ لۆژیكی هزرێ د ئەواندا بكەن. واتە، ئەو هزر ئەرێنییە یا كو ل شوینا هزركرن د بابەتێن بێبهادا هزر د بابەتێن بهاداردا بكەت.
- هزرا هەڤدلی، واتە خوە دانان ل جهێ كەسەكێ دی یان د دۆخەكێ دیدا. واتە مرۆڤ ژ هەست، نێرین و ئاسۆیێن هزركرنا خوە دەربكەڤیت و خوە دانیتە جهێ كەسەكێ دی و دۆخەكێ دی، ب ئەڤی ڕەنگی مرۆڤ دشێت د كەسێ بەرامبەر بگەهیت.

ڕەهەندێن هزرا فەلسەفی	پێكهێنێن هزرا فەلسەفی		
هزرا ڕەخنەیی	هزركرن ل دۆر هزرێ	خوە ڕاستڤەكرن	هزر ب خوە بكەڤیتە ل ژێر پرسیارێ، ڤەدیتنا خالێن لاواز و ڕاستڤەكرنا ئەوێ
		یێن دی ڕاستڤەركن	ڤەدیتنا هەڤدژی و نەگونجانێ د دانوستاندنا یێن دیدا، ئاماژەدان ب شاشییان د بەلگەهینانانا یێن دیدا، نیشاندانا دەربڕینێن مژدارێن ئەوان، نیشاندانا پێناسەیێن شاشێن ئەوان و داخواز ژ ئەوان بهێتەكرن كو بەلگەیان بۆ گۆتنا خوە بهینن.
	ناڤبژیڤانی	ڤەكرنا مێشكی و ئامادەبوون ژ بۆ وەرگرتنا هزر و نێرینێن نوو، بەراوردكرنا تشتان و زانینا پەیوەندییا د ناڤبەرا ئەواندا، گرنگیدان ب پێڤەران ل دەمێ بەراوردكرنێ، بەلگەهینانا لۆژیكی.	
	هەستیاری ل هەمبەر دەورووبەر	گرنگیدان ب ڕەوش و دۆخێن ناوێزە و نەبەربەلاڤ، نرخاندنا تشتان ل دویڤ دەورووبەر و دۆخێن تایبەتێن ئەوان، ل بەر چاڤ گرتنا هەبوونا بەلگەیێن هەڤدژ، جوداهییا د ناڤبەرا دۆخێن هەتا ڕادەیەكی وەكهەڤ	

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

	یان دەقی	کو ئەنجامێن جودا هەنە، ڕاڤەکرنا دروستا ئاخفتنێ و تێگەهشتنا دروستا بهیستییان، گرنگیدان ب ئارمانجا ئاخفتنکەری د وەرگێڕان و ڕاڤەکرنا ئاخفتنێدا و ل بەر چاڤ گرتنا جوداهیا واتایا هندەك پەیڤان و زاراڤەیان د کەلتوور و زمانێن جودادا.
هزرا داهێنەر		ڕەسەناتی، نێرینا گشتی ، سەربخۆیی، نوویاتی، ئەزموونگەری، خوە - سەلماندن، ئەنتیکەیی و ب مفا بوون.
هزرا بەرپرسیار		هزرا ڕێزگر، هزرا سۆزداری، هزرا چالاك، هزرا ئەرێنی، هزرا هەڤدلی

خشتەیی ژمارە(١): رەهەندین هزرا فەلسەفی و پیکهینین ئەوی

١.٤.٢.٤. بنەمایێن شێوازێ فێرکارییا (لیپمەن)ی:

بێگومان ژ بۆ گەهشتن ب دەرئەنجامێن وەرارا هزرییا زارۆکی، د چیرۆکێن فۆلکلۆریدا، پێدڤییە هندەك بنەمایان ب هەلبژێرین و چیرۆکان بێخینە د چارچووڤێ ئەوان بنەمایاندا و لدویڤ ئەوان بنەمایان، ئاستێ هزری و جۆرێ وەرارا هزرییا ئەوان دەستنیشان بکەین. هەلبەت د ئەڤێ پرۆسێسێدا " بنەمایێن شێوازێ فێرکارییا (لیپمەن)ی هاتیینە هەلبژارتن، کو بریتینە ژ ئەڤان تایبەتمەندییان:

١. فێرکرنا پرسیارکرنێ، ب ڕێکا پرسیارێن پەیوەندیدار ب بابەتیڤە.
٢. وەرگرتنا پەیوەندییێن لۆژیکی د ناڤبەرا بەرهەڤکرییان/ پێکهاتە و چەڤێن جۆراوجۆرێن هزرەکی.
٣. دەرئەنجامێن دانوستاندن و سەرەدەرییان.
٤. شرۆڤەکرن و ڕوهنکرنا زاراڤان و دویرکەڤتن ژ پەیڤێن چەندواتایی یان واتابەرزە و ژێکڤێککرنا هزرێن پەیوەست ب پرسیاران ژ هزرێن نەپەیوەست.
٥. نرخاندنا نەگونجانا ڕێچارەیان
٦. ناساندنا تیۆرێن بناخەییێن پرسیاران
٧. ژهەڤ ڤاڤارتنا ڕاستیێن لبەرچاڤ ژ ڕاستییێن نموونەیی
٨. سەدەم و بەلگەهینان بۆ ئەوان بیروباوەرێن کو بناخێ برِیاردانێ بوونە.
٩. فێرکرنا ئەنجامگرتنا گشتی، ژ نموونەیێن پشکی بەر ب گشتیڤە چوون.
١٠. فێرکرنا هزرکرنا سیاسی.
١١. ڤەدیتنا شاشیێن بەلگەیێن دەستکرد و نەدەستکرد و ناساندنا سەفسەتێ ژ بەلگەیێن دروست و ڕەسەن.

١٢. فێرکرنا ڕەخنا ئاڤاکەر و گوهڕینا باوەران، ئەگەر ڕەخنەیەك هەبیت، کو دێ بیتە ئەگەرێ پەروەردەکرنا تێگەهشتنەکا بەرعاقل ژ خوە (سەربلندی) و ڕێزگرتنا دەورووبەران.

١٣. تێگەهشتن و تێگەهاندنا ئەوا د مێشکیدا.

١٤. فێرکرنا پەسەندکرن یان ڕەدکرنا بوچوونێن کەسێن دیتر.

١٥. فێرکرنا بلندکرنا ئاستێ پەیوەندییێن لۆژیکییێن گرنگ د باوەر و کریاراندا. " (میهن پناهی:١٣٩٠: ١١ -١٢)

کەواتە باشترین ڕێک، هەلبژارتنا ڕێکا وەرارا هزرییە ب ڕێکا چیرۆکان و هەوروەسا:

١. فەرە بزانین کو دانوستاندن باشترین چارەسەرییێن گەهشتن ب هزرا سەرەکیا نڤیسەریە.

٢. چیرۆکێن فۆلکلۆری، بەهرا پتریا جاران ب پرسیارێن ڕەخنەیی دەستپێدکەت.

٣. خالێن باشێن چیرۆکان:

A. ب هێز کرنا ڕەوشتی

B. ژناڤبرنا کەرب و کینان

C. درەو نەکرن

D. تورە نەبوون

E. شەڕنەکرن

٤. ڤەگێڕ ژ بۆ گەهاندن و کاریگەریا پترا بابەتێ چیرۆکێ، مفای ژ ڕیتمێ وەردگریت، کو بێگومان ئەڤ ڕیتمە پتر هاریکارە ژ بۆ تێگەهشتن و ژ بەرکرنێ و ئەڤ ژبەرکرنە ژی دبیتە هۆکارێ دووبارە کرن، و ئەڤ دووبارەکرنە ژی وەل ل زارۆکی دکەت کو هزر دوان ڕویدانانندا بکەت و وەرارێ بێخیتە هزرێن خوە.

بەندێ دوویێ: ڕۆلێ ئەدەبیێ چیرۆکێن فۆلکلۆرییێن زارۆکان د وەرارا هزریا ئەواندا/ مۆدێلا مەتیۆ لیپمەن چیرۆکا (کێزا تەڕا جان) وەك نموونە

٢.١.١. شرۆڤەکارییا (چیرۆکا کێزا تەڕا جان) ل دویڤ مۆدێلا (مەتیۆ لیپمەن)ی:

بێگومان یا خۆیایە کو هەر دەقەك هەلگرێ چەندین هزرێن جۆراوجۆرن و هەر خوینەرەك ل گۆرەی تێگەهشتن و زانین و ژیێ خوە ل دەقی دگەهیت و و ب ئەڤێ تێگەهشتنا خوە کاریگەریێ دئێخیتە سەر خوە و لسەر کەسێن دەورووبەری خوە. هەرچەندە ڕەنگە ئەو کاریگەری یا کێم بیت لێ ب بورینا دەمی کاریگەری زۆرترو زۆرتر لێدهێت و ڕەنگە ببیتە پشکەك ژ کەسایەتییا ئەوی و ببیتە ئامرازێ سەرەکیێ چێکەرێ کارەکتەرا ئەوی.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ل دویڤ مۆدێلا لیپمەنی، دروستبوونا کەسایەتیان بەندە ب وەرارا هزرییا ئەوان و ئەڤ وەرارە ژی ب چەندین پرسیاران یان د چەندین قۆناغانرا دەرباز دبیت، هەتاکو بشێت کاریگەریێ بێخیتە سەر دەوروبەرێن خوە. لەورا هەر لسەر ئەڤی بنەمای دێ شێین بێژین کو ژ بۆ ئەڤێ کاریگەریێ پێدڤییە هەر تاکەك ب خواندنا چەندین جارێن چیرۆکان، بچیتە دناخێ ئەوان چیرۆکاندا و ب کومەکا پرسیار و بەرسڤێن بەرعاقلێن خوە و پێکڤە گرێدانا گشت بەند بەندێن چیرۆکی، بگەهیتە ئەنجامەکا دیارکری.

ئەگەر ئەم ب هویری و لدویڤ بنەمایێ، مۆدێلا (لیپمەن)ی بەرێ خوە بدەینە ئەڤێ چیرۆکێ -کێزا تەڕا جان (سادق عەبدولخالق شۆشی: ٢٠١٥: ١٨٨ -١٩٦) -گەلەك ب رێك و پێکی دێ بەندبەندێن بەهرا پترییا خالێن ئەوی مۆدێلی لسەر ئەڤی دەقی نیشان دەین.

دەستپێکا چیرۆکێ، دەمێ کێز ژ مال دەردکەڤیت و ژ زاردەڤێ ڤەگێڕیڤە، دچیتە د ناڤ خالا (چارێ)دا: (شرۆڤەکرن و ڕوهنکرنا زاراڤان و دویرکەڤتن ژ پەیڤێن چەندواتایی یان مژدار واتابەرزە و ژێکژێککرنا هزرێن پەیوەست ب پرسیاران ژ هزرێن نەپەیوەست.)

"کێزەك هەبوو، خۆ د سۆری ڤەدا، خۆ د شینی ڤەدا، پەڕەکێ پیڤازێ ب سەرێ خۆ دادا، ڤێلیچەکا کەزانان کرە پێت خۆ و چو سەرێ دوریانەکێ ل هیڤییا ئێکی ڕوینشت، دا شوی پێ بکەت."

ل ئەڤێرێ ب ڕێکا ڕێزکرنا کۆمەکا ڕەفتاران، (خۆ د سۆری ڤەدا، خۆ د شینی ڤەدا، پەڕەکێ پیڤازێ ب سەرێ خۆ دادا، ڤێلیچەکا کەزانان کرە پێت خۆ) خوینەری بەرەڤ هزرا سەرەکی دبەت و مەبەستێ (دا شوی پێ بکەت) **دەستنیشان دکەت.** هەروەسا د بەردەوامییا چیرۆکێدا، ئێکەم پرسیار ژ لایێ ئێکەم کەسێ کو کێزا تەڕا جان دیتی، دهێتە کرن و ب ئەڤێ چەندێ، دچیتە د (خالا ئێکێ) یا مۆدێلا لیپمەنیدا:(فێرکرنا پرسیارکرنێ، ب ڕێکا پرسیارێن پەیوەندیدار ب بابەتیڤە.)

" وەکی شڤان نێزیک بووی گۆتە کێزێ: کێزێ ئەڤە دێ چ کەی؟"

بێگومان ئەڤە ئێکەم پرسیارە کو ب شێوەیەکێ لۆژیکی، ژ لایێ شڤانیڤە بۆ کێزێ دهێتە ئاراستە کرن -هەلبەت ئەڤ شێوازێ پرسیارکرنێ ژ لایێ ڤەگێڕیڤە، بۆ گوهداری دهێتە نیشاندان - چونکی کێزێ ل ئەڤێ سپێدەیێ و لسەرێ دووڕیانیێ ب شێوەیەکێ گەلەك جوان و سەرنجڕاکێش یا ڕاوەستیای، لەورا زۆر ئاساییە کو ب ئەڤی ڕەنگی پرسیار ژێ بهێتەکرن. لێ یا گرنگتر بەرسڤا کێزێیە، دەمێ ب ڕێکەکا دیتر شێوازێ پرسیار کرنێ، (خالا ئێکێ) نیشا شڤانی ددەت. کێزێ گۆتێ:

" وەی کێز و مێز

ل بەر دەرێ خانییێ بابێ تە بوونە ڕێز

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ما ناڤێ من کێزە؟ "

هەروەسا:

" بیزە ب خیر و شاهی، تو ژ کیڤە تیی

و دێ کیڤە چییە؟ " [1]

و شڤان -پشتی هینگێ، مشک ژی ئەڤێ پرسیارێ دکەت -ژی د بەردەوامییا گفتگۆیێدا دبێژیت:

" ستیێ!

ب شمکا ڕەقرەقییێ

ب چارا بندەقییێ

ب خێر و شاهی، تو ژ کیڤە تێی و کیڤە دێ چییێ؟"

ئەڤ شێوازێ پرسیارکرنێ، (خالا ئێکێ) بەردەوام دبیت، و (مشک) ژی هەر ب ئەڤی ڕەنگی پرسیارێ دکەت. هەروەسا ئەڤ شێوازێ دروستێ پرسیارکرنێ د بەردەوامییا چیرۆکێدا دهێتەدیتن:

" شڤانی گۆت: تو شوی ب من ناکەی؟"

" مشکی گۆتێ: تو شوی ب من ناکەی؟

کێزێ گۆتێ: دێ من ب چ قوتی؟ "

یان دەمێ کێزێ دکەڤیتە د ئاڤێدا و ب ڕێکا سیارەکێ داخوزا هەڤکارییێ بۆ مشکی دهنێریت، هەڤالێن سیاری پرسیارا گیرو بوونا ئەوی ژێ دکەن:

" هەڤالێت وی گۆتێ:

تو کەلەك ڤەمایی، تە خێر بوو؟ "

هەروەسا پشتی کێزێ د دیزا مەزنا دەوینێدا دمریت، هەر ئێک ژ کارەکتەرێن (سیار، مێرك، ئاڤ، گارس، دار، قەلێ، کچک، بابێ کچکێ) لدویڤ ئێک پرسیارا (خالا ئێکێ) شێوازێ مرنا کێزێ دکەن:

" کاڤەکێ سیارەك د ویێڕا هات، بەرێ خۆ ددەتێ تژی سەر سەرێ مشکی خۆلییە، وی ژی گۆتێ: مشکۆ، ئەڤە تە خێرە؟ "

" کاڤا مێرکی سیار دیتی گۆتێ: هۆ سیارۆ، ئەڤە چ ب سەرێ تە هاتییە، تە شاشکا خۆ هوسا شینکری؟ "

" کاڤا ئاڤێ دیتی کو مێرکی مەڕك د قوینا خۆ قوتایی، گۆتە مێرکی: ئەڤە تە بۆچی مەڕك د قوینا خۆ قوتایە؟ "

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

" ئاڤ چوو کەهشتە سەرکارسی، کارسی گۆتە ئاڤێ: ئاڤێ ئەڤە تە خێرە تو هوسا شێلی بووی؟ "

" داری گۆتە کارسی: تە بۆچی کولیێت خۆ نخوین کرنە؟ "

" قەلێ گۆتە دارێ: تە بۆچی بەلگێت خۆ وەراندینە؟ "

" کچکێ گۆتە قەلێ: ئەڤە تە خێرە تو هند سەرێ خۆ ل دارێ ددەی هەتا خوین د سەرێ تە هاتی؟ "

" بابێ وێ گۆتێ: ئەڤە تە بۆچی دەوین ب سەرێ خۆدا کرییە؟ "

ئەڤە ژی هەروەکی د بنەمایێن شێوازێ فێرکارییا (لیپمەن)یدا هاتین، بنەمایێ فێرکرنا چاوانییا ئاراستەکرنا پرسیارانە ب شێوەیەکی کو ڕاستەوخۆ گرێدای بابەتێ گفتگۆیێ بن.

شرۆڤە

هەروەسا د بەردەوامییا خالا چارێ ژ نموونا لیپمەنی، دێ بینین کو ل گەلەك جهێن چیرۆکێ، کارەکتەر ب شرۆڤە و ڕوهنکرنێن پێویست ڕادبیت داکو کارەکتەرێ بەرانبەری خوە باشتر تێبگەهینیت. بۆ نموونە دەمێ کێزێ بەرسڤا شڤانی ددەت و خوە ددەتە نیاسین:

" ناڤێ من ستییە

ب شمکا ڕەقرەقییە

ب چارا بندەقییە "

کێز ب ڕێکا بکاهینانا ئەڤی بنەمای، خوە ددەتە نیاسین و بۆ ئەڤێ چەندێ ژی مفای ژ سیمایێن ئەرینی وەردگریت و دوور ژ خوە شکاندن و کێمتر دیتن.

د بەرسڤا شڤانیدا، دەمێ باس ل شویکرنێ دکەت، دچیتە د خالا (سێزدێ)دا: (تێگەهشتن و تێگەهاندنا ئەوا د مێشکیدا.) دبێژیت:

" ئەز دێ چم شوی کەم."

و دەمێ باس ل جۆرێ لێدانێ دهێتە کرن و د بەرسڤا قوتانا کێزێدا، مشک دبێژیت:

" دێ تە ب کوریکا خۆ قوتم.

کێزێ گۆتێ:

باشە، دێ شوی ب تە کەم."

د بەردەوامییا چیرۆکێدا گەلەك جاران ب ڕوونی هزر و جۆرێ تێگەهشتنا کارەکتەران هاتینە دیارکرن:

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

" کێزێ گۆتێ: جوامێرۆ ئەز کەلەکا برسیمە!

مشکی گۆتێ: هەتا تو بالاڤا خۆ دکەی، منێ زانی داوەتا کورێ حاکمییە، ئەز دێ چم (کوتلکەکێ) ژ لەکەنەکێ ئینمە دەرێ، و دێ ڕەڤینم، دا ئەز و تو بخۆین."

واتە هەم کێز و هەم مشک ب دروستی، ئەوا د مێشکێ خوەدا بۆ هەڤدوو باس دکەن، ب تایبەت مشک. چونکی زۆر ب هویری گشت ئەو پیلانا د مێشکێ خوەدا داناى، بۆ کێزێ ڤەدگێریت.

یان ژی دەمێ (سیار) باس ل چیرۆکا خوە لدور دەنگەکی ل دەشتێ دکەت:

" سیاری گۆتێ:

ئەز ل دەشتێ ڤەمام، من دەنگەك کولێبوو گازی دکر:

هۆ سیارۆ،

((تو ب شەن کەی

تو ب مەن کەی

تو ب مەتالێ خۆ یێ حەفت ڕەنگ کەی

ل دیوانا میر دەنگ کەی

بێژە: مشکێ مە

لەپسیخوڕێ مە

ددانگرێ مە

کێزا تە

یا کەتییە بنێ ئاڤێ، ڤێ کاڤێ

کاڤەکا دی نەکەهییێ

دێ خەندقیت))"

کێز د ئەڤێ داخوازیێدا ب هەستکرن ب شەپرزەیی و مەلولیلییەکا زۆر، لاڤەیان بۆ سیاری دکەت و گشت حەز و ئارەزو و داخوازیێن خوە پێشکێشی ئەوی دکەت و زێدەباری هندێ کو حەزژێکرن و ڤیانا خوە بۆ مشکی دیاردکەت.

یان دەمێ دلێ مشکی دچیتە خوارنەکێ:

" چەند هەیامەك پێڤە چوو، مشکی گۆتە کێزێ: حورمەتێ دلێ من کەلەکێ دچیتە دوینێ."

هەرچەندە ئەگەر ژ چارچووڤێ دانوستاندنا کارەکتەرێن ئەڤێ چیرۆکێ ب دەرکەڤین، خالا سێزدێ ل دەڤ ڤەگێڕی ژی ب زەقی دیار دبیت، چونکی ئەوا د مێشکێ خوەدا ب ڕوهنی بۆ گوهدارێن خوە دبێژیت و ئەوان ژ هندەك مەرەمێن کارەکتەران هایدار دکەت. بۆ نموونە، دەمێ مشک و کێزی بۆ جارا ئێکێ دچنە بالاڤێ و ڤەگێڕ وەسفا چوونا سەر بالاڤێ دکەت:

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

" هەر دوو ڕابوون کارێ بالاڤێ کرن، مەنجەلکا وان قەلپێ کویزێ بوو، تەنەکا وان قەلپێ بەڕوویێ بوو، ترارکێ وان قەلپیچکا کەزانێ بوو، شوینکێ وان دویلکێ مێویزێ بوو، شاشکا مشکی دەزیێ دۆلابێ بوو. ئەڤە هەمی مشکی لێکدان و کرنە پشتا خۆ، ڕێکا خۆ کرت، چوون دا بالاڤێ بکەن."

زێدەباری هندێ ب لێکدانا جۆرێ قوتانا شڤانی ب مەڕێ و قوتانا مشکی ب کوریێ بەر ب ئەنجامەکیڤە دچیت و ب ئەڤێ چەندێ، دێ چیتە د قۆناغا (نەه)یێدا: (فێرکرنا ئەنجامگرتنا گشتی، ژ نموونەیێن پشکی بەر ب گشتیڤە چوون.)

یا خود دەمێ کێزێ باس ل ئەنجامێ کەتنا خوە دناڤ ئاڤێدا دکەت:

" کێزا تە،

کەزیزەرا تە

یا کەتییە بنێ ئاڤێ، ڤێ کاڤێ

کاڤەکا دی نەکەهییێ

دێ خەندقیت"

سەرەڕای ئەڤێ چەندێ و د بەردەوامییا مانا مشک و کێزێ لگەل ئێک، و لدویف داخوازییا کێزێ ب هەڤڕا دچنە بالاڤێ:

" هەیامەکێ کێز و مشک مانە دگەل ئێک، ڕۆژەکێ کێزێ گۆتە مشکی: جوامێرۆ، ئەم کەلەکێت قرێژی بووین، دا ڕابین بچینە بالاڤێ."

هەلبەت ئەڤ دانوستاندنە د چیتە د خالا (دوویێ)دا: وەرگرتنا پەیوەندییێن لۆژیکی دناڤبەرا بەرهەڤکرییان و چەڤێن جۆراوجۆرێن هزرەکی. چونکی باس لێکدانا هندەك کاران دکەت کو ژ ئەنجامێ هندەکێن دی یێن پەیدا بووین و ئەو ژی پشتی مانا گەلەکا ئەوان لگەل ئێک، یێن قرێژی بووین و پێدڤیە ب بالاڤەکێ ئەوێ قرێژی ژ خوە ڤەکەن، لەوڕا ئەم ئەڤێ داخوازییا لۆژیکانە ژ کێزێ دبیهیسین.

هەروەسا دەمێ لدۆر خوارنا دەوینێ، مشک شیرەتان ل کێزێ دکەت:

" بەلێ کاڤا تو دلێنیێ د دیزەکا بچویکدا بلێنە، و ب هسکویکا دەستک درێژ تێکڤەدە."

ب بکار هینانا دیزا بچویک و هسکویکا دەستک درێژ، پەیوەندییەکا لۆژیکی دهێتە دیتن، چونکی ل دویف بچویکی و کورتییا کێزی، ئەڤ جۆرە بکارهینانە باشترین ڕێکێن لێنانا دەوینێ بوویە.

لێ یا گرنگتر ئەوە دەمێ ژ بۆ دەستنیشانکرنا جهێ بالاڤێ گەنگەشێ لگەل هەڤدوو دکەن، کو ئەو ژی ب ڕەخنەگرتن ژ جە و بوچوونێن هەڤدوو و ل دویماهیکێ ب هەڤڕا لسەر جهەکی ڕێک

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

کەڤتن و هەلبەت ئەڤ جۆرە گەنگەشەیە ژی دچیتە د خالا (دوازدێ)دا: فێرکرنا ڕەخنا ئاڤاکەر و گوهرینا باوەران، ئەگەر ڕەخنەیەك هەبیت، کو دێ بیتە ئەگەرێ پەروەردەکرنا تێگەهشتنەکا بەرعاقل ژ خوە (سەربلندی) و ڕیزگرتنا دەورووبەران.

" کێزێ گۆتێ: باشە دێ چینە کانییا میران.

هندی مشکی گۆتێ: کچێ دا بچینە کانییا فەقیران.

نە هەرێ، کێز د بەڕڕا نەچوو."

هەروەکی دیار د ئەڤێ گەنگەشا ڕەخنەییدا، کێز د شێت هزرا خوە ب سەپینیت و مشک ژی پەسەندا ئەوێ هزرێ دکەت.

لێ ژ هەمیان گرنگتر، دویماهیکا چیرۆکێیە، دەمێ بابێ کچێ ب شێوەیەکێ لۆژیکانە سەرەدەریێ لگەل ئەوێ کارەساتێ دکەت، ئەوا ب سەرێ مشکی هاتی و گشت هەڤخەمێن مشکی و مشکی ب خوە ژی، بۆ دۆخێ ئاسایی دزڤرینیتەڤە:

" بابێ کچێ ڕابوو سەرێ کچا خۆ شویشت و دلەدلییا وێ دا و چوو نک قەلێ سەرێ وێ دەرمان کر و چوو نک دارێ، ئینا دارێ ژی خەملا خۆ زڤراندەڤە و چوو نک کارسی ژی کولیییێت خۆ ڕاست کرنەڤە و کەهشتە نک ئاڤێ، ئاڤ زەلال بوو، دەست دا مەڕکی ژ قوینا مێرکی ئینا دەرێ، و چوو نک سیاری دلەدلییا وی ژی دا. سیار ژی شاشکا خۆ کوهۆڕی و هەمی پێکڤە هاتنە نک مشکی دلێ وی ژی خۆشبوو، وی ژی خۆلی ژ سەرێ خۆ داقوتا."

ل دەمێ بالاڤێ خوینەر دێ شێت بەر ب خالا (چاردەی)ڤە بچیت: (فێرکرنا پەسەندکرن یان ڕەدکرنا بوچوونێن کەسێن دیتر.) چونکی زۆر ب ئاسانی بوچوونا مشکی ژ لایێ کیزێڤە دهێتە ڕەدکرن و پشتی جیگۆرکێ ل چەند جهەکان، جهەك لدویف دلێ کێزێ دهێتە دەستنیشانکرن:

" چ ئاڤا دکەهشتنێ، کێز دا بێژیتە مشکی: ئەم ل ڤێرێ بالاڤێ ناکەین.

هەرچوون هەتا کەهشتینە نیڤا دەشتەکێ شوین پێ دەوارەکی دیتن، هندەك ئاڤ لێ ڤەمایی،

کێزێ گۆتە مشکی: ئەڤ کانییە یا باشە، دێ ل ڤێرێ بالاڤا خۆ کەین.

مشکی تشتێت بالاڤێ ژ پشتا خۆ دانان و دەست هاڤێتێ سەرێ خۆ شویشت."

زێدەباری ئەڤێ چەندێ و د پرسیار و بەرسڤێن کارەکتەرێن چیرۆکێ و د هەڤبار و هەڤخەمییا لگەل مشکیدا، بیروبوچوون و هزرێن هەڤ پەسەند دکەن و ئەڤ پرۆسێسە ژی هەر ژ دەستپێکا کارەساتا ب سەرێ مشکی هاتی، هەتا دویماهیکێ، یا بەردەوامە. ئەو ژی دەمێ هەر ئێک ب شێوازێ خوە و لدویڤ بوچوونا کەسێ بەرامبەر، هەڤخەمییا خوە دیار دکەت:

" سیاری ژی شاشکا خۆ شین کر."

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

"مێركی ژی، تازه مەڕك د قوینا خۆ قوتا."

"كاڤا ئاڤێ كولێبووی مێركی وەكۆت، وێ ژی خۆ شێلی كر."

"كارسی ژی كولیییێت خۆ نخوین كرن."

" دارێ ژی بەلگێت خۆ وەراندن."

" قەلێ ژی سەرێ خۆ ل دارێ دا هەتا شكەستی و خوین ڤێدا هاتی."

" كچكێ كاڤا ئەڤە كولێبووی وی ژی مەنجەلۆكا دووینێ ب سەرێ خۆدا كر و چوو نك بابێ خۆ."

هەروەكی دیار هەمی كارەكتەران بوچوون و هزرێن هەڤالێن خوە یێن پەسەند كرین و لدویڤ گۆتنا ئەوان جۆرێ هەڤخەمییا خوە یا دیاركری.

لێ د بەردەوامییا ڕویدانێن چیرۆكێ و جۆرێ دیتنێن شاشێن كێزێ و نەگوهدارییا ئەوێ، ئەنجامێن نەباش دهێنە د ڕێكا كێزێدا، واتە هەر وەكی د خالا (پێنجێ)دا هاتی: نرخاندنا نەگونجانا ڕێچارەیان، ئەو ڕێچارەیێن ئەوێ دیتین د شاش بوون.

" مشك چوو قەستا مالا حاكمی كر، هەیامەكێ كێز ما مشك نەزڤریڤە، كاڤەكێ بۆچی پێ كێزێ ناتەحسیت و دكەڤیتە د ئاڤێدا؟ هندی كێزێ كر و نەكر نەشیا ژ ئاڤێ بهێتە دەرێ."

و ب ئەڤێ چەندێ دكەڤیتە د ئاڤێدا.

هەروەسا دەمێ گوهدارییا بوچوونێن مشكی د چەوانییا لێنانا دووینێ ناكەتن ژی، د هەلبژارتنا ڕێچارەیێن خوەدا توشی شاشیان دبیت:

" كێز ڕابوو سەرخۆ دووین د دیزا مەزندا لێنا و دەست دا هسكویكا دەستككورتا دەڤمەزن پێ تێكڤەدا.

كاڤا كێز چوویە هنداڤ دیزێ هەلما دووینێ ل سەرو چاڤان دا، پێت وێ شل بوون، خۆ ب لێڤا دیزێڤە نەكرت، ئینا تەحسی كەتە د دیزێدا و كێز مر."

هەروەكی دیار ئەڤ شاشیێن كێزی ب خرابی ل ئەوێ زڤرین و توشی كارەساتەكا مەزن كر و ئەو داكوشتن و بێی كو بشێت یان دەلیڤە هەبیت بۆ خوە داخوازا هاریكارییێ ژ كەسەكی بكەت یان داخوازێن هاریكارییێن خوە بۆ مشكێ خوە ب هنێریت. لێ د بەردەوامییا كەتنا خوە د ئاڤێدا هندەك ڕاستی بۆ دیاردبن كو ڕەنگە بەری هینگێ هند ب گرنگی بەرێ خوە نەدایێ یان نەدیتینە و ب ئەڤێ كەتنێ ڕاستییێن گۆتن و شیرەتێن مشكی بۆ كێزێ دیار دبن. هەلبەت ئەڤ چەندە ژی دچیتە د خالا (حەفتێ)دا: ژهەڤ ڤاڤارتنا ڕاستییێن لبەرچاڤ ژ ڕاستییێن نموونەیی.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

" هەیامەکێ کێزێ دیت سیارەك یێ ژویڤە دهێت، دێ چیتە داوەتا مالا حاکمی، کێزێ کازی کرێ و گۆتێ:

هۆ سیارۆ...

((تو ب شەن کەی

تو ب مەن کەی

تو ب مەتالێ خۆ یێ حەفت ڕەنگ کەی

ل دیوانا میری دەنگ کەی

بێژە مشکێ مە

مشکۆڤرێ مە

لەپسیخورێ مە

ددانگرێ مە "

ب ستایش و مەدحان، داخوازا مشکی ژ بۆ ڕزگار کرنا ئەوێ د ئاڤێدا دکەت و هیڤیان ژ سیاری دکەت کو ب زویترین دەم بگەهینیتە مشکی.

بێگومان ئەڤ پەیامە دگەهیتە مشکی، چونکی سیار گشت چیرۆکێ بۆ هەڤالێن خوە ڤەدگێریت و مشکێ دناڤ کونەکێڤە و ئەڤان ئاخفتنان بۆ لێک ددەتەڤە و بەر ب کێزا خوەڤ دچیت و ئەڤ جۆرێ لێکدانێ ژی دچیتە د خالا (سێیێ)دا: دەرئەنجام ژ دانوستاندن و سەرەدەرییان.

"مشکی خۆ ل کوتلکەکێ دا و ڕەڤاند، داوەتییا بەردا ب دویڤڤە، نە هەرێ مشکێ زیرەك بوو، ل دەرگەهێ دەرێ بەرێڤە بوو، ئێکسەر قەستا کێزێ کر، دا بەهیتێ هێژ نەخەندقی. کەهشتە کێزێ بەرێ خۆ ددەتێ هاها دێ خەندقیت، وی ژی کورییا خۆ بۆ کێزێ داهێلا و کێز ئینا دەرڤە.

هەردووکا پێکڤە کوتلکا خۆ خوارن و ڕابوون تشتێت خۆ لێکدان و مشکی ل پشتا خۆ کرن و چوونڤە و قەستا مالا خۆ کرن."

هەلبەت ئەگەر مشکی هیچ ئەنجامەك ژ ئەڤان دانوستاندنێن سیاری لگەل هەڤالێن ئەوی، ب دەستڤەنەهینابا، کێز دا مریت، لێ چونکی مشکەکێ زێرەك بوویە، زوی تێگەهشتییە و ب خارنڤە بەر ب مالا خوەڤە هاتییە و خێزانا خوە ژ مرنێ ڕزگار کرییە و ب دلخوشی فراڤینا خوە، کو ژ خوارنێن میر و حاکمانە دخوون.

هەروەسا د بەردەوامییا چیرۆکێدا، دەمێ کێز دکەڤیتە د دەوینێدا و مشک دهێتە مال و ل ستییا خوە دگەڕییێت ژی هەمان دەرئەنجامێن نەدیتنێ دبنە ئەگەر کو جارەکا دی بچیتە د ژوورڤە و هویرتر ل ئەوێ بنێڕیت:

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

" مشك زڤریڤه مال، كێز نەدیت. هندی گازی كرێ و گۆتێ: ستییێ .. هۆ ستییێ كەسێ جاب لێ نەدا. مشك دەركەڤتە دەرڤە، پرسیارا دەر و جیرانان كر، هەمییان گۆتێ: مەكێز نەدیتییە.

مشك زڤریڤه مال، چوو هنداڤ دیزا دەوینێ: دیت ستییا وی یا ب سەر دەوینێ كەڤتی و پەرێت لێ قژ بووین و یا مری."

بێگومان پشتی مرنا كێزێ، دۆخێ دەروونیێ مشكی دێ تێكچیت و خۆلییێ ب سەرێ خوە وەردكەت. بەری هەر كەسەكی (سیار)ەك دهێت و پرسیارا حالێ وی دكەت، لێ ژبەر دۆخێ دەروونیێ خراب و ئەو خۆلییا ب سەرێ خوە وەركری بەرسڤێ ددەت و ئەڤ چەندە دچیتە د خالا (چارێ)ێدا: شرۆڤەكرن و ڕوهنكرنا زاراڤان و دویركەڤتن ژ پەیڤێن چەندواتایی یان واتابەرزە و ژێكژێككرنا هزرێن پەیوەست ب پرسیاران ژ هزرێن نەپەیوەست.

" كێزا تەڕەجوان

كەت دیزا پان

نەمان هەستیخان

مشكێ خۆلیسەر

سیارێ شاشك شین"

و ئەڤ پرۆسێسە یا بەردەوامە هەتا دگەهیتە مێركەكی كو یێ سپینداران ئاڤ ددەت و مێرك پرسیارێ ژ سیاری دكەت:

"سیاری گۆتە مێركی:

كێزا تەڕا جوان

كەتە دیزا پان

نەمان هەستیخان

مشكێ خۆلیسەر

سیارێ شاشك شین

مێركێ مەرك قوین"

ئەڤ جۆرە پرسیار و بەرسڤە ژی دچیتە د خالێن (چار)ێدا، ئەڤ چەندە ب شێوەیەكێ گشتی هەتا دویماهیكا چیرۆكێ ب پرسیار و بەرسڤان بەردەوام دبیت:

مێركێ گۆتە ئاڤێ:

كێزا تەڕا جوان

كەتە دیزا پان

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

نەمان هەستیخان

مشکێ خۆلیسەر

سیارێ شاشک شین

مێرکێ مەرك قوین

ئاڤا شێل و بێل"

یان ژی د دانوستاندنا دناڤبەرا ئاڤ و گارسیدا:

ئاڤێ گۆتە گارسی:

کێزا تەڕا جوان

کەتە دیزا پان

نەمان هەستیخان

مشکێ خۆلیسەر

سیارێ شاشک شین

مێرکێ مەرك قوین

ئاڤا شێل و بێل

گارسێ سەرنخوین"

هەروەسا د بەردەوامییێدا، دار پرسیارا گارسی دکەت:

"گارسی گۆتە داری:

کێزا تەڕا جوان

کەتە دیزا پان

نەمان هەستیخان

مشکێ خۆلیسەر

سیارێ شاشک شین

مێرکێ مەرك قوین

ئاڤا شێل و بێل

گارسێ سەرنخوین

دارا بەلگوەرین"

هەروەسا:

"دارێ گۆتە قەلێ:

کێزا تەڕا جوان

کەتە دیزا پان

نەمان هەستیخان

مشکێ خۆلیسەر

سیارێ شاشک شین

مێرکێ مەرك قوین

ئاڤا شێل و بێل

کارسێ سەرنخوین

دارا بەلگوەرین

قەلا سەر ب خوین"

قەل ژی دانوستاندنێ لگەل کچکێ دکەت و دەمێ کچک پرسیاران ژ قەلی دکەت:

"قەلی کۆتە کچێ:

کێزا تەڕا جوان

کەتە دیزا پان

نەمان هەستیخان

مشکێ خۆلیسەر

سیارێ شاشک شین

مێرکێ مەرك قوین

ئاڤا شێل و بێل

کارسێ سەرنخوین

دارا بەلگوەرین

قەلا سەر ب خوین

کچکا سەر دەوین"

هەروەسا ل دویماهیکێ، دەمێ کچ دگەهیتە بابێ خوە و باب پرسیارا سەروبەرێ ئەوێ ژێ کری، ب ئەڤی ڕەنگی بەرسڤا بابێ خوە ددەت:

" کچکێ کۆتە بابێ خۆ:

کێزا تەڕا جوان

کەتە دیزا پان

نەمان هەستیخان

مشکێ خۆلیسەر

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

سیارێ شاشک شین

مێرکێ مەرك قوین

ئاڤا شێل و بێل

کارسێ سەرنخوین

دارا بەلگوەرین

قەلا سەر ب خوین

کچکا سەر دەوین"

پشتی کێزێ دکەڤیتە د دیزێدا، خوینەر هزردکەت کو چیرۆك ب دویماهیك هات، چونکی قارەمانا چیرۆکێ یا مری، لێ چیرۆك هێژ یا بەردەوامە و خوینەری ب هندەك ڕویدانێن دیترڤە و ژ گۆشەنیگایەکا دیترڤە گرێ ددەت. (ڕەنگە ڤەگێڕی ڤیایە جارەکا دی، گشت چیرۆك و کارەکتەران ب بیرا خوینەری بینیتەڤە و هەڤبەشییا د خەما مشکیدا دیار بکەت و خوینەری پتر هەڤبار و هەڤبەشێ خەما مشکی بکەت. چونکی هەر کارەکتەرەك د دەمێ هەڤنیاسینا خوە لگەل کێزێ ئەوا دیتی و نیاسی، لێ خوینەر هەر ژ دەستپێکێ هەتا دویماهیکێ هایداری گشت لڤین و هزر و بیرێن ئەوێ بوویە، لەوڕا ژ دەستدانا کێزێ بۆ خوینەری بارەکێ خەمێن گران بوویە.)

هەلبەت هەر وەکی دیار د دویماهیکا ئەڤێ دانوستاندنێ و دانا زانیارییاندا، کچ وەکو ڕێزگرتن، بابێ خوە ناهینیتە د ئەڤێ هەڤبارییا خەما لگەل مشکیدا.

هەروەسا ل دویماهیکێ دێ شێین بێژین کو ئەگەر هویر بەرێ خوە بدەینە ئەڤێ چیرۆکێ، دێ بینین کو چیرۆك یێ د چارچووڤەکا ڤەکریدا و زارۆك، د دویڤچوونا ڕویدانان، د چارچووڤەکا گرتیدا نەهاتیە بەند کرن و سروشتێ ڤەکری و باغ و ... جهێن ڕویدان و دانوستاندن و ڕاپەراندنا کارانە.

__ئامار:__

ژمارە	بنەماییێن شێوزاێ فێرکارییا لیپمەنی	هـزمارا بکـار هینانێ
١	فێرکرنا پرسیارکرنێ، ب ڕێکا پرسیارێن پەیوەندیدار ب بابەتیڤە. (بنەمایێ ئێکێ)	(١٥) جاران
٢	شرۆڤەکرن و ڕوهنکرنا زاراڤان و دویرکەڤتن ژ پەیڤێن چەندواتایی یان واتابەرزە و ژێکڤژێککرنا هزرێن پەیوەست ب پرسیاران ژ هزرێن نەپەیوەست. (بنەمایێ چارێ)	(١١) جاران
٣	فێرکرنا پەسەندکرن یان ڕەدکرنا بوچوونێن کەسێن دیتر. (بنەمایێ چاردە)	(٨) جاران

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

٤	تێگەهشتن و تێگەهاندنا ئەوا د مێشکیدا. (بنەمایێ سێزدە)	(٥) جاران
٥	ناساندنا تیۆرێن بناخەییێن پرسیاران (بنەمایێ پێنجێ)	(٣) جاران
٦	وەرگرتنا پەیوەندییێن لۆژیکی دناڤبەرا بەرهەڤکرییان و چەقێن جۆراوجۆرێن هزرەکی. (بنەمایێ دوویێ)	(٢) جاران
٧	دەرئەنجام ژ دانوستاندن و سەرەدەرییان. (بنەمایێ سێییێ)	(٢) جاران
٨	فێرکرنا ئەنجامگرتنا گشتی، ژ نموونەیێن پشکی بەر ب گشتیڤە چوون. (بنەمایێ نەهێ)	(٢) جاران
٩	فێرکرنا ڕەخنا ئاڤاکەر و گوهرینا باوەران، ئەگەر ڕەخنەیەك هەبیت، کو دێ بیتە ئەگەرێ پەروەردەکرنا تێگەهشتنەکا بەرعاقل ژ خوە (سەربلندی) و ڕێزگرتنا دەورووبەران. (بنەمایێ دوازدێ)	(٢) جاران
١٠	ناساندنا تیۆرێن بناخەییێن پرسیاران. (بنەمایێ پێنجێ)	(١) جار

پێشنیار:

١. ئەڤ چیرۆکێن فۆلکلۆری، ژ قۆناغا سەرەتایی هەتا دویماهیکا ئامادەییێ، بچنە دناڤ پەرتوکێن خواندنێدا و هەر قۆناغەك چەند چیرۆکەکان ب خوەڤە بگریت.

٢. ماموستا ئەوان چیرۆکان بۆ قوتابیان بخوینیت و لدویڤدا بێخیتە بەر گەنگەشە و دانوستاندنان و جۆرێ تێگەهشتن و لێکدانا ئەوان قوتابیان و ڕەخنە و گەنگەشێن ئەوان لبەر چاڤ وەربگریت و هزر و تێرامانێن گرنگێن قوتابیان ڕەوانەی وەزارەتا پەروەردێ بهێتە کرن و دویڤچوونا ئەوان قوتابیان بهێتە کرن.

٣. سالانە ب بەریکانەکا تایبەت، تێگەهشتن و هزرێن پشت ئەوان چیرۆکان ژ قوتابیان بهێتە زانین.

٤. پەیڤ و دەستەواژە ڕستەیێن کرێت -ب مەرەما بەرزکرنا ڕەوشتێ زارۆکان -ژ ئەوان چیرۆکان بهێنەدەر و بێی ژ دەست دانا هزرا سەرەکی، چیرۆك سەر ژ نوی بهێنە نڤیسین.

ئەنجام:

١. پرسێن ڕەوشتی، بیرتیژ بوون، ڕێزگرتن و... هتد، ژ تەوەرێن سەرەکییێن ئەڤێ چیرۆکێنە.

٢. ئەڤ چیرۆکە، بەهرا پتر چیرۆکەکا جەڤەنگینە.

٣. دویڤچوون و ڤەدیتنا خوە، د هەمی چیرۆکێدا بەرجەستەیە.

٤. گەلەك جاران، ڤەگێڕ ژ بۆ گەهاندنا هزر و مەرەما سەرەکیا چیرۆکێ، مفای ژ مۆسیقێ، ڕیتم یان گۆهرینا شێوازێ پەخشانکیێ چیرۆکێ بۆ شێوازێ هوزانێ، وەردگریت.

٥. ئەڤ چیرۆك دبیتە هۆکارەك کو ئەو ب خوە و بێی هاریکاری بگەهیتە لوتکا وەرارا هزری.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

٦. بەهرا پترییا بنمایێن مۆدێلا (لیپمەن)ی د ئەڤێ چیرۆکێدا دهێنە دیتن.
٧. خالا (ئێکێ) ژ بنەمایێن مۆدێلا لیپمەنی، پترین جارا هاتییە بکارهینان.
٨. د ئەڤێ چیرۆکێدا فۆکسا سەرەکی یا لسەر، شێوازێ پرسیارکرنێ و رێکێن گەهشتن ب بەرسڤان.
٩. پشتی مرنا کێزێ، ڤەگێری ب مەرەما (فێرکاری، بیرئانین و نیشاندانا هەڤخەمیێ) دووبارە کرنێ بکار دهینیت.

لیستا ژێدەران:

ژێدەر ب زمانێ کوردی:

١. عیززەدین مستەفا رەسول، ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی/ لێکۆلینەوە، چاپخانەی (دارالجاحاڤ)، بەغدا، ١٩٧٠.
٢. محسن عارف سالح، چیرۆکا زارۆکان ل دەڤەرا بەهدینان (١٩٨٠ -٢٠٠٤)، چاپا ئێکێ، چاپخانا حەجی هاشم/ هەولێر، دەزگەهێ سپیرێز، دهوک، ٢٠٠٧، ل (٢٩ -٣٢).
٣. سادق عەبدلخالق شۆشی، ژ فلکلۆرێ زارۆکان، چاپا یەکەم، چاپخانەیا ئەنستیتویا کەلەپوورێ کوردی، سلێمانی، ٢٠١٥، ل(١٨٨ -١٩٦).

ژێدەر ب زمانێ فارسی:

١. امین زندانی چاه اسمعیلی و مسلم احمدی، بررسی نقش داستان و عناصر ان در افزایش مهارت تفکر فلسفی دانش اموزان بر اساس رویکرد فلسفی متیو لیپمن، پژوهشنامه اورمزد، شماره ٥١، تابستان ١٣٩٩، ص.ص. ١٧٣ -١٩٦.
٢. بنفشه حجازی فراهانی، ادبیات کودکان و نوجوانان/ ویژگیها و جنبەها، چاپ اول، چاپ و صحافی رودکی، انتشارات روشنگران و مطالعات زنان، تهران، ١٣٨٤.
٣. تزوتان تودوروف، نظریه ی ادبیات / متن هایی از فرمالیست های روس، ترجمه: عاگفه گاهایی، چاپ اول، چاپ و صحافی ریحان، نشر اختران، تهران، ١٣٨٥.
٤. دکتر الهه حجازی و دیگران، رواسازی، اعتباریابی و تحلیل عاملی سیاهه تمایلات تفکر انتقادی کالیفرنیا در نوجوانان ایرانی، مجله روانشناسی ٥٧، سال پانزدهم، شماره (١)، تهرام، بهار١٣٩٠.
٥. زهرا امی و احد فرامرز قراملکی، مقایسه سبکهای لیپمن و برنی فیر در فلسفه برای کودکان، فصلنامه پژوهشی اندیشه نوین دینی، شماره ٢، پاییز ١٣٨٤، ص.ص. ٧ -٢٣.
٦. سعید ناجی، فلسفه برای کوردکان و نوجوانان؛ مروری بر پارادایم جدید اموزش، با تاکید بر ابداعات لیپمن، حوزه و دانشگاه، سال دهم، شماره ٤٠، پاییز ١٣٨٣، ص.ص. ٩٣ -١١٨.
٧. سعید ناجی، معیار فبک برای داستان/ نقد و بررسی داستان های مورد استفاده برای اموزش تفکر در ایران، چاپ اول، چاپ و صحافی الغدیر، تهران، ١٣٩٥.
٨. سید یونس ادیانی، فلسفه ژهن و معنی، چاپ اول، چاپ دیداور، انتشارات نقش جهان، تهران، ١٣٨١.
٩. شکوه حاجی نصرالله، شناخت ادبیات کودك، معاونت امور فرهنگی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ب.چاپ، ب.مکان، ١٣٩٦.

١٠. فاگمه عقمت مدارفرد و دیگران، بررسی ڤرفیت سه داستان از رسالەی عبید زاکانی بر اساس مولفەهای تفکر انتقادی لیپمن، مجلەی علمی پژوهشی مگالعات ادبیات کودك دانشگاه شیراز، سال نهم، شمارەی دوم، پاییز و زمستان، ٩٧ (پاییی ٩٧)، ص.ص. ٩٩ -١٢٢.
١١. فا گمه عقمت مدار فرد و دیگران، بازخوانی داستان های مپنوی بر مبنای مولفەهای تفکر فلسفی و تدوین راهنمای داستان ها برای استفاده در اجتماع پژوهشی، دو فصلنامه علمی -پژوهشی تربیت اسلامی، سال ١٤، شماره ٢٨، بهار و تابستان ١٣٩٨، ص. ص. ٢٩ -٥٢.
١٢. مژگان رشتچی، ادبیات داستانی کودکان و نقش ان د رشد فکر، مجله تفکر و کودك، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، سال اول، شماره دوم، پاییز و زمستان، ١٣٨٩.
١٣. مرتضی کوکبی و دیگران، بررسی مهارت تفکر انتقادی در داستان های کودکان و نوجوانان، مجلەی علمی پژوهشی مگالعات ادبیات کورد، سال اول، شمارەی دوم، پاییز و زمستان ١٣٨٩، ص.ص. ١٥٧ -١٩٣.
١٤. مهین پناهی، بررسی و مقایسه شیوه اموزش تفکر نزد فریدالدین عطار و میتو لیپمن، مجله تفکر و کودك، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، سال دوم، شماره اول، بهار و تابستان ١٣٩٠.
١٥. نقد و بررسی مبانی فلسفی الگوی اموزشی تفکر انتقادی ماتیو لیپمن، فصلنامه علمی -پژوهشی علوم انسانی دانشگاه الزهرا (س)، سال دوازدهم، شماره ٤٢، تابستان ١٣٨١، ص.ص. ٢٥ -٥٥.

ژێدەر ب زمانێ ئینگلیزی:

1. Lipman, Matthew (2003). Thinking In Education. Cambridge University Press. Second Edition.

پەراوێز:

١. تێی = دهێی (هەلبەت شێوازێ دروستێ ئەڤێ پەیڤێ (دهیی)یە، لێ نڤیسەر لدویف زاردەڤێ ڤەگێری ئەڤ پەیڤە یێ نڤیسی و د شێوازێ نڤێسی و د شێوازێ نڤیسینا چیرۆکێدا، ئەڤ کارە زۆر ئاساییە.)

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

تحليل القصة الفلكلورية (كێزا تەڕا جان) حسب مهارات فكر (ماثيو ليبمان)

الملخص:

الادب كانعكاس للمجتمع وقطب من التكوين العام للقصة، كان ذا نظرة خاصة للطفل منذ البداية من اوجه النضر المختلفة للكتاب. لذلك على مر التاريخ وعبر المواضيع المختلفة بشكل مباشر وغير مباشر في الشعر والنثر تكلمت عن الاطفال. اضافة الى ذلك استخدم انواع مختلفة في تقسيمات انواعها ومحتواها. مثلا: استخدمت القصة للتعليم، التربية، تقوية وتطوير قوة الخيال وصنع الصور المختلة للحياة. واستخدم الشعر والغناء لغرض اللعب وتسلية الاطفال على الرغم من وجود الناحية التربوية فيها.

بدون شك استطاع علماء ومفكرين الكورد ايضا بصورة مميزة من التكلم عن عدة مواضيع تربوية في صور بسيطة او فلسفية في قصصهم على ان لها نفس فلسفة الحياة وكيفية ادارة الحياة اليومية.

هذا البحث يسلط الضوء على تاثير القصص الفلكلورية للاطفال التي تقف خلف تطور فكر الاطفال واهداف والمقاصد الاساسية المخفية خلف معاني الكلمات والعبارات و يبين نسبة تاثيرها الايجابي والسلبي على الاطفال.

البحث تحت عنوان (تحليل القصة الفلكلورية (كێزا تەڕا جان) حسب مهارات فكر (ماثيو ليبمان)) الذي يغوص في اعماق معاني النصوص ومن حيث فرضية (تطور الفكر) وعلاقاتهم بالقصص واثبات ذلك من خلال (المتطلبات المخفية خلف فكرة القصة) و(قوة الخيال) و... الخ.

يقوم الباحثان حسب نموذج (مثيو ليبمن) وعلى المذهب الوصفي التحليلي بمتابعة القصص الفلكلورية للاطفال.

الغرض من هذا البحث اثبات العلاقة المباشرة التي تربط ادب الاطفال بالمجتمع الكوردي وبيان المحاور المباشرة والغير مباشرة المرتبطة بتطور الفكري للاطفال.

الكلمات الدالة: ***التطور الفكري، ماثيو ليبمان، القصص الفلكلورية للاطفال، الاستعارة، قوة الخيال.***

Analyzing Folkloric Story (Kezs Tera Can) based on the Mathew Lippman's Thinking Skills

Abstract:

Literature as a social reflection and it is an away of general element of the story, at the beginning, in the different writers' viewpoints, it has a special view to the children. Therefore, historically and with different subjects, it deals with the children directly or indirectly in the frame of poetry and prose.

In addition to that, in the distribution of the types and its contents, it made use of different genres. For instance, a story was used for deductive and educating with

enhancing the development of the power of imagination and making various imageries of the life. Poetry and songs are used mostly for fun and pleasure to the children. However, most of the poems have not been forgotten in terms of the educational purpose.

Undoubtedly, Kurdish scholars and writers could rationally argue many of the educational issues in a simple frame or in a philosophical thinking in the elements of the stories, that is the same philosophical of life and managing the daily life.

This study focuses on the impact of folklore stories of the children on the child's intellectual development and it's the main purposes which they are hidden behind the context. It shows the ratio of the positive and negative impact on the children's mind.

The paper entitled "Analyzing Folkloric Story (Kezs Tera Can) based on the Mathew Lippman's Thinking Skills" which it drives in to the depth of the texts and according to the Hypothesis of intellectual Development and its relationship with that stories which have the metaphor of the idea behind the story and the power of the imagination …etc. it emphases that the researchers work on doing the research on the basis of Matthew Lipman's concept and based on the descriptive analysis method on the children's' folklore stories.

The aims of this study is to emphasize the direct relationship of the children's literature with the Kurdish society and it also shows the indirect or indirect matters with the child's intellectual development.

Keywords: *intellectual development, Matthew Lipman, Children's Folklore Stores, Metaphor, Power of Imagination.*

پراكتیزەكرنا ئەركێن تیۆرییا "ڤلادیمێر پرۆپ"ی ل سەر چیرۆكا (پاشایێ خونخور)یا فۆلكلۆری

م. هـ. مردان رفعت ابوزید

پشكا زمانێ كوردی- كولیژا پەروەردا بنیات- زانكۆیا دهۆك- هەرێما كوردستانێ/ عێراق.

پوختە:

چیرۆك ئێك ژ ژانرێن ئەدەبی یێن ڤەگێڕانكی دهێتە ناسكرن، و راستەوخۆ ب ژیانا جڤاك و مللەتیڤە گرێداییە و پێشكەڤتنا قوناغێن ژیانا خەلكی ل دویڤ سەردەمی و ب تەكنیك و شێوازێن نوی گوهۆڕین ب سەر چیرۆكێدا هاتییە. هەردیسان چیرۆكا فۆلكلۆری بەشەكێ گرنگ ژ فۆلكلۆرێ كوردی یێ دەولەمەند پێكدهینیت، و ئەڤ چیرۆكە بوویە بنگەهـ و بنیاتەكێ باش ژ بۆ چیرۆكا هونەرێ كوردی و شییایە مفا ژ چیرۆكا فۆلكلۆری وەربگریت.

ئەڤ ڤەكۆلینە ل ژێر ناڤونیشانێ (پراكتیزەكرنا ئەركێن تیۆرییا "ڤلادیمێر پرۆپ"ی ل سەر چیرۆكا "پاشایێ خونخور"یا فۆلكلۆری) هاتییە دارێژتن، ژ سەرجەمێ سیهـ و ئێك ئەركان سێزدە ئەرك د نافخۆدا هەلگرتینە، كەواتە چیرۆكا فۆلكلۆرێ كوردی ل بن تیرۆژكێن ئەڤێ تیۆرێ د گونجیت و دهێتە شرۆڤەكرن.

پەیڤێن سەرەكی: *چیرۆك، چیرۆكا فۆلكلۆری، ئەركێن تیۆرا ڤلادیمێر پرۆپ*

پێشەكی:

چیرۆك د فۆرم و قالبێ خۆدا ب ژانرەكێ سەربەخۆ هاتییە نیاسین. مرۆڤان هەر ژ كەڤندا گرنگیی ب چیرۆكێ دایە، چونكی ئالاڤەك بوویە بۆ دەربازبوونا دەمی و مفا وەرگرتن وەكو پەند، هەردیسان شیایە ڕەنگڤەدانا ژیانا كەتواری ئەوان بكەت. چیرۆكا فۆلكلۆری هندەك جاران شییایە ب ببیتە بنیاتەك گرنگ بۆ چیرۆكا هونەری، كو ئاڤاهیێ خۆ ل سەر دروست بكەت. د ئەڤێ ڤەكۆلینێدا، خواندنەكا فۆرمالیستی ژلایێ بنەما و ئەركێن تیۆرا "ڤلادیمیر پرۆپ"ی ڤە ل سەر چیرۆكا فۆلكلۆرێ كوردی ل ژێر ناڤونیشانێ(پراكتیزەكرنا ئەركێن تیۆرییا "ڤلادیمێر پرۆپ"ی ل سەر چیرۆكا "پاشایێ خونخور"یا فۆلكلۆری) هاتییەكرن.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

کەرەستەیێ ڤەکۆلینێ:

کەرەستەیێ بۆ ڤەکۆلینێ هاتییە هەلبژارتن، پێکدهێت ژ چیرۆکا فۆلکلۆرێ کوردی، یا ب ناڤێ "پاشایێ خوینخوار" وبوویە کەرەستەیەک شرۆڤەکرن و پراکتیزەکرنا ئەرکان ل سەر بهێتە ئەنجامدان.

میتودا ڤەکۆلینێ:

ئەڤ ڤەکۆلینە ل دویڤ رێباز و ئەرکێن تیۆرا (پرۆپ)ی هاتییە پراکتیزەکرن.

گریمانێن ڤەکۆلینێ:

ئایە ئەڤ ئەرکە شیاینە هەبوونا خۆ دناڤ چیرۆکێن فۆلکلۆرێ کوردی بکەن؟ ئەرێ تا چ رادە فۆرم و ئاڤاهیێ چیرۆکێ رێکخستییە؟ کیژ ژ ئەڤان ئەرکان ب رێژەیەکا بەرچاڤ خۆ دناڤ چیرۆکا "پاشایێ خونخور"دا هەمبێز کرییە؟

گرنگییا ڤەکۆلینێ:

نڤیسەر و ڤەکۆلەرێن کورد، ب رێژەیەکا کێم گرنگی دایە ئەڤێ رێبازێ و کار ل سەر شرۆڤەکرنا ئەوێ کرییە، لەورا مە ب فەردیت، چیرۆکەکا فۆلکلۆرێ کوردی ل دویڤ بنەما و ئەرکێن تیۆرا "ڤلادیمێر پرۆپ"ی پراکتیزە بکەین.

پەیکەرێ ڤەکۆلینێ:

ئەڤ ڤەکۆلینە ژ پوختە و پێشەکی، ئەنجام هەنە، هەروەسان هاتییە دابەشکرن ل سەر دووتەوەران: تەوەرێ ئێکێ، تێگەهێ چیرۆکێ و جوداهی دناڤبەرا چیرۆکا فۆلکلۆری و چیرۆکا هونەری و ل گەل ژیان و دانەنیاسینا ئەرکێن "ڤلادیمێر پرۆپ"ی پێکدهێت. تەوەرێ دووێ، ژ پراکتیزەکرنا ئەرکێن تیۆرا پرۆپی ل سەر چیرۆکا فۆلکلۆرێ کوردی یا ب ناڤێ "پاشایێ خونخور" هاتییە تەرخانکرن. ب ئەڤی شێوەیێ ل خوارێ:

١- تەوەرێ ئێکێ: (تیۆری):

١-١تێگەهێ چیرۆکێ:

د زمانێن جیهانیدا چیرۆک ب شێواز و دەربرینێن جودا دهێتە دڕکاندن. چیرۆک ئەوا (د زمانێ ئنگلیزی ب زاراڤێ (Story) و د زمانێ عەرەبی ب زاراڤێ (القصة) دهێتەبکارهینان). (مسعود جمیل، ٢٠١٦: ٨٦). بەرامبەر ئەڤان زاراڤان د زمانێ کوردی دا، پەیڤێن چیرۆک، کورتە چیرۆک، چیرۆکا کورت ...هتد دهێنەنیاسین، ئەڤ پەیڤە هەمی بۆ ئێک مەبەست (ڤەگێران)ە دهێنەبکارهینان، ب گوتنەکا دیتر، دەرکەڤتنا ئەڤی ژانرێ دفۆرم و قالبێن جۆرا و جۆردا بوویە ئەگەرێ بەرفرەهی و ئالوزیێ د تێگەهـ و چەمکێن ئەوێدا. ژلایەکێ دیڤە، ئەڤ ژانرە ((رۆمان و کورتە چیرۆک و چیرۆکا گەلەک کورت -

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

كن چیرۆك - هەمی ل بن ناڤێ ئێك تێگەهـ، كو "چیرۆك" بوویە هاتینە بەلاڤكرن، لەورا ئەڤێ یەكێ جورە تێكهەلبوون و ئالۆزیەك ل جەم ڤەكولەران د جوداكرن و دەستنیشانكرنا ئەڤان ژانراندا پەیداكرییە)). (ڕێژین جەمیل، ٢٠١٤: ٣). ئەگەر ئەم سەحكەینە ژانرێ چیرۆكێ، د ئەوی دەمیدا ئەم دشێین ب فۆرمێن جودا بینین، بۆ نموونە پەیڤێن (چیرۆكا دریژ، چیرۆكا كورت، كورتیلە چیرۆك، چیرۆكا گەلەك كورت ... هتد). هەلبەت بابەتێ مە چیرۆكا كورتە، لەورا ب تنێ دێ ل سەر ئەوێ چەندێ ڕاوەستین، لێ دبنەكوكا خۆدا ئەڤ پەیڤە (چیرۆك، كورتە چیرۆك، كن چیرۆك، كورتیلە چیرۆك، رۆمان، كورتە رۆمان... هتد) هەمی ب بەشێن ڤەگێڕانكی دهێنە نیاسین.

چیرۆك ب ئەدەبەكێ پەخشانكی و ب ژانرەكێ سەربەخۆ هاتییە نیاسین، ئانكو جهەكێ هەرە گرنك و بەرفرهـ ژ پەخشانێ ڤەدگریت. ل گەل گۆهڕینا ژیانێ بەردەوام خۆ نویكرییە و هونەرەكە ژ هونەرێن ئەدەبی، كو پتر جۆرێن دیێن ئەدەبی خۆ نێزیكی مرۆڤان كرییە و بوویە تابلۆیەكا وێنەیان ژ مێژوویا هەر مللەتەكی چ ب ڤەگێڕانكی یان ژی نڤێسین بیت. دەربارەی چیرۆكا هونەریی (فورستەر) دبێژیت: ((چیرۆك سەرهاتییەكە ڕویدانێن وێ ب شێوەیەكێ زنجیرەیی وەكی برڕا پشتا مروڤا دلێكداینە و ل دویڤ ئێك بریڤە دچن)) (ژڤان نەعمان، ٢٠١٤: ٤٧) د چیرۆكا هونەریدا، گرنگە ڕویدان ب فۆرمێن تازە و گونجایی ل گەل سەردەمی بهێنە ڕێزكرن. هەردیسان (هیگل) د ئەڤێ باوەرێدایە (مرۆڤ چ نینە، ب تنێ پێكهاتەكە ژ كارێن خۆ، كو پێدڤی ب ڕێكێن بهێز و كارتێكەر هەیە. ئێك ژئەوان ڕێكان، كو زمانەكێ هەڤپشك و ڕەوان هەیە و ب ئاسانی دشێت ب رۆلێ پەیوەندیكرنێ دناڤبەرا هزراندا ڕابیت، ئەوا ئەڤی كاریی دكەت چیرۆكە.) (اردشیر نیك پور، ١٣٧٩:١٨) چیرۆك ئەو ڕێكا باوەرپێكری و بەردەستە، دكێمترین دەمدا كارایيا خۆ نیشانددەت، لەورا گرنكترین فاكتەرە د ڤەگۆهاستنا كەلتووری و سەربۆرێن مرۆڤایەتییێدا، كەواتە چیرۆك نەژ ڤالاتییەكێ پەیدابوویە، بەلكو مفا ژ فۆلكلۆری وەرگرتییە ((هەموو میللەتانی دنیا ئەدەبی نووسراوی خۆیان لەسەر ئەدەبی زارەكییەوە بنیادناوە، چیرۆكیش وەكو ژانرێكی ئەدەبی لە منداڵدانی هەقایەتی میللییەوە لە دایك بووەو سودی لێبینیووە)) (صابر رشید،٢٠١١: ٤٨). نڤیسەرێ ئەمریكی (ئادگار ئالان پۆ) كو ژ پێشەنگێن پێشڤەچوونا چیرۆكێ دهێتە نیاسین، ب ئەڤی شێوەیی چیرۆكێ دبینت ((شەنگستێن چیرۆكێ ئێكبوونا رویدان و دەم و كەسایەتی یە و ئەو هزر و شێوازێن ل دویڤ خۆ دهێلیت)) (خالد صالح، ٢٠١٠: ١١). كەواتە چیرۆك ب ژانرەكێ گرنگێ هونەری دهێتە هژمارتن، كو مرۆڤ شییایی كەتواری و ژینگەها جڤاكی بكەت كەرەستەیەك بنیاتێ چیرۆكێ ل سەر دروستبكەت.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكولینێن كوردی

چیرۆکا هونەری پشتی دەرکەڤتنا چاپەمەنی و تەکنولوژییایێ پێشکەڤتییە و پەیدابوونا کورتە چیرۆکا هونەری ((یاگرێدایی ب شارستانییەت و بەلاڤبوونا خوێندەواریێ و بلندبوونا ئاستێ رەوشەنبیریا جڤاکی و ئازادی و مافێ مرۆڤی...)) (عەبدولکەریم مستەفا، ۲۰۱٦: ۳۷) بوویە. چیرۆکنڤیسان فانتازییایێ و ئیستاتیکا و کەتواریێ ژیانا رۆژانە ب شێوەیەکێ هونەری کرنە هێڤێنێ ناڤەرۆکا بەرهەمێن خۆ ((خەیال و فانتازیا تا رادەیەکێ زۆر یا زاڵ بووی ل سەر چیرۆکنڤیساندا)) (رێژین جەمیل، ۲۰۱٤: ۱۲۷)، لەورا هندەک جاران چیرۆکنڤیسێ هونەری، ڤەگێرانا سەرهاتیەکێ دناڤبەرا راستی و ئاشۆپێدا یان ژی خۆلقاندنا رویدانەکا کەتواری یان یا دویری ژ لوجیکێ مرۆڤان دکەتە کەرەستەیێ چیرۆکێ.

۱-۲ چیرۆکا فۆلکلۆری:

پتریا نڤیسەر و رەخنەگران، دانپێدانێ دکەن، کو بەرهەمێن ئەوان ژ ڤەرێژا فۆلکلۆری مللەتی بووینە، ئانکو دەولەمەندی و قورسییا ناڤەرۆکا بەرهەمێ فۆلکلۆری رێخۆشکەرەک بوویە بۆ بنیاتێ ئاڤاهیێ بەرهەمێن ئەوان ((نڤێسەر بەرجەستەکرنا فۆلکلۆری ب تایبەتمەندی و سەنگا بەرهەمی دبینیت)) (مردان رفعت، ۲۰۲۱: ۱٤۷). چیرۆک ئێک ژ جۆرێن هەرە گرنگە ژ فۆلکلۆرێ هەمی مللەتان و ب تایبەت مللەتێ کورد، و بوویە جهێ گرنگیدانا نڤیسەران، چونکی ((مێژوویەکی دێرینی هەیە و لەهەمان کاتدا کۆی نەتەوە دەبنە خاوەنی و بەم پێسەش بەڵگەنامە و تۆمارێکی گرنگە لە بارەی ژیان و بیرکردنەوە و سەلیقە و بە گشتی شوناسی نەتەوەیی.)) (سیروان جبار و چاوەرێ نعمت، ۲۰۲۰: ۲۳). بابەتێ چیرۆکا فۆلکلۆری (یاگرێدایە ب بویەرەکا کەڤنقە، کو هاتییە ڤەگوهاستن ب رێکا سەرزارکی و ژنەوەیەکی بۆ ئێکێ دیتر دمینیت) (نبیلة إبراهیم، ۱۹۷٤: ۹۱). ئەڤجا ئەڤ بویەرە، رەنگە مێژوویی یان ژی قارەمانییا رۆلێ تاکەکەسی ... هتد بیت.

چیرۆکا فۆلکلۆری د ناڤ کورداندا ب ((چیرۆک، سەرگوزەشتە یان حیکایەت یا "نەقڵ"ی پێ دەڵێن و لەناو کوردی لوڕدا "مەتەڵۆک" یشی پێ دەوترێ. بەشێکی گەورەیە لە ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی)) (عیزەدین مستەفا، ۲۰۱۰: ۲٤). کوردان مفایەک گرنگ ژ فۆلکلۆرێ خۆ وەرگرتییە، و چیرۆکا کوردی دەولەمەندییەکا بەرچاڤ هەیە، چونکی (دناڤ فۆلکلۆرێ کوردی یێ سەرزارکیدا، پشکا هەرە مەزن چیرۆکە، خودانێن ئەوان نەدیارن، بەلکو مللەتی ب خۆ ئەڤ بەرهەمە ئاڤراندییە) (رۆهات، ۲۰۰٦: ٥) بەهرا پترا بابەتێن ئەوان چیرۆکان ژیانا مللەتێ کورد بوویە. ب گوتنەکا دیتر، ((چیرۆکێن کوردی ژ ژێدەرێن ئەوێ ژیانا کەتواری یان رویدانێن راستەقینە دەستپێکرینە و ب خەیالێ و ئەفسانەیێ

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

دوماهیک هاتینه)) (بەدرخان عبداللە، ٢٠١٦: ٢٢) ڕەنگڤەدانا ژین و ژیارا مللەتێ کورد و سەربۆرێن ئەوان بووینە چیرۆکێن شەڤبێرییێن دیوانییێن کوردەواری، کو ب ڕێکا چیرۆکبێژان دهاتنە گوتن و ڤەگێڕان. ((چیرۆکی کوردی تەواو بە ژیانی گەلەوە لکاوە، لە ژیاندا هەوڵدان، لەهەوڵدانا کۆل نەدان، لە کاردا بەردەوامی و ساردی نەزانین لە ئەڤین و دڵدارییدا وەفاداری... ئەمانە سروشتی مێژوی نەتەوەی ئێمەن و بە سادەیی یەکەی خۆیان ڕێگەیان بەرەو ئەو بەرهەمە ڕەنگینەی گەل گرتۆتە بەر کە چیرۆکی پێ ئەڵێن)) (کامەران موکری، ١٩٨٤: ٥٦) و ب ئەڤی ڕەنگی پارێزگاری و هەولا مانەڤەیا خۆ کرییە، تاکو بەرهەمێن فۆلکلۆری هەر زێندی و پاراستی دناڤ گەلێ کوردا بمینت.

کورد ژلایێ ئەدەبێ فۆلکلۆرێ سەرزارکی گەلەک دەولەمەندن، ب تایبەت د چیرۆک و ئەفسانێدا، ژبەرکو چاپخانە درەنگ گەهشتییە دناڤ مللەتێ کوردا و قەدەغەیا نڤێسنێ ب زمانێ کوردی ل هندەک پارچێن کوردستانێ ونەبوونا هاریکاری و هاندانێ بۆ ئەڤی زمانی ل هندەک پارچێن دی یێن کوردستانێ، بووینە ڕێگر ژ بۆ کومڤەنەکرن و چاپ نەکرنا فۆلکلۆرێ کوردی ب گشتی و چیرۆکێ ب تایبەتی. ((کورد لە چیرۆک و ئەفسانەی کوندا دەوڵەمەندە، بەڵام کۆنەکراوەتەوە و نەنووسراوە، هەر شتێک هەبووە هەر دەماودەم گێڕاوەتەوە)) (عەلاءالدین سەجادی، ١٣٩٥: ١٢٣) هەر چەندە هندەک جاران چیرۆک و ئەفسانە نێزیکی ئێک دبن، لێ د ڕاستیدا جوداهی دناڤبەرا ئەواندا هەیە، چونکی چیرۆک کورتترە ژ ئەفسانێ و هەردیسان د ئەفسانێدا خوداوەند هەنە، لێ د چیرۆکێدا نینن. ڕاستە ژلایێ فۆرم ودارشتنێڤە وەکی ئێکن، لێ د کەرەستە و ناڤەرۆکا خۆدا چیرۆک جودایە ژ ئەفسانێ. (کامەران موکری، ١٩٨٤: ٥٣). چیرۆکا فۆلکلۆرێ کوردی ((پتر هەر ژانرەکێ دیێ ئەدەبی جهێ خو دناڤ تورێ سەرزارییێ کوردیدا کرییە)) (هێرش طاهر، ٢٠٢١: ١٢٠). ل داویێ دشێن بێژین، مللەتێ کورد ژی وەکو هەمی مللەتێن دی یێن جیهانێ خۆدان چیرۆکێن پڕی مفا و ئامۆژگاری و سەربۆرێن مێرخاس و قەهرەمانانە، کو ڕەنگڤەدانا دورهێلا ژیانا جڤاک و تاکێ کورد دکەن.

١-٣ جوداهی دناڤبەرا چیرۆکا فۆلکلۆری و چیرۆکا هونەریدا:

هەر دەما پەیڤا چیرۆک دکەڤیتە بەر هەستێ مرۆڤی یێ گۆهلێبوونێ، پرسیارەک هەبوونا خۆ د خۆلقینت، دەما ئەم دبێژین کیژ چیرۆک؟ ئەرێ مەبەستا پرسیارێ چیرۆکا فۆلکلۆرییە یان ژی چیرۆکا هونەرییە، ئەو چیرۆکا ل بن تێگەهێن خۆ یێن نوی و سەردەمی دهێتە نیاسین، کو مەبەستا ڤەکۆلەری ب تێگەهێن (کورتە چیرۆک و چیرۆکا درێژ، چیرۆک... هتد)یە.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

هەلبەت جوداهی دناڤبەرا چیرۆکا فۆلکلۆری و هونەریدا دهێتەدیتن، ل دویڤ ئەوان پیڤەرێن دناڤ چیرۆکاندا هەی. چیرۆکا هونەریی ژلایێ مێژوو و روخسار و ناڤەرۆکێڤە جیاوازییەکا بەرچاڤ ل گەل چیرۆکا فۆلکلۆریدا هەیە. هژمارەکا تایبەتمەندی و سالوخەتان دناڤ چیرۆکا هونەریدا دکەڤنە بەرچاڤ، لێ د چیرۆکا فۆلکلۆریدا نینن، بەلکو ئەو بنەما و رەگەزێن هەڤچەرخ قوناغ بۆ قوناغێ و ل دویڤ هزرو گەشەکرنا مێشکێ تاکێ جڤاکی گوهۆرین ب سەردا دهێن، تاکو بەرهەمەکێ نوی و هەڤپشک ل گەل چیرۆکا هونەری ژ دایک دبن.

جیاوازییا هەرە دیار و بەرچاڤ دئەڤان دوو جۆرە چیرۆکاندا، دانەر و خودانێن ئەوانن. بابو باپیران چیرۆکا فۆلکلۆری بۆ نەڤیێن پشتی خۆ هێلاینە ب رێکا زارەکی ژ بەرەبابەکی بۆ بەرەبابەکێ دی هاتییە ڤەگوهاستن، لەورا چیرۆک ((بەرهەمی تاقە کەسێک دانانرێ و ئەدرێتە پاڵ هەموو میللەت و بە بەرهەمی خوڵقێنەرانەی گەل ئەناسرێ)) (کامران موکری، ١٩٨٤: ٣٣). کەواتە مللەت هەمی ب خودانێ بەرهەمی دهێتە هژمارتن. لێ چیرۆکا هونەری خودانێ ئەوێ دیارە و دەمێ بەرهەمێ خۆ دنڤیسیت یان ژی بەلاڤدکەت ناڤێ خۆ ل سەر دنڤیست. هندەک جاران بەرهەمێ ئەوی رەنگڤەدانا سەربۆرێن ژیانا ئەوی یا تاکەکەسییە.

ئاڤاهیێ ناڤەرۆکا چیرۆکێ ژ هەر سێ بەشێن دەستپێک و ناڤەراست و دوماهیکێ پێکدهێت، چ چیرۆکا فۆلکلۆری یان ژی یا هونەری بیت، ل سەر هژمارەکا رویدانان دروست دبیت. رویدانێن چیرۆکا فۆلکلۆری ((باسی رووداوێکی مێژوو دەگێرێتەوە کە لای میللەت و لە یادیا پەیکەرێکی جێ هیشتووە. ئەم چیرۆکە خەیاڵی ئەفسانەی لەگەلدا تێکەڵ دەکرێ... هەندێ جار ئەم سەرگوزەشتانە بە هۆنراوە رووداوی راستەقینەی ژیانی گەل دەخەنە روو... یان ئەوە یا دەربڕینی خەیاڵ و بیرکردنەوەی گەلن، یا سامبول "نیشانە" رەمزن.)) (عیزەدین مستەفا، ٢٠١٠: ٢٥). هەروەسا ناڤەرۆکا ئەڤان چیرۆکان باس ل دورهێلا ژیانا کەتوارێ مرۆڤان دکەت و ناڤێن گیانەوەران وەکو جەڤەنگەک دهێنە بکارهینان. ئەڤ رویدانە بویەرەکا کەڤنە ژ ڤەرێژا گەلی، کو ((ئافراندنەکا ئازادە ژ خەیالا مللەتەکییە و گرێدایی ب رویدانێن گرنگ و کەسایەتی و جهێن مێژوویڤەیە)) (نبیلة إبراهيم، ١٩٧٤: ٩١)، دروستکرنا دیمەنەکییە ژ خەیال و راستییا ژیانا مللەتی. د چیرۆکا هونەریدا ((چیرۆکنڤیس د هەمی رویدانێن چیرۆکێدا هۆکار و ئەگەران دەستنیشاندکەت و ئەگەرێن رویدانێ بۆ خواندەڤانی رۆهن و ئاشکەرا دکەت)) (رێژین ئەحمەد، ٢٠١٥: ٥٢) کەواتە د چیرۆکا هونەریدا خواندەڤان تامەزرویێ چاڤەرێکرنێ نابیت ژ رویدانان، بەلکو هەمی دهێنە پێشچاڤکرن ژلایێ چیرۆکنڤێسیڤە. هندەک جاران ژی د چیرۆکا هونەریدا خواندەڤان

وێنەیێ کەتواری نابینت، چونکی ((ئەو رووداوانە وێنەیان لە واقعیدا نابینرێت و زیاتر سروشتی وێنەیەکی دروستکراو وەردەگرن)) (پەرێز سابیر، ٢٠٠١: ٨٥) چیرۆکنڤیس وەکی خۆ سەرەدەریێ ل گەل ڕویدانێ دکەت و دئێخیتە خزمەتا بەرهەمێ خۆدا.

قارەمانێن چیرۆکا فۆلکلۆری کەسایەتیێن خودان هێز و دەستهەلاتن ، ئانکو یێ تەمامە ژ هەمین لایەنەکیڤە. د هندەک چیرۆکێن فۆلکلۆریدا کەسایەتیێن ئەوان ب هندەک ئەرک و کریاران ڕادبن، کو د راستیيا هەبوونا ژیانا کەتواریدا دویرن و ژدەرڤەی شیانێن مرۆڤاندانە. ئەگەر بەرێخودانەکێ ل چیرۆکا فۆلکلۆرێ کوردی بکەین، نموونا هژمارا چیرۆکێن (روستەمێ زال) دکەڤنە بەرچاڤ و هەلگرێن ئەڤان ساخلەتانە، کو قارەمانێن ئەوان ب شێوەیەکێ ڕادەبەدەر شیانێن مەزن هەنە و ئەڤ چەندەژی د ڕاستیا ژیانێدا هەمی دەمان ناهێتە قەبیلکرن، لێ د هندەک چیرۆکێن دی یێن فۆلکلۆرێ کوردیدا، کەسایەتیێن ئەوان د نورمالن و د ناڤ جەرگێ کەتواریدا پەیدابووینە. یا مەبەست پێ، هەردوو جۆرێن کەسایەتییان دناڤدا دهێنە دیتن. کەسایەتی و قارەمانێن چیرۆکا هونەریی دهزرا خۆدا ئامادەدکەت و پاشی دادرێژیتە سەر کاغەزان. ((پاڵەوانی یان کەسایەتی کاغەزینن یا دروستکراوی دەست چیرۆکنووسەوەیە و لسەر کاغەزدا هەموو کات و شوێنەکان دەبڕن و بەهەموو شوێنێکیشەوە دەچن و مردن و زیندوو بوونەوەشیان بەدەست چیرۆکنووسەوەیە.)) (سابیر رشید، ٢٠٠١: ٢٣). هەلبەت ئەڤ قارەمانە چ سالوخەتێن ژدەرڤەی شیانین مرۆڤان ل دەڤ ناهێنەدیتن، کونترولکرنا کەسایەتییان ددەستێ چیرۆکنڤیسیدایە.
دەم و جهـ د چیرۆکێن فۆلکلۆریدا دیارنینن، ئانکو وەخت و جهەکێ نەدیارە، چونکی گەل جڤاک کونترولا دەم و جهی دکەن و د سەر و سنگێ خەلکیدا دهێتە پاراستن. لێ دچیرۆکا هونەریدا چیرۆکنڤیس کونترولێ ل سەر دکەت و ئەڤ دەم و جهە دەستنیشانکرینە و خواندەڤان ب ساناهیی دشێت ئەڤان دەم و جهان ب زانیت. هەردیسان د چیرۆکا فۆلکلۆریدا، دەستپێکرنا چیرۆکێ یا نەگوهڕە ب دەستەواژەیەکا جێگیر دەستپێدکەت و دبێژن ((جارا ل ناڤ جارا ڕەحمەت ل دەی و بابێن گوهدارا)) (مستەفا عەبدولرحمان، ٢٠١٣: ٣٢٣) یان ژی ب دەربڕینەکادی، ((د چیرۆکا فۆلکلۆریدا دەستپێکا لاسایکرنێ هەر ژ مێژە ئەڤە بوو "هەبوو.. نەبوو.. کەس ژ خودێ مەزنتر نەبوو" د دویڤدا ئاخفتن پێدا دچیت کانێ کی بوو)) (عبدی حاجی، ٢٠٠٥: ٢٩). هەروەسان ب دوماهیک هینانا چیرۆکا فۆلکلۆری ژی شێوازەکێ تایبەت ب خۆڤە هەیە، ل دەمێ دبێژن (ئەم هاتینەڤە و چ نەگەهشتە مە یان چنە دامە) (جەمیل محەمەد، ٢٠٢١: ٢٢١)، لێ دڤێت ئەوێ چەندێ ژبیرنەکەین، کو د چیرۆکا فۆلکلۆریدا ژ چیرۆکبێژەکی بۆ ئێکی دی و ل دەڤەرەکێ بۆ دەڤەرەکا دی گوهۆڕین دکەڤنە پەیڤ و شێوازێ گوتنێ ل دەمێ ب دوماهیک هاتنێ. د چیرۆکا هونەریدا ب تەمامی گوهۆڕین یێن ب سەردا هاتین، چونکی جۆر و

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

شێوازێن خۆ هەنە و ناڤونیشان داینە چیرۆکێ و گرنگیەکا مەزن دایە دەستپێکێ، هەمان تشت ژ بۆ ب دوماهیکا هاتنا چیرۆکا هونەری ژی. هەیە چیرۆکنڤیس هەولددەت ب رەنگەکێ رێکوپێک و ل دویف ئایدولوژیا و دەست هەلیا ئەوی، پێخەمەت سەرنجا خواندەڤانی رابکێشت و بەرەڤ گۆرەپانا بەرهەمیڤە بهینیت. چیرۆکا هونەریی (گرنگیی دایە ئاخفتنێن جوان و پەیڤێن بژاره، و ل گەل هەلبژارتنا شێوازەکێ سەرنجراکیش و پری دەربرین. هەردیسان ب سادەترین پەیف و پیتان ناڤەرۆکا تێکستی ب باشی رۆهنبکەت) (رێژین جەمیل، ٢٠١٤: ١٣٩). کەواتە دەستپێک و دوماهیکا چیرۆکا هونەریی بۆ چیرۆکنڤیسی دگرنگن، چونکە پتریا جاران دوماهیکا چیرۆکێ واتایا خۆ یا هونەری دیاردکەت، ڤێجا چ ب خۆشی یان ژی ب نەخۆشی دوماهیک بهیتن.

ئەڤێن ل سەری هژمارەکا بۆچوونانن دەربارەی جوداهییا دناڤبەرا چیرۆکا فۆلکلۆری و هونەریدا، لێ ب باوەرا ڤەکۆلەری، دبیت هێشتا جوداهی هەبن، لێ ژبەر سنورێ ڤەکۆلینێ یێ چارچوڤەکرییە، لەورا نەشیاین پتر هویرکارییان بدەینێ، و ژلایەکێ دیڤە، د ناڤ چەند نامەیێن ماستەرێدا ب تێرو تەسلی باس ل ئەڤان جوداهییان هاتییەکرن، و دلیستا ژێدەراندا ئەڤ نامەیێن ماستەرێ دهێنەدیتن.

١) ب کورتی و ب پوختە، دەرئەنجامێ ڤەرێژا هزرو بۆچوونێن ڤەکۆلەری، هندەک ژ جوداهیێن دی هەبوونا خۆ کرییە، مینا ئەڤێن ل خوارێ دیارکری :
٢) چیرۆکا هونەری ب تەکنیک و رەگەزێن تایبەت و ب فۆرمەکێ هونەری هاتییە نڤیسین، لێ د چیرۆکا فۆلکلۆریدا ئەڤ جۆرە تەکنیک و فۆرمە ناهێتە دیتن، ب تنی مەبەستا گەهاندنێ بوویە.
٣) چیرۆکا هونەری ب سیما و ناڤەرۆک و روخسارا خۆڤە ل جیهانێدا ب هونەرەکێ نوی و سەربەخۆ دهێتە قەلەمدان و بەردەوام فورمێن نوی ب خۆڤە دگریت، لێ چیرۆکا فۆلکلۆری ژبەر دەربازبوونا دەمێن دویر و درێژ ل سەر ، نەکەڤتییە بەر شەپۆل و هزر و فورمێن نوی.
٤) چیرۆکا هونەری تانوکەژی ل بن بابەت و تێکستێن نوی دمیانا رەوشەنبیریەت و شارستانیەتا هەڤچەرخدا یا بەردوامە، لێ چیرۆکا فۆلکلۆری ب گشتی و یا کوردی ب تایبەتی هەر ب جوانی و زمانێ خۆ رەهوان و پری هەستێن کوردبوونێ وەکو پێشاندەرا ژیانەکا سادەیا جڤاکێ کوردەواری مایە.
٥) چیرۆکا هونەری خودانا خودانەکێ دیارە وەختێ بەلاڤبوو، گوهۆرین ناکەڤنێ، لێ د چیرۆکا فۆلکلۆریدا، خودان نەدیارە و چیرۆکبێژ ل دویف دیالێکت و رەشەنبیریا خۆ گوهۆرینان دکەت.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

٦) ل دوماهيكا چيرۆكێن فۆلكلۆری خێر و خۆشی سەردكەڤن و شەر و نەخۆشی شكەستنێ دهینن، لێ د ناڤ چیرۆكا هونەریدا نەمەرجە، چونكی دوماهیكەكا ڤەكری هەیە و چیرۆكنڤیس رۆلێ ددەتە خوێندەڤانی.

٤-١ كورتیەك ژ ژیانا (ڤلادیمێر پرۆپ)ی و دانەنیاسینا ئەركێن تیۆرا ئەوی:

زانایێ روسی (ڤلادیمێر یكۆڤیچ پرۆپ) ل سالا (١٨٩٥) ل باژێری پیترسیبورگ ل ئێكەتیا سوڤیەت یا بەرێ ژ دایكبوویە. ئێك ژ ئەندامێن قوتابخانا فۆرمالیستێن رووسە. ل سالا (١٩٧٠) وەغەرا داوییێ كرییە. (فوزیة سلیم، ٢٠١٨: ٩) ئێك ژ زانایێن هەر بەرچاڤە دناڤ فۆلكلۆرێ جیهانیدا دهێتە هژمارتن. پشتی گرنگیدانەكا زۆر ب چیرۆكا فۆلكلۆری و ئاڤاهیێ ژدەرڤە، د ئەنجامدا شیبا رێبازەكێ ب ناڤێ (مۆرفۆلۆژیی) یا چیرۆكێ دابمەزرینیت، كو ژ (٣١) ئەركان پێكدهێت. ((بۆ یەكەم جار لە ساڵی "١٩٢٩ ڤلادمر پرۆپ"ی ڕووسی، هەوڵی لە ڕووی مۆرفۆلۆژییەوە واتە لە ڕووی شیكردنەوەی بونیادەوە، لە حەكایەتی خورافیی بدوێ.)) (شوكریە ڕەسوڵ، ٢٠٠٣: ٢٨).

ئەركێن تیۆرا "پرۆپ"ی، دبنە ئەگەرێ رێكخستن و دامەزراندنا سیستەمەكێ گشتگیر ژ بۆ لایەنێ فۆرمێ چیرۆكێ، ((پرۆپ وەك فۆرمالیستێك بە وردبوونەوە لە چەندین حەكایەتی نەتەوە جیاوازەكان توانی تیۆرێك بۆ دیاریكردنی فۆرمی هەموو حەكایەتەكان دیاری بكات، ئەمەش لەسەر بنەمای ئەوەی كە حكایەتی گشت نەتەوەكان یەك فۆرمی گشتگیری هەیە، دەكرێت بە ژانری سەرەتای دابنێین، چونكە هەموو نەتەوەكان تیایدا هاوبەشن.)) (سیروان جبار، چاوەڕێ نعمت، ٢٠٢٠: ٢٨- ٢٩). دەربارەی گرنگییا رێبازا مۆرفۆلۆژیێ (د.نبیلە ابراهیم) دبێژیت : (ئەڤ رێبازە بنیاتێ سەرەكی یێن پەخشانكی پێشكێشی مەدكەت، هەروەسا رێكێ ل بەر مە ڤەدكەت ژ بۆ ئەنجامدانا هژمارەكا زۆر یا ڤەكۆلینێن گرنگ دەربارەی میللەتان. ب ئەڤێ ڕیكێ دشیاندایە بەراوردیێ بكەین دناڤبەرا شیوازێن پەخشانكی یێن جۆر و جۆر و ئەركێن مۆرفۆلۆژیێ ل سەر پراكتیك بكەن) (داوود سلمان، ١٩٨٦: ١٣) پرۆپ د چیرۆكێن فۆلكلۆرێ رووسیدا هەفت بازنێن كاری (Circle of action) و سی وئێك ئەرك (function) دەستنیشانكرن و ب ئەڤی ڕەنگی ئەرك دانەنیاسین: ((مەبەست ژێ سادەترین و بچویكترین یەكەیا ڤەگێڕانییە؛ واتە زنجیرەیەك ژ كارڤەدان و كریارێن كەسایەتیێن چیرۆكێیە، كو ژ كۆما ئەوان پشكێن چیرۆكێ پێكدهێن)) (احمد اخوت، ١٣٧١: ٤٠). د ئەڤان ئەركاندا زۆر ب ووردبینین فۆرمێ ئەوان هاتییە شرۆڤەكرن.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

ب ئەڤی شێوەیێ ل خوارێ هەر (٣١) ئەرکێن تیۆرا (فلادیمێر پرۆپ)ی ل دویف ڕێزبەندیان ئەوان هاتینە دیارکرن: (جلال مستەفا، ١٩٩٩: ٤٤- ٤٧) و (سمير المرزوقي و جميل شاكر، ١٩٨٦: ٢٠- ٥١).

ژ	ئەرک	ژ	ئەرک	ژ	ئەرک
١	ژ مال دەرچوون	١٢	قارەمان دسەربورەکێ دا دەرباز دبیت	٢٣	قارەمان ب نهینی ڤە دگەهیتە جهێ ئارمانجێ
٢	کارێ قەدەغەکرنێ	١٣	کارڤەدانا قارەمانی بەرامبەر وەرگرتنا دیاریێ	٢٤	قارەمانێ سەختە دیاردبیت
٣	رویدانا کارێ قەدەغەکرنێ ئەوێ د خالا (٢)دا هاتی	١٤	ئالاڤێ جادووگەریێ دکەڤیتە دەستێ قارەمانی	٢٥	کارەکێ ب زەحمەت ب قارەمان دهێتەکرن
٤	کەسێ شەرخواز بزاڤێ دکەت بو وەرگرتنا پێزانینا	١٥	قارەمان دگەهیتە نێزیکی جهێ ئارمانجێ	٢٦	ئەنجامێت کاری
٥	کارێ ب سەرهەلبوونێ	١٦	کارێ شەرنیخێ	٢٧	کارێ نیاسینا قارەمانی
٦	کارێ خاپاندنێ	١٧	وەرگرتنا نیشانێ	٢٨	ئاشکرابوونا قارەمانێ سەختە
٧	کارێ خاپاندنێ دهێتە ئەنجامدان	١٨	کارێ سەرکەفتنێ	٢٩	قارەمان ب ڕەنگەکی نوی دیاردبیت
٨	خراپکاری	١٩	راستکرنا خرابکاریێ	٣٠	قارەمانێ سەختە د'ێتە سزادان
٩	ئاشکرابونا خرابکاریێ	٢٠	کارێ ڤەگەریانێ	٣١	قارەمان دهێتە خەلاتکرن
١٠	کارێ بەرامبەر	٢١	کارێ راهێلانێ		
١١	کارێ وەغەرکرنێ یان ڕەڤینێ	٢٢	کارێ نژدەڤانی (هاریکاریکرن)ێ		

پرۆپ ژ ئەڤان (٣١) ئەرکان، کو ب ئامادەبوون و نەبوونا هەر ئێک ژ ئەوان (گرێ- پلۆت)ا چیرۆکێ دهێتە گوهۆڕین، چوار جۆر گرێ دەستنیشانکرن: (احمد اخوت، ١٣٧١: ٤٩).

١. ئەو کارڤەدانێن د هەڤرکیێیەکێدا ب دوماهی دهێن و سەردکەڤن.
٢. ئەو کارڤەدانێن بۆ ئەنجامدانا ئەزموونەکا ب مەترسی دهێنە ڕویدان.
٣. هەڤرکی ل گەل ئەنجامدانا ئەزموونەکا ب مەترسی.
٤. ئەو کارڤەدانێن، کو نە ب مەبەسا ئەنجامدانا هەڤرکییەکێیە و نە بۆ ئەنجامدانا ئەزموونەکا ب مەترسی.

Zakho Centre for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

٢- تەوەرێ دووێ: (پراکتیک):

پراکتیزەکرنا ئەرکێن تیۆرییا "ڤلادیمێر پرۆپ"ی ل سەر چیرۆکا (پاشایێ خونخور) یا فۆلکلۆری. د ئەڤێ چیرۆکا فۆلکلۆریدا، بزاڤ هاتییەکرن سەرەدەرییێ ل گەل ئەرک یان بنەمایێن ئەڤێ تیۆرێ ل دویڤ پێدڤییاتی و هەبوون و ڤەدیتنا هژمارا ئەوان د ئەڤێ چیرۆکێدا ل دەمێ پراکتیزەکرنێدا بهێنەکرن.

- کورتییا چیرۆکا "پاشایێ خونخور" یا فۆلکلۆری:

بکورتی ڕویدانێن ئەڤێ چیرۆکێ باس ل پاشایەکێ دکەن، کو هەر رۆژ ئافرەتەکێ ژ بۆ خۆشییا خۆ دهینت و پاشان دەما دبیتە رۆژا دیقدا، ئەڤ ئافرەتا بۆ خۆشییا خۆ هینایی دکوژیت. دەستپێکا چیرۆکێ ئەڤان ڕویدانان د ناڤ خۆدا هەلدگریت. هەتا رۆژەکێ ئافرەتەک ژ ئەوان زارۆیەک دبیت و ب ناڤێ "محەمەد" دهێتە ناڤکرن. محەمەد و دەیکا خۆ بریارا ڕەڤێ ددەن. رۆژەک ژ رۆژان درەڤن و ژدەستێ پاشایی قورتال بن و دناڤ شکەڤتەکێدا ئاکنجیی دبن. محەمەد هەمی رۆژان دەردکەڤیتە نێچیرێ، ل گەل هەسپ و هەردوو شێرێن خۆ. رۆژەکێ دەیکا ئەوی ل هەمی کونج و جهێن شکەڤتێ دگەریت ژ نیشکەکێڤە (دێوەکی) دهبەکی دبینیت و دبیتە عاشق و دلدارێ ئەوی دێوی. زنجیرا ڕویدانا پێکڤە دهێتە گرێدان و ڤەگێڕانا چیرۆکێ ب گەرم و گورتر دبیت. پشتی دەیکا محەمەدی ب دووگیان دکەڤیت، هەولا ژناڤچوونا کورێ خۆ ددەت ب هەڤکارییا دلدارێ خۆ، هەردوو پێکڤە پلانا کوشتن و بەرزەکرنا محەمەدی ددەن. پشتی هزرا پلانێ هاتییە دارێژتن، چەند مەرجەکان ددانیتە بەرامبەر کورێ خۆ ب هێجەتا نەساخی و تێکچوونا تەندروستییا خۆ، لێ د هەمی داخوازیێن دەیکا خۆدا سەردکەڤیت. تاکو رۆژەکێ دەیکا ئەوی داخوازێ ژێ دکەت، چەوان مرۆڤ دشێت تە گرێبدەت، محەمەد ژی ب تێرو تەسلی باسێ گرێدانا خۆ بۆ دەییکێ دکەت و دەیکا ئەوی ژی هندەک موییێن هەسپێ ئەوی دناڤ دەست ئاڤا (میزا) هەسپیدا تێکهەل دکەت و کورێ خۆ پێ گرێددەت و هەردوو چاڤێن ئەوی دهینیتە دەر و دهاڤێژیتە د ناڤ بیرەکا ئاڤێدا.

د چارچوڤەیێ بەردەوامبوونا ڕویدانێن چیرۆکێ، ڤەگێڕانا سەرهاتییا محەمەدی و کچا حاکمی دهێتەکرن، کو ل ئەوی دەمێ محەمەد، ژ بۆ داخوازییا دەیکا خۆ دچیتە جۆرەکێ فێقی یێ ب ناڤ (تری) دهێتە ناڤکرن، کو یێ د ناڤ کۆچکەکا مەزندا هەی، و خودانێ ئەوی ڕەزی مارەکێ مەزن و کچا حاکمەکی تێدا هاتییە بەندکرن، محەمەد پشتی ماری دکوژیت هاریکارییا ئەوێ دکەت، بەرامبەر ئەڤێ چەندێ کچکا حاکمی داخوازا هەڤژینیێ ژێ دەت ، لێ محەمەد قایل نابیت ب ئەڤێ داخوازییێ، تا ئەوی دەمی، قارەمان ب هەردوو چاڤان کورەدبیت، هەمان کچ هەڤکارییا محەمەدی دکەت، داکو چاڤێن ئەوی ساخ

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

دبن و دووباره دونیایێ پێ دبینیت. هەر بۆ زانیین د چیرۆکێدا، ئاماژە ب ناڤێ کچا حاکمی نەهاتییەکرن، ب تنێ ب رۆلێ، کچا حاکمی هاتییە دیارکرن. هەروەسان محەمەد ب هاریکاریا هەردوو شێرێن خۆ و هژمارەکا کاروانییان قورتال دبیت. ل داوییا چیرۆکێ، محەمەد دەیکا خۆ دکوژیت و دێوی ئازادکەت، پاشان کچا حاکمی ل خۆ ماردکەت و دبیتە حاکمێ ئەوی باژێرێ لێ نشتەجێبووی.

بابەتێ چیرۆکێ دزڤریتە ئەوی لایەنێ جڤاکی، ل دەمێ مرۆڤ دەستبەرداری هەمی تشان دبیت پێخەمەت گەهشتنا ئەوێ عەشقا دژوار یا دناڤ ناخێ مرۆڤاندا وەکو بورکانەکێ دەردبیت ، لێ لایەنێ فانتازییایێ د رویدانانداندا جوانییەکا بەدەر ب قودرەت و شیانێن مرۆڤان دایە ئەڤێ چیرۆکا فۆلکلۆری. هەروەسا پرانییا چیرۆکێن فۆلکلۆری هەلگرێن هژمارەکا ئەڤان ئەرکانە، چیرۆکا بۆ ڤەکۆلینێ هاتییە هەلبژارتن، ناڤەرۆکا ئەوێ هەلگرا ئەرکێن "پرۆپ"ییە، ئەوێن ژ بۆ دیارکرنا حیکایەت و چیرۆکێن فۆلکلۆری، ب ئەڤی شێوەیێ ل خوارێ دیارکری:

١- ژ مال دەرچوون:

د ئەڤی ئەرکیدا، ئیک ژ کەسێن خێزانێ ژ مال دەردکەڤیت، ژ بۆ بنەجهکرنا کارەکێ فەر و گرنگ. د چیرۆکا پاشایێ خونخواردا، بابێ محەمەدی، ئانکو پاشا ب خۆ وەغەرەکێ دکەت بۆ باژێرێ ئیستمبولێ ل دویڤ داخوازییا سولتانێ ئەوی دەمی. ئەڤ وەغەرە دبیتە ئەگەرێ ژدایکبوونا قارەمانی و قورتالبوونا دەیکا ئەوی ژ دەستێ پاشایێ زالم. ئاڤاهیێ چیرۆکێ ژ ئەڤێ چەندێ دەستپێدکەت.

((هەر شەڤ پاشا ژنەک ژ خوەرا تانی و، سبەهی سەرێ وێ ژێ دکر. بڤی ئاوایی، هەتا رۆژەکێ ژنەک ئانی و چو نڤیا "نڤست". دوێ شەڤێدا خواسێ "زیرەڤان" سولتان لدەڤێ دەرێ وی راوەستان و فەرمانا پاشاه دانە دەستێ وی. دوێ شەڤێ دە راگرت ل "ستبولی".
نەهـ مەهی ژنکێ قەدیان خودێ کورەک دایێ و کورک بناڤ سالادە چۆ.)) (صادق بهاءالدين، ٢٠٠٢: ٢٤٩).

رویدانێن چیرۆکێ ب ئەڤێ دەرچوونێ گەرم و گوردبن، چونکی قارەمانەک پەیدادبیت ب ناڤێ (محەمەد) و هەر ژ ئەگەرێ ئەڤێ وەغەرێ کێشمە کێشما رویدانا خۆ دناڤ کوراتییا ناڤەرۆکێدا دبینن. هەتا پاشا ژ وەغەرا خۆ دزڤریت، کورەک ژ خێزانا خۆ یا دوماهیکێ پەیدا بووی و بەری پاشا بگەهیت ئەوێ ژنێ بکوژیت، کور و دەیک پێکڤە د رەڤن و ژ دەستهەلاتا پاشایی دەردکەڤن و رویدان بەردەوام دبن.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

٢- كارێ قەدەغەكرنێ:

د ئەركێ قەدەغەكرنێدا، هندەك جاران قارەمانێ چیرۆكێ ژ لایێ كەسەكیڤە دهێتە ئاگەهداركرن، داكو ل سەر خرابیا كەسێن دەوروبەر خۆ ب پارێزیت. د چیرۆكێدا كچا حاكمی قارەمانێ چیرۆكێ ئاگەهدار دكەت ل سەر خائین بوونا دەیكا ئەوی ل گەل كورێ خۆ محەمەدی، و ئەڤە چەندەژی پشتی رزگاركرنا ئەوێ كچێ ژلایێ قارەمانیڤە ژ دەستێ ئەژدەهایەكی دهێت.

((... بەزیا بەر دەرێ كچكێ و دابەر سینگا خوە و برە سەر تەختێ وێ، ئەڤ لسەر و چاڤێ وێ رژاند و كچك شیار بو و دەستێ خوە ئاڤێتە سەرستۆی محەمەد و گوت:

ئەز حەیرانا تەبم، تە ئەز ژ ڤێ بەلایێ دەرخستم، لێ ئەزێ شەرتەكی لتە بكەم: كا بێژە كێ تو شاندە "هنارتیە" تری؟ تو شاندییە رێیا نەهاتێ؟

محەمەد گوتێ: ولە دیا من ئەز شاندم ڤی جی.

كچكێ گوتێ: ناخوە دیاتە بیارە، ل دیا خوە ئەو لەمەیە "قاباتمەیە".

محەمەد گو: تشتێ ولو مە بێژە، دیا منە ڕەبەن، دناڤ سەرا چیاكی دەیە، جن ژی ب سەرڤە نابن.)) (صادق بهاءالدین، ٢٠٠٢: ٢٥٢).

دەیكا محەمەدی، كورێ خۆ د هنێریتە تری، ب مەبەستا دانە كوشتنا ئەوی ب دەستێ ئەژدەهایێ خۆدانێ رەزێ تری ڤە، لێ پشتی ئەو پلان بەروڤاژی دبیت، ئەژدەها ب دەستێ محەمەدی دهێتە كوشتن، كچا حاكمی لێ مقاتە دبیت و قارەمانی ئاگەهداردكەت، كو دەیكا ئەوی خودان یار و هەڤالە و دڤێت تە بدەتە كوشتن داكو ئەو بگەهیتە دلدارێ خۆ.

٣- رویدانا كارێ قەدەغەكرنێ:

د ئەڤی ئەركیدا، كەسایەتییەكا نوی دناڤ چیرۆكێدا پەیدادبیت، كو یێ شەرخوازە وەكی دێوی یان جادووگەری. د ئەڤێ چیرۆكێدا، پشتی محەمەد و دەیكا خۆ ل شكەفتەكێ ل چیایەكی نشتەجێ دبن، ل وێرێ دێوەك پەیدادبیت.

((ڕۆژەكێ دێ ل دوماهییا شكەڤتێ دە چۆ، هەیها، چ بنێرێ شكەڤتە دور و درێژە، تژی قل (كون) و كونجە، ل وان كونجان بكا بكا "كەت كەت" كەریا، ژنشكاڤە چاڤ ب دهوەكی "دێوەكی) كەت و قیرین ژێ هات و گوت: كورۆ تو چ كەسی؟ ل ڤرج دكی؟ دهو "دێوی، پیرهەڤیێ" لێ ڤەگەڕاند و گوت: حەیرا مە ترسە، ئەز تە ناخوم.)) (صادق بهاءالدین، ٢٠٠٢: ٢٤٩).

ل دویف ئەڤێ ئەركی، كەسایەتیەكێ نەژ نەژادێ مرۆڤی پەیدادبیت، ئەوێ دهێتە ناڤكرن ب دێو یان پیرهەڤیر و هەر ژ دەستپێكا لاپەرێن چیرۆكێ دبیتە بەشەك ژ ڕویدان و

دروستکەرێ ئاریشەیان ژ بۆ قارەمانی، تا ئەوی ڕادەی کارتیکرنێ ل سەر دەیکا قارەمانی دکەت ژ بۆ کوشتنا کورێ خۆ.

٨- خراپکاری:

کەسێ شەرخواز زیانێ دگەهینتیە ئێک ژ کەسێن خێزانێ. پرۆپ ئەڤی ئەرکی ب دینەموویێ لڤاندنا ڕویدانان ددانیت، هەروەسان ئەرکێن (١، ٢، ٣، ٤، ٥، ٦، ٧) ڕێکێ بۆ ئەڤی ئەرکی خۆشدکەن، ئەڤ کارەژی ب گەلەک ڕەنگان وەردگریت، مینا: ڕەڤاندنا کەسەکی یان کوشتن یان زینداندکرن، جادووگەری و دزیکرن و گرتنا کەسەکی. ل دەمێ دەیکا محەمەد کورێ خۆ گرێددەت و هەردوو چاڤێن ئەوی دهینیتە دەر و دهاڤێژیتە دبنێ بیرەکێدا ب مەبەستا کوشتن و نەمانا ئەوی.

((**داوی ڕابو هەر دو چاڤێن وی دەرانین و خستن، بەریکا وی و دەستێ وی گرت و ئانی ئاڤێت هندوری بیرێ.**)) (هەمان ژێدەر، ٢٠٠٢: ٢٥٢).

کەسێ شەرەخواز دەیکا قارەمانێ چیرۆکێ ب خۆییە و حەزکرییە زیانێ بگەهینیتە ئێک ژ کەسانێن مالباتا خۆ.

٨- أ د ئەڤی جۆرێ ئەرکێ هەشتیدا، کەسەکێ خێزانێ پێتڤی تشتەکی دبیت، وەکو پێدفیاتییا هەڤالەکی یان هەڤالەکێ یان ئالاڤەکێ جادووگەریێ. ئەڤ بەشێ ئەرکی هزرا پێدڤییاتییا دەیکا محەمەدی دهینیتە بیرامە، ل دەمێ ل گەل دێوێ دناڤ شکەڤتێدا دبیتە هەڤال.

((**... دەستێ خودا دەستێ وی و گوت: ئەز ژ کورێ خوە نابێژم هەمە ل ڤریە، بەلکی هەلما مە بهەڤ دەرکەڤی. ژ خودێ پێڤە کەس ب مەنزانی.**)) (هەمان ژێدەر، ٢٠٠٢: ٢٥٠).ب

تنێبوونا دەیکا ئەوی، بریارا هەڤالبەندیێ ل گەل دێوی ددەت و داخوازێ ژێ دکەت ل گەلدا بمینیت و ژبلی ئەوان چ کەس ئەڤێ هەفالبەندیێ نەزانیت.

٩- ئاشکەرابوونا خرابکاریێ:

د ئەڤی ئەرکیدا، کەسێ شەرو تێکدانێ دکەت ب ڕۆهنی ئاشکەرا دبیت، کو کەسەکێ خرابکارە یان ژی خرابکاربوو. د چیرۆکا ڤەکۆلینێدا، ڕوویێ ڕاستەقینەیێ دەیکا محەمەدی بۆ کورێ ئەوێ دیاردبیت. ل ئەوی دەمێ ب کارو ئەرکێ کوشتنا کورێ خۆ ڕابووی، ب ئاشکەرا سالوخەتێن خرابکارییە ل دەڤ پەیدابوون.

((**هەمە دێ ڕابو (داوی ڕابو) چار مو "موی" ژ دوڤی هەسپی وی کرن و دناڤ میزێ وی دان "ڤەدان" ئو ئانین هەر دو تلێن وی پێ گرێدان و گوت: دهوی "دێوۆ" کورۆ دە وەرێ.**))

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

گاڤا محەمەدی تلێن خوە کشاندن مو ل هەستیان ڕاوەستان دهوی کۆر "کۆرە" هات و گوتە ژنکێ "دمیکا محەمەدی" : حەیران محەمەد کوڕێ تەیە ئەز بخو نەکارم گونەهی وی تێخم قرکا ستوێ خوە، تو دکوژی دهێلی تو دزانی) (هەمان ژێدەر، ۲۰۰۲: ۲۵۲).

هەلبەت ئەڤ خرابکارییە هەردوو لایەن تێدا دبەشداربوون، لێ هزر و پلان ژلایێ دەیکا محەمەدی هاتبوونە داریژتن، داکو ل داوییێ بگەهیتە مرادا خۆ، ئامادەبوو هەر تشتەکی بکەت. محەمەد ب ئەرکێ خرابێ دەیکا خۆ ئاشنابوو. و ئەڤە چەندەژی دچیتە دبن یاساییا ئەرکێن پرۆپ یێن ژ بۆ چیرۆکەکا فۆلکلۆری هاتینە دروستکرن.

١١- کارێ وەغەرکرنێ یان ڕەڤینێ:

د ئەڤی کاریدا، وەسا دهێتە دیارکرن، کو ئەڤ ئەرکە ل گەل ئەرکێن (٨، ٩، ١٠) دبنە گرێیا چیرۆکێ، ئانکو ب بۆچوونا "پرۆپ"ی ئەڤ خالە ب جەهوەرەکێ گرنک دهێتە هژمارتن، چونکی دبیتە دەرگەهەک بۆ دروستکرنا ڕویدانێن چیرۆکێ. د چیرۆکێدا دهێتە خۆیاکرن، کو (محەمەد و دەیکا خۆ) ژبەر بابێ خۆ دڕەڤن، پێخەمەت هەبوونا خۆ ل ژیانێدا بەردەوام بکەن.

((محەمەد گوتیێ: یادێ ل شوینا تو بهاتنا باڤێ م بکەنی، ئەز دبینم تو دگری، گەلۆ خێر تو کاری ژ مەڕە ئەشکەرابکی؟

دەیکا وی گو: کوڕێ من باڤێ خوینخۆرە، ڕۆژا کو سەرێ خۆ تێخێ قەسرێ وێ (دێ) من و تە هەر دووا بکوژی...

محەمەدی کوڕێ وێ گۆت: ئەگەر ئەڤە راستە چما ئەم ڕانابن، ناڕەڤن، ژ خوەڕە ب جییکێ دی ناچن؟!

داوی گوت: ئەمێ بکودە هەڕن؟ دەستێ وی درێژە، ئەم ژبەر خلاس نابن ئەژ ژن و تو زارو، ئەم چ کارن بکن؟!

...

هەر دو ڕابون تێرا خو مالێ دونیایێ برن و ب چۆلی دە ڕەڤیان و چۆن. د سەری چیاکێ ب داروبەر و بلند، د شکەڤتەکێ دە خوە ڤەشارتن...)) (صادق بهاءالدین، ۲۰۰۲: ۲٤٩).

ڕەڤین و هێلانا محەمەدی و دەیکا ئەوی، ژنوی گەرم و گۆڕییا ڕویدانێن چیرۆک سەرهلددەن و نەخۆشی و ئاریشە ژ بۆ قارەمانی دروست دبن. بابێ ئەوی پاشایەکێ خڕاپکارە و خودان دەستهەلاتە، لەورا وەکو نەریتەک هەررۆژ ئافرەتەکێ دهینت و ڕۆژا دویڤدا دکوژیت، ژبەر ئەڤێ چەندێ بڕیارا چوونێ ژ دەڤ بابێ خۆ ددەن، داکو خۆ ژ ستەم و زولاما ئەوی دویربکەن یان ژی دا نەهێتە کوشتن.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

١٤- ئالاڤێ جادووگەرییێ دکەڤیتە دەستێ قارەمانی:

قارەمان تشتەکێ سحری وەردگریت، کو ب ئەوی تشتی دشێت داخوازییێن خۆ پێ جێبەجێبکەت و هەروەسان دبیتە ئالاڤەکێ هاریکار ل دەمێ نەخۆشی و تەنگاڤیاندا، ئەڤجا ئەڤ تشتە یان کەرەستە، ڕەنگە هێز و شیانێن قارەمانی بن یان گیانەوەرک یان ژی هەوا و گوستیرەکا سحری و قوریک بیت. د نموونەیا چیرۆکا پاشایێ خونخوار دا، ل گەلەگ دیمەنێن چیرۆکێدا قارەمان باس ل هێزا خۆ و هەردوو شێرێن خۆ دکەت.

((**محەمەد ڕابو هەر دو شێرێن خوە دانە دورا خوە و ئو برێ کەت و چۆ... هەر دو شێرێن وی ب چۆلان کەتن ژێرە خوارن تانین "تینا" و تاڤێتن بنێ بیرێ... محەمەد برێ دهات، و هەر دو سێرێن خوە برن وپاشی چۆ...**)) (هەمان ژێدەر، ٢٠٠٢: ٢٥٠- ٢٥٤). د ئەڤان پارچەیێن چیرۆکێ ب راستەوخۆ ئاماژە گیانەوەرێن دڕندە مینا شێری هاتییەکرن، کو د راستیا کەتواریدا؛ ئەڤ جۆرە گیانەوەرە ل دویڤ خواست و حەزا مرۆڤان کارناکەت و ب تایبەت ب ئەوی شێوەیێ کارکرنا ئەڤی گیانەوەری ب د ناڤ چیرۆکێدا ل دەمێ دهێتە ڤەگێڕان، کەواتە دچیتە دبن قالبێ جادووگەرییا گیانەوەران، راستە ب تەمامی ئەڤ چەندە ژ جادووگەری و سحرا گیانەوەران ل دویڤ ئەڤی ئەرکی ناگونجیت، لێ ئەگەر ب هویری خواندەڤانییا ناڤەرۆکا چیرۆکێ بکەین، هێزا لەشی و بکارهینانا شێران، خۆ د بن ئەڤی ناڤونیشانیڤە دبینیت.

١٧- وەرگرتنا نیشانێ:

ئەرکێ وەرگرتنا نیشانێ، قارەمان هەلگرێ هێمایەکێ بەرچاڤە ژ بۆ کەسانێن بەرامبەر، ئەڤجا ئەڤ هێمایە ل سەر لەشی ئەوی بیت یان ژی د شەرکیدا بریندارببیت ژلایێ کەسی شەرخوازڤە یان کچا حاکمی ئەڤ نیشانە ل سەر قارەمانی کربیت. هەردیسان گوستیرک و دەسمال ژی دبنە نیشانەک بۆ قارەمانی. پشتی هەردوو چاڤێن محەمەدی کورە بووین و مایە مرۆڤەکێ نەبین، کچا حاکمێ باژێرێ وەلێت ب ڕێکا خێڤزانکان شیابوو ئەڤێ چەندێ ب زانیت، لەورا وەکو هێمایەک و پێزانینەک ل دەڤ خۆ هەلگرت. و بریاردا جهەکێ ب خودانکرنا کۆرەیان دامەزرینیت، پێخەمەت رۆژەکێ ژ رۆژان دلدار و خۆشتڤیێ دلێ خۆ بینت. د بەرییا وەختدا، محەمەدی کچا حاکمی ژ دەستێ مارەکێ ئەژدەها ل دەڤەرەکا نەدیار و بەرزە قورتالکربوو و ل گەل خۆ هینابوو باژێرێ ئەوێ.

((**... کەروان محەمەد گەهاندە بروێ باژاری... کچک ڕەمل ئاڤێتبوو "چو بو نک خێڤزانکی" و زانیبو کو محەمەد کۆر بویە، ژ لەوڕا تەکیاک ژبونا کۆرا ئاڤاکربوو، تێدە کۆرە خومدی دکرن.**

گاڤا ئیڤاری کۆر محەمەد ب کۆرا ڤە چۆنە شیڤ، کچکێ ئەو ناسکر و گوت: ڤی کۆری "کۆرەیی" ئیشەڤ ل جەم من بهێلن.)) (هەمان ژێدەر، ٢٠٠٢: ٢٥٣).

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

پشتی کچکا حاکمی ب ڕێکا نیشانێ ئاریشا محەمەدی زانی، ئەو ل دەڤ خۆ ڤەحەواند و خۆ بۆ ئەوی ئاشکەراکر و چیرۆکا سەرهاتییا دروستکرنا جهێ کورەیان بۆ کر.

١٨- کارێ سەرکەڤتنێ:

قارەمان شەرەنیخێ ل گەل شەرخوازی دکەت یان ژی شەرخواز نەشێت بەرەڤانیێ ژ خۆ بکەت، ژ ئەگەرێ بێ دەستهەلاتییا خۆ یان نەدانا رۆلێ بەرەڤانیکرنێ ژلایێ چیرۆکبێژیڤە. د ئەڤی ئەرکی هندەک جاران دووبارەبوون ل گەل ئەرکێن دی دروست دبیت، چونکی قارەمان ب هەمان ڕۆل ڕادبیت و هەمان دیمەن دهێنە نمایشکرن، مینا کوشتنا شەرخوازی یان سزادانا شەرەخوازی و دوماهیک هینانا خرابکارێ ... هتد، و ئەڤ ئەرکە هەمی خۆ تێدا دبینن و دووبارە دبن. گوتنەکا دی، هەڤتەریب بوون دروست دبیت، هندەک جاران دووبارە و هندەک جاران ژی گوهۆڕینێن کێم، مەبەست ژێ ئەڤ ئەرکە تەمامکەرێن ئێکودوونە، لەورا تێکستێ چیرۆکێ دووبارە دبیت بۆ هندەک ئەرکێن دی ژی. د ئەڤی ئەرکیدا، خالا (أ) ئەو باس ل کوشتنا شەرخوازی دکەت بەرامبەرا قارەمانی یان ل سەر دەستێ قارەمانی. محەمەد قارەمانێ چیرۆکێ، سەرکەڤتنێ ل سەر دەیکا خۆ و دێوی دهینیت و تۆلا خۆ ژ ئەوان هەردوویان دهەلینیت.

((محەمەدی برێ دهات، هەر دو شێرێن خوە برن و پاشی چۆ دەرێ شەکەڤتێ. دبێژن:
دهوی بو بم بمە وی گو: دەبەسە، محەمەد ل کو ئو ئەم ل کو؟ نها کورما چاڤێ وی خوارنە.
دهوی گو: هەکە ئەز نە شاشم محەمەد ا ڤان درانە.
ژنکێ گو: دە بەسە لۆ تو دینی!
محەمەد شۆرێ خوە کشاند و گوت: وڵە ئە بکە بچکی "پرتکا" مەزن وەک گوهێ تە بن و لۆگۆت: وێ شورا دانی دیا خو "داخو دابەر شیرا" و زراوکێن وێ کوشتن و دەڤ ژ دهوی بەردا و هات.)) (هەمان ژێدەر، ٢٠٠٢: ٢٥٤).

قارەمانی سەردکەڤیت و تولا خۆ دهەلینیت. کوشتنا دەیکا خۆ یا شەرخواز و ل گەل هەمی زارۆکێن ئەوێ، یێن د ماوێ بوریدا ژ دێوی (دەهبەی) پەیدابوون کوشتن. د ڕویدانێن چیرۆکێدا ئەڤە دبیتە سەرکەڤتنێ دوماهیکێ یا قارەمانی.

٢٢- کارێ نژدەڤانی (هاریکاریکرن)ێ:

د ئەڤی ئەرکیدا، هاریکارییا قارەمانی دهێتە ژ بۆ قورتالکرن و رزگارابوونا ئەوی ژ ڕویدان و نەخۆشیەکێ، چ ب ڕێکا کەسەکی یان فڕینا گیانەوەرەکی بیت یان ژی خۆ ڤەشیریت ... هتد. د هندەک چیرۆکاندا، پشتی قورتالبوونا قارەمانی ژی دووبارە ئاستەنگ بۆ دروست دبن، ئانکو گرێیا چیرۆکێ دووبارە دبیتەڤە.ڕویدانێن چیرۆکا پاشایێ خونخوار،

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

کچا حاکمی هاریکاریکرنا قارەمانی دکەت و دووبارە چاڤێن ئەوی دونیایێ دبینن و دشێت تولڤەکرنێ ل گەل کەسێن شەرخواز بکە، کو ئەوژی دایک و دێون. پشتی دەیکا محەمەدی چاڤێن ئەوی دهینیتە دەر و دهاڤێژیتە دبیرا ئاڤێدا، و ب رێکا کاروانییا و شێرێن ئەوی، هەڤکارییا محەمەدی دهێتەکرن تا دگەهیتە بازێرێ کچا حاکمی لێ دژیت.

((... دە رابە ب سوزا خودێ بی، ئەز دەڤ ژتە بەر نەدەم هەتا یان چاڤێن تە ساخبن یان ب هەڤرا ئەم دمرن، دا تو زانینی ژن هەمی نە یەکن.

... رۆژەکێ ل بن دارەکێ پالدەیی... دی کو دو مشک ژ قولا "کونا" خوە دەرکەتن و رابەر کەتن "هەڤرویشی ئێک بون" یەکی چاڤێ ئێ دی بزڤاند "پەرچقاند" لێ سڤک بازدا، گیایک "گیایەک" ئانی، جوت جوت "چو چو" و خستە چاڤێ هەڤالێ خوە و هەر دو کەتن و قولی "کونێ".

کچێ ژی پاشی دیتی رابو چو ئەو گیا ئانی و چۆ خستە چاڤێ محەمەدی، دی کو محەمەد رابو و دا لوتکا وگوت: چاڤێ من ڤایە، چاڤێن من ساغبون.)) (هەمان ژێدەر، ٢٠٠٢: ٢٥٣).

ب ئەڤی رەنگی، کچا حاکمی دووبارە بیناهییا چاڤان بۆ محەمەدی زڤڕاند، داکو بۆ ئەوی دیاربکەت، سوزا ئافرەتێ چ کێمتر نینە ژ یا زەلامان. هەردیسان داکوکیێ ل سەر ئەوێ جوداهییا ژنان دکر، ئەوا کو ب چاڤەکی بەرێخودانێ بۆ هەمیان نەکەت، بەلکو ژن ژی هەنە و شاهژن ژی یێن هەین. د بەردەوامییا رویدانێن چیرۆکێ، کچا حاکمی ب مرادا خۆ شاد دبیت و کەدو زەحەتا ئەوی ب هەڤرا ناچیت ل گەل قارەمانێ خەونێن ئەوێ، کو محەمەدە.

٢٥- کارەکێ ب زەحمەت ب قارەمان دهێتەکرن:

د ئەرکێ بیست و پێنجێدا، هژمارەکا مەرجێن زەحمەت و د دەلیڤەیێن بەرتەنگدا بۆ قارەمانی دهێنە پەیداکرن، و ئەڤە دبنە پالدەرەکێ رێخۆشکەر ژ بۆ کێشمە کێشما ڤەجیتنا بویەرێن چیرۆکێ. ژ ئەوان مەرجان ژی ((دەستڤەهینانا خوارنەکێ یان ڤەخوارنەکێ یانژی هاڤیتن و چوونا ناڤ ئاگری، مهانا مامکا یان هەلبژارتنا کچکێ دناڤ گەلەک کچاندا، چێکرنا کەرەستێن مینا دەرمان و کراس و گوستیرکان یان مهانا هێز و زیرەکییا ئەوی)) (جلال مستەفا، ١٩٩٩: ٤٦)، کو ئەڤە هەمی پالپشتن ژ بۆ ئەنجامدانا ئەڤی ئەرکی د چیرۆکیدا. پشتی دەیکا محەمەدی دبیتە عاشقا دێوێ دناڤ شکەفتێدا، دووگیان دبیت ژ ئەوی، لەورا رێکە چارەیەکێ دگەریت، داکو خۆ ژ کورێ خۆ قورتال بکەت و شەرمزارییا ئەوێ نەبینیت.

((ژنکێ ژ مێرکێرە گوت: حەیران زکێ من مەزن دبی، کورێ من بتە گومان کەڤی، بەلێ گومان دی مە هەردووا بکوژێ. دڤێ ئەم چارەکێ بکن کا چار چییە، ئەم چاوا بکن؟

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

... دێوی گوت: چاره ئەڤە، خوه نەخۆش باڤێژ "بکە"، وی ژتە بپرسی: یادێ چ بخوی؟ تو بێژه شەبەش "زەبەش- شوتی"، وی دێ بێژی؛ ڤێ زڤستانێ، ل کودا دبن؟ تو بێژه؛ گاڤا ئەز بچوک بوم خەلکی دگو: دناڤا فلان چیایی ده، وەرزەک هەیه، هەردەم ژ شەبەشا ڤالا نابی، کوڕێ مێره، ئەوێ هەڕی، لێ ژوێده، دێ ژناف هێتەبرن، دهوێ بکوژن.)) (هەمان ژێدەر، ٢٠٠٢: ٢٥٠).

د بەردەوامییا چیرۆکێدا، داخوازییەکادی ژ قارەمانی دهێتەکرن، پشتی ب سلامەتی ژ داخوازییا جارا ئێکی زڤریەڤە، کو هەر مەبەستا دەیکا ئەوی ژناڤبرنا محەمەدێ کورێ خۆیه، ئەڤ چەندەژی هەر ب پلانێن ئەوی دێوینه.

((... دهو ژ ژنکێڕه گوت: مال خرابی وڵه ئەم نما ژناف لەپێ وی دەرکەڤن و قورتال بن. ژنکێ گوتێ: کوڕۆ دڤێ ئەم جاراکی بکن؟ چاره ئەڤەیه: تو خو نەخۆش باڤێژێ، کو ژتە پرسی بێژه: تری دخواز "من تری دڤێت"، تری ل فلان بەغچەی هەیه، ئەژدهاکێ مارا دناڤ دەیه ژیەر وی خلاس نابی.)) (هەمان ژێدەر، ٢٠٠٢: ٢٥١).

حەزو ڤیانان، کونترول ل سەر هەمی هەستێن دەیکا محەمەدی کربوون، لەورا باشتر دزانی دەستبەرداری کورێ خۆ بیت ژ عەشقا خۆ. هەڤبەشییا دێوی ل گەل دەیکا ئەوی، شیان دوو جاران محەمەدی بەرەڤ ڕێکا مرنێ ڤه بن، لێ هەولێن ئەوان هەردوو جاران شکەستن هینا و نەشیان ب ئەڤان ڕێکان بکوژن، هەتاکو محەمەدی ب خۆ ڕێکا گرتن و ئەشکەنجەدانا خۆ بۆ دەیکێ گوتی.

٣٠- قارەمانێ سەختە دهێتە سزادان:

د ئەڤی ئەرکیدا، قارەمان د کارێ خۆدا سەرکەڤتنێ دهینت و د هەمان دەمدا قارەمانێ سەخت یان ژی شەرخواز دهێتە کوشتن. د چیرۆکێن فۆلکلۆریدا، قارەمان ب خۆشی و سەرفەرازی سەرکەڤتنێ دهینیت و کەسێ سەختە دگەهیتە سزایێ خۆ. پشتی چارەسەربوونا چاڤێن محەمەدی، سوزەکێ ل سەر خۆ ددەت، هەتاکو تولا خۆ نەهلینت، ئەو مارا چ ژنان ل سەر ناڤێ خۆ نەدانیت.

((محەمەدی گو: هو هو من سوند خوارییه، کو هەتا ئەز دیا "دەیکا" خو نەکوژم مارا ژنا ل من حەرامە...

محەمەد شۆرێ خوه کشاند و گوت: وڵه ئه بکه بچکی "پرتکا" مەزن وەک گوهێ ته بن و لۆگۆت: وپێ شورا دانی دیا خو "داخو دابەر شیرا" و زراوکێن وێ کوشتن و دەڤ ژ دهوی بەردا و هات.)) (هەمان ژێدەر، ٢٠٠٢: ٢٥٣- ٢٥٤).

قارەمانی ب دەستێ خۆ دەیکا خۆ یا خائین و شەرخواز ، ل گەل ئەوان هەمی زارۆکێن ژ دێوی پەیدابوون کوشتن. ب ڕویدانێن کوشتنا دوژمنێ خۆ، هێدی هێدی چیرۆک خۆ ل سەمتا دوماهیکێ دبیت.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

٣١- قارەمان دهێتە خەلاتكرن:

د ئەركێ دوماهیكێدا، خەلاتكرنا قارەمانییە، چ ژنێ بهینت و دبیتە پاشا یان ژی ژنێ دهینیت، لێ نابیتە پاشا و هندەک چیرۆكاندا ب تنێ قارەمان دهێتە خەلاتكرن. هەروەسان هندەک جاران ل جهێ كچا پاشایی یان حاكمی بدەنە قارەمانی، كوژمەكێ دراڤی یان زێری ... هتد ددەنە ئەوی كەسی. دواییا چیرۆكا پاشایێ خوینخوار (خونخور) كچا پاشایی وەكو خەلات دهێتە پێشكێشكرن ژ بۆ محەمەدی و هەردیسان دبیتە پاشایێ ئەوی باژێری ئەول لێ دژیت.

((كچك ماركر، پاشی بۆ پادشاهێ وەلێت ڕوسپی و دلگەش، چیرۆكا من ژ وەڕە خوەش.)) (هەمان ژێدەر، ٢٠٠٢: ٢٥٤).

دوماهیک پەیڤێن بووینە ڕستە، ژن هینان و دەستڤەهینانا پلەیا مەزناتییا محەمەدێ ژ بابەک خوینخوار و دەیكەكا خائین بوون. هەر وەكو پرانییا چیرۆكێن فۆلكلۆری شێوازێ خۆ یێ دوماهیكێ هەبوو. قەد پشتی ئەڤان دەستەواژەییان چ گوتنێن دی نەبوونە داوییا چیرۆكا ڤەكۆلینا بابەتی.

نەبوونا هەر (٣١) ئەركان د ناڤ چیرۆكێدا، دبیتە جهێ پرسیارێ ل دەڤ خواندەڤانی، لێ د ڕاستیدا چ چیرۆک نەشێن هەلگرێ ئەڤان هەمی ئەركان بن، هەروەكی پرۆپ ب خۆ بەرسڤا ئەڤێ پرسیارێ ددەت و دبێژیت: ((پێش هەموو شتێک پێوستە ئەوە بڵێم بە هیچ شێوەیەک هەموو بنەماكان لە هەموو حەكاتەكان ناهێن)) (سیروان جبار، چاوەڕێ نعمت، ٢٠٢٠: ٣٨- ٣٩)، لەورا د چیرۆكا پاشایێ خونخوردا (١٣) ئەرک دناڤ خۆدا بەرجستەكرینە. ئەڤە ئەوێ چەندێ ناگەهینت، كو نەبوونا هەر (٣١) ئەركێن تیۆرییا "پرۆپ" ی یان ژی نەهاتنا ئەڤان ئەركان ب شێوەیێ ڕێزبەندی، ڕامان ژێ لاوازییا چیرۆكێ یە یان ژی نەگونجاندنا ئەڤێ تیۆرییە ل سەر چیرۆكێن خۆمالی، بەلكو پرۆپ ب خۆ دانپێدانێ دكەت، كو ئەڤ ئەركە هەمی نەشێن خۆ د ناڤ چ چیرۆكەكێدا ببینن ((دەگمەنە لە یەک كاتدا هەر سی و یەک ئەركەكە لە حیكایەتێک بوونی هەبێت، بەلام نەبوونی ئەركێک چۆنیەتی بەدوایەكداهاتنی ئەركەكان تێک نادات، واتە هەندێک لە ئەركەكان ڕێز و ڕێكو پێكی نەخشەی ئەركەكان تێک نادات)) (هونەر انور، ٢٠٢١: ٣٠) كەواتە گرنگی نەدایە ڕێزبەندی و ڤەدیتنا هەمی ئەركان د ئێک چیرۆكدا، لەورا چیرۆكا ڤەكۆلینێ (١٣) ئەرک هەنە و هندەک چیرۆكێن دی كێمتر یان ژی پتر ژ ئەڤێ هژمارێ یێن هەین. و ئەڤ چەندە ل دویڤ ڕویدان و ناڤەرۆكا بابەتێ چیرۆک دمینیت. ژلایەكێ دیڤە، ل دەمێ پراكتیزەكرنا ئەڤان ئەركان ل سەر چیرۆكێ، هندەک ژ ئەڤان ئەركان دووبارە دبوون ل سەر تێكستێ چیرۆكێ، لەورا ڤەكۆلەری بكارنەهینانە، پێخەمەت خۆ ژ دووباربوون و وەكهەڤی و لێكنێزیكبوونێ دویربێخیت، و هەمان دەمدا بابەت گەلەک درێژ

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

نەبیت، ب تنێ داكوكی ل سەر خالێن پێدڤی د چیرۆكێدا هاتییەكرن. یا ڕەوایە ئەڤ ئەركە شیاینە ئاڤاهیێ چیرۆكێ تا ڕادەیەك ب ڕێكوپێك بێخن و ڤاڤارتنا چیرۆكا خومالی ل گەل یێن بیانی بكەن.

هەلبەت پێكڤەگریدانا ئەڤان ئەركان، بابەتەكێ دی یە ژ ڤەكۆلینێ، چونكی نەبوونا ئەركەكی د چیرۆكێدا، دبیتە ئەگەرێ نەبوونا چەندین ئەركێن دی. هەردیسان ئێك ئەرك دشێت دوو و سێ ئەركێن دی بخۆڤە گرێبدەت. ئانكو ئێك ئەرك دشێت ڕێكێ بۆ چەندین ئەركێن دی خۆشبكەت، هەروەسا بەرۆڤاژی ئەڤێ چەندێ ژی، نەبوونا ئەركەكی هژمارەكا دی یا ئەركان بەرزەدكەت.

ئەنجام:

١. هەلبەت جوداهی دناڤبەرا چیرۆكا فۆلكلۆری و هونەریدا دهێتەدیتن، ل دویڤ ئەوان تایبەتمەندی و سالوخەتێن چیرۆك دناڤدا خۆدا هەلدگریت. د چیرۆكا فۆلكلۆریدا خودان نەدیارە و گرنگیێ نادەتە تەكنیكێ، هەروەسان و گەلەكا كەڤنە ... هتد، لێ د چیرۆكا هونەریدا، خودان یێ دیارە و بەردەوام فۆرمێن نوی ب خۆڤە دگریت، د عەمرێ خۆدا نەگەلەكا كەڤنە ... هتد.

٢. ئەركێن تیۆرا "ڤلادیمێر پرۆپ"ی، دبنە ئەگەر كو مرۆڤ ب دروست بزانیت كا هەر ئێك ژ ئەڤان چیرۆكان چەند ئەرك ب خۆڤە گرتینە؛ ئەڤە ژی ئەوێ چەندێ دگەهینیت، كو چیرۆكا "پاشایێ خونخور" هەلگرا هژمارەكا ئەڤان ئەركایە.

٣. د چیرۆكا پاشایێ خونخور یا فۆلكلۆریدا (١٣) ئەرك دناڤ خۆدا بەرجستەكرینە. ئەڤە ئەوێ چەندێ ناگەهینت، كو نەبوونا هەر (٣١) ئەركێن تیۆرییا "پرۆپ" ی ڕامان ژێ لاوازییا چیرۆكێ یە یان ژی نەگونجاندنا ئەڤێ تیۆرێیە ل سەر چیرۆكێن خۆمالی، بەلكو پرۆپ ب خۆ دانپێدانێ دكەت، كو ئەڤ ئەركە هەمی نەشێن خۆ د ناڤ چ چیرۆكاندا بینن.

٤. گرنگی نەدان ب ڕێزبەندییا ئەركان، ئانكو نە مەرجە ئەڤ ئەركە ل دویڤ ئێك بهێن دناڤ چیرۆكێدا، بەلكو ل دویڤ پێدڤییاتییا ئەوێ دمینت.

٥. ئەركێ خڕابكاری پتر ژ هەمی ئەركێن دی یێن ئەڤێ تیۆرێ جهێ خۆ دناڤ چیرۆكا ڤەكۆلینێدا كرییە و بوویە گرێیا ڕویدانان بۆ چیرۆكێ، هەردیسان ئاڤاهیێ چیرۆكا "پاشایێ خونخور" ل سەر هاتییە دروستكرن.

٦. ب ڕێكا پراكتیزەكرنا ئەركێن ئەڤێ تیۆرێ پتر لایەنێ ئاڤاكرنا چیرۆكێ دیاردبیت.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

لیستا ژێدەران:

أ- ژێدەرێن کوردی:

- پەرێز سابیر، بینای هونەری چیرۆکی کوردی لە سەرەتاوە تا کۆتایی جەنگی دووەم جیهانی، چاپی دەزگای سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠١.
- جەمیل محەمەد شێلازی، چیڤانۆکێت کوردی(تێکتێت فۆلکلۆری)، چاپا دوویێ، چاپخانا گازی، دهۆک، ٢٠٢١.
- خالد صالح، کورتە چیرۆکا کوردی ل دەڤەرا بەهدینان (١٩٦٠- ٢٠٠٥)، چاپا ئێکێ، چاپخانا هاوار، دهۆک، ٢٠١٠.
- رۆهات، د فۆلکلۆرا کوردی دە سەردەستیەکە ژنان، چاپی دووەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، ٢٠٠٦.
- شوکریە رەسوڵ، حەکایەتی خورافی کوردیی لە رووی مۆرفۆلۆژییەوە، زنجیرە کتێبی ئینستیوتی کەلەپوری کورد، هەولێر، ٢٠٠٣.
- صادق بهاءالدین ئامێدی، ژفۆلکلۆری کوردی، چاپی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠٢.
- عزەدین مستەفا رەسووڵ، ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی، چاپی سێیەم، بڵاوکراوەی دەزگای ئاراس، هەولێر، ٢٠١٠.
- عەلائەددین سەججادی، مێژووی ئەدەبی کوردی، چاپی دووەم، بڵاوکردنەوەی کوردستان، سنە، ١٣٩٥.
- کامران موکری، ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی، لە بەرێوەبەرایەتی چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر، ١٩٨٤.
- مردان رفعت ابوزید، رەنگڤەدانا کەلتووری د رۆمانێن (محمد سلیم سواری)دا، چاپا ئێکێ، چاپخانا گازی، دهۆک، ٢٠٢١.
- مستەفا عەبدولرەحمان یونس ئەرەدنی، سەرۆکانی فۆلکلۆر و کەلەپووری کوردی ل دەڤەرا بەهدینان، بەرگێ ئێکێ، چاپا ئێکێ، چاپخانەیا هاوار، دهۆک، ٢٠١٣.
- مسعود جمیل رشید، پەخشان و هونەرێن وێ، چاپا ئێکێ، چاپخانا هیڤی، هەولێر، ٢٠١٦.
- هێرش طاهر نوری، شرۆڤەکرنا رۆمانێن "مەهمەد ئوزون"ی ژ روانگەیا ئەنترۆپۆلۆژیڤە رۆمانێن "رۆژەک ژ رۆژێن عەڤدالێ زەینکێ" و "سییا ئەڤینێ" وەک نموونە، چاپا ئێکێ، چاپخانەیا گازی، دهۆک، ٢٠٢١.

• ب- نامێن ئەکادیمی:

- نامێن دکتورایێ:

- ڤان نەعمان حەجی، رۆژنامەگەریا ئەدەبی ل باشوورێ کوردستانێ (١٩٩١- ٢٠٠٣) گوڤارین (پەیڤ) و (گەلاوێژی نوێ) وەک نمونە، ناما دکتورایێ، سکولا ئادابێ، زانکۆیا دهۆک، ٢٠١٤.

- نامێن ماستەرێ:

- رێژین جەمیل خەلیل، هونەرێ چیرۆکنڤیسینێ ل جەم (نوورەدین زازا)ی ڤەکولینەکا (وەسفی، شلۆڤەکاری)یە، ناما ماستەرێ، کولیژا ئادابێ، زانکۆیا دهۆک، ٢٠١٤.
- رێژین ئەحمەد ئیبراهیم، دیتنەکا کەلتووری- زمانڤانی بۆ کورتە چیرۆکا ئیسماعیل هاجانی، ناما ماستەرێ، فاکۆلتییا زانستێن مرۆڤایەتی، زانکۆیا زاخۆ، ٢٠١٥.
- عەبدولکەریم مستەفا محەمەدئەمین، شیعرییەتا ناڤونیشانی د کورتە چیرۆکێن ئیسماعیل هاجانیدا کومەلەیێن (مەیدانا کووچکان و کفنێ پیرێ) وەکو نموونە، کولیژا پەروەردا بنیات، زانکۆیا دهۆک، ٢٠١٦.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

- هونەر انور مام صوفی، شیکردنەوەی پێکهاتەی حیکایەتی کوردی لەسەر بنەمای تیۆری حیکایەتناسیی ڤلادیمێر پرۆپ، نامەی ماستەر، فاکەڵتیی ئاداب، زانکۆی سۆران، ٢٠٢١.

ج- گۆڤار:

- جلال مستەفا، چیڤانوکا کوردی شروڤەکرنەک مورفولوجی، گۆڤارا پەیف، ژمارە (١٠)، دهۆک، ١٩٩٩.
- سابیر رشید، پەیوەندی دیالیکتیکی لە نێوان چیرۆک و فۆلکلۆری کوردیدا، گۆڤارا ئاسۆی فۆلکلۆر، ژمارە (٥٠)، ٢٠١١.
- سابیر رشید، سیماکانی چیرۆکی کوردی لە دوای راپەرین دا، گۆڤارا کاروان، ژمارە (١٥٥)، ٢٠٠١.
- سیروان جبار امین، چاوەرێ نعمت صالح، فۆرمناسی حەکایەتی کوردی تیۆرەکەی ڤلادمێر پرۆپ، بە نمونەی حەکایەتی (ئەحمەد و کچی قاقانی کچی چین)لە کتێبی (حەکایەتی کوردەواری(١) سێ دەرمان)، سێیەم کونفرانسی نێودەولەتی زمان و ئەدەبی، کولیژی ئاداب، زانکۆی سوران، ٢٠٢٠/١٠/٢٩.
- عبدی حاجی، دەستپێک د چیرۆکا فۆلکلۆری و رۆمانێ دا، گۆڤارا پەیڤ، هژمارا (٣٣)، ٢٠٠٥.

خ- ژێدەرێ ڤەکۆلینێ:

چیرۆکا فۆلکلۆرێ کوردی ئەوا ژ "دەفتەرێن جەگەر خوینی" هاتییە ڤەگوهاستن ل (١٥-٢-١٩٦٤)، ژ پەرتوکا "ژ فۆلکلۆرێ کوردی" خرڤەکرن و ب سەروبەرکرنا (صادق بهاءالدین ئامێدی) بووینە ژێدەر بۆ پراکتیزەکرنا ڤەکۆلینا مە.

د- ژێدەرێن عەرەبی:

- بەدرخان عبدلله السندی، طبیعة المجتمع الکوردی فی ادبه، الطبعة الثانیه، مطبعة هیڤی، اربیل، ٢٠١٦.
- نبيلة إبراهيم، أشكال التعبير في الادب الشعبي، الطبع و النشر دار النهضة، القاهيرة، ١٩٧٤.
- داوود سلمان الشويلي، القصص الشعبي العراقي في ضوء المنهج المورفودوجي، دار الشؤون الثقافية العامة، بغداد، ١٩٨٦.
- فوزية سليم رضوان، فلاديمير بروب.. أديب الحكايات العجائيبة الروسية، المجلة العربية، العدد (٥٤٤)، مصر، ٢٠١٨.
- سمير المرزوقي و جميل شاكر، مدخل الى نظريه القصه تحليلا و تطبيقا، دار الشؤون الثقافيه العامه، بغداد، ١٩٨٦.

- ر- ژێدەرێن فارسی:
  - احمد اخوت، دستور زبان داستان، نشر فردا، اصفهان، ١٣٧١.
  - اردشیر نیک پور، قصەی های اوکتی میجی و للک للک های وحشی، انتشارات امیر کبیر، تهران، ١٣٧٩.

التطبيق العملي لوظائف نظرية فلاديمير بروب في القصة الفولكلورية (ياشاي خونخور)

الملخص:

تصنف القصة على أنها أحد أنواع الأدب السردي. ترتبط القصة ارتباطا مباشرا بالحياة الاجتماعية للمجتمع وتطور مراحل حياة الناس. بناء على العصر والتقنيات ، تحدث تغييرات في القصة. بالإضافة إلى أن القصة الفولكلورية عنصر اساسي في التراث الشعبي الكردي الغني. أسس هذا النوع من القصص أساسا قويا للقصة الكردية الذي استفاد منها.

هذا البحث تحت عنوان (التطبيق العملي لوظائف نظرية فلاديمير بروب في القصة الفولكلورية (ياشاي خونخور). من إجمالي ٣١ وظيفة للنظرية ، يوجد ١٣ منها ضمن القصة. لذلك تعتبر القصة الفولكلورية الكردية شعاع هذه النظرية ذات صلة وقابلة للتحليل.

الكلمات الدالة: *ألقصة، القصة الفلكلورية، الاعمال النظرية لڤلاديمير بروب*

The practicality of Vladimir Propp theory's functions on the folkloric story of (Paşaye xonxor)

Abstract:

The story is classified as one of the recital types of literature. The story is directly related to the social life of the community and the development of the life stages of the people. Based on the era and techniques, changes occur to the story. In addition, the folkloric story is a vital constituent in the rich Kurdish folklore. This type of story established a robust foundation to the Kurdish story of which benefit is made.

This research is under the title (The practicality of Vladimir Propp's theory's functions on the folkloric story of Paşaye xunxor. From a total of 31 functions of the theory, 13 ones are within the story. Therefore, the Kurdish folkloric story under the beams of this theory is relevant and is analyzable.

Key Words: Story*: Folkloric Story, the functions of Vladimir Propp's theory.*

ئەزمونی داڕشتنەنەوەی فۆلکلۆر بۆ چیرۆکی منداڵان: لێکۆڵینەوەی پێوەرەکان

د. سەید مەهدی حسەینی

بەشی پەروەردەی زانکۆی کوردستان- سنە/ ئێران

ئارش مێهرەبان

سنە/ ئێران

پوختە:

ئەدەبی منداڵان بەشێکی گرنگ و بنەرەتیی گواستنەوەی ئەدەب و کولتووری هەر نەتەوەیێکە. لە زۆربەی وڵاتانی پێشکەوتوودا ئەدەبی منداڵان لەڕوی تیۆری و پراکتیکیەوە کاری لە سەر دەکرێت و لە ئاستێکی زانستیی بەرزدایە. ئەم بوارە لە کوردەواریدا زۆر کاری زانستی لەسەر نەکراوە و دەقی لێکۆڵینەوە زۆر کەمە. بۆ وێنە ئێمە نازانین چ کارێک لە سەر بنەمایان نموونەی داڕشتنەوە لە کوردیدا کراوە و ڕێنوێنییەکان کامەیە.

هەربۆیە هەوڵدرا بە کەڵک وەرگرتن لە لێکۆڵینەوەی گەلانی تر وێرای پێناسە و باس لە شێواز و بنەما و گرنگی داڕشتنەوەی چیرۆک لە بابەتێکی فۆلکلۆر و نمونە هێنانەوە، تایبەتمەندییەکانی دارشتنەوە بخەینە بەرباس.

پەیڤێن سەرەکی: *فۆلکلۆر، داڕشتنەوە، دنکەهەناری، ئەدەبی منداڵان.*

١ . پێشەکی:

فۆلکلۆر لە هەر کۆمەڵگایەک سەرچاوەی ئیلهام و داهێنان و نوێگەرییە. بەداخەوە لە ئەدەبی منداڵاندا لە کوردەواری داڕشتنەوە دەگمەنە. ئێمە لە داڕشتنەوەی[٢] چیرۆکی فۆلکلۆری «دەنکە هەناری» ئەزمونێکمان بە دەست هێناوە و دەمانەوێت بە پێوەری زانستی هەڵی سەنگێنین و وەک نمونە بیخەینە بەردەست نووسەرانی بواری منداڵان. بە ڕەچاوکردنی ئەوەی کە وشە و دەستەواژەکان لە هەر قۆناغێکدا بە هۆی گۆڕانی زمانی ئەدەبی، گۆڕانکاریی بەسەردا دێت، داڕشتنەوە تەنیا گۆڕانی دەقی ئەدەبیی کۆن بۆ سەر زمانی ئەدەبیی هاوچەرخ نییە؛ بەڵکوو لەدایکبوونێکی دیکەیە کە لەگەڵ زمان و پێکهاتەی دەقی هاوچەرخدا ئاوێتە دەبێت و ناوەڕۆکێکی شیاو لەگەڵ زەوق و فام و ئەندێشە و باوەڕگەلی هاوچەرخدایە. بێگومان ئەدەبی کۆنی ئێمە بە تایبەت لە بەشی ئەدەبی زارەکی وەک: لایەلایە، مەتەڵ، چیرۆکیفۆلکلۆ و کایە-گۆرانی توانای زۆریان

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

هەیە کە منداڵانیش ببنە بەردەنگی ئەدەبی زارەکی و دەتوانێت ئیلهام بەخشی نووسەران و هونەرمەندانی بواری منداڵان بێت و دابڕێژرێنەوە. نووسەر بە ئیلهام وەرگرتن لە بەرهەمێکی کۆن (ئەدەبی نووسراوە یا فۆلکلۆر)بابەت، شکڵ و پێکهاتەکەی دەگۆڕێت و دایدەرێژێتەوە. هاوکات داڕشتنەوەی دووبارەی ئەم بەرهەمانە دەبێتە هۆکارێک بۆ وروژاندنی هەستی پرسیار لە مێشکی منداڵان بە ناسینی دەقی سەرەکیی ئەو بەرهەمە. لەم توێژینەوەدا بە هێنانی دەقی سەرەکیی چیرۆکی فۆلکلۆری کوردی "دنکە هەناری" هەوڵدراوە کە بەپێی پێوەرگەلی زانستیی داڕشتنەوە ئەدەبی منداڵ و ئەو فاکتانەی کە بۆی دیاریکراوە (وەک بەدەست هێنانی بابەتێکی نوێ بە شوناسێکی سەربەخۆ، گۆڕانی دەقی کۆن (پەخشان)بۆ دەقێکی ئیمڕۆییانە، گۆڕان لە ناوەڕۆکی دەق، بەکارهێنانی تێکنیکی سادەنووسی و...) داڕشتنەوەی بۆ بکرێت و بهێنرێتەوە سەر زمانێکی منداڵانە کە بە شێوازێکی فانتێزیا کە وەکوو باشترین شێواز لە بەشی داڕشتنەوەی دەقگەلی چیرۆکیدا بەکار دەڕوات، دەقێکی سادەی منداڵانەی لێ دەربێت کە لەگەڵ حەز و تێگەیشتن و لایەنی دەروونی منداڵاندا گونجاو بێت.

بۆ ڕوونبوونەوەی بابەتەکە سەرەتا دەپەرژینە سەر باسی جیاوازیی نووسینەوە[3] و داڕشتنەوە، پێگەی چیرۆکی دنکە هەناری لە پۆلێنبەندیی چیرۆکی فۆلکلۆر لە *ئینسایکلۆپیدیای چیرۆکە ئەفسانەییەکانی دنیا* و گێڕانەوەی ئەم ئەفسانە کۆنە لە کوردستان و وڵاتانی دیکەدا و دواتر بە لێکدانەوەی دەقی کۆن و دەقی داڕێژراودا بنەماکانی داڕشتنەوە لێکدەدەینەوە.

١.١. نووسینەوە:

بۆ پێناسەی نووسینەوە ئەگەر بەپێی وشە لێکیبدەینەوە، نووسینەوە لە وشەدا بە واتای نووسینەوەی دووبارەیە. لە دەستەواژەی ئەدەبیدا بە نووسینی دووبارەی چیرۆک یا بابەتێک دەوترێت کە بە زمانی کۆن، بێگانە یا لە چوارچێوەی شێعردا بێت، بە واتایەکی دیکە، لابردنی بەشگەلێک لەو دەقە و زیادکردنی بەشگەلێکی دیکە بەو دەقە، نووسینەوە دەوترێت. (بابووئی ملک رودی،١٣٩٢ :٩٦).

وتنەوە و دووبارەنووسی، شێوەیەکە وا تایبەتمەندییەکانی بەرهەمی پێشوو دەپارێزێ، بێ ئەوەی کە هیچ جۆرە گۆڕانکاری و دەستێوەردانێکی تێدا ئەنجام بدرێت، بە مەرجێک زمانی دەقەکە ساکار دەبێت و لە گەڵ توانای خوێندن و تێگەیشتنی بەردەنگدا هاوتا بێت[٤]. لە نووسینەوەدا هەست و بیرۆکەیەکی نوێ نییە؛ بەڵکوو زیاتر لە دەقدا ئاڵوگۆڕی زمانی بەدیدێت. هریس[٥] و سندرز[٦] لەو بڕوایەدان نووسینەوە هەمان قسەی ڕابردووە کە بە کەڵکی ئەمڕۆیش دێت، لەگەڵ زمان و پێکهاتەیەکی نوێدا دووبارە دەبێتەوە (مشیدی و غلامی، ١٣٩٥: ١٣٠) واتە پێکهاتە و تایبەتمەندییە گشتییەکانی دەق وەک

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

کەسایەتییەکان، ڕووداوەکان، شوێنەکان، و ناوەکان ناگۆڕدرێن و لە دەقی گێڕانەوەدالق و پۆپی زیاد دەبێت و لە دەقی سەرەکی ئاسانتر، بۆ ئەمڕۆ، دەبێت.

١.١.١. ئامانجەکانی نووسینەوە:

١. گوازتنەوەی کەشی مێژوو و فەرهەنگی کۆن بۆ منداڵان و مێرمنداڵانی ئەمڕۆ

٢. هاندان و جووڵاندنی منداڵان و مێرمنداڵان بۆ خوێندنەوە لە ڕێگەی دەقی شیاو و سەرنجڕاکێشەوە.

٣. ئامادەکردنی منداڵان بۆ ڕووبەڕووبوونەوە لەگەڵ ئەزمونە جۆراوجۆرەکانی ژیانی داهاتوو، بە خوێندنەوەی ڕووداوەکانی ناو دەقەکان.

٤. ڕاهێنانی خەیاڵی منداڵان و میرمنداڵان لە ڕیگەی خەریک کردنی هەست و هزرەوە.

٥. پاراستنی بەرهەمی کولتووری لە ڕێگەی نوێکردنەوەوە.

١.٢. داڕشتنەوە:

ئەفسانە نوێیەکان بەرهەمی نوێ و خەلاقانەن کە هەندێک لەوانە ڕیشەیان لە دەقە کۆنەکاندا کوتاوە و هەندێکیان بە تەواوی بەرهەمی زەینی نووسەرن. بۆ وێنە، "پینۆکیوو" ئەفسانەیەکە ڕیشەی لە ڕاسە فۆلکلۆریەکاندایە، بەڵام "شازادەی بچووک" کەسایەتیی ئەفسانەیی نوێن کە بەرهەمی زەینی نووسەرانی خۆیانن. خاڵێک وا لە سەرەوەدا ئاماژەی پێدرا، هێزی فیکری و هونەریی داڕێژەرە کە ئەسڵ و بنەمای وەها کارێکی بەسەر ئەم خاڵەوە سەقامداوە. بێ هێزی فیکری و هونەری نە دەتوانرێت ئەفسانەیەکی نوێ و سەربەخۆ دروست بکرێت، و نە ئەفسانەیەکی نوێ و کاریگەر لە سەرچاوە کۆنەکانەوە بەدی بهێنرێت (یووسفی: ١٠٩) مەحموود حەکیمی لە کتێبی خۆیدا لەبارەی ئیلهام و خولقاندنەوەدا دەنووسێت" ڕیشەگەلی سەرەکیی ئەدەبی منداڵان لە ئاستی جیهاندا، لە فەرهەنگی عامیانەوە سەرچاوە دەگرن. کەڵکوەرگرتن لە فەرهەنگی عامیانە، بە شێوازی ئاسایی لەگەڵ نووسینەوەیدا دەستی پێکرد، دواتر بە درێژەدانی نووسینەوە، لە قۆناغگەلی تایبەتی مێژوویی بووە دەسپێکی ئیلهامی فیکری و خولقاندن." (حکیمی، ١٣٥٦: ٣١).

یەکێک لە شێوەکانی داڕشتنەوە ئەوەیە شاعێر یا نووسەر دەتوانێت لە دەقی کۆن یا هاوچەرخ ئیلهام وەربگرێت و هەر جۆرە گۆڕانکاری لە بابەتی پێشوودا دروست بکات. دەتوانێ کەسایەتییەکان بگۆڕێت؛ لە ئەرێنییەوە بۆ نەرێنی یا پێچەوانەوەی بکاتەوە، پاڵەوانێکی ئەفسانەیی یا مێژوویی بکات بە مرۆڤێکی ئاسایی، هەرجۆرە ئەندێشەیەکی فەلسەفی و کۆمەڵایەتی و هەر جۆرە بۆچوونێک بخاتە ناو بابەتەکەی خۆیەوە. بەڵام سەرەڕای تەواوی ئەو گۆڕانکارییانەی کە لە بەرهەمی پێشوودا بەدی دەهێنێت، بە جۆرێک ڕیشە یان نیشانەگەلێک لە بەرهەمی پێشوو لە بەرهەمی نوێدا دەبینرێت. (پایور، ١٣٨٠: ١٧٢).

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

له داڕشتنەوەدا هونەرمەند بە ئیلهام وەرگرتن لە بەرهەمی کۆن، داڕشتنەوەیەکی دیکە دەست پێدەکات و بەرهەمی سەرەتایی بە شێوازێکی دیکە دەخولقێنێتەوە. لەم شێوەدا نووسەر دەقە سەرەتاییەکە وەکوو بنەما دادەنێت و بەپێی سەلیقە و زەینی خۆی دیسانەوە دەیخولقێنێتەوە. بەم پێیە، دەتوانێت بیرۆکەکەی لە چوارچێوەی بنەماکانی چیرۆکدا بەکار ببات. (وهابی و حسینی، ١٣٩٦: ٣٠٥).

لە داڕشتنەوەدا نووسەر بە وەرگرتنی کاریگەری لە دەقێکی کلاسیک و فۆلکلۆر، بەرهەمێکی سەربەخۆ دەنووسێت کە پێوەندییەکی تەواوی بە دەقی سەرەکییەوە نییە. لەوانەیە سەرچاوەی ئیلهامی نووسەر دەقێکی ئەدەبی، بینایەکی کۆن بێت، شێعرێک، تابلۆیەک، وێنەیەک، چیرۆکێک، ئەفسانەیەک، مەتەڵێک، حیکایەتێک، قسەیەکی خۆش، کایەیێک، دەقێکی مێژوویی و یان بەرهەمێکی فەرهەنگی بێت لە ڕابردوودا (یووسفی، ١١٢: ١٣٨٨).

"داڕشتنەوە، بە واتای خولقاندنەوەیەکی نوێیە، لە داڕشتنەوەدا گۆڕان و گۆڕانکاری لە شێواز، پێکهاتە و دەقدا پێکدێت. هونەرمەندی داڕێژەر کە دەتوانێت نووسەر، شاعێر، شێوەکار و ... بێت، لە بەرهەمێک ئیلهام وەربگرێت و بەرهەمێکی نوێ بخولقێنێت و بە خوێندنەوە و بیستنی، بکەوێتەوە بیر بەرهەمی سەرەتایی، بەڵام دەزانێت کە بەرهەمی ئێستا هەمان بەرهەمی پێشوو نییە (مشیدی، غلامی، ١٣٣: ١٣٩٥). بەرهەمی داڕێژراو بەرهەمێکی سەربەخۆ و نوێیە کە تەنیا هەندێک لە نیشانەکانی بەرهەمی پێشووی تێدا هێنراوەتەوە. داڕشتنەوە نووسەر لە هەر جۆرە بەڵێنێک بەرانبەر بە بەرهەمی پێشوو دەرباز دەکات و دەتوانێت هەر جۆرە گۆڕانکارییەک لە بنەما، ناوەڕۆک و پێکهاتەی ئەو دەقە ئەدەبییە کۆنەدا ئەنجام بدات، کە خوێنەر تا ڕادەیەک هەست بە تام و چێژی ئەو دەقە کۆنە بکات و لەوەش دڵنیا بێت کە ئەم دەقە، دەقی کۆن نییە و نوێکراوەتەوە.

١.٢.١. گرنگیی داڕشتنەوە:

مرۆڤەکان بەپێی هەلومەرجی تایبەتی ژیانی خۆیان، تەجروبەی نوێ بەدەست دێنن و تەجروبە پێشووەکانیان تەکمیل دەبێت. لە ڕاستیدا بە گۆڕانی حەزەکان، تەجروبەکانی پێشوو کۆن دەبێت و چیدی بەپێی مەیلی ڕۆژ نین کە بتوانن بەکاربێن. ژیان بەردەوام لە گۆڕاندایە. لە بواری خواردن، جل و بەرگ، کەرەستەو پێداویستیی ژیان، تەکنەلۆژی، پەیوەندی و هەڵسوکەوت گۆڕانکاری بەردەوامە. لێرەوە مەیلی نوێبوون خۆی دەنوێنێت. ئەمانە دەبێتە هۆی بەکارهێنانی زمانی نوێ و لەبیرکردنی وشەو دەستەواژەی کۆن. ئەمە لە حاڵێکدایە زۆربەی وشە، دەستەواژە و دەسکەوتە کۆنەکانی هزری و کولتووری هەر کۆمەڵگایێک بەنرخن و پاراستنیان بۆ جیلی داهاتویش پێویستە.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

گەرەنتی مانەوەی هەر جۆرێکی ئەدەبی بە خۆرێکستن لەگەڵپێداویستی و حەزیهەنووکەیی پەیوەستە. دەستێوەردانی بەرهەمە پێشووەکان و خولقاندنی بەرهەمی نوێ، پشتیوانێکی بەهێزی مانەوەی ماکی هونەر دێتە ئەژمار (ذبیح نیا،١٣٩٣: ٥١). کتێبی کۆنی پەخشان و شێعریی ئێمە لێوانلێوە لە توانای چێژبەخشین و ڕاکێشانی سەرنج. ئەدەبی گشتی ئێمە پڕە لە ڕاس و ئەفسانەگەلێک وا لە ڕێگەی زارەوە لە ڕابردووەوە تا بە ئەمڕۆ گوازراوەتەوە. بەڵام زاری کۆمەڵگا بە هۆی ئەو گۆڕانکارییەی باسمان کرد، بە خێرایی لە گۆڕاندایە و مەترسی ئەوە هەیە خەزینەی کۆنمان بێ تۆمارکردن لە ناو بچێت. بۆیە نووسینەوە و داڕشتنەوە پێویستە و زۆر گرنگە.

منداڵان و مێرمنداڵان بە هۆی سنووری زمانی ئێستەیان ناتوانن بە شێوازێکی ڕاستەوخۆ لە بەرهەمی زارەکی و نووسراوەی کۆن و کلاسیک کەڵکوەربگرن، کەوایە بۆ ئەوەی لەم بەرهەمانە کەڵکوەربگرن و هەروەها نوێبوونەوەی دووبارەی ئەم بەرهەمانە ببێتە هۆکارێک بۆ ئەوەی کە ئەم بەرهەمانە لەبیر نەکرێن، داڕشتنەوە و نووسینەوە پڕبایەخن.

بۆمان دەردەکەوێت کە داڕشتنەوە، دەبێتە پردێکی پێوەندی لە نێوان مێژوویەکی کۆن، دەقێکی کۆن و چەمکێکی کۆن لە ژیانی کۆمەڵایەتیی مرۆڤەکان و ژیانی ئێستای ئەم سەردەمە و ئەو بەردەنگانەی کە هەست و حەز و خولیا و ئاوەزیان نوێبوونەوەی بەخۆیەوە دیوە. داڕشتنەوە ئامرازێکە بۆ ئیمڕۆییکردنی دەقە فۆلکلۆریکەکان و چێژبەخشکردنیان بۆ منداڵان.

١.٢.٢. بنەما و یاسای داڕشتنەوە:

١. داڕشتنەوە یانی هەڵگەڕاندنەوەی دەقگەلی کۆن یا هاوچەرخ (شێعر یا پەخشان) بۆ دەقێکی ئیمڕۆییانە بە دەستێوەردان لە ناوەڕۆک و واتا و تەواوی بنەماکان بەرهەمی پێشوو و گۆڕانی بۆ بەرهەمێکی تەواو سەربەخۆ و نوێ کە لەگەڵ دەقی سەرەکیدا بە تەواوی جیاوازە.

٢. لە داڕشتنەوەدا، نووسەر لە بابەتی سەرەکیی ڕاس و گێڕانەوە کۆنەکان ئیلهام وەردەگرێت و بابەتێکی نوێ بە شوناسێکی سەربەخۆوە دەخولقێنێت. بەو واتایەی کە زۆرترین کار لە شێوازی داڕشتنەوەدا، گۆڕینی بابەت و ناوەڕۆکی بەرهەمی سەرەکی و گۆڕین و دروستکردنی چوارچێوەیەکی نوێیە. بە جۆرێک وا لە داڕشتنەوەدا ڕوخساری ئوستوورەیی و قارەمانانەی ئەفسانەکان و حیکایەتە مێژووییەکان و هاوشێوەی ئەوانە، گۆڕانکاریی بەسەردا دێت کە بە خوێندنەوەی بەرهەمی داڕێژراو، بەرهەمی سەرەکی لە زەینی خوێنەردا وێنا دەکرێت.

٣. بە پێچەوانەی نووسینەوە، لە داڕشتنەوەدا، داڕێژەر ڕێگەپێدراوە کە لە بابەتی کۆن ئیلهام وەربگرێت و هەر جۆرە گۆڕانکارییەک لە بابەت، کەسایەتییەکان، ناوەڕۆک و شتی وا

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

دروست بکات. دەتوانێت کەسایەتییەکانی گێڕانەوە لە نەرێنییەوە بۆ ئەرێنی یا پێچەوانەی بگۆڕێت؛ بەڵام بە تەواوی ئەو گۆڕانکارییانەی وا لە بەرهەمی پێشوودا دروستی دەکات، نیشانە و ڕیشەی لە بەرهەمی پێشوودا هەیە و ئەمە تەنیا خاڵێکە کە بەرهەمی داڕێژراو لە بەرهەمێکی خولقێندراو بێ نێوانجی جیا دەکاتەوە (ذبیح‌نیا عمران، ١٣٩٣: ٥٦).

١.٢.٣. تایبەتمەندی داڕشتنەوەی دەقی کۆن بۆ منداڵان و مێرمنداڵان:

- داڕشتنەوە هەم تایبەت بە دەقیکۆنە و هەم تایبەت بە دەقی هاوچەرخ.
- لە داڕشتنەوەدا بنەما، چوارچێوە و پێکهاتەی بەرهەمی پێشوو دەگۆڕدرێت.
- لە بەرهەمی داڕێژراودا شوێن‌پێ و ڕیشەی بەرهەمی پێشوودیارە.
- دانەر لە بەرهەمە پێشووەکان بۆ داڕشتن ئیلهام وەردەگرێت.
- لە داڕشتنەوەدا ناوەرۆکی نوێ دەخۆلقێندریت.
- لە ڕێگەی داڕشتنەوەوە دەقە کۆنەکان و فۆلکلۆر داگوازرێنەوە.
- دانەرێک سەرکەوتوو دەبێت بتوانێ دەقی داڕێژراو، لە ڕوی زمان و چەمکەوە، هاوئاستی توانای زمان و تێگەیشتنی بەردەنگی ئەمڕۆ بەدی بێنی.

٢. چیرۆکی دنکە هاریێ وەک نمونە:

لێرەدا وەک نمونە لە چیرۆکی "دنکە هەناریێ" کەڵکوەردەگرین بۆ پێشاندانی چۆنێتی داڕشتنەوە لە ئەدەبی منداڵاندا.

٢.١. دنکە هەناریێ و پێگەی لە ئەفسانە کوردییەکاندا[٧]

دنکە هەناریێ چیرۆکێکی فۆلکلۆری کوردییە کە لە سیستەمی پۆلێنبەندیی ئارنە-تامسۆندا[٨] پێکهاتووە لە دوو کۆد و تیپی جیاواز کە یەکێکیان دەبێت بە کۆدی B ٣٢٧ و کۆدی دیکەی ئەم چیرۆکە لەو سیستەمەدا ١٠٠٦ لە بەشی دێوی نەزان. دەستەیەک منداڵ دەچن بۆ کێو و بە دەست دێوێکەوە گیر دەخۆن و ئەو دێوەیش گەرەکیە کە بیانخوات و دواتر منداڵەکان لە دەستی دێوەکە ڕا دەکەن و لە ئاکامدا دێوەکەیش ناتوانێت منداڵەکان بخوات و لە ناو ڕووبارەکەدا دەخنکێت.

بنەما و ڕیشەی ئەم ئەفسانە دەگەڕێتەوە بۆ ئەورووپا و بە تایبەت لە وڵاتانی چک سلۆواکی و یۆنان و ئیتاڵی و ئاڵماندا کە کۆمەڵێک گێڕانەوەی زۆریان لەم چیرۆکە هەیە و گێڕانەوەیەکی بەناوبانگە لە ئەورووپادا و ئەم چیرۆکە لەوێیەوە سەرچاوە دەگرێت و لە ڕۆژاواوە بۆ ڕۆژهەڵات و لە کوردستانیشەوە بەرەو ئێران و پاکستان، تورکیا، عێراق، سووریا، گورجستان، وڵاتانی عەرەبی وەکوو عەرەبستان، قەتەر، کویەت دواتر بەرەو وڵاتی هێند، وڵاتانی ئەفریقی وەکوو مێسر، توونێس، ئەلجەزایر و وڵاتی مێکزیک و ڕووسیا و وڵاتانی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

دیکەوە دەگوزەرێت و بەرەو ئەو شوێنەی کە سەرچاوەی گرتووە دەگەڕێتەوە. ئەم چیرۆکە هاوشێوەییەکی زۆری هەیە لەگەڵ کۆدی A ٣٢٧ لەو چیرۆکەکەی کە کۆمەڵێک خوشک لە لای زڕدایکیانەوە بەخێو دەکرێن و دواتر دەیانبات بۆ دارستان و لەوێ وێڵیان ئەکات. چیرۆکی دەنکە هەنارێیش هاوشێوەی ئەم چیرۆکەیە کە ئەمە واریانتێکی لەو مووتیڤەیە بۆیە لە پۆلێنبەندییەکاندا لە A٣٢٧ و لە B٣٢٧دا جێگیربوون، بەڵام لە ڕووی کارکردەوە جیاوازییان هەیە چون لەو چیرۆکی کچ و زڕدایکەکەیاندا بە زۆر دەبرێن بۆ دارستان بەڵام لە چیرۆکی دنکە هەنارێدا منداڵەکان بە خواست و ویستی خۆیان دەچن بۆ دارستان. بەڵام لە ڕووی کاراکتێرەوە هاوشێوەن تەنیا لە ڕووی مووتیڤ و ئەنگێزەکانیانەوە جیاوازییان هەیە(Enzyklopädie des Märchens,Band 3 (1981)).

تا بە ئێستا لەم چیرۆکە بە زمانی کوردی پێنج گێڕانەوەی لەبەر دەستی ئێمەدایە کە ڕەنگە ئەم گێڕانەوانە زیاتر لەمانەی بەردەستی ئێمە بێت کە هێشتا بەردەستمان نەکەوتووە کە لە ئێستادا ئێمە دەتوانین ئاماژە بکەین بە پێنج لەو گێڕانەوانە کە سیانیان لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان (ناوچەی زرێبار و مەریوان لە ئاواییەکانی کاڵێ سەروو و دەرزیان) و دوانی دیکەیان لە باشووری کوردستاندایە. لێرەدا دەقی چیرۆکی دنکەهەنارێ دەهێنینەوە بە گێڕانەوەی خوالێخۆشبوو "حەبیبە مێهران" تەمەن ٨٥ ساڵ، دانیشتووی ئاوایی کانی سانان سەر بە شاری مەریوان، کە نووسراوەتەوە و لێرەدا دەهێنرێتەوە.

٢.٢. چیرۆکی دنکە هەنارێ:

ئەگێڕنۆ کە سێ کچ ئەبن کە هەرسێکیان خوشک ئەبن. یەکێکیان ناوی دنکە هەنارێ ئەبێ. دنکە هەنارێ لە هەرسیانیان چکۆلەتر ئەبێ. ڕۆژێک لە ڕۆژان دایکی سێ کچەکە ئێژێ پێیان ئادەی کچەکان هەڵسن بچن لەو هەردە کۆڵێ گەڵام بۆ بێنن تا بیکەمە بەر ئەو حەیوانانە بیخۆن.

بەیانی ئەو ڕۆژە دایکی کچەکان بوخچەیەک نان و کەرەیان بۆ ئەپێچێتۆ کە لە ڕێیا برسییان نەبێت و کچەکانیش ئەکەونە ڕێگەی ئەو هەردە. کچەکان وردە وردە لە ماڵەکەیان دوور ئەکەونۆ و ئەچنە ئەو هەردە بۆ گەڵاکردن. دنکە هەنارێ کچێکی تەمەڵ ئەبێت و هیچێ ناکات، هەر لە دوای خوشکەکانیتریۆیەتی و خوشکەکانیشی بانگی لێ ئەکەن: "دنکە هەنارێ دنکە هەنارێ، بێ بەڕێیا، ئەبێ نەبێ بە شەو خۆمان گەیەنینۆ ماڵۆ، ئیسە دایکمان تەمایەرمانە."

خوشکەکانی دنکە هەنارێ خەریکی کۆکردنەوەی گەڵا ئەبن و دنکە هەنارێیش هیچێ ناکات. خوشکەکانی تۆزێک لە دنکە هەنارێ دوور ئەکەونۆ و لە پڕێکا دنکە هەنارێ دەس ئەکا بە بانگ کردنی خوشکەکانی.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

- داده داده، داده داده ڕاکەن بـێن بـۆ ئێـرا." خوشـکەکانی دنـکە هەنـاریٚ خێـرا ڕائەکەن بەرەولای دنکە هەناریٚ تا بزانن بۆچی بانگیان ئەکات و چی بووە؟!

کـاتێ ئەگەنە لای دنـکە هەنـاریٚ، دنـکە هەنـاریٚ ئێـژیٚ:"دادە تەماشـاکەن، کـونێکی گەورەم دۆزییۆ."خوشـکەکانی کاتێـک تەماشـای کـونەکە ئەکەن ئەبیـنن کونێکی گەورەی تیایە و نازانن کونی چییە؟! یەکێک لە خوشکەکانی دنکە هەناریٚ ئێژیٚ بێنۆ با بچینە خوارۆ بزانین کونی چییە. کاتێ ئەچنە خوارۆ ئەبینن ئەمە کونێکی گەورەیە و سێ دیوی گەورەیشی تیایە، یەکێکیان پڕە لە کشمیش، یەکێکیان پڕە لە گوێز و ئەویتریشیان پڕە لە گەنما. منالەکـان وەختـێ سـێ دیوەکە ئەبیـنن خێرا دەس ئەکەن بە گوێز و کشمیش خواردن و کۆکردنەوەی گەنم تا بیبەنۆ بۆ مالۆ. دوای نەختێ ئەما دەنگێ لە دوورۆ یەت. دەس ئەکا بە بانـگ کـردن و ئێـژیٚ: "ئەمە کـێ لێـرەیە، کـێ هاتووە بۆ مالەکەی من؟"

منالەکـان وەختـێ دەنـگەکە ئەبیسن تـرس دایانئەگریٚ و دنـکە هەناریٚ لە پشت خوشـکەکانیۆ خۆی ئەشـارێتۆ و خوشکەکانیشی لە ترسا بـاوەش ئەکەن بە یەکا. بەلام ئەبیـنن کە گـورگێکی گەورە لە درگـاکەوۆ یەتە نـاوۆ. گـورگەکە وەختـێ منالەکـان ئەبینێ زۆر حەز ئەکا، بیر ئەکاتۆ ئەم کچانە بخەون و بیانخوا.

گـورگەکە بەخێراتنیـان ئەکـا و ئەڵێ:"بەخێـر بـێن. بێنـۆ گـوێز و کشـمیش خـۆن" منالەکانیش لە ترسا هیچیان بۆ ناخورێت. وەختی خەو، خوشکەکان دنکەهەناریٚ لە ترسا خەویان لێ ئەکەوێ بەلام دنکە هەناریٚ خەوی نایە.

دێوەکەیش ئێژیٚ بە دنـکە هەناریٚ:"دنکەهەنـاریٚ، دنـک و منـکوو بە دەمم، ئەی تۆ بـۆچی ناخەوی؟"

دنکە هەنارێش ئێژیٚ:"دوێشەو ئەم عانێنا دایکم جاجکەی ئەلکاند بە بێژنا و لە ناویا ئاوی بۆ ئەهانیم."

دێـوەکەیش ئەکەوێـتە ئەو نـاوە و دار بە دار ئەگەڕێ و جـاجکەی لـێ کـۆ ئەکـاتۆ و ئەیلکێنێت بە بێژنەکەیا و بێژنەکە پڕ ئەکا لە ئاوو ئەیباتۆ بۆ دنکە هەناریٚ.

وەختێ ئەیەتۆ ئێژیٚ بە دنکە هەناریٚ:"دنکە هەناریٚ، دنک و منکوو بە دەمم ئەوە لە بێژنا ئاویشم بۆ هانی، ئیسە بۆ ناخەوی؟"

دنکە هەنارێیش ئەڵێ:" دوێشەو لەم عانێنا دایکم برێشکەی بۆ ئەکردم." دێوەکە دەس ئەکا بە برێشـکە کردن بـۆ دنـکە هەنـاریٚ و برێشـکەی بـۆ ئێنـێ و ئێـژیٚ:"دنکە هەناریٚ، دنکوو منکوو بە دەمم، ئەوا برێشکەیشم بۆ کردی ئەی ئیسە بۆچی ناخەوی؟"

دنکە هەنارێیش ئێژیٚ:"دوێشەو لەم عانێیا دایکم چیلکەی بۆ کۆ ئەکردمۆ."

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

دێوەکەیش لە ناچارییا دەس ئەکات بە چیلکە کۆکردنەوە و ئەڕواتە ناو هەردەکە. دنکە هەناریش وەختێ ئەزانێ دێوەکە دوورکەوتۆتەوە خێرا خوشکەکانی خەبەرۆ ئەکاتۆ و بانگردێنێک ئەخاتە ژێر پەتووەکان و پەتوەکان ئەیاتۆ بە مالیا لە کونی دێوەکە ئەڕۆنە دەرۆ و ئەڕۆنە ئەوپەڕی چەمەکەوۆ.

دوای نەختێ دێوەکە یەتۆ و وائەزانێ کە گشتیان خەوتوون و خۆیشیان کردووە بە ژێر پەتووەکەیۆ. دێوەکە خێرا هەڵمەت ئەبا و قەپ ئەکا بە بانگردێنەکەیا و دیانی ئەشکێ. ئەما پەتووەکە لا ئەبا و ئەبینێ کە مناڵەکان ڕایانکردووە و هان لەو بەر چەمەکەیۆ. لەو بەرۆ بان ئەکا:"دنکە هەنارێ، دنک و منکوو بە دەمم، ئەوە چۆن لە ڕووبارەکە پەڕینۆ؟"

دنکەهەناریش ئەڵێ:" تایەک لە کەوشەکانمان پڕکرد لە کا و ئەویتریشمان پڕکرد لە ڕیخ و پەڕینۆ." دێوەکەیش تایەک لە کەوشەکانی پڕئەکا لە ڕیخ و تایەکی پڕئەکا لە ڕیخ و خۆی ئەخاتە ناو چەمەکە و ئاوی چەمەکە ئەیبا لەگەڵ خۆیا و مناڵەکانیش ئەڕۆنۆ بۆ ماڵۆ و دێوەکەیش ئاو ئەیبا. "

٢.٣. داڕشتنەوەی دنکە هەنارێ بەپێی بنەماکانی داڕشتنەوە:

کتێبی *کێ نەخەوتووە؟* داڕشتنەوەی چیرۆکی دنکە هەنارێ بۆ سەر زمانی منداڵانەیە کە لە ساڵی ٢٠٢٠ لە هەژماری ١٠٠٠ بەرگ لە لایەن وەشانگەی پەپوولە و لە ٣٥ لاپەڕەدا لە شاری سنە چاپ و بڵاو کراوەتەوە. لێرەدا هەندێک لە خاڵ و تایبەتمەندییەکانی داڕشتنەوە، بەپێی دەقی ئەم کتێبەدەخەینە بەر باس و لێکدانەوە.

٢.٣.١. داڕشتنەوە بەپێی دەقی کۆن و هاوچەرخ:

بەپێی ئەو زانیاری و باس و بنەمایانەی سەرەوە کە تایبەت بە داڕشتنەوە هاتبوو، بۆمان دەردەکەوێت کە کتێبی *کێ نەخەوتووە؟* بەرهەمێکی داڕشتنەوەییە و بەکەڵکوەرگرتن لە دەقێکی کۆنی فۆلکلۆریک کە ئەفسانەیەکی کۆنە و دەچێتە خانەی فۆلکلۆر و ئەفسانەکانەوە، کاری هەڵبژاردن و داڕشتنەوەی بۆ کراوە.

٢.٣.٢. گۆڕانی چوارچێوەی شوناسیی بەرهەمی پێشوو:

بە خوێندنەوەی دەقی سەرەکیی چیرۆکی دنکە هەنارێ و بوونی کۆمەڵێک کەسایەتی وەک دێو، دەبینین کە لە دەقی داڕێژراوەدا گۆڕانکاری بەسەر شوناسی کەسایەتییەکاندا هاتووە و دێوەکە کەسایەتییەکی ترسێنەری هەیە بووە بە ورچێک کە ڕوخسار و ئاکار و کردەوەیەکی فانتێزی و خەیاڵاویتری هەیە و منداڵەکانیش کە لە دەقی سەرەکیدا سێ کچ بوون، لە دەقی داڕشتنەوەدا بوون بە دوو کچ و کوڕێک.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

نموونە دەقی داڕێژراو:

زیلان و زانا و ژینۆ، منالی یەک ماڵ بوون، ئەوان لە وەرزی بەهاردا و لە ڕۆژێکی حەوتەدا ئەچوون بۆ ناو دارستان بۆ قارچک کۆکردنەوە. (ل ٧).

٢.٣.٣. بوونی ڕیشەگەلێک لە بەرهەمی پێشوودا:

بەپێی بنەماکانی داڕشتنەوە بۆمان دەرکەوت کە بوونی ڕیشەگەلێک لە بەرهەمی پێشوودا یەکێکە لە بنەماکانی دەقی داڕشتنەوەیی کە دەبێتە پێوەندییەک لە نێوان دەقی کۆن (فۆلکلۆر) و دەقی هاوچەرخ(داڕێژراو) کە نووسەر دەتوانێت بەپێی حەز و خواستی خۆی ئەو پێوەندییە لە دەقدا دروست بکات. لە کتێبی کێ نەخەوتووە؟ کۆمەڵێک ڕیشەی فۆلکلۆریک لە ناو دەقەکەدا دەبینرێت کە خوێنەر بەرەو لای دەقی سەرەکیی ئەفسانە ڕاکێش دەکات و دەزانێت ئەم دەقە هاوچەرخە ڕیشەیەکی لە ناو فۆلکلۆر و ئەفسانەکاندا هەیە و دەیشزانێت کە دەقی هاوچەرخ و داڕێژراوەکە ئەفسانە نییە و دەقێکی سەربەخۆیە.

نموونەی دەقی داڕشتنەوە:

ژینۆ و زانا چوون بۆ خوار دارستانەکە، زیلان لە پاڵ کونێکی گەورەدا ڕاوەستابوو، ئەوانیش چوون بۆ لای زیلان؛ کەسیان نەیانئەزانی ئەم کونە ماڵی کێیە و کێی تێدایە! ماڵێکی ڕەنگاوڕەنگ، بە چەند ڕەنگی سوور و زەرد و پەمەیی داپۆشرابوو. (ل١٢)

ئەگەر لە دەقی سەرەکیی ئەفسانەکەدا سەرنج بدەین دەبینین کە سێ کچەکە کاتێک دەڕۆنە ناو دارستانەکە، دەگەن بە کونێکی گەورە کە کونی ورچەکەیە و دواتر دەڕۆنە ناو کونەکە و ...

یەکێکی دیکە لەو نموونانەی کە لە دەقی داڕشتنەوەییدا هاتووە شێوازی دیالۆگ و ئاخافتنی ورچەکە لەگەڵ منداڵەکاندایە کە لە دەقی داڕشتنەوەییدا بەکەڵکوەرگرتن لە گۆرانییەکی فۆلکلۆر[٩] و گۆڕانی بە شێوازێکی فانتێزی و پێکەنیناوی و منداڵانە، هەوڵدراوە کە کەشێکی فانتێزی و منداڵانە دروست بکات.

نموونەی دەق:

ورچەکە بە منداڵەکانی وت:

"میوانە بچکۆلەکانم، مەترسن. بەخێربێن، چاوم ڕۆشن. ئادەی بزانم ناوتان چییە؟ تەمەنتان چەنێکە؟ بچکۆل تۆ لە پۆلی چەنیی؟ ئەی تۆ ناوت چییە؟ ئەم قارچکەیشتان بۆ من هێناوە؟! ئەی دەستان خۆش بێت! لەوانەیە زۆریش ماندوو بووبێتن، ئێستا جێگایەکی گەرم و نەرمتان بۆ ڕائەخەم بخەون. جا سبەی لە خەو هەستان بۆ نانی بەیانی چایی شیرین و پاستیلتان پ[١٠]ێ ئەدەم بیخۆن، کولێرە و بەستەنیش هەیە. لیستۆکی زۆریشم هەیە،

ئەتاندەمی و پێکەوەیش یاری ئەکەین، ئەی چۆن! من گیتاریشم هەیە و گۆرانیش ئەڵێم؛ ئەها، گوێگرن بۆم با بەزمێکتان بۆ بڵێم، بزانن دەنگم خۆشە؟

من ورچێکی زۆر نەگبەتم
کاڵەبەی کاڵێ
زۆر برسیمە و زۆر شەکەتم
کاڵەبەی کاڵێ
چەن جوان بەڕیز ڕاوەستاون
کاڵەبەی کاڵێ
رووگەش وێنەی خۆرەتاون
کاڵەبەی کاڵێ
ئادەی هەڵسن با هەڵپەڕین
کاڵەبەی کاڵێ
ماندوویەتی لەناو بەرین
کاڵەبەی کاڵە.

٢.٣.٤. گۆڕانکاری لە بنەمای بەرهەمی پێشوو:

دەقی سەرەکیی چیرۆکی ئەفسانەی دنکە هەناری، هەڵگری بنەمایەکی فۆلکلۆرییە کە بە تەواوی تایبەتمەندی و تام و بۆنی ئەفسانە و ڕاسێکی فۆلکلۆری پێوە دیارە، بەڵام دەقە درێژراوەکە بە گشتی تام و بۆنێکی فانتیزی، منداڵانە و لێوانلێو لە خەیاڵێکی منداڵانەی تێدا بەدی دەکرێت کە سێبەری ترس و دڵەڕاوکێی دەقی سەرەکیی ڕاسەکە وەلادەنێت و بە کۆمەڵێک هەڵسوکەوت و دیالۆگی منداڵانەوە بە زمانێکی سادە، هەوڵدراوە کە لەگەڵ هەست و تێگەیشتن و ئاوەزی منداڵاندا گونجاو بێت و بزە بخاتە سەر لێویان.

نموونەی دەق:

کەمێکی پێچوو...

ورچەکە هات و وتی: کێ خەوتووە؟ کێ نەخەوتووە؟

زیلان وتی: گشتی خەوتووە، هەر من نەخەوتووم."

ورچەکە وتی: بۆچی زیتە زیت ئەڕوانی؟ بۆ ناخەوی؟ بخەوە، یەگینا بەیانی خوشک و براکەت زووتر لە تۆ هەڵئەستن و هەموو پاستیلەکان ئەخۆن، لیستۆکەکانیش ئەبەن بۆ خۆیان و بۆ تۆیش هیچ نامێنێتەوە، دەی بخەوە، ئەی ئافەرم."

زیلان وتی: ئاخر مامۆستای قوتابخانەکەمان وتوویەتی ئەبێ هەموو شەوێ یەک کاتژمێر ئینگلیزی بخوێنم، دوێشەو لەم کاتەدا دایکم وانەی پێ ئەوتم." (ل٢٦)

نموونەیەکی دیکە کایەکردنی ورچەکەیە لەگەڵ زیلاندا کە بە شێوازێکی منداڵانەدا وێناکراوە.

ورچەکە وتی: دەی باشە ئیتر بۆ ناخەوی؟

زیلان وتی: دوێشەو لەم کاتەدا لەگەڵ باوکم بە حەڵقەی پلاستیکی وەرزشمان ئەکرد."

ورچەکە ئاخێکی هەڵکێشا و دوو حەڵقەی هێنا و لەگەڵ زیلان بە حەڵقەکان دەستیان کرد بە یاری کردن. (ل٣٠)

٢.٣.٥. هەڵبژاردنی وشە و ڕستەگەلی تایبەت بە ئاستی تێگەیشتنی تەمەنی بەردەنگ:

هەڵبژاردنی وشە و ڕستەگەلی تایبەت بە ئاستی تێگەیشتنی تەمەنی بەردەنگ، یەکێکە لەو خاڵە گرینگانەی کە پێویستە هەر دەقێکی تایبەت بە منداڵان ڕەچاوی بکات و بە گرینگییەوە بۆی بڕوانێت. بوونی زمانێکی سادە کە لە ئاستی تێگەیشتنی منداڵانەدا بێت، خاڵێکی ئەرێنییە لە ناو دەقێکی منداڵانەدا کە دەتوانێت لە سەرکەوتنی دەقێکدا ڕۆڵ بگێڕێت.

لە کتێبی *کێ نەخەوتووە؟* هەوڵدراوە کە بە زمانێکی سادەی منداڵانە، پاراو بە وشەگەلی منداڵان و هەڵبژاردنێکی یەکدەست، دەقی کتێبەکە ببردرێتە ئاستی تێگەیشتنی منداڵان.

٢.٣.٦. بایەخدان بە چەمکی ئیلهام لە دەقی کۆنی فۆلکلۆر:

نووسەرێک کە دارشتنەوە بۆ دەقێکی فۆلکلۆر ئەنجام دەدات، سەربەستە لەوەی کە بتوانێت بە ئیلهام وەرگرتن لە دەقی فۆلکلۆرەکە، گۆڕانکاری لە کەسایەتییەکان، ناوەڕۆک و ...ئەنجام بدات. لە کتێبی کێ نەخەوتووەدا لەم بوارانەوە گۆڕانکاریی تێدا بەدیهاتووە بۆ نموونە:

- گۆڕانکاری لە ڕەگەزی کەسایەتییەکان
- گۆڕانکاری لە کەسایەتیی دێو و گۆڕینی بۆ کەسایەتیی ورچ
- گۆڕانکاری لە هەڵسوکەوتی کەسایەتییەکان و چالاکترکردنەوەیان
- هێنانی کۆمەڵێک چەمکی نوێ، وەک خوێندنی ئینگلیزی، بینینی کارتۆن و وەرزشکردن و...

٣. ئەنجام:

لەم توێژینەوەدا هەوڵدرا کە بە هێنانە ئارای چەمکێکی نوێ لە ئەدەبی منداڵان و زەقکردنەوەی لە ئەدەبی کوردیی منداڵاندا، دارشتنەوە بهێنێتە نێو ڕۆژەڤی باسەکانی تایبەت بەم بوارە ئەدەبییە. چیرۆک وەک یەکێک لەو پێنوێنە گرینگانەی ئەدەبی منداڵان دێتە ئەژمار کە بزوێنەری ئاوەز و خەیاڵی منداڵانە و دەبێتە هۆکارێک بۆ گەشەی زیاتری زەینی لە منداڵاندا. نووسینەوە، یانی هێنانی دەقێکی فۆلکلۆر و ئیمرۆیی کردنی زمانی ئەو دەقە فۆلکلۆریکە و

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

دارشتنەوە یانی؛ خولقاندنەوەیەکی دووبارەی بەرهەمێکی فۆلکلۆری کۆن و گۆڕانی بنەما و ناوەڕۆکی ئەو دەقە فۆلکلۆریکە (شێعر یا پەخشان) بۆ سەر زمانێکی منداڵانە و تایبەت بە ئاوەز و تێگەیشتنی منداڵانە.

چیرۆکی دنکە هەناری یەکێکە لەو ئەفسانە کۆنە فۆلکلۆریانەی کە جێگای لە ناو دەقە ئەفسانە کۆنەکانی کوردستان و جیهاندایە و کۆمەڵێک گێڕانەوەی لێ بە دەست هاتووە. دەقی سەرەکی ئەم ئەفسانە کۆنە دارشتنەوەی بۆکراوە و وەک کتێبێکی سەربەخۆ بە پاراستنی هەندێک ڕیشەی فۆلکلۆری دەقی سەرەکیی ئەفسانەکە، لە ژێر ناوی کێ نەخەوتووە؟ چاپ و بڵاوکراوەتەوە.

لە کتێبی کێ نەخەوتووە؟ هەوڵدراوە کە بەپێی بنەماکانی دارشتنەوە وەک گۆڕانی چوارچێوەی شوناسیی بەرهەمی پێشوو، بەکارهێنان ڕیشەگەلێک لە بەرهەمی پێشوودا، بایەخدان بە چەمکی ئیلهام لە دەقی کۆنی دارێژراودا،لابردنی ئەندێشە زاڵەکان بەسەر دەقی کۆن و هێنانی ئەندێشەی نوێ لە بەرهەمی دارێژراو لە ئاستی زمان و تێگەیشتنی بەردەنگ، هەڵبژاردنی وشە و ڕستەگەلی تایبەت بە ئاستی تێگەیشتنی تەمەنی بەردەنگ، گۆڕانکاری لە بنەمای بەرهەمی پێشوو و لە ئاکامدا خولقاندنی ناوەڕۆکی نوێ، بەرهەمێکی نوێ تایبەت بە منداڵان بخولقێنێت.

٤. سەرچاوەکان:

فارسی

بابوئی ملک رودی، فرنگیس (١٣٩٦) نقد و بررسی داستان‌های بازآفرینی شده از اشعار پروین اعتصامی برای کودکان، پایاننامه کارشناسی ارشد، دانشگاه گیلان

پایور، جعفر (١٣٨٨)بازنويسي و بازآفريني در ادبيات، تهران :کتابدار

ذبیح نیا عمران، یگانه مهر، حسین (١٣٩٣) بازآفرینی و بازنویسی در ادبیات کودک و نوجوان، تهران: انتشارات فدک ایساتیس.

رجبی، نرجس (١٣٩٨) کتابشناسی آثار بازنویسی و بازآفرینی و اقتباس شده از آثار سعدی برای کودکان و نوجوانان، پایاننامه کارشناسی ارشد دانشگاه پیام نور، واحد تهران جنوب

روزبه، روح اله، انوشیروانی، علیرضا(١٣٩٥) فیلم هزار و یک شب در آیینه بازآفرینی ادبی کاوش نامه ادبیات تطبیقی (مطالعات تطبیقی عربی- فارسی) دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه رازی کرمانشاه شماره ٢٢

مشیدی، جلیل، غلامی، سمانه (١٣٩٥) نقد تطبیقی حکایت " نحوی و کشتیبان" با متن بازآفرینی شده آن، حکایت مرد و دریا، از نظر عناصر داستان مجله علمی پژوهشی مطالعات ادبیات کودک دانشگاه شیراز شماره ١٥

مێهرەبان، ئارش (١٤٠٠) کێ نەخەوتووە؟!، سنە: وەشانگەی پەپوولە

نیری، یوسف، مرتضایی، پروین (١٣٩٢) شخصیت و شخصیت پردازی در آثار اقتباسی از مثنوی مولوی برای کودکان و نوجوانان مجله علمی پژوهشی مطالعات ادبیات کودک دانشگاه شیراز شماره ٧

وهابی دریاکناری، رقیه، حسینی، مریم(١٣٩٥) انواع بازنویسی و بازآفرینی‌های بهرام بیضایی از داستان‌های کهن دو فصلنامه زبان و ادبیات فارسی شماره ٨٢

یوسفی، محمدرضا (۱۳۸۸) از گردآوری تا بازآفرینی افسانەهای ایرانی فصلنامه فرهنگ مردم ایران شماره ۱۷

Meraklis, Michael: "*Däumling und Menschenfresser*". In: EM 3 (1981), Spalten 360-365.

پەراویز:

1. Recreating
2. Rewriting
٤. وەک بەرهەمەکانی مەهدی ئازەر یەزدی لە فارسیدا (قصه های خوب برای بچه های خوب) و کۆمەڵە کتێبەکانی ساکار کراوە (Simplified, book worms and stages series) لە ئینگلیزیدا.
5. Harris
6. Sandres
٧. سپاس بۆ دکتۆر سینا ئەمانی (دکتۆرای بواری فۆلکلۆر و پۆلێنبەندیی چیرۆکە کوردییەکان لە زانکۆی گوتینگێنی ئاڵمان) کە لەم بەشەدا یارمەتیدەرمان بوو.
8. Aarne–Thompson–Uther Index (ATU Index)
٩. گۆرانیی کاڵەبەی کاڵێ، بەرهەمێکی فۆلکلۆری ناوچەی مەریوانە کە لێرەدا نووسەر بە دەسکارییەوە منداڵانەی کردووە.

تجربه بازآفرینی داستان کودکان از فولکلور: تحلیلی معیارها

چکیده:

ادبیات کودکان بخش مهم و اساسی انتقال ادبیات و فرهنگ هر ملتی است. در بیشتر کشورهای پیشرفته، ادبیات کودکان روی جنبه¬های تئوری و عملی آن کار میشود و در سطوح بالایی قرار دارد. در کردی روی این حوزه کار علمی زیادی صورت نگرفته است و متون پژوهشی بسیار اندک است. برای نمونه در مورد اینکه در رابطه با بازآفرینی یا نمونه¬های آن در کردی چه کارهایی انجام شده و راهکارهای آن کدامند، منابع پژوهشی یافت نشد.

در نتیجه تلاش شد که با استفاده از پژوهشهای صورت گرفته ملتهای دیگر، علیرغم بحث در مورد اساس و نحوه و اهمیت بازآفرینی داستان از موضوع فولکلور و نمونه موردی، ویژگیهای بازآفرینی را مورد بحث قرار دهیم. نتایج این تحقیق ممکن است به عنوان آغازی برای باز آفرینی ادبیات کودکان از فولکلور مورد توجه فعالان حوزه ادبیات کودک در زبان کردی قرار گیرد.

کلیدواژه: *فولکلور، بازآفرینی، دەنکە هەناری، ادبیات کودکان.*

Experience of recreating children stories from folklore: criteria analysis

Abstract:

Children literature is an important and fundamental for transforming culture, literary text, education and leasure in every nation. In developed countries researchers and practitioners are working on children literature theoretically and practically. In other words this field is scientifically under investigation and is used practically. Unfortunately, there is few resources to guide Kurdish writers for rewriting and recreating children stories from folklore, while Kurdish folks and culture has the potential to create all genres of children literatures.

In this research we reviewed related literature to compile basics of recreation and exemplify those principles as guideline with comparing "Danke Henare" text with compiled basics. As a result, researchers and practitioners may use this work as sample in recreating children stories from folks.

Keywords: *Folklore,Recreating,Denke Henare,Children's Literature.*

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

گۆرانی کار و جۆرەکانی لە ناوچە کوردنشینەکانی کوردستانی ئێران

د. حسێن موحەمەدزادە

بەشی زانستە کۆمەڵایەتییەکان- زانکۆی پەیام نوور- تاران/ ئێران

پوختە:

گۆرانییەکانی کار لە چوارچیوەی زانستی فۆلکلۆر دابەش دەبێت. ئامانجی ئەم کارە کۆکردنەوە و دابەشکردنی گۆرانیی کار لە ناوچە کوردنشینەکانی کوردستانی ئێرانە. تیۆرییەکانی زانستی فۆلکلۆر لە سەر چوار تیۆری مێژوویی-بەراوردی، نەتەوەخوازی، دەرون شیکاری و مرۆڤ ناسی دەستە بەندی دەکرێن. میتۆدی کۆکردنەوەی ئەم کارە لە سێ جۆری کاری مەیدانی (وت و وێژ)، بەڵگە و کاسێت (نەوار، شریت) پێکهاتووە. بۆ ئەم مەبەستە گۆرانییەکان لە ناوچەی سنە، سەقز، سەرشیو، هەورامان و مووچش و کامیارن کۆکراونەتە-وە. گۆرانییەکان دوای کۆکردنەوە و دابەزاندنیان کراونەتە دەق. دوای هەڵسەنگاندن، دەقی گۆرانییەکانی بە سەر چەن جۆری سەرەکی و لاوەکیدا وەک: گۆرانی راو، گۆرانی وەرزێری(حەوت جۆر)، گۆرانی ئاژەڵداری(هەشت جۆر) و دەیان ناویتر دابەشکراون. جۆر و ناوەرۆکی ئەم گۆرانییانە نیشان دەدەن کە بەشێک لە مێژووی کۆمەڵایەتی، داب و نەریت، پەیوەندی رەگەزی و چینایەتی کۆمەڵگا.. لەم دەقانەدا رەنگیان داوەتەوە. هەر چەن نووسەر و بێژەری سەرەکی ئەم دەقانە نادیارن، بەڵام گەلێ باسی قووڵی کۆمەڵناسی، مرۆڤناسی و سیاسیان لە ناخدایە کە پێویستە بیانپارێزین و بە چاوی گەنجی فەرهەنگی بۆیان بڕوانین.

پەیڤێن سەرەکی: *کار، گۆرانی کار، ناوچەی کوردنشین.*

سەرەتا:

گۆرانییەکانی کار لە چوارچیوەی زانستی فۆلکلۆر جێ دەگرن. فۆلکلۆر یان زانستی گشتی رووبەرێکی فراوان لە زانست و تیکنۆلۆژی تا پزشکی و ئەدەبیاتی زارەکی لە خۆ دەگرێ. مۆرکی سەرەکی ئەم زانستە ئەوەیە کە نەنووسراوەو و خاوەنی(وەک تاک و کەس) نادیارە، بەڵام بە هۆی فاکتۆری زمان لە چوارچێوەی جوگرافی و نەتەوە و گەلێک دەردەکەوێت. کوردستان وەک یەکێک لەو شوێنانەی کە مێژوویەکی دوور و درێژی شارستانیەتی هەیە(اویسیان، ١٣٩٩) و خاوەنی فرە بەرهەمی فۆلکلۆری جێگای

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

سەرسووڕمانە(نیکیتین، ١٣٧٨) گۆرانیی کاری تایبەت بە خۆیشی هەیە کە پێویستە وەک بابەتێک لێی ورد بینەوە.

گەرچی کوردەکان وەک نووسەری گەلێ کتێبی تورکی و عەرەبی و فارسیی دەوری گەورەی مێژووییان لە ناوچەی نێوئاوان(میزۆپۆتامیا)بینیوە، جێگای گۆمانە کە ئەم گەلە هیچی بۆ خۆی نەنووسیبێ و بەرهەمەکانی هەر بە زارەکی هێشتبێتەوە. من بۆ خۆم پێم وایە گەلێک ئاسەواری ئەدەبی و کەلتووری کوردی بە هەر هۆ بردراون، توێژەران باسی ٧٠ بەرگ شانامەی کوردی بە چوار زاری کوردی(کەلهۆڕی، هەورامی، سۆرانی و بادینی) لە ئەورووپا و وڵاتی ئاڵمان دەکەن[١] و هەر وەها ئەڵێن لە شاری قوم و تەنیا لە کتێبخانەی ئایەتوڵڵا مەرعەشی ١٥ دەنووسی دیوانی مەحوی هەیە[٢] وەک زانراوە فۆلکلۆر گەلێ لک و پۆی لێ دەبێتەوە و پێویستە توێژەر جەخت لە سەر یەکێکیان بکات. ئامانجی سەرەکی ئەم لێکۆڵینەوە کۆکردنەوە و دەستەبەندی گۆرانی کار لە کوردستانی ئێرانە. ئەم بەشە وەک پەلێک لە داری فۆلکلۆر سەرنجی کەمتری لە سەر بووە. نەک هەر ئەمە بەڵکوو فۆلکلۆری کوردی بە گشتی دوو دژی گەورەی بووە، یەکەم ئەوەیکە دەوڵەتانی ناوچە مێژوو و ئەدەبی نووسرا و ونەنووسراوی ئەم گەلانەیان پشت گوێ خستووە و خۆیان لێ لاداوە و دووهەم ئەوەی کە بەشێک لە رووناکبیرانی کورد، فۆلکلۆریان وەک شتێکی کۆن و سواو بینیوە و پێیان وابووە ئەمە پێویستە بخرێتە چاڵی مێژووە. هەر چەن دەزانین بەشێک لە ئەدەبی مەزنی دونیا ریشەیان لە ئەدبی فۆلکلۆردایە و نموونەی ئەمانە "شانامەی" فیردەوسی لە زمانی فارسی و "مەم و زین" ی "خانی"لە زمانی کوردیدایە. "مایکل چایت"کە تیزی دوکتۆراکەی لە سەر مەم و زین نووسیوە، دەڵێت پێش لەم دەقە نووسراوە، داستانی مەم و زین دەیان جۆر گێڕانەوەی دەماودەمی لە ناوچەدا بەردەست بووە. جگە لەمە ئێمە پێمان وایە ئەدەبی فۆلکلۆر بە گشتی، ژێرخانی فەرهەنگی ئێمەیە و کاری گرینگ لەسەر فۆلکلۆر، "لە پێشدا کۆکردنەوە و دواتر خوێندنەوەی زانستیی ئەوانە"(بەحری، ١٣٩٩).

بەیانی مەسەلە:

گۆرانی کار بەشێک لە فۆلکلۆرە. فۆلکلۆر بە مانای زانستی گشتیە. ئەم وشەیە "بۆ یەکەم جار لە لایەن ویلیام جیمز لە ١٨٤٦ بە کار هاتووە. پێش لەمە عەتیقە ناسانی ئینگلیسی و زمانناسانی ئەڵمانی چەمکی "عەتیقەی گشتی" یان بۆ ئەم کەلیمە بە کار هێناوە"(فاضلی، ١١٩:١٣٨٧).

فلکلۆر باسێکی قووڵ و بێ پەیە کە رەگ و ریشەی لە مێژوودایە. "لە راستیدا مێژووی فۆلکلۆر بە رادەی مێژووی مرۆڤە"(Propp, 1984). فلکلۆری هەر کۆمەڵگایەک تایبەت بە هەمان کۆمەڵگایە. بۆیە فۆلکلۆر رەنگ و بۆی ناسنامە بە خۆوە دەگرێ و لەم روانگەوە،

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

گرینگی تایبەت پەیدا دەکات. هەر چەن پێویستە بوترێ کە فۆلکلۆر درگای بە سەر ئاڵ و گۆڕدا دانەخراوە و دەگرێ و دەبەخشێ، لە هەمان کاتدا فۆلکلۆر هەمیشە ڕەنگدانەوەی دونیای دەرەوە نییە و جاری وایە تێکەڵ بە ئەفسانەو خەیاڵ دەبێت، بە جۆرێک باس دەکرێت ئەم زانستە "خاوەنی دوو بەشی ڕوون و شاراوەیە و دوزینەوەی ڕووی نەپندی ئەم هۆنەرە کاری زانایانە ئەم بەشەیە"(Bronner ،2017).

"کار" لە باری ماناوە یانی "پیشە"و "کردەوە" و پێی تاریف بە واتای گۆڕینی مادده لە ڕیگای وزەوە دێت. "کار" لە قوتابخانەی فکری جیاوازدا مانای جیاوازی هەیە، جاری وایە بە مانای فەرهەنگ و جاری وایە بە مانای خولقانی دەسمایە و خزمەت هاتووە(معیدفر، ١٣٧٧: ١٦، توسلي، ١٣٧٥: ١٧). مەبەست لە "گۆرانی کار[٣] " ئەو ورتە ورت و سۆسەکردن و ئەو گۆرانیانەیە کە لە کاتی کار و بۆ کار و لە بەر خاتری کار دەوترێن(Gioia, 2006). بە واتاییکی دیکانە مەبەست "ئەو گۆرانیانەی کە وەرزێر و کرێکار و بەننا، مسگەر و ئاشەوان...لە کاتی کار و بە مەبەستی حەسانەوەی لەش و گەشکردنەوی ڕۆح دەی بێژن"(شارباژيري، ١٩٨٥: ٧١-٧٠).

لە ڕاستیدا ئەم گۆرانیانە گەلێ ڕەنگاو ڕەنگ و بەرفراوانن . دەلیلی ئەمە جیاوازی زمان و جوگرافی و جۆری کارە. لە شوێنێک کە دەریا هەیە، گۆرانی ماسیە ڕاو و ماسی فرۆش هەیە، لە جێگایەک کە مەرەزە دەڕوێ، گۆرانی بۆ برنج هەیە و لە شوێنێک بەڕوو دەکوتری، گۆرانی بۆ بەڕوو کوتان(محمدزاده، ١٣٩٦). کە وابوو گۆرانی کار، خەسڵەتی ناوچە و زمان و فەرهەنگ بە خۆوە دەگرێ. هەر چەن توێژەری پیشەکۆنەکانی شاری سنە، کاک فەریدوون حسێنپەنایی(١٣٩٥) دەڵێت ئاسنگەرانی شاری سنە گۆرانی کاریان نەبووە (لە بەر ئەوەی زۆریان سۆفی مەرام بوون) بەڵام سادقی هیدایەت، نووسەرەی بە ناوبانگی ئێران وتوویەتی: "هەموو پیشەکان، گۆرانی و وەهم و باوەڕی تایبەت بە خۆیان هەیە"(هدایت، ١٣٣٤: ٤٩).

لێکۆڵینەوە و کۆکردنەوەی گۆرانی کار ئەرکێکی بە پەلە و خێرایە. لە بەر ئەوەی بە هاتنی تیکنۆلۆژی، گەلێک کار و پێشە، چیدی بە هێزی مەچەک و باهۆ بەرهەم نایێن، مەشکە بەرقی جێگەی گاوس و مەشکە تاڵی گرتووتەوە، ئاسیاوی کارەبای، جێگای هارە دەستی، کۆمباین و تراکتۆر جێگای درەو و جووت کردن، هەر بەم مەنتیقە کە کار نەما، گۆرانییەکەیشی نامێنێ.

ئەو شوینە کوردی لێ دەژی هەم لە باری مێژووییەوە کەونارە و هەم زۆریش بەرین و بەر بڵاوە، لە چوار وڵات بڵاوەی پێکراوە، لە بەر ئەمانە نووسەر پێی نەکراوە هەموو گۆرانیەکان کار کۆ بکاتەوە. هەر بۆیە بە پێی هەل و مەرجی تایبەتی، کات و ئابووری،

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

ئامانجی ئەم لێکۆڵینەوە تەنیا کۆکردنەوەی گۆرانی کار لە چەن ناوچەیێکی کوردستانی ئێران بووە. بۆیە دارماڵی ئەم کارە زۆری بە بەرەوە ماوە و رێگای هەیە کەس یان کەسانی دیکە ئیشی لە سەر بکەن.

رابردووی لێکۆڵینەوە:

لە راستیدا رابردووی سەرنجدان بە فۆلکلۆر لە دونیادا بۆ هیرۆدۆت دەگەڕێتەوە. ئەم باسە بۆ ماوەیەک پشت گوێخرا و دواتر و بە تایبەت دوای رینیسانس، پەرژان و پرژانە سەر فۆلکلۆر لە ئەورووپا پەرەی گرت و گەشایەوە. بالارد لە ساڵی ١٧١١ دەستی کرد بە کۆکردنەوەی گۆرانیەکانی خەڵکی لە فەڕانسە، دواتر گۆتفرید هێردر کە ناسیۆنالیستێکی فەرهەنگی ئەڵمانی بوو، سەرنجێکی زۆری دایە فۆلکلۆری ئەڵمانی، لە بەر ئەوەی ئەو زمانی بە کوولەکی رۆحی نەتەوەیی دەزانی و پێی وابوو هەر زمانێک تەنیا دەتوانی رۆحی گەلێ خۆی بگوازێتەوە. لە وڵاتی ئێران لە پێشدا خارجییەکان و دوای شۆڕشی مەشرووتە(١٢٨٥) نووسەرانی ئێرانی بە تایبەت کەسانی وەک سادق هیدایەت سەرنجیاندایە سەر فۆلکلۆر و خەڵک و دەوڵەتیان بۆ کۆکردنەوەی هاندا(جعفری، ١٣٩٩). لە ناوچە کوردییەکان، ئۆسکارمانی نزیکەی ١٠٠ ساڵ پێشتر، (بەحری، ١٣٩٩) گەلی بەیتی ناوچەی موکریانی کۆکردەوە و پێشکەش بە موزەفەردین شای قاجاڕی کرد، دواتر دوکتور قادر فەتاحی قازی و دوکتور عوبەیدوڵلا ئەیوبییان لە زانکۆی تەورێز چەندین کاریان لە سەر بەیت و پەندی پێشنیان کۆکردەوە و بلاویان کردەوەپرۆفیسۆر عیزەدین مستەفا(١٩٧٠)کتێبێکی بناغەیی لە سەر فۆلکلۆری کوردی نووسی. لەم ساڵانەدا دوکتور ئیسماعیل شەمس(١٣٩٣) کتێبێکی لە سەر فۆلکلۆر و مێژووی کورد نووسی. هاشم سەلیمی و کەهریزی(١٣٨٧) لایەلایەی دایکانی کورد و لەم ساڵانەی دواییدا لە سنە مامۆستا موحەمەد ئەحمەدی(١٤٠٠) لە مەهاباد مامۆستا ئەحمەد بەحری(١٣٩٩) مامۆستا سەلاح پایانیانی(١٣٨١) مامۆستا حەیدەر لوتفی نیا(١٣٩٤)، مەزهەر و ئەوانیتر(١٣٩١) و مامۆستا خالید عەلیزادە(١٣٩٢) لە سەقز بەشێک لە فۆلکلۆری ناوچەیان کۆکردەوە و لە چاپیان دا.

لە سەر گۆرانی کار، کاری تایبەتی نەکراوە، بەڵام لە سەر گۆرانی کوردی بەگشتی کار کراوە. دوکتور موحەمەد موکری(بێ تا) سەلاح پایانیانی() ئوردیخانی جەلیل(١٩٧٧) مامۆستا حەفید(٢٠٠٢) موسەنن(٢٠٠٥) مامۆستا شاربازێڕی() سەفیزادە(١٣٧٥)کازمی (١٣٩٥) و وندلمنت(٢٠١٦) باسی گۆرانی کوردیان کردووە، موحەمەدزادە (١٣٩٦.١٣٩٧) دوو وتاری زانستی لە سەر گۆرانی کاری کوردی لە دوو گۆڤاری زانکۆی تاران و عەلامە چاپ کردووە. رەنگە زۆر کاری گەورەو ومەزن لە باشوور و باکوور کرا بن و ئەمە روونە کاریترێش کراوە کە من نەمدیون وبەر دەستم نە کەوتوون.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ئەو نووسەرانە کە لە سەر ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی کاریان کردووە لەدوای خارجیەکان، کۆردەکان بۆ خۆیان بوون، نووسەرانی گەلی بە هێز لووتیان بەم کارەدا نەهێناوە، نووسەرانی کورد زێدەتر کاریان لە سەر پەندی پیشنیان و گۆرانی بە گشتی کردوە. مامۆستا ئەحمەد بەحری کاری کارستانی لە سەر بەیت کردووە و موحەمەد ئەحمەدی(١٤٠٠) لە داستان و ئەفسانەی ناوچەی لەیلاخ، بەلام هێما ژانری وەک دوعا و جوێن و شیوەن، کاری کەمی لە سەر کراوە، هەر وەها کار لە سەر فۆلکلۆری پزشکی و تیکنۆلۆژی نەکراوە.

چوارچیوەی تیۆری:

گۆرانی کار لە لایەک لە رێگای زمانەوە دەردەکەوێت، بە هۆی فاکتۆری زمان دەبێتە باسێکی کۆمەلایەتی(جعفری حسنکلو، ١٣٨٦) و لە لایێکەوە بەرهەمێکی کۆمەلایەتیە، لە بەر ئەوەی لە ناو کۆمەڵ دەوترێ، بۆ کۆمەڵ دەوترێ و لە ناو کۆمەڵدا مانای خۆی دەبەخشێ. گۆرانی کار هەر وەها هاوئاهەنگی و جوانی تێدایە و لەم لاوە دەکەوێتە بەشی هۆنەر و جوانی ناسییەوە، هەر بۆیە دەکرێت هەم لەو تیۆریانە کەڵک وەرگرین کە گۆرانی کار وەک بەرهەمێکی کۆمەلایەتی چاو لێدەکەن، هەم لەو تیۆریانە سوود وەرگرین کە گۆرانی کار وەک بەرهەمی هۆنەری ئەبینن. ئێمە تیۆرییەکانی ئەم سێ بەشە بە خشکەیی باس دەکەین، هەر چەن کاری ئێمە لێرەدا تەنیا کۆکرنەوە و دەستە بەندی کردنی گۆرانییەکانی کارە و کارمان بە هۆکارو بۆچییەتی بابەتەکە نییە.

١- تیۆرییەکانی فۆلکلۆر کە گۆرانی کاریش دەگرێتەوە

٢- تیۆرییەکانی کۆمەڵناسی ئەدەبیات

٣- تیۆرییەکانی هۆنەر

لە راستیدا گەلێک تیۆری بۆ خوێندنەوەی فۆلکلۆری هەیە بەڵام چوار قوتابخانە یان تیۆری گرینگ بۆ خوێندنەوەی فۆلکلۆر لە ئارادایە(دورسۆن[٤]، ٢٠٠٧). ئێمە لەم بەشەدا بە کورتی باسی ئەم تیۆریانە دەکەین.

١. تیۆری مێژوویی_بەراوردی:

کاری بەراورد کاری لە زۆر بواردا دەکرێ و مەنتیقی گشتیان دیتنی تۆفیر و وێکچووی دوو بابەتەکەیە. ئەم تیۆرییە زیاتر باسێکی مێژوویی جوگرافیکی ناوچەیێک لە تەک ناوقەیێکی دیکە بەراوەرد دەکات، ئەم تیۆرییە زیاتر باسی مەسەلە هاوبەشەکان دەکا و گۆڕانکاری و کارتێکری ئەوان لە سەر یەکتری روون دەکاتەوە. ئەم روانگە هەوڵ دەدات کرۆک و سەرچاوەی باسە هاوبەشەکان بدۆزێتەوە.

٢. تیۆری نەتەوە خوازانە:

ئەم روانگەیە، فۆلکلۆر وەک میراتی نەتەوەیی چاو لێدەکات. ئەم بیرە دەڵێت ئەوە راستە کە فۆلکلۆر باسێکی هاوبەشە، بەڵام فۆلکلۆر لە چوار چێوەیێکی جوگرافی جێدەگرێ و باسی جوگرافی باسی خاک و نەتەوەیە. ئەم بۆچوونە دەپەرژێتە سەر فۆلکلۆری وڵاتێکی تایبەت و بە شێوەی تایبەتی بۆی دەڕوانێت. ئەم روانگە لە هەر وڵاتێک تایبەتمەندی ئەو وڵاتە لە خۆدەگرێ. لەم روانگەیەدا فۆلکلۆر جاری وایە بۆ جیاکردنەوە و جاری وایە بۆ رزگاری بە کاردێت. ئەم روانگە فۆلکلۆر تێکەڵ بە ئایدئۆلۆژی و دەسەڵات دەکات و جاری وایە وەک پرۆپاگەندا کەڵکی لێوەردەگرێت. لە مێژووی فۆلکلۆردا وڵاتی جیاواز کەڵکی جیاوازیان لە فۆلکلۆر وەرگرتووە.

٣. تیۆری مرۆڤناسی:

چەمکی سەرەکی زانستی مرۆڤناسی کەلتوورە. گەلێک مرۆڤناسی مەزن وەک بواس، مالینۆفسکی و رۆس بندیکت فۆلکلۆریان وەک بابەتی کەلتووری دیوەو و وەک فەرهەنگ خوێندویانەتەوە. مالینۆفسکی پێی وایە فۆلکلۆر سوودمەندە(یانی کارایی هەیە) و باسکام پیی وایە فۆلکلۆر رەنگدانەوەی نەفسی ژیانە. بە گشتی ئەم روانگە پێی وایە فۆلکلۆر سوودی وەک بەیانی سۆز، تەویری سیاسی، پەیوەندی کۆمەڵایەتی و ناسنامەی فەرهەنگی هەیە.

٤. تیۆری دەروون شیکاریك:

لەم روانگەدا فۆلکلۆر خاوەنی دوو بەشی ئاشکرا و نەپندییە. بە واتایێکە روونتر فۆلکلۆر لە دوو بەشی هوشیار و ناهوشیار پێکهاتووە. بە بڕوای دورسن فۆلکلۆر پیشاندەری هوشیاری و ناهوشیاری ئێمەیە(Dorson ،1975:7).

ئەم تیۆرییە لە رۆژگاری ئەمڕۆدا زیاتر بە تیۆری سیمبۆلی جنسی[٥] ناسراوە، ئەم بۆچوونە ریشەی لە تیۆری فرۆیددایە. فرۆید پێی وایە دەروونی مرۆڤ لە سێ بەشی غەریزە، عەقڵ و فەرهەنگ پێکهاتووە. کاری عەقڵ رێک خستنی داوای غەریزە لە گەڵ فەرهەنگدایە، غەریزە کە داواکەی لە جێی خۆی و لە کاتی خۆی جێبەجێ نابێت، دەخزێتە ناهوشیارەوە، ئەم حەزە لە بەین ناچێت بەلکوو لە ناهۆشیار خۆی ماتەدەدا و تەنیا لە کاتێک کە عەقڵ بە جۆرێک سەرگەرم دەبێ یان سەری لێدەشێوی خۆی دەردەخات، ئەو کاتانە بریتین لە خەو دیتن، قسە لە دەم پەڕین، مەستی و هیپنۆتیزم. ئەم تیۆرییە باسی وا بۆ فۆلکلۆر دەگوازرێتەوە کە کاتێ کۆمەڵگا بەری خواستەکانی دەگیرێ دەچیتە ناهوشیاری کۆمەڵگا و لە رێگای فۆلکلۆرە و لە شوێنی خۆی، خۆی وە دەر دەخات. بە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

بڕوای داندووس(2005,395) لە ڕێگای فۆلکلۆرەوە کەسێک دەتوانی شتێک بدرکێنێ یان کارێک ئەنجام بدات کە لە ژیانی ئاساییدا تابۆ و قەدەغەیە.

- تیۆرییەکانی کۆمەڵناسی ئەدەبیات:

ئەم تیۆریانە دەپەرژێنە سەر پەیوەندی نێوانی کۆمەڵگا و ئەدەبیات. بە واتایێکی روونتر ئەوان پێیان وایە ئەدەبیات مایە و هەوێنی خۆی لە کۆمەڵ وەر دەگرێ.یانی ئەدەبیات سەر بەخۆ نییە. دیارە ئەدەبیاتیش کار لە سەر کۆمەڵ دەکات. هەر چەن ئەمە قسەی لە سەر نییە و ئەم پەیوەندییە دوو لایەنەیە بەڵام بە روونی ئەوان ئەدەبیات بە شتێکی رووەکی و کاری تاکێک(تاکە کەس) نابینن. ئەمەش بۆ خۆی رابردووی هەیە، مادام دۆستاڵساڵی ١٨٠٠ سەرنجی دایە پەیوەندی نێوان دامەزراوەی دین و ئەدەبیات، دواتر هیپۆلیت تین وتی سێ هۆکاری رەگەز، دەور و بەر و زیاترین کاریگەریان لە سەر ئەدەبیات هەیە، مارکسیستەکان بە پەیرەوی لە مارکس ئەدەبیات لە بەشی سەرخان دادەنێن و ژێر خان بۆ بەشی ئابووری تەرخان دەکەن(عسکری حسنکلو، ١٣٨٦).

ئێسکار پیتی فەرانسەیی ئەدەبیات وەک کاڵای ئابووری دەبینێ و باسی بەرهەم هێنان و دابەشکردن و مەسرەفکردن دەکات(اسکارپیت، ١٣٧١). کۆمەڵناسی ئەدەبیات لە درێژەی رەوتی کاری خۆیدا لک و پۆی زیاتری لێ دەبێتەوە و بەڵام سەرتۆپی ئەوان جۆرج لۆکاچ و لۆسین گۆڵدمن ە.

- تیۆرییەکانی هۆنەر:

دوکتور ئەمیر حسێن ئاریانپووە کە کۆمەڵناسێکی مارکسیستی ئێرانی بووە و کتێبێکی لە سەر کۆمەڵناسی هۆنەر نووسیوە و باسی سەرچاوەکانی هۆنەر لە روانگەی تیۆرییەوە دەکا و ئێمەش تەنیا ئەمە لێرەدا باس دەکەین:

١. "تیۆری شلیر[٦] و ئسپنسر[٧]: سەرچاوەی هۆنەر، غەریزەی کایەیە.

٢. تیۆری مارشاڵ[٨]: هۆنەر بۆ زینەت و سەرنجراکێشی سەری هەڵداوە.

٣. تیۆری باڵدووین[٩]: سەر چاوەی هۆنەر جۆشی خۆدەرخستنە.

٤. تیۆری لانگ فیلد[١٠]: هۆنەر لە تێکەڵی جۆشی کایەو خۆدەرخستن پێکهاتووە.

٥. تیۆری ئەلکساندیر[١١]: هۆنەر بەهرەی غەریزەی حەیوانی سازکردنە.

٦. تیۆری فرۆید[١٢]: هۆنەر لە دەغەزی جینسی سەرچاوە دەگرێ.

٧. تیۆری مەکداوێل[١٣]: سەرچاوە هۆنەر هانیی فیتری جۆر بە جۆرە.

٨. تیۆری هیرن[١٤]: هۆنەر لە سەرەتاوە بۆ ئەنجامی نیازی ژیان پێکهاتووە" (آريانپور، 1354: ٢).

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

ئاریان پور جگە لە تیۆری هێرن، ئەوانی تر بە فشە دەزانێ و پێی وایە هۆنەر سەرچاوەی لە ژیانداپەو و سەرچاوەی ژیانیش ئابووریە، بە هەر حاڵ ئەم بۆ چوونە داشکێنەرانەیە و ژیان ئاڵۆزتر لەوەیە کە بە یەک قسە هەمووی لێکبدەیتەوە.

میتودۆلۆژی(رەوش ناسی):

ئەم لێکۆڵینەوە لە چوارچیوەی لێکۆڵینەوەی چۆنایەتی جێدەگرێ. لێکۆلینەوەی چۆنایەتی لە بەرانبەر لێکۆڵینەوەی چەندایەتی جێ دەگرێ، لە کاتێکدا لە چەندایەتیدا تویژەر بە دوای رەقەم وعەدەد دا دەگەرێ، لە چۆنایەتی بە دوای مانا و بایەخ و وشەدا دەخولێتەوە(محمدپور، ١٣٩٥، حریری، ١٣٩١). ئەوەی کە ئێمە کام بەش بۆ لێکۆڵینەوە هەڵبژێرێن بەسراوە بە پرسیاری لێکۆڵینەوەیە. کۆمەڵگای لێکۆلینەوە بۆ کاری مەیدانی بۆ کۆکردنەوەی گۆرانییەکانی کار، زیاتر پاریزگای کوردستانی ئێران دەگرێتەوە بەڵام هەندێ سەرچاوە دەپشکێندری بۆ ئەوەی هەندێ کاری پرژ و بڵاو بخرێتەوە سەر گرد و کۆی ئەم خەرمانە. دیارە ئەم سەرچاوانە هەندێکیان لە باشوور کار کراون و بە گۆرانیی ئەوێ رەنگین کراون و هەندێکیان هیی پارێزگاکانی تری کوردستانی ئێرانن. بە گشتی شێوەی کۆکردنەوەی زانیاری ئەم لێکۆڵینەوە سێ جۆر بووە:

١- لە بەشی یەکەمدا وت وێژ لە گەڵ ئەو کەسانە کراوە کە گۆرانی کار دەزانن و ئامادەن بوون بۆ ئەم کارە هاوکاریمان بکەن. جگە لە ئامادەگی بۆ هاوکاری لە باری ئەخلاقی لێکۆڵینەوە پێویست بوو ئیزنیان لی وەرگرین کە ئایا بۆمان هەیە زەبتی کەین یا نا! بۆ ئەم مەبەستە گەلێ ناوچەی کوردستانی ئێران گەراین (کامیاران، مووچش، دیواندەرە، سەقز) و لە گەڵ ئەو ژن و پیاوانە قسەمان کرد کە گۆرانی کاریان دەزانی. هەندێک هاوکاریان کرد و بەشێک نەیانکرد. دەستەیێکیان ئیزنیاندا دەنگیان بگوازینەوە و هەندێ نەیان هێشت. ئەوانە کە نەیان هێشت ئێمە دەقی گۆرانیەکانمان لای خۆیان نووسی.

١- ئەو کتیبانە کە باسی گۆرانی بە گشتی و گۆرانی کاریان بە تایبەتی کرد بوو، گەر شتێکمان گیر کەوت، قۆستمانەوە و کۆمانکردەوە. ئەم کتێبانە زیاتر باسی داب و نەریتی بە گشتی بوون کتێبی تاقانەمان و تایبەتیمان لە سەر گۆرانی کار دەست نەکەوت.

٢- هەندێ گۆرانی کارمان لە شریت(نەوار، کاسێت) دابەزاند، بۆ نموونە دوو گۆرانی "مەشکەژەندن" و "یاڵڵا شۆفیر" لە دوو مامۆستای بلیمەت فۆلکلۆری و گۆرانی "رەسووڵ نادری" و "مامۆستا زیرەک" وەرگرتووە.

دوای کۆکردنەوەی ئەو گۆرانییانە کە بە دەنگ تۆمارمان کردبوون، سەرلەبەر هەموومان نووسین، دواتر لە بەر یەکمان دانان و لە سەر ئەساسی رەوتی پێشوەچوونی کۆمەڵگا بە سەر چەند تەوەردا دامان بەشین.

لێکدانەوەی بابەت:

دوای ئەوەی گۆرانییەکانمان کۆ کردەوە، ئەوانمان لە چەن دەستەی سەرەکی و لاوەکیدا دابەشکرد، لە بەر ئەوەی هێنانی وردەکارییەکان لەم وتارەدا جێگای بەرتەسکە، لێرەدا ئاکامی کارەکە بە گشتی دەخەینە روو و لە هەر کام لە گۆرانییەکان وێنە دێنینەوە. بۆ وێنە یان نموونەی گۆرانیەکان، جاری وابووە ئێمە تەنیا یەک دەقمان لە بەر دەستدا بووە و جاری وایە چەن دانە، لەو کاتانە کە چەن نموونە کارمان لە بەر دەست بوون ئەم تەویرەمان کرد، گەر دەقەکان لە یەک چوون یەک نوسخەمان دانا و گەر جیاواز بوون چەن نوسخە، جاری وابوو زاراوەو و وەزنی یەک گۆرانی لە دوو ناوچە زۆر لە یەکتری جیاواز بوون، هەر بۆیە لە دوو جۆرمان دانان. بە کورتی گۆرانییەکانی کارمان بە سەر چەن بەشی سەرەکی و لاوەکیدا دابەشکرد و ئەو گۆرانیانە کە لە ژێر چەتری ئەو چەن جۆرە سەرەکییە جێگایان نەبووە لە دەستەی پرژ وبڵاو ریزمان کردن.

١- گۆرانی راو:

روونە لە کوردستان وەک هەر شوێنێکی دیکە، ئێمە یەک جۆر راومان نییە و هەر بەم پێیە چەندین جۆر گۆرانی راومان بۆ راوی جیاجیا هەیە، بەڵام دەسکەوتی ئێمە لەم بەشە هێند فرە نەبوون کە ئەوانیش بکەینە چەند دەستەوە، بۆیە هەموومان لەژێر سەر دێرێی گۆرانی راو ریز کردن.

٢- گۆرانی وەرزێری: کە خۆیان بۆ حەوت جۆری لاوەکی دابەش دەبن:

- ١-٢گۆرانی گیا چنین

-٢-٢گۆرانی زەوی کێڵان(جووت کردن)

-٣-٢گۆرانی درەو

-٤-٢گۆرنی کچان بۆ پیاوانی دروێنەکار

-٥-٢گۆرانی هارە دەستی

-٦-٢ گۆرانی هۆلە(خەرمان کوتان)

-٧-٢ گۆرانی گیا هەڵوڕین(بە داس)

٣- گۆرانی ئاژەڵداری و شیرەمەنی کە ئەمەش بە هۆی بەر بڵاوی بۆ هەشت بەش رێکخرا:

-١-٣گۆرانی شوانی

-٢-٣گۆرانی هەوار

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

٣-٣- گۆرانی شیردۆشین

٣-٤- گۆرانی بێری

٣-٥- گۆرانی ماس فرۆش

٣-٦- گۆرانی مەشکە

٣-٧ گۆرانی دۆینە

٣-٨- گۆرانی ئازاڵە(کچانە)

٤- گۆرانی پێش پیشەسازی(مۆدێرن)

٥- گۆرانی پرژ و بڵاو

لە بەر ئەوەی باسکردن و میناک هێنانەوە بۆ هەموو گۆرانییەکان لە وتارێکدا جێگای نابێتەوە هەوڵ ئەدین لە هەر جۆر گۆرانی یەک تا چەن نموونە بهێنینەوە. جاری وایە گۆرانییێکی وەک راو چەند جۆری هەیە و هەندێ لە گۆرانییەکان چەندین بەیتن، بۆیە بە پێی مەنتیقی هەر کامیان نموونەیان دەخەینە بەردەست.

٥- گۆرانی راو:

راو لە ناوچە کوردنشینەکان زۆر بەر بڵاوە، ئەم راوە جاری وایە لە بەر سەرچاوەی ژیانە، واتە راو بۆ بژێوی ژیانی رۆژانە دەکەن و جاری وایە راو لە بەر کایەو و راوراوێنە، هەندێکی بۆ خواردنە و هەندێکی بۆ پێست و خوێن نەچیر، راو هەندێ جار تەنیا بۆ کوشتن و لە نێوبردنی ئاژەڵە. یانی ئێمە لە راوە بەرازەوە راومان هەیە تا راوە دووپشک، راوی دەڵەک و رێوی بۆ پێستەکەی، راوی کەڵە کێوی بۆ گۆشت و شاخەکانی، راوی بەراز بۆ خۆشی و جاری وایە لە بەر ئەوەی خەڵکی بەرازیان لە لا مزێرە. ڕاو جاری وایە بە کۆلارە و سەوتەیە و جاری وایە بە داوو و هەندێ جار راو بە تفەنگە و جاری وایە بە ژار، هەندێ جار ئەمە بە سەگ و تانجی دەکرێ و هەموویان پاشگری راویان لە سەرە و ئەم ناوانە لە پەیوەندی کۆمەڵایەتیش بە کار دێت، وەک سەگە راو، خووە راو، لە بەر ئەوەی جۆری راو حەیوان جۆراو جۆرە، جاری وایە ئەم کارە بە بێدەنگی دەکرێ و جاری وایە بە هەرا هوریا، جاری وایە گۆرانی لە گەڵدایە، بۆ وێنە:

ڕاوچییـــــــــــان ڕاوە، ئەی چ ڕاوە؟ ڕاوە لە دەشــــــــــتی «لاجـــــــان»ێ

ئەســــپان زیـــن کەن ئەی لەغـــاوە تانجییـــــــان بەرنە ســــــەر لانـــێ

ڕاوچییـــــــــــان ڕاوە، ئەی چ ڕاوە؟ ئەی نـــــــــۆبە ڕاوی دەشـــــــــتێیە

ســـــــەر ڕاو زۆر چــــــاک بــــــڕوانە ئەی ئەوە دانـــــــــــی شــــــــــەوێیە

ڕاوچییـــــــــــان ڕاوە، ئەی چ ڕاوە؟ ئەی ڕاو لە دەشـــــــتی «بیتـــــوێن»ێ

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

ئەسپان زین کەن ئەی لەغاوە — ئەی تانجییان بەرنە سەر شوێنێ
بۆم بانگ کەنە بەراوێ — ئەی لە لانی هەڵبستێنێ
ڕاوچییان ڕاوە ئەی چ ڕاوێ؟ — ئەی ڕاو گەیشتە پارزینێ
ئەسپان زین کەن (ئەی) لەغاوە — ئەی خۆ باوێنە سەر زینێ
ئەی وەرن سەیری تانجییان کەن — ئەی لەگەڵ کەروێشکە شێنێ

ئەم گۆرانییە باسی راوە کەروێشک بە تانجییە، دیارە راوچی یان بە سواری ئەسپ راو دەکەن، ئەم نیشان دەدا کە راو لە زستان نییە. دیسان دەزانین کەروێشک دووی جۆری کەوە و سوورەی هەیە، راو، سەر راو و پاڕاوی هەیە و تەماڵ و تانجی و مەرەز و بەزم و رەزمی خۆی هەیە.

کەروێشک لە لانێدایە — ئەی کەوتووە بە بێدەنگی
بەر ڕاو هەڵیبستێنە — ئەی با شەقەی دە ئاوزەنگی
جا با ڕاومان بەتاڵ کەین — ئەی بەرزین کەوتە درەنگی

(حفید، ٢٠٠٢:٥٦)

ئێمە سەرنج دەدین کە بە گۆڕینی جۆری راو، جۆری جوگرافی و رەنگە زاراوەش ریتم و کێشی شێعرەکان دەگۆڕێن، لە حاڵێکدا گۆرانی پێشوو باسی زیاتر لە سەر راو و رابواردنە و باسی دوو دەشتی لاجان و بیتوێن دەکات، دەقی خوارەوە باس دێنێتە باسیی ئاشقی، ناوی کچ دێنی، باسی رەشە راو دەکات، دواتر باسی راوە قورینگی لە دەشتی هەوەتوو دەکات و بۆی بە پەژارە دەبێت،

هەی ڕاوە، ڕاوە، ڕاوە — ڕاو لە بنی پردێیە
هەسپان زین و لەغاو کەن — تاژی ناوی «سوورمێ»یە
بریانم تیمار کەن — بە دەستی یار «عەیشێ»یە

هەی ڕاوە، ڕاوە، ڕاوە — ڕاوکەران ڕەشە ڕاوە
هەسپان زین و لەغاو کەن — تاژیان بەردەنە کارێ
برینانم تیمار کەن — بە دەست ناسک و نازدارێ

بۆ لای ماڵی یارێ چووم — لە محاڵی نیوەشەوێ
بە دەستی موبارەکی — هەڵم ئەستاند لە خەوێ
بە گفتێکی زۆر شیرین — دەیگوت لاوە چیت دەوێ

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

له گەردنـــــی بە خاڵـــت	چـــاورەش، دوو مـــاچم دەوێ
هــــــــەی ڕاوە، ڕاوە، ڕاوە	ڕاوە لە چەم و ڕووبـــــــاری
چـاوم بە قـورپینگێکی کەوت	لە دەشـــتەکەی «هەوتــوو»ی
تفەنـــــگەکەم وەگرتــــێ	دەمـــدا لە گـــوێ و گـــواری
گریـــانم هـــات بە هەوەســـت	فرمێســـکم هـــاتە خـــواری
وەک جـــۆگەلەی لە بانـــان	وەک ڕووبــــاری بەهـــاری

٥- گۆرانی وەرزێری: کە خۆیان بۆ حەوت جۆری لاوەکی دابەش دەبن

-١-٢ گۆرانی گیا چنین:

کوردستان ناوچەی زۆزان و گەرمێنی بەر فراوانی هەیە، کانی سارد و تافی بەرز و و روباری بە خوڕ و گۆمی مەندێ تێدایە، لێواری چۆم و جۆگەڵە، نواڵەی کویستان و تاقجانەی هەڵمووت، گوڵ و گژ و گیای زۆری لێ دەڕوێن، ئەم ڕووەکانە بۆ عەتر و بۆ دەرمان و بۆ خواردن دەشێن و بۆیە گیاچنین دەبێتە کسمێک و ژنان و کچان بە تایبەت لە وەرزی بەهار و سەوزەڵانیدا بە پاچ و بێلەوکان، بۆی دەچن و دەسکەنەی دەکەن. جاری وایە گۆرانی دەڵێن و هەندێ کەڕەت گۆرانی یان پیا هەڵدەدەن.

دیـــدەم سۆســـەنخاڵ، کەوە مەپۆشـــە	بلمـــێ ســـەدەرە، چنمـــێ وەنەوشـــە
وەنەوشـــەی وەشـــبۆ جە باخـــانی نـــۆ	ئـاویش وەشبـۆیەن، چـون زوڵـفەکەی تـۆ
بـۆی حـل، بـۆی مـێخەک، مەیـۆ دامانت	پەی کێـت دان تەرتیـب خـاڵ و سـامانت؟
خـاڵێ جە تـۆم دی، یەکـێ جە تـاران	یەک جە گوڵسۆســـەن، جە لا نســـارا

(م، ڕوار، ١٣٩٥)

ئێمە گەر سەرەنج بدەی ئەبینین ئەم گۆرانیانە هەندێ نیشانەی تایبەتیان تێدایە، بۆ وێنە لە دەورانی قەدیما خەڵک لە باتی جلی ڕەش، کەوەیان پۆشیوە. کەوە یا شین (وەک گۆرانی وەک قومری سەر باڵم شینە) نیشانەی خەمینی و ماتەمینی بوو و ئیستا باوی نەماوە و ئەمە نەریتێکمان بۆ زیندوو دەکاتەوە. گۆرانی دواتر ناوی هەندێ لە گوڵەکانی بەهاری ڕیز دەکات.

ئەوەڵ بە ڕەزا بەرمەیـــــۆ جە خـــــار	وێـش کەردەن جاســووس گـوڵانی بەهــار
دووهەم وەنەوشـــــە گەردەن چەمیـــــدە	نـــازاران پێکـــان وە بـــانی دیـــدە
ســێهەم گـوڵنەورۆز ســەر هـۆرمەدارۆ	چەنـــی گـــرد گوڵێـــو وەشـــی مەویـــارۆ
چـــوارەم ســـپیگوڵ بەرمەیـۆ جە بـووم	جە تێغـــی تۆفـــان زایـــفە و زەبـــوون

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

گوڵسۆسەن ماچۆ یاگیم نسارا — مەر وەختێ بەربەو ئەوەڵ وەهارا
سووره لە لای وات نامم مەنشوورا — واردەنیم وەرواو، هامسام چنوورا
داریەمەیی وات ئەی گوڵە شێتا — دا وەس بدەیدەی تاریفی وێتا
وەهارێ مەیۆ بیدی سوور و زەرد — هامنی مەیۆ بیدی تۆز و گەرد
نەختی جە ڕیحان زمانم لاڵە — باقی گوڵەکان جە لام بەتاڵە

-٢-٢گۆرانی زەوی کێڵان(جووت کردن):

زەوی پێش هاتنی تراکتۆر بە پاچ، بە پاوێڵ(پابێڵ)، تەنانەت بە حەیوانی وەک کەر و زیاتر بە گا دەکێڵدرا، گا نیشانەی دارایی و دەوڵەمەندی بوو بۆیە وەک هێمایەکی چیناتی و تا رادیەک زەوین داریی لە بەر چاو بوو، جووت بەندە رێک بە مانی خاوەنداری زەویە و دیارە کەسێک زەوی نەبێت گایشی نییە، بۆیە زەوی کێڵان نیشانەی هیوای ژیانە و ئەمە لە رێگای گاوە دەستەبەر دەبێت، بۆیە زۆر گۆرانی جووت و کێڵان، باسی گای تێدایە و رەنگە ناو و رەنگی گایەکان.

لە هاهای گاجووت تۆزی بن خەرمان — ماچی لەیلەکەم بووە بە دەرمان
هۆ کاکی جووتیار! جووتت کە بەتاڵ — تەرزە ئەباری با بچینەو بۆ ماڵ
هۆ کاکی جووتیار! رێگا نازانم — رێم پێ نیشان دە، قەزات لە گیانم
هۆ کاکی جووتیار! جووتت بە گا بێت — تۆوەکەت ڕازیانە، خەرمانت گوڵ بێت

-٣-٢گۆرانی درەو:

درەو خاڵێکی گەورەی ژیانی وەرزیریە، دیارە درەو زیاتر بۆ دروێنەی گەنم و جۆ بە کار دەبرێ، گەنم و جۆ هۆی بژێوی ماڵ و ژیان بوونە، لە بەر ئەوەی جۆ باڵای نزمتر بوو دروێنەی سەخت تر بووە، بە تایبەت گەر ئەو جۆیە کراڵ بووبێت. دروەی جۆ پێش گەنم دەکرا و هۆی ئەمە سروشتی بوو چونکە جۆ زووتر پێدەگەیشت، بەڵام خۆشی درەوان و بنە-ماڵە ئەو رۆژە بوو کە درەوی گەنم تەواو ئە بوو، ئەو رۆژە کە دروی گەنم تەواو ئەبوو، کار تەعتیل دەکرا و جەژن دەگیرا، بە جۆرێک سپاسگوازاری بوو کە خەلەی ئەو ساڵ دابین بووە،

گەنم گەرەجۆ پشتم ژان ئەکا — ئیزڕاییل هاتگە و داوای گیان ئەکا
گەنم گوڵی کرد، جۆ دووریاوە — قەوڵی من و تۆ هەر نەبڕایەوە
دوو کەو لە قەفەس گفتوگۆیانە — ئەوانیش مەیلی من و تۆیانە
ئەوا مانگ هەڵات دای لە لێفەکەت — خۆ من هاوسێت نیم بگرم سێفەکەت

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

-٤-٢گۆرنی کچان بۆ پیاوانی درویّنەکار:

ئەمە لە زۆر جێ بینراوە کاتێ پیاو بۆ کار چووە ژنان گۆرانیان بۆ خۆیان و منداڵەکانیان وتووە، ئەمە جارێ وابووە کە ژنانی ماسی گیر بۆ ئەو پیاوانەیان وتووە کە چوونەتە قووڵایی دەریاوە و جگە لە مەترسی ژیان، بۆی بووە کە ماسییان بۆ نەگیرێ، لە کوردستان ژنان بژێویان لە گەنم و ئەویش لە ڕێگای درەو و پیاوەوە دابین بووە بۆیە گۆرانیان بۆ وتووە.

دەسکی داسەکەت ئەگرم لە ئاویز	درویّنەی پێ بکەی لە دێمی «کاریز»
دەسکی داسەکەت ئەگرم لە لۆکە	درویّنەی پێ بکە لە جارە جۆکە
ڕێگەی مووچەکەت ئەگرم لە باوەش	لەبەر جوانییەکەت دەبم بە چاوەش
ئەمبەرم شاخە، ئەوبەرم شاخە	کراسم بۆ بکە لە گوڵی ئەو باخە
تۆ بۆ من چاکی، من بۆ تۆ چاکم	تۆم خۆشتر ئەوێ، زیاتر لە کاکم
ڕانک و چۆخەکەت بۆری مسقاڵی	بێنە بۆت بشۆم بێ ژن و منداڵی

(پایانیانی، ١٣٨١)

-٥-٢گۆرانی هارە دەستی:

هارە دەستی لە دوو بەردی پێک هاتووە، یەکیان کپ(جێگیر) و وەستاوەو و ئەوی تریان بە هێزی دەست دەگەڕێ، هارەی بگەڕ دەسکی داری هەیە و کابان بە دەستێکی دانەوێلە لە چاڵی هارە دەکا و بە دەستەکەی تری هارە دەسووڕێنێ، بە سووڕانی هارە گەنم و نۆک و کونجی دەهاردرێن و بۆ خواردنی جۆر بر جۆر وەک دانە بریشکە و نەخۆشەر و قاوێت بە کار دێن. هارە دەستی زیاتر کاری ژنان و کچان بوو و هەندێ کەڕەت کوڕ و پیاوی ماڵ ئەم کارەیان وەک یاریدەری دەکرد. دیارە ئەمە کارێک بوو تاقەت بەر، بۆیە ژنان و کچان بە بەریەوە گۆرانیان دەوت. ئەم گۆرانیانە ناوەرۆکی بگۆڕیان بوو و لە هەندێکیاندا بۆی ڕەخنەو گلەیی لە پیاو و برا و کۆمەڵگای دەهات.

هەی ناکەم، ناکەم، براکەم شوو ناکەم	ئەو پیاوە پیرە، مێردی پێ ناکەم
تۆ بۆ من چاکی و من بۆ تۆ چاکم	تۆم خۆشتر ئەوێ لە چاوی کاکم
خۆزگە ئەو مارە بیگەستمایە	بە پیاوی ناحەز شووم نەکردایە
پشتێن بوومایە، قەفقەف لە پشتت	خوێنم حەڵاڵە، هاتوو گەر ڕشتت
لە خۆت دەرمەچۆ، مەڵێ من جوانم	تۆ کوڕە شازادەی، من کچە شوانم

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

٢-٦-٢گۆرانی هۆله(خەرمان کوتان):

خەرمان لە دێ بۆ کوتانی نۆک و گەنم و جۆ دەگیرا، گەر بەرهەم کەم بووایێت ئەم کارە بە کوتەک و داردەس و گەر زیاتر بوایە بە گاگێرە و سەرپەڕ و بنە دەکرا و کارێکی توزاوی، ئالۆشاوی و ناخۆش بوو، کاری کوتان زۆری دەخایاند، دەبا کلۆشیان وەرد کردبا تا بە باشی کا و دان لە یەک جیا ببنەوە، ئەمەش گۆرانیێکی خۆی دەخوازی:

هەی شـیرین و سـەوزە هەر خـۆت یـارمی	هەر خـۆت یـارەکەی وەی وەی وەی سـەوزە
شـەمامێ خاسـە کـوڕ بیگـرێ وە دەس	هـای نە وەک گرکەتـاڵ لە کـول ماڵێـک
هەی سـەوزە سـەوزە، سـەوزەکەی ماڵەکـەم	چـاوم تـێ بـوڕە بـا خەفەت نەخـوەم
کزەکـزەتە خـۆی نیـا بە یـاڵەو	خـۆی نیـا بە کـزەی بـاکەی شـەماڵەو
بـا سـەر بـنمە بـان نەرمـی ڕانەکەی	بـا گیـانم دەرچـێ بەر لە گیـانە

(اسماعیلی، ١٣٩٢)

٢-٧-٢گۆرانی گیا هەڵوڕین(بە داس):

جاری وا بوو گیای وەک لۆ و کەما بە دەس هەڵدەکەنیا و جاری وابوو بە داس هەڵیان دەبڕی، هەندێ جار قنلاشک لە هەرد کۆ دەکرانەوە و ئەم کارە بە کڕوکاش بە ناو بانگ بوو، کڕوکاش کاری خەڵکی هەژار و بێ جاڕ و مێرگ بوون و بە خۆڕایی لە شوێنێکی گشتی ئەم کارەیان دەکرد.

کـۆنە هەواران ئـاوەکەی جـاری	دڵەکەم بـۆ دڵەکەت بـۆ یادگـاری
ئەی لەیلـی لەیلـی، لەیلـم بـێ ڕێـوە	ماڵمـان بـاری کـرد لای مـاڵی ئێـوە
قەلای مەریـوان پـاڵم دا پێـوە	قەلاکەم ڕمیـا پـاڵ بەم بە کوێـوە؟
ئەچـمە ئەو کێـوە بـۆ هەروێـنەی لـوو	تەعـام هـیچ نـاکەم بـۆ چاییەکەی تـۆ

٥- گۆرانی ئاژەڵداری و شیرەمەنی کە ئەمەش بە هۆی بەر بڵاوی بۆ هەشت بەش ڕێکخرا:

١-٣ گۆرانی شوانی:

شوان لە دێ دوو سێ جۆری بوو. جارێ بۆ مەڕ و گاوگوێر و جاری وابوو لە بۆ بەرخەل دەگیرا. شوان جگە لە گۆجان وچارۆکە نان، دواشوان و نۆرەییشی لە گەڵ بوو، شوانیی دوو جۆری وەرزی بەهارە و زستانەی بوو و جاری وابوو ئەم دووە پێکەوە دەکرا. شوان زیاتر پیاو و کوڕە جاهێڵ بوو و وەکوو شەرت و بەین جگە لە پووڵ، نان و خوری و هەندێ جار شەغرەیێک گیایی لە گەورە ماڵان دەسەند. شوان جاری وابوو بۆ هەموو دێی دەگیرا و جاری وابوو شوانی ماڵێکی تایبەتی یانی شوانی ماڵە دەوڵەمەندێ بوو، شەرتی شوان لە گەڵ

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ئەم ماڵانە هەندێ ساڵ حەوت ساڵ بوو، لە بەر ئەوەی ساحێو ماڵ پارەی نەبوو، یان شەڕ و گێچەڵی دەکرد و بە شوانی دەوت کچ یا خوشکی خۆمت دەدەمێ و نەی دەدا.

ئـــاوەکەی «زەڵــم» ئەڕژێــتە «ســیروان» نەحـلەت لەو بـاوکە کـچ نـادا بە شـوان
چـــاو و ڕوومەت جـــوان! بــرۆ قەیتـــانی! مـن ئەچـم بۆ جـووت، تۆ بچۆ بـۆ کـانی
ئەمبەرم شـــــــاخە، ئەوبەرم شـــــــاخە کراست بـۆ ئەکەم لە گـوڵی ئەو بـاخە
شــوانە چکــۆڵەکەی چــاو نە چەرخەوە چــۆن تــاقەت ئەگــری وە لای بەرخەوە؟
چەن جەفـــام کێشـــا، چەن خاکەســـاری؟ بـــــوومە شــــــوانەکەی حەقنادیــــــاری
چەن ســـــاڵ شـــــوان بـــــووم بە هەردانەوە تــــــۆخی پــــــێم ڕۆیــــــی بە بەردانەوە
شـــــوان بە هەیهەی، مەڕ بـــــێ شـــــارەزا ســـەر ڕیگەیـــان گـــرت جـــووتێ ئـــامۆزا
جــــــوان دانیشــــــتن وە لای پیـــــرەوە ئێــــــــژی کـــــــــۆترە وە زنجیـــــــرەوە
شــوانە، هــۆ شــوانە، شــوانێی ڕەنــجەڕۆ بســـتێ منـــداڵ بـــووم قەولـــم دا بە تـــۆ
شـــــوان بە هەیهەی، مەڕ بە کـــــۆڕەوە لەنـــــجە هـــــا وە لای پەلکەشـــــۆڕەوە

٢-٣-٢ گۆرانی هەوار

ئەم گـۆرانییە لەو شـوێنانە دەخوێنـدری کە لە بەهـارو و هاوینـدا مەر و بـزن دەبەنە هەوار، ئەم بـۆ خـۆی لە چـوار چێـوەی کـار و بـاری مەڕداری دروسـت دەبـێ، لە بەر ئەوەی لەم کۆچەڵ کـۆچەدا هەمـوو خەڵـک بـار ناکەن و شـوێنی دیـاریکراوێن هەیە. بۆیە خەڵـک لە یەک دادەبـڕێن، چـون هەم هەوارەکـان وەک دێ لە پەنـای یەک نـین و هەمتـریش بـڕێک لە خەڵـک لە دێ دەمێـننەوە و هەنـدێ بۆ هەوار دەچـن، ئەم هەوارچـوون و هـاتنە خـوارە، داسـتان و گۆرانی خۆی لێدەکەوێتەوە.

ئـــــای هەوار هەوار، دۆس هەوارنشـــــــین لایـــێ کەرەوە بە دڵـــی حەزیـــــن
کـــۆچکەردەی یـــاران خەیلـــێ ســـتەما نـــە ئێشـــی دانەن، نـــە گلـــی چەمـــا
دەوار هـــــۆرش دان پـــــا نیـــــو خـــــاڵی هەر مـــــن مەنەنـــــا هەواری هـــــاڵی
وەش نیـــــا هەوار بـــــیەن تـــــۆز و گەرد بـــــۆری ســـــەردەرە خەزان بـــــیەن زەرد

(م، روار، ١٣٩٥)

٣-٣-٢ گۆرانی شیردۆشین:

ئەم گۆرانییە کچان و زیاتر لە کاتی دۆشینی مانگا و مەڕدا دەیانوت، باسی ئەم گۆرانییە لە پەسنی حەیوانەوە دەستی پێ ئەکرد و جاری وابوو بە گلەیی لە ماڵ وپیاو و

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ڕۆژگار تەواو دەبوو. ژنان پێیان وا بوو هەندێ ئاژەڵ شیر ئەدزن و بە قەوڵێ شیردانادەن و پێویستە بە گۆرانیی شیریان پێ دابەیت، ئەم گۆرانیە بۆ مەر و زیاتر بۆ مانگا دەوترا.

مانگاکەم لە کوێستانی — خواردوویە ئاوی کانی
شیر و دۆی بۆ کابانی — مانگام مانگای نەخشینە
پشت ڕەش و ناوچاو شینە — قوربانی بێ «هەمین»ە
مانگام مانگای هەژاران — شیر دەفرۆشن لە شاران
بەدوور بێ لە ئەغیاران — نەنێ، نەنێ، مانگا کاڵەکەمی
بنەی ماڵ و حاڵەکەمی — ڕۆنی زەنگ بۆ کوڕەکەمی
شیری سەر ئاورگەکەمی — بۆیە پێم‌خۆشە کەژی بەهاران
مانگا زەرد دەگری سەرچڵی داران — مانگا شێتەکەم کەوتە ئێواران
بە خێر بێتەوە ئەوڕۆ لە گاڕان

(پایانیانی، ١٣٨١)

٣-٤- گۆرانی بێری:

ئەو کچانە کە دەچوونە مەڕ دۆشین بە بێری ناو بانگیان دەرکرد بوو، ئەم بێریانە دڵخوازی شوان و کوڕ و کاڵان بوون و زۆریان پیا هەڵکوتوون. یەک لەو شتانەی کە لێرەدا باسکردنی بێ خێر نییە ئەوەیە کە کاتێک شێری بێریەک کەم بوو دەیبەخشیەوە و ئەم کارە بە نۆبە دەکرا، بەو شیر بەخشینە خێری دەوترا، وەک لە گۆرانیدا بیستووتانە "ئەمڕۆ نۆبە خێریە..."

لەبەر بێری نێو «زەرزا»یە — سینگیان کارگی نێو کەمایە
خەمی خۆم نێ خەمی تۆمە — خەمبارم ڕەنجەڕۆمە
لە دووریت «سیبەڕۆ»مە — کچە جوانێ مەیەڕۆ
لەبەر بێری ڕانەمەڕێ — شل‌شل دەڕۆن بۆ لاپەڕێ
خەمی خۆم نێ خەمی تۆمە — خەمبارم ڕەنجەڕۆمە
ئەڵێ هەتیو خەم مەخۆ — خەوم دیوە و هی تۆمە

(محمدحسن، ١٩٨٣: ١٢٢)

شەنگەبێری لە ناو مەڕێ — هەڵدەکا باسک بادار و سپی و تەڕێ
دادەنیشێ لەبەر بێری — یەکیەک مەڕی خۆی دەژمێری
غەریب ماوم لەناوتانا — بۆی مێخەک دێ بە کامتانا؟

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

گـــوارەی ئـــاڵتوون بە گـــوێی شـــۆڕە   تـــۆ خـــوا کچـــێ خـــۆت مەگـــۆڕە
فەســـــڵێ دەمــــــبەن و دەمنێـــــژن   قەبــــــرم بە گـــــــوڵان داڕێــــــژن

-٥-٣ گۆرانی ماس فرۆش:

هەندێ شارو دێ لە کوردستان بوون کە مەیدانی ماست و دۆیان بوو، بۆ وێنە لە شاری سەقز مەیدانی بەو ناوە ئیستاش هەر هەیە. ژنانی دێهاتی دەورو بەر، بەیانی زوو ماستیان دێنا بۆ شار و دەیان فرۆشت، ئەمە بۆ خۆی کارێک بوو، ئەمانە لە بەر ئەوەی ئازا بوون و بەرچاوی، جوان چاک و دڵ پاکیان تێدا هەڵئەکەوت کە خەلکی گۆرانیان بۆ دەوتن.

ئەو دەمەت بێنــــە، بینـــێ نـــاو دەمـــم
دەبـــا ســـاکن بـــێ ئەو دڵەی پـــڕ غەمـــم

٭٭٭

ئەو چاوە بازە (ڕاستت) بۆ ئەوەندە جوانە؟
خـــــۆزگەم بەو کەســــەی دراوســــێتانە
لە بـــۆنی عەتـــرت مەســـت و حەیـــرانە

٭٭٭

ماستفرۆشـــەکەی ڕێگـــای عەلـــیئابـــاد
ئەوەنـــدە شـــیرینە بە وێـــنەی نەبـــات
ئەو دڵەم شـــــێتە لە دووری بـــــاڵات

٭٭٭

ماستفرۆشـــــەکەی ڕێگـــــای میـــــراوا
ئەمنـــی شـــێت کـــردووە بەو جـــووتە چـــاوە
تۆ مەرگی کاکەت جارێ بەر کە بەم لاوە
لە تـــــاوی بـــــاڵات هۆشـــــم نەمـــــاوە

٭٭٭

ســــــەرەڕێ دەگـــــــرم بەو دەلـــــــیلەوە
ئەحــــــواڵ دەپرســـــم بەو زەلـــــیلەوە
ئەگەر تـــــۆراوی ئاشـــــت دەبیـــــنەوە

٭٭٭

ماستفرۆشــــەکەی خیابـــــانی کـــــۆنە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

خــۆی دەلەنگێنـــێ هەروەکـــوو ســـۆنە
مـــن بـــۆی نەخۆشـــم قەت نـــاڵێ چـــۆنە
هەروەک ڕێحانە دایمە بە بۆنە (خۆشبۆنە)

***

ماستفرۆشـــەکەی ڕێگـــاکەی کۆســـتە
ئەمنـــی شـــێت کـــردووە بەو چـــاوە مەســـتە
مەمـــکەکەی خـڕ کـــرد هەر پـڕ بە دەســـتە

***

ماستفرۆشـــەکەی ڕێگـــای حەســـارە
ئەو بەژنە جـــوانەی دەڵێـــی خەڵـفە چنـــارە
ئەو جـــووتە مەمـــکەی دەڵێـــی هەنـــارە
خۆشـــە مـــاچی کەم فێنکـــی ئێـــوارە

***

ماستفرۆشـــەکەی ڕێگـــای کـــولتەپە
ئەو جـــووتە مەمـــکەی وەکـــوو زەردە بە
بمـدەرێ مـاچی مەردی ئـەڵڵا بە (خـودا بە)

***

ماستفرۆشـــەکەی شـــارەکەی بۆکـــان
بەژن و بـــاڵا ڕێـــک جـــووتێ چـــاوی جـــوان
بـــۆچی دەمکـــوژی کـــافرەی بێئیمـــان؟
چەنـــدەم پـــێ خۆشـــە لـــێم بـــێ بە میـــوان

(کاک عابید فیرۆزی لە شاری سەقز(١٣٩٥) بۆی هێنام)

- ٦-٣ گۆرانی مەشکە ژەندن:

ئەم گـۆرانییە لە نـاو گـۆرانییەکـانی کـاردا زۆر بە نـاو بـانگە، لە بەر ئەوەی ئەم گـۆرانییە کە راسـتی دا گـۆرانییەکی ژنـانەیە و ژنـان بە یەک کەسـی و دوو کەسـی و لە مـاڵی خۆیـان دەیبێـژن، ئەم گـۆرانی دوای ئەوان کەوتـووتە دەمـی پیـاوان و ئەوانـیش وتـوو یانەتەوە.جـاری وایە کەسـێک وەک هۆنەرمەنـد "عەبە دەرزێ" زۆر ئاسـایی ئەمەی وتـووە و کەچی هۆنەرمەندی بلیمەت "رەسووڵ نادری" وەک ئەوەی رازێکی ژنانە باس بکات، دەڵێتەوە.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینین کوردی

مێـــری مەشـــکێ دەژێنـــێ
هەی مـــاڵە بـــابم مەشـــکێ
مەشـــــکێم لە دار هەنـــارە
ئەوەڵ مــــانگی بەهـــارە
مەشـــــکێم زێـــڕی نـــاودارە
ڕۆنـــی مەشـــکێم بەهـــارە
مەشکەم مەشکەی مانگایە
دەیژێنـــــــێ لە بـــــــێڵایە
شــــــل بـــــۆوە زارەوانـــــێ
بە جـوانی خـۆت سـوێند دەدەم
مەبەســـــتی مــــن بـــزانە

کــوا ئەســتێ ئــاوێ بێنـێ؟
هەتیـــــوە دەســـــت مەبزێـــوە
مێـــــری دەســـــرۆکەی لارە
ئەی مەشکێ، مەشکێ، مەشکێ
هەڵــــم ئەواســـی خـــوارە
مەشـــکێم گەلێـــک نێـــودارە
مەشـــــــکێ زۆری تێـــــــدایە
وا کەوتـــــــوومە بەیــــــانێ
مەشـــکێم بـێ و داری گـوێزە
مەشـــکێم بـــۆ بڵـــێ بە ســـۆزە
ئەی هەتیــــــــــــــوە زۆرزانە

ئەی مەشـــکێ، مەشـــکێ،
بـــازنەی لە دەســـتم دەشـــکێ
دایـــدا ڕێـــژنەی بـــارانێ
هەی مـــاڵە بـــابم مەشـــکێ
شۆڕەســـوارم لـــێ دیـــار بـــێ
زاوە مەکـــم لـــێ دیـــارە
مێـر قۆچاخەی دە قۆڵ کـرد
مەشـــــکێم نـــایەتە ژانـــێ
ئەو گەنـــجە زۆر بـــــزۆزە
مەشـــکێم مەشـــکێی مەڕانە
دە بـــــــرۆوە وا بەیـــــــانە

(نقل از نوار رسول نادری،۱۳۸۷)

مەشکە مەشکە مەشکە سوورەکە هانەهانتە
مەشـــــکە ســـــوورەکە! خـــۆت نەکە یـــاخی
مەشـــــکە ســـــوورەکە! خـــۆت نەکە نەخـــوەش
مەشـــکە مەشـــکە مەشـــکە ســـوورەکە خـــۆت
مەشـــکە گەرمەژەن[15] کەفـــــتمە نـــــیمەڕۆ

ســــــــەد ســــــــوار بە قوربــــــــانتە
ئـــاوت بـــۆ تێـــرم لە ســـای گوڵبـــاخی
ئـــاوت بـــۆ تێـــرم لە ســـای کـــوچکە ڕەش
دۆکەت بـۆ شـووەکەم، کەرەکەت بـۆ وەزیـر
ســــەمپاش قـــاو ئەکـــا ســـاحێوماڵ نەڕۆ

(اسماعیلی، ۱۳۹۳)

٣-٧- گۆرانی دۆینە:

ئەم گۆرانییە زۆر باو نییە، یانیی کەم بیستراوە، دۆینە غەزایێکی گرینگی ژیانی کوردەواری بووە، لە بەر ئەوەی کەرەسەکانی لە گەنمەوە تا گوڵ و گیای عەتری لە ناوچە کۆکراونەتەوە. دۆینە غەزایێکی فەرهەنگیە لە بەر ئەوەی دروست دەکرێ، دروستکرانی لە بەر ئەوەیە کە وشک دەکرێتەوە و کاتی پاییز و زستاندا دیسان دەی خۆسێینو دەی خۆن، دوینە جگە لە تایبەتمەندی خۆراکی، باشیەتی دەرمانی هەیە، من ئەم گۆرانییەم لە کتێبی موسەنن وەر گرتووە.

(ها) دۆینە، دۆینە، دۆینە
ســەگەیل ڕشــیانە بـــانی
بـــازە هەڵســـا بـــۆرە گـــرد

گـــاکۆل وە بـــارە، دۆیـــنە
هەرچـــی چخەچـــخ کـــردن
وە نـــاو دۆینە پـــۆخڵە کـــرد

دۆیـــنە لە بـــان باخـــانی
سەگەیل وە قەوڵ نەکردن

(موسەنن، ٢٠٠٥:٤٢)

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

٣-٨- گۆرانی ئازاڵە(کچانە):

لەو ناوچـانەی کە دار و درەخـت نیـیە یـان کەمە، بەهـرەی زیـاتر لە حەیـوان وەدەگیـرێ، لێرەدا بە روونـی مەبەسـتی مـن لە لاس و پشـکەڵی ئـاژەڵە کە بـۆ سـووتەمەنی کەڵکی لێ وەردەگیرێ، ئەم کەڵك وەرگرتنە جاری وایە دەسکردە وەک رەوتی پاکوت و پێژانـی تەپاڵەو کردنـی بە قەلاگە و سـووتانی لە کـاتی پێویسـتدا و جـاری وایە سروشـتیە، یانی پشکەڵ، تەرسەقول و لاس بە شێوەی سروشتی و دوای وشک بوونەوەی بۆ دەس ئـاگر و سووتەمەنی کەڵکی لێوەردەگیرێ.ئەم گۆرانییە کچان لە کاتی ئازاڵە چنینەوە وتوویانە.

کچگەل جەم بوونۆ بە دڵ و بە هەوەس
چوون بـۆ تەپـاڵە وە چەپەی گـوڵ دەس
دەسـی دانەوان بـۆ ئـاخر تەپـاڵە
ئەوەڵ زیرانـدی، دووهەم زیرانـدی
هـاواری کەسـی کـرد لە هامڕاکانی
هامڕا جەم بوونۆ وەک حۆری بەهەشت
شەوقیان ئەخستۆ لە ماڵ و لە دەشت
یەکێکیان تیا بوو کۆرپەی نەوەخاڵ
نـامەردی نەکـرد هەواڵـی بـرد بـۆ مـاڵ
هاتە ئەو یـاڵە هـاواری کـرد کـاکە
لەوێ نەوێسـی ئەتـۆ هەڕا کە
وتـی ئەم قـاوە و ئەم بـانگە چیـیە؟
هەرچی گوێ شل کەم خێشي من نییە
وتـی ئەتـۆ هەڕا کە، مەوێسـە لەوێ
جـا تیـتە بەرۆ لێـت حـاڵی ئەوێ
جفتـێ کەوش ڕەش کارخـانەی زەهـاو
هەر وێـنەی باڵـدار نیشـتە ملـی ئـاو
هـاتی پـایینی ڕمیـاوە بـێ خەم
ڕەنگی زەرد بووگە وەک چینی بە قەم
ڕووە سـەرینی هـیچ دەنگـی نیـیە
وتـی هەی کچـێ ئـازارت چیـیە

یەکێکیان تیابوو کۆرپەی نەوەخاڵ
تەرمی لێ بوەسین بیوەینۆ بۆ ماڵ
بەستیانەو بۆی هەرزڵ و تەرواڵ
کەڵەشاخی گرت لە شلکەی باڵی
نمنم ئارەق کەفت لە توێڵ و خاڵی
دایکی دەسی برد ئارەقی سڕی
کچ بە نەرمێکۆ چاوی هەڵوڕی

(اسماعیلی، ١٣٩٣)

٥- گۆرانی پێش پیشەسازی(مۆدێرن):

لەو وڵاتانەی کە رەوتی کۆمەڵایەتی زیاتر پێش چووە، گۆرانی دەورانی مۆدێرن هەیە و دیارە گۆرانی دوامۆدێرنێش بە دوایدا دێت، لە بەر ئەوەی کوردستان لە دونیای سێهەمە و لە دونیای سێهەمەدا، بۆ خۆی لە بەشی لە حاڵی بە ناو گەشەدایە، پیشەسازی نۆژەن لەم ناوچانە شکڵیان نەگرتووە و لە بەر ئەمەش گۆرانی کاری ئەم بوارە پێش نەکەوتووە، رەنگە لە کەرکووک یان شوێنی تر شتیوا لای کرێکارانی نەوت ببێ.
ئێمە گەر سەیری ئەم گۆرانییەی یەک لە بلیمەتەکانی ئاوازی کوردی، مامۆستا حەسەن زیرەک بکەین، پێمان دەڵێت ئەو زەمانە ئەو ماشینگەلە کە هاتوونەتە کوردستان "لەندرۆڤیر" و "شۆڤیرلێت" بوونە کە لە خۆیدا ئەوە دەردەخات لەو کاتەدا ئێران لە گەڵ دوو وڵاتی ئەمریکا و ئینگلیس نێوانی خۆش بووە.

یاڵڵا شۆفیر زوو بگە یارم
زوو بگە یاری وەفادارم
لە دووری وی بێ قەرارم
بیللا لە گیانم بێزارم
بۆی رەنگزەرد و لێوبەبارم
تێ بکۆشە زوو رێک بخە کارم
شۆفیر ماشینت «لاندرۆڤێر»
توند لێبخورە، مەترسە، بوێرە
دەی بگەرە یارم خێرا
بیللا بێ وی زەینم کوێرە
شۆفیر ماشینت «ئۆدرپۆست»ە
پووڵم داوە، لێخورە مەوەستە
بگەرە ئەو چاوەمەستە
چاو باز و ئەبرۆ پەیوەستە
بمکوژێ حەقی بە دەستە
یاڵڵا شۆفیر زوو بگە یارم
شۆفیر ماشینت «شۆڤەرلێت»ە
گازی بدە دەفرێ... دەڵێی شێتە
یار وێنەی ماینی کوێتە
توند توند برۆ کارم پێتە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

قەتقەت مەڵێ ئاشق شێتە — شۆفیر ماشینت تەختی کارە
توند لێ بخورە لای ئێوارە — دڵ بۆ ئەو زۆر بێقەرارە
جووت مەمکی وێنەی هەنارە — (نقل از کاست حسن زیرک، بی‌تا)

٥- گۆرانی پرژ و بڵاو:

لێرەدا ئێمە هەندێ گۆرانی مان دەست کەوت کە لە چوارچیوەی ئەو دەستەگەلە جێگەیان نەدەبووەوە کە دیاریمان کردبوون، وەک گۆرانی کاروان، گۆرانی سەربازی یان ئیجباری، گۆرانی سەفەرکردن...یەک لەوانی قاڵیکردن.

٥- ١-گۆرانیی قاڵیکردن:

کوردستان بە هۆی ئەزموونی مەڕ و ماڵات داری، دەستێکی رەنگینی لە چنینی بەرگن و خۆری و مەرەز بە گۆرەوی و دۆلاخ و پلاس و هۆڕ و شۆلەکە تا جاجم و مەوج و قاڵی بووە، ئەم دەس رەنگینیە ناوبانگی جیهانی هەیە (لەوانە قاڵی بیجار و هەوشار و گلیم و جاجمی سنە). قاڵیکردن کارێکی سەخت و دژوارە و درێژخایەنە، ئەم کارە زیاتر کچان و ژنان و جاری وایە کوڕان و پیاوانیش دەیکەن، قاڵی زیاتر لە ماڵەوە دەکرێ، زۆر جار شوێنی قاڵیکردن تەنگ و تروسک و تاریک و نماویە، هەندێ جار کچ لە بەر هۆنەر قاڵێکردن خوازبینی تایبەتی بووە و جاری وابووە لە بەر هۆکاری ئابووری (قاڵیکردن) بە شوو نەدەراوە، جاری وا بووە تا تەواو کردنی قاڵی ئیجازەی گواستنەوەیان پێ نەداوە، بۆیە قاڵی دەیتوانی بۆ کچان ببێتە گێچەڵ و لە ژیانیانەوە بپێچرێت، هەر بۆیە کچان بە دەم قاڵیکردنەوە، گۆرانیان وتووە و خەم و ئارەزووی خۆیان دەردەبڕیوە.

چاوێکم دێشێ یەکێکم تانە — عاشق یەکێکم ماڵ لە کوێستانە
کراسەکەت دڕیا بۆ کراسێ ناکەی؟ — لە شووە گولەکەت بۆ حاشا ناکەی؟
خوای بانی سەر کارێ پێم کەردەن — بێزارم لە گیان ڕازیم وە مەردەن
ماڵەکەی باوکت لەوپەڕی دێوە — خوەم کورە کاروانچی پاڵم دا پێوە
من ماڵم بۆ چەس؟ ماڵ ئەڕای چەمە؟ — عالەم ئینتیزار گوڵەکەی خوەمە
قاڵی و قاڵیچە دوو گوڵ لە بانی — نازدار دانیشێ و چاوجوان لە شانی
هێزی پێم نیە بچمە سەر یاڵێ — بزانم نازدار ها لە چ ماڵێ
هەر سەرسەراوێ، دەنگ تۆی لێ نەیێ — یاخوا کوێرەو بێ ئاوی لێ نەیێ
دەسرەکەی دەستت بۆ گوڵی لێتێ — بینێرە بۆ لام سەبووریم پێتێ

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

٥-٢- گۆرانی کانی:

دێ و ئاوەدانی لە دەوری کانی و ئاو دادەمەزران، دێهاتەکانی کوردستان زۆربەیان یەک تا چەن کانیان بوو، رەنگە هەندێکیان لە کەناری چەم و کاریز هەلکەوتبن، پێش هاتنی لوولەکێشی کچان لە کانی ئاویان دەهێنا، نەک ئەوە لە کانی جلیان دەشۆرد، جاری وابوو بۆ چا لێنان بۆ کانی تایبەتی و دوورتر دەرۆیشتن، ئەم کارە ئەوانی پێکەوە گرێدەدا، پەیوەندی کۆمەلایەتیان پێکەوە دادەمەزراند، باسی دێ و دلخواز و داوکار و رەقیب و ناحەزیان دێنایە گۆرێ، پێکەو شۆخی و گلەییان دەکرد و جاری وابوو گۆرانیان دەوت.

خۆزگم بەو کوچکە کورسی لای — دایم نازداران دانیشن لە بانی
خوا دایکت بگرێ بۆ شەرم و حەیات — من کەی دەستم برد بۆ پامۆرەی پات؟
پامۆرەی پاکەت زەنگیانەی رەشە — ژن دار و بێژن بۆ تۆ بێ هۆشە
قیبلەی حاجیان ها لە شومالەو — قیبلەی من هەر تۆی لا کەرە لامەو
کەم بێ و کەم بچۆ لەم دەور و پشتا — با خواکەی عالەم نەدەم بە گژتا
کەم بێ و کەم بچۆ ئەزانم جوانی — خوا کێف ئەوینێ بەفر ئەنێ بانی
خۆزگای من بوایەم لەجیای کلاوەکەت — بقوپیام لە بان زولفە خاوەکەت
قەزات لە گیانم قاش ئەبرۆ پەیوەس — دلەکەم دەربێنە با نەکا هەوەس
زرەی تەلەفوون ناو شارەبانی — بۆم دەرهاتووە نۆ سال زیندانی

ئاکام:

ئەم لێکۆلینەوە دەری دەخات کە زۆربەی پیشەکان، گۆرانی کاری خۆیان هەیە، ئەم گۆرانیگەلە جاری وایە لە لایەن ژنان و جاری وایە لە لایەن پیاوانەوە دەوترێ، نەک هەر ئەمە بەلکوو گۆرانیمان پەیدا کرد کە لە لایەن کچانەوە دەبێژرێ، هەندێ لەم گۆرانیانە بە تاک و هەندێکیان بە کۆ دەوترێن، هەندێک لە هەوای ئازاد و هەندێک لە ناو مالی دیوەرژنگدار و بریک لە بن کەپر و ساباتی زوزانان. شتێکی دیکە کە لەم گۆرانیانە دەردەکەوێت ئەوەیە کە هەندێ بەیتی ئەم گۆرانیانە لە شیعری شاعیران وەرگیراون، بەلام هەندێ بەیت هەیە کە لە چەندین گۆرانی کار چەن پات بوونەتەوە، نەک هەر ئەمە بەلکوو بەیتی وا هەیە کە گۆرانی ئاشقانەوە بگرە تا وێردی مەولوویی خوێندن و لاواندنەوە بەر گوێ دەکەون. ئەم گۆرانیانە وەزن و ئاهەنگی خۆیان هەیە و لە باری ناوەرۆکەوە گەلێ ناو کێوو و دەرە و لاپال و ناوی ناوداران و ئاداب و رەسمی کۆنیان پاراستووە.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ئێمە دەزانین ئەم گۆرانایانە بەرینتر لەمەیە کە ئیستا باسمانکردووە، وەک زۆر کەسی پێش من وتوویانە لە پێشدا پاراستن و زەبتکردنی ئەم بەرهەمە فۆلکلۆریانە ئەرکی لە پێشینەن، دواتر خوێندنەوەی ئەم دەقە نایابانە کە دەزانم وەک مامۆستا ئەحمەد بەحری دەڵێت "گەنجی سەر بە مۆرن".

ئەم گۆرانیانە باسی چینایەتی بە هێزیان تێدایە، ئەو باسانە کە لە نێوان خان و رەعیەت دەردەکەوتوون، هەر وەها ئەو بابەتانە کە لە نێوان ژن و پیاو روو دەدەن و جاری وایە عاشقانەن و هەندێ جار رەنگ و بۆی زۆڵم و چەوسانەوە بە خۆوە دەگرن. ئەم گۆرانیانە ناوی گەلێ حەیوان و دەشت و بەرزایی و تایفە و عەشیرەتیان لە خۆ گرتووە و پاراستوویانە .زمان دەوری سەرەکی لەم گۆرانیانە هەیە، ئەم گۆرانیانە هێشتا هەندێ شتی تیایە بۆ ئێمە دیار نین و پێویستیان بە لێکۆڵینەوە وردبینی و زانستی قوڵتر هەیە،

سەرچاوەکان:

ئەلف. کوردی

- ئەحمەدی موحەمەد(١٤٠٠) راسی ناوچەی لەیلاخ، سنە، کوردستان ناسی.
- ئوسکارمان ش(٢٠٠٦) تحفه مظفریه، ترجمه هیمن، هەولێر، موکریانی.
- ئیبراهیم عەزیز عومەر(١٩٨٨) هەندێ داب ونەریتی باوی کوردەواری، بەغدا.
- بەحری ئەحمەد(١٣٩٩) گەنجی سەر بە مۆر، چوار بەرگ، تاران، مادیار.
- پایانیانی سەلاح(١٣٨١) کانی مورادان،
- بۆرەکەیي، فاڕووق (١٣٦٩) ئامان لەرزانە، (ترانەهاي کردي)، بانە، انتشارات ناجي.
- حەفید، فاڕووق (٢٠٠٢)، هەڵبژاردەیەك لە گۆرانیی کوردي، سلێماني، سەردەم.
- حوسێن پەناهی، فەریدوون (١٣٩٤) پیشە کۆنەکانی شاری سنە، سنندج، انتشارات دانشگاه کردستان.
- شارباژێڕي، عوسمان (١٩٨٥)، گەنجینەی گۆرانیی کوردي (گنجینه ترانەهاي کردي)، بغداد، الزمان.
- شارباژێڕي، عوسمان (بی‌تا)، هەگبەیەك لە گۆرانیی ڕەسەني کوردي، بی جا.
- شێخەڵلا دەشتەکي، عومەر (١٩٩٨)، داستان و گۆراني لە فولکلۆري کوردیدا، هەولێر، وەزارەتي ڕۆشنبیري.
- جلیل، اوردیخان (١٩٧٨)، سترانا زارگوتنا کوردیا، مترجمین شکور مصطفي و انور قادر، بغداد، مجمع علمي.
- جندي، حاجي (١٩٦٣)، فولکلورا کرمانجا (فولکلور کردي)، رواندز.
- لوتفی نیا حەیدەر، نادرپوور لوقمان(١٣٩٤) ئاوێنەی بێگەرد، چەن بەیتی فۆلکلۆری ناوچەی سەقز، بێ شوێن،
- مەزهەر موفیدە، حیجازی فاتمە، لوتفی نیا حەیدەر، نادرپوور لوقمان(١٣٩٣)دەسێ گوڵ و دەسێ نێرگز، چیرۆکی فۆلکلۆری ناوچەی سەقز، سەقز.
- مستەفا رەسوڵ(١٩٧٠) ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی، بەغدا، دارجاحز.

- محمـد حسـن، احمـد (١٩٨٣) بـازي بێريـان، زنـدگي و ترانـههاي محمـد مـاملي، جلـد اول، بغـداد، الحوادث.
- موسهنن ج (٢٠٠٥). هەڵبژاردەیەك لە گۆرانیی فۆلكلۆری ناوچەي ئەردەڵان، سلێماني، ئەنیستیتۆي كەلەپووري كورد.
- نەواری گۆرانیی حەسەن زیرەك، مەزهەر خالقی و رەسووڵ نادری.

ب- فارسی

- آريـانپور، اميرحسـين(١٣٥٤) تحقيـق اجمـالي دربـاره جامعهشناسـی هنـر، تهـران، انجمـن كتـاب دانشجويان.
- اسكارمان، تحفه مظفريه(٢٠٠٦) ترجمه محمدامين شيخ‌الاسلامي(هيمن).
- اسماعيلی مرضيه(١٣٩١) ترانه های كار منطقه كامياران.
- اويسيان عبدالعلی(١٣٩٩) كرد و كردستان در دوران پيش از تاريخ، سليمانيه، سردم.
- صفی‌زاده، فاروق(١٣٧٥)پژوهشي درباره ترانه‌های كردي، تهران، ندا.
- سعيدی شاحسين(١٣٨٩) آوازهای سرزمين پدری ام، قم، اميران.
- سليمی هاشم، كهريزی ثريا(١٣٨٧) تهران، آنا.
- شمش اسماعيل(١٣٩٣) فولكلور و تاريخ كرد، قم، مجمع ذخائر اسلامی.
- شمس، صادق(١٣٧٨) نگاهي به فرهنگ مردم كرمانشان، تهران، انتشارات فكر نو.
- حريری نجلا(١٣٩١) روش تحقيق كيفی، تهران، انتشارات دانشگاه آزاد.
- جعفری محمد(١٣٩٩) در آمدی بر فولكلور ايران، چاپ چهارم، تهران، ديبا.
- فاضلي، نعمت‌الله(١٣٨٧) جزوه جامعه‌شناسی هنر و ادبيات، دانشكده علوم اجتماعي دانشگاه علامه طباطبايی، تهران.
- كاظمی، بهمن (١٣٨٩) موسيقی قوم كرد، تهران، نشر شادرنگ.
- محمدپور احمد(١٣٩٥) روش در روش، تهران، انتشارات جامعه شناسان.
- محمدزاده حسين(١٣٩٦) نوع و محتوی ترانه های كار، دو فصلنامه دانش های بومی ايران، سال چهارم، شماره ٧، بهار و تابستان.
- محمدزاده حسين(١٣٩٧) تحليل مايگان مسايل اجتماعی در ترانه های كار زنان، زن در فرهنگ و هنر، دوره ١٠وشماره ٢، تابستان.
- نيكيتن واسيلی(١٣٧٨) كرد و كردستان؛بررسی از ديدگاه سياسی، جامعه شناسی و تاريخی، ترجمه محمد قاضی، تهران، درايت.
- هدايت، صادق (١٣٣٤) فولكلور يا فرهنگ توده، تهران، اميركبير.

ج- لاتین:

-.the basics folklore, Rotledge, london (2017)Bronner, simon-
.Patterns of Culture, Reprinted, Boston (1961)Benedict, Ruth-
.University press work songs, Duke (2006) Gioia, E-
Qualities Research in sociology, sage, Landon(2003) Marvasti A-
Theory and History of Folklore, translated by Ariadn 1984 ،Propp. V- -
.Y Martin and Richard
Theory of Culture Change Illinois, University o (1955)Steward, Julian H- -

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

.inois PressIll
the voice at the past, Oral, history (2000) Thompson, Paul -
the sung home, narrative, morality and the (2016) wendelmoet, Hamelink-
Brill, Leiden&Boston ،Kurdish nation

پەراویز:

١. وت ویژ لە گەڵ د.بیهروز چەمەن ئارا
٢. وت ویژ لە گەڵ شاعیر کامبیز کەریمی

3- Work song
4- Dorson
5-Sexual symbolism
6-Schiller
7-Spencer
8- Marshall
9- Baldwin
10- Langfeld
11- Alexander
12-freud
13- Dougal cm
14- Hirn

١٥. گەرمە ژەن بەو ژەندنە دەوترێ کە ژن یا کابان لە باتی ئاوی سارد،بە ئاوی گەرم مەشکەکە دەژەنێ.

آواهای کار و تنوع آن در مناطق کردستان ایران

چکیده:

ترانه‌های کار موضوعی است که در چارچوب دانش فولکلور جای می‌گیرد. هدف این تحقیق جمع‌آوری و تقسیم ترانه‌های کار در مناطق کردنشین کردستان ایران است. نظریه های دانش فولکلور در چهار گروه نظریه تاریخی تطبیقی، ملی گرایی، روانکاوی و مردم شناسی قرار می‌گیرند. روش جمع آوری اطلاعات در این تحقیق از طریق اسناد، نوار کاست و مصاحبه میدانی بوده است. اطلاعات میدانی از شهرها ومناطق سنندج، سقز، سرشیو، اورامان، موچش و کامیاران گردآوری شده است. بعد از جمع آوری متن، ترانه های کار در چند گروه اصلی و فرعی تقسیم شده است مثل: ترانه‌های شکار، ترانه‌های کشاورزی(هفت نوع) ترانه‌های دامداری(هشت نوع)... نوع و محتوی این ترانه‌ها نشان می-دهند که بخشی از تاریخ اجتماعی، اداب و رسوم، ارتباطات اجتماعی مثل جنسی و طبقاتی .. در درون آن ها بازتاب یافته است. اگرچه نویسنده و گوینده این متون ناشناخته مانده-اند و اما حاوی مباحث جامعه شناسی، مردم شناسی و علوم سیاسی مهمی هستند که لازمه آن حفظ و حراست از آنها است و نگریستن بدان مثل گنجینه ای فرهنگی است.

کلیدواژه: *کار، ترانه کار، مناطق کردنشین.*

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

Work songs and its kind in the Kurdish region in Iran

Abstract:

Work song takes place within the framwork of folklore knowledge.the goal of this study is collect and divide work song among kurdish reisdual in Iran. The folklore theory include comparative-historical,nationalism,psychoanalysis and antropolgy.methodology were qualitative approach and data collected by field interview, document and tape. Work songs collected from sanandaj, Saghez, Kamyaran, Kamyaran regions. The voice of work song translated to text, then work song divided in two main part include: Hunting, agriculture (seven type) livestock (eight type) preindustrial and many others. Type and content of texts show that part of social history, tradition, class and sex relation lies in these texts .however ,the speaker and author of this texts remain unknown but it contain important issues of sociology,antropolgy and political that necessary to be saved and look like cultural treasure.

Key words: *work, work song, Kurdish region*

(خزێمۆك) و (رووبارۆك)
دوو جۆرێن نوی ژ سترانا فۆلكلۆرییا كوردی

كۆڤان رێسان حەسەن

زانكۆیا دهۆك- هەرێما كوردستانێ/ عێراق

پوختە

ڤەكۆلینا مـن لژێـر نـاڤێ (خزێمـۆك و رووبـارۆك - دوو جـۆرێن نـوی ژ سـترانا فۆلكلۆرییا كوردی) یە. سترانا فۆلكلۆرییا كوردی، ب هەموو جۆرێن خۆڤە، دەولەمەندە، لێ هندەک جۆرێن دی هەنە نەبووینە بابەتێ ڤەكۆلینێن زانستی، ژ وان: ئەدەبیاتا فۆلكلۆرییا ئێزدیان، لەورا مە ڤەكۆلینەكا هەمەلایەنی بۆ هەردوو جۆران كرییە دا هەر لایەنەكی وان بهێتە دیاركرن. ب دیاركرن و ڤەكۆلینكرنا جـۆرێن ئەدەبـێ فۆلكلـۆرێ ئێزدیـان، ئەدەبـێ فۆلكلۆرییێ كوردی و ب تایبەت ستران دەولەمەندتر دبیت.

دڤێ ڤەكۆلینێدا، دێ دوو جۆرێن دی ل سترانا فۆلكلۆرییا كوردی زێدەكەین، ئەو ژی (خزێمـۆک) و (رووبـارۆک)ن. ئەڤ جۆرە بەر ب ژانـرێن سـەربەخۆیێن ئەدەبیاتا فۆلكلـۆری دچن، چونكی هەر جۆرەكی گەلەک دەقێن جیاواز یێن بخۆڤە پەیداكرین، هەروەسا ژلایێ رووخسار و ناڤەرۆكێڤە ژی ژ ئێک جودانە، دگەل ڤان ساخلەتان، هەردوو جۆران پتر بەها یێ بۆ خۆ پەیداكری، پشتی ئێزدی وان ب (ئەدەبەكێ پیرۆز) بناڤ دكەن.

پەیڤێن سەرەكی: *ستران، خزێمۆک، رووبارۆک، ئەدەبێ پیرۆز، ژینگەهپارێزی.*

پێشەكی

لدەستپێكێ هەردوو جۆران (خزێمۆک و رووبارۆكێ) ددەینە نیاسین و بەهایێ وان دناڤ ژانرێن دییێن ئەدەبێ فۆلكلۆریدا دیار كەین.

پشـكا ئێكـێ، چـار تەوەران بخـۆڤە دگریـت، ب ڤـی رەنگـی: تەوەرێ ئێكـێ، ئەدەبیاتـا فۆلكلۆرییا كوردی، سترانا فۆلكلۆرییا كوردی، جۆرێن سترانا فۆلكلۆرییا كوردی، خزێم، خـزێم دئەدەبـێ فۆلكلـۆرییێ كوردیـدا. تەوەرێ دوویـێ، خزێمـۆک، تێكەلبوونا خزێمـۆكێ دگەل ژانـرێن پیـرۆز، تێكەلبوونـا خزێمـۆكێ دگەل جـۆرێن دییـێن سـترانا فۆلكلۆرییـا

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

کوردی. تەوەرێ سیێ، خزێمۆک ژلایێ ناڤەرۆکێڤە. تەوەرێ چارێ، خزێمۆک ژلایێ رووخساریڤە.

پشکا دوویێ، سێ تەوەران بخۆڤە دگریت، ب ڤی رەنگی: تەوەرێ ئێکێ، رووبارۆک، تێکەلبوونا رووبارۆکێ دگەل تێکستێن پیرۆز. تەوەرێ دوویێ، رووبارۆک ژلایێ ناڤەرۆکێڤە. تەوەرێ سیێ، رووبارۆک ژلایێ رووخساریڤە.

لدوماهیکێ ئەنجامان دەستنیشان دکەین و ژێدەران برێز دکەین. دناڤ ژێدەراندا چاڤپێکەفتن هەنە، هندەک ژ وان دەقێن خزێمۆک و رووبارۆکێ ژ بۆ جارا ئێکێیە ب وان چاڤپێکەفتنان دهێنە دیکیۆمێنتکرن.

پشکا ئێکێ

تەوەرێ ئێکێ

١. ئەدەبیاتا فۆلکلۆرییا کوردی

ئەدەبیاتا فۆلکلۆرییا کوردی، ب جۆرێن خۆڤە (ئەفسانە، داستان، سەرهاتی، چیرۆک، گۆتنێن مەزنان، نفرین، پێکەنین، حەیرانۆک و ...هتد)، گەلەک دەولەمەندە، دیرۆکەکا دوویر و درێژ هەیە "زارگۆتن ناڤا کوردا دا رەقاس و ئەید – ئەرەفاتن، رابوون و روونشتاندن، عەدەت، فکرداری و خوەستنێن گەلە دەور و زەمانا تێنە کشێ. ناڤا وێ زارگۆتنێدا دلێ گەل دکوتە، سەربلندیا وی تێ خویان، فیلۆسۆفیا ئەمرێ وێی قورن و دەورانا تێ راچەڤ کرن." (جندی، ٢٠٠٦، ل١١). ئێک ژ وان سترانا فۆلکلۆرییە.

١-١. سترانا فۆلکلۆرییا کوردی

ئێک ژ کەڤنترین جۆرێن ئەدەبیاتا فۆلکلۆرییا کوردییە، ژانرەکێ گەلەک دەولەمەند و بەرفرەهە، ژلایێ تەکنیکی و بکارئینانا زمانیڤە، زمانەکێ رەوان هاتییە بکارئینان "زمانێکی سادە و ناسکی هەبووە و زۆریش نزیک بووە لە زمانی رۆژانەوە."(رەشید، ٢٠٠٧، ل١٣). پتریا ئەوان کەسان یێن سترانا فۆلکلۆرییا کوردی ئافراندی و گۆتی نەخوێندەواربووینە، لێ دیسان ژی ب زمانەکێ گەلەک خۆش ئافراندینە و بابەتێن گرنگ دناڤەرۆکا واندا پارازتینە "ستران بێژێن مە ئێن ژار و نەخوندی ب زمانەکی پر پاقژ و ب ئاوایەکی هنەری و پر هوستایی ئەو تشت و بابەت بو مە دناڤ ڤان سترانادا پاش خوڤە هیلانە."(بامرنی، ١٩٨٦، ل٥-٦).

ژیان و سروشتێ جڤاکێ کورد کارتێکرن لسەر سترانێ هەبوویە، نەخاسمە "لسەر پەیدابوون و پێشڤەچوون و دەولەمەندییا وێ."(حەسەن، ٢٠١١، ل١٢). لەورا ستران بوویە خودیکا جڤاکی و داب و نەریت و کەلتوورێ مللەتێ کورد پاراستییە "ل چاخێ تەنگ و ئالوزدا ستران بویە چەکەک ژ چەکێن کیفەراتا هەبونا مە یا جڤاکی و مللی."(بامرنی،

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

١٩٨٦، ل٥). هەروەسا ژی لایەنەکێ گرنگە ژ بۆ وێنەکرنا پەیوەندییێن جڤاکی، دیسان ئەندێشە و سۆز و جوانییا سروشتی ژی تێدایە." (امیدی، ٢٠٠٠، ص٢٠٩). زێدەباری ناڤێن هندەك جهێن جوگرافی و رەنگڤەدانا ژیانا جڤاکییا کۆمەلگەهێ کوردی و هەست و سۆزێن گرێدایی تاکێ کورد." (الجزيري، ٢٠٠٠، ص١٦٥).

ئێک ژ بابەتێن هەرە گرنگ یێن سترانا فۆلکلۆرییا کوردی، تۆمارکرنا دیرۆکا کوردان بوویە "مللەتێ کورد هەر ژ کەڤن دا ستران ژ بۆ تۆمارکرنا دیرۆکا خوە بکارئینایە، یان ژی ب رەنگەکی نەهش ژ وان رە بوویە ژێدەرەکی گرنگ یێ پاراستنا دیرۆکێ."(حەسەن، ٢٠١٩، ل١٧). لەورا مرۆڤ دشێت پشتبەستنێ لسەر بکەت، چونکی "ستران بێژێن مە دگەل خو راست بونە. ژ راستی یێ پێڤە نەگۆتینە. ژ لەو دهێزن و گەلەك دجهێ خودایە مرۆڤ بێژت ئەڤ ستران بێژێن کورد مێژوڤانن."(بامرنی، ١٩٨٦، ل٦). هەروەسا ژی "دەورێکی وریاکردنەوەی رۆشنبیری میللەت دەبینێت."(سمۆ، ٢٠٠١، ل٤٠).

١-١-١.جۆرێن سترانا فۆلکلۆرییا کوردی

سترانا فۆکلۆرییا کوردی ژ گەلەک جۆران پێکهاتییە، هەر جۆرەک ژی، چەند چقەکان بخۆڤە دگریت، هەر نقیسەرەک ب رەنگەکێ دابەش دکەت، ئۆردیخانێ جەلیل دبێژیت: "سترانا گەلەری دەولەمەندە، ئەو پر جۆرە و پر ژانرە، وێ دەولەمەندییێدا سترانێ تاریقیێ بەر ب چەعقن، ناڤا جماعەتیدا ئەو گەلەک عەیان و بەلابوینە، کوردێ شمالێ و رۆژئاڤایێ ژێرا دڤێژن: سترانێ مێرانیێ، سترانێ سییارا، سترانێ شەرا، لێ کوردێ باکورێ سترانێ ئوسارا دڤێژن: لاووک." (جەلیل، ١٩٧٧، ل٦).

(عەبدولعەزیز خەیات) لسەر هەفت جۆران دابەش دکەت، ب ڤی رەنگی: لاوك، لۆرین، حەیرانۆك، دیلۆك، پەیزۆك، نارینك، لاڤژە (سترانێن ئایینی). (خەیات، ٢٠٠٠، ل٢٢٧). هەر ئێك ژ ڤان جۆران دناڤ خۆدا لسەر چەند چقێن دی دهێتە دابەشکرن، بۆ نموونە: لاوك. دابەشی ڤان جۆران دبیت: سترانێن مێژوویی، جڤاکی، ئەڤینی، وەفاداری، قەهرەمانی، سەرکەفتن و داکەفتن. (خەیات، ٢٠٠٠، ل٢٢٧).

(کامیران هروری و شڤان هروری) سترانا فۆلکلۆرییا کوردی ب ڤی شێوەیی دابەش دکەن: سترانێن دیلانان، سەرکێ زاڤایی، سترانێن سەرشۆیێ، نارینکا بویکێ، سترانێن لەیزاندنێ. (هروری، ٢٠٠١، ل٦-٨).

١-١-١-١. سترانا فۆلکلۆرییا ئێزدیان

ئێزدیان، گەنجینەیەکا مەزن یا سترانا فۆلکلۆری هەیە، ژلایێ ناڤەرۆکێڤە تایبەتمەندییەکێ بخۆڤە دروست دکەت کو ژ سترانا کوردی یا دەڤەرێن دییێن کوردستانێ یا جودابیت، چونکی ئێزدیان "کولتۆرێ خوە ژ کولتۆرێ ئیسلامێ جودا دیتیە."(نەبی، ٢٠٠٥،

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ل٣٩). ئێک ژ وێ تایبەتمەندییێ، رووید‌انێن مێژوویی ژ دیرۆکا ئێزدیان ب سترانێ هاتینە پارازتن "نەخاسمە ئەو هەوێن لەشکەری یێن ئۆسمانیان ب سەر دەڤەرێن ئێزدیاندا هاتین ژ پێخەمەت نەهێلانا بیر و باوەرێن ئێزدیاتییێ، "کوردە یەزیدیەکان کە ڕووی ئاینەوە لە گەل تورکەکاندا جیاوازبوون. ئەوانیش وەک ئەرمەنیەکان دەچەوسانەوە چونکە سەریان بۆ سولتانی عوسمانی شۆڕنەکردووە." (رسول، ١٩٨١، ل٤١). سترانا فۆلکلۆرییا ئێزدیان و نەخاسمە سترانا دەڤەرا شنگالێ، ژ ناڤا ئێش و ئازار و خوەشی و نەخوەشییێن خەلکێ شنگالێ پەیدابوویە، هەر ژ بەر هندێ ژی دشێن وەك ژێدەرەکی پاراستنا مێژوویا شنگالێ و فەرمان و هێرشێن هاتنە سەر وان ببینن." (حەسەن، ٢٠١٩، ل١٦). ئێک ژ خالێن دییێن تایبەتمەندییێ ئەوە "بارودۆخێن د سەر شنگالدا هاتین و قوتبوونا خەلکێ وێ ژلایێ جڤاکی و کێم پەیوەندیکرن دگەل جڤاکێن جودا، سترانا دەڤەرێ سیما و ساخلەتێن تایبەت ب خوڤە دروست کرینە." (الدنادي، ١٩٩٤، ص١٨٦).

ئێک ژ جۆرێن دی، سترانا شینێیە، ژنکێن ئێزدیان لسەر مریان و قەبرستانان دبێژن "شینی کوردە ئیزیدیەکان پەیوەندی بە دابی ناشتنەوە هەیە، بەو شوێن و کاتەوە کە مردووەکان تیا ئەمرێ و خزمان دەست بە لاواندنەوە ئەکەن. پاشان کفن دەکەن و دەیبەنە سەر قەبران. بەرێگاوە بەستە و لاوانەوە بۆ مردووەکان ئەلێن." (رەسوول، ٢٠٠٩، ل٨٤). ئانکو سترانێ تێکەلی ئایینی دکەن. (لایارد ١٨١٧ - ١٨٩٤ یێ بریتانی)، سەبارەت ڤی بابەتی دبێژیت: "ستران لدەف کوردێن ئێزدی لسەر سندرووکێن بابچاکان دهێتەگۆتن، ئەڤ ستران خەمگین و جوانن!، دگەل موزیک و دەنگێن هلهلاندنا ژنکان خۆشی و تامەکا دی دبەخشیت." (نیکتین، ١٩٩٢، ص١٢٧-١٢٨).

ژ وان سترانێن سیمایەکێ ئێزدیاتییێ پێڤەیێ دیار: لاڤژێ پیرێ، غەریبۆ، ئێزدی میرزا، شێخ میرزایێ ئاقۆنسی، حەسەن و غەزالێ، بەحسا خەلیل، حەسەن بەگێ کۆسە (حەسەن، ٢٠٠٠، ل١٢-٧٣). شەرێ فریق پاشا، گەلیێ کەرسێ، بەدەلێ عەسۆ (حەسەن، ٢٠١٩، ل٤٦-٦٩). سۆرگول، شەرێ دەلانا، فەرمانا خالتا (خەتاری، ٢٠١٠، ل١٣١،١٢٩،١١٧). غەریبیا لاوکان، لاوکێ گەسەب، لاوکێ دارییا (رەشکانی، ٢٠١٦، ل١٢-٣١). دەروێشێ عەڤدی (شنگالی، ٢٠١١، ل٣٢٩-٣٧٣). غەزالێ، کۆچەرێ، لاوکێ سمۆقی (شنگالی، ٢٠١١، ل١٩٦،١٧١،١٥٩). خەنسێ و رەشۆ (حەسەن، ١٩٩٩). رەشۆیێ عبیدۆ، سالەحێ ناسۆ و کەژا گولی سۆر. (حمد، ٢٠٢١، ل١٠٩،٦).

ژبلی سترانا فۆلکلۆرییا ئێزدیان ب هەمی جۆر و چڤانڤە، ئێزدیان چەند جۆرێن دییێن سترانێ هەنە کو "ب توخمەکێ تایبەت دهەژمێرن." (هەکاری، ١٩٩٩، ل١٤٦). چونکی پیرۆزی داییێیە و ب پەرستگەها لالشڤە گرێدایینە، لەورا وەکە ئەدەبەکێ پیرۆز بناڤ دکەن، وەکی: خزێمۆک، پاییزۆک، رووبارۆک، لاڤژۆک، غەریبۆک و ...هتد، هەر جۆرەکی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ژی دەڤەك ب تنێ هەیە، لێ گەلەك شاخ ژێ پەیدابوونە. ئەڤ توخم بەر ب ژانرێن سەربەخۆڤە چۆیینە.

٢. خزێم

خزێم، پارچە زێرەکی بچووکە، ئێك ژ جوانکارییێن کچ و ژنایە، ب دفنا خۆڤە دکەن، "خزێم چەکەکێ جوان و قەشەنگە ژ خەملا ژنکا کورد، بەری نهۆ ژنکا کورد نەبوو خزێم دفنێ دا نەبووایە." (جەعفەر، ٢٠١٣، ل٦٥). کچ و ژنێن گەلەك مللەتان بکارئینایە، بۆ نموونە: هندیان. کچ و ژنێن کوردان ژی گرنگی ب جوانکاریان دایە، نەخاسمە "ددەمێ هەلکەفتێن فەرمیدا جوانکاریان بکاردئینن و زنجیرێن زێر و زیڤی ب سەرێ خۆڤە دکەن."(نیکتین، ١٩٩٢، ل٨٦). هەروەسا زانایێ ئەمریکی (هنری فێلد ١٩٠٢-١٩٨٦) لدۆر ڤی بابەتی دبێژیت: "ژنکێن ئێزدیان یێن زەنگین پارچەیێن دراڤی و زیڤی ب کومێن خۆڤەدکەن."(فیلد، ٢٠٠١، ص١٠٦-١٠٧).

تێکستێ خزێمۆکێ، دبەحسکرن و سالۆخەتکرنا جوانکارییێن کچ و ژنا کورددا زێدەرۆیێ دکەت:

چەندی رەقینەکێ کەتە عەزمانی، کو من بەرێ خۆ دایێ،
... هنەکا دگۆ: شەنگە گراڤیا تە یە گراڤی خۆ ژ تەنشتا چەپێ قولپاندە، تەنشتا راستی،
خرێنی کەتە بەرتۆك و مەندەشێت زێرانە،
... ئەز کۆڤاندار و بەندەوارێ خزێما شۆرم. (Bozanî, 1998, l.187).

ئاماژەیێ پێددەت دەمێ کچکێ ب شەڤ خۆ ژلایەکێ قولپاندی لایێ دی، دەنگێ ژ عەسمانی هاتی!. ئەڤە دیار دکەت، دکەڤندا کچ و ژنا کورد ب رێژەیەکا زۆر جوانکاری ژ زێر و زیڤان بکارئیناییەنە، کچ و ژنێن ئێزدیان ژی، گرنگی ب جوانکاریان دایە، خزێم ژی ئێک ژ وان بوویە.

٢-١.خزێم دئەدەبێ فۆلکلۆرێ کوردیدا

خزێم، وەک ئێک ژ جوانکارییێن کچ و ژنێ، دچەند جۆرێن فۆلکلۆرێ کوردیدا رەنگڤەدایە، وەک:

٢-١-١. دحەیرانۆکاندا

حەیرانۆک، ئێک ژ جۆرێن ئەدەبێ فۆلکلۆرییێ کوردییە "ژ چەند مالکێت هۆزانا سڤک پێک هاتیە، ب کێش و سەروایێت هۆزانا کلاسیکیە، ل سەر زارێ کورک و کچکا دێت گۆتن."(جەعفەر، ٢٠٠٧، ل٧). دحەیرانۆکێدا، ناڤێ خزێمێ هاتییە و ب بەها

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

سالۆخەت دکەت، لەورا دیار دکەت کو بازرگان سەرباریٚ بازرگانییێ بدەتە ب خزێم و بن باری بدەتە ب قەرەفل، ئانکو خزێم ژ قەرەفلێ بەهاترە:

حەیران من و تە ژ دلە،

هێستریٚ بارکە، هەرە میسلە،

سەرباری بۆ من بدە، ب خزێمە،

بن باری بدە، ب قەرەفلە. (جەعفەر، ٢٠٠٧، ل١٠٦).

د حەیرانۆکەکا دیدا، وەکی گەلەک ستranan خزێمێ ب "خزێم شۆر" بناڤ دکەت:

کولا دلێ من ڕەبەنا خودیٚ خانیکێ ل کولانیٚ،

تە خزێم شۆڕیٚ،

و ناڤتەنگ زراڤیٚ،

برهو قەیتانیٚ. (زەرۆ، ١٩٨٧، ل٢٩).

٢-١-٢. دسترانا فۆلکلۆریدا

ناڤێ خزێمێ دگەلەک سترانێن فۆلکلۆریدا هاتییە، وەک: سترانا ئەسمەر، یار دلۆ مێرەمێ (بامرنی، ١٩٨٦، ل١٥٨ و ١٦٤). زولفانێ و وەسمانا (جعفر، ٢٠١٣، ل٦٥-٦٦). سترانا مەشک کیانێ، سترانێن شەڤەرۆکان، پاییزۆک. (جعفر، ٢٠١٣، ل١٠٠-١٠٤). سەرەڕایی هندیٚ بوویە ناڤ و نیشانێ سترانێ بخۆ ژی، وەک: سترانا (خزێم شۆریٚ) تێدا دبێژیت:

خزێم شۆڕ کەزی شۆڕە   خزێم شۆڕ بلا بێنێ،

ل گەردەنێ زێڕیٚ سۆرە   خزێم شۆڕ بلا بێنێ. (هروری، ٢٠٠١، ل٢٢٧).

د گەلەک سترانێن دیدا ناڤێ خزێمێ هاتییە، دیارە خزێما شۆر جوانییەکا دی دایە سەر و سیمایێ کچ و ژنا کورد، لەورا ب ڤی رەنگی دگەلەک وێنەیێن ستران و جۆرێن دییێن ئەدەبێ فۆلکلۆریدا سالۆخەتا وێ هاتییەکرن. هەروەسا دچەڤێن دییێن سترانا فۆلکلۆرییا کوریدا ژی ناڤێ وێ هاتییە.

تەوەریٚ دوویێ

١. خزێمۆک

خزێم، ئێک ژ جوانکارییێن خانمانە، پاشگریٚ (ۆک) ب مەبەستا نازدارکرنێ چۆیە دگەل و بوویە جۆرەکێ سترانێ، ئانکو ناڤ و نیشان دەربڕینێ ژ ناڤەرۆکێ دکەت "ناڤونیشان وەکو فورمەکێ بچویک دشێت برێکا چربوون، ئاماژەدان، جەڤەنگکرن و پوختەکرنێ تێکستەکێ مەزن لناڤخوە بگریت."(طاهر، ٢٠١٣، ل٨٨). دەقەکی سەرزارییە و خودانێ وێ دیار نینە، مللەت خودانە. لەورا "ئەو بەرهەمێ خودانێ وی گەل بیت، بەرزە نابیت، دهێتە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ژبەرکرن وەکو سرودەکا نیشتمان پەروەری." (سمۆ، ٢٠١٧، ل٩٦). ئەڤ تێکست ژلایێ مجێور و زەلامێن ئایینیڤە هاتینە پارازتن، ئەڤ "نیشانا ئەدەب دوستیێ و هشیاریا مجێور و ریهسپیێد ئێزدیایە کو هوسا ئاشقێد شعر و ئەدەبیاتێنە."(سلێمان، ١٩٨٩، ل٤٥). ئەوان خزێمۆک وەک توخم و جۆرەکێ ئەدەبێ ئایینی زانییە، سترانێن ئایینی گەلەک کەڤنن. (ڕەسوول، ١٩٧٠، ل٦٥-٦٦). هەروەسا ژی تێکەلی ئایینی بووینە، ئەڤە ژی تشتەکی سروشتییە، چونکی "سترانا ئایینی جۆرەکێ پەرستنێیە د هەر ئایینەکیدا."(عمر، ٢٠١٨، ص٢٠٨).

١-١. تێکەلبوونا خزێمۆکێ دگەل ژانرێن پیرۆزێن ئێزدیاتییێ

ژبەر گرنگیپێدانا ئێزدیان ب خزێمۆکێ و گرێدانا وێ ب بابەتێن ئایینیڤە، هەروەسا ژی گەلەك لسەرزاری هاتییە ڤەگوهاستن، ئەڤ ژی ژبەر "ترسێن فەرمانێن قوتبڕێن جیرانان و ژ ترسا ژناڤچونە و نەهاتینە نڤیساندن." (مزوری، ٢٠١٢، ل٤٩). سەرەڕایی نە شارەزایا دەنگبێژ و قەولبێژان، خزێمۆک تێکەلی هندەك تێکستێن پیرۆز ژ ئەدەبیاتا ئایینێ ئێزدیان بوویە، بۆ نموونە: خزێمۆکێ وەکی قەولێ (پشت پەردە) ب ناڤ دکەن، دەمێ ب "قەول" دهێتە بناڤکرن، قەول ژ گرنگترین ژانرێ ئەدەبیاتا ئایینێ ئێزدیانە.

هەروەسا خزێمۆک ب(سەرمەقام) ژی دهێتە بناڤ کرن، سەرمەقام، تێکستەکی گرنگە، دەمێ سازبەندێ ئێزدی دەست ب لێدانا تەمبووری دکەت، لدەستپێکێ سەرمەقام دبێژیت، ئەوی ناڤێن دی ژی هەنە، دبێژنێ: (شازێ ئێزی)، یان (مەتەرخانە). "ئێزدی ب چاڤەکی رێز و پیرۆز بەرێ خۆ د دەنە شاز و ئاواز و ئامورەتێن مۆزیکی." (سلێمان، ٢٠٢١، ل٥).

لێ خزێمۆك، ژ ڤان تێکستان جودایە، ژبەر کو هەر تێکستەکی دەم و جهێ خۆیێ تایبەت هەیە، (پشت پەردە) کۆمەکا تێکستایە و سەرمەقام ژی دناڤدایە، سەرمەقام، ددەستپێکا ژەنینا تەمبووریدا دهێتە گۆتن، و ژلایێ ناڤەرۆکێڤە ئەو پتر ئایینییە، لێ بابەتێ خزێمۆکێ یێ جۆراوجۆرە و دبەر سپیکرنا مەزارگەهانرا هاتییە گۆتن، هندەك جاران خزێمۆك ژ بابەتێن ئۆلی دوویر دکەڤیت و دچیتە بابەتێ ئەڤینداری و ئیرۆتیکی، لێ سەرمەقام ڤێ چەندێ ناکەت. دەقێن کو نڤیسەر (بەدەل فەقیر حەجی).(حەجی، ١٩٩٧، ١٢٩). و نڤیسەر (د. خەلیل جندی). (جندی، ٢٠٠٤، ل١٠٥٠-١٠٥٦). بەلاڤەکرین، سەرمەقامن و نە خزێمۆکن.

١-٢. تێکەلبوونا خزێمۆکێ دگەل جۆرێن دییێن سترانا فۆلکلۆری

ژبەر نە شارەزایا دەنگبێژان دجۆرێن سترانا فۆلکلۆریدا، خزێمۆک تێکەلی جۆر و دەقێن دییێن سترانا فۆلکلۆری بوویە، ژ وان: (پاییزۆك و نازدار).

پاییزۆك، دناڤ ئەدەبیاتا فۆلکلۆرییا ئێزدیاندا جۆرەکی تایبەتە، گرنگییا وێ وەکی یا خزێمۆك و رووبارۆکێیە و وەکی وان ب توخمەکی پیرۆز دهێتە هژمارتن، هەرسێ جۆر (خزێمۆك، پاییزۆك و نازدار) تێکەلی ئێك بووینە، تێکست ب ناڤێ پاییزۆکێیە، لێ

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

پارچەیێن وێ پتر یێن خزێمۆکێنە و ناڤێ خزێمێ تێدا دهێت، و دناڤ تێکستیدا پارچەیەکا سترانا نازدارێ هاتییە، ئەو ژی جۆرەکێ تایبەتە ژ سترانا سەرزارییا ئێزدیان. نە سترانبێژان، نە ژی نڤیسکاران، سنوور دناڤبەرا ڤان هەرسێ جۆراندا ناسنەکرینە و هەموویان تێکەلی ئێک دکەن، دراستییێدا هەر جۆرەکی، پارچەیێن خۆیێن تایبەت هەنە کو دەربڕینێ ژ ناڤ و نیشانێ خۆ دکەن، ئەم دشێین ب ڤی شێوەیی و ب کورتی هەر ئێکێ بدەنە ناسکرن:

خزێمۆك: بابەتێ سەرەکی، بەحسێ خزێمێ دکەت وەکو پارچە زێرەکی جوانکارییا کچ و ژنان، پاشی دەربازی بابەتێن دی دبیت.

چەندی خزێما تە زێرێ زەرە

بەند و تیرێژا دا بوو لالشا نورانی هەتا ب کۆچکا تەتەرە. (Bedel, 1997, l.127).

پاییزۆك: بابەتێ سەرەکی، بەحسێ پاییزێ دکەت وەکو وەرزەکێ سالێ و وەرزێ حازرییا کاروبارێن زڤستانێ، پاشی دەربازی بابەتێن دی دبیت.

پاییزە ل من دەست دا، من نەکر کار و بارا زڤستانێ،

چیایێ بلند دخوازن مژ و مۆرانێ. (Stranvan, 1941, l.15).

رووبارۆك: بابەتێ سەرەکی، بەحسێ رووباری دکەت، پاشی دەربازی بابەتێن دی دبیت.

رۆبار و چەند جار رۆبار،

ئەسمەرێت شەبابی،

چەرمزا چەلەنگا لاوا هەیە ل بال.(هەکاری، ١٩٩٩، ل١٤٧).

نازدار (نازدارۆك): بابەتێ سەرەکی، بەحسێ نازدارێ دکەت، پاشی دەربازی بابەتێن دی دبیت:

نازدارێ..

وەلاتێ هەولێرێ ل من چۆ فەلەک،

دێرا دێرگێشکێ ل تەدا دووباری دەرویش گەلەک،

سینگ و بەرێ نازدارا من نەبوو نیشانەکی چاڤان،

سبەیکان و هێڤارا خۆرتێن نوو هاتی،

ژێ دچنێ شەمامۆکێن زەربەلەک... (شەمۆ، ٢٠١٢).

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

تەوەرێ سییێ

١.خزێمۆك ژلایێ ناڤەرۆکێڤە:

ناڤێ وێ خزێمۆکە، د ناڤەرۆکێدا ژی، ب شێوەیەکی جوان سالۆخەتا خزێمێ دکەت، هەروەسا خزێمێ دکەتە دەرگەهەک بۆ چوونە ناڤ گەلەک بابەتێن دی، وەک: ئایینی، ئەفسانەیی، کەلەپووری، هۆنەری، سروشتی، ئیرۆتیکی و ...هتد.

١-١. وێنەیێ ئایینی

خزێمۆك، ددەمەکێ تایبەتدا هاتییە گۆتن، ئەو ژی: دەمێ ئۆلدار و ئیماندارێن ئێزدیان ژ بۆ سپیکرن و جوانکرنا مەزارگەهـ و جهێن پیرۆز دپەرستگەها لالشدا، لوەرزێ پاییزێ ب پییان سالێ جارەکێ دچوونە گوندێ دۆغاتا لدەڤەرا ئەلقوش گێچ دئینان، ددەمێ چوون و هاتن و سپیکرنا مەزارگەهاندا خزێمۆك دگۆتن، ڤێجە چونکی ژلایێ ئۆلدارانڤە دکاروبارێن ئایینیدا دهاتن گۆتن، لەورا گەلەک وێنەیێن خزێمۆکێ دئایینینە، سترانا فۆلکلۆری و ئایینی ژی نە دوویری ئێکن "سترانێ پەیوەندی ب بارێ کۆمەلایەتی و دینیڤە هەیە."(محەمەد، ٢٠١٠، ل٨٢). ژ وان وێنەیێن ئایینی: خودێ، تاووسی مەلەك، فریشتە، بابچاك (مەلك فەخرەدین، شیخادی، شێشمس، شێخ سن، پیر ئافات، شێخوبەکر، شێخ مەند پاشا). جهێن پیرۆز: لالش (جەلسا کانیا سپی، زمزم، سووکا مەعریفەتێ، بەرێ سکانێ، کۆچکا تەتەر). سەمبولێن پیرۆز: (خەرقە، تۆك، مەفتوول، گریڤان، رەشبەلەك، وەکاز و ...هتد).

چەندی خزێما تە زێرێ زەرە،
بەند و تیرێژا دا بوو لالشا نورانی هەتا ب کۆچکا تەتەرە،
وەلا و بلا و تلا هەر سێ ناڤێت خودێنە... (Bedel, 1997, l.127).

دئایینیدا، تشتێ هەرە گرنگ و مەزن خودێیە، لەورا دەمێ ئەڤ تێکست، وێنە و دیمەنێن ئایینی بەرجەستەدکەن، گەلەک بەحسێ خودێ دکەن، ئێزدی ژی وەک ئایینەک خودێپەرێز دتێکستێن خۆیێن ئایینیدا ناڤێ خودێ دئینن "یزیدی ژی وەک ملتین دن یین خدان کتیب خدی پاریزن و ژ یکینیا خدی رە بارزن." (بدرخان، ١٩٣٣، ل١٦). دیسان وینەیەکێ دییێ ئایینییێ کەڤن هاتییە بەرجەستەکرن، ئەو ژی (تیرێژا رۆژێیە)، ب تایبەتی ژی دەمێ لبەرێ سپێدان ژ نوی رۆژ دەردکەڤیت، ئێزدی وی جهی ماچی دکەن یێ تیرۆژکا رۆژێ لێدایی "ئێزدییەکان بڕوایان بە یەکیتی یزدان هەیە و بۆ کەسی تر کرنۆش نابەن، پێش کەوتنی خۆر، ڕوو ئەکەنە خاوەر و ئەچەمێنەوە نزیکترین شوین ماچ ئەکەن کەتیشکی خۆری لی ئەکەوێ و نزا ئەکەن لە خودا ئەپارێنەوە." (زەند، ١٩٧١، ل٣١).

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

١-٢. وێنەیێ ئەفسانەیی

ئەفسانە دسادەترین پێناسەدا، ئانکو "چیڤانۆکێن پیرۆز. ب دیتنا (فراس السواح) ئەفسانە ئێک ژ سێ پێکهاتەیێن هەر ئایینەکییە." (الماجدي، ١٩٩٨، ص٥٧). هەروەسا ئەم دشێین ئەفسانەیێ و سترانێ نێزیکی ئێک بکەین، چونکی "ئەفسانە ب سروشت و پێکهاتێن خۆڤە نێزیکی جیهانا هۆزانێ دبیت، دەستپێکرنا هەردووکان ئەندێشەیە." (مزوري، ١٩٩٧، ص١٦). د هەمان دەمدا ئەفسانە نە درەوە، بەلکو "راستیەکە و لە ژیان سەردەمێک رووی داوە."(مەخمووری، ٢٠١٣، ل٤١).

دخزێمۆکێدا، ئاماژەیێن ئەفسانەیی هەنە، وەك: قوبا فەلەکێ، تۆفان، بالندێ ئەنقەر، لێ دناڤ ڤان وێنەیێن ئەفسانەییدا، هێز کەتییە سەر بالندێ ئەنقەر:

تەیرەك ل عەزمانا وێ هەی، ناڤێ وی ئەنقەرە،

هەفتی و دوو پەرە،

پەرەکی گای لسەرە. (رەشۆ، ٢٠٠٤، ل١٠٥٠).

ئەنقەر، ناڤێ وی وەک بالندەکێ ئەفسانەییێ ئەسمانی دئەفسانەیا چێبوونا دنیایێ یا ئێزدیاندا هاتییە، یا هەرە پتر ئەفسانە تێدا ئەوە، دەمێ دبێژیت: (گایەك لسەر پەرەکی وییە)، وێنە و دەربڕینەکا نە لۆژیکییە. سەبارەت وێنەیێ (گای) ژی، ئێزدی سالانە دجەژنا جەمایێدا ل پاییزێ، گایەکی بۆ خوداوەندێ رۆژێ (شێشم) ب رێ و رەسم دکەن قوربانی "دناڤ میتۆلۆجیا ئێزدیان دا دیار دبیت (گا) یەکەم گیانەوەرە ل سەر عەردی پەیدابووی."(باعەدری، ٢٠٠٨، ل٥٨). دناڤ شارستانییەتا سۆمەریاندا ژی (گایێ ب چەنگ) هەیە. ئەڤە ژی چێژەکا دی ددەتە ئەدەب و هونەری "بێ زانینا میتۆلۆجیایێ گەلەك ژ ئەدەبی دێ یا بێ چێژبیت، چونکی میتۆلۆجیا خزمەتا ئەدەبی دکەت."(فولر، ١٩٩٧، ص١١). ئەدەبێ کوردی ژ ڤێ چەندێ دووير نینە، ب تایبەتی ژلایێ فۆلکلۆریڤە "ب کارهینانا گیانەوەران دناڤ هۆزانێدا دیتنەکا بەرچاڤ هەیە، ب تایبەت ئەو گیاندارێن دئاشووپی و ڕەهندێن ئەفسانەیی هەین، چونکی کارتێکرنا وێ ددەروونیدا ب هێزترە."(چەلکی، ٢٠١٢، ل٢٨٦). دئەڤان ئەفسانەیاندا، رۆلێ ژنا کورد "سەرسورهێنەرە، زۆر لە پیاوان ئاقلتر و باشتر و تێگەیشتووتر و ئینسانیترە."(رۆدینکۆ، ١٩٩٩، ل٢).

دئێزدیاتییێدا، رۆلێ گیانەوەران گرنگە، ئێزدیان هەر گیانەوەرەک ب خوداوەندەکیڤە گرێدایە، وەک: پەز و مەمێ شڤان (بروکا، ٢٠٠٩، ص٣٨). چێل و گاڤانێ زەرزا، دوویبشک و پیرێ جەروا، مار و شێخ مەند (جندی، ١٩٩٨، ص٢٦-٢٨). مرۆڤ دسەردەمێ شارستانییەتێن کەڤندا، وەک: سۆمەری و فەرعوونی. وەسا بەرێ خۆ د دا گیانەوەران وەک

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

هێمایەک بۆ خوداوەندان "ئۆلدارێن سۆمەریان کۆمەکا رێ و رەسم و ئاهەنگێن جۆراوجۆر دگێران ژ پێخەمەت رازیکرنا خوداوەندان."(کریمر، ٢٠١٢، ص١٧٣).

١-٣. وێنەیێ کەلەپووری

دخزێمۆکێدا، وێنەیێن کەلەپووری هەنە، یێ هەرە دیار (گۆپال)ە، دانعەمر ددەنە بەر خۆ، بۆ وان هاریکارییە، لێ گۆپال دئێزدیاتییێدا، جهێ خۆیێ کەلەپووری بۆ ئایینی دگهۆریت دەمێ دبەنە پەرستگەها لالش و مۆر دکەن، ناڤێ وی ژ (گۆپال) بۆ (وەکاز) دهێتە گهۆرین، هەروەسا ژی بوویە هێمایەکێ دەرویش و ئۆلداران. "گۆپال نیشانەیە بۆ هێزی و دەسەلات و فەرمانرەوایەتی پیاوانی ئاینی، مانایە بۆ دەروێشی و قەلەندەری و خواناسی و ئختیاری."(هاشم، ٢٠١٩، ل٦١). وێنەیێ گۆپالی (وەکازی) لسەر گەلەک دیوارێن پەرستگەها لالش هاتییە نیگارکرن، هێمایەکێ دیرۆکی و شارستانییەتێن کەڤنە "ئەڤە د وەلاتێ میزۆپۆتامیادا هێمایێ خوداوەندێ سۆمەری ئانۆ بوویە."(یزدین، ٢٠٢١، ص١٠٥). دتێکست و سەرهاتییێن ئێزدیاندا، هێمایێ کەرەمێیە، خاس و بابچاکان ب وان وەکازان تشتێن سەرنجراکێش ئەنجامدایینە:

ئەو کی مێر بوو وەکاز ل عەردی دا، گۆ:

"زمزم تەعال، وەرە؟!".(رەشۆ، ٢٠٠٤، ل١٠٥٠).

لڤێرێ، واتایەکا لادایی هەیە، چونکی لدویف تێکستێن ئێزدیاتییێ، ئەو شیخادی بوو ژ بۆ ئینانا ئاڤێ وەکازێ خۆ ل عەردی دایی. (سلێمان و جندی، ١٩٧٩، ل١٠٨).

١-٤. وێنەیێ هونەری

دخزێمۆکێدا، وێنەیێن هونەری هەنە، ژ وان ژی: ئامیرێن مۆزیکی. ئێزدی رێزەك تایبەت ددەنە ئامیرێن مۆزیکی، وەکی: (دەف، شباب و تەمبوور)، چونکی "تێکەلی پەرستن و رێ و رەسمێن ئایینی و مریڤەشارتنێ کرینە." (جامباز، ١٩٩٣، ل٩٧). و تێکستێن ئایینی دگەلدا دبێژن، هەر ژبەر پیرۆزییا ڤان ئامیرەیان، ئێزدی ماچ دکەن. (Dinayî, 2006, l.50). لپەیی تێکستێن پیرۆز، روح ژ بۆ جارا ئێکێ ب مۆزیك کەفتییە دبەر قالبێ ئادەمدا. (سلێمان و جندی، ١٩٧٩، ل١٠٨). هەروەسا ئەدەبیاتا ئایینێ ئێزدیان ژی ب مۆزیک دهێتە گۆتن "لە ناو زۆرێک لە قەول و بەیت و تیکستی ئێزیدیاتی دا میوزیک وەک ئاماژەیەکی پیرۆز ناسێنراوە و وەک سەرچاوەیەکی گرنگیش بۆ نزاکردن و خواپەرستی سەیردەکرێت، ئەمە جگە لەوەی بە شێوەیەکی کرداریش لە مەراسیم و سرووتە ئاینیەکانیاندا بەکاردێت."(هاشم، ٢٠١٩، ل١٤). دخزێمۆکێدا، ناڤێ ئامیرێن مۆزیکی و تشتێن پەیوەندی ب مۆزیکێ ڤە هەیی دئێن، وەکی: شاز، مغنی، ئەغلەر، تەمبوور، وەتەر و دسترێن:

سولتان ئێزیدێ من ل ڤێ دنیایێ مشوورە،

دبن خیڤەتێ ڤە دگێرن شاز و مغنی، ئەغلەر و تەمبوورە. (خەتاری، ٢٠١٦).

سازڤانێ ئێزدی، لدەستپێکێ ناڤێ خودێ دئینیت، تەمبوورێ ماچ دکەت و شازێ ئێزی (سەرمەقام) لێددەت، پاشی ژ نوی ستران و ئاوازێن دی دژەنیت "لە ئێزیدیاتیدا ریزێک لە تەمبوور دەکرن و هەر کەس بیەوێت تەمبوور بژەنێ پێویستە بەر لە هەر شتێک بلێ (ب دەستورێ خودێ) و تەمبوورەکەی ماچ بکات، بە تایبەتی لە کاتی (سەرمەقام)."(هاشم، ٢٠١٩، ل٢٨). تەمبوور دناڤ ئێزدیاندا، ژ ئامیرێن مۆزیکییێن پیرۆزە، ژلایێ مێژوویيڤە گەلەک کەڤنە "شوینوار وەسا دیار دکەن کو کەڤناتیا ڤی ئامیری دزڤرت بۆ بەری شەش هزار سالان"(پور، ٢٠٠٥، ١٦). جوداهییا ڤان ئامیران ئەوە، دەف و شباب ب تنێ تێکستێن پیرۆز دگەل دهێنەگۆتن و دناڤ رێ و رەسماندا دهێنە بکارئینان، لێ تەمبوور سەرەڕایی تێکستێن پیرۆز، ستران ژی پێ دهێنەگۆتن.

١- ٥. وێنەیێ سروشتی

سروشت، ب هەموو پشک و شێوەیێن خۆڤە چۆیە دناڤ پەرستن و ئەدەبیاتێدا "لە ئایینەکان، ئەوەی لە نێو دەقەکاندا دەرکەوتووە، کۆنترین ئایین کە سروشت پەرستییە."(حەسەن، ٢٠٠٧، ل١٣). زۆربەیا جەژن و هەلکەفتێن ئێزدیان پەیوەندی ب سروشتیڤە هەیە، لەورا ئێزدی رێزەك تایبەت ددەنێ، ژ وان ئاماژەیێن سروشتییێن دناڤ خزێمۆکێدا دهێنە بەرجەستەکرن، وەك: کانیا سپی، کانیا سیحانێ، زمزم، کاف، خوناڤ، بەست، کەڤر، ئەور، بەحر، گر، ئەسمان، ستێر، عەرد، تیرێژ و ...هتد.

تەلپەك عەورا ژ عەردا رابوو، ل عەزمانا بەستبوو شوورە،

ژ من را بێژن، ب خێرا ناڤێ شیخادی،

ئەو کی مێربوو، خیڤەتا تەرەف زێرین ڤەدابوو ل سەر بەحرێت کوورە؟ (رەشۆ، ٢٠٠٤، ل١٠٥١).

دڤێ پارچەیێدا، وێنەیێن سروشتی ژ ئەور و دەریایان بەرجەستەبووینە، هەروەسا ئاماژە ب بابەتەکێ سەقاناسی ژی هاتییەکرن، ئەو ژی دەمێ ئەور دچنە هنداڤ دەریایان و ئاڤێ دکێشنە خۆ و دکەنە باران.

١-٦. وێنەیێ ئیرۆتیکی

دخزێمۆکێدا، بەحسێ بابەتێ ئیرۆتیکێ و دلداری هاتییەکرن، دڤی بیاڤیدا، ئاماژەیێ ب دیاردەیەکێ دکەت، دەمێ گەنج دچنە بەراهییا کچان و دەستدرێژییێ ل وان دکەن:

شەنگە گراڤیا منە گراڤی نە بووە کارەکە غەزالا ل غەیرێت سبا،

ل عەسرێت هێڤارا، ژ بەر تاژی و تولێت بابا را دبت خۆ د هاڤێت. (Bozanî, 1998, l.190)

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ب شێوەیەکێ جوان، کچێ ب (کار غەزال) و گەنجان ب (تاژی و توله) سالۆخەت دکەت، ئەو کارێ تاژی و توله پێ رادبن کو نێچیرکرنه، رفتارا گەنجان ژ بۆ کچکان ژی وەکی نێچیرکرن سالۆخەت دکەت. دپارچەیەکا دیدا ب ئاشکەرایی ئاماژەیێ ب وێنەیێ ئیرۆتیکی ددەت و دەربازی کریارا ئیرۆتیکی دبیت:

هەر دوو مەمکێت شەنگە گراڤیا منه گراڤی نه بوونه خوخێت میرانی،
سێڤێت رۆستەم بەگی، ل عەولێت پاییزێ ب سەرێ شاخا ڤە ب مینن،
وەختێ پاشی نیشانێت شەڤێ ب دەنه بەر دوڤێت وان سمبێلا،
ئەز کۆڤاندار و بەندەوارێ خزێما شۆرم.(Bozanî, 1998, l.189).

مەمک، وەک پەیڤەک ئیرۆتیکی هاتییەبکارئینان، هەروەسا ژی کریارا ئیرۆتیکی ب ئەشکەرایی تێدا بەرجەستەدبیت. ئەڤ کریار ب پەیڤا (بووک) باشتر دیار دبیت:
هەر دوو مەمکێت شەنگە گراڤیا من...
وەختێ دکەڤنه دەستێت خۆرت و جهێلێت ڤی زەمانی،
پاشی نیشانێت شەڤێ ژ خۆرا دکەنه بووکە،
ئەز کۆڤاندار و بەندەوارێ خزێما شۆرم.(Bozanî, 1998, l.188).

پەیڤا (بووک)، سنوورەکە دناڤبەرا کچکاتی و ژنکاتییێدا، ئاماژەیە بۆ رۆژا ئێکێ یا کریارا ئیرۆتیکی.

تەوەرێ چارێ

١.خزێمۆك ژلایێ روخساریڤە

١-١. ریتما دەرەکی

١-١-١. کێش

ئێک ژ بنەمایێن گرنگە درووخسارێ هۆزانێدا "له کێشی ژمارەییدا حیساب تەنیا بۆ ژمارەی بڕگەکانی دەکرێت، ئەم کێشی رەسەنی کوردییە، زۆربەی چیرۆکە شعرییە باوەکانی کوردەواری و چیرۆکە ئایینییەکان بەم جۆرە کێشە نووسراوە." (گەردی، ٢٠١٤، ل٢٣٩).

نموونە

دەرگەهەک ل عەزمانا ڤەبوو، نوقتەیەک ژێ نوقتی،
تەیرەک نازل بوو لسەر تەختێ سەعدەتێ،
وێ دبێژت: بلا بێت شێخەک ژ حەقیقەتێ پیرەک ژ مەعریفەتێ،

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

علمدارەکی ژ مالێت علمدارا،
بلا دەرێ رەش بەلەکا ڤەکەت، بخونت و ژێ بێژت:
کا بەحرا ئەمەنێ چەند گاڤە؟!
ل بەستا چەند کەڤر دناڤە؟!
مەلک فەخرەدین فتلا دگێرت لسەر خاسان و خاڤا. (رەشۆ، ٢٠٠٤، ل١٠٥١).

پارچەکرن

ڕێزک	هژمارا برگەیان
دەر/گە/هەک/ ل/ عەز/ما/نا/ ڤە/بوو، نوق/تە/یەک/ ژێ/ نو/ق/تی	١٦ برگە
تەی/رەک/ نا/زل/ بوو/ ل/سەر/ تەخ/تێ/ سەع/دە/تێ	١٢ برگە
وێ/ د/بێ/ژت/: ب/لا/ بێت/ شێ/خەک/ ژ/ حە/قی/قە/تێ/ پی/رەک/ ژ/ مەع/ری/فە/تێ	٢١ برگە
ع/لم/دا/رە/کی/ ژ/ ما/لێت/ ع/لم/دا/را	١٢ برگە
ب/لا/ دە/رێ/ رەش/بە/لە/کا/ ڤە/کەت/، ب/خو/ن/ت و/ ژێ/ بێ/ژت:	١٧ برگە
کا/ بەح/را/ ئە/مە/نێ/ چەند/ گا/ڤە؟!	٩ برگە
ل/ بەس/تا/ چەند/ کە/ڤر/ د/نا/ڤە؟!	٩ برگە
مە/لک/ فەخ/رە/دین/ فت/لا/ د/گێ/رت/ ل/سەر/ خا/سا/ن و/ خا/ڤا.	١٧ برگە

دیارە هژمارا برگەیان هەمەجۆرە، ئانکو کێشەکا دیارکری بکارنەهاتییە، گەلەک هۆزانێن فۆلکلۆری ب ڤی شێوەینە. "هۆزانا فۆلکلۆریا بێکێش سەنگا رێکخستنا وێ دکەڤیتە سەر ریتم و سەروایێ، ئەڤە ژی دێرینترین جۆرێن هۆزانا فۆلکلۆریا کوردینە"(رەشید، ٢٠١٧، ل١١٥). سەبارەت کێشا تێکستێن پیرۆزێن ئێزدیان، (معروف خزنەدار) دبێژیت: "لە چوارچیوەی کیش و قافیەی گورانی و بەیت و حەیران و لاوک نەچووتەوە دەرەو." (خزنەدار، ١٩٦٢، ل٤٢). هەروەسا (د. محەمەد بەکر) ژی دبێژیت: "وەکی تیکستێن پەخشانن کو ژ بو مەبەستا کورتی و کاریگەری، ژ هونەرسازیا شیعر سوود وەردگرن."(بەکر، ٢٠٠٠، ل١٧٣).

١-١-٢. سەروا

ئێک ژ پێکهاتەیێن رووخسارییە ب تایبەت یێ هۆزانێیە "پەیڤەکە ل داوییا هەر دێرە شعرەکێ دهێت و ئاوازەکێ مینا روحێ د دە بەر شعرێ." (مزوری، ٢٠٠٦، ل٤١). ئەگەر بەحسێ سەروایا تێکستێ خزێمۆکێ بکەین، گەلەك شاخ ژ خزێمۆکێ پەیدابووینە، هەر شاخەکی جۆرەکێ سەروایێ بەرجەستە دبیت، شاخێ (د. خەلیل جندی رەشۆ) بەلاڤەکری

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

(رەشۆ، ٢٠٠٤، ل١٠٥٠-١٠٥٣). مە ب نموونە وەرگرتییە، ئەڤ شاخ ژ (١٤) پارچەیان پێکهاتییە، هەر پارچەیەك ژ چەند رێزکان پێکهاتییە، سەروا ب ڤی رەنگییە:

پارچە	هژمارا رێزکان	شێوەیێ سەروایێ
١	٦	ا. ا. ب. ب. ب. ب.
٢	٦	ا. ا. ا. ب. ت. ا.
٣	٤	ا. ب. ب. ا.
٤	٨	ا. ب. ب. ت. ج. ح. ح. ح.
٥	٤	ا. ب. ت. ب.
٦	٤	ا. ا. ب. ا.
٧	٥	ا. ب. ت. ت. ا.
٨	٥	ا. ب. ا. ا. ا.
٩	٦	ا. ب. ا. ت. ج. ا.
١٠	٧	ا. ب. ب. ت. ج. ح. خ.
١١	٤	ا. ا. ب. ا.
١٢	٤	ا. ا. ب. ا.
١٣	٦	ا. ب. ا. ت. ج. ا.
١٤	٦	ا. ب. ا. ت. ج. ا.

ژلایێ سەروایێڤە، هەمەجۆری هەیە، ئانكو دەق ب تەمامی هەر ژ دەستپێکێ هەتا دوماهیکێ ئێك جۆرێ سەروایێ بەرجەستە نەبوویە.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

١-٢.ريتما ناڤخويى

ريتما ناڤخويى "بونيادەكێ زۆرێ گرنگە، پشكدارێ د ئاڤاكرنا ريتما گشتى يا هۆزانێدا دكەت دا گونجاندن و رێكوپێكيەكێ بدەتە وێ پێكهاتا هۆزانێ پێ هاتيە دارێتن."(نهێلى، ٢٠٠٧، ل٣١٥).

١-٢-١.دووبارەكرن

دووبارەكرن ئێك ژ تەكنيكێن گرنگە د تێكستێ هۆزانێدا، نەخاسمە ژى "دووبارەكرنا ئاستێن جودا، چونكى رۆلەكێ گرنگ د رێكخستنا دەقى دا دگێريت."(لوتمان، ٢٠١٨، ص٢٥٣). ئەڤە ژى لسەر چەند ئاستەكان دابەش دبيت:

١-٢-١-١.دووبارەكرن دئاستێ دەنگيدا

ئەڤ ئاست "باشترين و بزاڤترين ئەندامە ژ لەشێ هۆزانێ."(تەيب، ٢٠٠٦، ل١١٢). ئەڤە ژى ب چەند شێوەيەكان دهێتە بەرجەستەكرن:

١-٢-١-١-١.دووبارەكرنا تاك فۆنيمێ

أ. شێوەيێ ئاسۆيى: "خرڤەبونا ئێك فۆنيمە پتر ژ جارەكێ ب رەنگەكێ ئاسويى د رێزەك، يان پتر ژ رێزەكا شعرێ دهێتە بكارئينان."(غازى، ٢٠٠٨، ل١٦٠). بۆ نموونە:

١. سێسەد و شێست و شەش سلاڤ لێيە. (رەشۆ، ٢٠٠٤، ل١٠٥٤).

٢. ژ هەفتى و دوو بابا خەبەر بدەن. (Hecî, 1997, l.129).

٣. بانگا منە خودێ د دلا دا مايى. (Hecî, 1997, l.129)

رێزك	فۆنيم	چەند جارا دووبارەبوويە
١	ڤاولا كورت (ە)	٣
	ڤاولا درێژ (ێ)	٣
	كۆنسنانت (ش)	٣
	كۆنسنانت (س)	٤
فۆنيمێن (س) و (ش) درێژكێدا دزالن و مۆزيكێ دروست دكەن.		
٢	ڤاولا كورت (ە)	٤
	ڤاولا درێژ (ئا)	٢
	كۆنسنانت (د)	٢
	كۆنسنانت (ب)	٤
فۆنيمێن (ە) و (ب) درێژكێدا دزالن و مۆزيكێ دروست دكەن.		
	ڤاولا درێژ (ئا)	٥

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكۆلينێن كوردى

٣	کۆنسنانت (ن)	٢
	کۆنسنانت (م)	٢
	کۆنسنانت (د)	٤
فۆنیمێن (ئا) و (د) درێژکێدا دزالن و مۆزیکێ دروست دکەن.		

ب. شێوەیێ ستوونی: "دوبارەکرنا ئێك فۆنیمە ب رەنگەکێ گونجای و ب شێوەیەکێ ستوینی د چەند ریزکێن شعرێدا دهێتە ئەنجامدان."(غازی، ٢٠٠٨، ل١٦١).

-کاسەکێ ڤەخوە ژ مەیا زەلالە،

ب دلە شرینە ب زارە تالە،

چاویشێ دیوانا سلتان ئێزید، مێر و ملیاکەتا، شێخ مەند پاشا،

ئەسل و دینێ مەلك شەرفەدینە، ئەڤ دنیایە یە بەتالە. (شەمسانی، ٢٠٠٩).

فۆنیم	ریزکێن تێدا دووبارەبوویی	چەند جاران دووبارەبوویە
ڤاولا کورت (ە)	١، ٢، ٣، ٤	٢٢
ڤاولا کورت (و)	١، ٣، ٤	٥
ڤاولا درێژ (ئا)	١، ٢، ٣، ٤	١٥
ڤاولا درێژ (ێ)	١، ٣، ٤	٦
ڤاولا درێژ (ی)	١، ٢، ٣، ٤	١١
کۆنسنانت (ک)	١، ٣، ٤	٤
کۆنسنانت (س)	١، ٣، ٤	٣
کۆنسنانت (خ)	١، ٣	٢
کۆنسنانت (م)	١، ٣، ٤	٥
کۆنسنانت (ز)	١، ٢، ٣	٣
کۆنسنانت (ل)	١، ٢، ٣، ٤	٩
کۆنسنانت (ب)	٢، ٤	٣
کۆنسنانت (د)	٢، ٣، ٤	٧
کۆنسنانت (ش)	٢، ٣، ٤	٥
کۆنسنانت (ر)	٢، ٣، ٤	٤
کۆنسنانت (ت)	٢، ٣، ٤	٤

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

١-٢-١-١-٢.دووبارەكرنا جۆت فۆنيمێ

١-٢-١-١-٢-١.جـۆت هەڤـدەنگێن ئێكگرتـی: "دوو فـۆنيم، لە دوو بـڕگەی هـاودەنگی يەكگرتـوودا، وەكـی ئێـك: (ا + ب/ ب + ا)، يـان بەروڤـاژی: (ا + ب/ب + ا) كۆمڤەدبن."(بەكر، ٢٠٠٤، ل٨٣).

أ. شێوەیێ ئاسۆیی

-وەكی ئێك:

-ژێ دچێ شەوق و شەمال و نوورین و خوناڤە. (ش + ـە/ ش + ـە)

-مەلك فەخرەدین فتلا دگێرت لسەر خاسان و خاڤا. (رەشۆ، ٢٠٠٤، ١٠٥١). (خ + ا/ خ + ا)

-بەروڤاژی:

-خیڤەتا تەرەف زێرین ڤەدابوو. (ـە + ت/ ت + ـە)

-شەمسێ منی ب نوور و كەرامەت بوو. (رەشۆ، ٢٠٠٤، ١٠٥١-١٠٥٢). (ـە + م/ م + ـە)

ب. شێوەیێ ستوونی:

-وەك ئێك:

-رۆناهی كر بوو لالشا نوورانی،

ژ من را بێژن، بخێرا ناڤێ شیخادی. (رەشۆ، ٢٠٠٤، ١٠٥٣).

- (ر + ا)

- (ر + ا)

-مە شێخەك دڤێت ژ مالێت ئادیا،

علمدارەكی ژ علمایی زێدە. (Hecî, 1997, l.129).

- (م + ا)

- (م + ا)

-بەروڤاژی:

-تەیرەكی ئەنقەری ل سەر وێ دارێ بوو،

توخمێ ملەتێ ئەزدایی دەست بوو. (رەشۆ، ٢٠٠٤، ١٠٥٥).

- (س + ـە)

- (ـە + س)

-ژ هەفتی و دوو بابا خەبەر بدەن،

كا ئەو كی مێر بوو خیڤەتا تەرەف زێرین ڤەدایی. (Hecî, 1997, l.129).

- (د + ـە)

- (ـە + د)

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

١-٢-١-١-٢-٢.جۆت هەڤدەنگێن دابڕی: "دوو فۆنیمی هاودەنگ لە دوو بڕگەی دابڕاودا، وەکی ئێك: (ا - ب/ا - ب)، یان بەروڤاژی: (ا - ب/ب - ا) کۆمڤەدبن"(بەکر، ٢٠٠٤، ل٨٣-٨٤).

أ. شێوەیێ ئاسۆیی:

-وەکی ئێك:

- چاردە تەبەق عەرد و عەزمان، گەلیێ لالیشێ. (ل - ێ/ ل – ێ)

-خەرقەکی رەشی لێیە، دەمبولەکە سۆرە ل سەرە. (رەشۆ، ٢٠٠٤، ل١٠٥٤). (س - ر/ س – ر)

-بەروڤاژی:

-ب خێرا ناڤێ شیخادی. (رەشۆ، ٢٠٠٤، ١٠٥٢). (ێ - ا/ ا - ێ)

-مەلك شەمسەدینە وەزیرێ دیوانێ. (رەشۆ، ٢٠٠٤، ل١٠٥٦). (ن – و/ و – ن)

ب. شێوەیێ ستوونی:

-وەك ئێك:

-رۆناهی کر بوو لالشا نوورانی،

ژ من را بێژن، بخێرا ناڤێ شیخادی. (رەشۆ، ٢٠٠٤، ل١٠٥٣).

- (ر – ن)

- (ر – ن)

-چەندی تەیرەکە وێ ل عەزمانا ناڤێ وی ئەنقەر ب ناڤە،

ژ قودرەتێ ژ چەنگێ وی تەیری د بارت خوناڤە. (Hecî, 1997, l.128).

- (چ – ن)

- (چ – ن)

بەروڤاژی:

-چەندی سبەیە کو رۆژ ل من هلتێیە،

شەمسێ منی ب نوور و کەرامەت بوو. (رەشۆ، ٢٠٠٤، ل١٠٥٢-١٠٥٣).

- (س - ە)

- (ە – س)

-دەرێ رەشبەلەکا ڤەکەن،

ژ هەفتی و دوو بابا خەبەر بدەن.(Hecî, 1997, l.129).

- (د – ر)

- (ر – د)

١-٢-١-٢. دووبارەکرن دئاستێ پەیڤێدا

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ئەڤ جۆرێ دوبارەکرنێ "ب ئاسانترین رەنگێن دوبارەکرنێ دهێتە هژمارتن، ئەڤە ژی دو سەمتان وەردگریت، سەمتێ ئاسۆیی و سەمتێ ستوونی". (حەسەنی، ٢٠٠٧، ل١٢٥).

-شێوەیێ ئاسۆیی: دەمێ پەیڤ ب شێوەیەکێ ئاسۆیی دووبارەدبن، بۆ نموونە:

-حەق خودێیە، یا حەق مالا بابێ من لالشا نوورانیە،

بەلێ غافل د کۆرەنە، بەهرا وان تێدا نینە. (رەشۆ، ٢٠٠٤، ل١٠٥٠).

پەیڤا (حەق) لدەستپێکا رێزکێ وەکو هاریکارێ ژبۆ کوبارینەبوونێ ژ بۆ پەیڤا (حەق)یا دوویێ دووبارەبوویە، چونکی لالشا نوورانی ب حەق دیتییە. لەورا ژبۆ هەر حەقکرن و مەزندیتنەکێ، ئیماندارێن ئێزدی لدەستپێکا ڤان دەربڕینان ناڤێ خودێ دئینن، بۆ نموونە: هەگەر بێژیت: (ئەڤ خانی یێ مەزنە) دێ بێژیت: (یێ مەزن خودێیە، ئەڤ خانی یێ مەزنە.). پەیڤا (حەق) لدەستپێکا رێزکێ ب ڤێ مەبەستێ هاتییە، ئەڤە ژی نەریت و دەربڕینەک خۆ شکاندنێیە لبەرامبەری هێزا ئافرێنەر.

- نموونەک دی:

تەیرەك ل عەزمانا وێ هەی، ناڤێ وی ئەنقەر بناڤە،

رۆژا عید و عەرەفاتا دەردکەڤت ژ کانیا سیحانێ. (رەشۆ، ٢٠٠٤، ل١٠٥٠).

پەیڤا (ناڤ) درێزکا ئێکێدا، ژ پێخەمەت سەروایێ دووبارەبوویە، چونکی دشییا جارەکێ بتنێ بکاربینیت بێ کو کارتێکرنێ لواتایێ بکەت. گەلەک جاران دەنگبێژ ژ پێخەمەت دیارکرنا شیانێن خۆ، یارییان ب پەیڤان دکەن و پاش و پێشئێخستنێ دکەن.

-شێوەیێ ستوونی: دەمێ پەیڤ ب شێوەیەکێ ستوونی دووبارەدبن، بۆ نموونە:

-هەفتی و دوو پەرە

پەرەکی گای لسەرە. (رەشۆ، ٢٠٠٤، ل١٠٥٠).

پەیڤا (پەر) ب شێوەیەکێ ستوونی دووبارەبوویە، درێزکا ئێکێدا، ب مەبەستا هژمارێ دیاربوویە. درێزکا دوویێدا، ب مەبەستا دیارکرنا هێز و مەزناتییا بالندەیی دووبارەبوویە.

-کا بەحرا ئەمەنێ چەند گاڤە؟

ل بەستا چەند کەڤر دناڤە؟. (رەشۆ، ٢٠٠٤، ل١٠٥١).

پەیڤا (چەند) درێزکا ئێکێدا، ب مەبەستا چەندایەتییا بەحرا ئەمەنێ دووبارەبوویە. درێزکا دوویێدا، ب مەبەستا چەندایەتییا کەڤران لناڤ بەست و بەرئاڤان دووبارەبوویە، لڤێرێ واتایەکا لادایی هەیە، ئەو ژی، مەبەست ژ هەردوو پرسیار و (چەند)ان، دڤێت هێز و هنەرا بابچاکێن ئێزدیان پیشان بدەت کو ئەون ڤان جۆرە پرسیاران دزانن.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

١-٢-١-٣. دووبارەكرن دئاستێ رستێدا

دووبارەكرنا رستەیان، پتر دچارچۆڤەیێ پارچەیاندا بوویە، هندەك بێ گهۆرین دووبارەبووینە، جۆرە "رستە وەكو خۆی و بە هەمان واتا دووبارە دەبێتەوە و بەم شێوەیە هاوسەنگی لە ناو دەقی شیعرەكە داد روست دەكات"(عەبدوللا، ٢٠٠٨، ل١٩٤). هندەك ژی دهەمان رێرەورا دەرباز بووینە ب تنێ پەیڤەك جودابوویە، دخزێمۆكێدا، گەلەك رستە ب چەند شێوەیەكان دووبارەبووینە.

أ. دەقاودەق: ئەو جۆرە رستەنە ب شێوەیەكێ دەقاودەق، ئانكو بێ هیچ گهۆرینەك دهێنە دووبارەكرن، ئەڤە ب چەند شێوەیان دخزێمۆكێدا دهێتە دیتن:

أ-أ.دەقاودەق بێ هیچ گهۆرینەك، وەك:

-چاڤێت تە نەبوونە بروسكا بەدەلێ،

وەلا و بلا و تلا هەر سێ ناڤێت خودێنە. (Hecî, 1997, l.127).

-بەند و تیرێژا دا لالشا نورانی هەتا ب كۆچكا تەتەرە.

وەلا و بلا و تلا هەر سێ ناڤێت خودێنە. (Hecî, 1997, l.127).

-ژ من را بێژن، بخێرا ناڤێ شیخادی،

ئەو كی مێر بوو وەكاز ل عەردی دا؟.(رەشۆ، ٢٠٠٤، ل١٠٥٢).

-ژ من را بێژن، بخێرا ناڤێ شیخادی،

ئەو كی مێر بوو، خیڤەتا تەرەف زێرین ڤەدابوو ل سەر بەحرێت كوورە؟ (رەشۆ، ٢٠٠٤، ل١٠٥٢).

أ-ب. دەقاودەق ب گهۆرینا دەنگێن سەروایێ، ئەڤە ئەو رستەنە دەقاودەق دووبارەبووینە، لێ ب تنێ گهۆرینا سەروایێ دروستبوویە:

- چەندی شێخەك ل شامێ داهر بوو، یی كورە.

چەندی شێخەك ل شامێ داهر بوو یی كورینە.

- وەكازێ دەستێ وی كەسكە، تانجێ سەری، شەڤچرا و لەعل و دورە.

وەكازێ دەستێ وی كەسكە، تانجێ سەری، شەڤچرا و لەعل و دورینە. (رەشۆ، ٢٠٠٤، ل١٠٥٢).

ب. نە دەقاودەق: ئەڤە ئەو رستەنە ب شێوەیەكی نە دەقاودەقن دووبارەدبن.

ب- أ. نەدەقاودەق ب پاش و پێشئێخستن: ئەڤە ئەو رستەنە، ژلایێ واتایێڤە هەمان مەبەستن، ئانكو هەڤتەریبن، لێ ژلایێ رووخساریڤە ب مەبەستا سەروایێ پاش و پێشئێخستن یا كەفتییە تێدا:

-بەند و تیرێژا دا لالشا نورانی هەتا ب كۆچكا تەتەرە.

-بەند و تیرێژا دا بوو كۆچكا تەتەرە هەتا لالشا نورانییە. (Hecî, 1997, l.127).

دیارە هەمان رستە یا دووبارەبوویی، بتنێ پاش و پێشئێخستن یا چێبوویی.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

ب - ب. **نەدەقاودەق ب گهۆرینا پەیڤا سەروایێ**: ئەڤە ئەو رستەنە، پەیڤەک، یان پتر دهێتە گهۆرین، لێ لسەر ئێک رێرەو و واتایێ دچن، دشێین بێژین: دهەڤتەریبن "هەڤتەریبی دیاردەیەکە ب درێژاهییا مێژوویێ هەبوویە، جووت رێزکرنەکە."(رەشید، ٢٠١٤، ل١٤٠-١٤١). هەروەسا ژی رۆلێ وێ دریتمێدا گرنگە "دووبارەکرنا رستەیێن هەڤتەریب رولەکی سەرەکی دگێرن دناڤ ریتما ناڤەکیا هوزانێ دا، ئەو رستەنە ژ ئەنجامێ دوبارەبونێ برەنگەکێ ستونی، دڤێتن ژلایێ شێوازی و دەربرینێ ڤە وەك هەڤبن تاکو بشێن رولێ خویێ ریتمی بگێرن."(ئورمانی، ٢٠٠٥، ل٦٢).

-<u>چەندی خزێما تە زێرێ</u> زەرە.

<u>چەندی خزێما تە زێرێ</u> سپییە. (Hecî, 1997, l.127).

-<u>چەندی تەیرەك ل من هلاتی ژ کنارێ</u> گری.

<u>چەندی تەیرەك ل من هلاتی ژ کنارێ</u> بەغدایێ. (رەشۆ، ٢٠٠٤، ل١٠٥١-١٠٥٢).

١-٢-١-٤. دووبارەکرنا دەنگڤەدانێ

دخزێمۆکێدا، دەربڕینا (مالا من، مالا من، مالا منە، هێ هێ.) ژ سەرجەمێ دەهـ پارچەیان، دهەفت پارچەیاندا، دووبارەبوویە. (رەشۆ، ٢٠٠٤، ل١٠٥٤-١٠٥٦).

١-٢-١-٥. دووبارەکرنا بازنەیی

ئەڤە ئەو جۆرێ دووبارەکرنێیە "هەڤۆکەکا شعری یان پتر ل دەستپێکا شعرێ دهێت و هەمان هەڤۆک ل دوماهیکا وێ دوبارە دبیتەڤە، ئەڤجا چ وەکی خۆ یان هەتا هندەک گوهۆرینێن سڤک ژی ب سەر دا بهێن، لێ هەر گیانێ وێ دوبارەکرنێ و سەقایێ وێ بپارێزیت."(حەسەنی، ٢٠٠٧، ل١٣٦). دخزێمۆکێدا، رێزکا ئێکێ ژ پارچەیا ئێکێ ب دەربڕینا (مالا من، مالا من، مالا منە، هێ هێ هەی مالێ.) دەستپێدکەت، درێزکا ئێکێدا ژ پارچەیا دوماهیکێ ژی ب هەمان دەربڕینێ دەستپێدکەت، لێ درێزکا دوماهیکێدا ژ پارچەیا دوماهیکێ ب ڤێ دەربڕینێ (مالا من، مالا بابێ منە، تاوسی مەلەکە، هەی مالێ.) مینا بەرسڤەکێ بۆ دووبارەبوونا وێ هەفت جاران بدوماهیک دهێت. ئانکو ب شێوەیەکێ بازنەیی تێکستی هەمییێ پێکڤەگرێددەت و هەروەسا لسەر ئاستێ پارچەیان ژی، رێزکێن پارچەیا دوماهیکێ پێکڤەگرێددەت.

١-٢-١-٦. دووبارەکرنا پارچەیان ب تەمامی

ددووبارەکرنا پارچەیاندا، تەکنیکەك هاتییە بکارئینان، ئەو ژی هەر دوو پارچە دهەڤتەریبن، ئێزدی دبێژنە ڤێ تەکنیکێ (جۆتک)، ئەو ژی بتنێ پەیڤا دوماهیکێ ژ رێزکا ئێکێ و پەیڤا دوماهیکێ ژ رێزکا دوماهیکێ ژ پارچەیەکا دی دجودانە، وەك ڤێ نموونەیێ:

-<u>چەندی خزێما تە زێرێ</u> زەرە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

بەند و تیرێژا دا لالشا نورانی هەتا ب کۆچکا تەتەرە

وەلا و بلا و تلا هەر سێ ناڤێت خودێنە

مە شێخەك دڤێت ژ مالێت ئادیا

پیرەکی حەقیقەتێ، علمدارەکی ژ علما یی زێدە

بلا دەرێ رەشبەلەکا ڤەکەن، ژ هەفتی و دوو بابا خەبەر بدەن

کا چاووا خودانا خزێمێ ژ مالا شێشمسێ تەتەره؟!

-چەندی خزێما تە زێرێ سپییە

بەند و تیرێژا دا بوو کۆچکا تەتەرە هەتا لالشا نورانیە

وەلا و بلا و تلا؛ هەر سێ ناڤێت خودێنە

مە شێخەك دڤێت ژ مالێت ئادیا

پیرەکی حەقیقەتێ، علمدارەکی ژ علما یی زێدە

بلا دەرێ رەشبەلەکا ڤەکەن، ژ هەفتی و دوو بابا خەبەر بدەن

کا چاوا خودانا خزێمێ ژ مالا سلتان ئێزییە؟!. (Hecî, 1997, l.127).

دیارە هەردوو پارچە وەکی ئێکن، بتنێ جوداهی دهندێدایە، پەیڤا (سپی) ل جهێ پەیڤا (زەر) هاتییە دانان، و ناڤێ (سلتان ئێزی) ل جهێ ناڤێ (شێشمسێ تەتەرە) هاتییە دانان.

پشکا دوویێ

تەوەرێ ئێکێ

١.رووبارۆك

رووبار، مەبەست پێ رووبارێ ئاڤێیە، پاشگرێ (ۆك) ب مەبەستا نازدارکرنێ چۆیە دگەلدا و بوویە جۆرەکێ سترانێ، یان ژی توخمەکێ تایبەت ژ ئەدەبیاتا فۆلکلۆرییا ئێزدیان. ئێک دەقە، لێ چەند شاخ ژێ پەیدابووینە، ئەو "توخمەکێ تایبەتە ژ ئەدەبێ ئۆلی یێ ئێزدیان، وەکی لاڤژ، پاییزۆك، خەریبی و ...هتد". (هەکاری، ١٩٩٩، ل١٤٦). ئانکو ناڤ و نیشان دەربرینێ ژ ناڤەرۆکێ دکەت، ئەڤ ژی مینا خزێمۆکێ ژلایێ دینداریێن ئێزدیانڤە هاتنە گۆتن و پەسن و سالۆخێن وان ژی عەشقەکا خودایی و سۆفیگەری و هندەك جاران ژی عەشقەکا دنیەوی بوویە، ئێک ژ خالێن سەرنجراکێش د جۆرێ رۆبارۆکێدا ئەوە: بابەتێ ژینگەهپارێزییێیە، لێ دناڤرا بەحسێ هندەك بابەتێن دی ژی دکەت، نە بتنێ تێکستێ رووبارۆکێ، بەلکو گەلەك وێنەیێن سترانا فۆلکلۆرییا کوردی "ژ وێنەیێن جوانییا سروشتێ کوردستانێ وەك چیایێن بەفرین و ئاڤ و گولان هاتینە وەرگرتن"(الجزیری، ٢٠٠٠، ص١٦٥).

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

١-١. تێكەلبوونا رووبارۆكێ دگەل تێكستێن پیرۆز یێن ئەدەبیاتا ئێزدیاتییێ

چارچۆڤەیێ رووبارۆكێ ژی نەهاتییە پاراستن، پەیڤ، دەربڕین، رستە و پارچە، ژ هندەك تێكستێن دی كەفتینە دناڤدایە، ب تایبەت تێكستێ (سەرمەقام)، تێكەلبوونا رووبارۆكێ دگەل ژانرێن دی، كێمترە ژ تێكەلبوونا خزێمۆكێ ب ژانرێن دی، دا بەرێ خۆ بدەنێ چەوا تێكەلی چێبووینە:

- نموونە ژ رووبارۆكێ:

"سیندار دبلندن، هەمبەری دارا سەولێنە

مە دڤێ شێخەكی ژ مالا ئادیا

پیرەكی حەقیقەتێ، تەریقەتێ

ب خێرا ناڤێ شیخادی

ڤەكەت دەرێ علمەكی حەقیقەتێ

بەلێ كا ئەو كی مێر بوو، كی مەلەكە بوو

عەول جار ل سەر بەرێ سیكانێ سەكنی بوو

وەكاز ل بەحرێ دا، بەحر كرە دوو كنارە

ئەو ماسییێت بنێ بەحرێ مرن ژ تێهنا

مرن ژ تێهنا". (ئێسیانی، ٢٠١٥).

-نموونە ژ سەرمەقام:

" ... مە شێخەك دڤێت ژ مالێت ئادیا

پیرەكی حەقیقەتێ، علمدارەكی ژ علما یێ زێدە

ژ هەفتی و دوو بابا خەبەر بدەت

كا ئەو كی مێر بوو،

خیڤەتا تەرەف زێرین سەر بەحرێت كوور ڤەدایی؟! (Hecî, 1997, l.129).

-پارچەك دی ژ سەرمەقام:

" ... ژ من را بێژن، خێرا ناڤێ شیخادی،

ئەو كی مێر بوو، وەكاز ل عەردی دا گۆ:

زمزم تەعال، وەرە؟!". (رەشۆ، ٢٠٠٤، ل١٠٥٠).

باش دیارە چەند تێكەلی و وەكهەڤی دناڤبەرا ڤان پارچەیاندا هەیە.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

تەوەرێ دوویێ:

١. رووبارۆک ژلایێ ناڤەرۆکێڤە

رووبارۆک، رووبارێ ئاڤێ دکەتە دەستپێکا ئاماژەپێدانێ و پاشی ب ژیرانە خۆ دگەهینیتە بابەتێن دی، وەک: ئایینی، سروشتی، کەلەپووری، ئیرۆتیکی و ...هتد.

١-١. وێنەیێ ئایینی

دتێکستێ رووبارۆکێدا، گەلەک وێنەیێن ئایینی هەنە، وەک جهێن پیرۆز، هێمایێن پیرۆز و بیر و باوەرێن ئێزدیاتییێ، وەکی خزێمۆکێ، لێ ب مەبەست و فۆرمێن جودا، وەک: خودێ، تاووسی مەلەك، شیخادی، مەلك فەخرەدین، شەرفەدین، قەدیبلبان، مالا ئادییان، فەرزێن حەقیقەتێ (شێخ، پیر، هۆستا، مەرەبی، یار و برایێن ئاخرەتێ). (Omerxalî, 2007, l.53-55). کۆچەك، قوب، وەکاز، رست، کەشکوول و ...هتد:

"ئەسل دینێ شەرفەدین و تاووسی مەلەکە،

سەد خوەزیا وی هەر هەفت فەرزێت حەقیقەتێ ژێ د رازی بن." (ئێیسیانی، ٢٠١٥).

دناڤ وێنەیێن ئایینیدا، ئاماژەیێ بناڤێ پەرتووکێن پیرۆز یێن ئایینێن دی ژی دکەت، وەکی: جوهی، مەسیحی و موسلمانان:

شێخۆ خودانێ ئەرکانێ

خەبیر وێ دخوونت ئنجیلێ، تەوراتێ، زەمبورێ، قورعانێ. (هەکاری، ١٩٩٩، ل١٤٩).

ئانکو تێکست گرنگییێ ب بابەتێ پێکڤەژیانێ ژی ددەتن و ناڤێ هەمی پەرتووکان پێکڤەدئینیت.

١-٢. وێنەیێ سروشتی

دروبارۆکێدا، گەلەک بەحسێ دیمەنێن سروشتی هاتییەکرن، وەک: رووبار، چیا، کانی، داروبار، گولێت سۆر. ئەڤە ژی ب چەند مەبەستەکان، وەک: ئاماژەدان، جوانی و پیرۆزییا سروشتی "ل دویڤچوون و شرۆڤەکرنا میتۆلۆگی و ئۆلێن کەڤنێن دەڤەرێ ل سەر رەوشا سروشتی (باران، سەرما و رۆبار) کۆمدبن، چونکو پرانیا ئۆلێن بەرێ جووت و کێل وەک کارەکێ پیرۆز زانی یە."(ئوسمان، ٢٠٠٨، ل٧٩). خالا هەرە گرنگ ژ سروشتی دتێکستێ رووبارۆکێدا، ژینگەهپارێزییە. لێ پتر سەنگ دایە ئاڤێ "لدویف هندەک ڤەگێرانان، ئاڤ ئەسلێ گەردوونی یە، ئەسلێ هەمی تشتانە."(خلیل، ٢٠٠٦، ص١٥٠) ژبلی هندێ وەکو بابەتەکێ فەلسەفی، کوردان ئاڤ و رووبار وەک ئارامکرنا دەروونی ژێ بکارئینایە "کورد ب کەراخێ چەمان هەستێن خوە ژیانە. جارنا خەمگین بوونە، جارنا ژی حەزکرنە، ئەڤینداربوونە." (Kaplan, 2013, l.68) .

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

لدویف تێروانینا ئێزدیان یا چێبوونا دنیایێ و ددەمێ پەقینا دوڕێ (مادده)دا، ئاڤ ژێ پەیدابوویە. (سلێمان و جندی، ١٩٧٩، ل٥٤). ئانکو توخمێ ئێکێ یێ گەردوونییە، ئێزدی ب چاڤەکێ پیرۆزییێ ژی تەماشەیی ئاڤێ دکەن، وەک: ئاڤا کانییا سپی. "ئاو لە بیر و بروای ئێزیدیدا توخمێکی پیرۆزە و دەتوانێ مرۆڤ بیکاتە خودێکی پاک و بێگەرد."(ئەلوەنی، ١٩٩٩، ل١٠٣).

دتێکستێ رووبارۆکێدا، دەمێ بەحسێ رووباری دکەت، مینا کچکەکێ سالۆخەت دکەت، کا چەوا کچ و ژنێن کوردان جوانکارییان ب سەرێ خۆ ڤە دکەن، وەسا ب جوانی ئەڤ وێنەیە هاتینە کێشان دەمێ رووباری ب (شەنگە رووبار)، (رووبار ب زینەتن) و (سەرێ وی ب بەندك و گوهار) ب ناڤ دکەت، ئەڤ ژی ستاییش و سالۆخەتێن بالکێشن ب رووباری هاتینەدان، وەکی کچکەکا خەملی هاتییە نیگارکرن:

"رووبار چەند جار رووبار

سەری بەندك و گوهار". (ئێسیانی، ٢٠١٥)

خالەکا دییا بالکێش دوێنەیێ سروشتییێ رووبارۆکێدا، گرنگیدانە ب دارێ، ب شێوەیەکی گشتی دئێزدیاتییێدا "برینا داران گونەهە." (باقصری، ١٩٨٧، ص١٣٢). نەخاسمە دارا سپیندارێ و مینا دارەکا تایبەت بناڤ دبەت و برینا وێ ب گونەهـ دزانیت، "دئێزدیاتییێدا نێچیر و برینا داران نابیت." (جزیری، ٢٠١٩، ص٧٢). و هەر کەسەکێ ڤێ چەندێ لبەرچاڤ وەرنەگریت و "هەر کەس پەلەوەرێک لالش بکوژێ یان درەختێک ببرێ بە تاوانبار دادەنرێت."(لەیلان، ١٩٨٤، ل٥١). ئەڤە ژی خالەکا بەرکەفتییە تێکستەکێ فۆلکلۆری رێگرییێ ل برینا داران بکەت و ب گونەهـ بزانیت، دەمێ پەیڤا (گونەهـ) بکاردئینیت، ئانکو ب ئایینیڤە گرێددەت، ئەڤە ژی ب ژیرانە هاتییە گۆتن دا خەلکەك خۆ ژ برینا وان دوویر بکەت، چونکی جڤاکێ مە زێدەتر جڤاکەك ئیماندارە:

"سپیندارا مە برن، سپیندار ب گونهەنە،

ب گونهەنە،

بەلێ شێخ و پیر، هۆستا و مەرەبی، یار و برایێت ئاخرەتێ،

ل سەر پرا سەلاتێ ل سەر گونەهێت وە د شەهدەنە." (ئێسیانی، ٢٠١٥).

ئێزدیان، دار ب ئایینی و بابەتێن روحانی و بیروباوەرانڤە ژی گرێدایە. دڤی بیاڤیدا، ب دەهان دارێن ناڤدار و پیرۆز هەنە."(برواري، ٢٠٠١، ص٨٧). بەرێخۆدانا مرۆڤی دچەرخێن دەستپێکیدا بۆ دارێ "دیتنەکا پیرۆزییێ بوو. و پەرستنا مرۆڤێ دەستپێکێ راستەوخۆ نە بۆ دارێ بوو، بەلکو بۆ روحێ وێ بوو."(السواح، ٢٠٠٢، ص١١٠). پیرۆزییا داران نە بابەتەکێ نوویە، بەلکو "ڤەدگەرێتە کوراتیا دیرۆکێ و هەر ژ گلگامێش دەستپێدکەت ب ڤان رەهندێن

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

دیرۆکی دار بوویە جهێ ب جهئینانا مراد و مەبەستان بوو."(ئوسمان، ٢٠٠٨ ل٧٩). ئێزدی ژی هند گرنگییێ ب داران ددەن، هەتا هندەک جاران پیرۆز دبینن و ماچی دکەن، گرنگیدانا وان ب داران نە ب مەبەستا دارێیە، بەلکو ب روح و ژیانا وێیە، ئێزدیان گۆتنەک هەیە دبێژیت: داروبەرێن گەلییێ لالش ب روحن."(هرمی، ١٩٩٨، ص٧٦)، ب دیتنەکا گشتی، تێکدانا سروشتی ب تەڤایی لدەڤ ئێزدیان گونەهە "پیس کردنی ئاگر و ئاو و بای قەدەغە کردوە."(زەند، ١٩٧١، ل٣٠).

١-٣.وێنەیێ کەلەپووری

دروبارۆکێدا، گەلەك پەیڤ و وێنەیێن کەلەپووری هەنە، ژ وان: رست، تزبی، کەشکوول، وەکاز، سمبێل، حن، مۆریك، بزی، خێلی، سپیچار، کەزی و ...هتد. ئێزدیان هندەک ژ ڤان وێنەیان ب ئایینیڤە گرێداینە، وەک: وەکاز، سمبێل و رست:

نیشانێن جێشێ مەلك فەخرەدین و خلمەتکارێ شیخادی چینە؟

رست و کەشکول، تزی و وەکاز، ساف و هەیبەتن. (ئێسیانی، ٢٠١٥).

دناڤ ئێزدیاندا، چەند جۆرێن رستان هەنە، ژکارێن کەلەپووری و کەلتوورینە، ئێزدیان ئەو ب ئایینیڤە گرێداینە، رست ژ هرییێ ب دەستێ کچکان دهێنەچێکرن، ئۆلدار و ئیماندار بەری رۆژ دەرکەڤیت ددەنە پشتا خۆ جۆرەک یێ سپییە "رەنگێ سپی هێمایێ روحییە"(البناء، ١٩٦٤، ص١٦٢). دگەلدا دوعایا پشتگرێدانێ دبێژن. (جندی، ١٩٩٨، ص١٣٣). هەروەسا رستەکا سۆر ژی هەیە، ئەو بابا شێخ و جۆقەتا وی ددەمێ رێ و رەسمێن جەژن و هەلکەفتاندا دملێ خۆ دکەن:

خەملێت لاوکا چینە؟

خەملێت لاوکا سمبێلێن رەشێ د قدرانینە.

خەملێت زەرییا چینە؟

خەملێت زەرییا حن و مۆریك و بەنك و بزینە.

خەملێت بووکا چینە؟

خەملێت بووکا خێلی و سپیچار و خێلینە. (خەتاری، ٢٠١٢).

دەمێ تێکستێ رووبارۆکێ پرسیارا سالۆخەتێن لاوک و زەری و بوویکان دکەت، هەروەسا بەرسڤێ ژی ددەت، ئەو بەرسڤدان، بەرسڤدانەکا کەلتوورییە، دبەرێدا سمبێل ژ سیمایێن لاوکان بوون "سمبێل هێمایێ زەلامینییێیە ژبلی یێن ئۆلداران ئەوان پەیوەندی ب ئایینیڤە هەیە و نابیت بهێنە برین."(عبود، ١٩٩٤، ص١٢٩). حەنا، مۆریک، بەنک، بزی، خێلی و سپیچار ژی سالۆخەتێن کچکان بوون، نها گهۆرین سیما و تایبەتمەندیاندیێن کچان چێبوویە. بۆ نموونە: "خێل و سپیچارێن بوویکان دسۆر بوون."(باقسري، ٢٠٠٣، ص٢٠٧). نۆکە سپینە.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

٤-١. وێنەیێ ئیرۆتیکی

دسترانا فۆلکلۆرییا کوردیدا، ب رێژەیەکا زۆر بابەتێن ئیرۆتیکی هاتینە بەحسکرن، نەخاسمە ژی (سینگ و بەر). رووبارۆک وەکو تێکستەکی سەرزاری ژ ڤان وێنەیان نەدوویرە "دناڤ سترانێن دەنگبێژان دە هێمایێ سینگ و بەران جهەکی گرینگ دگرە. دزمانێ کوردی دە ژبلی پەیڤا مەمك، جار جاران ل دەوسا ڤێ پەیڤێ سینگ و بەر تێن بکارئینان، سینگ و بەر سەمبۆلا ئەرۆتیزمێ نە، هەستێن زایەندی هشیار دکن." (Tekin, 145-146).

ئەو بەلێ سینگ و بەرێ تە مالك نەبت وێرانێ،

وەکە برکا کەعبەتوللایێ،

هایی وێلی حاجی و عەڤدالن، کۆچەکن. (ئێسیانی، ٢٠١٥).

دیارە کو پەیڤێن (سینگ و بەر) ب مەبەستا (مەمک)، وەکو وێنەیەکی ئیرۆتیکی هاتییە بکارئینان.

تەوەرێ سییێ

١. ژلایێ رووخساریڤە

رووبارۆك، ژلایێ رووخساریڤە، تایبەتمەندییا خۆ دگەل جۆرێن دییێن وەك خزێمۆك و پاییزۆکێ هەیە، خالا هەرە دیار، رووبارۆك تێکستەکی پرسیار و بەرسڤییە، بڤێ رێکێ هندەك پێزانین و سالۆخەتان ددەتە وەرگری.

١-١. ریتما دەرەکی

١-١-١.کێش

رۆبارینا خۆش رۆبارینا،

ئەسمەرێت شەبابی،

ل گەل چەلەنگا لاوا چەرخەچینە،

رۆباری خۆش رۆباری. (هەکاری، ١٩٩٩، ل١٤٧-١٤٨).

رۆ/با/ری/نا/ خۆش/ رۆ/با/ری/نا	٩ برگە
ئەس/مە/رێت/ شە/با/بی	٦ برگە
ل/ گەل/ چە/لەن/گا/ لا/وا/ چەر/خە/چی/نە	١١ برگە
رۆ/با/ری/ خۆش/ رۆ/با/ری	٧ برگە

دیاردبیت کو رووبارۆکێ گرنگی ب کێشێ نەدایە، یەکەیێن جۆراوجۆر هاتینە بکارئینان، دەق هەمی ژی وەسایە، ئانکو سەنگا خۆ دانایە سەر سەروایێ.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

١-١-٢. سەروا

دەقێ مە وەرگرتی پراكتیكا سەروایێ لسەر بكەن، ژ (١١) پارچەیان پێكهاتییە، هەر پارچەیەك ژ چەند رێزكان پێكهاتییە (هەكاری، ١٩٩٩، ل١٤٧-١٤٩). سەروا ب ڤێ رەنگییە:

پارچە	هژمارا رێزكان	شێوەیێ سەروایێ
١	٣	ا. ب. ت.
٢	٤	ا. ب. ا. ب.
٣	٣	ا. ا. ا.
٤	٤	ا. ا. ا. ا.
٥	٣	ا. ب. ا.
٦	٤	ا. ب. ت. ا.
٧	٣	ا. ب. ا.
٨	٦	ا. ا. ب. ت. ج. ا.
٩	٣	ا. ا. ا.
١٠	٣	ا. ب. ت.
١١	٤	ا. ب. ا. ا.

دیاردبیت كو سەروایێن جۆراوجۆر هاتینە بەرجەستەكرن، ئانكو هەتا دوماهیكێ خۆ ب جۆرەكێ دیاركریڤە گرێنەدایە.

١-٢. ریتما ناڤخویی

١-٢-١.دووبارەكرن

١-٢-١-٢.دووبارەكرن د ئاستێ دەنگیدا

١-٢-١-٢-١.دووبارەكرنا تاك فۆنیمێ

أ. **شێوەیێ ئاسۆیی**

- خودێ یێ منی دائیم، ئی قەدیم، ئی رەحیم. (هەكاری، ١٩٩٩، ل١٤٩).

- ل گەل چەلەنگا لاوا چەرخەچینە. (هەكاری، ١٩٩٩، ١٤٨).

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بو ڤەكولینێن كوردی

ریزک	فۆنیم	چەند جارا دووبارەبوویە
١	ڤاولا درێژ (ێ)	٢
	ڤاولا درێژ (ی)	٧
	ڤاولا کورت (ئـ)	٣
	ڤاولا کورت (ـە)	٢
	کۆنسنانت (م)	٤
	کۆنسنانت (د)	٣
٢	ڤاولا کورت (ـە)	٦
	ڤاولا درێژ (ئا)	٣
	کۆنسنانت (ل)	٤
	کۆنسنانت (گ)	٢
	کۆنسنانت (چ)	٣
	کۆنسنانت (ن)	٢

- **شێوەیێ ستوونی**
- هەیی یاری.. هەیی یاری،

یاری سەد جاری ل من یاری،

ئەمێ چنە سلاڤی شەنگە رۆباری. (خەتاری، ٢٠١٢).

فۆنیم	ریزکێن تێدا دووبارەبوویی	چەند جاران دووبارەبوویە
ڤاولا کورت (ـە)	١، ٢، ٣	٧
ڤاولا درێژ (ی)	١، ٢، ٣	١٥
ڤاولا درێژ (ئا)	١، ٢، ٣	٧
کۆنسنانت (ر)	١، ٢، ٣	٧
کۆنسنانت (س)	٢، ٣	٢
کۆنسنانت (ل)	٢، ٣	٢
کۆنسنانت (م)	٢، ٣	٢
کۆنسنانت (ن)	٢، ٣	٣

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

١-٢-١-٢-٢-٢.دووبارەكرنا جۆت فۆنیمێ

١-٢-١-٢-٢-٢-١.جۆت هەڤدەنگێن ئێكگرتی

أ. شێوەیێ ئاسۆیی

- وەكی ئێك:
- بەحر كرە دوو كنارە. (ر + ـە/ ر + ـە).
- چاردە تەبەقێت عەرد و عەزمان. (هەكاری، ١٩٩٩، ل١٤٩). (ع + ـە/ ع + ـە)
- بەروڤاژی:
- ڤەكەت دەرێ رەش بەلەكێ. (ك + ـە/ ـە + ك)
- ماسییێت بنێ بەحرێ مرن ژ تێنا. (هەكاری، ١٩٩٩، ل١٤٩). (ێ + ت/ ت + ێ)

ب. شێوەیێ ستوونی

- وەك ئێك:
- ل مندا بایێ سورا شرین ژێ د بارین دوو گولێت تاری،
سەد خۆزیا وی هەر پێنج فەرزێت حەقیقەتێ ژێ دبن رازی. (هەكاری، ١٩٩٩، ل١٤٨).
- (ژ + ێ)
- (ژ + ێ)
- (د + ب)
- (د + ب)

- بەروڤاژی:
- سینگ و بەرێت تە مالك وێرانێ،
نەبوو بركا كەعبەتوللایێ. (ئێسیانی، ٢٠١٥).
- (ب + ـە)
- (ـە + ب)
- سپیندارا مە یرن سپیندار دچینە،
سپیندار دبلندن همبەری دارا سەولێنە. (هەكاری، ١٩٩٩، ل١٤٩).
- (ـە + ب)
- (ب + ـە)

١-٢-١-٢-٢-٢-٢.جۆت هەڤدەنگێن دابری

أ. شێوەیێ ئاسۆیی

- وەكی ئێك:

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

- جیێ وی بەهشتا باڤێ ڤەژواری. (هەکاری، ١٩٩٩، ل١٤٨). (ا – ی/ ا – ی).

بەروڤاژی:

- ب خێرا ناڤێ خودێ ڤەکەت دەرێ علمەکی. (ێ - ە/ ە – ێ)

- سپیندارا مە برن سپیندار وەبالن. (هەکاری، ١٩٩٩، ل١٤٨-١٤٩). (ن - ا/ ا – ن)

ب. شێوەیێ ستوونی

وەك ئێك:

- نیشانێت جێشێ مەلك فەخرەدین و خلمەتكارێت شێخادی،

رست و كەشكولن، تزبی و وەكازن، ساف و هەیبەتن. (هەکاری، ١٩٩٩، ل١٤٨).

- (ە – ك)

- (ە – ك)

- (ر – ت)

- (ر – ت)

- بەروڤاژی:

- ب خێرا ناڤێ خودێ ڤەکەت دەرێ علمەكی حەقیقەتێ،

كا ئەو كی مێر بوو كی مەلەكە بوو. (هەکاری، ١٩٩٩، ل١٤٩).

- (م – ك)

- (ك – م)

- مە دڤێت شێخەكی شێخ ب خێرا ناڤێ شیخادی،

ڤەکەت دەرێ رەش بەلەكێ. (هەکاری، ١٩٩٩، ل١٤٩).

- (ێ – ە)

- (ە – ێ)

١-٢-١-٣.دووبارەكرن د ئاستێ پەیڤێدا

أ. شێوەیێ ئاسۆیی

- رۆبار و چەند جار رۆبار.

- رۆبارینا خۆش رۆبارینا.

- رۆباری خۆش رۆباری. (هەکاری، ١٩٩٩، ل١٤٧-١٤٨).

دڤان هەرسێ رێزكاندا، ب ئێك رێرەو، چەند پەیڤ دووبارەبووینە، پتریێا وان داكۆكیكرنە ل ناڤێ رووباری.

ب. شێوەیێ ستوونی

-سپیندارا مە برن سپیندار دچینە،

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

سپيندار دبلندن همبەری دارا سەولێنە. (هەكاری، ١٩٩٩، ل١٤٨).

پەیڤا (سپیندار) سێ جاران ب رەنگەكی ستوونی و ئاسۆیی دووبارەبوویە، جارەكێ ژپێناڤ هندێ سپینداران نەبڕن، یا دوویێ، دگرنگن و یا سییێ، دبلندن. لڤێرێ واتایەكا لادایی هەیە، ئەو ژی، دەمێ دارا سپینداری دئینیتە بەرامبەر دارا سەولێ، هەردوو وەكی ئێك دراست و بلندن، مرۆڤ دشێت ڤێ لسەر مرۆڤی ژی پراكتیزەبكەت، ئانكو ئەگەر مرۆڤ لدویف راستییێ بچیت؛ دێ یێ سەربلندبیت.

-سەر بەحرا قودسێ و مەیێ و سیحانێ سەكنی وەكاز ل بەحرێ دا،

بەحر كرە دوو كنارە ماسییێت بنێ بەحرێ مرن ژ تێهنا. (هەكاری، ١٩٩٩، ل١٤٩).

پەیڤا (بەحر) ب شێوەیێ ئاسۆیی و ستوونی چار جاران بكارئینایە، ئەڤە ژی گرنگیدانە ب وێنەیێ ئاڤێ و هێز و هنەرا بابچاكێن ئێزدیان.

١-٢-١-٤.دووبارەكرن دئاستێ رستێدا

أ. دەقاودەق

- رۆبار رۆبارێت ب زەینەتن،

نیشانێت شارێ شامێ و مسرێ و تەورێزێ چینە؟ (هەكاری، ١٩٩٩، ل١٤٨).

- رۆبار رۆبارێت ب زەینەتن،

نیشانێت جێشێ مەلك فەخرەدین و خلمەتكارێن شیخادی چینە؟ (هەكاری، ١٩٩٩، ل١٤٨).

رستەیا ئێكێ ژ هەر پارچەیەكێ، دەقاودەق بێ هیچ گهۆرینەك دووبارەبوویە.

ب. نە دەقاودەق

- ل مندا بایێ سورا شرین ژێ دبارین دوو گولێت تاری
- ل مندا بایێ سورا شرین ژێ دبارین دوو گولێت سۆری (هەكاری، ١٩٩٩، ل١٤٨).

لڤێرێ، رستە ب گهۆرینا پەیڤەكێ دووبارەبوویە.

- من خلمەتا شێخێ خۆ كر هەفت سالا تەمام
- من هەفت سالا خلمەتا شێخێ خۆ كر ژ دل و ئێقین (هەكاری، ١٩٩٩، ل١٤٩).

رستە ب پاش و پێشئێخستن هاتییە دووبارەكرن و درێژكا دوویێدا (ژ دل و ئێقین) زێدەبوویە.

دلایەكێ دیێ رووبارۆكێدا، گەلەك پرسیار ب ئێك رێرەو دووبارە و ئاراستەكرینە، بهەمان شێوە بەرسڤان ژێ ددەت، ئەڤە دووبارەكرنەكا نە دەقاودەقە، دهەر رستەیەكێدا پرسیارا تشتەكی دكەت. ئەڤە ژی ژ پێخەمەت دانا گەلەك پێزانینانە:

خەملێت رۆبارا چینە؟

خەملێت رۆبارا دار و بینە.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

خەملێت لاوكا چینە؟

خەملێت لاوكا سمبێلێن رەشێ د قدرانینە.

١-٢-١-٥. دووبارەكرنا دەستپێكێ

ئەڤە ئەو جۆرێ دووبارەكرنێیە، پەیڤەك یان پتر ژ دوماهیكا رستەیا ئێكێ دهێتە دووبارەكرن، درووبارۆكێدا، پەیڤێن دوماهیكێ ژ رستەیا ئێكێ ژ گەلەك پارچەیان دووبارەبووینە، وەك:

عەلی سوارێ مەیانێ،

سوارێ مەیانێ،

مە سلاڤ و سەلا ل مەقلوب ل مەرگەهێ... (ئێسیانی، ٢٠١٥).

١-٢-١-٦. دووبارەكرنا دوماهیكێ

ئەڤە ئەو جۆرێ دووبارەكرنێیە، رێزكا یان پەیڤێن دوماهیكا دەقی دهێنە دووبارەكرن "ئەڤ دووبارەكرن مینا ئاگەهداركرنێ یە بۆ وەرگری كو ئەڤە دوماهیكا شعرێ یە یان كوپلە شعرێ.". (حەسەنی، ٢٠٠٧، ل١٣٩).

درووبارۆكێدا، دگەلەك پارچەیاندا پەیڤەك یان دوویێن دوماهیكا پارچەیێ هاتینە دووبارەكرن، وەك ڤان نموونەیان:

-... ئەو ماسییێت بنێ بەحرێ مرن ژ تێهنا

مرن ژ تێهنا.

-... نیشانێت رووبارا، پەلك و دار و بینە،

دار و بینە،

دار و بینە.

-... نیشانێت كچكا، بسك و كەزینە،

حل و مۆرینە،

حل و مۆرینە. (ئێسیانی، ٢٠١٥).

١-٢-١-٧.دووبارەكرن دئاستێ پارچەیاندا

-رۆبار و چەند جار رۆبار،

ئەسمەرێت شەبابی،

چەرەزا چەلەنگا لاوا هەیە ل بال.(هەكاری، ١٩٩٩، ل١٤٧).

-رۆبارینا خۆش رۆبارینا،

ئەسمەرێت شەبابی،

ل گەل چەلەنگا لاوا چەرخەچینە،

رۆباری خۆش رۆباری. (هەكاری، ١٩٩٩، ل١٤٨).

دیارە، پارچە ب هندەك گهۆرینێن بچووك هاتییە دووبارەكرن.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

ئەنجام:

- سترانا فۆلكلۆرييا كوردى دەولەمەندە، لێ هندەك جۆرێن سترانان و توخمێن تايبەت هەنە، دگرنگن و نەبووينە جهێ گرنگيپێدانێ، وەك ئەدەبياتا سەرزارييا ئێزديان.
- ئەدەبياتا سەرزارييا ئێزديان، سيمايێ ئێزدياتييێ پێڤەيێ ديارە، لەورا تايبەتمەندييەكێ بۆ خۆ دروست دكەت كو ژ يا دەڤەرێن دييێن كوردستانێ جياوازبيت، خزێمۆك و رووبارۆك دوو جۆر ژ وانن.
- خزێمۆك و رووبارۆك، ژلايێ ناڤ و نيشانيڤە، دەربڕينێ ژ ناڤ و نيشانێ خۆ دكەن، دخزێمۆكێدا، بەحسێ جوانكارييێن كچ و ژنان هاتييەكرن. درووبارۆكێدا، بەحسێ رووبارێ ئاڤێ دكەت و گەلەك گرنگى ب سروشتى و ژينگەهپارێزييێ هاتييەدان، لێ دناڤرا، هەردوو ژى دەربازى گەلەك بابەتێن دى دبن.
- ئێزدى، خزێمۆك و رووبارۆكێ وەك توخمێن تايبەت دهەژمێرن و وەكى ئەدەبەكێ پيرۆز بناڤ دكەن. گۆتنا وان ژى دەم و جهێ خۆيێ تايبەت هەيە.
- چونكى خزێمۆك و رۆبارۆك گەلەك لسەرزارى هاتينە ڤەگوهاستن و ژ ئەنجامێ نە شارەزايا سترانبێژان، پارچەيێن وان تێكەلى ئێكبووينە، هەروەسا پارچەيێن وان و تێكستێن پيرۆز ژى تێكەلى ئێك بووينە.
- سەرەڕايى بەرجەستەبوونا وێنەيێن ئايينى دهەردوو جۆراندا، يا بالكێش ئەوە، بابەتێن ئايينى، ئەڤيندارى و ئيرۆتيكى تێكەل دبن.
- ژلايێ ريتما دەرڤەڤە، هەردوو جۆران گرنگى ب كێشێ نەدايە، بەلكو سەنگا خۆ دانايە سەر سەروايێ. ژلايێ ريتما ناڤخۆيڤە، گرنگييەكا زۆر ب ريتمێ ب هەموو شێوەيان داييە.
- ژلايێ تەكنيكێڤە، خالا هەرە ديار و جوداهييێ دناڤبەرا هەردوو جۆراندا، خزێمۆك زێدەتر دەقەكێ پرسيارييە، رووبارۆك يێ پرسيار و بەرسڤييە.

ژێدەر:

١. پەرتووك

١-١. ب زمانێ كوردى

- باعەدرى، خەلات ئەلياس (٢٠٠٨)، ميثولوجيا دتێكستێن ئۆلا ئێزديداندا، دەزگەهێ سپيريز– دهۆك، چاپا ئێكێ، چاپخانا خانى، دهۆك.
- بامرنى، مصطفى نورى (١٩٨٦)، سترانێت كۆچك و ديوانا، چاپا ئێكێ، دەزگاى رۆشنبيرى و بلاوكردنەوەى كوردى، چاپخانا واوفسيت، بەغدا.
- بدرخان، كاميران (١٩٣٣)، نفيژين ايزيديان، چاپا ئێكێ، چاپخانا (الترقي)، دمشق.
- بەكر، د. محەمەد (٢٠٠٤)، پەخشانە شعرى كوردى، چاپى يەكەم، دەزگاى ئاراس – هەولێر، چاپخانەى وەزارەتى پەروەردە، هەولێر.

- پور، علی اصغر نصرالله (٢٠٠٥)، ئامیرێن موزیكی یێن كوردی، وەرگێران: مسعود خالد گولی، چاپا ئێكێ، دەزگەهێ سپیریز – دهۆك، چاپخانا وەزارەتا پەروەردێ، هەولێر.
- تەیب، هەڤال سەلیم (٢٠٠٦)، بونیادگەری دناڤ رەخنا كوردیدا – ژ دەستپێكێ هەتا سالا ٢٠٠٣، چاپا ئێكێ، دەزگەهێ سپیریز- دهۆك، چاپخانا حەجی هاشم، هەولێر.
- جعفر، حجی (٢٠١٣)، هندەك ڤەكۆلین ل دۆر فۆلكلۆرێ كوردی، چاپا ئێكێ، ژ وەشانێن یەكیتیی نووسەرانی كورد – مەلبەندی گشتی، چاپخانەی شەهاب، هەولێر.
- جندی، حەجی (٢٠٠٦)، حیكایەتێد جمعەتا كوردا، دەزگەهێ سپیریز – دهۆك، چاپا ئێكێ، چاپخانا حەجی هاشم، هەولێر.
- جەعفەر، حەجی (٢٠٠٧)، حەیرانۆك، چاپا ئێكێ، ژ وەشانێن ئەنستیتویا كەلەپوورێ كوردی، چاپخانا، (بێ چاپخانە)، دهۆك.
- جەلیل، ئۆردیخان (١٩٧٧)، سترانێ زارگۆتنا كوردا یە تاریقیێ، شوكر مستەفا و ئەنوەر قادر محەمەد ڤەگوهاستیە، چاپی یەكەم، چاپخانەی كۆری زانیاری كورد، بەغدا.
- چەلكی، مەسعوود یاسین (٢٠١٢)، رۆلێ هونەرێن روونبێژیێ د چێكرنا وێنێ هۆزانێ كوردیدا، چاپا ئێكێ، لە بلاوكراوەكانی ئەكادیمیای كوردی، چاپخانا حاجی هاشم، هەولێر.
- حمد، خلف حجی (٢٠٢١)، قەفتەكا نێرگزا ژ باغچێ رەنگینێ سترانا چیایێ شنگالێ، چاپا ئێكێ، ژ وەشانێن دەستەیا بلندا بنگەهێ لالش یێ رەوشەنبیری و كۆمەلایەتی، چاپخانا هاوار، دهۆك.
- حەسەن، رێسان (١٩٩٩)، سەرهاتی و غەریبیا خەنسێ و رەشۆ، چاپا ئێكێ، چاپخانا هاوار، دهۆك.
- حەسەن، رێسان (٢٠٠٠)، لالش د سترانا دیرۆكی یا كوردی دا، چاپا ئێكێ، چاپخانا وەزارەتا پەروەردێ، هەولێر.
- حەسەن، رێسان (٢٠١٩)، ستران وەك هاندەرەك د شەران دا - شەرێن ل سەر شنگال وەك نموونە، چاپا ئێكێ، چاپخانا گازی، دهۆك.
- حەسەن، رێسان (٢٠١٩)، شنگال وەك قوتابخانا سترانا فۆلكلۆری یا كوردی، چاپا ئێكێ، ژ وەشانێن رێڤەبەریا گشتی یا كاروبارێن ئێزدیان، چاپخانا رۆشنبیری، هەولێر.
- حەسەنی، یاسر (٢٠٠٧)، بنیاتێ ریتمی د شعرا نوویا كوردیدا – دەڤەرا بەهدینان ١٩٧٠ – ١٩٩١، چاپا ئێكێ، دەزگەهێ سپیریز - دهۆك، چاپخانا حەجی هاشم، هەولێر.
- خزنەدار، معروف (١٩٦٢)، كیش و قافیە لە شیعری كوردی دا، چاپی یەكەم، چاپخانەی (الوفاء)، بەغدا.
- خەتاری، داود مراد (٢٠١٠)، هەر سترانەكێ چیرۆكەك – ژ دەڤەرێن شنگال و شێخان، چاپا ئێكێ، ژ وەشانێن ئەنستیتویا كەلەپوورێ كوردی، چاپخانا شڤان، سلێمانی.
- رۆدینكۆ، م. ب. (١٩٩٩)، ئەفسانە كوردییەكان، وەرگێرانی: كەریمی حسامی، چاپی یەكەم، چاپخانەی كتێبی گولان، ستۆكهۆلم.
- رەسوول، پ. د. شوكریە (٢٠٠٩)، رۆلی مارگریت روودینكۆ لە بوژاندنەوەی كەلەپووری كورد دا، چاپی یەكەم، چاپخانەی زانكۆی سەلاحەددین، هەولێر.
- رەسوول، دوكتۆر عیززەدین مستەفا (١٩٧٠)، ئەدەبی فۆلكلۆری كوردی، چاپی یەكەم، چاپخانەی (الجاحظ)، بەغدا.
- رەشكانی، مەروان شێخ حەسەن (٢٠١٦)، غەریبییا لاوكان – كۆمەك ژ لاوك و سترانێن فۆلكلۆری یێن چیایێ شنگالێ، چاپا ئێكێ، ژ وەشانێن دەستەیا بلندا بنگەهێ لالش یێ رەوشەنبیری و كۆمەلایەتی، چاپخانا هاوار، دهۆك.

- رەشـيد، د. فوئـاد (٢٠٠٧)، دەقـی ئەدەبـی – ئەدگـار. چێـژ. بەهـا، چەنـد نووسـینێکی رەخنەیـی تیـوری و پراکتیکییە، چاپا ئێکێ، دەزگەهێ ئاراس، چاپخانەی دەزگا، هەولێر.
- رەشید، د. مەسعود جەمیل (٢٠١٧)، کێش و سەروا د هوزانا کوردیدا، چاپا ئێکێ، دەزگەهێ نالبەند - دهۆک، چاپخانا هیڤی – هەولێر.
- رەشید، مەسعوود جەمیل (٢٠١٤)، رۆلێ تەومرێن هەلبژارتن و رێزکرنێ د چێکرنا ریتما هۆزانا کلاسیکییا کوردیدا، چاپا ئێکێ، لە بلاوکراوەکانی ئەکادیمیای کوردی، چاپخانا حاجی هاشم، هەولێر.
- زمرۆ، احمد عبدالله (١٩٨٧)، سترانا لیریکی – حەیرانۆک، چاپا ئێکێ، ژ وەشانێن ئەمینداریەتا گشتی یا رەوشەنبیری و لاوان، چاپخانا (الزمان)، بەغدا.
- زەند، کەریم (١٩٧١)، ئایین و باوەر لە کوردستان دا، چاپی یەکەم، چاپخانەی کامەرانی، سلیمانی.
- سلێمان و جندی، خدر و خەلیل (١٩٧٩)، ئێزدیاتی لبەر رۆشنایا هندەک تێکستێد ئاینێ ئێزدیان، چاپی یەکەم، لە چاپکراوەکانی کۆڕی زانیاری کورد، چاپخانەی کۆڕی زانیاری، بەغدا.
- سمۆ، د. ابراهیم احمد (٢٠١٧)، دناڤبەرا فولکلۆر و کەلەپوریدا، چاپا ئێکێ، چاپخانا خانی، دهۆک.
- سمۆ، ئیبراهیم ئەحمەد (٢٠٠١)، کاریگەری کەلەپووری کوردی لە شانۆی کوردیدا، چاپی یەکەم، دەزگای موکریانی - هەولێر، چاپخانەی خەبات، دهۆک.
- شنگالی، خێری (٢٠١١)، ل چیایێ شنگالێ قەبەقەبا کەوێ نێرە– کۆمەکا تێکستێت فۆلکلۆرێ ئێزدیان، بەرگی یەکەم، چاپی یەکەم، ژ وەشانێن ئەنستیتویا کەلەپووری کوردی، چاپخانا سەردەم، سلێمانی.
- شنگالی، خێری (٢٠١١)، ل چیایێ شنگالێ قەبەقەبا کەوێ نێرە – کۆمەکا تێکستێت فۆلکلۆرێ ئێزدیان، بەرگی دووەم، چاپی یەکەم، ژ وەشانێن ئەنستیتویا کەلەپووری کوردی، چاپخانا قەوار، سلێمانی.
- طاهر، نزار سلمان (٢٠١٣)، ڤەژەنێن رەخنا ئەدەبی لسەر تێکستێ ئافراندی (کۆمەکا ڤەکولینێن رەخنەیێن وەرگێرایینە)، چاپا ئێکێ، ژ وەشانێن ئێکەتیا نڤیسەرێن کورد - دهۆک، چاپخانا هاوار، دهۆک.
- عەبدوللا، عەبدولسەلام نەجمەدین (٢٠٠٨)، شیکردنەوەی دەقی شیعری لە رووی زمانەوانیەوە، چاپا ئێکێ، دەزگەهێ سپیرێز - دهۆک، چاپخانا حەجی هاشم، هەولێر.
- گەردی، عەزیز (٢٠١٤)، کێشناسیی کوردی، چاپی یەکەم، کتێبخانەی ئارام، هەولێر.
- لەیلان (١٩٨٤)، گول گەشتێک بە ناوچەکانی کوردستاندا، چاپی یەکەم، چاپخانەی سەرکەوتن، سلێمانی.
- مزوری، ئازاد عەبدولعەزیز (٢٠٠٦)، جەلادەت بەدرخان و شعر – لێکۆلینەکە شرۆڤەکاری یە، چاپا ئێکێ، ژ وەشانێن دەزگەهێ سپیرێز – دهۆک، چاپخانا حەجی هاشم، هەولێر.
- نهێلی، نعمت الله حامد (٢٠٠٧)، شێوازگەری – تیۆری و پراکتیک – ڤەکۆلینەکە دبیاڤێ هۆزانێ دا، چاپا ئێکێ، دەزگەهێ سپیرێز، دهۆک، چاپخانا حەجی هاشم، هەولێر.
- هاشم، حەمە (٢٠١٩)، هونەری پیرۆز، چاپی یەکەم، (بێ چاپخانە)، هەولێر.
- هروری، کامیران درباز و شڤان شکری (٢٠٠١)، ستران و دیلان، چاپا ئێکێ، دەزگای موکریانی – هەولێر، چاپخانەی خەبات – دهۆک.
- ئورمانی، نزار (٢٠٠٥)، خوین د همبێزا بەفرێ دا– ڤەکۆلینەکا فورمالیستی شیکاری یە د شعرا موئەیەد تەیب دا، چاپا ئێکێ، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر.
- ئوسمان، محسن (٢٠٠٨)، میزوپوتامیا– ڤەکۆلینەکا دیرۆکی د باژێرڤانی، کولتوور و درامایێ دا، چاپا ئێکێ، دەزگەهێ سپیرێز– دهۆک، چاپخانا خانی، دهۆک.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

- ئەلوەنی، نەجم (١٩٩٩)، ئایینی ئێزیدی لە نیوان چەند جەمسەری و بروای یەکتا پەرستیدا، چاپی یەکەم، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر.

١-٢. ب زمانێ کوردی (ب پیتێن لاتینی)

- Kaplan, Sevda (2013), Jin aştîya jîyanê ye- lêkolînên folklorî, çapa yekem, çapxana Xanî, Duhok.
- Omerxalî, Xanna (2007), Êzdiyatî – Civak, Sembol, Rîtûel, çapa yekem, weşanxana Avesta, Istanbûl.

١-٣. ب زمانێ عەرەبی

- آمیدی، کاوە فریق احمد شاولي (٢٠٠٠)، امارة بادینان ١٧٠٠ – ١٨٤٢ – دراسة سياسية اجتماعية ثقافية، الطبعة الاولى، مطبعة خبات، دهوك.
- البناء، هاشم (١٩٦٤)، اليزيديون، الطبعة الاولى، مطبعة الامة، بغداد.
- الجزيري، علي (٢٠٠٠)، الادب الشفاهي الكردي، الطبعة الثانية، مطبعة اوفيست، اربيل.
- خليل، احمد ملا (٢٠٠٦)، من آذربيجان الى لالش، تحقيق و تعليق: د. خليل جندي، الطبعة الاولى، من منشورات دار سبيريز –دهوك، مطبة حجى هاشم، اربيل.
- السواح، فراس (٢٠٠٢)، لغز عشتار – الآلهه المؤنثة و اصل الدين و الاسطورة، الطبعة الثامنة، دار علاء الدين، سوريا.
- باقسري، عزالدين سليم (٢٠٠٣)، مەرگەهـ، الطبعة الاولى، من منشورات مركز لالش، مطبعة خبات، دهوك.
- بروكا، هوشنك (٢٠٠٩)، ميثولوجيا الديانة الايزيدية، تقديم: ابراهيم يوسف، الطبعة الثانية، دار الينابيع، دمشق.
- جزيري، علي (٢٠١٩)، الكرد الايزيديون، الطبعة الاولى، من مطبوعات الاكاديمية الكوردية، مطبعة جامعة صلاح الدين، اربيل.
- جندي، الدكتور خليل (١٩٩٨)، نحو معرفة حقيقة الديانة الايزيدية، الطبعة الاولى، مطبعة رابوون، السويد.
- عبود، زهير كاظم (١٩٩٤)، لمحات عن اليزيدية، الطبعة الاولى، من منشورات مكتبة النهضة، المطبعة العاني، بغداد.
- عمر، حيدر (٢٠١٨)، ادب الفلكلور الكردي، الطبعة الاولى، دار خاني، استانبول.
- فولر، ادموند (١٩٩٧)، موسوعة الاساطير، الميثولوجيا اليونانية الرومانية الاسكندنافية، ترجمة: حنا عبود، الطبعة الاولى، الاهالى للطباعة، سورية.
- فيلد، هنري (٢٠٠١)، جنوب كردستان – دراسة انثروبولوجية، نقله الى العربية: جرجيس فتح الله، الطبعة الاولى، مطبعة التربية، اربيل.
- كريمر، (صموئيل نوح (٢٠١٢)، السومريون – تاريخهم و حضارتهم و خصائصهم، ترجمة: الدكتور فيصل الوائلي، الطبعة الاولى، دار البصائر، لبنان.
- لوتمان، يوري (٢٠١٨)، بنية النص الفني، ترجمة: د. عبدي حاجي، الطبعه الاولى، من مطبوعات الاكاديمية الكوردية، مطبعة جامعة صلاح الدين، اربيل.
- الماجدي، خزعل (١٩٩٨)، بخور الآله – دراسه فى الطب و السحر و الاسطورة و الدين، الطبعة الاولى، الاهلية للنشر و التوزيع، لبنان.
- نيكتين، باسيل (١٩٩٢)، الكرد، ترجمه: صلاح برواري، طبعة جديدة و منقحة، من منشورات مجلة (Aso)، (بدون مطبعة).

- يزدين، الدكتور قيصر خلات (٢٠٢١)، العمارة الدينية الايزيدية فى بلا الرافدين، من مطبوعات الهيئة العليا لمركز لالش الثقافي و الاجتماعي، الطبعة الاولى، مطبعة هاوار، دهوك.

٢.گۆڤار

٢-١. ب زمانێ كوردی

- بەكر، د. محمد (٢٠٠٠)، ئەدەبێ كوردێن ئێزدی – پۆلكرن و هونەرسازی، پشكا دووێ، گۆڤارا لالش، ژماره ١٣.
- خەيات، عەبدلعەزيز (٢٠٠٠)، سترانا فولكلۆريا كوردی، گۆڤارا لالش، ژماره ١٢.
- رسول، شكريه (١٩٨١)، رۆلی فۆلكلۆری كوردی له دياری كردنی رووداوی مێژوويی دا، گۆڤارا رۆشنبيری نوێ، ژماره ٨٣.
- سلێمان، خدر (١٩٨٩)، دەنگێ ئەدەبێ كوردی ل مێرگەها شێخا، گۆڤارا دەنگێ مه، ژماره ٤.
- سلێمان، پير خدر (٢٠٢١)، سەنگێ مۆزيكێ د ئێزدياتيێ دا، گۆڤارا مەحفەل، ژماره ١٨.
- مزوری، عبدالرحمن (٢٠١٢)، لێكۆلينەك د ئەدەبياتا ئولا ئێزديان دا، گۆڤارا لالش، ژماره ٣٥.
- هەكاری، م. س. (١٩٩٩)، سەبەقه و زنجيرا رۆبارينا، گۆڤارا لالش، ژماره ١٠.

٢-٢. ب زمانێ كوردی (ب پيتێن لاتينی)

-Bozanî, Xêrî (1998), Payîzok, govara Laliş, jimare 9, Dihok.
-Dinayî, Rêsan Hesen (2006), Êzidî û pîrozkirina hindek amîretên mosîqî, govara Laliş, jimare 24.
-Hecî, Bedel Feqîf (1997), Xizêmok, govara Laliş, jimare 7, Dihok.
-Stranvan, (1941), Paîzok, govara Hawar, jimare 31, Şam.

٢-٣.ب زمانێ عەرەبی

- الدنادي، ميرزا (١٩٩٤)، اغاني الفلكلور في شنكال – الواقع و المأساة، مجلة لالش، العدد ٢-٣.
- باقصري، عزالدين سليم (١٩٨٧)، لالش، مجلة كاروان، العدد ٥٢.
- برواري، كمال (٢٠٠١)، العلاج الروحي لدى الايزدية فى بعض المناطق، مجلة لالش، العدد ١٦.
- جامباز، طارق (١٩٩٣)، الموسيقى عند الايزدين، مجلة لالش، العدد ١.
- مزوري، عبدالرحمن (١٩٩٧)، الاساطير فى مم و زين خاني، مجلة لالش، العدد ٨.
- هرمي، حسو (١٩٩٨)، الزراعة عادات و تقاليد، مجلة لالش، العدد ٩.

٤. چاڤپێكەفتن:

- چاڤپێكەفتن دگەل فەقير حەجی فەقير شەمۆ، ل رۆژا (٢٠١٢/١٢/١٠) و (٢٠١٢/١٢/٢٦) ل ناحيا باعەدرێ. ئەو ل سالا (١٩٢٨) ل باعدرێ ژدايكبوويه، ل سالا (٢٠١٨) وەغەركرييه، نێزيكی هەفتی سالان خزمەتا ئەدەبياتا ئايينێ ئێزديان و پەرستگەها لالش كرييه. ئێك ژ زيرەكترين قەولبێژێن ئێزديان بوو.
- چاڤپێكەفتن دگەل شێخ ميرزایێ خەتاری، ل رۆژا (٢٠١٢/٨/٣١)، (٢٠١٦/٥/٢١)، ٢٠٢١/١٢/١٠) ل پەرستگەها لالش. ئەو ل سالا (١٩٣٠) ل گوندێ خەتارێ ژدايكبوويه، مجێورێ مەزارێ خاتوونا فەخرايه ل پەرستگەها لالش.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكۆلينێن كوردی

- چاڤپێکەفتنەك دگەل مراد کوجی ئێسیانی، ل رۆژا (٢٠١٥/٧/٣) ل پەرستگەها لالش. ئەو ل سالا (١٩٣٣) ل گوندێ ئێسیان ل دەڤەرا شێخان ژدایکبوویە، ل سالا (٢٠٢٠) وەغەرکرییە. شارەزایەکا باش د ئەدەبیاتا سەرزارییا ئێزدیاندا هەبوو.
- چاڤپێکەفتنەك دگەل خەمێ زەبیدین خالد شەمسانی، ل رۆژا (٢٠٠٩/٦/١٣) ل کۆمەلگەها خانکێ. ئەو ل سالا (١٩٥٧) ل گوندێ خانکا کەڤن ل دەڤەرا سێمێلێ ژ دایکبوویە، مجێورا مەزارێ (شێخ مەهمەدی جندار) بوو، ل سالا (٢٠٢١) وەغەرکرییە.

٥. نامەیێن ئەکادیمی:

- حەسەن، مەولود ئیبراهیم (٢٠٠٧)، پێکهاتەی ئەفسانەی کوردی، نامەی دکتۆرا، زانکۆیی سەلاحەدین، هەولێر.
- محەمەد، شیلان یونس (٢٠١٠)، رەسەنایەتی و هونەرێ رۆمانێ د رۆمانا (شڤانێ کورد) یا عەرەبێ شەمۆ دا، نامەیا ماستەرێ، کولیژا ئادابێ، زانکۆیا دهۆك.
- نەبی، کامیران محەمەد (٢٠٠٥)، قۆناغێن وەرارا هزرا نەتەوایەتی د هوزانا کوردی دا، ناما دکتۆراێ، زانکۆیا صەلاحەددین، هەولێر.

خزيموك و روباروك - نوعين جديدين من الاغنية الفلكلورية الكوردية

الملخص:

بحثنا الذي تحت عنوان (خزيموك و روباروك - نوعين جديدين من الاغنية الفلكلورية الكوردية) هي محاولة أولى من مزعها لبحث وابراز نوعين جديدين من الاغنية الفلكلورية الكوردية و التي لم تتناول اية من الدراسات الاكاديمية حتى الان، ولهذا السبب قدمنا هذه الدراسة التحليلية ومتعددة الجوانب حول هذا الموضوع.

من ناحية المضمون لهذان النوعان من الاغنية لها خصائصهما الخاصة تختلف عن باقي انواع الاخرى من الاغاني و الادب الفلكلوري.

تآتي معنى خزيموك من (خزيم) التي توضع في انف الفتاة للجمالية ومن خلالها يتم التطرق الى مواضيع عدة اي بمعنى تجعل من (خزيموك) كطريقة لتعبير عن مواضيع كثيرة ومنها (الدينية والاسطورية والتراثية والفنية والطبيعية والعاطفية و الجنسية).

وكذلك تآتي روباروك بنفس المعنى حيث جآءت لتغني بالانهار ومن خلالها جسدت مواضيع اخرى مثل: الدينية والطبيعية والجنسية والتراثية، والحفاظ على البيئة والطبيعة وهي من اهم مميزات هذا النوع من الادب.

ومن الخصائص المهمة الاخرى لهذان النوعان من الاغنية حيث نجد لهما طابع ديني آيزيدي من حيث المعتقدات والتراث.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

اما من ناحية الشكل، يهتم هذان النوعان من الاغنية بالايقاع الداخلي والخارجي و بتقنية تم انشاءه ويهتم بالاسئلة و الاجوبة.

وازدادت اهمية (خزيموك و روباروك) بعد ان اتخذا طابعا دينيا آيزيديا ويعتبران من النصوص الدينية المقدسة لديهم، ولهذا نجد انهما اختلطا مع الامور الدينية ولهما مكان وزمان محدد لآلقائهما وفق المنظور الديني الايزيدي وتعتبران من العناصر الخاصة من الادب الشفهي الايزيدي.

Khezimok and Rubarok; two new types of Kurdish folkloric songs

Abstract

Our research is under the name of (Khezimok and Rubarok; two new types of Kurdish folkloric songs), this is the first step to search and description for two new types of folklore songs that did not appear to the existence in academic research up to date, so our research describe both of topics comprehensively. And in terms of content, both of two types are produced their peculiarities from other types of folkloric songs and from different genres of folklore literature.

Khezimok is derived from khezim (Khezim means nose earrings), and also from it comes many topics, which makes Khezim a way to mention a number of topics, including religious, mythical, heritage, artistic, natural, emotional and sexual as well.

Rubarok is derived from Rubar, which means a river, and among its content there are many topics are felt, including religious, natural, sexual and heritage, the surprising thing is that it gives importance to the environment and its protection.

Both Khezimok and Rubarok have Yazides traits, including religious, historical and they show us the heritage.

In terms of form, both give importance to the inner and outer rhythm, they are created by a precise mechanism, and both give importance to the questions and answers.

Both of Khezimok and Rubarok are acquired value and importance after the Yazidis admitted that their religious texts are similar to them, so they were mixed them with religious and thus both of them should be mentioned in appropriate times and places, so they both have a special literary importance for the Yazidis.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

رەنگڤەدانا دەرکەڤتەیێن ئاخڤتنا پراگماتیکێ د سترانا فۆلکلۆریا کوردیدا
(سترانێن کاویس ئاغای وەکو نموونە)

م. بەدرەدین عەبدولکەریم قادر
پشکا زمانێ کوردی- کۆلیژا پەروەردە- زانکۆیا دهۆک- ئاکرێ- هەرێما کوردستانێ/ عیراق.

پوختە:

فۆلکلۆرێ کوردی، گەلەک یێ دەولەمەند و رەنگینە و تنێ د بوارەکیدا ناراوەستیت بەلکو چەندین لق و تایێن جودا جودا ژێ دچن و دابەشی سەر چەندین جۆران دبیت، لاوک و سترانێن فۆلکلۆرییێن کوردی ژی پشکا شێری یا بەرکەفتی و جهەکێ هەری زۆر د ئەدەبیات و فۆلکلۆرا کوردیدا داگیرکریە و دێ شێین بێژین، کو سەرەکیترین یانژی پڕ دەولەمەنترین جۆرە د ناڤ هەمی جۆرێن دییێن فۆلکلۆرا کوردیدا، چۆنکی ب شێوەیەکێ سەرزاری و گەلەک ب سانەهی تاکێ خواندەڤان و نەخوانەڤانێ میللەتێ مە شیاینە بێژنەڤە و ئێک بۆ ئێکی بهێلیتەڤە و ڤەگۆهێزیت.
لاوک و سترانێن فۆلکلۆری شیاینە پشکەکا زۆر یا ژیان و مێژوو و لایەنێ جڤاکی و... هتد مللەتێ کورد ژ ناڤچوونێ بپارێزیت و وەکو تۆمارەکا مێژوویا پڕە ل زانیاری و بەلگە و دوکیومێنتان ،کو دشیاندایە گەلەک مفا ژێ بهێنەدیتن.

هەر ژبەر هندێژی ئەڤ ڤەکۆلینە ل ژێر ناڤونیشانێن (رەنگڤەدانا دەرکەڤتەیێن ئاخاڤتنا پراگماتیکێ د سترانا فۆلکلۆرییا کوردیدا ((سترانێن هۆنەرمەند کاویس ئاغای وەکو نموونە)) هاتە ئەنجامدان و ئارمانج ژێ دیارکرنا بوارەکێ گرنگێ کارکرنا ئاستێ پراگماتیکا زمانیە د ناڤ ئەوان سترانێن فۆلکلۆریدا، کو ئەوژی بوارێ (دەرکەڤتەیێن ئاخاڤتنێنە).

د ئەنجامێن ڤەکۆلینێژیدا دیاربوو، کو بەلێ سترانێن فۆلکلۆری و نەخاسمە یێن کاویس ئاغای، مەیدانەکا گۆنجای و بەرهەڤە بۆ دەستکەڤتن و دروستبوونا پڕانیا بوارێن پراگماتیکێ و نەخاسمە بوارێ دەرکەڤتەیێن ئاخڤتنێ.

پەیڤێن سەرەکی: *ستران، فۆلکلۆر، دەرکەڤتە، ئاخڤتن، پراگماتیک.*

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

پێشەکی:

ئەدەبیاتا فۆلکلۆرا کوردی ژبلی زەنگینییا خۆ و هەمەرەنگی و بیاڤێن خۆیێن جودا جودا، ئەگەر تەماشە بکەین، دێ بینین، کو هەر بیاڤەکێ فۆلکلۆرا کوردی، هەلگرا رەهەندێن جوارجۆرە، کو فەرە ب دیتن و روانگەهێن نوی و جودا جوداڤە ڤەکۆلین و دویڤچوون ل سەر بهێتەکرن و هەمی لایەنێن ئەوێ بکەڤنە بەر تیشکا ڤەکولین و شرۆڤەکرنێ.

د ئەڤێ ڤەکولینێدا دێ بیاڤەکێ فۆلکۆرا کوردی، کو ئەوژی سترانا فۆلکلۆریا کوردی و نەخاسمە سترانێن هونەرمەندێ مەزنێ کورد (کاویس ئاغا)ی و بەرنیاس ب (بولبولێ کوردستانێ) کەڤیتە ژێر ڤەکولینا ئێک ژ بیاڤێن ئاستێ پراگماتیکا زمانی، کو ئەوژی بیاڤێ (دەرکەڤتەیێن ئاخڤتنێنە)، ئانکو دێ ڤەکۆلینەکا پراگماتیکی ل سەر هندەک ژ پارچە سترانێن فۆلکلۆرییێن هونەرمەند کاویس ئاغای هێتە ئەنجامدان و تێدا چەوانییا رەنگڤەدانا ئێک ل بیاڤێن ئاستێ پراگماتیکێ، کو (دەرکەڤتەیێن ئاخڤتنێنە)د ئەوان سترانێن فۆلکلۆریداهێتە بەحسکرن و ب ئەڤێ چەندێژی دێ دیاربیت، کا چەوا سترانا فۆلکۆرا کوردی خودان رەهەندەکێ پراگماتیکییە؟ و چەوا تێدا رەنگڤەدایيە؟ڤەکۆلین ل ژێر ناڤ و نیشانێن (رەنگڤەدانا دەرکەڤتەیێن ئاخڤتنا پراگماتیکێ د سترانا فۆلکلۆریا کوردیدا (سترانێن کاویس ئاغای وەکو نموونە))یە و ل دویڤ رێبازا (وەسفی - شرۆڤەکارییە) و پێکهات و پەیکەرێ ڤەکۆلینێ ل (پێشەکی، پشکا ئێکێ، پشکا دووێ، ئەنجام، لیستا ژێدەران وپۆختە ب زمانێن عەرەبی و ئینگلیزی) پێکهاتییە.

د پێشەکییا ڤەکۆلینێدا وەکو دەرازینکەکێ بەحس ل ناڤونیشان و ئارمانج و پێکهاتا ئەڤێ ڤەکۆلینی ب گشتی هاتییەکرن و ل پشکا ئێکێدا بەحسێ سترانا فۆلکلۆرییا کوردی و ستران و کورتیەکا ژیانا کاویس ئاغای و رەهەندێ پراگماتیکێ ئەوان و رەنگڤەدانا دەرکەڤتەیێن ئاخڤتنێ تێدا هاتییەکرن. ل پشکا دوویێدا بەحس ل رەنگڤەدانا دەرکەڤتەیێن ئاخڤتنێ د سترانێن کاویس ئاغایدا هاتییەکرن و نموونەێن پێتڤی بۆ ئینانەڤە.

ب شێوەیەکێ گشتی ئارمانج ل ئەنجامدانا ئەڤێ ڤەکۆلینێ، بەرسڤدانا ئەڤان پرسیارێن ل خوارێیە:

١. ئایا سترانا فۆلکلۆرییا کوردی هەلگرا رەهەندێ پراگماتیکییە؟
٢. ئایا دەرکەڤتەیێن ئاخڤتنێ د سترانا فۆلکلۆرییا کوردیدا رەنگڤەددەن؟
٣. ئایا سترانێن فۆلکلۆرییێن کاویس ئاغای دبنە نموونە و کەرەستە بۆ بەرجەستەبوونا دەرکەڤتەیێن ئاخڤتنێ؟ چەوا؟

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

پشکا ئێکێ:

- سترانا فۆلکلۆرییا کوردی:

سترانا فۆلکلۆرییا کوردی وەکو ئێک ل تایێن هەری سەرەکی د گەنجینەیا فۆلکلۆرێ کوردیدا، مەبەست ژێ ئەو سترانە ئەوا مۆلکێ فۆلکلۆرێ کوردی بیت، یانژی تامدای ب پەیڤ و ئاواز و سەلیقەیا رەسەنا فۆلکلۆرێ کوردی بیت، نڤیسەرێ کورد (عیزەدین مستەفا رەسول) سترانا فۆلکلۆری ب گرنگترین تایێ فۆلکلۆری د هژمێریت. (عیزەدین مستەفا رەسول: ١٩٧٠: ٩٥). چونکی ژ هەمی تایێن دی زەنگینتر و خۆرتترە و پتر شیایە ببیتە زمانحالێ گەلێ مە و زۆربەیا هەری زۆرا هەمی لایەنێن ژین و ژیارا کوردەوارییێ پی بهێتەتۆمارکرن، کو ب سامانەکێ مەزنێ نەتەوەیی دهێتەهژمارتن و دشیاندایە رەسانایەتی و گەلەک لایەنێن ڤەشارتی و بەرزەبووی یێن دیرۆک و کەلەپۆر و رەوشت و تیتالێن گەلێ کورد تێدا بهێنەدیتنەڤە.

(مەبەست ژ سترانێ هەلبەستەکە و ئاوازەک بۆ هاتییەدانان، ژلایێ کەسەکی یان دوو کەسان یان کومەکا کەسانڤە دهێتە گووتن، لێ سترانا فۆلکلۆری ئەڤەیە، کو هەلبەست و ئاوازا ئەوێ د ناڤ خەلکیدا بەلاڤبیتەڤە و خودانێ ئەوێ دیار نەبیت)(هیمداد حوسێن: ٢٠٠٧، ٢٢٤-٢٢٥). ئانکۆ سترانا فۆلکلۆری دبیتە مۆلکی گشتی یێ ئەوی مللەتی و سیما و رەهەندێن گشتی یێن ئەوی گەل و مللەتی تێدا هەنە و پێ دهێتەنیاسینەڤە.

"ستران دناڤ خەلکی خۆدا پەیدابوویە، و بۆ خەلکێ خۆ، ژ پێدڤیێن ژینا مرۆڤی پەیدابوویە، لەو هەلاشێ خۆ ژناڤ خەلکی وەرگرتیە"(حجی جعفر: ٢٠١٣: ١٢).ستران گووتن یانژی دەنگبێژی چەکەکێ ب سانەهی و دەسپێکی بوویە د دەستین تاکێ خواندەڤان و نەخواندەڤانێ گەلێ کوردا و رەسەنایەتی و رهوریشالێن کویر د چاند و کۆلتورێ مەیێ نەتەوەیی و نشتیمانیدا هەنە،(رۆژهەلاتناسەکێ رووسی(ن.یا.مار) د ئێک ژ نڤیسینێن خۆدا نڤیسییە، کو هۆزێن کورد د پێگەهاندنا ئاسیایا بچویک و کەلتورەکێ پڕ بها د مێژوویا مللەتێن پشت قەفقاسیایێدا رۆلەکێ مەزن دیتییە و هەتا نوکەژی د گێرانا ئەوی رۆلیدا د بەردەوامن، کلیلا ئەڤێ چەندێژی بەری هەر تشتەکی دشیاندایە د سامانێ دەولەمەندێ فۆلکلۆرێ کوردیدا و ب تایبەتی د شەهیان و سترانادا بهێتە دیتنەڤە)(شوکریە رەسول: ٢٠٠٨: ٨٨).

- کاویس ئاغاژیان و سترانێن ئەوی:

"کاویس ئاغا" ناڤەکێ دیار و بەرنیاسە دناڤ دەنگبێژ و هونەرمەندێن مەزن و رەسەنێن نەتەوا کوردا، هەردەما ناڤێ کاویس ئاغای د بهیسین بیرا مە ل ژین و ژیارا کۆمەلگەها کوردەواری ب شێوەیەکێ گشتیو نەخاسمە د سترانێن شورەش و بەرخودانێن مللەتێ مە و لاوک و سترانێن ئەڤینی و مێرخاسی و زۆردەستی و .. هتد، ل دەسپێکا سەدێ بیستێ دهێتەڤە.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

"کاویس ئاغا کورێ ئەحمەدێ کورێ جمیل کورێ کانەبی و ژ بنەمالا (مالەبی)یە یاکو بنەمالەکە ژ بنەمالێت عێلا هەرکی یا ئەوا کو ژ چەند بنەمالا پێکهاتی، ژ وان(مالا حەمان، مالا ئورنج، مالا بابەکر، مالا چەلەنگ)هەژمارا وان نێزیکی (٤٠٠،٠٠٠) چارسەد هزار خێزانایە. هونەرمەندێ رەحمەتی نەخویندەواربوو، پیچەکێ زمان گران بوو بەلێ کو دستراند رەوانبێژ و سەلیقە خوشبوو"(شعبان مزيري: ١٩٨٨: ٢).
"ل سالا (١٨٨٩) ل زوزانێ (چارچەلێ) یا هەرکیا ژ دایکبوویە... ل شوباتا سالا (١٩٣٦) چوو بەر دلۆڤانیا خودێ و ل گورستانا (هەرشەم) هاتە ڤەشارتنێ"(هەمان ژێدەرێ بەرێ: ٣).

د ئەلبوما ئینستوتویا کەلەپۆرێ کوردی – دهۆک ب ئەڤی شێوەیی بەحسێ بەرهەمێن کاویس ئاغای هاتییەکرن: (ل دویڤ پەرتوکا شەعبان مزیری، ئەڤی هونەرمەندی (٤٣) بەرهەم ل ئەرشیفا بەشێ کوردی یا رادیویا بەغدا هەنە، لێ ل دویڤ پەرتوکا (جلال مەلا حسن خوشناو) کاویس ئاغای (٥١) بەرهەمێن تومارکری هەنە، کو (٨) حەیران و (٤) پەستە و (٢١) لاوکێن دلداری و (٩) لاوکێن قەهرەمانی و (٩) لاوکێن نەتەوەیی و سیاسی هەنە و مەژی ل دویڤ بەردەستبوونێ (٥٢) بەرهەم دەستکەڤتینە.

کاویس ئاغای ب دەنگبێژی و سترانێن خۆ مینا دیروکنڤیس و گەرۆک و ڤەکۆلەران دویڤچوونا پرانییا لایەنێن ژین و ژیار و بۆیەر و کاودانێن سەردەمێ خۆ کرییە و وەکو تۆمارەکا مێژوویی و زیندی د کاسێتێن دەنگیدا بۆ ئەرشیفێ گەل و وەلاتی خۆ بجههێلایە، کو هەردەمەکی دشێین لێ بزڤڕینەڤە و مفای ژێ ببینین و پێ تیشکا روناهییێ بیخینە سەر گەلەک ژ لایەنێن مژاوی و نەدیارێن گەل و وەلاتێ مە.

- دەرکەڤتەیێن ئاخفتنێ:

دەرکەڤتە دهێتە پێناسەکرن، کو ئەو واتا زێدەیە و دەرنەبڕییە و پێدڤییە پێشبینی بهێتەکرن، داکو ب رێکا بەزاندنا بنەمایێ هاریکاریێ ب دەستڤەبهێت(عەبدولسەلام نەجمەدین عەبدوللا: ٢٠٠٨، ٩٧). هەروەسا "گرایس و سبربر و ولسن جەختێ ل هندێ دکەن، کو ئەگەر زانیارییەک ب دەرکەڤتە هاتەهژمارتن، پێدڤییە ئەو زانیاری ب ئاشکەرایی د رستێدا نەهاتبیتەگووتن... دەرکەڤتەیێن ئاخفتنێ بریتییە ژ ئەوان زانیارییێن نەراستەوخۆ ئەوێن وەرگر(جەماوەر) ب رێکا دەوروبەری ژ ئاخفتنا فرێکەری دەردئێخیت "(شێرزاد سەبری عەلی: ٢٠١٣، ١٩٠).

گرایس د بەحسکرنا دەرکەڤتەیێن ئاخفتنێدا، ئاماژە ب ئەوێ چەندێ ژێ دایە، کو چەوا دێ تشتەکی بێژین و مەبەستا مە تشتەکێ دی بیت،دڤێرێدا دەردکەڤیت، کو دوو جۆرێن واتایی هەنە، ئەوژی واتایا ئاشکەرا و واتایا دەرکەڤتەییە(عەبدولواحید موشیر دزەیی: ٢٠١٤، ١٦٦-١٦٧). کەواتە دەرکەڤتەیێن ئاخفتنێ هەر وەکی د ناڤێ ئەوێدا دیاردبیت، کو

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

مەبەست ژێ ئەو واتا و مەبەست و زانیارییێن زێدە و نەگووتینە، کو ژ ئاخفتنێ دەردکەڤن و مرۆڤ د شێت ب هاریکارییا دەوروبەری تێبینی و دەستنیشانبکەت، ئەڤجا دەوروبەرژی هەمی سروشت، ژینگەه ، کەس، دەم و جهـ ، زانیاری و رەوشت و تیتال و ...هتد بخۆڤەدگریت.

- رەهەندێ پراگماتیکییێ سترانێن فۆلکلۆری:

"ستران گووتن" دچیتە د چارچۆڤەیێ یەکەیێن واتاییێن پراگماتیکێ، چونکی گووتن وەکو یەکەیەکا واتاییا پراگماتیکی بخۆ گشتە و دشیاندایيە دابەشی سەر چەندین جۆرێن گووتنێ بکەین، وەکو: ستران گووتن، جڤین گووتن، وانەگووتن، ئاخفتن گووتن و ...هتد. (گووتن پارچەیەکە ل دەربڕینێ، واتە دبیت پەیڤەک یان رستەیەک یان لارستەیەک بیت و ژلایێ بکارهینەرەکێ دیارکری و ل دەوروبەرەکێ دیارکریدا بهێتەئەنجامدان)(عەبدولواحید موشیر دزەیی: ٢٠١٤، ٦١). ئەڤجا چونکی (پراگماتیک ڤەکۆلینێ ل ئەوان رویێن واتایێ دکەت، ئەوێن کو د شیاندا نەبیت ب ریکا سیمانتیکێ بگەهینێ) (شێرزاد سەبری عەلی: ٢٠١٤، ١٥). لەورا گەلەک جاران ئەڤ ستران گووتن و دەنگبێژییەژی د چنە د مەیدانا کارکرنا پراگماتیکیدا. هەر وەکی چەوا (کارناب) دبێژیت: " ئەگەر مە رۆلێ ئاخفتنکەری، ئانکو رۆلێ بکارهێنەری بۆ زمانی بەرچاڤوەرگرت، ل ئەوی دەمی ئەم یێن دناڤ سنوورێ پراگماتیکێدا، بەلێ ئەگەر چ بایەخ ب بکارهێنەرێ زمانی نەهاتە دان، ل ئەوی دەمی ئەم دێ دناڤ بیاڤێ واتاسازییێدا بین"(شێرزاد سەبری عەلی: ٢٠١٥، ٧٤). ئەڤجا ل ڤێرێدا سترانبێژژی ئەوی رولێ ئاخفتنکەری دبینن.

ستران گووتن ژی وەکو هەر گووتن یان ئاخفتنەکا دی دشێت هەلگرا واتایێن ئاشکرا و ڤەشارتی بیت و پەیاما خۆ ل دویڤ بابەت و ئارمانجێن پێ هەی بگەهینیت، بەلکو دشیاندایە بێژین، کو ستران گووتن پتری هەر گووتنەکا دی یا واتادار و ب مەبەست و ل دویڤ پلان و هزرکرنێ دهێتەئەنجامدان، لەوراژی دشیاندایە بێژین، کو ستران هەلگرا رەهەندێ پراگماتیکێیە و دبیتە کەرەستەیەکێ خاڤ و پڕ ب مفا بۆ بەرجەستەبوونا هەمی بوارێن پراگماتیکێ.

ئەڤجا نەخاسمە سترانا فۆلکلۆرییا کوردی، کو گەلەک یا ب واتا و ب مەبەست و ب ئارمانجە، چونکی سترانا فۆلکلۆرییا کوردی، ئەڤجا بابەتێ ئەوێ هەر چ بیت و ل سەر چ بیت، دێ بینین، کو گەلەک ب شارەزایی و ب ژێگرتنا پەیڤێن رەسەن و ژ هەژی و پڕی رامان و دەربڕینێن ب هێز و هەلگرێن واتایێن هویر و بەرفرەهـ هاتییەئامادەکرن و گووتن، لەوا دشیاندایە زۆر ب سانەهی هەلگرێن رەهەندێ پراگماتیکی بن و ببنە مەیدان و بیاڤەکێ بەرفرەهـ بۆ ڤەکۆلینێن پراگماتیکی.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

- رەنگڤەدانا دەرکەڤتەیێن ئاخفتنێ د سترانا فۆلکلۆرییا کوردیدا:

ستران ل چەند پێکهاتێن سەرەکی وەکی (پەیڤ، ئاواز ، بابەت و پەیام) پێکهاتییە و پەیڤێن ئەوێ دچنە د چارچۆڤێ هەلبەست و هۆزانێدا و ئەڤجا "شاعر بۆ دەربڕینا هەست و سۆزێن خۆ، زێدەتر پەنایی دبەتە بەر هونەرێن رەوانبێژیی، داکو بشێت وێنێن شعریێن جوان دابرێژیت، ئەڤژی بێگومان لادانێ د زمانێ شعرێدا دروستدکەت، بێگومان زانایین پراگماتیکێ نوکە لادانان ب خالەکا پراگماتیکی ددانن، چونکی لادان دچیتە د ناڤ بنەمایێ هاریکار و دەرکەڤتەیێن پراگماتیکیدا ئەڤە ژ لایەکیڤە و ژ لایەکێ دیڤە شرۆڤەکرنا واتا شعرێ پێدڤی ب دەوروبەرییە، چونکی مەبەست یا ل پشت هەی"(شێرزاد سەبری عەلی: ٢٠١٤، ٢٣١).

"رولێ پراگماتیکێ د فلتەرکرنا زانیارییان د ڕاگەهاندنێدا، ل دویڤ بوارێن پراگماتیکێ د ئەوێ چەندێدایە، ل دەمێ فرێکەر زانیاری و مەبەستێن خۆ ل هەمی دەمان ب شێوەیەکێ راستەخۆ دەرنەبڕیت، ژبەر بەرچاڤ وەرگرتنا هندەک هۆکارێن (سیاسی، کومەلایەتی و دەروونی ..هتد) و وەرگری ژی دێ شیانێن تێگەهشتنا ئەوان زانیارێن فلتەرکری هەبیت، ئەگەر پشت ب دەوروبەری و زانیارییێن کەسی و هەڤپشک ببەستیت"(ئەرشەد شوکری ئیسلام: ٢٠١٤: ٥٩).

ب ئەڤێ چەندێ دیاردبیت، کا چەوا دەرکەڤتەیێن ئاخفتنێ د سترانا فۆلکلۆرییا کوردیدا هەنە و چەوا دێ شێین تێدا دەستنیشانبکەین، چۆنکی ل دەمێ سترانبێژ ژبەر هەر هۆکارەکێ هەبیت، کۆمەکا زانیارییان د سترانا خۆدا فلتەربکەت و ب نەراستەوخۆیی دەرببڕیت، بێگومان هنگی دێ هەلگرا رەهەندێ پراگماتیکی بیت و دێ د خانەیا بوارێن پراگماتیکی و دەرکەڤتەیێن ئاخفتنێدا ئەو واتایێن ڤەشارتی هێنەدیارکرن و دەستنیشانکرن.

پشکا دووێ:

رەنگڤەدانا دەرکەڤتەیێن ئاخفتنێ د سترانێن فۆلکلۆرییێن کاویس ئاغایدا:

ئەگەر گوهداری و لێ نێرینەکا کورت د لاوک و سترانێن کاویس ئاغایدا بکەین، دێ بینین، کو بەحسێ پرانییا لایەنێن ژیان و رویدان و بۆیەرێن سەردەمێ خۆ کرییە و کا دناڤ کۆمەلگەها ئەوی دەمی یا کوردەواریدا چ چێبوویە، یانژی رویدایە د سترانێن کاویس ئاغایدا جهـ گرتییە، بۆ نموونە بەحسێ شەر و شۆرەشێن کوردان ل دژی داگیرکەران و بەحسێ مێرخاسی و عەشق و ئەڤینی و دەست رەنگینییا کوردان و شین و شادی و... هتد هاتییەکرن.

گەلەکجاران و د گەلەک ستران و لاوکێن خۆدا کاویس ئاغای ب شارەزایانە پەنا بریيە بەر شێوازێن رەوانبێژی و نەراستەخۆییا واتایی بۆ گەهاندنا پەیام و مەبەستێن خۆ و (نەراستەخۆییا واتایی ئاستەکێ کویرە و گرانیەکێ دئێخیتە سەر مێشکی و پێدڤی ب هزرکرنێ هەیە و واتایا د ڤێرێدا هەی، ل پشت رستە و دەربڕینێیە، ئانکۆ د ڤێرێدا ئازادییا دەربڕینێ د ناڤا دەربڕین و رستەییدا ب دەستڤەناهێت، بەلکو زێدەکرنە ل سەر واتایا ڕاستەوخۆ و حەرفی و ئەڤەژی ب رێکا دەوروبەری ب دەستڤەدهێت)(محمود عكاشة: ٢٠١٣، ١٠٧-١٠٨). کەواتە دشێن بێژین گەلەکجاران لادان و بەزاندنا بنەمایێن هاریکاریێ د سترانێن کاویس ئاغایدا هەنە و (لادان یان بەزاندنا بنەمایێ هاریکاریی، دەرکەڤتەیێن ئاخڤتنێ ب دەستڤەدئینیت)(سامي شهاب أحمد:٢٠١٢، ٨٨)ب ئەڤێ چەندێژی سترانێن کاویس ئاغای راستەوخۆ دچنە د چارچۆڤ و بیاڤێن کارکرنا ئاستێ پراگماتیکێدا و ب تایبەتی ژی بەرجەستەبوونا دەرکەڤتەیێن ئاخڤتنێ تێدا.

ب شێوەیەکێ گشتی دشیین مەبەست و بابەتێن سترانێن کاویس ئاغای د چەند خالەکاندا دەستنیشانبکەین:

١- مەبەستێن نشتیمانی و نەتەوەیی.
٢- مەبەستێن سیاسی و شورەشگێری.
٣- مەبەستێن مێرخاسی و قارەمانی.
٤- مەبەستێن دلداری و ئەڤینی.
٥- دیارکرنا تەخا دەستهەلات و بێ دەستهەلات.
٦- نیشاندانا زۆلم و زۆرداری و دەردەسەرییێن ئەوێ.

بێگۆمان دەمێ سترانێن کاویس ئاغای رەنگڤەدانا ژین و ژیارا جڤاکی و زمان حالێ ئەوێ بیت، ئەڤە ئێکسەر دێ چیتە د خانەیا یەکەیێن پراگماتیکێژیدا، چونکی ئەو لاوک و ستران ب شێوەیێ گووتن و دەنگبێژی و ب بەرچاڤوەرگرتنا دەوروبەر ب کەس و دەم و جهـڤە دهێنەدەربڕین، لەوا دشیاندایە گەلەک ب سانەهی دەرکەڤتەیێن ئاخڤتنا پراگماتیکی تێدا دەستنیشانبکەین.

ئینانەڤا نموونان و دیارکرنا دەرکەڤتەیان:

١- سترانا (گەلێ کاشخانێ):

" ب گەلێ کاشخانێ سەرکەتم
داێ رەبەن لێ لێ ب دوو بانە ...
توپ و چەبلخانێ ڤێ رومێ گرانە
لێ لێ ل سەر دانی رائێخە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

بەلێ خودێ خرابکەت مالێ

میر باشیکو... میر باشیکێ ڤی زەمانی

بەلێ لیباسێ دەولەتێ

ل لاوکێ من کره بارگرانی .. لێ لێ .. لێ لێ.."(شعبان مزیری: ١٩٨٨: ٩).

د ئەڤێ لاوک یانژی سترانا ل سەریدا، هونەرمەند شیایە وێنەیەکی د هزرا گوهداریدا دروستبکەت و گەلەک زانیاری و دەرکەڤتەیێن دیژی ژێ دەربێخیت، ئەوژی دەمێ دبێژیت (توپ و چەبلخانێ ڤێ رومێ گرانە)، کو ئەڤ دەرکەڤتە بۆ هەنە:

- روم یا زالم و زۆر دەستە.
- چەک و چەبلخانێن زۆر هەنە.
- روم مەبەست پێ تورک و دەولەتا عوسمانیە.

و دیسان دەمێ دبێژیت: (بەلێ خودێ خرابکەت مالێمیر باشیکو ... میر باشیکێ ڤی زەمانی .. بەلێ لیباسێ دەولەتێل لاوکێ من کره بارگرانی ..) ئەڤ دەرکەڤتە بۆ هەنە:

- میر باشیک زەلامێن دەولەتێنە.
- ئەو زالم و زۆردارن.
- ب جلکێن دەولەتێ و ب ناڤێ یاسایێ کارێن خراب و زۆریێ دکەن.
- ئەڤان زەلامێن دەولەتێ ل لاوکێ کورد کریە بارگرانی و زۆرداری.

٢- سترانا (شێخ مەحمود):

"شێخ مەحمود ب سێ دەنگا گازی دکەت کەریمێ فەتاح و گەلی

عەگیدا .. بۆ من دەستهەلانەکێ بکە ئەڤە سێ رۆژە وەمێ ئاسێ بین

ل چیایێ سورداشێ جیهادا ل مە رابی دەراڤێ وێ دادێ وانێ دەلۆیلۆ..

دەلۆیلۆ..دەلۆیلۆ.. دەلۆیلۆ.. دەلۆیلۆ.. دەلۆیلۆ..

شێخێ منۆ .. بەلێ فایدە نینە .. هەواربکەم ..

هەوارا تورکا دووره .. گەلی برانۆ .. کورد خائینۆ .."(ژێدەرێ بەرێ: ١٤).

ئەگەر لاپەرێن دیرۆکا ئەڤ سترانە بۆ هاتییەگووتن هەلدەینەڤە و کەس و دەم و جهان بزانین دێ گەلەک دەرکەڤتەیێن ئاخفتنێ تێدا ب دەستڤەهێن، وەکو:

- شەر دناڤبەرا موسلمانان و گاوراندایە.
- خیانەتا ناڤخۆ هەیە.
- هاریکارییا تورکا بۆ شێخی یا دویره و ناگەهیتێ.
- شەرڤانێن کورد ماینە ئاسێ و دورپێچکری ماینە.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

٣- سترانا (دەخالۆ):

دەخێلۆ .. دەخالۆ..دەخالۆ..دەخالۆ .. چەمێ چەتەلێ

چەمەکا برەبرەخالۆ..

کەسێ خێرخاز نەبی..

جابەکێ ژ خالێ منێ عبدو بک ڕا ببە..

ل چەمێ چەتەلێ ل دەشتێ بارەتینە ل وەلاتێ

غەریبانۆ و غۆربەتێ کارێ خۆ بکە .. خالۆ ..

بەلێ بەندێ رومی یا بەندەکا گرانە خالۆ..

دەستێ من د کەلامچی دا رزینە هەوارە خالۆ .. خالۆ وەزگرتیمە.."(ژێدەرێ بەرێ: ١٧).

کاویس ئاغا ژبەرکو د سەروبەند و سەردەمێ دەستهەلاتا عوسمانیاندا ژیایە و هەروەکی د ژێدەرانژیدا هاتییە، کو ل گەلەک دەڤەرێن کوردستانێ گەریایە و دیسان ل باژێرێ رەواندزێ دبیتە کاربدەستەکێ ئەوی دەمی و ژ نێزیکڤە کاروبارێن دەولەتا عوسمانی و کار و کریارێن ئەوان دبینیت، لەوا گەلەک بەحسێ نەهامەتی و ئێش و ژان و سەرهاتیێن نەخۆش ب دەستێن ئەوان کرییە و ئەڤ چەندە ب ئاشکرای د سترانێن ئەویدا رەنگڤەدایە و جهگرتییە، هەروەکی د ئەڤێ سترانا (دەخالۆ)یدا، کو ئەڤ دەرکەڤتە تێدا هەنە:

- گرتن و ئەشکەنجەدان.
- دویرئێخستن بۆ وەلات و جهێن دویر و غەریبی و غۆربەتێ.
- هەوار و گازیکرن لێ کەس نینە بگەهینیت.
- کوت و بەند و یاسایێن رومێ یانژی عوسمانییان گەلەک گران و زەحمەتن.

٤- سترانا (گەنج خەلیل):

دە لێ لێ .. وەرە لێ لێ .. وەرە لێ لێ .. وەرە لێ لێ .. وەرە لێ لێ ..

حەفسەد دبێ یاربی خودێ..دلێ من گەلەکێ وارە ..

گەنج خەلیل کورمامێ من ل وەلاتێ غەریبانۆ غۆربەتێ گەلەکی نەخۆشە ئەزدێ رابم

نڤینا رایخم کەت کەتە بالیفکا ب دەمە پالە..

ئەزدێ رابم کەمەرا ل پشتا خۆ بشکینم بۆ هەسپێ گەنج خەلیل ب کەمە نالە..

بازنێت خۆ بشکینم، کەمە هوردە بزمارە ..

بسکێت خۆ ببڕم کەمە سەر رەشمال کەفیا کەمە توق و سەر هەڤسارە ..

گەنج خەلیل بینم سوار بکەم ل کمێتەکی تالە..

بەلێ دا وەکێ دناو عوسمانیادا بێتە خوارە ..

دا کەس لۆمەی پسمامێ من نەکەن.. بەلێ نەبێژن سوارەکی کوردە..

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

چەندی بێ کار و بارە ...

نەمایێ .. نەمایێ .. نەمایێ .. نەمایێ .. نەمایێ ..

دە پاش و گەنج خەلیل کورمامێ خۆ نەمینم دلۆ ل دنیایێ..(ئەڤ دەقە راستەوخۆ ل کاسێتێن تومارکری هاتییە وەرگرتن).

سترانا (گەنج خەلیل) ئێکە ل سترانێن بەرنیاس و بناڤودەنگێن کاویس ئاغای، کو قەهرەمانێن سەرەکی تێدا گەنج خەلیل و حەفسەدا دوتماما ئەوینە، د ئەڤێ سترانێدا هونەرمەند شیایە هزر و کەڤالەکێ هۆنەرییێ جوان سەرنج راکێش ب ئافرینیت و دەست رەنگینی و هونەرێ ژین و ژیانا کوردەواری ژی نیشان بدەت، ب گشتی ئەڤ دەرکەفتە تێدا بەرجەستە بووینە:

- خەمگینی و کۆڤانداریا ئەوان.
- شارەزایی د رێکوپێکرنا کاروبارێن هەسپی بۆ سەفەرێ.
- نیشاندانا رێکوپێکی و جوانییا سوارێ کورد دناڤ عوسمانیاندا.
- خۆ گوریکرن و قوربانیدان بۆ ئێکودوو.

٥- سترانا (دوتمام):

"بەلێ دوتمام ئەزێ چبکەم کچێ هەکە لبەر تە نەبی، تەژی گوندێ مە لێ لێ وەسمەرن .. بەلێ گەلی برا نۆ هەچیێ مێرەکا بدلێ خۆ نەبیت هەتا رۆژا وە مدێمرینقامێ لێلێ ..چاڤ لۆلدەرییە .. لێ لێ خزمشۆرێ .."(ژێدەرێبەرێ: ٥).

گرنگترین دەرکەڤتەیێن ئاخڤتنێ د ئەڤێ سترانا ل سەریدا، ئەڤەنە:

- دیارکرنا سۆز و ڤیان و حەزژێکرنێ.
- ژبەر دوتماما خۆ هەمی کچکێن دیێن گوندی هێلاینە و نەڤێن.
- نەگەهشتن ب مرادا خۆ هەتا مرنێ مرۆڤی چاڤ ل دەرێ دکەت.

٦- سترانا (لێ لێ لاوکۆ):

" کورک دبێ توقێ حەفت دوژمن و حەفت پاشایا ل ملێ من با..

حەفت سالا وەزێ گرتییێ دەولەتێ بام..

بەلێ وەزێ رۆژەکێ نەکەفتبامە تۆر و بەختا تە وەسمەرێ ... لۆ .."(ئەڤ دەقە راستەوخۆ ل کاسێتێن تومارکری هاتییە وەرگرتن).

گرنگترین دەرکەڤتە د ئەڤێ سترانێدا، ئەڤەنە:

- دەردێ ئەشق و ئەڤینێ گەلەکێ گرانە.
- یارا وی بێ وەفا و بێ هەلویستە بەرامبەری ئەوی.
- گرتن و ئازاردانا دەولەت و دەستهەلاتدارانژی هندی دەردێ ئەشقێ گران نینە.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

هەژی ئاماژە پێدانییە، کۆ ژبلی بوارێ دەرکەڤتەیێن ئاخفتنێ، دشیاندایە هەمی بوارێن دیژی یێن پراگماتیکێ د سترانێن فۆلکلۆری ب شێوەیەکێ گشتی و یێن کاویس ئاغایدا ب تایبەتی بهێنە دەستنیشان کرن و ب دەستڤەهاتن، کو ئەوژی بوارێن:

- گریمانەیێن پێشەکییێ.
- نیشانکار.
- کردەیێن ئاخفتنێ.

هەروەکی د ئەڤێ نموونێدا، دەما کاویس ئاغا د سترانا (گەنج خەلیل) دا دبێژت:

دە لێ لێ .. وەرە لێ لێ .. وەرە لێ لێ .. وەرە لێ لێ .. وەرە لێ لێ ..

حەفسەد دبێ یاربی خودێ .. دلێ من گەلەکێ وارە ..

گەنج خەلیل کورمامێ من ل وەلاتێ غەریبانۆ غۆربەتێ گەلەکی نەخۆشە ئەزدێ رابم نڤینا رایخم کەت کەتە بالیفکا ب دەمە پالە..

ئەزدێ رابم کەمەرا ل پشتا خۆ بشکینم بۆ هەسپێ گەنج خەلیل ب کەمە نالە..

بازنێت خۆ بشکینم، کەمە هوردە بزمارە ..

بسکێت خۆ ب برم کەمە سەر رەشمال کەفیا کەمە توق و سەر هەڤسارە ..

گەنج خەلیل بینم سوار بکەم ل کمێتەکی تالە..

بەلێ دا وەکێ دناو عوسمانیادا بێتە خوارە ..

دا کەس لۆمەی پسمامێ من نەکەن.. بەلێ نەبێژن سوارەکی کوردە..

چەندی بێ کار و بارە ...

نەمایێ .. نەمایێ .. نەمایێ .. نەمایێ .. نەمایێ ..

دە پاش و گەنج خەلیل کورمامێ خۆ نەمینم دلۆ ل دنیایێ..(ئەڤ دەقە راستەوخۆ ل کاسێتێن تومارکری هاتییە وەرگرتن).

گریمانێن پێشەکیێ د ئەڤێ سترانێدا، ئەڤەنە:

- گەنج خەلیل کورمامێ حەفسەدێ یە.
- گەنج خەلیل و حەفسەد ئەڤیندارێن ئێکن.
- گەنج خەلیل ل دەرڤەی وەلاتێ خۆ نەخۆشە.
- حەفسەدێ دڤێت د هەوارا کورمامێ خۆ ئانکو گەنج خەلیلی بچیت.

هەروەسا نیشانکار د ئەڤێ سترانێدا، ئەڤەنە:

- کورمامێ خۆ، کو نیشانکارێ جڤاکییە.
- ئەزدێ رابم، کو نیشانکارێ کەسییە.
- ل وەلاتێ غەریبانۆ غۆربەتێ، کو نیشانکارێ جهییە.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

- ده پاش و گەنج خەلیل، کو نیشانکارێ دەمییه.

هەروەسا کردەیێن ئاخفتنێ ژی د ئەڤێ سترانێدا، هەنە، ئەوژی:

- دلێ من گەلەکێ وارە، کو کردەیا بیزاربوون و بێ هیڤی بوونه.
- نەبێژن سوارەکی کوردە، کو کردەیا بەرەڤانی و پشتگیری ژێ کرنه.
- کەس لۆمەی پسمامێ من نەکەن، کو کرەدیا پاکانەکرن و بەرەڤانی ژێ کرنه.

ئەنجام:

پشتی ب دوماهی هاتنا ڤەکۆلینێ، دشیاندایه ئەو ئەنجامێن، کوڤەکولێنێی بدەستخۆڤە ئینای دچەند خالاندا بهێنه دیارکرن:

١. سترانا فۆلکلۆریا کوردی دەربڕینێ ل هەمی لایەنەکێ ژین و ژیارا نەتەوا کوردی دکەت و وەکو تۆمارەکا مێژوویه و تیشکا رۆناهیێ دئێخیته سەر گەلەک دیاردە و بویەرێن دناڤ جڤاک و کۆمەلگەها کوردەواری داچێبو و ینورویدای.

٢. بشێوەیەکێ گشتی سترانا فۆلکلۆرییا کوردی دشێت ببیتە مەیدانەکا بەرفرەه و کەرەستەیەکێ خاڤ و ئامادە بۆ بەرجەستەبوون و رەنگدانەڤەیا بوارێن پراگماتیکا زمانی و نەخاسمەژی بوارێ دەرکەڤتەیێن ئاخفتنێ.

٣. کاوی سئاغا وەکو هۆنەرمەندەکێ مەزن و بەرنیاسێ نەتەوا کورد، شیایە لسەر دەمەکیدا، کو گەلێ کورد لبن زۆلم و زۆرا داگیرکەراندا بوویه و بەرخودان و شۆرەش کرینە لپێخەمەت ئازادی و رزگارییێ، وەکی بولبولەکی ببیتە ئاواز و دەنگێ هەمی خۆشی و نەخۆشییێن مللەتێ خۆ و بدەنگێ خۆ یێ زێرین مێژوویا گەلێ مە و هەتا هەتا تۆماربکەت و بهێلیت زیندی.

٤. لاوک و سترانێن کاویسئاغای هەرچەندە جۆراوجۆرن و گەلەک بابەتێن وەکو: (سیاسی، نەتەوەیی، شۆرەشگێری، مێرخاسی، عەشق و ئەڤینی... هتد) بخۆ ڤەگرتینه،لێ دگەل هندێ ژی دشیاندایه، کو دەرکەڤتەیێن ئاخفتنا پراگماتیکی دپرانیا ئەواندا دیار و دەستنیشابکەین.

٥. بوارێ دەرکەڤتەیێن ئاخفتنا پراگماتیکی دشیاندایه دگەلەک بیاڤ، دیاردە،لایەن، دەق ... هتد بهێنه رەنگڤەدان و دروستبوون، کو سترانا فۆلکلۆریا کوردی ژی ئێک ژ ئەوانه

٦. ژبلی بوارێ دەرکەڤتەیێن ئاخفتنێ، دشیاندایه هەمی بوارێن دییێن پراگماتیکی ژی د سترانا فۆلکلۆرییا کوردی و نەخاسمه یێن کاویس ئاغایدا رەنگڤەبدەن و ب دەستڤەبهێن.

لیستا ژێدەران:

ب زمانێ کوردی:

١. حجی جعفر: هندەک ڤەکۆلین ل دۆر فولکلۆرێ کوردی، چاپا ئێکێ، چاپخانا شەهاب – هەولێر، ٢٠١٣ .

٢. شعبان مزیری: سترانێت کاویس ئاغای، چاپخانا اسعد، بەغداد – ١٩٨٨ .

٣. شوکریه رەسول: ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی، چاپی یەکەم، چاپخانەی موکریانی، هەولێر– ٢٠٠٨ .

٤. شێرزاد سەبری عەلی: پراگماتیک، چاپا ئێکێ، چاپخانا حاجی هاشم- هەولێر ٢٠١٤
٥. شێرزاد سەبری عەلی: رازیکرن د گوتارا رامیاریدا (ڤەکۆلینەکا پراگماتیکییە)، چاپا ئێکێ، چاپخانا پارێزگەها دهۆکێ، دهۆک- ٢٠١٣ .
٦. شێرزاد سەبری عەلی: واتاسازی، چاپا ئێکێ، چاپخانا هاوار، دهوک، ٢٠١٥.
٧. عیزەدین مستەفا رەسول: ئەدەبی فولکلوری کوردی، لێکولینەوە، (بەغدا ١٩٧٠) .
٨. عەبدولسەلام نەجمەدین عەبدوللا: شیکردنەوەی دەقی شیعری لە رووی زمانەوانیەوە، چاپا ئێکێ، چاپخانا حاجی هاشم، هەولێر – ٢٠٠٨.
٩. عەبدولواحید موشیر دزەیی: زانستی پراگماتیک، چاپا دووێ، ناوەندا ئاوێر بۆ چاپ و بەلاڤکرنێ، هەولێر– ٢٠١٤ .
١٠. هیمداد حوسێن: ئەدەبیاتی فۆلکلۆری کوردی (دەق و لێکۆلینەوە)، چاپی یەکەم، چاپخانەی شەهید ئازاد هەورامی/ کەرکوک – ٢٠٠٧ .

نامێن خواندنا بلند (ماستەر و دکتورا):

١١. ئەرشەد شوکری ئیسلام: پراگماتیک و فلتەرکرنا زانیاریان د راگەهاندنێدا،ناما ماستەرێ، زانکۆیا زاخۆ – ٢٠١٤.

ب زمانێ عەرەبی:

١٢. سامي شهاب أحمد، التداولية و صلتها باللسانيات البنيوية و السيميائية من كتاب: التداولية في البحث االغوي و النقدي، الطبعة الاولى، الناشر: مؤسسة السياب، لندن، ٢٠١٢.
١٣. محمود عكاشة، التظرية البراجماتية اللسانية، الطبعة الاولى، مكتبة الاداب، القاهرة، ٢٠١٣.

انعكاس الخطاب العملي في الأغاني الشعبية الكردية
اغاني كاويس آغا انموذجا

الملخص:

يمتاز الفلكلور الكردي بأنه غني، فهو لا يتوقف في مجال واحد فقط، بل له الكثير من الفروع في مجالات عدة.

ولقد كان للأغاني الكردية الشعبية نصيب الأسد من ذلك الفلكلور، فقد احتلت الاغاني الكردية الشعبية النصيب الأكبر من الأدب الشعبي الكردي، لذا تم اختيار موضوع البحث بعنوان ((انعكاس الخطاب العملي في الأغاني الشعبية الكردية _ اغاني كاويس آغا انموذجا)) بهدف تحديد مجال معين من المستوى العملي للعمل اللغوي في الأغاني الفولكلورية، وهو مجال الكلام.

ونتيجة لتحقيقاتنا، فمن الواضح بأن إظهار الخطاب العملي في أغاني((كاويس آغا)) أظهرت ذلك بحيث يمكننا التعرف عليها، لدرجة أننا نستطيع القول بأن هذه الأغاني الشعبية مجال مهم وأداة جاهزة لجميع مجالات التداولية ، وخاصة من ناحية المظاهر الكلامية.

الكلمات الدالة: *الاغنية، الفلكلور، مستخرج، الكلام، النفعي.*

Reflection of the practical discourse in Kurdish folk songs
Kawes Agha songs as case study

Abstract:

Kurdish folklore is distinguished by its richness, as it does not only concentrate on one filed, but stretches its branches to various different grounds. The popular Kurdish folk songs have the greatest share in the Kurdish folklore literature. Therefore, this paper is titled (Reflection of the practical discourse in Kurdish folk songs – Kawes Agha songs as case study) with the aim of determining a specific field in the practical level for the linguistic crafts in folk songs, which is the field of speech.

Based on the paper’s investigation and study, it is clear that the demonstration of the practical discourse in the songs of Kawes Agha showed that we can identify them, to the extent that we can say that these folk songs are an important field and a ready tool for all areas of pragmatics, especially in terms of verbal manifestations.

Keywords:

پاییزۆك

ڤەکۆلان و دەق

ئیسماعیل ئیبراهیم محەمەدصالح (ئیسماعیل بادی)
هەرێما کوردستان/ عیراق

پوختە:

فۆلکلۆرێ کوردی، گەنجینەیەکا پڕی دوڕ و مراری یە و تشتێن جوان و کەس نەدیتی تێدا هەنە، نەخاسمە ستران و گۆتنێن مەزنان، ب تایبەت ژی سترانا گوڤەند و دیلانان، کو هۆزانەکا لێکدایی و کێشدارە، لەوا دبەر وان سترانا ڕا، چ یێن کەیف و خۆشی و جوانییێ بن، چ ئەوێن ب کوشتن و شەڕا و نەخۆشییان هاتینە ڤەهاندن، دێ بینین ژ ئەگەرێ کو کێشەکا لێکدایی تێدا هەیە و گوڤەند و دیلان لبەر دهێنەکرن، مۆسیقا هۆزانێ وێ سرت و پەیت دکەت و مرۆڤ خۆ ل بەر دهلاڤێن.

پاییزۆك یان (پیرە پاییزۆك) چقەکێ سترانا کوردی یا بەربەلاڤە، هەتا نوکە وەکو پێدڤی ل دۆر وێ نەهاتییە نڤیسین و بەلاڤکرن، جارجاران بەحسێ وێ د ناڤ بابەتێن سترانێ دا هاتییە کرن، لێ هەبوونا وێ بۆ کەنگی و ل سەر دەستێ کێ بوویە؟ کێ ڤەهاندییە و ستراندییە، ل کیش دەڤەرێ دەستپێکرییە، هێشتا ئەڤ چەندە نەهاتییە زانین..!!

ستراندنا پاییزۆکا بێهنهەلکێشانەکا درێژ پێ دڤێت و دبیت د شیانێن هەمی سترانبێژان دا نەبیت بشێن بێژن. لەوا ئەو کەسێن دبێژن؛ سترانبێژێن ب ناڤودەنگن، شیانێن ژبەرکرن و چێکرن و گۆتنا ڤی چقێ سترانێ هەنە.

هەکە لێنێڕینەکێ ل سترانا پاییزۆکێ و ئەو کەسێن ڤەهاندین و گۆتین، بکەین. دێ بینین کو ئەڤی جورێ سترانێ، دیرۆکەکا کەڤنارا هەیی و بۆ بەری سەدان سالا ڤەدگەڕیت. دبێژن کو (حەمکێ توڤی) و (لاڤژێ پیر) و (عەڤدالێ زەینێ) و (غەوسێ هیزانی) و گەلەکێن دیتر، پاییزۆك ڤەهاندینە و ستراندینە. ئەرێ ئەڤە کینە، و کەنگی ژیاینە؟ گرنگترین بەرهەمێ وان ڤەهاندی چ نە و ئەو ستران ئەرێ مانە، یان ژی بەرزە بووینە؟

دێ بزاڤێ کەین ل دویڤ ژێدەرێن ل بەردەست و لێگەریانێ، سترانا پاییزۆکێ و ئەڤان هۆزانڤان و سترانبێژان بدەینە نیاسین، داکو بگەهینە سەرەکانییا دەستپێکا وێ.

پەیڤێن سەرەکی: *پاییزوك، ستران، فۆلکلۆر، حەمکێ توڤی، عەڤدالێ زەینێ*

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

بەراهی:

پاییزۆك یان (پیرەپاییزۆك) چقەکێ سترانا کوردی یا بەربەلاڤە، هەتا نوکە وەکو پێدڤی ل دۆر وێ نەهاتییە نڤیسین و بەلاڤکرن، جارجاران بەحسێ وێ د ناڤ بابەتێن سترانێ دا هاتییە کرن، لێ هەبوونا وێ بۆ کەنگی و ل سەر دەستێ کێ بوویە؟ کێ ڤەهاندییە و ستراندییە، ل کیش دەڤەرێ دەستپێکرییە، هێشتا ئەڤ چەندە نەهاتییە زانین..!!

وەسا دیارە کو ل پەی گۆتن و نڤیسینا سەیدا عەبدولرەقیب یوسف، کو دبێژن هۆستایێ ڤەهاندنا وێ دبیت (غەوسێ هیزانی) بیت..!! لێ ئەوژی نە پشتراست بوویە، چونکی پتر دویڤچوون پێدڤیێت و باشتر ڤەکۆلینا تێکستێن وێ بێتە کرن.

بۆچوونەك دیتر هەیە کو دبێژن پاییزۆك ڤەدگەڕیت بۆ ئەدەبیاتا ئێزدییان و وان ژێ کۆمەکا تێکستێن پاییزۆکا هەنە و دبەلاڤکرینە. لێ ئەڤێ بۆچوونێ ژی پێدڤی ب ڤەکۆلانەکا کویرترە، کا ئەرێ راستە تنێ ل ناڤ ئێزدییان دا پاییزۆك هەنە..!! هەکە ئەم پتر ل ناڤ بەرپەڕێن مێژوویا سترانا کوردی ڤەکۆلین، دێ هێشتا ب سەر هندەك بۆچوونێن دیتر هەلبین، هەر وەك نڤیسەڤانێ رەحمەتی (ئەنوەرێ مایی) ل وێ باوەرێ یە کو ئەڤ چقێ سترانێ بۆ (حەمکێ توڤی) ڤەدگەڕیت، هەر چەندە وی چ تێکستێن حەمکێ بەلاڤنەکرینە. بەلێ ژ لایەکێ دیڤە (د. مسعود کتانی) دەما بەحسێ ژیان و سترانێن حەمکێ توڤی دکەت، تنێ د ناڤ ناڤێ سترانان دا دەستەواژەیا (پیرەپاییز) تۆمار کرییە، بەلێ دەما ل دۆر سترانێن حەمکێ دئاخڤیت و تیکستێن وان بەلاڤ دکەت، چو بەحسێ پاییزۆکێن حەمکێ نەکرییە.

ئەرێ پاییزۆك تنێ بەحسێ وان سترانانە ئەوێن ناڤەرۆکا وان تێدا بەحسێ پاییزێ دکەن، یان هندەك مژارێن دیتر ژی ڤەدگریت. هەروەسا ئەڤ چقێ سترانێ، کێش و سەروا هەنە یان نە؟ تایبەتمەندییێن وێ چنە.. و گەلەك پرسیارێن دیتر. یان بۆچی ژبلی ناڤێ وێ، ل هندەك دەڤەرا و هندەك کەس دبێژنێ (پیرەپاییزۆك)، یان زاراڤێ (خزێمۆك) ژی دگەلدا دئینن!!.

ئەڤ پەیڤە زاراڤێ لێکدایی (پیر/ە/پاییز) کو هەکە ژ لایێ ژیانداریێ و فەلسەفی ڤە لێ بنێڕین، دبیت د کۆکا خو دا دڤالا نەبن، ئانکو هەما هۆسا نەهاتینە و مەرەمەك دپشت ڕا هەیە، (پیر) بۆ قووناغا دویماهییا ژییێ مروڤییە، (پاییز) ژی دووماهییا وەرزێ هاڤینێ دەست پێ دکەت و ئەو جوانی و رەوشا بهار و هاڤینان نامینیت، و بەلگوەراندن دەست پێ دکەت، ئانکو هەر دوو پەیڤ هەڤڕامانن د کۆکا خو دا، مەرەم ژێ ناڤەرۆکا ڤی چقێ سترانێ هەڤبەندییەك دگەل پاییزێ هەیە. نەمازە ئەو تێکستێن گرێدایی ب بارکرنا کۆچەران و خودانێن پەزی ژ زۆزانا بەرەڤ دەشتێ، چ ژی بارکرن بیت ژ ڤێ دونیایا فانی.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ستراندنا پاییزۆکا بێهنهەلکێشانەکا درێژ پێ دڤێت و دبیت د شیانێن هەمی سترانبێژان دا نەبیت بشێن بێژن. لەوا ئەو کەسێن دبێژن؛ سترانبێژێن ب ناڤودەنگن، شیانێن ژبەرکرن و چێکرن و گۆتنا ڤی چقێ سترانێ هەنە.

جهێ جوگرافییێ پاییزۆکێ، نەیێ گرێدایی دەڤەرەکێ بتنێ یە، چنکی ل دەڤەرێن (وان) و (شەرنەخێ) ژی دبەلاڤن، هەروەسا ل جزیرا بۆتان و بەرەف زاخۆ، دیسان ل رۆژهەلاتێ کوردستانێ ل دەڤەرا ئورمیێ و شنۆ و چەند جهێن دیتر ژی دبەلاڤن. ژبلی ل ناڤ ئێزدییان، کو دبیتە چقەکێ سترانێ د ناڤ ئەدەبیاتا دینێ ئێزدیان دا ب بەرفرەهی یا بەلاڤە و دبیتە سێ جورێن سترانێ ئەوژی: (خزێمۆك و پاییزۆك و رۆبارین)ن.

ئەڤان پرسان و بەرسڤێن وان، دێ بزاڤێ کەین د ڤێ هەلشکافتنێ دا، بەلکو بگەهینە ڤەرێژەکا زەنگینتر ل دۆر پاییزۆکێ.

پشکا ئێکێ

ئەدەبێ فۆلکلۆرێ کوردی:

فۆلکلۆر جیهانەکا بەرفرەهە و گەلەك بوارێن ئاخفتنێ بخۆڤە ڤەدگریت، کو هەر ئێك ژ وان جیهانەکا تژی کار و کریارە و هەر ئێکێ گرنگییا خۆ هەیە.

فۆلکلۆر ب گشتی، کانیکا هەمی ژیان و کارڤەدانایە، ژبەر کو گشت پشکێن فۆلکلۆری، ژ ئەنجامی هەبوونا ژیانێ و بۆ خزمەتا مرۆڤایەتییێ سەرهلدایە و ب شێوەیەکێ سادە و جوان، سالوخدانا ڤێ ژیانێ دکەت. ، فۆلکلۆرێ کوردی، گەنجینەیەکا پڕی دوڕ و مراری یە و تشتێن جوان و کەس نەدیتی تێدا هەنە، نەخاسمە ستران و گۆتنێن مەزنان، ب تایبەت ژی سترانا گوڤەند و دیلانان، کو هۆزانەکا لێکدایی و کێشدارە، لەوا دبەر وان سترانا ڕا، چ یێن کەیف و خۆشی و جوانییێ بن، چ ئەوێن ب کوشتن و شەڕا و نەخۆشییان هاتینە ڤەهاندن، دێ بینین ژ ئەگەرێ کو کێشەکا لێکدایی تێدا هەیە و گوڤەند و دیلان لبەر دهێنەکرن، مۆسیقا هۆزانێ وێ سرت و پەیت دکەت و مرۆڤ خۆ ل بەر دهلاڤێن.

زانایێ شەهرەزا ستیس تۆمسون (١٩٢٨-١٩٦١) د پێناسەیا فۆلکلۆری دا دبێژیت: "فۆلکلۆر، کەلتوورە. ئەو تشتە کو ل کەسەکی بۆ کەسەکێ دی دهێتە ڤەگوهازتن، یان ب رێکا بیردانکێ، یان ب رێکا گەلەك دووبارەکرنێ دهێتە پاراستن، یان ب رێکا تۆمارکرنێ، کو دشێین ب رێکا تۆمارکرنێ"(منتدى النور الموريتاني). بەلێ ئەڤ پێناسەیە ژ لایێ زانایێن ئەدەبی و فۆلکلۆرناسان و زانایێن دینی و جڤاکی ڤە نەهاتە پەسەند کرن، چونکو جوداهی د ناڤبەرا ئەفسانێ و حیکایەت و بیروباوەران دا نەهاتە کرن.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

پێناسەیەکا دی، دبێژیت: فۆلکلۆر بریتییە ژ وان بەرهەمێن کو پتریا وان ل سەر زمانێ خەلکی دهێنە ڤەگوهازتن. ئەڤ پێناسەیە هەتا رادەیەکی هاتە پەسەند کرن و هندەك جاران ژی ناهێتە پەسەند کرن، ئەوژی ژبەر چەند هۆیەکان، وەکو:

١- ئەو تشتێن ل سەر زمانی دهێنە ڤەگوهازتن دەستنیشان نەکرینە، بەرهەمێ ئەدەبی نە، یان تشتەکێ دیترن، دا ئاشکرا ببیت کو بەرهەمێ ئەدەبێ فۆلکلۆرییە.

٢- فۆلکلۆر هەر تنێ تشتێن کەڤن نینن، بەلکو وەکو ئاڤرێ بۆ کری، بەردەوام بەرهەمێن فۆلکلۆری د دروستبوونێ دا نە.

ل دۆر فۆلکلۆری، (دکتۆر عزەدین مستەفا رەسوول) دبێژیت: "ئەو بەرهەمە خوڵقێنەرانەیە، ئەوەیە کە دەماودەم و پشتاو پشت، کوڕ لە باوکەوە، منداڵ لە دایکەوە ئەیبیستێ و ئەمێنێتەوە. هەر لەبەر ئەمەیە کە ئەدەبی فۆلکلۆر بە بەرهەمی تاقە کەسێك دانانرێ و ئەدرێتە پاڵ هەموو میللەت و بە بەرهەمی خوڵقێنەرانەی گەڵ ئەناسرێ و ڕوخساری ئاشکرای بریتییە لە سادەیی – چ لە ڕووی زمان و چ لە ڕووی دەربڕینەوە، شەقلی تایبەتی ئەو گەلە یا ئەو زەمان و دەوری خۆیی پێوەیە"(رەسوول: ١٩٧٩، بپ٨-٩).

هەر د کەڤن دا، میللەتێ کورد گرنگی دایە فۆلکلۆری و د ژیانا خۆ یا رۆژانە دا بکار دهینا، ل شەڤێن زڤستانا شەڤبێریێن خۆ پێ دبرنە سەر، بەر کۆچکێن خۆ پێ گەرم دکرن، چ ب ڤەگێرانا چیرۆك و سەرهاتی و داستانان، چ گۆتنا مامك و بەرهۆزان.

فۆلکلۆرێ کوردی ژ هۆزان و پەخشانێ پێك دهێت، بەلێ پرانییا فۆلکلۆرێ کوردی ب شێوەیێ هۆزانان یێ هاتییە تۆمارکرن، چونکی ئەدەبێ فۆلکلۆری ل دویڤ بارودۆخێ میللەتێ کورد پتر ل گەل هۆزانێ دگونجیت.

جورێن ئەدەبێ فۆلکلۆری:

فۆلکلۆر زاراڤەکێ زانستی یە ژ زمانێ ئینگلیزی هاتییە وەرگرتن، بۆ جارا ئێکێ (ولیەم تۆمس)ی ل سالا ١٨٤٦ێ وەك زاراڤەکێ زانستی ئینا ناڤ کۆما زاراڤێن زانستی دا، ئەڤ زاراڤە پەیڤەکا لێکدایە ژ دو پەیڤان پێکهاتییە: (فۆل. ك) ب ڕامانا (خەلك) دهێت، و یا دویێ (ل. ۆر) ب ڕامانا (چیرۆك، گۆتن و پەند، زانست) دهێت. ب نێرینا گشتی پێکهاتییە ژ (گۆتنێن خەلکی) یان (زانینا میللەتی)(دراسات_ الفولکلور).

ژ بوارێن فۆلکلۆری، پترییا نڤیسەران (بیر و باوەرێن کەڤن، چیرۆك، سەرهاتی، چیڤانۆك، ستران – بهەمی جورێن خو ڤە – گۆتنێن مەزنان، مامك و مەتەڵ، حەیرانۆك، ئەدەبێ زارۆکان، ... هتد) وەکو ئەدەبێ فۆلکلۆری هژمارتینە.

هەروەسا وەك زانستەك، ژ لایێ ڤەکۆلەرێن ئەدەبێ فۆلکلۆرێ کوردی و یێ جیهانی ژی، بۆ سەر چەند پشکێن گرنگ هاتییە لێکڤەکرن:

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

١- چیڤانۆك (ئەفسانە).

٢- داستان کو پێکهاتییە ژ:

- داستانێن قەهرەمانی (پەهلەوانی و زیرەکی).

- داستانێن دلّداری (حەزژێکرن و ڤیانێ).

٢- چیرۆك و سەرهاتی (سەرگوزشتە):

١. چیرۆکێن بێ ڕامان.

٢. چیرۆکێن (جڤاکی، دلّداری، دینی، ... هتد).

٣. ستران (گۆرانی) ب هەمی جورێن خۆڤە.

٤. گۆتنێن مەزنان و ئاخڤتنێن خۆش (قسەی نەستەق).

٥. مەتەلۆك (بەرهۆز).

٦. یاری (یارییێن مەزن و زارۆیان)(.....).

سترانا فۆلکلۆری یا کوردی گەلەك چق ژێ دچن. فۆلکلۆرزان (عەبدولعەزیز خەیات)، د بۆچوونا وي دا سترانا فۆلکلۆری ل سەر (٧) حەفت چقا بەلاڤ دبیت، ئەوژی:

١- لاوك

٢- لۆرین

٣- حەیرانۆك

٤- دیلۆك

٥- پاییزۆك

٦- نارینك

٧- لاڤژە (خەیات، ٢٠٠٠، بپ٢٢٧).

ل باکۆرێ کوردستانێ ژی هۆسان جورێن سترانێ دەستنیشان کرینە: "سەنفاندنێن هەتا نها هاتنە کرن جورەیێن دەنگبێژییێ هۆسا دابەش کرینە: لاوك، شەڕ، حەیرانۆك، پایزۆك، لاوژ/ لاوژە، شەشبەندی، بەلیتە، شین، دەستان، کلام، ستران، زێمار، مەدیحە، قەولێرك، دیلۆك و هتد. لێکۆلین و خەباتێن ل سەر فۆرمێن سترانێن کوردی وها یە. ئەڤ سەنفاندن هەموو ل گۆری مژار، ناڤەرۆك، دۆرهێلا ئیجرایێ و کۆنتەکستێ هاتنە کرن، کێم زێدە وەکهەڤن"(بنگۆل، ٢٠١٩، بپ٧٢١).

هەروەسا زانایێ مەزن (حاجیێ جندی)، ل دۆر ئەرکێن سترانێ کو ب دیتنا وی سێ ئەرکن، جورێن سترانێ دەستنیشان دکەت، ئەوژی: (سترانا کاری، سترانا ئەڤین و ئەڤینداری، سترانا جوانییا سروشتی)(کەرکووکی، ٢٠٢١، بپ٣٩).

هەروەسا فۆلکلۆرزان حەجی جەعفەر د گوتارەکێ دا، ستران ب ڤی شێوەیی دابەشکرییە:

– سترانا لاوك، حەیرانۆك، پاییزۆك، شەڤەرۆك.
– سترانا مەشگ كیانێ، سترانا لاندك هەژینێ.
– سترانا داوەتا، سترانا نێچیرێ و هەوەسا.
- سترانا بچووك و زارۆكان(جعفر، ١٩٨٩، بپ؟).

بۆ پتر نیاسینا جورێن سترانا زارگۆتنا كوردی، كو گەلەك تا و چق و جوون ژێ دچن، سەیدا (عەبدلرەحمان مزوری)، د گوتارەكێ دا ب ڤی شێوەیی پارڤە كرینە و هەر جۆرەك ژی دایە نیاسین كا چ جورە ناڤەرۆك یان كار هەیە، ئەو دبێژیت: "سترانێد شەڕان و مێرانیێ كو لاوكن، سترانێد ئەڤینی و بەردلكیێ حەیرانوكن، سترانێد درێژێد ئولی لاوژەنە، ستران وەرگرتن ژ دەڤێ هەڤدو گەڕە- لاوژەنە، سترانێد دیلان و سەمایێ دیلوكن، سترانێد شینی و خەما زێمارن، سترانێد نڤاندنا زارۆكا لورینە، ئو ڕەنگێ ئەم ئەڤرو ل سەر دئاخڤین كو پاییزوكن"(مزوری، ١٩٨٦، بپ٨٩).

پارڤەكرنا ئەدەبیاتا دینێ ئێزدییان یێ فۆلكلۆری، ل سەر جور و ژانڕان، چەند دابەشكرن هەنە، ئەو ژی پارڤەكرنا (د. خەلیل جندی) و (پیر خدرێ سلێمان) و چەند نڤێسەڤانێن دیترن.
ل جەم د. خەلیل جندی ب ڤی شێوەی هاتییە پارڤەكرن:
– ئەفسانە و چیرۆكێن دینی
– دوعا و درۆزە
– مسحابەت
– مۆزیكا دینی
– خزێمۆك و رۆبارین و پاییزۆك
– قەسیدە
– لاڤژ و غەریبی(رەشۆ، ٢٠٠٤، بپ٨٢).

نڤێسەڤانەكێ دیتر، كرینە چەند پشك و هەر پشكەك ژی ئاشكرا كرییە كا ژ چ پێك دهێت:
١- لاوك: (لاوكی دەوڵەمەند، لاوكی تەكووز (تەواو)، لاوكی ئاسان (تێكەڵاو).
٢- پاهیزۆك (كەژێ پاهیزێ، پیرەپاهیزۆك): (پاهیزۆكی دێمانی، پاهیزۆكی كۆچەری).
٣- حەیران– حەیرانۆك: ئێزدی (سەرچیایی، كۆچەری)، جڤاتی (دێمانی، مەجلیسی).
٤- هەوا و لڤ هو پۆپی ئاینی: لاڤژە، سۆز (هۆرە)، لق و پۆپ وەك ئەڵلا وەیسی، خورشیدی، قەتار و خاوكەر، هەوا (وەك هەوایە سەرەكییەكان).
٥- هەڵبەست و داستان.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

٦- بیانی (نامۆیی و غەریبی).
٧- شین (شیۆەن).
٨- سیاچەمانە.
٩- کوورۆك (پانۆك) و هتد...(بۆتانی، ٢٠٠٨، بپ٣٢-٣٣).

بەلێ ب باوەرییا پیر خدرێ سلێمان، ئەدەبێ دینێ ئێزدییان پێکهاتییە ژ (قەول و دوعا و بەیت و قەسیدا)(سلێمان، ١٩٧٩، بپ٨٣).

ل دۆر ڤێ پارڤەکرنێ، ڤەکولەر (کۆڤان خانکی) وەکو ئەکادیمییەك دبێژیت: وەکە دیار دکتور خەلیل جندی د خالا (١، ٢، ٣ و ٨) دا، دو دو و د خالا (٦) دا سێیان ب هەڤرا دئینیت، ئەو بخوە د ناڤ ئێزدیان دا هەر ئێك جورەکە و ژ هەڤ جودانە، لێ ئەڤ ب هەڤرا ئینانا د. خەلیل جندی، ژ بۆ هندێ یە کو ئەوی نکاری یە سنورەکێ جودابوونێ د ناڤبەرا وان دا بکەت.

پاشی سەیدایێ کۆڤان بەردەوامییێ ددەتە بۆچوونا خۆ دبێژیت: ئەڤان هەردو نڤیسکاران د دابەشکرنێن خوە دا، جورەکێ وەکو (سرود) ژ بیر کرییە، ژ بەر کو سرودێ جوداهی یا خوە ژ ڤان دەقێن دی هەیە، هەتا نها ب رەنگەکی کێم د ئەدەبیاتا ئێزدیاتییێ دا دکەڤیتە بەرچاڤ، دیسان د. خەلیل جندی موزیکا دینی ژی، مینا ئەدەب دهەژمێریت، ئەڤە ژی زێدەتر لایەنێ هونەری یە، هەروەسا ئەدەبیاتا فۆلکلۆری و ئۆلی ژی تێکەل کرینە(خانکی، ٢٠١٦، بپ٧٣).

ژ ئەنجامێ ڤێ دانوستاندنێ، وی دابەشکرنەکا نوی دایە ئەدەبیاتا ئێزدییان، ب ڤی ڕەنگێ ل خوارێ:

١- ئەدەبیاتا فۆلکلۆری:
- ئەفسانە
- داستان
- سەرهاتی
- چیرۆك
- گۆتنێن مەزنان
- نفرین
- پێکەنین
- ستران
- خزێمۆك
- پاییزۆك

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

- رۆبارین
- مەتەلۆك.

٢- ئەدەبیاتا ئۆلی:

– قەول
– بەیت
– قەسیدە
– دوعا
– درۆزە
– سرود
– سەرهاتی یێن مێرخاس و بابچاکان/ کەرامات
– مسحابەت(خانکی، ٢٠١٦، بپ٧٤).

پاییزۆك:

پاییزۆك وەکو چقەك ژ سترانا کوردی یا بەربەلاڤ و بناڤودەنگ، گەلەك یا هاتییە ڤەگێران و ڤەگوهاستن ژ دەڤەرەکێ بۆ دەڤەرەکا دیتر، ل هەر دەڤەرەکێ تایبەتمەندییا خۆ هەیە و سترانبێژێن وێ دناڤدارن، دەنگەك بهێز پێ دڤێت بۆ گۆتنا وێ، ل دۆر ڤی جورێ سترانێ، گەلەك بۆچوون هەنە و هەر نڤێسەڤان و فۆلکلۆرزانەکی وەکی ئەو تێدگەهیت، دایە شرۆڤەکرن و پێناسەکرن.

کوردناس (توما بوا) دبێژیت: "پاییزۆك، ئانکو سترانێد پاییزێ، بەندێن وێ کوڕ و کچ دهاڤێنە بەر ئێك، دەمێ پاییزێ ژ زۆزانێن بلند تێنە خوار. چو جوداهی د ناڤبەرا (پاییزۆکا) و سترانێن دیدا نینن، وەك (لاوك، حەیرانۆك، دیلۆك،... هتد"(بوا، ١٩٧٥، بپ٧٢).

نڤێسەڤان (خێری بۆزانی) د گوتارەکێ دا ل دۆر پاییزۆکێ، ل وێ باوەرێ یە کو (پاییزۆك دەقەکا ئەدەبی یە، ب دارشتنەکا پڕ سۆز ژ چەند وێنێن جوان و سیفاتێن د جهێ خوە دا و بکارئینانا پەیڤێن ڕەسەنێن کوردی پێکهاتی نە(بۆزانی، ١٩٩٨، بپ١٩٢).

نڤێسەڤان و ڤەکۆلەر (عەبدلکەریم فندی) دبێژیت: "ژ ناڤێ وێ دیارە کو ل کەشێ پاییزێ دبێژن، هندەك دبێژنێ پیرەپاییزۆك، د هەر بەندەکا سترانێ دا پەیڤا (پاییز) ب ئاشکرایی تێت وەکو چاخ، هندە جاران ژی نیشانێن پاییزێ ددانن، مینا: ستێرا گەلاڤێژێ، تەڤێن بەفر و بارانێ، یان با و عەوران، ناڤەرۆکا پاییزۆکا ئەڤینی و بەردلکی یە د ناڤبەرا کچ و کوڕان دا، یان کویر نێرینا دونیایێ یە، ب ئاوایەکی فەلسەفی دەمێ بەلگوەراندنا داروباری، ژ لایێ کێش و قافیا ڤە وەك هۆزانێن سەربەستن، هەر بەندەك بارا پتر (سێ) قافیە ئێك دگرن(دۆسکی، ١٩٨٦، بپ٢٨٠).

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

وەك ڤێ نموونێ:

هایێ .. هایێ

ئیرۆ پاییزە، دلكێ منێ كەتییە

بەر كەسەرا..

گورە باكێ رابی یە ل (كاتول) و (كەلەم پەرێ)

فراندییە دەخل و قرشكێ ل سەر بێدەرا..

هەچییێ دۆست و یارەك

ب كەیفا دلێ خوە نەبیت

بلا چو جارا مەدحێن خوە نەكەت

ل ناڤ دیوانا.. ل چو دەرا..!!

(مزوری، ١٩٨٦، بپ٨٩).

یان ڤێ نموونا دی ژ پاییزۆكێ، هەروەسا سێ قافیە ئێك دگرن:

پشكا دووێ

پاییزۆك:

تێگەهـ زاراڤ و پێناسە:

پەیڤ یان زاراڤێ (پاییزۆك)، د فەرهەنگێن كوردی دا، گەلەك هاتییە بەحس كرن، هەر نڤێسەڤانەكی وەكی ل دەڤەرا وان بەربەلاڤ، شرۆڤەكری یە. رەحمەتی (مەلا خەلیل مشەحتی)، پاییزۆك دایە نیاسین كو جورە ترییەكە، كولیلكەكا سپی یا جوانا پاییزی یە. مەقامەكێ دلسۆژێ كوردییە(مشەحتی، ٢٠٠٦، بپ٨٠). خودێ ژێ رازی (مەلا تاها مایی) ژی ل وێ باوەرێ یە كو سترانەكا كوردی یە، دەمێ پاییزێ دبێژن(مایی، ٢٠٠٩، بپ٢١٢)، د فەرهەنگا (سپیرێز) دا هاتی یە، كو پاییزۆك جورەكێ سترانا كوردی یە، هەروەسا كولیلكەكا رەنگ زەلال و سپی یە(دۆسكی، ٢٠٠٦، بپ٩٨).

هەروەسا ئەڤ جورێ سترانێ ژ لایێ ناڤی ڤە ب (پاییز) ژی هاتییە نیاسین، نەمازە ل دەڤەرا سۆران، هۆسان هاتییە شرۆڤەكرن:

گیوی موكریانی د (فەرهەنگا كوردستان) دا دبێژیت: پاییزۆك، ل باكۆر و موكریان، جورە گۆرانییێكی كوردی یە(موكریانی، ١٩٩٩، بپ١٥٠)، هەروەسا د فەرهەنگا (رێژگە) دا هاتی یە كو (پایزە مەقامێكی كوردی یە، بە دەنگی زۆرینەی بەیتبێژەكان تۆمار كراوە(گەردیكلانی، ٢٠٠٩، بپ٥٤)، هەروەسا مامۆستا (عەبدۆڵڵا حەسەن زادە)، دبێژیت: (پایزە مەقامێكی كۆنی كوردی یە)(زادە، ١٩٩٥، بپ٢٥). سەیدا (محەمەد ناهید) ژی ل سەر وێ بۆچوونێ یە كو (ناڤێ بەیتەكا كوردی یە)(ناهید، ٢٠١١، بپ؟).

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

ل دۆر ناڤێ وێ، بۆچوونەك دیتر هەیە، كو ب (پایزە هەوار) ژی هاتییە نیاسین، دەما خودانێ فەرهەنگا (هەرمان) ڤی جورێ سترانێ ددەتە نیاسین، دبێژیت: "پاییزە، جورێك ترێی دەنك زلە كە لە پاییزدا دەكا، شێعرێك كە بە پاییز هەڵگوترابێ، یەكێك لە مەقامەكانی فۆلكلۆری كوردی یە كە پتر لە سەر ڕاو و ئەویندارى ددوێ"، پاشی ناڤبری دبێژیت: "پاییزە هەوار: ئاخر و ئۆخری هەوار كە دەكەوێتە پایز و وردە وردە هەوار چۆل دەكەن و دەگەڕێنەوە"(زادە، ٢٠٠٥، بپ٦١).

هەروەسا ل دەڤەرا موكریان ژی سترانا پاییزۆك هەیە و ب ڤی شێوازی هاتییە نیاسین: هەوایەكی كۆنی ناوچەی موكریانە و لە زمان كچ و كوڕێكی هەوارچی باس لە ئەوین و ڕاوشكاو دەكا، ئەوینێك كە بەهۆی كەمترخەمی كوڕە- كە لە كاتی خۆی دا بە كچەی نەگوتووە- هەرەسی هێناوە، كوڕ دیویەتی هەلی لە دەست داوە و لەوە بە دوور نییە بەگەیشتنەوە پایزە هەوار، بارگەوبنەی یار كۆڵێی لێ تێكەوە بێچن و لە ماڵەمێردە گولەبەك بەعەرزی دا بدەن، ڕووی كردۆتە چیا و بەندەن و بەحاڵەتی سەمبۆلیك باسی ئەو كارەسات و بەسەرهاتە دڵ تەزێنەی كردووە كە لە چوونەوەدا چاوەڕێی یارەكەی دەكا(پایانیانی، ٢٠١٩، بپ٨٥).

ڤەكۆلەرێ چەلەنگ (عەبدولكەریم سورووش) ل رۆژهەلاتێ كوردستانێ ل دۆر پاییزۆكان، د پەرتوكا خۆ یا ب ناڤێ (نەوایێن موترب و چەنگێن كوردان) دا دەربارەی پاییزۆكێ دبێژیت: "پاییزۆك یان پیرەپاییزۆك دەما كو گوندی و كۆچەر ژ زۆزانان و بانییان دزڤرنە گوند، ئان ژی دەشتێ، ئێدی رەنگێ تەبیعەت و سروشتێ گوهەری یە. هەروەرەنگ ڤەقەتین و جودایی ژ دلكەتیێن خوە، دووری و دووركەتن ژ زۆزان و زۆزانییان، پیربوون و بهۆرینا دەمێ ب سەر دە هەیە. لەورا دەنگبێژ و ئەو كەسێن كو خەمدارن پاییزۆكا دبێژن و دلێ وان دخوازە پاییزۆكان ببهێن، پشتی پاییزێ زڤستانا سار و رەش تێ و ئەڤ بخوە ڕا خەمگینی و بێهیڤیتیێ تینە"(سورووش، ٢٠٢٠، بپ١١٢).

د بۆچوونا سەیدا (محسن ئۆزدەمیر)دا، پاییزۆك، پایزۆك یان پەهیزۆك؛ ناڤێ مەقامەكی سترانبێژییێ ل هەرێما بۆتان و هەكارییێ یە، ئەڤ مەقام د روژێن ئاسایی دە بێی ئالاڤێن موزیكێ تێ گۆتن. د شێوازا گۆتنێ دە تشتا باڵكێشترین پێلپێلكرنا دەنگ د گەورییێ دە یە، گەلەك ستران و كلامێن دیرۆكی ب ڤی مەقامی هاتنە گۆتن(Muhsîn Ozdemîr_FERHENGA ÇIYAN). ل ناڤ ئەدەبیاتا دینێ ئێزدیاتییێ ژی دا، پاییزۆك جورەكێ ئەدەبێ مللی، فۆلكلۆری و دینی یە(خانكی، ٢٠٢٠، بپ٣٦).

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

پێناسە:

پاییزۆك سترانێن پاییزی نە، دهێنە گۆتن د ناڤبەرا كچ و كوڕان دا، نەمازە دەمێ هاتنا وان ژ زۆزانان، سەرێ چیان بەرەف جهێ ڤەحەویانا زڤستانێ ل دەشتێ، هەتا هندەك ژ وەرزێ بوهارێ ژی ڤەدگریت(بوا، ٢٠٠١، بث٨٤).

ڤەكۆلەر عەبدلرەحمان مزوری، د پێناسەیا پاییزۆكێ دا، ددەتە ئاشكرا كرن، كو ژ ناڤێ وان دیارە ب كەژێ پاییزێ دبێژن، هندك كورد دبێژنێ پیرە پاییزوك، د هەر بەندەكا سترانێ دا پەیڤا (پاییز)ێ ب ئاشكەرایی تێتن وەكی دەم، هەكە هاتو هۆزانڤانی پەیڤا پاییزێ نەدانابیت، هندەك نیشانێن وێ دانانە، مینا ستێرا گەلاڤێژێ، یان تەڤێن باران و بەفرێ، یان با و عەوران..(مزوری، ١٩٨٦، بپ٨٩).

سەیدا حەجی جەعفەر ل دۆر پاییزۆكێ ل وێ باوەرێ یە، كو سترانەكا خەمگین و فەلسەفییە، سترانبێژ ب حال و كاودانێن خو دبێژیت، ب ئاوازەكێ پڕ سۆز و غەمگین، ب ڕەنگەكێ فەلسەفی، خەم و كولێن خو دەردبڕیت. هەرتم ب گازندەیە، ژ بەختێ خو و فەلەكا بەلەگەور، ئەڤ سترانە پتر خەم و خەیالێن زەلامی نە، چونكی پترییا وان ل سەر زارێ زەلامی هاتینە ڤەهاندن(جەعفەر، ٢٠٠٧، بپ٥).

مێژووڤان (عەبدلرەقیب یوسف) دبێژیت: "پاییزۆك سترانەكا كەڤنا كوردی یە، سترانەكا رەوان و خۆشە و د كوردستانێ دا بەلاڤە، ل بیرا سترانبێژان نەمایە كو د چ چاخەكي دا هاتییە گۆتن و كێ ڤەهاندی یە، چونكی زوی ناڤێ خودانێ ستران ووندا دبوون، كێم نەبن وەكو (عەڤدالێ زەینێ/ سەرداری سترانبێژان)"(مالپەرێ عبدالرقیب یوسف)، ئەگەر چەند سترانێن وی ب سەرداری خوەیان دزانن، لێ گەهشتنا ناڤێ وی ژ (قەرەكوسە) د باكۆرا رۆژئاڤا (گۆلا وانێ) هەتا بەهدینان و هەرێما هەولێرێ ژی، ژبەر وێ یە كو (عەڤدال) ناڤێ خو د هندەك سترانێن خوە هینایە.

لێ خودانێ پاییزۆكێ، هاتی یە ژبیركرن و سترانبێژ نزانن سترانا كێ یە، گەلەك باش بوو د هاڤینا ١٩٧٧ دا ئەڤ سترانە ب نڤێسین، ب خەتێ (مەلا زەكی مەتیسی) كەتە دەستێ من و نهۆ ژی ل نك منە و ژ وی و چەند كەسەكێن دی وەكو برایێ وی (مەلا صالح) و (خەلیفە مەلا عەزیزێ هیزانی)، مە زانی كو ئەڤ ستران ژ دانان و ڤەهاندنا (غەوسێ هیزانی) یە، غەوس حەفت پاییزۆكێن هۆسا ڤەهاندینە. دیسان من گوهـ لێ بوو، كو ئێك ژ وان پێشییا وێ (لوری لوری) یە، ل (نورشین)ێ ژی من ژ (شێخ نورەدینێ كوڕێ شێخ مەعصوم) زانی كو غەوسی چەند سترانەك دانینە(یوسف، ١٩٨١، بپ٥٨).

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

هۆزانڤان (ئۆمێد قەرەنی) ل دۆر پێناسەیا پاییزۆکێ بۆچوونەك دیتر هەیە و ل نك وی "پاییزۆك ئەو گۆرانییە کە منداڵە قەرەجەکان دەیڵێن لە کاتی گواستنەوەی هەواریان دا لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێکی تر"(قەرەنی، emro.com).

دیرۆکا پەیدابوونا پاییزۆکێ:

پاییزۆك پشکەکا گرنگە ژ سترانێ، ستران ژی وەکو هاتی یە نیاسین کو کەڤنترین بەشێ ئەدەبێ زارگۆتنێ یە، نەمازە ل دویف ڤەکۆلینان کو بەری هەر تشتی مرۆڤی چاندن کری یە و خارن پەیدا کری یە، کارێ چاندنێ ژی بەردەوام ستران ل گەلدا دهاتنە گۆتن، لەوا ستران دبیتە کەڤنترین جورێ فۆلکلۆری.

ل دۆر ڤێ بۆچوونێ، وەکو تیۆر، (دکتۆر عیزەدین مستەفا ڕەسووڵ) شرۆڤە دکەت و دبێژیت: "گۆرانی کۆنترین بەشی ئەدەبی فۆلکلۆرە. هەر وەك بەشێکی دیاری هۆنراوەی لیریکە. ئەم هونەرە لە زۆر کۆنەوە پەیدا بووە، هەر لەو کاتەوە کە هێشتا هوشیاریی گەل لە ڕادەیەکی نزمدا بووە". پاشی بەردەوامیێ ددەتە شرۆڤەکرنا خۆ: "هەندێ زانایان لەسەر ئەوەن کە گۆرانیی شوان، کۆنترین جۆری گۆرانییە، چونکە شوانێتی بەلای ئەوانەوە لە کشتوکاڵ کۆنترە، هەر چەندە زانای ئەوتۆش هەیە کە شوانی و مەڕ و ماڵات ماڵیکردن بە بەشێك دادەنێ لە کشتوکاڵ. بەڵام وا دەزانم، ئەگەر گۆرانی لە ئیشکردنەوە پەیدا بووبێت – وەك لەمەودوا باسی دەکەین- ئەوا دەبێ ئادەمیزاد هەر لە کاتی میوە چنینەوەی دەوری سەرەتایی ژیانەوە گۆرانیی هەبووبێ"(ڕەسووڵ: ٢٠١٠، بپ٦٥).

مێژووڤان (عەبدلرەقیب یوسف) ل وێ باوەرێ یە، کو پاییزۆك وەکو ستران "ناڤێ خو ژ پاییزۆکا (غەوسێ هیزانی)(رەشۆ، ب٢، ٢٠٠٤، بپ١٠٦٠) وەرگرتییە، کو پێشیا هەمیان ئەو بوویە و ئێکەمین دانەرێ ڤی تەخلیتێ سترانایە د چەرخێ نوزدێ دا، یان ژی کەڤنترە، کو یا غەوس ئێکە ژ وان، هەر چەندە ژ هەمیان بەربەلاڤترە و ئەڤ ناڤە هەلگرتییە"(یوسف، ١٩٨١، بپ٥٨). ئەڤ سترانا هە، کە ژ شێوەی پەییزۆکە و ناڤێ وێ ژی پەییزۆکە، بەلاڤە د کوردستانا تورکیا دا، بەلێ مە نەزانی یا کێ یە، هەکە لێنێرینەکێ ل سترانا پاییزۆکێ و ئەو کەسێن ڤەهاندین و گۆتین، بکەین. دێ بینین کو ئەڤی جورێ سترانێ، دیرۆکەکا کەڤنارا هەیی و بۆ بەری سەدان سالا ڤەدگەڕیت. دبێژن کو (حەمکێ تۆڤی) و (لاڤژێ پیر) و (عەڤدالێ زەینێ) و (غەوسێ هیزانی) و گەلەکێن دیتر، پاییزۆك ڤەهاندینە و ستراندینە. ئەرێ ئەڤە کینە، و کەنگی ژیاینە؟ گرنگترین بەرهەمێ وان ڤەهاندی چ نە و ئەرێ ماینە، یان ژی بەرزە بووینە؟

دێ بزاڤێ کەین ل دویف ژێدەرێن ل بەردەست ئەڤان هۆزانڤان و سترانبێژان بدەینە نیاسین، داکو بگەهینە دیرۆکا دەستپێکا پاییزۆکێ.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

١- حەمكێ تۆڤی (١٧٠٠ یێ ساخ بوویە):

د. خەلیل جندی ڕەشۆ ل دۆر هندەك پاییزۆكێن مێژوونڤیس (ئەنوەر مایی) بەلاڤكرین ل گۆڤارێن (گەلاوێژ) و (هەتاو) دا، دبێژیت كو "لبەر دەستێ مە نینن هەتا ئەم بكارین هەڤبەركرنەكێ د نێڤا وان پاییزۆكا و ئەڤێت ل جەم ئێزدییا هەیین بكەین، بزانین وەك هەڤن، یان هەر ئێك ژ وان جوداهی هەیە، ئەرێ ب راستی (حەمەكۆر) كو ل ناڤەراستا چەرخێ شانزدێ ژیایە، دانەرێ پاییزۆكانە، یان ئەڤ جورە ئەدەبە، بەری هینگی د ناڤ ئێزدیاندا هەبوو..!!" (ڕەشۆ، ب٢، ٢٠٠٤، بپ١٠٦٠). بەلێ دەما ئەم ل گۆڤارا (گەلاوێژ) زڤڕین، ئەنوەرێ مایی تنێ سێ گوتار هەنە؛ ئەوژی سێ هۆزانێن وی بخۆنە، د گۆڤارا (هەتاو) دا ژی؛ ئەو هژمارێن من دیتین، چو پاییزۆك تێدا نینن و باوەرناكەم ئەوی دەقێ پاییزۆكان بەلاڤكر بن!!.

مێژووڤان ئەنوەر مایی، د پەرتوكا خۆ یا ب ناڤێ (كوردێن بەهدینان)دا، ئاماژێ ددەتە میر قوباد بەگێ كو وی حەمەكۆر وەكو سترانبێژ ل نك خۆ ڕاگرتبوو و سترانێن (سینەمۆك) بۆ دگۆتن: "میر قوباد بەگێ كوڕێ سوڵتان حسێن بەگێ میرێ بەهدینان، سترانبێژ حەمەكۆڕ – حەمكێ توڤی- وەك هەڤال و سترانبێژێ مالاباتا میرا وەرگرت بوو، نەمازە ستران و هۆزانێن وی یێت ڕۆمانسی یێت بەربەلاڤ و یا ژ هەمیا گرنگتر (سینەمۆك)[1] ئەوا بەحسی خاتوین سینەم خانا خویشكا میر قوباد بەگێ دكەت، و (حەمۆك) كو بەحسی خۆ دكەت، و وەروەرۆك و شاهین ئاغا و بلبلۆك و پاییزۆك و گەلەكێت دی.."(المایي، ١٩٩٩، بپ١٧٦). هەروەسا ڕەحمەتی (مەلا تاها مایی)، ئەوژی دبێژیت كو پاییزۆك ژ گۆتن و چێكرنا سترانبێژ حەمەكوری یە(مایی، ٢٠٠٩، بپ٢١٢).

د. مسعود كتانی ڤێ بۆچوونێ ڕەت دكەت و ئەو ل وێ هزرێ یە، كو دبیت حەمكێ توڤی بەری هینگێ؛ قوباد بوگێ بر بیتە ناڤ قەسرا میرا و مابوو د وەختێ (زبیر پاشایێ) ئێكێ كوڕێ (سەعید پاشایێ دووێ) كوڕێ وسف خان پاشایێ دووێ كوڕێ (سەعید خان بەگێ ئیكێ) برایێ (قوباد بەگێ سیێ) كوڕێ (سیدی خان بەگێ) كوڕێ (قوباد پاشایێ ئێكێ) كوڕێ (سوڵتان حسێنێ كوڕێ سلطان حەسەن) كوڕێ (میر بادینێ) دا... پاشی (كتانی) دبێژیت: "لڤێرە ژ هەمی درا موكم و جهباوەرترە كو حەمك یێ دەمێ (قوبادێ چارێ بیە و زبێر بەگێ ئێكێ بییە و كوڕێن وان"، هەروەسا هێشتا پێڤە دچیت و دبێژیت: پشتی زوبێر پاشایی و قوباد بەگێ، پاشی یێ چوویە هەڤدەمیا (بەهرام پاشایی)ی كوڕێ زبێر پاشایی و ستران بۆ كوڕێن وان یێن گۆتین بۆ دەواتێن وان و سەرێ زاڤایێ بۆ گۆتی هەكو سترانا (تە لسەری) دبێژیت بۆ زاڤایی بۆ (سوڵتان حسێن)ێ كوڕێ بەهرام پاشایی (ئێكە ژ دوازدە كوڕێت بەهرام پاشایی)، چونكی (نابەینا قوباد بەگێ چارێ و زبێر پاشایی كێمترە ژ سالەكێ، و نابەینا زبێر پاشایی و كوڕێ وی بەهرام پاشایی ١٣ سێزدە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

سالن) و (بەهرام پاشایی حوکم ٥٥ پێنجەهـ و پێنج سالا یێ کری، سەرگێڕییا ب خونتکاری). ڤێجا دێ دەمێ (حەمکێ) و ژیارا وی گەلەك کەڤیتە دەمێ بەهرام پاشایێ مەزن).

حەمك ژ بنیاتێ خوڤە یێ توڤی یە، بەلێ نزانین کا دگەل مالا خو و توڤییا هاتی یە ئامێدییێ، یان ل ئامێدییێ بوویە، هۆزانڤانەکێ ملەتی بوو ل ئامێدییێ ئاکنجی بوو. ڕاهاڤێژا خو یا سترانا و سترانگۆتنێ ل مالا میری بوو، نزانین کا ئەو د زکماك دا یێ بێ بیناهی و کورە بوو، ئان ئێشەك تێ پەڕی بوو؛ تا دیتن ژێ وەرگرتی!!(کتانی، ٢٠٠٠، بپ١٤٣-١٤٥).

دەما شەڕێ مەزن ل چیایێ گابنیرکێ ناڤبەینا بەهدینا، ب میراتیا (زبێر پاشایی) و دگەل (ئۆسمان بەگێ) مامێ وی و دگەل میر ئومەری میرێ زێبارییا و لەشکرێ هەکارییا پەلخاند و شکەستن ئێخستێ و (چل قەدەر) کوشت و ئیبراهیم بەگ کوڕێ برایێ میرێ هەکارییا محەمەد بەگ، گرت و سێ سەرۆکێن تیارییا دگەل لەشکرێ محەمەد بەگێ بوون، ئەوژی کوشتن و بەهدینی بسەرکەفتن. حەمکێ سترانەك ب ڤی شەڕی و ڤێ ووقاتێ گۆت و ناڤێ چل قەدەری یێ تێدا و ئەڤە نیشانەکا قوتبڕ و ئێك دەقە کو حەمك یێ ڤی وەحتی بییە و هەڤدەمێ شەڕێ گابنێرکێ بییە (١١١٣مش/١٧٠١زا)... ڤێجا ئەو یێ دەمێ قوباد بەگێ چارێ بییە (١١١٢مش/ ١٧٠٠زا) و دەمێ (زبێر پاشایی) بییە (١١١٣مش/ ١٧٠١زا) ئو یێ دەمێ بەهرام پاشایی کوڕێ زبێر پاشایی (١١٢٦مش/ ١٧١٤زا) بییە و ژییێ خو یێ دگەل سێ میرا و گەلەك پسمامێن وان و پسمیرا یێ بری(کتانی، ٢٠٠٠، بپ١٦١).

ل دۆر حەمکێ توڤی، سترانبێژا ناڤدار (هەلالا خەمێ) دبێژیت: ئەز ل ناڤ مالا (دوختور شێرزاد)ی بووم، خەزویرێ وی(جەلالێ بالەتە)ی، بابێ(دوختور بەهدین)ی یە. من ڕۆژەکێ د بەر لاندکێ ڕا ستران د گۆتن، ئینا (جەلال)ی گۆتە من: حەجیا من کا وەرە دا بوتە بێژم، کا دارێ لادنکێ کیشکە و دارێ مەندالێ کیشکە.. من گۆتێ: دێ باشە سەیدا.. گۆتە من: دارێ لاندکێ ئەوە هەکو دەیك د مریت، داپیر نەڤیێ خو بخودان دکەتن و سترانا بو دبێژیت، ئەڤە دارێ لاندکێ یە.. دارێ مەندالێ ئەوە هەکو(حەمك) دبێژیت..

هەلال بەرچی، سترانبێژا دەڤەرا نهێلییا، ل دۆر حەمکێ توڤی و سترانێن وی دبێژیت: ل دۆر سترانا دارێ لاندکێ، (جەلال بالەتەیی) گۆتە من: ئاها ئەڤە دارێ لاندکێ یە.. من گۆتێ: مانێ سەیدا ئەز ژی ڤان سترانا دزانم و دبێژم.. ئینا گۆتە من نێ هەرێ بەس تو (دارێ مەندالێ) ژی دکەیە د گەل دا.. دارێ مەندالێ یێ(حەمکێ)یە.

من گۆتێ: چاوا سەیدا..؟ گۆتە من: بەلێ وەللە، دێ بۆ تە دیرۆکا حەمکێ بێژم: حەمك فەلەیە ژ فەلێت وانێ، و ناڤێ وی (ئێلی)یە بوو، نیمۆك ژی کێلۆکە، کێلۆکا وانێ. ئەڤان هەردووکان حەز ژ ئێك دکرن، ئێلی یەی کێلۆك خواست نەدانێ، دانە ئێکێ

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

جولەمێرگی، ئینا ئێلی یە رابی موسلمان بی ژ کەربێن فەلا دا. والییێ وانێ گۆتی: هەرن سەحکەنێ ئێلی یەی بیننە ڤێرە، (ڤێجار حەجیا ئەز لڤێرە نزانم کا دا والی کوژیت یان دا باش موسلمان کەت؟) وەختێ ئێلی یە پێ حەسیایی، یەلـلا ب ئزنا خودێ، هات خو ل ئامێدییێ قوتا. چوو نک (مەلا یەحیا)ی، مەلا یەحیا باپێرێ باپیرێت مەیە، یێ بالەتەیە، نە یێ ئامێدی یە. میر قوباد ژی ئەوژی بالەتەیە(!!)، یێ هاتییە ئامێدییێ ئاکنجی بین. ئینا ئێلیا هاتە نک مەلا یەحیایی، بو موسلمان، ناڤێ وی کرنە (محەمەد). ئینا محەمەد چ کر، میر قوبادی خویشکەکا خو دابو مالا پاشایێ ئامێدییێ، ناڤێ وێ (لەیل)ێ بوو. ڕادبیت حەز ژ خویشکا میر قوبادی دکەتن، ژنکا مالا پاشایە (پانێ کچ ژ مزیریانە، و بویکا مالا ئامێدیا)نە. ڤێجار محەمەدی ستران ب خو و ژنکا مالا پاشایی گۆتن؛ (خویشکا میر قوباد)ی یێ.

ئاها ئەڤ قەپحەتە حەمکێ یا کری، ئینا ئامێدی پێ حەسیان، ڕابوون دا حەمکێ ببەنە سیلاڤێ، دا بکوژن. گۆتنێ: حەمکێ هلۆ تە ببەینە سیلاڤێ، دێ تە کەینە زاڤا. وەختێ برینە سیلاڤێ، ئینا حەمکێ گۆت:

سیلاڤێ د بەردا گەرە
دوو تەیرا ل عەسمانا شەڕە
حەمکێ ژار ل وێرێ دا بەر خەنجەرە

سیلاڤێ د بەردا گەڕ بی
دوو تەیرا ل عەسمانا شەڕ بی
حەمکێ ژار ل بەر خەنجەر بی

حەمکێ بەنە بەردەری
لێ ب ڕەشینن عەنبەری
دا زەری بچنە سەری

هەلالا خەمێ دبێژیت:

وەختێ ئەم برینە (ڤیستەڤالا حەمکێ) ل کانییا سنجێ، وان چ لێ چێنەکر، سەعەتەکێ (د. مەسعود کتانی) ل سەر حەمکێ ئاخفت، چ لێ چێنەکر. سەعەتەکێ (محەمەد عەبدوللا) ل سەر ئاخفت وی ژی چ لێ چێنەکر. هەکو بوویە گەرا کوچکێ (عەبدولعەزیز خەیات)ی ئیشارەت دا من و گۆت: وەرە حەجیا وەرە.. بلا هەلالا بەرچی بۆ مە سترانا (جولەمێرگێ) بێژیت. من گۆتێ: سەرچاڤا سەیدا، بەلێ ئەز پیچەکێ لێ دزانم. گۆتە من: ئەو پیچا تو دزانی بۆ مە بێژە.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

من دەست هاڤێتێ و گۆت:

جولەمێرگێ پایتەختێ بەهدینە
د قەسرێ وێدا یێت شۆر بین دێربینە
وەکی نیمۆکا من ل چ جها نینە

جولەمێرگێ سەرحەدا
رمزکێ پاوانێ کەتە بەر مەدا
مە نیمۆکا جان خاست، بەلێ بابێ نەدا
بۆچی پشتی مە دا ب حەفت سەدا

جولەمێرگێ گول لێ زەر بوو
کەڤییێت بەفرێ سەرحەدێت ژۆری کەر ب کەر بوو
نیمۆك خان دبێت، حەمك تەیرەکێ بازی بوو،
ل دەستێت من بەربوو.

(ئینا عەبدولعەزیز خەیاتی گۆت: ئا ها ئەڤە دیرۆکا حەمکێ یە، گەلی ئامێدییا هەوە چ ل حەمکێ نەزانی...!!)(شێلادزی،....، بپ..).

٣- لاڤژێ پیر (؟ - ١٧٩٢):

لاڤژێ پیر لاوەکێ دەنگ خۆش و سترانبێژەکێ گەلەك زیرەك بوو. حەز ژ کچا ئاغایەکی دکر، چۆنە خازگینییا، بەلێ وی ئاغایی کچا خو نەدایێ، چونکی د هەژار بوون، ئەو گەلەکێ عاشق بوو، وەکو دینا لێ هات و ب دونیایێ کەفت وەکو (هەسەم ئاغایی) عاشقێ (لەعلیخانا گۆڤەیی).

چەند سال پێچۆن، لاڤژی بیرییا گوندێ خو کر و ڤەگەڕیا گوندێ خو (نێروانێ) ل دەشتا سلۆپییا، ل نێزیك (نێردۆش)ێ. وەختێ زڤڕی، دیت کو شاهی یە و چۆ سەر بانەکی ل تەنشتا زاڤایی روونشتە خوارێ، بویك ژی ل خوارێ د خانییەکی ڤەبوو. خەلکێ گوندی ئەو نەنیاسی؛ چونکی گەلەك بێ سەروبەر بووبوو. ڕیهـ و پرچا سەرێ وی گەلەك درێژ ببوون، وی وەحتی عادەت بوو، ئەوێ لبەر تەنشتا زاڤایی ب روینیت، ستران گۆتن دکەفتە سەر ملێ وی، خەلکێ گوندی ژی گۆتنێ مامێ پیرەمێر پێدڤییە تۆ لاڤژا بێژی، (لاڤژ)ی نەکرە نەمەردی و دەستێ خۆ ئێخستە بن گۆهێ خۆ و سترانەکا خۆش ب دلەکێ سۆتی گۆت، بویکێ ژی ل خوارێ گوهـ ل دەنگێ وی بوو، ئێکسەر دەنگێ وی نیاسی، خەلکێ گوندی ژی هندەکا دەنگێ وی نیاسین، ئینا زاڤایی گۆتە وان، لاڤژی ببەنە حەمامێ سەرێ وی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

بشۆن و جلكێن خۆ یین زاڤاینییێ دانه لاڤژی و كرنه بەر خو، زاڤایی گۆتێ: لاڤژ ئەڤه تۆ زاڤایی و بویك ژی پێشكێشی لاڤژی كر.

سال ب سەردا چۆن، خودێ كوڕەك دایێ، ناڤێ وی كره (عەڤدالێ گولی بەردایی)، ئەڤ ناڤه ب ڕاڤەیا كو ئەو رویدانا ب سەرێ لاڤژی هاتی و بوویه عەڤدال د عشقێ دا و ب دونیایێ كەفتی، هەروەسا كو سەروپیهێن وی درێژ بووین، ب ناڤێ كوڕێ خو سەرهاتییا خو دا دیاركرن. هەروەسا هاتییه گۆتن ل دویڤ سترانا كو ناڤێ وی یێ دروست (سەیدك) بوویه.

(عەڤدالێ گولی بەردایی) مەزن بوو، ئەوژی وەكو بابێ خۆ بوو سترانبێژەكێ باش و بوو نێچیرڤان، دەمێ مەزن بوویی، ژن بۆ هینا.

د حەفتیا زاڤاینییا وی دا، كوڕێ لاڤژی دڤیا بچیته نێچیرەكێ و بێی بێژته مال، دەركەفت، بابێ وی ژی چۆ نێچیرێ دا پەرزكیڤییەكی بۆ كوڕێ خو بكوژیت. ب خەلەتی ل دەمێ نێچیرێ دا ل (چیایێ دێرا) لاڤژ ب دەستێ خو، كوڕێ خو دكوژیت. سترانا (سەیدكۆ سەیدەڤانۆ) ناڤدارترین سترانا لاڤژێ پیره، ب وێ روودانێ گۆتی یه، ژبەر كێنجا ئەوێ سترانێ ل سەر گوهێ گوهداران، ل هەمی دەڤەرێن كوردستانێ ئەڤ سترانه بەربەلاڤ بوویه. پاشی چاخێ لاڤژ دزڤڕیت بۆ نێروانێ ژبۆ هندێ ئەوێ روودانێ بێژته خەلكی و بچن تەرمێ (سەیدك) ژ چیایی بینن، دبینیت كو كابانییا سەیدكی یا لبەر بچویك بوونێ، داكو ئەو ب سلامەتی ڕابیته ڤه و چ ب سەرێ وێ نەهێت، نەوێریت بەحسێ كوژتنا سەیدكی بكەت و ژنكا سەیدكی دوو رۆژان د وی حالی دا دمینیت. زارۆكێ وێ ناهێت و تەرمێ سەیدكی ژی ل چیایی دمینیت، (محەمەد بەگ)ێ میرێ بۆتان ئەوژی د وان هەردوو رۆژان دا خولامێ خو فرێ دكەته دویڤ لاڤژێ پیر ڕا، دا كو بچیت ل دیوانخانا وی دا سترانا بێژیت، ئەو نەچار دبیت بچیته جزیرێ و تەرمێ سەیدكێ نێچیرڤان و زاڤایێ حەفت شەڤ و حەفت رۆژان ل چیایێ بهێلیت.

دەمێ محەمەد بەگ، سەرهاتییا لاڤژی دزانیت، فەرمانێ ددەت خەلكێ جزیرا بۆتان، كو بچن تەرمێ سەیدكی ژ چیایی بینن، لاڤژ دكەڤیته پێشییا وان، هەر د وێ رێكێ دا؛ مزگینی بۆ لاڤژێ پیر هات كو خودێ كوڕەك دا بویكا وی.

لاڤژ د چەرخێ هەژدێ دا بوویە، چونكی سترانبێژ و نێچیرڤانێ محەمەد بەگێ كوڕێ شەرەف بەگێ بوویه، كو د سالا (١٢٠٧مش/١٧٩٢-١٧٩٣زا) دا ژ بانێ كەلها جزیرێ كەتی یه مری یه. ژبەر زیرەكی و شەهرەزا یا لاڤژێ پیر د نێچیرێ و سترانگۆتنێ دا، میر مەحمەد بەگێ ئەو كربوو نێچیرڤان و سترانبێژێ خۆ. ژبەر كو نیشان شكێنەكێ زیرەك بوویه، و نێچیرڤانەكێ ژێهاتی بوو. بەلێ مخابن هەتا نوكه وەغەركرنا ئەڤی سترانبێژێ كەڤن نەدیاره و وەكی گەلەك بەرهەمێ وی دبەرزەنه.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

ژ بەرهەمێن لاڤژێ پیر:

– سترانا نێرییێ (عەفنۆ) و (هەژال).

– شەڤێ چریا ددرێژن.

– چێرك (سترانا زێمارێ) دەمێ لگەل خەلكێ جزیرێ ل سەر فەرمانا (میر)ی چۆین تەرمێ سەیدكی بینن، د رێكێ دا مزگینی گەهشتێ كو هەڤژینا سەیدكی، خودێ كورەك دایێ، وی ژی ئەڤ چێركە پێ گۆت:

پــالا مــەزن بلنــد بــوو	كەڤیــێ پــالا خــوە دایــێ
مــن گــۆ قیــامەت ڕابــوو	ل ســـــەر وێ دنیـــــایێ
خــەم ژ مــالا بــەرێ بــوو	شاهی لنـاڤ رێ گـەهایێ
نێـرگزەك بوو مە چێبوو	پـــالا خـــوە دا گیـــایێ

(مەلا خەلەف بافەیی)، نڤێسی یە: ئەوەل جار لاڤژێ پیر، پاییزۆك چێكری یە، چەند رێزەك ژێ نڤێسینە:

ل هلاتا ستێرا سبهێ، ستێرا زەرە..
مەهكا مە كەتییە هەیڤا چاردەهێ
رۆژێ خوە دا سەرە..
ل تە كنكێ رۆ گروڤەرِی
ترسا من ئەوە ئەز عەبدالێ خومەدێ بمرم،
هوونێ خونا من بستینن،
ژ كت و ماتێ ڤان ئەسمەرا..

(مالپەرێ سەیدا (عبدالرقیبي وسف).

ل دۆر ڤێ سترانێ، سەیدا عبدالرقیب یوسف دبێژیت: نەدورە خەلەتی تێدا هەبن، ژبەر كو سەروا وێ (١/٥/٥) شاشی كەفتییێ. هەروەسا ئەو ل وێ باوەریێ یە كو دبیت هندەك سترانێن دی یێن لاڤژی هەبن، بەلێ چونكی ناڤێ وی ل سەر نینە، لەوا دبەرزنە.

ناڤێ سترانبێژی هەتا نوكە تنێ وەكو ناسناڤ (لاڤژێ پیر) ژبەر وی سەروبەرێ وی لێهاتی یە كرن، یێ بەلاڤە، هەروەسا یێ كورێ وی (سەیدك)ە و د سترانێ دا ژی هەر (سەیدكۆ لاوێ منۆ..) هاتی یە گۆتن.

هەروەسا د ژێدەرێن ئێزدیاتیێ دا، خەمخورێ ئەدەبیاتا ئێزدییان خدرێ سلێمان، دبێژیت: "ناڤێ وی (لاڤژێ پیرێ) یە و خەلكێ گوندێ (بەربورێ) یە، كو گوندەكە ب دەه كیلۆ مەتران د سەر لالشێ دایە. تەرح و تایەكێ ب تنێ بوو د باخچێ بنەمالا پیرا ئۆجاغ

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

کوردا دا، دگەل خالێ خو (ئاڤدەل ئۆمەرا) دچیتە شەڕی ل زۆزانێن ژۆری، دایکا وی دڤیا لاڤژ نەچیتە شەڕی، ڕابوو تەعن تێ وەرکرن و گۆتێ:

– لاوێ من ئنیەتا تە نە غەزییا گاورانە، بەلکو تە دڤێت بچییە زۆزانێن ژۆری دا تێر ئاڤا کانیێێن تەزی ڤەخویی و حەنەك لاقردییا دگەل قیزێن گاورا بکەی و گۆشتێ پەزکوڤییا بخۆیی.

لاڤژ ل دایکا خو ڤەگێڕا و گۆتێ:

– دایێ ل من حەرام بت ئاڤا کانیێن زۆزانێن ژۆری.

– ل من حەرام بت حەنەك و لاقردی دگەل جوانە قیزێن گاوران.

– ل من حەرام بت گۆشتێ پەزێ کوڤی.

دبێژن: ژبەر ڤێ سووندا بۆ دایکا خو خواری، ئەوی هەر جار جەودێ خو یێ ئاڤێ هلدگرت و ژ زۆزانا دهاتە (شیڤبالۆکا) کو شیڤەکا ئاڤێ یە ب سێ چار کیلۆمەترەکا دکەفتە رۆژهەلاتا باژێرکێ ئێسفنێ دا، ئاڤ ژ خوەڕا دبر.

جارەکێ دگەل خالێ خو چوو شەڕی، هەر چەندە ب دلێ خالێ وی نەبوویە ژ خووشکا خۆ، بەلێ نەهێلا بکەفتە مەیدانا شەڕی، پاشی بێی خالێ خو پشکداری د شەڕی دا کر و تیر د لەشێ نازکێ لاڤژی دا چەقیا و گیانێ خو سپارتییە ئێزدانێ دلۆڤان. بەلێ نەدیارە ئەڤ سەرهاتی یە کەنگی روودایە و د بەرپەڕێن مێژوویێ دا نەهاتی یە بەحس کرن"(سلێمان، ١٩٧٩، بپ١٧٤- ١٧٥).

هەروەسا چەند بەندەك کو زەلام و ژنێن ئێزدییا بەرێخو ددەنە لالشێ، دبێژن:

لاڤژ وەرە لالشێ ببینە،
دەستا د قوب و هێلێن زەر وەرینە،
خەم و خەیالێن دلێ خو بڕەڤینە.
ئەم هاتین لالشێ ببینین،
دەستا د قوب و هلێلێن زەر وەرینین،
خەم و خەیالێن دلێ خو پێ برەڤینین.

ل دووماهییا وێ دبێژن:

لاڤژێ کوڕێ پیرێ پرسیار ژ وە کرن،
بێژن تریا وی وا ل زۆزانێن ژۆری ل دەرێ گەلییێ توخوبا.
ئاڤایا بابێ سمائیل کەتم وا ل ژۆرە،
تێدا دخونن سێ باری بلبلا و سقۆرە،
مرنا پیرەمێرا هەقە، مرنا جهێلا حەیف و جۆرە.

(سلێمان، ١٩٧٩، بپ١٧٦- ١٧٨).

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

٣- عەڤدالێ زەینێ (١٨٠٠ – ١٩٠٠):

عەڤدالێ زەینێ، یان عەڤدالێ زەینکێ وەکو شاهێ سترانبێژان هاتییە نیاسین، د دەستپێکا (١٨٠٠) دا ل گوندێ جەمالوێردی یا دوتاخێ کو گرێدایی باژێرێ ئاگری (پاتنوسێ)یە، ژ دایك بوویە. شەهسوارێ کەلەپورێ کوردی یە ل باکۆرێ کوردستانێ، ل دویڤ گۆتنا (مەلا خەلەفێ بافەیی) هاتی یە جزیرێ نك ئەحمەد بەگێ میرێ بۆتان، د سالا (١٩١٣)ێ دا ل گوندێ (قنجیان) یا قەرەیازییێ وەغەر کری یە. هندەك دبێژن سالا ١٩٠٠ ژیانا خوە ژ دەست دایە..!!(مالپەرێ عبدالرقیب یوسف، Evdalê Zeynikê – Wîkîpediya).

د دەربارێ ژیانا وی دا، ئاگاهییێن سەدا سەد راست نینن. نڤیسەڤان (ئەحمەد ئاراس) ل سەر ژیانا وی پەرتوکەك نڤیسی یە کو ئەڤ پەرتوك هەڤپەیڤینا وی دگەل نەڤیێ عەڤدالی ڕا یە. ل پەی گۆتنا نەڤیێ وی (عەمەرێ زەینکێ)، عەڤدال ژ ١١٠ سالا زێدەتر ژیایە و ل سەرانسەری کوردستانێ گەڕیایە. عەڤدال چۆیە خۆزانا ئەدەنێ، دێرسمێ، دیاربەکرێ، نەخشیوانێ، مەلازگرێ، زێتکایێ و ئیرانێ.

"عەڤدالی چەندین ناسناڤ هەبوون و پێ هاتبوو نیاسین وەکو: دەنگبێژێ سرمەلی مامەد پاشا"، "باڤێ تەمۆ"، "پسپۆرێ قولنگان"، "سیارێ کوڤی". عەڤدالێ زەینکێ د ستران و داستانێن خو دا، گەلەك بەحسا قولنگان، تەمۆ، گولێ (دەنگبێژ گولێ)، کۆربوون، خزانی، کالبوون، بێبەختیێ دکەت. بابێ وی د زارۆکینییێ دا مرییە. عەڤدال ب ناڤێ دایکا خوە زەینێ یان زەینکێ تێتە نیاسین. هەکەر مرۆڤ نە دیرۆکناس بیت و ب تنێ ژ داستانێن وی رێکێ باژۆت، مرۆڤ ژیانا عەڤدال وەسا ئاڤا دکەت کو عەڤدال لاوێ زەینکێ یە. دایکا وی، ئەو د ناڤا هەژارییێ دا مەزن کرییە. دەما مەزن بوویی، دلێ وی کەتییە دەنگبێژ گولێ. گولێ د دیوانا "سرمەلی مەمەد پاشا"، د ئەسلێ خو دا فەلە (ئەرمەن) یان ژێ نەموسلمان بوویە. عەڤدال د جڤاتێن ئاغا و بەگان دا ستران گۆتینە. پاشی چاڤێن وی کۆرە دبن و هێدی هێدی ژ جڤاتێن دەولەمەندان تێتە دەرئێخستن. تەمۆ یێ لاوێ وی؛ نە ژ هەڤژینا وی گولێ یە. عەڤدالی ئەڤ زارۆك کێلەکا رێکێ دا دیتی یە و ئەو بری یە مالا خو. د سترانەکا خو دا دبێژیت، ئەوی تەمۆ د دارستانەکێ دا دیتی یە و ژ خو ڕا ب خودان کری یە. تەمۆ دبە ستارا عەڤدالی. تەمۆ دەستێ باڤێ خوە دگرە و "ل پەی کۆچ و کەریان" دگەریت. نۆشدارەکێ ئیرانی چاڤێن وی دەرمان و ساخ دکەت. لێ مخابن عەڤدال پیر ببوو، "بلا مرن هەیا، پیری نەبا".

عەڤدال ب هەزاران؛ ستران دئافرینیت. مخابن پڕانییا وان نوکە ناهێنە گوهداریکرن. جەلادەت عالی بەدرخان دخوازت سترانێن عەڤدالی؛ تۆمار بکەت. ژ دەنگبێژێ ناڤدار ئەحمەدێ فەرمانێ کیکی هالیکارییا وی دخوازت، بەلێ ب سەرنەکەڤت.

عەڤدال ب سترانگۆتنێ هەڤدەم وەکی کابانییا خۆ (هەڤژین) گولێ، د گەل سێوی سلۆ (شێخ سلۆ) را دکەڤیتە بەریکانان. جارەکێ بێ راوەستان سێ رۆژ و سێ شەڤ بەردەوام دبیت، کا کێ دێ بیتە هۆستایێ سترانبێژییێ؛ بلا ببیت. د ڤێ پێشبرکێ دا عەڤدال ب سەردکەڤیت. (https://ku.wikipedia.org/wiki/Evdal).

د مالپەرێ (چیایێ کورمانج)دا، هۆسا بەحسا عەڤدالێ زەینکێ هاتییەکرن: ب ناڤێ دایکا خۆ (زەینکێ) هاتی یە نیاسین، ژنەکا گەلەك جوان و جهەك تایبەت د ناڤ جڤاکی دا هەبوو. پشتی بابێ عەڤدالی کو د ژیێ (٣) سێ سالییێ دا بوو؛ وەغەرکری، ئەوێ ب خودان و مەزن کر. وەکو سترانبێژ عەڤدال یێ ئێکێ بوویە داستانێن کوردی گۆتین، کو پتر نێزیکی سترانێن ئەفسانەیێن کوردی بوویە، ئەو خودان ئەرشیڤەکێ مەزن یێ سترانێ یە، د سترانێن خو دا رەخنەیا داب و نەریتێن شاش د ناڤ جڤاکی دا دکەتن، سترانێن وی ب رێیا سترانبێژان ماینە و گەهشتینە مە گوهدارییێ لێ بکەین. عەڤدال خودان پەیڤ و ئاخفتنێن جوان بوو، لەوا شیا وی تخوییێ د ناڤبەرا هەلبەست و سترانێ دا نەهێلیت و بەرهەمێ وی دهێتە هژمارتن گەنجینەیا سترانا فۆلکلۆرێ کوردی. ئەو سالا ١٩١٣ دژییێ ١١٠ سالیێ دا چۆیە بەردلۆڤانییا خودێ(https://ciyaye-kurmenc.com/doc/).

د سترانەکێ دا عەڤدالێ زەینێ دبێژیت:

لێ کۆلمالێ !!
دلێ من چەمە، سەد جار چەمە..
دە پێلا پاشن، دایە سەر پێلا پێشن،
وەلگەریا ڕوبارێ، ڕوبارێ عەجەمە..
ئەز عەڤدال بووم،
عەڤدالی لاوێ زەینێ بووم،
منێ تۆ دەنگبێژ سەر خومڕا نە دیبووم،
خێن ژی یەك ژێ نەفسا جانێ ئاشق کەرەم..
لێ وەی لێ کۆلمالێ !
ئەزێ شام، حەلەب، دیاربەکر گەریامە نیڤەکا دنێ،
زۆزانێ گۆلی جەواز ئاغا تەکۆ – تەکۆ بوونە،
دلێ منڕا خال کەتنێ،
خەلقێ سڤێ زو ڕادڤە ڕزایێ خوە دخومزە،
یا ڕەبێ عالەمێ،
ئەز عەڤدالێ خادێ ڕزایێ خوە دخومزم،
مالا شەرۆ ڤێ تۆرنێ...(جندی، ١٩٩١، بپ١١٦-١١٧).

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

٤- غەوسێ هیزانی (؟-١٨٧٠/١٨٧١):

سەیدا عەبدولرەقیب یوسف دبێژیت: "ل ڤێ هاڤینێ (ئانکو ل سالا ١٩٧٧) چوومە بازارێ وانێ ل شعر و کتێبێن دەستنڤیسێن کوردی دگەڕیام، هەروەسا ل جهێن کەڤنێن کوردستانێ دگەڕیام، چەند کەشکۆلەك من دیتن، ئێك ژ وان کەشکۆلان، یا مەلا زەکی (تینیسی؟) بوو. مەلا زمەکی هندەك شعرێن بەلاڤە ژی دانە من، ل ناڤ وان دا، ئەڤ پاییزۆکا هە؛ هەبوو، مەلا زەکی و برایێ وی (مەلا صالح) و هندەك خاندەڤانێن دی، گۆتن ئەڤ پاییزۆکە یا (غەوسێ هیزانی) یە، هەروەسا گۆتن غەوسی حەفت پاییزۆك یێن ڤەهاندین.

غەوسێ هیزانی[٢] ناوی شێخ (صوبغەتوڵلاهـ)ە، دامەزرێنەرێ بنەمالا هیزانە، ب ئەسل ژ مالا ئەرواسی نە، خەلیفەت د تەریقەتا نەقشبەندی دا ژ (سەید تاهایێ نێریی) وەرگرتی یە، صۆفیەکێ ناڤدار بوویە، ناڤودەنگی وی بەلاڤ بوو، ئەوێن دیندار، گەلەك باوەری پێ هەبوو حەتا ناڤودەنگی وی ب (غەوسێ هیزان) دەرکەفتی، پاشی ناڤێ وی (صوبغەتوڵلاهـ) هاتە ژبیرکرن.

د سالا ١٢٨٧مش/ ١٨٧٠- ١٨٧١زا غەوس چۆ بەردلۆڤانییا خودێ، گۆڕا وی ل هیزانە، د رۆژهەلاتا وێ ل سەر گرەکی نێزیکی مەدرەسا وی، کو دبێژنە وی جهی (غەیدا)، مالا وی ژی هەر ل وێ بیاڤێ دا ب (١-٢ کم) یا ژ گوندێ هیزان دویرە"(یوسف، ٢٠٠١، بپ١٩٠).

سەیدا بەردەوامییێ دەدەتە گۆتنا خۆ و دبێژیت: د رۆژا ١٩٧٧/٨/١٠ چۆمە هیزان، چۆم بۆ دیتنا گوڕا سینەمێ (سی نەم) و هەروەها چۆم سەر گوڕا غەوسی ژی ل (غەیدا) کو جهەکێ خۆشە، هەکەر بەهەشت وەسا یا خۆش بیت!!، پاشی وەغەرکرنا غەوسی، کوڕێ وی (شێخ شەهابەددین) بوو شێخی تەریقەتێ، د سالا ١٩١٣ شێخ شەهابەددین ل گەل هەردوو برایێن خۆ (سەید عەلی و محەمەد شیرین)، ب شۆڕشەکا کوردی ڕابوون. هێرشەك برنە سەر باژێرێ (بدلیس)ێ، د دویماهییێ دا، تورکا شۆڕەشا وان بێدەنگ کر و هەر سێ برا ل قنارێ دان.

حەتا ڤێ گاڤێ ژی بنەمالا هیزانی، خودان دەسهەلاتە لە دەڤەرا هیزان، نوکە (١٩٧٧)، (کامەران صەلاحەددین سەید عەلی)، وەزیرە ل حکومەتا تورکیا (یا وی دەمی) دا، بەلێ کەس نابێژیت کوردایەتییێ دکەت(یوسف، ١٩٨١، بپ٥٨).

هەروەسا ل دویڤ گۆتنا خزمەتکارێ پەرستگەها لالشێ، شێخ میرزایێ خەتاری، د هەڤدیتنەکێ دا ل گەل سەیدا کۆڤان خانکی ل رۆژا ٢٠١٢/٨/٣١ێ دا دبێژیت: دیرۆکا پەیدابوونا پاییزۆکان بۆ سەردەمێ شێخادی ل ١٠٧٢- ١١٦٢زا ڤەدگەڕیت(خانکی، ٢٠١٤، بپ٥٩). بەلێ مخابن هەتا نوکە مە چو پاییزۆك یێن وی سەردەمی نەدیتی نە!!

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ئەركێن پاییزۆكێ:

هەر سترانەكا فۆلكلۆرێ كوردی، ژ لایێ ناڤەرۆكێ ڤە گرنگییا خۆ هەیە، تایبەت دەمێ دهێتە ڤەهاندن، ب رێیا وێ سترانێ، ئەو كەسێ ئەو پەیڤ لێكداین و ڤەهاندین، ڤیایە ب رێكا وێ تشتەكی بگەهینیت، گۆتنەكێ بێژیت، ب ئەركەكی ڕاببیت، خەمەكێ داڕێژیت(٩، ١٩٨٧، ص٩٢).

دیسان بەرچاڤكرنا سەروبەرێ زۆزانا و كۆچەراتییێ و باركرنێ بەرەف دەشتێ و ژێك دویركەفتنا خۆشتڤییان ژ ئێك و دوو، نەكرنا كارێن پێدڤی یێن زڤستانێ ژبەر خودانكرنا تەرش و كوالی و دابینكرنا پێدڤیییێن وان داكو ب گرانی ل سەر وان نەڕاوەستیت.

تایبەتمەندییێن پاییزۆكێ:

پاییزۆك وەكو دەستپێكا وێ، جودایە ژ گەلەك جورێن سترانێن دیتر، ژبەركو دەستپێكا هەر بەندەكێ، یان سترانەكا وێ، ب هندەك پەیڤێن تایبەت ڤە یا گرێدایە و دەمێ ئەو پەیڤ دهێنە گۆتن، زێدەباری سەلیقە و ئاوازا وێ، ئێكسەر گوهدارێ وێ، دێ زانیت ئەڤ سترانا كو دێ هێتە گۆتن، پاییزۆكە.

پەیڤێن دەستپێكا هەر پاییزۆكەكێ، ل پتریا جاران ئەڤ چەند پەیڤێن ل خوارێ نە:

- هایێ هایێ.
- ئیرۆ پاییزە.
- ل من هاتی پیرە پاییزەكە ڕەش و تاری.
- پاییزەكێ ل من دەست دا.
- ئاخ هەی هایێ هایێ.
- ب سەر مە دا هاتی یە پیرە پاییزەك.
- هەی هۆ ئەڤرۆكە پاییزە.
- ئای هەرێ ئای هەرێ.
- پاییزە پاییزە.
- ئەڤرۆكە پاییزە(سورووش، ٢٠٢٠، بپ١١٧).
- ئای هەرێ مالخرابێ.
- هەی هۆۆۆۆ هۆۆۆۆ هۆۆۆ... .

ڕۆخسارا پاییزۆكێ:

ژ لایێ ڕۆخساری ڤە، تایبەت ئاوایێ هژمارا رێزان ڤە، سەبەقەیا پاییزۆكێ د ئەدەبێ ئێزدیاتییێ دا هەتا (١٢) دوازدە رێزكی هەیە(بۆزانی، ١٩٩٨، بپ١٩٢)، كورتی و درێژی د رێزان و

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

ناڤەرۆکا سترانێ دا، ل سەر سترانبێژی دمینیت، کا چەند سترانێ درێژ دکەت، چەند یا کورت بیت؛ ل دویڤ شیانا وی یا ڤەهاندنێ.

کێش و سەروا:

بۆ کێش و قافیا پاییزۆکا، چو جوداهی د ناڤبەرا وان و سترانێن دی یێن کوردی دا نینە، وەکی (لاوکا) یان (حەیرانۆکا)، بۆ نمونە، هەر هۆزانێن سەربەستن.. د هەر بەندەکێ دا باراپتر (سێ) قافیە ئێك دگرن، جارنا (چار) قافیە ژی(مزوری، ١٩٨٦، بپ٩٠). وەکی ڤێ نموونەیا ل خوارێ کو چار قافیا ئێك گرتی یە:

وێ ل من هاتی پاییزەکی ڕەشو تاری..
دارا خەملا خو وەراندن،
تاڤی تاڤی باران باری..
خوزی ژ خێرا خودێ ڕا،
ئەز و بەژنا بلند جارەکا دی،
بگەهاین ئێك
بلا پاشی ئەزا رەبەنا خودێ ببام،
تەماشەکی ڤی باژاڕی..

(مزوری، ١٩٨٦، بپ٩٠).

ل دۆر (لاوك) و (حەیران- حەیرانۆك- پایزۆك)ێ، (دکتور محەمەد بەکر) ل وێ باوەرێ یە کو گۆتنەکا پەخشانی یە و ژبۆ بدەستئینانا ئاستێ ڕێکخستن و سوود لە چەند دیاردەکا زمانی و دووبارەکرنا پەیڤ و ڕستە و سەرواسازیا تێکەل وەردگریت(بەکر، ٢٠٠٠، بپ١٤٢).

سەیدا حەجی جەعفەر، بسپۆرێ فۆلکلۆرێ کوردی، دەتە ئاشکراکرن کو کێش و سەروا ڤان سترانا، ب کێش و سەروا لاوکی ڤەدچیت، ئانکو سەربەستییەك باش ژ ڤی ئالی ڤە وەرگرتییە(جەعفەر، ٢٠٠٧، بپ٥). هەروەسا سەیدا عەبدولکەریم فندی دبێژیت کو ژ لایێ کێش و قافیاڤە، وەك هۆزانێن سەربەستن هەر بەندەك یان پتر (سێ) قافیە ئێك دگرن(دۆسکی، ١٩٨٦، بپ٢٨).

هەروەسا نڤیسەڤان ئارياس ئاشکرا دکەت کو پاییزۆك سەربەستن و کێش چنینن، لێبەلێ قافیە هەنە، ل سەر کێش و قافیا پاییزۆکا چ جوداهی د ناڤبەرا وان و سترانێن دی یێن کوردی دا نینە، هەلبەستێن پاییزۆکان ژی وەکی هەلبەستێن حەیرانۆکانە، لێبەلێ ڕێزکێن وان پڕن. هەر بەندەك ل پاییزۆکان چەندین ڕێزکن(سورووش، ٢٠٢٠، بپ١١٣).

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

ناڤ و نیشان:

پاییزۆك ئێك ژ ستران یان ژی بەیتێن گرنگە ژ ئەدەبیاتا فلكلۆری دا. هەر وەكی ژ ناڤێ وی ژی دیار ئەو ئالێ ناڤەرۆكێ ڤە دەربڕینێ ژ ناڤ و نیشانی دكەت و ئەو ب هاتن و نێزیكبوونا وەرزێ پاییزێ دهێتە گۆتن(خانكی، ٢٠١٦، بپ٨٤). "ئەڤ سترانە د ئەسل دا سێ چوار ستران بووینە، پاشی تاو چق ژێ چووینە، هەتا هەر تایەكی ڕەنگەكێ سترانا سەربەخۆ وەرگرتی، لەوما دێ بینین، ڤان سترانا ناڤ و نیشان نینن، وەكو لاوكا هەین"(جەعفەر، ٢٠٠٧، بپ٥).

وێنە:

د ناڤ ڤی بابەتێ سروستی و وەرزی ڕا، كۆمەكا بابەتێن دن ژی دهێن باسكرن. د پاییزۆكێن ئەدەبێ فولكلۆرێ ئێزدیاتییێ دا، مینا هێمایێن پیرۆز، سالۆخدان، عەشقەكا قەلەندەرانە و هندەك جاران ئاماژەیێن سێكسی (وەك حەز و ڕەمەكەك نەگۆڕ ژ سروشتێ مرۆڤی تێدا دیار دبن(خانكی، ٢٠١٦، بپ٨٤).

پاییزۆك ژی كو پتر گرێدایی وەرزێ پاییزێ یە، دەمێ كەسەك ب تنێ ل سەر لێڤا رویبارەكی ڕوینیت و دگەل خۆ نمنمەكێ دكەت، وی دڤێت دلێ خۆ هوین بكەت و ڤەڕێژەكێ ژێ پەیدا بكەت، ب وان دیمەنێن دار و باران، ئەزمانێ وی دكەفتە لڤینێ و دەربڕینێ ژ حەزژێكرنا خۆ دكەت، بەرامبەر وێ ژیان و داروباران.

ئەو پارچە و سترانێن كەسێ كورد داڕێژتین و خەما خۆ پێ سڤك كری، كو دگۆتنێ (پاییزۆك) كو ناڤێ پاییزێ تێدا دهێتە گۆتن و پەسنا بەلگوەریانێ و بارینا بارانان، هاتنا هڕوبایێن دژوار و تەزی، د ناڤ ناڤەرۆكا هەر سترانەكا پایزۆكێ دا ڕەنگ ڤە ددەن(؟، ١٩٨٧، بپ٩٢).

زمان:

ژ لایێ زمانی ڤە، دگەل ناڤەرۆكێ، شكەستن و ڕەشبینی و بێهیڤی و دلتەنگی، خەملا ڤێ سترانێ یە، پەیڤێن وەك: (بەفر و باران، سڕ و سەرما، بهار و زڤستان و هاڤین و پاییز، گەرم وكۆڕ، گەلاڤێژ و ستێر، مال خرابۆ، كول مالبابێ، ژارۆ دلۆ.. هتد، هەلاشێ (پێكهاتا) ڤێ سترانێ نە(جەعفەر، ٢٠٠٧، بپ٥). دیسان پەیڤێن مینا (ستێرا گەلاڤێژێ، یان تەڤییێن باران و بەفرێ، یان با و عەور..)(مزوری، ١٩٨٦، بپ٨٩)، وێنەیێن جوانن ژ دیمەنێن وی وەرزێ سالێ كو ئاماژەنە بۆ پاییزۆكێ.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

تۆپۆگرافیا:

سترانا پاییزۆکێ، ل هەمی پارچەیێن کوردستانێ یا بەربەلاڤە، ئانکو نەیا گرێدایی دەڤەرەکێ ب تنێ یە، دبیت ل هندەك دەڤەران پتر یا بەربەلاڤ بیت و زێدەتر هاتبیتە گۆتن و ستراندن، یان سترانبێژێن وێ ل دەڤەرەکێ پتر هەبن، بەلێ ئەڤە هندێ ناگەهینیت کو تنێ بۆ دەڤەرەکێ بهێتە هژمارتن(خانکی، ٢٠١٦، بپ٨٤).

فۆلکلۆرزان (کامیران درباس هرۆری) ل دۆر پاییزۆکێ دبێژیت: هەروەسا ل هندەك دەڤەران پیرە پاییزۆکان، رەنگە پیرۆزییەك هەیە، ل هندەك جهان ل دەمێ بێدەر هلاڤێتنەك ب تایبەتی ل دەمێ راوەستانا بای . خودانێ بێدەرێ، یان ئێك ژ کەسێن ل دۆر بێدەرێ، دا بێژن (کا ئێك پیرە پاییزۆکەکێ بێژیت..!!) وە دیارە گۆتنا پیرە پاییزۆکێ و هاتنا بای ل دەف وان پێکڤە دگرێداینە(هرۆری، کوردستان تی ڤی).

هەروەسا سترانبێژا ناڤدار (هەلالا بەرچی) دەمێ بەحسێ سەر بێدەرا دکەت، دبێژیت: هەکو هینگێ وەختێ بێدەرا، دبێژن بابۆ حەتا گەلاڤێژ نەهەلێت، ناچینە گێرا. هندەك جارا دا بێژن کا سەحکەنێ، کا هەلالێ نەچوویە سەر گێرێ، ئەم داچین دا با بهێت و ئەو پیرە پاییزۆکا خۆش دبێژیت. هەکو دچووینە بەر بێدەرێ، دا دەست هاڤێینێ، (ژ ئەڤرۆ پێڤە .. های لێ عەبدالەکێ خودێ پاییزە ل من هاتەڤە..)، من بەریخۆ لێدا (وەکی دوعایەکێ گەل من گۆتبا، - خودێ وەکیلە هەمی دزانن - دا بیتە ڤرێنا بای).

های لێ جەلەبدارا جەلەبێت دواریێت خۆ

بەردانە بەر رویبارا، گرێدان،

ئای لێ چنارا شەقلاڤایێ،

پەرێت خۆ شۆرکرنە هنداڤی وێ حەوشا چاڤ ڕەش، چاڤ بەلەك تێدا...

های لێ ..

پیرە پاییزۆك هۆ دگۆت و با دهات"(هرۆری، کوردستان تی ڤی).

هەکە وەکو توبۆگرافیا جوگرافی لێ بنێڕین، دێ ئاشکرا بیت کو هەمی دەڤەران هەبوویە، ئەوژی ب ڕێیا وان تێکستێن سترانێ ئەڤێن هاتینە گۆتن و تۆمارکرن و بەلاڤبووین، هەکە ژ دەڤەرا موکریان دەستپێبکەین، دێ بینین ل وێ دەڤەرێ دەڤێن جوان و لێکدایی هاتینە گۆتن و بەلاڤکرن، هەر تنێ بۆ نموونە وەك ڤێ کوپلەیا کورت ل وێ دەڤەرێ دهێتە ڤەگێڕان:

کوڕە پاییز دادێ بایی دایە،

با شوان مەڕی خۆ بەرنەوە سەر شوێنێ..

با جووتێر نیروموران بەرنەوە سەر شێوەردێ

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ئەمن دەمرم دەبەر ئەوێ هاوینێ..
ئەگەر لە لەدایی تۆ ناقیس و ناتەواوە
ئەگەر ڕیحانەی دە ڕەش و سوورە گوڵان
سەر وەدەنانەوە..

(پانیانی، ٢٠١٩، بپ٢٧١).

هەروەسا نموونەیەك دیتر، ژ پاییزۆكا دەڤەرا موكریان، كو تنێ مژارا وێ گوهۆڕینەك تێدا هەیە، دبێژیت:

ئەوە پاییزە، پاییزێكی لە من درەنگە..
دە قەبران هەڵقەنن بیرازەی تەنگە..
تو خوڵا حەیفە دنیایە، بۆی بگرین بە ئاواز و دەنگە..
ئەمن دەگەڵ توومە شلكەشوانی شەتڵ نەهاتوو
بریا قەت نەمدیبایەی بەوان ڕۆژان،
خۆ بەخودای كێلانت بۆ دێنم لە نواڵان..
تابووت لە لابە ڕۆژان..
ئەمن بۆ كورە لاوێ خۆم قەبرێكی هەڵدەقەنم
لە نێوانی سینگ و مەمك و بەركۆژان..

(پانیانی، ٢٠١٩، بپ٢٦٦).

هەكە ژ ئالیەكێ دیڤە ل پاییزۆكێ بنێڕین، دێ ناڤێ گەلەك جهـ و دەڤەران تێدا بینین، ئانكو ئەم دشێین بێژین پاییزۆك نەیا گرێدایی چ دەڤەرانە، چنكو دەما ناڤێن جها د ناڤ ناڤەرۆكا وێ دا هاتن، ئەڤە دوپات دبیت كو ل وێ دەڤەرێ هاتییە گۆتن. میناكە بۆ ڤێ گۆتنا مە، دا ڤێ كۆپلەیێ بخوینین:

كوڕ درێ:
سەدای پیرە پاییزێ مەوا گەشتێ،
پاییزی مارویران لەمن بەهەنگۆرە..
ئەگەر دەچمە سەرێ (سەفین)ی،
هێشكەری (سماقوولی)، (دەربەندی گۆمەسپانێ)،
دارەكەوتم زۆر بێ حدود دەدوێت،
پەلكی دارەبەنێ لەمن دەبوون سۆرە..،
وەی عەمە لەدەرێ من

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەكولینێن كوردی

(عەدۆ، ٢٠١٥، بپ٤٤٩).

ناڤێن (سەفین) و (سماقوولی) و (دەربەندێ گۆمەسپانێ)، جهێن ب ناڤودەنگن ل دەڤەرا پارێزگەها هەولێرێ. هەروەسا ڤی دەقی کو ل دەڤەرێن ئێزدییان هاتییە گۆتن:

پیرە پاییزەکێ ل من دا،
ب سەر مەدا هاتی زڤستانەکە ب هێل هێلا..
بەلەتەکی عەوری گرتە پاوانێ ژۆری،
ژێ دبارن خروگێت بەفرێ، نەخیخێت بارانێ
بلا نەدابا ل پیرە مەقلوبێ شێخا، ل سەرێ سوکا و سەمەدارا
سلاڤگەها مەهمەد ڕەشان
بلا خراب نە کریا قوچکێت رەڤەند حێلا..
هەی هاێ، هەی هایێ، هەی هایێ

(بۆزانی، ١٩٩٨، بپ١٩٢).

ناڤەرۆك:

فۆلکلۆرزان عەبدلعەزیز خەیات، دبێژیت: "پەییزۆك ژ ناڤێ خۆ دیارە کو ب وەرزێ پاییزێ دئێتە گۆتن، یانژی ب وەرزێ پاییزێ (تشبیە) دکن. ل پاییزێ کۆچەرات زۆزانا دهێلن و بەر ب دەشتێ دئێن. هەروەسا دەمێ خرڤەکرنا قویتی و هزرا ڕۆژێن ڕەشێن زڤستانێ دئێتە کرن، ئەڤ جۆرە سترانە پتر گل و گازندەنە". بۆ نموونە:

پاییزە بیە قەولێ دەست ژێك بەردانێ..
بەڕویکا ژێری گرتی یە مژێ دگەل مورانێ..
دلکێ من عەڤدالا خودێ دخوازت تاڤیکەك هویر بارانێ..
من ڕەبەنا خودێ ژ خۆ ڕە نەکری یە چو کار و بارێ
میراتا ڤێ زڤستانێ..(خەیات، ٢٠٠٠، بپ٢٢٧).

پاییزۆك ل ڕۆژهەلاتێ کوردستانێ، وەکو ناڤەرۆك؛ گەلەك ژ پاییزۆکا دەڤەرا بەهدینان و جزیرا بۆتان یا دویر نینە، "پاییزۆك گەلەك خەمگینن، هنەك پاییزۆك هەنە کو د شبن زێمار و شینگەران، دەما مەرڤ دبهیزە دل لێ دشەوتە و ڕۆندك و هێسر ل چاڤان دبارن، ب ڤێ سەدەمێ پڕانییا ناڤەرۆکا پاییزۆکان: ئێش، ئەلەم، خەم، دەرد و شکەستن و هەڤشانەبوونێ یە. وەکی تێتە زانین پاییز، دەمسالا خەمێ، پیربوون، مرن، جودابوون و بەلگوەشانێ یە. د ڤێ سترانێ دە شکەست، ڕەشبینی و بێهێڤیاتی سەردەستە. حەسرەت، یەك ل مژارێن ئەڤێ سترانێ یە، چومکو مەرڤێن کو کال و پیر بوونە و ئیدی بەر ب مرنێ ڤە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

دچن، ئەڤان ستranan دبێژن و گوهدارییێ لێ دکن و ب حەسرەتا رۆژ و دەمێن بهۆری؛ فرمێسکان درێژن"(سورووش، ٢٠٢٠، بپ١١٣).

نڤێسەڤانەکێ دی ل دۆر ناڤەرۆکا پاییزۆکان، دبێژیت: "پاییزۆک وەکو ناڤەرۆک، باس لە سروشتی پاییزی گەرمێن و کوێستانی کوردستانێ دەکات، فرمێسکان بۆ جۆرەها گوڵ و گوڵزاری باخان و گەڵای خەزەڵی خەزەڵوەرێ، هەڵدەوەرێنێ، ڕاوچیان بە دەشت و کێوان دا بڵاودەکاتەوە و کوێستانان بە ماڵە مەڕ و هەواران بە ناز و نازداران چۆڵ دەکات و دۆستان لە یەکدی دادەبڕێ. پاییز دەست لە مەڕ دۆشینی هەڵدەگرێ و نێری و بەرانیان بۆ زاو زێیە پێ تێکەڵی مێگەلی مێیان دەکەن:

ئەمن چەندم لە بنی گوێیان خۆش دێ،

فیتە فیتێ شوانان،

بێلە بێلی شاخداری،

بێنە بێنێ بێریان،

پۆلی دەوان گەورە کیژان

ئەگەر دێنو نێری و بەرانان دەخەنە گەڵێ"

(محەمەد ئەمین، ٢٠٠٧، بپ٧٦).

سەیدا عەبدولرەحمان مزوری، ل دۆر ناڤەرۆکا پاییزوکێ گۆتی یە کو ئەڤینی و بەردلکی یە، د ناڤبەرا کچ و کوڕان دا.. یان کویر نێرینا دونیایێ یە، ب ئاوایەکێ فەلسەفی، دەمێ بەلگ وەراندنا داروباری.

ئیرۆ پاییزە

منێ نەکری یە کاروبارێ زڤستانێ..

کوچەرێد مال خراب، مالێد خو، بارکرنە

ژ وار و کۆزێد ڤێ زۆزانێ(مزوری، ١٩٨٦، بپ٨٩).

پاییزۆکبێژان جوانییا مرۆڤی کو سەردارییا جوانیێ یە، پشتگوهڤە نەهاڤێتی یە، د ناڤ پترییا پارچە و دویماهییا هەمیان دا، بەحسێ بەژن زراڤ و چاڤێن بەلەک و ... کری یە دئێختە د سەرهەمیان دا(محەمەد ئەمین، ٢٠٠٧، بپ٧٦).

پاییزۆک د ئەدەبیاتا ئێزدییان دا، بوویە ژانرەکێ ئەدەبی، ئەڤی ژانری تەنێ یەک تێکست هەیە، لێ چەند شاخ ژێ پەیدا بوونە، ژبلی ڤی ناڤی، هندەك ب (پیرەپاییزۆك) ب ناڤ دکن، وسا د ئەدەبیاتا ئێزدیان دا ژی هاتی یە، مینا تێکستێ (رندە گراڤی). پاییزۆك ئێك ژ جورێن گرنگە، تێکستەکی دینی و فۆلکلۆری یە، ژ ناڤێ وێ دیارە ئەو ژ ئالییێ ناڤەرۆکێ ڤە،

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

دەربڕینێ ژ ناڤ و وەرزێ پاییزێ دهێتە گۆتن، دیسان د ناڤ ڤی بابەتێ سروشتی و وەرزی ڕا، کۆمەکا بابەتێن دن ژی تێن باسکرن:

چەندی پیرەپاییزەکێ ل من دا،

من نە کر کارو بارێ زڤستانێ

پەلەتەکی عەوری ڕابوو ژ بنیاتێ،

ژێ دبارن خروکێت بەفرێ، نەخخیخێت بارانێ

(خانکی، ٢٠١٩، بپ٥٧).

پاییزۆکا ئەڤینییێ:

ل دۆر ناڤەرۆکا پاییزۆکا، نەمازە د وارێ ئەڤنییێ دا، دکتور خەلیل جندی وەسا دایە نیاسین کو "ئەڤ حژێکرنا خودێیی ژ سەرۆکانییا فکرا دەروێشییێ (تەسەوفێ) دەست پێ دکەت، ل گۆری فکرا وان، هەموو تشتێت سەر رویێ دنیایێ ڕەنگدانێت خودێنە (ئانکو سفاتێت خودێ نە). ئەو ڕەنگدان و دیاردە هۆسا مرۆڤ دبینت، بەلێ ناڤەرۆکێ وان تشتەکی دییە، ڕاستییەکە ڤەشارتی یە، ئەو ژی ئەوە چەوا مرۆڤ بگەهتە زانینا وێ ڕاستییێ، ئانکو ڕاستییا خودێ"(ڕەشۆ، ٢٠٠٤، بپ٩٢).

نموونەیەك ژ پاییزۆکا ئەڤینداریێ ژ ڕۆژهەلاتێ کوردستانێ:

ئەڤرۆکە پاییزە،

گلی و گازندێ من ل دار و بەرێ چیا نە،

گەلی چیا هندەکێ سەرێ خوە نەڤی کەن،

بلا وەزێ بەژنا لاوکێ خوە،

ل دارێ دنێ، تێر ببینم،

وەزێ شەنگە رندا نابینم،

تە ئەز کرمە دیوانەیەکە گولی بەردایی،

تەز کرمە تەیرەکی پەرشکایی،

دوومایيکا ئێل و کۆچەرا دا مایی

(سورووش، ٢٠٢٠، بپ١١٤).

پاییزۆکا بارکرن و وەغەرێ:

ل پەی بۆچوونا ڕۆژهەلاتناس (توما بوا)یێ فرەنسی، پاییزۆك یان (پێ هیزۆك) جورەکێ هۆزانا فۆلکلۆرییا تایبەتە ب کۆچەراتییێ ڤەیە، دەستپێکا هەر دێرەکێ ب گازییەکا کورتا وێنەکێ وەرزێ پاییزێ دەست پێ دکەت، چونکی هاڤین ب دووماهی دهێت و بەفر ل چیایێن بلند دکەڤیت، باران د بارن و دەمێ بارکرنێ ل زۆزانا دهێت، ل گەل دەمێ ب دووماهی هاتنا مانا ل زۆزانا، عەشق و ئەڤینی ب دووماهی دهێت، لەورا هۆزان؛ هۆزانەکا خاتر خواستن و ژێکڤەبوونێ یە(بوا، ١٩٧٥، بپ١٣٧، جەمیل، ٢٠١٥، بپ١٩٠- ١٩١).

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

هاى پاييزە، ژ ئەڤرۆ پێڤە پاييزە

گەرمەكێ ل من دابى،گەرما كەلا، ڤێ هاڤينێ

سالا ڤێ دەمێ سالێ، كەلەش دۆستا من،

چوويە زۆزانێت ژوورى، ئەز عەبدالێ خودێ،

مامە ل بەر تۆز و غوبارا ڤێ جوخينێ

ل زۆزانێت ژۆرى، مەجالێ من و دۆستێ نەبوو

ل دەشتكێت ژێرى، ل مە هاتينە ڤە،

مەجالێ دەستان و ژێك ڤەبينێ..

پاييزۆكا دانعەمران:

د ناڤەرۆكا خو دا پاييزۆك گەلەك ل سەر زارێ پيرەمێر و دانعەمران دا هاتى يە ڤەهاندن و گۆتن، ژبەر كو پاييزۆك سترانێن دلسۆز و خەمگينن، مروڤێن كو دانعەمر و ژيێ وان بۆرى و دەرباز بوويى، گەلەك حەز ژ پاييزۆكان دكەن، ژبەركو هێدى هێدى ئەو بەر ب مرنێ ڤە دچن، چەوا كو پاييز ژى هێدى هێدى تەمام دبيت و بەر ب زڤستانا ڕەش و مرنا خوەزايى و سروشتى ڤە دچيت، مروڤێن كالەمێر و پير ژى، ژيێ وان وەكى پاييزێ بەر ب رۆژێن نەخوش و تاريێ دچن. ب ڤێ سەدەمێ يە، كو مروڤێن كال و پير ژى، حەز ل پاييزۆكان دكەن و بۆ خو پاييزۆكان دسترينن و دبێژن:

ئاى هەرێ مالخرابێ،

دكەم رابم نەشێم رابم،

پێپكێ من شلن،

چۆكێ من تەوا من نابن،

ئەرێ مالخرابێ،

ئەز چبكەم دنيا شيرينە

مالخرابێ ئەز لێ تێر نابم

(سورووش، ٢٠٢٠، بپ١١٦).

پاييزۆكا هاتنا كۆچەران ژ زۆزانان:

ناڤەرۆكا پتريا پاييزۆكان، گرێدايە ب باركرنا تەرشوكەوالى ژ زۆزانا بۆ ناڤ گوندێن خوارترێ، يان ژى بۆ ناڤ دەشتێ داكو بشێن پەزێ خو بچەرينن و ژ سەرما زڤستانا دژوار بپارێزن، گەلەك پاييزۆك ب ڤێ باركرنێ هاتينە گۆتن، ژبەركو هەم ڤەقەتيانە ژ خۆشى و وان ديمەنێن جوانێن بهار و هاڤينان ل زۆزانێن ژۆرى، ژبلى كەيف و خۆشييا ڤێكگەهشتنا يار و دلبەران ب مهانا هەڤشى و بێرى و كاروبارێن تەرشوكەوالى. لێ ئەڤێ

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەكۆلينێن كوردى

بارکرنێ، بەری هەر تشتی ئەو عاشق و دلبەرکێن ئێك و دوو ژێك ڤەدقەتیێن دبیتە جهێ دلگرانییا وان، کۆچەراتی و بارکرن؛ کارێن هەرسالن یێن ڤان جوینە مرۆڤان، نموونەك ژ ئەڤی جورێ پاییزۆکێ، دبێژیت:

هایێ هایێ،
ئیرۆ پاییزە،
منێ نەکری یە کار و بارێ زڤستانێ
کۆچەرێن مالخراب، مالێن خوە بارکرینە،
ژ وار و کۆزێد ڤێ زۆزانێ
خومزی ئەز ببامە هەڤال و هۆگرێ بەژنا بلند،
د سێ شەڤێن کانوونێ و د سێ رۆژێن خۆیانا گولانێ،
داییکێ تو ب خومدێ کی سەرێ من رەبەنا خومدێ بشۆ،
سێ بسکێ دەلال چێکە وەکی کەچێن شێخا و دەما دەمێ پاییزێ

(سورووش، ٢٠٢٠، بپ١١٧).

پشکا سێیێ

– پەییزۆك، سەرێلی، لاوژە
– پاییزۆك و خزێموك و رۆبارین

پەییزۆك، سەرێلی، لاوژە:

نڤێسەڤان (سەیدا گۆیان)، پاییزۆکێ دگەل چەند جورە سترانێن دیتر گرێددەت و دبێژیت: "بابەتا ڤان هەر سێ سەرەناڤێن ستranان (پەییزۆك، سەرێلی، لاوژە)، هەمان مژارە؛ تەنێ، ل هەر هەرێمەکە بۆتان ب ناڤەکی جیاواز هاتنە بناڤکرن. فۆرما مەلۆدیيا پەییزۆکان ل گۆری مەقامێن سترانێن ل هەرێما سەرحەد، مێردین و دیاربەکرێ، ب ریتمێن جیاواز تێ هۆنادن. ئاوازێن وان بخوە؛ ل گۆری خوەرست، سرووشت، خوەزا و جڤاکا وێ ئەردنیگارییێ رەنگ گرتنە.

ل باژارێ شێرنەخێ، ل گەل ناڤچەیێن وەکی سلۆپی، جزیر، دیهێ، پەرواری دبێژنێ (پەییزۆك)، هۆزێن ناڤەراستا بۆتان، ناڤچەیا گۆیان و ل بەهدینان،گوندێن(!!) (عەشیرەتێن) ل دەروودۆرێن ئامێدییێ و وەك گولی، نهێلی، باتوفان(!!) و سندیان، دبێژنێ "سەرێلی". ل جۆلەمێرگ و چەلێ، شەمزدینان و گەڤەرێ دبێژنێ "لاوژە". یانی ل شێرنەخێ، **پەیزۆك**، ل ناڤچەیا گۆیان، **سەرێلی** و ل جۆلەمێرگێ ژی **لاوژە** تێ گۆتن.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

د ناڤەرۆکا پەیزۆکان، سەرێلی و لاوژەیان دە، خۆشەویستی، مێرخاسی و شینی هەیە و بابەت هەر یەکە. د ئاوازێن سەرێلی، لاوژە، و پەیزۆکان و ئاوازێن سترانێن چەرمسۆرکێن ئیسپانیایی دە، پێوەندییەکە کنێتەیی (گەنەتیکی) هەیە.

گەلەك بنەمالێن نەژاد کورد ژ هەرێما بەهدینان د پێڤاژۆیا هەشت سەد سالێن دەولەتا ئیسلامی یا ئەندولووسیان ل ئیسپانیایێ ب جه بوونە. هەر چقاس د نۆتاسیۆنێ دە ژ هەڤ جوودا بە ژی؛ لێ د مەلۆدیا سترانێن بۆتان و چەرمسۆرکان دە د بن هشێ مرۆڤان دە، ب ئاوایەکی "سوبلیمینال" دەنگسازییا ئاوازا بۆتان و چەرمسۆرکان ساز دبە"(گۆیان، ٢٠١٩، بپ٢٩٩).

و پاییزۆك د ناڤبەرا ئەدەبێ فۆلکلۆرێ کوردی

ئەدەبیاتێن دینێ ئێزدییان دا

خزێمۆك، پاییزۆك، ڕۆبارین:

دکتور خەلیل جندی ل دۆر ڤان سترانان دبێژیت: "خەزێمۆك، ناڤێ خو وەکو ستران یان برەك ستران، هەر ژ خەزێمۆکا د نیڤ ڤێ پاییزۆکێ دا وەرگرتی یە؛ یان ئەو ژی بەری وێ هەبوویە، یان سترانبێژان خەزێمۆك ژ ڤێ درێژکرینە؟ ئەم هەتا نهۆ نکارن بەرسڤا ڤان پرسیاران بدەین.

ئەڤێن ژۆری چەند ڕەنگێن تایبەتن ژ ئەدەبێ دینێ ئێزدییا و ناڤەرۆکا وان گەلەك نێزیکی ئێکە، هەم ب دەڤێ سترانبێژان، هەم ب دەڤێ علمدار و قەولزانا تێنە گۆتن.

من ژ چەند قەولزانێن ئێزدییا پرسی، چی مەعنا خزێمۆك، پاییزۆك، ڕۆبارینە؟ .. ئەوان چو بەرسڤێن وەسا تێر و تەسەل نەدان دەستێ من، ب تەنێ ئێکی گۆت: دبێژنە خزێمۆك و پاییزۆك و ڕۆبارینا؛ (پشت پەردە) ئانکو تشتێ ڤەشارتی، نەدیار.

هۆسا خۆیا دبت ئەڤ ڕەنگێ ئەدەبێ دینی دبنە پرسیار و بەرسڤ، چونکە ئێزدی باوەرییێ ب سرڕ و کەرامەت و کراس گوهۆڕینێ دکەن، ژ بەر وێ ئێکێ گەلەك نیشان و تشتێن پیرۆزێن ئێزدییا ل سەر رویێ عەردێ دبینی وەك (مرۆڤ، ژن، حەیوان، تەیر، دار، بەر،... هتد). وەك خۆنە، یان حەقیقەتن، بەلکی ناڤەرۆك و راستییا وان تشتەکی دی بت. بەلکی سرڕەك ل گەل بت، یان روحا ئێکی دی بت، دیارە خزێمۆك و پاییزۆك دۆرا ڤێ ئێکێ دگەڕیێن.

هەروەسا زیدەتر خەلیلێ جندی دبێژیت: وەکی بۆ من هاتییە گۆتن، خزێمۆك، پاییزۆك، ڕۆبارین (٨٠) هەشتێ سەبەقەنە، (٤٠) چل سەبەق ژێ پرسیارن، (٤٠) چل سەبەقێت دی ژێ بەرسڤێن وانن.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ل دۆر هژمارا وان ژی، درێژییێ ددەتە گۆتنا خو و دبێژیت:

مخابن ژ كۆما (٨٠) هەشتێ سەبەقێت خزێمۆك، پاییزۆك، ڕۆبارین، ب تەنێ ئەوێنت هاتینە نڤیساندن، (٧ سەبەق) ژ خزێمۆكا و (٩ سەبەق) یان بەند ژ پاییزۆكا[٣] و (١١ سەب) ژ ڕۆبارینا. من ژی (٩ سەبەق) ل سەر كاسێتەكی ژ دەڤێ شێخ مەمێ كۆم كرینە(رەشۆ، ٢٠٠٤، بپ٩٢-٩٣).

ئەڤ جۆرە گۆتنە چنە..

دبێژیت: هەلبەت، ڕۆبارین، خزێمۆك، پاییزۆك نە قەولن، بەلكی ئەو بەهرا پتر ل سەر (بەیتا) تێنە حسێب كرن. ئەڤ رەنگێ ئەدەبێ دینی، هەر وەكی (م. س. هەكاری) د گوتارەكێ دا خویا دكەت، كو باش بۆرا چۆیی، ئەشقەكە تایبەتە ژ ئالییێ كۆچەك، دەروێش، مجێور و دیندارێن دی بەرانبەری خودێ، تاوسی مەلەك، شێخادی و خاسا تێ خۆیا كرن(هەكاری، ١٩٩٩، بپ١٤٦).

كەنگی پاییزۆك دهێنە گۆتن؟

بارا پتر پاییزۆك ل جەژنێن ل گەلییێ لالش، دهاتنە گۆتن. د گەلەك پاییزۆكا دا؛ كچ و كوڕ ب بەندا دچنە ئێك.

ڕۆبارین، خزێمۆك، پاییزۆك، ل ڕۆژێن جەژنا، تەوافا، سپیكرنا قوبا ل گەلییێ لالشێ و گوندێن ئێزدییا، ل سەفەرێن ماستا دەمێ بەهارێ ژ ئالییێ قەولزانا، سترانبێژا تێنە گۆتن. هەر هۆسا دەمێ كۆمێن ئێزدییا دچنە لالشێ و دگەهنە دەرێ گەلی، یان سلاڤگەهێ، ئەو ب ئەشق و دل، ب ئاوازەكی پڕ ب جۆش و ڕۆبارین و خزێمۆكا دبێژن(بۆزانی، ١٩٩٨، بپ١٩٢).

ئێك ژ پاییزۆكێن گەلەك ناڤدار و بەربەلاڤ د ناڤ ئەدەبێ دینی ئێزدیان دا، پاییزۆكا (رندە گراڤی) یە، ئەڤ پاییزۆكە دەنگێ دلەكی پڕ ئەڤینە، دەمێ هزر و بیر بەر ب ئەسمان و گەردونێ خەیال و ئەندێشە ڤە بەلاڤ دبن و وەكهەڤییا ڤی وێنێ جوان ب فرینا سۆنی و وەردەكێن سەر كەسك كری یە دەمێ ژ گۆلێن ئاڤێ دفرن(رەشۆ، ٢٠٠٤، بپ٩٣).

ئەڤ پاییزۆكە هەتا نوكە چەند جاران هاتی یە بەلاڤكرن، بۆ جارا ئێكێ ژ لایێ (سەیدا خێری بۆزانی) ڤە هاتی یە بەلاڤكرن. ل دۆر ڤێ پاییزۆكێ د. خەلیل جندی دبێژیت: "ئەڤ پاییزۆك دەرد و مەراقێن زەلامەكینە بەرانبەر دلبەرا خو، یان ژنەكە كو ب دل حژێ دكە، ئانكو پاییزۆك ل سەر زارێ مرۆڤەكی نێر بەرانبەر ژنكێ تێ گۆتن، ئا ژ ڤی ئالی ڤە گوهۆڕینێن گراماتیكی ل سەر تێكستا هان پەیدا بوونە"(رەشۆ، ٢٠٠٤، بپ١٠٦٠).

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكولینێن كوردی

ئەنجام:

د هەر ڤەكۆلینەكێ دا، ڤەكۆلەر دگەهتە هندەك ڤەڕێژان، كو پتر بابەت پێشچاڤ دبیت و باشتر دهێتە نیاسین. پاییزۆك كو چڤەكێ سترانا كوردی یە، ئەو ژی ل گەلەك هەلكەفت و دەمێن دیاركری دا دهێتە ستراندن، د ڤێ ڤەكۆلینێ دا، ئەم گەهشتینە ڤان ئەنجامان:

- پاییزۆك چق و جوینەكێ ناڤدار و بەربەلاڤێ سترانا كوردی یە، ل هەمی دەڤەرێن كوردستانێ بێی جوداهی هەیە، تنێ ل دەڤەرەكێ من گوهلێنەبوویە هەبیت.
- د ناڤ ئەدەبێ فولكلوریێ دینێ ئێزدییان دا تایبەتمەندییا خۆ هەیە و ب چاڤەكێ پیرۆز لێ دنێڕن.
- پاییزۆك وەكو ستران پتر گرێدایی وەرزێ پاییزێ یە، لەوا ناڤێ وێ ژی ب (پاییزۆك) یان (پیرەپاییزۆك) بەربەلاڤ بوویە. ئانكو دەربڕینێ ژ هاتنا ڤی وەرزی دكەت.
- پتریا وێ خەریبی و حەز و ڤیانە، نەمازە دەما ل زۆزانا وكۆچەراتی و حەزژێكرنا كچ و لاوێن كوردو ژیكڤەبوونا وان، دیسان كەسێن دانعەمر ژی كول و خەمێن خۆ یێن پیراتیێ و نەخۆشیان و بەرەف مرنێ پێ دادرێژتن.
- هەبوونا پاییزۆكێ بۆ بەری سەدان سالان ڤەدگەڕیت و دبیت بەری ئەڤان سترانبێژان (حەمكێ توڤی، لاڤژێ پیر، عەڤدالێ زەینێ و غەوسێ هیزانی)، هندەكێن دیتر هەبن و ناڤێ وان نوكە نەما بیت.
- هەتا نوكە ئەڤ جورە سترانە گەلەك دهێتە ستراندن و گوهدارێ خۆ یێ هەیی.
- سەرەكانییا وێ ل زۆزانێن ژۆری دەست پێكرییە، پاشی ل هەمی دەڤەر و پارچەیێن كوردستانێ بەلاڤ بوویە.

پشكا چارێ

چەند نموونەیەك ژ هندەك سترانێن پاییزۆكان ژ هەر پارچەكا كوردستانێ، مە چەند بەندەك وەرگرتینە، چونكی داكو مژار گەلەك درێژ نەبیت و دێ پاشی هەیان ب درێژی بەلاڤ كەین.

١

- **دەڤەرا بۆتان:**

ئیرۆ پەهیزە؛ هاتیە وەختێ خاتر و مالبەلاڤبوونێ
ئەزێ نازدارێ، ئەز نزانم نازیێ خوە ل كێ كم
ئەزێ ل سەرێ چیایێ بلند بسەكنم وەی گوریا پزۆرم،
دەستێ خوە ڕابەری خودێ كم

ئەڤی تەرەس دێ- و باڤێ مێرا دارەك ل زەندێ زێربازین دایە
ئەز نزانم قەرەپووشیا گران ژ کێ ڕە چێکم
لاوکێ م هاتی ژ وەلاتێ ژۆری من دڤیا ئەز ب مراد و مەقسەد رێکم

ئەز ل خەملیکا ڤێ رۆبارێ فکریمە هەمی سپیندار و شڤن
سەرێ خوە دهەژینن، ژ بنێ خوە دلڤن
من حەیفك سێسەد مخابنە کوڕکێ ب گولی بمرە،
ژنکا جوانا نەستێلە، ل بەرێ کۆتیا چەپەل، میرێ کال بنڤە..

(بەدرخان، ٢٠٠١، بپ٧١٧).

٢

– دەڤەرا هەکارییان

ئای هەرێ پاییزەکێ ل من دەست دابوو
منێ نەکری تو کار و بارێ ڤێ زڤستانێ
سەر هەلێ ژوورین وەربوونە ژ مژ و مورانێ
دەشتکی ژێرین دخازن ڕەشیشەکی تاڤییێ د بارانێ
هەرێ کول مالبابێ تە ل وارێ ژۆرین دەی نەکر
ئەم هاتنە وارێ ژێرین مەحەلێ دەستبەردانێ

* * *

هەرێ دیسان کو هەرێ
سبەیە دلێ من دبێژێ ئەللاهـ و ئەکبەرە
تە سەدەف و دو مەرجان ل سەرە
یەك وێ (عیسا)یێ نورانی یە
یەك وێ (محەمەد) پێغەمبەرە
بەلێ وەزێ چ بکەم کو ناگەهم قوشەنگێ ڤان سواران
گەلۆ چوونا بهەشتێ خۆشە، یان گەشتا دگەل یاران

* * *

ئای هەوار سەد هەوارە..
ئای هەرێ کەچکێ کوکا تە ل پشتێ عەین زەرانە
ل سەری زەرهۆکێ ڤێ جارێ
وەمێ ژ پاییزۆکێ بەس بکەن
ڤەگەڕینە خەزێمۆکێ..
(یوسف، ١٩٨١، بپ٥٨).

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

٣

– دەڤەرا بەهدینان:

ئەڤرۆ پیرە پاییزە
ب من هاتو مەحەلێ گا و گێرا..
گەلاڤێژا دهێت و دلەیزینیت
خو دهاڤێتە ناڤ قەنبەلێ هویردە ستێرا..
بابکێ منۆ خێرا بکەی، ئیشەللا تو خێرێ نەبینی
ما چ حینێ منۆ شیا بی، سالا بەر ڤێ سالێ
تە وەز هاڤێتمە بەر ئاگرکێ مال و مێرا..
گەلاڤێژێ تو چەندا ساری..
تە دۆستینییەك یا دگەل من،
نەیارییەك دگەل داروباری..
تاڤەکا بارانێ سەرێ زۆزانێت ژۆری هاتە خارێ
ل من خرابکر کەپرکا شینا واری..

ئەڤرو پێڤە پاییزە
ل من هاتییە محەلێ بەرێ..
گێلەخا گەردەن درێژ پەرێت خو دبژیانە دونیایێ
متوتێ سەرێ خو ژ بن گل و بەرێت سارڤە ئینا دەرێ..
ئە دێ هینگێ تەرکا دوو چاڤێت ڕەش و بەژنا بلند و ناڤتەنگا زراڤ کەم،
من داهێلنە قەبرێ تەنگ و تاری
سەر سینگێ من خۆش بیت قرێنا تەڤرٍ و بێرا،
من ببەنە کێلیکا موقبەرێ..

(شێلادزی،...، بپ..).

٤

- دەڤەرا ئەرمینیا

مە ل حافا وارێ مەی زۆزانێ،
پایزە کۆچەرا بەرانێ خوە بەردانێ..
دەدرێ خەلقێ مالێ دنێنە،
ئەزێ دمرم کۆلا قۆتك و قۆتارێ ڤێ کتانێ..
گەدە ئێتیمۆ،
ڕاڤە هەڤال- هۆگرێ خوە هلدە،

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

کاڤلا گۆندێ مه سیاریه هەڕە..
نفرپا من کرییه، چیاێ مالا مه سەردا وەلگەڕە..
شۆندێ مێرا نزام خەلقێ تێلی — دەلال ڕا چ گوتبو،
ئێڤاردا جۆتێ زەرمەکا بن کراسێ شەعردا،
هەڤرا شەڕە..

کەوێ جانێ، مالا بارکر قە دانانی..
دۆ کەوێ گۆزەل منڕا خەبەر ئانین،
کەتییە ئۆرتا من و کەوا گۆزەل
ئەرەزێ خونێ چیا و بانی..
کەوێ جانێ، مالا بارکر کۆچ ب ڕێ کەت،
منێ کەوا خوە خەملاند رەخ کۆچێ کەت..
دلێ من چقا شەوتی، ئێڤاردا ئاگر پێ کەت..
کەوێ جانێ، مە ل حافا ئاباس گۆلێ،
هەر گێ تۆ خەزالی، وەرە ئەم هەڕنە چۆلێ،
مەللێ سۆرمانا کاغەز، دەفتەر دانی..کەوا گۆزەل منڕا ناتە ئۆلێ،
(جندی، ١٩٩١، بپ٢٩-٣٠).

٥

- **دەڤەرا ئورمیێ**

ئای وای وای وای وای وای وای
ئەوە سەدایێ ئەوێ پیرە پاییزێ دەهات عەزیزەکەی لە دلم
هەوران دێنێ گەوالان دەگێرێ هۆڕەی هەلدەدا تەمێ ڕادەدا بە سەر دێی دا
ئای وای ئەمن زەینێ خۆم لەبۆ دەدایەوە تیلەی دە کوێستانێ
سەریان دێنا دەرێ لە بن کەویلکە دە بەفرێ
پنجێ سوێسنی، هەلالێ، بەیبوونێ، سۆرەگوڵێ، سونبولێ، گیابەند و خاوێ
خۆیان ڕادەوەشاند لە بەر سەحەرێکەی بەری بەیانی بارانێ پەڵەیان بە ڕەحمەت لێدا.
ئای وای وای ئەمن زەینێ خۆم لەبۆ دەدایەوە
ئەوێ کەڵەگەتێ زەردئەسمەرێ، ڕاوەستابوو لە دەرکێ مەنزڵی ماڵێ
پارچەمی دە خورمایی پەرێشان بە پەرێشان دەکردن دەهاتنە خوارێ بە سەر خاڵی دە گەردەنێی دا
ئای دە وەرە من سەرگەردان و دەست بەردانێ وان شەدەشل و شلومل کێل گەردەن و قۆڵ بەبازن و ناوقەدبەزورار و مل بەهیزارانم وەرە لێ لێ.
ئای وای وای وای وای

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ئەوە سەدایێ ئەوێ پیرە پایزێ دەهات عەزیزەکەی لە دلم
هەر لە دلێکە منی خانەوێرانی چەندی پایزێکە سەر لە من زێدە
ئای وای وای وای ئەمن زەینێ خۆم لەبۆ دەدایە تیلەی دە کوێستانێ
سەریان دێناوە دەرێ لە بن کەویلکە کەویلکەی دە بەفرێ
پنجێ سوێسنی، هەڵاڵێ، بەیبوونێ، سۆرەگوڵێ و سونبول و گیابەند و خاوێ
وەنەوشەی دە ساوا لە من دەیانگرت ڕێزە..
ئای وای وای وای ئەمن زەینێ خۆم دەدایە مەر و ماڵی حەمەئاغای کۆیە
عیلێ مەحموودبەگی سۆرچی دەهاتنەوە خوارێ لە پایزە هەواری
هەر لە منێ خانەویرانێ غەزەڵیان دەدان پەرێزە..
ئەوە کیژ دەڵێ هەتیوە خانەوێرانێ ئەوشۆ جێژوان کەلینە
دە تۆ وەرە دەست باوێ گەردەنی زەرد و زەندەنێ بەبازنی ئەمنی بابان وێرانێ
هەتا مەلایەکەی سبحەینێ دەچێتەوە سەر مینبەرێ بانگێ دەڵێ
دەم لە سەر خاڵی گەردەنێم ڕامەگوێزە..
دە وەرە من سەرگەردان و دەست بەردانێ ئەوان شەدەشل و
شل و مل و کێل گەردەن و قۆڵ بەبازن و ناوقەد بەزورارانم...
(ئەمین، ٢٠٠٧، بپ بپ٧٨-٨٢).

ژێدەر:

کوردی:

١. ئەسعەد عەدۆ، کەلەپووری کوردەواری – کۆ بەرهەمی فۆلکلۆری، (کۆکردنەوەو ئامادەکردن و نووسین)، هەڵسەنگاندن: مومتاز حەیدەری، هەولێر- ٢٠١٥.
٢. ئەمین گەردیگلانی، فەرهەنگی ڕێژگە- ئەو وشانەی لە هەنبانەبۆرینەدا نەهاتوون، کوردی- کوردی – فارسی، وەشانخانەی موکریانی، چاپی یەکەم، دهۆک- ٢٠٠٩.
٣. بەشیر سەبری بۆتانی، هونەرە فۆلکلۆری و میللیەکانی دەڤەری کەرکووک (ستران، گۆڤەند، موزیک)(کۆکردنەوە و نووسینەوەی نۆتەکان)، پێداچوونەوەی تێکستە کوردییەکان: ئاورەحمان مەلا سەعید زەنگنە، بڵاوکراوەی ئاراس، هەولێر- ٢٠٠٨.
٤. حەجی جەعفەر، قەفتەکا سترانێن فۆلکلۆری ل دەڤەرا بادینان (کۆمکرن)، ئینستیتیوتا کەلەپووری کورد، چ ئاراس، هەولێر- ٢٠٠٧.
٥. حاجی جندی، کلامێ جمعەتا کوردا، ڤەگوهاستن ژ تیپێن سلاڤی: احمد عبداللە زەرۆ، چ الزمان، بەغدا- ١٩٩١.
٦. د. خەلیل جندی رەشۆ، پەرن ژ ئەدەبێ دینێ ئێزدیان (کۆمکرن و ڤەکولین)، بەرگێ ئێکێ، چاپا ئێکێ، هەولێر – ٢٠٠٤.
٧. ________، پەرن ژ ئەدەبێ دینێ ئێزدیان (کۆمکرن و ڤەکولین)، بەرگێ دووێ، چاپا ئێکێ، هەولێر – ٢٠٠٤.
٨. خدرێ سلێمان و خەلیلێ جندی، ئێزدیاتی لبەر رۆشنایا هندەك تێکستێد ئاینێ ئێزدیان، بەغدا- ١٩٧٩.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

٩. سەربەست کەرکووکی، لە باشووری کوردستاندا، فۆلکلۆر، گۆرانی و مەقامات- عەلی مەردان وەکو نموونەیەک، ئینستیتیۆتی کەلەپووری کورد، چ ١، سلێمانی- ٢٠٢١.
١٠. سەلاح پایانیانی، فەرهەنگی زارەکیی موکریان، بەرگی سێهەم (پ)، خانەی موکریانی بۆ چاپ و بڵاوکردنەوە، چاپی دووەم، سەقز- ٢٠١٩.
١١. __________، ئەدەبیاتی زارەکیی موکریان، بەشی رانان، خانەی موکریان بۆ چاپ و بڵاوکردنەوە، چاپی دووەم، هەولێر- ٢٠١٩.
١٢. سەیدا گۆیان، دەنگبێژ و دەنگبێژی (ڤەکولین) پشکەک ژ دەنگبێژلک کولتور- کۆمەکا ڤەکولینان ل دۆر دەنگبێژیێ، زانکۆیا شەرنەخێ، ١٩-٢٠ نیسانا ٢٠١٩.
١٣. عەبدۆڵڵا حەسەن زادە، گوڵ چنینەوە- لە خەرمانەی (هەنبانەبۆرینە)ی هەژار، وەشانێن ئاپێک، ستوکهۆلم- ١٩٩٥.
١٤. عەبدولکەریم سورووش (ئاریاس)، نەوایێن موترب و چەنگێن کوردان، چ یەکەم، سنە- ٢٠٢٠.
١٥. د. عیزەدین مستەفا رەسوول: لێکۆڵینەوەی ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی، چاپی دووەم، سلێمانی- ١٩٧٩.
١٦. د. عیزەدین مستەفا ڕەسووڵ: لێکۆڵینەوەی ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپێ سێیەم، هەولێر- ٢٠١٠.
١٧. عەلی نانەوا زادە، فەرهەنگی کوردی هەرمان، بەرگی دووەم (پ- ت)، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر- ٢٠٠٥.
١٨. فەردا بنگۆل، د وێژەیا دەنگبێژیێ دە ژ هێلا تایبەتیێن جورەیی ڤە (دیلۆک) (ڤەکولین)، پشکەک ژ دەنگبێژلک کولتور- کۆمەکا ڤەکولینان ل دۆر دەنگبێژیێ، زانکۆیا شەرنەخێ، ١٩-٢٠ نیسانا ٢٠١٩.
١٩. کۆڤان خانکی، بەندەوارێ خزێما شۆرم- تێکستێن تایبەت ژ ئەدەبیاتا ئیزدیان، دهۆک – ٢٠١٤.
٢٠. __________، هزر و فەلسەفە د ئەدەبیاتا دینێ ئێزدیان دا و کارتێکرنا وان لسەر هۆزانا کەڤن و نوی یا کوردی، وەشانێن دەستەیا بلندا بنگەهێ لالش، دهۆک – ٢٠١٦.
٢١. __________، فەرهەنگا دار هنارا شێشمس، چاپکرنا پەرتوکخانا گازی، دهۆک – ٢٠٢٠.
٢٢. مەلا خەلیل مشەحتی، فەرهەنگا مەرگ و ژی، دەزگایێ چاپ و وەشانا ئاراس، هەولێر- ٢٠٠٦.
٢٣. مەلا تاها مایی، فەرهەنگا مایی، دەزگاها چاپ و وەشانا سپیرێز، هەولێر- ٢٠٠٩.
٢٤. محەمەد ئەمین دۆسکی، فەرهەنگا سپیرێز – عەرەبی- کوردی، چاپا دووێ، تورکیا- ٢٠٠٦.
٢٥. گیوی موکریانی، فەرهەنگی کوردستان، ئامادەکردنی: د. کوردستان موکریانی، چاپا یەکەم، هەولێر – ١٩٩٩.
٢٦. محەمەد ناهید، فەرهەنگی ناهید/ کوردی- کوردی- فارسی، چ حەجی هاشم، هەولێر- ٢٠١١.
٢٧. د. مسعود مستەفا کتانی، حەمکێ تۆڤی (حەمەکور) شەمالدانا فولکلۆرێ کوردی ل ئامێدیا بەهدینا .. ، چ ١، وەشانخانا ئاراس، هەولێر- ٢٠٠٠.
٢٨. مامۆستا زیاد محەمەد ئەمین، ئاواز و بەسەرهات (لێکدان و ساخکردنەوە)، ئینستیتیوتی کەلەپووری کورد، چاپکردنی دەزگای ئاراس، هەولێر- ٢٠٠٧.
٢٩. د. مسعود جەمیل، ڤۆناغێن کێشناسییا هۆزانا کوردی، دهۆک – ٢٠١٥.

عەرەبی:

٣٠. أنور المايي، الأكراد في بهدينان، الناشر معصوم المايي، الطبعة الثانية، دهوك- ١٩٩٩.
٣١. توما بوا، مع الأكراد، ترجمة: آواز زەنگەنە، مديرية الثقافة الكردية، العامة، بغداد- ١٩٧٥.

٣٢. توماس بوا، تاريخ الأكراد، ترجمة: محمد تيسير ميرخان، دار الفكر، دمشق- ٢٠٠١.
٣٣. ؟ (تأليف لجنة مشتركة)، محافظة دهوك (دليل)، بغداد- ١٩٨٧.
٣٤. عبدالرقيب يوسف، الدولة الدوستكية، الجزء الثاني، القسم الحضاري، دار ئاراس، ط٢، أربيل— ٢٠٠١.

گۆڤار:

٣٥. حجی جعفر، كەلەپوور د دیوانا ل خەلكی تەحلێ ل من شرینێ (گوتار)، گۆڤارا (كاروان)، هژمار (٧٥) سالا ١٩٨٩.
٣٦. عبدالرحمن مزوری، پاییزوك (گوتار)، گۆڤارا (بەیان)، هژمار (١٢٠) حوزەیرانا ١٩٨٦.
٣٧. خێری بۆزانی، پاییزۆك – رندە گراڤی (گوتار)، گۆڤارا (لالش)، هژمار (٩)، دهۆك شباتا ١٩٩٨.
٣٨. عبدالكریم دۆسكی، زاراڤێد فولكلۆری (گوتار)، گۆڤارا (رۆشنبیری نوێ)، هژمار (١١١) سالا ١٩٨٦.
٣٩. عبدالرقیب یوسف، غەوسێ هیزانێ و پاییزۆك (گوتار)، گۆڤارا (بەیان)، هژمار (٦٩)، سالا ١٩٨١.
٤٠. عەبدلعەزیز خەیات، سترانا فولكلكۆری یا كوردی (گوتار)، كۆڤارا لالش، هژمار (١٢) كانوونا دوویێ ٢٠٠٠.
٤١. خێری بۆزانی، پاییزۆك – رندە گراڤی (گوتار)، گۆڤارا (لالش)، هژمار (٩)، دهۆك- شباتا ١٩٩٨.
٤٢. م. س. هەكاری، سەبەقە و زنجیرا رۆبارینا (گوتار)، گۆڤارا (لالش)، هژمارا (١٠) سالا ١٩٩٩.
٤٣. جەلادەت بەدرخان، پەهیزۆك- دەڤێ سترانێ، گۆڤارا (هاوار)، سالا نەهێ، هژمار (٢٨)، ١٥ گولان ١٩٤١، (چاپا هەولێر، ٢٠٠١).
٤٤. دكتور محەمەد بەكر، ئەدەبێ كوردێن ئێزدی- پۆلكرن و هونەرسازی، پشكا سێیێ و دوماهییێ (ڤەكولین)، گۆڤارا (لالش)، هژمار (١٤)، دهۆك، كانوینا ئێكێ ٢٠٠٠.
٤٥. جەمیل شێلادزی، دیدارەك دگەل هەلالا بەرچی، گۆڤارا (ئاسۆی فۆلكلۆر)، هژمار ()، سالا.............

مالپەر:

١. الپەرێ مامۆستا (عبدالرقیب یوسف) https://abdulraqib.net/books.php?c=20.
2. Evdalê Zeynikê – Wîkîpediya.
3. https://ciyaye-kurmenc.com/doc/
٤. ئومێد قەرەنی، شعری (پایزۆك)، مالپەری ئەمرۆ (emro.com) رۆژا ٢٠١٣/٣/٢٠.
٥. محسن ئۆزدەمیر، پاییزۆك (گوتار)، مالپەرێ (فەرهەنگا چیان، PEHÎZOK_ ÇÎROKA SÎNEMÊ- Muhsîn Ozdemîr _ FERHENGA ÇIYAN
٦. مالپەرێ (دراسات _الفولكلور/ https://ar.wikipedia.org/wiki
٧. منتدى النور الموريتاني، https://mmffto.yoo.com/t38-topicv

پەراوێز:

١- **سینەم (سینەمۆك):** هەر وەك د پەرتوكا ئەنوەر مایی دا هاتی، ئەو خووشكا میر قوباد بەگێ یە، بپ. بەلێ سینەم ل باكۆرێ كوردستانێ، گۆڕێ وێ ل گوندێ (غەیدا) ل نێزیكی هیزانێ، هەروەسا سترانەكا ناقدارە. ئانكو سینەم و سینەمۆك دێكجودانە.

٢- **هیزان:** د سالێن حەفتیان دا گوندەكێ بیست مالی بوو، سەر ب قەزا قەرەسوو یا ویلایەتا بدلیسێ، دكەڤیتە باشوری رۆژئاڤایا دەریا وانێ، دەشتەكا دبەر دا و هەمی رەخێن وێ چیانە. بیاڤێ ٤٥كلم ژ رەخێن ئاڤێ یا دویرە، باژێركەكێ بچویك بوو، رەخ و روبێن وی هەمی بیستان بوون، گەلەك زانا و سترانبێژ و هۆزانڤان ژێ

Zakho Centre for Kurdish Studies
سەنتەری زاخو بو ڤەكولینێن كوردی

رابووینه وەکی مەلا خەلیلێ سێرتی، زانا مەلا ئەحمەدێ هیزانی کو دیانا وی ب زمانێ کوردی هەیه. (ع. یوسف، تابلۆکانی شەرەفنامه، بپ١١٢، الدولة الدوستكية، ج٢، ص١٩٠).

[٣]- هەر د ڤی ژێدەریدا، دکتوری ئاماژە دایه هژمارا پاییزۆکان کو دبنه (١٠) سەبەق هاتینه نڤیسین، (ڕەشۆ، ٢٠٠٤، بپ٧٥).

الخريف
البحث والنص

الملخص:

يعد الفلكلور الكوردي خزينة مليئة باجمل الدرر والنفائس التي لم يرها احد، بالأخص منها أغاني الأعراس والمناسبات، والتي هي عبارة عن قصائد منظمة وبشكل رائع، لذا ترى ان هذه الأغاني سواء المتعلقة بالأعراس والافراح أم تلك المتعلقة بالحروب والقتال والمصائب، قد نظمت بشكل رائع ولهذا نراها تدفع الناس الى الرقص والدبكة وموسيقاها تشدهم اليها فيفرحون ويتفاعلون معها.

(پاييزۆك) فرع من فروع الأغاني الكوردية المشهورة، لكن لحد الآن لم يلق هذا الفرع من الأغاني الاهتمام المناسب وبالشكل المطلوب أحيانا تذكر اسمها في مواضيع الأغاني الكوردية، لكن متى كان وجودها؟ وفي أي منطقة ظهرت لأول مرة؟ كل هذه الأسئلة لم تلق جوابا لحد الآن.

أغاني (پاييزۆك) تحتاج الى نفس طويل في أدائها وهذا مما لا يتوفر لدى أكثر المغنيين، لذا نجد أن من يغني هذه الأغاني يكون من المغنيين المشهورين لأنه يملك القدرة والموهبة الكبيرة في حفظ ونظم وغناء هذه الأغاني.

واذا ما بحثنا في هذا المجال (پاييزۆك) وهذه الأغاني والمغنيين الذين غنوها، سنجد ان بداياتها تعود لما قبل حوالي مئات السنين ويقال ان (حەمكێ توڤی) و(لاڤژێ پیر) و(عەڤدالێ زینێ) و(غوسێ هیزانی) وآخرون هم الذين نظموا هذه الأغاني وغنوها!! لكن من هم؟ ومتى عاشوا؟ وما هي أبرز أغانيهم ومؤلفاتهم؟ وهل بقيت تلك الأغاني لحد الآن أم لا؟ ام انها ضاعت؟

في بحثنا هذا سنحاول وبقدر المستطاع وبما تيسر لدينا من المصادر والمعلومات، البحث عن جذور هذه الأغاني وهؤلاء الشعراء والمغنيين، لكي نصل الى المنبع الذي انطلقت منه.

الكلمات الدالة: *پاییزۆک، الاغنية، الفلكلور، حكمێ توڤی، عڤدالی زینی*

Abstract:

Kurdish folklore, is a treasury full of gems and contains delightful and unseen things, especially songs and old sayings, in particular songs of dances and celebrations, which is a well-put and attractive poem, therefore, during those lyrics, either being joyful and appealing, or those which have been versified about murders, battles and dreadfulness, we will observe that because of its well-put rhyme and rhythm, people dance when it is sung and its music activates it that makes people dance. Moreover, the music of the poem empowers and solidifies it and people hurdle around it.

Payizok or (Peera Payizok) is a populous branch of Kurdish music. To date, it has not been recorded and published as required. It has often been mentioned in the topic of anthem. But the time of its existence, through whom? Who composed and sang it? Where did it initiate? It has still not been known so far…

Singing Peera Payizok requires a deep breath and not all the singers are able to sing it. Hence, those who sing it, are famous and well known singers. They enjoy memorizing, composing and singing skills of this branch.

If we observe the Payizok lyric and the people who drafted and sang it, we will see that this type of lyric has a very old history that dates back to hundreds of years. It is said that (Hemkê Tovî, Lavjê Pîr, Evdalê Zeyinê, Ghewsê Hîzanî) and many more, have composed and sang Payizok. Who are they? When have they lived? What is their most precious composition? Do those songs still exist? Or have they been lost?

We will attempt to introduce the Payizok lyric and these poets and singers according to available sources and research so as to reach its origination.

Keywords: *Autumn, Sing, Folklore, Hamke Tovi, Avdalê Zaine.*

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

سترانا شەڕی یا فولکلوری
(دەڤەرا بەهدینان وەك نموونە)

م. وارین دلشاد صالح
م. هلبین محمد حسین
پشکا زمانێ کوردی- کولیژا پەروەردا بنیات- زانکویا دهوك- هەرێما کوردستانێ/ عیراق.

پوختە:

ستران بەشەکێ بەرفرەهە و کەڤنە ئەدەبێ فولکلوریدا. هەر ملل‌ەتەکی ستران و مۆزیکا خۆیا تایبەت هەیە و پێ دهێتە نیاسین، واتە هەر سترانەك سیمایێن ملل‌ەتی ژهەمی لایانڤە بەرچاڤ دکەت. ستران بێهن فرەهیا هەستانە بۆ گەلەك بارێن دەروونی یێن ملل‌ەتی یان تاکەکەس تێدا دبوریت، وەك دەربرین ژخوشیێ یان هاندانا شەڕی یان بۆ ئەنجامدانا کارەکی. ستران سامانەکێ خۆمالیە و ئەگەر ب هویری گوهداریا سترانا فولکلوری بکەین و بدرستی ناڤەرۆکا ئەوێ تێبگەهین، ل ئەوی دەمی ب درستی دێ ڕامانا سترانێ زانین و ئەرك و ئارمانجا سترانێ ب ڕەنگەکێ ڕاستەقینە دیاردبیت، کا چەند شییایە دەربرینێ ژ جڤاکی بکەت.

ل سەرانسەری ژیانا مروڤایەتیێ شەڕوجەنگ دروست بووینە، ئەوێن زەرەرمەند ژی هەر مروڤ بخۆە بووینە، لەوما گەلەك جاران ژبۆ سڤکرنا بارێ دەروونێ خۆە پەنا برینە بەر گوتنا سترانێ، چونکی سترانا شەڕی یا بوویە هاریکار بۆ مروڤی کو خۆە ژهزرا مرنێ دویر بکەت و ئەو هزرا کو مروڤی گەلەك جاران جاران دورپێچدکەت، و دیسان هەر سترانە دبیتە پێگهورێ دەنگێ چەك و تەقەمەنییان، ئەڤ ڤەکولینە ژدوو پشکان پێکدهێت: (پشکا ئێکێ کو لایەنێ تیوری بخۆەڤە دگریت ئەوژی بەحسکرنا پێناسە و جۆر و ناڤەرۆك و تایبەتمەندیێن سترانێ نە، پشکا دووێ لایەنێ پراکتیکیە کو تێدا بەحسی سترانا شەڕی کرییە).

پەیڤێن سەرەکی: *ئەدەبیاتا فولکلوری، ستران، دیرۆك، سترانا شەڕی، قارەمان.*

پێشگوتن:

سترانا فولکلوری ئەو جورە سترانن، کو ملل‌ەتی ب پەیڤێن جوان تازە و لێکدایی ب شێوازەکێ رێکوپێك ژ دل و دەروونێ خۆە ب دەربرینەکا راستەقینە بەرامبەر رویدان و کارەسات و خوشی و هیڤی و ئومێدێن خۆە گوتینە. فولکلورێ کوردی ژی وەکی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

فولکلوریٚ هەر مللەتەکیٚ دیتر ژگەلەك چەڤان پێکدهێت، سترانا فولکلوری ژی ژ گرنگترین چەقێن فولکلورییە.

مللەتێن بیانی، ژمێژەوەرە گرنگی دایە تومارکرن و شرۆڤەکرنا سترانا خۆەیا فولکلوریـ، چونکە ستران بەرهەمیٚ پێدڤیێن ژیانا مروڤایەتییە و دەنگیٚ دەربرینا هەر مللەتەکییە ژهزر و هیڤی و باوەرییێن خۆە ‌ .، و سترانا فولکلوری گەلەك سالۆخەت و سیماییێن تایبەت هەنە، و سترانیٚ پەیوەندییەکا موکم ب باریٚ ژیانا جڤاکی و رەوشت و تیتالێن کوردانڤە هەیە، و مللەتیٚ کورد ژکەڤندا حەز ژسترانیٚ کرییە. لەورا دبینین سترانا گەنجینا فولکلوریٚ کوردی دەولەمەندکرییە، کوردان سەربۆرێن خۆە کرینە ستران و دمێژوویا خۆەدا تومارکرینە، چ بابەتێن دلداری، شەڕی، ئایینی...هتد.

پشکا ئێکیٚ: ستران تێگەهـ و پێناسە:

ستران پشکەکا گرنگ و کەڤنە دناڤا ئەدەبیٚ فولکلوریدا، پارچەکا هوزانیٚ ل گەل ئاوازەکیٚ دهێتە تێکەلکرن و دبیتە ستران. هەر مللەتەکی ستران و موزیکا خۆەیا تایبەت هەیە کو پیٚ دهێتە نیاسین، ئانکو هەر سترانەك سیماییێن مللەتی ژهەمی لایانڤە بەرچاڤ دکەت، ستران بشێوەیٚ سەرزارەکی یە ژدەستەیەکیٚ بۆ دەستەیەکا دی هاتیە ڤەگوهاستن، هەروەسا هەروەسا هندەك گوهورین کو دگونجایبن دگەل رەوشا ئەوی جڤاکی ب سەردا دهێن، لیٚ رەسەناتیا خۆە ژدەست نادەت. هەر بەرهەمەکیٚ ئەدەبی لسەر بنیاتەکیٚ دهێتە ئاڤاکرن، ستران ژی وەك هەر بەرهەمەکیٚ ئەدەبی ل سەر سیٚ ستوینێن سەرەکی (پەیڤ، ریتم، ئاواز) پێکدهێت. ب ئەڤی تێگەهی دیار دبیت، کو ستران ((پارچە هەلبەستێکیٚ بو دانراو)) (د.هیمداد حوسین، ٢٠٠٧، ٢٢٤). هەردیسان ب رەنگەکیٚ دیتر ((هەموو شیعری بەئاوازوە یا خود بەشێوەی ئاواز بگوتریٚ (گورانی) پێدەلێن)) (د. محەمەد موکری، ١٩٩٩، ٢١). ب ئەڤیٚ چەندیٚ دیاردبیت کو ستران. ئانکو ((ئەمانە شیعرن، لەفولکلورییداپێیان دەگوتریٚ پێشکەشی کردوون)) (د. سەلام ناوخوش، ٢٠٠٥، ١٤٣). ستران ئەو بەشیٚ پربها و نرخە، کو دهەمی قوناغێن دیرۆکێدا ژلاییٚ خەلکیڤە گرنگی پیٚ هاتیە دان و دگوتن، هەلبەت لایەنیٚ دەرەکی ژی وەك زۆلم و زۆرداریا دەستهەلاتیٚ و وەلاتێن داگیرکەر کارتێکرن ل دەروونیٚ خەلکی کرییە، وەك دلتەنگی و بێزاری لدەڤ ئەوان پەیدابوویە، دەرئەنجام ژ بۆ ئارامیا دەروونیٚ خۆە پەنا بو گوتنا سترانیٚ برییە، هەردیسان ژی گەلەك جاران ستران ژ بۆ خوشی و دەمبوراندنیٚ ژی هاتییە گوتن. واتە ((مروڤ چۆن پێویستی بە خوراکە ئاواش پێویستی بە گورانی...هەیە)) (ئەحمەد حەیرانی، ٢٠٠٥، ١٨). ئانکو ستران ب هەمی رەنگ و شێوازا ئێك ژپێدڤیاتییێن مروڤی بوویە. لەورا ستران بهێن فرەهیا هەستانە بۆ گەلەك بارێن دەروونی یێن مللەتی یان تاکەکەس تێدا دبوریت، وەك

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

دەربرین ژ کەیفێ، یان هاندانا شەڕی یان بو ئەنجامدانا کارەکێ … هتد. ستران سامانەکێ خومالیە. هەروەسا ((ئەو پارچێن هوزانێیە کو باراپتر ب هاریکاریا موزیکێ دهێتە گوتن و دناڤ جڤاکێن ئەدەبێ ئەواندا ب رێیا ڤەگێرانێ یاسەرزارکێ دهێتە ڤەگوهاستن)). (جوتیار اسماعیل نبی، ٢٠١٣، ٦) د ئەڤێ پێناسێدا دیار بوویە، کو ستران وەک بەرهەمەکێ ئەدەبیە، ژلایەکێ دیترڤە ستران دایە پال جڤاکێن گوندان، چونکی ستران دەستپێکێ ل گوندان بوویە و پتر دناڤ تەخ و چینێن پالە و جوتیار و کرێکاراندا، ئەڤە ژی ژ ئەگەرێ نەبوونا خۆاندن و نڤیسینێ ئەوان ب شێوەیێ سەرزاری ڤەگوهاستینە. دیسان (الکزاندەر هجرتی گراب) دبێژیت: ((سترانا فولکلوری ئەو سترانە؛ یان ئەو هوزانا سترانکی ئاواز ل سەرە، کو دانەرێ ئەوێ نەدیارە و دناڤ خەلکێ نەخوێندەوار دسەر دەمێ بووریدا پەیدابوویە و تا نوکەژی هەر ساخە و دهێتە بکارئینان)). (جوتیار اسماعیل نبی، ٢٠١٣ـ، ٦). کوردان جوانیا سروشتی و ئەو کارەساتێن کو تێدا دەربازبووین ب سترانێ ڤەدگێرا (هەر مرۆڤەکێ کورد د دەروونێ خۆەدا شاعیرە) (مردان رفعت ابو زید، ٢٠٢١، ١٥٩). ئانکو پەنایا هەر تاکەکی کورد بو هەر نەخۆەشی و خۆەشیەک ستران بوویە، نوژدارێ ئارامکەر بۆ ئەوی دوخی و هەلچوونێ دەروونی ئەوێ تیدا دبوریت. ئەڤان سترانان شارستانیەت و رەسەناتیا جڤاکی و ملەتی ڤەگوهاستیە.

(مستررالف) دبێژیت: ((گورانی کوردی نەک تەنها فولکلوری کوردەواری پاراستووە بەلکو زیاتریش، توانیویەتە خۆەی لەکارتێ کردنی ئاوازەبێگانەکانیش بپارێزێ)). (ئەسعەد عەدۆ، ١٤٢). سترانا فولکلوری ئەوە یا کو خەلکی دانایی و گوتی، ((سترانا فولکلوری یا گرێدایە ب ژیانا مللەتیڤە ب عادەت و سالۆخدانێن مللەتی و ب کارێ مللەتیڤە، ملکێ هەمی مللەتیە و خەلک هەمی دپارێزیت)). (ئەسعەد عەدۆ، ١٤٣). مللەتێ کورد مللەتەکێ بەرفرەهە و کەڤنە هەمی رەنگێن ژیانێ و هەمی تەنگاڤی و خوشی و نەخۆەشی یێن ژیانێ کەتینە درێکا واندا و شیاینە ب رێکا سترانێ دەربرینێ ژ ئەڤێ چەندێ بکەن. ((لەناو فولکلوری کوردی گورانی دەولەمەندترین بەشە، هوکاری ئەوەش ژیانێ تایبەتی کورد ووێنەی جیاواز و گورانی زور بەزور لەم وێنە دا بوونەتەوە هۆی ئەم دەولەمەندییە، گورانی بەیەکێک لە فورمەکونەکانی فولکلورێ کوردی دا دەنرێت، گورانی وتوە)). (هێمن باسم محمد، ٢٠١٥، ٤٥). ستران ئێکە ژ بەشێن گەلەک بەرفرەه دناڤ ئەدەبیاتا فولکلوری یا کوردی، ستران پانوراما ژیانا کوردە وارییە. (کامەران موکری) دبێژیت: ((گورانی فۆلکلوری ئاوێنە یەکی بێگەردی ژیانی کوردەوارییە، بنچینەی هونراوەی کوردییە)) . (کامەران موکری، ١٩٨٤، ٥٦). ستران رەنگڤەدانا ژیانێیە. سترانا فولکلوری دناڤ خەلکیدا گەلەک بەربەلاڤە و هەر ئێک ل دویف دەنگ و شێوازێ خۆە سترانێ دبێژیت و دەربرینێ ژێ دکەت، واتە ((گورانی فولکلوری ئەو گورانییە کەلە ناو و

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

بەشێکی فراوانی کومەل دا ئەو ترێتەوە)). (کامەران موکری، ١٩٨٤، ٥٦). ستران ئێکە ژ بەشێن گرنگ و ئاشنایەکا باش ل گەل خەلکی هەیە، تا ئەوێ رادەیێ کو دەمێ ئێکێ گوە ل سترانا فولکلوری د بوو هەوڵد دان کو ژبەر بکەت، چونکی هەست دکەت کو ئەو سترانە بۆوێ هاتییە گوتن دەربرینێ ژ ئێش و ئازار و هەستێن ئەوی دکەت، لەورا ب ئەڤی رەنگی ستران ملکێ هەمی مللەتیە و هەر کەس دشێت د گوتنا سترانێدا بەشداربیت. ((ستران دبیتە مللی مادەم مللەت سترانێ دبێژیت و ب ئەرک و پێدڤیاتێن جڤاکی رادبیت، و بێگومان ژ ئافراندنا جڤاکیە)). (کامەران موکری، ١٩٨٤، ٥٦) هەر دیسان ((ستران هونەرەکێ ڕەسەنە و ژ هەمی لا یەکیڤە ب ژیانا مرۆڤی یێ گرێدایە، ئانکو چ هەلکەفت نینە مرۆڤی ب ستران دەربڕین ژێ نەکرییە و هەمی هزر و خەون و هیڤیێن خۆە تێدا وێنەکرینە)). (د.نبیلە ابراهیم، ١٩٩٩، ١٦٢). ستران سامانەکێ خومالییە و ئەگەر ب هویری گوهدارییا سترانا فولکلوری بکەین و ب درستی ناڤەرۆکا ئەوی تێبگەهین؛ ل ئەوی دەمی ب درستی ڕامانا سترانێ زانین و ئەرک و ئارمانجا سترانێ ب ڕەنگەکێ راستەقینە دیار دبیت، کا چەند شییایە دەربرینێ ژ جڤاکێ بکەت. ((ستران ب پەیڤ مۆزیک ژ ناخێ مللەتی دەرکەتیە، مللەتی ڤەگوهاستیە. و وەک هەر دەربرینەکا دییا مللی دا کو وینێ بنیاتێ جڤاکێ مللی ئاشکەرا بکەت)). (د.نبیلە ابراهیم، ١٩٩٩، ١٦٢). هەر دیسان ((ستران ئەۆ جورێ ئەدەبییێ جوانە، ڕەنگڤەدانا ژیوارییە و ژیان ب گوتن و پەیڤێن چێژدار و جوراوجۆر سالۆخدان کرییە)). (جوتیار اسماعیل نبی، ٧). سترانا کوردی یا کەڤن راستی و رەسانایەتیا مللەتێ کوردە. ((ستران هەلبەستەکا لیریکییە کوخەلکی دناڤ مللەتیدا بکارئینایە و بۆ هەلکەفتنێن جڤاکی وەرگرتینە، ئەڤ جورێ سترانێ دانەر نینە، یان دبیت دانەرێ سترانێ کەسەکێ بەرنیاس بیت)). (جوتیار اسماعیل نبی، ١١). د ئەڤێ پێناسێدا وەسا خۆیا دبیت کو پتر گرنگی ب لایەنێ جڤاکی دایە. سترانا فولکلوری د گەوهەرێ خۆەدا جوان و ڕێکخستیە و ب شێوەیەکێ سادە و ساکار بەرهەڤ بوویە.

بیروبۆچون دەربارەی فولکلوری:

گەروکێن بیانی ئەوێن هاتینە کوردستانێ و دگەل مللەتێ کورد ژیاین بەحسێ سترانێ دکەن، هەروەسا ئەو کەسێن کو دیرۆکا کوردی خۆەاندین و بەحس کری بڤان ستراناں داخبار بووینە. باسیل نیکیتن دبێژیت: ((سترانێن کوردی یێن نە ئولی، بەحسی بابەتێن دلینی و خوشمێرییێ دکەن و بارا پترا سترانێن کوردی بەحسی شەڕ و چەلەنگیا ئاغا و میرێن کوردا دکەن)) (باسیل نیکیتین، ١٩٦٧، ١٢٣). ئاشکرایە کو روژهەلاتناسان ژی گرنگیەك پر مەزن دایە سترانا کوردی، دیسان فرانس بتول لافارك دبێژیت: ((سترانا کوردی بهایەکێ دیرۆکی یێ مەزن هەیە)) (باسیل نیکیتین، ١٩٦٧، ١٢٣). نڤیسەرێ ئەرمەنی یێ کلاسیکی (زافی) دبێژیت: ((سترانا مێرانیێ و شەڕی خودیکا روحا کوردێن

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

مێرخاسه)) (ئوردیخانێ جەلیل، ١٩٩٧، ٤-٥). سترانا فولکلورییا کوردی بوویيه گیانێ نەتەوا کورد ل هەمبەر هەمی باهۆز و سەرما و توفان...هتد. ئوردیخانێ جەلیل دبێژیت: ((سترانا دیرۆکێ گەلەك دناڤا سترانا کوردیدا یا بەرچاڤه ئەڤ سترانه یا ئاشکرا و بەلاڤه، کوردێن باکوور و رۆژئاڤا دبێژنێ سترانا مێرانیێ یان سترانا شەڕا)). ئانکو بنیاتێ سترانێ دیرۆك و خودیکا کوردایه. هەروەسا (جورج هرتسۆج) دبێژیت: ((ستران ئەوه کو دناڤ کومەلێ مللیدا بەلاڤبووی و هۆزان و ئاوازێن خەلکێ گوندان دگریت و برێیا زاردەڤی و ڤەگوهاستنێ دهێته گوتن، بێ بهێته نڤێسین و چاپکرن)) (د. عبدالقادر منظور، ١٩٩٥، ١٦). بوچونا (احمد مرسی) بۆ سترانا فولکلوری دبێژیت: ((ئەو سترانا ڤەگێرای کۆ ژلایێ کۆمێن کو ئەدەب ئەوان ب زاردەڤی دەربازدبیت، ب بیردانکا خۆه وەرگرتییه و بۆ دیارکرنا هەبوونا ئەوێ ژ وژدانا مللەتی دەرکەتییه)) (د.عبدالقادر منظور، ١٩٩٥، ١٦). چونکی بیردانکا مرۆڤی ئێکەم رێکه بۆ پاراستنا سترانێ و ڤەگەهاستنا ئەوێ، مرۆڤ دهەر قۆناغەکێدا ڤییایه هەبوونا خۆه کە بونەوەرەك دیاربکەت، ئەڤ چەندەژی ب رێکا سترانێ. هەروەسا دبۆچونەکا دیدا (بلینیسکی و گوگول) دبێژن: ((گورانی مێژووی گەله، وینەیی زیندوو و دیار و رەنگینی راستی)) (د. عبدالقادر منظور، ١٩٩٥، ١٦). ئانکو سترانا دیرۆکی گەلەك گرنگیا خۆه هەیه، لەورا ئەو دەمێن رویدان و کارەسات و شەڕ و پێکدادان پەیدابووین، ژبەر نەبوونا خۆاندن و نڤێسینێ ئەو بۆ هەمی بشێوەیێ ستران دەسته بۆ دەستەی هاته ڤەگوهاستن. (بولیکافسکی) دبێژیت: ((سترانا فولکلوری ئەوه، کو مللەتی ئافراندیه، نه ئەو سترانه یا دناڤ ڕەوشا مللەتیدا دژیت)) (د.عبدالقادر منظور، ١٩٩٥، ١٦). ئەبو ڤیان دبێژیت: ((هەلبەستێن کوردی گەلەك دپێشکەفتینه، و گەهشتینه گوپیتکا کاملانێ. هەروەسا هەمی ژن و زەلام دسروشتێ خۆەدا هونەرمەندن)) (تومابوا، ١٩٦٩، ٩٩). مللەتێ کورد هەر ژدەستپێکا خۆەدا مزا گوتنا سترانێ ل دەڤ هەبوویه. هەروەسا گەروکەك بناڤێ (بلو) دیارکرییه ((هەر عەشیرەتەکا کوردی د بێزاری و خەمەکا دژوار دابیت، دستران و ئاوازێدا زەنگینه)) (تومابوا، ١٩٦٩، ٩٩). ئانکو ژیانا کوردان ب دژواری و نەخوشی بوویه. دیسان (لایارد) ب سترانا کوردێن ئێزدی داخبار بوویه دبێژیت: ((من چ جار گوه ل سترانا هنده خەمدار نەبوویه، دهەمان دەمدا جوانترین سترانه من گوه لێبووی)) (عزەدین مستەفا رسول، ١٩٨٢، ١٢٧-١٢٨). دیاه کو سترانا کوردی دیاردا خەم و کوڤانێ پتر دناڤدا هەیه، ئانکو ستران ب ئاوایەکێ ئارام و خەم بهێته گوتن و ستراندن.

(تومابوا) دبێژیت: ((شەڕێن دناڤبەرا ئولاندا بووینه ستران، بەلکو هەر شەڕەکێ سترانبێژێ خۆه هەبوویه، دیسان کەسێن کو خۆه گوری وەلاتێ خۆه کرین ستران پێهاتینه گوتن)) (عزەدین مستەفا رسول، ١٩٨٢، ١٢٧-١٢٨). کامیران بەدرخان ژی دبێژیت: ((کو دیرۆکا بزاڤا مللەتێ کورد هەمی ب رێکا سترانا هاتیه گوتن)) (وانەیێن بابەتێ

فولكلوری، ٢٠٢١، ١٦- ١٨). ئانكو سترانا فولكلوری بوویە رویدانێن كو ب سەرێ گەلێ كورد هاتین هەمی داینە خویاكرن. محەمەد مەلا كەریم ژی دبێژیت: ((سترانا كوردی خەباتا كوردان دژی ئوسمانیا تومارکرییە)) (وانەیێن بابەتێ فولكلوری، ٢٠٢١، ١٦- ١٨). ئانكو سترانا كوردی خەباتا كوردان ژبوو بەرگری و پاراستنا ئەردێ خۆە كرییە. عزەدین مستەفا رەسول دبێژیت: ((سترانا كوردی گەلەك شەرێن كەڤن دئینتە بیرا مروڤی، كو ئەڤان شەڕان هەڤبەندی ب دیرۆكا مللەتێ كوردڤە هەبوویە)) (وانەیێن بابەتێ فولكلوری، ٢٠٢١، ١٦- ١٨). ل دوماهیێ ((عبدالفتاح یحیی)) دیاردكەت: كو سترانا كوردی ئەوا ژیان و خەباتا كوردان بەرچاڤكری شیرەكا دوو دەڤە، ستران ب كریارێن زالم و حاكمێن كوردستان داگیرکری گوتینە، ل بەرامبەری ئەڤێ چەندێ سترانبێژێن خەباتكەر هەبوون و ل دوماهیێ ئەو سەركەفتن، چونكی ئەو بناڤێ مللەتی د ئاخڤن)) (وانەیێن بابەتێ فولكلوری، ٢٠٢١، ١٦- ١٨). مللەتێ كورد رویدانێن دیرۆكا خۆە تومارکرینە، دیسان گەلەك جاران ل دویڤ چەرخێ پەیڤێن سترانا هاتینە گوهرین بەلێ وەك ناڤەروك هاتیە پاراستن.

تایبەتمەندییێن سترانا فولكلوری:

سترانا كوردی یا فولكلوری هێز و دەولەمەندییائەوێ یا نەتەوەیی و ئەوێ چەند كو ژمرنێ ژیان چێكرییە، و دهەمان دەمدا ژ بنكەفتنێ سەركەفتن ئافراندیە، ل ڤێرە ژی دێ ئاماژێ دەینە هندەك ژتایبەتمەندیێن سترانا فولكلوری:

١. سترانا فولكلوری دانەرێ ئەوێ نەدیارە، دناڤ خەلكێ نەخوێندەواردا پەیدابوویە.
٢. ستران ئەو بەرهەمە یێ كو ژ دل و دەروونێ خەلكێ دەردكەڤیت، بەرهەمێ ژیوارییە.
٣. سترانا فولكلوری بەرهەمێ كومییە.
٤. سترانێ سیمایەكێ نەرم و نازك بخۆەڤە گرتییە، كو هاریكارە دبیردانكا خەلكیدا ب مینیت.
٥. سترانێ بەحسێ چالاكیێن روژانە كرییە، مینا هەلكەفتنێن ئایینی، جەژن، ڕەنگڤەدانا بارێ ئابوری، جڤاكی، دیرۆك، شەڕ...هتد ژیانا خەلكی دكەت.
٦. سترانا فولكلوری ژلایێ رۆخساریڤە ژپەیڤێن سادە و وینێن هونەرییێن جۆان و ب كێش و سەروایەكا رێك و پێك هاتیە ڤەهاندن.
٧. زانستێ رەوانبێژیێ مینا (خواستن و خوازە و لێكچواندن) تێدا هاتینە بكارئینان.
٨. دناڤا سترانا فولكلوریدا دوبارەكرنا ڕستان و پەیڤان خۆەیا دبیت، یانژی نیڤە دێرەك تا دوماهییا سترانێ ب هەمان شێوە دهێتە دوبارەكرن، هەلبەت ئەڤێ چەندێ گرنگیا خۆە هەیە، داكو ب لەز بهێنە ژبەركرن. (عزەدین مستەفا رسول، ٢٠١٠، ٥١).

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

جورێن سترانا فولكلوری:

ستران ب شێوەیەكێ گشتی ب گەلەك رەنگ و جوران هاتیە گوتن، ئانكو چ هەلكەفت نینن كو مللەتان ستران پێ نەگوتیـ، ژئەگەرێ زەنگینیا مللەتێ كورد و بەرفرەهییا سترانا فولكلوری یا كوردی، سترانا فولكلوری گەلەك تا و چەق ژێ دچن و هاتینە دابەشكرن ب گەلەك ڕەنگا و گەلەك كەسان بزاڤا دابەشكرنا سترانا كوردی كرییە. ژوان كەسان ژی (حاجی جندیـ، نورالدین سالەیی، خالد حسێن، عبدالرزاق بیمار، نبیله ابراهیم، طلال حرب، ئەلكزاندەر گراب، شوكریا ڕەسول، كامیران بەرواری...هتد). واتە هەر ئێكی ل دویڤ شارەزاییا خۆە و ئەو ژینگەها كو تێدا ژیایی ستران دابەشكریە، لەورا ب گشتی سترانا فولكلوری ل سەر چەند جورەكان دهێتە دابەشكرن ب ئەڤی رەنگی:

١. سترانا شەڕی
٢. نارینك و سەرێ زاڤایی
٣. لاوك
٤. حەیران
٥. پەسنە
٦. بەیت
٧. پێ گوتن
٨. سترانێن دەروێشا
٩. سترانێن دروینێ
١٠. سترانێن شەڤەروكا
١١. سترانێن زاروكا
١٢. سترانێن دایكا
١٣. سترانێن شاهی و دیلانا
١٤. سترانا ئەڤینیێ
١٥. سترانا ئایینی
١٦. سترانێن كاری
١٧. سترانێن دیرۆكی. (تێلی صالح موسی، ١٩٨٦، ٢٥٢- ٢٥٤).

سترانێن فولكلوری هەروەكی هەمی سترانێن تازە، هوزانەكا كێشایی و پیڤایە، ئاوازەكا خوش هەیە، بۆ هەمی جورێن ژیانێ هاتییە گوتن.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

ناڤەروكا سترانا دیرۆكی یا كوردی:

دگەلەك ژسترانێن فولكلوری، نە خاسمە ئەو سترانێن بەحسێ شورەشا خەبات و بزاڤا سەركردێن كوردان دكەن، رویێ ئایینی د دەنە خۆەیاكرن، چونكی لایەنێ ئایینی یێ زالبوو ل سەر جڤاكێ كوردی، لەوما سترانبێژی ڤیایە وێنەیەكێ پیروز بدەتە ڤێ خەبات و بزاڤێ.

ب- هەڤكاری و پشكداریيا دوو سەركردان یان دوو هۆزان دسترانا دیرۆكی یا كوردیدا دیارە، نە خاسمە دەمێ پێدڤی ب هاریكاریێ د بوون.

ج- سترانێ بتنێ بەحسێ زیرەكی و مێرانییا سەركردان نەكرییە، بەلكو بەحسێ خوشمێرییا هەمی كوردان كرییە، هەر دیسان خۆە بەرهەڤكرن ژبۆ شەڕان، دناڤا سترانێدا گەلەك خۆەیا دبیت.

د- گەلەك ستران هەبووینە بەحسێ بابەتێ خیانەت و دوو بەرەكیێ كرییە، ئانكو هەر چەند هێزا بەرامبەری كوردان یا مەزن و گرانبا، بەلێ دسترانێدا ئەڤێ چەندێ كارتێكرن ل هێز و هەستێ كوردان نەكرییە. (د. سەلاح هروری، ٢٠٠٤، ١٥-١٦-١٧).

ستران ژێدەرێ مێژوویێ گرنگە:

سترانا فولكلوری یا كوردی گەلەك رویدانێن مێژوویی دناڤەرۆكا خودا پاراستینە، هەروەك جەلیلێ جەلیل دبێژیت: ((گەلێ كورد دیرۆكا خۆە وندا نەكریە، ئەوی ئەو كرییە ستران، چیروك، سەرهاتی، ل گوندا، ل سەرێ چیان، دزۆزانێن رەنگین داسترایە)) (رێسان حەسەن، ٢٠١٩، ١٧). بەحسێ مێرخاسیا مروڤێن هێژا كرییە. ئەو دیرۆك ژبیرا خەلكی ناچیت، چونكی زاروكێن كوردان ب ئەوان سەرهاتییان مەزن بووینە.

مللەتێ كورد هەر ژكەڤندا ستران ژبۆ دیرۆكا خۆە بكارئینایيە، ئانكو بۆ ئەوان بوویە ژێدەرەكێ سەرەكیێ پاراستنا دیرۆكێ، بێگومان ئەڤێ ژی ئەگەرێن خۆە هەبووینە وەك:

نەبوونا سەروبەرەكێ ئارام لدەڤەرێ، و ژبەر بەلاڤەبوونا نەخوێندەوارییێ دناڤا جڤاكیدا، هەر دیسان، چونكی كوردستان وەلاتەكێ كەڤنارە و جهێ نیشتەجێبوونا شارستانیەتێ بوو، جهەكێ ستراتیجییێ گرنگ بوویە، هەر ژبەر ئەڤێ چەندێ گەلەك جاران توشی شەڕ و داگیركرنان و چەوساندن بسەرداهاتینە، داكو مللەتێ مە بن دەستبكەن، لێ خەلكێ مە سەرشووری قەبوول نەكرییە و ل بەرسنگێ تێكدەران بەرگێری و بەرەڤانی ژئاخاخۆە كرییە.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

میللەتێ کورد ستران بۆ تومارکرنا دیرۆکا خۆە بکارئینایینە ژبەر دوو ئەگەرێن سەرەکی:

١. نەبوونا سەروبەرەکێ سیاسی یێ ئارام ل کوردستانێ، و گەلەک ژ دەڤەرێن کوردی ل ژێر دەسهەلاتا دەولەتێن دراوسێ بوون وەك (عەرەب، فارس، تورك و ئوسمانیان) کو دەرفەت بۆ میللەتی پەیدا نەببوو ژبۆ تومارکرنا ئەڤان رویدانان. (رێسان حەسەن، ٢٠١١، ١٧)

٢. ((بەربەلاڤبوونا نەخوێندەوارییێ ل کوردستانێ و ئەو کەسێن کو خواندن دزانین یان بەرهەمێن خۆە پێ دنڤێسین ب زمانێ تورکی و عەرەبی و فارسی بوون و ئەگەر ب زمانێ کوردی نڤیسابان ڕەنگە کەس نەبوو کو ب خوینیت)) (د. ئیدریس عەبدولا، ٢٠١٤، ١١٣).

گەلەك ڤەکولەرو گەرۆکێن کورد و بیانی د ئەوێ باوەرێدانە کو میللەتێ کورد دسترانا فولکلوریا کوردی بو نڤێسینا دیرۆکا خۆە یا کوردی بکارئینایە، ئانکو سترانافولکلوریا کوردی ئەلبووما پاراستنا هەمی خوشی و نەخوشیێن میللەتێ کورد و دیرۆکا ئەوانایە.

پشکا دووێ: (پراکتیك)

ستران وەك هاندەرەك بۆ کو د شەڕاندا دهاتنە گوتن، سترانا شەڕی ژی ژئەنجامێ ئەوان فەرمان و نەخوشیێن کو ب سەرێ خەلکی هاتین پەیدابووینە، چونکی ئەڤ کارەسات و شەڕ و نەخۆەشی د بەردەوام بوون و د درێژاهییا مێژوویێدا بەردەوامی پێ هاتییە دان، لەوما خەلکی ستران وەك چەکەك بکارئینایە ژبو بەرگێریکرنێ ژئاخ و بیروباوەرێن خۆەیێن کەڤنار و دێرین، لەوما گەلەك رەنگێن سترانان هاتینە گوتن د ئەوان نەخوشی و شەڕاندا ،. ئانکو ستران مینا پالدەرەکێ بوویە ژبۆ سەرکەفتنا ئەوان د شەڕاندا، خەلکێ خوڕاگر چ جاران سەرشووری قەبوول نەکرییە و ل بەرسنگێ تێکدەر رەسەنایەتییا چاند و کەلتوور ودیرۆکا خۆە راوستاینە بەڕگری و بەرەڤانی ژ وەلاتێ خۆە کرینە، ئەڤ چەندە د دیرۆکێدا هاتییە دیار و ئاشکراکرن و میللەتێ مەژی ب رێکا سترانێ پاراستیە ،. بۆمە دیاردبیت کو خەلکێ مە هەردەم ستران بکارئینایە وەك چەکەك بەرامبەر دۆژمنی و ژبۆ بەرگیریکرنێ د ئەوان شەڕ و هێرشاندا ب رێکا ئەوان سترانان عەگید و قەهرەمان ناڤ ل هەڤدانە کو ئەو ستران ببنە پالدەر ب مەرەما سەرکەفتنێ دژی داگیرکەر و نەحەزان. د دەمێ شەڕاندا سترانبێژان ڕولەکێ گرنگ گێرایە ب مروڤێن وێرەك و خودان شیان گوتینە، بوویە ئەگەرێ هندێ کو هەستێ ئەوان ب لڤیت و د شەڕاندا سەرکەفتنێ بینن، بێ گومان ستران و نەخاسمە ئاوایێ گوتنا ئەوێ کاتێکرنەکا مەزن ل هەستێ عەگیدان کرییە، ل خوارێ دێ ئاماژێ دەینە هندەك نموونان:

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

سترانا كوردی یا دیرۆكی گەلەك شەڕێن كەڤن دئینتە دهزرا مروڤیدا كو ئەڤان شەڕان هەڤبەندیەك هەیە ب رویدانێن دیرۆكێڤە، مللەتێ كورد ژێ رویدانێن دیرۆكا خۆە تومـاركرینە، گەلەك ژسـترانبێژان دنەخوێنـدەوار بـوون (لەومـا كێشـا سـترانێ ل بەرچـاڤ نەهاتییە وەرگرتن، و گەلەك جاران پەیڤێن سترانێ ل دویڤ چەرخی هاتینە گوهرین، لێ وەك ناڤەرۆك هاتینە پاراستن) (د. عزەدین مستەفا رەسول، ١٩٦٦، ٥١). ناڤێ گەلەك ستران و سترانبێژان دناڤا پەرتوكێن دیرۆكێدا هـاتینە بەحسـكرن مینـا (علـی بەردەسـتانی)، كـو گەلەك ژلایەنـێن میـرێن بابـان ل دوماهیـا چەرخـێ هەژدێ و دەسـتپێكا چەرخـێ نـوزدێ دیاركرییە، هەردیسان بەحسێ چەلەنگی و بزاڤ و زیرەكیا ئەوان كرینە مینا (عبدالرحمن پاشا...هتد) .، ستران ب میر و میرگەهێن كوردی و بزاڤ و خەباتا میرێن كوردان ژێ هاتینە گـوتن مینـا (میـر سـەیفەدینێ بوتـانی و بەدرخـان بەگ)، و بەحسـێ سیاسـەتا ئوسـملنی و حوكمرانیا بەرێ بەرامبەری كوردان، شورەش و سەرهلدانێن كوردی و شەڕێن كو ب سەرێ كوردان هـاتین هەمـی بووینە ستران، و سەركردێن شورەش و شەڕان بووینە نـاڤ و نیشـانێن سترانان مینـا سـترانا (شێخ مەحمـوودی و سمكویێ شـكاك و شـێخ سـەعیدێ پیران...هتـد)، بزاڤ و كارێن سەروك و هوزێن كوردی مینا (عەلیێ بەتێ، حاجی ابراهیم پاشا، لیوا حسێن فەوزی پاشا...هتد)، هەردیسان گەلەك رویدانێن دیتر دسترانێدا رەنگڤەدایـنە وەكـی (فەرمانا (فەلا) ل سـێمێلێ ل سـالا (١٩٣٣) و فەرمـانێن ئێزدییـان و گەلەك رویـدانێن دیتـر) (جەمیـل شێلازی، ٢٠١٦، ٨١).

سـترانا كـوردی ل سـەر بـابەتێ قارەمـانیێ و مێرانیـێ، حەزكـرن، شورەشـگێراتیێ، نشتیمان پەروەریێ...هتد، هاتییە ڤەهاندن و گوتن، ئانكو ستران ب ئەوان رودانێن دیرۆكـی و شەڕێن كو ل دەڤەرێ و هەردیسـان كەسـانێن قارەمـان و سـەركردەیان هـاتینە گـوتن. دگەل گوتنا سترانان ل دور رویدانێن ناڤخویی ژێ ل ڤێرە دێ ئاماژێ دەینە هندەك نموونان:

میر رابوو ژجۆلەمێرگێ
لۆ میرۆ میر (عمادی)
ئالایێ سۆر هەژیابوو
ل ناڤسەرێ پەیابوو
میر هاتە (بادین كورتێ)
بازێ داڤێ گرتی
ل بەهدینا بەن پرتی
(جەمیل شێلازی، ٢٠١٩، ١٩٢)

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

ئەڤە پشـكـەكا ستـرانا فولكلـوريیە ل سـەر هەوا (میـر عیمـادەدین)، بـۆ سـەر میرگەهـا بەهـدینان لسـالا (١٦٣٤ز)، پەیوەنـدی دنـاڤبەرا هەردووك میـرگەهێن بادینـان و هەكارییـان بەرەڤ خرابیێ چوون، لەوما میـر (عیمـادەدینی) هێـرش كـرە ل سـەر میرگەهـا بەهدینان ب لەشكەرەكێ گەلەك مەزن.

دیسان ستران ب هێرشا (خالد بەگێ هەكاری)، ل سالا (١٦٧٤ز)، بۆ سەر بەهـدینان و ئەڤی شەڕێ بۆ ماوێ سێ مەهان ڤەكێشا ل دوماهیێ لەشكەرێ بەهدینان سەركەفتن ئینا ل سەر لەشكەرێ هەكارییان.

بەر بەرێ (بەلا دنیان)
كوریتێ زێر وەرینان
سنورێ مە بەهدینان (جەمیل شێلازی، ٢٠١٩، ١٩٢)

شـەڕێ تیـارێ ل سـەر دەمـێ زوبێـر پاشـایی هێزەكـا بەهـدینان ب سـەركردایەتیا كەسەكێ ب ناڤێ (وەیسی بێدوهی) هنارتە ل سەر روژئاڤایێ تیارێ و دەستێ خو دانا سەر.

خودێ كر و فەرمانە
حەفت دەولەتا لێكـدانە
حـەفت سال ب تمـامـە
حـەفـت غـازی سـولـتانە
فەرمانا تیارێ دەركەتە
ڕەشید بەگێ ب هەیبەتە
(جەمیل شێلازی، ٢٠١٣، ٧١)

سـترانا بەدرخـان (بـابەتێ ئەوێ ل دور هێرشـا ئومانیـایە ل سـەر حوكمەتـا میـر بەدرخانی ل جزیرا بوتـان، د ئەڤێ سترانێدا ناڤێ گەلەك كەسایەتی و جهان هـاتییە مینا (شەمویێ خەلەف و دێرشەو...هتد).

لێ لێ میۆو لێ لێ میرۆ لێ لێ میرۆ
ملێ خانی خوش ملێ خانی
بەژنا بەدرخان بەگ زراڤ تلا بنا رێحانی
شەمویێ دێرشەوی كرە گازی
دەستێ بابێ تێلی میرێ بوتا شێرێ كوردا
ل مە تێ دەنگێ توپان و جەبلخان ل پێ مە تێ
(د. سەلاح هروری، ٢٩)

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بو ڤەكولینێن كوردی

ژئەنجامێ ئەوان رویدانێن کو بەردەوام ل دەڤەرێ پەیدا د بووین، ئەڤ رویدانە بووینە ستران و هاتینە بەحسکرن ژئەوان رویدانان نموونە وەك (رویدانێن دەڤەرا گولیا، رویدانێن دەڤەرا ئامێدیێ، رویدانێن دەڤەرا ئاکرێ و زێبارییا، شەرێ گەلیێ گوی یا، شەرێ سوارەتوکا، شەرێ تابانیێ، تەنکا بانکێ، شەرێ ملا عەرەبی... و گەلەکێن دیتر). وەك لخوارێ دیار:

ئەمان بێژن کەوێ کەوێ گەلیێ گویانی و بەرخێ بەرانی

زوزانێ چیایێ مالباتم لاوو

بولێ شەرێت و قرارێ مێرا ل روح و جانێ من کەتبێ

چ گاڤا وەزێ داکەڤمە دیاری گەلیێ گویێ

ئەزێ بکوژم زابت و قوماندارا و مولازما و ڤان جاویشا

(د. صلاح محمد سلیم هروری، ٢٠٠٤، ٢٧)

ئەڤ سترانە بەحسێ دەڤەرا گولییا دکەت، کو رویدانا ئێکێ بو ل دژی هێزێن ئنگلیزی. هەردیسان

گوتی وا صالحو لو لاوو

ئەڤ کاغەزە کەیتانێ ئنگلیزی ژمەرا وا هاتیە

ئەو روژا چوارێ وێ بێنە باژێرێ ئامێدیێ

دەستێ خو دەنە خیرەت و ناموسا بوسلمانا

(د. صلاح محمد سلیم هروری، ٢٠٠٤، ٢٩)

ل دەڤەرا بادینان گەلەك شەڕ هاتینە رویدان و ئەڤ شەرە ب شێوەیێ ستران گەلەك هاتینە گوتن بو نموونە:

دلێ من دا هایێ سەد جارا بهانە

هەوار کەتە ناڤ عەشیرا کوردانە

ئەو کەتنە سەرێ گەلیێ مزیرکا پشتا باژێرێ ئامێدیێ

دناڤا عەسکرێ ئنگلیزی دانینە قەسابخانە

(محمد بیرونی، ١٥/ ٦/ ١٩٩٩)

ئەڤ رویدانە هەمی دناڤا سترانێدا هاتینە پاراستن، دیسان سترانێ هەڤکارییا دناڤبەرا سەرۆك هوزیێن دەڤەرێ ژی نیشادابیە وەك:

وەیلێ عەسکەرێ ئنگلیزی ب توپ و رەشاش وەیلێ هاتە سەرمە

وەیلێ عافرین ژێوو طاهر پاشا دگەل صادق برویی

وەیلێ ب قەفتا خەنجەرا هودانە سەر چەپەرا

وەیلێ دانایێ وەیلێ دەنایێ

(محمد بیرونی، ١٥/ ٦/ ١٩٩٩)

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بو ڤەکولینێن کوردی

هەردیسـان چەنـدین نمـوونێن دیتـر هەنە كـو لسـەر شـەڕان و رویـدانێن دەڤەرێ پەیدابووین دناڤا ژێدەرێن دیرۆكێدا هاتینە بەحسـكرن و بـووینە سـترا، هندەك سـترانێن شـەڕان هەنە كـو گەلەك دناڤـدار ل سەرانسـەری مێژوویـا مللەتـێ كـورد ژئەوانـژی شـەڕێ شابانیێ هەر وەك هاتیە گوتن:

لولو میرو، بەلێ چبكم شادو شویدی یادقی برو گەلەك هەنە
ب سێ دەنگا گازی دكەت خورتێ گولیا دەست هلینن
بەلێ هوینێ هجریما بكەنە سەر چەپەرێ شارانیێ
گەلی كو بچیكێت سەبابێت فەلا هوین نەرەڤن
های های لو رەڤین شەرمە
هایی لولو میرو، ئاغایێ گران و بێ تەكبیرو.

(كامیران درباس هروری، ٢٠٠٥، ١٨٧)

مللەتێ كورد ئێكە ژوان مللەتان كو گەلەك جاران توشی هیرش و شەڕان بوویيە هەروەك دهێتە گوتن:

شەرە زەینەبێ شەرە
فەرمان رابوو ژ ستەمبولێ ژ ئاغایێ مەرە
عەسكەرێ گران ژدەرگەهێ دیاربەكرێ هاتوو ژئاخا مەرە
روژا مرنێ چ جاران بەرێ خوە ژقومانداریێ دەولەتێ ناگوهەرە
زەینەبێ قەسرا مزیزەخێ دكورێ دا
دسەوگەرا بەرێ سپێدێ دا، سێ تابورێ نەزاما توركا هاتنە تێدا.

(د. سەلاح هروری، ٢٠٠٤: ١٦٠)

كورد ب هەڤرا دگەل مللەتێن دی و ئایینێن دی ل سەر ئەڤێ ئاخێ دژیان، كانێ چاوان كوردان زورداری ژدەستێن دوژمنێن خوە د دیت، هەر وەسا مللەتێن دیترژی ئەڤ ستەمە ژدەستێ دوژمنی د دیت و ب هەڤرا ب ئێش و ئازارێن هەڤدوو دزانین، دوژمنی هەردەم ڤیایە هەڤركیێ بێخیتە دناڤبەرا ئەواندا، دەڤەرا شنگال ژی د درێژاهییا مێژوویا خۆدا بوویيە جهێ سرنجراكێشانا خەلكەكێ بیانی، لەوما بەرپەرێن مێژوویی د دەنە دیاركرن كو گەلەك هێرش و شەڕ و فەرمان ب سەردا هاتینە ب مەرەما داگیركرنێ، ئەو شوڕ و نەخوشیێن كو بسەرێ شنگالێ هاتین باراپتر بووینە ستران و هاتینە گوتن بو نموونە وەك سترانا شەڕێ (شێخ میرزایێ ئاقوشی، شەڕێ فریق پاشا، گەلیێ كەرسێ، شەڕێ بەدەلێ عەلو، شەڕێ حاجی ابراهیم پاشا...هتد). ل ڤێرە دێ ئاماژێ ب هندەك ئەوان سترانان كەیین ئەوێن ب ئەڤان شەڕانڤە هاتینە گوتن:

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

لێ دایێ لێ دایێ ێ ێ..
دیاری منو کۆلانا بەکرا بشەوتێ وا ب بەرا،
من دی ڤێ سبێ عەسکەرێ فریق پاشا رابوو خیڤەتا و
چادرێن خۆە دانینە سەرچەمێ زوقایێ سەرگرێ عەرەبا
من دچ بەرێ توپان و تڤەنگا دابوونە یەکرا
سەربانێ خەلکێ کرنە مژو مۆران و مشوورا.

(رێسان حەسەن، ٢٠١٩: ٤٨)

ستران وەك تومارەکا مێژوویيە، ستران و نەخاسمە گوتنا ئەوێ کارتێکرنەکا مەزن هەیە ل سەر هەست و دەروونێ شەڕکەران ل دەمێ شەڕپاندا هەروەك:

ئاغاۆۆۆ... ئاغاۆۆۆ... ئاغاۆۆۆ...
دیاری منۆ ملکێ فەقیرا و گوندێ کەرسێ ل بەرمەدە
بەلێ خودێ خراب بکە و ئاڤا نەکە
بەلێ خودێ زانێ ئەڤێ سبێ گولەیێن توپێ دەکە تاڤێ
تەیروکێ هاتنە ب سەر مالێت مەدا، .

(شکر خضر مراد، ٢٠٠٠، ١٨)

ل روژا ئێکێ ژ چریا ئێکێ ژسالا (١٩٣٥)، لیوا حسین فەوزی پاشا هێزەکا لەشکەرێ کارکر بۆ سەر چیایێ شنگالێ کو پێکهاتبوو ژ فورقەکا لەشکەری و توپ و تەیاران بەرێ خودانە سەرێ شنگالێ، د ئەنجامدا شەڕەکێ گران چێبوو، هەروەك دەقێ ئەڤێ سترانێدا دیاردبیت.

لێ دایێ، جارێ ئەز بکەڤنە خەرباتێ گوندێ بەکرا کەتم
شەڕێکێ ل مە چێبوو ل کرانا کور موبارەك
نە ب ڤی کاری ئویی، ئویی، ئویی
رەب ئەلعالمین خەراب بکە و ئاڤا نەکە مالا دەلیل و رێزانا...

(میرزا حسن الدناني، ١٩٩٤، ٢٠)

ستران وەك چەکەکێ بوویيە، ژبۆ بەرگیریکرنێ ژئاخ و بیر و باوەرێن خۆە، دەڤەرا شنگال ژی هەردەم شەڕ و روودان لێ دروست بووینە، بارا پترا ئەڤان شەڕانژی ب رێکا سترانێ هاتینە پاراستن.

گەلی باب و برا دەستێ مەدا ئیرو نەما ژ غەیری قایشا میراتا دارێ تڤەنگێ...
لێ لێ دایێ ێ ێ ێ...

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

خەباتەکا میرا بکەن، چاڤێ خوە ژ عەسکەرێ پاشا نەشکێنن، دەستێ خوە ژتڤەنگا نەقەتینن.

(میرزا حسن الدناني، ١٩٩٤، ٢٠)

هەلبەت ژیان و سروشتێ جڤاکێ کوردی و دەڤەرێن ئەوێ، کارتێکرنەکا مەزن هەبوویە ل سەر پێشڤەچوون و دەولەمەندیا سترانێ. مللەتێ کورد دکەڤندا دوژمن گەلەك هەبووینە، ئەڤان دوژمنان ژی هەردەم ڤیاینە دوژمنایەتیێ دگەل بنەماییێن ئاغاییێن کوردان بکەن ب تایبەت ژی (شکاکان)، چونکی هەردەم ئەڤان سەرکێشا سەرهلدانێن کوردان دکرن، لەوما هەمی دەمان دوژمنان هەولداینە ژناڤ ببەن و ژێ رزگارببن.

بەگێ منو... سوبەیە گەل بەیانێ
میرێ منو... سوبەیە دگەل بەیانێ
کاغەزەکا هاتی ژ ئیرانێ
ژتەرەفێ تویرانێ
شاهی عەجەم مللوکێت کوردا
خواستبوونە تەویرزی ل دیلەمانێ.

(کامیران درباس هروری و شڤان شوکری هروری، ١٥)

گەلەك ژمێرخاسێن کورد هەبووینە کو رابووینە ب ئەنجامدانا چەندین شەران ژ ئەوانژی (سمکویێ شکاك)، ل سەدێ بیستێ ئەوی سەرکێشیا شورەشێن کوردان کرییە، لەوما ژبوو دوژمنی جهێ مەترسیێ بوویە، گەلەك جاران شەڕ و پێکدادان دناڤبەرا لەشکەرێ ئەوی و هێزێن ئیرانیاندا رویداینە هەر وەکی دەقێ ئەڤێ سترانێدا خوەیا دبیت:

ئاغاوو ئاغاو رابە سەرێ ملیکێ مالا بابێ منو رابە
جلێ ئاغاتیێ دانە، جلکێ قاجاغان و فرار بکە بەرخو
رێکا تەهرانێ دویرە ڤێ سبێ بدە بەرخوە
ئەو گاڤا تو بچیە دیوانا شاهێ عەجەما سەری نە چەمینە
سەری بدە بەرخوە.

(د. سەلاح هروری، ٢٠٠٤: ١٣٨)

ژ ئەگەرێ کوشتنا ئەڤی کەسێ خودان شیان و ب هێز کارتێکرن گەلەك ل گەلێ کورد بوو، چونکی کەسایەتیەکا بلیمەت بوویە، هەروەك دسترانانداندا ئەڤ چەندە خویا بوویە.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بو ڤەکولینێن کوردی

ئێك ژوان شەڕێن كو بووینە ستران و هاتینە گوتن شەڕێ (كەلا دمدم)ە، كو شەڕەكێ ناڤدارە دمێژوویا مللەتێ كوردا، بۆ نموونە:

خورمینە خوش خورمینە
مەسەلاخانێ چەگ زێرینە،
ئەڤا راستە، درەونینە،
خانەک هەبوو ژ هوقریبا
چول و بەستا د گەرییا
ل جی وارا نە هیورییا
خان رابوو ژ كوردستانێ،
چو پاشایێ ئیرانێ

(شوكریا مستەفا، ١٩٨٦، ٢٨).

مللەتێ كورد، كەسێن ناڤدار و خودان شیان تێدا هەنە، ناڤێن ئەوان دناڤا ژێدەراندا هاتینە پاراستن ژ ئەگەرێ زیرەكی و شیانێن ئەوان ل دەمێ شەڕان و نەخوشیاندا، هەروەك (كورحسێن پاشا) سەروكێ هوزا حەیدەرانە كو خۆەدانێ دەستەلاتەكا مەزن بوو ل دەڤەرا (وان و بایەزیدێ). ئێك بوو ژ ئەندامێن كومەلا ئازادیخوازێن كوردستانێ، ئەوی پشكداری دگەلەك شەڕاندا كرییە بۆ نموونە:

لۆلۆلۆ سوبەیە تەرێ من دكێشە یۆیۆیۆ
ئاخ دلێ من دبەر خەمێدا یۆیۆیۆ
بەلێ دبێت كۆر حسێن پاشا بوو یۆیۆیۆ
ئاخ ل دنێدا یۆیۆ
وەلە گەل بچنە نک شێخێ بالیزانێ
چەوا مەزبەتە سەنەدێ خۆە چێكرن

(شوكریا مستەفا، ١٩٨٦: ٢٨)

دناڤا دیرۆكا گەلێ كورداندا ،. كانێ چەوا هەڤركی هەبوویە لگەل دوژمان ب ئاوایەكێ دیتر ژی، هەڤركی هەبوو، ب تایبەت دناڤبەرا میرگەهێن كوردیدا، و هەڤركیا دناڤبەرا بنەمالێن حوكمراندا ژی بۆ نموونە. سترانا (قەشەمێ)، كو گەلەک راستیێن دیرۆكی تێدا دیار دبیت بۆ نموونە:

میرەكێت جزیرا بوتان میرەكێت عەزیزایا
خورتێن مالا بەدرخان بەگ شال و شەبكێن بوتانیان لبەر خوە كرینە

(یاسین حسین گورانی، ١٩٩٨، ٢١٥).

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكولینێن كوردی

دناڤبەرا ئیلا هەكارییان و ئیلا بەسرا گەلەك هەڤركی هەبوون شەڕێن گران دناڤبەرا هەردوكاندا رویدان، هەروەك چەند دێر دهێنە گوتن پشتی چەندین شەڕ و دووبەرەكی دناڤبەرا ئەڤان عەشیرەتان رویداین ئێك ژ ئەوانژی:

میر مال و مقەدەرا مە ژنەقانا ڤێ تێیە،

وەك ئاگرەكێ مەزن ڤێكەتیە، باران ب سەردا بباره

ئار ژخۆه بمریینه

ئەو كێ ژپرا سەرێ بمریه بمریه

(ئوردیخانێ جەلیل، ٩٨)

هەردیسان، بەحسێ بزاڤێن (میر ئێزدین) ژی دهێتە كرن دناڤا سرانا فولكلوریدا، شەڕێ ئەوێ د دوو چەپەراندا دژی میرێن دەڤەرا و دژی ئوسمانیا هەروەك دسترانا ل (تیلانێ هەیا بتیلانێ) دا دیار دبیت:

دەبلا بێتە خوارێ چەپەرێ خۆه چێ بكا

ل گەلیێ زاخۆیێ برا جڤاس هەنە رۆمیا وپساغا

كورم هما چ جار شەڕێ كۆرێ بوتان و شینكان

سار خۆەش و سارماندێ چاوێ سەرا خۆه نەدی تنه

(عبدالفتاح علی یحیی، ١٩٩٧، ١٥٩-١٦١).

هەروەك مەدایيه دیاركرن كو ل سەرانسەری مێژوویێ مللەتێ كورد تووشی هەرەشە و شەڕان بوویە، و گەلەك كەس هەبووینە كو سەركردە بووینە د ئەڤان شەڕاندا و هەردەم بەرهنگاری ژ نامووس و كەرامەت و ئاخا وەلاتی كرینە، هەروەك بزاڤا (شێخ مەحموودی) ل سالا (١٩١٩)، ئەوی سەرهلدان كرییە ل دژی بەریتانیا شەرەكا قەومی ل چیایێ سورداشێ وا ب بەرا بەلێ سوبا...

عەسكەرێ ڤی نەیاری... قەلەرەشكا وا ب بەرا ڤێرینە هات سەرا

بەلێ شادوشۆخا شێخ مەحموود

شەرێ مە د چەپەرادا نامینیت ئەشهەدو بیلا گەلی برا

دێ خار كەڤیت و بەلاڤەبیت و كەفتە چیا و دولا دەلیلو دەلیلو... (د.سەلاح هرروری، ١٣١).

((زولم و زورداری دوژمن و داگیركردن و داگیركاری لە مللەتی كورد كردووە، ئەم شتە لە ئەدەبیاتدا رەنگ بداتەوە، كوردەكان هەمووكان داوای سەربەخوییان دەكرد و هەمیشە شەڕی بۆ ئەم داواكارییە كردووتەوە هەر بۆ نموونە:

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

گەلی باب و برا خەباتا میرا بکەن

دەنگ ل خورتێن کوردستانێ بکەن

ب جووتا رەختا گرێدەن، بکەن ب لەزینن

(عەلی تەتەر نێروەیی، ١٩٩٧، ٢٩٩)

سترانێ چەندین رویدانێن دیرۆکی د ناڤەرۆکا خۆەدا پاراستینە، گەلێ کورد دیرۆکا خۆە ووندانەکرییە، بەلکو کرینە ستران و چیرۆک و سەرهاتی ستران بووینە ژێدەرەک ژبۆ پاراستنا دیرۆکێ، ستران ب چەندیێن شەڕ و نەخوشی و ئاریشێن کو ب سەرێ گەلێ کورد و هوزێن کوردی هاتین، چەندین ستران هاتینە ڤەهاندن و گوتن، ل خوارێ بشێوەێ خشتە دێ ئامازێ دەینە ناڤێ ئەوان سترانان ئەوێن کو ب شەڕانڤە گرێدای دێ ئامازێ دەینە ناڤێ هندەک ژ ئەوان یێن کو بەحسی ئەوان هاتیەکرن:

سترانێن ل دور شەڕان

شەڕێ پیر بەدەلێ	شەڕێ زوزک و هندرینا	شەڕێ حاجی ئیبراهیم پاشا
شەڕێ گەلیێ میزارێ	شەڕێ سوارەتوکا	شەڕێ لیوا حسێن فەوزی پاشا
شەڕێ شابانییێ	شەڕێ شابانیێ	شەڕێ بەوەلێ عەسۆ
شەڕێ عەلیێ ئەحمەد	شەڕێ تەنگا بانێ	شەڕێ گولییا
شەڕێ خەمیکێ سەیدا	شەڕێ مالا عەرەبی	شەڕێ گەلیێ مزیریا
شەڕێ چیایێ گریداغێ	شەڕێ گا بنیرکێ	شەڕێ بێتە نویرێ
شەڕێ تەمەربەگێ ملا	شەڕێ بەسرایێ	شەڕێ ئیبراهیم بەگێ
شەرە شەرە	شەڕێ زمینەلدینی	شەڕێ تیارێ
شەڕێ خورت و دەکا	شەڕێ حەسەن قەلی	شەڕێ سەرێ قێرێ
شەڕێ کەلا میرێ کورە	شەڕێ مالا عەلیێ ئونس	شەڕێ ئاغبارانێ
شەڕێ ئاکرێ	شەڕێ مزیق پاشا	شەڕێ زیلان و حەیدەران دگەل تورکان

ئەنجام:

١. سترانێ گەلەک تایبەتمەندییێن رەسەنێن کوردەواری، و گیان و کاراکتەرێ نەتەوەیی و نشتمانییێن مللەتێ کوردستانێ، دناڤا خۆەدا یێن ڤەژاندین و داینە نەخشاندن.

٢. ستران شیایە چاند و تورە و ژیانا کوردەواری ب هەمی ئالێن خۆڤە خۆەیا بکەت، وەک شەڕ و ململانێ و حەزکرن، تێکەلی و دانوستاندنا جڤاکی، ئابووری...هتد.

٣. ستران وەک ژێدەرەکێ دیرۆکی یێ گرنگ دهێتە هژمارتن.

٤. چەندین رویدان و شەڕ و فەرمان ب رێکا سترانان هاتینە پاراستن.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

٥. د شەڕ و فەرمانانـدا هەر دەم قارەمـان و عەگیـدان نـاڤ ل هەڤـدوو دایە ب مەرەمـا سەرکەفتنێ.

٦. سترانا شەڕی خۆەیاکرنا جورەکێ قارەمانیێ و هاندانێیە ژ بۆ گەلەک کەسان، کو شەڕی ژ بۆ تشتێن پیروز و ئارمانجێن بلند بکەن.

٧. سترانا شەڕی یا فولکلوری گەلەک ژ دیرۆکا بەرزە یا مللەتی ڤەگرتیە، و پاراستیە، لەو ما دبیتە ژێدەرەکێ گرنگێ دیرۆکی.

٨. سترانا شەڕی یا فولکلوری مێژوویا وێ بۆ دەمێن کەڤن دزڤریت

ژێدەر:

١. هیمـداد حوسـێن (٢٠٠٧): ئەدەبیـاتێ فولکلـورێ کـوردی دەق و لێکـولینەوە، چاپخانـا شـەهید ئـازاد، کەرکوك.

٢. محەمەد موکری (١٩٩٩): گورانی یا ترانەهای کوردی، چاپخانا وەزارەتی رەوشەنبیری، هەولێر.

٣. سەلام ناوخوش (٢٠٠٥): کوردولوجی، چاپا ٦، چاپخانا رۆژهەلات، هەولێر.

٤. ئەحمەد حەیرانی (٢٠٠٥): بنەماکانی سترانی کوردی، گوڤارا کاروان، ژمارە ٢٠٠) هەولێر.

٥. جوتیار اسماعیل نبی (٢٠١٣): ناڤەرۆکا حەیرانۆکا کوردی، ناما ماستەرێ، زانکویا دهوك، کولیژا ئادابێ، دهوك.

٦. مردان رفعت ابوزید (٢٠٢١): رەنگڤەدانا کەلتوری درۆرمانێن (محمد سلیم سواری دا)، چاپا ١، پەرتەکخانا گازی، دهوك.

٧. ئەسعەد عەدۆ: لاۆك و حەیران لە فولکلوریدا، گوڤارا رەوشەنبیری نوێ، هەولێر.

٨. هێمن جاسم محمد (٢٠١٥): هونەری گێرانەوە لە چیروکی فولکلوری کوردیدا (چیروکی مندالان)، ناما ماستەرێ، زانکویا سەلاحەدین، هەولێر.

٩. کامەران موکری (١٩٨٤): ئەدەبی فۆلکلوری کوردی، بەرگی یەکەم، بەغدا.

١٠. نبیله ابراهیم (١٩٩٩): اشکال التعبیر فی الادب الشعبی، ط ٢، مطبعة (دار النهظة للطبع والنشر)، بیروت.

١١. باسل نکیتین (١٩٦٧)، الأکراد، ترجمة دار الروایع، بیروت.

١٢. ئوردیخانێ جەلیل (١٩٩٧): سترانا زارگوتنا تاریقی، بەغداد.

١٣. عبدالقادر منظور (١٩٩٥): اغنية شعبية في الجزائر، ط ١، مطبعة شرف الجزائري، جزائر.

١٤. تومابوا (١٩٦٩) : مع الأکراد، بغداد.

١٥. عزەدین مستەفا رسول (١٩٨٢) : دراسة في الأدب الفلكلور الكردي، بغداد.

١٦. (٢٠٢١) : مفا وەرگرتن ژ بابەتێ فولکلوری، قوناغا دووێ، کولیژا پەروەردا بنیات، پشکا زمانێ کوردی، زانکویا دهوك، دهوك.

١٧. تێلی ێالح موسی (١٩٨٦): سترانێن دیلانێن فولکلوری، گوڤارا رەوشەنبیری نوی، ژ ١١١، هەولێر.

١٨. سەلاح هروری (٢٠٠٤): چەند بابەتێن دیرۆکی دسترانا دیرۆکی یا کوردی دا، چاپا ١، سلێمانی.

١٩. رێسان حەسەن (٢٠١٩): ستران وەك هاندەرەك د شەڕان دا، چاپخانا گازی، دهوك.

٢٠. ئیدریس عەبدولا (٢٠١٤): ئەدەبێ میللی و فولکلوری، بگ ٣، چاپخانا حاجی هاشم، هەولێر.

٢١. جەمیل شێلازی (٢٠١٦): چەپەرێن پاشایی ل چیایێ مەتینا، گوڤارا دیرۆك، ژ ١٢، دهوك.

٢٢. صلاح محمد سلیم (٢٠٠٤): رویدانێن سالا ١٩١٩ ل دەڤەرا بادینان دسترانا دیرۆکی یا کوردی دا، چاپخانا زانکویا دهوك، دهوك.

٢٣. کامیران درباس هروری و شڤان شوکری هروری (٢٠٠٥) : سترانێن گەلێرێ، چابخانا سبیریز، دهوك،

٢٤. شکر خضر مراد (٢٠٠٤): شەڕێ حاجی ابراهیم پاشا، گوڤارا لالش، دهوك.

٢٥. ميرزا حسن الدنانى (١٩٩٤): اغاني الفلكلور في شنگال، مجلة لالش، دهوك.
٢٦. شوكريا مستەفا (١٩٨٦): كۆمەلە تێكستێ فولكلورێ كوردي، چاپخانا هاشم، هەولێر.
٢٧. ياسين حسێن گورانى (١٩٩٨): لاوك و سترانێن كوردەوارى، چابخانا وەزارەتى رەوشەنبيرى، هەولێر.
٢٨. عبدالفتاح على يحيى (١٩٩٧): بوتان والبوتانيون، گوڤارا كاروان، ژ٢٩.
٢٩. عەلى تەتەر نێروەى (١٩٩٧): بزاڤى رزگاريخوازى نەتەوەى كورد لە كوردستانى عيراق لە سالەكانى جەنگى عيراق و ئيران، زانكويا سەلاحەدين، هەولێر.

الأغانى الحربية الفلكلورية منطقة بادينان أنموذجا

الملخص:

تعتبر الأغنية اكبر وأقدم جزاء من الأدب الشعبي. كل أمة لها أغانيها وموسيقاها الخاصة التي تعرف بها، مما يعني أن كل أغنية تأخذ في الاعتبار جميع ميزات أمة معينة. بالإضافة إلى ذلك، تعتبر الأغنية عاملا للراحة النفسية للعديد من المواقف النفسية لأي امة أو شخص يمر بها، مثل التعبير عن السعادة والتحفيز والدعم للحرب أو لإنجاز عمل ما. علاوة على ذلك، تعد الأغاني ثروة خاصة بأمة او مجتمع ما، وإذا استمعنا جيدًا للأغاني الشعبية وحصلنا على المعنى الأساسي لها، في ذلك الوقت سوف نفهم المعنى الدقيق لها وسيظهر الهدف الرئيسي للأغنية وواجبها، إلى أي مدى يمكن أن تعبر عن المجتمع.

من خلال حياة الإنسان حدثت الحروب، واثرت الحروب في حياة الناس، ولهذا السبب في كثير من الأحيان لجعل أوضاعهم أفضل، حاولوا غناء الأغاني ومن خلال الغناء كانوا يريحون أنفسهم، لأن أغنية الحرب كانت دعمًا ومساعدة. مساعدة الناس على عدم التفكير في الموت وهي فكرة تحيط بالناس في معظم الأحيان. كما أنها الأغنية التي يمكن أن تحل محل الأسلحة. يتكون البحث الحالي من قسمين: (القسم الأول هو الجزء النظري الذي يحتوي على التعريف والأنواع والمضمون وخصائص الأغنية، والقسم الثاني هو الجانب العملي الذي يتحدث عن الأغاني الحربية).

الكلمات الدالة: *الأدب الشعب، الأغنية، التاريخ، أغنية الحرب، البطل.*

The Folklore War Songs Bahdinan Area as a Case Study

Abstract:

Song is considered one of the greatest and ancient part of the Folk literature. Each nation has its own especial songs and music that they are known by it, which means that each song takes into account all the features of a specific nation. In addition, the song considered a psychological relief for many psychological situations of

any people or person going through it, for instance expressing happiness, motivation and supporting for war or to get something done. Furthermore the songs are counted a regional wealth, and if we listen carefully to the folk songs and we get the core meaning of it, at that time we will understand the exact meaning of it and it will show the main goal and duty of the song in which to what extent it can express the society.

During the human life there were wars, and people themselves were affected by these wars, that is why many times for making their situations to a better one they tried to sing songs and through singing they relieved themselves, because war song was a support and an aid for people to not think of death which is an idea that most of the time surrounding people. Also it is the song that can replace the weapons .

The current research consists of two sections: (the first section is the theoretical part which contains the definition, types, content and song features, the second section is the practical side that talks about war songs).

Keywords: *Folk literature, song, history, war song, hero.*

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ئیستاتیکای شوێن له سترانا فۆلکلۆری کوردیدا
(سترانا تێلی) وەك نموونه

د. سالار عوسمان
وەزارەتی ڕۆشنبیری و لاوان- هەرێما کوردستانێ/ عێراق.
د. پەیمان محەمەد عومەر
پشکا زمانێ کوردی- فەکۆلتییا زانستێن مرۆڤایەتی-زانکۆیا زاخۆ- هەرێما کوردستانێ/ عێراق.

پوختە:

ئەم لێکۆڵینەوەی ئێمە لە ژێر ناونیشان (ئیستاتیکای شوێن لە سترانا فۆلکلۆری کوردیدا (سترانا تێلی) وەك نموونە) هەوڵدانێکە بۆ ڕوونکردنەوەی ڕۆڵ و پێگەی شوێن. مرۆڤ لەسەر ڕووی زەویدا بەبێ شوێن بوونی نییە، ئەو شوێنانەی مرۆڤ تیایدا دەژیت، تەنیا شوێنێکی جوگرافی نییە، بەڵکو هەڵگری ئەزموون و بەها و مانای مرۆڤایەتییە، واتە شوێن کاریگەری لەسەر دەروون و دەستنیشانکردنی ناسنامەی کەسایەتی و تایبەتمەندیی مرۆڤ هەیە، جا هەر جۆرە کەسایەتییەك بێت، کەواتە شوێن خاوەن دەسەڵاتە و دەبێتە هۆی جیاوازیی نێوان چینەکانی کۆمەڵگا، بێگومان مرۆڤیش کاریگەریی قووڵی لەسەر شوێن هەیە، ئەمەش پەیوەستە بە پێشکەوتنی هزری مرۆڤ، واتە پەیوەندیی نێوان مرۆڤ و شوێن، پەیوەندییەکی فرەلایەن و کاریگەر قسەهەڵگرە .

شوێن بە پێی جۆرەکانی، پێگە و گرنگیی خۆی لە دەقی ئەدەبیدا هەیە و بە نەبوونی دەبێتە هۆی لەدەستدانی بەهای هونەریی دەق.

ئەم باسەی ئێمە خوێندنەوەیەکی شیکاریی وەسفیی ئامارییە بۆ (ئیستاتیکای شوێن لە سترانا فۆلکلۆری کوردیدا (سترانا تێلی) وەك نموونە)، (سترانی تێلی) سترانێکی فۆلکلۆری کوردیی باکووری کوردستانە، کە باس لە عیشق و ئەڤینداری دەکات و لە ڕێگەی وەسف و پەسنی (تێلی) ی ئافرەت و مەعشوقدا، بە قووڵی لە شوێن دەدوێت، واتە لە ڕێگەی وەسفێکی هونەریی سەرنجڕاکێش بۆ (سترانی تێلی)، ئیستاتیکای شوێن بەرجەستە دەبێت و وەك تابلۆیەکی هونەری چەند شوێنێکی هەمەجۆر زەلال و بەرجەستە دەبێت.

ئەم باسە هەوڵێکی خاکەڕای زانستییە بۆ قسەکردن سەبارەت شوێن لە دەقێکی فۆلکلۆری کوردیدا، بە ئارمانجی پتر ناساندن و قووڵبوونەوە بە نێو دەقە ڕەسەنە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

فۆلکلۆرییەکانی نەتەوەی کورد، بە ئاراستەی زانینی بەهای شوێن و دەستنیشانکردنی ڕێژەی بەکارهێنانی جۆرەکانی شوێن لەو سترانە ڤۆلکلۆرییە کوردییەدا.

پەیڤێن سەرەکی: شوێن، ستران، فۆلکلۆر، تێلی، باکووری کوردستان، نەتەوەی کورد، ئیستاتیکا، دەق.

پێشەکی:

بەشێوەیەکی گشتی هەبوونی شوێن پێش مرۆڤ بابەتێکی روون و ئاشکرایە؛ چونکە بێ شوێن مرۆڤ بوونی نییە یاخود پەیوەندیەکی پتەو لە نێوان مرۆڤ و شوێندا هەیە، کە هەموو مرۆڤێك شوێنی خۆی هەیە؛ بەڵام مەرج نییە هەموو شوێنێك مرۆڤ تێدا بژیت، واتە پەیوەندی نێوان شوێن و مرۆڤ پەیوەندییەکی کارلێکراو کارتێکەرە.

بە شێوەیەکی تایبەتیش، شوێن لە بواری ئەدەبدا تایبەتمەندی و بەهای هونەری و ئیستاتیکای خۆی هەیە، یاخود داهێنەر بە پێی ویستی خۆی گۆڕانکاری بەسەردا دەکات. شوێن لە رووی سێ جەمسەرەوە (پێکهاتەیی، پانتایی، نیشتەجێبوون و جێگۆڕکێ) لە نێو دەقدا رۆلی خۆی لە بەرجستەکردنی تایبەتمەندی و ئیستاتیکای دەقدا دەبینێت. کاری ئێمە تەنها لەسەر دەقی سترانا فۆلکلۆرییە، بە تایبەتی (سترانا تێلی)، سترانێکی فۆلکلۆری کوردیی باکووری کوردستانە، کە باس لە عیشق و ئەڤینداری دەکات و لە رێگەی وەسف و پەسنی تێلی-ی ئافرەت و مەعشوق، بە قوولی لە شوێن دەدوێت. واتە لە رێگەی ئیستاتیکای شوێن وەسفێکی هونەری سەرنجراکێش بۆ (سترانا تێلی) بەرجەستە دەبێت.

- **ناونیشانی لێکۆڵینەوە:** ((ئیستاتیکای شوێن لە سترانا فۆلکلۆری کوردیدا (سترانا تێلی) وەك نموونە)).

- **رێبازی لێکۆڵینەوە:** ئەم لێکۆڵینەوەیە لەسەر بنەمای رێبازێکی (وەسفی، شروڤەکاری، ئاماری) ئامادەکراوە.

- **گریمان:** - هۆکاری هەبوونی ونەبوونی ئیستاتیکای شوێن لە (سترانا تێلی) دا چی یە؟
  - دەستنیشاکردنی رێژەی هەبوون و نەبوونی جۆرەکانی شوێن لە (سترانا تێلی) دا؟
  - رێژەی کام جۆر لە (سترانا تێلی)دا زاڵترە؟
  - رێژەی هەبوون و نەبوونی ئاماژەی ناراستەوخۆ بۆ شوێن لە (سترانا تێلی)دا؟
  - رێژەی کام ئاماژە زاڵترە لە (سترانا تێلی) دا؟

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

- **ئارمانجی لێکۆڵینەوە:** خوێندنەویەك بۆ ئیستاتیکای شوێن لە سترانا فۆلکلۆریدا دەکرێت و جەخت کردن لە (سترانا تێلی)، یاخود ئێمە هەوڵمانداوە بەها و ئیستاتیکای شوێن لە تێکستی فۆلکلۆری(سترانا تێلی) لە ڕەخنەی ئەدەبیدا روون و ئاشکرا بکەین.

- **بەشەکانی لێکۆڵینەوە:**

پێشەکی.

- بەشی یەکەم: شوێن (زاراوە و چەمك و شرۆڤە، جۆر و خەسڵەت و ئەرکەکانی) .
- بەش دووەم: شوێن و پراکتیزەکردنی لە (سترانا تێلی) دا: بەندی یەکەم: تێکستی(سترانا تێلی). بەندی دووەم: شوێن و (سترانا تێلی).
- ئەنجام.
- لیستی سەرچاوەکان
- ملخص البحث
- Abstract

بەشی یەکەم: شوێن: زاراوە، چەمک و شرۆڤە

زاراوەی شوێن

لە زمانی کوردیدا، هەر بۆ شوێن، جێ و جیگە و جێگا و جێە و جە و شوون_یش بەکاردێت، کە لە زمانی عەرەبیدا (مکان، محل) (نظام الدین: ١٩٨٩: ل ٤٨٦)و لە زمانی فارسیدا هەر (مکان) (پوور: ٢٠٠٨: ل ١٢١٩)_ە عەرەبییەکە بەکاردێت و لە زمانی ئینگلیزییشدا (Place) (علی: ٢٠١٥:ل ٣٠١) بەکاردەبرێت و لە هەندێ فەرهەنگیشدا جۆرێک لە تێکەڵی لەنێوان شوێن و ناونیشان و پەیڤ گەلێک یتر هەن، کە ئیتر کاتی هاتووە و درەنگیشە بە هەڵەی نێو فەرهەنگەکانیشماندا بێینەوە.

شوێن: چەمک و شرۆڤە

شوێن و مرۆڤ و سەرجەم ئەو پرس، بابەت و پێوەندییانەی لە نێوانیاندا هەیە، بابەتگەلێکی مێژوویی، فەلسەفیی ئینسانیین و لە هەر گۆشەیەکەوە لێوەی بدوێین دەمانخا تەسەر ئەو ڕاستەڕێیەی، کە شوێن و مرۆڤ دوانەیەکی بنیادیین و قسەکردن لەهەر بابەتێکی ژیان، بێ قسەکردن لە شوێن و مرۆڤ، یا ناکرێت، یان زۆر کاڵ و کرچ و کەم مانا دەردەچێت.

لەبەرچی بابەتێکی مێژووییە؟.. لەبەر ئەوەی لەوەتەی مێژوو هەیە شوێن هەیە و تێکڕای ئەو بو یەر و بزاڤ و چالاکییانەی هەبوون و هەن و ڕوودەدەن لە شوێن_ێکەوە ڕوویانداوە، بابەتێکی فەلسەفییشە، چونکە دەگەڵ

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

خۆیدا هەڵگری پرسیار و لێکدانەوە و ڕاڤەی جیاوازە، هەمدیس بابەتێکی ئینسانییشە، لەبەر ئەوەی هەموو ئەو بویەر وچالاکییە پرسیارهەڵگرانە پەیوەستن بە خودی ئینسانەوە.

هەر لێرەدا و نزیک لەو تێگەیشتنە، کە ئایا بۆچی لە باسکردنی شوێندا چەمکی مێژوومان خستۆتە پێش ئینسانەوە، دەکرێ ئاوا شرۆڤەی بکەین، بەر لە مرۆڤ شوێن هەبووە، واتا خودا سەرەتا گەردوونی دروست کردووە و ئینجا مرۆڤی، چوون جێنشینی خۆی خوڵقاندووە و ناو و زمانەکانیشی فێرکردووە، (هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُم مَّا فِي الأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّاسْتَوَى إِلَى السَّمَاء فَسَوَّاهُنَّ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيم) (القران الكريم: سورة البقرة: ٢٩) (وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الأَرْضِ خَلِيفَةً) (القران الكريم، سورة البقرة: ٣٠)، (وَعَلَّمَ آدَمَ الأَسْمَاء كُلَّهَا) (القران الكريم، سورة البقرة: ٣١)، كە واتە شوێن سەرەتایە و دواتر مرۆڤەکان، لەگەڵ ئاوەدانکردنەوەدا، مەبەستیشمان لە ئاوەدانکردنەوە ژیانە، چونکە ئەوە ژیانە مانا بە شوێن دەبەخشێت و بە کورتی: مرۆڤ شوێن مانادار دەکات و ئەگەر مێژووی هەوڵی مرۆڤەکانیش بخوێنینەوە، دەبینین لەهەر سەردەم و قۆناغێکدا مرۆڤەکان ویستوویانە شوێن مانادار بکەن، بە نموونە شوێنگە سەرەتاییەکان، بن بەرد و ئەشکەوتو کوخ و ماڵ و تەنانەت سەرجەم ئەو نەخش ونیگارە هونەرییانەیش، کە مرۆڤ لە قۆناغە جیاجیاکاندا و تا بە ئەمڕۆیش دەگات، نەخشاندوونی، کە پڕن لە جیاوازیی و پەرەسەندن، ئەو ڕاستییەمان لا ڕوونتر دەکەنەوە، کەمرۆڤ نەک هەر هەوێنی ئاوەدانی شوێن بووە، بەڵکو مانایشی بە شوێن بەخشیوە.

مرۆڤ نییە بێ شوێن، لێ شوێنگەلێکی زۆر هەن بێ مرۆڤ، بۆیە شوێن بە مرۆڤ و ژیان و بزاڤەکانەوە پترماناداریی وەردەگرێت و مەبەستی ئێمەیش لەو لێکۆڵینەوەیەداشوێنە بە مانای ژیان.لەبارەی شوێنەوە پێناسەکان زۆرن و ڕوانگای جیاوازییش هەس، پێدەچێت یەکەم کەس، کەپێناسەی شوێنی کردبێت، ئەفلاتون بێت، کە دەڵێت: (شوێن گرتنەخۆ و تێدابوونە ، بوونێکی ڕاستەقینەی هەیە و لە سێ مەودا پێک دێت) (ابراهیم: بدون سنة الطبع: ص٥٢٠) و دواتریش ئەرستۆ پشتیوانی ڕاکەی کردووە و پێیوایە، شوێن ئەو ڕووە ناوەکییەیە، کە تەنێک لە خۆ دەگرێت) (عبدالمعطي: ١٩٨٤: ص ٢٩٠) و زۆربەی پێناسەکان، وەک ئەفلاتون وئەرستۆ، یا ڕاستتر بڵێین، جەخت لەسەر بوونێکی راستەقینە و گرتنەخۆیی دەکەنە وە،کەواتە دەکرێ بڵێین، زۆربەیان مەتریالییانە پێناسەی شوێنیان کردووە، هەر لەسەر ئەو بنە مایەیش، کە دیکارت وەک هەقیقەتێکی حاشاهەڵنەگر باس لە بوونی شوێن دەکات ودەڵێ ت: (شوێن لە خودی مەتریال پێک دێت)، ئەم بۆچوونەی دیکارت زۆر گەنگەشە خوڵقێن نییە بە ئاراستەی جیاوازیی، چونکە ئایدیالییەکانیش لەمەڕ چەمکی شوێنکۆک و یەکڕا نین، هەندێ خودییانە و هەندێ بابەتییانە لە مەسەلەکە دەڕوانن، خودییەکان پێیانو

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ایە هۆش و بابەتییەکانیش پێیانوایە ڕۆح شوێن دەکات بە بوون، ئەگینا هەردوولا لەسەر ئەوە کۆکن کە شوێن و تەنانەت کاتیش بوونی بابەتییان نییە.

ئێستا ڕوونتر دەکرێ بڵێین: شوێن بوونە، بوونێک کە خەسڵەتی گرتنەخۆیی لە خ ۆی دەگرێت و (شێوەی بوونی کەرەستەیە، کە جێی بوون قەبارە و دووریەکانی تەن دیاردەکا ت)(بودو ستنیک و اخرون:١٩٧٠: ص٤٥).وەک چۆن مرۆڤ بوونەوەرێکی شوێنییە،ئاوا شوێنیش بوونێکی گرتنەخۆییە و هەر قەبارەیەک بچووک یا گەورە، زیندوو یا نازیندوو لە شوێنێکدا خۆی گرتووە، هیچ شوێنێک نییە قەبارەیەکی لەخۆ نەگرتبێت، تەنانەت نا بەرجەستەییش وا لە شوێنێکدایە، بە نموونە ڕۆح، کە نابینرێ و ناگیرێ و نابەرجەستەیە، جەستە و لەش شوێنەکەیەتی.

د. تانیا ئەسعەد محەمەد ساڵح لە تێزی دکتۆراکەیدا: (بینای شوێن لە دوو ڕۆمانی کوردیدا، هێلانە- ئەژدیها) چەمکە جیاوازەکانی شوێنی دابەش کردۆتە سەر (٣) سێ ڕوو: ڕووی فەلسەفی، ڕووی کۆمەڵایەتی و ڕووی هونەرییەوە (ساڵح :٢٠٠١، ل ١٣- ٢٥)، بەڵام دەکرێ لە هەموو ڕووەکانەوە، یا باشتر بڵێین لە هەموو ڕوانگاکانەوە لە شوێن بدوێین و بە کورتی شوێن پرسێکی هێندە فرەڕەهەندە دەشێین لە سەرجەم ڕوانگاکانەوە پێناسەی تایبەتی بۆ بکەین و بە دڵنیاییەوە پێناسەی هەر ڕوانگایەکیش شرۆڤە و لێکدانەوەیەکی جیاواز دەگەڵ خۆیدا دروست دەکات، هەر بۆ نموونە ڕوانگای ئایینی، شوێن لە ڕوانگای ئایینیدا دروستکراوی خودایە و جۆرێک لە پیرۆزیی دەگەڵ خۆیدا هەڵدەگرێت، یان شوێن لە ئەفسانەدا، کە سەر دەکێشێت بۆ سەدان شرۆڤە و لێکدانەوەی سەرەتایی بیری مرۆڤە سەرەتاییەکان، یانژی ڕوانگای زانست، کە بابەتییانە لە شوێن دەکۆڵێتەوە و بنەما و پێکهاتە و سروشت و کارلێکە واقیعییەکانی دەخاتەڕوو.

وەک پێشتر گوتمان، بەر لە مرۆڤ، بەر لە تێگەیشتن، شوێن هەبووە، کەواتە گەر ستوونیانە گەنگەشەی شوێن بکەین دەبێ ڕوانگا ئینسانییەکان بکەینە بنەمای گەنگەشەکە و گەر ئاسۆییانەیش گفتوگۆکە بکەین، دەبێ ڕوانگا زانستییەکان بکەینە بنەمای گفتوگۆ.

مەبەستمان لە ڕوانگا ئینسانییەکان، زانستە مرۆڤایەتییەکانە، کە ئەفسانە، ئایین، فەلسەفە، مێژوو، جوگرافیا و ئەدەبیش دەکەونە نێو ئەو زانستەوە و دیارە مەبەسیشمان لە ڕوانگای زانستی، زانستە ڕووتەکانە، کە فیزیا، کیمیا، پزیشکی، ئەندازیاریی و ماتماتیکیش دەکەونە نێو چوارچێوەی ئەو زانستەوە.

بەو پێودانە، دەبێ ئاستی پێناسەکردنمان بۆ شوێن، ئاستی ستوونی و ئاستی ئاسۆیی بێت و لە ڕێگەی ئەو پۆلینکردنە، دەشێین ڕوانگاکانمان دابەش بکەین، بە نموونە لەم لێکۆڵینەوەیەدا، لە بەر ئەوەی لێکۆڵینەوەیەکی ئەدەبییە، دەبێ پتر پشت بە ئاستە ستوونییەکە ببەستین، چونکە قسەکردنمان لەسەر دەقێکی ئەدەبی فۆلکلۆرە و دەقی ئەدەبییش جا فۆلکلۆر بێت یا نووسراو، بەرخورد لەگەڵ ئینسان و دەروون و هەڵچوون و وێنە خودییەکان دەکات.

هەندێ لە لێکۆڵەران پێیانوایە، هونەریی شوێنیی هەیە، وەک (وێنە و پەیکەر) (بورنوف و اخرون: ١٩٩١: ص ١١٨) و لە بەرامبەریشدا هەندێ پێیانوایە، کە دەقی زەمەنییش هەس، وەک ڕۆمان (ڕۆمان) (الورفلي :٢٠٠٩: ص ٧٧)دیارە هەندێکیش پێیانوایە کە شوێن و کات، ئەوەی کە باختین ناوی ناوە (کرۆنۆتۆپ: واتە شوێنکات) (ئەڵوەنی: ٢٠١٧: ل١١٧) لێکدانەبڕاون و هەموو دەق و هونەرەکان دەچنە نێو شوێنکاتەوە، ئەم تێڕوانینە زۆر ڕاستە، چونکە وێنە ئەگەر پڕیش بێت لە شوێن، لێ خاڵی نییە لە کات و ڕۆمانییش کە پڕە لە گێڕانەوە و گێڕانەوەیش هەڵگری خەسڵەتێکی زەمەنییە، لێ شوێن بە بارتەقای زەمەن لەگەڵیدا ڕێ دەکات و بە کورتی، هەموو دەقێک قاچێکی وا لە نێو شوێن دایە و قاچەکەی تریشی وا لە نێو کاتدایە.

شوێن: جۆر، خەسڵەت و ئەرکەکانی

لەوانەیە سادەترین و لە هەمان دەمدا گرنگترین پرسیار ئەو پرسیارانە بێت: شوێن، سەرەتا چۆن و لە کوێ دروست بووە و ژیان تیایدا چۆن گوزەراوە و دواتر چۆن پەرەیسەندووە و ئایا شوێن کانی ئێستا هیچ پێوەندییەکیان بە شوێنە کۆن وسەرەتاییەکانەوە هەیە و دەیان دە پرسیاریتر.

شوێن و لێکدانەوەکانی، بە هەموو ئەو جیاوازییانەیەی لە نێوانیاندا هەیە، تایبەت لە هەردوو دیدگا ئایدیالی و مەتریالییەکەی، ڕوانگامان فراوانتر دەکات و ئەم ڕوانگا فراوانیەیش دەستمان دەگرێت بۆ دەستنیشانکردنی جۆرەکانی شوێن و بێگومان هەر جۆرێکیش، بە جیاوازییەکەیەوە خەسڵەت و ئەرکی تایبەت بەخۆی هەیە.

شوێن بوونە، بوونێک ڕێکخرا و ئامانجدار، ئەگەر هەر خودی گەردوون وەربگرین و ناوی لێنێین: مەزنترین شوێن، یان شوێنی شوێنەکان، دەبینین ڕێکخراوە، واتە ئەقڵێک لە پشت ڕێکخستنەکەیدایە، کەچی ئەم ئەقڵەیش دیار نییە، کەواتە ئێمە ئێستا قسە لە (دیار) ێک دەکەین کە گەردوونە و دروستکراوە و هەیە، لە بەرامبەریشدا قسە لە(نادیار) ێک دەکەین، کە خودان ئەقڵێکی ڕێکخراو و هەروەها دروستکارە، کەچی نابینرێت، کەواتە گەردونێکی دیار و دروستکارێکی نادیار، یا ئەگەر ڕوونتر بپرسین: دەکرێ

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

دروستکراو دروستکارێکی نەبێ؟.. ئەقڵی مرۆڤ، یان وەک برکلی و ماخ ناویان ناوە ڕامانی مرۆڤ، چونکە ئەوان پێیانوایە (زەمەن و شوێن دوو شێوەی سەرەتایی ڕامانی مرۆڤن) (عەباس: ١٩٨١: ص ٢٣٦)، لێ بە پێچەوانەوە (فەیلەسوفە مەتریالیستەکان باوەڕیان بە بابەتیبوونی زەمەن و شوێن هەیە و هەر بوونێک لە دەرەوەی ئەم دووە ڕەتدەکەنەوە، هەروەها پێیان وایە کە زەمەن و شوێن لە مادە جیا نابنەوە مادە تەجەلی هەردوکیانە) (عەباس: ١٩٨١:ص ٢٣٦).

شوێن سەرەتا سروشت بووە، هەر بستەئەرد و بنبەرد و ئەشکەوت و دەشت و دۆڵ و یاڵ و پەنا و پەسیو و دواتر کوخ و خانۆچکە و ماڵۆچکە و ماڵ و خانوو و پاشان کێڵگە و مەزرا و دواتریش بازاڕ و شوێنە گشتییەکان، ڕێک وەک سروشت سادە و ساکار و دواتر دەگەڵ پێشکەوتنەکان، ئەو شوێنانەیش پێشکەوتنیان بە خۆیەوە بینیوە، بە واتایەکیتر پەرەسەندنی هەر شوێنێک پەیوەست بووە بە پەرەسەندنی قۆناغەکانی پێشکەوتنی مێژووی مرۆڤایەتی و بە دڵنیاییشەوە ئەگەر قۆناغەکان، زۆر لەیەکتر جیاوازییش بن، لێ پێوەندیی و کارلێکییان بەسەریەکەوە هەیە و بەکورتی هیچ شوێنێک نییە، کاریگەریی، یا پێوەندیی و کارلێکی زەمەنەکانی بەر لەخۆی بەسەرەوە نەبێت، زەمەن بە هەموو بوونییەوە، هەر بە نموونە شوێنی نێو زەمەنە دوورەکان، کە وەک بوونێک ماوەتەوە و بۆتە بەشێک لە زیهنییەتی تێگەیشتن و تەنانەت جۆرێک لە ئیدراکیشی دەگەڵ خۆیدا گواستۆتەوە.

ڕەنگ، ئەگەر هەر تەنێ ڕەنگ وەرگرین لە شوێندا، ئەوا لەو ڕاستییە تێدەگەین، کە لەوەتەی ژیان هەیە ڕەنگ هەیە و لە زووەوەیش، واتە لە نێو شوێنە سەرەتاییەکانیشدا ڕەنگ هەر پرسێکی جەدەلیی بووە و ئەم جەدەلە درێژخایەنەیش، ئەگەر جۆرێک لە تێگەیشتن و لێکدانەوەیشی گۆڕی بێت، لێ جەدەلەکە هەر دەوام دەکات و کەواتە، شوێنێک نییە دوور لە باندۆری دوێنێ!

ژیان هەروەک خۆی نەماوەتەوە، مرۆڤیش هەروەک خۆی نەماوەتەوە و تێگەیشتنی گۆڕاوە، هەموو ئەمانە، واتە هەموو ئەو گۆڕان و تێگەیشتنە جیاوازانە، شوێنیشی دەگەڵ خۆیدا گۆڕیوە، شوێنەکانی ئێستا هی دوێنێ نین، ئەگەر زیهنییەت و تێگەیشتنی دوێنێییشی تیا بێت، لێ شوێنی ئەمڕۆیین، لە نێوان دوێنێیی و ئەمڕۆییدا چەندین جۆری شوێن، بە خەسڵەت و ئەرکی جیاوازەوە بوونەتە جێمژاری سەرچاوە زانستییەکان، کە ئێمە لێرەدا هەوڵ دەدەین، نزیک لە ئامانجی باسەکە، بیانخەینەڕوو.

دەربارەی جۆرەکانی شوێن فرە پۆلێن کردن هەیە؛ بەڵام ئێمە لە سێ جەمسەر جۆرەکانی شوێن دەخەینە روو، ئەویش:

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

١- له رووی پێکهاتەوە: (واقیعی، خەیالی):

شوێنی واقیعی، شوێنێکی جوگرافییە و رووبەر و سنووریکی دەستنیشانکراوی هەیە، شوێنی واقیعی(ئەو شوێنەیە کە وامان لێ دەکات ئەو جێگایانەمان بە بیربێتەوە کە تێیدا ژیاوین و خەونمان دەدیت تێیدا بژین) (سابیر: ٢٠٠١: ل٣٢٦). لە تێکستی ئەدەبیدا شوێن (ئەو شوێنە نییە کە لە جیهانی دەرەوەدا هەیە، هەر چەند ئەگەر تێکست ئاماژەی پێدابێت، یان بە ناوێکی واقیعی ناو نرابێت؛ بەڵام شوێن لە تێکستدا هەر بە ڕەگەزێك لە ڕەگەزە هونەرییەکان دەمێنێت) (صابر: ٢٠١٢: ص٣٣٣) واتە شوێن لە تێکستدا، شوێنێکی هونەرییە واقیعی نییە، هەر چەند ئەکەر نزیکیش هەبێت، هەندێ جار داهێنەر بیرۆکەکەی لە واقیع وەردەگرێت و بە پێی توانای خۆی داهێنانی تێدا دەکات.

٢- شوێن لە رووی پانتایی(کراوە و داخراو):

شوێنی(گشتی و کراوە، شوێنی هەموو خەڵکە و سنوورەکانی فراوان و کراوەن، شوێنی تایبەت و داخراوە، ئەو شوێنیە، کە تایبەتە بە کەسێك یان چەند کەسێك) (البنا:٢٠٠٩: ص٣١) واتە شوێنی کراوە بۆ هەموو کەسێك دەبێت؛ بەڵام شوێنی داخراو تایبەتە بە چەند کەسێك.

٣- شوێن لە رووی (نیشتەجێبوون، جێگۆڕکێ):

ئەم جۆرە شوێنە تایبەتمەندکراوە بە شوێنی نیشتەجێبوون، کە دابەشی سەر دوو بەش دەبێت (هەڵبژێردراو، ناچاری-زۆرەکی-) شوێنی هەڵبژێردراو وەکو (ماڵ) کە نیشانەی دۆستایەتی و ژیانێکی ناوخۆیی کە کارکتەران تێدا دەژێن، شوێنی ناچاری-زۆرەکی- وەکو (زیندان) کە لە جیهانی ئازادی دادەبڕێت و خاوەن تایبەتمەندی سەربەخۆیە. شوێنی جێگۆڕکێ ئەویش دابەشی سەر دوو بەش دەبێت(گشتی، تایبەتی)، شوێنی گشتی وەکو(شەقام، گەڕەکی میللی، گەڕەکی خانەدان) مرۆڤ لە ماڵ یان لە شوێنی کارکردنی دەردەکەوێت و شوێنی خۆی دەگۆڕیت و بەرەو شەقام دەڕوات، جیاوازی نێوان گەڕەکی میللی، گەڕەکی خانەدان هەیە، کە سەر بە دوو کۆمەڵکای جیاوازن و هەریەکە خاوەن تایبەتمەندی خۆیەتی، شوێنی تایبەتی وەکو(قاوەخانە....) ئەم شوێنانە مرۆڤ بە ویستی خۆی هەڵیاندەبژێریت (بحراوی: ١٩٩٠: ص٤٣-٥٥). واتە هەر شوێنێك دەربڕین لە خاوەنەکەی دەکات.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

بەشی دووەم: شوێن و پراکتیزەکردنی لە (سترانا تێلی) دا:

بەندی یەکەم: تێکستی(سترانا تێلی)

تێلییێ

لێ لێ لێ تێلییێ لێ لێ............

ئەزێ ب سبێ رە دبێژم تێلی ب ئێڤارێ رە دبێژم تێلی

ب گاڤێ ب دەقەیێ د بێژم تەلی

دە وەرە ئاشک و سەودالییێ بەژن و بالا تە مە دە وەرە تێلی تێلی تێلی...........

تێلییا من رەنگینە بهارا مە رەنگینە

ل سەر رییا مە زۆزانەە

د بنیا مە رە بنگۆلە سەرهەدە شەرەفدینە

برەک مالێن باڤێ تێلییا من بارکرنە

ل زۆزانێن مەیێن ژۆرین دانینە

هەسپێ بنێ من رەوانە شۆپ گەرینە

منێ پێدا پێدا خوە گهاند زۆزانێ مەیا ژۆرینە

منێ دین و بالا خوە ددایێ سێ کۆن لێ ڤەگرتینە

منێ نۆمانێ خوە ئاژۆتییە پێشییا کۆنێ پێشینە

منێ بالا خوە ددایێ د بن دە سێ زەری روونشتینە

ب کوم و کۆلۆز و تەمەزی نە

جاڤێ وانە رەش و بەلەکن،

بژانکێن وان درێژن بریێ وان قەیتانینە

بێڤلێ وان چلاکن ،گەردەنێ وان درێژن لەگلەگی نە

هنارکێ روویێ وان سۆرن،مینا گول و چیچەکێن بهارێ نوو ڤەکرینە

لێڤێن وان تەنکن گولپەرینە

درانێ وان هوورن منا برنجا قەرەژداخێ سپینە وەرە تەل...

لێلێلێ تێلییێ

منێ دین و بالا خوە ددایێ تاخمێ سینگ و بەرێ ڤان کاریخەزالان

منا بەخچاکی بەخچێ ئرەمێ هەزار تاهمێ خوەدێ لێ دانی نە

سەرێ مەمکێن وان سۆرن قارۆتێ بنێ وان سپی نە

منا سێڤەن خەلاتێ،هنارێن دێرکە خالخالی نە

مینا فنجانێن فەرفوور،ل سەر ماسێ زێر و زیڤی نە

زنجیرا دۆرێ سادە ژ زێرێ رەشادینە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

خوەدێیۆ!
ئەزێ ئاشک و سەوداليێ بەژن و بالایا ئۆرتێ مە
زۆردارا قیزا زۆردارا ناڤێ وێ تێلییێ
هەردوییێن دنا ژێرە بوونە کۆلە و خزمەتچی نە
ئا یەکێ
ژێرە کاهوێ د کەلینە
یا دن
دەستمال گرتییە هێدی هەدی یاواش یاواش ژێ رە دکە باوەشینە وەرە تێلی....
مینا قاز و قولنگێن بەرییا ژێرینە
ژ سالێ جارەکێ سەرێ خوە هلتینە
خوە ل زۆزانێ مەیە سەرهەد و بنگۆل و شەرەفدینێ دخینە
تەنێ شەڤ و رۆژەکێ لێ د مینە
سهوود و ئیقبالا گەلەک خۆرتان ل با رەببێ ئالەمێ قەت تونینە
ئەز نزانم چما رەوشا جیهانێ بەختێ فەلەکێ وسانە
تم و دایم ژنێن چێ قسمەتێ مێرێ کۆتینە وەرە تێلی تێلی تێلی......
خخخخخخخخ
لێلێلێلێ تێلیێ....
تێلییا من لێ هایێ
بەژن زراڤا من لێ هایێ
ئەزێ سالا ئیسال ،ئاشق و سەوداليیە بەژن و بالا تە بوومە
مینا پەپووکا ،ئەڤدالا،دەروێشا دگەرییام ل دنیایێ
چقاس مال و ملکێ مالا باڤێ من هەبە
ئەزێ تەمامی بڤیم سووک و چارچیان بفۆرشم
دیسا ژی قەلەنێ زالمێ باڤێ تە دەرنایێ
ئەزێ پشتی چاڤێ رەش و بەلەک،بەژنا زراڤ
سنگ و بەرێن توشتیری منا بەخچێ بوهشتێ
بریێن قەیتانی بێڤلا چلاکی
لێڤێن تەنک درانێن مرجانی
گەردەنا زراڤ زەند و بەندێن بادایی
چ بکم ژ مالێ دنیایێ
سەبر و دایاخا دلێ من ل ڤێدەرێ نایێ

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

منێ پێدا پێدا خوە بەردا بەرییا مێردینێ
قەزا کزلتەپە قۆسارا رەنگین مەندۆها مێرایێ
ل سەر رەیا من شەوق و شەمالا دیرۆکێ لسەر قەسرا قەنجۆ خویایێ
منێ سلاڤەک دایە هەجی دەمۆ دۆستێکی هێژایە
هەیفا مێرێ چێ ئیرۆ نەخوەشەکی گرانە
منێ ژ ئەشک و کەرەما دلێ خوە ژ بال رەببێ ئالەمێ ژێرە خوەستی شیفایێ...
باژارێ وێرانشارێ وارێ زەرییان و چاڤرەشایە
ئەزێ د گەریام ل دەشتا هاڕانێ ل پەی شۆپا خبشا خەزالا
ئەزێ داکەتمە ناڤا باژارێ روهایێ،
سەر گۆلا خەلل و رەهمان باخچەیێ ئانزەلیخایێ
ژێ تێ بێهنا پێخەمبەران و ئەولییایێ
منێ ژ خوەرا تەواف کری،کەتم ناڤا وەرد و دوایێ تەلی...
لێلێ تێلییا من...
منێ بەرێ خوە دابوو دەشتا سورووجێ،کۆبانییێ
چیبایێ کورمێنج ئەفرینێ ل بنێ دارێن زەیتوونان روونشتم ل جڤاتا دەنگبێژایێ
ئەزێ دکم ناکم تاسور و پەسندانێن دەنگبێژان ل بەژنا تێلییا من نایێ...
ئەزێ چوومە هەلەبێ ،همسێ،هممایێ،کەرکووکێ کەربەلایێ
مەکا موکەرەم مەدینا موننەووەر،
تەوافکری کەڤرێ ئەسوەد جهێ تۆبایێ
وارەکی موقاددەسە ،کەتییە دەستێ توجار و بازرگانان
سەبر و دەیاخا دلێ من لۆما ل ڤر ژی نایێ...
مینێ پێدا پێدا خوە بەردایە وەلاتێ ئراقێ
ژ خوەرا د گەرییام ل ناڤا کۆلان و کوچەیێن بەخدایێ
منێ دن و بالا خوە ددایێ کەچەک ل بنێ دارا چنارێ روونشتییە
د خوینە رووپەلێن کورانێ مانە دکە بمبارەکا ڤێ ئوممایێ
ژمنرە دگۆت لۆلۆ لاوکۆ،رەبەنۆ،فەقرۆ مەخسەد و مرادا دلێ تە چییە
منێ دگۆ مەخسەد و مرادا دلێمن تێلییێ خەزالا کوردایێ
دگۆت:لۆ لۆ لاوکۆ ماهرومۆ ،وە مەخسەد و مرادا دلێ تە ب هەرە ئارشێ ئال،
مرادێ وە نابە ل ڤێ دنیایێ
وەرە ل کێلەکا من روونێ ژ من را دبێژن مەیرەمایێ
ئەزێ ژ تەرا بخوینم قورانێ مانە بکم بمبارەکا ڤێ ئوممایێ

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

هەتانی رۆژ و دانەک ژ ئەمرێ تە هەبە،توجار و توجار مرنا مالک وێران ،

مەلەکێ مەوتێ د بیرا تە نایێ وەرە تێلی تێلی..

خخخخخخخ

دە لێێێ ....

لێ لێ تێلییێ........

ئەزێ رۆژەکی دانێ ئێڤاری ل خانییێ روونشتیبووم ب مەلوولی ب مەخدووری ب ستوخواری

منێ دیبوو ئەزمانێ خانی ل من قول د بوو

بلبلەک ئەڤیندار خوە ل سەر چۆنگ و بەرێ من داتانی

ب منرە د پەیڤی ب ترکی،ب ئەرەبی،ب فارسی،ب رۆمانی

ب کورمانجی،ب زازاکی، ب سۆرانی نانا وەلە ب چل و چار زمانی

دگۆت:

لۆلۆ لاوکۆ،ئەڤیندارۆ، ماهروومۆ،ڤرەکۆ، دەرەوچینۆ لۆ بێ بەختۆ

هەتانی ئەمرێ مە بوویە چاردە و پازدە و شازدە سال

ئەمێ ب هەڤدوورە مانە ل بەر کار و بەرخا ب هۆگری ب هەڤالی

هەگەر دلێ تە د من دا هەبوو تە چما ژ منرە نەگۆت ب دەلالی

هەگەر تە ژمن فەدیدکر،

ئاڤا رەش ب چاڤێ تە دا نە هاتبوو،کولییان زمانێ تە نەخواربوون

تەیێ رۆژەکی ژ هەڤالەکی خوەرا ب گۆ تا دلێ من د تێلییێ دە هەیە،

ئیرۆ ئەز نە د کەتم تۆرا ڤی کالی ڤی یەختییاری

تو نە دما ل بەر وی هێتی وی دیواری

رۆژا ئیرۆ تویێ ژمنرە ببا مالخوو،ئەزێ ژ تەرا ببووما کەڤانی ،بەرمالی

وەرە تەلی تێلی تێلی تێلی...

گەلەری

خوەندن: برادەر

بەندی دووەم: شوێن و (سترانا تێلی):

شوێن کاریگەری خۆی لە سەر شێوەو ناخی مرۆڤ هەیە. لەم سترانەدا، سترانبێژ دەربڕینی لە ئەزموونی شیعری خۆی کردووە، کە بە هۆی هەبوونی هاندەری دوورکەوتن یان دابڕانی لە خۆشەویستەکەی و بەردەوام بیری دەکرد و چاوەڕوانی دیتی یار بوو.

سترانا (تێلی) سترانێکی فۆلکلۆری کوردی باکورە، چەند کەسێك ئەم سترانەیان گۆتووە، وەك (شاکرۆ، حوسێن قازی، برادەر). (شاکرۆ) باسی سەرهدێ زۆزانا

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

دەکات، کەسانێك ئەم سترانەیان رێك وەکو (شاکرۆ) گۆتیە، وەکو(موشلو ئیحسان)، بەڵام (حوسێن قازی) کاتی باسی جوگرافیایی دەکات و لە ئەڤینداری (تێلی) بێ هیوا دەبێ و دەست لە دونیا هەڵدەگرێت و دەچیتە(همس، هما،کەرکوك، بەغدا) ئەم شۆێنانەی لەسەر زیاد کردووە. (برادەر) ئەم سترانەی کەمێك وەك(حوسێن قازی) و کەمێك وەك(شاکرۆ) گۆتیە و هەروەها خۆشی چەند جوگرافیاو شۆێنی تری لەسەر زیاد کردووە، بۆیە ئێمە جەخت لەسەر سترانی (تێلی) بە پێی گۆتنی (برادەر) دەکەین.

لە بەشی یەکەمدا ئاماژەمان بە جۆرەکانی ڕەگەزی شوێن کردووە، کە هەر نووسەرێك و ڕەخنەگرێك چەند دابەشکردنیان دەستنیشانکردووە، بەڵام ئێمە بە پێی تێکست جۆرەکانی شوێن بەرجەستە دەکەین، یاخود لە(٣) جەمسەری سەرەکی (پێکهاتەیی،پانتایی، نیشتەجێبوون، جێگۆڕکێ) ڕەگەزی شوێن لە تێکستی سترانی(تێلی) فۆلکلۆری دەستنیشان دەکەین. بۆ نموونە:

((ل سەر رییا مە زۆزانەە

د بنیا مە رە بنگۆلە سەرهەدە شەرەفدینە))

لەم نموونەیەدا بە شێوەیەکی راستەوخۆ ئاماژە بە(زوزان) و (بنگۆل) کراوە، مەبەست لە (زوزانە) چیایە و (بنگۆل) دەکەوێتە رۆژهەلاتی کوردستانی تورکیا، ئەم شوێنانە واقیعین و شوێنی گشتی و کراوەیە، کە هەموو کەس بۆی هەیە بچێتە ئەم شوێنانە، واتە بە شوێنێکی جێگۆڕکێ دادەنرێن. هەروەها بە شێوەیەکی ناراستەوخۆ لە رێگەی(شەرەفدین)، کە حاکمی شاری (خربوت)بووە، ئاماژە بە شوێنێکی تری واقیعی کراوە،(خربوت) دەکەوێتە رۆژهەلاتی کوردستانی ترکیا و پایتەختی (ئەلعەزیز)ـە، شوێنێکی جێگۆڕکێ و گشتی و کراوەیە بۆ هەموو خەڵك. لە رێگەی و ێنەی ئەم سێ شوێنە، وێنەی خەریبوون و گەڕان بە دوای (تێلی) بەرجەستە دەبێت.

((برەک مالێن باڤێ تێلییا من بارکرنە

ل زۆزانێن مەیێن ژۆرین دانینە

هەسپێ بنێ من رەوانە شۆپ گەرینە

منێ پێدا پێدا خوە گهاند زۆزانێ مەیا ژۆرینە

منێ دین و بالا خوە ددایێ سێ کۆن لێ ڤەگرتینە

منێ نۆمانێ خوە ئاژۆتییە پێشیيا کۆنێ پێشینە))

لێرەدا چەند شوێنێکی تر بەرچاودەکەوێت، وەکو(مالێن، زۆزانێن، ژۆرین دانینە،زۆزانێ، ژۆرینە،کۆن، کۆنێ) (مالێن، کۆن) تایبەتمەندی شوێنی راستەقینەیی و داخراو

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

و تایبەتی لەخۆدەگرێت؛ چونکە تەنها چەند کەسێك یان خێزانێکی تایبەت لە (مالێن، کۆن) دەژین و هەموو کەس بۆی نییە تێدا بژیت، شوێنی نیشتەجێبوونە و شوێنێکی ئارام و گەرمو گورە. (ژۆرین دانینە، ژۆرینە)، شوینێکی واقیعی و گشتی و کراوەیە، کە هەموو کەس دەتوانێت جێگۆڕکێی بکات. ئیستاتیکای شوێن لەم نموونەیەدا وێنەی پێشنیارکردنی شوێنی ماڵی باوکی (تێل) و دۆزینەوەی (تیلی)یە. (ئێمە باسی ئەو شوێنانە ناکەین، کە دووبارە دەبنەوە وەك(زۆزان، سەرهد، بگۆل،دنیا، مال)).

((لێڤێن وان تەنکن گولپەرینە
درانێ وان هوورن منا برنجا قەرەژداخێ سپینە وەرە تەل...)

(قەرەژداخێ) تایبەتمەندی ئەم شوێنەش ئاشکرایە، کە شوێنێکی واقیعی، کراوە، گشتی، جێگورکییە، سترانبێژ لە رێگەی ئەم شوێنە وەسفی جوانی و وردی و رێکوپێکی و سپێتی ددانەکانی یار (تێلی) دەکات، کە بە تایبەتمەندی برنجی دەڤەری قەرەژداخی پێکچواندووە.

((منێ دین و بالا خوە ددایێ تاخمێ سینگ و بەرێ ڤان کاریخەزالان
منا بەخچاکی بەخچێ ئرەمێ هەزار تاهمێ خوەدێ لێ دانی نە
سەرێ مەمکێن وان سۆرن قارۆتێ بنێ وان سپی نە
منا سێڤەن خەلاتێ، هنارێن دێرکە خالخالی نە))

(بەخچاکی) شوێنێکی واقعییە، کراوەیە، گشتییە، جێگۆڕکییە، کە هەموو کەس مافی سەردانی ئەم شوێنانەی هەیە. (بەخچێ ئرەمێ) مەبەست پێ(بەخچێ بەهەشت)ـە شوێنێکی خەیالییەو لە جیهانی ماتریالی و واقیع دا وینەی نییە، داخراوە و تایبەتە بە چینێك و شوێنی نیشتەجێبوونی ئارامە. (خەلات)(دێرەك) دوو شوێنی واقعییە، دەکەونە تورکیا، (خەلات) شوێنێکی مێژووییە دەکەوێتە پارێزگای (بەدلیسێ)، (دێرك) سەر بە پارێزگای(ماردین)ـە، ئەم دوو شوێنە، گشتییە و کراوەیە، کە هەر کەسێك بە پێی ویستی خۆی سەردانی ئەم شوێنانە دەکات،بۆیە شوێنێکی جێگۆڕکێیە. لێرەدا بەهای هونەری ئەم شوێنانە بریتییە لە وەسفکردنی ورد و جوانی سینگ و بەری(تێلی)ـە یاخود لە رێگەی ئیستاتیکای (بەخچێ ئرەمێ) کە شوێنێکی تایبەتە پڕە لە هەموو جۆرە خواردن و خواردنەوەیەك و خۆشی و جوانی و وەسفکردنی تایبەتمەندی میوەی(خەلات و دێرك) کە وێنەی وردی جوانی و سەرنجراکێشی و خۆشی سینگ و بەری یار بەرجەستە دەبێت.

((ئەزێ ئاشک و سەودالیێ بەژن و بالایا ئۆرتێ مە))

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

(ئۆرتێ) ناوی شارێکی تره، ئەمەش شوێنێکی گشتی و کراوەیەو جێگۆڕکێیە و واقعییە، ئەم شوێنە رۆڵی خۆی لە دەستنیشانکردنی بەژن و باڵای یار گێڕاوە، واتە وێنەی بەژن و باڵا بەرزی کچی شاری ئۆرتێ دیارکردووە.

((مینا قاز و قولنگێن بەریبا ژێرینە

ژ سالێ جارەکێ سەرێ خوە هلتینە

خوە ل زۆزانێ مەیە سەرهەد و بنگۆل و شەرەفدینێ دخینە))

(بەریبا ژێرینە) لێرەدا لە رێگەی ئەم شوێنە، وێنەی ئافرەتی زیرەك و چالاك بەرجەستە دەبێت، بە تایبەت هی (ژێرینە). تایبەتی ئەم شوێنە جێگۆڕکێیە، گشتی و کراوەیە، بە شوێنێکی واقیعی ئەژمار دەکرێت.

((ئەز نزانم چما رەوشا جیهانێ بەختێ فەلەکێ وسانە

تم و دایم ژنێن چێ قسمەتێ مێرێ کۆتینە وەرە تێلی تێلی تێلی......

خخخخخخخخ

لێلێلێلێ تێلیێ....

تێلیبا من لێ هایێ

بەژن زراڤا من لێ هایێ

ئەزێ سالا ئیسال ،ئاشق و سەودالییە بەژن و بالا تە بوومە

مینا پەپووکا، ئەڤدالا،دەروێشا دگەرییام ل دنیایێ))

دوو شوێنی هاوواتا لەم نموونیەدا بەدی دەکرێت (جیهان، دونیایێ) هەمو خەڵك لەم جیهان و دونیایەدا دەژین؛ بۆیە بە شوێنێکی گشتی و کراوە ئەژمار دەکرێت، تایبەتمەندی جێگۆڕکێ لەخۆدەگرێت، سەرەڕای ئەوەی شوێنێکی واقعییە. (چێ)مەبەست پێ (چیا)ـیە، کە لە نموونەکانی پێشتر باسمان کردووە. ئیستاتیکاو بەهای هونەری ئەم شوێنانە، رۆڵی خۆیان هەیە، لە بەرجەستەکردنی وێنەی گەڕانی بەردەوام لە هەموو شوێنێك لە دوای یار وەك باڵندەیەك، کە بەهۆیەوە یاخود لە داخیدا بۆتە کەسێکی هەژار و بێهز .

((ئەزێ پشتی چاڤێ رەش و بەلەک،بەژنا زراڤ

سنگ و بەرێن توشتیری منا بەخچێ بوهشتێ))

(بەخچێ بوهشتێ)لە شوێنێکی خەیالییەو لە جیهانی ماتریالی و واقیع دا وێنەی نییە، داخراوە و تایبەتە بە چینێك وە نیشتەجێبوون لەم شوێنەدا ئارامە.بەهای هونەری ئەم شوێنە، بریتییە لە نیشاندانی وێنەی بەهەشت، کە شوێنێکی تایبەتە پڕە لە هەموو جۆرە خواردن و خواردنەوەیەك و خۆشی و جوانی، لە رێگەی ئەم شوینە وێنەی وەسفی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بو ڤەکولینێن کوردی

سەرنجراكیش و جوانی سینگ و بەری یار دەكێشێت، كە جوانی و سەرنجراكێشییەكەی بە بەهشت پێكچوێندراوە.

((سەبر و دایاخا دلێ من ل ڤێدەرێ نایێ
منێ پێدا پێدا خوە بەردا بەرییا مێردینێ
قەزا كزلتەپە قۆسارا رەنگین مەندۆها مێرایێ
ل سەر رەیا من شەوق و شەمالا دیرۆكێ لسەر قەسرا قەنجۆ خویایێ))

(مێردینێ، قەزا كزلتەپە، قۆسارا) ئەم شوێنانە، شوێنی واقعین، دەكەونە توركیا،شوێنی گشتی و كراوەیە، بۆیە جێگۆڕكێیە، جەخت لە شوێنە كوردیەكانی توركیا دەكات، ئەو شوێنانەیە، كە یار(تێلی)لێیە. (قەسرا قەنجۆ)ئەم قەسرە دەكەوێتە پارێزگای (ماردین)، لە گوندی(قەسرێ) لە باشووری رۆژئاوای شاری (دیرك)، ئەم قەسرە مێژوویێكی كۆنی هەیە بۆ (١٧٠٥)زایینی دەگەرێتەوە، لە ساڵی (١٩٠٥) لەلایەن سەرۆكی عەشیرەتی (دنا) یەزیدی (حوسێن قەنجۆ) نوژەن كراوە؛ بۆیە هەر بە ناوی ئەو كراوە.(قەسر شوێنێكی داخراوە، تایبەتییە، شوێنێكی ئارامە بۆ نیشتەجێبوون، بە شوێنێكی واقعی ئەژمار دەكرێت. واتە ئیستاتیكای ئەم شوێنانە بریتییە لە بەرجستەكردنی وێنەی نەژادی (تێلی)، كە كچە كوردێكی باكورە و بەردەوام بە دوایدا دەگەرێت.

((باژارێ وێرانشارێ وارێ زەرییان و چاڤرەشایە
ئەزێ د گەریام ل دەشتا هاڕانێ ل پەی شۆپا خبشا خەزالا
ئەزێ داكەتمە ناڤا باژارێ روهایێ،
سەر گۆلا خەلل و رەهمان باخچەیێ ئانزەلیخایێ))

لەم پەرەگرافەدا بە شێوەیەكی راستەوخۆ ئاماژە بە چەند شوێنێك دراوە، (باژارێ وێرانشارێ، وار، دەشتا هاڕانێ، بازارێ روهایێ، باخچەیێ ئانزەلیخایێ) هەموویان شوێنی واقعین، (باژارێ وێرانشارێ، دەشتا هاڕانێ، بازارێ روها(ئورفە)) دەكەونە باشووری رۆژهەلاتی توركیا نزیك سنووری سوریا، شوێنی گشتی و كراوەن، سەرەڕای ئەوەی بە شوێنێكی جێگۆڕكێ لە قەلەم دەدرێت.(باخچەیێ ئەنزەلیخایێ)تایبەتمەندی ئەم شوێنە داخراوە و تایبەتە و لە هەمان كاتیشدا شوێنی نیشتەجێبوونە، كە تەنها چینێك سەرەدانی ئەم شوێنە دەكەن. لە رێگەی ئیستاتیكای ئەم شوێنانە، وێنەی وەسفی جوانی ئافرەتی كورد بەرجەستە بووە.

((منێ بەرێ خوە دابوو دەشتا سورووجێ، كۆبانییێ

چیيایێ کورمێنج ئەفرینێ ل بنێ دارێن زەیتوونان روونشتم ل جڤاتا دەنگبێژاییێ ئەزێ دکم ناکم تاسور و پەسندانێن دەنگبێژان ل بەژنا تێلییا من نایێ...

ئەزێ چوومە هەلەبێ ،همسێ،هممایێ،کەرکووکێ کەربەلایێ))

(دەشتا سورووجێ، کۆبانییێ، چیایی کورمێنج، ئەفرینێ، هەلەبێ، همسێ، هممایێ، کەرکـــووکێ، کەربەلایـــێ) ئەم شـــوێنانە هەمـــووی دەکەوێـــتە (ســـووریا) بـــێجگە لە (کەرکووکێ، کەربەلایێ) کە دەکەونە (عێراق). ئەم شوێنانە تایبەتمەندی شوێنی واقیعی، کراوە، گشتی، جێگۆڕکێ لە خۆدەگرێت، کە بە کۆمەلێك تایبەت نییە. ئیستاتیکای ئەم شوێنانە وێنەی گەڕانی بەردەوام بە دوای یار، کە روو دەکاتە ناوچەکانی سووریا و دوو ناچەی عێراق.

((مەکا موکەڕەم مەدینا مونەووەر،
تەوافکری کەڤرێ ئەسوەد جهێ تۆبایێ
وارەکی موقاددەسە، کەتییە دەستێ توجار و بازرگانان
سەبر و دەیاخا دلێ من لۆما ل ڤر ژی نایێ...
مینێ پێدا پێدا خوە بەردایە وەلاتێ ئراقێ
ژ خوەرا د گەرییام ل ناڤا کۆلان و کوچەیێن بەخدایێ
منێ دن و بالا خوە ددایێ کەچەک ل بنێ دارا چنارێ روونشتییە))

لێرەدا ئامـاژە بە شـوێنی پیـرۆزی ئـایینی ئیسـلام دراوە(مەکـا مـوکەڕەم، مەدینـا مونەووەرە، جهێ تۆبـایێ، وارەکێ موقاددەسـە) ئەم شوێنانە دەربـڕین لە شوێنی پیـرۆزی ئـاینی ئیسلام دەکەن، کە ئەم شوێنە پیرۆزە واقیعیە، داخراوە، تایبەتە، کە تەنها مرۆڤی موسلمان و ئیمانـدار روو دەکەنە ئەم شوێنە پیـرۆزە، بە شـوێنێکی جێگۆڕکێ دادەنرێت؛ چونکە بۆ مـاوەیەکی دیـاریکراو مرۆڤی موسلمان تێدا دەمێنەوە و دواتـر جێگـۆڕکێ دەکـات. پاشـان ئامـاژە بە (وەلاتـێ ئراقـێ، کـۆلان، کـوچێن بەخـدایێ) هەمـوو شـوێنی واقیعـیە، کـراوەو گشتییە، جێگۆڕکێیە. بەهای هونەری شوێن بریتییە لە نیشانەی چاوەڕوانی وئـارامگرتن لە پێناو دیتنی یار، بۆیە بەردەوام بە دوای دەگەڕێت و تەنانەت لە شوێنە پیرۆزەکانیش.

((ئەزێ رۆژەکی دانێ ئێڤاری ل خانییێ روونشتیبووم ب مەلوولی ب مەخدووری ب ستوخواری))

لەم نمـوونەیەدا ئامـاژە بە (خـانییێ) دراوە/ تایبەتمەنـدی ئەم شـوێنە، شـوێنێکی واقعییە،داخـراوە، تـایبەتە و مـرۆڤ تێـدا نیشـتەجێ دەبـێ و هەسـت بە ئـارامی دەکـات. ئیستاتیکای ئەم شوێنە، وێنەی بێ ئومێدی و بێ هیوایی لە شادبوونی بە (تێلی) بەرجستە دەبێت، بۆیە دەست لە گەڕان بە دوایدا بەردەدات.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

لەم سترانە فۆلكلۆریەدا، ئیستاتیكای شوێن یاخود سەرجەمی ئەم هەموو شوێنانەی سترانی (تێلی) دەربڕینی لە وەسفی ورد جوانی تێلی و بەردەوام گەڕان بە دوایدا لە هەموو شوێنێك و بەرگە گرتن، لە پێناو عیشق و خۆشەویستی تا لە كۆتایی هیوای شادبوونی بە تێلی لە دەست دەدات. هەروەها وەها جۆرەكانی شوێن لە رووی هەر سێ جەمسەرەوە پەیرەو كراوە؛ بەڵام پێویستە ڕێژەی بەرزترین جەمسەر لەم سترانە دەستنیشان بكەین. بڕوانە ئەم خشتەی خوارەوە:

ژمارە	جۆر		ئەژمار	ڕێژەی سەدیی١٠٠%
١	لە رووی پێكهاتە	واقیعی	٤٣	%١٩.٣٥
		خەیالی	٢	%٠.٩
٣	لە رووی پانتایی	كراوە/گشتی	٣٤	%١٥.٣
		داخراو/تایبەتی	١١	%٤.٩٥
٣	لەرووی نیشتەجێبوون و جێگۆڕكێ	جێگۆڕكێ	٣٩	%١٧.٥٥
		نیشتەجێبوون	٦	%٢.٧

خشتەی ژمارە (١)

((ڕێژە ی سەدیی جۆرەكانی شوێن لە سترانا تێلی فۆلكلۆریدا))

بە پێی ئەم ئامارە بۆمان ئاشكرا دەبێت، كە لە سترانی(تێلی) فۆلكلۆری ئاماژە (٤٥) شوێن كراوە، هەر سێ جەمسەری بە ڕێژەی جیاواز پەیرەوكراوە، لە رووی پێكهاتەوە، ڕێژەی(%١٩.٣٥) شوێنی واقیعیە بەرزترین ڕێژەیە بەرامبەر ڕێژەی (%٠.٩) شوێنی خەیالی.لە رووی پانتایی، شوێنی كراوە / گشتی بە ڕێژەی (%١٥.٣) بەرامبەر شوێنی داخراو/ تایبەتی بە ڕێژەی (%٤.٩٥) پەیرەوكراوە. لە رووی نیشتەجێبوون و جێگۆڕكێ، شوێنی جێگۆڕكێ بە ڕێژەیەكی(%١٧.٥٥) زۆر بەرزتر بەرامبەر ڕێژەی(%٢.٧) شوێنی نیشتەجێبوون. واتە دەتوانین بڵێین شوێن لە سترانا تێلی فۆلكلۆری، شوێنی واقیعین (%١٩.٣٥)، كراوەیە/ گشتی یە(%١٥.٣)، جێگۆڕكێیە(%١٧.٥٥). هەروەها لە نێوان هەرسێ جەمسەردا، شوێن لە رووی پێكهاتەوە / واقیعین بەرزترین ڕێژەیە بە رامبەر جەمسەرەكانی تر.

هەروەها پێویستە ئاماژە بەوەش بكەین، كە لە ڕێگەی چەند وشەو دەستەواژەیەك لە سترانی (تێلی) فۆلكلۆری كوردی دا بە شێوەیەكی ناراستەوخۆ ئاماژە بۆ شوێن دەكەن، وەك: (شوێنی جەستەیی، وشەی دەربڕینی لە شوین، هەڤاڵكاری شوێن) ئەمانە وەك شوێن سەرەدەریان لەگەڵ دەكرێت، یاخود ئەم وشەو و ئامرازە زمانیانە هاوكارن بۆ بەرجەستەبوونی شوێن. وشە و ئامرازەكانیش ئەمانەی خوارەوەن:

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

١- وشەی جەستەیی(چاڤ، برژانگ، برۆ، بێڤلێ، گەردەن، روویێ، لێڤێن، دران، سینگ و بەرێ، سەرێ مەمکێن، زەند و بەند، دل، پەی شۆپا، زمانێ، چۆك، ستۆ).

٢- وشەی دەربڕێنی لە شوێن(گهاندن، پێشیا، روونشتینە، کێلەکا، روونی، کەتم ناڤ، داکەتمە ناڤ، نەد کەتم).

٣- هەڤاڵکاری شوێنی(ل سەر رێیا، دبنیامەرە، هەسپێ بنێ من، لێ دانی نە، بنێ وان سپی نە، ل سەر ماسێ، ل ڤێدەرێ، سەر گۆلا، ل بن دارێن زەیتونان، ل ڤر). (ئێمە ئاماژەمان بە هەڤاڵکاری شوێنی دووبارە نە کردووە). بۆ پتر روونکردنەوەی رێژەی بەکارهێنانیان، بڕوانە ئەم خشتەی خوارەوە:

ژمارە	ئاماژەی ناراستەوخۆ	ئەژمار	رێژەی سەدیی١٠٠%
١	وشەی جەستەیی	١٦	%٥.٤٤
٢	هەڤاڵکاری شوێنی	١٠	%٣.٤
٣	وشەی دەربڕێنی	٨	%٢.٧٢
سەرجەم		٣٤	%١١.٥٦

خشتەی ژمارە (٢)

((رێژەی سەدیی ئاماژەی ناراستەوخۆ بۆ شوێن لە سترانا تێلی فۆلکلۆریدا))

بە پێی ئەم ئامارەی سەرەوە بۆمان ئاشکرا دەبێت، کە لە سەرجەمی (٣٤) ئاماژەی ناراستەخۆ بۆ شوێن لە سترانی تێلی فۆلکلۆری دا بە رێژەی جیاواز لە نێوان ئاماژەکان بەدی دەکرێت، کە رێژەی وشەی جەستەیی (٥.٤٤%) بەرزترین رێژەیە بەرامبەر ئاماژەکانی تر، رێژەی وشەی دەربڕینی(٢.٧٢%) کەمترین رێژەیە، هەڤاڵکاری شوێنی بە رێژەی(٣.٤%) لە سترانا تێلی فۆلکلۆری پەیرەو کراوە.

ئەنجام:

١- جۆرەکانی شوێن بە هەرسێ جەمسەرەوە بە رێژی جیاواز لە سترانا (تێلی) فۆلکلۆری کوردی بەدی دەکرێت.

٢- شوێنی سترانا تێلی، شوێنێکی واقیعی، کراوە/گشتی، جێگۆڕکێیە.

٣- بەگشتی شوێنی سترانا (تێلی) واقیعییە.

٤- ئاماژەی ناراستەوخۆ(وشەی جەستەیی، وشەی دەربڕینی، هەڤاڵکاری شوێن) بۆ شوێن لە سترانا (تێلی) فۆلکلۆری کوریدا بە ڕێژەی جیاواز بەکارهێنراوە .

٥- ئاماژەی نا راستەوخۆ بۆ شوێن لە سترانا (تێلی)، بریتییە لە ئاماژەی وشەی جەستەیی.

٦- ئیستاتیکای شوێن لە سترانا (تێلی)، بریتییە لە دەربڕینی نەژاد وەسفی ورد جوانی تێلی –کچی باکوری کوردستان- و بەردەوام گەڕان بە دوایدا لە هەموو شوێنێك و بەرگە گرتن، لە پێناو عیشق و خۆشەویستی تا لە کۆتایی هیوای شادبوونی بە تێلی لە دەست دەدات.

لیستی سەرچاوەکان:

بە زمانی کوردی:

١- ئەلۆەنی، نەجم(٢٠١٧). تیۆری کۆمەڵناسیی ڕۆمان، چاپخا نەی زانکۆی سەلاحەددین.

٢- برادەر، فۆلکلۆر. تێکستی سترانا تێلی.

٣- پوور،هەژیر عەبدوڵڵا(٢٠٠٨). فەرهەنگی هەژیر، فارسیکوردی ٢، دەزگای تویژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، چاپخانەی خانی- دهۆك.

٤- سابیر، پەریز(٢٠٠١). بینای کوردی هونەری چیرۆکی ،دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی.

٥- ساڵح، تانیا ئەسعەد محەممەد(٢٠٠١). بینای شوێن لە دوو نموونەی ڕۆمانی کوردیدا، چاپی یەکەم،دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی.

٦- علی، هودا عبدالله(٢٠١٥). فەرهەنگی ئۆکسفۆردی بژاردە، چاپخانەی چوارچرا.

٧- عەباس، محەمەد سلێمان(١٩٨١). " مرۆڤ و زەمەن"، لە الموسوعە الفلسفیە،اشراف: روزنتان، ترجمە: سمیر کرم، بیروت.

٨- نظام الدین، فاضل(١٩٨٩). ئەستێرەگەشە،فەرهەنگی کوردی عەرەبی یە ،چاپی دووەم، دار الکتب و الوثائق، بغداد.

بە زمانی عەرەبی:

* القران الكريم.

٩- ابراهيم،نعمةمحمد(بدون سنةالطبع)، نظريه المكان في فلسفة الحسن بن الهيثم الطبيعيه، مجلة آداب، عدد(١٢).

١٠- بحراوي، حسن (١٩٩٠). بنية الشكل الروائي،الطبعة الاولى،المركز الثقافيالعربي،بيروت.

١١- البنا، بان(٢٠٠٩). الفواعل السردية، الطبعة الاولى، عالم الكتب الحديث،الاردن.

١٢- بودو ستنيك و اخرون (١٩٧٠)، عرض موجز الماديه الديالكتيكية، دار التقدم، موسكو.

١٣- بورنوف، رولان و اخرون (١٩٩١). عالم الرواية،ترجمة:نهاد التكريلي، مراجعة:فؤاد التكريلي و محسن الموسوى،الطبعة الاولى، دار الشؤن الثقافية العامة،بغداد.

١٤- صابر، شاكر(٢٠١٢) ،الفضاء الروائي عند سليم بركات، الطبعة الاولى، مطبعة رؤذهةلات، اربيل.

١٥- عبدالمعطي، علي(١٩٨٤). تيارات فلسفيه معاصرة، دارالمعرفة الجامعية، مصر .

١٦- الورفلي، حاتم(٢٠٠٩). پول ريكور... الهوية و السرد ،دار تنوير للطباعة و النشر،بيروت.

جمالية المكان في الاغنية الفلكلورية الكوردية
(اغنية تيلي نموذجا)

الملخص:

هذا البحث الموسوم بـ(جمالية المكان في الاغنية الفلكلورية الكوردية(اغنية تيلي نموذجا)، هو محاولة لبيان دور و موقع و مفهومها للمكان. لاوجود لأنسان على وجة الارض بلا مكان،فلاماكن التى يعيش فيها الانسان ليست فقط إماكن جغرافية، وإنما أماكنتحمل قيمة و تجربة و معنى انسانيا، بمعنى ان المكان لة تأثير على الانسان و خصائصة من خلال تأثيرة على سايكواوجيته و هويتة الشخصية،هذا يعنى ان المكان صاحب سلطة و لة القدرة غلى تحديد الاختلاف بين طبقات المجتمع . بدون شك ان الانسان ايضا لة تأثيره على المكان و هذا متعلق بتطور فكر الانسان و معنى ذللك ان هنالك ثمة علاقة بين الانسان و المكان، علاقة تأثرية متعددة الاطراف.

المكان حسب انواعه، له مكانته و اهميته في النص الادبي و غيابه يسبب ضياعا للقيمة الفنية للنص و دراستنا هذة تخص قراءة تحليلية و سفية احصائية لـ(جمالية المكان في الاغنية الفلكلورية الكوردية(اغنية تيلي نموذجا) اغنية تيلي، اغنية فلكلورية كوردية تعود جغرافيتها الى شمال كوردستان و هي تتحدث عن العشق و الحب عن طريق وصف الفتاة و المعشوق (تيلي)، و تركز الدراسة بالحديث عن المكان كبؤرة عميقة عن طريق وصف فني جذاب للأغنية تيلي، اذ تتجسد جمالية المكان مثل لوحة فنية لمجموعة اماكن ملونة و اضحة.

وبحثنا هذا محاولة علمية للتحدث عن المكان قي النص الفلكلور الكوردى، بهدف اكثر تقبل و تعرفا في النص الاصلى الفلكلؤرى للقومية الكوردية و تحديد القيمة العلمية للنص عن طريق اعداد احصاء لأنواع الاماكن في الاغنية الفلكلورية الكوردية.

الكليمات الداله: *مكان،اغنية، فلكلور، تيلي، شمال كوردستان، قومية كوردية، جمالية، نص.*

Aesthetic Place in Kurdish Folkloric Songs
(Teli's Song as a case study)

Abstract:

This research, it is entitled(Aesthetic Place in Kurdish Folkloric Songs(Teli's Song as a case study), it is an attempt to illustrate the role and station of place. Human beings have no existence on this earth without a place. The places that human beings are living on are not the only geographical place, but it carries the experiences, value, and the meaning of Humanity, which means, the place has an impact on the psychology, indicating the personal identity, and characteristics of the humans. So, whichever type of the personality, that means, place has an authority and it becomes a reason behind having different class people in the society. Undoubtedly, humans have also a great impact on the place, thus, it relates to the human thinking progress. Means that, the relationship between the place and human beings is a multi-face, influential, and meaningful.

Place, based on its types, has its position in the literary text and it will be meaningless without the existence of that place.

In this paper, the statisttical descriptive analysis reading has been done to “Aesthetic Place in Kurdish Folkloric Songs(Teli’s Song as a case study) “Teli’s Song, is a folkloric song from Northern Kurdish. It deals with the love and admiration through the glorification and description of Teli’s lady and her Lover. It utters from the depth of the place. Which means, throughout an attractive literary description to Tel’s song, the aesthetic place is embodied, as a literary board that several various pure places are embodied.

This study is a scientific land-living argument about the place in the Kurdish folkloric text. It aims to introduce and going deeply through the folkloric texts of Kurdish nation. By addressing the value of the place and identifying the ratio of the its types usage in that Kurdish folkloric song.

Keywords: *Place, Song, Folklore, Teli, Northern Kurdistan, Kurdish Nation, Aesthetics, Text*

مۆسیقای شیعریی گۆرانی کارکردن لە فۆلکلۆری کوردیدا

پ. د. سەردار ئەحمەد حەسەن
پ. د. هیمداد حوسێن بەکر
بەشی زمانی کوردی- کۆلێژی پەروەردە- زانکۆی سەلاحەددین- هەولێر- هەریماکوردستان/ عیراق

پوختە:

ئەدەبیاتی فۆلکلۆری کوردی سامانێکی دەوڵەمەندەو هەمیشە وەکو بەڵگەی رەسانەیەتی و گوتاری مانەوەی ناسیونالیستیی کوردی جێگەی بایەخی لێکۆڵەران بووە. گۆرانی فۆلکلۆریی دەربڕی هەست و توانای جەستەیی و هزری مرۆڤی کوردبووەو خۆی لەگەڵ کەشوهەوای ناوچەکەی خۆیدا گونجاندووە.ئەم لێکۆڵینەوەیە بەشێك لەو گۆرانیانەو بە تایبەتی گۆرانی کارکردنی لەخۆگرتووەو زیاتر بنیاتی هوتەری و مۆسیقای شیعریی ئەو گۆرانییانەی لە زۆر ناوچەو دەڤەری جیاوازی بە نموونە وەرگرتووە.

پەیڤێن سەرەکی: *فۆلکلۆر، گۆرانی کارکردن، مۆسیقای دەرەوە، مۆسیقای ناوەوە، رەوانبێژی.*

پێشەکی:

لە هەندێ کتێب و لێکۆڵینەوەدا ئاماژە بە گرنگی و بایەخی ئەدەبیاتی فۆلکلۆری و بەش و کەرەستەکانی کراوە، وەلێ بە دەگمەن وەکو رەخنەگرێکی ئەدەبی لەسەر بنیات و کێش و سەروا و مۆسیقای دەرەوەو ناوەوەی هۆنراوەکانی گۆرانی فۆلکلۆری وەستاون، بۆیە ئەم لێکۆڵینەوەیە هەوڵێکە بۆ دیاریکرنی جۆرێکی ئەو هۆنراوانەی گۆرانی، کە ئەویش گۆرانی کارکرنە لە ژیانی کۆمەڵگەی کوردەواریدا. هەر یەکێك لەو گۆرانییانە شێوازو مۆسیقای تایبەتی خۆی هەیەو لەگەڵ رەوتی جووڵەی ئەندامانی جەستەدا دەگونجێن.

سنووری لێکۆڵینەوەکەمان لە میانەی ئەو دەقانەن، کە بە شێوەزاری کرمانجی ناوەڕاست نووسراون و چەندین ناوچەو دەڤەری جیاوازی لەخۆگرتووە، ئەمەش بەڵگەو پشت ئەستوورییە بۆ بۆچونەکانمان لەمەڕ کێش و سەرواو چۆنیەتی مۆسیقای ناوەوەو دەرەوەی ئەو گۆرانییانە.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

میتۆدی لێکۆڵینەوەکەمان لەسەر بنەمای میتۆدی وەسفی- شیکارییە و پێویستیی لێکۆڵینەوانەوەکەش وا دخوازێ، کە هەندێ ئاماژەی بۆ بۆچوونی دەروونی و جڤاکییش لەخۆبگرێ.

بنیاتی لێکۆڵینەوەکە لە دوو فەسڵ و هەر فەسڵێکیش چەند تەوەرەیەکی لەخۆگرتووە.لە فەسڵی یەکەمدا بە شێوەیەکی گشتی ئاماژەمان بۆ زاراوەی فۆلکلۆر و پێوەندی بە زانستە مرۆڤایەتییەکان و مێژووی کۆکردنەوەو هەوڵە بەراییەکانی ئەو مەیدانە داوەوە دواتر لەسەر گۆرانی کارکردن و لە تەوەری دووەمیشدا مۆسیقای شیعری و بنەما و رەگەزە پێکهێنەرەکانی باسکراوە.

لە فەسڵی دووەمدا، کە ئەویش دوو تەوەرەی لەخۆگرتووە.لە تەوەرەی یەکەمدا کێشە جیاوازەکانی گۆرانی فۆلکلۆری باسکراوەو لە تەوەرەی دووەمدا مۆسیقای گۆرانییە فۆلکلۆرییەکان هەڵوەستەی لەسەرکراوەو لە کۆتاییدا ئەنجامەکان ئاماژەیان پێکراوە.

فەسڵی یەکەم: ئەدەبیاتی فۆلکلۆری کوردی

مێژووی کۆکردنەوەی فۆلکلۆر لە جیهاندا بۆ سەردەمی ڕێنیسانس دەگەڕێتەوە. لە ئەوروپا لە سەدەی شازدەیەمدا، واتا لە سەردەمی بووژانەوەی زمان و ئەدەبی نەتەوەییدا، بەڵام بەشێوەیەکی فراوان و ئەکادیمی لە سەدەی نۆزدەیەمدا برەوی سەندو گەشەی کردو نەتەوەکانی ئەوروپا بەشێوەیەکی فراوان خستیانە بەرنامەکانیانەوە.

ئەوا بۆ نزیکەی سەدەو نیوێك دەچێت زاراوەی فۆلکلۆر بەسەر زاری ڕۆشنبیرانەوەیە(کراب، ١٩٦٧، ص١٧). فۆلکلۆر وەك زانستێك((زانستێکی ڕۆشنبیریی پەیوەندار بە بەشێکی ڕۆشنبیری، (ڕۆشنبیری میللی) دەیەوێ لە گۆشەنیگای مێژوویی و جوگرافی و کۆمەڵایەتی و دەروونییەوە ڕووناکی بخاتە سەر بابەتەکانەوەو وەك هەموو زانستەکانی دی کۆمەڵێ دەرئەنجامی زانستی بەدەست هێناوە بۆ ئەو کەسانەی خەریکی کاروباری سیاسی و کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیریین.)) (الجوهري، ١٩٧٨، ص١٩).

فۆلکلۆر چییە؟ ئەم پرسیارە دەمانخاتە گێژاوێك، چۆنیەتی تێڕوانین و بۆچوونی فۆلکلۆر لە وڵاتە سۆسیالیستەکانی پێشوو وڵاتانی دی ئەوروپا جیاوازە. بۆیە پێناسەکردنی فۆلکلۆریش کارێکی ئاسان نییەو ژمارەیەکی زۆر پێناسەی بۆ کراوەو هەر یەکەی لە ڕوانگەیەکی تایبەتییەوە بۆی چووە، ئەمە سەرباری ئەوەی تا ڕادەیەکی زۆریش لەگەڵ ئەدەبی میللیدا تێکەڵاو بووە .

فۆلکلۆر ئەو ماددەیە، کە لە نەوەیەکەوە بۆ نەوەی دوای خۆی دەگوازرێتەوە یان بەدەستەواژەیەکی دی: ((ئەو حیکمەت و ئەدەبەیە، کە گەل لە کتێبەوە فێری نابێت.))(مرسي، ١٩٨١، ص٨٥). جۆناس بالیز دەڵێ: (فۆلکلۆر واتا زانستی میللی جێماوو

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

شیعری میللی))(مرسي، ١٩٨١، ص٦٠). ئەم زانایە تەنها جەخت لەسەر ناوەرۆکی فۆلکلۆر دەکاتەوەو پێی وایە فۆلکلۆر هەموو ئەو شێوازانە دەگرێتەوە، کە بە وشە دەردەبڕێن، جا ئەو وشانە خەڵکی سادە یان شارستانی دەریبڕن.

ئەنترۆپۆلۆجییەکان، بە تایبەتی زانای بەناوبانگ ولیەم پاسکۆم دەڵێ:((فۆلکلۆر واتە ئەفسانەو هەقایەتی میللی بە هەموو جۆرەکانیەوەو مەتەڵ و پەند و هۆنراوەی میللی و هەموو جۆرەگوزارشتە هونەرییەکانی دی، کە پشت بە وتە(قسە) دەبەستێت))(مرسي، ١٩٨١، ص٧١).

(چێرنشێڤسکی)یش وەك زانایەکی ڕووس تێڕوانینی بۆ فۆلکلۆر وایە((هونراوەی گەل و گۆرانیەکانی، ژیان و مێژوو ڕەسم و عادەتی خەڵکی پاراستووە.))(رەسول، ١٩٧٩، ل٩). لە ئەنجامی ئەم کۆمەڵە پێناسەیەدا دەگەینە ئەوەی بڵێین، دوو تێڕوانینی جیاواز بۆ فۆلکلۆر هەیە، ((لە وڵاتە سۆسیالیستییەکاندا لەژێر کارتێکەری فەلسەفەی ماددیدا، فۆلکلۆر تەنها بەئەدەبی سەرزاری دادەنێن و لە پیشە دەستییەکان و کەلوپەلە ماددییەکەی جیا دەکەنەوە))(سوکولوف، ١٩٧٢)، بەڵام لە وڵاتانی ڕۆژئاواو ئەوروپاو ئەمریکادا فۆلکلۆر لایەنە سەرزاریی و مادییەکەی دەگرێتەوە، لەپاڵ ئەوەشدا بیروڕای زاناکانیان زیاتر گرنگی بە تاکە کەس و داهێنانی تاکەکەس دەدەن و دەوری (کۆمەڵ) فەرامۆش دەکەن.

یەشار کەمال رۆماننووسی بەناوبانگی بە رەچەڵەك کورد شارەزایی و قووڵبوونەوە لە کلتووری نەتەوەیی بۆ نووسەرو شاعیرو رۆماننووسانی سەردەم بە خاڵێکی بنچینەیی وگرنگی داهێنان دادەنێ و پێی وایە((فۆلکلۆر بە چاوی زانستی بنچینەیی و بینایی چاوی کراوەی مرۆڤایەتی ناڕوانین، دووربوون لەم زانستەی دایك، پشت تێکردنە لە بەها مرۆڤایەتییەکان، واتا دوورکەوتنەوە لە سروشت. جا تا ئەو رۆژەی خەڵکی پەی بەو راستییە دەبەن ئەوکاتە دنیاکەمان پاکتر و بە سەفاتر دەبێت. فۆلکلۆر نەوەکو هەر یەکێکە لە پایە گرنگەکانی زانستە مرۆڤایەتییەکان بەڵکو هەوەڵیانە.))(حوسێن، ٢٠٠٧، ل٨).

فۆلکلۆر پێوەندییەکی بەهێزی لەگەڵ زانستەکانی دیکەدا هەیە، بەتایبەتی مێژوو و کۆمەڵناسی و ئەنترۆپۆلۆجیا و جوگرافیاو زانستە مرۆڤایەتییەکانی دی، ئەمەش وایکردووە، کە ڕۆژ بە رۆژ گەشە بکات و لەگەڵ زەمەندا بڕوات و لە نهێنییەکانی ڕۆحی مرۆڤ بکۆڵێتەوە، بە پێچەوانەی هەندێ بیروڕا، کە پێیان وایە فۆلکلۆر ڕوو لە کزییەوو بەرەو نەمان دەچێت و لەگەڵ بەرەو پێشەوە چوونی زانست و تەکنەلۆژیادا بواری فۆلکلۆر تەسك دەبێتەوە، کە ئەمە ڕایەکی هەڵەیەو بە گۆڕانی بوارەکانی ژیان و بابەتەکانی کەرەستەی فۆلکلۆرەکەش دەگۆڕێت.

مێژووی کۆکردنەوەی فۆلکلۆری کوردییش، مێژوویەکی کۆنی هەیەو بەهیممەتی ژمارەیەك لە ڕۆژهەڵاتناسەکان پەندی پێشینان و بەیت و گۆرانی و هەقایەت و

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

داستان و مەتەڵ کۆکراوەتەوە. لە باشووری کوردستانیشدا دوابەدوای جەنگی یەکەمی جیهانیی، هەندێك لە نووسەران و ڕووناکیران بەهەستی نەتەوەیی و ئەدەبیاتی نوێی تورکی لە ڕێگەی ڕێبازی ڕۆمانسییزمەوە کەوتنە لاکرنەوە لە فۆلکلۆرو کەلەپووری نەتەوەییەوە، بە تایبەتی بەلایانەوە گرنگیدان بە فۆلکلۆر و کۆکردنەوەی ڤۆلکلۆر هەنگاوێکی گرنگە بۆ بەرگریکردن لە مانەوەو خۆراگری بەرامبەر شالآوی ئەوانی دی.

سەبارەت بەکۆکردنەوەی گۆرانی فۆلکلۆری کوردییش دکتۆر محەمەد موکری لە ساڵی ١٩٥١ی زایینیدا (گۆرانی یا ترانەهای کردی) بەچاپ گەیاندووە، کە چەندین گۆرانی ناوچە جیاجیاکانی کوردستانی لە خۆگرتووەو بەشێوەیەکی زانستیش دەربارەی کێشی هۆنراوەی گۆرانییەکان دوواوەو لەگەڵ زمانە دێرینەکانی ئێرانی بەراوردی کردوون، گۆرانییەکانیش بەئەلف و بێی عەرەبی و لاتینی لەگەڵ وەرگێڕانی گۆرانییەکان بۆ سەر زمانی فارسی بڵاوکردۆتەوە.(مکری، ١٣٢٩).

لە میانەی کۆکردنەوەو لێکۆڵینەوەی ئەدەبی فۆلکلۆریی کوردی ڕۆژنامەوانیی کوردیش دەورێکی دیارو بەرچاوی بینیوە، زۆربەی ڕۆژنامەو گۆڤارە کوردییەکان لە دووتوێی لاپەڕەکانیاندا چەندین بابەتی فۆلکلۆرییان لە فەوتان ڕزگارکردووەو هانی خوێنەرانیان داوە بۆ تۆمارکردنی ئەدەبی سەرزاری باوو باپیران و پاراستنی پیشە دەستییەکان و بەرەوپێشەوەبردنیان.

١-١: گۆرانی کارکردن

گۆرانی بەشێکی هەرە زیندووی ئەدەبی فۆلکلۆرە رازێنەوەی رازاندنەوەی ژیانی مرۆڤە هەر لە سەرەتای منالییەوە گوێ بەسۆزی ئاوازی رەسەتی (لای لایی) ی دایك جۆش دەدرێ .بۆیە هەموو کۆیلەی ڕیتمی ئاوازە رەسەنەکان بووین، لەناو چوارچێوەی گۆرانی و ئاوازو دێرە هۆنراوە فۆلکلۆریەکان دا بەسەدان وشەی ڕەسەن و چۆنێتی داب ونەریتی نەتەوایەتیمان پارێزراون (بیاینسکی وگۆگۆل گۆرانیان بەمێژووی گەل ناوبردووە ، ناویان ناوە (زەنگی دەوران) و وێنەی زیندو دیارو رەنگینی راستی)....))(مردان) ٢٠٠٨، ژ٢٠)(دکتور محەمەد موکری و تۆفیق وەهبی بەگ) بنچینەی سەرهەڵدانی وشەی گۆرانی ئەبەنەوە سەر (گۆران) دکتۆر محەمەد موکری جدەڵێت: (وشەی گۆرانی دراوەتە پاڵ (گۆران) کەیەکێکە لەهۆزە مەزنەکانی نێوان سنەو کرماشان کە خەڵکی ئەو عەشیرەتە پێڕەوی ئاینزای (ئەهلی حەق) دەکەن وخاوەنی (عاقیدە) و (ئاداب) و (ئەدەبیات) ی تایبەتی خۆیانن)(شاربازێری)١٩٨٥، ٤٧) تۆفیق وەهبیش هەمان راوبۆچونی دکتۆر محەمەد موکری هەیە دەڵێت (وشەی گۆرانی لەعەشیرەتی گۆرانەوە هاتووە))(س، پ) ئەم هونەرە دەدرێتەپاڵ ئەوان ،

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

چونکە عەشیرەتێکی کشتکارز نیشتەجێبوون پتر دەرفەت وتوانایان بووە بۆ دانان و راهێنانی هۆنراو و ئاواز)(رەسول، ١٩٨٤، ٨٧).

گۆرانەکانیش وەکو زۆربەی عەشیرەتەکانی تری کۆمەڵگەی کوردی گەرمیان و کوێستانیان کردووە، هەمیشە بەدوای لەوەڕو لەوەڕگادا گەڕاون بۆ ئاژەڵەکانیان)(مەردان، ٢٠٠٨، ژ٢٠). دوای گۆڕانی ژیانی گۆرانەکان و نیشتەجێبوونیان و(بەخێوکردنی ماڵات بوون بەگۆڕانکاری ژیانی گۆرانەکان کوردە ماڵەکان رقیان لێهەڵگرتوون بەجۆرێکی وا هەوڵی لەناوبردنیانی کشتوکاڵەکانیان داون ، ئەو نیشتەجێبوونەی گۆران بە(گۆڕان) ناوزەد کردووە چونکە لەداب ونەریتی کۆچ و کۆچبەری لایانداوە .... (وشەی ناوی(گۆران) لەگۆڕانەوە سەرچاوەی گرتووە ، ئەمڕۆش بۆ پێناسەی ناوی گۆرانی (گرۆانیش پەیوەندیەکی تەواوی بەباری ژیانی کۆمەلایەتی و خوڕەوشت وداب ونەریت و بۆنەوە هەیە گەورەترین هۆی کاریگەریشە لەپێشخستن و ژیانەوەی کەلەپوردا)(مستەفا ڕەسوڵ، ١٩٧٩، ٧٩). زۆرجار دەبینین کێش و ئاوازی گۆرانی فۆلکلۆری تووشی لەنگی بووە دیارە ئەیمەش لەخۆڕانییە بەڵکو بەهۆی دەسکاریکردنەوەیە، چونکە هەموو گۆرانییەکی فۆلکلۆری کوردی لەبنچینەدا کێش و ڕیتم و ئاوازی زۆر تەواوە و هیچ لەنگییەکی تیانییە ، ئەوەی تووشی ئەو کەم و کورپەی دەکات دەگەڕێتەوە بۆ ((گۆرانی بێژە میللیەکان چونکە باکراوندی رۆشنفکریان لاوازە هەست وسۆزی نەتەوییان لادروست نەبووە لەکاتی شایی و هەڵپەڕین و بۆنەکانی تردا بەئارەزوخواست و ویستی خۆیان جێگۆڕکێ بەدەستەواژە و ڕستەو ناوەرۆکی بەیتە فۆلکلۆریەکان دەکەن چۆن بەخەیاڵیاندا هات وای دەڵێن دیڕەشیعری ئەم ئاوازی گۆرانی دەگوێزنەوە بۆئاوازێکی تر بەمە فۆرمی شێوازی ناوەرۆکی گۆرانیەکە دەشێوێت و ماناو مەبەستی جوانی لەدەست دەدات)(مەردان، ٢٠٠٨، ژ٢٠) (پەندێکی ڕوسی هەیە دەڵێت :گۆرانی هاوتای جوانییە، یادەڵێت لەگۆرانیدا وشە نەلادەدرێ ، نەفرێ دەدرێ ، سروشتی گۆرانی قووڵی وڕاستە)(مستەفا ڕەسول، ١٩٧٩، ٧٩).

٢-١: مۆسیقای شیعری

مۆسیقای شیعری گرینگییەکی یەکجار زۆری هەیە، لە مۆسیقاشدا کێش ڕووی یەکەم و دیارە لە هۆنینەوەی شیعردا ، ئەگەر کێش لە خودی خۆیدا واتای مۆسیقاش نەگەیەنێت ئەوا یەکەم بنەمایەتی و کێش ((مەزنترین بنەمای شیعرەو نزیکترین تایبەتمەندیەتی، لەدوای ئەودا سەروا دێت، بۆئەوەی بنەمای دووەم دروست بکات و ڕووی دووەمی مۆسیقایە ، لێرەوە کێش وسەروا بالاترین بنەماکانی شیعرن ، لە دەرنەکەوتنیشیاندا بە هیچ شێوەیەك قسە بە شیعر دانانرێت و ئەگەر وێنەو زمان و شێوازو مۆسیقا بنەماکانی کاری شیعری بنچینەیی بنیاتنانی بن ، ئەوا مۆسیقا گرینگترین ئەو بنەمایانەیە))(صید، ٢٠٢٠ ،

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ع٩، ٤٨٠). پێکهاتەی مۆسیقای قەسیدە بە جۆرە جیاوازەکانیەوە، وەرگر دەوروژێنێت و هەر لە سەرەتاوە ناخی دەهەژێنێت))(صید، ٢٠٢٠، ع٩، ٤٨١) شیعرو مۆسیقا پێوەندییەکی دێرینیان بەیەکەوە هەیە. هەرچەندە هەریەکەیان تایبەتمەندی خۆی هەیە، بەڵام شیعر هەرگیز بەبێ مۆسیقا نابێت. پەیدابوونی ئەو دوو هونەرە بەیەکەوە وایکردووە ئەوەندە بچنە ناخی یەکەوە و تێک بئاڵێن دوای جیا بوونەوەشیان نەتوانن دەسبەرداری یەکتر ببن، چونکە((پێوەندییەکی تایبەتی لە نێوان شیعرو مۆسیقادا هەیە ڕەنگە ئەو پێوەندییە لەگەڵ هەر پێوەندییەکی ترا جیابێت، کە مۆسیقا لەگەڵ هونەرەکانی تردا هەیەتی چونکە شیعریش هونەرێکی زمانییەو دەربڕینی بەهۆی دەنگەو چەشە لێوەرگرتنی بەبیستنە. ریتم و کێشیش دەوری سەرەکیان تێداهەیە.)) (النعمە، ١٩٨٨، ٩٢-٩٣). مۆسیقا ڕەگەزێکی سەرەکییە لە شیعردا.((پێوەندی نێوان شیعرو مۆسیقا پێوەندییەکی مێژووییە .زیادەڕۆیی نییە ئەگەر بڵێین، کە بەیەکەوە دەستیان پێکردووە و بەیەکەوە هاتوون .دووهونەرن کۆکن لەگەڵ یەك زیاتر لەوەی جیاوازین لەڕووی ماددەشەوە ماددەی مۆسیقا دەنگەکان و ماددەی شیعر وشەکانە، کە شیدەبنەوە بۆکۆمەڵێك دەنگ)). (ضیف، د.ت، ٩٢). بۆیە مۆسیقا هەر لە کۆنەوە لەگەڵ شیعر هاوڕاز بووەو تەواوکەری بووە، چونکە((نەبوونی ئاوازو مۆسیقا لە شیعردا دەبێتە هۆی لاوازبوونی و سستی دەقە شیعرییەکە.)) (خەزنەدار، ٢٠٠٤، ٣) ئەو مۆسیقایەش بەهۆی ئاوێتەبوونی دەنگەکانەوە دێتەئاراوە، بۆیە((مۆسیقای شیعری لە شیعردا دەبێت تایبەتمەندی دەنگی هەبێت. لەهەمان کاتیشدا خاوەن کاریگەرییەکی لایەنی جوانکاری و گوزارشتیشی هەبێت.))(سەید مینە ، ٢٠٠٧، ٦) ئەو مۆسیقایەی، کە پێوەندی ڕاستەوخۆی لەگەڵ شیعردا هەیەو لەناو پیتەکاندا تواوەتەوە، خۆی لە دوو جۆردا دەبینێتەوە. ئەوانیش مۆسیقای دەرەوەو مۆسیقای ناوەوەن وە هەریك لەمانە تایبەتمەندی خۆیان هەیە و بەیەکەوە مۆسیقای شیعری دێننە ئاراوە.

ۆسیقای دەرەوە:

دووڕ ەگەزی سەرەکی هەن لەناو مۆسیقای دەرەوە، کە ئەو ئاوازە دێننە ئاراوە ئەوانیش کێش و سەروان. هەریەکەیان ڕۆڵی دیارو بەرچاویان هەیە لەبنیاتی ئاوازی دەرەوەی

کێش:

کێش ئەو چوارچێوە توندو تۆڵەیە، کە دەوری شیعر دەدات و لە پچڕان دەیپارێزێ. زۆر لە ڕەخنەگران بە ڕەگەزێکی سەرەکی شیعری دادەنێن و بەلایانەوە بەبێ کێش شیعر نایەتە ئاراوە. هەرئەمەش وایکردووە، کە((کێش ئەرکی پێکهێنانی مۆسیقای دەرەوەی شیعر لە ئەستۆ بگرێت و ببێتە چوارچێوەیەکی بەتین وپتەو بۆی، کە لە پەرش و بڵاوی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

دەیپارێزێت))(عید، ١٩٧٥، ٢١)، بۆیە لە شیعری هەموو نەتەوەکاندا بەدی دەکرێت، چونکە ((کێش بە تەنیا وەك مەرجێکی سەرەکی قالبی شیعری هەموو بەکاردێ، بەڵام هەر یەکە بە پێی تایبەتمەندیێتی خۆی وبە گزێرەی سەردەمی خۆی)) (گەردی، ١٩٩٩، ٦٩-٧٠). کێش لە پێکهاتە گرەنگەکانە خۆی لە چەند وەستانێکدا دەبینێتەوە، بۆیە کێش((ئاوازێکەو پێویستی بە ساتەوەختێکی دیاریکراو هەیە.)) (خلوصی، ١٩٧٧، ٢٤٥). کەواتە((کێش رەگەزێکی بنجی و نەپچڕاوە لە شیعر .شیعر بێ کێش و ریتم نابێ، چونکە هەر هیچ نەبێ شیعر لە دەنگ دروست دەبێ، دەنگیش ئاوازو ریتمە))(گەردی(٢)، ١٩٩٩ ، ٧١). شاعیرانی کۆنی کوردیش لەو مەرجەی شیعر لایان نەداوەوشیعرەکانیان لەسەر بنەمای ئاوازێکی رێك داڕشتووە، کە خۆی لە کێشدا دەبینێتەوە. لە کێشیشدا بەشی زۆری شیعری کۆنی کوردی لەسەر بنەمای کێشی چەندی (عەروز)دانراوە، بەڵام شیعری فۆلکلۆری کوردی تەنیا پەیڕەوی سیستەمی کێشی ژمارەی بڕگەیی کردووە، چونکە لەنێو خودی زمانەکەدا چەکەرەی کردووە.

سەروا:

سەروا سیستەمێکی مۆسیقیە لەسەر بنەمای دووبارە بوونەوە دروست دەبێت و بەشێکە لەمۆسیقای دەرەوە. لە شیعری کۆنی کوردیدا سەروا زۆر گرنگی پێدراوە. وە زۆرجار بەڕەگەزێکی شیعر دانراوە((سەروا وەکو بڕبڕەی پشتی شیعر وایەو ئەرکەکەشی لەوەدایە، کە کۆتایی دەهێنێتن بەو دێرەشیعرەو دەقە شیعرییەکەش رێکدەخات، جگە لەوەش وشەکانی ناو دێرەشیعرەکانیش کۆدەکاتەوەو پێکەو گرێیان دەدات، بەمەش پێوەندی لەنێوانیاندا دروست دەکات.)) (ویلك، وارین، ، ١٧٨-١٧٩). سەروا ریتمی مۆسیقی رێکدەخات و توانا مۆسیقییەکە زیاد دەکات ((ئەویش بریتییە لە کۆمەلە دەنگێك لە کۆتایی نیوەدێڕ یان بەیتدا دووبارە دەبێتەوە وەك پشووی مۆسیقی وایە . بیسەر پێشبینی دووبارەبوونەوەی دەکات لەماوەی رێکخراودا.))(خلوصی، ١٩٧٧، ٢١٥). سەروا تەنیا ئەرکی دروستکردنی مۆسیقای دەرەوە نییە بە هاوکاری کێش، بەڵکو((ئەرکی ئیستاتیکیش دەبینێ .شاعیر زۆرجار هونەر لە داڕشتنی سەروادا دەنوێنێ و جۆرە جوانییەکی زیادەکی بۆ شیعرەکەی مسۆگەر دەکات لەگەڵ ڕەگەزەکانی تردا بەهای ئەدەبی بەرز دەکاتەوە.))(گەردی، ١٩٩٩، ٤). سەرەڕای هەموو ئەمانە سەروا((لاسیەنێکی گرنگە لە سایکۆلۆجیەتی قەصیدەو مانا بێ ئاگاییەکان تیایا، گوزارشت لە بیرە ناوەکییەکان دەکات، ئەوانەی شاعیر بی عەمد نایانهێنێتەوە بەڵکو لە قەصیدەکەدا لە قووڵایی نەستەوە سەردەردەکات .بۆیە گرنگە، کە شاعیر ئەو شتانە بڵێت، کە بیریان لێدەکاتەوە، بیرکردنەوەیەکی بەئاگا. سەرواش شاراوەکانمان بۆ ئاشکرادەکات وئەو شتانە دەڵێت، کە شاعیر نایەوێت پەردەیان لەسەر لابدات، لە بیری شاراوە لەناو دەرونیدا... سەرواکان تیشکی ڕوونکەرەوەن

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ئەوەی لە دەروونـــی مرۆڤایەتییـــدا حەشـــار دراوە دەیخـــاتە ســـەروەو کلیلەکەیمـــان پێدەبەخشێت.))(الملائکە، ١٩٩٣، ٦٦).

مۆسیقای ناوەوە:

مۆسیقای ناوەوەی ڕیتم بریتییە لە ڕێکخستنی دەنگەکان، چونکە((ڕیتم زیات لە سەر سیستەمی ڕێکخستنی دەنگ هاتووە..(جۆرێکە لە جۆرەکانی مۆسیقا، کە تەواوکەری مۆسـیقای دەرەکـیە، هەردوو یەك دەگـرن بـۆ خەلقکردنـی ئـاوازێکی مۆسـیقی.... ئەو بە پێچەوانەی مۆسـیقای دەرەکـی پەیوەسـتە بە پێکهـاتەی دیـری هـۆنراوە لە دەنـگ و جـوولەو وشەو بڕگە، شاعیر بە ئەنقەست خەلقی دەکات بەشێوەو شێوازی جۆراوجۆر، بەپشت بەستن بە بەهـرەو کـارامەیی و چێـژی مۆسـیقی و زمـانەوانی))(صـید، ٢٠٢٠، ع٩، ٤٨١)... جـۆری دەنگەکـان بـزوێن و نەبـزوێنن و جۆرەکانیـان کـورت یـان درێـژن. سیسـتمی دابەشـبوونی بزوێنەکـان، دووبـارەبوونەوەی بزوێنێـك، یـان چەنـد بزوێنێـك، لەمەودایەکـی زەمەنـی دیـاریکراودا. بەگـوێرەی نەبزوێنیش دەنـگە کـپ و گـڕەکـان، خشـۆك و تەقاوەکـان جـا پەیوەنـدی ئەمـانە هەمـووی بە دەنگەکـانی دەوروبەری خۆیـانەوە.)).(گەردی، ١٩٩٩ ٧٢ -٧٣) ڕێکخستنی دەنگەکان لەگەڵ یەك بەگوێرەی سروشتی زمانەکە بڕگەی کورت ودرێژ، یان بەهێزو بێ هێز دێتە ئاراوە، چونکە((ڕیتم بـریتیە لە جولانەوە یان هەستی جولانەوەیەك، کە ڕێکخستنی بڕگەی هێزدارو بێ هێز و درێژی بڕگەکانەوە پەیدادەبێ، ڕیتم لە شیعردا پشت بە دەستووری کێش دەبەستێ))(گەردی، ١٩٩٩ ، ٧١). لەگەڵ ئەوەشدا ڕیتم پێوەندی بە کەسـایەتی شـاعیرەوە هەیە و توانـاو لێهـاتوویی شـاعیر جیـا دەکـاتەوە، چـونکە زۆرجـار ئەگەر بـابەتەکە هەمـان بـابەت و کێشـەکەش هەمـان کـێش بێـت دووشـیعرەکە ڕیتمیـان جیـاواز دەبێـت، چـونکە((ڕیتم پەیوەنـدی بە کەسـێتی شـاعیرەوە هەیە.شـاعیری بەهـرەدار و شاعیری بێ بەهرە لە بواری مامەڵەتکردن لەگەڵ ڕیتم لێك جیادەبنەوە، شـاعیری داهێنەرو بەهـرەدار هەوڵـدەدا دەنـگ وکەسـێتی خـۆی وەکـو خاسـیەتێکی تـایبەتی لە ڕیـتمەوە پیشـان بـدات.))(گەردی، ١٩٩٩ ٧٢)، جـگە لە لێهـاتوویی و دەسـترەنگینی شـاعیر دەروونـی شـاعیر ڕۆڵێکـی گـرنـگ لە داڕشـتنی ڕیتمـی هـۆنراوەدا دەبینـێ، چـونکە((بـاری دەروونـی شـاعیر و خرۆشـانی هەسـتی نـاوەوەی پێوەنـدییەکی زۆری بە ڕیـتم و مۆسـیقای نـاوەوەی سروشـتی ئەو ڕیـتمە هەیە، کە لە نـاوەوە حـوکمی شـیعر دەکـاو لایەنـی ئاشـکراو تـاقیکردنەوەی شـیعری بەرەنگـی خـۆی دەنەخشـێنێ))(گەردی، ١٩٩٩، ٧٧)، بـۆیە ئەگەر شـاعیر خـاوەن دەروونێکـی جێگـیرو ئاسـوودە بـوو ئەوا ڕیتمـی شـیعرەکەی بەهێـزو جێگـیر دەبێـت.خۆ ئەگەر دەروونـی شـلەژاو بێـت ئەوا ریتمێکـی پچـڕ پچـڕ .یـان هەر نەبـێ ڕیتمێکـی پـڕ لەخەم و ناسـۆر دێتەئـاراوە.هەر چۆنێك بێت((شـیعر بـێ کـێش و ڕیـتم نـابێ، چـونکە هەر هـیچ نەبـێ شـیعر لە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

دەنــگ دروســت دەبێــت و دەنگــیش ئــاوازو ڕیــتمە))(گەردی، ١٩٩٩، ٧١) ڕیتمــیش بە بەشداریکردنی گەڵێ هونەرو شێواز دێتە ئاراوە.

دووبارەکردنەوە:

دووبـارە کـردنەوە یەکـێکە لەو هـونەرانەی کەشاعیر لەبنیاتی مۆسیقای ناوەوەی شیعردا پەنای بۆ دەبات و دووبارەبوونەوەش بەگەڵێ شێوەو جۆر ئەنجام دەدرێت، یەکێ لەوانە دووبارە بوونەوەی دەنگە.

دووبارەبوونەوەی دەنگ:

دیــارە لە هەر هۆنراوەیەکــدا دەنگێــك یــان چەنــد دەنگێــك لەئەنجــامی دووبارەبوونەوەیاندا بە شێوەیەکی بەرفراوان زاڵ دەبن بەسەر مۆسیقای شیعرەکەدا.

ڕەگەزدۆزی

ڕەگەزدۆزی یەکـێکە لەهونەرەکـانی جوانکـاری. ڕۆڵێکـی بەرچـاوی هەیە لە مۆسـیقای نـاوەوەدا. ڕەگەزدۆزیـش بـریتییە لە(هـاتنی دووجـار یـان زیـاتری وشـەیەك بەهەمـان شـێوەو بەواتـای جیاواز.))(عبدالله، ٢٠٠٠، ٢١). لە غەزەلەکەی جزیریدا ڕەگەز دۆزی بەشـێوەیەکی زۆرفـراوان بەکـار هـاتووە، بەڵام لەجـۆری ڕەگەزدۆزی نـاتەواودایە. ئەویـش بـریتییە لە((ئەو وشـانەی، کە ڕەگەزدۆزیـان لێـدەکەوێتەوە یەکێـك لە چـوار مەرجەکانیـان تیـا نـایەتەدی))(عبدالله، ٢٠٠٠، ٢٢).

کەرتکردن:

هـونەرێکە جـگە لە سـەروای گـشتی هـۆنراوەکە سـەرواداری تیـا بەکارهـاتووە. ئەم هــونەرەش پێــی دەوتــرێ کەرتکــردن، کە هــونەرێکی جوانکــارییە شــاعیران بەمەبەســتی ڕازاندنەوەی شیعرەکانیان بەکاریان هێناوە، کە هەر دێرە یانیوەدێڕی شیعرێك دابەشی چەند کەرتێکــی ســەروادار کــراوە جــگە لە بــوونی ســەروای گشــتی شــیعرەکە ئەو کەرتــانە هاوســەروا دەبــن زۆرجــاریش هــاوکێش دەبن.لێرەدا((هــۆنەر بــێجگە لە ســەروای گشــتی هـۆنراوەکەی لەکـاتی هـۆنینەوەی هـۆنراوەدا سـەروادار بەکـار دێنـێ ، ئەم هـونەرەش پێـی دەگــوترێ کەرت کــردن، چــونکە لەبەر ســەرواداریەکا وا دەردەکەوێــت هــۆنراوەکە کەرت کەرت کرابــێ)). (عبــدالله، ٢٠٠٠، ٤٠). کەرت کــردنیش لەعەرەبیــدا (التشــطیر) ی پێدەگوترێ.

فەسڵی دووەم: گۆرانی فۆلکلۆری کوردی

گــۆرانی بەشــێکی هەرە زینــدووی ئەدەبــی فۆلکلــۆرە. ڕازێــنەوەی ڕازانــدنەوەی ژیــانی مــرۆڤە، هەر لە ســەرەتای منــاڵییەوە گــوێ بەســۆزی ئــاوازی ڕەســەنی (لای لایەی) ی دایك جۆش

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

دەدرێ، بۆیە هەموو کۆیلەی ڕیتمی ئاوازە ڕەسەنەکان بووین، لەناو چوارچێوەی گۆرانی و ئاوازو دێرە هۆنراوە فۆلکلۆرییەکاندا بەسەدان وشەی ڕەسەن و چۆنێتی داب ونەریتی نەتەوایەتیمان پارێزراون. (بیاینسکی وگۆگۆل گۆرانیان بەمێژووی گەل ناوبردووە ، ناویان ناوە (زەنگی دەوران) و وێنەی زیندو دیارو ڕەنگینی راستی)....))(مردان) ٢٠٠٨، ژ٢٠)(دکتور محەمەد موکری و تۆفیق وەهبی بەگ) بنچینەی سەرهەڵدانی وشەی گۆرانی ئەبەنەوە سەر (گۆران). دکتۆر محەمەد موکری دەڵێت:(وشەی گۆرانی دراوەتەپاڵ (گۆران)، کە یەکێکە لە هۆزە مەزنەکانی نێوان سنەو کرماشان، کە خەڵکی ئەو عەشیرەتە پێڕەوی ئاینزای (ئەهلی حەق) دەکەن وخاوەنی (عاقیدە) و (ئاداب) و(ئەدەبیات) ی تایبەتی خۆیانن)(شاربازێڕی)١٩٨٥، ٤٧). تۆفیق وەهبیش هەمان راوبۆچونی دکتۆر محەمەد موکری هەیەو دەڵێت:(وشەی گۆرانی لە عەشیرەتی گۆرانەوە هاتووە))(س، پ،). ئەم هونەرە دەدرێتەپاڵ ئەوان، چونکە عەشیرەتێکی کشتکارو نیشتەجێبوون پتر دەرفەت و توانایان بووە بۆ دانان و راهێنانی هۆنراوە و ئاواز)(ڕەسول، ١٩٨٤، ٨٧). گۆرانەکانیش وەکو زۆربەی عەشیرەتەکانی تری کۆمەڵگەی کوردی گەرمیان و کوێستانیان کردووە هەمیشە بەدوای لەوەڕو لەوەڕگادا گەڕاون بۆ ئاژەڵەکانیان) مەردان ، ٢٠٠٨، ژ٢٠). دوای گۆڕانی ژیانی گۆرانەکان و نیشتەجێبوونیان و(بەخێوکردنی مالات بوون بەگۆڕانکاری ژیانی گۆرانەکان کوردە ماڵەکان رقیان لێ هەڵگرتوون بەجۆرێکی وا هەوڵی لەناوبردنی کشتوکاڵەکانیان داون، ئەو نیشتەجێبوونەی گۆران بە(گۆڕان) ناوزەد کردووە، چونکە لە داب ونەریتی کۆچ و کۆچبەری لایانداوە... (وشەی ناوی(گۆران) لە گۆڕانەوە سەرچاوەی گرتووە، ئەمڕۆش بۆ پێناسەی ناوی گۆرانی(گۆرانیش پەیوەندیەکی تەواوی بەباری ژیانی کۆمەڵایەتی و خورەوشت وداب و نەریت و بوونەوە هەیە، گەورەترین هۆی کاریگەریشە لە پێشخستن و ژیانەوەی کەلەپوردا)(مستەفا ڕەسوڵ، ١٩٧٩، ٧٩). زۆرجار دەبینین کێش و ئاوازی گۆرانی فۆلکلۆری تووشی لەنگی بووە، دیارە ئەمەش لە خۆڕانییە، بەڵکو بەهۆی دەسکاریکردنەوەیە، چونکە هەموو گۆرانییەکی فۆلکلۆری کوردی لە بنچینەدا کێش و ڕیتم و ئاوازی زۆر تەواوەو هیچ لەنگییەکی تیانییە، ئەوەی تووشی ئەو کەم و کوڕییەی دەکات دەگەڕێتەوە بۆ((گۆرانی بێژە میللییەکان، چونکە باکراوندی رۆشنفکریان لاوازە، هەست وسۆزی نەتەوەییان لادروست نەبووە، لەکاتی شایی و هەڵپەڕین و بۆنەکانی تردا بە ئارەزو وخواست و ویستی خۆیان جێگۆڕکێ بەدەستەواژە و ڕستەو ناوەرۆکی بەیتە فۆلکلۆرییەکان دەکەن، چۆن بەخەیاڵیاندا هات وای دەڵێن.دیرەشیعری ئەم ئاوازی گۆرانی دەگوێزنەوە بۆ ئاوازێکی تر، بەمە فۆرمی شێوازی ناوەرۆکی گۆرانییەکە دەشێوێت و ماناو مەبەستی جوانی لەدەست دەدات) (مەردان، ٢٠٠٨، ژ٢٠) (پەندێکی ڕووسی هەیە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

دەڵێت:گۆرانی هاوتای جوانییە، یا دەڵێت لە گۆرانیدا وشە نەلادەدرێ، نەفرێ دەدرێ، سروشتی گۆرانی قووڵی و ڕاستە)(مستەفا ڕەسول، ١٩٧٩، ٧٩).

١-٢:کێش لەگۆرانی فۆلکلۆری کوردیدا

ئاشکرایە، کە شیعری کوردی ئەوەی لەسەر بنەمای کێش بنیاتنراوە پەیڕەوی دووسیستەمی کێش کراوە کێشی چەندی وەکێشی ژمارەی بڕگە، بەڵام شیعری فۆلکلۆری کوردی کە بەرهەمی میللەتەو بەزمانی سادەو ساکاری ئەوان دانراوە هیچ شتێکی بیانی لە دەرەوەی زمانی ڕەسەنی کوردی وەرناگرێت، واتە هەرچی لەگەڵ خاسیەتەکانی زمانی کوردی نەگونجێت وەری ناگرێت و هەرئەوەش وەردەگرێت، کە تایبەتە بە زمانی خەڵك، بۆیە لە شیعری فۆلکلۆری کوردیدا تەنیا پەیڕەوی کێشی ژمارەی بڕگەکراوە و هەرچی شیعری فۆلکلۆر هەیە لەسەر ئەو سیستەمە دانراوە و تاکە دێڕێکی فۆلکلۆری بەرچاوناکەوێت، کە بەپێی سیستەمی کێشی چەندی دانرابێت، چونکە لەگەڵ تایبەتمەندییەکانی زمانی کوردیدا ناگونجێت. شیعری فۆلکلۆریی کوردیی تایبەتە بە گۆرانی لە رووی کەمی و زۆری بڕگەو قورسی و سووکی ئاوازەوە.

گۆرانی فۆلکلۆری

ئەو گۆرانیانەی، کە لەبەر دەستدایە زۆربەیان بەکێشی (٧ ، ٨ ، ١٠) بڕگەییەوە دانراون. حەوت بڕگەییەکان گەلێ سادەن ئاواز لەناو تیپەکانیان تواوەتەوە.کاتێ دەخوێنرێتەوە گەر بە ئاوازیش نەخوێنرێتەوە هەست بەوە دەکرێت، کە گۆرانییە توندی لە کێشەکاندا نابینرێت. د.پرویز ناتل خانلری دەڵێت :(مەوزوونی گۆرانیەکانی خەڵك پێویستی بە هیچ بەڵگەیەك نییە.)(خەزنەدار، کێش و قافیە ٣١)، چونکە کێش و ڕیتمەکانیان ئاسانن و لەگەڵ جووڵەی جەستەدا ڕێکخراون، بۆیە هەڵەی تیاناکرێت،

شەش بڕگەیی

بوو/کێ/ ما/ ڕێ /می/ ری

برد/یان/لۆ/یەخ/سی/ ری

حەوت بڕگەیی

دەنگ/ دێ/ لە/شی/لا/نە/کەی

بەو /شە/وی/ با/ را/ نە/ کەی

گۆت/ مە/ کی/ ژە/جوا/ نە/کەی

بۆم/ بێ/تە/ هەی/ وا/ نە/ کەی

دەست/ لۆ/ مەم/کا/ نی/ دە/ بەم

کۆ/ ڕە/بێ/ جی /را/ نە/ کەی

وەستان لەدوای بڕگەی سێیەمە (٣+٤)

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

هە/نا/ری/ گوڵ/ هە/نا/ری

هە/نا/ری/ عە/با/بەی/لێ

خۆمن سەرم دەرناچێ

لەمەکرو جوانی لەیلێ

هە/نا/ری /خڕ /هە/نا/ری

هە/نا/ری/ دەن/کە/ دەن/کە (مردان) ٢٠٠٨) ژ٢٠)١٤(

حەپ/سی/ ئە/بە/دیم /بۆبێ

لە/سەر/ئەو/ سی/نەو/ مەم/کە

کێشی حەوت بڕگەییە ، وەستان لەدوای بڕگەوی سێیەم دایە (٣+٤)

هەشت بڕگەیی :-

چا/ وت/ ڕە/ شە/ بە /خو/ ما/ ڕە/ وە

مەم/ کت/ سێ / وە/ بە/ دا/ ڕە/ وە

خو/ دا/ داو/ یە / مەی/ شا/ ڕە/ وە

گۆرانییە (٨) بڕگەییەکان((بەشێکی زۆر لە گۆرانی یەکانی کوردی هەشت هیجاییە وەشیعری هەشت هیجایی لەشیعری دە هیجایی کۆنترە)) (خەزنەدار، کێش وقافیە ل٣٣). لەم گۆرانیانەدا وەستان لەناوەڕاستدایە واتە (٤+٤) وەزۆربەی شیعرەکانی سێ دێڕە .

کێشی نۆبڕگەیی

ئەم کێشە گەرچی لەکۆندا باو بووە بەڵام لەشیعری نوێدا بەکارهێنانی کەمە .شەپۆڵەکەشی بەزۆری (٣+٣+٣) یە ٣ + ٣ + ٣

پرچی درێژو چاوی کاڵت	پر/چی/د/رێ/ژو/چا/وی/کا/ڵت
باڵای لاولاوی و لێوی ئاڵت	با/ڵای/لاو/لا/ویو/لێ/وی/ئا/ڵت
هاوار بەماڵم شێتیان کردم	ها/وار/بە/ما/ڵم/شێت/یان/کردم
دەمەکەت بێنەو دەستت لابە	دە/مە/کەت/بێ/نەو/دەس/تت/لا/بە

دە بڕگەیی:

ئەم جۆرە گەلێ زۆرترە لە هەشت بڕگەیی.زۆربەی کات وەستان لەناوەڕاستدایە (٥+٥) جێگایەکی فراوان لەئەدەبی کوردی داگیر دەکات . ئەم جۆرە کێشە لە ئاوێستاو شیعری پەهلەویدا هەیە .

خوا/ یە/ هەڵ/ کە/ نی/ ئەو/ کێ/ وە/ لە/ بن

بەڵ/ کو/ دەر/ کە/ وێ / نوو/ ری/دی/ دەی/من

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ئەم/ بە/ رم/ شا/ خە / ئەو/ بە/ رم/ شا/ خە

كرا/ ست/ بۆ/ ئە/ كەم/ لە/ گو/ ڵی/ئەو/با/خە

خە/جێ و/مە/جێ

ئە/تر/سم /بم/رم /بە/مە/را/قە/وە

ما/رەت /نە/بی/نم /بە/تە/ڵا/قە/وە

خە/جێ و/مە/جێ/ عەم/رم /خە/جێ

پێم/ بڵێ/ تو/خوا/ د/ڵت/ دا/بە/كێ (مەردان، ٢٠٠٨ ، ژ١٤)

سەڵتەنە

ری/شم /ب/تا/شن /هە/ردەر/یە/تەوە

سە/رم/ س/پی/بێ/ ڕەش /ئە/بێ/تەوە

بۆ/لای/ یار/نە/چم /ئاشت /نا/بێ/تەوە

سەڵ/تە/نە /، سەڵ/تە/نە / عوم/رە/كەم /گو/ڵە (س، پ)

هەردووهۆنراوەكە (١٠) بڕگەین وەستان لەناوەڕاستدایە(٥+٥)

٢-٢:مۆسیقا لەگۆرانی كاركردن لەفۆلكلۆری كوردیدا

كۆمەڵگای كوردەواری كۆمەڵگایەكی كشتوكاڵییە، بۆیە مرۆڤی كورد بە بەردەوامی خەریكی كاركردن بووە كارەكانیشیان هەندێكیان زۆر قورس بووەو تاقەتی لێ بڕیون و لەبەر نەبوونی ئامێرو كەرەسەی پێش كەوتوویش كارەكانیان زۆری خایاندووە، بۆیە دەتوانین بڵێین مۆرڤی كورد بەدرێژایی ساڵ خەریكی كاركردن بووە، بۆ لابردنی بەشێك لەو گرانییەی سەرشانی پەنای بۆگۆرانی بردووە، بۆیە لەنێو فۆلكلۆری كوردیدا هەمووكارێك گۆرانی تایبەت بەخۆی هەیەو سووكی و قورسی مۆسیقاكانیش بەپێی سووكی و قورسی كارەكەیە یاخود بەپێی جووڵەی جەستەی كەسەكەوەیە. كاركردن بەشێوەی هەرەوەزی بووە، ژن و پیاو شان بەشانی یەك كاریان كردووە، تاك تاك كار هەیە كە تاكە مرۆڤێك بەتەنیا بیكا، بۆیە گۆرانیەكانیش بەكۆمەڵ دەوترێن یاخود یەكێك دەیڵێت و ئەوانی تر بۆی دەگێڕنەوە كاركردنی مرۆڤی كورد بەرامبەر سروشت خۆی لەخۆیدا بریتیە لە دروستكردنی پێوەندییەكی دیالەكتیكی چڕ لە نێوان سروشت و بازوو، بۆ هێنانەدی ئەنجامی نوێ(واتەبەرهەم) لەم پێوەندیەشدا دیسان بەبازووی تاك، بە بازووی كۆوە گرێ دەدرێت، گەنم كوتان ومازوچنین ودروێنەو... هتد بەتەنیا ناكرێن، لەم كاری بە كۆمەڵەی چنگ و كاركردندا هەموو كاردانەوەكان، كە لە شێوەی گۆرانی چڕیندا بەرجەستەدەبن مۆركی گشتگیریی وەردەگرن، واتە هونەری گۆرانی فۆلكلۆری كوردی بەهرە تاكەكان بۆدەوڵەمەندكردنی خۆی وەردەگرێت، لەم حاڵەتەشدا بەرهەمێكی هونەری گشتیی ئامادە دەبێت، كە خاوەنەكەی تاك نییە بەڵكو هەركەسە لە ئاستی خۆی خۆی

بەخاوەنی دەزانێت و بەردەوام دەیڵێتەوە.ئەم وتنەوەش لە فەوتاندن ڕزگاری دەکات و مرۆ دەوڵەمەندییەکەی دەپارێزێ .ئۆسکارمان دەڵێت: پیاو واقی وڕدەمێنێ لەوەی کوردەکان چۆن توانیویانە پارچە هەڵبەستەکان یان دەماودەم واباش بە وردی بگێڕنەوە))(محەمەد، ۲۰۰۱، ژ١٤ ، ل٧٢)(کاری هەرەوەزی تەنیا بازووەکان بەیەکەوە گرێنادات، بەڵکو بەهرەکانیش پێکەوە نمایشدەکەن، بۆنموونە لەکاری هەرەوەزی درویێنەدا هەروەك چۆن بازووەکان دەبنە خاوەنی یەك ئامانج هەربەم چەشنەش دەروونەکانیش پێکەوە پێویستیان بە ئەدەبیاتێك لەشێوەی گۆرانیدا هەیە، کە ببێتە هۆیەك بۆ دەربڕینی ئەم هەستە هاوبەشەیان. بەم جۆرە هەروەك چۆن بەرهەمی درویێنە بەرهەمی تاکە کەسێك نابێت، چونکە ئەو بەرهەمە لەکاتی کارکردندا داهێنراوە لەکاتی کۆبوونەوەی هەست و بازوویەکی هاوبەشدا لێرەشەوە بەندی گۆرانیبێژەکان دەبنە تەواوکەری یەکتری و دەبنە فاکتەری دەوڵەمەند بوونی ئەو هونەرە، کە گۆرانی فۆلکلۆری کوردییە))(س، پ).

درویێنە، لە کۆتایی مانگی مایس و سەرەتای حوزەیران لە کوردستاندا دەست دەکرێت بە درویێنە و سەرپاڵەیەك و چەند پاڵەیەك و گیشەکەرێك یان دووان بەشداری دەکەن، کە دەچنەسەر تەبارەکە سەرەتا سەرپاڵە گازێك لە تەبارەکە دەدات، واتە بەشێکی دادەبرێت بۆ دەست بەکاربوون، ئینجا لەگەڵ پاڵەکان دەست بە درویێنەدەکەن.کارەکە زۆر قورسە بە گۆرانی نەبێت ناچێتەسەر، بۆیە سەرپاڵە یان کامەیان دەنگەخۆشە دەست دەکات بەگۆرانی و ئەوانی تریش بۆی دەگێڕنەوە.

هە /درو/نە در/ونە در/ونە

دەس/کێ/ دا/سێم /بە/ ڕو/نە

کێشی حەوت برگەییە(١+٢+٢+٢) دێڕی دووەم (٢+٢+٣) وشەی سەروا (درونە، ڕونە) دەنگەهاوبەشەکان (ونە) ڕیتمی گۆرانیەکە لەسەر بنمای دووبارەکردنەوە بنیات نراوە، دەنگی دوبارە (د، ر، ن، ە، س) وشەی دوبارە _(درونە) لەدرویێنەدا بازو بەخێرایی دەچێتەپێش باری سوکە و داس لەگەردنی گوڵە گەنم دەنێ و ئەمەکارەکەیە کەداسەکەڕادەکێشێتەوەبۆبڕینی گوڵەگەنمەکان کاردانەوەیەو قورسە بەگرانی دەگەڕێتەوە، بەبارێکەوە پاش چەند جارێك دەبێتە سوارە ، کەکاردانەوەکە خاوترە ڕیتمەکەش کەلەدێڕی یەکەم خێرایە لەدێڕی دووەم خاودەبێتەوە

ساوار کوتانەوە

دوای ئەوەی خەلەو خەرمان هەڵدەگیرێت ئینجا نۆرەی ئەوەیە ژنان زەخیرەی ساڵ ئامادەبکەن، ئەویش خۆی لە ساوارو بڕوێش و گەنمەکوتاودا دەبینێتەوە، کە پێشتر لە گەنمی ڕەشگوڵ دروست دەکران، ساوار پێویستی بە کوڵان هەیە ، بەڵام دووانەکەی دی هەر تەڕدەکرێن و دەکوترێنەوە.دوای ئەوەی ژنان بەشێوەی هەرەوەزی ساوارو بڕوێشەکە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ئامادەدەکەن، ئینجا لەناوحەوشە یاخود لە گۆڕەپانێکدا قۆرتێکی بازنەیی لێدەدەن، کە تیرەکەی لە مەترێك زیاتربێت، ئینجا بە قوڕەسۆر سواغی دەدەن، کە وشك بووەوە بە هەویر دایدەپۆشن و لێی دەگەڕێن تا وشك دەبێتەوە وشەوێك لە ئێوارەوە کیژو کوڕ کۆدەبنەوەو پێنج یا شەش کەس بەرامبەری یەکتر دەست بە کوتك دەست دەکەن بە ساوارکوتانەوە لەسەر ئاوازی گۆرانی و مۆسیقا، یەکێکی دەنگ خۆش گۆرانیەکە دەڵێت و ئەوانی تریش بۆی دەگێڕنەوە، هەر قۆرتێك کە دەکوترێت زۆرجار چەند کیژو کوڕێکی تر کارەکە وەردەگرن بۆئەوەی ئەوانی پێشووبحەسێنەوە.

کیژ هەرکیژێ

کیژ/ هەر/کی/ژێ /دار/بە/سە/رە

تاسی/ زێڕ/یان/ لە/سەر/سە/رە

بۆمن/ شێت/ بوون/ سە/ران/سە/رە

یاڵڵا / یا ئەڵڵا

کیژ /هەر/کی/ژی/ ئێ/لن/جا/غە

کە/وای/ بەر/یان/ بە/داغ /دا/غە

کو/ڕان /جەر/گیان/ بۆ/یان/ داغە

یاڵڵا / یا ئەڵڵا

کیژ/ هەر/کی/ژی/ س/ما/قە/یە

قەز/مە/ قی/تی/ بە/گە/ر/دەیە

ماچ/یان /نە/کەی /بێ/ فای/دەیە (شێخانی ، ١٩٨٥ ، ٣٨)

هۆنراوەکە (٨) بڕگەییە وەستان لە ناوەڕاستدایە (٤+٤) وشەی سەروا لە کۆپلەی یەکەم (سەرە) سێ جار دووبارە بۆتەوە، لەهەمان کاتدا دەنگەکانی سەرواش لە کۆپلەی دووەمدا وشەکانی سەروا (ئێلنجاغە، داغە، داغە) و دەنگەکانی سەرواش بریتین لە اغە) سەروایەکی بەهێزە، لە کۆپلەی سێیەمدا وشەکانی سەروا(سماقەیە، گەردەیە، فایدەیە) دەنگەکانی سەرواش بریتین لە (ەیە) هۆنراوەکە ئاوازەکەی خێرایە دەبێتە دوو بەش لە چوار بڕگەی یەکەم کوتك بەرزدەبێتەوە و لە چواربڕگەی دووەمدا دادەبەزێت، بەم شێوە بەردەوام دەبێت سێ دێڕ یان چوار دێڕ ئینجا دەستەواژەی (یاڵڵا)دووبارە دەبێتەوە، کە هەریەکەیان دوو بڕگەیە و بەم شێوەیە گۆرانیەکە بەردەوام دەبێت. ڕیتمی هۆنراوەکە لە سەر بنەمای دووبارەبوونەوە بنیاتنراوە، دەنگە دووبارەکان ، (ك، د، ا، غ، ی، س، ە). وشە دووبارەکانیش (کیژ، سەرە، داغ،)، سەرەڕای دوبارەبوونەوەی دەستەواژەی (یاڵڵا ، یائەڵڵا)، کە لە پاش هەموو کۆپلەکاندا دوبارەدەبێتەوە.(هەمووئەو دێڕە جیاوازانە لە چوارچێوەیەکدا خۆیان ڕێکخستووە و بەیەکەوە یەك یەکەی بابەت نمایش دەکەن ، سەرەڕای ئەوەی لە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ناوەرۆکدا هەمووکۆپلەکان بۆ یەك ئامانج گوتراون، تەکنیکیش دەستی باڵای لە دروستکردنی چوارچێوە هاوبەشەکەدا هەیە، کە مەبەستمان دووبارەکردنەوەی دەستەواژەی(یاڵڵا یا ئەڵڵا) ئەم دەستەواژەیە کۆلەکەی هاوبەشە بۆئەوەی لەیەکتر دانەبڕێن ... هەر ئەم دەستەواژەیە دەبێتە بەڵگەیەکی دی بۆئەوەی کە ئەم دەقە بە تەواوی لە کاتی کارو لە گەرمەی ساوارکوتینەوەکەدا وتراوە.گۆرانی کارکردن پێویستی زۆری بەم دووبارەکردنەوە هەیە و هیچ گۆرانییەکی کارکردن بەبێ دەستەواژەی هاوبەش نابینرێ.

سا/وار/ کو/تان

ڕەب/ی/ بەد/کار/ بەخ/تت/ سۆ/تێ

بب/یە/قە/شەی/ لە/هەر/مۆ/ تێ

شەرت/ بێ/ ز/گم /پێت/ نە/سۆ/تێ

یاڵڵا یا ئەڵڵا

ڕەب/ی/ بەد/کار/ بب/یە /پر/دم

چ/ قسەی/ خۆ/شت/ لۆ/نە/کر/دم

لە/لای/ یا/رێ /لۆ/مەت /کر/دم

نا/وت /بە/ خرا/پەی/ دە/بر/دم

لە/گە/ریا/رێ/ لێ/کت/ ك/ردم

یاڵڵا یا ئەڵڵا

هۆنراوەکە لەچواربڕگەییەوە چووە بۆهەشت بڕگەیی ، کێشی ئەم هۆنراوەیەش (٨) بڕگەییە (٤+٤) وەستان لەناوەڕاستدایە وشەی سەروا بریتین لە (سۆتێ ، هەرمۆتێ ، نەسۆتێ، دەنگەکانی سەروا بریتین لە(ۆتێ) کۆپلەی دووەم وشەی سەروا بریتیەلە(پردم، نەکردم، کردم، دەبردم، کردم) دەنگەهاوبەشەکانی سەروا بریتین لە(ردم) ڕیتمی شیعرەکە لەسەر بنەمای دووبارەکردنەوە بنیاتنراوە دەنگە دووبارەکان بریتین لە (ب، ت، ۆ، ێ، د، م، ك، ر، ل) وشەدووبارەکان بریتین لە(بەدکار، سۆتێ، کردم) سەرەڕای دووبارەبوونەوەی دەستەواژەکە.

لە/گەر/ تۆ/مە

لە/گەر/تۆ/مە/ ئەی /عە/ز/یمە

شێ/ت و/شەی/دای /دوو/کە/زی/مە

عەق/رو/هۆ/شت/ لا/د/زی/مە

یاڵڵا یائەڵڵا

لە/گەر/ تۆ/مە /حە/لیم/ نا/وە

هەر/وەك/ با/زی/ سەر/ بەك/را/وە /

ڕو/ح و/ دی/نم/ لۆت /نە/ما/وە

جەر/گ و /د/رم /لۆت /سو/تا/وە

یاڵڵا /یا ئەڵڵا

هۆنراوەکە ناونیشانەکەی بە چواربڕگە دەست پێدەکات و دەبێتەهەشت بڕگە وەستان لە ناوەڕاستدایە (٤+٤) و وشەکانی سەرواش بریتین لە (عەزیمە، کەزیمە، دزیمە) دەنگەهاوبەشەکانی سەرواش بریتین لە (زیمە) کۆپلەی دووەم وشەکانی سەروا بریتین لە (ناوە، کراوە، نەماوە، سوتاوە) دەنگە هاوبەشەکانی سەروا بریتین لە (اوە) سەرواکانی بەهێزن و هەر کۆپلەیەکیش لە گۆرانی ساوارکوتانەوە سەروای تایبەتی خۆی هەیە، ڕیتمی هۆنراوەکە لەسەر بنەمای دووبارەکردنەوە بنیاتنراوە، دەنگە دووبارەکان بریتین لە (ل، ت، ش، ز، م، ە، د، ، ن، و، س، ن،) وشەی دوبارە بریتین لە(تۆ، لەگەر..)و دووبارە بوونەوەی دەستەواژەی(لەگەر تۆمە) سێ جار جگە لە ڕەگەزدۆزی ناتەواو هەیە لە جۆری جودا لەنێوان(عەزیمە، کەزیمە) هەروەها لە نێوان(ناوە ، ماوە)، کە ڕۆلیان لە بنیاتی ڕیتمەکەدا هەیە، سەرەڕای دووبارەبوونەوەی دەستەواژەی (یاڵڵا یا ئەڵلا) لە دوای کۆپلەکەو بەستنەوەی بەکۆپلەکانی تر.لە ساوارکوتانەوە دەقی دوبارەکردنەوە کورتە ، ئەویش پێوەندی بە جۆری کارەکەوەیە.(لە ساوارکوتانەوە بەردەوام کوتك وەشاندن دووبارەدەبێتەوە، ئەمەش خۆی لە خۆیدا ئیقاعێکی تێدایە، کە بە شێوەیەکی سروشتی خۆی بەسەر گۆرانیەکدا ساغدەکاتەوە، واتە گۆرانی بێژەکە خۆڕسکانەو لەحاڵەتی نائاگایدا ئیقاعی کارکردنەکە دەگۆڕێت بە ئیقاعی گۆرانی ئەمەش ڕاستگۆترین ئاوازە، چونکە شیعرێك، کە بۆ گۆرانی دانرابێت وشە پێش ئاواز دەکەوێت، بەڵام لە گۆرانی کارکردندا ئاوازێك هەیە پێش ئەوەی وشە هەبێت.ئەم حاڵەتە ناوازەیە بۆ ساوار کوتەکان کەڵکی زۆرە چونکە هەلومەرجێکی ئیستاتیکی وا دەخولقێنی، کە تەواو لە ماندووبوونی کوتك وەشاندن کەمدەکاتەوە، واتە کەسێك بە گۆرانییەوە ئەو کارە دەکات کەمتر ماندوو دەبێت لەو کەسەی بێ گۆرانی کاردەکات، بە تایبەتی ئەم کارە، کە ئاوازەکەی لە سروشتی کارەکەوە هەڵقولاوە و پردێکی بەهێزی ڕۆحیی لە نێوان کارو بازودا دروست دەکات)) (محەمەد ، ٢٠٠١، ژ١٤). ئەم کارە هەرەوەزییە و بەتەنیا ناکرێت لەم کارە هەرەوەزیەو کۆبوونەوەیەدا و لە ئەنجامی ئەو ماندوبوونە هاوبەشە خۆکردانەدا گۆرانی وتن وەك ئەدەبیاتێك و دەرهاویشتەیەك ئامادە دەبێت، هەر وەك چۆن بەرهەمی کارەکە بەرهەمی کۆمەڵە کەسانێك دەبێت بەهەمان شێوەش دەکرێ دەقی ئەوگۆرانیەش بە بەرهەمی چەند کەسانێك دابنێین، ڕەنگە ئەو چەند خاوەن بەهرەیە هەریەکەیان بەجیا کە دەستی داوەتە کوتکەکە و دەستی کردووە بەساوەرکوتینەوە کە، کە لە نۆرەی خۆیدا بۆ دەرخستنی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

بەهـرەی خـۆی و لە پێنـاوی ئەوەی گـۆرانی وتـن جەسـتەی مانـدووی کـاتی کـارەکە بحەسـێنێتەوە، بەشـی خـۆی گـۆرانی وتـووە و بەشـداری لە دانـانی دەقێکـی گۆرانیشـدا کردووە))(محەمەد، ٢٠٠١، ژ١٤٤).

مەشکە ژەنین:

جێگـای سـەرنجە لە ساوارکوتانەوە دەقی دووبـارەکردنەوەکە کورتە، کەچـی لە مەشـکەژەنیندا دووبـارەکردنەوەکە درێـژە ئەمەش پێوەنـدی بە گـۆرانی بێـژەکەوە نیـیە، بەڵکو جۆری کارەکە وا دەخوازێت، چونکە سروشتی هەر کارێك بەپێی جووڵەو خێرایـی و خاوی جۆرە ئاوازێك دەسەپێنێت، چونکە ڕیتمی کـارەکەو جووڵە بەشداربووان و چۆنیەتی کارکردنەکە ئاوازەکە دانراوە هەر لەسەرەتاو بەپێی سروشتی کارەکە ئەو ئاوازە بەباڵای گۆرانیەکەدا بڕاوە نەك گۆرانی بێژەکان خۆیان دایان نابێت، گـۆرانی کارکردن پێویستیی زۆری بەم دوبـارەکردنەوە هەیەو هـیچ گـۆرانییەکی کـارکردن بەبـێ دەسـتەواژەی هـاوبەش نـابینرێ، بۆنمـوونە ئەگەر لەم دەقە دا (یـاڵڵا یـا ئەڵـڵا) دووبـارە بـووبێتەوە ئەوا لە دەقـی مەشـکە ژەنینـدا نیـوەدێڕی (هەی مـاڵە بـابم مەشـکێ)، (هەی عەمـرو چاووم مەشـکێ) یادەستەواژەی (مەشکەم مەشکەی...) دووبارەبۆتەوە، کە جارێك دەڵێت(مەشکەم مەشـکەی مانگایە) جـارێکی تـر دەڵێت(مەشـکەم مەشـکەی گامێشـی..) یـان لە سـەرچاوەیەکی تـردا (مەشکەم مەشکەی دەباغە)))(س، پ).

جێگـای سـەرنجە لەسـاوار کوتـانەوە دەقـی دووبـارەکردنەوەکە کـورتە ، کەچـی لە مەشـکەژەنیندا دووبـارەکردنەوەکە درێـژە ئەمەش پەیوەنـدی بەگـۆرانی بێـژەکەوە نیـیە بەڵکو جۆری کارەکە وادەخوازێت ، چونکە سروشتی هەر کارێك بەپێی جوڵەو خێرای و خاوی جۆرە ئاوازێك دەسەپێنێت ، چونکە ڕیتمی کـارەکەو جوڵە بەشداربووان و چۆنیەتی کارکردنەکە ئاوازەکە دانراوە هەر لەسەرەتاو بەپێی سروشتی کارەکە ئەو ئاوازە بەباڵای گۆرانیەکەدا بڕاوە نەك گۆرانی بێژەکان ەخۆیان دایان نابێت کابانی کوردەواری لەکاتی مەشکە هەژاندندا بەدەم ژاندنەوە گۆرانی دەڵێن ، جائەگەر یەك چن بێت یادوان بەرامبەر بـن ، گزۆرجـار گـۆرانی بەسەرمەشـکەکەدا دەڵـێن و دەیگێـڕنەوە بـۆ حەسـانەوەی مانـدووبونیان، گـۆرانی مەشـکە ژانـدن لە ڕاسـتیدا مۆنۆلـۆگێکە کابـان لەگەڵ مەشکەکەی ئەنجامی دەدات، دەبوایە دیالۆگ بووایە، بەڵام چونکە مەشکە وەڵامی نییە خۆی لە مۆنۆلۆگدا دەبینێتەوە ڕیتمی گۆرانی مەشکە ژەندن نەخێرایەو نەخاوە، بەڵکو مام ناوەندییە، چونکە جووڵەی بازوو بۆ پاڵدانی مەشکە بەخێرایی کوتك نییە و گەڕانەوەی مەشکەش کەلەبەرزیدا دەگەڕێتەوە بەو قورسییەوە ئەویش بەو خێراییە نییە ، بۆیە ڕیتمی گۆرانی مەشکە ژەنین بەپێی خێرایی جولەی بازووی کابان و گەڕانەوەی مەشکەیە :

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

هەی عەمرو چاوم مەشكێ

هەیماڵەبابم مەشكێ

كێشی (٧) بڕگەییە وەستان لەدوای بڕگەی پێنجەمە (٥ +٢)گەڕانەوەی مەشكەكە خێراترە بۆیە ڕیتمەكەش خێراتردەبێت

خە/سوم/ عەم/ری/ نە/مێ/نێ

شە/وێم /زوو/ هەڵ/دەس/تێ/نێ

ئا/وی/ كا/نیم /پێ/ دێ/نێ

مەش/كۆ/ڵەم /پێ/ دە/ژێ/َنێ هەی/ ما/ڵە/با/بم /مەش/كێ

مەش/كە /ب/ژی /بە/یا/نە

كا/كە/می/نم/ می/وا/نە

قەد/ری/لە/سەر/چا/وا/نە

وەك/ گو/ڵی/ ناو/ با/غا/نە هەی/ ما/ڵە/با/بم/ مەش/كێ

مەش/كە/ مەش/كەی/ مان/گا/یە

لۆ/لە/پی/ دار/خور/ما/یە

خە/سوو /عەم/ری /نە/مێ/نێ

لە/هەی/وا/نێم/ دە/نوێ/نێ

ئا/وی /مەش/كەم /پێ /دێ/نێ

دەك/ ما/ڵی /با/بی/ من/ بی

دەك/ هەر/دوو/چا/وی /من/ بی هەی/ ما/ڵە/با/بم/ مەش/كێ

مەش/كە/ مەش/كە/ دە/ژێ/نم

مەش/كە/كە/مان/ نە/ژا/وە

كە/ف/ و/ كە/رەی /نە/ما/وە

مەش/كە/كە/مان/ نە/ژا/وە

سێ/دا/ری /تیا/ ش/كا/وە هەی/ ما/ڵە/با/بم/ مەش/كێ (دیڵێژەیی، ٢٠٠١، ژ ١٤ ، ٩٧)

گۆرانیەكە لەسەر كێشی حەوت بڕگەییە، وەستان دوای بڕگەی چوارەمە(٤+٣) بە شێوەی كۆپلەیە وشەكانی سەروای كۆپلەی یەكەم بریتین لە(نەمێنێ، دەستێنێ ، دێنێ) پیتە هاوبەشەكانی سەرواش بریتین لە (ێنێ)، كۆپلەی دووەم وشەی سەروا بریتیە لە(بەیانە، میوانە، چاوانە، باغانە. دەنگی هاوبەشی سەروا بریتیە لە (انە)كۆپلەی سێیەم دووجۆرسەروای هەیی دوودێڕی یەكەم وشەی سەروایان (مانگایە، خورمایە) و سەرواكەیان

(ایه) لەدوای ئەوە سەرواکە دەگۆڕێت و وشەکانی بریتین لە(نەمێنێ ، دەنوێنێ ، پێدێنێ)و دەنگە هاوبەشەکانی سەروا بریتین لە(ێنێ). لە کۆپلەی چوارەمدا وشەی سەروا بریتین لە(نەژاوە، نەماوە، شکاوە) و دەنگەکانی سەرواش بریتین لە (اوە) ڕیتمی گۆرانییەکە لەسەر بنەمای دووبارەکردنەوە بنیاتنراوە، دەنگە دووبارەکان بریتین لە(و، س، ن، ێ ، ش، ك، ن، ە، ك، ژ، د، ر،). دوبارەبوونەوەی وشەکانی(مەشکێ، بابم، سەرە ڕای دوبارەبوونەوەی(هەی عەمرو چاوم مەشکێ ، هەی ماڵەبابم مەشکێ)، کە ئەویش حەوت بڕگەیەو لەسەرەتاو کۆتایی گشت کۆپلەکاندا دووبارە دەبێتەوە . ئاوازی گۆی مەشکەژەنین لەبەرئەوەی جووڵەی بازو بۆ پاڵدانی مەشکە زۆر خێرا نییە بەقەد کوتك وەشاندن و گەڕانەوەی مەشکەش، کە لە بەرزیدا دەگەڕێتەوە دیسان بەو خێراییە نییە، واتە کارو کاردانەوە زۆر خێرا نییە بۆیە ڕیتمی گۆرانی مەشکەژەنین بەپێی خێرایی جووڵەی بازوو پاڵدانی مەشکەو گەڕانەوەیەتی.

کەواتە گۆرانی ڕەوێنەوەی ماندوێتی و هەست نەکردنە بە ماندووبوون و بەخشینی توانایەکی مەعنەوی بۆ بەردەوام بوون، کەواتە گۆرانی تەنیا بۆ خۆشی نییە بەڵکو دەبێتە غەریزەو ئامانج و بوونی مەعنەوی خۆی لە بوونێکی ماددیدا دەخاتەڕوو ، هەرئەوەشە کەوای کردووە گۆرانی فۆلکلۆری زۆردەوڵەمەند بێت ..

دەستاڕ:

دوای ئەوەی ساواردەکوترێتەوە کارێکی تر دێتەپێش ژنانەوە ئەویش ساوارو بڕوێش هاڕینە بەدەستاڕ، لە کۆندا ئاش ئەوەندە زۆر نەبووە، بۆیە ناچاربوونە پەنا بەرنە بەر دەستاڕ بۆ ساوار و بڕوش هاڕین ، دەستاڕیش دووبەردی پانی خڕە تیرەکەی لە پەنجا سانتیمەتر زیاترە، ئەوەی خوارەوە نێرکێکی داری هەیەو ئەوەی سەرەوەش ناوەڕاستی کونەو لەسەر نێرکەکە دادەنیشێ و لەهەمان کاتیشدا لەو کونەوە دانەوێڵەی تێ دەکرێت، دەسکیشی هەیە بۆ سوڕاندن، ژنێك یان دوان کارەکە دەکەن، ئەویش کارێکی قورسە بۆیە پەنا بۆ گورانی وتن دەبەن بۆ لە بیرکردنی ماندوویێتی و بەخشینی وزە.

دەستاڕ

دەس/تاڕ /لە/ما/رێ /کێ/ و/کێ

گڕ/گڕ/ لە/کێ/ و/کێ

دەس/تاڕ/ لە/ما/رێ/ مە/لا/یە

گڕ/گڕ/ لە/ما/رێ/ مە/لا/یە

لە/ما/مۆس/تای /می/رو/ مە/زن

لە/مە/لاژ/نێ /دەست/ بە/ با/زن

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

کی/ژە/کە/یان /کوڕ/ دەی/خو/ازن

دوو/گورو/ دوو/ شی/لا/نان/ دە/وێ

هەو/کی/ بە /مەر/جان/مان/ دە/وێ

ما/چی/ کی/ژە/ جوان/مان /دە/وێ

دەچ/مە /حە/لەب/ کن/دڕ/ دەی/نم

با/بی/ کی/ژی/ جوان / خن/کێ/نم

ك/چی/ جوا/نە و/ لێی/ دەس/تێ/نم (شێخانی، ١٩٨٥ ، ٦٧)

کێشی گۆرانیەکە (٨) بڕگەییە، لە هەندێ شوێندا نەبێت بە زۆریی وەستان لە ناوەڕاستدایە (٤+٤). وشەکانی سەروا، کە دوودوو یان سێ دێڕ یەك سەروایان هەیە وشەکانی بریتین لە:کێ ، کێ ، مەلایە، مەلایە، مەزن ، بازن، خوازن ، دەوێ ، دەوێ، دەوێ، دەینم، خنکێنم، دەستێنم) دەنگە هاوبەشەکانی سەرواش دەگۆڕێن وهەردوو یان سێ دێڕ سەروایەکیان هەیە، (کێ ، مەلایە، ازن، دەوێ ، ێنم) و ڕیتمی شیعرەکەیش لەسەربنەمای دووبارەکردنەوە بنیاتنراوە، دەنگە دووبارەکان بریتین(د، س، ت ، ڕ گ، م/ز، ا، ن، ج، ی، ل،)وشە دووبارەکانیش بریتین لە(کێ، گڕ، مەلایە، دەستاڕ، دەوێ، جوان، ئاوازی گۆرانیەکە خاوە، چونکە سوڕاندنی دەستاڕ ئاسان نییە، بازوو لەسەرخۆ دەیسوڕێنێت ئاوازەکەش لەگەڵ گەڕی دەستاڕەکەدا دەڕوات.

هەموو جۆرە کارێك لە کوردیدا گۆرانی تایبەتی خۆی هەیە، بەڵام لەبەر بەرتەسکی سیمینار نەمانتوانی لەوەندە کارە زیاتر وەرگرین.

ئەنجام:

لە کۆتایی توێژینەوەکەدا دەگەینە چەند خاڵێك وەك ئەنجام دەیانخەینەڕوو:

١- شیعری فۆلکلۆری بە گشتی لەسەر بنەمای کێشی ژمارەی بڕگە دانراوە و تاکەدێڕێکیش بە سیستەمەکانی تری کێش بەرچاوناکەوێت. کێشەکانیش لەنێوان (٥، ٦، ٧، ٨، ٩، ١٠)بڕگەیدان.

٢- گۆرانی فۆلکلۆری بەگشتی و گۆرانی کارکردن بەتایبەتی لەئاستی مۆسیقای دەرەوەدا، لەڕووی کێشەوە(٧، ٨، ١٠) بڕگەین و سەرواش لە گۆرانیدا زۆر بەهێزە، چونکە قورسایی ئاوازی دەکەوێتەسەر.

٣- گۆرانی کارکردن زیاتر بە شێوەی هەرەوەزی دەوترێت ، چۆن کارەکە هەرەوەزییە، گۆرانیەکەش بە هەمان شێوە، بە کۆمەڵ دەوترێت ، یان یەك دەیڵێت و ئەوانی تر بۆی دەگێڕنەوە.

٤- ریتم کە لە هۆنراوەی دیکەدا پشت بە چەند هونەرێك دەبەستێت، بەڵام لە هۆنراوەی گۆرانی کارکردندا بەشێوەیەکی سەرەکی پشت بە هونەری دووبارەکردن دەبەستێت و لە زۆربەی گۆرانیەکانی کارکردندا دەستەواژەیەك هەیە، کە لە دوای کۆپلەکاندا دووبارە دەکرێتەوە.ریتمەکان کە لەگەڵ جووڵەی بازوو رێکدەخرێن بەپێی خێرایی و هێواشی جووڵەی بازوو و ریتمەکەش خێرا یان خاودەبێت.

٥- گۆرانی کارکردن سەرەرای وەرگرتنی چێژی خۆشی، بۆ وەلانانی ماندوێتی و حەسانەوەیەو هیچ کارێك نییە لە کوردەواریدا گۆرانی تایبەتی خۆی نەبێت کەواتە گۆرانی رەوێنەوەی ماندوێتی و هەست نەکردنە بەماندووبوون و بەخشینی توانایەکی مەعنەوی بۆ بەردەوام بوون، کەواتە گۆرانی تەنیا بۆ خۆشی نییە بەڵکو دەبێتە غەریزەو ئامانج و بوونی مەعنەوی خۆی لە بوونێکی ماددیدا دەخاتەروو، هەرئەوەشە، کە وایکردووە گۆرانی فۆلکلۆری زۆر دەوڵەمەند بێت.

سەرچاوەکان:

- بیمار، عبدالرزاق(١٩٩٢)، کێش و مۆسیقای هەڵبەستی کوردی، چاپخانەی (دارالحریه) بەغدا.
- حوسێن، د.هیمداد(٢٠٠٧)، ئەدەبیاتی فۆلکلۆری کوردی(دەق و لێکۆڵینەوە)، هەولێر.
- خەزنەدار، د.مارف(٢٠٠٤)، مێژووی ئەدەبی کوردی، ب٤، دەزگای چاپ و بڵاوکرنەوەی ئاراس ، هەولێر.
- دێڵێژەیی، رەسول(٢٠٠٠)، بەرەمەشکەو چەند بەیتێکی فۆلکلۆریی، گ، کەلەپوری کورد، ژ١٤.
- رەسوڵ، د.شوکریە(١٩٨٤)، ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی، ب٢، هەولیر.
- رەسول، د.عیزەدین مستەفا(١٩٧٩)، لێکۆڵینەوەی ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی ، چ٢، سلێمانی.
- سید مینە، مستەفا(٢٠٠٧)، پایەی وەفایی لەناو شاعیرانی سەدەی نۆزدەهەمی کرمانجی خواروودا، دەزگای تەفسیر بۆ بڵاوکردنەوە، هەولێر.
- شێخانی، سعدالله اسماعیل(١٩٨٥)، فۆلکلۆری کوردی، چاپخانەی (العلا) بەغداد.
- شارباژێری، عوسمان(١٩٨٥)، گەنجینەی گۆرانی کوردی، بەغدا.
- شارباژێری، عەبدول(٢٠٠١)، بووك گواستنەوە، گ کەلەپووری کوردی ، ژ١٤.
- عبدالله، ادریس(٢٠٠٣)، جوانکاری لە ئەدەبی کوردیدا، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی.
- کارگەچی، بەهار(٢٠٠١)، گۆرانی مەشکە ژەنین ، گ کەلەپوری کوردی، ژ١٤.
- گەردی، عەزیز(١٩٩٩)، سەروا، دەزگای ئاراس بۆ چاپ وبڵاوکردنەوە، هەولێر.
- گەردی، عەزیز(١٩٩٩)، کێشی شیعری کلاسیکی کوردی و بەراوردکردنی لەگەڵ عەرووزی عەرەبی وکێشی شیعری فارسی، چاپخانەی وەزارەتی رشۆشنبیری، هەولێر.
- موکری، کامەران(١٩٨٤)، ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی، ب١، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەدین ، هەولێر.
- مردان محەمەد(٢٠٠٨)، مێژووی تۆمارکردنی ئاوازو گۆرانی فۆلکلۆری کوردی وبەسەرکردنەوەی عەلی قزڵجەیی، گ کەلەپوری کورد، ژ ٢٠.
- محەمەد، نزار(٢٠٠١)، فاکتەری کارکردن لە دەوڵەمەند بوونی گۆرانی فۆلکلۆری کوردیدا، گ، کەلەپوری کوردی، ژ١٤.
- مکری، د.محمد(١٣٢٩)، گۆرانی یا ترانەهای کردی، تهران.

سەرچاوە عەرەبیەکان

- انيس، د.ابراهيم(١٩٧٨)، موسيقا الشعر ، ط٥، مكتبه الانكلو المصرية، مصر.
- الجوهري، د. محمد(١٩٧٨)، علم الفولكلور، دراسة في الانثروبولوجيا الثقافية، ج١، ط٢، دار المعارف، القاهرة.
- خلوصی، د.صفاء(١٩٧٧)، فن التقطيع الشعري والقافية، منشورات مكتب المتنبى، بغداد.
- سوكولوف، يوري(١٩٧١)، الفولكلور قضاياه وتأريخه، ت: حلمي شعراوي وعبدالحميد حواس، القاهرة،
- صيد، سعيد(٢٠٢٠)، الموسيقى الداخلية في شعر منتهى الطلب ، مجله اشكالات فى اللغة والادب، مجلد ٩ ، العدد١.
- ضيف(؟)، دشوقى، في النقد الأدبي، دارالمعارف) بغداد :د.ت.
- عيد، رجاء(١٩٧٥)، الشعر والنغم، دار النشر الثقافية، القاهرة.
- اسعد على، محمد(٢٠٠٩)، بين المسيقى والأدب، دار الشؤن الثقافية العامه، بغداد.
- فهمي، دريه(١٩٨١)، العلاقة بين الموسيقى و الشعر، مجلة عالم الفكر، العدد٤.
- كراب، الكزندر هجرتي(١٩٦٧)، علم الفولكلور، ت: رِشدي صالح، دار الكاتب العربي للطباعة والنشر، القاهرة.
- مرسي، احمد(١٩٨١)، مقدمة في الفولكلور، ط٢، دار الثقافة، القاهرة.
- الملائكة، نازك(١٩٩٣)، سايكلوجية الشعر ومقالات أخرى، دار الشؤن الثقافية العامة ، بغداد.
- النعمة، عبد الغفور(١٩٨٨)، الرباط المقدس بين الموسيقى والشعر، مجلة الأقلام، العدد ٥.
- ويلك، وارين، رينيه واوستن(؟)، نظرية الادب، ت. محى الدين صبحى، د.ت.

الموسيقا الشعرية لأغاني العمل في التراث الكردي

الملخص:

تُعد الأدبيات التراثية الكردية ثروة غنية وكانت دائماً بمثابة دليل على خطاب البقاء والأصالة القومية، ومحط اهتمام الباحثين . لقد عبّرت الأغاني التراثية عن الإحاسيس والقدرات الجسدية والفكرية للإنسان الكردي الذي انسجم مع مناخ منطقته .هذا البحث هو جزء من تلك الأغاني وبالأخص الأغاني التي تم أداؤها اثناء العمل وتم اخذ البنية الفنية والموسيقا الشعرية من الداخل والخارج لتلك الأغاني من مناطق وأقاليم مختلفة أنموذجا مع التحليل المطلوب لها.

تُعد أغاني العمل بحسب الباحثين من اقدم أنواع الأغاني التي من خلالها عبر الإنسان اثناء أداء عمله عن حزنه وفرحه .ومن هذا المنطلق نجد من الضروري التعمق في دراسة هذه النتاجات وتحليلها .في الجزء الأول تم توضيح بنية الأدب التراثي وأغاني العمل ودورها في فنون البلاغة في نشأة هذه الموسيقا .وفي الجزء الثاني على هذا الأساس تم تطبيق تلك الأسس على نماذج من الأغاني التراثية الكردية.

الكلمات الدالة: *التراث، أغاني العمل، الموسيقا الخارجية، الموسيقاالداخلية، البلاغة أو المؤدون / المطربون*

The Poetic Music of Work Songs in Kurdish Folklore

Abstract:

This study is entitled "The Poetic Music of Work Songs in Kurdish Folklore". Kurdish folk literature is a rich treasure and has, as a remaining discourse of Kurdish nationalism, attracted the attention of researchers. Folk songs express feelings, physical abilities and thoughts of the Kurds. The current study sheds light on those songs, particularly, work songs. It analyses the artistic structure and poetic music of the songs in various places. According to the belief of the researchers, Work Songs are the oldest type of songs through which human beings, alongside working, have expressed their feelings. Therefore, an in-depth analysis of those literary works is needed. The first section of the recent study is concerned with the structure of folk literature, work songs and the role of rhetoric in creation of poetic music. The second section deals with analyzing Kurdish folk songs.

Key words: *Folklore, Work Songs, Rhetoric, Poetic Music*.

بهایێن جڤاکی د گۆتنێن مەزنان دا
(دەڤەرا بەهدینان وەك نموونە)

جەمیل محەمەد شێلازی

دهۆك- هەرێما کوردستانێ/ عیراق

پوختە:

ئەڤ ڤەکۆلینە، ل دوور هندەك دیتنێن رۆژهەلاتناس و ڤەکۆلەرانە دەربارەیی هندەك بهایێن جڤاکی، یێن دناڤ جڤاکا کوردەواری دا د بەربەلاڤە، هەر ژ کەڤن وەرە، کو هندەك ژ وان دیتنان لایەنێ ئەرێنی بەحسێ بهایێن جڤاکێ کوردەواری دکەن، هندەك ژی ب نەرێنی، کو مە بزاڤکرییە وەك هەڤبەرکرنەکێ دناڤبەرا وان دیتنان دا دگەل گۆتنێن مەزنان دا بکەین، تایبەت یێن دەڤەرا بەهدینان، ئەوژی دیسان ژ هەردوو لایان ڤە (ئەرێنی و نەرێنی)، چونکە گۆتن و دیتنێن جڤاکێ مەژی بۆ وان بهایان دوو لایەنی نە، و دگەل وێ چەندێ دا، مە بزاڤکرییە ب بەلگە ژ قورئان و گۆتنین پێغەمبەری وەربگرین، کا چەند کارتێکرنا ئیسلامێ ل سەر وان بهایێن دناڤ جڤاکا کوردەواری کرییە، و دیسان کارتێکرنا هندەك رەوشت و تیتالێن جڤاکا هۆزایەتی و دەرەبەگایەتی و تەخایەتی یا دناڤ کوردان دا، ل سەر ڤان بهایێن جڤاکی هەبوویە. کو مە کومەك بهایێن جڤاکی وەرگرتینە بۆ ڤی بابەتی، مینا: (پاراستنانهێنییا، رێنجبەری،تولڤەکرنا خوینێ، ڤیانا راستییێ و نەڤیانا درەوێ، بەردان و رەڤاندن، رێزگرتنا مێهڤانی، دەهمانپیسی، فرەژنی، قەنجییێن جڤاکی، زیرەکی و مێرانی). و ل دویماهیێ ژی دەرئەنجامێن ڤەکۆلینێ و لیستا ژێدەران.

پەیڤێن سەرەکی: *بهایێن جڤاکی، رۆژهەلاتنناس، دەڤەرابەهدینان، ئایەت و فەرموودە، گۆتنێنمەزنان.*

پێشەکی:

جڤاك ئەو پێکهاتەیە یا مللەت یان نەتەویەك یان چەند نەتەویەك یان ئایینەك تێدا خرڤەدبن و پێکڤە دناڤ سنۆرەکێ جۆگرافی دا پێکڤە دژین، دبیت هندەك خالێن هەڤپشك مینا زمان یان رۆشنبیری و کەلتووری هەڤپشك پێکڤەوان گرێددەت، و دبیت ژی ژێك جودا بن. و هەر جڤاکەك خودان سامانەکێ گرنگێ فۆلکلۆرییە، هەمی تا و چەقان بخۆڤە دگرن، کو ئێك ژ تایێن هەرە گرنگ ژی، گۆتنێن مەزنانن، و رۆژانە دناڤ جڤاکی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

دا ب دەهان گۆتن دهێنە گۆتن و ڤەگێڕان، لەو نهۆ بووینە پشکەك هەرە گرنگ کو دەربڕینێ ژ رۆشنبیرییا مللەتی دکەن، لەوما ژی ڤەکۆلین ل دوور بهایێن جڤاکی د گۆتنێن مەزنان دا گەلەك گرنگە.

گرنگی یا ڤەکۆلینێ:

ڤەکۆلین ل دوور بابەتێ بهایێن جڤاکی زۆرا گرنگە، چونکە چەندین رۆژهەلاتنناسان ل دوور بهایێن جڤاکێ کوردەواری دناڤ پەرتووکێن خودا بەحسکرینە، مینا: (تۆما بووا، هینی هارلۆد هانسن، مینۆرسکی، مەیجەرنۆئێل، مارتن ڤان بروینسن، دەبلیو. أي ویگرام و أدگار. تی. أي ویگرام، باسیل نیکیتین، أ. م. مینتیشاشفیلی و...هتد)، کو گەلەك ژ ڤان رۆژهەلاتنناسان بشێوێ ئەرێنی بەحس ل بهایێن جڤاکی کرینە، لێ هندەکان ژی گەلەك جار بشێوێ نەرێنی بەحسکرینە. و دیسان هندەك ژ نڤیسکارێن کورد ژی ل دوور بابەتێ بهایێن جڤاکی یێن کوردان بەحسکرینە، مینا: (مەلا مەحموود بایەزیدی، حەمە کەریم عەبدۆللا، د. بەدرخان سندی، عائیشە محەمەد عەلی، د. ئەحمەد قەرەنی و ...هتد). لێ هەتا نهۆ کەسەکی ل دوور بهایێن جڤاکی دگۆتنێن مەزنان دا بەحس نەکرینە، ژ بلی (مەیجەر نۆئێل)ی، کو پشکەك ژ پەرتووکا خۆ تەرخانکرییە، بۆ هندەك گۆتنێن دەڤەرا هەکاریيا ل دوور بهایێن جڤاکی، لەورا ڤەکۆلین د ڤی بوارى گەلەك گرنگە.

سنۆرێ ڤەکۆلینێ:

ئەڤ ڤەکۆلینەژ دوولاڤە هاتییە سنوردارکرن، ژ لایەکیڤە بهایێن جڤاکی د گۆتنێن مەزنان دا، کو تنێ تایەکێ فۆلکلۆری هاتییە وەرگرتن، چونکە فۆلکلۆر زۆرێ بەرفرەهەیە، و ژلایەکێ دیڤە دیسان تنێ دەڤەرا بەهدینان وەك نموونە مە وەرگرتییە، ژ بەرکو دیسان گەلەك پەرتووکێن گۆتنێن مەزنان ل هەمی کوردستانێ چاپبووینە، و دبیت گەلەك بهایێن جڤاکی ژ دەڤەرەکێ بۆ دەڤەرەك دی ژی جودا بن.

رێبازا ڤەکۆلینێ:

ڤێ ڤەکۆلینێ رێبازا (ئەدەبی جڤاکی شرۆڤەکاری) بخۆڤە گرتییە، چونکە بابەت ژ لایەکی ڤە، ئەدەبێ فۆلکلۆرییە و ژ لایەکی ژی بهایێن جڤاکی یا گرێدایی لایەنێ جڤاکییە، و دیسان شرۆڤەکرنە بۆ وان گۆتنێن هندەك رۆژهەلاتناسان و ئایەت و فەرموودەیێن پێغەمبەری (س)، دگەل وان گۆتنێن مەزنان یێن تایبەت ب لایەنێ جڤاکی ژ هەردوو لایێن (ئەرێنی و نەرێنی) ڤە.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

پلانا ڤەکۆلینێ:

ڤەکۆلین ژی مەل سەر دوو پشکان دابەشکرییە، پشکا ئێکێ، کو تیورییە ئەوژی دوو تەوەرن، تەوەرێ ئێکێ، ل دوور جڤاك و گرنگییا بهایێن جڤاکی و تایبەتمەندی و ژێدەرێن بهایێن جڤاکییە. و تەوەرێ دوویێ، ل دوور پێناسە و جۆر و ناڤەرۆکا گۆتنێن مەزنان بیت. و پشکا دوویێ، دیسان دوو تەوەرە، تەوەرێ ئێکێ، ل دوور هندەك گۆتنێن مەزنانن یێن دەڤەرا هەکارییا، ئەوێن (مەیجەرنۆئێل)ی ل دوور هندەك بهایێن جڤاکی یێن وێ دەڤەرێ کومکرینە، و تەوەرێ دوویێ، بهایێن جڤاکی د گۆتنین مەزنان یێن دەڤەرا بەهدینانن،کو پراکتیزەکرناگۆتنێن مەزنان بۆ بهایێن جڤاکی، دگەل ئاماژەکرن ب هندەك دیتنێن رۆژهەلاتنناسان بۆ بهایێن جڤاکێ کوردەواری. دگەل دەرئەنجام و لیستا ژێدەران.

(پشکا ئێکێ)

١.تەوەرێ ئێکێ/ تێگەهێ بهایێن جڤاکی، سالۆخەت و گرنگییا ئەوان.

١.١. تێگەهێ بهایێن جڤاك.

١.٢. سالۆخەتێن بهایێ جڤاکی.

١.٣. گرنگییا بهایێ جڤاکی.

١.٤. ژێدەرێن بهایی و چەوا پەیدادبن و دهێنە وەرگرتن؟

١.٤.١. ژێدەرێن سەرەکی.

١.٤.٢. ژێدەرێن لاوەکی.

١.٤. ژێدەرێن بهایێن جڤاکی.

٢. تەوەرێ دوویێ/ گۆتنێن مەزنان، پێناسە، ژێدەر و جۆرێن گۆتنان.

٢.١. چەند بۆچوونەك ل دوور گۆتنێن مەزنان.

٢.٢. تایبەتمەندیێن گۆتنێن مەزنان.

٢. ٣. گۆتنێن مەزنان چاوا پەیدابووینە؟

٢.٤. جورێن گۆتنێن مەزنان.

٢.٥. بهایێن جڤاکی د گۆتنێن فۆلکلۆری یێن کوردی دا.

١. تەوەرێ ئێکێ/ تێگەهێن بهایێن جڤاکی سالۆخەت و گرنگییا ئەوان.

١.١.تێگەهێ بهایێن جڤاکی:

کارئینانا زاراڤێ بهایی د زمانێ ئەلمانی دا (Wert) ب رامانا وێ یا فەلسەفی هاتییە بکارئینان و هەروەسان دناڤ زانستێ ئابۆریێ نەمساوییان دا بەلاڤبوویە، و کارئینانا بهایی دناڤ رۆشنبیرێن ئەلمان دا بەلاڤبوویە، و ئەڤەژی دەرئەنجامێ سەرکەفتنا فەلسەفا (نیتشە)یی بوویە ل ئەلمانیا.(ألسيد، ٢٠٠٥: ٥).

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

و تێگەهێ بهایی د ئیسلامێدا وەکو (جابر قميحة) پێناسە دکەت: (کومەکا رەوشتانە ئەوێن کەسایەتییەکا ئیسلامی ژێ دهێتە دورستکرن و وەلێ دکەت کو ئەو یا تەمام بیت و شیانێن خۆ گۆنجاندنێ دگەل جڤاکی و ئەندامێن جڤاکی دا بکەتن و کاری ل سەر خۆیاتی و خێزان و بیروباوەرێن ئیسلامی دا بکەتن)(ثابت، ٢٠١٦: ١٣).

١.٢. سالۆخەتێن بهایێ جڤاکی:

گەلەك ڤەکۆلەران سالۆخەت (تایبەتمەندی)یێن بهایێن جڤاکی پۆلینکرینە بۆ چەندین بابەت و خالان، کو ئەڤە ژ گرنگترین وان سالۆخەتانە، ئەوێن هەڤپشك دناڤبەرا دیتنێن وان ڤەکۆلەران دا:

١- یا خۆیەتییە ژبەرکو رەگەزەکێ هەڤپشك دناڤبەرا هەمی پێناسە و تێگەهێن بهایی دا هەیە ئەوژی رەگەزێ رێزگرتنێ یێ تاکە کەسییە.(السلمي، ٢٠١٩: ٧).
٢- ئەو پشتبەستنێ ل سەر وی تشتی دکەت یێن شیانێن تێرکرنا حەزێن مرۆڤی هەبیت، کو ئەوژی سەخلەتەکە ژ وان سەخلەتێن گرنگ ل دەڤ تاکە کەسی یان جڤاکی. (الجبوري، ٢٠١١: ١).
٣- رێژەییە، ئانکو ژ کەسەکی بۆ کەسەکی یا جودایە، ئەو دمینیت ل دویڤ حەز و کاودان و پەروەردەیا کەسی.(السلمي، ٢٠١٩: ٧).
٤- ئەوبخۆ خۆ رێکدئێخیت بشێوێ هەرەمی، هەر تاکە کەسەك بزاڤێ دکەت کو هەموی حەزێن خۆ جێبەجێکەت لێ نەشێت، چونکە ئەو بزاڤێ دکەت یا کێمترین قەبویلکرن ل دەڤ خەلکی بکەتە پترترین قەبویلکرن ل دەڤ وان.(الجبوری، ٢٠١١: ١).

١.٣.گرنگییا بهایێ جڤاکی:

گرنگییا بهایی دهێتە دابەشکرن ل سەر دوو بنەمایان، ئەوژی:

١-گرنگییا بهایی بۆ تاکە کەسی: بها دهێتە هژمارتن کاکلکا پێکهاتا مرۆڤی، چونکە ئەوە کەسایەتییا مرۆڤی ئاڤادکەت و راستییا وێ خۆیادکەت. چونکە ببهایی دبیتە مرۆڤ و ببیی وێ مرۆڤایەتییا خۆ ژ دەستددەتن، و پەیاما مرۆڤی یا کورتکرییەل سەر شێوازێ رێڤەبرنا وی ل سەر رویێ عەردی، کو ئەو ب باشی و چاکیێن خۆ، بنەماییێن بهایێ جڤاکی ژ لایێ ماددی و واتایی ڤە پێشدئێخیتن.

٢-گرنگییا بهایی بۆ جڤاکی: بهایی گرنگییا خۆ دناڤ ژیانا مللەتان دا هەیە، چونکە جڤاکێ مرۆڤان یێ گرێدایە ب وان پیڤەرێن شێوازێ پەیوەندی ل سەر هاتینە ئاڤاکرن دناڤبەرا تاك و تاکان دا د هەموی بواران دا خۆیادکەتن. و بهایێن جڤاکی وەدکەن ژیان یا بەردەوام بیت، هەر وەکی قورئانا پیرۆز ڤێ راستیێ دووپات دکەت، ئەوا کو دویماهییا وان مللەتێن ل سەر بنەماییێن بهایێن خراب هاتینە ئاڤاکرن:(وَضَرَبَ واللَّهُ مَثَلًا قَرْيَةً كَانَتْ آمِنَةً مُطْمَئِنَّةً يَأْتِيهَا رِزْقُهَا رَغَدًا مِنْ كُلِّ مَكَانٍ فَكَفَرَتْ بِأَنْعُمِ اللَّهِ فَأَذَاقَهَا اللَّهُ لِبَاسَ الْجُوعِ وَالْخَوْفِ بِمَا

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

كَانُوا يَصْنَعُونَ) (١٦: ١١٢). ئانكو:((و خودێ خەلكێ گوندەكی دكەتە نموونە، ژين و ژيارا خۆ تەنا و تەسەل دبۆراندن، و ژ هەمی ڕەخاڤە ڕزقەكێ بەرفرەهـ بۆ وان دهات، بەلێ شوينا شوكر و سوپاسييا خودێ بكەن، نيعمەت و خودێ نەئينانە بەر چاڤێت خۆ و نە شوكراندن. خودێ ژی كراسێ برسێ و ترسێ كرە بەر وان و ژار و ژير كرن، ژ بەر وان كار و كريارێت ئەوان دكرن)) (سگێری، ٢٠٠٧: ٢٨٠).

١.٤.ژێدەرێن بهایی و چەوا پەیدادبن و دهێنە وەرگرتن؟

ئەگەر ئەم ل دويف وان ژێدەران بگەريين يێن بەحسێ ژێدەرێن پەيدابوونا بهايێن جڤاكی دكەن، ل سەر دوو بۆچوونان دابەشبووينە، كو هندەك ڤەدگەرينن بۆ بنەمايێن ئيسلامی، ڕەنگە خواندەڤانەك بێژيت، چ پەيوەنديیا بهايێن جڤاكی يێن كوردان ب يێن ئايينێ ئيسلامێ ڤە هەنە؟! كو بۆ بەرسڤا ڤێ پرسێ، هەر وەك (كولن ولسون) ڕەخنەگرێ ب ناڤ و دەنگێ ئينگليزی د كتێبا ((اللامنتمي))دا دبێژيت: ((ئەو شارستانيەتەی كە تەنها پشت بە زانست ئەبەستێ دوور لە ئايين، شارستانيەكە كە ناتوانێ زۆر بمێنێتێوە، چونكە ئەو بار و دۆخەی لێی پەيدا ئەبێت ناگۆنجێت لە گەڵ مرۆڤی خاوەن هەست و دووربيندا. مرۆڤی رۆژئاوايی هەميشە پشتی بەستووە بە ووزە ژيرييەكان (الطاقات العقلية)، ئەمەش هۆی لەناو چوون و رۆخانيەتی، ئەو هێزی گيانی خۆی ون كردووە، ئەو هێزە زيندووەی كە هۆی مانەوەی مرۆڤايەتييە)) (عەبدوللا، ١٩٨٥: ١٢).
گەلەك ڤەكۆلەر دكەنە دوو جۆرێن ژێدەران، ل دويف وێ پۆلينكرنا (ثابت)ی، دێ ب كورتی ئاماژێ پێ كەين، ئەوژی ئەڤەنە:

١.٤.١. ژێدەرێن سەرەكی:

١-**قورئان:** كو ژێدەرێ سەرەكی يێ پەيدابوونا بهايايە.
٢-**سوننەتا پێغەمبەری (فەرمووده):** ئانكو ئەو گۆتن و كريارێن ژ پێغەمبەری هاتينە وەرگرتن.

١.٤.٢. ژێدەرێن لاوەكی:

٣- **هەڤدەنگييا كوما زانايان (إجماع العلماء):** ئەگەر بابەتەك ب رۆهنی د قورئان و سوننەتێ دا نەهاتبيت، وێگاڤێ دێ ل بوچوونا هەڤدەنگی و ديتنا زانايان ل سەر بابەتی كەنە ژێدەرێ بهايی.
٤-**پيڤەر (قياس):** ئەڤەژی ئێك ژ وان ژێدەرانە يێن د ئيسلامێ دا كو هندەك دەقێن قورئان و سوننەتێ بكەنە پيڤەر بۆ بهايان. (ثابت، ٢٠١٦: ١٦ – ١٨).

١.٤. ژێدەرێن بهايێن جڤاكی:

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەكۆلينێن كوردی

لێ ئەگەر ئەم ل ژێدەرێن بهایی یێن جڤاکی بگەرییێن، ل دویڤ پۆلینکرنا (بکوشي)، کو ئەو ل سەر (٧) خالان پۆلیندکەت، سەرەرایی وێ چەندێ گەلەك ژ وان خالان د هەڤچەرخن، دبیت ناڤەگەرن بۆ دەمەك دویر، لێ چونکە بهایێن جڤاکی بخۆژی بابەتەکێ کەڤن و نوییە (ئانکو هێشتا یێ بەردەوامە)، لەو دێ وان خالان ژی بکورتی بەحس کەین، ئەوژی:

١- **خێزان:** کو ئەو ئێکەم ژینگەهە ئەوا کو تاکە کەس تێدا دهێتە پەروەردەکرن و مەزن کرن، لەو دێ وان بهایا وەرگریت یێن دناڤ خێزانێ دا دبینیت. لەوما مەزن ژی دبێژن: ((چ ب چینی دێ وی هەلینی) یان (چ بکەنە کوارێ ئەو دێ هێتە خوارێ)) (ئامێدی، ٢٠١٩: ٣٨٧/٢).

٢- **قۆتابخانە:** کو ئەوژی ئێك ژ وان دەزگەهانە یێن گرنگییێ ب پەروەردە و فێرکرنێ ددەت هەر ژ مێژووەرە، لەو قۆتابخانە رۆلەکێ گرنگ د وان بهایان دا دبینیت ئەوێن زارۆك ل قۆتابخانێ وەردگریت.

٣- **مزگەفت:** ژ بەرکو پرانییا زارۆکان پەروەردە و شاگردێن مزگەفتان بوون، کو ل وی دەمی مزگەفتان رۆلێ قۆتابخانێن نوکە ددیت، لەو شاگرد ل سەر هندەك بهایێن جڤاکێ ئایینی دهاتە پەروەردەکرن.

٤- **هەڤال:** هەلبەت هەڤالان رۆلەکێ گەلەك مەزن یێ کارتێکرنێ ل سەر هەڤالی دکەن، چونکە ئەو پێکڤە د قۆناغەکا نازك ژ قۆناغێن زارۆکینییێ پێکڤە دژین، لەو هەڤال دبنە شەنگەشتە بۆ کەسایەتییا زارۆکی و بهایێ وی یێ جڤاکی.

٥- **دەزگەهێن راگەهاندنێ:** دەزگەهێن راگەهاندنێ وەکی: رادیو، تەلەفزیون، سینەما، ئەنترنێت، رۆژنامە، گۆڤار، پەرتووك و ریکلام و...هتد، ئەو هزر و بیر و رەوشتێن بەلاڤەدکەن، هەمی کارتێکرنەکا ئێکسەر ل کەسایەتییا زارۆکی دکەن.

٦- **رۆشنبیری ژێدەرێ بهایانە:** بها ل نك ڤەکۆلەر (ئیدوارد برنت تایلەر) ژ پێکهاتەیێن سەرەکی بۆ رۆشنبیری بوونێ، هەر وەکی د پەرتووکا خۆ (شارستانییەتا دەستپێکی)دا داینە خۆیاکرن هەر ژ (مەعریفەت، بیروباوەر، هۆنەر، رەوشت و یاسا) ئەوێن کو مرۆڤ وەردگریت وەك ئەندامەك ژ جڤاکی.

٧- **کاودانێن ئابۆری و جڤاکی ژێدەرێ بهایانە:** هەر ژ وان ژێدەرێن گرنگێن بهایان ئەو هەمی کاودان و دەلیڤەیێن ئابۆری و جڤاکی ئەوێن دگەل قۆناغێن شارستانییەتێ دەربازبووین، کارتێکرنەکا ئێکسەر ل سەر بهایێن جڤاکی کرینە و دکەن. (٢٠١٤: ٧٩ – ٨١).

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

٢. باسێ دوویێ/ گۆتنێن مەزنان، پێناسە، ژێدەر و جۆرێن گۆتنان.

٢.١.چەند بۆچوونەك ل دوور گۆتنێن مەزنان.

رەنگە گەلەك جار دبینین كو تا نوكە ل دەمێ پەیدابوونا رویدانەكێ یان كارەكی یان كریارەكا چ باش یان خراب گۆتنەكا مەزنا ل سەر بینن، كو ئەڤە بخۆ وێ چەندێ دسەلمینیت كو گۆتنێن مەزنان هەتا نهۆ دناڤا جڤاكی دا كاریگەرییا خۆ هەنە، لەو بەردەوام دووبارە و سێبارە دبن، هەلبەت ئەگەر ژ لایێ زانستی و پەروەردەیی ڤە نهۆ لێ بنێرین، دبیت گەلەك كۆتن بۆ دەمێ نهۆ نە دگونجایی بن، لەو دڤێت ژ بیرنەكەین، كو دبیت ئەو گۆتنێن بۆ دەمەكی دگۆنجایی بوون و دهاتنە گۆتن، بۆ دەمەكێ دی نە د گۆنجایی بن، و ژبەركو گۆتنا مەزنا نە گۆتنەكا پیرۆزە و دڤێت كار پێ بهێتە كرن، نەخێر، ئەو گۆتنا باش و گۆنجایی بۆ نوكە دێ ل سەر زار یا بەربەلاڤ بیت، و یا نەگونجایی ژی تنێ وەك پاشمایەكێ فۆلكلۆرێ ئەدەبێ زارەكی دێ مینیتە دناڤ لاپەرێن پەرتووكان دا، وەكو دقورئانا پیرۆز دا نموونەك جوان بۆ ڤەدگێڕیت، دەما د فەرمووت: (...فَأَمَّا الزَّبَدُ فَيَذْهَبُ جُفَاءً وَأَمَّا مَا يَنْفَعُ النَّاسَ فَيَمْكُثُ فِي الْأَرْضِ كَذَلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ) (١٣: ١٧). ئانكو: (... و هندی هەقییە ئەو ئاڤا سپییە ئەوا د ئەردیدا دمینیت، و هندی پویچییە ئەو كەفە ئەوا ب كێر چو نە ئێت و كەس مفایی ژێ نەكەت) (سگێری، ٢٠٠٨: ٢٥١).

دێ د ڤی تەوەری دا چەند بۆچوونەكێن ڤەكۆلەر و شارەزایێن فۆلكلۆرێ كوردی یێن كورد وەك میناك دەینە خۆیاكرن، كا چاوان گۆتنا مەزنا پێناسە دكەن، ئەوژی ب ڤی شێوەیی:

((پەندی پێشینان بەشێكی گرنگ و بەنرخی ئەدەبی فۆلكلۆری گەلە، لە ئەنجامی بەسەرهاتی كاریگەر و تاقی كردنەوەی پیر و پێشینانەوە گوتراون و كەوتۆنە سەر زمانی گەورە و بچۆك و تا رادەیێك بوون بە بەندی دەستۆری ژیانی كۆمەلایەتی و ئابۆری و سیاسی گەل و بە كەرتێكی جودانەكراوەی ژۆرخانی ژیانی ماددی و رۆلەكانی كۆمەل))(شارەزا، ١٩٧٦: ٨).((دناڤا فۆلكلۆرا كوردی دا مەسەلە و مەتەلۆك جهەكی بەر چەعف دگرن و روویێ گەلی- مللی، ئاقلداری و سەرپێهاتیێن ژینا وی ددنە خویاكرن. ل ناڤا كوردان ئێن كو ل وەلاتێن رۆژهەلاتا نێزیك دژین رەنگ رەنگ ناڤێ مەسەلا و مەتەلۆكا هەنە. ل با كوردێن ئیراقێ ناڤێ وان (پەندی پێشینانە) یان ژی (بەست و بەند)، ل با كوردێن توركیایێ، ئیرانێ، سوریایێ و هەر وەها كوردێن كو ل ئەرمەنستانێ و گورجستانێ دژین ناڤێ وان (قسێ باڤان)ە یان ژی (مەسەلە و مەتەلۆك)، ل ناڤ كوردێن ئازەربێجانێ و كۆمارێن سۆڤێیتا ئاسیا ناڤین ژێرا دبێژن (گەپیدی باڤان))(جەلیل، ٢٠٠٩: ١٠). ((كورد لەلایەن پەندی پێشینانەوە ئەدەبێكی بەرزی هەیە؛ پەندی پێشینان عیبارەتن لە چەند قسەیەكی كورتی

کـوردی پێکـەوە نووسـراون، مەعنایـەکی بـەرزیان تێدایـە. لـە زەمـانێکی زۆر کۆنـەوە کەوتوونەتە سەر زمانی کوردی، چۆنیەتی ژیان، ڕەوشت، بیر و باوەڕیان – چە لە باری سیاسی و کۆمەڵایـەتی، چـە لـە باری ڕەوشـتی خێزانی و کـەینوبـەینی ژیـانی تێکرایی، چـە لـە باری دەولەمەندی و هەژاری و پایەی دونیاییدا – پیشان ئـەدەن)) (سـەجادی، ٢٠١٧: ١٣٩). ((پەندی پێشینان بریتییـە لـە بەرهـەمێکی زۆر کـۆنی خـەڵك، ئـەم پەنـدە هەمیشـە لـەلای گـەلانی سـەرەتایی و سـادە فەلسـەفەی ڕاسـتقینەو لـەکاری ڕەوشـت خـووەوە، هـەموو ڕاسـتییەك، هـەموو ڕووداوێکـی ژیـانی ئـادەمیزاد، هـەموو کردارێك، چـاك یـا خـراپ، هـەموو گـەیشـتنە ئـەنجامێك کە میللەت گەیشتبێتێ، دەربارەی هەرچی یەك ئەچێتە تەرازووی پەندی پێشینان)) (ڕەسوڵ، ١٩٧٩: ١٠٣). لێ (کوردیۆییف) ب ڤی شێوەیی گۆتنێن مـەزنان (مەتـەلۆکان) ژ زاردەڤێ (پـاول بەیدار) ددەتە شرۆڤەکرن: ((مەتەلۆکێد کوردی گەلەك عەیانن، ئەو بنگەهـ و بناخا خەبەر دانێنـە، ب راستی دەولەمەنـدییا زمـانێ کوردینـە، دەرهـەق هـەر تشـتێ، هـەر شـخولێ - ئیشـێ - مەتـەلۆکێد کـوردی هەنـە. مەتەلۆکێد کـوردی بـۆ کـوردان مینـا قانۆنێـد ژیینـا مەرڤانـە. ل وانـدا دەرهـەق هـەموو سرۆشـتێ تـێ گـۆتنێ؛ فەراسـەتییا کـوردان، شـارەزاتییا مللـەتێ کـورد هەموو تشت دیتنـە، و دەرهـەق وانـدا ل مەتەلۆکانـدا ژ عـەمرێ قـەدیم هـەتا نـکا تـێ گـۆتنێ، تێدا وسان ژی گەلەك تەمی و وەسیەت، تـالیم و تەربییـەتا وان هاتنـە گۆتنێ؛ گـەلەك جاران ئـەو ب شێری، ب بەند ل هەڤ هاتی و سـازمانی تێنـە گـۆتنێ، جار – جاران ژی مەتـەلۆك ب ئیدیامەتیك، مجازی تێنە گۆتنێ، تەرجەما وان گـەلەك گرانە)) (١٩٧٦: ٣١). بـەلێ ب رامانا فەرهـەنگی یا گـۆتنا مـەزنان (مـازی) ب ڤـی شـێوەیی ددەتـە ناسـکرن: ((واتـەیا فەرهـەنگی: گۆتنێن پێشیان، د ئـەدەبی دە؛ دارب – مەسـەل، دارابی مەسـەل، دورووب و ئـەمسـال، مەسـەل و بەیان، دەریاس دبە. دەما زمانێ ئۆسمانی دە؛ ئباره، بەیان و ئیستلاهـ هاتییە گۆتن. د ترکی دە؛ پێشی تـائبیر دووره بوویە ئاتاسۆزو. د زمـانێن ئـەورۆپی دە؛ saying expresioin ،idiom ، parable،metaphor ،paradox، تێ ناڤکرن)) (٢٠٠٦: ١٣).

ل گـورەی ئـەوان دیـتن و وبیـر و بۆچوونێن مەدایـنە دیارکرن وەهـا خۆیادبیت، کـو گۆتنێـت مـەزنان کـو ب زمانـەکێ رەسـەن و شـێوازەکێ دەربڕینـا کـورت، شـایییە چەنـدین بابەتان ئاراستەی خواندەڤانان ب شێوازەکێ راستەو خۆ پێشکێشبکەت.

لەوما ئـەگـەر مە بڤێت هەڵسـەنگاندنەکا زانستییانە بۆ گـۆتنێن مـەزنان بکـەین، دڤێت بشێوەکێ ئاماری هەموو گۆتنێن (ئەرێنی و نەرێنی) بهێنە تۆمارکرن، کا رێژا کیژان پیتـرە، ژ نـوی دێ کـارین بریـارێ ل سـەر گـۆتنـا مـەزنا دەیـن، یـان هـەر بابەتـەکێ دی، کـا چەندێ سەرکەفتییە؟

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

٢. ٢. گۆتنێن مەزنان چاوا پەیدابووینە؟

دەربارەی پەیدابوونا گۆتنێن مەزنان، کا هەر گۆتنەك چاوا پەیدا بوویە، دیسان دێ ڤەگەرینە گۆتنەکا (سەججادی) ل دوور دروستبوونا گۆتنێن مەزنان، وەکە دبێژیت: ((داهاتنی پەندی پێشینان لەوەختی خۆیدا سەرچاوەکەی ئەمە بووە کە: کابرایەك کارەساتێکی چاو پێ کەوتووە، قسەیەکی بەپێی ئەو کارەساتە کردووە، قسەکەی دەماودەم کەوتووە و ماوەتەوە و بووە بە پەندی پێشینان، لەپاش ئەوە هەرشتێکی تر رووی دابێ – کە لەگەل سەرچاوەی پەندەکەدا تۆزێ ئاشنایەتییان ببێت – خێرا ئەو پەندەی بۆ ئەوترێ)) (٢٠١٧: ١٤١).

٢.٣. تایبەتمەندییێن گۆتنێن مەزنان:

ل دویڤ ئەو پۆلینکرنا (مازی)بۆ گۆتنێن مەزنان، ئەو د (٦) خالان دا تایبەتمەندییێن وان داینە خۆیاکرن، ئەوژی:

١ - دارازی و هەکمی نە. (هزرا گەلن و ڤەبڕن).

٢ - هەڤۆکێن ب قالبن.

٣- مالێ گەلن، نڤیسکارێ وان نە دیارن.

٤- ب پرانی مەجازی نە.

٥ - پەندی نە، ژ بۆ مرۆڤان دبن پەند و رۆناهی و شیرەت.

٦ - نەتەوی نە. (٢٠٠٦: ١٦).

٢.٤. جورێن گۆتنێن مەزنان:

رەنگە هەتا نهۆ ئەو هەموی ژێدەرێن ل دوور گۆتنێن مەزنان نڤیساین کومکرین و ڤەکۆلاین، جۆرێن گۆتنێن مەزنان نە خۆیاکرینە، ئانکو هێشتا ژێك جودانەکرینە ل دویڤ جۆرێ وان، لێ دیارە(د.ئەحمەد قەرەنی) د پەرتووکا خودا دابەشکرینە بۆ (٦) جۆران، ئەوژی ب ڤی شێوەیێ خوارێ:

١- کورتە گۆتن (ئەفۆریزمAphorisn).

٢- پەندێن ناڤداران (ماکزیمMaxim).

٣- قسەیێن نەستەق (ئێپیگرامEpigram).

٤- پەندێن پێشینان (پرۆڤێربProverb).

٥- پەژن (ئێدیۆمIdiom).

٦- تەوس (سارکازمSarcasm)(٢٠١٩: ٣٧).

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

٢.٥. بهایێن جڤاکی د گۆتنێن فۆلکلۆری یێن کوردی دا:

وەکو یا خۆیا گەلەك نقیسەران ل دوور گۆتنێن مەزنان ڤەکۆلین ئەنجامداینە و ل ئەنجامێ ئەوێ یەکێ زۆر بها دناڤ گۆتنێن مەزنان دیاربووینە ژ ئەوان ژی کو ب ڤی شێوەیی هاتینە دیارکرن:

- هاریکاری و پشتەڤانییا جڤاکی.
- ژن خواستن و شەهیان.
- خۆ گرێدان ب رەسەنیاتییا خۆ و وەلاتێ خۆڤە.
- کرنا باشی و چاکییا.
- باشیا دگەل هەڤسوییان.
- سەرەدەریکرن و رێڤەبرنا جوان.
- کارکرن و ب جوانی وتمامکرنا وی.
- دەراڤ و پاقژی ب دەستڤەئینانا وی.
- نەهێلانا کەرب و کینێ دناڤبەرا ئێکدا.
- وەرگرتنا بۆچوونان و شیرەتان.
- نەڤیانا درەوێ.
- حەزنەکرنا ئێشاندنا یێ بەرامبەر.
- رێزگرتنا مێهڤانان.
- رەوشتێن خوارنێ.
- سەرەدانکرن.
- رازیبوون ب رزقێ خۆ.
- بێهنفرەهی.
- نەڤیانا سەرگەرمی و پەسنکرنا خۆیەتیا خۆ.
- نەڤیانا مەزاختنا زێدە (ئابۆری).
- نەڤیانا چاڤ پێ نەرابوونێ.
- ئاگەهداری و هوشیاری.
- بەرهنگاریکرنا ستەم و زۆرداری و دوژمنایەتیێ. (عمارة، ٢٠١٥: ٤٣).

کو د پشکا دوویێ دا، تەوەرێ دوویێ، هندەك ژ ڤان بهایان دێ بنە بابەتێ مە ژ پراکتیزەکرنا گۆتنێن مەزنان ل سەر وان بهایان، کا مەزنان چاوان بەرێ خوداینە ڤان بهایان؟ و ب ئەرێنی لێ نێرینە یان نەرینی؟

(شكا دوويێ)

١- تەوەرێ ئێكێ/ مەیجەر نۆئێل و گۆتنێن مەزنان و بهایێن جڤاكی یێن كوردی:

گەلەك رۆژهەلاتنناسێن بیانی ل دوور ئەدەب، كەلتوور، فۆلكلۆر، دیرۆك و...هتد یێن مللەتێ كورد نڤیساینە و ل سەر ڤەكۆلاینە، ب دەهان پەرتووك ل سەر كوردان هاتینە نڤیسان مینا: (مینورۆسكی، ژابا، نیكیتین، سۆن، مەیجەرنۆئێلی و...هتد). كو رۆژهەلاتنناس (مەیجەرنۆئێل) ئێك ژ وان رۆژهەلاتنناسانە، یێن ل دوور بهایێن جڤاكی و گۆتنێن مەزنان نڤیسـاین و ڤـەكۆلاین.دەربارەیی رۆژهەلاتنناس (مەیجەرنۆئیل)ی و ڤـەكۆلینا وی ل دوور كوردان، ب تایبەت بهایێن جڤاكی، (سندی) دبێژیت: وەك یا خۆیا هندەك رۆژهەلاتنناسان ل دوور ئەدەبێ فۆلكلۆری نڤیسینە و كومكرینە، ژ وانژیحاكمی سیاسی یێ ئنگلیزی(مەیجەر نۆئێل[1])، كو ئەو ئێك ژ ئەفسەرێن لەشكەرێ بریتانی بوو ل سالێن بیستان، ڤەكۆلینەك پۆختە لبن ناڤ و نیشانێ كەسایەتییا كوردی ل دویف گۆتنێن مەزنان، و ئەڤ ڤەكۆلینە د كۆڤارا ڤەكۆلینێن رۆژهەلاتی و ئەفریقی ل لەندەن بەلاڤكرییە، و نۆئیل پشتبەستنێ ل سەر دەڤەرا هەكارییا ل بامۆرێ كوردستانێ دكەت، چونكە بۆ دەمەكی ل وێرێ ژیایە، و بزاڤكرییە ل دویف گۆتنێن مەزنان یێن كوردی هندەك بهایێن جڤاكی یێن كوردا ل دوور سەربەستی و راستگۆیی و ئابۆری و پەیوەندیێن جڤاكی بەحسبكەت، و بابەتێ خۆ ب ڤی شێوێل خوارێ پۆلینكرنا خۆ بۆ گۆتنێن مەزنان دانایە:-ژنئینان. ٢- ئافرەت (ژن). ٣- هەژاری و دەولەمەندی. ٤- مێهڤانداری.٥- جیرانی (هەڤسویاتی). ٦پەیوەندی دگەل ئۆسمانییان.(١٩٨٩: ٩).

ئەگەر ئاڤرپیەكێ ل پەرتووكا (یاداشتەكانی مەیجەرنۆئێل) بكەین، ل دویماهییا پەرتووكا وی بابەتەك تێدایە لبن ناڤێ (شەخسیەتی كوردی لە دەلاقەیی پەندی پێشینانەوە)، كو دڤی بابەتی دا ل دوور بهایێن جڤاكی ل نك كوردان بەحسدكەت، و ئەو گۆتنێن وەرگرتین ژێ ژ دەڤۆكا هەكارییا نڤیساینە، بۆ نموونە:

- **نەڤیانا قەرداریێ:** مرۆڤ خویندار بت قەردار نەبت. (دەستێن مرۆڤی خویناوی بن باشترە كو مرۆڤ قەرداری خەلكی بیت).
- **نەباوەری ب دوژمان:** رێ دەبنە بەهۆست دوژمن نابنە دۆست. (ریە دبنە بهۆست ئانكو مرۆڤ پیر دبن، لێ دوژمن نابنە دوست).
- **مەردینی:** مالێ نەخواری یە زالمایە. (مالێ خۆ نە خۆر بۆ چەكمە بۆر). یان: جامێر دچن ناڤان دهێلن، كوێر دەچن پاران دەهێلن. (جەنگاوەرە ئازاكان دەمرن و شۆرەتێ شەرەف و نەمری بەجێ دەهێلن، رژدو باخەلا قوولەكانیش تەنها مالا جێ دەهێلن).
- **ئابۆری:** كەم بخوە هەر كەف بخوە. (كەم خۆرێ دایم خۆر بە). یان: لوقمەكا نانێ بەدل سفرەكا زادێ نا بەدل. (پاروویەك نان بە ئیشتیها، زۆر خۆشترە لە خارنێكی هەمە جۆر).

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

- **ژن ئینان:** ژن ستوونا مالێیه. (ئافرەت کۆڵەکەی ماڵە). یان مێر چەمه، ژن گومه. (پیاو جۆکەیە و ئافراتیش گۆمە). یان: ژن قەلایە مێر فەلایە. (ئافرەت قەلایەکە پیاو گەمارۆی داوە).
- **مێهڤانداری:** مێڤان مێڤانێ خودێنه. (میوان، میوانی خوایه). یان: رزقێ مێڤان لە سەر خودێیه. (واته میوانێك کە دێت، خوا بەشی خۆی لەگەڵ خۆی دەنێرێت).
- **رێزگرتنا مەزن و سەرۆك هۆزان:** مەزنا ببنە پرا داوەتێ مرۆڤ نادەت سەر. (کەسەرۆك خێڵ و گەورەکان لە رۆژی رەش و لێقەومانا بوون بە پرد خەڵکیش پێویستە بەسەر پردا بڕواو گیانبازی بکات). (جاف؛ نێرکسەجاڕی، ١٩٨٤: ١٦٦ – ١٨٣).

٢- تەوەرێ دوویێ/گۆتنێن مەزنان،ژ لایێ ناڤەرۆکێ و بهایێن جڤاکی ڤە.

٢. ١.گۆتنێن مەزنان ژ لایێ ناڤەرۆکێ ڤە:

وەکو یا خۆیا هەبوونا رێژەیەکا زۆرا گۆتنێن مەزنان دناڤ جڤاکا کوردەواری دا، لەوما ل دوور هەموو بابەتان گۆتن هاتینە ڤەهاندن، و(سندی) ژ لایێ ناڤەرۆکێ ڤە، پۆلینکرینە بۆ ڤان سەخلەتێن باش یێن کوردان:

- باوەری و راستگۆیی.
- هیڤی و ئومێد.
- زیرەکی.
- فێربوون و شارەزایی و رۆشنبیری.
- سەخلەتێن لەشی و دێمی.
- دلڕەقی و هێز.
- مێرانی.
- چاڤنەترسی، جورعەت(جرأة).
- پەهلەوانی.
- شەرکەر.
- دلۆڤانی ب ژنێ و رێزگرتنا وێ.
- دەمارگیری.
- ترانە و کەیفخۆشی.
- ئازادی.
- قەنجیێن جڤاکی.
- خوراگری و بێهنفرەهی.
- رێزگرتن.
- دەنگنەبلنکرن و قویرقویری.
- دلنەرمی و هەستایەتی.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

- دیتنا وان بۆ مرنێ.
- سەروبەر و رەوشت و تیتال (٢٠٠٧: ١٦ – ٤٧).

٢.٢. بهایێن جڤاکی د گۆتنێن مەزنان دا:

ل دویڤ ئەو پۆلینکرنا (سندی) دایە ناڤەرۆکا گۆتنێن مەزنان،مەژی ب فەر دیت هندەك ژ ڤان ساخلەتێن تایبەت ب بهایێن جڤاکی ڤەد گۆتنێن مەزنان دا، ل دویڤ وێ پۆلینکرنێ وەربگرین، کا چاوان گرنگی داینە بهایێن جڤاکی، لێ دڤێت ژبیرنەکەین دبیت گەلەك بهایێن جڤاکی یێن ئەرینی دەما بەحس دکەین، هندەك بهایێن جڤاکی یێن نەرینی یان هەڤدژی وان ژی هاتینە بەحسکرن، بۆ نموونە: (راستی × درەو، مەردینی × قەلسی، حەلالی × حەرامی، رێنجبەری × تەمبەلی و ...هتد)، لەو هندەك جار دبیت ئاماژێ ب وان بهایێن جڤاکی یێن نەرینی ژی بدەین ل دویڤ وان گۆتنێن ل سەر هاتینە ڤەهاندن، ئەڤەژی هندەك ژ وان بهایێن جڤاکێ کوردەواری نە د گۆتنێن مەزنان دا.

٢. ٢. ١. پاراستنا نهێنییا:

وەك یا خۆیایە کو پاراستنا نهێنییان ئێك ژ ساخلەتێن هەرە گرنگە، دناڤ هەر جڤاکەکی دا، لەوما دێ بینین جڤاکێ کوردەواری ژی پاراستنا نهێنییان ب گرنگی زانییە، لەو یێ بەرامبەر پشت راست دکەت کو نهێنییا وی ئاشکەرا ناکەت، هەر وەك د گۆتنەکێ دا هاتییە: ((**ئەز دزانم ئاڤ ل سەر چ را دچت بەلێ نابێژم**)) (دێرشەوی، ٢٠٠٠: ١). کو وەکو ژ سەرهاتییاڤێ گۆتنێ خۆیایە، کەسەکی دخواست کوڕێ خۆ تاقی بکەت، کا وی هەڤالێن باش هەنە و ل تەنگاڤیان هاریکارییا وی بکەن و نهێنیێن وی بپارێزین، لێ پشتی ب چەند رێکەکا هەڤالێن خۆ د جەڕبینیت، کو ئەزێ کەفتیمە د تەنگاڤییەکێ دا، بەلێ کەس ژ هەڤالێن وی هاریکارییا وی ناکەن.. پاشی بابێ وی پەزەکێ سەرژێ دکەت، دکەتە دناڤ گوینییەکی دا، دبێژیتە کوڕێ خۆ: هەرە بێژە فلانە هەڤالێ من، کو (حال و مەسەلێن بابێ من ئەڤەنە... یا گۆتی بهێت هاری من بکەت، دا چارەیەکێ ل وی کەلەخێ کوشتی بکەین)، هەڤالێ بابێ وی ژی دهێت و پێکڤە دچن ل جهەکی دبن جویا ئاڤێ را جهەکی دکولن کەلەخی تێدا دڤەشێرن... و پاشی ب رێیا کوڕێ خۆ هندەك کریارێن نەباش ل بەرامبەر هەڤالێ خۆ ددەت کرن، کا دێ هەڤالێ وی چ کەت؟ پشتی کو هەڤالێ بابێ وی زانی، یێ وی تاقی دکەن کا دێ بەرامبەر نهێنییا کوشتنا مرۆڤی چ کەت، ل دویماهییێ دبێژیتە کوڕکی: (**ئەز دزانم ئاڤ د سەر چ را دچیت، بەس ئەز نابێژم!**) (دێرشەوی، ٢٠٠٠: ١ – ٣). لەوما کورد وەسا تێ دگەهن ئەو ئەزمانێ درێژ بیت و گەلەك گۆتنان بێژیت و نهێنییان نە ڤەشێریت، دێ سەرێ خودانێ خو تێ بەت: ((**ئەزمانێ درێژ دارکوکێ سەرێ خودانی!**)) (ئەردنی، ٢٠١٣: ٢٢/١). لەوما دەرئێخستنا نهێنییا ژ لایێ ژنێ ڤە. نەخاسم دەما کو کێشەك دناڤبەرا واندا پەیدا دبیت، رەنگە وەك کارڤەدان هندەك گۆتنان بێژیت، کو

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

پێتڤدییە نەهێنە گۆتن، لەو ب کێشە و ئاریشە هاتییە زانین: ((**ژنا نەبیت سڕ ڤەشێر، ئەو قاتلە بۆ مێری!**)) (ئاڤدەل و سەرنی، ٢٠٠٥: ٣٣٢)، وەسا هزر دکەن، هەکەر ژن تۆرە بوو ژ بەر هەر ئەگەرەکی، دێ هەمی نهێنیێن خێزانێ دەرهی و ئاشکەرا کەت: ((**ژنك تۆڕە ببیت، جەڕکێ نهێنی دێ شکێت**)) (ئەرەدنی، ٢٠١٣: ٧٦/١). و ژبەر وێ چەندێ جڤاکا کوردەواری حەز ژ فەسادیی و ئەزمان درێژیێ ناکەت، لەو گۆتینە: (**ئەزمان درێژێ، دەست کورتە!**)) (جەعفەر، ١٩٨٦: ١٥). هەر ژ وان گۆتنێن ل دوور ئەزمان درێژیێ هاتینە گۆتن: ((**ئەزمانێ خۆ ببڕە و نە ئاخڤە**) یان (**ب وی ئەزمانی مالا خۆ خراب کر**) یان (**نەهێلە ئەزمانێ تە ستویێ تە ببڕیت**)) (ئەرەدنی، ٢٠١٣: ٢٢/١ – ٢٣).

٢. ٢. ٢. ڕێنجبەری:

مللەتێ کورد ئێك ژ وان جڤاکانەیێن هەردەم کەدا دەستێن خۆ کار دکەن و نانێ خۆ دخوون، لەو هەر د کەڤندا پیتریبا دەڤەرێن کوردان، هەموو کارێن دەستی و چاندنا داروباری و دەرامەتی ب خوها ئەنییا خۆ دکرن، خۆ ب وی کاری سەرفەراز ددیتن، لەوما ژێ دگۆتنەکێ دا هاتییە: ((**نانێ خۆ بخۆ ب ئاڤێ، منەتا خەلکی پاڤێ**)) (ئامێدی، ٢٠١٩: ٩٣٢/٤). هەر ژبەر ڤێ چەندێ هەردەم حەز ژ وی کەسی کرینەیێ ب کەدا دەستێن خۆ نانێ خۆ دخون، مەزن دبێژن: ((**حەچی نەبینیت زەحمەت ناخۆت نەعمەت**)) (دێرشەوی، ٢٠٠٠: ٩٣ - ٩٤). یان ((**حەتا کەفا دەستی ڕەش نەبت تاما دەڤی خوەش نابت!!**)) ((دێرشەوی، ٢٠٠٠: ٩٣) و (جەعفەر، ١٩٨٦: ١١٧)). بەلکو کارکرن ل نك کوردان هەتا مرنێ دڤێت بزاڤێ بکەت: ((**حەتا مرنێ هەر کرنە**)) (دێرشەوی، ٢٠٠٠: ٩٤). کو ڕەنگە هەر ئەڤ گۆتنا هە نێزیکی وێ گۆتنا ئیمامێ عەلی (خ) بیت:((اعمل لدنیاك كأنك تعیش أبداً، واعمل لآخرتك كأنك تموت غداً[٢]))(الإسلام سؤال وجواب)،ئانکو:هندێ بو دونیا خۆ بکە هەر وەکی دێ تێدا مینی هەر و هەر، و هندێ بۆ دویماهیا خۆ بکە هەر وەکی دێ سوبەهی مری!!. ل نك کوردان یێ نەکەت نانێ وی ژێ ل چو عەردان نابیت: ((**نانێ نەکەرا نینە**)) (دێرشەوی، ٢٠٠٠: ٣٥٣). لەوما بۆ کەسێ کورد خۆشترە ئەگەر بێژن کەسەکێ هارە، لێ نەبێژن کەسەکێ ژارە: ((**بلا بێژن هارۆ، بلا نەبێژن ژارۆ**)) (عەلی، ٢٠٠٦: ٤٨). چونکە هەکەر مانە ب هیڤییا نانێخەلکیڤە دێ هەر دبرسی بن: ((**ئەگەر نانێ مرۆڤی د چانتکا خەلکی دا بیت، دێ هەر یێ برسی بیت**)) (عەلی، ٢٠٠٦: ٣٦). یان بو وان نەخۆشترین تشت ئەوە بچن دەستێ ئێکی بگرن، ژ بۆ هندەك پاران یان دەرامەتەکی ژێ قەربکەن، ل نك وان هەر گاڤا ئەو دەیندارێ خۆدبینن، هەکەر کورەمارەك پێڤەدەتن خۆشترە ژ دەیندارێ خۆ ببینن: ((**دیتنا دەینداری نەخۆشترە ژ پێڤەدانا کورەماری**)) (دێرشەوی، ٢٠٠٠: ١٤١).

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

٢.٢.٣. تولڤەكرنا خوینێ:

دبیت دەما ل دیرۆكێڤەدكۆلین، دبینین هەر ژ كەڤن وەرە، دیاردا تولڤەكرنا خوینێ هەیە، و رۆژهەلاتنناس (أ. م. مینتیشا شفیلی) ب ڤی شێوەیی بەحسێ تولڤەكرنێ ل كوردستانێ دكەت: (ل هندەك دەڤەرێن كوردستانێ دیاردا تۆلڤەكرنێیا بەربەلاڤە، و دێ كەڤنە دویف كوژەكی هەتا تۆلا خۆلێڤەدكەن) (٢٠١٩: ٥٨). و گەرۆك (ی. لیج) دبێژیت: (ئاگرێ دوژمنكارییان دناڤبەرا گۆندێن كوردان ژ ئەگەرێ ئاڤ و چەروانان قۆربانی ل سەر دهێنە دان) (مینتیشا شفیلی، ٢٠١٩: ٥٨).

دەربارەیی تۆلڤەكرنێ رۆژهەلاتنناس‌مارتن ڤان بروینسن (٢٠٠٧: ١٥١)، دبێژیت: ((د قورئانێدا وان وەسیەتان دووبارە دكەت ئەوێن د (عهد القدیم) دا هاتین، (وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالْأَنْفَ بِالْأَنْفِ وَالْأُذُنَ بِالْأُذُنِ وَالسِّنَّ بِالسِّنِّ وَالْجُرُوحَ قِصَاصٌ فَمَنْ تَصَدَّقَ بِهِ فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَهُ وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ)(٥: ٤٥). ئانكو: ((و هەر د وێ (كتێبێدا كو تەوراتە) مە ل سەر ئسرائیلییان نڤێسی، جانێ كوشتی ب نەفسا كوژەكییە، و چاڤ ب چاڤییە، و دفن ب دفنێیە و گوه ب گوهییە، و ددان ب ددانییە، و برینان تۆلیا تێدا، و هەر كەسێ مافێ خۆ بهێلیت ب گونەهكاری بهێلیت و تۆلێ لێڤەنەكەت، ئەو لێبۆرین دێ بۆ بیتە گونەه راكەر. و هەر كەسێ حوكمی ب ئەوا مە ئینایە خوارێ نەكەت، ئەو ژ زۆردارانە)) (سگێری، ٢٠٠٨: ١١٥). و د ئایەتەكا دی دا هاتییە: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلَى الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأُنْثَى بِالْأُنْثَى فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَاتِّبَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاءٌ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ...)(٢: ١٧٨).ئانكو: ((گەلی خودان باوەران، مە تۆل ل سەر هەوە دانا (ئانكو گونەهكار ب گونەها خۆ بێتە جزاكرن، و كوژەك ب تنێ بێتە كوشتن). مرۆڤێ ئازاد ب مرۆڤێ ئازاد، یێ بەندە ب یێ بەندە، و ژن بەرامبەری ژنێ، و دڤێت كەسێ ژ بەرێ برایێ خوە(برایێ دینی) ب دانا خوینێ هاتییە عەفووكرن، رێكا باش بگریت، و تازە ژێ بخوازیت، دڤێت كوژەك ژی بێ كێماسی و بێ گیرۆكرن خوینا وی بدەتێ...)) (سگێری، ٢٠٠٨: ٢٧). لێ سەرەراییڤێ چەندێ كو خودێ مافێ تۆلڤەكرنێ دایە، لێ بەلێ دیسان ئاشتبوون و لێ بۆرین ژی كرییە باشتر ژ تۆلڤەكرنێ[...وَإِنْ تُصْلِحُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا](٤: ١٢٨) ئانكو: (گونەه ل سەر وان نینە هەردو د گەل ئێك پێكبێن، و پێكهاتن و ئاشتبوون چێترە) (سگێری، ٢٠٠٨: ٩٩).

هەلبەتدجڤاكێ كوردەواری دا تۆلڤەكرنژ هۆزەكێ بۆ هۆزەك دی دا جیاوازە، لێ پیترییا هۆزێن كوردان تۆلڤەكرن دناڤدا هەبوویە و مخابن ژی دبیت ل دویڤ فەرمانێن ئیسلامێ ژی ناچن، كو دڤێت تنێ ل وی كەسی بهێتەڤەكرن و یێ كوشتن كری و ئەو بهێتە كوشتن، بەلكو گەلەك جار هندەك ژ كەس و كارێن وی دهێنە كوشتن وەك تولڤەكرن، هەتا دبیت خوینڤەكرن دناڤ كوردان‌دا ب مێرانی دهاتە ناسكرن، هەر وەك

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەكولینێن كوردی

گۆتی: (**خوینڤەكرن مێرانییە بەلێ ب مێرانی**) (ئەرەدنی، ٢٠١٣: ٥٠/١). بەلكو ل نك كوردان ((**خوین نابت ئاڤ**)) (دێرشەوی، ٢٠٠٠: ١١٥) یان ((**خوینا مێرا بەلاش ناچیت**)) یان (**خوینا خۆ ل دویڤ كەسێ نەهێلە**)) (ئەرەدنی، ٢٠١٣: ٥٠). بەلێ پا دسەر وێ چەندێ را خوینرێتن ل نك كوردان ژ تشتێن نەخۆشە لەو دبێژن: ((**خوین ل كافرا نەكەڤیت**)) (ئەرەدنی، ٢٠١٣: ٥٠)، بەلكو دزانن دویماهییاخوین رێتن و تولڤەكرنان ژی هەر پێكهاتنە: ((**تالییا شەڕی، هەر پێكهاتنە**)) (جەعفەر، ١٩٨٦: ٣٢)، لەوما دبینن ئەو دەستێ بزاڤێ دكەت خوین رێژتنێ نەهێلیت باشترە ژ وی دەستێ حەزا خوین رێژتنێ هەیی: ((**دەستێ خوینێ بەتال بكەت، چێترە ژ یێ برێژیت**)) (جەعفەر، ١٩٨٦: ٥٠)، چونكە دزانن ((**خوین ب خوینێ ناهێتە شیشتن**)) (ئامێدی، ٢٠١٩: ٤٥٨/٢).

٢. ٢. ٤. ڤیانا راستیێ و نەڤیانا درەوێ:

راستگۆیی ئێك ژ سەخلەتێن هەرە گرنگن دناڤ جڤاكێ كوردەورای دا، هەردەم حەز ژ كەسێن راستگۆ كرینە، هەلبەت ئەڤە ژ نیشانێن موسلمانەتیێ ژی نە: ((**راستی شیرێ خودێیە**) یان (**راستی رێكا خودێیە**)) (ئامێدی، ٢٠١٩: ٥٥٥/٢ – ٥٥٦). هەردەم حەز ژ وان كەسان كرینەیێن راستگۆ بن، لەو هەتا هاتییە گۆتن: ((**حەتا مار خوە راست نەكت ناچت د كونێڤە**)) (دێرشەوی، ٢٠٠: ١٠٠)، كو ئەڤە بخوژی دووپاتكرنە ل سەر راستگۆییێ، مرۆڤێ راستگۆ هەردەم یێ سەربلندە: ((**راستیێ بێژە، دا سەر بلند بی**)) (جەعفەر، ١٩٨٦: ٥٧).
بەلێ بەرۆڤاژی راستیێ هەكەر مرۆڤ كەسەكێ درەوین بیت، گۆمان نینە لبەر چاڤێن خەلكی كەسەكێ شكەستییە: ((**راست و درستۆ، خوەهرۆ شكەستۆ**)) (دێرشەوی، ٢٠١٩: ١٥٤)، یان ((**خارا شكەستییا، راستا راستییا**)) (جەعفەر، ١٩٨٦: ٤٦). مرۆڤێ درەوین كەس باوەر ژ ئاخفتنێن وی ناكەت: ((**ئاخفتنێت دەرەوینا، دیوارێ سەر بەفرێیە**)) (جەعفەر، ١٩٨٦: ١٢)، بەلكو خو مالا درەوینی ژی بسۆژیت كەس باوەر ژێ ناكەت: ((**مالا درەوینی سۆت، كەسێ باوەر ژێ نەكر**)) (جەعفەر، ١٩٨٦: ٩٨). هەلبەت نەڤیانا درەوێ ژ بەر هندێیەچونكە دبیت گەلەك جار ب ئەگەرێ درەوێ سەرێ هندەكا تێ دچیت: ((**هەتا درەو ببیت راستی، دێ سەرێ خودانی تێ چیت**)) (جەعفەر، ١٩٨٦: ١١٧). هەر چەندە میڤانی ل نك جڤاكا كوردان بهایێ خۆ هەیە، لێ هەكەر كەسەكێ درەوین بیت، بهایێ خۆ نامینیت: ((**مێهڤانێ درەوین جارەكێ دخووت فراڤین**)) (ئامێدی، ٢٠١٩: ٩٢٤/٤).

٢. ٢. ٥. بەردان و ڕەڤاندن:

(مینۆروسكی) دەربارەیی بەردانێ ل نك كوردان دبێژیت: ((تەلاق لای كوردەكان شتێكی ئاسانە و بەخێرایی ئەدرێت، هەندێ جار كە لە نێوان خۆیاندا لەسەر شتێك مشتوومڕیان ئەبێت، ئەلێن ئەگەر فلان شت وانەبێت، تەلاقی ژنەكەی كەوتبێ)) (١٩٨٤: ١٦٠ - ١٦١). و

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

(نیکیتین) دەربارەیی بەردانێ دبێژیت: (هەر چەندە بەردان ل نك تاکێ کورد یا بساناهییە، هەر گاڤەکا گەنگەشە دناڤبەرا واندا پەیدابوو، هەر ئێکسەر دێ سویندێ ب تەلاقدانێ خۆت هەکەر تو وی کاری بکەییان نەکەیی، ئێکسەر دێسویندا خۆ بجە ئینیت، لێ پاشی دێ پەشێمان بیت و داخوازا زڤراندنا وێ کەت...) (٢٠٠٨: ١٥٨). بەلکو (بووا) بەرۆڤاژی(نیکیتینی و مینورۆسکی) دیاردا بەردانێ ل نك کوردان دبینیت، وەکو دبێژیت: ((هەروەها تەڵاق دانیش تا رادەیەك کەمە، خۆ ئەگەر هەشبێ هۆی سەرەکی ئەوەیەکە ئافرەت منالی نابێتیان منالی ئەبێ و کوڕی نابێت[٣]. بەشێوەیەکی گشتیش رقیان لە بێوەژنە)) (١٩٨٠: ١٠٥).

لێ ئەگەر ب هویری ل ڤێ چەندێ بنێڕین ئەوبخۆ بەرۆڤاژییا گۆتنا(نیکیتینی و مینورۆسکی)یە، چونکە بەردان کا چاوا ل نك خودێ گەلەکا مەزنە و نەخۆشترین تشتێ حەلالە ل نك خودێ، هەر وەکی د هندەك فەرمووداندا ژ پێغەمبەری ڤەگۆهاستییە: (أبغض الحلال إلى الله الطلاق[٤])(نەخۆشترین تشتێ حەلال ل نك خودێ بەردانە)، هەر وەك هاتییەڤەگێڕان ژ ((ئەبو داود و ئبن ماجە)ی، و حاکمی راستکرییە و ئەلبانی لاواز کرییە) (اسلام ویبislamweb.net).

(مینتیشاشفیلی) دبینیت کو رەڤاندنا کچێ ل نك کوردا دزڤریت ژ بۆڤێ چەندێ: (ژنا کورد نە یا ئازادە د هەلبژارتنا هەڤکویفێ ژیانا خۆ، بەلکو برا و بابێ وێ بۆ دهەلبژێرن، لەو کچ رەڤاندنێ د هەلبژێریت د گەل ئەوێ ئەو حەزدکەت ببیتە هەڤکویفێ ژیانا وێ...) (٢٠١٩: ٥٧). لێ (ئەنوەر مایی) دەربارەیی بابەتێ رەڤاندنێدبێژیت: (رەڤاندن هەر ژ کەڤندا دناڤ کوردان دا هەبوویە هەر ژ پەیدابوونا دیرۆکێ هەتا نهۆ، بەلێ پا ئەڤ دیاردە بەرەڤ زێدەبوونێ بوو - نەخاسم ل گۆند و بازێران – پشتی کو هەلبژارتنا هەڤکویفی ژ کچێ هاتییە وەرگرتن و قەلەن (نەخت) دەرکەفتین، و دگەل نە شارەزایا هندەك مەلایان ل سەر جێبەجێکرنا مەرجێن مارەکرنێ، و دیسان سیستەمێ تەخایەتی، بوونە ئەگەرێن زێدەبوونا دیاردا بەردانێ) (١٩٩٩: ١٨٨). (بایەزیدی) دەربارەیی بەردانا ژنێ دناڤدجڤاکا کوردەواری دا و رەڤاندنا کچان دبێژیت: ((ژن بەردان دنێڤا واندانێ قەوی زێدە کرێت و عەیبە، کێم واقع دبیتن... کچ رەڤاندن د ئەکراندا عەیب نینە لاکین ب رضا، بێ رضا کچێ نابی. وەکو کچ و کوڕی هەڤدوو حەباندن و باب و دا کچێ نەدانە وی کۆڕی، ئیجارێ ئەوێ کچێ درەڤینە)) (٢٠٠٦: ٤٠ و ٢٧).

لەورا لنك کوردان ژی هەر ل دویڤ دیتنا ئیسلامێ بەردان ژ کارێن نەخۆشە، بەلکو هەکەر (٧) جار خۆ بدەتە رەڤاندن لێ جارەکێ خۆ نەدەتە بەردان، وەکی د گۆتنا مەزنان دا هاتییە: ((**حەفت جار خوبدە رەڤان، جارەکێ خو نەدە بەردان**)) (ئامێدی، ٢٠١٩: ٤٢٢/٢). کو

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ئەڤە ڤەدگەڕیت بۆ وێ چەندێ ((**بویکا دو جار خەملاندی، چ دلا نە حەباندی**)) (ئامێدی، ٢٠١٩: ٨٠٧/٣).

٢.٢.٦. رێزگرتنا مێهڤانی:

رۆژهەلاتنناسان گەلەك ل دوور جڤاکێ کوردان و مێهڤانان ژی بەحسکرینە، کا چاوان سەرەدەریێ دگەل مێهڤانیدکەن، ژ وانژی: (مینتیشاشفیلی) دەربارەیی کوردان رێزگرتنا مێهڤانی ب ڤی شێوەیی بەحسدکەت: (قەدرێ مێهڤانی دهێتە گرتن بۆ دەمێ حەفتییەکێ خزمەتا وی دکەن، ژ نوی دێ پسیارکەن کا پێتڤیا وی چییە؟ و هاریکارییا وان دکەن پێن دهێنە ناڤ مالا وان و کەسانێن دەستکورت، و بشێوەکێ گشتی پێشوازییا مێهڤانان دهێتە کرن ل مالا ئاغایی و دابینکرنا هەمی پێتڤییێن بێهنڤەدانێ) (٢٠٠٧: ٥٨).

هەر ل دوور ئازادییا ژنێ دناڤ خێزانا کورد دا مەردینی و رێزگرتنا مێهڤانی (مینۆرسکی) دبێژیت: ((ئافرەتان بێ پەچەن، بە ئازایی و بەبێ شەرم کردن لەناو کۆڕ و کۆمەڵ دا ئەنیشن و زۆر جاری شلە گفتوگۆدا هاوبەشی پیاوان ئەکەن. (سۆن) ئەڵێ زۆر جار رێککەتووە ژنی مالا پێشوازی کردووم و مێردەکەشی لەوێ نەبووە و لەگەلما دانیشتووەو قسەشی لەگەڵ کردووم، هیچ خۆی بەشەرم و حەیای درۆیینەوە پیشان نەداوە، یان وەکو سادەیی ژنانی تورك و فارس)) (١٩٨٤: ١٥٩ – ١٦٠).

دبیت گرنگیدانا تاکێ کورد ب مێهڤانی دزڤریت بۆ وێ چەندێ کو هندی مێهڤانە ((**مێهڤان، مێهڤانێن خودێ نە**) یان (**مێهڤان خۆشتڤییێ خودێیە، خێر و بەرەکەت دگەل دایە**)) (ئەردنی، ٢٠١٣: ١٣٢/١).

گرنگیدان ب مێهڤانی د جڤاکا کوردەواری دا گەلەکا بەرچاڤە، چونکە وە هزردکەت: ((**مێهڤان ب نان و ئاڤێن خوڤە دهێت**)) (ئەردنی، ٢٠١٣: ١٣٣/١)، بەلکو هەتا سێ رۆژان ل نك کوردان سەرەدەری و رێزگرتن ل مێهڤانی دهێتە کرن، ژ وێرێ وێڤە وەکو کەسەکێ مالێیە: ((**مێهڤان سێ رۆژا مێهڤانە، ژ وێرێ وێڤە سەدەڤەیە**)) (ئامێدی، ٢٠١٩: ٩٢٣/٤). د جڤاکا کوردەواری دا ئەو مالا مێهڤان قەست نەکەنێ وەکە مالەکا خرابەیە: ((**مالا مێهڤان نەهێنێ، یا خرابە**)) (جەعفەر، ١٩٨٦: ١٠٢).

٢.٢.٧. دەهمانپیسی:

(تۆما بووا) دەربارەیی کێم هەبوونا دەهمانپیسی یێ ل کوردستانێڤەدگەڕینیت بۆ وێ چەندی کو کورد کچێن خۆ زوی ددەنە شوی و کوڕێن وانژی زوی ژنان بۆ دئینن: ((سەرەرای ئەمەش کورد هەر زوو ژن ئەهێنێ، کوڕیان ناگاتە بیست ساڵی تەواو، جێیی سەر سووڕمانیش نییە کە کچیان لە دوانزدە بەهاردا شو بکات و ئەم کیژۆڵە کوردە ئەبێتە کەیبانووی ناوماڵی تەواو، لێ پرساراوی ئەو ئیش و کارەیە کە ئەکەوێتە سەرشانی)) (١٩٨٠: ١٠٤). و

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ئەگەرێ کێم دیتنا دەهمانپیسی یێ دناڤ کورداندا هەر ڤەدگەڕینیت بۆ وێ زوی شویکرن و ژنئینانێ: ((بێ گۆمان ئەم ژن هێنانە لەم تەمەنە کەمەدا یەکێکە لەو هۆیانەی وای لە کورد کردووە نەزانێت داوێن پیسی چییە و بە زاراوە تورکیەکان نەبێتنەتوانێت باسیان بکات. هەر چی ماڵێکیش لە شارە بچووکەکانی ئێران و عێراقدا بوون داخراون و نەمابوون) (بووا، ١٩٨٠: ١٠٤). هەر د ڤی بورای دا (بایەزیدی) دبێژیت: ((لاکین ژ بۆی شۆلا خراب، ئەلبەتە مرۆڤان دکوژن، حەتتا ژنێد خوە و کچ و دا و خوهێد خوە ژی ئەلبەتتە قەتل دکەن... ئەگەر ژنێن ئەکرادان پەردەنشین نینن، لاکین خراب ژی تێدا کێم هەین، ئەوژی ژ ترسان، لەوڕانێ، وەکو (معاذ الله) ژنەکێ خرابی کر، ئەلبەتە (وارث)ێد وێ، ئەوێ ژنێ دکوژن... لاکین ژ بۆی شۆلا خراب رجا و شەفاعەت نابیتن، ئیللا خوەیێد ژنێ هەردووکان ژی فیلحال قەتل دکەن و پاشی دییەت و خوون خواستن ژی تو نینە)) (٢٠٠٦: ٢٠ و ٧٦). هەر چەندە دبیت ئەڤ کوشتنا ژنێ دبیت نە ل دویڤ ئەحکامێن ئیسلامێ بن، چونکە د ئیسلامێ دا هندەك ژن و زەلام (ژنا ب مێر و زەلامێ ب ژن) دهێنە گومتل بارانکرن تا دمرن، لێ ئەگەر کچ و کوڕ بن بەلکو ناهێنە کوشتن، سەد قامچییان لێ ددەن و دبیت بهێنە دویرکرن، یان لێککمارەکرن.

لەو کورد گۆتنەکێ ژ وان کەسان ڕا دبێژنیێن دەهمانپیسی کری، وەك هاتییە: ((**ماستێ سەیی پیس کری، هەر ژ سەییڕا باشە**)) (جەعفەر، ١٩٨٦: ٩٥)، هەر وەسان هۆسان ژی هاتییە گۆتن: ((**ماستێ سە بلەڤینن هەر ژ سەیی را باشە!**)) ئانکو: (هەکەر کورەکی کچەك کرێت کر، هەما ئەو کچ هەر بو وی کوڕیا باشە) (ئامێدی، ٢٠١٩: ٨٥٣/٣).

ئێك ژ وان کارێن ب خرابکار دهێنە نیاسین ئەوژی دەهمانپیسییە، دناڤ جڤاکا کوردەواری دا ب کارێن گەلەك مەزن ناسکرینە لەو دەرئەنجام کچ و کوڕێن دەهمانپیس (زناکەر) دهێنە کوشتن، سەرەرایی د ئیسلامێدا هندەك مەرج ژ بۆ سزادانا وان هاتینە دانان، ئەوژی وەك قورئان دفەرمووت: (الزَّانِي لَا يَنْكِحُ إِلَّا زَانِيَةً أَوْ مُشْرِكَةً وَالزَّانِيَةُ لَا يَنْكِحُهَا إِلَّا زَانٍ أَوْ مُشْرِكٌ وَحُرِّمَ ذَلِكَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ)(٢٤: ٣). ئانکو: ((زەلامێ زناکەر نەهێژایە دەهمەن پاقژەکێ مارە بکەت، یا زناکەر یانیا موشرك هێژایی وییە، و ژنا زناکەر نەهێژایە شوی ب دەهمەن پاقژەکی بکەت، زەلامێ زناکەر یان موشرك هێژایی وێیە، و ئەڤ کارە (زنا) ل سەر خودان باوەران هاتییە حەرامکرن)) (سگێری، ٢٠٠٨: ٣٥٠).

٢.٢.٨. فرەژنی، پیتر ژ ژنەکێ:

وەك ئاشکەرایە مللەتێ کورد مۆسلمانن لەو ل دویڤ ئایینێ ئیسلامێ رێ ب زەلامان دایە پیتر ژ ژنەکێ بینن، هەر وەك د قورئانا پیرۆزدا هاتییە:(وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَى فَانْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَثْنَى وَثُلَاثَ وَرُبَاعَ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ ذَلِكَ أَدْنَى أَلَّا تَعُولُوا)(٤: ٣) ئانکو:((ڤێجار ژنێت دیترییێت هەوە پێ خۆش،

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

دویـان، سـێیان، چـاران مـار بكـەن، بـەلێ ئەگـەر هـوین بترسـن د ناڤبـەرا وانـدا وەكهـەڤیێ نەكەن، ژنەكێ بتنێ بین)) (سگێری، ٢٠٠٢: ٧٧).

هـەر ل دوور دیاردا پیتـر ژ ژنـەكێ (بـووا) دبێژیـت: ((چونكـە كوردەكـان هـەموویان موسڵمانئرپێیان دراوە كە لە ژنێك زیاتر بهێنن، لەكۆندا سەرۆكەكان گەلێ ژنیان ئەهێنا و منالێ زۆریان لێیان ئەبوو، ئەمەش لەبەر باری سیاسی بووە. ئەمڕۆش پاشماوەی ئەمە خەریكە زیاتر بەرەو نەمان ئەچێ و بەلكو هەر نەشماوە، بەڵام لە ناوچە شارستانیەكاندا كە هێشتا هەندێ لە خەلكەكەی شارستانی نەبوون هەر ماوە، بەڵام ئەمیش لە دوو ژن زیاترنا. بەهۆی باری ئابوورییەوە لە لادێكاندایەك ژنباوە، رادەی هەوێ ساریشیان لە ٥٢%تێ ناپەڕێت، چونكە خەڵكەكە لەوە ئەترسێ كە بكەوێتە ناو نارەحەتی خێزانی تێكەلاوەوەیاخود ئەو پەندەیان دێت بەخەیاڵدا كە ئەلێ (ئەوەی دوو ژن بهێنێ ئەبێتە دەرگاوان) یان (**پیاوی دوو ژنە جەرگی كون كونە**))) (١٩٨٠: ١٠٥).

لێ دیارە جڤاكا كوردەواری دناڤ تەخا ناڤنجی دا دوو ژنی مالخرابكرنە: ((**حەجی بڤێت مالا خوە ب دەستێ خوە خراب بكت بلا دۆ ژنا بینیت**)) (دێرشەوی، ٢٠٠٠: ١٠٠). بەلكو وەسا دبینن كا چاوا كەوگیرڤان هەردەم دل كون كونە، زەلامێ خودانێ دوو ژنان ژی هەردەم دل كون كونە: ((**زەلامێ ب دوو ژنان وەكی كەوگیری، دل كون كونە**)) (جەعفەر، ١٩٨٦: ٦٠) و (عەلی، ٢٠٠٦: ٣٨). دەما كو زك و بن زكێن زەلامەكی بوونە هەڤركێن ئێك، هندی زك بزاڤێ بكەت پیتر خۆشیێ بۆ خۆ چێكەت، و بن زك ژی بزاڤێ بكەت پتر ل زەوقێ گەڕییا دێ خودانێ خۆ تۆشكەن ئاریشا: ((**زك و بن زك**[٥]**، بونە هەڤرك، خودان كرە تەرك!**)) ئانكو: (هەكە مرۆڤ لدویف هەردووا گەڕیا، ئەڤە مال ل مرۆڤی كاڤل بوو) (جەعفەر، ١٩٨٦: ٦١). لەوما ژی گۆتینە: ((**خودانێ دوو ژنا، شویتك كەفتە بن گۆنا!**)) ئانكو: ئێدی دێ هند شەپرزە بیت، هەتا كو نەشێت خۆ ب سەروبەر ژی بكەتن.

٢.٢.٩. قەنجیێن جڤاكی:

و ئەگەر كورد قەنجییێ و مەردینی یێ ژ ئێكی ببینن، ژ بیرناكەن، هەردەم ئەوێقەنجییێ د ناڤ خەلكی و جڤاتان دا دبێژن ژ بۆ وێ قەنجیا وان دگەل كری، ...) (بایەزیدی، ٢٠٠٦: ٣٦).

بەلێ دەما ئەو قەنجییەكێ دگەل ئێكیبكەن، حەزناكەن كەس بەحسێ قەنجیا وان بكەن، یان نە رەوشتێ وان وێ قەنجییێ ل ناڤ ویچاڤێن وی بدەن یێ قەنجی دگەل كری، لێ گەلەك جار دبیت قەنجییێ دگەل هندەكان بكەن، لێ دویماهییێ ب خرابی بۆ بزڤریت، لەو دبێژن: ((**قەنجی ل جامێریـ كرمانجی ـ ناهێت**)) (جەعفەر، ١٩٨٦: ٧٦)، لەوما ئەو وە هزردكەن كو دڤێت قەنجی ژ هەردوو لایان بیت ((**قەنجی ژ من و تە**)) (ئالیخان، ١٩٨٥: ٨٨). لەو دڤێتقەنجییێ دگەل وی كەسی بكەیییێ لبەر چاڤ دبینیت، ((**قەنجیا بێ مەعریفەتی**

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

وەك نانێ ب ئاڤێ كەتی) یان (**قەنجییێ دگەل وی كەسی بكە یێ بێتە بەرچاڤ**)) (جەعفەر، ١٩٨٦: ٨٠). لێ نە ژ رەوشتێ كوردانە كو قەنجییا خۆ بكەنە منەت ل سەرێ بەرامبەر: (**قەنجییێ بكەو بەردە ل ئاڤێدا وندا نابت!**) (دێرشەوی، ٢٠٠٠: ٢٧٤)، یان د گۆتنەك دی دا: ((**باشییێ بكە، ب ئاڤێدا بەردە**)) (ئالیخان، ١٩٨٥: ٦٨)، یان ((**قەنجییێ پاڤێ ب ئاڤێ دا بەرزە نابیت**)) (ئالیخان، ١٩٨٥: ٨٩).

٢. ٢. ١٠. زیرەكی و مێرانی:

(بایەزیدی) ل دوور زیرەكی و مێرخاسی و مێرانییا كوردان دبێژیت: (دەما كو دەنگێ دەڤا شەڕی هات، دیتن كو شەڕ نێزیكی مالان بوو، ئێدی كەسەك د مالا خودا نامینن نە ژن و نە زەلام، نە سیار و نە پەیا، هەمی پێكڤە دچنە بەرهنگارییا هێرشكەران، دبیت ژن ژی وەكی زەلامی بهێتە بریندارکرن. وەكی كو شەڕەكێ وەسان ل سەر مالێن كوردان قەومی، ژن و مێر شەڕی دكەن، ئەگەر خو چەند هزار سوارێن دوژمنان ژی بێنە سەر چل پێنجی مالێن كوردان، دیسان بەرامبەری وان لاواز نابن و دبیت دوژمنی تەڕا بەڕا بكەن، لەوما ژی ئەڤ گۆتنا هە یا بەربەلاڤە كو (**شەڕێ كوویەكان . سا ل سەر دێلانە**) (٢٠٠٦: ١٨ – ١٩). بەلكو مێرانی و زیرەكی د شەڕان دا ل نك كوردان وەل وان دكەتن كو: (د شەڕان دا هیڤییا وێ چەندێ دكەن، كو ئەگەر مرۆڤ ب فەرمانا خودێ بمریت، نەك بهێتە كوشتن، دێ بێژن مخابن خۆزی د شەڕیدا هاتبا كوشتن. و د شەڕان دا كورد شەرمێ ژ ئێك دوو دكەن، ئەگەر خۆ ددلێ خودا ژی جسارەتییا شەڕان نەبیت، هەلبەت ژ شەرما هەڤالان دێ شەڕی كەت تا بێتە كوشتن. كورد د شەڕاندا گازی ئێك دكەن و ناڤان ل ئێك دوو ددەن، ئەگەر ئێك ژ شەڕی رەڤی، پاشی ئێدی وی قەدر نامینیت و ژن و مێر دێ تفكەنێ، و دناڤ جڤاتا گۆندی دا دێ قەهوێ ژ بنێ فنجانی دەنە وی كەسی، و خۆ بۆ دەمەكی ژنا وی ژی دگەل وی نا ئاخڤیت، لەوما داكو ئەو وەك كەسەك رەزیل نەبیت دناڤ خەلكی دا ئەو ژ شەڕان نا رەڤن ئەگەر خۆ بهێنە كوشتن ژی) (بایەزیدی، ٢٠٠٦: ٣٠ – ٣١).

دەست داهێلان یان خۆ چەماندن بۆ دوژمنان یان كەسێن نە ژ هەژی ژ وان دیاردانە یێن جڤاكێ مە پێ نەخۆش، لەو ل نك وان: ((**بلا شێر پشتا مرۆڤی بشكێنیت نە رویڤی دەڤێ مرۆڤی بالیسیت!**) یان (**بلا مرنا ل رێكا ژیانا تازەدابت، نە ژیانا ل ناڤ عویرگویشێ كەرێ مرار دابت!**) یان (**بلا مرۆڤ دیكێ رۆژەكێ بت نە مریشكا سێ صالا بت!**))) (دێرشەوی، ٢٠٠٠: ٥٢ و ٥٤ و ٢٣). بەلكو قەت ئەو ناخوازن هیڤییا ژ دوژمنی بكەن، بەلكو لبەر سینگێ وی ب مێرانی راوەستن: ((**دوژمنی پێنەڤێت هویڤی، هەر چویڤە دەرمانێ چویڤی!**)) (دێرشەوی، ٢٠٠٠: ١٤٨).بەلكو ل نك تاكێ كورد، هەكەر شێر وی بخۆن، باشترە رویڤی وی نێچیر بكەن:((**بلا ئەز خوارنا شێرابم، نەكو نێچیرا رویڤیابم!**)) (جەعفەر، ١٩٨٦: ٢٢). بەلكو مرن بۆ وان خۆشترە ژ بن زولما دوژمنان: ((**بلا مرۆڤێ مری بیت، نەكو دبن زولما دۆژمنی بیت**))

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

(عەلی، ٢٠٠٦: ٢٣). هەتا كو تاكێ كورد پێخۆشە ب خەنجەرا بهێتە بریندارکرن، نەك ئاخفتنێن كرێت و سڤك بێژنی: ((**ساخ دبیت شوینێت خەنجەرا، بەلێ ساخ نابن شوینێت خەبەرا**)) (جەعفەر، ١٩٨٦: ٢٣). لەوما ژی نانێ مێران ل هەر جهەكی یێ بێ منەتە و كەس ل سەر ناكەت مننەت: ((**نانێ مێرا یێ بێ مننەتە**)) (جەعفەر، ١٩٨٦: ١٠٦).

٢. ٢. ١١. فێلبازی:

كەسێ فێلباز و حیلەكەر بیت، دناڤ جڤاكی دا، كەسایەتییا خۆ ژ دەست ددەت، چو بهایێ خۆ نینە، بەلكو ل نك هەر تاكە كەسەكی،یێ بێ بها و سڤكە و چو سەنگا خۆ نینە،و سەرێ وی هەردەم یێ شۆرە: ((**خودانێ حیلێ، سەرێ وی هەمی دەما یێ شۆرە**)) (ئەرەدنی، ٢٠١٣: ٤٧/١)، و كەسێ فێلباز چ ب گۆتنیان ب كریار فێلبازیێ بكەت، هەر ئێكە: ((**حیلە حیلەیە، چ تۆ ب دەڤی بكەییان ب كریار**)) (ئەرەدنی، ٤٦/٢٠١٣:١)، تنێ ئەوێ فێلبازییا دكەت، دێ گۆڕێ خۆ تەنگ كەت: ((**گەر تە حیلەكر، تە قەبر تەنگ كر**)) (ئەرەدنی، ٤٧/٢٠١٣:١)، و بلا خودانێ فێلبازییا باش بزانیت، هەكەر وی فێلبازی ل ئێكی كرن، ئێك ژی دێ ل وی كەتن: ((**یێ حیلێ ل ئێكی بكەت، ئێك دێ ل وی كەت**)) (ئەرەدنی، ٤٧/٢٠١٣:١)، و بلا باش فێلباز بزانیت، دەما ئەو فێلبازیێ ل ئێك دكەت، ئەو ل خۆ كر: ((**هەكە تە حیلە ل ئێكی كر، ئەو تە ل خۆ كر**)) (ئەرەدنی، ٤٧/٢٠١٣:١)، و یا باش ئەو فێلبازییا ل هەڤالان نەكەت، نەكە دێ دویماهییێ مینیت دەست ڤالا: ((**حیلێ نەكە ل هەڤالا، دا نەمینییە دەست ڤالا**)) (ئەرەدنی، ٤٦/٢٠١٣:١)، چونكە كەسێ فێلباز وەكە رویڤییان، تنێ كارێ وان فێلبازی نە ل هەر تاكەكی، وەكە وان ژنێن ب شەڤێ ب فێل و فندێن خۆحەفت خەسیا د خەندقینن، بەلێ ب رۆژێ ژی ژ بەق بەقا كولندی دترسیت!!: ((**ب شەڤێ حەفت خەسیا د خەندقینیت، ب رۆژێ ژ بەق بەقا كولندی دترسیت!!**)) (نەقشەبەندی، ١٩٨٦: ٦٥)، یان دێ بێژن: فلانە كەس دێ مرۆڤی بەتە سەر ئاڤێ و ئاڤێ نادەت مرۆڤی، هندییێ حیلەتو و فێلبازە: ((**برە سەر ئاڤێ ئاڤ نەدایێ**)) (ئاڤدەل و سەڕنی، ٢٠٠٥: ٧٠)، ئەوێن فێلبازییا ل خەلكی دكەن، دێ بێژن: ((**كولاڤەكێ كریە سەری**)) (ئاڤدەل و سەڕنی، ٢٠٠٥:١٦٨)، ئانكو ب فێلبازیێن خۆیێ خاپاندی و د سەردا بری، دەما كو خەسویێ سەڤییا تری برییە سەرێ مەزەلێ و مەزەل كوتنە كری ب هەڕیێ، داكو بویكا وێ (پەرێ) تری نەخۆت، لێ دەما (پەرێ) ژی، كەر ئینایی، لێ سویار بوویی و برییە سەرێ مەزەلێ، هەتا بو خۆ تری ژ سەڤییێ ئینایە دەر! ل وی دەمێ ئێڤاری خەسوی هاتییە مال، و شوین دەوسێن كەری، ل ناڤ خانی دیتن، زانی ئەڤە ژ فێلێن (پەرێ) نە، لەوما گۆت: ((**شوین پێن كەرێ نە... بەلێ حنێرێن پەرێ نە!!**)) (ئاڤدەل و سەڕنی، ٢٠٠٥:٢٤١)، و ئەو كەسێ مالەكی ب حیلە و حەوال و تەشقەلا ب دەستڤە بینیت، گومان تێدا نینە، دێ هەر زوی دێ چیت ژی: ((**مالێ ب ترێ هاتی،**

دێ ب فسێ چیت)) (یاسین، ٢٠٠٦: ١٥٥)، مرۆڤێن فێلباز چو جار تێر ناخۆن،یان تنێ فراڤینەکێ دخۆن: ((**حیلەکەر چ جارا تێر نا خۆن/خۆت**) یان (**حیلەکەر بتنێ فراڤینەکێ دخۆت**)) (ئەرەدنی، ١:٢٠١٣/٤٦)، تنێ فێلبازی بۆ دەمێن شەڕان باشە دگەل دوژمنان: ((**بتنێ فێلبازی، د شەڕاندا باشە**)) (ئەرەدنی، ١:٢٠١٣/٤٦).وەسا خۆیایە کو د ئیسلامێ ژی دا، فێلبازی د شەڕان دا دورستکرییە، هەر وەك (واقدی) دبێژیت:((ذكر الواقدي أن أول ما قال النبي صلى الله عليه وسلم "الحرب خدعة" في غزوة الخندق))(https://islamweb.net/ar/library/index).

٢. ٢. ١٢. شەرمینی:

وەکویا خۆیا ئێك ژ سەخلەتێن هەرە باش و گرنگ، و تایەك ژ حەفتێ و تشتەك تایێن باوەرییا دینی، شەرمە، هەر وەك د گۆتنەکا پێغەمبەری (س) دا هاتی: ((ژ ئەبی هورەیرە (خ) گۆت: پێغەمبەرێ خودی (س) گۆت: باوەری حەفتێ و تشتەك یان شێست و تشتەك پشکە،یا ژ هەمییان چێتر گۆتنا: چو پەرستییێت دورست و هەژی نینن خودێ نەبیت، و یا ژ هەمییان کێمتر، راکرنا ئەزیەتێیە ژ رێکێ، و شەرم پشکەکە ژ باوەرییێ)) (متفق علیه)) (نەوەوی، ٢٠٠٧: ٢٩٧).

جڤاکا کوردەواری ژی هند گرنگی ب شەرمێ دایە، لێیا باش ئەوە شەرم ل نك ژنێ پیتر هەبیت ژ زەلامی، لەوما گۆتینە: ((**ژنا شەرمین ب شارەکی، مێرێ شەرمین ب کارەکی**) یان (**ژنا شەرمین ب شارەکی، مێرێ شەرمین ب کابەکی**)) (جەعفەر، ١٩٨٦: ٦٢)، هەتا وەسا هزردکەن، کو ژنا بێ شەرم، وەکو گرارا بێ خوێیە، تام تێدا نینە: ((**ژنا بێ حەیا وەك گرارا بێ خوێیە**)) (دێرشەوی، ٢٠٠٠: ٢١٧)، بەلێ دڤێت ئەڤ شەرمە نە گەهیتە وی رادێ کو: ((**پسمامێ ژ دۆتمامێ شەرم کر، مال ما بێ زارۆك**)) (نەقشەبەندی، ١٩٨٦: ٧١) یان (**دوتمامێ شەرم ژ پسمامی کر، ئینا عەیال ساڤا کر**)) (جەعفەر، ١٩٨٦: ٤٩)، هەتا بەحسا وێ چەندێ ب شەرمێڤە گرێدایە، ئەوێ رەز و بیستانێ خۆ پێژان دکەت، و خەلك خۆ ژێ ددەنە پاش، نە ژ پێژانی خۆ ددەنە پاش، بەلکو شەرمێ ژ خودانی دکەن، نەك پێژانی: ((**شەرما پەرژانییا خودانییە**)) (ئالیخان، ١٩٨٥: ٨٦)، و دگۆتنەك دی دا هۆسان پەسنا هەر ئێك ژ: (شەرم، عەیب و ناموس) کرییە: ((**شەرم شەمایە، عەیب عەبایە، نامیس شەکر و چایە**)) (جەعفەر، ١٩٨٦: ٧٤)، هەمی دەما شەرم نەباباشە، چونکە هندەك جار دێ: ((**شەرم مالا مرۆڤی خراب دکەت**)) (ئەرەدنی، ١:٢٠١٣/٨٨)، چونکە هندی مرۆڤێ شەرمینە، دبیت: ((**گەر تۆ شەرمینی، خۆشیێ نابینی**)) (ئەرەدنی، ١:٢٠١٣/٨٨)، د جڤاکا کوردەواری دا، وەسا هاتییە زانیین، کو هندیکە شەرمە رهەکە . قەیدکەکە . ل ناڤ چاڤێن مرۆڤی ((**شەرم رهەکە ل ناڤ چاڤا، هەکەر بسدا (بزدا) شەرم نامینیت**)) (ئەرەدنی، ١:٢٠١٣/٨٨)، لەوما دەما کەسەك شەرمێ دهاڤێت، دێ بێژن: ((**قەیدکا ناڤچاڤایا بزدیایی!**))، ئانکو شەرم نەمایە ل دەڤ وی/وێ کەسی/کەسێ، نەخاسمە ئەڤ گۆتنە پیتر بۆ هندەك ژنان دهێتە گۆتن.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

٢. ٢. ١٣. ئازادی:

گومان د وێ چەندێ دا نینە، هەر گیاندارەك دخوازیت،یێ سەربەست و ئازادبیت، بێیی ب قەید و زنجیرا بهێتە گرێدان، لەوما مرۆڤ وەك هەر گیاندارەکی هەردەم خواستییە، مرۆڤەکێ ئازاد و سەربەست بیت، دناڤ ئاخا وەلاتێ خودا، لەوما ل نك جڤاکا کوردەواری، هەکەر مرۆڤێ مری بیت، باشترە کو د بن زۆلما زالمەکی دا بیت: ((**بلا مرۆڤێ مری بیت، نەکو دبن زۆلما دوژمنی بیت**)) (جەعفەر، ١٩٨٦: ٢٣)، بەلێ هەکەر ل سەر ئاخا خۆ بهێتە کوشتن ل نك وی گەلەك باشترە، ژ ئێخسیری و بەنداتییا دوژمنی: ((**ببە کوشتییێ وارێ خۆ نەبە گرتییێ نەیارێ خۆ**)) (گولی، ١٩٩٩: ٤٦)، و هەکە ئەو شڤانێ سەربەستێ بیت، بۆ وی گەلەك خۆشترە ژ ئاغاتییا بندەستێ: ((**ببە شڤانێ سەربەستییێ نەبە ئاغایێ بن دەستییێ**)) (عەلی، ٢٠٠٦: ٤٦)، و هەکەر ب دەڤێ شێرا بهێتە خوارن، ئەو سەرفەرازترە ژ کو رویڤی وی بخۆن: ((**بلا ئەز خوارنا شێرا بم، نەکو نێچیرا رویڤیا بم**)) (جەعفەر، ١٩٨٦: ٢٢).

٢. ٢. ١٤. ئەمانەت:

ددیتنا ئیسلامێ دا، تشتێ هەرە مەزن ئەمانەتە، هەر وەکی د قورئانێ دا هاتییە: (إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا) (٣٣: ٧٢). ئانكو: (ب راستی مە ئەمانەت، دانا بەر ئەرد و ئەسمان و چیایان نەڤیان راکەن و ژێ ترسیان، و مرۆڤی هەلگرت، ب راستی ئەو یێ ستەمکار بوو و یێ نەزان بوو) (سگێری، ٢٠٠٢: ٤٢٧)، و نەپارستنا ئەمانەتی گەلەك تشتەك مەزنە ل نك موسلمانان، بەلکو ژ سەخلەتێن مرۆڤێ دوورووی نە: ((و ژ ئەبی هورەیرەی (خ) گۆت: پێغەمبەری (س) گۆت: نیشانا دوورووی سێنە، ...، و هەکە باوەری پێ هاتە ئینان خیانەتکر) (متفق علیه)) (نەوەوی، ٢٠٠٧: ١١١)، و دبیت بابەتێ ئەمانەتی، مە گەلەك نموونە ژ گۆتنێن مەزنان لسەر نەبن، لێ هەر چاوابیت، وەك بهایەکێ جڤاکی، دبینن، هندیکە ئەمانەتە، ددیتنا جڤاکێ مەدا ئەوژی ب چاڤەکێ مەزن دنێرنە ئەمانەتی، وەکی ئایەتێ ئاماژە ب ئەمانەتی کری، و ل نك وان وەکی هەلامەتەکییە، کا چاوا هەلامەت نیشانا ترسێیە بۆ گیانەوەران، ژێ دترسن، وەسا جڤاکا مەژی ئەمانەتی وەك هێمایێ هەلامەتی ب تشتەك گەلەك ترس دزانن: ((**ئەمانەت هەلامەت!**)) (جەعفەر، ١٩٨٦: ١٥)، و ب چاڤێ رەخنێ ل وی مەلایی نێراینە، دەما کو کچك چوویە دەڤ ژ بۆ خواندنێ، و مەلا بخۆ هێمایێ باوەری و ئەمانەتی نە، لێ چاوا کچك دەست ب خواندنا قورئانێ دکەت، لێ بەلێ هەر هزرا مەلایی لسەر دوخینا وێ بیت: ((**چاڤێ کچکێ ل یاسینێ، چاڤێ مەلای ل دوخینێ**)) (گولی، ١٩٩٩: ٤٠).

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

٢. ٢. ١٥. دلنەرمی و هەستیایەتی:

رەنگە دلنەرمی و هەستێن مرۆڤایەتی، ئێك ژ سەخلەتێن هەرە باشێن هەر مرۆڤەکی بن، و کا چاوان خودێ پەسنا پێغەمبەرێ مە موحەمەدی (س) وەسا کرییە، هەکەر تۆ کەسەکێ دلرەق بایە، کەس نەدما ل دوورێن تە: (فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ)(٣: ١٥٩). ئانکو: ((هەی موحەمەد) ژ بەر وێ دلۆڤانییا خودێ ب تە بری تو بۆ وان نەرم کری، هەکە تو مرۆڤەکێ هشکێ دلرەق بایی دا ژ دۆرێت تە ڤەرەڤن...) (سگێری، ٢٠٠٢: ٧١). کو ئەڤ هەستێ دلنەرمییێ ژ سەخلەتێن مرۆڤێن موسلمانە، جڤاکا مەزێ پشکەکە ژ جڤاکا موسلمانان، لەوما رێچا پێغەمبەری (س) گرتینە بەر، و حەتا دگەل دوژمن و نەیاران ژی دلۆڤانییێ دکەن، وەکو (بایەزیدی) بەحسدکەتن: ((عادەتێ ئەکرادانن د شەڕیدا وەکو مرۆڤەك ژ هەسپی کەت و ئەسیر بوو، ئێدی مومکین نینە، ئەوی نا کوژن...)) (٢٠٠٦: ١٥)، و ل نك کوردان ئاخفتنا خۆش و نەرم ب بهارا دلان پەسنکرینە: ((**گۆتنا خوەش بهارا دلانە**))(گولی، ١٩٩٩: ٨٤)، لەوما هەردەم ئەو دزانن، کو: ((**ئاخفتنا خوەش و نەخوەش ژ دەڤەکیدەردکەڤن**)) (شیلانی، ٢٠٠٧: ٦)، و هەکەر تە بڤێت تو ماری ژ کونێ بینییە دەر دڤێت ب ئاخفتنا خۆش و نەرم بینییە دەر: ((**ب ئاخفتنا خۆش، مار ژ کونێ تێنە دەر**)) (جەعفەر، ١٩٨٦: ٢١)، و هەر کەس دزانیت، کو ئاسن ب ساری ناچەمیێت، بەلکو ب گەرمکرن و نەرمکرنا وی دێ چەمیێت: ((**ئاسن ب ساری ناچەمیت**)) (ئاڤدەل و شەوکەت، ٢٠٠٥: ٢١)، ئەو کەسێ ب ئاخفتێن کرێت و نەجوان و رەق دگەل خەلکی باخفیت، گۆتنێ وی بێ رامان و بێ تۆرەیی دزانن: ((**ئاخفتنا بێ خوێ**)) (شیلانی، ٢٠٠٧: ٦)، هەتا هەکەر تە کەسەك بۆ مێهڤانداری و نان خوارنێ ژی نە حەواند، پێتڤییە لسەر تە، ب زمانەکێ جوان و نەرم وەکە نانێ گەنمی کا چاوا یێ نەرمە وەسا دگەل دا باخڤی: ((**ئان نان گەنم، ئان خەبەر گەنم**)) (ئالیخان، ١٩٨٦: ٥٩).

ئەنجام:

١. گەلەك ژ رۆژهەلاتنناسان ل سەر بهایێن جڤاکی یێن مللەتێ کورد نڤیسایینە و ڤەکۆلاینە، و پرانییا وان ژی بشێوێ ئەرێنی و نەرێنی بەحسێ بهایێن جڤاکی یێن کوردان کرینە، لێ یێن ب ئەرێنی بەحسکرین پیترن ژ یێن ب نەرێنی بەحسکرین.

٢. مللەتێ کورد گرنگییەکا گەلەك باش دایە بهایێن جڤاکی، چونکە مللەت ببهایێن جڤاکی پێش دکەڤن و دمیننە ئاڤا و سەنگا خۆ دناڤ مللەتان دا هەیە.

٣. کارتێکرنا ئایینێ ئیسلامێ ل سەر بهایێن جڤاکی دناڤ مللەتێ کورد دا هەیە، لێ هندەك جار کارتێکرنێن جڤاکی ژ لایێ هۆزایەتی، تەخایەتی، رەوشت و تیتالان ڤە زالبووینەل سەر بهایێن ئایینی.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

٤. گۆتنێن مەزنان یێن ئەرینی و نەرینی ل دوور بهایێن جڤاکی هاتینە ڤەهاندن، لەوما دێ گەلەك گۆتنان بینین هەڤدژی ئێك ل دوور هەمان بابەت هاتینە ڤەگێڕان، لێ ڕێژا پیتر یا وان گۆتنان لایێ ئەرێنی بخۆڤەگرتینە.

٥. ڤەکۆلین ل دوور بابەتێن بهایێن جڤاکی یێن کوردان پێتڤی ب ڤەکۆلینێن هویر و زانستی هەیە، کو چەندین نامەیێن ماستەر و دکتورایێ ل سەر بهێنە نڤیسین.

لیستا ژێدەران:

١ -پەرتووك:

أ- پەرتووك ب زمانێ کوردی:

١- بایەزیدی، مەلا مەحموود(١٧٩٩ – ١٨٦٧ز) (٢٠٠٦)، پەرتووکا عادات و رسوماتنامەئێ ئەکرادیە، ڕەشید فندی ڤەگۆهاستییە ڕێنڤیسا نوی و وەرگێڕایە سەر زمانێ عەرەبی، چاپا ئێکێ، دهۆك، دەزگەهێ سپیرێز یێ چاپ و وەشانێ.

١٠- عەلی، عائیشە محەمەد (٢٠٠٦)، گۆتن و جڤاك، چاپا ئێکێ، هەولێر، دەزگەهێ ئاراس یێ چاپ و وەشانێ.

١٧- ئامێدی، ڕێکێش (٢٠١٩)، فەرهەنگا گوتنێت مەزنا، چاپا ئێکێ، دهۆك.

١٨- ئەرەدنی، مستەفا عەبدولرەحمان یونس(٢٠١٣)، سەرۆکانی، بەرگێ ئێکێ، چاپا ئێکێ، ژ وەشانێن ئەنیستیتویا کەلەپوورێ کوردی – دهۆك.

٨- سگێری، ئیسماعیل (٢٠٠٨)، تەفسیرا ژیان، چاپا سێیێ، بەغدا.

٣- بووا، توما (١٩٨٠)، ژیانی کوردەواری، ئاواز زەنگەنە لە فەرەنسیەوە کردوویەتی بە عەرەبی، حمە سعید حمە کریم کردوویەتی بە کوردی، چاپا ئێکێ، سلێمانی.

٤- جەعفەر، حەجی (١٩٨٦)، گۆتنێت مەزنان ل دەڤەرا بەهدینان، چاپا ئێکێ، بەغدا.

٥- جەلیل؛ ئوردیخان و جەلیلێ (٢٠٠٩)، زارگۆتنا کوردا، و: پ. بەدرخان سندی، چاپا ئێکێ، ئەنیستیتویا کەلەپوورێ کوردی –دهۆك.

٦- دێرشەوی، مەلا مەحموود (٢٠٠٠)، مشتاخا چیا ژ گۆتنێن پێشیا، چاپا دوویێ، هەولێر.

٧- ڕەسووڵ، د. عیزەدین مستەفا (١٩٧٩)، لێکۆلینەوەی ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی، چاپا دوویێ، زانکۆیی سلێمانی، سلێمانی.

٨- سەجادی، عەلائەدین (٢٠١٧)، مێژوویی ئەدەبی کوردی، چاپی دووەم، ئیران – سنه، دار أنتشارات کردستان.

٩- شارەزا، کەریم (١٩٧٦)، پەندی پێشینان لە شیعری کوردیدا، چاپا ئێکێ، بەغدا، لە چاپکراوەکانی کۆڕی زانیاری کورد.

١٠- شیلانی، سید طە سید علی (٢٠٠٧)، مێرگا پەندا، چاپا ئێکێ، زاخۆ.

١١- قەرەنی، د.ئەحمەد (٢٠١٩)، گۆتنێن پێشینان دناڤبەرا چاندا جڤاکی و پەروەردەیا خێزانێ دا، چاپا ئێکێ، هەولێر.

١٢- کوردۆییێڤ، پ. قەناتێ کوردۆ (١٩٧٦)، کۆمەڵە تێکستی فۆلکلۆری کوردی، ڤ: شوکور مستەفا و ئەنوەر قادر محەمەد، چاپا ئێکێ، بەغدا، کۆڕی زانیاری کورد.

١٣- گولی، مەسعود خالد (١٩٩٩)، نەخشێ ل بەرا، چاپا ئێکێ، دهۆك.

١٤- مازی، چیا (٢٠٠٦)، فەرهەنگا گۆتنێن پێشییان، ڤەگۆهاستن: ئەڤراز حسێن، چاپا ئێکێ، دهۆك، دەزگەهێ سپیرێز یێ چاپ و وەشانێ.

١٥- مەیجەرنۆئێل (١٩٨٤)، یادداشتەکانی مەیجەرنوئێل لە کوردستان، و: حسین احمد جاف و حسین عثمان نێرکسەجاڕی، چاپا ئێکێ، بەغدا.
١٦- مینۆرسکی (١٩٨٤)، کورد، د.مارف خەزنەدار کردوویەتی بەعەرەبی، حمە سعید کریم کردوویەتی بە کوردی، چاپی یەکەم، هەولێر.
١٧- نەقشەبەندی، سەرفەراز عەلی (١٩٨٦)، دلێنی، چاپا ئێکێ، بەغدا.
١٨- نەوەوی، یەحیایێ کوڕێ شەرەفی (٢٠٠٧)، مێرگا کیرهاتی و راستکاران، و: ئیسماعیل سگێری، چاپا ئێکێ، بەغدا.
١٩- یاسین، وەهبیا محەمەد سەعید(کومکرن) (٢٠٠٦)، گۆتنێت پێشینان ل دەڤەرا بادینان،مەسعود محەمەد سەعید یاسین (بەرهەڤکرن). چاپا ئێکێ، دهۆك.
٢٠- ئاڤدەل، شەوکەت (کومکرن)، سەرنی، مەسعود (شرۆڤەکرن) (٢٠٠٥)، گولواز (کۆمەلە چیرۆکێن فولکلورینە)، چاپا ئێکێ، هەولێر.
٢١- ئالیخان، پێزان (١٩٨٥)، دومراری ژ گەنجینا فولکلۆرێ کوردی، بەرگێ ئێکێ، چاپا ئێکێ، هەولێر، ئەمینداریا گشتیا رۆشنبیری و لاوان.

ب- پەرتووك ب زمانێ عەرەبی:

١٩- القرآن الكريم.
٢٠- بروينسن، مارتن فان (٢٠٠٧)، ألآغا والشيخ والدولة، ترجمه: أمجد حسين، الطبعةآلأولى، (بغداد – أربيل – بيروت)، معهد الدراسات الاستراتيجية.
٢١-السندي، الدكتور بدرخان (٢٠٠٧)، المجتمع الكردي فى المنظور ألإستشراقى، الطبعةآلأولى، دهوك، دار سبيريز للطباعة والنشر.
٢٢-السندي، الدكتور بدرخان (١٩٨٩)، الحكمة الكردية،الطبعةآلأولى، بغداد.
٢٣- عمارة، عبدالله سليم (٢٠١٥)، القيم ألأجتماعية في ألأمثال الشعبية الإماراتية، الطبعةآلأولى، السودان،مركز حمدان بن محمد لأحياء التراث.
٢٤- المايى، أنور (١٩٩٩)، ألأكراد فى بهدينان، الطبعة الثانية، دهوك.
٢٥- مينتيشاشفيلى، أ.م (٢٠٢٠)، ألأكراد، ت: منير حوج، الطبعةآلأولى، سورية – دمشق، دار التنوع الثقافي.
٢٦- نيكيتين، باسيل (٢٠٠٨)، الكرد، تقديم: لويس ماسينيون، ترجمة: د. نورى طالباني، الطبعةآلأولى، دهوك، دار سبيريز للطباعة والنشر.
٢٧- ويگرام، دەبليو. أى، و إدگار. تى. أى (٢٠٠١)، مهد البشرية (الحياة فى كردستان)، ت: جرجيس فتح الله، الطبعة الثالثة، أربيل،دار ئاراس للطباعة والنشر.

٢ – نامەیێن ئەکادیمی:

٢٨- السيد، إبراهيم السيد أحمد(٢٠٠٥)، البناء القيمي وعلاقته بالتنشئة الإجتماعية والدافعية للإنجاز، جامعة الزقازيق، معهد البحوث والدراسات ألآسيوية، قسم العلوم الاجتماعية.
٢٩- ثابت، خولة (٢٠١٥ – ٢٠١٦)، مصادر القيم فى الفكر ألإسلامي – عابد الجابرى – نموذجا، الجمهورية الجزائرية الديمقراطية الشعبية، وزارة التعليم العالي والبحث العلمي، جامعة محمد بوضياف المسيلة، كلية العلوم الإنسانية الإجتماعية، قسم الفلسفة.

٣ – کۆڤار:

٣٠- السلمي، أحلام عتيق مغلي (٢٠١٩)، مفهوم القيم وأهميتها فى العمليةالتربوية وتطبيقاتها السلوكية من منظور إسلامي*مجلة العلوم التربوية والنفسية*، العدد الثانى – المجلد الثالث، يناير.
٣١- بكوش، أ. الجموعيمؤمن (٢٠١٤)، القيم الإجتماعية، مقارنة نفسية – أجتماعية، *مجلة الدراسات والبحوثألإجتماعية*، جامعة الوادي، العدد (٨) سبتمبر.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

پەراوێز:

١. (میجەرنۆئێلێ ئنگلیز: ئەفسەرەکێ زیرەك و چالاك و شارەزا و رەحەت بوو، فارسی ب باشی دزانی، ژ بۆ بارێ دەروونییێن گەلێن رۆژهەلاتی هنارتبوو وان دەڤەران، ل دەستپێکێ نۆئێل لناڤ هۆزا بەختیاری ل ئیرانێ و ل وێرێ کاردکر، خودانێ بەرهەمەکییە ل دوور کوردان بناڤێ (یادداشتەکانی مەیجەرنوئێل لە کوردستان)، ژ لایێ: (حسێن ئەحمەد جاف و حسێن عۆسمان نێرکسەجارێ) هاتییە وەرگێڕان بۆ سەر زمانێ کوردی (کرمانجییا خوارێ – سۆرانی)، ل ساڵا ١٩٨٤ ل بەغدا هاتییە چاپکرن.

٢. سەرەدانا مالپەری پێنج شەمبی، رێکەفتی (٢٠٢١/٢/٢٥)، دەمژمێر (١١:١٥). ئیمامێ (ئەلبانی) وەك فەرموودا پێغەمبەری لاواز (ضعیف) دکەت (السلسلة الضعیفه/ ٨)، و لیژنا بەردەواما فەتوا ژێ دبێژیت: (ئەڤ فەرمووده ژ پێغەمبەری نە هاتییە وەرگرتن/ المجموعة الثانیة – ٢٩٦/٣).

٣. دبیت گۆتنا (بووا)یی نە راست بیت، کو ئەگەرێ بەردانێ بزڤریت بۆ نەبوونا زارۆکان، چونکە د پیترییا جڤاکێ مەدا بەردان یا کێمە، لەو دبیت ژنا دوویێ بینیت، لێ یا ئێکێ بەرنادەت .

٤. إسلام ویبislamweb.net، ژمارا فەتوایێ (٥٨٨٧٥)، دیرۆکا بەلاڤکرنێ: (پێنج شەمبی، ١٥ رەجەبێ ١٤٣٢مش – ٢٠١١/٦/١٦ز)، دیرۆکا سەرەدانا مالپەرێ: پێنج شەمی ٢٠٢٠/١/٧.)

٥. مەبەست پێ: زك، ئانکو دەما کو کەسەك هەردەم ل خوارنێن خۆش بگەڕییێت، و بن زك ژێ، ئەندامێن نێرینە و مێیینە نە، هەکەر ئەوژێ ل خۆشیا خۆیا تێرکرنا خرۆسکا خۆ یا سیکسی بوون، دێ خودانێ خۆ بەرەڤ ژ ناڤبرنێ بەن.

القيمالإجتماعية في الحكمة الكردية
(منطقة بهدينان كنموذج)

الملخص:

هذا البحث حول آراء بعض المستشرقين والباحثين حول بعض القيم الإجتماعية المنتشرة في أواسط المجتمع الكوردي منذ القدم، بعض تلك الآراء تحدثت بإجابية وبعضها بسلبية عن القيم الإجابية الإجتماعية الكوردية، وإننا حاولنا إجراء مقارنة تلك الآراء مع الحكمة الكوردية من الناحية الإجابية والسلبية، لأننا نحن أيضا لديناالجانب الإجابي والسلبي للقيم في الأمثال، ومع ذلك حاولنا أن نتعض من القرآن والحديث النبوي والى أي مدى أثر الإسلام على تلك الجوانب الإجتماعية الكوردية، كذلك تأثير بعض العادات والتقاليد العشائرية والأقطاعية و الطبقية على هذه القيم بين الكورد، وإننا تطرقنا أيضا إلى مجموعة من هذه القيم في القسم الثاني من البحث وتطبيقها على الحكم والأمثال الكوردية، السائدة بين المجتع في منطقة بهدينان، ومن هذه القيم مثل: ((حفظ الأسرار، الكدح، الثأر، حب الصدق ونبذ الكذب، الطلاق والخطف، إكرام الضيف، الفاحشة، تعدد الزوجات، عمل الخير، الشجاعة والرجولة، الحياء، الحيل والخداع)، وختمناها بالنتيجة وقائمة المصادر.

الكلمات الدالة: *القيمالإجتماعية، المستشرقون، منطقة بهدينان، الآيات و الأحاديث، الأمثال الشعبية.*

Social values in proverbs
Research

Abstract:

This research is about some of the views of orientalists and researchers about some of the social values prevalent in the Kurdish society since ancient times، which carry with it the negative and positive sides of those opinions.

Through this research، we compared the opinions of these people (The orientalists and researchers) with the popular proverbs prevailing in the Kurdish society، especially in the Behdinan region with both negative and positive sides.

Through the inference of the Qur'anic texts and the honorable hadiths of the Prophet، we tried to identify the extent of the impact of the Islamic religion on those values.

Moreover، the impact of some tribal، class and feudal customs and traditions prevalent in the Kurdish society was mentioned on these values.

In this topic we also highlighted a set of values for this topic such as; Keeping secrets، toil، revenge, love of honesty and vilification of lies، divorce and kidnapping of women, hospitality، prostitution، polygamy، social solidarity, courage and manliness. At the end، the conclusions of the research and the sources that were used to make this work were indicated.

Keywords: *Social Values, Orientalists, Bahdinan Area, Verses and Prophet Speeghes، proverbs.*

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

دەم و وەرزێن سالێ دگوتنێن مەزناندا

فارس تاهر محو

پوختە:

لدویف ئامارێن نوی و سەردەمی،٧.٨ ملیۆن جۆرێن ڕوەک و ئاژەڵ گیانلەبەرا یێن لەسەر عەرد ی دژین،مرۆڤیش جورەکەژڤێ ژمارێ، ڕێژا وان دناڤ ڤان جوراندا دگەهیتە ٠.٠١%. لپەی ئامارا ٢٠٢١ ژ مارەیمرۆڤان دجیهانێدا یا گەهشتییە٧.٨٤٦ ملیار کەسان.زێدەبوونا مرۆڤان بڤێ لەزێ لسەرحسێبا نەما نا جۆرێن دیترە،بەلێ نەمانا هەر جۆرەکی ئاماژەیە بو ژناف چوونا مرۆڤان. ئەڤە وێ یەکێ بومە خویا دکەت کو هەژمارتن دەستنیشانکرنا ژماران و ئامار،دژیانامروڤاندا زورا گرنگ و بسەنگە، هەر ژکە ڤندا مروڤان پێنگاڤێن هاڤێتی بو دیارکرنا دەمیدەستپێک و دویوماهیکا دیارکرنا دەمی ژلایێ مروڤ ان ڤە ڤەدگەریێتەڤە بو رویدان وبویەرێن سروشتیێن مەزن، نە تنێ مروڤان هەولا زانین و دویفچوونا دەم و گاڤن کرییە، لێزور ژ گیانلەبەرێن هوڤی ژێ، هەولدایە خو دگەل کەشو هەوایێ دەڤەرێ رابینن وبگونجینن دا توف و توخمێ وان نەبرییێتن، نەمازە فرندەو پەرەندێن کوچەرو مشەختییێن گەرمیان و کویستانان دکەن، ژ کەڤندا بابلیان لپەی زڤرینا هەیڤێ ب ١٢ دوزدە جاران وهەلاتن و وندابوونا وێ هەر جارەکێ ٢٩_٣٠ شەڤ و روژ ڤەدگێشان، د هەرچ وار وەرزێنسالێدا روژ و شەڤ ب ٢٤ دەمژمێران مەزندەکرو دەمژمێر ب ٦٠ شێست چرکانمەزندەکریە « سال، وەرز، هەیڤ، حەفتە، رۆژ، شەڤ،دمژمێرو، چرکە» هاتن دیارکرن،لپەی ڤێ یەکێ چەندین روژ ژمێر و سالنامەهاتن دروستکرن

وەک ٤ چوار جورن« روژمێرا روژێ، روژمێرا هەیڤێ، روژ ژمێرا هەیف و روژێ، روژمێراگوهیرک» دەیفدا روژژمێر هاتینە پولینکرن بسەر چوارخالاندا «روژژمێرن کەڤن، روژژمێرن ئولی، روژژمێرن کەڤنە شوپی، ژرژمێرن تازەو نوژەن»

روژژمێرن کەڤن:

١- روژژمێرا مسرێ یا روژێ

٢- روژژمێرا بابلیان یا هەیڤێ

٣- روژژمێرا یونانیان یا هەیڤێ

٤- روژژمێرا مایا ئازاتیک یا ئولی و روژێ

٥- روژژمێرا رومیا یا روژێ

روژژمێرێن ئاینی و ئولی:

١- روژژمێرا مەسیحیان یا هەیف و روژان

٢- روژژمێرا ژمێرا جوهییان یا روژێ

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بو ڤەکولینێن کوردی

٣- روژ ژمێرا قبتیان یاروژی

٤- روژژمێرا موسلمانان یا هەیڤی

روژژمێرێن کەڤنە شوپی

١- روژژمێرا چینی یا هەیف و روژی

٢- روژژمێرا هندیان یا هەیف و روژی

روژژمێرێن نوژەنلپەی ڤان هەمی جورێن روژمێران و سالنامان چەندین روژ ژمێرو سالنامێن جوراو جورهاتنە دروستکرن هەر مللەتەکی لدویف بویەرو رویدان و زانینا زانایێن خو روژمێردروستکرن، کو جیاوازی یا دناڤبەرا واندا دیارکرنا دەستپێکا شەڤ ورژاندا هەی.

لێ بەهرا هەرا زورا وان سال کریە دوو بەش یەک گەرم و یادن سار هەروەسا چوار وەرزودوازدە هەیف و چوار حەفتە، سال کرییە ٣٦٥ روژو.هەر چوار سالان جارەکی سال دبیتە٣٦٦ روژ.کوردژی کو مللەتێکی کەڤنارە خوەی دیروک و سالناما کوردیا خویە، میناکی سالنامازایینی و مشەختی یا هەتاڤی لدویف زڤرینا گویا عەردی لدویف گویا هەتاڤی حسێبدکەن،کو «٣٦٥» روژو شەش٦ دەمژمێرن، ڤەدگەرییێتەڤە بو وی روژا شاهی مادیان « هووەخشتەر» دەستهەلاتا ئاشوریان ل شاری نەینەوا نێزیک موسل کو پایتەختائاشوریان بوو بشەرەکی گران هەرفاندی و ژناڤبری.

٧٠٠ حەفت سەد سالا بەری ژدایکبوونا پێغەبەر عیسایێ مریەمایێ سلاڤێن خودێلسەربن،ئەڤ سەرکەفتنە کریە یێکەم روژا سالناما کوردی، لێ زور ژ دیروکڤان وحسابدارێن کوردا دبێژن بەری ڤێ یێکێ کوردان حسابدار هەبوونە چونکو وان ل دەردورێشکەفتا شانەدەر دەست بژیانی کریەو هەولا کەهیکرنا گیانلەبەرو کومکرنا گژو گیا کرییەو هەروەسا خودانێن جهێن دیروکینەوەک حەسنکێف و هەولێرو،هەول ددەن کو روژا نەورز روژەک دیروکیەو گورینا کەش وهەوایە بکەنە سەرسالا کوردی، زور جاران ژی بویەرێن سروشتی بوونە ناڤێن سالانوەک« سالا کولبێ، سالا بەفرا ستویر، سالا مرنێ، سالا کولی»هەروەسا کوردان بدرێژاهیا ئەزمونێن ژیانی دەمێ وەرزێن سالێ دیارکرینە و رەنگڤەدایە دناڤا لاوک حەیرانوک پیرەپایزوک ستران و پەندێن پێشینێاندا،ناڤێن هەیف و سال ووەرزو روژان بکارئینانە.

کوردان دەیان پێشبینیکرنە بو گورانا کەش و هەوای و هاتنا بەفرو باران و بەرزبوونکێمبوونا پلێن سەرماو گەرمایێ،ب کوچا فرندان و شینبوونا بەشەک ژ گژوگیان،میناکی دەمێ کوچا قولنگان ژ گەرمیانان بو کوێستانان یان بەروڤاژی، یان سەربوروسەرپێهاتییێن کەڤن لسەر ڤێ یەکێ هەنە، وەک « چیچکێ ویتانی تەژ حسابێ نەزانیمالا خو خرابکر،یامن ژی سەردانی»لپەی ئەزموونێن ژیانێ زور پەندو سەربور ژ سروشتی و گیانلەبەران وەرگرتینە ژبوشارەزابونا دەم و گاڤ و هاتن و چونا بەفرێ و باو باران.دەمێ ل زستانان مژ کەفتەگەلیا دبیتە خوشی بتایبەت ل بهاران دەمێ بەفرا پان بیت زوی دچیتەڤە، بەفرا هویر خودگریت.ئەڤەو دەیان نیشان و بویەرێندن.

1 . زێدەبوونا زرکێت و ساتانگان ل وەرزێ هەڤینێ،هێماو ئاماژەنە بو وێ یەکێ کوزستانەکا سارو سۆرو سەقەمە.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بو ڤەکولینێن کوردی

2 . هاتن و چونا تەیر و تەوالا، ل عەسمانی ژگەرمیانان بو کویستان و بەروڤاژی، بتایبەتقولنگ و رەشوە هێماو نیشانەنە ژبو گورینا کەش و هەوایێ سارو گەرم.

3 . هەبوونا گەرمەکا زور ل هاڤینێ هێماو نیشانەنە بو زستانەکا سارو بباران.

4 . باو هورِ ل زستانان نیشانە ژبو باران و زریانا.

5 . ل زستانێ دەمێ ئاسمان سافی بو ژ ئالیێ قیبلێڤە، با هات بزانە دەمەک کورت یانبەفر یان باران دهێت.

6 . ئەگەر ئێڤاریان ل زڤستانێ چیچکان چیوە چیو کرو تێک هاتن چوون، روژەکا نەخوشو تنگژیا دبیت.

7 . هەروەسا برێکا ستێران حسابداران دەستنیشانا دەمی کرییە وەک ستێرێن « کاروانکوژپێرو، تەرازی، گەلاڤێژ»

هەروەسا ناڤێن وەرزو مەهێن سالێ دناڤا پەندێن کوردیدا بکار ئینانە وەک ناڤێن وەرزان« هەچی روژا بارانە، ئەوێ روژێ زستانە، ماستێ بهارا بدەنە علەتدارا، ماستێ پایزا بدەنەعەزیزا، زستانا ئاگر و ئەز، هاڤینا رەزو پەز»د هەمان دەمدا ب دەیان پەندێن جوان لسەرناڤێن هەیڤان و شەڤ و روژان هەنە وەک«

بارانێن کانوینا
دگرن قانوینا
بەروژکێت رەشەمێ
خوشترن هەمی دەمێ

تاڤیەکا بارانا نیسانێ
باشترە ل ملکێ خوراسانێ

هەگەر خزیران خنزری
چشتەک خو لبەر ناگری
بێجگە بەلگێ چولی و مێوا تری

هژدەی شاتێ
گەرتێ و باتێ
ئاشێ عنتەر ئارڤێداتێ

ئیلونێ بسەڤیا چوونێ

تەباخێ گوری دچیت ژئاخێ

یارەبی هەیڤێت گولانا
تو نەدێ تەڤیکێت بارانا

پەزکۆکێت کویڤی یێ لبەر زانا.
ما بەینا تیرمەهـ و تەباخێ
تری کەفتە مشتاخێ.

مەها گولانێ
توی کەفتنە کولانێ

هەژدەی ئادارێ
نەگرە لبهارێ
هەتا بیست و چوارێ

چریا پاشی
دارو وەشی

لپەی ڤان گوتنێن مەزنان چەندین چیروک و سەربورو سەرپێهاتی هەنە وەک چ چێترە ژباگوردانێ زێر
ی:

سەرهاتیا باگوردانێ زێڕ:

رۆژەکێ پاشایێ میرگەها ئامێدیێ ڤیا زانا و ئاقلدارێن خو تاقیبکەتەڤە (جەربینیت) دەمنزیکی بهار
ێ بو،باگوردانەک ژ زێری چێکر دانا نیڤەکا دیوانێ ئێک ئێکە ژ زانا و ئاقالدارێت خو پرسیدگوت
کی دزانیت ڤی وەختی بهایێ قیمەتا ڤی باگوردانی چەندە کەسێ نەزانی وعیسێ ژی یێ ل پاشایی
سلبوی.پاشی بەلاڤبوونا ڤێ پرسیارێ عیسێ گوتە مروڤەکێ هە ژارٍ هە رە دەف پاشایی وبێژێ ئەز دزان.
مروڤێ هە ژار گوتەعیسێ چ بێژم دا پاش باوەر بکەت. عیسێ گوت بێژە:
(تاڤیەکا بارانێ ناف بەرا ئادارێ و نیسانێ چێترو ب بهاترە ژ هە می مالێ هندستانێ وباگوردانێ نیڤا
دیوانێ)کابرایێ هەژار چو دەف پاشایی و ئەف بەرسفە دا پاشیی،
پاشی ئەو هە ژار خلات کر وگوتێ تە بخو زانی یا ئێکی بوتە گوتیە کابرایێ هە ژار راستی گوت
کو عیسێ دەلا بوگوتیە کەیفا پاشای هات و فرێکر عیسێ ئینا دەف و خو پێک هاتن ل وێ رۆژە هە
تا ئەڤروڤێ گۆتنێ دبێژن:

(تاڤیەکا بارانێ نافبەرا ئادارێ و نیسانێ
چێترە ل هە می مالێ هندستانێ
و باگوردانێ نیڤا دیوانێ)

بچەند رەنگێن دی هاتیە گوتن.
چێترە ل زێرێ هندستانێ
چێترە ل مالێ خورسانێ.

ژبو وەرزێن کو ژیان تێدا یا سەخت و دژوارە وەک زستانێ و هاڤینێ ژبەر گەرمایێسەرمایێ
چەند روژبخو دیارکرن

وەک دیارکرنا زڤستانێ و رۆژێن دژوار بناڤێ گریان

گرییێن سالێ

دوو چلە هەنە

دڤان چل رۆژاندا هندەک رۆژ ددژوارن و دەم بو هاتیە دیارکرن ناڤ لێنایە گرێ.

١- چلێ گەرمێ ل هاڤینێ « ٤٠ » رۆژە.

٢- چلێ سەرمایێ ل زڤستانێ « ٤٠ » رۆژە.

زڤستانا ناڤ مزویریان ١٢٠ سەدوو بیست رۆژن دکەت ٤ چوار مانگ

چل چلەنە، چل پێش چلەنە چل پاش چلەنە.

١- سەرێ چلەی

٢- پیتو پاڤ

هەلبرین پیت و پاڤە

سالێ پالێ خو داڤە

٣- گەلاڤێژ

گریا گەلاڤێژێ

لاوا دبێنیت سەر تاتێ نڤێژێ

٤- ستێرەزەرکا سەرێ نیسانێ

ستێرەزەرکا سەرێ نیسانێ

دیا مەزن ببەنە قوینە بانێ

٥- کریا گیسکی

ترم ترم کانوینێ

بەز هندە بەردەرێ قوینێ

٦- زیپە

زیپەمە زیپە دارم

گەربارم یان نەبارم

ئەز هەرا سارم

٧- بێندلخە

بێندلخە

ناچیت بێ تلخە

٨- گولێنا نێری

٩- رۆژ ڤەگەریان

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

١٠- شەرو تەرازی

١١- کەپرەشین

١٢- عنتەر

عنتەرە یێ ژمالا خو درکەڤیت یێ کەرە

١٣- ئەیهوت

ئەیهوت ئەیهوت

بابێ کور فروت

دا ب دارو بەرخودا سوت،

دایێ کچ فروت

دا بکەزان و کەلوت.

١٤- خدر نەبی

کوردان دەم و گاڤێن ڤان گریان دیارکرینە دزانن کانێ دێ سەقا یێ چەوا بیت یان دێ بەفروباران ه ێن و چن.دەیان و سەدان پەندێن زێرین لسەر ڤێ یەکێ گوتینە، باپیر بو بابی وبابی بو کوری و کوری بو نەڤی و هەتا روژا ئەڤرو ئەڤ پەندانە دوبارە دبنەڤە دژیاناروژانەدا، خەلک مفای لێدبینیت.دڤێ لێکو لینێدا مە نێزیکی « ٢٥٠ » پەندێن پێشینان وگوتنێن مەزنان و «١٤» چاردە چیروک و سەرهاتی سەرب ورێن باب و باپیران کومکرینە.

پەیڤێن سەرەکی: *دەم و وەر، گوتنێن مەزنان، کەش و هەوا، سالنامە، هەیڤ و روژ*

دەستپێک

گەل پێشڤەچوونا ژین و ژیارا مروڤان، بزاڤا کەهیکرنا پەزی و حەیوانان و چاندنا دەخلو دانی پێکئینانا خێزانێ، مروڤان بیر ل دەم و گاڤێن سەرماو گەرمایێ کرییە ژبو خوگونجاندنێ دگەل سروشتێ دەڤەرێ، کوردنژی وەکی هەمی مللەتێن دنیایێ هەول و بزاڤ کرینە بو ناسینا دەم گاڤێن ژیانێ،بتایبەت شەڤ و روژ و گەرماو سەرمان،دەم و گاڤێن کوچ و کوچبەریان و گشتوکالی وچاندنێ، دەیان پەندێن پێشیان سەرهاتی ژ ئەزمونێن ژیانێ بکارئینانە.
دڤێ لێکولینێدا مە نێزیکی«٢٥٠» پەندێن پێشینان و گوتنێن مەزنان و «١٤» چاردەچیروک و سەرهاتی سەربورێن باب و باپیران کومکرینە.

بەشێ یەکێ

سالنامەو جورێن وان:

لدویف ئامارێن نوی و سەردەمی، ٧.٨ ملیۆن جۆرێن روەک و ئاژەڵ گیانلەبەرا یێن لەسەر عەردی دژین،مرۆڤیش جورەکەژڤێ ژمارێ، رێژا وان دناڤ ڤان جوراندا دگەهیتە ٠.٠١%. لپەی ئامارا ٢٠٢١ ژمارەیمرۆڤان دجیهانێدا یا گەهشتییە٧.٨٤٦ ملیار کەسان.زێدەبوونا مرۆڤان بڤێ لەزێ لسەرحسێبا نەمانا جۆرێن دیترە،بەلێ نەمانا هەر جۆرەکی ئاماژەیە بو ژناڤ چوونا مرۆڤان. ئەڤە وێ یەکێ بومە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بو ڤەکولینێن کوردی

خویا دکەت کو هەژمارتن دەستنیشانکرنا ژماران و ئامار، دژیانامروڤاندا زورا گرنگ و بسەنگە، هەر ژکەڤندا مروڤان پێنگاڤێن هاڤێتی بو دیارکرنا دەمیدەستپێک و دوماهیکا دیارکرنا دەمی ژلایێ مروڤان ڤە ڤەدگەریێتەڤە بو رویدان وبویەرێن سروشتیێن مەزن، نە تنێ مروڤان هەولا زانین و دویفچوونا دەم و گاڤن کرییە، لێزور ژ گیانلەبەرێن هوڤی ژی، هەولدایە خو دگەل کەشو هەوایێ دەڤەرێ رابینن وبگونجینن دا توڤ و توخمێ وان نەبرییێتن، نەمازە فرندەو پەرەندێن کوچەرو مشەختییێن گەرمیان و کویستانان دکەن، ژ کەڤندا بابلیان لپەی زڤرینا هەیڤێ ب ١٢ دوزدە جاران وهەلاتن و وندابوونا وێ هەر جارەکێ ٢٩—٣٠ شەڤ و روژ ڤەدگێشان، د هەرچوار وەرزێنسالێدا روژ و شەڤ ب ٢٤ دەمژمێران مەزندەکرو دەمژمێر ب ٦٠ شێست چرکانمەزندەکریە « سال، وەرز، هەیف، حەفتە، رۆژ، شەڤ،دمژمێرو، چرکە» هاتن دیارکرن،لپەی ڤێ یەکێ چەندین روژ ژمێرو سالنامەهاتن دروستکرن وەک ٤ چوار جورن« روژمێرا روژێ، روژمێرا هەیڤێ، روژ ژمێرا هەیف و روژێ، روژمێراگوهیرک «دەیفدا روژژمێر هاتینە پولینکرن بسەر چوارخالاندا « روژژمێرن کەڤن، روژژمێرن ئولی،روژژمێرن کەڤنە شوپی، ژرژمێرن تازەو نوژەن«

- روژژمێرن کەڤن:

١- روژژمێرا مسرێ یا روژێ

٢- روژژمێرا بابلیان یا هەیڤێ

٣- روژژمێرا یونانیان یا هەیڤێ

٤- روژژمێرا مایا ئازاتیک یا ئولی و روژێ

٥- روژژمێرا رومیا یا روژێ

- روژژمێرێن ئاینی و ئولی:

١- روژژمێرا مەسیحیان یا هەیف و روژان

٢- روژژمێرا ژمێرا جوهییان یا روژێ

٣- روژ ژمێرا قبتیان یاروژێ

٤- روژژمێرا موسلمانان یا هەیڤێ

- روژژمێرێن کەڤنە شوپی

١- روژژمێرا چینی یا هەیف و روژێ

٢- روژژمێرا هندیان یا هەیف و روژێ

- روژژمێرێن نوژەن

لپەی ڤان هەمی جورێن روژمێران و سالنامان چەندین روژ ژمێرو سالنامێن جوراو جورهاتەنە دروستکرن هەر مللەتەکی لدویف بویەرو رویدان و زانینا زانایێن خو روژمێردروستکرن، کو جیاوازی یا دناڤبەرا واندا و دیارکرنا دەستپێکا شەڤ ورژاندا هەی.

لێ بەهەرا هەرا زورا وان سال کریە دوو بەش یەک گەرم و یادن سار هەروەسا چوار وەرزودوازدەهەیف و چوار حەفتە، سال کرییە ٣٦٥ روژو.هەر چوار سالان جارەکێ سال دبیتە٣٦٦ روژ.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بو ڤەکولینێن کوردی

کوردژی کو ملله‌تێکێ کەڤنارە خوەی دیروک و سالناما کوردیا خویە، میناکی سالنامازاینی و مشەختی یا هەتاڤی لدویف زڤرینا گویا عەردی لدویف گویا هەتاڤێ حسێبدکەن،کو «٣٦٥» روژو شەش٦ دەمهژمێرن، ڤەدگەریێتەڤە بو وێ روژا شاهێ مادیان « هووەخشتەر» دەستهەلاتا ئاشوریان ل شارێ نەینەوا نێزیک مویسل کو پایتەختائاشوریان بوو بشەرەکێ گران هەرفاندی و ژناڤبری.

٧٠٠ حەفت سەد سالا بەری ژدایکبوونا پێغەبەر عیسایێ مریەمایێ سلاڤێن خودێلسەربن،ئەڤ سەرکەفتنە کریە یێکەم روژا سالناما کوردی، روژا یەکێ لسەرێ ماناگانەوروزێ دەستپێدکەتن ل ٢١/١ بیست و یەکێ نەورزێ یێکەم روژا سەرسالا کوردییە لێزور ژ دیروکڤان و حسابدارێن کوردا دبێژن بەری ڤێ یێکێ کوردان حسابدار هەبوونەچونکو وان ل دەردورێ شکەفتا شانەدەر دەست بژیانێ کریەو هەولا کەهیکرنا گیانلەبەروکومکرنا گژو گیا کرییە و هەروەسا خودانێن جهێن دیروکینە

وەک حەسنکێف و هەولێرو، هەول ددەن کو روژا نەورز روژەک دیروکیەو گورینا کەش وهەوایە بکەنە سەرسالا کوردی، زور جاران ژی بویەرێن سروشتی بوونە ناڤێن سالانوەک« سالا کولبێ، سالا بەفرا ستویر، سالا مرنێ، سالا کولی«

هەروەسا کوردان بدرێژاهیا ئەزمونێن ژیانێ دەمێ وەرزێن سالێ دیارکرینە و رەنگڤەدایە دناڤا لاوک حەیرانوک پیرەپایزوک ستران و پەندێن پێشیناندا،ناڤێن هەیف و سال ووەرزو روژان بکارئینانە.

کوردان دەیان پێشبینیکرنە بو گورانا کەش و هەوای و هاتنا بەفرو باران و بەرزبوونکێمبوونا پلێن سەرماو گەرمایێ، ب کوچا فرندان و شینبوونا بەشەک ژ گژوگیان،

میناکی دەمێ کوچا قولنگان ژگەرمیانان بو کوێستانان یان بەروڤاژی، یان سەربوروسەرپێهاتیێن کەڤن لسەر ڤێ یەکێ هەنە، وەک « چیچکێ ویتانی

تەژ حسابێ نەزانی

مالا خو خرابکر، یامن ژی سەردانی«

لپەی ئەزموونێن ژیانێ زور پەندو سەربور ژ سروشتی و گیانلەبەران وەرگرتینە ژبوشارەزابونا دەم و گاڤ و هاتن و چونا بەفرێ و باو بارانان.دەمێ ل زستانان مژ کەفتەگەلیا دبیتە خوشی بتایبەت ل بهاران دەمێ بەفرا پان بیت زوی دچیتەڤە، بەفرا هویر خودگریت.ئەڤەو دەیان نیشان و بویەرێندن.

١- زێدەبوونا زرکێت و ساتانگان ل وەرزێ هەڤینێ، هێماو ئاماژەنە بو وێ یەکێ کوزستانەکا سارو سۆڕو سەقەمە.

٢- هاتن و چونا تەیر و تەوالا، ل عەسمانی ژگەرمیانان بو کویستان و بەروڤاژی، بتایبەتقولنگ و رەشوێلە هێماو نیشانەنە ژبو گورینا کەش و هەوایێ سارو گەرم.

٣ - هەبوونا گەرمەکا زور ل هاڤینێ

هێماو نیشانەنە بو زستانەکا سارو بباران.

٤ - باو هوڕ ل زستانان نیشانە ژبو باران و زریانا.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

٥- ل زستانێ دەمێ ئاسمان سافی بو ژ ئالیێ قیبلیێڤە، با هات بزانە دەمەک کورت یانبەفر یان باران دهێت.
٦- ئەگەر ئێڤاریان ل زڤستانێ چیچکان چیوە چیو کرو تێک هاتن چوون، روژەکا نەخوشو تنگژیا دبیت.
٧- هەروەسا برێکا ستێران حسابداران دەستنیشانا دەمی کرییە وەک ستێرێن « کاروانکوژ،پێرو، تەرازی، گەلاڤێژ«

هەروەسا ناڤێن وەرزو مەهێن سالێ دناڤا پەندێن کوردیدا بکار ئینانە وەک ناڤێن وەرزان« هەچی روژا بارانە، ئەوێ روژێ زستانە، ماستێ بهارا بدەنە علەتدارا، ماستێ پایزا بدەنەعەزیزا، زستانا ئاگرو ئەز، هاڤینا رەزو پەز» د هەمان دەمدا ب دەیان پەندێن جوان لسەرناڤێن هەیڤان و شەڤ و روژان هەنە وەک »

بارانێن کانوینا
دگرن قانوینا

بەروژکێت رەشەمێ
خوشترن هەمی دەمێ

تاڤیەکا بارانا نیسانێ
باشترە ل ملکێ خوراسانێ

هەگەر خزیران خنزری
چشتەک خو لبەر ناگری
بێجگە بەلگێ چولی و مێوا تری

هژدەی شاتێ
گەرتێ و باتێ
ئاشێ عنتەر ئارڤێداتێ

ئیلونێ بسەڤییا چوونێ

تەباخێ گوری دچیت ژئاخێ

یارەبی هەیڤێت گولانا
تو نەدێ تەڤیکێت بارانا
پەزکوکێت کویڤی یێ لبەر زانا.

ما بەینا تیرمەهـ و تەباخێ
تری کەفتە مشتاخێ.
مەها گولانێ
توی کەفتنە کولانێ

هەژدەی ئاداری
نەگرە لبهاری
هەتا بیست و چواری

چریا پاشی
دارو وەشی

لپەی ڤان گوتنێن مەزنان چەندین چیروک و سەربورو سەرپێهاتی هەنە وەک چ چێترە ژباگوردانێ زێری:

سەرهاتیا باگوردانێ زێڕ:

رۆژەکێ پاشایێ میرگەها ئامێدیێ ڤیا زانا و ئاقلدارێن خو تاقیبکەتەڤە (جەرببینیت) دەمنزیکی بهارێ بو،باگوردانەک ژ زێری چێکر دانا نیڤەکا دیوانێ ئێک ئێکە ژ زانا و ئاقالدارێت خو پرسیدگوت کی دزانیت ڤی وەختی بهایێ قیمەتا ڤی باگوردانی چەندە کەسێ نەزانی وعیسێ ژی یێ

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بو ڤەکولینێن کوردی

ل پاشایی سلبوی.پاشی بەلاڤبوونا ڤێ پرسیارێ عیسێ گوته مروڤەکێ هه ژارِ هه ره دەف پاشایی وبێژێ ئەز دزانم . مروڤێ هه ژار گوتەعیسێ چ بێژم دا پاش باوەر بکەت . عیسێ گوت بێژه:
(تاڤیەکا بارانێ ناف بەرا ئادارێ و نیسانێ چێترو ب بهاتره ژ هه می مالێ هندستانێ وباگوردانێ نیڤا دیوانێ)

کابرایێ هەژار چو دەف پاشایی و ئەف بەرسفه دا پاشیی، پاشی ئەو هه ژار خلات کر وگوتێ ته بخو زانی یا ئێکی بوته گوتیه کابرایێ هه ژار راستی گوت کو عیسێ دەلا بوگوتیه کەیفا پاشای هات و فرێکر عیسێ ئینا دەف و خو پێک هاتن ل وێ رۆژه هه تا ئەڤروڤێ گۆتنێ دبێژن:

(تاڤیەکا بارانێ نافبەرا ئادارێ و نیسانێ
چێتره ل هه می مالێ هندستانێ
و باگوردانێ نیڤا دیوانێ)
بچەند رەنگێن دی هاتیه گوتن.
چێتره ل زێرێ هندستانێ
چێتره ل مالێ خورسانێ.

ژبو وەرزێن کو ژیان تێدا یا سەخت و دژواره وەک زستانێ و هاڤینێ ژبەر گەرمایێ سەرمایێ چەند روژبخو دیارکرن وەک دیارکرنا زڤستانێ و روژێن دژوار بناڤێ گریان

گریێن سالێ
دوو چله هەنه

دڤان چل روژاندا هندەک روژ ددژوارن و دەم بو هاتیه دیارکرن ناڤ لێنایه گرێ.

١- چلێ گەرمێ ل هاڤینێ « ٤٠ » رۆژه.
٢- چلێ سەرمایێ ل زڤستانێ « ٤٠ » رۆژه.

زڤستانا ناڤ مزوریان ١٢٠ سەدوو بیست روژن دکەت ٤ چوار مانگ
چل چلەنه، چل پێش چلەنه چل پاش چلەنه.

١- سەرێ چلەی
٢- پیتو پاڤ
هەلبرین پیت و پاڤه
سالێ پالێ خو داڤه
دیا مەزن ببەنه قوینه بانێ
٣- گەلاڤێژ
گریا گەلاڤێژێ
لاوا دبێنیت سەر تاتێ نڤێژێ
٤- ستێرەزەرکا سەرێ نیسانێ
ستێرەزەرکا سەرێ نیسانێ
٥- کریا گیسکی
ترم ترم کانوینێ
بەز هنده بەردەرێ قوینێ
٦- زیپه
زیپەمه زیپه دارم
گەربارم یان نەبارم
ئەز هەرا سارم

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

٧- بێندلخه

بێندلخه

ناچیت بێ تلخه

٨- گولێنا نێری

٩- روژ ڤەگەریان

١٠- شەرو تەرازی

١١- کەپرەشین

١٢- عنتەر

عنتەرە یێ ژمالا خو درکەڤیت یێ کەرە

١٣- ئەیهوت

ئەیهوت ئەیهوت

بابێ کور فروت

دا ب دارو بەرخودا سوت،

دایێ کچ فروت

دا بکەزان و کەلوت.

١٤- خدر نەبی

کوردان دەم و گاڤێن ڤان گریان دیارکرینە دزانن کانێ دێ سەقا یێ چەوا بیت یان دێ بەفروباران هێن و چن‌دەیان و سەدان پەندێن زێرین لسەر ڤێ یەکێ گوتینە، باپیر بو بابی وبابی بو کوری و کوری بو نەڤی و هەتا روژا ئەڤرو ئەڤ پەندانە دوبارە دبنەڤە

دژیاناروژانەدا، خەلک مفای لێدبینیت. ومرزێن سالێ

ناڤێن هەیڤێن کوردی ب کرمانجیا ژێری

ناڤێن هەیڤێن بەهارێ:

نەوروز، ئاخەلێوە، خاکەلێوە، دارپشکێو، هەرمێ پشکێو.

گولان، شەستەباران، هیلانەمە، بانەمەڕ.

جۆزەردان، بەختەباران، بارانوشان، بارانبڕان.

ناڤێن هەیڤێن هاڤینێ:

پووشپەڕ، پووشکاڵ، جۆخینان، زەخیران،

خەزیران، کردارەمانگ.

خەرمانان، تیرمە، میوەگەنان.

گەلاویژ، تەباخ.

ناڤێن هەیڤێن پاییزێ:

گەڵارێزان، ئیلۆن.

خەزەلوەر، باران پەڵە، چریە یەکەم.

سەرماوەز، بەروبەز، گردوز، چریە دووەم.

ناڤێن هەیڤێن زستانێ:

بەفرانبار.

رێبەندان، چلەشۆر.

ڕەشەمە، میشپەڕ.

ناوی ئەو مانگانەی کە هەڵبژێرراون و کران بە بناغە بۆ ناوی مانگەکان لەگەڵ بەرانبەرەکانیانا کە مانگی فەرهەنگی و فارسییە:

ئەو هەیڤێن هاتین هەلبژارتن

ناوی مانگە کان:

کەژ	رۆژ	کوردی	فەرهەنگی روژئاوا	فارسی	بورج
بەهار	٣١	هەرمێ پشکوانێ	٢١ەی مارت تا ٢٠ نیسان (مارس - اپریل)	فەرومردین	حەمەل
بەهار	٣٠	گولان	لە ٢١ی نیسان تا ٢٠ی مایس (اپریل - مایو)	ئوردیبەهێشت	سەور
بەهار	٣١	بەختە باران	لە ٢١ی مایس تا ٢٠ی حەزیران(مایو -جون)	خورداد	جەوزا
هاوین	٣٠	خەرمانان	لە ٢١ی حەزیران تا ٢٠ی تەموز(جون -جولای)	تیر	سەرەتان

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

هاوین	٣١	میوە گەنان	لە ٢١ی تەموز تا ٢٠ ئاب (جولای -ئاغۆستوز)	مورداد	ئەسەد
هاوین	٣١	گەلاویژ	٢١ی ئاب تا ٢١ی ئەیلول (ئاغستۆز - سبتمبر)	شەهریوەر	سونبولە
پایز	٣٠	سەرماوەرز	لە ٢١ی ئەیلول تا ٢٠ی تشرینی یەکەم (سبتمبر - ئوکتۆبەر)	میهر	میزان
پایز	٣١	گەڵاڕێزان	لە ٢١ی تشرینی یەکەم تا ٢٠ی تشرینی دووەم (ئۆکتۆبەر - نۆڤمبەر)	ئەبان	عەقرەب
پایز	٣٠	کەوبەردار	لە ٢١ی تشرینی دووەم تا ٢٠ی کانوونی یەکەم (نۆڤمبەر - دیسمبەر)	ئازەر	قەوس
زستان	٣١	ڕێبەنان	لە ٢١ی کانوونی یەکەم تا ٢٠ی شوبات (دیسمبەر - جەنوەری)	دەی	جەدی
زستان	٣١	چلە	لە ٢١ی کانوونی دووەم تا ٢٠ی شوبات (جەنوەری - فبریوەری)	بەهمەن	دەلوو
زستان	٢٨	نەورۆز	مانگ ٢١ی شوبات تا ٢١ی مارت (فبریوەری - مارس)	ئەسفەند	حووت

سەرسالا کوردی ژ نەورزێ دەست پێدکەتن

١. بهار:

١- نەوروز، خاکەلێو، ٣١ رۆژە

٢. گولان، بانەمەر، ٣١ روژە ٣- جوزەردان، ٣١ رۆژە

٢. هاڤین:

٤. پوشپەر، ٣١ رۆژ

٥. خەرمانان، ٣١ رۆر

٦. گەلاوێژ، ٣١ رۆژ

٣. پایز:

٧. رەزبەر ٣٠رۆژ

٨. گەلارێزان، خەزەلوەر،٣٠ رۆژ

٩. سەرماوەز ٣٠رۆژ

٤. زستان:

١٠- بەفرانبار، ٣٠رۆژ

١١- رێبەندان، ٣٠رۆژ

١٢- رەشەمێ،٣٠رۆژ

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ناڤێن هەیڤێن کوردی لدویف زاراڤان

ژمارە	سۆرانی	کرمانجی	کەڵهوری	لەکی	هەورامی
١	خاکەلێوە	نیسان	جەشنان	پەنجە	نەورۆز
٢	گوڵان	گوڵان	گوڵان	میریان	پاژەرەژ
٣	جۆزەردان	زەردان	حەزیران	گاکوور	چێڵکڕ
٤	پووشپەڕ	تیرمەهـ	پەرپەر	ئاگرانی	کۆپڕ
٥	گەلاوێژ	تەباخ	گەلاوێژ	مردار	گەلاوێژ
٦	خەرمانان	ئیلون	نوخشان	ماڵەژێر	ئاوەوەرە
٧	ڕەزبەر	جوتمەهـ	بەران	ماڵەژێر	دومابنە
٨	خەزەڵوەر	مژدار	خەزان	تۆلتەکن	گەڵاخەزان
٩	سەرماوەز	کانوون	ساران	مانگ سیە	کەڵەهەرز
١٠	بەفرانبار	چلە	بەفران	نۆرووژ	ئارگا
١١	ڕێبەندان	سبات	بەندان	خاکەلیە	رابڕان
١٢	ڕەشەمە	ئادار	رەمشان	مانگ لیە	سیاوکام

هەر یەک ژڤان هەیڤان ٣٠ رۆژی هەنە و ٥ رۆژێن داویێ دبن« ٣٦٥» رۆژچوار سالان جارەکێ دبیت ٦رۆژ، کرمانجێن ژێرێ دبێژنێ پەنجە یان « پەنجە مانگ مە نەڤیایە ئەم بدرێژی لسەر سالنامەو رۆژمێران بچین چنکو بابەتێ مەیێ سەرکی کومکرن خرڤەکرنا گوتنێن مەزنانە لسەر کەش و هەوای و دەم و گاڤێن سالێ.

زڤستان وەرزێ زڤستانێ ل رۆژا ١٤ کانوینا بچویک دەست پێدکەتن و لرۆژا ١٣ ئادارێ بدویماهیک دهێتن.

ل ئەرشیفا تەکیا شوش:

نڤیسینا بیرەوەریەکێ ژ لایێ رەحمەتی زانایێ ناڤدار (شێخ یونس شوشی) دزڤریت بو بەری (٢٧٣) سالا تێدا دیار دکەت کو رویدانەکا کێم وێنە یا سەیر رویدایە ئەویش هاتنا سررو سەقەمو بایەکێ هشک. کو تێدا خەلکەکێ زور ل دەڤەرا مە پێ مری لبەر باو باروڤ و سررو سەقەمێ.
هەر وەتف دیاردکەت کو رووبارێ (شط) موسل هاتە بەستن (جەمدین) بقەدەرا (١٢) گەزا کاروانی بسەرا دهاتن ودچون و تێدپەرین بدەوارو بارڤە بو رەخێ دی یێ موسل بو ماوێ (٣٠) روژا یا ڤەکێشای.
هەر وەتف دەتە دیار کرن کو رووبارێ خازری ل هەمان دەمدا هاتە مەهین و جەمدین ل بەر سررو سەقەمێ. ئەڤ ریدانە لبەرواری ئێکێ کانونا ئێکێ (١٧٥٦ز) بی هەتا بیستێ چللێ زڤستانێ بەردەوام بی.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بو ڤەکولینێن کوردی

دبيته دوماهيكا ربيع الاول سالا (١١٧٠) كوچى.

شێخ ايوب شيخ عزيز الشوشى
پێش نڤێژو وتار خوينو رابەرێ
تەكيا شێخ شمس الدين القطب
الشوشى

نەترسن زستانا سەرگێژینک
بترسن زستانا دووى هەژینک

ئەگەر هاڤین یا گەرمبیت
زستان دێیا ساربیت

چ روژا بارانە
ئەوێ رۆژێ زستانە

زستان هات
بەرکا فقیرا دریا

زستان گورگێ بێ خودانە

ئاگر بابە
نابێت رابە

ئاگر ڤێڤیێ زستانێیە

زڤستانان یێ شەرمەزارە
خودانێ باخچان

بە خوشى زستان و زەردەخەنەى دوژمن
باوەرنەکە.

دزێ پایزان
زڤستانان یێ دل بخەمە

بەفر

١. بەفر قەیدا مێرانە
٢. بەفرا هویر
خودهاڤێتە رانێت ستویر.
٣. بەفرا هویر
دویماهیا دویر.
٤. بەفر فعلا خو ناهێلیت.
٥. شواتێ بەفرو باتێ
کور ژداراتێ، کچ ل گیاتێ.
٦. بەفر حەلیا
لنگ وەشیا
٧. مروڤ چیت ناڤ دمینیت
بەفر چیت چیا دمینیت
گا دچیت گەلی دمینیت
٨. بەفرێ گژە گژە
خیالا کتکێ هەر ژژە.
٩. بەفر هەڤیرترشێ عەردییە
بەفر هێڤێنێ عەردییە
بەفر زبلێ عەردییە.
١٠. بەفراهویر
سحرا ژنا پیر، دگرانن.
١١. بەفر بێ بانینە
١٢. بەفرا سپیە، بەلێ کەرو
گولک بسەر دکەڤن.
١٣. بەفر بێتە ناڤتەنگێ
ناگەتە گوزەکا وی.
١٤. بەفر چیاییێن بلند دباریت.
١٥. بانێ تە چەندە
بەفراتە هندە.
١٦. بەفرا گولین
مێرێ کەفین
ژنا سلین
هرچا بنرین
بارانا وشین
روبیارێ وشین
لێنەترسە.
١٧. کانینا مەزن
بەفرتێت بەژن بەژن
وەسا دچیت هەروەک
ئاگرێ لبن.
١٨. کانینا بچویک
بەفرتێت پیچک پیچک
عردیڤە دبیت میچک
١٩. بەفر سەرا ببەت

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بو ڤەکولینێن کوردى

ئەو هەردێ یاخو کەت
٢٠. بەفر زوزانا تێت رم رم
لدەشتێ شیندبن گەنم
چوتیار پێ دبنە حاکم
٢١. بەفرا گر
زوی ڤەکر.
٢٢. ئاداری
بستەکا بەفرێ هاتە خارێ
خونەگرت هەتا ئێڤارێ.
٢٣. بەفرێ چیا سپیکرن
گوندیان لیان نویکرن.
٢٤. هندی شوات ناڤ مهانە
دلێ پیرێ بکوڤانە
لنگان نادانیت لیانە.

٢٥. بەفرا زوزانا
بارانا نیسانا
دەواتا شڤانا.
٢٦. چیاییێت بلند بێ بەفر نینە
نهالێت کویر بێ ئاڤ نینە.
٢٧. باکوزویرکا کانوینێ
بەفرێ هاڤێتە کادوینێ.
٢٨. بەفرێ گرتن دول و نهال
ل رویبارا بو نالە نال
٢٩. بەفر حەلیا مان کەڤی
شینبوون دولک و زەڤی.
٣٠. بەفرا هویر
گەهشتە چوکێ و رانێ
ستویر

لێ درباز نابن پاشا و میر
٣١. بەرخ دبێژیت بدەنە من شیر
من پاڤێنە سەر بەفرا هویر
٣٢. چیاییێت بلند بێ بەفر نابن
دول و نهال بێ ئاڤ نابن
کچ لمالبابێ بێ یار نابن
٣٣. نیشانێت بەفرێ بانە
نیشانێت مرنێ تانە
٣٤. هەتاڤا دگەزیت
دێ بەفر کەڤیت
٣٥. گەر لواری بەفر نەهێت
هێش بو زڤستانێ زویە.

بەفروکێ

بەفروکێ بەفراڤێ
جەمەدێ و لێلاڤێ
سیسنوکا لبەرتاڤێ
شلنابیت خوناڤێ

بەفروکا گرکا
جەمەدا گرکا
ئەم چوینێ تەڤرکا
سەرخاترا کچکا

بەفروکا نزارا
جەمەدا نزارا
ئەم چوینێ ئێڤارا
سەر خاترا نازدارا
فلکلورە
تەلەفزیوونا وار

پیڤانا بەفرێ ل ناڤ مزویری بالا
ل جهێ مەترو سانتیمەتران

زڤستانا ناڤ مزوریان ١٢٠ روژە، دکەتە ٤ هەیڤ، چنکو حسابدارێن مزوریان چلە کریە ٣ بەش لەورا دبێژن(چل چلەنە، چل پێش چلەنە، چل پاش چلەنە)، پیڤانا بەفرێ ب لاشێ مروڤی بوو): بەرپێ، پاشپێ، کابەک، بەلەکەک، چوکەک، پشت چوکەک، بەژنەک، نیڤبەژن، چوار تبل، کەفەک، بستەک، نیڤ بست، گەزەک، نیڤ گەز)

شەڤەک بەسە بوزستانێ

لە زستانێ شەوەک
لە سواری هەوەک

لە زستان شە ویک
لە پیران تە ویک
لە بوران هە ویک

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

له زستان شەوێ
له پیران تەوێ

له زستان شەوێک
له سوار هەوێک
له پیران تەوێک

بەفر بێوڵکه
بەفر ئاودار
بەفر وشک

وشکه زوقم ئاسمان زریوەی تێی.
کرپوەیه سەرووەدەر نییه.
بەفرەسەر ناشکێ.
بەفر شله.
بەفر شل بیوە.
بەفر ئاو کەفتگه ژێری.
زوقم دەس ژن له درگای کەنۆ ئەرچنێ.
زوقم کەرکوڕی له زک دایکا ئەرچنی
ماڵ وەماڵ ناکرێ کرپیوەس.
کرپوەگه سەرودەر نییه چاروا ڕێدەرناوا.

خاتوو زمهەریر؟
خاتوو زمهەریر ئەیژی پیرەژن له بەر کەنۆ ڕەق ئەکەمەوە.
خاتوو زمهەریر سێ ڕۆژ بۆ برا گەورە و برا بووچکلەی ئەگیری.

ئەوەڵ چلەو ئاخر چله مەڎله مله.

چله گەورە چل ڕۆژه
چله بۆ چک بیست ڕۆژە

له زمسان شەوێ، له پیران تەوێ.

خاتوون زمهەریر سێ ڕۆژ ئەوەڵ نەورۆزمانگه.
یەخ و یەخوەن.
یەخوەنان.

ڕچمانی.
ڕچیانی.
دەسم له گوو چیۆ.
ڕەقی بەردەوە.
سەرماوسووڵه.
سەرماتووپێن.
کزەیەخی تێی.

سەمین ناز عەبباسی (ناوچەی لەیلاخ)

زستان بە بزن دەڵێ؛
یەک ڕۆژم مابی له کانونێ
کلکت ڕەق دەکەم له قونێ.

زستانان پینەو پەڕۆ
هاوینان ورد ورد بڕۆ

ئادار ناچی بێ دۆ
نیسان ناچی بێ جۆ

هاوین بۆیه زۆر خۆشه
کەس ناڵی مامه خۆت داپۆشه
له مانگی ئاداری
بەفر بباری تا گێی داری
نامینێته ئێواری

ماستی بەهارێ ئاوی روباری
ماستی پایزان لەبۆ عەزیزان

بەفر بێوڵکه
بەفر ئاودار
بەفر وشک
وشکه زوقم ئاسمان زریوەی تێی.
کرپوەیه سەرووەدەر نییه.
بەفرەسەر ناشکێ.
بەفر شله.
بەفر شل بیوە.
بەفر ئاو کەفتگه ژێری.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

زوقم دەس ژن لە درگای کەنۆ ئەڕچنێ.
زوقم کەرکوڕی لە زک دایکا ئەڕچنی
ماڵ وەماڵ ناکرێ کرپووس.
کرپوەگە سەرودەر نییە چاروا ڕێدەرناوا.

خاتوو زمهەریر ؟
خاتوو زمهەریر ئەیژی پیرەژن لە بەر کەنۆ ڕەق ئەکەمەوە.
خاتوو زمهەریر سێ ڕۆژ بۆ برا گەورە و برا بووچکلەی ئەگیری.

ئەوەڵ چلە
ئاخر چلە
مەدەلە ملە.

چلە گەورە چل ڕۆژە
چلە بۆچک بیست ڕۆژە

لە زمسان شەوێ، لە پیران تەوێ.

خاتوون زمهەریر سێ ڕۆژ ئەوەڵ نەورۆزمانگە.
یەخ و یەخوەن.
یەخوەنان.
ڕچمانی.
ڕچیانی.
دەسم لە گوو چیق
ڕەقی بەردەوە.
سەرماوسووڵە.
سەرماتووپێن.
کزەیەخی تێی.

سەمین ناز عەبباسی (ناوچەی لەیلاخ)

زستان و ساردییەکەی و سەهۆڵ، بەستەڵەک، چلوورە، کرێوە، بۆران و بەفرە پرووشکە و بەفرە بووڵکە و بەفری ئاودار، شەڕە تۆپەڵ و گیرانی ملە، بوونەتە هەوێنی دەیان پەند و قسەی نەستەق، کە هەر کامەیان چیرۆک و سەربوردەیەکی

لەپشتە:

خوا تا کێو نەبینێ بەفری تێ ناکا
ئەگەر سەرما هات ئێمەش حازرین بلەرزین،
ئەمن بەفر نیم بتوێمەوە،
ئێواران هەوری سوور
سبحەینان ڕێگای دوور،
بارانی وردە وردە ڕەحمەتە،
بەفری ئێوارێ، بارانی بەیانی.
بەفر پشتی دە دەرکەی ناوە.
بەفر لە کوێستانان دەبارێ.
بەهارێ پەز، پاییزێ ڕەز، زستانێ ئەز.
بە زستان پینە و پەڕۆ، بە هاوین، قیت قیت بڕۆ.
پاش بارانێ کەپەنەک؟.
پارەکەی بۆ کردە وشتر، لەسەر سەهۆڵی نووسی و وەبەر تاوێی دا.
خودا سەرما لە قەدەر بەرگی دەدا.
دڵۆپەی مەکە (مەدە ناو قسەی خەڵکدا).
دڵۆپە ئاسن کون دەکا.
تەپڵی تەڕی تیدا نەماوە.
دراو سەهۆڵە و لەنێو دەستا دەتوێتەوە.
دڕۆیان مەکە بەفر دەبارێ.
زستان دەڕوا و ڕووڕەشی بۆ ڕەژی دەمێنێ.
زستان بەری هاویشت (ئەوپەڕی سەرما و هەیبەتی خۆی نیشان دا).
زستان دزە.
زستان شەوێکیشی مابێ، کاری خۆی دەکا.
سارد و سڕە.
سەرمای زستان هەر لە هەوەڵەوە دیارە.
سەگ بە سەرما قەڵەو دەبێت.
ساحیب باخ و بێستانان، شەرمەزاری زستانان.
سەرما هەموو شتێکی پێوەیە.
قسەی سارد محەبەتی گەرم دەبا.
کرێوە نەتبا.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

کووپێکم شیرێژ هەبێ، پشتی زستانی پێ دەشکێنم.

گەلاوێژ زستانی ئەنگووت (ئەستێری سیوەیل لە زستاندا بینراوە، واتە زستان چل و پێنجی تێپەڕاندووە و زەوی هەناسەیەکی گەرمی کێشاوە).

وەک بەفری سپییە.

((فەرهەنگۆکێک تایبەت بە بەفر و وەرزی سەرما))

ئامادەکردنی: فەرهەنگ قەرەنی.

لەم وەرزی سەرمایەدا زیاتر گوێمان لە چەند وشە و زاراوە و دەستەواژەی تایبەت بە بەفر و بەگشتی وەرزی سەرما دەبێت بۆ ئەوەی غەدر لە زمانەکەمان نەکەین و بەدروستی و لەکات و شوێنی خۆیدا بەکاریان بهێنین پێویستە ئەو وشانە بزانین. ئەمانە گەنجینە و خەزێنەیەکی پڕبایەخی زمانەکەمانن

- بۆران: باران و با
- بۆران پێچ: بەو کەسە یان بەو ئاژەڵ و باڵندەیە دەگوترێت کە با و بۆران هەڵی دەپێچێت و پاڵی پێوە دەنێت.
- پشوەبا یان شنە یان سروە: کزەبا.
- بای سەبا یان بای سەحەر: بای دەمەو بەیانیان.
- بای نەسیم: بای فێنکی بەهاران.
- بای وادە: ئەو بایەیە ١٨ ڕۆژ پێش نەورۆز هەڵدەکات و بەفری سەر شاخەکان دەتوێنێتەوە.
- خوناوە یان خوناوکە: بارانی زۆر ورد.
- کڕێوە: بەفری زۆر ورد کە دەگاتە سەر زەوی و دەتوێتەوە و نامێنێت.
- دامیاو: ئەو ئاوەیە لە ئەنجامی توانەوەی بەفر دروست دەبێت.
- نەواڵ: ئەو جۆگەلە ئاوەیە لە ئەنجامی توانەوەی بەفر دروست دەبێت.
- ڕەشانگ: پەڵەی ڕەشی ناو بەفر کە یان بەفر داینەپۆشیوە یان زووتر بەفرەکەی لەسەر تواوەتەوە.
- سایقە یان ئاسمانی ساو: ئاسمانی ساماڵ و بێ هەور.
- سلیخان: قوڕ و لیتە بەهۆی باران.
- سێڵاو یان سیاناو: قوڕولیتە بەهۆی ئاوەڕۆ و جۆگەکان.
- سەقەڕ: بەستەڵەک.
- شەپە: بەو چینە بەفرانە دەگوترێت کە لە ئەنجامی ماڵینی سەربان یان پاککردنەوەی ڕێگاکان لە بەفر دەکەونە سەریەک و تۆپەڵی گەورە دروست دەبێت.
- قەسرین یان کەسیرە: ڕەق هەڵاتن لە بەر سەرما و سۆڵ.
- کاو یان کاف: ئەو شوێنە قووڵەی کە لەنێو شاخدا بەفری تێدا کۆ دەبێتەوە.
- کەڕەسیسە یان پەلەتاتە یان پرووشە:
- کلوەبەفری زۆر ورد چینی یەکەمی بەفر کە بەر زەوی دەکەوێت.
- لابەز: کۆلکەدارێک کە لافاو ڕای دەماڵێت.
- وەیشوومە: سەرمای زۆر سەخت.
- بەستێن: کەناری دەریا و ڕووبار.

- چلووره یان چیوەزمە: ئاوی چۆڕاو بەهۆی سەرماوە بیبەستێت (شێوەی وەکوو پارچە شووشە وایە)
- پەستوان: بەفری پەستێندراو.
- جمین: هەرەسهێنانی بەفر.
- ڕنوو: کەوتنی بەفر لەژێر پێدا.
- زریان: بارینی بەفر کاتێک بایەکی بەهێزی لەگەڵ بێت.
- ڕێژنە: تاوەبارانی زۆر توند کە کاتەکەی درێژە نەکێشێت.
- شەستە: تاوەبارانی زۆر توند کە کاتەکەی درێژە بکێشێت.
- قەدەم: هەڵمی سەر بەفر کە بەهۆی تیشکی خۆرەوە بەرز دەبێتەوە.
- گەرمک: گۆمە ئاوێکی گەرم و مەند و تەنکە، کە لە زستاندا نەیبەستابێت و قاز و مراوی تیایدا مەلە دەکەن.
- گەواڵ: دەستە دەستەی هاتنی هەور بە دوای یەکدا.
- لەنگێزە: با و بارانی توند و بەهێز کەتوانای هەڵتەکاندنی دار و درەختی هەبێت.
- شەختە: توێژاڵی سەر ڕووی ئاو کە بەهۆی سەرماوە بیبەستێت و لە شێوەی جام و شووشەدایە.
- خووس: توێژاڵێکی وردە بەفری تەنکە دەوری دەفر دەدات.
لێراو: ئاوی سارد بۆ خواردنەوە لە وەرزی گەرمادا.
- قوتفین: ڕەق هەڵهاتن و مردنی مرۆڤ بەهۆی سەرماوە.
- شاپە: پارچەیکی گەورەیە لە بەفر کە لەسەر شاخەوە هەرەس بێنێ.
شەپە: تۆپەڵە بەفری خڕکەڵەی نێودەست.
- شلەپین: هەڵخلیسکان لەسەر بەفر.
- تۆفان: کاتی سەرما و بەفر و با.
- تەرزە یان تەزرە: دڵۆپەبارانی بەستوو بەهۆی
- نزمبوونەوەی پلەکانی کەش و هەوا.
- بەفرەشۆ: بەفرێکە لەگەڵ باران داببارێت.
- بەفرخۆرکە: خۆڵبارینی دوای بەفر بارین
- بەفرماڵ یان بەفرەلوو: دارێکی دەم پانی کلکدارە، بەفری سەربانی پێ ڕادەماڵدرێت.
- بەفرەسەر: کاتێک کە بەفر بارییێت و بەستبێتی مابێتەوە.
- بەفرەلووکە: جۆرە تەرزەیەکی دەنک درێژە.

ناڤێن سویلاقێ لویلاقە

* بەرزلیک
* بەرزەڵق (هەورامان)
* بەرزەڵقێ (هەورامان)
* بەسەڵووک
* بەیسە
* پلوسک
* تیغە سەهۆڵ (شاربازێڕ)
* تەندەرۆچک
* جلیت
* جەڵیتە (لەبەشێکی باڵەکایەتی)
* جلید
* جەریتە (هەریر)

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەکولینێن کوردی

* جەلیت
* چلمە شۆرە (شارەزور)
* چلوورە (سلێمانی)
* چۆراوگە
* چیغە سەهۆڵ
* چێوە زمە
* خوس (هە ولێر)
* دەندەرۆچک
* شیشل توک (زاخۆ)
* زمەگلیلک) بارزان(
* زەمبەلیلك
* زەمبەکلیل (شەقلاوە)
* زەمبەگلولک (دەڤەری زێبار)
* زەمبەلولک (دەڤەری زێبار)
* سخۆڵ
* سلەوە
* سولاوە شەختە
* سولیە رم (خۆشناوەتی)
* سولەرمە
* سویلاقە
* سیخچە سەهوڵ (هەورامان)
* سیچقە
* سیخ (جاف)
* سیخچە (دەربەندیخان، شارەزوور)
* سیخە سەهۆڵ (رانیە، بیتوێن، شارباژێر)
* سیخەسۆڵ (پشدەر)
* سیخەسۆڵە (پشدەر)
* شلۆڤە
* شوشە جەڵیت (باڵەکایەتی)

زەمەگولیل دەڤەرا شێروان مەزن

* شووشە سۆڵ
* شووشە سەهۆڵ
* شۆرابە (هە ولیر)
* شۆرابە سەهۆڵ
* شۆرۆکێ بوزێ (شکاک لە رۆژهەلاتی کوردستان)
* شیخە
* شیخە سەهۆڵ
* شیخەسۆڵ (سۆرانی موکریانی)
* شیخەسۆڵە (سەردەشت، ناوچەی پشدەر)
* شیشلتۆک
* شیشلتە
* شیشە سۆڵ
* شیشە جەلیتە (سۆران و دەوروبەری، کەرکوک)
* شەختە (هەریر، هە ولێر، کۆیە)
* شەختە جەڵیت (باڵەکایەتی)
* قەندیل
* کلیلەی پلوسک (بۆکان)
* کلیلەی گوێسوانە (بۆکان)
* کێرکەڵەگا
* کیرە کرولە
* گلیزە
* گلیلە
* گونە شەیتان
* لولالق
* لویلاقە
* میل (هەندێ ناوچەی هەڵەبجە)
* میلە سەهۆڵ

هاڤین

لدویف حسێبا زاینی ومرزێ هاڤین ل روژا ١٤ چواردێ خزیرانێ دەستپێدکەتن و لرۆژا ١٣ سێزدەی ئیلونێ بدوناهیک و ژ ٩٢ نوەدوو دوو روژو ١٤ چاردە دەمهژمێرن، ژسێ مەهان« خزیران، تیرمەه-

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

گەلاڤێژ،تەباخ» پێکدهێتن.

١- هاڤین بابێ فەقیرو ژارانە
٢- هاڤینان چەم و رەز
٣- هاڤین دایبابە
٤- هاڤین مالبابە
٥- هاڤین چەکا جندیانە
٦- هاڤین گورگێ دینە
٧- هەوا سارە جلک ستارە
هەوا گەرمە جلک شەرمە
٨- هاڤین بخفتانا
زستان بکورتانا
٩- هات وختێ تبسک و هژیرا
مالێت مە خوشترن ژ مالێت
میرا
١٠- تبسک هژیر هەلاتن
مالێت مە وەکی بەرێ
لێهاتن
١١- بێرو تەرازی
کەرک و مازی
پێکڤە دکەنە گازی
١٢- بەرێ هاڤینێ
پاڤێژە کولینێ
١٣- سێزدەی کانوینێ
روژ بەرێ خو دەتە هاڤینێ
١٤- هاڤینان رەزوپەز
زستانان ئاگرو ئەز
١٥- سێزدەی ١٣ خزیران
روژ زڤڕی بەرێ خو دا زڤستانێ

بهار

لدویف حسابا زاینی، وەرزێ بهارێ ژ رۆژا ١٤ چواردەی ئاذارێ دەستپێدکەتن و لرۆژا ١٣ سێزدەی خزیرانێ بدویماهیک دهێت.

شەرێ ناڤبەرا نێرگزێ و گولسترینێ
گولا بستری دبێ
ژیتە نێرگزێ تە بو لەزکرو تو شین بوی بەری هەمیان:
دیا سزێ
تەوەنەکر بهار
بزێ

١- نێرگزێ حەیاسزێ
تەوەنکر بزن بزێ

٢- نێرگزێ حەیاسزێ
تە وەنەکر بهار بزێ
نێرگز دبێژیتە گولا بستری:
وەیلە گولا گولەستری
تو لئەردی و وارا دخنزری
وەدیارە تو ژمن چێتری.
پا تو بو دەرکەفتی ماتو ژمن باشتری

٣- بزێ بزێ ح
دهێتە خوارن بساری، یا شرینە وەکی خەسێ،
بزوری زاروکان دخوارن، لێ نە هەما داکەی و
خۆی، بەلکۆ خارناوێ ژی یاسایا خۆ هەبۆ، بۆ

بزبزوک

ناڤێ کولیلکەکێ یە بهارا زوی ل خیزەلانکا سەرهەلددەت، چوار رەنگێن هەی بزوری سێ تانە تاک تاک دبنە چوارتاو پێنج تا
شێروانی دبێژنێ « بز، بزبزوک«
مزویری دبێژنێ « بابەلیسک، بزبزوک »هەرکی
بنەجە دبێژنێ «حەبەشوک«
نێروەی دبێژنێ « بزبزوک، بەر بەرێزک«
(بزبزوک، بەر بەرێزک)ئەڤ کولیلکە

نمونە ئەگەر ئێکێ چوار بەلگ پێڤەبان، دا بنکێ وێ گرن و بێژنێ،
»بزبزوکێ بزێ بزێ

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بو ڤەکولینێن کوردی

چوار كاركا بينه
دۆ بارا من
دوو بارا خودێ.«

ئەڤجا دا دووبەلگان خون و دوويان ژى هێلن، چونكو بنێ وێ كوليلكێ وەكى پيڤازێيە ئەگەر بنڤە نابا دمرێ دا توڤێ وان قەتييێتن.

بزێ بزێ حەيا سزێ
تە وەنەكر بهار بزێ
يان
نێرگزێ حەيا سزێ
تەوەنكر بهار بزێ

٤- نێرگز نەبهارە
هەلهەلوك نەدارە
كچ نە شوينوارە

٥-كێرات نەدارە
نێرگز نەبهارە
زەڤيا بەدەرى مولكەو
يادى بەيارە
دوتمام ژنەو خەلك يارە

٦- بهارە ل بادەرەشكێ
كەزيێن يارێ كەفتنە سەر لولەبا مەشكێ
دەم دەمێ دۆ كەشكێ.

٧- بهارا كەو دخوينن لنزارا.

٨- تەڤ تەڤوكێن بهارا
وەكى رەڤێن سيارا
داددەن شينو وارا
خوبدەنە بە پەسارا

٩- بهارێ بو عەمرێ تەيێ كورتە
خودێ مالا خرابكارا خرابكەتن

١٠- بهار كوليلكەكێ نابيتە بهار
كچ مال بابێ نابيت شوينوار
كورەمار نابيتە دوست و يار
بنسەڤيا نامينن بەرخ و كار

١١- كێرات نەدارە
نێرگز نەبهارە
زەڤيا بەدەرى مولكەو
يادى بەيارە
دوتمام ژنەو
خەلك يارە

١٢- بهارە ل بادەرەشكێ
كەزيێن يارێ كەفتنە سەر لولەبا مەشكێ

١٣- ماستێ پايزا بدەنە عەزيزا
ماستێ بهارا بدەنە علەتدارا

١٤- تەڤ تەڤوكێن بهارا
وەكى رەڤێن سيارا
داددەن شينو وارا
خوبدە بەر تلێت دارا

١٥- نە كچ وارە
نە ئادار بهارە
نە كێرات دارە.

١٦- بهارێ خوتەرِنەكە
زستانێ خو گيرونەكە.

١٧- بهار گولە
عەسل دلە

١٨- هەتا دبێژى بهار
دێبيتە هاڤين

١٩- سالا خوش ژبهارێ ديارە

٢٠- بزبزوك نەبهارە

نێرگز نەبهارە
بزێ بزێ حەیا سزێ
تە وەنەکر بهار بزێ
ئەی نێرگزێ حەیا سزێ
تە وەنەکر بهار بزێ

٢١- کولیلکا گیا تورو
بهار ئینا بدرو
نەماستەو نەفرو

٢٢- ئەوچیایێ مژلێنە
ئەو بهارا گیا تێنە
بلا بێنێ مەربێنە

٢٣- بهارا بێ باران
پەزما بێ خودان
شڤان ما بێ سەمیان
داڤ و دەهمەنێن بێریان
بتراشان ڤە مان.

٢٤- ئەگەر باری بهارە
ئەگەر نەباری قرەسالە

٢٥- چبهار بێ باران نابن
هەمی عەڤران بهار ناهێت

٢٦- بارانێت بهارا
خوبدە بەر دارا
بارانێت پایزا
خوبدە بەر تلێت گویزا

٢٧- بارانا بهارگوشتی

٢٨- شڤانێ بهارێ بلا یێ لەنگی بیت
شڤانێ پایزێ بلا یێ چەلەنگ بیت

٢٩- بهارا لپێش یا حەیوانایە
بهارا لپاش یا مروڤانە

٣٠- بلا بهارا کچک بام
هاڤینان چیچک بام
پایزا گورگ بام
زستانان کتک بام

٣١- بهار بهارا کێزکرولکێ یە.

٣٢- ئەگەر مژ ل عەردی دیاربوو
عەڤر ل عەسمانان بەلاڤبوو

٣٤- عەسمانێ ڤالا
مژا ل نەهالا

٣٥- کەرا نەمرە بهارە

٣٦- بهار بویکا سالایە

٣٧- چیچکا ویتانی
تە چ لحسابێ نەزانی
مالا خو خاربکر
یامن ژی لسەردانی

٤٠- ئەگەر سالا خوشبیت

٤١- ئەگەر سالا خوشبیت
هات نەوروزا سولتانی
لاندکا ساڤا بەنە بانی
خەش ناگەتە گیانی
خەش ناگەتە خودانی

٤٢- هەژدەی ١٨ ی ئاداری مەلکەزان هاتە خوارێ
پفکرە گیایێ بهارێ.

ی ئانکو دبیتە ی ئاخلیڤە و گیا سەرێ خۆ ژی ئاخێ هلددەت. پشتی هینگێ رۆژەکا نوی دێ هەلێت ی ئەوژی نەورۆزە.
هندەک ژی دەستپێکا بهارە دروست دکەنە روژا ٢٤ بیست و چواری مانگێ.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بو ڤەکولینێن کوردی

٤٣- هەژدەی ١٨ ئاداریٚ
نەکرە ل بهاریٚ
هەت بیست چوریٚ

٤٤- نەورۆز لیٚ خلاس دبن دەعوەو دۆز هندی
بباریت نەدبیت هەرِی و نەدبیت تۆز.

٤٥- نەورۆزا سولتانی
لاندکا ساڤا ببە سەربانی
زەرەر ناگەهیت گیانی

نەوروز چ شەڤە چ رِۆژ
چ نزارە و چ بەرِۆژ

٤٦- نە تەڤری دارە
نە نێرگزبهارە
نە کچ شینوارە
نە ژنا مێر یارە

٤٧- نە نیسان بهارە
نەکفریک دارە
نە کچ شینوارە

٤٨- شینبوونا کێراتیٚ نە بهارە
ژنا بمێر نەچدوستە و نەچ یارە

٤٩- نە هەلهەلوک دارە
نە نێرگز بهارە
نە کچ شینوارە

بکرمانجیا ژێری

چوالە درۆزن بەلاڵووک عەیار کە کەوت
پشکوت بەهار هەی بەهار.
بکرمانجیا ژێری دبێژن بشکفتنا هەلالوکیٚ
نەبهارە

گەوالەی بواریٚ
سەری گای دەگری
لە کلکی ناباریٚ.

هاڤین

لدویف حسێبا زاینی وەرزیٚ هاڤین ل روژا ١٤ چواردیٚ خزیرانیٚ دەستپێدکەتن و لرۆژا ١٣ سێزدەی ئیلونیٚ بدوناهیک و ژ ٩٢ نودوو دوو روژو ١٤ چاردە دەمهژمێرن، ژسیٚ مەهان« خزیران، تیرمەه-گەلاڤێژ،تەباخ» پێکدهێتن.

١- هاڤین بابیٚ فەقیرو ژارانە
٢- هاڤینان چەم و رەز
٣- هاڤین دایبابە
٤- هاڤین مالبابە
٥- هاڤین چەکا جندیانە
٦- هاڤین گورگیٚ دینە
٧- هەوا سارە جلک ستارە
هەوا گەرمە جلک شەرمە
٨- هاڤین بخفتانا
زستان بکورتانا

٩- هات وختیٚ تبسک و هژیرا
مالێت مە خوشترن ژ مالێت میرا
١٠- تبسک هژیر هەلاتن
مالێت مە وەکی بەریٚ لێهاتن
١١- بێرو تەرازی
کەرک و مازی
پێکڤە دکەنە گازی
١٢- بەریٚ هاڤینیٚ
پاڤێژە کولینیٚ
١٣- سێزدەی کانوینیٚ

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

روژ بەرێ خو دەتە هاڤینێ

١٤- هاڤینان رەزوپەز
زستانان ئاگرو ئەز

١٥- سێزدەی ١٣ خزیرانێ
روژ زڤڕی بەرێ خو دا زڤستانێ

پایز

وەرزێ پایزێ لدویف حسابا زاینی لرۆژا ١٤ ئیلونێ دەستپێدکەتن لرۆژا١٣ سێزدەی کانونا بچویک بدویماهیک دهێتن، ژ ٩١ روژان پێکدهێتن. دناڤا سترانێن کوردیدا پیرە پایزوکێ جهێ خوگرتیە.

١- هاتن عەڤرێن پەشێمانان

٢- پایز هات بەرکا هەژارا دریا.

٣- شڤانێ بهارا دڤێت یێ لەنگ بیت
شڤانێ پایزا دڤێت یێ چەلەنگ بیت

٤- پشتی بارانێ کەری جل نەکە.

٥- بهارا خو تەر نەکە
پایزا خو گیرو نەکە

٦- تاڤیکێت بهارا خو بدەنە بەر قورمێت دارا
تاڤیکێت پایزا خو بدەنە بەر قورمێت گویزا

٧- باران هات بشرِی

گویێ بێ دەولەتی هورِی

٨- باو باران زوتێ
بێ فەلەکا گوتێ

٩- باران هات کەلشتییێت بانا قەشریان

١٠- ماستێ پایزا بدەنە عەزیزا

١١- ماستێ پایزا

بمەهینن ددیزا
بدەنە عەزیزا

١٢- ماستێ پایزا بدەنە عەزیزا
ماستێ بهارا بدەنە علەتدارا

١٣- عەورێ سووری ئێڤاران
گازی دکەتە جوتیاران
دروستکەن هویروباران.

١٤- عەور هاتنە بوتان
گرێدەن گاو جوتان
ئەگەر چو جەزیر
خو بگێشنە کونێت کویر.

١٥- عەیدا سلیڤە
لاندکا ساڤاو گایێ جوتی،
بکەنە دخانیڤە.

١٦- هات عەیدا سلیڤە
نەبێژە عەسمان وەکی زیڤە
ئاڤاهیێ دەرڤە بینە دخانیڤە.

١٧- هەگەر هات عەیدا سلیڤە
برنجێ خو بدوری بلا یێ شینبیت نیڤە نیڤە
زوی ببە دخانیڤە.

١٨- عەیدا سلیڤە
لاندکاساڤا و مالخویێ مالێ،
گایێ جوتی بکەنە دخانیڤە.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

بەشێ دویێ

دەم و گاڤ دگوتنێن مەزناندا

١ كانوینا مەزن

ئەڤ مەهە ٣١ روژن . نیڤا زڤستانێ یە روژەك ژڤێ مەهێ بتنێ یاخوشە ي ئەوژی ١٨كانینێ كوتنەك سەر زارێ گیسكی هاتیە كوتن ي ئەوژی:

هەژدەی كانینێ

روژەكە ژ روژێن هاڤینێ

١- گریا گیسكی

ترم ترم كانوینێ

بەز هندە لبەر دەرێ قوینێ

٢- بارانێن كانوینا

دگرن قانوینا

٣- پێر پێر كانوینێ

بەزێ مای بەدەرێ قوینێ

٤- بێ منەتی كانوینێ

ئەڤرو خوشترە لدوینێ

شختێ كانوینێ گیسكە، گیسک دبێژیتە كانوینێ:

٥- گیسکم گیسکێ كانۆنێ

بەزێ خومێ تقۆنێ

دێ بخو چمە سەدۆنێ

ئەڤرۆ دوماهیک رۆژا دەهكێت پێشی بۆ.

ئانكو دەهكێت بەرێ چلەی.

٢٥ ی ١٢ سەرێ چلێ زڤستانێ یە.

بەرێ لگوندا دانعەمرا دگۆت؛

عەیدا فەلەی، سەرێ چلەی یە.

ئها سوباهی « عەیدا فەلەی» یە.

٧ رۆژ ژ كانوینا بچیک

٣١ رۆژ كانوینا مەزن

٢ رۆژ ژ شوواتێ

هەمی دبنە ٤٠ رۆژ.

حسابدارا دگۆت؛

كانوین دبێژیتە رەشەمێ:

٦- بدەمن دە روژا بقەر

داشەڤا بكەمە سا

روژێژی بەفر و با

بەزێ د قوینا گیسكیدا بكەمە كا

لدویف ڤێ یەكێ بەفر دباریت و گیسک دناڤا بەفرێدا دخەندقیت.

دۆن یان دوینە:

دەمێ بەفردهێت جهەكە دهێتە ڤەپەستان بپیان پاشان ئالفی بو پەزی لسەر داتینن.

٧- كانوینا قوین سوتویر

داقوتان تێرتویر

كرە دەر شاتكا فەقیر

»چل پشتی چلا مالاخۆ ببە سەرێت ملا«

ئانكو، لوی دەمی رۆژێت ب حساب نامینن.

ئەوژی بڤی شێوەی:

١٠ دەهكێت پێشی

٤٠ رۆژ چلە

٤٠ رۆژ پشتی چلا

هەمی دبنە ٩٠ رۆژ زڤستان

هەكە هزرێت خۆ دڤێ حسابێ دا بكەی، ل ١٤ ی ١٢ دەست پێدكەت و ل ١٤ ی ٣ ێ بدوماهی دي ئێت.

١٤ ی ٣ێ ژی سەرێ مەها يِاداری و دەسپێكا

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بو ڤەكولینێن كوردی

وەرزێ بهارێ یە.
لێ حسابەکا دی ژی هەیە دبێژیت؛
»چل چلەنە و بیست بەچە، هەشت زیپک و هەشت ڕیپک، هەشتێت دی لنک، دێ شین بن شیفک و دۆلک، گۆلکێ ساڤا گرێدە و روینە نک، شنوی دێ بتە بهارەکا بێ شک. «
ئانکو لوی دەمی چ رۆژێت ب حساب نامینن.
ئەوژی بڤی شێوەی:
١٠ دەهکێت پێشی
٤٠ رۆژێت چلەی
٢٠ رۆژێت بەچەی
٨ رۆژێت زیپک
٨ رۆژێت ڕیپک
٨ رۆژێت لنک

هەمی دبن ٩٤ رۆژ زڤستان
هەکە هزراخۆ تێدا بکەی، ل ١٤ ی ١٢ ێ دەست پێدکەت و ل ١٨ ی ٣ ێ بدوماهی دیئێت.
١٨ ی ئادارێ مەلکەزان هاتە خوارێ پفکرە گیایێ بهارێ.
ئانکو دبیتە یئاخلێڤە و گیا سەرێخۆ ژئاخێ هلددەت.
پشتی هینگێ رۆژەکا نوی دێ هەلێت یئەوژی نەورۆزە.
»نەورۆز .. لێ خلاس دبن دەعومو دۆز، هندی بباریت نەدبیت هەڕی و نەدبیت تۆز. «
»نەورۆزا سولطانی، لاندکا ساڤا ببە سەربانی، زەرەر ناگەهیت گیانی. «

٩- کانونا قوین سوتویر
داقوتان تێرتویر
کرە دەر شاتکا فەقیر
هەر هوسان مەزن د بێژن

١٠- هەژدەی کانینێ
روژ بەرێ خو دەتە هاڤینێ

١١- کانینا پیر
بەفرێ خو هاڤێتە رانێ ستیر
ئانکو کانینا مەزن
رێ ئاسێ دبن

١٢- دیسا ژبەرکو رێە ئاسێ دبن
کوتیە بەفر قەیدا مێرایە

١٣- بەفرا کانینا مەزن
ب عەردیڤە د بیتە ئاسن.

دیساهەمی سال وەکی ئێك نین لەوما مەزنان ئەو ژی گوتیە:
١٤- کانینا مەزن بەفر هات رمە رم
وەسا چو وەکی ئاگر ل بن.

١٥- کانینا مەزن
بفر هات رمە رم
وەسا چوو
وەکی باران لبن.

ژبەر کو شەڤ هێشتا د رێژن و خەلەك ب نڤستنێ ڤە د واستیت مەزنان گوتیە

١٦- خەونێت کانینا
وەکی ترێت ماهینا

ژبیستێ ٢٠کانینا مەزن . بەرام بەر ٢ شواتێ بجەیە.

١٧- گریا گیسکی
ترم ترم کانوینێ
بەز هندە لبەر دەرێ قوینێ

١٨- بارانێن کانوینا
دگرن قانوینا

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەکولینێن کوردی

١٩- پێڕ پێڕ كانوینێ
بەزێ مای بەدەرێ قوینێ

٢٠- بێ منەتی كانوینێ
ئەڤرو خوشترە لدوینێ

٢١- هەژدەی كانینێ
روژ بەرێ خو دەتە هاڤینێ

٢٢- دزێت كانوینا
خویادبن هاڤینا

٢٣- ئەوژی ١٨كانینێ
كوتنەك سەر زارێ گیسكی هاتیە كوتن
ي ئەوژی
هەژدەی كانینێ
روژەكە ژ روژێن هاڤینێ.

٢٤- جهێ من چێكەن ل كادینێ
نەبێژن وەرە دەر ژكادینێ
هندی رۆژەك مابیت ژ كانوینێ.

●بەچە: ناڤێ بازرگانەكییە، ددەمێ سەرماییێدا ژمال دەردكەڤیت بسرو و سەقەمێ دمریت مرنا وی دەنگ ڤەدایە، ئەڤ دەمە بوی هاتییە بناڤكرن.
لەورا دبێژن بەچە ژمالا خو نەچە.

٢- شوات

١- هەژدەی شاتێ
كەو دخوینن دەرێن لاتێ

٢- هژدەی شاتێ
گەرتێ و باتێ
ئاشێ عنتەر ئارڤێداتێ

٣- هەژدەی شاتێ
كەو دخوینن گوندێ ساتێ
هەژدەی شاتێ
كەو سەر بەفرێ چوو دەرێن قاتێ.

٤- هەتا شات نەبیتە بیست هەشت
كەندوو لەند نابنە دەشت

٥- هەژدەی شاتێ
كەو دخوینن بنیا لاتێ

٦- هەتا شات نەبیتە بیست هەشت
كەندوو لەند نابنە دەشت

٧- بزوتەك دەستێ خو دگرت لناڤ كوژێئن
مالێ دگێرا دگوت:
ئەی شوباتا قوین ستویر
تە داكوتان تێر و تویر،
شوباتێ تۆ هەرەدەر
ئادارێ تۆ وەرەسەر
زستان ٣/١٢ خەلاس دبیت
هندەك دبێژن ٣/١٣ بەر هندێ دبێژنێ سێزدەی بدەر

٨- شازدێ شواتێ
بەفرو باتێ
لسەرێ لاتێ
دەنكێ كەوێ روبادتێ
دكەلیێت كویردا دەنكێ گورگاتێ
ئەو كەوكرێ روباد و جەلاب نەبن مالاوی بچیت بەر میراتێ.

٩- روژا ٢٥سەرێ زیبانە ئانكو كژلوكا «٤»روژ ب بەر شباتێ دكەڤن و«٤»روژ ب بەر ئادارێ دكەڤن

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكولینێن كوردی

١٠- ئەز زیپەمە زیپە دارم
هەکەر بارم هەکەر نەبارم
ئەز هەرێ سارم.

١١- بایێ زیپانە
مەمکێت قریپکانە
ل کچکا دەرمانە
ل پیرەژنا شەڤ تانە

١٢- شواتێ کوتە ئادارێ
سێ روژا بدەمن کیسکا ژ تەحتوکا ئینم خارێ
کارك کەلەك دشیمن شفان پێ ڤە بێزار دبیت.

١٣- جل جلە
بیست بجەنە
شازدە جەمادن
هەشت قریبیك
جوار هەنە
دووبێن دی لنك.

ئەڤان هەمیان لێکدە دبنە ٩٠روژ دنیا کەرم دبیت وخوش دبیت

١٤- شاتکا بشلوڤە
جەند هات هند جوڤە
ل هەیڤا شواتێ بەفرا شلوڤە، بەفرا باران دکەل جەوا دهێت خوارێ هوسا د حەلیێت ونا مینیت

١٥- شبات هات و بهورتی
ناڤ دلێ کیسکان بەز کرتی

١٦- شوبات ناجیت بێ کییا
ئادار نا جیت بێ کول

١٧- شوباتێ سەی خوهاڤێتە بەر سیبەرا لاتێ

١٨- شوباتێ سەی خوهاڤێتە بەر سێبەرا کێراتێ

١٩- دەرکەت شات و شوت و شەمەندەر . بەس و میسا و ئەسکەندەر ژبن زولمێ هات نە زەر.

٢٠- کورکێ شوباتێ دەف ب خوینە

٢١- هندی شوبات ناڤ مەهانە
لیانا ڤەنەکەن ژپیانە.

٢٢- هەژدەی شباتێ کچ ژگیاتێ
کور ژ داراتێ
٢٣- شوباتێ سەچوو بەر سێبەرا کێراتێ

دبێژن روژا دوماهیکێ ژ شوباتێ کیسك ژکەیفادا خو دهەلاڤێژیت و دبێژیت
٢٤-ئەز کیسکم کیسکەلوکم
باهار هات وخشکوکم

٢٥- ترم ترم شوباتێ
ئادار ب سەردا هاتێ
ترا شواتێ ئادار هاتێ
ئانکو ئیدی فایدێ شوباتێ ناکەت ئادار هات.
کەر بێت هەیڤا شوبای ڤە دبن و دبێژیت

٢٦- خویشکا ئادار ب دەمن روژەکا سار دا کورێ ل لگیسکی بکەمە دار.

٢٧- تڕ تڕ شواتێ
گولکێ پیرەفاتێ
ئادار بسەردا هاتێ.

هەروەسا دبێژن گیسکی گوتە کێراتێ و شەواتێ:

٢٨- تلیلی شواتێ

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەکولینێن کوردی

شاخکێ ل قوینا کێراتێ

شوات چوو ئادار هاتێ

هەروەسا شوات داخازێ ژ ئادارێ دکەتن

دانەکێ روژێ بقەر بدەتێ ژ دەمێ خو دا تولا خو ل گیسکی ڤەکەت:

٢٩- کەکێ ئادار

بدەمن دانەکی بقەر

داگیسکی بکەمە بەر

٣٠- کەکێ ئادار

بدەمن دانەکێ سار

دا ئەز گیسکی پێبکەمە دار.

رەشەمە

١- رەشەمە هەدەر هەدەر

لمالامە هەڕەدەر

ئادار هاتە سەر

نیسانا ل بەرامبەر

٢- بەڕوشکێت رەشەمێ

خوشترن هەمی دەمێ

٣- رەشەمە رەشکا روییا

داکەتە کوارو کەندوییا

دێبینن خەرجێ جوییا

٤- رەشەمە رەشکا روییا

داکەتە کوارو کەندوییا

شەڕتینیت بیکو خەسوییا

٥- درێژ بونا روژێ

روژ دێ بنە سال

نان دێبنە نال

ژن دێبنە بەقال

د کرمانجیا ژێریدا

٦- رەشەمە تەنگەبەری شیو نان

زەخیرە کوتابوو لە کەندوان

رون نەما لە هیزدان

جا بو شەری بوک و خەسوان

دەستیان لە یەکتر کرد بە جوندان

لە ئاخیر دەست لە تیتکنان

٧- رەشەمە رەشکی روان

بەتار دەکا کەندوان

شەڕی بوک و خەسوان.

٣- ئادار:

نەوروز، خاکەلێو، ئاخلێوە، روزئەڤزون،هەرمێ، پشکویان، دارپشکێو، هەرمێ پشکێو.

نەوروز

هەگەر سالا نەخۆشبیت

ئەڤ شەڤە هات نەوروز

نە نزارە و... نەبەرۆژ

بەرۆژ بوونە ئالەرۆژ

هەگەر سالا خوش بیت

ئەڤ شەڤە هات نەورزا سلتانی

لانکا ساڤا بەرە سەربانی

خەش ناگەهیتە خودانی

ئادار دناڤا گوتنێن مەزناندا لناڤ کرمانجێن ژوریدا:

١- هەژدەی ئاداری،

هەشت بستێن بەفرێ هاتنە خارێ، ڤێرە نە بەریا ژەنگارێ

خو نەگرت هەتا ئێڤارێ

گا ڤەکوشت بە سێبەرا دارێ

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بو ڤەکولینێن کوردی

٢- هەژدەی ئادارێ
نەگرە لبهارێ
هەتا بیست و چوارێ

٣- هەژدەی ئادارێ
مەلکەزە هاتە خارێ
چیڤکێ خو هژاندە بهارێ

٤- هەژدەی ئادارێ مەشکا لدارێ حەفت بستێن
بەفرێ هاتنە خوارێ هەتا نیڤرۆ سەچوو بەر
سێبەرا دارێ، لڤێرە نە بەریا ژمنگارێ

٥- ئادارێ ئاگر چێترە لساڤارێ

٦- هەژدەی ئادارێ نەگرە لبهارێ هەتا بیست و
چوارێ

٧- هەژدەی ئادارێ مەشکا لدارێ حەفت بستێن
بەفرێ هاتنە خوارێ هەتا نیڤرۆ سەچوو بەر
سێبەرا دارێ، لڤێرە نە بەریا ژمنگارێ

٨- ئادارێ، نیڤێ گەرمێ، نیڤێ سارێ

٩- هەژدەی ئادارێ سە روینشتە بنێ دارێ.

١٠- ئادارێ بەفرێ گرت هەتا کوپیتکا دارێ
نەکێشا دانێ ئێڤارێ.

١١- هات هەژدەی ئادارێ
مەلکەزان هاتە خوارێ
دێ شینکەت گیایێ بهارێ.

١٢- هەژدەی ئادارێ
نەگرە ل بهارێ
هەتا بیست و چارێ

١٣- هەشتی ئادارێ
ئاڤ چوو گوپکێن دارێ.

١٤- دادا ئادار
روژەکێ بدەمن یا غەدار
دا پێ گیسکی دسەرگویفکی دا ببم
خوار.
ترِن، ترِن سباتۆکێ
دەرکەتی ئاداروکێ
من خاری گانگلوکێ،

١٥- مەها شەواتێ گوتە ئادارێ
خوە هامانێ ئادارێ
بدەمن رۆژێن خەدارێ
دا ئەز کاریکی .. ژسەر لاتێ بینم خارێ

١٦- ئەی دادا ئادار
بدەمن رۆژەکا سار
دا کلکێ، لگیسکی بکەمە دار.

١٧- گیسک دبێژیت شوباتێ
ترِ ل سباتێ
ئادار بسەردا هاتێ.

١٨- شواتێ گوتە ئادارێ
بدەمن رۆژەک ژ ئەڤێت بهارێ
دا ئەز حویرو روڤیا دگیسکیدا بینمەخار.

١٩- خوشکا ئادار
وەکی هەر جار
بدەمن روژەکا سار
دا ئەز گیسکی پێ بکەمە دار.

٢٠- ترِ ل شواتێ
ئادار بسەرداهاتێ
گیسکی خو هاڤێتە لاتێ.

٢١- ئەز گیسکم گیسکەلوکم
بهار هات و خشکوکم.

٢٢- ئادار هشکە کانی مەشکە.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بو ڤەکولینێن کوردی

٢٣- هەژدەی ئاداری

سەری داری
خوشترە لبنێ داری.

ئادار دناڤا گوتنێن مەزناندا لناڤ کرمانجێن ژێریدا:

١- ئادار حەسوودە
٢- ئادار مەشکەلەدار
٣- ئادار ناچێ بێدۆ
نیسان ناچێ بێ جۆ
٤- ئاداری دۆ لەداری
لێرەنە لە ژەنگاری
٥- ئادار نەینی خەتەری
نیسان نەینی زەرەری
هەر چەنگ و باری کەری
چەنگ دەبری باری کەری.
٦- دووباران لە ئاداری یەک لە نیسانێ
چاکترە لە مولکی خوراسانێ.

٧- یاخوا یا باوە قەتار
لەنیسان و لە ئادار
بارانمان بو بێتە خوار
وەک کوندەی سەر بەرو خوار.
٨- گاگرو بهارت هێنا بەدرۆ.
٩- هینی نیسان لەبۆ وەچە،
هینی ئادار لەبۆ گورە،
خوایە مرزامان بدەی،
یا باوە پیر خدرە.
١٠- لە ئاداری بەفرباری
تا گێی درای
نامێنێت تا ئێواری

٤-نیسان:

گولان،بانەمەڕ،جهان تاب،پترە خۆر،شەستباران، هێلانەمە، نیاسن بویکا سالێ یە

١- قەترەکا بارانا نیسانێ
بهاترە ژ زێرێن هندستانێ

٢- تاڤیەکا بارانێ دناڤبەرا ئادار و نیسانێ چێترە ژملکێ خوراسانێ
گریا ستێرەزەرکا سەری نیسانێ ٢٠١٧.٤.١

٣- ستێرە زە رکا سە رێ نیسانێ
دیا مە زن بینە قوینە بانێ.

٤- تاڤیەکا بارانێ ناڤبەرا ئادارێ و نیسانێ
چێترو ب بهاترە ژ هە می مالێ هندستانێ
و باگوردانێ نیڤا دیوانێ.

٥- قەترەکا بارانا نیسانێ
بهاترە ژ زێرێن هندستانێ

٦- تاڤیەکا بارانێ دناڤبەرا ئادار و نیسانێ چێترە ژملکێ خوراسانێ

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

٧- گريا ستێرەزەركا سەرێ نيسانێ ١-٤-٢٠١٧

نەترسن زستانا سەرگێژينک

بترن زستانا دووی هەژينک

٨- سپێدەهيێت نيسانێ

سارترن چلێ زستانێ

٩- ئاڤەتيكێت نيسانێ

خرابترە ژ نيڤەكا زستانێ.

١٠- هەكە بارانێت نيسانا ببنەكەر

ناڤ زەڤيا خو نەكەنە دەر

١١- بارانێت نيسانێ جحێلا دەرمانە

ل پيران شەڤ تانە.

١٢- سەرێ نيسانێ

بلا نهێت تافكا بارانێ

بزنا كويڤی يا لبەرزانێ.

١٣- چار شەمبييا سەرێ نيسانێ

روژ چو دەرگەها كەزانێ

خوشبو دەمێ سەيرانێ.

١٤- هندی نيسان ل ناڤ مەهانە

دلێ خودانێت رەزان بكوڤانە.

١٥- ئاڤە لورا نيسانێ

بگرە بو چلێ زڤستانێ

١٦- نياسنێ

دەو ل كيسانێ

لدەرێ مالا هەمی پياسنێ.

١٧- كابانيێ نەزانێ

كا روينێ نسانێ

بەرێ خو بدە جيرانێ.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بو ڤەكولينێن كوردی

دڤێ هەیڤێدا ژ ١١ / ٤ تاکو ١٩ / ٤ دڤان ڕۆژاندا
هریا پەزی خلولە دبت، وهریا نوی بو دهێت.

کرمانجیا ژێری دبێژن:

١- نیسان بەقوڕی گرت دیسان

٥- گولان

١- یارەبی هەیڤێت گولانا
تو نەدێ تەڤیکێت بارانا
پەزکۆکێت کویڤی یێ لبەر زانا.

٢- هندی گولان ناڤ مەهانە
دلێ خودان ڕەزا یێ بکوڤانە

٣- ناڤبەینا نیسانێ و گولانێ:
تەڤیەکا بارانێ
چێترە ژ باگوردانێ

زێڕێ سە رێ دیوانێ

گوتنێن مە زنان

بەرامبەر جەهی دبێژن دەمێ جهە لبەر بارنێ دکەڤیت

٤- ئەگەر کەفت عەیار
ببرە وەکی خیار
بەرامبەر گژو گیا دبێژن

٥- گولان مەهەکە ڕەشە ڕوژ
نەگیایە نەژی پوش

٦- بەرامبەر دارو باری
مەها گولانێ
توی کەفتنە کولانێ

٦- خزیران

ئەڤ مەهە ٣١ سی و یەک روژە ل ١٤ تیرمەهێ هەتا ١٣سێزدەی تەباخێ یا زاینی.
ئەڤ مەهە ٣٠روژە ،ژ چواردەی ١٤ خزیرانا زاینی هەتا ١٣ سێزدەی تیرمەها زاینی.ئەڤ مەهە ب گەرمایێ یا بناڤ و دەنگە.

١- هەگەر خزیران خنزری
چشتەک خو لبەر ناگری
بێجگە بەلگێ چولی و مێوا تری

٢- هەگە خزیران خنزری
گیادێ کوزری

٣- خزیران خنزری
ئاف دشیفکارا کزری

٤- سێزدەی خزیرانێ نە ل چویچکێ نەل بارانێ

٥- سێزدەی خزیرانێ رۆژ زڤری بەرێ خۆ دا زڤستانێ.

٦- خزیران خنزری
گیا ل مێرگان کوزری
تشتەک نەما ژبلی خورنیفکێ و مێوا تری.

٧- خزێران خنزری
شیناهی بەهی ل عەردی گری.

٨- خزیران خنزری
بالەتە کەتە مێوا تری
چ خو لبەر نەگرت ژبلی مێواتری و بنا شافری.

٩- هەژدەی ١٨ خزیرانێ
تری دچیتە قەپانێ.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ل روژا بیست یەکێ زاینی ٦/٢١ روژ ڤەدگەرێن « روژڤەگەڕ»
هندەک ژی دبێژن روژا ٢٦/٧ بیستو شەشێ حەفت روژ دەست بکورتبونێ دکەن.

٧- تیرمەه

١- تەفسک و هژیر هەلاتن
مالێت مە وەکی بەرێ لێهاتن.
٢٨/ ٧ هژیر زور دبن.

٢- جوتەکێ کەوگیرا
هاتە هنداڤ تلێ شویرا
بو دەمێ کتک و هژیرا.

٣- تیرمە.. تری کەفتە بەرمە

٤- تیرمەهێ سەر کەچەلان دسوژیت

٥- ما بەینا تیرمەه و تەباخێ
تری کەفتە مشتاخێ.

هەشتی ٨ /٧ هەیڤا حەفت ژلایێ روژهەلاتێڤە
ستێرا تەرازی دخولقیت.

٨- تەباخ
ژ سی و یەک ٣١ رۆژان پێکدهێت

١- تەموزو تەباخێ
ئاگر دگریت ئاخێ
دوو درابت ژ ئاخێ

٢- مابەینا تیرمەه و تەباخا
تری کەفتە مشتاخا

٣- تەباخێ
تری کەفتە مشتاخێ

٤- تەباخێ گوری رابو ژئاخێ
مێویژ کەفتنە مشتاخێ

٥- تەباخێ ئاگر کەفتە شاخێ.

٦- تەباخێ گوڕی چو ژئاخێ
ژنوی مهی دگریت کماخێ.

٧- تەباخێ یێ بچیتە کماخێ
دێ بکەپیڤە کەڤیتە ئاخێ.

پەز دبێژن یان لسەر ئەزمانێ حەیوانەتان گوتییە

٨- بلا خودانێ من لتەباخێ یێ تاوبا
دا چولێ من یێ ئیلونیبا.
چونکو چولێ ئیلونێ خوشترەو یێ بێ توزە.

٩- تەباخێ مهی دگرن کماخێ.

١٠- مەها تەباخێ
نەکەڤە بەر کماخێ.

١١- تەباخێ تری کەفتە مشتاخێ
ئیلونێ بسەڤیا چوونێ.

رۆژا حەفتی تەباخێ ٨/٧ مانگا هەشت گەلاڤێژ ل باشورێ رۆژهەلاتێ دهەلێتن. ل روژا ١٥/٨ پازدێ هەشت هەتا ٢٠/٨ گەلاڤێژ دهێتە دیتن و گەرم دشکێتن. سەرێ تەباخێ هەتا ٩نەهێ تەباخێ بەچەیە هاڤینە.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بو ڤەکولینێن کوردی

٩ -ئيلوون

١- هات عەيدا سليڤە
نەبێژە عەسمان وەكى زيڤە
ئاڤاهيێ دەرڤە بينە دخانيڤە.

٢- سێزدەى ئيلونێ
چاڤێت خو بنقينە
داسكێ تێوەرينە
نەبێژە هێش يێ شينە.

٣- هەگەر هات عەيدا سليڤە
برنجێ خو بدورى بلا يێ شينبيت نيڤە نيڤە.

٤- ئيلونێ بسەڤيا چوونێ.

٥- ئيلونێ پەز لكونێ
كوچەر لسەر چونێ

هەيڤا ئيلون و چرى و چرى
هەرسێ مەهێت پا ئيزا
خەو خوشن ل پاخلێت ڤيزا.

- ل ڤى دەمى خودانى ئەو دەرامەتێ ل زڤستانێ جاندى و نوكە درى و كوم كرى . و باخ و بيستان جنين و رەز ترى ژێ كرى - و فروتين . هەكەر بيكەك خاست با ل ڤێ مەهێ بيكاخو ڤەدكوهاست . ئەڤ كوتنە ژى ژبەر هندێ هاتيە كوتن هەرسێ مەهێت پا ئيزا
خەو خوشن پاخلا ڤيزا

. بەرو ڤاژى ڤێ كوتنێ
تەباخێ خو دير بێخە ژ كماخێ
ژبەر جوت بون نەيا بش بو ل مەها تەباخێ
. جونكە ئاكر دجيت ژئاخێ
و نڤينا تەباخێ . دنيا كەرمە و نەيا كونجاى بو. بو نڤينێ

٢- روژێن ١٦_٢٥دبێژنێ عيد سليڤە

ئانكو ئێدى دونيا سار بو و خەو لبانا خلاس بو پێتڤيە ل ژور بنڤن . و كا و لاندكا نەهێلنە ژدەر ڤە ژبەر سەرمايێ

٣- ئيلونێ ب سەڤيا چونێ -

ترى باش جێ دبيت و خەلك ب سەڤيا دجنێ . بارا پتر ل دەڤەرێن جياي جونكە دەشتێ زويكا دكەهيت نەوەكى دەڤەرێن جيايىنە

ل ڤێ مەهێ بەزى دكەنە د كوڤا و زنجا فە ب شەڤێ ناهێلنە ل كوتانێ ژبەر سەرمايێ . و دا ئێش پەزى نەكريت و نساخ نە بيت . جونكە ل ڤێ مەهێ پەز يێ ئاڤزە دا ل بەر نەهاڤێت . وهەكەر

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بو ڤەكولينێن كوردى

١٠- چریا ئێکێ

یان چریا پێشی

١١- چریا دویێ

چریا پاشی

١- شەڤێن چریا دویێ دێ چەوا خەلاسکەن:
مێویژو تریا
نانێ شریا

٢- چریا پاشی
دارو وەشی

٣- چریا سەرێ زڤستانا
حەیوان زڤرینەڤ کوتانا

٤- چریا پاشی
قیتێ خو ببە ئاشی

٥- شوات شین و شەندەر

کانوین و کین و کەندەر

١٢- کانوینا بچویک

کانوینا بچویک

١- بەفر دهێت پیچک پیچک
بعەردیڤە دبیتە میچک
خوش دبن ئاگرو کوچک

٢- یەلدە و بێلدەخە
هەچیێ دەرکەفت ژ مالا خوە
ئەو قاتلێ رحا خوە

٣- هەردوو مەهێت کانوینێ
حسابا خو بکە کادوینێ
گەرمکە جهێ نڤینێ

٤- گولک گولکێ کانوینێ
کوڕ کوڕێ هاڤینێ

بەشێ سێیێ

پێشبینی

گەلێ کورد لپەی ئەزموونێن ژیانێ زور پەندو سەربور ژ سروشتی و گیانلەبەرانوەرگرتینە ژبو شارەزابونا دەم و گاڤ و هاتن و چونا بەفرێ و باو بارانان.دەمێ لزستانان مژ کەفتە گەلیا دبیتە خوشی بتایبەت ل بهاران

دەمێ بەفرا پان بیت زوی دچیتەڤە، بەفرا هویر خودگریت.ئەڤەو دەیان نیشان و بویەرێندن.

١- زێدەبوونا زرکێت و ساتانگان ل وەرزێ هەڤینێ، هێماو ئاماژەنە بو وێ یەکێ کوزستانەکا سارو سڕو سەقەمە.

٢- هاتن و چونا تەیر و تەوالا، ل عەسمانی ژگەرمیانان بو کویستان و بەروڤاژی، بتایبەتقولنگ و رەشوێلە هێماو نیشانەنە ژبو گورینا کەش و هەوایێ سارو گەرم.

٣- هەبوونا گەرمەکا زور ل هاڤینێ
هێماو نیشانەنە بو زستانەکا سارو بباران.

٤- باو هوڕ ل زستانان نیشانە ژبو باران و زریانا.

٥- ل زستانێ دەمێ ئاسمان سافی بو ژ ئالیێ قیبلێڤە، با هات بزانە دەمەک کورت یانبەفر یان باران دهێت.

٦- ئەگەر ئێڤاریان ل زڤستانێ چیچکان چیوە چیو کرو تێک هاتن چوون، روژەکا نەخوشو تنگژیا دبیت.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بو ڤەکولینێن کوردی

٧- هەروەسا برێكا ستێران حسابداران دەستنیشانا دەمی كرییە وەک ستێرێن « كاروانكوژ،پێرو، تەرازی، گەلاڤێژ»

هەرەسا دكرمانجییا ژێریدا ئەڤ یەكە بخویاتی دیار دبیت.
میلامۆک.. گروپێک لەئەستێرەن
لە ١٤چواردەی مانگی دوو دەردەكەون
حسابگرەوەكانی كوردستانی رۆژئاوا بەسەیركردنیان
دەزانن هاوین چۆن دەبێ
ئەستێرەكان كەم وزیاد دەكەن و یان جێ گۆڕكێ دەكەن
یاخود مابەینیان دوورو نزیک دەبن
لە نۆئەستێرە تادوازدەدە ئەستێرە دەبن
بەلام هەمووساڵ هەرهەموویان دەرناكەون
......
حسابێكیتریشیان هەیە
جۆرە مشكێک لە جرج بچیک ترە لەمشكیش گەورەترە
سەری كلی تۆپەلە
دەردەكەوێ ئەگەر ئەو مشكە خاوێن بێ
بەری دارو درختەكان بێ بەرەكەت دەبێ
ئەگەر پیس بێ ساڵ بەبەرەكەت دەبێ.

ناڤێن هندەک ستێران

١- گەلاڤێژ ناڤێ ستێرەكێ یە:

هەلاتنا گەلاڤێژێ

شەڤێدی ٥-٨-٢٠١٨ ستێرا گەلاوێژ یا هەلاتی

هەمی سالا پشتی ٤٥ رۆژا ل وەرزێ هاوینێ ئانكۆ هەمی سالا ل شەڤا ٥ مانگا ٨ چلێهاوینێ دۆماهیک تێت و گەلاوێژ دەركەویت.

دگەل دەركەفتنا ستێرا گەلاڤێژێ، شەڤێ كەش وهەوا فێنک بیت و مزگینیا نەمانا گەرمییاهاڤینێیە و فێنكبوونا كەش و هەوایە.

كەڤندا وەختێ گەلاڤێژ هەلات، خەلكی پێشوازییەكا گەرم لێ دكرد، وەكی مژداسەركەفتنێ بسەر گەرما هاڤینێ، بەلێ تازە نەك هەر پێشوازی لێ ناهێتە كردن، بەلكیوەختێ وێش نزانن.

ستێرا گەلاڤێژ ئێكە ل رۆناهیترین ستێرا قەبارێ وێ دوو جا هندی رۆژێ یە، روناهیا وێ (٢٦) جارا ل رۆناهیا رۆژێ پترە.

لێ كۆ نۆ سالێت تیشكی ل رۆژێ یا دوورە، هەر لبەر هندێ روناهیا وێ ناگاتە ئەردی.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

دگەڵ هەلاتنا گەلاڤێژێ، چەند نیشانەیەکێت هەی ب ئاشکرا هەست پێ تێته کردن:

١- هەردوو باڵندێت پەڕەسیلکە و حاجی لەق لەق کۆچ دکەن بۆ خوارێ و باشور، بەلێباڵندێ سلێمان پێغەمبەر بەروڤاژی ڤان دوو باڵندا کۆچ کەت، هەر کو هەست ب نزیکبوناگەلاڤێژێ کرد، دێهێتە جیێ وان و دێ جیێ وان گریتەڤە،
٢- هەر دارەکیش پەلکێت وێ وەریبن تێنادا، پشتی گەلاڤێژێ دوبارە دێ گەش بنەڤە،زەڤیش دێ نەرم بیت و باشتر دێ ئاڤێ ڕاکێشیت، باغ و بیستان و شیناتیش ئاڤەکاکێمتر دڤێت.
٣- پێش گەلاڤێژێ، وەختێ دارەکێ دبڕی ب سانایی تیقلێ وێ دێ لێڤە دبیت، بەلێپشتی گەلاڤێژێ ب زەحمەت تووڤلێ وێ دێ لێڤەبیت.
٤- کەڤندا وەختێ گەلاڤێژ هەلات، مەلەڤانی کێمتر تاتە کردنێ چونکە ئاڤ ساردتر دوونەخۆش بوون.
٥- ئێدی وەختی مازیانە و خەڵک دێ چنە ناڤ لێڕا و مازیا کەن.
٦- مەڕو ماڵاتیش هەست پێ تێتە کردن پشتی گەلاڤێژێ پتر ل شەڤینێدا ل ئێکودونێزیکدبنەڤە، ئەڤەش نیشانا ڤێنکبونا کەش و هەواییە.

بهیڤیا سوود وەرگرتنێ ..بۆ زانین یا هاتیە وەرگرتن ل پەیجێ عەشیرەتا مزوریا بسوپاس ڤە.

٢- ستێرا کاروان کوژ:

دبێژن دەمێ کاروانی ستێرە دیتی ژویڤە درەنگە ها روژ هەلات لێ دراستێدا هێشتەڤبوو، کارونێ خو هاژوت چوو، ژنشکێڤە کەفتە کەمینا نژدەڤانا، کوشت . لەورا ستێربناڤکریە کاروان کوژ.

٣- ستێرا پێرو

٤- ستێرا تەرازی: شازدێ ١٦ هەتا ٢٥ بیست و پێنجێ ئاداری شەرێ ترازیانە، ئانکوتەرازی و روژ دیەک چەرخدا سەنتەدا دەردکەڤن.

گرییێن سالێ

دوو چلە هەنە

١- چلێ گەرمێ ل هاڤینێ « ٤٠ » رۆژە.
٢- چلێ سەرمایێ ل زڤستانێ « ٤٠ » رۆژە.
زڤستانا ناڤ مزویریان ١٢٠ سەدوو بیست روژن دکەت ٤ چوار مانگ

١- چلە:
چل چلەنە، چل پێش چلەنە، چل پاش چلەنە.

٢- پیتو پاڤ:
هەلبرین پیت و پاڤە
سالێ پالێ خوداڤە

٣- گەلاڤێژ
گریا گەلاڤێژێ
لاوا دبێنیت سەرتاتێ نڤێژێ.

٤- ستێرەزەرکا سەرێ نیسانێ:

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ستێرە زەرکا سەرێ نیسانێ
دیا مەزن بینە قوینە بانێ

٥- کریا گیسکی
ترم ترم کانوینێ
بەز هندە لبەردەرێ قوینێ

٦- زیپە
زیپەمە زیپە دارم
گەر بارم یان نەبارم
هەرا سارم.

٧- بێندلخە:
بێندلخە
ناچن بێ تلخە

٨- گولێنا نێری

٩- روژ ڤەگەریان
١٠- شەرو تەرازی
١١- کەپرەشین

١٢- عنتەر
عنتەرە دکوژیت گاو کەرە

١٣- ئەیهوت
ئەیهوت ئەی هوت
خلاسبوون هەردوو مەهکێت جوت
مە ئالفێ خو نەفروت.

١٤- خدر نەبی
خدرو ئەلیاس
سالبو خەلاس

گریێن چلێ زڤستانێ
١٢- بەچە:
چل چلەنە چل پێش چلەنە چل بەچەنە
ژ یستێ(٢٠)مەهێ سەرێ [بچەی] و یا ڤێ مەهەێ هەتا(٢)شۆاتێ ـ مەزنان گوتیێ
بچە ژ مالا خو نەچە
بچە نێرەکەرێ ناڤ چیایە

ي ئەڤرۆ دوماهیک رۆژا دەهکێت پێشی بۆ.
ي ئانکو دەهکێت بەری چلەی.
سوباهی رۆژا يٍەینی ٢٥ ی ١٢ سەرێ چلێ زڤستانێ یە.
بەرێ لگوندا دانعەمرا دگۆت:
عەیدا فەلەی، سەرێ چلەی یە.
يٍها سوباهی « عەیدا فەلەی » یە.
٧ رۆژ ژ کانوینا بچیک
٣١ رۆژ کانوینا مەزن
٢ رۆژ ژ شوواتێ
هەمی دبنە ٤٠ رۆژ .
حسابدارا دگۆت؛
»چل پشتی چلا مالاخۆ ببە سەرێت ملا «

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ئانكو، لوى دەمى رۆژێت ب حساب نامينن.

ئمۆژى بڤى شێوەى:

١٠ دەهكێت پێشى

٤٠ رۆژ چلە

٤٠ رۆژ پشتى چلا

هەمى دبنە ٩٠ رۆژ زڤستان

هەكە هزرێتخۆ دڤێ حسابێ دا بكەى، ل ١٤ ى ١٢ دەست پێدكەت و ل ١٤ ى ٣ ێ بدوماهيدئێت.

١٤ ى ٣ێ ژى سەرێ مەها ئادارێ و دەسپێكا وەرزێ بهارێ يە.

لێ حسابەكا دى ژى هەيە دبێژيت:

»چل چلەنە و بيست بەچە، هەشت زيپك و هەشت رپپك، هەشتێت دى لنك، دێ شين بنشيفك و دۆلك، گۆلكێ ساڤا گرێدە و روينە نك، شنوى دێ بتە بهارەكا بێ شك .«

ئانكو لوى دەمى چ رۆژێت ب حساب نامينن.

ئمۆژى بڤى شێوەى:

١٠ دەهكێت پێشى

٤٠ رۆژێت چلەى

٢٠ رۆژێت بەچەى

٨ رۆژێت زيپك

٨ رۆژێت رپپك

٨ رۆژێت لنك

هەمى دبن ٩٤ رۆژ زڤستان بدويماهيك دهێت.

هەكە هزراخۆ تێدا بكەى، ل ١٤ ى ١٢ ێ دەست پێدكەت و ل ١٨ ى ٣ ێ بدوماهى دئێت .

چلە:

چل چلەنە،

چل پێش چلەنە،

چل پاش چلەنە

چل چلەنە بيست بچەنە،

بيست ژى قيل و قەوالەنە.

چل پشتى چلا،

مالێ ببەن سەرێ ملا.

چل چلەنە

بيست بەچەن

هەشت زيپكن

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرى زاخو بۆ ڤەكۆلينێن كوردى

هەش قریبکن
هەشت ژی لنک
خوشبوون جوم و جەلالک
گای بەردەو روینە نک
دێ تێرخوت بێ شک

چڵ چلەنە
بیست بیت بیتکەنە
بیست زیبکن
بیست قریبکن
بیست کنکن
هەتا راتبن شیڤک و دوڵک و نهاڵک،
گــای بەردەو رویــنە نـــــک

چل چلە
بیست بچە
دە زلیپک
دە قریپک
دە ژی لنک
ژنویکا خوشدبن بەرئاڤ وشیڤک
پەزی بەردە دێ تێرخوتن تولک

١- کەریا نێری:
ل١مانگا١٢ دەستپێدکەت و
١٢/ ١٢ گولێنا نێریە

٢- چلێ کچکە:
ل ١مانگا ١٢ دەست پێدکەت و هەتا ٢١ مانگا ١٢ ب دویماهیک دهێت.

٣- چلێ مەزن:
١٢/٢١ دەست پێدکەت ٤٠ روژە ل ٢/٥ کوتای دهێت.

٤- گەلاڤێژ:
ل ٢/٥ دەست پێدکەت و ٢/١٠ بدویماهیک دهێت.

٥ -ستێرە زەرک:
ل٢/٢٠ دەست پێدکەت ٢/٢٣ خەلاس دبیت دوو سێ روژن

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

٦- گريا كەوى:

ل ٢/٢٢ دەست پێدكەت و ل ٢/٣٠ تڤاڤ دبيت

٦- گريا گيسكى:

٢/٢٤ دەست پێدكەت و ٢/٣٠ بدويماهيک دهێت

٧- پيتوپاڤ:

هەلبرين پيت و پاڤە

سالێ پالێ خوداڤە

٨- شەرێ تەرزيا

٩- روژ ڤەگەريان

١٠- عنتەر:

ژ (٢٥هەتا٣١)كانينا مەزن د بێژنێ عنتەر

ئەڤ روژە بترسبوون بو دەركەفتنا كاروانييان بو رێكێن دوير.

عنتەرە و جبەرە

يێ ژمالا خو دەركەفت يێ كەرە

عنتەرە و جبەرە

دكوژيت گاو كەرە

خودانێ بێ خەبەرە

١١- خدر نەبى:

خدر نەبى ژ ٢٤ هەتا ٦شەشى شواتێ دبێژنێ خدرنەبى

مەزنان گوتيە:

خاچ ۆ خدر نەبى

واى ل حالێ ويى يێ ل مالا خو نەبى

شەڤێ هەبى

تاشتێ تونەبى.

گەلاڤێژ

گريا گەلاڤێژێ

لاوا دبێنيت سەر تاتێ نڤێژێ

گريا گەلاڤێژ

لاوا هشک دكەت سەرتاتێ نڤێژێ

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بو ڤەكولينێن كوردى

گەلاوێژێ گەلاوێژێ
کرمت کەونە کلێژێ
ئەگەر ئەز لجهێ تەبام
دا ژنان رەقکەم سەر تاتێ نفێژێ

زیپە
زیپەمە زیپەدارم
گەر بارم یان نەبارم
هەرا سارم
گەر بارم گەنم و کارم
گەر نەبارم بەرخ و کارم

ڕوژێ ناڤ دارە،
بێلدەو بێدلخە= ئەو ژی چەند روژەکێن ب حسێ بن د بەچەیدا ،لەو دبێژن
بێلدە و بێدلخە
ناچن بێ تلخە.

یێ دەرکەڤیت مالا خوە
دێ بیتە قاتلێ رحا خوە.

ئەیهوت:
ئەو ژی ل دوماهیا زڤستانێنە روژێت دژوارن و پری بەفرن
ئەیهوت ئەیهوت
بابێ کور فروت
دا ب دارو بەرخودا سوت،
دای کچ فروت
دا بەنیشتو و کەلوت

بکرمانجیا ژێری
لدەشتا هەولێرێ و دەردورێن وێ ئەڤ دەمە دیارکرینە بو روژێن سورو سەرما:
١- بەندە و بەندرخە:
بەندە:
لـرۆژا چـوردەی ١٤ /١ مانـگـا ١ یەک دەسـتـپێدکەتن، لـرۆژا ٢٠ /١بیسـتـی مانـگـا یەک ١ بدویماهیک دهێتن.
بەندرخە:

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بو ڤەکولینێن کوردی

لـرۆژا بیسـت و یەکـێ ٢١ /١ مانـگـا یەک دەسـتپێدکەت و ل روژا بیسـت و حەفتـێ ٢٧ /١ مانگایەک بدویماهیک دهێت.

٢- مێرەم و ئوغەن:

مێرەم :

لـــرۆژا ٢٨/١ بیســـت هەشـــتێ مانـگـــا یەک دەســـتپێدکەتن، لـــروژا ٣/٢ ســـێی دوو بدویماهیکدهێتن.

ئوغەن :

لـــروژا ٤/٢ چـــاری دوویـــێ مـــانگێ دەســـتپێدکەتن لـــرۆژا ١٠/٢ دەهەی مانـگـــا دوو بدوماهیکدهێتن.

٣ - پیت و پاروز:

پیت:

لرۆژا ١١/٢ یازدەی دوو دەستپێدکەتن، لروژا ١٧/٢ هەڤدەی دوو بدویماهیک دهێتن.

پاروز:

لرۆژا ١٨/٢ هەژدەی دوو دەستپێدکەتن، لروژا ٢٤/٢ بیست و چواری دوو بدویماهیکدهێتن.

٤-خدرو ئەلیاس:

خدر:

لـــرۆژا ٢٥/٢ بیســـت و پێنجـــی دوو دەســـتپێدکەتن، لـــرۆژا ٣/٣ ســـێی مانـگـــا ســـێ بدویماهیکدهێتن.

ئەلیاس:

لرۆژا ٤/٣ چوارێ مانگا سێ دەستپێدکەتن، ل روژا ١٠/٣ دەهەی سێ بدویماهیک دهێتن.

٥- سەرمای پیرەژن:

ســەرما پیرەژنــێ لــرۆژا ١١/٣ یــازدەی مانـگــا ســێ دەســتپێدکەتن، لــرۆژا ١٧/٣ هەڤــدەی سێبدویماهیک دهێتن٠

پیتێ پیتکرد

سارێ فیت کرد

پیت و پاروز

ساربو ئاروز

خدر و ئەلیاس

ساربو خەلاس

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بو ڤەکولینێن کوردی

مێرەم دەبێنیٚ
ئۆغەن دەشکێنیٚ

کارۆکە دەلێن:
دەخوین کوریکیٚ نیسانیٚ
پێچکن دە قونیٚ زستانیٚ.
زستان دەلێتن:
روژەکیٚ لە کانونیٚ قەردەکەم
هین لە قونیٚ رەقدەکەم.

گریا بێلندەو بێنتلخە
گریەک ژگرێن زڤستانیٚ
لـروژا ٢/٢ یـا سـالا نـوی دەسـتپێدکەت، لـدویف دەڤەران دەمـیٚ ویٚ دهێـتە گـورین ب چەنـدروژەکان، یـان دکەڤیـتە نیڤەکـا زڤسـتانیٚ ٤٥ چـل و پێنجەمـین روژا زڤسـتانیٚ یە، بێلنـدە، یانبێلندانە، دووماهیکا روژێن بەفرهاتنیٚ نە، خەلک دیٚ بەفریک، بێرکا بەفر هاڤێتن و دانن .
بێلندە: دانانا بێرکا بەفریٚ ئەوا روژانە بەفر پیٚ لسەر بانا و بەر دەرگەها دهاڤێت، ئاخارەش پیٚ دهاڤێتە سەر بەفریٚ.بێلندە پەیڤەک هەڤکرتییە ژ دوو وشان پێکهاتییە،
بێل مەرەم پیٚ بێروکە، خاکەناسە،پێمەرەیە
دانە مەرەم دانانا بێروکیٚ یەو
رزگاربوون و خەلاسبونا خەلکییە ژ بەفر هاڤێتنیٚ.
ئەڤەژی ژدوو پەیڤان پێکهاتییە
بێنـتلخە: لڤـان روژان هەر سـەرمایە و دنیـا دبێنیـت و دبەسـتیت، زور جـارا ئەو کومتـل وگرکێن بەفریٚ یان تلخێن بەفریٚ دهێنە بێنان و بەستن و وەک جەمەدیٚ و شختەی رەقدبن.
رامان ژیٚ دوو وشێن لێک داینە
بێنان بەستان دگەل تلخە کومتلک کرکیٚ بچویکیٚ بەفریٚ.

ل روژهەلاتا کوردستانیٚ لدەڤەرا سەردەشتیٚ شنو مەنگوران موکریان
هەروەسـا لناڤـا ئێزدیانـدا وەک روژەکـا خـوش و جەژن دهێـتە دیـتن خەلـک کومـدبن و دەواتشای و هەلپەرکیٚ و هەسپسواریێ دکەن. ژکەڤندا زوری روژێن خوشێن کوردان ژسروشتی هاتنە وەرگرتن.
چەندین گونێن مەزنان و شعرو ڤەهینوکێن جوان بڤیٚ بونیٚ و بویەریٚ هاتینە گوتنوەک :
بێلندانەو، رەشەمێیە
موژدەی بهاری پێیە

بێلندانە و بێلندانە
مەرگی سەهول بەندانە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

ڕوژێن بێندلخێ شەش ڕوژن،

سێ ڕوژ بەرکانینا بجیك دکەڤن سێ ڕوژ بەر کانینا مەزن.

ژبەرکو ئەڤ مەهە کەلەکا ب حسابە لەومان مەزنان کەلەك گوتن ل سەر ڕوژێن بێندلخێگوتینە

لدەڤەرێن چیایی و کویستانان دبێژن پشتراست نەبن کو بێلندە هات بەفر ناهێت زورجارا لڤان ڕوژان ژی بەفر دباریت لەورا دبێژن:

١- بێلندەو بێنتلخە

ناچن بێ تلخە

سەربورو سەرپێهاتییێن دەم و وەرزێن سالێ:

١- سەرهاتیا باگوردانێ زێڕ:

ڕۆژەکێ پاشایێ میرگەها ئامێدیێ ڤیا زانا و ئاقلداڕێن خو تاقیبکەتەڤە (جەرببنیت) دەمنزیکی بهارێ بو، باگوردانەک ژ زێری چێکر دانا نیڤەکا دیوانێ ئێک ئێکە ژ زانا و ئاقالدارێت خو پرسیدگوت کی دزانیت ڤی وەختی بهایێ قیمەتا ڤی باگوردانی چەندە کەسێ نەزانی وعیسێ ژی یێ ل پاشایی سلبوی.پاشی بەلاڤبوونا ڤێ پرسیارێ

عیسێ گوتە مروڤەکێ هە ژاڕ هە رە دەف پاشایی وبێژێ ئەز دزانم . مروڤێ هە ژار گوتەعیسێ چ بێژم دا پاش باوەر بکەت . عیسێ گوت بێژە:

(تاڤیەکا بارانێ ناف بەرا ئاداڕێ و نیسانێ چێترو ب بهاترە ژ هە می مالێ هندستانێ وباگوردانێ نیڤا دیوانێ)

کابرایێ هەژار چو دەف پاشایی و ئەف بەرسفە دا پاشیی، پاشی ئەو هە ژار خلات کر وگوتێ تە بخو زانی یا ئێکی بوتە گوتیە کابرایێ هە ژار ڕاستی گوت کو عیسێ دەلا بوگوتیە کەیفا پاشای هات و فرێکر عیسێ ئینا دەف و خو پێک هاتن ل وێ ڕۆژە هە تا ئەڤروڤێ گۆتنێ دبێژن:

(تاڤیەکا بارانێ نافبەرا ئاداڕێ و نیسانێ

چێترە ل هە می مالێ هندستانێ

و باگوردانێ نیڤا دیوانێ)

بچەند ڕەنگێن دی هاتیە گوتن.

چێترە ل زێڕێ هندستانێ

چێترە ل مالێ خوڕسانێ.

٢- سەرهاتیا گای:

خەلکێ گوندان بئەزمونێن خوییێن درێژو پەندوورگرتن ژیێن بەری خو، پێشبینیا بارینابەفرێ و بارانێ دکر، دبێژن ئێڤاریەکێ ئەسمان سورهنگڕیاو تنگژی، بابی گوتە کورێنخو بابوو، گای بینن داڤەکوژین، کوراژی گوتێ باب مەتنێ ئەڤ گایە یێ هەی دێ بوڤەکوژین، بابی گوتێ ڕابن گای بینن و گوهێ خو بدەنە من، گائیناو ڤەکوشت وهویرهویر کر گورکا ئاگری

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بو ڤەکولینێن کوردی

خوشکر هەتا تژی پەلێن سوور بوی، بەفرێ لێکر هەر جارجارە دا کورەکێ خو هنێریت سەربانی دا ژ بەفرێ بمالیت، دەمێ ماندی دبوو دهاتە ژورخو گەرم دکرو گوشت دخوار، هەتا سپێدێ حالێ کوران ئەڤەبوو، دەمێ روژ هەلاتی بەرێخودایێ کو دنیا یاهونی هەمیا سپی بووی دولک نهالک یێن راستبووی ژبەفرێ، بابدبێژیت کورێ خو باب لگوندی چدیارەیە، کور دبێژیت بابێ خو تنێ رەشاتیا هندەککەلەرەشان یادیارە، باب دبێژیتێ نە باب ئەو قەلە رەشک نینە، ئەو بنکێن کاریتێن بانانەخانییێت هرفتی و بن بەفرێ کەفتی و گوندی یێن دبندا خەندقی،ئەگەر هنگوژی بانێ خونەرادابا ئەمژی دا مرین.

ئەڤ سەربورە ل زوربەی دەڤەرێن کرمانجان بژێری و ژوری یاهەی هەر دەڤەرەک بیا خودزانیت ئەوێن رێژا بەفرێ لێ یا زور بیت.

٣- سەرهاتیا شەڤا بزەنگل:

شەڤا بزەنگل یان شەڤەزەنگ

دبێژن بابەکێ ئەزموونەدار، چەنگا نێری، ژ حەفکا وی ڤەکرو زنگلا ستوێ ویبسەردارەکیڤە قایم کر و لبەردەرگەهێ دەرێ مالێدا چاندوو نقاند.، دەمێ بادهات دەنگێچەنگێ دچوو دژورڤە، شەڤێ بو باو باران و بەفر، بەفرێ و کولیپانێ لێکر، گاڤ دەنگێزەنگلێ کێم دبوو دا کورەکێ خو ژخەو راکەتن و هنێریتە سەربانی، هەتا بویە سپێدەببەردەوامی کورەک داچیتە سەربانی بەفرێ هاڤێژیت یێ دی دا هێتە خارێ، سپێدێرابوونەڤە کو هەمی گوندی یێن دبن بەفرێدا خەندقی تنێ مالا وان یا مای.

لەورا دبێژنە ڤێ شەڤێ شەڤا بزەنگل:

هندی شەڤەک کانوینێ مایە
دەنگێ زەنگلێ بریایە

٤- سەرهاتیا چیچکێ:

لپاش پازدەی شوباتێ ١٥/٢ مانگا دوو کوچەرەکی دیت چیچکەکی هێلینا خویا چێکریو دەنگێ ویتە ویتا وییە،

ڤەگەریا مال گوتە زاروکێن خو کاروبارێ خو بکەن دێ چینە زوزانا، زاروکێن وی گوتێباب هێش زویە دەمێ زوزانا یێ مای بەلێ بابی گوتێ مادەم چیچکان هێلین چێکرندەمە،

کارو کوکێن خو کرن و بەرەف زوزانا چون، برێڤە بو بەفرو باران بەفرەکا زور باری پەزدبەفرێڕا خەندقی، گوتە چیچکێ:

چیچکا ویتانی
تە چ لحسابێ نەزانی
مالا خو خرابکر
یامن ژی لسەردانی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بو ڤەکولینێن کوردی

٥- سەرهاتیا عنتەری:

رۆژا هەشتێ ٨ هەتا سێزدێ ١٣ كانوینا مەزن یا زاینی دبێژنێ عنتەر.

ئەڤ ناڤێ زەلامەكییە، دڤان رۆژاندا دچیتە كاروانی، برێكێڤە دبیتە سورو سەرمایەكامەزن مروڤ نەشێت خو لبەر بگریتن، عنتەر بیر لوێ یەكێ دكەتەڤە هەر جارەكێحێشترەكا خو ڤەدكوژیتن و حویرگێ وێ دئینیتە دەر ئەو بخو دچیتە دزكێ وێدا هەتاگەرماتیا وێ بپارێزیتن ژ سەرمایێ، بڤی رەنگی هەتا دانێ سپێدێ ٧حەفت حێشترێن خوسەردبڕیتن.

خو ژ سەرمایێ رزگار دكەتن، هێدی هێدی خو گەهاندە مال،

برێڤە هزر دوێدا كر بزانیت كانێ كیش ژنا وی ژدل ئەو دڤێت یەك دوتمام بو یادیژی بیانیبو. ئەوا بیانی بسەر دوتمام ئینابو ژنەكا دڤخوش و زمان لویس و زمان شرین بوو، دمێلێ پرسی شڤێدی چەند جاران بویە عەڤر چەند چاران باران و بەفر، ژنا بیانی شەڤێ تێرخەڤ بوو، نەزانی مێر هەیە یان نییە، گوتێ هەمی عەڤربوو، مێری زانی درودكەت ودخەما ویدا نەبوویە، ل دوتماما خو پرسی دوتمامێ گوتێ هەتا سپێدێ ئەز دخەما تەدابووم ٧حەفت جاران بو عەڤربوو، ٧ حەفت جاران باران.ژنوی ژنا بیانی بەردا و كەیفا خوبدوتما خو ئیناڤە.

لەورا مەزنان ئەڤ چەند رۆژێن سارو دژوار بناڤێ عنتەری كرینە و گوتییە:

ژ (٢٥هەتا٣١)كانینا مەزن د بێژنێ عنتەر

ئەڤ رۆژە بترسبوون بو دەركەفتنا كاروانییان بو رێكێن دویرو كاریگەریێ ل دەوروحەیوانان ژی دكەتن.

عنتەرە و جبەرە
یێ ژمالا خو دەركەفت یێ كەرە

عنتەرە و جبەرە
دكوژیت گاو كەرە
خودانێ بێ خەبەرە

٦- سەرهاتیا بارانا خانان:

هندەك سالان دویماهیكا ترمەهێ بارانەك دهێت دبێژنێ بارانێن خانان، مەرم ژێ ئەوەدەمێ خانێ لەپزێرین هاتیە دورپێچكرن، د كەلا دمدمدا لومرزێ هاڤینێ، دوژمنان ئاڤسەروان ڤەگرت، دا ژتهنادا بخەندقن، وان ژی دوعا كرن ژخودای بارانەك بوش بوبباریینیت، خودای داخازو مرزا وان بجهئینا بارانەك باش باری و تێرئاڤبوون، هندەكدبێژن كانیێن ئاڤێ ژ ژەهرو خوین و عەداڤان بژوین بوون.ئاڤ خاڤین بوو.

كورد دبێژنە ڤان بارانان بارانێن خانان.

٧- سەرهاتیا پەزێ كویڤی و بەفرێ:

د سالەكێدا بەفرەكا گەلەكا زور باری پەزكویڤیان خودادا گەلیان، لێ گەلێژی تژی بەفربوون، پەز مەجبور بوون هاتنە ناڤ چەپەرو كوزێ مالباتەكێ، خودانێ مالباتێ دیت پەزكویڤی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بو ڤەكولینێن كوردی

ێ جوان قەلەوە، هێدی هێدی پەزخو ێ کەهی فروت و ڤەکوشت، گوتن پەزێکویڤی باشترە، دەم و گاڤ بورین بەفر نەما بهار شینبوو، پەزکویڤیان جوت جوت خوبسەر تانوکیدا هاڤێتن و بەرف زنارو چیان چوون.لەورا خودانێ مالێ گوتن:

ێ بیانی بدەرێ گوشتێ رانی

ناگریت وجا خودانی.

ێ بیانی بو بکە قوربانی

بەرخی دگەل بەرانی

ناگریت وجا خودانی.

٨- سەرهاتیا لیانان:

دبێژن ل هەیڤا شەواتێ خەلکی باوەر نەدکر بەفر زور بباریت، لەورا سالەکێ بەفرەکا زورباری خەلک گەلەک پێ مرو خەندقی، ژبەر ڤی دیمەنێ ترسناک مروڤەکی گوتە زاروکێنخو:

« هندی شەوات ناڤ مەهانە

ل خوڤەنەکەن لیانە

بێ شک ئەو روژ زڤستانە.

هندی شوات لناڤ مەهانە

لیانا نەکە ژپیانە.

سویند خار کو چجاران ئەو لیانان ژخوڤەنەکەت هندیێ ساغە. سویند بتەلاقێن ژنا خوبانێ خوارن گوتن:

بهەرسێ تەلاقێت بانێ

هندی شەوات لناڤ مەهانە

هەگەر ئەز ژخوڤەکەم لیانێ

نەپایزێ نەبهارێ و زڤستانێ.

دویفدا بهار هات و بەفر نەما، نەزانی کانێ دێ چکەتن ئەگەر لیانا دانیت دێ تەلاقێت ویکەڤن هەگەر لیان دپیادابن نەشێت بهێت و بچیت، دویفدا مەلایەکی گوتی جوتەکێلیانێن بچویک چێکەو بپشتا خوڤە بکە، تەلاقێت تە ناکەڤن.

٩- سەرهاتیا بناڤێ گیسکی:

کوردان لسەر دەڤێ گیسکی روژێن سارو سوڕ دیار کرنە، شەرێ گیسکی دگەل زڤستانێ یەدکەل هەیڤا کانوینێ و شەواتێ.

گیسک دبێژیتە کانوینێ:

ترم ترم کانوینێ

بەز هندە لبەر دەرێ قوینێ

پێڕ پێڕ کانوینێ

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بو ڤەکولینێن کوردی

بەزێ مای بەدەرێ قوینێ

بێ منەتی کانوینێ
ئەڤرو خوشترە لدوینێ

گیسکم گیسکێ کانۆنێ
بەزێ خومێ تقۆنێ
دێ بخو چمە سەدۆنێ

کانوین دبێژیتە شواتێ:
بدەمن دە روژا بقەر
داشەڤا بکەمە سا
روژێژی بەفر و با
بەزێ د قوینا گیسکیدا بکەمە کا

دوماهیا زڤستانێیە دبێژن کەیفا پەزی هات کو بهارێ دەست پێکەت گیسکی خوناف دینێهەلاڤێت بێژن بەجەی هیڤی ژوێ روژا دیف خورا کر گوت نیڤدانێ خو بدە مە داگیسکی لناف دینی رەقکەم، چونکو گیسکی دیت کو کێراتا شین بوی ئادار یا نێزیک بوی کوردانلسەر ناڤێ گیسکی گوتیە:
تر تر شواتێ
گولکێ پیرەفاتێ
ئادار بسەردا هاتێ

ڤەگێرانەکا دیدا گیسک دبێژیت
تلیلی شواتێ
شاخکێ ل قوینا کێراتێ
شوات چو ئادار هاتێ

شواتێ داخاز ژ ئادارێ کرو گوتێ:
کەکێ ئادارێ
بدەمن دانەکی بقەر
دا گیسکی بکەمە بەر
دڤەگێرەکا دیدا
کەکێ ئادار
بدەمن دانەکێ سار
دا گیسکی پێ بکەمە دار

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

دادا ئادار
رۆژەکێ بدەمن یا غەدار
دا پێ گیسکی دسەرگویفکی دا ببم خوار.
ترِن، ترِن سباتۆکێ
دەرکەتی ئاداروکێ
من خاری گانگلوکێ،

مەها شەواتێ گوتە ئاداری
خوە هامانێ ئاداری
بدەمن رۆژێن غەداری
دا ئەز کاریکی، ژسەر لاتێ بینم خاری

شواتێ گوتە ئاداری
بدەمن رۆژەک ژ ئەڤێت بهاری
دا ئەز حویرو روڤیا دگیسکیدا بینمەخار

١٠- سەرهاتییا ئەیهوت:

لروژا داویێ ژ کانوینێ ١/٣١ روژا ئەیهوتە

ئەیهوتە ئەیهوتە مەه بوونە جوتە
بابی کور فروت دا ب کولقلکەکی و سوتە
دایێ کچ فروت دا بکەزانەکێ و کەلوتە
دبێژن باب و کورا سەرێ پایزێ ئالفەکێ زور کومکر، دا لزڤستانێ بخو بفروشن و مفایلێببینن،چاڤێ وان ل گرانبوونێنە، مها کانوینا بچویک و کانوینا مەزن خەلاسبون ئالفنەفروت، کورا گوتە بابی مە زەرەرکر مە ئالفێ خو نەفروت گوتن:
ئەیهوت ئەی هوت
خلاسبوون هەردوو مەهکێت جوت
مە ئالفێ خو نەفروت.
بابی گوتێ:
هندی شەوات لناڤ مەهانە
لخو ڤەنەکە لیانە
بێشک ئەو رۆژ زڤستانە.

ئەیهوت ل دوماهیا زڤستانێنە روژێت دژوارن و پری بەفرن
لەورا دبێژن:
ئەیهوت ئەیهوت

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

بابێ کور فروت

دا ب دارو بەرخودا سوت،

دایێ کچ فروت

دا بکەزان و کەلوت.

ئەڤ سەربورو سەرهاتیە دناڤا کرمانجێن ژێریدا هەنە لێ هەر یەکێ لدویف زاراڤێ دەڤەراخو ڤەگێرایە.

١١- ستێرا کاروان کوژ:

دبێژن دەمێ کاروانی ستێرە دیتی ژویڤە درەنگە ها روژ هەلات لێ دراستێدا هێششەڤبوو، کارونێ خو هاژوت چوو، ژنشکێڤە کەفتە کەمینا نژدەڤانا، کوشت . لەورا ستێربناڤکریە کاروان کوژ.

ڤەگێرەکا دی دبێژیت:

کاروانی دەمێ ستێر دیتی لەز ل کارونێ دەوارێن خوکر وەسا هزرکر درەنگە، لێ ستێرهەر دجهێ خودابوو، کاروانێ و ژماندیبوونێ بێهێزبوو وەستیا.

١٢- سەرهاتیا بهار کولیلکەکێ نابیتە بهار:

دبێژن کورەک گوتە بابێ خو ئەزدێ چمە چیای، بابی گوتە کورێ خو باب، روینە خارێنەچە چیای هێشتا زڤستانە، کوری گوتە بابێ خو ئەز دێ هەرچمە چیای چونکو منئەڤرو گولەکا دیتی مادەم گول ڤەبوون ئەڤە بهارە، کور چوو سەرێ چیای، عەڤرێن رەشهاتن ئەسمانی بو قیرە قیرا عەڤران و چرفە چرفا برویسیان، باو هورا خو لێکدا، بو بەفروباران کور نەشیا ڤەگەرییێت مال گوندی بدویفدا چوون دیت کو یێ شەپرزەو سورپریبووی، بهەر حال ڤەگەراندە مال و بابی گازندە ژ کورێ خو کرن و گوتێ باب چەند منگوتە تە بهار بگولەکێ نابیتە بهار، تە گوهێ خو هەر نەدا من هەتا تو هو پەریشانبوی. گەلەک دبێژن ئەو گول نێرگزە، هندەک دبێژن بزبزوکە، چونکو بەری بهار بهێت گولددەن.

بزبزوک

ناڤێ کولیلکەکێ یە بهارا زوی ل خیزەلانکا سەرهەلددەت، چوار رەنگێن هەی بزوری سێتانە تاک تاک دبنە چوارتاو پێنج تا

شێروانی دبێژنێ « بز، بزبزوک«

مزویری دبێژنێ « بابەلیسک، بزبزوک »هەرکی بنەجە دبێژنێ «حەبەشوک«

نێروەی دبێژنێ « بزبزوک، بەر بەرێزک«

(بزبزوک، بەر بەرێزک) ئەڤ کولیلکە

دهێتە خوارن بساری، یا شرینە وەکی خەسێ، بزوری زاروکان دخوارن، لێ نە هەما داکەی و خۆی، بەلکۆ خارناوێ ژی یاسایا خۆ هەبۆ، بۆ نمونە ئەگەر ئێکێ چوار بەلگپێڤەبان، دا بنکێ وێ گرن و بێژنێ،

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

»بزبزوکێ بزێ بزێ
چوار کارکا بینە
دۆ بارا من
دوو بارا خودێ.«

ئەڤجا دا دووبەلگان خون و دوویان ژی هێلن، چونکو بنێ وێ کولیلکێ وەکی پیڤازێیەئەگەر بنڤە نابا دەرێ دا توڤێ وان قەتییێتن.

بزێ بزێ حەیا سزێ
تە وەنەکر بهار بزێ
یان
نێرگزێ حەیا سزێ
تەوەنکر بهار بزێ

نێرگز نەبهارە
هەلهەلوک نەدارە
کچ نە شوینوارە

کێرات نەدارە
نێرگز نەبهارە
زەڤیا بەدەری مولکەو
یادی بەیارە
دوتمام ژنەو خەلک یارە

١٣- سەرهاتیا بەچەی:

مروڤەک هەبوو زورێ زەنگین و دەولەمەند بوو، زوربەی روژان کاروانێ خو لدەڤەرکێ بودەڤەرەکا دی دهاژوت و بازرگانی دکر، ب کرینا متای، گویز و بایڤ، گەنم و جو، هەمیجورێن پێدڤیاتێن ژیانێ دگرین و دفروتن، لپاش کو چلە خەلاس دبیت، وەسا هزردکەت کوسورو سەرما نەما، کاروانێ خو ددەتە رێ دڤێت لدەڤەرەکێ بو دەڤەرەکا دی بچیتن، برێڤەدبیتە سورو سەرما بەفرو بارن، بخو کارونێ خوڤە دناڤ بەفرێ و سەرمایێدا رەقدبن ودمرن، مرنا وی ل هەمی دەڤەران دەنگڤەددەت، چنکو کەسەکێ بەرنیاس و بناڤ و بانگبوو. لەورا ئەڤ چەند روژە بناڤێ ڤی بازرگانی هاتنە بناڤکرن، دبێژن:

»بەچە ژ مالا خو نەچە«

»چل چلەنە و بیست بەچە، هەشت زیپک و هەشت ڕیپک، هەشتێت دی لنک، دێ شین بنشیفک و دۆلک، گۆلکێ ساڤا گرێدە و روینە نک، شنوی دێ بتە بهارەکا بێ شک . «

ئانکو لوی دەمی چ رۆژێت ب حساب نامینن.

ئەوژی بڤی شێوەی:

١٠ دەهکێت پێشی

٤٠ رۆژێت چلەی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

٢٠ رۆژێت بەچەی
٨ رۆژێت زیپک
٨ رۆژێت ڕیپک
٨ رۆژێت لنک
هەمی دبن ٩٤ رۆژ زڤستان
هەکە هزراخۆ تێدا بکەی، ل ١٤ ی ١٢ێ دەست پێدکەت و ل ١٨ ی ٣ێ بدوماهی دیئێت .

١٤- سەرهاتیا حاجی لەق لەقێ:

دەڵێن دوو حسابگر واتا ئەوانەی وەرزەکان
دەزانن لەچ ڕۆژێک فەسل چۆن دەبێ
١ یەکەکیان دەڵێ ئەوشۆ لەق لەق دێ
واتا چلە بڕی دەکات
٢ ئەوەی تر دەڵێ نەخێر نایێ ئەگەر
لەق لەق ئەو هەلەیە بکات و بێت ئەوشەو
لەساردیان لەناولانەکەی شەختە دەیبەستێ و دەمرێ
١ ئەوەیتر دەڵێ نەخێر هەلەناکات و دێت و
ناشمرێ
ئەوەی دەیگوت دێ نیوەی شەو هەستا چوەدەرەوە تماشادەکات دنیا سپی دەچێ
لەشەختە . چوتەماشای هێلانەی لەق لەقیکرد سەیردەکات هەردوولەق لەقەکە
هاتینەوە بەلام لەگیان دەرچون بون
هەربەحال هەناسەیان دەدا لەسەرمان
هەردوو لەق لەقی برد لەناوخانوی کای دانان
بەیانی کەمێک پێش ڕۆژ هەلاتن
بەری هەلدان و چونەوە هێلانەکەی خۆیان
خەلک بەوشێوە لەق لەقەکانی دیت
چونە لای کابری حسابگر گۆتیان دۆڕاندت
ئەوەلەق لەق هاتینە نەشمردینە
کابرای حسابگر گۆتی وەرن دەچینە مزگەوت لەپێش مەلای تەلاق
فرەدەدەم ئەگەر ئەولەق لەقانە ئەوشۆ
لەناو ئەو هێلانە مابنەوە
کابرای حسابگری دووەم دەڵێ
بەخودای ڕاست دەکەی نیوەشەو
ئەمن بەخۆم ئەولەق لەقانەم بردە
ناوخانوی کایێ
بەفریایان نەگیشتبام ئێستا
مرد بون
بەڵێ ئاوا بون پیاوی ڕۆژانی ڕابردوو
هەم حسابیان ڕاست بو

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

هەملەگەڵ یكتر ڕاستگۆبون
ئەگەربشیان دۆڕاند بوایە

گاسورە
عەدالەت كەریمی
»لەپیران تەویۆ لە زمسان شەوێك«

یا ئیمشەو شەوی گاسوورە ساڵانی پێش کە هەمیشە زمسان سەخت وبەفری فرە ئەواریلای ئێمە و وەشتە ڕۆژ بوایەو ئێوارە ناوچاوی بدایەوەیەکا گەورەکان لەبەر خۆیانەوەئەیاوت ئیمشەو شەوی گاسوورە، ئێژن هەر لەم ناوچەی ئێمە پیاوێک حەفت کوڕی بووەتەنیا گایەسوور ئێوارە تماشائەکات چە ئاسمان کوڕەکە درژەی ناوچاوی تێت بانگئەکات لەکوڕەکانو ئێژێت ڕۆڵە ئێژن ئا ئێژێ هادەی کوڕی باوکی گاسوور بێرن سەریبوڕن و قلۆفلی کەن و بنواڕێ دارم بۆ بێرنە لای کوانوەکە کوڕەکانیچ لەقەوڵی باوکیانئەکەن تەنیاگاسوور سەر ئەوڕن و قلۆفلی ئەکەنو تێرنیەلای کوانوەکە بۆ باوکیانەرئێوار بەفر دای ئەتریکێنێ یەک هەناس ئەواڕێ بلێ بانی ماڵ بەفر ئەیگرێت خەڵکیئاوایی هەرکەو ئەچنە بانی ماڵی خۆیان و دەس ئەکەن وەبان ماڵین هەرلەبەرۆ بانئەماڵنو تێنە خوارو دیسان دەچنەوە بان بان ئەماڵون بەفر هەر مۆڵەتیان نادات ڕێنکئەدەن کوڕی پیاوی خاوەن گاسوور دوو دوو باوکیان ئەیان نێرێتە بانی ماڵو بانئەماڵون تێنە خوار پیاو شانێ گۆشتی گاسووریان بۆ ئەورژێنێت و دووی تریانئەنێرێتەبان دیسان ئەودووەکە تێنە خوارو دوویتر ئەچێتە بان هەیان پیاوگۆشتیان بۆئەورژێنێ وئەیداتە خوردیان کوڕەکان تماشا ئەکەن خەڵکی ئاوایی ئیترڕێنکیان داو کەس ناتوانێت بێتە دەرلەماڵ هەرچی ڕێگەو بانە بەور دای پۆشیوە ئەچن وهانای ئاوماڵەکانیانەوە هەرچەنە تەقالائەکەن هیچیان پێ ناکرێ ئەزانن کوڕەکە خەڵکەلەناوئەچن تێنۆ بۆ ماڵی خۆیان و تەنیا خەریکی بان ماڵینی خۆیان ئەون هەتا ڕۆژئەوێتەوە پیاو گۆشتیان بۆ ئەورژێنێو ئەیان نێرێتە بان ماڵین ئیتر پلێک لە گۆشتیگاسوورنامێنێ بیداتە خوردی کوڕەکانی شانی دووایی کە دوو لەکوڕەکان تێنە خوارقنی شەفەق ئەداو ڕۆژ ئەوێتەوە تماشائەکەن زیرۆحی بەشەر لە ئاوایا دەرنەچوەخاوەنی گاسوور نەوێت،
ئیستە هەر هەیە لەنێوخەڵدا کە هەر ئێوارەیەک ئاسمان ناوچاوی بداوەیەکاو دایتریکێنێ ئێژن شەوی گاسوور

گاسوورە:

ئەمشەو شەوی گاسورە

لە گوندێکی کوێستانی لەو بناری چیایە، پیرەمێردێکی بە ئەزموون ودنیادیدە و کەشناس هەبوو، ئێوارەیەکی زستان هەر دەهات و دەچوو، یەکێک لە نەوەکانی گوتیباپیرە بۆ دانانیشی و قسەی خۆشمان بۆبکەی ئاوا ئارامت لێبڕاوە! باپیرە گوتی ڕۆڵەئەمشەو شەوی گاسوورە، بڕۆن بیکوژنەوە (سەری ببڕن)، هەتا بەیانی پیاوەکان نابێنوون، ئەمشەو شەوی بەفرماڵین و گۆشت خواردنە بەنۆرە بەفرماڵ (وەروەرە) بگرنەدەست و سەربانەکان بماڵن و کاتی پشوو گۆشت بخۆن.

....

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

- گاسور: گای جووت ڕەنگی سور، گاسور بە ئاگریش دەگوترێ پەندێکی کوردی هەیەدەڵی «تا گاسور هەستا گاڕش وڵاتی وێرانگرد»، گاڕش واتە دوکەڵ.
- وەروەرە: بەفرماڵ « وەر: بەفر، وەور، وەری دووەم + بزوێن واتە بەفر هێن بەفرماڵ«

ئامانج

١- کومکرنا زێدەتر ژ ٢٥٠ گوتنێن مەزنان لسەر کەش و هەوای.

٢- شروڤەکرنا ١٢ سەرهاتی و بویەرێن تایبەت ب ڕۆژ ژمێرو دیارکرنا دەم و گاڤێن سور سەرمایێ و دورین و چاندنێ.

٣- کومکرنا وان پێشبینیێن کەڤنێن کوردان ب وەرزێن سالێ و باو بارانان ڤە.

٤- دیارکرن و شروڤەکرنا هندەک ستێران و گورینا هەوی.

٥- دیار کرن و شروڤەکرنا وەرزو هەیڤێن سالێ.

ژێدەر

پەرتووک:

١- سالنامەو ئاوێنەی کوردەواری، مەلا محەمەدێ عەلیاوی، بەرگی یەکەم، سالی ٢٠١٩.

٢- سالنامەو ئاوێنەی کوردەواری، مەلا محەمەدێ عەلیاوی، بەرگی دوویەم، سالی ٢٠١٩.

٣- مێژوویا سالنامێ دەمناسین دگوتنێن مەزنان دا، جەمیل محەمەد شێلازی،چاپا یەکێ ٢٠٠٧.

٤- فەرهنگوکا هەیڤان، ئیسماعیل سێگێری، چاپا ئێکێ ٢٠٢٠.

٥- گوتن و دەم ناسی د وەرزێن سالێ دا، عەبدولعەزیز خەیات.

٦- مشتاخا چیا، ژ گوتنێن پێشیا، مەلا مەحمودێ دێرەشەوی.

٧- خان و مان، سادق بهائەدین.

٨- هەمبانە بورینە، هەژار موکریانی.

گوڤار:

روشنبیری نوێ، عەبدولکەریم فندی

کاروان، وەرزی دوویەم فارس تاهر

ڤەژین، محەمەد ئەمین دوسکی

چاڤپێکەفتن و سودوەرگرتن:

١ -چاڤپێکەفتن ١٩٩٨ مەلا ئەحمەدێ گویزی

٢ -مفا وەرگرتن ژ هێرش کەمال ڕێکانی

٣- مفا وەرگرتن ل ئەحمەد نێروەی

٤- مفا وەرگرت ل موراد عەبدوللا زادە.

٦- ژ زاردەڤێ فەیسەل مێروزی. هاتیە وەرگرتن

٧- ژ زار دەڤێ فەیما دێزوی هاتیە وەرگرتن

٨- ژ زاردەڤێ مستەفا ئەحمەد هاتیە وەرگرتن.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

اوقات وازمان مقولات الاجداد

الملخص:

حسب الاحصائات الجديدة والحديثة فان ٧.٨ مليون نوع من المخلوقات يعيشون على الارض والانسان هو احد انواع هذه المخلوقات، وتصل نسبتهم بين هذه المخلوقات ٠.٠١%، وحسب احصاء سنة ٢٠٢١ فان عدد البشر وصل ٧.٨٤٦ مليار انسان، وياتي زيادة عدد البشر بهذه السرعة الهائلة على حساب نفوق الانواع الاخرى من المخلوقات، ولكن نفوق اي نوع من هذه المخلوقات هي نقطة توضيح لنفوق البشر، وهذا يثبت لنا ان العد والاحصاء في حياة البشر مهمة وضرورية جدا، منذ القدم قام البشر بتوضيح او تحديد وقت البداية والنهاية، وكل هذا يعود الى الاحداث والكوارث الطبيعية الضخمة، وليس البشر فقط هم من قاموا بهذا وانما العديد من المخلوقات الاخرى والكثير من هذه المخلوقات حاولوا ان يتناغموا مع الاجواء في الحياة ليحموا جنسهم من الانقراض، قاموا بالعديد من الخطوات في سبيل هذا الشيء من هجرة الى الاماكن الباردة والحارة وحسب احتياجهم للحفاظ على اجناسهم، اكتشف البابليون منذ القدم ان عدد مرات دوران القمر هو ١٢ مرة وان ظهور واختفاء القمر كان ياخذ ٢٩-٣٠ يوم وليلة، وحددوا توقيت الليل والنهار في في فصول السنة الاربعة ب ٢٤ ساعة وكل دقيقة ٦٠ ثانية، فقاموا بتحديد (سنة، فصل، شهر، اسبوع، نهار، ليل، ساعة، ثانية)، وحسب هذه الاكتشافات تم تحديد وتحضير العديد من التقويمات مثل (التقويم الشمسي، التقويم القمري، تقويم الشمس والقمر، والتقويم المتغير)

وبعدها تم تحديد وتقسيم التقويمات لاربعة اقسام (التقويم القديم، التقويم ئولي، تقويم شوپى، التقويمات الحديثة)، فقامت الامم البشرية بتحضير العديد من التقويمات وكل امة تعتمد على احداث معينة خاصة بها وكان الاختلاف بين تلك التقويمات هو بداية النهار والليل، وغالبية هذه التقويمات قسمت السنة الى قسمين القسم الاول الفصل هو الحر والفصل الثاني هو البرد، وحددوا اربعة فصول واربعة اسابيع، وجعلوا السنة ٣٦٥ يوما.

الكورد كأمة قديمة لديهم تاريخ وتقويم خاص بهم، ويعتمدون في تقويمهم على دوران الارض حول الشمس في حساباتهم وذلك في ٣٦٥ يوم و ٦ ساعات، ويعود هذا الى يوم الانتصار على شاه ماديان المعروف باسم هوخشتر وبذلك تم القضاء على سلطة الاشوريين في نينوى القريبة من الموصل وكانت عاصمة الدولة الاشورية.

قبل ٧٠٠ سنة من ميلاد المسيح عيسى بن مريم عليه السلام حدث هذا الانتصار وهذا ما جعلهم يتخذون من هذا اليوم هو التقويم الكوردي، لكن الكثير من خبراء التاريخ الكوردي يقولون ان الكورد كان لديهم تقويمات اخرى لانهم بدأو حياتهم في كهف شاندر واطرافها وحاولوا التاقلم مع الكائنات الاخرى وجمع الاعشاب، وهم اصحاب اماكن تاريخية مثل حسنكيف واربيل، ويجعلون من يوم نوروز يوم تاريخي لكونه بداية تغيير اجواء الطقس وبداية لراس السنة الكوردية، وفي كثير من الاحيان استخدموا اسماء الكوارث والاحداث الطبيعية في تسمية السنين مثل (سالا گولبى، سالا بةفرا ستوير، سالا مرنى، سالا كولى)

Zakho Centre for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

كذلك قام الكورد بتبيان وتحديد فصول السنة من خلال احداث حياتهم واعتمدوا في ذلك الاغاني والحكم والمواعظ القديمة في تسمية السنوات والفصول والايام، قام الكورد ايضا بتوقعات تغيير المناخ وهطول الثلوج والامطار وارتفاع درجات الحرارة وانخفاضها من خلال الاعتماد على توقيت هجرة الطيور و ظهور النباتات في فصول معينة، مثل توقيت هجرة طيور القولنگ من الاماكن الباردة الى الاماكن الحارة وبالعكس، ولديهم العديد من الاسماء حول هذه التسميات مثل (يجكى ويتانى و تەژ حسابى نەزانى مالا خو خرابكر و يامن ژى سەردانى)

وحسب تجارب الحياة استفاد الانسان الكوردي من الاحداث والعبر من باقي الكائنات في تحديد اوقات هطول الثلوج والامطار ومواسم الحر والبرد، عندما يكون هناك ضباب في الاودية في الاجواء ستصبح جميلة وخاصة في الربيع وعندما يكون الثلج سميكا فانه سيذوب بسرعة وعندما يكون خفيفا فانه سيبقى، والكثير من العبر والتجارب الاخرى ومنها:

١- عندما تكثر حشرة الدبور في الصيف فان هذه علامة على ان الشتاء سيكون برده قارسا جدا.
٢- عندما تهاجر الطيور من الاماكن الباردة الى الحارة وبالعكس وخاصة طيور القولنگ، فان هذه علامة على تغيير المناخ البارد والحار.
٣- عندما يكون الصيف حارا جدا فان هذه علامة ان الشتاء القادم سيكون باردا جدا وهطول امطار كثيفة.
٤- الهواء والغيوم علامة على الامطار، ويتم حساب ذلك من خلال التوقعات بظهور واختفاء النجوم .

وكذلك استخدم اسماء الفصول في العبر والحكم ايضا مثل (عندما يهطل المطر يكون الشتاء، لبن الربيع اعطوه للمرضى ولبن الخريف اعطوه للاعزاز، انا والشتاء الناري، صيف الزراعة والغنم) وفي نفس الوقت كتبوا العديد من الحكم والعبر عن اسماء الشهور والليل والنهار وتحديد ايام الشتاء والايام القارسة الباردة،

وهناك نوعين من الاربعينيات في فصول السنة عند الكورد، وفي هذين الفصلين هناك ايام صعبة جدا سواء كانت باردة او حارة، وهذين النوعين هما:

١. اربيعينية الحر ويكون صيفا ٤٠ يوما
٢. اربيعينية الشتاء ويكون شتاء ٤٠ يوما

قام الكورد بتحديد توقعاتهم عن الاجواء ويعرفون ان الجو سيكون حارا◌ او باردا◌ او ماطرا او هطول ثلوج، وقد قال الكورد القدماء المئات من العبر حول هذا الموضوع ويتداوله الكورد فيما بينهم حتى يومنا هذا ويستفيد منه الكثير من الناس، في هذا البحث قمنا بجمع ٢٥٠ عبرة وتوقع واقوال الاجداد بالاضافة ل ١٤ قصة وحدث عن تقويمات واحصاءات الاباء والاجداد بهذا الصدد.

الكلمات الدالة: *اوقات و ازمان، قصص السوابق، الجو، التقويم، الشمس و القمر*

the period and seasons of the year in the precedents' stories.

Abstract:

According to the new and modern statistics 7.8 :million Species of plants and animals live on Earth, including human beings and the number of humans living on the planet is 0.01%. According to the 2021 statistics, the number of humans in the world is 7,846 billion. The rapid increase in the number of people is on the extinction of other specie yes, any kind of extinction refers to the extinction of humans. This shows us that counting and recounting numbers and statistics is very important and fundamental in human life, and that humans have taken steps to determine the beginning and end of time, and that the creation of time by humans goes back to major natural events.

Not only have humans tried to find out and keep track of time, but many animals have also tried to adapt themselves to the climate of the area so that they do not have an eradicated descendant and species, including migrant birds travelling to cold and hot areas. In the old days, according to the return of the moon, through 12 times rising and setting, the Babylonians took 29-30 nights and days for each time ،in all four seasons of the year, day and night are estimated at 24 hours and hours are estimated at 60 minutes (years, months, weeks, days, nights, hours, seconds), and on this basis four calendars including annual, monthly, daily and monthly and changeable calendars are created.

Then the calendars are categorized into four points (old calendar, religious calendar, old - basic calendar , new and updated calendar } Various calendars have been created, each nation has their own calendar according to their events and knowledge of their scientists, the difference between which determines the beginning of night and day. But most of them have split the year into two parts, one hot and one cold, as well as split it into four seasons, twelve months and four weeks, making the year 365 days, every four years, 366 days a days.

The Kurds, who are an ancient nation, have their own Kurdish history and chronology, such as the chronology of Christmas and the solar calendar, they count it according to the return of the earth's rotation and according to the solar sphere, that dates back to the day when the Medes King (Huwakhshtar) destroyed the Assyrian authority in the city of Nineveh, near Mosul, the capital of the Assyrians.

700years before the birth of the Prophet Jesus Christ, peace be upon him, made this victory the first day of the Kurdish calendar, but many Kurdish historians and accountants believe that the Kurds had a calendar before this time, because they began to live around Shandar cave and attempted to domesticate the animals as well as collect the herbs and they own historical places, such as Hasankek and Erbil. The Kurds believe that Newroz is an historical day and since it's the day that weather changes, therefore they tried to acknowledge it as Kurdish New Year first days. Many time the natural events becoming the name of the year such as (starving year, thick snowing year, death year, boiling year). Throughout their life experiences, the Kurds have also determined the time of the year, and this reflected in their songs, verses, idioms and proverbs as well as used the names of month, year, season and days.

The Kurds have made several predictions for climate changes including raining, snowing, increasing and decreasing temperatures degrees through migrating the birds and growing some types of grass, during migrating storks from hot areas to cold areas or vice versa or there are stories and tales in this regard such as “oh sprayed sparrow you are fool, you enable me to catch you .”

In their life experience, they have taken many lessons and stories from nature, to learn about time, season, and the time of snow, wind and rain and ending of these. When in winter the fog falls into the valleys means there will be sunny and sky clear coming, or when there was wide snow, it will melt soon but when there is small portion of snow, it will resist more, these and tens other examples such as:

1. Increasing the insects and bugs during summer, refers to a very hard and cold winter.
2. Movements of birds on the sky from hot areas to cold areas and vice versa, particularly storks and crow family birds refers to changing hot and cold weather.
3. Extreme high temperatures during summer, refers to having a very cold winter.
4. Windy weather during winter, refers to heavy raining and flush floods.

Through the stars, the experts calculated the periods such as appearing and disappearing of certain stars such as (neutron stars, red giant and Sirius stars). They have also used the names of the season and months of the years within their idioms and proverbs such as names of the season “each day when there is raining, its winter”, “ feed the spring yoghurt to the patient people”, “feed the fall yoghurt to the beloved ones”, “during winter fire is for me, while during summer grape yard and herd”, meanwhile there are tens of proverbs on the names of the seasons. There are two 40 days. Determining the hard cold days of winter as knot. During the extreme cold 40 days in winter there are certain days determined as knot days.

1. There are 40 days as hottest days in the summer.

2There are 40 days as coldest days in the winter.

There are 40 forty, 40 before forty and 40 after forty.

Keyword: *period and seasons, precedents’ stories, weather, calendar, san and moon*

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

پەندی پێشینانی كوردی لە ئاوێنەی فەلسەفەی ئاییندا
ئایینی ئیسلام بە نموونە

پ. هـ. د. دەریا جەمال حەوێز

م. هـ. شاخەوان باوەدین كریم

بەشی زمانی كوردی- فاكەڵتیی پەروەردە- زانكۆی كۆیە- هەرێمی كوردستان/ عیراق

پوختە:

كورد بەوە ناسراوە كە خاوەنی فۆلكلۆرێكی دەوڵەمەندو بەپێزە، هەر بابەتێك كە پەیوەندی بە ژیانی كوردەوارییەوە هەبێ لەنێو فۆلكلۆرەكەیاندا ڕەنگی داوەتەوە، جا ئەم ڕەنگدانەوەیە لەنێو گۆرانی یان حەكایەت یان ئەفسانە یان پەندی كوردیدا بێت. ئەدەبیاتی فۆلكلۆر كە ئاوێنەی ڕەنگدانەوەی ژیانی میللەتە، ئەرك و چالاكی و خۆشی و ناخۆشییەكانی ئەم نەتەوەیەی لە سینەیدا هەڵگرتووەو دەم بە دەم و نەوە بە نەوە بۆ ئەوانی دوای خۆیان دەیگوازنەوە، دوای دەركەوتنی ئایینی ئیسلامیش گەلی كورد وەك گەلانی تری ناوچەكە باوەڕی بە ئایینە نوێیەكە هێناوەو پەیڕەوی لێكردووە، ئەگەر ئەدەب ئاوێنەی كۆمەڵ بێت ئەوا گومانی تێدا نییە كە تێكەڵبوونی ئایینی ئیسلام بە كۆمەڵگەی كوردی لەناو فۆلكلۆرەكەشیدا ڕەنگی داوەتەوە، ئەوەی لەم لێكۆڵینەوەیەدا تیشكی خراوەتە سەر ڕەنگدانەوەی فەلسەفەی ئایینیە لەنێو پەندە كوردییەكاندا، ئەم توێژینەوەیە هەوڵیداوە ئەو پەندانە بخاتە ڕوو كە شوناسی ئایینی ئیسلامییان هەڵگرتووە، ناونیشانی توێژینەوەكەمان كە بریتییە لە (پەندی پێشینانی كوردی لە ئاوێنەی فەلسەفەی ئاییندا – ئاینی ئیسلام بەنموونە)یە، پێكهاتووە لە دەروازەیەك و دوو بەشی سەرەكی، لە بەشی یەكەمدا بە ناونیشانی (ناساندنێكی گشتی)، باس لە چەمك و پێناسەی فۆلكلۆرو پەندی پێشینان و فەلسەفەو فەلسەفەی ئایین بەرچاودەكەوێت. بەشی دووەم كە بریتییە لە (فەلسەفەی ئایین و كاریگەری بەسەر فۆلكلۆری كوردییەوە)، لە ژێر چەند سەرە بابەتێكدا ڕەنگدانەوەی بنچینە فەلسەفییەكانی ئایینی ئیسلام لە پەندی پێشینانی كوردیدا بەرچاو دەكەون، كە ئەوانیش بریتین لە: (باوەڕبون بەخودا، پەیوەندی مرۆڤ و خودا، سیفەتە خواییەكان، پیرۆزییەكانی ئایینی ئیسلام، پەیامبەران و پیاوچاكان، شوێنە ئاینییەكان، فەرمان و ئەحكامی ئایینی)، دوابەدوای ئەمانەش گرنگترین ئەو ئەنجامانە خراونەتە ڕوو كە لە توێژینەوەكەدا پێیگەیشتوین، دواتریش لیستی ئەو سەرچاوانە دێت كە لە توێژینەوەكەمان سودمان لێبینیوە .

پەیڤێن سەرەكی: *ئەدەبی فۆلكلۆر، پەندی پێشینان، فەلسەفە، فەلسەفەی ئایین، ئایینی ئیسلام.*

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

پێشەکی:

فۆلکلۆر گرنگی و بەهایەکی زۆری هەیە لە دیاریکردنی مێژوو و ناسینەوەی فەرهەنگ و کلتوری هەر نەتەوەیەك، کە بەلێکدانەوەو شیکردنەوەی جۆرەکانی دەتوانرێ مێژوو و کلتوری هەر نەتەوەیەك لەنێو نەتەوە جیاوازەکانی جیهان دیاری بکرێ، ئەمەش نەك لە ئێستادا بگرە لەدێرزەمانەوە کە چۆن تاکەکانی ئەم نەتەوەیە ژیاون، جۆری بیرکردنەوەیان و پیشەو چۆنیەتی ژیانیان و پەیوەندییە کۆمەڵایەتی و دەروونی ...هتد، تاکەکانی دەستنیشان دەکات. لەنێو ئەدەبی فۆلکلۆریدا پەندەکان زۆرترین بەکارهێنانیان هەیە، هیچ شارستانیەتەك خاڵی نییە لە پەند، هەموو نەتەوە و گەلەکان فۆلکلۆری خۆیان هەیە، پەندیش وەك بەشێکی بەشێکی دانەبڕاوی فۆلکلۆر بەکارهێنراوە، ئەدەبی فۆلکلۆری بەگشتی و پەندی پێشینان بەتایبەتی ڕەنگدانەوەی بیروبۆچوون و دابونەریت و کلتور و بیروباوەڕی نەتەوەکانە، ڕادەی دانایی گەلەکانی لەناخیدا هەڵگرتووە، وەك بەشەکانی تری فۆلکلۆر دەماو دەم و پشتاوپشت لە نەوەیەکەوە دەگوازرێتەوە بۆ نەوەیەکی تر، دوای دەرکەوتنی ئاینی پیرۆزی ئیسلام و باوەڕهێنان بەم ئایینە نوێیە لەلایەن کوردەکانەوە، گۆڕانکاری گەورە لە بیر و هزر و لایەنی کۆمەڵایەتی و کلتوری ئەو نەتەوانەدا ڕوویدا کە بوون بە موسڵمان، گەلی کوردیش زۆرترین کاریگەری ئەم گۆڕانەی بەسەرەوە دیارە، ئەگەر نەتەوەکانی تر دوای بوونیان بە موسڵمان توانیبێتیان بەزمانی خۆیان بنووسن ئەوا گەلی کورد وازی لە خوێندن و نووسین بەزمانی کوردیش هێناوە و بە زمانی عەرەبی خوێندویانەو نووسیویانە. یەکێکیش لەو بابەتانەی کە کاریگەری گەورەی ئایینی بەسەرەوەیە بابەتە فۆلکلۆریەکانە، لەنێو بابەتە فۆلکلۆریەکانیش زۆرترین کاریگەری ئایین بەسەر پەندەوە دیارە.

فەلسەفەش بەهەموو جۆرو بەشەکانییەوە گەڕانەوە بەدوای دانایی، بۆیە خوێندنەوەی پەندی پێشینانی کوردی لە ئاوێنەی ئەو جۆرە فەلسەفەیەدا کە بە (فەلسەفەی ئایین) ناسراوە بە بابەتێکی شیاو دەزانین بۆ قسە لەسەرکردن.

ئەو پرسیارانەی توێژینەوەکە وەڵامی دەداتەوە:

١. تا چەند پەندە کوردییەکان ڕەنگدانەوەی ژیانی کوردەواریمانن؟
٢. ئەگەر فۆلکلۆر بەگشتی و پەندی پێشینان بە تایبەتی ڕەنگدانەوەی ژیانی کوردەواری بن، کەواتە باب و باپیرانمان لە کۆندا چۆن لە پەندی پێشینانیان ڕوانیوە؟
٣. ئایا لە فۆلکلۆری کوردیدا هیچ جۆرە دانایی هۆشمەندییەك بەدی دەکرێت؟

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

دەروازە/ ناساندنێکی گشتی

فۆلکلۆر و پەندی پێشینان: ئاشکرایە گەلی کورد هەر لەدێر زەمانەوە لە خاکی باب و باپیرانی خۆیدا ژیاوەو وەك هەر نەتەوەیەکی دیکەی سەر ئەم زەمینە خاوەنی ئاوو خاك و کلتورو زمانی تایبەتی خۆیەتی، لەگەڵ ئەوەشدا ئەدەبێکی پڕاوپڕ لە جوانی و خاوەن تایبەتمەندی خۆی هەیە. ئەدەبی فۆلکلۆری کوردیش بەشێکی گرنگی ئەو ئەدەبیە کە میللەتی کورد بە شانازیەوە لێیدەڕوانێت. بێگومان ئەمەش بێ هۆ نییە، چونکە سەرجەم بیرونەریتی کۆمەڵایەتی کۆن و کەلەپوری نەتەوایەتی بەپێی پێشکەوتنی شارستانیەت و قۆناغە مێژووییەکان پێشکەوتووە، لەگەڵیشیدا ئەم گەلە گەلێك نەهامەتی و دەردەسەری و ئازاری چەشتووە، فۆلکلۆریش لەگەڵ ئەم خەم و ئازارانەدا هەنگاوی ناوەو پێشکەوتووە گەشەی سەندووە. کەواتە ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی ئەو هەگبەیەیە کە سەرجەم نەریت و ڕەسم و چالاکی و خۆشی و شادی و گریان و ئازار و... هتد میللەتێکی لەخۆیدا کۆکردۆتەوە، هەوڵدەدات بە نەوەی داهاتووی بناسێنێت، چونکە" فۆلکلۆر کەرەسەیەکی فراوان و دەوڵەمەندە بۆ لێکۆڵینەوەی ژیان و زمان و مێژووی هەر میللەتێك، تەنانەت کەرەسەشە بۆ زانینی کۆمەڵ و کۆمەڵایەتی ئەنتۆگرافیاش".(رسول، ١٩٧٠: ٨) یاخود فۆلکلۆر ئەو بەشە گرنگەی ئەدەبە لە دیاریکردنی کلتوری هەر نەتەوەیەك کە بە لێکدانەوە و شیکردنەوەیان دەتوانین بگەین بە کلتور و فەرهەنگی نەتەوە جیاوازەکان و ئاشنابوون پێیان. هەروەها لقە جیاوازەکانی کلتوری میللەتان دەتوانرێ لە نێو ئەدەبیاتی فۆلکلۆری نەتەوەکەدا بدۆزرێتەوە. دەتوانرێ بەرزترین و جوانترین داهێنراوە جیاجیاکانی کلتوری مرۆڤایەتی تاکە سەرچاوەی لە فۆلکلۆر و ئەدەبیاتی سەرزاری خەڵکەوەیە.

بەمەش"فۆلکلۆر دەستهاتی ئەزموونی گەورەی مرۆڤایەتیە، زەخیرەیەکی زانیاری هەمیشە زیندوو پایەدارە، سامانی زانیاری گرانبەهایە کە لە سەدان ساڵ پێش ئەوڕۆوە ئەو خەلقە دروستیانکردووە کە هەموو نەخش و بابەتەکانی بە دەستی هەموو خەڵکی گەیشتووە، خاسیەتەکانی ئەم خەڵقەی بەخۆ گرتووە".(حسێن، ٢٠٠٧: ٥) لەبەرئەوە لێکۆڵینەوەو بایەخدان بە ئەدەبی فۆلکلۆر بەزیندوو هێشتنەوەی نەوتەوەی خاوەن فۆلکلۆرە، چونکە"زیندووکردنەوە و لێکۆڵینەوە لە فۆلکلۆر نیشانەی ڕەسەنایەتی و سەردەمی بوونە لە لای هەر نەتەوە و تاکێك کە لە فۆلکلۆر بکۆڵێتەوە".(النبلاوي، ٢٠١٥: ٣٤٩) لەگەڵئەوەشدا دەبێ ئاماژە بەوەش بکرێ کە کارکردن لەسەر بەرهەمە فۆلکلۆرییەکان و گرنگیدان پێیان" کارێکی نوێ نییە، کتێبەکانی مێژوو و ئەدەب هەر لە کۆنەوە تا ئەمڕۆ پڕن لە مادده فۆلکلۆرییەکان، مێژوونوسی یۆنانی هێرۆدۆت ژمارەیەکی زۆری ئەفسانە و کلتوری یۆنان و میسری کۆن و فارس و وڵاتی نێوان دوو ڕوباری تۆمارکردووە".(ضموم- لوز، ٢٠١٧: ١١) دیارە بایەخدانی ڕۆژهەڵاتناس و گەریدەکانی ڕۆژئاواش بۆ فۆلکلۆری

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ڕۆژهەڵات خۆی لە مەبەستێکی گەورە دەبینێتەوە، وەك چۆن باسمانکرد، کە فۆلکلۆر ڕەنگدانەوەی ژیانی میللەتێکە، کەواتە تێگەیشتن لە ناوەڕۆکی ئەمجۆرە ئەدەبە کارئاسانی باشە بۆ خوێندنەوەی میللەتەکەو هەڵسەنگاندنی لە ڕووی سیاسی و ئابوری و کۆمەڵایەتی و دەروونی... هتد، هەرکاتێك زلهێزەکان ویستبایان نەتەوەیەك داگیربکەن بەبێ خوێندنەوەو لێکدانەوەی باری و دەروونی و کۆمەڵایەتی ئەم نەتەوەیە هێرشیان نەبردووە، زۆرجار لەم ڕوانگەوە سوودیان لە بەرهەمە ئەدەبییەکانیان وەرگرتووە، لە نێوانیاندا ئەدەبی فۆلکلۆر، ئەمەش بە سێ قۆناغ هاتووە:

قۆناغی یەکەم: کۆن/ لە سەرەتاکانی مێژوو تا سەدەی نۆزدەم.

قۆناغی دووەم: زانیاری فۆلکلۆر/ لە سەرەتای سەدەی نۆزدەهەمەوە دەست پێدەکات، دوای ئەوەی لە ئەڵمانیا دەستیانکرد بە کۆکردنەوەی بەرهەمە فۆلکلۆرییەکانیان.

قۆناغی سێیەم: فۆلکلۆر خرایە شێواز و بنچینەی زانیارییەوە و لە زانکۆکاندا دەخوێندرا، کە وەك زاراوە لە دوو بەش پێکهاتووە: فۆلك: واتا نەتەوە یا کۆمەڵە کەسێك، لۆر: واتا پەند یا حیکمەت، (نەقابە، ٢٠٠٩: ٥ - ٦) کە چەندین لق و پۆپی لێدەبێتەوە وەك (ئەفسانە، پەندی پێشینان، گۆرانی، مەتەڵ، داستان، نوکتە و قسەی خۆش، حەکایەت)، هەریەکێك لەمانە تاموچێژی تایبەتی خۆی هەیە و جێگە و بایەخی خۆیان هەیە. بەشێکی گرنگ و پڕ بایەخ و دانەبڕاوی ئەدەبی فۆلکلۆر پەندی پێشینانە، کە دەماودەم بۆمان ماونەتەوە، یاخود تۆمارکراون و نوسراونەتەوە، مێژوویەکی دێرینی هەیە و لەناو گەلە دێرینەکاندا ڕەگوڕیشەی خۆی داکوتاوە، لەناو گەلانی کۆندا نموونەی پەندی پێشینان زۆرە، هەروەکو لە" تەورات کتێبی (پەیمانی کۆن) دا لە بەشە کتێبەکانی (پەند- الأمثال) و (یەشوع کوری سیراخ) و (کۆمەڵە- الجامعە)دا دەبینین، هەروەها لە ئەدەبی چینیشدا هیندێ پەندی پێشینان دراوەتە پاڵ کۆنفوشیوس"،(بیمار، ١٩٩٨: ٢٢٢) واتە لەگەڵ سەرەتاکانی ژیانی شارستانی مرۆڤایەتی پەند دروستبووە و وردە وردە گەشەی کردووە و لەگەڵ گۆڕانی سەردەمەکاندا گۆڕانکاری بەسەردا هاتووە، هێندێکیان لەناوچوون و پەندی نوێ جێگای گرتونەتەوە.

پەند یا پەندی پێشینان، زاراوەیەکە لەدێر زەمانەوە لەناو کوردا بەکاردەهێنرێ، هەر نەتەوە و گەلێکیش خاوەنی پەندی تایبەت بە خۆیەتی و زاراوەی تایبەت بە خۆی بۆ بەکارهێناوە، لەناو گەلی کورددا، زاراوەکانی (پەند، قسەی نەستەق، درکە، حیکمەت) بەکاردەهێنرێ، (کەریم، ٢٠١٢: ٣٤) هەروەها زاراوەکانی وەك: (پەندی پێشینان، قسەی پێشینان، مەسەلەی پێشینان، بێژ و پەند، قسەی باڤان، مەسەلە و مەتەڵۆك و گەپیدی باڤان)(ڕەسول، ١٩٨٩: ٥) بەکاردەهێنرێ، هەروەها زاراوەکانی وەك قسەی پێشینان، پێشینان وتوویانە، پەند، مەسەل، حیکمەش بەکارهێنراوە، (بیمار، ١٩٩٨: ٢٢٨- ٢٢٩) لە ئەدەبیاتی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

عەرەبیشدا چەندین زاراوە بەكارهێنراوە لەوانە: (الامثال، المثل، الحکم، جوامع الکلم، ضرب المثل).(الماوردي، ١٩٩٩: ٢٠) لێكۆڵەرەوانی بواری فۆلكلۆر سەرچاوەكانی دروستبوونی پەند دەگەڕێننەوە بۆ دوو سەرچاوە:

١. ئەو پەندانەی لە ئەنجامی ڕووداوێك داڕێژراون.

٢. ئەو پەندانەی كە زادەی بیری پێشینانن. (نەقابەی مامۆستایان، ٢٠٠٩ :٢٤)

دەركەوتن و سەرهەڵدانی پەندەكان لە ئەنجامی ئەو تاقیكردنەوە و ئەزموونانەوەیە كە مرۆڤ لە كۆمەڵگەكەیدا ئەنجامی دەدات، زۆربەی پەندە پێشینانەكان و قسەی نەستەق و حەقایەت و چیرۆكە فۆلكلۆرییەكان لە ئەنجامی تاقیكردنەوە كۆمەڵایەتی و مێژووییەكانی ئەو نەتەوە و گەلەوە پەیدابوون و دەركەوتوون كە خاوەنین، هەر ئەم ئەزموونانەش بوونەتە سەرچاوەی ئیلهام بۆیان.

بەو پێیەی پەندی پێشینان بەشێكە لە فۆلكلۆر، فۆلكلۆریش بەشێكە لە ئەدەب و بەشێكە لە زانستە مرۆڤایەتیەكان، بۆیە چەندان پێناسەی جۆراوجۆری بۆ كراوە، هەوڵدەدەین بە كورتی چەند پێناسەیەك بخەینەڕوو:

پەندی پێشینان:"ئەو وتە كورتەیە كە بیرێكی مەبەستداری تیا چەسپیوە"، (نەقابەی مامۆستایان، ٢٠٠٩:٢٤) هەروەها دكتۆر عیزەدین مستەفا ڕەسوڵ لە پێناسەی پەندی پێشیناندا دەڵێ:"بریتییە لە بەرهەمێكی زۆر كۆنی خەڵك. ئەم پەندە هەمیشە لە لای گەلانی سەرەتایی و سادە فەلسەفەی ڕاستەقینە و لە كاری ڕەوشت و خووەوە، هەموو ڕاستییەك، هەموو ڕووداوێكی ژیانی ئادەمیزاد، هەموو كردارێك، چاك یا خراپ، هەموو گەیشتنە ئەنجامێك كە میللەت گەیشتبێتێ، دەربارەی هەرچییەك بێت ئەچێتە تەرازووی پەندی پێشینانەوە".(ڕەسوڵ، ١٩٧٠: ٧٨) ناوەڕۆك و بابەتی پەندی پێشینان ئەو ڕووداوانەن كە لەناو كۆمەڵگەدا ڕوودەدەن و برەویان هەیە، پەندی پێشینان لە ڕووی ناواخنی فكرییەوە بریتییە لە:"هەڵوێستێكی ڕاستگۆیانە كە باری سەرنجی تایبەتی وەهای پێیە، مەرج نییە ئەو سەرنجانە راستەڕێی ئایدولۆجیانەی تەواو بگرنەبەر، بەڵام تۆزی تاقیكردنەوەی كۆمەڵایەتیی مەتریالیان بەسەرەوەیە"،(بیمار، ١٩٩٨: ٢٢٤) هەروەها لە پێناسەیەكی تری پەندی پێشیناندا دەگوترێت:"ئامرازێكی گوزارشتكردنە كە مرۆڤ دەیگرێتەبەر بۆ وەسفكردنی ئەزموونەكانی".(حقیق، ١٩٧٨: ٥)

لە كۆی ئەم پێناسانەوە بۆمان دەردەكەوێ، كە پەندی پێشینان چەندان پێناسەی بۆكراوە و دەتوانرێ بگوترێ پەند كۆكراوەی ئەزموونی تاكەكانە و خستنە ڕوویەتی لە چوارچێوەیەكی پوختدا.

فەلسەفە و فەلسەفەی ئایین: لەدوای ناساندنی فۆلكلۆرو پەند، پێویستە هەڵوەستەیەك لەسەر هەردوو زاراوەی (فەلسەفە) و (ئایین) بكەین و دواتر بەرەو لق و

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

پۆپەکانی لێکۆڵینەوەکە شۆڕبینەوە، ئەگەر قسە لەسەر فەلسەفە بێت، دەتوانین لە سادەترین ناساندنیدا بڵێین:"وشەی فەلسەفە وشەیەکی یۆنانییە لە دوو کەرت پێکهاتووە: فیلۆ Philo بە واتای حەزکردن، سۆفیا Sophy بە واتای دانایی. وشەکە بە هەردوو کەرتییەوە مانای حەزکردن لە دانایی دەبەخشێ. ئەو کەسەش حەز لە دانایی بکات پێی دەوترێ فەیلەسوف".(عەزیز،٢٠٠٥: ٢٧) ئەمە وەک لێکدانەوەیەکی فەرهەنگی بۆ فەلسەفە، بەڵام ئایین جۆرێکە لە پابەندبوون و وابەستەی کۆمەڵایەتی،" ئایین بەشێکی گرنگ لە ژیانی ڕوحی مرۆڤ داگیردەکات بەهۆی ئەوەی جۆرێکە لە جۆرەکانی هۆشیاری کۆمەڵایەتی، لە هەندێک لە قۆناغە مێژووییەکاندا ئایین بەشی سەرەکی ئەم تێگەیشتنەی پێکدەهێنا، بەڵام ناتوانین بڵێین کەوا ئایین لە ئەزەلەوە هەبووە، ڕەگی زانستی هاوچەرخ دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی کۆمەڵگا سەرەتاییەکان، لەو سەردەمەدا پێویستی مرۆڤ بۆ هۆشیاری و لێکدانەوەی دیاردەکانی جیهانی دەوروبەر و چالاکی مرۆڤایەتی دەرکەوت، لەبەرئەوەی زانیاری پێویست لەبەردەستدا نەبوو، هەروەها لایەنی ئابووری و کۆمەڵایەتی پێشکەوتوو نەبوو، بۆیە مرۆڤ نەیدەتوانی لێکدانەوەی زانستی بۆ جیهانی دەوروبەر بکات، بۆیە ئەو جیهانەی بە بەراورد بە خۆی لێکدەدایەوەو توانای لە ڕادەبەری بۆ دەدۆزییەوە، مرۆڤی کۆن بەهۆی بێهێزی خۆی بەرامبەر هێزی سروشت و دیاردەکانی وەک باران، بروسکە، ڕووبار، ڕووەک، بەرد... هتد، ناچاربوو هەندێک لەوانە بپەرستێت بەو نیازەی لێی ڕازی بن و بیپارێزن".(کتورة، ٢٠١٢: ١٩٧-١٩٨) ئەم پێناسەیە ئەوەمان بۆ ڕووندەکاتەوە کە کۆمەڵگا سەرەتاییەکان خودای خولقێنەریان نەناسیووە، بەڵام لە هەوڵدابوون بۆ گەڕان بە دوای هێزێکی بالاتر لە خودی مرۆڤ وەک هۆکاری دروستبوون، بەمشێوەیە بە درێژایی مێژوو پرسی بوونی خودا و ماناکانی کۆڵەگەیەکی گرنگی بەشێکی زۆری ئایینەکانی پێکدەهێنا، ئەم بابەتە هەر لەمێژە مشتومڕی زۆری لەسەر کراوە، ئەو مشتومڕەش بابەتێکی نەبڕاوەیە تا ئەمڕۆ." ئەوانەی لە بواری فەلسەفەی ئایینیان کۆڵیوەتەوە هەمیشە بە دوای ئەوەدا گەڕاون کە لە بونیادەکانی ئایین بکۆڵنەوەو لە بوونی خودا و سیفەتەکانی خودا و ئەزموونی ئایینی بکۆڵنەوە. فەیلەسوف بە جیاوازی لەگەڵ بڕواهێنەرێکی ئاسایی و پیاوێکی دینی لەم پرسیارانە قووڵبۆتەوە: کە ئایا چ پەیوەندییەک هەیە لە نێوان ئایین و زانست، ئایین و ئەخلاق، ئایین و سروشتدا. لەهەمانکاتدا، بە درێژایی مێژوو فەیلەسوفان هەوڵیانداوە لەوە بگەن کە مرۆڤ بۆچی قووڵدەبێتەوە بەرەو ناخی خۆی و بۆچی مرۆڤ لەم زەمینە بەرینەدا دەگەڕێتەوە بۆ خودا و چ تەسکینییەک لەو پەیوەندییەدا دەبینێ و چ پەیوەندییەک هەیە لەو جۆرە باندەی کە مرۆڤ دەگەڕێنێتەوە بۆ هێزی بالاتر. گرنگترین پرسیاری فەیلەسوفەکانی سەردەمی نوێ، ئەوەیە کە مرۆڤ پاش ئەوەی لە ئاییندا تووشی نائومێدی دەبێت، پەنا دەباتە بەرچی؟! چ دەرگایەکی دی دەکوتێ بۆ ئەوەی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

بزانێ مانای ژیان و خودا چییە؟!".(پاڵەوان، ٢٠٠٨:١٣٢) هەر ئەم پرسیارانە و گەڕان بە دوای وەڵامەکانییاندا چەندین فەیلەسوف و قوتابخانەی فەلسەفی لێکەوتەوە," باسی پەروەردگار، خودا، کردگار، لە بنەڕەتدا کێشەیەکی فەلسەفی سەرەتاییە واتە کێشەی بوونێتییە Existential لە ناخی مرۆڤی باوەڕداردا کە پاڵی پێوەدەنێت و بوونی خۆی ڕاستەوخۆ دەبەستێتەوە بە بوونی خوداوە، چونکە دەبێت ئەفراندن تەنیا خەسڵەتی کەسێکی تری باڵا بێت کە خۆی هەماهەنگ Identiec و هاوچەشن نییە لەگەڵ ماتێری و ئەو شتانەی کە هەن، بەڵام ئەمە لێرەدا باسەکە کۆتایی نایەت، بەڵکو پرسیارگەلی تر سەرهەڵدەدەن، وەک: چۆن پەی بەو ڕاستییە ببەین؟ چۆن ئەو کردگارە بناسین؟ تا چەند توانا و وزەی ئەقڵیمان هەیە بیناسین؟".(جەمال، ٢٠١٦:١٠٠) بۆ نموونە:"فەلسەفەی کانت لە سێ پرسیاردا کۆدەبێتەوە: یەکەم: دەتوانم چی بزانم؟ دووەم: دەبێت چۆن هەڵسوکەوت بکەم و چی بکەم، پرسیاری سێیەمیش: دەشێت هیوام بەچی هەبێت؟

دیارە پرسیارەکان خۆیان لە قەرەی فەلسەفەی زانستی و توانستی ژیری و ئاوەز، فەلسەفەی ئاکار و ڕەوشت و سێهەمیشیان باس لە فەلسەفەی ئایین دەکات. کەواتە پرسی هیوا پرسێکی ئایینی لە پشتەوەیە...".(جەمال، ٢٠١٦: ٤٥) لەسەر بنەمای ئەم پرسیار و وەڵامانەش ئایینەکان دەرکەوتن، دواتریش جۆرێک لە فەلسەفە بە ناوی فەلسەفەی ئایین هاتەکایەوە," فەلسەفەی ئایین لێکۆڵینەوەیەکی ئەقڵییە بۆ ئەو واتا و لێکدانەوانەی کەوا بنەماکانی ئایین و شیکردنەوەکانی بۆ دیاردە سروشتییەکان و دیاردەکانی سەرووی واقیع، لە نموونەی خەڵقکردن و مردن و بوونی خودا دەیکەن، فەلسەفەی ئایین لقێکە لە فەلسەفە تایبەتە بە پرسیارەکانی پەیوەست بە ئایین، وەک بوونی خودا و شیکردنەوەی دەقە ئاینییەکان و پەیوەندی ئایین بە زانست".(www.ar.wikipedia.org) ئاشکرایە هەموو بوونەوەرێک لە جیهاندا لە لایەن هێزێکی باڵاوە خوڵقێنراوە، جا مرۆڤ وەک زیرەکترینی ئەم بوونەوەرانە هەردەم لەهەوڵدا بووە ئەو خوڵقێنەرە بدۆزێتەوە کە هەموو ئەو جیهانەی دروستکردووە کە دەبینین و هەستی پێدەکەین، بەردەوام بە دوای وەڵامی پرسیارگەلێکدا گەڕاوە لە شێوەی ئەوەی کێ ئەم و ئەو گەردوونەی دروستکردووە؟ بۆ دروستی کردوون؟ و زۆر پرسیاری تری لەمشێوەیە، وەڵامی ئەم پرسیارانە ئایدۆلۆژیاو ئایین و بیروباوەڕی جیاجیای لێدەرکەوت,"مرۆڤ لەبەرەبەیانی ژیانییەوە هەوڵ و کۆششی سەرسوڕهێنی داوە بۆ دۆزینەوە و پشکنین و هەڵماڵینی نهێنییەکانی بوون. چەمکی "خودای ئەفرێنەر" و چیرۆکی ئەفراندن ـ خەلق ـ نموونەی ئەو هەوڵە سیمبولیەی مرۆڤن بۆ بەدەستهێنانی وەڵامێک سەبارەت بەهاتنەبوون".(جەمال، ٢٠١١: ١٠٢) کەواتە دەتوانین بڵێین مرۆڤ لەدێر زەمانەوە بیری لە چۆنییەتی دروستبوونی خۆی کردۆتەوە، بیری لەوە کردۆتەوە،"چی هەبووە پێش ئادەم، پێش فریشتە، پێش جنۆکە، پێش پێغەمبەران، پێش ئاسمانەکان و زەوی، پێش هەورو لم و

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

دەریاکان... چی هەبوو پێش هەموو شت.!؟ تاکە وەڵامێک لە زمانەکانەوە بەیەک دەنگ دەردەچێت و دەڵێت:- خودا بە تەنها هەبوو"، (خالد، ٢٠٠٦: ٣٠) ئەو بابەتە بە درێژایی مێژوو جێگەی بایەخی فەیلەسوفان بووە،"تالیس کە ناسراوە بە باوکی زاناکان . سەدەی شەشەمی پ.ز. یەکێك لە بڕواکانی ئەوە بوو کە تەواوی شتەکان پڕن لە خودا، ئەو موگناتیس بەهۆی ئەوەی کە ئاسن ئەهێنێتە جووڵە، بە خاوەن ڕۆح ئەزانێ، تالیس لەگەڵ ئەوەشدا کە دەڵێت هەموو شتێک پڕە لە خودا ئیدی بە پێویستی نەدەزانی کە چەندین خودای دروستکەر دانێت بۆ ئەم دونیایە، باوەڕی بە خودایەکی تەنیا هەبوو"،(عەلی، ٢٠٠٩: ٧، ٨) هەروەها هەردوو گەورە فەیلەسوفی یۆنانی ئەفلاتون و ئەرەستۆ هەریەکەیان لێکدانەوەی خۆیان هەبووە لەمبارەیەوە،"بیرکردنەوەی ئەفلاتون بەرەو هەستکردن بە بوونی خودایەک دەڕوات بۆ ئەو گەردوونە، کە کاری گەردوون ڕێکدەخات و بەڕێوەی دەبات، بۆ خوێندکارەکانی باسدەکرد و دەیگوت: ئەو جیهانە خاوەنی بەهرەدارێکە کە خۆی ئەبەدییە، زانیاری لە هەموو شتێکدا هەیە"، (www.islammemo.cc) ئەمەش ئاماژەیەکی سەرەتاییە بۆ ئەم خودایەی ئەمڕۆ لە ئایینە ئاسمانییەکاندا دەردەکەوێت، هەروەها ئەرەستۆ ڕاڤەیەکی تری هەیە "پێیوایە خودا جوڵێنەری هەموو شتێکە و تەنها خۆی ناجوڵێت، هەموو جوڵاوێک کەسێک بێت یان شتێک یان بیرۆکەیەک، شتێک دەجووڵێنێت و ئەمیش شتێک دەیجووڵێنێت، گاسن خاک دەجوڵێنێت، دەست گاسن، ئەقڵ دەست دەجوڵێنێت، حەزکردن لەخواردن ئەقڵ دەجوڵێنێت، غەریزەی حەزکردن لە ژیان خواردن دەجوڵێنێت. بەمشێوەیە، بەدەربڕینێکی تر، ئەنجامی هەموو جووڵەیەک ئارەزوویەکە، گەورەی هەموو بەندەیەک خۆی بەندەی گەورەیەکی ترە، هەتا خودی دکتاتۆر بەندەی ئارەزووەکانیەتی، بەڵام خودا گەورەی هەموو گەورەکانە و سەرچاوەی فکرەکانە، جوڵێنەری هەموو سەرچاوە و کارەکانە، ئەو گەورەی ئەو جیهانەیە کە خۆی ناجووڵێت".(www.islammemo.cc) ئەمە بیرکردنەوەیەکی سەرەتاییە سەبارەت بەم هێزە باڵادەستەی کە خوڵقێنەری گەردوون و سەرجەم بوونەوەرانە. لەبەرئەوەی ئایینی ئیسلامیش ئایینی ڕێژەی هەرە زۆری دانیشتووانی ئەم بەشەی کوردستان پێکدەهێنێت، دەبینین بنەماکانی ئەم ئایینە دەبێتە خاڵی لەدایکبوونی دەقە ئەدەبییەکان بە فۆلکلۆر و نووسراوەوە. بەلای ئێمەی موسوڵمانەوە ئەو هێزە باڵایە و ئەو خوڵقێنەر و ئەفرێنەری ئەو گەردوونەی دروستکردووە، بریتییە لە خودای تاکوتەنها، ئەم بیروڕایانەش لە قورئاندا سەبارەت بە بڕواهێنان بە خودای گەورە، لە ئەدەبیشدا ڕەنگیداوەتەوە: "لە ئەدەبی کوردیدا دەتوانین (مەم و زین)ی ئەحمەدی خانی بە نموونە بهێنینەوە... ئەوەی کە خانی ناوی خوا و پێغەمبەر و بەدبەختی کوردان دەهێنێ، بە مانای ئەوەیە دنیابینییەک هەبووە کە تەفسیری بوونی خوای کردووە".(سیوەیلی، ٢٠٠٦: ٧٦).

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

بابەتەكانی تایبەت بە باوەڕهێنان بە بوونی خودایەكی خوڵقێنەر، لە فۆلكلۆردا ڕەنگی داوەتەوە، هەرچەندە ئەوەی لەو وشەو دەربڕینە كورتانەدا دەبینرێ كە پێی دەوترێ (پەند)، سادەو ساكارن، بەڵام مانای قوڵ و ڕادەی تێگەیشتنی كوردانی ئەم سەردەمەمان بۆ دەگوازێتەوە، ئەوەش هۆكاری هەڵبژاردنی ئەو ناونیشانە بوو بۆ لێكۆڵینەوە.

بەشی یەكەم:

بنەماكانی باوەڕ و ڕەنگدانەوەی لە فەلسەفەی پەندی پێشینانی كوردیدا:

ئایینەكان جۆراوجۆرن و باسكردن و پۆلێنكردنیان قسەی زۆر هەڵدەگرێت، بەڵام سنووری لێكۆڵینەوەكە ئاینی ئیسلام دەگرێتەوە، لە ئیسلامیشدا باوەڕهێنان چەند بەشێك لەخۆدەگرێت، لەوبارەیەوە قورئانی پیرۆز دەفەرموویێت:{آمَنَ الرسُولُ بِمَا أُنْزِل إِلَيْهِ مِنْ ربِهِ و الْمُومِنُونَ كُلٌ آمَنَ بِالله و مَلائِكتِه و كُتُبِهِ و رسُلِه لا نُفَرقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْ رسُلِهِ...}،(سورەتی البقرة، ئایەتی ٢٨٥) واتە:"پێغەمبەر و ئیمانداران باوەڕیان هەیە بەوەی لە لایەن پەروەردگارییانەوە هاتۆتە خوارەوە، هەموویان باوەڕیان هەیە بە خوا و فریشتەكانی و كتێبەكانی و پێغەمبەرەكانی، دەڵێن هیچ جۆرە جیاوازییەك ناكەین لە نێوان هیچ پێغەمبەرێ لە پێغەمبەرەكانی خوادا"، (أمين، ٢٠٠٤: ٤٩) بۆ زیاتر گەیاندنی مەبەستی لێكۆڵینەوەكە، ئەو بەشە بەسەر چەند ناونیشانێكدا دابەش دەكەین:

یەكەم: باوەڕهێنان بە بوونی خودا: دەتوانین بنەماكانی فەلسەفەی ئایین لە ئیسلامدا لە بنەماكانی باوەڕدا بدۆزینەوە، دیارە یەكەم بنەمای باوەڕیش بریتییە لە باوەڕهێنان بە خودای تاكوتەنیا، لە زمانی كوردیدا زاراوەكانی: (خودا، پەروەردەگار، خوداوەند، یەزدان، خودێ) بۆ خودای خوڵقێنەر بەكارهاتوون، (كەريم، ٢٠١٦: ٤٠) بە لای مەسیحیەكانەوە وشەی الله God لە بنەڕەتدا لە كتێبی پیرۆزدا هاتووە، پێش هاتنی ئیسلام، هەروەكو لە ئایەتی یەكەمدا دەگوترێت:"في البدء خلق الله السماوات و الأرض"، (الكتاب المقدس: ١٩٩٤: ١) واتە: لە سەرەتادا خودا ئاسمان و زەوی خوڵقاند، باوەڕهێنان بە خودا دەكرێ لە چەند خاڵێكدا ڕیزبەند بكرێت:

١. **تاك و تەنهایی خودا:** ئەمە یەكێكە لە سیفەتەكانی خودا، تەنهایە و هیچ كەسێكی نییە،"بیرۆكەی سەرەكی ئیسلام بریتییە لە باوەڕهێنان بە تاكایەتی خودا، سووربوون لەسەر ئەوەی كە خودا یەكە و بەراورد ناكرێت، عەقیدەی ئیسلام شەهادەیە كەوا بریتییە لە دەستەواژەی (أشهد أن لا إله إلا الله، و أشهد أن محمدا رسول الله)، "هەروەكو لە وەسفی خودای تاك و تەنهادا قورئانی پیرۆزیش دەفەرموێت:-" قلْ هُو اللّهُ أحَدٌ، اللّهُ الصَمَدُ، لمْ يلدْ ولمْ يُولدْ، ولمْ يكُنْ لهُ كُفُوًا أحَدٌ،"(سورەتی إخلاص، ئایەتی ١-٤)، واتا: "ئەی محمد (د.خ.) ئەی ئیماندار، بڵێ: ئەو خوایەی كە ناوی الله یە خوایەكی تاكو

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

تەنهایە (بێ هاوەڵ و هاوتایە)، خوا زاتێکی پایەدار و دەسەڵاتدارە، نیازی بە کەس نییەو هەموان ئاتاجی ئەون، هیچ کەسی لێ نەبووەو خۆیشی لە کەس نەبووە، هەرگیز هاوتا و هاوشێوە و دەسەڵاتدارێکی تر نییە کە لە بەرامبەریەوە بوەستێت و هاوشانی بێت و وەکو ئەو باڵادەست بێت و وەکو ئەو دروستکار بێت"، (أمین، ٢٠٠٤: ٦٠٤) کاتێک "فەیلەسوفی بەناوبانگی فەڕەنسی (دیکارت) ئەم هەستە سروشتییە بەمجۆرە دەردەبرێ: (لەگەڵ ئەوەدا کە من هەست بە کەموکوڕی خۆم دەکەم، هەست بە بوونی زاتێکی کاملیش دەکەم، دەمبینی ناچارم باوەڕم وابێ کە ڕواندنی ئەو هەستە لە زاتی مندا بەهۆی ئەو زاتە کاملەوەیە، کە هەرچی سیفاتی کاملە لەودا هەیە، ئەویش زاتی الله یە". (القرضاوي، ٢٠١٢: ٣٨) واتا تەنها خودا تەنهایە، تەنهایی بۆ ئەو باشە، هەمو کەسێك پێویستە هاودەنگ و یاوەری هەبێت، تەنها خودا پێویستی بە یار و یاوەر نییە، ئەو بۆچوونە لە پەندا ڕەنگدەداتەوە، بۆ نموونە ئامۆژگاری کەسێك دەکرێت هاوبەشی لە کار و پیشەدا نەکات پێیدەڵێن:**"ئەگەر شەریك باش بوایە، ئەبوایە خوا شەریکی ببوایە"**، (عوسمان، ٢٠٠٨: ٤٥) ڕوونە هاوبەشی باش نییە و ئەنجامی جیابونەوە و توڕەبون و ئاژاوەیە، بۆیە خودای گەورە تەنهایی هەڵبژاردوە، موسڵمانان و پەیڕەوکەرانی ئایینە ئاسمانییەکانی تریش باوەڕیان بە بوونی یەک خودا هەیە، ئەم باوەڕەش بنچینەی سەرەکییە لە باوەڕهێنان،"بێگومان سەلماندنی بەشەکانی تری عەقیدە وەک باوەڕ بوون بە پێغەمبەرایەتی محمد (د.خ.) و باوەڕ بە ڕۆژی قیامەت و سەلماندنی ئەو ڕێباز و ڕێنموونییە دروستانەی کە پێغەمبەر (د.خ.) هێناونی، بێگومان ئەو بەشانەی تری عەقیدە جێگیرو پایەدارو دامەزراو نابن، تا بنچینەی یەکەمی عەقیدە دانەمەزرێت، کە ئەویش باوەڕ بە بوونی خودایە .. دەنا کەسێک شک و گومانی لە بوونی خوادا هەبێت و باوەڕی بە هیچ دین و ئاینێک نەبێت و نەیەوێت لەوبارەوە شت حاڵی ببێت، قسەکردن بۆی لە بارەی جوانی و جەماڵی ئیسلام و بێهاوتایی شەریعەتی ئیسلامەوە، بێکەڵک و بێسوودە".(القرضاوي، ٢٠١٢: ٢٣).

٢. **دەسەڵاتی بێسنووری خودا:** هەر لە دێر زەمانەوە مرۆڤ عەوداڵی ناسینی خودای کەوتۆتە سەر، هەرچەندە پێش دەرکەوتنی ئاینی پیرۆزی ئیسلامیش، کورد باوەڕی بە خودا و یەکتاپەرستی هەبووە، بەڵام دوای دەرکەوتنی ئیسلام بابەتی باوەڕبوون بە خودا زیاتر ڕەنگیداوەتەوە، ئەم ڕەنگدانەوەیە لە پەندەکانیشدا هەرچەندە لە ڕوخساردا وەک دەربڕینێکی سادە دەبینرێت، بەڵام لە ناوەڕۆکدا فەلسەفەیەکی قوڵی تێدا بەدیدەکرێت، چونکە ناسینی خودا کارێک نییە بە ئاسانی پێیبگەین، هەر بۆیە فەیلەسوفان لەمبارەیەوە قسە و لێکدانەوەی جیاوازیان هەیە، بۆ نموونە:" کانت گوتەیەکی بەناوبانگی هەیە: (ئێمە دەتوانین بیر لە خودا بکەینەوەو لێی بڕوانین، بەڵام ناتوانین

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

تێبگەین و بیناسین)، چونکە خودا خۆی لە دەرەوەی سنووری ئەقڵ و ماتێریدایە، لە کاتێکدا ئەقڵ سنووری خۆی هەیە و ناتوانێت بە ئەزموونی ئەقڵانی و تاقیکردنەوە بیگاتێ".(جەمال، ٢٠١٦: ١٠١)

هەر لەبارەی توانا و دەسەڵاتی خوداوەیە کە دەگوترێ خودا دەسەڵاتی (کن فیکون)ە، ئەم سیفەتە تەنها خودا خاوەنیەتی، هیچ بونەوەرێك خاوەنی ئەم تایبەتمەندیە نییە، ئەمەش ڕەنگدانەوەی زۆری لەناو کۆمەڵگەدا هەیە و لە پەندەکانیشدا ڕەنگیداوەتەوە، کاتێك دەگوترێ:"**ئەوەی لای بەنە خەیاڵە، لا خوا بەتاڵە**"، (عوسمان، ٢٠٠٨: ٥٩) ئەوەی لای مرۆڤ خەیاڵە و ناتوانێ بەدیبهێنێ لای خودا زۆر سادە و ئاسانە، دەتوانێ لە چاوتروکانێکدا بەدیبهێنێ، بۆیە دەگوترێ:"**خۆم نەم کرد خوا کردی**"، (عوسمان، ٢٠٠٨: ٩٤) واتا هیچ دەسەڵاتی منی تێدانەبوو لە کن فیکونەکدا ڕوویدا.

هەر ئەو بۆچوونەشە لەم چەند پەندەدا بەرچاودەکەوێت:"**وەستای نەجار، بنو بێ خەم و خەیاڵ، خوا یەکە و دەرگەی هەزار**"، (خاڵ، ٢٠٠٧: ٤١٦) لەم پەندەدا کە لەسەر شێوەی ئامۆژگارییە، باوەڕبوون بە خوداو بە هێزو تواناکەی ڕەنگیداوەتەوە، ئەو خودایەی موسوڵمانان دەیپەرستن لە تواناو دەسەڵات و مەزنیدا بێوێنەیە، میهرەبانەو توانایەکی لە ڕادەبەدەری هەیە، پێویستە وەستای دارتاش و هەمووان پشت بە خودا ببەستن، هەرگیز لە خودا بێ ئومێد نەبن، چونکە خودای گەورە هەرگیز ئەو بەندانەی نائومێد ناکات کە هانای بۆ دەبەن.

هەر هەمان مەبەست بە داڕشتنی تریش هاتووە:"**خوای گەرمیان و کوێستان هەر یەکە**".(خاڵ، ٢٠٠٧:١٧٤) یان"**هەر خوایان یەکە**"(خاڵ، ٢٠٠٧: ٤٣٣) دیارە فەلسەفەی پشت ئەو پەندانەش جەختکردنەوەیە لەسەر ئەوەی هەموومان هەر یەك خودامان هەیە.
یان دەگوترێ:"**ئەوەندەی باوەڕ پێبکە، بڵێ خوا یەکە**"، (خاڵ، ٢٠٠٧: ٥٦) بەرامبەر کەسێك دەگوترێ کە ڕاستگۆ نییە و هەرگیز باوەڕی پێناکرێ تەنها لەو حاڵەتەدا نەبێ گەر بڵێ خودا یەکە باوەڕی پێدەکرێ، چونکە ئەو قسەیە هیچ گومانێك هەڵناگرێ.

یەکێکی تر لە بابەتەکانی باوەڕبوون بە خودا، باوەڕهێنانە بە هێز و دەسەڵاتی بێسنووری خودای تاکوتەنها، لەمبارەیەوە لە قورئانی پیرۆزدا هاتووە:-[و لما جَاء مُوسَى لِمِيقاتِنَا و كَلمَهُ ربُهُ قال ربِ أرنِي أنْظر إليْكَ قال لنْ تَرانِي ولكِنِ انْظر إلِى الجَبَل فأن اسْتَقر مَكانهُ فَسَوْفَ تَرانِي فَلمَا تَجَلى ربُهُ لِلْجَبَل جَعَلهُ دَكًا وخَر مُوسَى صعِقًا فلمَا أَفَاقَ قال سُبْحَانَک تُبْتُ إِليْکَ و أنَا أولُ المُؤمِنِين]، (سورەتی الأعراف، ئایەتی ١٤٣)، واتا: کاتێک کە خودای گەورە قسەی لەگەڵ موسادا کرد، داوای کرد و گوتی خودایە خۆتم نیشانبدە با بتبینم، فەرمووی نامبینی، بەڵام سەیری ئەم چیایە بکە، گەر لە شوێنی خۆی مایەوە ئەوا دەمبینی، چیاکە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ورد و خاش بوو، موسا بێهۆش کەوت، کە بەهۆش هاتەوە گوتی تۆبە جارێکی تر داوای لەمشێوەیە ناکەم.(کۆیی، ٢٠٠٩، ب.٣: ٢٥٠)

گومانی تێدا نییە کە دەسەڵات و توانای خودای گەورە هەموو سنورەکانی تێپەڕاندوە، مرۆڤ هەرچەندە خاوەنی توانا و هێز و دەسەڵات بێت، بەراورد بە دەسەڵاتی خودای گەورە زۆر بێدەسەڵاتە، هەروەکو دەگوترێ:"**تا خودا یارتە لە سوڵتان مەپێچ، کە خودا یارت نەو سەد سوڵتان وە هیچ**".(عوسمان، ٢٠٠٨: ٧٧) مەبەست ئەوەیە مادام خودای گەورە پشت و پەناتە، نەك دەسەڵاتدار و سوڵتانێك، بەڵکو سەدان پاشا و سوڵتان دژت بێت هیچ بەهایەکی نییە، چونکە خودای گەورە پادشای پادشاکانە و خاوەنی ئاسمانەکان و زەویە، یان"**خوا لە سوڵتان مەحمود گەورەترە**"(عوسمان، ٢٠٠٨: ٩٧)، لە سەردەمێکدا سوڵتان مەحمودی غەزنەوی یەکێك بووە لە سوڵتانە بە دەسەڵات و بەهێزەکان، وەك ڕەمزی دەسەڵات و هێز و توانا ناویهێنراوە، بەڵام لەم پەندەدا دەسەڵاتی سوڵتان بەراورد بە دەسەڵاتی خودا زۆر بە بچوك دادەنێ.

هەر لەمشێوەیەدا دەگوترێ:"**خوا یار بێ، با دوژمن هەزار بێ**".(خاڵ، ٢٠٠٧: ١٧٣) لێرەدا پشتبەستنی بەندەکان بە دەسەڵاتی خودا دەبینرێ، تۆ پشتت بە خودا بەست، هەرچەندە دوژمنت زۆر بێ، براوەیت، ئەمەش وەك ئاماژەیەکە بۆ ڕووداوی مێژوویی (جەنگی بەدر) لە سەرەتای دەرکەوتنی ئیسلامدا، کەوا سەرەڕای کەمی ژمارەی موسڵمانان، بەڵام بە پشت بەستن بە خودا توانیان سەرکەوتن بە دەستبهێنن. لە شێوەی ئەوەدا دەگوترێ:"**دەست لە دەست و قوەت لە خودا**"، (خاڵ، ٢٠٠٧: ١٩١) یان: "**هەر خوا خوایە، دنیا کاو بایە**".(خاڵ، ٢٠٠٧: ٤٣٣)

٣. **پاداشت و سزای خودا:** پەیوەندی نێوان مرۆڤ و خودا پەیوەندییەکی کۆنە، لە دێر زەمانەوە ئەم پەیوەندییە هەبووە و لەناو ئەدەبیاتیشدا ڕەنگی داوەتەوە، لە پەندی پێشینانیشدا بەرچاوەدەکەوێت، بەشی زۆری پەیوەندییەکان باسی خۆشەویستی خودا، پاداشتەکانی خودا، دەکرێت، بۆ نموونە:"**خۆشەویستی خوا خەم ئەڕەوێنێ ... کە خوات بوو کارت بە کەس نامێنێ**"(عوسمان، ٢٠٠٨: ٩٣)، لێرەدا ئەوە ڕوونکراوەتەوە کە هەر کەسێك خودای خۆی خۆشویست، ئەوا خودای گەورە خەم و پەژارەی لەسەر لادەبات و ناز و نیعمەتی خۆی بەسەردا دەبارێنێ.

ئەو کەسەی باوەڕی بە خودا هەبێ چاوی لە پاداشتەکانە و لە سزاکانیش دەترسێ، کوردانی موسوڵمان ئەو کەسانەیان پێ پەسەند نەبووە کە لە خوا ناترسن و دەیانەوێ لەو کەسانە دووربکەونەوە، بۆیە دەگوترێ:"**لەوە بترسێ، لە خوا ناترسێ**"، (خاڵ، ٢٠٠٧: ٣٦٦) بۆیە یەکێکی تر لەو بابەتانەی کە گرنگی پێدراوە لە پەندی پێشیناندا و وەك بنەمایەکی فەلسەفەی ئایین سەیر دەکرێ، بریتییە لە بابەتی گوناهـ کردن و داوای لێخۆشبوون،

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

هەروەکو دەگوترێ:"**سەد گوناح و یەك تەوبە**"، (خاڵ،٢٠٠٧: ٢٣١) گوناهکردن لە گشت ئایینەکاندا هەیە لەبەرامبەر ئەم گوناهەشدا تەوبەکردن و پەشیمانبوونەوە هەیە، لە ئیسلامدا باس لەوە دەکرێ، کاتێك کەسێك گوناح و تاوانی زۆر بێ، دەتوانێ بە تۆبەکردن لە گشتیان پاك ببێتەوە، بەو مەرجەی نەگەڕێتەوە سەر گوناحکردن، ئەم پەندەش ئاماژەیە بۆ ئەم بابەتە.

٤. **دادپەروەری خودا:** هەرچەندە مرۆڤەکان دادپەروەربن ناگەن بە تۆسقاڵێکی دادپەروەری خودا، ئەوە دادپەروەری خودایە مرۆڤەکان لاسایی دەکەنەوە و لێوەی فێر دەبن، بۆیە دەگوترێ: "**خوا رەنگی ئێمەی وەك سروشت داناوە، ڕەنگی هیچ کەسی بە کەس نەداوە**"، (عوسمان، ٢٠٠٨: ٩٧) دادپەروەری خودا هێندە زۆرە هەر یەکێکمانی بەجۆر و تایبەتمەندییەك دروستکردوە کە بۆمان گونجاوە، بەبێ ئەوەی ئاگاداربین دادگەری لەنێوانماندا بەرپاکردوە، لە پەندێکی تردا دەربارەی دادپەروەری هاتووە:"**خوا کە بنچینەی دنیای داناوە، بەشی هەر کەس جوێ بە جوێ داناوە**"، (عوسمان، ٢٠٠٨: ٩٧) هەرچەندە هەوڵبدەیت و زیاتر خۆت هیلاك بکەیت، بەشی تۆ لەکاتی لەدایك بونەوە جیاکراوەتەوە، وەك چۆن بەشی هەموو بوونەوەران بە دادپەروەری دابەشکراوە.

خودای گەورە دادپەروەرە و زۆربەی مافەکان بۆ مافخوراوان وەردەگرێتەوە، ئەم سیفەتە لە پەندا ڕەنگی داوەتەوە:"**خوا حەقی بزنی کۆڵ لە بزنی شاخدار، ئەسێنێ**". (خاڵ، ٢٠٠٧ :١٧٠) هەرئەوەشە کە دەگوترێ خودا تۆڵەسێنە، تۆڵەسەنەندنەوە و وەرگرتنەوەی مافی بێدەسەڵاتان یەکێکی ترە لە سیفەتەکانی خودا، قورئانی پیرۆز لەمبارەیەوە دەفەرموێت:[أعْلَمُوا إنَ الله شَدِيدُ الْعِقابِ و إنَ الله غَفُور رحِيمٌ]،(سورەتی المائدة، ئایەتی ٩٨) تەفسیری ئایەتەکە بەمشێوەیەیە"چاک بزانن خوا تۆڵەسێنەرێکی توندوتیژە (لەیاخیەکان)، هەروەها تەواو لێخۆشبوو و میهرەبانە (بۆ ئیمانداراکانی تەوبەکار)"،(أمين، ٢٠٠٤:١٢٤) هەر ئەمەشە لە پەندا ڕەنگیداوەتەوە کە دەگوترێ:"**خودا بە زەبر و بە سەبرە**"(خاڵ: ٢٠٠٧ : ١٦٩) لە فەلسەفەی پشت ئەو پەندەدا ئەوە دەخوێنینەوە کەوا خودای گەورە هەرچەندە بەخشندەیە بەڵام سزاکانیشی توند و بەهێزن، چاکە و خراپە لەدێر زەمانەوە لەناو ئەدەبیاتدا ڕەنگی داوەتەوە، دەتوانین بڵێین سەرچاوەکەی لە ئایینەوە سەرچاوەی گرتووە، دەگوترێ:"**ڕاستە چاکە و خراپە لە دەست خودایە... بەڵام خەتای بەندەشی تێدایە**"، (عوسمان، ٢٠٠٨: ١١٤) لە ئایینی ئیسلامدا چاکە و خراپە وەك دوو هێزی بەرانبەر یەك دەردەکەون و بەردەوام لە ململانێدان، لە ئەدەبیاتی فۆلکلۆرو پەندی کوردیدا کێشمەکێشمی ئەم دوو هێزە بە ئاشکرا دیارە، وەك ئەم پەندەی سەرەوە، سەرەڕای ئەوەی هەموو تواناکانی گەڕاندۆتەوە بۆ خودا، بەڵام سەربەخۆیی ئیرادەی مرۆڤیشی فەرامۆش نەکردووە، کە ئازادە لە بڕیاردان و ئەنجامدانی چاکە یان خراپە، لە بەرامبەر هەموو چاکەیەکدا بەندەکان چاوەڕێی پاداشت

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

لە خودای گەورە دەکەن و بۆ خراپەکانیش دەبێ چاوەڕێی سزا بن، جا پاداشت و سزاکە لەم دونیا کاتییەی ئێستادا بێ یان لە شێوەی بەهەشت و دۆزەخ بۆ ڕۆژی دوایی هەڵبگیرێت.

٥. **دانایی و زانایی:** ئاماژەمان بەوەکرد فەیلەسوفان هەردەم بە دوای نهێنییەکانی گەردون و خالقی ئەو گەردونەدا گەڕاون، هەر ئەو خودایەیە پێشنانی ئێمە بە تەواوی باوەڕیان پێی هەبووە، ئەو خودایەی کە خالقی تەواوی گەردونە و هەر ئەویش ئاگاداری ورد و درشتە لە تەواوی گەردونـدا، ئەم هـزرە فەلسـەفییەش لە پشـت هاتنەکـایەی چەنـدین پەنـددا بەدیدەکرێ. ئەم سیفەتە یەکێکە لەو سیفەتانەی کە دەدرێتە پاڵ خودای گەورە کە لە قورئانەوە وەرگیراوە:[إَن اللە يعْلمُ مَا فِي السَمَاواتِ و مَا فِي الْأرض و إنَ الله بكُلِ شَيء عَلِيمٌ]، (سورەتی المائدة، ئایەتی ٩٧) واتا: ."چاک بزانن و دڵنیابن کە خوا ئاگادارە بە هەرچی لە ئاسمانەکاندایەو هەرچی لە زەویدا هەیە، بە ڕاستی خوا بە هەموو شتێک تەواو زانایە"، (أمين،٢٠٠٤: ١٢٤) تەنها خودای تاک و تەنیا ئاگای لە هەموو نهێنییەکانە، موسوڵمانان هەردەم وا بیـردەکەنەوە کە خـودا لەسـەر سـەریانەوە چاودێرییـان دەکـات، لـە پەنـدی پێشینانیشدا لەمبارەیەوە هاتووە:"**خوا بەندەی خۆی باش دەناسێت**"، (عوسمان، ٢٠٠٨: ٩٦) واتـا خـودای گـەورە ئاگـاداری نـاو دڵ و دەرون و نـاخی هـەمو بەندەکانیـەتی، هـەموو ئـەو شتانەش دەزانێ کە شاراوە و پەنهانن، یاخود دەڵێ:"**خوا تا کێو نەبینێ بەفری تێناکا**"، (خاڵ، ٢٠٠٧: ١٧٠) خـودا خـۆی دەزانـێ سـوود و زیـانی هەر شـتێك چییـە، هەروەکـو باشـتر دەزانێ کەی و چۆن و لە کوێ بەفر داببارێنێ، هەروەها "**خودا نە شاخ وە کەر ئەدا، نە باڵ وە حوشتر**"، (عوسمان، ٢٠٠٨: ٩٨) یان دەگوترێ:" **ئەگەر خوا باڵی بە حوشتر بدایە، ئەبوایە سەربانمان گشت بڕوخایە**". (خاڵ: ٢٠٠٧، ٣٠) خودای گەورە کەم ئەقڵی و نەفامی گوێدرێژی زانیوە بۆیە شاخی نەداوەتێ، چونکە ئەگەر خاوەن شاخ بوایە زیانی لە سودی زیاتر دەبوو، حوشتریش کـە بـە کەشتی بیابـان ناسـراوە و سـودی زۆری بـۆ بیابانشـینان هەیـە، گـەر خـاوەنی بـاڵ بوایـە ئەوا بەهـۆی کێشـە قورسـەکەیەوە لە کـاتی نیشـتنەوەیدا زیانی لە سودەکانی زیاتر دەبوو.

یـەکێکی تـر لـە سیفەتەکانی خودا بـریتییە لە بەخشـندەیی، بـە درێژایـی مێـژوو چەندان کـەس بـە بەخشـندەیی ناویان دەرکردوە، بـەڵام ناگـەن بـە تۆسقاڵێکی بەخشـندەیی خودا، یەکێك لەو بەخشـشە گەورانەی کە خودا بە مرۆڤی بەخشیوە ئەقڵە، ئەوەیە مـرۆڤ لـە بونەوەرانی تر جیادەکاتەوە، لە پەندا دەگوترێت:"**ئەقڵ میوانە لای مرۆڤ**"، (عوسمان، ٢٠٠٨: ٤٧) لـەم پەنـدەدا دەردەکـەوێ کـە ئـەقڵ وەك میوانێـك لای مرۆڤـە، هـەرکاتێك خـودا فەرمانبکات ئەم میوانە دەڕوات و مرۆڤ شێت و دیوانە دەبێت، بۆیە دەگوترێ:"**ئەو خودایەیی کە ژیانی بە ئێمە داوە، لە هەمانکاتدا سەربەستیشی بە ئێمە داوە**"، (عوسمان، ٢٠٠٨: ٥٠)

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

واتا خودا گیانی بە ئێمە بەخشیوە لەهەمانکاتدا سەربەستیشی کردووین لە کارو کردەوەکانمان، بەڵام بە مەرجێ سوود لەو ئەقڵە ببینین کە پێیبەخشیوین.
یاخود دەگوترێ:"**خودا هەتا دەرگایەك نەکاتەوە، دەرگایەك پێوە نادا**"، (عوسمان، ٢٠٠٨: ٩٨) خودا هێندە بەخشندەیە بەندەکانی لەبیرناکات، بەخشندەیی خودا لە بچوکترین دروستکراوی تا گەورەترین دروستکراوی دەگرێتەوە:"**خوا کلاوی بۆ بەڕوو کردووە**"، (عوسمان، ٢٠٠٨: ٩٧) هەرچەندە بەڕوو ڕووەکێکی خۆڕسکی چیاکانە، بەڵام بەخشندەیی خودای گەیشتۆتێ و لە بیری نەکردووە.

جۆرێکی تر لە بەخشندەیی خوای گەورە ئەوەیە کە خودا ڕزق دەرە (رزاق)ە، سیفەتی ڕەزاقی تەنها بۆ خودایە و تەنها خۆی دەسەڵاتی ئەوەی هەیە ڕزق بە هەموو بونەوەران بدات، ئەو هەستەیە وا لە موسوڵمانان دەکات تەنها پشت بە خودا ببەستن، بۆیە لە پەندی پێشیناندا گوتراوە:" **کە خوا دای، ناپرسێ کوڕی کێی**"، (خاڵ، ٢٠٠٧: ٢٩٨) هەر هەمان بیرۆکە بەشێوەی تریش داڕێژاوە، وەك:"**خودا بیدا لە هێلێك دەیدا**"، (خاڵ، ٢٠٠٧: ١٦٩) هەروەها "**خوا سەر بدا ڕزقیش دەدا**"(خاڵ، ٢٠٠٧: ١٧٠) یان"**خوا کە سەریدا کلاویش دەدا**"، (خاڵ، ٢٠٠٧: ١٧٢)"**تۆش نەبی بە یارم، خوا ئەسازێنێ کارم**"، (خاڵ، ٢٠٠٧: ١٤١) "**خوا دەرێك ئەگرێ و دەرێکی تر ئەکاتەوە**"،(خاڵ، ٢٠٠٧: ١٧١) مەبەستی ئەوەیە تا زیندوبیت ڕزقی تۆ خودا دەیدات و دیاریکراوە، تۆ هەرچەندە هەوڵدەیت و ماندوبیت، تەنها ئەوەندە بە دەست دەهێنی کە خودا بۆی داناویت، بەڵام لەگەڵئەوەشدا لە پەندیدا دەگوترێ:"**خوا دەڵێ: لە تۆ حەرەکەت لە من بەرەکەت**"، (خاڵ، ٢٠٠٧ :١٧١)، هەروەها "**خودا خۆی ڕازقە، بەڵام ئەحمێکیش دەوێ**"، (عوسمان، ٢٠٠٨: ٩٧) پێویستە مرۆڤ هەوڵبدات تا ڕزقی خۆی بەدەستبهێنێ، هەوڵدە و پشت بەخودا ببەستە ئەوەیتر خودا ڕێکیدەخات.

دیارە لەهەریەکە لەم پەندانەدا باوەڕبوون و یەقین بوون بە توانا و دەسەڵاتی خودا دووپاتکراوەتەوە، گەر خودای گەورە مەبەستی بێت شتێك بە کەسێك ببەخشێ، ئەوا پێی دەبەخشێت جا گرنگ نییە ئەو کەسە کێیە و چییە.

گیان بەخشین و گیان کێشان یەکێکی ترە لە سیفەتە خواییەکان، تەنها خودا خاوەنی ئەم دەسەڵاتەیە، لە پەندیدا گوتراوە:"**ئەو کەسەی گیان ئەدا، گیانیش ئەستێنێ**"، (خاڵ، ٢٠٠٧: ٥٣) واتا ئەوەی گیان دەبەخشێ و گیانیش دەستێنێ تەنها خودایە.

دووەم: باوەڕهێنان بە پێغەمبەرانی خودا و کتێبە ئاسمانییەکان:

بیرکردنەوەی مرۆڤ لە بوونی خودا لە خاڵێکی تردا لە ئاماژەکردن بە پێغەمبەر و نێردراوانی خودادا دەردەکەوێت، باوەڕهێنان بەمانە بنەمایەکی ترە لە بنەماکانی باوەڕ لە ئایینی ئیسلامدا، پێغەمبەر لە عەرەبیدا نَبِي، نَبِيء، رسُول ی پێدەگوترێت (کەریم، ٢٠١٢:

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

١٤١)، هەروەهـا لە زمـانی فارسیشـدا بە (پیـامبر، پیمبـر) هـاتووە (بابـان، ١٣٨٣ هـ: ٦٥)، لە کوردیشـدا هەریەکە لە زاراوەکانی:ـ (پەیـامبەر، پێغەمـبەر، پەیـامهێنەر، نێـراو، نـوێنەر، مژدەهێن، ڕابەر، هەواڵبەر، پەیامگەیین)ی بەرامبەر دێت. جێگەی ئاماژەپێکردنە، خودا لە قورئانی پیرۆزدا ئاماژەیکردووە بەبیست و پێنج پێغەمبەر و نێردراو و بانگخواز، وەک: نوح، إبراهیم، إسماعیل، یوسف، ئەیوب، موسا، عیسا، محمد (د.خ.)، ئەم پێغەمبەرانە خاوەنی کتێبی ئاسمانی بوون کە لە لایەن خودای گەورەو لە ڕێگەی سروشەوە و بۆیان دابەزیووە، ناوەڕۆکی ئەم کتێبـانە بریتیبـوون لە فەرمـان و ڕاسـپاردەکانی خـودا بـۆ مرۆڤـایەتی و چـۆنیەتی خوداپەرستی و بنەماکـانی بـاوەڕ، باوەڕهێنـان بەو پێغەمـبەرانە بـریتییە لە بنەمـای چـوارەم لە بنەماکـانی بـاوەڕ، و پێوستە لەسـەر موسڵمانان باوەڕییـان هەبێت بە پێغەمبەرانـی خـوداو بە کتێبە ئاسـمانییەکان، کەوا هەنـدێک لەم کتێبـانە لە قورئانـدا ناویـان هـاتووە، وەک: تەورات بۆ موساو ئینجیل بۆ عیساو زەبور بۆ داود، صوحوف بۆ ئیبـراهیم، و قورئان کە بۆ سـەرووەرمان پێغەمـبەری ئیسلام محمـد (د.خ.) دابەزیـووە، دیـارە ئەرکی سـەرەکی پێغەمـبەران (ر.خ) بریتـی بـوو لە بـانگکردنی خەڵـک بۆ خـوا بەیەک ناسـین. باوەڕهێنـان بەو نێـردراو و پێغەمبەرانەی خودا بەشێک لە مەرجەکانی باوەڕ پێکدەهێنن."بەڵگەیەکی تر لەسەر بوونی خـوا ئەو پەیـامەیە کە پێغەمـبەران (علـیهم السـلام) هەر لە سـەردەمی نـوحەوە تـا سـەردەمی محمـد (د.خ) یەک لەدوای یەک هێناویـانە، هەموویـان قەومەکانییـان بـانگکردووە بـۆ لای خـوا و بەیەک ناسـینی و پەیوەنـدی بـوون بە خـواوە، لە هـاوبەش پەیـداکردن بـۆ خـوا و پشـتکردنە بەرنـامەی خـوایش ئاگادارییـان کـردوونەتەوە و ترسـاندوویانن. ... خـوایش بە نیشانەی ڕۆشـن و موعجیزەی گەورەوە پشتیوانی پێغەمبەرەکانی دەکرد، تا بەو موعجیزانە ڕاستییەتی پێغەمبەران بسەلمێنێ و قوڕو قەپیش بە نەیارەکانییان بکات"(القرضاوي، ٢٠١٢: ١٣٢)، لە پەندی پێشینانـدا نـاوی پێغەمبـەران هێنـراوە، ناوهێنانیان بەمەبەسـتی ئـەوە بـوە کـە لاسایی سیفەتەکانیان بکرێتەوە، یاخود بۆ ئەوە بووە بناسرێن، بۆ نموونە:"**لەو محەمەدانە نییە کە سڵاواتی لێ بدرێ**"، (خاڵ، ٢٠٠٧ : ٣٦٥) ئـەم پەنـدە مەبەسـتی پەیامبەری ئیسلام (محمد د.خ)ە کە هـەر جارێك نـاوی بهێنـرێ سـەڵاواتی لەسـەر لێبـدرێ، بـەڵام هـەموو محمـد ناوێك پێغەمبەر نییە، لە پەندێکی تردا هاتووە:"**عیسایی بە دینی خۆی مووسایی بە دینی خۆی**"، (خـاڵ، ٢٠٠٧: ٢٧٦) مەبەسـت هـەردوو پێغەمبـەر (عیسـا و موسـا)یە، کـە هەریەکـەیان خـاوەنی ئـایین و شـوێنکەوتەی خۆیـانن و پـەیڕەوی لێدەکـەن، هەروەهـا دەگـوترێ: "**وەك نێرەکەرەکەی عوزەیر پێغەمبەر وایە زەڕینی هەیە و پەڕینی نییە**"، (خاڵ،٢٠٠٧: ٤٢٠) باس و ناسـاندنی پێغەمبـەرێکی تـرە کـە ئـەویش (عـوزێر) پێغەمبـەرە، یەکێکـە لـە نێردراوەکـانی خـودای گـەورە، لـە ڕێگـای ئـەم پەندانـەوە خـەڵك ئـەم پێغەمبەرانـەیان ناسـیوە و ڕێزیـان لێگرتوون و هەوڵیانداوە لاسایی سیفەتەکانیان بکەنەوە.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

سێیەم: باوەڕهێنان بە قورئان وەك دوا كتێبی ئاسمانی:

ئاشكرایە كتێبی پیرۆزی موسڵمانان قورئانە، موسوڵمانان باوەڕیان وایە كە قورئان وشەی خودایە كە بۆ پێغەمبەر نێردراوە، فەرموودەكانیش بریتین لە وتەكانی محمد (د.خ.)، لەسەر ئەم بنەمایەش زۆرجار لە ئەدەبی كوردیدا ئاماژە بە ناوی پێغەمبەر یان بە قورئان یان بە زاراوەیەكی تایبەت بەم كتێبە ئاسمانییە پیرۆزە كراوە. لەسەر ئەم بنەمایەش زۆرجار لە ئەدەبی كوردیدا ئاماژە بە ناوی پێغەمبەر یان بە قورئان یان بە زاراوەیەكی تایبەت بەم كتێبە ئاسمانییە پیرۆزە كراوە. باوەڕهێنان بە قورئان مەرجێكە لە مەرجەكانی باوەڕ، ناوی قورئان و بە پیرۆز سەیركردنی لە پەندە كوردییەكاندا ڕەنگی داوەتەوە، وەكو:"**زۆر وتن، هەر قورئان خۆشە**"(خاڵ، ٢٠٠٧ :٢٣١)، لە ئیسلامدا داوا لە موسوڵمانان كراوە قورئان بخوێنن، خوێندنی قورئان پاداشتی زۆری هەیە، دیارە لە ناو كۆمەڵدا هەر شتێك زۆر بگوترێتەوە، گوێگران لێی بێزار دەبن، بەڵام لەبەر پیرۆزییەكەی پێیانوایە قورئان بە پێچەوانەی هەموو شتێك تا زۆرتر بگوترێتەوە هەر چێژبەخشە.

بەشی دووەم:

پیرۆزییەكانی ئیسلام و ڕەنگدانەوەی لە پەنددا:

لە ئایینی ئیسلامدا، جگە لە باوەڕهێنان كە مەرجێكی سەرەكییە، چەند پیرۆزییەك هەیە لای موسوڵمانان كە وەك ڕەمز و نیشانەیەك بۆ ئایینەكەیان سەیری دەكەن، دەكرێ ئەم پیرۆزییانە دابەش بكەین بەسەر چەند ناونیشانێكدا:

١) **خوداپەرستی و ئەركە ئاینییەكان:** دوای ناسینی خودا و باوەڕهێنان بە توانا و دەسەڵاتەكانی، پەرستن و پابەندبوون دێتە ناوەوە،"ئایین هەوڵێكی ڕێكخراوە بۆ دروستكردنی پردێك، ڕایەڵێك، لە نێوان پیرۆز و ناپیرۆز، پەیپێبراو و پەیپێنەبراودا. واتە پڕكردنەوەی ئەو دابڕان و كەڵێنەیە لە جیهاندا و لە بیروهۆشی ئێمەدا. لای (دۆركهایم) ئایین لە دوو ڕەگەز پێكدێت. باوەڕBelief و سروتەكان Rituals كە پشت بە بیروباوەڕ دەبەستێت وەك چۆن هەموو بیروباوەڕێكی ئایینی شتەكان بۆ پیرۆزو ناپیرۆزو ئاسمانی و زەمینی دابەش دەكات"، (جەمال، ٢٠١٦: ٣٨) هەروەكو لە بارەی هۆكاری خوڵقاندن لە لایەن خوداوە قورئانی پیرۆز دەفەرموویت:ـ [و مَا خَلقْتُ الْجِنَ و الْإِنْسَ إِلا لِيعْبُدُونِ]، (سورەتی الذرایات، ئایەتی ٥٦) واتا:"بێگومان من جنۆكە و ئادەمیزادم بۆ ئەوە دروستكردووە كە هەر من بپەرستن و فەرمانبەرداری من بن"، (أمین، ٢٠٠٤: ٥٣٣) دروستبوونی مرۆڤ و فەراهەمكردنی سروشت و گەردوون بۆ ئەوەی مرۆڤ سوودیان لێ وەربگرێت، لە ڕێگەی ئەمانەوە خوداپەرستی بكەن، ناردنی پێغەمبەران بۆ ئەوە بووە تا ڕێنیشاندەریان بن و فێری خواپەرستییان بكەن و وەڵامی پرسیارەكانییان بدەنەوە.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

خوداپەرستی بە هۆکارێک لە هۆکارەکانی بەختەوەری دەزانرێت، ئەو بەختەوەری و خۆشبەختییە بەشێک لە باوەڕهێنان بەبوونی خوای گەورە لەشێوەی نزاو پاڕانەوەو هاوارەکانمان لەخودا دەردەکەوێت، زۆرجار دەبینین"نزای (خودایە ڕۆزیمان بدەیت و زیاد بکەیت) لە نوێژو نزاکاندا بەستنەوەیەکی ڕۆحی و گرێدانێکی نێوان مرۆڤ و خودایە. مرۆڤی باوەڕداریش لە ڕێگەی جۆرێک بەرژەوەندییەوە لەگەڵ خۆی دەدوێت و لە خودا نزیک دەبێتەوە"، (جەمال، ٢٠١٦: ٣٦٢) هەروەها ئەوانەی باوەڕییان بە بوونی خودای خوڵقێنەر هەیە، بەردەوام گوزارشتی سوپاسگوزاری بۆ خودا دەردەبڕن، ئەم ڕەفتارەش لە قورئانی پیرۆزدا ڕەنگیداوەتەوە، بۆ نموونە لە سورەتی (ئیبراهیم)دا هاتووە: [و إِذ تَأَذنَ رَبُكُمْ لَئِنْ شَكَرتُمْ لَأَزِيدَنَكُمْ ولَئِنْ كَفَرتُمْ إِنَ عَذابِي لَشَدِيدٌ]. (سورەتی ئیبراهیم، ئایەتی ٦) واتە" لە یادتان بێت کە پەروەردگارتان بڕیاریداوە، سوێند بەخوا ئەگەر سوپاسگوزار و شوکرانەبژێر بن، ڕزق و ڕۆزی و نازو نیعمەتتان بەسەردا دەڕژێنم و زیادی دەکەم، بەڵام ئەگەر ناشکور و سوپاس ناپەزێڤ بن، بەڕاستی ئەوکاتە ئیتر تۆڵە و سزای من زۆر بە ئازار دەبێت"، (أمین، ٢٠٠٤: ٢٥٦) ئەو شوکرانەیە لە نوێژ و پاڕانەوەکانماندا دەردەکەوێت، دیارە لە ئاینی ئیسلامدا یەکێك لە پێنج کۆڵەکەکەی ئیمان نوێژکردنە، بابەتی نوێژکردن لە پەنددا ڕەنگی داوەتەوە، بە مەبەستی هاندان بۆ پتەوکردنی پەیوەندی نێوان مرۆڤ و خودا:**"سەری بە سوجدەوە ڕۆیوە"**(خاڵ، ٢٠٠٧: ٢٤٧)، سوجدە وشەیەکی عەرەبیە لە بری وشەی کڕنوشی کوردی بەکارهێنراوە، ئەم وشەیە لەگەڵ دەرکەوتنی ئاینی ئیسلام هاتۆتە ناو فەرهەنگی زمانی کوردییەوە، واتا ئەوەندە پەیوەستە بە ئایین و بەهێزکردنی پەیوەندی خۆی لەگەڵ خودادا بەردەوام خەریکی نوێژ و شەو نوێژە، هەرکەسێك زۆر نوێژ بکات بەشی پێشەوەی پرچی دەڕوتێتەوە و وەك نیشانەیەکی لێدێت و پێوەی دیار دەبێت، ئەمەش وەك نیشانەی جیاکەرەوە دادەنرێ لەگەڵ کەسانی تر، کەسی نوێژکەر و لە خودا ترس وەك لەناو ئیسلامدا باوە، شێوەی ڕوخساری کراوە و ڕوونە، یاخود زاراوەی دەموچاو" نورانی" بۆ بەکاردەهێنرێ، ئەم زاراوەیەش لە پەندی پێشیناندا بەکارهێنراوە و هەیە:**"ئیشکەری شیرینی، نوێژەری نووڕینی"**(عوسمان، ٢٠٠٨: ٦١)، واتا هەرکەسێك کاربکات کەسێکی خوێن شیرین و خۆشەویستە، و هەرکەسێکیش نوێژکەر بێ ئەوا کەسێکی نورانییە، لەم پەندەدا لەپاڵ خواپەرستی و عیبادەت، کارکردنیش وەك عیبادەت هەژمارکراوە، چونکە ئایینی ئیسلام بەردەوام هانی کارکردن دەدات و دژی تەمبەڵی و کارنەکردنە.

لە پەندێکی تردا هاتوە:**"خوام لێ لارە و بەندەم لێ بێزارە"**، (خاڵ، ٢٠٠٧ :١٧٤) مەبەست ئەوەیە هەر کەسێك خودای خۆی لێی ڕازی نەبێت، بەندەکانی خوداش لێی بێزاردەبن، ئەم دوو پەندەی سەرەوە لە ڕووی مەبەستەوە زۆر لە یەکتری نزیکن و بە نزیکەیی هەمان واتا دەدەن.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

لە کوردەواریدا ئەو کەسانەی زۆر سەر ڕاست و خوداپەرستن بە پەندێك وەسفیان دەکەن:" **بەرماڵی بەسەر ئاوەوە ئەگەڕێ**"(خاڵ، ٢٠٠٧: ٩٢)، واتا کەسێك خوداپەرستێکی ڕاستەقینە و باوەڕدارێکی تەواوبێت، هەموو کارێکی ئاسان دەبێت و خودا سەری دەخات.

٢) **کەسایەتییە ئاینییەکان:** لە هەندێ پەندا ناوی هێندێ کەسایەتیش هێنراوە کە پێغەمبەر نەبوون، بەڵام لە ناو ئایینی ئیسلامدا پێگەی خۆیان هەبووە، ناویان بە چاکە هێنراوە، بۆ نموونە یەکێك لەو کەسایەتیانە (محەمەدی مەهدی)یە، گوایە لە ڕۆژەکانی کۆتایی دونیادا دەردەکەوێ و دەبێتە فریادڕەسی موسڵمانان، دەگوترێ:"**دیانەت لێرە زۆر کزە، محەمەد مەهدیەکی پێویستە ئێرە**". (عوسمان، ٢٠٠٨: ١١١).

هەروەها لە پەندی کوردیدا، ئاماژە بە دوانزە پێشەواکەی مەزهەبی شیعەش کراوە، بەهۆی ئەوەی بەشێکی کورد سەر بە ڕێبازی شیعەن:"**دەستی دوانزە ئیمامی بڕیوە، بە شوێن چواردە مەعصوما ئەگەڕێ**". (خاڵ، ٢٠٠٧ :١٩٤) شێخیش وەك نازناوێکی ئایینی بێبەش نەبووە لە دەرکەوتنی لە پەندی کوردیدا: "**شێت بەرنە لای شێخ، شێخ بەرنە لای کێ؟**"، (عوسمان، ٢٠٠٨: ١٢٨) دیارە لە کۆندا هاوشێوەی پزیشکی ئێستا، خەڵك سەردانی شێخەکانیان دەکرد بە مەبەستی چارەسەرکردنی نەخۆشییەکانیان، بە تایبەتی ئەو نەخۆشانەی کە کێشەی دەروونیان هەبوو.

٣) **شوێنە ئاینییەکان:** باسکردنی پەرستگا و شوێنە ئایینیەکان لە پەندی پێشینانداا بوونیان هەیە، بە تایبەتی ئەو شوێنانەی کە پەیوەندییان بە ئاینی ئیسلامەوە هەیە، وەك مەککە و کەعبە و مزگەوت، ناوهێنانی ئەو شوێنانە لە پاڵ ناوی ئەو کەسانەدا دێت کە سەردانی دەکەن، وەك کەعبە کە شوێنی سەردانکردنی حاجیانە، مزگەوتیش شوێنی مەلا و نوێژکەرانە، ئەمانەش هەموو لە پەندی پێشینانددا ڕەنگدەداتەوە، وەك:"**حاجی، حاجی لە مەککە ئەبینێ**"، (خاڵ، ٢٠٠٧ :١٥٩) مەبەست لەوەیە هەرکەس و گروپێك لە هەرشوێنێك بێ ئەوا هاوشێوە و هاوکوفی خۆی دەدۆزێتەوە، حاجییەکان کە لە مەککە بن، بێگومان جگە لە حاجی کەسی تر نابینن، یاخود لە پەندێکی تردا هاتووە:"**باوەڕت نەبێ بە حەرام زادە ... هەتا لە حەجیش دیت خۆتی لێ لادە**"،(عوسمان، ٢٠٠٨: ٦٤) کەسێك کە حەرام زادەبوو تۆ لێی دوورکەوە تەنانەت ئەگەر لە حەجیش بێت شیاو نییە لێی نزیك بیتەوە.

کەعبەش وەك شوێنێکی پیرۆزی موسڵمانان لە پەندەکاندا دەرکەوێت، بۆ نموونە:"**ناپیاو ئەگەر ماڵی بوو بە کەعبە سەری پیا مەکە**"، (خاڵ،٢٠٠٧ : ٣٩٧) وەك زانراوە لای هەموان کەعبە ماڵی خودایە و هەموو کەسێك دەتوانێ سەردانی بکات، بەڵام

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

کەسێك کە ناپیاو بوو، هەرچەندە ماڵەکەی جێگەی کۆبوونەوە و ڕووتێکردنی خەڵك بێت، تۆ سەردانی مەکە.

هەر پەیوەست بەو شوێنانەی سەرەوە، دیارە لە ناو کەعبە شوێنێکی دیاریکراو هەیە کە لە قیبلەی موسوڵمانان ناسراوە، کە لای موسڵمانان پیرۆزی خۆی هەیە و پێویستە هەمو موسڵمانێك بزانێ کەوتۆتە کوێوە، ئەوەش لە پەنددا دەردەکەوێت، بۆ نموونە:"**خزم قیبلەیە، قەت خراپ نابێ**"، (خاڵ، ٢٠٠٧: ١٦٨) گەر قیبلە هەرچیەکی بەسەردابێت هەر قیبلەیە و خراپ نابێ، بەهەمان شێوە خزمیش هەرچەندە خراپ بێ، نابێ دەستبەرداری ببین.

باسکردنی مزگەوتیش وەك شوێنێکی ئایینی لەنێو ئەدەبیاتی کوردیدا پایەو گرنگی خۆی هەیە، بەدەر لەوەی کە شوێنی پەرستنی خودایە، لە کۆندا وەك قوتابخانەی ئێستا، خەڵك تێیدا فێری خوێندەواری دەبوو، زۆربەی نوسەران و شاعیرانمان دەرچوی حوجرە و مزگەوتەکانن، لە پەندی پێشیناندا گرنگی زۆر بە مزگەوت دراوە، بۆ نموونە:"**هەتا ماڵ وێستابێ، مزگەوت حەرامە**"، (خاڵ، ٢٠٠٧: ٤٢٨) واتا خزمەتکردنی ماڵ پێش مزگەوتە، لە باسکردنی مزگەوت زۆربەی جارەکان ناوی مەلاش لە پاڵیدا بەکاردەهێنرێ، مەلا و مامۆستایانی ئاینیش وەك کەسایەتیەکی تری ئایینی پێگەی خۆیان هەیە، لە هەندێ پەنددا پیاهەڵدان بە مامۆستایانی ئایینی دەبینرێ، وەك دەڵێ:"**هەرکە ترسی نەما، مەلای لە یاد دەچێتەوە**"، (عوسمان، ٢٠٠٨: ١٨١) واتا بۆ ڕەواندنەوەی ترس و دڵەڕاوکێ سەردانی مەلایان کردووە، لە کۆندا بۆ نوشتە سەردانی مەلاکانیان دەکرد تا ئەوەی لە دڵیانە بێتەدی، یاخود لە پەندێکی تردا هاتووە:"**مزگەوت بێ مەلا نابێ**"، (خاڵ، ٢٠٠٧: ٣٨٨) واتە مەرجی بوونی مزگەوت بوونی مەلایە، بۆ ئەوەی کاروباری ئاینی جێبەجێ بکات.

لە هەندێك پەندی تردا سەرزەنشت و ڕەخنەلێگرتن بەرچاودەکەوێ، گوتراوە:"**کە پارەت دا مەلا لە مزگەوت دەرئەهێنێ**"، (خاڵ، ٢٠٠٧ : ٢٩٧) وەك دیارە شوێنکاری مەلا و مامۆستای ئاینی مزگەوتە، بەس لێرەدا ڕەخنە لەو جۆرە مامۆستا ئاینییانە دەگرێ کە بۆ بەرژەوەندی مادی هەموو کارێك دەکەن، تەنانەت دەتوانی لە بەرامبەر بڕێك پارە لە مزگەوتەکەی بە دەربێنێت.

هەروەها دەگوترێ: "**وتی: بێنە مەلا، وتی ئەستغفرالله، وتی هانێ مەلا! وتی بارەك الله**"، (خاڵ، ٢٠٠٧ :٤٢١) مەبەستی ئەوەیە بەشێك لە مامۆستایانی ئایینی ئامادەنین هیچ ببەخشن، هەر کاتێك داوای شتێکیان لێبکرێت ئایین وەك ئامرازێك بەکاردەهێنن بۆ دەربازبوون، هەروەها بۆ وەرگرتنیش بە هەمانشێوە ئایین لە بەرژەوەندی خۆیان بەکاردەهێنن، یان:"**شەرعم لەگەڵ مەلایە، هاوارم بۆ تۆ خوایە**"، (خاڵ، ٢٠٠٧ :٢٦٥) واتا شەرع و کارم

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

لەگەڵ مەلایە، بەڵام خودایە تۆ پشت و پەنامبە، من ناتوانم لە مەلا ببەمەوە، هەروەکو نموونەکەی پێشوو، لێرەشدا ئایین بۆ بەرژەوەندی و خۆ دەربازکردن بەکارهێنراوە.

جا بەهۆی ئەوەی مزگەوت شوێنی خواپەرستی نوێژکردنە، زۆرینەی خەڵك لەو شوێنەدا یەکتری دەبینن، لە کۆندا شوێنی کۆڕ و کۆبونەوە بووە، ئەم یەکتربینینە لە پەندی کوردیدا باسکراوە:**"نە نان و پیازم لە گەڵیدا خواردووە، نە باوکمان لە یەك مزگەوتدا نوێژی کردە"**، (عوسمان، ٢٠٠٨: ١٧٦) واتا ئەو کەسە ناناسم و هیچ جۆرە پەیوەندییەکم لە گەڵیدا نییە.

٤) **زیندوبونەوە و ڕۆژی دوایی:** موسوڵمانان باوەڕییان بە ڕۆژی دوایی هەیە، گرنگی زۆری پێدەدرێ، چونکە ئەمڕۆژە ڕۆژی حەق و لێپرسینەوەیە، ئەو ڕۆژەی کەوا جیهان کۆتایی دێت و مردووەکان هەموو زیندوو دەبنەوە و بەرەو حەشر و حسابی خودا دەچن و لەوێوە بەرەو بەهەشت یان دۆزەخ ڕەوانە دەکرێن، ئەمەش ئەوساتە ڕوودەدات" کاتێک کە فریشتەی ڕاسپێدراو بە فووکردن، فوو دەکات و ژیان لە سەر زەوی بە تەواوی کۆتایی دێت"، (خالد، ٢٠٠٩: ٢٦٦) هەروەکو لە قورئاندا دەفەرموێت: [و نُفِخَ فِي الصور فَصعِق مَنْ فِي السَمَاواتِ و مَنْ فِي الأرض إلا مَنْ شَاء اللهُ ثمَ نُفِخَ فِيهِ أخْرى فإذا هُمْ قِيام ينْظرون]، (سورەتی الرمز، ئایەتی ٦٨) واتە بە فووکردن لەو ئامێرەی دەنگ پەیدادەکات و بە شەیپوور(صور) ناسراوە، ئەوانەی لە ئاسمانان و لە زەوییدان هەموو گیانیان لە دەستدەدەن، بە فووکردنێکی تر هەموویان زیندوودەبنەوە و لە بەردەم خودادا بۆ حەشر و حیساب دەوەستن، (کۆیی، ٢٠٠٩، ب.٨: ٢٥٢) هەرچەندە هیچ کەس لەوێ نەهاتۆتەوە و کەس نازانێت ڕۆژی قیامەت چی ڕوودەدات، بەڵام زانیارییمان لە سەرچاوە ئایینەکاندا پێگەیشتووە، بە پێی زۆر لە ئایین و بیروباوەرەکان، بە تایبەتی ئایینی ئیسلام کە ئایینی زۆربەی دانیشتووانی ئەم هەرێمەی ئێمە پێکدەهێنێت، پێویستە باوەڕمان بەو ڕۆژە هەبێت، ئەوانەی کە باوەڕییان پتەوە و کردارەکانییان بەپێی ئایین و یاساکانی خودا و کتێبە ئاسمانییەکان پەسەند کراو بێت، ئەوا لە پاداشتی کار و ڕەفتارەکانییان بەرەو بەهەشت ڕەوانە دەکرێن، کە شوێنێکی پڕ لە باخ و درەخت و جوانییە و شوێنی خۆشی و کامەڕانییە، لە بارەی بەهەشتەوە ئایینی ئیسلام بۆمان دەگێڕێتەوە کەوا خودای گەورە باوکە ئادەمی لە بەهەشت خوڵقاند و دایکەحەواش لە جەستەی ئەوەوە خوڵقێنرا، بەڵام دوای ئەوەی فەرمانی خودایان شکاند لە بەهەشت دەرکران و لە سەر ڕووی زەوی نیشتەجێکران، هەروەکو دەفەرمووێت:-[و قُلنَا يا آدَمُ أسْكُنْ أنْتَ وزَوْجُک الجَنة وكُلا مِنْهَا رغَدًا حَيث شِئْتُمَا و لا تَقْربَا هذه الشَجَرة فَتَكُونَا مِن الظَالِمِين]، (سورەتی البقرة، ئایەتی ٣٥) واتا:" ئینجا وتمان: ئەی ئادەم خۆت و هاوسەرت لەم بەهەشتەدا ژیان بەرنە سەر و نیشتەجێ بن لەهەر کوێ حەزدەکەن بخۆن و بخۆنەوە بە تێروتەسەلی، بەڵام نزیکی ئەم درەختە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

مەکەون (درەختێکی دیاریکراو بۆ تاقیکردنەوە لێیان قەدەغەکرا) ئەگینا دەچنە ڕیزی ستەمکارانەوە"، (أمین، ٢٠٠٤: ٦) هەروەها دەفەرموێت:[فَوَسْوَسَ لَهُمَا الشَّيْطَانُ لِيُبْدِيَ لَهُمَا مَا وري عَنْهُمَا مِنْ سَوْآتِهِمَا و قَال مَا نَهَاكُمَا رَبُكُمَا عَنْ هَذهِ الشَجَرة إلا أنْ تَكُونَا مَلَكَيْنِ أَوْ تَكُونَا مِنَ الْخَالِدِين]، (سورەتی الأعراف، ئایەتی ٢٠) تەفسیری ئەم ئایەتە بەمشێوەیە دەبێ:"(شەیتان ئەو سنوورەی بۆ ئادەم و حەوا بە فرسەت زانی) و ئینجا کەوتە فرێدانی وەسوەسەو خەتەرەو خەیاڵ بۆ ناو دڵ و دەروونیان تا ئەو عەیب و عارەیان دەربخات کە شاراوە بوو لێیان (دوایی خۆی ئاشکراکرد) و پێی وتن: پەروەردگارتان ئەم درەختەی لێ قەدەغە نەکردوون تەنها لەبەرئەوەیە نەوەکو ببنە فریشتە، یاخود بۆ ئەوەیە نەوەکو لە نەمران بن!"، (أمین، ٢٠٠٤: ١٥٢) کەواتە بە پێی دەقی قورئان، ئادەم و حەوا لە لایەن شەیتانەوە هەڵخەڵەتێندران، بەمهۆیەشەوە لە بەهەشت دەرکران و گشت مرۆڤەکانیش لە ماوەی ژیانیاندا لە تاقیکردنەوە دادەبن، و تەنها ئەوانەی لە تاقیکردنەوەی ژیان دەردەچن گەیشتن بە بەهەشتییان پێ ڕەوا دەبنیرێت، ئەوانەش کە لە تاقیکردنەوەکە دەرناچن، ئەوا بۆ دۆزەخ دەنێردرێن و لەوێدا سزای خۆیان وەردەگرن.

ئەو بیروباوەڕەش لە پەندی پێشیناندا بەرچاودەکەوێ، بۆ نموونە: "**ئەوەی ئەمڕۆ نانی باشی حەرام ئەخوات، سبەی ژان ئەخوات**"، (عوسمان، ٢٠٠٨: ١٣) مەبەست ئەوەیە ئەوەی لەم دونیایەداماڵی حەرام بخوات لە ڕۆژی لێپرسینەوەدا لە سزای ئەم کارەی ئازار و ژانی دەرخوارد دەدەن، یان:"**تاکو ماوی لە دنیادا بکە کاری چاکە، نەکا لە پڕدا بمریت، ببیت بە بێیار بۆ سەر ئەم خاکە**"، (عوسمان، ٢٠٠٨: ١٤) ئەم پەندە ئامۆژگاریکردنە بۆ ئەوەی کاری چاکە بکەین، چونکە لە ڕۆژی دواییدا ئەم چاکەکردنە یارمەتیدەرە و بەرەو بەهەشت ئاڕاستەمان دەکات. هەروەها هەر لەمشێوەیەدا هەوڵدان بۆ دورکەوتنەوە لە گوناهـ و تاوان بەهۆی ترس لە ڕۆژی دوایی لە پەندەکاندا دەبینرێ:"**بمانزانیایە مردن کەی دێت هەرگیز گوناهم نەدەکرد**"، (عوسمان، ٢٠٠٨: ٧٣) چونکە لەمڕۆژەدا هەموو چاکە و خراپەکان دەخرێنە ڕوو، و پاداشتی کردەوەکانت وەردەگری.

٥) **فەرمان و ئەحکامی ئاینی:** ئایینەکان فەرمان و ئەحکامی تایبەت بە خۆیان هەیە، ئەم فەرمانانە لە کتێبە ئاسمانیەکان و وتەی پێغەمبەراندا ڕەنگیداوەتەوە، ئایینی ئیسلامیش خاوەن فەرمان و ئەحکامی تایبەت بە خۆیەتی، ئەم فەرمانانە لە پەندی پێشینانیشدا هەیە، یەکێك لە فەرمانەکان دوورکەوتنەوەیە لە حەرام خواردن و حەرام خۆری خۆ بە دوورگرتن لێی، ئەم بابەتە بە چەندان پەند ئاماژەی بۆ کراوە، هەروەکو دەگوترێ:"**پارەی حەرام هەر لە ڕێگەی حەرامدا سەرف دەکرێت**"، (عوسمان، ٢٠٠٨ : ٨٣) ئەوەی کە بە حەرامی بەدەست دێ لە ڕێگەی حەرامدا سەرف دەکرێ و سوودی بۆ مرۆڤ

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

نابێ، ئەگەر مرۆڤ زۆر پێویستی بوو، لەوانەیە پەنا بۆ حەرامیش ببات تا ژیانی خۆی پێ ڕزگار بکات، لەمبارەیەوە دەگوترێ:"**نا عەلاجی حەرام حەلاڵ دەکا**". (خالّ، ٢٠٠٧ :٣٩٨).

هاندان و هەوڵدان بۆ ئەنجامدانی کاری چاکە یەکێکی ترە لە فەرمانەکانی ئایین، بەڵام ئەم چاکەکردنە یاسا و ڕێسای خۆی هەیە، بۆ نموونە دەبێ بە نهێنی بێ، لەمبارەیەوە لە پەندیدا دەگوترێ: "**ئەو چاکە چاکە، باس نەکرێت لە کاتی چاکە و خراپە**"، (عوسمان، ٢٠٠٨: ٥١) پێویستە بە جۆرێك خێر و چاکە بکەی کە لە پێناو خودا دابێت نەك لەپێناو ناوناوبانگ، هەربۆیە دەگوترێ:" **کە چاکە ئەکەی مەیڵێ لە لای کەس، بۆ زەوقی خۆت بێ و خوا بزانێ بەس**"،(عوسمان، ٢٠٠٨: ١٥٣) هەروەها هاندانی خەڵکیش بۆ کاری چاکە جێگەی بایەخ و ڕێز بووە لای کوردانی موسوڵمان، بۆیە لە پەندێکدا دەڵێن:"**کەسێ کە ڕێنمایی چاکە بکات، لەو خێری کەمتر نییە**"،(عوسمان، ٢٠٠٨: ١٥٢) تەنها چاکەکردن خێرت پێناگەیەنێ، بەڵکو ڕێنمایی کردنی کەسێك بۆ چاکە کردن خێرت پێدەگەیەنێ.

لە ئایینی ئیسلامدا بابەتی پاکوخاوێنی گرنگی خۆی هەیە، پێویستە مرۆڤی موسڵمان دڵ و دەروونی پاك بێ، هەروەها لە کاتی ئەنجامدانی ئەرکە ئایینییەکانی وەك نوێژکردن، دەستنوێژگرتن ئەرکە و دەبێ ئەنجامبدرێ، بۆیە دەگوترێ:"**بێ دەستنوێژ، نوێژ ناکرێت**"، (عوسمان، ٢٠٠٨: ٧٤) ئەو پاکوخاوێنییە لە ئایینی ئیسلامدا گرنگی زۆری پێدەدرێ، بەردەوام جەخت لەسەر پاکوخاوێنی دەکرێتەوە، لە پەندی کوردیشدا ئەم بابەتە بایەخی پێدراوە:"**مردوو و زیندوو بە ئاو پاك ئەبێتەوە**"، (خالّ، ٢٠٠٧ :٣٨٦) بۆ پاککردنەوە ئاو یەکێکە لە ئامرازەکان، پێویستە هەموو کەسێك، زیندوو بێ یان مردوو بە ئاو پاکبکرێنەوە. لە بەرامبەر پاکوخاوێندا، پیسی هەیە، هەرکاتێك مرۆڤ پیس بوو لە خودا دوور دەکەوێتەوە و دەبێتە دۆستی شەیتان، بۆیە دەگوترێ:"**نینۆکت درێژ بوو شەیتان نوێژی لەسەر ئەکا**"، (خالّ،٢٠٠٧ :٤١٤) خودا پاکە و پاکەکانی خۆشدەوێ، پێوستە مرۆڤیش هەمیشە پاکوخاوێن بێ.

یەکێکی تر لە فەرمانەکانی ئایینی ئیسلام وتنی ناوی خودایە لە پێش دەستپێکی هەموو کارێکەوە، بۆ نموونە پێش دەستکردن بە نان خواردن پێویستە ناوی خودا بهێنرێ، ئینجا دەست بەخواردن بکرێ، ئەم بابەتەش لە پەندەکاندا ڕەنگیداوەتەوە، بۆ نموونە دەگوترێ:"**سفرەی بەتاڵ (بسم اللە)ی لێ ناکرێ**"، (خالّ،٢٠٠٧ :٢٥٤) لێرەدا وا دەردەکەوێ دەبێ سفرەی نانخواردن ئامادەبێ و ئنجا بسم اللە بکرێت و دەست بە خواردن بکەن، بەڵام واتای دووری پەندەکەش ئەوەیە کە دەبێ کار و کردەوەکان تەواو ئامادەبن ئنجا دەستی بۆ ببردرێ.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

فەرمانەکان بۆ پێش نانخواردن ئەوەیە لە سەرەوە گوتمان، بەڵام لە کۆتایی و لێبوونەوە لە خواردن پێویستە سوپاسی خودا بکرێ لە سەر نیعمەتەکانی، لە پەندیشدا ئەمە دەبینرێ، بۆ نموونە:"**تا من وتم بسم الله، ئەو وتی: الحمدالله**"، (خاڵ،٢٠٠٧ :١٣١) واتا تا من دەستم بۆ کارەکە برد، ئەو چاوەڕێی منی نەکرد و کۆتایی پێهێنا.

خزمەتکردنی دایك و باوك ئەرکێکە لەسەر شانی منداڵ، پێویستە ئاگاداری دایك و باوکیان ببن و تا لە ژیاندا ماون بە باشترین شێوە خزمەتیان بکەن، ئەمەش فەرمان و ئەحکامی ئایینیە و هەمان بابەت لە پەندی پێشیناندا هەیە، بۆ نموونە:"**ئەو کەسەی خزمەتی دایك و باوکی نەکات بۆ ڕەزابوونیان، هیچ کات جێگەی باوەڕی دراوسێکەی نییە**"، (عوسمان، ٢٠٠٨: ٥٣) ئەوە ئەرکێکە و پێویستە، وەك چۆن لە منداڵیدا ئێمەیان گەورەکردووە و خزمەتیان کردوین تا گەیشتوین بە ئەمڕۆ، بە هەمان شێوە پێویستە ئێمە چاکەیان بدەینەوە و خزمەتیان بکەین.

ئەنجام:

لە ئەنجامی ئەم لێکۆڵینەوەیە گەیشتین بە چەند ئەنجامێك، دەتوانین گرنگترینیان لەم چەند خاڵەدا ڕیزبکەین:

١. ئەوەی لە فەلسەفەی پشت زۆربەی پەندی پێشینانی کوردیدا ڕەنگدەداتەوە بریتییە لە ئامۆژگاری و ڕێنمایی ئایینی.

٢. پەندی پێشینانی کوردی دوای هاتنی ئایینی ئیسلام و باوەڕهێنان بە ئاینی ئیسلام، بەرگێکی نوێی پۆشیوە و چەندان پەندی نوێ هاتوونەتەکایەوە بۆ خزمەتی ئایینە نوێیەکە.

٣. بەهۆی باوەڕهێنانی زۆرینەی کورد بە ئایینی ئیسلام، زۆر لەو پەندانەی کە پێش دەرکەوتنی ئایینی ئیسلام هەبوون، لەناوچوون و نەماون.

٤. پەند وەك ئامرازێکی فێرکاری ئایینی بەکارهێنراوە، بەهۆی ئەوەی سادە و ساکارە و زوو بڵاودەبێتەوە، بۆیە بۆ بڵاوبوونەوەی ئایینی ئیسلام و گەیاندنی پەیامی ئایینەکە سوودی لێوەرگیراوە.

٥. زۆرینەی پەندە ئایینیەکان، وەرگێرانی دەقەکانی قورئان و وتەی پێغەمبەری ئیسلامن، بەشێوەیەکی سادە و ساکار داڕێژاونەتەوە.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

سەرچاوەکان:

- قورئانی پیرۆز.

أ. بە زمانی کوردی:

١. أمین، بورهان محەمەد، (٢٠٠٤)، تەفسیری ئاسان بۆ تێگەیشتنی قورئان، پێداچوونەوەی لیژنەیەک، چ.٢، لە بڵاوکراوەکانی کتێبخانەی ڕۆشنبیر، سلێمانی – هەولێر، تهران، نقش و نگار.

٢. بیمار، عبدالرزاق، (١٩٩٨)، پەخشانی کوردی، دەزگای ڕۆشنبیری و بڵاوکردنەوەی کوردی زنجیرەی ژمارە ٣١٤، دار الحريهة للطباعة، بغداد .

٣. پاڵەوان، سەلاح حەسەن، (٢٠٠٨)، داهێنان و مەرگ، لێکۆڵینەوە، لە چاپکراوەکانی پرۆژەی یانەی قەڵەم، چاپی دووەم، چاپخانەی یاد.

٤. جەمال، نەوزاد، (٢٠١٦)، فەلسەفەی ئایین، فەلسەفاندنی چییەتی و پێکهاتەکانی ئایین، نەوزاد جەمال، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، چاپخانەی سەردەم، کوردستان، سلێمانی، چاپی یەکەم.

٥. حسین، هیمداد (٢٠٠٧) ئەدەبیاتی فۆلکلۆری کوردی، چاپخانەی شەهید ئازاد هەورامی، چاپی یەکەم، کەرکوك.

٦. خاڵ، شێخ محەمەد، (٢٠٠٧)، پەندی پێشینان، چاپخانەی شڤان.

٧. ڕەسوڵ، شوکریە (د.)، (١٩٨٩)، ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی، ب٢، چاپخانەی زانکۆی سەڵاحەددین، هەولێر .

٨. ڕەسوول، عیززەدین مستەفا، (١٩٧٠) ئەدەبیاتی فۆلکلۆری کوردی، بەغداد .

٩. سیوەیلی، ڕێبوار، (٢٠٠٦)، نووسین و بەرپرسیاری، چاپ و بڵاوکردنەوەی چاپخانەی ڕەنج، سلێمانی.

١٠. عوسمان، کاروان، (٢٠٠٨)، پەندە باوەکان، خانەی چاپ و پەخشی ڕێنما، سلێمانی.

١١. عەزیز، حەمید، (٢٠٠٥)، سەرەتایەک لە فەلسەفەی کلاسیکی یۆنان، لە بڵاوکراوەکانی کتێبفرۆشی سۆران . هەولێر.

١٢. عەلی، سەیدۆ داود، (٢٠٠٩)، قوتابخانە فەلسەفییەکان، وەرگێڕان، میهرداد میهرین، لە بڵاوکراوەکانی خانەی چاپ و پەخشی ڕێنما، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕەنج.

١٣. القرضاوي، شێخ الإسلام د. یوسف، (٢٠١٢)، بوونی خوا، و. حسن پێنجوینی، پێداچوونەوەی قانع خورشید، چ. ٢، پرۆژەی بیری میانڕەو، لە بڵاوکراوەکانی کتێبخانەی هەورامان.

١٤. کەریم، تۆفیق، (٢٠١٢)، کاریگەری ئیسلام لەسەر کەلتووری کورد، بەرگی یەکەم، چاپی یەکەم، چاپخانەی زانا.

١٥. کۆیی، مەلای گەورە، (مەلا محمد)، (٢٠٠٩)، تەفسیری کوردی لە کەلامی خوداوەندی، ب. ٨ ، نووسینگەی حەمدی بۆ بڵاوکردنەوەو ڕاگەیاندن، سلێمانی، چا. حەمدی.

١٦. کەریم، ڕزگار، (١٣٨٥)، فەرهەنگی دەریا (عەرەبی . کوردی)، ب. ١، ئا :ـ ناشر :ـ نەشری ئیحسان، کتابخانه ملی إيران، تهران.

١٧. نەقابەی مامۆستایان، (٢٠٠٩)، سەرنجێك لە دەروازەی فۆلکلۆری کوردەوە، چاپ دووەم، دەزگای ئاراس، هەولێر.

گۆڤار:

– دەربارەی چەمکی خودا لە ئایینەکان و قۆناغی بەر ئایینەکاندا، نەوزاد جەمال، گ. کەوانە، ژ. ٣، ساڵی یەکەم، ئەیلولی ٢٠١١.

ب. بە زمانی عەرەبی:

١. حقيق، محمد، (١٩٧٨)، الامثال الشعبية فى ليبيا، منشورات الشركة العامة للنشر و التوزيع و الاعلان.

٢. خالد، عمرو، (٢٠٠٦)، قراءة جديدة و رؤية في قصص الأنبياء، عمرو خالد، ط. ٢، دار المعرفة للطباعة و النشرو التوزيع، بيروت . لبنان.

٣. خالد، عمرو، (٢٠٠٩)، قصص القرآن، عمرو خالد، الدار العربية للعلوم ناشرون، بيروت- لبنان، الطبعة الأصلية الأولي، مطابع الدار العربية للعلوم.

٤. ضموم، صفاء- لوز، وسام (٢٠١٧)، البعد النفسى فى الحكايه الشعبيه، نماذج مختارة، من الوطن العربي، رسالة الماجستير.

٥. الكتاب المقدس، (١٩٩٤)، كتاب الحياة، أي كتب العهد القديم و العهد الجديد، و قد ترجم بلغة عربية حديثة، تم جمعه في جي. سي. سنتر، ط. ٤، مصر الجديدة، القاهرة، كتاب التكوين.

٦. كتورة، د. جورج، (٢٠١٢)، أطلس الفلسفة، بيتر كونزمان، فرانز- بيتر بوردكارد، ترجمة، المكتبة الشرقية، بيروت – لبنان.

٧. الماوردي، علي بن محمد بن حبيب، (١٩٩٩)، المتوفي ٤٥٠ هـ تحقيق: المستشار الدكتور فؤاد عبدالمنعم أحمد، الأمثال و الحكم، دار الوطن للنشر، المملكة العربية السعودية.

٨. النبلاوي، عايدة فؤاد، (٢٠١٥)، الحكايات الشعبية العمانية و دلالتها الإجتماعية و الثقافية، مجلة العلوم الإجتماعية، جامعة السلطان قابوس.

ج. بە زمانی فارسی:

- فرهنگ فارسی كوردی، بابان، شكرالله بابان، چاپ أول، انتشارات كردستان، سنندج، إيران، نوبت ١٣٨٣ هەتاوی.

د. بە زمانی ئینگلیزی:

- www.ar.wikipedia.org
- www.islammemo.cc

الأمثال الشعبية الكوردية في مرآة الفلسفة الدينية

الملخص:

الكورد معروف بأنهم صاحب تراث غني ، كل موضوع متعلق بحياة الكورد انعكس في تراثه، وهذا الانعكاس إما يكون في الأغاني أو الحكايات أو الأساطير أو الأمثال الكوردية، الأدب التراثي الذي هو مرآة حياة الشعب، حمل في طياته واجبات ونشاطات والأفراح والأحزان هذا الشعب، ونقل شفهيًا جيلا بعد جيل، والشعب الكوردي بعد ظهور الإسلام كسائر الشعوب الأخرى في المنطقة آمن بالدين الجديد ومارسه، إذا كان الأدب مرآة المجتمع فلا شكّ أن اختلاط الدين الإسلامي بالمجتمع الكوردي انعكس في تراثه، والذي سلطنا الضوء عليه في هذه الدراسة هو انعكاس الفلسفة الدينية في الأمثال الكوردية، حاولت هذه الرسالة عرض الأمثال التي تحمل هوية الدين الإسلامي،

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

عنوان الرسالة هو (الأمثال الكوردية في مرآة الفلسفة الدينية، دين الإسلام أنموذجًا)، مكونة من مدخل (تعريف عام) للمفاهيم وتعريف التراث والمثل الشعبي والفلسفة والفلسفة الدينية، الفصل الأول بعنوان (الدين وتأثيره على الأمثال)، عرضنا فيه مجموعة من المسائل مثل (الإيمان بالله، علاقة الإنسان مع الله، الصفات الإلهية)، أما الفصل الثاني، وهو الجانب التطبيقي وعنوانه (مقدسات الدين الإسلامي وانعكاسها في الأمثال الكوردية)، ومكون من مسائل مثل: (الأنبياء والصالحون، المواقع الدينية، الواجبات والأحكام الدينية)، بعد هذا كله عرضنا أم النتائج التي توصلنا إليها في دراستنا، ثم قائمة بالمصادر المعتمدة في الرسالة.

الكلمات الدالة: *الأدب التراثي، الأمثال، الفلسفة، الفلسفة الدينية، الدين الإسلامي.*

Kurdish Proverbs in the Mirror of Philosophy of Religion

Abstract

Kurds are better known for their rich folklore. Any aspect on the Kurdish lifestyle is reflected on their folklore; such reflections might be seen in lyrics, stories, myths, and proverbs. The folkloric literature which is the reflecting mirror of human's life, has carried the duties, activities, joys, and sadnesses of that nation in its heart. It transfers them from one generation to the next.

After the emergence of Islam religion, the Kurds embraced the new religion as other nations did. If literature is the mirror of the society, certainly the merging of Islam religion and Kurdish society has reflected in the Kurdish folklore. What is focused on in this study is the reflection of the philosophy of religion within the Kurdish proverbs. This research tries to identify those proverbs that have a religious identity.

The title of this paper is (Kurdish Proverbs in the Mirror of Philosophy of Religion-Islam Religion as an Example). It consists of an introduction and two major chapters. In the introduction, a general overview for the concept and definition of folklore, proverbs, philosophy, and philosophy of religion is shown. Moreover, the first chapter is entitled the philosophy of religion and its impacts on proverbs. In this chapter, several topics are discussed such as (Believing in God, The relation between God and human beings, The divine attributes of God). While in the second chapter, the practical aspects are identified. This chapter is entitled (The sanctities of Islam religion: its reflection in Kurdish proverbs). It consists of several sections such as (The prophets and pious people, Religious places, The religious rulings and commands). Additionally, the concluding points of the study are presented. Finally, the used references are listed.

Key Words*: Folkloric Literature, Proverbs, Philosophy, Philosophy of Religion, Islam Religion.*

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

بەها باڵاكان و ڕەنگدانەوەیان لە پەندی پێشینان‌دا
(پەندی پێشینانی شێخ محەممەدی خاڵ) بە نموونە

د. ئاسۆ عومەر مستەفا
بەشی كوردی- كۆلێژی زمان- زانكۆی چەرموو- هەرێمی كوردستان/ عێراق

پوختە:

ئەدەبی فۆلكلۆری كوردی یەكێكە لە ئەدەبە دەوڵەمەندەكانی جیهان و ناوچەكە، ئەمەش بەهۆی جوگرافیای كوردستان پێكهاتەی دانیشتوانەكەی و بارودۆخی ڕامیاری و كۆمەڵایەتی و كلتووری میللەتەكەمان و دواكەوتنی ئەدەبی نووسراوی كوردی. ئەم ئەدەبە ڕەنگدانەوەی هۆشیاری و بیروباوەڕ و ڕەوشت و عادات و تەقالید و ئاستی ڕۆشنبیری و شارستانییەتی ئەم میللەتەیە.

گرنگی تویژینەوەكە: پەندی پێشینان پایەیەكی بڵندی هەیە لەناو ئەدەبی فۆلكلۆری كوردیدا، نیشاندەری ئاستبەرزی ئەدەبی و ڕۆشنبیری و كلتووری وكۆمەڵایەتی ئەم میللەتەن. هەرئەم هۆیەش وایكردووە ئێمەش توێژینەوەكەمان تەرخان بكەین بۆ ڕەنگدانەوەی بەها باڵاكان لە پەندی پێشینانی كوردیدا.

سنوری توێژینەوەكەمان: كتێبی (پەندی پێشینانی شێخ محەممەدی خاڵ)ە. نووسەر ژمارەیەكی باش پەندی پێشینانی كۆكردووەتەوە. ئێمەش بۆ ئەوەی سنووری توێژینەوەكەمان دیاریكراوبێت تەنها ئەم بەرهەمەمان هەڵبژارد.

لە توێژینەوەكەدا میتۆدی وەسفیی شیكاریمان بەكارهێناوە، لەسەرەتادا میتۆدی وەسفی بۆ خستنە ڕووی لایەنی تیۆری و پاشان میتۆدی شیكاری بەكارهێنراوە بۆ شیكردنەوەی پەندەكان و دەرخستنی بەها باڵاكانی ناو پەندەكان.

توێژینەوەكەمان لە چوار بەش پێكهاتووە: بەشی یەكەم (تیۆریزەی چەمكەكانی توێژینەوەكە) لە سێ تەوەر پێكهاتووە:تەوەری یەكەم: (**بەها باڵاكان**) باسی بەها و بەها باڵاكان دەكات. تەوەری دووەم (پەندی پێشینان)و تەوەری سێیەم: (**كتێبی (پەندی پێشینان)ی شێخ محەممەدی خاڵ**).بەشی دووەم(بەهای ئیستاتیكیی پەندی پێشینان) ئەو بەها ئیستاتیكییانە ڕووندەكاتەوە، كە لە پەندی پێشیناندا ڕەنگی داوەتەوە و بوونەتە هۆی ئەوەی ئەم پەندانە جوان و چێژبەخش و سەرنجڕاكێش بن و ئەم بەشە لە سێ تەوەر

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

پێکهاتووە: تەوەری یەکەم (شێوازی پەندی پێشینان) لێرەدا ئەو جوانییانە دەخرێنەڕوو کە پێشینان لەڕێگەی زمانی پەندەکانەوە بەرجەستەیان کردووە. تەوەری دووەم (مۆسیقای پەندی پێشینان) ئەو ئاواز و کێش و سەروایە روونەدەکاتەوە کە جوانی و ڕازاوەییان بە پەندەکان بەخشیووە. تەوەری سێیەمیش (ڕەوانبێژی پەندی پێشینان) لەبەرئەوەی پەندی پێشینان چڕکراوەی ئەزموون و هەڵوێستێک، یان لە چیرۆکێکەوە وەرگیراوە، بۆیە کورت و پوخت کراوەتەوە و (کورتبڕی تێدا کراوە) و بەشێوەیەکی هونەری گوتراون بۆ ئەوەی لە ئاوەزی تاکەکانی کۆمەڵدا پارێزراو بن.

بەشی سێیەم (بەها کۆمەڵایەتییەکانی پەندی پێشینان) کە لەم تەوەرانە پێکدێت: تەوەری یەکەم (بەها بیری و هزرییەکان لە پەندی پێشیناندا)، بیروباوەڕ و تێڕوانینی پێشینان دەربارەی ژیان و بوون و مرۆڤایەتی و ئافرەت و ... دەخاتەڕوو. تەوەری دووەم (بەها ڕەوشتی و ئاکارییەکان لە پەندی پێشیناندا) ئەو پەندانە شیدەکاتەوە کە ئاراستەی رەوشت و ئاکاری تاکەکانی کۆمەڵ دەکەن. بەشی چوارەمیش (بەها ئایینییەکان لە پەندی پێشیناندا) ڕەنگدانەوەی بنەما نەگۆڕەکانی ئاینی ئیسلام وەک بیروباوەڕ، تێڕوانین، ئاکار و ڕەوشت و ... لە پەندی پێشیناندا دەخاتە بەر باس.
ئەنجامەکانیش لە کۆتاییدا بە چەند خاڵێك خراوەتەڕوو.

پەیڤێن سەرەکی: *بەها باڵاکان، پەندی پێشینان، بەهای ئیستاتیکی، بەهای کۆمەڵایەتی، بەهای ئاینی.*

بەشی یەکەم: تیۆریزەی چەمکەکانی توێژینەوەکە

تەوەری یەکەم: بەها باڵاکان:

بەهاکان ڕۆڵێکی گرنگ لە ژیانی مرۆڤ پێکدەهێنن و دەبنە وەڵامدەرەوەی هەست و هۆش و بیروباوەڕ و بنەمای پێکهاتەی کەسایەتی مرۆڤ. هەر بۆیە مرۆڤ زۆر گرنگیان پێدەدات و هەوڵدادات لە خۆیدا بەرجەستەیان بکات؛ بۆ ئەوەی کەسێکی ویستراوی کۆمەڵایەتی بێت و ڕێز و شکۆی لە ناو کۆمەڵگەدا پارێزراو بێت. ((بەهاکان بریتین لە کۆمەڵێ پێوەر و بنەما، یان ڕێکخستن و ڕێکاری ڕەفتاری کە مرۆڤ دەیان گرێتە بەر، بەپێی ڕێککەوتنی کۆمەڵایەتی و بیروباوەڕی مرۆڤایەتی هاتوونەتە دی))(ناز ئەحمەد سەعید، ٢٠٢١، ٥٢) ئەم بەهایانە ڕێژەیین و لە کۆمەڵگەیەکەوە بۆ کۆمەڵگەیەکی تر لە شوێنکاتێکەوە بۆ شوێنکاتێکی تر جیاوازن. چونکە (بەها؛ ئامانج یان پێوەری بڕیارێکی زانراوە کە خاوەن چەسپاوییەکیڕێژەییە، تاک یان کۆمەڵ لەڕۆشنبیری و سەردەمێکی دیاریکراودا پێوەی پەیوەست دەبن، تا بەهۆیەوە ویستراو و نەویستراو لە شتەکان و هەڵوێستەکان و جۆرەکانیڕەفتاردا دیاری بکەن)(عومەر ئیبراهیم

عەزیز،٢٠٠٢: ٤٧]هەروەها ئەم بەهایانە بەپێی کات و سەردەم و ژینگەی کۆمەڵایەتیی و ڕۆشنبیریی گۆڕانیان بەسەردا دێت و هەر کۆمەڵگەیەکیش هەوڵدەدات ئەم پێوەر و بنەمایانە بەسەر تاکەکانیدا بسەپێنێت، کە کۆنەست (نائاگایی گشتی) پەسەندی دەکات؛هەر وەک (کارڵ گۆستاف یۆنگ)ی زانای دەروونزانیی ئاماژەی پێدەدات.

بەها باڵاکانیش وەک بەشێکی گرنگی بەهاکان ڕۆڵێکی گەورەیان هەیە لە بەرجەستەکردنی کەسایەتییەکی بەرزی کۆمەڵایەتی و مرۆڤ هەرچەندە زیاتر گرنگیان پێبدات؛ ئەوەندە زیاتر لەناو کۆمەڵگەدا ویستراو دەبێت. مرۆڤ لەڕێگەی ئەم بەها باڵایانەوە هەوڵی ڕەنگڕێژکردنی پەیوەندییەکانی لەگەڵ تاکەکانی کۆمەڵدا دەکات و ڕۆڵی هەیە لە ئاسوودەیی و ئارامی مرۆڤ و ئەگەر مرۆڤ پابەندی ئەم بەها باڵایانە بوو، ئەوا بە تێپەڕبوونی کات دەبنە بەشێکی دانەبڕاوی کەسایەتییەکەی و هەرگیز دەستبەرداریان نابێت. هەروەها بەها باڵاکان دەبنە هۆی ئەوەی بیرکردنەوە و بڕیارەکانی مرۆڤ ئەرێنی بن، وەکو بەها ئیستاتیکییەکان، بەها هزرییەکان، بەها کۆمەڵایەتییەکان، ...

تەوەری دووەم: پەندی پێشینان:

پەندی پێشینان بەشێکە لەو کەلەپوورە نەتەوەییەی کە هەموو نەتەوەکانی جیهان شانازی پێوە دەکەن و بە بەرهەمێکی بە نرخی نەتەوەیی دەزانن. (پەندی پێشینان فەلسەفەی ژیان و دەنگی تاقیکردنەوەی جیهان و بەری ڕەوانبێژی بەلیغانە، کە باووباپیران لە هەزاران ساڵەوە بە کەلەپوورێکی وێژەیی بۆیان بەجێ هێشتووین تا بیان کەین بە ئاوێنەی باڵانما بۆ خۆمان)(شێخمحەمەدی خاڵ، ٢٠٠٧، ل٨) کەواتە گرنگی پەندی پێشینان ئەوەیە کە مێژوویەکی کۆنی هەیە و بەرهەمی هونەردۆستانە. بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا پێویستە پەندی پێشینان لە چەند وشەیەکی کورت و پوخت پێک بێت و مانایەکی قوڵی هەبێت.

عەلائەدین سەجادی سەبارەت بە پەندی پێشینان دەڵێ: (پەندی پێشینان عیبارەتن لە چەند قسەیەکی کورتی کوردی پێکەوە نوسێنراون، مەعنایەکی بەرزیان تێدایە. لە زەمانێکی زۆر کۆنەوە کەوتوونەتە سەر زمانی کوردی، چۆنیەتی ژیان و ڕەوشت و بیروباوەڕیان- چە لەباری سیاسی و کۆمەڵایەتی چە لەباری ڕەوشتی خێزانی و کەینوبەینی ژیانی تێکڕایی، چە لەباری دەوڵەمەندی و هەژاری و پایەی دنیاییدا - نیشان ئەدەن) (عەلائەدین سەجادی، ١٩٥٢، ١٠٦)بەمجۆرە پەندی پێشینان دەبنە بەڵگەنامەی چۆنیەتی ژیان و ڕەوشت و بیروباوەڕخوڕەوشت و دنیابینی نەتەوە لە سەردەمە کۆنەکاندا.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

شێخ محەممەدی خاڵیش دەڵێ: (پەندی پێشینان بیرێکی جوان و پورتەوێکی دەروونە هەندێ جار هەڵئەقوڵێ لە دڵێکی ئاوەدانەوە، بۆ سەردەم و زوبانێکی ڕەوان لە کاتی دووان، یان دوای ڕووداوێک کە ڕوودەدات، لە پاشان زۆر بە خێرایی دەماودەم ئەکەوێ و بڵاو ئەبێتەوە وە پشتاوپشت ئەگێڕدرێتەوە لەبەر جوانی و ڕێک وپێکی خۆی، تا نموونەی ئەو شتەی کە پەندەکەی تیا وتراوە ڕوو ئەداتەوە، ئەو حەلە خاوەن مەبەست پەندەکە دەخوێنێتەوە بۆ بەهێزکردنی قسەکەی یا ڕووناک کردنەوەی باسەکەی) (شێخمحەمەدی خاڵ، ٢٠٠٧، ل٨).

کەواتە دەتوانین بڵێین پەندی پێشینان ئەو دەربڕینە هونەرییە کورتانەن کە مێژوویەکی کۆنیان هەیە و بەرهەمی زادەی مرۆڤە ئەدەب دۆستەکانی نەتەوەن و واتایەکی قوڵیان هەیە و ڕەنگدانەوەی باری ژیان و ڕەوشت بیروباوەڕ و ئاستی ڕۆشنبیری و پێشکەوتنی کۆمەڵگان و بەو مەبەستە وتراون تاکو نەوەکانی دواتر لە ژیانی خۆیاندا سوودیان لێ وەربگرن.

تەوەری سێیەم: کتێبی (پەندی پێشینان)ی شێخ محەممەدی خاڵ[٢١].

ئەم بەرهەمە بۆ یەکەمجار لەساڵی ١٩٥٧ بڵاوکراوەتەوە. تائێستا چوار جار چاپکراوەتەوە: چاپی دووەم لە ساڵی (١٩٦٩) چاپی سێیەم لە (٢٠٠٠) و چاپی چوارەم لە (٢٠٠٧).یەکێکە لە بەرهەمە گرنگەکانی نووسەر و تا ئێستا چەندین جار چاپکراوەتەوە. ئەم کتێبە پرۆژەی کۆکردنەوەی سەرجەم پەندەکانی ناوچەی سلێمانییە و توانیویەتی ژمارەیەکی باش پەندی ئەم ناوچەیە کۆ بکاتەوە. هەروەها لە پەراوێزیشدا بەشێوەیەکی کورت چیرۆکی پەندەکە و شیکردنەوەی بۆ پەندەکان و شێوە و شوێنی بەکارهێنانیان کردووە.

نووسەر لە کتێبەکەیدا (٤٤٩٦) پەندی کۆکردووەتەوە، کە بەپێی ڕێکخستنی (ئەلفبێ) ڕێکخراون. هەروەها نووسەر چۆن پەندەکانی بیستووە ئاوا تۆماری کردووە و لەم لایەنەوە ئەمانەتی زانستی پاراستووە، هەروەها بەشێک لە پەندەکان بەپێی گێڕانەوە و شوێنی گێڕانەوە هەمان ناوەرۆکیان هەیە بەڵام لە دەربڕیندا جیاوازییەکی کەم هەیە، کە ئەم پەندانە تا ڕادەیەک دووبارەن. ئەوەی جێگای تێڕامانە نووسەر جیاوازی لەنێوان پەند و ئیدیۆم و قسەی نەستەقدا نەکردووە و هەموویانی لەژێر ناوی پەندی پێشیناندا کۆ کردووەتەوە.

عیزەدین مستەفا ڕەسووڵ بڕوای وایە ئەم بەرهەمە لە سەرجەم ئەو بەرهەمانەی لەم بارەیەوە نووسراون فراوانتر و کۆکتر و هەمەڕەنگترە. نرخێکی گەورەی کۆمەڵەی پەندی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

پێشینانەکەی خاڵ لەوەدایە، کە زۆر بە دوای ئەم چیرۆکانەدا گەڕاوە و زۆری پەندەکانی بردووەتەوە سەر سەرچاوەکەی. (عیزەدین مستەفا ڕەسووڵ، ٢٠١٠، ٨٥-٨٩)

بەشی دووەم: (بەهای ئیستاتیکیی پەندی پێشینان):

بەها ئیستاتیکییەکان یەکێکن لەو بەها باڵایانە،کە لە بنەما سەرەکییەکانی داهێنانی ئەدەبین و ڕۆڵێکی سەرەکی دەبینین لە پێکهێنانی ئاستی هونەری و بەخشینی چێژ و خۆشی بە پەیاموەرگران. هەر بۆیە بەدرێژایی مێژوو گرنگییەکی زۆر بەم لایەنە دراوە، ئەگەرچی بە پێی کات و سەردەم و شوێن و ژینگەی کۆمەڵایەتی گۆڕانیان بەسەردا هاتووە، بەڵام هەرگیز بایەخی خۆیان لەدەست نەداوە، ئەمەش لەبەر ئەوەی هەستی جوانیناسی یەکێکە لەو هەستانەی مرۆڤ لەگەڵ لە دایکبوونیدا لەدایک دەبێت و لەگەڵ گەورەبوونیشیدا گەشە دەکات و دەبێتە ڕەهەندێکی قوڵی کەسایەتییەکەی. مرۆڤ گرنگییەکی زۆر بەم هەستەی دەدات و دەبێتە هۆی ئاسوودەیی دەروونی و چێژ و خۆشی وەرگرتن. هەر بۆیە هەمیشە لە بڕیاردانەکانیدا ڕەچاوی دەکات و هەندێک جاریش دەیکاتە تەنها بنەمای بڕیاردانەکانی سەبارەت بە مرۆڤ و سروشت و ژینگە و پێداویستییە مرۆییەکانی.

ئەم تەوەرە ئەو بەها ئیستاتیکییانە ڕووندەکاتەوە، کە لە پەندی پێشیناندا ڕەنگیان داوەتەوە و بوونەتە هۆی ئەوەی ئەم پەندانە جوان و چێژبەخش و سەرنجڕاکێش بن. ئەم بەشە لە سێ تەوەر پێکهاتووە:

تەوەری یەکەم: (شێوازی پەندی پێشینان):

شێوازی پێکهاتن ڕەهەندی بنەڕەتی پێکهێنانی ئیستاتیکای دەقی ئەدەبییە. دەنگەکانی زمان؛ وشە و گرێ و ڕستەکان دەبنە بەردی بناغەی داهێنانە هونەرییەکان. ئیستاتیکای دەق لە چۆنیەتی بەکارهێنانی زمان و شێوازی داڕشتن و چنینی وشە و زاراوەکان لەگەڵ یەکتردا پێکدێت. بێگومان بۆ ئەوەی دەقێک لە قسەی ئاسایی دەربچێت و ببێتە دەقێکی ئەدەبی ئەوا پێویستە پەیڕەوی شێوازێکی تایبەت بکات، بەتایبەتی (هەڵبژاردنی کەرەستە زمانییەکان و گرنگیدان بە دروستکردنی ڕستەی کاریگەر، کە فشار بخاتەسەر خوێنەر و سەرنجی بۆ مەبەستێکی دیاریکراو ڕابکێشێت. ئەو هەڵبژاردنانەش چ لە ئاستی فەرهەنگدا بێت بۆ بەکارهێنانی وشەیەکی دیاریکراو... یان لە ئاستی ڕێزماندا بێت وەک هەڵبژاردنی ڕستەیەک لەنێوان ڕستەکانی تر)(محەمەد عەبدلکەریم ئیبراهیم، ٢٠١٢، ٦٥)و شێوازی گونجانیان لەگەڵ یەکتر، هەروەها ئاواز و بەرجەستەکردنی مۆسیقای دەنگ و وشە و ڕستەکان و چۆنیەتی بەکارهێنانی هونەرەکانی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەکولینێن کوردی

ڕەوانبێژی (لێکچواندن و ڕەگەزدۆزی و دژیەک و خوازە و خواستن و درکە) و وێنەی هونەری و دروست کردنی هارمۆنییەتی تەواو لەنێوان سەرجەم ئەم بەش و پێکهاتانەی دەقەکە.

زمان لە پەندەکاندا لە ئاستێکی هونەری بەرزدایە. ئەو زمانەی لە پەندی پێشیناندا بەکارهاتووە زمانێکی کوردی پاراوە، ڕەگ و ڕیشەی لە زمانی خەڵکی ناوچە دوورەدەستەکانی کوردستان وەرگرتووە، پڕن لەو وشە و زاراوانەی کە بە ڕەسەن کوردین و شێوازی پێکهاتنیشیان هەر شێوازی قسەکردنی خەڵکی گوندەکانە. بۆ نموونە پەندی (**قسە بیگێژە ، بیبێژە ، بیوێژە**(٢٨٦)بەشێوازێکی ئەدەبی جوان داڕێژراوە و لەهەمان کاتدا سەجەم وشەکانی وشەی ڕەسەنی کوردین لە ژینگەی گوندنشینی کوردەوە وەرگیراون، چونکە کاتێک جوتیار گەنمەکەی دەدورێتەوە دەیکاتە خەرمان، پاشان دەبێت بیکوتێت و دواتر بیگێژێت بۆ ئەوەی دان و کایەکەی لە یەکتر جیا بکاتەوە. پاش ئەوە بیبێژێت بۆ ئەوەی گەنمەکە لە مرۆر و پیسی پاک بکاتەوە و ئامادەی بکات بۆ بەکارهێنان، کە ئەم کردارانەش ئەرک و ماندووبوون و کاتی دەوێت. پێشینانیش ئەم پرۆسەیەیان وەرگرتووە بۆ قسەکردن و ئامۆژگاری خەڵک دەکەن پێش ئەوەی قسەبکات بە وردی بیری لێ بکاتەوە و وشە و دەربڕینەکان بژار بکات و پاشان دەریان ببڕێت بۆ ئەوەی کەمتر هەڵە بکات. پەندی (**کشە کشە پۆپنەڕەشە، میوان شەوێ دوو شەو خۆشە**(٣١٦)شێوازێکی زۆر جوانی هەیە و لەڕووی داڕشتنەوە ئەدەبییانەیە، جگە لەوەی ئاوازێکی ڕەوانی هەیە و خاوەن کێش و سەروایە؛ ئاوازێکی ناوەوەیی جوانیشی تێدایە، کە دەنگی (ش) بەرجەستەی دەکات. هەروەها

سەرجەم وشەکانیشی ڕەسەنی کوردین و لە ژینگەی گوندنشینانەوە وەرگیراون و ناوەڕۆکەکەشی باسکردنی ڕەفتارێکی کۆمەڵایەتییە و فێرمان دەکات لە میوانداریدا ڕەچاوی بارودۆخی خانەخوێ بکەین و زۆر نەمێنینەوە.

پەندی (**دنیا گوڵێکە ، هەر دەمە لە چەشنێکە**(٢٠٧) شێوازێکی جوانی هونەری تێدا بەکارهێنراوە. سەرەتا دنیا بەگوڵ چوێنراوە. گوڵ و گوڵزار هەستێکی خۆش و پڕ لە ئارامیت پێ دەبەخشێت و لە ڕووی دەروونییەوە ئاسوودەت دەکات. بەشی دووەمی پەندەکەش وەک تەواوکەری بەشی یەکەم پێمان دەڵێت ئەم گوڵە هەر دەمەی چەشنێک خۆی دەنوێنێ، کە بریتییە لە وەرزەکانی ساڵ و بە هەمووشیان جوانی و ڕازاوەییەکە زیاتر دەکەن. هەروەها پەندی (**ئەگەر گوڵ نیت ، دڕکیش مەبە** (٣٢) هەمان شێوازی کاریگەری تێدا بەکارهاتووە. سەرەتا داوا دەکات مرۆڤ وەک گوڵ ببێتە مایەی پەخشکردنی جوانی و ئاسوودەیی دەروونی وبۆنخۆشی و خۆشبەختی بۆ کۆمەڵگە، ئەگەر نەیتوانی وەکو گوڵیش وابێت، ئەوا وەکو دڕک نەبێتە هۆی ئازاردان و خەمبارکردنی تاکەکانی کۆمەڵ.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

پەندی پێشینان جگە لە وشە و زاراوەی کوردی، کە زۆرینەی پەندەکان پێکدەهێنن، کۆمەڵێک وشە و زاراوەی بێگانەشی تێدایە، کە زۆرینەیان وشە و زاراوەی عەرەبین لەگەڵ کەمێک فارسیدا. ئەمەش کۆمەڵێک هۆکاری هەیە کە گرنگترینیان ئەوەیە زۆرینەی میللەتی کورد موسڵمانن و پابەندی ئاینی ئیسلامن، ئەمەش وای کردووە بەهۆی ئەم ئاینەوە کە بە زمانی عەرەبییە ئەم وشە و زاراوانە لە پەندەکاندا ببینرێن، بەڵام دەبێت ئەوە بزانین کە ئەم وشانە تا ڕادەیەک هەموو کوردێک لێی تێدەگات و تێکەڵ بە زمان و کولتووری کوردیی بووە. پەندی (**قسەی پێشینان وەک نەقشی دیوار وایە**(٢٨٨) ئەم پەندە وێنەی تابلۆیەکی هونەریمان لە ڕێگەی لێکچواندنەوە بۆ دەکێشێت، کە هەمووی جوانی و ڕازاوەییە. چواندنی قسەی پێشینان بە نەخشی سەر دیوار (بەرد) بەو واتایە دێت کە ئەم قسانە ئەزموونێکی ورد و ناوەرۆکێکی بەرز و بڵندیان تێدایە بە تێپەڕبوونی کات بەهای خۆیان لەدەست نادەن. لە پەندەکەدا وشەی (نەقش)ی بەڕەگەز عەرەبی هاتووە، بەڵام بەشێوەک لەناو زمانی کوردیدا تواوەتەوە، کە هەموو کەسێک بە باشی تێیدەگات. هەروەها پەندی (**شەرابی دەستی دولبەر ، خۆشترە لە ئاوی کەوسەر**(٢٦٤) بە شێوازێکی جوان و ڕازاوە دەیەوێت باسی عیشق و خۆشەویستیمان بۆ بکات، ئەم پەندە پڕە لە شیعرییەت، کە ئەزموونێکی زۆری تێدا چڕکراوەتەوە و پێمان دەڵێت کە پێویستە عاشقانە بژین و عیشقی ڕاستەقینە دنیامان بۆ دەکاتە بەهەشت. هەروەها لەڕێگەی سەرواوە ئاوازێکی سەرنجڕاکێشی بۆ دروستکراوە. لەم پەندەدا وشەکانی (شەراب و کەوسەر)ی عەرەبی بەکارهاتووە، کە

خراونەتە ژێر ڕکێفی یاساکانی دەنگسازی زمانی کوردییەوە و شێوەی گۆکردن و نووسینی بە کوردی کراوە و تاکی کوردیش بە ئاسانی لێی تێدەگات. بەشێوەیەکی گشتی شێوازی دروستکردنی پەندی پێشینان شێوازێکی جوان و سەرنجڕاکێشە و شیعرییەتی تێدایە و لە ڕووی زمانیشەوە زمانێکی سادە و ساکار و بێ گرێ و گۆڵی تێدا بەکارهاتووە و بەزۆری وشە و زاراوەکانی ڕەسەنی کوردین و لە ژینگەی گوندنشینانەوە وەرگیراون، لەگەڵ ئەوەشدا زۆر بە کەمی وشە و زاراوەی بێگانەشی تێدایە کە بەهۆی دراوسێیەتی و ئاینەوە هاتوونەتە ناو زمانی کوردییەوە و زیاتر پەندەکانیان دەوڵەمەند کردووە.

تەوەری دووەم (مۆسیقای پەندی پێشینان):

مۆسیقا بنەمای سەرەکی پێکهێنانی شیعرییەت و جوانی و ڕازاوەیی دەقە.مرۆڤ پەیوەندییەکی ڕوحی لەگەڵ مۆسیقادا هەیە و تێکەڵ بە هەست و هۆشی دەبێت و کاریگەری لەسەر دادەنێت و چێژی پێ دەبەخشێت، مرۆڤ هەر لە سەرەتاکانی دەربڕینە ئەدەبییەکانیدا بەتایبەتی لە شیعردا ئاوازی وەك بنەمایەکی سەرەکی دەقەکەی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

بەکارهێناوە.ئەم تەوەرە بەشێوەیەکی گشتی ئەو ئاواز و کێش و سەروایە ڕووندەکاتەوە کە جوانی و ڕازاوەییان بە پەندەکان بەخشیووە. لەبەرئەوەی پەندی پێشینان دەچنە خانەی پەخشانی هونەرییەوە، هەربۆیە بەپێی بنەماکانی پەخشان مامەڵەی لەگەڵ دەکەین. پەندی پێشینان بۆ ئەوە وتراون ببنە ڕێنیشاندەر و ئامۆژگاریکەری نەوەکان و بۆئەوەی باشتر لە بیر و زەینی مرۆڤدا بمێننەوەهەوڵدراوە بە شێوازێکی هونەری دابڕێژرێن و بەرگی جوانی و ڕازاوەییان بە بەردا بکرێت و بچنە خانەی (پەخشانی ئاوازدار)ەوە.

پەخشانی ئاوازدار: ئەو پەخشانەیە بەپێی بنەماکانی کێش و سەروا، کێش یاخود سەروا یان هەردووکیان (کێش و سەروا)یان تێدا بەکارهاتووە، کە لەهەندێک شوێندا بەتەواوی لە شیعر نزیک دەبنەوە. یاخود لە ئەنجامی گونجان و هاوئاوازیی دەنگەکانیزمانەوە ئاوازێکی ناوەکی جوانیان بەرجەستە کردووە. بە گشتی ئەو کێشەی لە پەندی پێشینانی کوردیدا بەکار هاتووە (کێشی پەنجەی خۆماڵی)یە و سەرواکەش بە شێوەیەکی گشتی یان (جووت سەروا) یان (سەروای کۆپلە)یە، کە لە گۆرانی فۆلکلۆری و شیعری میللی کوردیدا بەکارهاتوون. پەخشانی ئاوازداریش بۆ ئەم جۆرانەی لای خوارەوە دابەش دەبێت (شفیق یوسف البقاعی، ١٩٨٥، ص ٢٢٦-٢٢٧):

١- پەخشانی نەخشێنراو (السجع المرصع): دوو ڕستەیان زیاتری بەدوایەکدا هاتوو هاوکێش و هاوسەروان. ئەم جۆرەی پەخشان لەڕووی ئاوازەوە هاوتای شیعری میللییە، یان زۆر لە شیعرەوە نزیکە. (عیزەدین مستەفا ڕەسووڵ) لەم بارەیەوە دەڵێ: (پەندی پێشینان و قسەی نەستەق، بەزۆرتر قسەی گەلە و خاوەنەکەی دیار نییە، بەڵام زۆرجار هەیە نیوە هۆنراوەیەک، یا بەیتێکی تەواوی شاعیرێک دەکەوێتە سەر زمان و دەبێ بە پەند)(عیزەدین مستەفا ڕەسووڵ، ٢٠١٠، ٨٧) لە پەندی پێشینانی کوردیدا کێشە خۆماڵییە کوردییەکانی شیعری فۆلکلۆری تێدابەکارهاتووە، بە تایبەتی کێشەکانی (٧ ، ٨ ، ١٠) بڕگەیی. بۆ نموونە:پەندی (ئادار ناڕوا بەبێ دۆ ، نیسان ناڕوا بەبێ جۆ (١٣) کێشی هەر کەرتێک (٧) بڕگەیە و دابەشبوونی بڕگەکانی هەر کەرتێک (٤+٣)ە، وشەکانی سەرواش بریتین لە (دۆ ، جۆ). هەروەها پەندی (**ئۆخەی ئۆخەی لە منێ ، مێردە وتی چڵمنێ ، گا دەرکە لە هەرزنێ** (٢٥) لە سێ کەرت پێکهاتووە، کێشی هەر کەرتێک (٧) بڕگەیە و دابەشبوونی بڕگەکانی هەر کەرتێک (٤+٣)ە، وشەکانی (منێ، چڵمنێ، هەرزنێ) سەروای پەندەکەیان پێکهێناوە.پەندی (**تاوێ گەش ئەبمەوە ، تاوێ ڕەش ئەبمەوە**(١٣٣)بەهەمان شێوەی پەندی پێشوو کێشەکەی (٧)بڕگەییە، بەڵام دابەشبوونی بڕگەکانی هەر کەرتێک (٣+٤)ە. هەروەها وشەکانی سەروا بریتین لە (گەش ، ڕەش)، بەڵام لایەنێکی جیاوازی ئەم پەندە لەگەڵ پەندەکانی پێشوو ئەوەیە، کە وشەی (ئەبمەوە) لە هەردوو کەرتەکەدا (پاش سەروا)ن، بەمەش ئاوازی پەندەکە جوانتر و

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

ڕازاوەتر بووە. هەروەها پەندی (**هەتا گندۆر گندۆر بوو، خزمی مە گەلەک زۆر بوو، گندۆر هاتە بڕانێ، خزم هاتە قڕانێ**(٤٢٧)ئەگەرچی لەڕووی کێشەوە (٧) بڕگەییە و دابەشبوونی بڕگەکانی هەر کەرتێک (٤+٣)ە، لەڕووی سەرواوە هەر دوو کەرت و سەروایەکیان هەیە. وشەی سەروای کەرتی یەکەم و دووەم بریتییە لە (گندۆر ، زۆر) و وشەی (بوو)ش دەبێتە پاش سەروا. وشەی سەروای کەرتەکانی سێیەم و چوارەم بریتییە لە (بڕانێ ، قڕانێ) کە جیاوازن لە سەروای کەرتەکانی یەکەم و دووەم و بەمەش زۆر لە شیعری فۆلکلۆری نزیک دەبێتەوە و ڕازاوەتر بووە.

پەندی (**ئەگەر خلە ماڵی ئەکرد ، لە موڵکی خۆی گاڵی ئەکرد** (٣٠)کێشی (٨) بڕگەیی (٤+٤)ی تێدا بەکارهاتووە، سەواکەشی بریتییە لە (ماڵی ، گاڵی) و وشەی (ئەکرد)یش دەبێتە پاش سەروا. هەروەها پەندی (**بلا ڕێ بێ ، بلا دیر بێ ، بلا کچ بێ ، بلا پیر بێ**(١٠٠)بە

هەمان شێوەی پەندی پێشوو کێشی (٨) بڕگەیی (٤+٤)ی تێدا بەکارهاتووە، بەڵام هونەرکاری تێدا بەکارهاتووە، چونکە جگە لەسەروای کەرتەکان کە بریتین لە (دیر ، پیر)و وشەی پاش سەروای (بێ) لە هەمان کاتدا هەر کەرتێکیش لەناو خۆیدا لەڕێگەی وشەی (بێ)وە سەروایەکی تری هاوشێوەی پاش سەرواکەی بۆ دروست کراوە کە پێکەوە ئاوازێکی جوانیان پێکهێناوە.

ئەوەی زیاتر تێبینی دەکرێت ئەو پەندانەی کێشی (١٠) بڕگەیی (٥+٥) یان تێدا بەکارهاتووە زۆرینە پێکدەهێنن، ئەمەش لەبەرئەوەی بڵاوترین و باوترین کێشی فۆلکلۆر و میللی کوردییە و شاعیرانی شێوەزاری گۆرانیش بە بڵاوی بەکاریان هێناوە و ئاوازێکی جوان و ڕەوان پێکدەهێنێت. پەندی (**دۆ بدە بە بێ دۆ لای وایە ماستە ، پەنجەی بۆ ئەبا بزانێ ڕاستە** (٢١٤) کێشی (١٠)بڕگەیی، وەستان لە ناوەڕاستە (٥+٥)، وشەکانی سەرواش بریتین لە (ماستە ، ڕاستە) هەروەها پەندی (**مەلا مەلایت بنێ بە تاقۆ ، بنیشە وەلای گەمە و مەزاقۆ**(٣٨١) شێوازێکی ئەدەبییانەی هەیە و داوا دەکات مەلا و پیاوانی ئاینیش هەندێ کات بە یاری و گاڵتەوگەپ و خۆشی بەسەربەرن، چونکە ئەوانەش پێویستن بۆ ژیانی مرۆڤ و دەبنە مایەی ڕەوینەوەی خەم و خەفەت و ئازارەکانی مرۆڤ. کێشەکەی(١٠)بڕگەیی (٥+٥). و سەرواکەشی بریتییە لە (تاقۆ ، مەزاقۆ). پەندی (**چواڵە درۆزن ، بەلاڵووک عەیار ، هەنار گوڵی گرت بەهار هەی بەهار** (١٥٦) بەشێوازێکی جوان داڕێژراوە، وێنەیەکی هونەری و تابلۆیەکی سەرنجڕاکێشە، لادانی زمانی (بە مرۆڤ کردن)ی تێدایە و سیفەتی مرۆڤ دراوە بە (چواڵە و بەلالووک) کە هەردووکیان ڕووەکن. کێشەکەی(١٠)بڕگەیی (٥+٥). و سەرواکەشی بریتییە لە (عەیار ، بەهار). کاتێک سەیری پەندی (**کاتی کەڵک و کار، ئەمانکەن بەیار ، کاتی چزویز ، ئەمانکەن بە دز**(٢٩٣)دەکەین لە ڕووی کێشەوە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

کێشی(١٠) بڕگەیی (٥+٥)ە، بەڵام لە ڕووی سەرواوە داهێنانێکی تێدا کراوە، چونکە هەر کەرتێک دوو سەروای هەیە و جیاوازە لە سەروای کەرتەکەی تربەم شێوەیە سەروای کەرتی یەکەم (کار ، یار)ە و سەروای کەرتی دووەم (چزوبز ، دز)ە. هەروەها لە پەندی (**کەس بوو بە ناکەس، ناکەس بوو بە کەس، قەدیموەجاخان دەرچوونڕەنج عەبەس**(٣٠٧)کێشی (١٠) بڕگەیی (٥+٥)ە، بەڵام سەرواکەی کە بریتین لە (کەس ، ناکەس ، وەجاخان ، عەبەس)هاوشێوەی سەروای چوارینی ناتەواوە، کە بەمشێوەیەیە (أ أ ب أ) هەروەها ناوەرۆکێکی بەرزیشی هەیە و پێمان دەڵێ: هەرکات ناکەس (خراپەکار) بوو بە دەسەڵاتدار ئەوا کەسانی خانەدان و وەجاخزادە ڕەنج و ماندووبوونیان بە فیڕۆ دەچێت.

بەمجۆرە بەکارهێنانی کێش و سەروا هاوشێوەی شیعری فۆلکلۆری و میللی لە پەندی پێشیناندا بەکار هاتووە و ئاوازێکی جوان و سەرنجڕاکێشی بۆ دروستکردووە و لەم لایەنەوە پەندەکانی کردووەتە هاوتای شیعر.

٢- پەخشانی هاوسەر (السجعالمطرف) : دوو ڕستەی بەدووای یەکدا هاتوو هاوسەروان. بەکارهاتنی سەروا لە پەندی پێشینان‌دا زۆر بڵاوە، چونکە جوانی بە پەندەکە دەبەخشێت و چێژبەخشتری دەکات وئاسانتر لە بیر و هزردا دەپارێزرێت.بۆ نموونە : لە پەندێکدا هاتووە: (**ئاوێ بڕوا بۆ ڕۆخانە ، خوێش بیخوا نەک بێگانە** (٢٢) وشەکانی سەروا بریتین لە (ڕۆخانە ، بێگانە) کە ئاوازێکی سەرنجڕاکێشی بۆ پێکهێناوە و ناوەرۆکەکەیشی پێمان دەڵێت: پێویستە هاوکاری و دەستگرۆیی خزم و کەس و کارمان بکەین و ئەمان لە پێشترن وەک لە کەسانی بێگانە، کە ئاینی ئیسلامیش پشتگیری ئەم بۆچوونە دەکات. هەروەها لە پەندی (**نە کۆنە کانی بە باخ کە، نە لەدوای چوون ئاخ کە، نە هەتیوچە چراغ کە**(٤٠٨)سەروا بریتییە لە (باخ ، ئاخ ، چراغ) و وشەی (کە) دەبێتە پاش سەروا. کە سەروا و پاش سەروا ئاوازێکی جوانیان دروستکردووە. ناوەرۆکی پەندەکەش ئامۆژگارییە و ئەزموونێکی قوڵی تێدا چڕ کراوەتەوە، کە پێمان دەڵێ: هەرگیز کۆنە کانی نەکەینە باخ و ئەگەر شتێکمان لەدەست چوو خەفەتی بۆ نەخۆین چونکە بە خەم خواردن ناگەڕێتەوە، هەروەها خزمایەتی لەگەڵ ناکەسدا نەکەین.هەروەها لە پەندی (**کاڵا هەڵئەگرێ لە دوکانان، گەنم هەڵئەگرێ لە خەرمانان، ئەکەوێتە دەستی نەزان**(٢٩٦)وشەکانی سەروا بریتین لە (دوکانان ، خەرمانان، نەزان).

٣- پەخشانی هاوتەریب (السجعالموازی) :لەم جۆرە پەخشانەدا تەنها وشەی کۆتایی کەرتەکان هاوکێش و هاوسەروان، ئەمیش هەر جۆرێکە لە پەخشانی سەروادار، بەڵام تەنها جیاوازییان ئەوەیە لەم جۆرەیاندا وشەکانی سەروا (کێش و سەروا)یان وەکو یەکە و لەوانی تردا ئەم مەرجەی تێدا نییە . بۆ نموونە پەندی(**لە زستان شەوێ، لە پیران تەوێ، لە بۆرە سواران هەوێ**(٣٥٣)وشەکانی سەروا بریتین لە (شەوێ ، تەوێ ، هەوێ) کە ئاوازی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

پەنـدەکەیان پێکهێنـاوە و هەرسـێکیان (هـاوکێش و هاوسـەروان)، لە هەمانکاتـدا پەندەکە ئامۆژگاریمان دەکات کە پشت بە خۆشی زستان و ساغی پیر و ڕواڵەتی بۆرە سواران نەبەستین.هەروەها لە پەندی (**ئیشی نییە کرداران دەکا ، گوڵی نییە هەوساران دەکا ، عەمەلی نییە فەرمانان دەکا**(٦٥)وشـەکانی (کرداران ، هەوساران ، فەرمانان) هاوکێش و هاوسەروان و ئاوازی پەندەکەیان پێکهێناوە و وشەی (دەکا)ش پاش سەروایە و پەنـدەکە ئامۆژگاریمـان دەکـات خۆمـان لە هەمـوو شـتێک هەڵنەقورتێنین و بەپێـی ئەزموون و زانیاری

خۆمـان و لەکـاتی پێویسـتدا قسـە بکەیـن. پەنـدی (**بـاخەوانی، باشـترە لە چاوەڕوانی**(٦٨)هونەرکاری تێدایە، چونکە ئەگەرچی (هاوکێش) نییە بەڵام بە جۆرێک لە جۆرەکـان کێشـی تێدایە، چونکە کەرتـی یەکەم (٤) بـڕگەیە و کـەرتـی دووەم (٨) بـڕگەیە، ئەمە جـگە لەوەی وشـەی سـەروا بـریتین لە (بـاخەوانی ، چـاوەڕوانی) کە هەردووکیـان (هـاوکێش و هاوسـەروا)ن و پـێکەوە ئـاوازێکی جوانیـان پێکهێنـاوە و نـاوەڕۆکی پەنـدەکەش بیرێکـی جـوانە و هانمـان دەدات لە کـارکردن نەوەسـتین بـا کـارەکە کەمـیش بێـت، چـونکە هەر باشـترە لەوەی لە چاوەڕوانیـدا بـین و هـیچ بەرهەمێکمان نەبێت.

٤- پەخشانی هاوکێش (السجع المتوازن) : ئـەو جۆرە پەخشانەیەبەپێـی بنەماکانی ئاواز کێشـی هەیـەو سـەروای نیـە.ئەمجۆرەی پەخشـان لەچاو جۆرەکانی پێشـووتر لە پەنـدی پێشـیناندا کەمتـر دەبینرێت. ئەمەش لەبەرئەوەی لە زمـانی کوردیـدا سـەروا زیاتر ئـاواز بەرجەستە دەکات وەک لە کێش، هەروەها ئاوازی سەروا ڕوون و ڕەوان دیارە و هەستی پێ دەکرێت، لە کاتێکدا ئاوازی کێش بەم ڕوونییە هەستی پێ ناکرێت. بۆ نموونە پەنـدی (**مـرۆڤ بە قسـە، مەنجەڵ بە ئـاگر**(٣٨٤) خـاوەنی کێشـە و سـەروای نییە، کێشـی هەر کەرتێـک (٥) بـڕگەیە و بە هەردوو کەرتەکە دەبێـتە کێشـی (١٠) بڕگەیـی. هەروەهـا پەندەکە ناوەڕۆکێکی قوڵی هەیە و پێمان دەڵێت هەر وەک چۆن مەنجەڵ تا ئاگری لێ نەدرێت نازانرێت چاکە یان خراپە، ئاوا مـرۆڤیش کاتێـک قسـەی کـرد و پەیمـانی دا ئەوکـات دەردەکەوێ مرۆڤێکـی چاکە یـان نا، چـونکە ئەگەر خـاوەن قسـە و پەیمـانی خۆی بـوو ئەوا مرۆڤێکـی سـاغە و بە پێچەوانەشەوە پێچەوانەیە. هەروەهـا پەنـدی(**ئەگەر گوڵ نیت ، دڕکیش مەبە** (٣٢)پابەندی کێشە و هەر کەرتێـک (٤) بڕگەیە و بە هەردوو کەرتەکەش (٨) بڕگە پێکدەهێنن.

تەوەری سێیەم (ڕەوانبێژی پەندی پێشینان):

هونەرەکـانی ڕەوانبێـژی ڕۆڵێکـی بنچینەیيـان لە بەرجەسـتەکردنی ئیسـتاتیکای دەقدا هەیە. چونکە ڕۆڵیان هەیە لە ڕەنگرێژکردنی ئەو تابلۆ هونەرییەی، کە پێی دەوترێت

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ئەدەب.لە پەندی پێشیناندا گرنگی بەهونەرەکانی ڕەوانبێژی دراوە بۆ تەواوکردنی ئەو ئیستاتیکایەیکە لە پەندەکاندا هەیە. لێرەدا هەوڵ دەدەین هەندێک لەو هونەرانەی جوانکاری باس بکەین کە لە پەندی پێشیناندا هەیە:

١- کورتبڕی: پەندی پێشینان چڕکراوەی ئەزموون و هەڵوێستێک، یان لە ڕووداو و چیرۆکێکەوە وەرگیراوە، بۆیە کورت و پوخت کراوەتەوە و (کورتبڕی تێدا کراوە) و بەشێوەیەکی هونەری گوتراون بۆ ئەوەی لە ئاوەزی تاکەکانی کۆمەڵدا پارێزراو بن.کورتبڕی: یەکێکە لە بنەما هونەرییەکانی پێکهێنانی ئیستاتیکای دەق و یەکێک

لە تایبەتمەندییە سەرەکیەکانی پەندی پێشینانە. پێشینانمان ئەزموونەکانی خۆیان، چیرۆک و بەسەرهاتە پەندئامێزەکانیان لە شێوەی پەندێکدا چڕ و پوخت کردووەتەوە، بۆ ئەوەی نەوەکانیان لەبیریان بمێنێت و لە ژیاندا سوودی لێ وەربگرن. هەر بۆیە کاتێک سەیری پەندی پێشینان دەکەین هەست بەم تایبەتمەندییە دەکەین و بەشێوەیەکی گشتیش لە هەموو پەندەکاندا تێبینی دەکرێت. لەبەرئەوەی بەشێوەیەکی گشتی پەندەکان کورتبڕییان تێدایە و زۆربەی ئەو پەندانەی لە تویژینەوەکەدا بکارهاتوون ئەم تایبەتمەندییەیان تێدایە.

٢- لێکچواندن: هونەرێکی ڕەوانبێژییە،بریتییە لە چواندنی شتێک بە شتێکی تر، کە لە سیفەتێکدایان چەند سیفەتێکدا هاوبەش بن. ئەمەش بەمەبەستی بەخشینی بەهای ئیستاتیکی بەو شتەیاخودڕوونکردنەوەی شتەکەیە بۆ کەسی بەرامبەر.عەزیز گەردی دەڵێ: (لێکچواندن بەستن و پەیداکردنی وێکچونێکە لەنێوان دوو شتا یا زیاتر، بەمەبەستی بەشداری کردنیان لە شێوەیەکیا زیاتر بە ئامرازێک بەو بارەی کە قسەکەر مەبەستێتی)(عەزیز گەردی، ١٩٧٢،٢٢) پەندی پێشینان بەوپێیەی بۆ ئەوە وتراون مرۆڤ خۆی تێدا ببینێتەوە، هەربۆیە ئەم هونەرەی زۆر تێدا بەکارهاتووە. لە پەندێکدا هاتووە: (**پەیمان هەورە، بەجێهێنانی بارانە**(١١٦)لەم پەندەدا دوو لێکچوواندنی جوان لە نێوان (پەیمان و هەور ، بەجێهێنانی پەیمان و باران)دا کراوە. پەیماندان بە هەور چوێندراوە و هەمووان دەزانین هەور ئەو گرنگییەی نییە تاوەکو نەبێتە هۆی دابارین و سوود و فەڕ بۆ دەغڵ و دان و کشتوکاڵ، هەربۆیە بەجێهێنانی پەیمانەکە بە باران چوێندراوە. هەروەها لە پەندی (**دڵ وەک شوشە وایە، کە شکا ئەشکێ**(٢٠٥)دڵی مرۆڤ بە شووشە چوێندراوە لە ناسکیدا، هەربۆیە دەبێت وریای دڵەکان بین، چونکە دڵ کە شکا ئیتر بە ئاسانی چاک نابێتەوە و هەرگیز وەک پێشووی لێنایەتەوە. لە پەندێکی تردا دەربارەی ژن وتراوە: (**ژن وەک هەنگە،یا هەنگوینت ئەداتێ،یا پێتەوە ئەدات**(٢٣٦) لێکچوواندنی ورد و جوان بۆ ژن کراوە و ژن بە هەنگ چوێندراوە، کە ئەگەر بە نەرم و نیانی و بە ڕێزەوە مامەڵەت

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

لەگەڵدا کرد ئەویش دەبێتە سەرچاوەی شیرینی و ئارامی و ئاسوودەیی، بەڵام ئەگەر بە توندوتیژی مامەڵەی لەگەڵدا بکرێت و ڕێزی ماندووبوونەکانی نەگیرێت، ئەوا ژیانت لێ تاڵ دەکات، ئەگەرچی ئەم کارە خۆیشی ئازار دەدات و ڕەنگە ببێتە هۆی لەناوچوونیشی.

٣- ڕەگەزدۆزی: هونەرێکی ڕەوانبێژییە و ڕۆڵی هەیە لە چێکردنی ئیستاتیکای دەقدا و (ئەوەیە کە دوو وشە لەڕووی شێوە و دەربڕینەوە تەواو لەیەک بچن یاخود جیاوازی کەم لەنێوانیاندا هەبێت، بەڵام لەڕووی ماناوە جیاواز بن)(مەریوان حسێن فەرحان، ٢٠١٧، ٧٨) کە بەشێوەیەکی گشتی دوو جۆرە: ڕەگەزدۆزی تەواو و ڕەگەزدۆزی ناتەواو.

ڕەگەزدۆزی تەواو: بریتییە لە هێنانی دوو وشە کە لەڕووی شێوە و دەربڕینەوە تەواو لەیەک دەچن، بەڵام لە واتادا جیاوازن. بۆ نموونە لە پەندی (**چاکە لە چاکە ئەبێتەوە**(١٥٢))(چاکە)ی یەکەم بە واتای چاکەکاری و کاری باش دێت و (چاکە)ی دووەم بە واتای مرۆڤی چاک دێت. ناوەرۆکیشی ئەوەیە کە مرۆڤە چاکەکان دەتوانن کاری چاک بکەن و ئەم کردارەش بە هەموو کەسێک ناکرێت. هەروەها پەندی (**قسەیڕاست بەردە،ڕاستگۆبە درۆ بەردە**(٢٨٩))وشەی (بەرد)ی یەکەم بە واتای تەنی بەرد دێت، بووەتە تەواوکەری کاری ناتەواوی (ە)، بەڵام وشەی (بەرد)ی دووەم لە چاوگی (بەردان)ەوە هاتووە، بەواتای دەستبەرداربوون لە شتێک دێت. هەروەها ئەوەمان بۆ ڕوونەدەکاتەوە کە قسەی ڕاست حەقە و حەقیش ڕەقە، هەربۆیە داوامان لێ دەکات هەمیشە ڕاستگۆ بین و دوور بکەوینەوە لە درۆکردن. پەندی (**مردوو مردوو وەسیەتی بابردی**(٣٨٦))وشەی (مردوو)ی یەکەم بو واتای کەسی مردوو دێت و (ناوی بکەر)ە و وشەی (مردوو)ی دووەم کاری (مرد) لەگەڵ (و)ی لێکدەر پێکهاتووە. هەروەها پەندی (**خزمی بەرێ ، بەرێ بەرێ ، خزمی پشتێ، دەشتێ بە دەشتێ**(١٦٨))وشەی (بەرێ)ی یەکەم بە مانای (ژن) دێت و (بەرێ بەرێ)ی دووەمیش بە واتای (بەرە بەرە)دێت.

ڕەگەزدۆزی ناتەواو: بریتییە لە هاتنی دوو وشە لەڕووی شێوە و دەربڕینەوە جیاوازییەکی کەم لەنێوانیاندا هەیە، بەڵام لەڕووی ماناوە جیاوازن. لە پەندی (**یاشارستان ، یادارستان**(٤٥١))ڕەگەزدۆزی ناتەواو لە نێوان وشەکانی (شارستان و دارستان)دا هەیە. هەروەها پەندی (**ڕەشی، ڕووتی، کڵاوت نییە ، ئەم جەژن بەو جەژن پڵاوت نییە**()ڕەگەزدۆزی ناتەواو لە نێوان وشەکانی (کڵاو و پڵاو)دا هەیە. لە پەندی (**مەرد بنوو لەسەربەرد**(٣٧٩))ڕەگەزدۆزی ناتەواو لە نێوان وشەکانی (مەرد و بەرد)دا هەیە. لەم پەندەشدا(**گوڵەژاڵە، بەڵێئاڵە، بەلامتاڵە**(٣٣٧))ڕەگەزدۆزی ناتەواو لە نێوان وشەکانی (ژاڵە و ئاڵە و تاڵە)دا هەیە.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

٤- دژیەک: یەکێکە لە هونەرەکانی ڕەوانبێژی، بریتییە لە هێنانی دوو وشە کە ڕواڵەتدا یان لە واتادا دژیەک بن. بە گشتی کۆکردنەوەی دژەکان و دروستکردنی هارمۆنییەت و گونجان لەنێوانیاندا جوانی بە دەق دەبەخشێت.کاتێک سەیری پەندی (**عەقڵ بە گەورە و بچووکی نییە**(٢٧٥)دەکەین وشەکانی (گەورە و بچووک) دژیەکن. پێشینان دەیانەوێت بەشێوەیەکی زۆر جوان ئەوەمان بۆ ڕوونبکەنەوە، کە مەرج نییە تەنها گەورەکان خاوەنی بیروڕا و بۆچوونی ڕاست و دروست بن، بەڵکو پێویستە نەوجەوانان و ئەوانەی تەمەنیشیان کەمە گوێیان لێ بگیرێت، چونکە دەگونجێت بیروبۆچوونەکانیان پەسەند بن لە

چارەسەرکردنی کێشە کۆمەڵایەتییەکاندا. هەر سەبارەت بە کاروبارە کۆمەڵایەتییەکان پەندێکمان هەیە دەڵێ: (**کاری خێر بە تەعجیل ، کاری شەڕ بە تەحلیل**(٢٩٤)وشەکانی (کاری خێر و کاری شەڕ) دژیەکن، بەڵام لە بۆتەی ئەم پەندەدا بەشێوەیەکی جوان و پڕ واتا هاتوون، چونکە چڕکردنەوەی ئەزموون و دنیابینی تێدایە و پێمان دەڵێت کە پێویستە لە کاری خێردا پەلە بکەین و زوو ئەنجامی بدەین، نەوەک گرفتێک یان بارودۆخێک دروست بێت و ببێتە ڕێگر لەبەردەم کارە خێرەکەدا. بە پێچەوانەشەوە لە کاری شەڕدا پێویستە پەلە نەکەین و ڕاوێژ بە خەڵکی بکەین و بیروڕایان وەربگرین بۆ ئەوەی بە کەمترین زیان لێی دەربچین.هەروەها پەندی(**شەڕ دز دروست ئەکا، ئاشتی هەڵی ئەواسێ** (٢٦٣)ئەوەمان بۆ ڕووندەکاتەوە کە کاتێک شەڕ و ناکۆکی لە وڵاتێدا ڕوودەدات دزی و خراپەکاری سەرهەڵدەدات، بەڵام ئەگەر ئاشتی بەرقەراربوو، ئەوا بوار نامێنێتەوە بۆ دز و خراپەکارەکان و ناتوانن بە ئاسانی دزی بکەن.

کورد وتویەتی: (**شین و شایی ، دەستەوایی**(٢٧٣)وشەکانی (شین و شایی) دژیەکن و لەم پەندەدا پێکەوە کۆکراونەتەوە بۆ ئەوەی فێری ژیانێکی تەندروستمان بکەن. مرۆڤ لەبەرئەوەی لەناو کۆمەڵدا دەژێت و سروشتی ژیانیش وایە کە هەمووان پێویستییان بەیەکتر دەبێت، بۆیە دەبێت لە کاتی خۆشی و ناخۆشیدا هاوکاری یەکتری بین و بە تەنگ یەکترییەوە بچن. هەروەها لە ڕەوشتەوە نییە لە کاتی خۆشیدا هەبین و لە کاتی ناخۆشی و تەنگ و چەڵەمەدا خۆمان ون بکەین، چونکە ڕەنگە ئەوەی ئەمڕۆ بەسەر دراوسێکەماندا دێت سبەی بەسەر ئێمەشدا بێت، ئەوکات ئێمەش بێ کەس دەمێنینەوە.

بەشی سێیەم (بەها کۆمەڵایەتییەکانی پەندی پێشینان):

تەوەری یەکەم (بەها بیری و هزرییەکان لە پەندی پێشینیاندا)، بە شێوەیەکی گشتی پەندی پێشینان بەرهەمی کەسانی ڕۆشبیر و دنیادیدە و پیاو ماقوڵانی کۆمەڵن، کە هۆشیار و خاوەن عەقڵ و ئەزموونێکی دەوڵەمەندی ژیانن. هەربۆیە بیروباوەڕ و تێڕوانینی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

خۆیان دەربارەی ژیان و بوون و مرۆڤایەتی و کۆمەڵ و ... خستووەتەڕوو. عەقڵ و بەکارهێنانی عەقڵ بناغەی شارستانییەت و پێشکەوتن و ژیانێکی تەندروستە. مرۆڤی پێشکەوتنخواز خاوەن عەقڵێکی دروستە؛ کە لە خزمەت خۆی و کۆمەڵەکەیدا بەکاری دەهێنێت. کورد دەڵێ: (**عەقڵ نەبێ گیان لە عەزابایە**)(٢٧٥) چونکە عەقڵ و ژیری بناغەی سەرکەوتن و ژیانی دروست و خۆشبەختییە و نەبوونی عەقڵ و بەکارنەهێنانی وادەکات مرۆڤ هەموو ژیانی لە دەرد و غەم و نەهامەتی و ئازاردا بێت. ئەگەر مرۆڤ عاقڵ بوو ئەوا ژیانی خۆی و ئەوانی تریش پڕ لە ئاسوودەیی و کامەرانی دەکات و بەپێچەوانەشەوە مرۆڤی بێ عەقڵ ژیان لە خۆی و دەوروبەری دەکاتە دۆزەخ، وەک لەم پەندەشدا زیاتر جەختی لێکراوەتەوە، کە دەڵێ:

(**ئەگەر ئەبوو عەقڵ و فامی ، یەکێ بە خاسی ئەیبرد نامی** (٢٨))چونکە سەرچاوەی بەدناوی و خراپەکاری کە ببێتە هۆی ناوزڕاندنی مرۆڤ تەنها بێ عەقڵییە و هیچی تر. هەر بۆیە لە پەندێکی تردا هاتووە (**بێ ناوی ، لە بەدناوی چاکترە** (١١٢)) چونکە مرۆڤ ئەگەر ناوبانگیشی نەبێت ئەوا دەتوانێ سەربەرزانە بژیت، بەڵام ئەگەر مرۆڤ بەدناو بوو ئەوا لەناو کۆمەڵدا بەچاویکی نزم سەیر دەکرێت و تا لە ژیاندا بێت ئەم ناوبانگی بەدناوییەی بەدواوە دەبێت.

ئەزموون ڕۆڵێکی باشی هەیە لە ژیانی مرۆڤدا. مرۆڤ پێویستە سوود لە ئەزموونەکانی ڕابردووی خۆی و دەوروبەری وەربگرێت و بیانکاتە پلیکانەی بەرەو پێشچوونی خۆی و سەرکەوتنی بەسەر گرفت و تەنگ و چەڵەمەکانی ژیاندا. لێرەدا گێڕانەوەی ئەم ئەزموونانە و چڕکردنەوەی لە پەندی پێشیناندا دەبێتە یارمەتیدەرێکی باش بۆ ئەوەی لەکاتی پێویستدا سوودی لێ ببینین، پێشینان وتویانە: (**پیاو قوتابییە و ڕۆژگار مامۆستا**(١٢٠) چونکە ڕۆژگار زۆربەی ئەزموونەکانی ژیانمان فێردەکات. مرۆڤ بەردەوام لە تاقیکردنەوەدایە، تەنانەت ژیانی مرۆڤ خۆی تاقیکردنەوەیە، بەڵام جیاوازی نێوان مامۆستا و ڕۆژگار ئەوەیە: مامۆستا فێرت دەکات پاشان تاقیکردنەوەت پێ دەکات، بەڵام ڕۆژگار تاقیکردنەوەت پێ دەکات پاشان فێر دەبیت، هەربۆیە تاقیکردنەوەی ڕۆژگار سەختە و ئەوەی فێرت دەکات واقعی و زۆر بە سوودن. هەر ئەمەش وایکردووە پێشینان ئەم زانیاری و ئەزموونانە لە چوارچێوەی پەنددا چڕ بکەنەوە. پەندێکمان هەیە دەڵێ: (**هەتا تاڵی نەبینیت، خۆشی نابینیت**(٤٢٦) ئەوەی مرۆڤ دروست دەکات ئەو ناخۆشییانەیە کە بەسەری دێت، چونکە بۆی دەبن بە ئەزموون و یارمەتیدەدەن بە شێوەیەکی دروست ژیان بکات و لەکاتی کێشە و گرفتەکاندا بەهێز بێت و بە داناییەوە بەسەریاندا زاڵ بێت، ئەوکات زیاتر چێژ لە خۆشییەکانی ژیان وەردەگرێت. چونکە (**سوار تا نەگلێ نابێ بە سوار**(٢٥٥)

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

واتە بۆ ئەوەی ببیت بە سوارێکی سەرکەوتوویمەیدانی ژیان ئەوا پێویستە چەندینجار تووشی شکست هاتبیت و مرۆڤ تا ئازاری شکست نەچێژێت ناتوانێ تامی سەرکەوتن بکات.

هونەرمەندی و دەستڕەنگینی و زانینی پیشە و کارێک دەبێتە یارمەتیدەری مرۆڤ بۆ ئەوەی لە هیچ شوێنێک بێکار نەبێت و بژێوی خۆی پەیدا بکات، کورد دەڵێ: (**هونەرمەند لە هیچ لایەک پەکی ناکەوێ**(٤٤٧) چونکە هونەرەکەی دەبێتە فریادڕەسی و لە هەر شوێنێک گیری خوارد دەتوانێت بەهۆی هونەرەکەیەوە خۆی ڕزگار بکات. هەر بۆیە قەدری هونەری خۆی دەگرێت و پەروەردەی دەکات، هەر ئەمەش وایکردووە پێشینان بڵێن: (**قەدری زێڕ بەلای زەڕەنگەرەوەیە**(٢٨٤)چونکە زەڕەنگەر بەهۆی ئەوەی بایەخی زێڕی لەلایە و دەزانێت بەهایەکی بڵندی هەیە، هەربۆیە بە بایەخەوە لێی دەڕوانێت و قەدری دەزانێت. بە واتایەکی تریش هاندانی تێدایە بۆ ئەوەی سپاردە بسپێردرێت بەو کەسەی کە بەها و نرخی دەزانێت، چونکە ئەو بە باشی مامەڵەی دروستی لەگەڵدا دەکات. کەسایەتی مرۆڤ لە ناو کۆمەڵدا یەکێکە لەو لایەنە گرنگانەی کە لە پەندی پێشینان‌دا زۆر بایەخی پێدراوە و باسکراوە. پەندەکان بەشێکی زۆری لایەنە باشەکانی کەسایەتی مرۆڤیان خستووەتەڕوو و بە بایەخەوە باسیان کردووە و هانی مرۆڤیان داوە پێوەی پابەند بن. هەوەها باسی ئەو کەمو کوڕی و کارە ناچیزانەش کراون کە دەبنە هۆی لەکەدار کردنی کەسایەتی مرۆڤ و هانمان دەدەن بۆ ئەوەی لێیان دوور بکەوینەوە. مرۆڤ پێویستە دووربین بێت بۆ ئەوەی بتوانێت ڕووبەڕووی پێشهات و ڕووداوە لەناکاوەکان ببێتەوە (**دووربینی پەشیمانی لەدوا نییە** (٢١٣) ، چونکە دووربینی وا دەکات مرۆڤ پلان بۆ داهاتوو دابنێت و خۆی بۆ ئامادە بکات. بە پێچەوانەشەوە ئەوانەی دووربین نین و تانها سەیری ئەو ساتە واختە دەکەن کە تیایدا دەژین، ئەوا بە هاتنە ئارای یەک ڕووداو تووشی گرفت دەبن. لەگەڵ ئەوەشدا دەبێت سوود لەو بارووددۆخە ببینن و کورد گوتەنی: (**هەر عەقڵە لە خەسارێ**(٤٣٤) ئیتر دوای ئەو بارووددۆخە دەبێت هۆشیاری زیاتر پەیدا بکات و ئەو گرفتانەی بەسەریدا هاتوون ببنە وانە و پەند بۆی و یارمەتیدەری بن بۆ ئەوەی پێشوەختە خۆی ئامادە بکات بۆ هەر ڕووداو و پێشهاتێک

یەکێک لەو لایەنە گرنگانەی کە پێشینانی کورد گرنگییان پێداوە لایەنی ماددی(پارە و ماڵی دنیایە) چونکە یەکێکە لە پایە گرنگەکانی ژیان و فەلسەفەی مارکسیزم (ماتریالیزمی دیالەکتیکی مێژوویی) بڕوای وایە لایەنی ماددیی بزوێنەری سەرجەم کایە سیاسی و ڕۆشنبیری و کۆمەڵایەتییەکانە و مرۆڤ ئاراستە دەکات بەرەو ئامانجەکانی و دەبێتە داینەمۆی گەشەکردنی تاک و کۆمەڵ. کورد وتوویەتی: (**کاسەی پڕ ئاشتی ماڵە**(٢٩٥) چونکە بەشێکی زۆری گرفتەکانی ماڵ لەڕێگەی پارەوە چارەسەر دەکرێن و بەشێکی گرفتەکانی ماڵ بەهۆی نەبوونییەوەیە. هەروەها هەندێکجار پارە دەبێتە هۆی پلەوپایەی بەرزی کۆمەڵایەتی بۆ مرۆڤ و دروستکردنی کەسایەتییەکی ناودار

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ لێکۆلینێن کوردی

و خۆشویستی مرۆڤ، ئەو کاتەی لە خزمەتی مرۆڤایەتی و چاکەکردندا بەکاری دەهێنێت، وەک (کەریمی عەلەکە و حاتەمی تەی و ...) پێشینان وتویانە: (**بەرچاو تێر ئابڕوومەندە**(٩١) چونکە ئەو کەسەی بەرچاو تێر بێت، ئەو پارەیەی بە دەستی دەهێنێت لە خزمەت خۆی و خانەوادەی و خەڵکدا بەکاری دەهێنێت و دەزانێت (**پارە چڵکی دەستە** (١١٣) ئەمڕۆ لای تۆیە و سبەی لای یەکێکی ترە، هەربۆیە بەڕێگای دروست پەیدای دەکات و لە ڕێگەی چاکەشدا خەرجی دەکات. هەروەها وتراوە (پێ **بەقەد بەڕەی خۆت ڕاکێشە**(١٢٥) ئەم پەندە ئامۆژگاریمان دەکات کە پێویستە مرۆڤ بە قەد ئەو پارە و سامانەی هەیەتی خەرجی بکات و زیادەڕەوی نەکات، تەنانەت پێویستە لەو پارەیەی دەستی دەکەوێت بەشێکی لێ پاشەکەوت بکات، بۆ ئەوەی لەکاتی تەنگانە یان نە خۆشی یاخود ڕوودانی کارەساتی نەخوازراودا بەکاری بهێنێت و سەرگەردان نەبێت، هەر وەک پێشینان وتویانە (**ماڵی سپی بۆڕۆژیڕەش**(٣٧٥)مرۆڤی بەرچاوتێر تەماعکار نییە و چاوی لە دەستی خەڵکی نییە، چونکە دەزانێت (**تەماع سەری نەبڕیت سەرت ئەبڕێ**(١٣٥) و تاماعکار لەپێناوی پارەدا سەر بە هەموو کونێکدا دەکات و ئەمەش دەبێتە هۆی لەناوچوونی.

بە پێچەوانەشەوە هەندێ جار پارە دەبێتە مایەی بەدڕەفتاری و ناوبانگی خراپ بۆ مرۆڤو کەسایەتییەکەی لەکەدار دەکات، ، تەنانەت هەندێکجار سڵ لە خواردن و دزینی ماڵی خەڵکیش ناکاتەوە، پێشینان ڕاستیان وتووە (**چاوبرسی ئابڕووی نییە**(١٥٢)و لەپێناوی بەدەستهێنانی پارەدا هەموو شتێک دەکات، ئەم جۆرە کەسانە پارەیان زۆر خۆش دەوێت و دڵیان نایە خەرجی بکەن و چاکەکاری پێ ئەنجام بدەن و بەرچاوتەنگ دەبن. پێشینانیش ڕوونیان کردووەتەوە کە (**بەرچاو تەنگی ڕیسوایی ئەهێنێ**(٩١) چونکە تەنها خەریکی کۆکردنەوەی پارەن و پاسەوانی لێ دەکەن، لەکۆتاییشدا (**ماڵی خۆنەخۆر بۆ چەکمەبۆر**(٣٧٤)ە،یان دز لێیان دەدزێت، یاخود میراتگر دەیخوات سەربەستی بەهایەکی باڵایە ومرۆڤ بەدرێژایی مێژوو هەوڵی بۆداوە و لە پێناویدا قوربانی داوە. سەبەستی بەشێکە لە سروشتی مرۆڤ و پێویستییەکی سەرەکی پێشکەوتنی کۆمەڵە.سەربەستی چاوگی داهێنان و پێشکەوتنە و هەوێنی بوژاندنەوەی کۆمەڵە. مرۆڤ ئەگەر هەموو تەمەنیشی لە ژێردەستیدا بەسەر بەرێت ئەوا هەمیشە چاوی لەوەیە ڕۆژێک ئازاد بێت و بەسەربەستی بژێت. کورد دەڵێ(**لام خۆشە لە دۆزەخا بم بە سەربەست، نەک لە بەهەشتا بم بە ژێر دەست**(٣٤٣) لەبەرئەوەی میللەتی کورد زۆر ئازاری ژێردەستی چەشتووە، هەربۆیە لە زۆربەی میللەتانی دنیا زیاتر بەها و نرخی سەربەستی دەزانێت. کورد لە پێناوی سەربەستیدا قوربانی زۆری داوە و بەردەوامیش قوربانی دەدات و بڕوای وایە مرۆڤی سەربەست لەوپەڕی ناخۆشی و ناڕەحەتی و برسێتیدا بێت وەک ئەوە وایە لە بەهەشتدا و لەو پەڕی خۆشیدا بێت، بە پێچەوانەشەوە ئەگەر ژێر دەستە بێت و ژیانیشی لەوپەڕی خۆشیدا بێت ئەوا هەر وەکو ئەوە وایە لە دۆزەخدا

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

بێت. میللەتی کورد زۆر ئازایانە هەوڵی بۆ سەربەستی داوە، چونکە بڕوای وایە (**ئازا جارێک ئەمرێ ، ترسنۆک ڕۆژی سەدجار ئەمرێ** (١٥) کەواتە پێویستە ئازایانە لەپێناوی مافەکانماندا بجەنگین و قوربانی بۆ بدەین، چونکە ئەمە ژیانی ڕاستەقینەیە و مرۆڤ دەبێت وا بژێت، نەک ترسنۆکانە لەژێر دەستیدا بژیت و هەموو زەلیلی و سووکایەتییەک قبوڵ بکات و ڕۆژانە چەندینجار بمرێت.هەروەها هانی مرۆڤ دراوە هەمیشە دژی داگیرکەر بوەستێتەوە و هەرگیز بێگانە پەرستی نەکات، چونکە ئەو دڵسۆزی تۆ نییە و کار بۆ بەرژەوەندییەکانی خۆی دەکات و هەرکات ئیشی پێت نەما بەجێت دەهێڵێ و ئەو کاتەش تەنها شکست و شەرمەزاری و پەشیمانت بۆ دەمێنێتەوە، هەر بۆیە وتراوە (**سەد ساڵ بکەی بێگانە پەرستی ، دوایی هەر دێنیت نشوستی** (٢٤١). هەر ئەمەش وای لە میللەتی کورد کردووە دژی ستەمکاری بوەستێتەوە و هەمیشە لایەنی ستەملێکراو بگرێت و هەوڵیداوە مرۆڤی ستەمکار هۆشیار بکاتەوە بۆ ئەوەی دەست لە ستەمکردن هەڵبگرێت و مافی کەس نەخوات و ستەم لە خەڵکی نەکات. کورد وتویەتی: (**ڕۆژان ڕۆژیان لە شوێنە** (٢٢٣)ئەی ئەوەی ئەمڕۆ دەسەلاتداریت و دەستت دەڕوات؛ نەکەی ستەم و خراپەکاری بکەیت، چونکە ڕۆژێک دێت ئەو دەسەلاتەت نامێنێت و ئەو کات کەس ڕەحمت پێ ناکات و هەمووان تۆڵەی خۆیانت لێ دەکەنەوە. لەگەڵ ئەوەشدا هەوڵی هۆشیارکردنەوەی خەڵکیش دراوە و پێی وتراوە (**بە پێکەنینی زاڵم باوەڕ مەکە**(٧٥) چونکە مرۆڤی ستەمکار ئامانی نییە، وەفای بەرامبەر کەس نییە و هەرکات بوویتە بەربەست لەبەردەم بەرژەوەندییەکانیدا، با هەرچەندە دۆستیشی بیت ئەوا بە سانایی لەناوت دەبات و پارێزگاری لە بەرژەوەندییەکانی دەکات، بەلام لەگەڵ ئەوەشدا پێشینانمان بێئومێد نەبوونە لەوەی ستەمکاری درێژە ناکێشێت و لەم بارەیەوە دەڵێ: (**ئاوی زۆردار سەرەو ژوور ئەڕوا** (٢٣) چونکە ستەمکردن هیچکات ناگاتە ئەنجام و مرۆڤ هەرچەندە ستەمی زیاتر بکات کۆتاییەکی خراپی دەبێت.

تەوەری دووەم: بەها ڕەوشتی و ئاکارییەکان لە پەندی پێشینان‌دا:

ئاکار و ڕەوشتی جوان بەها و پایەی مرۆڤ بەرزدەکاتەوە، بەجۆرێک کە مرۆڤ بەهۆی ڕەوشتی جوانەوە خۆشەویستی خەڵک بەدەست دەهێنێت. گەلی کورد خاوەن ئاکار و ڕەوشتی بەرزە و مرۆڤی خاوەن ڕەوشت لەناو کوردا پلە وپایەیەکی بەرزی هەیە و کەسانی ڕەوشت نزمیش بەچاوێکی کەم سەیر دەکرێن .ڕەوشت نیوەی جوانی مرۆڤە و لوتکەی کەسایەتییەکەیەتی، مرۆڤ هەرچەندە جوان و کەشخە بێت، بەلام ئەگەرڕەوشتی خراپ بێت ئەوا جوانییەکەی هیچ بەهایەکی نامێنێت. هەر ئەمەش وایکردووە مرۆڤ گرنگیەکی زۆر بەم لایەنەی کەسایەتی بدات. (بلینێسکی) دەڵێت: (جوانی خوشکی دڵبەند و بەهەقیڕەوشت و ئەخلاقە، ئەگەر بەرهەمێک، بەڕاستی بەرهەمێکی پتەوی هونەریی بێت،

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ئەوا بەرهەمێکیشە بەڕاستیڕەوشتی و ئەخلاقییە)(ئیحسان تەبەری،١٩٩١،١٧). گرنگیدان بە ڕەوشت و ئاکارە بەرزەکان لەو بابەتانەن کە لە پەندی پێشیناندا ڕەنگدانەوەی هەیە.
ڕەوشتبەرزی ئامانجی پەروەردە و بناغەی کۆمەڵگای تەندروست و میللەتی سەرکەوتووە، چونکە ئەگەر کۆمەڵگا پابەندی بەها ڕەوشتییەکان بوو، ئەوا کێشە و گرفتە کۆمەڵایەتییەکان، گەندەڵی و خراپەکاری و تاوان لەو کۆمەڵگایەدا کەم دەبێتەوە.
کورد دەڵێ: (**تاجی ئەدەب لەسەر نێ ، هەموو جیهان لەبەرنێ**(١٣١) لەم پەندەدا پێشینانمان زۆر بەوردی تانوپۆی ڕەوشتیان کێشاوە و ڕەوشتبەرزییان بە تاجی پاشایەتی چواندووە، چونکە پاشا بەهۆی پێگە و ناوبانگەکەیەوە دەتوانێت بۆ هەموو جێگەیەک بڕوات و بەردەوام ڕێزلێگیراویشە، بە هەمان شێوە مرۆڤی ڕەوشتبەرزیش بە هۆی ڕەوشتە بەرزەکەیەوە دەتوانێت بۆ هەموو شوێنێک بڕوات و خەڵکی ڕێزیشی لێدەگرن. هەروەها لە پەندێکی تردا هاتووە (**پەرژینی پیاو ئەدەبە**(١١٥) بێگومان ڕەوشتبەرزی دەبێتە پەرژینی مرۆڤ و دەیپارێزێت لە خراپەکاری و لەڕێ لادان و ناوبانگی خراپ، تەنانەت خراپەکارەکانیش ناتوانن لێی نزیک ببنەوە و هەوڵی لە خشتەبردنی بدەن، چونکە دەزانن ڕەوشتەکەی دەیپارێزێت و ڕێگەی تاوان و خراپەکاری پێنادات.جوانی یەکێکە لە بەها زاڵەکانی ئافرەت و زۆرجار جوانییەکەی دەبێتە ناوبانگ بۆی، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا دەبێت خاوەن ڕەوشتی باڵاش بێت، چونکە پێشینان وتوویانە: (**جوانی ئافرەت وا بە ڕەوشت و** خویەوە (١٤٦) ئەمەش لەبەرئەوەی لە کۆمەڵگەی کوردەواریدا ڕەوشتی جوان ناشیرینییەکانی مرۆڤ دەشارێتەوە و ڕەوشتی ناشرینیش جوانییەکانی مرۆڤ دادەپۆشێت و بەهای ناهێڵێت. هەروەها پێویستە مرۆڤ ئاگاداری ڕەوشت و ئاکاری خۆی بێت و دووربێت لە خراپەکاری، چونکە هەندێکجار یەک کاری خراپ دەبێتە هۆی ناوزڕاندنی کەسەکە و لەکەدارکردنی کەسایەتییەکەی، وەک وتراوە: (**کراسێ بە پیسی، هەزار بە پاکی**(٣١٥). حەقویستیئاکارێکی جوانە، بنەمای پێکهێنانی کەسایەتییەکی تەندروستە و یەکێکە لە بەها باڵاکان، کە بتوانین نەوەکانی داهاتوومانی لەسەر پەروەردە بکەین. لە پەندێکدا هاتووە: (**حەق ئاو ڕائەوەستێنێ**(١٦٠) چونکە سروشتی مرۆڤ وایە حەزی لە سەرکەوتنی حەق و ژێرکەوتنی ناهەقە، هەربۆیە هەرکاتێک ڕوونبووەوە حەق لەلای کێیە ئیتر دەبێت هەمووومان ڕاوەستین و ملکەچی بین و کۆتایی بە بابەتەکە بهێنین. بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا هەندێک کەس لەبەر بەرژەوەندی تایبەتیانڕەنگە پشتی ناحەق بگرن، هەربۆیە پێشینان لەم پەندەدا ئەوانە بە خزمەتکاری ستەمکاران دادەنێن کە دەڵێ:(**ئەوی پشتی ناحەق بگرێ ، نۆکەری زاڵمە**(٥٩) چونکە تەنها ستەمکارەکان و نۆکەرەکانیان دان بە حەقدا نانێن و هەرکاتێک بەرژەوەندییەکانیان کەوتە مەترسییەوە، ئەوا دژی حەق و خاوەن حەق دەوەستنەوە. پێشینان لە پەندێکی تردا هانی خاوەن حەق دەدەن دەستبەرداری حەقەکەی نەبێت و لەپێناو

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

بەدەستهێنانیدا هەموو هەوڵێک بدات. پێشینان وتوویانە: (**حەق نادرێ، ئەسەنرێ**(١٦٠) واتە مرۆڤ پێویستە حەقخواز بێت و پشگیری حەق بکات و لەپێناویدا قوربانی بدات.

ڕاستیویستی وڕاستگۆیی یەکێکە لە سیفەتە هەرە دیارەکانی کەسایەتی مرۆڤ و پێوانەی ڕەوشت بەرزی و ئاکارجوانی مرۆڤ. ڕاستیهاندەری مرۆڤە بۆ چاکەکاری و ڕێگای ڕستی مرۆڤایەتی و بە پێچەوانەشەوە چەوتی و درۆ دەبنە بناغەیەکی نادروست و هاندەری خراپەکاری. پێشینان وتویانە:(**ڕاستی ڕەفتی ، چەفتی کەفتی** (٢١٩) چونکە هەمیشە ڕاستی لە کۆتاییدا سەردەکەوێت و ناڕاستیش هەر ڕووندەبێتەوە و کەسانی ناڕاستیش هەر تووشی شکست دێن. هەروەها لە پەندێکی تردا هاتووە:(**ڕاست بە و بەلای شێردا بڕۆ**(٢١٩) چونکە مرۆڤی ڕاست باکی بە هیچ مەترسییەک نییە و لە هیچ شتێک ناترسێ، چونکە دەزانێت هیچ هەڵەیەکی نەکردووە و ڕاستبوونەکەی دەیپارێزێت.

بەها باڵاکانی کۆمەڵگە بە گشتی لە دابونەریت و ئایینەوە وەرگیراون، هەربۆیە لە زۆر شوێندا ئەم بەهایانە دەبەسترێنەوە بە خودا و ئایینەوە، ئەمەش لەبەرئەوەی ببێتە هاندەرێکی باشتر بۆ پابەند بوون بەم بەهایانەوە، لەم پەندەدا:(**خوا ڕاستە و ڕاستی لێ خۆش دێ**(١٧١)ئامۆژگاری کراوین بۆ ئەوەی ڕاستیویست بین، چونکە ئەگەر وامان کرد ئەوکاتە خوداش خۆشی دەوێین و لە ژیانیشدا سەربەرزانە دەژین. لە پەندی (ڕاستی دۆستی خوایە)()ئەوە خراوەتەڕوو کە مرۆڤی ڕاست هەمیشە خۆشەویستی خودایە و ئاینی ئیسلام زۆر جەختی لەسەر ڕاستی و ڕاستگۆیی کردووەتەوە، بەشێکی زۆر لە ئایەتەکانی قورئان و فەرموودەکانی پێغەمبەر "درودی خوای لێبێت" هانی مرۆڤیان بۆ ڕاستگۆیی داوە. پێغەمبەر "درودی خوای لێبێت" دەفەرموێ:(إن الصدق یهدی الی البر وإن البر یهدی الی الجنه، وإن الرجل لیصدق حتی یکتب عند الله صدیقا) (ابی زکریا یحیی بن شرف النووی الدمشقی، ٢٠٠١، ٥٧)واتە: ڕاستی ڕێنیشاندەرە بۆ چاکە، و چاکەش ڕێنیشاندەرە بۆبەهەشت، و مرۆڤ لە قسەکانیدا ڕاست دەڵێ هەتا لای خوا بە ڕاستگۆ لەقەڵەم دەدرێ.

کۆمەڵگای کوردەواری هەروەکچۆن ئەوەندە گرنگیبە ڕاستی داوە، بەهەمان شێوە درۆکردنیش گرنگی پێدراوە و هانی مرۆڤ دراوە بۆ ئەوەی لێی دوربکەوێتەوە. پەندی (**چرای درۆ بێ شەوقە**(١٥٥) ئەو ڕاستییەمان بۆ ڕووندەکاتەوە کە کەسانی درۆزن لەناو کۆمەڵگادا بەهایەکی نزمیان هەیە و بە چاوێکی سووک سەیر دەکرێن و کاتێک درۆ دەکەن هەموو کەس دەزانێت درۆ دەکەن و بڕوایان پێ ناکرێت. هەروەها پەندی (**درۆزن دوژمنی خوایە**)(٢٠٢) دەربڕی ئەم بیرەیە، چونکە درۆکردن لە قەدەغەکراوەکانە و یەکێکە لە ڕەوشتە ناشرینەکان و تاوانێکی گەورەشە. مرۆڤ بەهۆی درۆکردنەوە لەناو خەڵکدا بە چاوێکی نزم سەیر دەکرێت و لای خواش ڕیسوادەبێت و توشی دۆزەخ دەبێت. پێغەمبەر "درودی خوای لێبێت" دەفەرموێ:(إن الکذب یهدی الی الفجور وإن الفجور یهدی الی النار، وإن الرجل

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

يكذب حتى يكتب عند الله كذابا)(ابى زكريا يحيى بن شرف النووى الدمشقى، ٢٠٠١، ٥٧)واتە: بێگومان درۆ ڕێنیشاندەرە بۆ خراپەکاری، و خراپەکاریش ڕێنیشاندەرە بۆ ئاگر، و بەردەوام مرۆڤ درۆدەکات هەتا لای خوا بە درۆزن لەقەڵەم دەدرێ.

هەوڵدانو تێکۆشان یەکێکی ترە لەو بەهایانەی کە پەندی پێشینان گرنگی زۆری پێداوە. مرۆڤ تەنها بەهۆی هەوڵدانەکانییەوە دەتوانێت سەرکەوتوو بێت و بە ئامانجەکانی بگات. پێشینانی کورد باسیان لە گرنگی هەوڵدان و تێکۆشان کردووە لەپێناو بەدیهێنانی ئامانج و ئاواتەکان. لە پەندێکدا هاتووە:(**ڕەنج سەرەنجامی گەنجە** (٢٢١) واتا ئەو کەسەی هەوڵدەدات و کار دەکات، ئەوا (گەنج) بەدەست دەهێنێت.هەروەها هاتووە (**بدە ڕەنج ، بخۆ گەنج**(٩٥) ڕەنج و ماندووبوون دەبنە هۆی بەدەستهێنانی پارە و سامان، کە مرۆڤدەتوانێت هەموو شتێکی پێ بکرێت و سەربەرزانە پێی بژێت، چونکە (**دەستی ماندوو لەسەر زگی تێرە**(١٩٥)و ئەو کەسەی هەوڵدەدات و خۆی ماندوو دەکات بژێوی ژیانی خۆی و ماڵ و منداڵی دەبین دەکات و بە برسێتی و داماوی نامێنێتەوە. هەروەها دەبێتە خۆشەویستی خەڵکیش، چونکە مرۆڤ هەر بە سروشت کەسانی ئیشکەریان خۆش دەوێت و بەچاوی سووک سەیری ئیشنەکەریان کردووە، وەک هاتووە: (**ئیشکەری خۆتی ، خۆشەویستی خەڵکی**(٦٤). میواندۆستی لە سیفەتە بەرزەکانی کۆمەڵگای کوردەوارییە و لە دابونەریتە جوانەکانە. پێشینانمان هەمیشە میواندۆست بوون و ڕێزی میوانیام کردووە و هانی نەوەکانیشیان داوە کە میواندۆست بن. کورد دەڵێ: (**میوان ئازیزە**(٣٩٥) چونکە کەسانی میواندۆست هەمیشە بە میوانداری میوان و خزمەتکردنی میوان ئاسوودە دەبن و هەست بە ئارامی دەکەن. کۆمەڵگای کوردی بڕوایەکی پتەویان بەوە هەیە میوان قەزاوەگێڕی بەڵا و نەهامەتییە و خودا بەهۆی میوانەوە پیت و بەرەکەت و میهرەبانی بەسەر ماڵی خانەخوێدا دەڕژێنێت، بۆیە پێشینان وتوویانە: (**میوان دیاری خوایە**(٣٩٥) چونکە خودا ئەو ماڵەی خۆشویستووە بۆیە ئەم دیارییەی بۆیان ناردووە. هەروەها پێشینانمان هسنمان دەدەن لە کاتی میوانداری کردندا ڕووخۆش و دەم بەخەندە بین و ڕێزی تەواو لە میوان بگرین تا میوان وا هەست شەرمەزاری نەکات، چونکە ئەزموون ئەوەی سەلماندووە کە میوان هێندەی چاوی لە میوانداری و ڕووخۆشی خاوەن ماڵە، هێندە خواردن بەلایەوە گرنگ نییە، بۆیە وتراوە: (**نانت جۆین و خۆڵقت گەنمین بێ**(٤٠٠).

زمانشیرینی و قسەخۆشی یەکێکن ترن لەو بەها باڵایانەی لە پەندی پێشیناندا وەک لایەنێکی جوانی کەسایەتی مرۆڤ و ڕێگەیەکی دروست بۆ ڕاکێشانی سەرنجی خەڵک و هاندانیان بۆ ئەوەی گوێی لێ بگرن و ئەگەر داواکارییەکی هەبوو بۆی جێبەجێ بکەن، ئەمەش لەبەرئەوەی لە ڕووی دەروونییەوە کاریگەرییەکی زۆر لەسەر بەرامبەر دروست دەکات. کورد دەڵێ: (**مار بە قسەی خۆش لە کون دێتە دەر**(٣٦٩) لەم پەندەدا ئەوەمان بۆ

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ڕوون کراوەتەوە کە مرۆڤ بەقسەی خۆش دەتوانێت کاریگەری نەک تەنها لەسەر مرۆڤە باشەکان دابنێ، بەڵکو دەتوانێت مرۆڤە خراپەکانیش بخاتە ژێر کاریگەری خۆیەوە و وای لێبکات داواکارییەکانی جێبەجێ بکات. زمانشیرینی هێندە لای پێشینانمان بایەخی پێدراوە تەنانەت ڕەهەندێکی ئایینییان پێ بەخشیووە و وتوویانە: (**زمانی شیرین لە بەهەشتەوە هاتووە**(٢٣٣) ئەمەش لەبەرئەوەی ببێتە هاندەرێکی باش بۆ ئەوەی گرنگی بەم سیفەتە بدەین و خۆمانی پێ بڕازێنینەوە.

بەشیچوارەم (بەها ئایینییەکان لە پەندی پێشیناندا):

گەلی کورد بەزۆریی موسڵمانن و لەو گەلانەیە بە زوویی ئاینی ئیسلامیان وەرگرت و پێوەی پەیوەست بوون و بە ویستی خۆیان و بە ئاشتی ئاینی تازەیان وەرگرت، چونکە (تێفکرین کە ئەم ئاینە تازەیە موافیقی تەبع و وجدانیانە، لەبەر ئەوە بە ئاسانی و بەرە بەرە قبوڵیان کرد)(حەسەن مەحمود حەمەکەریم،١٩٩٨،١٧٨)لەبەرئەوەی ئاینی ئیسلام بریتییە لە (قورئان و فەرموودەکانی پێغەمبەر-درووودی خوای لێ بێ-) و ئەوانیش بە زمانی عەرەبین و تێگەیشتنیان لەلایەن خەڵکی نەخوێندەواری کوردەوە ئاسان نەبووە، بۆیە شێخ و مەلا و مامۆستا ئاینییەکان هەوڵیان داوە بنەما و بنچینە و ڕێسا و دەستوور و ئامۆژگارییەکانی ئاینی ئیسلام لەشێوەی پەندی پێشیناندا دەرببڕن، کە ئەمەش گرنگییەکی زۆری هەبووە لەسەر پەروەردەکردنی خەڵک و ڕێنموویيان بەپێی ئەم ئایینە. د. شوکریە ڕەسوڵ دەڵێت:(مەسەلەی ئاینی لە پەندی پێشیناندا جێگایەکی دیاریکراوی هەیە و زۆری لەسەر وتراوە، چونکە ئاین کارێکی بەهێزی کردۆتە سەر فراوان کردنی پلەی زانیاری گەلی کورد، ئەم جۆرە پەندانە بوونەتە قوتابخانەی فراوانی پتەوکردن و فێرکردنی بڕوای ئاینی کە لەسەر بناغەی بڕوا بە ژیانی پاش مردن دامەزراوە)(شوکریە ڕەسول ئیبراهیم، ١٩٨٤،٩٧).

کورد دەڵێ: (**خوا لە سوڵتان مەحمود گەورەترە**)(١٧٢)خوا لە هەموو پاشا و سوڵتانێک گەورەترە، خوا گەورەی گەورەکانە، دەسەڵاتی بەسەر هەموو بوونەوەردا هەیە، هەرچییەک بیەوێت ئەنجامی بدات کەس ناتوانێ پێشگیری لێ بکات، خوای گەورە دەفەرمووێ:(عالم الغيب والشهادة الكبير المتعال)الرعد:٩، واتە:(ئەو زاتە زانای نهێنی و شاراوەکانە هەروەها زانای ئاشکرا و بینراوەکانیشە، زاتێکی زۆر گەورە و بە شکۆ و بڵند و پایەدارە) (بورهان محەممەد ئەمین، ٢٠٠٢، ٢٥٠).

خودا ئەو زاتەیە کە هەرگیز گۆڕانکاری بەسەردا نایەت، بوونەوەر و مرۆڤایەتی و سەرجەم گیانداران گۆڕانیان بەسەردا دێت، لە دایک دەبن و دەژێن و لە ناودەچن و دەمرن، بەڵام خوا هەر بووە و هەر دەبێ و دوورە لەو جۆرە سیفەتانەوە، چونکە ئەگەر وانەبێت ئەوا خواداری بۆ ناکرێت کە ئەمەش دوورە لە خوای گەورەوە. پەندی (**هەر خوا لە قەرارەکی**

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

دەمێنێ)(٤٣٣) ئەم بیرە دەردەخات، هەروەها لەلایەکی ترەوە ئەم پەندە ئەوە دەگەیەنێت کە هیچ مرۆڤێک

لە سەرەتاوە تا کۆتایی بە یەک شێوە نامێنێتەوە یان یەک خووڕەوشتی نابێت بەڵکو قابیلی گۆڕانە لە خراپەوە بۆ چاکە یان بەپێچەوانەوە.هەروەها پەندی (**کە وتی تێژ تێژ**)(٣٠٠) بالادەستی و بەتوانایی خودا دەردەخات و ئەڵێن (کابرایەکی شارەزووری لەوی تر ئەپرسێ برا چۆن خوا ئەم دڕکانەی تێژکردووە؟ ئەویش ئەڵێ: برا کەوتی تێژ تێژ، جا ئەمە هەرچەندە لە لێکۆڵینەوەیەکی سادەوە پەیدابووە، بەڵام تەواو تێگەیشتنی ئەو ئایەتەی قورئانە کە ئەفەرمووێ:(إنما أمره إذا أراد شيئا أن يقول له كن فيكون) يس:٨٢، واتە: بێگومان هەرکاتێک فەرمانی خوا دەرچوو ویستی شتێک جێبەجێ بکات و بیهێنێتەدی پێی دەڵێت ببە ئەویش دەست بەجێ و بێ دواکەوتن پێش دێت و ئەنجام دەدرێت و دروست دەبێت (بورهان محەمەد ئەمین، ٢٠٠٢، ٤٤٥) هەروەها پەندی (**ئەو کەسەی گیان ئەدا گیانیش ئەسێنێ**)(٥٣) مەبەست خوایە و یەکێک لەو دەستوور و پەیڕەوانەی کە خوای گەورە لە بوونەوەردا دایناوە و ژیان و مردنە، خوای گەورە خۆی وەچەبە مرۆڤ دەدات دەیژیێنێ و لە هەمان کاتیشدا مرۆڤ دەمرێنێت، کە مەبەست لە ژیان و مردنیش تاقیکردنەوەی مرۆڤە، وەک دەفەرمووێ:(الذي خلق الموت والحياةليبلوكم أيكم أحسن عملا وهو العزيز الغفور) الملك:٢،واتە:(هەر ئەو خۆی مردن و ژیانی بەدیهێناوە، تا تاقیتان بکاتەوە کێتان کردەوەی چاکتر و پەسەندترە...)(بورهان محەمەد ئەمین، ٢٠٠٢، ٥٦٢).

پەندی (**دنیا بازاڕی خوایە**)(٢٠٦) بەو واتایە دێت کە خوا دنیای دروست کردووە بۆ ئەوەی ببێتە جێگای تاقیکردنەوەی مرۆڤ و هەر کەسێکیش لە دنیادا کاری چاک بکات و ڕەزامەندی خوا بەدەست بێنێت ئەوە براوەیە و بەپێچەوانەشەوە ئەوانەی کارو کردەوەی خراپ دەکەن و کار بۆ ڕەزامەندی خوا ناکەن ئەوانە دۆڕاون، چونکە توشی سزای دۆزەخ دەبن. خوا دەفەرموێ:(يا أيها الذين آمنوا هل أدلكم على تجارة تنجيكم من عذاب أليم تؤمنون بالله ورسوله وتجاهدون في سبيل الله بأموالكم وأنفسكم ذلكم خير لكم إن كنتم تعلمون)الصف:١٠-١١، واتە: (ئەی ئەو کەسانەی باوەڕتان هێناوە، دەستتنیشانی بازرگانییەکتان بۆ بکەم کە لە سزایەکی بە ئێش ڕزگارتان بکات؟! سەرەتا باوەڕهێنانتانە بە خوا و پێغەمبەرەکەی، ئینجا هەوڵ و تێکۆشانتانە لە ڕێگەی خودا بە بەخشینی ماڵ و سامانتان، وە بەخشینی خۆتان، بێگومان ئەو کارەتان چاکتر و بە فەڕترە بۆتان ئەگەر بزانن و تێبگەن) (بورهان محەمەد ئەمین، ٢٠٠٢، ٥٥٢)

لە ڕۆژی دواییدا تەرازووی خوا دادەنرێ بۆ کێشانە و پێوانەی کردارەکانی مرۆڤ و پێشینانیش وتویانە (**بزن بەپێی خۆی ئەکرێ بە دارا و مەڕیش بەپێی خۆی**)(٩٨) لێپرسینەوەی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

لەگەڵدا دەکریٚ و هەموو شتێک سەرەنجام و پاشەڕۆژی خۆی هەیە. خوا دەفەرمویٚ: (فمن يعمل مثقال ذرة خيرا يره ومن يعمل مثقال ذرة شرا يره)الزلزله: ٧-٨، واته:(جا ئەوەی بە قەدەر سەنگی گەردیلەیەک خێر و چاکەی ئەنجام دابێت دەیبینێتەوە، ئەوەش بە قەدەر سەنگی گەردیلەیەک شەڕ و خراپەی هەبێت دەیبینێتەوە) (بورهان محەمەد ئەمین، ٢٠٠٢، ٥٩٩) .

مرۆڤ لە ژیانی دنیادا هەر کار و کردارێک کە ئەنجامی دەدات بەرهەمەکەی هەر بۆ خۆی ئەگەڕێتەوە. کورد دەڵیٚ:(**خاس کەیت بۆ خۆتە و خراپ کەیت بۆ خۆتە**)(١٦٣) ئەگەر مرۆڤ کاری چاک ئەنجام بدات ئەوا خوا پاداشتی چاکەی دەدرێتەوە و ئەگەر کاری خراپیش ئەنجام بدات ئەوا تووشی سزای خوا دەبێت و هیچ کەسێکیش ستەمی لیٚ ناکرێت. خوا دەفەرمویٚ:(من عمل صالحا فلنفسه ومن أساء فعليها وما ربك بظلام للعبيد) فصلت:٤٦، واتە: (ئەوەی چاکە بکات پاداشتی چاکەکەی بۆخۆیەتی، ئەوەش کە خراپە و تاوان بکات هەر لەسەرخۆی دەکەوێت، دڵنیابە کە پەروەردگاری تۆ بچوکترین ستەم لە بەندەکانی ناکات)(بورهان محەمەد ئەمین، ٢٠٠٢، ٤٨١) مرۆڤیش لە دنیادا هەر کارێک ئەنجام بدات چ باش بێت چ خراپ ئەنجام و پاداشتی خۆی هەیە لە ڕۆژی دواییدا.

ئەنجام:

١- بەها باڵاکان بەشێوەیەکی فراوان لە پەندی پێشیناندا ڕەنگیان داوەتەوە و پێشینانمان پەندەکانیان کردووەتە مینبەری پەروەردەکردنی تاکەکانی کۆمەڵ

٢- کتێبی (پەندی پێشینانی شێخ محەمەدی خاڵ) کتێبێکی بەنرخی بواری ئەدەبی فۆلکلۆریی کوردییە و ژمارەیەکی زۆری پەندی پێشینانی کوردی لە فەوتان پاراستووە.

٣- لە پێکهاتەی پەندی پێشیناندا گرنگییەکی زۆر بە بەهای ئیستاتیکی دراوە و لەم ڕێیەوە جوانی و چێژ بە بەر پەندەکاندا کراوە، بۆ ئەوەی بە ئاسانی لەبەربکرێن و لە هزری تاکەکانی کۆمەڵدا بمێننەوە.

٤- کورتبڕی تایبەتمەندییەکی سەرەکی پەندی پێشینانە و بەشێوەیەکی گشتی پەند چڕکراوەی ئەزموون یان ڕووداو و بەسەرهاتێکە.

٥- پێشینانی کورد بەها کۆمەڵایەتییە بەرزەکانی وەک ڕەوشت جوانی، ڕاستگۆیی و بەوەفایی و حەقویستی و هەوڵدان و میواندۆستی و ...یان لە بۆتەی پەندی پێشیناندا خستووتەڕوو.

٦- ئاینی ئیسلام بە شێوەیەکی فراوان لە پەندی پێشیناندا ڕەنگی داوەتەوە، بە جۆرێک تەنانەت کۆمەڵێک پەندی پێشینان ناوەرۆکێکی ئاینیشیان نییە، بەڵام وشەیەک یاخود زاراوەیەکی ئەم ئاینەیان تێدایە.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

سەرچاوەکان:

قورئانی پیرۆز
١. ابی زكريا يحيى بن شرف النووی الدمشقی (٢٠٠١)، رياض الصالحين، ط١، مطبعة دار فكر، بيروت.
٢. ئیحسان تەبەری(١٩٩١)، لەسەر هەندێک مەسەلەی ئیستاتیک و هونەر، و: هێدی، چ١، ئاڵمان
٣. بورهان محەمەد ئەمین(٢٠٠٢)، تەفسیری ئاسان، چ٣، چاپخانەی (اسوه)، قوم.
٤. حەسەن مەحمود حەمەکەریم،١٩٩٨، کوردستان لەبەردەم فتوحاتی ئیسلامیدا، چ١،چاپخانەی تیشک، سلێمانی.
٥. شێخ محەمەدی خاڵ (٢٠٠٧) ، پەندی پێشینان، چاپی سێیەم،چاپخانەی شڤان، سلێمانی.
٦. شێخ محەمەدی خاڵ(٢٠٠٧)، نالەی دەروون، چاپی یەکەم، چاپخانەی دەزگای ئاراس، هەولێر.
٧. شوکریە ڕەسول ئیبراهیم (١٩٨٤)، ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی، بەشی دووەم، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەدین، هەولێر.
٨. شفيق يوسف البقاعی (١٩٨٥)، ط١، منشورات جامعة السابع من أبريل، بنغازی، ليبيا.
٩. عەلائەدین سەجادی (١٩٥٢)، مێژووی ئەدەبی کوردی، چاپییەکەم، چاپخانەی مەعاریف،بەغدا.
١٠. عەزیز گەردی(١٩٧٢)، ڕەوانبێژی، ب ١، چاپخانەی الجاحظ، بەغداد.
١١. عومەر ئیبراهیم عەزیز(٢٠٠٢)، القيم المرغوبه فی الكتب المنهجيه فی القرن الحادی و العشرون من وجهيه نظر التربويين و النفسيين»، مجله زانكوی سليمانی (الجامعه السليمانيه)، جزء ب، عدد ٩، السليمانية.
١٢. عیزەدین مستەفا ڕەسووڵ(٢٠١٠)، لێکۆڵینەوەی ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی، چاپی سێیەم، چاپخانەی دەزگای ئاراس، هەولێر.
١٣. قومریە محمد نەجیب (٢٠٠٢)، پەندی پێشینان لە ئەدەبی کوردیدا، گۆڤاریڕووناکبیر، ژ ٤، سلێمانی.
١٤. کەریم شارەزا (١٩٨٣)، پەندی بەراوردکاری، چاپخانەی سەمیرامیس، بەغداد.
١٥. محەمەد عەبدلکەریم ئیبراهیم(٢٠١٢)، پێکهاتەی زمانی شیعری لە ڕوانگەی ڕەخنەی ئەدەبیی نوێوە، چاپی یەکەم، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر.
١٦. مەریوان حسێن فەرحان (٢٠١٧)، جوانکاری لە شیعری وەفاییدا، چاپی یەکەم، چاپخانەی پەنجەرە، سلێمانی.
١٧. ناز ئەحمەد سەعید و سدیق ئەوڕەحمان عەلی (٢٠٢١)، ڕەنگدانەوەی بەها پەروەردەییەکان لە هۆنراوەی منداڵاندا، چ١، ناوەندی سارا، سلێمانی.[3]

پەراویز:

[1] شێخ محەمەدی خاڵ: ناوی تەواوی شێخ محەمەد کوڕی شێخ عەلی کوڕی شێخ ئەمینی خاڵە. لە لە ساڵی ١٩٠٤ لە شاری سلێمانی بنەماڵەیەکی ئاینی ناسراو هاتووەتە دنیاوە. لە منداڵییەوە شەیدای خوێندن و خوێندنەوە و نووسین بووە. خاوەنی کۆمەڵێک بەرهەمی ئاینی و ئەدەبی و مێژوویی و زانیاری گشتییە بە زمانەکانی کوردی و عەرەبی، کە زیاتر لە (٣٠) بەرهەمن. لە ١٥ تەمووزی ١٩٨٩ کۆچی دوایی کردووە. بڕوانە: (شێخ محەمەدی خاڵ، ٢٠٠٧، ل ٣٣١-٣٣٤)

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

القيم العليا و انعكاساتها في الأمثال (أمثال شيخ محمد خال انموذجا)

الملخص:

بحثنا بعنوان (القيم العليا و انعكاساتها في الأمثال (أمثال شيخ محمد خال انموذجا) لذا يتناول القيم العليا التي توجد في الأمثال و اختيار (أمثال شيخ محمد خال) يعود الى أن الكاتب جمع فيه عددا لا باس به من الأمثال، و اخترنا هذا الكتاب ليكون حدود بحثنا.

يتكون بحثنا من أربعة أقسام: القسم الأول (تحليل مفاهيم البحث) الذي يتكون من ثلاثة محاور. المحور الأول: (القيم العليا) يتكلم عن القيم و القيم العليا، و المحور الثاني يتناول (الأمثال) و المحور الثالث يتعلق بكتاب (الأمثال شيخ محمد خال) و القسم الثاني: (القيم الاستاطيقية في الأمثال) مكونة من ثلاثة محاور أيضا. المحور الأول (أسلوب الأمثال) هنا نظهر جماليات التي تجسدها القدماء عن طريق أسلوب و لغة الأمثال. المحور الثاني حول (أنغام الأمثال) حيث توضح الأنغام و الأوزان و القوافي التي منحت الأمثال الجمال و الجلال. المحور الثالث (بلاغة الأمثال) يتناول بعض الفنون البلاغية في الأمثال.

القسم الثالث (القيم الاجتماعية في الأمثال) يتكون من هذه المحاور. المحور الأول (القيم الفكرية و العقلية في الأمثال) يبين عقيدة القدماء و تصوراتهم حول الحياة و الوجود و الانسانية و المرأة... المحور الثاني (القيم الأخلاقية في الأمثال) يتناول تحليل الأمثال التي توجه خلق أفراد المجتمع.القسم الرابع (القيم الدينية في الأمثال) يبحث انعكاسات الأسس الثابتة للدين الاسلامي في الأمثال.

و تم عرض النتائج في بعض النقاط.

الكلمات الدالة: *القيم العليا، الأمثال، القيم الاستاطيقية، القيم الاجتماعية، القيم الأخلاقية، القيم الدينية.*

High merits and their reflections on the proverbs (proverbs of Sheik Mohamadi khal) as example

Abstract:

The paper entitled (High merits and their reflections on the proverbs (proverbs of Sheik Mohamadi khal)) as example describes those high values which are exist in the proverbs. The book (proverbs of Sheikh Mohamadi Khal) has chosen because the author has collected plenty of proverbs and also the research to be specified we have selected only that book .

The paper consists of four sections: the first section (theorised the concepts of the research) which are (high merits), (proverbs) and (the proverbs book of Sheikh Mohamadi Khal).

Second section (aesthetical value of proverb) consists of three parts which are (proverb manner) which is here those aesthetics will be illustrated that the ancestors showed through the proverbs. The second part (the music of proverbs) clarifies those musics and rhythms that made the proverbs attractive and decorative. The third part (rhetoric of proverb) describes some rhetoric aspects in the proverbs.

In the third section (social merits of proverb) which consists of (thought and mind merits of the proverbs) which demonstrate the believes and views of the ancestors about life, existence, humanity and women. The second part (custom and ethic merits of the proverb) analyse those proverbs that directed to the customs and ethics of the community members.

The fourth section (religious merits in the proverbs)which explain the reflections of the principles of Islam as believe, perspective, ethic and custom in the proverb .The results have been showed in some points.

Keywords: *high merit, proverb, aesthetical merit, social merit and religious merit.*

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

زمان و مانا لەپەندەکانی پیرەمێرد دا

پ. ی. د. لوقمان ڕەئوف

بەشی کارگێڕی کار- پەیمانگەی تەکنیکی کوردستان- سلێمانی، هەرێمی کوردستان/ عیراق

م. ی. هاشم ئەمین خدر

بەشی نەوت- پەیمانگەی تەکنیکی کوردستان، سلێمانی- هەرێمی کوردستان/ عیراق

پوختە:

پەند یەکێکە لە تێکستە فۆلکلۆرییەکانی هەموو میللەتێک، خودی بە فۆلکلۆربوونی پەند بریتییە لە ڕەنگدانەوەی ئەزموونی ژیان لەناو پەندەکاندا، خودی ناو و پەیام و ماناکانیش بریتین لە ڕەنگدانەوەی ئەزموون و گێڕانەوەی کات بۆ لێکدەرەوەی ئەو کەسەی لە ماناکانیان دەگات.

زمان لە پەنددا زمانێکە جیاواز لە زمانی شیعریی، چونکە زمانی پەند ڕەنگدانەوەی زمانی کۆمەڵگەو سەردەمەکەی خۆیەتی و دەلالەت لە ئاست و ئەزموون و گەشەی کۆمەڵگە دەکات، ماناکانیش بریتین لە گوڵاوی ئەزموونی گەلێک بە درێژایی مێژوو.

ئەم لێکۆڵینەوەیە کارکردنە لەسەر ماناو زمان لە پەندەکانی پیرەمێرد، لەلایەکەوە بە مەبەستی لێکدانەوەی ماناکان و ڕەنگدانەوەی پەندەکان، لەلایەکی تریشەوە دیاریکردنی کارنامەو زمان و ئاستی مانایی پەند، ڕەنگدانەوەی لە تێکستی پەندەکانی پیرەمێرد دا.

پەیڤێن سەرەکی: *پەند، مانە، کارنامە، کارلێک، دەق*

پێشەکی:

بەپێی ئەو مێژووەی کە لەبوارە جیاوازەکاندا خراوەتەڕوو، گەلانی وڵاتانی وەك ئەڵمانیا، فەرەنسا....تاد، خاوەنی فەلسەفە بوون، ئایا گەلی کورد خاوەن فەیلەسوف و فەلسەفەی تایبەت بەخۆیان بوون یان نا؟ ئەگەر جیاکردنەوەی فەیلەسوف کارێکی ئاسان نەبێت و بڕیارێکی وردی بوێت، دەکرێت لەناو ئەم کارو بڕیارەشدا، چەند فەیلەسوفێك دەستنیشان بکرێت، بەڵام ئەگەر لەناو کلتوری کوردا بەدوای فەلسەفەدا بگەڕێین، بۆ ئەوەی بزانین کوردیش خاوەن فەلسەفەی خۆی بووە، یان نا، ئەوا پەندی کوردی لە خۆگری

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

چەندین فەلسەفەی جیاواز و بەهێزە کە بریتییە لە ئامۆژگاری، یان ڕاستی گشتی، یان سەرنج و ئەزموون لەبواری کۆمەڵایەتی و سیاسی ....تاد.

لەڕاستیدا پەندو کلتوری نەتەوەیەك، وەک ڕەگەزێکی بەهێزی شوناسی نیشتیمانی و بنەمایەکی گرنگی یەکێتی گەل و پێکەوەییان سەیردەکرێت، چونکە لەگەڵ بوونی گەلەکەدا ئەم پەندانە بوونیان هەبووە و باس لە ئەزموونەکان دەکەن، وەك قوتابخانەی پێگەیاندن، لەگەڵ ئەمەشدا هەندێکیان وەك پەیامێکی زمانی ڕوون بەکاردێنن و خودی بەکارهێنانەکەشی، پێویستی بە هیچ ڕوونکردنەوەو لێکدانەوەیەك نییە، هەندێکیشیان وەك پەیامێکی ئاماژەو نیشانەن و پێویستیان بە لێکدانەوەی مانایی هەیە بۆ کردنەوەی نیشانەکان (د. ربیعه برباق، تداولیه المثل الشعبی، مجله رفوف، المجلد التاسع، عدد لثالث، ٢٠١٩، ص١٠٠).

ئامانجی لێکۆڵینەوەکە:

- دیاریکردن و ناساندنی زمان لە پەندی کوردیدا
- خستنەڕووی تایبەتمەندی و ڕەنگدانەوەکانی لەسەر خوێنەر
- ئەو مانایەی پەندەکان دەیگەیەنن، هەڵگری مانای وشەکانە یان ئەزموونەکەیە؟
- مانای پەند، ناسنامە و شونای سەردەمەکەی خۆیەتی یان نا؟

بەشی یەکەم: چەمک و پێناسەی پەند:

پەند بەگشتی بنچینەکەی چیرۆکە، واتە ئەو هەڵوێستە سەرەکییەی بووەتە هۆی هاتنەئارای پەندەکە، چیرۆکێک، یان ڕوداوێک بووە، بەهۆی جیاوازی کاتەکان و جۆری دەربڕینەکان و نوسینەکان و توانستەکان وایکردووە لەم قاڵبەدا دەربکەوێت، بەوپێیەی پەندەکان هونەری خستنەڕوون و خواستەکان لە عەقڵەکان نزیکدەکاتەوە، ماناکان لە دەروندا جێگیر دەکات، نارِەسەنەکان لە ڕاستییەکان لادەبات، (اجداد سید اسماعیل حسینی، مکان المثال في الادب العربی، السنه الثالثه، العدد التاسع، ص٢٦.
د.عزەدین مستەفا ڕەسوڵ دەڵێت" پەند بریتییە لە بەرهەمێکی زۆرکۆنی خەڵک، ئەم پەندە هەمیشە لەلای گەلانی سەرەتایی و سادە، فەلسەفەی ڕاستەقینەو لەکارو ڕەوشت و خووە) (د.عزەدین مستەفا ڕەسوڵ، ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی، بەغدا، ١٩٧٠، ل٧٨)، لەگەڵ ئەوەشدا پەند لە زماندا بە بەشتێک دەوترێت کە هەڵگری مانایەکی تر بێت لەوەی دەردەبڕرێت، راغب الاصفهانی دەڵێت"پەند بریتییە لە لێکچوواندنێکی ماناداری تر" (راغب الاصفهانی، د. ت، المفردات فی غریب القرانمکتب مصطفی، ماده (مثل)
یاخودلە زمانی کوردیدا "پەندی پێشینان بە وتەیەك دەڵێن، کە بە چەشنی سەمبولێك و جاری واش هەیە، بە چەشنە نەزمێکی وەك شیعر، مانایەك دەگەیەنێت و پەند و

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ئامۆژگاریەك دەكات" (ح.س. سۆران، زمان، ویژە و فۆلكلۆری كوردی، ئیلێكترۆنیك، هەولێر، ٢٠٠٩، ل١٣٦).

فارابی دەڵێت: "پەند ئەوەیە كە هەمووان لێی ڕازین، بە تایبەتی لە دەربڕین و مانادا" جلال الدین السیوطی، د.ت، المزهر فی علوم اللغه وانواعها، دار الكتب الاسلامیه، الجزء الاول، ص٤٨٨) هەرلەبەرئەمەشە پەندەكان ناگۆڕێن، چۆن هاتوون هەروا دەڕۆن و بەردەوام دەبن، مرۆڤەكان وەك ئەوەی هەن و مانا دەگەیەنن بەكاریدەهێنن، نەك چۆن بمانەوێت بەكاریانبهێنین، بۆیە پەندەكان لەسەر بنەمای چەند شتێك بونیادنراون:

١. لەسەر بنەمای ڕووداوەكان بونیادنراون.
٢. حیكمەتێكن وەك بەڵێن، یان بەهێزی وەك ماناكانیان.

پەند یەكێكە لە ڕاستگۆترین ئەو شتانەی كە باس لەئاكار و بیركردنەوەو عەقڵی گەلێك دەكات، لەگەڵ ئەمەشدا ڕوانین و وێنەو هەستی ژیانی كۆمەڵایەتی، سیاسی، زمانەوانی و....تاد دەخاتەڕوو. لە پەندا چوار شت كۆدەبنەوە كە لەشتەكانی تردا كۆنابنەوە، هەربۆیە لەپەندا (بەرزی و كواڵیتی نوسین كە لوتكەی ڕەوانبێژیدایە، لێكچوواندنێكی باش، مانای بریندار، هێزی قسەلەدەربڕیندا). (د.محمد عبد المنعم خفاجي، الشعر الجاهلي، دار الكتاب،١٩٨٦، ص ١٤٥.) هەرلەبەرئەمەشەكە پەند وشەیەكی بەپێزی بەناوبانگە لەسەر كارێك بە زمانێكی كاریگەر.

پەند بریتییە لەو زانیاریانەی كە مرۆڤەكان لە ئەنجامی ئەزموونكردنی شتەكان و ڕەنگدانەوەی ئەزموونەكان سەریانهەڵداوە، بە مانایاكی تر بریتییە لە ئەزموون و وێنای ڕاستگۆیی مرۆڤ بۆ واقع و ڕوانین لە كردارەكان، ئامانجیش لە خودی پەند ئامۆژگاریكردن و ڕێنوێنیكردنی خەڵكییە بە گشتی، هەروەها خستنەڕووی ئەزموونی تاكە، بەمەبەستی ناساندن و ئەزموون پەیداكردنی ئەوانی تر، جگە لەمەش هۆكارێكی ناساندن و بەرچاو ڕوونییە بۆ خەڵكی، یان پەند پێش ئەوەی ببێتە دەقێكی نوسراو، قسەیەكی زارەكی وتراوە و لە ساتێكی مێژوویی گەلەكەدا دروستبووە، بێ ئەوەی ئەوەی دەیڵێیت بزانێت موڵكی هەمووانە، نەك هی تاكێكی دیاریكراو.

دارسو دەڵێت (پەند وتەیەكی فێركارییە و خاوەن كوالێتییەكی باش و شێوازە) (فوزي العنتيل، بين الفولكلور والثقافة الشعبية، الهيئة المصرية العامة للكتاب، القاهرة، ١٩٧٨، ص٣١١) لەڕاستیشداو لەبنچینەدا یەكێك لە كارە گرنگەكانی پەند، ئەم كارنامانەبووە، بۆیە پەند لە مێژووی ژیانی كوردا و لەڕووی كاریگەریی و جێكەوتەوە، مێژووەكەی پرشنگدارە، چونكە لە لایەك ڕۆڵی مامۆستا و ڕابەر و ڕێنیشاندەری بینیوە، لەلایەك وەك بڕیاری دادوەر كاریگەری لەسەر دیاریكردنی سنورەكان هەبووە، ئەمە چ

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

وەک گەورە، چ وەک پەروەردەی منداڵان، جگە لەمەش ئەم ڕۆڵەی کەم تا زۆر و بەپێی شوێن و کارەکە دوبارە ڕۆڵی خۆی تاوەکو ئێستا لەدەستنەداوە، چونکە مانای پەند وەک گەوهەر وایە و ڕاستەوخۆ کاریگەری لەسەر بیسەرەکەی دروستدەکات.

سەبارەت بە یەکەم بەرهەمی پەندی پیشینان، د.عزەدین مستەفا رەسوڵ دەڵێت"کۆنترین کۆمەڵەی کۆکراوە، ئەوەیە کە لەساڵی(١٩٣٣) ئیسماعیل حەقی شاوەیس بەناوی(قسەی پێشینان) کۆیکردونەتەوە"(د.عزەدین مستەفا رەسوڵ، ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی، بەغدا، ١٩٧٠، ل٧٧).

سەبارەت بە زاراوەی کارنامە (function) بەو ڕۆڵە دەوترێت کە هەموو ڕەگەزێک لە ڕەگەزەکانی زنجیرەی ئاخاوتن دەیبینێت، لەگەڵ ئەوەشدا پەیوەندی بەڕەگەزە پێکهاتەییەکانی ترەوە هەیە) (د. عبدالقادر عبد الجليل، علم اللسانيات الحديثه، دار صفاء للنشر والتوزيع، عمان، ٢٠٠٢، ص٢٦)، لەناو ئەم کارنامانەشدا مەبەست لەو مانایانەیە کە خودی کارنامەکان دەیگەیەنن، بۆیە (چەمکی واتایی گەلێ وشەو دەربڕینەو پەیوەندیان بە دیاردەی دابو نەریتەوە هەیە، (لەڕوسییەوە: میدیا، سەرەتایەکی زمانناسی، بەرگی یەکەم، سلێمانی، ١٩٨٨، ل ١٧).

زمان بە مانا گشتیەکەی هۆیەکە بۆ لێکتێگەیشتن، بۆیە دەبێتە هۆکاری بەیەکەوەبەستنی کۆمەڵگەکان، هەم لەناو خۆیان، هەم لەگەڵ گەلانی تردا، بۆیە (زمان کەرەسەیەکی ئاخاوتنە و تاکەکان ڕۆڵی تایبەتی تیا دەبینن و بابەتەکانی پەروەردە و دەروونناسی و فەلسەفە ئاوێتە بەبن) (د. عبدالقادر محەمەد ئەمین، بنیاتی کارنامەیی لەدەقی نوێی کوردیدا، مەڵبەندی کوردۆلۆجی، سلێمانی، ٢٠٠٨، ل ١٧).

عبدالصبور شاهین دەڵێت"زمان ڕوویەکی تاک و ڕوویەکی کۆمەڵایەتی هەیە و هیچیان بێ ئەوی تریان نابێت" (د. عبدالقادر عبد الجليلل، علم اللسانيات الحديثه، دار صفاء للنشر والتوزيع، عمان، ٢٠٠٢، ص٢٦) هەرچی ڕۆمان یاکوبسنە دەڵێت"زمان تاکە شتە کە ناتوانرێت دابینبکرێت، چونکە کاتێک لەدایکدەبێت، خاوەنداریێتی گشتی پێوەیەو تایبەت نییە" د. عبدالقادر عبد الجليلل، علم اللسانيات الحديثه، دار صفاء للنشر والتوزيع، عمان، ٢٠٠٢، ص٣٨) جگەلەمەش قسەکردنو نوسین لەسەر زمان بەگشتیو زمانی شیعریی بەتایبەتی، کارکردنە لەسەر ئەو پایە سەرەکییەی، کە لێیەوە شیعریی بەهێزو نوێ و داهێنەر، لەشیعری دیکە جیادەکرێتەوە، بەمەش گرانترین کار لەشیعردا ،پایەی زمانە، بۆیە شاعیری سەرکەوتوو، لەپێناو سەرخستنی کایە شیعریەکەی، هانا بۆ دروستکردنو بەدەستهێنانی ئەم زمانە بالایەی شیعری دەبات، تاوەکو لەم ڕێگەوە هەموو ئەو فۆرمو چەمکانەی کە دەیەوێن بیگەیەنێت، لە چوارچێوەی زمانەکەدا جێگەیان بکاتەوە"

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

(لوقمان رەئوف، بنەماکانی مۆدێرنە لە شیعرەکانی شێرکۆ بێکەسدا، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم،سلێمانی، ٢٠٠٩).

کروتشە پێیوایە "زمان لە بنچینەدا گوزارشتکردنە لە خود، یان ئامرازی دروستکردن و داهێنانە" (ناصف.و. مصطفى، النظريه المعنى فى النقد العربى، دار الاندلس، بيروت، لبنان، د.ط. pdf، ص١٤٥)، هەروەها د. محەمەدی مەحوی دەڵێت: (زمانی نوسینو زمانی ئاخاوتن، لەڕووی دروستەو پێکهاتەوە، جیاوازییان نییە، تەنیا لە فەرهەنگو گەنجی وشە و چۆنیەتی بەکارهێنانەکانیاندا جیاوازیان هەیە(د. محەمەدی مەحوی، گۆڤاری زانکۆی سلێمانی، ژمارە (١)، ساڵی ٢٠٠٠، ل٢، هەروەها پۆل ڤالێری دەڵێت :(زمان لەئەدەبدا هەم کەرەستەو هەم کرۆکیشە) (غازى على، الصوره الشعريه فى الشعر الموريتانى، رساله ماجستير، ٢٠٠٢، ص١٥).

ئەمەش لەگەل ڕای (ڕینیە ویلک) یەکدەگرێتەوە کە (پێداگری لەسەر هەموو کارنامەیەک (سەرچاوەیی، پراگماتیکی) دەمانباتە دەرەوەی سنوری دەق، تاوەکو بەهای دەق لەخودی خۆیدا بزانین). (سفيتان تودوروف، مفهوم الأدب ودراسات أخرى، ص١٤).

رایمۆند ویلیامز چوار مانا دەدات بەو ئەدەبانەی کە سەرچاوەکەیان گەلە، کە بریتین لە: (لای زۆربەی خەڵکی خۆشەویستن، چەندین جۆری ساکار لە کار، کارێک کە مەبەست لێی بۆ ڕاکێشانی خەڵکیە، ڕۆشنبیرییەک کە لەلایەن خودی خەڵکییەوە بۆ خۆیان دروستکراوە) (النقد والدلالة – نحو تحليل سيميائي للأدب، محمد عزام، منشورات وزارة الثقافة، دمشق، ١٩٩٦،ص٥٣)، واتە هەموو ئەوانەی کە گەل بەرهەمی دەهێنێت، پەندیش یەکێکە لەو بابەتانەی ئەدەب کە خاوەنەکەی گەلەیە و کە بۆ هەمان تایبەتمەندی و مەبەست بەرهەمیهێناوە.

لەگەڵ ئەمانەشدا ئەدەب بەدرێژایی مێژوو، خاوەن پێگەو ڕۆڵی خۆی بووە، هەرچەندە (ئەرکی ئەدەب لە چەرخێکەوە بۆ چەرخێکی تر دەگۆڕێت، یان لە قۆناغێکەوە بۆ قۆناغێکی تری کۆمەڵایەتییەوە، بەم شێوەیەی ئەدەب بەشداری دەکات لە گۆڕینی حاڵەتێکی کۆمەڵایەتی بۆ حاڵەتێکی تر" (د. عبدالقادر محەمەد ئەمین، بنیاتی کارنامەیی لەدەقی نوێی کوردیدا، مەڵبەندی کوردۆلۆجی، سلێمانی، ٢٠٠٨،ل ٢٢).

تۆدۆرۆف دەڵێت: "هونەر جۆرێکە لە لاساییکردنەوە بەپێی کەرەستە بەکارهاتووەکە جیاوازی تێدەکەوێت، ئەدەب لاساییکردنەوەیە بە وشە، هەروەک وێنەگرتن لاساییکردنەوەیە بە وێنە، بەڵام تایبەتمەندی نەک شێوە لاساییکردنەوە، چونکە ئێمە واقعیەت لاسایی ناکەینەوە، بەڵکو لاسایی کائینەکان و کردەوەکان دەکەین کە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

بوونیان نییە، ئەدەب وێناکردنە " (سفیتان تودوروف، مفهوم الأدب و دراسات أخرى، ترجمة: عبود كاسوحة، منشورات وزارة الثقافة، دمشق، ٢٠٠٢، ص١٠).

(پەند پێکهاتەیەکە لە پێکهاتە ڕۆشنبیرییەکانی گەل و خاسیێتەکانی کۆمەڵگەو لەڕێگەیەوە دەتوانین خاسیەتەکانی کۆمەڵگە و داب و نەریتەکانیان دیاریبکەین، جگە لەمەش باشترین هۆکاری ڕێکخستن و پێوانەی ڕەفتاری کۆمەڵایەتییە، جگە لەمەش لەڕێگەیەوە تاک فێری بەها جیاوازەکان و کردارەکان دەبێت، بەمەش ڕۆڵێکی کارا دەگێڕێت لە ڕۆشنبیرکردنی کۆمەڵگەدا)، (سوالمیه نوریه، دور الامثال الشعبیه فی التنشئه الاجتماعیه، مجله الناصریه للدراسات الاجتماعیه والتاریخیه، مجلد (٩)، دیسمبر ٢٠١٨، ص٢٨١.

(پیرەمێرد ئەم پەندانەی لە ڕۆژنامەی (ژیان)دا بەرەودوا بڵاوکردونەتەوە، هەمیشە ئەوەی ڕەچاوکردووە، کە پەندەکە لەگەڵ یەک بارودۆخدا بگونجێت) (سەرجەم پەندەکانی پیرەمێرد، ل٥)، کەواتە لەگەڵ ئەوەی خودی پەندەکان بەمەبەستی پەروەردە و دروستکردنی ئەزموون و کارلێکردن وتراون، لەهەمانکاتیشدا پیرەمێرد ئەم پەندانەی بەپێی کات و پێداویستی بڵاوکردوونەتەوە، مەبەست لەمەش هەریەکە و بەپێی لێکدانەوە و ئاستی مەعریفەی خودی ماناکەی وەردەگرێتەوە، هەربۆیە (هەر پەندە و وێنەیەکی کاریکاتێری سەربەخۆیە) (سەرجەم پەندەکانی پیرەمێرد، ل٥).

یەکەم پەندی پیرەمێرد لە ژمارە (٣٢٣)ی ڕۆژنامەی (ژیان)دا بڵاوکراوەتەوە، دوا پەندیش لە ژمارە (٤٢٧) بڵاوکراوەتەوە، پاشان لە ژمارە (٤٢٨)ەوە لە ڕۆژنامەی (ژین) بڵاوکراونەتەوە تاوەکو دوا پەند" (سەرجەم پەندەکانی پیرەمێرد، ل٥)
"گرنگی ئەم پەندانە لەوەدا دەردەکەوێت، کە پیرەمێرد (بە شیعرێکی سادە و ڕەوان قسەی نەستەق و پەندی پێشینان و توانج و پلار لەهەموو کردارێکی نا لەبار دەخاتە پێش چاو) (سەرجەم پەندەکانی پیرەمێرد، ل٦).

هۆکارەکانی سەرهەڵدانی پەند:

بەگشتی کۆمەڵێک هۆکار بۆ سەرهەڵدانی پەند لە ناو هەر گەلێکداهەیە، کە بریتین لە:

١. نەخوێندەواری خەڵکی، بەشێوازێک پەندەکان لەڕووی ڕۆڵبینینەوە جێگەی ئامۆژگارییەکان دەگرنەوە.
٢. ئەزموونی کەسەکانە، بۆئەوەی ئەزموون بۆ کەسەکانی تر بەخێرایی دروستبکات، یان کەموکورییەکانیان پێبناسێنێت.
٣. نەبوونی سەرچاوەی ڕۆشنبیری و پێگەیاندن (خوێندنگە) شوێنە جیاوازەکان.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

٤. وەک بەڵگە و ئەزموون ڕۆڵ دەگێڕێت بۆ کەسەکان.
٥. پڕکردنەوەی بۆشایی مەعریفی، چونکە هەمووان خاوەنین.
٦. وەک گێڕانەوەو چیرۆک بەکارهاتوون.

تایبەتمەندییەکانی پەند:

بەشێوەیەکی گشتی پەند خاوەنی چەند تایبەتمەندییەکە لەوانە:

١. وشەی سادە و مانای ئاسان، بەو مانایەی هەمووان لە توانایاندا هەیە بیخوێننەوە و لێیتێبگەن.
٢. بوونی لێکچواندنی مانایی و خواستنەکان بەزمانە باوەکە.
٣. بەکارهێنانی نیشانە ڕەوانبێژییەکان بەشێوەیەکی ئاسان.
٤. بەکارهێنانی وشەی کوردی و پەتی جوان.
٥. ڕەچاوکردنی سەروای ئاسان و کاریگەر.
٦. خوێندنەوەی ناو پەندەکان، ڕاستی مرۆییە.
٧. کەس خاوەنی نییە، لە کاتێکدا هەمووان خاوەنین، چونکە ڕەنگدانەوەی ناخی هەمووانە.
٨. ڕاستگۆیی لە وتن و مەبەستدا.

فەلسەفەی کۆکردنەوەی پەندەکان لەڕوانگەی پیرەمێردەوە

فەلسەفەی کۆکردنەوەی پەندەکان لەلایەن پیرەمێردەوە، بەرپرسیارێتییەکی ئاکاری و مرۆییە، چونکە لەم سۆنگەیەوە کاریکردووە و دەرئەنجامەکەشی هەرهەمان شتە، بۆیە کۆی ڕوانینی پیرەمێرد لەسەر کرداری کۆکردنەوەی پەندەکان، بریتییە لە:

١. پیرەمێرد مەبەستی نەبووە لەڕوانگەی بیرەوە کورد بەهێزبکات، ئەوەندەی مەبەستی بووە لەڕوانگەی پەروەردەیی و ئاکارییەوە گۆڕانکاری دروستبکات لە تاکەکان و دواجار کۆمەڵگە.
٢. ئەم داواکارییەش پەیوەستە بە شیعری پیرەمێرد خۆیەوە، هەربۆیە وشەو کرداری یەک شتبووە و هەرگیز پێچەوانەی هەڵوێستەکانی کاری نەکردووە.
٣. پیرەمێرد دەیویست تاکەکان فێری بەرزی دەرون و کەرامەتیان بکات، لەپێناو مانەوەی تاک بەسەربەخۆیی و سەروەری.
٤. هەموو مرۆڤێک کارو کردەوەکانی ڕەنگدانەوەی خۆین، بۆیە دواجار مرۆڤ بۆ ئەو شتە بژی، دەتوانێت بیکات.
٥. چاککردنەوەو پەروەردەکردن لە قۆناغی لاویدایە، بۆیە پەندەکان زیاتر بۆ لاوانە لەپێناو ئاشنابوون بە ئەزموونەکان و بەدەستهێنانی کات و ئەزموونی نوێتر.

٦. دروستکردنی گۆڕانکاری له مرۆڤدا، بۆئەوەی لەسەر یەک ڕێچکە نەمێننەوە.
٧. فێرکردنی ئاکاری ڕاست بە خەڵکی.
٨. ناساندنی بەهای ڕاستی و گەورەیی شتەکان.

لەم سۆنگەوە لەناو کورددا پەند بۆ گەلێک مەبەست بەکارهاتووە لەوانە:

١. پاککردنەوەی دڵ و دەروونەکان.
٢. پەروەردەو فێرکردن.
٣. دروستکردن و پێگەیاندن
٤. بەدەستخستنی ئەزموون و زانیاری
٥. گۆڕانکاریکردن لە ماوەیەکی کەمدا

هۆکارەکانی بەکارهێنانی پەندی پێشینان

ئەو کەسانەی کە ناچاردەبن یان هەر کاتێك هانا دەبەن بۆ بەکارهێنانی پەند، لەبەر یەکێك لەو ڕەگەزانەی خوارەوەیە:

١. ڕەگەزی پرۆسەی دواندن :ئەگەرچی پەندی کوردی لەکرۆکیدا گوتارێکی ئاڕاستەکراو نییە بۆ بەرامبەر، بەڵکو لەئەنجامی هەڵسەنگاندن سەرهەڵدان، پاشان ئەم ڕۆڵە دەگێڕێت، بەڵام لە گوتار و لێکۆڵینەوەی زمانەوانیدا هەموو دەربڕاوێك پێویستی بە قسەکەرێک و بیسەرێك هەیە، یەکەمیش بەمەبەستی کاریگەری دروستکردنە لەسەر دووەم، ئیدی بەهەر ڕێگەیەك بێت. (جان سيرفوني، المفوظية، ت: قاسم المقداد، اتحاد كتاب العرب، دمشق، ١٩٩٨ ،ص٤٩)، چونکە لە هەموو دەربڕاوێك بۆ ئاڕاستە کراوێکە، بەمەبەستی تێگەیاندن لەمەبەستێکی تایبەتدا.(طة عبد الرحمن، المسان والميزان أو التكوثر العقمي، طبعة١، المركز الثقافي الوبي،الدار البيضاء، ١٩٩٨،ص.٢١٥) کەواتە لەم ڕەگەزدا پێویستە دولایەن هەبن و مەبەستیش مانا دیاریکراوەکەیە، گوێگریش هەوڵدەدات ئەم پەیامە وەك خۆی وەرگرێت و لێتێبگات.
٢. پەند و یاسای گوتار: پاوڵ گرایس (PaulGrice) یەکێکە لەو لێکۆڵەرەوانەی گرنگی بە دەوڵەمەندکردنی وانەی ئاڵوگۆڕ داوە، بەوەی چەمکی پەیوەستبوونی دیالۆگی لەدەربڕاوەکاندا، کار لەسەر چۆنیەتی تێگەیشتنی مانای کرۆکی مەبەستدار دەکات لە لایەن گوێگرەوە" (جاك موشالر وآن ريبول، القاموس الموسوعي لمتداولية، مجموعة من الباحثين من الجامعات التونسية، ط٢ ،تونس، دار سيناترا، ٢٠١٠، ص ٢١١.) ئەمەش بۆ ئەوەبوو، کە هەموو پەیامێک لەڕێڕەوێکی گوتاریدا بمێنێتەوەو کار لەسەر پرەنسیپی یاسایی بکرێت، دوابەدوای ئەمەش عیاشی"

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

پرنسیپی هاوکاری پێشنیارکرد کە کار لەسەر گریمانەی هاوکاری پێشوەخت دەکات لە نێوان گوێگر و قسەکەردا، لەپێناو هێنانەدی ئامانجی ئەو دیالۆگەی کە دەیکەین) (العياشي إدراوي، الاستلزام الحواري في التداول اللساني، ط١، الجزائر، منشورات االختالف، ٢٠١١، ص٩٧)

ئەمەش بە بەکارهێنانی بەڵگەیەک کە پشت بەیاسای زمانی و لۆژیک نەبەستێت، بەڵکو ئەمانە تێدەپەڕێنین بۆ ڕەهەندی بیری و کۆمەڵایەتی و دەرونی کە کۆنتێکستەکە دەیخاتەڕوو، ئەم پرنسیپەش یاسای کۆنترۆڵکردنی پرۆسەی گوتاری کردە چەند لقێکەوە:

٣. یاسای چەندی: بەومانایەی دەقەکە ڕێژەیەک لە زانیاری ڕاستی پێببەخشە، یان ئەوەی پێویستییەتی پێیببەخشە، نە کەم، نە زیاد.
٤. یاسای چۆن: ئەوەی دەیبەخشی تەواو ڕاست بێت، هەروەها شیاوی پلە و پایەکەت بێت.
٥. یاسای چۆنیەتی: لە ئاڵۆزی دوربکەوەو بەجوانی ڕێکی بیگەیەنە. (العياشي إدراوي، ٢٠١١ ،االستمزام الحواري في التداول المساني، ط١ ،الجزائر، منشورات االختالف، ص٩٧)

ئەدەبی فۆلکلۆر:

یەکەمین کەس کە وشەی فۆلکلۆری بەکارهێنابێت (ولیەم تومز)ی ئینگلیزی بوو، کە پێکهاتووە لە وشەی (Folk) واتە گشتی یان گەل دێت، وشەی (Lore) بەواتای مەعریفە، زانیاری، بۆیە بریتییە لەسەرجەم کارو چالاکی خەڵکی هەر لە بیروباوەڕ، ئەفسانە... تاد) (نبيل علقم، مدخل لدراسة الفلكلور، البيرة، منشورات جمعية إنعاش الأسرة، الطبعة الثالثة ،١٩٩٣، ص٥٧).

هەندێکی تر پێیانوایە یەکەم کەس وشەی (فۆلکلۆر)ی بەکارهێنابێت (جۆن تومز) بوو لەساڵی (١٨٤٦) بۆ گوزارشتکردن لە لقێکی نوێ لە لێکۆڵینەوەی زانستی ئەنسرۆپۆلۆژی (محمود ذهنى، الادب الشعبى العربى، مطبوعات جامع القاهره، الخرطوم، السودان، ١٩٧٢: ص٢٧).

لە فەرهەنگی فەرەنسیدا "فۆلکلۆر بە مانای زانستی گشتیە و بە چەشنە هۆنراوە، پەخشان چیرۆك، گۆرانی و شتی لەم باره دەڵێن، کە نازانین نوسەر یا وێژەرەکەی کێیە"(ح.س.سۆران، زمان، وێژە و فۆلکلۆری کوردی، ئێلێکترۆنیک، هەولێر، ٢٠٠٩، ل١٢١)

هەروەها ئەلفردنت لە فەرهەنگی (زاراوەی ئەنستروپۆلۆژی و فۆلکلۆرییەکان)دا پێناسەی فۆلکلۆری کردووە کە ((ئەنسترۆپۆلۆژیایە و پەیوەستە بە مرۆڤی سەرەتاییەوە، کۆمەڵێک

زانیاری و کارامەیی و هونەر...تاد مرۆڤە لەرێگەی هەستەکانییەوە))(أحمد رشدي صالح، الفنون الشعبية، القاهرة. وزارة الثقافة والإرشاد القومي طبعة ١٩٦١،ص٥٤).

د. عزەدین مستەفا ڕەسوڵ دەڵێت" فۆلكلۆر ئەو بەرهەمە خولقێنەرەیە کە دەماودەم و پشتاوپشت کوڕ لە باوک و منداڵ لەدایکەوە دەیبیستێ و دەمێنێتەوە"(د.عزەدین مستەفا ڕەسوڵ، ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی، ل٨) لەڕاستیدا لەپەندی پێشیناندا ئەم جیاکارییە نییەو بەگشتی لەدایک و باوک و کەسانی دەوروبەرەوە وەرگیراون، هەرچی سەدرەدین نورەدینە دەڵێت" فۆلكلۆر بەشێکی کلتوری میللەتە کە زارەکین"(سەدرەدین نورەدین، کۆکردنەوەو ئامادەکردن، بەرکوتێکی مەتەڵی فۆلکلۆری کوردی، هەولێر، ٢٠٠٥، ل١٠٠)، هەروەها د.محمد حسین دەڵێت "فۆلکلۆر وشەیەکە بۆ یەکەمجار لە ئەوروپا و لەناوەڕاستی سەدەی بیستەم سەریهەڵداوە، گوزارشت لەو کارانە دەکات، کە باس لە داب ونەریت و ئەفسانە، بیروباوەڕ...تاد گەلەکان دەکات" (محمد حسين، الاسلام والحظارە العربیە، دار فرقان،٢٠٠٨، ص٢٧١).

لەسەدەی نۆزدەدا دوو هۆکاری بەهێز هەبوون بەرەو دانانی زانستی فۆلکلۆر، کە بریتین لە:

أ. بزوتنەوە نەتەوەییە ئەوروپییەکان: گرنگدان بە فۆلکلۆر هاوکات گرنگیدانە بە بزوتنەوە نەتەوەییەکان و شوناسی نەتەوەیی.

ب. بزوتنەوەی ڕۆمانسی: بەمەبەستی دەرچوون لە دەسەڵاتی کلاسیکی گەڕانەوە بۆ ئەدەبی زارەکی و ئەدەبی لادێ و گەل (صالح، أحمد رشدي، الفنون الشعبية، القاهرة. وزارة الثقافة والإرشاد القومي طبعة ١٩٦١).

هەربۆیە ئەدەب بە گشتی ڕۆڵێکی گرنگی لە ژیانی گەلاندا هەیە، لەگەڵ ئەمەشدا پەیوەندی ڕۆشنبیری و مرۆیی ...تاد لەنێوان گەلاندا دروستدەکات، مێژووی ئەدەبیش ئەم ڕاستییەی سەلماندووە، ئەمەش لەو سۆنگەیەوە کە ئەدەب ئاوێنەی ژیانی کۆمەڵگەکانە، سەرچاوەی ئەوەش واقع و ژیانە، هۆکارەکانیش زانینی نهێنییەکانی ژیانە.

تایبەتمەندی پەندی کوردی.

ئەگەرچی بەگشتی هەندێک لە تایبەتمەندییەکان تایبەتن بە ڕوخسار و هەندێکی تریش پەیوەندی نییە بە ڕوخسارەوە، بەڵکو پەیوەندی بە خوێندنەوەو خستنەڕووی خوێنەرەکەوە هەیە، هەموو ئەمانەش پەیوەندی بە هەڵێنجانی ماناکەیەوە هەیە، بۆیە پەندیش دەبەستێت بە خستنەڕووی پەندەکە، واتە کاتێک کەسێک لە قسەکردندا بەکاریدەهێنێت، دەبێت ئاگاداری چۆنیەتی وتنەکەی بێت، یاخود لە نوسیندا ئاگاداری چۆنیەتی ناساندن و لێکدانەوەکەی بیت.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

جگە لەمەش کورتکردنەوەی وشە بە شێوازێک، وشەی تر بە ئاسانی ناتوانێت جێگەی بگرێتەوە، گوزارشتکردن لەدابو نەریتی هەموو گەل بە تەواوی جیاوازییەکانییەوە، خاوەن ڕیتم و مۆسیقای خۆیەتی، بەکارهێنانی جۆرو شێواز و ڕەوانبێژی و ڕەگەزەکان، توانای مانەوە و دوان لەگەڵ سەردەمە جیاوازەکان، هەرچەند ژیان پێشکەوێت و گۆڕانکاری بەسەردابێت، دەستە جەمعییە، لەهەمانکاتدا وەک تاک و خودی وایە، زمانی، زمانێکی سادە و جیاواز و بەشداری هەمووانە، باس لە واقیعی ژیان دەکات، هەڵێنجراوی ئەزموونی ژیانە.

لەگەڵ ئەوەی پەند پشتەبەستێت بە هونەرە ڕەوانبێژییەکان و زانستی سیمیۆلۆژیا، چونکە کەم وتراوی و بەڵگاوییە، واتە دالێکی بچوکە بۆ مەدلول مانایەکی مەبەستدار، بەمانایەکی تر هیچ پەندێک بەبێ مەبەستێکی مانادار و مەبەستدار نەوتراوە، کەوایە هەموو پەندەکان بارگاوی و مەبەستدارن، ((دەق لە هەموو جۆر و پلەکانیدا بە مەبەستەوە دەنوسرێت، ئەم مەبەستەش مانا و مەدلولێکی نابێت مەگەر لە کۆنتێکستی دەقدا نەبێت، کە هەڵگری گوتاری قسەکەوە)) (د. علی احمد محمود العبیدی، من مستویات الدلالە اللغویە فی المثل الشعبی الموصلی، مجلە و دراسات موصلیە، العدد الرابع العشر، الشوال ١٤٢٧ه، تشرین الثانی ٢٠٠٦، ص٣٩).

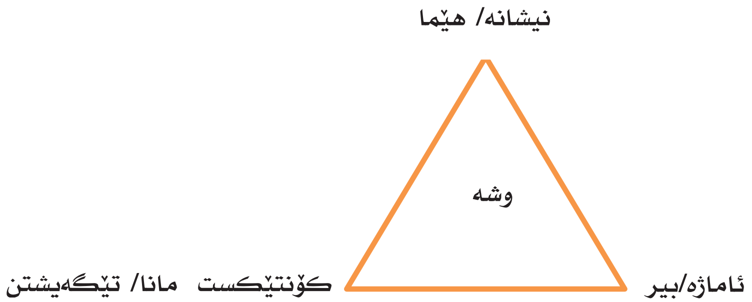

مەبەست لەوەی کە هەر وشەیەک لەناو پەندا دەبێت ببێتە نیشانە، یان هێمایەک و لەڕێگەی ئاماژە و بیرە هەڵگرەکەیەوە، ماناو تێگەیشتنی مەبەستدار لای بەرامبەر دروستدەکات، کە بەتەواوی جیاوازە لەڕستە نوسراوەکە، واتە پەندە نوسراوەکە لەگەڵ ماناکانی جیاوازن.

لەڕوانگەی ماناوە دوو ڕوانین هەیە: یەکەمیان ڕستە ڕەگەزێکی سەرەکی مانایە، چونکە ئاستی پێکهاتن دەخاتەڕوو، هەروەها بریتییە لە ئاستی گشتی کە کۆنتێکستی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

دەقەکە پێکدەهێنێت و هەڵێنجان و دژ و...تاد، تێدا وەردەگرین. دووەم لەسەر ئاستی وشە، ئاستێکی لاوەکی و بەشی ئاستی یەکەم پێکدەهێنێت) (محمد عزام، النقد والدلالة – نحو تحليل سيميائي للأدب، منشورات وزارة الثقافة، دمشق،١٩٩٦، ص٥٣).

پەند وەک دەق وایە، بۆیە ئەمیش وەک دەق دابەشدەبێت بەسەر جۆر و پلەدا وەک:

١. دەق هەیە گوتارەکەی لەسەر چەند رستەیەک وەستاوە.

٢. دەق هەیە گوتارەکەی لەسەر چەند دەستەواژەیەک وەستاوە.

٣. دەق هەیە گوتارەکەی لەسەر جەند وشەیەک وەستاوە.

ئەمەش بۆ ئەوەیە بگەینە جۆرێك لە پەیوەندی، یان خاڵی دەرچوون لە قسەی زارەکی بۆ وتەی نوسراو، هەرچەندە تۆدۆرۆف دەڵێت (هەر ڕەگەزێك لە ڕەگەزەکان ،لە حاڵەتی نوسینیدا وەك ئەوەی کە لە کاتی وتنیدا دەرکەوێت، دەرناکەوێتەوە، دەقی نوسراو بەتایبەتی چاپکراو، هیچ زانیارییەکمان لەسەر نوسەری نائامادە ناداتێ لەسەردەمی خوێندنەوەدا) (تودوروف، الأدب والدلالة: ترجمة : د. محمد نديم خشفة، مركز الإنماء الحضاري، حلب ،ط١٩٩٦،١،ص٦٧).

لەم سۆنگەوە هەموو پەندێك خۆی لە خۆیدا ڕستەیەکی ئاماژەیی و نیشانەیەکی یاخود ڕەوانبێژی کورتە، واتە بەتەواوی دادەخرێت و خاوەن سروشتێکی پەروەردەییەو فێرکارییە، چونکە سەرچاوەکەی ئەزموونێکە لە ئەزموونە ڕۆژانەییەکان، یان پێداویستی و کارەکانی کۆمەڵگەکە، هەربۆیە پەند گوزارشت لە واقیع ناکات بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ، بەڵکو لە ڕێگەی وێنەو چیرۆکەوە دەیخاتەڕوو، بۆیە هەموو پەندێك لەڕستەکەیدا ئاماژە بەمانایەکی دورتر دەکات، ئەمەش لەوەوە سەرچاوەی گرتووە، هیچ پەندێک بەبێ بنەما و ڕووداو و شکستێک دروستنەبووە، بۆیە پەند بەڵگەنامە و گرێبەستێکی مێژوویی و کۆمەڵایەتییە.

هەرچەندە لە مرۆڤدا دژایەتی و جیاوازی لێکدانەوە لەمانای پەندەکاندا دێتە ئاراوە، لەڕاستیدا ئەوەی هەیە هەڵەو دژیەتی خودی پەندەکە نییە، بەڵکو:

١- جۆری لێکدانەوەو حاڵەتی دەرونی مرۆڤەکە و چین و ژینگەکە ڕۆڵ دەبینێت.

٢- ئەوەی کە پێیوایە پەندەکە هەڵەیە، لەوەوەیە کە پێیوایە ئەم پەندە لەگەڵ هەموو لایەنەکاندا ڕاستە، لەکاتێکدا هەرپەندێك بۆ مەبەست و لایەنێك دەبێت، نەك گشتگیر بکرێت.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

بەشی دووەم: کارنامەی پەندی پێشینانی کوردی:

هەموو دەقێک خۆی لەخۆیدا هەڵگری گوتارەو خودی گوتارەکانیش ڕەنگدانەوەو لەخۆگری کارنامەی دیاریکراو، یان تایبەت بە خۆیانن، بۆیە هەموو جۆرێکی ئەدەب، خاوەنی کارنامەیەکی دیاریکراوی خۆیەتی، ئەم کارنامەیەش لای هەر گەلێک وەک جۆرێک لە ژیانی ڕۆشنبیری سەیردەکرێت، (سرحان نمر، الحكاية الشعبية الفلسطينية، بيروت، المؤسسة العربية للدراسة والنشر، طبعة١ ،١٩٧٤) لەپەندی کوردیشدا بەگشتی خاوەنی چەند کارنامەیەکی جیاوازە، لەوانە:

١. کارنامەی کۆمەڵایەتی:

ئەم جۆرە کارنامەیە کە دەیەوێت پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان و ناساندنی ئەم پەیوەندیانەدا بخاتەڕوو، هەر مرۆڤێک پەیوەندی لەگەڵ کۆمەڵێکی دیاریکراودا هەیە، بەهۆی ئەمەشەوە ئینتیمای هەیە بۆیان، هەر لەبەرئەمەش مرۆڤ بە سروشتی حاڵ بوونەوەرێکی کۆمەڵایەتییە، چونکە هەموو کۆمەڵگەیەک لە چەند خێزان و گروپێک پێکهاتووە و هەموشیان چەند پەیوەندییەکی کۆمەڵایەتی کۆیکردوونەتەوە، وەک دەڵێت:

دوشمنی ناوخۆت ڕەگ دەردەکێشێ   دار پوازی لەخۆی نەبێ ناقڵێشێ.........ل٩

دەیەوێت ئەو کارنامەیە بناسێنیت مرۆڤەکان تەواوکەری یەکترن، نەک دژ بەیەکتر لەکۆمەڵگەدا، بۆیە دروستکردنی دەوڵەتەکانیش لەسەر بنەمای بەهێزکردنی پەیوەندییەکانە، بەڵام ئەوەی ئەم پەیوەندییە بەهێزە دەشکێنێت لە دەرەوە نییە، بەڵکو لاوازی کارنامەی تاکە کەسە لاوازەکانە، کە نازانێت ئەرکیان لەناو کۆمەڵگە و حکومەت.....تاد چییە؟

یاخود دەڵێت: *لەهەموو هەورێ باران نابارێ   ڕاز کەوتە زارێ ڕاست کەوتە شارێ*..........ل٩

شاعیر دەیەوێت بڵێت ئەنجام لەسەر بنەمای پێشبینی نایاتەدی، بۆیە ئەو شتەی کە دەتەوێت بە ڕازی بمێنێتەوە، ناشتنیەتی لە ناخی خۆیدا، چونکە ئەگەر درکاندت هیچ بنەمایەکی کاری نییە بۆ پاراستنی ئەم نهێنییەی کە درکانت، یان دەڵێت:

ئەو کانییەی ئاوت لێخواردەوە بەردی تێفرێمەدە.................ل٩

پەندەکە دەیەوێت بڵێت ئەوەی سودی پێگەیاندیت، یەکێکە لەسەرچاوەکانی بوونی تۆ، بۆیە لە قۆناغێکدا هەستت پێنەکرد، یان وات دانا پێویستت پێی نییە، ئەوە هەڵەیە، چونکە یەکەم سەرچاوەی بوونی تۆبوو، ئەو بوونەت بەردەوام پێویستی بە نوێبوونەوە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

هەیە، دەبێت هەر بگەڕێیتەوە سەری، یان مرۆڤ نابێت بێ ئەمەک بێت بەرامبەر بەو شتانەی سودی پێدەگەیەنێت، یان دەڵێت:

گەورە کە یەک بن میللەت سەردەخەن   ئەڵێن دوو ڕێویی شێرێک کەوڵەکەن......ل٩

شاعیر دەیەوێت بڵێت هەموو کات بەهێزی، تاکە هۆکاری سەرخستن نییە، بەڵکو ئەوە پێکەوەیی یەکبوونە مرۆڤەکان سەردەخەن، نەک هێز، یان دەڵێت:

ئیشت بەدەست بێ هیوات لێدەکەن   دار کە بەریگرت پەلی پیا دەدەن........ل٩

دەقەکە مەبەستییەتی ئەوە بخاتەروو، خەڵک بۆیە پێیخۆشە پلە و پۆستێکت هەبێت، بۆئەوەی خزمەتیان بکەیت، ئەگەر خزمەتیان نەکەیت، دواجار ناچارن بەهێز پێتبکەن، وەک چۆن دار ئەگەر بەرەکەی نەبەخشێت باٲاسانی بە خەڵکی، ئەوا بە لەقە لێیدەدەن، بۆئەوەی بەرهەمەکەی ببەخشێت، یان دەڵێت:

مەعاشی بەلاش بێ پیتەو بێ خێر   دەستی ماندووە لەسەر سکی تێر........ل١٠

لەم سۆنگەیەوە دەق ئاماژە بۆ ئەوە دەکات، کە پێیوایە ماڵی با بە با دەڕوات، لەبەرئەوەی بنچینەی کارەکەی نادروستە، بۆیە ڕەنگدانەوەی لەسەر کەسەکە نییە، بەڵام ئەوەی بەدوای ماڵی حەڵاڵ و خێری بازووی خۆیدایە، بەبەردەوامی دڵخۆشترە، یان دەڵێت:

دێی فرە کوێخا ناحەسێتەوە   بزن هەر جارێ دەڕووتێتەوە..........ل١٠

پیرەمێرد پێیوایە کە لە کار و بەڕێوەبردندا سیاسەت و پلان و بڕیاری مەرجەعیەتن، نەک خۆبەخۆیی، چونکە بزن خۆی نە گۆشتێکی وای هەیە نە خورییەک، بۆیە هەر یەکجار دەتوانێت فەرمانەکانت جێبەجێبکات، یان:

گوێی ڕانەکێشی زۆر کەس بێگوێیە   کوتەک دەزانێ قۆناغ لە کوێیە..............١٢

شاعیر دەیەوێت بڵێت کە هەرکەسە و زمانی دواندن و مامەڵەی جیاوازە، بۆیە ئەوانەی کە لاسارن، دەبێت بەزمانی زبر و لێدان بیانهێنیتەوە سەر ڕێگە ڕاستەکە، یان دەڵێت:

لەڕووی جیهاندا تۆ وەرە پاک بە   ئەوسا لەوتەی خەڵکی بێباک بە........ل١٣

هەر مرۆڤێک خۆی لەناخ و کاردا پاکبێت، هیچ کاتێک لە قسەی خەڵکی ناترسێت، چونکە قسەکان کاتین و وەک کەفی سەر دەریا وان و دەڕۆن، بۆیە دەبێت مرۆڤی ڕاست بێباکبێت لە قسەو واتەوات، چونکە دواجار ڕاستی دەردەکەوێت و بەهۆی وەڵامدانەوەشەوە ئەوەندەی تر بەرزدەبێتەوە، یان:

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

بێ کاسپییه ئەم شەڕو خاڵە   دیارە تەبەقی پڕ ئاشتی ماڵە........ ل١٠

دەیەوێت بڵێێت کێشەکان بەهۆی خواست و پێدایستییەکانەوە سەرچاوەدەگرن، کاتێکیش کە کاروبار هەبوو، ئەم خواستانە دێنەدی، بۆیە شەڕەکان زۆر کەم دەبنەوە، چونکە بەجێهێنانی خواستەکان، ئارامی و ئاسایشی خێزانی دابیندەکات، یاخود دەڵێن:

لە قاپی نامەرد مەدە (دەق ولباب)   بێ گۆشت بە نەوەک منەتی قەساب... ل١١

دەیەوێت بڵێت مرۆڤ بۆئەوەی کەرامەتی لەکەدار نەبێت، پێویست بەوە ناکات، داوای هاوکاری لە پیاوی نامەرد بکات، بۆیە داوای ناو خێزانەکەت بە شاراوەیی بهێڵیتەوە، باشترە لەوەی منەتی ئەمانەت بە بەردەوامی لەسەربێت، بەشێوەیەک پەشیمانی بەدواوەبێت، یاخود دەڵێت:

هەرچەند دۆست لەلات وەک براو کەسە   هێند ئامشۆی مەکە پێت بڵێ بەسە......ل١٢

دەقەکە مەبەستییەتی بڵێت پەیوەندییەکان چەندێک بەهێزبن، خۆشەویستی دروستدەکەن، بەڵام نابێت بگاتە ئاستێک ئارامی خێزانەکان تێکبدات، بە ماناکەی تر هەموو خێزانێک خاوەن تایبەتمەندی خۆیەتی، جگە لە خێزان بۆ هیچ کەسێکی تر نییە، لەم هێڵە نزیک بێتەوە، بۆیە بەرپرسیارێتی ئاکاری ڕێگە بەم کارە نادات، ئەگەر ئەم هێڵە تێنەپەڕێنین، چاوەڕێی ڕێگری لێکردن بکە، یان

هەم پیاوی دنیا، هەم پیاوی ڕێی خودا   وەک(یارۆی) ناوجۆ لەهەردوولا دەخوا.........ل١٤

هەندێک کەس هەن لەپێناو بەرژەوەندیی خۆیان، هەموو ڕێگەیەک دەگرنەبەر، لەپێناو بەرژەوەندییەکانیان، بۆیە پیاوی خۆویست و بەرژەوەندیخواز گوێ بە دنیا و ئاین نادات و لەهەر شوێنێک پاروی ئەوی لێبێت، کاری بۆ دەکات و دوای بەرژەوەندی دەکەوێت، یاخود دەڵێت:

میرات میقرۆبی شەڕی ئەولادەبێ   ڕەنج دەستکەوتوو ئەدرێ بە بادا.........ل١٥

ئەم پەندە ئەوە دەخاتەڕوو، کە میرات بۆ ئەولاد دەستکەوتێکی بێ هەوڵدانە، بۆیە ئەو قەدرەی نابێت وەک کەسەکە هەوڵی بۆ داوەو لەخۆی گرتووەتەوە، بۆیە ئەوەی هەتە لە دونیادا بەکاریبهێنە بۆ ژیانی خۆت و ئەو دنیات، ئەوەشی دەمێنێتەوە پێش مردنی خۆت بە منداڵەکانتی بناسێنە و چۆنیەتی پەیداکردنی و پاراستنەکەشیان پێ بڵێ، بۆ ئەوەی تا کاتی دابەشکردنی هەم پێوەی ماندوبن، هەم بزانن کە چۆن بەدەستیان گەیشتووە، یان دەڵێت:

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

کەسێ دڵسۆزێ بۆ هەموو کەسێ   دەرگاشی نەبێ لە دز ئەترسێ..........ل١٩

کەسی دڵسۆز ئەو کەسەیە بەدەم هەموو کەسێکەوە دەچێت و هاوکاری هەمووان دەکات، ئیدی بێ جیاوازی، خودی دزیش هەر داواکاری هەیە، بۆیە دزێک دزی لە ماڵێک ناکات، کە دەست و دەرگای بۆ هەمووان ئاوەڵابێت، یان:

کچ بە نابەدڵ بۆ پیر چوو بە بووک مێرد بێزار ئەکا شەو بە نووکە نوک

هانام بۆ تۆیە خوای دەستگیر   نەمکەی بە بووک و بکەومە دەست پیر......ل ٣٠

ئەم پەندە باس لەو نادادییە دەکات، کە کچان بەزۆر لەبەر مەبەستێکی مادی، یان چارەسەری کێشەی کۆمەڵایەتی دەیدەن بە کەسی پیر، بەبێ بیرکردنەوە لەدەرئەنجامەکەی، یان خواست و کە سایەتی ژن، بۆیە لەڕێگەی نوکەنوکی شەوەوە، ئەم پەیام و مافەی کە کچەکە هەیەتی و کەس حسابی بۆ نەکردووە، بە ڕاشکاوی دەخاتەڕوو.

٢. کارنامەی ڕۆشنبیری:

ڕێکخستنی ژیان دەرئەنجامی کۆمەڵێک بەهاو زانیاری ڕۆشنبیرییە، بۆیە مرۆڤ هەموو هۆکارێکی گرتووەتەبەر بۆ بڵاوکردنەوەیان، یاخود کارنامەی ڕۆشنبیری تاکەکان، بەهۆی ڕەفتار و پەیوەندییەکانیانەوە لەگەڵ دەوروبەر و ژینگەکەی چەند هەڵوێست و هەڵسوکەوتێک وەردەگرین، وەک دەڵێت:

دڵخۆشی نەخۆش دەرمانی دەردە   خەڵک بێزار ئەبێ لە بگرەو بەردە... ل ٤١

ئەم پەندە دەیەوێت خەڵکی لە داب و نەریتە کۆمەڵایەتییەکانەوە بگۆڕێت بۆ پەیوەندییەکی ڕۆشنبیری، بەوەی سەردانیکردن بەجێهێنانی ئەرکە، بەڵام دەبێت کەم ماوەبێت و بۆ بەرزکردنەوەی ورەی نەخۆش بێت، چونکە بەم هاندان و دڵخۆشکردنە بەرگری لەش بەهێزتر دەبێت، ئەمەش چارەسەی ڕاستەقینەی نەخۆشە، یان دەڵێت:

زۆرکەس دەبینین دەچێتە بەغدا   هەروەک پەتکە و نابێ بە هەودا..........ل٣١

ئەم پەندە دەیەوێت ئەو پەیامە بگەیەنێت، گۆڕانکاری جل و بەرگ و گۆڕینی شوێنەکان نییە، بەڵکو پرۆسەیەکی مەعریفی عەقڵییە و دەبێت لەم ڕێگەیەوە کەسەکان بگۆڕێت، یان پێگەو ڕۆڵی بخرێتەڕوو.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

٣. کارنامەی فێرکاری:

مرۆڤ وەک بوونەوەرێکی کۆمەڵایەتی لەدایک نابێت، بەڵام لەناو ژینگەیەکی کۆمەڵایەتیدا پەروەردە دەبێت، بۆیە لەگەڵ خێزاندا کارامەیی و زانیاری و بیرەکانی بەدەستدەهێنێت) (خالق.آ. سمیە، وظائف المثل الشعبی فی المنطقە الادراس، مجلە علوم الانسان و المجتمع، عدد (١) سدفتمبر، ٢٠١٤، ص١٤٥)یان مەبەست لەو کارنامەیە کە شاعیر دەیەوێت لە ڕێگەی ئەزموونێکی هەڵەوە کردەوەیەک فێری بەرامبەر بکات، بۆئەوەی هەمان هەڵە دوبارەنەکاتەوە، چونکە بەڵگەی ڕووداو، سیاسەت لە بنچینەدا بۆ خزمەتکردنی هاووڵاتیانە، بەڵام لە ڕۆژهەڵاتدا بۆ ململانێی دەستکەوتە، بۆیە دەیەوێت باسی سیاسەت لەگەڵ کەسی سیاسیدا بکات، ئەگەرنا حزبایەتی بەناوی سیاسەتەوە مەکەن، وەک یەکە.

لەدووی سیاسەت خۆت مەخەرە بەندرێوی قەواڵەی پێبوو، پێستیان کەند ل٩

یاخود دەڵێت:

توخن بە پیاوی سەرچەوت مەکەوە   بەدەست قەرز بدە و بە پێ دووی کەوە..........ل٩

شاعیر دەیەوێت ئەوەمان پێبڵێت، کارکردن، یان پیاوەتیکردن لەسەر بنەمای هەڵسەنگاندن بێت، نەک بە ناو خێر، چونکە دواجار یان دەبێت لەبیری بکەیت، چونکە خێرت کردووە، یان دەبێت هەربەدوایدا ڕابکەین و ببێتە ناپیاوی، بۆیە ناسین بنەمای کارکردنە لەگەڵ بەرامبەردا.

٤. کارنامەی پەروەردەیی:

پەروەردە پرۆسەیەکی بەردەوامە بە مانا کۆمەڵایەتییەکەی، بەهۆی گواستنەوەی لە نەوەیەکەوە بۆ نەوەیەکی تر و پرۆسەیەکی لەخۆوە نییە، (سمیە فالق، وظائف المثل الشعبی فی المنطقە الادراس، مجلە علوم الاجتماعیە، ص١٤٨)، بەمانایەکی تر خودی پەند بەگشتی و پەندە پەروەردەییەکان وەک قوتابخانەیەکی پەروەردەیی بوون بە درێژایی مێژوو، چونکە ڕۆڵیان هەبووە لە پێگەیاندن و پەروەردەکردنی نەوە جیاوازەکاندا، چونکە لە کۆڕ و کۆمەڵەکان و هەم لە خوێندنگەکاندا بەکارهاتوون و بوونەتە هۆکاری چەسپاندنی بەها مرۆییەکان و سەرچاوەیەکی باش بۆ مامۆستا لە وانەکاندا، یاخود مەبەست لەو پەندانەن، کە دەیەوێت کردەوەیەکی پەروەردەیی فێری بەرامبەرەکە بکات، وەک دەڵێت:

دوو گوێ و زبانێ دراوە بەتۆدوو   ببیە و یەکێ بڵێ لەسەرخۆ. ل٩

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

لەڕێگەی ئەم دوو ژمارەیەوە دەیەوێت ئەوە لای خوێنەر، یان بیسەر بوروژێنێت، کە خودا لە بنچینەدا مرۆڤی بە دوو گوێ دروستکردووە، بۆئەوەی بیسەرێکی باشبێت، یەک دەمت هەبێت، بەڵام بەنیوەی بیستن قسەبکەی، یان دەڵێت:

وا دامەنیشە بەدەستی بەتاڵ   تا نەگری، مەمک نادرێ بە منداڵ..........ل ١٠

دەیەوێت ئەوە بە گوێگر و خوێنەرەکەی بڵێت، کە هەرگیز هیچ کارێک بەبێ هەوڵدان و داواکردن نایاتەدی، بۆیە پێویستە دەبێت هەمووان دەستەوەسان نەبن و هەوڵبدەن بۆ بەدەستهێنانی خواستەکانیان، لەهەمانکاتیشدا ئەوەمان پێدەڵێت، کە هەموو هەوڵدانێک بەبێ ئاکام نییە، بەڵکو هەرخواستی خۆت بەدەستدەهێنیت، یان دەڵێت:

بۆ دنیا دەبێت دەست بدەیتە دەست   هیچ کەسێ هیچ کەس ناباتە بەهەشت..........ل١٣

دەبێت ئەوە بزانین هەموو کەسێک ڕەنج و ماندووبوونی خۆی دەخوات، هەوڵەکان بۆ خودی کەسەکان خۆیانە، هیچ کەسێک ناتوانێت بەرهەمی خۆی بۆ کەسی تر حساب بکات، بەڵکو تەنها هاوکاری هەیە و ئەمەش هەر بۆ خودی کەسەکەیە، بۆیە هەرکەسێک دەبێت هەوڵی بەدیهێنانی ژیانی خۆی بدات، نەک چاوەڕێی کەسی تربکات، یان دەڵێت:

کردەوەو ئیمان هاتوونە نوشوست   گەورە ئاوی ڕشت، بچوک پێی لێخست..........ل١٤

ژیان بۆخۆی قوتابخانەیە، کردارەکانیش وتەن، گەورەکانیش مامۆستان، بۆیە کاتێک هەر کردارێک لەبەرچاوی منداڵەکانەوە بکرێت، دەبێتە بەشێک لە کردەی ژیان و وەک بەشێک لە کرداری ڕاست وەریدەگرن، بۆیە دەبێت زۆر بە وریایی ئەم ڕەفتارانە لەبەرچاوی منداڵان ئەنجامبدرێن.

وەجاخ کوێر ماڵی ئەبەخشنەوەکەر تۆپی ناڵی ئەکێشنەوە.........ل٢٠

ئەم پەندە ئەو لایەنە پەروەردەییە نیشاندەدات، کە ماڵی خۆت لە خزمەت خۆتدا بەکاربهێنە، یان خزمەتی هاونیشتیمانیانی خۆتی پێبکە، بەم کارە هەم خۆت سودمەندی، هەم هاونیشتیمانیان. هەم پێگەیەك بۆ خۆت دەستنیشاندەکەیت، بەڵام ئەگەر ئەم کارە نەکەیت، ئەوا دوای مردنت ماڵەکەت بەسەر کۆمەڵێکدا دابەشدەبێت، کە هیچ نرخێکی نازانن هیچ بایەخێکی تۆش زیادناکەن، چونکە دەسکەوتەکەیان بەبێ ماندوبوون و لەسەداسەدە.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

٥. كارنامەی ئاینی:

ئەو جۆرەیە کە دەیەوێت یەکێک لە بنەما ئاینییەکان هەم ڕوونبکاتەوە، هەم ڕەنگدانەوەی هەبێت، یاخود ئەو جۆرەیە کەدەیەوێت لەڕێگەی کارو بەرنامەی ئاینی، یان کردەی چاکەکردنەوە کار لەسەر کۆمەڵگە بکات، وەک دەڵێت:

چوار کتێبی خوا چوار پەندی تیایە کە گوێی لێبگرن وەکو کیمیایە
تەورات وتویە قانع بی تێری زەبور وتویە بێ دەنگ بێ شێری
ئینجلیش دەڵێ تۆ دەرکەنار بە لە دڵە خورپەی دنیا ڕزگاربە

قورئان فەرموویە پشت بە خوا ببەستە   ئەتخاتە ڕێی ڕاست ئەوسا بەستە... ل ٢٩

ئەم پەندە نمونەی هەر چوار کتێبی ئاسمانی هێناوەتەوە کە لەئێستادا زۆرترین شوێنکەوتوویان هەیە، لەگەڵ ئەمەشدا تایبەتمەندی هەر یەکەیانی وەرگرتووە، بۆئەوەی ئەوە لای خوێنەر و بیسەر دروستبکات، کە هەر یەکێک لەم تایبەتمەندیانە، وەک خۆی چێبەچیبکەیت، براوەی ژیانیت، یان دەڵێت:

سەرمایەت بۆ خۆت، زەکات بۆ خودا   مێو کە ببڕی چاکتر بەر ئەدا..................ل١٤

دەیەوێت ئەوەمان پێبڵێت، کە هەرگیز پارە بە بەخشین کەم ناکات، بەڵکو دەبێتەوە بە هەوڵێکی نوێ بۆ چەندجار زیادکردنەوەی پارەکەت، بۆ ئەمەش نمونەی مێوی هێناوەتەوە، کە چەندێک زیاتری ببڕی ئەو زیاترت پێدەبەخشێتەوە، خوای گەورەش ئەمەی بۆ پاککردنەوە و خۆ نوێکردنەوەی خێر داناوە، یان:

تۆ چاکە بکە و بیدە بە ئاوا   خەڵکیش نەزانێ لەلای خوا نوسراوە......ل١٤

ئەم پەندە دەیەوێت ئەو گیانە لای خەڵکی دروستبکات، چاکەکردن پێویستی بە چاوەڕوانی بەرامبەر نەکات، بەڵکو هەموو کارێک بە نیەتی کردنی لەڕێی خودادا بێت، چونکە هیچ کارێک لای خودا بێ پاداشت نییە، بەمەش نە منەت بەسەر کەسەکەدا دەکات، نە بەڕووشیدا دەداتەوە، لە ئەگەری بەدەنگەوە نەهاتنیشی نە باسی دەکات لەناو خەڵکیدا، نە خەمی پێدەخوات، یان:

کە باوەڕت بێ هیواشت دەبێ   کە بێ باوەڕبی چیت دەس ئەکەوێ؟.........ل١٤

ئەم پەندە دەیەوێت بڵێت، باوەڕداری مرۆڤ هیوادار دەکات، هیواداریش هی مرۆڤێکە بڕوای بە ژیان مرۆڤایەتی هەبێت، لێرەوە دەستکەوتێکی هەم دنیایی، هەم ئەو دونیاش دەبێت، بەڵام بێباوەڕی ژیانت لێدەکاتە چەرمە چۆلەکە و ڕەشبین دەبێت، هەم ژیانی کۆتاییشت لەدەست دەڕوات، یان:

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

کاریەدەست دەستیان هەڵبڕی   کاتێکت زانی خوا نانی بڕی..................ل١٧

کاتێک کارێکت لە ئەستۆدابوو دەبێت بۆ خزمەت بەکاریبهێنی، ئەگەر نا ڕۆژێک دێت پەشیمان دەبیتەوە لەو دەرفەتەی بۆت ڕەخسابوو، بۆیە کارێک مەک ئیشەکان بەخواستی دیکە بکەی، بەڵکو بەڕاستی و دروستی بیکە تا خوا کارەکەت لێنەسێنێتەوە، یان:

خوا عەیبی بزنی دەرخستووەڕوو   کەچی کڵاوی کردووە بۆ بەڕوو............ل٤٠

ئەم پەندە کار لەسەر ئەوەدەکات بەر لەهەر ڕەخنەیەک بیر لە حیکمەتی کارەکە بکەوە، ئیدی لێرەوە بڕیار لەسەر شتەکان بدە، بە مانایەکی تر بە ڕوودانێکی سەرپێیی بۆ شتەکان بڕیار لەسەر شتەکان مەدە، یان:

دەڵێن ڕەمەزان لاقێکی هەیە   کێ دێ بزانێ سێ لاقی هەیە.............ل٣٣

ئەم پەندە بەهۆکاری دروستکردنی گیانی ورەو بەردەوامی لای کەسی ڕۆژوگر بەکارهاتووە، بەوەی ڕەمەزان لە (سێ) دەیی پێکهاتووەو هەر دەیەیەکی بە یەک قاچ هەژمارکراوە بۆیە کە دە ڕۆژی یەکەم تەواودەبێت، دەیانوت قاچێکمان شکاند، بۆیە بۆ ئەوەی بزانی چەند قاچە، پێویستە بەڕۆژووبێت تا ئەم ڕاستییە بزانێت.

٦. کارنامەی سیاسی:

ئەو جۆرەیە کە ئاستی سیاسی و ئەزموونی کەسێك نیشاندەدات لەڕێگەی ڕەنگدانەوەی کاری سیاسییەوە، بۆیە دەبێت بەوردی و لەسۆنگەی حاڵەتەکانەوە کارەکان ئەنجامبدات، وەک دەڵێت:

پیاوێ دووربین بێ نابێ تەنیابێ   کە دۆستی نەبێ دەستیشی نابێ........ل ١٩

کەسێك کە سەرجەم ڕوداوەکان بەوردی لێکدەداتەوە، ناکرێ هیچ کەسێك لە خۆی نزیك نەکاتەوە، یان ئامادەسازی نەکردبێت و خەڵکی لە دەوری خۆی کۆنەکردبێتەوە، بۆیە کەسێك دەتوانێ هەنگاو بنێت و گۆڕانکاری بکات، کە دۆستی هەبێت، یان دەڵێت:

ئەوەی بە توندی لە جێی خۆی هەستا کاتێك ڕووانی ماندوو بوو وەستا.........ل١٩

ئەم پەندە ئەوەشی لێدەخوێنرێتەوە، هەر کارێك یان پرۆژەیەك ئەگەر بەبێ بەرنامە و کارکردن و خوێندنەوە هەنگاوی بۆ بنێت شکستدەهێنێت، چونکە هەموو کارێکی بەپەلە دەرەنجامی خراپی دەبێت، یان دەڵێت:

دوژمن بە چاکە ئاشت دەبێتەوە   سەهۆڵ بە ئاوی گەرم ئەتوێتەوە.....ل٢٩

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

لەناو سیاسەتدا دۆست و دوژمن بەردەوامبوونی نییە، بۆیە ئەوەی دەیەوێت لە ڕێگەی بەرامبەرەکەوە خواستەکانی بهێنێتەدی، دەبێت سیاسەتی لەگەڵ بکات، بۆیە چەند هەنگاو هەن کە لەڕواڵەتدا هەڵەن، بەڵام دەرئەنجامێکی باشیان هەیە، یان دەڵێت:

پێکەوە نارۆین لەڕێی ڕاستەوە خوا ئەوە بگرێ شاری گواستەوە
بناغەی ئێرە ساڵی دوو سەدە وادەرەکەوێ خاکەکەی بەدە
ئەگینا کە شار قەڵاچوالان بوودوانزە سوارەیان مەردی مەیدان بوو

ئێستاکە مەیدان بەسەر و گوێلاکە   هەر مرمرە شەڕی سەر لاکە.....ل ٢٩

ئەم پەندە دەیەوێت بڵێت هەموو شتەکان ڕووبەڕووبوونەوەی هێزێکی چەوساوە و هەژار و ئایندارەکانە، کاتێک لەڕێگەی شارەوە خۆشییەکانی ژیان دەبنە هۆکاری لاوازی مرۆڤەکان، بۆیە شار وەک نەهێشتنی کلتور و خێڵ... تاد، لەهەمانکاتدا دەبێتە یەکێک لە هۆکارەکانی لاوازکردنی شۆڕشگێڕەکان، یان دەڵێت:

دوای تەنگانەی زۆر ئازادییە   (ش)شین زۆرجار (ش)ی شادییە....ل٢٧

هەموو ناخۆشی و سەختی و ستەمێك كۆتاییەکەی شادییە ،بۆیە شین شادیشی هەیە بەو مانایەی هیچ شتێك بەبەردەوامی لەلوتکەدا نامێنێتەوە، بەڵکو شۆڕبوونەوەش هەیە بۆ پێچەوانەکەی.

٧. کارنامەی تێکەڵ:

مەبەست لەو کارنامەیە کە دەتوانرێت لەچەند ڕێگەیەکەوە کار لەسەر کۆمەڵگە بکەیت، یان مەبەست لەوکارنامەیە کە لە پەندێکدا دەتوانین بەچەند شێوازێک، کارنامەی جیاوازی لێبخوێنینەوە، بۆ نمونە:

دوومەڵان بۆیە پێی دەڵێن زۆڵە   بەبێ تۆو دەڕوێ لەو دەشتە چۆڵە.... ل٤١

لەڕووی کۆمەڵایەتییەوە شتە نادروستەکان بەبێ سەرچاوەن و بە نا ئاشکرا ئەنجامەدەدرێن، بۆیە دوومەڵانیش بەهەمان شێوە، بەهۆکاری سروشتی دەڕوێ و دورە لەدەست و سەرپەرشتی مرۆڤ، بۆیە وا لێکدانەوەی بۆ دەکرێت.

لەڕووی سیاسیەوە هەرکارێک کە نا ئاشکرا و بوونی ئەجێندا بکرێ، کارێکی نابەجێ و بەتاڵ و بێ ئاکامە.

یان: کەرەکەی عیسا بێ نمەکە بڵێن گۆڕاوە تۆ باوەڕ مەکە

زەمانەی عیسا و موسا بەسەرچوو ڕووی درۆزنی تێدا ڕەش ئەبوو.....ل٤٢

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

لێکدانەوەی ئاینی و لێکدانەوەی کۆمەڵایەتی دەگرێتە خۆی، بەوەی ئەوەی لە بنچینەدا بێگوێ و کەم فام بێت، سەر بەکێ و لای کێ و قوتابی کێ بێت، هیچ شتێک نایگۆڕێت، ئەوکاتانە درۆزن بە ئاسانی دەردەکەون، چونکە هەمووان ڕاستگۆبوون، کۆمەڵگە ئاستی هۆشیاری بەهێزنەبوو، بەڵام ئێستا کۆمەڵگە پێشکەوتووەو چەندین هۆکار هەن بۆ شاردنەوەی ئەمانە، یان:

دەوڵەمەند پارەی بە کەس نەداوە   پارە پەرستی ئەڕوا بەدواوە... ل٤٧

ئەمەش بۆ لایەنی کۆمەڵایەتی دروستە، واتە دەوڵەمەند بەبێ هۆکار پارەنادات بە کەس، ئەوەش دوایکەوتووە خۆی لە بنچینەدا بەبێ هۆ نییە، بەڵکو لەبەر پارە پەرستی دوایکەوتووە کە شتێکی دەستکەوتووە، یان دەبێ لە بەرامبەردا کارێکی تری بۆ بکات، لەڕوانگەی سیاسییشەوە ئەوانەی دوای حیزب دەکەون بۆ مەرام و دەستکەوت بە دواوەین، ئەگەرنا حزبایەتی بۆ خزمەتکردنە، نەک خۆ دروستکردن و بونیادنان و پێگەیاندن، یان دەڵێت:

*بیستوومە وردە مەئمور دەرئەکرێ   بەڕە هەر لەلای تەنکی ئەدڕێ.....*ل٢١

دەتوانین ئەم پەندە لە چەند ڕوانگەیەکەوە لێکیبدەینەوە، یەکێك لەو ڕوانینانە ڕوانینێکی ئابوری و کارگێڕییە، بەوەی بەردەوام کەسە هەژارەکان دەبنە قوربانی چ لەکار، چ لەژیاندا، بۆیە ئەم هەنگاوەش هەر هەژارەکان دەگرێتەوە، یان لەکوی گرفت، یان لاوازیت هەبوو، لەوێوە گرفتت بۆ دێتەپێش، یان دەڵێت:

*تا نەبارێنێ باخ گەشە ناکا   تا نەگارێنێ مر هێلکە ناکا.........*ل٢١

هەندێك کردار هەن مەرجن بۆ ڕوودانی کاری دواتر، بۆیە کاری ژیان بەردەوام پێویستیان بە هەندێك هەنگاوە، تا ئەوەی دەیەوێت بەدەستی بگات، بۆیە لەسەر ئەو ئەرکانە هەوڵ و ماندوبوونی خۆیان بەبەردەوامی بێوچان بخەنەگەڕ، یان دەڵێت:

*ئەوەی دەوڵەتی هەر بۆ خۆی دەوێت   خەوی بێ خەفەت نابینێ شەوێ.....*ل٢٢

ئەم پەندە ئەوە دەخاتەڕوو، کاری خۆویستی بەهەر شێوازو ئاڕاستەیەك بکرێ، دەرئەنجامە نێگەتیڤیەکەی ڕاستەوخۆ خودی کەسەکە دەگرێتەوە، بۆیە دەبێت هەوڵەکان بۆ هیوایەکی گەورەو نەتەوەیەك بن نەك بۆ تاك.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ئەنجام:

لەئەنجامی ئەم لێکۆڵینەوەیە دەگەینە ئەوەی کە:

١. پەند دەرئەنجامی ئەزموونی کۆمەڵ، یان تاکێکە لە ڕابردوودا، بۆیە هەم تاک هەم کۆمەڵ تێیدا بەشدارن و هی هەمووانە.

٢. هەموو پەندێک هەڵگری کارنامەو شوناس و تایبەتمەندی خۆیەتی.

٣. ئەو پەندانەی کە پیرەمێرد کۆیکردوونەتەوە، تەواوی بوارە جیاوازەکانی لەخۆگرتووە.

٤. مەبەستی پیرەمێرد کۆکردنەوەو بڵاوکردنەوەی پەندەکانە، هەوڵێکە بۆ چاکسازی و پەروەردەکردن و هۆشیارکردنەوەی خەڵکی.

٥. پیرەمێرد بەبێ گوێدانە هیچ بەربەستێک، لەهەموو بوارەکاندا پەندی کۆکردووەتەوە، بۆ ئەم کارەشی دوچاری ڕەخنەبووەتەوە.

٦. پەندەکان مەبەستی چاکسازییان بەسەردا زاڵە، بۆیە لەلایەک دیمەنی مێژوویی و قۆناغەکانی گەشەی کۆمەڵگە پیشاندەدات، لەلایەکی تریشەوە ئاستی هۆشیاری و بیری خەڵکی.

سەرچاوەکان:

یەکەم: کوردییەکان:

١. ح. س. سۆران، زمان، وێژە و فۆلکلۆری کوردی، ئێلێکترۆنیک، هەولێر، ٢٠٠٩.

٢. سەدرەدین نورەدین، کۆکردنەوەو ئامادەکردن، بەرکوتێکی مەتەڵی فۆلکلۆری کوردی، هەولێر، ٢٠٠٥، ل١٠٠).

٣. د. عبدالقادر محەمەد ئەمین، بنیاتی کارنامەیی لەدەقی نوێی کوردیدا، مەڵبەندی کوردۆلۆجی، سلێمانی، ٢٠٠٨.

٤. د.عزەدین مستەفا ڕەسوڵ، ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی، بەغدا، ١٩٧٠.

٥. فایق هۆشیار، مستەفا ساڵح کەریم، مەحمود ئەحمەد، محەمەد نوری ئەحمەد زرنگ، سەرجەم پەندەکانی پیرەمێرد، کۆکردنەوەو ساغکردنەوە: چاپخانەی شڤان، سلێمانی،٢٠٠٧.

٦. لوقمان رەئوف، بنەماکانی مۆدێرنە لە شیعرەکانی شێرکۆ بێکەسدا، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠٩.

٧. لەڕوسییەوە: میدیا، سەرەتایەکی زمانناسی، بەرگی یەکەم، سلێمانی، ١٩٨٨.

دووەم: عەرەبییەکان

١. أحمد رشدي صالح، الفنون الشعبية، القاهرة. وزارة الثقافة والإرشاد القومي، ١٩٦١.

٢. تودوروف، الأدب والدلالة، ترجمة : د. محمد نديم خشفة ،مركز الإنماء الحضاري، حلب، ط١،١٩٩٦

٣. تودوروف، مفهوم الأدب و دراسات أخرى، سفيتان ترجمة: عبود كاسوحة، منشورات وزارة الثقافة، دمشق، ٢٠٠٢

٤. جاك موشالر و آن ريبول، القاموس الموسوعي للتداولية، ت: مجموعة من الباحثين من الجامعات التونسية، ط٢ ،تونس، دار سيناترا، ٢٠١٠.

٥. جان سيرفوني، الممفوظية، ت: قاسم المقداد، اتحاد كتاب العرب، دمشق، ١٩٩٨.

٦. جون ستوري، النظرية الثقافية والثقافة الشعبية، ت: د. صالح خليل أبو أصبع ود. فاروق منصور، هيئة أبو ظبي للسياحة والثقافة- مشروع "كلمة"، ط١، ٢٠١٤.

٧. د.عبدالقادر عبد الجليل، علم اللسانيات الحديثه، دار صفاء للنشر والتوزيع، عمان، ٢٠٠٢.

٨. د.على احمد محمود العبيدى، من مستويات الدلاله اللغويه فى المثل الشعبى الموصلى، مجله و دراسات موصليه، العدد الرابع العشر، الشوال ١٤٢٧ه، تشرين الثانى ٢٠٠٦.
٩. نمر سرحان، الحكاية الشعبية الفلسطينية، بيروت، المؤسسة العربية للدراسة والنشر، طبعة ١٩٧٤.
١٠. طة عبد الرحمن، المسان والميزان أو التكوثر العقمي، طبعة١ ،المركز الثقافي الوبي،الدار البيضاء، ١٩٩٨.
١١. العياشي إدراوي، الاستلزام الحواري في التداول اللساني، ط١ ،الجزائر، منشورات االختالف، ٢٠١١.
١٢. فوزي العنتيل، بين الفولكلور و الثقافة الشعبية، الهيئة المصرية العامة للكتاب، القاهرة ،١٩٧٨.
١٣. محمد حسين، الاسلام و نالحظاره العربيه، دار فرقان،٢٠٠٨.
١٤. محمد عبد المنعم خفاجي، الأدب الجاهلي دار الكتاب، ٢٠١٦.
١٥. محمد عزام، النقد والدلالة، نحو تحليل سيميائي للأدب، منشورات وزارة الثقافة ،دمشق، ١٩٩٦ .
١٦. محمود ذهنى، الادب الشعبى العربى، مطبوعات جامع القاهره، الخرطوم، السودان، ١٩٧٢.
١٧. منذر عياشي، اللسانيات والدلالة، مركز الإنماء الحضاري، حلب، ط١، ١٩٩٦ .
١٨. نبيل علقم، مدخل لدراسة الفلكلور، البيرة، منشورات جمعية إنعاش الأسرة، الطبعة الثالثة ١٩٩٣

سێیەم: نامەكان:

١. الصوره الشعريه فى الشعر الموريتانى، غازى على، رساله ماجستير، ٢٠٠٢.

اللغة و المعنى في حكم پیرەمیرد

الملخص:

الحكم هي إحدى النصوص الفلكلورية لكل قوم. فلكلورية الحكم هي إنعكاسها في تجارب الحياة، و رسالتها و معانيها تقلل من الوقت المأخوذ لمن يفهمه. اللغة في الحكم هي مختلفة من اللغة الشعرية، فاللغة الحكم هي إنعكاس للمجتمع و الزمن و تدل على مستوى و تجربة و نمو المجتمع، و معانيها هي رحيق تجربة قوم ما على مر التأريخ.

هذا البحث يعمل على معاني و حكم پیرەمیرد من حيث تحليل المعاني و إنعكاس الحكم، و على تحديد لغة و مستوى و نوعية لغة الأمثال و و إنعكاسها في حكم پیرەمیرد....

الكليمات الدالة: *حكم، المعنى، وظائف، التاثير، النص*

Language and meaning in the aphorism of Piramerd

Abstract:

Aphorism is one of the folkloric texts for every people. The folkloric aphorism has reflections on life experiences, and its message and meanings reduce the pondering time for those who understand it. Aphorism language is different from poetic language, the language of aphorism is a reflection of society and time, and indicates the level, experience and growth of society, and its meanings are the nectar of the experience of a people throughout history

Keyword*: Aphorism, Meaning, Functions, Impact, Text.*

لادانێن سینتاکسی د گۆتنێن پێشییاندا

پ. هـ. د. سـانـیا جـبار عبوزید

پ. هـ. د. دلبرین عبدالله علی

د. شـــیلان یـونـس مـحـمـد

پشکا زمانێ کوردی- فەکۆلتییا زانستێن مرۆڤایەتی-زانکۆیا زاخۆ- هەرێما کوردستانێ/ عێراق.

پۆختە:

گۆتنێن پێشییان ئێک ژ ئەوان کەرەستەیێن گرنگێن ئەدەبی و زمانینە، کو بەردەوام ژ لایێ ئاخفتنکەرێن زمانیڤە ژبۆ مەرەما گەهاندنا واتایەکا پۆختە دهێتە بکارهینان، هەلبەت ئەڤ چەندە ژی بێ کارتێکرنا لایەنێن زمانی نەبوویە،لەورا لادان ئێک ژ مژارێن گرنگە، کو د پیکهاتا زمانییا گۆتنێن پێشییاندا هەیە.
لادان د زمانیدا بریتییە ژ ئەوێ چەندێ کو هندەک کەرەستە د زمانیدا دهێنە لادان، ئەڤ لادانە ژبۆ سڤککگۆتنێ و رێگرتن ژ دووبارەبوونێیە.

ئەو رێبازا کو بۆ ئەنجامدانا ئەڤێ ڤەکۆلینێ هاتییە پەیرەوکرنێ، رێبازا وەسفییە. ئەگەرێ هەلبژاردنا ئەڤێ ڤەکۆلینێ ئەوە، کو د زمانێ کوردیدا د گۆتنێن پێشییاندا هندەک پێکهین ژ لایێ سینتاکسیڤە دەرناکەڤن، ئەڤ چەندە ژی بۆ مژارا لادانێ ڤەدگەریت.

ئارمانجا سەرەکییا ئەڤێ ڤەکۆلینێ ئەوە، بزانین کیژ جۆرێ لادانا سینتاکسێ باراپتر د ئەوان گۆتنێن پێشییاندا هەنە، کو وەکو کەرەستە بۆ ڤەکۆلینێ هاتینە هەلبژاردن.

گریمانەیێن ئەڤێ ڤەکۆلینێ ئەڤەنە، ئەرێ لادان د هەموو گۆتنێن پێشییاندا هەنە؟ ئەو کیژ پێکهێنێن د پێکهاتا سینتاکسییا گۆتنێن پێشییاندا د شیاندانن بهێنە لادان؟ ئەرێ کیژ جۆرێ لادانێ د رستەیا سادە و کیژ جۆرێ لادانێ د رستەیا لێکداییدا هەیە؟

پەیڤێن سەرەکی: *لادان، گۆتنێن پێشییان، لادانا سینتاکسی، پێکهێنێ لادایی.*

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

١- پێشەکی:

١-١ ناڤونیشان و کەرەستەیێ ڤەکۆلینێ:

ئەڤ ڤەکۆلینە لژێر ناڤونیشانێ (لادانێن سینتاکسی د گۆتنێن پێشیياندا)یە. کەرەستەیێ کو بۆ ڤەکۆلینێ هاتییە بکارهینان، ژمارەیەکا ژ گۆتنێن پێشییان ژ پەرتووکا(مشتاخا چیا ژ گوتنێن پێشییا) ژ لایێ ڤەکۆلەرێن ئەڤێ ڤەکۆلینێڤە هاتنیە هەلبژاردن.

٢-١ گرنگییا ڤەکۆلینێ:

گرنگییا ڤەکۆلینێ د دیارکرنا لادانێن زمانی د گۆتنێن پێشیياندا ژ لایێ سینتاکسیڤە دیاردبیت، هەلبەت بۆ مەبەستا سڤکگۆتنێ لادان دهێنە ئەنجامدان.

٣-١ ئارمانجا ڤەکۆلینێ:

ئارمانجا سەرەکییا ڤەکۆلینێ ئەوە، دیارکرنا جۆرێن لادانێن زمانی ژ لایێ سینتاکسیڤە کو د گۆتنێن پێشیياندا بۆ ئەڤێ ڤەکۆلینێ هاتینە هەلبژاردن.

٤-١ سنووری ڤەکۆلینێ:

سنووری زمانییێ ڤەکۆلینێ ئاستێ سینتاکسێ بخۆڤەدگریت، ژ لایێ ئەدەبیڤە بابەتێ گۆتنێن پێشییان بخۆڤەدگریت.

٥-١ پرسیارێن ڤەکۆلینێ:

ب شێوەیەکێ گشتی ڤەکۆلین لسەر بنەمایێ ئەڤان پرسیاران دێ هێتە ئەنجامدان:

١- ئەرێ لادان د هەر دوو ڕستەیێن سادە و لێکداییدا هەیە؟

٢- لادانێن سینتاکسی دبنە چەند جۆر؟ چ جوداهی دناڤبەرا ئەواندا هەیە؟

٣- کیژ پێکهێن د پێکهاتا سینتاکسییا گۆتنێن پێشیياندا د شیاندانە بهێنە کرتاندن؟

٤- ئەرێ نیشانەژی وەکو پێکهێنێن رستەیێ دهێنە کرتاندن؟ ئەو کیژ نیشانەن؟

٥- ئەرێ جهگوهۆرینا کیژ پێکهێنێن رستە لبەر لادانا سینتاکسی دکەڤن؟

٦-١ ڕێبازا ڤەکۆلینێ:

بۆ ئەنجامدانا ئەڤێ ڤەکۆلینێ، ڕێبازا وەسفی هاتییە بکارهینان.

٧-١ پێکهاتا ڤەکۆلینێ:

ئەڤ ڤەکۆلینە ژ بلی پێشەکی و ئەنجامان ژ دوو تەوەران پێکدهێت:

تەورێ ئێکێ تەرخانکرییە بۆ لایەنێ تیۆری و سێ سەرەبابەتان (چەمك و پێناسەیێن لادانێ، جۆرێن لادانێ و لادانا زمانی) بخۆڤەدگریت.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

تەوەرێ دوویێ: بۆ لایەنێ پراکتیکییێ ڤەکۆلینێ هاتییە تەرخانکرن، کو تێدا سە و پێنج گۆتنێن پێشییان هاتینە دیارکرن ژلایێ لادانێن سینتاکسیڤە.

١- چەمک و پێناسە و جۆرێن لادانێ:

١-١ چەمک و پێناسەیێن لادانێ

دەق خودان فۆرمە و بەری بیتە پەیام و بگەهیتە مەژیێ خوینەری، خوینەر د ئێکەمین پەیوەندییا خوە لگەل دەقیدا ب رێکا چاڤان- رووبەروی شێوازێ دارشتنێ دبیت. لەورا شێوازێ دارشتنێ رۆلەکێ گرنگ د گەهاندنا پەیام، هەست، هزر و وێنەیێن شیعری و ئەدەبیدا هەیە. لدویڤ ئەوێ چەندێ کو جیاوازییەکا بنەرەتی د ناڤبەرا دەقێ ئەدەبی و دەقێ ئاساییدا هەیە، شێواز ب خالا جوداکەر د ناڤبەرا هەر دوو جر دەقان دهێتە دانان. دەرئەنجامێ ئەگەرێن (تەکنیکی و دەرەکی) شێوازێ ئەدەبی بۆ دەقی درست دبیت. هندی لادانە ل پال هەلبژاردنێ هەر دوو ب بنەمایێن سەرەکییێن شێوازگەریێ دهێنە هژمارتن. (عەبدوڵلا، ٢٠١٢: ٣٣) زاراڤێ لادان (Deviation) ب رێکا زمانڤانییا نوی و رەخنا زمانڤانی ب رێکا زمانێ ئینگلیزی چوویە دناڤ رەخنەیا ئەدەبیدا. (داد، ١٣٨٥: ٥٤٠) د گورەپانا ئەدەبیدا لادانێ گرنگییەکا تایبەت هەیە. هەتا ئەوی رادەی گەلەک کەس زمانێ هوزانێ بەرامبەر ب لادانێ دزانن. ب دیتنا یاکوبسنی ئەدەبیات واتا دەرکەفتن و لادانا یاسایێن بەربەلاڤێن زمانی (ایگلتون، ١٣٨٣: ٤) ب هەمان شێوە موکارۆفسکی وێرانکرنا پیڤەر و لادان ژ یاسایێن زمانی ب کارێ زمانێ ئەدەبی دزانیت.(احمدی، ١٣٨٦: ١٢٤-١٢٥) چنکو لادان واتە ((بەرهەمهێنانی زمانێکی دیکە و نوێ بۆ ئەدەب، جیاواز لەو زمانەی ئاخاوتنی گشتیی پێدەکریت و جیاواز لەو زمانە سروشتیەش، کە لە بەر رۆشنایی یاساکانی زمان بەرێوە دەروات.)) (عەبدوڵلا،٢٠١٣: ١٤٧) بەرهەمهینانا ئەڤی زمانی، زمانەکێ پڕ داهێنان و جیاواز ژ ئەو زمانێ پیڤەرییە ئەوا یاسایێن ئەوێ پێش وەخت د مەژیێ خەلکیدا هەیە و رۆژانە پێ دئاخڤن. چنکو هەر زمانەک لگورەی تایبەتمەندییێن خوە پێگیرییێ ب هندەک یاسایان دکەت. ئەڤ یاسایە جهێ خوە د مەژیێ ئاخفتنکەراندا دگریت و ژ لایێ زۆرینەیا خەلکیڤە دهێتە پەیرەوکرن و لادان، رەڤینەکە ژ ئەڤان یاسایێن بەربەلاڤ. هەر چەندە مەبەست ژ ئەڤی کاری ئەو نینە کو دێ زمانەکێ جودا ژ زمانێ رۆژانە هێتە ئاڤاکرن، چنکو د راستیدا بنەمایێن ئەوی هەر ژبۆ زمانێ رۆژانە دزڤرن، لێ پشتی هندەك دەستکاریان، ب واتایەک دی نڤیسەری دڤێت دەربرینەکا نەپێشبینی و نەچاڤەرێکری دروست بکەت، ئانکو نڤیسەری دڤێت دەقی ب ئاراستەکا جوانکاری پێشکێشی خوینەری بکەت. (سلیمان: ١٩٩٥: ٢٥). لادان ((دەرچوونا دەربرینێیە ژ شێوێن بەربەلاڤ و بەرنیاس ب پیڤەرێ بکارهینانێ ژلایێ دیتن و زمان و دارشتن و پێکهاتنێڤە))(الیافي: ٢٠٠٨: ٢٦) لادان بریتییە ژ تێکدان و سەر پێچیکرنا یاسایێن زمانی، ئەوژی ب مەبەستا پێکهینان و دروستکرنا پەیوەندی و واتایەکا نوی د

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ناڤبەرا پەیڤێن دەقیدا و مەرەم ژ پەیرەوکرنا لادانێ د زمانێ ئەدەبیدا ژ لایێ نڤیسەریڤەئەوە، وی دڤێت زمانێ ئەوی یێ جیاواز و دویربیت ژ زمانێ بەرهەمێن دیتر.

لادان وەکو ئێک ژ بنەمایێن سەرەکییێن شێوازێ ئەدەبی بریتییە لە ((لادان لە یاساکانی زمانی خۆکار)) (کانەبی، ٢٠٠٩: ٢٨) لادان ژ یاسایێن خۆکارێن زمانی ب واتا بەرەلاییا زمانی ناهێت، بەلکو لادان ((هەڵەیەکی ئەنقەستە و بۆ مەبەستی ڕاستگەیاندنێکی دەلالی و تایبەتی بەکار دێت.)) (مەحموود، ٢٠١٢: ١٣٠) دویرکەفتن ژ واتا، چەمک و وێنەیێن هەمیشەیی ئێکە ژ ڕێکێن چێژبەخشین و کارتێکرن لسەر خوینەری. ئەڤە هەمان تشتە ئەوا فۆرمالیستێن ڕووس و لدویڤدا قوتابخانا پراگ داکوکی لسەر دکرن.

زانایان بۆ شێوازگەرییێ دوو مەرجێن سەرەکی بۆ لادانێ دەستنیشانکرینە کو پێدڤییە ئەو مەرج تێدا بن. ئەو ژی بریتینە ژ:

((١-لادانەکە بە شێوەیەک بێت لە چوارچێوەی ڕێگەپێدراوی ڕێزماندا ئەنجام بدرێت.

٢- دەبێ لادانەکە سوودێک بگەیەنێت، چونکە لادان لە خودی خۆیدا ئامانج نییە، بەڵکو ئامانج لە لادان درووستکردنی کاریگەرییە لە سەر خوێنەر، بۆ ئەوەیە خوێنەر بەو شێوەیە ئاراستە ببێ، کە واقیع و خەونی نووسەرەکە دەیخوازێت.)) (عەبدوڵلا،٢٠١٠: ٦٣-٦٤)

٢-١ جۆرێن لادانان:

دەربارەی جۆرێن لادانان ژلایێ پسپورێن بوارێ شێوازگەرییێ، چەندین پارڤەکرنێن جۆراوجۆر هاتینە ئەنجامدان. بۆ نموونە د پەرتووکا (شێواز و شێوازگەری)دا، لادان ب سەر چار جۆران هاتییە دابەشکرن:

١-لادانی گشتی

٢-لادانی تایبەتی

٣-لادانی واتایی:

- لادانی ئاشکرا
- لادانی درکاوی کەرتی
- لادانی درکاوی تەواو

٤- لادانی دارشتن (تەرکیبی):

- لادان لە بنەمای سینتاکسی
- لادان بە درێژ بری
- لادان بە کورتبری
- تێکدانی سیستەمی دروستکردنی وشەی لێکدراو

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

• لادان به گۆرینی شێواز
• لادان به گۆرینی پیت. (عەبدوڵلا،٢٠١٠: ٧١-٩٣)

د پارڤەكرنەكا دیتردا لسەر بنەمایێ شێوە و جوراوجوریێا واتایێ، لادان ب سەر نەهـ جوران هاتییە پارڤەكرن:

١-لادانا گوتنێ
٢-لادانا واتایی
٣- لادانا ڕستەسازی یان ڕێزمانی
٤-لادانا فەرهەنگی
٥-لادانا گوهۆڕینا پلەیا پیشەیی
٦-لادانا مۆرفۆلۆژی
٧-لادانا مۆرفۆلۆژی و گرافۆلۆژی
٨-لادانا ناڤخۆیی
٩-لادانا دەرڤەیی (داد،١٣٨٥: ٥٤٠-٥٤٢)

(لیچ) لادانێ ب سەر هەشت جۆران پارڤەدكەت (لێكسیكی، فۆنۆلۆژی، كاتی، شێوازی، واتایی، ڕستەسازی، زاری، نووسینی) (كانەبی،٢٠٠٩: ٢٩) د پارڤەكرنەكا دیتردا ب ڕەنگەكێ گشتی و لدویڤ ئەركان ئاماژە ب جۆرێن لادانان هاتینە كرن. ب ئەڤی شێوەی (لادان بە پێی ئاستەكانی زمان، لادان لە سەر بنەمای جوانكردن و گەیاندن و پەیوەندی كردن، لادانی خوازەیی، لادان بە پێ ی بونیادی دەق، یا خود لادان بە پێی تەوەری جێنشینی و هاونشینی واتا ڕێكخستن و گورینی وشە...هتد.) (ئەحمەد، ٢٠١٣: ٤٢).

ب وردبوون د ئەڤان پارڤەكرنان و پارڤەكرنێن كەسێن دیتر دیار دبیت، هەمی پارڤەكرن ب سەر دوو هێلێن لادان د ئاستێ واتا و ئاستێ دارشتنێدا خوە دیار دكەن. ب واتایەكا دی ئەوێن پەیوەندی ب لایەنێ جوانكاری و ڕوونبێژییێ هەیە، دچیتە ژێرخانا لادانا واتایی و ئەوێن پەیوەندی ب لایەنێ فۆڕم و دارشتنێڤە هەیە، دچیتە ژێرخانا لادانا دارشتن و زمانی.

پشتی مە ب ڕەنگەكێ بلەز ئاماژە ب جۆرێن لادانان كری، نوكە دێ بەحسێ لادانا زمانی كەین كو مەرەما سەرەكییا ئەڤێ ڤەكۆلینێیە:

١-٣ لادانا زمانی:

لادانا زمانی بریتییە ژ ((بە شێوەیەكی جیا لە زمانی سروشتی وشە و دەستەواژە و ڕستەكانی دەقێكی ئەدەبی دورست دەكرێت و پێكەوە دەلكێنرێت))(عەبدوڵلا، ٢٠١٠: ٨٥)، ژبۆ دیاركرنا ئاست و سنوورێن لادانا زمانی هندەك كەس هەر سێ ئاستێن دەنگ، پەیڤ و ڕستەیێ دیار دكەن و هندەك كەسێن دیتر ئاستێ دەنگی ژ هەر دوو ئاستێن دیتر جودا

دکەن و ل ژێر ناڤێ لادانا ڕێزمانی د هەر دوو ئاستێن پەیڤ و ڕستە ب لادانا ڕێزمانی ناڤدکەن. (داد، ١٣٨٥: ٥٤٠)

لادان د ئاستێ دەنگیدا: د ئەڤی جۆریدا نقیسەر هەولا خوە ڕزگارکرن ژ کوت و بەند و یاسایێن دەنگییێن بەربەلاڤ دەت. ئەڤ چەندە ژی ((بە پێی پێداویستی هاوڕێکی شیعرییەوە دێتە گۆڕین)) (سەعید، ٢٠١٠: ٦٤) لادانا دەنگی ژی ب چەند شێوازان خوە دیار دکەت:

أ- کرتاندنی دەنگ:لابرنا دەنگەکی یان زێدەترە د بنیاتا پەیڤێدا. ئەڤ قرتاندنە ژی یان ل دەستپێک، ناڤەڕاست یان دوماهیا پەیڤێ دێ هێت.

ب- زێدەکرن: ئەڤە بەرۆڤاژی جۆرێ (أ)ە. د ڤێرێدا دەنگەک یان زێدەتر د بنیاتێ پەیڤێدا دهێتە بکارئینان.

ج- گوهۆڕینا دەنگەکییە ل شوینا دەنگەکێ دیتر د پەیڤێدا. ئەڤ چەندە زێدەتر بۆ مەبەستا کێش و ڕێتمێ بکار دهێت. بۆ نموونە نقیسەر پەیڤێن (شینۆ، دێمۆ، نەسیمۆ...هتد) بکار بهینیت. ب ئەڤی جۆری جاران دبێژنێ ((لادانی شێوازاری، چونکە شاعیر چەند هەول بدات بە زمانی یەکگرتووی سەردەمی خۆی بنووسێ ناتوانی دەست بەرداری شێوەزاری تایبەتی خۆی بێ)) (ئەحمەد،٢٠١٣: ١٠٧)

د- یاری کرن ب پیت/ دەنگ: ئەڤ چەندە ب مەبەستا ((سەرنجڕاکێشانی خوێنەرە و لادانە لە شێوازی باو)) (سەعید، ٢٠١٠: ١٠٦)

لادان د ئاستێ پەیڤێدا: پەیڤ کەرستەیێ سەرەکییێ دارشتنێیە، لەوڕا نقیسەر هەولددەت ب ڕێکا ((لادان لە یاسا وشەسازییەکان زمانی خۆی بەرجەستە بکات بە مەش لادانی وشەسازی ڕوودەدات.)) (کانەبی، ٢٠٠٩: ٤٨) ئەڤ چەندە ژی ب چەند شێوەیان خوە دیار دکەت وەکی (داهێنانا پەیڤێن نوی، لادان ژ ڕوونانا بەربەلاڤ...)

لادان د ئاستێ ڕستەییێدا: واتە بەزاندن و لادانا یاسایێن ڕێزمانی. ئەڤە ب ئەستەمترین جۆرێ لادانێ دهێتە هژمارتن، چنکو ژ لایەکیڤە (بنیاتێ ڕێزمانییێ هەر زمانەکی سنووردارە و ژ لایێ دیڤە سەرەرای سنوورداربوونێ جوراوجورییا زمانی د ئاستێ ڕستەییێدا دروست دبیت.) (کدکنی،١٣٦٨: ٢٦) بۆ نموونە ڕستەیا کوردی ژ ڕێزکرنا (بکەر، بەرکار، کار) پێکدهێت، ئەگەر کارێ تێپەڕ بیت. پتریا جاران د شێوازێ ئەدەبیدا نقیسەر و هوزانڤان پەیرەوییا ئەڤێ ڕێزبەندی و یاسایێ ناکەت.

- **ژێبرن:** ژێبرنا کەرستەکی د ناڤ ڕستەییێدا ئەڤە ژی ((نابێ کار لە ماناکان بکەن)) (کاکی:٢٠٠٨:١٢٥) ژێبرن دبیتە ئەگەرێ درستکرنا هەست و سوزێن سەرنجراکێش چنکو ب ڕێکا کێمکرنێ ئازادییەکا زێدەتر بۆ ئەفراندنا وێنەیێن جوانتر دهێتە بەخشین. ب ئەڤی ڕەنگی واتا چڕتر دبیت. ژێبرن د چەندین ئاستاندا خوە دیار دکەت ژێبرنا کاری، بەرکاری، بکەری...

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

- **زێدەكرن:** هەر چەندە زێدەكرنا كەرستەیێن دیتر دبیتە ئەگەرێ بەرفرەهتر بوونا ڕستەیێ ل جاران ل گوڕەی پێدڤیاتییێ زێدەكرن د ئاستێ كەرستەیاندا دهێتە كرن.
- **پێش و پاش كرنا كەرستەیان:** ئەڤە زێدەتر بۆ درستكرنا ڕیتمێ یان ئالوزكرنا واتایێ دهێتە بكارهینان و دبیتە ئەگەرێ داهێنانا زمانی و درستكرنا شێوازی بۆ نڤیسەری.

٢- لادانێن سینتاكسی د گۆتنێن پێشییاندا:

د ئەڤی تەوەریدا بتنێ دێ لادانێن سینتاكسی وەرگرین و كارێ لادانێ دێ لدویڤ ئەڤان هەردوو خالان بیت:

١- كرتاندنا(ژێبرن) پێكهێنان:

كرتاندن ئێك ژ لادانێن سینتاكسییە، كو پێكهێنەكێ رستەیێ یان گرێێ د پێكهاتا رستەیێ یان گرێیاندا دهێنە ژێبرن یان كرتاندن ژبۆ پیخەمەت ئابووریكرنا ئاخفتنێ بكاردهێت، بەلی ب مەرجەكێ كارتێكرنێ لسەر لایەنی رێزمانی یان واتایی نەكەت، كرتاندنا پێكهێنێن ڕستەیێ (بكەر، نیهاد، بەركارێ (ڕاستەوخۆ و نەڕاستەوخۆ) و كار) هەروەسا و نیشانەیا (ڕێككەفتنێ، دۆخێ تیان و دووبارەكرنێ) و ئامرازێن(پەیوەندییێ، لێكدانێ و گەهاندنێ) د پێكهاتا گۆتنێن پێشییاندا هاتینە دیاركرن.

٢- جهگوهۆڕینا پێكهێنێن ڕستەیێ:

جهگوهۆڕینا پێكهێنێن ڕستەیێ ئێك ژ لادانێن سینتاكسییە، كو د پێكهاتا رستەیێدا دهێتە ئەنجامدان، ئانكو پێش و پاشكرنا پێكهێنێن ڕستەیێ ژبۆ پیخەمەت خەملاندن و داهێنانا زمانەكێ جودا ژ زمانێ ئاسایی، ئەڤ چەندەژی یاساییا رێزبەندییا پێكهێنان د زمانێ كوردیدا لاددەن. ئەو پێكهێنێن رستەیێن كو ل سەری هاتینە دیاركرن د هندەك گۆتناندا جهگوهۆرین كرینە.

١-*ئەز چیا تو چیا، كی ژ گۆلكرا هەرت گیا؟* (دێرشەوی، ٢٠٠٠: ١)

د ئەڤێ گوتنا پێشیاندا سێ لادانێن سینتاكسی هەنە:

لادانا كارێ بێهێزێ (بم) د لاڕستەیا ئێكێ(ئەز چیا) دا و كارێ بێهێزێ (بی) د لاڕستەیا دوویێ(تو چیا)دا.

أ- لادانا نیشانەیێن ڕێككەفتنا(م) د لاڕستەیا ئێكێدا و (ی) د لاڕستەیا دوویێدا.

ب- لادانا ئامرازێ لێكدانێ(و) د ناڤبەرا لاڕستەیا ئێكێ و دوویێدا.

ت- لادانا نیشانا دۆخێ تیان(ی) ل دوماهییا گرێیا ناڤییا(گیا).

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

٢- *ئەگەر شتەغالی زیڤ بت کەرکرن زێرە.* (دیرشەوی،٢٠٠٠: ٥)

لادانا سینتاکسییا ئەڤێ گۆتنێ ئەڤەیە، کو ئامرازێ لێکدانێ (بەلێ) د ناڤبەرا لاڕستەیا ئێکێ (ئەگەر شتەغالی زیڤ بت) و دوویێ(کەرکرن زێرە)دا هاتییە لادان.

٣- *ئەز دبێژم برا تۆ دبێژی کریڤ!* (دیرشەوی،٢٠٠٠: ١٠)

لادانێن ئەڤێ گۆتنا پێشییاندا، ئەڤ جۆرەنە:

أ- لادانا ئامرازێ لێکدانێ(و) دناڤبەرا لاڕستەیا ئێکێ(ئەز دبێژم برا) و لاڕستەیا دوویێ(تو دبێژی کریڤ)ێدا.

ب- لادانا گرێیا پێشناڤییا بەرکارێ نەڕاستەوخۆ (ەتە) ل پشتی کارێ (بێژم) د لاڕستەیا ئێکێدا، هەروەها لادانا گرێیا پێشناڤییا(ەمن) بەرکارێ نەڕاستەوخۆ ل پشتی کارێ(دبێژی) د لاڕستەیا دوویێدا.

٤- *ئەو مال خراب ببت ئەوا ژن تێدا ببت مالخوی.* (دیرشەوی،٢٠٠٠: ١٠)

أ- لادانا ئامرازێ گەهاندنێ(کو) د لارستەیا دوویێدا ل پشتی نیشانا دۆخێ خستنەسەرێ(ا) ب ئەڤی ئاوایی(ئەوا کو ژن تێدا ببت مالخوی).

ب- لادانا ئامرازێ پەیوەندیێ ل پێشییا گرێیا ناڤییا(مالخوی)، کو یا دروست ئەڤەیە (ببتە مالخوی).

٥- *ئەوێ تێلا خوە بێخت گوهێ خوە دزانت کا وێ چ دڤێت؟!* (دیرشەوی، ٢٠٠٠: ١١)

أ- لادانا ئامرازێ گەهاندنێ(کو) د لاڕستەیا ئێکێدا ل پشتی نیشانا دۆخێ خستنەسەرێ (ێ) ب ئەڤی ئاوایی(ئەوێ کو تێلا خوە بێخت گوهێ خوە).

ب- لادانا ئامرازێ پەیوەندییێ ل پێشییا گرێیا ناڤییا(گوهێ خوە).

ت- لادانا بکەری(ئەو) د لاڕستەیا دوویێ(دزانت کا وێ چ دڤێت).

٦- *ئێشا تلیێ ئێشا لاشی هەمیێ*[1] (دیرشەوی، ٢٠٠٠: ١٢)

لادانا سینتاکسییا ئەڤێ گوتنێ ، لادانا نیشانا ڕێککەفتنێیە بۆ کەسێ سێیێ یێ تاک(ە) ل دوماهییا ڕستەیێ.

٧- *ئەو مری ناکەڤت ل بەر وی گری.* (دیرشەوی، ٢٠٠٠: ١١)

جهگوهۆڕینا گرێیا پێشناڤییا بەرکارێ نەڕاستەوخۆ ئێک ژ جۆرێن لادانێن سینتاکسییا پێکهێنانە، وەکو ئەڤێ گۆتنێ کو ئەڤ گرێیە(ل بەر وی گری) بۆ پشتی کارێ ڕستەیێ

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

هاتییه ڤەگوهاستن، یا دروست ئەوە د زمانێ کوردیدا کار ل دوماهییا ڕستەیێ دهێت (ئەو مری ل بەر وی گری ناکەڤت).

٨- ئاهێن ڤی دەستی نامینن ل وی دەستی. (دێرشەوی، ٢٠٠٠: ١٣)

د ئەڤێ گۆتنێدا هەر وەکو یا (٧) ب هەمان شێوەیە، کو جهگوهۆڕینا گرێیا پێشناڤییا بەرکارێ نەڕاستەوخۆ(ل وی دەستی) بۆ پشتی کارێ ڕستەیێ، یا دروست ب ئەڤی ڕەنگییە (ئاهێن ڤی دەستی ل وی دەستی نامینن).

٩- ئاشڤانێ ئاشێ میرا[٢] ب خولامە! (دێرشەوی، ٢٠٠٠: ١٤)

نیشانەیا دووبارەکرنێ، ئێک ژ جۆرێن نیشانەیێن ناڤینە و ئەڤ نیشانا د گرێیا ناڤییا (ئاشڤانێ ئاشێ میرا)، هاتییە لادان، کو پێدڤیبوو ب ئەڤی شێوەیی با (ئاشڤانێ ئاشێ میرا ب خولامە!).

١٠- ئاڤ ل گۆلادا بمینت وێ گەنی بیت. (دێرشەوی، ٢٠٠٠: ١٦)

أ- لادانا ئامرازێ گەهاندنێ (ئەگەر) لبەری لاڕستەیا ئێکێ.
ب- لادانا بکەری (ئاڤ) ل دەستپێکا لاڕستەیا دوویێ(وێ گەنی بیت)دا.

١١- ئاگری ب دارێن هویر هلکە. (دێرشەوی، ٢٠٠٠: ١٧)

لادانا نیشانەیا فەرمانی (ب) لگەل کارێ ڕستەیێ ئێک ژ ئەوان نیشانانە، کو د گۆتنێدا دهێتە لادان و د ئەڤێ نموونەیێدا ژی ب هەمان شێوە لگەل کارێ (هلکە) هاتییە لادان.

١٢- ئاخا کەندالا دبت تازەهیا مالا. (دێرشەوی، ٢٠٠٠: ١٩)

لادانا ئامرازێ پەیوەندییێ (ە)، ئێک ژ جۆرێن لادانا سینتاکسییا بەربەلاڤە، د ئەڤێ نموونەیێدا ئەڤ ئامرازە ل پێشییا گرێیا ناڤییا(تازەهیا مالا) هاتییە لادان.

١٣- ئەرڤازی بێ نشیڤی نینن. (دێرشەوی، ٢٠٠٠: ٢١)

هەڤالناڤێ نەرێ (چ) پێکهێنێ گرێیە، کو ڕۆلێ دیارکەری دبینیت و ل دەستپێکا گرێیا ناڤییا(ئەرڤازی)دا د ئڤێ گۆتنێدا هاتییە لادان.

١٤- ئەز گۆشت ناخۆم بەلێ ئەزێ نانێ خوە ب ئاڤکێ بخۆم. (دێرشەوی، ٢٠٠٠: ٢١)

نیشانەیا دۆخێ تیان(ێ)، ئێک ژ ئەوان نیشانانە، کو د ئەڤێ نموونەیێدا ل دوماهییا گرێیا ناڤییا بەرکارێ ڕاستەوخۆ (گۆشت) هاتییە لادان.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

١٥- *ئێك ب صەدا و صەد ب ئێك.*[٣] (دێرشەوی، ٢٠٠٠: ٢٢)

أ- لادانا نیشانەیا رێككەفتنێ(ن) د هە دوو لاڕستەیاندا، كو د بنەڕەتدا ئەڤە دروستە، لاڕستەیا ئێكێ (ئێك ب صەدا نە) و لاڕستەیا دوویێ نیشانەیا رێككەفتنێ (ە) یە، كو پێدڤییە ب ئەڤی شێوەیی بیت (صەد ب ئێكێیە).

ب- لادانا نیشانەیا دۆخێ تیان(ێ) ل دوماهییا گرێیا گرێیا پێشناڤییا تەواوكەری(ب ئێك)یدا.

١٦- *ئەوێ بلند بفرت وێ نزم بكەڤت.* (دێرشەوی، ٢٠٠٠: ٢٣)

أ- لادانا ئامرازێ گەهاندنێ(كو) د لاڕستەیا ئێكێدا ل پشتێ نیشانەیا دۆخێ خستنەسەرێ(ێ) ب ئەڤی ئاوایی(ئەوێ كو بلند بفرت).

ب- لادانا بكەری (ئەو) د لاڕستەیا دوویێدا.

١٧- ئەوێ دگرست ئەو دپرست. (دێرشەوی، ٢٠٠٠: ٢٣)

أ- لادانا ئامرازێ گەهاندنێ(كو) د لاڕستەیا ئێكێدا ل پشتێ نیشانەیا دۆخێ خستنەسەرێ(ێ) ب ئەڤی ئاوایی(ئەوێ كو دگرست).

ب- لادانا گرێیا ناڤیا بەركارێ ڕاستەوخۆ د هە ردوو لاڕستەیاندا.

١٨- ئەوێ دخوازت رویەك رەشە، ئەوێ نەدت هەر دۆ روی رەشن. (دێرشەوی، ٢٠٠٠: ٢٣)

ئەڤ گۆتنە ئەڤان لادانان بخوەڤەدگریت:

أ- لادانا ئامرازێ گەهاندنێ(كو) د لاڕستەیا ئێكێ ل پشتی نیشانەیا دۆخێ خستنەسەرێ(ێ) ئەڤی ئاوایی(ئەوێ كو دخوازت)، هەروەها ب هەمان شێوە د لاڕستەیا سێیێ(ئەوێ كو نەدەت)ژیدا.

ب- لادانا گرێیا ناڤیا بەركارێ ڕاستەوخۆ د هە ردوو لاڕستەیێن ئێكێ و سێیێدا.

ت- لادانا ئامرازێ پەیوەندییێ(ب) ل پێشییا گرێیا ناڤیا(رۆیەك) د لاڕستەیا دوویێدا، ب هەمان شێوە ئەڤ ئامرازە ل پێشییا گرێیا ناڤیا(هەر دۆ روی) د لاڕستەیا چوارێدا.

پ- لادانا نیشانەیا دۆخێ تیان(ی) ل دوماهییا گرێیا پێشناڤییا(رۆیەك) د لاڕستەیا دوویێدا، لادانا نیشانەیا دۆخێ تیان(ان) ل دوماهییا گرێیا پێشناڤییا(هەر دۆ روی) د لاڕستەیا چارێدا.

١٩- *خەم بلا بۆ وی دەمی بت.* (دێرشەوی، ٢٠٠٠: ٢٣)

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

د ئەڤێ گۆتنێدا گرێیا ناڤی (ئەو خەم) کو بکەرێ ڕستەیێیە، بۆ پێشڤە هاتییە، ئانکو جهێ خۆ لگەل (بلا) گوهۆڕییە و یا دروست پێدڤییە ب ئەڤی شێوەیی با (بلا ئەو خەم بۆ وی دەمی بت) .

٢٠- *حەقی ما بیا عەمەر بەندێ مەهر نەدکر؟* (دێرشەوی، ٢٠٠٠ : ١٠١)

د گۆتنا ل سەریدا لادان ب ئەڤی ڕەنگییە:

أ- لادانا ئامرازێ گەهاندنێ (ئەگەر) ل پێشییا لاڕستەیا ئێکێ (حەقی ما بیا).

ب- لادانا نیشانا نقشێ نێر (ی) یا دۆخێ تیان لگەل گرێیا ناڤییا بکەری د لاڕستەیا دوویێدا (عەمەر).

٢١- *هەتا کورۆر تالان نەکرن نەرەڤین.* (دێرشەوی، ٢٠٠٠ : ١٠٣)

لادانێن سینتاکی د ئەڤێ گۆتنێدا ئەڤەنە:

أ- لادانا ئامرازێ گەهاندنێ (کو) لگەل لاڕستەیا ئێکێ (هەتا کورور).

ب- لادانا بکەری د لاڕستەیا ئێکێدا کو (ئەوان)ە و یا دروست دڤێت ب ئەڤی ڕەنگی با (هەتا ئەوان کورور تالان نەکرن،) و لادانا بکەری د لاڕستەیا دوویێدا کو (خەلکێ کورور)ێیە، ئانکو (خەلکێ کوروری نەرەڤین).

٢٢- *خەوا باب کوژتیا تێ، خەوا زك برچیا نایێ.* (دێرشەوی، ٢٠٠٠: ١١٣)

لادان د ئەڤێ گۆتنێدا بریتییە ژ لادانا ئامرازێ پەیوەندی، ئانکو پێدڤییە ئامرازێ پەیوەندییێ (بەلێ) بکەڤیتە د ناڤبەرا هەردوو لاڕستەیاندا، ب ئەڤی شێوەیی (خەوا باب کوژتیا تێ بەلێ خەوا زك برچیا نایێ).

٢٣- *خوین نابتە ئاڤ.* (دێرشەوی، ٢٠٠٠ : ١١٥)

د ئەڤێ گۆتنا ل سەریدا لادان ب ئەڤی ڕەنگییە:

أ-لادانا گرێیا ناڤییا هەڤالکارێ دەمی (چ جاران) ل پشتی گرێیا ناڤی (خوین).

ب- لادانا ئامرازێ پەیوەندی (ە) ل پێشییا گرێیا ناڤییا (ئاڤ).

٢٤- *خوش خەبەرە بەلێ من نە باوەڕە.* (دێرشەوی، ٢٠٠٠ :١١٦)

أ- لادانا سینتاکی د ئەڤێ گۆتنا ل سەریدا ب ئەڤی ئاوایە:

ب- لادانا بکەری د لاڕستەیا ئێکێدا.

ت- لادانا بەرکارێ ڕاستەوخۆ و کاری د لاڕستەیا دوویێدا.

٢٥- *دەڤێ وی ژ گرارێ دشەوگت یف دکت کەفچك.* (دێرشەوی، ٢٠٠٠: ١٢٧)

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

أ- د ئەڤێ گۆتنا ل سەریدا لادان ب ئەڤی ڕەنگییە:
ب- لادانا ئامرازێ پەیوەندییێ (بەلێ) لبەری لاڕستەیا دوویێ.
ت- لادانا بکەری کو (ئەو)ە د لاڕستەیا دوویێدا.
پ- لادانا ئامرازێ پەیوەندییێ (ە) ل پێشییا گرێیا ناڤییا (کەفچك).
ج- لادانا نیشانا دۆخێ تیان(ی) ل دوماهییا (کەفچك).

٢٦- *دەستا تاڤێژت کەفچك و نزا مالا داوەتێ ل کویدێیە؟* (دێرشەوی، ٢٠٠٠: ١٣٠)

لادانا سینتاکسییا گۆتنا ل سەری ئەڤەیە:
أ- لادانا بکەری د هەردوو لاڕستەیاندا ب ئەڤی شێوەیی: یا دروست پێدڤییە لاڕستەیا ئێکێ ب ئەڤی ڕەنگی با (ئەو دەست تاڤێژت کەفچك.) و لاڕستەیا دوویێ پێدڤییە ب ئەڤی شێوەیی بیت (ئەو نزانت ...).
ب- لادانا ئامرازێ پەیوەندییێ (ە) ل پێشییا گرێیا ناڤییا (کەفچك).
ت- لادانا نیشانا دۆخێ تیان ل دوماهییا کەفچك و یا دروست (کەفچکی)یە.
پ- جهگوهۆڕینا گرێیا ناڤی (مالا داوەتێ) یا کو ب ئەرکێ بەرکارێ ڕاستەوخۆ ڕادبیت بۆ پشتی کارێ (نزا).

٢٧- *دل شویشەیە هەکە شکەست ناجەبرت.* (دێرشەوی، ٢٠٠٠: ١٣٣)

لادانا سینتاکسی د ئەڤێ گۆتنێدا بریتییە ژ لادانا بکەری د هەردوو لاڕستەیێن دوویێ و سێییێدا، ئانکو یا دروست پێدڤییە ب ئەڤی شێوەیی با (دل شویشەیە، هەکە دل شکەست، دل ناجەبرت).

٢٨- *دنیا دهەژت بەلێ خراب نابت!* (دێرشەوی، ٢٠٠٠: ١٣٩)

لادانا سینتاکسی د ئەڤێ گۆتنێدا بریتییە ژ لادانا بکەری د لاڕستەیا دوویێدا، ئانکو یا دروست پێدڤییە ب ئەڤی ڕەنگی با (دنیا دهەژت بەلێ دنیا خراب نابت).

٢٩- *دیتنا دەینداری نەخوش ترە ژ پێڤەدانا کۆرەماری!* (دێرشەوی، ٢٠٠٠: ١٤١)

لادانا سینتاکسی د ئەڤێ گۆتنێدا بریتییە ژ جهگوهۆڕینا گرێیا پێشناڤی (ژ پێڤەدانا کۆرەماری) بۆ دوماهییا ڕستەیێ.

٣٠- *دخۆم نان و ئاڤێ من منەتا کەسی ناڤێ.* (دێرشەوی، ٢٠٠٠: ١٤١)

لادانا ئەڤێ گۆتنێ بریتییە ژ:
أ- لادانا بکەری کو (ئەز)ە د لاڕستەیا ئێکێدا.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ب- پاشئێخستنا گرێیا بەرکارێ ڕاستەوخۆ کو (نان و ئاڤێ)یە بۆ پشتی کاری، یا دروست ئەوە کو پێدڤییە ل پێشییا کاری بهێت.
ت- لادانا ئامرازێ لێکدانێ (و) د ناڤبەرا هەردوو لاڕستەیاندا.

٣١- *دبێژت بەلێ ناپێژت.* (دێرشەوی، ٢٠٠٠: ١٤٦)

د ئەڤێ گۆتنا ل سەریدا لادان ب ئەڤی ڕەنگییە:
أ- لادانا بکەری د هەدوو لاڕستەیاندا.
ب- لادانا بەرکاری د هەدوو لاڕستەیاندا.

٣٢- *رەحمەت ل گۆڕا کفن دزا* (دێرشەوی، ٢٠٠٠ :١٥٣)

د ئەڤێ گۆتنێدا لادان ب ئەڤی ڕەنگییە:
أ- لادانا کارێ بێهێز (بت).
ب- لادانا نیشانا دۆخێ تیان(ی) ل پشتی پەیڤا(کفن دز).

٣٣- *ژ تەحنا مرۆڤ خوە تاڤێژت بەحرا.* (دێرشەوی، ٢٠٠٠: ١٧٥)

د ئەڤێ گۆتنا ل سەریدا لادان ب ئەڤی ڕەنگییە:
أ-پێشڤەهینانا گرێیا پێشناڤیا بەرکارێ نەڕاستەوخۆ (ژ تەحنا) بۆ بکەرێ رستەیێ (مرۆڤ)
ب- لادانا ئامرازێ پەیوەندی (ە) ل پێشییا (بەحرا).

٣٤- *ژ هێلوینێ چۆ کولوینێ.* (دێرشەوی، ٢٠٠٠: ١٧٥)

لادانا سینتاکسی د ئەڤێ گۆتنا ل سەریدا بریتییە ژ:
أ- لادانا بکەری.
ب- لادانا ئامرازێ پەیوەندییێ (ە) ل پێشییا گرێیا ناڤیا (کولوینێ).

٣٥- *سەرێن نە ب سەرئێکڤە ناچن دەڤ ئێکڤە.* (دێرشەوی، ٢٠٠٠: ٢٢٦)

د ئەڤێ گۆتنا ل سەریدا لادان ب ئەڤی ڕەنگییە:
أ- لادانا ئامرازێ گەهاندنێ (کو) د لا ڕستەیا ئێکێدا (سەرێن نە ب سەرئێکڤە).
ب- لادانا کارێ بێهێز (بت) د لاڕستەیا ئێکێدا کو پێدڤییە ب ئەڤی ڕەنگی بیت (سەرێ کو نە ب سەرئێکڤە بیت).
ت- لادانا ئامرازێ پەیوەندی (ە) کو پێدڤییە ل پێشییا گرێیا ناڤیا (دەڤ ئێکڤە)ڤە هاتبا نڤێسین.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

ئەنجام:

١- د ڕستەیێن سادەدا لادانێن سینتاکسی کێمترن ژ ڕستەیێن نەسادەدا.

٢- ئەو پێکهێنێن رستەیێ ئەوێن کو بەر ب لادانێن سینتاکسییێن کرتاندنێ دکەڤن، ئەڤەنە: (بکەر، نیهاد، بەرکارێ ڕاستەوخۆ، بەرکارێ نەڕاستەوخۆ و کار).

٣- ئەو نیشانەیێن بەر ب لادانێن سینتاکسییێن کرتاندنێ کەفتینە، ئەڤەنە: (نیشانەیا دۆخێ تیان، نیشانەیا ڕێککەفتنێ، نیشانەیا فەرمانی و نیشانەیا دووبارەکرنێ).

٤- ئەو ئامرازێن بەر ب لادانێن سینتاکسییێن کرتاندنێ کەفتینە، ئەڤەنە: (پەیوەندییێ، لێکدانێ، گەهاندنێ).

٥- جهگوهۆڕینا پێکهێنێن ڕستەیێ کو ئەرکێ (بکەر، بەرکارێ ڕاستەوخۆ، بەرکارێ نەڕاستەوخۆ) دبینن، د ئەوان گۆتنێن مەزناندا ئەوێن هاتینە پێش و پاشکرن و یاسایا ڕێزبەندییا پێکهێنان هاتییە لادان

پەراوێز:

١- د ئەڤێ گۆتنا پێشناندا کارێ ڕستەیێ کارێ بێهێزە د تافێ نهۆدا، لەوڕا ب شێوەیێ مۆرفیما سفر سەرەدەری لگەل دهێتەکرن، یا باشتر بوو ب ئەڤی ڕەنگی با(ئێشا تلیێ ئێشا لاشی هەمییە)، ئەڤ کارە ب خوە د روویێ سەرڤەیێ رستێ و گوتنێدا دەرناکەڤیت، ژبەرهندێ د ئەڤێ ڤەکۆلینێدا ب لادانا کاری نەهاتییە دیارکرن.

٢- د ئەڤێ گۆتنێدا ژبلی لادانا سینتاکسییا زمانی، لادانا دەنگیژی د پەیڤا(میرا)دا هەیە، ئەوژی فۆنیما(ن) یا نیشانەیا کۆمکرنێ(ان) ژبۆ سڤکگۆتنێ ل دوماهییا پەیڤا (میرا) هاتییە لادان، گەلەک نموونە ب ئەڤی ئاوایی د ڤەکۆلینێدا هەنە،بەلێ چونکی بابەتێ مە بخۆڤەناگریت،ئاماژە مە پێنەدایە.

٣- د ئەڤێ گوتنێژێدا وەکو گۆتنا ژمارە(٦)کارێ بێهێز دەرنەکەڤتییە، پێدڤیبوو ب ئەڤی شێوەیی بیت (ئێك ب صەدانە و صەد ب ئێکێیە).

ژێدەر:

١- ژێدەر ب زمانێ کوردی:

١- ئەحمەد، سافیە محمد (٢٠١٣)، لادان لە شیعری هاوچەرخی کوردیدا، هەولێر: چاپخانەی حاجی هاشم.

٢- دێرشەوی، مەلا مەحمودێ (٢٠٠٠) مشتاخا چیا ژ گوتنێن پێشیا، چاپا دووێ، هەولێر: چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین.

٣- سەعید، ناز ئەحمەد (٢٠١٠)، لادان لە شیعری لەتیف هەڵمەت، نامەی ماستەر، زانکۆی سلێمانی.

٤- عەبدوڵلا، ئیدریس (٢٠١٠) شێواز و شێوازگەری، چاپی یەکەم، هەولێر: بلاوکراوەکانی رێکخراوی زمانناسی کوردستان.

٥- عەبدوڵلا، ئیدریس (٢٠١٢)، شێواز، چاپی یەکەم، هەولێر: منارە.

٦- عەبدۆڵلا، ئیدریس (٢٠١٣) شێوازگەری لادان، سلێمانی: بەڕێوەبەرایەتی چاپ و بلاوکردنەوەی سلێمانی.

٧- كاكى، حەمە نورى عومەر (٢٠٠٨)، شێواز لە شیعرى كلاسیكى كوردیدا، سلێمانى: مەڵبەندى كوردۆلۆجى.
٨- كانەبى، دلێر سادق (٢٠٠٩)، هەندێ لادانى زمانى لاى سێ شاعیرى نوێخوازى كورد (لێكۆڵینەوەیەكى زمانەوانییە)، چاپى یەكەم، هەولێر: دەزگاى توێژینەوە و بڵاوكردنەوەى موكریانى.
٩- مەحموود، ئازاد ئەحمەد(٢٠١٢) بونیاتى زمان لە شیعرى هاوچەرخى كوردیدا، چاپى دووەم، هەولێر:بڵاوكراوەى ئەكادیمیایى كوردى.

٢-ژێدەر ب زمانێ فارسى:

١٠- احمدى،بابک (١٣٨٦)، ساختار و تاويل متن، تهران: نشر مركز.
١١- ايگلتون،ترى (١٣٨٣)، پيش درآمدى بر نظريه ادبى، ت:عباس مخبز، تهران: نشر مركز.
١٢- داد،سيما (١٣٨٥)، فرهنگ اصطلاحات ادبى/ واژەنامه مفاهيم و اصلاحات ادبى فارسى و اروپايى به شيوه تطبيقى و توضيحى، چاپ سوم، تهران:انتشارات مرواريد.
١٣- كدكنى، محمدرضا (١٣٦٨)، موسيقى شعر، تهران: نشر آگاه.

٣- ژێدەر ب زمانێ عەرەبى:

١٤- سليمان،فتح الله احمد، (١٩٩٥)، الاسلوبية مدخل نظري و دراسة تطبيقية، الاردن.
١٥- مولود، باودين كريم (٢٠١٠)، البنى الشعرية في مسرحيات محيى الدين زنكنة، اربيل: مطبعة منارة.
١٦- اليافي ،نعيم (٢٠٠٨)، تطوير الصورة الفنية في الشعر العربي الحديث، دمشق: صفحات للدراسات و النشر.

الحذف النحوي في الامثال

الملخص:

الامثال (اقوال الحكماء) احدى الادوات المهمة في الادب واللغة، التي تستخدم عادة من قبل متكلمي اللغة لغرض ايصال المعنى بشكل ملخص. هذه الظاهرة تتم من خلال تاثير اللغة، لهذا الحذف من المواضيع المهمة في التكوين اللغوي للامثال.

الحذف في اللغة عبارة عن حذف بعض العناصر من اللغة، تستخدم عادة لغرض التخفيف ومنع التكرار. المنهج المستخدم في هذا البحث هو المنهج الوصفي. سبب اختيار هذا البحث هو انه في اللغة الكوردية من ناحية النحو بعض العناصر لاتظهر في الامثال، يرجع ذلك الى موضوع الحذف.

الغرض الرئيسي من هذا البحث هو معرفة اي نوع من الحذف النحوي يظهر اكثر في الامثال، وتم اختياره كعنصر للبحث.

فرضيات هذا البحث هي، هل الحذف موجود في كل الامثال؟ اي عنصر من تركيب الامثال ممكن حذفه؟ اي حذف موجود في الجملة البسيطة وايها موجود في الجملة المركبة؟

الكلمات الدالة: *الحذف، الامثال، الحذف النحوي، العنصر المحذوف.*

Syntactical Deletion in the Proverbs

Abstract:

Proverbs (Statements by Wisemen) are one of the important tools in literature and language, which are usually used by language speakers for the purpose of conveying the meaning in a brief way. This phenomenon takes place through the influence of language, for this deletion is one of the important topics in the linguistic formation of proverbs.

Omission in a language is the removal of some elements from the language, usually is used for the purpose of justifying and preventing repetition.

The method which is used in this research is the descriptive method.

The reason for selecting this research is that in the Kurdish language, in terms of grammar, some elements do not appear in the proverbs, due to the subject of deletion.

The main purpose of this research is to find out which type of syntactical omission appears more in proverbs, and it was chosen as an element of research.

The hypotheses of this research is, does the omission present in all the proverbs? can any element of the structure of the proverbs be deleted? Which deletion is in the simple sentence and which one is in the compound sentence?

Keywords: *Deletion, Proverbs, Grammatical Deletion, Omitted Element.*

ڕێوڕەسمی جەژن لە وراتی کۆیە ١٩٠٠ -٢٠٠٠

فازیل شەوڕۆ/ دوبلن

پوختە:

ئەم لێکۆڵینەوە، کە مێژوویی و ئەنترۆپۆلۆژیی و کەلتوورییە و سەدەیەک دەربارەی جەژن و ڕێوەڕەسمەکانی لە وراتی کۆیە، دەکاتە کەرەستە و بە ئەرشیفیان دەکات، بەسەر دوو بەش پۆلینکراوە.

بەشی یەکەم، ئەم ناونیشانانەی کردووەتە سەرەقەڵەمی خۆی: جەژن، زاراوە و چەمک؛ مێژووی جەژن؛ جەژن بۆ؟ جۆرەکانی جەژن: جەژنە ئایینەییەکان، نەتەوەییەکان، وەرزییەکان، کەسییەکان. دوا تەوەرەشی، قسەکردنە لەسەر جەژنە کوردییەکان بەگشتی ئەمەش جەژنەکانی زەردەشتی و ئێزیدی و یارسانییەکان دەگرێتەوە.

هەرچی بەشی دووەمە، تایبەتە بە جەژن لە وراتی کۆیە، ئەمەیش چەند ناونیشانێکی لە خۆگرتووە، وەک: دەربارەی مێژوو و کەلەپووری وراتی کۆیە، گوزەرێک بە ناو مانگی ڕەمەزاندا، جەژنی ڕەمەزان و قوربان پێش هاتنیان و لە ڕۆژانی جەژن و دوای جەژن؛ جەژنی نەورۆز، جەژنی کرێکاران، جەژنی (١٤)ی تەمووزی ١٩٥٨، جەژنی (١١)ی ئاداری ١٩٧٠، فەلەنتاین، بۆنە فەرمییەکان، جەژنی مەسیحییەکانی کۆیە، جەژنی جولەکەکانی کۆیە. دوایین برگەشی بریتییە لە پووختەی لێکۆڵینەوەکە، ئەجا بە ڕیزبەندیی سەرچاوەکانیش، کە بە زمانی کوردی و عەرەبی و ئینگلیزی و فارسین.

پەیڤێن سەرەکی: *جەژن، کۆیە، جەژنی شارنشینەکان، جەژنی گوندنشینەکان.*

پێناسەیەک:

ئیمڕۆ، (جەژن) بە بۆنە و بیرەوەری و پیرۆزی و تقووسەکانی، بووەتە زانستێک بەناوی (Heortology)، دەکرێ ناوبنێین (جەژنناسی)، کە بریتییە لە "خوێندنەوەی مێژوویی و واتایی، جەژن و فیستڤاڵەکانی وەرزیی ساڵانەی کڵێساکان، دواتریش ڕووبەری زانستەکە فراوانتر بوو، تا بووە توێژینەوە و خوێندەوەی هەر هەموو جەژن و فیستڤاڵەکانی مرۆڤ لە جیهاندا". (Merriam – Webster 2022).

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەکولینێن کوردی

بەشی یەکەم:

جەژن، زاراوە و چەمک:

جەژن، وشەیەکی کۆنی کوردییە. (گێژنە، جێژنە، جەژنە)شی پێدەگوترێ، بە "ڕۆژی بەتاڵی و خۆشی" پێناسەکراوە.(هەنبانە بۆرینە ل. ٢١٩) واتا ڕۆژی خۆشی و شادی و ئاهەنگ.

لە ئەڤێستادا، بە "یەسنا" ناوی هاتووە   کە بە مانای زیکر و عیبادات و خوداپەرستی دێ. لە ڕۆژەکەیدا، زەردەشتییەکان بەیەکەوە کۆدەبوونەوە بە مەبەستی پشتوانیکردنی یەکتری و یەکبوون، لەپاڵ ئاهەنگگێڕان و خۆشیدا.(گبانجی١٣٤٩ف).

وشەی جەژن (یەسن)ە. لە ئەوێستاییدا "یەسنا /یەسن/ یەشن" بە دوو واتای جیاواز هاتووە، هەم بە واتای جەژن و هەم بە واتای نیایش (دوعا). لە هەورامی و بە تایبەت لە هەڵبەستە کۆنەکاندا وەک "یەسن/ یەسنە" هاتووە، (فەرهەنگی وشەنامە ٢٠١٠).

ڕەچەڵەکی وشەی (جەژن) دەگەڕێتەوە بۆ وشەی (Ezen) کە زمانی سۆمەرییە، هی چاخی بەردینی کۆنە پێش فێربوونی کشتوکاڵکردن. بەڵام بەزمانی ئەکیدی، پێگوتراوە(isinnu) وە (issinnu) (ئاشنوو)، هەر ئەو (Ezen)ە، پەڕیوەتە نێو زمانەکانی دیکەی سامی ..(Landsberger p. 9).

لەبەر ئەوەی کە هۆزەکانی کورد و هۆزەکانی سۆمەری هەردووکیان لە کوردستاندا ژیاون و پەیوەندییەکی زۆریان لەگەڵ یەکتر هەبووە، بەتایبەتیش لە دوای ئەوەی کە هەردووکیان کەوتنە بەر هێرشی دوژمنێکی هاوبەشەوە (ئاشورییەکان)، کە ئەنجامەکەشی بە تووانەوە و ئاسیمیلاسیونی سۆمەرکان تەواو بوو، و ئەوانیش لە دواییدا بوون بە بەشێک لە باب و باپیرانی ئێمە. ئەم تێکەڵاوییە بووە هۆی ئەوەی کە ژمارەیەک وشەی کوردی بچیتە نێو زمانی سۆمەری و ژمارەیەکیش وشەی سۆمەری بکەوێتە زمانی کوردییەوە، ئێستاش ناوی سۆمەری لەسەر ژمارەیەکی زۆر لە کێو و گوند و تەنانەت شاریش (وەک دالاهۆ لە کرماشان) هەر ماوەتەوە.

ئەو بۆچوونەش هەیە: یەکێ لەم وشەگەلەش کە زیاتر بۆی دەچێ کە لە کوردییەوە کەوتبێتە زمانی سۆمەرییەوە وشەی جەژن (یەسن)ە. (ETCSL Glossary) جا بۆیە هەربەپێی ئەم یاسایە جەژنیش لە ئەوێستایی و هەروەها لە هەورامیدا وەک "یەسنا /یەسن/ یەشن" لە دەقە جۆربەجۆرەکانی کۆندا هاتوون، بە دوو واتای جیاواز: یەکەم بە واتای جەژن و دووەم بە واتای نیایش و دوعا.

لە زمانی ئەوێستایی و هەروەها لە هەورامیدا هەندێ جاران دەنگی پیتی "ج" کە لە سەرەتای وشەکەدا دێت، دەگۆڕدرێت بۆ "ی" ،بۆ نموونە: یەم ـ جەم / یاگە ـ جێگە / یاوان ـ جەوان.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

مێژووی جەژن:

بۆ توێژینەوە لەسەر بابەتی وەک جەژن، بۆ چاخەکانی پێش داهێنانی نووسین، نەخشەکانی سەر بەرد و ئەفسانەکان، باشترین و متمانەترین سەرچاوەی مێژووین. جا چونکی لە شارستانیەتیی ئەو سەردەمە دێرینانەدا، هیچ شتێک لە خودا پەرستی(بتپەرستی، سرووشتپەرستی، یەکتاپەرستی) مەزنتر نەبووە، جەژنەکانیان، یاد و پیرۆزیی و قوربانیکردن بووە، بۆ خوداکانی خۆیان. بۆ نموونە "خوداوەندی دایک (ئازیس Isis)، (٢٥٠٠ پ. ز.)، کە پارێزەری سرووشت و جوانی بووە، ساڵانە جەژنی خۆی هەبووە".(Mother's Day.et al. 2021). "پێش (٣٠٠٠) ساڵ، فیرعەونەکان، کێکی جەژنیان درووستکردووە و بەشیوەتەوە". (طارق منصور ٢٠٢١). هەروەنەبێ، میسرییە دێرینەکان جەژنی ئاینیان هەبووبێ، شارستانییەکانی دیکەش، ئەو جۆرە جەژنانەیان زۆر هەبوو وەک، شارستانییەتی میزۆپۆتامیا، گریک و ڕۆمان، هیندییە دێرینەکان، ئەندیزییەکان، چینییەکان، ئارییەکان، ماییەکان... تاد.

هاوتەریب، لەگەڵ جەژنە ئاینیەکان، ئەو شارستانییە دێرەینانە، جەژنی بۆنەکانیش هەبووە: سەرکەوتنی لە جەنگدا، دانیشتن لەسەر تەختی پاشایەتی، کۆچکردنی گەورە پیاوان، لەدایکبوونی مەزنەکان، وەدستهێنانی دەستکەوت، ژنهێنان یان شووکردنی مەلیک و شاژنەکان... تاد. (مسیرة عبدالله) پسپۆڕی شوێنەوار لە قاهیرە، دەڵێ: "جەژنی (ئاوبت)، کە سروودەکانی لەسەر سێ پەرستگەدا هەڵکەندراوە:(کرنک، ئۆقسور، دێری دەریایی)، لە سەردەمی دەوڵەتی میسرییە دێیرنەکاندا، ساڵانە ئاهەنگی تێدا گێردراوە، لە ساڵی (٢٠٢١)یش لە قاهیرە یادی ئەو جەژنە کرایەوە، کە مۆمیایە چارەسەرکراوەکانیان، لە ئەوروپاوە، هێناوە و گواسترانەوە بۆ مۆزەخانەی ئۆقسور، هەمان سروودی فیرعەونەکانیان گوتەوە. ئەو جەژنە تایبەت بوو بە گوستنەوەی مۆمیایەکان بۆ گلکۆییەکانیان"
ڕەنگبێ، جەژنەکانی تایبەت بە سرووشت و خەلق و وەرزەکان، لە مێژووی کۆندا، ژمارەیان پتر بێ لە چاو جەژنە ئاینیەکان. کە پیشەی کشتوکاڵ، جێگەی ڕاو شکاری گرتەوە، لە هەموو شارستانییەتەکان، چەندها ڕۆژ و مانگ و وەرزیان بۆ ئاهەنگێڕانی جەژنەکانی خیروبێر و بەرهەم و خەلە و خەرمان دیاری کرد.

زەردەشتییەکان، کە بۆ هەر ڕۆژێکی ساڵنامەکەیان، ناوێکیان دانابوو، چەندەها جەژنی تایبەت بە سرووشتیان هەیە، بۆ نموونە، "جەژنی خردگان، لە (٦)ی جۆزەردان، جەژنی ئاهورامەزدا و جەژنی ئاو بووە، چونکی هەموو بوونەوەر و دارو درەخت و زەوی پێویستی بە ئاوە، لەو ڕۆژەدا خەڵک دەچنە سەر زێ و ڕووبار و گۆل و گۆماوەکان خۆیان دەشۆن و زکر دەکەن و دەڕەقسێن و سەما دەکەن و کانی و کارێزان چاکدەکەنەوە."(kojaro et al. 2021).

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

دوای داهێنانی نووسین، سەرچاوەی باش دەربارەی جەژن و بۆنە نەتەوەییەکان و شارستانییە دێرینەکان کەوتنە بەردەست، شارستانیەتیی سۆمەرییەکان و ئەکەدییەکان، کە دواتر بوون بە بابلییەکان و ئاشوورییەکان، ئەوجا فارس و ڕۆمان و گریکەکان، چەندان جەژن و بۆنەیان هەبووە و بە نووسین و لە ڕێی ئەفسانە و داستانەکانیان بۆمان بەجێماون. بۆ زۆربەی ڕووداو و تقووس و بۆنە ئایینی و کۆمەڵایەتی و سیاسی و ژینگەیی ڕۆژی تایبەتیان هەبوو و کراون بە جەژن.

بەڵام، وەچەرخانە مێژووییەکەی جەژن، لەگەڵ هاتنی (٣) ئایینە ئاسمانییەکە بوو ـ ئایینی جوولەکە و مەسیحی و ئیسلام، کە دەیان بۆنە و جەژنیان لەگەڵ خۆیان هێنا و تاکو ئێستاش، زۆربەی ئەو ڕۆژانە زیندوون لە کەلتۆور و مێژووی نەتەوەکاندا و ساڵانە یاد دەکرێنەوە.

گۆڕانکارییە مێژووییەکان، ڕۆژی سەرکەوتن و نسکۆ، لە لای هێندی نەتەوە، دواتر بوونە جەژن، وەکو جەژنی ئازادی و جەژنی سەرکەوتن و جەژنی سەربەخۆی و جەژنی سەربەستی… تاد. تا وایلێهات، جەژنە نەتەوەییەکان و نیشتیمانییەکان، بوونە خاوەن مەقام و ڕێوڕەسمی تایبەت، بە شێوەی زۆر بەرز و فراوان و پر هات و بات و مەسرەف، لە هێندی و لاتان، ئاهەنگیان تێدا دەگێڕدرێت.

بەم شێوەیە، جەژنەکان، هاوشان لە گەڵ ڕووداوەکانی مێژوو و گۆڕانکارییەکانی سەردەم و هاتنە پێشی هونەر و زانست و مەعریفەی نوێ، ئەوانیش هەم لە زیاد بوون و هەم لە ئەدا و تقووس و یادکردنەوەریاندا گۆڕانکارییان بەسەر داهاتووە، تا گەیشتنە ئەم سەردەمەی ئێستا و گۆڕانکارییەکان بە چاوی خۆمان دەبینین.

جەژن بۆ؟

مرۆڤ، لە پێناوە مانە و بەردەوامی ژیان، پەلی بۆ هەموو ئەو شتانە بردووە، کە سک و چاوی تێر دەکەن و خەونەکانی دەهێنەنەدیٚ و غەریزە سرووشتییەکانی دادەمرکێننەوە. داهێنانی زمان و ژیانی نیو کۆمەڵگا، لێک تێگەیشتن و نزیکبوونەی ئەوانی زۆر هاسانتر کرد، جا دوای فێربوونی کشتوکاڵ و پاشانیش دۆزینەوەی ئاسن و کانزاکان و دروستکردنی ئامێرەکانی پێویست، سەرلەبەری ژیانیان گۆڕانکاری بەسەر داهات، بەڵام هەموو ئەودەستکەوتە باشانە، نەیانتوانی جیهانی ڕۆحی و دەروونی ئەو، ئارام و هێمن و ئاسوودە ڕاگرن. ئەو درکی بەوەش کردوە کە دۆزینەوەی دەرفەتێک بۆ پێکەوە دەربڕینی خۆشی و ناخۆشی، جۆرە سەقامگیرییەکی ڕۆحی پێدەبەخشیٚ، جا چونکە لە زووەوە، لە پەرستگا و لەدەوری بت و خودا دەستکردەکانیاندا، کۆدەبوونە و قوربانیان بۆ دەکردن و ئاهەنگیان دەگێرا، لە فەلەکناسیی و شارەزایی مانگ و وەرزەکانیش، بای خۆیان کاراما بوون، دووبارە یادکردنەوەی تقووسێکی، یان ڕووداوێکی مێژووی، یان دەربازبوون لە نسکۆ و

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

شکستییەکی گەورە، یان هاتنی وەرزی پڕ خێروبێر...، لە هەمان ڕۆژ و مانگ و وەرزی بووەتە نەریت و لە چوارچیوەی ئەوەی ئێمە ناوی لێدەنێین جەژن، بەڕیوەچوون.

بەڵگە مێژووییەکان سەلماندویانە کە لە میزۆپۆتامیا، بۆ نموونە، پێش ئەوەی فێرە کشتوکاڵ بن، جەژنیان هەبووە، بەڵام"چونکە چاخی پێش مێژوو، واتا پێش نووسین، هیچ ئاسەوارێکمان لەبەردەستدا نییە، نازانین جۆری جەژنەکانیان چی بوون و چۆن بەڕێوەچوون. بەلام لە ناوەڕاستی سەدەی چوارەمی پێش زایین، بە داهێنانی نووسین، کنە و پشکنینیەوەکان ئاسانتر بوون. هێندێ زانیاری هەڵکرپندراون."(النعیمی ٢٠١١ ل. ٨) بۆئاشنا بوون بە جۆری جەژنەکانی سەردەمانی زوو، باشترە، سەردانێکی ناوەڕاستی ئوسترالیا بکەین، کە لەوەتەی سەدەی هەژدەمەوە، هێندێ خێڵی تێدا دەژی، شارستانییەتە سەرەتاییەکەیان، زۆر لە هی سەردەمی بەردینی کۆن دەچێ، کە ئێستا مرۆڤ فێرە دروستکردنی کۆلێت و خانووبەرە نەبیوو. ژیانیش هەر لەسەر ئاژەڵداری بوو هێشتا فێرە کشتوکاڵ نەبیوون. جەژنەکانی خۆشییەکان و ناخۆشییەکانیان، پەیوەست بوو بە پەرستنی ئەو شەمولۆکە و پەیکەرۆکەی خۆیان لە دار و بەرد دروستیان دەکرد(Totem) و قوربانیان بۆ دەکرد، جا چونکی ئەوکات گۆشت کەم بووە، قوربانییەکە، خەڵکەکەی لە دەوری یەکدی کۆکردۆتەوە و بووەتە ڕۆژی خۆشی و کەیفکردن. هیچ جەژنێکیان بی قوربانیکردن نەبووە. (س.پ. ل. ١٠). سەما و شایی و هەڵپەڕکێش، کردەیەکی خۆڕسکی مرۆڤە کە دڵخۆش دەبێ، کەواتە بەم جۆرە، قوربانیکردنەکە، بووەتە مایەی ئاهەنگ گێڕان و شایی و سەما. تا ئیمڕۆش هەروایە.

سەرەتا، جەژنەکان ڕۆژ و کاتێکی دیاری کراون نەبووە، هەرکاتی قوربانی کرابێ، ئەوا جەژن بووە. بەڵام کە مرۆڤ فێرە کشتوکاڵ بوو، وەرزەکانی ساڵ، بایەخ و گرنگییان بۆ بەرهەم و دەستکەوتەکانی هەبوو، بۆیە سەرتایی بەهار، یان پاییز، زۆربەی جەژنەکانیان تێدا ئەنجامدەدەرێ، وەرزی چاند و وەرزی دروێنەن. بێگومان ڕۆژژمێرەکەشیان هەر ڕۆژژمێری هەتاووی بووە و مانگ و ئەستێرەیان خوێندۆتەوە. "لەسەر پارچە جەڕکە و کۆزەی پاشماوەی شارستانیەتی سامەڕا (٤٥٠٠ پ. ز.) وێنەی سەماکردن و خۆ ئارایشتکردنی ژنانی لەسەرە، کە پێدەچی بۆنەیەکی کۆمەڵایەتی خڕیکردبنەوە، ئەو پارچە گۆزەیە، ئێستا لە مۆزەخانەی بەغدایە."(س. پ. ل. ١٢).

جەژنەکان هەر بۆ خوداوەند ویادی سەرکەوتنەکانیان نەبوون، جار هەبووە لە ترس و خەوفی لافاو، وشکەساڵی، گرانی، پەتا و دەردوبەلا، ئاگر و سووتان، شەڕوشۆڕ و ئافات، جەژنیان گێڕاوە. بۆ نموونە، لە میسری دێرین قوربانییان بۆ ڕووباری نیل دەکرد، بەوەی کچێکی نەوبەهاری جوان، بە زیندووی بە ئاوەکەدادەن و ئاهەنگیشی بۆ بگێڕن، تا خودای لافاو ڕازی بێت و لە خنکان و غەرق بوون بەدووریان کات. "دەڤەری (یرۆل) لە میسر،

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ناوەکەی لەو کچە نازدارە وەرگرتووە، کە خێڵەکانی کەناری نیل، کردیانە (بووکی نیل)، بۆ خوداوەندی ڕووبار، لەسەردەمی فیرعەونەکاندا، بە ئاوێیان دادا. پاش عەیامێکی زۆر، لە جیاتی کیژۆڵە، گاو و گاتجوت و مەر و بزنیان، بۆ ئەو خوداوەندە کردە قوربانی."(شول دینق یونق ۲۰۱۳).

"هێندێ لە زانایانی ئەنترۆپۆلۆژیا وزماننناس و مێژوونووسان لەو باوەڕەدان کە یەکەم ڕۆژی خەلقی زەوی لە یەکەم ڕۆژی نەورۆز بووە، ئێرانییەکان، ڕۆمانەکانی پێش زانیین، میسرییەکان، سۆمەرییەکان، بابلییەکان، فینیقییەکان، هیندییەکان و ئازتیک و ئەنکا، یەکەم ڕۆژی بەهاریان کردووەتە جەژن. یەکێتیی تقووس و ڕێورەسمییە ئایینەکان، بەڵگەن کە خێڵەکانی ڕۆژهەڵات، لە نەریت و کەلتوور و هونەردا، دەچنەوە سەر جنسی ئارییە دەشتەکییەکان."(گبانچی ١٣٤٩ف).

بەدەگمەن، نەتەوەیەک هەیە جەژنی ئاو، جەژنی ئاگر، جەژنی بەهار، جەژنی خۆشەویستی، جەژنی با و سروە و شەماڵ، جەژنی ڕۆناکی، جەژنی ڕۆحی مردووان...یان نەبێ.

چونکە مرۆڤ هەمیشە حەزی لە گۆڕانکاریی و نوێکاری و تازەبابەتیی هەیە، جەژنەکان، باشترین دەرفەت بوون، بۆ سازکردن و ئەنجامدان و بینینی زۆر لەو شتە نوێیانە. خۆ جەژن هەر بریتی نەبووە لە پشوویەکی یەک ڕۆژە یان چەند ڕۆژە. جەژنەکان تەدارەک و ئامادەکاریی پێشوەختەیانە بە هەفتە و بەمانگ بۆ دەکرا، لە پۆشاکی نوێ و تایبەت بۆ زارۆک و ژن و پیاو، لە خواردن و سفرە و خوان ڕازاندنەوە، لە بەزم و ڕەزم و ئاهەنگ گێران، لە سەیران و سەفەر و گەڕان، لە سەردانی گۆڕی ئازیزان، لە ڕێورەسمی ئەو تقووسە ئایینییانەی کە بە چەندان شێوە و دەستوور و نەزم و تەدارەک بەڕێوەدەچوون و ئامادەکاری باشیان بۆ دەکرا، لە قوربانی و خێر و سەدەقە و دیاری و دیارییکاری، لە ئاشبوونە و و گەڕاندنەوەی خۆشی و فەرەحنایەتی بۆ نێوخێزان و هۆز و خێڵ، لە یەکترناسین و ئاشنابوون بە خەڵکی دیکە...تاد.

جۆرەکانی جەژن:

دەکرێ لەسەر چەند بنەمایەک، جەژنەکان پۆلین بکەین، وەک: هۆی دیاری کردنی ئەو ڕۆژە، ئاخۆ پەیوەستە بە خودا و خوداپەرستی و ڕۆح و گەردوون و خالق. پەیوەستە بە وەرزێکی دیاری کراوی ساڵ، وەک دیاردەیەکی سرووشتی بەهار و پاییز و شەو و ڕۆژ و مانگ و خۆر. پەیوەستە بە ڕووداو و بەسەرهاتێکی دیاری کراوی مێژووی کۆن یان نوێ، پەیوەستە بە خاک و نەتەوە و مرۆڤایەتی و بەهاکانی مرۆڤ، یان تایبەتە بە ژیانی کەسێک یان چەند کەسانێک لە شێوەی عەشیرەت و خانەوادە.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

پۆلینکردنەکە، بەرگێکی زانستیتر وەردەگرێ ئەگەر جەژنەکان دابەش بکرین بەسەر دوو زەمەندا:

١. جەژنەکانی چاخی کۆن.

٢. جەژنەکانی دوای هاتنی ئایینە ئاسمانییەکان.

١. جەژنەکانی چاخی کۆن.

خاتو دکتۆر ڕاجحە ئەل نعیمی لە کتێبی (جەژنەکان لە شارستانیەتیی وڵاتی دۆڵی ڕافیدەین)دا، جەژنە دێرینەکانی میزۆپتامیایی دابەش کردووە بەسەر دوو هۆبە:

ا) جەژنی گوندنشینەکان:

لێکۆڵینەوە ئەنترپۆلۆژییەکان دەڵێن، چونکی گوند ژمارەی دانیشتووانی کەم بووەو زۆربەیان خزم و کەسوکاری یەکتر بوون، لە بۆنە ئایینی و بۆنە کۆمەڵایەتییەکانی وەکو ژنهێنان و سەیران و خۆشیدا لە دەوری یەکدیدا کۆبوونەتەوە و ڕێورەسمی جەژنی سادە وساکاری خۆیان پەیڕەوکردووە، دوور لە چاوی پیاوانی ئاینی و دەسەڵاتی میر و کوێخوا و شێخ و سەرکردە. ئەوان جەژنەکەیان پتر لە قوربانیکردنەکەدا، ڕەنگی داوەتەوە کە بۆ خوداوەندەکانیان نەزرکردووە. جا بە سایبە گۆشت و چێشت و سەوزە و میوە، بەیەکەوە کاتێکی خۆشیان بەسەر بردووە، مەرج نییە، جەژنەکە، ڕۆژ و مانگی دیاری کراویشی هەبووبێ، وەک زەحفەتێک بووە کەی ویستوویانە و کەژەکە لەبار بووە، قوربانیان کردووە، کردوویانە بە جەژن.

ب) جەژنی شارنشینەکان:

بەڵام جەژنەکانی لە شاردا تەدارەکیان بۆ دەکرا و بەڕێوەدەچوو، زۆر جیاواز بوون. شار، مەکۆی پەرستگا گەورەکان بوو، خوداوەندە ناودارەکانیان مەقامیان لەوێ بوو. شار پێتەخت مەلیک و میر و پاشای دەسەڵاتدار بووە. جا گەورەی ڕووبەرەکەی و بازاڕ و کۆچە و کۆڵان و گۆڕەپانەکانی، بواری کۆبوونەوەی گەورەو قەڵەباڵغیان ڕەخساندووە. ئاهەنگی مەلیکەکانی ئاشووری و جەژنی ئەکیتۆ گەورەترین کۆبوونە و تەدارەکیان بۆ ڕێکخراوە و بەڕیوەچووە. بۆ نموونە، ئاهەنگی مەلیک ئاشووری، ئاشوور ناسر، بە بۆنەی تەواو بوونی قەسرەکەی، (٤٧٠٧٤) کریکار و (١٦٠٠) دانیشتووی شاری نەمروود و (٥٠٠) کەسایەتیی و ناودارانی ئیمپراتوریەت و (١٥٠٠) کەنیشک و نۆکەر، تێیدا بەشدار بوون. جا تۆ سفرە و خوان و تەدارەکی ئەو ئاگەنگە مەزنە، بهێنە بەرچاو خۆت، زۆربەی میوانانیش بە دەست و دیارییەوە هاتوو، وشتر و گا و گاجووت و ماڵاتیان لەگەڵ خۆیان هێناوە، یان پۆشاکی نایاب و مآڵ و زێر و زیوو. (Wiseman 1952 p. 34).

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

بۆنەکانی جەژنەکان زۆر بوون، وەک دروستکردنی پەرستگا. وەک، پەرستگای ئەینینو بۆ خوداەندی ننکرسۆ لە لکش. لەسەر تەختدانیشتن و تاج لەسەر نانی مەلیکی نوێ. جەژنی سەری ساڵ، جەژنی گەڕاندنەوەی خوداوەندکان بۆ شارەکان... تاد. بە تەدارەک و بەزم و ڕەزم و خواردن و خواردنەوەی زۆر.

٢. جەژنەکانی دوای هاتنی ئایینە ئاسمانییەکان:

زانستیی جەژنناسی، جەژنەکانی ئەو سەرەمانە، بەسەر (٤) هۆبەدا دابەش دەکا:

١. جەژنە ئایینیەکان:

هاتینی سێ ئایینە ئاسمانییەکە، یەک لە دوای یەک و لە ڕۆژگاری جیاوازدا(ئایینەکانی جوولەکە و مەسیحی و ئیسلام)، نەک هەر ژمارەی جەژنەکانیان چەند بار کرد، بەڵکو سەرلەبەری، پەیام و ساڵنامە و ئەدا و تقووس و تەدارەکەکانیشیان گۆڕی، کە تەواو جیاواز بوون لەگەڵ جەژنەکانی پێش خۆیان، هەر بۆیەش ئەوانی پێش خۆیانیان ڕەد کردنەوە و خسترانە نێو بابی کوفر و ئیلحادەوە..

هەرچەندە فەرهەنگی ئاینییەکانی (یەکتا پەرستی) دیکە، وەک ئایینی زەردەشتی و ئێزیدی و هندۆس...یش تاد.، زۆر دەوڵەمەندن لە جەژن و پەیام و تقووسەکانیدا. ئارییەکانی ئێراننشین، پتر لە (١٩) جەژنیان هەیە، بە گوێرەی پەیامەکانی زەردەشتیی، کە هەر یەکێکیان سەربوردە و ڕۆژمێر و تقووسی تایبەت بەخۆی هەیە و لە وەرزی خۆیاندا یادکراوەنەتەوە و هێندێکیشیان هەر زیندوون، ئەمەش ڕیزبەندی ناوی جەژنەکانیانە ـ هەر بە زاراوەی خۆیان تۆماریان دەکەین: جەژنی فرورگان، اردیهشتگان، خردادگان، امردادگان، شهریورگان، مهرگان، ابانگان، ازرگان، دیکان، بهمنگان، سیندارمزگان، نورۆز، شب یلدا، سدە، چهارشنبەسوری، نوسرە...تاد. (گبانچی ١٣٤٩ ف). بەهامانشێوە ڕیزبەندی جەژنەکانی ئێزیدی و هیندۆس و سییخەکان...تاد.، دووورودرێژن.

جەژنەکانی جوولەکە، لەبنجینەدا، سەرچاوەکانیان ڕووداوێکی ئایین یان دونیایی بووە و ئەوان بە زمانی عیبری بە چەژن دەڵین(یوم طیب ـ ڕۆژی باش و ساڵح)، زۆربەیان پشت بە تەوڕات دەبەستن، هێندێکیشان سەربوردە و ڕوووداوی مێژووی خۆیان هەیە.، وەک: ڕزگاربوونیان لە چەنگ فورس و ئاوارەییان بۆ ماوەی (٤٠) ساڵ لە بیابانی سینا، یان خاپورکردنی هەیکەلی سلیمان...تاد. لە جەژنە بەیەخدارەکانیان، جەژنی (ڕۆژی شەممە، یوم تیشعاه بئاف: تێکدانی هەیکەلی سلیمان، ڕۆش هاشان: سەر ساڵ، یوم کیبور: جەژنی غفران، حانوکە: کەپرۆکە، مین عتسیریت: هەشتەمی خیتامی، بهجەتی تەوڕات، طو بشغاط: جەژنی دارودرەخت، بوریم: تیروپشک، یوم ئازکارون: ڕۆژی بیرەوەری، جەژنی چەقاڵە، جەژنی فەتیرە))، بێگومان ژمارەیەک جەژنی نەتەوەیی و بۆنەکانیشیان هەیە. تقووسەکانی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

زۆربەی ئەو جەژنانە لە کەنیشتی بەڕێوەدەچن و سفرە و خوان و پۆشاکی تایبەتیان بۆ ئامادە دەکرێ(الاعياد اليهوديه، یۆتیب ٢٠٢١).

بەڵام جەژنەکانی مەسیحی، کە زۆربەیان پەیوەستن بە مسیح، لەسەر ڕۆژژمێرێک دەڕۆن پێیدەڵێن (ساڵی تقووسبەندی: تایبەتە بە کلێسا و تقووسەکانی)، لەڕاستیدا لە فەرهەنگی مەسیحیدا، زارەی جەژن نییە، ئەوان زارەوی فێستیڤاڵ(کە لەبنچینەدا لاتینییە)، بۆ هەموو بۆنە ئایینیەکان بەکاردەهێنن، کە هەم ئاهەنگێڕان و هەم سفرە و خواردن و خواردنەوەیان تێدایە. (Greg Tobin) لە کتێبی (پشووە پیرۆزەکان)دا، ڕیزبەندی (١٤) جەژنی . بە قەولی ئێمە، تێدایە، بەسەر چوار وەزی ساڵدا دابەشی کردوون، (زستان :چوار، بەهار: چوار، هاوین: سێ، پاییز: سێ) جەژنی مەسیح و جەژنی سەری ساڵ، لە هەرە بایەخدارەکانی جەژنەکانی زستانن، ئیستەر و ڕۆژی دایک، بە بەر وەزی بەهار دەکەون، هەرچی جەژنی باوکە، دەکەوێتە هاوین و جەژنەکانی هەلەوین و سوپاسگوزاری دەکەونە پاییز.

جەژنی لەدایکبوونی (مەسیح) پیرۆزترین و گەورەترین جەژنی ئەوانە، تەدارەک و سفرە و ئاهەنگی گەلێک تایبەتی تێدا بەڕێوەدەچێ و ژمارەیەکی زۆر تێیدا بەشداری دە کەن. لەو جەژنەدا درەختی لەدایک بوون لە ماڵەوە و دەرەوەی ماڵدا دەڕازێننەوە و دیاری زۆری تێدا دەبەشرێتەوە و بابا نوئێل کەسایەتییەکی دیاری ئەو بۆنەیە.

جەژنی ساڵی نوێ، کە دەکەوێتە شەوی (٣١) ی دیسێمبەر، هەموو ساڵێک بە هاتنی ساڵی نوێ، ئاهەنگی گەورە و پڕ مەسرەفی تێدا دەگێردرێ. ئێستا ئەو جەژنە ـ تا ڕادەیەک، بووتە جەژنێکی جیهانیی و غەیرە مەسیحییەکانیش، ئاهەنگی تێدا دەگێڕن. ئەوەشمان لەبیر نەچێ، مەسیحییەکان لە جەژنی هەڵسانە و لەدایکبوون و تەواف، بەرۆژووبوون ـ بەگوێرەی شەرعی خۆیان، ڕوکنێکی تقووسەکانی ئەو سێ جەژنەن.

پێش جەژنی (هەڵسانەوە) کە دەکەوێتە کۆتایی مارت و سەرەتای نیسان، ئەویش لە جەژنە هەر مەزن و پیرۆزەکانیانە، هەڵسانەوەی مەسیح لە نێو مردووەکان و بەرزبوونەوی بۆ ئاسمان.

جگە لەوانەی باسمان کرد، جەژنی مریەمی پاکیزە و بەرزکردنەوەی خاچ و هەلەوین، زۆر بایەخ و تایبەتمەندی پیرۆزیان هەیە، لە لای باوەڕدارانی ئەو ئایینە.
لە ئایینی مەسیحیدا، جەژن هەیە کە لە نیو سەدە، یان لە سەدەیەکدا یەکجار یادی دەکرێتەوە، کە پێی دەڵێن جەژنی (یۆبیلی).(Greg Tobin 2011).

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

هاتنی ئایینی ئیسلام، سڕینەوەی جەژنەکانی سەردەمی بتپەرستی بوو. هەر دوو جەژنی، بۆ موسوڵمانان بە شەرع و دەستووری خۆی دیاریکرد و تا ئیمڕۆش، موسڵمانان، یادییان دەکەنەوە، ئەوانیش (جەژنی قوربان و جەژنی ڕەمەزان)ن.

جەژنی ڕەمەزان، کە دوای مانگی ڕەمەزان ـ مانگی ڕۆژووگرتن، دێ، دەکەوێتە یەکەم ڕۆژی مانگی شەوال. بۆخۆی بە گوێرەی حەدیسی شەریف، یەک ڕۆژە، بەڵام خەڵک دەیکەنە سێ ڕۆژ. ڕۆژی پێشتریش زەکات، وەک شەرع دیاری کردووە، دەدرێتە کەسانی شایستە. هەرچی جەژنی قوربانە، کە چوار ڕۆژە، دەکەوێتە (١٠)ی مانگی (ذي الحِجَّة)، وقوربانی، تێدا دەکرێ، بە گوێرەی ئەو دەستوور و شەرعەی دیاری کراوە. لە هەردوو جەژنیشدا، نوێژی جەژن، کە دوو ڕکاتە، لە مزگەوتان، بە جەماعەت دەکرێ و بانگی بۆ نادرێ. بەڵام تەکبیری تێدا دەکرێ.(لە بڕگەکانی دادێ، بەدرێژی قسە لەسەر ئەو دوو جەژنە دەکەین).

بەڵام، بەهۆی سەرهەڵدانی چەند ئایینزاییەک، چەندان جەژنی دیکەش داهێنراون و کەسانی باوەڕدار، بە گوێرەی مەزهەبەکەیان یادیان دەکەنەوە. جەژنی مەولوود، کە مەلیک موزەفەری کوڕی کوکبری لە ئەربیل، یەکەم کەس بوو ڕۆژەکەی کردە جەژن و یادی کردەوە، لە هێندێ وڵاتانی عەرەبی دەکرێتە پشووی فەرمی و یاد دەکرێتەوە.

یادی سەری ساڵی هیجری، هەرچەندە لە هێندێ وڵاتان پشووی فەرمییە، یادە دەکرێتەوە، بەڵام وەک جەژن، ئیسلام یادی نەکردووەتەوە. لە ڕۆژژمێری ئیسلامیدا، سەرەتای مانگی محەڕەم، ڕۆژی یەکەمی سەری ساڵی هیجرییە، هەرچەندە شیعەکان، بە هۆی ڕۆژی عاشووراوە، ئەو ڕێککەوتە، بە ڕۆژی حوزن و ماتەمینیی دادەنێن.

هەرچی باوەڕدارانی ئایینزای شیعەیە، جگە لە جەژنە دیاریکراوەکان، (١١) بۆنەی تایبەت بە خۆیان هەیەم هەرچەندە زۆربەیان، ماتەمینی و ڕەشپۆشی و حوزن بەسەریاندا زاڵە، بەڵام ڕێورەسم و کەژاوە و تقووسی تایبەتی خۆیان بە شکۆداری و هێبەتەوە بۆ دەکرێ، بە تایبەتی لە ئێراق و ئێراندا کە گڵکۆ و مەقامە پیرۆزەکانی ئەوانی لێیە.

٢. جەژنە وەرزییەکان (سرووشتیەکان):

مەبەست لەو جەژنانەیە، کە تایبەتن بە سرووشت و وەرزێکی دیاری کراوەی ساڵ، جا لەبەر جوانی و دڵگیری بێ، یان لەبەر ئەو خێروخۆشییەی پێ و قدومی ئەو وەرزە دەیهێنێ. لە مێژووی هەموو شارستانییەکاندا، لە کۆنەوە، ئەو جەژنانە دیاری کراون و بە شێوازی جیاوازی، بە گوێرەی کەلتوور و کەش و هەوا و داب و نەریتی کۆمەڵگاکان یادکراوەنەتەوە، وەکو جەژنی نەورۆز . دواتر زۆرتر قسەی لەسەر دەکەین، جەژنی دایک،

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

جەژنی خۆشەویستی، جەژنی دروێنە، جەژنی شەوی یەلدا، جەژنی کەپرەشینە، جەژنی ئاگری دیانان، جەژنی شوارشەممەسووره، ... تاد.

لە ناوچەی یارسان گۆران، هەر وەرزەی بە ناوی پیرێکەوە ناونراوە وەک: وەرزی بەهار بە ناوی (پیر داود و کۆسوار)، هاوین (پیر بنیامین)، پاییز(پیر موسا) زستانیش(پیرداوان) (فەرهەنگ ئەلف با).

٣. جەژنە نەتەوەییەکان:

وەک لە ناوەکەی ڕادیارە، ئەم جەژنانە تایبەتن بە ڕووداو و سەرکەوتن و ئازادی و سەربەخۆیی و وەدەستهێنانی دەستکەوتی نیشتیمانی. هەر نەتەوەیەک، چەندان ڕۆژی داریکراوی هەیە، کە یاد و ئاهەنگی تێدا دەگێڕی. ئەو جەژنانە پتر لە دوای سەدەی حەڤدەمین و سەردەمی ڕێنیسانیس، ژمارەکانیان هەڵکشا و پتر بوونە جێگەی بایەخدان، هێندێ لەو جەژنانە، سنووری وڵاتەکان دەبەزێنن و لە زۆر شوێنی جیهاندا لە یەک ڕۆژدا ئاهەنگیان تێدا دەگیرڕێ، وەکو جەژنی یەکی ئایار (جەژنی کرێکاران).

٤. جەژنی کەسی یان دەستە و دائیرە:

چونکێ ئەو جۆرە جەژنەش تەدارەک و یادکردنەوەی بۆ دەکرێ، لێرەدا حەزمان کرد، ئاماژەی پێبکەین، وەک جەژنی لەدایک بوون، یان دەرچوون لە قۆناغیکی خوێندن، یان هاوسەرگەریی، یان دامەزراندن و وەرگرتنی پۆست و پایە... تاد.

جەژنە کوردییەکان:

بۆ قسەکردن دەربارەی جەژنە کوردییەکان، دەبێ سەر بە شارستانییە دێرینەکانی ناوچەکردا بگرین و لە کۆنترینیانەوە، کە سەردەمی پێش چاخی بەرینی کۆنە، دەست پێبکەین، بە واتایەکی دیکە، لەبەر نزیکی کوردەکان لە ئەکەدییەکان و سۆمەرییەکان و ئاشورییەکان و بابیلییەکان...ەوە دەست پێبکەین، دواتریش بە بڵاوبوونەوەی ئایینی یەکتاپەرستیی زەردەشتی. ڕاستە ئێمە بەڵگەی مێژوویی جەژنە دیاریەکانی ئەو سەردەمانەمان لەبەردەست دانییە، بەڵام لە ڕووی زمانناسی و مێژووی وشەدا، دەبینین چەندان وشەی هاوبەش و لێکنزیکمان هەیە. جگەلەوەش، ئاسەوارەکانی ئایینی زەردەشتی، وەک ناوی شوێنەکان و ئاسەواریی ئاتەشگە و شوێنەوارەکانیان، نەختێک ماون.

"میللەتانی هیند و ئەوروپییەکان، هەروەک دانیشتوانی میزۆپۆتامیا، دیاردە سرووشتییەکانیان دەپەرست، وەکو (ڕۆژ و زەوی و هەوا و تاد.) لە خوداوەندەکانیان وەکو خوداوەندی تیشوب بەرانبەر خوداوەندی نەنلیل لە دۆڵی ڕافیدەین، و شاوشکا بەرانبەر عەشتاری بابیلی و خوداوەندی میپرا. ئەم خوداوەندانە ڕۆڵی بەرچاویان لە هزری هیند و

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ئەورووپاییەکاندا بوو، لە کۆتایی سەدەی حەوتەمی پێش زایین، لە وڵاتی میدیا کەسێک بە ناوی زەردەشت دەرکەوت. داوای لە خەڵکی کرد تەنها یەک خودا بپەرستن، ئەویش خوداوەندی ئەهورامەزدایە کە خوداوەندی ڕووناکی و چاکەیە. دوای دامەزراندنی دەوڵەتی ئەخمینی لە ئێران، شا دارای یەکەم (٥٢٢ ـ ٤٨٢ پ. ز.) ئایینی زەردەشتی کردە ئایینی فەرمی دەوڵەت. بۆیە ئایینی تازە لە نێو دانیشتوانی کوردستان و ئێران و ناوچەی دیکە بڵاوبووەوە."(ڕێزدار ٢٠٢١). کەواتە دەبێ کوردەکانیش، بەشداری هەمان جەژنەکانی ئەو کاتی زەردەشتییەکانیان کردبێ ــ کە لێرە پێشتر ئاماژەمان بە ناوەکانیان کرد. بە واتایەکی دیکە جەژنی کوردەکانیش هەر جەژنەکانی زەردەشتییەکان بوون. دواتر لە گەڵ گۆڕانکارییە مێژووییەکان و هاتینی ئاییني ئیسلامی و ڕووداو و بەسەرهات، جەژنەکانی کوردیش گۆڕانکارییان بەسەر داهات و هیندێکیش لەو جەژنانە لەگەڵ ڕۆژگاردا مەحف بوونەوە.

لە خوێندنەوەی مێژوودا، دەبینین کوردیش لە هەر (٤) جۆرە جەژنەکان، پشکی هەبوو؛ جەژنی ئاییني و جەژنی وەرزی و جەژنی نەتەوەیی و جەژنە کەسییەکان. تا دەگەینە ئیمڕۆ، کە ڕیزبەندی جەژنەکانمان لەبەر دەستە.

جا چونکە، کورد هەمووی لەسەریەک ئایین نیین، جەژنی ئایین و ئایینزاکانی دیکەش، لە کەلتورەکەیدا بای خۆیان ڕەنگدانەوەیان هەبووە. بۆ نموونە، ئێزیدییەکان ساڵانە یادی جەژنەکانی خۆیان کردووەتەوە کە بریتینە لە :جەژنی سەری ساڵ(یەکەمین چوارشەممەی مانگی نیسان)، جەژنی لەدایک بوون (یادی لەدایکبوونی عەدی کوڕی موسافیر)، جەژنی چلەی هاوین (٣٠ تەمموز)، جەژنی چلەی زستان (٢ی شوبات)، جەژنی قوربان، جەژنی جەمای(٧ ڕۆژە)، جەژنی ڕۆژووی ئێزیدی، جەژنی خدر ئیلیاس، جەژنی بێلیندا(یەکەم هەینی کانووی دووەم).(محەمەد ٢٠٢١).

بڕوانە، یارسانەکان، چەندان جەژنیان هەیە، کە هێندەکیان هی کوردانیشن: جەژنی بال، بالوێڵە، جەژنی خاوکەر، جەژنی تەنبور، جەژنی گوێزشکاندن، جەژنی چەمەری، جەژنی ڕۆژ...تاد.

لە هێندێ جەژنی دیان و جوولەکەکانیش، لە هێندێ شاران، وەکو شاری کۆیە، پیرۆزباییان لە یەکدی کردوە و دیاریشیان گۆڕیوەتەوە و خواردنیشیان بۆ یەکدی بردووە ئەگەر یاد و ئاهەنگەکانیشیان نەکردبن. ــ لەبەشی دووەمدا، قسە لەسەر جەژنە کوردییەکان دەکەین.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

بەشی دووەم

ڕێوڕەسمی جەژن لە وراتی کۆیە (١٩٠٠ ـ٢٠٠٠)

بەرکۆڵێک دەربارەی مێژوو و کەلەپووری وراتی کۆیە (١٩٠٠ ـ ٢٠٠٠):

کۆیە، شارێکی دێرینە، بەڵگە مێژووییەکان ئەوەیان ساغ کردووەتەوە، ئەمەش، لە پاڵ چەند فەکتەرێکی دیکە، بوونە هۆ، کۆیە، وەک بەشێک لە کوردستانی گەورە، بکەینە کرۆکی لێکۆڵینەوەکەمان. لەو مێژووە دوورو درێژەدا، لەشکری داگیرکەران و هێز و دەسەڵاتی بیانی، بە چەندان هۆز و خێڵ و عەشیرەت پەلاماری کوردانیان داوە.(شەوڕۆ ٢٠١٦ ل ٣٣).

شاری کۆیە، مەڵبەندێکی بازرگانی و کشتوکاڵی دەوڵەمەند بووە و کاروانسەرای نێوان ڕۆژهەڵاتی کوردستان و ناوەند و خوارووی ئێراق بووە.

لە ڕوانگەی پێکهاتەی کۆمەڵایەتییەوە، شارەکە، جۆرە تایبەتایەتییەکی خۆی هەیە کە، بە شێوەیەك لە شێوەکان، جیاوازیی هەیە لە گەڵ پێکهاتە و توخم و بنەما کۆمەلایەتییەکانی هێندێ شاری دیکەی کوردستان، کە دەکرێ بەم دەستەواژەیە پێناسە بکرێ :" ئۆرگانە بنەڕەتییەکانی پێکهاتەی کۆمەڵایەتی شاری کۆیە، چەند بنەماڵە و بەرەباب و چین و توێژێکی هەمەڕەنگی هاوبەش و هاوبەرژەوەندیی مێژووی خۆزی و خێرخواز و مرۆڤدۆستن، دەرهاویشتنە دەرەوەی هەر یەك لەم ئۆرگانە بنەڕەتییانە لەم پێکهاتەیەدا، لاسەنگی و ناتەبایی و نائارامی و نیگەرانی لێدەکەوێتەوە." ئەمەش پۆلینکردنی پێکهاتەکانەیەتی:

یەك: دوو بنەماڵە ناسراوەکە:

مەبەست لە دوو بنەماڵە ناودارەکەی کۆیەیە: بنەماڵەی حەوێزییان و بنەماڵەی غەفورییان کە خاوەن دەسەلآتی ئابووری و دارایی و کۆمەلآیەتی و تا ڕادەیەکیش (لەشکریی) بووینە و تا کۆتایی سەدەی نوزدەم هەمیشە کیشمەکیش و ناخۆشییان لە نێواندابووە، تا دواتر، لە ڕێیی ژن و ژنخوازییەوە، ئاشت دەبنەوە و ئاشتەوایی نێوانیان کۆتایی بەو شەڕو ناخۆشییانەی چەند ساڵەی نێوانیان دێنێ.

دوو: خاوەن موڵك و بازرگانەکان:

ئەم بنەماڵآنە، لە ژمارەدا، وەك دوو بنەماڵەکەی سەرەوە، زۆرنین، بەلآم خاوەن دەسەلاتێکی کاریگەر بوون لە ژیان و بژێوی شارەکەدا، ئەوان سەرمایەدارەکان بوون، کە هەم سەروەت و سامانەکەیان دەسکەوتی ڕەنجی خۆیان و باب وباپیرانیان بووە و هەم خاوەن کارگە و دوکان و زەوی و زار بوون. ئەوان خاوەن ئەقلی بازرگانی و تیجارەت بوون.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

لەسەرەتادا وەك مەلاكی گەورە بەدیار كەوتن، لە دواییدا، لە گەڵ ڕۆژگاردا، لە ڕێگای بازرگانیی كردنەوە، بە تایبەتی بە تووتن، بوونە سەرمایەداری گەورە.

ئێستاش، پاشماوەی شوێنەوارەكانی گەواهی، بایەخ و گەرەیی ئەو شارە دەدەن. لە بارەی ڕۆڵی شارەكە لە شۆڕش و ڕاپەرین و خەباتدا، چەندان كتێبی لەسەر نووسراوە.

سێ: بنەماڵە ئایینییەكان:

ئەم بنەماڵانەش خاوەن پایە و مەقامێكی بەرز بوون، جا بنەماڵە ئایینییەكان چ مەلا بن و چ شێخ، لە ڕێی مزگەوت و تەكیە و مەجلیسی خوێندنەوە، جگە لەوەی كە خەڵكیان لە دەوردا كۆبۆتەوە و هەریەكەی بە گوێرەی هاوسەنگیی بەرژەوەندیی نێوانیان، سوودیان لەیەكتری وەرگرتووە، كاریگەرییان، لە دوو ڕەهەندەوە بەسەر شارەكەدا هەبووە: لە لایەك وەك ڕێبەری ئایینی و خوێندن و مەعریفەت خێریان داوەتەوە و لە لایەكی دیكەشەوە وەك دەمڕاست و ڕیش سپیی شارەكە كۆڵەكەیەكی پتەوی ڕاگری پەیوەندییە كۆمەڵایەتییەكان بوون، لە مەجلیسی ئەواندا، هەموو ڕەنگ و توێژ و چینەكان بەیەكەوە دادەنیشتن. چونكە كۆمەڵگەی كوردەواری، باوەڕدار و خواپەرستی بێ غەل و غەش بوون، ئەو پەڕیی ڕێز و حورمەتیان بۆ ئەم بنەماڵانە ئایینیانە هەبووە.

چوار: چینی پیشەوەر و كاسبكار و كاركەر:

بەوكەسانە دەگوترا كە بە ڕەچەڵەك ناچنەوە سەر ئەو سێ توێژەی لەسەرەوە باسمان كردن. ئەوانیش بە گوێرەی ئیش و كار و جێگەو پێگەیان، دەكرێ بۆ چەند توێژێك پۆلین بكرێن، وەك توێژی پیشەوەر و كاسبكاران، توێژی باغچەوان و ڕەزەوانان، مەڕدا و ئاژەڵدارەكان، توێژی غەریبە و بێ ئیش و لانەوازەكان.(شەورۆ ٢٠١٥ ل. ٢١)

بۆیەش، ڕێیوڕەسمی جەژنەكانی ساڵەكانی نێوان (١٩٠٠ – ١٩٨٠) مان كردە بابەت، چونكێ زانیارییە متمانپێكراوەكان بەردەستتن.

- **پۆلینكردنی جەژنەكان بە گوێرەی ڕۆژگارەكە لەو وراتەدا:**

كە دەربارەی جەژنەكان، لە ماوەی ئەو (١٠٠) ساڵەدا دەنووسین، هەوڵدەدەین، قۆناغ بە قۆناغ لە گەڵ هەر یەكێك لەو جەژنانە بڕۆین، و لە یەكێك لە قۆناغەكان، بەدرێژی قسەی لەسەر بكەین. بۆ نموونە باسی جەژنی ڕەمەزان و قوربان دەكەین، لەو (١٠٠) ساڵەدا، بەڵام كە دەگەینە، شەستەكانی سەدەی ڕابردوو، بە درێژی قسەیان لەسەر دەكەین.

- **جەژنی ڕەمەزان و جەژنی قوربان:**

چونكێ ئەو دوو جەژنە، گەورەترین جەژنی ئایینی كوردن، بەدێژایی ئەو (١٠٠) ساڵە یادیان كراوەتە و ڕیزیان لێگیراوە، بەڵام بەگوێرەی بارودۆخ و كەشی سیاسی و

سەربازی و ئابووریی کوردستان. لەسەرەتای سەدەی بیستەمدا، کە کۆیە هەر چوار گەڕەک بووە و باری گوزەرانی و بژێوی خەڵکەکە، چونکی هەر لەسەر کشتوکاڵ و کاسبی ئیشی دەست بووە، مەسرەفی و تەدارەکی زۆریان بۆ نەکراوە.

هەژارەکان، بە زەحمەت دەیان توانی ئەگەر شەرواڵێک یان عەزیزییەک بۆ کوڕ و کچەکانیان بکەن، ئەوانەی مامناوەندیش بوون، ئەگەر لە جەژنی گچکە (ڕەمەزان)، پۆشاکی نوێیان بۆ منداڵەکانیان بکردبایە، ئەوا لە جەژنی گەورە (قوربان)، پێلاو و کڵاویان بۆ دەکڕین. ژن و پیاوەکان، زۆر کەم پۆشاکی نوێیان دەبڕی، هەر کۆنەکانیان دەشووشت و لەبەردەکردەوە. بێگومان، چینی دەوڵەمەند و هەبوو، جیاواز بووە. بۆ جەژنانەش، بەیەکەوە لە مزگەوتی گەورە نوێژی جەژنیان دەکردو، دواتر سەردانی یەکتریان دەکرد - شارەکە هەموو یەکتریان دەناسی.

کە جەنگی یەکەمی جیهانی (١٩١٤ – ١٩١٩) هەڵگیرسا و بووە ئاشووبە و سەفەر بەلگ و گرانی و برسییەتی، ئەوا جەژن، هەر بە ناو دەکرا. خەڵکەکە زۆر پەرێشان بوو. دوای (١٩٢١) بە هاتنی ئینگلیز و لەناوچوونی ئیمراتۆریەتی عوسمانی، بارو دۆخەکە نەختێ بەرەو باشی چوو، فەقیرخانە لە کۆیە کرایە و وردە وردە، خەڵک هاتەوە سەرپێ. لە جەژنەکانی سەردەمی ئینگلیز، تا ساڵی (١٩٥٨)، دوای نوێژی جەژن، خەڵکی کاسب و عەوامی شار، دەچوونە حزوور مەلای گەورە و جەژنەپیرۆزەیان لێ دەکرد، ئەوجا دەچوونە دیوەخانی دووبنەماڵەکەی کۆیە، (حەوێزییەکان و غەفوورییەکان)، ئەوەشمان لەبیر نەچێ، ڕۆژێ یەکەمی جەژن، سەر لە بەیانییەکەی، قائیمقامی کۆیە و دەستەو دائیرەکەی، لە سەرای کۆن، دادەنیشتن، قاوەجاغی چای و قاوە ئامادە دەکرا، بۆ پێشوازیکردن لە خەڵک. دەستەی مەلا و ئاغا و کەسایەتی و ڕیش سپیی شار، زوو دەچوون پیرۆزباییان لە پیاوانی حکومەت دەکرد. زۆرجاریش، دەوڵەت، برە پارەیەکی وەک جەژنانە، بەسەر ماڵە هەژارەکان دابەش دەکرد. لە قوتابخانەکانیشدا، ساڵ هەبووە، دەوڵەمەندەکان، چ کۆییەکان، چ لە دەرەوی شار هاتوون، جلک و بەرگ و هاوکارییان بەسەر قوتابییە هەژارەکاندا دابەشکردووە.

بۆ قوربانی کردن، جاران خەڵک فەقیر بوو، تەنها ماڵە دەوڵەمەندەکان و ئاغاکان، دەیانتوانی قوربانی بکەن، ئەویش هەر یەک گاجووتیان دەکردە قوربانی، دەوڵەمەندەکانیش مەڕێک یان دووان. دوای سەربڕینی قوربانییەکە، گۆشتەکەیان دەکردە جێ جێ و لەسەر تریانانیان دادەنا و لە بەر دەرگای مزگەوتی گەورە، دوای نوێژی جەژن، بەسەر فەقیرانیاندا دەبەشییەوە. خەڵکەکە بۆ خۆیان دەچوون، بەشە قوربانی خۆیان وەردەگرت. زەکاتی فترەش، هەم دەدرا بە مەلا، هەشبوو، بەسەر ماڵە کەم درامەتەکانی دابەش دەکرد.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەکولینێن کوردی

منداڵەکان، هەر لە گۆڕەپانی مزگەوتی مەحموداغا بۆ خۆیان کۆ دەبوونە و سواری جۆلانە دەبوون و ئەو دوو سێ ڕۆژەی جەژن، بازاڕۆکەک دەهاتە ئەو جێگایە، منداڵان جەژنانەی خۆیان وەردەگرت.

لە زۆربەی گوندەکان، جەژن هەر نوێژی جەژن و ئاشی بەیانیان بووە، کە زۆربەی جار پلاو ساوار بووە، بە دەگمەن پلاو برنج بوو، هەر جەژنانیش گۆشتیان دەخوارد، یان مریشکێکیان سەردەبڕی. بۆ منداڵەکانیان، گەر هەبووایە، شەرواڵێکی سپی جاو یان خامەکیان بۆ دەکردن. لە گوند، منداڵ جەژنانەی نەبوو، هەر لە دەوری ماڵ و مزگەت ڕۆژەکەیان بەسەر دەبرد.

لە هەردوو جەژنەکەدا، تا ساڵی (٢٠٠٠) زیارەتی گۆڕستان باو بوو، ژن و پیاو، تاریک و روونی بەیانی، دەچوونە سەر گۆڕی ئازیزان و فاتحەیان بۆ دەخوێندن. زۆربەی ماڵەکانیش، چێشتی پلاو برنج، یان ساواریان، بە گۆشتەوە، بۆ بەیانییەکە لێدەناو، باو بوو شلەکەی (ترشەکەی) قەیسی بێ.

ئەمەش ڕێوڕەسمی جەژنی ڕەمەزانە، لە شەستەکانی سەدەی ڕابردوو تا ساڵی (١٩٨٠).

ئامادەکاریی پێشتر بۆ ڕۆژی جەژن:

هەردوو جەژنە ئایینییەکە، زۆر بە گەرم وگوڕیی و پیرۆزییەوە پێشوازیان لێدەکرا. دەتوانین بڵێین، ئەو جەژنانە، بۆ کۆی دەستەجەمعی کوردەواری لە منداڵ و ژن و پیاوو بەساڵاچووەکان.

جاران، منداڵ جلک و پۆشاکیهەر لە جەژنان بۆ دەکرا. زۆربەی جارانیش، بۆ عەوامەکە، بە دوو جەژنەکە دەستە جلکەکەیان تەواو دەبوو، ئەگەر کورتەک وشەرواڵیان لە جەژنی بچووک بۆ بکرابووایا، ئەوا کراس و پێڵاوەکەی دەکەوتە جەژنی گەورە. پۆشاکی کوڕانە دەبووایا لە لای بەرگدروو بەڕادان بدرێ، هێ کچانەش هەر وابوو، بەڵام هێندێک کراس و ڕۆب و عەزیزییەو بلوزو چاکەتی ئەوان لە بازاڕ دەست دەکەوت. منداڵ هیچ قسەیەکی نەبوو لە جۆر و ڕەنگ و مۆدەی پۆشاکەکەی، بڕیاردەرەکە هەر باوک بوو. چەند حەفتەیەک پێش جەژن لە لای بەزازەکان قوماشیان دەکڕی یان هەر بەرگدرووەکە بۆ خۆی قوماشی هەبوو، ئەوجا منداڵەکەیان دەبردە لای خەیاتەکە تا پێوانەی بکات، زۆربەیان هەر بە چاو پێوانەکەیان دەزانی و قەڵەم ودەفتەریان بۆ منداڵان بەکار نەدەهێنا. پێڵاویش لە لای جەلال جۆبار و جەلالی فەقێ عیسمەتێ و حاجی جەمالی باوکی هونەرمەند

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

عەدان هەبوو، ئەوکات هەمووی لە بەغدا دەهات، پێلاوی ئێرانی وتورکی نەبوون. یان قۆندەر بوو یان سەندەڵی قایشی ئەسڵی.

پۆشاکی منداڵە کچەکان لە ماڵەوە ژنی بەرگدروو، بە مەکینەی دەستی، بۆیان دەدروویین. دایکیش هەبوو دەست ڕەنگین بوو بۆ خۆی بۆی دەدروویین.

پیاو و ژن و بەساڵاچووەکان کەمتر بۆ جەژن جلکی نوێیان دەکرد. بەڵام یان دەستەجلکی جوان و باشیان هەبوو، تایبەت بوو بەو بۆنانە، یان باشترین دەستەیان بۆ دەشووشتن و بۆیان ئوتودەکردن، لە هەر گەڕەکەی دوو سێ ئوتووی خەڵوزی هەبوو، ئەوماڵ ئەم ماڵ دەیان خواستەوە.

حەفتەیەک بەر لە جەژن دەبووایا، پیاوان ئەوەی لەسەریانە بیکڕن، وەکو چوکلیت و شەکرۆکەو شەربەت و قەیسی و کشمیش و برنج و شەکرو چا و قاوە... . لەو ڕۆژگارەدا لە کۆیە چەند دوکاندارێک هەبوون، کە شتومەکەکانیان دەرەجە یەک و ممتاز بوون و هێندە سەریان قەڵەباڵغ دەبووجگە لە ئامادەکردنی کەرەستەی چێشتی جەژن . ژنان، بە فەقیرو دەوڵەمەند، دوو ئەرکی دیکەشیان لەسەر شان بوو، دەبووایا کولیچە ماڵەوە دروست بکەن، کە بە گوێز و بە خورما بوو، هەروەها گوڵەبەڕۆژەو نۆک و تۆشووتی و تۆ گندۆرە و گەنم ببرژێنن. جاران تۆ شووتی و گندۆرە، وەک ئێستا نەبوو فرێبدرێتە تەنەکەی خۆڵ، هەموو جوان جوان پاکدەکرایەوە هەڵدەگیرا. ماڵە ئاغاو دەوڵەمەندەکانیش بە حوسنیخان، زەلابیەوی تایبەتیان دروست دەکرد، هەر حەمەدی عەولا جەیدی لە کۆیە ئەو حوسنیخانەی دروستدەکرد. کێکی ئیسفنج تازە دەهات دابێ، لە گەڕکی قەڵاتێ، هەر ماڵی فەرەجوڵڵای قالبی ئەو کێکەیان هەبوو، دەبووایاسرەی بۆ بگریت .

ئەرکی دووەمی ژنەکان، ماڵ خاوێن کردنەوە بوو، دەبوویا مافورو بەڕ ...تاسد.، ناو ماڵ هەموو دەربێ و گەسک لێبدرێ و خاوێن بکرێتەوە.
لای سەرتاشەکان، بەبەر نەدەکەوت بە تایبەتی لە حەفتەی پێش جەژن.

جاران ئەگەرچی کێلوی گۆشتی بە (٤) دەرهەمان بوو و مریشکیش کە هەر هی کوردی بوو، بە سێ چوار دەرهەمان بوو. لە ڕۆژی جەژن ئەوانە زۆر عەزیز بوون. ئاخر هەبوو هەر جەژن و جەژن گۆشتی پێ دەکرا. زۆرلە ماڵەکانیش لە زستانانددا قاورمەیان هەبوو.
هێندێ کەس بە تایبەتی مامۆستاو قوتابییەکان و چینی ڕۆشنبیر، دەبووایا کارتی جەژنانە بکڕن و بەلانی کەم حەفتەیەک زوو تر بیان بەرن بۆ پۆستەخانەوە بۆ دۆست و خزم و برادەروانی بنێرن کە لە شارەکانی دیکەی ئێراق یان لە دەرەوە بوون.

پیرەمێرد و باوکەکانیش، هێندێک پارەیان بۆ جەژنانە خوورد دەکردەوەو هەڵیان دەگرد بۆ یەکەم ڕۆژی جەژنەکە.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ڕۆژانی جەژن:

ڕۆژی عالفە (عەرەفە) بازاڕ جمەیی دەهات و ئەوەی شتێکی مابێ دەیکڕی و نەختۆکەکیش، پاشنیوەڕۆکەی، نرخی شتەکان دەدەبەزی، چونکە چەند بۆ ڕۆژێک دوکانەکان نەدەکرانەوە.

جاران، جگە لە ماڵی کاکە زیادی حەماغای کۆیە و چەند ماڵێکی کەمی دیکە نەبێ، کەس حەمامی ماڵی نەبوو، ئەوەی سەرشۆرکیشی هەبوو، ژن و پیاو، دەچوونە حەمامی حەسەناغا و حەمامی ناوەندێ و حەمانی پیسکان و حەمامی جمهوری . دواتر حەمامی وەستا حوسێنی نەجاریش کرایەوە. پێش مەلابانگدانی بەیانی ئەو ڕۆژەو یەکەم ڕۆژی جەژنیش، پیاوەکان لەگەڵ کوڕە پارچەلەکانیان، بوخچەیان دەخستە بن کۆشی خۆیان، فانۆس و لایتیان بەدەستەوە دەگرت و دەچوونە حەمامێ، دوای دەوری سەعات حەوت دەبووە نۆرەی ژنان تا پاش عەسرێ، کە دوای دیسان دەبۆوە نۆرەی پیاوان.

لەو یەک و ڕۆژە، لە گۆڕەپانی حەمامی حەسەناغای ــ نزیک مزگەفتی مەمحمووداغای، کۆڵەگەکانی چەرخوفەلەک و جۆلانەکانیان دەچەقاند. یەک چەرخوفەلەک و عادەتەن سێ جۆلانە بوون. منداڵ خەنی دەبوون، هەبوو دەچوونە تەماشایان و خەبەریان بۆ یەکتری دەبردەوە کە چەرخوفەلەک و جۆلانەیان دانایە.

لە یەکەم ڕۆژی جەژن، هێشتا دونیا بۆڵێل بوو، ژن و پیاو بە سەرقەبران دەکەوتن. جاران، عادەت نەبوو ئێوارەی جەژن بچنە سەر قەبران، دوای فاتیحا خوێندن دەگەڕانەوە ماڵەوە، پیاوە نوێژکەرەکان، خۆیان دەگۆڕی و پۆشاکی نوێ و خاوێنیان دەپۆشی و دەچوونە مزگەفتی گەورە و ژنەکانیش خەریکی جێشت لێنانی خۆیان دەبوون و زوو منداڵەکانیان لە خەو هەڵدەستاند و تاقمی ئیستیکان و شەربەتیان حازر دەکرد.

پێش دەستکردن بە نوێژ، بە چەند سەعاتێک، بڵندگۆی مزگەفتی گەورە، بە دەنگی مەلا عەبدولڕەحمانی دەستی دەکرد بە تەکبیرە لێدان..

مزگەفتی گەورە، ئەگەر تەروتووشێ نەبووایا، حەوشەو هەیوانەکانیشی پڕدەبوون، جا دوای وتار و نوێژکردن، ئەو خەڵکە جەژنانەیان لە یەکتری دەکرد، دەبووە قەرەپەستە، دەیانەویشت زوو بگەنە لای مامۆستا و دەستی ماچکەن و جەژنی لێ موبارەک کەن. پیاوەکان دەستی یەکتریان دەگوشی هەبوو یەکتری ماچ دەکرد و سەر منداڵیان ماچ دەکردو ئەوانیش دەستی گەورەکانیان ماچ دەکردن و بە یەکتریان دەگوت:

- "جەژنت لێ موبارەک بی و لە هەزارە جەژنان بی".

کە نوێژکەرەکان دەگەڕانەوە ماڵەوە. ماڵ و منداڵی خۆیان ماچ دەکردو هەموویان جەژنانەیان لەیەکدی دەکرد ئەوجا دەستیان دەکرد بە نان خواردن، زۆربەی ماڵەکان بۆ بەیانییەکەی پلاو برنج و قەیسیان لێدەنا .منداڵ هەبوو پێش نان خواردن جلکەی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

نوێیەکەی خۆی لەبەر دەکردو بە پەلە بوو خۆی حازر دەکرد، هەمیشە کچە عازەبەکان جلکی خوشک و براکانیان ڕێکدەخست و پۆشتەو پەرداغیان دەکردن. ئەوجا دەبووە کاتی بەخشینی جەژنانە، منداڵەکان دەچوونە لای باوکیان و ئەویش لە باوەشی دەکردن و ماچی دەکردن و یەکە یەکە جەژنانەی خۆی دەدانێ. جەژنانەکە، بە گوێرەی بەڕک و باخەڵی کەسەکە بوو، عادەتەن یەک دەرهەم بوو هەبوو دەرهەم و نیو و دوو دەرهەمیشی دەدا. جار هەبوو نەنکەکانیش جەژنانەیان دەدا، بەڵام دایکەکان زۆر زۆر کەم.

لە دەوری سەعات هەشت سەردانی خزم و کەسوکارو دۆست و جیران دەستی پێدەکرد. منداڵ هەبوو نەدەچووە دەرەوە چاوەڕێی خزمەکانی دەکرد جەژنانەیان لێ وەرگرن ئەوجا بڕۆنە (جەژنێ). دراوسێیەکان جەژنانەیان نە دەبەخشی، خزمەکانیش، هەر یەکەی بە گوێرەی هەبوونی خۆی، عادەتەن بیست فلوس و سێ فلوسیان دەدا منداڵان.

پیاوە ماقوڵاکانی شاریش سەردانی قایمقام و مودیر شورتەو مودتر مال و ماڵی مەلا و ئاغاکانیان دەکرد و جەژنانەیان لێدەکردن.

پێش ئەوەی منداڵەکان بچنە دەرەوە، زۆرجار دایک و خوشکەکانیان جەژنانەکانیان لێ وەردەگرتن و بۆیان هەڵدەگرتن، هەبوو دەخیلەی گلێنەی وەک شەربۆکەی هەبوو، پارەکەی تێ دەکرد. بڕێکی کەم پارەیان دەدایە هەر منداڵێک تا بچێ بۆ خۆی سەرفی بکات و سەد جاریش پێیان دەگوت: "ئاگات لە خۆ بێ بزری نەکەی."

بەگشتی گەورەکان لە هاتووچۆ دابوون تا نوێژی نیوەڕۆیە، جگە لەسەردانی ماڵی دایک و خوشک و براو خزم و دراوسێیەکان، دەچوونە ئەو ماڵانەی پرسەی نوێیان هەبوو. جاران جەژن بۆنەیەکی زۆر گونجاو بوو بۆ ئاشتبوونەوەی ئەو کەسانەی کە دڵێیان لێک ڕەنجابوو، جا یان کەسە ڕەنجاوەکان بۆخۆیان سەردانی یەکتریان دەکرد یان، کەسێکی دەسمڕاست و ڕیش سپی بە پێش خۆی دەدان و سەردانی ماڵی کەسەکەی دیکەیان دەکرد کە یەکێک دەچووە ماڵێک بۆ جەژنانە لێکردن، دوای تەوقەکردن و شانی یەکتر ماچ کردن، بۆ ماوەی یەک دوو جگەرەکێش دادەنیشتن، ژنەکان و کچەکان لە شووشەواتی جوان چوکلێت و شەکرۆکەیان دەهێنا، ئەوجا چا و شەربەت لەسەر دەستە باشی جوان و کولێچەو کێکی بە کونجیان دەهێنا. زۆرجار میوانەکان هەر شتێکیان دەخوارد و دەخواردرەوە، چونکە لە هەموو ماڵەکان شتەکانی پێشکێش دەکران زۆر لەیەک دەچوون. میوەو میوەجاتیان نەدەهێنا.

هەر لە بەیانییەکەی، پێش نیوەڕۆ، زبڵچی و دەهوڵچی لە دەرگایان دەداو بەبێ ئەوەی هیچ بڵێ،جەژنانەیان پێدەدان.

دوای وەرگرتنی جەژنانەوە و سەردانی هێندێ لەخزمان، دەستە دەستە منداڵی گەڕەکی بەرەو گۆڕەپانی حەمامی حەسەناغای بەڕێدەکەوتن، زۆربەی جار کوڕەکان

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

پێکەوە دەست خوشکەکانیش پێکەوە، خوشک و براش هەبوو لێکدی جوودا نەدەبوونەوە، هەبوو تەواوەک عازەبان بوو. گەورە لەگەڵیان نەدەچوو و ئەوان ئازاد و سەربەست بوون، بەڵام زۆر زۆر ئامۆژگارییان دەکردن، تا ئەو ڕادەیە منداڵ هەبوو، دەستی لە باخەڵی دەر نە دەهێناو توند توندو دەرهەمەکەی لە ناو مستی دەگرت.

ڕووبەڕی ئەو کایەیە، لە نزیک مزگەفتی مەحموداغاوە بوو تا نزیک فولکەی حاجی قادری، جگە لە دوکانەکانی بازاڕە گچکەلەی گەڕەکی بایزاغاو دوکانەکەی سوفی سەلیمی لە گەڕەکی قەڵاتی، ئەوە دوکانی شار بوو داخرابوو، سوێندم لە یەک دوو دوکان نەکەوێ کە شتی منداڵانیان دەفرۆشت و نزیک بوون لەو گۆڕەپانە. کە دەگەیشتیە ئەو گوڕەپانە، لە هەر لایەک، قۆمرغانەیەک هەبوو خوا خوات بوو زوو بگەیتێ و بزانێ چ دەگوزەرێت.دیارترین و سەرنجڕاکێشترین، دیمەن، چەرخوفەلەکەکەی سابیر حەلوا بوو، کە دەرستکردی وەستا عومەری نەجار بوو، و (٨) کورسی هەبوو و هەموو باڵ و شانەکانی بە بۆیەیی ڕەنگاو ڕەنگی تۆخ بۆیە کرابوو. هەر لە ڕۆژانی جەژن دایاندەناو دواتر هەڵیان دەگرتەوە بۆ جەژنێکی دیکە. سێ جۆلانەی داریش هەبوو. سابیر حەلواو عەزیزی حەماڵ، جاڕیان بۆ چەرخوفەلەکەکە لێدەدا.نەفەری بە (١٠) فلوس بوو هەر کورسییەیی دوو منداڵ لەسەر دادەنیشتن، کوڕ و کچ سواری دەبوون، بەڵام جۆلانەکان، پتر هەر کچەکان حەزیان لێ بوو، ئەویان نەفەری بە (٥) فلوسان بوو.

لەسەر ئەرزی دوو سێ کەس یانسیبیان دانابوو، ئەوەیش بۆ منداڵان و بۆ هەرزەکارەکان بوو، پتر هەر کوڕەکان لێیان خردەبوونەوە. یانسیبەکە هەشت گۆشەیەکی بەقەد سینیەکی مام ناوەندی بوو، لە ناوەندەکەی دەسکە نێرکێک هەبوو، وەکو دەسکی دەستاڕی، و باسکێکی بە بزمارك بەسەروە بوو، سەرێکی ئەو باسکە، کە بەسەر سینییەکە دەخولایەوە، چەند مۆرییەکی، بە داوێک پێوە شۆڕ ببۆوە، جا هەر خانەیەکی ئەو یانسیبە شتیکی لەسەر داندرابوو، وەکو: کامیرەی فلیم نیشاندان، ئەنگوستیلەی منداڵان، ترومبێلۆکەی جوان جوان، قەڵەم پاندان، سعاتی باغەی دەستی، شووشە بۆن، فیتفیتەی گران، لە خانەیەکێک بڕێک پارەیان دادەنا. هەرچی ئەوەی هەرزەکارەکان بوو، پتر پاکەتە جگەرە و چەخماخ و قەڵەمبڕ و پارە بوو. جا هەر منداڵەی پارەکەی خۆی دەخستە سەر یەکێک لەو شتانەوە، کابرای یانسیبیش باسکەکەی دەسووڕاندو دەخولایەوە تا مۆرییەکان لەسەر شتێک ڕادەوەستاو، ئەو کەسە براوە دەبوو.

زۆربەی شتە نمایشکراوەکان لەسەر ئەرزی ڕیزکرابوون، هەشبوو تەخت و مێزی دانابوو،کابرایەک، لە کانزا سندوقێکی دروستکردبوو (٤) یان (٦) خانە بوو، هەر خانەی شتێکی تێدا بوو، وەک قیسی، کشمیش، مێووژ و کونجی و ئەو شتانە، بە (٥) فلوسی، هێندێک لەو خواردنانەی، کە تۆ داوت کردووە، لە سەری پارچە دارێکی، وەک مەستەڕە،

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

دادەناو دەبوایا تۆش زارت بکەیتەوە، ئەو بەدەستی خۆی قەسپیەکەی، بۆ نموونە، دەخستە زارت. لە تەنیشت ئەوە،لە سەر مێزێک دوو شووشەی گەورەی لە شەربەتی مێووژیاندادەنا، و چەند قەلبە بەفرێکی چاڵە بەفرانی لەژێر گونییەکەی تەڕ دادەپۆشی. پەرداغی شەربەتی بەو بەفرە بە (٥) فلوسان بوو.

چەندان سینە شرووبی سوورو زەرد و کەسک لەسەر دەستەباشی و سینی گەورە گەورە ڕیزدەکران.

نەختێ لەو لاتر، لەسەر سینییەکی جۆرە شەکرۆکەیەکی ڕەنگاو ڕەنگی ڕەق ڕەقیان دروست کردبوو، لە شێوەی کۆتر و مامز و کەروێشک و بولبول و ماسی و ئەو شتانە بوون، یەکی بە عانەیەکی بوو.

ئەگەر لە جەژن، یەک دوو قاپ یان یەک دوو پسکویتی قوچەک، لە دۆندرمەکەی وەستا مستەفات نەخواردبایە، وەک ئەوە وابوو، جەژنەت نەکردبێ. ئەو عارەبانەیەکی سێ تایی بچووکی هەبوو و مەنجەڵی دۆندرمەکەی لەناو بەرمیلێکی لە داردروستکرابوو، بەفری خۆمانی تێدەکردو هەمیشە بە دەسکەکەی سەری مەنجەڵەکە، دەیسوڕان، تا پتر سارد بێ و نەتوێتەوە.

هێندێ لە عەتارەکانی بازاڕیش، شتومەکی خۆیان دەهێنایە ئەو گۆڕەپانە، وەکو شانەو ملەوکانەو جۆرەها بازن و شووشە بۆن و ....

لەوبەری ستۆدیۆی چنارۆک، یەک دوو سەیارەی لاندکرۆزەری سەرکراوە، ڕادەوەستان، منداڵیان سوار دەکرد، لە فولکەی حاجی قادرییەوە دەچووە فولکەی سەرباغی و دەهاتەوە.... ناوە ناوەشە تا لای قەسری کاکە زیادی دەچوو، نەفەری بە (١٠) فلوسان بوو.

لای نیوەڕۆ، منداڵەکان بەرەو ماڵ دەبوونەوە بۆ نان خواردن.

بە گشتی ژنەکان و کچە عازەبەکان پاشنیوەڕۆ بۆ سەردانی خزم و کەس و کاریان لە ماڵ دەردەچوون.

شەویش میوان و میوانداری هەبوو، بەڵام بازاڕ و چایخانە نەبوو. لە دووەم ڕۆژی جەژن چەند چایخانەیەک و دوکانێک دەکرانەوەو منداڵەکان، هەر وەکو ڕۆژی یەکەم، کاتەکەیان بەسەر دەبرد.

لە سێیەمین ڕۆژی جەژن تاق و لۆقە دوکان دەما نەکرابێتەوە، خەڵکیش تەرەو سەوزەو میوەو ماست و پەنیر و و ئەو شتانەی لە ماڵ نەدەما، بازاڕ تا ڕادەیەک گەرم و گوڕی تێدەگەڕاوە.هەبوو لە پاشنیوەڕۆی دووەم و یان سێیەمین ڕۆژ، دەچوونە سەیرانێ.

ڕێوڕەسمی جەژنی قوربانیش هەر وەک جەژنی ڕەمەزان بوو، بەڵام قوربانی تێدا دەکرا. وەک پێشتر ئاماژەمان پێدا.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

لە هەرەتی شەڕی ئێران – ئیراق (١٩٨٠ – ١٩٨٨)، دواتریش، کارەساتی ئەنفال و هەڵەبجە، ئاسەواری ساردو سووڕی و خامۆشیان بەسەر ئەو دوو جەژنەدا هەبوو، خەڵکەکە قوربانی زۆری دابوو و جەرگیان سووتا و بوو. ڕەشپۆشی و چوونە سەر قەبران، زەقترین دیاردە بوون.

بەلام دوای ڕاپەڕینی (١٩٩١)، جگە لەو دژوواری و زێقەتییەی دوو سێ ساڵی یەکەم، کە حاڵی خەڵکەکەی پەرۆش کردبوو و خەڵک زۆر نەبوو، دواتر، وردە وردە، جەژنەکان گەرم و گوڕییان بە خۆیانەوە بینی.

زۆربەی منداڵ و کچ و ژن، پۆشاکی نوێیان دەپۆشی و دەچوونە سەیرانان و سەفەرکردن بۆ هاوینەهەوار و شارەکان، دوای زۆربوونی ئۆتۆمبیل و گەشانەوەی خەڵکەکە، بووە باو. پتر قوربانی دەکرا، لە جەژنی قوربان و خێر و خێرات زۆرتر بوو، حزب و کۆمەڵە ئیسلامییەکان، لەو گۆڕانکارییەدا ڕۆڵیان هەبوو، کۆمەکی هەژار و دەستکورتەکانیان، بای خۆیان دەکرد.

چونکێ سەفەرکردن زۆر بوو و شاری یاری منداڵان، پەیدا بوو، گۆڕەپانەکانی جەژنانی جاران جۆرە ساردییەکی پێوە دیار بوو، لە کۆیە لە جیاتی ئۆتۆمبیل، منداڵان سواری گوێدرێژ دەبوون، بە پارە.

"لە گوندەکانی وەراتی کۆیە، چەژنە تەنیا بریتی بوو لە نوێژی جەژن و چێشتلێنانی بەیانی کە زۆربەی جار پلاوساور و قبوڵی بووە، کەمتر پلاوبرنج بووە، ئەوەندەی بۆشیان کرابێ گۆشتی لەگەڵ بووە. ئەوجا سەردانی ماڵی یەکترییان کردووە، خزمەکانیش دەچوونە گوندەکانی دەرودرواسێ بۆ پیرۆزکردنی جەژن، هەر ئەوکاتە خێزانەکانیان لەگەك خۆیان دەبرد، ئەگەر سەردانی ماڵی خزمانیان بکردبایە. دەنا هەر مەلا و شێخ و سەید و پیاوەکان دەچوون. منداڵ، جەژنانەی منداڵ نەبوو. ئەگەر بکرابایە شەرواڵێک یان کراسێکیان لە خام یان لە جانگ بۆ دەکردن. ژن و پیاوەکان هەر جلی خۆیان دەپۆشی کە پێشتر دەیان سووشتن تا پاك و خاوێن بن."(دێدەوان ٢٠٢٢)

پێشمەرگەکان، لە بارەگاکان، هەوڵیان دەدا، بۆخۆیان ڕۆژەکە بکەنە جەژنە. خواردنیان پتر نیسک و نۆک و ساوار و خورما و ڕوون بووە، گۆشت زۆر کەم هەبوو. ئەگەر ئیمکانییەت هەبووایە، هەوڵدەدراگیسکێک بکردرێت و پلاوبرنج لێبندرێ "(پشتیوان ٢٠٢٢).

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

• **چەژنی مەولودی نەبەوی:**

لە کۆنەوە، ئەو جەژنە لە کۆیە یادی کراوەتەوە، لە گەڕەکەکانی شار، بەشەو دوو جۆرە مەولود، لە ماڵەکاندا، لە لای مەولودخوێنی ژن یان پیاو، دەخوێندرایەوە، مەولوودی ژنان، وە مەولوودی پیاوان. بۆنەکە گەرم دەبوو چای و قاوەی تێدا دەگێردرا و تەنزیلەی تێدا دەرخوێندرا یەوە و و بەستە و غەزەلیشی تێدا بە گۆرانی دەگوترا، کە زۆربەیان تەواشیحی دینی بوون.

دوای ڕاپەڕین، لە هێندێ لە مزگەفتەکان، خوێندنەوەی مەولود ئەدا دەکرا و خەڵک کۆ دەبوونەوە. بەڵام وەکو یادکردنەوەکانی هەولێر گەورە و گەرم و گوڕ نەبوون.

• **ڕێوڕەسمی جەژنی نەورۆز:**

نەورۆز، وەک مێژوو، ئەفسانە، جەژن، ڕۆژ، بۆنە و یاد و بیرەوەری و (ڕەنگدانەوەی لە ئەدەب و هونەری کوردیدا)، چەندان کتێبی لەسەر نووسراوە.

وەک دەزانین، لە سەرەتای سەدەی بیستەوە، یادکردنەوەی جەژنی نەورۆزیش دیسان زیندووکرایەوە. پیرەمێردی شاعیر (١٨٦٧ - ١٩٥٠) لە ساڵی (١٩٢٥) لە ئەستەنبوڵ دەگەڕێتەوە سلێمانی، لە ساڵی (١٩٤٥) بۆ یەکەمین جار ئاهەنگی نەورۆز لە سلێمانیدا گێردراوە، هەر یەک لە کامیل ژێر و د. عزەدین مستەفا ڕەسووڵ و سەدیق ساڵح...تاد، نەورۆزی ئەو ساڵەیان کردووە بە دەستپێک، لە کوردستانی باشووردا.

بەڵام، نابێ ئەوەش فەرامۆش بکەین کە مەلا محەمەدی جەلیزادە (مەلای گەورە) (١٨٧٦ - ١٩٤٣) لە نەورۆزی ساڵی (١٩٣٨)دا لە کۆیە، وتارێکی بە زمانی کوردی پێشکێش کردووە و ڕیزی لەو ڕۆژەگرتووە.

لە دوای ساڵی (١٩٤٥) نەورۆز و ئاگری نەورۆز، وردە وردە لە شارەکانی کوردستان بووەتە جەژن و یادی کراوەتەوە، تەنانەت پیرەمێرد، قەسیدەی (ئەم ڕۆژیساڵی تازەیە نەورۆزە هاتەوە / جەژنێکی کۆنی کوردە بە خۆشی و بە هاتەوە) لە نەورۆزی ساڵی (١٩٤٨)دا گوتووە.

چونکی ڕۆژی (٢١)ی ئادار، لە مێژووی هەموو نەتەوە و ئایینەکانی میزۆپۆتامیا، پیرۆزی خۆی هەبووە، وەک سەرتای ساڵ و هاتنی وەرزی بەهار و زیندووبونەوی زەوی و دارودرەخت و خۆش بوونی ئاو هەوا، سایبە و ئێزیدییەکانیش سەری ساڵی خۆیان هەر لەو مانگەدا بووە، "لە وەتەی ساڵی (١٩٢١) دەوڵەتی عێراق، ئەو ڕۆژەی کردووەتە پشووی فەرمی و ناوی لێناوە(جەژنەی دارودرەخت)، لە هەموو شارەکان، قوتابخانەکان و ڕێکخراوەکان هەڵدەستان بە چاندنی نەمام و دارودرەخت، بە تایبەتی لە شۆستەو کەنار جادە و شەقامەکانی شار. دوایی بەیانامەی ئاداری ساڵی (١٩٧٠)ش، ناوەکەیان گۆڕی بۆ جەژنی بەهارو جەژنی نەورۆز."(محەمەد ئەل ئەدهەمی/المنتدی العراقی).

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ئاگری نەورۆز، لە شاری کۆیەم، لە ساڵی (١٩٤٦) کراوەتەوە، هەرچەندە قسە هەیە کە لەساڵی (١٩٤٥) لە شاخی پیسکە چەند گەنجێکی خوێنگەرم ئاگری نەورۆزیان کردووەتەوە، بەڵام دلزاری شاعیر (١٩٢٠ - ٢٠٢١) باسی ئەوە ناکات.

هەر لە ساڵی، (١٩٤٦)پارتی دیموکراتی کورد دامەزرا و "بۆ یەکەمجاریش حیزبی شیوعی عیراقی، بە فەرمی یەکەم شانەی خۆی لە شاری کۆیە بەیانکرد و دەستیان کرد بە جموجۆڵ و چالاکی حیزبی و جەماوەری."(عەبدولمەسیح ٢٠٢١ ل. ٢٣)بێگومان، حکومەتەکانی بەغدا، هەر هەموویان دژی سەرهەڵدان و گەشانەوەی بیری ئازادیخوازی کوردبوون، بۆیە یادکردنەوەی جەژنی نەورۆز، تا ڕادەیەک بە نهێنیی چالاکییەکانی ئەنجامدەدرا. ئەوکات تەنانەت پۆشینی ڕەنگوجۆغەڵیش، قەدەغە بوو، لەسەریشی بەند دەکران.

"جەژنی نەورۆزی (١٩٤٦)، لە شاخی مشکەی بوو، هاوبەش، هەڤاڵانی پارتی دیموکرات و هاوڕێیانی حیزبی شیوعی، بەیەکەوە ئاهەنگەکەیان گێرا، ژمارەیەک کورسییان دانابوو، بەڵام سەکۆ و شانۆ نەبوو، جەماوەرەکە تێکەڵ بوو لە ژن و پیاو و منداڵ. بڵندگۆ نەبوو، ڕادیۆیەکی پاتریّ تەریان، هێنابوو، بە هێندێ تەکنیک، کردبوویان بە بڵند گۆ، هەرچەندە دەنگی باش نەبووە. لەو نەورۆزەدا، شیعر و سروود و گۆرانی و چالاکییەکان، هەموو بۆ هۆشیارکردنەوەی جەماوەر بوو. (عەبدولکەریم شێخانی ٢٠٢٢)

ئەو لاوە خوێنگەرمانەی، لەو چالاکییەکانی ئەو نەورۆزانەدا بەشدار دەبوون، (نەورۆزی ١٩٤٦، ١٩٤٧، ١٩٤٨، ١٩٤٩) هەر کادیرەکانی پارتی دیموکرات و حیزبی شیوعی عیراقی بوون، لە شارەکەدا، ئەوانیش هێندێجار، بەیەکەوە نەورۆزیان دەکردە و هێندێ جاریش بە جیا. لەو چالاکوانانەی ناویان هاتووە، ئەحمەد دلزاری شاعیر، تێکۆشەر فاتیح ڕەسوڵ، جەلال تاڵەبانی، شەهید دکتۆر خالید حەمە سەعید، شیخ جەنگی تاڵەبانی، کەریم شارەزا، کەریم شیخانی وەک قوتابی، مەحموداغای کاکە زیاد، دڵدار، عوسمان عەونی، ڕۆستەم حەوێزی، عوسمان خۆشناو، عەبدولواحێد سەدیق، عەبدولڕەحمان مەحموود حەوێزی ناسراوە بە عەبدوڕەحمانە شێتە، حەمە عەلی مەلا ساڵح، موحسیناغای حەوێزی، واحید حەمکول...تاد.).

"نەورۆزی ساڵی (١٩٤٧)تیش هەر بە هەماهەنگی بیروەچووە، بەڵام نەورۆزی (١٩٤٨) بووە دوو نەورۆز، حیزبی شیوعی، نەورۆزی خۆی لە تاتووکان کرد." (عەبدولکەریم شێخانی ٢٠٢٢)نابێ ئەوەشمان لەبیر بچی، لەسەردەمی پاشایەتی، هەرچەندە ئەو جەژنانە بە فەرمی ڕێپێدراو نەبوون، بەڵام پۆلیس و پیاوانی ئەمنیش، چاوپۆشیان لێدەکردن و خۆیان تێنەدەگەیاندن، بۆ ئەوەی جەماوەرەکە نەورووژێن و ئاژاوە ڕوونەدا. چالاکییەکانی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەکولینێن کوردی

ئاهەنگەکە بریتی بوو لە خوێندنەوەی وتاری حەماسی و شیعر و سروود و گۆرانی، ناوە ناوەش، تەمسیلی کاوە و زوحاکیان، بۆ ئامادەبووان، نمایش دەکرد.

ئەوسا چەند ڕۆژێك پێش نەورۆز خۆ ئامادە دەکرا، تەنانەت لەسەر گردی (تاتووکان)، کەپریان دروستکردبوو، شەو پاسەوان و ئێشکچییان دانابوو. نەکو ناحەز و پیاو خراپ، سەکۆ و شانۆیەکە تێك بدەن و گێرەشێوێنی بنێنەوە."(حەسەن کاکە ٢٠١٥ ل. ١٥) لەو نەورۆزەدا" برازەیەکی دڵداری شاعیر، بە ناوی نەرمین ئاسەف، کە کچۆڵەیەکی دە دوانزدە ساڵان بوو، شیعرێکی دڵداری خوێندەوە."(عەبدولکەریم شێخانی، ٢٠٢٢)تاوەکو کودەتای (١٤ی تەممووزی ١٩٥٨) ئاهەنگەکانی جەژنی نەورۆز لە کۆیە، لەو سەیرانگا و باخ و دەشت و دەرانەی دەووری کۆیە دەکران، وەکو سەیرانگای تاتووکان، کانییەقەرە، شاخی مشکە، حەمامۆک، دەرماناوان...تاد. پتر هەر کوڕوکاڵ و پیاو ئامادە دەبوون، ژنان کەمتر دەچوونە سەیری ئەو ئاهەنگانە، خۆ ئەوکاتیش، زۆربەی مەلاکان دژی کردنەوەی ئاگرو جەژنەکە بوون. بەڵام پاشنیوەڕۆیەکان، خەڵک، دەستە دەستە، شتومەکی سەیرانی هەڵدەگرت و بە پێیان دەچوونە ئەو شوێنانە و بە شایی و هەڵپەڕکی تا زەردەپەڕ، ڕۆژەکەیان بەسەر دەبرد.

چونکە، دوای نەورۆزی (١٩٤٨) تا (١٤ی تەمووزی ١٩٥٨)، جموجۆڵ و چالاکی هەردوو پارتی سیاسی و جەماوەر لە کۆیە زۆر کاریگەربوون، چەندان خۆپێشاندان و مانگرتن و پەلاماردانی سەر دامودەزگا حکومییەکان ڕوویدا، وەک: خۆپێشاندانی وەسبە لە (١٩٤٨/١/٢٧)، سووتاندنی سندووقتی هەڵبژاردن و ڕووداوی مام ئەسعەدی کفنلەبەر (١/١٧/ ١٩٥٣)، خۆپێشاندانی (١٩٥٣/١٢/١٥)، سووتاندنی سینەمای سەفەری و تەقە و کوشتن و برینداربوون لە خۆپێشاندانی (١٩٥٥/٢/٢٣و ١٩٥٦/٢/٢٠)، دەیان لە چالاکوان و خەباتگێرەکان دەگیران و ڕەوانەی هەولێر و کەرکووک و بەغدا و بەندیخانەی نوگرە سەلمان دەکران و دووردەخرانەوە. ئەمانە تا ڕادەیەک کاریگەریان لەسەر جەژنەکانی نەورۆز هەبووە و تەگەرەیان زۆر بۆ دروستکراوە.

زیندانییەکان، ئێوارەی نەورۆز، لە بەندیخانەکاندا، هەر هیچ نەبووایە، بۆ ئاگری نەورۆز، وەک ڕەمزێک، چەند دنکە شقارتەیەکیان، دەچەقاند و دەسووتاند.

کودەتای(١٤ی تەممووزی ١٩٣٨)، کۆتایی بە (٣٧) ساڵ حکومڕانی پاشایەتی لە عێراق هێنا و بووە سەرەتای سەردەمێکی نوێ، کە سەرلەبەر شێواز و سیستمی سیاسی و حکومڕانی و ئابووری و کۆمەڵایەتی و فکری...تاد.، ئەو وڵاتەی گۆڕی. دەرگای ئازادییەکان، لە سەرەتادا، کرانەوە، بژێوی خەڵک باشتر بوو، حیزب و ڕێکخراو و

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

سەندیکاکان، دەرگایان والا بوو... . ئەوانە هەموو ڕەنگانەوەیان لە جموجۆڵ و چالاکی حیزبەکان و جەماوەر هەبوو.

نەورۆزی(١٩٥٩)، یەکەمین نەورۆزی سەردەمی کۆماری بوو. لە کۆیە هەردوو حیزب، پارتی و شیوعی، گەورەترین ئاهەنگی نەورۆزیان لە مێژووی شارەکەدا گێڕا. ئاهەنگەکە، کە ئامادەکاریی باشی بۆکرابوو، لە گۆڕەپانی تۆپی پێ بوو، لە پشت نەخۆشخانەی کۆماری، ئەو دەم ــ خوار سەرای نوێی ئێستا. قەنەفە و کورسی و تەخت لە لایەکی گۆڕەپانەکە، پشت لە خۆر، بۆ گەورە پیاوانی شار و میوانەکان، ڕیزکرابوون.ژنان لە گردی عەرەبییانەوە، کە بەسەر گۆڕەپانەکەیدا دەڕوانی، دانیشتبوون، جەماوەرەکەش لە هەر چوار دەوری گۆڕەپانەکە، تەماشای ڕێورەسمی ئاهەنگەکەیان دەکرد و چەپڵەیان لێدەداو دڵخۆشی خۆیان نیشان دەدا. چەندان سیاسەتمەدار و شاعیر و ئەدەب و شانۆکار و نۆزیکژەن تێیدا بەشدار بوون. شیعری حەماسی تێدا خوێندرایەوە، جگە لە سروودو شانۆی کاوەی ئاسنگەر. بۆ یەکەمجار، هەر سێ بڵندگۆیەکانی سەر گومبەزی مزگەوتی گەورەیان هێنابووە ئەوێ. تا دوای عەسر، ئاهەنگەکە بەردەوام بوو. بازاڕ بە تەواوی داخرا بوو، کۆیە هەمووی هاتبووە تەماشای ئەو ئاهەنگە. سەر لەئێوارەکەشی، لەسەر لوتکەی باواجی و کۆسار و هەیبەسوڵتان و سەر گردۆڵکەکان و سەر شوورەی قشلە و لە سەربانەکانی شار ئاگرا کرابۆوە.

تیپی مۆسیقای باواجی، لە ئاهەنگێکی پڕ جۆش و خرۆش ئاهەنگی جەژنی نەورۆزی (١٩٦٠) گێرا.بەڵام نەورۆزی (١٩٦١) دوو ئاهەنگ بوو، جەماوەری شار بوو، بەسەر بەرەی پارتی و بەرەی شیوعییەکان دابەش ببوون. نەورۆزی پارتی لە گردی مامئەحەی بەڕێوەچوو، بەرانبەر قشڵەی، بە دیوی زرێبارێ. هی شیوعییەکان هەر لە گۆڕەپانی تۆپی پێ بوو. ئەوەی ڕاستی بێ، ئەو دەم، شەپۆلێکی بیر چەپ و شیوعییەکان، زۆربەی گەڕەکەمانی شاری گرتبۆوە، تەنانەت گەڕەکی بایزاغا، بە گەڕەکی مۆسکۆ ناوزەند دەکرا. زۆربەی فەلاحی گوندەکان هەواداری شیوعییەکان بوون، کە دژی دەربەگ و ئاغا چالاکیان دەنواند. ئەوەشمان لەبیر نەچێ لە کەرکووک و موسڵ، کووشت و کووشتاری خوێناوی ڕوویدا، تا ڕادەیەک، جەماوەرەکە دەهات گیانی توندڕەوی تێیدا چەکەرەبکات. چەند جارێکیش لە بازاڕ، شەڕەدەمێ و دەستلێک وەشاندن، لە نێوان، ئەندام و هەوادارانی ئەو دوو حیزبە ڕوویدا. ئەمانە، گەرچی حەماسەتی حیزبییەکانی گەرم کردبوو، بەڵام عەوام و جەماوەرە بێلایەنەکەی سارد کردبۆوە. بۆیە ئاهەنگی هەردوو حیزب، گەرمگوڕی و حەماسەتی نەورۆزی (١٩٥٩)یان پێوە دیار نەبوو، بەڵکو، بە پەلار و تەنز، ئەو دوو حیزبە، ڕەخنەشیان لەیەکدی دەگرت.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەکولینێن کوردی

لە (١١ی ئەیلولی ١٩٦١)، دوای سەرنەگرتنی هەموو هەوڵی سیاسی و حیزبییەکانی کورد، لە گەڵ ڕژێمی بەغدا، بۆ دۆزینەوەی ڕێگەچارەیەک بۆ (مەسەلەی مافی نەتەویی کورد)، بەیاننامەی هەڵگیرسانی شۆڕش ڕاگەیندراو، هەموو بارودۆخی وڵات شڵەژا و بە بارێکی سەخت و دژووار و خوێناوی پڕ کارەساتباردادکەوت. بۆ جەژنی نەورۆزیش، وەک جەژنەکانی دیکە، تاوەکو ناوەڕاستی شەستەکانی سەدەی ڕابردوو، گۆڕینەوەی کارتی جەژنەپیرۆزە، باوە بوو، بە تایبەتی لە نێو قوتابی و ڕۆشنبیرو ئەدیبان دا. کارەتەکانیان پێش جەژن بە پۆست بۆ هاوڕێ و دۆست و خزمەکانیان دەنارد.

لەگەڵ ئینقلابی (٨ی شوباتی ١٩٦٣) ی بەعسییەکان، کۆیە کەوتە دەست پێشمەرگە، لە ئاهەنگی نەورۆزی ئەو ساڵەدا، کە دیاردەی هێزی چەکداری بەسەریدا زاڵ بوو، تەنانەت ژنیش هەبوو، دەمانچەی لە قەدی خۆی بەستبوو، بۆ یەکەمینجار، سەرکرایەتیی کورد، لە بەیاننامەیەکی حیزبیدا، ماف و داواکارییەکانی میللەتی بۆ جەماوەری ئامادە بوو خوێندەوە. هەر لەمساڵەشدا، بە ئامادەبوونی مەلا مستەفای بارازن، پارتی کۆنگرەییەکی نەتەویی لە کۆیە بەست. لە (١٩٦٣/٦/٢٢) سوپای عێراق، بە هاوکاریی تۆپ و تانک و فڕۆکە، شاری کۆیەی گرتەوە، بەوجۆرە، شارەکە کەوتە دەست جەلادانی بەعس و حکومی سەربازییان بەسەردا سەپاند، چەندان قەسابخانەیان بۆ خەڵکی سڤیلی شارەکە دانا و لە (٤ و ٣٠ ی تەمموزی ١٩٦٣) بە دوو وەجبە چەندان کەسیان لە دینگە پێچا و بە بەرچاوی خەڵکەوە گوللەبارانیان کردن.

لەو ڕۆژەوە تا نەورۆژی (١٩٧٠)، هەموو ئاهەنگەکانی شارەکە بەم جۆرە بەڕێوە دەچوو:

چونکە، چیا و گرد و بەرزاییەکانی شار ڕەبایەی سوپاس و جاشی لێبوو، گەنجەکان نەیان دەتوانی لە شوێنە بەرزەکان ئاگر بکەنەوە، بۆیە، وەک دەربڕینی یاخی بوونێک، لە گۆڕەپان و سەربانەکان، هێندە ئاگریان دەکردەوە، شار لە چرەدوکەڵدا دەخنکا. پیاوانی ڕژێم، خۆیان بۆ ئەو ڕۆژە ئامادە دەکرد، بە جادە و شەقامەکاندا، بە زرێپۆش و چەکەوە دەسوڕانەوە، هەوڵیشیان دەدا ئاگرەکانی گۆڕەپانەکان بکوژێننەوە. بۆ ئاهەنگگێڕان، لە ساڵانی (١٩٦٦و ١٩٦٧)، کە باڵی مەکتەبی سیاسی پارتی(جەلالییەکان)، دەستی لەگەڵ حکومەت تێکەڵ کردبوو، لە قوتابخانەدا، بۆنەیەکیان ساز دەکرد، پتر هەر هەوادارانی خۆیان بوون. سەیرانکردن لە ڕۆژەکدا کەم بوو، خەڵکەکە لەشار دوور نەدەکەوتەوە. زۆرجار، شەوانی نەورۆز دەبووە تەق و تۆق، پێشمەرگە، پەلاماری ڕەبایەوە و مەکۆکانی حکومەتیان دەدا. بەدزییەوە، بە شەو، لەسەر دارودیوار، درووشمی کوردایەتی، بە بۆیە دەنووسرا، پیاوانی ڕژێم، بە ڕۆژ دەیانسڕینەوە. دروشمەکانی شیوعییەکان بۆیەی سوور بوو، ئەوانی پارتش زەرد.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

نەورۆزی(١٩٧٠)، تایبەتمەندی خۆی هەبوو، بەیاننامەی (١١ی ئادار) خوێندرابۆوە و پارتی دیموکراتی کوردستان، دەسەڵاتی بەسەر هەموو ڕێکخراو و دامودەزگا حکومییەکان هەبوو، لە گۆڕەپانی تۆپی پێ، نەورۆزێکی گەورەی پڕ لە حەماسەت و نەشووەی سەرکەوتن گێڕدارا. جگە لە سروود و گۆرانی تەمسیل و شانۆ، شیعری زۆر و وتاری زۆری تێدا خوێندرایەوە.

لەگەڵ هەڵگیرسانەوەی شەڕ، لە ساڵی بەهاری (١٩٧٤)، دیسان بارودۆخی وڵات پشیوی تێکەت و خەڵکێکی زۆر روویان لە شاخ کردو چوونە ڕیزی شۆڕش. دیسان نەورۆژ بۆوە، شەڕە ئاگرکردنە و چرەدوکەڵی شاران. ڕۆژەکانی نەورۆز، هیچ ئاهەنگ و سەیران و خۆشییان پێوە دیار نەبوو شەڕ و پێکدادانی خوێناوی لە هەموو بەرەکانی کوردستان بە قورسی بەردەوام بوو.

هەشتاکانی سەدەی ڕابردوو، تاکو ڕاپەڕینی(١٩٩١)، سەردەمی خامۆشیی جەژنی نەورۆز بوو، شەڕی خوێناوی هەشت ساڵەی عێراق . ئێران و دواتر شاڵاوی ئەنفال و کیمیابارانی کردنی هەڵەبجە و بادینان و چەندان شوێنی دیکە، ترووسکای خۆشیان لە دڵ و دەروونی کەسدا نەهێشت. بەڵام لە کۆیە، ئاگرەکان هەر دەکرانەوە و لە نەورۆزی (١٩٧٦) و (١٩٨٢) خوێندکاران خۆپێشاندانی گەورەیان کرد و، خەڵک تێیاندا شەهید کران، بە دەیان خۆپێشاندەر و چالاکوانیش گیران و ڕەوانەی زیندانەکانی کەرکووک کران. پێویستە، لێرە ئاماژەیەک، بۆ وەسیلەیەکی نوێی بەرەنگاربوونەوی دوژمن بکەم، کە گەنجەکان دایانهێنا بوو و زۆریش کاریگەربوو، ئەویش ئەوەبوو، لە زۆر شوێنی وەک، سەرکۆڵان و گۆڕەپان وچایخانەکان و لە نێو ئۆتۆمبیلاندا، سرووده نەتەوایەتییەکانی تایەر تۆفیق و محەمەد جەزا و حەسەن زیرەک...تاد..بە موسەجەلە، بەدەنگی بەرز لێدەدران، خەڵکیش لەسەر ئەوە دەگیران و زیندانی دەکران.

نەورۆزی بەهاری(١٩٩١)، زۆر جیاواز بوو، بەهاری ڕاپەڕین بوو، لە ئێوارەی نەورۆز کەرکووک، ئازاد کرا، هەموو شاخ و چیاکانی دەوری شاری کۆیە بڵێسەی ئاگر بوون، خەڵک زۆر دڵخۆش بوو، بەڵام چونکە شاری کۆیە هێشتا پرسەدار بوو، بە شەهیدبوونی نزیکەی (٤٠) کەسی سڤیلی بێتاوان، لە ئازاد کردنی کۆیە و شارەکانی دیکەدا، خەڵک سەیران و ئاهەنگی نەگێرا. ئازادکردنی کەرکووک، لەو نەورۆزەدا، گەورەترین ئاهەنگ بوو لە دڵی جەماوەرە ڕاپەڕیوودا.

لە بەهاری (١٩٩٢ تا ٢٠٠٠)، تا ڕادەیەک شێوازی یادکردنەوەی جەژنی نەورۆز هێندێ گۆڕانکارییان تێدا دەبینرا. دواى (١٩٩٤)شەڕێکی خوێناوی لە نێوان پارتی دیموکراتی کوردستان و یەکێتی نیشتیمانی کوردستان، هەرێمی کردە دوو ئیدارەیی. شێوازی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرى زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردى

ئاگرکردنەوە، لە سووتانی تەیەیی لاستیک و کەچەوپەچە، کە چرەدوکەڵی زیانبەخشی بۆ ژینگە و تەندرووستی دروستدەکرد، بووە یاری ئاگرین و ئاگری کەم دوکەڵ، پتریش لەسەر لوتکەی چیاکان دەکرانەوە. شەوی نەورۆز، لە کەناڵە تیڤییە زۆرەکان، بەرنامەی تایبەت پەخش دەکرا. لە هێندێ هۆڵ و یانە و چێشتخانە و هۆتێلدا، ئاهەنگی تایبەت، کە بە پلیت بوو، بە بەشداری گۆرانیبێژ و مۆزیکژەنی کوردی ساز دەکرا. ڕۆژی نەورۆزیش، چونکە خەڵک بژێوی باشتر بوو و ئۆتۆمبیل زۆر بوو، سەیرانکردن بۆ دەرەوەی شار بووە شتێکی باو، کۆییەکان تا بەنداوی دۆکان و دۆڵی خۆشناوەتی و شەقەڵاوە دەچوون."پێشمەرگەکان، ئەگەر لە بارەگاکان بوونایا، بە گۆرانی و سروو و قسەی خۆش سەوی نەورۆزیان دەبردە سەر. ئەگەر لە دەشتی کۆیە بوونایە، زۆر جار یەک و چالاکیان لە ئێوارەی نەورۆزەکەدا دەکرد، بۆ تۆقاندنی دوژمن. لەسەر لوتکەی چیای باواجی و حاجی قەڵا و لوتکەکانی دیکە، ئاگری گەورەیان دەکردەوە."(پشتیوان ٢٠٢٢)

جەژنی کرێکاران:

(١ی ئایار)، جەژنی کرێکارانی جیهانە، لەو ڕۆژەدا لەسەرتاسەری جیهان، کرێکاران بەدەر لە ڕەگەز و نەتەوە و ئایین و زمان و کەلتوور و بیروباوەڕ، بە درووشمی "کرێکارانی جیهان یەکگرن" چالاکی دەنوێنن و داوای ماف و داخوازییەکانی خۆیان دەکەن. سەرگوزشتەی ئەو جەژنەش بۆ ئەو ڕۆژە دەگەڕێتەوە کە کرێکاران لە (١ی ئایاری ١٨٨٦) لە شیکاگۆ، لە ئەمەریکا، داوای کەمکردنەوەی کاتژمێری کارکردنیان کرد، بەڵام دەسەڵاتداران بە ئاگر و ئاسن وەڵامی کرێکارانیان دایەوە و (١١)کەس لە هەردوو لا کوژران. لە ساڵیادی ئەو ڕۆژە لە (١٨٩٠)، گۆنگرەی ئومەمی شۆشیالستی لە پاریس، داوی خۆپێشاندانێکی سەرتاسەری جیهانیی کرد. لە ساڵی (١٩٠٤) یشدا، لە کۆنفرانسی ئەم ڕێکخراودا لە ئەمستردام، بریار درا، هەموو ساڵێک، لەو ڕۆژەدا کرێکار نەچنە سەر کارو ببێتە پشووی فەرمی.

هەمیشە حیزبی شیوعی و مارکسی و چەپەکان، ڕابەرایەتیی ئەو جەژنە دەکەن و خۆیان بە پارێزەر و پشتیوانیی چینی کریکار نیشاندەدەن، بۆیە لە عێراق و کوردستانیش، هەتا حیزبی شیوعی لە (٣١ی مارتی ١٩٣٤) دانەمەزرا، یادکردنەوەی ئەو جەژنە نەبوو بە نەریت.

جەنگی دووەمی جیهان (١٩٣٩-١٩٤٥)، لە عیراقیش، مەرگەسات و هەژاری و بەدبەختیی زۆری بۆ خەڵک هێنا، بەتایبەتی بۆ چینی ڕەش و ڕووت و کاسب و کریکار. لە تەمووزی (١٩٤٦) دەسەلاتی پاشایەتی لە کۆمپانیای نەوتی کەرکووک، (١٠) کرێکاری خۆپێشاندەری کووشت، لە خوارووی عێراقیش ڕۆژنامەی (دەنگی کرێکاران) بە عەرەبی دەردەچوو دەگەیشتە کوردستان، ئەوانە هەموو بوونە هۆکار بۆ وروژاندنی هەست و هۆشیاریی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

کریکارانی کوردستان. ئەوەبوو لە شاری کۆیە، یەک ساڵ دوای ڕێکخستنی شانەی حیزبی شیوعی (لە ١٩٤٧)، یەکەمین یادکردنەوەی ئەو جەژنە بەڕێوە چوو.

جەژنی (١ی ئایار)، هەرچەندە جەژنێکی جەماوەری بووە - چونکە چینی کرێکار، کاسبکار و پیشەوەرەکانیش دەگرێتەوە، بەڵام قەت نەبووەتە جەژنێکی گەرموگوڕی سەرتاسەری شار و شارۆچکەکان، بۆیە دەکرێ، قۆناغەکانی لە (١٩٤٧ تا ٢٠٠٠) بەسەر (٤) ڕۆژگار دابەشبکەین:

ڕۆژگاری یادکردنەوەی نهێنی:لە (١٩٤٧) ەوە تا کودەتای (١٩٥٨)، کرێکارانی کۆیە، بە پشتیوانیی چالاکوانی حیزبی شیوعی بە نهێنیی یادی ئەو جەژنەیان دەکردەوە، حەسەن کاکە - کادیری ئەو حیزبە لە بیرەوەرییەکانیدا دەنووسێ:" هاوڕێیانی حیزب بە هاوکاریی دۆست و خەڵکی ڕەش و ڕووتی ڕەنجدەر، ساڵانە یادی بۆنەی (١ی ئایار)یان دەکردەوە. جارێک دەچووینە (کانی جلیت)، بەرانبەر گردی (خاڵمبەگی) و کەرەتێکی دیکە دەچووینە هەوارێکی دیکە. جاماوەرێکی باشمان لە کرێکاران کۆدەکردەوە، پێشتر بانگەشە و ئامادەکاریمان بۆ دەکرد. ڕاستە، یادکردنەوەکان بە نهێنی بوون، بەڵام ئەو سەردەم، حکومەت، وەک حیزبی بەعس و عەرەبە شوڤێنییەکان نەبوو، نەدەهاتنە دەرەوەی شارو هێرشیان نەدەکردە سەرمان، هەرچەندە جاسووس و پیاوانی میری خەبەریان لێدەداین. جگە لە خوێندنەوەی وتاری حەماسی و هۆشیارکردنەوەی جەماوەرەکە، هێندێجار، شانۆگەریشمان تێدا نمایش دەکرد. ساڵ هەبوو، دەچووینە لای (کووران) لە (گەرووی سۆرکێ). هەموو ئامادەبووان و بەشداربووان، هەر هاوڕێیانی حیزب نەبوون، مامۆستا و ڕۆشنبیر و کەسایەتییە غەیرە حیزبییەکانیش دەهاتنە ئاهەنگەکانمان. بڵاوکراوەکانی حیزب، کە دەخوێندرانەوە، بە زمانی عەرەبی بوون،ئێمە بە زارەکی، بۆ ئامادەبووان دەمانکردەوە کوردی."(حەسەن کاکە ٢٠١٥ ل. ٣٠).

ڕۆژگاری ئاڵتوونی:ڕژێمی کۆماری، دوای (١٤ی تەممووزی ١٩٥٨)، مۆڵەتی سەربوخۆیی کاری حیزبی بە حیزبی شیوعی و پارتی دیموکراتی دا."لەو ڕۆژەوە حیزبی شیوعی هەرچی سەندیکاری کریکاران و پیشەوەران هەبوو، خستە ژێر دەسەڵاتی خۆی و خۆی لێکردنە ساحێب، ئەمەش سەرتایی ململانێیەکی سیاسی بوو لەگەڵ جموجۆڵە نەتەوەییەکاندا."(العلاف ٢٠٢٢). (٤) ساڵی ڕەبەق، حیزبی شیوعی، گەورەترین جەماوەری بۆ یادکردنەوەی ئەو جەژنە کۆدەکردە و ئامادەکاریی باشیان بۆ دەکرد و چالاکی زۆریان تێدا ئەنجامدەدا. - لە برگەیەکی دیکەدا، بە درێژی باسی ئەو یادکردنەوانە دەکەین لە کۆیە).

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ڕۆژگاری خامۆشی ئەم جەژنە:جگە لەو دوو سێ ساڵی دوای بەیاننامەی (١١ی ئاداری ١٩٧٠)، لە ساڵی (١٩٦٣ تا ١٩٩١)، جەژنی کرێکاران، لە عێراق و کوردستان و (کۆیەش)، بە خامووشترین و کزترین ڕۆژگار تێپەڕی. بەعسییە شۆڤێنییەکان، کەوتنە گرتن و کووشتنی هەرچی چەپ و ئازادیخواز و تێکۆشەر بوو، کە دەستی پێڕاگەیشت. هەزاران تێکۆشەر و خەباتگێڕی لە سێدارەدا، بەوەش نەوەستا، لە ساڵی (١٩٨٧) بە یاسا، زاراوەی (کرێکار)ی کردە (فەرمانبەر)، بەوەش، مافی سەندیکا و ڕێکخراو و کارکردنی لێزەفتکردن، بەو شێوەیە، کرێکار، لە فەرهەنگی ئەواندا، کەسێک بوو کە بەعسی بێ یان هەواداریی بەعس بێ، بۆیە هەر یادێک بکرابایەوە، لە ژێر درووشم و ئامانج و پەیام و داخوازییەکانی ئەو حیزبە شۆڤێنییە بوو. واتا لەو سەردەمەدا جەژنی (١ی ئایار) بە چەقۆی بەعس، مردارکرایەوە.

ڕۆژگاری دوای ڕاپەڕین:بەداخەوە، گەرچی ڕاپەڕینی بەهاری (١٩٩١) لە باشووردا،، زۆر دەروازەی ئازادییەکانی خستە سەرپشت، بەڵام چینی کریکار و جوتیار، بە خەونەکانی خۆیان نەگەیشتن، وەک پشتر هەوڵیان بۆ دەدا. یادکردنەوەی ئەو جەژنە، بووە بۆنەیەکی ڕەمزی ساردوسوڕ. لە شاری ڕانییە، هەر دوو مانگ دوای ڕاپەڕین، یەکەم یادی لە لایەن ڕەوتی کۆمەنسیت کرایەوە. لە هەولێریش، لە ساڵی (١٩٩٢) و (١٩٩٣)، لە باخی گلکەند، جەماوەرێکی زۆر خەڵک ئامادەبوون و وتار و شیعر و داخوازییەکانی کرێکاران خوێندرایەوە، ئەودەم، سەردەمی بەرەی کوردستانی بوو. لە شاری کۆیەش یان ئەوەتا لە بارەگای حیزبی شیوعی، چالاکی بۆ کرابێ، یان زۆر ساڵان، کادیر و ئەندامانی ئەوانیش، دەچنە هەولێر، بۆ بەشداری کردنی لە کۆبوونە و خۆپیشاندان، بۆ وەدەست هێنانی مافی کرێکاران، جارێک لەبەردەم پەرلەمان و جارێک لەبەردەم بارگای نەتەوە یەکگرتووەکان. هەرچەند لە ساڵی (١٩٩٣)وە، کە حیزبی کۆمەنیستی کرێکارانی کورسستان دامەزرا، ئەو حیزبە، پتر ئەرک و خەمی کرێکارانی گرتە ئەستۆ، بەڵام لەسەر ئەرزی واقیعدا، یادەکانی ئەو جەژنە، زۆر لە ئاستێکی نزمدابووە، هەر ئەوەندە بوو، کە ڕۆژەکە دەکرا بە پشووی فەرمی، ئەوەیش بۆ خودی کرێکار نا - ئەوان، زۆربەیان، جەژنیانیش هەر کرێکاریان دەکرد.

جەژنی (١٤ی تەمووزی ١٩٥٨):

لەگەڵ خوێندنەوەی یەکەم بایاننامەی کودەتای (١٤ی تەمموز) لە ڕادیۆی بەغدا، وەکو مەلی بندکراوی ناو قەفەز، جەماوەری شاری کۆیە، بە پیاو و منداڵ و ژنەوە، ڕژانە سەر شەقام و گۆڕەپان و بەردەم مزگەوتەکان، زۆربەی دوکاندار و کاسبکار دوکانیان داخست. خەڵک تامەزرۆی هەواڵی تازە بوو، وردە وردە دەنگوباسەکان دەگەیشتن و خەڵکەکە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

سەرەتا، باش لە زاراوەکان تێنەدەگەیشت. کودەتا و سیستمی کۆماری و سەربەستی و ڕاماڵینی ئیستعمار و نەمانی ئیستغلال، گوێی ئەوخەڵکەی کاس کردبوو. بۆ ڕۆژی دووەم، وەک حەسەن کاکە دەگێڕێتەوە:"بۆ بەیانی، دوو شەو و دوو ڕۆژان، لەبەردەم سەرای کۆنی کۆیە، بووە بەشایی و هەڵپەڕکێ و دەهۆڵ و زوڕنا. بەڵامڕۆژی چوارەم شاییەکە، بوو بە دوو شایی، هاوڕێیانی حزبی شیوعی لەبەردەم دەرگای سەرای کۆن ـ فولکەی حاجی قادری ئێستا، بەردەوام بوون لە گێڕانی شایی و هەڵپەرکێ خۆیان. (حەسەن کاکە ل. ٣٢)

جا چونکی دەرگای ئازادییەکان کرانەوە و حیزبەکان دەستکراوە بوون لە چالاکی نواندن و ڕاپەڕاندنی ئەرکەکەیان، شیوعییەکانیش کودەتاییەکەیان، بە سەرۆکایەتیی زەعیم عەبدولکەرین قاسم، بە هی خۆیان دەزانی، زۆر چالاکانەتر هاتنە مەیدانەکە، ساڵ نەسوڕایەوە، ئەوان بوونە زۆرینە چ لە شار و چ لە گوندەکان، تەنانەت گەڕەکی بایزاغا، بە گەڕەکی مۆسکۆ باس دەکرا، و پڕاڤدە بووە، ناوی کچان. چەندان ڕێکخراو و نەقابە مۆڵەتی فەرمی کارکردنیان وەرگرت و بارەگایان کردەوە. ڕۆژنامەی (طریق الاتحاد)ی زمانحاڵی شیوعییەکان و (خەباتی) پارتی، بە ئاشکرا، ڕۆژانە لە شەقامەکاندا بانگەوازیان بۆ دەکراو دەفرۆشان. دەکرێ بڵێین، یادکردنەوەی ئەو جەژنە، لە کۆیە زۆر جیاواز بوو، ئەتەکێت و شێوازێکی خۆییانەی وەرگرت، چونکە مامۆستا و خوێندکار و ڕۆشنبیر و ئەدیبی زۆر بوو. چالاکییەکانیشیان جیاوازو فرە ڕەنگ بوون.

ساڵەکانی (١٩٥٩، ١٩٦٠، تا ڕادەیەکیش ١٩٦١)، ڕێوڕەسمی یادکردنەوەی ئەو ڕۆژە بەم شێوەیە بوو: پێش چەند ڕۆژێک، شیوعییەکان، جەماوەری خۆیان و خەڵکیان هۆشیار دەکردەوە کە یادکردنەوەکەیان دەبێ جیاواز و نموونەیی بێ، کادیرانی پارتی، ئەوەندە ڕۆژەکەیان بە هەمیەتەوە وەرنەگرتبوو، بۆیە زۆریش بە گەرمی پێشوازیان لێ نەدەکرد. پێش چەند ڕۆژێک، ژنان و کچانی عازەب، خەریکی خاوینکردنە وە گەسگلێدانی بەردەرگا و کۆڵانەی خۆیان بوون و ئاوڕشینیان دەکرد، لە بازاڕیش دوکاندارەکان هەر وایان دەکرد.کوڕەلاو و گەنجەکان، دەچوون لە دەم ڕووبار و ئەو دەشت و دەرە، بە باوەشان ڕوولک و لق و چلی داری سەوز و جوانیان دەهێنا، سەردەرگای ماڵەکانیان، لە شێوەی تاق، پێدەڕازاندنەوە، بۆ ڕۆژی (١٤ی تەمووز) دەبووایە، ئەو سەردەرگایانە، بە چەندان وێنەی گەورە و ڕەنگاڵی عەبدولکەریم قاسم و کاغەزی ڕەنگاوڕەنگ و ئاڵای قەبارە جیاوازی عێراق بڕازێننەوە، هەر ماڵەی هەوڵی دەدا، ئارایشت و دیکۆڕەکەی لە دراوسێیەکەی جوانتر بێ، ناوە ناوەش ئەو کۆڵانەیان ئاوپڕژین دەکرد. کۆڵانە هەبوو، ڕێیان نەدەدا کەر و وڵاغ، پێیاندا تێپەڕێ، نەکۆ پیسی بکەنەوە. بەڵام ئەوەی لە شەقامی سەرکی شاردا دەکرا زۆر جیاواز بوو. چایخانەی فەتاح حەکیمی ـ هەوراز فولکەی حاجی قادری بەرەو باواجی، بارەگای پارتی بوو، هەرچی چایخانەی حەمە گەمحانی ـ بەرانبەر مزگەوتی گەورە، لەژێر هوتێلی چنارۆک،

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

مەكۆی شیوعییەكان بوو، ئەم دوو شوێنە زۆر گەرموگوڕی و سەرقاڵی و هات و باتیان پێوە دیار بوو.

تاق جییە؟

دارتاشەكان، لە شێوەی پرد، لە دار و تەختە و قوماشی ڕەنگاو ڕەنگ، تاقیان دروست دەكرد. لە لای ڕاست و چەپی شەقامەكە دوو ستووونی گەورە و بەرز جێگیردەكران، بەرزییەكەیان دەگەیشتە (٧) مەتر. ئەوجا لەوسەر بۆ ئەمسەری دوو ستوونەكە، پردیان، بە تەختە دروست دەكرد. باڵای ئەو دوو ستوونە و جسری سەرەوەیان هەمووی بە ئاڵا و درووشمی عێراق و وێنەی گەورە گەورەی عەبدولكەریم قاسم دەڕازاندەوە، گلۆپی ڕەنگاوڕەنگ لە باڵای و قەدی ئەو تاقە وەك پشتێند، پێچاو پێچ دەبەسترا. لە ناوەندی تاقەكە، واتا ناوەندی شەقامەكە، وەك ڕەمز، كۆتر و چەكوش و داس و ئەو شانەیان پێدا شۆڕدەكردەوە، كە هونەرمەندەكان بۆیان درووست دەكردن. تاقی پارتییەكان، زۆر كەم وێنەی زەعمیان دادەنا، پتر وێنەی مەلا مستەفای بارزانیان بە قەدی تاقەیان هەڵدەواسی. تاقی شیوعییەكان، بە ڕەنگ سوور و هی پارتییەكان بەڕەنگی زەرد، دەڕازاندرانەوە، ئەوا جگە لەو هەموو قوماشە ڕەنگاو ڕەنگە دیزاینكراوەی لێكپێچراو، كە لە هەموو لایەكەوە، وەك ڕایەڵی ڕەشماڵ، بە دەووری تاقەكانەوە دەكران. هەر حیزبەش، بە خەتاتی، درووشمی خۆی لەسەر دەنووسی.

لە دەوری هەر تاقەێك، توێژ و چینی خۆی كۆ دەبوونەوە، ئافرەتان لە دەوری تاقی خۆیان و مامۆستایان لە دەوری هی خۆیان...تاد.، هەمووشیان جوانترین پۆشاكی كوردیان دەپۆشی، شیوعییەكان پتر، ڕەنگوچۆغەلی سوور و ئەوانەی پارتیش، ڕەنگەكانی دیكە.
، با بچینە نیو بازاڕ، هەر دوكاندارەی، پارچە قوماشێك و چەند ئاڵا و چەند وێنەیەكی زەعیمی بە پێش دوكان و بمیچیەكەیەوە هەڵدەواسی. بەوان دەتزانێ، كێ شیوعییەو كێ پارتییە. بیگومان هەشبوون، بیلایەن بوو و هیچیان هەڵنەدەواسی. جگەلە تاقەكانی ئەو دوو حیزبە، تاقولۆقە، هەبوو تاقی خۆی دروست دەكردو دادەنا، وەك تاقەكەی عوسمان عەونی شاعیر، كە بە ناوی تاقی تاقمی(انصار السلام) بوو.

جا لە دەوری سەعات نۆ و دە، كەژاوەی ئەو حیزبانە، لە كرێكار و جوتیار و خوێندكار و كاسبكار... بە ژێر ئەو تاقانەدا دەڕۆیشتن و درووشم و سروودی خۆیان دەگوتەوە، چەكوش و بێل و پێمەڕە و داس و قەڵەمی گەورەی دروستیكراو و ئاڵای ڕەنگاو ڕەنگ و ڕەسمی زەعمیان بەرزدەكردەوە و وێنەی زەعمیان لەبەرۆكی خۆیان دەدا. خەڵكیش، لەسەر شۆستەكاندا، بە چەپڵەڕیزان پێشەوازیان لێدەكردن، هەر كەسەی بۆ حیزبی خۆی. زۆر

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

جار كۆترەی سپییان بۆ ئاسمان هەڵدەدا.ببەمشێوەیە، یادی ئەو ڕۆژە، وەك جەژن، ئاهەنگی بۆ دەگێڕدراو، دەنگی بڵندگۆكان، لەو شەقامانەدا دەنگیدەدایەوە.

ئەو تاقانە، جار هەبوو بۆ ماوەی دە ڕۆژێك هەر دەمانەوە، دواتر، هەڵیان دەوەشاندنەوەو لەسەر شەقامەكاندا هەڵیان دەگرتن. كەس بە نیازی خراپەكاری، تخوونی ئەو تاقانە نەدەكەت. لەو سەردەمەدا، ڕۆژانە، وێنەی نوێی عەبدولكەریم قاسم و درووشمی جەمهوری چاپدەكران و لە شارەكاندا دەفرۆشان، بەدەیان شێوە لەسەر دەستەباشی و فەفخوری و لەگەن و قۆریە و قەڵەم و دەفتەری قوتابیان و ئەو شتانە، وێنە و دروشمیان ڕەسم دەكرد و ڕەواجی زۆری لەسەر بوو. وێنەی سەر دەرگای ماڵەكان، هەبوو تا ساڵ نوێ دەبوەوە لێیان نەدەكردەوە. پارتییەكان، ئەو شتانەیان نەبوو، كەم پارەشیان پێدەدا. كەم ئۆتۆمبیل هەبوو وێنەی زەعمی پێوە نەبێ.

هەر لە ساڵی (١٩٥٩) كەژاوەی (میهرەجانی جووتیاران) لە كۆیە بەڕێووەچوو، ئەویش شیوعیییەكان سەرپەرشتیان دەكرد. لەو كەژاویەدا، نزیكەی (١٥) هەزار جووتیاری وراتی كۆیە تێیدا بەشدار بوون و زۆر نمایشی جوان جوانیان لەسەر شەقامەكاندا نوواند. ئەوان لە گۆڕەپانی تۆپانێ كۆبوونەوە و سێ چوار سەعات هەر وتار و باس و خواسی قانونی ئیسلاح زەراعیان بۆ دەكردن. شەو ئەوان مانەو و نەیانتانی بگەڕێنەوە گوندەكانیان، بەسەر مزگەوت و ماڵاندا دابەشیان كردن.ئەوكات، ئەوە گەورەترین كەژاوە بووە، لە مێژووی كۆیە. لە دروشم و هوتافەكانیاندا، داوای دەكرد، زەوییان بەسەردا دابەش بكرێ.

یادی (١٤ی تەمووزی ١٩٦١) ئەو گەرمو گوڕییەی بە خۆیەوە نەبینی، بەتایبەتی كە كووشتاری گەورە لە كەركووك و موسڵ ڕوویاندا و حكومەت دەهات وردە وردە خۆی لە داخوازییەكانی كورد بدزێتەوە. تا لە (١١ی ئەیلول) ئیعلانی شەڕكرا لە نیوان هێزەكانی حكومەت و لەشكری كوردی.

بەمشێوەیە، یادی (١٤ی تەمووز)یش، چێتر نە كرایەوە و لە (١٩٦٣) بەعسییەكان ئینقلابیان كردو هاتنە سەر حوكم.

جەژنی(١١ی ئاداری١٩٧٠):

دەمێك بوو دەنگۆی ئەو دانووسانە هەبوو، گۆیا یەكێتیی سۆڤیەتیش داوای لە بەغدا كردبوو، كە دەبێ كۆتایی بەو شەڕ و شۆڕەهەشت ساڵییە، لە نێوان حكومەت و شۆڕسی كورد بێنن، كە هیچ لایەكیان تێیدا سەركەوتوو نەبوون. ئەو بوو لە شەوی (١١ی ئاداری ١٩٧٠) بەیاننامەی ڕێككەوتنی حكومەت و شۆڕش، لە ڕادیۆ بەغدا خوێندرایەوە، لە هەموو شار و شارۆچكەیەك بووە تەقەی خۆشی و خەڵك هاتنە سەر شەقامەكان. ئەوە یەكەمینجار بوو حكومەتی ناوەندی عێراق ددان بنێت بە مافی سیاسی و نەتەوەیی و

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

ئیداریی و کەلتووریی گەلی کورد و هەوڵێ چارەسەرکردنی کێشەی کوردی دابێ بە ڕێگەی ئاشتیانە و گفتوگۆ.

لەڕاستیدا، ئەو شەوە، بارودۆخی شاری کۆیە جیاواز بوو لەگەڵ زۆربەی شارەکانی دیکە، چونکە باڵی مەکتەبی سیاسی، کە پێیان دەگوتن (جەلالیی) بنکە و بارەگاو چەکداری زۆریان لە نێو شاردا هەبوو. چوار ساڵ بوو شارەکە لە ژێر دەسەڵاتی ئەوان دابوو، بۆیە خەڵکەکە ترسی شەڕی ناخۆیی نێوان (مەلایی و جەلالیی)یان هەبوو. هەرچەندە، سبەینەکەی گرژییەک ڕوویدا وفیشەکیشیان بە ئاراستەی بڵندگۆیەکانی سەر گومبەزی مزگەوتی گەورەوە تەقاند، بەڵام خۆشبەختانە، زوو سەرکردایەتیی شۆڕش، بەرەی شەڕی براکوژی لە بن پێی حکومەتی بەغدا دەرهێناو، بەیاننامەی ئاشتەوایی لەگەڵ هەموو لایەنەکان، خوێندەوە، بەوەش، ئەندام و لایەنگر و هەوادرەکانی (جەلالیی)، بە شێوەیەک لە شێوەکان، پشتیوانیی خۆیان بۆ ڕێککەوتنامەکە نیشاندا.

بۆ بەیانی، خەڵکی شار، ڕژانە سەر شەقام و لە بەردەم سەرای کۆن ـ فولکەی حاجی قادری کۆیی، خڕبوونەوە و بووە شایی و هەڵپەڕکێ و دەهۆڵ و زوڕنا، بە خۆشی و شاباشەوە. شاییەکە هێندە گەورە بوو، چەند جار پێچی خواردبۆوە. هەر یەک دوو سەعاتی نانخواردنی نیوەڕۆ خەڵکەکە پشوویەکیان دا، دواتر، گەرمتر دەستیان پێکردەوە. بەو شێوەیە، دوو شەو و دوو ڕۆژان، هەر شایی و هەڵپەڕکێ و دەهۆڵ و زوڕنا بەردەوام بوو. ڕۆژی دووەم، لە قوتابخانەی دواناوەندی کوڕانی کۆیەش، مەڕاسیمێکی ئاهەنگ و وتار و شیعر خوێندنەوە سازکرا.

لە ڕۆژی سێیەمدا، بازاڕ ئاسایی بۆوە و خەڵک چوونەوە سەر کارو کاسبی خۆیان، بەڵام دوای بانگی خەفتنان، دیسان لە گۆڕەپانەکان، خەڵک، بە تایبەتی گەنج و چەکدارەکان، دەستیان کردەوە بە شایی و چۆپی ـ هەر دوای خوێندنەوەی بایاننامەکە چەکدارانی شاخ هاتنەوە نیو شارە و بارەگا و بنکەی خۆیان دانا. بۆ چواردە پانزدە شەوان، بەم شێوەیە، لە گۆڕەپان و مەیدان و کۆڵانە فراوانەکانی هەموو گەڕەکەکانی شار، شایی بوو. هەر دوای نانخواردنی شێوان، نەک هەر کوڕەلا و گەنجەکان، بگرە کچۆڵە و ژن و پیرێژنیش دەچوونە سەیری ئەو بەزم و هەڵپەڕکێیە. هەبوو بەسەر شایی زۆربەی گەڕەکەناندا دەگەڕا. لە چەند گەڕەکێک، پیرەمێرد و ڕیش سپییەکان، داوایان لە خەڵک کرد، کە کۆتایی بەو بەزمە بێنن، خەڵکەکە لە دەنگە دەنگ و هاتوباتی ئەو هەرایە، هەراسان و بێزرا ببوون.

لە ئاهەنگگێڕانی (١١ی ئادار) ئاڵا و وێنە و درووشم بەرز نەدەبینرا و هوتاف و بانگەواز و وتار خوێندنە و شیعر خوێندنەوە، نەبوو، هەر شایی و هەڵپەڕکێ بوو. جا

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

خەڵکەکە فێری چەندان جۆرە شایی تازەباو ببووە، چونکێ هێندێ لە پێشمەرگەکان، لە شار و دێیە دوورەکانی لای بادینان و گەرمیان و هەورامان هاتبوون، جا ئەوانیش، تەرزە شایی خۆیان دەکرد و خەڵک لاسایی دەکردنەوە. تەنانەی شایی (فەقێیان)نیش زیندوو کرایەوە، کە لەسەردەمی خۆی، فەقێیەکانی حوجرەی مزگەوتەکانی کۆیە دایانهێناوە. شاییەکانی شەوانە، دەهوڵ و زوڕنای لەگەڵ نەبوو، بەڵام گوتنەوەی زۆر تێدا بوو، ئەودەم شیعر و گۆرانی میللی زۆر گەشەی سەند و زیندوو بۆوە، بەداخەوە، کەس نەبوو تۆماریان بکات!
زۆر گۆرانی بۆ (١١ی ئادار) تۆمارکرا و زۆر شاعیر شیعریان بەسەردا گوت.

ساڵیادی (١١ی ئادار) لە ساڵی (١٩٧١ وە ١٩٧٢)، تەنها چەند گەڕە شاییەک بوو، لە ناوەندی شار. ئەو حەماسەت و گەرموگوڕییەی (١٩٧٠) یان پێوە دیار نەبوو. دەوای (٩) لە ڕێککەوتننامەکە، لە پیلانێکدا، هەوڵی کووشتنی مەلا مستەفای بارزان درا. لە ساڵیادی (١٩٧٣)، هیچ چالاکییەکی بەرچاو بۆ ئەو ڕۆژە بەڕیوەنەچوو، سەرتایی ساردی لە نێوان حکومەت و شۆڕش دەهات هەستپێبکرێ. حکومەت ئامادە نەبوو سنووری ڕێککەوتننامەکە فراوانتر بکات و کەرکووک و خانەقین و شەنگالیش بگرێتەوە، ئەوا جگە لە سەرهەڵدنی ڕاودونانی ئەندام و لاینگرەکانی پارتی لە بەغدا و شارە دوورە دەستەکان. ئەوبوو لە ئاداری (١٩٧٤) دیسان شەڕ و پێکدادان و کووشتار و ماڵوێرانی لە کوردستان دەستی پێکردەوە و یادی (١١ی ئادار)یش بە دەردی یادی (١٤ تەمموز) چوو.

جەژنی خۆشەویستی(ڤەلەنتاین):

ئەگەرچی، زۆر وڵات و نەتەوە، ڕۆژی دیاریکراوی خۆشەویستیی خۆیان هەیە، بەڵام لە سایەیی عەولەمە و پەیوەندییە سەردەمییەکان، ڕۆژی ڤالەنتاین، بە تایبەتی لەنێو کوڕ و کچە گەنجەکان، بووە جەژنێکی ساڵانە.

لە ناوەندی نەوەتەکانی سەدەی ڕابردوو تا ئیمرۆ، لە نێو گەنجانی کوردی باشووریش، بە تایبەتی خوێندکارانی زانکۆ و پەیمانگەکان، لە (١٤ی شوبات)، ئەوە ڕۆژە بایەخی تایبەتیی پێدەدرێت. ئەوان لەو ڕۆژەدا پۆشاکی سوور، یان چەند پارچەیەک لە پۆشاکیانی سوور، دەپۆشن. گوڵی سوور دەگۆڕنەوە، نامە و کارتی پیرۆزبایی بۆ یەکتری دەنێرن. زۆربەی ساڵانیش لە زانکۆ (جار هەیە لە پەیمانگەکانیش) کۆڕی شیعر خوێندەوە، بۆ شاعیرە لاوەکان دەگێردرێ و گەنجان تێیاندا ئامادە دەبن.

جەژنی کەسی یان دەستە و دائیرە:

لێرەدا مەبەستمان لەو بۆنە کەسییە یان خێزانییە، کە ساڵانە شێوازی یادکردنەوە وەردەگرێ و بە شێوەیەک لە شێوەکان ئامادەبووانی خۆشی خۆیانی تێدا دەردەبڕن. وەکو

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

سالیادی لەدایک بوون، سالیادی هاوسەرگیریی، بۆنەی دەرچوون لە زانکۆ و پەیمانگەکان... تاد.

لەڕاستیدا، هێندە لەمێژ نییە، ئەو جۆرە یادکردنەوە، هاتۆتە نێو کوردەواری. جا شاری کۆیەش، پریشکی پەرپووەتێ. زۆربەی یادکردنەوەکان خێزانین و لە ماڵەوە، ئاهەنگیان بۆ ساز دەکرێ، دۆست و ناسیاو دەچن و دیاری پێشکێش دەکەن و وێنە دەگرن و خواردن و خواردنەوە دەبەشرێتەوە. هەیە هۆڵی بۆنەکان بەکرێ دەگرێ و ژمارەیەکی بەرچاو دۆست و هاوڕێیان داوەت دەکەن و بە شایی و مۆزیک و دیاری پێشکێش کردن و وێنەگرتن، کاتەکە بەسەر دەبەن.

بۆنە فەرمییەکان:

هەرچەندە، بابەتەکەمان تایبەتە بە جەژن و ڕێوەڕەسمەکانی، بەڵام لە عێراق و کوردستاندا، هێندێ بۆنە هەیە، کە ساڵانە یادیان دەکرێتەوە یان دەبنە پشوو. ئەو بۆنانەی کە بە فەرمی حکومەتی بەغدا، دەیانکاتە پشوو، نزیکەی (١٤) بۆنە دەبن، لە هەمان کاتیشدا، حکومەتی هەرێمی کوردستانیش نزیکەی (١٤) بۆنەی هەیە کە دەیانکاتە پشوو، ئەوە جگە لە پشووەکانی بەغدا.

بۆنەکان لە هەرێمی کوردستان (بە هی بەغدا و هەولێرەوە)، یادکردنەوە و ڕێوەڕەسمەکانیان جیاوازی هەبووە. لەسەردەمی پاشایەتیدا، لە بۆنەی فەرمیدا، خەڵکەکە، هیچ چالاکی و ئامادەییەکیان بۆ نەدەکرد، بەڵام حکومەت، بە شێوەی جیاواز یادی دەکردنە و ئاهەنگی بۆ دەگێران، وەک ڕۆژی دامەزراندنی حکومەتی عێراق و دانیشتنی مەلیک لەسەر تەخت، پێیان دەگوت(جەژنی جلووس).

لەدوای کودەتای (١٤ تەمموزی ١٩٥٨)ەوە تا ڕاپەڕینی (١٩٩١)، هەر ڕژێمەی کە دەسەڵاتی گرتووەتە دەست لە بەغدا، بۆنە و جەژنی خۆی هەبووە، وەک ڕۆژانی (٨ ی شوبات و ١٧ی تەمووز و ٧ی نیسان و ٢٨ی نیسان...تاد)ی ڕژێمی بەعسییەکان.

هەر بۆ نموونە، لە ساڵی (١٩٨٦)، بە زۆر هەرچی مامۆستا و فەرمانبەر و کارگوزار هەبوو لە کۆیە، لە ناو بارەگای مەنزوومەی بەعسییەکان، کۆبوونەوەیان پێکردن و داوایان لێکردن کە دەبێ بۆ ڕۆژی لە دایکبوونی سەددام حوسێن، ئاهەنگ بگێرن و جوانترین جلک و بەرگ بپۆشن و خۆشی دەربڕن. چونکە شاری کۆیە هەرگیز لەو بۆنەدا، خۆشی دەرنەبڕیوە. بریار درا کە چەندان کەژاوە، لە خەرجی دەوڵەت، بۆ چین و توێژەکان و کاسبکاران درووستبکرێ، بۆ ئەوەی کەژاوە گەورەکە، شایستەی ئەو یادەبێ کە بەرێوەدەچێ. دوای هەموو ئامادەکارییەک، بە خەڵکەکەیان ڕاگەیاند، کە لە کۆیە ئەو کەژاوەو ڕێوەڕەسمە ناکرێ، دەبێ بچن بۆ هەولێر... دیسان بە چەندان شێوە چاوی خۆیان لە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

خەڵــکەکە ســـوورکردەوە کە ئەوان کەژاوەی ماتەمینیـــان نـــاوێ، هەر کەس لە ڕوو کامێراکاندا، رووی خۆی بشارێتەوە خۆشی نیشان نەدا، سزای قورس دەدەرێ. کاتێک، (٢٨ی نیسان) نزیک بۆوە، خەڵکەکەیان ئاگادار کردە کە بە فرمانی حیزب، نابێ شاری کۆیە لەو بۆنەیە بەشداری هەبێ،، نە لە کۆیە نە لە هەولێر، چونکە ئەوان بە نەیاری حیزبی بەعس لە لیستەی ڕەشدا ناویان تۆمار کراوە. لەڕاستیدا، یادکردنەوەی، هێندێ بۆنە کوردییەکانیش لە شارێکە و بۆ شاریک جیاوازی هەبووە، بەتایبەتی کە دوو ئیدارەیی، دەڤەری زوونی سەوز و زوونی زەردی بەڕیوە دەبرد، لە هەرێمدا، هێندی بۆنەی ئایینەکان و ئایینزایەکانی غەیری ئیسلامیش، دەکرێن بە شسوو و یادیان دەکرێتەوە، وەکو مەسیحیەکان کە (٤) ڕۆژ پشوویی فەرمییان هەیە و ئێزیدییەکان (١٣) ڕۆژ و جوولەکە (٥) ڕۆژ و سائینە مەندائییەکان (٥) ڕۆژ.

لە گەڵ هاتنی هەر ڕژێمێکی نوێ، بۆنە و جەژنەکانیش گۆڕانکارییان بەسەر دادێ، هەیە دەسڕێتەوە و هەیە لە نوێ یادی دەکرێتەوە. لە کۆیەش، لە ڕۆژی کیمیابارانی هەڵەبجەی شەهید و ساڵیادی کارەساتی ئەنفال و ڕۆژەکانی ڕاپەڕین، بە شکۆداری و وەفاداریی و چالاکی هەمە جۆر، بە تایبەتی لە لایەن گەنجان و ڕێکخراوە مەدەنییەکان، ساڵیادیان بەرز ڕادەگیرێن و چالاکییان تێدا بەڕێوەدەچێ .

جەژنی مەسیحییەکان لە کۆیە:

مێژووی مەسیحییەکانی وراتی کۆیە دێرینە، بە گوێرەی هێندێ سەرچاوە، دەگەڕیتەوە بۆ سەدەی یەکەمی زایینی، لەسەردەمی ساسانییەکان. قەشە (تۆما)ناوێک، وەک بانگخوازی ئەو ئایینە، لە ساڵی (٥٢ ز.) بۆ بڵاوکردنەوەی ئایینەکەڕوو لە وڵاتی هیندستان دەکات و دواتر بە کوردستاندا تێدەپەڕێ و خەڵک دەکاتە مەسیحی. (هاوژین ٢٠١٣ ل. ٦٠). "هەر بۆیەش چەندین دێر و کڵێسە و شوێنی ئایینی لە کوردستاندا هەن، کە لەسەر ئاستی جیهاندا بایەخیان پێدەدرێت و گرنگن. وەک:دێری مار مەتێ، کە بە کۆنترین دێری کریستیانە سریانییەکان لە کوردستان و هەموو عێراق دادەنرێت، لە سەدەی چواری زایینی، واتا لە سەردەمی دەسەڵاتداریی پاشای ئاشووری، مەلیک سەنحاریب، دروست کراوە. دێر ڕەبەن هورموزد، لە ئەلقووش،دێر مەریەمانە لە هەولێر، دێری مار عۆدیشۆ، دێری سوڵتانە مەهادۆخت، دێر رەبەن بۆیە لە شەقڵاوە، وەمەزاری ماربێنە قەردیشە، کە (مار بەهنام) یشی پێدەگوترێ، دەکەویتە سێ کیلۆمەتری باکووری گوندی هەرمۆتە، لە شاری کۆیە.

کەواتە، زۆر لە مێژە مەسیحییەکان لە وراتی کۆیە، لەگەڵ موسڵمان و جووەکان ژیاون، ئەوان هەم گەڕەکێکی کۆنیان لە شاری کۆیە هەیە بە ناوی گەڕەکی دیانان، کە کڵێسەی ئەوانی لێیە، هەم گوندی هەرمۆتە هی ئەوانە، کە ئێستا بووەتە بەشێک لە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

شارەوانی شارەکە. مەسیحییەکانی کۆیەش، وەک هەموو مەسیحییەکانی عیراق و جیهان، چەندان جەژن و بۆنە و یادی خۆیان هەیە، کە ساڵانە بە گوێرەی ساڵنامەی مەسیحیی خۆیان، کە لە کڵێسە هەڵواسراوە، یادیان دەکەنە و ئاهەنگیان بۆ دەگێڕن. وەکو:

جەژنی سەری ساڵ:

ئەمە یەکێکە لە جەژنە دیار و پیرۆز و مەزنەکانیان. بە بۆنەی لە دایکبوونی حەزرەتی مەسیح لە (٢٥ی کانونی یەکەم) وە دواتر جەژنی سەری ساڵ لە یەکی کانوونی دووەم، کە تێیدا مەسیح خەتەنەکراوە.ئەم دوو جەژنە پڕ لە هات و بات و تەدارەکە، مەسیحییەکانی کۆیەش یادی شەوی یەڵدا دەکەنەوە، کە بە سریانی بە مانای لەدایکبوون دێت، بەڵام یەلدای ئەوان، هەمان ڕێککەوتی ساڵنامەی کوردی و فارسی نییە. بێگومانە ئەو شەوە، سەرەتای وەرزی زستانە و بە درێژترین شەوی ساڵ دادەندرێت. مەسیحییەکان پتر ڕووالەتە ئاینییەکە بەو شەو دەدەن، کە شەوی خۆشی و شادییە. هەر لەو بۆنەیەدا، ئەوان لە (٢٧ی کانوونی دووەم) یادی (قطلت یەلوودێ) دەکەنەوە، کە بە مانای کووشتنی منداڵ دێت. لەم شەودا لە کلێسا قوداسی تایبەت بەڕێوە دەچێ. سەربوردەی ئەو یادە ئەوەیە کە، کاتێ حەزرەتی مەسیح لە دایک دەبێ، ئەستێرەیەکی گەش دەردەکەوێ، هیرۆدس، پاشای ئۆرشەلیم، دەزانی بەدیار کەوتنی ئەو ئەستێرە گەش، نیشانەی لە دایکبوونی مەلیکێکی نوێیە، بۆیە فرمان دەدا هەرچی کوڕە و تەمەنی سەرووی دوو ساڵییە بیکوژن. شەوێ مەلایکەت، هاتە خەونی یوسفی دەستگیرانی مریەم کە بچیتە میسر و ئەو کوڕەی دوور خاتەوە و نەگەڕێتەوە تا هیرۆدس دەمرێ. ئەوەیش وا دەکات، بەوە مەسیح لە کووشتن ڕزگاری دەبێ.

مەسیحییەکانی کۆیەش، لەو بۆنەدا، بابانوئێلیان هەیە کە بە پۆشاکی سوور و ڕیشی سپییەوە ماڵ بە ماڵ دەگەڕێ و دیاری بەسەر منداڵاندا دەبەشێتەوە، ئەمەش نەریتێکە لە سەدەی چواردەمەوە زیندوو کراوەتەوە، لە وەتەی لە ئەڵمانیا، ڕێوڕەسمەکەی مەتران نیکۆلاسی شاری موڕا، لە ئاسایی بچووک، یادکردەوە کە بە بێ فەرق و جودای ئایینی و زمان و نەتەوەیی، دیاری بەسەر هەژاراندا دەبەشییەوە. دانان و ڕازاندنەوەی درەختی سەر ساڵ، لە کڵیسە و ماڵەکاندا، دانانی ئەستێرەک لەسەر تۆقەڵەی درەختەکە، وەک ڕەمزی لەدایکبوونی مەسیح و هەڵواسینی دیاری بۆ منداڵان وچرای ڕەنگاوڕەنگ بۆ جوانی و ڕۆناکی. لە هێندێ شوێنێش، ئەو ئەشکەوتە دروست دەکەن، کە ئاژەڵ و مەڕی لێیە، وەک ڕەمزێک بۆ شوێنی لەدایکبوونی حەزرەتی مەسیح.

لە شەوی (٢٥ی کانوونی یەکەم) و شەوی (١ی کانوونی دووەم) هەموو مەسیحییەکان دەچنە کڵیسە و دوو سێ سەعات تەراتیلی ئایینی دەخوێنن و نوێژ دەکەن،

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

بخورێكی زۆر دەسووتێنن تا شوێنكە بۆنی خۆش بێت. دواتر لە حەوشەی كڵێسە پیرۆزبای لێكدەكەن،ئەوجا هەموویان لە شوێنێک كۆدەبنەوە، یان دەستە دەستە دەچنە ماڵی خزمان و ئاهەنگ دەگێرن. بۆ ڕۆژی دواتر، دەچنە هۆڵی خۆیان لە هەرمۆتە و پێشوازی لەوانە دەكەن كە دەچن بۆ پیرۆزبای كردنیان. لەو ڕۆژەدا، ئەوانەی دڵیان لێكرەنجاوە لەگەڵ یەكدی ئاشت دەبنەوە. ئەوان لە ڕۆژی دووی مانكیش یادێک دەكەنەوە كە بە ناوی ڕۆژی شەمعون ساوا ناسراوە.

ئەوان تقووسی خۆیان لەم جەژن و ڕۆژانەشدا ئەدا دەكەن:

یادكردنەوەی تەعمیدكردنی عیسا:

مەسیحییەكانی كۆیە بۆ ماوەی (١١) ڕۆژ جەژن دەگێرن لە (٢٥ی كانوونی یەكەم، تا ٦ی كانوونی دووەم).

یادی باعوتا (باعوثا):

لەم بۆنەیەدا، سێ ڕۆژان (٧٢ سەعات) بە ڕۆژدەبن و هیچ ناخۆن.

یادكردنەوەی هەینی مردووان:

لە كۆتایی مانگی شوبات، سێ ڕۆژ پێش هاتنی ڕۆژووی گەورە، بۆ ڕیزگرتن لە مردووەكانیان، قوداسی تایبەتیان بۆ دەكەن.

جەژنی ئاگرە پاییزە (جەژنی سەلیب):

دەكەوێتە (١٣ی ئەیلول)، لە هەرمۆتە، پێش هاتنی ئەو ڕۆژە خۆیان ئامادە دەكەن، قوداسی تایبەت بەڕێوەدەچێ. ئەوسا مەشخەڵە ئاگر دەكەنەوە. لەم ڕۆژگارەدا، چرا و ڕستە گلۆپی ڕەنگاو ڕەنگی بچووكی بەكاردێنن بۆ دروستكردنی هێمای خاچ، لەسەر دیوار و لە شوێنە بەرزەكانی بانەكانیان بەرزیان دەكەنەوە و دەیچەسپێنن.

جەژنی هەڵسانەوە:

یەكێكە لە بۆنە مەزنەكان لە لای مەسیحییەكان. دەكەوێتە مانگی شوبات، تێیدا (٥٠) ڕۆژ بە ڕۆژوودەبن و پاشان جەژنی قیامە دێ

هەینی خەمبار:

یادی لە خاچدانی حەزرەتی مەسیحە. دارەمەیتێک لە كڵێسا دا دەنین كە بە قوماشی ڕەش داپۆشراوە و خاجێک كە ئەویش هەر كاڵای ڕەشی تێوەپێچراوە لە ناو دارەمەیتەكەی درێژ دەكرێ. هەموو شوێنەكە بە قوماش و ئاڵای ڕەش دادەپۆشن. خەڵک سەردانی دەكەن و نوێژی بۆ دەكەن.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

ڕۆژی شەمووی ڕۆناکی:

لەم جەژنە و چەژنی قیامە، مەسیحییەکان هێلکەی ڕەنگاوڕەنگ، کە پێی دەڵێن هێلکەی کەس و سۆر، وەک دیاری دەبەشنەوە..

پێنچشەممەی تپەیربوون:

لەو ئایینەدا، سێ جۆرە ڕۆنی پیرۆزییان هەیە، ڕۆنی تەعمید، ڕۆنی میرۆن، ڕۆنی شیفای نەخۆشان. کە قەشە لە قوداسی تایبەتدا لە کاتی تەعمیدکردنی منداڵ لە نێوچەوانی دەدا و هەروەها بۆ ئەو نەخۆشانەی لەسەرەمەرگدان. جا ساڵان لەکاتی گۆڕینی ئەو ڕۆنانە قوداسی تایبەت بەڕێوەدەچێ.

جەژنی سۆلاقە (شەڕەئاو):

چل ڕۆژ دوای جەژنی گەورە دێ لە مانگی چوار. دوای هەڵسانەوەی حەزرەتی مەسیح، چل ڕۆژ لە ناو خەڵک مایەوە دواتر بەرزکرایەوە بۆ ئاسمان.(هاوژین ٢٠١٣)

جەژنی جوولەکەکانی کۆیە:

مێژووی جوولەکە لە عێراق، کۆنە، دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی بابیلییەکان، کە جوولەکەکانیان لە ئورشەلیم، بە سێ قۆناغدا دەرکرد و چوونە ژێر دەسەڵاتی ئاشورییەکان و دواتریش لە قەڵەمرەوی ساسانییەکاندا بڵاوبوونەوە. "کونترین مێژووی بوونی جوولەکە لە باکوری عێراق، دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی ئیمپراتۆریەتیی ئاشورییەکان، کە نزیکەی (٣٠٠) ساڵ درێژەی هەبووە، لە نێوان (٩١١ ـ ٦٣٦ پ. ز.)(ئەحمەد ٢٠٠٠ ل. ١١).

جوولەکە لە شارەکانی عێراق، لە دێر زەمانەوە هەر کەمینەیەکی ئایینی بوون. لە کوردستانیش لە هەموو شارەکاندا   جوولەکەهەبوون، لە ناوچەی بادینان و وراتی کۆیەش لە گوندەکانیشدا ژیاون. لە هێندێ گوندی کوردستان، جوولەکە هەبوون، دەنا لە باقی شوێنەکانی دیکەی عێراق پتر هەر لە شارەکان ژیاون. لە دەڤەری دهۆک گوندی سەربەخۆیان هەبوو، وەک گوندی (سەندور) و گوندی (بيت النور) لە بەرواریی باڵا.(ئەحمەد ٢٠٠٠ ل. ٤٧).

مێژوونووس تاهیر ئەحمەد حەوێزی دەڵێ:" جوولەکان لە کۆیە، (٦٠ ـ ٧٠) خێزان دەبوون، بە زۆری لە کۆنە قەڵاتێ و گەڕەکی هەواوان بوون، کەنیشتەکەشیان لەوێ بوو. پێش (١٥٠) ساڵێک، چەند ماڵێکیان گواستەوە گەڕەکی بەفریقەندی، تا دەوروپشتی مزگەوتی حەتک و مزگەوتی گەرموکێ و بەوێیان دەگوت گەڕەکی جوولەکەکان، کەنیشتەی تایبەت بە خۆشیان هەبوو."(تاهیر ١٩٦٢ ل. ٤٢) ئەوان گۆڕستانی خۆیان لەسەر گردێک بوو پێیان دەگوت گردی جووان ـ ئێستا گەڕەکی سەرباغە. لە گوندەکانی سێگۆشەی نێوان دێگەڵە و تەقتەق و کۆیەش ئاژەڵداری و فەلاحەتیان دەکرد. لەگەڵ

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

دامەزراندنی دەوڵەتی ئیسرائیل لە فەلەستین، جوولەکەکانی کۆیەش، ماڵ و حاڵیان لە لایەن حکومەتەوە دەستی بەسەر داگیراو، کۆچیان پێکردن بۆ ئیسرائیل. هەرچەندە جوولەکەکانی کۆیە، کارو کاسبی خۆیان کردووە و زێرنگەری و جۆلای و کاری چنین و بازرگانیی خۆیان دەکرد و تێکەڵاوییان لەگەڵ خەڵکەکە هەبوو، بەڵام، جاریش هەبوو باش مامەڵەیان لەگەڵ نەکراوە و ڕەنجێندراون.

ئەوان لە کەنیشتی خۆیان، تقوسەکانی ئایینی خۆیان، وەکو مەسیحییەکان، بە ئازادی بەڕێوەبردووە. بۆ جەژنەکانیان، هەرچەندە، ژمارەیەکی بەرچاو جەژنە و بۆنە و یادیان هەیە ـ وەک لە بەشی یەکەمی ئەم بابەتە، ئاماژەیان بۆکراوە، بەڵام، ئەو جەژنەی کە لە زەین و بیرەوەریی خەڵکەکەدا پتر ماوەتەوە، جەژنی کەپرەشینەیە.

جەژنی کەپرەشینە دەکەوێتە کۆتایی مانگی ئەیلول، واتا سەرەتای وەرزی پاییز، لەم بۆنەیەدا، لە شوێنێکی نەختێ بەرز کەپرێک درووست دەکەن، دەووری کەپرەکە بە چیغ و حەسیر دەگرن، کتومت وەکو ئەو مێوانەخانەی عەرەبەکان لە گەڵای خورما درووستی دەکەن لە باشووری عێراق، جا هەر شتێکی جوانیان هەبێ، بەو کەپرەیەوە هەڵدەواسن. دەبووایە هەرچی میوەی ئەو وەرزەش هەیە، داینێن و هەڵیواسن. ئەم بۆنەیە دوو شەو و دوو ڕۆژی دەخایەند، دەیان کردە شایی و ئاهەنگ و جوانترین پۆشاکیان دەپۆشی. خەڵکی شاری، دەچوونە سەیریان تەماشایان دەکردن. لەو جەژنەشدا شەو ئاگر دەکەنەوە. ئەو کەپرە هەڵناگرن هەتا یەکەم بارانی پاییزی لێنەدا. وا پێدەچێ کە ئەو جەژنە، پتر جووەکانی کە لە کوردستان بوون، بەو ڕێوەڕەسمە یادیان کردوەتەوە." (ئەحمەد ٢٠٠٠ ل. ٤١)، لەو ڕۆژەوی جوولەکە کوردەکان کۆچیان کردووە بۆ فەلەستێن، ساڵانە لەوێ یادی ئەو جەژنە دەکەنەوە. لە گۆڕەپانێکی گەورە، تەدارەگ و ئامادەباشی دەکەن، ئەوەی لە کوردستان دەیان کرد، لەویش بەهەمان دەستوور و ڕێوەڕەسم ئەنجامی دەدەن. شایی و هەڵپەڕکێ بە دەهۆڵ و زوڕنا دەکەن. لەو جەژنەدا. لەوێ سەرۆکوەزیرانی ئیسرئیل و چەند پەرلەمانکارنتارێک و کاربەدەستە گەورەکان، هاوشان لەگەڵ حاخام و پیاوانی ئایینی، تار دەخوێنەوەو بەشدارییان هەیە. (ئەحمەد ٢٠٠٠ ل. ٤٥) ئەمە جەژنی سەری ساڵی وانەوە و گەورەترینە جەژنەیانە.

بێگومان، جوولەکەنانی کۆیە، یادی جەژنەکانی دیکەشیان کردووەتەوە، بەڵام چونکە زۆربەی تقووسەکانیان لەناو کەنیشتیە بەڕیوەچوون، خەڵکی شارەکە زۆر زانیارییان لەسەریان نەبووەو پێیان ئاشنا نەبوون.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

سەرچاوەکان:

١. ایوب گبانچی (١٣٤٩ف) "جشن ها و ایین ها یران باستان" تهران، عطائی، ١٣٩٠، شابک:-978-964-313
709-0

٢. پشتیوان هەمزە، سوێد، پەیوەندی بە تەلەفۆن، پێشمەرگەی دێرین. ٢٠٢٢/٠١/١٦

٣. تاهیر ئەحمەد حەوێزی، (١٩٦٢)"مێژووی کۆیە" بەرگی دووەم، بەشی یەکەم، بەغدا.

٤. حەسەن کاکە (٢٠١٥)"هەورازەکانی کاروانی تەمەنم" چاپخانەی شەهاب، هەولێر.

٥. دیدەوان یەعقوب، ڕۆژنامەوان، کۆیە، پەیوەندی بە تەلەفۆن، ٢٠٢٢/٠١/١٧

٦. راجحةخضيرعباسالنعيمي(د.) (٢٠١١)، "الاعيادفيالحضارةبلادالرافيين"، لدار صفحات للدراسات و النشر، دمشق. ISBN: 978-9933-402-70-9

٧. شەورۆ. فازیل، (٢٠١٦)" پۆشاکی کۆییان" چاپخانەی تاران، تاران.

٨. شەورۆ، فازیل، (٢٠١٥)"ژنە پیشەوەرەکانی کۆیە" چاپخانەی شەهاب، هەولێر.

٩. طارق منصور (٢٠٢١). كلية الآداب بجامعة عين شمس"العربية.نت "

١٠. عەبدول مەسیح سەلمان سوور،(٢٠٢١) "تێکۆشانی شیوعییەکانی کۆیە" چاپخانەی ئازادی، هەولێر.

١١. فاروق عەلی مەولوود، (٢٠١٩)"ئاگردانێک بە قەد نیشتیمان" یادداشتەرۆمان، دارشتنەوەی فازیل شەورۆ، د. هاوژین سلێوە، چ ٢، چاپخانەی تاران، تاران.

١٢. کەریم شیخانی، پەیوەندی تەلەفۆنی، ٠١/١٤/ ٢٠٢٢

١٣. کەیوان ئازاد ئەنوەر، (د.)"کورد و مێژووی جەژنی نەورۆز"، چاپخانەی دلێر، سلێمانی، بڵاوکراوەکانی دەزگای ئایدیا، زنجیرە. ١٢

١٤. مۆردیخای زاکین (د.) و. سیروان حسێن بیەیی، (٢٠١٥)"جوولەکەکانی کوردستان"، چاپخانە (؟)، هەولێر.

١٥. مەولوود ئیبراهیم حەسەن (د.)،"خوێندنەوەیەکی هاوچەرخانە بۆ نەورۆز"٢٠٢٠/٣/٢١

١٦. هاژین صلیوە (د.)، (٢٠١٣)" مێژووی هەرمۆتە"، چاپخانەی زانا، سلێمانی.

١٧. ئەحمەد باوەڕ، (٢٠٠٠) "جوولەکەکانی کوردستان" چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری، هەولیر.

١٨. یەعقوب یوسف کوریە، و. شەرمین عەبدوڵلا ڕواندزی، (٢٠١٣) "جولەکەکامی عێراق" چاپخانەی ڕۆشنبیری، هەولێر.

١٩. فاتیح عەبدوڵلا شوانی
default.aspx?q=20211226185240399651&lng=1[date accssed 22/01/2022]

٢٠. مێژوو-و-شوێنەواری-ئاینی-مەسیحی-لە-کوردستان، جەمیل عیسا
[Date Accessed 20/1/2022]

٢١. ابراهيم خليل العلاف
[Date Accedded]ahewar.org/debat/show.art.asp?aid=274826
اللجان/لجنة-الثقافة-و-الاعلام/عيد-الربيع-واهميته-في-تاريخ-العراق-الق

22. iraqi-forum2014.com//[Dateaccessed 12/1/2022]

٢٣. شول دينق يونق (٢٩/ ٧/ ٢٠١٣)
www.marefa.org/قرابين_النيل [Dated Accessed 9/1/2022]

24. www.kojaro.com/2021/2/4/191411/ancient-iranian-celebrations[Date Accessedوهاب 05/01/2022]

٢٥. الاعياد اليهوديه
youtube.com/watch?v=X9pNeQvzdy,30/4/202l [Dated Acceded 11/01/2022]

٢٥. ڕێزدار ئەحمەد (٢٠٢١/٣/٢٩)، ماڵپەڕی زانیاری،

zaniary.com/blog/6061c53a46e25 ئاینی-زەردەشتییەکان/][date Accessed 12/01/2022
٢٦. محەمەد ڕزگار(٢١/٣/٢٩)، ماڵپەڕی زانیاری
zaniary.com/search?q ئێزیدی=[Date Accessed 12/1/2022]
٢٧. شول دينق يونق (٢٩/ ٧/ ٢٠١٣)[DatedAccessed9/1/2022] www.marefa.org/قرابين_النيل
٢٨. مسيرة عبدالله، (٢٠٢١/١١/٢٥)"من جدران المعابد"
[Date accessed 05 / 01 / 2022]https://www.skynewsarabia.com/varieties/1481984

29. Binno Landsberger, (2013), Journal of Cuniform Studies, JCS VIII, Chicago Press PDF
30. Dengekan.info/archives/14434[Date Accssed 13/1/2022].
31. D.J. Wiseman. ERAQ, XIV, part 1, spring 1952, Co. 13 +4(British Institute for the study of Iraq).
32. "Holy Holidays , St. Martin Press, N.Y. ISBN: 978-0-230-10487-7) Greg Tobin,(2011).
33. Mother's Day originated in ancientEgypt. 2021 (https://www.aucegypt.edu/index.php/ar/node/2623)[Dated Accessed: 7 / 01 / 2022].
34. www.kojaro.com/2021/2/4/191411/ancient-iranian-celebrations[Date Accessed 05/01/2022].
35. https://www.alarabiya.net/arab-and-world/egypt/2021/05/12 [Date Accessed 6/01/2022].
36. "Heortology." *Merriam-Webster.com Dictionary*,Merriam-Webster, https://www.merriam-webster.com/dictionary/heortology.[Date Accessed 7/ 01 / 2022].

العادات والتقاليد لأعياد منطقة كوية ١٩٠٠-٢٠٠٠

الملخص:

هذا بحث في الجوانب التاريخية و الاجتماعية و الثقافية لأرشفة الاعياد و مراسمها في كويسنجق و نواحيها خلال قرن كامل و يتكون من فصلين.

الفصل الاول و يتضمن العناوين التالية:العيد لغة و اصطلاحا، تاريخ الاعياد، لماذا الاعياد ؟ انواع الاعياد: الاعياد الدينية و الوطنية و الموسمية و الشخصية و المحور الاخير يخص الاعياد الكوردية عموما و يشمل اعياد الزرادشتيين و اليزيديين و اليارسانيين.

اما الفصل الثاني فقد خصص للاعياد في كويسنجق و نواحيها و يتضمن العناوين التالية: تاريخ و ثقافة منطقة كويسنجق، رحلة في طقوس شهر رمضان، عيدي الفطر و الاضحى، الايام اللتي تسبق العيد و ايام الاعياد و الايام اللتي تلي، العيد عيد نوروز، عيد العمال، عيد ١٤تموز١٩٥٨، عيد ١١ اذار ١٩٧٠، عيد الحب، الاعياد الرسمية، اعياد مسيحيي كويسنجق، اعياد يهود كويسنجق و في الفقرة الاخيرةو خلاصة كنتيجة لهذا البحث. كذلك تسلسلا للمصادر باللغات الكوردية و العربية و الانجليزية و الفارسية.

الكلمات الدالة: *العيد، كويه، أعياد مدنيه، أعياد قرويه، التعريف.*

Feasts and their ceremonies in Koysanjak (1900-2000)

Abstract:

This is a research on the historical, social and cultural aspects of archiving and ceremonial holidays in Koysanjak and its environs during an entire century, and consists of two chapters.

The first chapter includes the following titles: Eid, linguistically and idiomatically, the history of the holidays, why the holidays? Types of holidays: religious, national, seasonal and personal holidays, and the last axis covers the Kurdish holidays in general and includes the holidays of Zoroastrians, Yazidis, and Yarsani.

As for the second chapter, it is devoted to the feasts in Koysanjak and its environs and includes the following titles: History and culture of the Koysanjak region, a journey in the rituals of the month of Ramadan, Eid al-Fitr and Eid al-Adha, the days leading up to Eid and the days of Eid and days following, Eid Nowruz, Labor Day, July 14, 1958 Day, March 11, 1970 Day, Valentine’s Day, Official holidays, Koysanjak Christians’ holidays, Koysanjak Jews’ holidays, and the last paragraph is devoted to the the summary of the research. As well as a list of references: in Kurdish, Arabic, English and Persian languages.

Keywords: *The Feast, Koya, waban Feast*

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

« کولتووری شایی و زەماوەند لە مێژووی کوردەواریدا»

د. حەبیب ئەڵڵای سەلیمی

پوختە:

شایی، زەماوەند و هاوسەرگیری، کولتوورێکی کۆنی کوردە کە تەمەنی بە درێژایی مێژووی ئەم گەلەیە. تام و چێژی تایبەت بە خۆی هەیە و لێوانلێوە لە زانست و فەلسەفە و کۆمەڵناسی و دەروونناسی و وێژە... .

دیارە لێکۆڵینەوە و شرۆڤەی ئەم جۆرە بابەتانە و ناسینی بە بەرەی داهاتوو زۆر پێویستە ، تا بەرەی داهاتوو مێژووی خۆی بناسێت و ئاگادار بێت کە نەتەوە و باوەرەی ئەویش مێژوو و ناسنامەیەکی بەنرخ و ناوازەی هەیە. کلتوورێک کە ئەزموون و زانستی زۆری لە دووتووی خۆیدا حەشار داوە و وشە بە وشەو دێڕبە دێڕی لێوانلێوە لە زانست و ئەزموونی بە نرخ و پڕ بایەخ دیارە هەر لایەنێکی دەتوانێت ئامیان و پاڵپشتێک بێت بۆ زانست و کۆمەڵناسی و وێژە وئەدەب و تیشک خاتە سەر تارمایی و ناڕاستییەکانی دونیای مۆدێڕن و تا ڕادەیەکی زۆر ڕوونیانکاتەوە.

لەم نووسراوەیەدا جەخت کراوە خاڵەکانی هاوسەرگیری و شایی کە لە کۆنەوە لە نێو گەلی کورددا باو بووە بخرێتە بەرچاو و فەلسەفە و تایبەتمەندییەکانی مێژوویی ئەم کەلەپوور و کولتوورە تا ڕادەیەک شیبکاتە و لەسەری بدوێت.

شێوەی هاوسەرگیری و زەماوەند لە کوردەواریدا ڕەسم و یاسایەکی تایبەت بە خۆی بووە کە بریتی بوون لە : دڵداری، خوازمێنی بە ماڵ یان بە ژن کە ناوبانگە بە ژن بەژن، خوێ بە ناو کەوش کردن ، ئاو بە ناو کەوش کردن، خۆڵ لە ناو کەوش کردن،تاوەتاکردن کەوش، قەتع و بڕ، شیروایی، شیرینی خوەران، پای زاوا کردنەوە، مارە بڕین، ئیجازەی زەماوەن وەرگرتن ،پاخەسوو هاتن، پیاو پاخەسوو، کوشتودان، سەرساج، خەنەوەنان ،سەرووەسانە، پشت درگانە، برا زاوا، پاخەسووی بووک، قیرو تاج ، سێو خستن بۆ سەر بووک، شاڵ کردنەوەی بووک لە لایەن زاواوە، دەسماڵ ڕاخستن، زەمانە کردن زاوا، زاوا بوون، دەسماڵ سوورکردنی بووک ،پارەی سەر دەسماڵ، بردنەوەی دەسماڵ بۆ ماڵی بابی بووک،سەرکێشی ،باوەخوەنی و هتد..

بێجگە لەو بابەتانەی سەرەوە وشە و واتای کۆڵەوەس و هەنەزاش کە پێوەندي هەیە بە بابەتەکەوە شیکراوەتەوە. ئەم نووسراوەیە بە شێوەی کتێبخانەیی مەیدانی و بەراوەردی لێکدراوەتەوە و دەرئەنجامەکانی پێکهاتوون لە ئەمانەی خوارەوە:

Zakho Centre for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

1- ڕەسم و یاسا لە مێژووی کوردەواریدا سەرچاوەیەکی زانستی هەبووە کە بنچینەکەی پڕە لە ئەزموون.
2- هاوسەرگیری یەکێک بووە لە گرنگترین بابەتەکانی ژیان و بایەخێکی زۆری پێدراوە کە پیشاندەری بیر و هزری بیرمەندان و زانایانی کۆنی ئەم گەلەیە.
3- یاساکانی کۆن ئەمڕۆش لە ناو خەڵکدا هەر بەردەوامن بەڵام شێوە و سیمایان گۆڕاوە.
4- کەلەپووری کورد زۆر ڕەسەنە و توانای بەرانبەری لەگەڵ کولتووری گەلانی‌تری هەیە.
5- پیاوانی کورد جوامێر بوونە و ڕێزێکی تایبەتیان بۆ کچ و ژن داناوە و وەکوو گەوهەرێکی بەنرخ پاراستوویانە و ڕێزیان بۆ داناوە .

ژنانی کورد تا ڕادەیەکی زۆر لە هاوسەرگیریدا ئازاد بوونە و ئەگەر حەزیان لە کەسێک بکردایە بە شێوەگەلی جۆربەجۆر پێیان ڕادەگەیاند ئەڵبەت بۆ بڕێک لەمان نەدەلوا و چارە نووسیان دەگۆڕا.

پەیڤێن سەرەکی: *کورد، زەماوەند، هاوسەرگیري،یاساکان.*

پێشەکی:

شایی، زەماوەند و هاوسەرگیری کولتوورێکی کۆنی کوردە کە داب و نەریتی تایبەت بە خۆی هەبووە و تەمەنیشی بە درێژایی مێژووی ئەم گەلەیە. تام و چێژی تایبەتە و زانست و فەلسەفەی پاڵپشتە و لێوانلێوە لە کۆمەڵناسی، دەروونناسی، زمانناسی، مێژوو و مەنتیق و وێژە.

لێکۆڵینەو و شرۆڤەی ئەم بابەتانە و ناسینی بە هاوچەرخان و بەرەی داهاتوو پێویستە. زۆربەی وەچەکان لە کوردەواریدا یان لەگەڵ ئەمانە بێگانەن یان ئەگەر ئاشناش بن ئاشناییەتییەکەیان زۆر ناتەواوە. جیا لەمانە زۆربەی هاوچەرخەکان فەلسەفەی داب و نەریتەکانی کۆنی کوردەواری لێیان ونە و بگرە هەر لە بنەڕەتدا بڕوایان پێ‌نەبێت و بە خۆرافە و گاڵتەی بزانن. وەک دەزانین زۆربەی میدیاکان و کتێب و وتارەکانیش جاروبار باس لە داب و نەریتە کۆنەکانی کوردەواری دەکەن بێ ئەوەی باسەکان زانستییانە و ڕیشەیی بن.

بەرەی هاوچەرخ و وەچەکان وا دەزانن ئەم داب و نەریتە دەست و پاگیر و بێ بنەمایە و سەرقاڵ بوون بەمانەوە جیا لە بەفیڕۆودانی تەمەن هیچ سوود و کەڵکێکی نییە. جاروباریش ڕەخنەدەگرن و بیر و بۆچوونی خۆیان بە شێوەگەلی جۆربەجۆر دەردەبڕن. پێیان وایە کە ژنان لە بواری هاوسەرایەتیدا مافیان پێشێل کراوە و لە ژین بێوەری و بێ بەهرەن .ئەگەرچی بیر و بۆچوونەکانیان جێگای ڕێزە و ڕەنگە ڕاستیش بێت،بەڵام نابێت بە بێ لێکۆڵینەوە و تۆژینەوەی تایبەت بێت.

هەر بەم بۆنەوە بە پێویستمان زانی سەبارەت بەم بابەتە لێكۆڵینەوەیەك زانستیانە و بەدوور لە هەرپێشـداوەرییەك ئەنجـام بـدەین كە هەم داب و نەریـتە ڕەسـەنەكانی كوردەواریمـان جـارێكی تـر زینـدووكردبێتەوە و هەم سـەرەنجی هاوچەرخـان و بەرەی نوێمـان بەرەو دواوە ڕاكێشـابێت. دوایـش دەرەنجامەكـانی وتـارەكە و دەسـتكەوتەكانی بـۆ خـوێنەر دەردەخات و ئەوەی پێویستی بە لێكۆڵینەوەی بەرەی داهاتوو بێت لەم بابەتەدا باس دەكرێت.

2-1 پێشینەی لێكۆڵینەوە

ئەوەی ڕاسـتی بێـت سـەبارەت بە شـایی و زەماوەنـد و فولكلـۆر و كەلتـوور ،لەكوردەواریدا لێكۆڵینەوەكان زۆرن، بەڵام ئەو بابەتەی كە لەم وتارەدا لەسەری دەدوێین لە زۆربەی ئەو سەرچاوانەدا نادیارن و كەم تر باسیان لێكراوە. ئەم نووسراوەیە دەیەوێت زیاتر تیشك بخاتە سەر ئەوشتانەی كە نەوتراون یان نەنووسراون.

ئـامەدكیگریس كە عەبـاس فەرهـادی وتـارەكەی وەرگێـڕاوەتەوە لە بەشـێك بە نێـوی نـامزدی و عروسـی در فرهنـگ كردهائامـاژەی بە شـایی و زەماوەنـد كـردووە، ڕەزا سەرسیفی لە "داب و نەریتـی كوردەواری" لـێ دواوە، محسـن رستمی و مژگان توفیقیان لە گنجینەی اقوام ایران: قوم كرد" باسیان لێكردووە و مەلا مەحموود بایزیدی سەبارەت بەم بابەتە چەند وتارێكی نووسیوە كە لە كتێبخانەی نەتەوەیی وڵاتی ڕووسیادایە ،ئەم نوسخە دەسـت نووسـەكانی لە دونیـای مەجازیـدا بڵاوكـراوەتەوە. جیـا لەم سـەرچاوەگەلە كتێبگەلێكـی دیـكەش دەسـت دەكەوێ كە سـەبارەت بەم بـابەتە نووسـراون كە دەرفەت نەبوو هەموویان لێرەدا نێو ببەین ،میدیاكان ، ڕۆژنامەكان......

1-3شێوەی لێكۆلینەوە:

شرۆڤە و شیكردنەوەی ئەم بابەتە بە شێوەی كتێبخانەیی و پرسیار لە شارەزایان و بەساڵاچوان، كۆكراوەتەوە و بە شێوەی گەڕاندنەوەی-لێكدانەوەیی و بەشێوەی لێكدانەوەی واتا و ناوەڕۆك بە ئەنجام گەیشتووە.

2) لێكدانەوە:

كچ، ژن، دایك لە كوردەواری جێگەی ڕێزە، ئەوەی كە كوڕ یان پیاو خوازیاری لێ ئەكات و بوو هاوسەرایەتی شەرتەكانی بە جێ دێنێ هێمایی ڕێزداری خاتوون و كچە، باسی داب و نەریتەكانی كۆمەڵگا كە لە دوای هاوسەرگیری كێشە بۆ ژن دروست دەكا، وتاریك تـایبەتی پێویستە،ئەوەی لێـرە بـاس ئەكـرێ شـێوەی هاوسـەرگیری و زەماوەنـد لە كوردەواریدایە كە یاسای تایبەت بە خۆی هەبووە كە دەتوانین بەم بابەتانەی خوارەوە ئاماژە بكەین:

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

شێوەکانی هاوسەرگیری:

خوازبێنی ژن بە ماڵ: کوڕ خوازبێنی لە کچ دەکات و هەموو وکەلوپەلی پیویست بۆ زەماوەن و دوای زەماوەن لە ئەستوو ئەوە.

ژن بە ژن: ژن بە ژن ئاوایە کە براێک خۆشکی خۆی یان بابێک کچی خۆی مارە دەکات بوو کوڕێک یان پیاوێکی تر ئەویش کچی خۆی بوو ئەم کوڕە یان ئەم پیاوە مارە دەکات، بەدەگمەن پێش دەهات دایکێک کە شوەکەی مردووە خۆی لە پیاوێک مارە بکات تا ئەویش کچەکەی بوو کوڕەکەی ئەم مارە کات، لەم شێوە هاوسەر گیریە خەرجی زەماوەن هەرکامیان لە ئەستوی خۆیان بوو.

ژن لە بابەت خۆێن(فارس وتەنی خون بست): زۆر جار پێش دەهات لە شەڕ یان ڕووداوێکدا کە لە نێوان دوو خێڵ یان دوو عەشیرە پێشدەهات و کەسێک لەم شەڕەدا دەکوژرا بکوژەکە قەساس نەدەکرا بۆ ئەوەی ئەم کینەو کودوورەتە لەناو بچێت و ئاشتی کەوێتە نێوانیان کچێک لە بنەماڵەی بکوژەکە دەدرا بە کوڕێک لە بنەماڵەی کوژراوەکە.

کچ بە پارە کڕین: جار وا بوو کە بابێک کچەکەی وەکوو کەرەسەیەک دەفرۆشت بە بنەماڵەیەک، یان کەسێک کە دەوڵەمەند بوو بە پارە کچێک جوانی دەکڕی بۆ خۆی یان کوڕەکەی ئەم بابەتە زۆرتر کاتێک ڕووی دەدا کە بنەماڵەی کچە زۆر دەستەنگ و ناتەبا بوو، بەسەرهاتی کابرایی حەجەم و کچەکەی لە پێشەکی کتێبی تاریک و ڕوونی مامۆستا هێمن ئاماژەیەکە بۆ ئەم بابەتە.

ناوکەبر: لە کوردەواریدا باو بوو کاتێک کچێک لە دایک دەبوو ئەگەر دایک و بابی کچە لە نێو خەڵکدا جێگەی ڕێز بوونایە دایکی یەکێک لە کوڕەکانی خزمیان ئەی کوت ئەم کچە بۆ کوڕەکەی من. یان ناوکی ئامۆزا بۆ ئامۆزا یان خاڵۆزا بۆ پوورزا جاریش وا بوو لە کوڕێکی دیکەیان ناوک دەبڕی کە خزمیشیان نەبوو. ئەگەریش کچ بوایە و دایک و بابی کچە کەسایەتی بەشەرم و حەیا و لێهاتوو بوبایەتن ماماکە یان یەکێک لە ژنەکان کە لە لای ماماکە بوون یان هەر ژنێکی تر ناوکی کچەکەیان ئەبڕی بۆ کوڕی خۆیان یان کەس وکاریان.

هاوسەرگیری بنەماڵەیی:زۆربەی بنەماڵەکان حەزیان نەدەکرد بێگانەیەک وەکوو بووک بێتەناو ئەوانەوە و بڕواشیان وابوو، ئەگەر کچەکەمان باشە حەیفە بۆ خەڵک کچی خراپ و ناحەزیشمان عەیبە بوو خەڵک، یان دەیانکوت مارەی ئامۆزا بۆ ئامۆزا لە ئاسمان بڕاوە.

براژن یان مامۆ ژن مارەکردن: ئەگەر مێردی ژنە بمردبایە خزمەکانی پێیان ناخۆش بوو ژنەکەی شووکات بە مێردێکی بێگانە هەر بۆیە بۆ برای پیاوەمردووەکە یان برازای مارەیان

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

دەکرد.جاریش وابوو کە خزمانی پیاوەکە ئەمەیان بە عەیبە دەزانی و بە ژنەیان دەگوت دەتوانی بڕۆی و شووبکەیت. ڕەنگە لە کۆمەڵگا شێوازگەلی تریش بۆ هاوسەرگیری بووبێت کە لێرەدا ئاماژەی پێ نەکراوە، توێژەران دەتوانن سەبارەت بەم بابەتە لێکۆڵینەوەی قووڵتر و چڕوپڕتر ئەنجام بدەن.

دڵداری، خوازبێنی بە ماڵ یان ژن بە ژن، دیاری، قەتع وبڕ ،شیرینی خۆران، پای زاوا کردنەوە، مارە بڕین، زەماوەند، سەرکێشی و باوەخوەنی ئەمانە لە بەرچاوترین خاڵەکانی زەماوەن بوون کە لە زۆربەی کوردەواریدا هاوبەشن، ڕەنگە لە شار و شارۆچکەیەک لایەنێکی لە لایەنێکی تر بەرچاوتر یان لاوازتر بووبێت.

١) دڵداری:

کورد لە مێژەوە کەلتوورێکی ڕەسەنی هەبووە. منداڵ کە لە دایک دەبوو گوێزەوانەیان بڵاو دەکردەوە و دوای دارەدارە و پێڕەوکە ئاواتیان ئەوە بوو ئەگەر منداڵەکەیان کوڕ بووبایێ بە بەژن و باڵایا گۆرانییان دەگوت:

خوا بیدا نیازم حەوت ژن و بۆ بخوازم یەکێ بۆ پەڕۆو پینە
یەکێ بۆ بانی سینە
یەکێ دوختەری پاشا یەکێ تورکی تەماشا
یەکێ بۆ ناز و نووزی دوانیش بۆ دوخت و دووزی (حسینی89/1377)

هەر لەمنداڵییەوە نەمامی ئەوین و دڵدارییان لە دڵی ساواکەدا دەچاند. دایکان کچەکانیان ئامۆژگاری دەکرد کە پێویستە هۆشیان بە خۆیانەوە ببێت ، زووتر لە کوڕان کراسیان بۆ ئەدوورین و ئەمەیان لە بەرچاو بوو کە کچی ئەمڕۆ دایکی سوبەینێیە. ئەم منداڵانە کەم کەم گەورە دەبوون و لە رووی فیزیولۆژییەوە کچ زووتر لە کوڕ گەشەدەکات و پێدەگات بۆیە لە مێژە دەڵێن کوڕ وەکوو گەنمە و کچ وەکوو جۆ. کچەکان لە ڕێی کانی و بێری و.... خۆیان دەردەخست و کوڕەکانیش گۆرانییان بە باڵایاندا دەگوت و ئاشقیان ئەبوون کە گۆرانییە فولکلۆرەکانمان لێوانلێوە لە شێعر و هەڵبەستی ئەم بابەتانە. مامۆستا هەژار لە کتێبی چێشتی مجێوردا دەڵێ: تازە تەمەنم دە بۆ یازدە ساڵ دەڕۆی کیژێکم خۆش دەویست بە بێ ئەوەی هیچ لەلای بدرکێنم و دەپاڵ خۆمدا دەسووتام. پیاو هەق بڵێ ئەو دڵدارییە زۆری دڵنەرم کردم و هەست و بیری ناسکی فێرکردم .دڵدارییێکی زۆر پاک بوو بەرهەمی هەموو گریان و دڵدۆڕاندن لە یەک دوو ماچ تێنەپەڕی و بۆ یەکجاری لێک دیدار ئاخرەت بووین و ئێستاش بەپیری تا وەبیرم دێتەوە ئاخێکی ساردی بەدوادا دەنێرم(شرفکندی1997:44) یان بەمنداڵی لە لێوی ئاڵی تۆم ئەستاندووە ماچێ ، بە پیریش لەززەتی ئەو ماچە شیرینەم لە بیر ناچێ(شیخ الاسلامی/بی تا135) ، لە کوردەواریدا

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

ئەوپەڕی گەیشتنی دوو دڵدار بە یەک لە ماچ کردنێک زیاتر تێپەڕ نەدەبوو و ئەمەش لە کۆمەڵگاکانی تردا کەم تاکورت دەبینرێت. وەک عەرەب دەڵێن:

نائمە قبلتها، فتنبهت

وقالت تعالوا واطلبوا اللص بالحد فقلت لها انی لمستك غاصبا و ما حكموا للغاصب بسوی الرد فارسیش دەڵێ:

بوسه به من دادی و رنجیدەای

بازستان، گر نپسندیدەای(دامادی.1379:345)

کوردیش وتەی هەر دوو شاعێری عەرەب و فارسی لە بەیتێکی فولکلۆردا کۆکردوەتەوە و دەڵێ:

ماچێکت داپێم دوان پەیاپەی

ئەگەر ناڕازیت بینمەو جێگەی خوەی

هەروا کە ئاماژەمان پێکرد لە جێژواندا جگە لە ماچ هیچێکی تر ڕوویندەدا چۆن ژن لە کوردەواریدا داوێن پاکە. وشەی زینا لە زمانی کوردیدا نییە کە نیشاندەری ئەوەیە کە داوێن پیسی لە ناویانانەبووە(سەجادی12:1375).

مامۆستا هێمن لە تاریک و ڕووندا دەڵێ: با ئەوەش بڵێم من لە کولیجە بۆ یەکەم جار و ئاخرین جار ئاشق بووم، عەشقێکی پڕسۆز و بەکوڵ و ئەفلاتوونی، ئەشقێکی پاک و خاوێن و ئاسمانی، عەشقێکی ساکار و منداڵانە و دوور لە هەوا و هەوەس(شیخ الاسلامی. بی تا.14) عەلائەدین سەجادی لە مەلای جەزیری دەگێڕێتەوە:

مەلا تەمەنی لە سی ساڵیدا لە گوندی"برهان" لە حەسەنکیف، ئەبێ لەو سەردەمەدا یەکێک لە فەقێیەکانی ئیجازە وەردەگرێت، زەماوەند و هەڵپەڕکێ و ئیجازە ئەبێ "سەلما" کچی "مەلیک کامیل" کە ئەم مەلیک کامیلە لەو سەردەمەدا لە لایەن میرزا شاهڕۆخ کوڕی ئەمیر تەیمووری گوورکانییەوە ئەمیری ئەو وڵاتە بووە-لەسەر تەلارەکەوە تەماشای هەڵپەڕکێ فەقێیانە دەکات، مەلاش لە هەڵپەڕکێکەدا ئەبێت، چاوی بە کچکە ئەکەوێت و پابەندی عەشقێکی بێ وێنە ئەبێت(سەجادی/1395:197) ئازارێکی زۆر بە بۆنەی ئەم عەشقەوە ئەبینێت و شتهایەکی زۆر سەیری بەسەردا دێت و بابی نایداتی ، تا لە ئاخردا بە باوکی سەلما دەڵێت خۆ ئەمانە دڵخوازی یەکن بۆ نایدەیتێ؟ ئەویش بە مەلا دەڵێت: ئەوا سەلمات دەدەمێ ، هەستە بچۆرە مووسڵ شتومەکی زەماوەندی بۆ بکڕە، ئەویش پارەیەکی زۆر هەڵدەگرێت و دەچێتە مووسڵ و گەلێ شاری تریش دەگەڕێت و هەروا بەدەستی خالی دێتەوە ، ئەڵێن بۆچ هیچت نەکڕیوە؟ ئەڵێ: هەرچەند گەڕام شتێکی وام دەست نەکەوت کە شیاوی سەلما بێت.(هەمان.198).

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ئەم سێ بیرەوەرییە ئەوەمان بۆ دەردەخات کە دڵداری لە کوردەواریدا لە ئەشقێکی پاک و خاوێن سەرهەڵدەدا و مەبەست لە دڵداری هاوسەرگیری و بەیەک گەیشتن بووە و بەس. مامۆستا هەژار لەم بارەوە دەڵێت : ئەوەندە کیژێکی پاک و شەرم بە خۆ بوو کە شەرمم لێدەکرد و بە هیچ بارێک خەیاڵی خراپم بە دڵدانەدەهات(شەرەفکەندی/1997:44).

جیا لەمانە نایشتوانیین نکۆڵی لەوە بکەین کە هەموو دڵدارییەکان خەیاڵی خراپی تێدا نەبووە و کاری خراپی تێدا نەکراوە. لە دڵداریدا کوڕەکان شەویان بە قەڵای مێردان داناوەو لەبەر نەبوونی کارەبا حەوشە و کۆڵان تاریک بووە و باشترین جێگە بۆ خۆ حەشاردان بووە. دەرکە و بانی ئەو کاتەش وەک ئەمڕۆ نەبووە و زۆر بە سانایی دەتتوانی لێوە دەرباز بیت. جاریش وا بوو کە عاشقان بۆ گەیشتن بە دڵدار مۆزاحێمگەلێک تریان بوو هەر بۆیە گۆرانی بێژان دەیان گوت:

ئەی خوا هەڵکەی باکەی نیوەشەو

توڵ و پیرەژن چاویان چێتە خەو

مامۆستا هەژار دەڵێت: شەوێک لە شوشەوەق بووندا، ئێستاش نازانم چۆن توانیم خۆم لە سەگان بدزمەوە و چۆنم وێرا وەک دزێک بە زەبر درگای چێغ لادەم و بچم لە خەو خەبەری کەمەوە(شەرەفکەندی1997:44).

لە نێو فەرهەنگی کوردەواریدا بۆ ئەوەی بەڵگەیەکیان بەم کارە دابیت دەلێن: چ داریک بوو بانەی شەکانەو/ چ کەنیشکێک بوو کوڕ نەیلۆکانەو یان دەڵێن: چ هەنارێکە کوڕ نەیگۆشا بێت.

هەروەها باو بوو کە عاشق و مەعشووق دیاری بۆ یەک تر ببەن و وەک یادگارییەک بەنرخ لای خۆیان هەڵیبگرن

یادگاری دۆس یا جام یا شانەس

یا شیشەی عەترە یان کلکەوانەس

یادگارییەکەم هابەلاتەوە

نە خۆم داوام کرد نە خۆت داتەوە

یادگارییەکەت هابەلامەوە

وەک مەڵهەم ئەینم بە بان زامەوە

دڵداری دەسپێکێک بوو بۆ خوازبێنی، بەڵام زۆر جار ئەم دڵداریگەلە دەرەنجامەکەی باش نەدەبوو و دڵدارەکان بەیەک نەدەگەیشتن.............

هەر مەلای بیبرێت مارەی دڵداری

ئەیگرمە کۆڵەو تا هێوانساری

دار و پیرە دار دار گەڵای بۆ چەس

کچ خۆی مەیلی بێت ماڵ مەلای بۆ چەس

ئەگەر دڵدارەکەشیان بۆ کەسێکی تر مارەدەبڕا و بەیەک نەدەگەییشتن دەیان گوت
هەر مەلایەک بیبرێت مارەی نەوەدڵ
ڕیشەکەی دەبڕم دەیکەم بەشەتڵ

2) **خوازبێنی**

لەو کاتەوە کە ژیان لەسەر زەویدا دەستی پێکردووە مرۆڤەکان بۆ هاوسەرگیری شێوازگەلێک جۆراوجۆریان بووە. ڕاسڵ دەڵێت: لەبازە کشوەرێکدا بووک دەکڕن و لەبرێک تریانا بۆ نموونە فەرەنسە زاوا دەکڕن(ڕەسل /8:٢٠٢١)

لە کوردەواریدا کوڕ لە کچ خوازبێنی دەکات کە زۆر جار بەماڵ و پارە بەڵام ئەگەر دەست تەنگ بێت بە شیوەی ژن بە ژن بەو مانایە کە کوڕە خۆشکی خۆی دەدات بە برای دڵدارەکەی بەداخەوە جاریش وابووە کە باوکێک کچەکەی داوە بە ژن بۆ خۆی . بە خۆشحاڵییەوە ئەم ڕەسمی ژن بە ژنە بە پەرەسەندنی شارستانییەت نەماوە و کەس کاری وا ناکات .خوازبێنی بە ماڵ بەمجۆرە بوو کە کۆڕە باوک و پیاو ماقوڵانی ئاوایی دەنێرێتە خزمەت بابی کچ و دوای ئەوەی کە باوکی کچ کۆڕەی بە نۆکەریی خۆی قەبوڵ کرد هەموو خەرج و مەخارجی زەماوەند لە سەرشانی ماڵی کوڕ دەبێت. سەد مەخابن لە کوردەواریدا جار وا بووە کە کوڕ و کچ قەت یەکیان نەبینیوە و لەکاتی مارەبڕانەکەشدا بابی کوڕ و کچ لە لایەن ئەمانەوە خۆیانیان بە وەکیل داناوە، لە ڕۆژی زەماوەنددا یەکیان بینیوە. ئەم کارە بووە بە باعێس دڵنگرانی کچان و گلە و گازەندەیان کردووە کە ئێمەیان داوە بەشوو بێ ئەوەی پرسیان بە خۆمان کردبێت. ڕاستە کۆمەڵگا خواستی کچانی لەبەر چاو نەگرتووە بەڵام بۆ کۆڕانیش هەر وابووە بۆ نموونە دەتوانیین ئاماژە بە بیرەوەرییەکی مامۆستا هێمن بکەین ئەو دەڵێت: دایکم برازایەکی خۆی کە کچی پیاوێکی بەدەسەڵات و دەوڵەمەند بوو بۆی خواستم کە تا ئەو کاتە نەدیبووەم نە دەمناسی. درۆ نەبێ جارێکیان دوور بە دوور لە کاتی مانگا دۆشیندا دیبووم ئەویش ڕوخسارییم نەدیبوو تەنیا دەمزانی کورتە بالایە(شیخ الاسلام/بی تا:25) ئەوەی ڕاستی بێت هەم کوڕان و هەم کچان وەکوو یەک وابوون بەڵام کچان زۆرتر. بێجگە لەم شێوەیە ئەگەر کچ و کوڕ بۆ یەک ناوک براباین ئەوە هەر دوو لایەنەکە بە شێوەی ئاسایی ئیش و کاری خوازبێنیان ئەنجام دەدا. بەڵام ئەگەر دایک یان پوور یان خۆشکی کوڕەکە ڕێنوێنیان بکردایێت ئەوە پێویست بوو یەکێکیان بڕۆن بۆ ماڵی باوکی کچەکەو بە دایک یان خۆشک یان خودی کچەکە بڵێن. شەو ماڵی کوڕ بۆ دیتنی کچ دەڕۆیشتن بۆ ماڵی بووک. لێرەدا ئەم باسە دێتە ئاراوە کە کچەکە هیچکارەیە و بابی قسەی هەوەڵ و ئاخر دەکات. ڕاسل ئەڵێت:

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

باوک دەسەڵاتی وەها بەسەر منداڵەکاندا بوو کە ئەم دەسەڵاتە لە زۆربەی بوارەکانداهەر وەک لە ڕوومەدا وا بوو مەرگ و ژیانی ئەوانیشی دەگرتەوە. کچان لە هەموو سەردەمی شارستانیەتدا ،کوڕان لە زۆربەی وڵاتاندا بە بێ ڕەزامەندی باوک مافی زەماوەند کردنیان نەبوو، ئەوە باوک بوو بڕیاری دەدا لەگەڵ کێ زەماوەند بکات(ڕەسل/32:2021) بەڵام لە کوردەواریدا لە هەندێ شوێندا نەبێت ژن سەربەخۆیی تەواوی بووە لە شووکردندا، دڵداری دەکات بۆ ئەوەی مێردی پێبکات(سەجادی،12:1375)کە لێرەدا بە چەن نموونە لەم سەربەخۆییانە ئاماژە دەکەین کە جۆرێک لە سەر بەخۆیی ناڕاستەوخۆیە: ئەگەر کچ حەزی لە کوڕە بکردایێت بە بێدەنگی ڕای خۆی دەردەبڕی و لە هەندێ ماڵێشدا کە ئازادی زۆرتر بوو بە ئاشکرایی بڕیاری خۆی دەدا. بەڵام ئەگەر حەزی لە کوڕەش نەکردبایەت و نەیتوانیبات بە ئاشکرا بڵێت ئاو یان خۆڵی دەکردە ناو کەوشەکەی، جاریش وابوو خوێیان دەکردە ناو کەوشەکەی زاوا و بڕوایان وابوو ئەگەر زاوا قۆڕ بێت سکی دەست دەکا بە قۆڕەقۆڕ ،یان پێڵاوەکانی زاوایان تاوەتا دادەنا، جاریش وابوو ئەگەر کچەکە هەلی بۆ بڕەخسایە بەشێعرێک گاڵتەی بەکوڕەکە دەکرد.

خوا نەیداپێم لە سوارەی سەرە

ئەویشی داپێم گول و مەسخەرە

جارێکیان ژنێک گێڕایەوە و گوتی: من بەژن و باڵا بەرز و ڕێکوپێک بووم کابرایەک کورتە باڵا هات بە خوازبێنیمەوە جێوانێکی گەورەم بۆی دانا کە پاڵی بێوە بدات کاتێک کورە باڵی پێوە دا زانی مەبەستم چییە و هەستا ڕۆییشت.

ئازادی هەڵبژاردن بۆ کوڕان زۆرتر لە کچان بوون. دایکی زاواش بۆ هەڵبژاردنی هاوسەر بۆ کوڕەکەی پێوەرهایەکی بوو. مامۆستا هێمن دەڵێت" دایکم برازایەکی خۆی بۆ هەڵبژاردبووم، ئەو دەیویست بووکێکی ئاکار باش و ڕەفتار چاک و وریا و مشوور و ماڵداری هەبێت(شیخ الاسلامی، بی تا:25). ئەگەر باب و دایکی کوڕە برازا یان خۆشکەزای خۆیان بوایێت و ئەو پێوەرانە کە مامۆستا هێمن لە زمانی دایکییەوە باسی کرد لەودا ببینرایێت ئەو کاتە دەیانگوت لە خوێنی خۆمانە با لە ناو خۆمانا دەرنەچێت کە ئەگەر بووک کچی پوور بوایە یان کچی خاڵ جیاوازیی تایبتیان بوو کە لە فۆلکلۆردا باسیان لێوەکراوە.

بووکی پووران، کۆڵەکەی لای تەندووران

بووکی خالان لەسەر هەرزالان(پارسا،82:1394)

وەی ماڵ میمکان هەر کەڵە کووکیان

بەڵام ئەگەر ماڵی بابی بووکیان نەدەناسی یان هاتووچوویان کەم بوو لە جیران و هاوسێیەکانیان پرسیاریان دەکرد و کاتێکیش دەچوونە ماڵیان بەشێوەی جۆربەجۆر

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ئەزموونیان لێدەگرت. بۆ نموونە بابی کوڕ گۆچانەکەی لە بەردرگا بەئەنقەست دادەخست یان کاتی دەرهێنانی پێڵاوەکانی بەملاوبەولا فڕێ دەدا و...تابزانن ڕەفتاری بووک چۆنە ئایا دروستیان دەکات یان نە و عەقڵ و مەعریفەتی بووکەیان لە ڕووی ڕەفتاری هەڵدەسەنگاند، یان مووری یان پارچەیان پێدەدا و دەیان گوت ئەوە بکە بەکراسێک بۆمان تا بزانن دەرزی و دوورومان دەزانێت یان نە

ئەڵبەت خوازبێنی ئامۆزاش باو بوو دەیان گوت:" ئامۆزا مارەیی لە عەرش بڕیاگە(بنی ویس/15:1988). زۆربەی خەڵک بووکیان بە بەخت و بە ئیقباڵ بەراوەرد دەکرد و دەیان گوت وەویلە وە داوان/ شوان وە گۆچا(هەمان:248) نان و هەویر، گەوروگەلەخان، دوخت دوورین ،دەستوپوخت و....بازێک تر لەو پێوەرانە بوو کە بۆ هەڵبژاردن کچێک وەکوو بووک لەبەرچاو دەگیرا یان دیسان لە فلکلۆردا هەمانە دەڵێت: .....

ژنێک توام ژنانە / پووسە بکەیگە هەوانە

واتای ژنێکم دەوێ کاروباری ماڵەکەم بەو شێوەیە بەڕێوە ببات کەس هەست بە هەژاری و دەستکورتیم نەکات(بنی ویس/129:1988)

شێوە ژن هێنانێکی تر ئەوە بوو کە بە داخەوە ئەمڕۆش تا ڕادەیەک ماوە پیاوێک ژندار حەز لە کچێک یان بێوەژنێک دەکات بێ ئیزنی ژنەکەی مارەی دەکات کە بۆ نموونە دەتوانین ئاماژە بە زارا ئەشقی شوان یان لاس و خەزاڵ بکەین کە شوان بێ ئیزنی خاوەر زارا مارە دەکات.(گەردی،٢٠٠٧:١٧)

یان لاس بێ ئیجازەی خانزاد خەزاڵ مارە دەکات(فیدایی،١٣٨٠:٥٢)کە ئەم ژنانە بە هەوو ناو دەبرێن، ئەڵێن غەیرەتی ژن ئەوەیە هەووساری قەبووڵ کات، هەر چەند ئێرەیی ژنان زۆر بە قووەتە. ئەگەر هەنی دووهەم بێوەژن بووبایەت لە مێردەکەی تریشی منداڵی بووبایەت بەو مندالە دەیان گوت (کۆڵەوەس)ئەگەریش پیاوەکە لە ژنە ئەوەڵەکەی منداڵی بووبایەت چ ژنەکە زیندووبایەت چ مردوو یان تەڵاقی بدایەت ئەو منداڵە بۆ ژنی دووهەم دەبوو بە "هەنەزا"بە واتای منداڵی هەوو. یەکێک لە واتاکانی هەوو لە کوردەواریدا" هەنە"یە. بێژەی وشەی هەنەزا بە جێگەی هەووزا لە بواری دەروونناسییەوە جێگەی سەرنجە.بێجگە لە خوازبێنی و جۆرەکانی تری ژن هێنان جاریش وابوو کوڕ و کچێک حەزیان لە یەکتر دەکرد بەڵام ماڵی بابی کوڕ یان کچ ڕازی نەبوون کوڕ وکچ بێ ئیزنی ماڵی بابیان لەگەڵ یەک جۆر دەبوون و بۆ شوینیکی تر دەر ئەچونن لە لای مەلایەکی تر مارەدەبڕان کە "هەڵگرتنیان " یان " ڕادوو" یان پێدەکوت و کچە لە لایەن بنەماڵەوە عاق دەکرا ، دوایی ماوەیەک کە بنەماڵەی کوڕ و کچ دەیانزانی ئیدی هیچیان پێناکرێت بەو وەسڵەتە ڕازی دەبوون و دەگەرانەوە زێدەکەی خۆیان و بە ئاسایی ژیانیان تێدەپەڕاند

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

ماموستاهە ژار دەڵێت: ئەو کچەی کە بە بۆنەی دەوڵەمەندی بابییەوە نەمتوانی خوازبێنی لێکەم حەزی دەکرد هەڵیگرم بەڵام تارمایی باوکم دەهاتە بەرچاوم و دەترسام(شرفکندی ،1997: 43).

زۆربەی شێوازە جۆراوجۆرەکانی خوازبێنی لە کوردەواریدا ئەمانە بوون کە باسمان کرد بەڵام ڕەنگە شێوەگەلێکتریش ببێت کە باسمان نەکردوە .

پێوەرەکانی کچ و کوڕ بۆ هاوسەرگیری:

هەڵبژاردنی زاوا: لە قورئانی پیرۆزدا کچەکەی شوعەیب بە بابی دەڵێت مووسا قەویی و ئەمینە بۆ کارکردن ئەجیری بکە، لە کوردەواریشدا کوڕ ئەبێت توانا تاقەتی کارکردن بە خێو کردنی خێزانەکەی ببێت و ئابڕوودار و بە شەرەف بێت.

هەڵبژاردنی کچ لە تەواوی میللەتە کاندا گرینگە، قابووسنامە، سیاسەت نامە ئەخلاقی ناسری ئەو کتێبە گرینگانەن کە بۆ هەڵبژاردنی ژنی باش پێوەرهایەکیان داناوە، بۆ نموونە خاجە نەسیر لە ئەخلاقی ناسریدا دەڵێت:باشترین ژن ئەوانەنن کە ئەقڵ، دین، داوێن پاکی، شەرم، خۆشەویستی، کورت زمانی، خەمڕەوێنی ملکەچی بۆ شووەکانیان تێدا بەدیدەکرێت، نەزۆک نەبێت ئەگەر هەموو ئەمانەی نەبوو پێویستە ئەقڵ و داوێن پاکی وحەیای هەبێت، نابێت جوانی و زەریفی ژن ببێتە هۆی ئەوەی کە ئەوانی تر لەبەرچاو نەگیردرێت بە دەگمەن زەریفی و پاکی یەک دەگرن(طوسی ،1399: 216).- کورد وتەنی ژن فرە زەریف ساحێوی نییە-

گۆرانی بێژان دەڵێ :

پیاوی ژن جوان دایەمە کزە   خشەی مشک دێت وازانێ دزە

قەتع وبڕ: دوای ئەوەی کە کوڕ و کچ یەکیان پەسەند کرد، ئەمجار باسی قەتعوبڕ یان ماڵ بڕینەوە دێتە ئاراوە کە بریتیە لە شیربایی، مارەیی، وەجوماڵ،دەخڵودان(شتومەکی خواردن بۆ زەماوەند)لە ڕابردوودا ڕەسم وا بوو کە برە پارەیێکیان دابین دەکرد بۆ خرۆپێت و کەلوپەل بووک یان وەوی کە دەشیا لە لایەن زاواوە بدریایەت، بەم پارە دەیان کوت" شیروایی" یان بە قەولی فارسەکان"شیربها" بەو واتایە زاواا پارەی ئەو شیرە دەدات کە دایک بە کچەکەی داویەتی. بڕی پارەی شیروایی لە نێوان بنەماڵەکاندا جیاوازی هەبوو، هەرچەندێک کچەکە جوانتر و خوازبێنی کەری زۆرتر بووبایە شیروایی زۆرتریان دەسەند.جاریش وابوو شیروایی زۆر داواکردن بەو مەبەستە بوو کە کوڕە نەتوانێت دابێنی کات و بنەماڵەی کچیش بەم جۆرە ناڕازی بوونی خۆیانیان دەنواند کە هەم کچەکەیان دڵی نەیێشێت و هەم کابراش زاواش خۆی دەست لە ئەو کچەهەڵگرێت دەتوانێن بڵێن

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

جواوکردنێکی تا ڕادەیەک مۆحتەرەمانە بوو. کە برێک جار زاوا مەجبوور دەبوو کچە هەڵگرێت و ئەو زێدە بەجێ بێ ڵێت. زۆر جار کچ بە دڵی خۆی شووی نەدەکرد.

هێرۆدووت دەڵێت:"بابلیەکان ڕەسم و یاسایان وا بوو کە ساڵێک یەکجار کچەکانیان لە مەیدانی ئاوایی یان شاریە مەبەستی هاوسەرگیری کۆ دەکردەوە تا بیانفرۆشن، ئەمڕۆ مارەیی و شیروایی سەندن هەر ئەو یاسایە وەبیردێنێتەوە"(سیفی٢٠١٨:٦٦). مارەیی بەشێکی قەتعبڕ بوو، برێکجار مارەیی کچی دەوڵەمەند شەشدانگی ملکێک یان دێهاتێک یان شتێکی زۆر بە نرخ بوو، بەڵام زۆربەی خەڵک برەپارەیەک یان نۆزدە میسقاڵ زێڕ بوو کە لەنێو خەڵکا باوە دەڵێن مارەیی کێداویە و کێ سەندوویە. عەرەبێش دەڵێن عندالمطالبە یان عندالاستطاعە یە. عندالمطالبە بەو مانایە کە هەر کات ژنە داوای کرد مێردەکەی دەبێت بیداتێ بەڵام عندالاستطاعە ئەوەیە کە مێردەکە هەرکات توانایی ماڵیی ببێت بیدات. لە نێوان ژناندا باو بوو کە ئەیانکوت ئەگەر ژن مارەییەکەی ئازاد نەکات ئەگەر ئێحسانێکیش بکات هیچ سواوێکی پێناگات، جا ئەگەر ژنە بە مێرد و ماڵەکەی دڵخۆش بووبایەت بە شتێک وەکوو مانگا یان گوێرێک یان شتێکی تر کە لە مێردەکەی دەیسەند مارەیی ئەبەخشی-شەرعی ئیسلام ئەم شتەیان بە دروس نەدەزانی چۆن شتی وا لە ئیسلامدا نەبوو.

زێڕ و تەڵاش بەشێکی تر بوو لە قەتعوبڕ کە ئەویش بە پارە دابین دەکرا، کوشتودان، پێخۆر و....بەشێکی‌تر بوو کە دابێن دەکران

خەڵات یانێ دیاری زاوا بوو دایک و ژنانی خزمی نزیکی بووک کە بریتی بوو لە ڕەشتی بوو سەروین قماش بوو کەوا و سەڵتە و...

پێداویسیەکانی ماڵیش ناو ئە برا و هەموو ئەمانە لە کاغەزێک کە ناوی سیاهە بوو ئە نووسرا و ئەوانە وا لە مەجلسا بوون واژوویان ئەکرد. زۆرجارکاغەز لە بەینا نەبوو، قسەی خۆیان سەنەد بوو، جاری وا هەبوو بابی کچ ناڕازی بوو،بە کوڕە متمانەی نەبوو کچەیی بەخیو کات، بابی کوڕ تاڵێک سمێڵی دا ئەنا بوو متمانەیی بابی کچ، ئەوەبوو زۆر جار بە سمێڵی مەردانە سوێندیان ئەخوارد.

جاری واهەبوو لە خوازبێنی بابی کچ بە کینایە ئەی گوت: کچم ئەسپی نەدیوە یانێ مندالە، سەد مەخابن ئەم کینایە بایەخی ژنی کز ئەکرد و ناشیرین بوو، بۆیە باسمان کرد بێ ڕێزیەکان کۆمەڵگاش پیویستە بناسرێن با دووپات نەبنەو.

دیاری کردن:

بنە ماڵە ی کوڕ دوایی قەتع و بڕ لەو شەوە یان چەن شەو دواتر بە پێ داب و نەریتی ئەو شۆێنە کەل و پەلی پێویستی بووکیان لەگەڵ خۆیانا ئەبرد، بانەسەری،کیلکەوانەی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

زێڕ یان ئەڵقەیی دیاری و چەن شتی تر کەل پەلی دیاری بوون، خوشکی زاوا یان کچێکی بوخچەنەکراوە(شوونەکردوو) یان ژنێکی بەڕەواڵەت بەختەوەر، بانەسەرییەکە باتە سەر بووکا، جا بووک لەبەر ئەوە کە شەرم و حەیایی خۆی پیشان بات یان بە ویتەیێک لەگەڵ ژێربارچوون شەرئەکات چەن جار ئیجازە نادات بانەسەری بەنە سەریا(بازێکیان کوڕەیان بە دڵ نییە) دوایی بانە سەری ئەدریتە سەریا وئەگەر زاوا لەوێ بێ بانگ ئەکەن لە زاوا ئەنگوستیلە بکاتە دەستی، زاواش نەبێ ژنێک ئەو کارە ئەکات.- لە کوردەواری ڕەسم نییە زاوا بچێت بوو ماڵ بووک تا کاتی کە پایی ئەکرێتەوە کە دوایی باسی لێ ئەکەین- " ئەڵقە هێمایی بەیەکەو بوونە بو عومرێک و بڕیاری هاوژینی پێکەو بوونیکی بەردەوامە، جیا لە مانە هێمایکە کە خۆ پاراستن و خۆشەویستی و قەرار و قەولی تیا بەدی کراوە" (شوالیە ،1387: 23).

لەم کاتەوە کوڕ و کچ ئەبنە "دەسگیران" یانێ دیاری کراوبوو یەک کە ئە بێ پاڵ پشتی یەک بن . فارس وتەنی ئەبنە" نامزد "بە وتەی شەفیعی کدکنی نامزد یانی نیم زادچۆن هەندێ پیان وایە کە مروڤ لە دایک ئەبی چ کوڕ چ کچ، ناتەواوە، دوایی لفی خوەیی پەیا ئەکا و ئەمجارە کامیل ئەبێ چونکا "هاوسەرایەتی، پێوەندی لەشی و هاو بەشی لە ژینی پیاو و ژنە کە بە موافقەت یاسا یان خەڵکی و ئەمری دین پێک دێت(غلامرضایی ،1397: 5).
لە ڕابردودا بەر لاوە شیرینیان ئەخوارد دوایی مارەیی کچیان ئەبڕی بازێ جاریش پێکەوە ئەکرا.

شیرینی خۆران:

لەقەتع وبڕدا یەکێک لەوانەیی لە سەری باس ئەکرا شیرینی خۆران بوو کە بنەماڵەی بووک بە بنە ماڵەی زاوایان ئەوت ئەبێ شیرینی خۆران بکەن، ئەوانیش کەل و پەلی پێویست یان دابین ئەکرد و لە کاتێک دیاری کراو لەگەڵ قەوم و کەس خۆیانا ئەهاتن بوو ماڵ بووک، بنەماڵەی بووکیش قەوم و کەس خۆیان داوەت ئەکرد. بەر لە هاتن مێوانەکان لە لایەن بنەماڵەی زاواوە چەن ژنێ یان چەن کچێ ئەهاتن بوو ماڵی بووک کەل و پەلی بووکیان ئەهینا بەرلاوەتر لیباسەکانیان ئەدا خانمێک ئەی دوران و ژنێک کە کاری جوان کردن ژنان بوو لەگەڵ خۆیان ئەیان برد تا کۆ بووک جوان کات، ڕوومەتی بگرێت، سەروینی بوو بوەسێتەو...- پێویستە ئاماژە بکەین لە کوردەواری کچ تا شوو نەکات حەقی نەبوو مووی ڕومەتی بگرێت یان سەروین ببەسێتەو(کچان قەرەپێچێان ئەکرد) و هەرشتێک هێمای ژنی پێ بێت نابی کچ کەڵکی لێ بگرێت.

هەی وەی بالابەرز سەروێن بێ گرێ   خەڵکی کام شاری هاوڵاتت نەمرێ

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

لیباسی کوردی ژنان هەرکام فەلسەفەیێکی تایبەتی خۆی هەیە، سەروێن، شاڵ، کەوا، سەڵتە، کراس، سینەپۆش، لفکە...گشتی بانگەوازی لە خۆراگری ژنی کوردئەکات، هەرکامی بەڕەسم و یاسایی خۆیی لەبەر ئەکریا کە ئەگەڕێتەو بوومێژوێکی کۆن کە لەم وتارە جێ باسی نییە ،تەنیا بوو وینە ئاماژە بە شاڵ ئەکەین کە هاو بەشە لە بەین پیاو و ژنا " هیچ شەکێک لە وا نییە کە شاڵ بەستن ڕەسمێکی کۆنی ئارياييە و لە سوننەتی مەزدیسنا ئەم ڕەسمە ئەگەڕێتەوە بۆ پێش زەردەشت(پورداوود، 1387: 66). " کاتێک شاڵیان ئەبەست ڕوویان ئەکرد لە ڕۆشنایی، ئەگەر سووبح بوایێت ڕوویان ئەکرد لە خۆر هەڵات، لە دوایی نیوەڕوو ڕوو لە خۆراوا بوون، شەوانە ڕوو لە چرا بوون یان لە مانگ(هەر ئەوە: 71). شاڵ ئامرازێکە جوامێری ژن و پیاو بانگە واز ئەکات، شاڵ بەستن بوو بووک و کردنەوەی دوایی لە لایەن زاواوە ڕەسمی تایبتی کوردەوارییە، بووک گەیشتە ماڵ زاوا دوایی چەن کاتژمێر زاوائەبێ بروات و لایی بووک لە خەڵوەت چەن خولەک بمینیتەو، شاڵی کاتەو و نەوات بەر شاڵی دەربێرێت و زوو بێتە دەرەو کە دوایی لێ ئەدوین.

هەندێ جار لەکاتی مارەبڕین و شیرینی خۆران قسەو باسی زێدە بنە ماڵە زاوا و هە ندێ بیانویی بێ جێ بنە ماڵەی بووک، کێشەیی دروس ئەکرد، باوکی کچ پەشیمان ئە بوەو و ئەیوت کچ نادەمە شوو، بیانووی ئەگرت، دوایی رازیان ئەکرد کە هەڵی نەشێوێنێتەو، ئەمجار داوایی شیروایی زۆرتری ئەکرد، بەم داواکارییە نۆییەیان ئەوت " چەقین " باوک کچ ئەیوت چۆن بنەماڵەی زاوا نەفامانە قسەیان کردووە من بەم زیادکردنە قەرەبووی ئەکەمەو، زۆربەی بنەماڵەکان زاوا قەبووڵیان ناکرد ئەیان وت ئەمە پێ ئەیژن" کەرانە" ئیمە نایدەین بەڵام ریش سپی یان کەسانێک دیکە بنەماڵەی زاوایان رازی ئەکرد.

مارە بڕین:

زۆر جاربێ ئەوەی کچ و کوڕ یەک ببینن، لە یەک مارە ئەکران، باوەڕ وابوو باوک سەڵاح و مەسڵەحەتی کچەکەی باشتر ئەزانی و بێ پرسی ئەو ئەتوانی مارەیی بکات لە هەرکەس کە خوەیی بە باشی ئەزانێ ،سەد مەخابن لەم بابەتەوە زۆڵمێکی زۆر لە کچ ئەکریا و حەقی هەڵبژاردنی لێ ئەسێنرا، ئەم زۆڵمە نکۆڵ ناکرێت و نابێ بیانویشیی بوو بێنیینەوە ،تەنیا کچ نەبوو، بابی کوڕیش بێ ئەوەی کوڕ خەبەری بێ کچی بوویی پەسەند ئەکرد، مارەیی ئەکرد، لە ڕۆژی زەماوەندا کوڕ بووکی ئەبینی.

زۆر جاریش لە دوورەو کوڕیان بە کچێک پیشان ئەدا یان کچێکیان بە کوڕێک نیشان ئەدا کە ئەوەیە هاوژینت، شەوی زەماوەن دەرئەکەوت فێڵیان لەگەڵیا کردوە، بووک یان زاوا کەسێکی ترە- ئەمانە لەو کاتانادا بوو کە کچ و کوڕ خەڵکی شۆێنێکی تر بوون-

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

له كوردەواری به پێ شەرعی ئیسلام كچ تا مارەی نەكەن بوو كوڕ نامەحرەمە و پێویسته له كاتی مارەبڕینا بابی كچ حوزووری هەبێ ئەگەر بابی نەبوو باوەگەورەیی ئەویش نەبوو برا و مام و ...ئەتوانن كچ مارەكەن بەڵام بوو بێوەژن ئیزنی باب پێویست نییه، هەرچەن حەیا و شەرم ژنانی كورد وایه كه بێوەژنیش بێ ئیزنی گەورەیی شوو ناكات

فره حەزم كرد وەم ڕۆژە كەفتی   له شوو نەكردو بێوەژن كەفتی

- كوردانێك كه سەر به ئایینەكانی ترن به شێوازیی ئایینی خۆیان ئەم بەشه به ڕیوه ئەبەن- مەلایی ئایینی ئەهات و له حوزووری دوو شاهید كوڕ و كچی له یەك مارە ئەكرد، زۆربەی كچان و كوڕان بابیان ئەكردە وەكیلی خۆیان له كاتی مارەبڕینا، وەكیلەكان دەسیان ئەنیا ناو دەس یەك و ماموستایش سیغەیی ئیجاب و قەبووڵی پیان تەڵقین ئەكرد و دوایی دەس یەكیان ماچ ئەكرد. زۆر جاریش كچ و كوڕ یەكێان نادی تا ڕۆژی زەماوەن.

دۆعائی ئەكەم گشت بێژن ئامین   مەلا نەمێنی لەسەر ڕووی زەمین

مەلای مارەبڕ ئیمانی نییه   نایێژێ بەكچ مەیلو له كێیه

بەڵام ئەمڕوو كچ و كوڕ خۆیان له وەختی مارە بڕینا هەن و ماموستا چەن جار له كچەكه ئەپرسێت بەم كوڕە رازیت؟ ئیسته بوەته باو تا سێ جار پرسیار ئەكات، ئەم ڕەسمه له ئایینی زەرداشتەوە هاتووە، كچانی جوان و ژنانی به ڕەواڵەت بەختەوەر تارایێك لەبان سەر بووك و زاوا ڕا ئەگرن دوو كلۆیی قەند به یەكا ئەدەن تاكۆ ژیانیان شیرین بێت. له قەدیما باو بوو لەكاتی مارەكردنەكەدا ژنان هوشیار بوون كەسێك بووك و زاوا تەلیسم نەكات، چونكو له رابردوودا كاتێك له شەوی پەردەدا كوڕ نەی ئەتوانی زاوا ببێت به بێ له بەر چاو گرتنی عیلمی پزیشكی، ئەیان وت له كاتی مارەكردنەكەدا تەلیسمیان كردوە و ناڵی ئەسپیان له خاك نیاوە وە تا ئەو ناڵه نەپۆرتكێت ئەم كوڕە زاوا نابێ.

پاكردنی زاواو ڕوژگاری دەزوران داری:

له دوایی شیرینی خۆران یا مارەبڕین، ماڵی بووك زاوایان داوەت ئەكرد ،ئەویش لەگەڵ بنەماڵەی دیارێكی بەنرخی بو بووك ئەبرد جیا لەویش بو دایك و خویشك و براژن ...بووك دیاری ئەبرد. شام یان نەهار لەوی ئەمانەو. ماڵی بووكیش شتێكی شایانیان ئەدا به زاوا. دوایی زاوا بەتەنی ئەیتوانی هاتوو چووی ماڵ خەزوورەی كات. ئەمه پیان ئەوت پاكردنەوەیی زاوا.

پاكردنەوەی بووك:

له كوردەواریا ئەم نەریته نەبووە، ئەگەر ئیسه ئەبینرێ له فەرهەنگەكان دیكەوە وەرگیراوە.

ئیجازەی زەماوەن وەرگرتن:

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەكولینێن كوردی

لەکاتی مارەبڕین کاتی زەماوەن دیاری ئەکرا، لە کوردەواری بە بۆنەی کاروبار کشت و کاڵ زۆربەیی زەماوەنەکان لە پاییزا ئەکرا، لە ناو مانگەکانا لە مانگەعەرەبیەکانی سەفەر و موحەررەم ولە ناو ڕوژانیشا ڕۆژی شەممە زەماوەن ناکرا ئەیان وت:

شەممە کارو شەممە بار   شەممە وەوی(بووک) تیا ناکری سوار

جیا لەمانە هەرکات بنەماڵەیی زاوا خۆیان تەیار بکردائێت ئەهاتن بوو ماڵ بووک و ئیجازەیی زەماوەنیان داوا ئەکرد، پێویست بوو بنەماڵەی بووکیش تەیار بوائێتن، بنەماڵەیی بووک ئیجازەیان ئەدا و کات و ساتی زەماوەن دیاری ئەکرا، بنەماڵەی بووک و زاوا ئەگەر کەسێکیان یان دەراوسێکیان بە تازەیی لە دنیا دەر چوبایت، بە بردنی شێرینی یان کەلە قەن بوو ئەو ماڵە ڕێز و حورمەتیان بوو خۆیان و بنەماڵەیی مردوو دا ئەنا، ئەوانیش بەر لە ڕۆژ زەماوەنەکە بە شیرینی و هاوردن دیاری بوو بووک و زاوا ئە هاتن موبارەک بایی یان ئەکرد

بنەماڵەیی زاوا ئەگەڕانەو بوو ماڵی خۆیان و کەل و پەلی دیاری کراویان بەرەو ماڵی بووک بەڕێ ئەکرد، جەماعەتێک پیاو و ژن لە گەڵ سێ کەسی تایبەتی بە ناویی: پاخەسوو(ژنێک بە ساڵاچوو)، ریش سپی(پیاوێک بەساڵاچوو) و پیاو پاخەسوو(گەنجێک خێزاندار یان ڕەبەن) کەل و پەلی خواردەمەنی و لیباسی بووکیان بەرەو ماڵی بووک ئەبرد،دوایی تەحویلی، بێجگە لەو سێ کەسی تایبەتیە ئەوانی تر ئەگەڕانەو بوو ماڵی زاوا.

سەر ساج:

بنەماڵەیی بووک ڕۆژی ئەوەڵ زەماوەن، ژنانی جیران و هاوسێ داوەت ئەکەن بوو دوایی نیوەڕوو کە پێ ئەیژن سەرساج، نانی زەماوەن لەگەڵ نانانی تر جیاوازە، ئەم نانە پێ ئەڵێن **تیری** کە لەبان ساج ئەکرێت نەک لە تەنوورا. یەکێک لە پێداویستییەکان بوو سەرساج و زەماوەن ئارد بوو، خانمێک کە کاری تیری کردن بوو پۆڵیان پێ ئەدا ئەم کارەیی ئەکرد، بەر لەوە کیسە ئاردەکە ئاوەڵاکات دوایی پۆڵی لە پاخەسووی ماڵ زاوا ئەکرد، ئەی گوت تا پۆڵم نەدەنی درگایی گۆنییەکە ناکەمەو، پۆڵیان پێ ئەدا درگاکەیی بازئەکرد. وەم کارەیان ئەوت **دریا هۆڕانەوە**. دوایی نانی تیری ئەکرد پاخەسوویی زاوایش لەگەڵ ژنانی تر خۆراک ڕشتەو تورشیان دروس ئەکرد. ئەوانەیی وا داوەت بوون بوو سەرساج، دوایی نیوەڕوو ئەهاتن وە پۆڵێک یان کەلەقەندێکیان لەگەڵ خۆیانا ئەهاورد بوو سەر ساج، بنەماڵەیی بووکیش پێشوازی لیانەو ئەکرد و ڕشتەو تورشیان بوو پەزیرایی دا ئەنیا. ئەمجار ئەوانە وا هاتبووون بوو سەرساج بوو شێو داوەت ئەکرانەو، زۆربەیان کچ و ژنی جوان بوون، شێویان پێ ئەدریا دوایی شێو کچانی بنەماڵەی زاوا ئەهاتن بوو ماڵی بووک بوو خەنەبەندان.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

خەنەبەندان:

بەر لەوەیی شێو بخوەن ژنێک لیباسیی ئەکردە بەر بووک وە سەری بووی ئەبەستەو، بەر لەسەر بەستنەوە داوایی پۆڵی ئەکرد، پاخەسوویی زاوا پارەی ئەداتێ، پیان ئەوت **سەر وەسانە**، جاران زاوا شەو خەنەبەندان حەقی نەبوو بچێتە ماڵ بووک لەم دواییانە ببووە ڕەسم. شەوخەنەبەندان خەنە ئەکرا ئاو، دەست و پێ بووکی پێ ڕەنگ ئەکرا، کچانی بوخچەنەکراو، نێودەستی خۆیان بە خەنە ڕەنگ ئەکەن ، شایی و هەڵپەڕکێکی کورت بەڕێوە ئەبەنو بڵاوە ئەکەن. هەر ئەم شایی و هەڵپەڕکیە لە ماڵی زاوایشا بەڕێوە ئەچی بە شەوقێکی زۆرترەو.

هەڵپەڕکێ لە کوردەواریا باوە و زۆر جاریش لێکۆڵینەوەیی لە سەر کراوە.وێدەچێت" هەڵپەڕکێ لە ئاسمان و هاتوو چووی اجرامی فەلەکی وەرگیریاوێت" (سیفی،2018 : 73) ئەڵێن ئینسان بە مل هەمو شتێکا زاڵ ئەبێ مەگەر زەمان، لەبەر ئەوە بە پێچەوانەیی عەقرەبەیی ساعەت هەڵ ئەپەڕێ، ئەیەوێ زەمان بباتە دواوە، لە بەند و چەڵەمەکانی ژیان رزگار بێت." لەکاتی هەڵپەڕینا مووەکانیانی خاتوونان پەرێشان ئەکرێت، ئەوە ڕائەگەێنێت کەئەیانەوێ لە ژێر کۆسپ و چەڵەمەکانی سنووردار ڕزگار بن، هەڵپەڕکێ شێوازێکە کە بەرەو ئازادی ڕێگە ئەپێوێت(شوالیە ،1387 : 321).لە هەڵپەڕکێ کوردەواریدا زۆر جار ڕشبەڵەک هەبووە مامۆستا هێمن ئەڵێ: "من ئەو ڕەسمەم لە ڕەشبەڵەکێ لادێ دازۆر پێ جوان بوو کە پیاو مەگەر ژن بۆ خۆی بانگی بکردبا، دەنا هەقی نەبوو بچێتە دەستی دۆیان، پیاو دەبوو هەمیشە لە پێشەوە ڕا بچێتە نیۆگەری داوەت، دەنا عەیب بوو. بەڵام دۆ دەبوو لە پاشەوەرا بێتە ناو داوەت و هەڵبژاردن بە خۆی بوو. ئەو ڕەسمە دەگەڕێتەوە سەر ئەو زەمانەی کە ژن لە کوردەواری دا ئازادی پتر بوو(شیخ الاسلامی، بێ تا: 16). لە هەڵپەڕکێ کەسی هەوەڵ کە **سەرچۆپێ کێشی** پێ ئەڵێن وەکۆ سەرۆک وایە شایی ئەگەڕێنێ، کەسی پاڵ دەسی وەکۆ جێگیرەو کەسی ئاخریش کە بە **گاوانی** بەناوبانگە پارێزەری شاییە و هەمویان و بیرهێنەوەی خۆرومانگ و ئەستێرەن کە لە شۆینی خۆیان لانادەن تاکۆ ڕێکی و پێکی بوون و هەستی بنوێنن.

دوای هەڵپەرکی میوانەکان ئەڕون بوو خواردنی نەهار وە دوایی نەهار بووک ئەبەن بوو ماڵی زاوا. لە کوردەواریا رەسم نەبوو زاوایش بێت بە دوایی بووکا، بەڵام لە هەندی میللەتا ڕەسم وابوو کە زاوا لە ماڵ بووک زاوا بێ، عبداللە بابی پێغەمبەر لە ماڵ وەهەب زاوا بوو تا سێ ڕۆژ لەوی ماوە(عبدالعزیزهەرتەلی ،1397: 33)، داستانی ڕۆستەم و تامینە لە شانامە، فاطمە غلامرضایی کهن لە وتارێکا ئەڵی لە هورموزگانیشا وایە، بەیتی لاس و خەزاڵیشا ئاماژەێک کورت بەم نەریتە لە کوردەواریا کراوە(فیدایی ،1380: 84).

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەکولینێن کوردی

ژنێک دێت بووک ئارایش ئەکات، دوایی موی سەری و ڕوومەتی دا ئەپۆشی تا کو کەسێ ڕوومەت و موی سەری بووک نەبینێ" چۆن کو پیان وایە ئارایش و جوان کردنی بووک، ئەو لە ناپاکییەکان پاک ئەکاتەو بەم ڕووبەندە لە ناپاکی ئەپارێزرێت چون کۆ پاکی وەکو کچی(باکرگی) بە بووک قداسەت ئەبەخشێت وە بووک وەکو وڵاتێک داگیر نەکراو ئەمێنێتەوە تا کۆ پاڵەوانێ وەکو زاوا بەدەسی بێنێ جیا لەمانە پیان وایە بانەسەری و لەچک مانیعێکن لە بەرامبەر حوزور دێوەکان لە نێو پەخش و پەرێشان بوون موی سەرا شتیک کە لە تەک دەقی وندیدا یشا براوەرد ئەکرێ"(سیفی ،2018: 56)، بۆیە دەس لە ڕووبەنی بووک نادەن تا کو زاوا خۆی لای با، لەو ماوەیەدا بووک تەیار ئەکەن، ژنێک کە تازە منالی بووە نابێ بچێتە لای نەک وا چلەی بکەوێتە سەربووک دوایی لە شالێدانەبات دائەنێن و لە کەوشەکانیدا پۆڵ، ڕوبەنی سوور ئەکێشن بەسەریا. نەبات تایبەتی زاوایە و پۆڵیش بوو ئەو کەسەی کە کەوش و پێلاوی بووک لە پای دەردێنی و ڕوبەنەکەیش بووئەوەیە کە بێجگە زاوا کەس نابێ ڕوومەتی بووک ببینێ. بەر لەوەی بووک لە ماڵ بچێتە دەر پێ ئەڵێن دەس وەبان سەر ئەو قەیرەکچانە بێرا با ئەوانیش وەک توو ببنە بووک.

جل و جێوانی بووک لەسەر چەن وڵاخ بار ئەکرێت و ئەدرێتەچەن کەسی جێ باوەڕ، بەر لە سوار بوون بووک ببیەن بوو ماڵ زاوا.

بەر لەوە بووک لەماڵ بێننە دەر سێ جار لە دەوری تەنووری ماڵەکەیانا ئەی چەرخێنن وە ئەڵێن دەور تەنوورەکە ماچ کە، با کوانویی ماڵی بابت لەبیر بێت، وابەستەیی وە کوانووە گەورە بەردەوام بێ.

خۆزم وەو کەنیشکە ئەچێ وە باوان *برا شانی ئەگرێ و دایک لە داوان هەندێ کچ*
ماڵی بابیان لەبیر ئەبردەو، *لای ژنان ئەمەیان وەباش نازانی*
ئاگر خاسە دەم دووی *برا خاسە نە وەک شووی*
خۆشە ئاگر خۆشە دوو *برا خاسە نە وەک شوو* (بنی ویس، 1988: 14)

ئەم دابو نەریتە موقەدەسی ئاگر ئەگەیێنێت کە ئەم بنەماڵە لەدەوری کۆ ئەبونەو،ڕەنگە زۆر شتی تریشی تیا حەشار درابێت ئیمە نەزانین.

دوایی خزم و کەس و کار خواحافزیان لێ ئەکرد، گەرەکیان بوو بووک بێننە دەرەو لە ماڵ برایی بووک نەی ئە هێشت و داوایی پشت دریانەی ئەکرد، بابی زاوا یان برایی زاوا پۆڵیان ئەدا، بەمەیان ئەوت **پشت درگانە**،دوایی ئەمانە کچێکی جوان ئاوێنەیی لە بەر دەمیا هەڵ ئەگرت کە بووک خۆی تیا ببینێت، پیان وایە ئاوینە شەڕەکان دوور ئەکاتەو ،پاڵ پشت زاواو و بووکە، شکانی ئاوینە هێمایی جوداییە، ئەگەر ماڵی زاوا نزیک بوایت غەرغەرە یان مەکارەیان ئەوەستە پایی بووکەو کە بە هێمنی بەڕێگا بڕوات، ئەگەر بوو

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

دێهاتێکی تر بڕۆشتایێت قورسیان ئەهینا و بووکیان لەسەری سواری ئەسپ ئەکرد، ژنانی کوردەواری گشتیان سوارکار بوون بەڵام ئەبوا کەسێک ڕەشمەیی ئەسپەکەیی بگردایت، پیان ئەوت **جڵەوکێش**. ئەگێرنەوە کوڕێک خوازبێن کچێک ئەبێت، پێ نادەن، کچە شوو ئەکاتە شوێنیکی تر، لە ڕۆژی زەماوەندا ئەسپ لەو شوێنە دەس ناکەوی، بێجگە لەو کوڕە کەس ئەسپی نابێ پێ ئەڵین ئەسپەکەت بێرا بووک لێ سوار بێ ئەویش ناچار ئەبێ ئەسپەکە ئەدات، ئەیژن خۆیشت ببە جڵەوکێش، ئەویش ئەڵی؛

دەک خوا بمگرێت بوو کارێ کردم بوومە جڵەو کێش بردم بوومەردم

دوایی ئەسپێکیس تێرن بوو پاخەسوویی بووک.

کچی کورد ئینسانێکی با شەرەفە، داوینی خۆی پیس ناکات، بە پێ وتەی قورئانی پیرۆز" ان الله ان تؤد الامانات الی اهلها"(نسا ،58) کچێنییەکەیی ئەمانەتێک بووە کە خوا بە ئەمانەت لای داناوە تاکۆ پارێزگاری لێ کات و تا کاتی خۆی بی پارێزێ، خۆیشی ئەمانەتێکە لای باوک و دایک تا کات و ساتی خۆی ئەبێ هۆشیان پێو بێ ." لە ئوستورەکانی یونانا پارێز لە کچێنی شێوەێکی تایبەتە لە خۆڕاگری وە بەم کارە کردەوەێکی شەیتانی لە خۆیانەوە دوور ئەکەنەوە" (سیفی ،2018: 42). ئەو ئەمانەتەی کە خوا لای داناوە ئەی پارێزێ وە ئەی داتە دەس ساحێوەکەی، لە ڕابردودا وەکو ئەمڕوو پزێشک نەبوو شەهادە بنووسێ، ژنێکی بەساڵا چویان لە گەڵ بووکا ئەناردکە شەهادەی پاک داوێنی کچ بێریتەو بوو ماڵی باوان، بەم ژنەیان ئەوت **پاخەسوو**، کوڕێکیان لەگەڵ پاخەسوا ئەنارد پیان ئەوت **پیاو پاخەسوو**. ئەمانیش لەگە ڵ بووکا ئەڕۆیشتن بوو ماڵی زاوا.
سوارکارەکان ماڵی زاوا کە پیان ئەیژن برازاوا، چوار دەوری بووکا ئەسپ ئەگەڕێنن، توانایی خۆیان پیشان ئەدەن وەم کاریان ئەوت **قیروقاچ**.

وەختێک بووکیان ئەهاورد، شوانەکان مەڕێک باشیان تەڵ ئەکرد و ئەیان هاوردە نێو ڕێگەیی بووک، پاڵیان ئەخست وایان پیشان ئەدا سەری ئەبڕین، برازاوا پۆڵیان ئەدا شوانەکە مەڕەکەی ئازاد ئەکرد. ئەگەر لە ناو ئاواییەو عبوریان کردایت ژنان بە نوقڵ و شیرینی و ئاو کە هێمایی ڕووناکیە پێشوازیان لە بووک ئەکرد. کاتێک بووک نزیک دێ زاوا ئەبووەو، زاوا بە دزیەو ئەهات لە دوورەو سێف بدا لە بووک، برازاوا خۆیان بە پارێزەر بووک ئەزانی ،نەیان ئەهێلا زاوا ئەو کارەبکا، بەدوایا هەڵ ئەهاتن زاوا دەرئەچوو،بیان گرتایێت لیان ئەدا. ئەی ویست ئازایەتی خۆی بنوێنی بەڵام برازاوا ئەم کارەیان بە باش نازانی و بەر هەڵەستی ئەوێستان .

بووک ئەهاتە بەرەو، کورسیان دائەنا تا بووک لەسەر ئەسپەکە دابەزێ ،دوایی دابەزیان بووک، زۆر جار بابی زاوامەڕیکی پاڵ ئەخست سەری ببڕێت، لە ژێر پای بووکا

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

هێلکەیان دا ئەنیا تاکۆ پایی پیانێت ئەڵێن بو ئەوەیە چاوی پیس لیان کار نەکات لە لاێکی دیکەیشەوە ئەیژن یانی ناوێت لەمەرگ غافڵ ببیت چون باوەڕ وایە مروڤ کاتێک دێتە دونیا ئەمرێت، قانگیان ئەسوتان" چون پیان وابوو دووکەڵی ئاگر و قانگ ڕۆحە پیسەکان لە ناو کۆمەڵگادوور ئەکەنەو، ئەم داب و نەریتە لە ئایینی جاوگیرەکان قەرز کراوە"(سیفی ،2018: 20). زاوا ئەچوە سەربان سێوی ئەخست بوو سەر بووک کە هێزی خۆی بنوێنی، فارس وتەنی گەرەکی بوو: گربە را دم حجلە باید کشت، بووک سامی لێ ببا ... سێو هێمایی بەختەوەرییە، گەنجان ئەیان گرتەو و لە بەین خۆیانا بەشیان ئەکرد.

دوایی ئەمانە زاوا ئەهات باڵ بووکی ئەگرت و کچان لەبەر دەم بووک و زاوا بە دوو دەسماڵەوە هەڵ ئەپەڕیان وەم کاریانە ئەوت **دوو دەسماڵە**.

گۆرانی بێژ لەبەردەمیانا گۆرانی تایبەتی بووک و زاوایی ئەوت:

و داوایی پۆڵی لە زاوا ئەکرد، زاوایش پۆڵی پێ ئەدا.

بووکیان ئەبردە ماڵەو یان لەسەر کورسی دایان ئەنیا، تماشایی هەڵپەڕکێ ئەکرد، خەڵک شاواش یان شاباش بووک و زاوایان ئەکرد، و گۆرانی بێژ بە گۆرانییەو داوەت بووک و زاوایی ئەکرد بوو هەڵپەڕکێ ،ئەوانیش ئەهاتن بوو نێوی کۆڕەکە، خەڵک شاباشیان ئەکرد و کەم کەم بووک و زاوایان بەرەو سەرچۆپی هان ئەدا، بووک سەرچۆپی ئەگرت و بە شێوەێکی ئارام و سەنگین هەڵئەپەڕیا، برازاوا پۆیلەیان ئەکرد و دەرزی سنجاق پۆڵەکیان ئەدا لەدەور سەری. برازاوا و خەڵک دوایی چایی خواردن بڵاوە ئەکەن، بووک ئەوبرێتە ماڵەو، کچانی میر منداڵ پێلاوەکانی دەر دێنن ،پارەیی ناو کەشەکە ئەبەن بۆ خۆیان، بۆیە پۆڵ ئەدەن بەڵکو نەمەک گیریان کەن کەس پێلاوی بووک تا حەفتەێک نابێ بکاتە پا چۆنکۆ پیان وایە مناڵیان ناوێ. بووک نیشتەجێ بوو کوڕەکورپەێکیان ئەنیا باوشی بەڵکوو مناڵ هەوەڵی کوڕ بێت، ئەویش شتێکی وەک دیاری ئەدا بە کۆرپەکە.

شاڵ کردنەوە:

دوایی دەوری خەڵوەت ئەکەن و زاوا ئەنێرن بوو لایی بووک شاڵی بکاتەو، هۆکاری شاڵ کردنەوە ئەوەیە تا ئەگەر زاواو بووک یەکیان نەدیبێ ترسێان لە یەک بشکێت- پێشتر وتمان زۆر جار کوڕ و کچ یەکیان تا شەو زوماوەن نادی- دوای شاڵ کردنەوە زاوا دێتە دەرەوە، نەباتی نێوشاڵ ئەداتە کچ و کوڕان

زاوا بوون:

بنەماڵەیی زاوا کچان و ژنانی دەراوسیان بوو شێو داوەت ئەکرد تا لەگەڵ بووکا شام بخۆن. زاوا شامێک سووک ئەخوا بووکیش هەروا.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

کچـــان و ژنـــان هاوســێ بـــڵاوە ئەکەن، ژنە بەســـاڵاچووەکانی خـــزم لەگەڵ دووپاخەسوەکە ئەمێننەوە، پاخەسوەکان ئەڕۆنە ناو دیوێک دەلاقەو پەردەو ئەپشکنن کەس نەتوانی تماشایی نـاو دێـوەکە بکـا یـان کـەس خـۆی تیـا نەشـاردبێتەو، کـاتی دڵنیـا بـوون دۆشەکەی بووک ڕا ئەخەن و پارچەیکی سپی کەپێ ئەڵێن **دەسماڵ** پیا ئەدورنن، خۆیان دێنەدەرەو زاوا ئەنێرن بوو پەردە، پەردە مەنزوور ئەو دیوەیە کە بووکی لێە ،مەبەست لەم وشە ئەوەیە کە بـووک کـچە و لەم دیـوە زاوابە لابردنـی پەردەی کچـانەیی ئەی کـا بە ژن، لە تەفسیری جلالین لە بارەی ئایەتی 55 سورەی یاسین بیروڕایان وایە " فی شغل فاکهون" هەر ئەو افتضاض الابکارە یە(محلی و سیوطی، بێ تا: 584) بۆیە لە کۆمەڵگا ئەونە بایەخی پێ دراوە.

بەر لە پەردەچوون زاوا ئەبێ یەکێک لە کوڕان کە زۆر خۆشەویستیە بە زامـن دا بنێ کە زوو زاوا بێ ئەگەر درەنگ بێتە دەرەوە زامنەکەی لە لایەن پیاوانی ترەو ئەشکەنجە ئەکرێ، بە جۆرێ لێ ئەدەن کە زاوا بیبیسی و بو زاوا بوون پەلە کات. پێش تـر بە زاوایان وتـوە کە چـویتە پەردە نـاو چـاوی خـۆت گـرژ کە بـا بـووک لە ژیانیـا لێـت بترسـێت، بە بووکیشیان وتوە زوو لەبەر زاوا هەڵ سە تاکو سامی زاوانەکەوێتە ملتا.

دوای زاوا بـون بـووک نـابێ خـۆی پۆشـتە بکـاتەو تـا ژنـان و پاخەسـوەکان دێـن و ڕووسوری کچ بە سوور کردن دەسماڵەکە ئەبیین، لە خۆشیان ناو چاوی ماچ ئەکەن، پوڵ و پارە ئەخەنە سەر دەسماڵ بوو پاخەسوی بووک ،جا ئیزنی بووک ئەدەن لیباس لەبەرکات، زاوا ئەنێـرن دەس بـابی مـاچ کـات. پاخەسـوی بـووک لە گەڵ پاخەسـووی زاوا و پیـاو پاخەسـوا دەسماڵ ئەوەنەو بوو ماڵی بووک و ماڵ ئاوایی یان لێ ئەکەن کە کچەکەتان ڕووسوورتانی کردوە. دایکی کچ ژنانی دەراوسێ بانگ ئەکات و ڕووسووری کچەکەی خۆی پیشان ئەدا. پـاکی کـچ زۆر گـرنگە لە ئامرێکـا هەمـو سـاڵی داب و نەریتـی هەڵپەرینـی پـاک، رقص پاکpurity ball بەڕێوە ئەچێ کچان لەم ڕێوڕەسمە بەڵێن ئەدەن تـا بەر لە زەماوەن بەکچی بمێننەوە و خۆڕاگر بن(کریستوفر،وەرگێر مهدیان ،1391: 10)

بەڵام ئەگەر زاوا نەیتوانیایت زاوا ببێ، ئەیان نارد لە حەوزی سارد مەلەکات، ئەگەر دیســان زاوا نەبوایــت کراســی بووکیــان لەبەری ئەکــرد ،یــان ئەیــان وت لە کــاتی مارەکردناجادویان کردوەوە بەستیانە،پەنایان ئەبردە دوعاو نووشتە، زۆر جار پاخەسوو چەن ڕۆژ لەماڵ زاوا دا ئەنیشت تا کوڕ زاوا ئەبوو، زۆر جار پێش هاتوە کچە بە کچی گەراوەتەو بو ماڵی بابی، ئەمانە گرێ دراوەبە عیلمی دەروونناسیەو.

بەڵام ئەگەر زاوا زاوا بوایـت و دەسـماڵەکە سـوور نەبوایـت، کێشـەیی زۆر دروسـت ئەبوو،وەکو ئەمرۆ پزشک نەبوو تا کو بی پشکنێ شایەت ئەو کچە بێ تاوان بێ ،بووکیان

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخو بۆ ڤەکولینێن کوردی

ئازار ئەدا، بنەماڵەی بووک سەرشۆڕ ئەبوون، سەر بووکیان ئەتاشی و سوار کەریان ئەکرد و ناو دێ ئەیان گەڕان تا کۆ ببێتە عبرەت و پەن، دوایی تانەیان لێ ئەدا ئەیان وت ئەی و پەن بووە، دوعای شەڕ ژنان بو کچان ئەوە بوو یاخوا ببی و پەن.

چۆن پیان وابوو ئەم کچە گوناح کارە و گوناح کاران لە هەر کۆی بن خوا غەزەب ئەگرێ لەو جێگە تا چەن ساڵ حاسڵیان نابێ، بوو قەرەبوو کردنەوە ئەم کچەیان ئەشکەنجە ئەکردتا کو رۆحی پیس لەوا دەرچێت و بەم ئەزیەت و ئازارە پاکەو ببێتەو.

بەڵام زۆر کەسیش بوون ئەمەیان ئەشاردەو، گوێ گوێدرێژیان چاک ئەدا خوێنەکەیان ئەکردە بان دەسماڵەکە، بووکێک خۆی بیزانی بایت کچێنی نەماوە کەڵەکێکی وەکار ئەبرد تا کۆ دەسماڵی سوورکات، دەرزی لەم بابەتەوە کەڵکی لێ وەر ئەگیرا...

زۆرجار بووک راسیەکەی بە زاوا ئەوت ئەویش وەکو سڕێک ئەیشاردەوە، فریدالدین عطار نیشابوری لە الهی نامە ئەی گێڕێتەوە کابرایێک ژنی هێنا بووکە کە رووسوور دەر نەچوو پێ وت: بێ ئیمانم گەر ئابڕووت ببەم ئەم سڕەت نەشارمەوە، من سڕت ئەپۆشم تا خوایش سڕ من بپۆشێ چون کو خۆیشم عەیبم لە دینا زۆرە.

بدو گفتا که من ایمان ندارم	*گر این سر تو را پنهان ندارم*
بپوشم تا بپوشد کردگارم	*که من پیش از تو در دین عیب دارم*

(عطار ،1394: 154)[١]

بەڵام ئەگەر ژن بەژن بێت شایی هەرکامیان لە ماڵ خۆیانابەڕیو ئەچوو لیباس و ناوجیازی و شت هایک تریان تاڕادەیێک وەکو یەک بوو، رۆژی بووک گواستنەوە جێگەیکیان دیاری ئەکرد، هەردوو بنەماڵەکە لەوێ ئامادە ئەبوون، پاخەسوەکان هەردو لا بە بووکەکانیان ئەوت دەرزی یەقەکانتان بەنە یەک تر، بە دەرزی ئاسن رۆحی پیسی جنیان لە یەک دوور ئەکردوە، ژنان پیان وایە ژن لە دەرزی و سنجاق کە لە ئاسنە ئەترسێ و نزیک کەسێ کە دەرزی پێیە ناکەوێ. دوایی بنەماڵەی زاواکان هەر کامیان بووک خۆیان ئەهاوردەو بوو ماڵ.

بڵاو کردنەوەیی ناو جیازی:

دوای ئەوە کە پاخەسو چوەو بوو ماڵ بووک ، بووک یەغان و چەمەدان خۆی ئەکاتەو و دیاریەکان خۆی ئەداتە خزمەکان ماڵ خەزورەی، بەر لاوە دیاری خەزورە، خەسوو، براکان زاوا، خۆیشکەکان زاوائەدات، دوایش دیاری ئەو خزمانەی زاوا وا لە کاتی دەزوران داریا چونە بوو ماڵی بووک، دیاریان بووی بردوە، دیاری برازاوایش ئەنێرێ بویان، زۆربەی دیاریەکان گۆرەوی، دەس کێش، بەنەخۆینە، بەنەخوێن یان بەندۆخێن بە دوو رەنگی سوور و شین، سوور بوو گەنجەکان و شین بوو بە ساڵاچوان.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

دزەباوانی:

ئەگەر مـاڵ بـووک لەو ئـاوایی زاوا بوایـت، بەر لەوە مـاڵ بـووک بهاتـاین بـوو سەرکەشی، بووک لەگەڵ زاوا ئەچوانەو بوو ماڵ باوک بووک بو شێو خواردن، دوایی شێو بووک بێ ئەوەی کەسێک بزانێت شتێکی لە ماڵ باوکەو ئەهاورد بوو ئەوەی بیسەلێمنێت هێشتا وە ماڵ باوک دڵخۆشە و شتی ماڵ بابی بوو نێو ماڵە نۆێیەکەی پڕ پیتە، بەمەیانە ئەوت دزەباوانی.

سەرکەشی:

دوایی ماوەێک ماڵی بابی بووک لەگەڵ خزمانی ئەهاتن بوو ماڵی زاوا ،لەگەڵ خویانا کەل و پەلیان ئەهێنابوو بووک، ئەم کەل و پەلە جیا لەوە بوو کە ڕۆژی زەماوەن بووک ئەی هێنا، ئەگەر نزیک بوایتن بوو شێو ئەهاتن و ئەگەر دوور بوایتن بوو نەهار ئەهاتن، بووک بە دیتن بنەماڵەی شاد ئەبووەو، بنەماڵەیش هەروا.

باوەخوەنی:

دوایی ماوەێک بابی بووک یان برایی ئەهاتن بوو ماڵی بووک و ئیزنیان لە بابی زاوا یان زاوا ئەگرت و بووکیان ئەبردەو بوو ماڵی باوانی، ماوەێک ئەماوە بابی زاوا یان زاوا ئەڕۆیشتن بەدوایی بووکا، ئەویش لەگەڵیان ئەهاتەو بوو ماڵی زاوا، بنەماڵەی بووک مانگاێک یان مەڕێک یان شتێکی بەنرخیان ئەدا بووک. بەم شتەو شتانێکی تر کە بووک لە ماڵی بابیەو ئەی هێنا پیان ئەوت باوانی .

شەرم شکانن:

ئەگەرچی ئەمە بابەتە پێوەندی بە زەماوەندەو نییە بەڵام پێویستە شروڤە بکرێ، بووک لە خەزورەی یان خەسووی یان پیاوانی گەورەیی تایفەی خەزورەی شەرم ئەکات یانی لای ئەوان قسە ناکات، نان ناخوات ،... وە ئیماو ئیشارە ئەوەی لە دڵیا بێ ئەی لێت... جا زۆربەیان بە بووکەکیان ئەڵین شەرمەکەت بشکنە مانگاێک یان شتێک بە نرخت پێ ئەدەین ئەویش بە دەنگێکی بەرز سڵام ئەکات وە ئەوانیش بە پەیمانەکەی خۆیان عەمەل ئەکەن.

دەرەنجام:

ڕەسـم و یاسـا لە مێـژووی کوردەواریـدا سـەرچاوەیەکی زانسـتی هەبـووە کە بنچینەکەی پڕە لە ئەزموون. هاوسەرگیری یەکێک بووە لە گرنگترین بابەتەکانی ژیان و بـایەخێکی زۆری پێـدراوە کە پیشـاندەری بیـر و هـزری بیرمەنـدان و زانایـانی کۆنی ئەم گەلەیە.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

یاساکانی کۆن ئەمرۆش لە ناو خەڵکدا هەر بەردەوامن بەڵام شێوە و سیمایان گۆڕاوە.کەلەپووری کورد زۆر ڕەسەنە و توانای بەرانبەری لە گەڵ کولتووری گەلانی‌تری هەیە.

پیاوانی کورد جوامێر بوونە و ڕێزێکی تایبەتیان بۆ کچ و ژن داناوە و وەکوو گەوهەرێکی بەنرخ پاراستوویانە و ڕێزیان بۆ داناوە. ژنانی کورد تا ڕادەیەکی زۆر لە هاوسەرگیریدا ئازاد بوونە و ئەگەر حەزیان لە کەسێک بکردایە بە شێوەگەلی جۆربەجۆر پێیان ڕادەگەیاند ئەڵبەت بۆ بڕێک لەمان نەدەلوا و چارەنووسیان دەگۆڕا. حاشا هەڵ نەگرە کە هەروا زۆر جار کچ مافی لە هاوسەرگیری پێ شێل ئەکرا کوڕیش لەم کارەساتە بێ بەش نەبوو باب دایکی کچیان بووی پەسەند ئەکرد بەڵام ئەوەی ڕاستی بێ کچ بەش خۆراوتربوو.

دڵداری ئازادی هەڵبژاردنێک بوو کە کچان بە سەر بەخۆییێکی تەواو لەم کارا بەشدار ئەبوون، ئەزموونێکی تایبەت بوو ئەگەر کوڕ ئەوە نەبوایت کە ئەوان ئەیان ویست بە جێان ئەهێلا، زۆر ژیرانە کوڕیان هەڵئەسەنگان کە بوو هاسەرایەتییە یان بە وتەی خۆیان بوو دەس گەرمەوکردنە، کوڕانیش هەر بەو شێوازە کچیان هەڵەسەنگان.
خوازبێنی بەماڵ هێمای ئەوەیە کە کچ بە پێجەوانەیی باوەڕ باوەکان قیمەت و نرخی نییە، ئەگەر کوڕ خوازیاری ئەوەیە کچ ببێتە هاوژینی پێویستە ژیانی پڕ لە خۆشی بوو تەیار کات.

خوازبێنی ژن بە ژن یانێ ژن قیمەتی بوو دابین ناکرێ بێجگە لە خۆی نەبێ، هەرچەن حاشا لە وەناکرێ کە زۆرجار ئەم بابەتە مافی هەلبژاردنی ژنی پێشێل ئەکرد و کچێکی زۆرجوانیان بوو پیاوێکی بەساڵاچووا مارەئەکرد یان زۆر کەم پێش ئەهات کە چوار دڵ یەک کەون. ئەمە ئەبووە گرێ و وکوو موو و دومەڵ دوایی لە نێو ژیانا سەری هەڵ ئەداکە لە ڕوانگەی دەروونناسیەو جێ سەرنجە.

هەڵگرتن و بە رادوو کەوتن ئەوەمان پێ ئەڵێ کە کچ سەربەخۆومو زۆر قەبووڵ ناکات.
قەتع و بڕ و شیروایی مێژۆیی کۆنی هەیە، ئەمەش بایەخداری ژن لە کۆمەڵگا بانگەواز ئەکا بەڵام ئەمەش لە کۆمەڵگا خەساری زۆری بەدواوە بوو، ئازادی هەڵبژاردنی کچی لەبەرچاو ناکردکە لە ڕوانگەیی کۆمەڵناسییەو جێ باسە.
لە دیاری کردنا کچ بانەسەری چەن جار ڕەت ئەکاتەوە، لەم ڕەت کردنەوەیە ئەڵی نابمە کۆیلە، نابمە ژێر دەسە یان بە وتەی ژنان شەرمی هەیەببێتە بووک یان هێمایکە بەم کوڕە ناڕازێە، زۆربەی کچان لە دڵەوە ئەم کارە ناکەن شک ئەچێ پیان بڵێن وابکەن با نەیاران

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

نەڵێن زۆر بە پەلەیە بوو شوکردن، گشت ئەمانە لە بواری کۆمەڵناسی و دەروونناسیەو جێ لێکۆڵینەوەیە.

شیرینی خۆران بانگەوازی هاسەرگیری کوڕ و کچە، با کۆمەڵگا بزانن ئەمانە ئەبنە هاوژین، شایی و هەڵپەڕکی هاوتەمەنی کوردە لە هاوسەرگیری، سەر چۆپی کێش سەرگەورەیی رائەگەینی کە وەکو رابەرێک شایی بەڕێوە ئەبا، گاوانی یانی دواترین کەس لە ناو هەڵپەڕکێ خۆی بە پاسەوانی شایی ئەزانی.

پای زاوا کردنەوە ئەوە باس ئەکا کە کچی کورد بۆ خۆی بایەخ دائەنی یانی کوڕ بە هاسانی بەدەسی نایێ.

مارەبڕین پێوەندی فەرمی و ئایینە کە لە هەموو کولتورەکانا هەیە کە باسی لێرە ناکری.

لە زەماوەندا پێوەندییەکان بتەو ئەبنەو، دڵەکان نزیک ئەکرێنەو، پیاوەتییەکان دەر ئەکەون.

قیروقاچ برازاوا، هەڵپەڕکێان و پۆیلەکردنیان باس لە جوامێری، یەکیەتی و سەخاوەت و لێبۆردویی ئەکات.

پاخەسوو وەکو شەهادەێکی تایبەتە بوو پاک داوێنی کچ، زاوا بوون و پەردەچوون جیا لە داب و نەریتی کۆن لە بواری عیلمی پزیشکیەو سەرەنج ڕاکێشە.

سەرکێشی، دزەباوانی و باوەخوەنی پێوەندی کچ بنەماڵەکی بتەو ئەکاتەو، جیا لە مانە لە ڕوانگەی پزیشکییەو باوەخوەنی شایانی سەرنجە.

لەم وتارە وشەی هەنەزا لە جێگەی هووزا لە بواری دەروونناسیەو جێ باسە، وشەکانی هەڵگرتن، ڕادوو، چەقین، کەرانە، سەروەسانە، دریاهوڕانە، پشت دریانە و ... باس لە دەوڵەمەنی زمانی کوردی ئەکەن کە لە ڕوانگەی مەنتیق و ویژەوەسەرنج ڕاکێشن.

پێشنیار ئەوەیە کە بەرەی داهاتوو لەسەر ئەم بابەتانە لێکۆڵینەوی زانستی بکەن و ئەم داب و نەریتانە بە چروپری بخەنە بەرچاو، ئەوەی بایەخێ هەبێ لێ بدون و ئەوەیش بێ نرخە بە لێکوڵینەوەی زانستی بێ نرخیەکەی دیاری کەن،وەلایەو نێن و جێگیری بوو پەیداکەن.

نووسەری ئەم وتارە ڕەنگە زۆر شتی بەرچاو نەکەوتبێ یان زۆر شتی نەبیستبێ، خوازیاری ئەوەیە لێکۆڵینەوەرانی پسپۆڕ کەم و کورتیەکانی قەرەبوو کەنەوە تا کولتوری کوردی لەناو نەچێت و بە جوانی بپارێزرێت.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

سەرچاوەکان:

قورئانی پیرۆز.

بنی ویس، عبدالمحسن،(1988)،گەردانەی ئەڵوەن، کۆماری عێراق ،دەزگای رۆشنبیری و بڵاو کردنەوەی کوردی.

بێڵوویی ناری، مەلا کاکە حەمە،(1984)، دیانی ناری، کۆکردنەوەی کاکەی فەلاح، سلێمانی، نەورەس.

پارسا، سیداحمد،(1394)، بررسی تطبیقی ضرب المثل های کردی و فارسی، سنندج، دانشگاه کردستان، دوم.

پورداوود، ابراهیم، (1387)، خرده اوستا، تهران، دنیای کتاب، سوم.

حافزی، مەلا غەفوور، (1362)، دیاری مەهاباد، سیدیان.

حسینی، ژیلا، (1377)، قەڵای راز، تهران، بۆرەکەیی.

دامادی، سیدمحمد، (1379)، مضامین مشترک در ادب فارسی و عربی ،تهران.

رەسڵ، بیرتراند، (2021)،هاوسەرایەتی و ئەخلاق، وەرگێران دڵشاد خۆشناو و ئاسو ئیسلامپەنا، تاران، ئەندیشە، دووەم.

سعدی شیرازی، شیخ مصلح الدین، (1374)، گلستان سعدی، مصحح غلامحسین یوسفی، تهران، خوارزمی، چهارم.

سەجادی، عەلائەدین، (1375)، مێژووی راپەرینی کورد، سەقز، محەمەدی ،دووهەم.

ـــــــــــــ، (1395)، مێژووی ئەدەبی کورد، سنە، کردستان ،دووەم.

سیفی،س، (2018)، آیین های روسپیگری و روسپیگری آیینی، لندن، نشر مهری.

شرفکندی، عبدالرحمان(هەژار)،(1997)، چێشتی مجێور، پاریس.

شوالیه، ژان و گربران، آن، (1387)، فرهنگ نمادها جلد،1،3،5، وەرگێرسودابه فضایلی، تهران ،جیحون.

شیخ الاسلامی، امین(هێمن)،(بێ تا)، تاریک و روون، مەهاباد، سیدیان.

طوسی، نصیرالدین، (1399)، اخلاق ناصری، مصححان مجتبی مینوی و علیرضا حیدری، تهران، هشتم.

عبدالعزیزهەرتەلی، عبدالله، (1397)، مێرگ و گوڵزاری بەهار بو گەشتیارانی ژیانی پێغەمبەری پێزدار، سنە ،کردستان.

عطارنیشابوری، شیخ فریدالدین، (1394)، الهی نامه، تهران، آبی آسمان.

فیدایی، مەلاکەریم، (1380)، لاس و خەزاڵ، مەهاباد، رهرو.

قازی، محەمەد، (2007)، زارا و عەشقی شوان، وەرگێڕ عەزیز گەردی ،مەحوی.

کریستوفر، ریان و ساسیلدا، جفا(1391). سرشت جنسی انسان،وەرگێر مهبد مهدیان، اینترنتی

محلی، جلال الدین و سیوطی، جلال ا لدین،(بێ تا)، تفسیر جلالین، قاهره ،دارالحدیث،طابعه الاولی.

سەرچاوەی وتاری

غلامرضایی کهن، فاطمه و سعیدی، سهراب، (1397)، بررسی باورهای عامیانه در آیین ازدواج هرمزگان، فصل نامه اورمزد، شماره ی43 شمارەی دوم تابستان1397.

مقالات و وتارەکانی حەبیب الله سەلیمی، لە گۆڤارو کۆنفرانسەکانا
دوکتورایی زمان و ادبیاتی فارسی لە زانکۆی کوردستان

١- تۆێژینەوەیەک لە سەر چەند پیت، وشە، و ڕستە لە شێوەزاری دیواندەرەییدا. دووهەمین کۆنفرانسی هاوبەشی نێودەوڵەتی تۆێژینەوەی زمان و وێژەی کوردی و فارسی، زانکۆی کوردستان١٣٩٨

٢- تشبیه‌های تلمیحی در سروده‌های شفیعی کدکنی(م.سرشک) دو فصلنامه علمی، زبان و ادبیات فارسی دانشگاه خوارزمی، سال بیست و هفتم، شماره ٨٧، پاییز و زمستان١٣٩٨

٣- بررسی تطبیقی فرهنگ و زبان مادری در شرفنامه نظامی گنجه‌ای. دو فضلنامه ادب نامه تطبیقی، دانشگاه پیام نور، سال دوم شماره اول، پاییز و زمستان١٣٩٤

٤- تبیین نکته‌ای مبهم در بیتی از شرفنامه نظامی گنجه‌ای با تکیه بر شواهد زبان کردی. فضلنامه ادبیات و زبان های محلی ایران زمین، سال سوم، پاییز ١٣٩٢، شماره ١

٥- درباره مثل سیلی نقد به از حلوای نسیه. نامه فرهنگستان، دوره هشتم، شماره دوم، تابستان١٣٨٥

٦- نگاهی دیگربه رویت خدا در پنج گنج نظامی با تطبیق آن با اشاعره، کنگره بین المللی نظامی گنجه‌ای، تبریز اسفند ١٣٩٦

٧- واکاوی معنی الابل در آیه افلا ینظرون الی الابل کیف خلقت، تبریزم همایش ملی قران و عترت، آبان١٣٩٨

٨- سیداحمد زلکه و معاصران. کنگره‌ی بزرگداشت ماموستا سیداحمد حسینی زلکه‌ای، دیواندەرە، مرداد١٣٩٦

٩- هیبت و معاصران. مراسم بزرگداشت شاعر و عارف جلیل القدر سید محمدصادق حسینی، مدرس کرفتو، دیواندەرە، خرداد١٣٩٠

مقاله«فرهنگ شادی و عروسی در تاریخ کرد»

چکیده:

شادی، عروسی و ازدواج جزو فرهنگ دیرینه‌ی کورد است که عمری به درازای تاریخ این ملت دارد، رنگ و بوی آن منحصر به فرد است؛ سرشاری از علم، فلسفه، جامعه‌شناسی، روان‌شناسی و ادبیات آن را جذاب کرده است.

بررسی و شرح این گونه مسائل و شناساندن آن به آیندگان جزو ضروریات است زیرا نسل آینده باید تاریخ خود را بشناسد و بداند که اسلاف وی تاریخ و هویتی ارزشمند و

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ویژه دارند و فرهنگ آنان سرشار از تجربه و علم است که در لایه های پنهان آن مخفی است کلمه‌ها و جمله‌های آن سرشار از تجربه و علمی است که می تواند به علم، جامعه‌شناسی و ادبیات کمک شایانی کند و با پرتو خود ظلمات و مشکلات دنیای مدرن را تا حدودی نمایان سازد و آنها را بشناساند.

در این مقاله سعی برآن است نکات مربوط به ازدواج و عروسی با تکیه بر فلسفه، ویژگی‌های تاریخی آن تا حدودی بررسی شود.

شیوه‌ی ازدواج و عروسی در فرهنگ کردی، ویژگی‌های خاص خود را داشته‌است-که مختص کردهاست و برخی از آنها در سایر زبا نها معادلی ندارد و حتی مناطق کُرد نشین نیز با هم در بعضی از رسوم با هم تفاوت دارند- برخی از آنها عبارتند از: عشق و عاشقی، خواستگاری، زن به زن، نمک، خاک و آب در کفش ریختن، بله برون، شیربها، شیرینی خوران، پاگشایی داماد، عقد، ینگه، حنابندان، شب زفاف و ...

این تحقیق به شیوه‌ی کتابخانه‌ایی، تحلیل محتوا و میدانی انجام شده است و نتایج آن به شرح زیر است.

الف. رسم ازدواج در تاریخ کرد منبعی علمی داشته است که سرشار از تجربه است.

ب. ازدواج یک از مهمترین مسائل زندگی بوده است که اهمیتی فراوان برای آن قائل شده‌اند و نشانگر اندیشمندی فرزانگان این ملت است.

پ. آداب و رسوم قدیم، امروزه هم در میان مردم رایج هستند فقط سیمایشان دگرگون شده است.

ت. فرهنگ کرد بسیار اصیل است و با فرهنگ های سایر ملل برابری می کند.

ث. مردان کرد جوانمرد بوده‌اند، برای دختران و زنان احترام ویژه‌ای قائل بوده‌اند و مانند گوهری نایاب از آن محافظت کرده‌اند؛ زنان کرد هم تا حدودی در انتخاب همسر آزادی داشته‌اند، اگر خواستگاری را نپسندیده باشند به شیوه های مختلف آن را بیان کرده‌اند هرچند برای برخی از آنان چنین چیزی ممکن نبوده است.

کلمات کلیدی: *کرد، عروسی، ازدواج، رسوم* .

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

”Paper “Happiness and Wedding Culture in Kurdish History

Abstract:

Happiness and marriage are a part of the ancient Kurdish culture with a long history in this nation and its atmosphere is unique. Itis being full of science, philosophy, sociology, psychology and literature has made it attractive.

It is necessary to examine and explain such issues and introduce them to the future, as the next generation must know its history and know that its ancestors have a valuable and special history and identity, and their culture is full of experience and science that is hidden in its layers. Its words and sentences are full of experience and science that can contribute to science, sociology and literature, and show and recognize the darkness and problems of the modern world to some extent with its light.

The paper is an attempt to examine the points associated with marriage and wedding based on its philosophy and historical features to some extent.

The way of marriage in Kurdish culture has its own rituals - specific to the Kurds and some of them have no equivalent in other languages, and even the Kurdish regions differ in some traditions - some of them are love and romance, courtship, woman to woman, pouring salt, pouring dirt and water in shoes, courting, bride price, eating confectioners, groom's home warming, engagement, Yengeh, Hanabandan (Bachelorette party), wedding night and so on.

This study was conducted using library, descriptive and field methods and the results are as follows.

A. The practice of marriage in Kurdish history has a scientific source that is full of experience.

B. Marriage has been one of the critical issues in life, given great significance displaying the thinking of the sages of this nation.

C. The old customs are still common among the people today, only their appearance has changed.

D. Kurdish culture is very original and equal to the cultures of other nations.

E. Kurdish men are gentle, giving special respect for girls and women, protecting them like a rare gem. Kurdish women have had some freedom in choosing a husband, if they did not like the proposal, they have expressed variously, although for some of them this was impossible.

Keywords: *Kurdish, wedding, marriage, customs.*

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ئەفسانەی ئەژدیهاکوژی لە ئەدەبی کوردیدا

پ. هـ. د فرهاد عزیز حسن
بەشی زمانی کوردی- کۆلێژی پەروەردە- زانکۆی سەلاحەدین/ مەخموور

پوختە:

ئەژدیهاکوژی لە ئەفسانەی میللەتاندا جێگە و پێگەیەکی شایانی هەیە و لە ڕیزی کۆنترین ئەفسانە پاڵەوانێتییەکان پۆلین دەکرێن. کۆنترین ئەفسانەی کوردیی سەبارەت بە پاڵەوانی ئەژدیهاکوژ لە کتێبی ئاڤێستادا گێڕدراوەتەوە. لە بەشە جیاجیاکانی ئاڤێستادا باسی پاڵەوانێتی کێرێساسپە کراوە کە بە پاڵەوانی ئەژدیهاکوژ ناسراوە. بەسەرهاتی پاڵەوانێتی ئەم پاڵەوانە ئەفسانەییە پڕیەتی لە جەربەزەیی و میرخاسی کە بە زمانی کۆنی کوردی، لە دەقی ئاڤێستادا تۆمار کراوە. هاوتەریبی ئاڤێستا هەندێ بەشی ئەم ئەفسانەیە لە کتێبە پەهلەوییەکاندا بەوردی گێڕدراوەتەوە و سەرنجی پێدراوە کە لە ڕێگەی ئەم گێڕانەوانە دەکرێ بەشە نادیارەکانی گێڕانەوە ئاڤێستاییەکەی پێ کامڵ بکرێ. لەم توێژینەوەیەدا بە پشت بەستن بە تیۆری (شیکاری ئەفسانەیی) هەوڵدراوە بەشە جیاجیاکانی ئەفسانەی کێرێساسپەی ئەژدیهاکوژ لە گێڕانەوە ئاڤێستایی و پەهلەوییەکان کۆبکرێنەوە و شیبکرێنەوە. شیکردنەوە و ڕاڤەکردنی ئەم ئەفسانانە ئەم ئەنجامەی لێدەکەوێتەوە کە کۆنترین ئەفسانەی ئەژدیهاکوژی لە ئەدەبی زارەکیی کوردیی بۆ یەکەمینجار لە کتێبی ئاڤێستادا شێوەی نووسینی وەرگرتووە و بە باوەڕی دێرینی دینی و نەتەوەیی گەلی کوردەوە گرێدراوە.

پەیڤێن سەرەکی: *ئەفسانەی ئەژدیهاکوژی، ئاڤێستا، دەقە پەهلەوییەکان، کێرێساسپە.*

پێشەکی:

ئەفسانەی ئەژدیهاکوژی و پاڵەوانی ئەژدیهاکوژ لە ئەدەبی فۆلکلۆری جیهانیدا جێگە و پێگەیەکی شایانی هەیە و لەناو زۆربەی نەتەوە دێرینەکاندا ئەم شێوە پاڵەوانێتییە پەسندی هزر و خواست و ئاواتی گەل بووە. لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا هەروەکوو زۆربەی ئەفسانە و داستانەکان، ئەم جۆرە ئەفسانەیە لە سۆمەرستانەوە سەرچاوەی گرتووە و بەناو گەلانی میزۆپۆتامیادا بڵاوبووەتەوە. گەلی کورد کە یەکێک لە کۆنترین گەلانی دانیشتووی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستە، لە بنچینەدا میراتگری شێوازی ژیان و بیروباوەڕ و

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

شارستانییەتی سۆمەری بووە و بەم چەشنە ئەفسانەی ئەژدیهاکوژی لە ئەدەبی کۆنی کوردیدا بەشێوەی زارەکی و لە چوارچێوەی ئەدەبی فۆلکلۆردا گەشەی بە سوڕی ژیانی خۆی داوە و دواجار لە قۆناغێکی مێژووییدا شێوەی نووسراویان وەرگرتووە. نووسینەوەی ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی لە سەرەتای هەزارەی یەکەمی پێش زایین دەستی پێکردووە و تاکوو ئەم ڕۆژگارە هەر بەردەوام بووە.

کێرێساسپە ناوی یەکێک لە کۆنترین پاڵەوانە ئەفسانەییەکانی گەلی کوردە کە بەسەرهاتی پاڵەوانێتییەکەی بۆ یەکەمینجار لە چوارچێوەی کتێبی ئاڤێستادا تۆمار کراوە. ئاڤێستا سەرەڕای ئەوەی کتێبێکی پیرۆزی دینییە، لە هەمان کاتدا بەرهەمێکی ئەدەبی پڕبایەخە کە بەشێکی زۆری ئەفسانە و داستان و بەسەرهاتی پاشا و پاڵەوانە ناودارە دێرینەکانی گەلی کوردی تێدا تۆمار کراوە و بە زمانێکی ئەدەبی و ڕازاوە بە هونەرە شیعرییەکان داڕێژراوە و لە بنەڕەتدا بە سەرچاوەی هەرە دێرینی زمان و ئەدەبی کوردی دادەنرێ.

ئەفسانەی کێرێساسپەی ئەژدیهاکوژ یەکێک لە ئەفسانە سەرەنجڕاکێشەکانی گەلی کوردە کە لە بەشە جیاجیاکانی ئاڤێستادا گێڕدراوەتەوە. بەپێی کتێبی ئاڤێستا ئەم پاڵەوانە پایەبەرزترین پاڵەوانی نیشتمانی (ئەییرییەن ڤاچە) واتا کوردستانی دێرین بووە. کێرێساسپە ئەم پاڵەوانە جوامێرەیە کە ڕووبەڕووی چەندین ئەژدیها و دێوی مەترسیدار دەبێتەوە و جیهان و بوونی مەزدایی لە نوشست و لەناوچوون دەرباز دەکا و دەیپارێزێ. بەسەرهاتە پاڵەوانێتییەکانی ئەم ئەژدیهاکوژە بە بیروباوەڕ و تێڕوانینی دینی مەزداپەرستی واتا زەردەشتیی گرێدراوە و دواجار ئەم پاڵەوانە بەپێی تێڕوانینی دینی زەردەشتی لە کۆتایی جیهاندا دووبارە هاوشانی نەمرانی دینی زەردەشتی دەردەکەوێتەوە و دوایین زەبری کوشندە لە ئەژدیدەهاکە (زوحاک) دەدا کە هێما و ڕەمزی هێزە خراپییەکانە و جیهان لە گشت ناشرینی و پیسی و خراپییەک پاکژ دەکاتەوە.

لەم توێژینەوەیەدا بەپێی تیۆری شیکاری ئەفسانەیی و پشت بەستن بە زانیاریی کتێبخانەیی هەوڵی شیکردنەوە و ڕاڤەکردن و ڕێکخستنەوەی ئەم ئەفسانەیە دراوە. لە شیکردنەوەی ئەم ئەفسانەیەدا دەقە دینی و ئەدەبییە کۆنەکانی گەلی کورد کە بریتین لە کتێبی ئاڤێستا و دەقە پەهلەوییەکان، کەرسەی سەرەکی توێژینەوە بوونە و ڕاستەوخۆ لێکۆڵینەوەیان لەسەر کراوە.

هۆی هەڵبژاردنی ئەم بابەتە بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە تاکوو ئاوڕێکی جدی لە میراتی کولتووری و نەتەوەیی گەلی کورد بدرێتەوە. ئەو میراتە مەزنەی کە بە درێژایی چەندین دەیە، خاوەنە سەرەکییەکەی لێ بێبەش کراوە. هەروەها پیشاندانی سامانی شکۆمەندی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ئەدەبی فۆلکلۆری کوردییە کە لە ڕۆژگارە دێرینەکاندا هەوڵی نووسینەوە و تۆمارکردنیان دراوە.

گرفتی توێژینەوە ئەوەیە کە دەقە ئەدەبی و دینییە کۆنەکانی کورد تا چ ڕادەیەک توانیویانە و هەوڵیانداوە سامانی بیروباوەڕ و هزر و شارستانییەتی نەتەوەی کورد لە چوارچێوەی دەقی دینیدا بپارێزن و بۆ نەوەکانی داهاتووی کۆمەڵگە بیانگوازنەوە.

ئەفسانەی ئەژدیهاکوژی

ئەم جۆرە ئەفسانەیە لەناو گەلانی جیهاندا پیشاندەری گیانی پاڵەوانێتی و ڕزگارکردنی هۆز و نەتەوە لە ژێر هەژموونی هێزە خراپەکانە. بۆ نمونە لە ئەفسانەی یۆنانیدا هێرکولێس وەکوو پاڵەوانی ئەژدیهاکوژ ناسراوە، ئێدیت هامیلتۆن سەبارەت بەم بابەتە دەنووسێ: ((خواوەندەکان بەمەبەستی سەرکەوتن بەسەر دێو و ئەژدیهاکان پێویستیان بە یارمەتی هێرکولێس بوو.))[ادیت همیلتون، ۱۳۸۷: ۲۱۷] لە ئەفسانەی چینیدا (یی) تیرهاوێژی کارامە کە لەلایەن خواوەندەکانەوە نەمری پێبەخشراوە، وەکوو پاڵەوانی ئەژدیهاکوژ دەردەکەوێ و دێوی وشکەساڵی لەناو دەبا.[آنتونی کریستی، ۱۳۸٤: ۹۱] لە ئەفسانەی هیندیدا زۆربەی بەسەرهاتە پاڵەوانێتییەکانی (ڕاما) لە کتێبی (ڕامایانا)دا گێڕدراونەتەوە و گرنگترین شەڕی ئەم پاڵەوانە لەگەڵ (ڕاونا)ی ئەژدیها دایە. لەم کتێبەدا هاتووە: ڕاما ڕووبەڕووی ڕاونا ئەژدیها – دێوێکی بەدفەڕ دەبێتەوە و تیربارانی دەکا و لەناوی دەبا و گەردوون لە زیانی ئەم ئەژدیهایە دەپارێزێ.[وال میکی، ۱۳۷۹: ٤۰۳] بە بەراوردکردنی ئاڤێستا و ڕامایانا، دەردەکەوێ لێکچوونێکی زۆر لە نێوان کێرێساسپە و ڕامادا هەیە. ((ڕەنگە هەندێ لە پاڵەوانێتییەکانی کێرێساسپە بۆ ئەم پاڵەوانە هیندییە گواسترابێتەوە.))[هاشم رضی ۲، : ۹۳۰] ئەژدیهاکوژی ناوەڕۆکی زۆربەی ڕووداوە پاڵەوانێتییەکانی کێرێساسپە پێکدێنێ و لە ئاڤێستا و دەقە پەهلەوییەکاندا سەرجەمی ئەم جەربەزەییانەی گێڕدراونەتەوە. گێڕانەوی ئاڤێستایی ئەم ئەفسانانە کورت و پچڕپچڕن، بەڵام لە دەقە پەهلەوییەکاندا بەوردی گێڕدراونەتەوە.

کێرێساسپە لە ئاڤێستادا

ڕووداوی پاڵەوانێتی و ئەژدیهاکوژی کێرێساسپە لە چەند بەشێکی ئاڤێستادا گێڕدراونەتەوە وەکوو یەسنە هائیتی نۆیەم، یەشتی پێنجەم، یەشتی یازدەم، یەشتی سێزدەم، یەشتی نۆزدەم و ڤیدەئێڤەداتە. گێڕانەوەی ئەم ئەفسانەیە بەشێوەیەکی کورت و پوختە و بەزۆری لە گشت ئەم بەشانەدا دووبارەن. سەرجەمی ئەم دەقانە بەشێوەی تیلنیشان و ئاماژە، خێرا و سەرپێیی ئەفسانەی ئەژدیهاکوژی ئەم پاڵەوانە دەگێڕنەوە. پێدەچێ لە بەشێکی ئاڤێستادا سەرجەمی ئەفسانەی ئەژدیهاکوژی کێرێساسپە بەتەواوی وردەکارییەکانەوە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

گێڕدرابێتەوە، بۆیە لەم بەشانەدا ئاوها بە کورت و پوختی ئاماژەی پێدراوە. لە ئەنجامی کنەوپشکنینی ورد ئاشکرا دەبێ لە کتێبی دینکەردا کە پوختەی سەرجەمی ئاڤێستای بە زمانی پەهلەوی تێدا ڕوونکراوەتەوە، ئاماژە بە بەشێک دراوە بەناوی سوتکەرنەسک و لەم بەشەدا باسی پاڵەوانێتی کێرێساسپە بەدرێژی گێڕدراوەتەوە.

بۆ یەکەمین جار ناوی کێرێساسپە لە ئاڤێستا لە بەشی یەسنە هائیتی نۆیەم بەندی (٩، ١٠، ١١)دا هاتووە ئەم بەشەی یەسنەکان لە بنچینەدا بە (هەئوومە یەشتە) ناسراوە، چونکە هائیتی نۆیەمی یەسنەکان تایبەتە بە ستایش و پێداهەڵدانی ئیزەدی هەئوومە و لەم یەسنەیەدا زەردەشت لەکاتێکدا خۆی بۆ نوێژی بەیانی ئامادە دەکرد، ئەم ئیزەدە لە ئاسمانەوە دادەبەزێ و خۆی بە زەردەشت دەناسێنێ و گفتوگۆیەکی دوورودرێژ لەنێوانیاندا بەڕێوەدەچێ. ئەم گفتوگۆیە بەشێوەی پرسیار و وەڵام بەڕێوەدەچێ و تێیدا زەردەشت پرسیار لە هەئوومە دەکا کە چ کەسێک بۆ یەکەمینجار و دووەم و سێیەم جار و ...هتد گیراوەی هەئوومەی ئامادەکردووە و هەئوومەش یەک بە یەک وەڵامی پرسیارەکانی زەردەشت دەداتەوە. لە سێیەمین پرسیاردا کە بەندی (٩، ١٠ و ١١)ی ئەم هائیتییە پێکدێنێ، لە وەڵامدا ناوی کێرێساسپە و ڕووداوی ئەژدیهاکوژییەکەی باس دەکرێ. لەم دەقەی خوارەوەدا ئاماژە بە ڕووداوێکی سەمەرەی ئەفسانەیی دەکا کە تێیدا کێرێساسپە لەکاتی نیوەڕۆ کاتێک خەریکی ئامادەکردنی فراوین بووە، ئاگرێکی گەورەی داگیرساندووە و قازانکی لەسەر ئاگر داناوە و ئاگاداری ئەوە نییە لەم شوێنەی ئاگرەکەی هەڵکردووە ئەژدیهای سرڤەرێ (سەربەقۆچ) خۆی مەڵاس داوە. ئەم ئەژدیهایەی کە ئەسپ و مرۆڤ وەکوو خۆراک هەڵدەلۆشێ. ئەژدیهایەکی یەکجار گەورە کە ژەهرێکی زەردی هەیە و فشەی ژەهراویشتنی مەودایەکی زۆر دەبڕێ. بەهۆی تینی گەرمی ئەم ئاگرە، ئەژدیها دەخووسێتەوە و ئارەق دەکا و لەپڕا خۆی تێهەڵدەدا و قازانکی ئاوی کوڵاو دەپژێتە سەر ئاگر و کێرێسەسپەی نەریمان خۆی دەداتە لایەک و خۆی دەپارێزێ.

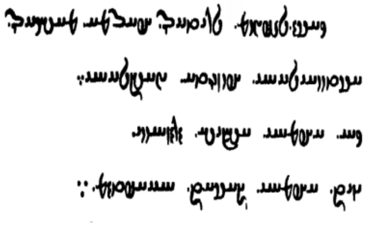	کەسێ توانێم ثریتەئۆ هەئومە مەشائۆ ئەستووەیثیای هونیتە چەشتیای کا ئەهمای ئەشیش ئێرێناووە چیت ئەهمای جەسەت ئایەپتێم

چ کەسێ تۆی سێیەمینجار هەئومە، لە جیهانی هەستیمەند(خاکی) هێنایە چەشتن، کامە پاداشتی باشی پێدراوە، چ بەختێکی باشی پێگەیی؟ (یەسنە، هائیتی ٩، بەندی ٩)

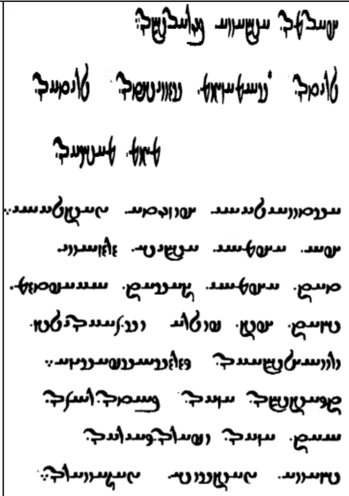	هەئومۆ ئەشەڤە دیرەئۆشۆ ثریتـۆ سـامەنەم سێڤیشـتۆ ثریتەئـۆ مەنـم مەشەئۆ ئەستوواثیای هونیتە چەشتیای ها ئەهمای ئەشیش ئێرێناوی تات ئەهمای جەسەت ئایەپتێم ئیەت هێ پوثرە ئوزەیۆئیثێ ئورڤەخشەیۆ کێرێساسپە تکائیشۆ ئەنیۆ داتۆرازۆ ئائەت ئەنیۆ ئوپەرۆکەیریۆ ئییەڤە گەئێسوش گەذەڤەرۆ
هەئـومەی پـاکی دووره مەرگ گـوتی: سـێیەمین [کەس] سـامی سـوودخواز بـوو منـی لەنـاو خەڵـکی جیهانـدا هێنـایە چەشـتن. هـائەم پاداشـتەی بەبەش پێـدرا ئەم بەخـتە باشـەی پێـدرا [کە] دوو کـوڕی بـۆ بێـتە زایین(لەدایکـبن) ئورڤەخشـیە و کێرێسەسـپە. یەکەم هێنــای ڕازی دادوەری، ئەویــدیکە هێنــای پــاڵەوانێتی جــوانی گێســوو درێــژی گورزوەشێن. (یەسنە، هائیتی ٩، بەندی ١٠)	

بەپێی ئەم دەقە (سام) ناوی باوکی کێرێساسپەیە و خاوەنی دوو کوڕ بووە، یەکیان ئورڤەخشـیەیە کە کەسـێکی یاسـازان و دادپەروەر بـووە و ئەوی دیکەیـان کێرێساسـپەی پـاڵەوانی خـاوەن پرچـی بەگـوریزە و گـورزوەشـێن بـووە. لە دەقـی خـوارەوەدا کێرێساسـپە بە سیفەتی (نەریمان) واتا نەبەز و پاڵەوان ناسێنراوە.

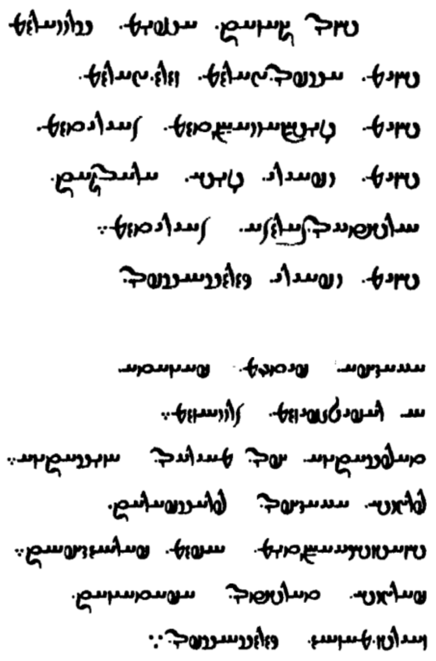

ئێو جەنەت ئەژیم سرڤەرێم
ئییم ئەسپۆچەرێم نێرێ گەرێم
ئییم ڤیشەڤەنتێم زەئیریتێم
ئییم ئوپەیری ڤیش ئەرەئۆجەت
ئارشتیۆ بەرێزە زەئیریتێم
ئییم ئوپەیری کێرێساسپۆ
ئەیەنگهە پیتیم پەچەتە
ئا رەپیثوینێم زرڤانێم
تەفسەتە هۆۆ مەیرییۆ خیسەتە
فرەنش ئەیەنگهۆ فرەسپەرەت
ئیەئیشیەنتیم ئاپێم پەراوەنگهات
پەرەنش تەرشتۆ ئەپەتەچەت
نەیرێمەناو کێرێساسپە

ئەوی لێیدا (کوشتی) سرڤەرێ، ئەوەی ئەسپی دەچەری(دەخوارد) نێر(خەڵک)ی دەگروی(دەخوارد) ئەوەی فشەی ژەهرەکەی دەهات، هێندەی رمێک ژەهرەکەی هەڵداویشت. ئەوەی کێرێساسپە لە سەر پشتی لەناو قازانک لێیدەنا ئالەکاتی فراوین، تەفتایەوە و لەناو ئاودا خووسایەوە(ئارەقەی کرد)، ڕاپەڕی لەبن قازانک و ئاوی کوڵاوی هەڵپژاند، خۆی هاویشتە لاپەڕگەیەک کێرەسێسپەی نەریمان. (یەسنە، هائیتی ٩، بەندی ١١)

لەم سێ بەندەی هەئوم یەشتدا کە لە یەسنای نۆیەم گێڕدراوەتەوە، هەر ئەوەندە باسی کێرێساسپە و ئەژدیهای سرڤەرێ کراوە. لە (زامیادیەشت)دا بەشێوەیەکی خێرا سەرجەم ئەفسانە پاڵەوانی و ئەژدیهاکوژییەکانی کێرێساسپە باس کراون. لە دەقی ئاڤێستای گێڵدنێردا لە کەرتی شەشەمی زامیاد یەشت بەندی ٣٨دا جارێکی دیکە باسی کێرێساسپە کراوە و سەردەمی ژیانی ئەم پاڵەوانە ئاشکرا دەکا کە بۆ ڕۆژگاری ییمە واتا جەمشید دەگەڕێتەوە. لەم بەندەدا ئاماژە بەوە دراوە بۆ جاری سێیەم خومرێنە واتا شکۆ و فەڕی یەزدانی لەسەر شێوەی باڵندە هەڵدەفڕێ و کێرێساسپەی نەریمان ئەم باڵندەیە کەیی دەکا و دەیگرێ. لە بەندی ٣٩دا بابەتی نەمری و هەرژیوی کێرێساسپە ئاشکرا دەکرێ و بەم چەشنە چارەنووسی ئەم پاڵەوانە بە ڕۆژی دوماهیک دەبەستێتەوە. لە بەندی ٤٠دا ڕێک ئەم

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

بابەتە دووبارە بووەتەوە کە لە یەسنە هائیتی ٩، بەندی ٩ گێڕدراوەتەوە.[Geldner, II, 1889: 247-248]

لە زامیاد یەشتدا جگە لەم ئەژدیهاکوژییەی کێرێساسپە کە لە یەسنە هائیتی نۆیەمدا هاتووە، چەند ڕووداوێکی دیکەی ئەفسانەیی سەبارەت بە ئەژدیهاکوژی ئەم پاڵەوانە گێڕدراونەتەوە کە هەر یەک لەم ئەفسانانە پیشاندەری هزر و باوەڕی ئەفسانەیی گەلی کورد لە ڕۆژگاری کۆنن. لێرەدا سەرجەمی ئەم بابەتانەی سەبارەت بە کێرێساسپە لەم یەشتەدا گێڕدراونەتەوە وەکوو خۆی دەگوازرێنەوە و بەوردی تاوتوێ دەکرێن.

<table>
<tr>
<td>ئیەت ثریتیم خوەرێنۆ ئەپەنێمەتە خوەرێنۆ
ئیمەت هەچە خشەئێتەت شوسەت خوەرێنۆ
ئیمەت هەچە ڤیوەنگهوشەت مێرێغەهێ
کێهرپە ڤاریغنەهێ. ئەئۆم خوەرێنۆ
هەنگێ ئورڤەئیەتە نەیریمەناو
کێرێساسپۆ ئیەت
ئاس مەشیانانم ئوغرەنانم ئەینیۆ
زەرەثوشترات نەیریەیات پەرۆ هانم
ڤێرێتۆئیت.</td>
<td>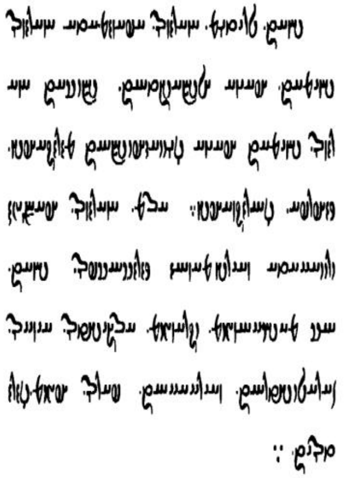</td>
</tr>
<tr>
<td colspan="2">سێیەمین کەرەت خوەرێنۆ پەڕی(ڕۆیی). خوەرێنۆی ئییمە(جەمشید) لە ئییمەی دەرەوشاوە جیابووەوە. خوەرێنۆی ئییمەی کوڕی ڤیوەنگهە، بە پەیکەری مەلی ڤارێغنە هەڵفڕی. ئائەم خوەرێنەیە هەنگی گیراوە لەلایەن کێرێساسپەی نەریمان، کە لە جوامێریدا جگەلە زەردەشت لە گشت خەڵکی دلێرتر و وێراترە. [زامیادیەشت، کەرتی شەشەم، بەندی ٣٨]</td>
</tr>
</table>

هۆکاری پاڵەوانێتی و سەرکەوتن و ئازاییەتی کێرێسەسپە لەم بەندەدا بۆ ئەوە دەگەڕێنرێتەوە کە توانیویەتی خوەرێنە بەدەست بێنێ. خوەرێنە واتا فەڕ و شکۆی یەزدانی، ئەم فەڕ و شکۆیەی لەلایەن ئەهورامەزداوە بە پاشا دادپەروەر و باوەڕدارەکان و پاڵەوانی گەل دەدرێ. لەم دیمەنە ئەفسانەییەدا خوەرێنە وەکوو مەلی ڤارێغنە کە ڕەنگە هەمان سیمرغ یان هوما بێ، لە ئییمە کە هەمان جەمشیدە جیادەبێتەوە و کێرێساسپە ئەم مەلە دەگرێتەوە و وەکوو کەسێک کە خاوەن شکۆ و فەڕی یەزدانییە دەناسێنرێ. هەر کەسێک خاوەنی خوەرێنە بێ، بەسەر گشت دوژمن و دێو و ئەژدیهایەکدا سەردەکەوێ.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

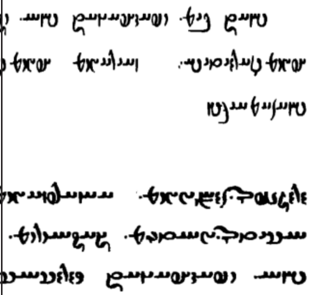	ئیبیا ئوپەنگهەچەت دیم ئیسیات ئوضرە نەئیری هانم ڤەرێیتیش نەئیریانم هانم ڤەرێیتێم ئیەزەمەیدی ئێرێژڤۆ زێەنگانم ئەخوەفنیانم ئاسیتۆ گاتیم جەغائوروم ئیبیا ئوپەنگهەچەت کێرێساسپێم
ئەوها پەنگی دایەوە ئەم بەهێزی و نێراتییەی بەبەری داهات، ئەو نێراتییەی بەبەری داهات مەزن ڕادەگرین، کە ڕاوەستاوە و ناخەوێ و ناحەسێتەوە لە پێخەفدا، ئەوەی پەنگی دایەوە لە کێرێساسپەدا. [زامیاد یەشت، کەرتی شەشەم، بەندی ٣٩]	

بەپێی ئەم بەندەی زامیادیەشت کێرێساسپە بەشێک لە فەڕ و شکۆی یەزدانی کە تایبەت بووە بە ئیمە بەدەست دێنێ، بەهۆیەوە توانا و لێهاتوویی و نێرایەتی و جوامێری لە ناخی ئەم پاڵەوانەدا پەنگ دەخواتەوە و هێز و توانستێکی ڕادەبەدەری پێدەبەخشێ.

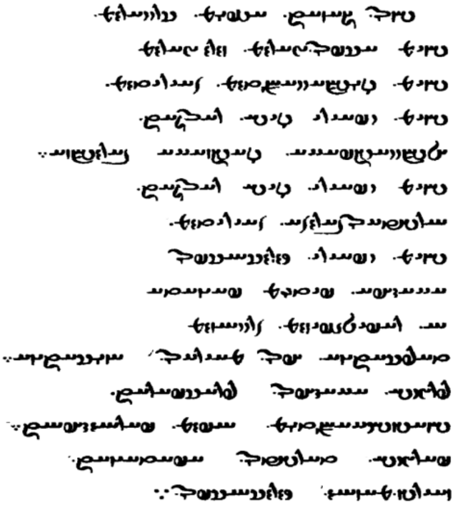	ئیۆ جەنەت ئەژیم سرڤەرێم ئیێم ئەسپۆچەرێم نێرێ گەرێم ئیێم ڤیشەوەنتێم زەیریتێم ئیێم ئوپەیری ڤیش رەئۆجەت خشڤەئیپەیە ڤەئینەیە بەرێشنە ئیێم ئوپەیری ڤیش رەئۆجەت ئارشتەئۆبەرێزە زەیریتێم ئیێم ئوپەیری کێرێساسپۆ ئەیەنگهە پەیتیم پەچەتە ئا رەپیتوینێم زرڤانێم تەفسەتچە هۆ مەیریۆ نەیریمەناو کێرێسەسپۆ
ئەوی لێیدا (کوشتی) سرڤەرێ(ئەژدیهای شاخدار)، ئەوەی ئەسپی دەچەری(دەخوارد) نێر(خەڵک)ی دەگروی(دەخوارد) ئەو ڤیشەوەند(ژەهردار)ی زەردە، ئەوەی ژەهری لێ دەڕژێ لە هەناو و دەم و لووتی. ئەوەی ژەهری زەردی لێدەڕژێ هێندەی بەرزی ڕمێک. ئەوەی کێرێساسپە لە سەر پشتی لەناو قازانک لێیدەنا لەکاتی فراوین، تەفتایەوە و	

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

لەناو ئاودا خووسایەوە(ئارەقەی کرد)، ڕاپەڕی لەبن قازانک و ئاوی کوڵاوی هەڵپژاند، خۆی هاویشتە لاپەڕگەیەک کێرەسێسپەی نەریمان. [زامیاد یەشت، کەرتی شەشەم، بەندی ٤٠]

لەم بەندەدا هەروەکوو ئەوەی لە یەسنە هائیتی نۆیەم گێڕدراوەتەوە، کێرێساسپە دوای ئەوەی دەبێتە خاوەنی خوەرێنە، خۆی لە بەرانبەر ئەژدیهایەکی یەکجار دڕندە و ئەفسانەیی دەبینێتەوە و لەناوی دەبا و دەیکوژێ.

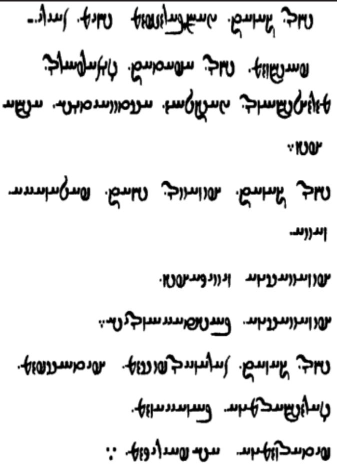	ئیۆ جەنەت گەئەنەدرێڤێم ئیيم زەئیری پاشنێم ئیيم ئەپەتەت ڤیزەفارۆ مێرێخشانۆ گەئیثاو ئەستووەیتیش ئەشەهی. ئیۆ جەنەت هونەڤۆ ئییەت پەثەنەیە نەڤە هونەڤەسچە نیڤیکەهی هونەڤەسچە داشتەیانۆئوش ئیۆ جەنەت زەرەنیۆپوسێم هیتاسپێم ڤەرێشەۆمچە دانەیەنێم پوتەئۆنێمچە ئەشپەیریکێم.
ئەوەی لێیدا لە گەندەرۆی پاژنە زێڕین، ئەوەی بەتەما بوو بە دەمی کراوە هەڵی لۆشێ گێتی پاکی ئەستومەند(مادی). ئەوەی لێیدا(کوشتی) نۆ نەوەی پەتنیە، نەوەکانی نیڤیک، نەوەکانی داشتیان، ئەوەی لێیدا(کوشتی) هیتاسپی زێڕین سان، ڤەرێشۆی دانەیی و پوتەنێی پەریوەر. [زامیاد یەشت، کەرتی شەشەم، بەندی ٤١]	

لەم بەندەدا کێرێساسپە ئەژدیهایەکی دیکەی ئەفسانەیی بەناوی گەندەرۆی پاژنە زێڕین دەکوژێ کە بڕیاری دابوو جیهانی ئەهوورایی لەناو بەرێ. هەروەها ڕووبەڕووی پۆلێک پاڵەوانی ناسراوی سەردەمی خۆی دەبێتەوە و دەیانکوژێ وەکوو نۆ نەوەی پەتنیە، نەوەکانی نیڤیک، نەوەکانی داشتیان، هیتاسپ کە ناسراو بووە بە هیتاسپی تاج زێڕین، ڤەرێشۆی دانەیی و پوتەنێی پەریوەر. ئەم پاڵەوانانەی لەلایەن کێرێساسپەوە کوژراون لە دەقی پەهلەویدا بە ئەژدیها و دێوە ڕێگرەکان ناویان هاتووە. یەکێک لەم پاڵەوانانە ناوی هیستاسپە کە ئورڤەخشییەی برای کێرێساسپەی کوشتووە و ئەم پاڵەوانە لە تۆڵەی خوێنی براکەی دەیکوژێ و لەناوی دەبا.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

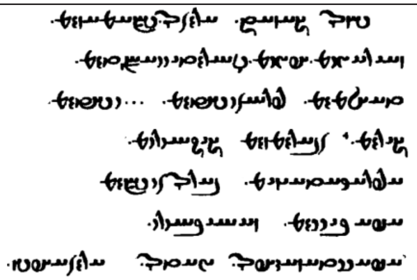	ئیۆ جەنەت ئەرێزۆشەمەنێم نەیریانم هانم ڤەرێتی ڤەئەنتێم تەخمێم فرازوشتێم... ئوشتێم جیرێم زبەرێمنێم جیغائوروم ئەفرەکەتەچیم بەروزوشتێم ئەپەدیسێم نیایدائورو ئەپەستەنەنگهۆ گەتۆ ئەرێزەهی
ئەوەی لێیدا(کوشتی) ئەرێزووی شەمەنی خاوەن هێزی مەردانە، ئەو نێرەپیاوە... ژیر و دەستوەشێن و وریایە، هەرگیز شکست نەدراو لە تەنگەتاوی مەیدانی نەبەردا. [زامیاد یەشت، کەرتی شەشەم، بەندی ٤٢]	

لە بەندی ٤٢ی زامیادیەشتدا هاتووە کێرێساسپە ئەرێزووی شەمەن دەکوژێ کە پێدەچێ پێشەوای دینێکی ڕەتکراو بووبێ و لە هەمان کاتدا پاڵەوانێکی بەتوانا و لێهاتوو و ژیر بووە کە هەرگیز لە مەیدانی شەڕدا ژێر نەکەوتووە.

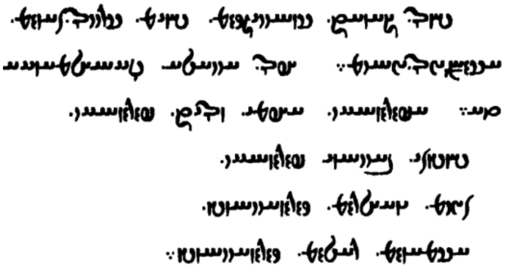	ئیۆ جەنەت سناڤیژکێم ئییم سرڤۆزەنێم ئەسێەنگۆگاوم هۆ ئەڤەتە ڤیاخمەنیەتە ئەپێرێنایو ئەهمی نۆیت پێرێنایو ئییزی بەڤانی پێرێنایو زاوم چەخرێم کێرێنەڤانی ئەسمەنێم رەتێم کێرێنەڤانی.
ئەوەی لێیدا(کوشتی) سناڤیژەکی سەربەقۆچی سەخت هەنگاو، دەیگوت هۆ گەلۆ: هێشتا پێنەگەیشتووم و پێنەگەییوم، هەرکە پێبگەم زەوی دەکەم بە چەرخ و ئاسمان دەکەمە ڕەوڕەوەی خۆم. [زامیاد یەشت، کەرتی شەشەم، بەندی ٤٣]	

لەم بەندەدا یەکێکی دیکە لە دێو و ئەژدیهاکان بەناوی سناڤیژەکی سەربەقۆچ بە دەستی کێرێسەسپە لەناو دەبرێ. ئەم ئەژدیهایە کەسێتییەکی یەکجار سەرسوڕهێنەری ئەفسانەیی هەیە. ئەم ئەژدیهایە مێرمنداڵ بووە و لەناو خەڵکیدا گوتوویەتی: ئێستا پێنەگەیشتووم و هەرکە گەورە بم و پێبگەم، زەوی دەکەم بە چەرخ و ئاسمانیش دەکەم بە ڕەوڕەوەی خۆم. واتا ئاسمان دەکا بە کەژاوە و زەویش دەکا بە تایە و چەرخەکانی ئەم کەژاوەیە. لە بەندی داهاتوودا درێژە بە قسەکانی دەدا و دەڵێ: کاتێک پێگەیشتم

Zakho Centre for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

سپەنتەمەینیو واتا سپیترین و پاکترین گیان و ئەنگرۆمەینیو واتا گڕووترین گیان کە یەکیان نوێنەر و هێمای هێزی پاکی و چاکییە و ئەویدیکەیان هێمای هێزی ناپاکی و خراپییە، لە کورسی دەسەڵاتداریێتی جیهان دادەبەزێنم و لە کەژاوەکەی خۆم دەیانبەستمەوە و دەسەڵاتی گەردوون بەدەستەوە دەگرم.

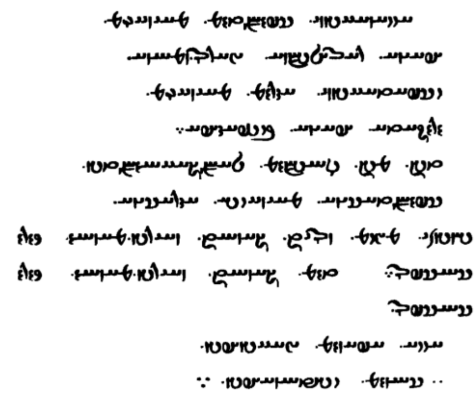	ئەڤەنەیینی سپێئەنتێم مەینییم هەچە ڕەئوخشنی گەرۆنمانە ئوسپەتەیینی ئەنگرێم مەینییم ئێرێجەتە هەچە دوژەنگهە تی می ڤاشێم ثەئەنژەیاوەنتی سپێئەنتەسچە مەینیوش ئەنگرەسچە ئییـــزی مـــانم نۆیـــت جەنـــات نەیریمەنـــاو کێرێساســـپۆ تـــێم جەنـــات نەیریمەنـــاو کێرێساسپۆ ئەڤە ئەپەنێم گەییهی .. سانێم ئوشتانەهی.
دادەنـــوێنم ســـپەنتەمەینیۆ لە گەرۆمـــانی ڕۆشـــەن(بارەگای یەزدان)، هەڵدەکێشـــم ئەنگرۆمەینیـــۆ لە دۆزەخـــی تاریـــک، پێیـــان داژۆم بەتیـــژی [ڕەورەوەکەم] بە ســـپەنتەمەینیۆ و ئەنگرۆمەینیۆ، هەکە بمێنم و نەمکوژێ کێرێساسپە. ئەوی کوشت کێرێساسپی نەریمان، ئەو لێیسەندەوە گیان و سان و دەسەڵات و هەموو شتێکی.[زامیاد یەشت، کەرتی شەشەم، بەندی ٤٤]	

ئەم ئەژدیهـایە بە گەورەتـرین مەترسـی بـۆ خواوەنـدی پـاکی واتـا ئەهـورامەزدا و خواوەندی هێزی خراپی واتا ئەهریمەن دادەنرێ، چونکە بێباکانە ئالینگاری دەسەڵاتی ئەم دوو خواوەندە دەبێتەوە؛ بەڵام کێرێساسپەی نەریمان دێت و لەناوی دەبا و گشت هەڕەشە و مەترسییەکانی ئەم ئەژدیهایە لەسەر جیهانی مادی پووچەڵ دەکاتەوە.

لە ڕام یەشـتدا کێرێسەسـپە لەبەردەم خواوەنـدێک بەنـاوی (ڤەیـو) یـان (وایـو) کە خواوەندی بای لەبارە، نزا دەکا و قوربانی بۆ دەکا تاکوو بەسەر ئەژدیها و دوژمنەکانیدا سـەربکەوێ. لەم یەشـتەدا لە لێواری ڕووبـاری ڕەنگهـا کە بەپێـی کتێبـی (بنیداهێشـن) لە ناوچەی سووراک سەرچاوە دەگرێ، لەم خواوەنـدە دەپاڕێتەوە بەسـەر هیتاسپەدا سـەرکەوێ و تۆڵەی خوێنی براکەی بکاتەوە و هەروەها ئەستی گەفییە و ئائوو گەفییە و گەندەڕۆ لەناو

بەرێ. لە ئەنجامی ئەم نزا و قوربانیکردنە، خواوەندی با (ڤەیو) کێرێساسپە بە ئاواتی خۆی دەگەیێنێ.

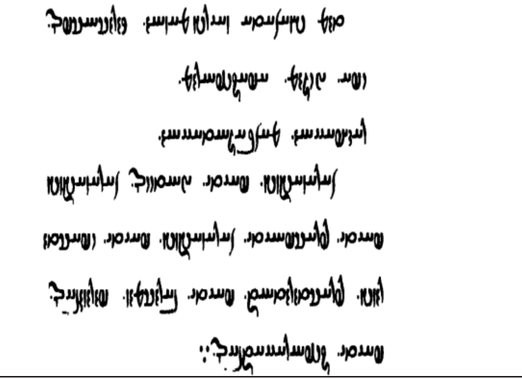	تات ئیەزەتە نەیریمەناو کێرێساسپۆ ئوپە گوذێم ئەپەغژارێم ڕەنگهەیاو مەزداذاتەیاو زەرەنەئینی پەیتی گاتڤۆ زەرەنەئینی پەیتی فرەسپایتی زەرەنەئینی پەیتی ئوپەستێرێنی فرەستێرێتات پەیتی بەرێسمێن پێرێنێبیۆ پەیتی غژارەیەتبیۆ
نزای بۆ ئەو کرد کێرێساسپەی نەریمان، لەسەر گۆمی ئاوپژێنی ڕەنگهای مەزداداو، لەسەر تەختی زێڕین، لەسەر باڵگەی زێڕین، لەسەر ڕایەخی زێڕین، بە بەرسمەنی پانکراوە، لەسەر ژێدەری ئاو.[ڕام یەشت، کەرتی حەفتەم، بەندی ٢٧]	

لەم دەقەدا شوێنی ژیان و زێدی کێرێساسپە ئاماژەی پێدراوە. ماڵی ئەم پاڵەوانە لە نزیک گۆمی ڕەنگهایە. بەپێی ئەم گێڕانەوەیە دەردەکەوێ کێرێساسپە خاوەن کۆشکێکی شاهانە بووبێ، چونکە باسی ئەوە دەکا کە بە تەختی زێڕین و باڵگەی زێڕین و ڕایەخی زێڕین ڕازاوەتەوە.

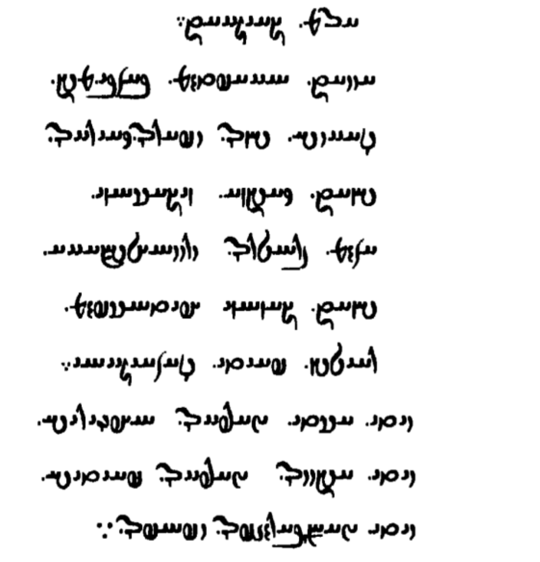	ئەئۆم جەئیذیەت ئەڤەت ئایەپتێم دەزدیمی ڤەیوش ئیبۆ ئوپەرۆکەیریۆ ئییەت کەئینە نیجەسانی ئەزێم براثرۆ ئورڤاخشەیە ئییەت جەنەنی هیتاسپێم ڕەیثی پەیتی ڤەزەئیذیای ئویتی ئەستی گەفیۆ ئاهی ئیریش ئویتی ئەئیڤۆ گەفیۆ پەیتیش ئویتی گەئەندەرێڤۆ ئوپاپۆ

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

لەوی ویا (لێی ویست) ئەم ئاواتەم بێنەدی ئەی ڤەیو(با) پڕکار و بەرهەم، ئەم کین(خوێن)ە بستێنمەوە هی برای خۆم ئورڤاخشیە، کە ئەم لێیدا(کوشتی) هیتاسپە و بە ڕەوڕەوی ببەستمەوە و فزەی لێببڕم. ئەویدی هەس گەفیۆی ئاهی ئیری، ئەویدی هەس ئەئیڤۆی پیر، ئەیدی گەندەرۆی ئاوژی. [ڕام یەشت، کەرتی حەفتەم، بەندی ٢٨]

لەم دەقە و دەقی دواتر بیروباوەڕ و دینی ئەم پاڵەوانە ئاشکرا دەبێ. لە دەقی سەرەوەدا کە لە ڕام یەشت کەرتی حەوتەم بەندی ٢٨ وەرگیراوە، ئەم پاڵەوانە نزا و قوربانی بۆ خواوەندی ڤەیو واتا با دەکا. هەروەها لە ئابان یەشت کەرتی دەیەم بەندی ٣٧ و ٣٨دا جارێکی دیکە ئاماژە بە نزا و پاڕانەوە و قوربانیکردنی کێرێساسپەی ئەژدیهاکوژ کراوە کە تێیدا ئەمجارەیان ئەم پاڵەوانە نزا بۆ (ئەرێدڤیسورئەناهیتە) خواوەندی پیت و فراوانی دەکا و سەت ئەسپ، هەزار جوانەگا و دە هەزار مەڕی بۆ قوربانی دەکا و لێی دەپاڕێتەوە بەسەر ئەژدیهای (گەندەرۆ)دا سەرکەوێ و لەناوی بەرێ و ئەم خواوەندەش نزا و قوربانییەکانی ئەم پاڵەوانە پەسند دەکا و ئاواتەکەی بەدیدێنێ.

<table>
<tr><td>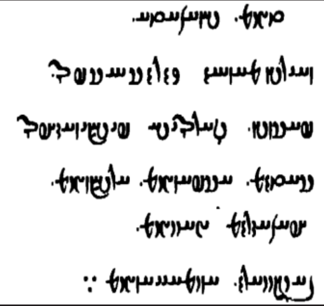</td><td>تانم ئیەزەتە
نەیریمەناو کێرێساسپۆ
پەسنی ڤەرۆئیش پیشینەنگهۆ
سەتێم ئەسپەناوم ئەرشنانم
هەزەنرێم گەڤانم
بەئێڤەرێ ئەیومەیەنانم.</td></tr>
<tr><td colspan="2">بۆی قوربانی کرد، کێرێساسپەی نەریمان لە واری پیشینە، سەت ئەسپی ڕەسەن، هەزار گا، دەهەزار مەڕ. [ئابان یەشت، کەرتی دەیەم، بەندی ٣٧]</td></tr>
</table>

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

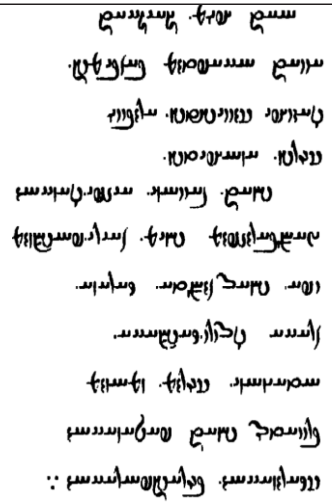	ئائەت هیم جەئیذیەت ئەڤەت ئایەپتێم دەزدیمی ڤەنگوهی سیڤیشتی ئەرێدڤی سوری ئەناهیتی ئیەت بەڤەنی ئەیڤیئیەنیاو گەئەندەرێڤێم ئیم زەیریپاشنێم ئوپە ئیەئۆ زێئەنتە کەرەنە زرەیە ڤۆئوروکەشەیە ئاتەچانی سیریێم نمانێم درڤەتۆ ئیەت پەثەنەیاو سکەرێنەیاو دیرەئی پارەیاو.
لەوی ویــایە(لێی ویســت) ئەوی ئــاوەتەم بێــنەدی ئەی پــاکترینی بەتوانــا ئەرێدڤیسوری ئەناهیتە، کە بێ وەی و بێ ترس، ئەو گەندەرۆی زێڕین پێ لەناو ببەم لە کەناری پڕ شەپۆلی زەریای ڤۆئورکەش، هەڵتەکێنم خانومانی بەهێزی درۆ، لەسەر پانتایی و خڕایی و بەرفراوانی پارچەکانی[زەوی]. [ئابان یەشت، کەرت دەیەم، بەندی ٣٨]	

لە بەشی ڤیدەئێڤەداتەی ئاڤێستادا جارێکی دیکە ئاماژە بەناوی کێرێساسپە دراوە و تێیدا باس لە چارەنووسی ئەم پاڵەوانە دەکرێ کە لەلایەن دێو یان ئەژدیهایەکی بەدخوو بەناوی خنەثەئیتی فریو دەدرێ. ئەهریمەنی شەڕەنگێز ئەم دێوە یان ئەژدیهایەی ئافراندوە، ئەم دێوە بەپێی ئاڤێستا دەڵەدێوێکی سوزانییە و سەرکەوتووبووە لەوەی کە کێرێساسپە فریو بدا و تووشی ناپاکی بکا.

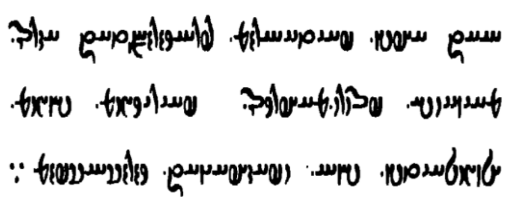	ئائەت ئەهـی پەیتیارێم فرەکێرێەنتەت ئەنگرۆ مەینییوش پۆئورو مەهرکۆ پەیریکانم ئیانم خنەثەئیتی ئیبیا ئوپەنگهەچەت کێرێساسپێم.
ئــالەم کــاتەدا پیرەژنــی پــیس ئــافرێنرا لەلایەن ئەنگرۆمەینیــوی پــڕمەرگ لەســەر شێوەی پەری هێنای خنەثەئیتی کە کێرێساسپەی بە فریو پەنا دا.[ڤیدەئێڤەداتە، پەرگەردی یەکەم، بەندی ٩]	

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

له فرەوەشی یەشت، بەندی ٦١دا ئاماژە بە کۆتایی هاتنی ژیانی کێرێساسپە کراوە. بەپێی ئەم بەشەی ئاڤێستا لاشەی ئەم پاڵەوانە بەپارێزراوی دەمێنێتەوە و شینابێتەوە، چونکە لەلایەن (٩٩٩٩٩) فریشتەی پاکیی دەپارێزرێ. بەگوێرەی ناوەڕۆکی ئەم دەقە دەردەکەوێ ئەم پاڵەوانە نەمردبێ، بەڵکوو خەوتبێ؛ چونکە لە کتێبی نۆیەمی دینکەردا ئاماژە بەوە دراوە لە ڕۆژی دوماهی کاتێک ئەژیدەهاکە کۆت و بەند هەڵدەتەکێنێ و ناپاکی لە جیهاندا بڵاودەکاتەوە، سەرلەنوێ جەستەی کێرێساسپە گیانی بەبەردا دێتەوە و ئەم ئەژدیها بەدفەڕە لەناو دەبا.[دینکەردی نۆیەم، پەرگەردی ١٤، بەندی ٢]

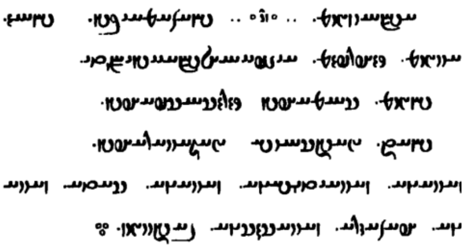	ئەشەئونانم... یەزەمەیدی ئیاو ئەڤانم کێهرپێم ئەیڤیاخشەئییەنتی ئیانم سامەهی کێرێساسپەهی ئیەت گەئیسائوش گەزەڤەرەهی نەڤەچە نەڤەیتیشچە نەڤەچە سەتە نەڤەچە هەزارەنگرە نەڤەسێسچە بەئیڤانن.
گیانە پاکەکان ستایش دەکەین، ئەوانەی بە پەیکەر بێوەیی دەبەخشن(دەیپارێزن)، هی سامی کێرێساسپە، کە هەیتی گێسووی بەگوریزە، نۆ و نەوەد و نۆسەت و نۆ هەزار و نۆجاران دەهەزار بێوەی بن. [فرڤەشی یەشت، بەندی ٦١]	

کێرێساسپە لە دەقی پەهلەویدا

دەقە پەهلەوییەکان بەشێوەیەکی وردتر و درێژتر باسی ئەفسانەی ئەژدیهاکوژی ئەم پاڵەوانەیان گێڕاوەتەوە و زۆربەی گێڕانەوەکان تاڕادەیەک وەکوو یەکن و تەنیا لە چەند وردەکارییەکدا جیاوازن. ئەم جیاوازیانە لەم توێژینەوەیەدا دەسنیشان دەکرێن و دەخرێنەڕوو. لە بنچینەدا ئەم گێڕانەوانە تەواوکەری گێڕانەوە ئاڤێستاییەکانی ئەم ئەفسانەیەن کە لە بنەڕەتدا لە بەشێکی ئاڤێستای کۆندا بەناوی (سوتگەرنەسک)دا تۆمار کرابوون، بەڵام ئەم بەشەی ئاڤێستا لەناوچووە و تەنیا لە کتێبی دینکەردی نۆیەمدا کە پوختەی سەرجەمی ئاڤێستای کۆنی تێدا تۆمار کراوە، بەشە جیاجیاکانی سوتگەرنەسک بە کورتی باس کراون. چواردەیەمین پەرگەردی سوتگەرنەسکی ئاڤێستا تایبەت بووە بە گێڕانەوەی پاڵەوانێتی و ئەژدیهاکوژی کێرێسەسپە. لە خوارەوەدا ئەم پەرگەردە تاوتوێ دەکرێ.

<table>
<tr>
<td>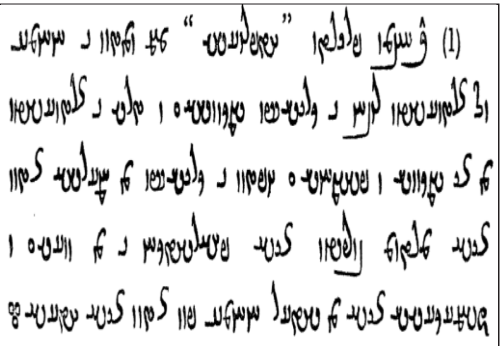</td>
<td>چوارەدمین پەرگەرتی سوتگەرنەسک هەبەر نواندنی ئەهورامەزدا هەچ زەرتوشتی ڕوبانی کێرێساسپەی سامگرتیگ بی. ترسی زەرتوشت هەچ ئەوی سامگرتگی و پەشیمانی. گوتنی کێرێساسپە هەچ هەمەرێشی زەتەنی زیش مەرتوم بژیشتن زیش پەهرێتەکانی هەچ ڤیناس. و چەشم ئاکاسیه زیش هەچ داتار ئەهورامەزدا پەوان زەتەن زیش ئاتەش.</td>
</tr>
<tr>
<td colspan="2">چواردەیەمین پەرگەردی سوتگەرنەسک لەهەمبەر نواندن و پیشاندانی ڕەوانی سامگرتی کێرێساسپە بە زەردەشت. ترسا زەردەشت لەم هەموو سامگرتن و پەشیمانییە. گوتەی کێرێساسپە لەو هێرش و لێدان و پاڵەوانێتیانەی کە بەهۆیەوە خەڵکی ژیان و بەهۆی ئەوە پارێزران لە تاوانباران. ئەوەی بەرچاوە ئەوەیە داداری ئەهورامەزدا بەم کردارە باشانەش خانومانی پڕ ئاگری پێ بەخشیوە. [دینکەردی نۆیەم، پەرگەردی ١٤، بەندی ١]</td>
</tr>
</table>

کێرێساسپە ئەگەرچی جیهانی ئافرێنراوی لە ئەژدیها و دێوی ناپاک پاراستووە، بەڵام بەهۆی بێڕێزیکردن بە ئاگر و ئاوێتەبوون لەگەڵ دەڵەدێوی خنەتەئیتی بە ئاگری دۆزەخ سزا دراوە. لەم پەرگەردەی دینکەردا ئاماژە بە دیداری زەردەشت و کێرێساسپە کراوە. زەردەشت لە گەشتێکی ڕۆحی لە چەشنی میعراجدا بەرەو ئاسمانەکان و بارەگای یەزدان و دواتر بەهەشت و دۆزەخ دەڕوا. لەم گەشتەدا چاوی بە ڕەوان و گیانی ماندوو و پەرێشان و پەشیمانی کێرێساسپە دەکەوێ. ئەم پاڵەوانە بە ژماردنی کردەوە باش و ئەژدیهاکوژییەکانی بۆ زەردەشت، تکای لێدەکا، لای ئەهورامەزدا نێوەندگیری بۆ بکا بەڵکوو لە سزای دۆزەخ ڕزگاری ببێ و ڕەوانەی بەهەشت بکرێ.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

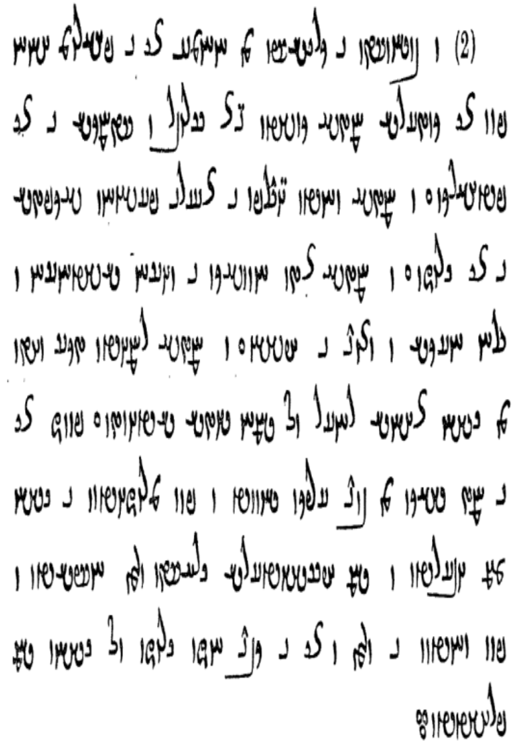

٢- وە بوهەیستنی کێرێساسپە هەچ ئەهورامەزدا کوو ئی پەهریم ئەهوان پەوان کوو کرتارییە هامتییە کوشتن گەز سروبەر و ستەمیەی ئەوی پیتیەرکی. و هەمتییە کوشتنی گەندەرێوی زەئیری پاژنانی شکەپتییە ئەوی درەوژن. و هەمتییە زتەن هون نیوشەکی نیڤیکان دەشتانیکان، و گران ئەنیکیهی و ڤیژەندی ئەویشان. هەمتییە ڕامینیتنی تکیژی واتی هەچ گیهان زیانیە ڕاوەنەر و ئەوی دێمان سوتی داینوانتی. و پەوانیژ کوو ئی ئامەت دەهاک هەچ بەند هەرژەگ ڤەکرتن ئی پەوان مرنژاندنی گیان هەمبەر دبوریتن و داو ئەوێسیانیتی گریتن ئەوی هەوستینیت و پەوان وانیتەنی ئەوی کەبد ئاووژ درەوژن ئەوی گیهان دام فراژدەت.

ویستی کێرێساسپە لە ئەهورامەزدا کە بهێڵە ئەهوەن ببمەوە (ئاسوودە ببم) بەهۆی ئەو کرادارانەی کە کردوومە وەکوو کوشتنی ئەژدیهای سروبەری و کۆتایی هێنان بە ستەمی ئەم بەدکردارە و هەروەکوو کوشتنی گەندەرۆی زێرین پاژنە کە هەڵشکافترا ئەم درۆزنە، و هەروەکوو لێدانی خوێنمژانی نەوەی دەشتانی و کۆتایی هێنان بە ناپاکی و بەدکاری ئەوان. هەروەها ڕامکردنی باهۆز (تیژی با) کە زیانەکەیم لەسەر جیهان ڕاونا و ئارامم کردەوە تاکوو سوودی بۆ دێ و نیشتمان هەبێ. هەروەها بەوانەش کە ڕۆژێک زوحاک لە بەند وەدەبی و بۆ مراندن و لەناوبردنی جیهان دێ و داو هەڵدەواسێ و ئەو [کێرێساسپە] هەڵدەستێنێتەوە و بەم چەشنە ئەو پیسە دژوونە درۆزنە پەلاوێژ دەکا و ئەم جیهانە ئاسوودە دەکاتەوە. [دینکەردی نۆیەم، پەرگەردی ١٤، بەندی ٢]

لە کتێبێکی دیکەی پەهلەوی بەشێوەیەکی دوور و درێژ ئەژدیهاکوژی کێرێساسپە تۆمار کراوە. ئەم کتێبە بەشێوەی دەسنووس بە ژمارەی (م. او. ٢٩) لە کتێبخانەی زانکۆی شیراز پارێزراوە. بەشی یەکەمی ئەم کتێبە لە لاپەڕە (٢ تاکوو ٢٢) سەبارەت بە دیداری زەردەشت و ڕەوان کێرێساسپەیە. هەمان ئەم دیدارەی لە کتێبی دینکەردی نۆیەمدا خرایەڕوو، بەڵام لەم کتێبەدا

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ڕووداوەکان بە وردەکارییەوە گێڕدراونەتەوە. لەم کتێبەدا گفتوگۆی نێوان زەردەشت و ئەهورامەزدا و ئێزەدەکانی دینی زەردەشتی وەکوو نواندنێکی شانۆیی خراوەتەڕوو. لەم دیمەنەدا ئەهورامەزدا لە زەردەشت دەپرسێ ئایا دەخوازی ڕەوانی چ کەسێک لێرەدا ببینی کە بەڕای تۆ لە هەموو کەسێک باشتر و چاکترینە؟ زەردەشت دەڵێ: ڕەوانی کێرێساسپە. داواکاری زەردەشت پەسند دەکرێ و ڕەوانی ئەم پاڵەوانە لە بەردەمی ئامادە دەبێ. لە ئەنجامی گفتوگۆی نێوانیان کێرێساسپە بە مەبەستی لێخۆشبوونی یەزدان سەرجەم کردەوە پاڵەوانێتی و ئەژدیهاکوژییەکانی خۆی بۆ زەردەشت دەگێڕێتەوە و داوای لێدەکا، وەکوو نێوەندگیر پاوانی بۆ بکا کە ئەهورامەزدا لە تاوانەکانی خۆشبێ و لە دۆزەخ دەریبێنێ و بە بەهەشت شادی بکا. ئالێرەوەیە کە ئەم ڕووداوانەی لە ئاڤێستادا بەشێوەی کورت و پوخت گێڕدراونەتەوە بە تێروتەسەل دەگێڕدرێنەوە و دیمەنەکانی ئەفسانەی ئەژدیهاکوژی و گۆڕەپانی شەڕی ئەم پاڵەوانەمان بۆ ڕوون دەبێتەوە.

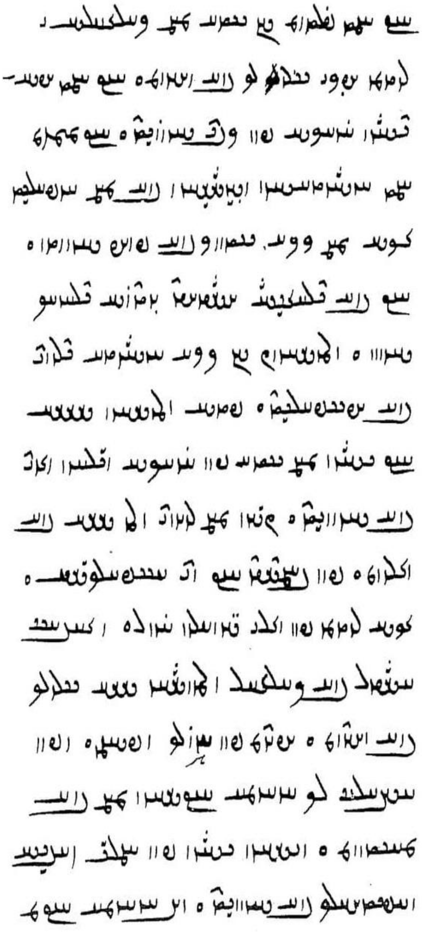

کوو پرەتوم هەندور گیتیگ کارژاری لەتەگی ئەژیکی سرووەرەک بیەکەیم. کوو ئەمیت هەژیش داهینی ئەناگاهی پەت کرێت وەس بویت. کوو چمیک ئەمیت ئومەرتیمان و ئەسپان بیەئوبەئاریت ئەویش هەبەر ددان ستونەگ بیەفیراز بوویت. کوو بیە درێژیش هەشتات بەژنیە دریژیک ئەویت. ئەویشان هەندۆر ددان ئومەرتە درویێد بیەهەسپاریت. پەتیش ئەویشان ئەژییە کوو داهینی هەبەر گیتیگ پەت ئەناگاهی و گیران ئوژەن بیەئوبیت. چیوون هەبەر ڕیبرپیت ئەوی ئەژییە بیەئووەم. پەت بامیتات کوو تا ئێیەبارەگانی. ڤەتو ئەبەگ پەت ئورزی گەئوسەری هوێنەر و زەرییگ ئەیشتەر بیەکارژاری ئەویشان ئەژییە سرووەرەگ بیەئوبیتم. ئەپەدەم پەت هونەریکی خوێش و پەت هەیاریکی توو ئەهورامەزدا کووشان هەبەر بیەمەرینم. و گیهانی داهینی پەت ئەمەرگ و ئەبیش و ئەپەتیارەک بیەئوویت.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

کە بەری هەموو شت لەناو جیهان شەڕ لەتەک ئەژدیهای سەروبەر (سەربەقۆچ) بکەم. کە بەهۆی ئەوەوە داهێنان(ئافراندن) زۆر خراپی و کرێتی بەخۆیەوە بینی. کە چۆن هات و خەڵک و ئەسپەکانی قوودا. ددانەکانی ئەو هێندەی ئەستووندەیەک هەڵکشابوون. کە درێژییەکەی هێندەی هەشتا بەژن درێژ بوو. بە ددانەکانی خەڵکی دەدڕی و دەیهاڕین. بەهۆی ئەم ئەژدیهایە ئافراندنی گیتی لە ترس و خراپییەکی گراندا بوو. چۆن ڕووبەڕووی ئەو ئەژدیهایە بوومەوە، لە بەرەبەیانییەوە تاکوو ئێوارە، وەها بەوی گورزی سەرەگای خوێنین و ئەشتەرەی زێڕین شەڕی ئەو ئەژدیها سەربەقۆچە بکەم، تا ئەودەم بەهۆی هونەری خۆم و هاریکاری تۆ ئەی ئەهورامەزدا وەهای بکوژم کە جیهانی ئافرێنراو بێ مەرگ و بێوەی و بێ دوژمن بمێنێتەوە. [م. او. ٢٩، ٦]

لێرەدا کێرێساسپە یەکەمین ڕووداوی پاڵەوانێتی و ئەژدیهاکوژی خۆی دەگێڕێتەوە و تێیدا باسی زیان و کاولکارییەکانی ئەژدیهایەکی ژەهرڕژێن و مەترسیدار بەناوی سروبەر دەکا. سروبەر لە دەقی پەهلەویدا شێوەی گۆڕاوی سرەڤەری ناوە ئاڤێستاییەکەیە. مانای ئەم وشەیە بریتییە لە سەربەقۆچ یان شاخدار کە مەبەست لێی ئەژدیهای شاخدارە. کێرێساسپە لە گێڕانەوەی ڕووبەڕووبوونەوەی خۆی لەگەڵ ئەژدیهای سەربەقۆچ وەسفی سیمای تۆقێنەری ئەم ئەژدیهایە دەکا کە ددانەکانی یندەی ئەستووندەیەک گەورە بوون و بەژنی هێندەی هەشتا بەژنی مرۆڤ درێژ بووە. وەسفی سیمای ئەم ئەژدیهایە لە دەقەکاندا لە ڕووی وردەکارییەوە تاڕادەیەک لەگەڵ یەکدیدا جیاوازن، بەڵام بەشێوەیەکی گشتی لەسەرجەمیاندا توانراوە سیمای تۆقێنەری ئەم ئەژدیهایە وێنا بکەن.

<table>
<tr>
<td>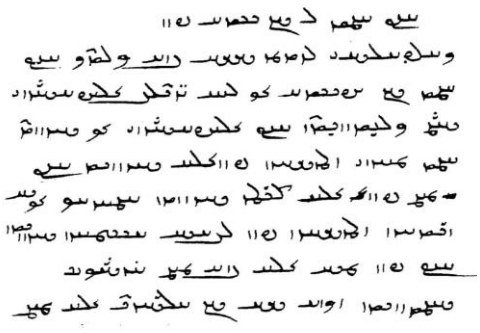</td>
<td>کوو ئەمین هەندۆر گیتی پەت کارژاری لەتەگی ئەژییە بیەکرتم کوو کە هەندۆر ئاپیستاک ئەوی ڕای گەندەرۆبی زەرییە پاشنی ناو کریتییەیتن. کوو زەرییەپاشنی ئەو ئەوییێت کە مانی ئەویشان پەت زەریا ئەوییێت. کوو ئەبەر پەت زەریا لینگی ئەوییێت و هەمانەگ ئیش و دەستانی ئەویشان پەت گوبرەیی ئاسمان ئەوییێت کوو پەت ئاوی زەریا بیە هەبەر هویشکی ئاماتیەت،</td>
</tr>
<tr>
<td colspan="2">کە من لە جیهاندا لەگەڵ ئەژدیهایەک شەڕم کرد کە لە ئاڤێستادا بە ناوی گەندەرۆی زێڕین پاژنە ناسراوە. زێڕین پاژنە ئەوەیە کە شوێنی مانەوەی لە زەریایە، ئاوی زەریا هەتا پێی ئەو دەبێ و هەروەها دەستەکانی لە گەورەییدا هێندەی ئاسمانە و کە لە ئاوی زەریاوە دەستی بەرەو وشکایی دەگا. [م. او. ٢٩، ٧]</td>
</tr>
</table>

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

دووەمین شەڕی کێرێساسپە لەسەر زمانی خۆی بەپێی دەقی ئەم دەسنووسە، لەگەڵ ئەژدیهایەک بووە کە لە ئاڤێستادا بە گەندەڕۆی پاژنە زێڕین ناوی هاتووە. ئەم ئەژدیهایە لەناو زەریادا ژیاوە و زۆر گەورە و زەبەلاح بووە و کاتێک لە قووڵترین شوێنی زەریا لەسەر پێ ڕاوەستاوە، ئاوی زەریا تەنیا هەتا لینگی هەڵدەکشا و لە ناوەڕاستی زەریاوە دەستی بە کەنار ئاوەکان ڕاگەیشتووە.

	و ئوکاتەنگاو هەندۆر ئەلێواری زەرییە ئەبەر توخمیەی ماسیە بیەئویگرتن، هەبەر ڕۆشنیی هووەری پەت ئەپرژنیت و هەبەر دەخویتن و هەچ ئەژ ئەو بیە گیهان هومەرتمان بیەئوگریت. کوو هەک ئیوەک بار دوازدە مرۆی خواریت. پەت ئاسانتر بیەئوزەریت و گەئوسپەندان ڕای. ئی میژ ئەمویریت ئەند کوو پەت داهینی ئەهورامەزدا مرۆی و گەئوسپەند پەت هەچ واکی ئەو ئەژییە ژیوەندەگی نەشیایتن بردن. کوو پەت هەمانەگ هەچ ئەویشان ئەژییە، وەس گەناکی ئەبویێت، ئەبەر پەت ناو چەشتی ڕای گوپتی ئەیتی. کوو پەت لەتەگ ئەوی گەندەرۆب ئەژییە کارزار کەئییم، هەبەر ئەیاریهی تۆ ئەهورامەزدا و ئەهمارسپەندان یش لەتەگ، کووم نۆ ڕۆیچ و نۆ شەویە هەندەر گاڤی ئوشبام کوو بیە بەندی کەڤان هەبەر هەر دوو دەست بیە ئوگیرم، کوو هەچ ئەویگاف وەدفرژامی ئەژییە بیە ئوزری گران ویم و ستو بیەئوینم.

ئەو کاتەی لە لێواری زەریا خەریکی ماسی گرتن دەبێ، بە تینی تیشکی خۆر ماسییەکە دەبرژێنێ و دەیخوا. دوای ئەوە خەریکی گرتنی خەڵکی جیهان دەبێ. کە ئەگەر بە یەک جار دوازدە مرۆڤ بەیەکەوە بخوا، ئاسانتر هەرسی دەکا هەروەها گا و مەڕومالاتیش. ئەوەشیان گوتووە کە لە جیهانی ئافرێنراوی ئەهورامەزدادا مرۆڤ و مالات لە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ترسی ئەم ئەژدیهایە ناتوانن بژین. بەهۆی ئەم ئەژدیهایە کاولکارییەکی زۆر بەدیهاتووە کە بەناو ئەم زیان و کاولکاریانە باس کراون. لەگەڵ ئەم گەندەرۆیە ئەم ئەژدیهایە شەڕ دەکەم بە هاریکاری تۆ ئەی ئەهورامەزدا و پشتیوانی فریشتەکان، نۆ شەو و نۆ ڕۆژ لەکاتی ئاسۆی بەرەبەیان، بەندی کەمان بە هەر دوو دەستم دەگرم کە لەم کاتەوە ئەژدیهای بەدەنجام بەم گورزە گرانە پڕ ترس و دڵەڕاوکێ دەکەم و لەناوی دەبەم. [م. او. ٢٩، ٨]

گەندەرۆی پاژنە زێڕین ئەژدیهایەکی مەترسیدار بووە و کاولکارییەکی ڕادەبەدەری لەسەر زەوی کردووە. کێرێساسپە بۆ ماوەی نۆ شەو و ڕۆژ دەستەویەخەی ئەم ئەژدیهایە بووە تاکوو دواجار توانیویەتی بە یارمەتی یەزدان و بە هێزی بازوو و توانستی خۆی لێیبدا و بیکوژێ و جیهان لە شەڕی ئەم ناپاکە ئاسوودە بکا.

ئیوک بار گەناگ مینوگ بیەئوش گێهان ویشوپتن ڕای هەبەر، مەروغەکی کەمەک هەندۆر گێتی بیەدایتی. کوو کەمەک ئەوی ڕای ئەمروویت کە هەبەریش گێهان پەت هویشکی ئیبوییێت، کوو ئەژێری ئاسمان بیەهەبەر هەواگ بیەمیەنیێت و هەبەر هەر دوو پەڕکی خویش ویدارەت ئەبوییێت. کوو کە میزناگی واران هەندۆر گێتیگ بیە، ئاوی واریشن هەبەر ئەوی پەت پەڕکی خویش بیەئوییێت و دووبار ئەوی زەریای بیەڕیژیت، کوو ئیش سروشکی کەتەیش هەبەر زەمیگ نەئوپریژەت. هەژیش داهینی گێتیگ هەبەر پایەتار نەمیەنیێت، و تەراتیم ئویەوەنت.

یەک جار ئەهریمەنی بۆگەن بۆ ئاژاوەنانەوە لە جیهان، مەلی کەمەکی لە جیهان خوڵقاند. کەمەک بەوە دەگوترێ کە بەهۆی ئەوەوە جیهان وشک دەبێ، چونکە لە ژێر ئاسمان لە هەوادا دەمێنێتەوە و هەر دوو باڵی خۆی واڵا دەکاتەوە. تا کاتێک هەوری باران بەسەر گێتیدا بباری، ئاوی باران بە هەر دوو باڵی خۆی بگرێ و دووبارە بۆ ناو زەریا هەڵیرێژێتەوە، بە چەشنێک کە لێی سروشک(دڵۆپێک)ی بچووکیش بۆ سەر زەوی نەپرژێ. تاکوو بەهۆی ئەوە ئافرێنراوانی گێتی پایەدار نەمانەوە و تەڕاییان تێدا نەمایەوە و لەناو چوون. [م. او. ٢٩، ١٠]

لەم بەندەدا ڕووداوی دەرکەوتنی ئەژدیهایەکی باڵدار بەناوی مەلی کەمەک گێڕدراوەتەوە. ئەم مەلە نەگریسە لەلایەن ئەهریمەنەوە بە مەبەستی وشک کردن و کاولکردنی زەوی و لەناوبردنی مرۆڤ بوونەوەران و ئافراندنی یەزدان خوڵقێنراوە. ئەم ئەژدیهایە هۆکاری درووستبوونی وشکەساڵی بووە و لەڕێگەی باڵە فش و گەورەکانی توانیویەتی ڕێگە لە گەیشتنی ئاوی باران بۆ سەر زەوی بگرێ و بەم چەشنە ژیان لەسەر زەوی تووشی گرفت دەبێ و مرۆڤ و گیانداران و دار و درەخت و ڕووەک بەهۆی ئەم وشکەساڵی و بێ ئاوییە قڕ دەبن و لەناو دەچن. لە کۆتاییدا کێرێساسپە بۆ ماوەی حەوت شەو و ڕۆژ ئەم باڵندە نەگریسە تیرباران دەکا و لە ئاسمانەوە دەیپێکێ و دەکەوێتە سەر زەوی و بە گورزە گرانەکەی لە کەلەی سەر و دنۆکی دەدا و تێکی دەشکێنێ و لەناوی دەبا.

ئویش هەچ گەنیگی وەس کوو پەت ناو چەشتی ڕای گوپتەئیتەنت کوو کە هەمەگ وار و جۆگی ڕۆییتییە پەت هویشک بیەبوییێت هەنت، ئەپزوونیگی مینوگی ئەهورامەزدا کوو کە ئازاتیی نیەئەبوییێت کە هەمبەر مەروغەکی کەمەک بیەمرەئینیت. ئەڤگاڤ خەپ هەبەر ئەتیری نیوار بیەئوگیرم، ئورپوری کەمەک مەروغەکی ئوروئیم و لەتەگ هەفت ڕۆژ شەڤان کارژاری ئەویشان بیەئییێم. هەمانەگ کوو پەت واران بیە ئاو وارێت، پەت هەمیژ ئەوێنەگ ئەتیر بیەواریم. هەبەر نیوڕۆج گاڤی کو هەر دوو پەڕەگی ئەویشان و ئویش بیەنگوتم کوو بیە تەنی مەری بەستەک هەمانەگ و هەبەر ئەژیرەگ زەمیگ بیەپتیتەنت. ئەویش وەس هومەرتانی گیتیگ ویسەند، هەنیک هەبەر هەژێر مەری ڤیشوپتەنت. کوو پاش هەمان گاڤی نیزیکی ئەوی بیەبوییێم، ئویش پەت مینکاری ئەویشان هەبەر ئورزی گەئوسەری هوێنەر بیەمرەیتینم داهینی ئەبیش و ئەمەرگ و ئەپەتیارەگ بیەئوبیت.	

و خراپییەکانی ئەو زۆر بەناو گێڕدراونەتەوە کە هەموو وار و نیشتمان و جۆگەی ئاوەڕێ وشک بوونەوە. ئەی مینوی فراوانی و بەپیتی ئەی ئەهورامەزدا، بەهۆی ئەوەی کە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ئازایەک نەبوو بتوانێ مەلی کەمەک بکوژێ، لەم کاتەدا قەفی تیر دەگرم و لەناو کەوان دایدەنێم و بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی مەلی کەمەک دەڕۆم و لەگەڵی حەفت ڕۆژ و شەوان شەڕ دەکەم. هەروەکوو چۆن باران دەبارێ، ئەوهاش بەوێنەی باران تیر دەبارێنم. لە گاڤی نیوەڕۆدا وەها هەر دوو باڵی ئەو دەئەنگێوم کە بە تەنی ئەوی مەلی ببەستمەوە (واتا بەهۆی بارانی تیرەوە باڵەکانی بە لاشەی دەدرووم) و بەرەو زەوی دایدەکەوێنم. ئەویش مرۆڤێکی زۆری جیهان کوشتووە، هەندێکیش لە ژێر ئەوی مەلی پان دەبنەوە. لە هەمان کاتدا لێی نزیک دەبمەوە، ئینجا لە دنۆکی ئەو دەدەم بە گورزی سەرکەگای خوێنین و دەیکوژم و ئافراندنی [یەزدان] بێوەی و بێ مەرگ و بێ زیان دەکەم.[م. او. ٢٩، ١١]

لە کتێبی (گێڕانەوەی پەهلەوی)دا سەرجەمی ئەم ئەفسانانە هەر وەکوو دەسنووسی (م. او. ٢٩) گێڕدراونەتەوە. هەرچەندە لە وەسفکردنی دیمەنی شەڕی نێوان کێرێساسپە و ئەژدیهاکان و وەسفکردنی سیمای ئەژدیها و ڕادەی مەترسی و کاولکارییەکاندا هەندێ جیاوازی بەدیدەکرێن؛ بەڵام بەشێوەیەکی گشتی لە ناوەڕۆکدا تەواو لێک دەچن و ڕووداوە سەرەکییەکان وەکوو خۆیان پارێزراون. لە خوارەوەدا گێڕانەوەی ئەفسانەی ئەژدیهاکوژی کێرێساسپە بەپێی کتێبی ڕیوایەتی پەهلەوی دەخرێتەڕوو و لە کۆتاییدا سەرجەمی ئەم گێڕانەوانە یەکدەخرێن و گێڕانەوەیەکی ورد و تەواوی ئەم ئەفسانانە پێشکەش دەکرێن.

لە (گێڕانەوەی پەهلەوی)دا ئەفسانەی ئەژدیهاکوژی کێرێساسپە هەروەکوو کتێبی نۆیەمی دینکەرد و دەسنووسی (م. او. ٢٩)دا لەسەر زمانی خودی پاڵەوانەوە گێڕدراوەتەوە. لەم کتێبەشدا کێرێساسپە لە کاتی دیداری لەگەڵ زەردەشتدا بە مەبەستی بەزەیی پێداهاتنەوەی ئەهورامەزدا سەرجەم کارە باشەکانی خۆی کە بریتیبوونە لە کوشتن و لەناو بردنی ئەژدیها و هێزە ئەهریمەنییەکان لە سەردەمی ژیانیی، بۆ زەردەشت دەگێڕێتەوە تاکوو بەم چەشنە لە یەزدان لێخۆشبوونی بۆ وەربگرێ و لە دۆزەخ ڕزگاری ببێ.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

<table>
<tr>
<td>رِوبانی کێرێساسپه گوپت کوم بیەمورژ ئەهورامەزدا و ئەزم ئانم پەسنه ئەهوان دبییه ئەزم گەرتمان بیەدییە، ئەز ئی سەروەر بیەئوژتم ئەوی ئەسپ خوەری مرۆ خوەری ئەوی ددان هەند چەند بەژنکی من هەبیت ئەوی گوێچک هەند چەند چاردە نمەت هەبیت ئەوی دیە هەند چەند ئورِتەنی هەبیت ئەوی سروب هەند چەند شاخی پەت بالا بیت. ئەزم چەند نیو رۆج پەت پیشتی هەمی تەژیتیم تاکوم سەر بیەئودەست کرتم، گەتویێ ئو گەرتنی ژەتم بیەئوکوشتم. و هەکەم ئەویم ئەزی نەئوژەتمه ئیش ئەوی هەمیگ دامی تو بیەهەپشینیت و ئیەو تو هەگریز چارەکی ئەهرمەنی نەهیتانستی ئی.</td>
<td>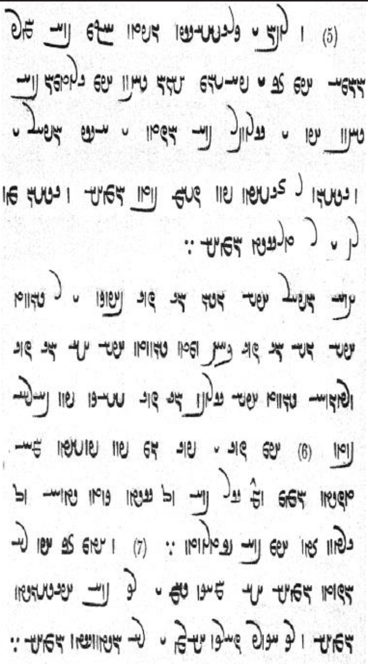</td>
</tr>
<tr>
<td colspan="2">ڕەوانی کێرێساسپه گوتی کە بمبوورە ئەهورامەزدا و بە من بدە ئەوەی پەسند و ئەهوەنە، گەردومان(شوێنێک لە بەهەشتە) بە من بدە، بەهۆی ئەوەی من سروبەرم کوشت ئەو ئەسپ خۆر و مرۆڤ خۆرە، ئەوەی ددانی هێندەی چەند بەژنی من گەورە بوو. ئەوەی گوێچکەکانی هێندەی چواردە جاجم دەبوو. ئەوەی چاوی هێندەی چەند چەرخ گەورە بوو. ئەوەی قۆچی هێندەی چەند شاخ(لقی دار) گەورە بوو. من نیو ڕۆژ لەسەر پشتی بەردەوام [ئەسپم] تاو دا، تاکوو توانیم سەری بگرمە دەست و گورزێکم لە گەردنی وەشاند و کوشتم. ئەگەر من ئەوم نەکوشتبا، ئێستا ئەو هەموو ئافرێدەی تۆی هەڵوەشاندبۆوە و بەم چەشنە تۆ هەگیز نەتدەتوانی چارەی ئەهریمەن بکەی. [Dhabhar, 1913: 66-67]</td>
</tr>
</table>

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

پێشتر ئاماژە بە هەندێ جیاوازی لە وردەکاری گێڕانەوەی ئەم ئەفسانانە کران. بۆ نموونە لێرەدا لە کاتی وەسفکردنی ئەژدیهای سروبەردا کێرێساسپە دەڵێ: ددانەکانی هێندەی چەند بەژنی من گەورە بوون، گوێچکەکانی هێندەی چوار جاجم دەبوون. لەم دەقەدا بە مەبەستی گەورە پیشاندانی ئەم ئەژدیهایە ئاماژە بەوە دراوە کە ماوەی نیوڕۆژ کێرێساسپە لەسەر پشتی ئەم ئەژدیهایە ئەسپەکەی تاو داوە تاکوو گەیشتووەتە لای سەری و بەگورز لێیداوە و کوشتوویەتی.

کێرێساسپی گوپت کوو ئەهورامەزدا ئانم پەسنو گەرتمانم دبیە چیم گەندەرۆ بیەئوژەتم کەش پەت ئێک بار دوازدە دێیهـ بیەئوجووت. کەئەم هەندۆر ددانی گەندەرۆ بیەنیگاریتم هەش مەرتومی میرتەگی هەندۆر ددان هەگەستی ویستاتن. ئەویش ڕیئیشی من وەگرت، ئەویش بیە زەریا کشانیت ئیەم ئیمان نۆ ڕۆج و شڤان هەندەر زەریا کارزار کشایت و چکۆ هەچ گەندەرۆ پەیتیەویتر هەبیتیم. ئەزم تئیی پەی گەندەرۆ گریتم و تاک سەر چەرم بیەئیختم و دەست و پەیی گەندەرۆ پەتەش بەستم و بە زەریا بیەئوبەرکشیتم و بیە ئاخرورگ هەسپارتم. ئەزم پازدە ئەسپ کوشت و ئوخوارتم. و پەت سایەکی ستوور بیەخەفتم و گەندەرۆ ئاخرورگی دۆستی کشیت و ئویش هەژەنی من کشیت ئویش باب و دایکی من کشیت. و هەمیگ هومەرتم من هەچ خەوم گوهرایەنیتن و هەستامەئیم و هەر گامی هەزار گام بیەئویشتم هەژی هەچ پەیی من بیەئویشتم هەری جێش پێکەپت هەژش ئاتەخش هەندۆر هەرژەستی بیەئۆ زەریا ئوزەریتم ئویش وەگرتم و بیەئوژەنیتم.

کێرێساسپە گوتی کە ئەی ئەهورامەزدا ئەو گەردومانە پەسەندەم پێبدە، چونکە گەندەرۆم کوشت کە بەیەک جار دوازدە دێی هەڵلوشی. کاتێک لە ناو ددانەکانی گەندەرۆم ڕوانی، هێشتا مرۆڤی مردوو بە ددانەکانی هەڵواسرابوون. ڕیشی منی گرت و بەرەو زەریا ڕایکێشام و بەم ڕەوشە نۆ ڕۆژ و نۆ شەوان لەناو زەریا شەڕ ڕایکێشا(خایاندی) و چونکە من لە گەندەرۆ پەیتتر (بەهێزتر) بووم من بنی پێی گەندەرۆم گرت و تاکوو لای سەری، چەرمەکەیم هەڵکێشا و دەست و

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

پێی گەندەڕۆم پێی بەستەوە و بۆ ناو زەریا ڕامکێشا و بە ئاخوروەرگم (میرئاخوور) سپارد. پازدە ئەسپم کوشتەوە و خواردم و لە ژێر سێبەری ئەسپەکەم خەوتم و گەندەڕۆ ئاخورەوەرگی هاوڕێمی ڕاکێشا و ئەو ژنی منی ڕاکێشا، ئەو باب و دایکی منی ڕاکێشا. خەڵکی هەمووی منیان لە خەو وریاکردەوە و هەستامەوە و هەر هەنگاوێکم کردە هەزار هەنگاو، هەر لە هەر شوێنێک پێم دادەنا بەهۆی هەنگاوی من ئاگری لێهەڵدەستا، بەرەو زەریا ڕۆیشتم و ئەوم گرتەوە و کوشتم.[Dhabhar, 1913: 67-68]

گێڕانەوەی کوشتنی گەندەڕۆی پاژنە زێڕین لەم دەقەدا زۆر سەرنجڕاکێشە و تێیدا ڕووداوەکە بەچەشنێک دەگێڕدرێتەوە کە لە دەقەکانی پێشتردا باس نەکراوە. ئەمەش بۆ ئەم کاتە دەگەڕێتەوە کە گەندەڕۆ پەلاماری کێرێساسپە دەدا و ڕیشی دەگرێ و بۆ ناو زەریا ڕایدەکێشێ، هەروەها هاوسەر و دایکوباوک و میرئاخووری هاوڕێی کێرێساسپە بەدیل دەگرێ.

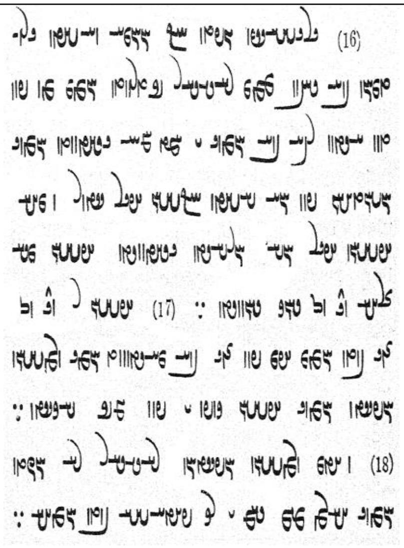

کێرێساسپە گوپت کوو ئەهورامەزدا وەهیشت و گەرتومان بیەدەبیم چیم ڕەییگەر بترونیتم کە پەت تەن ئیتون برند بیەوەند ئی هەمیگ ئامای هێشتنت هومەرتومان پەت هەنی شائیتن کوو ئەویشان هەژێر ستێر و مانگ ئەویشان هەژێر گوێچ خومرشێت ئیرۆیتن. ئەویشان ئاقی زەریای تاک ئو شنۆگ ئەبوییت. ئەویشان من تاک ئو زینگ بوویتم ئەزم پەت زینگ بیەئوژەنیتم ئەویشان ئێخستم و ئەویشان کوفی پەت زەمیگ شکستن. ئەزم هەکەرم ئێخستی ڕەییگەر نەئوژتم هەنگرۆ هەبەر دامی تو پادیشای بووتییە.

کێرێساسپە گوتی ئەی ئەهورامەزدا بەهەشت و گەردومانم پێ ببەخشە، چونکە ڕێگرەکانم تاراند کە بە تەن و جەستە، وەها بەرز و گەورە بوون کە لە کاتی هاتن و چووندا خەڵکی پێیان وابوو کە ئەستێرە و مانگ لە پەن گوێی ئەودا دەردەکەون و وندەبن. ئاوی زەریا هەتا ئەژنۆیان بوو. من تاکوو زینگ (گۆزینگ)یان بووم. من لە گۆزینگیانم دا و ئەوانم هێخست و بەهۆی کەوتنیان بۆ سەر زەوی کێوەکانیان تێکشکاند.ئەگەر من ئەم ڕیگرە نەخستراوانەم نەکوشتبایە، ئەنگرۆمینو(ئەهریمەن) لەسەر ئافرێنراوی تۆ پاشایەتی دەکرد. [Dhabhar, 1913: 69]

Zakho Centre for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

کوشتنی ئەم ئەژدیها ڕێگرانە دەکرێ لەگەڵ کوشتنی ئەم پاڵەوانانە بەراورد بکرێن کە لە زامیاد یەشت کەرتی شەشەم بەندی ٤١دا ناویان لە ڕیزی ئەم هێزە ئەهریمەنیانە هاتووە کە لەسەر دەستی کێرێساسپە کوژراون.

ئەفسانەی کێرێساسپەی ئەژدیهاکوژ

بەپێی ئەم دەقانەی لەم توێژینەوەیەدا لە کتێبی ئاڤیستا و کتێبە پەهلەوییەکان خرانەڕوو، کێرێساسپە دووەمین کوڕی سام بووە و بە نەریمان واتا نێر و بوێر و جوامێر ناسراو بووە و خاوەنی پرچی بەگوریزە و گورزی گران بووە. هەروەها پاڵەوانێکە کە لەلایەن یەزدانەوە پشتیوانی لێکراوە و خوەرێنە یان فەڕ و شکۆی یەزدانی پێبەخشراوە و بەهۆی ئەم خوەرێنەیە کە توانیویەتی بەسەر کۆمەڵە ئەژدیها و دێوێکی سەیر و سەمەرەدا سەرکەوتن بەدەست بێنێ.

سەردەمی ژیانی ئەم پاڵەوانە بەپێی دەق بۆ ڕۆژگاری ئیمە یان جەمشید واتا بۆ ڕۆژگاری پێش دەرکەوتنی دینی زەردەشتی دەگەڕێتەوە. ئەگەر بەوردی سەرنجی ئەم ئەفسانانە بدرێ، دەردەکەوێ کێرێساسپە لە سەردەمی پێش زەردەشتدا وەکوو خواوەند یان نیمچە خواوەندێک بووە کە هێزە خراپ و ئەهریمەنییەکان لەناو دەبا. بەمانایەکی دیکە ئەم خواوەندە یان نیمچە خواوەندە لەگەڵ خواوەندە شەڕەنگێزەکان کە بە دەئێڤە واتا دێو ناسراون لە ململانێ دابووە. ڕێک وەکوو مەردووک لە ئەفسانەی خواوەندانی سۆمەری کە ڕووبەڕووی خواوەندە شەڕەنگێزەکانی دیکە وەکوو تیامەت دەبێتەوە.

پێدەچێ کێرێساسپەش لە سەردەمی زەردەشتدا کە سەرجەم خواوەند و نیمچە خواوەندەکان لە پلەی خواوەندی دابەزێنران و تەنیا ئەهورامەزدا بە خواوەندی تاک و تەنیا دەسنیشان کرا، ئەم پلەیەی لێسەنرابێتەوە و لەناو جیهانبینی و فەلسەفەی دینی زەردەشتیدا توێنرابێتەوە و ئەرکی پاراستنی ئافراندنی ئەهورایی پێ سپێردرابێ. هەر بەهۆی ئەم جیهانبینی و تێڕوانینەیە کە ئەم پاڵەوانە لە ڕیزی نەمرانی دینی زەردەشتی هەژمار کراوە و لە دواڕۆژدا کاتێک هێزی خراپی بەسەر گەردووندا زاڵدەبێ، ڕادەبنەوە و کۆتایی بە دەسەڵاتی ئەهریمەن و دەستوپێوەندی لەسەر ڕووی زەوی دێنن. لەم کاتەدا ئەرکی کێرێساسپە کوشتنی ئەژیدەهاک یان زوحاک دەبێ کە لە چیای هەرەبەرزێتی بەندکراوە و کۆت و بەند دەپچڕێنێ و دژی ئافرێنراوی پاکی ئەهورایی ڕادەبێ و جیهانی پاکی بوون، پڕ لە پیسی و خراپی دەکا. بەم چەشنە ئەفسانەی پاڵەوانێتی کێرێساسپەی ئەژدیهاکوژ بە ڕووداوەکانی دوماهیکەوە پەیوەست دەکرێن.

بەهۆی ئەوەیە دەشێ بگوترێ ئاڤێستا و دەقە پەهلەوییەکان کە سەرچاوەی هەرە دێرینی زمان و ئەدەبی کوردیین، بەشێکی زۆری سامانی بیروباوەڕ و هزر و جیهانبینی گەلی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

کوردیان تۆمار کردووە و پاراستوویانە. بەپێی ئەم دەقانە دەکرێ ئەفسانەی کوردی هاوشێوەی ئەفسانەی گەلانی دێرینی جیهان لەسەر بنەمای زانستیی پۆلین بکرێن و ئەم جۆرە ئەفسانانە لە ڕیزی ئەفسانەی ئەژدیهاکوژی لە ئەدەبی کوردیدا هەژمار بکرێن.

ئەفسانەی یەکەم

ئەفسانەی ئەژدیهای سرڤەرێ

ئەژدیهایەکی مەترسیداری ژەهراوی کە خۆراکەکەی بریتیبوو لە ئەسپ و مرۆڤ، خەڵکی سەر گۆی زەوی هەراسان کردبوو. کێرێساسپەی نەریمان ڕۆژێک کە خەریکی ئامادەکردنی نانی نیوەڕۆ دەبێ، ئاگرێکی گەورە دادەگیرسێنێ و قازانکی ئاسنین لەسەر ئاگر دادەنێ. ئەم پاڵەوانە بێ ئاگایە لەوەی کە لەم شوێنەی ئاگری هەڵگیرساندووە، ئەژدیهایەکی خوێنمژ لە ژێر زەوی پشووی داوە. تینی گەرمای ئاگر تەنگی بەم ئەژدیهایە هەڵچنی و بەهۆی ئەم ئاگرەوە ئارەق دەکا و لەناو ئاو و ئارەقدا نقووم دەبێ، لەپڕا ڕادەچەنێ و لە ژێر زەوی دەردەپەڕێ و قازانکی پڕ لە ئاوی گەرم هەڵدەگێڕێتەوە و بەم هۆیە ئاگرەکە دەکوژێتەوە. کێرێساسپە لەناو تەپ و تۆز و خۆڵەمێشی ئاگردان و ئاوی کوڵاو خۆی بەلایەکدا دەدا. لەم کاتەدا خۆی لەبەردەم ئەژدیهایەکی گەورە دەبینێتەوە. ئەژدیهایەکی ڕەنگ زەردی ژەهراوی کە ژەهر لە هەناو و دەم و لووتی دەپژێ. هێندەی بەرزی ڕمێک ژەهر داوێ. ئەو ئەژدیهایەی بێ بەزەییانە مرۆڤ و ئەسپ دەخوا. بەرزی ئەم ئەژدیهایە هێندەی هەشتا جاری بەژنی مرۆڤە. ددانەکانی هێندەی ئەستووندەیەک دەبن و هێندەی چەند بەژنی کێرێساسپە بەرزن و جەستەی لەت لەت بووی مرۆڤ و ئەسپیان هەر پێوە بوو. گوێچکەکانی هێندەی چواردە جاجم گەورەن. چاوی دوو هێندەی چەرخی ڕەوڕە گەورەن. قۆچەکانی هێندەی چەندین لقی دار دەبن. لەم کاتەدا کێرێساسپە بەخۆ دێتەوە و خۆی تێهەڵدەداتە سەر پشتی ئەسپەکەی و تاوی دەدا. بە درێژایی نیو ڕۆژ لەسەر پشتی ئەم ئەژدیهایە ئەسپەکەی تاو دەدا، تاکوو لە کۆتاییدا خۆی دەگەیەنێتە سەر مل و نزیک سەری و بە یارمەتی یەزدان و لێهاتووی و جەربەزەیی خۆی توانی بە گورزی سەرکەگایەکەی مێشکی بپژێنێ و لەناوی ببا و جیهانی ئافرێنراوی یەزدان لە شەڕ و نەکبەتی ئەم ئەژدیهایە ئاسوودە کرد.

ئەفسانەی دووەم

ئەفسانەی ئەژدیهای گەندەرۆی پاژنەزێرین

ئەژدیهایەک هەبوو کە لەناو خەڵکیدا بە گەندەرۆی پاژنە زێڕین ناسرابوو. ئەم ئەژدیهایە لەناو زەریادا دەژیا. هێندە گەورە و زەبەلاح بوو کە ئاوی زەریای بێ سنوور تاکوو ئەژنۆکانی دەهات. دەستەکانی هێندەی پانتایی ئاسمان گەورە بوون و لە ناوەڕاستی زەریاوە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

دەستی بە کەناری زەریا دەگەیشت. ماسیگرێکی لێهاتوو بوو، کاتێک ماسی ڕاو دەکرد، بە دەستە گەورە و درێژەکانی ماسییەکەی لە خۆر نزیک دەکردەوە و بەهۆی تینی گەرمای خۆر دەیبرژاند و دەیخوارد. ئەم ئەژدیها تۆقێنەرە هەر بە ماسی تێری نەدەخوارد و ڕۆژانە هێرشی بۆ گوندەکان دەبرد و مرۆڤ و مەڕوماڵاتی دەگرتن و دەیخواردن. هەر جارەی کە هێرشی دەبرد دوازدە گوندی بە سەرجەم مرۆڤ و مەڕوماڵاتەکانییەوە هەڵدەلوشی و دەیخواردن. بەهۆی ئەم ئەژدیهایەوە ژمارەی دانیشتووانی سەر زەوی کەمی کردبوو و کاولکارییەکی زۆری بەدوای خۆیدا هێنابوو و جیهانی ئافرێنراوی یەزدان لە ئاژاوە و نائارامیدا بوو. کێرێساسپە بە زیانەکانی ئەم ئەژدیهایەی زانی و بڕیاریدا بیکوژێ. گورزی گرانی هەڵگرت و سواری ئەسپەکەی بوو. لە کەناری زەریا ئەژدیهای بینی. ئەژدیهایەکی مەترسیداری زەبەلاح، لاشەی مرۆڤ لەناو ددانەکانیدا دەبینران. کێرێساسپە سەری سوڕمابوو. لەپڕ گەندەرۆ دەستی درێژ کرد و ڕیشی پاڵەوانی جیهانی گرت و ڕایکێشایە ناو زەریاوە. نۆ شەو و نۆ ڕۆژ مەیدانیان لێک گرت. کێرێساسپەی ئەژدیهاکوژ بەهۆی ئەوەی پاڵەوانێکی خورت و بەتین بوو، دەستی بۆ بنی پێی گەندەرۆی پاژنە زێڕین ڕاکێشا و چەرمی پێی گرت و هەڵیتەکاند. چەرمی پێی ئەم ئەژدیهایەی لە بنی پێی تاکوو تەوقی سەری هەڵکەنی و دەست و پێی پێبەستەوە و بۆ ناو زەریای ڕاکێشا و بەندی کرد و بە میراخووری خۆی سپارد، تاکوو کەمێک پشوو بدا. کێرێساسپە بەهۆی ئەم شەڕە زۆر ماندوو و برسی ببوو، پازدە ئەسپی سەر بڕی و دەستی بە خواردن کرد. پاشان لەژێر سێبەری ئەسپەکەی پاڵکەوت و خەو بردییەوە. لەم کاتەدا گەندەرۆی ئەژدیها کە زانی کێرێساسپە خەوتووە، خۆی هەڵپچکوڕی و میراخووری هاوڕێی پاڵەوانی بەند کرد. دواتر بە نهێنی هات و هاوسەر و دایکوباوکی کێرێساسپەی گرت و ڕاپێچی ناو زەریای کردن. خەڵکی بە هاوار و دەنگەدەنگ کێرێساسپەیان بەخەبەر هێنایەوە. کە خەبەری بوویەوە بە ڕووداوی گرتنی هاوسەر و دایکوباوک و میرئاخووری هاوڕێی زانی. خێرا بەڕێکەوت. هەنگاوەکانی هێندە خێرا و بەهێز بوون کە لەگەڵ هەر هەنگاوێکی ئاگر لە شوێن پێی هەڵدەستا. خۆی گەیاندە شوێنی گەندەرۆ و گرتی و بە گورزی سەرکەگا لێیدا و کوشتی و دایکوباوک و هاوسەر و میرئاخووری هاوڕێی ڕزگار کردن و دواجار کۆتایی بە ترس و هەڕەشەی ئەم ئەژدیهایە لەسەر مرۆڤ و جیهان هێنا.

ئەفسانەی سێیەم

ئەفسانەی ئەژدیهای سناڤیژەکی سەربەقۆچ

ئەژدیهایەکی سەیر و سەمەرەی دەهشەتناک بەناوی سناڤیژەک هەبوو. ئەم ئەژدیهایە بە قۆچە گەورە و هەنگاوە گران و بەتینەکانی بەناوبانگ بوو. سناڤیژەک ئەگەرچی ئەژدیهایەکی مەترسیدار بوو، بەڵام هێشتا منداڵ بوو و پێنەگەیشتبوو. دەیگووت:

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

جارێ منداڵم و پێنەگەیشتووم. ئەگەر گەورە بم و پێبگەم، ئاسمان دەکەم بە ڕەوڕەوە و کەژاوە و زەوی دەکەم بە چەرخی ڕەوڕەوەکەم. خودای بەهێزی چاکە واتا مەزدا لە بارەگای ڕووناکیی یەزدانی خۆی دادەبەزێنم و سەروەری هێزە خراپەکان واتا ئەهریمەن لە تاریکایی دۆزەخ هەڵدەکێشم و لە ڕەوڕەوەکەمیان دەبەستم و ئەوسەر و ئەم سەری گەردوونیان پێدەکەم. ئەم ئەژدیهایە بەم تەمەنە کەمەیەوە ئالینگاری هێزی خوداکان دەبێتەوە و بەم بیرۆکەیەی کە هەیەتی دەیەوێ دەسەڵاتی جیهان لە مەزدا و ئەهریمەن بستێنێتەوە و وەکوو خاوەند بەسەر گەردووندا فەرمانڕەوایی بکا و ئەم دوو سەرچاوەی هێزی چاکی و خراپی کە وەکوو خاوەند بەسەر گەردووندا فەرمانڕەوایی دەکەن، وەکوو خزمەتکار و هێزی ڕەوەندەی ڕەوڕەوەکەی بەکار بێنێ. گەندەرۆ لە هەمان کاتدا ناو و ناوبانگی کێرێساسپەی نەریمانی بیستووە و دەزانێ چ پاڵەوانێکە و ئەرکی کوشتنی ئەژدیها و دێوەکانە؛ بۆیە دەڵێ: ئاواتی خۆم دێنمە دی ئەگەر کێرێساسپەی نەریمانم لێ پەیدا نەبێ و نەمکوژێ. هەروەک لە ئەفسانەدا هاتووە، کێرێساسپە دەرفەتی پێنادا و دەیکوژێ و لێناگەڕێ مەرامە گڵاوەکەی بێتەدی.

ئەفسانەی چوارەم

ئەفسانەی مەلی کەمەک

مەلی کەمەک ئەژدیهایەکە لەلایەن ئەهریمەنەوە بە مەبەستی لەناوبردنی ئافراندنی ئاهووراییی خوڵقێنراوە. ئەم باڵندەیە هێندە گەورەیە کە باڵەکانی لێک بکاتەوە، پانتایی ئاسمان دادەپۆشێ. ئەهریمەنی بەدفەڕ ئەم باڵندەیە دەخوڵقێنێ و فرمانی پێدەدا بە ئاسماندا هەڵفڕێ و باڵەکانی لێک بکاتەوە، تاکوو تینی خۆر و باران نەگاتە زەوی. بەم هۆیەوە وشکەساڵی سەرتاپای زەوی دەگرێتەوە. ئەم ئەژدیها باڵندەیە بە تاقی ئاسمانەوە بە باڵی کراوە وەستاوە، ئاوی باران بەسەر باڵەکانیدا دەبارن و گڵی دەداتەوە و بێ ئەوەی دڵۆپێکی بڕژێتە سەر زەوی، ئاراستەی دەریای دەکاتەوە. لە ئەنجامدا زەوی و مرۆڤ و گیانداران تەڕاتیان تێدا نامێنێ. کانی و جۆبار و ڕووبارەکان ئاویان تێدا نامێنێ و بەهۆی ئەم وشکەساڵییە نەگریسەی کە ئەژدیهای کەمەک بەدیهێناوە، خەڵکی و بوونەوەران پۆل پۆل دەمرن. هیچ پاڵەوانێکی ناودار لە جیهاندا نەیدەتوانی ڕووبەڕووی ئەم ئەژدیها بەدکارە ببێتەوە، تاکوو هەواڵەکەی گەیشتە گوێی کێرێساسپەی نەریمان. پاڵەوانی جیهان ئەسپەکەی زین کرد و ئامادەی مەیدانی شەڕی ئەژدیهای کەمەک بوویەوە. کێرێساسپە حەوت ڕۆژ و شەوان ئەم باڵندە زیانکارەی تیرباران کرد. لە کاتی نیوەڕۆی دوایین ڕۆژی ڕووبەڕووبوونەوە، ئەم پاڵەوانە بەوپەڕی لێزانی و شارەزاییەوە تیرە بەبڕشتەکانی ئاراستەی باڵی ئەژدیهای کەمەک کرد و بەهۆی تیرە بەبڕشتەکانی، هەر دوو باڵی ئەم ئەژدیهایەی بە بن باڵییەوە گرێدا و لە ئاسمانەوە کەوتە خوارێ. ئەم ئەژدیهایە هێندە گەورە بوو کە لەکاتی

کەوتنی بۆ سەر زەوی خەڵکێکی زۆر کەوتنە بن جەستە و شاپەڕ و پەڕوباڵی و لەناو چوون. لە کۆتاییدا کێرێساسپەی نەریمان لێی نزیک کەوتەوە و بە گورزی گران لە دەنووکە گەورەکەیدا و تێکی شکاند و کوشتی. بەم چەشنە جیهان لە وشکەساڵی و زیانی ئەم ئەژدیهایە بەهۆی کێرێساسپەی ئەژدیهاکوژ ڕزگاری بوو.

ئەفسانەی پێنجەم

ئەفسانەی ئەژدیها ڕێگرەکان

کۆمەڵە ئەژدیهایەکی گەورەی بەتین و بەهێز کە لەلایەن ئەهریمەنەوە خولقێنرابوون، بە دەوری یەکدا کۆببوونەوە و خەڵکی لە دەستیان هەراسان و لە تەنگەتاوی دابوون. ئەم ئەژدیهایانە هێندە گەورە بوون کاتێک دەردەکەوتن خەڵکی پێیان وابوو ڕۆژ و مانگ لە پەنای گوێ ئەماندا دەردەکەون و ئاوا دەبن. ئاوی زەریا لە خوار ئەژنۆیان بوو. ڕێگەی خەڵکیان دەگرت و ئازاریان دەدان و تاڵانیان دەکردن. کێرێساسپەی ئەژدیهاکوژ گورزی گران و تیر و کەوانە بەهێزەکەی دەست دایێ و ڕێگەی مەیدانی شەڕی ئەوانی گرتەبەر. کاتێک لێیان نزیک کەوتەوە، کۆمەڵە ئەژدیهایەکی یەکجار گەورەی بینی کە ئاوی زەریا لە خوار ئەژنۆیان بوو، کێرێساسپەی نەریمان کە گەورەترین و لێهاتووترین پاڵەوانی جیهان بوو، لەچاو ئەوان هێندە بچووک بوو کە بە ئاستەم دەستی بە گۆزینگیان دەگەیشت. لێیان هاتە دەست و بە گورزی گرانی سەرکەگای خۆی لە گۆزینگیانی دا و یەک یەک ئەم ئەژدیها و دێوانە کەوتنە سەر زەوی. ئەژدیها ڕێگرەکان بەسەر چیاکاندا کەوتن و چیاکان بەهۆی جەستەی بەهێز و گەورەیان هەڵوەرین و پان بوونەوە. ئینجا کێرێساسپە یەک بە یەک چووە سەر سەریان و بە گورزە گرانەکەی سەری تەباندن و لەناوی بردن. ئەگەر ئەم ئەژدیها ڕێگرانەی نەکوشتبا، بەهۆی ئەوانەوە ئەهریمەن بەسەر جیهاندا زاڵدەبوو و بۆ هەتاهەتایە بەسەر گەردووندا سەروەری دەکرد.

ئەنجام:

١- ئەفسانەی ئەژدیهاکوژی کێرێساسپەی پاڵەوان لە ئاڤێستادا بەشێوەی تیلنیشان و ئاماژە گێڕدراوەتەوە و ئەمەش پیشاندەدا ئەم ئەفسانەیە لە ڕۆژگاری کۆندا لەناو گەلی کورددا ناسراو بووە و تەنیا بە ئاماژە پێکردن بە ڕووداوی سەرەکی ئەم ئەفسانەیە بەسەندە کراوە.

٢- ئەفسانەی ئەژدیهاکوژی کێرێساسپە لە دەقە پەهلەوییەکاندا و بەتایبەتی لە کتێبی گێڕانەوە پەهلەوییەکاندا بەوردی گێڕدراونەتەوە و بە تەواوکەری گێڕانەوە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ئاڤێستاییەکە دادەنرێن و بەهۆی ئەوانەوەیە وردەکاریی ڕووداوەکانی ئەم ئەفسانانە بەدیار دەکەون.

٣- گێڕانەوەی پەهلەوی ئەم ئەفسانانە لە ڕووداوە گشتی و ناوەڕۆکە سەرەکییەکە یەکسانن، بەڵام لە وەسفکردنی وردەکاری دیمەنی ڕووداوەکاندا جیاوازن و ئەم جیاوازییانە لاوەکین و پتر بە مەبەستی ڕازاندنەوە و سەرنجڕاکێشتر کردنی ئەفسانەکان لەلایەن گێڕەرەوەکان بەدیهاتوون.

٤- بنەڕەتی ئەفسانەی ئەژدیهاکوژی کێرێساسپە لە ئەدەبی کوردیدا بۆ ڕۆژگاری پێش دەرکەوتنی دینی زەردەشتی دەگەڕێتەوە، بەڵام لەگەڵ بیروباوەڕی ئەم دینەدا هاوتەریب کراوە و خراوەتە خزمەت جیهانبینی و فەلسەفەی زەردەشتییەوە.

٥- کێرێساسپە لە خواوەند یان نیمچە خواوەندی پاڵەوانەوە بەگوێرەی بیروباوەڕی زەردەشتی بۆ مرۆڤی پاڵەوان کە خاوەنی خوەرێنە یان فەڕی یەزدانییە گۆڕاوە. پاڵەوانێک کە لەلایەن ئەهورامەزداوە بەمەبەستی پاراستنی ئافراندنی پاکی ئەهورایی پشتیوانی لێدەکرێ و خاوەن هێزێکی یەزدانییە.

سەرچاوە:

١- رضی، هاشم(١٣٤٦). فرهنگ نامهای اوستا، جلد دوم، انتشارات فروهر، چاپ اول، تهران.

٢- کریستی، آنتونی (١٣٨٤). اساطير چين، ترجمه باجلان فرخی، انتشارات اساطير، چاپ دوم، تهران.

٣- م. او. ٢٩ دەسنووسی دەقی پەهلەوی زانکۆی شیراز.

٤- هميلتون، اديت (١٣٧٨). سيری در اساطير يونان و رم، ترجمه عبدالحسين شريفيان، انتشارات اساطير، چاپ سوم، تهران.

5- Dhabhar. M. A. (1913) The Pahlavi Rivayat, Printed at The Fort Printing Press, PubliShed No 1., Bombay

6- Karl. F. Geldner(1886). Avesta I, Kohlhamer, Stuttgart

7- Karl. F. Geldner(1889). Avesta II, Kohlhamer, Stuttgart

8- Karl. F. Geldner(1896). Avesta III, Kohlhamer, Stuttgart

9- Madan, D. M (1911) The Complete Text Of The Pahlavi Dinkard, Part II, Books VI – IX, Printed at the Fort Printing Press, No 1. Bombay.

10- Sanjana, Peshutan (1922). The Dinkard, British India Press, No 1, Bombay

اسطورەء اژدهاکشی در ادبیات کوردی

چکیده:

اژدهاکشی در اساطیر ملل مختلف از جایگاه بخصوصی برخوردار است و در زمرەء اساطیر پهلوانی محسوب می‌شوند. کهنترین اسطورەء پهلوان اژدهاکش در ادبیات کوردی بواسطەء کتاب اوستا به دست ما رسیده‌است. در بخش‌های مختلف اوستا از پهلوانی با نام گرشاسپ به عنوان پهلوان اژدهاکش سخن به میان آورده شده است. ماجراجویی و پهلوانی‌های وی به زبان کهن کوردی، در اوستا روایت شده‌اند. همچنین بخش‌هایی از این اساطیر در متون پهلوی روایت شده‌اند که بر مبنای آنها می‌توان روایت ناقص و مبهم اوستا از این اساطیر را بازسازی کرد و متن کاملی را ارائه داد. این پژوهش بر آنست بر اساس نظریەء تحلیل اساطیر، روایت‌های پراکندەء اوستا و متون پهلوی از اسطورەء اژدهاکشی گرشاسپ را در کنار هم قرار داده و شکلی منسجم و درخور به آن بدهد. تحلیل و تفسیر این اساطیر کار پژوهش را به آنجا رسانید که کهن‌ترین اساطیر اژدهاکشی به زبان کهن کوردی، نخستین بار در کتاب اوستا مندرج شده‌اند و به باور دینی و قومی ملت کورد پیوستگی یافته‌اند.

واژەهای کلیدی: *اسطورەء اژدهاکشی، اوستا، متون پهلوی، گرشاسپ.*

The legacy of killing dragon in Kurdish literature

Abstract:

Killing dragon has a vital position in nations' myth and classifies as ancient legacies of champions. The oldest Kurdish tale about killing dragon has been narrated in the book of Avesta. In different sections of the book, heroic role of Kirsāsp (Kərəsāspa) which was known as dragon killer has mentioned. His legacy and champ tales which is full of daring and bravery has been narrated, through Kurdish language, in Avestan text. In parallel with Avesta, a part of the battles has been narrated in Pahlavi books and through those narration, vague parts of Avestan narration could be completed. The current research, through myths analysis, has tried to collect the data about the different sections of Kirsāsp myth, the dragon killer, in Avestan and Pahlavi texts and analyses them. The finding shows that the oldest dragon killing myth in Kurdish verbal literature, that sourced from ancient Kurdish religious and national beliefs, was written in Avestan book.

Keywords: *Myth of dragon killing, Avesta, Pahlavi texts, Kirsāsp.*

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

لێکدانەوەی بنچینەکانی هەڵپەڕینی باران بە ئاوڕدانەوە لە سەرچاوە ئوستوورەییەکانی

ئەفشین غولامی

نەسیم غولامی

پەروین ئەیوبی

پوختە:

بەسەرچاوەی ژیان وێناکردن و پیرۆزێتی، "ئاو"ی وەها لە زەینی خەڵکدا گرنگ کردووە کە خەڵکی سەردەمانی کۆن، باوەڕیان بە خودایان و فریشتەگەلێک هەبوو و بۆ هەر کام لەم نوێنەرانە، هەندێ بۆنە و ڕێوڕەسمیان بەڕێوە دەبرد. فرەڕەنگی و جیاوازیی بەڕێوەبردنی ئەم ڕێوڕەسمانە لە ناوچە کوردنشینەکاندا زۆر گرنگە، هەر بۆیە لەم وتارەدا کە بە شێوەی وەسفی و بە پێی توێژینەوەی کتێبخانەیی ئەنجام دراوە، نووسەر گرنگیی هەڵپەڕینی لە ڕێوڕەسمە مێژووییەکاندا تاوتوێ کردووە و بە ئاوڕدانەوە لە پێگەی ئاو لە شارستانییەتی کشتوکاڵی و ئاژەڵداریدا، ئوستوورەکانی ئاوی لە دووچۆمان خستۆتە بەر تیشکی لێکدانەوە و لە کۆتاییدا سێ جۆر ڕێوڕەسمی بارانخوازی کە هەڵگری هەڵپەڕینن، شی کردۆتەوە .

ئەنجامەکانی لێکۆڵینەوەکە ئەوە دەردەخا کە لە ڕێوڕەسمی هەڵپەڕینی باران (کە لە لایەن ژنانەوە ئەنجام دەدرێ)، شایەدی تێکەڵبوونی ئوستوورە و کەلتوورەکانی زاگرۆس لەگەڵ نموونەکانی دووچۆمانین کە تێیدا هێما پیرۆزەکانی نێر و مێ هاوکات تێکەڵبوون، شوێنەکە بۆ داخوازیی خێر و بەرەکەت پیرۆز دەکەن. لەم ڕێوڕەسمەدا کە لە کاتی وشکەساڵیدا ئەنجام دەدرێ، ڕەگەزێ مێ وەک هاوزای دایکی زەوی، لە سێ گرووپی تەمەنیی جیاوازی کچانی پێنەگەیشتوو، کچانی عازەب و ژنان، شانۆی داخوازی بەڕێوە دەبەن؛ هەڵبەت هەرکام لەو ڕێوڕەسمانە هەلومەرجی تایبەت بە خۆیان هەیە کە لە دەقی وتارەکەدا شی دەکرێتەوە .

پەیڤێن سەرەکی: *هونەری سەرەتایی، هەڵپەڕکێ و سەما، ڕێوڕەسمی بارانخوازی، هەڵپەڕینی باران، جادوو.*

پێشەکی:

"ئاب" لە ئاڤێستا و "ئاو" لە پاڵەوی، پێگەیەکی زۆر بەرزی بووە و هەیە، و بە باشترین ئافرێنراوی ئەهوورایی زانیوە و لە پێناو پاراستن و ڕێزلێگرتنی هەوڵێکی زۆریان

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

داوە، بە جۆرێــک کە لە وەندیــداد، بــۆ پــاکڕاگرتنی ئــاو فەرمــان دەرکــراوە. لە دەقە زەردەشتییەکاندا، بە پێناسەگەلی "**پاک سووردسان ژیانساز**" (وردە ئاڤێستا، نویژ) گەورە و نرخێندراوە.(مشیری، ١٣٩٢: ١١٩) گرنگیی ئاو لە ناوچە کوردنشینەکاندا بە جۆرێک بووە کە خەڵکی ئەم دەڤەرە هاوشێوەی زۆربەی ناوچەکانی جیهان، بە شێوەی زانستی و بۆنەیی هەوڵی زاڵبوون بەسەر وشکەساڵییان داوە، بۆ وێنە ئیبنی وەحشی لە دەقەکانیدا ئاماژە بە وەرگێڕانی کتێبێکی کۆن و گرینگی کوردی بە ناوەڕۆکی "شێوازی هێنانە دەرەوەی ئاو لە ژێر زەوی" بۆ سەر زمانی عەرەبی دەکات.(Bin Wahshih،١٨٠٦) سەرباری ئەمە لە ڕابردوودا بەشێکی هەرە زۆری بەرەنگاربوونەوەی هێز و پێداویستییە سرووشتییەکان، لە ڕێگەی ڕێوڕەسمەکانەوە ئەنجام دەدرا(نعمتطاووسی،١٣٩١) کە هەر کام لەمانە پەیوەستی ئوستوورەیەک بوون. گرنگیی ئەم بابەتە ئەو کات دەردەکەوێ کە بزانین ئوستوورە و کەلتوور هیچکات لێک جیا نەبوون و کەلتووری ئەوڕۆی مرۆیی، بێگومان قەرزداری سەردەمە ئوستوورەییەکانە: سەردەمانێک کە سەرەڕای تێپەڕبوونیان، کاریگەریی ڕۆحە بەهەشتییەکەیان هێشتا بە سەر کەلتوور، زەین و نەستی مرۆڤدا دیارە. ئەگەر دان بەوەدا بنێین کە "سووژەی مرۆیی خاوەن ڕەهەندێکی مێژوویی"ـە، بێگومان بە بێ ئاوڕدانەوە لە ڕابردووی فەرهەنگی و کەلتووریی نەتەوەکان ناتوانین ئەم ڕەهەندە مێژووییە بە درووستی بناسینەوە؛ ڕەهەندێک کە بە هۆی کەڵەکەبوونی ئەزموونی نەوەکان، بۆتە هەمبانەیەک لە بێچمە وێنەییەکان. ئەمە لە کاتێکدایە کە ئەگەرچی لەوڕۆدا بە هۆی زانستە مرۆییەکان شایەدی هەڵوەشاندنەوەی ڕاز و نهێنییەکان و سەرسامسڕینەوەی پەیتا پەیتای جیهانی هاوێر لە بوارە جیاوازەکاندایین، بەوەشەوە سەیرە کە هێشتا ئاوێتەی جیهانێکی هێماییی ئوستوورەیین و لێی دوور کەوتۆتەوە، بە چەشنێک کە "لە سەر ئاستی ئەزموونە تاکایەتییەکان، ئوستوورە هەرگیز بە تەواوەتی نەسڕاوەتەوە و هێشتاش لە خەون، خەیاڵپەروەری و تامەزرۆییەکانی مرۆڤی ئەوڕۆدا خۆی دەنوێنێت".(ستاری و خسروی، ١٣٩٢: ٢) بۆ وێنە یەکێک لەو ڕێوڕەسمانە لە ناوچە کوردنشینەکاندا بارانخوازییە، کە سەرباری دوورکەوتنەوە لە ئاخێزگەی چەند هەزار ساڵەی خۆی هێشتا ڕەنگدانەوەی هێما دێرینە ئوستوورەییەکانی پێوە دیارە.

١-١- بەراییەکان:

پرسی سەرەکیی ئەم توێژینەوە سەبارەت بە شرۆڤەی ئایینگەلێکی بارانخوازییە کە بە ئاراستەی هەڵپەڕکێ و سەمادا تێدەپەڕێ و ئەم هەڵپەڕینە دەیرینە بەشێکی گرنگ و سەرنجڕاکێشی ئایین و ڕێوڕەسمەکەیە. بۆشاییە لێکۆڵینەوەییەکان بە شێوەی گشتی و هاوپەیوەند بە بۆنە و ڕێوڕەسمی داخوازی و خێر و بەرەکەتخوازی لە لایەک و لە لایەکی ترەوە نەبوونی لێکۆڵینەوەی تیروتەسەڵ سەبارەت بە هەڵپەڕینی باران و شێوازەکانی بە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

شێوەی تایبەت، کەشێکی تایبەتیی بۆ ئەم لێکۆڵینەوە ڕەخساندووە کە بتوانێ لە گۆشەنیگایەکی وەسفییەوە بە پشتبەستن بە توێژینەوە هاوشێوەکان لای زەمان و گەلانی تری ناوچە، داتا هاوپەیوەندەکانی لەوانەوە هەڵێنجێنێت و ئەم شرۆڤانە بکاتە نمانەی کاریی خۆی. هاوکات بە نیازە وردەکارییەکانی داخوازیی باران لە کوردستان بەپێی دەقە کۆن، فۆلکلۆری و بەیت و باوەکان کە هەڵگری پرسی هەڵپەرکێن شی بکاتەوە.

١-٢- پێشینەی توێژینەوە:

کۆنترین ئوستوورەگەلی هەڵگری ناوەڕۆکی بارانخوازی، دەگەڕێتەوە بۆ یەکەمین نووسراوە مێژووییەکانی سەردەمی شارستانییەتی سوومەر/ بابلی. ئەم نووسراوانە سەبارەت بە شرۆڤەی دڵداریی دمۆز(تەمووز) و خۆشەویستەکەی ئینانا(ئەشتار)ـە. بە باوەڕی زارا برادەران حسێنی، ڕێوڕەسمی ماتەمگێڕانی تەمووز و جەژنی زیندووبوونەوەی هاتۆتە ناو ئێرانییەکان و هەتا دوورترین ناوچە باکوورییە ڕۆژهەڵاتییەکان دزەی کردووە.(برادران حسینی، ١٣٧٩: ٨١) هەروەها جان ناس وێڕای ئاماژەکردن بە ناڕوونیی سەرچاوەی باوەڕ بە ئاناهیتا، پێی وایە ئاناهیتا فۆرمێکی دیکەی خودای مێینەی بابلییەکان واتە ئەشتارە(ناس، ١٣٧٤) لە لایەکی تریشەوە ستاری و خەسرەوی پێیان وایە سەرچاوەکانی ڕێوڕەسمی بازانخوازی دەگەڕێتەوە بۆ ژێدەری خواژنی هیندی ئێرانیی سینی والی و سێرسواتی.(ستاری و خسروی، ١٣٩٢) لە ڕاستیدا بە پێی گرنگیی ئاو لە ژیانی مرۆڤ و فرەڕەنگیی ئەم ڕێوڕەسمانە لە ناو نەتەوە جیاجیاکاندا، دەتوانین وەک بەرهەمی ئاخێزگە هەمەجۆرەکان لێی بڕوانین. هەتا هەنووکە توێژینەوەیەک لەمەڕ هەڵپەڕینی باران ئەنجام نەدراوە، هەر بۆ ئەم مەبەستەش ئەم وتارە وەک یەکەمین هەنگاوێک لەو بوارەدا پێویستی بە لێکۆڵینەوەی پەیوەندیدار بە هەڵپەڕین و سەما پیرۆزەکان، ڕێوڕەسمە بارانخوازییەکان و هەڵپەڕینە، کە لە ژێرەوە هەندێ نموونە وتاری پەیوەست بە سەمای ئایینی، هەڵپەڕین و ڕێوڕەسمە بارانخوازییەکان دەخرێنە ڕوو:

<u>یعقوب آژند و هاوکاران</u>، لە ساڵی ١٣٩٨ هەتاوی، لە وتارێکدا لە ژێر ناوی (ڕەچەڵەکناسیی جووڵە ئایینیی ڕیتمیک بە وردە سەماوە؛ ڕەوتی مێژوویی و ئاخێزگەی کۆمەڵایەتی – ئایدۆلۆژیکی)، بە شێوازێکی کوالیتیکار بە ئاراستەی وەسفی – مێژوویی و بەپێی خوێندنەوەی کتێبخانەیی، هەوڵ بۆ شیکاریی فاکتەرە کاریگەرەکانی بێچمگرتن و بەردەوامێتیی هەڵپەڕین لەگەڵ وردە سەما دەدەن. ئەنجامەکە پیشان دەدا کە سەما لەگەڵ وردە سەما بەشی دانەبڕاوی ژیان و تێکەڵ بە جیهانبینیی ئەوپەرگێڕانەوەی خەڵکانی چاخە جۆراوجۆرەکانن کە سەرەڕای ئینتیمای بە ڕەوت و پرۆسەگەلی جیاوازی کۆمەڵایەتی و ئایدۆلۆژیکیی ناوچەییەکانی هەر سەردەمێک، هەمیشە بەردەوام و بوونێکی درێژەداری بووە. (آژند و هاوکاران، ١٣٩٨: ٣٧-٥١)

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

دوکتۆر قوتبەدین سادقی لە ساڵی ١٣٧٩، لە وتاردانێکدا سەبارەت بە کاردای کۆمەڵایەتی و لایەنە هێماییەکانی هەڵپەڕکێ یان هەڵپەڕینی ئایینی - کۆنی کوردی، پرسە کاریگەرەکان لە سەر گۆڕانی هونەری سەما لە ئیسفەهان بۆ هونەری دەرخستنی ئەندامانی لەشی تاوتوێ کردووە و بنچینەکان و سڕینەوەی پیرۆزێتیی ئەم هونەرەی لە پێتەختی سەفەوییەکان خستۆتە بەر تیشکی لێکدانەوە. ناوبراو لە درێژەدا پەیوەندیی سەمای لەگەڵ ئوستوورە لێک داوەتەوە و ئاماژەی بە هەندێ نموونەی خوازنی شیوا و سەمای زک بۆ زک و زا و گۆڕانی کاردایی و بەکارهێنانەوەی لە سەردەمی نوێدا کردووە و هەروەها ئاماژەی بە کاریگەریی هەڵپەڕینی کوردی لە سەر ئاسوودەیی دەروون و کاریگەرییە ئەرێنییەکەی لە سەر بابەتی هیوا بۆ ژیان دەکا. سادقی لە کۆتاییدا بە ڕوونکردنەوەیەک لە سەر گشتێتی و گرنگیی هەڵپەڕکێ و سەمای کوردی، ئەم هونەرە بە بێبەری لە هەر چەشنە هێمای دەرخستنی ئەندامانی لەش دەزانێت. (صادقی، ١٣٩٥: ٣-١١)

ئەفشین غولامی و نەسیم غولامی، لە ساڵی ١٣٩٨ هەتاویدا، لە وتارێکدا بە ناوی "هەڵپەڕکێی کوردیلەڕوانگەیمێژووئوستوورەوە"، کە بە پێی شێوازی لێکۆڵینەوەیی وەسفی - مێژوویی و بە گوێرەی خوێندنەوەی کتێبخانەیی ئەنجام دراوە، پاش پێناسە، ڕەوتی سەرهەڵدان و گووڕانی سەما؛ ڕوانگەی گەشتیاران و گەڕۆکەکانیان سەبارەت بە هەڵپەڕکێی کوردی بە بەراورد لەگەڵ ڕەقس و سەمای گەلانی دراوسێ گێڕاوەتەوە و لە کۆتاییدا بە پێی هێما مێژووییەکان تێکۆشاون هاوبەشییە هونەرییەکانی هەڵپەڕکێی ئەورۆیی لەگەڵ دەستکەوتە کۆنەکان بدۆزنەوە و لە سەر بناغەی ئەم شیکارییانە، ئەم جۆرە ڕەقسانەیان لە خۆنواندن و دەرخستنی ئەندامانی لەش جیا کردۆتەوە و هێما پیرۆزەکانیان تاوتوێ کردووە. (غولامی و غولامی، ١٣٩٨: ١-٢٢)

تۆما بوا[١]، لە ساڵی ١٩٦٦، لە بەشێک لە کتێبی The Kurd، ئاماژە بە ڕێوڕەسمی بارانخوازی دەکا و تێیدا دەڕوانێتە چەند جۆر ڕێوڕەسمی بارانخوازی (نوێژی باران، بووکە بارانە، کۆسە، شێخ خستنە نێو ئاو، بەردی پیرۆز، هەڵپەڕینی باران، چل کەچەڵە و ...)، داخوازیی ڕاوەستانی باران (کۆدۆ کۆدۆ، چل کەچەڵە و ...) و نوێژی باران. لەمناوە (نوێژی باران)ی بە بابەتێکی ئاسایی و ئەوانی دیکەی بە لقێک لە جادوو ناساندووە. (Bois،١٩٩٦)

ماهروو ڕەشید ڕۆستەمی[٢]، لە وتارێکدا لە ژێر ناوی "نەریتە شانۆییەکانی کوردستان؛ بەرەو مێژوویەکی کۆگرتری شانۆ[٣]"(٢٠١٨) بە کەڵکوەرگرتن لە شێوازی وەسفی - شیکاری و بە پێی توێژینەوە کتێبخانەیی و مەیدانی، کۆمەڵێ نواندنی لە کەلتووری گشتی وەکوو "میرمیرێن، کۆسەکۆسە، بووکەبارانە، سەمای سۆفی، گاروان یا گارڤان، چەمەری، ئەدەبی زارەکی و بەیت بێژی و ..."ی خستۆتە بەر تیشکی لێکدانەوە. ئەم نواندنانە بە خاوەن

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ئاخێزگەی کۆن دەزانێ و بە باوەڕی ڕۆستەمی شیکاری و پشکنین لە کەلتووری گشتیی کوردیدا دەتوانێ بۆشایی ڕێوڕەسمە خۆجێییەکان پڕ بکاتەوە. (۲۰۱۸، Rashidirostami)

حسێن میکاییلی، لە وتارێکدا لە ژێر ناوی "ڕەنگدانەوەی ئوستوورەی ویشکەسالی لە بەیتی شێخ مەند و شێخ ڕەش"(۱۳۹۳)دا بە مەبەستی ڕوونکردنەوەی زیاتری لایەنە ئوستوورەییەکانی ئەم بەیتە، توخم و کەسایەتییەکانی لەگەڵ یەکێک لە دیمەنە ئوستوورەییەکانی وشکەسالی واتە هەڵبەستی ئاڤێستایی تیریەشت هەڵسەنگاندووە و پتر لە بیست مژاری هاوشێوەی ناوەڕۆکی و بیناریی لە هەر دوو هەڵبەستەکەدا ڕوون کردۆتەوە. ئەم تویژینەوە پیشان دەدا کە سەرچەشنە کۆنە ئوستوورەییەکان کاریگەرییان لە سەر هۆنینەوەی ئەم هەڵبەستە کوردییەدا بووە. (میکائیلی، ۱۳۹۳: ۳۵۷-۳۷۹).

۱-۳- شێوازی لێکۆڵینەوە:

شێوازی لێکۆڵینەوەی ئەم تویژینەوەیە، بە شێوەی وەسفی سەبارەت بە چەمکی هەڵپەڕینی بارانخوازی پۆلێنبەندی و دەرکێشراوە. شێوازی کۆکردنەوەی داتاکان بە شێوەی کتێبخانەیی و دیمانەیی بووە، کە لە شێوازی کتێبخانەییدا بە خوێندنەوەی کۆمەڵێ کتێب و وتاری تویژینەوەیی و لە شێوازی دیمانە و هاوئەندێشیدا لەگەڵ مامۆستایانی[٤] بواری کۆمەڵناسی و ئەدەب لە بواری سەما و دانسی ئوستوورەیی، هەڵپەڕین و ڕێوڕەسمی بارانخوازی، بە ئامانجی شرۆڤەی ڕێوڕەسمی هەڵپەڕینی بارانخوازی ئەنجام دراوە.

۲. چوارچێوەی تیۆری:

بەشی سەرەکیی ئەو ڕێوڕەسمانەی کە مرۆڤی سەرەتایی و تەنانەت مرۆڤ لە چاخە نوێیەکان بەڕێوەی دەبا، تایبەتە بە بەرەکەتخوازی.(بهار، ۱۳۷۷: ۲۹۷) بەتایبەت ئەو ڕێوڕەسمانەی کە لەگەڵ هێزە سرووشتییەکاندا لە پەیوەندیدان، پەیوەندییەکی تۆکمەتریان لەگەڵ بەرەکەتخوازیدا هەیە. لە ڕاستیدا مرۆڤ هەمیشە لە بەرەنگاربوونەوەی هێزە سروشتییەکاندا بێ دەسەڵاتە. چونکە ئەم هێزانە لەگەڵ ئەوەی هەبوونبەخشن، دەتوانن ڕووخێنەریش بن. مرۆڤ لە بەرەنگاربوونەوەی ئەو ڕوخسارەی سرووشتدا سەرەڕای ئەو هەموو هەوڵ و کۆششەی کە دەیدا، بەڵام هێشتا نەیتوانیوە بە بێ زیان لێی دەربچێت. لە چاخە کۆنەکاندا ئەم بێ دەسەڵاتییە چۆکی بە مرۆڤ داداوە و هەر لەبەر ئەمەش بە جیدییەت و وردبینیی زێدەترەوە ئەو ڕێوڕەسمانەی بەڕێوە بردووە، بۆ ئەوەی لە وەدەستهێنانی ئەنجامە دڵخوازەکان ئەرخایەن بێت.(نعمتطاووسی، ۱۳۹۱: ۲۷۲) مالینۆفسکی[٥] هەندێ لەم ڕێوڕەسمانە بەو تێگەیشتنەی کە ئەوپەڕی ڕاپەڕاندنیان مسۆگەرکردنی ئاکامێکی دیاریکراوە (باران بارین)، دەخاتە ڕیزی جادووەوە.(MALINOWSKI,۳۸:۱۹۷٤) بەڵام بە باوەڕی مووریس ئەم کارانە خورافە و جادوو

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

نین، بەڵکوو ئەندێشەی مرۆڤە سەرەتاییەکانن، کە دەتوانین وەک ئاکامی هەر هەمان ئاواتە دێرینەکانی مرۆڤ بۆ زاڵبوون بە سەر ژینگە و ناسین و کۆنترۆڵی هێزە سەرکەشەکانی سرووشت لێیان بڕوانین (ملکپور، ١٣٦٤: ١٢). ئەی. بی. تایلۆر ئەو زاڵبوونە لە سای لایەنێک لە هاوزاخوازی یان گیانخوازی سەیر دەکا کە لە ڕێگەی نەزر و قوربانیکردنیانەوە، ئەو هاوزایانە بۆ گەیشتن بە ئامانجی مەبەست هێور دەکەنەوە(فرهنگیان، ١٣٨٦: ٥٠)، لە ڕاستیدا هاوزاخوازی لەگەڵ لایەنە ئوستوورەییەکانی، بنیاتی بێچمگرتنی ئەو ڕێوڕەسمانەن کە لە سەردەمانی کۆندا ئەنجام دراون؛ کە لەگەڵ گۆڕانی ئایینی و مەعریفی شایەدی نەمانی ئەو ڕێوڕەسمانە یان بەچەواشەبوونیانین. سەرەڕای ئەمە دەتوانین هەندێ هێما لە هاوئاهەنگیی ئەم ڕێوڕەسمانە لەگەڵ ئوستوورەکان بدۆزینەوە و لێکۆڵینەوەیان لە سەر بکەین.

٢-١- ڕێوڕەسمی بارانخوازی:

ئەو سنوورەی کە ئەورۆ پێی دەڵێن نیشتمانی کورد لە کۆنەوە ناوەندی گەورەترین شارستانییەتە کۆنەکان بووە، کە دەسەڵاتدارنی بە کردنە پێتەختیی ئەم زێدە، بە سەر بەشی بەربڵاوی دنیای ناسراوی ئەو کاتدا حکوومەتیان کردووە. هێماکانی ژیواری کوردستانی زۆرە و شوێنەوارە کەلتوورییەکانی بێ ژومارن کە بەشێکی لە ئەدەب، نواندن و ڕێوڕەسمەکانی داخوازییدا خۆیان نواندووە، بۆ وێنە دەتوانین ئاماژە بە ڕێوڕەسمی داخوازیی باران لە نواندنی کۆسە، چل کەچەڵە، بەردی پیرۆزی گۆڕی شێخ ڕەش یان شێخەکانی دیکە (کەلاوەی قەبری سپی)، کاسەی پیرۆزی مەمۆرشان، فڕێدانی پیاوێکی بڕوادار بۆ ناو ئاو، زیارەتی شێخێکی ناسراو بە شێخی باران لە گۆڕی پیران، قوربانیکردنی کەڵ لە ڕۆخی کانی یان ڕووبار، نواندنی گاروا، چۆڵی قیزەک، بووکە بارانە، هەڵپەڕکێ و سەمایبارانو... بکەین. بەڕێوەبردنی هەر کام لەم ڕێوڕەسمانە، پێویستی بە بەکارهێنانی ژێست و وشەگەلی دیاریکراو، لەبەرخوێندنەوەی دەقە نەگۆڕەکان، بەڕێوەبردنی مۆسیقا، گۆرانی چڕین یان هەڵپەڕین، کۆڕەوی، بەکارهێنانی شمەکی تایبەت، لەبەرکردنی جلوبەرگی دیاریکراو، و خواردن و خواردنەوەی خۆراکی تایبەت و ...ـە(نعمت طاووسی، ١٣٩١: ٢٧٢) و دەتوانین بە لێکدانەوەی یەک بە یەکی ئەو ئاکارانە بگەین بە بنچینە ئوستوورەییەکانیان.

لەو کاتەی کە خەڵکی لە سایەی دەسەڵاتی دایک سالاریدا دەژیان؛ ئافرەت هێمای ژیانەوەی زەوی و بووژانەوەی سروشت و شینبوونی دەغڵ و دان و بەرووبوومی کشتوکاڵی بووە، بۆیە لە ململانەی نێوان کۆمەڵی شوانکاری کە (دۆمۆز) یان (تەمووز) نوێنەرایەتی دەکرد و کۆمەڵی کشتوکاڵی کە (ئەنانا) یان (ئەشتار) لە ئەفسانەی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

سوومێری و بابلیدا نوێنەرایەتیان دەکرد. قوربانی بۆ تەمووزی شوان دەکرێ لە پێناو دابینکردنی سەرکەوتنی قۆناغی کشتوکاڵی و تەواوکردنی خولی پیتاندنی زەوی.(ئەلوەنی، ٢٠٠٧: ١٧) هەر لەبەر ئەوە ئەم ڕێوڕەسمانە کە هاوئاراستەی ئوستوورەکانن، لە لایەن کچان، ژنان و کوڕانی پێنەگەیشتوو ئەنجام دەدرێ و تێیدا ڕەگەزی مێینە وەکوو هاوزای دایکی زەوی، شانۆی داخوازی بەڕێوە دەبا و ئەم خواستە بەرەو ڕووی ئاسمان یان هێمای نێرینەیی ئەنجام دەدات. تا ئەمڕۆ تەمووز (واتا ڕەگەزی نێر) بە هێمای پیتاندن و ژیانەوەی زەوی و هاتنی بەهار دادەنرێ و هەندێ نووسەر دەڵێن دووبارە بوونەوەی ژیان و کارەساتی مردن بە شێوەیەکی تراژیدی لە کەسێتی ئەودا یەک دەگرێتەوە.(هەمان: ١٠) ئوستوورەی دۆمۆزی و ئینانا یەکێکن لە سێ ئوستوورەی بنەمایی دووچۆمان بە ئاخێزگەی سوومێری کە خاوەن چەند شێوە گێڕانەوەی جیاوازە.(هنری هوک، ١٣٦٠: ٢٣) کۆنترین شێوازی ئەو ئوستوورەیە دەڕوانێتە دابەزینی خواژنی ئینانا بۆ جیهانی ژێرەوە (جیهانی مەرگ و بێ‌گەڕانەوە) و ئەوەی کە چۆن لەوێدا لە لایەن خوشکییەوە (ئێرێش‌کیگاڵ) زیندانی کراوە و دواجار خودای ئێئا/ئەیا هەلی دەربازبوونی بۆ دەڕەخسێنێت. ئەم ئۆستوورەیە بەم جۆرە کۆتایی پێ دێ کە ئینانا لە بری ئازادبوونی خۆی، دۆمۆزی پێوە دەکا و دەبێتە هۆی یەخسیربوونی هاوسەر/ خۆشەویستی خۆی لە جیهانی بێ گەڕانەوەدا.(هنری هوک: ٢٣-٢٤ و مەککال، ١٣٧٥: ٩٤-٩٨) هێنری هووک ئەم گێرانەوەیە دەباتەوە سەر سەردەمی سوومێریی کۆنی هەرەتی ئاژەڵداری و لای وایە کە دوای نیشتەجێبوونی سوومێرییەکان لە ناوچەی دیڵتای دووچۆمان و گۆڕانی ژیانی لە ئابووریی ئاژەڵدارییەوە بۆ بژێوی جوتیاری، شایەدی گۆڕانکاریگەلێک لە فۆڕمی گێڕانەوەی دۆمۆزی‌داین کە تێیدا نە تەنیا ئینانا نابێتە هۆی یەخسیربوونی دۆمۆزی لە جیهانی بێ گەڕانەوەدا، بەڵکوو هۆکاری دابەزینی ئینانا بۆ ئەو جیهانە، هەوڵ بۆ دەربازکردنی دۆمۆزی لە چنگی خۆشکەکەیەتی.(هنری هوک: ٢٧-٢٨)

هەر ئەم ڕوانگەیە لە ئەدەبی ئایینی بابلدا درێژەی پێ دەدەرێت، بە چەشنێک کە خواوەندی تەمووز وەک کوڕە لاوێکی شەنگ و قۆز و دڵداری خواژنی ئەشتار، هەموو ساڵێک لە ناوەڕاستی هاویندا، دەمرێ، یان ون دەبێ. یانی سەر هەڵگرتنێک لە جیهانی خۆشییەوە، بۆ جیهانی ناخۆشی و تاریکی ژێر زەوی. بە ونبوونی تەمووز خواژنی ئەشتاریش، لە پێناویدا سەری خۆی هەڵدەگرێ و بە پێوشوێنی خۆشەویستەکەیدا دەگەڕێ و تا جیهانی تاریکی و مەرگ ناوەستێت. خواوەندی ئەیا/ ئێئای گەورە بۆ جڵەو گرتنی قڕتێکەوتن و نەهامەتیی ڕاسپێرێک دەنێرێ، تا تەمووز ڕزگار بکا، بەڵام لەم کاتەدا ئالاتو(یان ئێرێش‌کیگاڵ)ی خواوەندی دۆزەخ، قایل نابێ و دەڵێ ئەگەر ئەشتار خۆی بە ئاوی ژیان نەشوات، ڕزگاریان ناکەم، ئەوجار ئەشتار بە گوێی دەکا و لەگەڵ تەمووزی دڵداریدا دەگەڕێنەوە سەر زەوی و سەرلەنوێ ژیانەوەی زەوی دەست پێدەکاتەوە.(حەمەباقی، ٢٠٠٢، ١٧٩) لەمناوە گرینگیی ئاو

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

و تەمووز لە کۆمەڵگای سوومێری/ بابلیدا بە چەشنێک بووە کە هەرچی ساڵە ڕێوڕەسمی شینگێڕیی تەمووز و جەژنی بووژانەوەی دووبارەی بەڕێوە چووە.(برادران‌حسینی، ١٣٧٩: ٨١) لەو ڕێوڕەسمانەدا بە نرخاندنی ڕۆژانی سەرگەردانی و وێڵبوونی ئەشتار بە دوای تەموزدا؛ هەموو خەڵک، بە ئافرەت و مناڵ و پیاوەوە، بە گریان و خۆڕنین و مۆسیقا و تەپڵ و دەف لێدانەوە، شوێنی دەکەوتن؛ لە کاتی شوێن کەوتنیدا، هەموویان وێرد دەخوێنن، نوێژی تایبەتی بۆ پەیکەری خواوەندە مردوو/ شەهیدەکە دەکەن. لە ڕۆژانی ئەم شیوەن و جەژنی ژیانەوانەشدا، پەیکەرەکە بەرگێکی سووری لەبەر دەکەن، داری عوود و بخووریشی بەسەردا دەسووتێنن، تا بە بۆنوبەرامەی ئەم بۆنانە بە ئاگای بهێننەوە و بێتەوە سەر زەوی.(حەمەباقی: ١٨٠) هەروەها لە بەشێک لەو ڕێوڕەسمانەدا ئاویان بە سەر کۆتەڵ و پەرستگەی ئینانا/ ئەشتاردا ڕشتووە.(رستمی‌نژادان، ١٣٩٥: ١٠٤) لە ئوستوورەی باران لە زاگرۆس، هیچ هێمایەک لە کەسایەتیی نێرینە (وەکوو تەمووز) بەدی ناکرێ و کاراکتەری سەرەکی هەمان خواژنەکانی بارانن، سەرەڕای ئەوەی لە یەکێک لە برگەکانی هەوتهاتدا (یەسنای ٢٨ برگەی ٣) وەک هاوسەرەکانی ئەهوورا ستایشی ئاوەکان دەکرێت.(برادران‌حسینی، ١٣٧٩: ٨٠) ئەوی لێرەدا ئاشکرایە ئەوەیە کە پرۆسەی باران لە ژێر دەسەڵاتی ئەم خواژنانەدایە. ڕێوڕەسمی باران لە زاگرۆس لە ژێر کاریگەریی ژمارەیەکی زۆری ئوستوورەیە کە مژارەکانی ژێرەوە سەرەکی‌ترینیانن:

ئا- ئاناهیتا بە ناوی سێیانەی شێدار، بەهێز، بێتاوان کە بە پۆلێک ئەستێرەی لە شێوەی چوار ئەسپ کە داشقەیەک ڕادەکێشن، دەرکەوتووە: با، تەرزە، باران، هەور ... (هەمان، ٨١-٨٣)، ئەو خواژنە پارێزەری ئاوە و بە پێی دەقەکانی ئاڤێستا لە ڕوخساری کیژێکی جواندا پیشان دەدرێت. وشەی "سوور": لە "ئۆردویسورئاناهیتا"شدا کە زۆربەی توێژەران بە "هێز و وزە" مانای دەکەنەوە، بەدەر لەم واتایە، لە زمانی عەرەبیدا بە واتای قەڵا و شووره (کە ئەوە لەگەڵ هێز هاوواتایە) بە کار هێنراوە.(باستانی پاریزی، ١٣٤٤: ٢٣١) ئەم وشەیە لە فەرهەنگ و کەلتووری کوردی و بەتایبەت لە دەقە ئێزدییەکاندا هەڵگری مانای پیرۆزییە. بۆ وێنە دەتوانین ئاماژە بە سووڵتان ئێزیدێ سوور و موسەسوور (سوورسووران، خوای دیاردەکانی کەشوهەوا و با) و ... بکەین.(آساتوریان و آراکلوا، ١٣٩٧: ١٣٤-١٣٦)

ب- تیشتەر کە لە دەقەکانی ئاڤێستا و پاڵەویدا تووشی دەبین، نموونەیەکە لە تێهەڵچوونی دوو هێزی چاکە و خراپە کە دەبێتە هۆی زک و زا و بارانڕێژی(میکائیل، ١٣٩٣: ٣٦٦)، کە لە پێشدا لە بێچمی گەنجێکی تازە پێگەیشتووی باڵابەرز و ئینجا لە بێچمی گایەکی نێری بەهێزی شاخ زێڕین و پاشان لە بێچمی ئەسپێکی سپی گوێ زێڕین و هەوسارزێڕین دەردەکەوێت. (عناصری، ١٣٤٨: ٣٥).

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

- تیشتەری شکۆدار و بەفەڕ لە دە شەودا، وەکوو پیاوێکی تەمەن پازدە ساڵان و تازەپێگەیشتوو، بە چاوی ڕوون، بەژنی بەرز و زۆر بەهێز لە ڕووناکایی ئاسمانەکاندا هەڵدەفڕێ و دەڵێ: ئەوە کێیە بە خۆشاوێکی پیرۆز تێکەڵ بە شیر و هووم، ستایشم بکا بۆ ئەوەی لە ڕۆڵەکان سامانیان پێ بدەم؟ بە دابینکردنی خۆشاوێکی پیرۆز ستایشیان بکەن و ئەویش بارانی بەرەکەتیان بە سەردا ببارێنێت.
- ئەوکات تیشتەری شکۆدار و بەفەڕ، دە شەو، وەکوو گایەکی شاخ زێڕین لە ڕووناکایی ئاسمانەکاندا وەها بفڕێ و بڵێ: ئەوە کێیە بە خۆشاوێکی پیرۆز تێکەڵ بە شیر و هووم، ستایشم بکا بۆ ئەوەی لە ڕۆڵەکان سامانیان پێ بدەم؟ بە دابینکردنی خۆشاوێکی پیرۆز ستایشیان بکەن و ئەویش بارانی بەرەکەتیان بە سەردا ببارێنێت.
- تیشتەری شکۆدار و بەفەڕ لە دە شەودا، وەکوو ئەسپێکی سپی و جوان، بە گوێی زێڕین و هەوساری زێڕینەوە لە ڕووناکایی ئاسمانەکاندا هەڵفڕێ و بڵێ: ئەوە کێیە بە خۆشاوێکی پیرۆز تێکەڵ بە شیر و هووم، ستایشم بکا بۆ ئەوەی لە ڕۆڵەکان سامانیان پێ بدەم؟ بە دابینکردنی خۆشاوێکی پیرۆز ستایشیان بکەن و ئەویش بارانی بەرەکەتیان بە سەردا ببارێنێت.(بهار، ١٣٧٤: ٥٤-٥٥).

تیشتەر لە چاو ئاناهیتا، زیاتر لایەنی جەماوەری هەیە و ڕاشکاوانە ئاپۆڕای خەڵک بۆ یارمەتیدانی خۆی بانگهێشت دەکات. سەرەڕای ئەمە بەدەر لە چەمکەکان، هیچ هێمایەک لە ڕێوڕەسمی تایبەتیی ئەم ئوستوورە نەماوە.

٢-٢- هەڵپەڕینی ئوستوورەیی:

ڕەگی کۆمەڵە وشەکانی "Dance"، "Danza"، "Tanz"، "Danse" دەچێتەوە سەر وشەی "Tan"ـی سانسکریتی بە واتای "کێشان و درێژکردنەوە". دانس بە واتای هەست و دەربڕینی پەیوەندیی مرۆڤ لەگەڵ سرووشت، کۆمەڵگا، داهاتوو و خودایانە؛ بەوپەڕی کێشان و هێزی مومکینەوە. بەر لە هەر شتێک دانس بە واتای جێگیربوونی پەیوەندییەکی چالاک لە نێوان مرۆڤ و سرووشتە، بە واتای بەشداری لە جووڵەی کایینات و زاڵبوون بە سەر ئەوەوە".(گارودی، ١٣٨٩: ١٨) شەیبانی دانس و مۆسیقا بە کۆنترین هونەرەکان دەزانێت.(شیبانی، ١٣٤٢: ٤) ئەوەی لە لێکدانەوەی ڕێوڕەسمە سەرەتاییەکاندا بەدی دەکرێ، بەکارهێنانی دانسە بێکەلامەکان و مۆسیقای زەربییە کە دەتوانێ مێژووی دەرکەوتنی ئەوانە تەنانەت بۆ بەر لە مێژووی زمان و گفتوگۆ بگەڕێنێتەوە(براکت، ١٣٧٥)، لە ڕاستیدا مرۆڤی سەرەتایی کە نەیتوانیوە بیر و باوەڕ و سۆزی خۆی دەربڕێ، کۆمەکی لە جووڵە وەرگرتووە و لە ڕێگەی جووڵەی هاوئاهەنگ هەوڵی داوە بیر و سۆزی خۆی دەربڕێ و بۆ تێگەیشتن لە چێژ، وەک نوێژ و دواندنی خوداکانی خۆی دەست دەکا بە ئەنجامدانی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

جوولەی ڕیتمیک یان سەما". ئەم بۆچوونانە دەتوانین وەک هۆکارگەلێک بۆ ئوستوورەتەوەری لە ژیانی مرۆڤ – لە سەرەتا و بەکارهێنانی دانس و سەما لە سەرەتاییترین مرۆڤەکان و ڕێوڕەسمەکانیان بزانین.(ملکپور، ١٣٦٤: ٥) ئەوان کاتێک لە سەر زەوی هەڵدەپەڕین و دەستیان لە ناو دەستی یەک دەخست، وایان دەزانی کە خواکانیشیان لە ئاسمان یان لە زەوی دەست دەکەن بە سەماکردن. هەندێ لە خەڵکانی چاخی کۆن، پێیان وابوو کە لە بنەڕەتەوە سەماکردن ئیشی خوداکانە و ئەوە مرۆڤە کە بە لاسایی‌کردنەوە لەوان، لە سەر زەوی جووڵە و هەڵخستن و داخستنی ئەوان دووپات دەکاتەوە.(ذکاء، ٢٥٣٧: ٧-٦) لە لایەکی ترەوە بە باوەڕی وان دێرلیۆ، دانس و سەما بە هیچ چەشنێک دیاردەیەکی تەنیا جوانی‌ناسیانە نییە و جۆرێک ڕێوڕەسم و نوێژە کە هێز و وزە بە مرۆڤ دەبەخشێت.(زرین‌کوب، ١٣٨٨: ٢٥)

وێنەی ژمارە (١): سەمای جادویی ١٠٠٠٠ – ١٥٠٠٠ب.ز هەڵکۆڵراو لە سەر بەرد، ئەشکەوتی ئادۆرا، مۆنتە پلگرینۆ (مرزبان، ١٣٨٥: ٣)

لە کەلتووری کوردیدا هەڵپەڕین لە پڕنێهنیترین ڕێوڕەسم و نواندنەوەکانە کە بە گوێرەی یادداشت و دەستەکەوتە کۆنینەکان، بنچینەکەی دەچێتەوە سەر ڕێوڕەسمی بەرەکەتخوازی و شوکرانەبژێری لەم دەڤەرەدا. تەمەنی ئەم ئاسەوارانە کە هەر هەموویان لە زاگرۆس دۆزاونەتەوە(وێنەی ژمارە ٢)، دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی نۆبەردینە گلێنەی B لەگەڵ یەکەمین هەوڵی مرۆڤ بۆ تۆمارکردنی ڕووداوەکان هەتا سەردەمی دوایی. لە ئێستادا ئەم شێوازی هەڵپەڕینە لە ناو گەلانی دراوسێی کوردستان و بەشە ڕۆژاواییترەکاندا بە شێوەی ناهەمەگیر لە ئاهەنگ و بۆنەکاندا بەڕێوە دەچێ، بەڵام تەنیا لە کوردستان دەتوانین بە شێوەی هەمەگیر و هاوئاهەنگ لەگەڵ دەستکەوتە کەونارناسییەکان، ڕەگەکانی ئەم هونەرە بدۆزینەوە.(غولامی و غولامی، ١٣٩٨) بە پێی بەڵگەگەلی مەیدانی و کتێبخانەیی، ئەم هونەرە بەدەر لە ئاهەنگی شایی لە ڕێوڕەسمی چەمەری (ناشتنی مردوو)، بۆنەی سەرکەوتن، خەمی شکستخواردن، خەرمانسوور و گەلە (شوکرانەبژێری بۆ بەروبوومی کشتوکاڵ)، ئاهەنگی لەدایکبوون(گوێزەبانە)، پیت و بەرەکەتی بەروبووم لە ڕۆنگرتنی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ڕووەکەکاندا، سەمای سۆفییان، زیارەتکردنی هەندێ لە شێخەکان، دووگیانبوونی ژنی نەزۆک، بەران بەردان، ڕێوڕەسمی بارانخوازی و ... بەڕێوە دەچێت، کە زۆربەی ئەم ڕێوڕەسمانە ئاخێزگەیەکی ئوستوورەییان هەیە و ئەوڕۆ لە شوێنە جیاجیاکانی کوردستانیشدا بەڕێوە دەچێت.

تێلجیێری تەختی جەمشید، هەزارەی پێنجەمی پ.ز		گردی سییەلک، هەزارەی چوارەم پ.ز	
سەگزاوا ٤٠٠٠ ساڵ پ.ز		سەمای حاڵلێهاتن لە گردی مووسیان، ٣٦٠٠ پ.ز	
کرماشان، هەزارەی سێیەمی پ.ز	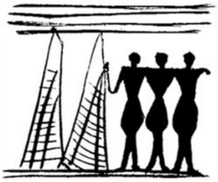	گەلە و خەرمانسوور لە گردی مووسیان، ٣٦٠٠ پ.ز	
لوڕستان، هەزارەی یەکەم پ.ز		لوڕستان، هەزارەی یەکەمی پ.ز	

وێنەی ژمارە ٢: ئەو نەخش و نیگارانەی پەیوەست بە هەڵپەڕین لە سنووره جۆراوجۆرەکانی زاگرۆس و دەوروبەری دۆزراوەنەتەوە (غولامی و غولامی، ١٣٩٨)

٢-٣- کۆنەسەرچەشنەکان:

توێژەران لە بواری توێژینەوەی ئەدەبی بەراوردانەدا هەمیشە هەڵوەدای ئاخێزگە و سەرچاوەی هاوبەشی نێوان ئوستوورە، ئایین و ئەدەب بوون و هەر دەم پێیان وا بووە کە لە هەموو ئایینە کۆنەکاندا ئوستوورە جێگەی باوەڕە ئایینییەکانی گرتۆتەوە. بە جۆرێک کە ئوستوورە و ڕێوڕەسمەکان بوونەتە دووانەی یەکتر؛ بەو جیاوازییەی کە ئوستوورە لە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

سەر ئاستی چەمکیدا دەژی و ڕێوڕەسم لە سەر ئاستی کردەوەدا.(روتون، ١٣٨٥: ٤٩-٥٢) ئەم ئاخێزگە هاوبەشانە، هەر ئەوانەن کە بە "بێچمی چەشنی یان نموونەیی" یان هەمان "کۆنەسەرچەشن[٧]" ناویان لێ دەبەن؛ وشەیەک کە یەکەم جار یۆنگ[٨] بە کاری هێنا و سەرچەشنە دووپاتبووەکانی بەرهەمهاتووی ئەزموونەکانی ناوشیارگەی گشتیی مرۆڤ — کە بریتییە لە وێنە و ناوەڕۆکە چەشنییەکانی ئەدەب، ئوستوورە، ئایین و خەونەکان"(اژەای و عربجعفری، ١٣٩٦: ٧١)، هەر بۆیە ئوستوورەکان هەمیشە چەمک و مانا دەکەنە فۆڕم و بێچم بۆ ئەوەی شیاوی تێگەیشتن بن.(بارت، ١٣٧٥: ٥٨) دروستکردنی نموونەگەلی هەتاهەتایی هەم دەتوانێ بە شێوەی زەینی بێ و هەم بە شێوەی نموونەی بەرهەستانە، کە ئافرێنەرەکەی دەبێ بیکا بە وێنەیەکی هەتا هەتایی هەرمان و لایەنە بەرهەستەکانی لەگەڵ سەرچەشنە نەدیتنییەکاندا هاوئاهەنگ بکات. ئەم ڕەوتە لە ڕێگەی گرێدانی نەدیتنییەکان لەگەڵ بێچم و فۆڕمە چەشنییەکان کە لە ناوشیارگەیدا بوونیان هەیە، ئەنجام دەدرێت.(یۆنگ، ١٣٧٨: ٣٨٦) لە هەموو ئوستوورە و ئایینەکاندا بازنە لە بێچمە گرنگەکانە؛ لە دێرزەمانەوە لە ناو خەڵک و کەلتوور و شارستانییەتە جۆراوجۆرەکان (لە شارستانییەتی سەرەتایی هیند و ئێژەوە بگرە تا دەگاتەوە سوورپێستەکانی دانیشتوانی ڕەسەنی ئەمریکای لاتین)دا وێنەی بازنە (ماندالا یان مەندەلە) دەورێکی گرنگی لە بێچمدانی ڕێوڕەسم، بیر و باوەڕ و هەندێ جار ئایدۆلۆژیا و هەڵسوکەوتی مرۆڤەکاندا بووە، هەتا ئەو جێیەی کە هەر چەشنە خوێندنەوە و تێڕامان لە سەر هەبوونناسی، ئوستوورە، ئایین و ئایینزاکان، عیرفان و مۆتیفە عیرفانییەکان، بە بێ سەرنجدانە سەر دەوری گرنگی ئەم کۆنەسەرچەشنەی بازنە (ماندالا یان مەندەلە) ناتەواوە.(حسین‌مدنی، ١٣٩٧: ٢٨٥) ماندالا لە بازنەی هاوناوەند چێ دەکرێ کە هەر هەموویان ڕەوە ناوەندێکی ناوخۆیی یەکیان گرتووە.(دوبوکور، ١٣٧٦: ١٠٦) کەواتە دەتوانێ ڕەنگدانەوەیەک لە دنیای مەعنەوی لەم جیهانەدا بێت. یەکگرتنی بازنەکان لە ماندالادا، کردوویەتی بە شوێنێک بۆ چڕبوونەوەی هۆش، ڕێبازی دەروونی و پیشاندەری ئاراستەی ڕەبەنەکان.(کوپر، ١٣٧٩: ٢٩١) لە هونەرە وێنەییەکانی هیند و خۆرهەڵاتی دووریش، ماندالا بە شێوەی بازنەگەلی چوار و یان هەشت تیشکی دەکێشرێنەوە کە جیهان و پەیوەندییەکەی لەگەڵ هێزە خوداییەکان پیشان دەدات.(یونگ، ١٣٧٨: ٣٨) لە هەندێ لە ماندالاکانیشدا چوارگۆشەیەک لە ناو بازنەیەکدا دیارە. لەم بێچمانەدا دەتوانین بازنە بە هێمای ئاسمان و چوارگۆشە بە هێمای زەوی لە قەڵەم بدەین.(دوبوکور، ١٣٧٦: ١٠٤) جیاوازیی کۆنەسەرچەشنی ماندالا لە شارستانییەتە جۆراوجۆرەکاندا پێویستیی بە توێژینەوە لەبارەی ئەم بوارە بۆ وەدەستهێنانەوەی نواندنەوەکانیان لە بێچم یان چەمکەکانی هەر کەلتوورێکدا زەروری دەکات.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

٣- ئەنجامەکانی توێژینەوە:

٣- ١- هەڵپەڕکێ

هەڵپەڕکێ یان سەمای کوردی بەشێکی گرنگ و زیندووی فەرهەنگی کوردییە و لە کوردستاندا بە سەدان جۆری جیاوازی هەیە و هەر ناوچەیەک لەوەدا تایبەتمەندیی خۆی هەیە (حەمەڕەش، ٢٠١٣: ٣٥٥) و لە نهێنیترین تایبەتمەندییە فەرهەنگی و کەلتوورییەکانی کوردستان دێتە هەژمار. ئەو ڕێوڕەسمانەی کە بە بەڕێوەبردنیان هەڵگری جووڵەی ڕێکوپێک و پێناسەکراو، ژێست، لێنانی چێشتێکی تایبەت، ژەنینی مۆسیقا، گۆرانیچڕین (هەندێ جار بە مێلۆدی و دەقی تایبەتەوە) و جلوبەرگی دیاریکراوە و لە جۆرە جیاوازەکانی ڕێوڕەسمی بەرەکەتخوازی و شوکرانەبژێریدا کەڵکیان لێ وەردەگیرێ و بەم تایبەتمەندییانە دەتوانین لە کۆی ڕێوڕەسمەکاندا جێی بکەینەوە. ئەگەرچی لە هەندێ لە نەتەوەکاندا بە شێوەی سنووردار هەڵپەڕین و سەمای فۆلک بەدی دەکەین بەڵام وەک پێشتر ئاماژە درا ئەمە تەنیا لە کوردستاندا بە شێوەی گشتگیر، ڕێکوپێک و یاسادار و هاوئاهەنگ لەگەڵ دەستکەوتە کۆنینەکان ئەنجام دەدرێت. لە تایبەتمەندییە گرنگەکانی ئەم ڕێوڕەسمە دەتوانین ئاماژە بکەین بە جووڵەی بازنەییانە، گۆرانی، ڕەگەزێتی بە پێی جۆری ڕێوڕەسم و شادی لەم ڕێوڕەسمەدا (بەدەر لە چەمەری).

٣- ١-١- هێما پیرۆزەکانی هەڵپەڕین:

بە ئاوڕدانەوە لەوەی کە مریەم نێعمەت تاووسی لە وتاری "ڕەمزکۆڵینی هەندێک ئایینی بارانخوازیی ئێران" هەندێ هەلومەرجی تایبەتیی بۆ بەڕێوەبردنی ڕێوڕەسمە ئوستوورەییەکان پێناسە کردووە، دەتوانین لە خوارەوە ئاماژە بە چەند هێمایەکی هەڵپەڕین بکەین کە دەیخاتە ڕیزی ڕێوڕەسمەکەوە:

- **ماندالا و بازنە:**

ماندالا لە هەموو کەلتوور و فەرهەنگە مرۆییەکاندا بە فۆڕمی جۆراوجۆر خراوەتە ڕوو (کرباسیان و ایمان‌طلب، ٢٠١٥، ٦-٧) و دەتوانێ بە هەموو بێچمێک خۆی بنوێنێت. "بوا" لە بەشی کردەوە و دروشمی جادووگەری لە کتێبی "ژیانی کوردەواری"دا پاش ئاماژەدان بە هەندێ کردەوەی جادووگەری لە کوردستان سەرنجێ دەخاتە سەر بازنە و دەڵێ: "لە ناو کورددا شتێکی زۆر سەیرتر هەیە، ئەویش بەکارهێنانی بازنەی جادوگەرییە" و بۆ شیکردنەوەی ئەم بابەتە سەرنج دەخاتە سەر بازنە لە ناو شێخی کورد و ئایینەکانی گۆران و ئێزدی.(Bois,١٩٦٦:١٠٢-١٠٣) جۆرج گۆرجیۆفیش ڕوونکردنەوەیەکی سەرنجڕاکێش لەبارەی ئێزدییەکانی ئەلکساندرۆپێک (گیۆمەری ئەوڕۆیی ئەرمینیا) سەبارەت بەم دیاردە دەخاتە ڕوو:

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

کوڕێکی منداڵم بینی کە کۆمەڵێ منداڵی دیکە دەورەیان دابوو؛ کوڕە زۆر دەگریا و جووڵەی سەیر و سەمەری دەردەهێنا، منداڵەکانی دیکە پێدەکەنین، چوومە نزیکەوە، پرسیارم کرد: ئەوە چییە؟ زانیم ئەو منداڵە ئێزدییە و بە دەورییەوە بازنەیان کێشاوەتەوە، ئەو نەیدەتوانی لێی دەرباز بێ مەگەر ئەوەی کە بیانسڕیبایەتەوە. کوڕە هەوڵێکی زۆری دەدا کە لە بازنەکە بێتە دەرەوە بەڵام نەیدەتوانی. من چوومە پێشترەوە و بەشێکیم سڕییەوە و بەم شێوە توانی لەو بازنەیە دەرباز بێت.(بەگێڕانەوە لە؛ آساطوریان و آراکلوا، ۱۳۹۷: ۲۵۵)
کەسگەلێک وەکوو بوا و چەڵەبی ئاماژە بە ڕای ئێزدییەکان سەبارەت بە بازنە دەکەن. ئەو بابەتەی کە لێرەدا زۆر گرنگە ئەوەیە کە؛ نابێ لە بازنەیەک؛ تەنانەت بازنەیەکی خەیاڵی کە ئێزدییەک بە دەوری خۆیدا دەیکێشێتەوە، تێپەڕ بێت، مەگەر ئەوەی بیسڕێتەوە.(هەمان: ۲۵۵) لەم کەلتوورەدا بە کێشاندنەوەی بازنە، پەرژینێک لە نێوان دنیای نگریس و پارێزراودا دروست دەبێ کە ناوەڕۆکەکەی بە پێی خواستی بازنەکێشە. ئەوەی کە بوا ناوی دەنێ بازنەی جادوو، دەتوانێ دەرەنجامی بەستنی پەیمان بۆ هەر بازنەیەک بێ کە دەکێشرێتەوە، هەر بۆیە بازنە وەک بێچمێکی پیرۆز دەتوانێ بە فرەڕەنگیی داخوازی و گۆڕانکاری ویرد و وشە بکێشرێتەوە.

بەشێکی تری کۆنەسەرچەشنی ماندالا وەک کۆمەڵە چەمک دەردەکەوێت. لە کەلتووری کوردیدا هاوشێوەی زۆربەی ئوستوورە ڕۆژهەڵاتییەکان زەوی و ئاسمان ڕەگەزێتی و بێچمیان بۆ پێناسە کراوە، بۆ وێنە لە بەیتی ئوستوورەیی "عەرد و ئاسمان"ی ئێزدییەکان، هەمبەرایەتییەک لە نێوان زەوی و ئاسمان لە سەر سەلماندنی پیرۆزتربوونیان ئەنجام دەدرێ، لە کۆتاییدا (لە بڕگەی ۳۷-۳۸)ی قەول، دەبینین کە زەوی بە ڕەگەزی مێینە و ئاسمان بە ڕەگەزی نێرینە دەناسرێت:

۳. ئەزمان دبێژتە خوومیە (خوشکی خۆی)

خودێ ل سەر من و تە شەهدەیە

بەلێ من ژی حەیفا تە ئی وەلەیە.

۳۸- خاترا تە رەحمانێ

پێک هاتن عەرد و عەزمانێ

وەکی خوشک و برانێ

ئەم د کێمین، خودیی تەمامە.(بەگێڕانەوە لە؛ جندیرەشو، ۲۰۰٤، ۲۲٤)

لە هەڵپەڕکێدا، کۆمەڵی هەڵپەڕێن بە بڕینی ڕێگەیەکی بازنەیی لە سەر زەوی، هەم لە ڕووی ڕەگەزێتی و هەمیش بێچمێکی کۆنەسەرچەشنانەی ماندالا دەکێشنەوە کە ئاوێتەیەکە لە بازنە (ڕێگەی هەڵپەڕین) و چوارگۆشە (هێمای زەوی) یان هەمان ڕەگەزێتیی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

ژنانە و پیاوانە بۆ ئەوەی شوێنەکە پیرۆز بکرێ و خواستی ڕێوڕەسمەکە بێتە دی. لە ڕاستیدا کۆمەڵی هەڵپەڕێن ڕێگەیەکی بازنەیی دەپێون کە ناوەندی ئەو شوێنە تەواوکەری ئەو ڕێوڕەسمەیە. بۆ وێنە لە هەڵپەڕینی خەرمانسۆر ئەم ناوەندە هی گەنم یان بەروبوومی کشتوکاڵە و لە هەڵپەڕینی شایی و هاوسەرگیری هی ئامێری ژەنیاران و شایەرانە. هەر بۆیە هاتنی کەسانی دیکە (بەدەر لە منداڵان) بۆ ئەم ناوەندە جوان نییە، تەنانەت ئەگەر یەکێک لەو کەسانەی لە ئەڵقەی هەڵپەڕینەکە بێتە دەرەوە، هاتنە دەرەوەی بە شێوەی جووڵە بەرەو دەرەوەی بازنەکە ئەنجام دەدرێ نە ناوەوەی، مەگەر ئەوەی کە بە نیازی گۆڕینی شوێنێک لە پێگەی هەڵپەڕین بێت. هەر ئەم خاڵانە پەیوەندیی ڕێگەی بازنەیی هەڵپەڕین لەگەڵ کۆنەسەرچەشنی ماندالا و گرنگیی بازنە لە ئایینە کۆنەکانی کوردستان دەسەلمێنێ، واتە بە پیرۆزکردنی شوێن، کۆمەڵێ یاسای تایبەتیی بۆ پێناسە دەکرێ، کە بەکارهێنانیان لە پێویستییەکانی ئەم ڕێوڕەسمانەیە.

- **فرەڕەنگیی ڕەگەزێتی لە ڕێوڕەسمەکانی هەڵپەڕیندا:**

بە پێی جۆری داخوازی و خواست، دەستەڕەوی لە هەڵپەڕیندا دەتوانێ بە شێوەی تاکڕەگەزی (ژن یان پیاو) یان دووڕەگەزی (گەنموجۆ یان ڕەشبەڵەک) بەڕێوە بچێت. بۆ وێنە لە داخوازی بۆ زیادبوونی بەربووم لە ڕێوڕەسمی قرەپیرەژن، ڕەگەزی نێرینە ئەم داخوازییە بۆ دایکی زەوی بەڕێوە دەبات. لە ڕێوڕەسمی داخوازی منداڵدا، ژنانی نەزۆک بە دەور کۆتەڵی پیاوانەدا هەڵدەپەڕن. لە ڕێوڕەسمی گەنم و جۆ ئەوە ژنانن کە دەتوانن بۆ هەڵپەڕین ڕەگەزی بەرامبەر بۆ هاوڕێیەتی دەستنیشان بکەن، ئەم کەسە دەتوانێ نامۆ بێ، بەڵام دەستگرتنیان تەنیا لە ئاراستەی بازنەدا بابەتێکی ئاساییە و لە دەرەوەی ئەمەدا لێکەوتەی خراپی بەدواوەیە، لە لایەکی تریشەوە هاتنە دەرەوەی پیاوان لەم بازنە، بەر لە ئافرەتێک (دۆ) بابەتێکی ناحەز و بێڕێزییە بەو ئافرەتە.

- **خواردن و خواردنەوەی خۆراکی تایبەت:**

بە پێی جۆری بۆنە، بەڕێوەبردنی هەر کام لەم ڕێوڕەسمانە لەگەڵ خواردنی تایبەت ئەنجام دەدرێت. بۆ وێنە لە ڕێوڕەسمی شوکرانەبژێریی بەروبوومدا (خەرمانسۆر) چێشتی دانەوێڵە کە تێکەڵێکە لە دانەوێڵە تازەکانی ئەو ساڵە، لێ دەنرێ و لە هەڵپەڕینی لەدایکبوونی منداڵ حەڵوا بە پێکهاتەی تایبەتەوە ساز دەکرێت.

- **پۆشاک:**

بۆ هەڵپەڕین هەمان جلوبەرگی ڕەسەنی کوردی لەبەر دەکرێ، هاوشێوەی ئەوەی زۆربەی گەڕۆکەکان ئاماژەیان بە جلوبەرگی کراوە و جیاوازی کورد لە چاو وڵاتە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەکولینێن کوردی

ئیسلامییەکانی دیکە کردووە. ئەم پۆشاکە بەشێکە لە گشتێتیی هەڵپەڕین کە دەبێ ڕەچاو بکرێت.

- **وتە و مۆسیقا:**

هەر کام لەم ڕێوڕەسمانە بە مۆسیقای تایبەتی خۆیان بەڕێوە دەبرێن، لە چەمەریدا خۆویژی بە دوای مردوودا، لە قرەپیرەژن مۆسیقا و ئاوازی هاوئاهەنگ لەگەڵ جووڵەی تایبەتی هەڵپەڕان بەڕێوە دەچێت. دوکتۆر عەبدولکەریم سرووش (مامۆستا ئاریاس)[٩] ئاماژەی بە چەند جۆر هەڵپەڕکێ و دیلان لە باکوور دەکا کە هەر کام لەمانە بە گۆرانییەکی تایبەتەوە ئەنجام دەدرێن.

- **ژمارە:**

هەڵپەڕکێ لە جووڵەگەلێکی ڕێکوپێک پێک هاتووە، گەر سەرنجیان بدەین دەبینین کە تێکەڵ بە ژمارە بوون و ئەم ژمارانە لە هەنگاوی چوونەپێش و گەڕانەوەدا کاریگەری لە سەر دیسیپلینی هەڵپەڕینەکە دادەنن. ئەگەر لە گۆشەنیگای مالینۆفسکییەوە سەیری ئەم ڕێوڕەسمانە بکەین و جادوویی‌بوونیان قبووڵ بکەین، بێگومان دەتوانین ئەم ژمارانە بە شێوەی وردتر و نهێنی‌تر لێک بدەینەوە. ئەگەرچی ڕێژەیەکی کەمی هەڵپەڕینەکان (تایبەتی ڕێوڕەسمەکان) شێوازی سەرەتایی خۆیانیان پاراستووە و سەبارەت بە ڕێوڕەسمی داخوازی کە بە هەڵپەڕین ئەنجام دەدرا، وردەکاریی تەکنیکی لە بەردەستدا نییە. بەڵام دەتوانین لە دووپاتبوونەوەی ژمارەگەلی ١، ٢، ٣ و ٧ ئەم شتە گرنگەمان بۆ دەربکەوێ کە بە پێی داخوازیی تاکەکان کێشانەوەی هەر کام لەم ژمارانە لە سەر ئەڵقەی هەڵپەڕکێ نهێنیی تایبەتی هەبووە و بۆ هەر کام لەم ڕێوڕەسمانە هاوئاهەنگ لەگەڵ گۆرانیی تایبەت (وێرد) داوای هەڵپەڕکێیەکی تایبەت کراوە.

٣-٢- جۆرەکانی هەڵپەڕینی بارانخوازی:

یەکێک لە ڕێوڕەسمەکانی داخوازی کە هەڵپەڕکێی تێدا بەدی دەکەین، ڕێوڕەسمی بارنخوازییە. ئەم ڕێوڕەسمە بە سێ جۆری جیاواز بەڕێوە دەچێ کە جیاوازییەکەیان بە ئاشکرا بریتییە لە تەمەن، شوێنی ئەنجامدانی ڕێوڕەسم، شێعر و ڕەوتی ئەنجامدانی ڕێوڕەسم. لە ژێرەوە هەر کام لە هەڵپەڕکێکانی باران شێ دەکرێنەوە:

٣-٢-١- بووکەبارانە و کچانی پێنەگەیشتوو:

ئەم ڕێوڕەسمە بە ناوەکانی بووکەبارانە، وەیوڵە وارانێ، بویکابارانێ، چۆلی قیزک، کولی قیزک و ... لە ناوچە جیا جیاکانی کوردستاندا بەڕێوە دەچێت. لەو سەردەمانەدا کە پێویستە باران ببارێ و کەچی ناشبارێ، منداڵان گەمەی بووکە بە بارانێ دەکەن(سەجادی، ١٣٩٩: ٢٤٥)، کە زۆربەیانکچی چکۆلە و نیمچە عازەب و جاری وایە کچی عازەبیشیان لەگەڵە.(ڕەشیدی، ٢٠١٣: ٢٨٠) چەن منداڵ لە گەڕەکدا کۆ دەبنەوە، دارێکی درێژ دێنن لەگەڵ دارێکی کورتتر لەو، ناوەڕاستی کورتەکە بە دەزوو چەپ و ڕاست دەبەستن بە لای سەرووی درێژەکەوە وەکوو وێنەی "خاچ"ی لێ دێ.(سەجادی، ١٣٩٩: ٢٤٥) ئەوجار دەهاتن بە دەسرەی سوور و سپی دەوروبەری ئەو دارانەیان توند دەکرد و یەکدوو دەسماڵی سووری جوانیان لە سەری دارە درێژەکە دەهاڵاند وەک سەر و شەدە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

دیاری دەکرد. گێلگێلە و ڕیشۆڵیشیان بۆ وێ دەخست، لەو لاشەوە دارە لابەلایەک وەک دوو دوستی بووکێ حەریر و پەشمینەیان وێ دەخست دەبووە دەستی بووکێ. جاری وابوو تاس کڵاویشیان لە سەر بووکێ دەکرد ئیتر دەهاتن کراسێکی سووری درێژیان لەبەر بووک دەکرد و نێویان دەنا بووکەبارانە و کچێک یان دوو کچ کە لە هەموان گەورەتر و جوانتر بوایە بووکەبارانەکەیان هەڵدەگرت(ڕەشیدی، ٢٠١٣: ٢٨٠) و منداڵەکانی دیکە دەکەوتنە دوایان. بووکەبارانە زۆرتر لە بەینی عەسر و ڕۆژئاوادا ئەیکەن. ئەگەڕێن بە ماڵانەوە(سەجادی، ١٣٩٩: ٢٤٥)، هەر کە چوونە ناو حەوشەی هەر ماڵێک بە یەک دەنگ دەڵێن:

هەیارانە بووک بارانە/ گەنم ڕزی لە چاڵانا/ گەنمی حەسەن وحوسەینانە/هەموو قوژبوون لە تینانە یان:هەیاران و مەیاران/ یاخوا بنێری باران/ لۆ فەقیر و هەژاران/ ئەم ساڵ بباری باران (شریف، ١٩٧١: ١٠٩).	هەناران و مەناران/ یاخوا داکاتە باران/ باران باران بۆ مناڵان/ بۆ باخچەکەی ناو ماڵان/ بۆ بەرخ و کار و دایکان/ بۆ زەوی و زار بۆ پاکیان/ هەناران و مەناران/ یاخوا داکاتە باران (سەجادی، ١٣٩٩: ٢٤٥).	بووکەبارانە ئاوی دەوێ/ ئاوی نێو دەغڵانی دەوێ/ هێلکەی باڕۆکانی دەوێ/ دەرزی گەورەکچانی دەوێ/ دۆعای پیاوچاکانی دەوێ/ بەرمووری بێوەژنانی دەوێ/ شەکری دەشارانی دەوێ/ مێوژی دەئالانی دەوێ/ یاری منداڵانی دەوێ" (ڕەشیدی، ٢٠١٣: ٢٨١).	بویکا مە باران باران/ بویکا مە باران باران/ بویکا مە باران دەڤێت/ گەنمێ دو چالان دڤێت/ بویکا مە خێلی خێلی/ ئەم نادەین حەسەن گێلی/ دەی دەینە ئامێدیا/ دا دەینن سەر کوڕسیا (طیب، ٢٠٠٢: ٨٠).	وەیوەڵە بادێ سەروو بیرا/ واران وارۆ پەی فەویرا/ واران وارۆ پەی خەلەی/ گیواو بزیۆ پەی گەلەی/ واران وارۆ پەی کۆسارا/ مریچلێ بلاوە چێرپاسارا/ ئاوی گنۆ ڕا جۆ بە جۆ/ سەوزەی باوە کەش و کۆ[10]	واران وارێ وە خشێ/ خودا برام نەکوشێ/ واران وارێدن لە سەر/ تەق تەق تەق تەق تێ لە دەر/ ئەوڕێل ئەڕا کام لا چن/ ماشین نەیرن وە پا چن/ ئەورەیل لچ نانەسە زەو/ زقم نەخوەی وە توو شەو/ وا کەوشێلێ کەیدەو پا/ یەک یەک ئەوڕێل دێدەو لا/ هەم زەڕینە و سیمینە/ چەنە چەنێ ڕەنگینە/ خودا واران نەتوورێ/ پا لە وڵاتم بووڕێ[11]. (شێرزادی، ١٣٩٩).

خشتەی ژمارەی ١: چەند نموونە لەو شیعرانەی کە لە ڕێوڕەسمی بووکەبارانەدا دەوترێنەوە.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

کابانی ماڵەکەش کۆتکە ئاوێ، یا جامە ئاوێ دەپرژێنێ بە سەر بووکۆکە و دەرزیەکی لێ دەدا (شریف، ١٩٧١: ١١٠)، ئەمجار چییان هەبێ پێیان ئەدەن: گوێز، مێوژ، سرنچک، هەنجیری وشک، تووی وشک و ... چی هەبوو ئەوەیان دەدەنێ، هەندێ ماڵ سەرەڕای ئەوانە پارەشیان دەدەنێ، ماڵی وا هەیە نوقڵ و نەبات یان ئەو وشکە مێوانە کە بۆیان دەهێنن دەیکەن بە شاباشی بووکەکە و دەیکەن بە سەریدا و منداڵەکان کۆی دەکەنەوە. کە لەو ماڵە ڕزگاریان بوو ئەچن بۆ ماڵێکی دیکە. بەم جۆرە دەگەڕێن تا باران دەبارێ و لە ڕاستیشدا زۆر جار باران دەبارێ. هەر کە چەن تنوکێ باران هاتە خوارەوە لە ئاسمان و دای لە بووکەکەیان ئەو بارانە زیاد دەبێ و بە تەواوی بووکە بە بارانەکەیان تەڕ دەبێ، کە ئەمە بوو ئیتر واز لە گەڕان دێنن؛ ئەوا ئیتر بە ئارەزووی خۆیان گەیشتن، پاش ئەوە دەچن ئەو شتانە کە کۆیان کردۆتەوە لە بەینی یەکدیدا بەشی دەکەن و ئیتر بووکەکەش تێک دەدەن.(سەجادی، ١٣٩٩: ٢٤٦) لە هەندێ لە ناوچەکاندا پاش ئەنجامدانی ڕێوڕەسم و کۆکردنەوەی نەزرییەکان (کە زۆربەیان ڕووەک و شەکر و نەباتن) دەچنە گوندەکانی دەوروبەر و شوێنێکی باش بۆ مانەوەیان هەڵدەبژێرن و بە نەزرییەکان خواردنێکی شیاو ئامادە دەکەن. هەتا کاتی ئامادەبوونی چێشت، منداڵان بە دەور نەزری و بووکی هەڵدراودا سەما و شایی دەکەن.(طیب، ٢٠٠٢: ٨١) نادری چەند جۆر هەڵپەڕکێ بە ناوەکانی ڕاستە، هەڵگرتن، فەتاح پاشایی یا چەپی بۆ ئەم ڕێوڕەسمانە پێناسە دەکا(نادری، ١٤٠٠: ١٩٠)، ئەگەرچی ئەم هەڵپەڕینانە ناتوانین بۆ هەموو ناوچەکانی کوردستان بیگشتێنین. بەڵام بە پێی منداڵبوونی پۆلی بووکبەدەستەکان دەتوانین بەم شێوە بەڵگە بهێنینەوە کە لە هەر ناوچەیەکدا هەڵپەڕینی باو و تایبەت بەو ناوچەیە بۆ ئەم ڕێوڕەسمانە بە کار هێنراوە.

لە تایبەتمەندییە گرنگەکانی ئەم ڕێوڕەسمانە دەتوانین ئاماژە بە بوونی کچانی تازەپێگەیشتوو، باڵای کچی هەڵگری بووکەکە، بووکێک کە هاوزای خواژنی بارانە، جلوبەرگی سووری بووکەڵە، دەرزی لێدان و نەزرییەکان بکەین. لەم ڕێوڕەسمانەدا سەرنجی هەموو ئەنجامدەرانی ڕێوڕەسم ڕوو لە ئاسمانە و تەنانەت نەزرییەکانیش لە ئاسمانەوە بە سەر بووکەڵەدا دەپرژێنرێت.

٣-٢-٢- کچانی عا کچانی عازەب:

زەب و پێگەیشتوو ڕێوڕەسمی هەڵپەڕینی بارانیان ئەنجام دەدا و لەو ڕووەوە کە بەتەنیایی و بەدوور لە چاوی چاودێر ئەنجام دەدرا، کاریگەرییەکی بەرچاوی لە سەر نەنووسران و یان نادیاربوونی وەردەکاریی بەڕێوەچوونی ئەم ڕێوڕەسمە داناوە. بەڵام لە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

هێماکانی ڕێوڕەسمی تایبەتی ئەوانە لە ناو چیرۆکی منداڵانەی "**بز شیردا بۆ داپیردا**" بوونی هەیە کە لە ژێرەوە بە کورتی دەخرێتە ڕوو:

" پیرێژنێک، لە ماڵی دنیا بزنێکی هەبوو هەموو ڕۆژێ شیرەکەی هەوێن دەکرد و لە حەوشەی لەبن سوێنە دەیشاردەوە. ڕێوییەکی بەدفەڕیش هەبوو. بر شیری پیرێژنەی فێر بووبوو و هەر پیرێژن چاوی لێ غافڵ دەکرد دەچووە زگ سوێنە و شیری دەخوارد. پیرێژن نەیدەزانی شیرەکەی چی لێهاتووە. هەتا ڕۆژێک دەستی دایە تەوەرداسێک و خۆی مات کرد. زۆری پێ نەچوو مام ڕێوی پەیدا بوو. چاوێکی گێڕا و ڕایکرد بۆ لای سوێنەکە. پیرێژن نەیکردە نامەردی و بە هەموو هێزی خۆی تەوەرداسێکی هاویشتە ڕێوی. ڕێوی کلکی پەڕی و بە کلکێکی قوڵەوە چووە لای ئاواڵەکانی. دۆست و برادەرەکانی گەلێکیان گاڵتە پێکرد. هەر بە دەوریدا دەهاتن دەیانگوت: مام ڕێوی قوڵتە قوڵتە، مام ڕێوی شەرمم بە تۆ. ڕێوی ناعیلاج هاتەوە لای پیرێژن و گوتی: پیرێژن وەرە تۆ ئەو خودایە کلکە قوتەم بدەوە. پیرێژن گوتی: دەیجا ئەتۆ شیرەکەم بۆ بێنەوە با منیش کلکە قوتەت بدەمەوە. مام ڕێوی هەستا و چووە لای بزن. گوتی: " بز شیر دە، شیر بۆ داپیر دە، بەشکم کلکە قوڵەم وێدا". بزن گوتی: "بچۆ بۆ لای دار، گەڵام بۆ بێنە با شیرت بدەمێ". مام ڕێوی هەستا ڕۆیی بۆ لای دار گوتی: "دار گەڵا دە بۆ بز دە، بز شیردا بۆ داپیر دا، بەشکل کلکە قوڵەم وێدا". دار گوتی: "مام ڕێوی هەستە بچۆ ئاوم بۆ بێنە، ئاوم دە بن کە ، جا ئەودەم وەرە گەڵات دەدەمێ". مام ڕێوی هەستا چووە لای کانی و گوتی: "کانی ئاو دە بۆ دار دە، دار گەڵا دا بۆ بز دا، بز شیر دا بۆ داپیر دا، بەشکەم کلکەقوڵەم وێدا". **کانی گوتی: بچۆ بانگی کچۆڵان بکە با بێن لە سەرم چۆپی بگرن ڕێوی چووە لای کچۆڵان و گوتی: "کیژ چۆپی کە لە کانی کە، کانی ئاو دا بۆ دار دا، دار گەڵا دا بۆ بز دا، بز شیردا بۆ داپیر دا". کیژ کوتیان ئێمە کەوشمان نییە هەتا پێی هەڵپەڕین**، مام ڕێوی چووە لای کەوش دروو و گوتی: "وەستا کەوش کە بۆ کیژ کە، کیژ چۆپی کە لە کانی کە، کانی ئاو دا بۆ دار دا، دار گەڵا دا بۆ بز دا، بز شیردا بۆ داپیر دا". وەستا گوتی: بچۆ هێلکەم بۆ بێنە، ڕێوی چووە لای مریشک گوتی: " مریشک هێلکە کە بۆ وەستا کە، وەستا کەوش کە بۆ کیژ کە، کیژ چۆپی کە لە کانی کە، کانی ئاو دا بۆ دار دا، دار گەڵا دا بۆ بز دا، بز شیردا بۆ داپیر دا". مریشک گوتی: زۆر باشە بچۆ هەرزنم بۆ بێنە. ڕێوی ماوەیەکی گەڕا و تووشی کابرایەک بوو. کابرا گێرەی هەرزنی دەکرد. ڕێوی گوتی: "مامە هەرزن دە بۆ مریشک دە، مریشک هێلکە کە بۆ وەستا کە، وەستا کەوش کە بۆ کیژ کە، کیژ چۆپی کە لە کانی کە، کانی ئاو دا بۆ دار دا، دار گەڵا دا بۆ بز دا، بز شیردا بۆ داپیر دا". کابرا گوتی باشە دەتدەمێ، بەڵام جارێ وەرە برێک گێرە لێبخوڕە با منیش برێک بحەسێمەوە. ڕێوی برێکی قوتە قوت کرد، قۆپییەکی لێ دیار بوو، چوو خۆی دە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

قۆپی هەڵکێشا و هات دە نێو هەرزەنەکەدا گەوزی، ئەوەندە هەرزن پێوە نووسابوو نەیدەتوانی هەستێتەوە بە هەزار زەحمەت خۆی گەیاندە مریشکەکە و لەوێ خۆی تەکاند. مریشک هەرزەنی خوارد و هێلکەی کرد. ڕێوی هێلکەی برد بۆ وەستا. **وەستا کەوشی دروو. کەوشی برد بۆ کیژان، کیژ لە سەر کانی چۆپییان گرت. کانی ژیایەوە و پڕ بوو لە ئاو.** ئاوی برد بۆ دار و دار گەڵای گرت. گەڵای برد بۆ بزنە، بزن شیری دایێ. شیری برد بۆ داپیر. داپیریش کلکی وێخستەوە و زەنگۆڵەیەکیشی پێوە هەڵواسی تا دوای ئەو هەموو ناڕەحەتی و زەحمەتە برێ دڵی خۆش بکا و ... .(پایانیانی، ١٤٠٠: ٧٥-٨١) ".

لەم گێڕانەوەدا دەبینین کە مەرجی کانی بۆ زیادکردنی ئاو، ئەوەیە کە کۆمەڵێ کیژی پێگەیشتوو و بە کەوش و پێڵاوی سوورەوە[12] بێن بە دەور کانیدا هەڵپەڕن. لە هەندێ لە گێڕانەوەکاندا ئاماژە بە هەڵپەڕینی پاش شتنی دەموچاوی کچان لە کانیدا کراوە. لە تایبەتمەندییە گرنگەکانی ئەم ڕێوڕەسمە دەتوانین ئاماژە بە بوونی کچانی عازەب وەک هاوزای خواژنی باران، بوونی پێڵاوی سوور، هەڵپەڕین و کانی بکەین. لەم ڕێوڕەسمەدا سەرنجی ئەنجامدەرانی ڕێوڕەسم لە سەر ئاوی ژێرزەوینی و ئاوی ڕەوانە.

٣- ٢-٢- ژنان:

ژنانیش هاوشێوەی کچانی عازەب، ڕێوڕەسمی هەڵپەڕینی بارانیان بەتەنیا و بەدوور لە چاوی چاودێر ئەنجام دەدا، هەر ئەمەش کاریگەرییەکی زۆری لە سەر نەنووسرابوون و نادیاربوونی وردەکاریی بەڕێوەبردنی ئەم ڕێوڕەسمە داناوە. تۆما بوا لە کتێبی ژیانی کوردەواری بە شێوەیەکی گشتی ئاماژە بە هەڵپەڕینی باران دەکا و دەڵێ: یەکێک لە نەریتەکانی باران بەم چەشنە بەڕێوە دەچێ کە ژنان جوانترین جل لەبەر دەکەن و بە کۆمەڵ دەچن بۆ دێیەک کە درەختێکی پیرۆزی تێدا بێت. دوای ئامادەکردنی کاسە و کەوچکی چێشتلێنان، بە دەوری قابلەمەی چێشتەکە دەست دەکەن بە هەڵپەڕکێ و چاوەڕوانی کوڵانی چێشتەکە دەکەن، دوای ئەوەی لە نانخواردن بوونەوە، ئاوپرژێنی جوانترین جلوبەرگی یەکێ لە ئامادەبووەکان دەکەن و ئیتر چاوەڕوانی باران بارین دەکەن. ئەگەر پێش ڕۆشتنەوە بە ساعەتێک باران نەباری ئەوە هەموویان ئاو دەکەن بە سەر جلەکانیاندا و بە تەڕی دەگەڕێنەوە بۆ ماڵەوە.(Bois, ١٩٦٦:١٠٤) لە شیکردنەوەی ئەم ڕێوڕەسمەدا زۆرێک لە پرسیارەکانی خوێنەران وەکوو جۆری خواردن، ڕەنگی جلوبەرگ، جۆری هەڵپەڕین و کاتی بەڕێوەبردنی ڕێوڕەسم ناڕوونە. لە تایبەتمەندییە گرنگەکانی ئەم ڕێوڕەسمە دەتوانین ئاماژە بە بوونی ژنان وەک هاوزایانی خواژنی باران، جلوبەرگی ڕەنگاڵە و جوان، لێنانی چێشت، هەڵپەڕین و پیرەدار بکەین. لەم ڕێوڕەسمانەدا بوونی درەخت هێمایەکی پیرۆزی پەیوەندیی نێوان هەر سێ جیهانەکە (دنیای ژێر زەوی، زەوی و ئاسمان)ە،

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

لە ڕاستیدا سەرنجی ئەنجامدەران لەم ڕێوڕەسمانەدا بەرەو لای هەموو ئاوەکانە و دەتوانێ تێکەڵێک لە هەر دوو ڕێوڕەسمەکەی پێشوو بێت.

٤- کۆبەندی توێژینەوە

ڕێوڕەسمی بارانخوازی لە ڕێوڕەسمە گرنگەکانی کۆمەڵگای جوتیاری و کشتوکاڵییە. گرنگیی ئاو لەم کۆمەڵگایانەدا لە ئاستێکدا بووە کە سەبارەت بە ئوستوورەکانی ئاو لە ناوچە جیاجیاکانی جیهاندا گێڕانەوەگەلێکی زۆر بەدی دەکەین. ئەم ئوستوورانە جیا لە ڕەهەندە ڕیواییەکان، هەڵگری ڕێوڕەسمگەلێک بۆ وەدەستهێنانی خواستی وشکەساڵین کە ئەنجامدانیان لەو کۆمەڵگایانەدا وەک زەروورەتێک وێنا کراوە و هەندێ لە گەڕۆک و شرۆڤەکاران بە بەڵگەوە، جەخت لە بوونی ئامانجڕوونی و ئەنجامدانی ڕفتاری نائاسایی ئەو کردارانە وەک بەشێک لە پرۆسەی جادوو دەکەن. ئەو سنوورەی کە ئێستا نیشتمانی نەتەوەی کوردە و لە درێژەی سەردەمانی کۆندا خاوەن شارستانییەتی درەوشاوە و هاوئاهەنگ لەگەڵ ئەوە، ئاخێزگە یان زێدی ڕێوڕەسمگەلی گرنگی ناوچەیی و جیهانی بووە. هەر لەبەر ئەوەش لە کەلتووری گشتیی کوردەکاندا زۆر لەم ڕێوڕەسمانە وەرگیران یان دەتوانین بڵێین کەلتووری گشتیی کورد دەفتەرێکی زیندووی ئوستوورە کۆنەکانی ئەم سنوورەیە. ڕێوڕەسمەکانی بارانخوازی لە کوردستان هەمەجۆرە کە هەندێ سیمبۆلی ئوستوورەیی گابەردی، خواژنە کۆنەکانی وەکوو ئینانا، ئەشتار، ئاناهیتا و ... ی تێدا بەدی دەکرێت. لە گرنگترین و تایبەتیترین ڕێوڕەسمەکان هەڵپەڕینی بارانخوازییە کە کەم نووسراوە ئاماژەیان پێ کردووە. ئەم ڕێوڕەسمانە بە تێهەڵکێشبوونی فرەڕەنگیی ئوستوورەیی لەگەڵ کەلتووری هەڵپەڕین و بوونی سیمبۆلە پیرۆزە ڕەگەزییەکان ئەوی بە نیسبەتی ڕێوڕەسمە ئەنجامدراوەکانی دیکە ناڕوونتر کردووە.

لە بەشی ئەنجامەکان پاش شرۆڤەی هەندێ ڕفتار لە هەڵپەڕیندا کە هاوئاراستەی کۆمەڵە ڕفتاری پێناسەکراوی ڕێوڕەسمەکانن و گونجاندنیان لە ناو ڕیزی ڕێوڕەسمە کۆنەکان، ئاماژە بە هەر سێ ڕێوڕەسمی جیاوازی بارانخوازی کە تێیدا هەڵپەڕین و گۆڤەند ئەنجام دەدرێ، کراوە. لەم ڕێوڕەسمانەدا کە لە کاتی وشکەساڵیدا ئەنجام دەدرێ، ڕەگەزی مێ کە هێمای هاوزای دایکی زەوییە، لە سێ پۆلی تەمەنیی جیاواز کە بریتییە لە کچانی پێنەگەیشتوو، کچانی عازەب و ژنان، شانۆی داخوازی بەڕێوە دەبەن. یەکەم ڕێوڕەسم لە لایەن کچانی پێنەگەیشتووەوە ئەنجام دەدرێ و بە پێی ئەوەی کە بووکەڵە هەر خۆی هاوزای خواژنی بارانە و بە ناو دێدا دەگەڕێنرێ لە کەم جێگا هەڵپەڕین بەدی دەکەین و لە ڕێوڕەسمەکە ئاو بە سەر بووکەڵە یان هەمان هاوزای خواژنی باران دەپرژێنن، لە ڕێوڕەسمی دووهەمدا کە لە لایەن کچانی عازەبەوە ئەنجام دەدرێ، تێیدا کچان خۆیان

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

هاوزای خوازنی بارانن و فوکووسی بەڕێوەبەرانی ڕێوڕەسم لە سەر ئاوە ڕەوانەکانە و پاش شتنی خۆیان لە نێو کانی بە دەوریدا هەڵدەپەڕن. ڕێوڕەسمی سێیەم کە لە لایەن ژنانەوە ئەنجام دەدرێ و ئەوان وەک هێمای هاوزای دایکی زەوی لە کۆتایی هەڵپەڕیندا، لەشی خۆیان تەڕ دەکەن. لە هەر کام لەم ڕێوڕەسمانەدا هەندێ ڕفتاری تایبەت لە شوێنێکی تایبەتدا بەدی دەکەین، کە دەتوانن بگێڕەوەی ئوستوورەی تیشتەر، کە ئافرەتان لە سێ چوارچێوەی باڵقبوونیاندا ڕێوڕەسم بۆ سێ قاڵبی تیشتەر بەڕێوە دەبەن. لە لایەکی تریشەوە بووکەڵەگەڕاندنی کچانی پێنەگەیشتوو و هەڵپەڕین لە دوو پۆلی تەمەنیدا (عازەب و ژنان) دەتوانێ خوازەیەک لە هەڵفڕینی تیشتەر لە سێ قۆناغی (کوڕێکی پێنەگەیشتوو، گای شاخ زێڕین و ئەسپێکی سپی بە گوێ و هەوساری زێڕینەوە) لە ئاسمان بێت. سەرباری ئەوەی بە هۆی وەسفیبوونی شێوازی لێکۆڵینەوە، شرۆڤە و نیشانەناسییەکەی ئەنجام نەدراوە و تەنیا لە وەسفی ڕێوڕەسمەکە سنووردار بۆتەوە.

لەم دەقەدا بە چەن هۆکاری زۆربوونی پرسیار، گرێمان و ئامانجی وتار و هاوکات لەگەڵ ئەوانە درێژ بوونی بابەت، تەنها هەوڵ دراوە بە شێوەی وەسفی چەن تایبەتمەندی بارانخوازی ئافرەتان بخرێتە ڕوو، کە لە درێژەدا پێویستی بە نیشانەناسی هێما ئوستوورەییەکانی تیشتەر و گۆڕینی قاڵب و پێوەندی ئەوانە بە ئەم سێ قۆناغی هەڵپەڕینی خاتوونەکانەوە هەیە.

٥- سەرچاوە:

٥-١- سەرچاوەی فارسی:

- آژند، یعقوب؛ آقایی، سیدناصر و امیریان دوست، شاهرخ (١٣٩٨). تبارشناسی حرکات آیینی موزون با ساچمه (فرآیند تاریخی و خاستگاه اجتماعی-اعتقادی)، فصلنامه علمی، سال هشتم، شماره ٣٢، ٣٧-٥١.
- اژەای، تقی و عربجعفری، مهدی (١٣٩٦). مقایسه کهن‌الگوهای یونگ با شیوەی عرفانی ابوسعید، فصلنامه ادبیات عرفانی و اسطورەشناختی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران جنوب، س ٣، ش ٤٧، ٦٧-٩٧.
- آساطوریان، گارنیک و آراکلوا، ویکتوریا (١٣٩٧). دین ملک طاووس؛ یزیدی‌ها و جهان معنوی آنها، ترجمه آرش طهماسبی، نشر فرهانه، تهران.
- بارت، رولان (١٣٧٥). اسطوره، امروز، ترجمه شیریندخت دقیقیان، تهران، مرکز.
- باستانی پاریزی، ابراهیم (١٣٤٤). خاتون هفت قلعه، تهران، کتابفروشی دهخدا.
- برادران‌حسینی، زهرا (١٣٧٩). آبان‌یشت، کتاب ماه هنر آذر و دی، ٨٠-٨٥.
- براکت، اسکار.گ (١٣٧٥). تاریخ تئاتر جهان، جلد اول، ترجمه هوشنگ آزادی، انتشارات مروارید، تهران.
- بهار، مهرداد (١٣٧٤). تیشتر، فرشته پرشکوه باران آور، نشریه فرهنگی و هنری کلک، شماره ٦٧، ٥٣-٥٦.

- بهار، مهرداد (١٣٧٧). اسطوره‌ها، راز و رمزها و شگفتی‌های کویر" در کتاب اسطوره تا تاریخ، ویراستار ابوالقاسم اسماعیل‌پور، تهران، نشرچشمه، تهران.
- حسین‌مدنی، امیر (١٣٩٧). بررسی نمادها و کارکردهای کهن‌الگوی دایره با تاکید بر تفکر اسطوره‌ای و عرفانی، فصلنامه ادبیات عرفانی و اسطوره‌شناختی، س ١٤، ش ٥٣، ٢٨١-٣٢٠.
- دوبوکور، مونیک (١٣٧٦). رمزهای زنده جان، ترجمه جلال ستاری، تهران، مرکز، چاپ دوم.
- ذکاء، یحیی (٢٥٣٧). تاریخ رقص در ایران، مجله هنر و مردم، انتشارات وزارت فرهنگ و هنر، ش ١٨٩-١٩٠، تهران، ٢-٧.
- رستمی‌نژاد، دیانا (١٣٩٥). مردم‌شناسی و باستان‌شناسی نمادهای نوسنگی در کردستان، نامه انسان‌شناسی، سال سیزدهم، شماره ٢٣، ٩٨-١٢٩.
- روتون، ک.ک (١٣٨٥). اسطوره، ترجمه ابولقاسم اسماعیل‌پور، چ٣، تهران، نشر مرکز.
- زرین‌کوب، عبدالحسین (١٣٨٨). عارف و عامی در رقص و سماع، پژوهش نامه فرهنگ و ادب، شماره ٩، ٢١-٣٩.
- ستاری، رضا و خسروی، سوگل (١٣٩٢). بررسی خویشکاری‌های آناهیتا و سپندارمذ در اسطوره و پیوند آن با پیشینه مادرسالاری، فصلنامه ادبیات عرفانی و اسطوره‌شناختی، سال نهم، شماره ٣٢.
- شریف، محمدکریم (١٩٧١). فۆلکلۆری یارییەکانی کوردەواری، چاپخانەی شەماڵ.
- شیبانی، منوچهر (١٣٤٢). هنرهای بدوی، مجله موسیقی، انتسارات هنرهای زیبای کشور، شماره ٧٨، دوره سوم، تهران، ١-٩.
- صادقی، قطب‌الدین (١٣٩٥). عملکرد اجتماعی و جنبه‌های نمادین هلپرکی یا رقص‌های آئینی-باستانی کردی، متن سخنرانی دکتر قطب‌الدین صادقی در همایش رقص کردی اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی کرماشان، اسفند ١٣٧٩، مجله پیشنگ، شماره ٤، ٣-١١.
- عناصری، جابر (١٣٤٨). آئین باران‌خواهی و حرمت آب در ایران، انجمن فرهنگ ایران باستان دوره هفتم، شماره یک، ٢٥-٦٤.
- فرهنگیان، مجتبی (١٣٨٦). اسطوره و هنر، رواق هنر و اندیشه، شماره ١٤، ٤٥-٥٧.
- کرباسیان، گه‌آرا و ایمان‌طلب، حامد، (٢٠١٥)، ترکیب فرم‌های مربع و دایره، کهن‌الگوی پایه در معماری ایرانی (مساجد صفوی اصفهان)، کنفرانس بین‌الملل پژوهش‌های نوین در عمران، معماری و شهرسازی، مرکز همایش‌های بین‌المللی صدا و سیما، تهران.
- کوپر، جی.سی (١٣٧٩). فرهنگ مصور نمادهای سنتی، ترجمه ملیحه کرباسیان، تهران، فرشاد.
- گارودی، روژه (١٣٨٩). رقص زندگی، ترجمه افضل وثوقی، نشر چراغ دیده، مشهد.
- مرزبان، پرویز (١٣٨٥). خلاصه تاریخ هنر، ویراست دو، چاپ چهاردهم، شرکت چاپ و نشر علمی و فرهنگی کتیبه.
- مشیری، ژیلا (١٣٩٢). مراسم طلب باران در حوزه کویری ایران، مجله انسان‌شناسی، سال یازدهم، شماره ١٩، ١١٨-١٣٨.
- مککال، هنریتا (١٣٧٥). اسطوره‌های بین‌النهرین، ترجمه عباس مخبر، نشر مرکز چاپ دوم.
- ملکپور، جمشید (١٣٦٤). گزیده‌ای از تاریخ نمایش در جهان، کیهان، تهران.
- میکائیلی، حسین (١٣٩٣). بازتاب اسطوره‌ی خشکسالی در منظومه‌ی کردی "شیخ مند و شیخرش)، نشریه‌ی ادبیات تطبیقی، سال ٦، شماره ١١، ٣٥٧-٣٧٩.
- نادری، آسو (١٤٠٠). هەڵپەرکێ؛ فرهنگ جامع پایکوبی کردها، انتشارات سارات، تهران، چاپ دوم.

- نعمت‌طاووسی، مریم (١٣٩١). رمزگشایی پاره‌های آیین‌ای باران خواهی ایران، مجله مطالعات ایرانی دانشکده ادبیات و علوم انسانی، سال یازدهم، شماره بیست و یکم، ٢٧١-٢٨٥.
- هنری هوک، ساموئل (١٣٦٠). اساطیر خاورمیانه، مترجمان علی‌اصغر بهرامی و فرنگیز مزداپور، انتشارات روشنگران تهران.
- یونگ، کارل گوستاو (١٣٧٨). انسان و سمبول‌هایش، ترجمه محمود سلطانیه، تهران: جامی، چاپ دوم.

٥-٢- سەرچاوەی کوردی:

- پایانیانی، سەلاح (١٤٠٠). دەنکە هەنار – کۆمەڵێک حەقایەتی فۆلکلۆری بۆ منداڵان، وەشانخانەی مادیار، سنە.
- جندیرەشو، خەلیل (٢٠٠٤). پەن ئەدەبی دینێ ئێزدیان، کەوانا کوردی، چاپا سبیریز، هەولیر.
- حەمەباقی، محەمەد (٢٠٠٢). مێژووی مۆسیقای کوردی، چاپی دووەم، دەزگای ئاراز، هەولێر.
- حەمەڕەش، سۆران (٢٠١٣). کورد کێیە؟؛ مێژووی کورد و ڕەچەڵەکی زمانەکەی لە سەرەتای شارستانیەتەوە هەتاکو سەدەی دەیەمی زایینی، چاپی یەکەم، چاپخانەی YPS-Publishing، لەندەن.
- ڕەشیدی، مەلا مستەفا (٢٠١٣). هەگبەی بنار، چاپخانەی موکریان، هەولێر، چاپی یەکەم.
- سەجادی، عەلائەدین (١٣٩٩). کوردەواری، چاپی یەکەم، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی کوردستان.
- شێرزادی، سالار (١٣٩٩). م قووڕی چینییم، نشر باشور، ئیلام.
- طیب، موید (٢٠٠٢). بویکا بارانێ، وەزارەتا پەروەردێ، هەولێر.
- غولامی، ئەفشین و غولامی، نەسیم (١٣٩٨). هەڵپەڕکێ کوردی لە ڕوانگەی مێژوو و ئوستوورە، سێهەمین مێهرجانی هەڵپەڕکێی بانە، بانە.
- ناس، جان (١٣٧٠). تاریخ جامع ادیان، ترجمه علی‌اصغر حکمت، چاپ چهارم، انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی، تهران.
- ئەلونی، نەجم (٢٠٠٧). ئەفسانە و پەندی کۆمیدی گاڵتەئامێزی کوردی، چاپخانەی دارا، هەولێر، چاپی یەکەم.

٥-٣- سەرچاوەی ئینگلیزی:

- Bin Wahshih, Ahmad Bin Abubekr, (1806) Ancient alphabets and hieroglyphic characters explained: with an account of the egyption priests, their classes, initiation, and sacrifices, Bulmer, London.
- Bois, Thomas, (1966), The Kurds, Beirut: Khayats.
- Malinowski, B, (1974), Magic, Science and Religion. London Souvenir Press.
- Rashidirostami, Mahroo, (2018), Performance Traditions of Kurdistan: Towards a More Comprehensdive Theatre History, Iranian Studies, link: https"//doi.org/10.1080/00210862.201

پەراویز:

---

[1] Thomas Bois
[2] Mahroo rashidirostami
[3] Performance Traditions of Kurdistan: Towards a More Comprehensdive Theatre History

٤) ئەمجەدی غولامی، د. ئەحمەد غولامی، د.موحەمەدی ئاشنا، ماموستاعەبدوللا حەبیبی و کاک سەباحی جەباری

[5] Malinowski
[6] Edward Burnett Tylor

٧) کهن الگو

[8] Carl Gustav Jung

٩) سرووش، عەبدولکەریم، ١٣٩٨: وتاردەری مێهرەجانی "سێهەمین مێهرجانی هەڵپەڕکێی بانە". (ئەم وتاردانە لە چاپ نەدراوە، بەڵام خۆم وەکوو کەسێ کە وتاری پێشکەش کردبوو لەو کۆنفرانسەدا بەشدار بووم).

١٠) ئەم شێعرەم لە ماموستا عەبدوڵلا حەبیبی (نۆدشە) وەرگرتووە، گوایە دوو بەیتی سەرەتای لە زۆرینەی ناوچەکانی هەورامان باوە.

١١) ئەم شێعرە هۆنراوەی کاک سالاری شێرزادیيە.

١٢) لە کتێبی دەنکە هەنارەدا ئاماژە بە ڕەنگی پێڵاو نەکراوە، بەڵام لە چیرۆکە گەلێرییەکانی ناوچەی هەورامان و ئەردەڵاندا هاتووە.

لێرەدا جێی خۆیەتی ڕێز و پێزانینیی خۆم ئاراستەی ماموستایان و دۆستانی هێژام بکەم کە لە ئامادەکردنی ئەم وتارەدا هاوپەیڤێکی باش بوون و لە هاوکاریی خۆیان درێغییان نەنواند:
بەڕێزان ئەمجەد غولامی، د. ئەحمەد غولامی، د.محەمەد ئاشنا، ڕێبواری چراغی،ماموستا عەبدوڵلا حەبیبی، سیامەکی فەتاحی و سەباح جەباری.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

بررسی ریشه‌های پایکوبی باران‌خواهی از رهگذر مناسک اساطیرای

چکیده:

مایه‌ی حیات بودن و تقدس آب، آن را چنان در ذهن مردم شایسته گردانیده است که مردم در روزگاران قدیم، به ایزدان و فرشتگانی قائل بوده‌اند و برای هر یک از این موکلان، آیین‌ها و نیایش‌هایی اجرا می‌کرده‌اند. تنوع و تفاوت اجرای این آیین‌ها در مناطق کوردنشین حائز اهمیت است، لذا در مقاله پیش‌رو که به شیوه توصیفی و بر اساس مطالعات کتابخانه‌ای انجام گرفته است، نگارنده اهمیت رقص در مناسک تاریخی را مورد بررسی قرار داده و با توجه به جایگاه آب در تمدن‌های کشاورزی و دامداری، اسطوره‌های آب را در بین‌النهرین مورد بررسی قرار داده‌است و در نهایت سه شیوه آیین طلب باران که در آن پایکوبی انجام می‌گیرد را تشریح کرده است.

نتایج تحقیق حاکی از آن است که در مراسم پایکوبی باران (که توسط بانوان انجام می‌گیرد) واجد ادغام اساطیر و فرهنگ زاگرس با نمونه‌های بین‌النهرین است که در آن نشانه‌های قدسی نرینه و مادینه با هم گره خورده، تا مکان را برای طلب برکت قدسی کنند. در این مراسم که در زمان خشکسالی انجام می‌گیرد، جنس مونث به‌سان همزاد مادر زمین، در سه طیف سنی دختران نورس، دختران بزرگسال و زنان نمایش طلب را به اجرا در می‌آورند و این خواسته را رو به آسمان یا نمود نرینگی انجام می‌دهند، البته اجرای هر کدام از این مراسم شرایط خاصی را می‌طلبد که در ادامه به آن اشاره شده‌است.

کلیدواژه: *هنر بدوی، پایکوبی و رقص، باران‌خواهی، پایکوبی باران، جادو*

Examining The Roots ofRain-Seeking Carols Through Mythical Rituals

Abstract:

The vitality and sanctity of water has made it so worthy in the minds of the people that in ancient times, people believed in Gods and angels and performed rituals and prayers for each of these clients. The diversity and difference of these rituals in Kurdish areas is important, so in a leading article that is descriptive and based on library studies, the author examines the importance of dance in historical rituals and considering the place of water in agricultural civilizations. And animal husbandry has explored the myths of water in Mesopotamia, and finally described the three ritualistic ways in which dancing is performed.

The results of the research indicate that in the rain dance ceremony (performed by women), Zagros mythology and culture are combined with Mesopotamian examples, in which male and female sacred signs are tied together to ask for a place to seek holy blessings. In this ceremony, which takes place in times of drought, the female sex of Behsan, the twin of the mother earth, performs in three age groups of Norse girls, adult girls and show demanding women, and fulfills this request to the sky or the appearance of masculinity, of course. Each of these ceremonies requires special conditions, which are mentioned below.

Key words: *Primitive art, carols and dancing, rain-seeking, dancing in the rain, magic*

ڕەنگدانەوەی ڕەهەندی ئاینی و کۆمەڵایەتی لە بەیتی فۆلکلۆری (شێخ فەرخ و خاتون ئەستی)دا

م. ی. ڕێباز محمد امین
کۆلێژی پەروەردەی قەڵادزێ- زانکۆی ڕاپەڕی- هەرێمی کوردستان/ عیراق

پوختە:

ئەو تـوێژینەوەیە دەچێـتە خـانەی لێکـۆڵینەوەی ئەدەبـی فۆلکلـۆری کـوردی، ئەدەبـی فۆلکلـۆر بەو بەشـەی ئەدەب دەگـوترێ کە دەمـاودەم و پشتاوپشـت، نەوە لەدوای نەوە گێڕدراوەتەوە و پارێزراوە تا بە ئێمە گەیشتووە. دیارە کوردیش وەکو هەموو میللەتێکی زیندوو، خاوەنی سامانێکی فۆلکلۆری یەکجار دەوڵەمەندە، کە لە فۆڕمی ژانری جیاجیادا خراونەتەڕوو. بەیت، بەشێکی گرنگ لە ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی پێکدەهێنێت. یەکێك لە تایبەتمەندییەکانی ئەدەبی فۆلکلۆر لەڕوی ناوەڕۆکەوە، ڕەنگدانەوەی داب و نەریت و بیروباوەڕی ئاینییە، هەر ناوچە و دەڤەرێك خاوەنی خەرمانێك لە بەرهەمی ئەدەبیە، کە لەزۆر ڕووەوە مۆرکی ناوچەییان پێوەدیارە، ئەو توێژینەوەیە تایبەتە بە خوێندنەوەی بەیتی (شێخ فەرخ و خاتون ئەستی)، کە ڕووداوێکی ڕاستەقینەی ئەڤینییە، خەیاڵ ڕۆڵی گەورەی تێدا دەبینێت، لە قالبی بەیتدا گێڕدراوەتەوە، بەپێی گێڕانەوەکان و ناوەڕۆکی داستانەکە، شوێنی ڕووداوەکە دەکەوێتە گوندی (داودییە)ی ناوچەی پشدەر. لەدوو ئاستدا دەیخەینە ژێر تیشکی توێژینەوە، لەلایەکەوە بە سەرنجدان لە نـاوی کەسـایەتییەکان و بزووتنەوەیـان و بەرەوپێشـچوونی ڕووداوەکاندا، بۆمان دەردەکەوێت کە نەریت و بیروباوەڕی کۆمەڵایەتی دەڤەری پشدەر تێیدا ڕەنگیداوەتەوە، لەلایەکی دیکەوە بەپشتبەستن بە دەقی گێڕانەوەی بەیتەکە، لەزۆر شوێندا هەست بە جیلوەی بیروباوەڕی ئاینی و چیرۆکە قورئانیەکان دەکرێت، کە ئەوەش سەرەداوێکی گرنگە لە دیاریکردنی مێژووی ڕووداوەکە، کە دەگەڕێتەوە بۆ قۆناغی دوای بڵاوبوونەوەی ئاینی ئیسلام لەو ناوچەیەدا. گرنگی ئەو توێژینەوەیە لەوەدایە کە هەوڵێکە بۆ زیندوکردنەوە و بەرز ڕاگرتنی ژانرێکی گرنگی سامانی نەتەوەییمان کە بەیتی فۆلکلۆرییە، هەروەها نزیککردنەوەو ئاشناکردنی بەرهەمی فۆلکلۆری ناوچە و دەڤەرە جیاجیاکانی کوردستانە لە کۆبوونەوەو کۆنفرانسە نێودەوڵەتی و ناوەندە ئەکادیمییەکاندا.

پەیڤێن سەرەکی: *ئەدەبی فۆلکلۆر، بەیت، ئایین، بیروباوەڕی کۆمەڵایەتی، شێخ فەرخ و خاتوون ئەستی*

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

پێشەکی:

لەناو بەشەکانی ئەدەبی فۆلکلۆری کوردیدا بەیت جێگەو پێگەیەکی تایبەت و گرنگی هەیە، کە هەر لە زووەوە سەرنجی رۆژهەلاتناسانی راکێشاوەو بە بایەخەوە لێیان روانیوە، چونکە ئەوان بەدوای ناسینی تاکی کوردەوە بوونە، ئەو مەبەستەشیان لەرێی ناسینی بەیتەکانەوە بۆ مەیسەر بووە، چونکە لە بەیتدا وێنەیەکی راستەقینەی کلتور نەریت و بیروباوەری کۆمەڵگەی کوردی نیشان دەدرێت. هەر گۆشەیەك لە بەیتی کوردی، ریشەی لە دڵ و دەروون و ناخی ئەو میللەتەدایە. بۆیە یەکێك لەرێگاکانی خوێندنەوەی مێژووی هەر نەتەوەیەك، گەڕانەوەیە بۆ ئەدەبی فۆلکلۆر و لەناویشیدا بەیتی فۆلکلۆری. دیارە بەیتی کوردی لەرووی ناوەرۆکەوە بۆ دوو بەشی(ئەڤینی و قارەمانیەتی)دا دابەشدەبێت. لەو توێژینەوەیەدا باس لە یەکێك لە شاکارەکانی بەیتی کوردی دەکەین، ئەویش چیرۆکی ئەڤینداری نێوان دوو ئەویندار پشدەرییە کە(شێخ فەرخ و خاتوو ئەستی)ن، کە تا ئەمرۆش بۆتە وێردی سەر زمانی ئەویندارن. بەیتەکە، سەرەرای ئەوەی کە باسکردنە لە خۆشەویستیەکی ناکامی نێوان کورو کچێك، لە پاڵیدا دەتوانین وەکو تۆمارێك سەیری بکەین، بۆ لێکۆڵینەوەو بەدواداچوونی زۆر رەهەند و لایەنی دیکە. لەو روانگەیەوە ئامانجمانە بە پشتبەستن بە تێکستی بەیتەکە، خوێندنەوە بۆ دوو رەهەندی کۆمەلایەتی و ئاینی کۆمەڵگای کوردی بکەین لە سەردەمی رووداني چیرۆکی بەیتەکەدا. لەو رێگەیەوە چەندین سەرەداوی گرنگمان دێنەدەست سەبارەت بە بەهاو و داب و نەریت و کلتوری کوردی و بیروباوەری ئاینی لە کوردستاندا.

بەشی یەکەم: پێکهاتەی هونەری بەیت

تەوەرەی یەکەم: پێناسەو چییەتی بەیت

بەر لەوەی بچینە سەر چییەتی و پێناسەی بەیت وەك فۆرمێکی ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی، لەسەرەتاوە بەپێویستی دەزانین کەوا باس لەو گرفتە بکەین کە بەشێك لە توێژەرانی کورد لەکاتی لێکۆڵینەوە لە بەیتدا روبەروی دەبنەوە، ئەویش تێکەڵی و جیانەکردنەوەی سنوری نێوان بەشەکانی ئەدەبی فۆلکلۆرە، بەتایبەتی چەمکگەلی وەك(بەیت و داستان و حیکایەت).سەرەرای جیاوازییان، زۆرجار لێکۆڵەران لەدیاریکردنی سنوری نێوان ئەو فۆرمانە توشی تێکەڵی بوون، یان لەبری یەك بەکارهێندراون و بەیەك شت زاندراون و جیانەکراونەوە. بۆنموونە عیزەدین مستەفا رسوڵ لەژێر ناونیشانی (داستانی دڵداریی خۆماڵی و هاوبەش و بێگانە)دا جیاوازی ناکات لەنێوان هەردوو چەمکی بەیت و داستاندا وەك یەك بەکاریان دەهێنێت(... جاروبار ئەم جۆرە ناوانە دەکرێن بە دانەری بەیتی کوردی و و فارسی بەناوبانگ، بەلام پاش وردبوونەوە دەتوانین بڵێین ئەم جۆرە داستانانە ئەوانەبن کە دەدرێنە پاڵ عەلی بەردەشانی)(رسوڵ، ٢٠١٠، ٥٥). هەروەها کامەران موکری لە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

باسی داستانی قارەمانیەتیدا نموونە بە بەیت دێنێتەوەو دەنوسێ(لەم چەشنە داستانە لە کوردیا زۆرن وەکو بەیتی (سوارۆ)ی شەریف هەمەوەند)(موکری، ١٩٨٤، ٦٥). نوسەرێکی دیکە لەڕووی فۆڕمی ئەدەبیەوە بەیت و پەخشانە شیعر بە یەك شت دەزانێ (ئەمین، ٢٠٠٨: ٥). یاخود زۆرجار لە ناوناندا ئەو کێشەیە دروستدەبێت، کە هەندێجار ناوی داستان و هەندێ جاری دی ناوی وەك حیکایەت خراوەتە سەر بەیت، بۆنموونە بەیتی (چل توتی) ناونراوە (حیکایەتی چل توتی)، بەیتی (خەج و سیامەند)یش ناوندراوە (داستانی خەج و سیامەند)(عبداللە، ٢٠١٤، ١٩٢). وەهەروەها هەندێجار بەپێچەوانەوە حیکایەت هەیە بە بەیت ناونراوە، بۆنموونە بەیتی (ئایشەگوڵ) و بەیتی (لەشکری)، کە لە بنەڕەتدا حیکایەتن کەچی بە بەیت ناودێر کراون.(عەدۆ، ١٩٨٣، ١١) .برێ جار، لەژێر ناونیشانی بەیتدا باس لە لاوك و حەیران کراوە و جیاوازی لەنێوانیاندا نەکراوە(جەلالی، ٢٠١٧، ١٣٠)، لەلایەکی دیکەوە دوو لێکۆڵەری کوردی ڕۆژهەلات، بە زمانی فارسی، لێکۆڵینەوەیەکیان لەژێر ناونیشانی(لێکۆڵینەوەی ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی)ئامادەکردووە، تێیدا لەژێر ناونیشانی چیرۆك دا باسیان لە بەیت کردووە(احمدی و برومندی، ٢٠٢٠، ٩). دیارە ئەو گیرو گرفت و تێکەڵییەش زیاتر دەگەڕێتەوە بۆ نەبوونی لێکۆڵینەوەی سەربەخۆ سەبارەت بە هەریەك لەو بوارانەی ئەدەبی فۆلکلۆرەوە، لەلایەکی دیکەوە هەروەك ئیدریس عبداللە باسیدەکات بەهۆی زۆری نوسینی کورتە وتار و بابەتی بچوکی دوور لە بەهای زانستی، کە خاوەنەکەی بە میزاج و کەمحاڵیبوونی خۆی بابەتەکان تێکەڵدەکات. بۆ ئەوەش چارەسەر ئەوەیە هەریەك لەو بوارانە بخرێنە بەر تیشکی لێکۆڵینەوەی زانستی وردەوە تاکو سنورو بواری هەریەك لەو فۆمانە بە دروستی دیاریبکرێت.

سەبارەت بە زاراوەی بەیت لە فەرهەنگە کوردییەکاندا، لە فەرهەنگی هەمبانەبۆرینەدا بەمجۆرە هاتووە کە(بەیت، چیرۆکی بە شیعر، هەوای گۆرانی(بەیت و بالۆرە بە یەکتریان هەڵدەگوت.(هەژار، ١٩٩٠، ٨٧). هەروەها لە فەرهەنگی (ڕیشەی وشەی کوردی)دا دەربارەی وشەی بەیت هاتووە:(چیرۆکەشیعری فۆلکلۆری(ئاینی، دڵداری، مێژویی و ...)لەسەر هەوای تایبەتی خۆیان کە دانەر و ئاهەنگسازەکەیان دیارنییە و پشتاوپشت گەیشتۆتە دەستی ئێمە)(ناناوازادە، ٢٠١٧، ٦٢٧).(چیرۆکی بەشیعر، بەیتی خەج و سیامەند)(ڕوحانی، ٢٠١٧، ٣٤٩). وە لە هەندێ سەرچاوەی دیکەدا، لەپاڵ وشەی بەیت، وشەی چریکە بەکاردێنن و بە هاوواتای دەزانن(شاڕوخ، ٢٠٠٢، ٤). کەواتە بەیت لە واتای فەرهەنگیدا بریتییە لەو بەیت و باوەی لەسەر زار و زمانی پێشینیان بووە و لەوانە زار بە زار هاتووە و بە ئێمە گەیشتووە. هەر سەبارەت بە وشەی بەیت لە زمانی کوردیدا (ڕەهبەر مەحموود زادە) لە کتێبی پێکهاتەی بەیتی کوردیدا، پێیوایە (وشەی بەیت لە نووسراوەکان و لە ئاخاوتنی خەڵکی ئاساییدا بەسێ مانای جیاواز دەکار کراوە.

١- به مانای هەرە گشتی: واتە ئەم بەشە لە فۆلکلۆری کوردی کە تێکڕای (ئەدەبی داستانی زارەکی) دەگرێتەوە دیارە لەم بەکارهێنانەدا وشەی بەیت جگە لە لاوک و حەیران و بەندە کە بەشێک لە گۆرانی و چیرۆکی فۆلکلۆریشی گرتۆتەوە.

٢- به مانای تایبەتی: واتە بەشێک لە ئەدەبی زارەکیی کوردی کە گەرچی خزمایەتی لەگەڵ لاوک و حەیراندا هەیە، بەڵام نە لاوک و نە حەیرانە.

٣- به مانای گشتی: واتە چەشنە بەکارهێنانێک لە نێوان مانای هەرە گشتی و مانای تایبەتیدا جێگیر دەبێ. لەم چەشنە لێکدانەوەیەدا بەیت بە مانای تایبەتی و هەروەها لاوک و حەیران تێکڕا ناوی بەیت یان جاری وایە لە بەکارهێنانی بەرفراوانتردا ناوی "بەیت و باو" یان لەسەردا دەنرێ. (مەحمموودزادە، ٢٠٠٣: ٤)(مەحموود زادە، ١٩٨٥، ٢٧)

بەپێی ئەو ڕۆڵ و پێگەیەی کە بەیت لە فۆلکلۆری کوردیدا هەیەتی، هەر لە زووەوە، چ لەلایەن ڕۆژهەڵاتناسان و گەڕیدە بیانیەکانەوە، چ لەناوخۆدا لەلایەن لێکۆڵەرانی ئەدەبی فۆلکلۆردا، گرنگی و بایەخی زۆری پێدراوەو لە سۆنگەی جیاجیاوە لێیدواون و بەشێك لەو بەیتانەی کەبەسەر زاری گێڕەوانی گەلەوە بوون تۆمار کراون و تیشکی توێژینەوەیان گەیشتۆتێ. هەربۆیە لەبارەی پێناسە و چییەتی بەیتەوە بۆچوونەکان فرەن، هەریەکێکیان گۆشەیەکی ئەو سەرمایە گرنگەی ئەدەبی فۆلکلۆری کوردییان بەسەرکردۆتەوە. دیارە هەموو ئەو پێناسەو بەسەر کردنەوانەش بێ کەم و کورتی نین و ناسنامەی تەواوی بەیتمان پێشان نادەن، بەڵکو بەشێکیان ناسنامەی بەیت تەنها دەبەستنەوە بە بابەتی ئەڤین و خۆشەویستی بایەخ بە لایەنەکانی دیکەی(قارەمانی، مێژویی، سروشت، ئاینی...) نادەن، ئەوەتا نوسەرێك لەپێناسەی بەیتدا پێیوایە کە (بەیت دەربڕی هەستێکی خۆشەویستییە، کە چۆن کوڕە لەبەر خاتری کچە ئامادەیە خۆ فیدا بکات)(ڕەحمانی، ٢٠٠٠، ٧٣). لەڕاستیدا پێناسەیەکی کرچوکاڵەو هەموو لایەنەکانی پێکهاتەی بەیتی ڕوون نەکردۆتەوە. سوارە ئیلخانیزادە بەیت بە (شیعری وتار) ناو دەبات و ئاوا پێناسەی دەکات: (شیعری وتاری، یان بەیت، بەلای منەوە گەنجێکی هێژا و سامانێکی گەورەی زەق و چێشکەی هۆزەکەمانە. (ئیلخانیزادە، ٢٠٠٧، ١٥٧). وەك دیارە ئەو پێناسەیەش تەنها جەختی لەسەر ناونان کردۆتەوەو باس لە چییەتی پێکهاتەی هونەری بەیت ناکات. مارف خەزنەدار لە پێناسەیەکی تێر و تەسەلدا، چییەتی و پێکهاتەی هونەری بەیتمان پێدەناسێنێ : (بەیت، ئەو جۆرە بەرهەمەیە گیانی چیرۆکی تێدایە، لەجێ و قارەمان و سەردەم و جوڵانەوە، بە قەوارە درێژ نییە، زمانی میللییەو ڕستەی ساکارە، زۆربەی خەڵك تێیدەگا، کێشی خۆماڵییەو قافیەی ڕەنگاوڕەنگە)(خەزنەدار، ب:یەکەم، ٢٠١٠: ١٦٩). هەروەها لەڕوی مەبەست و ناوەڕۆکەوە بەسەر چەند جۆرێکدا دابەشی دەکات (بەیت وەکو بابەتێکی چیرۆکی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

شیعری زیاتر بۆ مەبەستی گۆرانی چڕین دادەنرێ و خەریکی دڵداری و خۆشەویستی و سروشتە، هەروەها ڕووداوی مێژوویی و قارەمانیەتی و پاڵەوانی نەتەوە لە شۆڕش و جەنگ و بەرگری لە نیشتیمان دەگرێتەوە)(هەمان سەرچاوە: ١٧٧).هەروەها ئیدریس عبداللە، لە بۆچونێکی نزیك لە هی مارف خەزنەداردا، دەربارەی پێکهاتەی هونەری بەیت، بەوجۆرە فۆرمی بەیت پێناسە دەکات (هونەرێکی شیعری خۆماڵییە، بەکێشی پەنجە دەنوسرێتەوە، زمانی دەربڕینی ساکارەو نزیکە لە تێگەیشتنی زۆرینە، لەداستان نزیکە بەڵام لێشی جیاوازە... هی سەردەمی بەر لە سەرهەڵدانی ئەدەبیاتی هونەری بەرزە، زیاتر لە جۆرێکی هەیە، وەکو کۆمەڵایەتی و ئەڤینی و قارەمانی)(عبداللە، ٢٠١٤، ١٩١).

تەوەرەی دووەم: تایبەتمەندییەکانی بەیت

بەیت بریتییە لە هۆنراوەی فۆلکلۆری بە ناوەڕۆکی ئەفسانەیی، حەماسی، دڵداری، مێژوویی، کۆمەڵایەتی، ئەخلاقی عیرفانی، یا تێکەڵەیەکە لە دووان، یان چەند بابەتێك لەوانە، کە بەشێوەی شیعر، یان ئاوێزەیەك لە شیعر و پەخشان پێکدێت. لەڕووی کێشەوە، هەندێ بەیت لەسەر کێشی پەنجەیی هۆندراونەتەوە، هەندێکی دیکەیان کێشێکی دیاریکراویان نییە، بەڵام جۆرێك لە سەجع و ئیقاعی ناوەکییان هەیە. لە بەیت دا سەروا گرنگی بایەخی زۆری هەیە. (میکائیلی، ٢٠١٦، ٥٥). وە گێڕانەوە ڕۆڵی گرنگ و بەرچاوی هەیە و یەکێکە لە تایبەتمەندییە هەرە دیارەکانی بەیت. گێڕەوەی بەیت، گێڕەرەوەی هەمووشتزانە، بەزۆری یەك ڕووداوە، کە بەشەکانی ئەو ڕووداوە بەشێوەی زنجیرەی یەك لەدوای یەکەوە دێن تا دەگاتە ئەنجام. بەشێوەیەکی گشتی هەر بەیتێك بەپێی بارودۆخ و شوێن و کات و جۆری زاراوەی ناوچە جیاجیاکان، بەشێوەی جیاجیا گێڕدراونەتەوە، ڕاستە کە زۆربەی گێڕانەوەکان لەڕووی ناوەڕۆکەوە وەك یەکن، بەڵام کاتێك دەماو دەم گوازراونەتەوە شێوازی جیاوازیان وەرگرتووە، لەڕووی وشەو دەربڕینەوە، بەگوێرەی شێوەزاری ئەو ناوچەیەی کە بەیتەکەی پێ گێڕدراوەتەوە دەگۆڕێن، واتا (بەو شێوەیە نەبووە کە بەیتبێژ هەر بەو جۆرەی کە بیستویەتی وەك خۆی و بەبێ کەم و زیاد ئەزبەری بکات و بگێڕێتەوە، بەڵکو بەزۆری وابووە کە ناوەڕۆکەکەی ئەزبەر کردووە، خۆ ئەگەر بەهرەیەکی شیعری هەبووبێ، ئەوا دەستکاری سەرواکانیشی کردووە، وە هەندێجار تێڕوانین و دەربڕینی خۆی خستۆتە سەر بەیتەکە، یان بەپێی سەلیقەی خۆی هەندێکی لە بەیتەکە لابردووە، هەندێکی بە شیعر و هەندێکیشی بە پەخشان ئەدا کردووە)(هەمان سەرچاوە، ٦٠). لەلایەکی دیکەوە هەر بەیتێك ئاواز و هەوای تایبەتی خۆی هەیە، لەلایەن بەیتبێژ، یان خۆشخوانەوە بەشێوەی گۆرانی، لەدیوەخان و شوێنی گشتیدا دەگێڕدرانەوە. بەیتبێژ، یان خۆشخوان. هێمنی شاعیر لە بارەی پێگەی خۆشخواندا دەڵێ: (دیارە کە وەك هونەرمەند چاوی لێنەدەکرا، بەڵام لە کوێخاو گزیر و سەرکار و پاکار و باب نۆکەر غوڵام و چایەپەز

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

و بەردەست ماقوڵتر بوو) واتا بەو کەسە دەگوترا، کە لە گوند لە دیوەخانی ئاغادا بەیتی دەگێڕایەوە، یان لە شارەکاندا شەوانە خەڵك لە قاوەخانەکاندا کۆدەبوونەوەو تا شەو درەنگ دەبوو، بەیتبێژ و حیکایەتخوان دەیخافڵاندن(ئۆسکارمان، ٢٠٠٦، ١٤).

بەیتە کوردیەکان سەرمایەیەکی نەتەوەیی گرنگن، چونکە چاودێر و زیندووکەرەوەی دابونەریت، بیروباوەڕی کۆمەڵگەی کوردین، وەهەروەها نیشاندەری مێژوو و دۆخی کۆمەڵایەتی و سیاسی و فیکری و ڕۆشنبیری پێشینانمانن. هەربۆیە لە بەیتدا بەڕوونی هەست بە کاریگەری بنەما و بیروباوەڕی ئاینە جیاجیاکان دەکرێت کە لە کوردستاندا پەیڕەوی کراوی، لەوانە:(ئاینی ئیسلام، مەسیحی، یەهودی...). لەو ڕووەوەیە کە دەگوترێ بەیتی کوردی ئاوێنەی باڵانمای ژیانی کۆمەڵایەتی کوردین، بەو پێیەی کە ئەو بەیتانە لێوڕێژن لە ئەزمونی ڕابردووی پڕ لە هەوراز و نشێوی خەڵکی کوردستان(میکائیلی، ٢٠١٦، ٥٥). یەکێکی دیکە لە تایبەتمەندییەکانی بەیت ئەوەیە کە (مۆرکی نەتەوەیی پێوە دیارە، قارەمانەکانی دیار و ناسراون، ئەو زەمینەیە دەناسرێتەوە کە ڕووداوەکانی بەیتەکەی تێدا ڕووداوە، داب و نەریت و سلوکیاتی قارەمان و کەسەکانی دیکەی دەوروبەری هەمووی دەناسرێنەوەو دیارن هی چ نەتەوەیەکن، بۆیە بە ئاسانی دەزانین کامە بەیتە هی کامە نەتەوەیە. هەروەها سەرچاوەی بەیتەکان ڕووداوە واقیعیەکانن، ئەمانە بە خەیاڵ و سۆزێکی جوانەوە تێکەڵکێشکراون و بەسەرچاوەکانی دیکەی وەکو ئایین و مێژوو و سروشت و دابو نەریت و... ، لەبەر ئەوەشە ڕووداوێك کە بە گەورەیی ڕویداوە لە ناوچەکاندا بڵاوبۆتەوەو لە هەر ناوچەیەك شایەرێکی باشی لێ بوویێت، بە سەلیقەو وەستایەتی خۆی ڕووداوەکەی لە قالبی بەیتێکدا بەرجەستە کردووە، هەربۆیەش دەقی بەیتێك بە پێی ناوچە جیاوازەکان، بە شێوەی جیاواز گێڕدراوەتەوە. (عبدالله، ٢٠٠٧، ١٩٣).

لەڕووی ڕوخسارەوە، بەیت تێکەڵەیەکە لە هۆنراوەو پەخشان، کە سەرەتاکەی بە پەخشان دەستپێدەکات، کە تایبەتە بە ناساندنی کەسەکان و پێگەیان لە ڕوداوی بەیتەکەدا، هەندێجار بەیتبێژ کاتێ بە هۆنراوە ڕووداو دەگێڕێتەوە، لەناکاو ڕیتمەکە دەگۆڕێ و دەیکاتەوە بە پەخشان. گێڕەرەوە هەمووشتزانە، لە ڕێگەی کەسی سێیەمەوە، ڕووداوەکان دەگێڕێتەوە، بەیتبێژ بە جۆرێك ئاوێزانی کەسایەتیەکان دەبێ، لەڕێگەی هونەری دەنگەوە هێندە بە حەماسەوە خۆی دەخاتە شوێنی کارەکتەرەکان و پێیان کاریگەر دەبێ، کە زۆرجار دەخاڵەت و حوکمدانی ناوبراو بە ئاشکرا بە سیمای بەیتەکەوە دیارە(رحیمیان، ٢٠١٤، ٩٢). سەبارەت بە بابەت و ناوەڕۆکی بەیتی کوردی ، تەنها خۆشەویستی و قارەمانیەتی نین، وەك هەندێ لێکۆڵەر باسیدەکەن. بەڵکو دەتوانین بڵێین کە(سەرچاوەکانی بەیتی کوردی فرەو جۆراوجۆرن، لەوانەیە ئەفسانەیەك، ڕووداوێکی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

مێژویی، ڕووداوێکی ناوچەیی، وە شکست، یان سەرکەوتنێك، یاوەخود بیروباوەڕێکی ئاینی و کۆمەڵایەتی سەرچاوەی دروستبوونی بەیتێك بێت)(سەلیمی، ٢٠١٢، ٣٣)

تەوەرەی سێیەم: ڕەنگدانەوەی ڕەهەندی ئاینی و کۆمەڵایەتی لە بەیتی کوردی دا

بەیت بەشێکی گرنگ لە ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی پێکدەهێنێ، وە فۆلکلۆری کوردی ئاوێنەیەکی گەش و باڵانومایە، کە وێنەیەکی ڕەسەن و ڕاستەقینەی، شێوازی ژیانی هەمەلایەنەی کۆمەڵگەی کوردی تێدا ڕەنگدەداتەوە، هەر لەو سۆنگەیەوە گوتراوە، ئەدەب سێبەری کۆمەڵگایە، هەربۆیە، بۆ لێکۆڵینەوەو بەدواداچوونی زۆر بوار و لایەنی نادیاری مێژوویی، ئابوری، کۆمەڵایەتی، سیاسی و بیروباوەڕی ئاینی میللەتی کورد، باشترین ڕێگە، گەڕانەوەیە بۆ تێکستە ئەدەبییەکان. بە لەبەرچاوگرتنی ئەو ڕاستەی سەرەوە، لەو لێکۆڵینەوەیەدا، کە تایبەتە بە ڕەهەندی ئاینی و کۆمەڵایەتی لە بەیتی کوردیدا، ئەگەر سەرنجی ناوەڕۆکی ئەو بەیتە کوردیانە بدەین کە لەسەر زاری بەیتبێژانی ناوچە جیاجیاکانی کوردستانەوە گێڕدراونەتەوەو تۆمار کراون، سیمای ئەو دوو ڕەهەندەی سەرەوەیان بەزەقی پێوە دیارە. ئەگەر سەرەتا لە ناوەڕۆکی ئاینییەوە دەستپێبکەین، بەو پێیەی کە مێژوی سەرهەڵدانی بەیت دەگەڕێتەوە بۆ قۆناغی دوای بڵاوبوونەوەی ئاینی ئیسلام لەو ناوچەیەدا، بۆیە کەم بەیتی کوردیمان هەیە، کە بەجۆرێك لە جۆرەکان سێبەری ئاینی بەسەرەوە نەبێ، تەنانەت ئەو بەیتانەی کە ناوەڕۆکەکەیان قارەمانیەتی، یان ئەڤینداریيە. جا چ بە شێوەی سود وەرگرتن لە دەقی ئاینی و هێنانی ناوی خواو پێغەمبەر و کەسایەتی ئاینی، مزگەوت، قورئان، پێشناوی دینی، وەکو حاجی، شێخ، سەید و مەلا و....، پەیڕەویکردن لە ئەحکام و ئەخلاقیاتی ئاینی. تەنانەت یەکێك لە تایبەتمەندییە دیارەکانی بەشێکی زۆری بەیتی کوردی ئەوەیە، کە بەناوی خواو پێغەمبەر و مەدەد و هانابردن بۆ سیفاتە باڵاکانی خالق دەستپێدەکات، بۆنموونە لە بەیتی(شێخی سەنعاندا) کە ناوەڕۆکەکەی بابەتی دڵداری ئاینییە، بەو جۆرە دەستپێدەکات:

بیسمیللا هێز ڕەحمانی

بەهیدایەتی سوبحانی

هیممەتی غەوسی گەیلانی

چی کرد لە شێخەکەی سەنعانی (قازی، ٢٠٠٧، ٨).

یان لە بەیتی (شیرین و فەرهاد)دا هاتووە: (بەناوی خودای بێ شەریك و تاك، سانعی خەڵق و زەمین و ئەفلاك، بێکەس، بێ شەریك، بێ جێگە و مەکان، ڕازقی موتڵەق، ڕەحەت فراوان).

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

لەلایەکی دیکەوە، بەو پێیەی کە ڕووداوی بەیت، هەڵهێنجراوی ژیانی کۆمەڵایەتی کۆمەڵگەی سەرەتایی و دەرەبەگی کوردییە، بۆیە بەیتی کوردی کێڵگەیەکی بەپیتی ڕەنگدانەوەی لایەنە کۆمەڵایەتیەکانی وەکو: داب و نەریتی ناوچەیی، هەژاری، بەزۆر بەشودانی کچ، فرۆفێڵ، ستەم و زۆرداری و جیاوازی چینایەتی و... هتد. بۆنموونە هەروەك لە بەیتەکانی (زەمبیلفرۆش، ناسر و ماڵ ماڵ، خەج و سیامەند، شێخ فەرخ و خاتوون ئەستی...)دا بەرجەستە دەبێ.

بەشی دووەم: ڕەنگدانەوەی ڕەهەندی ئاینی و کۆمەڵایەتی لە بەیتی(شێخ فەرخ و خاتون ئەستی)دا

تەوەرەی یەکەم: چەند سەرنجێك دەربارەی بەیتەکە

٢-١-١ شوێنی جوگرافی و ڕوخساری بەیتەکە

ڕووداوی خۆشەویستی شێخ فەرخ و خاتوو ئەستی، ڕووداوێکی ڕاستەقینەیە لە بەرگی دەقێکی ئەدەبی فۆلکلۆریدا، کە هەر لە کۆنەوە لەسەر زاری خەڵکی پشدەر بەتایبەتی، وە ناوچە جیاجیاکانی کوردەوارییە، لە کۆڕ و مەجلیساندا دەگێڕدرێتەوە و (شێخ فەرخ و خاتوو ئەستی) وەکو دوو ڕەمزی ئەڤینی بەناوبانگن. ڕووداوی بەیتەکە لە ئاوایی (داودییە)ی ناوچەی پشدەر ڕویداوە. ئەوەش بەپێی ئەو زاراوەیەی کە پێی گێڕدراوەتەوە، وە ناوی ئەو شوێن و کەسایەتیانەی کە لە دەقەکەدا هاتوون لەوانە (شەتی مرادان، شەتی داودییە، ئاوەدانی داودییە)، وەهەروەها ناوی چەندین کەسایەتی سەرەکی و لاوەکی، وەك شێخ فەرخ و خاتوون ئەستی، کە کەسایەتی سەرەکین، وە ناوەکانی: (نازێ، نازدار، مامادی، مام غەلیفە، وسوئاغا...) کە هەموو ئەو ناوانە تا ئێستاش لەناوچەی پشدەردا بەکارهێنانی بەربڵاویان هەیە. جگە لەوە، بوونی مەزارگەیەکی بەناوبانگ بەناوی (مەزاری شێخ فەرخ) و بوونی کانییەك بەناوی (کانی ئەستی) لە گوندی داودییەی ڕۆژهەڵاتی شاری قەڵادزێ، کە هەر لەکۆنەوە ئەڤینداران بۆ ڕاز و نیازی دڵداری سەردانی دەکەن. ڕووداوی بەیتەکە بەجۆرێك لە خەیاڵ و بیروباوەڕی خەڵکی ناوچەکەدا چەسپاوە کە زیادەڕەوی زۆری تێدا دەکرێ، وەك ئەوەی کە دەڵێن (ئەو دوعایانەی کە شێخ فەرخ کردوونی تا ئێستاش کاریان ماوە، یان ئەوەی کە شێخ فەرخ وەلییەکی خودایەو کەرامەتدارە... هتد). بەگشتی ناوەڕۆکی بەیتەکە بریتییە لە چیرۆکێکی خۆشەویستی لەنێوان هەردوو کارەکتەری سەرەکی (شێخ فەرخ و خاتوو ئەستی)، کە بە شێوەیەکی تراژیدی کۆتایی دێ. چیرۆکەکە ئاوێزانە بە چەندین ڕووداوی سەیرو سەمەرە، کە خەیاڵی بەیتبێژ دروستیکردوون. لەوانە: شێخ فەرخ هەر لەکاتی لەدایکبونیەوە کەشف و کەرامات و موعجیزەی پێغەمبەرانەی نواندووە وەك عیسا قسە دەکات، هەرکەسێك بە بەربەست بزانێ لەبەردەم گەیشتن بە خۆشەویستەکەی(ئەستی)

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

دوعای لێدەکات و دوعاشی گیرا دەبێ، وە زۆر بابەتی سەیر و سەمەرەی تر، هەربۆیە هێمن لە پێشەکی کتێبی (توحفەی موزەفەرییە)دا دەربارەی ڕوخساری ئەو بەیتە، بەو شێوەیە سەرسامی خۆی دەدەبڕێ(ئەم بەرهەمە بۆ من، تەنها لەبارەی شێعرو زمانەوە جێگەی سەرنجڕاکێشان نییە، بەڵکە لەباری دارشتنی چیرۆکە. ئەم بەیتە لە کۆمەڵێک چیرۆکی جۆربەجۆر پێکهاتووە، کە تێکەڵکراون و پێکەوە جۆش دراون و ئەم چیرۆکە سەیرو سەمەرەیەیان لێ پەیدابووە. من زۆرم چیرۆك بیستوون و کەمیشم نەخوێندوونەوە، تا ئێستا چیرۆکی وام نەبیستووەو نەخوێندۆتەوە کە ئەوەندەی لق و پۆپ لێ بێتەوەو ئەوەندەی ڕووداوی سەیر تێدابێ(موکریانی، ٢٠٠٤، ٧٣). ئەوسەرنجەی ناوبراو لەوەوە سەرچاوە دەگرێ، کە هەرچەند پێکهاتەی ڕووداوی بەیتەکە وەك شێوەی باوی بەیتی کوردی لەسەرەتایەکی سادەو بە لەدایکبوونی پاڵەوان(شێخ فەرخ)دەستپێدەکات، بەشێوەیەکی ئاسۆیی بەردەوامدەبێت تا دەگاتە ئەنجام. بەڵام لەدرێژەی گێڕانەوەدا، ڕەگەزی دیکەی تێکەڵ دەبن و تایبەتمەندی ئەفسانە و حیکایەت و داستان لەخۆدەگرێ (لە هەندێ ڕووەوە لە حیکایەتەوە نزیکە، وەك حیکایەت گوزارشت لە دەربڕینی بیرۆکەیەکی زۆر کۆن و سادەو ساکاری بەرهەمی بەرکەوتنی شارستانیەتێك دەکات، لە هەندێ ڕوی تریشەوە لە کەرستەکانی ئەفسانە بێبەش نییە و لەگەڵ خەیاڵ و دژە لۆژیکدا، لە چەند شوێنێکدا لەگەڵ ئەفسانەدا یەکدەگرێتەوە. لەگەڵ هەندێ ڕەگەزی چیرۆك و داستانیشدا یەکدەگرێتەوە، کە ئەویش وەك چیرۆك و داستان، لە ڕووداوە مێژووییەکانەوە سەرچاوەی گرتووە، ژیانی ڕاستەقینەی کەسێك، یان قارەمانێك، یان فەرمانڕەوایەتییەك دەگێڕنەوە کە لە مێژوودا هەبووە(تۆفیق، ٢٠١٣، ١٨). بۆیە بەیتەکە لە هەریەك لەو ڕەهەندانەوە شایانی تێڕامان و توێژینەوەی سەربەخۆیە.

لەبارەی شێوازی گێڕانەوەوە، بەیتبێژ(زیاتر مەبەست لە تێکستەکەی (ئۆسکارمان)ە، کە لە ڕەحمان بەکرەوە وەریگرتوە) لە گێڕانەوەی بەیەتەکەدا، بەشێوازی قسەکردن دەستپێدەکات کە باسی لەدایکبوونی شێخ فەرخ دەکات، دواتر دێتە سەر شیعر، شیعری سادەو ڕەوان، بەتام و خوێ و تەڕ و پاراو، لەسەر کێشی خۆمانەی کۆنی کوردی، جاریوایە نێوە شیعرەکانی تەواوێك درێژن و جاری واشە زۆر کورتن، بەڵام لە هەموو حاڵێکدا کێش و مۆسیقا پارێزراوە. قافیەی زۆر بە گرنگ گرتووە، شیعری بێ قافیەی تێدا نابینی، بەڵام قاعیدەیەکی ڕێك و پێکی نییە. جاریوایە زۆر لەسەر قافیەیەك ڕۆیشتووە، جاریوایە هەر تاقە دوو نیوە شیعر لەسەر یەك قافیەن(هێمن، ٢٠٠٦، ٧٣).

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

٢-١-٢ مێژووی ڕووداوی بەیتەکە

سەبارەت بە مێژووی ڕوودانی ئەو چیرۆکی خۆشەویستییە، ئەگەرچی لە تێکستەکەدا هیچ ئاماژەیەکی ڕاستەوخۆ بەدی ناکرێ کە باس لە سەردەمی ڕوودانی ئەو چیرۆکە و داڕشتنی لە قالبی بەیتدا بکات، بەڵام بە گەڕانەوە بۆ هەندێ سەرەداوی ناوەڕۆکەکە، ئەوەمان بۆ ڕوون دەبێتەوە کە مێژوی ئەو بەرهەمە دەگەڕێتەوە بۆ قۆناغی دوای بڵاوبوونەوەی ئاینی ئیسلام لە کوردستان و ناوچەی پشدەر، چونکە لە تێکستەکاندا ئاماژە بە چەندین ئایەت و ناوو دەستەواژە دەکرێت، کە پەیوەندی ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆیان بە بیروباوەڕ و ئەدەبیاتی ئاینی ئیسلامەوە هەیە، لە سەردەمی ئیسلامیشدا دەگەڕێتەوە بۆ قۆناغی دەستەڵاتداریێتی عوسمانیەکان و بەدیاریکراوی، سەردەمی فەرمانڕەوایی (سوڵتان سلێمانی قانوونی(١٤٩٤ – ١٥٦٦)، ئەوەش سەرەڕای ئەوەی کە نەخشی کێلی سەر گۆڕی ئەو دوو عاشقە، شێوازی عوسمانین. جگە لەوە، بە پشت بەستن بە خودی تێکستەکە و هێنانی ناوی ئەستەمبۆڵ و سوڵتان(سبحەینێ جواب دە گەرمێنێ بگەڕێ لە ئەستەمبۆڵێ ببێ بڵاوە، سوڵتان پێ بزانێ پاکمان دەخنکێنێ تەخت و تاراجمان دەکا تەواوە...) لەوەوە دەگەینە ئەو ئەنجامەی کە مێژوی ئەو بەیتە لەو کاتەدا بووە، کە ئەستەمبۆڵ پایتەختی حوکمڕانی عوسمانیەکان بووە، ئاشکرایە کە ئەو سەردەمەش بۆ ناوەڕاستی سەدەی پازدە ١٤٥٣ دەگەڕێتەوە، چونکە پێش ئەو ساڵە، پایتەخت لە (ئەدەرنە)بووە. لەلایەکی دیکەوە ناوەڕۆکی ڕوداوەکانی ناو ئەو بەیتە زۆر لەگەڵ سەردەمی دەستەڵاتداریێتی سوڵتان سلێمانی قانونیدا دێتەوە(هەمان سەرچاوە، ٤٣). ئەو لایەنەش بۆخۆی بابەتی توێژینەوەیەکی سەربەخۆیە، کە ئەوەش ئەوەمان پێدەڵێت کە دەکرێ لەڕێگەی تێکستە ئەدەبیەکانەوە زۆر قۆناغی ون و نادیاری مێژوی سیاسی و کۆمەڵایەتیمان بخەینەڕوو.

٢-٢-٣ تێکستە چاپکراوەکان و گێڕەرەوانی بەیتەکە

سەبارەت بە دەقە چاپکراوەکان و گێڕانەوەکانی ئەو بەسەرهاتە، تا ئێستا بە چەندین شێوەو داڕشتنی جیاواز گێڕدراوەتەوەو نوسراوەتەوە، لە بەرامبەریەکراگرتنی هەموو گێڕانەوەکاندا، ئەگەرچی جیاوازییان بەدی دەکرێت لەڕووی ناوی شوێن و کەسایەتیەکان، بەڵام بەگشتی ناوەڕۆکیان یەکە. ئەو بەیتبێژانەی کە ئەو بەیتەیان گوتۆتەوەو دەقە چاپکراوەکانی بریتین لە:

١- (ڕەحمان بەکر) کە کۆنترین دەقی چاپکراوی بەیتەکە، ئۆسکارمان لەساڵی (١٩٠٤)دا لەسەر زاری ئەوەوە وەریگرتووە لە کتێبێکدا بەناوی توحفەی موزەفەرییە لەچاپیداوە.

٢- (سەلیم بایز بێگەڵاسی) لەساڵی ١٩٦٤ لەشاری قەڵادزێ، لەسەر کاسێتی دەنگی تۆماری کردووە. زیاد محمد ئەمین، لەوەوە بەیتەکەی وەرگرتووە لەژێر ناونیشانی(

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

مامان برازا بزرکرد، خاڵان خوارزا مەزن کرد) لەچاپیداوە.

٣- قادر فتاحی قازی لە کتێبی (گەنجینەی بەیتی کوردی)کە کۆمەڵێک بەیتی کۆکردۆتەوە، لەوانەش بەیتی (شێخ فەرخ و خاتوو ئەستی)، لەپەراوێزدا ئاماژە بەوە دەکات کە لە (مام ئەحمەد) ناوێکەوە وەریگرتووە.

٤- وە هەر لە ناوچەی موکریاندا هەریەك لە (مەحمود گەناوی، علی کشمیلی مامەش) ئەو بەیتەیان گێراوەتەوە. کە هەموو ئەو گێڕانەوانە بە زاراوەی ناوچەی پشدەرن، شایانی باسە، بەیتەکە سنوری موکریانی تێپەڕاندووەو لەناوچەی کرمانجی ژوروشدا چەند تێکستێکی بەیتەکە لەبەر دەستدان. لەوانە:

٥- ستی و فەرخ، ئەمینێ ئوسمان، چاپخانا خەبات، دهۆك، ٢٠٠٢. کە لە ساڵی ١٩٦٩، لە (حەیدەر باجلوری)ەوە وەریگرتووە.

٦- هەر سترانەکێ چیرۆکەك ژ دەڤەرێن شنگال و شێخان، بەرهەڤکرن، داود مراد خەتاری، چاپخانا ئاراس، هەولێر، ٢٠١٠، کە لە باوکیەوە (مرادوێ خوێدە عەیشێ) لە ساڵی ١٩٨٩، لە گوندی خەتارێ وەریگرتووە.

٧- ژ فۆلکلۆرێ کوردی، صادق بهاءدین ئامێدی، ئاراس، چاپخانا وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ٢٠٠٢، کە لە (سعیدێ پیروێ)ی وەرگرتووە، ڕۆژا ١٢-٨-١٩٧٢ هاتیە تۆمارکرن.

تەوەرەی دووەم: ئاماژەکانی ڕەهەندی ئاینی لە بەیتەکەدا

هەروەك پێشتر باسکرا ، کە بەهۆی بوونی چەندین ئاماژەی ئاینی، بەڕوونی دەتوانین مێژوی بەیتی کوردی بگەڕێنینەوە بۆ قۆناغی دوای بڵاوبوونەوەی ئاینی ئیسلام لەو ناوچەیەدا. لەو ڕوانگەیەوە، ئەگەر سەرنج بدەینە ناوەڕۆکی بەیتی شێخ فەرخ و خاتوون ئەستی، بۆمان دەردەکەوێت کە بەدرێژایی گێڕانەوەی بەیتەکە، چەندین هێماو ئاماژەی تێدان، کە بە ئاشکرا دەتوانین بیانبەستینەوە بە خورەوشت و ئادابی ئیسلامی لە کۆمەڵگەی کوردیدا، وە چیرۆکەکانی دەقی قورئانەوە، کە ئەوەش بەڵگەیە لەسەر پەیوەندی و کاریگەری قورئان لەسەر تایبەتمەندییەکانی کەسایەتی ناو ئەو تێکستە ئەدەبییە. لە خوارەوە بەپێی دەرفەتی توێژینەوەکە، بە پشتبەستن بە دەقی بەیتەکە، ئاماژە بە هەندێك لەو کاریگەری و پەیوەندییانە دەکەین.

فەزای گشتی ڕووداوەکە و هێما ئاینیەکان تێیدا

بە سەرنجدان و وردبوونەوە لە ڕووداوی بەیتەکە وەك یەکەیەکی گشتگیر، زۆرترین جار هێنانی ناوی خوا(لە هیچ بەیتێکی دیکەی فۆلکلۆری کوردیدا، ئەوەندە ناوی خوا نەهاتووەو هانای بۆ نەبراوە)، سیفەتەکانی خوا. هەروەها ناوی پێغەمبەر و بەهەشت و دۆزەخ، شەیتان، ڕموزن، دوعاو پاڕانەوە، کەعبە، ڕۆژوو، مانگی ڕەمەزان، دەستنوێژ، حیکمەت و دانایی، ڕەچاوکردنی ئەخلاقیاتی ئاینی...هتد، هەموو ئەو هێمایانە ئەوەمان پێدەڵێن، کە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ڕاستە مۆتیفی سەرەکی بەیتەکە، بابەتی خوشەویستی نێوان کچ و کوڕێکە، کە بە تراژیدیا کۆتایی دێت، بەڵام لە سەرەتاوە تا کۆتایی، داینەمۆی چەرخاندن و هەڵسوڕانی ڕووداوەکان، لە ئاینەوە سەرچاوەدەگرن، واتە هیچ بەشێکی ئەو بەیتە نییە کە نەتوانی ببیەستیەوە بە چیرۆکی ژیانی پێغەمبەرێکەوە، هەربۆیە ئێستاش لە دیدی بەشێك لە خەڵکی ناوچەی پشدەردا(،شێخ فەرخ وەلییەکی عاشقە، کەرامەتداره، ئاگای لە هەموو شتێکە، هەر ژنێك سکپڕبێ، بچێتە سەر ئارامگەکەی کە منداڵی بوو، نیشانەی پێوەدەبێ)(هێمن، ٢٠٠٦، ١٢٠).

نواندنی موعجیزەو کەشف و کارامات

ڕووداوی بەیتەکە بە لەدایکبوونی پاڵەوانی سەرەکی(شێخ فەرخ)دەستپێدەکات، کە بەگوێرەی گێڕانەوەی بەیتبێژ، بەشێوەیەکی نائاسایی لەدایکدەبێت، ئەویش بەوەی، شێخ فەرخ پێش ئەوەش کە لەدایکببێت، هەر لە زگی دایکیدا، هەم توانای قسەکردنی هەیە و باس لە قۆناغەکانی گەشەی خۆی دەکات لە نۆ مانگی سکپڕی دایکیدا، پێش ئەوەی بێتە دونیاوە، هەم ئاگای لە هەموو گۆڕانکاریەکانی جیهانی دەرەوە هەیە. دیارە ئەو بەهرەو توانستەش بە ویست و قودرەتی خواوە گرێدەدات، بۆیە لەهەموو ئەو قۆناغانەدا سوپاس و ستایشی خوا دەکات، ئەوەش دەمانباتەوە سەر چیرۆکی لەدایکبوونی حەزرەتی عیسای مەسیح. کە چۆن موعجیزەی نواندووەو بەویستی خوا، هەر بە مەلۆتکەیی قسەی کردووە. بەوەش دەوروبەرەکەی توشی سەرسوڕمان کردووەو لەبەری هەڵهاتوون، بەهەمان شێوە شیخ فەرخیش هەمان موعجیزەی نواندووە و بگرە زیاتریش، چونکە ئەو، بەر لە لەدایکبوونی، قسەی کردووەو هەر لە زگی دایکیەوە عەشقی خاتوو ئەستی دەچێتە دڵەوە، ئەوەش دەوروبەرکەی تاساندووە و بە ڕموزن و شەیتانیان لەقەڵەم داوە(شیخ فەرخ دەزگی داکیدا بانگ دەکا دەڵێ:

ئیلاهیا، فەرخم لێدەبوو بەیەکە
شوکرانەم بەتوو ئەی فەلەکە
خەڵقەتی دەکردن دەست و چاو و پێ و بەلەکە
مەخسود و مرادم هەرتك چاوی بەڵەکە...)(٣١١).
(...ئەو ژنە وەزیرو وەکیلە بەدزی دەکەن قسانە
دەڵێ: ئەوە یان ڕموزنە، یانە شەیتانە...)(٣١٢)

جیاوازی ئەو دوو چیرۆکە لەوەدایە(عیسا کە بەساوایی قسەیکرد بۆ پاکانەکردن لە دایکی بوو، قسەکانی باش و خێر بوون، بەو موعجیزەیە مریەمی بوختانپێکراوی کردە ژنێکی پاکی مێژوویی. بەڵام فەرخ، زمانی بە باش و خێر نەگەڕا،

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

جگە لەوەی هەڕەشەی پێ لە خەڵك كرد، بەو زمانە تەڕ و پاراوە، تووك و نزای لە دایك و باوكە بەستەزمانەكانی خۆی كردو كوشتنی). ئەمەو ئەگەر ئەو بەیتە لەگەڵ ئینجیلدا مەتنی (لۆقا)دا بەراورد بكرێ، لە زۆر ڕووەوە لەیەكدەچن.

ئەگەر لەگەڵ ڕەوتی بەرەوپێشچوونی ڕووداوەكانیدا بڕۆین، لە زۆر جێگای دیكەدا، شیخ چەندان موعجیزەی تر دەنوێنێ، كە سەرچاوەی هەموویان بەجۆرێك لەجۆرەكان پەیوەندییان بە چیرۆكی پێغەمبەرانەوە هەیە و زۆرجار موعجیزەكانی شێخ، پێغەمبەرانیش تێدەپەڕێنێ. ئەوەتا، ئەگەر عیسا بە ئیزنی خوا مردوو زیندوو دەكاتەوە، ئەوا فەرخ دەتوانێ لەڕێگای دوعاوە، دەست و پێی نەیارەكانی نەیارەكانی ڕەق بكات، تەنانەت وەك سوكایەتی، بیانكات بە ئاژەڵ. هەروەك ڕقی لە ئامۆژنی هەڵدەستێ، جارێك دەیكا بە بەرد، دواتر دەیكات بە دێڵەسەگ ودواجار لەسەر خواستی خاتوو ئەستی، دەیكاتەوە بە مرۆڤ.

فەرخ لە خوڵاوەندی عالەمیان دەپاڕاوە
ئەگەر شوێكی لە دایكی خاتوون ئەستی داوە
بوو بە بەردێكی شین، ڕەنگی مەخلوقی نەماوە
ئەگەر شوێكی لێدا، بووبە دێڵە سەیێكی ڕەش ئەو بەستەزمانە

فەرخۆڵە گوتی: لێیگەڕێ، ئەوە فەسادە شاری داودییەی تێكداوە
خاتوون ئەستی دەڵێ: ئەگەر دایكم چاك نەبێتەوە، ئەمن كوێرم دەبێ هەرتك چاوە
ئەگەر چووینەوە بابم ناڵێ بۆ دایكت بۆ نەهێناوە؟
فەرخ هاوارێ دەكا، ئەی خوڵای یەزدانە
ئەوجار بۆ خاتری من بێتە زوبانە (٣٥٣)

فەرخ كەس ناتوانێ زەفەری پێبەرێت. كاتێك (شێخاڵ)ی شوان دەیەوێ شێخ فەرخ بكوژێ، لەناكاو دەست و پێی ڕەق دەبن و تا شێخ فریای نەكەوێ چاك نابێتەوە:
شێخاڵ گوتی: فەرخی دەكوژم ئەوجارە
دەستی ڕەق دەبوو، پێی نەیدەكرد كارە (٣٤٧)

یەكێكی دیكە لە تایبەتمەندییەكانی شێخ فەرخ(كە پێدەچێ كە چیرۆكی پێغەمبەر سلێمانەوە ورگیرابێ)ئەوەیە كە بە ویستی خوا، لە زمانی گیانلەوەر و باڵندان تێدەگا و قسەیان لەگەڵدا دەكات و ئەركیان پێ دەسپێرێ:كاتێك كە دەست و قاچی شێخاڵی شوان ڕق دەكات، هەر بەوە لێی خۆشنابێ، بەڵكو دەیەوێ زەرەر لە ڕانەمەڕەكەی بدات و بانگی گورگان دەكات كە بێن و مەڕیان پێبدات:

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

فەرخ بانگ دەکات (گورگ) ئەی جووتە گورگی دە کەنعانێ
بە ڕەزای خوڵای عاسمانێ
وەرن لە مەڕی من ببژێرن، بەرن بیکەن بە کەباب، ئەوە لە جیاتی زەکاتێم دانێ(٣٤٨)

هەر ئەوەش نا، بەڵکو هاوشێوەی پێغەمبەر (سلێمان) تەنانەت دەتوانێ هێزی (با)ش بخاتە ژێر ڕکێفی خۆیەوە. ئەوەتا کاتێك دەبینێ خۆشەویستەکەی (خاتوو ئەستی) بای گڕەی گەرمێن هەراسانی کردووە و گەرمایەتی و عارەقی پێدادێ، بە دوعایەك بای شەماڵ بۆ خاتوون موسەخەر دەکات:

فەرخ بانگی دەکرد(ئەی ڕەببی عالەمێ، بینای چاوانە)
حەزرەتی جوبرائیل بنێرە کن باڵوڵی دێرانە
شەماڵ مسخەر بکرێ، بێتە ئێرەکانە
هەراسان بووە ئەستی، کێل گەردنی هەنیە پانە
ئەگەر فەرخ لە خوڵای دەپاڕاوە
بە ڕەزای خوڵای شەماڵ مسخر کراوە(٣٥٢).

شێخ فەرخ هەر بەوەش ناوەستێ کە دەستەڵاتی ئەوەی هەبێ، لەگەڵ گیاندار و باڵندەو هێزی سروستدا قسە بکات، بەڵکو پلەیەك باڵاتریش دەڕوا، ئەوجار جوبڕائیل دەبێتە میوانی و گلەییەکی دۆستانەی لێدەکات کە ئەوەندە دوعای خەراپ لە کەس نەکات، چونکە دیارە هەر دووعایەك بکات ڕەت ناکرێتەوەو یەکجێ قبوڵ دەبێ
فەرخۆڵە تەمەنناى دەکرد لە خوڵایێ، حەزرەتی جوبرائیل دەهاتە کنی بە یەکجارەکییە
گوتی: فەرخۆڵە! جارێکی دی دوعای مەکە لە کەسی دییە
فەرخۆڵە تەمەنناى دەکرد لە جوبرائیلییە
دەیگوت تەخسیری من نەبوو، دەستی لێ هەڵنەگرتم خاتوو ئەستییە(٣٤٩)

یەکێکی دیکە لە دەرکەوتەکانی ڕەهەندی ئاینی لەو بەیتەدا، ئەوکاتە دەردەکەوێ، کە شێخ فەرخ لە ترسی ئامۆزاکانی، لە ماڵی مامی ڕادەکا و هانا بۆ ماڵی وسوئاغا دەبا، لەویش ئیعجازێك دەنوێنێ، دیارە لە ڕۆژەکانی کۆتایی مانگی ڕەمەزاندا دەبێ، خەڵك لە چاوەڕوانی هاتنی جەژندان، هێشتا سێ ڕۆژی ماوە بۆ جەژن، مامی ڕایدەگەیەنێ هەرکەس مزگێنی جەژنم بۆ بێنێ، جوانو ئەسپێك و کەوڵێکی بە جەژنانە دەدەمێ، لێرەدا شێخ فەرخ زەمان دەگۆڕێ و جەژن سێ ڕۆژ پێشدەخات، ئیتر مانگ دەبیندرێ و ئەویش جەژنانەکەی وەردەگرێ!
وسوئاغا تەماشای مانگی مونەوەر بکە، ئەوە لە حەوت تەبەقەی ئاسمانە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

فەرخ دەڵێ: وسو ئاغا چ بکەین لەوێ ڕەمەزانێ؟
هەرچی بکەین هەرایە. بە غەیرەز شوکرانێ
بڵا مزگێنی مانگی موبارەك بدەین بە مام غەلیفەی دەپێش هەموو کەسیدا بزانێ(٣٥٧).

لەبەر سنورداری مەودای توێژینەوەکە زیاتر درێژەی پێ نادەین، دەنا لەڕاستیدا ئەو نموونانەی کە خرانەڕوو، بەشێکی کەمن لەو هێما کە ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆ بەجۆرێك پەیوەندییان بە دەقی ئاینی و ژیاننامەی پێغەمبەرانەوە هەیە، ئەوەش دەرخەری ئەو ڕاستیەیە کە بەیتی شێخ فەرخ و خاتوو ئەستی، سەرەڕای ئەوەی کە دەچێتە خانەی بابەتی خۆشەویستیەوە، بەڵام تان وپۆی داستانەکە لە ناوەڕۆکی ئاینەوە سەرچاوەی گرتووە، ئەوەش هێندەیتر خزمەتی بە لایەنی هونەری دەقە کردووەو بەیتبێژی زیاتر دەستکراوە کردووە، لەوەی کە بە هاوریکاری خەیاڵ، ڕووداوەکە بگەیەنێتە ئاستێکی باڵا، وە لە گێڕانەوەیەکی ڕاستەوخۆ و ریالیزمی ڕزگاریکردووە، هەر ئەو خەیاڵە بەرزەفڕەشە کە تێکستەکەی بە نەمری هێشتۆتەوە.

تەوەرەی سێیەم: ڕەنگدانەوەی ڕەهەندی کۆمەڵایەتی

بەوپێیەی کە هەر لە زووەوە گوتراوە ئەدەب ئاوێنەی کۆمەڵە، بۆیە لە هەموو سەردەمێکدا تێکستە ئەدەبیەکان، ئەو ئاوێنەیە بوونە کەدەتوانین لێیانەوە وێنە وشێوازی ژیانی کۆمەڵایەتی ڕابردوانی تێدا بخوێنینەوەو ببینین. لەو ڕوانگەیەوە ئەوەی ئامانجمانە، لەو بەشەی توێژینەوەکەدا، بە سوود وەرگرتن لە تێکستی فۆلکلۆری بەیتی شێخ فەرخ و خاتوو ئەستی، دەمانەوێ ئاوڕ لە ئاداب و نەریتە کۆمەڵایەتیەکانی ناوچەی پشدەر بدەینەوە کە لەو دەقەدا بەرجەستەبوونە. وەك لە بەسەرهاتەکانی ناو دەقەکەوە دەردەکەوێت، بونیادی بیری کۆمەڵایەتی ناوچەی پشدەر لەو سەردەمەدا، ڕەنگدانەوەی بیری کۆمەڵگەیەکی کشتوکاڵی ئاژەڵداری پێوەدیارە. بۆ ئەوەش چەندین ئاماژەی ڕوون هەن، وەك: (ئاماژەدان بە تەویلەی ئێستر و بارگین، کوێستان و گەرمێن، مەڕداری و شوانیکردن، مەشکە و بێر کردن و ...هتد.). هەروەك هێمنی موکریانی لەو پێشەکیەدا کە بۆ کتێبی توحفەی موزەفەریەی ئۆسکارمانی نووسیوە، ئاماژەی بۆدەکات، کە لە بەیتی شێخ فەرخ و خاتوو ئەستیدا بەیتبێژ زۆر باری ژیانی کۆمەڵایەتی کۆمەڵی کوردەواریمان بۆ دەگێڕێتەوە، ئەو ڕێوشوێنە تایبەتییە باش و دزێوانەمان نیشان دەدا،کە ئێستاش ماون و بەتایبەتی لە لادێدا کەمیان گۆڕانیان بەسەردا هاتووە. ئەگەر ژنێك زا، چۆن ژنانی ئاوەدانی لێی کۆدەبنەوە، ئەگەر کوڕی بوو چۆن مزگێنی بۆ باوك و کەس و کاری دەبەن، چۆن ڕووژوری دەکەنەوە، نێوکی دەبڕن و دەیهاوێنە سەر بێژینگ تا حەوتووی دەچێ، ژنی زەیستان چۆن دەکەوێ و مەلۆتکەی لە تەنیشت دادەنێن، بۆ ئەوەی شەوە منداڵەکە نەخنکێنێ، قورئان و دوعای

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

لەسەر دەخوێنن، یا هێچ نەبێ قورئانێکی لە پشت سەری دادەنێن، پاش ئەوەی کە حەوتووی چوو، دایك خۆی دەشواو جلی تازە لەبەر دەکا و منداڵ دەخرێتە سەر پشتی لانکە. دوای ئەوە باسی مردن شوشتن و ناشتن و سەرەخۆشی و لە مزگەوت کۆبوونەوەمان بۆ دەکات. ئێستاش بەگوێرەی ڕووداوەکانی ناو بەیتەکە، باس لە هەریەك لەو داب و نەریتانە دەکەین کە بەیتبێژ بۆمان دەگێڕێتەوە.

هەر لەگەڵ لەدایکبوونی شێخ فەرخدا و ئەو ڕێوشوێنانەی کە دەگیرێنەبەر، ڕوبەڕوی چەند نەریتێکی باوی کۆمەڵگەی ئەوکات دەبینەوە، وەك کۆبوونەوەی پیرەژن و مامان، لەسەر دەست دانان، نێوك بڕین ، خستنە سەر بێژینگ، ئێشکگرتن لە منداڵی تازە لەدایکبوو و کلتوری مزگێنیدان).

فەرخیان ڕادەگرت لەسەر هەرتك دەستانە
نێوکی فەرخیان دەبڕی بە کلیخی دەبانە
توندیان دەپێچاوە بەدەستانە
لەسەر بنی بێژینگێیان دادەنا، بۆیان دەکرد چراخانە
ئەو پیرەژن و مامانچی و سەرسپییە
هێندێك کێشکچی بن، هێندێك بەرن مزگێنییە
زۆرو دەدەنێ کەم نییە (٣١٢)

لەلایەکی دیکەوە ئەوەمان بۆ ڕووندەبێتەوە کە لەو سەردەمەدا میکانزمی سزادان چۆن بووە بۆ کەسانەی دزی، یان هەر کارێکی نەشیاویان کردوە، بەپێی بەیتەکە، کەسی تاوانبار سەری تاشراوە و سواری گوێدرێژێك کراوە بەناو شاردا گێڕاویانە و دواتر شاربەدەر کراوە:

هەرکەس پولێکی بدزێ، بەحەقی ئەو خولایەی ڕەببیە
سەری دەتاشم، سواری کەرێی دەکەم، بیروونی دەکەم لەشاری داودییە(٧٦).

جۆرێکی دیکەی سزادان ئەوە بووە کە بۆ ماوەیەك فرێدراوەتە ناو تەویلەی وڵاخان، هەروەك لە بەیتەکەدا، دوای لەدایکبوونە نائاساییەکەی شێخ فەرخ، مام غەلیفە بۆ شاردنەوەی ئەو ڕووداوە، داوا دەکات کە فرێی بدەنە ناو تەویلەی وڵاخان تا وەبەر پێیان بکەوێ و بمرێ:

ئەنگۆ ئەوەی بدزن لە سەید و مەلایان تەواوە
فرێیدەنە تەویلەی کەڵ و کامێشان، ئێستران پێی لێ دەنێن دەیکەن بلاوە
سبحەینێ دەگەڵ ڕیخێ دەیرێژن....(٣١٥)

یەکێکی دیکە لە دەرکەوتە کۆمەڵایەتیەکانی ئەو بەیتە، بابەتی تەبایی و پتەوی برایەتی نێوان (مام غەلیفە و مامادینە) کە مام غەلیفە باوکی خاتوو ئەستییە و

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

براگەورەی مامادینی باوکی شێخ فەرخە، دوای ئەوەی کە سەرەتا مام غەلیفە مزگێنی لەدایکبوونی فەرخ دەبیستێ، بەتایبەتی کە لە ڕەگەزی نێرە، زۆر شوکری خوادەکات، مامادینیش کاتێ هەواڵەکە دەبیستێ، پێیان دەڵێ بڕۆن داوای مۆژدانە لە مام غەلیفەی بکەن کە براگەورەیەو گەورەی شارییە

ئەگەر مام غەلیفە ئەو قسەی دەبیست تەواوە
شوکرانەی دەبژارد، سەڵاواتی لێدەداوە
مزگێنییان دا بە مامادی بەیەکجاری
دەڵێ یاڕەببی زۆر شوکر بە گەورەیی جەبباری
بابە چو لەمن دەوێ هۆوەتا مام غەلیفەی گەورەی شاری(٣١٤)

هەر لەدوای ئەوە ڕووبەڕوی گریمانەیەکی کۆمەڵایەتی دیکە دەبینەوە، کە هەر لە کۆنەوە ڕیشەی لەناو کورددا کوتاوە، تەنانەت بووەتە هەوێنی پەندی پێشینان، ئەویش ململانێی نێوان ئەندامانی خێزانە لەسەر دەستەڵات، بەتایبەتی مام و برازا، لە ئەدەبیاتی کوردیدا ئەو دووانە داونویان پێکەوە ناکوڵێ(مامان برازا بزر کرد، خاڵان خوارزا مەزن کرد). ئەو حاڵەتەش لە چەندین شوێنی بەیتەکەدا ڕەنگیداوەتەوە، هەروەك شێخ فەرخ گلەیی لە دایکی دەکات کە نەدەبوو متمانە بە مامی بکرێ:

فەرخ بانگ دەکا: دایەگیان، وای گیانە
چلۆنت بەرەڵڵا کردم بەهیوای کێشکچیانە
نۆ مانگ و نۆ ڕۆژان هەڵتگرتم بە بەرو پشتانە
هیچ برازا نابێ بە مامی بکا متمانە(٣١٥)

ئینجا دێتە سەر باسی بابەتێکی دیکە، کە تا ئێستاش لەناو کۆمەڵگەی کوردیدا برەوی هەیە، ئەویش پاش حەوتوێك منداڵ خستنە سەر لانك و پاکبوونەوەی دایك و شیوکردن و ...هتد.

(پاش حەوتوێکی دایکی شیوی کرد، گوتی نیوەڕۆیە هەڵمستێنن نوێژان دەکەم، تەدارەکی بۆ فەرخی گرتبوو، لانکی بۆ دروستکردبوو، گوتی ئینشاڵڵا بۆ شەوێ کوڕی داوێمە سەر لانکێ...)(٣١٦)

لایەنێکی دیکە، ڕێوڕەسمی مردوو ناشتن و تازیەو کۆبوونەوەی خەڵك لە مزگەوت و نانخوارن لە مزگەوت، کە ئێستاش لە هەندێ گوندی ناوچەی پشدەرئەو نەریتە درێژەی هەیە:

ئەوێ شەوێ ڕۆژ بوو ئاوا
دایکی فەرخۆڵەی تەسلیم نەکراوە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

هەتا سبحەینێ تەمیز شۆراوە

خەڵاتیان دەبەر دەکرد، بۆ گۆڕخانان هەڵگیراوە

تەسلیم بە خاکیان کرد، مەخلوق گەڕاوە

هاتن لە مزگەوتێ ڕۆنیشتن کەیخودا و پیاوماقوڵ، سەرەخۆشی لە مام غەلیفە ، مامادی کراوە

خڕبوونەوە هەموو موسڵمانە

هەموو لە ماڵێ خۆ دەیانهێنا نانە(٣١٨)

یەکێکی دیکە لەو تایبەتمەندییانەی کە هەر لە کۆنەوە تا ئێستاش خەڵکی دەڤەری پشدەری پێ دەناسرێتەوە و لە چەندین شوێنی بەیتەکەدا بە زەقی دەبیندرێ، بابەتی لوتف و نان بدەیی و میواندۆستیە. ئەوەتا (نازدار) هەرچەند کچیشە بەڵام کاتێ یەکەمجار چاوی بە(شێخاڵ) دەکەوێ، بەو جۆرە خولقی دەکات و فەرمووی ماڵەوەی دەکات:

نازدار هاتە دەرێ، هات، ماندوونەبوونی شێخاڵی کرد، گوتی مامە ماندوو نەبی، بەخێربێی سەر ئەو دوو چاوە، بۆ کوێ دەچی، بۆ لێرە ڕۆنیشتووی؟ هەستە بچۆ مەنزڵی بابم دیوان گیراوە...ئەدی برسیت نییە بۆ بێنم نانییە؟)(٣٢٢)

مەسەلەی چینایەتی، لایەنێکی دیکەی ڕەهەندی کۆمەڵایەتییە لە بەیتەکەدا، بۆنموونە کاتێ کەسایەتی (شێخاڵە کەچەڵ)کە شەرتی خۆی دەباتەسەر و ماوەی چل شەو شوانی ماڵی مام غەلیفە دەکات، بەو هیوایەی کە لە بەرامبەردا خاتوو ئەستی پێبدەن، مام غەلیفە ڕەچاوی پێگەی کۆمەڵایەتی خۆی دەکات کە میری شاری داودیەیە، شێخاڵ لە ئاستی خۆیاندا نابینێ و ئامادەیە لە پای ئەو شوانیەدا سەروەت پارەی پێبدات، نەوەکو ئەوەی کچەکەی لێ مارە بکات:

دەیانگوت قوربان شوانەکە دەڕوا، مەڕەکەن بێ ساحێب ماوە

دەیگوت شوانەکە چیلێهات گەلەکی بدەنێ ماڵ و دراوە

بچێتە بەر مەڕی خۆی ئەو شێخاڵە کەچەڵە تەواوە

گوتیان قوربان نایەوێ ماڵ و دراوە

گوتی ئەدی دەڵێ چی؟ دەڵێ: خاتوو ئەستیم دەوێ، کێل گەردن و بەلەك چاوە

میر دەڵێ ڕۆڵە یاخوا لەمنو نەکەوێ

قەت کچی من ڕە شێخاڵە کەچەڵی دەکەوێ(٣٢٩)

هەروەها یەکێکی دیکە لە دەرکەوتە کۆمەڵایەتیەکانی بەیتەکە، بریتییە لە بابەتی داڵدەدانی خەڵك، کە تائێستاش لە دەڤەری پشدەردا هەرباوە، بۆنموونە کاتێ کەسێك بەهەر هۆکارێك لەترسی لایەنی بەرامبەر هانا بۆ ماڵی یەکێکی دی دەبا و خۆی دە ماڵێ

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

داوێ، کەسی خاوەن ماڵ بەهەموو شێوەیەك ئامادە بەرگری لێبکات، تەنانەت ئەگەر سەروماڵی خۆشی لەپێناودا دانێت، چونکە لە کلتوری ئەو ناوچەیەدا عەبیە و نەنگییە کاتێ یەکێك هانات بۆ بێنێ و تۆش بیدەیە بەر دەستی ئەو لایەنەی کە بەدوای کەسی داڵدەدراوەوەن. ئەوەتا لە بەیتەکەدا کاتێ شێخ فەرخ لە ماڵی مامی ڕا دەکات و لەترسی ئامۆزاکانی هانا بۆ ماڵێ وسوئاغا دەبا، وە ئامۆزاکانی دەچنە سەر ماڵی وسوئاغا بۆ ئەوەی فەرخی دەستگیر بکەن، وەك نەریتێکی کۆنی کورد بەگشتی و ناوچەی پشدەر بەتایبەتی، برگری لە فەرخ دەکات و نەك هەر خۆی بە هەموو خزم و کەسوکاریەوە ئامادەیە شێخ بپارێزێ، چونکە ئەوە پەیوەندی بە ئابڕوی بنەماڵەوە هەیە، بۆیە هەڵوێستێکی لەو جۆرە دەنوێنێ:

کوڕی مام غەلیفەی دەنگی لەشکریان دا، هاتن لەولاوە

ئەگەر وسوئاغا وادەزانێ زرێی دەبەر دەکرد مەتاڵی دە دەستی هەڵدەکێشاوە

خزمی خۆی هەموو بانگ دەکرد، لەپێش کوڕی دە مام غەلیفەی ڕاوەستاوە

سوێندی بە کەلامولایە خوارد(ئەگەر هاتوون فەرخی بکوژن، نایەڵم، یەك یەك سەری بچێتەوە بەدواوە)(٣٦٠)

لەلایەکی دیکەوە، کاتێك بەرژەوەندی براکانی خاتوو ئەستی بەلای شێخاڵە کەچەڵدا دەشکێتەوە، بۆ ئەوەی مەڕو مالاتەکەیان بێ شوان نەمێنێتەوە، بەبێ لەبەرچاوگرتنی حەزو ویستی خاتوو ئەستی، بەزۆر ناچاری دەکەن کە شو بکات بە شێخاڵە کەچەڵ، لێرەدا بەیتبێژ دیمەنێکی دزێو و ناشیرینی ڕێوشوێنی کۆمەلایەتی کوردەواریمان نیشان دەدا، ڕێوشوێنێك کە ماکەکەی چارەڕەشی کۆمەڵە، دیلی و بێدەستەلاتی کچ و زوڵم و زۆرداری برا و ماڵپەرستی دایك و باوکمان نیشان دەدات. وەك دیارە خاتوون ئەستی ناڕازییە، کەس ئەو کارەی پێخۆش نییە، تەنانەت ماڵپەرستی و تەماح، کەسوکاری کچەکەیان ناچار کرد شو بە شێخاڵە کەچەڵ بکات. ئەوان مەڕەکەیان پێ لە کچەکەیان بەنرختر بوو)، ئەوەش نەریتێکی ناحەز و دێرینەیە لە کۆمەڵگەی کوردیدا:

کوڕەکان گوتیان بابم قایل بێ و قایل نەبێ، خاتوون ئەستی هەر ئی شێخاڵییە

داومانەتێ چارە نییە

حوکمیان کردە سەر خاتوون ئەستییە

دەبێ هەر مێردی بکا بە شێخاڵییە(٣٣٤)

هەر لە کۆنەوە وا باوبووە، لە هەر لادێ و ئاوەدانیەکدا، کانی و ئاوی لێبووبێ، وەکو نەریتێکی کۆنی ئەو ناوچەیە، کانی، هەم مەنزڵگای کچ و کاڵ بووە بۆ ڕاز و نیازی عاشقانە، هەم شوێنی ئاوهێنان و شیو و کوڵکردن بووە، لەبەرامبەردا کوڕو کاڵی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

جحێڵ، له گوێسوانان و سەرەڕێیان و پاش ڕەمەنداندا، چاویان دەبڕیە کچان و، بەتاسەوە دەوەستان، بە ئومێدی ئاوڕێکی گەرمی کچۆڵان، جارنا جاریش بەبێ گوێدانە ڕووی تاڵ و قسەی مزری کچانی ڕێبواری کانی، چ بە ئیشارە، یان لەفزی شیرین، ئاوێکیان بە دەروونی گڕگرتویاندا کردووەو هیچ دەرفەتێکیان لەدەست نەداوە بۆ دواندن و پێداهەڵگوتنی تەرازووی ناز و لەش و لاری کچ، ئەگەرچی وڵامی جەرگبڕیشیان وەرگرتبێت. خۆ زۆر جاریش وا ڕێکدەکەوت لەیەك کاتدا تیری کچێك بە دڵی دوو کوڕدا هەڵدەچەقی، لەوکاتەدا نەبەردی نێوانیان هەڵگیرسا، وەی لەوەی بتوانێ زووتر گرەو بەرێتەوەو خۆی بسەلمێنێ، جا ئەو وێنەو گرتەیە زۆر بەڕوونی لە بەیتی شێخ فەرخ و خاتوو ئەستیدا بەرجەستە دەبێ، وەك ئەو ململانیەی کە لە نێوان فەرخ و وسوئاغاد ڕوودەدا لەسەر خاتو ئەستی، کە لە بەرژەوەندی شێخ فەرخدا کۆتایی دێ، ئەویش بەوەی کە شێخ ئاگاداری دەکاتەوە کە نهێنیەکی ئابڕوبەرانەی تۆم لەلایە ئەگەر دەست لە خاتوو ئەستی هەڵنەگری حەقیقەتی تۆ بەیان دەکەم(کە سەر بە تایفەی بەکرە مەرگەوەڕی) ئەویش دەزانێ ئەگەر ئەو نهێنییە ئاشکرا ببێ، ئابڕووی دەکەوێتە خەتەرەوە، بۆیە نەك هەر دەست لە ئەستیە هەڵدەگرێ، بەڵکو ئامادەیە نۆکەری بۆ شێخ بکات. لەو مەشهەدەدا هەم لایەنی ڕوو سپیەتی و داوێنپاکی خاتوو ئەستی دەردەکەوێ، هەم بابەتی ململانێی دوو عاشق(شێخ فەرخ و وسوئاغا): سەرنج بدەن ئەستی دەچێ بۆ سەر کانی و فەرخۆڵەشی لەسەر قەلاندۆشییە، وسوئاغا دەرفەت دێنێ کە بیدوێنێ و ڕازی دڵی خۆی پێبڵێ:

وسوئاغا گوتی دەیدوێنم بە تەوەکولی خولاێ. بانگ دێڵێ، خاتوو ئەستی، خاتوو ئەستییکی نازداری، دەگەڵ شێخاڵە کەچەڵی خەساری، قەت بووە بە سەرینی شلکی تووشی ئەستۆت بووە هەتیوباری،چاوت ئەستێرەی ڕۆژێ، مەمکت سێوی خوساری، دەمت بەمن بمێنێ بە فینجانی قاوەی، مەمکت بەمن بمێنێ بە گۆی لە زێڕی... ئەو هەتیوی کون بەگو، چیە بەملانی دەگێڕی؟ فەرخ گوتی ئامۆزا ئەوە بە من و تۆ دەڵێ، خاتوو ئەستی دەڵێ: گوی خوارد لە گوی بابی، سەگ دەوەڕی و کاروانیش ڕادەبری... فەرخی بانگی کرد: وسوئاغا، وسو ئاغایەکی نەڕی، دوور بەدوور دەوەڕی وەك سەگی مەڕی، ئەتو قەت تەرکی ناکەی بوختان و بەدفەڕی، ئەتو نازانی لەبنەچەکەی بەکرە مەرگەوڕی؟ وسوئاغا ئەوێ شەوێ هەتا ڕۆژ خەوی لێنەکەوت، گوتی دەبێ فەرخی ببینە دامێنی بگرم، ئەو قسەی ئاشکرا نەکا، ئابڕووم دەچێ لە دنیایە، مەگەر لێرە دانەنیشم، بچمە شاری بەسرایە...).

هەروەك لەسەرەتاوە باسمانکرد، ئەدەب بەگشتی و ئەدەبی فۆلکلۆر بەتایبەتی، ئاوێنەیەکی ڕاستەقینەی ژیانی کۆمەڵایەتی ناوچە جیاجیاکانی وڵاتی کوردەوارییە، هەروەك چۆن لەسەرەوە بە شیکردنەوەی بەیتی شێخ فەرخ و خاتوون ئەستی، توانیمان دەست

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

درێژبکەین بۆ زۆر لایەن و بواری نەریتی کۆمەڵایەتی ناوچەی پشدەر، نەوەك هەمووی، دیارە بەیتەکە زۆر ئاڵۆز و دووردرێژ و بەربڵاوە، کە دەکرێ لێیەوە پەردە لەسەر زۆر حەقیقەتی مێژوویی و سیاسی و کۆمەڵایەتی و ئاینی و ژیاری ئەو ناوچەیە هەڵبدرێتەوە، کە لەڕاستیدا هەریەکێك لەو بوارانە لەبەیتەکەدا، بابەتی توێژینەوەی سەربەخۆن، ئێمە لێرەدا بەهۆی سنورداری بوار و مەودای تویژینەوەکە، لەسەر هەموو ئەو لایەنانە نەوەستاین، هیوادارین دەروازەیەکمان والاکردبێ بەمەبەستی وردبوونەوە و بەدواداچوونی زیاتر سەبارەت بەو سامانە نەتەوەییەمان.

ئەنجامی لێکۆڵینەوە:

بەیت، بەبەراورد بە بەشەکانی دیکەی فۆلکلۆری کوردی، وەك پێویست تیشکی توێژینەوەی زانستی نەگەیشتۆتێ، هەر ئەوەشە بۆتە هۆی ئەوەی کە لەڕووی زاراوەوە سنوری دیاری نەکرێ و زۆرجار تێکەڵی بوارەکانی دیکەی ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی ببێ.

بەیت بەپیتترین ژانری فۆلکلۆرە کە وێنەیەکی گشتگیری ژیانی کۆمەڵگەی کوردی تێدا ڕەنگدەداتەوە، هەر ئەوەش بۆتە هۆی ئەوەی کە گەڕیدە بیانیەکان زیاتر لە هەموو بوارەکانی فۆلکلۆری کوردی گرنگی بە بەیت بدەن.

پێکهاتەی کۆمەڵایەتی کوردستان لەو سەردەمەدا کۆمەڵگایەکی دەرەبەگی دواکەوتوو بووەو چەندین نەریتی زاڵ برەویان هەبووە و ئاستی ژیان و بیرکردنەوەی کۆمەڵگا لەوپەڕی سادەیی دابووە، کە هەموو ئەو هێمایانەش لە بەیتەکەدا ڕەنگیانداوەتەوە.

بەیتەکە بەهەردوو زاراوەی کرمانجی خوارو و سەروو، تا ئێستا شەش جار وەك تێکست نووسراوەتەوە و چاپکراوە، کە یەکەمین هەوڵ لەلایەن گەڕیدەیەکی ئەڵمانی بەناوی ئۆسکارمان، لە کتێبێکدا بەناوی (توحفەی موزەفەرییە) تۆمار کراوە.

بە بەراوردکرنی هەموو تێکستە نوسراوەکانی بەیتەکە، ئەوەمان بۆ دەردەکەوێ کە سەرەڕای گۆڕانی ئەو زاراوەیەی کە پێی گێڕدراوەتەوە، ناوی هەندێك لە کەسایەتی و شوێنی ڕووداوەکان، جیاوازن، بەڵام ناوەڕۆکی هەموویان لەیەکەوە نزیکە.

بەیتەکە تۆمارێکی گرنگە کە دەتوانین لەڕێگەیەوە زۆر بواری ژیانی کۆمەڵایەتی و سیاسی و کلتوری و ئاینی کۆمەڵگای کوردی پێ بخوێنینەوە.

یەکێك لە سیما دیارەکانی ناوەڕۆکی بەیتەکە، ڕەنگدانەوەی ڕەهەندی کۆمەڵایەتی و کلتوریی قۆناغی فیودالی ناوچەی پشدەرە، ئەوەی کە بەیتەکە بەو دەڤەرەوە دەبەستێتەوە، ئەو شێوەزارەیە کە بەیتەکەی پێ هۆندراوەتەوە، کە هەمان شێوەزاری خەڵکی ئەو ناوچەیەیە، وە ناوی کەسایەتیەکان هی ئەو ناوچەیەن، وە شوێنی ڕووداوەکان لە گوندی داودییەی سەر بە قەزای پشدەرە، کە دەکەوێتە ڕۆژهەڵاتی شاری قەڵادزێوە، کە تا ئێستاش چەندین شوێنەوار و گوزارشتی تایبەت بەو بەیتە لەو ناوچەیەدا ماون و بەچاوێکی پیرۆزەوە سەیر دەکرێن.

سەرەڕای ڕەنگدانەوەی چەندین ڕێوشوێن و داب ونەریتی بەرز و دزێوی کۆمەڵگەی کوردی لەوکاتەدا، ئاین وبیروباوەڕی ئاینی یەکێکی دیکەیە لە سیما هەرە دیارەکانی ئەو بەیتە، بەوەی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

کە جگە لەوەی کە تایبەتمەندی و تواناکانی کەسایەتی سەرەکی ناو بەیتەکە(شێخ فەرخ) لە چیرۆکە قورئانیەکانەوە وەرگیراون، لەچاو هەموو بەیتە کوردیەکانیتر، زۆرترین جار ناوی خواو پێغەمبەر و هێماکانی ئاینی ئیسلام تێیدا ڕەنگیداوەتەوە.

ژێدەرەکان:

بە زمانی کوردی:

- ئۆسکارمان(١٩٠٥)، توحفەی موزەفەرییە، پێشەکی و ساخکردنەوەو هێنانە سەر ڕێنوسی کوردی هێمن موکریانی، چاپی دووەم(٢٠٠٦)، چاپخانەی ئاراس، هەولێر.
- ئیلخانیزادە،سوارە(٢٠٠٠)،تاپۆ و بوومەلێڵ(کۆ بەرهەم)، چاپەمەنی پانیز، تاران.
- بەحری، محمد(٢٠٠٠)، گەنجی سەر بە مۆر، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی.
- حەمە تۆفیق، ڕێبوار(٢٠١٣)، شێخ فەرخ و خاتوون ئەستی، چاپخانەی کەمال، سلێمانی.
- خەزنەدار، مارف(٢٠١٠)، مێژوی ئەدەبی کوردی، بەرگی یەکەم و دووەم، چاپخانەی ئاراس، هەولێر.
- ڕەحمانی، ئەحمەد(٢٠٠٠)، دڵۆپێک لە دەریای بەرفراوانی فۆلکلۆری کوردوستانی ئێران، گۆڤاری کاروان، ژمارە:١٤٥.
- شەرەفکەندی، عەبدوڕەحمان (هەژار)(٢٠١٠)، فەرهەنگی هەنبانە بۆرینە، چاپخانەی سروش،چاپی شەشەم، تاران.
- شارۆخ، عەزیز(٢٠٠٢)، چیرۆك و بەیتی کوردی(کۆکردنەوەو ئامادەکردن)، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر.
- عەبدوڵڵا مستەفا، ئیدریس(٢٠١٤)، ئەدەبی میللی و فۆلکلۆری کوردی، ئەکادیمیای کوردی، هەولێر.
- عەدۆ، ئەسعەد(١٩٨٣)، بەیتی ئایشەگوڵ، چاپخانەی دار افاق العربیە،بەغدا.
- فەتاحی قازی، قادر(٢٠٠٧)، گەنجینەی بەیتی کوردی، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر.
- مەحموودزادە، ڕەهبەر(١٩٨٦)، پێکهاتەی بەیتی کوردی، مرکز نشر و فرهنگ ادبیات کردی، اورمیە.
- مستەفا ڕەسوڵ، عیزەدین(٢٠١٠)، لێکۆڵینەوەی ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی، چاپی سێیەم، چاپخانەی ئاراس، هەولێر.
- محمد ئەمین، زیاد(٢٠٠٨)، مامان برازا بزر کرد، خاڵان خوارزا مەزن کرد(هەندێك بەیتی ناوچەی پشدەر)، چابخانەی ئاراس، هەولێر.
- موکری، کامەران(١٩٨٤)، ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین. هەولێر.
- ناناوازادە، علی(٢٠١٧)، فەرهەنگی ڕیشەی وشەی کوردی،بەرگی یەکەم، چاپخانەی(؟)، ستۆکهۆڵم.
- مرۆخ روحانی، ماجد(٢٠١٠)،فەرهەنگی دانشگاە کردستان، چاپی یەکەم، توێژینگەی کوردناسی، سنە.

بە زمانی فارسی:

- سلیمی، هاشم(1380)، نگاهی به فولکلور کردی، فصلنامه علمی پژوهشی مطالعات ملی، شماره 8 ، ص: 145.
- رحیمیان، محمد(1392) ، سرآغاز و سیر ادبیات داستانی کردی، انتشارات رامان سخن، تهران.
- جلالی، گلاویژ(1395)، منظومه سرایی (بیت) در فولکلور کردی، دانشگاه گیلان.
- میکائیلی، حسین(1394) ، بیت در ادب فولکلور کردی، پژوهشنامه ادبیات کردی، سال اول، شماره:1، پایز 1394 ، ص: 51 – 74.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

انعكاس البعد الدينى والاجتماعي في القصة الفولكلورية
(شيخ فرخ و خاتو أستى)

الملخص:

تندرج هذه الدراسة ضمن الدراسات الفولكولر الكردي، والمقصود بالفولكلور الكردي ذلك الجزء الذي روي مشافهة جيلا بعد جيل من غير تغيير حتى وصل إلينا، وكما لا يخفى من شريف علمكم بأن قوم الكورد كباقي الأقوام الحية والفعالة، له ثروة فولكلورية غنية، التي تم عرضها بأشكال مختلفة . "البيت" تخلق جزءا مهما من الأدب الفولكلوري الكوردي و واحدة من خصائصه، والبيت من حيث المضمون انعكاس للثقافة والتقاليد والمعتقدات الدينية، حيث كل منطقة لها ذخيرة أدبية كبيرة ذات خصائصة تختلف عن منطقة أخرى. وهذه الدراسة مختصة بقراءة البيت "شيخ فرخ وسيدة أستي" وهو حدث في الحب الحقيقي الذي روي على شكل بيت، وعلى وفق روايات ومحتوى القصة يظهر لنا أن موقع الحدث يكون في قرية" داودية" في منطقة بشدر .على مستويين وضعناه تحت ضوء الدراسة، الأول: من ناحية التركيز على الأسماء الأشخاص الذين لهم نصيب في تطور الأحداث، حيث نرى من هذا الجانب أن التقاليد والمعتقدات المنطقة بشدر انعكست فيه، والثاني: نعتمد على النص الذي روي به البيت في العديد من الأماكن تظهر اختلافات في المعتقدات الدينية و قصص القرآنية، وهو جزء مهم لتحديد تأريخ الحدث، الذي يعود إلى مرحلة ما بعد انتشار الإسلام في هذه المنطقة. وتظهر أهمية هذه الدراسة بأنها محاولة لإحياء وتعزيز جانب مهم من ثروتنا الوطنية الكوردية، وهو "فولكولور"، ومحاولة لتقارب فولكلور الموجود في جميع مناطق المختلفة من مناطق كردستان، وعرضها في المؤتمرات الدولية وامراكز الأكاديمية.

الكلمات الدالة: *أدب الفولكلور، البيت، الدين، المعتقدات الإجتماعية، شيخ فرخ، سيدة أستي*

Reflection of the religious and social dimension in the folkloric story of (Sheikh Farkh and Khato Esti)

Abstract:

This paper discusses some aspects of Kurdish folklore. Folklore is what is narrated and kept from generation to generation until it has arrived at the moment we live in. In Kurdish, folklore has been covered in various genres. Ballad takes an important part in Kurdish literature which reflects the style and beliefs of a group of people in a particular area. This paper is about Sheikh Farkh and Khatun Asti's ballad, which is a realistic one. In this ballad, imagination plays a great role. It is claimed that the setting of the event is Dawdia village in Pishdar district. We discuss the event at levels: first, the characters' names and their role in the development of the events which is a complete reflection of Pishdar district. Second, the narration of the content in which some Qur'anic verses can be felt. This leads us to conclude that the time of the event was after spreading and reaching Islam to the area. The significance of the paper is enlivening and maintaining one of the genres of our nation which is ballad. Also, making a connection between ballads and various genres of our nation in an academic conference.

Keywords: *folklore, ballad, religion, societal beliefs, Sheikh Farkh and Khtun Asti*

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بو ڤەکولینێن کوردی

خوێندنەوەیەکی دەروزمانی بۆ یارییە فۆلکلۆرییەکانی منداڵان لە گوندی ڕەژوکەریان

م. هـ. سیروان عەبدوڵڵا ئەحمەد

بەشی زمانی کوردی - فاکەڵتیی پەروەردە- زانکۆی سۆران- هەرێمی کوردستانی / عێراق.

پوختە:

فۆلکلۆر لایەنێکی گرنگی کۆمەڵگا جیاوازەکان پێکدەهێنێت، چەندین بوار و لایەنی جیاواز لەخۆ دەگرێت، یەکێک لەم بوارە جیاوازانە یارییە فۆلکلۆرییەکانی منداڵانن. لەم توێژینەوەیەدا باس لە یارییە فۆلکلۆرییەکانی منداڵان کراوە لە گوندی ڕەژوکەریان، دەمانەوێت کاریگەری ئەنجامدانی یارییە فۆلکلۆرییەکان لەسەر لایەنی جەستەیی و دەرونی منداڵان ڕونبکەینەوە.

لەم توێژینەوەدا پەیڕەوی ڕێبازی وەسفی ئێستایی کراوە، جگە لە پێشەکی و ئەنجامەکان لە دووبەش پێکهاتوە، لە بەشی یەکەمدا باس لە ئەدەبی فۆلکلۆر، فۆلکلۆر، یارییە فۆلکلۆرییەکانی گوندی ڕەژوکەریان کراوە، لە بەشی دووەمدا پێکهاتەی زمانی ناوی یارییە فۆلکلۆرییەکان شیکراوەتەوە، دواتر کاریگەری یارییە فۆلکلۆتییەکان لەسەر لایەنی دەرونی منداڵ ڕونکراوەتەوە.

گرنگترین ئەم ئەنجامانەی کە لەم توێژینەویەدا پێیان گەیشتوین بریتین لە:
ئەنجامدانی یارییە فۆلکلۆرییەکان ڕۆڵێکی کاریگەرییان هەیە لەسەر گەشەسەندنی لایەنی هزری و دەرونی منداڵەکان.

ئەنجامدانی یارییە فۆلکلۆرییەکان ڕۆڵێکی کاریگەرییان هەبووە لەسەر بنیادنای جەستەیەکی بەهێز و تەندروست لای منداڵان چونکە ئەنجامدانی ئەم یارییانە پێوستی بە جوڵەی بەردەوامی ئەندامە جیاوازەکانی جەستە دەبێت. ئەمەش دەبێتە هۆی بنیادنانی جەستەیەکی بەهێز لای منداڵان.

پەیڤێن سەرەکی: *دەروزمانی، یارییە فۆلکلۆرییەکان، منداڵ، گوندی ڕەژوکەریان*

پێشەکی:

توێژینەوەکە لەژێر ناونیشانی (خوێندنەوەیەکی دەروزمانی بۆ یارییە فۆلکلۆرییەکانی منداڵان لە گوندی ڕەژوکەریان) خراوەتەڕوو، تیشک دەخاتە سەر

Zakho Centre for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

کۆکردنەوەی ئەو یارییە فۆلکلۆرییانەی کە لە تەمەنی منداڵیدا لەم گوندە ئەنجام دەدریێتن، بە ئامانجی کۆکردنەوەیان و پاراستنیان لە فەوتان، لە لایەکی تردا دەمانەوێت خوێندنەوەیەکی دوزمانییانە بۆ یارییە فۆلکلۆرییەکانی گوندی ڕەژوکەریان بخەینەڕوو، واتە تیشک دەخرێتە سەر شیکردنەوەی پێکهاتەی زمانی ناوی یارییەکان و کاریگەری ئەنجامدانی ئەم یاریانە لەسەر لایەنی دەرونی منداڵان.

گرنگی توێژینەوەکە:

فۆلکلۆر لایەنێکی گرنگی کۆمەڵگا پێکدەهێنێت، چەندین بوار و لایەنی جیاواز لە خۆ دەگرێت، یەکێک لەم بوارە جیاوازانە یارییە فۆلکلۆرییەکانی منداڵانن. ئاشکرایە کە منداڵ کۆڵەگەی بنیادنانی کۆمەڵگایێکی تەندروستە، بۆیە ئەنجامدانی لێکۆڵینەوە لەسەر ئەم چینەی کۆمەڵگا گرنگی تایبەتی خۆی هەیە، لە لایەکی تردا گرنگی توێژینەوەکە لەوەدا بەرچادەکەوێت، کە هەوڵێکە بۆ کۆکردنەوەی یارییە فۆلکلۆرییەکانی ناوچەیەکی دیاریکراو، ئەمەش دەبێتە هۆی پاراستنیان لە فەوتان.

ئامانجی توێژینەوەکە:

ئەنجامدانی یاری بەشێکی دانەبڕاوە لە ژیانی منداڵاندا، لە ڕابردودا منداڵان ڕۆژانە کاتەکانیان بە ئەنجامدانی چەندین یاری جۆراوجۆر بەسەر دەبرد، ئەم یاریانە ڕۆڵێکی کاریگەرییان هەبووە، لەسەر بنیادنانی جەستەیەکی چالاک و تەندروست لای منداڵاندا، چونکە ئەنجامدانی ئەم یاریانە پێویستیی بە جوڵەیەکی زۆر هەیە، هەروەها یارییەکان ڕۆڵێکی کاریگەرییان هەبووە لەسەر لایەنی دەرونی منداڵاندا بەوەی، کە تاکێکی کێبڕکێکار بنیاد دەنێن لە کۆمەڵگادا، لەبەرئەوەی منداڵ هەمیشە تێدەکۆشێت لە پێناو بەدەستهێنانی سەرکەوتن لە یارییەکاندا، ئەمەش دەبێتە هۆی ئەوەی، کە ئەم بیرۆکەیە لە هزری منداڵەکاندا بچەسپێت و لە قۆناغەکانی ژیانی داهاتویاندا ڕەنگبداتەوە. بەم ئامانجە توێژینەوەکە هەوڵی کۆکردنەوە و شیکردنەوەی ئەم یارییە فۆلکلۆرییانە دەدات.

کەرستەی توێژینەوەکە:

کەرستەی توێژینەوەکەمان بریتییە لە یارییە فۆلکلۆرییەکانی گوندی ڕەژوکەریان، واتە ئەو یارییە فۆلکلۆرییانەی، کە لەم گوندەدا لای منداڵان ئەنجامدەدرێتن کۆکراونەتەوە، دواتر شیکراونەوەیان بۆ کراوە.

ڕێبازی توێژینەوەکە:

لەم توێژینەوەیەدا پەیڕەوی ڕێبازی وەسفی ئێستایی کراوە.

پرسیارەکانی توێژینەوەکە:

توێژینەوەکە دەیەوێت وەڵامی ئەم پرسیارانەی خوارەوە بداتەوە:

_ ئایا ئەم یارییە فۆلکلۆرییانە کامانەن کە منداڵان لە ڕابردوودا لە گوندی ڕەژوکەرییان ئەنجامیان داون؟

_ ئایا ئەنجامدانی ئەم یارییانە کاریگەرییان هەیە، لەسەر گەشەسەندنی لایەنی هزری و دەروونی منداڵەکان؟

ناوڕۆکی توێژینەوەکە:

توێژینەوەکەمان لە پوختە و پێشەکی و دووبەش پێکهاتووە، لە بەشی یەکەمدا باس لە فۆلکلۆر و ئەدەبی فۆلکلۆر کراوە، دواتر ئەم یارییە فۆلکلۆرییانە خراونەتەڕوو، کە لە گوندەکەدا لە لایەن منداڵان ئەنجام دراون. لە بەشی دووەمدا سەرەتا تیشک خراوەتە سەر شیکردنەوەی پێکهاتەی زمانی ناوی یارییەکان فۆلکلۆرییەکان، دواتر کاریگەریی ئەنجامدانی ئەم یارییە فۆلکلۆرییانە لەسەر گەشەسەندنی لایەنی هزری و دەروونی منداڵان ڕونکراوەتەوە. لە کۆتاییدا ئەنجامەکانی توێژینەوەکە خراونەتەڕوو، دواتر ئەو سەرچاوانەی، کە سودیان لێوەرگیراوە ڕیزکراون. پاشان پوختەی توێژینەوەکە بە زمانی عەرەبی و ئینگلیزی خراوەتەڕوو.

١) فۆلکلۆر و یارییە فۆلکۆرییەکانی منداڵان لە گوندی ڕەژوکەریان[١]

ئەم بەشە لە دوو تەوەرەی سەرەکی پێکدێت، تەوەرەی یەکەم تیشک دەخاتە سەر ناساندنی ئەدەبی فۆلکلۆر و فۆلکلۆر. لە تەوەرەی دووەمدا باس لە یارییە فۆلکلۆرییەکانی گوندی ڕەژوکەریان کراوە، سەرەڕای دەستنیشانکردنی یارییە فۆلکلۆرییەکانی ئەم گوندە، شێوازی بەڕێوەچوونی یارییەکانیش بەوردی ڕونکراوەتەوە.

١_١) ئەدەبی فۆلکلۆر:

فۆلکلۆر پانتاییەکی فراوان لە ئەدەبی جیهانی و ئەدەبی نەتەوە جیاوازەکان داگیر دەکات، بەهۆی زۆری ئەو لقە جیاوازانەی کە لە خۆیان دەگرێت، سەرەڕای بوونی بەرهەمێکی زۆر، کە هیچ خاوەنێکیان دیار نییە، پشتاو پشت لە باب و باپیرانمانەوە بۆمان ماونەتەوە، ئەمەش بووەتە هەوێنی دەوڵەمەندی ئەدەبی فۆلکلۆر لە جیهاندا. واتە ئەدەبی فۆلکلۆر، ئەدەبێکە دەماودەم و پشتاوپشت و ناوچە بە ناوچە، هاتووە و لەڕووی پان و بەرینیدا بڵاوبۆتەوە، واتە فۆلکلۆر ئەو بەرهەمە خولقێنەرانەیە، کە دەماودەم و پشتاو پشت، کوڕ لە باوکەوە، منداڵ لە دایکەوە دەیبیستێ و دەمێنێتەوە. ناوی دانەرەکانی ون بووە و بووەتە موڵکی گشتی، باری ژیانی نەتەوەکە بە شێوازێکی ڕوون دەنوێنێت و قۆناغەکانی مێژوویی و گۆڕانکارییەکانی دەردەخات. (ئەبوبەکر: ٢٠٠٥: ١١) ، (ڕەسوڵ:٢٠١٥: ١٢). بە واتایەکی تر

دەکرێت بڵێین: فۆلکلۆر ئەو بەرهەمە خولقێنەرانەیە کە دەماودەم و پشتاو پشت، کوڕ لە بەوکەوە، منداڵ لە دایکەوە دەیبیستێ و دەمێنێتەوە. فۆلکلۆر چەندین بواری جیاواز لەخۆ دەگرێت، (وشەی فۆلکلۆر زۆر مەیدانی کەلەپوری و نەتەوەیی دەگرێتەوە، هەر لە پاشماوەکانی جل و بەرگی کۆن و ئێستاوە بگرە تاکو دەگات بە هۆی خواردەمەنی و تیا خواردن (قاپ و قاچاغ و کاسە و کەوچ) و تا نەقش و نیگار و جۆری خواردەمەنی و گەلێک شتی تر، کە مۆرکی کۆنی نەتەوەیی لە خۆ بگرێت). (ڕەسول:١٩٧٠: ٨). ئەدەبی فۆلکلۆری کوردیش وەک ئەدەبی فۆلکلۆری هەموو گەل و نەتەوەکانی تر چەندین لقی جیاواز لە خۆ دەگرێت، لەوانە: (چیرۆک، هۆندراوە، پەخشان، پەند، مەتەڵ...)، نوسەران لەم ڕوانگەیەوە تێڕوانینی جیاوازیان هەیە، لە بارەی دەستنیشانکردنی بەشەکانی ئەدەبی کوردی، لەگەڵ ئەوەشدا زۆربەیان یارییان وەک بەشێکی فۆلکلۆری کوردی هەژمارکردوە، لەوانە: (سەرنجێک لە دەروازەی فۆلکلۆری کوردەوە، کۆمەڵێک نوسەر: ٢٠٠٩ :٤١) ، (زمان و وێژە و فۆلکلۆری کوردی، سۆران:٢٠٠٩: ١٢٥). کەواتە، لێرەدا بۆمان دەردەکەوێت، کە پێکهێنەرێکی سەرەکی ئەدەبی فۆلکلۆر بریتییە لە یاری، کە بابەتی سەرەکی ئەم توێژینەوەیە.

١_١_١) چەمک و ناساندنی فۆلکلۆر:

سەبارەت بە چەمک و زاراوەی فۆلکلۆر دەکرێت بڵێین: (فۆلکلۆر پڕ بە پڕ بۆ ئەوە بەکار دەهێنرێ، کە ئەدەبیات ناسانی هەندێک وڵات، بە بەرهەمی سەرزاری خوڵقێنەرانەی گەلی ناو دەبەن. ئەم بەرهەمانەش دەماودەم و پشتاوپشت، لە نەوەیەکەوە بۆ نەوەیەکی تر دەمێنێتەوە) (ڕەسوڵ:١٩٧٠: ٨).

فۆلکلۆر لەڕووی زاراوەوە، وشەیەکی لێکدراوە، بەمانای کەلەپوری میللەت (کەلتووری گەڵ) دێت. وشەی فۆلکلۆر لە نوسینی کوردیدا یەکەمجار لەلایەن (مارف بەرزنجی) لەساڵی (١٩٥٨ ز) دا لە ژمارە (٢)ی گۆڤاری شەفەق لەژێر ناونیشانی (کورد و فۆلکلۆر) بڵاوکراوەتەوە. دواتر مامۆستایان (محەمەد تۆفیق وەردی، عوسمان شارباژێڕی، تایەر تۆفیق) بەکاریان هێناوە. (ڕەسوڵ:١٩٩٧: ٣). دوای ئەوە بەشێوەیەکی فراوان ئەم زاراوەیە لە چوارچێوەی ئەدەبی کوردیدا لەلایەن نوسەران و توێژەرانەوە بەکار هێندراوە.

١_٢) يارييه فۆلكۆرييەكانی منداڵان لە گوندی ڕەژوکەریان[٢]:

ئاشکرایە کە سروشتی کۆمەڵگاییێکی دیاریکراو کاریگەری لەسەر لایەنی هزری و دەرونی منداڵ دروست دەکات، بێگومان دەکرێت ئەم کاریگەرییەش بە ئەرێنی یان نەرێنی لەسەر هزر و دەرونی منداڵ ڕەنگبداتەوە. لە منداڵدا تەنیا ڕەفتاری نامۆ و لار چێ نابێت، بەڵکو ڕەفتاری ڕێک و پێکیش دروست دەبێت. (عەوەز:٢٠١٢: ٩). واتە ئەو بوار و

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

ژینگەیەی، کە منداڵ تێیدا گەشە دەکات کاریگەرییەکی مەزنی بەسەر گەشەکردنیدا هەیە. (فەهمی:؟: ٨٩). بەڵام ئەوەی جێی سەرنجە یارییە فۆلکلۆرییەکان زیاتر کاریگەری ئەرێنییان دەبێت لەسەر منداڵ، بەڵام ئەوە ئەوە ناگەیەنێت، کە فۆلکلۆر تەنیا لە تەمەنی منداڵیدا کاریگەری لەسەر مرۆڤ دادەنێت، بەڵکو بەرێژە و شێوازێکی جیاواز کاریگەرییەکەی دەردەکەوێت لە گشت تەمەنە جیاوازەکاندا، هەروەک دەزانێت، کە (جیاوازی لە نیوان تاکەکانی کۆمەڵ، جیاوازی بڕییە، نەک جیاوازی جۆریی. واتە هەموو خاسییەت و سیفاتە دەروونییەکان لەلای هەموو کەسێکدا هەیە، بەڵام بڕ و ڕێژەکەی لە یەکێکەوە بۆ یەکێکی تر دەگۆڕێت). (قەرەجەتانی:٢٠١٥: ٣٢٧). لەمەوە بۆمان دەردەکەوێت، کە کۆمەڵگا و دیاریدەکانی ناو کۆمەڵگا ڕەنگدانەوەیان دەبێت بەسەر مرۆڤەوە بەشێوە و ڕێژەی جیاواز لە گشت تەمەنە جیاوازەکاندا. لێرەدا ئەماژە دەکرێت بەم یارییە فۆلکلۆرییانەی منداڵان، کە لە گوندی ڕەژوکەرییان ئەنجام دەدرێن لای منداڵاندا:

١_٢_١) کاروان و کاشی:

یارییێکی منداڵانەیە، هەردوو ڕەگەزی کوڕ و کچ بەشداری لە ئەنجامدانی ئەم یارییەدا دەکەن. لەم یارییە فۆلکلۆرییەدا ژمارەیەکی زۆر منداڵ بەشدار دەبن، بە لایەنی کەمەوە دەبێت چوار منداڵ بەشداربن تێیدا، ئینجا دەتوانن ئەم یارییە ئەنجامبدەن. شێوازی بەڕێوەچوونی ئەم یارییە بەم شیوەیەیە: سەرەتا لە ناو هەموو ئەو منداڵانەی، کە دەیانەوێت یارییەکە ئەنجام بدەن، دوو کەس وەکو سەرۆک گروپ خۆیان هەڵدەبژێرن، هەر یەکێکیان سەرۆکایەتی گروپێک دەکات. ئەم دوو کەسە هەر یەکەیان ناوێکی نهێنی لە خۆیان دەنێن، دواتر بەرانبەر یەکتری دەوەستن و دەستی یەکتری دەگرن. منداڵانی تر بەدوای یەکتردا ڕیز دەبەستن و بە ناو دەستی دوو کەسەکە تێپەڕدەبن، دوو کەسەکە منداڵی کۆتایی ڕادەگرن و داوای لێدەکەن بچێتە ڕیزی یەکێک لە دوو گروپەکە، بۆ ئەم مەبەستە داوای لێدەکەن یەکێک لەم دوو ناوە نهێنییە هەڵبژێرێت، کە سەرۆک گروپەکان لە خۆیان ناوە، منداڵەکە کامە ناوی هەڵبژارد دەچێتە پاڵ ئەم گروپە، دواتر ئەمە بەردەوام دەبێت، تاکو گشت منداڵان گروپێک هەڵدەبژێرن.

دوای ئەوەی، کە منداڵەکان بەسەر دوو گروپەکەدا دابەش بوون ئینجا کێبڕکێیەک لە نێوانیاندا ئەنجام دەدەن بەم شیوەیە: هێڵێک دەکێشرێت لە نێوان دوو گروپەکەدا هەر گروپێک لە لایەکی هێڵەکە بەدوای یەکتریدا ڕیز دەبەستن، سەرۆک گروپەکان لە پێشەوە دەست دەخەنە ناو دەستی یەکتر و یەکتری ڕادەکێشن، هاو تیمەکانیشیان لە دوای ئەوانەوە هەوڵی پاراستنی سەرۆکەکەیان دەدەن و ڕای دەکێشن، بۆ ئەوەی تیمی بەرانبەر نەتوانن سەرۆک گروپەکەیان ڕابکێشن. لەم یارییەدا لە ئەنجامی ڕاکێشانی یەکتر، هەر منداڵێک هەردوو قاچەکانی لە هێڵی کێشراو تێپەڕی ئەوە کەسەکە دەبێت بچێت بۆ تیمی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

بەرانبەر، بەم شیوەیە یارییەکە بەردەوام دەبێت تاکو گروپێک دەتوانێت گشت ئەندامانی گروپەکەی تر بۆ لای خۆی ڕابکێشێت. ئینجا ئەگەر گشت ئەندامانی گروپێک شکستیان خوارد و ڕاکێشران بۆ لای گروپەکەی تر بە دۆڕاو هەژمار دەکرێن، گروپەکەی تریش دەبێت بە براوە، چونکە توانییان گشت ئەندامانی گروپەکەی تر بۆ لای خۆیان ڕابکێشن.

١_٢_٢) پاشا و وەزیرانە:

یارییێکی فۆلکلۆری منداڵانەیە، بەلایەنی کەمەوە چوار منداڵ بەشدار دەبن لە ئەنجامدانی یارییەکەدا، لەم یارییەدا سود لە (شقارتە) وەر دەگیرێت، لەم یارییەدا دەبێت پاشایێک و وەزیرێک، بوونیان هەبێت. دەستپێکی یارییەکە بە هەڵدانی شقارتەکە دەست پێدەکات، وەک دیارە شقارتە شیوەیەکی لاکێشەیی هەیە، لە کاتی هەڵدانی شقارتە ئەگەر شقارتەکە لەسەر باری بەرزی (لا باریکەکە) وەستا ئەوە کەسەکە دەبێت بە پاشا، بەڵام ئەگەر لەسەر لا درێژەکە وەستا کەسەکە دەبێت بە وەزیر، دوو لا ئاسۆییەکەی شقارتەکە دەبن بە دز و دوکاندار. سەرەتا منداڵەکان بە نۆرە شقارتەکە هەڵدەدەن تاکو یەکێکیان دەبێت بە پاشا، دوای ئەوەی، کە پاشا دیاریکرا منداڵانی تر شقارتەکە هەڵدەدەن تاکو یەکێکیان دەبێت بە وەزیر. دوای ئەوەی کە پاشا و وەزیر دیاریکران، منداڵانی تر بە نۆرە شقارتەکە هەڵدەدەن ئەگەر منداڵێک شقارتەکەی هەڵدا کەوتە سەر ئەو بارەی، کە بە دز وێنا کراوە، ئەوە وەزیر لە بەردەم پاشا سکاڵا دەکات و دەڵێت: پاشام خۆشبێت ئەم منداڵە دزی کردوە، داواکارین بە پێی تاوانەکەی سزای بدەیت، ئینجا پاشا بەپێی ئاستی گەورەیی تاوانەکەی سزای دەدات. سزاکەش بە لێدانی دار جێبەجێ دەکرێت، واتە بە دار لە دەستی منداڵە دزەکە دەدرێت. بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا پاشا مافی ئەوەی هەیە بڕیاری بەخشین بۆ دزەکە دەربکات. دوای جێبەجێکردنی بڕیاری پاشا یاریەکە بەردەوام دەبێت. جێی ئاماژە پێکردنە لەم یارییەدا لەکاتی هەڵدانی شقارتەکە دەرفەتی گۆڕینی پاشا و وەزیر هەیە بۆ منداڵەکان واتە هەر منداڵێک توانی شقارتەکە لەسەر باری بەرزی ڕابگرێت، ئەوە دەبێت بە پاشا و پاشاکەی تر دەبێتەوە بە کەسێکی ئاسایی، سەبارەت بە وەزیریش بە هەمان شێوە.

١_٢_٣) هێلک هێلکانە:

یارییێکی منداڵانەیە، هەردوو ڕەگەز، کە تەمەنیان لە نێوان (٨ بۆ ١٥) ساڵی دایە، بەشداری دەکەن لە یارییەکەدا، لەم یارییەدا لە ڕووی ژمارەی بەشداربووانەوە، ژمارەکەی لە نێوان (٣ بۆ ١٠) منداڵ دەبێت. لەم یارییەدا هەر منداڵێکی بەشدار لە یارییەکەدا قۆرتێک (چاڵێکی بچوک) بۆ خۆی هەڵدەکەنێت، پێویستە قۆرتەکان (چاڵەکان) لە تەنیشت

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

یەکەوە بن، واتە هەر منداڵێک قۆرتێکی تایبەت بە خۆی دەبێت. هەروەها تۆپێکی خڕی بچوک لە پەڕۆک دروست دەکرێت. منداڵەکان بە نۆرە لە دووری دوو مەترەرە، تۆپەکە هەڵدەدەن، تۆپەکە کەوتە قۆرتی هەر منداڵێک، پێویستە منداڵەکە ڕابکاتە سەر قۆرتەکەی، منداڵەکانی تریش ڕادەکەن و لە شوێنەکە دوور دەکەونەوە، ئەو منداڵەی، کە تۆپەکە کەوتۆتە قۆرتەکەی پێویستە تۆپەکە بگرێتە یەکێک لە منداڵە بەشداربووەکان، ئەگەر تۆپەکە بەر منداڵەکە کەوت، ئەوا بەردێکی بچوک (کە ئاماژەیە بۆ هێلکەیەک) هەڵدەدرێتە قۆرتی ئەو منداڵەی کە تۆپەکەی بەرکەوت، بەڵام ئەگەر تۆپەکە بەر هیچ یەکێک لە منداڵەکان نەکەوت، ئەوا بەردەکە هەڵدەدرێتە قۆرتی ئەو منداڵەی، کە تۆپەکەی هاوێشت. بەم شێوەیە یارییەکە درێژە دەکێشێت، تاکو یەکێک لە منداڵەکان (١٠ هێلکە) دەکات، ئینجا ئەو کەسە بە دۆڕاو هەژمار دەکرێت و هەوڵی ڕاکردن دەدات لە دەست منداڵەکانی تر، ئەگەر بەشداربوون منداڵەکەیان گرت، هەموو منداڵانی تری بەشدار لە یارییەکەدا خۆی هەڵدەدەنە سەر ئەمەش وەک سزاییێک لە بەرانبەر دۆڕانیدا. دواتر دوو بارە لە نوێوە یارییەکە دەست پێدەکاتەوە.

١_٢_٤) حەفت بەردانە:

یارییێکی فۆلکلۆری کوڕانەیە، بە گشتی منداڵانی تەمەن (٨ بۆ ١٥) ساڵی ئەنجامی دەدەن. لەم یارییەدا حەفت بەردی پان و تۆپێکی بچوکی لە پەڕۆک دروستکراو پێویستن بۆ ئەنجامدانی یارییەکە. بە لایەنی کەم دەبێت (٤) منداڵ بەشداربن لە یارییەکەدا، دەکرێت ژمارەی بەشداربووان تاکو (١٠) کەس زیاد بکرێت. لەم یارییەدا منداڵەکان دابەش دەبن بۆ دوو کۆمەڵەی یەکسان.

شێوازی بەڕێوەچوونی یارییەکە بەم شێوەیەیە: حەفت بەردە پانەکە لەسەر یەکتری دادەندرێن، دواتر یەکێک لە تیمەکان لە لای بەردەکان دەوەستن و تیمەکەی تر تۆپەکە هەڵدەدەن بۆ ڕوخاندنی بەردەکان. (ئەم دوو ڕۆڵە لە ئەنجامی تەڕ و وشکانێ) دابەش دەکرێن. لە کاتی هەڵدانی تۆپەکە منداڵەکان دەبێت هەوڵبدەن کەمترین بەرد بخەنە خوارەوە، چونکە دەبێت دواتر بەردەکان دابنێنەوە بۆ ئەوەی یارییەکە ببەنەوە. منداڵەکانی ئەو گروپەی، کە تۆپەکە هەڵدەدەن بە نۆرە تۆپ هەڵدەدەن تاکو ئەو کاتەی بەلایەنی کەمەوە بەردێک دەخەنە خوارەوە، دوای ئەوەی بەردێک یان زیاتر خرایە خوارەوە، منداڵەکان ڕادەکەن و لەو ناوچەیە دوردەکەونەوە. ئینجا ئەو گروپەی، کە لەسەر بەردەکان وەستاوە، لە دەورەی بەردەکان کۆدەبنەوە و بە نهێنی تۆپەکە دەدەن بە یەکێک لە منداڵانی گروپەکەیان، تیپەکەی تر بانگی یەکێک لە منداڵەکان دەکەن بۆ ئەوەی بچێت بۆ لایان ئەگەر ئەو منداڵەی، کە بانگکرا تۆپی پێبوو تۆپ لە منداڵانی تیمەکەی تر دەدات، هەر منداڵێک تۆپی بەرکەوت دوور دەخرێتەوە لە یارییەکەدا، لەو کاتەدا منداڵانی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

گروپەکەی تر هەوڵی ئەوە دەدەن بچن بەردە کەوتووەکان لەسەر یەک ڕیز بکەنەوە، بەڵام ئەگەر ئەو منداڵەی، کە تۆپەکەی پێدراوە بە نهێنی، هەر لە لای بەردەکان بێت دەتوانێت تۆپ لەو منداڵە بدات، کە هاتوە بۆ دانانەوەی بەردەکان و لە یارییەکە دوری بخاتەوە. یارییەکە بەم شێوەیە درێژە دەکێشێت. ئەگەر ئەو گروپەی، کە تۆپەکەی هەڵداوە و بەردەکانی ڕوخاندوە، توانییان بەردەکان دابنێنەوە، ئەوە بە براوە دادەندرێن، بەڵام ئەگەر نەیان توانی بەردەکان دابنێنەوە و گشت ئەندامانی تیمەکە تۆپیان بەر کەوت و لە یارییەکە دوور خرانەوە، ئەو کات ئەو تیمە دەبێت بە براوە، کە لە لای بەردەکان وەستاوە. بەم شێوەیە یەرییەکە بەردەوام دەبێت. بەڵام یاری دوای یاری گروپەکان ڕۆڵەکەیان دەگۆڕن.

١_٢_٥) کێل کێلانە:

ئەم یارییە فۆلکلۆرییە لە لایەن کوڕانەوە ئەنجام دەدرێت، بە گشتی ئەم منداڵانەی کە تەمەنیان دەکەوێتە نێوان (٨ بۆ ١٦) ساڵی یەرییەکە ئەنجام دەدەن. ژمارەی بەشداربووانی ئەم یارییە لە دوو کەسەوە دەست پێدەکات، واتە دەکرێت ژمارەی بەشداربووان ٢ کەس یان زیاتر بێت بەڵام مەرجە ژمارەی بەشداربووان جووت بێت بۆ ئەوەی بەسەر دوو گروپی یەکساندا دابەش ببن.

لەم یارییەدا هەر گروپێک چوار بەردی نزیکەی (٢٠سم) بەرز و (١٠سم) بەرین (پان)، لە زەوی دەچەقێنن، لەگەڵ بەردێکی زۆر بچوک کە بە (مامۆتک) ناو دەبرێت. شێوازی ڕیزکردنی بەردەکان بەم شێوەیە: سەرەتا لە پێشەوە مامۆتک دەچێندرێت دواتر مەترێک لەدوای مامۆتک سێ بەرد بەریز دادەندرێن، دوری نێوان بەردەکان لە باری ئاسۆییدا نزیکەی مەترێک دەبێت، ئینجا بەردی چوارەم مەترێک لە دوای ئەو بەردە دادەنرێت، کە لە دوای مامۆتک داندراوە. مەرجە دووری نێوان مامۆتکی هەردوو گروپەکە لە (٥) مەتر کەمتر نەبێت.

دوای ئەوەی هەردوو گروپەکە بەردەکانیان لە زەوی چاند. ئینجا یارییەکە دەست پێدەکات، هەر منداڵێک لە هەر تیمێکدا سەرەتا مافی ئەوەی هەیە تەنیا یەک بەرد هەڵبدات بۆ ڕوخاندنی بەردەکانی تیمی بەرانبەر. بۆ ئەوەی ئەو تیپە دەستنیشان بکرێت، کە سەرەتا بەردەکان هەڵدەدات (تەڕو وشکانێ دەکەن) کێ براوە بوو، ئەو سەرەتا دەست بە یارییەکە دەکات. منداڵەکان لە شوێنی مامۆتک ڕادەوەستن و بە نۆرە بەرد دەگرنە مامۆتکی تیمی بەرانبەر، تاکو دەیڕوخێنن، هەر منداڵێک تەنیا مافی ئەوەی هەیە یەک بەرد هەڵبدات. ئەگەر توانییان مامۆتک بڕوخێنن ئینجا دەتوانن بەردەکانی تر بڕوخێنن، بەڵام پێش ئەوەی، کە مامۆتک بڕوخێت ئەگەر بەردێکی تر بڕوخێنن بۆیان هەژمار ناکرێت و بەردەکە لە زەوی دەچێندرێتەوە. دوای ئەوەی کۆتا کەسی گروپی یەکەم بەردی هەڵدا، نەیان توانی مامۆتک و گشت بەردەکانی تر بڕوخێنن، ئینجا گروپەکەی تر پرۆسەی بەرد

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

هەڵدان دەست پێدەكەن. لەم یارییەدا هەر منداڵێك بەردێكی ڕوخاند، مافی ئەوەی هەیە بەردێك زیاتر لە منداڵانی تر هەڵبدات، واتە هەر منداڵێك چەند بەرد بڕوخێنێت ئەوەندە بەردە زیاتر لە منداڵانی تر هەڵدەدات. بەم شێوەیە یارییەكە بەردەوام دەبێت، تاكو گروپێك دەتوانێت مامۆتك و چوار بەردەكەی تری گروپی ڕكابەر بڕوخێنێت و دەبێت بە براوە. دواتر یارییەكە دەست پێدەكاتەوە، بەڵام ئەم جارە ئەو گروپەی كە براوەبوو ڕاستەوخۆ ئەو مافەی هەیە پێش گروپەكەی تر پرۆسەی بەرد هەڵدان دەست پێبكات.

١_٢_٦) خەت خەتانە:

یارییەكی كچانەیە، منداڵانی تەمەن (٦ بۆ ١٤) ساڵی ئەنجامی دەدەن، یارییەكە لە نێوان دوو منداڵدا بەڕێوە دەچێت. لەم یارییەدا یاریگایێكی لاكێشەیی (٨) خانەیی بە دوو ڕیز دروست دەكرێت هەر خانەیەك مەترێك درێژ و مەترێك بەرین دەبێت. بەم شیوەیەی خوارەوە ناو دەندرێن:

٤	٥
٣	٦
٢	٧
١	٨

بۆ ئەنجامدانی یارییەكە منداڵەكان بەردێكی پانی بچوك بەكار دەهێنن، بۆ دەستپێكردنی یارییەكە سەرەتا تەڕ و وشكانێ دەكەن بۆ دیاریكردنی ئەو كەسەی، كە سەرەتا دەست بە یاری دەكات. یارییەكە لە خانەی یەكەمەوە دەست پێدەكات، منداڵەكە بەردەكە هەڵدەداتە خانەی یەكەم ئینجا لەسەر یەك قاچ دەوەستێت و بە قاچ پاڵ بە بەردەكەوە دەنێت بۆ خانەی دواتر بە مەرجێك بەردەكە نەكەوێتە سەر هێڵی نێوان خانەكان، بەم شیوەیە بەردەوام دەبێت تاكو دەگاتە خانەی هەشتەم و لەوێوە بەردەكە هەڵدەداتە دەرەوە، منداڵەكە مافی ئەوەی هەیە لە خانەی پێنجەمدا پشو بدات. دوای ئەوەی، كە هەنگاوی یەكەمی بە سەركەوتوویی تەواو كرد، ئینجا خانەیەك پێش دەكەوێت و بەردەكە هەڵدەداتە خانەی دووەم و لەوێوە یارییەكە دەست پێدەكات، بەم شیوەیە بەردەوام دەبێت تاكو خانەی هەشتەمیش تەواو دەكات، دوای ئەوەی هەر هەشت خانەكەی تەواو كرد، ئینجا یارییەك دەكات بە ناوی (چۆلی گا) لەم یارییەدا منداڵەكە لە لای پێشەوەی یاریگادا بەردەكە هەڵدەدات بۆ دەرەوەی لاكەی تری یاریگا، ئینجا دەبێت بە سێ بازدان بگات بە بەردەكە، ئەگەر نەی توانی بە سێ باز بگاتە بەردەكە ئەوە دەدۆڕێت، دواتر لەو لایەشەوە جارێكی تر بەردەكە هەڵدەداتەوە بۆ بەشی پێشەوەی یاریگا بە هەمان شێوە دەبێت ئەم جارەش بە سێ بازدان بگاتەوە بە بەردەكە. دواتر یارییەكی تر دەكات بە ناوی (قیراج)

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

لەم یارییەدا منداڵەکە بەشێوەی یەکتر بڕ بەردەکە هەڵدەدات سەرەتا لە خانەی (١) بەردەکە هەڵدەداتە خانەی (٧) ئینجا بۆ خانەی (٣) لەوێوە بۆ خانەی (٥) دواتر بەردەکە هەڵدەداتە خانەی (٤)، پاشان بۆ خانەی (٦) لەوێوە بۆ خانەی (٢) ئینجا بۆ خانەی (٨) دواتر بەردەکە هەڵدەداتە دەرەوە. پاش ئەم یارییە یارییێک دەکات بە ناوی (دەور / دۆر) لەم یارییەدا منداڵەکە سێ جار لە خانەی یەکەمەوە بەردەکە هەڵدەدات تاکو خانەی هەشتەم، ئەگەر هەنگاوێکی تەواو کرد لە خانەی هەشتەمەوە بەردەکە هەڵدەداتەوە بۆ خانەی یەکەم و جارێکی تر پرۆسەکە دووبارە دەکاتەوە، تاکو سێ هەنگاو تەواو دەکات، لەم یارییەدا منالەکە بە هیچ شیوەیەک مافی پشودانی نییە، واتە ناتوانێت ئەو قاچە دابێت، کە بەرزی کردۆتەوە تاکو سێ هەنگاوەکە تەواو دەکات. دوای ئەوەی ئەم یارییەشی بە سەرکەوتووی تەواو کرد، لە بەشی پێشەوەی یاریگە دادەنیشێت پشتی لە یاریگا دەبێت، سێ بەردی بچوک هەڵدەداتە ناو یاریگا، بەردی سێیەم کەوتە کامە خانە ئەو خانەیە لەسەر خۆی تاپۆ دەکات و مافی ئەوەی هەیە لە کاتی یاریدا لەم خانەیە پشو بدات. یارییەکە بەردەوام دەبێت تاکو هەر چوار خانەی (٢، ٣، ٦، ٧) تاپۆ دەکرێن. هەر کەسێک خانەی زیاتری تاپۆ کرد بە براوە دادەندرێت. بەڵام کاتێک منداڵێک خانەیەک تاپۆ دەکات منداڵی ڕکابەری لە کاتی یارییەکەدا مافی ئەوەی نییە بەردەکە و قاچی بخاتە ناو ئەو خانەیە، بەڵکو دەبێت بەسەریدا بازبدات.

١_٢_٧) شلاق شلاقانە:

یارییێکی منداڵانەیە، منداڵانی تەمەن (٨ بۆ ١٤) ساڵی لە هەردوو ڕەگەز ئەنجامی دەدەن، لەم یارییەدا دارێکی بچوکی شێوە بازنەیی بە درێژی (٥سم) بەکار دەهێندرێت، یەکێک لە سەرەکانی دارەکە تیژ دەکرێت، تاکو نوکی وەک بزمار تیژ دەکرێت، ئەم دارە پێی دەوترێت (شلاق). هەروەها دارێکی تری باریک بە درێژی یەک مەتر دەهێندرێت و پەڕۆکێکی (٢٠سم)ی لێدەبەسترێت و پێی دەوترێت (دار شلاق). منداڵەکە پەڕۆکەکە بە دەورەی شلاقەکەدا دەئاڵێنێت، ئینجا دارەکە ڕادەکێشێت بۆ ئەوەی شلاقەکە هەڵبداتە سەر نوکەکەی و بسوڕێت. دوا ئەوەی کە شلاقەکە کەوتە سەر نوکەکەی و دەستی کرد بە خولانەوە، منداڵەکە بە پەڕۆکەکە لە شلاقەکە دەدات، بۆ ئەوەی ڕێگە نەدات لە جوڵە بوەستێت و بکەوێت. منداڵەکە لەم هەوڵەدا بەردەوام دەبێت بۆ ئەوەی بتوانێت زۆرترین ماوە شلاقەکە بخولێنێتەوە.

١_٢_٨) پەلیکانە:

یارییێکی منداڵانەیە زیاتر کوڕان ئەم یارییە ئەنجام دەدەن، بەڵام هەندێک جار کچانیش ئەم یارییە ئەنجام دەدەن. بەڕێوەچوونی ئەم یارییە پێویستی بە دار (دارێکە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

درێژییەکەی نزیکەی مەترێک دەبێت) و پەلیک (دارێکی بچوکە درێژییەکەی نزیکەی ٢٠ سم دەبێت، هەردوو سەرەکەی تیژ دەکرێن) دەبێت، هەروەها قۆرتێک/ چاڵێکی بچوک هەڵدەکەندرێت، یارییەکەی تێدا ئەنجام دەدرێت. شێوازی بەڕێوەچوونی ئەم یارییە بەم شێوەی خوارەوە دەبێت:

سەرەتا تەڕو و شکانێ دەکرێت بۆ دابەشکردنی ڕۆڵەکان، دەکرێت لە دوو کەس زیاتر بەشداربن لە یارییەکەدا، لەم دۆخەدا کەسەکان بەسەر دوو گروپدا دابەش دەبن. دوای ئەنجامدانی تەڕ و وشکانێ، منداڵێك لەسەر چاڵەکە دەبێت پەلیکەکە لەسەر چاڵەکە دادەنێت، بە دار پەلیک بە ئاڕاستەی منداڵەکەی تر کە بەدوری (١٠ بۆ ٢٠) مەتر لە دووری چاڵەکە وەستاوە، پەلیکەکە هەڵدەدات، ئەگەر منداڵەکەی تر توانی پەلیکەکە بگرێتەوە پێش ئەوەی بکەوێتە سەر زەوی ئەوا (٢٠) خاڵ دەدرێت بەو منداڵەی، کە پەلیکەکەی گرتۆتەوە، بەڵام ئەگەر پەلیکەکە کەوتە سەر زەوی دەتوانێت لە ڕێگەی پێیەکانی پەلیکەکە نزیک بکاتەوە لە چاڵەکە تاکو دەوەستێت، ئەگەر وەستا ئینجا ئەو کەسەی، کە لەسەر چاڵەکەیە دار پەلیک لەسەر چاڵەکە درێژ دەکات منداڵەکەی تر پەلیکەکە دەگرێتە دارەکە، ئەگەر پەلیکەکە بەر دارەکە کەوت، ئەوا ڕۆڵەکانیان ئاڵوگۆر دەکەن بێ ئەوەی هیچ یەکێکیان خاڵ وەربگرن، بەڵام ئەگەر پەلیکەکە بەر دارەکە نەکەوت، ئەوا منداڵەکە پرۆسەی دووەم دەست پێدەکات ئەویش ئەوەیە کە پەلیکەکە هەڵدەداتە ناو چاڵەکە بۆ ئەوەی سەرێکی بەرز ببێتەوە دواتر بە دار پەلیک لێی دەدات بۆئەوەی بەرز ببێتەوە لە زەوی، لە کاتی بەرزبوونەوەیدا بە دارەکە لە پەلیک دەدات بۆ ئەوەی لە چاڵەکە دووری بخاتەوە، مناڵەکە سێ جار مافی ئەوەی هەیە دارەکە بەرزبکاتەوە و لە بەرزیدا بە دار پەلیک لێی بدات و دووری بخاتەوە. دوای تەواوبوونی سێ جارەکە. ئینجا خاڵەکانی یارییەکە بەم شێوەیە هەژمار دەکرێن:

ئەگەر منداڵکە توانی لە هەرسی هەوڵەکە دار پەلیکەکەی لە پەلیک بدات، کاتێک، کە بەرزبۆتەوە لە زەوی، ئەوە لەو دۆخەدا دووری نێوان پەلیکەکە و چاڵەکە بە پەلیک (کە درێژییەکەی ٢٠ سانتیمەترە) هەژمار دەکرێت، واتە لە هەر (٢٠) سانتیمەترێکدا خاڵێک وەردەگرێت.

ئەگەر منداڵەکە لە هەرسێ هەوڵەکەدا سەرکەوتوو نەبوو دارەکە لە دار پەلیک بدات، واتە یەک جار یان دووجار سەرکەوتوو بوو، ئەوا دووری نێوان پەلیک و چاڵەکە بە دار پەلیک (کە درێژییەکەی نزیکەی مەترێکە) هەژماردەکرێت.

ئەگەر منداڵەکە لە هیچ یەکێک لە هەوڵەکانیدا سەرکەوتوو نەبوو دارەکە لە دار پەلیک بدات، یان ئەگەر لە یەکێک لە هەوڵەکانیدا دارەکە بەر زەوی کەوت بێئەوەی بەر

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

پەلیک بکەوێت، کە پێی دەڵێن: (کوت). ئەوە لەو دۆخەدا منداڵەکە هیچ خاڵی بۆ هەژمار ناکرێت و ڕۆڵەکانیشیان ئاڵوگۆڕ دەکرێن.

ڕێککەوتن لەسەر خاڵی دەستنیشانکراو بۆ بردنەوە، دەگەڕێتەوە بۆ ڕێککەوتنی هەردوو لا، واتە هەردووکیان لەسەر ژمارەیەکی دیاریکراو ڕێکدەکەون، بۆ ئەوەی ئەگەر یەکێک لە منداڵەکان خاڵەکانی گەیشتە ئەم ژمارە دیاریکراوە بە براوە هەژمار بکرێت. بەڵام زیاتر منداڵان لەسەر (١٠٠) خاڵ یارییەکەیان ئەنجام دەدەن. ئەو منداڵەی زوتر (١٠٠) خاڵی کۆکردەوە دەبێت بە براوەی یارییەکە.

٢) خوێندنەوەی دەروزمانی بۆ یارییە فۆلکۆرییەکان:

(زاراوەی (دەروزمانی) ڕێک وەرگێڕانی وشە بە وشەی (psycholinguistics) ی ئینگلیزییە، کە لە بنەڕەتدا لە (psychology of linguistics) واتە (زمانەوانی دەرونی) هاتوە. ئەگەرچی کوتومت دەبێتە (دەرونزمانەوانی)، بەڵام بۆ کورتبڕی و سوکی دەربڕین کرا بە دەروزمانی) (ڕەسول: ٢٠١٥: ٣٢). سەرهەڵدانی دەروزمانی وەکو لقیکی زانستی بۆ چلەکانی سەدەی بیستەم دەگەڕێتەوە، بەڵام لە پەنجاکانی ئەم سەدەیەدا شوێنپێی خۆی گرت، بە تایبەت لە لای زمانەوانە ئەمریکییەکان وەکو زانست چەسپا. (هلبش:٢٠٠٧: ٤٥٠). دەروزمانی خۆی بە پەیوەندی نێوان زمان و دەرونزانی خەریک دەکات و کاریگەرییان لەسەر یەکتری ڕون دەکاتەوە، واتە، دەروزمانی بریتییە لە لێکۆڵینەوە لە پەیوەندی نێوان هۆکارە زمانی و دیاریدە دەرونییەکان. (jodai: ٢٠١١: ٢). زەمینەی لێکۆڵینەوە دەروزمانی زمانە، لەو زەمینەیەوە بەرەو دەرونزانی دەچێت، دەرونزانی وەک یارمەتیدەرێک بەکار دەهێنێت، بۆ دۆزینەوەی نهێنییەکانی زمان و وەڵامدانەوەی ئەو پرسیارانەی لەگەڵ دەرونزانیدا یەکانگیر دەبن. (ڕەسول: ٢٠١٥: ٨١_٨٢).

٢_١) پێکهاتەی زمانی ناوی یارییە فۆلکلۆرییەکان:

لەم تەوەرەیەدا شیکردنەوە دەکرێت بۆ پێکهاتەی زمانی ناوی یارییەکان، ئەوە ڕون دەکرێتەوە، کە هەر یەک لە ناوەکان لەڕووی داڕشتنەوە چۆن پێکهاتوە.

٢_١_١) کاروان و کاشی:

پێکهاتەی ناوی ئەم یارییە بەم شێوەیە دروستکراوە (ناوی سادە + ئامرازی لێکدەر + ناوی سادە). واتە وشەیەکی لێکدراوە لە ڕێگەی لێکدانی دوو ناوی سادەوە بەرهەم هاتوە.

٢_١_٢) پاشا و وەزیرانە:

ناوی ئەم یارییە پێکهاتوە لە (ناوی سادە + ئامرازی لێکدەر + ناوی داڕێژراو). واتە ناوەکە وشەیەکی لێکدراوە، ناوێکی سادە و ناوێکی داڕێژراو لە ئەنجامی ئامرازی

لێکدەرەوە لێکدراون. ناوە داڕێژراوەکەش بەم شێوەیە بەرهەم هاتوە (ناو + پاشگری انە). ئەم پاشگرە پاشگرێکی چالاکە لە بەرهەمهێنانی ناوی یارییە فۆلکلۆرییەکانی ئەم گوندەدا. پاشگری "انە" (یەکێکە لە پاشگرەکانی زمانی کوردی، ڕۆڵی داڕشتنی ناوی ئەبستراکتی و ئاوەڵناوی داڕێژراو دەبینێت، لە زمانی کوردیدا. (مستەفا:٢٠١٩: ١٥٢).

٢_١_٣) هێلک هێلکانە:

ناوێکی لێکدراوە، بەم شێوەیە پێکهاتوە: (ناوی سادە + ناوی داڕێژراو). واتە وشەکە لە ئەنجامی لێکدانی دوو ناوەوە بەرهەم هاتوە، ناوی یەکەم (هێلکە) یە، بەڵام بەمەبەستی سوک دەربڕین بزوێنی کۆتایی سواوە، وشەی دووەم لە ئەنجامی لێکدانی (هێلکە + پاشگری انە) دروستبووە، بەڵام لەکاتی لێکدانی دوو مۆرفیمەکە، بزوێنی (ە) سواوە، لەبەرئەوەی وشەکە بە دەنگی بزوێن کۆتایی هاتوە پاشگرەکەش بە دەنگی بزوێن دەستی پێکردوە، لە زمانی کوردیشدا ڕێگە بە بەدواییەکدا هاتنی دوو دەنگی بزوێن نادرێت، بۆیە بزوێنی کۆتایی وشەی هێلکە کرتاوە. وەک دیارە وشەی یەکەم هێلکە بە مەبستی دووپاتکردنەوە دوو جار دووبارە بۆتەوە.

٢_١_٤) حەفت بەردانە:

ناوێکی لێکدراوە، بەم شێوەیە پێکهاتوە: (ژمارەی سادە + ناوی داڕێژراو). واتە وشەکە لە ئەنجامی لێکدانی دوو وشە بەبێ ئامراز پێکهاتوە، وشەی یەکەم، کە وشەیەکی سادەیە (بەرد) خراوەتە پاڵ وشەی دووەم (بەردانە)، کە ناوێکی داڕێژراوە لە ئەنجامی لێکدانی (بەرد + پاشگری انە) دروست بووە.

٢_١_٥) کێل کێلانە:

ناوێکی لێکدراوە، بەم شێوەیە پێکهاتوە: (ناوی سادە + ناوی داڕێژراو). واتە وشەکە لە ئەنجامی لێکدانی دوو ناوەوە بەرهەم هاتوە، ناوی یەکەم (کێل / قێل)، خراوەتە پاڵ ناوی دووەم (کێلانە) کە ناوێکی درێژراوە لە ئەنجامی لێکدانی (کێل + پاشگری انە) دروست بووە، واتە وشەی یەکەم کێل بە مەبستی دووپاتکردنەوە دوو جار دووبارە بۆتەوە.

٢_١_٦) خەت خەتانە:

ناوی ئەم یارییە فۆلکلۆرییە، لە ڕێگەی لێکدانی دوو وشەوە بەرهەم هاتوە و وشەیەکی لێکدراوی دروست کردوە، بەم شێوەیە (ناوی سادە + ناوی داڕێژراو). ناوی یەکەم (خەت) ە، ناوی دووەم ناوێکی داڕێژروە، لە ئەنجامی لێکدانی (خەت + انە) پێکهاتوە. وەک دەبینین وشەی (خەت) بە مەبستی دووپاتکردنەوە دوو جار دووبارە بۆتەوە.

٢_١_٧) شلاق شلاقانە:

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ناوێکی لێکدراوە، لە ڕێگەی لێکدانی دوو وشەوە پێکهاتوە، بەم شێوەیە (ناوی سادە + ناوی داڕێژراو). ناوی یەکەم (شلاق) ە، ناوی دووەم ناوێکی داڕێژروە، لە ئەنجامی لێکدانی (شلاق + انە) پێکهاتوە. وەک دەردەکەوێت وشەی (شلاق) بە مەبستی دووپاتکردنەوە دوو جار دووبارە بۆتەوە.

٢_١_٨) پەلیکانە:

وشەیەکی داڕێژراوە لە ئەنجامی لێکدانی (ناوێکی سادە (پەلیک) + پاشگر (انە)) پێکهاتوە.

٢_٢) کاریگەری یارییە فۆلکلۆرییەکان لەسەر منداڵاندا:

لەم تەوەرەدا تیشک دەخرێتە سەر کاریگەری یارییە فۆلکلۆرییەکان، لەسەر منداڵاندا، واتە ئەوە خراوەتەڕوو، کە ئەنجامدانی ئەم یاریانە چ کاریگەرییان لەسەر لایەنی هزری و دەروونی منداڵاندا دەبێت. لە خوارەوەدا ئەم کاریگەرییانەی، کە یارییە فۆلکلۆرییەکان لەسەر منداڵان دایدەنێت خراوەتەڕوو:

٢_٢_١) کێبڕکێ کردن:

ئەنجامدانی هەر یارییێک بردنەوە و دۆڕانی هەیە، یارییە فۆلکلۆرییەکانیش بە هەمان شێوە، منداڵەکان لە کاتی ئەنجامدانی یارییەکەدا هەوڵ دەدەن هەموو توانا و وزەیەکیان بخەنەگەڕ لە پێناو پێشکەشکردنی ئاستێکی باش و بەدەستهێنانی سەرکەوتن لە یارییەکاندا. ئەوەش دەبێتە هۆی ئەوەی هەر لە منداڵییەوە منداڵەکان گیانی کێبڕکێکردن لە هزر و خەیاڵیاندا گەڵاڵە ببێت، ئەم بیرە لە وێستگەکانی ژیانیاندا ڕەنگ دەداتەوە، بە شێوەیەک لە هەر ئەرک و یاری و لێهاتوویێکدا کە تێیدا بەشدار دەبن، هەوڵی پێشکەشکردنی ئاستێکی باش دەدەن، بە ئامانجی بەدەستهێنانی پلەیەکی بەرز و شایستە لە پێشبڕکێ جیاوازەکاندا.

٢_٢_٢) پاداشت و سزا:

سروشتی ژیان ئەمەی بۆ مرۆڤ سەلماندوە، کە لە بەرانبەر سەرکەوتن پاداشت دەکرێت و لە بەرانبەر کەوتن و ئەنجامدانی هەڵەدا سزا دەدرێت. بەشێک لە یارییە فۆکلۆرییەکان ئەم بیرۆکەیە لە هزری منداڵاندا دەچەسپێنن، لە ڕێگەی ئەنجامدانی ئەم یارییانەدا منداڵ فێری ئەوە دەبێت، کە سەرکەوتن و ئەنجامدانی کاری باش دەستخۆشی و پاداشت بۆ منداڵەکە دەستەبەر دەکات، بەڵام بە پێچەوانە شکست و هەڵە، نائومێدی و سزا دووچاری منداڵەکە دەکات، بۆیە منداڵ ئەم بیرۆکەیەی لە مێشکدا گەڵاڵە دەبێت، کە هەمیشە هەوڵی سەرکەوتن و ئەنجامدانی کاری باش بدات لە ژیانیدا. کاتێک سەیری یاری

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

(پاشا و وەزیرانە) دەکەین ئەم بیرۆکەیەی زۆر بەڕوونی تێدا بەدەی دەکرێت. دەبینین منداڵ لە کاتی هەڵدانی شقارتەکەدا، ئەگەر بوو بە دز، ئەوا لە لای پاشا سکاڵای لەسەر تۆمار دەکرێت و سزا دەدرێت، فێری ئەوە دەبێت کە ئەنجامدانی کاری نابەجێ و ناپەسند دەرئەنجامەکەی سزادانی کەسەکە دەبێت، بەڵام بە پێچەوانەوە ئەگەر شقارتەکە کەوتە سەر بارەکەی تر و منداڵەکە بوو بە دوکاندار، ئەوە کەسەکە دەبێت بە دزیلێکراو و لە ڕێگەی جێ بەجێکردنی دادپەروەرییەوە لەلایەن پاشا مافەکەی بۆ دەگەڕێندرێتەوە.

٢_٢_٣) داننان بە شکست و هەوڵدان بۆ بردنەوە:

کاتێک سەیری چۆنیەتی بەڕێوەچوونی یارییە فۆلکلۆرییەکانی منداڵان دەکەین، ئەوەمان بەرچاو دەکەوێت، کە منداڵ لە ئەنجامی ئەنجامدانی یارییەکان دووچاری بردنەوە و دۆڕاندن دەبێت، گومان لەوەدا نییە کە منداڵ لەڕووی دەروونییەوە، ئاسودە دەبێت کاتێک کە لە یارییەکاندا براوە دەبێت، ئەمەش کاریگەری دەبێت لەسەر گەشەسەندنی دیاریدەی باوەڕ بەخۆبوون لای منداڵان و ڕەنگدانەوەی دەبێت لەسەر ژیانی منداڵ لە داهاتوودا، لە لایەکی تردا بەشێک لە منداڵان کاتێک لە یارییە فۆلکلۆرییەکان شکست دەهێنن، ئەو هەستەیان لە لا گەڵاڵە دەبێت، کە دان بە شکست بنێن، لەگەڵ ئەوەشدا شکستهێنانن ئەوە ناگەیەنێت کە ئیتر تاک دەرفەتی هەڵدانی نەمێنێت، چونکە لە ڕیگەی ئەم جۆرە یاریيانەدا منداڵ ئەو هەستەی لا دروست دەبێت، کە دەرفەتی ئەوەی هەیە، لە یارییەکانی داهاتوودا هەوڵی زیاتری خۆی بخاتەگەڕ، بە ئامانجی ئەوەی قەرەبووی شکستەکانی ڕابردووی بکاتەوە و سەرکەوتن بەسەر ڕکابەرەکانیدا بەدەست بهێنێت لە یارییەکاندا.

٢_٢_٤) چاندنی گیانی کارکردنی پێکەوەیی:

زۆر لە یارییە فۆلکلۆرییەکان بە شێوەی کۆمەڵ ئەنجام دەدرێن، واتە بۆ بەڕێوەچوونی یارییەکان، پیوست دەکات منداڵان بەسەر دوو گروپی هاوشێوەدا دابەش ببن، ئینجا یارییەکە بەڕێوە دەچێت. ئەمەش ئەم هەستە لای منداڵ دەچەسپێنێت، کە سروشتی ژیانی مرۆڤ لە هەندێ وێستگەدا پێویستی بە کارکردن و هەوڵدانی بە کۆمەڵ هەیە، چونکە هەمیشە ناتوانێت بە تەنها گشت ئامانجەکانی بەدیبهێنێت، بەڵکو لە هەندێ کاتدا مرۆڤ پێویستە بە کۆمەڵ هەوڵبدات. بەمەش ئەمە دەبێتە هۆی ئەوەی، کە ئەم دیاریدەیە لە دەرونی منداڵدا بچەسپێت و لە قۆناغەکانی داهاتووی ژیانی ڕەنگ بداتەوە. چونکە (بە دڵنیاییەوە بۆماوە و ژینگە کەریگەرییەکی هاوبەشیان لەسەر گەشەی جەستەیی و عەقڵی و هەڵچوون و گونجانی کۆمەڵایەتییەوە هەیە). (عەوەز:٢٠١٢: ٨_٩). کاتێک سەیری یارییە فۆلکلۆرییەکان دەکەین دەبینین لە چەندین یاریدا ئەم دیاریدەیە بەدیدەکرێت، لەوانە لە یارییەکانی (حەفت بەردانە، کێل کێلانە، کاروان و کاشی). بۆ

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

نموونە منداڵان بۆ ئەوەی یاری (حەفت بەردانە) ئەنجام بدەن، ناچارن بەسەر دوو گروپدا دابەش ببن، بۆیە پێویست دەکات منداڵان بەیەک تیم هەوڵ بدەن لە پێناو بەدەستهێنانی سەرکەوتن لە یارییەکەدا، هەوڵ دەدەن بەسود وەرگرتن لە بۆچون و پلان و بیرۆکەی یەکتری بیرۆکەیەک گەڵاڵە بکەن بە ئامانجی بەدەستهێنانی سەرکەوتن لە یارییەکەدا. بەمەش گرنگی و کاریگەری ئاڵوگۆڕکردنی بیرورا و تاووتوێکردنی گرفت و بیرۆکەکان بۆ منداڵەکان ڕوون دەبێتەوە، کە چۆن دەبێتە هەوێنی پەرەوپێش چوون و سودگەیاندن بە یەکتری، لە ئەنجامدا سەرکەتن بۆ تاکەکان فەراهەم دەکات.

٢_٢_٥) بنیادنانی تاکێکی کراوە و کۆمەڵایەتی لە کۆمەڵگادا:

مرۆڤ بوونەوەرێکی کۆمەڵایەتییە، سروشتی ژیانی مرۆڤ ئەوە لە مرۆڤ دەخوازێت، تێکەڵاوی و پەیوەندیێکی کۆمەڵایتی بە هێزی هەبێت لەگەڵ دەوروبەرەکەیدا، بۆ ئەمەش پێویستی بەوە هەیە ڕۆژانە تێکەڵ ببێت لەگەڵ کەسانی تری کۆمەڵگاکەیدا. ئەم دیاریدەیە لە تەمەنی منداڵیدا زۆر گرنگە، چونکە ئەگەر منداڵ بە گۆشەگیری و دوور لە کەسانی تر مایەوە دەبێتە کەسێکی گۆشەگیر لە کۆمەڵگاکەیدا، تاکی گۆشەگیر ئەم کەسانە دەگرێتەوە، کە حەز لە دووره پەرێزی و تەنیایی دەکەن زۆر جاریش شەرمن و لە پەیوەندی کۆمەڵایەتیدا سارد و لاوازن. (دزەیی:٢٠١٠: ٣٦). مەب جۆرە ڕەنگە رووبەڕووی چەندین گرفتی دەرونی ببێتەوە. کاتێک سەیری یارییە فۆلکلۆرییەکان دەکەین بۆمان دەردەکەوێت، کە کاریگەرییەکی زۆر گرنگ لەسەر کەسایەتی تاک دادەنێن لەم ڕوانگەیەوە، چونکە زۆربەی یارییە فۆلکلۆرییەکان بە شێوەی گروپ ئەنجامدەدرێن، پێویست دەکات کە ژمارەیەکی زۆر لە منداڵان بەشداری لە یارییەکاندا بکەن، ئەمەش دەبێتە هۆی ئەوەی، کە منداڵەکان کەسایەتییێکی کراوە و کۆمەڵایەتییان لێ دروست ببێت. تاکی کراوە و کۆمەڵایەتی (ئەوجۆرە کەسەیە، کە حەز بە تێکەڵاو بوونی کۆمەڵایەتی و ناو خەڵک دەکات و لە ناو کۆڕ و کۆبوونەوەدا هەست بە خۆشی و کامەرانی دەکات). (قەرەچەتانی:٢٠١٥: ٣٢٥). بە پێچەوانەوە تاکی گۆشەگیر و دورە پەرێز هەمیشە ئارەزوی دورەپەرێزی دەکات و خۆی لە تێکەڵاو بوون لە کاسانی تر و کۆمەڵگا دەپارێزێت. کەواتە ئەم شێوازە لە بەڕێوەچوونی یارییە فۆلکلۆرییەکاندا دەبێتە هۆی بنیادنانی تاکێکی کۆمەڵایەتی لە ناو کۆمەڵگادا، کۆمەڵگاییێکی وا فەراهەم دەکات کە تاکەکانی پەیوەندیێکی پتە و بەهێزیان لە نێواندا بەدی بکرێت، ئەمەش کاریگەری ڕاستەخۆی دەبێت لەسەر بەرقەربوونی گیانی پیکەوەیی لای تاکەکانی کۆمەڵگا. (ئەو کەسەی لە سەرەتای ژیانییەوە لە جۆری کراوە و کۆمەڵایەتی بێت، ئیتر هەتا هەتایە هەر بەم شێوەیە دەمێنێتەوە و نابیت بە کەسێکی گۆشەگیر و دورەپەرێز). (هەمان سەرچاوە: ٣٢٥). بە پێچەوانەی یارییە فۆلکلۆرییەکان لە ئێستادا بەهۆی زۆربوونی یارییە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ئەلیکترۆنییەکان و کەمبوونەوەی گرنگیدان بە یارییە فۆلکلۆرییەکان، پەیوەندی نێوان تاکەکانی کۆمەڵگا لە ڕووی سۆزداری و کۆمەڵایەتییەوە لە پاشەکشێ دایە. چونکە منداڵ لە ئەنجامدانی یارییە ئەلیکترۆنییەکاندا، بە گۆشەگیری دەمێنێتەوە تەنیا مامەڵە لەگەڵ ئامێرێکی ئەلیکترۆنیدا دەکات، ئەمەش منداڵی گۆشەگیر دروست دەکات لە کۆمەڵگادا، ڕەنگە لە داهاتوودا بە شێوەیەکی نەگونجاو مامەڵە لەگەڵ تاکەکانی تری کۆمەڵگادا بکات و ڕووبەڕووی چەندین گرفتی دەرونی و هەڵچوونی لەناکاو ببێتەوە لە کۆمەڵگادا.

٢_٢_٦) گەشەسەندنی بیری منداڵ:

زۆرێک لە یارییە فۆلکلۆرییەکان پێویستییان بە پلان داڕشتنێکی تۆکمە هەیە، بۆ ئەوەی ئەم پلانە ببێتە هەوێنی سەرکەوتنی منداڵ / گروپەکە لە یارییەکاندا، ئەمەش دەبێتە هۆی گەشەسەندنی ئاستی بیر و لێهاتوویی منداڵەکان، چونکە ئەم جۆرە یارییانە پێویستییان بەوە هەیە، کە منداڵەکان ستراتیژییەتێکی گونجاو بەکاربهێنن، بۆ ئەوەی لە یارییەکاندا سەربکەون، ئەمەش دەبێتە هۆی گەشەسەندنی بیر و زیرەکی منداڵەکان، لە داڕشتنی پلانی ئەرکەکانیان. بۆ نموونە ئەم دیاریدەیە لە یاری فۆلکۆری (حەفت بەردانە) دا بەڕوونی بەرچاو دەکەوێت. کاتێک، کە گروپی یەکەم تۆپەکە ئاڕاستەی بەردەکان دەکەن و دەیان ڕوخێنن، هەوڵدەدەن باشترین پلان و ستراتیژییەت دابڕێژن بۆ ئەوەی بتوانن ئەو یاریزانەی کە تۆپەکەی لایە لە دەوروبەری بەردەکان دوور بخەنەوە و منداڵەکانی تریش هەوڵ بدەن بەردەکان لەسەر یەک ڕیز بکەنەوە، ئەمەش بەوە دەبێت، کە لە ئەنجامی پێشبینییەکانیانەوە، بزانن، کە تۆپەکە لای کام منداڵە، لەوکاتەدا بەڕای خۆیان تۆپەکە لای کام منداڵ بوو، منداڵەکە بانگ دەکەن بۆ ئەوەی بچێت تۆپیان لێبدات، جا لەو کاتەدا هەوڵ دەدەن بەخێرایی بچن بەردەکان ڕیز بکەنەوە، پێش ئەوەی ئەو منداڵەی تۆپی پێیە بگاتەوە لای بەردەکان، جا ئەگەر توانییان بەردەکان ڕیز بکەنەوە ئەوا لە یارییەکەدا سەردەکەون، بەڵام ئەگەر ئەو یاریزانەی، کە بانگیان کردوە، تۆپی لا نەبێت تۆپ لای یەکێکی تر بێت، کە لە لای بەردەکان وەستاوە، ئەوە ئەو یاریزانەی، کە دەچێتە سەر یاریگا بەتەڵەکەوە دەبێت و تۆپەکەی لێدەدەن و لە یارییەکەدا دوردەخرێتەوە. لە هەمانکاتدا تیپی بەرانبەریش هەوڵی دانانی پلان و بەرنامەیەکی بەهێزی بەرگریکردن دەدەن بۆ ئەوەی بتوانن سەربکەون لە یارییەکەدا، ئەمیش بەوە دەبێت، کە بەشێوەیەکی زیرەکانە تۆپەکە بشارنەوە، بۆ ئەوەی یاریزانانی گروپەکەی تر بە ئاسانی پەی بەوە نەبەن، کە تۆپەکە بەکام یاریزان دراوە، ئەگەر لەم ئەرکەشدا سەرکەوتو بوون دەتوانن سەرکەوتن لە یارییەکەدا بەدەست بهێنن، چونکە کاتێک گروپەکەی تر بەپێی پێشبینییەکانیان ئەو منداڵە بانگ دەکەن، کە تۆپی پێیە، بەڵام پێسبینییەکەیان هەڵە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

دەرچوو تۆپەکە لای منداڵێکی ترە، کە لە لای بەردەکان وەستاوە، ئەوە ئەو منداڵانەی دەچن بۆ دانانەوەی بەردەکان بە ئاسانی تۆپیان لێدەدرێت و لە یارییەکەدا دەردەکرین. بەمەش دەتوانن سەربکەون لە یارییەکەیاندا. ئەم هەوڵ و تێکۆشانەش بە مەبەستی داڕشتنی پلانی سەرکەوتن لە یارییەکەدا کاریگەرییەکی ڕاستەوخۆی دەبێت لەسەر گەشەسەندنی ئاست و لێهاتوویی بیری منداڵەکان.

٢_٢_٧) دەستاو دەستکردنی دەسەڵات:

سروشتی ژیان هەوراز و نشێوی زۆر بەخۆیەوە دەبینێت، بە دەگمەن نەبێت هیچ تاکێک بۆی ڕێک ناکەوێت بە درێژایی ژیانی لە پلە و پۆستێکدا بمێنێتەوە، بەڵکو مرۆڤ لە ژیانیدا پێویستە دان بە دەستاو دەستکردنی دەسەڵات بنێت. بەشێک لە یارییە فۆلکلۆرییەکان ئەم بیرە لە مێشکی منداڵدا دەچێنن، منداڵ فێری ئەوە دەکەن، کە ئەگەر پلەو پۆستێکی وەرگرت بە واتای ئەوە نایەت، کە تا کۆتایی ژیان لەم پلە و پۆستەدا بمێنێتەوە، بەڵکو ئەگەری لە دەستدانی ئەم پلەیە شتێکی کراوەیە لە ژیاندا. بۆ نموونە کاتێک سەیری یاری (پاشا و وەزیرانە) دەکەین دەبینین چوار جۆر پیشە / پلەی جیاواز لە خۆ دەگرێت، منداڵ فێری ئەوە دەکات، کە دەرفەتی ئەوەی هەیە یەکێک لەم پلە جیاوازانە بەدەست بهێنێت، لە هەمانکاتدا بەدەست هێنانی یەکێک لەم پلە جیاوازانە واتای ئەوە ناگەیەنێت، کە ئیتر ئەم پلەیە بە درێژایی یارییەکە بۆ ناوبراو دەبێت، بەڵکو لە ئەنجامی درێژەدان بە یارییەکە، ئەگەر کەسێکی تر شقارتەکەی بەم ئاڕاستەیەدا هەڵدا، ئەوە ڕاستەخۆ پلەکە ڕادەستی ئەو دەکرێت و خۆشی دەبێتەوە بۆ کەسێکی ئاسایی. بۆ نموونە ئەگەر منداڵێک لە پلەی پاشادا بێت، کاتێک منداڵەکانی تر شقارتەکە هەڵدەدەن، شقارتەکە لەسەر ئەو شێوازە وەستا کە پێی دەبێت بە پاشا، ئەوە ڕاستەوخۆ پاشاکە دەبێتەوە بە کەسێکی ئاسایی و منداڵەکەی تر دەبێت بە پاشا. بۆ پلەکانی تریش بە هەمان شیوە. کەواتە لێرەوە ئەم بیرۆکەیە لە هزر و خەیاڵی منداڵدا گەڵاڵە دەبێت، کە وەرگرتنی پلە و پۆستێک شتێکی کاتییە ئەگەری لە دەستدانی لە ئارادایە لە هەر کاتێکدا. ئەمەش کاریگەری لەسەر منداڵدا دەبێت ئەگەر لە پلەو پۆستێکی دیاریکراودا بوو، بەشێوەیەکی دادپەروەرانە مامەڵە بکات و مافی کەسانی تر پارێزراو بێت لەژێر سایەی دەسەڵاتی ئەودا، چونکە ئەگەر وانەکات کاتێک کەسانی تر ئەم پلەیە وەردەگرن هەوڵی تۆڵەسەندنەوە دەدەن لە کەسەکە، ئەوەش تێمان دەگەیەنێت، کە لەپیناو پاراستنی خۆی لە داهاتوودا (لە ئەگەری لە دەستدانی پۆستەکەی) پێویستە بەشێوەیەک مامەڵە بکات لەگەڵ کەسانی تردا، کە دادپەروەری لەنێوانیاندا دەستەبەر بکات.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

٢_٢_٨) بنیادنانی جەستەیەکی تەندروست:

سروشتی ژیانی منداڵ پیوستی بە جوڵە هەیە بۆ ئەوەی لە ڕووی جەستەییەوە بە شێوەیەکی تەندروست گەشە بکات. لە کاتی ئەنجامدانی یارییە فۆلکلۆرییەکاندا منداڵەکان پێویستیان بە جوڵە و وزەیەکی زۆر دەبێت، ئەمەش کاریگەرییەکی ئەرێنی دەبێت لەسەر لایەنی گەشەکردنی جەستەیی منداڵەکاندا، گەشەکردن لە لایەک بە شێوەی چەندێتی دەبێت و لە لایەکی تریشەوە بەشێوەی چۆنێتی دەبێت، ئەو دووانە هەردووکیان پێکەوە دەڕۆن. منداڵ ئەندامەکانی لەشی گەشە دەکات، لە هەمان کات ئەرکەکانی ئەو ئەندامانە گەشە دەکەن. (عەوەز:٢٠١٢:١٤).

ئەم جەستە تەندروستەی، کە منداڵ لە ئەنجامی جوڵەی بەردەوامی ئەندامەکانی جەستەیەوە بە دەستی دەهێنێت، کاریگەری ئەرێنی لەسەر لایەنی دەرونی منداڵەکە دروست دەکات، واتە لایەنی جەستەیی کاریگەرییەکی تەواوی بەسەر کەسایەتییەوە هەیە، جیاوازی تاکەکان وادەکات، کەسەکە لە ڕەوشت و هەڵسوکەوتدا جیاوازبن. (دزەیی:٢٠١٠: ٣٩).

ئەنجامەکان:

لە ئەنجامی ئەو توێژینەوەیەدا بەم ئەنجامانەی خوارەوە گەیشتین.

١. پاشگری (انە) ڕۆڵێکی چالاکی بینیوە لە دارشتنی ناوی یارییە فۆلکلۆرییەکانی گوندی ڕەژوکەریاندا.

٢. ئەنجامدانی یارییە فۆلکلۆرییەکان ڕۆڵێکی کاریگەرییان هەیە لەسەر گەشەسەندنی لایەنی هزری و دەرونی منداڵەکان، لەم ڕوانگە جیاوازانەدا (گەشەسەندنی بیری منداڵ، باوەڕهێنان بە شکست و هەوڵدان بۆ سەرکەوتن لە داهاتوودا، چاندنی گیانی کێبڕکێ لە دەرونی منداڵاندا، بنیادنانی تاکێکی کۆمەڵایەتی و کراوە لە کۆمەڵگادا، هەست کردن بە گیانی کارکردنی پێکەوەیی).

٣. ئەنجامدانی یارییە فۆلکلۆرییەکان ڕۆڵێکی کاریگەرییان هەبووە لەسەر بنیادنای جەستەیەکی بەهێز و تەندروست لای منداڵان، چونکە ئەنجامدانی ئەم یاریيانە پێوستی بە جوڵەی بەردەوامی ئەندامە جیاوازەکانی جەستە دەبێت. ئەمەش دەبێتە هەوێنی بنیادنانی جەستەیەکی بەهێز لای منداڵان.

سەرچاوەکان:

١. ئەبوبەکر، سەدرەدین نورەدین (٢٠٠٥). بەرکوتێکی مەتەڵی فۆلکلۆری کوردی، چاپی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری، هەولێر.

٢. دزەیی، عەبدولواحد مشیر مەحموود (٢٠١٠). ڕۆڵی زمان لە دەستنیشانکردنی کەسایەتی تاکدا، گۆڤاری زانکۆی سلیمانی بەشی B، ژمارە (٣٠).

٣. ڕەسول، شوکریە (١٩٩٧). ڕێگاکانی کاری مەیدانی فۆلکلۆری کوردی، چاپی یەکەم، هەولێر.

٤. ڕەسوڵ، عیززەدین مستەفا (١٩٧٠). ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی، چاپی یەکەم، چاپخانەی (دار الجاحظ)، بەغداد.

٥. ڕەسوڵ، عیززەدین مستەفا (٢٠١٠). لێکۆڵینەوەی ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی، چاپی سێیەم، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر.

٦. ڕەسوڵ، عەبدوڵا حسێن (٢٠١٥). دەروزمانی، گۆڤاری زمانناسی، ژ (١٧)، هەولێر.

٧. سۆران، ح. س. (٢٠٠٩). زمان و وێژە و فۆلکلۆری کوردی، چاپەمەنی ئێلێکترۆنیک.

٨. عەوەز، عەباس مەحموود (٢٠١٢). دەروازەیەک بۆ سایکۆلۆژیای گەشە (منداڵی _ هەرزەکاری _ پیری) ، وەرگێڕانی قاسم عەلی عوسمان، چاپی یەکەم، چاپخانەی نارین، هەولێر.

٩. فەهمی، مستەفا (؟). دەرون دروستی چەند لێکۆڵینەوەیەک سەبارەت بە سایکۆلۆژیای گونجان، وەرگێڕانی، سەلاح ساعدی، چاپی یەکەم، چاپخانەی نارین، هەولێر.

١٠. قەرەچەتانی، کەریم شەریف (٢٠١٥). سایکۆلۆژیای گشتی، چاپی چوارەم، چاپخانەی پیرەمێرد، سلێمانی.

١١. کۆمەڵێک نوسەر، (٢٠٠٩). سەرنجێک لە دەروازەی فۆلکلۆری کوردییەوە، چاپی دووەم، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر.

١٢. مستەفا، مستەفا ڕەزا، (٢٠١٩). پۆلێنکردنی مۆرفیمە بەندەکان لەسەر بنەمای چالاکی و سستی ئەمڕۆیان لە زمانی کوردیدا، نامەی دکتۆرا، زانکۆی سلێمانی، سلێمانی.

١٣. هلبش، جرهارد (٢٠٠٧). طتور علم اللغة (١٩٧٠). ترجمة سعيد حسين بحيري، القاهرە.

14. Jodai, H., 2011. An Introduction to Psycholinguistics. *Online Submission*.

پەراوێز

[1] ڕەزۆکەریان، گوندێکە دەکەوێتە باکوردی خۆرهەڵاتی شاری هەولێر، لەڕووی ئیدارییەوە سەر بە شارەدێی وەرتێ و قەزای ڕواندز و سەر بە پارێزگای هەولێرە. لەڕابردوودا خەڵکی ئەم گوندە زیاتر سەقاڵی ئاژەڵداری و کشتوکاڵ کردن بووینە، لە سەرەتادا ژمارەی دانیشتوانی گوندەکە کەم بووە، خەڵکەکەی چەندین جار ڕاگوێزراوە بۆ ئۆردوگا زۆرەملێکان لە سەردەمی ڕژێمی پێشوی عێراقدا. بەڵام لە دوای ڕاپەڕینی بەهاری ساڵی (١٩٩)ی گەلی کورد، خەڵکەکەی جارێکی تر گەڕاونەتەوە بۆ گوندەکەو گوندەکەیان اوەدان کردۆتەوە، لە کاتەوە تا ێستا ئەم گوندە بە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

بەردەوامی لە گەشەسەندن دابووە. لە ئێستادا لە نزیکەی (٢١٠) ماڵ و (٨٥٠) کەس پێکدێت و خەڵکەکەشی بە پیشە و کاری جیاوازەوە خەریکن.

٢. لێرەدا، تیشک خراوەتە سەر شیکردنەوەی ئەو یارییە فۆلکلۆرییانەی، کە منداڵان لە گوندی ڕەژیکەرییان ئەنجامی دەدەن. بەڵام ئەوە بە واتای ئەوە نایێت، کە ئەم یارییانە، لە هیچ ناوچەیەکی تر بەکار ناهێندرێن و تایبەتن بەم گوندە، بەڵکو دەکرێت ەم یارییانە لە ناوچەی تریش بە هەمان شێوە یان بەشێوازێکی جیاواز ئەنجام بدرێن.

قراءة لسانية للألعاب الفلكلورية لأطفال قرية رەژوکەریان

الملخص:

قراءة لغوية نفسية لألعاب الأطفال الفولكلورية في قرية ڕەژوکەریان

الفولكلور يشكل جانبا مهما من المجتمعات المختلفة، يشمل العديد من المجالات والجوانب المختلفة، واحدة منها هي الألعاب الفولكلورية للأطفال. في هذه الدراسة، تمت مناقشة ألعاب الفولكلور للأطفال في قرية ڕەژوکەریان.

في هذا البحث، تم اتباع المنهج الوصفي الحالي، بالإضافة إلى المقدمات والنتائج يتكون البحث من قسمين، يناقش القسم الأول الفولكلور والألعاب الفولكلورية في قرية ڕەژوکەریان، وفي الجزء الثاني يتم تحليل البنية اللغوية المستخدمة من خلال الألعاب الفولكلورية، ومن ثم يتم شرح تأثير الألعاب الفولكلورية على نفسية الطفل. أهم النتائج التي توصلنا إليها في هذا البحث هي: ممارسة الألعاب الفولكلورية لها دور فعال في تطوير الجوانب العقلية والعقلية للأطفال. كان لممارسة ألعاب الفولكلورية دورا فعالا في بناء جسم قوي وصحي للأطفال لأن ممارسة هذه الألعاب تحتاج إلى الحركة المستمرة لأجزاء الجسم المختلفة، وهذا من شأنه يؤدي إلى بناء جسم قوي للأطفال.

الكلمات الدالة: *الألسنية، الألعاب الفلكلورية، الطفولة، قرية رەژوکەریان*

The Psycho-Linguistic Reading of Children Game in (Razhukarian) Village

Abstract:

The psycholinguistic perspective for folklore children's games in Razhukarian village Folklore makes up an important side of various societies. It contains many areas and sides, one of the different areas folklore children's games. This research has shed light on the folklore children's games in Razhukarian village. We aim to explain the impact of doing folklore games on the physical and psychological sides of children.

A descriptive method is used in this research which consists of two chapters in addition to introduction and conclusion. First chapter clarifies the literature of folklore, folklore and folklore games of Razhukarian village and the second chapter the structure of language in folklore games is analyzed and then the impact of folklore games on the psychological sides of children is explained

We reached a number of results the most important of which are as follows: firstly, doing folklore games plays an important role on the enhancement of children's cognition and psychology. Secondly, doing folklore games have had an effective role on building strong and healthy body for children, because doing such games requires continuous moves of various organs of the body which leads to building strong body for children.

Keyword: *Psycho-Linguistic, Folklore Games, Children, (Razhukarian) Village.*

ناڤێن دەرمانێن کوردی د دەڤۆکا زاخۆدا ژلایێ وشەسازیی ڤە

د. ژیروان سەعید حاجی

پشکا زمانێ کوردی- فەکۆلتییا زانستێن مرۆڤایەتی- زانکۆیا زاخۆ، هەرێما کوردستانێ /عیراق

پوختە:

دەڤۆکا زاخۆ تایبەتمەندییا خۆ یا زمانی د گۆڤەرا بەهدینی دا هەیە ،فەرهەنگا زمانی یا دەرمانێن کوردەواری دئەڤێ دەڤۆکا ناڤبریدا تایبەتمەندیی و ناڤێن تایبەت هەنە، د ئەڤێ ڤەکۆلینێ دا هەوڵ هاتییە دان ب شرۆڤەکرنا ناڤێن دەرمانێن کوردەواری د دەڤۆکا ناڤبریدا ژلایێ زمانی و ئەڤ ڤەکۆلینە ل ژێر ناڤونیشانێ (ناڤێن دەرمانێن کوردی د دەڤۆکا زاخۆدا ژلایێ وشەسازیی ڤە)یە و ڤەکۆلین ب شێوەیی مەیدانی و لدویڤ ڕێبازا وەسفی هاتییە ئەنجامدان، ڤەکۆلین دهێتە دابەشکرن لسەر دوو پشکان د پشکا ئێکێدا ب کورتی باس ل دەڤۆکا زاخۆ و شەسازی و ئیدیەمان هاتییەکرن و د پشکا دوویێدا باس ل خوازە و ئیدیەم و شرۆڤەکرنا ناڤێن دەرمانێن کوردی د دەڤۆکا زاخۆدا هاتییە کرن و تێدا ئاماژە ب ئەوان ناڤێن دەرمانێن کوردی یێن ب شێوەیێ ئیدیم دهێتەکرن و لدوماهیێ لیستەیا ژێدەر و ئەنجامان هاتییەکرن.

پەیڤێن سەرەکی: *زمان و دیالێکت، دەڤۆکا زاخۆ، دەرمانێن کوردی، وشەسازی، ئیدیەم*

پێشەکی:

١- **ناڤونیشانێ ڤەکولینێ:**ئەڤ ڤەکۆلینە ل ژێر ناڤونیشانێ (ناڤێن دەرمانێن کوردی د دەڤۆکا زاخۆدا ژلایێ وشەسازیی ڤە) یە.

٢- **ئەگەرێ هەلبژاردنا بابەتێ لێکولینێ:** ئەنجامدانا ڤەکۆلینان ب شێوەیێ زمانی ل سەر ناڤێن دەرمانێن کوردەواری دکێمن و نەخاسمە د دەڤۆکێن زمانێ کوردی دا، چونکی هەر دیالێکتەك ژ چەندین دەڤۆکان پێکدهێت، ئەڤجا مە ب فەر دیت ئەم ڤەکۆلینێ ل ناڤێن دەرمانێن کوردەواری یێن تایبەت ب دەڤۆکا زاخۆ ڤە بکەین.

٣- **گرنگیا ڤەکولینێ:** گرنگیا ئەوێ د دیارکرنا تایبەتمەندییێن ناڤێن دەرمانێن کوردەواری د دەڤۆکا زاخودایە ژ لایێ وشەسازیی و واتایی ڤە یە .

٤- **رێبازا ظـەكولینێ:** ئـەڤ ڤەكۆلینـە ل دویـڤ رێبـازا (وەسـفى) و ب شـێوێ كـارەكى - مەیدانى هاتیە ئەنجامدان، وەرگرتن و شروڤەكرنا نموونەیان ژ ئاخڤتن و زمانێ خەلكێ سەنتەرێ باژێرێ زاخویە .

٥- **سنورێ ڤەكۆلینێ:** سنورێ لێكولینێ ب ئەڤى شێوەییە :

أ- د ئاستێ وشەسازى (مۆرفۆلۆجى) و واتاسازییێدا ب تنێ باسێ ل پێكهاتەیا ناڤێن دەرمانێن كوردەوارى وەك ئیدیەم د دەڤۆكا زاخۆدا هاتینە باسكرینە.

٦- **كەرەستەیێ ڤەكۆلینێ:** نموونە و كەرەستەیێ ڤەكۆلینێ ژ دەڤۆكا زاخۆ و حەكیم ئانكو دەرمانسازێ دەرمانێن كوردى(عرفان فتاح بەروارى) هاتینە وەرگرتن.

٧- **پشكێن ڤەكۆلینێ:** ڤەكۆلین ژبلى پێشەكى و دەروازەیەكا زمانى و لیستەیا ژێدەران پێكدهێت ژ:

د پشكا ئێكێ ب كورتى باس ل وشەسازى و ئیدیەمێ و شێوەیێن دەركەڤتنا ئیدیەمان و تایبەتمەندییێن شێوەیێ دەركەڤتن و پێكهاتنا ناڤێن دەرمانێن كوردەوارى وەك ئیدیەم ژ لایێ وشەسازیێ ڤە د دەڤۆكا زاخۆدا هاتینە باسكرن، د بەشێ دوویێدا باس ل خوازە و ئیدیەم و نموونەیێن ناڤێن دەرمانێن كوردەوارى بۆ خوازەیێ هاتیتەكرن.

دەروازیەكا زمانى: جهێ دەڤۆكا زاخو د ناڤ گوڤەرا بەهدینیدا:

زمان دیاردەیەكا جڤاكى یە و رێكەكە بۆ پەیوەندیكرن و گەهاندنێ، زمان ژ دیالێكتان پێكدهێن و هەردیالێكتەكێ تایبەتمەندییێن خۆ یێن زمانى هەنە و دیالێكت كومەكا سیما و تایبەتمەندییێن زمانى نە یێن تاك تێدا بەشدارن، زمانێ كوردى ژ چەند دیالێكتان پێكدهێت . گوڤەرا بەهدینى سەر ب دیالێكتا كرمانجیبا ژوورى ڤەیە و ژ لایێ جوگرافیڤە (ژ باكورێ رۆژئاڤایێ عیراقێ واتە رۆژئاڤا باشورێ كوردستانێیە و سنورێ ئەوێ د ناڤبەرا زێیێ مەزن و كێلەشین دا یە ل سەر سنورێ ئەیرانێ ژ لایێ رۆژهەلاتێڤە و رویبارێ هیزل و سنورێ سوریا ژ لایێ رۆژئاڤاییڤە و چیایێ مەقلوب ژ لایێ باشوریڤە هەتا دگەهیتە سنورێ توركیا ژ لایێ باكوریڤە) [عبدالرحمن، ٢٠٠٦] گوڤەرا بەهدینى هەتا رادەیەكێ وەكى ئێكە ب تنێ جوداهى د ئەكسێنت و هندەك تایبەتمەندییێن زمانڤانیدایە، هەر دەڤەرەك ب هندەك تایبەتمەندییێن زم، و ژ هەڤ دهێنە جوداكرن و ژ چەندین دەڤۆكان، وەك (دهوك، سێمێل، زاخو، ئاكرێ، ئامێدى، شنگال) پێكدهێت، بۆ نموونە تایبەتمەندیەكا مۆرفوسینتاكسى د (دەڤۆكا. زاخۆ) دا، وەك (ئامرازێ پەیوەندى: ژو، ژێرا) و هندەك فۆرمێن تایبەت، وەك(بەع، پەڤا، چما ،بەیى) لێ هەنە و د دەڤوكێن دى دا یێن گوڤەرا بەهدینیدا نین و ژبلى ئەڤێ هندەك تایبەتمەندییێن دى ژى هەنە. جهێ جوگرافى یێ ڤێ دەڤۆكێ د ناڤ دەڤۆكا گوڤەرا بەهدینیدا ناڤنجییە، چونكى دەڤۆكا زاخو ژ لایێ جوگرافیڤە دكەڤیتە د ناڤبەرا دەڤەرا بەهدینان و بوتاندا، واتە باژێرێ زاخو (دكەڤیتە سەر سنورێ عیراق و توركیا

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردى

و سوریا و ب ١١كم ژ پرا ئیبراهیم خەلیل دویرە و نێزیکترین دەڤەر بۆ زاخو جزیرا بوتانە، ژبەر هندێ دەڤۆکا خەلکێ زاخو پتر بەرەڤ دیالێکتا بوتانیڤە دچیت (حاجی بەدری،٢٠١٩) پێکهاتە و پێکهێنێن دەڤۆکا زاخو ئەڤەنە:

١. سندی.
٢. گولی .
٣. سلێڤانەی.
٤. زاخولی.
٥. کوچەر.

پشکا ئێکێ: وشەسازی (مۆرفۆلۆجی)

ئاستەکێ زمانی یە و رۆلەکێ چالاك د دروستکرنا پەیوەندیان دا ل گەل ئاستێن دی یێن زمانی دگێریت و چەندین پێناسە ل دویڤ قوتابخانە و رێبازێن زمانڤانی بۆ هاتینە کرن، وەك(زانستەکە ڤەکولینێ ل سەر چاوانییا ئاڤاکرن و یاساییێن ئاڤاکرنا پەیڤان یان پەیڤێن ئیرو د زمانیدا هەین دکەت، کا ل پەی چ یاساییێن زمانی مۆرفیم (سەربەخۆ، بەند) تێکەلی هەڤ دبن و پەیڤێن نوو ئاڤا دکەن)[محەمەد، ٢٠٠٨] وشەسازی ڤەکۆلینێ ل چەوانییا دروستکرنا پەیڤان د زمانیدا دکەت و جهێ ئەوێ دناڤ ئاستێن زمانیدا ناڤنجی یە، چونکی پەیوەندیان لگەل هەمی ئاستێن دی یێن زمانی دگێریت و رۆلێ ئەوێ ب تنێ ئاڤاکرنا پەیڤان نینە، چونکی د وشەسازییێدا ڤەکۆلین لـ مورفیمان دهێتە کرن و ئەڤ مۆرفیمە دبیت فەرهەنگی و ڕێزمانی و ئەڤ مۆرفیمە رۆلی د هەمی ئاستان دا دهێتەکرن.

ئیدیەم:

یەکەیەکا زمانی یە و (دەربرینێکە واتاکەی جیاوازە لە واتای گشتی پارچە و بەشەکانی و پێکهاتەی ئیدیەم شێوەیی جیاوازی هەیە) (شوانی، ١٠ ٢٠) دەبڕینەکە ژ وشەیەکی یان پتر پێکدهێت و واتایا ئەوی جودایە ژ وشەیێن لگەل هاتییە و ئیدیەم (لەو تێکەلی و تێکچڕژانەی کە ئاسایی دوو وشە یان زیاتر پێکی دێنن . ئەو واتایەی کە دێتە کایەوە (لە ئەنجامی تێکەلییەوە) لە واتای کەرتەکانەوە یان پەیوەندی ڕێزمانی ئەم کەرتانە پێشبینی ناکرێت)(فتاح،٢٠١٠) ئانکو ئیدیەم تێکەلەیەکە ژ وشەیان کو پێکڤە گرێدانەك د ناڤبەرا بەشێن ئەوێ دا هەیە و واتایەکا دی دویر ژ ئەوان کەرتان ددەن. ئیدیەم (جیاوازە ژ فرێزا ناڤی و هەر فرێز ێك ب تنێ د ناڤ ڕستەیاندا دشێت واتایا خۆ بدەت) (فتاح، ٢٠١٠) و ڕۆلێ ڕێزمانی دبینیت و ئیدیەم دشێت ب تنێ ژی بهێت و خودان ڕامان ژی بیت، وەك ئیدیەما (دلسوتی) بۆ کەسەکێ ب خەم و خەفەت و دلێ ئەوی پڕی خەم و

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

خەفت دهێتە بکارهینان، هەروەسا ئیدیەم و وشە جیاوازن و (وشە لە مۆرفیمێك یان زیاتر پیکدێت، وشە ژلایێ ڕێزمانی ڤە ژ مۆرفیمەکێ پێکدهێت و ئیدیەم لە چەند وشەیەك یان زیاتر پێکدێت (فتاح، ٢٠١٠) ژ تایبەتیێن ئیدیەمێ ئەڤەنە :

١. یەکەیەکا زمانی یە و ژ لایێ پێکهاتنێ ڤە ب سەر واتایێ ڤەیە، لێ ژ لایێ واتا و مەبەستێ ڤە سەر ب واتاسیێ و پراگماتیکێ ڤە یە.
٢. واتایەکا تایبەت یا هەیە و اتایا ئەوێ ژ کەرتێن ئەوێ بلندترە ئانکو ئاشکەرایە.
٣. ئیدیەم تووشی گوهۆرین و کورتکرنێ ژلایێ دەنگسازی ڤە دبن .
٤. گرێ د ڕستەیاندا ئەرکێن ڕێزمانی دبینیت و دهێتە بەرفرەهکرن و بەروڤاژی ئیدیەم ناهێتە بەرفرەهکرن و خودان واتایەکا تایبەتە.
٥. ئیدیەم جیاوازە ژ وشەیا لێکدراوە، چونکی وشەیا لێکدراو واتایەکا ئاسایی هەیە لێ ئیدیەمی واتایەکا خواستی یە کو ژ بەشێن خۆ جیاواز ددەت، بۆنموونە دلپیس: ئیدیەمە و بۆ کەسەکێ دل خراپ ل گەل دەوربەرێ خۆ یان مرۆڤان بکاردهێت. (شوانی، ٢٠١٠).

شێوەیێن دەرکەڤتنا ئیدیەمان:

١. ئیدیەما ب شێوەیێ (فرێز) دهێت، ئاکو ئێك وشە ژی دهێت
٢. ئیدیەما ب شێوەیێ (وشەیا لێکدراو) دهێت.
٣. ئیدیەما ب شێوەیێ (ڕستە) یان دهێت (فتاح، ٢٠١٠)

تایبەتمەندیێن شێوەیێ دەرکەڤتن و پێکهاتنا ناڤێن دەرمانێن کوردەواری وەك ئیدیەم ژ لایێ وشەسازیێ ڤە د دەڤۆکا زاخۆد: شێوە و پیکهاتنا ناڤێن دەرمانێن کوردەواری د دەڤۆکا دیار کری دا ب ئەڤی ئاوایێ لخوارێ دهێن، وەك:

١. ئیدیەما ب شێوەیێ (فرێز) ئانکو ئێك وشە: ژ ئەڤێن لخوارێ پێکدهێت، وەك:
أ- کومەڵا ناڤی: پێکدهێت ژ ئەڤان یاسایان:

-ناڤ ب تنێ دهێت و ب شێوەیی ڤە ئێك فرێزە، وەك: پیژان ،جاتر "جادرك ،جاترك" رزیان "رزیانك" ، نەعناع، گۆریل (گۆلیل)، مازی، بەنیشت "بێنیشت"،سەلەمەك،حەنزەڵە.

د ئەڤان نموونەیاندا ناڤێن دەرمانێن کوردەواری ژ لایێ شێوەیێ ڤە ئێك وشەیە، لێ وشەیێن (جاتر) ب شێوەیێ (جادرك،جاترك، رزیانك) د دەڤۆکا هندەك ژ (سندی، گولیان)دا دهێت ،کو دەنگێ/ك/ ل وشەیا ناڤبری زێدە کریە، وشەیا (گۆلیل) ب شێوەیێ (گۆریل) دهێت و ئەڤە دیاردەیەکا فۆنۆلۆجی یە و ژ ئەگەرێن فۆنۆلۆجی پەیدا دبیت و دبیتە ئەلۆمۆرفا فۆنۆلۆجی و د دەڤۆکا هندەك ژ (سندی، گولیان)دا، هەروەسا وشەیا (بەنیشت) ب شێوەیێ (بێنیشت) دهێت و ئەڤە د دەڤۆکاهندەك(سندی، گولی، سلێڤانی، زاخۆلی) یان دا دهێت ،کو تێدا دەنگێ/ە/ هاتییەگوهۆرین بۆ /ێ/ .

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

٢. ئیدیەما ب شێوەیێ (وشەیا لێکدراو):

أ- ناف + ناف = ئیدیەم، وەك (گیابەند،قەسەل مەحمید ،گول بەیبین، گیا زاڤا (زاڤاك)، تێهناڤك، گیاقولنج، گیابەلاڤۆك، گیانوژدار، گول هێر، گوشبەرخ، مازیا شین، کەرکول، دار کەنار(کنێر).

د ئەڤان نموونەیاندا دوو ناف پێکڤە هاتینە و ئیدیەم دروستکریە و ئەڤە د گشت دەڤۆکا زاخۆدا دهێت، لێ نموونەیا (دارکەنار) دبیتە (دار کنێر)، کو ژ ئەنجامێ هۆکارێن فۆنۆلۆجی پەیدا دبوویە و شێوەیێ (دار کەنار) تایبەتە ب دەڤۆکا هندەك (سندی، گولیان) ڤە و ئیدیەما (گیا زاڤا، تێهناڤك) ب شێوەیێ (گیا زاڤاك، تێهناڤك) دهێت ئەڤە تایبەتە ب دەڤۆکا هندەك سندی، گولی) یان ڤە، کو دەنگێ /ك/ لێ زێدە کریە و ئێك ژ تایبەتیێن دەڤۆکا سندی و هندەك گولیان ڤە دەنگێ /ك -ۆك/ ل ناڤێن گشتی و تایبەت زێدە دکەن، وەك /کچ-کچك- کچکك- کچکۆك

کوڕ- کوڕکك- کوڕکوك

لاڤا- لاڤاك، لاڤۆك

ب- هەڤاڵناف+ناف= حەڤت دەرمان.

د ئەڤێ نموونەیێدا هەڤاڵناف لگەل نافی هاتییە و ب شیوەیێ وشەیا لێکدراو دەرکەفتییە و ئەو ب خۆ پێکڤە ئیدیەمەو بەشێن ئەوێ پێکڤە گرێداینە و ناهێنە دابەشکرن .

ج- ناف + ناف+پاشگرێ(ۆك-ەك)، وەك: گیا ڕەشەك، گیا وەرینۆك، گیا ددانۆك.

د ئەڤان ئیدیەمان دا ب شێوەیێ وشەیا لێکدراو هاتییە، کو پاشگرێن (ۆك،ەك) ل دوماهییا ئیدیەمێ هاتییە و ئەڤە ژ تایبەتمەندیێن دەڤۆکا(سندی، گولی) یانە، کو ئەڤان دوو پاشگران ل زۆربەیا وشان یێن سادە و نەسادە زێدە دکەن .

د- ناف + ئامراز + ناف (هەڤاڵناف)+ئامراز=ئیدیەم، وەك: تۆڤێ کنێرێ(کەنارێ)، بەلگێ کەزوانێ، تۆڤێ گەزینکێ،بەریا مازی ،ڕهاسوسێ ،بەلگێت گوهیشکان، بزرا بەنیشتی، ڕها سیسێ، رها روویناسێ، بەلگێ هەفرستێ ،شیرێ هێژیرێ ، بەنیشتێ بەنوکێ، بەرکێت شویناکان، بەرکێت قاجان، کولیلکێت ئادارێ، کولیلکێت نیسانێ، ڕزیانکا هشك .

د ئەڤان نموونەیاندا ئیدیەم ب شێوەیێ وشەیا لێکدراو هاتینە، کو ئەو ئامراز ل هندەکا نیشانا (ێ –ێ) یە، وەك (تۆڤێ کنێرێ ،...هتد) و ل هندەکان نیشانا (ا- ی،ێ) هاتییە، وەك(بزرا بەنیشتی،رها روویناسێ،...) و ل هندەکا نیشانا (ێت، ان) هاتییە،وەك (بەرکێت شویناکان،...هتد) و ئەڤە د گشت دەڤۆکا زاخۆدا دهێت.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

ح- ناڤ+هەڤاڵناڤ=ئیدیەم وەك: گیا گەورە .

ئەڤ نموونە ژلایێ پێکهاتنێ ڤە ژ ناڤی و هەڤاڵناڤی پێکدهێت ئەو ژی (گیا+گەورە) و بەشێن ئەوێ ژئێکڤەنابن و پێکڤە گرێداینە و ئیدیەما (گیاگەروە) دروستکریە.

ج- ناڤ+ئامراز+هەڤاڵناڤ= ئیدیەم، وەك :هنارا ترش، تۆڵەترش، نێر وبەند.

د ئەڤان نموونەیان دا ناڤ و ئامراز و هەڤاڵناڤ هاتییە و لڤێرە ئامراز جیاوازان، وەك(ا، ە، و) هاتییەو ئیدیەما ب شێوەیێ وشەیا لێکدراو دروست کریە و ئەڤە د گشت دەڤۆکا زاخۆدا دهێت.

خ- هەڤاڵناڤ+ ئامراز+ناڤ+ ئامراز، وەك: ترشۆکا ماران.

ئەڤ ئیدیەمە ژ لێکدانا هەڤاڵناڤێ(ترش) و ئامرازا (ۆك) لگەل ناڤێ (مار) و لگەل ئامرازێ (ان) هاتییە و ب شێوەیی ڤە لێکدراوە.

ژ- ئیدیەما کاری: دووبارەبوونا ڕەگێ کاری + پاشگرێ (ك)، وەك: گەزگەزك ز

ئەڤ نموونە ژ دووبارەبوونا ڕەگێ کاری ولگەل پاشگری دروست بوویە و ئیدیەما ب شێوەیێ وشەیا لێکدراو دروست کریە .

ز- ناڤ+کار=ئیدیەم، وەك: هەییدان(هەنگەدان)

ئەڤ ئیدیەمە ب دوو شێوەیان دهێتە گوتن و هەردوو شێوە د دەڤۆکا گشت زاخۆدا دهێنەبکارهینان .

هـ- ئیدیەمێ ب شێوەیێ ڕستەیان دهێت، وەك :

١. پرچێ گەنم شامییان
٢. بەلگێ دارا بێکوانێ
٣. کانییا ئاڤا زەرکێ
٤. دوینگێ پەزی و شەما.
٥. توویتن و توڤچا
٦. دەرمانێ دەڤ کولیێ
٧. بەلگێت گولا رویلێ
٨. دوهنێ دارا سپینداری
٩. پرتەکا دارێ کەزوانێ.

د ئەڤان نموونەیان دا ئیدیەم ب شێوەیێ ڕستەیان هاتیینە، چونکی پتر ژ دوو وشەیێن لێکدراو پێکدهێن .

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

پشکا دوویێ: خوازە و ئیدیەم:

ئیدیەم پێکهاتەیەکا زمانی یە و هەڤبەشە د ناڤبەرا واتاسازیێ و پراگماتیکێ دا و ل ئەڤێرێ دێ ژلایێ واتاسازیێ ئاماژێ بکەت ،چونکی د ئیدیەمێن د ئەڤێ ڤەکۆلینێ دا ناڤێن دەرمانێن کوردەواری وەك گیا خۆیا دبن و بۆ تشتەکێ دی هاتییە بکارهینان، مەبەست ژ و(خوازەیێ) ئەوە، کو (مەرج نیە لە ئەرك و شێوە لە یەك بچن، بەلام مەرجە پەیوەندییان بە یەکەوە هەبیت خوازە کواستنەوەی واتای وشەیەکی تر لەسەر تەوەری ئاسوی) (دزەیی،٢٠١٠)، بۆ نموونە: دووشت کە یەکێکییان لە ناو ئەوەی تریانەوە بێت زۆر جار بە ناوی شتەکەی یەکەمەوە دووهەم ناوە دەبرێت بۆ نموونە:(قوتابی) و (قوتابخانە) (دزەیی،٢٠١٠) و پێدڤی یە د خوازەدا پەیوەندی دناڤبەرا واتایا گووتی یان بکارهاتی و واتایا مەبەستدار دا هەبیت ،وەك د ئیدیەمێن لخوارێدا، کو ناڤێ گیایە وەك دەرمان دهێنە بکارهینان و پەیوەندییا ئیدیەمێ ب واتایا مەبەستدارڤە هەیە د ئەڤان ئیدیەمان دا ئەم نەشێن وشەیەکی ژ یا دی ڤەکەین، چونکی دێ واتا و مەبەست لێ تێکچیت بۆ نموونە ئەگەر وشەیا (گیا) ژ (قولنج) ڤەکەین دێ هەر ئێك واتایەکا جیاواز ژ ئیدیەما (گیا قولنج) دەت، گیا دێ ب واتایا ڕووەك هێت و قولنج دێ ب واتا کێلەك یان پشت دهێت و ئەڤە دویرە ژ واتایا ئیدیەمێ، کو واتایا (گیا قولنج) وەك ئیدیەم خوازەیی یە و مەبەستەکا دی ددەت، کو گیایەکە ل زۆزانان شین دبیت و دهێتە بکارهینان وەك دەرمان بۆ چارسەریا نەخۆشیا شەکرێ، هەبوونا پارچەیەکێ ژ ئیدیەمێ هەبوونا ڕامان و مەبەستا ئەوێ ب هێز و ب ڕامانێ دیار دکەت و هەر دوو بەشێن ئێدیەمێ تەمامکرێن هەڤن، ئانکو خوازە و ئیدیەم پێکڤە گرێداینە ،چونکی ئیدیەم دهێتە دروستکرن و پاشی مەبەست وواتا دهێتە ئارا و ئەڤە دبیتە خوازە وەك د نموونەیێن لخوارێ دا:

- گیا قولنج:هشك دکەن و دهێرن و تێکەل دکەن لگەل سوکەر نەبات و بۆنەخۆشیا شەکرێ بکاردئینن. .
- گیا بەلاڤۆك: هشك دکەن و دهێرن و لگەل دوو وسێ دەرمانێن دی بۆ گولجیسکا بکاردئینن..
- پیژان: هشك دکەن و دهێرن بۆ ئێشانا گەدیی یێ کول بکاردئینیت و بۆ ئێشا پیس (شێرپە نجێ) و بۆ کۆرۆنایێ بکاردهێت. .
- گەزگەزك: هشك دکەن و دهێرن بۆ قۆلۆنی و بۆ ئیشا شێرپەنجە و گەدەیی بکاردئینن..
- گول هێرو: هشك دکەن و دهێرن و لگەل لیترەکا شیرێ پەزی دکەلینن ب شەڤی و داهێلن و ل سپێدێ دێ ڤەخۆن بۆ نەهێلانا حەساسیێ و کوخکێ بۆ بچیك ومەزنان بکاردهێت و رها گول هێروێ ب هەمان شێوە بۆ نەخۆشیا پرۆستاتان باشە. .

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەکولینێن کوردی

- حەڤت دەرمان :حەڤت دەرمان تیکل دکەن هشکن و دهێرن بۆ پدیان وحەساسیا گەوریێ (هنار، مازی وحبە سوداو قرنفل و) پیڤانا وان هناران و مازی پتر بن و یێن دی کێمن و بۆ گەدەیی ژی باشە..
- گیا بەلاڤۆك: تێکەلی کەرەستەیەکێ دی دکەن و دهێرن توزکا سپی یە و بۆ سپیکرنا ددانان بکاردهێت..
- جاتر(جاترك): بۆ گشت ئیلتهاباتان و مەژیی هوشیار و کارا دکەت، هەکەر سپێدەهیان کەڤجکەکی بکەیی دناڤ ئاڤێ دا و ڤەخۆی دێ زۆر بهێز و شیان و هوشیار بی و هەروەسا دنا ڤ ئاڤێدا ئەوێ دکەلینن بۆ گەدەیی باشە و دکەن دنا کوتل دەوکێ (دەوی) دا. .
- گیا ددانۆك ب توف ڤە: توزەکا سپی یە هشك دکەن و دهێرن و لینرەکا ئاڤی دێ کەت سەر و شەڤەك و رۆژەکان مینیت و دێ ڤەخۆت وبۆ بەرکێ کلیان دحلینیت. .
- تیڤلێ پرتەقالێ: هشك دکەن و دهێرن و تێکەل دکەن لگەل دوو وسێ دەرمانین دی بۆ قولونی.
- کەرکول: گیایەکە وەك ژەهرێ یە وەختێ پەز دخۆن پێ دمرن..
- پرچێ گەنم شامی: هشك دکەن و دهێرن و تێکەلی دەرمانێ حەلاندنا بەرکا دکەن و پیچەك گوهیشکان پیچەك چاترێ دبیتە تێکەلە بۆ حەلاندنا بەرێ کلیان بکاردهێت و هەروەسا ئەو زارۆکێن دمیزن ب خۆڤە ئەو ژی ب کەلاندنا ڤی پرچێ گەنم شامی و ڤەخوارنا وێ ژلایێ زارۆکان ڤە. .
- تۆڤێ کنێرێ (کەنارێ): رەنگێ ئەوی رەشە و هشك دکەن و دهێرن، هەر دەرمانێ کوردی یی چێدکەن دوو سێ بەلگێن ئەڤی بکەن دناڤ دا پتر ئەو دەرمان ب هێز دکەڤیت و شولێ خۆ دکەت وهەروەسا ئەڤی تۆڤی دهێرن و بۆ نەخۆشیا شەکرێ باشە، چونکی تەحلە و هەکە بکن دناڤ هنگڤینی دا بخۆن بۆ گەدەیێ کول باشە و بکاردئینن. .
- مازیا شین: هشك دکەن و دهێرن بۆ نەهێلانا ئێشانا ددانا بکاردئینن. .
- گیا گەورە: هشك دکەن و دهێرن و ب (دوژمنێ سوکری)یێ دهێتە ناڤکرن، بۆ قولونێ گەدەیی ژی باشە ناهێلیت بئێشیت .هەروەسا وەختێ ماری ب پەزی ڤە دابا دا ئەڤی گیایی لسەر پارچەکا پەرۆکەکی دانان و ل ئەوی جهی دەن هەتا رۆژکا دی، دا ئەوێ ژەهرێ کێشیت و ساخ بیت. .
- بەلگی دارا بێکوانێ: هشك دکەن و دهێرن و تژی کەڤجکەك چایێ دکەن د ناڤ گلاسەکا ئاڤێ دا و پیچەکێ دهێلن و پاشی دێ ڤەخۆت بۆ بێهن فرەهیێ باشە و

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

دەمارێن دلی ڤەدکەت و بۆ گەدەیی ژی باشە و هەروەسا دا قوتن و هێرن دانن لسەر قوینلێران(قوینێران). .

- گیا زاڤا (زاڤاك): ب کەڤران ڤە یان لبەر سیلاڤێن ئاڤی چێدبیت هشك دکەن ودهێرن بۆنەهێلانا میزا بچویکا باشە و ئیلتهاباتان و ئێشانا گەدەیی بکاردهینن..
- بەلگێ کەزوانێ: دێ کەلینن و ڤەخۆن بۆ دەمەکی ٢٠ رۆژان بۆ ئێشانا پشتێ باشە
- رها سوسێ: هشك دکەن و دهێرن و دکەلینن و ڤەدخۆن بۆ هبوگێ باشە بەس هەکەر کەسەکی نەخشیا بلند بوونا پەستانا خوینێ هەبیت نابیت ڤەخۆت و ئیلتهابا گولجیسکان باشە. .
- دار کەنار (کنێر): دا داری سۆژن و ئەو ئاڤا ژێ دهات دێ ل جهێ بیرۆڤ لێ دەن و دێ بیروڤا ساخ بیت..
- کانییا ئاڤا زەرکێ: ل باتیفا هەیە، ئاڤا وێ بۆ نساخیا زەرکێ دئێت بکارئینان
- قەسەل مەحمید، گیایەکە ل زوزانا شین دبوو بۆ زک ئێشانێ بکاردئینا و بۆ دەما مار ب گیانەوەرەکی ڤەدت بکاردئینانا.
- ترشۆکا ماران: ب تەڕی د قوتن و لسەر کولکان دهاتە بکارهینان و دا پەڤینیت و ساخ بیت و هندەکان پشتی ئەڤی دەرمانی بزرا بەنیشتی ژی وەك دەرمان ددانات لسەر وی جهی ڤە.
- بێنیشت(بەنیشت): بۆ برینا بکار دهینا.
- توویتن وتۆڤچا :بۆ کولبینا چاڤا و ئێشێن چاڤا د نماندن و ددانان ل سەرچاڤان.
- هنارا ترش: دلێ کەسەکێ نەچووبا خوارنێ ل ئەوی دەمی دابێژن هنارێن ترش بخۆ.
- هنگڤین و باهیڤ: بۆ دل ئێشانێ پێکڤە تێکەل دکەن و دخۆن.
- ئاڤا بەلگێت گوهیژا و ئاڤا جەهی: بۆ کلیان و بەرکێن کلیان بکاردهینا.
- تێهناڤك: بۆ معیدی و بۆ ناڤ کوتل دەوکێ، بۆ زکچوونی بۆ زارۆکان دکەلاند و سەرێ زارۆکان پێ دشویشت..
- نەعناع :دکەلینن بۆ گەدەیی باشە.
- گول بەیبین: دێ کەلینی و ڤەخۆیی بۆ ددانا و نەهێلانا ئەلتیهابێ باشە.
- هەیدان (هنگەدان): بۆ بایی و بایهنك بکەڤتە قولونێ و معیدی و رێڤیکا و زکچوونێ
- تۆڵەترش: بۆ نەهێلانا کرمان د گەدی دا و رێڤوکا و زك ئێشانێ بکاردهات.
- پیژان: بۆ گەدەیی و زکچوونێ دهاتە بکارهینان وهشك دکرن دقوتن و دهێرن و دخۆن.
- بەلگێت گوهیشکا: دکەلینن و ئاڤا وێ ڤەدخۆن بۆ گەدەیی باشە..
- گۆلیل، گۆریل :ئارکێ وێ دکن سەر کولکا دەمێ ناڤ تبلێن پی کول دبن. .

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

- مازى: هشك دكەن و دقوتن و ئارکێ وێ ل پاتەکێ موخل دكەن و ئەوا تێدا دچيت دکەن دناڤ ماستى دا و دخون و بۆ زکچوونێ بکاردهينان..
- دوينگێ پەزى و شەما: پێکڤە دقوتن و بۆ جهێن سووتى بکاردهينان.
- بەنيشت (بزرا بەنيشتى): دێ كن ئامانك سفرى دا و دێ سوژيت و رەنگى وى سپى دبيتو پاشى دا سار بيت و رەق بيت و پاشى د قوتن و هوير هوير دکەن بۆ برين و جهێن کول رۆژێ سێ جاران دهاته بکارهينان..
- بەنيشت و شەما: پێکڤە د حەلينن و شەما هنگڤينى کەنێ و دبوو ملحەم بۆ دەست و پيێان دهاته بکارهينان.
- رها روبناسێ: گيايەك هشك دکەن و پاشى دقوتن و بۆ کوللك وباخوينان دهاتە بکارهينان کو ئەو کولك د پەقپاند و ساخ دکر.
- بەلگێت گولا رويلێ :بۆ هەڤسەنگيا نەخۆشيا شەکرێ دهێتە بکارهينان و ئەو ژێ دكن دناڤ ئاەکا تێهن و شيردا و پيت خۆ دکەن دناڤ دا و بۆ ماوەيێ سێ دەمژمێران دهێلن د ناڤدا و باشترە ئەڤ پرۆسێسە ل بەر هەتاڤێ بيت.
- بەريا مازى: خوارنا وێ بۆ ئێشا شەکرێ يە.
- تۆڤێ گەزينکێ: بۆ ڤەکرنا دەمارێ سەرى يێن تەب لێ ڤەدکەت ئەو ژێ ئەڤى گيايى تێکەلى هنگڤينێ رەسەن و دوشاڤا ترى يا رەسەن دکەن و دخۆن و سپێدێ و ئێڤارى دێ خۆت.
- بەركێ هەڤرستێ: هشك دکەن و دهێرن و تێكەلى هنگڤينى دکەن و دخۆن بۆنەخۆشيا هەستياريا پيستى دهێتەبکارهينان.
- گيا نوژدار: هشك دکەن و دهێرن و بۆ گەدەيى دەمارێن گرتى يێن دلى و نەهێلانا کولسترولا بلندا خوينێ و پرۆستاتان و گەدەيى بکاردهينيت و لاواز بوون و سوتنا دوهنێ کرشى بکاردهێت.
- گيا رەشەك: هەمان کارێ گيا نوژارى دکەت لێ تەحلترە ژ گيا نوژدارى و خەلك پتر گيا نوژدارى حەژێ دکەن چونکى شرينە..
- سەلەمەك: هشك دکەن و دهێرن و ژ توركيا دئينن، بۆ لاوازبوونا مرۆڤى و بواسيرێ و نەهێلانا گرێێن دناڤ لەشێ مرۆڤى دا بکاردهێن و ئەگەر کەسەکى کليێن ئەوى کول بن نابيت ڤەخۆت..
- گوشبەرخ: هشك دکەن و دهێرن و بۆ نەخۆشيا پروستاتان و پەنچە شێرێ. .
- حەنزەلە: وەکى باجانا سورە ژ ئاکرێ دهينن و بەرکێن وى دخۆن بۆ نەهێلانا ئێشانان گەدەيى و نەخۆشيا سەکرێ و تيڤلى و هشك دکەم و دهێرم و و لگەل دوو كەڤجكەكێ ئارى دکەم هەڤير بۆ دەولى و جهێ ئێشان تێدا و هەکەر بنێ پێ

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولينێن کوردى

کەسەکی بئێشیت دێ لگەل چاترێ و پینگێ چولێ کەلینین و نەخۆشێ شەکرێ دێ پێن خۆ کەت تێدا..

- رزیانکا هشك: دێ لگەل شەکرێ هێرن و بۆ ئێشانا گەدەیی بکاردهینا. .
- بەلگێ گوهیشکێ: بۆ کلیان دهێتە بکارهینان و دناڤ ئاڤێ دا دکەلینن و پاشی ئەوێ ئاڤێ ڤەدخۆن ڕۆژێ دوو جارانڤەدخۆن..
- شیرێ هێژیرێ: بۆ نەهێلانا بهلیلکان بکاردهات. .
- دوهنێ دارا سپینداری: بۆ بیروڤێ بکاردهات. .
- ڕحوك: تۆزەکا ب ڕەنگێ مۆرە دکەن دناڤ ئاڤێ دا بۆ چاڤ کولیا زارۆکان دهاتە بکارهینان..
- بێوك و دوشاڤ: تێکەل دکەن و دهێرن بۆ زێدەکرنا خوینێ دهێتەخوارن..
- بەرکێت قاجان: دکەلاندن یان هشك دکرن بۆ گەدەیی بکاردهینان..
- بەرکێت شویناکان: هشك دکەن و پاشی دهێرن و جهەك کولبا پێوەردکرن..
- گیا وەرینۆك :د شویشتن و دا دقوتان و د دەینانە سەر چاڤێ کول ل شوینا ملحەمی. .
- جاتر"جاترك": دهاتە کەلاندن و ئاڤا ئەوێ ل دەڤ و ددانان دوەردان ل دەمێ کولبوونێ. .
- ڕها سیسێ: ئەوا لبەر خابیری شوین دبیت دهاتە کەلاندن و بۆ کلیان و زەرکییێ بکاردهینان. .
- کولیلکێت ئاداری (ئاداریك) :دهاتنە قوتان بۆ ژانێ ددانان لسەر پشتێ و جۆکا. .
- کولیکێت نیسانێ (نیسانیك) دهاتنە قوتان و ددانان لسەر پارچەکا پاتەیی (پەڕوك) و ددانان لسەر جۆکان و جهێ لێ دهاتە دانان پیچەکێ کول دکر و ژان ل وی جهی نەدهێلا..
- نێر و بەند: دهاتەقوتان و لسەر پارچە چاپۆنەکی (پەڕوك) دهاتە دانان بۆ ژانێ لسەر برپرێن پشتێ و بایی دهاتە دانان. .
- شەما پیچەك بەنیشتێ بەنۆکێ دکرنە دناڤدا و دقوتان و لسەر برینان دهاتە دانان و پێ دهاتە پاقژکرن و ل جهێ دیتولا ئەڤربوو..
- گیا بەند: بۆ نەخۆشییا شەکرێ یە و گەدەیی، دهێتە کەلاندن و پاشی ئاڤا ئەوی دهێتە سەفاندن و هەتا سار دبیت ڤەدخون و ڕۆژێ دوو پەیالان ڤەدخۆن ئێك ل دانێ سپێدێ و ژ ئەخرینی و دوو ب شەڤێ بەری بنڤیت. .
- بەرکێت هەلهەلوکێ: دقوتن و دهێرن بۆ قولونێ و بەرکێت کلیان و گەدەیی بکاردئینن. .
- بەنیشتێ کەزوانێ: بۆ قولونێ و گەدەیی دهێتە بکارهینان.
- مازی: بۆ نەهێلانا ئێشانا ددانی بکاردهات و دا قوتن و هێرن و لسەر ددانی دانن. .

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

- گول بەیبین: دا هشك كن و هێرن و بۆ ئێشانا گەدەیی و قولونێ و زكی بكاردهینان .
- دەرمانێ دەڤ كولیێ:تیڤلێ هنارا شیرین و جاترێ و شەبا سپی و مازیێ و زنجەبیلێ و سماقێ خوی و دێ تیڤلێ هنارێ هشك كەت و پاشی قوتت و دێ كەرەستەیێن دی ب برەكێ كێم لگەل تێكەل دكەن و د هاونی دا دقوتن و پاشی ل مخولێ دكەن و دێ ل جهێ كول ڤەكەن.

ئەنجام:

لدوماهییا ڤەكۆلینێ ئەم گەهشتینە ئەڤان ئەنجامان :

١. ئیدیەم ب شێوەیێ ئێك وشە ژی دهێت

٢. ناڤێن دەرمانێن كوردەواری ددەڤۆكا زاخۆدا هەتا ڕادەیەكا هەمان ناڤ لنك هەمی پێكهاتەیێن دەڤۆكا ناڤبری دهێت، چونكی ژێدەرێ ئەڤان دەرمانان زوزانێن كوردانن.

٣. دەرمانێن كوردەواری ژێدەرێ ئەوان گیاییێن سروشتی نە.

٤. ناڤێن دەرمانێن كوردەواری وەك ئیدیەم ب هەمی شێوەیان ڤە خۆیا دبن.

٥. ئیدیەمێن ناڤبری ژلایێ واتایی ڤە خوازەیی، كو ناڤێن گیا و گولان هاتینە خوازتن بۆ دەرمان و چارەسەریان

٦. ناڤێن دەرمانێن كوردی ژ هەڤ ناڤەبن و بەشێن ئەوێ پێكڤە گرێداینە.

٧. پتریا ناڤێن دەرمانێن كوردەواری ل سنوورێ پارێزگەها دهوكێ وەكو ئێكن و بتنێ جوداهی د كارهینانێ دایە، چونكی ژێدەرێ دەرمانان دەڤەرێن زۆزانێن كوردانن.

لیستەیا ژێدەران:

١. ب زمانێ كوردی :

أ- پەرتوك ب زمانێ كوردی:

١. فتاح،محمد معروف، (٢٠١٠)، لێكولینەوە زمانەوانییەكان، ك: خۆشناو،شێروان حسێن– قادر، شێروان میرزا، چاپی یەكەم،چاپخانەی ڕۆژهەلات ،هەولێر،، ١٦٩، ١٦٧،١٧٣ .

٢. شوانی،رفیق، (٢٠١٠)،وشەسازی زمانی كوردی لێكولینەوەیەكی پراكتیكیە،چاپی یەكەم،چاپخانەی نینە،هەولێر،١٢٩،١٢٩- ١٣٠ .

٣. حاجی بەدری،ژیروان سەعید،(٢٠١٩)،تایبەتمەندیێن فۆنۆلۆژی و ڕێزمانی د دەڤۆكا زاخۆدا،چاپا ئێكێ،سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی .

٤. دزەیی،عبدالواحد مشیر، (٢٠١٠)،واتاسازی وشە و ڕستە،چاپی یەكەم،چاپخانەی ڕۆژهەلات،هەولێر،184 ,١٨٤.

ب-نامەیێن ئەكادیمی:

١. محەمەد،سەگڤان جەمیل،(٢٠٠٨)، مۆرفیما (ا-) و تایبەتمەندیێن وێ د كرمانجیا ژۆریدا، ناما ماستەرێ، كولیژا ئادابێ، زانكۆیا دهوك،٤٥.

ج- پەرتوك ب زمانێ عەرەبی:

٢. عبدالرحمن ،بشير سعيد، (٢٠٠٦)، بهدينان و عشائرها (دراسه تاريخيه)، تقديم: مراد،خليل على مراد – شعيب ،رزق عبد المنعم، الگبعه الاولى، مگبعه خانى – دهوك،٢٨.اسماء ادوية الكوردية في لهجة المحلية زاخو من الناحية الصرفية

پاشكو:

(توڤێ كندە)

(كەزان بەلگ)

(پیژان)

(گیایێ ددانان)

(ڕهاسوسێ)

(فاچ)

(گیابەند)

(گوشت بەرح)

(حەڤت دەرمان)

(مازی)

(پرچاشامێ)

(گیازاڤان)

(گولێل)

(بەلگی گوهێشکێ)

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

(بێوکانه)

(تەحلی تۆز)

(گولا هێرو)

(نێرو بەند)

(هەلوك)

(گیاگەور)

اسماء ادوية الكوردية في لهجة المحلية زاخو من الناحية الصرفية

الملخص:

تتميز لهجة زاخو بخصائصها الخاصة في لهجة البهدينانية،تتميز قاموس اللغوي للادوية الكوردية في هذة الهجة المشارة اليها بخصائص و اسماء خاصة بها و حاولت الباحثة في هذة الدراسة تحليل اسماء الادوية الكوردية من ناحية اللغوية و هذة الدراسة بعنوان (اسماء ادوية الكوردية في لهجة المحلية زاخو من الناحية الصرفية) و الدراسة تمت حسب المنهج الوصفي و بشكل ميدانى و الدراسة تتضمن فصلين حيث الفصل الاول يدرس بها ملخص عن الهجة زاخو و علم الصرف و الايديوم و الفصل الثاني يدرس فيها الاستعارة و الايديوم تحليل أسماء الادوية

الكوردية في لهجة زاخو من الناحية الصرفية و يفرق فيها بين الاسماء و الايديومات و في النهاية نتوصل الى النتائج.

الكلمات الدالة: *الغة و الهجة، لهجة زاخو ،الادوية الكوردية، علم الصرف، الايديوم*

The names of Kurdish medicines in the local dialect of Zakho from a morphological

Abstract:

The Zakho dialect is characterized by its own characteristics in the Bahdinani dialect. The linguistic dictionary of Kurdish medicines in this dialect is distinguished by its own characteristics and names. In this study, the researcher tried to analyze the names of Kurdish medicines from a linguistic point of view, and this study is entitled (Names of Kurdish medicines in dialect). The local Zakho morphologically) and the study was carried out according to the descriptive approach and in a field manner. From the morphological point of view, differentiating between nouns and ideoms, and in the end we reach the results

Keywords: *language and dialect, Zakho dialect, Kurdish medicine, morphology, idium*

ئەرک و گرنگی لادانە زمانییەکان لە دەقی فۆلکلۆری کوردیدا
(داستان و پەندی پێشینان بە نموونە)

پ. ی. د. صافیە محەمەد ئەحمەد
م. سۆران عەبدولرەحمان حەمەد
زانکۆی ڕاپەڕین- هەرێمی کوردستان/ عیراق

پوختە:

ئەدەبی فۆلکلۆر هەر وەک جۆرەکانی تری ئەدەبی نووسراو و میللی و ...هتد، لە ڕووی فۆرم و ناوەڕۆکەوە، خاوەن مۆرکێکی ڕەسەنە، هەر ئەمەشە جیایکردۆتەوە لە جۆرەکانی تری ئەدەب و نرخ و بەهای تایبەتی خۆی هەیە. ئەگەر بە وردی سەرنجی دەقەکانی نێو ئەدەبی فۆلکلۆر بدەین، کە هەڵقووڵاوی داب و نەریتی ڕەسەنی کۆمەڵگا و ڕەنگدەرەوەی شێوەی ژیان و باری گوزەران و شارستانیەتی ئەو سەردەمەیە و لە چەند شێوازێکی ئەدەبی جیا و ژانری هەمەجۆر داڕێژراون، وێنەیەکی واقعی لە ژیانی ئەوکاتە پیشانداوە، لە ململانێی هێزی شەڕ و خێر و پاڵەوانی و قارەمانیەتی گەل، پەنجەی خستۆتە سەر کەموکوڕی کێماسیەکانی کۆمەڵگا و پەردەی لەسەر چەندین دیاردەی ناشیرینی ناوکۆمەڵگا هەڵداوەتەوە، پارێزگاری لە هێڵەسورەکانی ئایین و کۆمەڵگا و داب ونەریت کردوە و سنورەکانی پاراستون.

یەکێک لە خاسیەتە جیاکەرەوەکانی زمانی ئەدەبی فۆلکلۆر سادەیی و ئاسانی دەربڕین و تێگەیشتنیەتی، چونکە بەرهەمی گەلە و بۆ گەل وتراوە بەڵام زمانەکەی لە سیما و ئەدگاری ئەدەبی بەهێز بەدەر نیە و لادان وەک بنەمایەکی شێوازی ئەدەبی و پێکهێنەری شیعرییەتی دەق، لە چنینی دەقە فۆلکلۆرییەکان بە چەندین جۆری هەمەڕەنگ دەردەکەوێت.

ئەم توێژینەوەیە لە سنوربەندی ئەم کۆنفراسە هەوڵێکە بۆ دەرخستنی ئەرک و گرنگی لادان لە دەقە فۆلکلۆرییەکان و پەندی پێشینانی کورد و داستانی کوردی وەک نموونە وەرگرتووە؛ لەبەرئەوەی ئەو لادانە زمانییانە بوونەتە بناغەیەک بۆ ئەدەبی نوسراو و لەلایەکی تریش ناتوانرێت جۆرەکانی تری لادان– لەڕووی بونیاد و ناوەڕۆکەوە- لە دەقی ئەدەبی فۆلکلۆریدا باسیان لێوە بکرێت، چونکە سەرەتا و دەستپێکی ئەدەبی کوردیمانە و دەقی ئەدەبی کۆنترمان نییە، پێی بەراورد بکەین لە بڕیاردان و دیاریکردنی جۆری

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

لادانەکان؛ بۆیە دوو تەوەر لە خۆدەگرێت، تەوەری یەکەم: باس لە زمانی دەقی فۆلکلۆری بە گشتی و لادان وەک بنەمایەکی سەرەکی شێوازی ئەدەبی دەکەین.

تەوەری دووەم: تـایبەت دەکەیـن بە هەمـوو ئەو جـۆرە لادانە زمانییـانەی، کە لە مەزراندن و چنینـی ئەو دوو ژانـرە بەرچاو دەکەون، لە کۆتایشـدا ئەنجامەکانی تـوێژینەوە و ئەو سـەرچاوانەی سـوودیان لـێ بینـراوە خـراونەتەڕوو لەگەڵ پـوختەی تـوێژینەوەکە بە زمـانی عەرەبی و ئینگلیزی.

پەیڤێن سەرەکی: *دەق، فۆلکلۆر، لادان، پەندی پێشینانی کورد، داستان.*

پێشەکی:

زمـان بنچیـنەی دروسـتبوون و لە دایکبـوونی دەقە، پـردی بەیەکبەسـتنەوەی خوێنەر(وەرگر) و نێرەریشە، چونکە نووسەر تاکە ئامرازی بۆ دەربڕین و چنینـی بیر و هزری زمـانە و خـوێنەر- وەرگـریش هەر لە ڕێـگەی زمـانەوە ئەو بیـر و هـزر و تێڕامانـانەی ئەو دەخوێنێتەوە و لێی تێدەگات.

دەقی ئەدەبی خاوەن تایبەتمەنـدی و مۆرکی جیاکراوەی خۆیەتی بە بەراورد بە هەر دەقێکـی تـری ئاسـایی، ئەرکـی زمـان تێیـدا ئەوەیە، کە بە پـلەی یەک بەرجەسـتەی ئەو ئیسـتاتیکا و گەمە زمانییـانەیە بکـات، کە خـاوەن دەق بە هـۆ و ئاگـاییەوە یـان بـێ هـۆ و نائاگاییەوە پەیڕەویان دەکات؛ بۆیە ئەدەبی فۆلکلۆریش، خاوەن زمانێکـی تایبەت بە خۆیەتی سیمای جیاکراوەی خۆی هەیە.

لادان وەک ئەدگارێکـی دیاری نێو دەقی فۆلکلۆری بە چەند شێوە و چەشنێک خۆی دەنوێنێت؛ ئەگەرچی لە تیۆرە نوێیەکانی شیعرییەت و شێوازناسیدا باسـی لێوەکراوە، بەڵام لە کـاتی بیسـتن و خوێنـدنەوەی دەقە فۆلکلۆرییەکانـدا جۆرێـک لە نابـاوی و جیـاوازی هەسـت پێدەکرێن لە دارشـتن و هۆنینەوەیـان و لە لادان بەدەرنـین؛ ئارمانجـا ئەو تـوێژینەوەیە دەرخسـتنی ئەو لادانە زمانییـانەیە، کە لەو دوو ژانـرەدا بوونیـان هەیە و بـۆیەش لا لە لادانە زمانییەکـان دەکەینەوە، چـونکە ئەدەبـی فۆلکلـۆر، کە سـەرەتاییترین دەقـی ئەدەبـی پـێش ئەدەبـی نوسـراوە بە هەمـوو قۆناغەکـانییەوە و تـا ئێسـتا لەو بـابەتە تـوێژینەوەی لە بـارەوە نەکراوە هەروەها بۆ سـەلماندن و دەرخستنی ئەو لادانە زمانیانەی تێیدان؛ چونکە ناتوانین بڕیـار لەسـەر جۆرەکـانی تـری لادان -بونیـادی و نـاوەڕۆک- بـدەین لە نـاو دەقـی فۆلکلۆریـدا؛ لەبەرئەوەی ئەو جـۆرانە پێویسـتیان بە بەراوردکـردن هەیە لەگەڵ قۆنـاغی تـری پـێش خـۆی، لەبەر فراوانـی ژانرەکـانی ئەدەبـی فۆلکلـۆری کـوردی و سـنوریەندکردنی زانسـتی بـۆ توێژینەوەکەمـان هەردوو ژانـری پەنـدی پێشـینان و داسـتانمان کـردوونە کەرەسـتەی توێژینەوەکەمان.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

توێژینەوەکە جگە لە پێشەکی دوو تەوەری گرنگ و سەرەکی لەخۆ دەگرێت:

تەوەری یەکەم: زمانی دەقی فۆلکلۆر و تایبەتمەندییەکانی بە گشتی و لادان بە تایبەتی وەک بنەمایەکی شێوازی ئەدەبی خراوەتەڕوو.

تەوەری دووەم: دیارترین ئەو لادانە زمانییانە بە نموونە ڕوونکراونەتەوە، کە لەو دوو ژانرەدا بوونیان هەیە و لەگەڵ ئەو ئەرک و گرنگییەی بینیویانە تێیاندا.

توێژینەوەکە لەبەر پێویستی زانستی ڕێبازی وەسفی شیکاری بۆ بەکارهاتووە و ئەرک و گرنگی لادانە زمانییەکانی لەو دوو ژانرە بە شێوەی پراکتیکی شیکردۆتەوە، لە کۆتاییشدا لیستی سەرچاوەکان و ئەو ئەنجامانەی، کە توێژینەوەکە پێیان گەیشتووە لەگەڵ پوختەی توێژینەوە بە هەردوو زمانی عەرەبی و ئینگلیزی خراونەتەڕوو.

تەوەری یەکەم: زمان لە دەقی فۆلکلۆری کوردیدا

ژێدەر و توێژینەوەکانی تایبەت بە ئەدەبی فۆلکلۆر گشتیان ئەوە دەخەنەڕوو، کە ئەدەبی فۆلکلۆر خاوەن زمانێکی تایبەت و جیاکراوەی خۆیەتی و بەو سیما و خەسڵەتەش ناسراوە و هەمووشیان لەسەر ئەوە کۆکن، سادەیی و ساکاری دەربڕین و نزیکی لە زمانی خەڵکی و ئەو نۆرمە گشتییەی ڕۆژانە بەکاردەهێنرێت ئەو ئەدەبەی پێگوتراوە.

توێژەرێکی بواری فۆلکلۆرناسی زۆر بە وردی سەرنجی ئەوەی داوە، کە هەر ژانرێک لە ژانرەکانی ئەدەبی فۆلکلۆر بە شێواز و بونیادە تایبەتەکەی جیادەکرێتەوە، ڕێگای دەربڕینی وێکچوون لە هەموویاندا هەیە و ئەو ئەدگارە بە ئاسانی ناگۆڕێت، کە سیفەتێکی جێگیر و بەردەوامە بە درێژایی ڕۆژگار، بەڵام شێوازی گێڕانەوە و وێناکردن و گۆکردنەکان بە پێی گێڕەرەوە و ژینگە گۆڕانی بەسەردادێت و دەگۆڕێت [احمد علی مرسی، ١٩٧٥ :١٤٥]؛ بۆیە هەندێک دەقی فۆلکلۆری بە چەندین شێوازی لێکجیاواز نوسراونەتەوە و لێیان کەمکراوەتەوە یان زیادکراوە یان بە پێی شێوەزارەکان گۆڕدراون.

دوابەدوای نوسینەوە و کۆکردنەوەی ئەدەبی فۆلکلۆری یەکێک لە بابەتە هەرە گرنگەکانی سەرقاڵبوونی فۆلکلۆرناسانی جیهانی بونیاتی هونەری دەقی فۆلکلۆری بوو، کە لە ئەنجامی بەراوردکردنیان لەگەڵ ئەدەبی نووسراو و نوێی سەردەمە جیاجیاکان بەراوردیان دەکرد و چەندین بۆچوونی ناکۆک و هەمەجۆری لەبارەیەوە دەخرانەڕوو؛ بۆیە (گۆرکی) لە یەکەمین کۆنفراسی نوسەرانی سۆڤیەت لە (١٩٣٤)لەو ڕاپۆرتەی ئامادەی کردبوو ئاماژەی بە دووخاڵی زۆر گرنگدا ((یەکەمیان: داهێنانی شیعری سەرزاری بەتەواوی بەستراوە بە کاری مرۆڤەوە، دووەمیان: فۆلکلۆر توانستێکی هەیە لە دروستکردنی وێنەی قووڵ و ڕوون هەروەها توانای گشتاندن و تایبەتی هەیە لەو پەیوەستیەی ڕەگ و بنچەی مرۆڤ بە کار دەبەستێتەوە))[یوری سۆکۆلۆڤ،١٩٥٠:٣٤]. (گۆرکی) بەمە ئەوەی سەلماند، کە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

فۆلکۆر و ئەدەبی فۆلکلۆر داهێنانیان تێدایە و ڕەنگدانەوەی کار و سەردەم و قۆناغی خۆیانن؛ بۆیە هونەری بوون و ڕادە و چەندایەتی هونەری بوون دەبێت جیاوازبێت لەگەڵ ئەدەبی نوسراو و ئەمەش ڕوونە کاتێک سەرنج دەدەینە دەقەکانی ئەدەبی فۆلکلۆر دەبینین، کە خاوەن بونیاتی هونەرین و شێوازی ئەدەبی تایبەت بە خۆیان هەیە و لە چوارچێوەیەکی هەڵبژێردراوی کەرەستەکانی زمان هاتوونەتە بەرهەم و خاڵی جیاکراوەیان زۆرە لە ئاخاوتنی ڕۆژانە، بە تایبەتیش گۆرانی، کە((بە دەوڵەمەنترین بەش ئەژمێرێ لەڕووی زۆری بڵاوبوونەوەیە)) [شوکریە ڕەسول،٢٠٠٨ :٨٥]، یەکێک لە هۆکارەکانی زۆری و زوو بڵاوبەووونەوەشی دەگەڕێتەوە بۆ شێوازی دارشتنی هۆنراوەکەی، کە وەک بەشێک لە پەندی پێشینانی کوردی و مەتەڵ بە شێوازیکی هونەری کاریگەر ڕێکخراون، جۆرێک لە ئاواز و ترپەیان هەیە و کێش و سەروایان هەیە یان سەروادارن، بۆ نموونە لەم پەندانەدا (ئەو کەسە کەسە ئەلفێکی بەسە(.،) بە زستانان پینەوپەڕۆ بە هاوینان ورد ورد بڕۆ.) [عیزەددین مستەفا ڕەسووڵ،٢٠١٠ :٨٨]، وشەکانی(کەسە و بەسە) و (پەڕۆ و بڕۆ) سەروادارن، لەبەرکردنی پەندەکانیان ئاسانتر کردووە بەو ترپە و ئاوازە، چونکە سەروا و سەرواداری لە زمانی کوردیدا لە ئاخاوتنی ڕۆژانەدا بەکارناهێنرێت و تایبەتە بە ئەدەب، ئەنجامی ئەوەش لادانە لە زمانی گشتی و باو، کە شێوازێکی ئەدەبی بەرهەم دێنن؛ لەبەرئەوە گرنگە بە کورتی چەمکی لادان ڕوون بکەینەوە.

چەمکی لادان لە ژێدەر و ڤەکۆڵینێن ڕەخنەیی زۆربەی میللەتان بە وردی و قووڵی باسی لێوەکراوە چەندین بۆچوونی هەمەجۆری لەبارە خراونەتەڕوو؛ بۆیە وەک زاراوە چەندین زاراوەی لێکجیاوازی بۆ بەکارهێنراوە لەوانە(شکان، ترازان، خزان، گۆڕێن...هتد [صافیە محەمەد ئەحمەد،٢٠١٣:١٠-١٥] ئەمەش بۆ بڵاوی و قوڵی و پانتایی ئەو بنەمایەی شێوازی ئەدەبی دەگەڕێتەوە، کە لە ژانرە ئەدەبییەکاندا بوونی هەیە.

(ئەرەستۆ) بەیەکەم کەس دادەنرێت، کە باسی لێوەکردووە و دەڵێت:((ئەو زمانە شیعرییەی ناباوی تێدا بێ بەرزی و شکۆمەندی تێدایە و لە ڕووی ئاستی زمانی ڕۆژانەوە مەبەستم لە بەکارهێنانی وشەی ناباو وشەی خوازراو و وشەی درێژکراوە و هەر شتێکی ترە، کە لە حاڵەتی ئاسایی بەدەر بێت))[ئەرستۆ،٢٠٠٤ :٨٤]، ئەرستۆ بێ ئەوەی ناوێکە تایبەتی لێ بنێت باسی لە چەند شێوەیەکی لادان کردووە، بە جۆرێک هۆکارە بۆ پێدانی بەرزی بەو زمانەی تێیدا بێت. هەروەک دەبینین (جان کۆهین)یش بنچینەی ڕوانینی خۆی بۆ شیعرییەت لەسەر بنچینەی لادان دارشتووە و دەڵێت:((هیچ شیعرێک نیە خالی بێت لە لادان))[جان کۆهین،١٩٨٦:٨٥]. و لە شوێنێکی تردا بە ڕوونتر باسی لێوە دەکات بەوەی، کە((لادان لە نێو شیعردا تەنیا هەڵەیەکی مەبەستدارە، تا لە ڕێگایەوە بگەنە ڕاستکردنەوەکانی تایبەت

بۆ خۆی))[جان كوهين، ٢٠٠٠ :٢٢٦] مەبەستی كۆهين لێرەدا ئەوەيە، كە بڵێت هەندێك هەڵە و سەرپێچيكردنی ياسا زمانييەكان هەن، كە لە ناو شيعردا بەهەڵە دانانرێت بەڵكو بە مەبەست ئەنجام دەدرێن و بۆ شێوازی چنينی شيعر ڕاستن. ڕەخنەگرێكی تر پێی وايە لادان((پێوەری جياكەرەوەی نێوان ئاخاوتنی هونەری و ناهونەری يە)) [أحمد محمد ويس، ٢٠٠٥ :٢٧] گومانيش لەوەدانيە، كە ئەدەب بەشێكە لە هونەر بە گشتی و هەر ژانرێكی ئەدەبيش چەندين بونيادی هونەری تايبەت و جياكراوەی خۆی هەيە؛ بۆيە ئەوە لادانە، كە هونەری بوون بە زمانيان دەبەخشێت. (أميمة رواشدة) زۆر بە وردی بۆ چەمكەكە چووە و پێی وايە بەكارهێنانی زمانە لە لايەن داهێنەرەوە-گوزارە و پێكهات و وێنە-((بەكارهێنانێك بەدەر لە هەموو ئەو شتانەی باو و ئاسايين، تاكو ئەدگاری داهێنەرانە بە بەرهەمەكەی ببەخشێت لە تايبەتمەندی و هێزی سەرنجڕاكێشان)) [أميمة رواشدة،٢٠٠٥ :٤٣]، واتا لادان دەكرێت لە هەموو بونياد و ژانرێكدا ئەنجام بدرێت و دەرخەری توانای لێهاتوويی داهێنەرە و ئاست و پلەكەشی پەيوەستە بە هێزی كێشكردنی وەرگر.

(هنريش بليث) تيشك دەخاتە سەرخاڵێكی گرنگی تر و دەڵێت:((لادان دەبێت لەلايەك سەرپێچيكردنی پێوەرە ڕێزمانييەكان بێت لەلايەكی تريشەوە گرێدانی ئەو پێوەرانە بێت بە چەند ياسايەكی زيادكراو))[هنريش بليث،١٩٩٩ :٣٦] واتا نووسەر و شاعيران ئەگەر لە چەند ياسا و بنەمايەكی زمانيش لابدەن ئەوا دەبێت چەند ياسايەكی تريش زياد بكەن، بەمەش نوێگەری و داهێنان دێنێتە ئەنجام. ئەگەر لە هەموو ئەو بۆ چوونانە وردببينەوە بۆمان ڕوون دەبێتەوە، كە لادان:

١- تێكشكاندنی ياساكانی زمانە.
٢- جياكەرەوەی زمانی ئاسايی و هونەرييە.
٣- ئەگەرچی زياتر پەيوەستكراوە بە شيعر بەڵام لە ژانرە ئەدەبييەكانی تريشدا بەرچاو دەكەوێت. بەڵام ڕێژەی چەندێتی و چۆنيەتی لە شيعردا بەرزترە.

لادان جگە لەوەی جۆر و پلەی هەمەچەشنی هەيە و لە دەقێك بۆ دەقێكی تر و لە ژانرێك بۆ ژانرێكی تر لە قۆناغێك بۆ قۆناغێكی تری ئەدەبی دەگۆڕێت وە بە پێی سروشتی زمان و بونيادی هەنەری ميللەتان جياوازە؛ بۆيە چەندين پێوەری ناجێگير و هەمەجۆر هەن بۆ بڕياردان لەبارەی جۆر و شێوازی لادانەكە، هەروەك دەبينين لای ڕۆڵان بارت چێژ و پلەی سفری نووسين پێوەرە و لای ڕۆمان ياكۆبسن پەيوەستكراوە بە تەوەری جێنشينی و هاونشينی، كە سيستەمی هەر زمانێكی لەسەر بونيادنراوە و سەرپێچيكردنی هەر يەكێكيان لادان بەرهەم دەهێنێت.[صافيە محەمەد ئەحمەد،٢٠١٣ :٢٠]، وەك سەلمێنراوە ئەوەش لە دەقە ئەدەبييەكاندا بە شێوەيەكی چڕ بەرچاو دەكەوێت.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

سەبارەت بە دەق و ژانرەکانی ئەدەبی فۆلکلۆری ئەوەی دەکرێتە پێوەر ئەوانەن:

١- زمانی ئاسایی: یەکەمین پێوەری بنجی لادانە، چونکە بە دوورکەوتنەوە لەو زمانە و هەرکاتێک سەرپێچی یاسا و سیستەمەکانی کرا ئنجا زمانێکی کاریگەر و جیاوازتر بەرهەم دێت، ((ئەمەش بۆ ئەو مەبەستە دەگەڕێتەوە، کە نوسەر و شاعیران هەوڵی بۆ دەدەن بە زیادکردنی ئەرکێکی تر بۆ زمان، کە بریتییە لە کاریگەری و چێژ و جوانی؛ چونکە لە زمانی ئاساییدا بەها هونەرییەکان بوونێکی ئەوتۆیان نیە لە زمانی هونەریشدا بە هەمان شێوە بە نووسین بە زمانی ئاسایی کار لە خوێنەر ناکات و ناتوانێت ئەو مەبەستە بپێکێت؛ بۆیە زمانێکی بەرزتر و وروژێنەر دادەهێنێت))[صافیە محەمەد ئەحمەد،٢٠١٣ :٢١].

دەقی ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی ئەگەر لە بەکارهێنانی وشە و زاراوەی پەتی و فەرهەنگی وشەی ڕۆژانە و زمانی خەڵکی گشتی، کە لە سەرچاوەکان بڕیاری ئەوەی بەسەردا دراوە، کە بە زمانێکی سادە و ساکار گوتراوە و ئاسانی تێگەیشتن سیمایەتی، بەڵام لە لادان بەدەر نیە؛ لەبەرئەوەی نەبوونی زمانی ستاندار و دیارنەبوونی مێژووی نووسین و گووتنی دەقەکان و نادیاری خاوەنەکانیان، لەمپەرن لەبەردەم دەستنیشانکردنی چەندین جۆری لادان، کە ناتوانرێت بە شێوەیەکی زانستی و دروست بڕیاریان لە بارەوە بدرێت؛ بۆیە تەنیا لادانە زمانییەکان وەک ئەدگار بەخشێکی دەقی ئەدەبی فۆلکلۆری دیاری دەکرێن وەک (پێیرجیرۆ) دەڵێت:((شێواز لادانە بە ڕێگای چەندی دەستنیشان دەکرێت بە پێوانەکردنی بە ئاستی ئاسایی زمان))[جان کۆهین، ٢٠٠٠ :٣٧]، ئەو ئاستە ئاساییەی زمانیش لە ڕووی وشە و داهێنان و فەرهەنگەوە بەردەوام لە گۆڕان دایە، ئەوەی جێگیر و نەگۆڕە یاسا و دەستورە ڕێزمانییەکانن. لە تەوەری دووەمی ئەو توێژینەوەماندا بە نموونەی داستان و پەندی پێشینانی کوردی ئەوە ڕوون دەکرێتەوە.

٢- خوێنەر: پێوەرێکی گرنگ و سەرەکی دەستنیشانکردنی لادانە لە هەموو دەقێکدا، چونکە هەر ئەوە درک بە نوێگەری و جیاوازی و ناوازەیی ئاستی ئەو داهێنان و ئیستاتیکایە دەکات، کە بە لادان لە زمانی ئاسایی بەرهەم هاتووە، چونکە ((هەموو جۆرێکی ئەدەب لە بارودۆخێکی مێژوویی و کۆمەڵایەتی دیاریکراو سەرهەڵدەدات و گەشەدەکات، سروشت و پێکهاتەی خۆی لە زانیارییە کردەیی و تەکنکیەکانی ئەو بارودۆخە وەردەگرێت))[عبدالمنعم تلیمة،١٩٧٠ :١٣٨]؛ بۆیە خوێنەر یان وەرگر دەبێت زانیاری و شارەزایی و ئاستی هۆشیاری بەڕادەیەک بێت لەگەڵ ئەو سەردەم و قۆناغە مامەڵە بکات، کە دەقەکەی تێدا نوسراوە؛ چونکە هەم زمان دیاردەیەکە بەردەوام لە گۆڕان و گەشەسەندن دایە و هەم لادانیش جگە لە گۆڕانی بەردەوامی بابەتێکی ئاڵۆز و تەم و مژاوییە؛ بۆیە ڕەخنەگرانی ئەو بوارە پێیان وایە خوێنەری ئەو بوارە دەبێت زیرەک

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

و لێهاتوو و خاوەن ئەزموونی ئەدەبی بێت بە ((خوێنەری پسپۆڕ و کۆکەرەوە و توانادار و چالاک و لێزان ناودەبرێت)) [حسن ناظم،١٩٩٤ :١٧٣]؛ بۆ ئەوەی بە پێی ژانر و قۆناغی ئەدەبی و یاسا تایبەتەکانی ئەو زمانە جۆر و شێوازی لادانەکان دەستنیشان بکات، چونکە هەندێک لادان بۆ سەردەمێک نوێ و تازەن بەڵام بۆ سەردەمێکی تر هیچ نوێکەرییەکیان تێدا نییە و سواون، بڕوانە:[صافیە محەمەد ئەحمەد،٢٠١٣ :٢٣-٢٨].

ئێمە لە تەوەری دووەمی توێژینەوەکەماندا ئەو جۆرە لادانە زمانییانە دەست نیشان دەکەین، کە لە داڕشتنی بونیادی داستانی فۆلکلۆری و پەندی پێشینانی کوردیدا ئەنجامدراون ئەویش بە پێوەری بەراوردکردنیان بە یاسا ڕێزمانییەکانی تایبەت بە زمانی کوردی و ئەو سیستەمەی لە زمانەکەماندا پەیڕەو دەکرێت.

تەوەری دووەم: ئەرک و گرنگی لادانە زمانییەکان لە داستان و پەندی پێشینانی کورد دا

لادان وەک بنەمایەکی شێوازی ئەدەبی چەندین شێوە و جۆری هەیە بە پێی ژانر و قۆناغ و خودی نووسەر، بەردەوامیش لە گۆڕان و نوێبوونەوە دایە؛ بۆیە لادانێک، کە ئەوڕۆ یان لە ژانرێکدا دەگمەن و نوێ بێت لە وانەیە بۆ قۆناغ و ژانرێکی تر کۆن بێت بە پێچەوانەوەش؛ بۆیە لە ڕووی چەندێتی و چۆنیەتییەوە ڕێژەکە گۆڕانی بەسەردا دێت، هەروەک (جان کۆهین) جیاوازیکردووە لە نێوان هەرسێ قۆناغی(کلاسیکی- ڕۆمانسی- ڕەمزی) و گەیشتە ئەو ئەنجامەی، کە بە پێی قۆناغ ڕێژەکان دەگۆڕێن [جان کۆهین،١٩٨٦ :٤١] . بە پێی تیۆری کەمترین وزە(پاراستنی وزە) دەکرێت لێکدانەوەی بۆ بکرێت، زۆرینەی ئەو گۆڕانانەی بەسەر زماندا دێن لە ئاستی دەنگدا دەگەڕێنەوە بۆ (ئەو ئارەزووەی کە لە مرۆڤدا هەیە، بۆ ئاسانکردنی دەربڕین بەواتایەکی تر هەموو گۆڕانێک بە مەبەستی سوککردنی ئەو ئەرکەیە، کە دەکەوێتە سەر ماسولکەکانی ئەندامانی ئاخاوتن بە پێیە هەریەکە لە "توانەوە و کرتاندن و جیابونەوە و جێگۆڕکێ و بەرزبوونەوە و سوک بوونی واتا و گۆڕان لە ڕیزبوونی کەرەستە و پابەندبوون و لەناوچوونی ئامراز..." هۆکارن بۆ کەمکردنەوەی ئەرکی دەربڕین.) [محەمەد مەعروف فەتاح،١٩٩٠ : ١٢٥] کەواتە ئەو گۆڕانانەی بەسەر زماندا دێن بەشێکیان دەچنە خانەی لادانی زمانی زۆربەی گۆڕانکاریەکان لە پێناو مانەوە و پاراستنی وزەی خەرجکراوە، سەرەڕای پاراستنی واتا و کێش و سەروا و قافیەی هۆنراوە و ئەو پەخشانانەی کە کێش وسەروایان هەیە، کەواتە لە زۆر ڕووەوە و لە ڕوانگەی تیۆرە جیا جیاکانەوە لێکدانەوە بۆ ئەم دیاردانە کراوە، هەریەکەشیان ڕوو بە ڕووی ڕەخنە پێشنیار و بۆتەوە کەواتە تاکە تیۆریەک بەس نابێت بۆ لێکدانەوەی ئەو هەموو گۆڕانە ئاڵۆزانەی بەسەر زماندا دێت، چونکە خودی زمان پێکهاتەیەکی تێکچڕژاوی زیندووی ئاڵۆزە، بەردەوام لە گۆڕاندایە، دەگونجێت هۆکاری بەهێز و هۆکاری لاوازمان هەبێت بۆ هەر یەکەیان[دەروون عەبدولڕەحمان سالح،٢٠١٢ :٦٨-٦٩]. لادان لەناو دەقی ئەدەبیدا چەند

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

ئەرکێک دەبینێت، ئەو ئەرکانەش نێرەر ئەنجامیان دەدات و وەرگریش دەیاندۆزێتەوە بە پێی لێکدانەوە و سیاقی بەکارهێنانی واژەکان (د. مندر عیاشی) لەم بارەیەوە دەڵێت: ((هەموو دەقێک ئەرکی تایبەتی خۆی پێکدێنێ، ئەم ئەرکانەش لە میللەتێک بۆ میللەتێکی تر، لە قۆناغێک بۆ قۆناغێکی تر، لە شارستانییەک بۆ شارستانییەتێکی تر جیاوازە)) [منذر عیاشی،٢٠٠٩:٥٢]. دەقە فۆلکلۆرییەکان بە گشتی- لە ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی – بەتایبەتی چەندین ئەرک و بەهایان لە ناواخنی خۆیاندا هەڵگرتووە و لادان لە چنینی زمانی ئەو دەقانە چەندین ئەرکی هەمەجۆری بینیوە، لەم تەوەرەی توێژینەوەکەمان دا کۆمەڵێک لە لادانە زمانییەکان لە هەردوو ژانری داستان و پەندی پێشیناندا دەست نیشانکراون و گرنگی و ئەرکیان خراوەتەڕوو، کە بریتیین لەمانەی خوارەوە:

یەکەم: لادانی دەنگی

دەنگ بەسەرەتاییترین کەرەستەی ئاخاوتنی مرۆڤ دادەنرێت، کە وابەستەی چەندین یاساو ڕێسای تایبەتە و دەنگەکان لە سنوری بڕگە و مۆرفیمەکان پێکەوە دێن، لادانی دەنگی ئەو لادانە دەنگیانە دەگرێتەوە، کە بەپێی یاساکانی فۆنۆتاکتیک بەسەر دەنگێک یا زیاتردا دێت [عەبدولسەلام نەجمەدین عەبدوڵلا، ٢٠٠٨ :٩٠]، نوسەر یا هۆزانڤان دەکۆشێت بۆ بەدەستهێنانی سەروا و ئاوازەی دێڕەکان و یا بۆ ئابوریکردن ئەم کۆت و بەندانە تێکدەشکێنێت و یا بڕگەیەک کەم یان زیاد دەکات یا پێکهاتەی بڕگەکە دەگۆڕێت، بەمەرجێک واتای مەبەست لەدەست نەدا، ئەمەش چەند شێوازێکی هەیە:

١- کرتاندن: بریتییە لە کرتاندنی دەنگێک یان زیاتر لەسەرەتا یا ناوەڕاست یا کۆتایی وشە. [عەبدولسەلام نەجمەدین عەبدوڵلا، ٢٠٠٨ :١١٦] هەروەها (نەریمان خۆشناو) پێیوایە (تێچونی دەنگ بریتییە لە تێچونی دەنگێک یان زیاتر لە دەنگێک لە مۆرفیمێک یا وشەیەک ئەم تێچوونەش کە لە وشە یان مۆرفیم ڕوودەدات، بە مەبەستی ئاسانکردنی دەربڕینە، تێچونی دەنگیش لە چەندن) [نەریمان خۆشناو، ٢٠١٤: ٨٢] بۆ نمونە لە داستانی قەڵای دمدمدا، شاعیر لەسەر زمانی شا عەباس دەڵێت:

شا عەباس دەڵێت: حەسەن خانە!
بڵا بکەین تەگبیر و ڕایانە،
بەسەرمان داهات زستانە،
زستان چوو و ڕابرد هاوینە،
ڕابـــــە بەدڵ و یەقینە،
زووکە شوغلم بۆ پێکبێنە،
دمدم لە بۆ بستینە [ئۆسکارمان،٢٠٠٦ :١٣٦]

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

له كۆپلەیەدا پێنج كاری داخوازی تێدان (بكەن، ڕابە، زووكە، پێكبینە، بستێنە) تەنیا لە نیوەدێری (زووكە شوغلم بۆ پێكبێنە) دوو كاری داخوازی تێدا دەبینرێن، كە هەردوو كارەكە بەپێی یاسای دروست نەبوون، كە یاسای كاری داخوازی بریتییە لە (ب + ڕەگی كار+ جێناوی لكاوی (ە یا ن)) لە بنەڕەتدا بەم یاسایە كاری داخوازی دروست دەكرێت (زوو+ ب + ڕەگی چاووگی كردن (كە)= زووبكە)، كەچی دەبینین (زووكە) بەكارهاتوە، دەبوایە (زووبكە) بوایە، كاتێك دەنگی /ب/ كرتێنراوە و لە دوو بڕگە پێكهاتوە، سەروا یەكی خۆش دەدات بە هۆنراوەكە، كە لە ڕووی فۆنۆلۆجیەوە، لە دوو بڕگە پێكهاتوە، بڕگەی یەكەم لە (cv) دروست بووە، یاسای بڕگەی دووەم ((cvc = بكە) بووە) دواتر گۆڕاوە بە (cv) ئاسانتربوە لە دەربڕین و پێدانی ریتمێكی سوار بۆ گونجاندن لەگەڵ نیوەدێڕەكانی پێش و پاش خۆی. ئەمەش بەلابردنی دەنگی /ب/. دیسان لە وشەی (پێكبێنە) كە لە بنەڕەتدا وشەكە (پێكبهێنە) یە. كە بە پێی یاسا (پێك + ب + رەگی چاوگی هێنان (هێن) + جێناوی لكاوی (ە یا ن)) = پێكبهێنە) ڕەگەكەی (هێن) لە چاوگی(هێنان) وەرگیراوە، كەچی دەنگی /هـ/ كرتێنراوە، لە كۆپلەیەكی تردا دەڵێت:

خاتونێك دێتە مەیدانێ
لە دڵی خانی دەدا تانێ
لێت حەرام بێت جێی كابانێ
ئاو نییە پێ بكەین شێلانێ[ئۆسكارمان،٢٠٠٦ :٢٣]

لادانی دەنگی لە دێری (لە دڵی خانی دەدا تانێ.) لە وشەی (دەدا) كە لە بنەڕەتدا (دەدات) ڕویداوە، بە مەبەستی گونجاندنی لەگەڵ سەروای پاش و پێش خۆی. ئەمانە هەموویان لادانن لە یاسا بنەڕەتییەكانی زمانی كوردی، كە دوا جار كاریان لە زمانی قسەكردنیش كردوە، هەروەها لە كوردەواریدا ئەم پەندە گوتراوە كە دەڵێت:

(دانی لێ تیژ كردوە) [شێخ محەمەدی خاڵ، ٢٠٠٨ :١٨٤]

لادان لە كرتاندنی دەنگی /د/ ئەنجامدراوە و لە وشەی (ددان) دا ئەم دەنگە دەنگێكی وەستاوی گڕە، دەربڕینی دوو دەنگی كۆنسۆنانتی وەستاوی گڕ بەدوای یەكدا وزەی زیاتری دەوێت؛ بۆیە كرتاندنی یەكێكیان وشەكە ئاسانتر دەكات بۆ دەربڕین. هاوكات لە پەندێكیتردا و گوتراوە:

(سەری دوو بەرانان لە مەنجەڵێكا نا كوڵێ.)[شێخ محەمەدی خاڵ، ٢٠٠٨ :٢٤٧]

كرتاندن بە سەر هەردوو وشەكانی (مەنجەڵیكدا، ناكوڵێت) دا بەسەر دەنگی /د/، /ت/ دا هاتووە، بەمەش ئیكۆنۆمی لە كرتاندنی دەنگ كردووە. (توانەوە و جێگۆڕكێ

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

و كرتانـدن بـۆ نمـوونه زيـاتر لەو ئەو هێشـوە دەنگـانه كەرت دەكەن و لەو دەنگـانه ڕزگارمـان دەكەن كه قورسـن و قەبەن و به ئاسـانی بۆمـان دەرنـاهێنرێن) [مـحەمەد مەعـروف فەتـاح، ١٩٩٠: ١٢٥] دەنگـی /د/ ، /ت/ دوو دەنگـی وەسـتاون و له دەربـڕین ئاسـان نـین؛ بـۆيە كرتێنـراون. كرتانـدنی دەنگـی /ت/ ی كـۆتـايی له كـاردا زۆر بـاوە، بـۆ نمـوونه سـەيری ئەم نموونەی خوارەوە بكە:

(شەو دەڕوا و، ڕۆژ دەڕوا، قەزاو بەڵا ناڕوا)[شێخ محەمەدی خاڵ، ٢٠٠٨: ٢٧٦]

لەم نموونەی سەرەوەدا دەنگی /ت/ كرتاوە له به مەبەستی ئاسان دەربڕین هەريەكە له كاری (شەو دەڕوات، ڕۆژ دەڕوات، قەزاو بەڵا ناڕوات) هـيچ گـۆڕانێـك بەسـەر سـەروا دا نـايەت، هەمان واتا دەدات بەدەستەوە.

٢- زيـادكردن: بـريتيیه له زيـادكردنی دەنگـێـك يـا زيـاتر بـۆ وشـەيەك، كـه به گـشتی له كـۆتايی وشەدا بۆ ڕێـكخستنی ئاواز و گـونجانی كـێش و سەروا زياد دەكرێت. بۆ نمونه:

شا عەباس دەڵێت: حەسەن خانه!
بلا بكەين تەگبير و ڕايانه،
بەسەرمان داهات زستانه،
زستان چوو و ڕابرد هاوينه،
ڕابـــــه بەدڵ و يەقينه،
زووكه شوغلم بۆ پێكبێنه،
دمدم له بۆ بستينه [ئۆسكارمان،٢٠٠٦: ١٣٦]

لێرەدا كـاتێـك سـەيری دێڕی(١، ٢، ٣، ٤، ٥) بـكەين دەبينين دەنگـی /ە/ له كـۆتـای زيادكراوە به مەبـەسـتی ڕێـكخسـتنی ڕيتم و ئـاوازەی دێڕەكـان، ئەگـەر (خـان) به بـن / ە/ وەرگـرين يەك بـڕگەيە، بەڵام ئەگەر/ە/ وەرگـرێـت دەبـێـته دوو بڕگـه(خـا.نه) بەدەر لەوەی كـه به دەنـگـی بـزوێن كـۆتـايی به سـەرواكه دێـت، بـۆ نموونەكـانيتريش هەر ڕاسـته و به بـێ دەنگـی /ە/ واتـای هيچ گـۆڕانێـكی بەسەردا نايەت، بەڵام لەگـەڵ سەرتـۆپی كـۆپلەكـه كـه دێڕەكـانی (٦، ٧) كـه دەرەنجامی كـۆپلەكـه لەوێ دەردەكـەوێت، ڕێـك نـاكەون؛ بـۆيه بـۆ خـۆش دەربـڕينـی دێـرەكـان بەتـايبەت لای شـايەرانی كـورد كـه دەمـاو دەم به گـۆرانی دەيـلێنەوە. هاوكات ئەگەر سەيری ئەم كـۆپلەيه بكەين، كه دەڵێت:

وەدەركەوت له ئيسفەهانێ
له قۆشەنێ له توغيـــانێ
داروبەرد هاته هەژيـانێ
تۆز گرتی بەری ئاسمـانێ [ئۆسكارمان،٢٠٠٦: ١٣٧]

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

لێرەدا بەهەمان شێوە دەنگی /یَ/ زیادکراوە لە کۆتایی نیوەدێڕەکاندا، تاکو سەروا و ئاوازە و مۆسیقایەکی خۆش و ئاسان بە شعرەکە بدات، بڕگەیەکی کراوە لە کۆتایی نیوە دێرەکان زیاد دەکات.

٣- گۆڕین: بە گۆڕینی دەنگێک دەگوترێت بە دەنگێکیتر، ئەمەش دیاردەیەکە زیاتر بۆ هاوئاهەنگبوونی سەروای دێرەکان بەکاردێت، هەندێکجار شێوەزار کاردەکاتە سەر دەقی دەربڕاو گۆڕینی دەنگ ئەنجام دەدرێت.

(قسەیەک ئەکەم بە مانا، ئەگەر ژیریت بزانا.) [عەلی مەعروف شارەزووری،٢٠١٠: ٢٣٣]

لێرەدا وەکو مەتەڵ ئەم پەندە ئاڕاستەی بەرامبەر دەکرێت، دەیخاتە ژێر پرسیار کە واتای قسەکەی بزانێت، لە وشەی (بزانا) دا دەنگی /ا/ ی کۆتایی گۆڕاوە لە بنەڕەتی زماندا (بزانە) واتە تۆ بیزانە، بەڵام ئەم بزوێنە کورتەیان گۆڕیوە بۆ بزوێنی درێژ، کە لە ڕووی سیمای دەنگی زۆر لێک نزیکن و لەگەڵ ریتمی نیوە دێری پێش خۆی دێتەوە. هەروەها لە بەیتی (جوڵندی) کە یەکێکە لە بەیتە خۆش و بەناوبانگەکانی ناو گەلی کورد، کە لە (توحفەی مزەفەریە) دا باسکراوە.

لە جێی ئیمامی عومەر و حەزرەتی عەلی نەوجوانە
شەڕیان دەگەڵ جوڵندی دەکرد، تابیان نەهێنا ئەو بەستە زمانە
تفاقی دوازدە ئەسحابانە، هەر دوازدەیان لێ کوشتن
دەست و باسکی بە خوێنێ داڕشتن
بە خەندەقی چل گەز قوڵ و بەریندا ڕۆیشتن
ئەگەر ئەسحابە وایان زانییە
هەمووی شین و واوەیلا و گرییە
پاک ئیجماعی کرد، هاتە کن خۆشەویستی ڕەببییە
دەڵێن: یا ڕەسوڵڵایە ببین بە قوربانی سەرییە!
ئیمامی عومبەر و عەزرەتی عەلی لە ماڵ نییە
ئەو کافرە هەمان قڕ دەکا چارمان چییە؟
ڕەسووڵی خوڵای فەرمووی: (مەترسن هومێدمان ڕەبییە.) [ئۆسکارمان، ٢٠٠٦: ٤٥٤]

جێگۆڕکێی دەنگی زۆر هەیە، بۆ نموونە وشەی (لەگەڵ) بە (دەگەڵ) دەردەبڕن، یان وشەی(ئومێد) بە وشەی(هومێد) دەردەبڕن، کە /ئ، هـ/ لە شوێن و سازگەی دروستبووندا زۆر لێک نزیکن ئەمەش لەم بەیتەدا زۆر ڕەنگی داوەتەوە، کەواتە لە گۆڕینی دەنگدا زۆربەی جار دەنگێک بە دەنگێکی تر دەگۆڕێت، کە لە سیمای دەنگی لێک نزیک بن،

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

هەروەها لە وشەی (دوازدە) کە پێکهاتوە لە (دوو + دە) [نەسرین فەخری، ٢٠٠٠: ٣٩] دوو دەنگی /ا/ و /ز/ زیادکراوە، لە وشەی (عومەر) زیادکردنی دەنگی /ب/ هەیە، بە(عومبەر) دەریان بڕیوە و کاریگەری شێوەزاری ناوچەیی پێوە دیارە، بە ئاشکرا زیادکردنی ئەم دەنگە دەبینرێت لە پێناوی ڕێکخستنی کێش و سەروای دێڕەکان بە کاریگەری شێوەزاری ناوچەیی، کەواتە لێرەدا دەگەینە ڕاستییەک دەنگ گرنگترین ڕۆڵ دەگێڕێت لە دەربڕینی داستانە فۆلکلۆرییەکان و بۆ ئەوەی بەو زمانە سادەیە بە ئاسانی بگاتە بەرامبەر و لێی تێبگات، سەروای دێڕەکان ڕێک و لەباربن، ئەمە لەو پەندانەش دەردەکەون، کە لە دوو نیوە دێڕ یان زیاتر پێکهاتوون.

دووەم: لادانی وشەیی

ئاستی پێکهاتەیی لە شیکردنەوە و ڕاڤەکردنی داستان و هۆنراوەدا، هەندێکجار دەتوانرێت نوسەرەکەی پێبناسرێتەوە و یا دەستنیشانی کات و سەردەم بکات و ڕێبازی نوسینەکەی پێ دیاری بکرێت؛ بۆیە وشەکاری چنینی دێڕەکان هەڵگری وزەن و توانایەک دەبەخشن و گیانێکی نوێ بە بەر دەقی ئەدەبیدا دەکەن، هەموو تاکێک خاوەنی فەرهەنگێکی وشەیی خۆیەتی بە تایبەت نوسەران، دەقی نوسراویش بەوە گیانێکی نوێ و تازەی بەبەردا دەکرێت و فەرهەنگی دەوڵەمەندتر دەبێت، لە ڕێگەی لادان لەو دەستور و یاساباوانەی، کە خەڵکی ئاسایی پێی دئاخفن [شێرزاد عەبدوڵا قادر، ٢٠١٤: ٥٤] سەرەڕای ئەوەی، کە چنین و دروستکردنی ڕستە و دەق چەندە گرنگ و پڕ بەهان، بەڵام وشە لە کتێبە تیۆری و ڕەخنەییە کۆن و نوێیەکاندا بە ڕەگەزێکی بنچینەیی زمانی دەقی شیعریی دانراوە، بۆ بەرزبوونەوەی ئاستی بەهای دەقەکەی؛ لەبەر ئەوەشە دەڵێن: وشە بۆ نووسەر وەك ڕەنگە بۆ وێنەکێش، کاتێك وێنەکێش بە کارە هونەرییەکەی هەڵدەستێت، یەکەمجار ڕەنگەکەی هەڵدەبژێرێت، بە گوێرەی پێویستی بابەتەکەی، نووسەریش بە هەمان شێوە یەکەمجار وشەکان هەڵدەبژێرێت [صافیە محەمەد ئەحمەد، ٢٠١٣ : ٥٥]. لادان لە ئاستی وشەدا لە زۆر ڕوانگەوە دابەشکراوە و جۆرەکانی لێک جیاکراوەتەوە، بەڵام مەرج نییە هەموو جۆرێکیان گونجاو بێت لەگەڵ ئەو دەق و ژانرانەی لێرەدا وەرگیراون، لە خوارەوە ئاماژە بە چەند نمونەیەک دەدەین:

١- لادانی شێوەزاری: بریتییە لە بەکارهێنانی هەندێک وشەی ناوچەیی، کە لە شێوەزارێکی تایبەت بەکاردێت و دەگونجێت خاوەنی دەقەکە بەو شێوەزارە بدوێت، یان پێی کاریگەر بێت، یان بە مەبەستێکی تایبەت ئەم جۆرە وشانە بەکار دەهێنێت و لە شێوە ستانداردەکە لادەدات. بۆ نموونە:

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

-٢

(دار نەبێ ڕژوو لە کوێ ئەبێ) [شێخ محەمەدی خاڵ :٢٠٠٨: ١٨٢]

لێرەدا، ئەگەر سەنجی وشەی(ڕژوو) بدەین لە ڕووی فەرهەنگییەوە دەبینین لە شێوە ستانداردەکە ڕژوو بەکارناهێنرێت، بەڵکو (خەڵوز) لەبەرامبەر (ڕژوو) بەکاردێت، هەرچەندە لە هەندێک گۆڤەردا ماوە. وشەی (ڕژوو، ڕژیی) بەکار دەهێنرێت.

(دار لە شوێنی خۆی ڕاقەنێ هیشک ئەبێ) [هەمان سەرچاوە]

لەم پەندەدا هەریەکە لە وشەکانی (ڕاقەنێ، هیشک) دوو وشەن، کە لە شێوەزاردا بەکاردەهێنرێن و بەواتای(بەریوونەوە، وشکبوون) کە لە پەندی کوردیدا ئەم جۆرە وشانە بەکارهێنراون، لە ئێستادا بەشێکی زۆر لە ئاخێوەرانی زمانی کوردی لێی تێناگەن، لادان لە ئاستی وشەدا کراوە، هاوکات بەشێکی زۆری پەندی پێشینان مێژووی زۆر کۆنە، گۆڕانی زۆر بەسەر فەرهەنگی زماندا هاتووە و هەرچەندە لەگەڵ گۆڕانی فەرهەنگی زمان فەرهەنگی پەندیش گۆڕاوە، بەڵام تاڕادەیەکی زۆر پارێزگاریان لە فەرهەنگ و وشە و داڕشتنی خۆیانکردوە، بۆ نمونە گوتراوە:

(کتک نە ل ماڵە، ناڤێ مشک: میرزا محەمەد حەماڵە) [عەلی مەعروف شارەزووری، ٢٠١٠: ٢٣٧]

لەم پەندەدا وشەی(کتک) بە واتایی (پشیلە) دێت، کە لە شێوەزاری هەندێک دەڤەردا هێشتا بەکاردەهێنرێت، هەر ئەمەیە زۆرجار پەند دەبێتە هۆی بە زیندوو مانەوەی هەندێک وشە کە لە لەناڤچون دەیانپارێزێت. هەندێک لە وشە ڕەسەنەکانی زمانەکە زۆر جار بەرەو کەم بەکارهێنان دەچن، وشەی تری جێگەی دەگرێتەوە جا چ هی زمانەکە خۆی بێت، یان وەرگیراو(قەرزکراو) بێت.

٢- لادان لە یاسایی کۆکردنەوە: یاساکانی کۆکردنەوە تایبەتمەندە بە ناو و ئەو کەرەستانەی وەکو ناو دەردەکەون، لە زمانی کوردیدا لە ڕێگەی مۆرفیمەکانی(ناو+ مۆرفیمی کۆ) کۆکردنەوە دەگونجێت ناوەکان کۆبکرێنەوە و تا ئێرە شتێکی ئاسایی زمانە، بەڵام لادان لەم یاسایانە لە دەقەکاندا دەردەکەوێت، ئەوە مەبەستی بابەتەکەیە، بەواتایەکی تر مۆرفیمی کۆکردنەوە لەگەڵ بەشەئاخاوتن و کەرەستەی تر بەکاردەهێنرێن، کە ناو نییە. هەرچەندە ئەم جۆرە لادانە زۆر باو نییە، لە چاو جۆرەکانی تر.

حەسەن خان دەڵێ: شا! بەسم لەسەر بکە ناز و ئەرجووان

ئەگەر نەم ئەستان بەوان زووان

ڕەشم بکەن هەردوو ڕووان [ئۆسکارمان، ٢٠٠٦: ١٣٥٦- ١٣٧]

ئەگەر سەیری ئەم پارچەیەی داستانی قەڵای دمدم بکەین دەبینین وشەی (زوو) هاوەڵکاری کاتییە، هاوکات مۆرفیمی کۆکردنەوەی وەرگرتووە، کە لادانی لە یاسای کۆکردنەوەدا کردووە تاکو لەگەڵ سەروای نیوەدێرەکانی تر بێتەوە.

سێیەم: لادانی ڕستەیی: ڕستە پێکهاتەیەکی گرنگی ئاخاوتنی مرۆڤە زۆربەی هەست و مەبەستەکان لە ڕێگەی ڕستەکانەوە دەردەبڕدرێن، سینتاکسیەکانی هەر زمانێک یاسای پێکهاتنی خۆی هەیە، زمانی کوردی لەسەر بنەمای(بکەر(S)+ بەرکار(O))+ کار(V)) کاردەکات، ((هەر گۆڕانێک لە ڕیزبوونی کەرەستەکان، لە سنووری گرێکاندا ڕوودەدات، دەبێتە هۆی گۆڕانی ئەرکی سینتاکسی ڕستەکە و هەروەها لێکدانەوەی واتایی کەرەستەکان دەگۆڕێت)) [تالیب حوسێن عەلی، ١٩٩٨: ١٠] تێکدانی ڕیزبەندی یاسا گشتییەکانی ڕێزمان دەبێتە لادان لە ئاستی ڕستە، بەم شێوەیە:

١- کرتاندن:

ا/ کرتاندنی بکەر: برتییە لە لابردن و کرتاندنی بکەری ڕستە واتە ئەو بەشەی هەڵدەستێ بە ئەنجامدانی کاری ڕستەکە.

(ژن تا جووتێ پێڵاو ئەکڕێ، هەزار جووت ئەدڕێنێ.) [شێخ محەمەدی خاڵ، ٢٠٠٨: ٢٣٥]

لەم پەندەدا، کە لە دوو ڕستەی سادەی(ژن تا جووتێ پێڵاو ئەکڕێ (،) ژن هەزار جووت ئەدڕێنێ.) پێکهاتووە، ڕستەی یەکەم هیچ گرفتێکی نییە، بەڵام ڕستەی دووەم (هەزارجووت ئەدڕێنێ) بکەرەکەی کرتێنراوە، پەیوەستە بە ڕستەی پێش خۆی، کە هەر مەبەستی بکەری ڕستەی یەکەمە کە (ژن)ە .

ب/ کرتاندنی نیهاد: نیهاد ئەو بەشەی ڕستەیە هیچ کارێک ناکات، بەڵکو سیفەتێک یا شتێکی دەدرێتە پاڵ، لە ڕستەی کاری ناوێزەی (ە، بوو، دەبێت) کە لە چاوگی (بوون) وەرگیراون، دەگونجێت کاتێک دوو ڕستە یا زیاتر بەدوای یەکتردا هاتن، ئەوا نیهاد جارێک دەربکەوێت دواتر لاببرێت(نەیەت).

(ژن بێ باوەڕیشە، خۆش باوەڕێشە.) [شێخ محەمەدی خاڵ، ٢٠٠٨: ٢٣٥]

وشەی (ژن) ئەرکی نیهادی ڕستەی بینیوە هەواڵێکی لەبارەوە باسکراوە، لە بەشی دووەمی پەندەکەدا کە دەگوترێ(خۆش باوەڕیشە) نیهاد نەهاتووە، وشەی(ژن) دەبێتە نیهادی ڕستەی دووەمیش وەک ئەوە وایە بگوترێت(ژن بێ باوەڕیشە. ژن خۆش باوەڕێشە.) هەمان ڕۆڵ

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ئەرک دەبینێت. لە ڕێگای سودوەرگرتن لە یاسا سینتاکسیەکان هەر دوو بەشەکە پێکەوە دەبەستێتەوە، هەروەها دەگوترێت(ئاقڵ تاجی زێڕە،/ سەرێ هەموکەسیدا نییە) [قەناتی کوردۆ (کوردۆییڤ)، ١٩٧٦: ٢٢٢] لێرەدا کرتاندنی نیهاد ڕویداوە کە (ئاقڵ)ە.

پ/ کرتاندنی بەرکار: بریتییە لە کرتاندنی بەرکاری ڕستەکە، کە جگە لە بکەر و کار ئەو بەشەی بەر هێزی کارەکە دەکەوێت و واتای ڕستەکە تەواو دەکات پێی دەگوترێت بەرکارو دەگونجێت ئەو بەرکارە (ڕاستەوخۆ یا ناڕستەوخۆ) بێت، بەشێوەیەکی گشتی و لەباری ئاساییدا دەردەکەوێت و واتای ڕستەکە ڕونە، بەڵام هەندێکجار دەگونجێت بەرکار بکرتێنرێت و لە ڕستەدا دەرنەکەوێت و واتای ڕستەکە لێڵی دەبێت، ئەگەر زانیاری پێشینەیی باس نەکرابێت، بۆنموونە گوتراوە:

(کە خوا دای پێغەمبەریش چنگێکی ئەخاتە سەر) [شێخ محەمەدی خاڵ، ٢٠٠٨: ٢٩٧]

لەم پەندەدا بەرکاری ڕاستەوخۆ هەیە، کە نەهاتوە(کە خوا ...... دای،) ئەو کەرەستەیەی ئەم بۆشایە پڕبکاتەوە دەبێتە بەرکاری ڕاستەوخۆ، دەتوانرێت بۆ زۆر شت بەکار بهێنرێت، واتە بەهەر کەرەستەیەکی گونجاوی وەک (ناو، جێناو، ئەوانەی ئەرکی ناو دەبینن) پڕ بکرێتەوە و ئەرکی بەرکاری ڕاستەوخۆ دەبینن. هەروەها ئەم پەندە جوانتر ڕوونی دەکاتەوە:

(شێرکە پیربوو، ڕێوی دەمی تێ ئەژەنێ) [شێخ محەمەدی خاڵ، ٢٠٠٨: ٢٧٢]

لێرەدا بەرکار لابراوە کە (شێری پیر)ە، کەواتە دەگونجێت بەم ڕستەیە دەرببڕدرێت (ڕێوی دەمی لە شێری پیر ئەژەنێ) لێرەدا بەرکاری ناڕاستەوخۆیە، نەهاتوە و دەرنەکەوتووە، هاوکات لەم پەندەشدا کە دەڵێت:

(قەساب کاتێ ئاشنایە، گۆشتی لێ قەرز نەکەیت) [شێخ محەمەدی خاڵ، ٢٠٠٨: ٢٨٥]

لە ڕستەی دووەمدا (قەساب) نەهاتوە ڕستەکە ئەم واتایە دەگەیەنێت (گۆشت لە قەسابی ئاشنا قەرز مەکە.) لێرەشدا بەرکاری ناڕاستەوخۆ (لە قەساب) کرتێنراوە.

ت/ کرتاندنی کار: لە کاتی ئاخاوتن و گفتوگۆدا دەگونجێت ئەم جۆرە لادانە دروست بێت، هەرچەندە لە ئاخاوتندا زمانی جەستە و ئاوازە ڕۆڵێکی گرنگ دەبینن لە گەیاندنی واتادا، لەدەقە ئەدەبیەکانیشدا ئەم لادانە دەبینرێت، بە شێوەیەکی گشتی ڕستە بەبێ کار نابێت، بەڵام ئەگەر کار لە ڕستەیەکدا لابرا پێیدەڵێین کرتاندنی کار.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

(شەڕ بە شیر، مامەڵە بەدراو)، (شەڕ بە چەک، مامەڵە بە پارە) [شێخ محەمەدی خاڵ، ٢٠٠٨: ٢٦٣]

ئەگەر سەرنجی ئەم دوو پەندە بدەین هاو واتایی یەکترن، لە هەردوو بەشی پەندەکان کار کرتێنراوە. کارەکەش بریتییە لە کارێک لە چاوگی(کردن) وەربگیرێت (شەڕ بە شیر دەکرێت/ بکە، مامەڵە بەدراو دەکرێت/ بکە) ، (شەڕ بە چەک دەکرێت/ بکە، مامەڵە بە پارە دەکرێت/ بکە) دەگونجێت کارەکە بکەرنادیار بێت(دەکرێت)، دەکریٚ داخوازی بێت(بکە) و بدرێتە پاڵ کەسی دووەمی تاک و کۆ، ئەم شێوە لادانە لە داستانیشدا هەیە، بۆ نموونە لە زمان خاتوون ئەستێوە هاتووە، کە بەیت بێژی ساکار ئەو نەقڵەمان بۆ دەگێڕێتەوە و دەڵێت:

نە ئەو ماڵەم دەویٚ، نە ئەو حاڵە
نە ئەو منداڵەم دەویٚ، نە ئەو تفاڵە [ئۆسکارمان، ٢٠٠٨: ٥٥]

بەهەمان شێوە لەم دێڕەدا لە نیوە دێڕەکاندا کار کرتێنراوە، کە دەبوایە بگوترێت: (نە ئەو ماڵەم دەویٚ، نە ئەو حاڵەم دەویٚ- نە ئەو منداڵەم دەویٚ، نە ئەو تفاڵە دەویٚ) بەڵام لەبەر کاری پێشوتر نەیهێناوە.

٢- پاش و پێشخستن: ئەم شێوازەی لادان بریتییە لە پاش و پێخستنی جێکەوتەی کەرەستەکانی ڕستە، لادان لە یاسا گشتی و تایبەتیەکانی پێکهێنانی ڕستە لە زمانی کوردی دەکات، زۆرجار لەبەر پێویستی و گرنگی سەروا و کێشی هۆنراوە بێت، یا هەر مەبەستێکی تری، کە بووبێتە هۆکاری ئەم لادانە، بۆ نموونە لە داستانی قەڵای دمدمدا هاتوە و دەڵێت:

شیران نەیاندی کێلانە
لەش کەوتبون وەک گردانە
خوێن ڕۆی وەک جۆگانە
باڵچۆغەی شێران نەمانە
شەهیدیان کرد کاکە خانە [کامەران موکری، ١٩٨٤: ٦٩]

لەم کۆپلەیەدا(نەیاندی، کەوتبوون، ڕۆیی، شەهیدیانکرد) ئەمانە کاری ڕستەن و پێشخراون و ڕیزبەندی یاسای دروستبونی سینتاکسیان نەکردوە، بەڵام وێنە واتایەکی نوێیان هێناوەتە کایەوە. واتە لادان لە کارەکانی ڕستەکاندا ئەنجامدراوە، کە بە یاسای (بکەر+ بەرکار+ کار) دروست نەبوون، هەروەها لە پەندی کوردیدا گوتراوە:

(زۆر کە هات، قەواڵە بەتاڵە.) [شێخ محەمەدی خاڵ، ٢٠٠٨: ٢٣١]

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

لێرەدا بە پێی یاسای رستەی مەرجی(زۆر کە هات) پاڕستەیە و(قەواڵە بەتاڵە.) شاڕستەیە، بە شێوە ئاساییەکەی دەبێ بگوترێت(کە زۆر هات، قەواڵە بەتاڵە.) پاش و پێشی ئامرازی لێکدەری مەرج و بکەری پاڕستە، سەرەڕای جێگۆڕینی شا ڕستە و پاڕستەیە.
هەروەها لە پەندەکانی:

(دیزە ڕەشەی دوو کون لە بنا، دەستە چەورەکەت سوو بەسەر منا.) [شێخ محەمەدی خاڵ، ٢٠٠٨: ٢١٧]

لە بەشی دووەمی پەندەکەدا (دەستەچەورەکەت سوو بەسەر منا)، لێرەدا کاری رستەکە(سوو) پێش کەوتون، دەبوایە بگوترێ (دەستە چەورەکەت بەسەر مندا سووی) لادانی لە ریزبەندی جێکەوتەی کاردا ئەنجامداوە. کاری (سوو) پێش بەرکاری ناڕاستەوخۆ کەوتوە، کە (بە سەرمنا)یە. ئەمەش لە یاسای (بکەر+ بەرکار+ کار) لایداوە.

(دێو کەمبوو لە دێوەڵان، ئەوەش هاتە سەربانی کوندەڵان.) [شێخ محەمەدی خاڵ، ٢٠٠٨: ٢١٨]

لێرەدا (ئەوەش هاتە سەربانی کوندەڵان) پێشخستنی کار کراوە و لەبەرامبەردا پاشخستنی بەرکاری ڕوویداوە. (ئەوەش بۆ سەربانی کوندەڵان هات) بە هەمان شێوە جێکەوتەی کاری(هات) گۆڕدراوە و جێکەوتەی بەرکاری ناڕاستەوخۆی (سەربانی کوندەڵان) گۆڕراونەتەوە . بەمەش سەروایەکی گونجاوی داوەتە پەندەکە .
٣- بە لووتکە کردن: بە لوتکەکردنی ئەو کەرەستەیەی، کە گرنگی زیاتری پێدەدرێت لە ناو ڕستەکەدا و پرۆجێکتەر دەخاتە سەر بەشێک یان کەرەستەیەکی ڕستە یان لە ڕستەی لێکدراودا کامیان گرنگە ئەوەیان پێش دەخرێت.

(دووکەڵیماڵی خۆت، لە ئاگری شوێنان گەرمترە.) [شێخ محەمەدی خاڵ، ٢٠٠٨: ٢١٣]

لێرەدا (دووکەڵی ماڵی خۆت) بەگرنگتر دانراوە؛ بۆیە پێشخراوە و جەختی زیاتری لەسەرکراوەتەوە، چونکە لە ڕاستیدا سیفەتێکی سروشتیە هەمیشە ئاگر لە دووکەڵ گەرمترە، بەڵام لێرەدا بە مەبەست دەیەوێت گرنگی بە دووکەڵی خۆیبدات، کە لە ئاگری کەسانیتر گەرمترە.
هەروەها کاکە مەم دەڵێ:

(خاتوونێ، کۆشکێ من بڵندە سەر لە حەوت تەبەقەی ئاسمانێ
خشتێکی زێڕە یەکێکی زیوە، وەستا دایانناوە لە کارخانێ) [ئۆسکارمان، ٢٠٠٦: ١٦٠]

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

لێرەدا کاکەمەم، کە دەیەوێت زین بدوێنێ و قسەی بۆ بکات، گرنگی پێدەدات و دەڵێ (خاتوونێ) دەیکاتە سەرتۆپی دەستپێکی قسەکانی و وەسفی کۆشک و تەلاری خۆی دەکات و بە مەبەستی دەڵێت(خشتێکی زێرە و یەکێکی زیوە) چونکە ئافرەت زیاتر حەزیان لە جوانکاریە بەتایبەت زێڕ، هەم گرانبەهاترە لە نرخدا.

چوارەم: لادانی واتایی:

لادانی واتایی تایبەتمەندی خۆی هەیە لە دروستکردنی وێنەیەک بۆ گەیاندنی واتا، لادانی واتایی(شکاندنی یاساکانی دیوی ناوەوەی زمانن و پەیوەندیەکی پتەویان بە گۆڕینی مەبەست و واتا و تێگەیشتنەوە هەیە، واتا نەک هەر واتای سەردەم دەگۆڕن، بەڵکو دەبنە بار و ئەرک بۆ گوێگریش) [محەمەد مەعروف فەتاح، ٢٠٠٧: ١٨] بە شێوەیەکی یاسا و رێکاری خۆی بۆ گەیاندن و بەخشینی واتادا پەیڕەوی دەکات، کە ڕاستەوخۆ کاریگەری لەسەر دەروونی خوێنەر دروست دەکات؛ چونکە شاعیر و نوسەری داهێنەر بۆ دوورکەوتنەوە لەو بەکارهێنانە واتاییە تەسکەی وشەکان لە فەرهەنگ دا هەیانە، هەوڵ دەدات هەندێك پەیوەندی و وێنەی نوێ لە ئەزموونەکەیدا دابهێنێت، کە لە زەینی خوێنەردا بوونی نییە، ئەمەش پێویستی بە هەندێك میکانیزم دەبێت، بۆ ئەوەی ئەو پەیوەندییە زانراوەی لە نێوان دال و مەدلول دا ئامادەیی هەبێت [سافیە محەمەد ئەحمەد، ٢٠١٣: ١٠٦] ئەگەر دەقی ئەدەبی خاڵی بێت لە لادانی واتا هیچ وێنەیەکی نوێ و تازە بۆ بەرامبەر دروست نەکات، ئەوا وەکو ئاخاوتنی ڕۆژانەی لێدێت، ئەمانەش بەشێکن لەو لادانانەی، کە لە پەند و داستاندا بونیان هەیە:

١- زیادەگوتن: بریتییە لە درێژەدان بەواتای شتێك، کە پێویست ناکات ئەوەندە درێژ بکرێتەوە، واتە زیادەڕۆیی لە چەندایەتی گوتن دەکرێت، ئەمەش زیاتر لە هێنانی هاوەڵناوی زیاتر بۆ شتێک دێت و دەبنە دیارخەری، لەمبارەیەوە(جان کۆهین) پێیوایە، کە هەردەقێک هاوەڵناوی زۆری تێدابێت بە دەقێکی وەسفی هەژماردەکرێت.[جان کۆهین، ٢٠٠٠: ١٣٤- ١٣٥] کەواتە ئەگەر هەڵاوسانی واتایی دروستبوو، ئەوا زیادەڕۆیی لە واتادا دروستبووە هەندێکجار دەق جوانتر دەکات، بەڵام هەندێکجار دەبێتە هۆی بێزاری بەرامبەر، وەکو:

لە پێشەوە مستێکی لە دەمی کاکە مەمی داوە
خوێن لەدەمی کاکەمەمی دەڕۆی وەک جۆگەو بەحرو ئاوە [ئۆسکارمان، ٢٠٠٦: ١٥٧]

لێرەدا لە دێری دووەمدا مەبەستی ئەوەیە بڵێت وەک ئاو خوێن بەدەمی کاکەمەمیدا دێتەخواری، بەڵام هەرسێ وشەی(جۆگە و بەحر و ئاوە) پێویست نەبوو، بە یەکێکیان واتای دەگەیاند.

هاوكـات له داسـتانی (مەحـمەڵ و برایمـی دەشـتیان) ئەم زیادەڕۆیه دەبینرێـت كه بەیتبێژەكان بۆیان تۆماركردوین و دەڵێ:

ئەگەر مەحمەڵ تەدارەكی گرت به یەكجارەكییه
دەهات و له خاتوون پەریخانێی دەكرد سەلام و سەڵاوە [ئۆسكارمان: ٣٩٧]

لێرەدا مەبەستی ئەوەیه، كه بەرامبەر تێبگەیەنێت، كه مەحمەڵ سڵاو له پەریخانێ دەكات، پێویستی به هەردو وشەی(سەلام و سەڵاو) نەدەكرد، به یەكێكیان واتای تەواو دەبوو. هەروەها له داستانی(خەزێم)دا هاتوە، كه دەڵێت:

خەزێم بزربوە تازیه لـــه لاوان
گریان زۆربووە بۆ بەڵەك چاوان
خەلق خەمگین بوون بێ سوچ و تاوان [ئۆسكارمان، ٢٠٠٦: ٤٧٥]

لێرەدا (سوچ و تاوان) دوو وشەنن كه هاومانای یەكن به یەكێكیان واتای تەواو دەبوو، بەڵام لەبەر كێش و سەروای هۆنراوەكه هەردوكیانی هێناوە.
٢- پارادۆكسی: بریتییه له بەیەكەوە هاتنی دوو وشه یان دەستەواژە، كەبەیەكەوە كۆك نـین و گونجـاو نـین، بەڵام به مەبەسـتێكی تـایبەت دەخـرێنه دەم یەكتر(حـاڵەتێكه به رووكـارێكی پـێچەوانەی لۆژیـك و نەرێنـی ئەقـڵ دەردەكەوێـت، هاوكـات دەتوانرێـت لێكدانەوەیەكی ئەرێنی بۆ بكرێت) [Abrams،١٩٩٠: ٢٠١] كەواته پارادۆكس زیاتر له واتایەك له خۆدەگرێت، كه واتایەكی نزیك و واتایەكی دوور. بۆ نموونه:

(زۆردار ئاوی سەرەو ژوور ئەڕوا) [شێخ محەمەدی خاڵ، ٢٠٠٨: ٢٣١]

لێـرەدا پـاڕادۆكس دروسـت بـووە، ئـاو سـیفەتێكی هەیه، كه هەمیشـه بەرەو خـوار دەڕوات، له بەرزی بەرەو نزمـی دەڕوات به شـێوەیەكی سروشـتی، بەڵام لێـرەدا دەگـوترێ ئـاوی زۆردار بەرەو سەرەوە دەڕوات، پێچەوانەی واقیع بۆتەوە، واتـایەكی مەجازی دەبەخشێت. هەروەها له پەندێكیتردا هاتووە، گوتراوە:

(ژووژوو وتـویەتی: ئاخۆگیـان لەبەر ببـێ بێچـوی له بێچـوی مـن نەرم و شـلتر بـێ.) [شـێخ محەمەدی خاڵ، ٢٠٠٨: ٢٣٧]

هەمومان دەزانین كە(ژووشك) چەندە دڕك و دەرزیلەی ڕەق و تیژی پێوەیه، كەچی دەڵێ له بەچكەی هەموو شتێك نەرم وشلترە، كه ئەمەش دوورە له ڕاستی.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەكولینێن كوردی

٣- دانەپاڵ: بریتییە لە پێدانی سیفەتێک بە شتێک ئەم سیفەتە بە نەشاز دابنرێت، بە واتایەکیتر بە هەڵپەساردن و دانەپاڵی وشەیەک بە وشەیەکیتر کە واتایان لە ڕوی لۆژیکەوە پێکەوە ناگونجێت، هەندێکجار وشەیەک بە وشەیەکیتر کە واتایان لە ڕوی لۆژیکەوە پێکەوە ناگونجێت [شێرزاد عەبدوڵا قادر، ٢٠١٤: ١٣٣] دەگونجێت هەم ئەرێنی یا نەرێنی بێت. کە زیاتر لە شێوەی لێکچواندن و دیارخەر و دیارخراوی دروست دەکرێن. بۆ نموونە:

(ئەڵێ ژاڵە بۆ وا تاڵیت؟ لەبەر برا مردن

گوڵت بۆ وا جوانە؟ لەبەر دۆست و دوژمن) [شێخ محەمەدی خاڵ، ٢٠٠٨: ٦]

ئەگەر سەیری ئەم پەندە بکەین دەبینین، کە سیفەتی قسەکردن و هەبوونی برای داوەتە پاڵ گوڵی ژاڵە، وەک مرۆڤێک دەریخستووە، بەڵام گوڵ نە توانایی قسەکردنی هەیە، نەدوژمن و دۆستیی هەیە. بە شاراوەی بە مرۆڤ کردن ڕوویداوە.

(ئەوەی پێم کرد خێرە، لێم بوو بە گورگ و شێرە)[شێخ محەمەدی خاڵ، ٢٠٠٨: ٦٣]

لێرەدا سیفەتی گورگی و شێری دراوەتەپاڵ مرۆڤ و بە ئاژەڵکراوە، کە مەبەست دڕندەیی و تێر نەخواردن دراوەتە پاڵ لایەک و چاکە لەگەڵ هەر کەسێک بکەیت، خۆت لە مەترسیدای.

لە داستانی قەڵی دمدم کە دەڵێت:

شیران نەیاندی کێلانە

لەش کەوتبوون وەکی گردانە [کامەران موکری،١٩٨٤: ٦٩]

سیفەتی دیتن تایبەتە بە مرۆڤ و زیندەوەران کە خوای گەورە چاوی بەخشیوە پێیان، بەڵام ئەم سیفەتە دراوەتە پاڵ شمشێر، بەمەش لادانی واتایی دروستبووە و پێی دەڵێن بە زیندەوەرکردن و وێنەیەکی جوانی هونەری دروستکردوە.

ئەنجام:

١- لە کۆتایی ئەم توێژینەوەیەدا گەیشتینە ئەم ئەنجامانەی خوارەوە:

٢- ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی زمانێکی شیعرییەت ئامێزی هەیە و لادان بۆتە بنەمایەکی بنجی دروستبوونی.

٣- لە ئەدەبی فۆلکلۆردا تەنیا لادانە زمانییەکان دەست نیشان دەکرێن، چونکە سەرەتاییترین دەقی ئەدەبین و پێش ئەوانە دەقی ئەدەبی تر نین، تا بتوانرێن لە ڕووی ناوەرۆک و بونیادەوە لادانەکان دەستنیشان بکرێن.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

٤- لادانی زمانی وەک بنەمایەکی شێوازی ئەدەبی لە پەندی پێشینان و داستاندا بوونی هەیە.

٥- لادانە زمانییەکان بە ڕێژەیەکی بەرچاو لەو دوو ژانرەدا بەرچاو دەکەون و چۆنیەتی و چەندایەتییان لە دەقێکەوە بۆ دەقێکی تر دەگۆڕێت.

٦- لادانە زمانییەکان لە ئاستەکانی دەنگ و وشە و ڕستە و واتا بە چەندین شێوازی جۆراوجۆر لە داستان و پەندی پێشیناندا بەرچاو دەکەون.

٧- گرنگترین ئەرکی لادان لەو ژانرانە بریتییە لە چڕی و بە ئابوریکردنی زمان و بەرهەمهێنانی ئیستاتیکای دەق و قووڵکردنەوەی واتا.

٨- گرنگی لادان لە پەند و داستاندا هەندێک جار لە پێناو ڕێکخستنی کێش و سەروا و ئاوازی دەقەکەیە.

٩- پەنا بردنە بەر لادان سیمایەکی دەقی فۆلکلۆرە، بۆ ئەوەی بە ئاسانی لەبەربکرێت و پارێزگاری کردن لە تایبەتمەندییەی خۆی بکات، کە بریتییە لە گێڕانەوەی دەماودەم و مانەوەی پشتاوپشت.

سەرچاوەکان:

سەرچاوە کوردیەکان:

١- ئەرەستۆ، هونەری شیعر، وەرگێڕانی عەزیز گەردی، دەزگای چاپی ڕێنما، سلێمانی، ٢٠٠٤.

٢- ئۆسکارمان، تحفەی مظفریە، ساغکردنەوە و هێنانە سەر ڕێنوسی کوردی (هێمن موکریانی)، بڵاوکراوەی دەزگای ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٦.

٣- تالیب حوسێن عەلی، هەندێ لایەن لە پەیوەندی نێوان ڕستە و واتا لە کوردیدا، نامەی دکتۆرا، کۆلێژی ئاداب، زانکۆی سەلاحەدین، ١٩٩٨ .

٤- دەروون عەبدولڕەحمان ساڵح، ئیکۆنۆمی لە زمانی کوردیدا، چاپخانەی حاجی هاشم ، هەولێر ، ٢٠١٢.

٥- شوکریە ڕەسول(د.)، ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی، دەزگای میوزیک و کەلەپوری کوردی هەولێر، ٢٠٠٨.

٦- شێخ محەمەدی خاڵ، پەندی پێشینان، دەزگای سەردەم، ٢٠٠٨.

٧- شێرزاد عەبدوڵڵا قادر، لادان لە شیعری ڕەفیق سابیر دا. نامەی ماستەر، کۆلێژی زمان، زانکۆی سلێمانی، ٢٠١٤.

٨- صافیە محەمەد ئەحمەد، لادان لە شیعری هاوچەرخی کوردیدا(١٩٨٠-١٩٩١)، ئەکادیمیای کوردی، هەولێر، ٢٠١٣ .

٩- عیزەددین مستەفا ڕەسول(د.)، لێکۆڵینەوەی ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی، چاپی سێیەم، دەزگای ئاراس، هەولێر، ٢٠١٠.

١٠- عەبدولسەلام نەجمەدین عەبدوڵڵا، شیکردنەوەی دەقی شیعری لە ڕووی زمانەوانیەوە، نامەی ماستەر، کۆلێژی زمان، زانکۆی سەلاحەدین، ٢٠٠٨.

١١- عەلی مەعروف شارەزووری، پەندی پێشینانی کورد، چوارچرا، سلێمانی، ٢٠١٠.

١٢- قەناتی کوردۆ(کوردۆییێف)، کۆمەڵە تێکستی فۆلکلۆری کوردی، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد-بەغدا، ١٩٧٦.

١٣- كامەران موكرى(محەمەد ئەحمەد تەها)، ئەدەبى فۆلكلۆرى كوردى، ب١، چاپخانەى زانكۆى سەلاحەددين، ١٩٨٤.
١٤- محەمەد مەعروف فەتاح، زمانەوانى، كۆلێژى ئاداب، زانكۆى سەلاحەدين، ١٩٩٠.
١٥- محەمەد مەعروف فەتاح، زمانى شيعر، ڕوانگەيەكى زمانەوانى و پراگماتيكى، كۆنفرانسى زمانى بەشى كوردى، ٢٠٠٧.
١٦- نەريمان عەبدوڵلا خۆشناو، دەنگسازى، چاپى دووەم، چاپخانەى هێڤى، هەولێر، ٢٠١٤.
١٧- نەسرين فەخرى، كلۆركردن و قووتدان جێگۆڕكێ و هەڵگێڕانەوەى دەنگى (د) و هۆكار و دەورى لە زمان و شێواندنى ڕێزمانەكەماندا، گۆڤارى ڕۆشنبيرى نوێ، ژمارە(١٤٥) دارالثقافه و النشر الكرديه، ٢٠٠٠.
١٨- ناز ئەحمەد سەعيد، لادان لە شيعرى لەتيف هەڵمەتدا، چاپ و بلاوكردنەوەى سليمانى، ٢٠٠٤.

سەرچاوە عەرەبيەكان:

١٩- احمد على مرسى(د.)، مقدمة فى الفولكلور، دار الثقافة، القاهرة، ١٩٧٥.
٢٠- احمد محمد ويس(د.)، الأنزياح من منظور الدراسات الأسلوبية، ط١، دار مجد، بيروت، ٢٠٠٥.
٢١- أميمة الرواشدة، شعرية الأنزياح- دراسة فى شعر محمد على شمس الدين، منشورات أمانة عمان الكبرى، عمان، ٢٠٠٥.
٢٢- جان كوهين، النظرية الشعرية، ت:أحمد درويش، دار غريب، القاهرة٢٠٠٠.
٢٣- جان كوهين، بنية اللغة الشعرية، ت:محمد الولى و محمد العمرى، دار توبقال، ١٩٨٦.
٢٤- حسن ناظم، مفاهيم الشعرية، ط١، المركز الثقافى العربى، ١٩٩٤.
٢٥- عبدالمنعم تليمة(د.)، مقدمة فى النظرية الأدبية، ط٢، دار العودة، بيروت، ١٩٧٠.
٢٦- منذر عياشى(د.)، الأسلوبية و تحليل الخطاب، مركز الأنماء الحضارى، دمشق، ٢٠٠٩.
٢٧- هنريش بليث، البلاغة و الأسلوبية نحو نموذج السيميائى لتحليل النص، ترجمة و تعليق د.محمد العمرى، أفريقا الشرق- لبنان-، ١٩٩٩.
٢٨- يورى سوكولوف، الفولكلور، ت:حلمى شعراوى، عبدالحميد حواس، الهيئة المصرية، ١٩٧١.

سەرچاوەى ئينگليزى:

1- Aglossary of Litrary Terms 7th Edition K. M. H.Abrams published by Wadsworth Publishing, 1990

وظيفة و أهمية الأنزياحات اللغوية في النص الفولكلور الكردي
(المثل و الملحمة نموذجا)

الملخص:

أدب الفولكلور كنوع من أنواع الأدب المكتوب والأدب الشعبي، ذو طابع أصيل على مستويي الشكل والمضمون، وهذا هو الّذي ميّزه عن الأنواع الأدبية الأخرى وأعطاه قيمته الخاصة به.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرى زاخۆ بۆ ڤەكولينێن كوردى

لو نظرنا نظرة دقيقة إلى النصوص الأدبية داخل أدب الفولكور، والّتي أتت عن طريق العادات والتقاليد الأصيلة للمجتمع وهي انعكاس لحياة المجتمع في ذلك العصر، ومن ثمّ تمت صياغتها في أساليب أدبية مختلفة لعرض صور واقعية لذلك الزمن الذي عاش فيه المجتمع من الصراع بين قوى الخير والشر والبطولات الشعبية. كما قد حدّد نواقص المجتمع وكشف الستار عمّا هو موجود من الظواهر السلبية داخل المجتمع، إضافة إلى الحفاظ على ما يعتبر بالخطوط الحمراء في الدين والمجتمع والعادات والتقاليد.

تعتبر التعابير البسيطة إحدى المميزات لأدب الفولكلوري حيث جعل الفهم فيه سهلا ويسيرا ؛ وذلك لأنّه هو انتاج شعبي وقيل للشعب أيضا، ومع ذلك أنّ لغته ليست خالية من المظاهر القوية للغة الأدبية بل تظهر فيه المقومات الأدبية في أشكال متعددة، ومن ضمنها العدول.

هذه الدراسة محاولة لأظهار أهمية العدول ووظيفته في النصوص الفولكلورية، وتمّ أخذ الأمثال الكوردية والملحمة الشعبية كنماذج تطبيقية للدراسة؛ وذلك لأن هذه الانزياح اللغوية أصبحت أساسا للأدب المكتوب من جهة، كما لا يستطاع ذكر الأنواع الأخرى للانزياح –من حيث الشكل والمضمون- في النصوص الفولكلورية من جهة أخرى؛ لأنّه يعتبر بداية لأدبنا الكوردي وليست لدينا نصوص أقدم منه حتّى نقارن بها من أجل الوصول إلى القرار وتحديد أنواع الانزياحات، لذا تحتوي الدراسة محورين، ففي المحور الأول تناولنا لغة النص الفولكلوري بوجه عام والانزياح كأساس للأسلوب الأدبي.

وأمّا المحور الثاني خصّصناه لذكر الانزياحات اللغوية الّتي تمّ رصدها خلال هذين النموذجين.

وفي النهاية تمّ عرض نتائج البحث والمصادر المستخدمة في الدراسة إضافة إلى ملخص البحث باللغين العربية والكوردية.

الكلمات الدالة: *النص، الفولكلور، الانزياح، الأمثال الكوردية، الملحمة*

The role and importance of linguistic deviations in Kurdish folklore text
(the epic and ancient proverb as example)

Abstract:

Folklore literature, like the other literary texts and national texts, has its original track concerning its form and content, and it has a special value that makes it differ from the others. If we focus on the texts in folklore literature, which are rooted in habits of original communities and reflect the lifestyle and the living of urban at that period, they are formed from various styles of literature and genre. They show a real sample of life at that time in struggling with power for war and charity, bravery and hero of peoples. They have shed light on the shortcomings of society and uncovered many bad phenomena in society and kept the redlines of religion, community and habits and kept the borders. One of the special characteristics of language folklore-

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەکولینێن کوردی

literature is the simplicity and ease of expressing and understanding it because it is the product of people and said for them, but its language from form and content as strong literature is not out of deviation as the basis of literary style and the structure of poetic texts; it appears variously in forming folklore texts.

The study, in this conference, is an attempt for exploring the functions and the significance of deviation in folklore texts, Kurdish proverbs and Kurdish epics, as samples, they are taken in this study because deviations in language are the basis for literary texts and the other types of deviations from form and content cannot be discussed in folklore literary texts since there are no the beginning and the start of Kurdish literary interview and Kurdish old literary text to compare with them for making a decision and identifying the types of deviation. Thus, the study includes two sections. The first section discusses the language folklore-texts in general and deviation as the basis of literary style. The second section is devoted to the types of deviation in language that can be seen in constructing these two genres. At the end of the study, there are results, references and abstracts in English and Arabic.

Keywords: text, folklore, deviation, Kurdish proverbs and epics.

کەلەپووری کوردەواری لە (عادات و رسووماتنامەی ئەکرادیە)ی مەلا مەحمودی بایەزیدی دا

پ. ی. د. سامان عزالدین سعدون

سەنتەری کوردستانناسی- زانکۆی چەرموو- هەرێما کوردستانێ / عێراق

پوختە:

گومانی تێدا نییە کە (عادات و روسوماتنامەی ئەکرادییەی) مەلا محمودی بایەزیدی یەکێکە لەو بەڵگەنامانەی کەلەپووری کوردیی، کە شایانی ئەوەیە دەیان لێکۆڵینەوەی لەسەر بنووسرێ، چونکە سەرچاوەیەکی بەهاداروگرنگی بەدەستهێنانی زانیارییە کەلەپوورییەکانە، کە ڕاستگۆیانەش بە خوو رەوشت و نەریتی کوردمان ئاشنا دەکات، بە تایبەتی کوردانی (بۆتان و هەکاری وبایەزیدی و سۆران) هەربۆیە ئێمەش بە ئاوڕدانەوە و لێکۆڵینەوە لەم سەرچاوە گرنگە دەمانەوێ زانستانە لەو خورەوشت و نەریتە ڕەسەنە کوردەواریانە بدوێین، کە هەندێکیان نەماوەن و هەندێکیان تا ئێستاش دەبینرێن.
ئەم بەرهەمەی مەلا محموودی بایەزیدی کە بە شێوەزاری هەکارییە، لە بنەرەتدا لەسەر داوا ئەلکسەندەر ژاپا قونسلی روسیا لە ئەرزروم نووسراوە و دواتر لە لایەن رۆدینکۆی نووسەری روسەوە بڵاوکراوەتەوە. دواتریش دکتۆر شوکریە رەسوڵ وەریگێراوەتە سەر زمانی کوردی ناوەڕاست. لێکۆڵینەوەکەمان لە دوو بەش و ئەنجام و پوختە و لیستی سەرچاوە پێکهاتووە: لەبەشی یەکەمدا باسی چەمك و پێناسەی فۆلکلۆر و کەلەپوورمان کردوە لەگەڵ جۆرەکانی کەلەپوور و گرنگی ئەم چەمکە لەبواری ئەتنۆگرافیادا.
لە بەشی دووەمدا کە تایبەتە بە لێکۆڵینەوە لە ناوەڕۆکی بەرهەمەکەی مەلا محموودی بایەزیدی ئێمە بە شێوەیەکی زانستانە هەموو ئەو دیاردە کەلەپوورییانەی کە نووسەر خستویەتێ ڕوو راڤەیان دەکەین.

پەیڤێن سەرەکی: *کەلەپووری کوردەواری، عادات و رسووماتنامەی ئەکرادیە، مەلا مەحمودی بایەزیدی.*

پێشەکی:

وەك ئاشکرایە کەلەپوورو فۆلکلۆری میللەتان تا ئەمرۆش یەکێکە لەو بوارە گرنگانەی کە لێکۆڵەرەوان رووی تێدەکەن و کاریان لەسەر دەکەن، چونکە سەرچاوەی

ناسـاندنی میللەتـانن بە یەکتـری دیـارە نەتەوەی کـوردیش وەك یەکێـك لە نەتەوە هەرەکۆنەکانی رۆژهەلات خـاوەنی گەنجینەیەکـی دەوڵەمەنـدی فۆلکلـۆرو کەلەپـوورە لەگەڵ ئەوەشدا بە پێی پێویست بە شێوەیەکی زانستانە ئاوریان لێ نەدراوەتەوە و کاریـان لەسەر نەکراوە بۆیە بە پێویستمان زانی لەم باسەماندا و بە ئاوردانەوەمان لێکۆلینەوەیەکی زانستانە دەربارەی خوو رەوشت و نەریتی کوردەواری بخەینە بەردەست لە بەرهەمێکی تایبەت بە بـوارە جیاجیـا کـانی فۆلکلـۆر و کەلەپـووری کـوردی کە ئەویـش بەرهەمەکەی مەلا محمودی بایەزیدییە بە ناونیشانی (عادات و رسوماتنامەی ئەکرادییە)، بەم شێوەیەش سنووری کارکردنمـان لەم باسـەدا هەرکتێبـی عـادات و روسـوماتنامەی ئەکـرادییەی مەلا محمـودی بایەزیدییە، کە دەمانەوێ زانستانە تێروانینەکانی دەربارەی گەلێ لایەنی نەریتی کوردەواری بخەینە بەردەست و تێبینی خۆشمان بخەینە روو.

پلانی لێکۆڵینەوەکەشمان بەم شێوەیە دارشتوە لەبەشی یەکەمدا باسی چەمك و پێناسـەی فۆلکلـۆر و کەلەپوورمـان کـردوە لەگەڵ جۆرەکـانی کەلەپـوور و گرنگـی ئەم چەمـکە لەبواری ئەتنۆگرافیادا.

لە بەشـی دووەمـدا کە تـایبەتە بە لێکـۆڵینەوە لە نـاوەرۆکی بەرهەمەکەی مەلا محمـوودی بایەزیـدی ئـێمە بە شـێوەیەکی زانسـتانە هەمـوو ئەو دیـاردە کەلەپووریـانەی کە نووسـەر خستویەتێ روو راڤەیـان دەکەیـن .لەکۆتایشـدا ئەنجـام و پـوختەو لیسـتی سـەرچاوەکانمان خستۆتەروو.

بەشی یەکەم (چەمکی کەلەپوور)

پێناسەی کەلەپوور:

دەربـارەی پێناسـەی کەلەپوور و فۆلکلـۆر پێناسـەی جۆراوجـۆر خـراونەتە بەردەست.
پێش ئەوەی بێینە سەر پێناسەکان پێویستە ئەو راستییە روونبکەینەوە کە کارێکی ئاسان نیـیە سـنوور و تایبەتمەنـدی چەمکـی کەلەپـوور و فۆلکلـۆر لەیەکتـری جیـابکەینەوە، چونکە هەردووکیان لەناو یەك بازنەدان و تەواوکەر و هاومانای یەکترن ((تێروانینی باو لەم بـارەیەوە ئەوەیە کە چەمکـی فۆلکلـۆر بە مانـای کەلەپـوور دێـت کە لە کەسـێکەوە بـۆ کەسـێکی تـر دەگـوازرێتەوە و بە ئەزبەرکردنیـان و تۆمارکردنیـان لەزاکیرەمانـدا یـان بە راهێنان و و هەلسوکەوتمان و دووبارەکردنەوەیان پاراستومانن)) (الجزیري. ۲۰۰۰. ل۲۸)لێرەدا کۆمەڵێـك پێناسـەی جۆراجـۆر لە چوارچێـوەی کەلەپـوورو فۆلکلـۆردا دەخەیـنە روو ((فۆلکلۆر هەموو بەرهەمی داهێنراوی گەلێکە کە لە مێژوویەکی دێرینەوە لە بوارەکانی باوەڕ و رۆشنبیری و ئەدەبی و هونەری و تەلارسازی و پیشەسازیدا ،نەوە لەدوای نەوە ماوەتەوە. لەبەر ئەوەیە دەبینـین بە پێـی قۆناغەکـانی مێـژووی شارسـتانییەتە یەك لەدوای یەکانـدا

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

فۆرمی جیاوازیان وەرگرتووە)) (عثمان الكعاك. ١٩٦٤. ل ٧). لە شوێنێکی تردا و هەر لەبارەی فۆلکلۆرەوە دەڵێ :((فۆلکلۆر لێکۆڵینەوەیە لە ژیانی مرۆڤ و هەموو ئەوانەش کە پەیوەستن بە تاك و کۆمەڵەوە لە زانستەکان و هونەر و ئەدەبیات و باوەڕ و داب و نەریت و خورافیات، فۆلکلۆر شارستانییەتی کۆمەڵێك مرۆڤە لە هەرێمێك لە هەرێمەکان.. (عثمان الكعاك. ١٩٦٤. ل ٢٢). هەروەها ولیم تومس بەم شێوەیە پێناسەی فۆلکلۆر دەکات و دەڵێ: ((فۆلکلۆر بریتییە لە کۆمەڵێك نەریت و باوەڕو ئەفسانەو رەفتار ورەوشتی باو لەنێو خەڵکدا هەروەها گۆرانی و داستان و و پەند و مەتەڵ و قسەی نەستەق و بەرهەمی میللی کە گەلێك پشتاوپشت بۆی ماوەتەوە لە دوو فۆرمی جیادا دەردەکەون، ئەوانیش فۆرمی مادی کە ئامێری مۆسیقا و و جل و بەرگ و و کاری دەستی لە چنیین و رستنی قوماش و پەیکەرەکان دەگرێتەوە، لەگەڵ فۆرمی غەیرە مادی کە ئەویش بریتییە لە چیرۆك و داستان و ئەفسانەو و گۆرانی و رێورەسمی ژن هێنان و مردن و یارییەکان و شێوازەکانی سەماکردن.))(العنتیل. ١٩٦٥ ل ٣٥)

بە گشتی چەمکی کلتوور ((تەنیا کۆمەڵێکی کەڵەکە بوو لە داب و نەریت و شێوە جیاوازەکانی ژیان نییە، بەڵکو سیستەمێکی رێکخراوە لە رەفتارەکان، یان شێوەی گشتی ژیانی گروپێك یان چەند کروپێکە لە خەڵك، رەگەزەکانی کلتوور وەکو داب و نەریت و بیروباوەرەکان هەروەها بەهاو بیرو باوەرە هاوبەشەکان، مرۆڤەکان بەیەکەوە دەبەستێتەوە و ناسنامەی کۆمەڵایەتییان پێ دەبەخشێت)) (موحسنی. ٢٠٠٢. ل ١٠٣) واتە ((کلتوور بەشێکە لە کەسایەتی و پێناسەیەك کە کۆمەڵ بە گشتی مرۆڤەکان بە تایبەتی خۆیان لەئەویدی پێ جیا دەکەنەوە.کەواتە کلتوور چەند هۆکاری خۆ ناسینە دەشێت هێندەش هۆکاری خۆ جیاکردنەوەش بێت)) (سابیر. ٢٠٠٨.ل٣٧)

بەم پێیە کەلەپوور پاشماوەی هونەری رۆشنبیری گەلێکە لە چوارچێوەی داب نەریتی دێرین کە لە نەوەیەکەوە بۆ نەوەیەکی تر گوازراوەتەوە کۆمەڵێك کردەو و چالاکییە وەکو هونەرێك تایبەتە بە کۆمەڵێك خەڵك یاخود گەلێك. زۆربەی لێکۆڵەران هەردوو چەمکی کەلەپوور و فۆلکلۆر دەگەرێننەوە بۆ یەك سەرچاوە و وەك یەك بابەت لێی دەروانن. ((کەلەپوور گەنجینەی مێژووی میللەتە کە داب و نەریت و ئاین و ئایدۆلۆژیا و زمان و ئەدەب و هونەر و جل و بەرگ و کەرەسەی ناوماڵ و کەرەسە و بابەتەکانی بواری بیناسازی.. دەگرێتەوە، لە نووسراوە کوردییەکاندا، زاراوەکانی کلتوور و کەلەپوور هەمان مانا و پێناسەیان هەیە.((کلتوور هەموو پاشماوە مادی و مەعنەوییەکانی گەل دەگرێتەوە لە مێژوو، زمان، فۆلکلۆر، ئاین، ئەدەب، داب و نەرێت، هونەر،.. تاد هەر یەکێکیش لەوبەشانە چەند لقێکی دیکەیان لێدەبێتەوە)) (بوار نورەدین، ٢٠٠٥، ل ٥٦). لێرەوەیە کەلەپوور بەردی بناغەو سەرچاوەی ئەدەبی و کلتوری هەموو گەلێکە وهەر بابەتێکی فۆلکلۆر هەڵگری

ئـێش و ئـازارو ڕەنگـدانەوەی دۆخـی ژیـان و گـوزەرانی رابـردووی مرۆڤەکانە.فۆلکلۆرناسـان لەبارەی بـابەت و نـاوەرۆکی فۆلکلۆرەوە کۆمەڵێک زانیاریان خستۆتە بەردەست لەو لایەنەوە کۆمەڵێك بابەت وەك لقەکانی یاخود بەشەکانی فۆلکلۆر بەم شێوەیە دەستنیشان دەکەن:

د. عیزەدین لەم لایەنەوە فۆلکلۆری کوردی بۆ ئەم بەشانە دابەش دەکات: (ئەفسانە، داستان، گۆرانی، پەندی پێشینان، و قسەی نەستەق، گاڵتەو گەپ، مەتەڵ) (عیزەدین مستەفا رەسوڵ. ١٩٧٩. ل١٢)

کـامەران مـوکری بەشـەکانی فۆلکلـۆری کـوردی بەم شـێوەیە دابەش دەکـات: (ئەفسانە، داستان، سەرگوزشتە (چیرۆك)، گۆرانی، پەندی پێشینان وقسەی نەستەق، گاڵتەو گەپ، مەتەڵ) (کـامەران مـوکری. ١٩٨٤. ل٣٨). هەروەهـا دکتـۆر شـوکریە رەسـوڵ لە کتێبـی (ڕێ و ڕەسـمی شـین و لاوانەوەی کـوردی)دا نەخشـەیەکی بەنـاوی (نەخشـەی بەشـەکانی فۆلکلـۆری کـوردی) بلاوکـردۆتەوە، کە ئەم بەشـانەی تێـدایە :١- پەخشـان لەم لقـانە پێکهـاتووە: ئەفسـانەی جـادووگەر، ئەفسـانەی سەرگوزشـتە، ئەفسـانەی ژیـان، نـوکتە، گێـرانەوە، شـین و لاوانەوە، ٢- شـیعر لەم لقـانە پێکهـاتووە: داسـتان، (قارەمـانی ودڵـداری)، گۆرانی، دوو بەیت، چوارین، پێنج بەیت، ٣- هەمەرەنـگ لەم لقانە پێکهاتوە: مەتەڵ، پەند، فۆلکلۆری منداڵان، داب و نەریت، نواندان ،سیحرو جادوو. (د. شوکریە رەسول. ١٩٩٧.ل١٤ -١٥) ((مـــامەڵەکردن لەگەڵ فۆلکلـــۆری کـــوردی پەیوەنـــدی دارە بە مـــامەڵەکردن لەگەڵ کەلەپـووری کـوردی بە شـێوەیەکی زانسـتی)) (الجزيـري. ٢٠٠٠. ل٣٣) بەم پێیـە کەلەپـوور هەمـوو ئەو داب و نەریـت و ئەدەب و هـونەرو کـارە هەرەوەزیـانەی دەگـرێتەوە کە بە هـۆی زارو زاکـیرەوە لە نەوەیەکەوە بـۆ نەوەیەکـی دەگـوازرێتەوە. دیـاردە کەلەپوورییەکـان واتە بـابەتە میللییەکـان کە بیروبـاوەری میللـی و مەتەڵ و پەنـدی پێشـینان و خەسـلەتی تـاك و نەریتـی هاوسـەرگیری و بـۆنەو یـادە جیاوازەکـان و هەمـوو هەڵسـوکەوتێکی مـرۆڤ لە دەربـڕین و هەڵوێست وەرگرتن دەگرێتەوە.

جۆرەکانی کەلەپوور:

هەروەك پێشـتر ڕوونمـان کـردەوە کە کەلەپـوور بەمانـا فـراوانەکەی فۆلکلـۆریش دەگــرێتەوە ،چــونکە کەلەپــوور بڵاوتــرو هەمەلایەنە، لەبەر هەمــان هــۆکــار ،فۆلکلــۆری کـوردیش بە بەشـێك لە کەلەپـوور دادەنرێـت کە ڕەهەنـدێکی مێژوویـی و نـاوەرۆکێکی کۆمەڵایەتی ڕوونی هەیە.کەواتە فۆلکلۆر پاشماوەی کەلەپوری گەلانە، چونکە کەلەپور بەرهەمـی مێشـك و زمـان و دەسـت و بیرکـردنەوەی کۆمەڵگـایە.بەم پێیـەش هەر کـردەوەو هەڵسوکەوت و دیاردە و دابونەریتێك کە رەنگدانەوەی ژیـانی کـۆمەڵایەتی و خـوو رەوشـت و ڕێورەسـم و چـالاکی هـونەری و جەسـتەیی بێـت، بێگومـان دەبێـتە فـاکتەری پێشخسـتن و

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

ناساندنی گەلان. ((فۆلکلۆر ڕۆڵێکی گرنگ دەگێڕێ لە پێشکەوتنی ڕەوتی کۆمەڵایەتی و ڕامیاری و بوارەکانی تری ژیان، پەیوەندییەکی تەواوی بە زانست و زانیاریەکانی ترەوە هەیە، بە تایبەتی مێژوو زۆر یارمەتی یەکتر دەدەن لە ڕووی کردنەوەی هەندێ دیاردەو ڕووداوی رابردوو، هەروەها ئاوێنەیەکی پرشنگداری رابردوو و ئێستای میللەتە.)) (د. هیمداد حوسێن ٢٠١٢، ل ١١). هەرلەبەر ئەوەیە کە فۆلکلۆر و دیاردە کەلەپوورییەکان کاریگەری و رەنگدانەوەیان لەسەر کەسێتی کوردو ژیانی خێزانی و کۆمەڵایەتی هەبووە و هۆکارێکیش بووە بۆ هۆشیارکردنەوەوڕۆشنبیرکردنی خەڵك ((فۆلکلۆر بە هەموو بەشەکانیەوە ڕۆڵێکی کاریگەری هەبووە لەسەر دروستکردنی کەسایەتی مرۆڤی کورد. لەسەر دیاردە سروشتییەکان. وەرگرتنی دیاردە کۆمەڵایەتییەکان، ڕاهاتنی لەسەر خو رەوشت و هەڵسوکەوتی ناو خێزان و دەوروبەرەکەی ،بەتایبەتی لە سەردەمێکدا کە هێشتا ڕۆڵی دەزگاکانی پەروەردە– دایەنگە، خوێندنگە، زانستگە. ڕۆڵی دەزگا فەرمیەکانی حکومەت – بەرێوەبەرایەتی کارگێری، دادگا، رۆلی میدیا ،رۆژنامە ،تەلەفزیون، نەبوە یان لاواز بوە.)) (نەوشیروان مستەفا. ٢٠٠٨ ل ٢٧)).

هەموو ئەو بابەتانەی کە لە ژێر خانەی فۆلکلۆردان وەکو کەلەپووری گەلان دەناسرێتەوە. سەرجەمیان بە پێی ناوەرۆکیان لە ژێر چوار جۆردا پوختدەکەینەوە :

((١- کەلەپووری دەستی: هەموو ئەو کەلوپەلە کۆنانە دەگرێتەوە کە بەدەست دروستکراون و بەرهەمی کاری دەستی خەڵکە کە چەندین شێوەی کۆن و نوێی هەیە (چنینی جل و بەرگ و نەخش و نیگاری سەردیوارو ماڵ و شوێنە گشتییەکان ،دروستکردنی کەلوپەلی ناو ماڵ، ئامێر و پێداویستی کشتوکاڵ.

٢- کەلەپووری زارەکی: هەموو ئەو وتەو دەربرینانەی لەکۆنەوە لە رێگەی زارەوە بۆمان ماوەتەوە دەگرێتەوە لەوانە (ئەفسانە، سەرگوزشتە (چیرۆك)، پەندی پێشینان، مەتەڵ، قسەی نەستەق، گۆرانی)

٣- کەلەپووری کلتووری: هەموو ئەو بابەتانەی کە ماونەتەوە لە ئەدەبیات و زانستە کۆنەکان و دەچنە ژێر ناوی (داب و نەریت) کە لە نەوەیەکەوە بۆ نەوەیەکی تر ماوەتەوە

٤- رێورەسم (رسوماتنامە): هەندێ چالاکی و کردەوە کە کۆمەڵێك لە خەڵك پەیرەوی دەکەن یاخوود پێی هەڵدەستن کە بۆ مەبەستێك و ئامانجێك مومارەسە دەکرێ، بۆنە ئاینییەکان، مراسیمی بوك گواستنەوە، ئاهەنگیران و کەرنەڤال و ڤیستیڤالەکان))) ابو مصلح. ٢٠٠٦. ل١٢٩)

عادات و رسوماتنامە هەرچوار جۆرەکەی کەلەپووری تیادایە، لە رێگەی ئەم توێژینەوەیە هەوڵدەدەین ناوەرۆکی بەرهەمەکە بەگوێرەی توخمەکانی راڤە بکەین، بەم هۆیەشەوە لە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

میانەی دیاردە کەلەپورییەکانی ناو بەرهەمەکە خوێندنەوەیەکی زانستیانە لە بواری کەلەپورناسیدا بۆ هەندێ لایەنی گرنگی کەلەپوری کوردەواری دەکەین.

گرنگی و بایەخی کەلەپوور:

هەروەك چۆن ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی سەرچاوەی پێشکەوتنی ئەدەبی کوردییە هەر بە هەمان پێوەریش دەوڵەمەندەی کەلەپووری کوردی، دەکرێت ببێتە بناغەی توێژینەوەی زانستی لە بوارەکانی کۆمەڵناسی و دەروونناسی و ئەتنۆگرافیاو بە مەبەستی پێشخستنی ژیانی کوردەواری. کەلەپورو فۆلکلۆر دوو بابەتی زۆر گرنگن هەمیشە بوونەتە جێی بایەخی فۆلکلۆرناسان و کەلەپور ناسان ئەمەش لە پێناوی دوو ئامانجی سەرەکی یەکەمیان زیندوکردنەوەو ناساندنی ئەم جۆرە لە کەلەپور بە جیهان دووەمیان وەك کەرەستەیەك بۆ بابەتی توێژینەوەی زانستی سوودیان لێ وەردەگیرێت ئامانجێکی تریش ئەوەیە کە ئاشنا دەبین بە شێوازی ژیانی میللەتان کە لە رابردوودا چۆن ژیاون؟ و بیروراو تێروانینەکانیان بۆ دیاردەکان و سروشت و گەردوون چی بووە ؟ د. شوکریە پێی وایە: (ئەم بەرهەمەی بایەزیدی یەکێکە لەو کەلەپوورە پڕبەهایانەی کە ئەمرۆ نرخ و بایەخێکی ئەکجار گەورەی لە بواری کۆمەڵناسی و ئەتنۆگرافی ئەنترۆپۆلۆجیادا هەیە) (د.شوکریە رەسول، ٢٠١٥. ل٧) زۆربەی لێکۆلەرانی کورد بایەزیدی بە یەکەم کۆمەلناس و ئەتنۆگرافی کورد دادەنێن کە باسی داب و نەرێتی کورد و بیرەباوەریان و کارو پیشەو شێوەی ژیان و جۆرەکانی هونەرو ئارەزووەکان و یارییە باوەکان دەکات ئەم کتێبە خاوەنی زانیاریەکی زۆرە کە دەبێتە سەرچاوەیەکی گرنگی ئەتنۆگرافیای کورد لەو ناوچانەی کە ئاماژەی پێ داوە لە ناوەراستی سەدەی نۆزدەدا. (د. شوکریە رەسوڵ.عادات و رسوماتنامەی کوردی. ٢٠١٥.ل١١). د. موحسین لەمبارەیەوە دەڵێ ((من بە گەورەترین کۆمەڵناس و ئیتنۆگرافناسی کوردی سەدەی نۆزدەی دادەنێم)) (د. موحسین ،لێکۆڵینەوە کوردییەکان ٢٠١٢، ل ٢٧٢).

((رۆڵی پێشڕەوانەی بایەزیدی لەوەدا دەردەکەوێ کە ئەو لەسەردەمێکدا دەستی داوەتە نووسین بەزمانی کوردی کە زۆربەی خەڵکی کورد و رۆشنبیران پەخشانیان بە فارسی و عوسمانلی دەنووسی. رۆژهەلاتناسی سەدەی نۆزدەهەم، لیرخ لەم بارەوە، گەواهی دەدات و دەڵێ: کوردەکان لە نامە گۆرینەوەی نێوان خۆیاندا زمانی فارسی بەکاردەهێنن.))(د. فەرهاد پیربال ،٢٠٠٠ ل٩). سەرەرای ئەوەی بە کوردی نووسین نەبوو بووە دیاردە کەچی مەلا محمودی بایەزیدی لەو سەردەمەدا بە زمانی کوردی کۆمەڵێك بەرهەمی لە شێوەی دەستنووسدا بۆ بەجێ هێشتوین کە بایەخی ئێجگاری گەورەیان لە مێژووی ئەدەبیاتی سەدەی نۆزدەدا هەیە..((جاران رووناکبیر و شاعیرانی کورد تەنانەت نامەشیان بە زمانی فارسی، عەرەبی، یان تورکی نووسیوە ،کوردی زیاتر زمانی شیعر بووە. پەیدابوونی پەخشان

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

خۆی بۆ خۆی سیمایەکی شارستانی و دیاردەییەکی نوێیە)) (چەند وتارێکی کوردناسی، وەرگێرانی ئەنوەر قادر محەمەد، ٢٠٠٨، ل ١٤٩)

بۆ یەکەمجارە کوردێك وەکو کوردناسێك کتێبێك لەبارەی گەلەکەیەوە دەنوسێت ئەم بەرهەمە گەلێك زانیاری بەنرخی تێدایە. کە خۆیان لە کۆمەڵێك دیاردەی کەلەپوری هەمە چەشندا دەبینێتەوە تا ئەم سەردەمەش فۆلکلۆرناسان و کوردناسان ئاوریان لەو گەنجینە دەوڵەمەندەی گەلی کورد نەداوەتەوە، ئێمە ئەو دیاردە کەلەپوریانە بە پێی ناوەرۆکیان و بە پێی ئەو مەبەستەی کە بۆی دانراوە جیایان دەکەینەوە لە روانگەی چەمکی فۆلکلۆر و تایبەتمەندییەکانیەوە راڤەیان دەکەین. لێرەوە (پێویستە پشت بە فۆلکلۆر ببەستین و وەك سەرچاوەیەکی بێگەرد تەماشای بکەین، چونکە فۆلکلۆر کەم تا زۆر بۆ خوێندنەوەی بارە کۆمەڵایەتییەکان بەکار هێنراوە، لە کاتێکدا یەکێك لە کۆڵەگەکانی کلتوور، فۆلکلۆرە) (بوار نورەدین، ٢٠٠٥، ل ٦٤) کەلەپوور فراوان و گشتگیرە کلتوریش دەگرێتەوە نەریت کە دەبێتە بابەتێکی کلتوری لەناو کەلەپوورەوە سەرچاوە دەگرێت. لێرەوەیە کە ((کەلەپوور لە رۆشنبیریماندا و لە کلتوری ئێستاماندا ئامادەیی هەیە، بە یەکێك لە پێگەکانی رۆشنبیری هاوچەرخمان دادەنرێت لەبەرئەوەی لە پشتەوەی هەڵسوکەوت و گفتوگۆکانماندا خۆی لە فۆرمێکی تری مەعریفی و ئایدۆلۆجیدا بەرجەستەدەکات.))(علی الجزیری. ٢٠٠٠. ل ١٨)

بەشی دووەم: بوارە کەلەپوورییەکان لە)عادات و روسوماتنامەی ئەکرادیە)دا:

لێرەدا بە وردی بە هەموو ئەو بوارە کەلەپووریانەدا دەچینەوە کە مەلامحەموودی بایەزیدی قسەی لەسەر کردوون ،کە بریتین لەم دیاردانە :

سەردانی جێگای پیرۆز و نزرگەی پیاو چاکان بایەزیدی لەم بارەیەوە دەڵێ ((کورد بە بیرو باوەری بەرایی کۆن تەواو باوەر ئەکەن بە تایبەتی شێخەکان)).(بایەزیدی، ل٧٥). لەم ڕایەوە ئەوە دەردەکەوێت کە بایەزیدی باس لەو باوەڕە کۆنانە دەکات کە کورد هەر لە کۆنەوە بڕوای پێیان هەبووە و تا سەردەمی مەلا محمودیش لەسەری رۆیشتوون و بڕوایان پێی هەبووە.((هەر بۆیە پێویستە توێژینەوە لەبارەی موعتەقەداتی خورافیەوە بەئەنجام بگەیەنیین بە ئامانجی گۆرینی ئەو واقیعەی کە بە ئەفسانەو شتی پروپووچ خنکێنراوە))(علی الجزیری. ٢٠٠٠. ل ٥١)) ((کورد باوەری زۆریان بە سەردانی شوێنی پیرۆز هەیە، باوەریان بە هەندێ (دار) یاخود (بەرد) هەیەو فریادرەسی ئەکەن، مەڕ یاخود بزن لەگەڵ خۆیاندا بۆ ئەو جێگایانە ئەبەن و قوربانی ئەکەن، لەو جێگا پیرۆزانەش مۆم دا ئەگیرسێنن و ئەگەر یەکێکیان نەخۆش بکەوێ باوەریان وایە چاك ئەبێتەوە..)) (بایەزیدی.٢٠١٥. ل٦٠) لەو ڕایەی بایەزیدەوە بۆمان دەردەکەوێت خودی بایەزیدی ئەو شوێنانەی بە پیرۆز زانیوە و کەوتۆتە ژێر داب و نەریتی خەڵکەوە هەرچەندە بە جۆرێك لە گومانەوە دەڵێت باوەریان وایە بە هۆی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

سەردانیکردنی شوێنە پیرۆزەکەوە نەخۆشەکانیان چاکدەبێتەوە. کەواتە بایەزیدی بروای بە پیرۆزی ئەو شوێنانە هەبووە. هەندێ لە نەریتەکان لای هەندێ خەڵك ماوە و لای هەندێکی تر نەماوە. هەندێ نەریتیش لای هیچ کەسێك نەماوە.هەندێ جار هەندێ باوەڕو داب و نەریت هەیە وەکو بنەمایەکی ئاینی لێهاتووە کە ئەمەش ئاساییە چونکە قورئانی پیرۆزیش بە هەندێ گۆرانکاریەوە ئەو شتانەی کە لەسەردەمی جاهیلیدا باو بووە شەرعیەتی پێ داونەتەوە. بە هۆی ئەو بابەتانەی کە مەلا لە بەرهەمەکەیدا ئاماژەی پێداوە توێژەر دەتوانێت ئاستی هۆشیاری تاکی کورد لە بیرکرنەوەی بۆ پرسە سەرەکییەکانی سروشت و گەردون و بوارەکانی تری ژیانی کۆمەلایەتییەوە هەڵبسەنگێنێت.

دیاردەی دوعا و نوشتەکردن:

لەناو کوردەکاندا دیاردەی نوشتەکردن باو بووە. بایەزیدی ئەوەدەخاتە روو کە (کوردەکان بروایان بە نووشتە هەیە و روونی دەکاتەوە کە لە چ کاتێکدا نوشتە دەکەن بۆنموونە لەکاتێکدا کە کورێك دڵی بەکچێکەوە بێت و نەیدەنە ئەو کورە لە شەوی زاوایدا دوعا و نووشتە بۆ زاوا دەکەن کە نەبێت بە زاوا... هەروەها دەڵێ ئەو کەسانەی بێ سنوور باوەریان بە نووشتە و دوعا هەیە لە راستیشدا باوەریان وایە هەرچی ئەوەی باوەری پێ هەبێ بە راستی دێتە دی) (بایەزیدی. ٢٠١٥ ل٩٢ – ٩٣) باوەریان بە دوعا و نوشتە و شێخ و نزرگەی پیاو چاکان هەیە)) (بایەزیدی. ٢٠١٥، ل ٤٢)

زانینی ئاینده(پێشبینی کردن):

بۆ زانینی ئاینده یاخود ئەوی لە داهاتوودا دێتە ڕێیان پشت بە بەڵگەی بەرجەستەو مەلموس کە تاقیکرابێتەوە بە لێکدانەوەی مەنتیقی پێی گەیشتبێتن نابەستن، بەڵکو بابەتی بیرو باوەری خورافی هۆیەك بووە بۆ زانینی ئاینده. بایەزیدی لەبارەیەوە پێی وایە ،بەم جۆرە شتانە کورد لە زۆر رووداوی داهاتوو ئەگەن و بیریان بۆ ئەچێ بۆ نموونە ((ئەگەر بزنێك کلکی ڕاوەشێنێ ئەوە ئەزانێ کە ئەو ڕۆژە باران دەبارێت.)) (بایەزیدی.٢٠١٥. ل٤٥) یان ((ئەگەر لە ڕێگا ئاژەڵێکی وەکو شێر یان پڵنگیان بینی ئەوە نیشانە چاکەیە)) (بایەزیدی.٢٠١٥. ل٧٣) واتە خێر بە ڕێیان دێت لە ئێستاشدا کاتێ کەسێك لە ڕێگا تووشی ڕێوی بێ دەڵێن تووشی خێر دەبێت هەر بۆیە دەڵێن ڕێوی بە پیریەوە هاتووە

هەندێ لەو نموونانەی کە لەمبارەیەوە لەناو کورددا باوبووەو، بایەزیدی ئاماژەیان پێدەکات ((ئەگەر باڵندەیەك بەسەر ماڵێکەوە نیشتەوە و خوێندی ئەوە ئەڵێن دەنگ و باسێکیان لە کەسێکیانەوە پێ دەگات)). ((ئەگەر پشیلەیەك دەم و چاوی خۆی بشوات ئەوە ئەڵێن میوانیان دێ)) یان پێیان وایە ((ئەگەر پارو لەدەستی یاخود هەویرێك لە دەستی ژنان بکەوێ ئەوە ئەڵێن میوانێکمان دێ)). ((ئەگەر پەپولە لە ڕۆژێکدا بەدەوری چرا بسورێتەوە ئەوە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

نیشـانی وەرگرتنـی نـامەیە لە دوورەوە. ئەگەر پـێڵاو لەسـەر یەك بـكەوێ ئەوە سـەفەریان ئەكەوێتە بەر. ئەگەر بەری دەستی ڕاست خورا ئەوە پارەی بۆ دێ ئەگەر بەری دەسـتی چەپ خورا ئەوە شەری بەدوا ئەبێ و بۆ شەرەكەش خۆیان ئامادە دەكەن)) ((ئەگەر برژانگی چاوی راست فری ئەوە نیشانەی مزگێنی خۆشییە و ئەگەر برژانگی چاوی چەپ فری ئەوە نیشانەی رووداو و دڵتەنگیـیە.)) (بایەزیـدی. ٢٠١٥. ل ٤٥) بایەزیـدی بە دێرێـك دەڵـێ ((بەكـورتی هەرشتێك یاخود جووڵەیەك لە لەشدا روو بدات بۆ هەریەكێك تاقیكردنەوەیەكی لێكراوە)) هەرچەندە لە ئێستاشدا هەندێك خەڵك بروایان بەو دیاردەیە هەر ماوە. باوەڕی كورد بە شتی خۆرافی رابردوویەكی مێژوویی دێرینی هەیە. هۆكارەكەی دەگەڕێتەوە بۆ بیركردنەوەكانی مرۆڤی ئەو سـەردەمانە كە بـۆ ڕاڤەكردنـی دیـاردەو هەڵسوكەوتی مـرۆڤ و رووداوەكـان چ سروشـتی و چ ئەوانەی نادیـارن هەریەكەیـان بە ئەزمـوون و تێبینـی و بەراووردكـاری لێكدانەوەیان بۆیان كردوە. ئەمانە زۆربەیان گۆڕانیان بەسەردا هاتوە بەتایبەتی لەدوای ئەوەی بەشـێكیان لە گۆشـە نیگـای زانستەكانی سـایكۆلۆجیا و سۆسـیۆلۆجیاوە راڤەكـران بە مەبەستی دەرخستنی بنیاتی ڕاستی و دروستییان و رەوینەوەی تەم و مژی واقیعی بوونیان.

((ئافرەتی كورد لەشەودا گسك نادەن ماڵ پاك ناكەنەوە و خۆڵیش نارێژن، ئەڵێن ئەمانە شومە (خـراپە) بەشـەو فوو لە چـرا نـاكەن و سـەیری ئـاوێنە نـاكەن و و رۆژانـی چوارشـەممە خۆیـان ناشـۆن و ئەڵـێن نەخۆشـی پەیـدا ئەبـێ..))(بایەزیـدی.٢٠١٥. ل٥٠) تـا ئێسـتا بەشـێك لەو نەریتـانە لەنـاوكورددا هەر مـاوە و مرۆڤـی كـورد لەژێـر كارگەریانـدایە، زۆر جاریش لای ئەو خێزانـانەی كە هەر دەمـاودەم مـاوەتەوە لەناویانـدا پێـوەی پابەنـد دەبـن. زۆر جـار بـێ ئەوەی بڕواشـمان پێیـان هەبێ و بە بێ ئەوەی بەخۆمـان بزانیین دەكەوینە ژێـر كاریگەرییـانەوە ،لە هەڵسـوكەوت و رەفتارەكانمانـدا ڕەنگـدانەوەیان دەبێـت.سـەیركردنی ئـاوێنە بە شـەو لە ئێستاشدا لەناو خێزانی كورددا پەسـەند نییە بەتـایبەتی زۆر مـانەوە لە بەرانبەریدا. چـونكە وەسـتان ورامـان بە تەنهـا و لە شەویشـدا بەرانـبەر بە ئـاوێنە جۆرێـك لە تـرس لە نـاخی مـرۆڤ دروست دەبێت. هەمـوو ئەم بروایانەیان لەوەوە سەرچاوە دەگرێت كە بروایان بە هێـزی نادیـار هەیە ،كە خۆی لە (جن و عفريد)دا دەبینێتەوە.

بـرواو بـاوەڕێكی تـری كوردەكـان لە دیـدی بایەزیـدەوە ئەوەیە كە ((ئەگەر قەوزو قەزەح (پەلكەزێرینە) لە ئاسـماندا پەیـدا بـوو ئەوە لەو جێگـایە هەرزانـی دەبـێ خـۆ ئەگەر ئێواریٚ یا بەیانیان ئاسۆیەكی سوور لە كەلی ئاسمان پەیدا بوو ئەوە ئەڵێن: لەم جێگایە شەر و كوشتار ئەبێ. ئەگەر كچێك شووبكات و مارەی نەبڕابێت و دەسـگیرانەكەی بمرێ ئەوە دەڵـێن سـەرە خـۆرەو زۆربەی كەس ئەو كـچە نـاخوازن و دەڵـێن سـەر بەگـۆبەنە.)) (بایەزیـدی.٢٠١٥. ل ٤٦) كـچی دەسـگیراندار تـاوانی نییە كە لەپڕێكـدا دەسـگیرانەكەی دەمرێت. خەڵكـی پێیـان وابێـت هۆكـاری مردنـی كـورەكە كـچەكەیە، ئەمە بیركـردنەوەو

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

لێكدانەوەیەكی هەڵەیە، چونكە ئەوەی بریار لە ژیان و مردنی مرۆڤەكان دەدات خوای گەورەیە. هۆكاری بڕوابوون و لەبەرچاوگرتنی ئەم جۆرە تاقیكردنەوانە دەگەڕێتەوە بۆ ژینگەی كۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیری سەردەمەكانی زوو و داخراوی سنووری جوگرافیای كوردستان بە رووی شارستانیەتی گەلانی تر. ژینگەی خێزانی و كۆمەڵایەتی سەردەمەكە سەرچاوەی دیاری ئەو نەریتانە بووە. ئێمە هیچ بەڵگەیەكمان بەدەستەوە نییە كە راستی و دروستییان بسەلمێنین و هیچ بەڵگەیەكیشمان بەدەستەوە نییە كە ناڕاستی و نادروستیان بسەلمێنین. بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا بە بێ ئەوەی بیریان لێبكەینەوە و بڕوایان پێ بكەین كەچی زۆربەمان لە ژیانی ڕۆژانەماندا حیسابیان بۆ دەكەین بۆ ئەمەش زانای دەروونناسی یۆنگ دەیگەڕێنێتەوە بۆ كۆنەست كە پێی وایە هەندێ شت وەكو وێنە هەوەڵییەكانی سەرەتا لە كۆنەستماندا تۆمار بوونەو ماونەتەوە بە بێ ئەوەی بەخۆمان بزانین كاریگەریان لەسەرمان دەبێ و لە كاتی جیاجیادا سەرهەڵدەدەنەوە ئاڕاستەشمان دەكەن. كورد بە بیرو باوەری بەرایی كۆن باوەر ئەكەن چونكە ئەفسانەو خورافیات لای زۆربەی گەلانی جیهان لە قۆناغەكانی سەرتادا جێی بایەخیان بووە و هەموو بیركردنەوەكانیان و تێروانینەكانیان لەو جۆرە ئەفسانەو چیرۆكە خەیاڵ ئامێزانەدا خستۆتە روو بە مەبەستی وەڵامدانەوەی ئەو پرسیارانەی لای مرۆڤی كۆن جێی سەرسورمان بووە. ((ئەفسانە لە كۆنترین بابەتی فۆلكلۆرییە چونكە بۆ سەردەمێكی دێرین دەگەڕێتەوە كە مرۆڤ لەو سەردەمانەدا دەستەووەستان بوو بەرانبەر بە دیاردە سروشتییەكان و مەسەلەكانی بوون و گەردوون و خێرو شەر)) (علی الجزیری، ٢٠٠، ل ٣٥)) مەلا محموود ئەم دیاردانەمان بەم شێوازە بۆ وەسف دەكات و دەڵێ ((كورد باوەڕێكی زۆر كۆنیان بە خاك و ئەستێرەو هەندێ شتی تر هەیە كە بەخت و نابەختی تیادەخوێننەوە)) (بایەزیدی. ٢٠١٥، ل ٤٢) واتە بڕوایان وابووە كە هەر مرۆڤێك ئەستێرەیەكی لە ئاسمان هەیە كاتێك ئەستێرەكەی دەكەوێتە خوارەوە ئەو كەسە دەمرێت. تا ئێستاش كاتێك نەیزەكێك بەرگە هەوا دەبڕێت و دەكشێ بەرەو زەوی دەڵێن ئەوە كەسێك دەمرێت. لەكاتێكدا ئەو پەیوەستكردنەی كەوتنە خوارەوەی نەیزەكێك بە مردنی مرۆڤەكانەوە هیچ بنەمایەكی زانستی نییە. ئەم جۆرە بیركردنەوانە بتەمایەكی مەنتیقیان نییە، چونكە هیچ لێكەوتەیەكی سوود بەخشیان لێ ناكەوێتەوە.هەر لەم بوارەدا دەڵێ ((كورد ڕۆژی هەینی سەفەر ناكەن رۆژی سێشەممە بە ڕۆژێكی خراپی دائەنێن)) (بایەزیدی.٢٠١٥. ل٤٤).بەبێ ئەوەی سەرچاوەی زانستی ئەم باوەرەی كوردمان بۆ رونبكاتەوە كە بەڵگەیان چییە كە دەیكەنە پاساو بۆ ئەوەی لەو رۆژانەدا سەفەر نەكەن خۆ مەرج نییە هەموو رۆژانی هەینییەك لە یەك بچێت زیاتر پشتیان بە ئەزموون و تاقیكردنەوە بەستوە واتە هیچ شیكاریەك و ئامارێكی بە داتا سەلمێنراو لەبەردەستدا نییە تا پشتی پێ ببەسترێت.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەكولینێن كوردی

چارەسەرکردنی نەخۆش:

نەریتێکی تریش لای کورد باوە ئەویش (ئەگەر کەسێکی لاوی خۆشەویستیان نەخۆش بکەوێ و نەخۆشییەکەی مەترسی لێ بکرێت ودرێژە بکێشێت و چاك نەبێتەوە ئەوە ژنی ئەو نەخۆشە یاخود خوشك و کچی سێ جار بە دەوری نەخۆشەکە دەسورێتەوە و خۆیان لەدەوری ئەگێرن و ئەڵێن ئاگادار بن خۆم بە قوربانی فلان کەسی خۆشەویستم ئەکەم و یا خوای گەورە ژیان بەم نەخۆشە باتەوە و هەرچی قەزاو بەڵایەکی هەیە لەمن کەوێ، ئیتر ئەو ژنە سێ جار بەدەوری نەخۆشەکە دەسورێتەوە و جاری وا هەیە بە فەرمانی خوا نەخۆشەکە چاك ئەبێتەوە و ئەو ژنەی کە ئەو مرازەی کردبوو بە ئەمری خوا ئەمرێت... ل ٧٦ لە ئێستاشدا کەسێك خۆشەویستی لەرادەبەری خۆی بۆ کەسێکی نزیکی خۆی دەرببڕێت دەڵێ (لەدەوری سەرت گەرێم) واتە خۆی دەکاتە قوربانی ئەو کەسە.

((ئەگەر یەکێك نەخۆش یاخود شێت بێت ئەوە ئەیبەنە ماڵە شێخ و مەڕو بزنیان بە دیاری بۆ ئەبەن و ئەیکەن بە قوربانی. نەخۆشەکە چەند رۆژێك لەماڵی شێخ ئەهێڵنەوە شێخەکان نەخۆشەکە بە دارێکەوە ئەبەشتنەوە و دارکاری نەخۆشەکە ئەکەن. کەس و کار وا هەست ئەکەن بەم دارکاریە چاك ئەبێتەوە.نەخۆشەکە زۆر هیلاك بوو ئەوە ئەمرێت و ئەگەر چاکیش بووەوە ئەبێت بە دەروێشی و لای ئەمێنێتەوە.) (بایەزیدی. ٢٠١٥ ل٧٦) جگە لەوەی بە هۆی دەرمانی سروشتیەوە کە لە رووەك و گیاو میوەکان دروست دەکرێن نەخۆشیان چاککردۆتەوە. بروایان بە حەکیم و دکتۆر نییە دەڵێن شیفا لای خوایە.

ژن هێنان:

ئاهەنگی گواستنەوەی بووك لەناو کوردەواریدا شێوازی زۆرە بەڵام ئەوەی بایەزیدی لەم بەرهەمەیدا خستویتێ روو ئەوەیە کە دەڵێ: ((کوردان کاتێ کچێك ئەخوازن و بریار وەرئەگرن ئەسپی بۆ ئەکرن و نیشانەیی ئەکەن، شیرینی ئەخۆن و مارەیی یاخود شیربایییەکی زۆر ئەسێنن، سەد سەر مەر یا دووسەد یاخۆ پێنچ سەد مەر وەرئەگرن، بێجگە لەمانە ئەگەر کچەکە باوك، دایك یاخود برای هەبوو ئەبێ بۆ هەموویان دیاری بکرن، بێ ئەمانە هیچ نابێ. رێورەسمی ژن گواستنەوە دیاری لەگەڵ خۆیاندا دەهێنن کەلە شەکر... دەوڵەمەنەکان لەگەڵ خۆیاندا دوو یا سێ تا دە بزن پێش خۆیان ئەنێرن. بە گشتی شایی لەناو کوردەواریدا بێ دیاری بردن نایێ.))(بایەزیدی.٢٠١٥. ل٥١و٥٢) ژنانیش بەجیا دیاری پێشکەش بووك دەکەن وەکو بەڕەو جانتا و گۆرەوی بەن، لە شایی کوردەواریدا گۆرانی و (دیلۆکێ) زۆر ئەبێژرێ، پێی ئەڵێن: (بیریتە) و گەلێ گۆرانی بێژیان هەیە و بە ئاوازی ئەم گۆرانییانە شایی کەران ژن و پیاو کچ وکوڕ دەستی یەك ئەگرن و هەڵئەپەڕن و لەناوەراستی شاییەکەدا کچ و ژنانیش هەڵئەپەڕن و ستران ئەچرن.(بایەزیدی.٢٠١٥ ل٥٢) لە شایی دەوڵەمەندەکاندا تەپڵ و نای وکەمانچە ودەف و چەنگ و شمشاڵ و لێ ئەدەن ئەوانەی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ئەم ئامێرانە لێ ئەدەن سترانبێژن. هەموو تیرەیەکی کورد گۆرانیبێژی تایبەتی خۆی هەیە و لە تیرەیەکی تر گۆرانی بێژ بۆ شایی ناهێنن (بایەزیدی. ٢٠٠٠. ل٥٢). بەم شێوەیە بەهۆی ئەو بابەتانەی کە مەلا دەریخستوە دەزانرێت، کە تاکی کورد چۆن مامەڵەی لەگەڵ خۆشیەکانیدا کردوە. هەروەها لە ڕووی شارەزایی وچاپووکی لە بواری ئاوازو مۆسیقا و گۆرانیدا ئاشنا دەبین بەوەی کە مرۆڤی کورد خاوەنی ئامێرو ئاوازوو شیعری فۆلکلۆری خۆی بووە هەر ئەو گەنجینە دەوڵەمەندەشە کە لە ئێستادا هونەری کوردی لەسەر بنات نراوە. ((لەناو کورددا (بەردیلی – گۆرینەوە) ژن بە ژن هەیە بۆ نموونە یەکێک خوشکەکەی خۆی ئەدا بە شوو و خوشکی ئەو کەسە ئەهێنێ کە خوشکەکەی خۆی داوە پێی یاخود کچەکەی ئەدا بە ژن کچی ئەو ماڵە دەخوازێ و هەریەکەیان لای خۆیەوە مەسرەف و خەرجی شاییەکە ئەکات زۆربەی زۆری کورد لە بەهاردا شایی ساز ئەکەن. لەبەر ئەوەی لە زستاندا جێگەیەکی تایبەتی بۆ زاواو بووک نییە کە شایی و هەڵپەرکێی تیا بکەن و لایەکی رەشماڵەکە یاخود گۆشەی ژوورەکە بۆ زاواو بووک بە پەردە ئەرازێننەوە ئەو بووک و زاوزایە لە پشت پەردە (جووت دەبن)) یا گرددەبن))(بایەزیدی ل٣٠)

((یەکێ لە خوورەوشتی کورد ئەوەیە کە بچووک بە بچووک لەسەر بێشکە مارە دەکەن. وەکو ئەگەر یەکێک کچێکی بوو، یەکێکی تریش کوڕێک، ئەوە لە ڕۆژی لە دایکبوونیان کچەکە لە کورەکە مارە ئەکەن و ئەم خووەش (بێشک گرتمە) ی پێ دەڵێن. کاتێك هەردوو منداڵەکە گەورە بوون ئیتر شەرم و ڕێگەگرتن نامێنێ وکە گەوورەبوون شایی و زەماوەندیان بۆ ئەگێرن.)) (بایەزیدی. ٢٠١٥. ل٣٠) وەك هەنگاوێك لەو سەردەمەدا بۆ نەهێشتنی شەرمکردن لە یەکتری و شکاندنی بەستەلەکی نێوان کورو کچ تا رادەیەك ئامانجی خۆی پێکاوە سەرەرای سلبیاتەکانی.. وشەی مارە لە وشەی مەهری عەرەبیەوە هاتۆتە ناو زمانی کوردیەوە

دیاردەی تۆڵەسەندنەوە:

ئەم دیاردەیە لای زۆربەی خەڵکی کوردستان بوونی هەیە بەتایبەتی لە سەر ئاستی ناوخۆ هەر بۆیە روحی لێبووردەیی لەنێوانیاندا نییە. بایەزیدی دەڵێ ((کورد میللەتێکی ڕق ئەستوورو تۆڵەسێنن ئەگەر دوژمنایەتی لەگەڵ یەکێکدا هەبێ لەزەرەرو زیانی دەگەرێن)) (بایەزیدی.٢٠١٥.ل٣٩)هەر بۆیە کورد پەندێکی هەیە دەڵێ (تۆڵە بەسەبرە ئەما بەزەبرە)

((ئەگەر کورد خوێندار (حەقدار) بن لەگەڵ مرۆڤێکی وولاتێکدا ئەوە ئەم تۆڵەیە بە درێژایی ئەو مێژوو شەرو خوێنداریە بۆ مناڵەکانیان دەگێرنەوە.. بەکورتی کۆنە قین لەناو کورد وون نابێ و هەتا حەوت پشت ئەم قینە هەڵئەگرن)) (بایەزیدی. ٢٠١٥. ل ٢٩) دیارە تۆلەسەندنەوە خەسڵەتێکی نەرێنی کوردە ((لەناو کوردەکانی ناوچەی بۆتان و هەکاری تۆڵە دوایی نایات و خوێنیان هەر ئەمێنێت و و لە یادیان ناچێت و چاوەرێ هەلێکن.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

میرو ئاغای کورد دەست ناخەنە تۆڵەسەندن ئەم تۆڵەیە درێژە ئەکێشێ هەتا کاتی خۆی دێت. بەڵام لەناوچەکانی تردا خەڵك ئەکەوێتە نێوان شەرکەران و شەڕ ئەوەستێنن، ئەمانە بەتایبەتی لەناو هۆزەکاندا باوە.)) (بایەزیدی. ٢٠١٥ ل ٦٥).

بیرکردنەوەی ئەرێنی ورەفتاری شیاو:

لەناو هەموو گەلێك رەفتاری شیاو بیرکردنەوەی ئەرێنی بۆ زۆر دیاردەو بابەت هەیەو دەبینرێ، جێی خۆیەتی نەوەکانی ئەم گەلە شانازی بەو خەسلەتانەوە بکەن، کە وەك رەوشت و رەفتاری باشە بۆتە سیمانی نەتەوەکەیان. بایەزیدی دەڵێ :((کورد لە بەڵێن و بەڵێندان زۆر ڕاستن، بەڵێن بە هەرکەس بدەن زوو جێبەجێ ئەکەن، ئەگەر شتێك لە مێشکیاندا زوو جێبەجێی ئەکەن لە یادیان دەرناچێ)) (بایەزیدی.٢٠١٥. ل) کەواتە ئەم سیفەتە خەسلەتێکی باشە کە کورد خاوەنی بەڵێنی خۆیانن و پەیمان ناشکێنن و راستگۆن لەگەڵ دەوروبەرەکەیاندا و واتە دوو روو نین و شت دەبەنە سەر و پەشیمان نابنەوە. ((کورد بە خۆراگری دەناسرێتەوە کە هیچ هێزێك نایلەرزێنێت. خاوەنی پەیمانی خۆیەتی و بەڵێن دەباتە سەر و لەگەڵ خزمەکانیدا هاوسۆزە. پارێزگاری لە رەفتاری مرۆڤانەی خۆی بەرانبەر بە ئافرەت دەکات زیاتر لە موسلمانەکانی تر.)) (باسیلی نیکیتین. ٢٠٠٦.ل١٤٠)

خەسڵەتێکی تری ئەرێنی کورد کە بایەزیدی خستوێتێ روو ئەوەیە کە ،((کورد ئەوپەری رێزی ویژدان و شەرەفیان لایە،، ئەگەر یەکێك گوناحێکی گەورە بکات و بچێت خۆی بخاتە بەر ویژدانی شەرەفی یەکێك، ئەوە لە گوناهی ئەبوورن و هەمیشە بە ویژدان شەرەفی سوێند دەخۆن و بە هیچ جۆرێك شتێکی درۆ ناخەنە ویژدانی خۆیانەوە. (بایەزیدی.٢٠١٥. ل ٢٩) هەر لەم بوارەدا دەڵێ ((کورد زۆر رووخۆش و بێ غەمن، زۆر بیر ناکەنەوە. خاوەنی چی بن (هەیانبێت و نەیانبێت زۆر گوێی نادەنێ)).(بایەزیدی. ٢٠١٥. ل٩٥)شاکر خەسباك پێی وایە کە ((کورد بەوە ناسراوە کە ئاسودەن لەبەرئەوەی هەر بۆخۆیان و لە بنەڕتەوە کۆمەڵایەتین و لەنێوان خۆیاندا سادەو خاکین.حەسوودی بەیەکتری نابەن، نەمبینیوە کوردێك دژی کەسێکی تر موونافیقی بکات تەنانەت نێوانیان لەوپەڕی خراپیدا بێت)) (شاکر خصباك، ١٩٧٢، ل ٤٣٢)هەندێ رەفتارو خوو هەیە وەك سیمای دیاری گەلی کورد بووە بە شوناسی کەلتووری و رۆشنبیری بە درێژایی مێژوو. زۆربەی رایەکان ئەوە دەردەخەن کە کورد بۆ دەرەوەی خۆیان زۆر باش وگونجاون بەڵام بۆ ناوخۆ گەلێکی خراپن و هەمیشە کێشەو کرفتیان هەیە.

داب و نەریتی کورد ئەوەیە((ئەگەر لە کاتی شەردا یەکێك لە ئەسپەکەی کەوتە خوارەوە یاخود بە دیل گیرا ئەوە ئەو دیلە ناکوژن.)) (بایەزیدی ل ٣٠) کورد هەر لە کۆنەوە رێز لە دیل دەگرن و نایکوژن، لە راپەرینەکەی ١٩٩١ دا دیلەکانی سوپای عیراقی لە لایەن

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

کوردەکانەوە نەکوژران و ئازاد کران.بایەزیدی باسی دوو کردەوەی نامۆ بە ژیانی کوردەواری دەکات کە لەناو کورددا بڵاو نەبووە. ((دوو کردەوە لەناو کوردەکاندا ڕووی نەداوە یەکێك لەم کردەوانە خوانەخواستە (هەتیو بازییە) کردەوەی دووەم: سەرخۆشی یا بەدمەستی، هەتا ئەم دوایەش لە کوردستان دا سەرخۆش نەبووە، بەڵام هەندێ لە گەنجەکان ئەوانەی لەگەڵ تورکەکاندا ئەگەرێن لەناو تورکە ناسراوەکاندا مەی خواردنەوە زۆرەو لەگەڵیدا ڕاهاتوون.)) (بایەزیدی.٢٠١٥. ل ٨٠) ((کورد باوەریان وایە کە چاکەو خراپە نابێت و لە قسەی حەق وراست شەرم ناکەن هەتا ئەگەر حاکمیش بێ ناترسن ،هەڵواسرێن قسەی حەق ئەڵێن و لەسەر قسەی خۆیان سوورن چاونەترسن))(بایەزیدی. ٢٠١٥.ل٤٧) ئەمە عینادی نییە. واتە کاتێ کەلەسەر حەقبن ئەوا لەسەر قسەی خۆیان سووردەبن. ((بەرتیل وەرگرتن لەناو کورد دا حەرامە، پارەش بە فایز نادەن و کرین و فرۆشتنیان بە سەلەمە..))(بایەزیدی. ٢٠١٥.ل٦٩). ((ئەگەر خوا نەکردە یەکێك ناخۆشیەکی لێ ڕوودابێ یاخود زۆر هەژار بێت یا ئەگەر ویستی شایی یاخود ئەسپێك بکرێت ئەوە پەنا ئەباتە بەر هۆزو خێڵەکە و داوای یارمەتیان لێ ئەکات)) (بایەزیدی. ٢٠١٥. ل٩٠) گیانی هاوکاری کردن لە ناو کوردەکان خەسڵەتێکی باشی خەڵکەکە بووە ئاغا کوردەکان زۆر بەخشندە و نان بدەن ((ئەگەر کورد چاکەو پیاوەتی و بەخشندەیی لە کەسێك ببین هەرگیز لە یادی ناکەن)) (بایەزیدی. ٢٠١٥. ل ٤٧)ئەمانە کۆمەڵێك خەسڵەتی جوانن کە لە ناو کورداندا ڕەنگیان داوەتەوە.

بیرکردنەوەی نەرێنی و ڕەفتاری نەشیاو:

بایەزیدی هەندێ بیرکردنەوەی نەرێنی یاخود باوەر کە باسیان دەکات دەخەینە ڕوو: ((کورد باوەریان بە چاو و نفووس هەیە (چاوپیس) خۆیان لە چاوی پیس ئەپارێزن. گوایە ئەگەر مرۆڤێك کۆسە بوو موی سەری زەرد و چاوی شین بوو ئەوە لەو مرۆڤە ئەترسن و گومانی چاو پیسی لێ ئەکەن)) (بایەزیدی. ل٤٤)مەلا محمود بە وشەی گوایە گومانی هەیە کە ئەو باوەڕەیان دروست بێ ((یەکەم نانی کە لە تەنور ئەهێننە دەرەوە ئەوە ئەو نانە ناخۆن گوایە دەڵێن هەرکەس ئەو نانە بخوات ژنی ئەو کەسە ئەمرێت. هەروەها کورد کاتێ قاوە لێ ئەنێن فنجانێکی لێ ئەرێژن و ئەڵێن ئەمە بەشی شێخی قاوەیە)) (بایەزیدی.٢٠١٥.ل٧٧) ((لەناو کورداندا جەهالەت (نەزانین) زۆر بڵاوبۆتەوە کوردان زۆر حەز لە ماڵ و سامان ئەکەن))(بایەزیدی.٢٠١٥. ل٥٠)ئەم جۆرە بیرکردنەوانە زۆریان لە ئێستادا نەماون. ئەو ژینگەیەی کورد تیایدا ژیاوە سروشتێکی جوان و لە هەمان کاتیشدا قورس گران بە تایبەتی زستانەکەی زۆر سارد و سەخت بووە ئەم دۆخە کاریگەری لەسەر چۆنێتی خۆگونجاندنی لە گەڵ سروشتدا هەبووە و تەنانەت بیرکردنەوەو ڕەفتاریش هەر لە ژێر ئەو سروشتەدا بووە کە لە هەموو کوردستاندا وەکو یەك وایە. ئەم عینادییەی کە بایەزیدی باسی دەکات دەگەرێتەوە بۆ سەردەمانێکی زۆر پێش ئەو سەردەمەی کە بایەزیدی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

بەرهەمەکەی تیادا نووسیوە. دیارە ئەوەندە خۆی ئەوەندە بەحەقدار زانیوە و لەناخەوە سادەو پاك بووە و هەرگیز چاوی لە ماڵی کەس نەبووە پشتی بە خۆی بەستوە بۆیە هەمیشە لەسەر رایەکەی خۆی سوور بووە و داکۆکیشی لێکردوە هەر لەخۆوە نییە کە عینادە چونکە هەڵخەلەتێنراوە و فێلی لێکراوە بەڵام لەهەموو دۆخێکدا عینادی زیان دەگەنێت و نابێتە هۆی سەرکەوتن. بایەزیدی دەڵێ ((کوردەکان گەلێ کەلە رەقن (عینادن) و شێر گێرن))(بایەزیدی. ٢٠١٥. ل ٦١).

ئاهەنگ گێران و جەژنەکانی کورد:

لە بواری ئاهەنگ گێران و جەژنەکاندا، گەلی کورد، گەنجینەیەکی دەوڵەمەندی هەیە. زۆربەی گەریدەو کوردناسەکان جەخت لەو راستیە دەکەنەوە کە کورد ئاهەنگی تایبەت بە خۆیان هەیە و هەمیشە یاد وجەژنەکان بەرز رادەگرن لەم رووەوە بایەزیدی کۆمەڵێك جەژن و ئاهەنگمان بۆ دەخاتە ڕوو ((کورد ئاهەنگی کریڤایی = دۆستایەتی ئەگیرن و ئەبنە کریڤی یەکتر ئەگە یەکێك ویستی مرۆڤێك بکاتە کریڤی خۆی هەردوو مرۆڤەکە دەوڵەمەند بوون ئەوە ئەسپێکی بۆ ئەرازێننەوە و ئینێرنە ماڵی ئەو مرۆڤەی ئەیەوێ ببێ بە کریڤی و ئەوە پەسەند ئەکات ئەو کەسەی کە ئەسپەکەی ئەبات ئەوە دیارییەکی ئەدەنێ و وەڵامیان ئەدەنەوە کەبۆتە کریڤی ئەوان ئەگەر ئەو دوو مرۆڤە کە کریڤی یەکترن لە چینی ناوەراست یاخود خوارتر بوون ئەوە بەرانێکی بۆ ئەنێرن و ئەبێتە کریڤی ئەو ماڵە .. باوکی کور کاتێك کورەکەی خەتەنە ئەکات خواردن دروست ئەکەن وئاهەنگی بۆ ئەگێرن رۆژی خەتەنەکردن بانگی خەڵك ئەکەن و کریڤیش بانگ ئەکەن و پاش نان خواردن بڵاوەی لێ دەکەن)) (بایەزیدی. ٢٠١٥.ل٥٤). بایەزیدی باسی جەژنی خدری نەبی دەکات کە لەپاش رۆژو گرتن شەوی کۆتایی دەیکەنە جەژن.((گەنجەکان (کور و کچ)یان سێ رۆژ رۆژوو ئەگرن و شەوی چوارەم ئەیشکێنن بەڵام ئاو ناخۆنەوە و ئەخەون و لە خەویاندا هەرکەسێ ئاو بدات بەو کچە ئەوە ئەبێ بەنسیبی و بە پێچەوانەوە هەر کەسێ ئاو بەو کورە بدات ئەبێ بە هاوسەری. ئەم رۆژووگرتنە لای کورد باوەڕێکی بێگومانە لە شەوی جەژنی (خدری نەبی) یدا کولیچەش دروست ئەکەن و ئەیخەنە قاپێکی تەختەوە و لە ناوەراستی ژوورەکەدا دای ئەنێن، باوەریان وایە خدری نەبی بێت، پێش ئەوەی پاشماوەی ئەسپەکەی لەسەر شیرینییەکەی ئەمێنێتەوە، بەم شێوەیە خاوەن ماڵ جار ئەدات ئەمشەو حەزرەتی خدری نەبی هاتۆتە ماڵمان و خێرو بەرەکەتی هانیوە بۆ بەیانی شیرینێکە بە سەر دەرودراوسێ یەکان دابەش ئەکەن و بەشێکی ئەم شیرینیە بۆ بەرەکەت هەڵ ئەگرن)). (بایەزیدی. ٢٠١٥. ل٥٨). ((خدر کەسێتیەکی سەرمەدییە و بە پێی داب و نەریتی کوردەواری نوێنەری هێزی خێرە و هەمیشە لە هەموو شوێنك ئامادەیە لەکاتی تەنگانەدا بە فریای مرۆڤ دەکەوێت و رۆڵی کەسێکی دڵسۆز دەبینێ .. کەسێتی خدر بە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

روونی له داستانی مەمی ئالاندا كە داستانێكی فۆلكلۆری كوردییە باسكراوە، وەك رەمزی هێزی خێر (علی الجزیری. ل ٣٩)

((كورد لە كۆتایی مانگی شوباتدا كە رێكەوتی چوارشەممە ئەكات دوا رۆژی چوارشەممە كە رەشە چوارشەممەی پێ ئەڵێن، لەم رۆژەدا ئاهەنگێك ئەگێرن و خۆشی و شادی بڵاوئەكەنەوە و لەم رۆژەدا ئاژاوەو شەڕ نابێ. هەریەكە لە ماڵەوە خواردنێكی زۆر دروست ئەكات و هەركەسێك لەم رۆژەدا ئیش بكات باوەریان وایە ساڵێكی تریش هەر هەمان ئیش دەكات.)) (بایەزیدی. ٢٠١٥. ل٥٩). بایەزیدی زۆربی جەژنەكان كە لەناو كورددا بڵاوبووە دەگێرێتەوە بەڵام ئەوەی جێی سەرنجە ئاماژە بەجەژنی نەورۆز ناكات، پێدەچێت هێشتا ئەو جەژنە لەناو كوردا باو نەبووبێت یان لەو ناوچانەی كە خۆی ئاماژەیان پێدەكات ئاشنا نەبووبێتن بە نەورۆز هێشتا هەر وەكو چیرۆكێكی ئەفسانەیی باو بووە.

((داب و نەریتیان وایە لە رۆژی جەژندا (هەلیسە)دروست ئەكەن لەم جەژنەدا ئەگەر دوو مرۆڤ نەیار بن ئاشت ئەبنەوە و بەیەكەوە قسە ئەكەن كورد لەم جەژنەدا تا سێ رۆژ سەر لەیەكتری ئەدەن و ئەچنە لای یەكتری. لەم جەژنەدا دەوڵەمەندەكان پارە بەسەر مناڵان و هەژاراندا ئەبەخشنەوە، مناڵانیش لەم رۆژەدا بە ماڵاندا ئەگەرێن و داوای پارەو میوە ئەكەن و هەر ماڵێكیش بە پێی توانا شتێك بە مناڵەكان ئەدەن)) (بایەزیدی. ٢٠١٥.ل٥٨) روون نییە مەبەست لە جەژن كام جەژنەیە بەو پێیەی ماوەكەی سێ رۆژە لەوانەیە مەبەستی جەژنی رەمەزان بێ.

((كوردان ئاهەنگی (مولود) لە رۆژی دایكبوونی پێغەمبەردا ئاهەنگ ئەگێرن. پیاوان و ژنان هەریەكە لە لایەك خواردن ئامادە دەكەن بۆن و بخورت دائەگیرسێنن و بڵاوی ئەكەنەوە)) (بایەزیدی. ٢٠١٥. ل٥١)

((كورد زۆر باش رۆژژمێری ساڵانە و مێژووەكەی بە رۆژو مانگەوە ئەزانن، حسابی قەمەری نازانن لە جەژنی رەمەزان و جەژنی لەدایكبوونی پێغەمبەر ئەزانن ئەمانەش حسابیان وەكو تووەكانە، هەروەها (بەران بەردان) و (سەد پەز) یش ئەكەن بە جەژن.) (بایەزیدی. ٢٠١٥. ل٧١) .((یەغناغ بریتییە لە ئاهەنگی شەوانە كە بۆ كیژو لاوان ساز ئەدرێ، خانویەكی گەورەی بۆ ئەرازێننەوە و ئەیكەنە چراخان و گۆرانی بێژ و مۆسیقا ژەن ئامادە دەبن هەرچی كیژو كوڕی گەرەك و گوندەكەیە ئامادە دەبن و ئەیكەنە شایی و هەڵپەركێ و گۆرانی تا بەیانی، پاشان هەریەكەیان بە زمانی خۆیان ئەگێرنەوە)) (بایەزیدی. ٢٠١٥ ل٦٠)

خوێندەواری:

لەو سەردەمەدا دوو جۆر خوێندن هەبووە خوێندنی قورئان و خوێندنی كتێب ((بۆ خوێندنی مناڵان هەر وەك رۆمییەكان مامۆستاموچەی رۆژانە و هەفتانە یاخود كرێش وەرناگرێ، بەڵكو كاتێ مناڵەكان خوێندن تەواو ئەكەن هەریەكە و بە پێی توانای خۆی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەكولینێن كوردی

دیاریەك بە منالّەكانیاندا بۆ مامۆستا ئەنێرن. ئیتر مامۆستا هیچی تر وەرناگرێ هەتا منالّەكە خەتمی قورئان تەواو نەكات پاش ئەوەی خەتمی قورئانی تەواو كرد باوكی منالّەكە مامۆستا بانگ ئەكاتە مالّەوە و دیاریەكی وەك دوو بزن و یاخود سێ بزن و مانگایەكی پێشكەش ئەكات و مەلاش بەمە رازی ئەبێت. كاتێ كتێب ئەخوێنن و مەشقی تیا ئەكەن مامۆستا وەك یارمەتییەك ئەمە ئەكات و پارەش وەرناگرێ، بەلّام مامۆستای قوتابخانە پارە لە وەقف وەرئەگرێ ئەم مامۆستایە لەبەیانی زووەوە تا ئێوارەیەكی درەنگ دەرس ئەلّێنەوە و پاشان بۆ مالّەوە ئەگەرێنەوە))(بایەزیدی.٢٠١٥ ل٥٥) بەگوێرەی ئەو زانیاریانەی بایەزیدی خستویەتێ روو، دووجۆر خوێندن هەبووە یەكێكیان وەكو مزگەوت (حوجرە) ئەوی تریان قوتابخانەیە .((لەناو كورددا خوێندن و نووسین بەزمانی فارسی یەو خوێندنی توركی و زمانی توركی كەم دەزانن كتێبی توركی و زمانی توركی لای كوردەكان رێزو پەسەندیان نییە)) (بایەزیدی. ٢٠١٥. ل٦٩). ((كچە كورد لای مەلا فێری خوێندن ئەبن و مەلا خوێندنیان فێر دەكات)) (بایەزیدی ل٤٩).ئەم بایەخدانە بە خوێندنی كچان لەو سەردەمە ئەوە دەردەخات كە مەیلی خێزانی كوردەواری بۆ بەرزكردنەوەی هۆشیاری و دەرخستنی پێگەی كچان و هاتنە پێشەوەیان لە گەلّ رەگەزی نێرینەدا لە بیركردنەوەو كرانەوەی عەقلی كوردیەوە هەلّقولّاوە.

خەتنەكردن:

بایەزیدی لە دوو شوێندا باسی خەتنەكردن دەكات. ئەوەی جێی سەرنجە باسی خەتەنەی كچان ناكات. پێدەچێت خەتەنەكردنی كچان لەو ناوچانەی بایەزیدی ئاماژەیان پێدەكات باوی نەبوو بێ. لەبارەی خەتەنەكردنی كوڕانەوە دەلّێ ((باوكی كوڕ كاتێك كوڕەكەی خەتەنە دەكات خواردن دروست ئەكەن و(كریفیش) بانگ ئەكەن پاش نان خواردن بلّاوەی لێ ئەكەن. دەلاك دێت منالّەكان خەتەنە دەكات و بەخشیشی لە كریف وەر ئەگرن و تا سێ رۆژ رۆژێ دووجار لەمالّی كریفەوە خواردن بۆ منالّان دێت)) (بایەزیدی، ٢٠١٥ ل٥٤) هەر لەم بارەیەوە دەلّێ ((كاتێك ئاغایەك یا دەولّەمەندێك كوڕی خۆیان (خەتنەنە – سونەت) ئەكەن ئەوە لەگەلّ كوڕەكەی خۆیاندا كوڕەی هەژاران و هەتیوانیش خەتەنە ئەكەن. لەگەلّ ئەمەشدا زۆربەی منالّە كورد خەتەنە نەكراون و ژنیشیان هێناوە و منالّیشیان هەیە كاتێ كە پیر ئەبن خۆیان سونەت ئەكەن) (بایەزیدی. ٢٠١٥. ل ٩٢)

مردوو ناشتن:

رێورەسمی مردوو ناشتن لەسەر شێوازی مەراسیمی ئاینی ئیسلام بەرێوە دەچێت بایەزیدی لە مردنی كەسانی گەنج و لاودا دەلّێ ((شین گێران بۆ مردوو ،لای كورد جێی بایەخە بەتایبەتی بۆ كەسانی گەنج و لاو)) (بایەزیدی. ل٣٧)

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

یان دەڵێ ((کاتێ مرۆڤێ ئەمرێ ئەوا گریان و شینی بۆ ئەکەن و بەدەنگی بەرز هاوارو گریان پەیدا ئەبێ.. بۆ ژن و پیاوی دەوڵەمەند تابووت دروست ئەکەن و مەلا لەسەر مردوەکە ئەخوێنێت.. تا سێ ڕۆژ هەندێکیش تا حەوت ڕۆژ پرسە ئەگێرن.. گۆر هەڵکەندن و شوشتن و هەڵگرتنی مردووەکە لە کوردستاندا لە دەوڵەمەند و هەژار کرێ وەرناگیرێ بەڵکو هەریەکە چاکەی خۆی بەجێ دێنێت.) (بایەزیدی. ٢٠١٥.ل٨١)

دیاردەی سوێند خواردن:

ئەم دیاردەیە لای کورد زۆر باوەو بێ ئەوەی بیری لێبکەنەوە بۆ سەلماندنی قسەکانیان سوێند دەخۆن لەم بارەیەوە بایەزیدی دەڵێ ((زۆربەی زۆری کورد بە درۆ سوێند ئەخۆن و لەبەر نەزانیان (معاذالله) نازانن سوێند چییە و زۆربەی سوێندەکانیان بە گۆری باوك و براو کوریان یاخود بە سەری باوك و برا و کوریان سوێند ئەخۆن لەگەڵ ئەمانەشدا سوێندی راستیان هەیەو بەدرۆ نایخۆن و ئەترسن. بۆنموونە: تۆزێ خۆڵ ئەکەنە دەستی پیاوەکە و پێی ئەڵێن: ئەم خۆڵە بە ئاسماندا فرێ بدە و بڵێ خوای کەس و کارم وەکو ئەو خۆڵە بڵاوبێتەوە هەڵبەت ئەم سوێندە بە درۆ ناخۆن چونکە باوەریان وای ئەم سوێندە بە درۆ بخۆن ماڵەکەیان ئەبێتە سەربەشی ماڵان.)) (بایەزیدی. ٢٠١٥. ل٦٤)

بڕینی ناووکی منداڵ:

نەریتێکی کۆن کە لەسەردەمی بایەزیدا باو بووە مەسەلەی برینی ناوکی منداڵ بووە کە بروایان وابووە چارەنووس و ئایندەی مرۆڤ هەر زوو لە منداڵیەوە دیاری دەکەن و بەبێ ئەوەی هیچ پەیوەندیەکی مەنتیقی لە نێوان ناوك برین و توانی زیرەکی و کاری قۆناغی گەورەبوونی منداڵەوە نیە ((لەناو کوردا وا باوە کاتێك منداڵێك لەدایك ئەبێ ناوکی ئەبڕن ئینجا ئەو شتەی کە ناوکی منداڵەکەی پێ ئەبرن باوەریان وایە ئەگەر ناوکی منداڵ بە شیر بڕا ئەوە کاتێ کە گەورە بوو ناوبانگ دەر ئەکات و شۆرسواری لێ دەر ئەچێ ئەگەر ناوکیان بە قەڵەم بڕی ئەوە پاشان ئەبێت بە زانا و نووسەر یاخود مەلای لێ دەرئەچێ... ئەگەر ناوکی کچەکانیان بە ئاڵتون ببڕن ئەوە ئەو کچە ئەبێت بە خانم و خاتوون و ناوبانگی ئەبێ. ئەگەر ناوکی کچەکانیان کل و سمەی تێبگرن، ئەوە کچەکانیان ناسك و جوان ئەبێ.)) (بایەزیدی، ٢٠١٥، ل ٧٤)

پێگەی ئافرەتی کورد:

بۆ زانینی پلەی شارستانییەتی هەرگەلێك پێویستە کە پێگە و ژیان و گوزەرانی رەگەزی مێینە هەڵبسەنگێنین کە لە چ دۆخێکدایە. بەهاو پێگەی مێینە لە تێروانینی کورد بۆ هاوسەرەکانیان زۆر بە راستگۆیانە خراونەتە روو. بایەزیدی بایەخی زۆر تایبەتی بە ئافرەت داوە لە زۆر رووەوە تێروانینەکانی خستۆتە بەردەست ((کچ و بووکی کووردەکان

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

لەکەس خۆیان ناپۆشن)) ل٣٢ ژن و مەلا و شێخ هەر تکایەك بکەن بێ هیوا نابن، ئاگری شەڕ دەکوژێننەوە (ئافرەت سەرپۆشەکەی فرێ دا شەڕ رادەوەستێ. ((ژنەکانیان روپۆش و پەچە لە کەسێکی نەناسراو ناپۆشن و سەربەستن، هەروەك ئافرەتی ئەوروپی وان))(بایەزیدی. ل ٣٥).((ژنی کورد زیاتر لە پیاوی کورد بە هۆش و زیرەك و وریان، زۆر دڵسۆزن رێزی غەریبان دەگرن، و پارێزگاریان لێ ئەکەن، بە هەموو شتێك رازی نین و دڵ فراوانن. هەر ئەمانەن لە ماڵەوە هەموو کارو بارێك ئەکەن و هەموو شتێك وەرئەگرن بێ ئەوەی پرس بە مێردەکانیان بکەن.)) (بایەزیدی. ل ٦٥) ((ئافرەت باڵاپۆش نییە، لە کۆڕو کۆبوونەوەکاندا دادەنیشن و ئازایانە و بێ ئەوەی شەرم بکەن، و زۆر جار بەشدار دەبن لە گفتۆگۆی پیاواندا، سۆن دەڵێ: زیاتر لە جارێك رووی داوە کە کابانی ماڵ لە غیابی هاوسەرەکەی پێشوازی لێمکردووە ،لەتەکمدا دانیشتومو قسەی بۆم کردووە، بەڕوویەکی خۆشەوە خواردن و خواردنەوەی بۆم ئامادەکردووە..)) (مینورسکی، ت: معروف خزنەدار، ١٩٦٨، ٧٤) ((لەراستیدا ژن لە مێرد هەڵهاتن لەناو کوردا باو نییە)) (بایەزیدی ل٣٤) ((ئافرەت لە دیوەخانیشدا دادەنیشن و بەشداری هەموو کارو باروئامۆژگارییەکن رێزی میوان ئەگرن.)) (بایەزیدی ل٣٥). کورد هیچ کات شەڕ لەگەڵ ئافرەت ناکەن پارێزگاری لە شەرەفی دەکەن.

((لای تیرەی کورد دڵ پیسی و بەدگومانی نییە بۆ نموونە ژنی جوانی گەنجیان لەگەڵ پیاوان دادەنیشن و قسە ئەکەن و پێئەکەنن بێ ئەوەی مێردیان دڵیان لێ پیس کات و گومانیان لێ بکات. بەڵام ئەگەر مێردەکان خراپەیان لێ ببینن ئەو کاتە بێ یەك و دوو ماوە نادەن ژنەکە لەگەڵ پیاوەکەدا دەکوژن و کەس داوای تۆڵە ناکات و پرسیار لە چارەنووسیان ناکات)) (بایەزیدی. ل ٤١) بەرانبەر ژنەکانیان دڵپیس و گومانی خراپ ناکەن ((ژن و بووکی کوردەکان رووخساری خۆیان لەکەس داناپۆشن و لەبەردەم کەسیشدا هەڵنایەن، لەگەڵ هەموو کەسێکدا قسە دەکەن بەڵام رەوشت و پاکن)) (بایەزیدی.٢٠١٥ ل٧٧)

خیانەتی هاوسەری:

گەلی کوردیش وەکو گەلانی تری موسڵمانی ناوچەکە پابەندی داب و نەریت و ئاینی ئیسلام بوونەو بەلایانەوە نەنگیە کە ژن خیانەت لە مێردەکانیان بکەن و هەموویان هاوڕان لەسەر کوشتنی هەر ژنێك کە خیانەت لە مێردەکەی بکات. ((کورد هەموو گیروگرفتێك چارەسەر دەکەن تەنها خیانەتی ژن و مێردایەتی نەبێ، چونکە ئەم کردەوانە زۆر گەورەیە و بەنەنگی ئەزانن.))(بایەزیدی. ٢٠١٥. ل٤١) بایەزیدی خۆیشی هۆکاری ئەو رەفتارەی کوردمان بۆ روون دەکاتەوە کە مەسەلەی جووتبونی بێ شەرعی عەیبەیەکی گەورەیە و ناتوانن چاوپۆشی لێ بکەن ئەم رەفتارە لە ئێستاشدا هەمان چارەنووسی کوشتن چاوەروانیان دەکات.لەکاتی خراپکردنی ئافرەتدا ئافرەتەکە دەکوژن بێ ئەوەی کەس

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

نارەزایەتی دەربڕێت ((ژنی کورد خیانەت لە مێردەکەی ناکات ئەگەر خیانەتی کرد دەیکوژن))

دیاردەی ڕەدووکەوتن:

بایەزیدی ئاوڕی لە زۆر لایەنی ژیانی کۆمەڵایەتی کورد داوەتەوە و لای لە زۆر باسی گرنگ و تەنانەت یاساغ و ڕێپێنەدراوی سەردەمەکەی کردۆتەوە. بە ڕووکردنە هەر وتەو زانیاریەکی بەرهەمەکە کۆمەڵێك زانیاریمان دەست دەکەوێت و دەرگایەك لەسەر نهێنیەکانی ژیانی ڕابردووی گەلەکەمان بۆ والا دەبێت. بایەزیدی دەڵێ:((لای کورد کچ رفاندن هیچ نەنگی نییە، چونکە بێ ڕەزامەندی کچەکە ڕەدووکردن نابێ، ئەگەر کچ و کوڕێك دڵیان بەیەکەوە بوو باوکی کچەکە رازی نەبوو کچەکەی بەو کورە بدات ئەوە کورەکە کچەکە ئەفرێنێ و ئەیباتە ماڵی ئاغا یان شێخی دێیەکە، کەس و کاری کچەکەش بەدوای کچەکەیاندا دەگەڕێن ئەگەر لە ڕێگا تووشی کورو کچەکە بوون ئەکوژرێن بەڵام ئەگەر رزگاریان بوو ناتوانن هیچ بکەن، لەم کاتەدا ماڵی ئاغا یاخود شێخ دەکەونە نێوان هەردوو لایەن، ئەگەر کورەکە پارەی نەبوو ئەوە ئاغا یاخود شێخ یا لە دراوسێکانی پارەی بۆ کۆ ئەکەنەوە و ئەیبەن بۆ ماڵی باوکی کچەکە و تکای لێ ئەکەن کە لێیان خۆش بێ و لەگەڵیان ڕێك بکەوێ ومارەی کورو کچەکە ئەبڕن و دوژمنایەتیان نامێنێ.)) (بایەزیدی. ٢٠١٥ ل٤٠) و بە پارە ڕێکیان دەخەن و کۆتایی بە کێشەکە دەهێنن. ئەم کارەی ئاغا و شێخ و سەرۆکی خێلی کورد هەنگاوێکی باش بووە بۆ چارەکردنی کێشەکە لە کاتێکدا ئەوەش دەردەخات کە بروایان بە خۆشەویستی نێوان کچ و کور هەبووە و بایەزیدی باسی نەریتێکمان بۆ دەکات کە لەو سەردەمەدا لە ناوچەکانی بن دەستی دەوڵەتی عوسمانی باو بوە ئەم دابە هەر لە باکووری کوردستان ئاسایی نەبووە بەڵکو لە ناوچەی سۆرانیش باو بووە ل ٨٢ ((ئەم نووسینە کۆنترین باسکردنی ڕەدوکەوتن بێت، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا زۆر خاڵی گرنگی بەکورتی باسکردووە)) (بوار نوردین. ٢٠٠٥. ل ٨١).ئەم بیرکردنەوە ئەم بنەما مەعریفییەی ئەو سەردەمە بۆ چارەسەرکردنی ئەو کێشە یە زۆر بە باش لە قەڵەم دەدرێت لە کاتێکدا لەسەر ئەو ڕەفتارە و ئەو کێشەیە کۆشتار و دوژمنایەتی لێ کەوتۆتەوە

چیرۆکی پێچەوانەش هەیە کە باس لە خراپی ئاغایەك دەکات دوای ئەوەی کچ و کور یەکتریان خۆش ویستوە باوکی کچەکە رازی نابێت بۆ یەکتری ببن لە گوندەکەی خۆیان رادەکەن و دەچنە گوندێکی تر ئاغای گوند کچ و کورەکە دەردەکات بۆ ئەوەی لە لایەن کەس و کاری کچەکەوە بکوژرێن و لە دوای دەرکردنیان دەکوژرێن.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

فرە ژنی لە ناو کورددا:

دیاردەی فرە ژنی لەناو کورددا باوی نەبووە ئەوەتا بایەزیدی دەڵێ: زۆربەی زۆری کورد یەک ژنیان هەیە زۆر کەم روو ئەدات دوو یاخود سێ ژنی ببێ. دەس بەردان (تەلاق) لە ژن لەناو کورددا زۆر کەمە و بەکارێکی ناپەسەند و شوورەئی دائەنرێ.))(بایەزیدی. ٢٠١٥. ل ٥١)

گۆرانی وتن:

گۆرانی کۆنترین بەشی ئەدەبی فۆلکلۆرە. هەروەک بەشێکی دیاری هۆنراوەی لیریکە ئەم هونەرە لە زۆر کۆنەوە پەیدابووە، گۆرانی شوانی، گۆرانی ئیشکردن، گۆرانی ئاینی، گۆرانی بۆنە، گۆرانیریاریکردن و گۆرانی شایی وهەڵپەرکێ و ژنهێنان ،گۆرانی رووداو...د. عیزەدین مستەفا رەسووڵ، ١٩٧٩، ل٧٥ -٨٠

((لەناو خێزانە ناودارەکانی کورد دا، هەرئەوەندە بایەخ بە ژنان دەدرا، کە گۆرانی میللی، هەڵپەرکێ و سوارچاکی فێربن، دەست ڕەنگین بن و توانای تەون و چنین و دوورمانیان هەبێ.مەسەلەی خوێندەواری لە دوا پلە دەهات. ژنانی کورد چ پایەو پلەیەکی بەرزیان هەبووبێ، سوار چاک بوون، و سڵیان لەوەش نەکردۆتەوە پیاوان لە رومبازیدا بەزێنن.))(ئەنوەر قادر، ٢٠٠٨ ،ل٤٧)

گەنجەکانیان بە لاو وکیژو بووکیانەوە هەموو شەوێکی زستان لە ماڵێکی دەنگ خۆشدا کۆئەبنەوە و ئەگەر ساز هەبێ ئەوە ساز لێ ئەدەن خۆ ئەگەر ساز نەبێت ئەوە لاوە دەنگ خۆشەکان بووک و کچ پێکەوە گۆرانی (بیرتە) دەڵێن و شایی ئەکەن و هەڵئەپەڕن، هەتا نزیک بەیان ئیتر هەرکەسێك بڵاوەی لێدەکات و ئەڕۆنەوە ماڵی خۆیان، زۆربەیان هەر بە دووشەو یا سێ شەوو جارێك گۆرانی بێژ لەناو گوندەکاندا دێنن. ئەگەر لەگوندە فەلەکانیشدا بێت ئەوە بووک و کچی ئەرمەنی لەگەڵ کوردەکاندا پێکەوە پێکەوە گۆرانی ئەڵێن و ئاهەنگ ئەگێرن زۆر جار لە کورە کوردێك روو ئەدات دڵی بەکچە فەڵەیەکەوە ئەبێت ئەو کچە بەرەزامەندی خۆی لەگەڵ کورەکە رەدوو ئەکەوێت و ئەبێت بە مووسڵمان، کورەش لە خۆی مارە دەکات. (بایەزیدی. ل ٨٣). لە کوردەواریدا دانیشتوانی گوندو شارەکان لە کۆنا زۆربەی شەوانیان بە ئاوازی خۆش و گۆرانی کاتیان بەسەر بردووە، چوار وەرزی ساڵ دیوەخانی گەورەپیاوانی دێ و شار لە پیاوان و گۆرانی بێژ جمەی هاتووە.. لە زستاندا لە مزگەوت و حوجرەی فەقیانیشدا شەوگاری درێژیان بە گۆرانی یا حیکایەت و یارییە فۆلکلۆرییەکان بەسەر بردووە. (د. شوکریە رەسول، ١٩٨٤، ل ٨٨)

کورد هەر زوو درکی بەوە کردووە بە هۆی گۆرانیەوە دەتوانێت بابەتەکان و زانیاریەکان و تەنانەت بەشێك لە رووداوو کارەساتی مێژووی و داب نەریت و داستانی خۆشەویستی و قارەمانێتی دەماو دەم و لە نەوەیەکەوە بۆ نەوەیەکی تر دەگوازنەوە ئەمە بایەخ و گرنگی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

گۆرانی دەردەخات کە مرۆڤ بە هۆی زوو لەبەرکردنەوە و ئاسانی و خۆشی ئاوازەوە کەیەوە لە بری نووسینەوەی یادەوەریەکانی بەکاریدەهێنێت.

نەریتێکی تر لەناو کوردا باوە ئەویش ئەوەیە کاتێ زستان دێت هەموویان لە دیوەخان کۆئەبنەوە و ئەیکەنە (گەرەلاوژە). گەرەلاوژەش ئەوەیە هەندێ لەو مەجلیسەدا خۆیان ئامادەکردووە بە گەورەو بچوکیانەوە یەکێ بەندێك گۆرانی ئەڵێن و لەسەرووی مەجلیسەکەوە تا دوایین کەس دەست بە گۆرانییەکە دەکەن. خۆ ئەگەر میوانێك لەو مەجلیسەدا بێت ئەوە چارە نییە و ئەبێت بەندێك یاسترانیان بۆ بڵێت ئەگەر نەیڵێت ئەوە نابێت. کورد بەو بەندە گۆرانیانە (گێسك) دەڵێن. میوانیش ئەبێت بەشداری ئەم گۆرانیانەی گێسك بکەن. سەر لە ئێوارەش هەرچی لاو گەنجی زۆمەکە هەوارەکە هەیە لە بەردەمی ماڵێکدا کۆ ئەبنەوە و یاری راکردن و تۆپێن ئەکەن. پیرەکانیش لە لایەکەوە ئەوەستن و کچ و بووك و ژنانیش لە لایەکیترەوە لەژێر درەختێکدا بۆ خۆیان دا ئەنیشن و تەشی ئەرێسن و سەیری گەنجەکان ئەکەن کە یاری ئەکەن. هەرچی پیرو گەنجەکانیشیان لە رەشمەڵاکەیان دێنە دەرەوە و سەیری یاری ئەوان ئەکەن. هەرکە ئێوارەش داهات هەریەك کاروباری خۆی ئەکات. دەوار وئەسپەکانیان چاك ئەکەن، نان ئەخۆن و هەر کە دوو سەعات لە شەو تێپەری هەریەکە لەبەر رەشماڵەکەی خۆیدا دەست بە شایی ئەکەن. لاوی جوان و کچ و بووك دێنە گۆڤەندێ و پیاو ژن دەستی یەکتر ئەگرن، کچ و بووك گۆرانی ئەڵێن و یاری ئەکەن هەتا نزیکی بەیانی و هەریەك بلاوی لێ ئەکەن و دێنەوە ماڵی خۆیان و ئەخەون))(بایەزیدی ل٩٤ -٩٥)

یارییە فۆلکلۆرییەکان:

یارییە فۆلکلۆرییەکانی کە مەلا محمود ئاماژەی پێداوە بابەتێکی گرنگ و بایەخدارە بۆ لێکۆلینەوە بە مەبەستی زانینی ئاستی زیرەکی و بیکردنەوەی کۆمەڵی **کوردەواری**. ((کورد زۆر حەز لەیاری (غاردانە) و یارییەکانیان لەسەر خەڵاتە.. بۆ نموونە دووان، سیان یاخود چوار کەس پارەیەکی دیاریکراو دا ئەنێن پاشان یەکێك بەشتێکدا ئەکێشێت و سوارەکان غار ئەدەن هەر سوارێکی چاك و ئازا زوو گەیشتە جێ ئەوە خەڵاتەکە وەرئەگرێت یاخود یارییەکی تریان هەیە ئەویش نیشانەنانەوەیە کە چەند کەسێك نیشانە ئەگرن و فیشەك بە فیرۆ نادەن، هەر کەسێك سێ جار نیشانە لەسەر یەك بگرێتە ئەو جێگایە ئەوە خەڵاتەکە وەردەگرێ. هەندێ جار گرەو لە سەر کارێکی زۆر گران دەکەن. هەر کەسێ پەیمانی خۆی زوو بەجێ بێنێ و ئەوە خەڵاتەکە وەرئەگرێ. بۆ نموونە: ئەگەر کوشتارێکی گەورە رووبدات ئەوە سەد یاخود دووسەد کەس لەهەردوو بەرە ئەکوژرێن. لە هەردوو لا تێکەڵ ئەبن و کەس کەسی خۆی ناناسێتەوە و نازانرێ کێ بەدیل گیراوە کێ کوژراوە.. جا بەشەو گرەو ئەکەن ئەڵێن: هەرکەسێك بچێتە مەیدان و بزانێ

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

کێ کوژراوە و نیشانەی ئەو جێگایە بهێنێتەوە ئەوە خەڵات ئەکرێ. کاتێ بۆ بەیانی ئەو مرۆڤە ئەروات لاشەی کوژراوەکە دێنێتەوە خەڵات وەرئەگرێ بە کورتی لەناو کورد دا زۆر کاری نەزانین باوەو بڵاوبۆتەوە ؟))(بایەزیدی. ٢٠١٥ ل٦٨)

((یاری تریش هەیە وەك شەترەنج و دامەو گوستیر (مستیلە) ئەمیش بە پێ ی ئەو ئامرازە ئەبێ کە دەیخوازن و ناسراو نییە ئەوەی کە خەڵاتەکە ئەباتەوە داوای چی بکات ئەیدەنێوەکو ئەسپێکی جوان یاخود شتێکی کەم دەست بکەوێ. ،زۆر جاریش گرەو لەسەر کچ ئەکرێ و گرەو ئەبرێتەوە، گرەو بر خوشکی یاخود کچی وەرئەگرێ مارەی ئەکات ئیتر پەشیمانی لەگرەو بردنەوە نییە. هەرچی گرەو بر داخوازی بکات ئەبێ پێیبدرێ. مەرج لەسەر ئەو یاریانە ئەکەن کە ئەیکەن و مەرجەکەش بۆ نموونە ئەسپ و میوانداری و فڵان شت داوا ئەکەن. ئەم مەرجەش بەم شێوەیە لە باڵی کۆتر و کەڵەشێر و باڵندەدا ئێسقانێك هەیە ئەو ئێسقانە دێنن و ئەو دوو مرۆڤە هەریەك و لایەکی رائەکێشێ و گرەوی خۆیان ئەکەن. ئیتر ئەگەر یەکێك لەو دووانە جگەرە یاخود فنجانی قاوە یا میوە شتێك بداتە دەستی ئەوی ترەوە گەرەکە بڵێ: (لەبیرمە) خۆ ئەگەر شتەکانی دایە دەستی و لەبیری چوو زوو بڵێ (لەبیرمە) و ئەوە ئەو کەسە ئەیباتەوە و ئەڵێن: (نەمان بردەوە) بەم جۆرە شتەکان ئەباتەوە و ئەوی تر ئەیدۆرێنێ.)) (بایەزیدی، ل ٦٨)

دیاردەی دزی و چەتەیی:

لە فەرهەنگی زمانی کوردیدا کۆمەڵێك زاراوە لەبەرانبەر وشەی دزی هەیە و هەریەکەیان ئاماژەن بۆ جۆرێك لە بردنی پارەو ماڵی کەسانێك بە شێوەیەکی رێگە پێنەدراو **لەوانە** تالانی و جەردەیی و ڕاوروت و رێگری.جگە لەوەی هەر ناوچەیەك شێوازی خۆیان هەیە لە دزیکردنا بەڵام دەرخەری ئەو راستییەشە کە هەر لە کۆنەوە کورد دزی زۆر بووە.

((کاتێ کوردەکان چەتەیی یاخود رێگری ئەکەن دوو کەس لە جێگایەکی بەرز دائەنێن بۆ ئەوەی چاویان لەکاروان بێ و ئەوانی تریش خۆیان ئەشارنەوە، ئەگەر ئەم دووکەسە لە نزیکەوە رێبواریان بینی ئەوە ئیشارەتێك بە عابا یاخود بە فەقیانەکانیان و ئەکەن و سوارەکانیش لە جێگاکانیانەوە دێنە دەرەوە و رێگایان پێ ئەگرن و چاویان ئەبەستنەوە، ئەیانبەنە جێگایەکی چۆڵ و لەوێ دەست و قاچیان ئەبەستنەوە هەتا ئەبێتە شەو و خۆشیان لەگەڵیان ئەمێننەوە. کاتێ کە شەو داهات شتو مەکەکانیان ئەبەن و بۆ بەیانی زوو بەرەڵایان ئەکەن.))(بایەزیدی. ٢٠١٥. ل ٨٨) ((کوردەکان (کۆچەرییەکان) رێگری یاخود چەتەیی سەر لە ئێواران ئەکەن بە تایبەتی ئەگەر شەوی بەسەردا بێت و لە جێگایەك کاروان پەیدابوو ئەوە بە شەو هێرش ئەبەنە سەریان و روتیان ئەکەنەوە))(بایەزیدی. ٢٠١٥.ل٨٩)

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

کورد لە بواری میوانداری:

((کوردە دەوارنشینەکان ئەگەر میوانێکیان بێت یەکسەر ئەیبەنە رەشماڵەکەوە و خاوەن ماڵەکە لەبەریان هەڵئەسێ و بەخێرهاتنێکی گەرمی میوانەکە ئەکات و ئەسپەکەیان لێ وەرئەگرێ و بەداری ڕەشماڵکەوە ئەیبەستێتەوە، ئەگەر پیاوەکان لەماڵەوە نەبوون ئەوە ژنەکانیان لە ڕەشماڵەکە دێنە دەرەوە و بەخێرهاتنێکی گەرمیان لێ ئەکەن و ئەسپەکانیان ئەبەستنەوە و میوانەکان ئەبەنە ژوورەوە و زیاتر لە مێردەکانیان خزمەت و رێزی میوانەکان ئەگرن... کوردەکان رێزێکی زۆری میوان ئەگرن ئەگەر لە گەلێکی ترەوە بێ)) (بایەزیدی. ٢٠١٥. ل٥٥ -٥٦)

دیاردەی دوژمنایەتیی تیرەیی:

زۆر لە کوردناسانی بیانی باسی ئەم خەسلەتەی کوردیان کردوە کە کورد شەرانییە. بایەزیدی راستی ئەو تێروانینەی کوردناسەکانی دەسەلمێنێت. کەسێکی کورد خۆی لە سەردەم و ئەو دۆخە ژیاوە و راستیەکانی خستۆتە روو ئەگەر بە خالی سلبیش بەسەر گەلەکەیدا بشکێتەوە.((کوردەکان هەمیشە لە دانیشتنەکانیان دەربارەی شەروشۆری رابردوو ئەڵێن: (لە شەری فلاندا فلانەکەس ئاوا بووە وفلانەکەسیش جوامێر و ئازا بووە) هەموو بیرو هۆش و قسەکردنیان لای چەك و شەرو شۆرە. لەگەڵ ئەمانەشدا هەموویان ئەهلی نوێژن و موسڵماننو رۆژوو ئەگرن. زەکاتیش ئەدەن.))(بایەزیدی. ٢٠١٥. ل٨٩) دیاردەی پیاو کوشتن لە ناو کوردا بڵاوبووە، بە تایبەتی لەو ناوچانەی کەبایەزیدی ئامازەی پێیانکردووە.بایەزیدی ئەڵێ ((کوردەکانی ناوچەی بۆتان و هەکاری زۆر کەم لە جێدا ئەمرن زۆربەی زۆریان ئەکوژرێن. ئەو کوردانەی لەم ناوچانەدا دانیشتوون بە شەرانی و خوێنرێژ و ئاژاوەچی ناسراون)) (بایەزیدی. ٢٠١٥.ل ٦٥)

بایەزیدی لە جێگایەکی تردا دەڵێ ((کورد هەتا خوێندار (حەقدار) نەبینن تۆڵەی خۆیان ناسەنن و حەزیش لە کوشتار ناکەن لە شەرو رووبەرووبوونەوە. مرۆڤ دەگرن و ئازاری ئەدەن و پاشان بەرەڵایشی دەکەن.)) (بایەزیدی. ٢٠١٥. ل٣٤). بەڵام لە کاتی (زەنا – لاقەکردن) واتە خراپکردنی ئافرەت ئەوە ئەو ئافرەتە ئەکوژن ئەگەر ژن و دایك و کچ و خوشکیان بێ. ژنەکانیش لەم کارە خراپانە بە شەو کچەکانیان ئەخنکێنن، خەسوو بووکی خۆی و خوشك خوشکی خۆی ئەکوژێت یاخود زەهر دەرخواردیان دەکەن. لەم کاتەشدا گەورەکانیان ئەگەر ئاغا و شێخش بێ لێیان ناپرسێ (بۆچی ئەمەت کوشت ؟) ل ٤٢ کەواتە بە هۆی خیانەتی هاوسەری کوشتنیان دوژمنایەتی ناکەوێتە نێو عەشیرەت و خێڵەکانەوە ((کورد منداڵەکانیان فیری هۆنەری چەك هەڵگرتن ئەکەن، فیری رمبازی، سواری و تفەنگ هەڵگرتن و تەقەکردن ئەکەن. هەموو بیرو هۆشیان لای شەرو ئاژاوەیە. پێش ئەوەی شەر یاخود هێرشێك روو بدات ئەمانە چیرۆکی شەر و شۆری کۆنیان بۆ

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

منالەکانیان ئەگێڕنەوە، فلان شەر وابووە و فلان جێگا وا تالان کراوە.))
(بایەزیدی. ٢٠١٥.ل٧١)

((کورد بە تایبەتی لادێ و شارنیشینەکان گوێ رایەڵی حاکم وئاغان زۆر پەیرەوی دەستووریان ئەکەن هەتا ئەگەر فەرمانبەرانیان فەڵەش ئەرمەنی بن زیاتر گوێ بۆ قسەکانیان شل ئەکەن و بەڵام لەگەڵ خۆیاندا لەکاتی گرتنە کارێك دا پێشبرکێ دەکەن و ئاژاوەو دووبەرەکی دروست دەکەن بە تایبەتی ئەگەر لەئەوان بەتواناتر بوو ئەوە پەیرەوی ناکەن.))(بایەزیدی. ٢٠١٥. ل ٤٧) بەڵام پێشتر کە دەڵێ بێ فەرمانی حاکم شەر هەڵدەگیرسێنن. دیارە زیاتر مەبەستی کوردە کۆچەرێکانە. هەروەها باسی دیاردەیەکی گرنگ دەکات ئەویش ئەوەیە کورد رێزی بەرپەرس و فەرمانبەری خۆیان ناگرن و گوێ رایەڵیان نابن و بەڵکو دژایەتی دەکەن.

کاری دەستی:

کاری دەستیش بەشێکی تری فۆلکلۆرە ڕووی ڕاستەقینەی شێوەی ژیانی هەزاران ساڵەی مرۆڤایەتی ئاشکرا دەکات و نیشانی دەدات، کە پلەی شارستانیەتیان چەندە پێشکەوتووبوە. لە کاری پیشەسازیدا چەندە لێهاتوو سەرمەشق بوونە، (هێمن جاسم، ٢٠١٥، ل ٣٨)

((ژن و کچی کورد زۆر حەز لە کارکردن دەکەن ئازاو دەست رەنگینن ،کلاو و لباد و بەڕەو گونیە دروست دەکەن.لە ماڵێکدا ئەگەر کارەکەریان نەبوو، ئەوە ئەوە بزانە کارەکەری ئەو ماڵە ژنەکەیە، هەرچی کاروباری ماڵە بەدەست ژنەکەیە هەتا ئەسپی مێردەکەشی بەخێو دەکات. پیاو هیچ کارێکی گرنگی نەگرتۆتە خۆ تەنها بۆ شەرو چەکداری نەبێ تەنانەت کاروباری بازارو فرۆشتنیش ئافرەت گرتوویەتیە ئەستۆ)) بایەزیدی ل٣٥

لە پیشە دەستییەکان وورد بینەوە ئەو ڕاستیەمان بۆ دەردەکەوێ کە کورد کۆمەڵگەیەکی کۆچەری و لادێ نشینە واتە ئاژەڵداری و کشتوکالیە بە تواناو بازووی خۆی هەموو کەرەستەو ئامێرە کشتوکالیەکانی دروست کردووە. تا ڕادەیەك لە هەر لەسنووری بازنەیەکی دیاریکراودا پەیوەندییە ئابووری و کۆمەلایەتییەکانی دیاریکردووە. بەهۆی سەختی رێگاوبانەکان و دابرانی هەرێمەکان لەیەکتری و نەبوونی هۆیەکانی هاتوچۆکردن کەرتی کشتوکاڵی هەر لە قۆناغی سەرەتاییدا ماوەتەوە. خزمەتکار و قاوەچی و کاسبکار و پینەچی و شیگیر و بەرگ دروو و چەخماخچی و سەراج. ل ٦٣ بەم جۆرە ڕووندەبێتەوە کە کورد لە ڕووی توانای ئیشی دەستی و هونەری و چاپووکیەکانیوە پشتی بە تواناکانی خۆی بەستوە بۆ هەموو پێداویستییەکانی رۆژانەی خۆی کەرەستەو ئامێری داهێناوە ئەگەر بە شێوازێکی سادەش بووبێت.. دەرمانی کوردەواری بۆ نەخۆش ل٨١
لە بارووت دەرمان دروست دەکەن فیشەك باروت – مزگەری –بەیتەری (بایەزیدی، ل٦٧)

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ژیانی کۆچەری و نیشتە جێبوونی کورد:

زۆر پێویستە کاتێك توێژینەوە لەبارەی سیستەمی ژیانی کۆمەڵایەتی کوردەوە دەکەین دەبێت رەچاوی ئەو راستییە بکەین کە کورد لە دوو چینی سەرەکی پێکهاتووە ئەوانەش کۆچەری و جێنیشینەکانن، چونکە هەریەکەیان خەسڵەتی تایبەتی خۆیان هەیە (توما بوا. ٢٠١٠.ل٣٧)

(باسیلی نیکیتین کوردی دابەشکردوە بەسەر شارستانی و کۆچەریدا، کە هەمیشە ژمارەی کۆچەرییەکان لەکەمبوونەوەدایە بەهۆی ئەوەی بەردەوام خەڵکیان لێ نیشتە جێ دەبێت)(باسیلی نیکیتین. ٢٠٠٦. ل٩٧)

بایەزیدی دەڵێ: ((هەموو کوردەکان رەوەند ونیشتە جێن))(بایەزیدی. ٢٠١٥. ل٩٠)

دوور نییە بە هۆی ئەوەی زۆرینەی کورد رەوەند بووە واتە کۆچەری هەستی ئینتیمای بۆ شوێن لاواز بووە هەمیشە بە هۆی کۆچکردنیان لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێکی تر نەیانتوانیوە پەیوەست بن بە خاکێکی دیاریکراو لە شوێنێکدا جێگیر بن و لێی بمێننەوەو پارێزگاری لێ بکەن و گەشەی پێ بدەن هەر ئەمەش هۆکار بووە کە بێگانە پەلاماری بدات و شوێنەکانیان داگیر بکات

((کورد کۆچەرییە، کاتێك نیشتە جێ دەبێت بەشێك لە ئازایەتییەکەی و خووی چاکی لەدەستدەدات، سەرەرای ئەوەی دەوترێ کوردەکان تێکدەرن، بەڵام لە ڕاستیدا کۆمەڵێك خەسڵەتی جوان و بەرزیان هەیە وەکو خۆشەویستی لەرادەبەدەریان بۆ عەشیرەتەکانیان. هەندێکیش باس لەوە دەکەن کە کوردە کۆچەرییەکان پیاو کوژن، ئەمەش هەڵەیە، چونکە کۆچەری کورد کەسێکی رەوشت بەرزە.))(شاکر خصباك، ١٩٧٢، ٤٣٥) بەو رەهاییە بریاردان لە رەفتارێك بە شیاوی و نەشیاوی نازانستانەیە و ئەنجامێکی کۆنکرێتیمان دەس ناکەوێت لە کاتێکدا ئەگەر پشتمان بە توێژینەوەو ئامارو دات نەبەستبێت.

((لە کۆندا کوردەکان زوڵم و زۆرداریان لە جوتیارەکان کردووە بیست ، سی سوار ئەهاتن ئەبوون بە میوانی دێ کە ئەو گوندەش بەرخ و بزن و مریشکیان بۆ سەر ئەبرین و ئالیکیان بە ئەسپەکانیان ئەدا) (بایەزیدی.٢٠١٥ ل٨٤)

((بە هەر جۆریك بێت جوتیارەکان لە کوردەکان ئەترسن، و خۆیانیان لێ دوور ئەخەنەوە))(بایەزیدی.٢٠١٥ ل٨٥)

((کوردە کۆچەرییەکان خزمایەتی لەگەڵ کوردە بیشتەجییەکاندا کەم دەبەستن ژن خواستنیان زۆر کەمە.کوردە کۆچەرییەکان دەڵێن گۆرانەکان هیچ نیین و بێ توانان و ئەڵێن ئەو مناڵانەی لە ژنە گۆرانییەکان بوون ئەوە بێ شەرم و ترسنۆکن بۆیە ژنیان لێ ناخوازن. لەلایەکی تریشەوە کوردە نیشتە جێیەکان دەڵێن: ئەو مناڵانەی لە ژنە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ لێکۆڵینێن کوردی

کۆچەرییەکان بووە بۆ ئەدەب و دزو چەقاوەسوون. ئەم دووبەشە، کورد و گۆران یەك حەز لەوی تر ناکات و لەیەکتری رازی نیین و چارەی یەکتریان ناوێت))(بایەزیدی.٢٠١٥. ل٨٥)لەمبارەیەوە لێکۆلینەوەکەی د. موحسن عومەر زانستانە تێروانینەکانی بایەزیدی شیکردۆتەوە، بە پێویستی نازانین دووبارەی بکەینەوە.

((لەڕاستیدا هەردوو کەسی کوردەکان خۆیان لە دەکەسی گۆرانەکان ئەدەن و لە بەردەمیاندا راناکەن نیشتەجێبەکان وانین لەبەردەم کۆچەرییەکاندا بێ دەسەڵاتن، بەڵام ئەم زانیاریە لەناو کوردەکانی ناوچەی وان و موش و بایەزیدی و فارس و ئێرانە بەڵام کوردو گۆرانەکانی ناوچەی هەکاری و بۆتانی و ئامێدی و سۆران وانین، بەڵکو بە پێچەوانەوە کوردەکان لەبەردەم گۆراندا بێ دەسەڵاتن)) (بایەزیدی.٢٠١٥. ل٨٦)

((ژنە کۆچەری بە هەموو شێوەیەك بە مێردەکانیان رازین وهەتا ئەگەر مێردەکانیشیان لێیان بدات ئەمانە دەست ناکەنەوە.)) (بایەزیدی. ٢٠١٥ ل ٨٧)

((ژنە کۆچەرییەکان لەکاتی پێویستدا یارمەتی مێردەکانیان ئەدەن ئەگەر لە شەریشدا بن، بەڵام ژنە گۆرانەکان زۆر ترسنۆکن و لە ماڵەوە نایەنە دەرەوە)) بایەزیدی وەسفی ئازایەتی و چالاکی و بەتوانایی ژنە کۆچەریەکان دەکات و بە پێچەوانەوە باس لە نەکاری و لە زستاندا پیاوی کورد بەیانیان و ئێواران لەژووری ئاغاکانیان بەدوو سەعات و سێ سەعات قسە ئەکەن و رازو چیرۆك و باسی شەرو شۆر و دەنگوباسی رابردوو ئەگێرنەوە. کەنیوەرۆش هات بۆ ماڵی خۆیان ئەگەرێنەوە. لەماڵەوە نان ئەخۆن و ئالیکیش بە ئاژەڵەکانیان ئەدەن. ئەگەر هەواش خۆش بوو ئەوە دێنە دەرەوە ولەبەر خۆرەکە لە گۆشەیەکدا دائەنیشن و سەبیل و جگەرە ئەکێشن و گفتوگۆ ئەکەن. بە شەویشدا بە گوێز ئەگەر دەستیان کەوێ یاری ئەکەن ئەمەش وەکو قومار وایە یاری کەم پێئەکەن.))(بایەزیدی. ٢٠١٥. ل ٨٢) وەك دیارە ژنە کۆچەری ئازاو شەڕکەرو ئیشکەرن هاوشانی هاوسەرەکانیان کاردەکەن. بەڵام ژنە گۆران ئەوانەن کە نیشتەجێن و بە ترسنۆك و ئیش نەکەر وەسفیان دەکات. ئەم دوو چێنە هەمیشە ناکۆك بوونەو بە تەبایی نەژاون گۆرانەکان زۆر لە کۆچەرییەکان ترساون.

ئەنجام:

١) ئەم بەرهەمە گەنجینەیەکی دەوڵەمەندی فرە رەهەندە کە تیایدا کۆمەڵێك بابەتی گرنگ و بایەخداری ژیانی کۆمەڵی کوردەواری سەدەکانی ناوەراست لەخۆدەگرێ.

٢) کۆمەڵێك خەسلەت و سیمای کورد کە بۆ یەکمجار لەم بەرهەمەی بایەزیدیدا سەلمێنراون لەوانە کورد گەلێکی ئازاوشەڕکەرن و قارەمان و میوان دۆستن.

٣) بایەزیدی تێروانینەکانی بۆ دیاریکردنی سیمای کەسێتی کورد لە روانگەی کوردی کۆچەری و کوردی نیشتە جێبووەکانەوە دیاریدەکات و ئاماژە بە ئاستی هۆشیاری و بیرکردنەوەیان و بڕواکانیان دەکات و جیاوازییەکانی نێوانیان وەك هۆکاری شەرو ململانێی خوێناوی نێوانیان دەگێڕێتەوە.

٤) بابەتیانە و راستگۆیانە دوور لە کاریگەری نەتەوایەتی و ناوچەگەرێتی تێروانینەکانی لە بارەی داب و نەریت و ژیانی کۆمەڵایەتی و رەفتارەکانی کۆمەڵی کوردەواریەوە دەخاتە روو.

٥) باس لە سەربەستی ئافرەتی کوردەکانی ئەو سنوورە دەکات کە خۆی ئاماژەی پێ دەکات لەوانە خۆیان داناپۆشن لە بێگانە و هاوبەشی پیاوانن لە راپەراندنی ئیش و کارەکانیان و لە کۆڕی کۆبوونەوەی پیاواندا ئامادە دەبن و لەگەڵ کوڕو پیاواندا شایی و هەڵپەرکێ دەکەن.

٦) کۆمەڵێك بابەتی فۆلکلۆری هەمەجۆر لە یارییە باوەکانی کۆمەڵی کوردەواریمان بۆ دەگێڕێتەوە کە تا ئەو سەردەمە کەس ئاوڕی لێیان نەداوەتەوە.

٧) خورافات و بڕوای سەیرو نامۆ لەناو کوردەواریدا جێی بایەخ بووە.. کوردی دەوارنشین کوردی کۆچەری پێکەوە وولاتی کوردەواری پێك دەهێنن بە هۆی جیاوازی لە شێوازی ژیانن تایبەتمەندییەکانیشیان جیاوازە.

٨) کۆمەڵێك لە ئاهەنگی ئەو سەردەمەمان بۆ ڕووندەکاتەوە کە بۆ یەکمجارە لەلایەن کوردێکەوە بۆمان تۆمار کراوە مەرج نییە رەفتارێك لەناو کوردا باوبووە ئیتر هەموو کورد پابەندی هەمان رەفتار بن یان لە نێو هەموو کوردا بلاوبوبێتەوە چونکە سروشتی ناوچەکانیان جیاوازەو شێوازی ژیانیشیان لە ناوچەیەکەوە بۆ ناوچەیەك لەیەك ناچێت

٩) زۆر زانیاری لەبارەی ژیانی کۆمەڵایەتی کوردەواریەوە لەلایەن کوردناسان و گەریدەکانەوە بڵاوکرایەوە لە بەرهەمەکەی بایەزیدیدا باسکراون، بەتایبەتی دوای ئەوەی رۆدینکۆ بە رووسی لێکۆلینەوەی لە بەرهەمەکەی بایەزیدی کردبوو.

لیستی سەرچاوە:

١) نورەدین، بوار. ٢٠٠٤ ،بیبلۆگرافیای کتێبی فۆلکلۆریی کوردی، ئنیستیوتی کەلەپوری کورد، پێشەکی و پێداچونەوەی پ. د. عیزەدین وستەفا رەسوڵ، چاپی یەکەم، سلێمانی.

٢) نورەدین، بوار. ٢٠٠٥ ،رەدوکەوتن لە کلتووری کوردیدا، ئنیستیوتی کەلەپوری کورد ،سلێمانی چاپی یەکەم.

٣) پیربال، فەرهاد، ٢٠٢٠. کورد لەدیدی رۆژهەڵاتناسەکانەوە، چاپی دووەم، تاران.

٤) پیربال، فەرهاد، ٢٠٠٠. مەلا مەحموودی بایەزیدی یەکەمین چیرۆکنووس و پەخشانووسی کورد، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چ ١،

٥) پ. ڤ.ف. مینۆرسکی، ١٩٦٨. ترجمه و قدم له و علق علیه د. معروف خزنەدار، مطبعة النجوم، بغداد.

٦) بایەزیدی. مەلا محموودی، ٢٠١٥. عادات و رسووماتنامەی اکرادیە، پێشەکی و وەرگێرانی بۆ رووسی: م. م. رۆدینکۆ، وەرگێرانی لە ڕووسیەوە: پ. د.شوکریە ڕەسوڵ ئیبراهیم، دووەم، تاران
٧) خەزنەدار. مارف، ٢٠١٠. مێژووی ئەدەبی کوردی، بەرگی یەکەم، چاپی دووەم، دەزگای ئاراس، هەولێر،
٨) چەندوتارێکی کوردناسی، ٢٠٠٨. وەرگێرانی لە ڕووسیەوە: ئەنوەر قادر محەمەد، بنکەی ژین ،سلێمانی،
٩) ڕەسوڵ. عیزەدین مستەفا، ١٩٧٩. لێکۆڵینەوەی ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی، چاپی دووەم، زانکۆی سلێمانی.
١٠) ئیبراهیم. شوکریە ڕەسول ،١٩٨٤. بەشی دووەم، زانکۆی سەلاحەدین،
١١) العتيل، فوزي. ١٩٦٥.الفولكلور ما هو ؟دراسات في التراث الشعبي. دار المعارف.مصر
١٢) عومەر.موحسین ئەحمەد، ٢٠١٥. لێکۆڵینەوە کوردییەکان، بەرگی یەکەم، بڵاوکراوەکانی ئەکادیمیای کوردی ،هەولێر،
١٣) ابو مصلح ، عدنان. ٢٠٠٦. معجم علم الاجتماع. ط١. عمان (الاردن)
١٤) ئەمین. نەوشیروان مستەفا، ٢٠١٥. بەدەم ڕێگاوە گوڵچنین ،چەند بابەتێکی کۆمەڵناسی، کتێبی یەکەم، بەرگی دوەم، الدار العربيه للعلوم، بيروت، لبنان،
١٥) موحسنی.مەنوچیهر،٢٠٠٢، دەروازەکانی کۆمەڵناسی.وەرگێرانی: ڕێبوار سیوەیلی کەسانی تر.دەزگای موکریانی. هەولێر.
١٦) سابیر، ڕەفیق، ٢٠٠٨، کولتوورو ناسیۆنالیزم. چ ٣. چاپخانەی تیشک. سلێمانی.
١٧) خصباك. شاكر، ١٩٧٢. الاكراد دراسة جغرافية اثنوغرافية، جامعة بغداد،
١٨) الجزيري، على. ٢٠٠٠. الادب الشفاهي الكردي الطبعة الثانية ،اربيل–كوردستان العراق ،
١٩) تومابوا، الكرد. ٢٠١٠، ت: صلاح عرفان، منشورات مركز الدراسات الكورديه، السليمانيه.
٢٠) نيكيتين، باسيلى. ٢٠٠٦. الكرد، ت: د. نورى تالەبانى. مكتب الفكر والتوعيه (الاتحاد الوطني الكوردستاني)، سليمانية.
٢١) الكعاك.عثمان. ١٩٦٤. المدخل الى علم الفولكلور. بغداد.
٢٢) العنتيل.فوزي. ١٩٦٥. الفولكلور ما هو. دراسات في التراث الشعبي. دار المعاريف. مصر.

التقاليد الكردية في (العادات و رسووماتنامەی ئەکراد) لملا محمود بايزيدي

الملخص:

مما لاشك فية ان العادات و الرسومات الكوردية لملا محمود البايزيدي تعتبرمن احدى الدلائل التراثية الكوردية التي تستحق ان تكون مادة مميزة لبحوث عدة لانها مصدر غني بالقيم والعادات للحصول على المعلومات التراثية المهمة التي تبين لنا العادات والتقاليد واخلاقيات الكوردية الرصينة بشكل مباشر وباخص الاكراد بوتان و هكاري و بايزيدي و سوران، لذلك نحاول ان نكشف الستار عن السلوك والعادات السائدة انذاك بشكل علمي دقيق، لبيان ما تلاشت منها و ما بقي منها الى يومنا هذا.ان هذا المنتج لملا محمود بايزيدي الذي كتب بهكارية على طلب الكسندر زابا القنصل الروسي في ارزروم وثم نشر من قبيل الكاتبة الروسية رودينكؤ و قد قامت الدكتورة شوكرية رسول بترجمتة الى اللغة الكردية.

يتكون البحث من قسمين ونتيجة و ملخص و قائمة المصادر. ففي القسم الاول تحدثنا عن مصطلح الفولكلور و التراث و انواع التراث و اهمية هذا الموضوع في المجال انطوكرافيا.وفي القسم الثاني خضنا في عمق الموضوع بالبحث و تناولنا عمل البايزيدي بشكل علمي و جميع ما وردة الكاتب في مولفة من الموروثات.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

الكلمات الدالة: *التقاليد الكردية، العادات و رسووماتنامەی ئەكراد، ملا محمود بايزيدي.*

Kurdish Traditions in Adat u Risomati Akradiya by Mulla Mahmoued Bayazidi

Abstract:

Certainly (Adat u Rsumatnamay Akradiya "Kurdish Customs and Ceremonies" (of Mala Mahmoody Bayazeedi is one of those documents of Kurdish legacy that is worth to be investigated because it is a valuable and significant source of getting knowledge about legacies which is actually make us familiar about the Kurdish Custom and traditions, especially the Kurds of Botan, Hakari, Bayazeedi and Soran. So, the research wants to explain and investigate the Kurdish custom and traditions through this source, which some of the customs are extinct and some of them are observed.

The manuscript of Mala Mahmoody Bayazeedi which is written in Hakari subdialect basically written in the demand of the Russian consulate in Arazroom (Alexander Jaba), then published by the Russian writer (Rodin Coil). Afterward, Dr. Shukria Rasul translated it to central Kurdish dialect.

The paper consists of two sections and the results and the references have indicated at the end of the paper. In the first part, the concept and definition of folklore and legacy have described then the types of legacy and the significant of this concept in ethnographic have illuminated. In the second part, which is allocated to investigating the content of the manuscript of Mala Mahmoody bayazeedi, scientifically we are studying all of the legacy phenomena that the writer demonstrated.

Keyword: *Kurdish Traditions, Adat u Rsumatnamay Akradiya, Mulla Mahmoued Bayazidi.*

لێکۆڵینەوەیەک سەبارەت بە مەتەڵۆکی کوردی

پ. د. سەید ئەحمەد پارسا

زانکۆی کوردستان/ ئێران

پوختە:

مەتەڵۆکێ یەکێک لەو بەشە فۆلکلۆریانەیە کە لە ڕاستیدا جۆرێک کایە ی بیرکردنەوەیە بۆ بە هێزکردنی مێشکی منداڵانی گچکە، مێر منداڵانو تەنانەت لاوانو گەورەپیاوانیش، فێریان دە کا لە ژیانی داهاتوویاندا لە دژواریەکانی ژیان بیربکەنەوە.

شێوازی ئەم توێژینەوە وەسفی– شیکارییە و دەیتاکان بە شیوازی مەیدانی و کتێبخانەیی کۆکراونەتەوە و وەک شیکردنەوەی ناوەرۆک، لێکدانەوەی بۆکراوە. دەرەنجامەکان پیشانمان دە-دەن کە لە باری ڕەوانبێژیشدا مەتەڵۆکێ خۆی لە خانە ی درکەدا ببینیتەوە؛ چونکە تا

یبەتمەندیەکانی شتێک باس دەکەن و کەسانی دیکە دە بێ لە ڕوی ئەو تایبەتمەندیانە وە وەڵامی دروستی ئەو شتە بدۆزنەوە. هە روەها دەرەنجامەکان پێمان دەڵێن کە لە کوردیدا سێ جۆر مەتەڵۆکێمان هەیە کە لەم وتارە دا بە تێر و تەسەلی باسی دەکەین.

پەیڤێن سەرەکی: *فۆلکلۆر، پەروەردە، منداڵان، مەتەڵۆکێ.*

پێشەکی:

فۆلکلۆر چییە و چ بابەتگەلێ لە خۆ دەگرێ؟

مەتەڵۆکێ بەشێکە لە فۆلکلۆر؛ هەر بۆیەش، بۆ باشتر ناسینی مەتەڵۆکێ سەرەتا پێویستمان بە ناسینی فۆلکلۆر هەیە. وشەی «Folklore» وشەیەکی لاتینە کە لە دوو بەشی «Folk» بە مانای خەڵک بە گشتی و «lore» بە مانای عیلم و زانست پێکهاتووە؛ واتە: زانستی سەبارەت بە خەڵک. یەکەم جار "ویلیام جان تامزی" ئاسەوارناس، کە نازناوی "ئامبرۆز مورتون"ی بۆ خۆی هەڵبژاردبوو، لە ٢٢ی ئووتی ١٨٤٦ زایینی ئەم وشەی بەکار هێنا و زۆر زوو لە لایەن لێکۆڵەرانەوە بەکار هێنرا و جێی خۆی کردەوە.

زۆر کەس پێی وایە فۆلکلۆر هەر ئەو مەبەستانەیە کە دەم بە دەم لە ڕابردووەوە هەتا ئێستا ماونەتەوە، بەڵام ئەم پێناسەیە تەنیا بەشێک لە فۆلکلۆر دەگرێتەوە کە زارەکین و ئەو بەشانەی وەک: کایە، هەڵپەڕکێ و زۆر شتی دیکەی وا ناگرێتەوە. پێم وایە ئەو پێناسانەی "سی. ئێس. بۆڕن" (C.S.Burn) لە چاو پێناسە کانی دیکە پێناسەیەکی باشتر بێت و توانیبێتی فۆلکلۆر بە جوانی بناسێنێ. پێناسەی "بۆڕن" لە سێ بابەتدا دابەش کراوە:

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

یەکەم: ئەو باوەڕ و عورف و عادەتانەی کە سەبارەت بە زەوی و ئاسمان، گیایەکان، ئاژەڵەکان، جیهانی مرۆڤ، شتە دەسکردەکانی بەشەر، ڕۆح و جیهانی دیکە، بوونی ئەو شتانەی لە سەرەوەی مرۆڤن (وەک: دێو، جندۆکە، پەری و هتد)، خەبەردان لە غەیب و کاری نائاسایی و سەرسوڕهێنەری پیاوچاکان، سیحر و بەکارهێنانی سیحر، پزیشکی و ئەستێرەناسین.

دووهەم: دابونەریتی سەبارەت بە ناوەندە سیاسی و ئابووری و کۆمەڵایەتییەکان، دۆزەکان و ڕێوڕەسمەکانی ژیانی مرۆڤ، کەسب و کارەکان، شێوەی پێوان و دابەشکردنی کات (جێژنەکان، کایەکان و سەرقاڵییەکان)

سێهەم: چیرۆکەکان (ڕاستەقینە بن یان بۆ سەرقاڵی)، گۆرانی و سترانەکان، پەندی پێشینان [و قسەی نەستەق]، مەتەڵۆکەکان (بۆڕن، بە گێڕانەوە لە بەیهەقی، ١٣٦٥: ٢١)

گرینگیدان بە کەلتووری هەر نەتەوەیەک گرنگیدان بە باشتر ناسینی ئەو نەتەوەیە؛ چونکە یەکێ لە ڕێگاکانی ناسینی نەتەوەیەک، ناسینی کەلتووری ئەو نەتەوەیە. هەروەک چۆن نووسراوەیەکی سەربەرد، نووسینە لەمێژینەکان، بەڵگە مێژووییەکان، کەلوپەلە لەمێژینەکان، ئەو شتانەی لە بن عەرز دەبینرێنەوە، کتێبە دەسنووسەکان و نووسراوەکانی سەدەکانی ڕابردوو، کەلەپوور و شارستانیەتی نەتەوەکانی ڕابردوو ڕوون دەکەنەوە، فۆلکلۆر. کە لەدایکبوونی دەگەڕێتەوە بۆ پەیدابوونی مرۆڤ زۆر زیاتر دەتوانێ ئێمە لە ناسین و بەخۆداچوونەوەی خۆمان یارمەتیمان بدات... چونکە ئەم خەزێنە بێوێنەیە بەهۆی ئەوەی لە سینگی خەڵکیدا ڕاگیرابوون، کەمتر تووشی ئاڵوگۆڕ و دەستێوەردان بووە (ڕادفەڕ، ١٣٨٠: ٣٩)

لێکۆڵینەوە لە فۆلکلۆر:

بۆ توێژینەوە لە سەر فۆلکلۆر بەتایبەت بەشی زارەکی دەبێ سێ قۆناغ بناسین:

قۆناغی پێکهێنان: ئەو کەسانەی کە بۆ یەکەم جار بەدیهێنەری گۆرانییەک، پەندێک، بەیتێک یا شتێکی لەم جۆرە بوون. ئەو کەسانە بەدەگمەن نەبێ نەناسراون. ناشزانرێ کێ یەکەم جار بەدیهێنەری ئەم شتانە بووە.

قۆناغی کۆکردنەوە: ئەم قۆناغە ئەو لێکۆڵەرە بیانییانە یان ئەو دڵسۆزە ماندوونەناسە ناوخۆییانە دەگرێتەوە کە بە کۆکردنەوەی بەشێک لەو فۆلکلۆرە دەوڵەمەندەی کورد خزمەتێکی گرینگیان کردووە و ئەو بەشەیان لە فەوتان ڕزگار کردووە.

دیارە هەتا کۆکردنەوەی ئەم بەشە سەر زارەکییانە پێکنەیەت، هەلومەرج بۆ لێکۆڵینەوە و توێژینەوە ناڕەخسێ.

قۆناغی توێژینەوە و لێکۆڵینەوە: کۆکردنەوەی بەشی زارەکی فۆلکلۆر، سەرەتایەکە بۆ توێژینەوە. ئەم بەشە ئیشی لێکۆڵەران و پسپۆڕانە. بەداخەوە کەسانی ئاکادیمی زۆریان خۆ لەم بوارە نەداوە. هەر بۆیەش کورد گوتەنی: «جێگایەکی مەلای لێ نەبێ، بە کەڵەباب دەڵێن: بڵقاسم». جا بۆیەش بەداخەوە لە کوردستانی ڕۆژهەڵات ئەو بڵقاسمانە کەم نین و زیاتر لەوەی ئیشەکەیان سوودی هەبێ، زیانی گەیاندووە بە زانست لەم بوارەدا و لاوەکانمانی بە هەڵەدا بردووە و زانستی هەڵەیان داونەتێ. هیوادارم کەسایەتییە ئاکادیمییەکانی ئەم وڵاتەش ئەوەندەی لە بیری خۆناساندن بە خەڵکدان، لە بیری ناساندنی زانست و شتە زانستییەکان بن و پێش هەموو شت بنەما زانستییەکانی خۆیان پتەوتر

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

بکەن و دواتر لانیکەم چەن ئیشێکی بەنرخ پێشکەشی کۆمەڵگا بکەن تا تیرەی پێگەیشتووی تینووی تێگەیشتنیش بزانێ "هەرکەس سمێڵی سوور بێ هەمزائاغا نییە".

دەمەوێ سەرنجتان بۆ خاڵێک ڕابکێشم؛ ئەویش ئەوەیە کە لە فارسیدا "فرهنگ عامیانە" واتە: کەلەپووری عامە بۆ فۆلکلۆر بەکار دێنن کە بە بڕوای من، شەئنی ئەم زانستە دێنێتە ئاستێکی خوارترەوە؛ چونکە لە بەرانبەریدا دەبێ فەرهەنگی "خواص" یانی کەسایەتی تایبەتییەکان دابنێین. هەر بۆیەش پێم وایە باشتر وا بێ لەجیاتی ئەم نێوە، "ئەدەبی زارەکی" دابنێین.

سەرەتایەک سەبارەت بە مەتەڵۆکی:

هەر نەتەوەیەک جگە لە نووسراوە، زۆر شتی زارەکی هەیە کە هەڵگری بیر و باوەڕ، بۆچوون و تەجرەبەی ئەوان لە مەیدانی ژیاندا بووە. بۆ ئەوە مێژووی ڕاستەقینەی گەلێک بناسین یان بمانەوێ سەبارەت بە دابونەریت، بیر و باوەڕ، کردەوە و بیرکردنەوەیان سەبارەت بە زۆر شت بزانین، فۆلکلۆر دەتوانێ هەموو ئەو زانیارییانەی کە ئێمە دەمانەوێ بمانداتێ؛ هەر بۆیەش فۆلکلۆری هەر گەلێک بەستێنێکی زۆر باشە بۆ لێکۆڵینەوەکانی زمانناسی، کۆمەڵناسی، دەروونناسی و زۆر بابەتی دیکەی وەک ئەوانە. "گرینگایەتی لێکۆڵینەوە سەبارەت بە فۆلکلۆر تا ڕادەیەکە کە سازمانی فەرهەنگی یۆنسکۆ لە چەندین بەیانییە و لەوانە لە بیستوپێنجەمین کۆنفرانسی نێونەتەوەیی خۆی لە نوامبری ١٩٨٩زایینیدا، ئاماژەی بە پاراستنی فەرهەنگی سوننەتی و فۆلکلۆری کردووە.

فۆلکلۆری کوردی زۆر دەوڵەمەندە، بەڵام بێجگە لە چەند ڕۆژهەڵاتناسێکی ماندوویی‌نەناس و ئەوینداری فەرهەنگی کوردی و چەند کەسێکی دڵسۆز کارێکی ئەوتۆ لەم بارەیەوە نەکراوە.

سادق هیدایەت نووسەر و لێکۆڵەری ئێرانی (١٣٧٩: ٢٤٠) دەڵێ: ئەو کارانەی سەبارەت بە فۆلکلۆری ئێران کراوە لە هەڵسەنگاندن لەگەڵ "بولغاریا"، "قەفقاز" یان "هیندوستان" زۆر کەم و نادیارە. بۆ وێنە لە سەرانسەری "ڕۆمانیا"دا کوێرە دێیەک نادۆزیتەوە کە تەواوی گۆرانییەکانی کۆنەکرابێتەوە و نۆتی مۆسیقای لە سەر دانەنرابێ؛ یان لە "ئیرلەند" قورسایی ئەو لاپەڕانەی شتی وایان لە سەر نووسیون و کۆیان کردوونەتەوە گەییوەتە شەست خەروار".

بێشك ئەو کێشەیە لە کوردیدا زۆر بەرچاوترە. دیارە فولکلۆری کوردی زۆر دەوڵەمەندە و ئەگەر چارەیەک بۆ کۆکردنەوەی بوارە جۆراوجۆرەکانی فولکلۆر نەکرێت، لەوانەیە زۆریان لە بیر بچنەوە و تووشی فەوتان بێن. جگە لەمەش، تەنیا بە کۆکردنەوە و چاپکردنی جۆرەکانی فولکلۆرە کە هەل بۆ توێژینەوەی زانستی لەم بوارەدا دەڕەخسێ، واتە کۆکردنەوەی فولکلۆر، بە تایبەت بەشی زارەکی یەکەم هەنگاوە بۆ هەر جۆرە توێژینەوەیەک سەبارەت بەوانە.

مەتەڵۆکێ لە کوردیدا چەند نێوی هەیە. لە کرمانجی‌دا پێی دەڵێن تشتانۆک (فرووزش، ١٣٩٩)، لە کوردیی ئیلامی‌دا بە "چەوچە" ناسراوە و لە کوردیی سۆرانی‌دا بە مەتەڵ (سەجادی، ١٩٧٨: ١٦٣)، مەتەڵ، مەتەڵۆک و مەتەڵۆکە (شەرەفکەندی، ١٣٨٥: ٨٢٢)، هەتەڵە (ئەیووبیان مەرکەزی،

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

١٣٦١:٣) نێو براوە. لە کتێبی فەرهەنگی فارسی-کوردیدا پازدە وشە بۆ مەتەڵ دانراوە، بەڵام دیاری نەکراوە کە هەر کام لەم وشانە سەر بە چ ناوچەیەکن. ئەم وشانە ئەمانەن: مەتەڵۆک، مەتەڵ، قەوسەڵ، چمامک، لەغەز، لۆتەر، فروسەلە، فیشاردە، تشتانۆک، لیچار، شتیکانێ، مامک، قاف، پەردەک (مردوخ روحانی، ١٣٨٨، ٢٦٦-٢٦٧).

ئەم وشەیە لە فارسیدا بە "چیستان"، لە عەرەبیدا بە "لوغەز" و لە ئینگلیزیدا بە "enigma" ناسراوە.

تایبەتمەندییەکانی مەتەڵۆک:

١. هەر مەتەڵێک لە دوو بەش پێکهاتووە، بەشێکی ئاشکرا و بەشێکی شاراوە. بەشە ئاشکراکە باسی تایبەتمەندییەکانی بەشە شاراوەکا دەکا. بیسەر دەبێ بە بیستنی ئەو تایبەتمەندییانە، وەڵامی مەتەڵەکە هەڵبێنێت.

٢. بەشی یەکەم لە یەک یا چەند ڕستە دروست بووە.

٣. ڕستەکان یا وەک هەواڵێک دێن یا وەک پرسیارێک: **داری لە داری، پەتک هەوساری، ئاسن لە زاری**؛ ئەم مەتەڵە لە سێ ڕستە پێک هاتووە و هەرکام هەواڵێکن سەرجەم، بۆ تایبەتمەندییەک. جاری وایە ڕستەکە وەک پرسیارێک باسی تایبەتمەندییەکە دەکا: **ئەوە چییە تا نەدەی بە سەریا ئیش ناکا**، کە وەڵامەکەی بزمارە.

٤. مەتەڵۆکەکان بە دوو شێوازی پەخشان (بێکێش) و کێشدار بوونیان هەیە.

٥. مەتەڵۆکە کێشدارەکان، کێشی بڕگەییان هەیە، ئەمەش جۆری هەرە کۆنتری مەتەڵۆک دێنە ئەژمار. صفا (١٣٦٣: ٣١) کاتێک باسی پەندی پێشینیان دەکا، بە پاشماوەی شیعری بڕگەییی پێش ئیسلامی دادەنێ؛ جا چونکە ئەو تایبەتمەندییانەی کە بۆ پەندی پێشینیانی داناوە لە مەتەڵۆکیشدا هەیە، دەکرێ بڵێین مەتەڵۆکیش هەر پاشماوەی شیعری بڕگەییی پێش ئیسلامە.

٦. مەتەڵۆکە کێشدارەکان، هەر کام بە چەند بەشی کورت دابەش دەبن کە لە باری بڕگەوە بەقەد یەکن. سەروایان هەیە، لە پاش هەر بەشێکیشەوە (دوای سەروا) پشوویەکی زۆر کورت هەیە کە بەم نیشانەیە دیاری دەکرێت (،)؛ وەک: **ئەسڵی لە شاخانە، ڕزقی لە ماڵانە، ئاوی لە چۆمانە** کە وەڵامەکەی شۆرباوی گیایە. ئەم مەتەڵە لە سێ بەش پێکهاتووە، هەر بەشێک شەش بڕگەیە، شاخان و ماڵان و چۆمان سەروان، لە پاش هەر سەروایەکیش پشوویەکی زۆر کورت هەیە.

٧. تایبەتمەندییەکانی مەتەڵۆک جاری وایە ڕاستەقینەن و جاری وایە خوازەیی یان تێکەڵێک لە هەردووکیانن؛ نموونەی تایبەتمەندیی ڕاستەقینە: ئەوە چییە دەکەوێتە نێو ئاو تەڕ نابێ، کە وەڵامەکەی سێبەرە. نموونەی تایبەتمەندیی خوازەیی: دار لە داری، پەتک هەوساری، ئاسن لە زاری؛ کە وەڵامەکەی تەشییە. وشەکانی هەوسار و زار نیشانە و بەڵگەیەکن کە لەم مەتەڵەدا وەک خوازەی ئەسب یان ماین بۆ تەشی دیاری کراون. نموونەی ڕاستەقینە و خوازەیی: سندووقی سولەیمان، تێیدایە پیر و جوان؛ کە وەڵامەکەی قەبرە. تایبەتمەندیی ڕستەی یەکەم خوازەیە، بەڵام ڕستەی دووهەم باسێکی ڕاستەقینەیە.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

٨. جاری وایە تایبەتمەندییەکان لە چەند شتی دژیەک پێکهاتوون کە خۆی لە خۆیدا دە بێتە کۆکردنەوەی دوو دژیەک(Paradox) : پشتی بەردە و بەرد نیە، کەما خۆرە و کەر نیە. ئەم مەتەڵە لە دوو بەش پێکهاتووە کە هەر بەشێک دوو شتی دژیەکی تێدایە کە یەکتری ڕەد دەکەنەوە بەڵام ئەو دوو شتە دژبەیەکە لەگەڵ یەکدا کۆ کراونەتەوە کە جوانکارییەکیان پێکهێناوە بە نێوی "کۆ کردنەوەی دوو دژیەک" (بۆ زانینی زیاتر بڕوانە کتێبی جوانکاری لە ئەدەبی کوردیدا هی نووسەری ئەم وتارە).

لەم تایبەتمەندییانەدا بەردە و بەرد نییە کۆکردنەوەی دوو دژیەکە، لە ڕستەی دووهەمیشدا، کەر، کەما کە گیایەکی بۆنخۆشە دەخوا، بەڵام لێرەدا کەماخۆرێک باس دەکا کە کەر نییە، هەڵبەت ڕستەی دووهەم پارادۆکس نییە، چونکە زۆر ئاژەڵی دیکەش هەن کە کەما دەخۆن و کەریش نین.

٩. مەتەڵۆک لە باری وشەوە زۆر ساکارە و وشەی وای تێدا نییە کە نەزانرێ و بیسەر پێویستی بەوە بێت بۆ زانینی واتاکەی چاو لە کتێبی وشە بکات، چونکە مەتەڵۆک هی سەردەمی ئاژەڵداری و کشتوکاڵ بووە و زۆربەی خەڵکی ئەو سەردەمانەش نەخوێندەوار بوون.

١٠. تایبەتمەندییەکان هەموویان لە جۆری هەستپێکراون؛ واتە بە یەکێک لە پێنج هەستەکە دەناسرێن.

ئەمانەی باسمان کرد، هەمووی سەبارەت بە بەشی یەکەم واتە بەشی ئاشکرای مەتەڵۆک یان بەشی تایبەتمەندییەکان بوو؛ بەڵام بەشی شاراوە واتە ئەو شتەی کە ئەم تایبەتمەندییانە هی ئەون و بیسەر دەبێ لە ڕووی ئەمانەوە وەڵامەکە بزانێ، بەشی دووهەمی مەتەڵۆکەیە. ئەم بەشە زیاتر شتە هەستپێکراوەکانن، زۆربەشیان سەبارەت بەو شتانەی سروشت و دەوروبەری مرۆڤن وەکوو دار، بەرد، گوڵ، ئاژەڵ، میوە و شتی وا، بەڵام لەم ساڵانەی دواییدا چەند شتێکی نوێیش وەک سەیارە، چاویلکە و شتی دیکەی وەک ئەمانەش بوونەتە مەتەڵۆک.

مەتەڵۆک لە باری ڕەوانبێژییەوە، درکەیە (بڕواننە گەردی، ١٩٧١ و پارسا ١٣٩٧). مەتەڵۆک زیاتر لە شەوانی پاییز و زستاندا وەک کایە و سەرقاڵی و تاقیکردنەوەی زیرەکی دەهاتە ئاراوە، هۆیەکەشی ئەوە بوو کە لەو کاتەدا ئیش و کاری خەڵکی بە تایبەت خەلەوخەرمان و کشتوکاڵ لە لادێدا کۆتایی پێهاتبوو یان زۆر کەم بووبووەوە و شەوگاریش دووردرێژ بوو و ئەمەش سەرقاڵییەکی باش بوو بۆ کات ڕابواردن.

پێشنەی توێژینەوە سەبارەت بە مەتەڵۆکی:

عەلائەدین سەجادی لە کتێبی *"دەقەکانی ئەدەبی کوردی"دا* (١٩٧٨)، پێنج لاپەڕەی بۆ باسی مەتەڵۆکی تەرخان کردووە و لەگەڵ پێناسەی مەتەڵۆکێ ١٤ نموونەشی هێناوەتەوە. ئەیووبیانی مەرکەزی (١٣٦١) لە کتێبی *'وەرە لێی فێر بە هەتەڵەی کوردی چییە؟*" ٣٧٧ مەتەڵۆکی کوردیی سۆرانیی کۆ کردووەتەوە. ئەفخەمی کتێبێکی بە نێوی *"ئەوە چییە؟*" لە ١٣٤٧ی کۆچی هەتاویدا بڵاو کردووەتەوە. ئەحمەدی دهگلانی (١٣٦٨) ١٠٠١ مەتەڵۆکێ و موعەممای لە کتێبێک هەر بەو ناوە چاپ کردووە. هۆشیار نووری لەک (٢٠٠٩) و سەدرەدین نوورەدین (٢٠٠٥) هەر کام لەم بارەوە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

کتێبیان لە چاپ داوە. ئەحمەدی (١٣٨٩) کتێبێکی بە نێونیشانی *"فرهنگ چیستان و معمای کردی"* واتە فەرهەنگی مەتەڵۆک و موعەممای کوردی بڵاو کردووەتەوە کە بەشێکیشی سەبارەت بە زمان خەڵەتێنەیە لە زمانی کوردیدا. فرووزش (١٣٩٩) کتێبێکی لەسەر ناونیشانی "تشتانۆک" سەبارەت بە مەتەڵۆکی کوردەکانی خۆراسانی ئێران بە زاراوەی کرمانجی بڵاو کردووەتەوە.

مەتەڵۆک لە کوردیدا:

مەتەڵۆک لە سۆرانیدا بە «مەتەڵۆک» یا «مەتەڵۆکێ»، لە کرمانجیدا بە «تەشتانۆک»، لە ئیلام بە "چەوچە" (شوهانی، ١٣٩٣: ١٥٦)، لە فارسیدا بە «چیستان»، لە عەرەبیدا بە لوغەز (لغز) یان موعەمما (معما) ناو دەبردرێت. مەتەڵۆک چەند جۆری هەیە و بە چەند شێواز بە کار دەهێندرێ کە بریتین لە:

یەکەم: کۆنترین بەشی مەتەڵۆکە، دوو یا چەند ڕستەیە کە کێش و سەروایان هەیە و تایبەتمەندییەکانی شتێک باس دەکەن و وەک پرسیار لە کەسێک یا چەند کەسی دیکەی دەپرسن. وەکوو: *حەوزە قوڵە، دەوری توڵە*. ئەم مەتەڵۆکە لە دوو بەشی چوار بڕگەیی پێکهاتووە و دوو وشەی «قوڵە» و «توڵە»ش سەروای ئەون و وڵامەکەشی چاوە. یان *بانێکە و هەیوانێکە، چوار بزن و شوانێکە*. لە دوو بەشی حەوت بڕگەیی پێکهاتووە و وشەکانی «هەیوان» و «شوان» سەروان و وڵامەکەشی قامکی دەستە. یان *نە دەر دێری نە بان، پڕە لە خوردە سقان*. ئەم مەتەڵۆکە لە ناوچەی ئیلام دەوترێت، واتا نە درگای هەیە و نە سەربان، پڕە لە وردە ئێسقان، کە لە دوو بەشی شەش بڕگەیی پێکهاتووە و «بان» و «سقان»یش سەروان. یان *هەلاران و مەلاران، هێلکە دەکەن لە داران، بۆ فەقیر و هەژاران*، کە لە سێ بەشی حەوت بڕگەیی پێکهاتووە، «مەلاران» و «داران» و «هەژاران» سەروان و وڵامەکەشی خەڕەکە.

دووهەم: بە قەد بەشی یەکەم کۆن نییە. بە شێوازی پەخشان و پرسیارە، لێرەشدا باسی تایبەتمەندییەکانی شتێک دەکرێت، بەڵام بەبێ کەڵکوەرگرتن لە کێش و سەروا. بە پرسیاری «ئەوە چییە» دەستپێدەکات. وەکوو: *ئەوە چییە سەری دەبڕی و بۆشی دەگری؟* کە وڵامەکەی «پیواز»ە. یان *ئەوە چییە هەر دەڕۆی و لە پاشت بەجێ دەمێنێت؟* کە وڵامەکەی «جێپێ»یە. یان *ئەوە چییە دەکەوێتە ناو ئاو تەڕ نابێت* کە وڵامەکەی «سێبەر»ە.

مەتەڵۆک تاقیکردنەوەیەکی هۆش و زیرەکییە. مەتەڵۆک لەجیاتی ناوبردنی شتێک باسی چۆنیەتی شتەکە دەکا؛ یانی کەسێک باسی چۆنیەتی یا نیشانەکانی شتێک دەکا و کەس یا کەسانی دیکە دەبێ هەڵیبێنن کە ئەو شتە چییە. زانینی زوو یا درەنگ هەڵدانی ناوی ئەو شتە دەگەڕێتەوە بۆ زیرەکیی ئەو کەسانە.

وێنە-مەتەڵۆک:

چەند جۆری دیکەش لە تاقیکردنەوەی زیرەکی هەن کە ئەو تایبەتمەندییانەی بۆ ناسینی مەتەڵۆک پێویستە تێیاندا نییە واتە نە کێش و سەروایان هەیە و نە هیچکام لە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

تایبەتمەندییەکانی ئەو شتە شاراوەیان تێدایە کە بەوانەوە ئەو شتە بناسرێن. هەر بۆیەش ناوی وێنە-مەتەڵۆکم بۆ داناون. وێنە-مەتەڵۆک دوو جۆرن:

یەکەم: بەشێکیان ماناکەی لە خۆیدایە هەر بۆیەش بە برێک سەرنجدان و زیرەکی دەتوانرێ بزاندرێت کە دەڵێ چی. یەکێک لەو هۆیانەش کە ڕەنگە درەنگ هەڵیبێنن ئەوە بێت کە لەگەڵ مەتەڵۆک دەیپرسن. ئەم جۆرە شێوە مەتەڵۆکە ڕستەیەکە کە هەواڵێکمان پێڕادەگەیەنێت؛ بەڵام شێوازی چنینی وشەکان لە ڕستەکاندا و شێوازی گوتنەکەی سەر لە بیسەر دەشێوێنێت. وەکوو: کاچوومادانی. ئەم ڕستەیە سەبارەت بە شەنکردن لە خەرمانە واتە کایەکە ڕۆیی و دانەکەی ماوە. یان خوشکەکەتان ژنی کامتانە؟ بیسەر لە سەرەتادا بە جۆرێکی دیکەی لێ تێدەگا؛ بەڵام کاتێ باشتر لێی ورد دەبێتەوە، دەزانێ وێژەر دەڵێ خوشکە کەتان واتە ئەو خوشکە یان ئەو خاتوونە کە ناوی کەتانە ژنی کام یەک لەو دوانەتانە.

دووهەم: بە شێوازی دۆزینەوەی چارەسەری بۆ کێشەیەک. لەم جۆرەدا کێشە یان دژوارییەک باس دەکرێت و لە بیسەران داوا دەکرێت چارەسەری بۆ ببیننەوە. بۆ وینە دەڵێن: کابرایەک گورگێک و مەڕێک و باقە وێنجەیەکی پێیە و دەگاتە سەر چۆمێک و دەیهەوێ بیانپەڕێنێتەوە، بەڵام گەمییەکەی بچووکە و دەبێ هەر جارەی یەکێکیان بپەڕێنێتەوە. دیارە دەبێ کارێکی وا بکات کە نە گورگەکە بتوانێ مەڕەکە بخوات و نە مەڕەکەش باقە گیاکە. ئەمە بە بڕوای من بەشی هەرە بەکەڵکی ئەم شێوە مەتەڵۆکەیە؛ چونکە لە مەتەڵۆکەکاندا جاری وایە تایبەتمەندییەکانی ئەو شتە بەجوانی باس ناکرێ هەتا بیسەران بەئاسانی بزانن مەبەست چییە؟ بەڵام لێرەدا ڕاستەوخۆ دەچێتە سەر باسی کێشەکە و بیسەریش دەزانێ ئەمە ئەزموونی زیرەکییە؛ چونکە ئەرخایەنە کە وەڵامی دروستی هەیە و دەبێ بە بیرکردنەوە چارەسەری بۆ ببینێتەوە. لەڕاستیدا ئەم جۆرە وێنە-مەتەڵۆکە زۆر زیاتر دەتوانێ زاخاوی مێشک بدات؛ هەر بۆیەش زیاتر لە ناو منداڵان، لاوان و گەورەکاندا دەبینرێ. یان کابرایەک سەد تمەنی پێیە، دەیهەوێ سەد سەر حەیوانی پێبکڕێ، گا بە سێ تمەن، بزن بە پێنج قڕان و مەڕیش بە تمەنێ، دەبێ لە هەموانیش بکڕێ، بێ ئەوەی کە پارەکەی تەواو بێ یان ئاژەڵەکە نەگاتە سەد سەر.

مێژوو و پێکهاتەی مەتەڵۆک:

مەتەڵۆک دەگەڕێتەوە بۆ ڕابردوویەکی زۆر دوور، تەنانەت پێش ئیسلام. بۆ وێنە لە شانامەی فیردەوسیدا کە سەرچاوەکانی دەگەڕێنەوە بۆ پێش ئیسلام، کاتێ "زاڵ" دەچێتە خوازبێنی "ڕوودابە"؛ مووبەدەکان واتە پیاوە ئایینییەکانی زەردەشتی دەڵێن ئەم کوڕە لە کێو و شاخ گەورە بووە، دەبێ بزانین عەقڵ و فامی لە چ ڕادەیەکدایە. هەر بۆیەش چەندین پرسیاری وەک مەتەڵۆکی لێ دەکەن و زاڵیش زۆر سەرکەوتووانە وەڵامیان ئەداتەوە. مەتەڵۆک لە چیرۆکەکانی کوردی و فارسی و تەنانەت زمانەکانی دیکەشدا کەمتاکورتێک هەیە. پێشینیان ویستوویانە بایەخ و نرخی زانین لەو چیرۆکانەدا بناسێنن. بۆ وێنە لە چیرۆکی "ئودیپ"دا، هەژدیهایەک دەوراندەوری شار دەگرێت و پرسیارێک دەپرسێت و تەنیا ڕێگای ڕزگاریی شارەکەش لە دەس ئەو، وەڵامدانەوە بەو پرسیارەیە کە دەڵێ: ئەوە چییە کە بە چوار پێ دەڕوا، دوایی دەبێتە دوو پێ، دواییش دەبێتە سێ پێ؟ کە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

وەڵامەکەی مرۆڤە و مەبەستیش لەو پرسیارە چەن قۆناغی ژیانی مرۆڤە.

مەتەڵۆک پاشماوەی شیعری پێش ئیسلامە؛ واتە هەرچی مەتەڵۆک کۆنتر بێت، کێش و سەرواى هەیە، کێشەکەشی بڕگەییە؛ وەک:

کـــــڵاوی هـــــــەمزە پاڵـــــــەوان   بـــێ تەقـــــەڵ و بــــێ درووومـــــان

کە هەر بەشێکی ٨ بڕگەیەو وەڵامەکەشی هێلکەیە.

یان:

ئـــــەملام تـــــات و ئـــــەولام تـــــات   بابــــــەڕۆ جــــــیقم دەرهـــــات

کە هەر بەشێکی ٧ بڕگەیە و وەڵامەکەشی کێچە.

یان:

«ڕیــــش ئەســــپێ ئەغــــەڵ مەغــــەڵ   دەس لـــــە جێــــی و پـــا وە بەغــــەڵ»

(شوهانی، ١٣٩٣: ١٤٤)

"ئەم مەتەڵۆکە بە زاراوەی ئیلامییە و واتە: ڕیش سپی و سەیروسەمەرەیە، دەستی لە گیرفانیدا و پێی لە باغەڵیدایە". هەر بەشێکی ٧ بڕگەیە و وەڵامەکەیشی بزنەکێوییە.

یان:

چەقی چەقاون   چەفتە چۆ ئەرجن

برازای شەیتان   خوارزای دێو و جن

(هەر ئەو سەرچاوە)

ئەمەش مەتەڵۆێکی ئیلامییە، واتە: "دەنگی چاقوچۆق دەدا، وەک داری ئەرژەن لارە، برازای شەیتان و خوارزای دێو و جندۆکەیە" وەڵامەکەشی: بزنەکێوییە.

سەرنج: مەتەڵۆک تا ئەو جێگای من بیزانم زۆرتر بۆ ئەو شتە هەستپێکراوانەیە (محسوسات) و، مەعنەوییەکان زۆر کەم دەگرێتەوە.

فولکلۆر و بارهێنان:

فولکلۆر لە ڕابردوودا ڕۆڵێکی گرینگی لە پەروەردە و بارهێناندا بووە؛ بۆ وێنە منداڵ تا کاتێ ساوا بوو بە لایەلایەی دایکی خەوی لێکەوتووە، کاتێک بۆتە چوار پێنج ساڵانە چیرۆکی منداڵانەی وەک "مریشکە قوڵە"، "تیتل و بیبل"، "مام ڕێوی" و زۆر چیرۆکی دیکە سەرقاڵی کردووە. پێویستە بزانین ئەم چیرۆکانە زۆر پسپۆڕانە دروست کراون و هەموو لایەنێکی پەروەردەیان تێدا ڕەچاو کراوە. بۆ وێنە بڕواننە چیرۆکی منداڵانەی "تیتل و بیبل"؛ ئەم چیروکە ئەم تایبەتمەندییانەی خوارەوەیان تێدایە:

١. چیرۆکی کورتە و منداڵانی کەمتەمەن لە بیستنیان ماندوو نابن، واتە زوو تەواو دەبێ.

٢. ناوی بەشێک لە کەسایەتییەکانی ئەم چیرۆکە، کورت و کێشدار هەڵبژێردراون (تیتل و بیبل).

٣. هەموو کەسایەتییەکان ئاژەڵ و دوویان کاژیلەن (واتە منداڵی ئاژەڵن).

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

٤. تەمەنی منداڵ بۆ ئەو چیرۆکە بە جوانی ڕچاو کراوە و لەم بوارەدا زۆر پسپۆڕانە جووڵاونەتەوە. بۆ وێنە: کاتێ گورگ لە دەرگا دەدا و دەڵێ من دایکتانم، دەڵێن دایکی ئێمە دەستی سپییە. وەک دەزانین منداڵ لە تەمەنی سێ تا پێنجشش ساڵیدا تێگەیشتنی لە جۆری حیسسی‌یە. بۆ وێنە کاتێ لەگەڵ دایکی دەچێتە شەقام و بازاڕ، زۆر جار پێی خۆشە دەستی دایکی بەردا و بۆ خۆی بڕوا. هەر بۆیەش جاری وایە پێش دێ، دایکی لەگەڵ کەسێکی دیکە لێ بشێوێ؛ چونکە جلوبەرگی دایکی کردۆتە نیشانەکەی (واتە تێگەیشتنی حیسسی). هەر بۆیەش کاتێ بیهەوێ پێی بڵێ شتێکم بۆ بکڕە، دەچێ دەستی یا گۆشەی جلوبەرگەکەی دەگرێ و ڕای‌دەوەشێنێ. کاتێ ئەو ئافرەتە ئاوڕی لێ‌دەداتەوە و دەزانێ ئەوە دایکی نییە، دەست دەکا بە گریان؛ هەر بۆیەش بەدی‌هێنەرانی ئەم چیرۆکە بە جوانی ویستەکان و خوو و خدەی منداڵانیان لەو تەمەنەدا باش ناسیوە و ئەو شتانەی لەم بوارەدا پێویستە ڕچاو کراوە.

٥. باری پەند بە شێوەی ناڕاستەوخۆ و زۆر گونجاو لەو چیرۆکەدا هاتووە؛ وەک: کاتێ دایک لە ماڵ نییە دەرگا لە نەناس مەکەنەوە، هەر کەسێک تەنانەت شێوەی لە دایکیش بچێ، دایک نییە و لەوانەیە ئازاریان پێ‌بگەیەنێ.

٦. ئەم چیرۆکە کێش و سەروای هەیە، هەر ئەوەش سەرنجی منداڵ بۆ لای خۆی ڕادەکێشێ و دەبێتە هۆی گوێ‌دانی بۆ چیرۆکەکە.

پێویستە بزانین ئەم چیرۆکە هی سەردەمی ئاژەڵ‌داری یان وەرزێری بووبێت.

"**زمانخەڵەتێنە**": کاتێ منداڵ گەورەتر دەبێ، یەکێ لە خۆشترین کایەکانی، کایەیەکی زمانییە بە ناوی "زمانخەڵەتێنە" کە لە زاراوەی ئیلامیدا پێی دەگوترێ "دەمخەڵەتنەک" (سۆرابنژاد،١٣٩٥: ٢٩). ئەم کایە وێڕای ئەوەی کە منداڵان سەرقاڵ دەکا، دەبێتە هۆی شادبوون و پێکەنینیان، هەر ئەمەش هۆیەکە بۆ ئەوەی ئەو منداڵەی نۆبەی دێ، تێبکۆشێ بە جوانی بتوانێ ئەو ڕستەیە چەن پات بکاتەوە، ئەمەش وێڕای ئەوەی دەبێتە هۆی پەیدابوونی متمانە بە خۆی، زمانیشی ڕەوان و بێ‌گرێ بکا؛ چونکە کاتێ بتوانێ ڕستەی ئاوا دژوار چەند جار بە دووی یەکدا بڵێتەوە، ڕستەکان و وشەکانی دیکە زۆر بەئاسانی دەتوانێ بڵێ. چەن میناک لە زمانخەڵەتێنە:

باخەکەی باشماخ، باش باخێکە

ڕێوی لەڕ لە لاڕێ لائەدا

خوری ئەم بەرە تەرە لە خوری کام مەرەلەڕ بڕاوەتەوە؟

"**مەتەڵۆکێ**": مەتەڵۆکێش یەکێکی دیکە لەو بەشە لە فولکلۆرە کە هانی منداڵان، مێرمنداڵان و تەنانەت لاوان و گەورەپیاوانیش دەدا بۆ بیرکردنەوە و زانینی وەڵامی مەتەڵۆکەکان، کەواتە مێشکیان زاخاو دەدا و فێری بیرکردنەوەیان دەکا، جگە لەوە زانینی وەڵامەکەی دەبێتە هۆی متمانە بە خۆی و شادبوون لە زانینی مانای مەتەڵەکە. ئەمەش چەن میناک لە مەتەڵۆکێ:

ملە بێ سەر، پشتە بێ زگ، دەستە بێ پێ؟[1]

دە و دە ناکاتە بیست؛ لەگەڵ پەنجا دەکاتە یازدە![2]

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

"**کایە**": کایەکان دوو جۆرن: ئەوانەی تێکەڵێکن لە کایەی زمانی و جەستەیی؛ وەک: دایە مەمدە بە گورگە، هەکەڵمەکەڵ و شتی دیکەی وەک ئەوانە.

بەشێکیش تەنیا جەستەیین وەک: "خەستەکێن" (شەشخان) کە کایەیەکی کچانەیە، تۆپەقاڕێن، هەلووکێن و شتی دیکەی وەک ئەوان کە کوڕانەن. ئەمانەش دەبنە هۆی کارابوونی جەستەی منداڵان و مێرمنداڵان و لاوان؛ چونکە پێویستیان بە جموجووڵی زۆر و بەشێکیشیان بە هەڵاتن هەیە. هەڵبەت پێویستە ئەوەش بزانین کایەکان بەپێی کوڕ و کچ، منداڵ، مێرمنداڵ یان لاوان جیاوازییان هەیە. کایەی منداڵان و کچان لەچاو کوڕان سووکترە و بەپێی جەستەی ئەوانە. هەروەها کچان لە تەمەنی منداڵیدا بووکیان هەیە، لایلایەی بۆ دەڵێن، دەیخەوێنن، کایەی لەگەڵ دەکەن، ناوی لێ دەنێن و ئەمانەش ئەوان بۆ ژیانی داهاتوو بۆ چالاکی ڕاهێنان لە داهاتوودا ڕادێنێ. هەروەها منداڵ بەگشتی لە تەمەنی بچووکدا تێدەکۆشن ماڵ دروست بکەن، میوانداری یەکتر بکەن، بەم کارەش ڕاهێنانێک بۆ ژیانی داهاتوویان دەکەن.

کایەی گەورەکانیش جۆراوجۆرن: هێندێکیان وەک جۆرابێن (گۆرەویبازی)، دامە، سێڕیزێن و شتی دیکەی وا، تاقیکردنەوەی زیرەکییە. واتە تەنیا بۆ سەرقاڵی و بەسەربردنی کات نییە. بەشێک لەوانەش وەک دامە فەلسەفەیەکی تایبەتی تێدایە و زۆر زیرەکانە و بە نهێنی ڕێوشوێنی سازبوونی ئاغا و لەناوبردنی پیشان دەدا. بۆ وێنە لە سەرەتادا هەر دوو ڕیزەکە وەک یەکن، بەڵام یەکیان بە لەناوبردنی ئەوانەی ڕووبەڕووی خۆی کە لە دامەدا بە خواردن ناو دەبرێ دەبێتە ئاغا، واتە ئاغا هەر یەکێکە لەوانی دیکە، بەڵام هەر کە بوو بە ئاغا دەسەڵاتی زیاتر دەبێت. داشەهارەش پیشاندەری بەشێکی دیکەیە لەو ململانێیە. چیرۆک و ئەفسانەی گەورەکانیش بە شێوەی ناڕاستەوخۆ زۆر شتی ژیان بە مرۆڤ پیشان دەدەن و ئەزموونی پێشینیان لەو چیرۆکانەدا دەخەنە ڕوو.

ئێمە تەنیا بە بەشە ئەرێنییەکانی فولکلۆر ئاماژەمان کرد، بەڵام بەشی نەرێنیشی هەیە لە پەروەردەدا. ئەویش باسی جندۆکە، ئاڵ و شەوە، دێوەزمە (مێردەزمە)، خێوی سەر کانی و شتی وایە کە دەتوانێ منداڵان بترسێنێ و کاریگەری خراپی بەتایبەت لە باری دەروونییەوە لە سەر ئەوان هەبێ و ببێتە هۆی ترسی ئەوان لە شەو، تەنیایی و شتی دیکەی وا، کە وا باشە ئەمانە وەک باوەڕی خەڵکی لە کۆندا کۆ بکرێنەوە، بەڵام بۆ منداڵ باس نەکرێن. بۆ ترساندنی منداڵ یان ژێرکردنەوەیان لە گریان بە شتی دروستکراوی خۆیان دەترساند وەک: "شەو لەبان".

دەرەنجام:

مەتەڵۆکێ یەکێک لەو بەشە فۆلکلۆریانە یە کە زاخاوی مێشکی منداڵان دە دا و بە ڕۆژی (up date) دەکاتەوە. لە ڕاستیدا جۆرێک کایە ی بیرکردنەیە بۆ بە هێزکردنی مێشکی منداڵانی گچکە، مێر منداڵانو تەنانەت لاوانو گەورەپیاوانیش، فێریان دە کا لە ژیانی داهاتوویاندا لە دژواریەکانی ژیان بیربکەنەوە، بتوانن گرێ پووچکەکانی ژیانیان بکەنەوە و بیرۆمە ندانە ڕێگا چارەیان بۆببیننەوە. هەروەها لە باری ڕەوانبێژیشدا مەتەڵۆکێ خۆی لە خانە ی درکە دا ببینێتە وە؛ چونکە تایبە تمە ندیە کانی شتێک باس دە کە ن و کە سانی دیکە دە بێ لە ڕوی ئە و تایبە تمە ندیانە وە وە ڵامی دروستی ئە و شتە بدۆزنە وە. هە روەها کە م تە رخە می سە بارە ت بە م بە شە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

له فۆلکلۆر ده توانێ زیانی گه وره ی له نێوچوونی به شوێنه وه بێت.

سەرچاوەکان:

١. احمدی، ابراهیم (١٣٨٩). *فەرهەنگی مەتەل و لیچار کوردی* (فرهنگ چبستان و معمای کردی) سنندج: کالج.

٢. احمدی دهگلان، محمود (١٣٦٨). ١٠٠١ *چیستان و معما*، سنندج: انتشارات احمدی.

افخمی، ابراهیم (٤١٣٤٧). *ئەوە چییە (آن چیست)*، بوکان.

٣. ایوبیان مرکزی، سید عبیدالله (١٣٦١). *وەرە لیی فیر بە هەتەلەی کوردی چییە؟* (بیا بیاموز چیستان کردی چیست؟). مهاباد: موفقی.

٤. بلوکباشی، علی (١٣٨٨). *در فرهنگ خود زیستن و به فرهنگهای دیگر نگریستن*. تهران: گل آذین، چاپ دوم.

٥. بیهقی، حسین علی(١٣٦٥). پژوهش و بررسی فرهنگ عامه ایران، مشهد: انتشارت آستان قدس رضوی.

٦. پارسا، سیداحمد(١٣٩٤). بررسی تطبیقی امثال کردی و فارسی. انتشارات دانشگاه کردستان. چاپ دوم.

٧. پارسا، سید احمد (١٣٩٧): « *واکاوی فولکلور ایران، با تکیه بر ادب شفاهی کردی*». فرهنگ کردستان، دوره جدید، شماره٢٨، صفحات١١-٢٢.

٨. پایانیانی، صلاح (١٣٨٥). *فەرهەنگی زارەکی موکریان* (فرهنگ شفاهی مکریان). مهاباد: هیوا.

٩. جعفری قنواتی، محمد (١٣٩٤). *درآمدی بر فولکلور ایران*. تهران: جامی.

١٠. ذوالفقاری، حسن (١٣٩٤). *زبان و ادبیات عامه*. تهران: سمت.

١١. رادفر، ابوالقاسم(١٣٨٠): « جلوه های فرهنگ عامه در ادبیات فارسی». نامه فرهنگ(فصلنامه تحقیقات در مسائل فرهنگی و اجتماعی). سال یازدهم، دوره سوم، شماره مسلسل٣٩.

١٢. سهراب نژاد، علی حسن(١٣٩٥): «پژوهشی در بازی های زبانی ادبیات عامه کردی ایلام». دو فصلنامه فرهنگ و ادبیات عامه، سال ٤، شماره

١٣. الرازی، شمس قیس (١٣٧٣). *المعجم فی معاییر اشعار العجم*، به کوشش سیروس شمیسا. تهران: فردوس.

١٤. سجادی، علاءالدین (١٩٧٨). *دەقەکانی ئەدەبی کوردی*. بغداد: کوری زانیاری کورد.

١٥. شرفکندی، عبدالرحمن (١٣٨٥). *فرهنگ کردی فارسی هەنبانە بورینە*. تهران: سروش، چاپ پنجم.

١٦. شوهانی، علیرضا (١٣٩٣). "طبقەبندی موضوعی چیستانهای عامیانه کردی". *فرهنگ و ادبیات عامه*، دوره ٢، شماره ٤، صفحات ١٣٥ - ١٥٨.

١٧. صفا، ذبیح‌الله (١٣٦٣). *گنجینه سخن*. تهران: امیر کبیر، چاپ چهارم.

١٨. صدرالدین نورالدین، ابوبکر (٢٠٠٥ م). *بەر کوتیکی مەتەلی فولکلوری کوردی*، هەولیر: وەزارەتی روشنبیری.

١٩. فروزش، علی(١٣٩٩). *تشتانوک*. خراسان شمالی: نشر بیژن یورد.

٢٠. مردوخ روحانی، ماجد (١٣٨٨). *فرهنگ فارسی کردی دانشگاه کردستان*، سنندج: دانشگاه کردستان، چاپ اول.

٢١. مسته فا رەسول، عیززەدین(١٩٧٠).ئەدەبی فولکلوری کوردی. به غدا، چاپخانەی دارالجاحظ.

٢٢. هدایت، صادق(١٣٧٩). فرهنگ عامه ایران. تهران: نشر چشمه، چاپ سوم.

پەراویز

[1]. کرس

[2]. کاژێر ده و ده چرکەیه

پژوهشي در چيستانهاي كردي

چکیده:

چیستان یکي از بخش های فولکلور است که در اصل نوعی بازی فکری جهت پرورش ذهن کودکان، نوجوانان، جوانان و حتي بزرگسالان است. به آنها می آموزد که در زندگی آینده خود بتوانند به مشکلاتشان بیندیشند و برای آن چاره اندیشی کنند.

روش پژوهش توصیفی- تحلیلی است ؛ داده ها به روش میدانی و کتابخانه ای گردآوری شده و با استفاده از تکنیک تحلیل محتوا تجزیه و تحلیل شده است. نتیجه نشان می‌دهد که چیستان ازنظر بلاغی، کنایه است. چون از روی ویژگی های یک چیز، پاسخ آن را در می یابند. چیستان در زبان کردی سه نوع است که در این پژوهش به تفصیل در باره آن بحث شده است.

کلیدواژه: *فولکلور، معما، بازی فکری، آموزش، کودکان.*

Research on Kurdish enigma

Abstract:

The enigma is a folklore section, which is essentially a kind of intellectual game for the Nurture the minds of children, teens, young and adults. They teach them that in their future life they can think of their problems and think for that. The research method is descriptive-analytic; Data were collected by field and library method and analyzed using content analysis technique.

The result shows that the enigma is a rhetoric. Because of the characteristics of one thing, they will respond. The enigma in Kurdish language is three types in this research discussed in detail.

Keywords: *Folklore, enigma, intellectual game, education, children.*

خوێندنەوەنەوەی ئانترۆپۆلۆژیانەی پێگەی ئاکار لە فۆلکلۆری کوردی و عەرەبیدا
(نموونەی هەڵسەنگاندن: مەتەڵی کوردی و عەرەبی)

پ. هـ. د. محەمەد یەعقووبی

زمان و ئەدەبی عەرەبی- زانکۆی فەرهەنگیان- ورمێ/ ئێران

د. مەسعوود بینەندە

بەشی توێژینەوەی توێژینگەی کوردستانناسیی- زانکۆی کوردستان-سنە/ ئێران

د. بەیان کەریمی

زانکۆی کوردستان- سنە/ ئێران

پوختە:

فۆلکلۆر و ئەدەبی زارەکی هەر نەتەوەیەک ئاوێنەیەکی باڵانوێنە کە بایەخ و بەها ئاکارییەکانی ئەو نەتەوە تێیدا ڕەنگ دەداتەوە. بێگومان کورد و عەرەب وەکوو دوو نەتەوەی هاوتەنیشت کە پێوەندییەکی مێژوویی دووروودرێژیان ئەزموون کردووە، کاریگەرییان لەسەر فەرهەنگی گشتیی یەکدی داناوە. مەبەستی سەرەکی ئەم توێژینەوەیە ئەوەیە کە پێگەی ئاکار و بەها پێوەندیدارەکان لە نێو فۆلکلۆر و ئەدەبی زارەکیی دوو نەتەوەی گرنگی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست واتە کورد و عەرەب بەراورد بکات. خوێندنەوە و لێکدانەوەی ئانترۆپۆلۆژیانەی مەتەڵی کوردی و عەرەبی، کە زۆرترین دەرکەوتە و ئاماژەی بایەخ و بەها ئاکارییەکانی تێدا بەدی دەکرێت، لایەنە هاوبەش و هەروەها جیاوازییەکانی پێگە و ئاراستەی ئاکار لە دوو فەرهەنگی کوردی و عەرەبیدا روون دەکاتەوە. لەم توێژینەوەیەدا لایەنەکانی بایەخ و بەهاکانی ئاکار لە دوو ڕەهەندی پاشهاتی و ڕێسایییدا لەبەرچاو گیراوە کە ڕەهەندی پاشهاتی ئاکاری تایبەت بە ئەویدی، خود و سروشت دەگرێتەوە. هەروەها ڕەهەندی ڕێسایی شەش پێوەری کەماڵخوازی، دووری لە کرداری ناشایست، فەزیلەتی ئاکاری، بەخشش و شوناسی ئاکاری لەخۆ دەگرێت. پرسی سەرەکی ئەم توێژینەوەیە ئەوەیە کە شێوازەکانی دەربڕینی بایەخە پاشهاتی و ڕێساییەکانی ئاکار لە مەتەڵی کوردی و عەرەبیدا چۆن دەنوێنرێنەوە و جیاوازی و هاوبەشیی ئەو دەربڕینانە چۆن لەسەر بیچمگرتن و پێکهێنانی جیهانبینیی گشتیی ئەو دوو فەرهەنگە کاریگەری دادەنێت. هەڵسەنگاندنی پێوەرە دیاریکراوەکانی ئاکار بەپێی تیۆری ئانترۆپۆلۆژی فەرهەنگی و میتۆدی وەسفی تۆکمەی کلیفۆرد گیرتز لە بەستێی مەتەڵی کوردی و

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

عەرەبیدا بەو دەرئەنجامە دەگات کە هاوشێوازی لە ژیانی کۆمەڵایەتی بەتایبەت لە شێوەژیانی شوانکارەیی و خێڵەکیدا بووەتە هۆی پێکهاتنی ئاراستەیەکی هاوشێوە لە نێو ئەو بەها و بایەخە ئاکارییانەی کە لە فۆلکلۆر و کەلەپووری ئەو دوو نەتەوەیەدا خۆی نواندووە. هەروەها جیاوازییەکان لە دەربڕین و پێناسەی بایەخەکانی ئاکاردا، جیاوازی زمان، جوگرافیا، فەرهەنگ، ئەزموونی مێژوویی و ژینجیهانی ئەو دوو نەتەوە ڕوون دەکەنەوە.

پەیڤێن سەرەکی: *خوێندنەوەی ئانترۆپۆلۆژیانە، مەتەڵی کوردی و عەرەبی، بایەخە پاشهاتی و ڕێساییەکانی ئاکار، وەسفی تۆکمەی گیرتز، توێژینەوەی بەراوردکارانە.*

پێشەکی:

هەر کۆمەڵگەیەک لە ڕەوتی ژیان و بەرەوپێشچوونیدا کۆمەڵێک داب و نەریت و بایەخی ئاکاری بەرهەم دێنێت تاکوو ڕێڕەوێک بۆ هەڵسوکەوتی ئەندامانی خۆی بەدی بێنێت و نەزم و هاوگرتوویەک لە پەیوەندی کۆمەڵایەتی تاکەکاندا بۆ گەیشتن بە مەبەستە گشتی و تاکەکەسییەکان بهێنێتە ئاراوە. "بایەخ و بەها ئەخلاقییەکان یەکێ لە گرنگترین بەرهەمەکانی ژیانی کۆمەڵایەتین کە لە فەرهەنگ و ڕێسا گشتییەکاندا ڕووی خۆیان دەنوێنن. زمان پەیکەرێکی سەقامگرتووە لە ناسین کە دەکرێ لە ڕێگای پاتەبوونەوە و تاقیکارییەوە وەربگیردرێت و فێر بکردرێت، بەکارهێنانی زمان لە لایەنی پێکهاتەییەوە چالاک و ڕەوندەیە و لەسەر پێگە و فەرهەنگی کۆمەڵگەیەکی تایبەت دامەزراوە، زمان هەروەها لە باری ئایدۆلۆژییەوە بێلایەن نییە و بەشێوەیەکی توندوتۆڵ لەژێر گاریگەیی بایەخە ئەخلاقییەکانی کۆمەڵگە دایە (Halliday, 1978). هاوئاهەنگ لەگەڵ ئەوەی کە بەها ئاکارییەکان دەگۆڕدرێن و گەشە دەکەن، زمانیش بە هەمان ڕێژە تووشی گۆڕانکاری دەبێت. کەوایە زمان و ئاکار لە باری کۆمەڵایەتییەوە پێکەوە بیچم دەگرن"(Robertson et al. 2012, p.100).

ڕەنگدانەوەی ئەم ئەرزشە ئەخلاقییانە لە بەشە جۆربەجۆرەکانی ژیانی کۆمەڵگادا وەکوو ئایین، یاسا، نەریت، فەرهەنگ، ئابووری، و بە تایبەت ئەدەب و زمان لە شێوەی جیاواز دەبیندرێت. "لە نێوان ڕەهەندە جیاوازەکانی پرسەکانی مرۆڤدا، ئاکار و بەها ئاکارییەکان، بەردەوام، پێگەیەکی تایبەت و شیاویان هەبووە، تا ئەو جێگایەی کە ڕەنگە بتوانین مەزنترین کەڵکەڵەی مرۆڤ لە درێژایی مێژووی هزردا، بە پرسە ئاکارییەکان ناودێر بکەین. چەشنی تێڕوانینی ئاکارمەندانە، ئەرکی مرۆڤ لە ئاست جیهاندا ڕوون دەکاتەوە و جۆری کردەوە و هەڵسووکەوتی مرۆڤەکان لە ئاست خۆ و ئەویدیدا وەکوو گرنگترین بنەماکانی ژیانی مرۆیی، پەیوەندیی بە هەڵوێستی ئاکاری ئەوانەوە هەیە. ئاکار وەکوو

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

لۆژیک، مەعریفەناسی و مێتافیزیا، یەکێ لە گرنگترین لقەکانی فەلسەفە پێکدەهێنێت"(Nagel, 2005.pp. 379-382). بایەخەکانی کۆمەڵگە کە لە ڕێساکانی ئەو کۆمەڵگەیەدا ڕەنگدانەوەیان دەبێت، بە واتای بیروباوەڕە هاوبەشە کۆمەڵایەتییەکانە سەبارەت بەو شتانەی کە چاک، دروست و گونجاون.(رابرتسون، ١٣٨٥: ٦٤) فولکلۆر و ئەدەبی زارەکی یەکێ لە گرنگترین بەشەکانی فەرهەنگ و نەریتی لەمێژینەی هەر کۆمەڵگایەکە کە وەکوو خەزێنەیەک، بایەخ و بەها گشتییەکان لەنێو خۆیدا ڕادەگرێ و لە دەربڕین و گوتەی ڕۆژانەی ئەندامانی ئەو کۆمەڵگەیەدا دەرکەوتەی دەبێت. "لە ڕوانگەی دیونددا، ئەدەبی زارەکی بەشێکی بەرتەسکترە لە ئاست چەمکی فۆلکلۆر. فۆلکلۆر هەردوو بەشی زارەکی و نازارەکی دەگرێتەوە. ئەدەبی زارەکی، بەهەرحاڵ، بەشی زارەکیی فۆلکلۆر دەگرێتەوە و بە نموونە شتێ وەکوو گەمەکان ناگرێتەوە."(Ghosh, Mullick&2020)

لە ئەدەبی زارەکیدا مەتەڵ و پەندی کوردی بەشێکی هەرە گرنگ پێکدەهێنن کە زۆرترین ڕادەی نواندن و دەرکەوتنی بایەخە ئەخلاقییەکانی تێدا بەدی دەکرێت.

"مەتەڵ ڕستەیەکی کورتی ناسراوە لە ئەدەبی فۆڵکدا کە بریتییە لە ئاوەز، ڕوانگە ئەخلاقییەکانی سەر بە نەریت، کە لە شێوازێکی میتافۆریکدا بیچمی گرتووە و لە نەوەیەکەوە بۆ نەوەیەکی تر بەشێوەیەکی یادەوەرانە ڕادەست دەکرێت (Mieder 2004: 3). هەروەها دەربڕینگەلێکی ئاشنایە لە کەڵووەرگرتنی گشتیدا، کە ڕاستییە ناسراو و بەناوبانگەکان دەبێژن(Abrahams 1968; Bruke 1969). مەتەڵ فۆرمێکە "لە ڕابردووی فەرهەنگی کە چەمکی نەریتی لە زاریەوە دەگوترێت" (Arewa and Dundes 1964: 70".(R. Ahmed& H. Majeed:2016)

لە ڕابردوودا کۆمەڵگە بۆ پێکهێنانی هاوگرتوویی کۆمەڵایەتی و بەردەوامبوونی فەرهەنگ و ڕێسا سەرەکییەکانی خۆی لە نەریتی فۆلکلۆری و ئەدەبی زارەکی کەڵکی وەرگرتووە. هەر بۆیە مەتەڵ و پەند لە هەر فەرهەنگێکدا بە ڕادەیەکی زۆر ئاخێنراوە لە بایەخ و بەهای ئەخلاقی و ئەو نیشانە و هێمایانەی کە مرۆڤ بە ئەرزش و ڕێسا جێکەوتووەکانی کۆمەڵگە گرێ دەدەن. مەتەڵ و پەند وەکوو بەشێکی گرنگ لە ئەدەبی زارەکی، تەژییە لە ئاوەزی گشتی و بەکۆمەڵ کە تێیدا چۆنیەتی پێوەندی و هەڵسوکەوتی مرۆڤەکان لە ئاست یەکتر و هەروەها لە ئاست سرووشت و دەورووبەر دیاری دەکەن. هەڵسەنگاندنی ئاوەزی گشتی و هزری کۆمەڵایەتی لە ڕێگای لێکدانەوەی چۆنیەتی بانگەوازکردن و هەڵوێست نواندن لە ئاست بایەخە گشتییەکانی ئاکار لە مەتەڵ و پەندی کوردی و عەرەبیدا، پێویستییەکی گرنگی ئەم سەردەمەیە کە لە ناسین و فامستکردنی تایبەتمەندییەکانی فەرهەنگی کوردی و عەرەبیدا دەورێکی ئەوتۆ دەگێڕێت.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ئەم توێژینەوەیە دەیهەوێت لە ڕێگای خوێندنەوەی بەراوردکارانەی مەتەڵ و پەندی کوردی و عەرەبی، بە کەڵکوەرگرتن لە ڕوانگە و تیۆری ئانترۆپۆلۆجیانەی کلیفۆرد گیرتز، دەرکەوتن و نواندنەوی بەها ئاکارییەکان لە دوو فەرهەنگی کوردی و عەرەبیدا بخاتە بەر تیشکی توێژینەوە و شرۆڤەی لێکچوویی و جیاوازییەکانیان بکات.

گرنگی و پێویستی:

یەکێ لە تایبەتمەندییەکانی مەتەڵ و پەندەکان لە باری زمانییەوە ئەوەیە کە لە درێژایی ڕەوتی زەمەندا کەمتر شێواز دەگۆڕن و زۆرتر وەکوو خۆیان دەمێننەوە. "مەتەڵەکان لە باری وشەیی، گەردان و ڕێزمانەوە لە ئاست ڕستە ئاساییەکان، مانەوەیان مسۆگەرترە. هەر بەو بۆنەوە یەکێ لە هۆکارەکانی مانەوە و بەردەوامیی وشە و دەستەواژەکانی زمانن. زۆربەی وشە و زاراوەکان و شێوازە زمانییەکان لە مەتەڵەکاندا شێوازی خۆیان دەپارێزن و ڕێگریی لە فەوتان و لەبیرچوونەوەیان دەکرێت. بەو بۆنەوە کە لە نێو خەڵکیدا باو و بەربڵاون"(ذولفقاری، ١٣٨٨). یەکێ لە گرنگییەکانی مەتەڵ و پەندی زمانی کوردی وەکوو بابەتی توێژینەوە ئەوەیە کە ئەم شێوە زمانییانە هەنبانەیەکی قورس و قایم پێکدەهێنن بۆ پاراستن و بەردەوامی وشە ڕەسەنەکانی زمانی کوردی و ڕێگری لە فەوتان و بزربوونیان دەکەن. کەوایە ئاوڕدانەوە لەم مژارە لە سەردەمێکدا کە بەشێ زۆر لە زمانەکان و خەزێنەی وشەکانیان لەژێر مەترسیی بیرچوونەوە و فەوتاندندان، بە تایبەت بۆ زمانی کوردی پێویستییەکی حاشاهەڵنەگرە. لە ڕەهەندێکی دیکەوە پێویستی و گرنگیی ئەم توێژینەوەیە لەوەدایە کە تیشکێکی نوێ دەخاتە سەر خوێندنەوەی ئانترۆپۆلۆژیانەی فۆلکلۆری کوردی بە بەراورد لەگەڵ فۆلکلۆری عەرەبیدا و چۆنیەتی داڕشتن و جێگیربوونی بەها ئەخلاقییەکان لە بەستێنی فەرهەنگی زارەکی ئەم دوو نەتەوەیەدا هەڵدەسەنگێنێت. ئاکامەکانی لێکۆڵینەوەیە دەتوانێت سەرچاوەیەک بێت بۆ لێکدانەوەی پێوەندی نێوان فەرهەنگ و ژیانی کۆمەڵایەتی لەگەڵ فەرهەنگ و زمانی زارەکی و لێرەوە چۆنیەتی تێڕوانین و هەڵوێستی نەتەوەکان بە تایبەت خاڵە هاوبەش و لێک جیاوازەکان لەسەر بابەخە ئاکارییەکان دیاری دەکات. لەم سۆنگەوە ئاوڕێکی نوێ لەسەر خوێندنەوەی بەراوردکارانە سەبارەت بە مەتەڵی کوردی و عەرەبی دێتە بەرهەم و گەشە بە خوێندنەوەی ئانترۆپۆلۆژیانە لە پانتایی لێکۆڵینەوە کوردییەکاندا دەدرێت. پێویستی ئەم بابەتە هەروەها بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە ئاڕاستە دیار و نادیارەکانی ئاکار و هەستی ئاکارمەندانە لە نێو دوو فەرهەنگی گرنگی کورد و عەرەب دەپشکنێ و هەڵوێستی ئەوان لە ئاست خودی مرۆڤ، ئەویدی و هەروەتر سروشت و دەورووبەر ڕوون دەکاتەوە. هەربۆیە ئەم لێکۆڵینەوەیە لە سێ بواردا پێویستیی خۆی دەنوێنێ؛ یەکەم ئەوەی کە ئاوڕ دەداتەوە لە مەتەڵ وەکوو بوارێکی سەرەکیی فۆلکلۆر و ئەدەبی زارەکی کوردی، و جەخت دەخاتە سەر پێوەندیی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

توندوتۆڵی کۆمەڵگە و بەها ئەخلاقییەکان لەگەڵ ئەم شێوازە زمانییەدا، هاوکات دەوری ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆی ئەم شێوە دەربڕینە لە پاراستنی بایەخە ئاکارییەکان و هەروەها خەزێنەی وشەوانیی زمانی کوردی. دووەم لە دۆخی ئێستای ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا کە شەڕ و توندووتیژی نێوان نەتەوە و گرووپە ئەتنیکی و مەزهەبییەکان گۆڕەپانی ئاکار و بەها ئاکارییەکانی تەنگەتاو کردووە، دەتوانێت هێما و ئاماژەکانی ئاکاری لێبوردەیی و پێکەوەژیان لە بەستێنی فەرهەنگی ئەو نەتەوانەدا ببینێتەوە و ببێتە سەرچاوەی پلان و نەخشەی فەرهەنگی و کۆمەڵایەتی بۆ ئاوڕدانەوەیەکی ڕەخنەگرانە و ئاکارمەندانە لە دۆخی قەیراناوی ئێستادا. سێیەم لەم سەردەمەدا کە ژینگە و دەورووبەر لە تاو زەبر و دەستێوەردانەکانی ئاکاری بەرژەوەندیخوازانە و نابەرپرسانەی مرۆڤ و کۆمپانیا و دەوڵەتەکان تووشی زەخت و گوشاری کوشندە و ڕووخێنەرانە هاتووە، ئاوڕدانەوە لە بەها و بایەخی ئاکارمەندانە کە بەدەروەستبوون و هاوخەمی لە ئاست ژینگە و دەورووبەری لێدەکەوێتەوە، دەتوانێت هەوینی ڕوانین و کردەوەی هوشیارانە و پارێزەرانە بێت بۆ پاراستنی سەرچاوە سرووشتییەکانی ژیانی کۆمەڵایەتی و هەروەها بەدیهێنانی ئامانجەکانی گەشەسەندنی سەقامگرتوو[1].

ئامانج و مەبەستەکان:

ئامانجی سەرەکی:

- خوێندنەوەنەوەی ئانترۆپۆلۆژیانەی لایەنە هاوبەش و هەروەها جیاوازەکانی پێگە و ئاڕاستەی ئاکار بەپێی هەڵسەنگاندنی مەتەڵ لە دوو زمانی کوردی و عەرەبیدا

ئامانجە تایبەتەکان:

- شیکاریی چۆنیەتی هەڵوێستگرتن و کردارنواندن لە ئاست خۆ، ئەویدی و سروشت و دەورووبەر بەپێی بەراوردکردنی بەها پاشهاتییەکانی ئاکار لە مەتەڵی کوردی و عەرەبیدا
- شرۆڤەی چۆنیەتی دەرکەوتن و ئاراستەنواندنی بەها ڕێساییەکانی ئاکار، واتە کەماڵخوازی، دووری لە کرداری ناشایست، فەزیلەتی ئاکاری، بەخشش و شوناسی ئاکاری لە مەتەڵی کوردی و عەرەبیدا
- هەڵسەنگاندنی ڕادەی هاوبەشی و جیاوازی نێوان پێگە و شێوازەکانی دەربڕینی بایەخە پاشهاتی و ڕێساییەکانی ئاکار لە مەتەڵی کوردی و عەرەبیدا

پرسیاری سەرەکی:

- لایەنە هاوبەش و هەروەها جیاوازەکانی پێگە و ئاڕاستەی ئاکار لە مەتەڵی دوو زمانی کوردی و عەرەبیدا چییە؟

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

پرسیارە تایبەتەکان:

- شێوازەکانی دەربڕینی بایەخە پاشهاتی و ڕێساییەکانی ئاکار لە مەتەڵی کوردی و عەرەبیدا چۆنە؟
- جیاوازی و هاوبەشیی بایەخ و بەها ئاکارییەکان لە مەتەڵی کوردی و عەرەبیدا چۆن لەسەر بیچمگرتن و پێکهێنانی جیهانبینیی گشتیی فەرهەنگی کورد و عەرەب کاریگەری دادەنێت؟

بنەمای تیۆری:

تیۆری ئانترۆپۆلۆجی بۆ خوێندنەوەی پێگەی ئاکار و ئاڕاستەی بایەخە ئەخلاقییەکان لە بەستێنی فەرهەنگ و فۆلکلۆردا یەکێ لە گونجاوترین تێڕوانین و بیردۆزییەکانە. ئانترۆپۆلۆجی بەپێی واتای وشەیی واتە "توێژینەوە لەسەر مرۆڤ"، و بە گشتی بوارێکی زانستییە کە دەیهەوێ مرۆڤ و هەروەها ئەو کۆمەڵگا و فەرهەنگەی مرۆڤی تێیدا بەرهەم هاتووە بخوێنێتەوە و لە چەندێتی و جۆربەجۆریی ئەو کۆمەڵگە و فەرهەنگانە بکۆڵێتەوە. ئانترۆپۆلۆجی سێ لقی سەرەکی هەیە کە بریتین لە کەونینەناسی[٢]، بیۆلۆجیکاڵ و کۆمەڵ-فەرهەنگی[٣]. لقی فەرهەنگی ئانترۆپۆلۆجی کە لایەنەکانی کۆمەڵایەتی و زمانی لەخۆ دەگرێت بوارێکی بەربڵاوە کە ئەوڕۆ سەرنجێکی تایبەتی لە ناوەندە زانستی و ئەکادیمییەکانی جیهاندا پێ دراوە. "ئانترۆپۆلۆجیی فەرهەنگی، لقێکی سەرەکیی ئانترۆپۆلۆجییە کە پێوەندیی بە خوێندنەوەی فەرهەنگەوە هەیە لە هەموو ڕەهەندەکانیدا و کەڵک لە میتۆد، چەمک و دەیتاکانی کەونینەناسی، ئەتنۆگرافی و خەڵکناسی، فۆلکلۆر، و زمانناسی وەردەگرێت بە مەبەستی پێناسە و شیکاریی جۆربەجۆریی و ناچونیەکیی خەڵکەکان لە ڕووپەڕی جیهاندا"(Mercier, 2019). ئانترۆپۆلۆجیی زمانناسانە یەکێ لە لقە گرنگەکانی ئانترۆپۆلۆجیی فەرهەنگییە و زۆرجاریش بە هۆی بەربڵاوییەوە وەکوو بوارێکی سەربەخۆ دێتە ئەژمار. توێژینەوەکان لەم ڕەوتەدا دەوری زمان لە ڕۆنانی ڕوانگەی مرۆڤ بۆ جیهان و دەورووبەر و هەروەها لە پێوەندییە کۆمەڵایەتییەکاندا دەخەنە بەر تیشکی لێکۆڵینەوە و لە چۆنییەتی بەکارهێنانی زمان لە دۆخە جیاوازەکانی ژیانی ڕۆژانەدا باس دەکەن.

ئەنجوومەنی ئانترۆپۆلۆجیی ئەمەریکا لە پێناسەی ئەم بوارەدا دەڵێت "جۆرێک خوێندنەوەی بەراوردکارانەیە لەمەڕ ئەو ڕێگایانەی کە زمان جیهانی کۆمەڵایەتی دەنوێنێتەوە و هاوکات کاریگەریی لەسەر دادەنێت. ئەم بوارە بەدواداچوونی زۆربەی ئەو شێوازانە دەکات کە کردەوەی زمانی سەرچەشنەکانی پێوەندیگرتن پێناسە دەکات، توخمەکانی شوناسی کۆمەڵایەتی و ئەندامەتیی گرووپەکان پێکەربەندی دەکات،

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

ئایدۆلۆژیا و باوەڕە فەرهەنگییە قەبەمەوداکان ڕێک دەخات، و، لە پێوەندی لەگەڵ دیکەی فۆرمەکانی واتاسازی، خەڵک بۆ نواندنەوەی هاوبەشی فەرهەنگی لە ئاست جیهانە کۆمەڵایەتی و سرووشتییەکانیان تەیار دەکات"(Jarus, 2014).

کلیفۆرد گیرتز[٤](١٩٢٦-٢٠٠٦) ئانترۆپۆلۆجیستی ئەمەریکی بەرەنگاری ئەو ڕەوتە پۆزیتیویستی و هۆکارخوازییانە بوویەوە کە لە پانتایی زانستی کۆمەڵایەتی ئەو سەردەمەی زانکۆ و ناوەندە توێژینەوەییەکاندا باو بوون. گیرتز لە بازنەی ئانترۆپۆلۆجیی فەرهەنگیدا، ڕەوتێکی نوێی داهێنا کە بە ڕەوتی هێرمێنۆتیکی یان تەفسیری نێوی دەرکرد و کارەکانی خۆی بە هێرمێنۆتیکی فەرهەنگی پێناسە دەکات. گیرتز فەرهەنگ بە سەرچەشنێکی واتایی دەزانێت کە لە نێو تۆڕی نیشانە و هێماکاندا جێگەی گرتووە.
"ئەو پێناسەیە تایبەت بە فەرهەنگ کە من باوەڕم پێیە، بە شێوەیەکی بنەڕەتی پێناسەیەکی واتاناسانەیە، هاودەنگ لەگەڵ ماکس ڤێبەر، مرۆڤ ئاژەڵێکە لەنێو تۆڕی نیشانە و هێمادا هەڵواسراوە کە لەسەر دەستی خۆی تەنراوەتەوە. من فەرهەنگ دەگێڕمەوە بۆ ئەو تۆڕە چێنراوانە، کەوایە شیکاریکردن لەسەر ئەم دیاردەیە نە لە ڕێگای زانستی ئەزموونگەرانەوە کە بەدوای یاسا دەگەڕێت، بەڵکوو بەپێی پێناسەیەکی ڕاڤەخوازانەیە کە لەدوی واتا دەگەڕێت"(Geertz, 1973, pp. 4-5).

بە بۆچوونی گیرتز فەرهەنگ بریتییە لە بیچمگرتنی واتا لە سیمبول و هێماکانی زماندا، کەوایە فەرهەنگ دیاردەیەکی زمانی و واتامەندە و تێگەیشتن و کرداری ئەندامانی نێو ئەو فەرهەنگە هاوبەشە دیاری دەکات.
"گیرتز میتۆدی ئانترۆپۆلۆجیانەی شیکەرەوەی فەرهەنگ، دەچوێنێ لەگەڵ ڕەخنەگرێکی ئەدەبیدا کە شیکاریی دەقێک دەکاتەوە. پۆلێنکردنی پێکهاتەکانی نیشانە و دەلالەتەکان،... و دیاریکردنی بەستێنی کۆمەڵایەتی و کاریگەرییان... کاری ئەتنۆگرافی هاوشێوەی کاری خوێندنەوەیە(لە مانای خوێندنەوەی دەقێکدا)"[].

فەرهەنگ لە ڕوانینی گیرتزدا دەقێکی تێکچنراوە لە هێما و نیشانەکان کە دەلالەتەکانی هاوپێوەندە لەگەڵ بەستێنێکی کۆمەڵایەتی تایبەتدا، کەوایە شوناس و هەڵسوکەوتی ئەندامانی هەر کۆمەڵگەیەک لە خوێندنەوە و ڕاڤەکردنی دەقی فەرهەنگی تایبەت بەو کۆمەڵگەیە پێکدەهێنرێت. تێگەیشتن و هەڵسووڕانی مرۆڤ نە لەژێر کاریگەریی هۆکارێکی ئۆبجێکتیڤ بەڵکوو لە ڕەوتی خوێندنەوە و شرۆڤەی هێما و دەلالەتەکانی فەرهەنگدا دێتە کایەوە.
"گیرتز باس لەوە دەکات کە فەرهەنگ گشتییە بەو بۆنەوە کە واتا گشتییە،... سیستەمی واتا بەشێوەیەکی زەروور، توانستی بەکۆمەڵی گرووپن. کاتێ ئێمە دەڵێین لە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

کردەوەکانی خەڵکی سەر بە فەرهەنگێکی دیکە لە ئاست فەرهەنگی خۆمان تێناگەین، دان بە بۆشایی نەناسبوونی ئەو جیهانە خەیاڵکردە دادەنێین کە لە هەناویدا کردەوەکانیان وەکوو نیشانە دەردەکەون"(Ibid, pp. 12-13).

بەپێی ڕوانگەی ئانترۆپۆلۆجیی فەرهەنگی و زمانی، مرۆڤ ڕووداو و دیاردەکانی دەورووبەر بەپێی سیستەمی واتایی فەرهەنگی خۆی نیشانەناسی و ڕاڤە دەکات، هەر بۆیە زۆرجار ئەندامانی فەرهەنگە جیاوازەکان لە مەبەستی ڕێسا و دابونەریتەکانی یەکتر تێناگەن و برێ جاریش دژایەتی و ناکۆکی لە ئاکامی ئەم تێنەگەیشتنەدا دێتە ئاراوە(٥).

پۆنتێرێتۆ(٢٠٠٦)، پێنج تایبەتمەندیی سەرەکی بۆ وەسفی تۆکمە بە شێوەیەکی پوخت دیاری دەکات:

"ڕاڤەکردن بەپێی بەستێن، وەچنگخستنی بیر و هەست، دیاریکردنی دنەدەر و مەبەستەکان، ڕەچاوکردنی تۆکمەی وردەکارییەکان، ئاماژەی وردەکارانە بە واتاداربوونی دۆخەکە"(Drew, 2021).

وەسفی تۆکمە تەکنیکێکی توێژینەوەی چۆنیەتی و ئەتنۆگرافییە تایبەت بە بواری زانستە کۆمەڵایەتییەکان کە لە لایەن دوو ئانترۆپۆلۆجیست، گیلبێرت ڕایل و گلیفۆرد گیرتز، داهێنراوە. ئەم دەستەواژەیە لە بەرامبەر وەسفی بێپێز و ڕەقەڵەدا کە تەنیا جەخت لەسەر تێڕوانین، کۆکردنەوەی دەیتا و زانیاری و وەسفکردنی ئەوانە دەکەن، بایەخ دەداتە ڕاڤەکردن و شیکاری هەمەلایەنەی ئەو زانیارییانە بەپێی بەستێن و بواری ئەو دیاردە و ڕووداوانەی وا توێژینەوەیان لەسەر دەکرێت.

"وەسفی تۆکمە...تەنێ ڕیکۆردکردنی ئەوەی کەسێک ئەنجامی دەدا نییە. ئەو جۆرە وەسفە تەنێ فاکت و ڕوخساری ڕووکەشی ڕەچاو ناکات، بەڵکوو وردەکارییەکان، بەستێن، هەست و سۆز، و تۆڕێک لە پێوەندییە کۆمەڵایەتییەکان دەبینێت کە کەسەکان بەوانی ترەوە گرێ دەدەن"(Denzin, 1989, p. 83).

لێرەدا هەندێ لە چەمک و دەستەواژە سەرەکییەکانی تیۆری ئانترۆپۆلۆجیای فەرهەنگی و هەروەها میتۆدی وەسفی تۆکمە و چەندڕەهەندیی گلیفۆرد گیرتز پێناسە دەکەین کە بریتین لە: نیشانە، پەیکەری نیشانەیی، هێما، واتا، فەرهەنگ، ئیتۆس و جیهانبینی.

نیشانە(٦):

کاتێک باس لە جیاوازیی مرۆڤ و دیکەی بوونەوەران دەکرێت، ئاماژە دەدرێتە تایبەتمەندیی مرۆڤ لە بەکارهێنان و وەگەڕخستنی نیشانەکاندا بۆ ناولێنان و ناسینی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

جیهان و دەورووبەر. هەر بۆیە مرۆڤ وەکوو بوونەوەرێکی نیشانەساز و واتا ئەفرێنەر ناوی لێ دەبردرێت.

"بەپێی ڕوانگەی پێرس[٧]، "ئێمە تەنیا لە هەناوی نیشانەکانەوە بیر دەکەینەوە" (Peirce 1931-58, 2.302). نیشانەکان شێوازی وشەکان، وێنەکان، دەنگەکان، بۆنەکان، تامەکان، کردەوە و شتەکان لەخۆ دەگرن، بەڵام ئەم شتانە هیچیان واتای جەوهەرییان نییە و تەنیا کاتی دەبن بە نیشانە کە ئێمە واتایان پێ ببەخشین. پێرس ڕوونی دەکاتەوە "هیچ شتێک نیشانە نییە مەگەر ئەوەی وەکوو نیشانەیەک شرۆڤە بکرێت" (Peirce 1931-58, 2.172)" (Chandler, 2007: p. 13).

فێردیناند دسووسوور[٨] نیشانە بە بەرئەنجامی دەلالەت[٩] و پەیوەندی دال[١٠] و مەدلوول[١١] دادەنێت و پێی وایە ئەم پەیوەندییە جەوهەری و بنەڕەتی نییە بەڵکوو دڵخوازانەیە[١٢]. لە مۆدێلی دوولایەنەی سووسوور بۆ نیشانە، دال بریتییە لەو وشەیە کە دەنگی هەیە و بە زار دەگوترێت(لایەنی ١)، هەروەها مەدلوول بریتییە لەو چەمکەی کە دال ئاماژەی پێ دەدات(لایەنی ٢)؛ واتە ئەو وێنایە کە پاش بیستنی دال لە زەینی ئێمەدا چێ دەبێت. بەڵام لە مۆدێلی پێرسدا، نیشانە بە شێوازێکی سێگۆشە دیاری دەکرێت.

"١. نواندکار[١٣]: ئەو شێوازەی کە نیشانە دەیگرێتە خۆ، (ڕاگوێزەری نیشانە[١٤])

٢. وێناکراو[١٥]: نە ئەو کەسەی کە وێنا دەکات بەڵکوو ئەو واتایەی کە نیشانە پێکی دەهێنێت.

٣. شت[١٦]: ئەو شتەی لەو پەڕی نیشانەدایە و وەکوو سەرچاوە[١٧] ئاماژەی پێ دەدرێت(سەرچاوەپێدراو[١٨])" (Ibid, 29)

لە ڕوانگەی پێرسدا نیشانەبوون[١٩] واتە هاوپێوەندی و کارلێکەریی ئەم سێکۆچەیە کە هیچ بەشێکی بە بێ بەشەکانی دیکە ناتوانێ هەبوونایەتی نیشانە و نیشانەبوون دەستەبەر بکات. نیشانەکان لە ڕەوتی پێکهێنانی واتادا، جیهانی دەرەوەی زەین لەگەڵ بواری ناوەوەی زەین گرێ دەدەن و دەقێک بەرهەم دەهێنن کە لە هەردووی ئەو بوارانە سەرتر دەنیشێت. کەوایە نیشانە نە تەنیا لە فۆرمی زمانی و فۆنەتیکیی خۆیدا بەڵکوو لە ڕەوتی نیشانەگەردانی و واتاسازیدا دەردەکەوێت. بەپێی پێناسە و بۆچوونی نیشانەناسانەی پێرس، سێ شێوای سەرەکی نیشانە بەم جۆرە پۆلێنبەندی دەکرێت:

"یەکەم: هێما/هێمایین[٢٠]: لەم فۆرمەدا پەیوەندیی دال لەگەڵ مەدلوول بەشێوەیەکی بنەمایی گرێبەستی و دڵخوازانە، کەوایە پێویستە ئەو پەیوەندییە فێر بکرێت(بۆ نموونە ئەلفوبێی هەر زمانێک، خاڵبەندی، وشەکان، دەستەواژە و ڕستەکان)، ژمارەکان، کۆدی مۆرس، و لایتی ترافیک و ئاڵای نەتەوەکان؛

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

دووەم: نیگارە/نیگارەیی[٢١]: لەم حاڵەتەدا دال وەکوو هاوشێوە یان دووپاتکەرەوەی مەدلوول ڕەچاو دەکرێت(نیگا، دەنگ، هەست، چێژ یان بۆنێک کە بە شێوەیەکی دیار هاوشێوەی ئەو شتەیە)؛

سێیەم: پێنوێن/پێنوێنەیی[٢٢]: شێوازێک کە دال نە دڵخوازانە بەڵکوو ڕاستەوخۆ لە هەندێ ڕێگاوە (فیزیکی یان هۆکارانە)پەیوەندی بە مەدلوولەوە هەیە، بۆ نموونە: "نیشانەی سرووشتی"(دووکەڵ، گەردەلوول، چێپێ، بۆن و تامی نادەستکرد)، دەردئامازی پیزیشکی، کەرەسەی پێواندن، سیگناڵەکان، نیشاندەرەکان، بابەتی ڕێکۆردکراو، برەندی تاکەکەسی و وشەی ئاماژەپێدان. "(Ibid, p. 36 & 37).

بابەتی نیشانەناسی بە هەرحاڵ لێکدانەوەی پرسی دەلالەت و واتایە لە سیستەمە جیاوازەکاندا، لە زمان و وێنە و مووسیقاوە بگرە تا هەر شتێک کە لە فەرهەنگێکی تایبەتدا واتادار و دەلالەتمەند بێت.(ساسانی، ١٣٨٩، ٩١)

پەیکەری نیشانەیی[٢٣]:

پەیکەری نیشانەیی ئەو بوارە فەرهەنگی و کۆمەڵایەتییەی دەرەوەی دەقە کە نیشانە و هێماکانی دەق بە گەڕانەوە و پەیوەندیدان بەوەوە واتا بەخۆوە دەگرن. بەستێنێکی ماکرۆسیمیۆتیکس کە واتای ناوەوەی دەق لە بەستێنی تایبەتی خۆی دادەنێت و هاوکات کارکرد و شێوازی بەکارهێنانی لە بەرچاو دەگرێت. "نیشانەناسیی کۆمەڵایەتی جەخت لەسەر ڕەوتی واتاسازی دەکات نەک تەنیا بەرهەمهێنانی نیشانە"(ساسانی، ١٣٨٩: ٥٦)

"پەیکەر و بەستێنی هێمایین(semiosphere) واتە شێوازێ کە فەرهەنگێک، هاوکات واتایەک لە هەناوی خۆیدا و لە پەیوەند لەگەڵ بەستێنی دەرەوەدا، بەرهەم دەهێنێت و کۆنترۆڵی دەکات"(هەمان: ٧٠).

"پەیکەرێکی نیشانەیی کەشێکە کە ئێمە تێیخزاوین ئەوکاتەی کە قسە دەکەین یان پەیوەندی دەگرین(123 :1990). فەزایەکە کە بە ئاقار و سنوور ئابلۆقە دراوە، بەڵام ئەم سنووربەندییە هێڵی جوگرافی نییە.... وێدەچێ دەڤەرێکی خەیاڵکردی بێت، جیهانی ئەفسانەی پەریان، فەرهەنگی نەتەوەیی، قۆناغێکی تایبەت یان ڕەوتێک کە مێژووی ئەدەبیدا"(Nöth, 2015)

"پەیکەری نیشانەیی دەرئەنجام و مەرجی گەشەسەندنی فەرهەنگە(Lotman, 1990: 125)"(هەمان).

"لوتمان لە وتاری سەرەکی خۆیدا لەژێر ناوی "پەیکەری نیشانەیی" هەموو فەزای نیشانەیی وەکوو میکانیزمێکی یەکتا لە بەرچاو دەگرێت کە لەویدا "لەپێشیتی نە بۆ نیشانەیەکی تایبەت بەڵکوو بۆ سیستەمێکی بەربڵاوتر بە نێوی پەیکەری نیشانەییە"...

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

پەیکەری نیشانەیی بە بۆچوونی لوتمان ئەتمۆسفێرێکە کە هەرچەشنە کردەوەیەکی پەیوەندیگرتن لەوێدا دێتە گۆڕێ و زەینی تاکەکەس بەپێی پەیوەندی خۆی لەگەڵ زەینی گشتی و گوتارەکان لەم ئەتمۆسفێرە نیشانەییەدا، واتا بەخۆوە دەگرێت"(فرزانه دهکردی، ١٣٩٧)

"دەقەکان بەردەوام تووشی گۆڕانکاری دەبن و ئەمەش بە هۆی هەبووی پەیکەرێکی نیشانەییە کە وەکوو تۆڕێک لە دەستوپەیوەندییەکان، کردەوەی دەقەکان دەهێننە گۆڕێ. هەر ئەم تۆڕەیە کە واتا بە دەقەکان دەبەخشن"(سرفراز و پاکتچی، ١٣٩٦)

"لوتمان خۆی پەیکەری نیشانەیی لە چوارچێوەی ١. کەشی نیشانەیی کە بەدەر لەو کەشە، نیشانەمەندی و واتاسازی بوونی نییە و ٢. گشتییەتی دەقە تاکەکان و زمانە ناوازەکان کە لەگەڵ یەکتردا هاوگرتوو دەبن، پێناسە کردووە"(هەمان)

هێما(سیمبول)[(٢٤)]:

سیمبۆل یان هێما یەکێ لە چەمکە ناوەندییەکانی تیۆریی ئانترۆپۆلۆجیانەی گیرتزە. هێما نیشانەیەکەی زمانییە کە پێوەندیی دال و مەدلوول تێیدا پەیمانبەستی و قەرارییە. بۆ نموونە ڕەنگەکانی چرا و لایتی ترافیک، قەرارێکی کۆمەڵایەتییە کە دەستنیشانی هاتوچۆی ماشین و ڕێبواران دەکات و هیچ پێوەندییەکی بنەمایی لە نێوان ڕەنگی سوور و بڕیاری ڕاوەستانی ماشینەکان لە ئارادا نییە. کێنێت بێرک[٢٥] پێی وایە سیمبولەکان ستراتێژیی ڕووبەڕووبوونەوە و سەرکەوتن بە سەر دۆخە جیاوازەکاندان. "پەرچەکرداری دەروونی لە ئاست دۆخێکدا بریتییە لە تێگەیشتن، و دەروونیکردنی ئەو تێگەیشتنە کردەوەی هێمایینە"(Nordquist, 2020).

"هێما لە نیشانەناسیی فەرهەنگیدا لەگەڵ زۆربەی نیشانەکان جیاوازی هەیە، بەو بۆنەوە کە نیشانە فەرهەنگییەکان داینامیک و چالاکن(نامورمطلق، ١٣٩٠: ٢٤)"

بەپێی وتەی ویکتۆر تێرنێر، هێما بریتییە لە "ڕووناکی یان تەشقێک، شتێک کە نەناسراو بە ناسراو پەیوەند دەداتەوە" (1967, P. 48).

"تێرنێر پێی وایە یەکێ لە گرنگترین سیماکانی هێماکان توانستی ئەوانە لە گوشین و هەڵگلۆفینی واتا، یان ئەوەی کە هێمایەک خاوەنی فرەڕەهەندی واتاییە. "زۆرێ لە شتەکان و کردەوەکان لە پەیکەربەندییەکی تاکدا دەنوێنرێنەوە... هێمای زاڵ، یەکپارچەیی و یەکانگیریی دەلالەتە جیاوازەکانە"(Turner, 1967, pg. 28)

ئاگدن و ڕیچاردز جیاوازییەکی تایبەت لە نێوان هێما و نیشانەدا ڕەچاو دەکەن. "هێماکان نیشانەکان لە دۆخی نیشانەیی[٢٦]دا دادەنێن و بەم جۆرە پەیام ڕادەگوێزن. بەپێی ئەم ڕوانگەیە هەموو هێماکان نیشانەن بەڵام هەموو نیشانەکان هێما نین. کەوایە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

پەیوەندیی نێوان هێما و نیشانە بەپێی کارکردیان لە پێشچاو دەگیردرێت"(گۆردۆن و ویلمارس، ١٣٩٩: ٥٩)

واتا[٢٧]:

مرۆڤ کە وەکوو بوونەوەرێکی واتامەند و واتاساز[٢٨] نێودێر کراوە لە ڕێگای سیستەمی نیشانەیی زمانەوە وێنەیەک لە ئۆبژەکان دەنوێنێتەوە، و لەو نواندنەوە نیشانەناسانەدا واتا بەرهەم دەهێنرێت. کەوایە واتا پەیوەندییەکی توندوتۆڵی لەگەڵ زمان، نیشانە و میکانیزمی نواندنەوەدا هەیە. نیشانە ئەو یەکە واتادارەیە کە لە شێوازی جیاوازی دەنگ، ڕەنگ، وێنە، کردەوە و شتەکاندا دەردەکەوێت. هیچکام لەو یەکە و قەبارانە، خاوەنی واتای گەوهەری و بنەڕەتی نین بەڵکوو لە ڕەوتی واتاسازی و واتابەخشینی پەیوەندییەکانی زماندا واتا بەخۆوە دەگرن. کەوایە واتا نە یەکە و پێکهاتەیەکی داخراو و چەقبەستوو، بەڵکوو هەمان ڕەوتی پێکهێنان و ڕۆنانی کۆمەڵایەتیی واتایە[٢٩]، ڕەوتی ئاڵووێر و ڕاڤەکردنی واتا.

واتا، ئەو چەمکەیە کە نیشانەیەک ئاماژەی پێ دەدات، کەوایە نیشانەناسی و واتاناسی دوو ڕەوتی تێکەڵ و هاوئاهەنگن کە ئەورۆ لە ڕێبازی نیشانەواتاناسیدا هاتووەتە ڕۆژەڤەوە. نیشانەواتاناسی سەرنج لەسەر بەرهەمهێنانی واتا و چۆنیەتی ڕەوتی واتادارکردن لە ڕێگای سیستەمەکانی نواندنەوە دەدات. "واتا بە تەنێ واتای زمانی نییە بەڵکوو واتای پەڕزمانی[٣٠] (ئاهەنگ، خێرایی، زەختی، ڕیتم و تایبەتمەندیی نقیساری و...) و نازمانی (دیدەوەرانە، بارستایی، جووڵێنەرانە،) دەگرێتەوە. "واتاڕۆنان ڕەوتی بەرهەمهێنان و ڕاڤەی نیشانەیەکە"."(ساسانی لە زاری بوسمان، ١٣٨٩، ٦٦).

واتا تەنیا لە هێماکاندا چڕ دەبێتەوە؛... وزەی ئەم هێمایانە لەو توانستەیاندایە کە لە بنەڕەتیترین ئاستدا واقیع و بایەخ پێکەوە گرێ دەدەن؛ کەوایە، ئەم هێمایانە، بەوشتەی لە جیا لەم حاڵەتە تەنیا واقعێکی رووتن، ناوەرۆکێکی ڕێسامەند و وەبەرگر دەبەخشن. (گیرتز، ١٣٩٩: ١٦٧)

"بەو بۆنەوە کە میتۆدی چۆنایەتی، لێکۆڵینەوەیەکی سیستەماتیکە سەبارەت بە واتا، ڕوونە کە واتا بابەتێکی سەرەکییە بۆ توێژینەوەی چۆنایەتی. هاوکات، واتا بە شێوەیەکی پارادۆکسیکاڵ زۆرترین بەراورد و کەمترین بەراوردی لە بیر و هزری ڕۆژئاواییی سەردەمدا لە ئاست خۆی تۆمار کردووە... هەندێ ڕەهەندی سەرەکی سەبارەت بە واتا کە هەموو توێژینەوە چۆنایەتییەکان پێویستە بەردەوام لە بەرچاوی بگرن:

- ئاڕاستەی ڕاستی و دروستیی بابەتێک بەردەوام لە ڕێگای واتاوە تێدەپەڕێت،
- ڕووبەری جیهان ئاخێنراو و تەژییە لە واتا،

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

- ئێمە تەنیا بەڕادەیەک دەتوانین بابەتێک بناسین کە لە پێشدا لەو بابەتە تێگەیشتبێتین.
- هەندێ جار، شتەکان تەنیا واتادارن"(Shank, 2006, p. 5&6).

واتا نە خاوەنی پێگەیەکی مێتافیزیکی و نە هەبوونایەتییەکی گەوهەری و لەپێشی هەیە بەڵکوو لە ڕەوتی هەڵسووڕان و شرۆڤە نیشانەکاندا بەدی دێت. هەر نیشانەیەک لە پەیوەندی لەگەڵ نیشانەیەکی تردا واتا بەخۆوە دەگرێت کەوایە هەر واتایەک پەیوەستە بە تۆڕی چەمک و واتاکانەوە و ناتوانێ ڕاستەوخۆ و سەربەخۆ لە سیستەمی نیشانەناسانەی زمان و میکانیزمی نواندنەوە بێتە ئاراوە.

زمان چۆن واتا بەرهەم دەهێنێت؟ زمان بۆیە ئەم دەورە دەگێڕێت، چون وەکوو **سیستەمێکی نواندنەوە**[٣١] هەڵدەسووڕێت. کەوایە نواندنەوە لە ڕێگای زمانەوە لایەنێکی ناوەندییە بۆ ڕەوتێک کە جۆری واتای بەرهەمهێنراو دیاری دەکات. (Hall, 1997, p. 1)

فەرهەنگ بریتییە لە **واتای هاوبەش**[٣٢]، هەروەها پەیوەستە بە ئاڵوویری واتا - وەرگرتن و ڕادەستکردنی واتا - لەنێوان ئەندامانی کۆمەڵگە یان گرووپ. وتنی ئەوەی کە دوو کەس سەر بە فەرهەنگێکی هاوبەشن، دەربڕینی ئەو ڕاستییەیە کە ئەوان تا ڕادەیەک جیهان بە شێوەیەکی هاوبەش و چونیەک دەخوێننەوە، و دەتوانن خۆیان و هەست و بیریان سەبارەت بە جیهان دەربڕن بەو شێوازانەی کە تێگەیشتنی بۆ یەکتر مەیسەر دەبێت.(Ibid. P. 2)

"واتا لە کوێ بەهەم دێت؟ بەپێی **'بازنەی فەرهەنگ'**[٣٣]ی ئاماژەپێدراوی ئێمە، لە ڕاستیدا، واتاکان لە ڕەوتی چەندە قۆناغی جیاواز و سووڕانەوە لە بازنەی چەندە پرۆسە یان کردەوەی جیاوازدا بەرهەم دەهێنرێن. واتا ئەوەیە کە مانایەک لە شوناسی خۆمان پێ دەبەخشێت، ئەوەی کە کێین و سەر بە چ شوێنێکین.(Ibid. P. 3)

فەرهەنگ[٣٤]:

پێناسەی فەرهەنگ بە شێوەی گشتی کارێکی مشتومڕخێز و گەنگەشەئاسایە، هەر بۆیە بەدەستەوەدانی واتایەکی گشتگیر و وەبەرگر تایبەت بە فەرهەنگ کارێکی ئەستەمە. بێگومان هەر پێناسەیەک پشتبەست بە تیۆری و شێوازێکی ڕوانینە بۆ جیهان و دەورووبەر. هەندێ لە پێناسەکان جەخت دەکەنە سەر هەمو دەستکەوتەکانی مرۆڤ لە مێژووی ژیانی کۆمەڵایەتیدا، و هەندێ تر لەسەر چوارچێوە و ڕۆچنەیەک بۆ چەمکبەندی و واتابەخشین بە کردەوە و هەڵسوکەوتەکانی مرۆڤ هەڵوێستە دەکەن. تایبەتمەندی پێناسەی گیرتز ئەوەیە کە هەر فەرهەنگێک وەکوو کۆمەڵێک دەق دەبینێت کە بۆ ناسین و ناساندنیان پێویستە ئەو دەقانە دیاری بکرێن و ڕاڤە و شرۆڤەی شیتەڵکارانە و چەندتوێژاڵییان بۆ بکرێت. گیرتز پێی وایە ڕێڕەوی سەرەکی ئەوەیە "لە دوای ئەو دەقە فەرهەنگییانەی کە لە ڕوانگەی خودی خەڵکی ئەو کۆمەڵگەوە سەرنجراکێش و

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

گرنگن، بگەڕێین و بیاندۆزینەوە – وەکوو **شەڕەکەڵەشێر**[35] لای خەڵکی بالی- کە لە سۆنگەی ئەو خەڵکەوە فامستیان بکەێن و لێیان تێبگەین، سەرەڕای ئەمە پێویستە ئەوە بزانین کە ناوئاخنی ئەو دەقانە چ ڕاستیگەلێک سەبارەت بە بەشەکانی دیکی کۆمەڵگە بۆ ئێمە ڕوون دەکەنەوە"(ماناگن و جاست لە زاری گیرتز، ١٣٩٨: ٦٥)

گیرتز پێی وایە شەڕەکەڵەشێر وەکوو دەقێکی فەرهەنگیی تایبەت بە خەڵکی بالی سەرەڕای ئەوەی وەکوو گەمە و ڕابواردنێکی فۆلکلۆر چاوی لێ دەکرێت، هاوکات نیشانەیەکە کە هێما و واتای جیاوازی لێ دەکەوێتەوە؛ وەکوو پیاوسالاری و وزەی جینسی، سیستەمی چینایەتی و هەروەها پرستیژی کۆمەڵایەتی، ئاڵووێرێکی ئابووری و هتد. کۆمەڵێک لەو واتایانەی کە گیرتز(١٣٩٩) بۆ فەرهەنگ ڕەچاوی دەکات بریتین لە:

بیر و هزر، بایەخەکان، کردەوەکان و تەنانەت سۆزدارییەکانمان، وەکوو خودی سیستەمی عەسەبیمان، بەرهەمهێنراوێکی فەرهەنگین (ل ٧٣)، فەرهەنگ وەکوو زنجیرە ئامادەکارییەکی هێماین بۆ چاوەدێریی لەسەر کردار و هەروەها سەرچاوەی زانیارییەکانی سەرەوەی جەستە[36]، پەیوەندیی لەنێوان ئەو شتەی مرۆڤەکان لە بنەمادا بەوە ببن و ئەو شتەی کە لە ڕاستیدا هەن، پێک دەهێنێت. (هەمان، ل ٧٥) ، فەرهەنگ دیاردەیەکی گشتییە، هەروەها کە واتایش گشتییە... فەرهەنگ بریتییە لە پێکهاتەکانی واتا کە بە شێوەیەکی کۆمەڵایەتی سەقامگرتوو بوون. (هەمان، ل ٢١)، فەرهەنگ واتە سیستەمێک تێکچنراو لەو نیشانانەی کە دەکرێ ڕاڤە و خوێندنەوەیان لەسەر بکرێت. (هەمان، ل ٢٣) فامستی فەرهەنگی هەر قەومێک، ڕێسامەندیی ئەو قەومە ئاشکرا دەکات. (هەمان، ل ٢٤) مرۆڤبوون هەمان جاوەیی بوونە... (هەمان، ل ٧٦)

ئیتۆس[37] و جیهانبینی[38]:

ئیتۆس وشەیەکی یۆنانییە کە بەگشتی بە واتای کەسایەتییە و خوو و ڕەوشتی کەسەکان و هەروەها دەربڕینی هەست و کاریگەریی لەسەر بەردەنگ دەنوێنێتەوە. لای گیرتز ئێتۆس ئاماژەیەکی فەرهەنگی و قەومناسانە دەگرێتە خۆی و وەکوو کۆی هەست و بایەخە ئاکاری و جوانناسانەکان پێناسە دەکرێت. "ئیتۆس یان خوو و ڕەوشتی هەر قەومێک بریتییە لە جۆری دەربڕین، تایبەتمەندی و چۆنییەتی ژیان، ستایل و شێوازی ئەخلاقی و جوانناسانەیان؛ کەوایە ئیتۆس هەمان تێڕوانینی سەرەکیی مرۆڤەکانە لە پەیوەندی لەگەڵ خۆیان و ئەو جیهانەی تێیدا دەژین. یەکێک لە پوختەکانی ڕەهەندی ئاکاری و جوانناسانەی هەر فەرهەنگێک و هەروەها توخمە بایەخدانەرەکانی، بەگشتی لە زاراوەی ئیتۆسدا چڕ کراوەتەوە، لە حاڵێکدا لایەنە ناسێنکاری و هەبوونییەکانی بە زاراوەی "جیهانبینی[39]" پێناسە دەکرێت... جیهانبینیی هەر کۆمەڵێک واتە ئەو وێنەیە کە سەبارەت

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

به هەبوونی ڕووتی دیاردەکان، چەمکی سرووشت، خود و کۆمەڵگاکەیان لە بیریاندا جێی گرتووە"(هەمان، ١٦٥ &١٦٦).

بە بڕوای گیرتز ئیتۆس یان پێکهاتەی هەست و بایەخ و ڕەوشتەکانی هەر کۆمەڵگەیەک، هەڵسوکەوت و جۆری بەرەوڕووبوونەوەی ئەو کۆمەڵگەیە لە ئاست جیهان و دەورووبەر دیاری دەکەن، کەوایە بەها ئاکارییەکان، لە جیهانبینی و ڕوانگەی گشتی کۆمەڵگەدا ڕەنگدانەوەیان دەبێت.

پێشینەی توێژینەوە:

سەبارەت بە بەراوردکردنی مەتەڵ و پەندی کوردی و عەرەبی لە بواری بایەخ و بەها ئاکارییەکانەوە کتێب یان وتارێکی هاوشێوە کە لەگەڵ تەواوی ئامانج و پرسیارەکانی توێژینەوەکەی ئێمەدا بێتەوە بەرهەم نەهاتووە و ئەم توێژینەوەیە لەم بابەتەوە نووسینێکی دەسپێکە. بەڵام بە گشتی هەوڵی بەراوردکردنی مەتەڵی کوردی و عەرەبی لە ئارادا بووە و لایەنی جیاوازی لەخۆ گرتووە. موستەفاییڕاد(١٣٩١) لە نامەی ماستەرەکەیدا لەژێر ناوی "لێکدانەوەی بەراوردکارانەی مەتەڵە کوردی و عەرەبییەکان" بە میتۆدی شیکارانە-وەسفی، ناوەڕۆک و واتای مەتەڵەکانی کۆڵیوەتەوە و جیاوازی چەشنی مەتەڵی لەگەڵ شێوازەکانی تر وەکوو کینایە و دەستەواژە نەریتییەکان و لێکچووەمەتەڵەکان دیاری کردووە. هەروەها ئەم نامەیە مەتەڵی کوردی و عەرەبیی لە بواری بێژە و چەمک و ناوئاخنەوە بەراورد کردووە و بەو ئاکامە گەیشتووە کە نزیکی و هاوشێوەیی ئەم دوو بوارە بۆ پەیوەندی، نزیکیی جوگرافیایی و کارلێکگەریی فەرهەنگی دەگەڕێتەوە و لەم بابەتەوە کاریگەریی وەرگرتنی مەتەڵی کوردی لە مەتەڵی عەرەبی بە هۆی هەژمۆنیی فەرهەنگی عەرەبی لە سەردەمی خۆیدا زۆرتر بووە. قاسمی و ئاغایی لە وتارەکەیاندا، "لێکدانەوەی بەراوردکارانەی مەتەڵ و مەتەڵنوێنە عەرەبی و کوردییەکان لە مجمع‌الامثالی مەیدانی و پەندی مەلا غەفوور دەباغی"دا(١٣٩٩)، بە میتۆدی شیکارانی-وەسفی مەتەڵی کوردی و عەرەبییان لەو دوو کتێبەدا لە بواری شێوازی وشەکان، ناوەڕۆک و ناوئاخنەکانیان بەراورد کردووە. ئەم وتارە بەو ئاکامە گەیشتووە کە هەندێ لە مەتەڵەکانی ئەم دوو کتێبە لە بواری چەمکی و وشەوانییەوە هاوشێوەن و هۆکارەکانی ئەم لێکچوونەش لە ئاستی گشتیدا بۆ نزیکیی فەرهەنگی کورد و عەرەب و هاوتەنیشتبوون لە باری جوگرافییەوە دەگەڕێتەوە و لە ئاستی تایبەتدا پەیوەندی بە کاریگەریی وەرگرتنی کتێبی پەندی پێشینیانی دەباغی لە کتێبی مجمع الامثالی مەیدانی هەیە. شیرخانی، شوهانی و ئەحمەدیخواه(١٤٠٠) لە وتارەکەیاندا لە ژێرناوی "لێکدانەوەی بەراوردکارانەی دەربڕین و واتا لە مەتەڵی کوردیی ئیلامی و عەرەبی"دا بە میتۆدی شیکارانە-وەسفی و بەشێوەی کتێبخانەیی هەوڵیان داوە هاوبەشی و جیاوازییەکانی لایەنی دەربڕینەرانە و واتایی لەنێو مەتەڵی کوردی ئیلامی و عەرەبی دیاری

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

بکەن. بەرئەنجامی توێژینەوەکە بەم شێوەیە: هاوشێوەیی تەواو لە بواری وشەوانی و ناوەرۆک لە هەندێ لە مەتەڵەکاندا، گومانی وەرگێڕانی ئەو مەتەڵانە لە زمانی بەرانبەر دروست دەکات؛ هەروەها لێکچوونی ڕێژەیی لە هاوبەشیی واتاییی بڕێک لە مەتەڵەکان، ئەگەری ڕاگوێزرانی ئەو مەتەڵانە بە هەندێ گۆڕانکارییەوە نیشان ئەدات و لە کۆتاییدا ئەو مەتەڵانەی تەنیا خاوەنی هاوبەشیی واتایین، دەکرێ دەرئەنجامی بەرهەمهاتنی هاوتەریب و بەرانبەریان بێت بە هۆی لێکچوونی فەرهەنگی، جوگرافیایی و ئایینی دوو نەتەوەی کورد و عەرەب. خەسرەوی، فەتحیئێرانشاهی و کەرەمپوور(١٣٩٦) لە وتاری "لێکدانەوەی بەراوردکارانەی مەتەڵی عەرەبی و لەکی"، ٣١ بابەتی پەیوەندیدار بە پرسی ئەخلاقی و کۆمەڵایەتییان وەکوو پێوەر بۆ هەڵبژاردنی مەتەڵەکان ڕەچاو کردووە. بەرئەنجامی ئەم توێژینەوە ئەوەیە کە ئاڕاستە و تیڕوانینی هاوشێوە تا ڕادەیەکی زۆر لەنێو مەتەڵی عەرەبی و لەکی لەو بابەتە کۆمەڵایەتی و ئاکارییە ئاماژەپێدراوانەدا دەبینرێت و ئەمەش نزیکی فەرهەنگی و پەیوەندیی مێژوویی ئەم دوو بەستێنە فەرهەنگییە نیشان دەدات. مستەفا عەباس(٢٠١٢) لە وتاری خوێندنەوەیەکی واتاناسانەی ئیدیۆم لە ئینگلیزی و کوردیدا لە ڕەگەزە هاوبەش و جیاوازەکانی پێکهاتەی واتایی دەربڕینی ئیدیۆمەکان کۆڵیوەتەوە و بەو ئاکامە گەیشتووە کە بە هۆی جیاوازی سەرچاوە و بەستێنی ئیدیۆم لە دوو زمانی کوردی و ئینگلیزیدا، شێوازی جیاوازی دەربڕین بۆ ئاماژەکردن بە بابەتی هاوبەش ڕەچاو کراوە. هەروەها مەولوود(٢٠١٧) لە تێزەکەیدا لەژێر ناوی "ئیدیۆمی تایبەت بە ئاژەڵەکان لە دوو زمانی کوردی و ئینگلیزیدا(هەندێ پێشنیاری فێرکارانە)"، بە خوێندنەوەیەکی بەراوردکارانە شەش ئاژەڵی لە لە بەستێنی ئیدیۆمی کوردی و ئینگلیزی هەڵسەنگاندووە و هەوڵی داوە لە باری ڕێزمانی و واتاناسانەوە جیاوازی و لێکچوونەکانیان بدۆزێتەوە. بەپێی مەبەستی لێکۆڵینەوەکە، توێژەر جەختی کردووەتە سەر دۆخی بەرەورووبوونەوەی فێرخوازی کورد لەگەڵ ئیدیۆمی ئینگلیزی و کێشەکانی تێگەیشتن و فامکردنی واتا و مەبەستەکانیان. یەکێ لە بەرئەنجامە گرنگەکانی ئەم توێژینەوەیە گەیشتن بە دەوری فەرهەنگ و واتا و نیشانەکانی ئەو فەرهەنگە لە تێگەیشتنی ئیدیۆمی تایبەت بەو فەرهەنگەیە.

بەگشتی کۆی ئەم توێژینەوانە ئەگەرچی هەرکام لە ڕەهەندێکەوە بەراوردی مەتەڵی کوردی و عەرەبییان کردووە بەڵام ڕاستەوخۆ نەپەرژاونەتە سەر دەرهاوێشتنی بایەخ و بەها ئەخلاقییەکان لە بەستێنی مەتەڵ و پەند و هەروەها هەڵسەنگاندنی چۆنیەتی دەربڕین و بیچمگرتنی جیهانبینی و تێڕوانینی گشتیی ئەو دوو نەتەوەیە لە چوارچێوەی ئەو شێوازە لە ئەدەبی زارەکی. هەروەها ئەم توێژینەوانە لە چوارچێوەیەکی تیۆریک و میتۆدێکی شیکارانەی تایبەت بو خوێندنەوەی دەقی ئەو مەتەڵانە یان هەر کەڵکیان نەگرتووە یان بە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

شێوەیەکی لاوەکی و لاواز کەڵکیان گرتووە. ئەم توێژینەوەیە هەوڵ دەدات سەرەڕای دەرهاوێشتن و بەراوردکردنی بایەخ و بەها ئاکارییەکان بەپێی پۆلێنبەندییەکی تایبەتی ستاندارد، لە چوارچێوەی تیۆریی ئانترۆپۆلۆجی فەرهەنگی و زمانی؛ڕوانگەی گیرتز، بۆ لێکدانەوە و شیکاری دەقی مەتەڵەکان کەڵک وەربگرێت و بەپێی میتۆدی وەسفی تۆکمە و شیتەڵکارانە، خوێندنەوەی دەیتا دەرهاوێشتەکان بکات. هەروەها بەپێی ئەم میتۆدە چۆنایەتییە، لە شیکردنەوەی دەیتاکاندا هەموو وردەکاری و بابەتە هەستیارەکان بەپێی کانتێکستی دۆخ و بەستێنی فەرهەنگی ڕەچاو دەکرێت. هەروەها بەپێی کاریگەریی بایەخە ئاکارییەکان لەسەر جیهانبینی گشتیی، بەراوردێک لە نێوان جیهانبینیی گشتیی بەرئەنجامگرتووی بەها ئەخلاقییەکانی کورد و عەرەب دێتە ئاراوە و جیاوازی و هاوبەشییەکان لەم بابەتەوە دەبینرێتەوە.

میتۆدی توێژینەوە:

میتۆدی ئەم توێژینەوە میتۆدی وەسفی-شیکارییە و بەپێی تایبەتمەندی و جۆری دەیتاکانی لە خانەی میتۆدی چۆنیەتیدا پۆلینبەندی دەکرێت. لە میتۆدی چۆنیەتیدا هەوڵ دەدرێت وەسف و شیکارییەکی بەپێز و قووڵبینانە لە بابەتی توێژینەوە بەرهەم بهێنرێت و هەموو ڕەهەند و لایەنەکانی بابەتەکە ببینرێت. "ئەو توێژینەوانەی بەپێی میتۆدی چۆنیەتی دێنە بەرهەم، لە زمانی سرووشتیدا دەنوێنرێنەوە، نموونەی چکۆلە و سنووردار تێیدا بەکار دەهێنرێت، هەروەها نموونەهەڵگرتنەکانی هەڵبژێردراو و مەبەستمەندانەیە، زۆرتر جەخت لەسەر نموونەی تاکەکان، ڕووداوەکان، و بەستێنە تایبەتەکان دەکەن و بەرەوە ستایلێکی ئەتنۆگرافی لە شیکاری دەچنە پێش"(Gerring, 2017). لە خوێندنەوەی چۆنیەتیدا بایەخ دەدرێت بە ژین-جیهان[٤٠]ە فرەچەشنەکانی ئەوڕۆ کە پێناسە و دابەزاندنیان لە ڕێسایەکی یەکتا و یەکجۆردا ئەستەمە و هەروەها دەنگدارکردنی بێدەنگەکان و بەزاردەرهێنانی سووژە ژێردەستە و پەراوێزخراوەکان کە ئامادەیی و دەرکەوتنیان لە فەرهەنگی هەموانەکی و ئەدەبی زارەکیدا بە خەستی دەبینرێت. "یەکێ لە میتۆدە گرنگەکانی لێکۆڵینەوە لە بواری لێکۆڵینەوەی فۆلکلۆرناسیدا، میتۆدی چۆنیەتییە؛ لەبەر ئەوەی ئەم جۆرە لێکۆڵینەوانە زەینی، هێمایین، تێکەڵ لەگەڵ نیشانەکان و واتاسازی و واتادارییە"(ساروخانی، ١٣٨٦: ١١).

شیکاریی دەیتای چۆنایەتی بە پێچەوانەی شیکاریی دەیتا لە میتۆدی چەندایەتیدا، دەیتاکان بە هەژمار و پێوانەی هەژماری بەراورد ناکات، بەڵکوو وەکوو پێوانەیەکی واتایی دەیانبینێت و هەوڵ ئەدات مۆدێل و '**سەرچەشن**'[٤١]ێک لە دەیتاکاندا هەڵبهێنجێنێت. شیکاریی دەیتا لە ڕێڕەوی چۆنایەتیدا لە مەیدانی ئاوەز و ئاگایی و گوتار و

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

گێڕانەوەکاندا، بە مەبەستی دۆزینەوە و دەرهاوێشتنی مۆدێلێکی واتایی هەوڵ بۆ ناسینی قووڵی نموونەی تایبەت دەدات. ئەم ڕێبازە هەروەها ڕێبازێکی دەروونفامانە[٤٢]یە کە شتەکان لە ڕوانگەی بکەر و ناسێنکارەوە دەبینێت و هەوڵ دەدات شیکارییەکی دەروونبینانە[٤٣] مسۆگەر بکات.

"بە گشتی، توێژینەوەی چۆنایەتی ئاراستەیەکی ڕاڤەخوازانە وێنا دەکات کە، لەسەر ڕەوتە ئاڵۆز و هەستیارەکانی چێکردن و پاراستنی واتا جەخت دەکەن. توێژینەوەی چۆنایەتی مەبەستی ئەوەیە سرووشتی گرێدراو بە کانتێکستی ئەزموون و کردەوەکان دەربهاوێت و لێیان تێ بگات، هەروەها هەوڵ دەدات ئەو شیکارییانە پەرە پێ بدات کە وردەکارانە، تۆکمە و تێکچنراون(بە واتای پەیوەندیی ڕاڤە و ڕووداوە تاکانەکان لەگەڵ سیستەم و سەرچەشنی گەورەتردا)... میتۆدی چۆنایەتی ڕوانگەیەکی هەستیارانە و هوشیارانە سەبارەت بەوەی کە خەڵک چۆن لە ئەزموونەکانی خۆیان تێدەگەن و بە چ شێوەیەک واتای پێ دەبەخشن دەستەبەر دەکات، کە بێگومان ئەم پێگەیشتنە لە میتۆدەکانی ترەوە دەستەبەر ناکرێت(see Rice 1996a, 1996b, for example)". (Liamputtong & Ezzy, 2001, P. 1&4)

چوارچێوەی گشتیی میتۆدی ئەم توێژینەوەیە واتە ڕاڤەگەریی هێماییی و واتاخوازانە، لە بەستێنی تیۆری ئانترۆپۆلۆژیی فەرهەنگی و زمانناسانە ئاخێزی گرتووە، کە لەسەر دەستی کلیفۆرد گیرتز وەکوو میتۆدێکی تایبەت بە نێوی وەسفکردنی تۆکمە ناودێر کراوە. وەسفی تۆکمە خوێندنەوە و لێکدانەوەیەکی شیتەڵکارانە و چەندتوێژاڵییە کە لە چەند قۆناغدا دەگاتە ئەنجام، سەرەتا دەقەکان دیاری دەکرێن، دواتر بە تێڕوانینێکی ئێمیک لە دەقەکان قووڵ دەبینەوە و ئەزموونێکی نزیک دەستەبەر دەکەین، پاشتر ڕاڤە و شیکارییەکی هەمە لایەنەی هەموو بەشە جیاوازەکانی دەق دەکرێت؛ و ئەم کارە درێژەی دەبێت تاکوو تەواوکۆیی و لێوانلێویی وەسفی بێتە ئاراوە. لە قۆناغی دواتردا سیستەمی واتایی دەق ئاشکرا دەکرێت و تەواوی هێما و نیشانە و پەیوەندییەکان لە بەستێنی تایبەتی خۆیاندا ڕەچاو دەکرێن. لە کۆتا قۆناغدا توێژە جیاوازەکانی دەق هەڵدەدرێنەوە و واتا و هێمای جیاواز لە ئاکامی وەسفکردنی تۆکمەدا ئاشکرا دەکرێت.

لەم توێژینەوەیەدا بەپێی نموونەهەڵگرتنی مەبەستمەند، لە کۆی ئەو مەتەڵە کوردی و عەرەبییانەی کە بەها ئەخلاقییەکانیاکان لەخۆ گرتووە، ڕادەی ١٤ مەتەڵ، لە سەرچاوە نووسراوەکانی تایبەت بە مەتەڵ و پەندی کوردی و عەرەبی هەڵبژێردراوە. هەروەها بەپێی پێوەرێکی تایبەت(مورادی و محەمەدیفەڕ، ١٣٩٩)، هەڵبژاردن و دابەشکردنی بەها ئەخلاقییەکان لە دوو بەشی پاشهاتی و ڕێساییدا بە ئەنجام گەیشتووە. ئەم دابەشکارییە بەم شێوەیە:

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

بەشی پاشهاتی:

پەیوەندی لەگەڵ سرووشت و دەورووبەر، پەیوەندی لەگەڵ ئەویدی و پەیوەندی لەگەڵ خۆ

بەشی ڕێسایی:

- کەماڵخوازی: ئایدیالی ئاکاری و پەرۆشی لە ئاست هەڵە و خراپەکارییەکان
- پارێز و دووری لە کردەوەی ناشایست: فریودان، کەمتەرخەمی لە ئاست کەسەکان، دەست نەبردن بۆ کاری چاکە، تەوەزلی، فرەخۆری، کرداری قیزەون، ڕەچاو نەکردنی تەمیسی و دەستووری تەندرووستی، خۆبەزلزانین و هەلپەرستی
- فەزیلەتە ئاکارییەکان: هاوخەمی، توانایی، دڵسۆزی و هێمنی
- لێبوردەیی: لێبوردن و گەردنئازایی
- سپاسگوزاری: سپاسکردن لە کەسەکان، منەتباری، قەرزداری و هەستکردن بە ئەرک
- شوناسی ئاکاری(تایبەتمەندی و بنەمای ئاکاری): ئینساف، دڵفراوانی و دەستئاوەڵایی، هاوڕێیەتی، بەکەڵک بوون، ڕاستبێژی، میهرەبانی، ئەمەگناسی، خلوس و ڕێزلێنان، ئەم توێژینەوەیە بە کەڵکوەرگرتن لە ئامرازی کۆکردنەوەی کتێبخانەیی-بەڵگەنامەیی، و بە نموونەهەڵگرتنی مەبەستمەندانە، ڕادەی ١٤ مەتەڵی کوردی و عەرەبی هەڵدەبژێرێت کە داگری بایەخە ئاکارییەکانی ئاماژەپێدراوی ئەم توێژینەوە بن. پاشتر بەپێی تیۆریی ئانترۆپۆلۆجی فەرهەنگی و زمانی و لە ڕێگای میتۆدی شیکاریی وەسفکردنی تۆکمە، خوێندنەوەیەکی بەراوردکارانە لە نێوان ئەو مەتەڵە کوردی و عەرەبییانەی هەڵبژێردراون ئەنجام دەدرێت. لێرەوە بەپێی ئامانجەکان و هەروەها پرسیارەکانی توێژینەوە هەوڵ دەدرێت لایەنە هاوبەش و هەروەها جیاوازەکانی پێگە و ئاڕاستەی ئاکار لە مەتەڵ لە دوو زمانی کوردی و عەرەبیدا ڕوون بکرێتەوە.

ئاکام و شیکاری[٤٤]:

١- مەتەڵە پاشهاتییەکانی پەیوەندیدار لەگەڵ سرووشت: بۆ دوو دڵی سرووشت و ئە و شتانە ی وا سرووشتیان پێک هێناوە لە ناخ و دە روونی مرۆڤایە تیدا نەک وە ک شوێن، بە ڵکوو وە ک بە شێک لە هە بوونی مرۆڤە کان لە مە عنە ویات و بیرە وە ری و سۆز و هە ستیاندا جێگایان هە یە. مرۆڤە کان بە شێک لە وجوود و هە بوونی خۆیان لە سرووشتدا دیوە تە وە و هە ر بە م هۆیە لە زمانی گشتییاندا کە ماناکانیان بێچم داوە تایبە ت بە سرووشتیش ماناگە لێکیان بێچم داوە کە ڕوانینی گشتی و کۆییان بۆ سرووشت وە دە ر دە خات.

ڕستەیەکی حەکیمانەی عەرەبی دەڵێت: ازرع و لا تقطع، تملإ الشجرة الدنيا بهجة و جمالا(madrasati.com). مە تە ڵێکی تر دە ڵێت: هنيئا لك يا زارع الشجر يا قاطع الثمر(حكم نت).

لێکۆڵینەوە ی حیکمەت و مەتەڵەکان: دار بچێنە و دار مە برِە لە بە ر ئە وە ی دار، جیهان پڕ لە خۆشی و جوانی ئە کات. ئە ویتر دە ڵێت: خۆش بە حاڵی ئە و کە سە ی دار دە چێنێت و بە رو بومیان دە چنێت. ئە م بە ستێن و ژینگە یە ی مە تە ڵە کان سە بارە ت بە ئە و دە دوێن، جوانی جیهانی لە هە بوونی داردا بینیوە و لە ڕوانگە یە کی گشتیە وە چاندنی دار و چنینی بە روبۆمی وە ک ئامانجێک چاو لێکردوە. مرۆڤ تە وە ر بوون لە هە ر دوو مە تە ڵە کە دا بە دی دە کرێت و بە شێوازێک بابە تی ئینسانی و جێگە پێی ئینسانی لە ئاوە دانی یان وێرانی دا دە بینرێت. لە ئێرە دا دوو جۆر کردە کارهە یە ، کردە کاری مرۆڤی و کردە کاری نامرۆڤی یان هە مان دارە کان. کردە کاری مرۆڤی لە هە مان کاتدا کە دە توانێت لە ژینگە دا بە چاندنی دار ئاوەدانی پێک بهێنێت دە توانێت بە بڕینیان وێرانی پێک بێنێت. رە وڵی مرۆڤانە لە م دوو حیکمە ت و مە تە ڵە دا بەدی دەکرێت. لایە نێکی دیکە ی مرۆڤ تە وەربوونی مەتەڵەکان پاشهاتی بوونی بۆ مرۆڤ خۆیە تی کە لە هە ردوو بابە تەکە دا گە شی و جوانی و بە رووبـووم زۆرتر لە وە ی بە پەیوەندی لەگەڵ سرووشت ببینێت هاوتە ریب لە گە ڵ بە ر ژە وە ندی مرۆڤ بینیویەتی.

مە تە ڵێکی کوردی دە ڵێت: ئە و کە سە ی دار نانێت لە سێبە ریش دا ناخە وێت(مە تە ڵە کوردیە کان.نت)

شرۆڤە ی مە تە ڵ: بە هۆی هاتنی وشە کانی چاندن و خە وتن هاتنی کردە یە کی بە مە رج و وە ڵامێک بۆی دە بینین کە لە وڵامی چاندندا خە ون و ئاسایشی مرۆڤ دە ر کە وتوە کە دیسان لە م مە تە ڵە کوردییە یش دا مرۆڤ تە وە ر بوون بە ڕوونی دە بینین. بە و مانایە ئاوە دانی ژینگە و چاندنی دار بە و هۆیە نیە کە ژینگە بۆ مرۆڤ خۆی جێگە و پێگە و حورمە تی تایبە تی خۆی هە یە و وە ک بوونە وە رێکی کە سایە تی دار و ڕێز دار بە رە و ڕووی ببینە وە، بە ڵکو بە و هۆیە یە کە ئاسایش و ئاسودە یی مرۆڤە کان خۆی لە پێناوی هە بوونی ژینگە یە کی جوانو پڕ دار و دە وە ن مسۆگە ر دە بێت بە شێوازێک لە ئە گە ری نە بوونی دار و دە وە ندا مرۆڤیش خە ونێکی ئارام بە خۆ نابینێت. ئاساییە ئە م مە تە ڵە دە توانێت ڕووی لە هە موو مرۆڤە کان بێت کە لە پە نای ماڵ و لە حە وشە ی ماڵیان دا چاندنی دار سێبە ریان پێ پێشکە ش دە کات یان دە توانێت ڕووی لە جووتیاران بێت کە لە دە شتە پان و بە رینە کانی کشت و کاڵ دا ئە گە ر دارێکیان نە چاندبێت ناچار دە بن لە کاتی ئیش و پشوودانی کار دا لە ژێر هە تاوی بە تیین دا بمێننە وە. ئە م مە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

تە ڵە یش مرۆڤ لە ناوە ندی جیهان دا دا دە نێت و بابە تە کان لە ژێر داخوازیە کانی مرۆڤ دا پێناسە دە کات. بگرە لە روانگە ی دە روون ناسییە وە بابە تە کە بە م شێوازە بێت کە مرۆڤ تا ئە و کاتە ی شتێک لە چوار چێوە ی بە ر ژە وە ندی یان زە رە ری خۆی نە بینێت هیچ هە وڵێکی بۆ نادات و بە م جۆرە چوار چێوە ی ئە م مە تە ڵە یش لە درێژایی داخوازە مرۆڤیە کاندا جێی دە بێتە وە و دە ڵێی ئە و جۆرە بوونە وە رە کانیتر بە س بۆ دابین کردنی پێ داویستیە مرۆییە کان کارکردیان هە یە. ئە م ڕوانگە مرۆڤ تە وە رە کە لە هە ر دوومە تە ڵی کوردی و عە رە بی بینیمان مرۆڤ لە دە رە وە ی چوارچێوە ی سرووشت و ژینگە دە بینێت و ئە و جۆرە بوونە وە رە کانیتری سرووشت لە سە ر بنەمای داخوازی مرۆڤ دە توانێت بوون و نە بوونی هە بێت. هە ڵبە ت جگە لە م تێڕوانینە دە کرێت بە چاوێکی دیکە وە ئە م مە تە ڵانە لە هە ر دو کولتووری عە رە بی و کوردی دا ببینین و ئە وە یش ئە وە یە لە م مە تە ڵانە دا ئاماژە بە پێوە ندی مرۆڤ لەگەڵ سرووشت دەکرێت بە نێوە نجی کردە وە یە کی سرووشت پارێزانە وە وە کو دار چاندن. لە م ئاماژە یە دا نیشانە ی دار وە کو بە ر هە مێکی بە نرخی سرووشت لە ناوە ندی سە رنجدا دادەنرێ و هاو کات بە شێوە یە کی داپۆشراو لە ڕێگای واتایە کی نیوە شاراوە ئاماژە بە بە ستێنی جوگرافیی وڵاتێکی عە رە بی یان کوردستان دە کرێت. لە وڵاتە وشک و بیاوان و کە م ئاوە کان دا ئاساییە ئە م مانایە بایە خی زۆرتری هە بێت و کوردوستان کە کێو و دەر و دە شتەکانی بە دار و درە خت دا پۆشراوە، تێڕوانینێکی باش بۆ مانە وە ی ئە م سە رچاو کە ی بە بایە خە ی ژیان هە یە. کە وایە دار 'دال' ێکی ناوە ندیە و ژیان و بە ر دە وام بوونی بە جۆرێک وە کو ئە ر کێکی ئە خلاقی و کۆمە ڵایە تی دە نوێنرێتە وە. لێرە لە مە تە ڵە کوردیە کە دا باسی سێبە ری دار و لە مە تە ڵە عە رە بیە کە دا باسی بە رووبوومی کراوە. لە مە تە ڵە عە رە بیە کە دا لە ڕێگای بە رووبوومە وە بە رە و هە بوونی بایە خ دار بە رز دە بێتە وە و لە مە تە ڵە کوردییە کە دا لە ڕێگای کارتێکردنی سێبە رە وە بە رە و هە بوونێکی بەرز دەڕوات و واتە لە مەتەڵە کوردییەکەدا بایە خ بە کۆی ڕەگەزی درە خت دراوە کە بە کۆی لق و پۆ و گە ڵاکانییە وە سێبە ری لێ دە کە وێتە وە، نە تە نێ درە ختی خاوە ن میوە و بە ر هە می خواردن و لە ڕێگای پێوە ندی لە گە ڵ نیشانە کانی تردا وە کو سە ر سە وزی، حە سانە وە، پاراستن لە هە مبە ر گە رما و هە وا بە خشین بە سرووشت و مرۆڤ جومگە بە ندییە کی نیشانە ناسانە پێک دە هێنن و بە نواندنە وە یە کی پۆزە تیڤ، بە ر دە وام بوونی ژیانی دار گرێ دە دە نە وە بە ئە ر ک و ویستێکی هۆشیارانە ی مرۆڤ و بە گشتی کۆمە ڵگا لە ڕێگای کردە وە ی چاندنە وە. هاو کات شکاندن، سووتاندن و ڕیشە کێش کردنی دار وە کو کردە وە یە کی ناجوامێرانە و دژ بە ئاسایشی مرۆڤ دە نوێنێتە وە. نیشانە ی دار و سێبە ر و سە مە ری درە خت لە هە ر دووبە ستێنی ئە دە

بی فولکلوری کوردی و عه ره بی دا هێما و ئاماژه ی خۆشی و ئاسایش و جوانی و سوڵح و ئاشتیه و له ئوستووره کانیش دا ئه م نیشانه یه به جۆرێ ده بێ به سیمبۆلێکی پیرۆز و پاک. بۆیه له هه ندێ ناوچه ی کوردوستان دار له شێوازی جیاواز دا گرێ ده درێته وه به کرده وه ی په ره ستن و پیرۆزی و قه بری شه خس و گه وره کان و زۆر جاران مرۆڤه کان وه کو ئایین و رێسایه کی نه ریتی هه وڵ بۆ زیندو هێشتن و پاراو کردن و دا پۆشینی ره گ و ریشاڵی دره خته کان به خاک ده ده ن. له ئوستووره عه ره بیه کانیش دا دره خت سیمبولی مه عریفه ت و ناسیین و تا هه تایی و به ر داوامیه (ئیت باحسین، الثقافة الأمازيغية.نت). لێره دا له هه ر دوو مه ته ڵه که دا نیشانه ی سێبه ری دره خت و سیمبولی دار واتایه کی ئه خلاقی و په یامێکی ئاکار مه ند له پێناو دار چاندن و هه وڵ دان بۆ په ره پێدانی سه ر سه وزی و زیندوویی سرووشت به رهه م دێنن و پێوه ندی مرۆڤ له گه ڵ سرووشت به شێوه ی خزمه تی به رامبه رکێ و دوو لایه نێ مرۆڤ و سرووشت به ر ساز ده که ن.

٢- ئەو مەتەڵانەی پەیوەندییان لەگەڵ ئەویدی هەیە: دانانی هاوسەنگی لە نێوان بەرژەوەندی تاکەکەسی مرۆڤ و بەرژەوەندی ئەویدی یان هه بوونی تێڕوانینێکی عادیلانه له رووی ئینسافه وه بۆ ئه ویدی و نه یارانی خۆت، بابه تێکی ئه خلاقی و کۆمه ڵناسییه و سه باره ت به مه مه ته ڵه جۆراو جۆره کان له دوو کولتوری عه ره بی و کوردی دا بێچمی گرتوه، به ڵام به تێڕوانین له وه ی مه به ستی ئه م وتاره به شی فه زیله ته ئاکارییه کانی له پێش چاوی خۆی داناوه ته نێ ئه و مه ته ڵانه ی باس ده کرێن که ئه خلاقی جوانی پێوه ندی نێوان خۆتو ئه ویدی له دڵیدا حه شار دراوه. مه ته ڵێکی عەرەبی که بناغه یەکی عه ره بی هەیه دەڵێت: خير الناس من نفع الناس. به شێوازێکی تریش وتراوه: من اسعد الناس؟ من اسعد الناس (علی عبدالله، 1371: 336). واتاکه یان: باشترینی خه ڵک ئه و که سه یه بۆ خه ڵکی دی به سووده. به خته وه ر ترینی خه ڵک کێیه؟ که سێ که خه ڵکی به خته وه ر کردووه. هه ر وه ها له نێو شیعرێک دا ئاوه ها هاتوه: الناس للناس من بدو و من حصر بعض لبعض و إن لم يشعروا خدم (همان: 343). خه ڵکی له شاری و له گوندی به شێکیان خزمه ت به یه ک دی ده که ن ئه گه ر چی هه ستی پێ نه که ن. مه ته ڵێکی کوردیش ده ڵێت: فه رموویه هیچ که س به موسڵمانی: دوا کۆچێ ناکا له دونیای فانی مه گه ر ئه و که سه چی ده وێ بۆ خۆی بۆ خه ڵکی تریش بخوازێت وه ک خۆی (ده بباغی، ١٣٩٤: ٨٣ و ٨٤).

له گه ڵ شنه فتنی ئه م جۆره ده نگ و مه ته ڵانه ئێمه له هه مبه ر کرده یه کی وتاری که به وێنه ی کرده وه یه کی ره فتاری کارتێکردنیان هه یه ڕاده وه ستین که کرده وه له گه ڵ کارکه ردێکی هونه ری نییه به ڵکوو له سه ره وه ی ڕاده وه ستێ،

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

به جێگای کاریگه ری له سه ر زانسته کانمان، ئاماده بوونی ئێمه پڕ ده که نه وه، بیروو باوه ره کانمان نیشانه ده گرن. ئاماده بوونی به هێز و ئوستووره ییان پێویستی به به ڵگه هاوردن و سوغرا و کوبرا کردن نییه و به جێگه ی ئه وه ی زانست خه لق بکه ن بیرو بڕوا ئه خولقێنن. ئاماده بوونێکه هه ڵهاتن لێی نامومکینه. پێشتریش وترا که مه ته ڵه کان له کۆمه ڵگه دا وه ک توخمێکی زیندوی کولتوری کار ده که نو و پێشانده ری کرده یاسامه نده کان و بایه خه قبووڵ کراوو یاساییه کانن که خه ڵک وه ریان گرتوون و کرده و بایه خه په سه ن کراوه کانی کۆمه ڵگا باس ده که ن. له م مه ته ڵانه دا به سوود بوون بۆ خه ڵک و به خته وه ر کردنیان و خزمه ت کردنیان و داوای راستی و باشی و خه یر بۆ که سه کانیتر، ئه و نیشانانه ن که له ناوه ندی سرنجی مرۆڤه کان جێ ده گرن و ئه و 'دال' انه ن وا ده لاله تی دروستیان ئاکار مه ند بوونی مرۆڤه کانه. سیمبول و نیشانه ی مرۆڤ بوونیان خزمه ت به مرۆڤ ناساندوه و له هه ر دوو مه ته ڵه که دا ئه ویدیان به نیگای ئینسافه وه چاو لێ کردووه. عه داله ت له نێوان خۆت و ئه ویدی خزمه ت به ئینسانه کان له به ستێنێک له دژایه تی و ناکۆک بوون بێچمی گرتوه که له زۆرینه ی کۆمه ڵگاکان دا خۆ په ره ستی و سه رخستنی خۆت به سه ر ئینسانه کانی تر وه ک کرده وه یه کی ئاسایی له به رچاو گیردراوه . له تێپه‌ڕبوونی زەمەندا بۆ هه بوونی ژیانێک که ئاکار و ئه خلاق و مه عنه ویاتی جوانتری هه بێت خزمه ت کاری مرۆڤه کان و داخوازی خه یر و خۆشی بۆ هه موان وه ک ئامانج و ئاواتێکی خوازراوی لێ دێت و له زمانی خه ڵک و وێژمانی ئایینی دا به ره به ره ئه م بڕوایه شێوازێکی عه مه لی تر به خۆی ده بینێت و ده چنه چوارچێوه ی وتار و شیعر و مه ته ڵه وه تا بتوانرێت وێژمانێکی گشت گیرتر و هه مه لایه نه تری لێ دروس بکرێت. له نێوان خه ڵک دا ئه وانه ی که خزمه تی زۆرتر به ئینسانه کانی تر ده که ن و ئه ویدییان وه ک خۆ چاو لێ ده که ن به سیمبول و نیشانه ی پاکی و مرۆڤایەتی ناو دەردەکەن. هه ر به م هۆیه پێوه ندییه کی بنه مایی له نێوان هه بوونی عه داله ت و خزمه ت کردن و خه یر خوازی بۆ خه ڵکانی دی و له نێوان ناوی باش ده ر کردن و به ناو بانگ بوون به شێوازێکی نادیار له کۆمه ڵگادا درووس ده بێت، به و مانایه ی ده نگ و ناوی باش به س ئه و کاته ی ده مێنێته وه که مرۆڤ خاوه نی ئه و ئاکارانه بێت. مه ته ڵه کان له په ره پێدان و بڵاو کردنه وه ی ئاکاره درووسته کان رۆڵی گه وره یان هه بووه. بۆیه ئه م مه ته ڵه ده ر که وتووانه ڕه وڵ و کارتێکردنی کولتوری و کۆمه لایه تی خۆیان هه ر وه ک یاسا و بایه خێکی جوان له کۆمه ڵگادا هه یه و به زۆرینه یش له سه ر ژیانی تاکه که سی مرۆڤه کان کارتێکردنیان هه یه، وه ک لۆسین گۆلدمه ن ئه ڵێت: مه ته ڵه کان ده نگ دانه وه و نیشانه یه کی ساکار له بیره کۆمه لایه تییه کان نین به ڵکوو به رده وام ئه یانه

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

وێت ئاستێکی سه رتر له هاو پێوه ندی نێوان مرۆڤه کان درووست بکه ن(سعیدی، INSANIYT: 3) ئه م وتانه پاشهاتیخوازن و ده ره نجامی کرده وه ی ئاوه ها بۆ داهاتوی کۆمه ڵگا و ژیانی مرۆڤایه تی له به ر چاویانه که ئه گه ر ئه م واتایانه له نێوان کۆمه ڵگادا جێ بگرێت و ده روونی ببێته وه، ژیانی مرۆڤایه تی بێ دوودڵی جوانتر ده بێت. له م مه ته ڵانه دا کۆی واتای ده رهێنراو له دوو زمانی کوردی و عه ره بی دا وێکچوویی زۆریان هه یه و بگره به ستێنی ئایینی هاوبه شی نێوان دوو زمانه که یه که ئاوه ها وێکچوواندنێکی خولقاندوه.

٣- مەتەڵ سەبارەت بە خۆ: خۆویستی و سەرترخستنی خۆت به سەر خه ڵکانی دی و دیتنی عه یب و خه وشه ی که سانی تر و نه دیتنی عه یب و خه وشه ی خۆت، به زۆرینه له کۆمه ڵگاکان دا هه بووه و هێشتایش هه یه. هۆشیاری و خۆ ناسینه وه ی گشتی کۆمه ڵایه تی بۆ پێشگرتن له فراوان بوونی عه یب و خراپیه ئه خلاقیه کان به رهه ڵستی گوتاری ده خولقێنێت و له مه ته ڵه کان دا که کرده وه ی گوتاری ئاخێزراوی زه ینی گشتی و زمانی گشتی سه رچاوه گرتوو له ئه زموونی ژیان کراوی کۆنی مرۆڤایه تییه، له گه ڵ ئه م دیارده یه دا به ره و روو ده بێت، ته نگەژەی بۆ درووس ده کات. مه ته ڵێکی عه ره بی ده ڵێت: من ذاالذی ترضی سجایاه کلها کفی المرء نبلا أن تعد معایبه (حریرچی، 1375: 302).

کێیه که هه موو تایبه ت مه ندییه کانی په سند کراوه بێت؟ بۆ مرۆڤ گه وره یی و زیره کی ئه وه نده به سه که عه یبه کانی بژمێردرێن. مه ته ڵێکی کوردیش ده ڵێت: هیچ گوڵێک بێ درک نابێت و به نده یش بێ عه یب نابێت(به هرامی، ١٣٩٤: ٧٠).

له م دوو مەتەڵەدا که مەبەستیان مرۆڤ و ئاکاره کانیه تی جگه له ره هه نده کرده یی، ناسینه وه یی و سۆزدارییه که ی، ره هه ندی ئاکاری و ئه خلاقیشی هه یه، بۆ ئه وه ی ئه و زانستا نه ی وا جێبه جێ ده که ن له ڕاستی دا ئه خلاقی کرده ییه. به م هۆیه سێ ماکی ئه خلاق، بڕوا و واقیع پێکه وه له م وته دا بوونیان هه یه. لێره دا به یارمه تی چه ند 'دال' هه رچه ن که میشن مه دلوولێکی گه وره ئاماده ده بێت. شتێک به یارمه تی ئه م " دال" انه ئاماده ده بێت، که ئاماده بوونێکی واتا دار و واتا سازه. له مه ته ڵه عه ره بیه که دا ناوه کانی(سجایا، نوبل، معایب) له گه ڵ ئه و فیعلانه ی پێشتر له ئه وان جێگایان گرتووه، نیشانه گه لێک بۆ ئاکاری مرۆڤن و دالی ناوه ندیان وشه ی مه عایبه که ئه گه رچی له بواری کاتییه وه له ڕسته که دا له دوای سه جایا هاتوه، به ڵام له بواری واتاوه هه مووی به ره و لای خۆی کێشاوه، به و هۆیه ی نیشانه کانیتر له په نای ئه م دا ڕێک و پێک بوون و بووه ته نوخته ی قورسایی و هاو ئاهه نگی به خشی ڕسته کان. له م مه ته ڵه دا ئاماژه به پێوه ندی مرۆڤایه تی مرۆڤ به دیتنی عه یبه کانی خۆی ده

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

کرێت و ئه مه ی که به شێک له واقیع و سرووشتی هه ر مرۆڤێک زۆر جوان نییه. له به شی یه که می ڕسته که دا که ده ڵێت: هیچ مرۆڤێک ته واو نییه به نێوه نجی ئاکارێکی واقیع بینانه که دیتن و ژماردنی عه یبی خۆت بێت به ڵگه هێنانه وه یه کی زمنی ده کات تا به رده نگ ته واو بڕوا بێنێت که یه که م گوتاره که گوتارێکی زێده و زه به نده نییه. زانین و فام کردنی جه بری دوو لایه نه له م مه ته ڵه دا دێته وه بیر، به و هۆیه ی فێر ده بێت له ئه گه ری به شوێن گه ڕانی عه یبی خه ڵک دا، له شوێنی عه یبه کانی ده گه ڕێن. بۆیه باشتر وایه که چاوی له عه یبی خۆیه وه بێت. ئه م بیری جه بر و زۆره ملی دوو لایه نه له لایه ن مرۆڤه وه ئه بێته هۆی ڕاگرتن و ڕاوه ستاندنی کرده کانی مرۆڤ. بۆیه کرده وه ی تاک هه م له ڕێگای کرده وه ی پرۆسه کانی ناسین و هه م له گه ڵ خه ڵک دا، له ڕێگای ڕووداوه هه ژێنه ره کۆمه ڵایه تیه کانه وه که لایه نێکی ده ره وهییان هه یه ڕاگیر ده کرێن که ئه م بیرۆکه یه جه بر خوازی و زۆره ملی دوو لایه نه یه. له مه ته ڵه کوردییه که دا داله کانی گوڵ و دڕک که واتای ده ر هاوێشته ی دژ به یه ک دێننه وه بیر خۆیان ئه و نیشانانه ن که سیمبول و نوێنه ری جوانی و ناحه زیه کانن که ئه و دوانه له په نای یه ک دا نیشان ده ده ن و له به ستێنێک له دژوازیه کاندا دیارده ی خۆیان به جوانی ده ناسێنن و له به شی دووهه می مه ته ڵه که دا دالی 'به نده' وه ک نیشانه یه ک له مه ته ڵه که دا که سیمبول و نوێنه ری هاوتایی و یه ک سانی مرۆڤه کانه له په نای وشه ی 'عه یب' که دالی هاونشینی به نده س به ساز کردنی هه ڵسه نگاندنێکی واتایی له گه‌ڵ گوڵ و دڕک دا له به شی ئه وه ڵی مه ته ڵه که دا پێوه ندییه کی جوانیناسانه ی خولقاندوه و به هه ر شێوازێک ئه و سه‌رنجه ئه خلاقییه ی وا له دڵی دا حه شاردراوه له چه شنێکی ئەدەبیدا دەیهاوێژێته بیری بەردەنگه وه ، که پێشتر له وه ی چاوی له عه یبی که سه کانی دی بێت نیوه چاوێکی له عه یبه کانی خۆی بێت. باری واتایی و ناوه ڕۆکی هه ر دوو مه ته ڵه که تا راده یه ک وه ک یه کن و سه‌رنجێکی ئاکاییان تێ دایه که بۆ ئه خلاقی مرۆڤایه تی یاسایه کی زۆر جوانه.

٤- مەتەڵەکانی تایبەت بە کەماڵخوازی: مه ته ڵێکی عه ره بی هه یه که شیعرێکی ئیمامی شافعیه و به هۆی کێش و مۆسیقای جوان و دوو پات بۆونه وه ی زۆره وه بوه ته مه ته ڵ و ده فه رموێت: بقدر الکد تکتسب المعالی ومن طلب العلی سهر اللیالی و من رام العلا من غیر کد أضاع العمر فی طلب المحال(خفاجی، 1405: 108).

به قەد زەحمه ت و ڕه نج کێشان گه وره یی به ده س دێت و هه ر که سیش گه وره یی بوێت زۆرینه ی شه وه کان ناخه وێت. هه ر که سێک گه وره یی به بێ ڕه نج بخوازێت، ته مه نی له شوێن نامومکین دا ڕۆیشتووه. دوو مه ته ڵی کوردیش ده ڵێن: گه

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

وره یی خه رجی پێویسته مه گری: کێ بانی زۆره زۆرتره به فری: (ده بباغی: ٧٣) ، جیا له گەورە چووک شوێنی کێ کەوێ گەورەیی دەڵێن زۆری پێ دەوێ(ده بباغی:١٣٧)، مه تەڵەکان له ئاراسته کردنی بیرو و هزری نه ته وایه تی و چۆنیەتی بەرەورووبونەوە و هەڵسووڕاندنی کار و چالاکییە رۆژانه و کۆمەڵایەتییەکان، ئایین و بڕواکان که وەکوو شێوازێک هه ڵیان بژاردون تاکو جۆری ژیانیان پێوه پاڵ بده ن، به شدار بوون. له م دوو مه ته ڵه دا که سه باره ت به که مال خوازی و گه وره یی مرۆڤن، که مال و گه وره یی مرۆڤیان وه ک بابه تێکی سه خت و دژواز ناساندوه و مه رجی گه یشتن پێیان هه ڵگرتنی ره نجی زۆر له درێژخایه ن دایه. له مەتەڵه عەرەبییەکەدا دالەکانی 'معالی'، 'علا' له نێوان داله کانی 'کد' ، 'سهراللیالی'، طلب المحال" پێکه وه بارێکی واتاییان درووس کردوه. مه دلوولی داله کان پێکه وه ناوه رۆک و واتایه کی گشتالتیان ساز کردووه که به شه ورده کان به ته نێ ناتوانن ئه و واتایه ده ر بهاوێژن. لێره دا نیشانه ی گه وره یی ره نج کێشان و شه و نه خه وتنه یه ک دوای یه که کانن و داله کانی 'کد' و 'سهراللیالی' که خۆیان لێره دا سیمبولی هه ڵگری ڕه نج و زه حمه تن، هاوڕێ و هاونشینی 'معالی' و 'علا'ن. ده ڵێت قه ده ر نیه له نه کێشانی ڕه نج و بێ خه وی دا بتوانی گه وره بییت. له مه ته ڵه کوردییه که دا گه وره یی هاوڕێی ئه رک و هه ڵگری زه حمه ت پێشان دراوه. زۆرتر بوونی سه ربانه کان که نیشان ده ری ماڵ داری که سه کانه له گه ڵ زۆرتر بوونی به فر دا که له ناوچه شاخاوی و به فر گیره کانی کوردوستان له زستان له سه ر ده مه کانی کۆن دا خه ڵکی به ره وڕوی ره نج و زه حمه تی زۆر بۆ به فر ماڵین ده کرده وه پێکه وه هاتون تا کوو نیشان ده ری ئه وه بن هه میشه گه وره یی و زه حمه ت هاوڕێ بوون. دالی خه رج و مه دلووله که ی له گه ڵ گه وره ییدا واتایه ک ساز ده که ن که تیایدا گه وره یی له لیباسی هه ڵگری ره نج دا پێناسه کراوه و ئه ویش ماڵ خه رج کردن بۆ مرۆڤه کانی تره. له به شی دووهه می به یتی دووهه م دا هاتنی زه مه نی زۆر بۆ گه وره بۆون نیشان له ئه وه ئه دات که که مال خوازی و به رێبه ر بوونی خه ڵک ئاوێته ی هه ڵگری ره نج و مه ینه ت له درێژخایه ن دایه. لێره گه وره یی ده بێت به ئاخێز گه ی ژیان به خشی به مرۆڤه کان و هه روه ها ئاخێزگه ی جوانیه کی تایبه ته که ئه ویش قوربانی بوونه بۆ شوێن که وتووه کانی. ئه و به ستێنه ی ئه م مه ته ڵه کوردییه ی خولقاندوه ژینگه ی کوێستانی و سارد و سه ختی کوردوستان بووه که ئه زموونه ژین کراوه کانی خه ڵک و هزری گشتییان له زه مه نێکی دوور و درێژ دا بیرو و جیهان بینیه کی وای بۆ خولقاندون. که شو و هه وای زاڵ له سه ر ئه و ژینگه یه مرۆڤه کان تیایدا ژیاون زۆر گرینگه له به ر ئه وه ی مه ته ڵه کان له ژێر کاریگه ری هه مان ژینگه دا درووست کراون. له هه ر دوو

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

زمانی كوردی و عه ره بیدا گه وره بیان له تابلۆیه كی نیشان ده ری ره نج و مه ینه ت دا نواندوه به لام هه ر كامیان به شێوه زارێک كه سه ر چاوه گرتو له جێگای ژیانیان دایه.

٥-مه تەڵ سه بارەت به هەست كردن بەرپرسیارەتی: مه ته لێكی عه ره بی ده لێت: إذا كان إنت مير و أنا مير من يسوق الحمير(قادة بورتان، 1987: 184).

ئه گه ر من و تۆ هه ر دووك پاشا بين كێ كه ره كه به ڕێوه ده بات؟. مه ته لێكی كوردیش ده لێت: من خان و تۆ خان كێ كه ره كه ببات بۆ سه ر ئاو؟(سێفی: ٥٧). وشه كانی ئه میر و خان له هه ر دوو مه ته ڵه كه دا یه ك مانایان هه یه و نیشان له كه سێك ده ده ن كه ئیشێكی گه وره ی پێ ڕاسپێردراوه و به ر پرسیاره تی له ئه ستۆیه تی. خان و ئه میر كه نوێنه ری گه وره یی و فه ر مانڕه وایین له په نای وشه ی كه ر داهاتوه، ئه گه ر چی ئه م داله ده لاله ت و ڕێنوێنی له سه ر ژێر ده سته بوون ده كات به لام هاوكات له مه ته ڵه عه ره بیه كه دا به واتای له ئه ستۆ گرتنی ئه ركێ دا به كار هاتوه و له مه ته ڵه كوردیه كه دا به واتای ژێر ده سته و ئه و كه سانه یه كه به ر پرسیاریه تی پاراستنیان به ئه ستۆی خان دایه. هه ر دوو مه ته ڵه كه وه بیر دێننه وه كه به ر پرسیاریه تی به س یه ك ناوی به ده بده به و كه ب كه به نیه و گه وره یی و به رپرسیاریه تی له وێدا مانای هه یه كه ئه ركه كانیان درووست ڕاپه ڕێنن. مه ته لێكی تری عه ره بی هه یه كه ئه م واتایه ته واو ده كات و ئه ویش مه ته لی: سيد القوم خادمهم أو أشقاهم(ميدانی، ج1: 537).

ئه م مه ته ڵه گه وره یی له خزمه ت كردن و هه ڵگرتنی ڕه نجی كه سه كانێتر ده زانێت نه له پله و پاره دا. ئه و به ستێنه ی مه ته ڵه كان تێیدا ساز كراون نیشان له كۆمه ڵگایه ك ئه دات كه ژیانی شوانكاره یی و ئه رباب و ره عیه تیان بوه و وشه كانی ئه میر و خان، نیشان ده ری خان و ئه ربابن و داله كانی حه میر و كه ر نیشان ده ری ئه وه ن كه له چوار پێ كه ڵكیان وه ر گرتوه و ئه و خوازه یه ی تێیدا به كار هاتوه نیشان ده ری كۆمه ڵگایه كی شوانكاره ییه و پێوه ندی نێوان ڕسته كان له وێژمانێك دا بێچمی گرتوه كه وێژمانی خان و هه ژاره و ئه و خانانه ی به ر پرسیاریه تی و ئه ركیان ڕانه په ڕاندبێت به شێوازێكی زیمنی لێره دا سه ركۆنه كراون.

٦- مەتەڵ سه بارەت دووره پەرێزی به ئاكاری خراپ: مەتەلێكی عه ره بی ده لێت: إصطناع المعروف يقی مصارع السوء(ميدانی، ج1: 616)

ئەم مەتەڵە هاوكات جێبەجێ كردنی كاری باش و ده ره نجامی كرده وه ی باش ده دركێنێت. ئه م مه ته ڵه پێنج وشه ی هه یه كه پێكه وه هاتنیان تۆڕێكی له كرده وه ی باش و دووره په رێزی له ڕه فتاری خراپ خولقاندوه. وشه كانی إصطناع المعروف ده لاله

ت له ئه وه ده كه ن كه چاكه و باشى شياوى ساز كردن و خولقاندنه و له ئه گه رى ئاماده بوونى واتاى ئه م داله دا، مه دلوول و ده ره نجامێك به دى دێت كه ئه ويش پارێزراوى له فه وتان له هه ڵه و خه تا دايه و دالى كرده يى و فيعلى(يقى) ده لاله ت و رێنوێنى ئه وه ده كات كه چركه ساتى ئاماده بوونى كارى باش و چاك كاتى نه بوون و غه ييه تى كارى هه ڵه و خراپه، چونكوو چاكه خۆى سپه ڕى به رامبه رى خراپه يه. هاو كات خوێندنه وه يه كى ترى ده قه كه پێمان ده ڵێت كاتێك هه ڵه كان ده ت فه وتێنن كه چاكه ت نه كردبێت و جێگاى فه وتانى به شه ر له نێو هه ڵه و خراپيه كانى دايه و لێره دا دالى (مصارع) بۆ ئه وه رێنوينيمان ده كات و له يه ك چواندنێكى زيمنى دا له شوپهاندنى بابه ته مه عنه وييه كان به بابه ته ماديه كان، ڕووبه ڕوو بوونه وه له مه يدانى شه ڕى چاكه و خراپه، تابلۆيه ك ده خولقێت و له ئه گه رى هه بۆونى سپه ڕى چاكى و باشى له جێگاى فه وتان دا له فه وتان و خراپى و ناڕاستى به سه لامه ت ئه مێنن. وشه ى (يقى) كه به ماناى پاراستن دێت خۆى زۆرتر ڕه هه ندێكى مادى وه ك سپه ڕ هه يه، به لام لێره دا ده بێته جێنشينى بابه ته مه عنه وييه كان و وه ك بابه تێكى مه عنه وى بوونى مرۆڤ له ئازارى هه ڵه و لاڕيچوون ده پارێزێت پێوه نديه ك كه له م مه ته ڵه دا ده بينرێت له دواليزمى(معروف، سوء) وه له پێوه نديه ك كه شته كان به دژبه ره كانيان ئه ناسێنێت بێچم ده گرێت. گريماس ده ڵێت: كه زانين و بڕوا پێ كردن، پێوه نديان به جيهانێكى پێناسه كردن هه يه، ته نانه ت پێش له زانين بڕوا هه يه و بڕوا هه ڵگرى زانينه (GREIMAS, 1983: 54). مه ته ڵ جگه له ڕه هه ندى پێناسه كردن كه كرده ى زانينى تێدا حه شار دراوه، به و واتايه به شێوازێكى زيمنى ده ڵێين: 'ئێوه بزانن كه كرده وه ى چاك ،ئێمه له فه وتان رزگار ده كات' كه ئه مه هه ڵگرى بڕوايه كى كۆمه لايه تى و ئايينيه ، كه بناغه ى له تان و پۆى كولتورى، ئايينى و بڕوا دا هه يه و ته واو له پێشه وه ى زانينه و ديتر پێويست ناكات كه به ر ده نگ بۆ قبووڵى قانيع بكه ين و خودى دووپات بوونه وه يش بابه تێكى بڕوا خولقێنه. مه ته ڵێكى كورديش ده ڵێت: تۆ چاكه بكه و له ئاوى هاوێ كه خودا ده د دا له سه حرا ئاوى(زارعى، 2010: 210).

لێره دا داله‌كانى چاكه و ئاو له ئه وه ڵ و ئاخرى مه‌ته‌ڵه‌كه‌دا نيشانده‌رى جوانى ئاكارى مرۆڤ و ئاويش نيشان ده رى پاكى و ئاوه دانى و سيمبولى ژيان و ژيانه وه يه. له ئه گه رى ئاماده بوونى چاكه دا ئاوه دانى هه يه. چاكه له هه ر حاڵێك دا جوانه و پێويسته بكرێت و پێوه ندى به ژيانه و ئه گرێت و له دڵى ئه مه دا له گه ڵ پاكى ئاودا گرێ ده خوات و ئه ى هه وێت بێ به‌رامبه‌ر چاكه بكرێت چونكو له سه‌ر ئه‌و باوه ڕه ن كه خودا له و شوێنه ى دا كه مرۆڤ زۆر موحتاجه به هۆى ئه و كاره چاكانه ى كه كردوييه تى به رامبه رى ده داته وه. لێره دا چونكو زمان بابه تێكى ئينسانيه له ئاخر دا له گه ڵ ئاويش

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

دا هـه ر وه ک ئینسانێک به ره ورِوو ده بێته وه و ئـاویش وه ک مرۆڤێـک ده بینێت که چاکه له مرۆڤێکیتر ده گرێت. له م بابه ته دا تێرِوانینی ئایینی هه یه و به و هۆیه ئێمه زۆرێک له کرده وه کانمان له بۆ گرتنی پاداشت یان چاوه رِوانی و دووره په رێزی له رِووداوه موشکیله سازه کان جێ به جێ ده که ین و کرده وه کانی ئێستا به چاو کردن له ده راوێشته کانی داهاتوو جێ به جێ ده کرێت.

٧- مەتەڵ سه بارەت به فریودانی خەڵک: له کۆمه ڵگای به شه ری دا فریو دانی خه ڵک و که ڵک وه ر گرتنی ناره وا به هه ر هۆکار و رێکارێک له دوای ئه وه ی بۆ خه ڵک ده ر که وت، رسوایان ده کرد و ئاسایی بوو له دوایی چه ن شتی وا هزری گشتی به زمانی گشتیه وه له به رامبه ری دا هه ڵوێستی زمانی بگرێت به شێوازێک که وتنه وه ی تیر و خه نجه رێک بوو له دڵی که سه فریو ده رو و ناپاکه کان. بگره بێچم گرتنی ئه م کرده گوتاریانه به درێژای زه مه ن هاوکات که ناقوس و گه رناڵی له خه و هه ستانی بۆ فریو نه خواردن به ده نگ هێناوه، بانگه شه ی گشتی بووه له به رامبه ر ناکه س و خراپه کانی رۆژگار دا.

مەتەڵێکی عەرەبی ده ڵێت: فم یسبح و ید تذبح(میدانی، 2003 ج2: 96). وه ک ناوه رِۆکی ئه م مه ته ڵه، مه ته ڵێکی کوردیش ده ڵێت: شه ریکه دزه و ره فیقی قافڵه(مه ر دۆخ، ١٣٨٥، ج ١ : ١٠٦).

له مەتەڵە عەرەبیەکە دا له ئه ندامی له ش و زمانی له ش که ڵک وه ر گێردراوه و دالی (فم) ئامێری قسه کردنه وه ک سیمبول و نوێنه ری فریو دان نوێندراوه. چونکو ئه و شته ی له م ده مەدا به زماندا دێت ته نیا درۆ و فریوه. دالی (یسبح) وەک داپۆشێنه رێک له سه ر ئه و شته ی که له دڵی ناپاکدا هاتو و چۆ ده کات واتا به مه دلووله که ی خۆی ده دات. ئه و ده سه ی که ئامێر و نیشانه ی ئیش کردن و رِه نج کێشانه و بینا له سه ر ئه وه ی دالی فم ته سبیحی تێدایه پێوەسته ده سیش هاوبه شی ئه م ده مه بێت، به ڵام به پێچه وانه ده سێکه که ئامێری کوشتنی له نێو دایه و خه ریکی برِین و داتاشینی مافی که سانێتره. وشه ی (تذبح) وه ک خوازه ی ته به عیبه له واتای کوشتن و برِینی ماڵی خه ڵکدا به کار هێنراوه. چه نێک زۆرن له مێژوو دا ئه وانه ی له ژێر ناوی دیندا ده س درێژیان بۆ ماڵ و مافی خه ڵک کردوه. مه ته ڵه که له دوو توێ خۆی دا ده ڵێت: ناپاکی کردن له لیباس و زمانی دین دا به ساکاری جێ به جێ ده بێت و ئه و زمانه ی به درۆ خۆ له تالیله کردن ده دات ده توانێت تفه نگێکی پێ بێت که گیان و ماڵی که سانێ تری نیشانه کردوه.

زۆر رِوونه که ئه م مەتەڵە له به ستێنێکی کۆمەڵایه تیدا سەری دەرهێناوه که وێژمانه زاڵەکەی دین بووه و هەر بەم هۆیه له لیباسی دین دا له مێژوو دا رِووداوی ئاوه ها زۆر

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

بووه و هزری گشتی له به رامبه ری دا هه ڵوێستی فکری و عه قڵی هه بوه و له مه ترسییه کانی خه ڵکیان ئاگا دار کردۆته وه. له مه ته ڵه کوردیه که یش دا ده موو چاوی ئه و ناکه سانه یان ده ر خستوه که له یه ک قافڵه دا به ڕواڵه ت هاوڕێو هاو سه فه ری خه ڵکن و له هه مان کات دا هاوبه ش و شه ریکی ئه و تالانچیانه ن که هه رکات ئه گه ری ئه وه هه یه هێرش که نه سه ر کاروانه که ، چه پاویان که ن. وشه ی ره فیق دالێکه که نیشان ده ری قه رابه ت و نزیکییه و سیمبولی هاودڵیه و که لێره دا ده بێت هاودڵی کاروان بێت. وشه ی شه ریکیش که ده لاله ت له هاوبه ش بوون له بابه تی خاس یا خراپدا ده کات له گه ڵ هاتنی وشه ی دز واتاکه ی ته واو ده بێت تا پێکه وه هاتنی ته نی چوار وشه له په نای یه کدا واتایه کی گه وره بێچم ده دات. به ستێنی ئه م مه ته ڵه له کۆمەڵگەیەکی کۆن دایه که خەڵک به کاروان بۆ کڕین و فرۆشتن و بازرگانی بۆ ئەم لاو ئەو لای جیهان دەڕۆیشتن تا پێداویستی خەڵک و هاوساکانیان دابین بکەن و بەم شێوازه هه م نانیان بۆ خۆیان ده ر هێناوه و هه ر وه هایش پێ داویستی خه ڵکانی تریان دا بین کردوه. له مه ته ڵه عه ره بیه که دا دوالیزمی عیباده ت و جینایه ت و له مه ته ڵه کوردیه که دا دوالیزمی ڕه فاقه ت و خیانه ت واتای مه دلوولی داله کانیان ته واو کردوه و له به ستێنێک له دژوازیدا مانای ته واویان نواندوه.

بەرئەنجام(٤٥)**:**

خوێندنەوەنەوەی ئانترۆپۆلۆژیانەی پێگەی ئاکار لە فۆلکلۆری کوردی و عەرەبیدا، بەپێی ئامانجی سەرەکی چۆنیەتی هەڵوێستگرتن و کردارنواندنی لە ئاست خۆ، ئەویدی و سروشت و دەورووبەر، و هەروەها چۆنیەتی دەرکەوتن و ئاراستەنواندنی بەها ڕێساییەکانی ئاکار، واتە کەماڵخوازی، دووری لە کرداری ناشایست، فەزیلەتی ئاکاری، بەخشش و شوناسی ئاکاری لە مەتەڵی کوردی و عەرەبیدا و لە ڕێگای هەڵسەنگاندنیانەوە لەم توێژینەوەیەدا بەڕێوە چوو. ڕادەی هاوبەشیی دەربڕینی بایەخە پاشهاتی و ڕێساییەکانی ئاکار لە مەتەڵی کوردی و عەرەبیدا ئاماژەدەری ئەو ڕاستییەن کە پەیکەرێکی نیشانەیی لە ئارادایە کە بەپێی سنووری هاوبەش لە بواری ئایینی-مێژوویی و هەروەها جوگرافیایی-ناوچەییەوە، بایەخ و بەها ئاکارییەکان لە فیلتەرەکانەوە ئاڵوویر دەکات و بەپێی شێوازی فەرهەنگیی تایبەتیی خۆی دایدەڕێژێتەوە و بیچمبەندی دەکات.

هەڵسەنگاندن و بەراوردکردنی بایەخە پاشهاتییەکان لە نێو ئەو مەتەڵە کوردی و عەرەبیانەی کە پەیوەندی مرۆڤ لە گەڵ خۆ، سروشت و ئەویدی دەنوێننەوە ئەو ڕاستییەی ڕوون کردەوە کە نیشانە فەرهەنگی و هێما ئوستوورەییەکان لەم بەشەدا زۆرترین کاریگەرییان نواندووە. هەروەها بەستێنی جوگرافیی و باری کەش و هەوا وەکوو

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

کانتێکستێکی گرنگ لە ئاراستە و کۆدبەندی مەتەڵەکاندا ئامادەیە و نیشانە و ئاماژەی جیاواز بۆ دەربڕینی مەبەستی هاوبەش دەستەبەر دەکات. ململانێ لەگەڵ سرووشت و جوگرافیای جیاواز، لە نێو کورد و عەرەبدا وای کردووە کە باری ژیانی کۆمەڵایەتی لای هەرکام لەو دوو نەتەوەیەدا لەپێشێتی و گرنگایەتی بە بوار و ڕەهەندێکی تایبەت ببەخشێت و لە سۆنگەی کارکرد و بایەخی ئابووری-کۆمەڵایەتیەوە پێناسە و پێکەربەندی نیشانە و هێماکان بکات. زۆربوونی ئاماژەکانی پەیوەندیدار لەگەڵ سرووشتی ناوچە لە هەردوو مەتەڵی کوردی و عەرەبیدا ئەو واقیعەی ڕوون کردەوە کە لە سەردەمی کۆندا سرووشت وەکوو لانکەی ژیانی کۆمەڵگە دەوری نواندووە و بەردەوام لە خەیاڵ و فانتازیا و واتاسازی و جیهانبینیی مرۆڤەکاندا ئامادە بووە؛ هەروەها ئەو تێزە سەرەکییەی گیرتزی سەلماند کە زانست و زانینی هەر نەتەوەیەک هەمیشە دیاردەیەکی خۆجێیی و لۆکاڵە. لە هەڵسەنگاندن و بەراوردکردنی بایەخە ڕێساییەکاندا وەکوو کەماڵخوازی، پارێز و دووری لە کردەوەی ناشایست، فەزیلەتە ئاکارییەکان، لێبوردەیی، سپاسگوزاری، شوناسی ئاکاری بەو ئەنجامە دەگەین کە هاوشێوەیی لەم بابەتانەوە بە ڕادەیەکی زۆر لە نێوان واتا و ئامانجی مەتەڵە کوردی و عەرەبییەکاندا بەرچاو دەکەوێت کە ئاماژەدەری ئەزموونی هاوبەشی مێژوویی و هەروەها پەیوەندیی فەرهەنگی ئەو دوو نەتەوەیە لە ناوچەکەدا. بەڵام لایەنێکی سەرەکیی جیاوازی بایەخە ڕێساییەکان لە هەناوی فۆلکلۆری کوردی و عەرەبیدا دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی کە مەتەڵە عەرەبییەکان زۆرتر ڕەنگ و کاریگەریی ئایین و دەقە ئاینییەکانی پێوە دیارە؛ و ئەوەش دەگەڕێتەوە بۆ سەرهەڵدان و ئامادەیی ئایینی ئیسلام و شەریعەتی تایبەت بەو ئایینە لە دەڤەری عەرەبی و هەروەها زنجیرە یەک لەدوای یەکەکانی ئەمارەتە ئیسلامییەکان کە قوتابخانە و زانکۆیان بە زمانی عەرەبی دامەزراندووە و بە شێوەیەک لە بەدەقکردن و هەژموونیبەخشین بە فەرهەنگی فۆلکلۆری عەرەبی دەوریان نواندووە. وەسفی تۆکمە و توێژهەڵدەرانەی مەتەڵەکان بەپێی ڕوانگەی ئانترۆپۆلۆجی فەرهەنگی، بۆچوونی گیرتز سەبارەت بە ڕەوتی دوولایەنەی بەفەرهەنگبوونی سرووشت و هەروەها بەسرووشتبوونی فەرهەنگ لەوەدا دەسەلمێنن کە تایبەتمەندی و هەروەها ماکە سەرەکییەکانی بەستێنی سرووشتی و لایەنی فەرهەنگی لەسەر یەکتر لاریگەریی دادەنێن و ڕەنگ و ڕواڵەتی یەکتریان تێدا دەبینرێتەوە.

بەپێی شیکارییەکانی ئەم توێژینەوەیە دەرکەوت کە فۆلکلۆر بە گشتی و مەتەڵەکان بە تایبەتی، لە هەر دوو زمانی کوردی و عەرەبیدا سیستەمێک لە نیشانە و هێماکانن، کە دەبنە هۆی پێکهێنانی خوو و ڕەوشتێکی بەهێز و سەقامگیر، و دواتر هەنبانەیەک لە چەمکە گشتییەکان سەبارەت بە ژیان و کەونارا لای کۆمەڵگە و گرووپەکان چێ دەکەن. هەندێ جار بەپێی هەندێ تایبەتمەندی ئەم چەمک و نیشانانە لە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

خەرمانە و بازنەی ئووستوورەیی و ئایینیدا دەپێچرێنەوە و جۆرێک پیرۆزی و ودمیان پێ دەبەخشرێت کە لەم شێوازەدا دەبنە هێمای و سومبولی گشتی. لە کۆتاییدا کۆی نیشانە و هێماکانی تایبەت بە مەتەڵ و فۆلکلۆری کوردی و عەرەبی، دەبنە داگری ئەو سیستەمە گشتگیرە لە خوو و ڕەوشت و هەروەها ڕوانگە و جیهانبینی، کە وەکوو تەنیا وێچوون لە شێوازی واقیعدا وەردەگیردرێن و مامەڵەیان لەگەڵ دەکەن. هێماکان دەبنە سەرچەشنی کردەوە و ڕەفتارە کۆمەڵایەتییەکان، و ئایین و جێژن و ڕەسم و ڕێساکان پێکدەهێنن.

لەم کۆتایی ئەم توێژینەوەیەدا بۆمان دەرکەوت کە فەرهەنگ وەکوو سیستەمێکی نیشانەیی و کۆگایەک لە دەقە جیاوازەکان دەوری بیرمانی بەکۆمەڵ[٤٦] دەگێڕێت و لە ڕێگای میکانیزمی تایبەتی خۆیەوە بەشێ لە جیهان و دەورووبەر نیشاندار دەکات و لە بەشێکی دیکەدا دەوری هێماسڕینەوە و بێنیشانکردن دەگێڕێت. فەرهەنگی کوردی و هەروەتر فەرهەنگی عەرەبی لە چوارچێوەی مەتەڵ و پەندی فۆلکلۆرییەوە بەها ئەخلاقییەکان و هەروەها جیهانبینیی گشتیی خۆیان پێکدەهێنن و بۆ ئەندامانی تری کۆمەڵگا و هەروەها بۆ نەوەکانی داهاتووی ڕادەگوێزن. فەرهەنگی ئەم دوو نەتەوەیە لە ڕێگای پەیکەری نیشانەناسانەی خۆیانەوە دەقە فەرهەنگییەکان ئاڵووێر دەکەن و هەرکام لەو دەقانەی لەگەڵ بنەمای بەها ئاکارییەکان و هەروەها جیهانبینیی گشتییاندا نەخوێنێتەوە، لە ڕێگای نیشانەسڕینەوە بەرەو خانی پەڕفەرهەنگی ڕا دەنێن. لە بەشی بەها پاشهاتییەکاندا کاریگەری ژینگە و سرووشت؛ و لە بەشی بایەخە ڕێساییەکاندا دەوری باری کۆمەڵایەتی و فەرهەنگی لە پێکهێنانی خوو و ڕەوشت و هەروەها جیهانبینی هەردوو نەتەوەکەدا بەرچاوتر هەڵدەسەنگێنرێت. بایەخە ڕێساییەکانی فەرهەنگی عەرەبی لە ئاست فەرهەنگی کوردی نێوانیدەقێتی[٤٧]ی زۆتریان لەگەڵ دەقی ئایینی و شەریعەتی ئیسلامدا هەیە و ئەمەش بێگومان لە کانتێکستی مێژووییدا دەلالەتی تایبەتی خۆی دەبینێتەوە.

یەکێ لە بەربەستەکان لەم توێژینەوەیەدا بریتی بوو لە فرەچەشنی و بەربڵاویی فەرهەنگی مەتەڵی عەرەبی بە هۆی جەماوەری زۆری عەرەب لە جیهاندا و هەروەتر پرژوبڵاوی جوگرافییان لە شوێنە جیاوازەکان کە تەنانەت جیاوازی زاراوە و فەرهەنگیی لە نێوانیاندا بەدی هێناوە و ئەمەش کاریگەریی لەسەر بەربڵاوی مەتەڵی عەرەبی داناوە. هەروەها نەبوونی سنوورێکی دیاریکراو لە نێوان شێوازی ئەدەبی فۆلکلۆریی مەتەڵ لەگەڵ شێوازەکانی تر وەکوو کینایە، میتافۆر، ئیدیۆم، دەربڕین و هتد وای کردووە کە بەشێ لەو شێوازە ئەدەبیانەی لە فەرهەنگە جیاوازەکاندا وەکوو مەتەڵ دیاری کراوە دەوری ئیدیۆم یان کینایە بگێڕێت. هەروەها نەبوونی بەڵگەیەکی باوەڕپێکراوی تۆمارکراو و ڕۆژژمێرێکی مێژوویی لە بەدیهاتن و دەرکەوتنی مەتەڵەکاندا، چۆنیەتی دەرکەوتنی مەتەڵە هاوبەشەکان؛ واتە دیاریکردنی خاوەندارێتیی سەرەتایی ئەو مەتەڵانەی لە نێو تەمی گوماندا ڕۆ بردووە.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

توێژەران دەتوانن بە هەڵبژاردنی هەرکام لە شێوازە جیاوازەکانی تر لە پانتایی ئەدەب و زماندا، ئەم توێژینەوەیە بەراوردکارییە پەرە پێ بدەن و تەنانەت بۆ بەراورد لە گەڵ زمانەکانی تر بەکاری بهێنن.

سەرچاوەکان:

سەرچاوەی کوردی:

- بەهرامی، ئەحمەد. ١٣٩٣. پەندی پیران و فەرموودەی ژیران. سنە: پەخشانگای زانکۆی کوردستان جەلال، مەحموود عەلی. ١٩٨٢. ئیدیۆم لە زمانی کوردیدا. بەغداد: پەخشانگای حیسام
- دەبباغی، مەلا غە فوور. ١٣٩٤. پەندی پێشینییان. سوەقز: ئەندێشە
- زارعی، اسماعیل. ٢٠١٠. فەرهەنگی پەند. چاپی یەکە م. هەولێر: کوردوستان
- سەرسێفی، ڕەزا. ١٣٨٩. پەندی پێشینیانی کوردی. سەقز: بڵاوکراوەی گوتار
- مەردۆخ، ڕۆحانی. ١٣٨٥. فەرهەنگی فارسی – کوردی. سنە: زانکۆی کوردستان، سنندج

سەرچاوەی عەرەبی:

- بوتارن، قادة. ١٩٨٧. الأمثال الشعبية الالجزائرية، ترجمة عبدالرحمن حاج صالح، دارالحضارة
- خفاجی، عبد المنعم. ١٩٨٥. دیوان الأمام الشافعی، مكتبة الكلیات الأزهرية ، القاهرة
- العسكری، ابو هلال. ١٤٠٨ ق. الحكم و الأمثال ، بیروت، دارالجیل
- علی عبدالله، ناصر. ١٣٧١. المحادثة، المنهج الحدیث فی تعلیم اللغة العربیة، مطبعة مجمع العلمیة و الثقافیة المجد. تهران
- غنیة، عابی. ٢٠١٦. الدلالات الإجتماعیة فی الأمثال الشعبیة منطقة أولاد عدی لقبالة أنموذجا
- مرتاض، عبدالملک. ١٩٩٨. السبع معلقات مقاربة سیمائیة/ انتروبولوجیة لنصوصها، من منشورات اتحادکتاب العرب المیدانی، ابوالفضل: مجمع الأمثال، مکتبة مشکاة الإسلامیة،

سەرچاوەی فارسی:

- آقائی، مهرداد، قاسمی، طاهر. ١٣٩٩. 'بررسی تطبیقی امثال و مثل‌نماهای عربی و کردی: درمجمع *الأمثال* میدانی با *پەندی پێشینیان* ملا غفور دباغی ,'*پژوهشنامه ادبیات کردی* .6(2), pp. 35-47 , Doi: 10.34785/J013.2020.250
- خسروی، کبری، فتحی ایرانشاهی، طیبه، کرمپور، علی. (١٣٩٦). 'بررسی تطبیقی ضرب المثل های عربی ولکی ,'*فصلنامهٔ ادبیات و زبان های محلی ایران زمین*.7(4), pp. 63-80 ,
- ذوالفقاری، حسن. ١٣٨٨. بررسی ضرب المثل‌های فارسی در دو سطح واژگانی و نحوی. *فنون ادبی* ,1(1) , 57-80.
- ساروخانه، باقر. ١٣٨٦. فولکلورشناسی از روش تا معنی، فرهنگ مردم ایران، ش ١٠، صص ٩ تا ١٦.
- ساسانی، فرهاد. ١٣٨٩. معناکاوی: بەسوی نشانەشناسی اجتماعی. تهران: نشر علم
- سرفراز، حسین، پاکتچی، احمد، کوثری، مسعود، آشنا، حسام الدین. ١٣٩٦. 'واکاوی نظریه فرهنگی «سپهرنشانه‌ای» یوری لوتمان و کاربست آن در زمینه تحلیل مناسبات میان دین و سینما ,'*فصلنامه علمی پژوهشی راهبرد فرهنگ*.10(39), pp. 73-96 ,
- شیرخانی، محمد رضا، شوهانی، علیرضا، احمدی خواه، مهدی. ١٤٠٠. 'بررسی تطبیقی لفظ و معنا در امثال کردی ایلامی و عربی ,'*نشریه ادبیات تطبیقی*. Doi: 10.22103/jcl.2021.12236.2666 -.

– فرزانه دهکردی، جلال. ۱۳۹۷. اصالت نشانه شناسی متن در تاریخ باوری جدید: نگاهی به آراء یوری لوتمان، اولین کنفرانس ملی تحقیقات بنیادین در مطالعات زبان و ادبیات، تهران، https://civilica.com/doc/785884
– گوردون، ترنس و ویلمارث، سوزان. ۱۳۹۹. تاریخ و ساختار زبان. ترجمه صالح طباطبایی. تهران: نشر شیرازه.
– گیرتس، کلیفورد.۱۳۹۹. تفسیر فرهنگها. ترجمه محسن ثلاثی. تهران: نشر ثالث
– ماناگن، جان و جاست، پیتر. ۱۳۹۸. انسانشناسی اجتماعی و فرهنگی. ترجمه احمدرضا تقاء. تهران: نشر ماهی.
– مصطفایی راد، نادر.۱۳۹۱. 'بررسی تطبیقی امثال عربی و کردی'، نامەی ماستەر: ئێران، زانكۆی كوردستان.
– نامورمطلق، بهمن. ۱۳۹۰. نشانەشناسی و فرهنگ، در نشانەشناسی فرهنگی. تهران: انتشارات سخن
– مرادی، علی، محمدی فر، نجات. ۱۳۹۹. 'بررسی تأثیر ارزش‌های اخلاقی بر تمایل مردم به رفتارهای خیرخواهانه در بستر ویروس کرونا (مورد مطالعه: کرمانشاه)', *اسلام و مطالعات اجتماعی*)8, شماره ۳(پیاپی۳۱), pp. 149-182. doi: 10.22081/jiss.2021.58974.1706
حریرچی، فیروز. ۱۳۷۵. امثال و حکم. تهران: مؤسسه چاپ و انتشارات دانشگاه تهران

سەرچاوەی ئینگلیزی:

– Denzin, N. K. (1989). *Interpretive interactionism*. Newbury Park, CA: Sage.
– Dr.Abbas Mustafa Abbas. 2012. A Semantic Study of Idioms in English and Kurdish. *Journal of Kirkuk University Humanity Studies*. *Volume 7, Issue 3عدد خاص بمؤتمر كلية التربية, Pages 13-27*. https://www.iasj.net/iasj/article/60469
– Drew, Chris. (2021). 5 Key Principles Of 'Thick Description' In Research. In: https://helpfulprofessor.com/thick-description/#
– Hall, S. (1997). Representation: Cultural representations and signifying practices. London: Sage Publications.
– Liamputtong, P. and Ezzy, D. 2001. *Qualitative research methods*. Melbourne: Oxford university press.
– Majeed S, Ahmed K. Speech Acts in some Kurdish Proverbs and Sayings. JAHS [Internet]. 8Mar.2017 [cited 15Jan.2022];21(2):364 -368. Available from: http://zancojournals.su.edu.krd/index.php/JAHS/article/view/1385
– Mawlood, A.M. (2018). Animal idioms in English and Kurdish: with some pedagogical implications.
– Nordquist, Richard. "Definition and Examples of Symbolic Action." ThoughtCo, Aug. 27, 2020, thoughtco.com/symbolic-action-1692168.
– Nöth, W. (2015) 'The topography of Yuri Lotman's semiosphere', *International Journal of Cultural Studies*, 18(1), pp. 11–26. doi: 10.1177/1367877914528114.
– Shank, G.D., 2006. Qualitative research: a personal skills approach. 2nd ed., Pearson Merrill Prentice Hall.
– Turner, Victor (1967) Forest of Symbols; Kingport Press, U.S.A.
– Greimas, A. J. (1983). "Idiotisms, proverbs, maxims (sayings)". In The Notes of Lexicology. No. 3. pp. 41- 61

سەرچاوەی ئەنتەرنێتی:

Https:\\ madrasati. Com

حكم. نت

أيت باحسين، الثقافة الأمازيغية. نت

پەراویز:

---

[1] Sustainable development
[2] Archaeology
[3] Socio Cultural
[4] Clifford Geertz

٥ دیاردەی ئیتنۆ-تەوەری(ethno-centrism) ئەو دیاردەیە کە ئەندامانی فەرهەنگێکی تایبەت بایەخ و ڕێساکانی فەرهەنگێکی دیکە لە چاو سیستەمی بایەخ و بڕواکانی خۆیانەوە هەڵبسەنگێنن و بەمپێیە بە نەوی و ناپەسەند مەزەندە و بەراوردی بکەن.

[6] Sign
[7] Charles Sanders Peirce
[8] Ferdinand De Saussure
[9] Signification
[10] Signifier
[11] Signified
[12] Arbitrary
[13] Representamen
[14] Sign Vehicle
[15] Interpretant
[16] Object
[17] Reference
[18] Referent
[19] Semiosis
[20] Symbol/symbolic
[21] Icon/iconic
[22] Index/indexical
[23] Semiosphere
[24] Symbol
[25] Kenneth Burke

٢٦ دۆخی نیشانەیی (sign-situation) بریتییە لە دۆخێک کە لەوێدا نیشانەیەک لە لایەن یەک یان چەندن ڕاڤەکارەوە لە ئاست کۆمەڵێک لە خاڵی سەرچاوە شرۆڤە دەکرێت. بە نموونە هەشتپاڵوویەکی سوور(نیشانە) لە سووچی چوارڕێیانێکدا(دۆخی نیشانەیی) بەپێی یاسای ڕێنومای ماشینئاژۆتن(خاڵی سەرچاوە)، واتای ڕاوەستان دەگەیەنێت.(تەباتەبایی، ١٣٩٩: ٥٩)

[27] Meaning
[28] Homo Significance
[29] Socially Constructed Meaning
[30] Paralanguage
[31] Representational System
[32] Shared Meaning
[33] The Circuit of Culture
[34] Culture

35 Cockfighting
36 Extrasomatic
37 Ethos
38 World View
39 Worldview
40 Life world
41 Pattern
42 Verstehen approach
43 Emic
44 Results and Discussion
45 Conclusion
46 Collective Memory
47 Intertextuality

خوانش انسان‌شناختی جایگاه اخلاق در فولکلور کردی و عربی
(نمونه‌ی مطالعه: ضرب‌المثل‌کردی و عربی)

چکیده:

فولکلور و ادبیات شفاهی هر ملتی آینه تمام‌عیاری است که ارزش‌های اخلاقی آن ملت را بازتاب می‌دهد. بدون شک کرد و عرب همچون دو ملت همسایه که ارتباط تاریخی بلندمدتی را تجربه نموده‌اند، بر فرهنگ همدیگر تأثیر متقابل داشته‌اند. هدف اصلی این پژوهش بررسی تطبیقی جایگاه اخلاق در فولکلور و ادبیات شفاهی دو ملت مهم خاورمیانه، کرد و عرب می‌باشد. بررسی و خوانش انسان‌شناختی ضرب‌المثل‌های کردی و عربی که دربرگیرنده‌ی بیشترین نمودها و بازتاب‌های مربوط به ارزش‌های اخلاقی است، ابعاد مشترک و همچنین متفاوت جایگاه و سوگیری اخلاق را در دو فرهنگ کردی و عربی روش می‌نماید. در این پژوهش ابعاد ارزش‌های اخلاقی در دو بعد پیامدی و هنجاری در نظر گرفته شده که بعد پیامدی اخلاق مرتبط با دیگری، خود و طبیعت را شامل می‌شود. همچنین بعد هنجاری شش معیار کمال‌طلبی، پرهیز از رفتار ناشایست، فضیلت اخلاقی، بخشش و هویت اخلاقی را در بر می‌گیرد. مسئله اصلی این تحقیق بررسی نحوه‌ی بازنمایی ارزش‌های پیامدی و هنجاری مربوط به اخلاق در ضرب‌المثل‌های کردی و عربی می‌باشد، و همچنین این مسئله که تفاوت‌ها و شباهت‌های این بازنمایی چگونه در برساخت و پیکربندی جهانبینی کلی این دو فرهنگ تأثیر می‌گذارد. مقایسه تطبیقی شاخص‌های مورد اشاره مربوط به اخلاق در بستر ضرب‌المثل‌های کردی و عربی از منظر نظریه انسان‌شناسی فرهنگی و با بهره‌گیری از روش‌شناسی توصیف ضخیم کلیفورد گیرتز به این نتیجه انجامید که شباهت‌های مربوط به زندگی اجتماعی بویژه سبک زندگی ایلیاتی و عشیره‌ای باعث ایجاد جهت‌گیری مشترکی در ارزش‌ها و باورهای اخلاقی بازتاب یافته در ضرب‌المثل‌های کردها و اعراب گردیده است. همچنین تفاوت‌ها در بیان و تعریف ارزش‌های اخلاقی؛ تفاوت‌های مربوط به زبان، جغرافیا، فرهنگ، تجربه تاریخی و زیست‌جهان این دو ملت را مشخص می‌نمایند.

کلیدواژه: *خوانش انسان‌شناختی، ضرب‌المثل کردی و عربی، ارزش‌های پیامدی و هنجاریاخلاقی، توصیف ضخیم کلیفورد گیرتز، مطالعه تطبیقی.*

ڕۆلێ باوەرییێن ئێزدییان د زەنگینکرنا فولکلۆرێ کوردیدا

م. هـ شمال خمو خضر

سەنتەرێ بێشكجی بۆ ڤەكولینێن مرۆڤایەتی زانكۆیا دهۆك- هەرێما كوردستانێ/ عیراق.

پوختە:

نڤیسەرێن خویانی و بیانی دیدەڤانیێ ل سەر هندێ ددەن، كورد خودان فولكلۆرەكێ زەنگین و بەرفرەهن، ئەڤ زەنگینبوونە، بۆ ئەگەرێن، مینا قەدەغەكرنا زمانی، نەبوونا دەلیڤا خواندنێ، سرۆشتێ ژیانێ، خوەزا، جوداهیا توبرگرافی كوردستانێ و زاراڤێن ئەوێ دزڤرت، ئەگەرێن زەنگینا فولكلۆرێ كوردی چەند بن، بیرۆباوەرییێن جودا یێن كوردان ب تایبەت یێن ئێزدییان ئەو زەنگینی د ئالییێن جودادا بەرفرەهتركریە، ئێزدییان ژیلی كو هندەك پشك و جورێن فولكلۆری یێن تایبەت و جودانە هەنە، دهەماندەمیدا خودان ڤەگێرانێن خۆ یێن تایبەتن د ئەوان ئەفسانە، داستان سەرهاتیاندا ... یێن كو دناڤبەرا هەموو كوردان‌دا هەڤپشكن، یان دناڤبەینا كوردان و گەلێن دیدا هەڤپشكن، واتە د ڤەگێرانێن خۆدا گرێدانەك ئێخستیە د ناڤبەینا ئەوان پشكێن ئەدەبیاتا فولكلۆری و باوەرییێن خۆدا و دووبارە داینە ئاڤاكرن، نموونە ژێ پرن. ژبۆ هەمان مەرەمێ ژی مە پتریا بن پشكێن ئەدەبیاتا فولكلۆری ب ڕێزكرینە، یێن كو ئەو جوداهی و ڤەگێرانێن تایبەتێن ئێزدییان تێدا دهێنە دیتن، بووینە ئەگەرێ زەنگینا فولكلۆرێ كوردی، ب ئەڤێ دەستنیشانكرنێ ئەم دگەهینە ئەوێ باوەریێ كو فولكلۆرێ كوردی نە ب تنێ دەربرینێ ژ ژیان و ڕابوون و رونشتنێن بوری یێن مروڤێ كورد دكەت، بەلكو د هەماندەمیدا مینا فەرهەنگەكێ پێناسەكرنا باوەرییێن ئەوان یێن جودا ژی دكەت.

پەیڤێن سەرەكی: *فولكلۆر، ئێزدی، باوەرییێن ئۆلی.*

پێشەكی:

د ئەڤێ ڤەكولینا ل ژێر ناڤونیشان (**ڕۆلێ باوەرییێن ئێزدییان د زەنگینكرنا فولكلۆرێ كوردیدا**) مە هەولدایە دناڤ پتریا پشكێن ئەدەبیاتا فولكلۆریدا هەبوونا باوەرییێن ئێزدییان دەستنیشان پەسەند بكەین، بۆ زانین ئالیێ باوەرییێن ئێزدییان ب هورگلی وەكو پشكەك یان تەوەركێ تیوری نەهاتییە بەحسكرن، ژبەركو ئەو باوەری د پشكێن هەرە سەرەكی یین ئەدەبیاتا فولكلۆریدا هاتینە بەحسكرن، كو ژ ئەفسانێ دەستپێدەكەت ب سترانێ ب دوماهیك دهێت، ڕەهەندێن ئەوانێن هزری و كەلتووری ل گوری پیرۆزی و

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكولینێن كوردی

باوەریا ئێزدییان و ل ژێر ڕوشنایا تێکستێن ئەوان پیرۆز هاتینە شروڤەکرن. واتە ڤەکولین ل گۆڕی ڕیبازا تێکەل هاتییە ئەنجامدان، ئەڤەژی پتر د خزمەتا سرۆشتێ ڤەکولینێدایە. حنێرا فولکلۆرێ ئێزدییان نە ب تنێ دهندێدایە کو خودان هندەک بەشێن تایبەتێن فولکلۆرینە، بەلکو د جوداهیا ڤەگێرانا ئەوان چیرۆک و داستاندایە یێن دناڤبەرا کوردان ب خودا هەڤبەشن، هەروەسا یێن دناڤبەرا کوردان و دوروبەراندا هەڤبەشن، ئێزدییان د ڤەگێرانا ئەوان داستاندا، ب تنێ ناڤێ قارەمانە نەگوهارتییە، ئەگەر نە، روودان و جوگرافی و کەلتوورێ ژیانکرنا قارەمانا ل گوری جڤاکاێ ڕابوون و رونشتنا کوردی گوهارتییە، وەکو داستانا لەیل و مەجرووم، ئەڤەژی بەرەکێ دی ل شورەها فولکلورێ کوردی د ئالیێ دووبارە ئاڤاکرنێدا زێدەدکەت، ئەڤ ڤەکولین ژ پۆختە پێشەکی چەند تەوران پێک دهێت، ل داویێ ژی گرنگترین ئەنجام، پوختە ب زمانێ عەرەبی و ئینگلیزی و ژێدەر پەراوێز هاتینە ب ریزکرن.

١- ئەدەبیاتا فولکلۆری:

بن بەشێن ئەدەبیاتا فولکلۆری یا ئێزدییان ژ ئەدەبیاتا گشتی یا کوردی نە دجودانە، ب تنێ د هندەك جورێن ستراندا تایبەت یێن ڕاستە ڕاست گرێدای باوەریان نەبن وەکو خزێموک و پایزۆک و روبارین، دبن بەشێن هەڤپشکێن مینا (ئەفسانە، داستان، سەرهاتی، چیرۆك، گوتنێن مەزنان، نفرین، پێکەنین و ستران...) دا ئێزدییان ڤەگێران خۆ یێن تایبەت پێ هەنە، کو دەربرینێ ژ پیرۆزی و باوەریێن ئەوان دکەن. (ئەدەبیاتا فولکلۆر یا ئێزدییان د ئالیێ جوران مینا ئەدەبیاتا فولکلۆرێ کوردییە، بەلێ ژ ئالیێ ناڤەرۆکێ ڤە ئەو یا جودایە، دەربرینێ ژ ئێزدییان و ئێزدییاتیێ دکەت) (حەسەن، ٢٠١٣، ل ٥٥).

٢- باوەرییێن ئێزدییان:

ئێزدییان ژبلی کو باوەری ب ئێکانیا خودێ ملیکەت و پێغەمبەر و ئاخرەتێ و خێر و شەران هەیە، د چەندین تێکستێن پیرۆزدا (قەول، بەیت و قەسیدە) هاتینە بەحسکرن، دهەماندەمیدا چەند باوەریەکێن دی هەنە، ئەو باوەری ژی دکەڤنە خزمەتا باوەریێن پیشوەخت هاتین بەحسکرن. پتریا باوەرییێن ئێزدییان خۆ د پیرۆزییێن ئاسمانی دەمی و جهی دا دهێنە کورتکرن، و یێن ئاسمانی بریتینە ژ رۆژ و هەیڤێ کو هەر ئێک ژ ئەوان خوداوەندێ خۆ دناڤ ئێزدییاندا هەیە، مەلک فەخرەدین خوداوەندێ هەیڤێیە، شێشمس خوداوەندێ رۆژێیە، ئەڤە ژبلی هندێ کو بۆ هەر دیاردە و تایبەتمەندیەکێ خوداوەندک هەیە. (بۆ وزانیارێن زێدەتر ل سەر خوداوەندێن ئێزدییان و ئەرکێن ئەوان بنێرە: جندي، ١٩٩٨، ص ٢٦ – ٣٠) پیرۆزیێن دەمی، بریتینە ژ جەژن و هەلکەفتێن ئێزدییان ژبەرکو پتریا جەژنێن ئەوان ب دەمێن سالێڤە د گرێدایینە مینا جەژنا جەمایێ و سەرسالێ

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

..... ب تنێ جەژنا قوربانێ نەبت. پیرۆزی و باوەرییێن جهی ژی بریتینە ژ لالشا نورانی و جه و ئاقدێن خاس و بابچاکین ئێزدییان. **خەرقە، ئێک** ژ پیروزییێن دی یێن ئێزدییانە، ب لبسێ شیخادی دهیتە ناسکرن، ژکەڤندا هندەك خاس و چاکێن ئەوان د خەرقە پوش بووینە، مینا شیخادی، بۆ زانین ژهرە چینەکا ئێزدییان هندەک بنەمال دەستنیشانکری دبەرە خۆدکەن. ژبەر پیرۆزیا خەرقەی و دناڤ ئێزدییاندا چەندین قەول و بەیت و قەسیدە و دوعا پیرۆزیا خەرقە د دەنە دیارکرن مینا قەولێ خەرقە، قەولێ ئیمانێ، قەولێ قەندیلا، قەولێ شێخو بەکر، بەیتا جندی ..... (بۆ زانیارێن زێدەتر ل سەر کەڤناری و پیرۆزیا خەرقەی و رێکێن دورستکرنا رێ و رسمێن دبەر خۆکرنێ بنێرە: رەشکانی، ٢٠١٠، ل ٢٥-٣٦. جعفو و وسلو ٢٠١٣، ل ل ٩٤- ١١٥). **کراسگهورین** ئێک ژ باوەرییێن دی یێن هەر دیارە د فەلسەفەیا ئۆلا ئێزدییاندا ب د باوەریا ئێزدییان ب تنێ قالبێ مرۆڤان دمرت و و روح هەر یە ساغە ژ بەدەنەکێ د چتە بەر بەدەنەکا دیدا و مەرج نینە ئەو بەدەن یێ مرۆڤا بت دبت یێ گیانەوەرەکی بت ئەڤەژی گرێدای خیر و گونە و ڕەفتارێن کەسێ مری دمینت (پیر سلێمان، ١٩٩٥، ل ٣٥)، لەوما د تێکستە قەلوکێ خۆدا دبێژن:

روحا ڕەحمانی

نابت فانی

هەر وا ل بەر دەستێ ئێزدانی (باقسري، ص ٦٢).

د ئالیێ **چینین ئۆلیدا** ژی ئێزدی خودان باوەرن، (شێخ، پیر مرید) هە ر ئێک ژ قەوال و فەقیران، خودان ئەرکەکێ دیارکری یێ ئولی و جڤاکییە، ئەڤ ئەرکە دێ ل گو هەبوونا ئەوان د تێکستێن فولکلۆی هێن شروڤەکرن و بەحسکرن. دباوەریا ئێزدییاندا **شێخ و پیر گولێن دارەکێنە** و لەوما هەر دوو چین ژی ب مالا ئادییان هاتینە ب ناڤکرن، ئە ڤ مال دباوەریا ئێزدییاندا خودان پێگەهەکێ بلندن (بۆ زانیاریێ زێدەتر، بنێرە جندي، ١٩٩٨، ص٢٥٤ – ٢٥٨) . هەلبەت ئەڤ باوەری وچەندین باوەری و پیرۆزیین دی د ناڤ ئێزدییاندا هەنە و دەرفەتا ب رێزکرنا ئەوان هەموو باوەری‌ان د ڤەکولینەکا کورتدا ناهێنەکرن. بەلێ ئەو باوەرییێن د ئەوان تێکستێن فولکلۆریدا دهێنە دیتن یێن کو مە ئێخستینە بەر ڤەکولینا خۆ، ڕەهەندێن ئەوان باوەریا دناڤ ئێزدییاندا ب هوری و تێر و تەسلی هاتینە بەحسکرن و شروڤەکرن.

١-١ئەفسانە: بەرهەمێ هزرێن دەستپێکی یێن مللەتانە، د درحەقێ سرۆشت و ژیاندا "بەرهەمی سەرەتایی ژیانی ئادەمیزاد دادەنرێ و هەولدانێکی سەرەتایی مرۆڤە بەرامبەر بە تێگەیشتنی جیهان و گونجاندن لەگەل سرۆشت و رودوەکانیدا"(عومەر، ١٩٨٦، ل٤٤). ل سەر بنیاتێ ئاڤاکرن و هەبوونا ئەفسانەیان، ئێزدی بووینە خودان هزر د دەرحەقا ئافراندنا دنیایێ و

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

پیرۆزیکرنا دیارۆکێن سرۆشتی و خودێناسییێدا. د پرانیا قەول و بەیتێن ئەدەبێ ئەوان یێ ئۆلیدا، ئەلەمێنتێن ئەفسانەیی دیاردبن، مینا قەولێ زەبونی مەکسور و ئافراندنا دنیایی و قەرفەرقان.. . باوەرییێن مرۆڤایەتیێ بگشتی ل سەر ئەفسانەیا ئاڤابووینە. یاشار کەمال دبێژت: "مرۆڤی ئەم دونیایە بریتییە لە ئەفسانە، لە ئەفسانە پێکهاتووە.ئەفسانەکانی هیندستان، ئەفسانەکانی چین، ئەفسانەکانی ئاسیای ناڤین، ئەفسانەکانی ئەسکیمۆ، ئەفسانەکانی ئەفریقا، جیهان تژەیە لە ئەفسانە. مرۆڤەکان و جڤاتەکان کاتێك گیرۆدە دەبن، لە تەنگەزاربووندا، دونیایەکی خەیاڵی بۆ خۆیان چێدەکەن، جیهانی ئەفسانە بنیاتدەنێن. "(رەحیم، ٢٠٢١، ل٤٢). د ئێزدیياتییێدا ب دەهان ئەفسانە هەنە، گرێدای باوەرییێن ئەوانن، ب رێیا ئەوان باوەرییێن خۆ موکرینە، د هەماندەمیدا بووینە پرنیسیپ د درحەق ژیان، مرن، دنیا و ئاخرەتێدا ... ئەفسانەیا میر مح ئەوان پتریا نڤیسینا ب داستان دایەناسکرن ئێک ژ ئەوان ئەفسانەیا یێن کو کۆمەکا باوەرییێن ئێزدییان تێدا ڕەنگڤەدان.

١-١-١ ئەفسانەیا میر مح:

١ - پوختەیا ئەفسانێ، ئەفسانەیا میرمح دەربڕینێ ژ هزر و فەلسەفەیا ئولا ئێزدیياتێ د دەرحەق مرنێ و نەمرییێدا دکەت، مرن وەکو حەقیقەت و هەبوون، نەمری ژی وەکو ڤی باوەربوونەکا ئێزدییان، ژبەرکو ئەو نەمری گریدای ب هەبوونا ئەوان سرڕ* کەرامەتێن خودێیە یێن د دەتە چاك و دەروێشان، د ئەڤێ ئەفسانەیێدا پتر پالپشتی ل حەقیقەتا مرنێ هاتیەکرن، ژ نەمرییێ، چونکی د باوەریا ئێزدییاندا مرۆڤ توڤێ مرنیێە، کوک و ناڤەرۆکا ئەڤێ ئەفسانێ ژی پالپشتییێ ل ئەڤێ یەکێ دکەت، واتە گەریان ل نەمرییێ بۆ پتر تەکزکرنا خەڤیا مرنێیە، ئەو میر محێ کو گەهشتییە نهێنیا نەمرییێ ژی وب بەدیلێن سالا ژیای ب ئەگەرێ غەریبییێ ب حەزکرنا خودێ خۆ ل بەر نەمرییێ ناگرت د کەفتە بەر حەقیەقەتا مرنێ، عزرائیل ب ڕەنگێ بابە دەروییێش و بەلنگازان دهێتە پێشیا میر محێ، بۆ هندێ ئەوژی وەکو هەموو عەڤد و چاکێن خۆدێ بەرەف مرنێ ببەت. د قەولێن ئێزدییاندا هاتییە کو یێ دمینت ب تنێ خودێ و بەشر هەموو توڤێ مرنێیە، واتە مرۆڤ چەند ب حوکم و دەستهەلات و عەمر بت، دوماهیك هەر مرنە مینا ل سەر دونیایی مێڤانەکییە ئەو دێ چت و دنیا دێ مینت و مێڤانەکی دی دێ هێت.

ژ قەولێ مسکینۆ ژارۆ:

دنیا خانە و خان دمینی

بنیادەم بازرگانە و لێ دمینی

بازرگانی بارکر و خان شوندا دمینی (رەشۆ، ٢٠١٣ ل ٦٧٢).

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

میر مح وەکو نموونا لاوازیا مروڤان دهێتەپێش، ل سەر خاترا دیتنا کەسوکارا و غەریبیا ئاخ و وەلاتی، میرمح خەلاتێ نەمرینێ ژبیردکەت یێ کو ژ ئالیێ فەلەکێڤە پێ هاتییەدان. پشتی کو ژ نک فەلەکێ زڤری ژی دیسان فەلکێ سیڤا نەمرینێ دایە دەستێ میرمح، بەلێ د چیرۆکا ئەڤێ ئەفسانەیێدا حەقیقەتا مرنێ ب سەر مروڤاندا زال دبت. ئەڤ بەیت و غەریبا ئێ میرمح د هەلکەفتێن جودا یێن ئێزدییاندا ل سەر زارێ ئولدار و خلمەتکارێن ئولێ دهێتە گوتن. بۆ زانین دناڤ ئێزدییاندا هەفت شاخێن گوتنا بەیت و غەریبێن میر مح هەنە ٢ ژ ئەوان بەحس دەمێ مرنا هەڤژینا میر مح دکەن، ٥ بەیت و غەریبێن دی بەحس ل ئەوێ هەڤدووڤەگیرانا میر مح و فەلکێ دکەن. (بنێرە خانکی، ٢٠١١، ل ١٩ – ٦٩). دبەیت و غەریبا میر مح دا دەمێ ل هەڤدوو ڤەدگێرن، کۆمەکا باوەریێن ئێزدییان ڕەنگڤەدەن، ئەڤ باوەری ب پیرۆزی ئێزدییان دهێنە هەژمارتن.

فەلەك دبێژیتە میر محێ:

چەند جارا م گوتە تە نەچە سەرێ وان گرا ....

گۆرەکی بکۆلە

ل مەزن مەیدانا مەلکێ مێرا ...

پشتا من بدە قوبلەتێ

بەرێ من بدە قوب و هلێلە...

وەختێ چوق و جەمایێت مالا شیخادی د هێن

دا بێژن ڕەحما خودێ ل ڤان هەردوو کێلا (خەتاری، ٢٠١٠، ل ٥٧ –٥٩).

ب- ڕەنگڤەدانا باوەریێن ئێزدییان:

ئەو میرمحێ کو ژبەر ترسا مرنێ هەموو کەسوکار ب جهـ هێلاین، ب عەشق ڤیان ل نەمرینێ گەریای ب حەزکرنا خودێ و ب ئەگەرێ غەریبیێ ب هەمان عەشق وڤیانێ بەرەف مرنێ هاتییە، د ئەڤێ ئەفسانێدا باوەری ب هەبوونا مرنێ وەکو ڕاستییەکا ڤەبری د باوەریا مرۆڤاندا وەکریە، ئێدی فەلك وەکو سمبولا بەخت و مرازێ سۆزا ژیێ هەتاهەتایی پشتی میر مح نەدەتە چ کەسێن دی. د دانوستناندنا میر و مح و فەلکێدا، باوەریێن ئێزدییان دهێنە دیتن، دەمێ میرمح دبێژتە فەلکێ.... گۆرا من ب کولن بەلێ بلا ئەو گوڕ ل مەزنە مەیدانا مەلکێ مێرا بت، وەکو ئاماژە بۆ لالشا نورانی، کو ب پیرۆزترین جهێن ئێزدییانە دهێتە هەژمارتن، هەروەسا بەحسێ (قوب و هلێلا) دکەت قوب و هلێل دوو سەمبولێن پیرۆزێن یێن ئێزدییانە.

- **قوب:** ئەگەر ئەم ب تنێ پەیڤا قوب وەکو ئێک ژ پیرۆزیین ئێزدییان وەرگرین، ب زانین کا د باوەریێن ئەواندا چ دگەهینت، پیرۆزیا وێ چییە، بوچی ب ئەوی ڕەنگی هاتینە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ئاڤاكرن، وشێوازێ ئاڤاكرنێ دەربرینێ ژ چ ڕەهەند و مەبەست دكەت؟ دێ ل سەر ئەو فەلسەفەیا ئاڤاكرن و ئەگەرێ پیرۆزیا ئەوێ هەلبین. شێوازێ ئاڤاكرنا قوبێن ئێزدییان ئەوێن كو ب سەمبولێن ئۆلا ئەوان دهێنە هەژمارتن دەربرینێ ژ هێمایێ ڕۆژێ و تیرۆژكێن ئەوێ دكەن و هەروەسا دەربرینێ ژ هێمایێ عەردی و هەر چار ئەلەمێنتێن ژیانێ (ئاڤ، ئاخ، بای و ئاگر) ژێ دكەن. (خانكی ٢٠١٦، ل٤٤). واتە هەر پەیڤەك د بەیتا میر مح دا هاتی و گرێدای باوەرییێن ئێزدییان بت دبتە ئەگەر كو گوهدار و خواندەڤان بەرەف پتر ناسكرنا باوەرییێن ئێزدییان بچن، ژبەركو ل پشت هەر پەیڤەكێ رەهەند و ڕامانێن باوەریا ئێزدییان دناڤدانە

- **هلێل:** ژی ب هەمان ڕەنگ پا پیرۆزە و هلێل یا ب سەرێ قوبێڤە، واتە گوپیتكا ئەوێیە ژ دەستەكێ درێژ و سێ توكێن گرۆڤر پێكدهێت ئەڤ ژمارە ل گۆری جورێ قوبی و رەنگێ ئەوی دهێتە گوهارتن، هەر سال یان هەر سال چەند جارا ل گوری هەبوونا جەژن و هەلكەفتا، پەریێن هلێلێ كو ژ رەنگێ (سور، سپی، كەسەك و زەر) پێكدهێن ب سەر دهێنە نووكرن (گوهارتن)، ئەو ڕەنگ ژی وەكو نیشانەكێنە بۆ رەنگێن بەهارێ. (بۆ زانیارێن زێدەتر ل سەر ڕەهەند و ڕامانێ قوب و هلێلێ بنێرە: الجندي، ٢٠١٢، ص٢١٣ – ٢٢٦) هەروەسا د بەیتێدا دیاردبت كو میر مح جهێ ڤەشارتنا خۆ ژی كو لالشا نورانیە ب مەبەست هەلبژاردیە، یا ئێكێ ژبەر پیرۆزیا جهی. یا دووێ ژبەر سەرەدانا ئەوان كەسێن ب هەلكەفتێن جودا و جەژنا جەمایێ دهێنە لالشێ، داكو كلێلیت گورێ ئەوی ببینن و بێژن ڕەحما خودێ ل ئەڤان كێلكا بت: هەر وەكو د كوپلا دووێدا هاتی. واتە جەژنێن ئێزدییان ژی تێدا ڕەنگڤەدەن، بەلێ ل گۆری بووچونەكا دی، تەرمێ میر مح بوویە ستێر، ل ئەسمانا مایە و نوكە ژی دبێژن (ستێركێت میر محێ) و دناڤ مللەتیدا یا بەلاڤە، دەمێ هاڤینێ خەلك ل سەر بانا دنقست و خەوا ئەوان نەدهات دگوت: هەفت جارا بێژن: " تەرمێ محێ بابێ محێ، محێ لپشتێ چوو بەهشتێ!) دێ نڤن (ڕەشۆ، ٢٠١٣، ل ٦٥٢).

دئەڤێ بەندە غەریبیێدا، لالش، قوب و هلێل، جەژنا جەمایێ و جوقەتا شیخادی كو ژكەسێن دیندار پێكدهێت كو باوەری و پیرۆزیێن ئێزدییانە ڕەنگڤەدەن.

- مرن وەكو حەقیقەت و باوەریەكا ئۆلی:

پشتی كو میر مح ئەوعەمرێ درێژ بری دبێژت: ئەڤە دنیایە نە مولكێ مەیە ئەم نكارین هەتا هەتایێ لێ بمینین، گەرەكە ئەم ب حەقیا مرنێ ژ ئەڤێ دنیایێ باربكەین، بەرەف مالا حەق و ئاخرەتێ كو مالا هەتا هەتاییە بچین، میر مح میر بۆ ئەوێ حەقیێ حەز دكەت جهی ڤەشارتنا ئەوی ل لالشا نورانی بت، كو جهێ ڤەشارتنا چاكێن خودێ یێن مینا میر محێ نە.

غەریبۆ مالێت ل هێرە نین...

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

مالێت مە لالشا نورینن ...

غەریبۆ، غەریبۆ، غەریبۆ(خەتاری، ٢٠١٠، ل٦٠ – ٦١).

دکوپلەیەکا دیدا مرن وەکو حەقیقەتەکا ڤەبر لگەل فەلسەفەیا ئێزدییان د ئالیێ مرنێدا یەک دگریت، و میر مح گەهشتییە ئەوێ باوەریی، لەوما دبێژت: حەیف و سەد مخابن، ئختیارێت گران، مێرێت عادل، ئەوژی ب خەم و خەیالێت خۆ دا چوون و پشتا خۆ دانە ئەڤێ ئومەتێ.

غەریبۆ ئێڤارە ئێڤارە خەو ل چاڤێ مە نەتێ...

قورغێ بەرێ خۆ دا لالشەکە نورانی

هەتا چیایێ مشەتێ

حەیف و سەد مخابن، ئختیارێت گران ....

پشتا خۆ دانە ڤێ ئومەتێ

غەریبۆ، غەریبۆ، غەریبۆ (خەتاری، ٢٠١٠، ل ٦٢).

ل سەر هەمان پرسێ و حەقیا مرنێ... ئێزدی د قەولێن خۆ یێن پیرۆزدا د دەنە دیارکرن ،کو مرۆڤ چەند ژیەکێ درێژ دەرباز بکەت، دئەوی ژیێ درێژدا چ پلە پایا ئولی جڤاکی هەبت، هەر دێ رۆژەکێ ژ رۆژان مێڤانا مالا حەق بت، دێ ژ کاسا مرنێ تام کەت هەر وەکو د (قەولێ مسکینۆ ژارۆ)دا :

کا ئەو خاسێت ل ڤر دخاس

کا دەروێشێت ب تزبی و وەکاز

ئەوان ژی دناڤ گورێ دا کرن قیاس (دنانی، ب ١، ٢٠١٢، ل ٢٠٩، ٢١٠).

ئەڤ د ئەفسانە ئەی چەندێ خویادکەت، کو خودایەک یێ هەی و کەس نابتە هەڤال عەمرێ ئەوی، ب تنێ مان بۆ ئەوییە و مرۆڤ بۆ مرنێیە، هەموو روودانێن د ئەڤێ ئەفسانێدا ب شیان و حەزکرنا خودێ ڤە هاتینە گرێدان، لەوما خەلک وەکو ئەفسانە نابینت، بەلکو وەکو سەرهاتی و هەبوونەکا حەقیقی، کو خودایێ مەزن ڤیایە مرۆڤان ل سەر هەبوون و خەلاتێ نەمریێ تاقی بکەت، بەلێ خۆ ل بەر نەرگرتینە. دبیت ژی ئەڤ ئەفسانە پێشوەخت یا وەسا نەبت ب ئەڤی ڕەنگی نەهاتبتە گوتن، واتە ئەو شیانێن کو مە ب خودێ، لالش، ئاخرەت و فەلکێڤە گرێدایێن، زێدەکرنێن کوردی یێن پشتی یەکتاپەرستیێ بن، واتە ل گۆری پێشکەفتنا و گوهاتنا هزرا خۆ د دەربارێ هەبوونا خوداوەند و خودای هەبوونا دنێ و ئاخرەتێ تشت ل سەر هاتبنە زێدەکرن. هەتا ب گەهیتە ئەوی ڕادەی کو ببنە هێڤنێ دورستکرنا بەرهەمێن مینا (قەول و بەیت و قەسیدە و غەریبی) کو دبنە کورتکرییێن ئەوان ئەفسانە، داستان چیروکێن دوور و درێژ، ژبەرکو دشیانێن

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

کەسیدا نینە ئەوان هەموو ئەفسانەیا ب هەموو هورگلییێن ئەوانڤە ژبەر بکەن، لەوما قەول و بەیت و قەسیدەیان جهێ ئەوان گرت، بۆ هندێ ب زووترین دەم بهێنە ژبەرکرن و بۆ درێژترین دەم ژی ل بیرا خەلکێ بمینن و بهێن پاراستن، واتە قەول بەیت بووینە بار سڤکیەکێیە بو باوەردار و خواندەڤانا د وەرگرتنا پرنسیپ شیرەتاندا، ب کورتی گەلەک ژ قەول بەیتێن ئێزدییان ئەفسانە و چیرۆک و سەرهاتی ل پشت هەنە، ئەڤ ئەفسانەیە ئێک ژ ئەوانە، ب هەمان ڕەنگ ئەفسانەیا میر براهیمێ ئادەما ژی.

٢-١-١ ئەفسانەیا میر براهیما ئادەم.

ا. پوختەیا ئەفسانێ.

ئەو روودان و سەرهاتییێن د ئەڤێ ئەفسانێدا هاتین، دەربرینێ ژ هزر و باوەریێن ئێزدییان دکەن، ب ڕێکا روودانێن ئەڤان ئەفسانا ئیمان و باوەریێن خۆ دپارێزن و ب هێز دکەن، ژبەرکو ئێزدی ئەڤان هەموو روودانێن ئەفسانەیی ب شیانێن خودێ ڤە گرێدەن، واتە هەر تشت ب ڕێیا ڤیان و حەزکرنا خودێ هاتییەکرن. قارەمانێ ئەڤێ ئەفسانێ یانژی ئەم دکارین بێژین چاک و دەرویشێ ئەڤێ ئەفسانێ میرا براهیمێ ئادەمایە، پوختەیا ئەڤێ ئەفسانێ زفراندنا میر باهیم ئادەمە بۆ لالشا نوورانی و کو وەکو جارن ببتە کەسەکێ فەقیر و خەرقە پوش دەست ژئەوی مالێ دنیایێ بەردەت یێ کو نە ب کەد و حەلالیا کارێ ئەوی پەیدابووی.

مراز و داخوازیێن چاک و قارەمانێن ئەفسانەیا یان ب ڕێیا دوعاکرنێ ژ خودێ، یان ب ڕێیا چاکەکێ، مینا خدرلیاس و خدر نەبی، کو دباوەریا ئێزدییاندا ب بابێ مرازان دهێنە هەژماتن جێ بەجێ دبن، جێبەجێبوونا ئەڤان ڕەنگە مرازان د گەلەک چیروک و سەرهاتیێ کوردان ب گشتی یێن ئێزدییان ب تایبەتی دووبارەدبن، هەروەکو د خەلاتکرنا (عاشق غەریب و ئێزدی میرزا و خەج و سیابەند) دا دیاردبت، **عاشق غەریب** ب لێدانا تەمبوورێ و گوتنا دەنگبێژیێ هاتیە خەلاتکرن و **ئێزدی میرزا** ژی ب هێزا و زەند و بازێن خۆ. یان دەمێ بۆ **دەرویش ئادەما** ب خۆ ژی کو دبتە بابێ میر براهیم ئادەم (خدر لیاس) دۆڕ و جەوهەر بۆ نەختێ کچا میرێ خورستانێ (خەجیجە) پەیداکرین ... (Heci,2002,I 475-500 شنگالی،٢٠١١، ب ١ -٢)د ئەفسانەیا میر براهیمێ ئادەما دا هەر تشت ئەفسانەیە، روودان، دەم شیان، زمانێ گیانەوەرا...

ب- باوەرین ئێزدییان د ئەڤێ ئەفسانێدا.

دڤەگێرانا ئەفسانێدا ناڤێن چاکێن ئێزدییان دەربازدبن مینا (شێخ فەخرێ ئادیان) کو پتریا ئەدەبێ ئۆلا ئێزدییان ژ کەد و زەحمەتا ئەوی هاتیە هەبوونێ، هەروەسا لالشا نوورانی ژی وەکو جهەکێ پیرۆزێ ئێزدییان تێدا ب حوکمێ جه گرتنا باوەریێن ئێزدییان د ڤەگێرانا

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ئەڤێ ئەفسانەیێدا هەروەسا گریدانا ئەوان شیان روودانێن ڕادەبەدەر ب هێز و هەبوونا خۆدێ ڤە، هەموو تشت هاتییە بەرئاقلکرن، ژبەرکو د ئاقلێ هەر باوەردارەکیدا ئەو روودان گەلەک ژ شیانێن خودێ کێمترن، واتە خودێ دکارە ژ ئەوان شیان وهنەران پتر بدەتە چاک و عەڤدێن خۆ.

ئەو هەموو ئەفسانەیێن گرێدا ئۆلا ئێزدییان، ژبلی کو نوێنەراتیا هزرا کوردی د دنیابینیا دنێ و ئاخرەتێدا دکەن، د هەماندەمیدا ئەڤ ئەفسانە ب مەبەست بۆ باوەرداران هاتینە لێکدان و گوتن، دناڤا ئەواندا نامە بۆ باوەرداران هاتینە هنارتن، بۆ نموونە د ئەڤێ ئەفسانەیێدا. (مالێ دنیایێ، کەدا حەلال و حەرام، پیرۆزی و حەلالیا کارێ شڤانیکرنێ وەکو کارەکێ پیرۆز، کو ل سەر هەمان بنەمای و پیرۆزیا ئەوی کاری (مەمێ شڤان) د شڤانیکرنێدا ب خوداوەندێ (پەز تەرش و تەوالی) هاتییە دانان، نوکە مەزارێ ئەوی ل خانکێیە، ب کورتی کورمانجی د ئەڤێ ئەفسانێدا، میر براهیم ئادەما پشت خۆ دایە مالێ دنیایێ، یێ کو نە ب کەدا ئەوی هاتیە لێکدان و ب ڕەخ کەدا زەلال و حەلال کەفتیە، زڤریە سەر دەروێشیا خۆ (خەرقە پوش – فەقیر)ل لالشال نورانی . هەروە کو دسەبەقێن قەولێ میر براهیم ئادەما دا هاتی:

هوون ببینن میریا میر براهیمە،

ئو تەرک کرن مفتان و خزینە،

هەتا گەهشتە جهێ مەعریفەت و ناسینە. (ڕەش، ٢٠١٣، ل ٨١٧)

ئەڤ ئەفسانە ژی مینا ئەفسانەێن دی یێن ئێزدییان ب هەبوونا **(قەول)**ەکی پیرۆز هاتییە کورتکرن، د ئەوی قەلیدا دیاردبت کو دوو چاکێن خودێ، بۆ زڤراندنا میر براهیما ئادەما ژ خورستانێ هاتینە هنارتن، بۆ هندێ ب زڤرتە لالش و بکەنە کەسەکێ **(خەرقەپۆش)** ژ بەرکو د بنیاتدا ژ چینا فەقیر و دەروێشایە هەروەکو د قەولێ میراهیما ئادەما دا هاتی:

میر براهیمو ئەم هاتینە بێژینە تەیە

قەسدکە لالشێ لبەریکە خەرقەیە

ئەو لباسێ بابێ تەیە. (دنانی، ب٢، ٢٠١٣، ل١٤٤)

هەر د ئەڤی قەولیدا ئەوێ ب کورتبریا خۆ دەربڕینێ ژ ئەفسانەیا میراهیم ئادەما دکەت، مە شیرەت کو خۆ ژ نێچیرکرنێ دوور بێخن ب تایبەت نێچیرا غەزالێ ب ریکا ئەوێ ژ هەموو گیناوەرێن دی کو نێچیرا ئەوان ژی نەهێتەکرن ب تایبەت ژ ئالیێ فەقیراڤە (دەروێش) هەروەکو د سەبەقەیەکا هەمان قەولیدا دیاردبت.

دابوە دەڤێ کڤانێ تیرە

پێش بەریوو ئاسکەک ب شیرە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

برایمۆ تو خودێ نەکە ژیرە

ل لالشێ تو ل سەر هەفت بابای فەقیرە (دنانی، ب٢، ٢٠١٣، ل١٤٥).

دئەڤێ سەبەقەکا قەولیدا غەزال ب زمان دگەرێت، ئەسل و بنیاتێ میر براهیم ئادەم ل بیرا ئەوی دئینت، دبێژتێ ئەو ئەسل بنیاتێ تو ل سەر گیانەوەرا ناکوژن، یانژی غەزالا ناکوژن، ژبەرکو تو ل سەر پشکا فەقیر و دەرویشا دهێیە هژمارتن. ب چەند سەبەقەکێن دی یێن قەولی دووبارە جەختییێ ل ئەڤی چەندێ دکەت (بنێرە: دنانی، ب٢، ٢٠١٣، ل١٤٣ - ١٤٨) هەروەسا د قەولیدا دایە دیارکرن کا چەند خوارنا مالێ حەرام یێ ب زەرەز و بۆ مرۆڤان ل ئاخرەتێ دبتە پشتەبار، مالێ حەلال سەرفەرازییە (مەمێ شڤان) ب ڕەنگەک ئەفسانەیی نموونەیا هەرە بلندە ئەوێ حەلالخورییێیە، واتە نەحەرامیێ خواریە و نەژی قەبولکریە مالی و میراتێ حەرامخۆریێ ژ کەسەکی وەربگریت. دسەبەقەکا قەولیدا مەمێ شڤان د بێژتە میر براهیم ئادەما

شڤان وێ وە دبێژت چوخێ تەی حشکە

تژی مار و دوپشکە

خودێ بکەم نە بار تێ هەبت و نە پشکە. (دنانی، ب٢، ٢٠١٣، ل١٤٧).

ب شێوەیەکێ گشتی ئەڤ باوەریین ئیزدییان د ئەڤێ ئەفسانێدا ڕەنگڤەدەن: **خەرقە، دەرویشی،(فەقیر) وەکو چینەکا ئێزدییان، لالش و شێخ فەخرێ ئادییان مەمێ شڤان.**

١-٢ داستان: جورەکێ ئەدەبیاتا فولکورییە" گەلەك بویەر و کەسایەتی و دەم و جە و دیالوگ و بابەت تێدا هەنە، ڤێجا چ ب راست ژی هەبوبن یان ژی دئاشوپی و ئەفسانەیی بن"(حەسەن، ٢٠١٣، ل ٥٥) هندەك رودانێن داستانان بەرئاقلن دبینن و دبێژن: نە ل ئەوی ئاستینە کو عەقل قەبول نەکەت. "روداوەکانی داستان بەگشتی لەگەل عەقلدا دەگونجێن و باوەریان پێ دەکرێ، لەو بابەتانە نین کە عەقل توانایی وەرگرتنیانی نەبێ" (فەریاد فازیل عومەر، ١٩٨٦، ل٤٧). ئێزدییان د ئەدەبیاتا خۆ یا فولکلۆریدا چەندین داستانێن تایبەت هەنە مینا (**داستانا عاشق غەریب و شاه سەنەم، داستانا گیلا میر ئەتلس، داستانا ئێزدی میرزا و داستانا دەرویشێ عڤدی ...هتد**) ئەڤ داستان ب مولکیەتا ئەدەبیاتا فولکلۆری یا ئێزدیانە دهێنە هەژمارتن، ل سەر بنەمایێ هەبوونا ئەوان، بەشەک ژ قەول و بەیت و قەسیدەیێن پیرۆز هاتینە ئاڤاکرن. ئێزدییان ژبلی داستانێن خو یێن تایبەت د پتریا داستانێن کوردیدا ڤەگێرانێن خو یێن تایبەت پێ هەنە، مینا داستانا مەم و زینێ خەج و سیابەند، زەمبیلفرۆش هەروەسا ڤەگێرانێن خۆ یێن تایبەت ب ئەوان داستانێن هەڤبەش یێن کوردان لگەل دەروبەران ژی هەین هەنە، وەکو داستانا لەیل و مەجرووم. **بۆ نموونە دڤەگێرانا د داستانا خەج سیامەندا** خدرلیاس هێز و چەک و پێشکێشی سیابەند کرینە، گوتیێ نە تو ب

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

نەخوشیی دمری نە ژی ب دەستێ مرۆڤ و گیانەوەرا دهێیە کوشتن، ب تنێ پەزێ پەز کوڤی نەبت، کو دباوەریا ئێزدیاندا دگەل ئەواندا ژی عەلوییێن کورد (خدر لیاس - خدر زیندە) ب خودانێ ئەوی پەزی ناس دکەن. ئەڤە ژ ئالیەکیڤە، ژ ئالیەکێ دیڤە قورتالکرێ سیبامەند ژ ئێش و لێدان و ڕەزیلێت ئەوی (مالا ئادیایە) ئەڤ مالێ دئالیێ ئۆلیدا پایەبلندیا خۆ دناڤ ئێزدیان و باوەریان ئەواندا هەی، کو ژ شێخ و پیران پێک دهێت ب شیرەتکار و رێبەرێن ئۆلی یێن ئێزدییان دهێنە هەژمارتن.

١-٢-١ داستانا لەیل و مەجروم کا چاوا ئێزدییان د ڤەگێرانا داستانا خەج و سیامەندا ڤەگێرانا خۆ هەیە کو داستانەکا هەڤپشکا یا کوردانە، ب هەمان ڕەنگ د ڤەگێرانا داستانا لەیل و مەجرووم کو داستانەکا هەڤپشەکە مللەتێ کوردە دگەل مللەتەکێ دی، د ڤەگێرانا ئەوێدا واتە دەڤەر کریە شنگال، روودانێن ئەوی ب ژیانا کەلتووری یا کوردانڤە گرێداینە، واتە کوچەر و دەشت و زوزان تێدا هەنە، هەروەسا ئێک ژ خوداوەندێن ئێزدییان (شێخ عەبروسە کو ب خوداوەندێ برق و بروسیایە، لەیلێ هیڤیەکێ ژ ئەڤی خوداوەندی دکەت کو تاڤیەکە بەفر و بارانێ لێ بکەت، دا پێشوەخت مالا بابێ ئەوێ ژ زوزانا ڤەگەرن و ب گەهتە ئەڤینداری خۆ مەجرووم. (بۆ خواندنا تەمامیا داستانێ بنێرە:جندی،٢٠١٦، ل ١٨٩ – ٢٠٢) هەروەسا ج سترانا ئەوێدا ژی ئەڤ چەندە خویا دبت:

لەیلێ بانگکر:

یارەبی تویی رەحیمی، توی کەریمی، تویی ڕەحمانی

یامللک عەبروس تو دەنگ لگاڤا بکی، گاڤەکە بەرفێن تاڤەکە تەیروکێ تو بدی لزۆزانا نەمینت نە چێرا پێز، نە چێرا چێلەکا، نە چێرا حەیوانا ... (جندی،٢٠١٦، ل ٢٠٠)

د هندەک داستاناندا هەتا داویا داستان روودان د نورمالن، مینا چیروکەکێ دەربازدبن، بەلێ ل داویێ ب رەنگەکێ ئەفسانەیی ڕاستیا روودانێ دیاردبت بۆ نموونە (**داستانا میر ئەتلس**) دەمێ میر ئەتلس دزڤرت و دزانت کو خواستیا ئەوی یا چوویە بەر ڕەحما خودێ، بەلێ نزانت کو ئەگەرێ مرنا ئەوێ ب ژەهرخوارکرنێ بوویە، پشتی بریارا کولانا تربا ئەوێ ددەت ب دوعاکرنێ دووبارە گیان دەربازی لەشێ خواستیا ئەوی دبت و ڕاستیا مرنا خۆ بۆ ئەوی ڤەدگێرت. بنێرە تێکستێ داستانا ناڤبری(حەسەن، لالش ١١، .. ل ١٢٦ – ١٣٢). واتە پتریا ئەڤان داستانا قارەمان و دەم و جهێن خۆ هەنە، هەبوونا ئەوان راستیەکە، بەلێ د ڤەگێرانا ئەواندا و ل سەر بنەمایێ باوەریا ئۆلی سڕ و کەرامەت، هەبوونا هێزەکا ڕادەبەدەر ئەوا کو ژ چاک و قارەمانا ئەوا ژ ئالیێ ملیاکەت و چاکێن خودێ ڤە بۆ ئەوان دهێتە پێشکێشکرن، لەوما ئێدی ئەو ڕوودان ئەفسانبوونێ دچن، وەکو داستانا (ئێزدی میرزای کەندالی،خەج و سیابەند گێلا میر ئەتلس و ئاشق غەریب....(بنێرە، شنگالی،٢٠١١ ب ١، ب٢).

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

١-٢-٢داستانا عاشق غەریب و شاه سەنەم:

ا- پوختەیا داستانێ:

د ئەڤێ داستانێدا ژی هەر هەبوونا هێز و کەرامەتێە یێن ئێزدییان باوەری پێ هەی. ئەوا کو ڕێکا خدرلیاس ب مرۆڤێن چاک بێ مەجال دهێتەدان، ب ئاشق غەریب ئێک ژ ئەوانە، ئەو خەلات ژی ساز و دەنگبێژییە، خدر لیاس ب هاتنا خۆ بۆ نک عاشق غەریب سێ پێشنیازا وەکو خەلاتکرن پێشکێشی شاه غەریب دکەت، **یا ئێکێ شڤانیەکا باش یا دووێ جوتیارەکێ چالاک و ژیهاتی، یا سێیێ عاشقەکی دەنگ زەلال و خۆش (سترانڤان و دەنگبێژ)** ئەگەر ب تنێ ئەم هزرا خۆ د ئەڤان پیشەیاندا بکەین، دێ بینن هەرسێ گرێدای کەلتووری ئێزدییانە، هەرسێ ژی ب کەد و کارێن پیرۆز دهێنە زانین، واتە کا چاوا شڤانی و جووتیاری کەدەکا حەلالە و پیرۆزە وەسا دەنگبێژی و مۆزیک ژی دکەلتووری ئێزدییاندا پیرۆزە.

- ڕەنگڤەدانا باوەرییێن ئێزدییان:

دناڤ ئێزدییاندا شڤانی پیرۆزە، **(مەمێ شڤان)** شڤانیا خۆ ب کەدەکا حەلال و پیرۆز کریە، هەوەکو د ئەفسانەیا (میر براهیمێ ئادەما) دا هاتی لەوما بوویە خوداوەندێ تەرش و تەوالی. **جووتکاری** ژی ئێک ژ پێشە و کەدێن پیرۆزە، ب دەستپێکرنا وەرزێ چاندنێ جەژنا جەمایێ دناڤ ئێزدییاندا دهێتە گێران، ئەڤ جەژنە هەفت ڕۆژە دکەڤتە ڕۆژێن ٢٤- ٣٠ ئەیلولا ڕۆژهەلاتی یە، واتە ژ ٦- ١٢ چریا ئێکێ یا زاینی تێدا رێ و رسمێن ئۆلی یێن جودا جودا دهێنە پێشکێشکرن، ژ ئەوان رێ و ڕسما قوربانیدانا (گا)یەکییە، ب مەرەما هندێ کو سالا چاندنێ سالەکا ب خێر و بەرکەت بت. (بنێرە سلیم، ١٩٩٩، ص ١٩ – ٢٢ (xemo,2001, g 142- 141. **جەژنا بێلندێ** ئەوا دکەڤتە ئینیا دووێ ژ چلێ زڤستنائ یا کو ب رێ و ڕسمەکا تایبەت ب هەلکەفتا داوی بوونا وەرزێ چاندنێ دهێتە گێران کو دبێژنێ (گورگە گا) (بۆ زانیارێن زێدەتر بنێرە،خانکی، ٢٠١٦، ل ٤٩). **مۆزیک** ب تایبەت ساز، ئەوا کو ژ ئالیی (خدر لیاس) بۆ شاه غەریب هاتییە پێشکێشکرن، ئامیرەکێ پیرۆزە ل نک ئێزدییان ب (سازێ ئێزی) ب ناڤ دکەن، ئەڤە ژبلی پیرۆزیا (دەف شەبابا) کو ب ژەنین و لێدانا ئەوان، روح کەفتییە بەر قالبێ ئادەم، هەر وەکو د (قەولێ زەبوونی مەکسوور)دا هاتی (دنانی،ب ١،٢٠١٢، ل ٣٩٧) . واتە ئەو هەرسێ پێشەیێن ژ ئالیێ خدر لیاس ڤە بۆ ئاشق غەریب هاتینە پشنیازکرن دناڤ کەلتوورێ ئێزدییاندا کەد و پێشەیین پیرۆز دهێنە هەژمارتن. ئەڤەژی دبتە بەلگە کو ئێزدییان ئەفسانە داستان چیروکێن خۆ ل گوری باوەری خۆ داینە ئاڤاکرن وب ئەڤێ یەکێ پاروونکا فولکلورێ کوردی دئالیێ هزرکرنێدا ب سەنگتر کریە.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

٣-١ سەرهاتی و چیرۆک: د صیرۆک و سەرهاتیاندا هەم ژیان و نەریتێن جڤاکی و ئۆلی، هەم ژی ئەو مەرگەسات و دەردەسەرییێن ب سەر ئێزدییاندا هاتین، بووینە هێڤێنێ ب دەهان سەرهاتی و چیرۆکان، ئەڤ سەرهاتی و چیرۆک د هەبوونا خۆدا، ئۆلی، قارەمانی مینا سەرهاتیا شێخ میرزایێ ئاقونسی ... (شنگالی، ب١، ٢٠١٢) ئەڤیندارینە، مینا خەنسێ و رەشۆ... هتد(بەستامی، ١٩٩٩). بەلێ جۆرێ هەر تایبەت یێکو ڕاستەڕاست گرێدای باوەرییێن ئۆلی یێن ئێزدییان بن سەرهاتیێن دووبارەبوونا گیانینە بۆ ژیانێ دقالبێ مرۆڤ یان گیانەوەراندا کو ئێزدی دبێژنێ (**کراس گوهورین**) کو ب ئێک ژ باوەرییێن ئۆلی یێن هەرە موکم و پیرۆزێن ئێزدییان دهێتە هەژمارتن، مەرەم ب هەبوون و ڤەگێرانا ئەڤان سەرهاتیا موکمکرنا باوەریا ئۆلییە ب کراس گوهورینێ و ئێزدییاتیێ، ژبەرکو دەمێ گیانێ کەسەکێ ئێزدی دووبارەدبت، ئەگەر ئەو کەسێ گیانێ ئەوی دووبارە بووی، نە ل ناڤ ئێزدییان ژی بت، خۆ ب ئێزدییاتیێ دنیاست و د ئەوێ ناسبوونێدا پاراستنێ ل سەر بیرباوەرێن خۆ دکەت، یانژی حەزدکەت دەمێ جارەکە دی گیانێ ئەوی دووبارەدبت، ژ بەدەنا ژنکا ئێزدی ژ دایک ببت. هەم ژی شیرەتکرنە بۆ هندێ باوەردارێ ئێزدی خۆ دووری خرابکارێ بکەت، ژبەکو گەلەک جاران ب مەرەما جەزاکرن و پەشیمانکرنا ئەوان کەسێن کارێن خراب د ژیانا خۆدا ئەنجامداین گیانێ ئەوان دبەدەنا گیانەوەکیدا دووبارە دبت، لەوما ل سەر بنەمایێ ئەڤان هەر دوو ئەگەران (باوەری ب کراس گوهورینێ و پاراستنا ئێزدییاتیێ) ئەڤ سەرهاتی ل جڤاتێن ئۆلی جڤاکی دهێنە گوتن.

بۆ زانین پتریا کەسێن خۆ د کراسەکی دیدا دیتین، کەسێن ئولدار و خلمەتکارێن گەلیێ لالشێ بووینە، بۆ نموونە سەرهاتیا دای حسنۆ، سەرهاتیا فەقیرێ چەقلتو، خۆ ناسینا بابەچاویشەکی... هەر ب رێکا ئەڤان سەرهاتیا (بوخواندنا چەند سەرهاتییێن هەمان بابەت بنێرە: خانکی، ٢٠١١. شنگالی، بەرگێ ئێکێ، ٢٠١١، ل٤١-١٠٨. خەمۆ، ٢٠٠٨). ل گۆری ئەوا د چیروک و سەرهاتییێن خوناسکرنێدا (کراسگوهرین) هاتین ئەوان کەسێن خۆ دکراسێ دووێدا دبینن و خۆ دناسن، بەلێ کەسێن دی ئەوان نەناسن، ژبلی هندەک کەسێن ب کەرەم و ئولدار نەبن وەکو (کۆچەک و بابەشێخ) ئەگەر خۆ گیانێ ئەو کەسی د بەر گیانەوەکی ژی دا بت، ئەو کەسێن گیانێ ئەوان د ناسن سەرهاتی و ئەگەرێن دووبارە بوونا گیانی ئەوان بۆ ژیانێ ڤەدگێرن. (بنێرە خەمۆ، ٢٠٠٨، ل ٢٧، ٣٤).

سەبارەت چیرۆکێن ئێزدییان ژی ل گۆری دابونەریت و ژیانا ئەوان یا جڤاکینە، شیرەتێن جڤاکی و ئۆلی و بەرخودانیا ژ بیرباوەران تێدا دیاردبن. "چیرۆك شابەشانی ئەو قەومە دێتە خوارەوە پەردەی ژێری و ژیانی کومەلایەتی و ئەخلاقی و بەرزی و نزمییان لە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

مەیدانی تەفکیری و شارستانێتیدا دەرئەبرێ" (سوججادی، ١٣٨٩، ل ١٢٣). پتریا چیروکێن ئێزدییان ب باوەریێن ئۆلی دتامدانە. هەتا ڕادەیەکی بلند ئەو سەرهاتی د نێزیک ئێکن، گەلەك جاران ئێك تێکست هەم وەکو سەرهاتی و هەم ژی وەکو چیرۆك دهێتە هەژمارتن، بەلێ جوداهیا چیرۆکێ گەل سەرهاتیین کراسگهورینێ جڤاکی ڕاستی تێدا هەیە، بەلێ چیروک خەیالە، مینا چیروکا سوزا گیانەوەرا، ..... ژبو خواندنا تێکستێن هندەك چیرۆکێن ئێزدییان (بنێرە فارقینی، ئا، بێجرمانی، ٢٠١٢. خەتاری، ٢٠١٣، خەمو، ٢٠٠٨، خانکی،٢٠١١. شنگالی، ب ئێك، ٢٠١١. ئوسمان، ٢٠٠٨).

٤-١ گوتنێن مەزنان: د دەربرینێدا خۆدا دسادەنە، د سادەبوونا خۆدا د تێر و تژینە، پێشیێن مە هەموو سەربۆر، سەرهاتی و هەلویست و ڕوودانێن ژیانا خۆ د کورتە گوتنەکا ڕێکوپێکدا لێکدانە، ئەڤ گوتنێن تژی ڕامان و مەبەست، بۆ ب هێزکرنا گوتن و بوچوونا د سوعبەت و دانوستاندنێن جڤاکیدا دهێنە گوتن. گوتن ب هەموو لایەن و هورگلیێن ژیانێ و ژیانکرنێ هاتینە گوتن. سەرۆکانیا گوتنێن مەزنان دناڤ کەلتورێ کوردیدا ئێکە، بەلێ ژبەر جوداهیا ناوچەیی و زاراڤان، گەلەک جاران ئێک گوتن ب شێوازێن جودا بۆ ئێک مەبەست هاتییە گوتن. (بۆ دیتنا نموونا بنێرە: شوکریە ڕەسول، ٢٠٠٨،ل ٨ -٩). چاوا جوداهیا هەلویست و سەربورێن ژیانێ و زاران گوتنێن مەزنان داینە چێکرن، هوسا ئێزدی ژی وەکو باوەریەکا جودا، بووینە خودان هندەك گوتنێن خۆ یێن تایبەتن کو گرێدای باوەریێن ئەوان یێن و ئۆلی جڤاکیڤە. میناك:

- **بێ شێخ و <u>پیر</u> نەچە سەر داوەتا میر.**

شول ژ شێخ و پیرا خرادبێ. (عەلی شنگالی، ٢٠١٠، ل ٢٨ - ١٢٤).

- **<u>بێلندە</u> و بێدەرا بەرفێ یە هندە.**

- **جەلی و جەلالەت، ری چۆن و ب خسارەت و کەچك ژی نەهاتە <u>زیارەت</u>.**

- **ج ڕۆژا گولانە <u>توافا مەمێ شڤان</u>.**

- **گاڤا ڕۆژا ئێزی نەکەڤە کانوون؛نابە قانوون.** (خانکی، ٢٠٢٠، ل ١٢، ١٦، ١٧، ٣٩).

باوەریێن ئێزدییان د گوتنێن بوریدا ئەڤەنە: **چینێن ئێزدییان**، ژبەرکو د ئالیێ ئولیدا ئێزدی ژ سێ چینا پێک دهێن (شێخ، پیر و مرید) **بێلندە** ئێک ژ جەژنێن ئێزدیانە و دکەڤتە چلێ زڤستانێ، **زیارەت** ب واتە لالش ب پیروزترین جهە د باوەریا ئیزدییاندا، **توافا مەمێ شڤان** هەلکەفتەکا ئۆلییە، ئەڤ تواف ل هەموو گوندێن ئیزدییان دهێنە کرن یان هەر چەند گوندەک توافەکێ ب ناڤێ ئێک ژ بابچاکێن ئێزدییان دکەن. **ڕۆژی گرتن** فەرە ڕۆژیا گرتنا ئێزدییان بکەڤنە ئێنیا ئێکێ ژ هەیڤا کانوونا ئێکێ و جەژن پشتی سێ ڕۆژا ژ ڕۆژیگرتنێ جەژنە.(الجندي، ١٩٩٨، ص ٩٩).

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

٥-١ نفرین: نفرین دەربڕا گازندا دەردێ کەسەکی زۆلم دیتیە ژ کەسەکێ دیتر، کەسێ مەزلوم و نەحەقی و نەوەی ب سەری هاتی، ل گوری ئەوان هێز و باوەرییێن ئەوی باوەری پێ هەی (خودێ، پێغەمبەر و خاس بابچاک) پەنایێ دبەتە بەر نفرینکرنێ، ب ئەوێ باوەرییێ کو نفرینێ کاریگەریا خۆ یا ڕاوەستاندنا زورداریێ و وەرگرتنا مافیدا یا هەی. (دوعا ژبۆ خێر و شەران ژ ئەێ باوەریا مرۆڤان پەیدابووینە کو هێزەکا نەدیار یا هەی، یان زەرەێ دگەهینتێ یان مفای) (الجزيري، ٢٠١٢، ص ١٥٦) نفرین ب هەروە ناهێنە کرن ل پشت هەبوون و گوتنا ئەوان نفرینا چیروك هەنە. (بنێرە، بەری،، ٢٠٠٤،ل١٧٨ – ١٨٥). بەهرا پتر نفرین ل سەر زارێ ژنان دهێنە گوتن ژن پتر پەنایێ بۆ نفرینکرنێ دبەت ژبەرکو دجڤاکێ کوردیا ئەوکەسا عهەرە لاوازە. (الجزيري، ٢٠١٢، ص١٥٧)

کەسێن ب باوەردار ژ نفرینکرنێ دترسن، لەوما زوو ب زوو پەنایێ بۆ نفرینکرنێ نابن و خۆ ژێ د دەنە پاش، ژبەرکو ئێزدی د گوتنەکا خۆدا دبێژن: **(نفر ب نڤینە و ژنو ب هەڤینە یان نفرین شیرێ دوو دەڤە)** واتە گرتنا حەق و نەحەق بەهرا خۆ ب ڕێژییێن جودا ژ نفریکرنێ وەردگرن. ئێزدی ژبلی کو د نفرینکرنێن خۆدا پەنایێ بۆ خودایێ مەزن دبەن، دهەماندەمیدا پەنایێ دبەنە خاس و بابچاکێن (خودان) خۆ واتە د پتریا نفرینێن خۆدا ناڤێ ئێك ئەوان دئینن، هەلبەت خاس و بابچاکێن ئێزدییان ژێ پرن. قەسیدەیەکا تایبەت ب ناڤێ دروٚژا خاسا هەیە کو ناڤێ پتریا خاس و چاکێن ئێزدییان تێدانە. (بنێرە دنانی، ب ٢، ٢٠١٣، ل ٢٦٦ – ٢٦٩). چەند نموونە ژ نفرینا:

- **شێشمسۆ تو هەقێ مە ژێ بستینی**
- **شیخادی بکە ژ ئیمانێ شەرمین بە** (خانکی، ٢٠١٦، ل ٨٠).

دئێزدییاتێدا **شیخادی** ب نوگەرێ ئێزدییاتێ دهێتەناسکرن ب ڕێبەرێ خۆ یێ ئۆلی دهەژمێرن، و پیرافات ژی ب خوداوەندا لافاو و توفانێ.

چاکێن ئێزدیا ژی نفرین کرینە، بەلێ نفرینکرنا ئەوان ب مەبەستا ڕاستەرێکرنا باوەردارێن ئولی بوویە، نفرین ل ئەوان کەسان کرینە یێن نەوەی و نەدیتیا دبێژن، ب تنێ پالپشتیێ ل سەر بیهستنێ دکەن، (شێخ فەخرێ ئادیان)ە ئێکە ژ بابچاکێن هەرە پایە بلند، پتریا قەولێن ئێزدییان ژ ڤەهاندنا ئەوینە، نفرینێن خۆ دچارچوڤێ (قەولێ بێگویا*) کرینە، کو تاکە قەولە نفرینکرن ب درێژی تێدا بت. هەبوونا نفرینێ ژی د چارچوڤێ قەولیدا بەلگەیێ باوەریا ئێزدییانە ب هێزا نفرینکرنێ و جه گرتنا ئەوێ.

شێخ فەخرێ ئادیان نفرین بۆ هندێ نەکریە، کو پێ بەرەڤانیێ ژخۆ بکەت، بەلکو بۆ هندێ کرینە کو ببتە ڕێ چارەیەك، خەلك خۆ ژ ئەڤێ دیاردێ و سرۆشتێ کرێت دووربکەن، واتە ئەو هەلویستێ ب سەر ئەویدا هاتی، بۆ باوەردائێن خۆ کریە نموونە، و

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

شیرەت و ڕاسپاردێن خۆ ل سەر ئەڤی سرۆشتێ کرێت یێ مرۆڤان دایە دیارکرن، گوتییە یێ نەوەیێ و نەدیتیێ بێژت خێرێ نابینت. نفرین ژ ئەگەرێ بێبەختی بێبەختی یان ماف خوارنەکێ دهێتە هەبوونێ، ب نەمانا ئەوان نفرین ژێ نامینت، واتە واتە ئەڤ نفرینکرنە ب مەرەما نەهێلانا نفرینێ هاتیە گوتن. **ژ قەولێ بێگویا:**

بەیگۆ دکرِ و کاس بن

هاڤینێ د پێخواس بن

زڤستانێ د بێ کراس بن

من بشێخ ئادی و مەلک شێخ سن هیڤییە ژ خۆشیا ڤێ دنێ دخلاس بن. (بۆ خواندنا قەولی بنێرە، رەشو، ٢٠١٣،ل ٥٩٩-٦٠١)

بۆ زانین هەر دقەولێ بێگویا دا، شێخ فەخرێ ئادیان نفرین ب تنێ ل بەرامبەر کەسێن بێبەخت و عنکار نەکرینە بەلکو ل ئەوان هەموو تەخ و چینێن جڤاکی یێن وب دورستی ب ئەرک و کارێن خۆ ڕانابن، ئەڤجا ئەو کەسە دهەر پلە و پوستەکا ئولی و جڤاکیدا بن، میر و پاشابت، پیر و شێخ و قەوال بن، مەزن گوندی یان مالخوێ مالێ بت. بۆ نموونە.

هەکە میرێ عنکار پاشا بێ

سەرتەختێ خۆ ڕاوستابێ

قەت دلێ من پێ خوش نابێ

هەکە عنکار مێرێ قەواله

خودانێ دەف شەش ماله

شیخادی و مەلک شێخ سن، ماشێ وی لێنەکەت حەلاله. (رەشو، ٢٠١٣،ل ٦٠٣ - ٦٠٤).

١-٦ ستران: کوردان ب گشتی پەیوەندییەکا روحی هەیە، لگەل سترانێ و سترانگوتنێ هەیە، ئەو ڕوحیەت د هزر و کەلتورێ ئەواندا گازی مرۆڤی دکەت، بەلێ بلندیا ئەو روحیەتێ پتر د سترانێن ئێزدییاندا دهێتە دیتن، ژبەرکو سترانێن ئێزدییان خودان تایبەتمەندییەکا جودانە، ئەو تایبەتمەندی گرێدای بیرباوەرییێن ئەوان یێن ئولی و جڤاکینە، ب ڕێیا گوهداریکرنا سترانێ و هەبوونا چەند پەیڤەکان د سترانێدا کو مرۆڤ دشێت ب پەیڤین کلیلی و فەرهەنگی ب ناڤ بکەت ژبۆ ناسکرنا باوەرییێن ئێزدییان. ئەگەر گوهدار یان ڤەکولەر نەزانت کا ڕامان ومەبەست ب ئەوان پەیڤا چییە، ناگەهتە بنەکوك و ڕامانا دورست یا سترانێ، بەلکی خوشیێ ژێ ژێ نابینت.

ئێزدی موزیکێ، ب پیروزی دبینن و بوویە پشکەک ژ رێڤەبرنا دابونەریت و جەژنێن ئەوان ب لێدانا دەف و شەبابا (شاز و قدوم) ب رێڤەدچن، هەتا قەول بەیت و قەسیدێن

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

خۆ ژی ب (کوبری = ئاواز و سەلیقە) دبێژن. (پرانیا تێکستێن ئاینێ ئێزدیان دگەل دەف و شبابا تێنە گوتن، دگەل گەرا تاووسی بۆ ناڤ گوندێن ئێزدییان رێ و ڕسمێن جەژنا ئەوێن ل پەرستگەها لالش دئێنە گێران، کێشانا سەمایی دگەل بەیتا (جندی وسبێ و هێڤاری) ل سەر سندورکێن خاسا ... (جعفو و سلو، ٢٠١٣، ل ٧١). ب ئەڤێ یەکێ پەیوەندیەکا ڕوحی دناڤبەینا تاکێ ئێزدی و مۆزیکێدا ئاڤابوویە، ئەڤ پەیوەندیا روحی یا ئێزدییان ب موزیکێڤە وەکریە حەزا بۆ سترانگوتنێ ژی بهێتە ڤەگوهاستن، ئەڤ وەکو میرات بۆ هەمو کوردان مایە. د فەلسەفەیا ئۆلا ئێزدییاندا کو ئێک ژ کەڤنترین ئۆلێن کوردیە، سەبارەت پیرۆزیا مۆزیکی د سەبەقەیەکا (قەولێ زەبوونی مەکسوور) کو ل سەر چوونا روحێیە بۆ ناڤ قالبێ ئادەم، روح دبێژت: ئەز ناچمە د ناڤ قالبێ ئادەم دا هەتاکو دەف و شباب١* نەهێنە لێدان. بۆ خواندنا تێکستێ قەولێ نأڤبری (رەشۆ، ٢٠١٣، ل ١٦٦ - ١٧٦).

ئەڤێ حەزا ستران گوتنێ وەکریە سترانێ خۆ د هەموو بوارێن ژیانێدا ببینت و ب هەموو تشتەکی بهێتە گوتن، بگرە ژ سترانێن شەر و شین و پێگوتنێ هەتاکو دگەهینە سترانێێن داوەت، دلداری، هەلکەفت و کەد و کارکرنێ. (ئابۆ ڤیان) دبێژت: " ئەدبێ کوردی یێ گەلەری (فولکۆر) یێ گەهشتییە کەمالێ، تەکەزیی ژی ل هندێ دکەت کورد هەموو ب نێر مێین خۆڤە د زکماکیا خۆدا دەنگبێژن بێ گریك و ئالوزی و ل سەرخۆ سترانا ب چیا، رووبار، تاڤگە، گولان، ب چەك و هەسپ سوارێ، میرخاسیێ و ب جوانی و خشکوکیا کچێن خۆ، یان ب هەر تشتەکی هەست پێ بکەن و گریدای ژیان و تێگەهشتنا وان بت دبێژن، " (لرخ، ٢٠٠٨، ص ٥١).

دناڤ ئەڤان هەموو جورێن سترانادا، ئێزدییان بەهرەکە دی ل سەر زێدەکریە، ژبەرکو پتریا ئەوان سەرهاتی و چیروکێن ئێزدییان یێن کو بووینە بنیات بۆ ستران گوتنێ، گرێدای باوەرییێن ئولینە، و ل سەر هەمان بنەمای ژی دەردەسەری دیتینە، لەوما ژی د سترانێن ئەواندا بیروباوەرییێن ئەوان ڕەنگڤەدەن، دشیاندایە بێژین ستران ئێخستییە خزمەتا ناسکرنا بیرباوەرییێن و پاراستنا ئەوان.

١-٦-١ سترانێن فولکلۆری، ئۆلی(پشت پەردە).

ئەڤ سترانێن ئێزدییان د گوتن و ناڤەروکا خۆدا دتایبەتن ب دابونەریت باوەرییێن ئەوان یێن ئۆلی، کو بریتینە ژ **خزێموك، پایزوك و رۆبارین (پشت پەردە)** و ژ ئالیێ خلمەتکارێن گەلیێ لالش دبەر خلمەتکرنێڕا دهینە گوتن."ب رێ و رسمێن پەرستگەها لالش ڤە د تایبەتن و جورەکێ گرنگی و پیروزیێ ژی هەنە" (حەسەن،٢٠١٣، ل ٦٣). ل سەر نێزیکیا بابەتێن ئەڤان هەر سێ جورێن سترانا (د.خەلیل جندی) دبێژت: "ناڤەرۆکا وان گەلەکی نێزیکی ئێکە، هەم بدەڤێ سترانبێژا دئێنە گوتن و هەم بدڤێ علمدار و قەولزانا

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

تێنە گوتن، نەقەولن بەهرا پتر لسەر(بەیتا) دئێنە حسابکرن، دبێژنە هەرسێ جورا (پشت پەردە) واتە تشێ ڤەشارتی و نەدیار"(رەشۆ، ٢٠١٣، ل ١٠٦). هەروەسا د بێژت ئەڤ هەرسی جۆر (خزێموک، پایزوک و رۆبارین) هەشتی سەبەقەنە ٤٠ ژێ پرسیارن و ٤٠ ێن دی بەرسڤن لی هەتا نوکە ب تنی ٧ سەبەقە ژ خزێموکا ٩ سەبەقە یان بەند ژ پایزۆکا و ١١ سەبەقە ژی رووبارینا هاتینە د ژێدەرێن جودا هاتین نڤیساندن " (رەشۆ، ٢٠١٣، ل ١٠٨)

ا- خزێموک: ب جۆرەکێ سترانا فۆلکلۆری دهێتە هەژمارتن، ژبلی بابەتێ خزێمێ ئەو زێدەتر بەحسا دەروێش بابچاک و ئاماژەیێن پیرۆز یێن ئێزدیاتیێ دکەت. (عەشقەکا قەلەندەران (عەشقەکا سوفییانە) یا راستەقینە تێدا دیاردبیت.ل هەمبەر بابەتێن دلداری، پێگوتنەک ل بەرامبەر خاس و بابچاکێن ئێزدی یان، ژئالیێ ناڤەرۆکێ ڤە بابەتێن ئۆلی و ئەڤینداری تێکەلی هەڤ دبن(حەسەن،٢٠١٣، ل٦٣ – ٦٤). تێکەلیا بابەتێ ئۆلی دگەل یێ ئەڤینداری، ئەڤینیێ بێ گونە دکەت، ئەڤ بێ گونهە ژی ژبەر هەبونا خوف و ئیمانێ یە د دلێ خلمەتکاراندا و هەروەسا پیرۆزیاخلمەت و ئەو جهێ لێ خلمەتێ دکەن.

....

"چەندی خزێماتە زێرێ زەرە

بەند و تیررێژ دابو لالشا نورانی هەتا ب کوچکا تەتەرە

ولله و باللا و تلله هەر سێ ناڤێت خودێ نە

مە شێخەک دڤێت ژمالێت ئادیا،

پیرەکی حەقیقەتێ (رەشۆ، ٢٠١٣، ل ١٠٧).

ب- پاییزۆک: سترانەکە خەمگین و فەلسەفییە، سترانبێژ ب حال و کاودانێت خو دبێژت ب ئاوازەکی پر سۆز و خەمگین خەم و کولێت خو دەردبریت، دکێش و سەروایێ دا سەربەستیەکە باش وەرگرتیە (جەعفەر، ٢٠١٧، ل ٥)..

دەنگەک هات ژ عەزمانا

هنا دگوت "ملیاکەتن کەتنە پشت ئەورانە"

هنا دگوت"ڤێرینا مەمێ شڤانە"

هنا دگوت "دەنگێ رستم پەهلەڤانە"

هنا دگوت "جندیێ بوتا کاربو ژ زوزانا"

هنا دگوت "بەرانێ کوڤینە ل سەرێ سیپانێ خەلاتێ ب قوچا ل هەڤ د دانە"... (dautomne,
(HAWAR, Hejmar 31. 1 tebax 1941. L779

پاییزۆک ل پاییزێ دهێنە گوتن، ل پاییزێ ژی ل دەمەکێ دیارکریدایە، ب چەند رۆژەکا بەری چەژنا جەمایێ، ژبەرکو خلمەتکار ب قوناغا دهاتنە لالش ژبۆ سپیکرنا قوبێن

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

پەرستگەهێ، ئەڤان کەسان دبەرکارێ خوەرا ئەڤ پاییزۆك دگوتن (حەسەن، ٢٠١٣، ل ٦٥ – ٦٦).

ت- رۆبارین: سەبارەت ڕامانا رۆبارینا هندەك دبێژن ژ رۆبار هاتیە، ئەشقا سۆفی و دیندارا رۆبارەکی ئاڤا زەلال و شرینە قەت چکبون لێ نینە (هەکاری، ١٩٩٩، ل ١٤٧). هندەك ژی دبێژن مەبەست پێ (رێبوارین)ە ب واتایا (هاتن و چون) ئانکو (رێڤنگی) (حەسەن، ٢٠١٣، ل٦٦). ئەڤ ڕامان پتر نێزیکی ڕاستییە، ژبەرکو ئەڤ رووبارین ب سلامەتیا گەهشتنا خەلکی و خلمەتکارا بۆ گەلیێ لالش دهێتە گوتن.

رۆبار رۆبارێت ب زینەتن

نیشانێت جێشێ مەلک فەخرەددین و خلمەتکارێن شیخادی چینە؟

نیشانێت جێشێ مەلک فەخرەددین و خلمەتکارێن شیخادی

رست و کەشکولن، تزبی و وەکازن، ساف و هەیبەتن (هەکاری، ١٩٩٩، ل ١٤٦ - ١٤٨).

هەر ئێك ژ خزێموك و پاییزۆك و رۆبارینا دئالیێ ناڤەرۆکێدا نێزیکی هەڤن، ب تنێ ناڤ وئەو دەمێن کو تێدا دهێنە گوتن ژهەڤ د جودانە، ئەگەر نە ٘ هەر هەموو بەحسێ پیرۆزیی و سەمبولێن ئێزدییان و خلمەتا خلمەتکارا د دەمێ قوب سپیکرنێ و خلمەتێن دیتر دهێنە گوتن. "خزێموك و پاییزۆك و رۆبارین، ل رۆژێت جەژن و توافا و سپیکرنا قوبا ل گەلیێ لالش و گوندێت ئێزدییا و ل سەفەرێت ماستا، ژئالیێ قەولزان و سترابێژاڤە دهێنە گوتن و هەروەسا دەمێ کومێت ئێزدییان دگەهنە گەلیێ لالش و دگەهنە دەرێ گەلی یان سلاڤگەهێ ب عەشق و دل و ب ئاوازەکە پر خوش دبێژن" (رەشۆ، ٢٠١٣، ل ١٠٩). هەر دبەر کارێ خلمەتا ئولیدا، جارجاران خلمەتکارا دەردەدلیا خۆ ژی تەڤی ناڤەرۆکا ئەوان دکەن، ب رێیا عەشقەکا ساف و دەروێشی دەردبڕن واتە حەزا دلی و خلمەتا یا ئۆلی تێکەل دبت، ئەڤەژی ناڤەرۆکا ئەوان دوو ئالی دکەت، کو بریتینە ژ عەشقا خودا و دلا .

هەیی باکەنە هوستا عەلی بلا بێتە دەرێ دکانێ،

بلا خزێمەکێ چێ بکێ نە قوتیی چاکوچی، نەکێشایی خەرگەمانێ،

ب خێر و خۆشە جەمایێت مالا شیخادی هاتن،

دا بگەهتە خەملەکە ژخەملێت خودان ئیمانێ. (حەسەن،٢٠١٦، ل٨٤).

تێکستەکە نێزیکی هەمان ڕامان ناڤەۆرك د گوڤارا هاوارێ دا بەلاڤبوویە:

...

یا هوستا من دڤی تو خزێمەکێ چێکی ژ دوستێ ڕا....

تو لێنەخی ب چاکوچانە ....

تو ب کێشی ب مزگولێ چاڤانە. .... ژبۆخواندنا تەمامیا تێکستێ، بنێرە: (dautomne,1941, L779).

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

١-٦-٢سترانێن فولكلۆری:

د ئاستێ سترانا كوچ و دیواناندا، واته ئەو سترانێن ب ئەڤینیێ، شەر و شۆر، دەردەسەری، قارەمان و قوربانییێن ئێزدییان هاتینه گوتن، دەربڕینێ ژ كوكا ئێزدیاتیێ. ئەو نموونه ستران ژی پڕن، مینا سترانا شێخ میرزایێ ئاقونسی، سەرهاتی و سترانا ئێزدی میرزا، سترانا حەسەن و غەزالێ، دەروێشێ عقدی، سترانا لاڤێژی پیرێ و غەریبوو، میر مح..... هتد .

ئەگەرێ هەبوونا بیروباوەرییێن ئێزدییان د ناڤەرۆكا ئەڤان سترانا بۆ هندێ دزڤرت كو ل سەر بنەمایێ هەمان بیرباوەرا ئەو ستران و قارەمان دورستبووینه.

ا- سترانا ئێزدی میرزا (بۆ وەرگرتنا زانیاریان ل سەر كەسایەتی و چیرۆكا ئێزدی میرزا، بنێره: شنگالی، ٢٠١٢).

د تێكستا ئەڤێ سترانێدا كومەكا باوەرییێن ئێزدییان دهێنه دیتن، ئەڤا باوەریان، ب هەبوونا ئەوان باوەریان گوهدار و خواندەڤان دەربارێ ئەوان هورگلییێن دناڤ كەلتوورێ ئێزدییاندا دبت.

- ڕەنگڤەدانا باوەریین ئێزدییان د سترایزدی میرزادا:

١- سوندخوارن ب جدێ شێخ و پیران (مالا ئادیان):

د ناڤ كەلتوورێ ئێزدییاندا سووند خوارن یا كێم بوویه، ئەگەرێ كێمبوونێ ژی بۆ هەبوونا ئەوێ باوەریا د ناڤ جڤاك و ئاخڤتنا خەلكێدا هەی دزڤرت، ل جهێ سووند خوارنێ ب تنی د گوتن و باوەریا ته بهێت، هەر كەسەكی تێكەلیا كەسێن گوندی و دان عەمرا كربت، هەست ب كێم سووند خوارنێ كریه، پتریا جارا كەسێن مەزن و قارەمان بۆ جێبەجێكرنا سۆزەكێ سووند دخۆن، یان ئەگەر كارەكی ل سەر خۆ بكەنه مال، ئێزدی میرزا ئێك ژ ئەوان كەسایه یێن ب پیرۆزیێن ئێزدییان سوند خواری، جێبەجێكرنا ئەوێ سوندێ ل سەر خۆ كریه مال، هەر وەكو د سترانێدا دیاردبت، دەمێ دبێژت:

ئێندادەكە ما دی نەمابوو

ژ غێنجه مالێت ئادیا

منێ سوندەكا خواری،

ب جدێ شێخان و پیره،

ب كولكێت فەقیرا

ب وان دیوانێت میرا،.....

دەمێ دبێژت: من سوندەكا خواری (ب جدێ شێخان و پیرا) واته سووند ب ئەوان خاس و بابچاكان یێن دناڤ ئێزدییاندا ب (خودان) دهێنه ناسكرن، كو خودانێن شێخ و پیرانه، هەر هەمان خودان دبنه خودانێن هەموو مریدا، كو چینا گشتی یا ئێزدییانه، چینێن

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

ئێزدییـان ل سـەر بنەمـایێ هەبوونـا ئەوان خـاس و چاكـان د دابەشـكرینە، واتە هەر چەنـد بنەمالەك ژ ئەوێ چینا مریدا سەر ب بابچاكەكێ شێخ و پیرا ڤەنە، ل سەر ئەڤی بنەمای هەموو ئێزدی دبنە خودان شێخ و پیر، و هەتاكو شێخا ژی شێخ و پیرێن خۆ هەنە. ئەڤە ژی بۆ ئەوی سیستەمێ چیناتیا ئۆلی دزڤرت، ئەوێ كو د سەردەمێ شیخادییدا بۆ ئێزدییان هاتیە دانان یانژی هاتییە ڕێكخستن. ئەڤجا گەلەك جاران وەكو ڕێزگرتنا بۆ ئەوان خاس و چاكێن ئێزدیان یێن ب ڕێیا خودێ، دەروێشیێ كەد و خلمەتا خۆ یا ئۆلی و زانستی بووینە چاك، ئێزدی ڕێزێ ددەنە ئەوان و كەدا ئەوان ب پیرۆزی دبینن، لەوما ژی پێ سوند دخون. كورت و كورمانج دەمێ د بێژت: **ب جدێ شێخان و پیرا واتە سووند ب هەموو خاس و بابچاكێن ئێزدییان.** بۆ زانین هەر بابچاكەك دناڤ ئێزدییاندا خودانێ تشتەكێ دیاركریە، ئەڤجا چ دیارۆكێن سروشتی بن مینا شێخ عەبروس كو خودا وەندێ برق و بروسیایە، یان ژی خوداوەندێن ڕۆژ و هەیڤا بن، وەكو مەلەك فەخردین و شێشمس. (بۆ وزانیارێن زێدەتر ل سەر خوداوەنێن ئێزدییان بنێرە: جندي، ١٩٩٨، ص ٢٦ – ٣٠).

٢- سوند خوارن ب كولكێت فەقیران: فەرە ئەم بزانین كو چینا فەقیرا ئێك ژ تەخێن ئێزدییانە، سەر ب چینا مریداڤەنە چونكە د بەربنیاتدا ئێزدی سێ چینن (شێخ و پیر و مرید) بەشەك ژ ئەڤێ تەخێ دخەرقە پوشن، **خەرقە** جلكەكێ تایبەتە ب تنێ ئەو كەس ل بەرخو دكەن یێن د ئالیێ ئولیدا د شارەزابن بەشەك یان هەموو ژیانا خۆ بۆ خزمەتا ئۆلی تەرخان دكەن و دبنە دەروێشێن خلمەتێ، كەسێ خەرقە پوش دناڤ ئێزدییاندا خودان ڕیزەكا تایبەتن. د باوەریا ئێزدییاندا خەرقە گەلەكی كەڤنە، خودان پیروزیەكە تایبەتە، ب تنێ هندەك كەس د بەر خو دكەن، ئەو دبەر خوكرن ژی یا مەرجدارە ب درێژی بنێرە:(حەسەن، ٢٠١٠، ل ٢٥-٣٦ و سلیمان، ٢٠١٢ ص ١٨٦-١٩٥). " خەرقە نیشانەیە بۆ خۆ ستارەكرن و ڤەشارتن، شكاندنا خۆ مەزنكرن و بلندبوونێ، ل گوری باوەریا ئێزدییان هەر كەسەكی خەرقە د بەرخۆكر دبتە دەرویش و زاهد حەژێكەرێ ئاخرەتێ پتر ژدنیایێ" (قاشا، ٢٠٠٣، ص ٨٢).

كولكێن فەقیرا (كوم – كولاڤ) كولك ب هەفت پلەیا د سەر خەرقەی دایە، وات ژ خەرقەی پیرۆزترە، هەركەسەكی بێ كولك بت، خەرقە ب كێر ئەوی ناهێت و نابت د بەر خۆ بكەت، ژبەركو كولك تاجا خەرقەیە، بۆ زانین كولك ب كێر هەموو فەقیرا دهێت، كو بێ خەرقە دبەرخۆبكەن، بەس ئەگەر فەقیرەكی خۆ ب خەرقە كر گەرەكە كولك دبەردا بت. واتە كەسێ خەرقەپوش مەرجە یێ ب كولك بت و یێ ب كولك نە مەرجە یێ ب خەرقە بت. ل نیڤەكا كولكی كونەك هەیە و ل دەستپێكێ ئەو كون دهێتە چێكرن ئەو كون ب(هلێلا كولك) دهێتە ب ناڤكرن. چێكرنا كولكی فەرە ل جهەكێ پاقژبت و

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكولینێن كوردی

ئەو کەسێ کولکی چێدکەت فەرە یێ دەست و دل پاك بت و خاس وچاکا ژێبرنەکەت و یێ قەلەم گرتی بت، واتە یێ زانا و علمداربت. (پەیوەندیەکا دەنگی یا تومارکری ل گەل (فەقیر اسماعیل قولو) ل ڕێکەفتی ٢٠٢١/١٢/٣).

ئەڤە هەمـوو پێـزانین دپشـت سـووند خوارنـا ئێـزدی میـرزادانە دەمـێ دبێـژت: ب (کولکێت فەقیرا) واتە سووند ب تاجا خەرقەی و پیرۆزیا وی، پێکو ب سەمبولێ کەسانێن چاك بێ گونەه و شارەزا د بوارێ ئولیدا دهێتە هەژمارتن، ب تایبەت ئەو کەسێن ب کولك و خەرقە پوش، ژبەرکو ئەو پتریا ژیانا خۆ بۆ خزمەتا ئۆلی و شیرەت و خێرخوازیێ تەرخان دکەن.

٣- سووند خوارن ب دیوانێت میرا: واتە سووند ب دیوانا شیخادی و جڤاتا روحانی ژی پێرا، ژبەرکو میرێ ئێزدییان ب وەکیلێ شیخادی د هێتە هەژمارتن، سەروکێ جڤاتا روحانی یا ئێزدییـانە، واتە سـوند ب دیوانـا شـیخادی هـاتییە خـوارن، کەسێن ئەڤێ دیوانێ ژی د ئـولا ئێزدییانادا هەموو د پایە بلندن، بۆ نموونە بابێ شێخ کو ئێك ژئەندامێن جڤاتا ڕوحانییە، ب بابێ هەموو ئێزدییان د هێتە هەژمارتن، نوێنەرلتیا شێخ فەخرێ ئادیان دکەت یێ کو پتریا ئەدەبێ دینێ ئێزدییـان ب کەدا وی هـاتییە نڤێسـین و دارێـتن. هەروەسـا پتریـا ڕێوڕسـمێن ئێزدییان ئەوێن ل لالشێ دهێنە ئەنجامدان ژ ئالیێ ئەڤێ جڤاتێڤە دهێنە ب ڕێڤەبرن.
ئەگەر ئەم ب سەرڤەی بەرێ خۆ بدەینە کوپلە سترانێ، دێ بینی ب تنێ سووند خورانەکە، بەلێ د ئەڤێ سووند خوارنێدا ئەم ل سەر کۆمەکا بیرباوەر و پیرۆزیێن ئێزدییان هەلبووین، ئەو پەیڤێن گرێدای و سوون خوارن و باوەریان بۆ پتر گوهدار و خواندەڤانا نە د روونە و ئاشکرانە، کا مەبەست پێ چییە و چ و رەهەند و بیرباوەرییێن کەلتوورێ ئێزدییان ب خۆڤە دگرن، ب ئەگەرێ هەبوونا ئەوان سووندا ئەم دەربازی فەرهەنگا کەلتوورێ ئێزدییان بووین، ئەو سـووندخوارن دەربـڕینە ژ فەلسـەفەیەکێ و ئەو فەلسـەفە گرێـدای کەڤناتیـا بـاوەری و هزرەکا کوردییە د ئەوێ هزر و باوەریا کوردیدا کو خودان ئەدەبیاتەکا فولکلۆری ئۆلییە هەر تشت درحەق و ژیـان و هەبـوون و تێگەهشـتنا گەردوونیـدا هـاتییە گـوتن، ب ڕێـیا ئەڤێ سـترانێ هەم تـو پشـکەک ژ کەلتـوور بـاوەری و پیـرۆزیێن ئێزدییـان دبینـی و هەم ژی فەلسەفەیا ل پشت ئەوان پیرۆزیا.

ب- سترانا دەرویشێ عەڤدی

- پوختەیا ناڤەرۆکا سترانێ: سترانا دەروێشێ عەڤدی ب گەلەك تەرزا هاتیە گوتن، هەموو ژی ل سەر زارێ عەدولا ئەڤیندارا وی هاتینە ڤەگێران د ئەوان هەموو تەرزاندا دەربڕین ژ حەژێکرنا دوو ئەڤیندارا و ئەوان ڕوودانێن شەری دهێنەکرن ئەوێ دناڤبەرا عەشیرا (ملا و شەرقیا و دنا) وەکو هەڤپەیمان ل گەل (عەشیرا گێسا و تورکا) ب سەر کرداتیا (هوێت

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

و بەگی و چلێ براهیم). (بۆ خواندنا بنیاتێ چیرۆکێ و هەموو شاخێن سترانا دەروێشێ عەڤدی بنێرە شنگالی، ب ١، ٢٠١١، ل ٢٧٣ – ٣٧٣. جەلیل، جەلیل، ٢٠٠٨، ل ١١٨ - ١٣٩.)

دەوریشێ عەڤدی ل سەر خاترا نان و خوینێ دناڤبەرا عەشیرا خۆ (عەشیرا شەرقیا) و عەشیرا ملا دا و ئەوێ حەژێکرنا د ناڤبەینا خۆ عەدولا کیژا زور تەمر پاشێ ملی دا، فنجانا قەهوێ یاکو ب فنجانا ناموس و بەرڤانیکرنێ دهێتە ناسکرن ب سەر خۆ ڤەکر، شەرێ نەهێلانا گەفێن عەشیرێن (گێسا و تورکا) ل سەر عەشیرا ملا کرە بەهرا مێرانیا خۆ و برایێن خۆ، ئێدی شەر روودان دەست پێ دکەن ئەگەرێ ئەڤێ هاریکارینێ پتر ژبەر هندێیە، ژبەرکو عەدول چوویە داخوازا هاریکاری ژ بنەمالا عەڤدی کریە یان داخوازا هاریکارینێ ل سەر پێشنیازا ئەوێ بوویە، ژبەرکو د بەندەکا سترانێدا دیاردبت عەدول چوویە داخوازا هاریکار ژ بنەمالا عەڤدی کریە،تێدا بەحس ل ئوچاغ و بیرباوەرییێن ئێزدییان دکەت.

خوە باڤێن وجاغێ مالێ بابا

<u>وجاغێ مالا ئادیا</u>

<u>دەڤ زیارەتا شیخادی و قەوالا</u>

بلا ل بانگیا بابێ م وەرن، ...... (شنگالی، ب ١، ٢٠١١، ل٣٤٤ – ٣٤٥)

- ڕەنگڤەدانا باوەری و پیرۆزیین ئێزدییان:

(**مالا ئادییا، زیارەتا شیخادی و قەوال**) ئەڤ پەیڤ گرێدای باوەرییێن ئێزدییانە، دیسان هەر پەیڤەك ژ ئەڤان پەیڤێن د سترانێدا هاتین ڕەهەند و ڕامان باوەرییێن ئێزدییان د ناڤ خۆدا هەلدگرن، بۆ نموونە:

١- مالا ئادییان: ئەڤ مالە کو ژ (شێخ و پیران) ب خۆڤە دگرت ب ڕێبەرێن ئۆلی یێن ئێزدییان دهێنە هەژمارتن، دئێزدییاتێدا خۆدان ئەرکێن دیارکری یێن ئولی و جڤاکینە، شیرەت و ڕاسپاردین ئولی پێشکێشی مریدێن خۆ دکەن، ئاریشێن ئەوان یێن جڤاکی ب ڕێیا خێرخوازیێ و ئێزدییاتێ چارە دکەن، ژبۆ جێبەجێکرنا ئەڤێ ئەرکی سالێ جارەکێ ڤەستا ناڤ مریدێن خۆ دکەن، ل بەرامبەر ئەڤێ خلمەتێ مریدێن ئەوان کوژمەکێ سەمبۆلیک وەکو ڕسما خۆ یا سالانە پیشکێشی شیخ و پیرێن خو دکەن. هەر ئەڤە بنەمالا دبنە براێێن ئاخرەتێ یێن مریدان و یێن ئێکدوو ژی، دباوەریا ئێزدییاندا برایێ ئاخرەتێ دشێت ل روژا ئاخرەتێ بەرەڤانیێ ژ برایێ خۆ یێ ئاخرەتی بکەن و بارێ گونهەێن ئەوان ب رییا چاکێن خودی سڤك بکەن.(جعفر، ٢٠٠٩، ل ٩٦ -٩٧).د قەولێ هەسەدێ ئال تەوری، قەولێ شیری ڕاستیی و قەولێ قەرەفرقان دا ئەرکێن شێخ و پیران ب سەبەقە هاتینە دەستنیشانکرن، ژڤەولێ هەسەدێ ئال تەوری:

دبێژمە وە شێخان و پیر

هون دعلیم بن ددلگیر

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

دا ل ئاخرەتێ بێژنە وە هەی پیر (دنانی،ب ٢، ٢٠١٣، ل ١٦).

ڕاستە (مالا ئادیان)د سترانێدا ب تنێ وەکو گوتن و پەیڤەك دەربازبوویە، پیشتر مە ئاماژە پێدایە، بەلێ دیارە دناڤ ئەڤێ پەیڤێدا گەلەک پیرۆزی و باوەری و نەریتێن ئۆلی و جڤاکی یێن ئێزدییان د حەواندینە. ژبەر خاترا ئەرکێ ئەڤێ بنەمالێ و خودانێن ئەوان رێز حورمەتەکا بلند ل ئەوان دهێتە گرتن. ل سەر بنەمایێ ئەڤێ قەدرگرتنێ ئێزدی دگوتنەکا خۆ یا مەزنادا دبێژن: **ئەگەر مالا ئادیا بوو ئاڤ نەدە ناڤ.** ئەڤ گوتن پتر ئالیێ رێزگرتنە ل خودانێن بنەمالا ناڤبری کو ب چاکێن هەموو ئێزدییان دهێنە هەژمارتن، ب ئەڤێ گوتنێ جڤاکا ئێزدییان ئەو نامە گەهاندیە کەسێن ئەڤی بنەمالێ کو هوون خودان ئەرکین ئۆلینە و گەرەکە ل سەر ئەنجامدانا ئەرکێن خۆ ب هەگەربن. واتە بەرپرسیارا ئەوان ب ئەڤێ گوتنێ زێدەترلێکریە.

٢- زیارەتا شیخادی، لالشە، هەلبەت لالش سەر بەهرە د پیرۆزیێن ئێزدییاندا، د باوەریا ئێزدییاندا لالش هێڤنێ عەردیە و جهێ خاس و چاك و شکەستیێن ئێزدییانە، د چەند قەولێن بەیتێن ئەواندا پیرۆزیا و لالشێ وەکو جهەکێ و خۆش و بەهشتی یێ خاس و چاکان دیاردبت دقەولێ (شیخادی شێخێ شارا) هاتییە:

لالش و بەهشت د خۆشن

خودان ئیمان، خودان ئەرکان، ل ناڤدا دمەشن

ئەون قەدەمگەها شێخ فەخرێ ڕەشن. (دنانی،ب ١، ٢٠١٢، ل ١٤٠).

٣- قەوال، زەلامێن ئۆلینە، ب گوتنا قەول و بەیت و لێدانا دەف و شبابا (مۆزیکا ئۆلی) دجەژن و مەراسیمێن ئێزدییاندا ڕادبن، هەروەسا ب ئەرکێ تاووس گێرانێ ل ناڤ گوندێن ئێزدییان ڕادبن، د ئەوان گەرێن خۆدا کو هەر گوندەکی شەڤەکێ لێ دمینن، شیرەت و نەسیحەتا پێشکێشێ خەلکێ گوندی دکەن. (بۆ زانیارێن زێدەتر بنێرە: هاشم،٢٠١٩، ل ٨٠ – ر ٨١). واتە هەر پەیڤەکا دسترانێندا هاتی یان هەر پەیڤەکە ل سەر زارێ عەدولا ئەڤیندرا دەروێشێ عەڤدی هاتی، زانییە کار هەر ئێک ژ ئەوان پەیڤان خودان چ سەنگ و ڕامان و ڕەهەندێن پیرۆزن د بیرباوەریێن ئێزدییاندا. واتە عەدولێ زانییە چاوا داخوازیا ب رێکا ئەوان پەیڤا بکەت، ژبەرکو پێشوەخت دزانت کا ئێزدی خودان چ پیرۆزی و باوەرینە د کەلتوورێ خۆدا و رێز و حورمەتێ د دەنە چی.

د کوپەلەکا سترانێدا دیاردبت کو دەروێشێ عەڤدی، ب مەرەما رێکپێدانێ کو عەدولێ ژ خۆرا بکەتە هەڤژین قەستا لالشا نوورانی کریە. بەلێ ژبەرکو ئەڤیندار دەرویشێ عەڤدی کوردە لێ نە ئێزدیە، لەوما گەهشتنا ئەوان ب ئێکدوو وەکو هەڤژین دکەفتە بەر زەحمەتی و ئاستەنگیێن بیرباوەریێن هەردوو ئۆلا، ب تایبەت ژی ئۆلا ئێزدیاتیێ، لەوما عەدول

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ژچوونا دەروێشێ عقدی بۆ لالشا نورانی یا بێ هیڤیە، ژبەرکو ئەو دزانت ئێزدیاتی رێکێ نادەت، ژبەهندێ دبێژتێ نەچە لالشێ. هەروەکو د سترانێدا ئەڤ چەندە دیاردبت:

م گۆ دەلال نەچە حەجێ،

حەج ل مالا بابێ دەلێل نایێ،

دەلال مەچە حەجێ

حەج ل مالا بابێ دەلێل نایێ (شنگالی، ب ١، ٢٠١١، ل ٣٣٦).

ئەڤ ستران ئەوان پێزانینا د پرنسیپ کەلتوور باوەریین ئێزدییاندا د گەهینتە مە، کو ب تنێ ئێزدی ئەوە یێ ژ دایك و باب ئێزدی بت، واتە ئێزدییاتی نە ئولەکا تەبشیریە هەتاکو کەسەکێ دی بکارت ببتە ئێزدی، بەلێ دەروێشێ عەڤدی بۆ هندێ ب گەهتە مرادا خۆ، بکارت عەدولا کیژا تەمەر پاشایێ ملی ژخۆرا بخوازت، قەستا لالشا نوورانی کریە، هوەسا هزرکریە کو دێ بابێ شێخ (ئێختیارێ مەرگەهێ) شێت حەژێکرنا ئەوی و عەدولێ بۆ پێکئینانا هەڤژینێ حەلالکەت، بەلێ بابێ شێخ ئەڤ چەندە نەکریە، ئەو دەستهەلات ژی نینە کو ئەڤێ یەکێ بکەت.

ئەنجام:

١- ئەدەبیاتا فولکلۆری یائێزدییان دگشتیبوونا خۆدا، ب مولکێ کوردان دهێتە هژمارتن، د تایبەتیا خۆدا ب یا ئێزدییان، ژبەرکو ئەو ئەدەبیات دەربرینێ ژ بنەکوکا هزر و باوەری و پیرۆزیێن ئەوان یێن ئۆلی و جڤاکی دکەت.

٢- ئێزدییان پتریا پشکێن ئەدەبیاتا خۆ یا فولکلۆری، ئێخستیە د خزمەتا ناسکرنا پیرۆزی و بیرباوەرییێن خۆدا، ئەڤە چەندە د ئەوان ئەفسانە و داستاندا ژی خویادبت یێن کو دناڤبەرا کورداندا هەڤپشکن و دناڤبەرا کوردا و گەلێن دیدا ژ هەڤپشکن.

٣- ب رێکا ئەدەبیاتا فۆلکوری یا ئێزدییان و ئەوان پەیڤێن کلیلی یێن د تێکساندا هاتین، مروڤ دکارت دەربازی هەموو هورگلی کەلتوور و پیرۆزی و باوەریین ئەوان ببت.

٤- فولکلورێ کوردی ب تنێ نە ب تنێ دیالێکت و ناوچەیین خۆ یێن جوگرافی زەنگین نەبوویە، بەلکو ب هەبوونا باوەرییێن جودا دناڤ ئێك زمان و نەتەوەدا، ئێزدییان وەکو باوەریەکا جودا بەهرا شێری وەرگرتییە.

٥- پیرۆزیا موزیکی و هەبوونا ئەوێ د فەلسەفە، جەژن و نەریتێن ئێزدییاندا وەکریە، ڤیان و پەیوەندییەکا رۆحی د ناڤبەینا ئەوان سترانێدا پەیدابت، لەوما جارنا خلمەتکارا د سترانادا دەردەدلی و خلمەتا خۆ یا ئولی تێکەل کرینە ب تایبەت د خزێموک و پایزۆک و رووبارینادا.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

٦- د ناڤبەینا ئەدەبیاتا فولکلۆری و ئەدەبیتا ئۆلی یا ئێزدییاندا تێکەلیەک هەیە، ژبەرکو پشکەک ژ قەول و بەیتێن ئەوان یێن ئۆلی ل سەر بنەمایێ ئەفسانەیا ئاڤابووینە دەربڕینێ ژ کورتیا ئەوان دکەن.

چاڤکانی:

پەرتوک: ب کوردی

١- ئدریس فارقینی (٢٠١٢)میسکێ زازا - چیرۆکا و سەرهاتی ژدەڤەرێن ئێزدیان،چاپا یەکەم، سلیمانی.

٢- پیر خەلات و زهیر عەرەب، (٢٠١٣)ژپیروزیێن ئێزدیان، چاپا ئێکێ، ژ وەشانێن بنگەهێ لالش دهوك.

٣- تارق شوکری خەمۆ، (٢٠٠٨) خوناسین و کۆچەك زان (سەرهاتیێن دێرین)چاپا ئێکێ دەزگەهێ سپیرێز، دهوك.

٤- جەلیلێ جەلیل و ئوردیخانێ جەلیل(٢٠٠٨) زارگوتنا کوردا، ڤەگوهاستن ژ تیپێن سریلی: بایز ئەفروزی، چاپا ئێکێ، ژوەشانێن ئەنستیتویا کەلەپورێ کوردی، دهۆك .

٥- حەمە هاشم،(٢٠١٩) هونەری پیرۆز، چاپ یەکەم، رێکخراوی رۆژا شنگال.

٦- حجی جعفر،(٢٠٠٩) چەند ڤەکولین ل دۆر مەم و زینا خانی، چاپا دووێ، ئەنستیتویا کەلەپووریێ کوردی – دهوک.

٧- خەلیل جندی رەشۆ (٢٠١٣): پەرن ژئەدەبێ دینێ ئێزدی یان، ،چاپا دووێ، دەزگەهێ سپیرێز یێ چاپ و وەشانێ- دهۆك .

٨- خەلیل جندی(٢٠١٦)، داستانێت حەژێکرنێ ژ چیایێ شنگالێ، چاپا ئێکێ، دەزگەهێ سپیرێز، یێ چاپ و وەشانێ، دهوک.

٩- خێری شنگالی(٢٠١١) ل چیایێ شنگال قەبقەبا کەوێ نێره ب ١ - ٢چاپا ئێکێ، ژوەشانێن ئەنستیتۆیا کەلەپورێ کوردی، سلیمانی. ب

١٠- داود مراد ختاری (٢٠١٠) هەر سترانەکێ چیرۆکەك ژ وەشانێن ئەنستیتویا کەلەپورێ کوردی، چاپا ئێکێ، دهۆك.

١١- (٢٠١١)مەم و زین- سێ ڤەرسیونێن وێ ژدەڤەرێن ئێزدیان، ژوەشانێن ئەنستیتۆیا کەلەپورێ کوردی،، سلیمانی

١٢- (٢٠١٣) ژ چیرۆك و سترانێن دەڤەرا شێخان، ژ وەشانێن ئەنستیتویا کەلەپورێ کوردی، چاپا ئێکێ، دهۆك.

١٣- رێسان حەسەن بەستامی،(١٩٩٩)، سەرهاتێو غەریبیا خەنسێ و ڕەشو، دهوک.

١٤- سیروان رەحیم (٢٠٢١). یاشار کەمال.. سترابێژی روونـاکی ١٩٢٣ – ٢٠١٥، چاپی یەکەم، تۆری میدیایی رووداو، هەولێر.

١٥- سالح جاسم ئوسمان(٢٠٠٨) شەڤبێر، صیرۆک و سەرهاتیێت دەڤەرا شاریا، چاپا ئیکێ، ژ وەشانێن ئەنستیتویا کەلەپوورێ کوردی و دەزگەهی ئاراس.هەولێر

١٦- شەمو قاسم دنانی (٢٠١٢ - ٢٠١٣) چەند تێکستێن پیرۆز یێن ئولا ئێزدیان، بەرگێ ئێکێ و دووێ، ژوەشانێن بنگەهێ لالش، دهوك.

١٧-عەبدوللا عەلی شنگالی،(٢٠١٠) گوتنێن مەزنان و ئیدیەم ل چیایێ شنگالێ، چاپا ئێکێ، ژ وەشانێن ئەنستیتویا کەلەپوورێ کوردی، سلێمانی، ٢٠١٠.

١٨-عەلائەددین سەججادی(١٣٩٥). شورەشەکانی کورد و کورد کوماری عێراق، بەلاوکردنەوەی کوردستان، سنندج: کردستان.

١٩- فەریاد فازیا عومەر،(١٩٨٦) ئەدەبی کوردی چاپی دووەم، ئەلمانیا.

٢٠- كوڤان ريّسان حەسەن: (٢٠١٦)هزر و فەلسەفە دقەولێن ئێزدییان دا و كارتێكرنا وان لسە هوزانا كەڤن و نوی یا كوردی، چاپا ئێكێ، ژ وەشانێن بنگەهێ لالش، دهوك.
٢١- كوڤان خانكی، (٢٠١١)، سێدەرا شێشمس، سەرهاتی و ئەفسانە ژڤولكلورێ ئێزدی یان، چاپا ئێكێ، ژوەشانێن ئەنستیتۆیا كەلەپورێ كوردی، سلیمانی.
٢٢- (٢٠٢٠) پەژن و گوتنێن مەزنان (یێن ئێزدییان) چاپا ئێكێ، دهۆك.
٢٣ -(٢٠١١)گاستانا گلگامش و میر مح، ڤەكولینەكا بەراوردكاری یە، چاپا ئیكێ، ژ وەشانێن رێڤەبەریا گشتی یا كاروبارێن ئێزیدیان، هەولێر.
çapa êkê dihok ،24-bedelê feqîr hecî(2002) baweî û mîologiya êîzdyan
- ب عەرەبی:
٢٥. ب لرخ: (٢٠٠٨) دراسات حوله الكرد الايرانيين و اسلافهم الكلدانيين و الشماليين، ت من الفرنسية د. عبدي حاجى، الطبعه الثالثة، من منشورات بنكەی ژین.
٢٦. د. خليل جندي(١٩٩٨) نحو معرفة حقيقة الديانة الايزيدية، الطبعة الاولى منشورات رابوون، اوبسالا، سويد.
٢٧. سهيل قاشا(٢٠٠٣) مذهب اليزيدية، الطبعة الاولى، مراجعة : جوزيف أ . قزي، دار لاْجل المعرفة، ديارعقل – لبنان.
٢٨. عزالدين سليم باقسري(٢٠٠٣) مەرگەهـ، الايزيدية الاصل، التسمية، المفاهيم، الطقوس، المراسيم و النصوص الدينية، الطبعة الاولى، دهوك
٢٩. علي الجزيري،(٢٠١٢) الادب الشفاهي الكوردي، من مطبوعات وزارة الثقافة و الشباب، اربيل.
ج - گوتار ب كوردی و عەربی:
٣٠. مەروان شێخ حەسەن رەشكانی(٢٠١٠)خەرقە و پیرۆزی و سوند و باوەری دئێزدیاتیێ دا، گوڤارا مەحفەل ژ٢، دهوك.
31- Chant dautomne،govara hawar j 24 sal1934, JI Weşên Kombenda Kaw abo Canda .Kurdnî, Capa yekem, capxana perwerde,Hewlêr,2001, L779
٣٢. م.س.هەكاری(١٩٩٩)سەبەقە و زنجیرا رۆبارینا، گوڤارا لالش، ژمارە ١٠، دهوك.
٣٣.- خدر پير سليمان (١٩٩٥) القمص (تناسخ الارواح) مجلة لالش، عدد ٥، من اصدرات مركز لالش، دهوك
٣٤. عزالدين سليم لالش (١٩٩٩)، اعياد الايزديه فى معبد لالش، مجلة لالش، العدد، ١٠.
٣٥. قاسم ميرزا الجندي، ٢٠١٢، القباب و تاريخها و دلالاتها في الديانة الايزدية، مجلة لالش، العدد٣٥، دهوك.
پەیوەندی وڤیێكەفتن:
٣٦. پەیوەندیەكا تەلفونی یا تومارکری ل گەل (فەقیر اسماعیل قولو) ل رۆژا ئینیێ رێكەفتی ٢٠٢١/١٢/٣ ل دەمژمیر ٣:١٥ خولەك ئێڤاری.

دور المعتقدات الايزدية في ثراء الفولكلور الكوردي

الملخص:

يشهد الكتاب الاجانب الكورد معا على ان الفلكلور الكردي غنى في حضوره، هذا الغنى يرجع الى اسباب منها منع تكلم اللغة وعدم وجود الدراسة بها وكذلك الى ظروف الحياة و الطبيعة و تنوع اللهجات الكوردية، ومهما كانت اسباب هذا الغنى الفلكور الكوردي فان

معتقداتهم و خاصة المعتقدات الايزدية قد اسهمت في غنى الفلكور من جوانب مختلفة، ما عدا وجود انواع و اقسام فولكورية خاصة باليزيدية فانهم مميزون في الوقت نفسه بسردهم الخاص من خلال اساطير و ملاحم .. مشتركة بين الكورد من جهة و بين الكورد الشعوب الاخرى من جهة ثانية، بمعنى ان الايزيدية ربطت بين اقسام الفولكور و معتقداتهم و بنوها مجددا و لدينا امثلة حول ذلك والهدف نفسه تمثل في تصنيفينا لاكثر الاقسام الفولكلورية تلك التي تتميز الممتعقدات الايزدية بها والتي اصبحت مصدر ثراء الفولكلور الكوردي عموما و بهذا التحديد فان الفولكلور الكوردي لايعبر بمفرده عن الكورد في مختلف انشطتهم انما تشكل في الوقت نفسه قاموسا للتعريف بمعتقداتهم.

الكلمات الدالة: *الفولكلور، الايزدية، الاعتقادات الدينية.*

The Role of the Yazidis' (Ezidis') Beliefs in Enriching the Kurdish Folklore

Abstract:

Foreign and local researchers witness and agree that Kurds have an incredibly rich and diverse folklore. There are numerous reasons that have led to richness of the Kurdish folklore including banning the Kurdish language, lack of study opportunities, nature, topography, and various Kurdish dialects. The diverse traditions and beliefs of Kurds particularly those of Yazidis have further enriched the folklore in different aspects. Despite the fact that Yazidis have their distinct traditions and beliefs, they also have their specific interpretations to the legendary stories that are not only shared by Kurds but with other nations as well. In other words, Yazidis have linked their beliefs to those aspects of the literature but have also reconstructed them. There are numerous examples that display such linkages. As such, we have researched the various parts of the folklore literature particularly those that include the distinct interpretations of the Yazidis and have contributed to the expansion and enrichment of the Kurdish folklore. The research explores that the Kurdish folklore is not only *a mirror of traditional way of living of Kurds, but it also serves as resource for defining their various faith and beliefs.*

Key words: *Folklore, Yazidis religious beliefs.*

تێکستی فۆلکلۆریی سۆرانی و کورمانجیی کۆکراوەی پیتەر لێرخ (١٨٥٦)

پ. ی. د. هێمن عومەر ئەحمەد
زانکوی سوران- هەرێمی کوردستان/ عیراق

پوختە:

یەکێك لەو ڕۆژهەڵاتناسانەی کە کاری لەسەر زمان و ئەدەبیاتی فۆلکلۆری کوردی کردووە، پیتەر لێرخ (١٨٢٧-١٨٨٤) ی زمانناسی ڕووسە. تێیدا وێڕای توێژینەوەیەکی ورد لەبارەی نەتەوەی کورد، لەگەڵیشیدا چەند تێکستی جۆراوجۆری زارەکیی تۆمارکردووە. ئەم تێکستانە کە ئێستا نزیکەی ١٧٠ ساڵی بەسەردا تێپەڕیوە، وێڕای گرنگییەکەی بۆ فۆلکلۆری کوردیی، بۆ پەرەسەندنی باری زمان و فەرهەنگ و ئاستی ڕێزمان گرنگیی تایبەتی هەیە. لەم سۆنگەیەوە ئەم توێژینەوەیە وێڕای جیاکردنەوەی هەموو ئەو تێکستانەی کە بە سۆرانی و کورمانجی نووسراون و هێنانەسەر ڕێنووسی ئێستا، بەرهەمەکەی ناساندووە و بونیادی هونەری تێکستەکانی شیکردۆتەوە و لەسەر ئەو بنەمایە کرۆنۆلۆژیای پەخشانی خۆماڵی و وەرگێڕدراوی کوردی دەستنیشانکردووە.

پەیڤێن سەرەکی: *فۆلکلۆر، تێکستی زارەکی، کورمانجی، سۆرانی، پیتەرلێرخ.*

١.١ پێشەکی:

لەبەر ئەوەی مێژووی نووسراوی کوردی، مێژوویەکی دووری نییە، بۆیە لەنێو کورددا بەرهەمە فۆلکلۆرییەکان گرنگییەکی لەڕادەبەدەریان هەیە، بەتایبەتی لەو بوارەدا کە دەبنە بناغەی پەرەسەندنی زمان و نیشاندانی مێژوو و جیاوازیی زار و دەڤۆکی ئاخاوتن. لەو سۆنگەیەوە کاری هەموو ئەو ڕۆژهەڵاتناسانەی کە لەسەر کورد بەگشتی و کولتوور و مێژوو و فۆلکلۆری کورد کاریان کردووە، بایەخێکی گرنگیان هەیە و تا ئێستا بەشێك لەو کارانە بە کورد ناسێنراوە و توێژینەوەیان لەبارەوە کراوە.

یەکێك لەو ڕۆژهەڵاتناسانەی کە زۆر بە وردی کاری لەسەر مێژوو و بەرهەمەکانی نەتەوەی کورد کردووە، پیتەر لێرخی زمانەوانی ڕووسە. ئەو جیا لە ڕۆژهەڵاتناسانی تر بە هۆی ئەو دەرفەتەی کە بۆی ڕەخساوە کە دیداری دیلەکانە و لەوێ تێکستی زازاکی، کورمانجی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەکولینێن کوردی

و سۆرانی کۆکردۆتەوە، لەگەڵیشیدا توێژینەوەیەکی زۆر وردی لە بارەی نەتەوەی کوردەوە بە هەموو لایەکانیەوەکردووە.

ئەم توێژینەوەیە تەنیا لەسەر ئەو تێکستانە سەنگراوەتەوە کە بە زاری سۆرانی و کورمانجین، چونکە بەشە زازاکییەکە پێشتر ساغکراوەتەوە و چاپکراوە. بەڵام بەتایبەتی سۆرانییەکە هیچ توێژەرێك باسی نەکردووە و بۆ یەکەم جارە لەم توێژینەوەیەدا دەخرێتەڕوو. گرنگی ئەم تێکستانە لەوەدایە دوای نزیکەی ۱۷۰ ساڵ بەڕێنووسی ئێستا دەخرێنەوە ڕوو، تێیدا ناوەڕۆکی مێژوویی میری کوردی، بارودۆخی سیاسی ئەوسا، هزری کۆمەڵایەتی، ڕوانینی ئەفسانەیی، پەندی پێشینان، بنەمای وەرگێڕان و مێژووی پەخشانی کوردی نیشان دەدەن. لەو بارەدا لانی کەم سەرەتاکانی هەوڵی وەرگێڕان لای کورد و دۆزینەوەی چەند تێکستێکی شیعری بە زاری سۆرانی بۆ جاری یەکەم نیشان دەدرێن.

توێژینەوەکە وێڕای ئەو کارانەی کەلەسەر ئەو بەرهەمەی پیتەر لێرخ کراوە ناساندویەتی، لەگەڵیشیدا کورتەی ژیاننامەی لێرخ و بنەمای کارکردنەکەی لە سەر تێکستەکانی سۆرانی و کورمانجی نیشان دەدات. هەروەها پێگەی تێکستە شیعرییەکان لەنێو مێژووی شیعری زاری سۆرانی و هەوڵدانیان بۆ وەرگێڕانی شاکارێکی وەك گولستانی سەعدی و کۆکردنەوەی پەندی پێشنیان بە کورمانجی و پۆلێنی ئەو تێکستانە لە ڕووی ژانری ئەدەبییەوە خستۆتەڕوو. لە کۆتاییشدا نمونەی تێسکتەکانی بە ڕێنووسی ئێستای ئارامی نووسیوەتەوە.

۲.۱ ناساندنی بەرهەمەکە:

پیتەر لێرخ زمانەوان و نووسەری بە ڕەگەز ڕووس، لە ساڵانی نێوان ۱۸۵۳-۱۸۵٦ ئەو کاتەی شەڕی ناسراوی قرم دەست پێدەکات، بەشداری شەڕەکە دەکات، ئەو دیلانەی کە لەنێو لەشکری عوسمانی بوون دەبینێ و لە ئەنجامی دیدار و چاوپێکەوتن لەگەڵیاندا کۆمەڵێکی زۆر هەقایەتی فۆلکلۆری و ستران و پەندی پێشینان و وەرگێڕان و پەخشان و فەرهەنگی وشان کۆدەکاتەوە. ئەو کوردانەی کە ناوبراو دیداریان لەگەڵ سازدەکات کوردیی کورمانج، زازا، سۆرانن. نمونەی لە هەر سێ دیالێکت لای خۆی تۆماردەکات. بەرهەمەکەی وێڕای لێکۆڵینەوە لە کوردان و شوێنی جوگرافی و دەڤۆك و ئاخاوتنیان بەشی کۆکردنەوەی تێکستیش لەخۆدەگرێت. لەو بارەدا دوو بەرگ کتێب بە ناوی Bericht über eine im Auftrage der hist.-philol. Classe d. Kaiserl. Akademie d. Wissens. unternommene Reise zu den kriegsgefangenen Kurden in Roslawl', im Gouvernement Smolensk, in: Mélanges Asiatiques, Tom II, St. Petersburg (1856, دەنووسێ. لەگەڵ ئەوەشدا هەر لەنێو ئەو دوو کتێبەدا باسی کلدان و بابلییەکان دەکات، واتە لەسەر ئەو نەتەوانە ڕادەوەستێت کە نیشتەجێی خاکی کوردستان و

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

دەوروبەرینە، وەك فارس و ئاشوور و عەرەب و تورك. تا ئێستا ئەو بەشەی کە تێکستی زازاکی/ کردکین زیاتر کاریان لەسەر کراوە و ئەو تێکستانەی کە کورمانجی و سۆرانین هیچیان لەبارەوە نەنووسراوە. تەنانەت بەشە سۆرانییەکە بۆ یەکەم جارە لەم وتارەدا باس دەکرێت.

٣.١ پیتەرلێرخ:

پیتەر ئیڤانۆڤیچ لێرخ (١٨٢٧-١٦ی ئەیلولی ١٨٨٤) ڕۆژهەڵاتناس، شوێنەوارناس، زمانناس، گەریدە و ئەسنۆگراف لە بنەماڵەیەکی ئەڵمان لە ڕووسیا لەدایك بووە. هەر لە قۆناغی ئامادەییەوە کەڵکەڵەی زانست و زمانی کەوتبووە کەللە، لە ساڵی ١٨٥٠ لە زانکۆی پترسبۆرگ لە کۆلیژی فەلسەفە بەشی فەلسەفەی ڕۆژهەڵات وەردەگیرێ. لە ساڵی ١٨٥١ یەکەم کتێبی دەربارەی شیعری فارسی نووسی. لە ساڵی ١٨٨٠ دا خانەنشین دەبێ، ناوبراو بە زمانەکانی ئەڵمانی، فڕەنسی نووسین و وتاری نووسراوی زۆرە.

لێرخ وەك لێکۆڵەرێك لە بواری کولتووری میللەتانی ڕۆژهەڵات بە فەرمانبەر دامەزراوە. بۆیە لە ساڵی ١٨٥٦ چۆتە ناوچەی ڕۆسلۆ، لەوێ لە نێوان ساڵەکانی ١٨٥٣-١٨٥٦ شەڕی عوسمانی-قرم هەبووە، چۆتە نێو دیلەکان و لەنێو ئەو دیلانەشدا نزیکەی سەد کەسیان کورد بوونە. کە تێیاندا سۆران، کورمانج و زازا هەبوونە. نزیکەی یازدە هەفتە لەنێویاندا ماوەتەوە و لە ڕێگەی ئەو دیلانەوە شارەزای ئایین، نەریت، مێژوو و کولتوری کوردی بووە.

لە ساڵی ١٨٥٨ دەچێتە بوخارا و لەوێ بە کۆمەڵێك دەستخەتەوە دەگەڕێتەوە ڕووسیا. لێرخ لە ساڵی ١٨٧٣ دەبێتە ئەمینداری لیژنەی شوێنەوار و دواتر لە ساڵی ١٨٧٧ دەبێتە ئەمینداری کتێبخانەی سانپترسبۆرگ و هەموو کاتی خۆی بۆ توێژینەوە تەرخاندەکات. لە ساڵی ١٨٨٤ لە شاری هامبۆرگ کۆچی دوایی دەکات. بەرهەمەکانی بریتین لە:

- ئەستێرەی ئاسمان، شیعری فارسی. ١٨٥١
- کورد و باپیرە ئێرانییەکانیان و کلدانی باکوور، پترسبۆرغ، ١٨٥٦-١٨٥٨.
- ڕێزمانی کوردی، ئەکادیمیای زانستەکان، پترسبۆرگ، ژمارەکانی ١٤ و ١٥.
- کتێبێك لەبارەی میژوو و جوگرافیاوە، پترسبۆرگ، ١٨٧٨.
- چاخی بەردینی و برۆنزی لە ئەوروپا، پترسبۆرگ، ١٨٦٥.
- کەرەستە کۆنەکانی پێش مێژوو لە باکووری ڕووسیا، پترسبۆرگ، ١٨٦٥.
- گەشتێکی شوێنەواری بۆ تورکستان. ١٨٦٧.
- فەرهەنگی قوتابخانەی پیشەیی ئاسیایی ڕووسیا. ١٨٧٣[1] .

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

٤.١ چی لەبارەی بەرهەمەکەوە نووسراوە:

ئەگەر چی ئەم بەرهەمە نزیکەی ١٧٠ ساڵ بەسەر چاپبوونیدا تێپەڕیوە، بەڵام زۆر زوو بە کوردان نەناسێنراوە و کورد خۆیشی درەنگ ناساندوویەتی و توێژینەوەی لەبارەوە کردووە. تا ئێستا لەبارەی ئەو بەرهەمە ئەوەی نووسرابێ بریتین لەمانەی خوارەوە:

- لە گۆڤاری هێڤی کە ئینستیۆتی کوردی لە پاریس دەریدەکرد چەند تێکستێکی زازاکی لەلایەن مالمیسانژەوە لە دوو ژمارەی گۆڤارەکە بە ڕێنووسی لاتینی بڵاوکرانەوە.[٢]
- د. عەبدی حاجی کتێبەکەی لێرخ کە توێژینەوەیە لەبارەی کوردان و پاشماوەی خالیدییەکانی باکوورە، لە ساڵی ١٩٩٤ لە وڵاتی سوریا وەریگێراوەتە سەر زمانی عەرەبی، ئەگەر چی هیچ لە تێکستەکانی تێدا نییە، بەڵام وەك ناساندنێك هەوڵێکی باش بوو[٣].
- سەیدخان کوریژ لە ساڵی ٢٠١١ بۆ کۆنفرانسی کوردۆلۆژی زانکۆی هەکاری بابەتێکی بەناوی (خەباتێن پیتەر لێرخ د وارێ کوردناسیدا)[٤] نووسیوە، کە زیاتر لەسەر تێکستەکانی زازاکی وەستاوە بێ ئەوەی ئاماژە بە تێکستەکانی سۆرانی بکات و هەر ئەم بەرهەمە بە شێوەی فراوانتر و بە شێوەزاری زازاکی لە ساڵی ٢٠١٧ وەك کتێب بەناوی (مەتنی ڤەرێنەیێ کردکی، خەباتێ کوردۆلۆژیێ پەتەر لێرخ)[٥] تەواوی ئەو تێکستانەی بە زازاکی نووسراون، لە کتێبەکەدا جێگەیان دەکاتەوە.
- محەمەد ئەسلان ئۆغلۆلەر لە ساڵی ٢٠١٤ توێژینەوەیەك وەك بەشێك لە بەدەستهێنانی بڕوانامەی ماستەر پێشکەشی زانکۆی بینگۆل دەکات و تەواوی ئەو تێکستانەی بە زازاکی بوونە بە شێوەی ڕێنووسی لاتینیی نزیك لە تورکی دەیاننووسێتەوە و تێزەکەش بە زمانی تورکییە[٦].

بۆیە تا ئێستا هیچ لەو هەوڵانە تێکستەکانی کورمانجی نەگرتۆتەوە و لەو نێوانەشدا سۆرانییەکە هەر نەدۆزرابووییەوە، چونکە لە هیچ کامیاندا ئاماژەی بۆ نەکراوە.

٢. بەرنامەی کارکردنی لێرخ لەسەر سۆرانی و کورمانجی:

لێرخ پێش ئەوەی چاوپێکەوتن لەگەڵ دیلە کوردەکان بکات، زۆر بە وردی ئاگاداری ڕەوشی کوردان بووە و بەشی زۆری ئەو نووسینانەی کە لەسەر کورد نووسرابوون خوێندبوونیەوە، هەروەها ئاگاداری کارەکانی ڕۆژهەڵاتناس و نووسەرانی ئینگلیز، فەرەنسی، ئەڵمانی، ئیتاڵی و ڕووسی وەك گارزۆنی و ئەلیکساندەر ژابا و کەسانی تر بووە کە دەربارەی کورد خەباتیان کردووە و کاری بەرهەڤکاریان کردوە. بۆیە هەر زوو ئەو کاتەی لە (ڕۆسلۆ) دەگەڕێتەوە کار لەسەر ئەو کەرەستانە دەکات و لە دوو بەرگدا چاپیان دەکات.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

بەرگی یەکەمی لە ڕاپۆرتێکی دوورودرێژ پێك دێت کە بۆ سەرۆکایەتی ئەکادیمیای شاهانەی ڕووسیا بەشی مێژوو و زمانەوانی ئامادەی کردبوو، لەو بەرگەدا باسی ئەو میتۆدانەی خۆی دەکات کە لە بواری کوردناسیدا کاری لەسەریان کردووە.
سەرەتا لە ڕۆسلۆ هەوڵ دەدا کە دیالێکتەکانی زمانی کوردی (زازا، کورمانجی و سۆرانی) فێربێ، دیارە لە هەر سێ دیالێکتەکەش دیل لەو شارەدا هەبوونە. گرانایی زیاتریش دەداتە سەر کورمانجی و لەنێو کێشەی ئەلفابێش کە کورد و عەرەب و فارس ئەلفابێی ئارامیان بەکارهێناوە، نووسینی ئەو ئەلفابێیەش بۆ کەسێکی وەك لێرخ ئاسان نەبووە، بۆیە ئەلفابێی (سزۆگرەن)ی بەکارهێناوە و بۆ فێربوون و دڵنیابوونەوەش لە نووسینەوەی کورمانجییەکە، پرس و ڕای بەو کوردانەی قەفقاز کردووە، کە بە مەزەندەی ئەو زیاتر لە دەهەزار کەس دەبن[٧] .

٣. بونیادی بەشی سۆرانی لەنێو بەرهەمەکەدا:

ئەگەر چی لێرخ زۆر بە ئاگادارییەوە مامەڵەی لەگەڵ کەلەپوور و مێژووی کورد کردووە، تەنانەت ئاگاداری شاعیر و نووسەرەکانیشیان بووە، لەم ڕووەوە لە کتێبەکەی (توێژینەوەیە لەبارەی کوردان و پاشماوەی خالیدییەکانی باکوور) ئەم وردەکارییانە باس دەکات و تەنانەت ئاگاداری هەموو ئەو سەرچاوانەیە کە لەسەر کوردیان نووسیوە، لە بوارەکانی ئەدەبیات، عەشیرەت، مێژوو، جوگرافیا و زۆر بواری تر. بۆیە لەو کتێبەدا بۆچوونی هەموو ئەو ڕۆژهەڵاتناسانەی هێناوەتەوە کە باسی کوردیان کردووە، لەگەڵ ئەوەشدا باسی کۆمەڵە شیعرێکی سۆرانی دەکات کە لە گەریدەی تورکی بەناوی ئیغلی بینویەتی[٨] . ئەمە بەڵگەیەکە کە لەگەڵ ئەوەی لێرخ لەگەڵ زۆرترین کوردی کورمانج و زازا دیداری سازداوە، بەڵام لە بەشی تێکستەکاندا دەقی سۆرانی بەرچاو دەکەوێت بەم شێوەیەی خوارەوە:

١.٣ بەشی شیعر:

بێگومان بەشی هەرە زۆری ئەو تێکستانەی لێرخ تۆماری کردوون، ڕاستەوخۆ بە لاتینی نووسیویەتیەوە، تەنیا ئەوانەی کە سۆرانین ڕێنووسە عەرەبییەکەیشی داناوە، پێدەچێ دەستخەتەکەی لەو دیلانە وەرگرتبێ و پێی خوێندبێتەوە بۆیە وێنەی ڕێنووسە عەرەبییەکەی داناوە. لە بەشی شیعردا بە ناوونیشانی کلام عبدالله کە ئەمە نیشانەی دەستخەت و شیعری کلاسیکییە پارچە شیعرێکی داناوە سەرەتاکەی نزیکە لە کورمانجی و دواتر دەبێتە سۆرانی، ئەگەری ئەوەی هەیە هی ناوچەی ورمێ بێ کە لەوێدا سۆرانیەکەیان تێکەڵێکە لە وشەی کورمانجی لەبەر دراوسێیەتی عەشیرەتەکانی هەرکی و شکاك. شیعرەکە بەمە دەست پێدەکات:

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ئەلئەمان شەكوا ل كی كەم ئەز ل دەست دێم كەوكەبێ

مەســت و مەســتانە دنــالم هاتــە ســەر لای غــەزەبێ

تا دەگاتە ئەوەی سۆرانییەكە زەقتر دەبێتەوە كاتێك دەڵێ:

پــێ بزانــی جوملــە عالــەم موبتــەلام عاشــق بــە تــۆم

گــەر هــەزار لــەومان بكــەن لــێم یــار و ئــەحبابێ دە خــۆم

لە بەشێكی دیكەی شیعرەكاندا پێنجخشتەكی بڵاوكردۆتەوە و لە كۆتایی هەر بەندێكدا هەمان سەروای بەندی یەكەم دووبارە بۆتەوە:

هاتمــە ســەر مامــات بــە ڕووحــی بۆســەكی ســەودا بكــەم

دەست بــەهام كــەم بۆ دەبــی هێنــدی تــریش پــەیدا بكــەم

یــان دەبــێ ســەر ڕوو بنــێم و ســەعی زۆر تێــدا بكــەم

یـــان بەرمـــدە دوازدە بـــەیعی خـــۆم ماجـــەرا بكـــەم

ئــەز بــە حــوكمی قــازی و مــوفتی و مــەلا و مەكتــەبێ

لە كۆتایی شیعرەكەدا و لە پەراوێزدا نوسویوەتی بەشێك لە وشەكان باش نەخوێنراوەتەوە، چونكە دەستخەتەكە مەرەكەبی بەسەردا ڕژابوو.

هەر لە نێو شیعرەكاندا لێرخ بێ ئەوەی ئاماژە بە شاعیرەكە بكات، شیعرێكی تری هێناوەتەوە لەسەر شێوەی شیعرێكی حافزی شیرازی:

ئــەگــەر جارێــك دڵــم شــادكەی بــە دائیمــی نــە هــەم جــارا

بخـــال هنـــدویش بخشـــم ســـمرقند و بخـــارا را

بــدە ســاقی لــەوێ جــامێ كــە نــووری لــەیلێی تێــدا جــا

مــەڵێ ئیــرۆ لــە دەســت جــەوری دونیــای هــەمی ئامانجــا(٩).

٢.٣ بەشی پەخشان:

وەرگێڕانی گولستانی سەعدی:

ئەگەر چی لێكۆڵەر سەیدخان كوریژ ئاماژەی پێكردووە، بەڵام نەیزانیوە بە چ زمانێك نووسراوە. لێرخ ئەمەیشی هەر بە ڕێنووسە عەرەبییەكە داناوەتەوە، بۆیە كەم توێژەر لێی تێگەیشتوون. لە تێكستەكەدا ئەگەر چی ناوی سۆرانی نەهێناوە، چیرۆكەكەی بە ئەلفبای عەرەبی نووسیوە، هەر بۆیەش ئەوانەی لەسەر تێكستەكانی نێو بەرهەمەكەی لێرخیان نووسیوە، هەر وایانزانیوە ئەمە عەرەبییە و بیریان بۆ سۆرانی نەچووە، ئەگەر چی لە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

ناوونیشانەکەیدا بە زمانی ئەڵمانی تەنیا نووسیویەتی وەرگێڕانی گولستان بۆ سەر زمانی کوردی. چیرۆکەکە ئاوا دەست پێدەکات:

بسم الله الرحمن الرحيم

نیعمەت بۆ خودایەکە غالیب و گەورەیە کە تاعەت کردنی ئەو باعیثی نەزدیکییە و لە نێو شوکری ئەوابوون سەبەبی زیادی نیعمەتە، هەر هەناسە کە دەڕواتە ناوەوە طولی دەهەندەی زیندەگانییە و وەختێ دێتە دەرەو کەیف خۆش کونەندەی زاتە[١٠] .

لەم بەشەی سۆرانیدا چەند خاڵێکی گرنگ هەن دەتوانین ئاماژەی پێبدەین:

١- لە بەشی شیعردا چەند تێکستێکی گرنگی شیعری کلاسیکی سۆرانیی داناوە، کە بۆ مێژووی شیعری کلاسیك بە زاری سۆرانی زۆر گرنگن، چونکە بنەمای دانانەکەی دەستخەتن و ئاماژەی بە دوو ناو داوە، یەکێکیان عەبدوڵڵا ناوێك و ئەوەی تر ئەحمەدی کۆر، کە ئەگەر وردتر لەو بارەوە توێژینەوە بکرێ زۆر لەگینە کە ئەحمەدی کۆری شاعیری موکریان بێت، کە حاجی قادری کۆیی دەرهەقی دا دەنووسێ:

ئەحمەدی کۆر لە شاری سابلاغە

بەیتێکی داخە بەیتێکی باغە[١١]

هەروەها ئەو تێکەڵیی و لێکنزیکییەی کورمانجی و سۆرانی لە تێکستە شیعرییەکەی سەرەتادا نیشانەی ئەوەیە کوردی سۆران ئەو کاتە وێڕای ئەوەی لەنێو دیلەکاندا بوونە، لێرخ ئاماژە بە نیشتەجیبوونی ئەو کوردەی سۆران دەکات لە ناوچەی ئەرزەرۆم، ئەمەش نیشانەی ئەوەیە کە کورمانجەکان ئاگاداری شیعری سۆران بووینە و لانی کەم لەنێو دەستخەت و بەیازەکانیاندا شیعری زاری جیاواز بینراوە.

٢- بەشی وەرگێڕانەکەی دەسپێکی کتێبی گولستانی سەعدی شیرازی، کە تەنیا سەرەتاکە و نیازی کتێبەکە و دوو چیرۆکی تێدایە، وەك لە شێوازەکە دیارە وەرگێڕ بە نیازی وەرگێڕانی هەموو گولستانەکە بووە، واش پێدەچێ لەسەر داوای لێرخ ئەمەی وەرگێڕابێ و لە شێوازی زمانەکەشی دیارە سۆرانییەکەی موکرییە و کاریگەری وشە و دەربڕینی فارسی بەسەردا دیارە. لەگەڵ ئەوەشدا گرنگییەکەی لەوەدایە لەنێو مێژووی چیرۆکی کوردی بۆ وەرگێڕان و مێژووی وەرگێڕانی گولستاندا دەبێتە دەسپێك و دەکەوێتە پێش وەرگێڕانی در المجالسی مەلا موسای هەکارییەوە.

٤. بەشی کورمانجی:

ئەگەر چی بەشە کورمانجییەکە لە بەشی زازاکی و بەشی سۆرانی زۆر زیاترە، بەتایبەتی لە هەمەجۆری تێکستەکانیشەوە بە پلەی یەکەم دێت. ئەمەش هۆکارەکەی بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە زۆرترین دیلەکان کورمانج بوونە. دەتوانین بناغەی کۆکردنەوەکەی تێکستەکانی کورمانجی لەلای لێرخەوە بۆ ئەم جۆرانە دابەش بکەین:

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

یەکەم: لە بواری وەرگێڕاندا:

لێرخ هەوڵی داوە شەش چیرۆك لە زمانی فینلەندییەوە وەربگێڕێتە سەر زمانی کوردی کورمانجی، کە ئەمە گرنگییەکەی لەوەدایە بۆ بزاڤی وەرگێڕان لە زمانی بیانییەوە بۆ کوردیی کورمانجی سەرەتایەکی باشە، بەتایبەتی لە بواری پەخشان و چیرۆکدا.

دووەم: وەرگێڕانی مەتەڵۆك:

لەمەشدا لێرخ زۆر کاریگەر بووە بە زمانی تورکی، ڕەنگە ئەمەش لەوەوە هاتبێ کە لەنێو دیلەکاندا لێرخ کەسی تورکیشی زۆر دواندووە، بۆیە هەر لەوێدا بەراوردی کردووە و ئەو مەتەڵۆکانەی کە لە تورکەکانی بەرهەڤکردیە ڕاستەوخۆ بەهۆی کوردەکانەوە وەریگێڕاوەتە سەر کورمانجی، لەمەشدا هەژدە مەتەڵۆکی لە تورکییەوە وەرگێڕاوە.

سێیەم: وەرگێڕانی پەندی پێشنیان:

لێرخ بایەخێکی تایبەتی بە پەندی پێشینان داوە، تێیدا ٢٥ پەندی پێشینان یان وەك ئەو بە تەرجەما ضرب المثلان بزمانێ کورمانجی نووسیویەتی، تێیدا لەژێر هەر ضرب المثلێك وێڕای ڕێنووسە عەرەبییەکە، لاتینییەکەیشی نووسیوە و لەژێرەوە تورکییەکەیشی نووسیوە، وەك ئاماژەیەك بۆ ئەوەی کە ئەمانە لە تورکی وەرگێڕدراون. ژمارەی یەکەمی بریتییە لە:

١- یار هەزار ببە هندکە، دژمن یەك ببە زەحفە.

چوارەم: لە بواری چیرۆکدا

لێرخ بەشی زۆری گرانایی کارەکەی کردۆتە بەشی چیرۆکان و لەوێدا دەتوانین دابەشی سەر ئەم بەشانەی بکەین:

ئەلف: وەرگێڕانی چیرۆك:

لێرخ حەوت چیرۆکی وەرگێڕاون و نازانرێ لە چ زمانێکەوە وەریگێڕاون، بەڵام زیاتر بۆ ئەوە دەچێ کە لە تورکییەوە وەریگێڕابن.

بێ: کۆکردنەوەی چیرۆك وەك بەشێك لە مێژوو:

ئەمەش زیاتر خۆی لە چیرۆکی واقیعی نێو کۆمەڵگەی کوردی دەبینێتەوە، تێیدا سەرپێهاتیی عەبدوڵڵا بەگی میری پاڵۆ بە درێژی دەگێڕێتەوە. دواتر چیرۆکی ئەڤینی سەرۆکی عەشیرەتی ڕۆمیش باس دەکات، وەك چۆن لە دەمی کوردەکانی وەرگرتووە بە هەمان شێوەی نووسیونەتەوە. لەگەڵ ئەوەشدا دوو چیرۆك و مەتەڵۆکێکی کردۆتە بەشێکی سەربەخۆ.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

لە هەمووو ئەمانەدا هەست بە زمانێکی زەلال و ڕەوانی کوردیی کورمانجی دەکرێ و بۆ ئەمڕۆی زمانی کوردیی کورمانجی گرنگییەکی لەڕادەبەدەری هەیە، چونکە وێڕای پاراستنی ئەو سامانە فۆلکلۆرییە، بۆ ئاستی ڕستەسازی و فەرهەنگ و وشەسازیی کوردیش زۆر گرنگە، بەتایبەتی لەمەڕ پرسی تویژینەوە لە شێوەزار و دەڤۆك و زاراوەکانی کوردی و ئاستی گەشەکردنی زمان و ئەو گۆڕانکارییانەی بەسەر زمانەکە هاتوون، دەکاتە دەرفەتێك بۆ گەیشتن بە چەند ئەنجامێك.

٥. ئەنجام:

لەم توێژینەوەدا گەیشتینە ئەم ئەنجامانەی خوارەوە:

- توێژینەوەکە وێرای ناساندن و دەستنیشانکردنی بونیادە هونەرییەکەی کارەکەی لێرخ، بە ڕێنووسی ئێستای ئارامی و باشوور بەشی هەرە زۆری تێکستە کورمانجی و سۆرانییەکانی وەك نموونە داناوە.
- لێرخ زۆر بە ئاگادارییەوە کارەکەی کردووە و وێڕای ئاگادارییەکەی لە هەموو زار و شێوەزارەکانی زمانی کوردی، مێژوو و ئەسنۆگرافیا و کولتوور و بارە کۆمەڵایەتییەکەی کوردیشی لەبیرنەکردووە.
- بۆ یەکەم جارە تێکستە سۆرانییەکانی نێو بەرهەمەکەی لێرخ ئاشکرادەکرێن و وەرگێڕانەکەی گولستانی سەعدی شیرازی بە کوردیی سۆرانی، مێژووی وەرگێڕانی پەخشانی کوردیی دەباتە پێشتر و دەبێتە یەکەم هەوڵی وەرگێڕانی بەرهەمێکی فارسی بۆ کوردیی سۆرانی.
- تەنیا بەشە سۆرانییەکەی کارەکەی لێرخ گرنگی بە شیعری کلاسیکیی نووسراوی سۆرانی داوە و لەم ڕووەوە شیعری عەبدوللا ناوێك لەگەڵ ئەحمەدی کۆر بە شێوەی شیعری ئاسایی، پێنجین و تێکهەڵکێشی شیعری حافزی شیرازی هێناوەتەوە. شێوازی شیعرەکانیش ئەوە دەسەلمێنن کە شاعیر خەڵکی موکریان بووە.
- هەوڵەکانی لێرخ بۆ بەشە کورمانجییەکە هەمووی لە چوارچێوەی پەخشاندا خۆی دەبینێتەوە و شەش چیرۆکەکەی کە لە فنلەندییەوە وەریگێڕاون دەبنە یەکەم چیرۆکی کورمانجی کە لە زمانانی ئەوروپییەوە وەرگێڕابن.
- بەشێك لە چیرۆکەکان چیرۆکی واقیعی و سەرپێهاتی کەسایەتییەکانی کورد بووە، لە شێوەی عەبدوللا بەگی میری پاڵۆ و چیرۆکی ئەڤینداری سەرۆکی عەشیرەتی ڕۆمی، دەرخەری ئەوەن کە بەلای لێرخەوە تێکەڵکردنی مێژوو و فۆلکلۆر گرنگ بووە و ژان و ژواری دیلەکانیش لەو بارودۆخە دەروونییەی کە تێیدابوونە باری ڕەخساندووە کە گوزارشت لە باری دەروونی خۆیان بکەن و وێنەی واقیعی ژیانی کۆمەڵی کوردەواری بکێشن.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

- لێرخ بایەخی بە وەرگێڕی چیرۆك، وەرگێڕی پەندی پێشینان، مەتەلۆك، بەراوردی زازاكی و كورمانجی و تۆماركردنی چیرۆكی فۆلكلۆری داوە.

٦. سەرچاوەكان:

- حاجی قادری كۆیی (دیوان)، لێكۆڵینەوە و لێكدانەوە: سەردار حەمید میران و كەریم موستەفا شارەزا، بەغدا: ١٩٨٦،
- ب.لیرخ، دراسات حول الاكراد واسلافهم الخالديين الشماليين، ترجمة:د.عبدی حاجی، منشورات مكتبة خانی، حلب، الطبعة الاولى، ١٩٩٤.
- ASLANOĞULLARI, Mehmet, Lerch'in Zazaki Derlemelerinin Çevrimyazımı Ve Türlerine Göre Sözcüklerin Tahlili. Yüksek Lisans Tezi, Bingöl Üniversitesi, 2014.
- Kurij ,seyîdxan, Metnî veren yê kirdikî xebatê kurdolojiyê Peter Lerchî, weşana lîs,2017.
- Kurij ,seyîdxan, xebatên peter j.A.Lerch di warê kurdnasîyê de, gotarên konfransa kurdolojiyê, zanîngeha Hekarî, editör: îbrahîm seydo aydogan, 2011.
- LERCH, Peter, Forschungen über die Kurden und die Iranischen Nordchaldaer, III, Rusya Bilimler Akademisi, St Petersburg, 1857.
- Peter.I.Lerch, Qawxê nêrîb û sîwanî, latînîkirin: malmîsanj, kovara hêvî, hejmar 3, sebat 1985.
- Peter.I.Lerch, Textes dumilî recueillis par ,latînîkirin: malmîsanj, kovara hêvî, hejmar 5, mai 1986.

٧. تێكستەكان

بەشی سۆرانی:

كلام عبدالله

ئەلئەمان شەكوا ل كی كەم ئەز ل دەست دێم كەوكەبێ

مەست و مەستانە دنالم هاتە سەر لای غەزەبێ

عاشقان ب خێر دكاه دا دەبیە ناو سێچوبێ

قەت ب هەر دوو عالەمان نادم هەمەن وێ مەنصەبێ

گەر خودێ باری بكا دیسان نەیۆ لەم ئاشتو بێ

حەلقە حەلقە چین ب چین زولف هاتنە سەر ڕووی ماهتاب

كۆ ب كۆ دێن صەف ب صەف كەوتینە پێش جوتەك جەلاب

دێنە جەنگی عاشقان دكرن هەزار جەور و عیتاب

وان ب جوملە قەصدی جان كر و هاتنە سەر من بێ حیجاب

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

هـــان ســـەروكردن ل بۆتـــە قـــاتلی جـــان مەتلـــەبێ
دلبـەرا ب شـەوق خـودێ جـارێ ل پـێش مـن ڕوو مـەپۆش
هـەر وەكـی كـوورەی خـودا و جـان و دل بـۆت هاتیـە جـۆش
مـــن ب داغـــی دەردی تـــۆم كەلپۆســـت عەبـــداليم ل دوش
موبتـــەلام بـــۆ زەوقـــی دوو لـــەعلی لـــەبانێ مـــەی فـــرۆش
تەشـــنەیێ ئـــابێ حـــەیاتم ئـــەز ل چـــاهێ غەبغـــەبێ
ڕەونـــەقی بـــاڵات نوانـــد بـــۆی و وەهـــابم خـــاك بەســـەر
داغـــی زۆرم زۆر ئـــەوا زولفـــان ل خـــاڵان كـــرد چەپـــەر
هـــەر وەكـــی بـــەدری تـــەمام..... [١٢]خـــۆ دایـــە بـــەر
یـــارەب جـــارێ لـــەبۆم بـــێ نەشـــتەنی صـــوبحێ ســـەحەر
كامـــەرانێ بۆســـییان بـــم ئـــەز ژ ئـــەترافا بـــێ

پـــێ بزانـــی جوملـــە عالـــەم موبتـــەلام عاشـــق بـــە تـــۆم
گـــەر هـــەزار لـــەومان بكـــەن لـــێم یـــار و ئـــەحبابێ دە خـــۆم
مـــن لـــە دوای قاتـــل تـــۆم كـــرد بـــە مەوتـــەنی ئـــەرزەڕۆم
خـــۆ چـــی نـــابێ گـــەر بنێـــری مەشـــقەیێ وەســـلێ لـــە بـــۆم
گـــەر چـــی كـــوردم دوور وەڵاتـــم مـــەیلی تـــۆم لـــێ كـــەم نـــەبێ
چونكـــە كـــورد و كوردســـتان هـــەموو یەكســـەر فـــوڕات
زێـــدەتر قاجـــار و ئەفشـــار هـــەردوو پایەنـــد ئـــەز پـــات
نامـــەوێن ئـــەو تومـــوخ و بەش و مەوتـــەن و مولـــك و وەڵات
تـــۆش مەبـــە نامەرحەمـــەت چەمـــەن وەك ئەســـیران هاتمـــە لات
هـــەروەها نـــەبوو نییـــە خـــۆت وەك دەبـــوونی پـــێش مـــەغربی
ئـــەو عـــەیار و عیشـــقبارزی تـــۆ هەمیشـــە كـــردە خـــۆت
ڕەمزێـــك بـــۆ مـــن بەســـە بـــۆچ غرنـــەكت كردنـــە جـــۆت
نـــە زەڕانـــی نـــەبووە قـــەت دڵـــت بـــۆ مـــن نەســـۆت
تـــو بـــە ئینســـاف بكـــە تـــەرحی نیقـــاب بـــاوێ لـــە ڕووت
كـــردنم فـــەرمان بـــەرە بـــۆ حەلقـــەیێ گێســـوو شـــەبێ

هاتمـــە ســـەر مامـــات بـــە ڕووحـــی بۆســـەكی ســـەودا بكـــەم

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

دەست بەهام کەم بۆ دەبی هێندی تریش پەیدا بکەم

یان دەبێ سەر ڕوو بنێم و سەعی زۆر تێدا بکەم

یان بەرمەدە دوازدە بەیعی خۆم ماجەرا بکەم

ئەز بە حوکمی قازی و موفتی و مەلا و مەکتەبێ

هەر لەوێ ڕۆژێ من دی قافیێ تۆ وەك چنار

موبتەلا بووم ئەز بە تۆ قەت ناگرم صەبر و قەرار

پێم دەڵێن سەوداسەری وەڵلا نییە بۆم ئیختیار

خۆ چە نابی گەر بە خەلوەت جارەکی بێیە کەنار

وابکەم ئەحیایی عومری خۆم لە زەوق و مەشرەبێ

زوبدەیی عالەم لە ئەمثال و قران و هەمسەران

بۆچ دەکەن لەومان ل **عەبدوڵڵا** لە سەودای دلبەران

شێت و شەیدا و ماڵ خەراب و نیشکا و سەرگەران

کێ وەفای دیوە لە ناز و عیشق و سیمینێ سەران

شاهو سولتان ڕوودەنێن بۆ چاه و تەخت و مەرتەبێ

لەم شیعرەدا نوسویەتی بەشێك لە وشەكان باش نەخوێنراوەتەوە، چونكە دەستخەتەكە مەرەكەبی بەسەردا ڕژابوو.

شیعرێکی تری هێناوەتەوە لەسەر شێوەی شیعرێکی حافزی شیرازی:

ئەگەر جارێك دڵم شادکەی بە دائیمی نە هەم جارا

بخال هندویش بخشم سمرقند و بخارا را

بدە ساقی لەوێ جامێ کە نووری لەیلێی تێدا جا

مەڵێ ئیرۆ لە دەست جەوری دونیای هەمی ئامانجا

خۆشا شیراز و ئەسفەهان ل هەفت ئیقلیم و تاجا

لە جەننەت خورد هەنەم عەلمان بە دیداری تۆ موحتاجا

کەناری ئابێ روکنابا د گلگشت موصەللا را

بە ناز و غەمزە بووم حەیران و سەرگەردانی چاوانی

وەك ئیسماعیل دەبم دەر هەر هەزار جاران بە قوربانی (بەرگی دووەم)

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

وەرگێڕانی چیرۆکێکی نێو گولستانی سەعدی بۆ سەر کوردیی سۆرانی:

ئەگەر چی ناوی سۆرانی نەهێناوە، چیرۆکەکەی بە ئەلفبای عەرەبی نووسیوە، هەر بۆیەش ئەوانەی لەسەر تێکستەکانی نێو بەرهەمەکەی لێرخیان نووسیوە، هەر وایانزانیوە ئەمە عەرەبییە و بیریان بۆ سۆرانی نەچووە، ئەگەر چی لە ناوونیشانەکەیدا بە زمانی ئەڵمانی تەنیا نووسیویەتی وەرگێڕانی گولستان بۆ سەر زمانی کوردی. چیرۆکەکە ئاوا دەست پێدەکات:

بسم الله الرحمن الرحيم

نیعمەت بۆ خودایەکە غالیب و گەورەیە کە تاعەت کردنی ئەو باعیثی نەزدیکییە و لە نێو شوکری ئەوابوون سەبەبی زیادی نیعمەتە، هەر هەناسە کە دەڕواتە ناوەوە طولی دەهەندەی زیندەگانییە و وەختێ دێتە دەرەو کەیف خۆش کونەندەی زاتە. لەپاش ئەمە هەرگا وا بوو لە هەر نەفسێکا دوو نیعمەت مەوجوودە و لەسەر نیعمەتی شوکری واجیب لە دەست و زوان کە دێتە دەرێ کە لە عەودەی شوکری ئەو دەربێت، عەمەل بکەن. ئەی داود بشوکر، کەم هەیە لە عیبادی شوکرکونەندە بەندە هەروەها چاکە کە لە گوناهی خۆی عوزربەدرەکی خودا ببینێت، ئەگەر نەلایقی گەورەی ئەو کەس ناتوانی کە بەجێ بینیت. بارانی رەحمەتی بێ حسێو ئەو بە هەموو جێیەك گەیشتووە و خوانی نیعمەتی بێ درێغی ئەو بۆ هەمووی گوشادە. پەردەی پیاوەتی بەندە گەلی خۆی بە گۆنای ظاهیر نادرێت و وەزیفەی ڕۆژی خۆرکەل بە خەتای ئینکاری کیشری ئەو نابڕێت. ئەی کەریمێك کە لە خەزێنەی غەیب گەورە و تەرسات، وەزیفەی خەوەرە دۆستان لە کوێ نائومێد دەکەیت، تۆ کە لەگەڵ دوشمنگەل نەزەرت هەیە بە فەرانسی بای صەبای فەرموو کە تا کە فەرش زومەرەدین دا نەجات وە بە دایانی هەوری بەهاری فەرمووکە تا کەژ گوڵ و گیا لە بێشکەی زەوینا پەروەرمەش بدات، وە دارانی بە خەلات، نەورۆزی کەوای سەوز گەڵا کردۆتە بەر و منداڵگەل شافی بە قدووم وەهاتن فەسڵی بەهار کڵاوی شکۆفەی لەسەرداناوە و شیرەنەیجە بە قودرەتی ئەو هەنگوینی زۆر ئاوەرە و تۆمی خورما بە مەیمەنەت تەربیەتی ئەو بووە بە دار خورمایەکی بڵند، هەور و باد و مانگ و ڕۆژ هەموو لە کاران تا گە تو نانی بەدەس بێنێت و بە غەفڵەت نەیخۆیت، هەموو بۆ تۆ سەرگەشتە فەرمانبەردارن، شەرت ئینساف نییە گەر تو فەرمان نەبەیت. لە حەدیسایە لە گەورە مەوجووداتەوە خولاصەی مومکینات و صەفای ئادەمیگەل و تەواوی دەور و ڕۆژگار یانی محمد المصطفی نزوولی ڕەحمەت بکا خودا لەسەر ئەو و لەسەر ئەهلی ماڵی شەفاعەتکونەندەی ئیتاعەکێشی ئەو ئاگادارە و کونەندەی چشت دەهەندە بە بێ سوئالی قیسمەتکونەندە گەورە بین خۆش نیشانەدار بە مۆری پێغەمبەری گەیشتووە بە بڵندی بە کەمال و تەواوی خۆیەوە لاچووە تاریکی، بە جەمالی ئەوە دە چاك بووە، هەموو خەسڵەتی ئەو نزوولی رەحمەت بێت لە سەر ئەو و لەسەر ئالی چە غەم هەیە بۆ دیواری

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ئوممەت کە پشتیوانی وەکو تۆی هەیە! چە خەوف هەیە لە مەوجی بەحر کە هەیەتی نوح کەشتیوان هەرگاه یەکێ لە بەندگەلی گوناهکار پەرێشانی ڕۆژگار دەسهەلکرانەوە بە ئومێدی قبووڵ بوون بە دەرکی حەق گەورە و بڵند بکاتەوە، خوداوەندی بڵند نەظەر ناکات ئەو باز بیخوێنێت دووبازە دورستی دەکات، دووبازە بە زاری بیخوێنێت، حەق پاك و مونەزەه و بڵند ئەفەرموێت: ئەی مەلائیکەی من بە دروستی قبوولم کرد لە بەندەی خۆم وەنیە بۆ ئەو غەیری من یانی بەخشیم بۆ ئەو وەکاری ئەوم دەرهێنا کە لە زۆری دوعا و زەلیلی بەندە شەرمم هەیە، کەرەم بوێنە لوتفی خوداوەندکار گوناه بەندە کردوویە ئەو صاحێب شەرمە، عاکفگەل کەعبە جەلالی بە کۆتایی عیبادەت ئیقرار دەکەن کە عبودییەت ناکەین بە موافیقی عیبادەتی تۆوە وەصفکونەندەکان خەتلێ جەمالێ ئەو بە تەحەییور نیسبەت دراون، کە ئێمە نەمان شناسێك سەحیق شناسین، ئەو ئەگەر کەسێ وەصفی ئەو لە من بپرسێت بێدڵ لە بێ نیشانەوە چ بڵێت عاشقان کوژراوی مەعشووقن دەرنایەت لە کوژراوان ئاوازەیەکی لە ساحێب دڵان سەری بێخە موراقەبەدا ڕابردوو و لە نیوەی بەحری کەشفا غەرق بوو وە وەختێ کە لەو حالەتە هاتەوە یەکێ لە ڕەفیقان بە تەریقی کەیف خۆشی پێی وت لەم باغە کە بوویت بۆ من چ سۆقاتت هێنا، وتی لە خاطرما بوو کە وەختێ بەدار گوڵ بگەیم داینە پڕیکم بۆ سەوقات ڕەفیقات، وەختێ گەیشتم بۆی گول وەها مەستی کردم کە داینێم لە دەست ڕووی، ئەی باڵندە سبحەینێ عیشق لە پەروانەوە فێر بە کە ئەو سووتاوە گیانی ڕووی و ئاوازی نەهاتەدەرێ ئەم موددەعیانە لە تەڵەبی ئەوا بێ خەبەرن، کە ئەو کەس خەبەری بوو خەبەری لێ نەهاتەوە.

ئەی کەسێ بڵندتری کە خەیاڵ لە قاعیدە لە کەمان و لە وەهم و لە هەر چشتێ کە وتویانە شنەفتگمانە دخوندگمانە مەجلیس تەواو بوو، عومر بە ئاخیر گەیشت. ئێمە هەروەها لە ئەووەل وەصفی تۆیا ماین، زیکری چاکی سەعدی کە لە دەم عەواما گوتووە و ئاوازەی قیصەی ئەو کە ئاین و زەمین و فراوا ڕۆیوە ونی بخە حەدیث ئەو وەکو شەکر دەیخۆن و کاغەز نەشئەتی ئەو وەکو کاغەزی زەردی بەن لەسەر تەواوی فەزڵ و بەلاغەت حەمل ناکرێت، بەڵکە گەورەی دونیا و قوتبێ دائیرەی ڕۆژگاری قایمەقام مەلیك سلێمان نەصرەتدەهەندە ئەهلێ ئیمان شەهنای گەورە لەلە بوزورگ ظەفەر پێدراوی دونیا و دین ئەبوکر(؟) سەعد کوڕی زەنکی سیوەر خودای بڵند لەسەر زەوینی باریی خودایا ڕازی بە لە ئەو و ئەویچ رازی بکە بە چاوی شەفقەت نەظەری کردووە و ئافەرین زیادی فەرمووە و قەصدی ڕاستی فەرمووە، بێ موشەببەه تەواوی مەردوم لە خاص و لە عام بە مەحەببەت ئەو مەیل کونەندەن کە مەردوم لە سەر دینی پادشایانن، لەو وەختەوە کە تۆ لەسەر من فەقیر نەظەرت هەیە.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

عەلامەتم لە ڕۆژ مەشهوورترە ئەگەر خۆ هەموو عەیبان لە نێو ئەم بەندەدا هەیە هەر عەیب کە سولتان سەپەندی بکات هونەر گڵی خۆش بێت لە حەماما ڕۆژێ گەیشت لە دەست مەحبووبێ کو بە دەستی من، وتم پێ: موشکی یا عەبیری کە لە بەینی دڵ ئاوێزی تۆوە مەس بووم؟ وتی من قوڕی ناچیز بووم، وەلێ موددەتێ لەگەڵ گول دانیشتم، تەواوی هاونشین ئەثەری کرد لە من، ئەگەر نە من هەر ئەو خاکەم کە هەبم. بارێ خودایا کەیف خۆش بکە مسوڵمانان بە درێژی دەوام ئەو وەدو چەندانە چاکی چاکیان ئەو وەبڵند بکەرەدە مەرتەبەی خۆشەویستان، ئەو وەئەو نیچە ئەویان بەڵادە خۆشەویسە. بارێ خودایا ئەمەن بکە شار، ئەو وە موحافەزە بکە ئەولادی ئەو، بە حەققەت موبارەك بووە دونیا بە ئەو، دە دایم بێت موبارەکی ئەو وە قووەتداری بکات خودا بە عەلەمان نەصرەت هەر بەم ڕەنگە نەشونما بکا چیك، ئەوە بێخی و چاکی گیای زەوین لە چاکی تۆ بووە مەس، خودای عالی و پاك مەملەکەتی پاك شیراز لە هەیبەتی حاکمانی عادل و بە هیممەتی عالیمانی عەمەلکونەندە تا ڕۆژی قیامەت لە ئەمن و سەلامەتا بیگا بدێرێت، بە عەتا و کەرەمی خۆی مەملەکەتی فارس بمی لە مشەقەتی ڕۆژگار و نیەتا لەسەر یەو بوێت یەکی وەکو تو سەروەری خودا ئیمڕۆژ کەس نیشان نادات لە بەسیطی زەوینا لە میثلی ئامەتانە دەرکی تۆ مەکانی ئەمنی و ڕەضا لەسەر تۆ حیفزی خاطری فەقیران شوکر لەسەر ئێمە و لەسەر خودای دونیا ئافەرینەندە جەزا باری خودایا لە بای فیتنە نیگاه بدێرە خاکی فارس ئەوەندە خاك و ئاو دەوامی هەیە.

سەبەبی وتنی ئەم کتێبە:

شەوێ فکری ئەییامی ڕابوردوم دەکرد و لەسەر عومری بە تەلەفا ڕۆویم حیرەتم وەخوارد و سەنگ بوو ماڵی دڵم بە ئەڵماسی ئاوی دیدەکانم دەکرد و ئەم بەیتانەم دەوت هەر لەحزەیێ لە عومر نەفەسێ دەڕوات. وەختێ تەماشا دەکەم کەسێ نەما، ئەی کەسێ کە پەنجا ڕۆیوە و تۆ لە خەوای، مەگەر ئەم پێنج ڕۆژە پێ بگەیت، خەجالەت کە ڕۆیوە کاری دروستی نەکرد، تەبەل بارکردنیان دا لەبۆ باری دروس نەکرد، خەوی شیرینی سبحەینێ بارکونەندە دەگەڕێتەوە، پیادە لە ڕێ هەر کەسێ هات عەمارەتی نووی دروس کرد، ڕۆی و مەنزلی بە یەکێ سپارد و ئەو یەکێ و پێچ هەوەسێکی وی وەهای پوختە کرد، ئەم عەمارەتە کەس نەیبردە سەر، رەفیقی بێ دەوام، دۆس مودەبیرە بۆ دۆستی لایق نییە ئەم عوزرکونەندە ما بە زیندەگانی ئینسان زگە تا بە ئاهەستە دەڕوات چ خەفەتێ هەیە، وە ئەگەر گوشاد بووی وەها کە نەتوانی بوەسیت، بوێژە لە حەیاتی دونیا دەس شەبوورە و ئەگەر بوەسیت وەها کە گوشاد نەبیت، ئەگەر دڵ لە عومر هەڵکەنی لایەقی چوار طەبعی خیلافکونەندە و سەرکێش پێنج ڕۆژ پێکەوە خۆش دەبن، ئەگەر یەکێ لەم چوارە غالب بوون، گیانی شیرین دەڕوێتەدەر لە قالب، بێ شك پیاوی دانای تەواو لەسەر زیندەگانی دانا

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

نیت دڵ چاك و خەراپ وەختێ دەبێ لە مرن خەوەشا بە ئەحوالی ئەو کەسە کە گوێی چاکی ببات بەرگی کەیف خۆشی بگۆری، خۆت بنێرە کەس لە پاشەوە تۆ لە پێشا بنێرە عومر بە فەرە، رۆژ تاوسان کەمێ ماوە خواجە هێشتا مەغرووره ئەی خاڵی دەس رۆیو، ئەبازار دەترسم مێزەرە خۆت دەرنەینیت، هەر کە کیلاوی خەوی بەوەزی خوارد لە وەختی خەرمانا وە بێ هێشوو بچینەوە. نەسیحەتی سەعدی بە گوێ گیان بژنەوە رێ و هات پیاو بە برۆ لەپاش فکرکردن کەم مەعنا سەلاحم وەها زانی لە جێگای دانیشتنی دانیشم و داینە لە رەفاقەت بچنمەوە و دەفزەم لە قسان بەڵاو بشۆم و لەمەوپاش بەلاونەبم زوان براو لە گۆشەیەکا دانیشتو کەڕ و لاڵ چاترە لە کەسێ کە زوانی لە حوکەما نەوێت، تا کە یەکێ لە..

دۆستان کە لە کەژاوەدا ئەنیسی من بوو و لە حوجرەدا هاونشینی من بوو، بە قاعیدەی ڕابوردوو لە دەرك هاتە نێو، هەر چەند صوحبەت کەیفخۆشی دەرهێنا و فەرشی مەیلکردنی داخست، جوابم نەداوە و سەرم لە زانەوی عەبد ئاینی هەڵنەگرت، بە عەینجەری تەماشای کرد وتی ئیستە کە ئیمکانی وتنت هەیە مەڵێ ئەی برا بە لوتف و بە چاکەی کە سوبەحی کە قاصیدی ئەجەل بکات بە حوکمی ضەرورەت زوان دەکێشێتە نێوەوە.. ل١٠٣.

بەشی کورمانجی:

ڕۆڤی و قژک

ڕۆکێ قژک هنەک پەنێر دزی، کر ناڤ نەکولێ خوە، چوو سەر گها دارێ سەکنی. وێ ساعەتێ ڕۆڤیکی ب حیلە ل بن دارێ ڕوونشت بوو، د دەڤێ قژکێ دا پەنێر دیت؛ ئێک ژ دەستە وی بگرە پوڕ تەرتیب قورمیش کر، ب قژکێ ڕا گۆ کە؛ ئای جانم قژک، تو چ ڕندی، چ ناخشینی، ئێک دەنگێ تە فێنی پوورتا خوە ڕند بە، تو دبی پادشاهێ تەیران گشکی. قژکا دن لە وێ قسا سا بوو، نییەت کر ئێک بانگ بکە، پەنێر ژ دەڤ دا کەت. هەما ڕۆڤی بەزییا پەنێر گرت، گۆت کو: ئای جانم قژک، هەر مێرەکی گۆتە خوە ب سەر دا ب هەر مێرۆکی دەرەڤان دکە، حەق وی زایع دکە. ڤا قسا کی مە دا تە ژ پەنێر ڕندترە، ژ دەڤە خوە نەینە دەر؛ گۆت، تو ب ڕییا خوە دا.

ڕۆڤی و بزن:

ڕۆڤیک ب بزن ل مال دگەرییان؛ ڤانا پڕ تی بوون؛ ل بیرەکی دگەرییان، بیرەک دیتن، د بندا حەبەک ئاڤ هەبوو. ڤانا پڕ تی ببوون. ب ترس هاتن، پاشێ سایمیش نەکرن، کەتن بیرێ، پر ئاڤ خوارن، پاشێ ئێک بدەرکەڤن خواست، ڕێیەک نەدتین، نەچار مان. بزن ب ڕۆڤی ڕا گۆت کو، مر، برە ئاڤ خوار، ئێک ئەم ب دەرکەڤن ڕێ تونەیە. ڕۆڤی گۆت کو؛ قاساڤەت نەکە، هەڤالێ من، ئەزێ دووبارەکی ببنم. ئیشالاه ئەمێ بدەرکەڤن. بزنە گۆت کی؛ تویێ چ تەرتیبێ بکی. ڕۆڤی گۆت کی؛ ڕابە سەر لنگا، لنگە خوە یێ پێشین ببر زۆر

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

دی، سەرە خوە یێ ب قۆلۆچێ خوە ڤا ببر زڤر دی، ئەز بکشم سەر پیێ تە، ب دەرکەڤم، پاشێ ئەزێ تە بکشینم دەر، ئەمێ هەر دوو ژی خلاس ببن. بزنێ ڤا تەرتیبا پر بەگەنمیش کر، کێف بوو، گۆت؛ ڤا فرسەندا ل مە تونە، فێنی رۆڤیکی تاعلیم بکی، ئەزێ فێنی وی بکم. هەما رۆڤی بازدا سەر پیێ بزنە، بدەرکەت، ب دەرەوان دەرکەت، لەهیندا بیرێ دگەرە. بزن ئیش ڤیا دیت، گۆت کی؛ هەڤالێ من و تە وەرێ بوو، مە ب تە ڕا یاردم کر، یو ب دەرکەتی، تە ئەز نەکشاندم دەر. ڕۆڤی ب پرسا ڤیا دکەنە، گۆت کی؛ هەی بزن ئێک ئاقلێ تەدا ڕیێ تێدا بوو یا فێنی پوورت کی بوو یا، پاشێ تو نەکەتییایی بیرێ، تو وێ چاخێ ئاقلەک دوشنمش بوویایی؛ ب خاترێ تە، شخولێ من هەیە؛ گۆت، چوو.

شێرێ کال:

ڕۆژەکی شێرەک کال ببوو، فێنی سیسالیک سپی ببوو د کالبوونا خوەدا کەتبوو. چقاس جینار هەبوون وێ گشک هاتن ئێک هاتن زیارەت بکن: ئانجاخ ڕۆڤی تونەبوو. ئێک گور ب ڕۆڤی ڕا دشمان بوو، ل ویرا حەیفا خوە بگرە فەرسەندی گۆت؛ پادیشاهم، ڕۆڤی نەهات سەر زیارەتا وە، پرێ کیبر بوو. ل ئەو قسا شێر ب هێرس هات، ڕۆڤی مێرک دا بەر ناوڤەتێ ب پێ. ڕۆڤی هات، دۆستی قسەک گۆر؛ ڕۆڤی ئەڤ قسا بهیست، ئێک ژ گور حەیفا خوە بگرە پڕ تەرتیب کر. هات پێشییا شێر. شێر هێرس بوو. تو چما نەهاتی سەر زیارەتا من. ڕۆڤی گۆت کی؛ پادشاهم ژ من پرتر کێ ل بەر دەرییێ تە خزمەت کر، ژێ سلتانێ خوە ڕا خزمەتا وی دبینم. شێر گۆت کی؛ تو ژ کو یی بوویی. ڕۆڤی گۆت کی؛ پادشاهم ئەز چووم من ل ئیشێ تە مێزە دکر، ئەز ژ بۆی تە دگەرییام، ژ بۆی عیلاجێ دگەرییام. شێر گۆت کی؛ تە چ عیلاج ئانی؟ ڕۆڤی گۆت کی؛ جییەکی حاکم هەبوو گۆت کی؛ گورەکی ساغ پۆستێ وی بگرە، پۆستی وی ل خوەکە، تو یێ خوەش ببی. شێر قسا ڕۆڤی قەبوول کر، پۆستێ گور ژ گوڕا ل خوەکر.

تەیرێ زاهری ب چەلێکێ خوە ڤا:

تەیرێ زاهرەکی ل عەردەکی دن ئاڤ گەنم دا هێلینا خوە چێکر؛ هات وەختێ بێدەرا، هەما چەلێکێ وی نەدفریان. تەیرێ زاهری دچوو، هەرە تاحینی ب ڕەڤ جییەکی، ب چەلێکێ خوە ڕا گۆت کی؛ خوەدییێ عەرد ئێک هاتن مێزە بکن هەلا دبێن چ، گۆت، چوو. هەما ئەو وەقتێ خوەدییێ عەرد ب لاڤێ خوە ڤا هاتن، گۆت: لاوێ من، گەنم گهیشتییە، هەرە ب دۆستێ خوە ڕا ببێژە برا ڤ سپێدا بێن، برا بێن، گەنم برا بچینن. ئەڤ چەلێکانا ڕجێفین. تەیرێ زاهری هات، پێرا گۆت. تەیرێ زاهری گۆت کی؛ مەترسن، ئەمێ ژ ورا ڕابن، سخلێت توونەیە، خوەدییێ عەرد سبێ ئێک هات هەلا مێزێ بکن دبێژن چ. ئەڤ مێرک (مەرڤ) هات، مێزە کر، مەرڤێ وی کەس توونەیە، هایدێ، گۆت کی، مەرڤێ دن

گوڤەنمشێ دۆستێ خوە نابە، لاڤێ من، هەرە ب مەرڤێ خوە ڕا ببێژە، برا سبێ بێن، ب من ڕا گەنم بچینن. ئەڤ چەلێکانا داها پڕ ترسییان، دییا وان هات، پێ ڕا گۆت. دییا وان گۆت کی؛ مەترسن. سبێدا مەرڤێن نەهاتن. خوەدی ب لاڤێ خوە ڕا گۆت کی؛ سبێ سبێ دا ئەمێ بێن، خوە ب خوە ئەمێ بچینن. ئەڤ قسا تەیرێ زاهری بهیست، ب چەلێکێ خوە ڕا گۆت کی: ئەمێ هەرن ژ ئیرۆ شوون دا، داها جائیز نابە. تەیر ب چەلێکێ خوە ڤا چوون.

چیرۆکا بلبل و بازێ:

بلبل چوو سەر گلییێ دارێ. بازەک هات ئێک ڤییا بلبلێ بخوە. بلبل بانگ کر کی؛ ئەز تەیرەکە پچووکم. تو مە دخوی، پاشێ تێ خاسل دبی، هەرە فێنی خوە تەیرەکی ببینە، بخوە. باز گۆت کی؛ ئەز دین نینم، ئەز دەستە خوە حازر دا نایینیم؛ ئێک ئەز هەرم لێ پارییێ مەزن بگەرم، بەلکی ئەز نەبنم، پاشێ ئەز مەحرووم دمینم؛ گرت خوار.

بزن ب کارکا خوەڤا:

بزن ژ حەوزێ دەرکەت، چوو کو بچێرە. ب کارکا خوە ڕا گۆت کی؛ دەری بقافلینە، ژێ غەینێ من، کی هات دەری ڤەمەکە. گورەک ئەڤ بزنا دچێرییا بزن دیت گۆت فرسەندەکی ڕندە، کار بێ دییا خوە مایە. ل دەری خست (کوتا)، کار هات پاش دەری. پرسییا: ئەو کییە؟ گور گۆت کی؛ ئەز دییا تە مە، فێنی وی دەنگێ خوە کر. کارک د قولکێدا مێزە کر، گۆت؛ دییا من نینە. کارک گۆت کی؛ تو دەرەڤان دکی، تو مە دخوی، تو نکاری مە بخاپینی، مە دەری ڤەنەکر، گور فێدی کر. پاشێ ور گەرییا، چوو ب ڤییا میسالەکی هەر مەرڤەکی بپرسە دێ و باڤێ خوە ئینانمیش بکە، ژ هەر بەلایەکی بهالێسە؛ ئێ دودویان: ب قسە منافقا ئینانمیش مەکە، زمانێ وی فێنی دلی نابە.

شمکچی ب مەرڤێ دەولەت:

یەک شمکچی شەڤ و ڕۆژ د دکانا خوە دا لاوک دستێرا. مەرڤەکی دەولەتلی جیرانێ وی هەبوو، مالا وی د دەستە وی دا پڕ بوو. ڕۆژەکی ئەڤ مەرڤێ دەولەتلی ئەمر ب شمکچی کر، ژ وی ڕا پرسی؛ تو د سالەکی دا تو چقاس مال قازانمیش دکی؟

شمکچی گۆت کی؛ سولتانم، ئەز حەساب ناکم، ڕۆژ ل سەر ڕۆژێ ئانجاخ نانە خوە بۆخازا خوە دقەدینم، ژ خوەدێ شکر دکم. ئەڤ مەرڤێ دەولەتلی دیسا ژێ پرسی؛ تو ژ ڕۆژەکی تو چقاس قازانمیش دکی؟ شمکچی گۆت کی؛ گە پڕ، گە هندک، ئێک ئەز نانێهێرم مەیخانە، ئێک ئەز مە قەزەنمیشکرییە ژ مە ڕا بەسە. ئەڤ دەولەتلی ژ پرسا وی حەز کر، سەد قورش دایە، گۆت کی؛ بخوە ڤەخوە، کێف بکە. شمکچی ئەڤ پەرانا کر بن عەردێ، داها لاوکی ناسترە، داها ب ڕەحەت ڕاناکەڤە، ژ خاسنێ تاڤێ، خوە نابرە؛ هەر ڕۆژ مێزە دکە،

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ب خەیالا ڕاناکەڤە سبە دبە. وە چەند ڕۆژان چوو، پاشێ چوو ب مەرڤێ دەولەتلی ڕا گۆت کی؛ پەرەیێ خوە شووندا بگرە، خەوا من بدە.

چیرۆکا مار و گوندیيان:

گوندییان جۆتکارییان دگەریيا، د مارەک ل سەر بەرفێ قەفیلییە؛ ل ڤییا مەرحەمەت کر، بر، ل سەر پاهیرییێ درێژ کر. مار گەرم بوو، سەرە خوە بلند کر، ل سەر گوندییان هجووم کر. گوندییان گۆت کی؛ مارەک کۆتییە، ئەز بووم سەبەبێ جانی تە، ئەزێ جانێ خوە ژ تە بگەرم. گۆت، ل سەرە وی خست.

مێرک ب خەزینا وی:

مێرک پڕ خەزینە کر بن عەردێ. هەر ڕۆژ هەر ڕۆژ چەند جاران دهات، زیارەت دکر، ب دەستە خوە زێران ل هەڤ دخست، ژ ویرا لازم بوو یەک نەدگرت. یەک مێرک ب وی تماعکار بوو؛ ئەڤ مەرڤ دچوو سەر زیارەتا وی، مێر ژێ شەڤە گرت فرسەندێ خازینە ژ ورا هلانی، گرت چوو. خوەدایێ وی هات سەر خەزینێ، هات جییێ وی، خەزینە نەدیت، سەد هەزار جاری بانگ کر. ب ویرا خەبەر دا. لاڤایا مێرک ڕاست هات، پرسی: تو چما دگری؟ گۆت: تە دیت، ئەز هەزار جاری ئەز شخولیم، مە خەزینە کر عەردە، دهاتم من زیارەت دکر، من پارەک ژێ نەدگرت، دزان دزین. مێرکێ ژێ دگەری، گۆت کی: چما دگەری، زەرارا وی توونە، ل دەوسا خەزینێ کەڤرەکی داینە، ئێک مالەک تێ د خەزینێ دا دییە، تو وی مالا د کەڤر دا ببینی.

مەرکەک ب جوانی ڕا:

مەرکەکی ڕۆژەکی ل مەهینەک ئاڤس سوار ببوو. مەهین زا. چەلێکا وی د پەی دچوو، ل ڕێ ما. جوان ب خوەدایێ خوە ڕا گۆت کی؛ ئەفەندم، ئێک تو دا ژ وێ ئەز بچووکم ئەز نکارم بێم. تو دەرە، مە لەورا دهێلی، ئەز دمرم؛ هەما من بگەرە ب بەر خوە دا، هەیانێ ئەز مەزن ببم، پاشێ ل من سوار ببە، هەیانێ جانێ تە دخوازە ئەز تە بگەرینم.

٤

د وەقتا بەنی ئیسرائیل مێرکەکی دەولەتلی هەبوو، مر؛ دو لاوێ وی مان، مالێ وی پڕ ما، خانەکی وی ما. وڤ هەر دو لاوێ وی ئەڤ خانییا پارڤە دکرن، پەڤ چوون، یەک دبێ: خانی یا من ئە، ئێ دن دبێ: خانی یا منە. هەم ئاب ئیزنا خوەدێ ل سەر دیار کەرپیتەکی سەرە خوە بلند کر گۆت: هوون چما فێدی ناکن، ئەڤ خانییا نە یێ تەیە نە یێ ڤییە، ئەز مەرڤەکی پادشاهێ مەزن بووم، ل دنیایێ سێ سەد سال مەزن بووم، پاشێ مرم، سێ سەد سال ئەز د مەزەل دا ڕاکەتم، چورومیش بووم، بووم هەڕی؛ پاشێ مێرکەک هات، دیسا ئەز کرم کەرپیچ، چل سالی ئەز بووم خانی پاشێ بۆزمیش بووم، هەفتێ و سێ سالان

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ئەز چۆلێ ڕاکەتم، دیسا مێرک هات، ئەز کرم کەرپیچ، دیسا ب وی خانییێ چێکر، سێ سەد و سی سالێ د وی دیارێ دا سەکنیمە، نزانم ژ ئیرۆ شوندا حالێ من چ دبە؛ هەیانێ ئانکۆیێ جانێ من نەئێشییا، هەرن هوون فێنی ڤیا خێر بکن، ئیشەکی ببینە. گۆت، دەنگێ وی هات برین. ئای برایێ من، تو دبێژی مالێ من ملکێ من پڕە، گوڤەنمیش مەبە، مالێ تە ملکێ تە پڕە. مالێ فیراڤوون پڕ بوو، نیڤێ مالێ وی نابە؛ ب خودێ ڕا جەننەت و جەهەننەم چێبوون، ب خودێ ڕا مال و ملک مر. وی فیراڤوونێ مەلون ئەڤ ب مەرڤەکی خوە پڕ کفر کر، پڕ کیبر کر، ژ بۆی وی چوو جەهەننەمێ، هەیانێ قیامەتێ. مەرڤێ ب ئاقل تمی دگەرە، مەرڤێ دن بدە وەر دبە، شەیتان دبە مەرڤێ وی، ب شەیتان وێ د جەهەننەمێ دا دمینن، دبێ ئەبوو جەهل؛ هەر چ دبە ل پاشییا دنیایێ کۆتی دبە، جانێ من!

٥

چار کەڤر مەزنێ ئوورس میر ئالۆ ژ ئالەخاندراپۆلێ دەر کەت، چوو ل سەر قەرسێ. ڕاستێ ترکان و کوردان هات؛ حەفتێ ترک بوو، سەد کورد بوو، ئێ پڕ ئاخا بوون، هاتن تەسلیمێ ئوورس بوون. میر ئالۆکی ل فایتۆن سوار بوو، چوو ل بەر وان سەکنی، ب ترکی سلاڤ ل ئاغایان کر، ب ترکی خەبەر دان. میر ئالۆ دی ئەڤ ئاغایان گشک ڕندە، خۆرتە، زۆرە، جلا وان گشک تەمیزە، هەسپێ وان گ زراڤن بلندن، هەر هەسپێ هەزار مۆناتەکی نادە. سارخێ وان ئیپەگێ تەرابلوس بوو یە، هەر سارخێ وانبیست مۆناتەکی نادە. ڕیمێ وان گشک دانزدە مۆفریک بوو یە ب درێژی، تۆپی ڕمی وان پێ ڕا ئۆستریییایی. ئێک میر ئالۆ چوو، سیوارانا ب میر ئالۆ چوون، ب جیریت لەییستن.

لێ قەومێ کورد ناترسە؛ ئێک بەگێ وان ئەمر بکە ئەڤ ئۆردییا دژمنان شوورێ خوە بکشینە. گشک هەرە ناڤ دژمنان کەڤە، گشک بمرە، یەک نارەڤە هەیانێ بەگێ وان ئەمر نەکە بەسە! ئەو گشکان دژمنان سەر ژێ کن. کەنگی بەگێ وان ببێ بەسە! وێ شوندا ڤەگەرن.

چیرۆکا دەرەبەگی:

ڕۆژکی بەگ چوو سەفەرێ چوو شەهرستانێ ستەنبۆلێ؛ ب خزمەتکارێ خوە ڕا گۆت: هەرە چارشوویێ ژ من ڕا نان بینە. خزمەتکار چوو چارشوویێ، مێزە کر د دەستێ دەلالەکی دا قوتی هەیە، دفرۆشە خەراج پێنج قرووشان. ئەڤ خزمەتکارا سەعاتەک دودویان ل مێزە کر؛ نیڤرۆ بوو نەچوو، عەسر بوو نەچوو. بەگ مێزە کر خزمەتکاری وی نەهات؛ ئێڤار بوو هات. ب خزمەتکاری خوە ڕا گۆت: تو ل کو مایی. خزمەتکار گۆت کی: بەگێم، ئیرۆ ل چارشوویێ قوتیک دفرۆش، پەرە مە ڕا تونەبوون، ئێک ئەڤ قوتی بکرییا. بەگ گۆت؛ چەند قرووشانە؟ خزمەتکار گۆت: ب پێنج قرووشانە؛ دا خزمەت کات، گۆت؛ هەرە بکرە. خزمەتکار چوو چارشوویێ، پێنج قرووشان دا دەلال، گۆت کی؛ ئەڤ قوتییا ب

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

من دا. قوتی گرت بر هندا بەگ. بەگ گۆت؛ ئەڤا قوتییا یە. خزمەتکار گۆت؛ ئەڤە. دەڤێ قوتییێ ڤەکر مێزە کر کەچکەک قوتی تێدایە، ب کەچکێ ڕا گۆت: تو چ دخوی؟ کەچک گۆت تشکی ناخوم. ئەڤ کەچکا دا بازرگان شاند ژ دییا خوە ڕا. ئەڤ کەچک گرت و چوو، چوو شەهرستانێ سیواسێ. ڤی بازرگانێ مێزە کر پاشایێ سیواسێ دوشنمش دبە. بازرگان گۆت: پاشام، تو چما دوشنمش دبی؟

پاشا گۆت: هەی بازرگان، دەردم پڕە. بازرگان گۆت: دەردێ تە هەیە؟ پاشا گۆت کی: لاوەک من هەیە، تشتکی دخوازە، نزانم چ دخوازە، ئەز پاشامە، مالێ مە پڕە، خزمەتکارێ مە پڕە، بەسلێمە پڕە، لاوێ من تشکی دخوازە نزانم چ دخوازە. ئەڤ بازرگانا چوو جەم کەچکێ گۆت: ئەڤ پاشا دوشنمش دبە، لاوەژ وی هەیە، تشتکی دخوازە کەس نزانە چ دخوازە. کەچک گۆت کی؛ هنارێ دخوازە. هەما دەستە خوە کەچک کر پاشکا خوە، هنارەک ژێ ئانی دەر، هەبێ وی کر سنییێ. دا بازرگان گۆت کی؛ ببە لاوێ پاشا ڕا، ئێک خوار، پاشێ پاشا ئەوی خازینان ب تە دا. بازرگان هنار بر، دا لاوێ پاشا. لاو گرت خوار. پاشێ پاشا ئانی خازینە دا وی بازرگانی. بازرگان خازینە گرت، چوو مالا خزمەتکارێ بەگ، گۆت؛ دییا پیر، لاوێ تە ئەڤ کەچکا ژ تە ڕا شاندییە. ئەما دییا پیر دەری قەفلاند، کەچک بر ژۆر، ڕوونشتن. کەچک گۆت؛ دییا پیر ئەمێ ژ خوە ڕا خانییەکی مەزن چەکن. چوون هۆشتا ئانین، کۆشک قۆناخ چێکرن. ڕۆژکی خزمەتکارێ بەگ هات مالا خوە، ئێڤارێ جلێ خوە ڕا خست، ڕاکەت، ڤا کەچک کەت هەمێزێ، خانچەر ل کەچکێ خست، کوشت، ئاڤێر دەر، شەڤ ب نیڤی بوو. ل وی مەملەکەتێ شەش کەلێش هەبوون، هاتن ل وی گوندێ، گەرییان، مێزە کرن د وێ قۆناخێ دا موومەک دشەوتە، ئەڤ کەلێشانا مێزە کرن چ هەیە چ تونە یە، کەچک گرتن، برن شکەفتا خوە، نەمێ کرن: باە خوە دێ کر. خوەدێ جان دا ب کەچکێ. کەلێشەکی گۆت؛ ئەڤ کەچکا ژ من ڕا،کەلێشێ دن گۆت: ژ من ڕا. کەچک گۆت هوون شەش مەرڤن، ئەز تەنێمە، هەرن، ژ مە ڕا جۆتە جزمە کێ بەری ئانی، ئەزێ وی بگرم.

کەلێشەتێ چوون، کەچک ژێ چوو، ڕاستێ دو شڤانان هات. شڤانێ پچووک گۆت: کەچک، تو من ناگری؟ کەچک گۆت: ئەز تە دگرم. شڤانێ مەزن گۆت : برا من بگری. لەوێرا شڤانان پەڤ چوون. کەچک گۆت: هون دودنن، کێ ژ من ڕا بەری جۆتە جزمە ئانی، ئەزێ وی بگرم.

شڤانێتێ چوون، هەما کەچک ژێ چوو، ڕاستێ گەمجی هات. گەمجی گۆت: کەچک، تو من ناگری؟ کەچک گۆت، ئەز تە دگرم، هەرە با مەلایەکی برا مەلە ب، برا نکاحا مە ببرە. گەمجی چوو با مەلەیەکی، کەچک ژێ ورا چوو. لاوەکی پادشاە هەبوو، لاوێ پادشاە باڤێ خوە ڕا گۆت : ژ من ڕا چل ژنی بینە، ئەزێ داوەتێ بکم؛ ژێ ڕا سیە و نەه

ژن ئانی، ئەڤا کەچکا ئانی. لاوێ پادشاه چوو، هەره داوەتا خوه بکه. ڤێ قیزکێ گۆت: سولتانم ڤێ شەرابێ، ڤێ ڕاقییێ یێ ڤەخوه، داوەتا خوه بکه. لاوێ پادشاه ڕاقی شەراب ڤەخوار، سەر خوەش بوو، کەت، هەما ئەڤ کەچکان ڕا بوون، پەنجەره شکێناند، ڕەڤیيان، چوون، چوون سەرێ چیایەکی، قۆناخ چێکر، کانیک چێکر. ئەڤ کەچکێ سوورەتێ خوه سەر کانییێ یازمیش کر، دودو نۆبەتچی دان بەر؛ کەچک گۆت: کی هات ل سەر ڤێ کانییێ ئاڤ ڤەخوار ژ من ڕا بگرن وەرینن. خزمەتکاری دەرەبەگێ سبێ دا ڕابوو، مێزه کر: کەچک توونه؛ گۆت؛ ئەزێ هەرم، ببنم؛ چوو. کەلێشان هاتن شکەفتێ، مێزه کر: کەچک توونه، گۆت: ئەمێ هەرن ببینن؛ کەلێشەتێ چوون. شڤانەتێ هاتن، مێزه کر گور کەتی ناڤ پەز، پەز تونەیه. شڤانان گۆت؛ ئەمێ هەرن ڤێ کەچکێ ببنن؛ شڤانان چوون. گەمیجی مەله چوو، ئانی، مێزه کر: کەچک تونه. گەمجی گۆت؛ ئەزێ هەرم کەچکێ ببنم. لاوێ پاشێ سبێدا ڕابوو، ئاقلی هات سەری، مێزه کر، کەچک تونەیه. گۆت: یا ڕابم، ئەڤ چ بوو، سەره مه دا هات، ئەز لاوێ پادیشاهێ مه، ئەزێ هەرم چل کەچکێ ببنم؛ چوو. ڕۆژکی خزمەتکاری دەرەبەگێ هات سەر ڤێ کانییێ، ئاڤ ڤەخوار، هەما نۆبەچی گرتن، گۆت: هایدێ، کەچک تە دخوازه، برن کرن حەپسێ. ڕۆژکی شەش کەلەش هاتن سەر کانییێ ئاڤ ڤەخوارن، نۆبەچییان گرتن، برن کرن حەپسێ. ڕۆژکی شڤانان سەر کانییێ ئاڤ ڤەخوارن، نۆبەچییان گرتن برن، کرن حەپسێ. ڕۆژکی گەمجی هات سەر کانییێ، ئاڤ ڤەخوار، نۆبەچییان، گرتن، برن، کرن حەپسه. ڕۆژکی لاوێ پادشاه هات سەر کانییێ ئاڤ ڤەخوار، نۆبەچییان گرتن، برن، کرن حەپسه. کەچک گۆت بانگ ڤانا کە برا بێن. ورا هاتن، گۆت؛ خزمەتکارێ دەرەبەگێ، تە چما هات ئاڤ ڤەخوار. خزمەتکار گۆت؛ ئیسال هەفت سالن چووم سەفەرێ، من ئەڤ کەچکا کری، من ستاند مال، ئەز هاتم مال، مە چەنچەرەک لەییست، من کوشت، سپێدا ڕابوو، کەچک تونه، من تو لەورا دی. کەچک ڕابوو شەش کەچک دا کەلێشان، دو کەچک دا شڤانان، کەچکەک دا گەمجی، لاوێ پادشاه کوشت، ئەڤ کەچکا دانەن ئیسنێ وان دا، هەر یەک چوو مالا خوه: کەلێشانا ژنێ خوه گرت و چوون، شڤانەتا ژنێن خوه گرت و چوون، گەمجی ژنا خوه گرت و چوو. خزمەتکارێ دەرەبەگێ قیزا خوه گرت ئانی مال، ب مرادێ خوه شابوون، دەف ئانی، زرنه ئانی، حەفت ڕۆژان حەفت شەڤان لەییستن داوەتا خوه کر.

کەچک بەگێ عەشیرەتا ڕۆمێ:

فاتیه خزمەتکارێ بەگێ ڕۆمی خەلیلێ زەلخان دلە خوه کەت کەچکا خەلیلێ زەلخان. ڕۆژکی چوو کەچک ماچ کر. باڤێ کەچکێ دیت، پاشێ لاوک بر ماپووس کر. کەچک چوو ماپووسخانێ لاوک دیت، لاوکێ ڕا گۆت: تو من برڤینی، ئەزێ تە بەردم. لاوک کەچکێ ڕا گۆت: تو من بەرده ئەزێ هەرم پاشێ وەرم. ئەزێ تە برەڤینم. کەچک

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

سبێ دا چوو. لاوک بەردا ماپووسخانێ. باڤێ کەچکێ نەدیت، پاشێ یەکی قۆمشی چوو، باڤێ کەچک ڕا گۆت: قیزا تە چوو، لاوک بەردا، لاوک ڕەڤی چوو. باڤێ کەچکێ بانگ قیزا خوە کر، گۆر: تە چما بەردا لاوک، دلە تە کەتە. کەچک گۆت: دلە من نەکەتێ، هەما لاوک چەند سال من ڕا خزمەت کر، گونێ بوو، زکێ (دلێ) من شەوتی لاوک، ئەز چووم، من بەردا لاوک. باڤێ کەچکێ گۆت: ئەزێ ڤێجارێ تە بکوژم؛ هەما هەرە، من دیسا تە دا خاترێ دییا تە. کەچک چوو لنگێ باڤێ خوە ماچ کر، پاشێ کەچک چوو سەکن، ؟ک...

دلێ مە دخوازە ئاشقێ مە وەرە. زوو ڤا مە نەدی، دلێ مە دشەوتە!

دەڤێ وی ئەز ڕامیسم، ئەک دەڤێ وی ب خاینێ گور ببە، ئەز دیسا ڕامیسم.

ئەز دەستێ وی بگرم، بگەویسنم، ئەک مارەک لێ بە پێتە، ئەزێ دیسا بگرم بگەویسنم.

دلێ مە لاووک دخوازە، ئەز بێ بەهرا دنێژم ئاقلی باە تونە بێ لاووک ڕا دبێژە دلێ من ت(تە) دخوازە.

نکانە خەبەر زوو ببێژە لاووک ڕا نکانە ژ لاووک زوو بینە مە ڕا. دلێ مە ناخوازە هم وێپامە بم ڤالقیێپاماسی؛ دلێ مە دخوازە ئەز ببیمن لاووک.

چاخێ ئەم چوونن زۆزانان لاووک مە دحێباند، لێ زڤستان ئە مە پرتر حێباندە.

چیرۆکا یەک:

تەمیر (تیموور) لەنگ دگەریا مەملەکەتی خۆجە نەسرەدین هات. مەریێ خۆجە ب خۆجە ڕا گۆ کە: تەمیر لەنگ هات، هەرە تو ئیمامێ گوندێ مەیی؛ بەلکی پادشاە شوخولکی ژ تە بپرسە جەڤابا وی بدە. خۆجە گۆ: پر ڕند دبە. قائووخێ (کومکێ پادشاە) مەزن چێکر، پری گرە، سەرێ نەکا بلند کە، سەر چار ئوستوونا چار مەروو ب زۆر کی بلند دکە، ئەو خۆ ب خوە بنداژە، فێنی چادرێ دەری چی کی تەمیر لەنگ. تەمیر ژی دوورڤە دی گۆ کە: ئەڤ چ عەلامەت کی تێ، دپرسە. مەروویێ تەمیر نەزانی بوو، جەڤاب وی ددە: بەلکی خۆجەیێ گوندێ پر دوشورمیش (بەراڤێتن) بوو. تەمیر ل وی هێرس هات، گۆ کە: ئەک وا یا هات ئەزێ بکوژم. مەروویێ پادشێ گۆ کە: عەجەلە مەکە، مێزە کە چتۆر مەریێ، پاشێ بکوژە. تەمیر گۆ: ڤا لاقاردی ڕندە. خۆجە هات هات، هات پاشێ تەمیر. تەمیر هم هێرس بوویە، هم دکەنە، هم ژی بەر خۆجا ڕا بوو، هم ئیکرامی دکە: قاهڤە شەربەت ئانی. پاشێ تەمیر دبێ ئای ئەفەندی چیتۆر قائووخە. خۆجا گۆ کو سولتانم، ئەڤ قائووخێ شەڤێیە، قائووخێ من ئیرۆ بێ ئارابان تێ. تەمیر کەنییا، گۆ کو: تو کییێ. خۆجە گۆ کو: ئەز خۆجەیێ عەردم. تەمیر هێرس هات: ئەزێ وها بکوژم، ئەزی ل وی یا ئیش کی بپرسم، ئەزێ پاشی بکوژم. ئەسلێ تەمیر تەتێر بوو؛ ل پێشیێ تەتێرێ ڕند بوو، مەرییێ ڕند،

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

چاڤێ وان پچووک بوون. تەمیر گۆ: ل هەمبەر من ڕند تە دی. خۆجە گۆ مە دی، ئەک وانا پچووک نابە، داها شوویوول ناخوازە. تەمیر لەنگ گۆ چاڤێ وانا مەزن بکە. خۆجا هەما گۆ کو: پادشاهم ئەز خۆجەیێ عەردیم، ژێ پشتا وی بەرژێر ئەک هەیە ئەز مەزن دکم، ئەک لێ پشتا وی بەرژۆر هەیە خۆجە قارشمیش (تەکیلدار) دبە، ئەز قارشمیش نابم. تەمیر ژی وێ پرسێ پر حەز کر، گۆ کو: خۆجە نەسرەدین چتۆر مەروویێ زانە؛ سۆند خوار: ئەز تە بەر نادم ب چە ڕا ئەم پەڤرا هەرن.

چیرۆکا دودویان:

تەمیر لەنگ مەرووکی سەفیل بوو، چاڤێ وی یەکی کوور بوو، لنگی وی یەکی سەقەت بوو. ڕۆکی ئەڤ ب خۆجا ڕوونشت بوو. تەمیر ل سەرێ خۆجا مەزە کر؛ سەرێ وی هات بوو. ئەمیر کر ب بەربەر کە سەرێ خۆجە کور کر. بەربەر بەینک دا دەستێ تەمیر. تەمیر لێ نەینکێ مەزە کر: ڕوویێ وی کۆتیە؛ هەما وە سەعاتێ گرییا، خۆجا وە سەعاتێ گرییا، وانا سەعاتکی دودویان گرییا. پاشێ مەرووکی تەمیر پێ ئینانمیش بوو فەدی کر. تەمیر داها نەگرییا، خۆجا باشلانمیش ناکە، دا پر دگری؛ پاشێ تەمیر ژی خۆجە پرسی: ئەک من ل نەینکێ مەزە کر ئەزێ پر سەفیل بوو، من ژی وە یەکێ کەسایەت کر، ئەز پادشاهم، مالێ من بەسلەمە من پر بوو، ئەز مەروویەکی کۆتی بوو، ئەز لۆما گرییام، چما تو گرییایی، تو دیسا دگری. خۆجا جەڤاب کر: تە ل جارکی ل نەینکێ مەزە کر، تە ڕوویێ خۆ دی، تە ل جارکی ل نەینکێ مەزە کر، تە خۆ ب خۆ کۆتی دی، یە سەبر نەکر، تو گرییایی، ئەم شەڤ و ڕۆژ ڕوویێ تە مەزە دکن، ئەز ل وێ سەبەبێ دگریم. تەمیر کەنیا کەنیا پارچە بوو.

چیرۆکا سسیان:

ڕۆکی ژی خۆجە پرسی: تو ژ کیژانێ تەمبوورێ حەز دکی، ژ بلوورێ؛ ژ تەمبوورە، ژ کامانچە، ئەم ژی تە ڕا بینن.

هەما خۆجە جەڤاب کر: پاهر بەرۆشە ئەز پر حەز دکم، وێ بینە، زکێ مەroویان تێر دکە؛ وێ تامبوورە دە کۆتییە، زکێ مێرا تێرر ناکە.

چیرۆکا چاران:

خۆجەیێ نەسرەدین ڕۆژەک جیرانێ خوە برۆشەک ئەمانەت گرت. مەروویێ بەرۆشێ مەرووکی کۆتی بوو. خۆجە ژی وی حەز نە دکر. پاشێ ڤا برۆشا چەند ڕۆژان دما، پاشێ خوەدی برۆشێ دەری خۆجە دکوتە، برۆشێ دخوازە. خۆجە برۆشەک پچووک دکە برۆشێ وی دا. خوەدی برۆشێ مەزە دکە د برۆشێ وی دا برۆشەک دن هەیە، ب خۆجە ڕا دبێ: ئەوا برۆشا پچووک برۆشا من نینە. خۆجە گۆ: مە برۆشەک ژ وە گرت، ئانی، بان کر؛ من مەزە کر

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ئەڤ کی بان دکە، مەزە کر برۆشا ئەو ئاڤیس بوو؛ برۆشا تە زا، حەقێ تەیە، بگری، هەری، حەقێ تە لازم نابە. پاشێ خودێ بۆرۆشی پر حەز کر، گۆ:خودێ تەعالا کولێ شەیهین قادیر کر، گۆ، گرت و چوو. پاشێ خۆجە مەهەکی ددویان چوو کو هەرە برۆشەک مەزن بخوازە؛ هەما وێ سەعاتێ برۆشەک مەزن ئانی، خۆجا گۆ: ئاڤا ژی پر مەزنە، یەکی پچووک بدە. وی مەرێ گۆ کو: ژ ڤی یا پچووکتر تونە، لێ ڤیان زەرار تونە، بەلکی بە ژی مەزن بە ژی؛ خۆجە بەرۆش گرت، بر مالا خوە، دانی.

خودێ برۆشێ مەهکی سەکنی نەخوەست؛ مەزە کر برۆشێ نایێنە، رۆکی چوو خواست. خۆجە گرییا، من دەردێ خوە تەزە کر، برۆشەک رند بوو، برۆشا تە مر، تو ساخ بی. مەرووێ برۆشێ گۆ کە: بەرۆش دمری؟ خۆجا گۆ کە: جانم وی رۆیێ برۆشا تە زا، خودێ تەعالا قادیر بوو، چۆ ئەو ئا برۆشێ مر ئینانمیش (باوەر) نابی.

چیرۆکا پێنجان:

رۆکی خۆجە چوو سەر خانییێ خوە، ب هەزار بەلا چوو سەر خانییێ خوە؛ هەما ئۆرتمیش(دخومینە) دکە ل دەری وی کوتا. ژنا خۆجە چوو بەر دەری، مەزە کر: مەرووکی سەکنییە، گۆ: چیە. وی مەروو گۆ: زوو هەرە با خۆجە کە، برا خۆجە بێ، لازمە. ژنا خۆجا گۆ: ل سەر خانییێ ئیشێ وی هەیە؛ گۆ: هەرە بان کە: برا زوو بێ. ژنا خۆجە ل ژێر با خۆجە بان کر: ل بەر دەری مەرووکی سەکنییە، برا، خۆجە زوو بێ. خۆجە گۆ کە: ئەز ب هەزار بەلایی ئەز چووم سەر وی خانییا، هەرە بێ: چ ئیشێ وی هەیە؛ برا ب تە را بێ، تو وەر ب م را بێ. پاشێ ژنا خۆجە چوو بەر دەری گۆ: چی ئیشێ تە هەیە، ب م را بێ، ئەز هەرم ب خۆجە را بێم، دەردێ تە چیە ب م را بێ، ئەز هەرم ژ تە را کی بینم. هەما وی مەروو گۆ: ئەزێ پێ را بێم، هەرە بێ برا ئەو ب خوە بێ. ژنا خۆجە چوو، ب خۆجە را گۆ: بەلکی ئیشێ پێرانە. ب هەزار بەلایێ هات خوار، لنگێ مەردووانێ شکەست، خۆجا کەت، پی وی ئێشییا، هێرس بوو، هات، دەری وەکر، مەزە کر فاقارێ بەر دەری یە: ژ بۆی رزا خۆجە ئاقچەکی(پەرەیێ زیڤ) بدە. وێ سەعاتێ گۆ: پر رند دبە، هەما فاقارێ (فووقارا) گرت، ئانی هوندر، وی چەل لنگێ نەردووانێ شکاند ژۆر چوو، مەروو چوو ژۆر، ب وی مەرووێ را گۆ: هەرە، برا، خۆجا ب تە دە. وی مەروو گۆ: تە ل ژێر بگۆتا نەدبوو. خۆجا گۆ کە: مەروو، تە ئاقچەک دخواست، تە ب ژنا م را بگۆتا نەدبوو، تە ل سەر خانی ئەز ئانیم خوارێ چ لازم بوو، تو بوویی سەبەب ئەز کەتم، گۆ، ئەو مەروو کوتاند.

چیرۆکا شەشان:

رۆکی خۆجا ل مالا خوە کنج شووشت؛ ل گوندێ وان مەرووکی هات ب خۆجا را گۆ: وەرە وی مەیتا بشۆ، ئەک ئەم هێلنن. خۆجا گۆ کە: ئیشێ مە هەیە، ئەز کنجێ خوە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخو بۆ ڤەکولینێن کوردی

دشۆم، هەرە مەییت بینە وێ تەختە بینە، د ئارگونێ مە دا ئاڤا گەرم هەیە، بشۆم، ب دەست وە دم؛ گۆ: پر ڕند دبە، چوو مەییت ئانین. خۆجا مەییت بر هوندر، دا سەر تەختە، ب وانا ڕا گۆ: هوون ژ دەر ڤە بسەکنە، لەورا ژنا من هەیە، ئەزێ ب دەست وە دم. وان چوون ل دەر سەکنین؛ خۆجە دەری پێڤەدا، دوشونمیش(فکری) بوو، گۆ: ئاڤا گەرم حەیفە، کنجێ من وەر دمینە. ل مالا خۆجە ئاڤک دچوو، خۆجە ب ئاقلێ خوە گۆ: ئەزێ لنگێ وی مەییتا بگێرم، ئەزێ د ئاڤێ دا کم، بکشینم. کر ناڤ ئاڤێ، ب لنگێ وی گرت؛ ئاڤ پر دچوو، هەما مەییت ئاڤێ گرت و چوو، پاشێ گۆ: ژ وانا ڕا دەرەوک لازمە، هەما چوو بەر دەری، ژ جەماعاتێ پرسی: ئەڤ ئا مەییتا چتۆر مەروو بوو؟ هەما وی سەعاتێ مەروویێ گوند گۆ: حیلەباز بوو، دز بوو، مەرووکی دز بوو. خۆجە گۆ کە: وا مەروویا مەرووکی ڕند بوو، من ل سەر تەخت دشووشت، مە تەکمیل کر هەما چاڤێ خوە وەکر سەکنی؛ مەزە کر، ژ ئەزمانان زەنجرێ زیڤین هات خوارێ، مەلائیکە کشاند ئەزمانان، پاشێ گۆ: ژ وی مەروویا کۆتی (خراب) مەبن، هوون دو گونە کەڤین، ئە ڤا یا مەروو کی دە بوو. وا گوندییانا ب سۆزا خۆجە ئینانمیش (باوەر) بوون، گشکان گۆ: ئامیر خۆجە یە، گۆن چوون. هەما سێ چار ڕۆیان دا وا مەییتا چوو، ب ئاڤێ دا چوو، ب دەریکە سەکنی، پەرچفی، سەکنی. هەما گوندییان هات ب خۆجا ڕا گۆ: تە گۆت کی کشاند ئەزمانان؛ مەییت ل بن ئاڤێ دا شیشمیش (پەرچفی) بوویە. وێ سەعاتێ خۆجە گۆ کە: برا کشاند ئەزمانان، وێ گۆ کە: وا مەروویا دزە، حەرامبازە، کی زانە ل ژۆر چ شوخول کرییە، بەلکی تشک دزییە، دیسا ئاڤت خوارە، هەرە، دە مەزەلکی، بەلکی ڕابە، تشکی ژ وە ڕا بدزە.

چیرۆکا حەفتان

ڕۆکی شەڤێدە زڤستانە. خۆجا ب ژنا خۆ ڕاکەتن، دو مەروو ل بەر پاجا خۆجا پەودچوون، ل هەڤ و دن خستن. وا قاڤخا(پەوچوون) پر مەزن بوو، هەر کەس هەما کەرێ خوە کشاندن، ئەک هەڤ و دن دهێنن. ژنا خۆجا ژ ناڤ جلان ڕابوو، مەزە کر، دی، ئەک هەڤ و دن دکوژن، هات، خۆجا ڕاکر، خۆجا ڕا گۆ کە: ڕابە، تو خۆجێ دحابنی، وانا هەڤ و د بکە، وانا هەڤ و دن دکوژن، هەرسێ وانا پرە. پاشێ خۆجا گۆ: ژنک وەرە ل جیێ خوە، ڕاکەڤە، ژ دنیێ دا هەری من مەروو تونە، ئەز ب حالێ خوە بسەکنم، وا ڕۆیێ زڤستانێ، مەروکی کالم، بەلکی ئەز هەرم ناڤ زۆقاکی، بەلکی ل مە هینن. ژنا وی هەما ڕابوو، چوو دەست و لنگێ وی ژنک ب ئاقل بوو.

هەما خۆجە ب هێرس هات، ژنا خوە ڕە خەبەر دا. هەما ئۆرخانا خوە گرت، خوە تو زاقاکی تو جەم ڤانا گۆ کێ: مەکن لاوێ من ڕە؛ منێ سەری ڕا مەرحەمەت بکن. ئەو مێری کو پەڤ چوون. ئۆرخانا لێ دا پشتا خۆجە هەما گرت و چوون. خۆجە گۆ؛ پر ڕند بوو، هات مالا خۆجە دەری پێڤەدا چوو ژۆر. ژنا خۆجە گۆ کێ تە پر سەڤاب کر، تو تو زێر،

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

دەنگێ وێ هات بەر دێری. پاشێ ژنا وی گۆ کێ؛ ڤێ سەعاتێ هات بەر دێری؟ پاشێ ژنا وی گۆ کێ؛ خۆجە وانا سەبا تە پەڤ دچن. هەما خۆجە گۆ؛ دینێ، گێژێ ژ بۆ ئۆرخانا مە بو، ژ ئیرۆ ببم، باڤێژە سەر ماران.

چەکوردەک و میرۆ:

چەکوردەکە کی هاڤینێ بانگ کر بانگ کر؛ هاڤین دپەرتاند. زڤستانێ خوە ڕە بەرهەڤ نەکر، بێ تائین ما. جارینا خوارنا وی میرۆ هەبوو. هاڤینێ گۆ کێ؛ زڤستان تێ ئەزێ تەعینا خوە ڕا پر بەرهەڤ کم. چەکوردەک گۆ کێ؛ ئەزی هەرم جەم مرۆک، ئەزێ هنە تەعین ژێ بخوازم. مرۆک ب دەرکەت گۆ کێ؛ خوانگا مینا بێ عاقل هاڤینێ ژ تە چ بوو، چما تەعینێ زو قەدییا. چەکوردەک گۆ کێ؛ هاڤینا من دەستێ خوە دە لێ تشکی نەهیشت. ئانجاخ ژ من، مەن دەین دکر. مر گۆ کێ؛ ئەز ب و ڕا کێنییام. ئانجاخ تو عەردێ درەقسینی، مە کووتاند گۆ، ل سەر دێری قەفلاند.

چیرۆکا بەگەکێ میر:

بەگەکی لێ ژ مێزە کر خاسد کر؛ ئەڤ چ هاڤینەکە ڕندە. چما ئەز وەر پچووکم، ئەزێ جارەکی وەر مەزن ببم. هەما ژ وی حەسرەتی پەرچقی بو، حەبکی/ هنەکی بانگ کر. پر زەحمەت کر خوە ب خوە، زەحمەت دا خوە. هەما ئەڤ کار تێ، نەبوو، بێ مرادی وی حەسرەت ما، ب پچەکی ئەز فەدی کرم دام. ئەز هنەکی گر ببم، ئەفەرن ژ مە ڕا. ئەز حەبکی دن وەرمیم. وەر وەرمی بوو، پاشێ تەقییا.

چیرۆکا گور ب شڤان:

شڤان ب کووچکان وە ڕا زێدە بوون. گورک ب دەرڤان ب نێزی شڤین خوە کر، دخەبتی ژ دەواران ببە مەشێ. گور گۆ کێ؛ دەنگێ من نێزی دەنگێ شڤین بە، ئیشە(کارێ) مە ڕند دبە. ئەگەر دەنگێ من نێزی دەنگێ وی نەبە ئەزێ بحەوتم خوە. ئەزێ مەحرووم ببم. دەنگێ گور ترسییا، شڤان ب کووچکان ب خوە حسییان. گورێ فەقیر ب نێزی شڤین نەرەڤییا، کووچکان ژێ پارا پێ گرت، پوورتا وی دکشینن، پۆستێ وی پرتی پرتی دکن؛ پاشێ شڤان ب کەڤران ڤە چوو لێخست، کوشت.

چیرۆکا دیک و ئندی(عەلۆک):

دیک ڕۆکێ عەرد ڤەدا، یەک ئندی دی؛ ئەز ڤر بێ تە چ بکم گۆ، جانێ من مالێ ناخوازە، چەند حەب گەنم دخوازە. بفرم هندا جێ پێ بکەنم گۆ؛ تو دکانا جەڤاهر، بێم تە ڕا بازار بکم، ڤا بهاکە مە دی ئەز پەی تە تێم. تو چ ددی من. گۆ کێ ئەز حەبەک جە بدم/ ب تە دم. دیک گۆ کێ؛ یا مە دخواست ئەڤا یە، ل سەر وی بازار کر، ب ڤێ بازارێ هەر دو ژێ قائیل بوون.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەکولینێن کوردی

چیرۆکا کەر و کەرگوو:

رۆکێ کەر و کەرگوو عەرد کی هەڤدوو دبینن و هەڤدوو ڕا قسە دکن. رۆکێ سەعدڤار ب ئالاع کووچک ڤە رێدا وندا کەت. کەرگوو سەر عادەتا خوە ڕەڤیا، پاشێ کووچکان گرتن. ب پەهینێ خوە ڤە زرتنی دا دەڤێ کووچکان ڕەڤییا. گۆڤدێ وی ژی بەر لێدانێ کووچکان پارچە پارچە کری بوو. پاشێ تێ جەم کەرا خوە جان ددە. یەک دی کەر گۆ کێ: تە بەزا تێ دا مەریفەت پر بوو. لێ وی عەردی کووچکان دگەرییان، هاتن جەم کەرگوو. کەرگوو، فرییان ژ بەر کووچکان خەلاس بوون. هەما ئاتماجەک هۆجوم سەر کەرگوو کر، کەرگوو گرت کوشت.

شییار چوو دییارێ غوربەتێ:

شییار پادشاهێ جاناڤاران بوو. رۆکێ چوو دییارێ غوربەتێ نێد کر. چوو جەناوەر بانگ کر، ب هرەکرا ب ئاقلێ وان خزمەتەک دا، نانێ سەفێر ئانی. خزمەتا هرچێ تم ل پێشیێ دچوو، ئیشێ/ کارێ مەیموونێ ئیتۆئیتایلیتلو وان ب دوشمەنی خوە دسەکناند. ل وەرێ مێرکی گۆ؛کەر و کەرگوو نافا وانا ل تە چییە، بەردە، برا هەرن. کەر دەنگشەر بوو، کەرگوو ترسۆنەک بوو. شییار گۆ کێ؛ ئەز ژ تەڤ وانا ناچم، کەر چاییێک دزارە، فەنی بۆرییان دوشمنان ژی دترسە، کەرگوو ئەمرە کی مە دا دەرێ، ژ ڤا هەردویان ئەز ناچم.

رۆڤی و قژک:

رۆکێ قژک هنەک پەنێر دزی کر ناڤا نکوولێ خوە، چوو سەر قلچێ دارێ سەکنی. وێ سەعاتی رۆڤی کی بهێلە ل بن دارێ روونشتی بوو. د دەڤێ قژکێ دە پەنێر د یەک ژی دەستێ وی بگرە تەرتیب کر. ب قژکێ ڕا گۆ کێ؛ ئای جانم قژک تو چ رِندی، تو ناخوازی یەک دەنگێ تە مینا پوورتا خوە رِند بە. تو دبێ پادشاهێ تەیران گشتیی، قژکێ دن لێ وە گشتا سار بوو. نێد کر یەک یەک بانگ بکە. پەنێر ژ دەڤدا کەت. هەما رۆڤی بەزیا پەنێر گرت. گۆت کێ؛ ئای جانم قژک هەر مرۆڤ کی گۆرێ خوە بە. سەردە بە هەر مرۆڤ کی دەرەوان دکە. هەک/ ئالییێ وی ژی دکە. ڤا قسا مە دا ژی پەنێر رِنتترە ژ دەڤێ خوە بینە دەر گۆت، تو رِییا خوەدێ.

رۆڤی و بزن:

رۆڤییەک ب بزن ل مال دگەرییان؛ پر تی بوون لێ بیرەکی دگەرییان، بیرەک دیتن. د بندا حەبەک ئاڤ هەبوو. ڤانا پر تی ببوون ب هێرس هاتن پاشێ حەساب نەکرن، کەتن بیرێ، پر ئاڤ خوارن پاشێ یەک ب دەرکەڤن. خواست رێک نەدن. نەچار مان بزن. بزن ب رۆڤی ڕا گۆت کێ مە برە ئاڤ خوار، یەک ئەم بەدەر کەڤن رێ تونینە، رۆڤی گۆت کێ قاسەڤەت مەکە، هەڤالێ من ئەزی دوبارەکی ببینم ئینشالاهـ ئەمێ ب دەرکەڤن. بزنێ گۆت کێ؛ تو یی تەرتیبێ

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

بکی ڕۆڤی گۆت کێ ڕابە سەر لینگا، نیگێ خوە بسپێر دیڤێر دی، سەرێ خوە ب کۆچێ خوەڤە ببە بەر دڤێر دی. ئەز بکشم سەر پیێ تە ب دەرکەڤم. پاشێ ئەزێ تە بکشینم دەر، کێف بوو، گۆت ڤا دەرفەتا لێ مە توونە. نێزی ڕۆڤی کی تالیم بکە، ئەزی نێزی وی بکم. هەما ڕۆڤی بانز دا سەر پیێ بزنێ ب دەرکەت، ب دەرەڤان دەرکەت لێ هندا بیرێ دگەرە بزن ژی د ڤر دە گۆت کێ؛ هەڤالێ من و تە وەری بوو، مە ب تە ڕا ئالیکاری کر، تو ب دەرکەتی تە ئەز نەکشاندم دەر. ڕۆڤی ب پرسا وی دکەن گۆت کێ؛ هەی بزن یەک ئاقلێ تە د ڕییا تەدا بوویا نێزی تشت کی بوویا پاشێ تو نەکەتیا بیرێ تو وە تایە ئاقلەک دخواست بوویا ب خاترێ تە، کارێ من هەیە.

شییارێ کال:

ڕۆکێ شییار تەک کال ببوو نێزی سیسالک سپی ببوو د کالبوونا خوە دا کەتبوو، چوکوا جەناوور هەبوون، ئەو گشک هاتن هەڤ زییارەت بکن ئانجاخ ڕۆڤی تونە بوو. ئەو گوور ب ڕۆڤی ڕا دژمن بوو. لێ وێ ڕا حەیفا خوە بگرە، فەرسەندی گۆت پادشاهێ من، ڕۆڤی نەهات سەر زیارەتا وێ، پر هێرس بوو، لێ ئەو قسا شییار ب هێرس هات، ڕۆڤی مێرک دا بەر نائوڤەتێ ب پێ. ڕۆڤی هات. دۆستکی گسەکی گۆت، ڕۆڤی ڤا قسا بهیست، ئەو ژێ حەیفا خوە گور بگرە. پر تەرتیب کر هات پێشییا شییار، شییار هێرس بوو، تو چما نەهاتی سەر زییارەتا من، ڕۆڤی گۆت کی؛ پادشاهێ من ژ من پرتتر ل بەر دەرێ تە کێ خزمەت کر، ژ سولتانێ خوە ڕا خزمەتا وی دبینم، شییار گۆت کو؛ تو ژ سڤکی، ڕۆڤی گۆت کو پادشاهێ من ئەز چووم من لێ ئسا تە مێزە کر. ئەز ژ بۆ تە دگەریام، ژ بۆ عیلاجێ دگەرییام. شییار گۆت کو تە چ عیلاجە/ دەرمان ئانی؟ ڕۆڤی گۆت کو چقاس حەکیم هەبوون گۆت کو گور کی سەوا پۆستێ/ چەرمێ وی بگری، پۆستێ وی خوە کی تو خوەش ببی. شییار قسا ڕۆڤی قەبوول کر، پۆستێ گور ژی گوڕا، لێ خوە کر.

تەیرێ چایرێ ب چێلەکی خوەڤە:

تەیرێ چایرێ لێ عەردکی دە ناڤ گەنمدا هەلینا خوە چێکر. هات وەعدێ ب دەرا، هەما چێلەکێ وی نەدفرییان. تەیرێ چاییرێ دچوو. هەرە تەعینی ب ڕەڤ دکە، ب چێلەکی خوە ڕا گۆ کێ؛ خوە دی عەردێ هاتن مێزە کن، هەلا دبێن چ گۆ چوو. هەما وێ وەختێ خوەدییێ عەردێ ب لاوێ خوە ڤە هاتن. گۆ لاوێ من گەنم گشتی هەرە، ب دۆستێ خوە ڕا ببێ برا ب سبێ دا بێن برا ببن، گەنم بێرا بچنە. ڤا جێلەکانا ڕجفی. تەیرێ چایرێ هات بیرا گۆ، تەیرێ چایرێ گۆ کێ مەترسن، ئەمێ ژ وە ڕا بن. سیلێت/ پرسگریک تونەیە. خوەدییێ عەردێ سبێ یەک هات هێلا مێزە کن دبێن چ.

ئەو مەری هات، مێزە کر مەری وی کەس تونەیە. هایدێ گۆ کێ مەرییێ دن دەست نەدە دۆستێ خوە. لاوێ من هەرە ب مەرییێ خوە ڕە ببێژە برا سبێ بێن، ب مەرا گەنم بستینن. ئەو چێلەکانا پرتترین ترسییان. دو وان هات پێرا گۆ، دیا وان گۆ کێ مەترسن. سبە دا مەرییێن

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

وان نەهاتن. خوەدی ب لاوێ خوە ڕا گۆ کێ سەرێ سبێ دا ئەمێ بێن. خوە ب خوە ئەمێ بستینن. ڤان گشتا تەیرێ چایرێ بیهیست، ب چێلەکێ خوە ڕا گۆ کێ ئەمێ هەرن ژ ئیرۆ شووندا عاجز نەبە. تەیر ب چێلەکێ خوە ڤە چوون.

لە بەرگی یەکەمدا چەند زەربولمەسەلەك تەرجەمە کراون بۆ زمانی کوردیی کورمانجی، لە ژێرەوەی ئەو زەربولمەسەلانە هاوواتاکانیان بە زمانی تورکی نووسراون، ئەمەش جێی لێکۆڵینەوەیە ئاخۆ کوردییەکان وەرگێڕدراون بۆ تورکی یان بە پێچەوانەوە. پێدەچێ لە تورکییەوە وەرگێڕدرابن بۆیە نووسراوە تەرجەمە.

ترجما ضرب مثلانه بزمانێ کورمانجی:

٢- یار هەزار ببە هندکە، دژمن یەك ببە زەحفە.

٣- ئەی قەلەندەر ئەی فەقیر و بە پران تێ دیتن هەر شوغل

٤- سە دڕەیی کاروان دبهورە

٥- سرکا بەلاش ژ هنگڤی شرینترە.

٦- ئێ کو هندکی نزانە زەحفێ قەت نزانە.

٧- سە سەیی ناخوا.

٨- ئێ کو ژ تە قەویترە بۆی رامەکەڤە.

٩- دوو سەرك سەفینی غەرق دکەن.

١٠- ئێ کو تف بکە بەر بایێ تف دکە روویێ خۆ.

١١- جهێ ئێشا ددانی زمان دهنگڤە.

١٢- ئێ کو باژێر دیتیە بەلەد چ حەوجە.

١٣- کەڤرێ بچوك سەری دقەلیشە.

١٤- نەمرە کەرێ من، هاوین تێ، کەت هێ شین دبە.

١٥- ژ جهێ هێڤی نەکری روڤی بدەر دکەڤە.

١٦- خواستنا کوڕێ چییە؟ دوو چاڤ.

١٧- ئان گورە ل حەیفا خوە پێی درێژ کە.

١٨- ئێ هلاویستی د ئاڤێدا ناخەنقە.

١٩- ئێ کو گولێ دخوازە، ئستریان ژی لازمە بخوازە.

٢٠- دەستێ کو نای برین ئەوێ ڕامووسە.

٢١- دژمنی بە عەقل ژ یارێ بێ عەقل چێترە.

٢٢- بچوك لازمە تابعێ مەزنان ببە.

٢٣- سرِا خوە ژ بۆ یارێ خوە یاری، خوە ژ بۆ دژمنان ڤەمەکە.

٢٤- ژ بۆ دوو دینان یەکی بە عەقل دانینە.

٢٥- ئێ کو ژ چۆکێ دترسە بلانی کارس نەچینە.

٢٦- گیزایا کەڤن داڤینە سەر خانی.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

پەراویز:

1 Mehmet ASLANOĞULLARI, Lerch'in Zazaki Derlemelerinin Çevrimyazımı Ve Türlerine Göre Sözcüklerin Tahlili. Yüksek Lisans Tezi, Bingöl Üniversitesi, 2014,r21.

٢ بڕوانە:

Qawxê nêrîb û sîwanî-p.I.Lerch, latînîkirin: malmîsanj, kovara hêvî, hejmar 3, sebat 1985.

Textes dumilî recueillis par Peter.I.Lerch, latînîkirin: malmîsanj, kovara hêvî, hejmar 5, mai 1986.

٣ ب.ليرخ، دراسات حول الاكراد واسلافهم الخالديين الشماليين، ترجمة:د.عبدى حاجى، منشورات مكتبة خانى، حلب، الطبعة الاولى، ١٩٩٤.

4 seyîdxan Kurij, xebatên peter j.A.Lerch di warê kurdnasîyê de, gotarên konfransa kurdolojiyê, zanîngeha Hekarî, editör: îbrahîm seydo aydogan, 2011.

5 Seyîdxan kurij, Metnî veren yê kirdikî xebatê kurdolojiyê Peter Lerchî, weşana lîs,2017.

6 Mehmet ASLANOĞULLARI, Lerch'in Zazaki Derlemelerinin Çevrimyazımı Ve Türlerine Göre Sözcüklerin Tahlili. Yüksek Lisans Tezi, Bingöl Üniversitesi, 2014.

7 Peter lerch 1857, berichte uber eine wissenschaftliche reise zu den kriegsgefangenen kurden in roslow im gouverment smolonsk. Herwiha xebaten peter.j.a.lerch di ware kurdnasiye de, seydxan kuru, konfransa kurdoloji, zankoy Hekari, 2011, r 210.

٨ ب.ليرخ، دراسات حول الاكراد واسلافهم الخالديين الشماليين، ترجمة:د.عبدى حاجى، منشورات مكتبة خانى، حلب، الطبعة الاولى، ١٩٩٤.ص ٣٠

9 LERCH, Peter., Forschungen über die Kurden und die Iranischen Nordchaldaer, III, Rusya Bilimler Akademisi, St Petersburg, 1857.r 123

١٠ سەرچاوەی پێشوو.

١١ حاجی قادری کۆیی (دیوان)، لێکۆڵینەوە و لێکدانەوە: سەردار حەمید میران و کەریم موستەفا شارەزا، بەغدا: ١٩٨٦، شیعری شاسواری بەلاغەتی کوردان.

١٢ لە کتێبەکەشدا ئەمە بە بۆشایی جێهێڵدراوە.

نصوص فلكلورية سورانية وكرمانجية/ جمع (بتر لرخ) ١٨٥٦

الملخص:

من أبرز المستشرقين الذين عمل في مجال اللغة والأدب الفلكلوري الكردي اللغوي الروسي (پيتر ليرخ) (١٨٢٧-١٨٤٤)، إذ قام بدراسة قيمة عن القوم الكردي، وسجّل بعض نصوص شفهية عنهم، وهذه النصوص مضى عليها تقريباً (١٧٠) عاماً، على الرغم من أهمية هذا العمل من جانب، فإنه من جانب آخر مهم لتطور اللغة، والمعجم، والقواعد على وجه الخصوص. وهذه الدراسة قامت بتحديد النصوص الكردية وتفريقها، سواء باللهجة الكردية الوسطى (السورانى)، أو اللهجة الشمالية (الكرمانجية)، وتحويلها إلى الكتابة الجديدة، علاوة على تعريف النصوص والبنية الفنية لها. وتحت ضوئها قامت بتحديد كرونولوجيا النثر المحلي والنصوص المترجمة إلى اللغة الكردية آنذاك.

كلمات الدالة: *الفلكلور، النصوص الشفهية، الكرمانجية، السورانية، بيتر ليرخ.*

The Collection of Sorani and Kurmanji Folkloric Text of Peter Lerch (1856)

Abstract:

Peter Lerch (1827-1884) is one of the Russian linguist and orientalist who worked on Kurdish language, literature and folklore. In addition to his studies on Kurdish nation, he recorded some various oral texts also. These texts are now 170 years old. Besides, they are significant in Kurdish folklore as they are particularly important for the development of linguistic, lexical, and grammatical purposes. In this respect, the study first aims to separate Sorani and Kurmanji texts and then record them based on the current orthographic system. Moreover, the research paper is also trying to introduce Lerch’s works, analyze literary strucutre of texts and specify them according to the chronology of national and Kurdish translated prose writings.

KeyWords: *Folklore, Kurmanji, Oral Texts, Peter Lerch, Sorani.*

ژیانی کوردەواریی لە تێروانینی چەند گەشتیارێکی بیانیدا

پ. د. دڵشاد عەلی
هەرێمی کوردستان/ عیراق

پوختە:

لەم لێکۆڵینەوەیەداو بە ئامانجی هەڵێنجانی کۆمەڵێ زانیاری نوێی پەیوەست بە ژیانی کوردەوارییەوە ئاور لە گەشتنامەی هەندێ لەو گەشتیارە بیانیانە دراوەتەوە کە لەسەدەی نۆزدەدا هاتوونەتە کوردستان.

لێکۆڵینەوەکەش لەم دوو بەشە پێکهاتووە:

بەشی یەکەم بریتییە لە دوو پار یەکەمیان تەرخان کراوە بۆ هەندێ باسی ناو گەشتنامەکان کە گرنگی خۆیان هەیەو تا ئێستا نەبوونەتە جێی بایەخ پێدانی لێکۆڵەران پاری دووەمیش تەرخان کراوە بۆ دەرخستنی هەندێ لەو کەموکوورییانەی لە وەرگێرانی گەشتنامەکاندا بۆ سەر زمانی کوردی بە دی دەکرێن.

بەشی دووەمی لێکۆڵینەوەکەش تەرخان کراوە بۆ ئاوردانەوەیەکی زانستانە لەو دیاردەی تالانی و دزی و جەردەییەی کە زووربەی گەشتیارەکان باسیان لێوە کردووە بەو ئامانجەی رووی راستەقینەی ئەو دیاردەیە بخەینە بەردەست.

لە کۆتاییشدا ئەو ئانجامانە خراونەتە بەردەست کە لێکۆڵینەوەکە گەلاڵەی کردوون.

پەیڤێن سەرەکی: *ژیانی کوردەواریی، گەشتیاری بیانی، گەشتنامە، یاداشتنامە.*

پێشەکی:

لەم لێکۆڵینەوەیەدا، وەک لە ناونیشانەکەیدا دیارە، ئاور لە قۆناغێکی مێژوویی ژیانی کوردەواری کە ساڵانی سەدەی نۆزدەیەو رەهەندو بوارە کلتووری و کەلەپوورییەکانی لە یاداشتنامەی ئەو گەشتیارە بیانیانەدا تۆمار کراون کە سەردانی کوردستانیان کردووە، تێروانینیشمان بۆ ئەو قۆناغە مێژووییەو بۆ یادشتنامەکانیش لەسەر دوو بنەما گەلاڵە کردووە:

یەکەمیان: ئەوەیە کە مێژووی هیچ میللەت و نەتەوەیەک، نە سەرتاپای سپییەو نە سەرتاپاشی رەشە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

دووەمیان: ئەوەیە کە چەندە نووسینەوەی مێژوو بە شێوەیەکی زانستانە گرنگە، هێندەو بەڵکو زیاتریش، خوێندنەوەی مێژوو بە شێوەیەکی زانستانەش گرنگە، چونکە هەر بە خوێندنەوەی زانستانە دەتوانرێ پەردە لە رووی زانیارییە شاراوەکان هەڵبدرێنەوەو زانیارییە نادروستەکانیش راست بکرێنەوە هەرچی دەربارەی گەشتنامەی بیانییەکانیشە، ئەوا وەک ئاشکرایە تا ئەمرۆش گەشتنامەی ئەو گەشتیارانەی کە لە سەدەکانی رابردوودا بەگشتی و لە سەدەی نۆزدەدا بەتایبەتی سەردانی کوردستانیان کردووە، سەرچاوەیەکی هێندە گرنگن کە دەکرێ زانستانە لە نووسینەوەی مێژووی کوردستان و جوگرافیای کوردستان و رەهەندەکانی ژیانی کوردەواریدا سوودیان لێ ببینرێ و گەلێ لاپەرەی شاراوەی کوردستانیان پێ رۆشن بکرێنەوە و زۆر لەو بۆچوون و تێروانینە نادروستانەشیان پێ راست بکرێنەوە کە لە مێژووی میللەتانی تردا و لەو لێکۆڵینەوانەدا دەبینرێن کە نەرێنیانەو دوژمنکارانە لە کوردیان روانیوەو هەوڵی شێواندنی رەهەندە کلتووریەکانیان داوە

ئامانجی سەرەکی لێکۆڵینەوەکەش، ئاوردانەوەیە لەو دیاردەی تالانکرد و دزی و جەردەییەی کە زووربەی گەشتیارەکان کەم و زۆر باسیان لێوە کردووەو وەک سیماو شەقڵێکی نەرێنی کوردەواری و بەشێک لە کلتووری کوردەواری تێیان روانیوە و وایان پیشان داوە کە کوردستان وڵاتێکی هێندە پر لە مەترسیە کە مرۆڤ ناتوانێ دڵنیا بێت لە ژیانی خۆی بە تایبەتی بۆ بێگانەکان، ئەمە لە کاتێکدا سەرجەمیان، بێ ئەوەی تووشی رووداوێکی ئەوتۆ بووبن کە کیانیان تێدا کەوتبێتە مەترسییەوە یان تالانکرابن، چۆن هاتوون هەر بەو جۆرەش بە رێزەوە پێشوازیان لێکراوەو بە رێزیشەوە بەرێ کراون، جا بۆیە بە پێویستمان زانی ئاورێ لەو باسە بدەینەوەو زانستانەش پەردە لەسەر رووە شاراوەکانی هەڵبدەینەوە هەر لەپاڵ ئەو ئامانجە سەرەکییەدا کە لێکۆڵینەوەکەمان رووی تێکردووە، ئاوردانەوەشمان لە گەشتنامەکان بۆخۆی بەرەو هەندێ باسی تری بردووین کە هەڵوەستە لەسەر کردنیانمان بە پێویست زانی، بە تایبەتی کاتێ وەک سەرچاوە لە بواری کورد و کوردستاناسیدا سوودیان لێ دەبینرێ بە گشتیش لێکۆڵینەوەکەمان بەم شێوەیە کردووە بە دوو بەشی سەرەکییەوە:

بەشی یەکەم: بە ناونیشانی(گەشتنامەی گەشتیارە بیانییەکان_ تێروانین و هەڵسەنگاندن)ەو تیایدا لە دوو پارداو و لە دوو لایەنەوە تێروانینی خۆمان دەربارەی گەشتنامەکان خستووەتە روو، لایەنێکیان پەیوەندی بە هەندێ لەو زانیاریانەوە هەیە کە پێویستیان لەسەر وەستان هەیە لە رووی گرنگیانەوە بێت یان لە رووی لایەنی باسکردنی نازانستانەیاندا بێت، لایەنەکەی تریان پەیوەندی بە وەرگێرانی نا دروستانەی هەندێ لە گەشتنامەکانەوە هەیە، هەردوو لایەنەکەش، پەیوەندی راستەوخۆیان بە رەهەندە کلتووریەکانی کوردەواریەوە هەیە بۆیە پێویستیان بە هەڵوەستە لەسەرکردن هەبووە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ لێکۆڵینەوەی کوردی

بەشی دووەم: بە ناونیشانی (کوردەواری لەنێوان تالانکەرو تالانکراودا)یەو تەرخان کراوە بۆ ئاوردانەوەیەکی زانستانە لەو دیاردەی تالانی و دزی و جەردەییەی کە گەشتیارەکان باسیان لێوە کردووەو تا رادەیەک کوردو کوردستانیان پێ ناساندووە، لەو ئاوردانەوەیەشماندا گەراوینەتەوە بۆ باسی ناو گەشتنامەکان خۆیان و بۆ ئەو دیمەنانەی کە گەشتیارەکان خۆیان پیشانیان داوین تا بتوانین زانستانە راستییەکانیان لێ هەڵهێنجین، لە کۆتایی لیکۆڵینەوەکەشدا بە چری ئەو ئەنجامانە دەخرێنە روو کە لێکۆڵینەوەکە گەلاڵەیان دەکات

بەشی یەکەم: (گەشتنامەی گەشتیارە بیانییەکان – تێروانین و هەڵسەنگاندن):

لەم بەشەدا و بە مەبەستی بەرچاو روونی و زیاتر سوود وەرگرتن لە گەشتنامەکان وەک سەرچاوەیەکی گرنگی کوردو کوردستانناسی، دەمانەوێ لە دوو لایەنەوە لێیان بروانین و تێبینی و تێروانینی خۆمان دەربارەیان بخەینە بەردەست، لایەنێکیان پەیوەندی بە خودی گەشتنامەکانەوە هەیەو لایەنی دووەم پەیوەندی بە وەرگێرانەکانییانەوە هەیە کە لەم دوو پارەدا دەیانخەینە بەردەست:

پاری یەکەم: گەشتێک بە گەشتنامەکاندا:

وەک ئاشکرایە تا ئێستا گەلێ لە لئکۆڵەرانمان ئاوریان لە گەشتنتامەی گەشتیارەکان داوەتەوەو زانیاری گرنگیان دەربارەی کوردو کوردستانناسی لێ هەڵێنجاون(سندی، ٢٠٠٢، ٥)، بەڵام هێشتا هەر پێویستیان بەوە هەیە کە وردترو قوڵتر بخوێنرێنەوە، تا لەلایەک زانستانە ئەو زانیاریانە راست بکرێنەوە کە نادروستن و دوورن لە راستییەوەو لەلایەکی ترەوە هەلوەستە لەسەر هەندێ لەو زانیاریانەش بکەین کە تا ئێستا نەبوونەتە جێی بایەخ پێدانی لێکۆڵەرانمان و ئێمە لێرەدا بەم چەند سەرباسانە دەیانخەینە بەردەست:

١- **شەرانگێزیی کورد**:

ئەم ناونیشانە بۆخۆی ناونیشانی لاپەرەیەکی ئەو گەشتنامەیەیە کە قەشەیەک بەناوی (گرۆفس) لەگەڵ هاورێیەکیدا بە ناوی (فاندەر)و وەک خۆی دەڵێ: (لە تشرینی دووەمی ١٨٢٩دا لە تەورێزەوە بەرەو پایتەختی باشالکی کوردستان –کە سلێمانییە- بەرێ دەکەوێ)

وەک دەریش دەکەوێ، ئەو ناونیشانە گشتگیرییەشی بۆ وەسفی هەموو کورد، ئاکامی بینینی کوردێکی موسڵمانە کە توورە بووە لێیان کاتێ هەندێ باسی ئاینیان داوە بە گوێیدا و وەک (گرۆفس) خۆی دەڵێت: (مستەر فاندەر هەندێ گفتوگۆی دەربارەی ئاین لەگەڵ کوردێکدا کرد کە بووە مایەی تورە بوونی کابرای کوردەو بزواندنی سروشتە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

شەرانگێزییەکەی لەگەڵ ئەوەی کوردەکە کەسێکی خراپ نەبوو بەلام دەستی خستە سەر خەنجەرەکەی و وتی:(بی دەنگ بە هیچی تر نەڵێی من دەبمە کافر ئەگەر گوێ لە تۆ بگرم)(Groves، 1857، 73).

لێرەدا بە ئاسانی دەرک بەو تێروانینە نا دروستەی ئەو گەشتیارە دەکرێت کە دەربارەی ئەو کابرا کوردە موسڵمانە و دەربارەی کوردیش بە گشتی خستوویەتییە روو بەوەی کە تووڕە بوونی کابرای کورد بە جوڵاندن و بزواندنی سروشتە شەرانگێزییەکەی دادەنێت کە بێگومان هەرئەو واتایە دەگەیێنێ کە کورد بە تەبیعەت شەرانگێزو توندڕەوو کێوین، ئەمە لەبری ئەوەی سوپاس گوزاری کورد بوایە بەوەی کە ڕێزێکی زۆریان لێ ناون و هەر لە (بانە)وە تا (سلێمانی) پاشای بابان پینج شەش چەکداری بۆ تەرخان کردوون تا بە سەلامەتی بگەنە لایان و لە ناو سلێمانیش ئازادانە لەگەڵ دوو کاهنی نستووری دانیشتوون کە سەردانیان کردوون و داوای ئەوەیان لێ کردوون کتێبی عەهدی نوێیان بۆ بنێرن کە ئەوانەش بۆخویان بەلگەی میوان دوستی و ئاین دۆستی کوردن، نەک دەمارگیری و شەرانگێزی کورد وەک (گرۆڤس) لێکی داوەتەوە لێرەدا ئەم چەشنە ڕووانینە نەرێنییە بێ بنەمایەی (گرۆڤس) بۆ کورد، تێروانینی چەند گەشتیارێکی ترمان دێنێتەوە بیر کە کوڕو کوردستانیان بە (کێوی) ناساندووە، بە جۆرێ کە کردوویانە بە ناونیشانی کتێبەکانیان لەوانە (wild life among Kurds)ی (میللنکن) ورۆمانەکەی (کارل مای) (Durchs wilde Kurdistan) کە یەکەمیان (ناجی عباس) بە (ژیانی ئیبتدائی لە ناو کوردەکان) وەری گێراوەو گۆڤاری دەنگی گێتی تازە ژمارە ٦ بەرگی ٢ ئەیلوول ١٩٤٤) دووەمیان (حجی جەعفەر) بە (دەربازبوونەک دکوردستانا کیڤی را) وەری گێراوە، (مای، کارل، حەجی، جەعفەر(وەرگێر) ٢٠١٠)، رەنگە هەندێ کەس وشەی (wild) بەو نەرینییە نەبینێ وبە واتای (کێونشین) یان (سەرەتایی) وەری بگرێت، لەگەڵ ئەوەشدا بە بۆچوونی ئێمە، ناساندنی کورد و کوردستان بەو وشەیە، بۆخۆی لە لێکۆڵینەوەکانی ئەو کۆمەڵناسە ئەورووپییانەی سەدەی نۆزدەوە سەرچاوەی گرتووە کە کۆمەڵگاکانی خۆیان بە کۆمەڵگای خۆرئاوایی، بە چەمکە ئەرێنییەکەی ناوبردووەو کۆمەلگاکانی تریش بە ناخۆرئاوایی ناوزەند کردووە کە بە بەراورد بە خۆیان خراونەتە ژێر چەمکێکی نەرێنیەوە (شلماشی (وەرگێر)، ٢٠٠٢، ٦٠) جا نکولی لەوە ناکرێ ئەگەر کوردەواری بە بەراوورد لەگەڵ کۆمەڵگا خۆرئاواییەکەی سەدەی نۆزدەدا، هێشتا هەر لە قۆناغێکی سەرەتاییدا ببینرێ، بەڵام لە هەمان کاتیشدا ناشێ بە زاراوەی (wild) بناسێنرێ، هەر وەک چون کۆمەڵگاکانی دەرەوەی خۆرئاوایان لە سەدەی نۆزدەدا پێ ناسێنراوە کە هێشتا هەر پشتیان بە خوراکی سروشتی بەستبوو، نەک بە خۆراکی بەرهەمهێراو، چونکە هەر کوردستان بۆخۆی کونترین مەڵبەندی کشتوکاڵێ بووە، ئەمە سەرباری ئەوەی کە کوردەواری لە سەدەی نۆزدەدا بەرەو کرانەوە لە سەر دیاردە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

شارستانییەکان هەنگاوی دەناو لە بازنەیەکی داخراودا نەمابووەوە، ئەوەتا (دزعیزەدین مستەفا رەسووڵ) دیوێکی ئەو راستییە دەخاتە بەردەست کاتێ دەربارەی دروست کردنی شاری سلێمانی دەڵێت: (لە شاری سلیمانیدا هەر لە سەرەتای دروست بوونیدا گەلیک شت پیکهینرا شار لەسەر بناغەی زانین و شارستانی دروست کرا بە چەشنیک کە لە شاری تازەی پیشکەوتوو بچیت) (رەسوول ۱۹۷۱ ۲٦).

٢- کوردو کەرکوک:

دەربارەی کەرکوک و ناسنامە کوردانەکەی، ئێمەش ئەو بۆچوونەمان بەلاوە پەسەندە کە بەلایەوە ((بۆ دەر خستنی راستییەکانی پەیوەندار بە کەرکوکەوە کە ئەمرۆ ناسنامەکەی بووەتە جێگای جیاوازی و مشتومر کردن لە سەر ناسنامەکەی لە نێوان کوردو عەرەب و تورکمانەکاندا و لە پێناو خوێندنەوەیەکی واقعیانەو بێ لایەنانەی مێژووەکەی، باشترین بەڵگە و چاکترین سەرچاوە نووسینی ئەو گەشتیارو رۆژهەلاتناسانەیە کە لە کاتی جیاجیادا سەردانی ناوچەکەیان کردووەو ئەوەی بینویانە تۆماریان کردووەو لە وڵاتەکانی خۆیان لە کتێبی چاپکراودا بڵاویان کردوونەتەوە)) (قوربانی، عارف، ٢٠٠٨)، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا پیویستە ئاگاداری بۆچوونی ئەو گەشتیارانەش بین کە سیمای کورد بوونیان لە کەرکوک و هەندێ ناوچەی سەر بە کەرکوک داماڵاندووە و نەک هەر نابێ پەردەپۆشیان بکەین، بەڵکو دەبێ زانستانە لێیا بدوێین و رووی راستییەکانیان لێ هەڵێنجین، چونکە نەیاران و دوژمنانی کوردیش بۆ بەرژەوەندی خۆیان سوودیان لێ بینیون جا ئێمە لێرەدا ئاور لە بۆچوونی یەکێ لەو گەشتیارانە دەدەینەوە کە(ج.شیل)بووەو لە ساڵی ۱۸۳٦دا لە کەرکوکەوە چووە بۆ سلێمانی و بەلایەوە کورد لە کەرکوکدا نەبووەو دەڵێت: (دانیشتوانەکەی عەرەب و عوسمانین لەگەڵ هەندێ مەسیحی و جولەکە، بەڵام کوردی لێ نییە) (Shiel، 1838، 100) گومانی تێدا نییە کە ئەو بۆچوونەی (شیل) خوێنەر لە نێوان راستی و ناراستیدا هەڵ دەواسێت، چونکە لەلایەک دەبێ بەراست وەربگێری بەوپێیەی بۆچوونەکەی گەلالە بووی (بینین) بووە نەک (بیستن) و بۆخۆی بە کەرکووکدا چووەتە سلێمانی، هەر بۆیە هەندێ نووسەر سوودیان لێبینیوە و وەک بەڵگە بۆ ناساندنی کەرکوک کە کوردی تیا نەبووە هێناویانەتەوە (دەزگای (سویتم) بۆ مافە مرۆڤایەتییەکانی تورکمان لە عیراقدا ٢٠١٢)، بەڵام لە لایەکی ترەوە ناشبێ بە راست لێی وەرگرین، بەو پییەی چەند گەشتیارێک پیش ئەو چوونەتە کەرکوک و نەک هەر کوردیان بە بەشێکی هەرە سەرەکی دانیشتوانەکەی داناوە، بەڵکو کەرکووکیان بە شارێکی کوردستانی داناوە کە لە هەندێ قۆناغی مێژوویدا لە ژێر دەسەڵاتی کورددا بووە لەوانە:

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

(نیپۆر)کە لە ساڵ (١٧٦٦)دا چووەتە کەرکوک و دەڵێت: (بۆ ماوەیەکی دوورو درێژ کەرکووک بەشێک بووە لە پاشالکی شارەزوور، بەڵام ئێستا بووە بە بەشێک لە پاشالکی بەغدا)(Galle'ti، 2005 26،).

(کامبانیل)یش کە لە ساڵێ (١٨١٨)دا چووەتە کەرکووک و بەوە کەرکووکی ناساندووە کە لە رابردوودا لە ژێر دەسەڵاتی بابانەکاندا بووەو دەربارەی قەڵاکەشی دەلێت: دانیشتووانەکەی بریتین لە تورک و ئەرمەنی و نستووری و کورد) (Galletti، 2005 26،)

(کیربورتر)یش کە هەر لە سالی (١٨١٨)دا چووەتە کەرکووک ناونیشانی (لە کوردستانی خواروو)دای بۆ چوونە ناو شاری کەرکووک داناوە و راشکاوانەش دەڵێت: (کەرکووک بە گەورەترین ناوچە دادەنرێت لە کوردستانی خواروودا)، دەربارەی دانیشتوانەکەشی دەڵێت: (لە کوردو تورک و عەرەب و ئەرمەن لەگەڵ کەمینەیەک جوولەکە پێک هاتووە (Porte، 439، 1822)

کەواتە پرسیار ئەوەیە ئەی بۆ (شیل) باسی لەوە کردووە کە کورد لە کەرکوکدا نەبووە؟

بۆ وەڵام دانەوەی ئەو پرسیارە، با سەرەتا بە وردی ئەو بەشە لە نووسینەکەی بخوێنینەوە کە ئەو بۆچوونەی تێدا هاتووە و تیایدا دەڵێت: (پێش گەیشتنمان بە کەرکوک بە سێ کیلۆمەترێک بەلای چەند بیرە نەوتێکدا تێپەرین کە هەر لە دوورەوە بۆنێکی ناخۆشیان بلاوەکردەوە، نەوتەکەش بۆ رووناکی و ئاگرکردنەوە بەکاردەهێنرێ ... کەرکوک شارێکی گەورەی کراوەیە لە دەشتاییدایە، وەک هەر شارێکی تری ئەم بەشەی جیهان ئەویش بەهۆی نەخۆشی تاعون و کولێراو بەهۆی برسێتییەوە لە دۆخێکی کاول بووندایە. لە نزیکیەوە قەڵایەک هەیە کە بەسەر گردێکەوە بنیاتنراوە، ئەگەرچی بەرز نییە بەڵام گەلێ لێژە، دەوترێت پیشەسازییەکی وای لێ نییە جگە لە دروستکردنی قاڵی زبر، بەڵام جوڵانەویەکی بازرگانی باشی لە هێنانی (گوێز)دا هەیە کە لە چیاکانی کوردستانەوە دەبهێنن رووبارەکەی کەرکوک کە پێی دەڵێن (خاسەچای) ئێستا وشکە، هەر لەوێش بۆ یەکەمجار دارخورمامان بینی کە بیری ئەوەی خستینەوە ئێمە ئێستا لە کەش و هەوایەکی زۆر گەرمداین. دانیشتوانەکەی عەرەب و عوسمانیین لەگەڵ هەندێ مەسیحی و جوولەکە، بەڵام کوردی لێ نییە، ژنەکانی سەرو پێچێکی گەورە دەبەستن، ئەمەش دەبێتە دیمەنێکی سەرنج راکێش بۆ کەسێ کە لە رۆژهەڵاتدا ئافرەتی بە سەروبەستی وا گەورەوە نەبینیبێ (Shiel 1838، 100) لێرەدا دەتوانین، هیچ نەبێ، دوو بەڵگە بخەینە بەردەست کە دەریدەخەن بۆچوونەکەی (شیل) دەربارەی نەبوونی کورد لە کەرکوک، سەرچاوەکەی بیستن بووە نەک بینین، بەڵگەی یەکەمیش ئەوەیە کە دەڵێت: ((لە نزیکیەوە قەڵایەک هەیە کە بەسەر گردێکەوە بنیاتنراوە ئەگەرچی بەرز نییە بەڵام

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

گەلێ لێژە)، لێرەدا راشکاوانە ئەوە دەردەکەوێت کە (شیل) لە دوورەوە قەڵای کەرکوکی بینیوەو کەم و زۆر، نە ئاگاداری دانیشتوانی ناو قەڵاو خوار قەلاش بووەو نە ئەو زانیارییەشی لەلا بووە کە کەرکوک لە پێشدا بریتی بووە لەو بەشەی رۆژهەلاتی کە قەڵای تێدا بووە و بەشی رۆژئاواکەی کە لە سەرەتاوە سەراو ماڵێ کاربەدەستانی تێدا دروستکراوە مێژووی ئاوەدان کردەنەوەکەی لە چەند دەیەیەکی پێش سەردانەکەی ئەو تێنەپەریوە، بەڵگەی دووەم ئەوەیە کە دەڵێت: (دەوترێت پیشەسازییەکی وای لێ نییە جگە لە دروستکردنی قاڵی زیر بەڵام جوڵانەویەکی بازرگانی باشی لە هێنانی گوێزدا هەیە کە لە چیاکانی کوردستانەوە دەبهێنن) لێرەشدا بە سەرنجدان لە وشەی (دەوترێت) ئەو راستییە روونتر دەردەکەوێت کە نە قەڵای بینیوەو نە گەرەک و ناوبازارەکەی خوار قەلاش، کە ئەگەر سەرجەمیان کورد نەبووبن ئەوا زووربەیان کورد بوون لەگەڵ رێژەیەکی کەم لە تورکمان و کەمینەیەک لە عەرەب و مەسیحی و جوولەکە

بەم رەنگە نەک هەر دەتوانرێ زاستانە ئەو بۆچوونە هەڵەیەی (شیل) راسکرێتەوە بەڵکو وەڵامی ئەوانەشی پێ بدرێتەوە کە دەیکەن بە بەڵگەی نەبوونی کورد لە کەرکوک.

٣- کوردو رووس:

تا ئیستاو هێندەی ئێمە ئاگاداربین، هیچ لێکۆڵینەوەیەکمان بەرچاو نەکەوتووە کە باس لە هۆێ بوونی سەربازانی رووسیا بکات لە ساڵانی نیوەی یەکەمی سەدەی نۆزدەی خوارووی کوردستاندا بە گشتی و لە ویلایەتی شارەزووری ژێر دەسەلاتی بابانییەکان بە تایبەتی، ئەمە لەکاتێکدا لە چەند سەرچاوەیەکدا ئەو باسە دەبینرێ . یەکێ لەو سەرچاوانە کتێبی (سەفەرنامەی ولیەم هیوود بۆ کوردستان ساڵی ١٨١٧) کە (د.نەجاتی عەبوللا) لە فەرەنسییەوە وەریگێراوە بۆ کوردی . سەرچاوەیەکی تر یاداشتنامەکانی (خاتوو ریچ)ی ساڵێ (١٩٢٠)ە کە لە گەڵ (مستەر ریچ) هاتوونەتە کوردستان و (حەمەی حەمە باقی) لە عەرەبییەوە وەریگێراوە بۆ کوردی

جارێ پێش ئەوەی ئاور لە باسەکانی لای (هیوود) و گەشتیارانی تریش بدەینەوە، ئەوەی دەبێتە جێگای سەرنج ئەوەیە کە باسکردنی بوونی سوارەی رووسی لە سلێمانیدا لە یاداشتەکانی (خاتوو ریچ)دا دەبینرێ، بەڵام لە گەشتنامەکەی (ریچ)دا بە هیچ شێوەیەک ناویان نەهاتووە، ئەمەش بۆخۆی دەبێتە جێگای پرسیارو پێویستە مێژوونووسانمان ئاوری لێ بدەنەوە چونکە لە باسەکەی (خاتوو ریچ)دا وا باسکراوە کە بوونی سوارەی رووسی لە سلێمانیدا فەرمییانە بووە، ئەوەتا دەڵێت: (پێشوازی کەران زۆر بوون و جل و بەرگیشیان هەمە رەنگ بوو، خۆپیشاندانێکی مەزن بوو، بەشداربووەکان لە کوردو ئەوروپییەکان پێکهاتبوون، هەمووشیان لە جل و بەرگی جوان و رەسمیدا بوون، چونکە سەربازە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

هیندییەکان بە تەپڵ و زورنایانەوە، سوارە رووسەکان بە کەرەناکانیانەوە، ئەفسەرە تورکە دیانەکان و تەنانەت جوولەکەکان و خزمەتگوزارەکانی سەر بە بارەگای نشینگەیی ئێمەش، هەموویان نیشانەیەکی مەزنایەتییان پێکهێنا بوو) (باقی(وەرگێر)، ١٩٩٢، ٣٧٦)

هەر لێرەوە کاتێ ئاور لە گەشتەکەی (هیوود)ی ساڵی (١٨١٧) یش دەدەینەوە، راستەوخۆ ئەو بۆچوونەمان لا دروست دەبێت کە بوونی سەربازانی رووس لە سلێمانی، دەگەڕێتەوە بۆ ساڵانێکی پێش(١٨١٧)ش، بەو پێیەی لەو ساڵەشدا لەلای خەڵکی سلێمانی بێزراو بوون و جێگای مەترسی بوون، ئەوەتا پاش ئەوەی (هیوود) دەگاتە ناو شاری سلێمانی کە بە (پایتەختی کوردستان) ناوی دەبات دەڵێت: (لە (سەرا)دا جێگایان بۆ ئامادەکردین و پێشوازییەکی گەرمیان لێ کردین و شەوخوانێکی جۆراوجۆریان بۆ ئامادەکردین ....باسی ئەوەیان بۆ کردم کە چۆن ئەسکەندەر وڵاتەکەیانی داگیر کردووەو لەو رووەوە کۆمەڵێ چیرۆکیان بۆ گیرامەوە کە لە زووربەیان نەدەگەیشتم، بەلاشیانە تەنها دەوڵەتێ کە ترسیان لێی هەیە داگیریان بکات هەر روسیایەو پێشبینی ئەو داگیرکردنەش دەکەن، هەر بۆیە دەیانویست بزانن ئایا ئینگلیزەکان دۆستیانن تا بەرگرییان لێ بکەن، دیاریش بوو لە ناو گەلانی ئەورووپادا تەنها ئینگلیزو فەرەنسای ناپلیون بۆناپارت و رووسیایان دەناسی و تا رادەیەک ئاشناش بوون بە زمانی ئینگلیزی لەرێگای ئەو گەسانەی کە سەردانی بەغدایان کردبوو، لە راستیشدا ترس لە داگیرکردنی رووسیا، یەکێ لەو باسانە بوو کە لە گەڵێ شوێنی ئەم وڵاتە باسی لێوە دەکرا و بەردەوامیش دەیانویست بزانن هەڵوێستی ئینگلیزو بۆناپارت چییە لەو رووەوەو، ئەوان چاویان لە چ بەشێکی ئەو وڵاتەیە، کاتێکیش پێم وتن رزگارمان بووە لە ناپلیۆن بوناپارت و ئێستە دەستبەسەرە لامان، بروایان نەدەکرد و پێشیان ناخۆش بوو، چونکە بە تاکە پارێزگاریکەری خۆیانیان دادەنا لە رووسەکان) (HEUDE، 1819، 201)، کەواتە دەکرێ بڵێین، دەستوەردانی رووسیا لە کوردستاندا، بەو رادەیەی کە خەڵکەکی ترسیان هەبوو بێت لەوەی وڵاتەکەیان داگیر بکات، دەگەڕێتەوە بۆ مێژوویەکی پێش ساڵێ(١٨١٧)و بۆ ساڵانی دواتریش، هەروەک لە گەشتنامەی دوو گەشتیاری تریشدا باسیان لێوە کراوە کە ئەوانیش گەشتنامەی گەشتیارێکی بەریتانییە بەناوی (میگنان)و لە نیسانی (١٨٣٠)دا دەچێتە سلێمانی، لەگەڵ گەشتنامەکەی (فریزەر)ی ساڵێ (١٨٣٤) بۆ خوارووی کوردستان

(میگنان) دەربارەی سلێمانی کە ئەمیش هەر بە (پایتەختی کوردستان) ناوی دەبات دەڵێت: (حکومەتی سلێمانی لە لایەن پاشایەکی کوردەوە بەرێوە دەبرێت، نە سەر بە تورکەکانەو نە سەر بە فارسەکانە، لە پێناو رازی کردنی رووسەکانیش ناوبەناو پارەیەک وەک دیاری بۆ شازادەی فارس و سەرکردەی مەیدانی (فیلدمارشاڵ پاسکۆڤیچ) دەنێرێ بۆ

ئەوەی بیخاتە ژێر سایەی تایبەتی خۆی و بیپارێزێ و یارمەتی بدات تا هێزێکی سوارە پێک بێنێت لە پێناو خۆ پاراستن لەو وڵاتانەی هاوسنووریانن) (MIGNAN، 1839، 285)

(فرەیـــزە)یش لە باســـی کـــانی و ئـــاوێکی نزیـــک (قەرەداخ)، دەڵێـــت: ((لە پەنگاوەکەیدا گەلێ ماسی تێدا بوو مەلەیان دەکردو دەسوورانەوە بێ ئەوەی گوێ بدەنە ئێمە، چونکە خەڵکی دەسـکاریان نەدەکردن، ئەو سـەبازە رووسـیانەی لە ئازەربایجـانەوە نێررابـوونە ئێـرە، هەنـدێکیان لـێ راوکردبـوون و ژمارەیـان کەم بووبـووەوە، ئەگەرچـی خەڵـکەکە ئاگـاداری کردبـوونەوە کە شـتی وا نەکەن تووشـی بەڵا دەبـن، بەڵام ئەوان گوێیان نەدابوویەو وەک ئەڵێن ئەوانەی لە ماسیەکانیان خواردبوو مردبوون)) (ئاشتا، ١٩٩٨، ٥١) دیارە بوونی ئەو سەربازە رووسیانە لەو ناوچانە، هەر دەگەرێتەوە بۆ دەورووبەری ساڵێ ١٨٣٠ کە (میگنـان)یش باسی لێوە دەکات و هۆی بوونیشیان بۆ ئەو رێککەوتنە دەگەرێنتەوە کە (سلێمان پاشای بابان) لەگەڵ (فیلدمارشاڵ پاسکۆڤیچ)ی سەرلەشکری سوپای رووسیا، کە لەو کاتەدا و لە ئەنجامی شەری ساڵێ (١٨٢٨)ی نیوان ئێران و رووسیادا، دەستی گرتبوو بەسـەر ئازربایجانـدا، بە بۆچـوونی ئـێمەش خـودی ئەو رێکەوتـنەی پاشـای بابـان لەگەڵ رووسـەکاندا ئەگەر لە ناچاریشـدا بـوو بێـت، رێکەوتنێکـی زیرەکـانە بـووەو لەلایەک توانیویەتی میرنشینیەکەی لە هێرشی رووسەکان بپارێزێ و لە لایەکی ترەوە پارێزگاریشی لەو دۆخی سەبەخۆیی خۆیانیان پێ کردووە

٤- کوردستان ئامێزیکی ئاسوودەی کەمە ئاینی و نەتەوەییەکان:

یەکـێ لە سـیما جوانەکـانی کوردسـتان، ئەوە بـووە کە بە درێژایـی مێـژوو، کوردەواری ئـامێزێکی ئارام بووە بۆ کەمە نەتەوەیی وئاینی و ئاینزاکانی کوردستان، ئەم راسـتییەش لە زووربەی گەشـتنامەی گەشـتیارەکاندا بەدی دەکرێـت، دیمەنـی بـوونی دێـی تـایبەت بە خویـان و نیشـتەجێ بوونیشـیان لە شـارو شـارۆچکەو گونـدەکانی کوردسـتاندا سیماو شـەقڵێکی جوانیـان بە کوردسـتان و کـوردەواری پۆشیوە، بە تـایبەتیش لەو رووەوە کە ئازادانە رێ و رەسمی ئاینی خۆیان جێ بە جێ کردووە، ئەوەتا (گرۆفس) باس لەوە دەکات کە لە کـاتێ سـەردانەکی(ریچ)دا بـۆ سـلێمانی داوای مەسـیحییەکانی گەیانـدووە بە (مەحموود پاشی بابان) تا کەنێسەیەکیان بۆ بنیات بنێت، ئەویش هەر زوو ئەو کەنیسـەیەی دروست کردووەو گەرەکێکیشی بۆ تەرخان کردوون کە تا ئێستاش بە گەرەکی گاوران دەناسـێنرێ، هەروەک چۆن جوولەکەکـانیش گەرەکـی تـایبەت بە خۆیـان هەبـووە بەنـاوی جوولەکـانیەکێ لەو دیمەنـانەی رادەی پەیوەنـدی کـوردی موسـوڵمان و ئەرمەنییەکانیشـمان پیشـان دەدات، دیمەنـی گونـدی(کوللی) نزیـک (وان)ە کە لە بنەرەتـدا گونـدێکی ئەرمەنـی بووە لە دَاتی گەشتەکەی.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەکولینێن کوردی

(میللنگن)دا، کۆمەڵێ کوردی کۆچەری تیا ژیاوە و (میللنگن) لەو ڕووەوە دەڵێت: (بە قسەی مام عمر سی ساڵ لەوە پێش ئەو گوندەیان داگیر کردووەو لە پێش ئەوانا ئەرمەنی تیا بووە کە بۆ ناو قەفقاس کۆچیان کردووە و ئەو گۆرستانە کە لەو دیو گوندەکەیە هی ئەرمەنییەکانە، وە وتی: (بەڵێ زەوی و شاخەکانی پادشایان بە تەنگ زانی و کەوتنە دووی کافرەکان) زانیم کە عمر ئەیەوێ باسی شەری مارشاڵ (باسکویچ بکا سالی ١٨٢٨) گۆڤاری دەنگی گێتی تازە ژمارە ٦ بەرگی ٢ ئەیلوول ١٩٤٤ ل ٧٣-٧٤)، ئەوەی لێرەدا تێبینی دەکرێ ئەوەیە کە (میللنگن) بەناهەق وشەی (داگیرکردن)ی دێکەی لەلایەن کوردەکانەوە بەکارهێناوەو دەبوو وشەی (نیشتەجێ بوون)ی بە کاربهێنایە، چونکە نەک هەر لە وتەکەی مام عومەری سەرۆکی کۆچەرەکاندا، ئەوە بە ڕوونی دەردەکەوێت کە نیشتەجێ بوونی ئەوان لەو گوندەدا، دوای ئەوە بووە کە ئەرمەنەکان خۆیان کۆچیان کردووەو گوندەکەیان چۆل کردووە، بەڵکو پێشیان ناخۆش بووە کە ئەرمەنەکان گوندەکایان چۆڵ کردووەو چونەتە ناو ڕووسەکان کە مام عومەر ئەوانی بە کافر داناوە نەک ئەرمەنییەکان هەر دەربارەی ژیانی کمینە ئاینییەکان لە کوردستاندا، هەندێ جار لێرەو لەوێ، زانیاری نادروست و چەواشەکارانە دەربارەی رەوشی خراپی کەمینە ئاینیەکان خراونەتە بەردەست لەوانە و دەربارەی جوولەکەکانی کوردستان وتراوە کە: (کوردەکان لە عیراقدا کەمینەیەکی نەتەوەیین زوربەیان سوننەن و لە سەروی عیراقدا دەژین، لەسەردەمی عوسمانییەکاندا جۆرێک لە ئۆتۆنۆمی نافەرمیان هەبووەو سەربەخۆ بوون و لە زۆر کاتدا دەسەڵاتی ناوەند نەیتوانیوە کەمینە ئاینییەکانی ناو کوردەکان بپارێزێ، چونکە دەسەڵاتی ڕاستەقینە بەدەست سەرۆک عەشیرەتە بەهێزەکانەوە بووە و عەشیرەتە بچووکەکان و جوولەکەکانیش ناچار بوون پەنا ببەنە بەر عەشیرەتە بە هێزەکان و بۆ پاراستنیان باج بدەن بە سەرۆک عەشیرەتەکان یان بێ بەرامبەر کاریان بۆ بکەن)(مجلة الگاردینیا جامعة الاحبة، ٢٠٢١).

دیارە دەشێ هەندێ جارو لە هەندێ کات و شوێدا، جوولەکەیەکیش وەک هەر کوردێک لە لایەن ئاغایەک یان دەرەبەگێکەوە چەوسێنرابێتەوە، بەڵام هیچ کاتێ لەسەر ئاینەکەی ڕووبەرووی چەوساندنەوە نەبووەتەوە، چونکە ئەگەر ژیانیان لە ناو کوردەواریدا لەژێر مەترسیدا بوایە، ئەوا زۆر ئاسان بوو بۆیان کە کوردستان بەجێبهێڵن و بچنە شوێنێکی تر بژین، تەنانەت لە ڕاستی لانادەین ئەگەر بڵێین، کوردستان و کوردەواری بەتایبەتیش لەسەردەمی میرنشینەکاندا، باوەشێکی ئارام بووە بۆیان و ئازادانە کارو کاسپی خۆیان کردووە، بەو بەڵگەیەی کە لە یاداشتنامەی ئەو گەشتیارانەی پێش نەمانی میرنشینەکان هاتوونەتە کوردستان، دیمەنێکی ئەوتۆی خراپی مامەڵەی کوردیان لەگەڵ کەمینە نەتەوەیی و ئاینیەکاندا پیشان نەداوە، تەنها ڕووداوێک کە ئێمە لای

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

گەشتیارەکان بینیبێتمان ئەو رووداوەیە کە (کلیمنت)ی فەرەنسی باسی دەکات، لە کاتی گەشتەکەیدا لە ساڵی ١٨٥٦ دا بۆ سلێمانی روداوێک کە لە قەردەغ رووی داوەو دوو جوولەکەی تیادا کوژراوە، رووداوەکەش هەر وەک (کلیمنت) خۆی باسی دەکات، بەهۆی ئەوەوە بووە کە لە ساڵی ١٨٥٥دا قەشەیەکی سەر بە کەنیسەی ئەنگلیکانی چووەتە ناو جوولەکەکانی قەرەداخەوەو بەو مەبەستەی بیانپارێزێ لە مامەڵەی خراپ دەوڵەتی عوسمانی لەگەڵیاندا و ئەوباجە زۆرەیان لەسەر کەم بکاتەوە کە خرابووە سەریان بەوەش ئاژاوەیەک بەرپا بووە کە تا ساڵی ١٨٥٦ ی خایاندووەو بووەتە هۆی بەریەککەوتنی جوولەکەکان لەگەڵ خەڵکی ناوچەکەداو کوژرانی دوو جوولەکەی لێکەوتووەتەوە . دیاریشە ئەوەی لێرەدا تێبینی دەکرێ، ئەوەیە کە کیشەکە لە بنەرەتدا بەیوەندی بە جوولەکەکان و دەسەڵاتدارانی عوسمانییەوە هەبووە، (کلیمنت) روونی نەکردۆتەوە بۆچی گواستراوەتەوە بۆ نیوانی جوولەکەکان و خەڵکی ناوچەکە، هەرچۆنی بێت ئەو رووداوە ناتوانێ لەو راستییە بگۆرێ کە کوردستان و کوردەواری ئامێزێکی ئارام بووە بۆ کەمینە ئاینییەکان هەر بۆیە مێژووشیان بەشێک بووە لە مێژووی کوردستان.

٥- کوردستان لە دوو دیمەنی نامۆدا:

لە ناو گەشتنامەی گەشتیارەکاندا دوو دیمەنمان بەرچاو کەوت کە نامۆ هاتنە پێش چاومان و بە پێویستم زانی لێرەدا ئاوریان لێبدەینەوە

دیمەنی یەکەم دیمەنی رۆژێکی سەرەتای مانگی نیسانی ساڵی ١٨٣٠ی ناو شاری سلێمانییە کە میگنان پیشانمانی دەدات و دەڵێت: (رۆژێ پێش جێهێشتنی سلێمانی، بایەکی بەهێز لە خوارووەوە هەڵی کردو کوللەیەکی بێشوماری لەگەڵ خۆیدا هێنا، بەرادەیەک کە بەری هەوایان گرتبوو، جووتیارەکان هەرایان دەکرد تا نەیەڵن لەسەر کشتوکاڵەکانیان بنیشنەوە، ژنان و منالانیش بە کیسەوە روویان کردە دەرەوەی شار تا بۆ خواردن بیانگرن، کوللە لەم وڵاتەدا خواردنێکی سەرەکی نیەو لە هەندێ بۆنەدا دەخورێت، پاش ئەوەی قاچەکانی لێدەکرێتەوەو کەمێک ئەکوڵێنرێ و ئینجا وشک دەکرینەوەو پاشان سووردەکرێنەوە) (MIGNAN، 1839، 311)جا هێندەی ئێمە ئاگادار بین، خواردنی کوللە لە کوردەواریدا باو نەبووە، وەک چۆن لە خوارووی عیراقدا باو بووە، بۆیە بەدانانی نیشانەیەکی پرسیار لەسەری بە جێی دێڵێن تا زانیاری ترمان دەربارەی دێتە بەردەست

دیمەنی دووەمیش لە گەشتنامەکەی (هنری بندییە)ی تشرینی یەکەمی ١٨٨٥ دا دێتە بەرچاومان کاتێ لەسەر رێگای نێوان ئامێدی و دهۆک لە نزیک زاوێتە، کۆمەڵە رەشماڵێک دەبینێ و دەربارەیان دەڵێت: (بەلای چەند رەشماڵێکی کۆچەرەکاندا تێپەرین کە نیوە کێوی یوون، پیاوو ژن و منألیان بە رووت و قووتی، وەک ئادەم و حەوا، لە گۆمێکدا مەلەیان دەکرد، بە بینینی ئێمەش هیچ خۆیان تێک نەداو خەریکی مەلە کردنی خۆیان

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەکولینێن کوردی

بوون و ئێمەش نەختێک دوور لەوان لەسەۆ کانییەک لاماندا بۆ نان خواردن) (بندییە، هنری، ٢٠٢٠، ٤٤). دیارە ئەم دیمەنەش هەر دیمەنێکی نامۆیە بە کوردەواری، بەتایبەتیش لەو رووەوە کە گرنگ نەبووە لایان کەسانی تر بە رووتی بیانبینن، زانیاری ئەوەشمان ناخاتە بەردەست کە سەر بە چ نەتەوەو ئاینێک بوون تا بتوانین قسەیەک دەربارەی ئەو دیمەنە لیرەدا بکەین، بۆیە بۆ ئەمیش ناچارین بە جێی بێلین بۆ کاتێ زانیاری ترمان لەو رووەوە دێتە بەردەست.

پاری دووەم: گەشتنامەی بیانییەکان لە بازنەی وەرگێران و خوێندنەوەدا

ئەوەی دەربارەی گەشتنامەی گەشتیارەکان، بە تایبەتیش ئەوروپییەکان، سەرنج رادەکێشێ ئەوەیە کە تایێستاش زووربەیان وەرنەگێرراونەتە سەر زمانی کوردی و خوێنەرانی کورد تەنها ئاگاداری ئەوانەن کە لیرەو لەوێ، نووسەران و لێکۆلەرەوەکانمان دەقیان لێ وەرگرتوون و وەریان گێراونەتە سەر زمانی کوردی، ئەمە لەلایەک لەلایەکی ترەوە هەندێ لەوەرگێرانەکان جگە لەوەی هەڵەی وەرگێرانیان تێدایە، لە زۆر شوێندا گەلێ لایەرەو پەرەگرافیان پشت گوێ خستووەو وەریان نەگێراون، بیگومان ئەمەش بۆخۆی دەبێتە هۆی ئەوەی کە نەتوانرێ سوودی تەواویان لێ ببینرێ و لە بواری تیشک خستنە سەر رەهەندە کلتوورییەکانمان، زانیاری پێویستیان لێ هەڵێنجین، ئەمە سەرباری ئەوەی کە هەندی لە نەیارانی کورد بە مەبەست دەستکاری دەقەکانیان کردووەو چەواشەکارانە وەریان گیراوەن، هەر بۆیە ئێمە لێرەدا بە پێویستی دەزانین هەندی نموونە بۆ ئەو راستیانە بخەینە بەردەست،

لە وەرگێرانی گەشتنامەکەی (هیوود)ی سالی (١٨١٧)دا کە (د. نەجاتی عەبوڵڵا) لە فەرەنسیەوە وەرگێراوەتە سەر زمانی کوردی، تێبینی ئەوە دەکری کە لە هەندێ شوێندا چەند رستەیەک فەرامۆش کراون، لەوانە کاتێ (هیوود) دەگاتە سەر لوتکەی شاخی (سەگرمە) دەڵێت: (گەیشتینە دیوارو قەڵاو شورایەک لە سەر لوتکەکە، پاش ئەوەی بە دەرگایەکی داروخاودا شووراکەمان بری بە رێگایەکی سەختدا و بەناو بەفردا بەرەو خوار شۆربووینەوە) وەک دەبینرێ ئەم زانیارییە لە بواری شوێنەواردا گەلێ گرنگەو نەدەبوایە فەرامۆش نەکرایە

دیسان هەر لەو لاپەریەدا ئەو رستانە فەرامۆش کراون کە (هیوود) باس لە بوونی پردێکی کەوانەیی دەکات لە ناو گەروی دەربەندەکەداو باس لەو (سکێچ)ەش دەکات کە بۆ پردەکەو پەرینەویان کێشاویەتی و وەک خۆی دەڵێت: (ئاوی چەمەکەش لە هاتنە خوارەوەی بە گوریدا بە ژێر پردێکی کەوانەیدا تێدەپەری کە رێگاکانی دۆلەکەی پێکەوە بەستبووەوە، بەڵام رێرەوەکەی ئێمە ناچاری کردین کە بە لاپاڵی پشت پردەکەدا سەرکەوین لەو هەوڵەشماندا دوو ئەسپمان گلان و ئەسپێکیشمان ون بوو، ئەو سکێچەش بە نیوەناچڵێ ئەو رێگا برینە چاوەرێ نەکراوو نائاساییە پیشان دەدات)، جا راستە لە کتێبە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

وەرگێرراوەکەدا (سکێچ)ی دەربەندەکەو پردەکە بڵاوکراوەتەوە، بەڵام بێ ئەو زانیارییە ڕەنگە زۆر خوێنەر نەزانێ ئەوە سکێچی دەربەند سەگرمەی دوڵێ قەرەداخە، چونکە لە ژێریا نووسراوە (چوون بۆ ناو دۆڵی سلێمانی).

لە وەرگێرانە عەرەبییەکەی گەشتنامەکەی (فرەیزەر)یشدا، لە بری ناوی(قەرەداخ) بە هەڵەی ڕێنووس (کَرَداة) نووسراوەو وەرگێرە کوردییەکەش لە بری چاککردنی ئەو هەڵەیە ئاڵۆزتری کردووە بەوەی (کَرَداة)ە عەرەبییەکەی کردووە بە (کەرادە)، بەوەش ناوی (قەرەداخ) کە لەسەرچاوە ئینگلیزییەکەدا بە ڕوونی (Karadagh) نووسراوە ون بووە، لە لایەکی ترەوە وەرگیرە عەربییەکەو لەگەڵیدا وەرگێرە کوردییەکەش، دوو لاپەرەیەکیان پەڕاندووە کە (فرەیزەر) تیایاندا باس لە ڕێگای ناو دەربەند سەگرمە دەکات و وەسفێکی جوانی سروشتی ناوچەکە دەکات و تیایدا دەڵێت: (جوانی ناوچەکە سەرسامت دەکات ئەو شاخانەی کە بوونەتە سنوورێکی سروشتی نێوان بەرزاییەکانی کوردستان و دەشتاییەکانی ئاشور لە خوارووی ڕۆژهەڵاتەوە بەرەو سەرووی ڕۆژئاوا درێژدەبنەوە سیمای دیاری ئەم زنجیرە چیایە لەوەدایە کە لوتکەکانیان بە شێوەیەکی تیژ بەرزبوونەتەوە و ئەوەش بووەتە هۆی ئەوەی بە شێوەی جیاجیای جوان دەرکەون، ئەگەر سەرنج لەو زنجیرەیەش بدەین دەبینین لە هەندێ شوێنداو بەهۆی ئاوی ئەو کانییە زۆرانەی کە تیایدان و شۆر دەبنەوە، گەلێ کەلەبەری تێکەوتووە، ئێمە لەبەردەم یەکێ لەو چەمانەدا وەستاوین تا پشویەک بدەین و ئاو بدەین بە ئەسپەکانمان و بارەکانمان توند کەینەوەو خۆمان ئامادەکەین بۆ سەرکەوتن، لاپاڵی ئەو زنجیرە چیایەی کە باسم کرد لێرەدا هێندە لەیەکتر نزیکن کە نێوانیان هەر چەند یاردەیەکی کەم دەبێت و لە پشتیشەوە تابلۆیەکی شاخاوی گەورە دەبنرێ کە پانیەکەی زیاتر لە سەد یاردە دەبێت بەڵام لە داوێندا هێندە بەرتەسکە کە هەر جێگای چەمەکەی تیادا بووەتەوە، پردێکیش هەردوو لێوارەکەی پێکەوە بەستووەتەوە کە ئاوی چەمەکە بە ژێریدا دەرواو کاروان و ڕێبوارانیش بەسەریدا دەپەرنەوە، ئەگەر سەیری ئەو دۆڵەش بکەین کە چەمەکەی پیادا دەڕوات وەک تابلۆی هونەرمەندێکی بەتوانا دەبینرێ، ئەو تابلۆیەش سەدان پێ بەرەو سەرەوە درێژدەبێتەوە، ڕاستەوخۆش لە پشت پردەکەشەوە هەندێ چینی تر دەبینین کە بە هەمان شێوە دارماون، هێندە هەیە تیژی لێوارەکانیان کەمترە، لەگەڵ ئەوەشدا وەک ئەوانەی پێشتر بە داربەڕووەکانییەوە کە بەرگی پایزەیان پۆشیبوو، تابلۆیەکی هونەری ڕازاوەیان دەنواند، سەرتاپای ناوچەکە زیاتر وەک تابلۆیەکی هونەری دەبینرێ نەک دیمەنێکی سروشتی، من پێخۆشحاڵ بووم بەو وچانە کورتەمان، چونکە بواری ئەوەی بۆ ڕەخسانم کە سکێچێک بۆ ئەم دەروازە سروشتییە بێ هاوتایە بکێشم کە لای خەڵکی ناوچەکە بە ناوی (دەربەند) ناسراوە) (16، 1840، FRASER)، بە داخەوە ئەو

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

سێکچەمان دەست نەکەوت کە (فریزەر) بۆ ناوچەکەی کێشاوە هیوادارم لە داهاتوودا ئەویشمان دەست کەوێت

دیارە بۆ کاری وەرگێرانیش ئەو وتەیەی کە دەڵێ (بینین وەک بیستن نییە) لە گەلێ لایەنەوە هەر راستە، ئەوەتا هەر لە وەسفی ناوچەی قەرەداخدا (ئەدمۆنس) بە بینینی جوانی ناوچەکە هێدە کاریگەر بووە شاعیرانە وەسفی کرووەو دەڵێت ((دار بەروەکان وەک نەقشی رازاوەی دۆڵە سەوزی پۆشەکەی قەرەداخ دەبینیێ، کە لیرەو لەوێ، ئاوی روونی فەرش رێژکراو بە چەو (زیخ)ی کانیاوی سەرچاوە هەڵگرتوو لە شاخەکانەوە بە ناویاندا رێ دەکەن) (فتح الله، ٢٠١٢، ٤٨١).

ئەم وەسفە جوانەی (ئەدمۆنس) بۆ خۆی دێرە شیعرەکەی (گۆران)ی شاعیرمان دێنێتەوە بیر کە دەڵێ: (کانییەکی روونی بەر تریفەی مانگە شەو ** لە بنیا بلەرزێ مرواری زیخ و چەو)، تەنانەت بۆ ئەوە دەچین کە لەو کاتەدا(ئەدمۆنس) ئەو بەیتەی (گوران)ی هاتووەتەوە یاد بۆیە زیخ و چەوی ناو ئاوەکانیشی بە جوانی بینیوە، جا ئەو دووسێ دێرە جوانەی (ئەدمۆنس) لە کتێبە وەرگێرراوەکەیدا بۆ کوردی وای لێکراوە : (شیوێکی شین و دڵگیریشیان لە ناودایە کە تاک تاکە دار بەرووی تێدایەو جۆگەلە ئاوی روونی چیاشی پێدا دەروا) (گەوهەری، ٢٠٠٤ ٤٣٠) کە وەک دیارە جوانی دەقەکەو جوانی ناوچەکەشی تیادا شێوێنراوە هەر لە بواری وەرگێرانی گەشتنامەکاندا، بە تایبەتیش لە کاتی دەق وەرگرتن لێیان و راڤە کردن و لێکدانەوەیاندا، رووبەرووی گەلێ کاری چەواشەکارانە دەبینەوە بە تایبەتی لەلایەن نەیارو دوژمنەکانمانەوە، کە بە داخەوە تا ئێستا لێکۆڵەرانمان هەڵوەستەیان لەسەر نەکردوون و وەڵامیان بۆ ئەو کاری چەواشەکارانییە نەبووە، ئەوەتا لە گەشتنامەکەی (ریچ)داو لەو شوێنەدا کە باس لە دێی (دەرگەزێن)ی نزیک دەربەند بازیان دەکات، بە دیوی سلێمانیدا، بەوەی دانیشتوانەکەی تورکمانن و بە تورکی قسە دەکەن) نووسەرێک دەڵێت: (ریچ) دەگاتە ناوچەی دەرگەزێن و وا وەسفی دانیشتوانی هەموو گوندەکانی ئەو ناوچەیە دەکات کە لە ئەسڵا تورکانن و تا ئێستا پارێزگاری زمانەکەیان و سیمای خۆیان کردووە) (http://www.turkmen.nl/1-journal5/3.html 23-8-2020، 14)

جا وەک دەبینرێ لە کاتێکدا (ریچ) بە تەنها باسی لە دێی (دەرگەزێن) کردووە، کەچی ئەو نووسەرەو لە پێناو ئەوەی گوایە بیسەلمێنێ کە کوردستان لە بنەرەتدا هەر تورکمانی لێبووەو کوردی تیا نەبووە، هاتووە ئەو درۆیەی بە ناوی (ریچ)ەوە نووسیوە، گوایە وتوویەتی هەموو دێیەکانی ئەو ناوچەیە تورکانن و بە تورکی قسەدەکەن، ئەمە لە کاتێکدا دەبوو بوونی دێیەکی تورکماننشین لە ناوجەرگەی کوردستاندا، ببوایەتە بەڵگەی مرۆڤ دۆستی کورد بە گشتی و روانینی برایانەیان بۆ تورکمانەکان بە تایبەتی،

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

نەک دژایەتی کردنی کورد لە ڕێگای شیواندنی مێژوویانەوە، ئەوەتا هەر ئەو نووسەرە هێندە پێی لێ ڕاکێشاوە کە بڵێت: (زۆر لە مێژوو نووسانی هاوچەرخ و پسپۆران کەوتوونەتە هەڵەوە لە بەکارهێنانی زاراوەی (شارەزوور) داو شارەزووری ساسانی و شارەزووری عوسمانیان تێکەڵ بەیەک کردووە کە دوو ناوچەی جیاوازو لەیەک دابراو بوون و بە ئاوردانەوە لە نووسینی گەشتیارە عەرەبەکاندا کە وەسفی کوردبوونی شارەزووری ساسانیان کردووە گەلێ لە نووسەران شارەزووری عوسمانیان بە کوردنشین داناوە) http://www.turkmen.nl/1-journal5/3.html 23-8-2020

دیارە ئەم نووسەرە وای بیرکردووەتەوە کە عوسمانییەکان لە سەردەمی ساسانیەکانەوە لە ناوچەکدا بوون، سەیر لەوەدایە هەر خۆی دەڵێت: (ولایەتی شارەزووری عوسمانی، پێکهاتبوو لەم پارێزگا عیراقییانەی ئێستا: کەرکوک و ئەربیل و سلێمانی و (مەدحەت پاشا) هەریەکە لە کەرکوک و ئەربیلی تورکمانی لەم ویلایەتە جیاکردەوەو تەنها بۆ سلێمانیان بەکار دەهێنا)، دیارە ئەم نووسەرە لە خۆی نەپرسیوە کە دەولەتی عوسمانی بۆ لە پاڵ هەردوو ویلایەتی بەغداو بەسرەدا، ویلایەتێکی بە ناوی شارەزوور داناوەو لە ناو ۆیلایەتەکانی دەوڵەتی عوسمانیدا، تەنها والی شارەزوور کورد بووەو والی ویلایەتەکانی تر زیاتر هەر تورک بوون ، هەرچۆنێ بێت ورووژاندنی ئەو باسە چەواشەکارانە لێرەدە بەو مەبەستە بووە کە کاتی ئەوە هاتووە لێکۆڵەرانمان نەک هەر زانستانە وەڵامیان بدەنەوە، بەڵکۆ خوێنەرانی ئەو نووسەرانەش ئاگادارکەنەوە لەوەی کە نووسەرەکانیان چۆن درۆیان لەگەڵ دەکەن و بە مەبەستی چاندنی تۆوی دووبەرەکی نەک هەر کلتووری کورد، بەلکو کلتووری تورکمانەکان خۆشیان دەشێوێنن و ئەو ڕاستییەیان لێ دەشارنەوە کە هەر هیچ نەبێ بۆ شاریکی وەک کەرکوک و شارو شارۆچکەو گوندەکانی، بەردەوام ڕێژەی دانیشتوانی تورکمان تیایاندا لەگەل دابەزاندنی ڕێژەی کورد تیایاندا، بەهۆی بە عەرب کردنیان، ڕووەو دابەزین چووە، بۆیە بەرژەوەندی ئەوان لە دۆسایەتی کردنی کورددایە نەک لە دوژمنایەتی کردنیان

بەشی دووەم: کوردەواری لەنێوان تاڵانکەرو تاڵانکراودا:

لێرەدا دەمانەوێ هەندێ لەو دیمەنانەی کوردەواری پیشاندەینەوە کە لە ئاوێنەی گەشتیارەکاندا دەبینرێن، بەو مەبەستەی ڕوونی و تەڵخی سەر ڕووی ئاوینەکانیانمان بۆ دەرکەوێ و زانستانەش بتوانین هەندێ لەو تەڵخیانە بسرینەوە کە لەسەریانن و بوونەتە هۆی ئەوەی زۆرجار خوێنەری کورد بە چاوی گومانەوە لە مێژووی خۆی براوانی وتەنها لاپەرە ڕەشەکانی تیا ببینێ، ئەو لاپەرە ڕەشانەی کە ئینکاری لە بوونیان ناکرێ، بەڵام دەبێ ئاگاداری ئەوەش بین کە هەندێ لەو لاپەرانە، بە مەبەست بێت یان لە نەشارەزایی و

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

سەرپێیی روانینەوە بوویێت بێت، رەشکراون و سپێتیەکەیان شاراونەتەوە، وەک ئەو لاپەرانەی کوردیان بە دزو جەردەو تالآنچی و چەقۆ وەشێن و کێوی ناساندووەو کوردستانیشیان بە ولآتیکی پر مەترسی پیشانداوە، بە تایبەتی بۆ گەشتیارانی بیانی، بەشێوەیەک کە دەبێ لە هەر هەنگاوێکدا چاوەڕێی ئەوە بێت، ئەگەر نەکوژرێ ئەوا رووت دەکرێتەوە، ئەمە لە کاتێکدا گەشتیارێکی بیانی نابینین کە خوێن لە لووتی هێنرا بێت

هەر لێرەوەو بە مەبەستی هەڵێنجانی راستییەکان، ئاور لە گەشتنامەی چەند گەشتیارێک دەدەینەوە، بەتایبەتیش ئەو گەشتیارانەی کە خوێنەری کورد ئاگاداریان نین یان گەشتنامەکانیان لێرەو لەوێ بە پچرپچری خراوەنەتە بەردەست، ئەو باسەشی کە لێرەدا ئاوری لێ دەدەینەوە باس و خواسی تالآنکردن و دزی و جەردەیی و راورووتە کە زووربەی گەشتیارەکان، ئەگەر سەرجەمیشیان نەبێت، وەک دیاردەیەک باسیان لێوەکردووەو لە ئاوێنەی گەشتنامەکانیاندا بە زەقی پیشانیان داوە، ئەوەتا (کیربۆرتەر) کە لە ساڵی (١٨١٨) هاتووەتە کوردستان بە نەریتێکی کوردی داناوەو دەڵێت: (میوان دۆستییان یەکێکە لە نەریتە کۆنەکانیان و هەرکەسێ بچێتە ناویان میوانداری دەکەن لەگەڵ ئەوەشدا تالآنی کردن لەلایان وەک یاسایەکی بۆماوەیی دەبینرێت لەناویاندا) (PORTER، 1822، 453)

بێگومان لێرەدا نامانەوێ نکوڵی لە بوونی ئەو دیاردەیە بکەین، بەڵام دەبێ پەردە لەسەر رووی ئەو راستیانەش هەڵدەینەوە کە لە هەناوی دیاردەکەدا بوون و تا ئێستا پەیان پێ نەبراوە یان فەرامۆش کراون، گرنگترینیان ئەو راستییەیە کە کوردەواری بۆخۆی لە نێوان دوو بەرداشی تالآنکەردا بوون، لەلایەک بەرداشی سوپای داگیرکەرانی کوردستان و کاربەدەستەکانیان و لەلایەکی ترەوە بەرداشی کورد خۆی، جا با بپرسین چۆن ؟!!!

بۆ وەڵامدانەوەی ئەو پرسیارە سەرەتا روو لەو دیمەنانە دەکەین کە (هیوود) لە گەشتەکەی ساڵی ١٨١٧دا پیشانمانی دەدات، سەرەتاش لە یاداشتی رۆژی ٢ی مارتی ١٨١٧ داو پیش ئەوەی بگەنە (کفری)، دەڵێت: (کاتێ بەناو پێدەشتێکا رێمان دەکرد کەلاوەی سێ گوندمان بینی، لە کاتژمێر دە لە شارۆچکەیەکدا وەستاین کە بە نزیکەی هەموو دانیشتوانەکەی چۆڵیان کردبوو، وا دیار بوو ئاستەم بوو ئازووقەمان لێوەگیر بکەوێ، بەڵام هاورێکانم لەو کەسانە نەبوون کە هەروا بە ئاسانی و پۆزشت هێنانەوەی چەند کلۆلێکی نیمچە برسی کە تووشیان دەبوون دەستبەردار بن، ئێسترەکانمان کردنە ناو حەوشەی یەک لە ماڵە چۆڵەکانی بەردەممان بۆ وەگیر خستنی ئازووقەش، کاتێک پارانەوە بێهوودە بوو، قامچی بە ئازادی بەکار هێنرا، یەکێک لە تورکەکان ئەو مۆڵەتەی کە درا بوو بۆ رایکردنی داواکارییەکانی ئەو، هێندە توورە بوو پەتی قامچییەکەی لە ملی بەدبەختێکی بندەستی ئالآندبوو و شمشێرەکەشی دەرهێنا بوو تا سەری پەلبدات خۆشبەختانە لەم کاتەدا

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

خزمەتکارە تەتەرەکەم گەیشت و لەسەر داوای من نفووزی خۆی بە قازانجی ئەم بێگوناهە بەکارهێنا کە ژیانی گرنگییەکی ئەوتۆی نەبوو تا داوای کەسێکی وەک ئەو رەتبکاتەوە، چووینە ماڵێکی دیکە قامچی لە لایەک و نیشاندانی چەند پیاسەتەرێک لەلایەکی دیکە، بەوە گەیشتین کە بەشێکی ئەوئازووقەیە وەگیر بحەین کە دانیشتوانەکەی توانیبوویان لە دەست درەندەیی ئەو لەشکرگەلە بیشارنەوە کە ماوەیەک پێشتر وڵاتی راماڵی بوو) (عەبدوڵڵا، ٢٠١٢، ٣٩).

پاش ئەوەی لە (کفری)ش وەک خۆی دەڵێت: (بە زەبری هێز دەستمان بەسەر مەریکدا گرت)، کە دەگەنە دێی (کچان)ی نزیک دەربەند سەگرمەش، دیمەنێکی تری تالانکردنی جووتیارە لادێنشینەکانمان پیشان دەدات و دەلێت: (لە کچان وەستاین ئەمیش ئاواییەکی چکۆلەی پەرپووت بوو ....نەمانتوانی هەتا تاقە کوخێکی لێبدۆزینەوە کە لەو سەرماو سۆڵەو بارانە سەختەی ئاسمان بمانپارێزێ کە هەرەشەی لێدەکردین، تەنها بە گەیشتنی تەتەرەکان کە بە قامچی، پیاو ژن و منداڵەکانیان داپاچی، ئەو کاتە رەشماڵێک و برێک خواردنیان پێداین، وا دیار بوو قامچی بۆ تەتەر هەموو شتێک بوو ...کورت و کرمانج قامچی لە هەموو دەرفەتێکدا چەکی سروشتی تەتەرو یەرچاوەی تاقانە بوو، جا ئەگەر شتێک هەبوایە سەراسیمەی بکردبوومایە، ئەوە بوو بینیم ئەم کلۆلانە کە بە تاقیکردنەوە دەزانن چ مامەڵەیەک چاوەروانیان دەکات بۆیە هەرگیز نایانەوێ بە هیچ شێوەیەک داوایەکانیان بە جێنەگەێنن پێش ئەوەی ببینن بەوەی بە زەبری قامچی ناچار بکرێن) (عەبدوڵلا، ٢٠١٢، ٤٦).

دیارە ئێمە لێرەدا ناچار بووین ئەو دەقانە بخەینەوە بەردەست بۆ ئەوەی خوێنەر راستەوخۆ ئەو ترجیدییایە ببینێ کە کوردی ژێر دەسەڵاتی عوسمانییەکان بە گشتی و جووتیاری کوردی هەژار بە تایبەتی تیایدا ژیاون، تراجیدیایەک کە خودی (هیوود)ی بزواندووەو دەربارەی زوڵم و زۆری تورکە قامچی بەدەستەکان بەرامبەر مرۆڤی هەژاری نەتەوەو گەلانی ژێر دەسەڵاتی ئیپراتۆریەتەکەیان دەڵێت: (هەر بۆیە دەبینین ئەم گەلانە رقێکی ئەستووریان لە ستەمکاران هەڵگرتووە کەچی شمشێرەکانیان لە تاو کێلانەکان هەڵناکێشن و کالانەکانیان فرێ نادەن، ئەمە پاشماوەی خەمساردییەکی گشتییە کە وای کردووە هەموو کەسێک هەرچەندە هەستیاری بەرانبەر بە ئێش و ئازاری کەسی خۆی هەبێ، کەچی هیچ تروسکەیەکی روحی گشتی دانەگیرسێنێ، بەڵام ئەگەر چاوێک بۆ دوارۆژ بگێرین دەبینین هەزاران لەو هۆزگەلە شەرکەرانە وەڵامی بانگەوازی یەکەمین ئازادیخواز دەدەنەوە کە بانگەوازیان لێدەکات و ئەوکاتە چەک بە رووی ستەمکاران بەرز دەکەنەوە، دەشێ پێشبینی رووخانی ئەم هێزە لە بنەشکاوە خۆسەپێنەرە بکەین کە هەردوو دیوی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

جیهانی بە فرمێسک و خوێن ژیاندووە و بە خێرایی بەرەو وێرانە بوونی خۆی هەنگاو دەنێ) (عەبدوڵلا، ٢٠١٢، ٤٦)

دیارە ناکرێ لێرەدا راگوزەرانە بەسەر ئەو تێروانینەی (هیوود)دا تێپەرێین، بێ ئەوەی قسەیەکی لەسەر نەکەین، با کەمێکیش لە کرۆکی باسەکە لامان بدات، جا وەک ئاشکرایە ئەو پێشبینییەی (هیوود) بۆ رووخانی دەوڵەتی عوسمانی، دوای نزیکەی سەد ساڵێک هاتە دی، ئەوەش وەک دەزانرێ لە ئاکامی شەری جیهانی یەکەم و لەشکر کێشی بەریتانیاو فەرەنسا بوو بۆ سەری نەک لە ئاکامی بەرپا بوونی راپەرینێکی ئازادیخوازانەی ناوخۆ، لەگەڵ ئەوەشدا دەبێ ئەو راستییەش فەرامۆش نەکرێ کە شمشێری هیچ میللەتێک لە میللەتانی ژێر دەسەڵاتی عوسمانییەکان هێندەی شمشێری کورد لە کێلان دەرنەهاتووەو لە پێناوی پاراستنی خاک و نەتەوەکەیاندا خوێنیان نەرژاوەو نەرشتووە، جا با لە سنووری ناوچەییشدا بووبن، چونکە ئەگەر شمشێرەکانیان هەر لە کێلانەکانیاندا بهێشتایەتەوە، ئەوا هەر زوو دەبوون بە ژێر پێی فارسەکان و عوسمانییەکان و دەوڵەتانی پێش ئەوانیشەوەو نەتەوەیەک نەدەما بە ناوی کورد، خۆ ئەگەر بانگەوازکەرێکی ئازادی و سەربەخۆیی کوردستانیش هەڵبکەوتایەو هەمووان بە دەگییەوە بچوونایە، ئەوا دەکرا کورد لە ژێر پێی داگیرکەراندا دەربهێنرایەو لە ژێر دەستەیی رزگاریان بوایە، ئەمەش هەر ئەو راستییەیە کە (ئەحمدی خانی) پێش (هیوود) بە دوو سەدەیەک خستوویەتە بەردەست و راشکاوانە وتوویەتی (ئەگەر ئێمەش پاشایەکمان هەبوایەو لە خەمی دروستکردنی دولەتێکی کورادانە دا بووایە، ئەوا نە دەبووین بە ژێر دەست و پێی فارس و تورکەکانەوە)، هەر ئەو دیمەنی تالانکارییەی کە تورکەکان، بێ سڵمینەوە دەستیان دابوویە و ئەو تێروانینەی لای(هیوود) گەلاڵە کردبووە، ئەیگەێنێتە ئەو راستییەش کە بڵێت: (هاورێکانم زۆرجار نەفرەتیان لەو وڵاتە دەکرد کە پیایدا تێپەر دەبووین، وەک ئەوەی ئەم وڵاتە تەنها تالانچی و رێگری تێدا بژی، بەڵام من دەمەوێ ئەوە بسەلمێنم کە ئێمە خۆمان لە هەر کوێیەک خۆمان بەهێزتر بینیبووایە گەورەترین تالانچی بووین) (عەبدوڵلا، ٢٠١٢، ٤٧).

دیارە لە راستی لانادەین، ئەگەر بڵێین ئەو دیمەنی بە زۆر ملکەچ کردنەی گوندنشینانی کورد بە هێزی قامچی و شمشێر، لە پێناو خزمەت کردنی پیاوانی دەوڵەت و گەشیارەکانیشدا، لە هەموو ئەو گوندانەی کوردستاندا بینراون کە پیایاندا گوزەریان کردووە، ئەوەتا لە گەشتەکەی (میلنگن)ی ساڵی (١٨٦٥) داو لە باکووری کوردستاندا، نەک هەر هەمان ناچار کردنی گوندنشینان بە خزمەت کردنیان دەبینین، بەڵکو شمشێرەکەی دەستیشیان بە شمشێری عەدالەت ناو دەبات کاتێک لە گوندێکی نێوان ئەرزرووم و وان دا لادەدەن دەڵێت: (دێیەکە بریتی بوو لە کۆمەڵە کوخێکی بچووک،

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

خەڵکی گوندەکە کە بریتی بوون لە چەند پیاوێک و ١٠-١٢ منداڵێک بە گەرمی هاتنە پیریمەوەو تکای میوانداری و و خزمەتیان کردو لادێیەکان بە بەرگ و نیشانەکانم و پیاوەکانم بە پاشایەکیان زانیم، کورد وەکو هەموو نەتەوەیەکی شەرانی ئەهمیەتێکی زۆر بە سەرباز ئەدەن و یەکێک کە شیری عدالتی پێ نەبێ ئیتر گوێی نادەنێ) ناجی عباس گۆڤاری دەنگی گێتی تازە ژمارە ٦ بەرگی ٢ ئەیلوول ١٩٤٤ ل ٥١٦، بێگومان لێرەشدا دەبێ ئەو راستییەش بخەینە بەر دەست کە ئەو چەشنە مامەڵە کردنەی گەشتیاران و پاسەوانەکانیان، تەنها لەو گوندە هەژارانەدا بۆیان چووەتە سەر کە بێ هێز بوون و چەکداریان نەبووە، ئەوەتا هەر (هیوود) خۆی لە دوو دیمەندا باس لەوە دەکات کە چۆن لە هەندێ شوێندا دانیشتوانەکەی ئامادە نەبوون ملکەچیان بن و بە زۆر خزمەتیان بکەن، یەکێکیان دیمەنی گەیشتنیانە بە کۆمەڵە رەشماڵێکی کورد و دەربارەیان دەڵێت: (هەر وەک ئەوەی خانە خوێکەمان رەتیکردەوە کە نەوایەکمان لە ژێر رەشماڵەکەی خۆیدا بداتێ وا دیار بوو زیاتر ئامادەیی ئەوەیان بوو تاڵانیمان بکەن لەوەی بەهانامانەوە بێن، بۆیە ناچار بووین لە هەوای ئازاد لە ناو ئەواندا رەشماڵ هەڵ بدەین، لەگەڵ وریایی ئەوەی کە هەمیشە چەند پیاوێک پاسەوانی بکەن لە ترسی ئەوەی نەوەکا لە ناکاو بەسەرماندا بدەن) (عەبدوڵلا، ٢٠١٢، ٣٩).

دیمەنەکەی تریان بەرەنگار بوونەوەی دانیشتوان و چەکدارەکانی دێی(سوسێ)یە بەرامبەریان کاتێ دەیانەوێ بە قامچی و شمشێری تەتەرەکان ناچاریان بکەن خزمەتیان بکەن و دەڵێت: (بێ ویستی خەڵکەکەی، دەستمان بەسەر جۆرە تەویلەیەکدا گرتبوو، هەر چەند داوایان دەکرد چۆڵی بکەین بەڵام ئێمە دەرنەدەچووین، ئەوانیش رەتیان دەکردەوە کە کەمترین شتمان پیشکەش بکەن، تەنهاش پیرەمێردو ژن و منداڵمان دەبینی، ئێمە سی کەسێک دەبووین تەتەرەکانمان پەنایان بۆ رێگەچارەی ئاسایی برد و قامچییەکانیان راکێشاو ئەزموونی پەسەند کراوی خۆیان بە ئازادی پیادە کرد، دەم و دەست بینیمان گروپێک سوارەی تەواو ساز لە پێ دەشتەکەوە گوێبیستی شەقەی قامچی بوو بوون، بە هەڵە داوان بەرەو لای ئێمە هاتن ..... بیستم تەتەرەکان هاواری جەنگ دەکەن و ئاورم بەلایانا دایەوە بینیم هەموویان شمشێرەکانیان هەڵکێشاوە، لە کاتێکدا دوژمنەکان پەلاماریان دەدایـن، خەڵکی گوندەکەش دەم و دەست لە دواوە بەردبارانیان دەکردین، دوژمنەکان ژمارەیان لە ئێمە زیاتر بوو بەڵام چەکەکانیان لە ئاست چەکەکانی ئێمەدا نەبوو .....یەکێک لە پیاوەکانی ئێمە بە شمشێر ناو لەپی بریدار بووبوو یەکێکی دیکەش بە قەرسی شانی بریندار بوو ...دوژمنەکانمان کشانەوە ناو شەقامێکی تەسک و تریسک کە پەلاماردانیان مەترسیدار بوو... هەموو ماڵەکانی داخراوو چۆڵکراو بوون، بۆیە دەبوو واز لە نەواو ئازووقە بێنین ... رێبەرە کوردەکانمان گرێبەستێکی شێوە ئاگربریان لەگەڵ

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

دانیشـتوانەکە بەسـتبوو کە قەتاعەتیـان بەوە هێنـا بـوو کـە ئـێمە ئامـادەین داکـۆکی لە خۆمـان بکـەیـن و هیـچ شتێکی ئاوەها لە دەست نادەین، بۆیە ئەوان رازی بوون لەسەر ئەوەی هەموو چەشنە تەق و تۆقێکی دوژمنکارانە رابگرن، بەڵام سەرسەختانە بە هەموو شێوەیەک رەتیان کردەوە کە هیچ چەشنە ئازووقەیەکمان پێ بدەن) (عەبدوڵڵا، ٢٠١٢، ٥٤)

لێرەدا هەر هێندە بوارمان لە بەردەمدایە کە بڵێین ئەو گیانی بەرگری گردن و بەرەنگار بوونەوەو ملکەچ نەکرنەی دێی (سوسێ) بۆخۆی نموونەیەکە لەو گیانە هەمیشە زیندووەی کورد کە کۆیلایەتییان قبول نەکردووە هەر ئەو گیانە سەربەخوییخوازەشیان بۆتە هۆی ئەوەی بە درێژایی مێژوو بیانپارێزێ، گیانێک کە گەڵێ لە گەشتیارەکان باسیان لێوە کردووە، ئەوەتا (کیر بۆرتەر) دەڵێت: (سروشتی شانازی کردن و گیانی سەربەخۆیی دانیشتوانە رەسەنکەی وای کردووە کە بابلعالی ناچار بێت فەرمانرەواکەیان لە خویان بێ[illegible]ی پاشا) PORTER، 1822، (4)

گەشتیارێکی تری بیانی کە (ئینسۆرس)ەو ساڵێ١٨٣٧ هاتووەتە کوردستان باس لە هەمان گیانی سەربەخۆخوازی کورد دەکات و دەڵێت: (نموونەی وڵاتێکی شاخاویە کە دانیشتوانەکەی شەرکەرو ئازان بەڵام خێلەکی و شەرخوازن و مل بۆ هیچ فەرمانرواییەکی دەسەڵاتدار کەچ ناکەن) (AINSWORTH 1888 300).

هەر لێرەوە، کاتێ ئاوریش لە هارینی کوردی هەژارو چەوساوەی بێ دەسەڵات دەدەینەوە، لەژێر بەرداشی کورد خۆیدا. ئەوا دەکرێ هەر لە ناو گەشتنامەی گەشتیارەکاندا گەلێ دیمەنی ناهەموار ببینین، لەوانە ئەم دیمەنەی کە (فرەیزەر) پیشانمانی دەدات، کاتێ دەگەنە دێی (ژاڵە)ی دامێنی چیای سەگرمە کە لە سنووری دەسەڵاتی بابانەکاندا بووە و دەڵێت: (لەم شەوەدا لەو دێیە هاوارو گریان بڵاوبووەوە، شەش حەوت خێزان بێبەش کرا بوون لە دابەش کردنی دانەوێلە بەسەریادا، ئافرەتێکیش بە پرتاو بە شوێن مریشکە تاقانەکەیدا رای دەکرد کە بە زۆر لێان زەوت کردبوو، دەبوایە پەرەکانی بکرایە بە سەرین بۆ من، لەو کاتەدا خەریک بوون سەری ببرن، بەچەند (بەنس)ێک توانرا مریشکێکی دیکەی بۆ بەدەست بێت، بەڵام میواندار هاتە ناو کارەکەوە، چونکە شەرەفی ئەو لەکەدار بووە، ئەو لە هەموو رووبەکەوە لە گوزەرانم بەرپرسیار بوو، جگە لەو قازانجەی بۆ خۆی چاوەڕێی بوو، لەبەر ئەمە ئەو پارەیەی دابوومە پیەژنەکە بەزۆر لێی سەندەوە) (ئاشنا ١٩٩٨ ٥٥) ، لێرەداو بمانەوێ و نەمانەوێ ئەم دیمەنانەو سەدان دیمەنی باس نەکراوی تری رووتاندنەوەو چەوساندنەوەی لادێنشینە هەژارەکانی ژێر دەسەڵاتی عوسمانییەکان و تەنانەت میرنشینییە نیمچە سەربەخۆکانیش، پرسیاری ئەوەمان لەلا دەوروژێنێ کە دەبێ سەرچاوەی ئەو زوڵم و

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ستەمە لە کوێوە هەڵبەسترابێ و بەو جۆرە ڕێچکەی گرتبێ ؟ بە تایبەتیش لەو شوێنانەی کە لە ژێر دەسەڵاتی میرنشینییەکاندا بوون

وا باشترە بۆ وەڵامی ئەم پرسیارەو ئاوردانەویەکی وردتر لەم دیاردەیە بە گشتی و لەو دیاردەیەی کە تاڵانکەرو تاڵانکراو هەر کورد بوون و لەژێر دەسەڵاتی کوردیشدا بوون، بگەڕێینەوە بۆ گەشتنامەکەی (فرەیزەر)، بەو پێیەی هەندێ زانیاری باشی لەم رووەوە خستووەتە بەر دەستمان.

سەرەتاو ئەوەی تێبینی دەکەین (فرەیزەر) ئەو دیاردەیە بە چەشنە نەریتێک ناو دەبات و لەو رووەوە دەڵێت: (دوێنێ شەو زۆر بێزار بووین بە تایبەت لەو ماڵەی لێی دابەزیبووین بەهۆی ئەو دەمەقاڵێیەی نێوان میواندارەکەمان و دانیشتوانی هەر دوو دێیەکە(مەبەستی ژاڵەی سەروو و خواروو بووە)، لەسەر ئەو کاو جۆیەی پێویست بوو بدرێ بە ئەسپەکانمان و ئەو خواردنەش کە دەبوا بۆ ئێمە دابنرێ، لە بارەی ئەم نەریتە بڵاوەوە زیاتر لە جارێک ئاماژەم پێ کردووە ئەویش ئەوەیە کەسانی پایەداری بێگانەو دەست ڕۆیشتووەکانی ناوخۆ، پێویستە لەلایەن هەموو خەڵکیەوە میوانداری بکرێن و تایبەت نین بە تەنها کەسێک، لە بەر ئەوە ئەوانە لە ڕێگاکاندا لەسەر ئەرکی میری ئەرکی خواردن و نووستنیان دەکێشرێ) (ئاشنا ١٩٩٨ ٥٥) بەم پێیە و وەک دەردەکەوێ هەموو ئەرکی میوانداریەکە شۆڕبووەتەوەو لە کۆتایدا کەوتووەتە سەر شانی ئەو لادێنشینانەی کە لەسەر ڕێی کاروانەکان بوون ڕەنگە لێرەدا بووترێت کەواتە ئەو نەریتی میوانداریەی کورد کە زووربەی گەشتیارەکان بە ڕەوشتێکی جوانی کوردەواری دادەنێن، لە بنەرەتدا بە زۆر بووە نەک بە خواهشت، بێگومان و بە دڵنیایشەوە، دەڵێین نەخێر، ئەو ڕووبەڕوو بوونانەی نێوان لادێنشینانی کوردو گەشتیارەکان کە (فرەیزەرە)و(هیوود)یش چەند دیمەنێکیان پیشانداوین، لە کاتێکدا بووە کە بە زۆر سەپێنرا بێت بەسەریاندا، چونکە هەروەک زووربەی گەشتیارەکان خۆیان تێبینیان کردووە، کورد بۆخۆی بەشیوەیەکی سروشتی دژی هەموو دەسلاتێکی خۆسەپێن بوون، جا ئەو دەسەڵاتە بێگانە بوو بیت یان دەسەڵاتێ کورد بوو بێت، ئەگینا لە گەشتنامەی گەشتیارەکاندا دەیان دیمەنی میواننەوازی کوردمان خراوەتە بەر دەست (سندی، ٢٠٠٢، ٣٦٥) و لێرەدا تەها دوو دیمەن لە گەشتنامەکەی (میللنگن)دا دەخەینەوە بەردەست، لە دیمەنی یەکەمدا (میللنگن) دەڵێت (لە گەڵ سپیدەی بەیانا هەموو هەلسا بووین شیرو قەیماغیان بۆ هێنایین و قاوەڵتییەکی باشمان کرد، بارو بارخانە ڕێکخرا و دوعاخوازییەکی گەرمی ئەم گوندە هەژارەمان کرد کە شەوێک پەنای پێدایین، کوردە بەستەزمانەکان لە پێش وڵاخەکانەوە ڕێگایان پیشان ئەدایین و بە ڕێیان ئەخستین، من گەراندمنەوە دواوە و چەند درهەمێک بەخشیشم پێدان، ئەم جووتیارانە زۆر کەم بەخشیشی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

وایان بە دەس ئەکەوێ و ئەو موسافرانە کە لەوێوە تێئەپەرن بە دەگمەن شتێکیان ئەدەنێ، من وا بەچاکی ئەزانم کە لەم بابەتەوە هیچیان نەدرێتێ، تاوەکو ئەم چەشنە بەخشیشانە خوویان خراپ نەکاو بەسیتی رەوشت و عادەتیان بزرنەکا) گۆڤاری دەنگی گێتی تازە ژمارە ٦ بەرگی ٢ ئەیلوول ١٩٤٤ ل ٥١٨، دیارە مەبەستی (میللنگن) لە سادەیی رەوشت و عادەتی کورد، میواننەوازییەکەیانە، بەتایبەتیش کە لە کاتی ماڵئاوایی کردنی میوانەکانیاندا لە پێش وڵاخەکانیانەوە رۆشتوون و رێگایان پیشان داون و بە رێیان کردوون.

هەرچی دیمەنی دووەمە ئەوا لە دێی (کوللی) نزیک رووباری ئاراس دەبێت کە تیادا (مام عمر) ناوی سەرداری دێیەکە پاش ئەوەی خواردنیان بۆ دێنی و لای (میللنگن) دادەنیشێ و باسی خویانیان بۆ دەکات(میللنکن) دەڵێت: (بەم جۆرە لەگەڵ ئەم کوردە پیرەمێردە قسەم ئەکرد کە قسەکانی زۆر تەبیعی و سەیر بوو لە پرێکا مام عمر هەلساو پێڵاوەکانی لە پێ کردوو بە بێ قسەو دوعاخوازی رۆیشت پاش چەند دەقیقەیەک لەگەڵ قاپێکا گەرایەوە کە هەنگوینی تیا بوو هەندی قەیماغی بەسەرەوە بوو قاپەکەی نایە بەردەمم و پێی وتم کە نەختێکی لێ بخۆم من بەم حەرەکەتەی زۆر مەمنوون بووم)) گۆڤاری دەنگی گێتی تازە ژمارە ٦ بەرگی ٢ ئەیلوول ١٩٤٤ ل ٥١٩

دیارە ئەو رەفتارەی (مام عمر) نەک هەر لە ترسی قامچی و شمشێری تورک نەبووە بەڵکو وەک کۆچەرییەک زۆر بێ منەتانە لە دەسەلاتی روانیوە ئەوەتا کاتێ لەگەڵ بازرگانێکی (لازەری) بە ناوی (بارام بەگ) کە لەگەڵ کاروانەکەی (میللنگن) بووە و لووت بەرزانە لە مام عمری روانیوەو بە چاوێکی سووکەوە لە کوردی روانیوە، مام عمر رووبەرووی دەبێتەوەو وەک (میللنگن) دەڵێت: (مام عمر بە تەماشاکردنی بەهرام هەستی ئەوەی کرد کە چی لە دڵیا هەیە لەبەر ئەوە لە پرێکا دەمی کرایەوەو وەک ئاگر دەستی کرد بە قسە کردن و پیشاندانی ئەوە کە بەهرام و لازستان لەوانە نییە کە ئینسان فەخری پێوە بکا، شەرە قسە هەندێ جار خۆش ئەبوو جارێکی مام عمر بە بەهرامی وت: ئەتوانی پارێزگاری ئەو باغ و باغاتە بکەی کە فەخری پێوە ئەکەی هەتا پۆلیس و قۆڵچی و تەحسیلدارەکان ماون و تۆیان فرێ نەداوەتە دەرەوە، بەڵام ئێمە وانین باغی وامان نییە کە لێی دەرکرێین ئەو لەوەرو پاوەنانە کە مێگەلەکانمانی تیا ئەلەوەرێ نەهی پۆلیسەکانە نە هی من بەڵکو هی هەمووانە و ئەمە دووهەزار ساڵە هەر وابووە، بەڵێ ئەتوانی دێیەکانمان لێ داگیرکەی بەڵام لە زەرفی هەفتەیەکدا لە کوێ بمانەوێ ئەتوانین دیهاتی تازە دروست بکەین گۆڤاری دەنگی گێتی تازە ژمارە ٦ بەرگی ٢ ئەیلوول ١٩٤٤ ل ٥١٩

لێرەدا ئەو کەشی ئازادی و سەربەستییەی ژیانی کوردی کۆچەریی کە مام عمر وێنای کردووە، وتەی کۆچەرییەکی کوردمان لە باشووری کوردستاندا دێنێتەوە یاد کە لە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ساڵی ١٨٣٠دا بە (میگنان)ی وتووە (باشتر وایە جلەکانت بگۆری و بێیتە لای ئێمە، تۆ نازانی ئێمە چەند کامەرانین لە ناو ئەم چیایانەدا، ئێمە لیرە ئازادین و ناچەوسێینەوە، تەنانەت ئەگەر پاشاش بێتە سەرمان ئەوەندە کون و کەلەبەرمان بۆ خۆشاردنەوە لەو شاخانە هەیە کە ناتوانێ بمان دۆزێتەوە) MIGNAN، 1839، 294

لە جێی خویدایە ئەگەر لێرەدا ئەو پرسیارەش بکرێ کە ئەو باسی تاڵانی و دزی و جەردەییەی زۆوربەی گەشتیارەکان وەک دیاردەیەکی باوی ناو کوردستان پیشنیان داوە، چون بووەتە دیوێکی تری ژیانی میللەتێک کە هەڵگری گیانێکی ئازادانەی ملکەچ نەکردووە بۆچەوساندنەوە ؟ کورد کە هێندە تامە زرۆی ئازادی بوو بێت و چەوساندنەوەی رەت کردبێتەوە چۆن دەبێت لە رێگای دزی و جەردەییەوە خەڵکی تر بچەوسێنێتەوە ؟

بۆ وەلامی ئەو پرسیارە و هەڵێنجانی راستییەکان هەر روو لە گەشتنامەی کەشتیارەکان خۆیان دەکەینەوە چونکە نەیارانی کورد هەر هەڵەوەستە لەسەر دیاردەکە دەکەن نەک راستییەکانی دەوروبەری دیاردەکە، لە پێش هەمووشیانەوە راستی بارودۆخی نالەباری سیاسی و نائارامی و پشێوی ناوخۆی کوردستان، کە راستەوخۆ یان ناراستەوخۆ دەستی داگیرکەرانی کوردستنانی لە پشتەوە بووە

جا بۆ دەرخستنی ئەو راستیەو لەگەڵیدا داماڵینی ئەو بۆچوونەی کە دیاردەی تاڵانی و دزی و جەردەیی لە کوردستاندا بە نەرێتیکی کوردەواری بینیوە، سەرەتا دەگەرێینەوە لای گەشتنامەکەی (فرەیزەر) و لەو باسەیدا کە لەنێوان (ژاڵە)و(کفری)دا، دەبنە میوانی (سلێمان ئاغا)یەک و (عەولی خدر ئاغا)ی یاوەری (فرێزەر) بەو جۆرە باسی (سلێمان ئاغا) دەکات کە: (لە کاتی پێویست نانت لە تەکدا دەخوات، چونکە میوانی لەلای، دوای ئەوە بە وشەی (خۆش ئامەدی و خوا حافیز) بەرێت دەکات، خۆی دەپێچێتەوەو چەفتەکەی دەگۆرێ و... ئینجا سوار دەبێ و رێگات پێ دەگرێ و تەواو رووتت دەکاتەوەو بە جێت د'یڵێت، ئەم پیاوە خراپترین و ترسناکترین جەردەیە لە کوردستاندا بێ وۆژدانترین ئوباشە، ئەم پیاوە تەنانەت پەلاماری ئافرەتی داوەو لە چۆڵەوانیدا بە رووتی فرێی داوە) (ئاشنا، ١٩٩٨، ٥٩).

کاتێکیش (فرەیزەر) دەپرسێ: (ئایا ئەمە لە کوردستاندا شتێکی ناشیرین نیە؟ ... پاشا بەرامبەر ئەمانە ئەڵێ چی ؟)، (عەولی خدر ئاغا)ی یاوەری دەڵێت: (ئەم کارە لای ئێمە ئەمەندە ناشیرینە نازانم بە کام وشە یاسی بکەم ...بەڵام گەورەم چی بڵێم پاشا بەشی خۆی گیروگرفتی هەیە لە وڵاتی خوێدا، ئێمەش ناهێڵین هیچ فەرمانرەوایەک لە جێگەی خۆیدا ماوەیەکی درێژ بمێنێتەوە هەتا بەهێز بێت و بتوانێ پارێزگاری هێمنی و ئاسایش بکات ...ئەمانە لەسەردەمی (عبدالرحمن پاشا)ی باوکی(سلێمان پاشا)و(مەحمود پاشا)دا نەبوو،

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

لەســەردەمی ئەودا ئەم شــتانە رووی نەئەدا، لەو رۆژگــارەدا گەوهەرت بەسەرســەرەو بــوایە و ئاڵتونت بەدەستەوە بوایە، بە سەرانسەری وڵاتدا برۆیشتیتایە، واتە لە (سەردەشت)بۆ (کفری)و لە کۆیە)وە بۆ (بانە)، بە بێ ئەوەی کەسێ بڵێ بۆکوێ ئەچی، بەڵام ناکۆکی و بەربەرەکانی ئەم دوو برایە ویرانی بەسەر وڵاتدا هێناو بەڵای بەسەردا باران، جارێک (مەحموود)و جارێک(سلیمان)، بە بێ ئەوەی هیچ کامیان بتوانن لە سێ ساڵ زیاتر فەرمانرەوایی بکەن، لە دوای ئەمە عەجەم هات و ناکۆکییەکەیانی نەهێشت و وڵاتیان داگیر کرد و خەڵکەکەشیان رووتاندەوە، ئینجا بە دوایدا تاعوون و برسێتی هات بە جارێ خەڵکی دارزان و دوژمنی بۆ هێشتینەوە، بە جۆرێک کاتێ دزی دەکرا هەر کۆمەڵە تۆمەتەکەی دەخستە پاڵ ئەوی تر ...راستیش پاشا ئەو تواناو دەسەڵاتەی نەبوو سزای تاوانباران بدات، لەبەر ئەوە هەرچی مرۆڤی پاک و راست هەیە سەری خۆی هەڵگرت و وڵاتیش بۆ ئەم دزانە مایەوە) (ئاشنا، ١٩٩٨، ٦٠)

لێرەدا بە راشکاوی ئەوەمان بۆ دەردەکەوێت کە دیاردەی دزی و راووڕووت، لێکەوتەی ئەو پشێوی و بارودۆخە نالەبارە بووە کە ئێخەی میرنشینەکانی دەگرت و بۆ خودی فەرمانرەوایانی میرنشینیەکانیش بوونی دزی و جەردەیی لەو ناوچانەی لە ژێر دەسەڵاتیاندا بوون، دەبووە مایەی لەکەدار کردنی شان و شەوکەتیان، ئەوەتا هەر (فرەیزەر) باس لەوە دەکات کە لە میرنشینیەکەی سۆراندا (بە دەگمەن باس لە بوونی رووداوی دزی و جەردەیی دەکرا) چونکە (میر محەمەد _پاشا کۆرە) نەک هەر چاو پۆشی لە کاری جەردەیی نەکردووە بەڵکو توندترین سزای ئەو کەسانەشی داوە کە ئەو کارەیان کردووە، لەوانە وەک (فرەیزەر) باسی دەکات و دەڵێت: (رۆژێک لە رۆژان شێخێک لە شێخەکانی هۆزی (تەی) خۆی و هۆزەکەی پەنا ئەبەنە بەر میر، دوای ئەوەی هۆزی (جەربا) ناچاریان ئەکەن زێدی خۆیان جێبێلن، لێرەش لە ژێر ئەو یاساو دەستوورانەدا کە میر کار پێ دەکردن گوزەرانێکی خۆش و ژیانێکی ئاسوودەیان دەستکەوتبوو، بەڵام رۆژێک کە کاروانێک بە دڵنیاییەوە بە ناویاندا رێ دەکەن، پەلاماری کاروانەکە دەدەن و هەرچییان پێ دەبێ لێیان زەوت دەکەن و تاڵانیان دەکەن، بۆ رۆژی دوایی کە شەو دادێ، نیو دەرزەن کورد دەچنە خێمەی شێخەکەو بێ قسەو چەندوچون سەری لێدەکەنەوەو لەبەر خێمەکەیدا هەڵی دەوا ن و بە بێ دەنگي دەگەرێنەوە) (فریزر، الخیاط، جعفر، ٢٠٠٦ ل ٢٣).

کەواتە کوردستان هەموو کاتێ ئەو وڵاتە پڕ مەترسییە نەبووە کە گەڵێ لە گەشتیارەکان باسیان لێوە کردووەو دەستیان لەسەر دڵیان بووە کاتێ کە سەردانیان کردووە، بە تایبەتی بۆ ئەوانیش کە بە پێی رێورەسمی میوانداری کردنیان هەمیشە پارێزراو بوون و رێزیان لێگیراوە هەبۆیە وەک پێشتر وتبوومان هیچکام لەو گەشتیارانە لە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

کوردستاندا خوێن لە لووتیش نەهاتووە، هەر ئەو ڕەوشە ئاسوودەییەش بووە کە گەشتیارێکی وەک (میگنان) کە یەکەم جار لە ساڵی ١٨٢٨ دا بە کوردستاندا سەفەر دەکات، لە ساڵی ١٨٣٠یشدا لە ڕوسیاوە لەگەڵ خێزانەکەیدا، بۆ چێژ وەرگرتن و لە جوانی سروشت، ڕوو لە کوردستان دەکەن و لە بانەوە دێنە سلێمانی و لەوێوە دەچنە بەغداو دەشلێت: (دەشێ لەم وڵاتەشدا وەک هەر وڵاتێکی تری ڕۆژهەڵات ژیانی گەشتیار بکەوێتە مەترسییەوە، بۆیە باشتر وایە بە جل و بەرگی فەرمییەوە گەشت بکرێت، ئەگەرچی بە جلی فەرمییەوە بواری ئەوەی نابێت کە تێکەڵاوی خەڵک بن و زانیارییان لێ بەدەست بێنێ، بۆ یەکەمجار کە بە کوردستاندا تێپەریم تووشی هەندێ ڕووداو بووین، بەڵام لە گەشتی ئەمجارەمدا، ئەوەندە هەست بە ئەمینی ئەکەم وا ئەزانم بە ناوچەکانی ئێرلەنددا هاتوچۆ دەکەم)(MIGNAN، 1839، 294).

بەم پێیە لە ڕاستی دوور ناکەوینەوە ئەگەر بڵێین، لەگەڵ بوونی دیاردەی دزی و جەردەیی لە کات و شوێنی جیاجیای کوردستانی سەدەی نۆزدەدا، هێشتا هەر لە چاو هەندێ ناوچەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا دیاردەیەکی هێندە بەربڵاو نەبووە لە کوردستاندا تا وەک نەریتێکی کوردەواری دابنرێ تێی بڕوانرێ ئەوەتا (د.علی القاسمی) لە وتارێکیدا کە بە ناونیشان(چەمکی دزی لە ئەقڵی عەرەبدا..)یە، ڕاستگۆیانەو ڕاشکاوانە باس لەو دیاردەیە دەکات کە تا نیوەی یەکەمی سەدەی بیستەمیش یەکێ بووە لە دیاردە بەربڵاوەکانی خوارووی عیراق و دەڵێت: (لە کۆتایی سالی ٢٠٠٢دا ئەدیبی عراقی (فیصل عبدالحسن) کۆمەڵە چیرۆکی (مامە دزەکانم)ی بڵاوکردەوەو دانەیەکی بۆ منیش نارد، خوێندمەوەو ئەوەشی سەرنجی ڕاکێشام ئەوە بوو کە باس لە حەوت مامی دەکات کە لەپاڵ کاری ئاسایی ڕۆژانەیاندا هەموو شەوێ هەڵ دەکوتنە سەر عەرەبە کۆچەرییەکان و مەڕو ماڵاتیان تاڵان دەکەن و ئەوەی ئاسان و گرانبەهایە دەیدزن، ئەم کۆمەڵە چیرۆکە بردمیەوە ناو هەندێک لە یادگارییەکانی منداڵیم لە شارۆچکەیەکی پارێزگای (قادسیە)کەتیایدا گەورە بووم، حەڵکی عەشیرەتە عەرەبییەکەی دراوسێمان کە خەریکی کاری کشتوکاڵی بوون، نزیکەی هەموو شەوێک دزیان لە ماڵێک یان چەند ماڵێکی شاروچکەکەمان دەکرد، لە کاتێکدا پاسەوانی شەویشمان هەبوو کە شارەوانی مووچەی دەدایێ، پەیوەندیم بە بەڕێز (فیصل)ەوە کرد، ئەوەم لێ پرسی کە چیروکی (مامە دزەکانم) هیچ پەیوەندییەکی بە واقعەوە هەیە؟ پێی ڕاگەیاندم کە ڕاستەقینەیەو واقعییەو دوورە لە هەر خەیاڵێکی خودیەوە، لە کاتێکیشدا عەشیرەتەکەی چیرۆکنووس یەکێکە لە عەشیرەتە کۆنە بەناوبانگەکان و عەشیرەتەکەی دراوسێی ئێمەش بەناوبانگ و(ڕێزدارن) (القاسمي، علي (د)، ٢٠٢٠)

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

بەم پێیە دەكرێ بێ دوودڵێ بڵێین كە كوردستان و كوردەواری لەچاو ولاتانی تردا ئامێزێكی ئاسوودە بووە بەتایبەتی بۆ گەشتیاران خۆ ئەگەر وانەبوایە ئەوا ئەو هەموو گەشتیارە روویان تێ نەدەكرد و ئازادانە تیایدا نەدەگەران

ئەنجام:

- تا ئەمرۆش، گەشتنامەی گەشتیاران، سەرچاوەیەكی دەوڵەمەندنی ئاشناكردنی كوردو كوردستانن بە خۆی بە میللەتانی ترو هەگبەیەكی بەهاداری پڕ زانیاریشن دەربارەی ژیانی كوردەواری، بۆیە ئاگادار بوون لێیان و خوێندنەوەیان بە چاوێكی زانستانە، دەبێت ببێتە ئەركی لێكۆڵەرانمان، لە هەموو ئەو بوارەنەی پەیوەندیان بە كوردو كوردستانەوە هەیەو تا ئێستا بە پێی پێویست بە دی نەهاتووە
- لەگەڵ ئەوەی ئەو دیمەنانەی كە گەشتیاران پیشانمانی دەدەن، دەبێ جێگای بروا بن بەو پێیەی بینراون نەك بیستراو، بەڵام هێشتا هەر وا پێویست دەكات كە وردتر لێیان بروانین، چونكە لە گەلێ شوێنی گەشتنامەكانیاندا دیمەنەكان نەك هەر راستییەكانمان پیشان نادەن، بەڵكو زانیاری نادروستیشیان پێ گەیەنراوەو راستییەكانی تیا شێوێنراوە
- تا ئێستاش، خوێنەری كورد ئاشنا نەكراون بە گەلێك لە گەشتنامەكان، چونكە وەرنەگێرراونەتە سەر زمانی كوردی، هەندێ لەوانەش كە وەرگێرراون، هەڵەو كەم و كوریی زۆریان تێدایە، بۆیە وا پێویست دەكات هەوڵێ ئەوە بدرێ هەموو گەشتنامەكان وەربگێررێنەوە سەر زمانی كوردی و ئەركی وەرگێرانەكەش بە لیژنەیەكی پێكهاتوو لە پسپۆرییە جیاجیاكاندا بسپێررێ نەك هەر بە شارەزایانی زمان
- لە گەشتنامەكاندا رووبەرووی گەلێ باسی گرنگ دەبینەوە كە جێگای هەڵوەستە لەسەر كردنن و پێویستیان بەوە هەیە كە زانستانە لێیان بكۆڵێنەوەو بیانخەینەوە بەردەست، بەتایبەتی ئەو باسانەی كە نەرینیانە ژیانی كوردەواری و كلتووری كوردەوارییان پیشان داوەو لە زۆر كاتدا نەیارانی كورد لە بەرژەوەندی خۆیان دەیانخەنەوە بەردەست
- دیاردەیەك لەو دیاردانەی كە زووربەی گەشتیاران، ئەگەر سەرجەمیشیان نەبێت، باسیان لێوە كردووە دیاردەی تالانی و دزی و جەردەیی بووە لە كوردستانداو وەك نەریتێكی كوردەواری تێیان روانیوەو كوردستانیان وەك ولاتێكی پڕ مەترسی وێنا كردووە، ئەمە لە كاتێكدا كوردستان بە بوونی ئەو دیاردەیەشەوە لە كات و سەردەم و شوێنی جیاجیادا هێشتا هەر لە چاو گەلێ لە ولاتانی تردا، هێندە ئارام بووە كە خودی گەشتیاران خۆیان ئازادانە تیایدا گەراون، بێ ئەوەی یەكێكیان تووشی رووداوێكی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

ئەوتۆ مەترسیدار بووبووبێتەوە کە راستی تێروانینەکەیان بسەلمێنێ، چونکە وەک میوان هەمیشە پارێزگارییان لێکراوە

- ئەو دیاردەی تالآنیەی کە گەشتیاران تیشکی دەخەنە سەر، دیاردەیەکی فرە رەهەند بووەو هێندەی کورد خۆی تالآنکراو بووە، هێندە تالآنکەر نەبووەو تەنانەت هەندێ لە گەشتیارەکان خۆیان بوون بە بەشێک لەو دەستەو تاقمانەی کە گوندنشینانی هەژاری کوردیان رووتاندۆتەوە، سەر باری ئەوەی کە لەلایەن دەوڵەتە داگیرکەرەکانی کوردستان و جەردەو دزی ناوخۆوە، لە کاتی پشێوی و لاوازی دەسەلاتی کورد خۆیدا، رووتێنراونەتەوە

سەرچاوەکان:

- ئاشنا، ئومێد (وەرگێر)، گەشتەکەی فرەیزەر بۆ کوردستان و میسوپوتامیا سالی ١٨٣٤ چاپی یەکەم، پاپخانەی تیشک سایمانی ١٩٩٨
- ئیدموندس، وەرگێرانی حامید گەوهەری، کورد تورک عەرەب، لە بڵاوکراوەکانی ناوەندی ئاوێر ٢٠٠٤
- جەعفەر، حەجی(وەرگێر) دەربازبوونەک دکردستانا کیڤی را، چاپخانا زانکویا دهوک، دهوک، ٢٠١٠

رەسوول، عیزەدین مستەفا(دکتۆر) . سەرنجێ لە زمانی ئەدەبیی یەکگرتووی کوردی، چاپخانەی سلمان الاع؟می، بەغداد ١٩٧١

شلماشی، خلیل محمد(وەرگێر) ئەنترۆپۆلوژی کلتوری، چاپخانەی بەدرخان سلێمانی ٢٠٠٢

- حەمە، باقی محەمەد (وەرگێر) گەشتی ریچ بۆ کوردستان ١٨٢٠ چاپی یەکەم، ئێران، ١٩٩٢
- عەبدوڵلا.نەجاتی.د(وەرگێر)، سەفەرنامەی ولیەم هیوود بۆ کوردستان سالی ١٨١٧)، لە بڵاوکراوەکانی ئەکادیمیای کوردی هەولێر ٢٠١٢
- گۆڤاری دەنگی گێتی تازە ژمارە ٦ بەرگی ٢ ئەیلوول ١٩٤٤ ژمارەکانی دواتری

السندي، بدرخان .الدكتور، المجتمع الكردي في المنظور الاستشراقي دار ئاراس للطباعة والنشر اربيل ٢٠٠٢

- سي حي ايدموندز، ترجمة جرجيس فتح الله كورد وترك وعرب، دار اراس للطباعة والنشر الطبعة الاولى ٢٠١٢
- فريزر جيمس بيلي (رحلة فريزر الى بغداد سنة١٨٣٤ ترجمة جعفر الخياط الدار العربية للموسوعات الطبعة الولى ٢٠٠٦

(بندييه، هنرى، ترجمه) الشرقاوى، احمد عبدالوهاب(د)و المهدى، اميمه حسن(د)، دار البشير للپقافه والعلوم مصر ٢٠٢٠

- ALNSWORTH ،WILLIAM FRANCIS ،A PERSONAL NARRATIVE OF THE EUPHRATES EXPEDITION . VOL. 11 . LONDON. 1888
- A ،N ،Groves ،MEMOIR OF THE ANTHONY NORRIS Groves ،. LONDON.1857 ---- PORTER ،.ROBERT KER TRAVELS IN GEORGIA ،PERSIA ،ARMENIA ،ANCIENT ، BABYLONIA ،،VOL 2 . LONDON 1822
- J.SHIEL ،Journey from Tabriz ،through Kurdistan ،The Journal of Royal Geographical Society of London ،1838 ،Vol. 8. (1838)
- FRASER ،J.BAILLIE ،TRAVELS IN KOORDISTAN ،MESOPOTAMIA.VOL 1.LONDON 1840
- HEUD<WILLIAM ،A VOYAGE UP THE PERSIAN GULF LONDON 1819
- Mirella Galletti ،Ph ،D ،Kirkuk:The Pivot of Balance in Iraq Past and
- RICH ،CLAUDIUS JAMES NARRATIVE OF A RESIDENCE IN KOORDISTAN ،.LONDON . Vol 1. Vol 2 . 1836
- R.MIGNAN WINTER JOURNEY RUSSIA THE CAUCASIAN ALPS AND GEORGIA ، ،VOL 1 . LONDON 1839
- (عارف قوربانى كركوك فى مذكرات الرحاله والمسشرقين، موقع مركز گلگامش للدراسات والبحوث الكردية ٢٩ سبتمبر ٢٠٠٨

(موقع الناقد العراقى ٢١ اكتوبر ٢٠٢٠ مفهوم السرقه فى العقل العربى: هل ورپنا عاده السرقه من اجدادنا الجاهليين

-، http://www.turkmen.nl/1-journal5/3.html 23-8-2020

(SOITM Iraqi Turkmen Human Rightsالعدد: ارت٤ – اف ١٢٢٨، ٢٨ حزيران ٢٠١٢)

مجلة الكاردينياجامعة الاحبة https://algardenia.com .thaqafawaadab/47691-29-1-2021

الحياة الكردية في منظور بعض السياح (الأجانب)

الملخص:

يتناول هذا البحث المجتمع الكردي كتابات الرحالة الأجانب الذين زاروا كردستان في القرن التاسع عشر و دونوا مشاهداتهم و ملاحظاتهم حول بعض الجوانب الثقافية و التراثية للمجتمع الكردي في تلك الحقبة من الزمن.

جاء البحث في فصلين ويتكون الفصل الأول من مبحثين في المبحث الأول وجهنا اهتمامنا لبعض المشاهدات عند الرحالة وخاصة تلك المشاهد التي لم يتناولها باحيثونا الى الان مع أهميتهم الثقافية و التراثية سلبا او ايجابا و خصصنا المبحث الثاني لمراجعة كتب الرحالة المترجمة الى اللغة الكردية وذلك من اجل الإشارة الى الأخطاء والنواقص الموجودة فيها.

وجاء الفصل الثاني لدراسة ما جاء في كتب الرحالة حول حوادث النهب والسرقة في كردستان دراسة علمية وذلك من اجل بيان حقيقتهما كيفا وكما
وفي النهاية عرض الباحث الاستنتاجات التي توصل اليها البحث

الكلمات الدالة: *الحياة الكردية، السواح الأجانب، المذكرات*

The Kurdish Life in Some Foreign Tourist's Viewpoint

Abstract:

This research deals with the Kurdish society from the perspective of foreign travelers who visited Kurdistan in the nineteenth century and wrote down their observations and remarks about some of the cultural and traditional aspects of the Kurdish society in that era of time.

The research consists two chapters: the first chapter consists of two sections. In the first section we turned our attention to some observations of the travelers ، especially those observations that our researchers have not yet addressed despite their cultural and traditional importance negatively or positively The second section is devoted to reviewing the travelers books that are translated to Kurdish in the aim of indicating the errors and inadequacies

The second chapter studies what was mentioned in the books of travelers about the incidents of looting and theft in Kurdistan a scientific study in order to clarify their reality. quqlitatively and quartitaively.

Finally the researcher presented the conclusions reached by the research.

Keywords: *Kurdish Life, Foreign Tourist', Tourism, Memories.*

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

دابوونەریتێن کوردان دهزروبیرێن کوردناسان دا

م. کاروان صالح وەیسی

پشکا زمانێ مێژوو- فەکۆلتیيا زانستێن مرۆڤایەتی- زانکۆیا زاخۆ- هەرێما کوردستانێ/ عێراق.

پوختە:

دابوونەریتێن هەر مللەتەکێ دەربرینێ ژ هزروبیرێن راستەقینە یێن وی مللەتی دکەت، هەروەسا ئەو دابوونەریت دبنە ئەگەرێ هندێ پێ بهێنە نیاسین و رەنگڤەدانا وان لدەڤ مللەتێن دی پەیدابیت، ئەڤ رەنگڤەدانە ژ ئەنجامێ نڤێسینا ل سەر ڤان جۆرە بیاڤان دهێت، بێگۆمان کوردناسان رۆلەکێ گرنگ دبیاڤێ دانەنیاسینا دابوونەریتێن کوردان دا هەبوویە، لەورا دێ بینن دابوونەریتێن کوردان بووینە چەڤێن گرنگ دبیرەوەرییێن کوردناسان دان، سەرەرای هندێ هەر ئێک ژ وان گرنگی ب دابوونەریتێن دڤەرەک دیارکری دایە، دگەل هندێدا پتریيا هزروبیرێن وان دڤی بیاڤی دا نێزیکی ئێکن، تا رادەیەکێ ئەڤ بابەتە دنڤێسینێن زانستی یێن کوردی دا یێ چەڤەکێ سەرەکی ژ دیرۆکا جڤاکی کوردی بخۆڤە دگریت هاتیە پشت گوهاڤێتن.

ئەڤ ڤەکۆلینە ژ پێشەکی، دەرازینک و پێنج تەوەران پێک دهێت، پێشەکی باسێ پێکهاتێن ڤەکۆلینێ دکەت، د دەرازینکا خۆ دا، ڤەکۆلین هەولدەت تایبەتمەندییێن دابوونەریتێن کوردان دیار بکەت، تەوەرێ ئێکێ یێ ڤەکۆلینێ خوارن و ڤەخوارنا کوردان دهزروبیرێن کوردناسان دا شرۆڤە دکەت، د تەوەرێ خۆ یێ دووێ دا ئاماژێ ب شێوازێ لدۆر هزروبیرێن کوردناسان دەربارەیی جل و بەرگێن کوردان ددەتن، ڤەکۆلین د تەوەرێ خۆ یێ سێێ دا باسێ کەیف خۆشییان دناڤ کوردان دا دکەت، تەوەرێ شوارێ یێ ڤەکۆلینێ شیکاران ددەت سەر مێهڤانداری دناڤ کوردان دا.دتەوەرەێ خۆ یێ پێنچێ دا ئاماژێ ب بیروباوەرییێن سەیر دناڤ کوردان دا ددەت. دەرئەنجام وان دەرئەنجامان نیشان ددەت یێن دماوێ ڤەکۆلینێ دا هاتینە خۆیا کرن.

پەیڤێن سەرەکی: *کوردناس، دابوونەریتێن کوردان، خوارن و ڤەخوارن، جل و بەرگ و بنەما و یاسایێن کوردان.*

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

پێشەکی:

پشتی ل چەرخێ نۆزدێ گرنگی ب دویڤچوونا مێژوو و دابوونەریتێن کوردی ل رۆژهەلاتا ناڤین هاتیە دان، ئێدی وەک جۆرە هەڤرکییەکێ دناڤبەرا کوردناسان دا پەیدابوو، هەر ئێکێ ژ لایێ خۆ بزاڤ دکرن پتر پێزانینان لدۆر مللەتێ کورد ب دەستخۆڤە بینت، ئەڤ چەندە بۆ ئەگەرێ هندێ نەبتنێ وان بەرێخۆ دا پێشهاتێن سیاسی، بەرۆڤاژی ئەوان بزاڤکر بوون پیداچوونا هەمی کەرتێن ژیانا کوردان بکەن، ژ ڤەرێژا ئەڤێ چەندی دابوونەریتێن کوردان سەرنجا کوردناسان راکێشا و گەلەک کوردناسان بزاڤ کربوون ب چنە دناڤ مالێن کوردان و دانووستاندنێ دگەل وان ب مەبەستا ئاشنا بوونێ ب دابوونەریتێن کوردان بکەن، بڤی رەنگی ئێدی دەرفەت بۆ وان پەیدابوونا دناڤ خێزانێن کوردان دا بژین و خۆ دگەل دابوونەریتێن وان بگونجینن، بتنێ دا پتر شارەزایی دابوونەریتێن کوردان ببن، مانا وان دناڤ کوردان دا دەرفەت بۆ پەیداکربوون پتر خۆ نێزیک کوردان بکەن دا هەمی رەنگێن دابوونەریتێن وان بزانن و پتروتەسەلی لدۆر نڤیسن.

دبیت هەر کوردناسەکێ تشتەکێ سەرنجراکێش دناڤ دابوونەریتێن کوردی دا دیبیت پتر پالدابیت دویڤچوونا دابوونەریتێن کوردان بکەن، لەورا دێ بینن هندەک ژ وان بتنێ گرنگی ب لایەنەک گرنگ یێ دابوونەریتێن کوردی دایە، هندەکێن دی بەرۆڤاژی بەرێخۆدایە دابوونەریتێن کوردی ب نەباشی بەحسێ دابوونەریتێن کوردان یێن کرین. ئەڤ چەندە بوویە پالدەرەک بۆ ڤەکۆلەری ئەڤی بابەتی هەلبژێریت، چونکی جۆاروجووریا هزروبیرێن کوردناسان لدۆر دابوونەریتێن کوردان تشتەکە تا نۆکە دچوارچووڤەک زانستی دا گرنگی پێ نەهاتیە دان. ئەڤ ڤەکۆلینە دێ بزاڤێ چەندین هزروبیریێن کوردناسیێن ژ ئێک جوودا لدۆر چەندین لایەنێن دابوونەریتێن کوردان بەرچاڤ بکەت.

گرنگیا ئەڤی بابەتێ (دابوونەریتێن کوردان دهزروبیرێن کوردناسان دا)یێ دژێر ڤەکۆلینێ دا دهندێدا هزروبیرێن کوردناسان دەربارەیی دابوونەریتێن کوردان شرۆڤە بکەت، رەنگە رێژەکا دیار یا ڤەکۆلینان لدۆر بابەتێن ب کوردانڤە دچوارچووڤێ کوردناسێ دا هاتبن ئەنجام دا، دگەل هندێدا ئەو ڤەکۆلین بتنێ بۆ ئێک بابەت وەک ڤی بابەتی ناهاتینە تەرخانکرن، لەورا گرنگییا ڤی بابەتی د هندێدا دایە دێ هندەک بووجونێن نۆی لدۆر دابوونەرییێن جڤاکی یێن کوردان دهزروبیرێن کوردناسان ڤەژینت و خواندەڤانن سەرنج و تێبینیێن وان لدۆر ڤی لایەنێ گرنگ دیار کەتن.

هەر بزاڤەکا دبیاڤێ کارێن زانستی دا بهێتە ئەنجام دان بێ کێماسی و ئاریشە نەبت، لەورا ئاریشەیا سەرەکی یا ڤێ بابەتی تێکەلیا ژێرخانەیا ئەڤی بابەتی دگەل هزروبیرێن کوردناسان لدۆر جڤاکی کوردی واتە ب بابەت دناڤ رێزێن بیرەوەری و

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

گەشتنامەیان ب شێوەیەک گشتی هاتبوو دیارکرن، ئەڤ چەندە بۆ ئەگەرێ هندێ پتر ڤەکۆلەر بزاڤێ بکەت ب هویری بابەتێن وان بخۆینت تاکۆ بابەت بدروستی بهێتە جودا کرن و نڤێسیین، گەلەک جاران هندەک تشتێن وان دیارکر بوون و دناڤ هەمی جڤاکێ کوردی دا نەبوون، ئەڤێ فشارەک ئێخستە سەر ڤەکۆلەری ب کویری و هویری دویڤچوونا بابەتی بکەت.

لژێر ڕووناهیا ئەڤ چەندا ل سەری ئاماژە پێهاتیە دان، ئارمانجا سەرەکی یا ڤێ ڤەکۆلینێ دیارکرنا هزروبیرێن کوردناسایە لدۆر دابوونەریتێن جڤاکی یێن مللەتێ کورد، چونکی ئەڤ دابوونەریتە بووینە چەڤێن گرنگ یێن نڤێسین و بیرەوەرییێن کوردناسان لدۆر کوردان، هەروەسا ئارمانجا وێ نیشاندانا رەنگڤەدانا دابوونەریتێن کوردی یە دناڤ گەشتنامەیێن کوردناسان، چونکی هەر ئێکێ ب رەنگەکێ بەرێخۆ دایە دابوونەریتێن کوردان و ئەڤان دابوونەریتێن ب شێوازێن جوودا جودا کارتێکرن ل سەر کوردناسان کرینە.

یازانایە بێ هەبوونا پێزانین و سەربۆران دبیاڤێن نڤێسینا بابەتێن بڤێ رەنگی دا زۆر بزەحمەتە، لەوڕا لدەمێ ئەڤ ڤەکۆلینە هاتیە نڤێسین مفا ژ ژێدەرێن ڕەسەن وەرگرتینە. گرنگترین ژێدەرێن ڕەسەن یێن بۆ ڤەکۆلینێ هاتینە بکارئینان وەک بیرەوەرییێن دەبلیوو (ئار. هی W.R Hay- دوو ساڵ ل کوردستانێ ١٩١٨-١٩٢٠ Two Years in Kurdistan: experiences of a political officer, 1918-1920) و گەشتنامەیا (کلۆدیو جێمس ریچ *Claudius James Rich* - گەشتنامەیا ریچی بۆ کوردستانێ ١٨٢٠)، ئەڤان هەر دوو ژێدەران پێزانێن زۆر باش و تێرۆتەسەل لدۆر دابوونەریتێن کوردی یێن تێدا هەین، دگەل هندێدا پێدڤییە خواندەڤان زۆر ب هووشیاری و هویری بخوینن تاکۆ تشتێ وان بڤێت ژێ بشێن ژێ بینن دەرێ.

هەروەسا مفایە زۆر ژێدەرەک دی یێ ڕەسەن یێ (جۆزبینێ کەمبانیلی– دیرۆکا کوردستانێ و هەر حەفت مێرگەهـ و مەزهەبێن وێ) هاتیە وەرگرت، سەرەرای هندێ ئەڤ ژێدەرە هاتیە وەرگێران بۆ سەر زمانێ کوردی، دبیت بۆ ئێکەمین جار بیت دڤەکۆلینەک بڤی رەنگی هاتبیت بکارئینان. لەوڕا ئەڤی ژێدەرێ رەسەن ڤەکۆلین ب پێزانێن خۆ یێن گرنگ پتر زەنگینکری یە.

لدۆیڤ هەمەڕەنگیان بیروبووجوونێن کوردناسان لدۆر ڤی بابەتی، ڕێبازا ڤەکۆلینێ یا بۆ ڤی بابەتی هاتیە پەیرەوکرنا (ڕێبازا چەندایەتی و شرۆڤەکاری)یە، چونکی بڤێ ڕێبازێ دێ هەڤسەنگی دناڤبەرا هزروبیریێن کوردناسان دا لدۆر دابوونەریتێن کوردان هاتە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

کرن و دشێن بڤی رەنگی رەنگڤەدانا دابوونەریتێن کوردان ل سەر هزرێن کوردناسان دیار بکەن ودێ ب ئاشکەرایی دیار بیت کا ب چ رەنگ وان بەریخۆدایە دابوونەریتێن کوردان.

دەرازینک: دابوونەریتێن کوردان

سەرەرای هندآ ملەتێ کورد ئێک ژ ملەتێن دێرین یێن رۆژهەلاتا ناڤینە، کوردستانێ جهەکێ بەرفرەهە لڤێ دەڤەرێ بخۆڤە گرتی یە، دگەل هندێدا بابەیەخەک کێم دناڤ پرۆسێسا گرنگی پێدانا رۆژئاڤایی بخۆڤە دیتبوو، هەتا چەرخێ نۆزدێ د چوارچووڤەکێ زۆر بەرتەنگ گرنگی پێهاتبوو دان. چونکی کوردناسی بخۆ پرۆسێسەکا هزری و ئایدۆلۆژی بوو دناڤ دیرۆکا ململانە و بەرئێککەفتنا شارستانیا رۆژهەلاتی و رۆژئاڤایی پەیدابوویە. ژڤەرێژا وەرارکرنا ئابۆری، سیاسی و کەلتۆری رۆژئاڤایی نێزیکی رۆژهەلاتی بوون، بڤێ چەندێ هەبوونا پێزانینا لدۆر رۆژهەلاتێ لدەف رۆژئاڤاییان زێدەبوو، وەک پارچەک گرنگ یا دەڤەرێ کوردستان کەفتە دناڤ ڤێ پێدڤیاتییێدا(حوسێن،٢٠٢١، ٦٤).

کوردان جهەک تایبەت دناڤ نڤیسینێن گەردۆ و کوردناسێن بیانی دا گرتی یە، دابەشبوونا سیاسی و جوگرافیا یا ملەتێ کورد ل رۆژهەلاتا ناڤین بوویە ئەگەرێ هندێ کورد ب تەمامی دویر و ڤەبری ژ جیهانێ بمینن (لازاریف،٢٠١٦،٧)، هەروەسا ژبەر جهێ وەلاتێ وان یێ جوگرافی یێ ئاسێ نەبوونا رێکێن هاتن و چوونێ ئەو دناڤ چیایێن ئاسێ و بلند پاشڤەما بوون، بڤێ چەندێ ئەو ب دابوونەریتێن خۆڤە ژ پێشهاتێن جیهانێ پاشڤە مابوون، لەورا دێ بینن هەر تشتەکێ وان دروستکری لدۆیف سرۆشتێ دەڤەرێن خۆ جێکر بوو و لدۆیف بەرژەوەندییێن خۆ بکاردئینا، کورد ژ بەتالیێ تشتەکێ دی نزانن وان هێز و شیانێن خۆ هەمی رادەستی بێکاری و تەمبەلیێ کرییە، هندەک دابوونەریت یێن دناڤ کوردان دا هەین بووینە دجهێ سەرنجراکیشانا کوردناسان وەک قەلین و کێشانا وێ ددەن دیارکرن قەلینیێن وان بەردەوام یێن ددەڤێ وان دا، ژبەر جگارەکێشانێ ئەو سپێدێ ژ خەو رادبن و ب شەڤێ ژی ب قەلینەڤە دنڤن (کەمانیلی،٢٠٢١،٧٨).

لدەمێ ئەو ژ مالێ دەردکەڤن ئەو گرنگییەک تایبەت ددەن جگارا خۆ و بەردەوام کیسەکێ تژی تویتن دگەل خۆ دبن، ئەو گەلەک گرنگیێ بهندێ نادەن کا جگارا کێ ژ یێ کێ باشتر و لاواترە یان تویتنا کێ ژ یا کێ خۆشترە، هەروەسا هندەک ژ کوردان خۆ ب هونەر و ستران گوتنێ مژویل دکەن، پەرکێن تویتنێ وان زۆر کەیفخۆش دکەن، ب شێوەیەک گشتی کورد حەژ هندێ ناکەن ئێک تویتنا ئێک بکێشت یام ئێک جگارا ئێکێ بکاربینت، ئەڤە تشتەکێ زۆر شەرم و نەخۆشە لدەف کوردان، ژنێن کورد یێن شویکری و نەشویکری زۆر ب جگارە کێشانێ، چا و قەهوە ڤەخوارنێ ڤە مژویلن، لەورا کورد تویتن و قەهوە و چایەک زۆر دمەزێخن (کەمانیلی،٢٠٢١،٧٨).

دناڤ جڤاکێ کوردی دا رێزگرتنێ بایەخەک تایبەت هەیە، لدەمێ مەزنەک یان ناسیارەکێ جڤاکی دهێتە دمالەکێ ڤە هەمی جگارەکێشانێن خۆ ددانن و پێشڤە رادبن، داخوازێ ژ کەسەک مالێ یان خزمەتکارەک خۆ دکەت تویتنا وی یاتبەت بنت و پێشکێشی مێهڤانێ خۆ دکەت دا، هێشتا مێهڤانی دەست نەدایە جگارا خۆ ئەوێن جگارا خۆ دانایین دێ جارەک دی دەست نەدانە و کەنە ددەستێ خۆ دا و دەست ب کێشانا وێ کەنڤە(O'shea,2004,20).

کورد درینشتنێن خۆدا ب چوو رەنگان کورسیک و دۆشەکان بۆ رینشتنێ بکارنائینن، ئەو ل سەر عەردی دروینن خوارێ، ل سەر عەردی دیوانێن خۆ گرێددەن، ل سەر عەردی رابوون، ریشتن و نڤستنا خۆ دکەن، لدەمێ خوارنێ دخۆن حەژ روینشتنا گرێت دکەن، درێڤەبرنا کاروبار و ئەرکێن خۆ یێن رۆژانە دا سەرەدەرێن ب هەمان شێوە دگەل رابوون و روینشتنا خۆ دکەن، لدۆیڤ هزر وبیریێن کوردناسێ فەرەنسی (جوزیبێ کەمبانیلی) سلاڤێن کوردان وەک یێن ئەوروپیانن، بتنێ یێن کوردان ئەرکن و ل سەر ملێن وان پێدڤییە ئەدا بکەن، لدەمێ کورد هەڤالەک یان نیاسەکێ خۆ دبینن ژبۆ دەربرینا کەیفخۆشیا خۆ ئەو دبێژنێ " سەر سەرێ من، سەر هەردوو چاڤێن من، قۆربان بم، خۆدێ تە ژ هەمی موسیبەت و نەخۆشیان دویرکەت، خۆدێ پشتەڤان وهاریکارێ تەبت و خۆدێ ژیەک درێژ ب رزقێ تە بکەت". ژلایەکێ دیڤە گوتنا زۆر بەربەلاڤ دناڤ پتریا کوردان ئەڤە یە" خودێ لبەر دەستێ تە زێدە کەت و خۆدێ هند دی بدەتە. لدەمێ کەسەک کورد نەخۆش دبوو، لدەمێ پرسیارا وی هاتبا کرن دا لدەستپێکێ بێژن خودانێ پرسیارێ" خۆدێ تەپارێزت و مالەکێ زێدە بدەت تە" و پشتی هینگێ دا رەوشا نەخۆشی بۆ شرۆڤەکەن (کەمانیلی،٢٠٢١،٧٨).

هەروەسا رێژەکا دیارا ژنێن کورد جگارەکێشن و لدەمێ جڤاتەک ژنان ل دیوانەکێ دهێتە دانان، دێ ژنێن کورد خۆ لێکدەن و شیتەکەک مەزن لدۆر تەنشتێن خۆ وەرینێن و بەرەڤ جڤاتا ژنانڤە دچن، لبەر دەرگەهی ئەوجگارەکێشانێن خۆ ژ دەڤێن خۆ دئینن دەرێ و دەستێن خۆ دهاڤێنە تەنشتێن خۆ یێن شیتکا مەزن لدۆر زڤراندین، بێ دەنگ دێ سەرێ خۆ ل رەخێ راستێ گێرینن، چونکی ژنەک ل وێرێ دریشتن، ب کەنی و خۆشی ڤە دچوو ژۆرڤە، مەرەم ژڤێ چەندێ ئەو بوو بۆ دیار بکەت ب دیتن و ئامادەبوونا وێ کەیفخۆشە، ئەگەر هندەک ژنێن دی ژی یێن گرنگ و خۆدان رێز ل وێ دیوانێ رینشتیبان پێدڤیبوو وێ هەمان سەرەدەری دگەل وان ژی کربا، هەروەسا ئەگەر ژنێن کورد چووبان سەرەدانەکێ هینگێ دا ژنا ژ هەمیا مەزنتر ل پێشیا خو دانن و کەنە سەرکێشا خوو، لدەمێ دچوونە ژرۆڤە وەک رێزگرتن پیچەکێ خۆ خوار دکر و دچەماند، ئێک ئێکە دچوونە ژۆرڤە و ب کەنی و گرنژینڤە سلاڤی ئێک و دوو دکر و پاشی دا هەر ئێک بەرەڤ وی جهی چیت یێ بۆ وێ هاتیە دەست نیشانکرن، نە دروینشتن تا ئێکێ نەگوتبایێ (دێ

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

کەرەمکەن و جهێ خۆ خۆش کە)، لدەمێ روینشتنێ دا قەلین هێتە دیوانێ و لبەر سنگێ هەمیان هێتە گێران و کێشان(Hay,1921 ؛کەمانیلی،٢٠٢١،٧٩).

کور بەرامبەری بابێن خۆ و ژن بەرامبەری هەڤژینێن خۆ ژپیانقە دراوەستیان، ژنا کورد جوجاران بەری زەلامان یان دگەل زەلامان خوارنێ ناخۆن، ژنا کورد خزمەتا هەڤژینێ خۆ دئامادەکرنا خوارنێ دا دکەت، خوارنا ژنا کورد ئەو بۆ یا ژبەر زەلامێ وێ دما، ژن وەک کۆێلە و بەندێن زەلامێن خۆ دناڤ جڤاکێ کوردی دا دهاتنە دیتن، چونکی ئەو هاتیە ڕاسپاردن ژبۆ دروستکرنا خوارن و ڤەخوارنێ، قەلین و هەمی پێدڤیێن ڕۆژانە یێن زەلامێ خۆ، لدەڤ کوردان شەرمە زەلامەک ل دیوانەکێ بێژت "ژنکا من" یان ناڤێ "هەڤژینا خۆ بێژت"، لدەمێ ئەو نەچار دبیت بەحسێ ژنا خۆ بکەت هێنگێ دبێژت "مالا مە یان عەیالێ من"، یان دێ ناڤێ کورەک خۆ ئینت بێژت دەیکا (فلان کەسی) و لدەمێ ئەو بەحسێ دەیکا خۆ دکەن دێ بێژن "ئەوا ئەز ئینایم" هەورەسا لدەمێ ژنەک بەحسێ زەلامێ خۆ دکەت دێ بێژت "بابێ فلان کەسی" واتە بابێ کۆرێ من(کەمانیلی،٢٠٢١،٧٩).

خاتونێن کوردان (ژنێن بنەمالێن دەربەگ و ئاغایان) ژبلی ژنێن مەزن و دانعەمر دبێژنێ "سەرسپی" چێنابیت کەس وێ ببینت هەتا مرۆڤ و خۆشکێن وێ ژی نەشێن وێ ببینن، دەمێ زەلامێ مالێ نەل مال بیت ب شێوەیەکێ گشتی وێ ل رۆژەکێ ڤە ل مالێ ئاسێ دکەن، ب هەر رەنگەکێ بیت ئەگەر ئەو ژ وێ ژۆرێ دەرکەڤت دێ دەستێن خۆ بهێز ل ئێک دەت وەک نیشانەک بۆ سەرسپیێ یان بۆ هەڤژینا خۆ، لڤی دەمی دا دێ سەرسپی رابیت بێژت هەمی ژنێن دی دەرکەڤن ژ دەرڤە بڤی رەنگی دێ زەلام ژ ژۆرا خۆ دەرکەڤت(کەمانیلی،٢٠٢١،٨٠).

هەروەسا لدەمێ دەستهەلاتداران (حوکمدار و پاشایان) ڤیابا دەرکەڤن دا سەر سپی رابیت هەر ژ بەر دەرگەهێ ژۆرا وی تا بەر دەرگەهێ قەسرێ یان کوچکێ هەر دوو دەستێن خۆ بهێز قۆتیت وەک ئاگەهدارییەک بۆ ژنێن دی دا خۆ ل جهێن خۆ ڤەشێرن یان دەرکەڤن، بڤی رەنگی سەرسپی دگەل پاشایی دچوو و لدەمێ پاشا دزڤریڤە ب هەمان شێوە دا سەرسپی دەستێن خۆ قۆتیت بۆ ئاگەهداریکرنا ژنانڤە(هوید ،٢٠١١، ١٦٥).

پێشهاتێن ئاغا و دەرەبەگ و ماقویلێن کوردان ژبلی سەرەدەرییا کوێلە و کرێگرتییان جوو بها و بەیەخێن دی لدەڤ پاشایی نەبوون، لەورا چوو جهـ و دیوان بۆ هەڤدیتنا وان ژبلی کوچکا پاشایی نەدهاتنە قەبوولکرن، ئەگەر پاشا دەرکەفتبا دەرڤە بۆ کەسێ نەبوو بچیتە کوچکا پاشایی تا دزڤریڤە، لدەمێ پاشا دزڤریڤە مالێ ئەو کەس دهاتنە ئاگەهداکرن ئەگەر نەهاتبان ئاگەهداریکرن بۆ روینشتنا ژۆرێ هینگێ کەسێ ماف نەبوو بهێتە دژۆرڤە، هەورەیا بێ دەستویری و مۆلەتا پاشایی نەبوو ئاغا، دەرەبەگ و

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

ماقۆیلێن کوردان بچنە نێچیر، گەشت و گەریانان دناڤ سرۆشتێ بـاژێر و گوندێن خوودا (1992, Bruinessen).

ئەگەر هات کورەکێ کورد ڤیا ژنێ بینت یان کچەکێ ڤیا شووی بـکەت دا ژنەکا دانعەمـر ژ مـالا کۆری هێتە راسپاردن بچـتە مـالا بـابێ کچـێ دا وێ ب شێوەیەک فەرمـی بخـوازن ئەگەر ئەو ژنـا دانعەمـر دهەولا خـۆ دا سـەرکەفتبا، پشـتی هینگـێ دا دانووسـتاندن دگەل مەزنێ وێ دەڤەرێ لـدۆر ڤێ چەنـدێ هێتە کـرن و ئەگەر رازیبا پشـتی هینگێ دا دەیکا کۆری چیت کوستیرەکێ بۆ وێ کچا بۆ کۆرێ وێ هـاتیە خواسـتن بکرت، لدەمێ دەیکا کوری کوستیرک دکرە تلا وێ کچـێ دا هەمبێز و مـاچی کەت، هەتا دەوات دهاتە کـرن دا هەر دوو دەزگـر (کۆر و کـچ) دیارییـان پێشکێشی ئێـک و دوو کەن، دگەل هندێدا نەدبوو ئەو ئێک و دوو ببینن و خۆ نێزیک ئێک بـکەن و دەلیڤە بڤێ چەندێ نەدهاتە دان، هەروەسا دیاری ژلایێ دەیک و بابێن کچێ ڤە ژ کوری دهاتە خواستن و پێدڤیبوو ئەو دیارییا دەیـک و بـابێن کچـێ ژ کـوری خواسـتی هاتبـا دان بەرۆڤـاژی داوەت نەدهـاتە کـرن و کـچ نەدهـاتە ڤەگوهاستن، ئەڤ دیـارییە پتریا جـاران مەبلەخ و کۆژمێن پارەیی بوون ب چوو شێوەیان بوخچکە بۆ کچێ نەدهاتنە دروستکرن، بەرۆڤاژی پێدڤیبوو مالا زاڤایی هەمی داخوازیێن کچێ جێبەجێکربان(کەمانیلی،٢٠٢١،٨١).

کورد مـری و سەرخۆشـێن سـتران گـوتن و کـرنا دەواتـێ نە، سەرەرای هنـد ڤیـان و ئارەزۆیـا وان ژ دوو لایەنـانڤە خـرابە، لـدەڤ کـوردان هەچـێ پتـر بـکەتە ڤیـری و هەوار ئەو زیرەکترین کەسە و یا دووێ هەر کەسەکێ وەک هرچان خۆ ب لەیزینیت و خۆ پتر بادەت ئەو دێ هێـــتە دەســـت نیشـــانکرن بـــۆ بدەســـتڤەئینانا لەیزتنـــا جیهـــانێ یـــا زەبلەکان(کەمانیلی،٢٠٢١،٨٢).

پێشـەیێ دەسـتی واتە ڤەهانـدن و ڕسـتن وەک پـارچە قوماشـێن رەنگـا و ڕەنـگ، دەستگۆرد، گۆرە، پێلاڤ، گۆلاڤ، وەریس، شیتک، دووخین،لحێف، بالیڤک، شینکرنا زەڤی، دروستکرنا کۆرتانێن هەسپ و کەران... هتدتر، پارچەێن گرنگن ژ دابوونەریتێن کوردی، پتریا ژن و زەلامـێن کـورد ڕۆژێـن خـۆ ب ڤـان جـۆرە کـارێن دەسـتی و ڤەهانـدنێ ڤە دبـۆرینن، کوردناسـان وەسـا پێشـنیازکری یە ئەگەر کـوردان هـزر لهنـدێ کربـا ڕۆژانە ئەڤـان جـۆرە پێشەیان هێدی هێدی بەرەڤ پێشڤەببەن دبت وان داهێنانەک وەسا کاریگەر کربا و ببان خودان مەزنترین دەستکەفت دبیاڤێ پێشەسازییا دەستی دا، چونکی کورد دڤان جۆرە کاران دا بێ وێنە و بێ هەڤرک بوو(سندی،٢٠٠٨، ١٥٦).

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

تەوەرێ ئێکێ: خوارن و ڤەخوارنێن کوردان

یازانایە خوارن و ڤەخوارنێن هەر نەتەوەیەکێ ئاستێ هووشیاری، شارستانی، ئابۆری یێ وی دیار دکەت، ئەو گەردێن سەرەدانا کوردستانێ کرین، دویڤچوونا خوارن و ڤەخوارنێن کوردی پشت گوهڤە نەهاڤێتینە، نیشاندانا دلۆڤانی و پێشکێشکرنا خوارنێ هێما رێزلێنان و نیشاندانا رێزگرتنێ یە ل مرۆڤان، ئەڤ چەندە پتر لدەڤ خێزانێن دەرەبەگ، ئاغا و سەرۆک هۆز و ماڵباتێن مەزن دا بوو.

ئارمانجا سەرەکی لڤێرێ ئەوە دویڤچوونا هزروبیرێن وان بیانیان ئەوێن سرۆشتێ جڤاکی کوردی ژلایێ خوارن، جۆرێن وان، خوشی، رادێ پاقژی و ساخلەمیا وی شرۆڤەکرین دیار بکەین، بیگۆمان ئەڤ چەندە ئارمانجەک دەروونی بخۆڤە دگریت، ژبەرکۆ تشتەکێ ئاسای یە مرۆڤ حەژ خوارنا وی جڤاکی یێ تێدا ژ دایک بووی بکەت، دگەل هندێدا دبیت حەژ خوارن و ڤەخوارنێن جڤاکەک دی نەکەت، ژبەر هندێ فەرە ئاماژە ب هزر وبیرێن گەردان لدۆر خوارنێن کوردی و خوارنا دگەل کوردان چەوایە.

گەردێ بەریتانی(کلۆدیو جێمس ریچ *Claudius James Rich*) ئاماژە ب نان خوارنا سپێدەهیان (تێشتێ) دایە و دیارکری یە پتر نێزی شێوێ نان خوارنا نیڤرۆ (فراڤینێ)، چا،بقولیا و هەمی جۆرێن گتی یێن قەلاندی، کەلاندی، ل سەر شێوازێ فارسیان پێشێکشکر بوو، ئەڤێ چەندێ خۆشییەک دی بەخشی بوو خوارنێن کوردی ژ هەمی وان جۆرێن خوارنێن یێن ل بەغدا و لجهێن دی ناڤبری خوارین خۆشتر و ب تەماتر بوو(ریچ، ٢٠٠٢).

ژلایەکێ دیڤە ویگرامی دایە دیارکرن لدەمێ سەرەدانا دەڤەرا بارزان کری برنج، مریشک و ماست خەلکێ دەڤەرێ دروست دکرن، لڤێ دەمی دا مەزنێن بارزان دگەل وان خوارن ب کەفچکێن دارایی خوار بوو، ئەڤ چەندە ئێک ژ نەریتێن وان بۆ و شێخێن بارزان ب کێم خوارنێ ژی رازی بوون. هەروەسا ویگرامی بەحسێ گوشتێ گیانەوەرێن کێڤی کریە و دیارکری یە دانەک خوارنێ گوشت ب نانێ بەرییا دخوار، لڤێرێ دیار دبیت ویگرامی ئەڤ جۆرێ نانێ ل کوردستانێ دیتبوو، ناڤبری دیارکری یە دبیت هندەک وەسا هزر بکەن دلێ کەسێ ناچیت ڤی جۆرێ نانی، بەلێ گەلەک ب تام بوو، ل کوردستانێ ئەڤ جۆرێ داران زۆر هەبوو، وەک یێن بەریتانیا نەبوون تەحال و تاما وان جودا بوون، هەروەسا ناڤبری دیارکری یە کوردان وەک بەریتانیا ئار دهێرا و دکرنە ئارەکێ زۆر هویر، هەروەسا دگەل جەهی ژی دهاتە تێکەل کرن داکۆ نانێ خۆ ژێ دروست کەن(ویگرام، ١٩٧١).

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

هندەک کوردناسان داکۆکێ لهندێ دکەن کورد ب شێوەیەک سەربەخۆ خوارنێن خۆ دروست دکەن، لەورا هندەک کوردناسان دیار دکەن کورد خودان پیسترین زەوقن دبیاڤێ خوارن و ڤە خوارنێ دا، بۆ وێنە، کوردناسێ ئیتالی (جۆزێف کەمبانیلێ) دایە دیارکرن" کەس نەشێت لدۆر وێ چەندێ رازی بکەت کۆ مللەتەک ل سەرانسەری جیهانێ یێ هەیی و وەک کوردان خودان پیسترین زەوقە"(کەمانیلی،٢٠٢١،٨٢).

ژلایەکێ دیڤە رێژەکا دیارا کوردناسان ستایشا خوارنێن کوردی کری یە و دیارکرییە کورد گەلەک گرێدایی خوارن و ڤەخوارنانڤە، ئەگەر خوارن لێنەرەک بیانی بهێت ب هەمی شیان و زیرەکیا خۆ رابیت دەست ب دروستکرنا خوشترین و تامترین ئاڤک جێکەت و دانیت بەرسنگێ کەسەک کورد دێ بۆ وی نەخۆش بیت و هەست ب کێماسیێ کەت و ناخۆت. هەروەسا هندەک کوردناس دیار دکەن ئارەزۆیا کوردان ب بهێنێن نەخۆش نەک یێن خۆش دهێتە ڤەکرن، ب تایبەتی دناڤ هۆزێن کۆچەرێن گەرۆک دا، چونکی ئەو بەردەوام یێن دکۆچبەریێ دا و بۆ وان تشتەک ژ خۆشیا خوارنێ گرنگ نینە بتنێ وان دڤێت تێر بن، لەورا پتریا خوارنێن کوردان ژ بەرهەمێن وان یێن خۆمالی یێن ئەو دبێژنێ (نۆک، نیسک، فاصوولی، بامی، باچان رەشک، باجن و پیڤازان) دهێنە جێکرن، خوشترین و جوانترین خوارنا وان یا د لێنانگەهێن وانڤە دهێتە دیتن (پەلاڤ نیسک، ماش، ترشک، گۆروو) نە(سندی،٢٠٠٨، ٥٥٢؛ ریچ، ٢٠٠٢).

هەروەسا جۆرەکێ دی یێ خوارنا بەربەلاڤ دناڤ کوردان دا هەیە ئەو ژی (برنجە) ئەڤ جۆرێ خۆارنێ ل سەر ئاڤێ دهێتە کەلاندن و پاشی دکەنە دناڤ دوهنی (روینی) دا، پشتی ئەڤ خوارنە دهێتە دروستکرن، ب جۆرەکێ هەستیکان دکەن دناڤ سێنیکەک بەرفرەهە و مەزن دا و ددانە سەر جهێ خوارنێ، هەروەسا پەلاڤ ژکوشتی دهێتە دروستکرن و کەبان ژی دناڤ کوردان دا دهێنە دروستکرن و کەبابێن کوردان کوشتەکێ زۆرێ پێڤە کو دبیت نێزیکی ئێک کیلۆێ بت، ئەڤ پەلاڤە نێزیکی دوو دەمژمێران دهێتە کەلاندن و بژارتنا وان ماوەیەک درێژ پێڤە دچیت، کورد ڤێ خوارن رەق دخون، ل هندەک دەڤەران ب شێوەیەێ خاڤ و تێکەلی هندەک گیایی دخۆن(Hay,1921)..

هەروەسا جۆرەکێ دی یێ خوارنا ئیپراخ ئەڤ جۆرێ خوارێ ژ کوشتی، برنجی و چەند بهاراتان پێک دهێت و دکەن دناڤ بەلگێن مێو، بەقلی، پرچاپیرێ دا و ئەڤ بەرەگە دهێنە وەرپێچان، هەروەسا پێکهاتێن وێ دکەنە دناڤ باجان ڕەشک، باجان، فلفل، پیڤاز و پتاتان دا. کورد ب قەواردنا کولیندکێن بچوویک و کورت ئیپراخان ب هەمان تێکەلێ ل سەر ئامازە پێهاتیە دان دهێتە ئامادەکرن و دناڤ دینگێ بەرخان دا دهێتە کەلاندن و ئامادەکرن و پشتی کەلاندنێ دکەنە دسێنیکەک مەزن دا و دخۆن. هەروەسا کورد گەنمی دگەلینن و ددانن بەر هەتاڤێ دا هشک ببەت و کورد ساڤارێ (بلغۆرێ) ژێ دروست

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

دکەن و دخۆن(کەمانیلی،٢٠٢١،٩٥)، هەروەسا کورد جۆرەکێ خوارنێ ژ سپیاتیا پەزی و بزنی جێدکەن و دبێژنێ (کەشک) ددانن بەر هەتاڤێ تا هشک ببەت و پاشی دقووتن تا هویر دبت یان دکەن دناڤ ئاڤەک گەرم دا تا دحەلیت و هندەک برنجی دکەن بەر و ددانن سەر ئاگری و روینێ ژ پەزی دهێتە جێکرن گەرم دکەن و دکەن سەر و دخوون، هەروەسا هندەک خوارنا شەعریێ یا ب شێوەیەک نەساخلەم و دروست دهێتە جێکرن دخون، و لدۆیڤ هزروبیرێن کوردان باشترین خوارن ئەوە یا ژ گەنمێ قۆتایی و هویکری و دهێتە تێکەلکرن دگەل پیڤازێن قەلاندی، کەرەفس و پێرپینێ، بەرسلک و بەقلییان و بەزالییێن کەلاندی دهێتە جێکرن، هندەک ڤێ خوارنێ سویر تێکەلی کوشتی و گەنمی دکەن واتە دابێژنێ دانەقوت. کورد ڤی تێکەلەی دکەنە قازانەک مەزن دا و رۆژێن هاڤینێ بۆ دەهـ تا پازدە ڕۆژان دروست دکەن و هەلدگرن، لدەمێ ئەو قەباخا قازانێ دهێتە راکرن بێهنا مراری ب سەر وان دا دگریت، کورد ڤێ خوارنێ بۆ (٥تا ٦) ڕۆژان دخۆن(سندی، ٢٠٠٨، ٥٥٢؛ ریچ، ٢٠٠٢؛ کەمبانیلی، ٢٠٢١، ٩٥).

هەروەسا ئەو جۆرەکێ دی یێ خوارنێ یا دبێژنێ (کوتلک)، ئەو دیسان ڤێ خوارنێ بۆ ماوەیێ (١٥ تا ٢٠) ڕۆژان ددانن سەربانی بەر مێش و مۆران، پشتی ئەڤە تەمامم دبیت ئەو وەسا هزر دکەن وان خوارنەک خۆش ئامادەکری یە دئینن د لێنانگەهێن خۆڤە دپارێزن، هەروەسا ئەو خوارنێن تێکەلکری وەک پارچێن گوشتی، نۆک، حلوکێن هشک، مێویژ، بەزالیا هشک، پیڤاز، باهیڤ و خۆرمێ، ئاری دۆنێ پەزی یان نیفشی دهێتە دروستکرن دخۆن، هەروەسا ل مالێن ئاغا، میر و دەربەگان شرینا هی وەک بەقلاوە یا ژ دۆهنێ پەزی یان نیفشکی و باهیڤا فۆتای و تێکەلکری دگەل شەکر و هەڤیری هاتیە دروستکرن دهاتە دیتن(Hay,1921).

ژلایەکێ ڤە گەردیێن بیانی شرۆڤەکرن داینە سەر نان خوارنا نیڤرۆ (فراڤینێ) دناڤ کوردان دا و دیارکری یە ژ نانێ تەنک و پارچەک ستویر (دیارە مەبەست ژێ نانێ قەلاندی یان کادەستویرکن_ ڤەکۆلەر) یێ ل سەر ئاگری ب رینی دهاتە سورکرن، هەروەسا کوشتێ بەرخان یێ کەلاندی، دگەل ماستی، هەمی تشتێن بەردەست ژ بەرهەمێن وەرزێ هاڤینێ، دەۆ، ژبلی کەڤچک، کێرک، چەنگال (چەتاڵ) نەدهاتنە بکارئینان، باشترین رێک بۆ خوارنا گۆشتی یان ماستی هەلگرتنا پارچەک بچوویک یا نانی بوو(سندی،٢٠٠٨، ٥٥٩). ژلایەکێ دیڤە خوارنا شەفتان ئێک ژ جۆرێن دی یێن خوارنێن کوردی یە و ژ پارچەیێن گوشتی بچوویک پێک دهێت و ب شویشکان ڤەدکەن و ددانە سەر ئاگری و دبژێرن، هەروەسا ئەو تۆلکێ و تشتەکێ دی دکەنە دناڤ ئاڤکێن خۆ دا.

پتریا کوردان سپێدێ زیکا ژ خەو رادبن و ژناڤ جهێن خۆ دەردکەڤن، دوعایێن خێرێ، خۆشی و کەیفێ بخۆ دکەن، پشتی هینگێ خاتینێن وان یێن ئەو دبێژنێ (دەیکا

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

عەیالی) ڕاستەوخۆ تێشتا وان دئینـنـه بەر سنگێ وان، ب شێوەیەکێ گشتی تشتێن وان ماست، شیر، پەنیر یێ دهێته پارچه پارچەکرن دهێنه خوارن، هەروەسا تەحین، سێڤێن گەلاندی، هێنگڤین، مەرەبا، نان و فێقی یه، داکۆ پارێێن وان بچنه دناڤ خوارنێدا کورد هەمی دەمان پاریکێێن خۆ بچوویک و زراڤ جێدکەن(ریچ، ٢٠٠٢).

بەرۆڤاژی وان کوردناسێن سەرەدانا کوردان کرین و دیارکرن خوارنا سەرۆپێکێن گیانەوەران خوشترین خوارنه لدەڤ کوردان و ب شێوەیەک زۆر رێک وپێک پاقژ ڤی جۆرێ خوارنێ دروست دکەن، کوردناس جۆزبینێ کەمبانیلی دایه دیارکرن کورد دڵ رەشن، لەوڕا ئەو عویر، رۆیڤک، سەرۆ پێکێن پەزی ژێڤه دکەن و دهاڤێژن (کەمانیلی،٢٠٢١،٨٢)، ژلایەکێ دیڤه کوردناسان ئاشکەراکری یه کورد لدۆیڤ ئایینێ ئیسلامێ دچوون ئەو گیانەوەرێن نێچیرێ بتنێ نه یێن مراربوویی دخۆن، هەروەسا مەشرۆب و هەمی جۆرێن کحوولێ و ئاڤێن دی یێن دبنه جهێ سەرخۆشیا مرۆڤان دناڤ کوردان دا قەدەغەنه، ژبەر هندێ لدەمێ ئەو خوارنێ دخۆن لجهێ ڤان جۆره ڤەخۆارنا ئەو تشتەکێ دی ڤه دخۆن و دبێژنێ (خۆشاڤ، دۆشاڤ، ئاڤ، دەوی) ڤەدخۆن. خۆشاڤ ژ مێویژ، هێژیرێن هشککری، حلیکێن هشک، بەزالیێن هشک کری دکەنه دناڤ ئاڤێ دا و دکەلینن و پشتی هینگێ دکەن تـرارێن ئاڤێ یێن سفری و پێ ڤەدخۆن، ب کەڤچکی ئاڤا وێ ڤەدخۆن و پشتی هینگێ وی فێقێ ژێ هاتیه دروستکرن دخوون(سندی،٢٠٠٨، ٥٥٢؛ ریچ، ٢٠٠٢؛ کەمبانیلی، ٢٠٢١، ٩٥).

هەژی یه بێژین کوردان مێز، کورسی، سێنێک و گلاس، پارچێن قۆماشی یێن پاقژکرنا مێز و پاتێن پاقژکرنا دەستان نینن، هەروەسا نه چەتەل، کێرک، خوێدانک و شەکردانک نینن، بەلکۆ ئەو لجهێ وان قۆتیک و دۆلکێن بچوویک بۆ ڤێ مەبەستێ بکاردئینن، هەروەسا وان ب رێژەیەکا زۆر کەڤچکێن داران یێن هەین، کورد گەلەک کەڤچکی بۆ خوارنێ بکارنائینن، ژبەرکۆ لدۆیڤ هزرویرێن کوردناسان وان وەسا هزردکر خوارنا ب دەستی پتر خۆشی و تەم هەبوو، کوردان ل شوینا قۆماشێ سەر مێزا پاتەک دستویر یان پیستێ گیانەواران ددانا سەر ئەردی، لدەستپێکێ ئەو نانی ددانه سەر وێ پارچا پیستی یان قۆماشی، خوارنێ ددانه سەر ناڤا وی و پاشی کا چ خوارنا دی هەیه دکەنه ئامێن سفری دا و ددانه سەر، کورد ب دەستێن راستێ خوارنێ دخون و وەسا هزر دکەن کۆ گونەهـ ب دەستێ چەپێ بخون یان هندەک کارێن دی ب دەستێ چەپێ دکەن، کورد هەمی تشێن لسەر سفرێ ب دەستی پارچه پارچه دکەن، بۆ دەربرینا رێز و ڤیانێ مەزنێ سفرێ رادبیت ب دانان و کێشانا خوارنێ بۆ بەرسنگێ کەسێ ل بەرامبەری خۆ وەک رێزگرتن و ڤیان، پشتی ئەو ژ خوارنێ خلاس دبن ئەو دەست، ریهـ و دەڤێن خۆ ب ئاڤ و سابۆنێ دشوون(Hay,1921 ؛ نیکیتین،٢٠٠٧، ١٧٠).

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

کوردناسان ئاماژە ب ڤەخوارنا چایێ دناڤ کوردان دا کری یە و داینە دیارکرن لدەمێ بووینە مێهڤانێن ناڤدارێن کورد بو ئاشکەرا بوویە کورد زۆر حەژ ڤەخوارنا چایێ دکەن، بۆ نموونە ئەگەر ژ خوارنێ خلاس ببان ڕاستەوخۆ دەست ب ڤەخوارنا چایێ دکر، یان ئەگەر قەوهە ڤەخواریا هێشتا قەوها وان خلاس نەبوویی چا بۆ دهاتە ئامادەکرن، هەروەسا ئاماژە ب هەبوونا سەماوەر، قۆرییێن چایێ، سندۆقا پەیالا، چەوانیا دروستکرنا چایێ و پێشکێشکرنێ وێ ب مێهڤانان کرینە، داکۆکی ل سەر هندێ کری یە کورد شیری دگەل چایێ تێگەل دکەن، پێدڤیبوو مێهڤانان دوو تا سێ چایان ڤەخواریان، هەروەسا کوردناسان داکوکی لهندێ کری یە پەیالێن وان (کوردان) زۆر پاقژ و بژین بوون، بەری بکارئینانا وان ب باشی دشویشتن (سندی،٢٠٠٨، ٥٥٢؛ ریچ، ٢٠٠٢ ؛ Hay,1921 ؛کەمانیلی، 2021،٩٥).

تەوەرێ دووێ: هزروبیرێن کوردناسان دەربارەیی جل و بەرگێن کوردان

(مێجەر بانیستر سۆنیEly Bannister Soane) دایە دیارکرن بەری وی ب سەد و حەفتێ سالان گەردێن بیانی بەحسێ جل و بەرگێن کوردی کیر یە، دڤی بیاڤی دا ئاماژە ب هزروبیرێن کوردناس (لایاردی) لدۆر شێوازێ جل و بەرگێن دەڤەرا هەکاری کرینە، ناڤبری ئاماژە بهندێ دایە کوردناسان ئاشکەراکری یە کوردان جل و بەرگێن ڕەنگا و ڕەنگ ئەوێن لدەڤ وان پەسەند لبەر خۆ کرینە (Soane,1912).

لدۆیڤ هزروبیرێن کوردان جل و بەرگێن وان لدۆیڤ زەوقێ وان دهێتە گهورین، لەوڕا دێ بینن جل و بەرگێن دەڤەرا سۆران و بابان پتر نێزیکی یێن فارسنن، ئەو ژ کوردێن جوانتر، ڕێک پێکتر خۆ لێکددەن، ئاغا، دەربەرگێن کوردان وەک دەربەگێن ئوسمانیان جل و بەرگان لبەر خۆ دکەن بتنێ ئەو دەرسوک و گولاڤێن وان ناکەنە سەرێخوو، لجهێ ڤێ چەندێ ئەو کولاڤکەکێ سۆر یان ڕەش یێ بچوویک دکەنە سەرێخۆ و دەرسووکەکێ لدۆر دزڤرینن، کەسایەتێن ئاسایی ب شێوەیەک دی دەرسووکێن خۆ دکەنە سەرێخوو، واتە بێ نەخشە و وێنەنە ب شێوەیێ قۆماشێ ئارمیشی دکەڤنە سەر گوهـ و پاتێن وان، ژلایەکێ دیڤە هەژار و بەلنگاز جل و بەرگێن وان زۆر بێ سەرووبەرن ب شێوازێ فارسان خۆ لێکددەن، وەک کراسەکێ درێژ یێ تا سەرچووکێن وان درێژ دبت دکەنێ، هەر دوو سەرێن جلکێن وان ڤەکری و شەقن، هەروەسا گولاڤەکێ سپی و درێژ دکەنە سەرێ خۆ(Hay,1921).

ژلایەکێ دیڤە خزمەتکار گۆلاڤەکێ سپی یێ درێژ، تیژ، زراف و سێگۆشە و تەنگ دکەنە سەرێخۆ، هەروەسا هندەکێن دی جۆرەکێ گۆلاڤی یێ هەمی نەخشاندی دکەنە سەرێخۆ، هەروەسا ئەو شویتکەکا باش، پری زێر و زیڤ یان گرانبها دکەنە پشتا خۆ و ل سەرێ زکێ خۆ و ب دوو بەندکان دشدینن(کەمانیلی،2021 ،98؛ نیکیتین،٢٠٠٧، ١٦٣)..

جل وبەرگێن کوردان ب شێوەیەک ئاسایی ژ کراسەکێ سپی یێ درێژ، شەروالەکێ فرەهە و قەمیسەکێ ڕەش لسەر دا دکەنە بەرخوو و دکەنە دبن شەروالیڤە، هەروەسا پارچەکا قوماشی یا درێژ واتە (شیتک) ل پشت خۆ گرێددەن و ئەڤ شیتکە پتریا جاران ڕەش یان سپی یە، درێژییا وێ دناڤبەرا ٣ تا ١٥ مەترا دایە، دناڤەراستا لەشی دا دهێتە گرێدان،ئەدمۆندز دیارکری یە ئەڤ پارچە قوماشی پارچێن سەری و بنی یێن جل وبەرگێن پێکڤە گرێددەت، بناڤێ (پشتێن) دایە نیاسین، هەژی یە بێژین پشتێن دوو ناڤێن دی ژی هەنە، ل گەلەک دەڤەرێن کوردی ب هەمان ناڤ دهێتە نیاسین و ل هندەک دەڤەرێن دی ب شیتک ددەن نیاسین، ژ پارچەک قوماشێ ئاسایی دهێتە دروستکرن و پتریا جاران رەنگ و رەنگن، لدەڤەرێن سۆران ب شێوەیەک ئاسایی دهێتە پێچان و لهندەک دەڤەرێن دی لبەر سنگی وەک گرێکان دهێتە بکارئینان(Hay,1921).

ل وەرزێ زڤستانێ دەرپیەک دبن شەروالیڤە دکەنە بەرخوو، ئەڤ دەرپیە ل مالان دهێتە دروستکرن، ئەڤ دەرپیەک کەتانکە سپی یە، تارادەکێ کورتە، هەروەسا لدەمێ سارمێ دا ژی قۆپیتەکێ ژ هرییا پەزی هاتیە دروستکرن دکەنە، ل سەر ملێن وی بلند دەبیت و ئەو کەسێ دکەتە بەرخۆ شێوێ داهۆلێ ددەت، هەروەسا سەرپێچێن (مێزەرێن) زەلامان و جۆرێ قۆماشێ ژێ دهاتە دروستکرن وەک جەمەدانی یان مشکی (دەرسوک) کری یە و دیارکری یە ژ پەمبی و حەریرێ فارسی و بەغدادی دهاتنە جێکرن و ئەڤ سەرپێچە ژ کۆلاڤەک کوڤکی، دوو یان سێ دەرسووکێن ژ حەریری یان پەمبی هاتینە دروستکرن لدۆر دئالینن، لدەڤەرێن چیایی خەلکێ کۆلاڤەکێ ژ هریێ هاتیە جێکرن دکەنە سەرێ خوو، ل وەرژێ هاڤینێ یێ ناڤدار ب (وەرزێ درینێ) کۆلاڤەکێ لێڤ پێڤە دکەنە سەرێخوو (نوئێل،١٩٨٤، ١١٧؛ Hay,1921)..

شەوالێ کوردی لدەستپێکێ زۆر فرەهەیە و لدەمێ دگەهیتە دەلنگان تەنگ دبیت وەک یێ دەریاڤانەیە، ئەڤ شەوالیە ژلایێ کوردان بخۆڤە دهاتنە جێکرن، شالەک ژ هەمان قووماش بۆ دهێتە جێکرن و کورتەکەک ستویر دبنەڤە دکەنە بەرخوو، ئەڤ شەولە تایبەتە ب کوردێن باکۆر و دەڤەرا بادینان ڤە، ئەو دبێژن ئەڤی جۆرێ جل و بەرگان (شال و شەپک)، نەوەک شەوالێ کوردێن باشۆری یە، چونکی شەوالێن وان ل سەری زۆر فرەهەن و لخوارێ تەنگن. شەل و شەپک ب زۆر رەنگان دهێتە جێکرن، بڤێ چەندێ جوانی و تایبەتمەندییان ددەتە ڤی جۆرێ جل و بەرگان، ئەڤ جۆرێ جل و بەرگان زۆر دەگمەن و ب بهایە، رەنگێ سووری یان زەرێ تۆخ ل سەر زالە و دگەل رەنگەک دی دهێتە تێکەڵکرن وەک فەرشێن کاشانێ یێن ئیرانێ یە، ب شێوەیەک چوارگوشە دهێتە قەد کرن و دروستکرن. ژلایەکێ دیڤە کوردناسان ئاماژە ب پەستکی (کەپەن یان چۆخکی) ئەوێ ژ هریێ دهاتە جێکرن کری یە. هەروەسا زۆر جۆرێن و رەنگێن پێلاڤان دناڤ کوردان دا هەنە،

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

دیارترین جۆرێ پێلاڤا کوردی دبێژنێ (کالک) ژ پارچەک پیستێ گامێشان دهێتە جێکرن و دورین تێدا نینە، ئەڤ پێلاڤە دگەل پییان دگونچیت سەرێ وان ب هرێ یان ئارمیشی دهێتە دروستکرن، هەر دوو لایێن وان کونەک تێدایە و دشێن ب داڤەک هریێ یان قووماشی پێلاڤا خۆ موکووم بکەن(Hay,1921 ؛کەمانیلی،2021 ،96؛ سندی، ٢٠٠٨، ٤٧٠).

ژلایەکێ دیڤە کوردناسێ بەریتانی شمیدت برێکا زاخۆ سەرەدانا کوردستانێ کری یە، زۆر حەژ جل و بەرگێن زەلامێن کربوو و سەرنجا وی ڕاکێشا بوو، ناڤبری دایە دیارکرن جل و بەرگێن وان ب سرۆشتێ وانڤە گرێدایە، ناڤبری چاڤ ب وان کەسان کەفتبوو ئەوێن جل و بەرگێن کوردی ل بەر خۆ کرین، شمیدتی دیارکرییە جل و بەرگێن زەلامێن کوردی ب هەمی ڕەنگانن وەک ڕەنگی قاوەهایی، زەر، پرتەقالی، هندەک ئێک ڕەنگ، هندەکان خیتێن فرەهە، ستویر و ڕەنگێ گوندۆری بخۆڤە گرتبوون، هەروەسا دەرسۆکێن وان خالێن ڕەش، سپی، سوو، شین بوو، دیمەنەک سرۆشتی یێ جوان پێڤە دیار بوو سندی، ٢٠٠٨، ٤٧٠).

کورد ژنێن کورد و شێوزاێ لێکدانا جل و بەرگێن وان ژ دەڤەرەکێ بۆ دەڤەرەک دی جوودایە، لدەمێ ژنێن کورد جل و بەرگان دکەن پتر ب سەرشێوازێ ژنێن ڕۆژئاڤایی دچن، دفن بلندی و خۆپەرستنا وان هەمی یا دسەرێ وان دا، دەرسۆکا ژنێن کورد دکەنە سەرێ خۆ پرە ژ هری یان پەمبی، دەرسۆکێن ژنێن کورد ب نەخشەێن جۆاروجۆر وەک پەمبی و توولی هاتینە دروستکرن، دهەمان دەم دا، ڕێژەکا مۆرک و بەرێن جۆراوجۆر وەک یاقۆت، عەمبەر، عەقیق و عەینکێن (قۆدیکێن) بچوویک پێڤە دگرێدن، هەروەسا لدۆیف ئارەزۆیێن خۆ ئەو دانگێن کراسێن خۆ دریژ دکەن و نەخشەیان لدۆیف ئارەزۆ و حەزێن خۆ لێدکەن، دەرسۆکێن ڕەش، سۆر ژ دەزیی دهێنە دروستکرن و ب دەزیەکێ ڕەنگ زەر ل سەر قۆماشەک دی ب دەرسۆکێن وان ڤە دهێنەگرێدان، ژ ڤەرێژا ئەڤێ چەندێ دشێن بەردەوام کەسایەتییان ژ ئێک جودا بکەین کا محەمەدییە (موسلمان)، مەسیحی یان جوهی یە . هەروەسا موسلمان ژی بیت لدۆیف شێوازێ گرێدانا دەرسووکا وی دێ زانێ کا ب سەر چوو هۆزڤە یە (Hay,1921؛ کەمانیلی، ٢٠٢١،٩٦؛ سندی، ٢٠٠٨، ٤٧٠).

هەمی ژنێن کوردی وەک هەمی ژنێن دی یێن ڕۆژهەلاتا ناڤین دەرسۆک یان جوبەیان دکەن بەر خوو، لدەڤەرێن ب سەر مێرگەها بابانڤە لدەمێ ژن کراسەک سپی دکەتە بەرخۆ جوبەیەکێ یان عەبایەک ب ڕەنگێ ڕەش ددانتە سەر ملێن خوو، بڤی ڕەنگی جل و بەرگێن وان ژ کەلەخێن وان زێدەتر لێدهێن، خۆ ڕاپێچانا ژنێن کوردان بۆ ماوەیەک کورت نینە وەک جل و بەرگێن ژنێن دی یێن کورد، هەروەسا ب ڕەنگەکێ سرۆشتی جۆرێ جل و بەرگان ل وەلاتێ ئیرانێ ب قومشەک تەنگ دهاتە دروستکرن. هەژی یە بێژین هەمی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ژنێن کورد ئارەزۆییا وان ئەوە ژ زەندەکێ تا ئەنیشکێ لەوەندیێن خۆ درێژکەن و ب زیڤ، زێـــرو تشـێن گرانبهـــا وەک عەنـــبەر، مەرجـــان و مـــۆران، یـــاقۆت و عەقیقـــان ب خەملینن(Hay,1921).

ژلایەکێ دیڤە ئەگەر بەرێخۆبدەیی بەژن و بالێن ژنێن کورد دێ بینێ کەمەرێن وان پری تشتن، ئەڤ تشتە ژ زیڤێ ستویر و پارچەێن زێری پێک دهاتن، ئەڤ تشتە هەمی دەمان ب کراسێن قەدیڤەێن شین و ڕەش ڤە دهاتنە دروستکرن، هەروەسا دناڤەراستا وان دا هندەک کریستیالێن دی (موجەوهەرێن دی) یێن گرانبها دهاتنە نەخشاندن، گرانییا وان هەمی ب (پێنچ کێلۆ نیڤ یان شەش کێلۆیان) دچوون، هەروەسا ژنێن کوردان وەک ژنێن بەریەران حەزا (کونکرنا دفنان یان کران تشتەکێ د دفنا خۆرا) بوو، لهندەک دەڤەران ژنێن کورد دفنێن خۆ دسمین و خەلەکێن مەزن یێن ئاسنی دکرنێ. دشیان دایە ئاماژە بهندێ بدەین هندەک ژنێن دی یێن کورد ل هندەک دەڤەرێن دی ریێ خۆ کون دکر خەلەک یان بزمارەک بچوویک یا زێری پێڤە گرێددا. هەروەسا گوهێن خۆ دسمن و گوهارکێن زێر و زیڤی دکەن بەرخوو، ژنا کورد زۆر ب زێری و زیڤی ڤە گرێدایبوو، هند حەژ کریستالان ناکەن(Hay,1921 ؛کەمانیلی،2021 ،96؛ سندی، ٢٠٠٨، ٤٧٠).

ژنـێن بەهـدینان و بۆتـان و ژنـێن دەڤەرا شـنگالێ ب رەنگـێن جـودا جـودا خـۆ لێکددەن، ئەو جـووبەکێ درێـژ یـێ ژ چـووکێن وانە نەبۆریت دکەنە بەرخوو، ئەڤ جۆرێ جوبەیی پتریا جاران ژ قۆماشەک ستویر، سۆر یان ڕەش و هریا ئەسمەر دهاتە دروستکرن،ئەڤ جوبەر ب پێشـەیەک ئاسان و موکوم ب دەستێن وان دهاتە جێکرن، ئەڤ جوبە دناڤخۆ و دەرڤەدا سـتویر بـوو، هەروەسـا کەپەنەکـێ کـورت دکـرە بەریخوو،هەروەسـا ژنـێن کـورد کراسەکێ درێژ وەک عەبایان لبەر خۆ دکر، ئەڤ عەبایە ژ چوار پارچێن نیڤ بوستی یێن وەک ئێک و ب رەنگێ زەرێ خاڤ دهاتە جێکرن و دبن عەبایی دا جل و بەرگەک ستویر وخەت خەت دکرە بەرخوو، ئەڤە جۆرە کراسە وەک یێ دی ستویر و موکووم بوو، ژلایەکێ دیڤە پێلاڤێن وان ب پیشەیەک موکوم دهاتنە دروستکرن و بۆیاغکرن، دەربەگ و ئاغاێن کوردان راپێچا خۆ یا تایبەت هەبوو، کولاڤێن وان سۆر تا رادەکێ مەزن بـوون و لـدەمێ دچـوونە نێچیـرێ وان جـل و بەرگـێن ئاسـایی وەک یـێن گونـدییان دکـرنە بەرخوو(Forbes ,1839,409-430).

ژنێن سەرە (دانعەمر) یێن کوردان کولاڤەکێ دکەنە سەرێ خۆ درێژاهیا وی نیڤ بوستە و وەک جەرکێ ئاڤێ بوو، ئەڤ کۆلاڤە ب پارچەک دی یا قۆماشێ تەنگ دهاتە نخافتن، مەزنـایەتی و بەرفرەهیـا وی نێزیکـی دەه بۆسـتان بـوو، ئەڤ پـاتە بـۆ جـوانێ دهـاتە بکارئیکان لایەک دکەفتە سەر سەرێ ژنێ و لایێ دی ب پشتا ژنێ دا دچوو خوارێ، ب رەنگەکێ نەلێکدایی، بێ سەرووبەرل سەر ملێن ژنێ دا شۆر دبوو(کەمانیلی،2021 ،96؛

سندی، ٢٠٠٨، ٤٧٠)، ل هەر چوار وەرزێن سالێ ئەو پارچا قۆماشی ب پاتەیەک دی یێ ستویراتیا وی نیڤ تل ب سەر دا دهاتە گرێدان و چۆکان نەدبۆری، ئەڤ جۆێ جل و بەرگان ب قومچکان دگەهشتنە ئێک، هاتنە گرێدان، دبن تەنگێ دا ژ بەرفرەهیا وی زێدەتر لێدهات و بێ قۆمچک ب سەر ئێک دا دهاتن،ئەڤە ب پارچەک قۆماشی دهاتە دروستکرن، دبن چوکان دا ئەو شتەکێ درێژ دکەن بەرخۆ و دبێژنێ (سەر دەلنگ)، سەر لێڤێن وێ ب فرەهیا شەش تلان پارچەک قۆماشێ دی پێڤە دروین، هەر چوار لایێن وی ب جوانی و بالکێش دیار دبن، ژن شەلولێن خۆ یێن ئارمیشی یێن درێژ ب هندەک پارچەێن پاتەیی یێ دبێژنێ (دەست مالْ) ب پێلاڤێن خۆ یێن ب سەر رەنگێ زەریڤی ب وان دەستمالان گرێددەن، هچکێن قەمیس و کراسێن وان زۆر درێژن، چونکی پێدڤییە ئەو رێک پێک و جوان بن لدەمێ ئەو دراوستن(Hay,1921؛ سندی، ٢٠٠٨، ٤٧٠)..

تەوەرێ سێێ: کەیف خوشی دناڤ کوردان دا

کەیفخۆشی خالەکادی یا کوردانە کو رۆژهەلاتناسان بەحسکری، کو مللەتێ کورد ب مللەتەکێ کەیفخۆش و ئاخفتنخۆش دایە نیاسین. ژ وان کوردناس ئاماژە بڤێ چەندێ دایی،دۆستێ مللەتێ کورد کوردناس و رۆژنامەڤانێ ئەمریکی(دانا ئادەم شمدت Dana Adam Schmidt)کو دیارکری یە،" هەر چەندە جهێ کوردان یێ نەخۆشە و ئەو نەخۆشیێن کوردان دیتین زۆرن .بەلێ دسەر وان نەخۆشیان را ژی کورد گەلەك دکەیفخۆشن و قەدرێ ئێك و دوو دگرن و بەردەوام دەڤێ وان یێ ب کەنی بوو" .(Schmidt,1964)

رۆژهەلاتناس و ئەندەزیاریێ بەریتانی (ئارشیبالد میلن هاملتۆن Archibald Milne Hamilton)، ددەتن خۆیاکرن" ئەگەر کوردا نەخۆشیەك هەبیت داکو ڤێ نەخۆشیێ ل سەر سڤك بکەی، دڤێتن ب هندەك ئاخفتنێن خۆش دگەل باخڤی" و دبێژتن" من رێکەکا ئاشکرا کری کو نەخۆشییێت بچووك لدەڤ کوردی ژبیرێ ببەی، ئەو ژی برێکا سوحبەت نوکتا و ئاخفتنێن خۆش دکەن و دبەرهەڤن گەلەک بکەن کەنی" (Hamilton,1958).

گەرۆک و قۆنسۆلێ بەریتانی ل ئەرزەرۆمێ،(جێمس برانت James Brant)، ئەوێ ل هاڤینا سالا ١٨٣٨ سەرەدانا دەڤەرێن کوردی کری دایە خۆیا کرن کو دەمێ وی سەرەدانا دەڤەرێن کوردی ل وانێ کری، ل چاڤپێکەفتن و دانووستاندنێن خۆ دا ل گەل کوردان گەهشتی یە هندێ کورد دکەیفخۆش، داوەتکرن و حەز دکەن چاپێکەڤتن و دانووستاندنێ دگەل بیانیان بکەن. (Brant,1840).

هەورەوسا مێجەرسۆنی دایە دیارکرن کورنەتەوەیەکە حەژ ئاخفتن و گوتنێن خۆش، ب کەنی و ترانەیان دکەت و بەردەوام کەنی یا ل سەر لێڤێن وان(Soane,1912).

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

لەورا ویگرام داخـواز ژ ئەوان گەرۆگێن ئەورۆپـی ئەوێـن ل کوردسـتانێ را دبـۆرن کربـوو پێدڤییە بەردەوام زیرەک، هێمن و ئاخفتن خۆش بن، برێکا ئاخفتن، نۆکتە و پەیڤێن شرین دێ شـێن پەیوەنـدیێن بەردەوام دگەل وان دروسـت بکەن(ویگـرام، ١٩٧١). هەروەسـا قەشـە و کوردناسێ فەرەنسی تۆما بۆا داکوکی لهندێ کری یە کو کورد مللەتەک ئاخفتن خۆش و پەندزانە(Bois، 31,1966).

هـاملتۆنی ئامـاژە بهنـدێ دایە سـەرەرای هنـدێ مللەتـێ کـورد تووشـی گەلەک دەردەسـەری، کارەسـات و نەخۆشـیان ببـوو دگەل هندێـدا کـورد مللـەتەکە حەژ یـاری و پێکەنینـان دکەن(Hamilton,1958)، ژلایەکێ دیڤە کوردناسـێ رۆسـیی مینۆرسـکی دایە دیارکرن کوردی بەردەوام حەژ ئاخفتنێن خۆش دکەن و بەردەوام دڤێت هەمی دەنگ و باسان بزانن(مینۆرسکی، ٢٠٠٧؛ سندی، ٢٠٠٨، ٣٦). ژلایەکێ دیڤە هاملتۆنی ئاماژە ب ئاسایکرنا نەخۆشیان ب ئاخفتنێن خۆش کرییە و روونکرییە رێکەک بۆ ژناڤبرنا نەخۆشی و نەڤیانا کـوردان ئاشـکەرا کربـوو، کـۆ ئەو ژی پێکەنـین و ئـاخفتنێن خـۆش بـوو، چـونکی ئەو گەلەک حەژ نـۆکتە، پێکەنـین و یارییـان دکەن و هەمـی دەمـان دڤێـت بکەنـی بنن(Hamilton,1958).

هەروەسا کوردناسـێ ئەمریکـی شمدیت داکـۆکی لهنـدێ کـرییە کـوردان دەڤ بکەنـی، جـوان و روح سـڤکن(Schmidt,1964). ژلایەکـێ دیـڤە مینۆرسـکی خۆیـاکرییە بەردەوام کـورد حەژ ئـاخفتنێن خـۆش دکەن و هەمـی هەولان ددەن هەر تشـتەکێ هەی بزانن(مینۆرسکی،٢٠٠٦؛ سندی، ٢٠٠٨، ٣٦). ژلایێ خۆڤە کوردناسێ بەریتانی خالفین کەیڤا کوردان ب شەری دهێت و ل هەمان دەمدا رێزەک تایبەت ل مێهڤانێن خۆ دگرن، کەیڤا خۆ پێ دئینن، بەرامبەری خەلکێ سەرچاڤ ڤەکرینە و بەردەوام هێڤیێن هەین دێ رۆژەک هێت پێشهاتێن وان دێ خۆش بن(خالفین،١٩٧١، ٣٣).

ژلایەکێ دیڤە هنـدەک رۆژهەلاتنـاس وەسـا هـزردکەن بتنـێ کـوردان حەز و ڤیانا جگارکێشان و ژنان نەزێدەتر یا هەی، هەر کارەکێ دی ژبلی ڤان هەر دوو کاران بکەن پێ بێـزار دبـن و پشـتی بۆرینـا دوو رۆژان ئەو دێ زڤـرانە سـەر ئێـک و دووا خـۆ یـا بەرێ، کەس نەشـێت وان ژ ڤـان دوو دیاردەیـان ڤەکەت هەروەسـا ئەو بخـۆ ژی نەشـێن بـێ تێکەلیـا ژنـان و کێشانا جگارێ بقەتینن، مەبەستا وان ژڤێ چەندێ ئەو نینە دا کارووبارێن مـالێ برێڤەبچن یان بنیاتەکێ بخۆ دانن، بەرۆڤاژی بتنـێ ئەو ژبەر خۆشی و زەوقێ خۆ ژنانن دئینن، تشتێ سـەیر ئەوە زارۆکـێن کـوردان ژی زۆر ب کێشـانا جگـارانڤە هـاتبوو گرێـدان و ئەگەر بـۆ ماوەیەکێ کێم ئەو جگارەکێ نەکێشن ئەو دێ دین و هار بن.

ئارەزۆییـا ژنـێن کـوردان ئەوە بچـن بەر دەرگەهـێن مـالان روینـن خـوارێ، دیوانـان گرێدەن و باخڤن، پتریا جاران دیوانێن وان یێن بەردەگەهـان "لۆمەکرن و خەیبەتکرنە"،

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

هەورەسا ئینان و برنا وان گوتن و کرپارایە یێن دماوەیێ شەڤ و رۆژان دا رویدایین. سواربوونا هەسپان چالاکییەک دی یا کەیفخۆشییێن کوردایە، لدەمێ دەست ب ئەنجامدانا چالاکیێن هەسپان دکەن ئەور تشتەکێ وەک شیرەکێ، رمەکێ یان چەکەکێ دکەنە ددەستێ خۆ دا، هەلدگرن و رادهێلنە ئێک و دوو ب هەسپان، هەروەسا رێگری و شەلاندن ئێک ژ پێشەیێن زەوقی یە دناڤ کوردان دا و ئەو نەشێن بێ ئەڤێ چەندێ بژین(Hay,1921 ؛کەمانیلی، 2021،١٠٠؛ سندی، ٢٠٠٨، ٤٧٠).

کوردناسێ رۆسی (لیرخ) دایە دیارکرن، ب شێوەیەک گشتی کورد مللەتەک کەیفخۆشە و سەروچاڤ ڤەکرینە بەرامبەری بیانیان (لیرخ،٢٠٠٨،٣٤). هەروەسا جێمس برانت ئاماژە بهندێ دایە لدەمێ سەرەدانا دڤەرا وانێ کری بۆ وەسا دیار بوویە، کورد مللەتەک کەیفخۆش، داوەتکەرە، بەردەوام ڤیان چاڤپێکەفتن و دانوستاندنێ دگەل بیانیان هەبوو. ژلایەکێ دیڤە، برانتی دایە دیارکرن کورد مللەتێ ئێکێ یە ل رۆژهەلاتا ناڤین تا درەنگی شەڤ دمینن هووشیار، چونکی هەردەمێ تاری ب سەردا هات دچنە دەرڤە، سەرەدانا ئێک دوو دکەن، شەڤبێرییێن خۆ ب ئاخفتن، نۆکتە، ستران، جگارەکێشانێ دبنە سەری و سپێدێ درەنگ ژ خەو رادبن(Brant,1840).

ژلایەکێ دیڤە، هەبوونا رێژەکا زۆرا پەز، بزن و گیانەوەرێن کێڤی ل چیایێن کوردستانێ بووینە ئەگەرەکێ سەرەکی کورد بەرەڤ چیانڤە بهێنە راکێشان، پتریا جاران کورد ب تڤەنگێن شاهین، برنۆ، چڤتە، ئەلهۆ و بازان نێچیرڤانیێ دکەن، هەروەسا هندەک جاران ئەو بالندەیان بێ بکارئینانا ئامیران دگرن، هەروەسا کورد کەوان ب داڤێن چوویچکان دگرن، یان ل وەرزێ زڤستانێ زەلام ب شەڤێ دچن نێچیرا گیانەوەران وەک کەو، سویسک و چویکان، ب شێوەیەک گشتی کورد دشێن نێچیرا خۆ بکەن، لدەمێ کەو ژ زۆزان بۆ دەشتێ دهاتنە خوارێ، دا گرۆپێن نێچیرڤانان هێنە دروستکرن و هەر گرۆپەک ژ ٢٠ تا ٣٠ کەسان پێک دهات، دا پلانەکێ دانن، بەرەڤ وان جهان دچوون یێن کەو دچوونێ، دا کەن ڤیری و هەوار، ژڤەرێژا ئەڤێ چەندێ ئەگەر کەو ل وێرێ هەبان دا فرن، کەوان نەدشیا بۆ ماوەیەک درێژ بفرن، ژبەرکۆ ئەو کەو ژ هەمی لایانڤە دهاتنە دروپێچکرن و فرینا وان یا سنۆردار کری بوو، ژبەر هندێ کەو دواستیان و نەدشیان بۆ ماوەیەکێ درێژ بفرن و دکەفتنە خوارێ بڤی رەنگی نێچیرا نێچیرڤان باش دبوو و ب ساناهیترین شێوە دگرتن، هەروەسا کوردان کەو برێکا ڤەباندنا وی بکاردئینانان و دشیان ب ساناهیترین رێک نێچیرا کەوان بکەن. دهەمان دەمدا ئەو نێچیرێ ب جۆرەکێ دی یێ بازیی یێ جوان دکەن، هەروەسا کورد نێچیرا کێڤریشک، غەزال، سقۆرە و پۆران دکەن، ئەڤ جۆرێ نێچیرێ کەیفخۆشیێ بۆ مرۆڤی چێدکەن و هاریکارییا ساخلەمیا مرۆڤی دکەن(Hay,1921 ؛کەمانیلی،2021، ١٠١).

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

تەوەرێ چوارێ: مێهڤانداری دناڤ كوردان دا

ئەو كوردناسێن سەرەدانا كوردستانێ كری یان ڤەكۆلین لدۆر جڤاكێ كوردی ئەنجامدایین، هەمی ل سەر هندێ دكووكن كورد نەتەوەیەك مێهڤان حەوینە، ئەڤ داكووكییا وان ژ ڤەرێژا تێبینیێن وان یێن رۆژانە هاتیە، هەروەسا هندەك ژ وان ب رێز و بابەخەك گرنگڤە بەحسێ دابوونەریتێن جڤاكی و مێهڤانداریێ دناڤ كوردان دا كرییە و دایە دیاركر ئەڤی كەلتووری دناڤ خەلكێ ئاسایی و سەرۆكێن كوردان دا رەنگڤەدایە.

سەرەرای هندێ دبیت سەرەدانێن وان كوردناسێن هاتین كوردستانێ وەختەك كورت یان درێژ ڤەكێشا بیت، دگەل هندێدا سەرنج و هزروبیرێن زۆر گرنگ و دروست یێن دەربرینێ ژ راستیێ دكەن تۆماركرینە، ئەڤ بابەتە بووینە جهێن مژار و دانووستاندنێ، راوەستیانەك دویر و درێژ دناڤبەرا وان گەرۆكان دا.

هەمی ئەو كوردناسێن هاتینە كوردستانێ داكوكی ل هندێ كری یە هەمی سەرۆك عەشیرەت و ماڵباتێن مەزن یێن كوردان جهەك تایبەت بۆ مێهڤانان هەبوو، لڤی جهی پێشوازییا مێهڤانان دكرن و ئەڤ جهە ب دیوانخانە (مێهڤانخان)یێن سەرۆك هۆزێن كوردی(Dīwānkhāna of Kurdish Tribal Chief) دهاتنە نیاسین(Choi,2020,89-98). لەورا دێ بینن مێهڤانداریا دناڤ كوردان دا بوویە جهێن مژاریێ و گرنگی پێدان دناڤ هزروبیرێن كوردناسان دا، دڤی بیاڤی دا كوردناسێ بەریتانی (سێر مارك سایكس Sir Mark Sykes) ئەوێ بەری چەركێ و پتر سەرەدانا كوردستانێ و ب رەنگەكێ سەرنجراكێش و رێزڤە بەحسێ كەلتۆرێ مێهڤانداریێ دناڤ كوردان كری یە، هەروەسا دایە دیاركر هەر كوردناسەكێ سەرەدانا كوردستانێ كری دایە دیاركرن" كوردان رێزەك تایبەت لێدگرت وپاراستن هاریكاریكرنا وان ب ئەركیێن ل سەر ملێن خۆ زانی یە"(Sykes,1908,451-486).

كوردناسێ رەگەز ئەلمانی (بارون ئیدوارد نولدەBaron Eduard Nolde) ئەوێ ل ساڵا ١٨٨٨ سەرەدانا كوردستانێ كری ئاماژە بهندێ دایە، لدەمێ ناڤبری گەهشتی یە گوندێ (قەرەتەپە)یێ ب سەر قەزا دۆكانەڤە ل دەڤەرا سلێمانێ، خەلكێ گوندی ب گەرمی پێشوازییا وی كر بوو، وەك دۆستەكێ بەرنیاس بۆ دابوو دیاركرن هەمی كوردێن دەڤەرێ ژلایێ سەرۆك هۆز و ئاغایانڤە هاتبوون ئاگەهداركرن چوو دیارییان ژ نولدەی وەرنەگرن، هەروەسا ژ ناڤبری خواستبوو چوو دیارییان پێشكێشی كەسێ نەكەن، چونكی كوردێن دەڤەرێ دابوو دیاركرن "نۆلدە دۆست و مێهڤانێ هەمی هۆزایە، ئەڤ جۆرە كارە دا وان فێری تشتێن دویر ژ جڤاكێ كوردی كەتن" (نولدە،٢٠٠٤، ١٧).

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

هاملتۆنێ ئەوێ لدووماهیا چەرخێ بیستێ دا سەرەدانا کوردستانێ کری ب روونی دایە دیارکرن، رێژەکا زۆرا ئەورۆپییان ب ئارمانجێن تایبەت دناڤ وەلاتێ کوردان دا دەربازبووینە و گەرییاینە، ئەڤجا چ مەبەستا وان داگێرکاری، جوگرافی، بەلاڤکرنا ئایینی، گەشت و گوزار یان سیاسی بیت، هەمی ل سەر هندێ دکووکن کورد ب رێزڤە خوارنێ ددەن مێهڤانان و رێزەکا تایبەت لێدگرن(Hamilton,1958).

مێجەر سۆنی وەسا دایە روونکرن کورد پتر پەدرێ مێهڤانان ژ عەرەب، تۆرک، فارس ئەرمەنان دکرن. ئەڤ چەندە تشتەکێ گەلەک گرنگ ژلایێ کەسەکێ ڤە یێ بۆ ماوەیەکێ درێژ دناڤ مللەتێن رۆژهەلاتا ناڤین دا ژین بهێتە ئاشکراکرن، لدەڤ سۆنی کورد مللەتەکێ دلۆڤان نە و ئەڤ چەندە وەک نەریتەک دناڤ جڤاکێ کوردی دا دیتی یە و ئەڤ چەندە د ئێکەم سەرەدانا وی دا بۆ کوردستانێ دیار ببوو(Soane,1912).

ژلایەکێ دیڤە ریچی ئاماژە بهندێ دایە هەر دەمێ سەرەدانا گوندەکێ کوردان بکەی دێ پتر دلۆڤانی و کەیفخۆشیا کوردان ب مێهڤانداریێ بۆتە دیار بەت و ددەت دیارکرن" هەردەمێ ئەز دچوون سەرەدانا گوندەکێ کۆمەک مرۆڤان دەردکەفت دەرڤە ژبۆ پاراستنا بارەگایێ من"(ریچ، ٢٠٠٢). هەروەسا لدۆر ڤێ چەندێ کوردناسێ بەریتانی هی روونکریە هەر گۆندەکێ کوردان مەلایەک یێ لێ هەی، هەر مێهڤانەکێ بچتە گوندەکێ، ئەو مەلا بخێرهاتنا وی دکەت، دبتە مالا خۆ بۆ مێهڤانداریێ، ئەڤێ چەندێ مفایەک زۆر هەیە، لدەمێ پێدڤی وەرگێرەکێ بێ ئەو هاریکارییا تە دکەن(Hay,1921).

کورد ریزەکا زۆر ل مێهڤانانن دگرن تا وی رادهی کو پێشڤە دچن، ئەڤجا ئەڤ پێشڤەچوونە چ ژلایێ کەیفخۆشیا خۆدانێ مالیِ بیتن یان دانا خوارنەك بسەرۆبەر بیتن یان روەشەکا خۆش بۆ مێهڤانی دورست کەتن، پتریا وان گەرۆك و کوردناسیێن سەرهدانا کوردستانێ ب هەر مەبەست و ئارمانجەکا هەبیت کرین، ل سەر وێ چەندێ هەڤدەنگن کو کورد مللەتەکێ مێهڤان حەوینن. بۆ وێنە، رۆژهەلاتزانێ ئۆراسی" خالفین"، دایە خۆیاکرن هەر کەسەکێ سەرەدانا کوردستانێ کربیتن بۆ هەر مەبەستەکا هەبیت بخێرهاتنەك باش ژلایێ کوردانڤە هاتیە پێشوازیکرن، دچوونە بەراهیکێ یان پێشڤەدچوون و دگوتێ" تۆ بخێرهاتی سەرچاڤان، هزربکە کو تۆ یێ ل مالا خوو"(خالفین،١٩٧١،٣٣).

ژلایەکێ دیڤە، سیاسەتمەدارێ بەریتانی، (مێجەر ویلیەم ئیدوارد چارلس نۆئێل Edward William Charles Noel١٨٨٦-١٩٧٤)، دایە دیارکرن لدەڤ هەموو گەرۆکێن رۆژئاڤاییو ب تایبەتی یێن بەریتانی ئەوێن هاتین کوردستانێ یا روون و ئاشکرایە کو کورد ب رۆحەکا پاقژ و پری ڤیان پێش مێهڤانێن خو دچن" (نۆئێل، ١٩٨٤، ٤١). ژلایەکێ دیڤە هانسنی خۆیا کری یە خێزانەک کورد ئەو بۆ خوارنێ مێهڤانکر بوو، ئیپراخ بوو دروستکر

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

بوو، ناڤبری زۆر داخباری خوارن و سەرەدەرییا کوردان دگەل مێهڤانێن بیانی بوو(سپیینداری، هاڤینا ۲۰۱۵، ٦٦).

ژلایەکێ دیڤە، رۆژنامەڤانێ هۆلەندی،(مالیبارد Mali bard) ددەتن خۆیاکرن کو " کورد ب رەنگەکێ زۆر جوان سەرەدەریێ دگەل مێهڤاندارێن خو دکەن، وەك زێرەڤانان دۆرماندۆرێت وی دگرن و دپارێزن، خۆدان وەسا هزردکەتن کو مێهڤاندارەکێ خۆینشرینە، برەنگەکێ جوان و کەیفخۆش دگەل دئاخڤن" (سپیینداری، هاڤینا ۲۰۱۵، ٦٦). خالفینی ئاماژە بهندێ دایە تشتێ بالکێش لدەڤ پتریا وان کوردناسان ئەوە، کۆ هەمی ل سەر هندێ دکوکن کوردان ڤیان داگێرکرنێ نینە، بتنێ دڤێت بەرەڤانیێ ژ خۆ بکەن، هەروەسا مللەتەکێ خێرخواز، مێهڤاندار و گەشبینە(خالفین،۱۹۷۱،۳۳).

کوردناسێ بەریتانی (پۆرتەری) دگەشتا خۆ یا سالێن ۱۸۱۷-۱۸۲۰ بۆ کوردستانێ دایە دیارکرن کوردان رێزەک تایبەت بۆ مێهڤانان هەیە و ب نەریتەک رەسەنێ کوردان سالۆخەت دایە، هەروەسا جێمس کریجی دایە دیارکرن لدەمێ ل سالا ۱۸۸۰ دگەشتا خۆ دا بۆ دەڤەرێن قارس و بایەزید ل کوردستانا باکۆر چوویی دناڤ خیڤەت و کینێن کوردان دا دنڤست و کوردان رێزەک زۆ لێددکرت، ب باشترین شێوە سەرەدەری دگەل دکر، ئێخستبوو بەر دلۆڤانیا خۆ و بجوانترین شێوەی خزمەتا مێهڤاندارییا وی دکر(سندی، ۲۰۰۸ ،۳۷).

تەوەرێ پێنجێ: بیروباوەرییێن سەیر دناڤ کوردان دا

مرن ئێك ژ وان کاودانێن نەخوش بوویە کو مللەتێ کورد د ژیارا خو یا رۆژانە کەڤتیە تێدا، هەر ئێکێ ب رەنگەکێ سەرەدەری دگەل مرنێ کری یە .هندەك کەس هەبووینە دەمێ کەسەکێ وان مربا دشیان خۆ راگرن، ئەڤە ژی کێنجا ئایینێ ئیسلامێ دزڤریتە سەر وی کەسی یێ شوکودار بیتن .هندەك هەبووینە دەمێ کەسەکێ وان مربایە نەدشیان خۆ راگرن، کەیفخۆشی و سەیران لدەڤ وان نەدمان، جلکێن رەش دکرنە بەر خوو.

دڤی بۆاری دا، رۆژهەلاتناسێ فەرەنسی، توما بۆا یێ کو نێزیکبوونەکا ئێکسەر دگەل جڤاکێ کوردی هەبو، بو وی دیار بوو کو کورد بەرامبەری مرنێ زۆر خۆڕاگرن و دبێژتن " بو کوردان گەلەك خۆشترە ئەگەر ل مەیدانا شەری بمرن نە ل سەر جهێ خۆ، تایبەت ئەگهر نەخۆشیا وی درێژ بوو" (Bois، 31,1966).

ژلایێ خۆڤە، رۆژهەلاتناسێ رۆسیی، باسیل نیکیتین ددەتن خۆیا کرن کو "هەتا سالەکێ هەر ل مالا مری تازی یە و خۆ ژ هەموو کەیفخۆشیان دپارێزن و هەتا سال تەمام نەبیتن ناهێلن چ تشتێن سۆر ل مال دا بن و جلکێن سۆر ژی ناکەن بەرخوو"(نیکیتین،۲۰۰۷، ۱۹۸؛سپیینداری، ۲۰۱۵، ۷۲).

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

هەروهسا کوردناسێ رۆسیی، مینۆرسکی، ئاخفتنا سەرۆکێ کوردی ڤەدگێریتن بێکو ناڤێ وی دیار بکەتن، و دبێژتن " مرن دناڤ جهادا شەرمە، ئەگەر بومن جێبوو ئەز ب گۆلێ بریندار بووم، دەمێ من هەلدگرن و دبنە مال، وێ گاڤێ بێ شك دێ هەمی کەیفخۆش بن، چونکی وەك پێدڤی ئەز یێ مریم"(مینۆرسکی،٢٠٠٧ ؛ سپینداری، ٢٠١٥،٧٢) .

مێجەر نو ئێلێ بەریتانی دبێژتن" :کورد ب رەنگەکێ هێژا سەرەدەریێ دگەل مری دکەن، دەمێ مری بەر ب گۆرستانێ دبەن، زەلام ب قەدر ل دۆیڤ جەنازەی دچن و دۆیڤ زەلامان دا ژنك ب دەنگەکێ پڕ زێمار و ئێش پێ دبێژن و دکەنە گری، دناڤ کوردان دا ژنك ژی درێورەسمێن ڤەشارتنا مری دا پشکداریێ دکەن"(نۆئێل، ١٩٨٤، ١٤٥).

ژلایەکێ دیڤە رۆژهەلاتناس دیار دکەن ئەگەر کەسەک ژ مالا خۆ بۆ گەشتەکێ دەرکەفتبا و ئەگەر ئەو کەس زەلام با، هینگێ ژنێن مالێ وی بۆ ماوەیێ سێ رۆژان نەدەردکەفتن، نەدەست و چاڤێن خۆ ب سابوونێ دشوویشتن، بەرۆڤاژی ئەگەر ئەو کەسێ چوویی دەرڤە ژن بایە هینگێ دا زەلامێ مالێ ئەڤان نەریتان بتنێ بۆ ماوەیێ ئێک رۆژ پەیرەو کەت. هەروەسا بێهنژین، کێشانا تویتنێ و تفکرنا ئەردی لدەڤ کوردان کرێت بوو و وان وەسا هزر دکر، ئەگەر کەسەک ئەڤان دیاردەیان ئەنجامبدەت دێ بێ ئیفلاحی هێتە رێکا وان دا، لەوڕا کورد برێژەییا زۆر یا نیشان و لڤاندنێن چاڤان ئەڤێ چەندێ بەرامبەری ئێک و دوو دڤەشێرن.

تشتەکێ دی یێ سەیر دناڤ کوردان دا ئەوە لدەمێ ژنەک دووگیان زارۆکەک دبیت دێ کەس و کارێن وێ تشتەکێ خۆش و تیژ وەک شەڤر (کێرکەک، تڤەنگەک دەبانجەک، حەیزەرانەکێ) هەر تشتەکێ دی بت یێن ئەو هزر دکەن یێن ژمەدینێ هاتین دا داننە ب ڕەخ سەرێ وێ ژنێ ڤە، هەروەسا دا کێرەک یان موقەسێ کەن دبن لاندکا زارۆک ڤە، چونکی ئەو وەسا هزر دکەن دێ ئەجن زارۆکی گوهورن یان بەن(نیکیتین، ٢٠٠٧، ١٨٦؛ کەمانیلی،96،2021؛ سندی، ٢٠٠٨، ٤٧٠).

ژلایەکێ دیڤە نیشانەک تایبەت بۆ کوردان ددانن و رادبن ب دانانا کۆلاڤەک سۆرو ددانێن گیانەوەرێن وەک گۆرگان و هندەک کەسکاتییان وەک قەرنەبیتان (قەرەنفیل)، تشتێن گرانبها وەک یاقۆتان، هندەک کەل و پەلان دان دار و بەری یێن وان هزردکر دێ کورێ وان ژ چاڤ لێدانێ پارێزیت، هەروەسا هندەک نڤێسین وەک نڤێسینا قۆرئانێ یا ژلایێ زانایێن ئایینی ڤە هاتیە ئامادەکرن دا لدۆردەستێن وی زڤرینن.هەروەسا لدەمێ ئێک نەخۆش دبوو دا رابن بنە سەر گۆرستان کەسایەتییەک ناڤدار وەک گۆرستانێن شێخان و دوعایان بۆ کەن یان دا بن دەڤە زانایێن ئایینی دا بۆ ب ئاڤێ ڤەخۆینن و بێژت مرۆڤێن نەخۆشی ئەڤێ ئاڤێ بدەنێ یان دا نفشتییەکێ بخۆ کەت، دناڤ پارچەک

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

قۆماشـــــى دا پێچـــــت و ب ســـــتۆيێن نەخۆشــــانڤە دكـــــرن(نيكيتـــــين، ٢٠٠٧، ١٨٦؛كەمانيلى،2021،٧٠؛ ريچ، ٢٠٠٢).

بەردانا رهـێن لـدەڤ كـوردان ئێـك ژ خـالێن كامڵانبوونا زەلامىـێن ئـايينى، ب تايبەتى كەسايەتيێن ئايينى، چونكى ئەو وەسا هزر دكەن هەر موويەكێ دناڤ رهێن وان دا فريشتەك يێ دناڤ دا، لـدەمێ مـوويەك وان دكەڤيت ئەو وى مـوويى ب پـارچەك پـاتەى رادكەنـڤە و دپـارێزن، ئەو دێ وى مـوويى دەت ب هەڤـالەك يـان كەسـەك نێزيكـى خـۆ ل باژێرى، ئەگەر ئەو كەس يێ هەژار و بێ شيان بيت واتە شيانێن چوونا مەدينێ نەبان نە ددان ڤێ. هەروەسـا لـدەمێ كـورد نينـووكێن خـۆ چێدكەن، ئەو نينـووكێن خـۆ ژى دكەن دنـاڤ پارچەك قۆماشى دا و دپارێزن و وان وەسا هزردكر هاڤێتنا نينووكان گونەهەك مەزنبوو(نيكيتين، ٢٠٠٧، ٩٥؛كەمانيلى،2021 ،٥٦-٥٧؛ ريچ، ٢٠٠٢).

ئێكەمـين كوردناسـێ فەرەنسـى يـێ سـەرەدانا كوردسـتانێ كـرى (هێنـرى بينـدەر)ە، گەشتا وى ب گرنگترين ژێدەر دەربارەى مێژوويا كوردان دهێتە دان، چونكى ل سالۆ ١٨٧٦ سەرەدانا زاخۆ، بەعشيقە و هەكارى كرى يە و فێرى زۆر دابوو نەريتێن كوردى بوويە، لەورا ناڤبرى دايە دياركرن ئێك ژ بيرباوەرێن سـەير لـدەڤ كـوردان ئەوە زۆر حەژ چەكـى دكەن و بەردەوام بزاڤێ دكەن چەكێ بدەستخۆڤە بينن خۆ ئەگەر برێكا دزيێ بت، نـاڤبرى دايە ديـاركرن گەلەك گەلـه و جهـێن ئاسـێ ل كوردسـتانێ هەبـوون، ئەڤ گەلـه جهـێن سـەركردێن رێگـر و دزيـكەران بـوو، دز و رێگـر لڤـان جهـان بـوون داكـۆ كاروانيـان و رێگڤنكـان ب شـەلينن، هەروەسـا ل سـەر دەشـتان دا دگـرت و گەل و پەلـێن جۆتيـاران دشەلاندن و پاشى ل سەر وان كەل و پەلان ب شەر دچوون(بێندەر، ٢٠٠٦، ١٤٨).

ژلايەكێ ديڤە، كوردناس هەى ئاشكەرا كرى يە كوردان دەمێ ڤالا نينە، ئەگەر هەبت ژى زۆرێ كێمە، هزرا وان يا سەرەكى دزى و رێگرى يە، ل سەر دەمێ دەولەتا ئوسمانى هەر ئاغايەكێ بهێز و شيان كۆمەكا زەلامێن چەكدار هەبوون، ئەڤ كۆمە ب (خۆبزە) واتە نانخۆر دهاتە نياسين، ئەڤێ كۆمێ كارێن ئاغاى دكرن و لسىەر كيستێ ئاغايى دژيان، ئەگەر شەر نەبان هينگێ دا ئاغا زەلامێن خۆ فرێكەن سەر رێكێن ستراتيژى دا كاروان و رێڤنكان ب شەلينن، دا پشتى هينگێ كەل و پەلێن وان بۆ ئاغايێن خۆ ئينن، دا ئاغايێن وان بخۆ هندەكان راكەت و يێن دى ژى ل سەر چەكدارێن خۆ لێكڤە كەت(Hay,1921).

ژلايەكـێ ديـڤە كوردنـاس (دێـرك كينـان) ئامـاژە بهنـدێ دايە، نـاڤ و دەنگـێ كـوردان ب دزيـكرن و تـالانكرنێ دەنگڤەدابـوو، بەرۆڤـاژى ئەورۆپـيـان ب دروسـتى كـورد نەنياسينە، چوو جاران تالانكرنێ رۆلـێ خـۆ دنـاڤ كـوردان نەديتيە، هەروەسـا نـاڤبرى دايە

دیارکرن کورد بخۆ ژی ژ ڤێ چەندێ بەرپرسن، ژبەر بیروباوەرێن کوردان بۆ مەزنکرنا نەتەوە و پەسنا خۆ(Kīnān، 1964،).

دهەمان دەم دا ژبۆ هندەک پەسنێن جڤاکی وەک مێرخاسی، نەترسی و سەرنجراکێشانا دورووبەران، ژبەر هندێ پەنا دبرە بەر شەلاندن، رێگرکرن و تالانکرنێ، چونکی تالانکرن و رێگریکرن پشکەکە ژ ژیانا جڤاکی یا هۆزان، ئەو کەسێن ئەڤ چەندە دکر ب چاڤ مێرانیێ دهاتە پێش. هەروەسا کینانی درێژی ب هزروبیرێن خۆ لدۆر ڤێ چەندێ داینە و دایە دیارکرن ژبەر بارودۆخێن دەڤەرێن هۆزایەتی لێ زاڵ ئەڤ کارە لێدهاتە کرن، ئەڤ چەندە دزڤریت بۆ لاوازییا بارودۆخێن ئابۆری، سیاسی، گرێدانا جڤاکی ب سەرکردە ڤە، تالانکرن و دزیکرن بیروباوەرێن کوردیێن چیاینە(Kīnān، 1964،).

لدۆر بیروباوەرێن سەیرێن لدەڤ کوردا هەین، لدەمێ ل ساڵا ١٨٣٤ کوردناسێ بەریتانی (رووس) سەرەدانا کوردستانێ کری وەسا هزر کرییە کورد ئێک ژ بیروباوەرێێن سەیر دناڤ کوردان دا ئەوە، کورد زۆر حەژ شەری دکەن، ژڤەرێژا ئەڤێ چەندێ زارۆکێن خۆ ژی فێری شەری کرینە، د هزر و مێشکێن گەنجێن وان برینێن زۆر کویر هەنە، ژبەر شەران بەردەوام دهەڤرکی چووینە، هەروەسا بیرباوەرەک دی لدەڤ کوردان ئەوە بتنێ سەرا ئەردێ خۆ شەری دکەن و بتنێ ئەردێ خۆ دڤێت نەزێدەتر(سپینداری،٢٠١٥، ٧٩).

هەروەسا هندەک ژ بیروباوەرێن کوردان بووینە جهێ سەیر و سەرسوورمانێ لدەڤ کوردناس وەک شەر، کوشتن و تۆلڤەکرن، بۆ وێنە، کوردناسێ هۆلەندی(مارتن ڤان برۆنسنن) دایە دیارکرن، ئەگەر کەسەکێ ئێک ژ بنەماڵەکێ یان هۆزەکێ کوشتبا دا کەس و کارێن چوونە سەر وێ بنەماڵ و عەشیرەتێ دا گرن و دا تۆڵا خۆڤە کەن، هەر زەلامەکێ ژ وێ بنەماڵێ یان عەشیرەتێ کەفتبا دەستێ وان دا کوژن، هندەک جاران ب کوشتنا ئێکێ نەدراوەستیان بەرۆڤاژی دا چوار تا پێنج زەلامان پێش وی ڤە کوژن، دبەرامبەر دا عەشیرەتی دی ژی ب سەر داگرن تۆڵا خۆڤەکەن، بڤی رەنگی دا ئەڤ تۆڵ ڤەکرنە بۆ ماوەیێ چەند ساڵان بەردەوام بت، گەلەک جاران هەتا هەر دوو عەشیرەت پێکهاتبان دا (٥٠ تا١٠) زەلام هێنە کوشتن(Bruinessen ,1992).

هندەک کوردناسێن دی وەک (پۆژۆلا) یێ فەرەنسی داینە دیارکرن لدەمێ ئێک هاتبا کوشتن دا کەس و کارێن وی یێن نێزیک رهێن خۆ ترشن، ئەڤ چەندە نیشانا ژناڤچوونا شەرم و کەراماتا وان بوو، لەورا نەدهێلا رهێن وان بهێن تا تۆڵا کوشتیێ خو ڤەنەکربا و گیانێ کوشتێ خۆ ئارام نەکربا(پوژولا، ٢٠٠٩، ٤٠).

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

دەرئەنجام:

پشتی ڤەکۆلین لدۆر ئەڤی بابەتی هاتیە ئەنجام دان، چەندین دەرئەنجامێن گرنگ ژ ڤەریژا وی هاتنە ڤەدیتن، گرنگترنێن وان ئەڤێن ل خوارێ دیارکری بوون.

١. دابوونەریتێن کوردان سەرنجا کوردناسان ڕاکێشایە و بووینە ئەگەرێ هندێ پتر ب ملەتێ کوردڤە بهێنە گرێدان، دهزرێن وان دا کورد خودان جوانترین دابوونەریتن ل ڕۆژهەلاتا ناڤین. لەوڕا بەردەوام کەفتینە ژێر کارتێکرنا و ڕەنگڤەدانا دابوونەریتێن وان.

٢. خوارنێن و ڤەخوارنێن کوردان بووینە تیرۆژکێن ڕۆژا بیرەوەریێن کوردناسان و پتریا کوردناسان ب خوارنێن وان مەندەهووش بووینە، بۆ وان بوویە تشتەکێ سەرسوورمان کا چەوا د سەر کاودانێن خۆ یێن نەخۆش و نەبوونا ئابۆرەکێ بهێز کورد دشێن وان هەمی جۆرێن خوارنان دروست بکەن، هەروەسا بەردەوام داینە دیارکرن خوارن و ڤەخوارنێن کوردی پاقژ و رێکخستی بوون.

٣. جل و بەرگێن کوردی و شێوازێ دروستکرنا وان سەرنجا کوردناسان ڕاکێشایە، ژبەرهندێ ب هویری لدویڤچووینە کا چەوا کورد جل و بەرگێن خو دروست دکەن، هەروەسا جۆراوجۆر و هەمەڕەنگییا (شەڵ و شەپکێن کوردی) پتر ئەوێن پالداین لدۆیڤ شێوازێ جل و بەرگێن کوردی بچن. چونکی ئەڤ جۆرێ جل و بەرگێن ب شێوازەک زۆر جوان و هەمەڕەنگ دهاتە دروستکرن.

٤. پتریا کوردناسان مەندەهووش مابوون،سەرەرای نەخۆشێن ب سەرێ کوردان هاتین، کورد بەردەوام کەیفخۆش و ب هێڤی بوون و پتریا شەڤبێرییێن خۆ ب نۆکتە، ستران و داوەتانڤە دبۆراندن، هەروەسا بەرامبەری مرۆڤێن بیانی چاڤ ڤەکری و مەردبوون، بەرۆڤاژی ملەتێن دەوروبەرێن خۆ بوون.

٥. دابوونەریتێن مێهڤانداریێ و دیوانخانەێن کوردان بووینە پالدەرێن سەرەکی کوردناس بهێنە ڕاکیشان بۆ ناڤ ملەتێ کوردا، چونکی دابوونەریتێن مێهڤانداریێ دناڤ کوردان دا زۆر گرنگ بوون، دەمێ دزانی دێ مێهڤان بوو هێن دچوونە بەراهیا وان، بەردەوام کوردان ب چاڤێن ڤەکری و ب گەرمی پێشوازییا مێهڤانان دکر، لدەمێ دگەهشتنە دیوانخانەێن وان ژی ب باشترین ڕەنگ خزمەتا وان دکر. چەندە بوو ئەگەرێ هندێ کوردناس ملەتێ کورد ب "دلۆڤانترین ملەت" ل ڕۆژهەلاتا ناڤین بدەن نیاسین.

٦. بیروباوەرییێن سەیرییێن دناڤ کوردان دا، بوونە ئەگەرێ هندێ پتر کوردناس دویڤچوونا ڤان جۆرە بیرەوەرییان بکەن، چونکی ئەوان ددیت کوردجۆرە خۆشییەکێ ژڤان جۆرە بیرەوەرییان دبینن، سەرەرای هندی رێژەکا زۆرا بیرەوەرییێن

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

سەیر یێن کوردان ناخ هەژین و ب ژان بوون، چونکی هندەک ژ وان گرێدایی گیانێ مرۆڤان ڤەبوون، کوردناسان ب چاڤێن خۆ دیتبوو کا مرۆڤایەتی چەند گرنگە لدەڤ کوردان.

لیستا ژێدەران:

ژێدەرێن بزمانێ کوردی:

١. لازاریف، میخاییل.٢٠١٦.ناکۆکییە ناوخوییەکانی کورد سەرچاوە و پەرەسەندنەکانی، وەگێران: مەنسور سدقی، ب،ج.

٢. کەمبانیلی، جوزیبێ.٢٠٢١. دیرۆکا کوردستانێ ((دیرۆکا کوردستانێ و هەر حەفت میرگەهـ و مەزهەبێن وێ، وەرگێران: وەلات توفیق، دهوک : ئێکەتیا لاوێن دیموکراتا کوردستانێ.

٣. خالفین.أ.ن.١٩٧١. خەبات لە ری ی کوردستاندا، وەرگێران: جەلال تەقی، سلێمان: وەزارەتی کاروباری ژووروو.

٤. نولدە، بارون ئیدوارد.٢٠٠٤. گەشتێک بە عەرەبستان، کوردستان و ئەرمەنستاندا، وەرگێران: حمید عزیز،چ١، هەولێر:چاپخانە حاجی هاشم.

٥. سندی، بەدرخان.٢٠٠٨. کۆمەڵگای کوردەواری لەدیدی ڕۆژهەلات ناسیدا، وەرگێران: ئیسماعیل ئیبراهیم سەعید،چ١، دهوک: چاپخانەی خانی.

٦. مینۆرسکی، ڤلادیمێر. بنچینەکانی کورد و چەند وتارێکی کوردناسی، وەرگێران: د.نەجاتی عەبدۆڵلا، ب١، سلێمانی: مەکتەبی بیروهۆشیاری (ی.ن.ک).

٧. مینۆرسکی، ڤلادیمێر.٢٠٠٦. مینۆرسکی و کورد، وەرگێران: ئەنوەری سوڵتانی، چ١، هەولێر: دەزگای توێژینەوەی و بلاوکردنەوەی موکریانی.

٨. نۆئێل، مێجەر.١٩٨٤. یاداشتەکانی مێجەر نوئێل لە کوردستان، وەرگێران، حسین أحمد جاف و حسین عثمان نێرکسە جاری، بەغدا: مطبعة أوفسیت حسام.

٩. بێندەر، هێنری.٢٠٠٦. سەفەرنامەی هێنری بێندەر (کوردستان، میزۆپۆتامیا، ئێران)، وەرگێران: ئەبوبەکر خۆشناو، سلێمانی: چاپخانەی کارۆ.

١٠. پوژولا.٢٠٠٩. گەشتنامەی پوژولا بۆ کوردستان ١٨٣٧، وەرگێران: د. نەجاتی عەبدۆڵلا، هەولێر:چاپخانەی حاجی هاشم.

١١. حوسێن، سامان.٢٠٢١. مێژووی کورد لەدیدی کوردناسیی بریتانیدا،چ١، سلێمانی: کتێبخانەی ڕۆمان.

ژێدەرێن بزمانێ عەرەبی:

١. ویگرام. دبلیو.دی.١٩٧١. مهد البشریة الحیاة فی شرق کوردستان، ترجمە: جرجیس فتح الله، بغداد.

٢. لیرخ، ب.٢٠٠٨. دراسات حول الکورد الایرانین و أسلافهم الکلدانین الشمالیین، ترجمة: عبدی حاجی،ط٢، السلیمانیة: مؤسة ژین.

٣. هوید، السید ولیم.٢٠١١. رحلة من ساحل مالابار الی القسطنطینیة عبر الخلیج الفارسی، بلاد العرب، بلاد مابین النهرین، کردستان، ترکیا و بلاد فارس قام بها عام ١٨١٧، ترجمة: د.سعاد محمد خضر، السلیمانیة: مؤسة ژین.

٤. نیکیتین، باسیلی.٢٠٠٧. الکرد- دراسة سوسیولوجیة و تأریخیة، ترجمة: د.نوری طالبانی، تقدیم: لویس ماسینیون،ط١، السلیمانیة: مؤسة حمدی للطباعة و النشر.

ژێدەرێن بزمانێ ئنگلیزی:

1. Kīnān, D., 1964. *The Kurds and Kurdistan: Derk Kinnane*. Oxford University Press
2. Bois, T. and Welland, M.W.M., 1966. *The Kurds* (p. 966). Beirut: Khayats.
3. Muhammad, Q.M., 2017. *Kurds and Kurdistan in the View of British Travellers in the Nineteenth Century* (Doctoral dissertation, University of Leicester).
4. O'shea, M.T., 2004. Trapped between the map and reality: Geography and perceptions of Kurdistan. Routledge.
5. Forbes, F., 1839. A Visit to the Sinjar Hills in 1838, with some account of the Sect of Yezidis, and of various places in the Mesopotamian Desert, between the Rivers Tigris and Khabur. *Journal of the Royal Geographical Society of London*, pp.409-430.
6. Bruinessen, M.V., 1992. Agha, Shaikh and State. *The Social and Political Structures of Kurdistan. London C New Jersey*.
7. Choi, N. and Jeon, B.H., 2020. A Study on Dīwānkhāna of Kurdish Tribal Chief in the 19th and Early 20th Centuries. *Journal of the Architectural Institute of Korea*, *36*(7), pp.89-98.
8. Brant, J. and Glascott, A.G., 1840. Notes of a Journey Through a Part of Kurdistán, in the Summer of 1838. *Journal of the Royal Geographical Society of London*, pp.341-434.
9. Hamilton, A. M, 1958. *Road Through Kurdistan: The Narrative op an Engineer in Iraq*. London: Latimer Trend & Go Ltd Plymouth.
10. Soane, E.B., 1912. *To Mesopotamia and Kurdistan in disguise: with historical notices of the Kurdish tribes and the Chaldeans of Kurdistan*. London: J. Murray.
11. Sykes, M., 1908. The Kurdish Tribes of the Ottoman Empire. The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, 38, pp.451-486.
12. Hay, R. and Hay, W.R., 1921. *Two Years in Kurdistan: experiences of a political officer, 1918-1920*. Sidgwick & Jackson.

ڤەكۆلینێن بزمانێ كوردی:

١. سپینداری، غەریب عزیز.٢٠١٥. ئەخلاق و عەدەت و چاڤلێكرنێت كوردا ب دیتنا گەرۆك و ڕۆژهەلاتزانا، *گۆڤارا دیرۆك*، (٩).

عادات وتقاليد الكرد في فكر الكردلوجيين

الملخص:

من المعلوم أن عادات وتقاليد كل أمة أو قومية يعبر بشكل حقيقي عن أفكاره وتصوراته،وأن تلك العادات يؤدي في النهاية الى إظهارهم وتعريفهم،كما يؤدي الى التأثير على الأمم والقوميات الأخرى أيضا، ويأتي هذا التأثير من خلال الكتابة على مثل هذه المجالات،ولا شك أن الكردلوجيون قد أدوا أدوارا مهمة في تعريف العالم بعادات وتقاليد الكرد،ولهذا نجد أن تقاليد الكرد قد أصبحت ذات أبعاد جديرة بالأهتمام في أفكار هؤلاء،وعلى الرغم من أن كل واحد منهم قد إهتم بتقاليد منطقة ما غير أن معظم أفكارهم متقاربة

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

مع بعضهم،كما أن الموضوع هذا أصبح من المحاور الرئيسية للتاريخ الكردي ولكن للأسف تم غض الطرف عنها وتناسيها.

يتكون هذا البحث من مقدمة وتمهيد وخمسة محاور،في المقدمة تم التطرق الى مضامين البحث،وفي التمهيد يحاول البحث توضيح القوانين لدى الكرد والتي تحدث عنها الكردلوجيون، فقد تمت الأشارة الى عادات وتقاليد الكرد بشكل عام، أما في المحور الأول تم التطرق الى أكلات الكرد وأشربتهم وتحليل ذلك حسب ما أورده هؤلاء الكردلوجيون، في الثاني منها تم بحث ودراسة أشارات الكردلوجيين حول لباس الكرد، في حين تتناول المحور الثالث فتم مناقشة الأفراح بين الكرد، أما في المحور الرابع تناول موضوعة كرم الضيافة وعاداتها لدى الكرد،وفي المحور الأخير أشير الى أهم الأعتقادات الغريبة بين الكرد،ثم في الخلاصة تمت الأشارة الى أهم الأستنتاجات التي توصل إليها الباحث من خلال الدراسة.

الكلمات الدالة: *الكردلوجيون، عادات الكرد وتقاليدهم، الأكلات والأشربة، الألبسة، قوانين الكرد.*

Kurdish Traditional cultures from the Orientalists view points

Abstarct:

Traditional cultures of every nation is reflecting its own thoughts also that kind of traditional cultures make them to be known, its reflections appeared among the nations, this reflection came up with a result of writing on such a field. Undoubtedly Kurdish orientalism played a key role of introducing the Kurdish traditional cultures, hence it could be found the Kurdish traditional cultures became an important leaf of Kurdish orientalist memoirs, meanwhile each one of them took into an account of a certain area traditional cultures, their perspectives are mostly the same, to a great context this subject of Kurdish traditional history is being ignored in academic writings.

This research consists of an introduction, background overview, five sections, its introduction shows its contents, the background of this article shed lights on the Kurdish traditional characteristics which had been depicted by Kurdish orientalists, in its first section this research explores Kurdish food and drinks, second section of this study clears up the orientalists' view points on the Kurdish traditional clothes. In its third section attempts to demonstrates happiness among the Kurds, the fourth section of this study presents the Kurdish hospitalities, in its fifth section the research endeavors to explain some wondering thoughts among the Kurds from the orientalists' standpoints. Its conclusion indicates the outcomes of it.

Keywords:*Kurdish orientalists, Kurdish traditional cultures, Kurdish food and drinks, Kurdish clothes and wondering thoughts of Kurds.*

مێهڤانداریا كوردا د بیروبوچونێن گەروك و سیاسەتمەدارێن بریتانی دا

م. ژیمان صبری مسیحە

پشكا مێژوو- ڤەكولتیا زانستێن مروڤایەتی- زانكویا زاخو- هەرێما كوردستانێ/ عیراق

پوختە:

دابو نەرێتێن كوردا ئێك ژوان بابەتانە یێن سەرنجا پتریا كوردناسێن بریتانی راكێشای، وبویە ئەگەرێ وێ چەندێ گەروكێت بریتانی بزاڤێ بكەن د دیف چوونا هەمی لایەنێن داب و نە رێتێن كوردان وبتایبەت ژی مێهڤانداریێ. مژارێت رەوشتی دابونەرێتێت جڤاكی و چافلێكرن ئە ڤجا ئە ڤ مژارێت رەوشتی جڤاكی و چافلێكرن چ دباشبن یان ژی خراب، مللەتێ كورد ژی وەكی مللەتێت دی ئە ڤ داب و نەرێتێت باش و خراب هەنە وبوینە جهێ بایە خ وگرنگی پێدانا ئە وان گەروك و روژهەلاتناسان ئەوێت سەرەدانا كوردستانێ كرین و دبیرەوەری و بیرهاتنێت خودا ب گرنگیڤە ئاماژە پێدای.

ژبەركو ئەڤ بابەتە تارادەیەكێ دنفیسینێت زانستی دا هاتیە پشت كوهاڤێتن ئە ڤ ڤەكولینە دێ بزاڤێ كەت لدویف هزروبیرێت وان ڤی بەشێ گرنگ یێ داب و نەرێتێن كوردان شلوڤەكەت وتایبەت دێ پشت بەستنێ ژ بیروباوەرێت كورناسێت بریتانی كەت.ئەڤ ڤەكولینە ژ پێشەكیەكێ و شەش تەوەران و دەرئە نجامان پێك دهێت. دپێشەكیا خودا بە حسێ گرنگی و ئارمانج و ئارێشە و رێبازو ژێدەرێن دڤەكولینێ دا هاتینە بكارئینان دكەت.

دتەوەرێ ئێكێ دا ئە ڤ ڤە كولیتە گرنگی یێ دەتە سەر داب نەرێتێن پێشوازی كرنا مێهڤانان لدەڤ كوردان. دتەوەرێ خویێ دووێ دا ئە ڤ ڤەكولینە شلوڤەكرنێ ددەتە سەرمێهڤانداری قەرە، دڤێت بدەیە مێهڤانی. تەوەرێ سیێ دا تیروشكان بەردەتە سە ر ئامادەكارییێن مێهڤانداریا كوردان. دتەوەرێ خویێ چوارێ دا ئاماژە ب كەیف خوشیا كوردان بەرامبەرمێهڤانی دكەت. تەوەرێ پێنچی یێ ڤەكولینێ بەحسێ دیاریا دمێهڤاندارییێن كوردا دادكە ت. تە وەرێ شەشێ دا ئاماژە ب مانا مێهڤانی وپاراستن و چاڤدیریكرنا مێهڤانان ژلایێ كوردان ڤە دكەت. دویماهیا ڤە كولینێ رونكرنا دەتە سە ر ئەوان دەرئەنجامان ئە وێت دماوێ ئە ڤێ ڤەكولینێ دا هاتینە ڤەدیتن.

پەیڤێن سەرەكی: *داب و نەرێت، مێهڤانداری، كوردناس، جڤاك، یاسائێن مێهڤانداریێ*

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەكولینێن كوردی

پێشەکی:

هەردکەڤنداهەتا نوکە گەلەک گەروك، روژهەلاتناس، روژنامەڤان، پەیامنێر، ونڤیسە رژوەلاتێن جوداجودا سەرەدانا کوردستانێ و مللەتێ کورد کرینە، و چە ندین وتارو پەرتووك لسەر سروشتێ نەتەوا کورد، ژیانا وان یا روژانە و داب و نەرێتێن کوردان و پێکهاتێن وان ێن جڤاکی و ئابووری داینە دیارکرن ژوان روژهەلاتناسا ژی بریتانی بوینە. پەیوەندیا دناڤبەرا کوردان و بریتانیا دا یان ئاشنابوونا ئینگلیزا ب کوردا را رهـ و ریشالێت کەڤن هەنە. دەستپێکا سەرەدانێن گە روك، و پسپۆر و زەلامێت جاسوسێن ئینگلیزی بو وان سە ردەما دزڤریت کوب بەهانەیا کارێت جودا جودا سەرەدانا دەڤەرێت کوردا و ڤەکولینێت جودا جودادکرن و پێزانینێت جودا جودا کومڤە دکرن و تومار دکرن.

بەلێ یا فەرە ئا ماژە پێبدەین، گرنکی دانا بریتانیان ب کوردستانێ ل دەستپێکا سەدێ بیستێ پتر لێ هات ئەڤژی ژ ئەنجامێ ڤەدیتنا نەفتێ و ئە و گرنگی دانا زور ئە وا بریتانیا ب میسوپوتامیا دای و دڤیان باشورێ کوردستانێ بکەنە بنکەهەکێ گرنك یێ بە لاڤکرن و پاراستنا دەستهەلاتاخو ل روژهەلاتی. هەر ژبە رڤێ یەکێ دڤی دەمی دا ژمارەکا زور یا گەرۆك و کاربەدەستێت ئینگلیز، هندەك ژوان ب ئاشکرای و هندەکان ژی ب دزی ڤە ل بەری شەرێ جیهانی یێ ئێکێ و پشتی شەری خو گەهاندنە دەڤەرێت کوردستانێ و هەتا هندەك ژ وان بەری بهێن خو فێری زمانێ کوردی کرن وئە ڤێ ژی هاریکاریا وان کربو ڤەکولینا داب و نەرێتێت کوردان وبارێ ژیانا وان ژهەمی لایان ڤە.

ژوان دا ب و نە رێتێت پتریا کوردناسان و گەروك و سیاسەتمەدارێت ئینگلیز ئاماژە پێکری مێهڤانداری بوویە. هەمی لسە ر هندێ رێکەڤتینە کورد مللەتەکێ مێهڤانحەوینن، کەلەك رێزێ ل مێهڤانێن خو دکرن و ئە ڤە ژی ب بەلگە ڤە بەحس کرینە چونکی روژانە ئە وان رەفتار دگەل کوردان دکر. تشتێ پتریا وان لسە ر رێکەفتین ئە وە کورد ژ پێش مێهڤانا ڤە دچن و دهەمان دەمدا کەیف خوشیا خودیاردکەن بو مێهڤانێ خو و سەرەرای هندێ هەتا ئەگەر بارێ وان یێ دارایی یێ لاوازبیت بەلێ هەمی دەمان خوارنەکا خوش و بسەروبەر بو مێهڤانێ خو ئامادە دکەن و هەروەسا سەقایەکێ کەیفخوش بو مێهڤانا چێدکەن.

ژبەر گرنگیا گەروك و سیاسەتمەدارێت بریتانی ب داب و نەرێتێت و تایبەتمەندێن میهڤانداریا کوردان، بڤەر هاتە دیتن ڤە کولینەکا زانستی لدور مێهڤانداری و رە هەندێن وێ بهێتە ئە نجامدان، داکو بشێوەیەکێ دروست راستیا نڤیسینا رێورەسم و داب و نەرێتێن مێهڤانداریێ ژ لایێ سیاسەتمەدارو، سیخورو نوینەرێن وەلاتێ بریتانیا ڤە بهێنە دیارکرن. لدویڤ هزروبیرێن خودانا ڤەکولینێ تانوکە چ ڤەکولینێن تایبەت لسە ر ئەڤێ چەندێ

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

نەهاتینە ئەنجامـدان. سـەرەرای هنـدێ گەلـەك ژێـدەران دا بـە حـس ل بابـەتێ مێهڤانـدارییێ کریە بەلێ بشێوەکێ گشتی بوینە.

ئاریشە یا سەرەکی یا کەڤتیە درێکا ئەنجامدانا ئە ڤێ ڤەکولینێ دا نەبوونا ژێدەرێن تێروتەسەل بوویە لسە ر ڤی بابەتی ژبەرکو پتریا ژێدەرێن ئاماژە ب خواندنا دیروك و کەلتورێ کوردی کرین ب شێوە کێ گشتی و سنوردارکری ئاماژە پێدایە. بکارئینانا ئـەڤان جـورە ژێـدەران وەختـەکێ درێـژ دڤیـا تـاکو تشـتێن گرێـدای ب بابەتیڤـە بهێنـە دەستنیشانکرن چونکی ئەڤ جورە ژێدەرە ئاماژە ب هەمی لایەنێن گرێدای ب کوردان ڤە دکەن لەورا دهەلبژارتنا وان دا جورەکێ هوشیارییێ دڤیا داکو ڤە کولین ژ سنورێ بابەتی دویرنەکەڤیت.

هەلبەت بو شروڤەکرنا ئە ڤی بابەتی پشت لسەر هندەك ژێدەرێن گرنك یێت بڤێ ڤەکولینێ گرێدای هاتیە بەستن نەخاسمە ژێدەرێن ب زمانێ ئینگلیزی وە ك حاکمێ سیاسی یێ بریتانیا ل هەولێرێ دبلیو – ار-هە ی و پەرتووکاوی(Two years in Kurdistan). هەروەسا سیاسەتمەدارو وقونسولێ بریتانیا ل ئەرزە روم جێمس برانت سکوایر و پەرتووکا وی(Notes of a Journey Through a part of Kurdistan, in the Summer 1838

هەروەسا پە رتووکا گەشتیارو گەریدەو نفیسەرێ بریتانی فردریك میلینگن (گەشتەك لە کوردستان هەشتا سال لە مەو بەر، ژیانی کێوییانە لە ناو کوردەکاندا).

ئارمانجا سەرەکی و بنەرەتی ژ ئەنجامدانا ئە ڤێ ڤە کولینێ دیارکرنا هزروبیرێن کوردناسێن بریتانی یە لدور مێهڤانداریا کوردان. ژبەرکوهەتا نوکە ئە ڤ تایبەتمەندێن مێهڤانداریێ نەهاتینە دیارکرن و ئەگەر هاتبنە بەحس کرن ژی بتنێ ب کورتی دناڤ زور مژارو بابەتێن تێکەل دا هاتینە دیارکرن. ژبەر هندێ ئەڤ ڤەکولینە دێ بزاڤێ کەت ئەڤی بەشێ گرنك ژ رەهەند و تایبەتمەندێن مێهڤانداریێ دناڤ کوردان دا دەتە دیارکرن.

هەلبەت ژبو ئەنجامدانا ئەڤێ ڤەکولینێ رێبازەکا مێژووی پێدڤێت. ژبەرهندێ رێبازا ڤەکولینا دویڤچونا بویەرێن دیروکی بوڤێ ڤەکولینێ هاتینە کرن و ژبە رکو ئە ڤ بابەتە دچارچووڤێ مێژوویی داهاتیە بە حسکرن. ئـە ڤ رێبـازە دێ بیـرو بوچـونێن روژهەلاتناسێن بریتانی لدور مێهڤانداریا کوردان دیارکەت.

تایبەتمەندێن مێهڤانداریا کوردان:

تەوەرێ ئێکێ: دابو نەرێتێن پێشوازی کرنا مێهڤانا لدەڤ کوردان

ئێك ژ تایبەتمەندیێن سەرەکی یێن مێهڤانداریا کوردان پێشوازی کرنە ژ مێهڤانان. پتریا گەروکان ئاماژە بهندێ دایە کورد ب روحەکا پاقژ و تژی ڤیان دچونە بەراهیکا وان

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

یان ژی ژ پێش مێهڤانا ڤه دچن ئه ڤه ددەمەکێ دا بەری مێهڤان بهێته دناڤا گوندی دا. پتریا جاران ئاغا ب ڤی ئه رکی رادبوو، بەلێ ئه گەر ئاغا ل گوندی یێ ئاماده نەبا دا کوره کێ وی یان ژی جێگرێ وی چیته بەراهیا مێهڤانی و پێشوازیا وی کەت، و دەمێ مێهڤان برێدکەڤت مەزنێ گوندی دا کەسەکێ یان پتر دگەل فرێکەت هەتا رێکا وان نیشا بدەت و دگه ل مێهڤانی هەڤال بیت. ئه ڤێت ل خوارێ چه ند نموونەکن ژ پێشڤه چون و بریکەڤتنا مێهڤانی.

(کلودیوس جەیمس ریچ)روژهەلاتناس و گەروکێ بریتانی بوو، سالا ١٩٢٠ سەرەدانا کوردستانێ کریه و به حس ل پێشوازیا کوردان دکەت، دبێژیت بەری ئه ز بگەهمه باژێرێ سلێمانیێ گەلەك ژ مەزنێن کوردان پێشوازیا من کرن و پاشی بتنێ دووزه لام دمینن دا خزمەتا مه بکەن. پشتی دەمه کێ مەحموود مەسرەف، سەروك وەزیرێت پاشایێ سلێمانیێ بوو هاته دەڤ من و دڤیا من ئاگەهدارکەت کو ئێڤاری دێ پاشا سەرەدانا وی کەت و کەیف خوشیا خوبوهاتنا وی بو وەلاتێ وان دەربریت. پشتی نیڤرو من خو ئامادەکروپاشی پاشا گەهشته خیڤه تگەهامن و بخێرهاتنا من کر،هه ربێهن بهێن دکوته من بخێرهاتی وته کەز ل هندێ دکر کو وەلاتێ مه وەلاتێ تەیه ژی. (ریچ، ٢٠١٢، ٨٣-٨٤)

هەر چاوابیت ل ١٠ ئایار ریچ خو ئامادەکر بەرەڤ سلێمانیی بچیت. ژ داب و نەرێتێت کوردان کەسەك دهێته بەراهیا مێهڤانی و دبێژیت عوسمان بەگ برایێ بجیك یێ میری بو، دگەل هەمی ئه ندامێن ئەنجوومەنی، هندەك ل سه ر هەسپابوون وهندەك ب پیاده بوون و دگەل گەلەك ژ سەربازێن دی ئه م بەرەڤ باژێری برێکەڤتین وخەلکەکێ زور ژی بو ڤێ پێشوازێی کووم ببوو. دەمێ ئه ز گەهشتیمه کوچکێ، میری لبه ر ده رکەهی پێشوازییامن کرو خانیەك ل نزیکی کوچکێ بومن هاتبو ئامادەکرن، میری ته کەز لهندێ کر ئه ز کاربەدەستەکێ خو فریکەم دگه ل ئێکێ وی دا بچنه دناڤ باژێری دا و هه رچ خانیەکێ بدلێ من بیت بومه دێ ئێکسه رهێته چول کرن و بەلێ من حەزنەکر وان زێدەتر بێزار بکەم هه ر ژبه ر هندێ ئه ز دهەمان خانیڤه مام ئه وێ بەری هنکی بومن هاتیه دەست نیشانکرن.(ریچ، ٢٠١٢، ٩١-٩٥)

ئێك ژ نمونێن دیێن ریچ ئاماژه پێدای دەمێ سەرەدانا روژهەلاتێ کوردستانێ کری، به حس ل مێهڤانداریا (که ی خسرو به گ) سەروکێ هوزا جاف بوو، ل سلێمانیێ ریچ دیت بوو ، وداخاز ژێ کربوو سەره دانا وی بکەت. هەر ژبه رهندێ ریچ ل ٢٠ تەباخا ١٨٢٠ دگەهیته ئیرانێ. به ری بگەهیته کوچکا وی، بەگ بخو دگەل هەرسێ کورێت خو، موحەمەد به گێ برازایێ خو، و قادربەگ سەروکێ بەرێ یێ جاف دهێنه پێشوازیا وی. وژن

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ژی چاڤە ریێ گە هشتنا مە بوون دا بخێرهاتنا هەڤژینامن بکەن. ریچ دبێژیت ج جچارا مەردی و قەدرکرتنا وان ژ بیرامن ناجیت(ریچ، ٢٠١٢، ١٨٠-١٨٣)

(فردریك مێلینگن) گە شتیار، وگەریدە و نفیسەرەکێ بەریتانی یە، سالا ١٨٦٩ ب گە شتەکێ دهێتە ئیستەنبولێ و ل وێرێ دچیتە ئەرزورووم، وان و ئە رجیش. ملینگن ئاماژە بهندێ دە ت نەیا گرنکە لدەڤ کوردان مێهڤان ل چ دەم دا بگە هیت، خو ئەکەر چ دەم بیت یا فەرە پێشوازیا مێهڤانی بهێتە کرن. هە ر ژبە ر هندێ دەمێ ئە م گەهشتینە گوندێ(نوش) گوندەکێ بجویکە ژ ١٤-١٥ مالان پێك دهێت و دبێژیت ئە م بشە ف گەهشتین و درەنگ بوو، شێخ بخو هاتە پێشوازیا مە و چونکی درەنگی شەف بوو دونیا تاری بوو ژبەر هندێ ئە وان جراك ددەستێ وان دابوون دائە م رێکێ ببینین. شێخی مێهڤانداریەکا باش دکەل مەکرو روژا لدویف دا تێشتە کا نایاب بومە لێنابوو، دگەل خوارنەکا زور.(میلینگن، ٢٠٢١، ١٨٣)

(میجر نوئێل) ئەفسەرەکێ بریتانی بوو پشتی شەرێ جیهانی یێ ئێکێ شیا بچیتە دناڤ کومەلگە ها کوردی دا. دگەشتا خودا وەکی گەروکێت بەری نوکە ئاماژە پێ هاتیە کرن بە حس ل هە مان رێو رەسمێن پێشوازیکرن و چونا بەراهیا مێهڤانی بە ری بگە هیت کریە و دبێژیت بە ری ئە ز بگەهمە دەڤ یە عقوب پاشا سەروکێ هوزا(ئاتەمی) ئە وبخو بە ری هنگی هات بو پێشوازییامن ب دەهە کێلومەترا،و ما دگە ل مە هەتا هڤینگەهەکا بجویك یا هوزا وان، هە ر ل وێرێ خوارنەکا بە رفرە ه بو مە ئاما دە کرو من داخواز ژێ کر بەری دە ست ب خوارنا خو بکەین خە لکێ دژی کوم ڤە بن دا کو وێنەکێ بو بیرهاتن بکرم و تشتێ سە رنجامن راکێشای ئە و بوو یە عقوب پاشا کوتە من" تە دڤێت ژنك ژی تێدا بدەرکەڤن" من ژی دبە رسڤاخودا کوت" ئە کە ر لدەڤ هە وە شە رم نەبیت ئە ز حەز دکەم " ئە وی بە رسڤا من دا و کوت" بوجی شە رمە؟ ژنکێت مە گەلەك دجیاوازن ژ یێت تورکان ". و دراستی دا من دزانی کو ژنێت کورد خودان رەوشتەکێ مەزنن. (نوئێل، ١٩٨٤، ١٤٠)

پشتی هنکی ب روژە کێ ل ٣٠ ئابێ ئە ز بە رەڤ هاڤینگەها یە عقوب پاشا چووم، یە عقوب پاشا دگەل شێست سوارا ب تەقە و دە ف، شیرڤە هەتا نیڤا رێکێ پێش مە ڤە هاتن، هەتا ئە م گەهشتین ب ئاهەنگ و ستران ڤە پێشوازی لمە کر. دەمێ ئە م گەهشتین ژی وەسا بومە دیار دکرن ب حە ژێکرن و هەستەکێ مەزن وب دەهول وزرنا پێشوازیامە کر (نوئێل، ١٩٨٤، ٤٧-٤٩)

هەروەسا (دەبليو – ار- هەی) ل سالا ١٩١٩ وەك حاكمێ سیاسی ل هەولێرێ دهێتە دانان. دەتەدیارکرن دەمێ سە رەدانا (ئیبراهیم ئاغا) کری، سەروکێ هوزا دزەیی بوو ل مە خمور. دبێژیت دەمێ ئەم گەهشتین ئیبراهیم پاشا هاتە ژدەرڤەو بخێرهاتنا مەکرو بدەنگەکێ بلند پێشوازیا مەکرو کوت "بە خێرهاتی " بەرسڤا مە ژی ئە وبوو" سەلامەتبی". پاشان پسیارا تەندروستییا مە و کەسو کارێت مە کر، وبلەز داخاز ژ خزمەتکاران کرن فەرش و بالیفکان بینن وئەم برینە ژوورا مێهڤانا یا سەرەکی کو گەلەك پاقژو بژین بوو. هەی سێ تشتان بو خوینەرێت خودیاردکەت، دەمێ سەرەدانا سەروکەکێ کوردا بکەی دڤێت تو ژبیرنەکەی یائێکێ: پێ خو ل بەرامبەر کەسێ درێژنەکەی. یادووێ ب دەستێ چەپێ خوارنێ نەخوی. و یا سیێ یاریا دگەل سەیان نەکەی. ئە گەرتە ئە ڤ هەرسێ بنەمایی بجهئینان ئەڤە تە هەستێت خودانێ مالێ بریندارنەکرن(Hay,1921, 50) ..

هەر وەکی بەری نوکە هاتیە دیارکرن، ئێك ژ داب و نەرێتیت کوردەواری ئە وە دەمێ مێهڤانەك بو کوردان دچیت دچنە بەراهیا وان بو پێشوازیێ و پتریا جاران ژی دەمێ دچوون ژی دگەل دچوون هەتا دەرڤەی گوندی و دەمێ دگەهنە کوچکێ ژی هەمی مەزن و ماقویلێت گوندی پێشوازی و بخێرهاتناوی دکەن. هەی ئە ڤێ چە ندێ ب نموونە ڤە روندکەت. دەمێ دچیتە کۆیە بە ری ب گەهیت ب دەمژمێرەکێ ل سە ر گرکەکێ (٥٠) سواران چاڤەرێیاهاتنا وی دکر، ودبێژیت ئە ڤە هاتبون داکو پێشوازیا من بکەن. (Hay,1921,127)هەروەسا دەمێ ئە زگەهشتیم ژوورەك بو پێشواوی کرنا من هاتبو ئامادەکرن، تێدا هەمی ماقویلێن باژێری و مەلا تێدا کومڤەببون داکو بخێرهاتنا من بکەن ژوان ژی موفتیێ باژێری (موحەمەد مەلا فەندی، حەمە ئاغا، عەبدوللأ ئاغا سەروکێ حەوازیان بوو، و مەلاموحەمەد ئەفەندی. (Hay,1921,128 -129)

ژلایەکێ دیڤە، ئە گە رئاغا لمال نە بیت دێ کورە کێ وی ل شوینا وی بخێرهاتنا مێهڤانی کەت. ملینگن ڤێ چە ندێ ب وێنە روون دکەت، دەمێ گەهشتیە گوندێ (پیرون) ئاغایێ گوندی ئەحمەد بەگ ئاغا لمال نەبوو، بەلێ کورێ وی ل شویناوی پێشوازیا مە کرو کوت "دێ مەمنوون بین ئە گە ر هوین ببنە مێهڤانێت مە ". ئە م شە ڤە کێ ل وێرێ ماین و روژا دیڤ دا پشتی خوارنا تێشتێ هندەك ژ زەلامێت گوندی دگەل مە هنارتن هەتا دەرڤەی دەڤەرا وان دا دگەل مەدا هەڤال بن تشتێ سەرنجا من راکێشای ئەو بوو دەمێ مەخاترا خوخواستی ژنکێن وان ژی ل دوماهیا وان راوەستیابوون و دابێژنە مە بخێربچن ئە ڤ تشتە ل دەڤ دەڤەرێت دی یێت تورکنشین نین و بەروڤاژی ئەڤ چە ندە لدە ڤ تورکان کێماسی بوو (میلینگن،٢٠٢١، ٥٤-٥٥)

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

(جێمس برانت سکوایر) قونسلێ بریتانی بوو ل ئەرزەرووم، ل سالا ١٨٣٨سەرەدانا گەلەك دەڤەرێت کوردستانێ کریە و د پەرتووکا خودا نێرینێت خو لسەر مللەتێ کورد نڤیسانە. بەحسێ مێهڤانداریا کوردا کریە دبێژیت دەمێ ئەز گەهشتیە باژێرکێ (خینیس) سەر ب پاشایەتیا موشێ ڤە لکوردستانا باکوور. بەگێ ڤێ دەڤەرێ برایێ ئەمین پاشا یێ حاکمێ موشێ لمال نەبوو، بریکارێ وی ژی یێ نەساخ بوو، پاشی کورێ خو ڤرێکرە دەڤمن وسلاڤێت وی گەهاندنە من وگوت هەر تشتەکێ تو پێدڤی بی ئەم ئامادەنە وپاشی گەلەك جورێت خوارنا، بەرخ و شیرو هێك بومەدانان دا دگەشتا خودا بکاربینین) (Brant,1841,345. دهەمان دەمدا برانت دیاردکەت دەمێ بەرەف (موش) چوی پاشایێ باژێری(رەشید پاشا) ل مزگەفتێ بوو، ئێك ڤرێکردا بخێرهاتنامن بکەت وداخوازکرکا دێ کەنگی ئامادەبیت دا سەرو شوینی پێشوازیا وی بکەت و من ژی کوتێ دەمژمێر سێ، ئەوێ بەرپرس دوەختێ دیارکری دا هات وئەزبرمە کوچکا پاشای کو دناف گوندەکێ بچیك دا بوو ب ناڤێ (موکی یونك) وتشتێ سەرنج راکێش لدەڤمن ئەو بووپاشای بخوپترگرنگی ب خزمەتکرنامن دا لدەمێ نان خواردنێ دا وگەلەك ب گەرمی بخێرهاتنا من کریە ,Brant) (1841,350

دکەتواری دا ئەگەر خودانێ مالێ یێ نەساخ بیت و شیانا چوونا بەراهیا مێهڤانی نەبیت، جورە نەئارامیە ك لدەڤ پەیدا دبیت کوئە وبخونە چویە پێشوازیا مێهڤانی. هەرژیە رهندێ پشتی مێهڤان دگەهیت ئێکسە رداخوازا لێبورینێ ژ مێهڤانی دکەت و ئەڤە ددەمە کێ دا ئەوی هەرکە سەك ل شوینا خوهنارتیە بو پێشوازیا مێهڤانی. دڤی بیاڤی دا، برانت دیار دکەت دەمێ سەرەدانا گوندێ(پالو) کری بەگ ل مال نەبوو، برایێ وی نوینەرێ خو هنارت بو پێشوازیا مە، وداخاز ژمە کرئە م ئێك ودوو ببینین دا داخوازا لێبورینێ ژمە بکەت چونکی ئەوبخونەشیا بهێتە پێشوازیامە ژبەرێ نەساخ بوو(Brant,1841,367)

هەروەسا هەی د گەشتا خودا ئامازە بهندێ دەت، دەمێ دچینە رەواندز و پشتی دگەهیت گەلەك کەس دهێن بو بخێرهاتنا وی ژوان ژی فاتیمە خانم کو نیشتە جێبوو ل گوندێ فەقیان و حەویز ئاغای هروەتی ئێك ژ مروڤێن(موحەممەد سەعید بەگ) بو و پێش وی ڤە هاتبو ل شوینا وی داخوازا لێبورینێ کر کونەشیایە ئامادەبیت چونکی گەلەکێ نەساخە و نەشێت سواری هەسپی بیت(Hay, 1921,261) .

ژلایەکێ دیڤە، ئەکەرژبەرهەرئەکەرەکێ دی ئاغا نەشیا ئامادەبیت، دەمێ کەسەکێ فرێدکەت بو پێشوازیا مێهڤانی ئێکسەر بو مێهڤانی دیار دکەت، دەمێ دگەهیت ئاغا بخو دێ هێتە دەڤ و بخێرهاتنا وی کەت. باشترین نموونە لسەر ڤێ چەندێ دێ ئەوبیت دەمێ برانت دچیتە (وان) ل (ئەرتیمید) تەیمور بەگ کورێ پاشای هات ل

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بو ڤەکولینێن کوردی

شوینا بابێ خو بو بخێرهاتنا وی، دبێژیت کوتە من دێ بابێ من پشتی نیڤرو هێت بو بخێرهاتنا تە بەلێ من کوتە وی پێدڤی ناکەت ئە ز بخو دێ سوبەهی هێم بودیتنا وی. روژا لدویڤ دا ل دەمژمێر١٠ ی سپێدێ پاشای ب گەرمی پێشوازییا مە کرو پاشی گەلەک ب رەوشت پرسیار ژ وان کر وخزمەتا خو پێشکێشی وان کر. برانت دەربارەی پاشای دبێژیت زەلامەکێ ٦٠ سالی بوو، خەلکێ بازێرێ وانێ یە وخودان رەوشتەکێ بلندو خێرخواز بوو. هەروەسا گەلەک ب رێز گوتە مە دەست شویامن بکاربینن وئەڤە نە تشتەکێ سروشتی یی ل دەڤ مللەتێت روژهەلاتی. مێهڤانداری وڤیانا یا وان وە لمن کرئەز نەشێم وێ مێهڤانداریێ بێهلم، چونکی من ئە ڤ حە ژێکرن و رێزە دناف چاڤێت پاشای دا دیتن (Brant,1841,389-390)

ژلایە کێ دیڤە، ئە گە رخودانێ مالێ کەسە کێ دناڤ سالادا چوی بیت، یان ژی سەڤانەیێ خوش بیت، هە رخودانێ مالێ خو ب بە رپرسێ مێهڤانێ خودانیت وهزردکەت ئەرکە پێشوازیا مێهڤانێ خو بکەت. دا ئە ڤ خالە ب باشی بهیتە بە حس کرن، (ای –ام-هاملتون)ئەندازیارەکێ بریتانی بوو دناڤبەرا سالێت (١٩٢٧-١٩٣٢) ل عیراقێ کارێ ئەندازیاریێ کریە. رێکا ب ناڤ و دەنگ یاهەولێرێ بو حاجی ئەمەران چێکریە. هاملتون دپەرتووکا خودا (رێکەک بو کوردستانێ) بە حس ل چاوانیا چێکرنا رێکێ و ژیانا کوردەواری یا وی دەمی دکەت ودیاردکەت مللەتێ کورد مللەتەکێ مێهڤاندارو دلسوزە وبە حسێ خودکەت دەمێ بویی مێهڤانێ (عەلی ئاغا) و دبێژیت دەمێ ئە م گەهشتینە گوندێ (رایات) گوندەکە دکە ڤیتە سە ر سنورێ ئیرانێ و عیراقێ بە ری بچینە دناڤا گوندی دا، من کەسەک هنارت دا عەلی ئاغا هایدار بکەت ئە م ێت بە ر ب گوندی ڤە دهێن، چونکی کورد حەز دکەن بەری مێهڤان بوبچن بزانن دا خزمەتەکا باش بو بکەن. وەرزێ زڤستانێ بوو بەفر گەلەک دباری بەلێ عەلی ئاغا ژ پێش مە ڤە هاتە پیرمان وئە ڤە سەرەرای هندێ کو کەسەکێ دان عەمر بوو سەڤا ژی گەلەک یێ نەخوش بوو. ئە م برینەمال و رێزە کازورلمە کرت و پشتی خوارنێ ژی داخواز ژمە کر،شە ڤێ ل وێرێ بمینین و بە رەف چ جهانەجین. ئە م برینە ژوورا مێهڤانا و بشە ف خەلکێ گوندی هاتن بو بخێرهاتنا مە. (هاملتون ٢٠١٣،١٤٩-١٥٠)

تەوەرێ دووێ: مێهڤانداری ڤەرە، دڤێت بدەیە مێهڤانی

ئەڤ کوتنا مەزنا لدەڤ کوردان گەلەکا بەر بەلاڤە. میجر نوئێل ئە ڤێ کوتنا مەزنا ل پەرتووکاخودا(یاداشتەکانی میجر نوئێل لە کوردستان) ئاماژە پێدکەت (میجر نوئێل، ١٩٨٤،١٨١). مەبەست ژ ڤێ کوتنێ ئەوە بهەر رێکەکا هەبیت دڤێت تو خزمەتا مێهڤانێ خو بکە ی چونکی ئەڤە ڤەرە لسەر تە و دڤێت تو ڤەرێ خودانی بدەیێ. دیتریا

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

مللە تێن روژهەلات دا ئە گە ر زە لام یان خودانێ مالێ ل مال نەبیت ئەرکێ مێهڤانداریێ لسە ر وان رادبیت. بەروڤاژێ ڤێ چە ندێ ل دەڤ کوردان ئە کەر زە لام ل مال نەبیت کورێ وی یان ژنکێت وان پێشوازیێ ل مێهڤانا دکەن. ژبەر هندێ ئە کەر خودانێ مالێ لمال نەبیت ئە رکێ مێهڤانداریێ لسە ر ملێت وێ مالێ نارابیت. ئەندامێن دی یێن خێزانێ هەتا ئە کەر بجویك ژی بیت یان ژن بیت دڤێت ئە و بە رپرسایەتیا مێهڤانی ب ستویێ خو ڤە کرێدەت و رییێت خودانێ مالێ سپی کەت. بو وێنە:

جیمس برانت دبێژیت دگەشتاخودا ئە م کەهشتینی (بتلیس) سەر ب پاشایەتیا مووش بوو، دەمێ گەهشتی بەگ لمال نەبوو بە لێ تێشەکا خوش بومە هاتبو ئاما دەکرن. لدەمێ خارنێ ژی دا کورێ وی خزمەتا مە کر، تەمەنێ وی ٤ بو ٥ سال بوو دگەل خزمەتکارێت بەگی ل پشت وی بچویکی بوون. ئەو بچویکە وەسا رینشت بوو مروڤی دگوت ئەو بەگە ودبێژیت کورد ڤی جورێ داب ونەریتی هەر ژ بچویکاتی نیشا زاروکێت خو دەن. من وزەلامێن خو خوارن خوار، بەری بەگ بگەهیتە مال. روژا دووێ ژ گەهشتنا من بو بتلیس شەریف بەگ دزڤریتەڤە و سەرەدانا وی یا ئێکێ پشتی ڤە گەریای هاتە دەڤ مە ل وی جهێ بومە تەرخان کری وقەسێت خوش بومە کرن. دەمێ ئەم دا دەینە رێ، سپێدێ زی بەگ هاتە دەفمە ولگەل مە قەهوە ڤەخوارو ب گەرمی ئەم داینە رێ-Brant,1841,382) 383)

ژلایەکێ دیڤە میلینگن دبێژیت دەمێ ئەز ل گوندێ (نوش) من گەلەك دڤیا بچمە دناڤ مالەکێ دا، داکوشێوازێ ژیانا ژنێن کورد تێبگەهم، چونکی پتریا جهێت مە سەرەدانا وان کرین کوچك و جهێن مێهڤانان بوون. ددەلیڤەکێ دا ئە ز چوومە دنا ڤ مالەکێ دا و پاشان چەندین مالێت دی و تشتێ سەیر بو من ئە وبو ژنێن کورد بشێوەیە کێ باش خو دەرێخن و پێشوازیێ ل کەسێن بیانی و غەریب دکەن و بو من دیارکر،نە وەکی ژنێن ئە رمەنن خوترسنوك و شەرمین دیاربکەن و رەوشتێ وان فەرقە ژیێ ئەرمەنا. هەروەسا نە وەکی ژنێن تورکن ژی و پەروەردا ژنێن تورك چ کارتێکرن لسە ر ژناکورد نەبوویە. ژنا کورد ژهندێ ناترسیت کو من وەکی کەسە کێ غەریب دناڤ مالا خودابینیت، بەروڤاژی ڤێ چەندێ ب شێوە یەکێ ئارام وبسناهی بەرسڤا پرسیارێت من ئە وێت من لسە ر مال و زەلام و کە سو کارێت وان لێ کرین دان. (میلینگن، ٢٠٢١،٧٧)

دهەمان دەمدا (پورتەر) دگەشتا خودا ل کوردستانێ (١٨١٧-١٨٢٠) هەمان بوچوون هە بویە ودبێژیت، ژنێن کورد وەکی ژنێن گوندێن بریتانی نە باوەری بخوهەیە و خودان رەوشتە کێ مەزنن ود ئامادەنە پێشوازیێ ل مێهڤانان بکەن بێ دوو دلی.(Porter,1822,٤٦٧)

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بو ڤەکولینێن کوردی

میجه ر سون ئێك ژ سیاسەتمەداریت بریتانیی بوو، ل سالا ١٩٠٦ ناڤێ خو دگوهریت بو میرزا غولام حسەینی شیرازی و دەست ب گەشتا خویا نهێنی دکەت بو دەڤەرێن ئیرانێ و کوردستانێ . ل کرماشان فێری کوردیەکا باش دبیت و ل سالا ١٩٠٧ دەست ب گەریاناخو دکەت ل کوردستانێ دا. دوێ گەشتێ دا دناڤبەرا سالێت (١٩٠٧-١٩٠٩) خو دگەهینیتە باژێریت سلێمانیێ و هەلەبجە و و ل نزیك ئاگەه ژ ژیانا کورداو بارێ کوردستانێ بوویە و پەیوەندیەکا باش دگەل هندەك ژ سەرکردێت هوزا جاف هەبوویە. سون بە حس ل مێهڤانداریا کوردان دکەت ودبێژیت، هەتا ئە کە ر زەلام ل مال ژی نەبیت ژنا کورد پێشوازیا مێهڤانان دکەت و چەندین جارا و ل چەندین گوندان ژنێ بخێرهاتنا من کریە ئەڤە ددەمەکێ دا زەلامێ وێ لمال نە بوو. داکو ئە ڤ چەندە پتر روون بیت، سون نموونەکێ دەتەمە و دبێژیت دگەشتا خودا ئەز بوومە مێهڤانێ گوندەکێ هوزا مللی ل سە ر سنورێ ئاخا کوردستانێ دگەل سنورێ تورکیا یە. مەزنێ گوندی بومن مالەك هەلبژارت ئە ز لێ بنڤم ودەمێ ئەزچویمە وێ مالێ بتنێ ژنکەك لمال بوو، بومن دیاربوو دڤێت دگەل وێ خێزانێ د ژورەکێ ڤە بنڤین وبڤی هەلویستی ئەز مەندەهوش بوم چونکی دەمێ من خو ئامادەکری دا بنڤم ژنەکا جحێل هاتە ژورڤە وبێ دەنگی ب قەڤتەکا داران مال پاقژکر. ب شێوەکێ نەیێ سروشتی ئەزرینشتم ومن ب حێبەتی سەحکرێ و بە روڤاژی وێ بەرێ خونەدامن. پاشی ئەوێ هندەك نڤین دانانە برەخ من ڤەو من ژی چ نەکوتێ، چونکی لبەرمن بەرزەبو ئەز بخو چومە دهزرادا ودگەل خو ئاخفتم، ئەرێ ئەڤە ژی دێ هەر ل ڤێ ژوورێ نڤیت ؟ ئەڤە ددەمەکێ دا کوچ زەلام ل مال نە بوون. د وی دەمی دا زەلامەك هاتە ژوور و پسیارا من کر کا ئەز بو چی هێشتا نەنڤستیمە بومن دیاربوو ئەڤە خودانێ مالێ یەو یا دی ژی ئە وا کێسك ددەستی دا هەڤژینا وی یە. د وی گوندی دا ژبە ر رووبەری گوندی هەر مالەکێ ئێك یان دوو ژوور هەبوون، ئەو دگەل خێزانا خو دگەل من نڤستن دهەمان ژوورڤە. ئەڤە دیمەنەکێ گەلەك سەیر بوو لدەڤ من چونکی ئە گەر ئەز تورك یان عەرەب بام دا بێژنە من دعەرەبانێ دا بنڤە، بەس ما دەم ئە ز کوردم و مێهڤانێ وانم، هەروەکی ئە و ژوورە مولکێ من ژی یە. من ژی ژ لایێ خوڤە هە می هەول دان ئە ز ئازادیا وان تێك نەدەم. سپێدا ل دویڤ دا هە ڤژینا وی ئە ز هشیارکرم هێش زەلامێ وێ یێ نفستی بوو، ئە وێ کە ل و پە لێت من یێت سڤك راکرن و کرنە دعەرەبانێ دا و پاشان دوو یان سێ ژ گوندییان هاتن و ئە وتشتێت گران کرنە تێدا و ئە ڤە ئێکە مین کورد بوون من دیتین. (Soane,1926,25)

تەوەرێ سییێ: ئامادەکارییێن مێهڤانداریا کوردان

یاپێدڤیە جە، خوارن و ڤە خوارنەکا باشو گەش وهە وایە کێ گونجای بومێهڤانی بهێتە ئامادەکرن. پتریا روژ هەلاتناسان ئاماژە ب هندێ دایە کوردان جهەکێ تایبەت هەیە دبێژنێ کوچك، تێدا پێشوازیا مێهڤانا دهێتە کرن و خوارن و ڤە خوارنێن باش

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ژی بو دهێنه ئامادەکرن ئه ڤه دگەل هندێ گەش و هوایه کێ گونجای بو مێهڤانی دهاته دروست کرن. ل زڤستانا ل ژوورڤه دنفستن و ل وه رزێ هاڤینێ ژی ل جهەکێ هوین و پتریا جارا ل ناڤا باخجان دا دمینن

ل دەستپێکێ، ئەگەرئاماژه ب جهێ مێهڤانا بکەین دێ بینین هەر دکەڤندا هه تانوکه کوردا جهەکێ تایبەت بو مێهڤانا هەیه. دبەرێ دا پتریا گوندان کوچك هەبوون و دناڤا ڤان کوچکاندا پێشوازی ل میهڤانان دهاته کرن. میلینگن به حسێ کوچك یان ژی مێهڤان خانێن کوردا دکەت و دبێژیت دەمێ ئەم گەهشتینه گوندێ کوللی دکەڤیته دەشتا ئاراس. کوردان جهەکێ پاقژ و باش و جوان و دروست کربوو بو مێهڤانان ژخانییێت دی ێت گوندی دا ب رێك و پێکترو بلندترو باشتره و دبێژنێ مێهڤانخانه، ئه ڤه تایبەت بو پێشوازیکرنا مێهڤانا و رێبوارا هاتبوونه ئاڤاکرن. (میلینگن،٢٨،٢٠٢١ -٢٩)

دهەمان دەمدا هەی ژی نموونێن باش لسه ر کوچکێن کوردان دەته دیارکرن، بەحسێ دیوەخانێن کوردان کرییه ودبێژیت سەدان دەمژمێرا من دناڤ کوچکێن سه روکان یان ژی موختارێن گوندان دا بوراندینه. کوچکێن کوردان لسه ر بلندترین جهێ گوندی دا دهێته ئاڤاکرن. ل دەشتا هەولێرێ لسه ر ئێك ژ گرکان هاتیه دروست کرن. ژ ژوورەکێ هەتا سێ ژووران پێك دهێت ئه ڤه ژی لدویڤ دەولەمەندیا سەروکی دمینیت. نموونەکێ دئینیت و بەحسێ دەولەمەندترین سەروکێ هوزا دزەیی ئەحمەد پاشا دکەت و دبێژیت کوچکا وی لسەرگرەکێ مەزن هاتبو ئاڤا کرن، سێ لا ێت چوارگوشه هەبوون. ودەرگەهێ وێ ل رەخێ باکوور بوو، ورەخێ روژهەلات ژی ژوورەك لێ هەبوو بەرفرەهیا وێ (٤٥) پێ بوو ل زڤستانێ دا وەکی مال بکاردئینان و لهاڤینێ ژی دا بەشێ وێ یێ سه رەکی بو پێشوازی کرنا بوو. رەخێ باشووری ژی یا گرتی بوو، هندەك پەنجەرکێت بچویك لێ بوون هەوا تێرا دهات و دچوو وئەگەر توز وباهاتبا ئەو پەنجەره دهاته گرتن. لایێ روژئاڤا ژی جەند ژوور لێ هەبوون فەرش وکەرەستێت چایێ تێدابوون، و خزمەتکار ژی ل وێرێ دروینشتن، و دەرگەهەکێ بچویك لێ بوو دچوو حەرەما ژنکان(Hay, 1921,41-42)

بارا پتریا دیوەخانا ل دوو ژووران ودیوانکەکێ پێك دهات هندەك جارا ژی چەرداغ چێد کرن. لسەرچوار ستیونا دانان وب بەلگێن دارا سەرێ وێ دگرتن. بارا پتر نێزیکی کانیکێن ئاڤێ دروست دکرن و ئاڤ دهاته دناڤ دا و بوهاڤینا جهەکێ هین بوو. هەر دیوەخانەیەکێ ژی مزگەفتەك لێ هەیه ول هندەك گوندان ژی دیوەخانه دبوو مزگەفت وکەس ژی دژی هندێ نینه مێهڤانێن ئەوروپی تێدا بمینن. ل زڤستانا ژی جهێ ئاگری ل نویڤا ژوورێ دانا و دوکێلا وێ سەرێ غورفێ را دەردکەفت ومال گەرم دکرن وهندەك جاران ژی روندك ژبه ر وێ دویکێلێ ژ چاڤێت من دهات بەلێ کوردان گەلەك گرنکی بهندێ نه

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بو ڤەکولینێن کوردی

دا و بو وان ئاسایی بوو. مێهڤان خانە بێ بەرامبەر ژلایێ خەلکێ گوندی ڤە دهاتە چێکرن بو سەروکێ وان یان موختارێ وان.(Hay, 1921,٤٣)

هەی دەربارەی کوچك وگرنگییێت وی دبێژیت باشترین داب ونەرێتە لناڤ کوردا. سەرەرای هندێ ئەڤ نەرێتە لناڤ مللەتێت موحەمەد دا گەلەکێ بە ربەلاڤە بەلێ دناڤ کوردا دا جیاوازیا خوهەیە چونکی وان پێشڤە بریە و لدەڤ وان بویە هونەرەکێ جوان و هەتا وی رادەی سەروك یان موختار هەست ب شەرمزارییێ دکەت ئەگەر ئێك ل بەردەرگەهێ وان را بچیت و نەراوەستیت وچایەکێ نەڤەخوت. هە ر ژبە ر ڤێ یەکێ هندەك جاران من نەدڤیا بچم بەس ئە ز نەچاردبووم. دڤێت بێژین عەرەب ژی دوەسانە بەس نەوەکی کوردان ئە وهند خو ب مێهڤانی ڤە ناوەستینن و ب خوشی نا دە نە رێکێ (Hay,1921,49)

هەی جوداهیێ دئێخیتە دناڤبەرا سەروکە کێ ئاسای و سەروکەکێ دەولەمەند دا ودبێژیت ئە کە ر تو بیە مێهڤانێ ئاخایەکێ ئاسایی دێ هەمی دانعمرێت گوندی هێن و لبنێ ژوورێ روینەخار، وگوهێ خودەنە وان ئاخفتنێن مە و ئە و بێ دەنك دمینن و زاروکێن وان ژی دهێنە بە ر پەنجەرێ و نێرینامە دکەن. بەلێ ل کوجکا ئیبراهیم ئاغا بتنێ لاوەکی یان دووا زێدەتر تونابینی و ئە وژی هەر مروڤێن وی نە. ل جهەکێ دویر دراوەستن و تەماشەی مە دکر و جگارە پێش کێشی مە دکرن. هندەك خزمەتکارێن دی ل وێرێ بوون ب چێکرنا قەهوێ و چایێ ڤە دمژوویل بوون، و چێنە دبوو کە س بهێتە ژوور (Hay,1921,51-52)

(سیسیل جون ئێدموندز) ل سالا ١٩١٨ کارگێرێ سیاسی و شیرەتکارێ حکومەتا بریتانی بوو، دوی سوپای دا ئە وێ ل شەرێ جیهانی ێ ئێکێ دا دەست ب سە ر کوردستانێ دا گرتی. بەحسێ کوچکێت کوردان دکەت و دەتە دیارکرن کوچکێت وان گرنکترین دیمەنێت جڤاکی نە چونکی خە لکێ گوندی تێدا کوم دبن و دبیتە وە کی یانەیەکێ بو وان. ئە ڤ کوچکە دهێنە چێکرن بو پێشوازی کرنا مێهڤانان و ئە ڤە دگەل هندێ هەمێ پێتڤێن وان بو دهێنە دابین کرن. ئە کە ر ئاغا ل کوچکێ نە بیت دێ جێکرێ وی بەر پرس بیت ژ مێهڤانی (Edmonds,1957, 14)

بوچوونێن ئێدموندز راستن چونکی خەلکێ گوندی لڤێ کوچکێ دهاتنە کوم ڤە کرن بو خەلکی ژی دبو دەلیڤە مێهڤانێن ئاغای ببینن و هە ر ل وێرێ گول دەنگ و باسێن جیهانی دبوون ئە ڤە سەرەرای هندێ هە ر ل ڤان کوچکان دا ئارێشێن خەلکی دهاتنەچارەسە ر کرن. هندەك جاران ژی چالاکیێن هونەری تێدا ئە نجام دان و بە حسێ داستانێن کوردی دکرن و پتریا وان بشێوێ ستران کوتنێ بوون.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بو ڤەکولینێن کوردی

(ئەدموند رونالد ليچ) مروفناسێ جڤاکی و ئەکادمیێ بریتانی بوو لسالا ١٩٣٨ سەرەدانا کوردێن دەڤەرا رەواندز کربوو. لسە ر کوچگێن کوردان دبێژیت ئێک ژ سالوخەتێن سەرەکی ێن داب و نەریتێن کوردان ئە وە نەیا گرنکە کاوی کەسێ بیانی پلە هەبیت یان نە چونکی مێهڤانە لسە رخان و سفرەیا ئاغای دروینیتە خوارێ و دگە ل هندێ ژی جهێ نفستنا وی و خوارنا وی هەمی ب بەلاشی بو دهێتە ئامادەکرن. دگەل ئە ڤێ ژی هندی ئاغا دمێهڤانداریا خودا یێ مەردو دەست ڤە کری تر بیت هند ل دەڤ کەس و کارێن خو دێ ب رێزو رومەتتر بیت، چونکی لدە ڤ کوردان مروڤ دشێت رێزو رومەتەکا مەزن برێکا مێهڤانداریێ بدەست خوڤە بینیت(Leach, 1940, 28) .

هەروەسا لیچ ئاماژە بهندێ دەت، لدویڤ داب و نەرێتێت هوزا دڤێت ئاغای یان سەروکێ گوندی کوچکەك هەبیت، تێدا سەروك خێزان وخزمێت ئاغای و خەلکێ گوندی تێدا کوم دبن و هەمی مێهڤانا ژی مافێ هەی بچنە کوچکێ و برینە خوار. لدەڤەرا رەواندوز دیارە کوچکێ بناغە و بهایەکێ ئابووری هەیە. ئاغا پرانیا دەمێ خو ل کوچکێ بو برێڤەبرنا کاروباران و دیتنا مێهڤانان دەربازدکەت، لەورا کوچك ناڤەندەکا ژیانا هەمی جڤاکی ب گشتی یە. ئاغا بخو چاڤدێریا زادێ مێهڤانان دکەت دا خوارنا ژهەژی مێهڤانی بیت . بە لێ یا گرنکە بێژین، ئە ڤ خوارنە ژلایێ ژنان ڤە دهێتە لێنان(Leach, 1940,29).

هەروەکی مە بەری نوکە ئاماژە پێکری، یا گرنکە گەش و هەوای یەکێ گونجای بو مێهڤانی بهێتە دروست کرن. دڤی بیاڤی دا دێرك کینان ئاماژە بهندێ دەت کورد هەولدەن گەش و هوایە کێ گونجای بو مێهڤانێ خودروست بکەن لەورا دەمێ ئێك دبیتە مێهڤانێ وان ئە گە ر گە ش و هە وایێ ساربیت دبەنە دژورڤە بەلێ ئە گە ر هاڤین بیت و دونیا کەرم بیت پتریا جاران بشە ڤ لسە ر بانان دنڤن و ب روژ ژی دبیت ل جهەکێ هین و لبن سیبەرا داران و نزیکی کانیکەکێ یان جوکەکێ درینە خوارێ Kinnane,) 1964,12)

ژبلی ئامادەکرنا جهەکێ خووش بو مێهڤانی یا گرنگە خوارنەکا خوش بو مێهڤانی بهێتە دروستکرن. بو نموونە برانت دبێژیت دەمێ ئەز گەهشتیمە (نیرجکی) باژێرێ کوردییە سە روك وان (حاجی زەلال ئاغا) ب شێوەیەکێ کەلەك مەزن پێشوازیا مە کرو خوارنەکا گەلەك بەرفرە هـ بو مە ئامادەکربو، ئە ڤە سە رەرای هندێ پێتڤی نە دکر چونکی مە خوارن ل گوندێ بەری هنگی خواربوو. جهەکێ جان وئەفسانەیی ل ناڤەکا باخچەکێ دارێت جوداجودا لێ هەبوون ونێزیکی کانیەکێ بو مە تەرخان کر. ل دەمێ مە خاترا خواستنێ حاجی ئاغا هەمی کەل و پە لێت خوارنێ بکرە ژ بە رخان و شیرو

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بو ڤەکولینێن کوردی

نـان و...هتـد بومـه ئـا مـا ده كربـوون. دگـەل هنـدێ ژێ داخـوازا لێبـورينێ ژ مـن كـر بـو مێهڤانـداريا وى يـا نـه ژهـەژى وان و كـوت ئـه زل هەسـپەكێ بـاش دگـەريام دا وەك ديـارى پێشـكێشـى تـه بكـەم، بـەلێ مـن چ يێن ژ هـەژى تـه نـەديتن، مـن ئـه و پشـت راسـت كـر ئـه زگەلەك سوپاسدارێ مێهڤانداريا وى وچاڤدێريا وى مـه و هێش كـەيف خوشترم چ هـه سپ نەداينەمن(Brant,1841,356-357) .

يا گرنگه ئاماژه پێبدەين گەلەك جاران بارێ دارايێ خـەلكى نـه يێ خوش بوو، بەلێ دگەل هندێ ژى باشترين خوارن ل دويڤ شيانێت خو بو مێهڤانێ خو ئاماده دكر. دڤى بياڤى دا، برانت بـه حس ل گەشتاخو دكـەت و دەمێ گەهشتيه گوندێ (خينـى) شـێخێ مزگەفتێ يێ بـاژێرى بريـاردا هەرتشتەكێ برانت پێتڤـى بيت ژ خـوارن وكەرەستێن دى بـو دابين بكـەن ئـه ڤـه گـەل هنـدێ خـەلكێ وى گونـدى حـالێ وان يـێ بـاش نـەبوو. برانـت شەڤەكێ ل وى باژێرى ما ودبێژيت هندى جهەكێ خوش وجوان بو ئـەز ما مه لێ وشێخ ژێ كەسەكێ كەيفخوش بوو(Brant,1841,363)

ميلينگن بـەحسێ مێهڤانـداريا كوردان دكـەت و دبێژيت دگەشتا خودا دگـەل بـارام ئاغا ئـه م گەهشتينه گوندەكێ بجيـك دكـوتنێ (ئەيوبلـەر) خـەلكێ گونـدى ژ هندەك زەلامان و ١٠-١٢ بجيكان پێك دهات ب گەرمى پێشوازى لمەكر و داخاز ژمـه كـر ئه م بينه مێهڤانێت وان و خزمەتا مه بكەن. پشتى ئه م رازى بووين، بومه چەند ژوورەك پاقژ كرن. سەرەراى هندێ خەلكێ گوندى دهەژار بوون بەلێ دمەردبوون ووان دڤيا بومه برنجێ چێكـەن بـەلێ چـونكى برنج نـەبوو، وان سـافار بومـه چێكـر. وپاشـى مێهڤـان ئێـك ئێكـه دهاتنه ژوور بو بخێرهاتنا مه، هەر ژبه ر هندێ ئه ز نه شيام ژ دەمژمێرەكێ زێدەتر بنڤم (ميلينگن،٢٠٢١،٢٣-٢٤)

دهـەمان دەمـدا، برانـت دبێژيـت دەمـێ ئـه ز گـه هشـتيمه گونـدێ(ميـزرا) پاشـاى باخچەك بو مه ئاماده كر، دا خيڤەتێت خو لێڤه دەين. ل دەمێ تێشتێ ژى خوارنەكا مەزن بومه ئامادەكر، وهەمێ كەرەستێت دى بگـره ژ خيڤـەت و تشتێن دنـاڤ دا وهـه مـى كـەل و پەلێت دى يێن ئـه م پيدڤى بومـه تـه رخانكرن. هندەك كەس دانان بو چاڤدێريكرنامـه ب كورتى چ تشت ژوێ زێدەتر نه بوو ئه وا وى بو مه كرى. (Brant,1841,٣٦٦)

سەرەراى هەبوونا گەلەك مێهڤانان و بارودوخێ وان يێ لاواز، بەلێ كـورد هـەردەم ب دلـەكێ مـەزن پيشـوازيا مێهڤانـان دكـەن. هـه ى دبێژيـت دەمـێ ئـه ز بـەرەڤ كويـه چـويم درێكێ دا ئه ز گەهشتيمه گوندێ (هيران) وێ شه ڤێ ئـه ز ل وێرێ مام ل دەڤ (عـەلى بـه گ) ئه وى مێهڤاندارييەكا گه لەك باش دگه ل من كر.ئەڤه تشتەكێ نەيێ ئاسايى بوو،

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرى زاخو بو ڤەكولينێن كوردى

چونكی گوندێ وان دكەڤیتە سە ر رێكا دناڤبەرا كۆیە و شەقلاوە دا و گەلەك مێهڤان بو وان دچوون و لسە ر وان دبوو بارگرانی(Hay,1926, 153)

بڤی رە نگی دیاردبیت كورد جھ و خوارن و ئارامیا مێهڤانی وە ك ئە ركەك لسە ر ستوێ خو دانن و باشترین نموونە ژی دەمێ سون بەرەف هەلەبجە دچیت دچیتە مالا عادیلە خانم و دبێژیت دەمێ ئە ز گەهشتیم دوو خزمەتكار ێت وێ هاتن و من خو بو وان دا نیاسین. وان ژی داخاز ژمن كر برینمە خار هەتا ئەو خاتینا عادیلەخان ئاگەهداربكەن ژ هاتنامن. دەمێ زڤرین گوتەمن "خانمێ گوت جھێ دل خوشیامنە ئەگەر ئەز فارسەكێ شیرازی ببینم، ئەو ئێكەمین وەلاتیێ وێ دەڤەرێ یە ل ڤێرە پێشوازیێ لێ دكەن". پاشی لمالا تاهر بەگ كورەكێ وێ یە ژوورەك بومن تەرخان كر، وكەلەك رێز لمن هاتە كرتن و هەمی تشت وچا بومن ئینان. پاشی عادیلە خانم كەسەك فرێكر دا من ئاگاداربكەت دێ ل دیدارەكا تایبەت دا دچاڤ ب وی كەڤن و پاشی دیدارا مە پتر ژ دەمژمێرەكێ ڤەكێشا وئە وێ هەر تەكەز لهندێ دكر كا جھێ من بدلێ منە. فەرمان دا فەرشەكێ نوی بومن بدانن وپاشی داخواز ژمن كر ل روینشتنا پشتی نیڤرو دا ئامادە بم، هەمی روژێت ئێڤارا دگێران وتاهر بەگ ژی داخواز ژێ كر ل گوری ئێڤاران دا ئامادە بیت ودبێژیت خەلك ژی ب هاتنامن كەیف خوش بوون(Soane,1926,131-132)

مێهڤانداریيا كوردا بو كەسانێن بەرامبەر گەلەكە، بتایبەت ژلایێ خوارن و ڤەخوارنێ ڤە وهندەك جارا داخواز ژمێهڤانی دكەن لسەر خوارنێ نەرابیت. پتریا گەروكێن بیانی بە حس ل هندێ كریە، كورد حەز دكەن خوارنەكا خووش بو مێهڤانی ئامادە كەن. هەی نموونەكێ بو مە دئینیت، ئەڤ هەلویستە بو چێبوو دبێژیت جارەكێ رێكا من كەفتە گوندەكێ دا، بێ ئەز بزانم سەروكێ وان فەرمان دا بوو بەرخەكێ بومن سەر ژێ كەن. پشتی نیف دەمژمێرێ من داخواز ژێ كر دەستویریێ بدەتە من ئەز بچمە سەر رێكا خو بەلێ وی گوت نابیت تو بچی من بوتە بەرخەكێ سەرژێ كری ودبێژیت ئەم ژی نەشیياين بێژنێ نە و ئەم مەجبووربووین دوو یان سێ دەمژمێرا لهێڤیێ بمینن وپاشی داخوازكر شەڤێ ژی بمینن چونكی بەس دانەكێ بتنێ خزمەتا مە كری(Hay,1921,51)

هەروەكی مە بەری نوكە دیاركری دڤێت خوارن و ڤە خوارنەكا باش بو مێهڤانی بهێتە ئاما دە كرن. ئەڤە ددەمەكی دا ئە گەر د هەیڤا رەمەزانێ ژی دابیت. سە رەرای هندێ پتریا كوردان موسلمانن و دهەیڤا رەمەزانێ دا روژیان دكرن بەلێ دناڤ كوردان دا دڤێ مەهێ ژی دا رێزكرتنەكا زور ل مێهڤانی دهێتە كرتن خو ئە كەر مێهڤانێ بێ روژی بیت. هەی ئە ڤێ چەندێ بومە دیاردكەت و دبێژیت دەمێ ئە ز ل هەولێری، هەیڤا حوزەیران و تیرمەهێ دا من سەرەدانا پتر ژ حەفتێ گوندان كر. سەرەرای هندێ سەرەدانا من دهەیڤا

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بو ڤەكولینێن كوردی

رەمــەزانێ دادەســتپێکر بــەس تشــتێ خــوش ل دەڤ کــوردان ئــە وە رەمــەزان رێکریــێ ل مێهڤانــداریێ ناکریت و ل هــەمی جهان ب شــەڤ و روژ وەکــی ئێك خزمــەتا مــن دکــر . (Hay,1921, 269)

هەروەسا تشتێ ژ هەمیان سە رنجا هاملتون راکێشای ئە و بوو، ئە گە ر مێهڤان دوە ختەکێ نە یێ گونجای ژی دا بهێت دڤێت هە مان رێ و رە سمێن بخێرهاتنێ دگە ل بهێنە کرن و دبێژیت پشتی مە رایات بجهـ هێلای و مە بە ردەوامی دا رێکا خو هەتا ئە م گەهشتینە گوندەکێ درەنگی شە ڤ بو. من پێ باشبونە چوینە دگوندی دا، چونکی درەنگی شە ڤ بوو. بەلێ یونس ئە فە ندی دگەل مە بوو کەسەکێ کوردبوو، کوتە من "ل کوردستانێ ولدەڤ کوردان مێهڤانداری تشتەکێ پیروزە". ئـە م بـە رە ڤ گـوندی ڤـە چوین و خە لکێ گوندی دخەوەکا شرین دابوون و هندەك رابوونە ڤە دا بزانن کا ئە ڤە کی نە. یونس ژی پرسیارا مالا سە روکێ گوندی کر، وان ژی کوت ل مال نینە بەس مروڤە کێ خول جهێ خودانا یە. ئە وی زەلامی ئە م برینە کوچکا وی و گەلەکا سار بو وئە وێ بەرپسیار ژی کوتە مە ئە گەرهە وە بڤێت هین دشێن لڤێرە بمینن. بومن تشتە کێ سروشتی بوو چونکی درەنگی شە ڤ بوو، چاوا وێ شە ڤا درەنگ دێ ئارامیا وان تێك دەین. بە لێ بو کوردان ئە ڤە تشتە کێ نە دروستە ژبە ر هندێ یونس ب توندو تورە یی ڤە کوتێ : ئە رێ دێ مەزنێ تە چ بێژیت ئە گەر بزانیت بو ڤێ رەفتاراتە دگەل مێهڤانێت وی کری ؟مانە ئە ڤە کوردستانە؟ئاگری هەلکە، خوارنێ بینە، جهان بدانە و بلەز، ئە گەر ئە م لڤێرە نامینین ودڤێت بێژینە خەلکی کا تە چاوا رە فتار دگەل مە کر. ئە ڤە تشتە کێ گەلەك سەیربوو لدەڤ من چونکی ئە ڤ ئاخفتنە گەلەك درە ق بوون دگەل خەلکێ گوندەکێ تو نەنیاسی ، بە لێ چونکی یونس بخو کورد بو داب و نەرێتێت خە لکێ خو دزانین. کابرای ژی ب سە ر شوریڤە داخوازا لێبورینێ ژمە کرو هەمی پێدڤیێن مە ئامادە کرن داکو ئە م بێهناخوڤەدەین.(هاملتون،٢٠١٣، ١٥٢-١٥٣)

لڤێرە دیاردبیت، دڤێت جهەکێ خوش و خوارن وگە ش و هوایەکێ گونجا بو مێهڤانی بهێتە ئاما دە کرن ئە ڤە سەرەرای هندێ ئەگەر بارودوخێ وان یێ لاوازبیت یان ژی هەیڤا رەمەزانێ دابیت .

تەوەرێ چوارێ: کەیف خوشیا کوردان بەرامبەر مێهڤانان

ئێك ژ دا ب و نەرێتێت مێهڤانداریا کوردان ئە وە دڤێت خودانێ مالێ کەیف خوشیا خو بەرامبەر مێهڤانی دیارکەت و جورە ئا رامیە کێ لدەڤ مێهڤانی پەیدا کەت دا هەست بکەت یێ ل مالاخو. گەلەك سیاسەتمەدارو گەروکان ئا ماژە بهندێ دایە، داب و نەرێتێن کوردان و رێزکرتنا وان ل مێهڤانان بویە ئەکەرێ هندێ هزرکەن یێ لمالا خویا دووێ

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بو ڤەکولینێن کوردی

وهەست ب دلگرانیەکا مە ز ن دکرن دەمێ کوردستان بجهـ دهێلا. بە لگە لسە ر ڤێ چەندێ، دەمێ ریچ بو وەختەکێ کێم سەرەدانا ئیرانێ کری دبێژیت من هە ست ب دل تەنگیەکێ دکر لوێرێ. بە لێ ددەمێ زڤرینا مە دا بو باژێرێ سلێمانیێ زەلامێن من زانی پشتی دەمژمێرەکادی ئە م دێ گەهینە باژێرێ سلێمانیێ گەلەك کەیف خوش و شاد بوون، ومن بخوژی هەست ب ئارامیەکێ کر، وەکی کا چاوا مروف هەست پێدکەت دێ چیتە مالاخو، چونکی دراستی دا ئە و مێهڤانداریا جوان یا ل سلێمانیێ دگەل مە کری ئێك ژوان ئە گەرا بوو من هەست پێدکر ئە ڤە وەلاتێ من یێ دووێ یە. (ریچ،٢٠١٢، ٢٤٣)

ئە ڤە دگەل هندێ دا میهڤانداری و قەدرکرتنا کوردان وەل مێهڤانی دکەت دەمێ وی جهی بجهـ دهێلیت خەمەکا مەزن ل دەڤ پەیدا دبیت. وباشترین نموونە ژی ریچ دیاردکەت، دبێژیت دەمێ دهاتە بیرامن دەمێ نزیك بووی ڤی خەلکێ دلسوز بجهـ بهێلم، ئە ز گەلەك پێ تێك دچووم چونکی من دزانی گەلەك وەخت پێ دڤێت هەتا من بە خت هەبیت بچمە دناڤ هندەك کەسێت دی یێت وەکی وان دا، چونکی ب دلوڤانی هەمی شیانێت خو دئیخستنە بە ربو پەیداکرنا خوشی و بەختەوەریامن. (ریچ، ٢٠١٢، ٢٧٧)

ریچ دبێژیت : ئە ڤرو ل ٢١ چریا ئێکێ ب خەمەکا مەزن ڤە دێ کوردستانێ بجهـ هێلم و من چ جارا باوەرنەدکر، خەلکەکێ هوسا یێ باش یێ ل روژهەلاتی هەی. چ جهێ ئە ز چو بامێ گەلەك ب دلسوزی پێشوازیامن دکرو مێهڤانداریەکا بێ سنور دگەل من دکر. هە ر ژبە ر هندێ هەتا ئە ز دمرم ئە ڤ بیرهاتنە دێ دناڤ ناخێ من دامینن.(ریچ،٢٠١٢، ٢٩٣)

هەر دڤی بیاڤی دا سون لدەستپێکا گەشتا خودا ئاماژە ب باشی و رێزکرتنا کوردان دکەت و دبێژیت ، من دناڤ ڤی مللەتی دا هەست ب دلوڤانی و ئارامیێ دکرپتر ژهەرمللەتەکێ دی یێن ئە ز دناڤ دا ژیایم و دبێژیت ئە ز قەرداریێ باشیێت وانم (Soane,1926,2)

هە ی ژی ئە ڤێ چەندێ بومە ب نموونە ڤە رون دکەت و دبێژیت دەمێ من کۆیە بجهـ هێلای و ئە ز بەرەڤ بەغداد چویم خەمەکا مەزن ئە ز کرتم ، چونکی حەژێکرنا من بو وی باژێرکی و خەلکێ وێ یێ سەیر روژ بو روژێ پتر لێ دهات هەتا وی رادەی کو ئێدی داب و نەریتێن وان ببونە داب و نەریتێن من، ئە و تشتێن وان حەژێدکر من ژی حەژێدکر، شەرێن وان ببونە شەرێن من، و ئێدی من هەست ب ڤالاهی و دل تەنکیێ کر و جارەکا دی من خو ل دونیایەکا دی دا دیت .158 ,Hay,1921) (هەر وەکی مە بەری نوکە ژی ئاماژە پێدای ریچ ژی دەمێ کوردستان بجە هێلای هەمان هەست هەبوویە.

هە ر دکەڤندا هەتا نوکە لێڤ شوری بەرامبەر مێهڤانی نە ژ داب و نەرێت و رە وشتێ کوردان بوینە، هەر ئەڤێ چە ندێ وەل مێهڤانی کریە هەست بکەت نەکەسەکێ

بیانی یە، میجر نوئێل ئە ڤێ چەندێ بومە ب نموونە ڤەروندکەت و دبێژیت دەمێ ئە م گە هشتینە گوندێ (پالوت) بومن دیار بوو، تورك گەلەك دجودا نە ژ کوردان. تشتێ سە رنجامن راکێشای ئە و بوو تورك دبێ دەنگ و لێڤ شورن و دەمێ مروڤ وان دبینیت مروڤ هەست ب فشارێ دکەت ژلایە کێ دیڤە کورد دکەیف خوشن، وەل مروڤی دکەن مروڤ هەست ب ئارامیێ بکەت.(نوئێل، ١٩٨٤، ٥٣-٥٤)

بڤی رەنگی رێزکرتن و ڤیانا کوردان بە رامبەر مێهڤانێ وان ناهێتە وەسفکرن. هەتا ددەمێ خاتر خواستنێ ژی دا مێهڤانێ خو ب کەیف خوشی دەنە رێ. دڤی بیاڤی دا، میجر نوئێل دبێژیت دەمێ من خاترا خو ژ پیرە مێرە کێ هوزا سینا میللی خواستی ژ ڤی رە خی و رە خێ دی ئە ز ماچیکرم، ما چە کا پری حەژێکرن و دل ساخی(نوئێل، ١٩٨٤، ٤١)

یا گرنگە بێژین کا چاوا ب رێز ڤە پێشوازیا مێهڤانان دکر، وە سا خاتر خواستن ژی لدەڤ کوردان ب رێزو ڤیانەکا مەزنە. تشتە کێ ئاشکرایە ژ لایێ هەمی گەرووکێت ئینگلیز ئە وێت هاتینە کوردستانێ، ب گیانە کێ مەزن ژ لایێ کوردان ڤە هاتینە پێشوازی کرن، هەمی لسە ر هندێ رێکەڤتینە کوردان مێهڤانێت خو گە لەك خوش دڤێن و پێشوازیە کا مەزن لێ دکەن.

تەوەرێ پێنجێ: دیاری دمێهڤاندارێن کوردا دا

مێهڤاندا ریا کوردا جورە کەیف خوشی و رێزکرتنەك دگە ل هەیە و گەلەك جارا دیاریا پێش کێشی مێهڤانی دکەن. بە لێ دبەرامبە ر دا حەزناکەن ج دیاریا ژ مێهڤانی وەرکرن. ل دویڤ داب و نە رێتێت کوردان دڤێت ب هەمی شیان خزمەتا مێهڤانی بهێتە کرن و ئە ڤە ژی بێ بە رامبە ر. ژبە ر هندێ دێ بینین کەلەك جارا دەمێ مێهڤان حەزدکەت دیاریەکێ پێش کێشی خودانێ مالێ بکەت جورە نە ئارامیە ك لدەڤ خودانێ مالێ چێدبیت وئە وهزردکەت ئە ڤە وە کی دانا بە رتیلە کێ یە بە رامبەر وێ خزمە ت و رێزکرتنا وی کری بو مێهڤانێ خو و ئە ڤە ژی دژی داب و نە رێتیت کوردەواری بوینە. بو وێنە:

ریچ بەحسێ پاشایێ سلێمانیێ کریە، دەمێ سەرەدانا وی ل بارەگایێ وی کری، گەلەك دیاری و خوارن و پەزو هندەك کەرەستێت دی یێت خوارنێ دگەل خودا بو بربوون، و بریار دا هندی ل دەڤرا وان بمینیت نەهێلیت چ تشتان بکریت. (ریچ ٢٠١٢ ٨٦)

دهەمان دەمدا، برانت دبێژیت کورد گەلەك دڤەدرگرن وبەحسێ شەریف پاشا دکەت سەروکێ (بتلیس) بوو، دبێژیت گەلەك ب گەرمی پێشوازییا مە کرو رێزەکا مەزن ل مە کرت و چ تشتێ ئەم پێدڤی بوین هەمی بومە دابین کرن. دەمێ من ڤیا

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

دیارییەکێ پێشکێشی وی بکەم ئەز گەلەك وەستییام هەتا من رازی کری (Brant,1841,382-383)

میلینکن ئاماژە بهندێ دەت، دەمێ کورد هاریکاریا مروڤی دکە ن حەزناکەن پاراو بەخشیشا وەرکرن و دبێژیت دەمێ ئە ز گوندێ ئەیوبلەر ل روژادیڤ دا پشتی تێشتێ مە ڤیا ئە م بەردەوامیێ برێکا خوبدەین و من سوپاسیا بارام ئاغا کربو مێهڤانداریا وان. وان رێك نیشا مەدا. زەلامێت وی ئە م داینە رێکێ و من ژی هندەك دەرهەم وەك بەخشیش دانێ و ئە ز وەسا تێگەهشتم ئەڤ مللەتە حەزناکەن مروف بەخشیشی بدەتێ چونکی دا ئەڤ بەخشیشە سادەیا رەوشت و داب و نەرێتێن وان بەرزە نەکەت. (میلینکن،٢٠٢١، ٢٥)

هەروەسا میلینگن نموونەکادی دئینیت دەمێ دڤیا ژ رووبارێ توگوت دەربازبیت دبێژیت ئە م پێدڤی ب بەلەما بجویك بوین. پشتی هندەك کوردان هاریکاریا مە کری و ئە م دەربازکرین، ئە ز چووم دا کریا وان بدەمێ و من ٦٠ قرش دانێ، نزیکی ١٠ شیلەنك بوون. من کوتێ ئە ڤە کریا هەوە، چونکی وە ئە م دەرباز کرین. تشتێ سەیر ئەو بوو وان کوردان ب بێزاری ڤە پشتا خو دامە و رەت کر ئە وێ کرێێ وەرکرن. ئە ز ژی سیاری دەوارێ خو بووم و من کوتە وان ئە و پارە من ل وێرێ دانان ئە گەر هوین نەراکەن دێ ئێکێ دی هێت ول شوینا هە وە راکەت. (میلینگن،٢٠٢١، ٥٢)

پارە وەرکرتن بەرامبە ر خزمەتا مێهڤانی نە ژ رەوشتێن کوردەواری نە و برانت ب شێوەیەکێ نەراستەوخو بەحسێ هەلویستێ کوردان دگەل هەلویستێ گوندێ (کارزیت) گوندەکێ ئەرمەنیا بوو دکەت وبەراورد دکەت ودبێژیت، دەمێ مە ڤیا ببنە مێهڤانێت وان گوتنە مە ئەوێت لبەری وە چووین داخواز ژ مە کر بێژینە هەوە بەردەوام بن لسەر رێکا خو دا زی بگەهنە وان. دبێژیت ئەڤ جورێ درەوێ ل چەندین گوندان دگەل مە کر ژ بو هندێ دا دەرگەهێن خو لبەرمە نەڤەکەن ومێهڤانداریيا مەنەکەن چونکی نە دپشت راست بوون کا ئەکە ر وان خوارن وخزمەتا مە کر،کا ئەم دێ دبەرامبەر دا پارا دەینێ یان نە (Brant, 1841,385)

تەوەرێ شەشێ: مانا مێهڤانی و چاڤدێریکرن و پاراستناوان ژلایێ کوردان ڤە

ژ نەرێتیت میهڤانداریا کوردان ئە وە هەولدەن مێهڤانێ خو رازی کەن پتر لدەڤ وان بمینیت وچاڤدێریکرنا وان ژی ب ئە رك دبینن باشترین نموونە، دە مێ هەی بەرەڤ شە قلاوە دچیت ل گوندێ (کۆرێ) هەی وەسا دیاردکەت هندی ل کوردستانێ ب کێمی گوندەکێ وەکی کورێ یێ جوان دیتیە و وەکی بحەشتەکێ یە بو وان رێڤینکێن ژ دەشتێن هشك یێت هەولێرێ دهێن. لڤێرە موستەفا ئاغا پێشوازیا من کر و لبن دارەکا مەزن

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بو ڤەکولینێن کوردی

دا ل نزيك جوكەكێ جهەك بومن دانا. موستەفا ئاغا گرنگيەكا ئيكجار زور بمن دا و هەر ج تشتێ ئه ز پێتڤى بومن كر و كەلەك بزەحمەت ئه ز شيام وى رازيكەم رێكێ بدەته من ئه ز گه شتا خو بەرەڤ شەقلاوە بكەم (Hay,1921, 176)

ريج دبێژيت ميرى هەميا لسه ر ملێت خو راكر دائه ز پتر بمينم و زورى لمن كر، سوزێ بدەمێ هەمى سالا جارەكێ سەرەدانا سليمانيێ بكەمو ئه گه ر ئه ز رازى بووم دێ خانيه كێ خوش بومن دروست كه ت.(ريج،٢٠١٢، ١٢٩)

هەروەكى به رى نوكه ئاماژە پێ هاتيه دان، كورد حەز دكەن مێهڤانێ وان پتر لدەڤ بيت وچەند بمينيت بەرپرسيارەتى و پاراستنا وى دكەڤيته سه ر ستويێ خودانێ مالێ. پاراستنا مێهڤانى ئێك ژ ياسايێت مێهڤانداريا كوردانه ودائه ڤ چەنده پتر بهێته رونكرن، برانت بەحس ل گەشتاخو دكەت دەمێ ل گوندێ (بوكلام) ماى، ژ شێست مالێت كورد پێك دهێت دبێژيت مەزنێ گوندى بومه خارنەكا خوش ئامادەكر وهەردوو كورێت خو ژێ هنارتنه دەڤ مه دا خزمەتا مه بكەن وچاڤێ وان لمه بيت(Brant, 1841,373)

هەروە سا هاملتون به حس ل مێهڤانداريا شێخ تەها دكەت دەمێ سەرەدانا وى كرى ل هاڤينگەها وى ل كانى جنديان و دبێژيت دشيانێت مندا نين ستايشا باشيا شێخى بكەم كا چاوا وى پێشوازى ل مێهڤانان دكر. ل روژا دويڤ دا دەمێ مه خاترا خو ژێ خواستى دوو زەلامێت خو دگەل مه هنارتن، دا رێكێ نيشا مه بدەن و چا ڤێ وان لمه بيت. (هاملتون،٢٠١٣، ١١٥-١١٦)

ژ لايەكێ ديڤه ليچ ژى دياردكەت، ئه كەر مێهڤان خودان پلەيەكا بلند يا جڤاكى بيت، ئاغا بخول كوچكێ ل ده ڤ وى دنفيت يان ژى ئێك ژ كورێت ئاغاى، ئەوژى ب مەرەما وێ يەكێ دا بو دياركەن پاراستنا مێهڤانى ئەركێ وان(Leach, 1940,29)

ئەڤا سەرى وێ چەندێ راگەهينيت، د وەلاتێت روژهەلات دا ولناف كوردان ژى دا دزى ورێگرى وتالان كرن هەبوويه بەلێ هندەك ژ وان ژى هەبوينه خەون بهندێ ڤه د ديتن ئێك بێته مێهڤانێ وان وقەدرێ وى بگرن وژيانا وى بپارێزن. ژبەر ڤێ چەندێ دەمێ ئەڤ گەروكه دهاتنه كوردستانێ ڤێ چەندێ سەرنجاوان راكێشايه. هه ر ژبه ر هندێ گەلەك ژ وان بەراوردى دناڤبەرا كوردان و نەتەوێت دى يێن روژهەلاتى دا كرينه بو نموونه :سون دبێژيت كورد ژ عەرەبان وئەرمەنا وتوركا پتر رێزێ ل مێهڤانا دگرن وئەڤەژى يا گرنگه چونكى سون بو ماوەيەكێ درێژ دناف كوردان دا ودناف مللەتێت دى دا ژيايه ودبێژيت رێزگرتنا وان نەرێتەكێ كەڤنێ كومەلگەها كوردەوارى يە(Soane,1926,24) .

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بو ڤەكولينێن كوردى

دهـەمان دەمـدا نوئێـل ژی وەکـی گـەروکێت دی دبێژیـت مێهڤـانـداری و قـەدرکرتنا کوردان دگەل مللەتێن دی ناهێتە بەراورد کرن وئە ڤێ چەندێ ژی ب بە لگەڤە بو مە روون دکەت، دبێژیت ئەز دگەلە ك گوندێن کوردا رابوریم وئە وان رێز لمە دکرت و دە وارێن مە ب جەهی و ئالیکەکێ گەلەك گران تژی دکرن. بە لێ ل گوندێ (ئالوت) ب لێڤ شوری ڤە پسیارا مە دکر کامە چەند دەوار دگەلن. هە روەسا دەمێ سپێدێ ئە م ل گوندێن کوردان دەر دکەفتین دا خوارنەکا بە رفرەهـ ویا ب تێرو تەسە ل بومە ئاما دە کەن، ژ دەهـ جورێن خوارنا پتر پێك دهات وهە رژبەر ڤان خوارنا ئە م چەند دەمژمێرا گیرو دبوین. بەلێ ل گوندێن تورکان چە ند پسیارە کێن بێ رامان ژ مە دکرن بو نموونە هە ر ل وێ شە ڤا ئە م دگەهشتین دابێژنە مە دێ سپێدێ زوی دەنە رێ یان درەنگ ؟ ئە ڤە ژی ژ بە ر هندێ بە س دا تێشتا سپێدێ نەکەڤیتە سە ر مللێت وان. (نوئێل، ١٩٨٤، ٥٣-٥٤). هەر ژبە ر ڤێ چە ندێ ژی میجر نوئێل ئاماژە ب گەلە ك کوتنێت مەزنان ددەت لسە ر مێهڤانداریێ بو نموونە:

مێهڤان مێهڤانێ خودێ یە.

رزقێ مێهڤانی لسە ر خودێ یە. (نوئێل ١٨١،١٩٨٤)

ژلایەکێ دیڤە هاملتون دبێژیت بو من وەسا هاتبو بە حس کرن کورد ژ عەرەبان رەزیلترن بە لێ بومن وەسا دەرکەڤت ئە ڤ چەندە نەراستە. بو وێنە دەمێ من سەرەدانا رەواندز کری پێشوازییە کا باش لمە کرو خوارنەکا باش ژی بومە ئاما دە کربوو ئە ڤە سەرەرای هندێ بارودوخێ وان یێ داری یێ لاواز بوو و دهەژاربوون بە لێ خەلکەکێ سە ر بلندن و قە درگرن (هاملتون٢٠١٣، ١١٤-١١٥)

دەرئەنجام:

پشتی دویڤ چوون لسە ر بابەتێ مێهڤانداریا کوردان هاتیە کرن و ڤە کولین لسە رهاتیە ئەنجامدان چەندین دەرئە نجام ژلایێ ڤەکولەری ڤە هاتینە ڤەدیتن و بڤی رەنگێ ل خواریێ::

١. پێشوازی کرن و رێزکرتنا مێهڤانی ئە رکە لسە ر خودانێ مالێ بەری بگەهیت و پشتی دچیت ژی.

٢. جهـ، خوارن و ڤە خوارن و گە ش و هوایە کێ گونجای بو مێهڤانی دهێتە ئامادەکرن. ئە ڤە دگەل هندێ دا ئە گەر بارێ دارای یێ وان یێ باش ژی نەبیت.

٣. ئەگەر خودانێ مالێ ل مال نەبیت ئەرکێ مێهڤانداریێ لسەر ملێت وێ مالێ نارابیت و ئەندامێت دی یێت خێزانێ یان ژی ژن دێ بەر پرسایەتیا مێهڤانی ب ستوێ خوڤەکرێدەت.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بو ڤەکولینێن کوردی

٤. هەمی روژهەلاتناس و گەروکان بەحسێ مێهڤانداری و قەدرکرتنا کوردا کرییە و هندەك ژ وان ژی داکوکی لسە رهندێ کریە، کورد ژ مللەتێت دی پتر جیران پتر قەدر و رێزێ ل مێهڤانی دکرن. هندەك ژ وان گەروکان بشێوەیەکێ راستەوخو یان نەراستەوخوبەراوردی دناڤبەرا گوندێت کوردا و غەیری کوردا کرینە ولسە ر هندێ رێکەڤتینە کوکورد پتر ژعەرەبان و تورکان و ئە رمەنا رێزێ ل مێهڤانی دگرن.

٥. پاراستنا مێهڤانی ئە رکە لسە ر ملێت خودانێ مالێ. ژبە ر هندێ دەمێ ل گوندی و پشتی دچیت ژی هندەك کەسان دگەل وان فرێدکەن دا چاڤدێریا وان بکەن هەتاوان دەرباز دکەن.

٦. هە و لدان مێهڤان بو ماوەیەکێ پتر بمینیت ودەمێ مێهڤان ب رێدکەڤیت دا خواز ژێ دکەن جارەکا دی سەرەدانا وان بکەتە ڤە.

٧. مێهڤانداریا کوردان ژی جورەکێ کەیف خوشی و رێزکرتنێ دگەل هەیە هەتا وی رادەی کەل و پەلێت ئە و دگەشتا خودا پێدڤی دبیتێ بو ئامادە دکەن و دگەل هندێ ژی هندەك جاران دیاریە کێ پێشکێشی مێهڤانێ خو دکەن .

لیستا ژێدەران

بزمانێ کوردی

- فردریك میلینگن، گەشتەك لە کوردستان هەشتا سال لە مەو بەر، ژیانی کێوییانە لە ناو کوردەکاندا، و: پ.ی. د. سامان حسین ئەحمەد و توانا رەشید کەریم،(هەولێر:٢٠٢١)
- مێجە ر نوئێل، یاداشتەکانی مێجە ر نوئێل لە کوردستان، و: حسین احمد جاف و حسین عسمان نێرکسە جاری، (بغداد :١٩٨٤)
- کلودیوس جەیمس ریچ، گەشتنامەی ریچ بو کوردستانێ١٨٢٠، و: موحەمەد حەمە باقی، (هەولێر:٢٠١٢)
- هاملتون، رێگایەك بە کوردستان، و: د. عەلی عەبدولرەحمان عەسکەری، (هەولێر:٢٠١٣)

بزمانێ انگلیزی

- Brant, J.(1841). Notes of a Journey Through a Part of Kurdistan , in the summer 1838. London: John Murray.
- Edmonds, C.J.(1957). Kurds, Turks and Arabs: Politics, travel and research in North-Eastern Iraq, 1919-1925. Oxford: University Press.
- Hay,w. R. (1921), Two years in Kurdistan Experiences of a Political Officer 1918-1920. London: Sidgwick& Jackson.
- Leach, E.R.(1940) Social and Economic Organization of the Rowanduz Kurds Monographs on Social Anthropology. London School of Economics.
- Kinnane, Derk. (1970). The Kurds and Kurdistan. Oxford: University press

- Porter, K. (1822). Travels in Georgia, Persia, Arminia and Ancient Babylonia. London.
- Soane, E.B. (1926). To Mesopotamia and Kurdistan in Disguise; With Historical Notices of the Kurdish Tribes and the Chaldeans of Kurdistan. 2d edition, London: John Murray.

ضيافة الكرد في اراء الرحالة والسياسيين البريطانيين

الملخص:

تعتبرالعادات والتقاليد عند الكرد احدى ابرز الموضوعات التي كانت محل انظار المستشرقين البريطانيين المهتمين بتاريخ الكرد، وحاول البريطانيين معرفة جميع الامور المتعلقة بعادات وتقاليد الكرد ومنها الضيافة،وان تلك المسائل المتعلقة بالكرد من حيث العادات والتقاليد الاجتماعيةالتي كان يمارسهاالشعب الكردي سواء كانت ايجابية او سلبية فهي جزء من حياتهم الاجتماعية كغيرها من الامم، واصبحت تلك العادات والتقاليد محل اهتمام الرحالة والمستشرقيين الذين زاروا كردستان، واشاروا اليها في مذكراتهم.

نظرا لقلة اهتمام الباحثين بموضوع الضيافة فحاول البحث التركيز على اراء وتحليل المستشرقين البريطانيين على هذا الموضوع المتعلقبعادات وتقاليد الكرد، وينقسم البحث الى مقدمة وستة محاور مع ذكر لاهم الاستنتاجات التي تم التوصل اليها، وفي المقدمة توضيح لاهمية الموضوع واهدافه مع الصعوبات التي واجهت الدراسة، والمنهج المتبع فضلا عن ذكر لأهم المصادر المستخدمة في البحث.

ركز البحث في المحور الاول على عادات وتقاليد استقبال الضيف عند الكرد، وفي المحور الثاني يوضح تحليل موضوع متعلق بعادات الكرد على ان الضيافة دين، على صاحب البيت ان يهتم بضيفه كأنه دين عليه ان يسدده، اما المحور الثالث يلقي الضوء على الاستعدادات اللازمة لاستقبال الضيف عند الكرد، وفي المحور الرابع يشير الى الترحيب والتعامل اللطيف للضيف من قبل الكرد، وفي المحور الخامس يذكر تقديم الهدايا للضيف عند الكرد، أما في المحور السادس والاخير يوضح صفة الكرم عند الكرد في حراسة وخدمة الضيف، وفي الخاتمة ذكر لاهم الاستنتاجات التي توصلت اليها الدراسة.

الكلمات الدالة: *العادات والتقاليد، الضيافة، المهتم بدراسة الكرد، المجتمع، قوانين الضيافة عند الكرد*

Hospitality of the Kurds in the opinions of British travelers and politicians

Abstract:

The customs and traditions of the Kurds are one of the most prominent topics that caught the attention of British orientlists, who became interested in the social life of the Kurds. Therefore, the British aimed to learn all matters related to the customs

and traditions of the Kurds, including hospitality. The Kurds like any other nation had their positive and negative characteristics which made the British orientalists interested in learning them all. These Characteristics became the main reason for the travelers and orientalists to visit Kurdistan, and referred to them in their memoirs.

Due to the lack of interest of researchers in the subject of hospitality, this researches main focus is on the opinions and analysis of British orientalists on this topic related to the customs and traditions of the Kurds.

The research begins with an introduction followed by the body which is divided into six parts and ends with a conclusion. As well as, mentioning the most important sources used in the research. In the first part the research focuses on how the guests were received among the Kurds. In the second part, it explains that hospitality is a debt, which means the owner of the house should take care of his guest as if he had to pay the debt off. While the third part sheds light on the necessary preparations done to receive the guest. The fourth part refers to the welcoming and gentle treatment of the guest by the Kurds. The fifth part mentions the gifts presented to the guests. Finally the sixth part explains the character of generosity among the Kurds in guarding and serving the guest. The conclusion is summarizes the most important results reached by the study.

Keywords: *Customs and traditions, hospitality, society, Manners*

گۆڕانی کۆمەڵایەتی؛ هۆکارێک لە پاشەکشەی بەکارهێنانی ئەدەبیاتی فۆلکلۆردا

پ. ی. د. هەڵمەت بایز ڕەسووڵ
بەشی کوردی- فاکەڵتیی ئاداب- زانکۆی سۆران- هەرێمی کوردستان/ عیراق

پوختە:

ئەدەبیاتی فۆلکلۆری کوردی لە زۆربەی ناوچەکانی کوردستان چالاکە و پەیوەندی بە ژیان داب و نەریتی کوردەوە هەیە، بۆیە چالاکی و زیندوویەتییەی خۆی پاراستووە، بەڵام هاوکاتی ئەو گۆڕانکارییانەی کە لە ئێستادا لە ئاستی جیهانی ڕوودەدەن، وردە وردە ئەدەبیاتی فۆلکلۆری کوردی لە ناو ئەو شەپۆڵە گۆڕانکارییەی جیهانی و بەجیهانی بووندا چیتر ئەو چالاکی و زیندوویەتییەی خۆی پێ ناپارێزێت، بۆیە ڕۆژ بە ڕۆژ بە کۆمەڵێک هۆکارەوە پاشەکشەی ئەو ئەدەبیاتە بەپێی کات و سەردەم گۆڕانکارییان بەسەردا دێت. لەژێر ڕۆشنایی ئەو تێگەیشتنەدا ئەو توێژینەوەیە بەناونیشانی (گۆڕانی کۆمەڵایەتی؛ هۆکارێک لە پاشەکشەی بەکارهێنانی ئەدەبیاتی فۆلکلۆردا) دەبەسترێتەوە بەو هۆکارانەی کە ئێستا ڕوودەدەن، وەکوو گۆڕانکاریی ژیانی خێزانی و پەیوەندیی کۆمەڵایەتی شوێنگرتنەوەی تەکنەلۆژیا و دیاردەی کلتووری هاوبەشی جیهانی..هتد ئەو توێژینەوەیە ئامانجی دەستنیشانکردنی گرنگترین ئەو هۆکارانەیە کە لە ئێستادا دەبنە مایەی کزبوون و پاشەکشەی ئەدەبی فۆلکلۆری.

پەیڤێن سەرەکی: کزبوون و پاشەکشە، ئەدەبیاتی فۆلکلۆر، گۆڕانی کلتووری، جیهانگەرایی، کات و سەردەم.

پێشەکی:

ئەدەبیاتی فۆلکلۆری کوردی وەک یەکێک لە ئەدەبیاتە هەر دەوڵەمەند و فرە چەشنەکانی ڕۆژهەڵاتە. بەبەردەوامی زیندوویەتی و مانەوەی خۆی لەگەڵ خۆیدا بووە. لەگەڵ ئەوەشدا ڕۆژ بە ڕۆژ لە ڕووی چەندایەتی و چۆنایەتی گۆڕانی بەسەر دادێت. بەتایبەتی لە گۆڕانی کات و سەردەمدا ئەو خەسڵەت و تایبەتمەندیی زیندوویی خۆی وردە وردە بەهۆی دیاردە و کردەی بەجیهانی بوون و جیهانگەرایی و ئاڵوگۆڕە خێراکانی تۆڕی پەیوەندییە گشتییەکان و پچڕانی پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان، لە زیندوویەتیی بەرەو پوکانەوە دەچێت، واتە کاریگەریی ڕاستەخۆیان لە کردەی گۆڕانی ئەدەبیاتی سەرزاریدا هەیە.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ناونیشانی توێژینەوەکە (گۆڕانی کۆمەڵایەتی؛ هۆکارێک لە پاشەکشەی بەکارهێنانی ئەدەبیاتی فۆلکلۆردا) پەیوەستە بە مامەڵە کردن لەگەڵ هۆکارگەلێکی گرنگ لە ناو گۆڕانکارییەکانی کات و سەردەمدا دەردەکەون.

سنووری ئەو توێژینەوە بژاردەیەکی هەڕەمەکی چەند نموویەکە لە چەشنی ئەدەبیاتی فۆلکلۆر بە پێی ئەو خاڵانەی لە توێژینەوەکەدا وەک هۆکاری گۆڕانکارین، واتە وەرگرتنی نمونەکان زیاتر بەپێی خاڵە تاوتوێکراوەکانی ناو هۆکەرەکەی پشتی گۆڕانکاریی و کزبوونی ئەدەبیاتی سەرزارین، زیاتر وەرگیران و نموونەهێنانەوەش بە نموونەی چەند پەند و مەتەڵ و ئیدیەم و گۆرانی خراونەتەڕوو، کە زیاتر پەیوەستن بە ژیانی ڕۆژنە و کەم تا زۆر خەڵکی بەگشتی لەو دەربڕینانەدا هاوبەشن. خەڵک بەگشتی بۆ قسەکردن و نموونەهێنانە شتێکی لێ دەزانن. هەر لەو ڕوانگەیەشەوە لەو توێژینەوەیەدا هەردوو زاراوەی ئەدەبیاتی فۆلکلۆری و ئەدەبیاتی سەرزاریش لە بری یەکتر بەکاردەهێنرێن.
ئامانجی ئەو توێژینەوەیە دەستنیشانکردنی ئەو هۆکارە جۆراوجۆرانەیە، کە تایبەتن بە چۆنییەتی لە دایکبوون و مردنی ئەدەبی فۆلکلۆری، لەگەڵ ئەو گۆڕانکاریی و پێشهاتانەی لە ئەمڕۆدا ڕوودەدەن و لەگەڵ خۆیاندا کۆمەڵێک دیاردە سەرهەڵدەدەن، بەرەو وەستاویی و کزی دەبەن و پاشەکشە بە چالاکی ئەدەبی فۆلکلۆری دەکەن. ئەو توێژینەوەیە ئامانجی دەرخستنی ئەو هۆکارانەیە دەبنە هۆی ناچالاکی و پاشەکشەی ئەدەبیاتی فۆلکلۆر، جا چ هۆکاری جیهانی، یان هۆکاری ناوەخۆیی بن. پرسیاری توێژینەوەکەش ئایا لە ناو پرۆسەی جیهانگەرایی یان بەجێهانی بووندا ئەدەبیاتی فۆلکلۆر لە ناو ئەو گۆڕانکارییانەدا داهاتووی چییە؟ ئایا ئەو ئەدەبیاتە سەرزارییە دەوڵەمەندە لە ناو کایەی ئەو گۆڕانکارییانەدا کە بەپێی کات و سەردەم ڕوودەدەن، ڕۆڵیان لە ناچالاکی و نازیندوویەتیی ئەدەبیاتی سەرزاریدا هەیە؟ چۆن ئەو گۆڕانکارییە خێرایانەی لە جیهاندا ڕوودەدەن لەگەڵ ئەو کرانەوەیەی کۆمەڵگای کوردی و کاریگەرییە خێراکان لە کوردستاندا ئاوێتە دەبن و پاشەکشە بەچالاکی و زیندوویەتی ئەدەبیاتی فۆلکلۆر دەدەن؟
بایەخی ئەوتوێژینەوەیە وێڕای دەستنیشانکردنی ئەو هۆکارانەی لە پشتی پاشەکشە و ناچالاکی ئەدەبیاتی سەرزارین، ئەو توێژینەوەیە پاساوێکی گرنگیشە بۆ دەستنیشانکردنی ئەو میکانیزمانی کە لە سەردەم و کاتی ئێستادا بۆ پارستن و تۆمارکردن ئەدەبی فۆلکلۆر گرنگن، تا ئاستی مەترسییەکانی لەناوچوونی ئەدەبیاتی دەوڵەمەندی سەرزار کوردی کەمتربکاتەوە.

توێژینەوەک لە دوو تەوەرە پێک دێت تەوەرەی یەکەمیان کردەی گۆڕانی کلتووری لە ناو کۆمەڵێک چەمک زاراوەی جهانگەرای و سیتەمی نوێی جیهانیدا خراوەتەڕووە، لە تەوەرەی دووەمدا لایەنی پراکتیکی لەسایەی ئەو گۆڕانکارییانەی کە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

سەردەمی ئێستا بەهۆکاری جۆراوجۆر بە دوای خۆی داهێناون، بەمەش هۆکاری کزی ئەدەبیاتی فۆلکلۆری دەخاتەڕوو.

گۆڕانکاریی کلتووری لە کایەی گۆڕانی کۆمەڵایەتیدا:

لە ئاستی گشتی و جیهانیدا کلتوورێکی هاوبەش و کاڵبوونەوەی کلتوورە جیاوازەکان سیمایەکی دیاری ئەمڕۆی مرۆڤایەتییە. بەشێوەیەک جیهان لە ناو ئاڵوگۆڕی کلتووریدا ئامادەییەکی هاوبەشی ئەوتۆی هێناوەتەوە کایەوە، تەنها بە دواندن و پرسیارکردن، جیاوازیی سیمای مرۆڤەکان و بیرکردنەوە و زمانیان دەردەکەون، بە واتایەکی تر لە ڕووکەش و هەڵسوکەوت و ڕەفتارکردندا جیاوازییەکی ئەوتۆ بۆ ناسینەوە و کلتووری جیاواز بەدی ناکرێت، چونکە جیهان لە ڕواڵەتی یەک کلتووری هاوبەشدا دەردەکەوێت. لەپاڵ ئەمەشدا بەپێی ئەو سیستەمە نوێیەی جیهان، ئاستی گۆڕانکاریی کلتووری زۆر خێرایە و ڕێژەی جیاوازبوون و کاڵبوونەوەشیان وەک نییە. هەر نەتەوەیەک ئاستی مامەڵەکردن و پارێزگاریی کلتووری و ڕووبەڕووبوونەوەی پێشهاتەکان، جیاوازییان هەیە، بەڵام هیچ نەتەوەوە و قەوارەیەک لەو ئاڵوگۆڕە کەلتوورییە و سیمای هاوبەشبوون و گۆڕانکارییە خێراکان بەدەر نین. بەو پێیە کۆمەڵێک فاکتەر ڕۆڵیان لەبەریەکەوتنی کلتوور و گۆڕانکاریی کلتووری و پێشهاتەکاندا هەیە. بەردەوامی سیمایەکی هاوبەش دروست دەکەن. هەمیشە هێزێکی زاڵ ئاڕاستەیەک بۆ کلتوورێکی هاوبەش ئامادەیی هەیە. ((کلتووری زاڵ بەردەوام هەوڵدەدات بەها تایبەتییەکانی خۆی وەکوو تاکە بەهای بایەخدار بەسەر سەرجەم ئەندامانی کۆمەڵگا بسەپێنێ. لەبەرئەوە پارێزگاران بەردەوام حەزدەکەن کەمترین ئەندازەی گۆڕان بە دان نەریتەکانەوە بنێن. لیبرالەکان بە زۆری لایەنگری بەدیهێنانی گۆڕانکاری هێواش و سنووردارن و لەبەرامبەر ئەوانەدا ڕادیکاڵەکان بەردەوام لە خەمی بەدیهێنانی گۆڕانکاریی بنەڕەتیدا)) (موحسنی، ٢٠٠٢، ل١٣٥) بۆیە گۆڕانکاری خەسڵەتێکی هەمیشەییە و بەپێی کات و سەردەم لە گۆڕان دایە.

بیرمەندان و کۆمەڵناس و تیۆر داڕێژەران چ لە سەدەی بیستەم چ لە سەدەی نۆزدەمدا لە کانت و ماکسەوە تا دەگاتە مارکسیستەکانی سەدەی بیستەم و لیبراڵیەکانیش پێیان وایە بە تێپەڕبوونی کات و گۆڕانی کۆمەڵگە مرۆییەکان ڕۆڵ و کاریگەرییە کلتوورە جۆراجۆرەکان کەمتر دەبنەوە، بەرەو کۆمەڵگایەکی جیهانی بێ کەلێنە کۆمەڵایەتی و کلتوورییەکان دەچێت. لیبراڵەکان و تیۆرداڕێژەرانی نوێکردنەوەش ئەو جۆرە نیشانە کلتوورییانە بە دیاریەکی کلتووری دادەنێن، لە (کۆتایی مێژوودا) لە کامڵبوونی قۆناغەکانی نوێکردنەوە وردە وردە لەناودەچن. لەناو ئەو پرسگەلە هاوبەشە جیهانییەدا، کەسایەتی دادەڕێژرێن، نەک لەسەر بنەمای هۆگری و پەیوەستییە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

کلتوورییەکان (گوڵمحەممەدی، ٢٠٠٧، ل١). ((فێربوونی کلتوور لە ڕێگای مرۆڤەکانی ترەوە دەبێت. فێرکردنشی بەهۆی پەیوەندییە بەرامبەرەکان لە نێوان مرۆڤەکاندا شێوە وەردەگرێت. کلتوور بە ڕێگای بۆماوەیی ناگوازرێتەوە، بەڵکوو بەرهەمێکی کۆمەڵایەتییە. کولتوور بەرهەمێکی پاشماوەی کۆمەڵایەتییە و لە دروستبوونیدا چەند هۆکارێک وەکوو زانیاری زانستانەی کە لە ناو کۆمەڵگادا هەن، گۆڕانکارییە کۆمەڵایەتییەکان، پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان، هۆکارەکانی پێکگەیشتنی دەستەجەمعی دەور دەبینن)) (موحسینی، ٢٠٠٢، ل١٠٤) حەتمیەتی گۆڕان و گۆڕانکاریی کردیەکی بەدی هاتووە، لەو پەیوەندییەشدا دیاردە و وردە باتە کلتوورییەکانی دیکەش دەکەونە ژێر ئەو هەژموونە گۆڕانکارییانەوە.

دنیای پاش حیکایەتە گەورەکان وەک قۆناغی پۆست مۆدێرن گۆڕانێکی خێرا و بەرچاوە، ئەوە جێگای هەڵوەستە و لێکدانەوە بووە، بەردەوام ئەو پێشهات و گۆڕانکارییانەی سەدەی ڕابردوو بەخێرای بازیان دەدا، لەو بازدانەشدا هەردوو قۆناغبەندی مۆدێرن و پۆست مۆدێرن وردەکاری و شۆڕبوونەوەی تیۆری زیاتر بۆ ئەو گۆڕانکاریی و ڕووداوانە کران، کە هەژموونی گۆڕانکاری لە پرۆسەی کاتدا هەمەلایەن و بەرفروان دەبێت، بۆیە کۆی کایە و کەرەسەی ماددی و نامادی و هزرییەکان دەگۆڕێن ((ئاشکرایە ئەوڕۆکە هەر ئەو کەرەستانەیە لە عەقڵێکی مۆدێڕندا بەکار دەبرێ و لە ئاستێکی کۆمەڵایەتی و کلتووری و نەتەوەیی و ئابووری و سیاسی بەهێزدا وەک ئاستێکی ژیاری و تەکنەلۆژی بەکاردەبرێ و کەوتۆتە نێو تۆڕێکی گەورەی سیستماتیکی بەرفراوانەوە هاوکات سەرلەبەری ڕیتمی ژیانی ڕۆژانەی تاکە کەس و کۆمەڵ و گروپەکان گۆڕانکاریی و وەرچەرخانی گەورەیان بەسەردا هاتووە، تەواوی ئەو زەمەن و سەروەخت و شوێن و بونیاد و سیستمانە گۆڕانکاریی ڕەگوڕیشەییان بەسەرداهاتووە)) (جەبار، ٢٠١٠، ل١١-١٢) بۆیە کاریگەری بۆتە دیاردەیەک لە دەرەوەی ویستی کۆمەڵگا و تاکیش دایە. یەکێک لەو هەژموونی گۆڕانکارییانە هەژموونی تەکنەلۆژیا و ماس میدیا و کاریگەریی کەناڵەکانی ڕاگەیاندنە، بە تایبەتی بینراو زۆرتر ئەو پانتاییە داگیر دەکات. هەمان ئەو هەژموونە لە کۆمەڵگای کوردیدا کاریگەرییەکی خێراو بەرفراوانی لەسەر کورد هەیە و پێشبڕکێی داب و نەریتەکان و پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان دەکات، بەشێوازێکی مۆدێرنیش موتربەیان دەکات، لە هەموو تەمەنێک و ڕەگەزێکدا کاریگەری زۆری بەسەر دیاردە کۆمەڵایەتی و ژیانی ڕۆژانەوە هەیە. تەنانەت ئەو گوندانەش کە مۆرک و ڕەسەنایەتی خۆیان پاراستووە، ناتوانن لەو کاریگەرییە دەربچن (شاسواری، ٢٠٠٨، ل٥٦).

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

جهانگەرایی و کاریگەریی کاڵبوونەوەی کلتووری ناوچەیی:

جیهـــانگەرایی (Globalism) و بەجیهـــانیبوون (globalization) لە چوارچێـــوەی زاراوەی جۆرواجۆری وەک گەردوونی و سیستەمی نوێی جیهانی و ئیمپریالیزمی نوێ، لە ناو کۆمەڵێک چەمکی جۆراوجۆردا خۆی دەنوێنێت، هاوکاتیش بڵاووبونەوەی تەکنەلۆژیا و تێکەڵاوی کلتووری و نزیکبوونەوەی جیهان و بچووکردنەوەی جیهان، مانای بەرفراوان بەجیهانی بوون دەدەن. هەندێجار ڕەهەندێکی ئایدۆلۆژی لە چوارچێوەی هەوڵی بە ئابووری و سیاسەت و کلتوورێکی جیهانی بۆ مرۆڤایەتی هەڵدەبژێرن، لەژێر ناونیشانی جۆراوجۆر لە ڕێی بازاڕی ئازاد و تەکنەلۆژیا و پەیوەندیکردن، دەیان کەناڵی جیاواز بۆ کردەی بەجیهانیبوون دەرکەوتووە و وەک هێز و کاریگەرییەک لە زۆربەی کایەکانی ژیان خۆی نواندووە. لە سایەی ئەم دەرکەوتەیەش زیاتر ئاستی ئابووری و سیاسی و کۆمەڵایەتی و دەوڵەت و بازاڕ و خوێندن و بیرکردنەوە و گۆڕانکاری هزری ڕوویداوە. یەکێک لەو لایەنانە بریتییە لە گۆڕانی کۆمەڵایەتی و کزی بەها کۆمەڵایەتییەکان و کلتوورییەکان، تا ئەو ئاستەی ئەدەبی فۆلکلۆریش لەژێر تێگەیشتن و گۆڕانکاری کۆمەڵایەتی و کلتووریدا، وەک برەوی کۆمەڵایەتی و ئاستی بەکارهێنان و کزبوون و پووکانەوە، زۆر گۆڕانی ڕویانداوە، بۆیە یەکێک لەو تێگەیشتنانەی ئەمڕۆ، لە سایەی دیاردەی جیهانگەرایی و هەژموونی یەک ئاڕاستەییە، هەروەها کاریگەریی و دیاریکردنی ئاڕاستەکانی ئەو کۆمپانیا زەبەلاح و زۆر و زەوەندەکان حەزی تاک و گۆڕانی کۆمەڵایەتی ئاڕاستە دەکەن، لەگەڵ خۆیاندا خەسڵەتی کلتووریی جیاواز یەک دەخات، بە جۆرێک هیچ شەپۆلێک لەبەردەم ئەو مێدیا و پاوانخوازیی و ئاڕاستەکراوانەدا ناوەستێت. ئەو شەپۆڵە بەرفراوانە و فرە لایەنە ئەمڕۆ مرۆڤ بەرەو سەلیقە و ئارەزوویێکی هاوبەش گرێ دەدات.

زۆربەی بیرمەند و تیۆرستانی سەردەم بۆ ڕوانین و پرسەکانی گۆڕانی کۆمەڵایەتی و گۆڕانی کلتووری و جیهانگەرایی پێیان وایە لە سایەی ئەو سیستەمە نوێییەی جیهان یەک نیشتمانی بێ دەوڵەت، وەک سیستەمێکی پارێزگاریی لە بری سیستەماکانی دیکەی سەدەی بیستەم، دروست دەبێت. (گمبل، ٢٠٠٦، ل١٥) ئەگەرچی خوێندنەوەی ئەو گۆڕانکارییە سیاسی و کلتوورییانە وابەستن بە ئاڕاستەی جیهانگەرایی، لە هەمانکاتدا ئاڕاستەی پێچەوانەش هەر جێی مشتومڕە. یەکێک لەو بەڵگانە پرسی جیهانگەرایی لە سەردەمی کۆڕۆناشدا هەڵوەستەیەکی دروست کرد، کە هەموو شتێک بەو خێراییەوە بچووکبوونەوەی جیهان و سیما و تایبەتمەندییە نەتەوەییەکان وەلا نانرێت. بەتایبەتی لە گوتاری ئێستادا ئەو ئاقار بەندییە خاوتر کراوەتەوە. لەگەڵ ئەوەشدا کاریگەری جیهانگەرایی بەردەوامی هەیە ئەگەر لە هەندێ پرس و بابەتی تایبەتدا وەک بەریەکەوتنی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

کلتوورەکان و پرسەکانی فێمینیزم و کاری ڕێکخراوەیی و پرۆسەی دیموکراسی هەندێک ئاراستەی ئەرێنی وەرگرتووە، بەڵام بەدیوێکی دیکەش لە ڕووی ئەو بەها کلتوورییانەوە وەک ئەدەبیاتی سەر زاری و تایبەتمەندی ئەدەبی فۆلکلۆری کاڵبۆتەوە، بۆ نموونە لە کۆی ئەو ڕوانییە هاوبەشەی وەک بەشێک لە پرۆسەی نووسین و گوتاری ڕۆشنبیری هەیە، جیهان چرکراوەی تێگەیشتنێکی هاوبەشە بۆ ئەو ئەگەر و ڕووداوانەی کە لە جیهان ڕوودەدەن، وەک یەکەی تێگەیشتن ڕاڤە دەکرێن، سەر لەبەری ئەو تێگەیشتنە جیهانییە، بۆیە پرسەکانی وەک ڕەڤەی کلتووریش لە ڕووە گشتییەکەی دەکەوێتە ژێر تیشکی ئەو تێگەیشتنە. ((جهانگەرایی و ڕامالینی سیمای کلتووری نەتەوەکان وەک هۆکاری دەرەکی کاریگەری بەسەر هەموو جیهاندا هەیە، بەتایبەت ئەو نەتەوانەی میکانیزمی خۆپارێزیان بۆ شەپۆلە جیهانگەراییە کزە و هەر خەریکی لاسایکردنەوەن))(بایز، ٢٠١٩، ل١١).

ئەگەرچی سیستەمی نوێی جیهان لە ناو کۆمەڵێک ڕوانگەیی تیۆری جیاواز و دژبەیەک و ناکۆک قسەیان هەیە بۆ پرسی ئابووری و سیاسی کاری ڕێکخراوەیی و ئافرەت و ژینگە و ڕێکخراوە نێودەوڵەتییەکان، ئاستی تێگەیشتنی ئەرێنی و نەرێنی هەیە، لەگەڵ ئەوەشدا بەها کلتووری و چێژە کلتوورییەکان لە ناو ئەو هاوکێشە سیستەمە نوێیەی جیهان گۆڕانکاری بەسەرداهاتووە ((لە ڕووی کلتوورییەوە گۆڕانکاری لە بونیادی کۆمەڵگا بەگشتی دروستبووە، وایکردووە بونیادی خێڵ و بونیادی خێزان و بەها کۆمەڵایەتییەکانیش بگۆڕدرێن، ئەمەش لە هەندێ باردا ئەم بونیادانە بەرەو نوێبوونەوە هەنگاویان ناوە، ئەگەرچی لە هەندێ باری تردا، بەرەو دژایەتی و لێکترازان هەنگاویان ناوە)) (یەحیا، ٢٠٢١، ل١٨٥) لەنێو ئەو هاوکێشەدا ئەو گۆڕانکارییانە وەک تۆڕێک بە هەموو دیوە هزری و گۆڕانی ڕەفتار و ئاکار دەگرێتەوە، بۆیە بەردەوام لەناو کردەی کاتدا گۆڕانکاریی وەک هەرەمێک لە کلتووری بیرکردنەوەدا ڕوودەدات. بەتایبەتی ئەگەر دەسەڵات لە میکانیزمی بەرگری و خاو کردنەوەی شەپۆلەکانی جیهانگەرایی هارمۆنی ئەو سیستەمەدا ڕۆڵ نەبینێت، پرۆسەی داماڵینەکە خێراتر دەڕوات. ئەو تایبەمەندییە نەریتی و گوندییەی لە کوردستاندا هەیە دیوێکی بەرەنگاریی و خەسڵەتی لۆکاڵی هەیە، خێرا دەکەوێتە ناو تۆڕە گشتییەکە ((لە ئاکامی ئەو غەمساردی وێرانکردنەوەی دێهاتەکاندا کولتووری ڕەسەن، بەروبوومی کشتوکاڵی زەنگین، زمان، ئەخلاقی کورد..هتد، خەریکە سەرتاپا نغرۆ دەبن و لە بری ئەوەش تێکەڵاوییەک لە کلتورێکی شێواو و بۆدەڵی داگیرکاران و بیانی پەرەدەسێنێ))(هەندرێن، ٢٠١٧، ل١٦٠) بەتایبەتی ئەگەر ئەو بەها کلتوورییەی کوردی نەنرخابێت، چونکە پێش ئەو شەپۆلە بەرفراوانە، گرنگە بەهای

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

کلتووری ڕەنگرێژی خۆ هەبێت، تا ئاستی دامالێنی کلتوورییەکە خاوتر بێت و میکانزمی بەرگری ئامادەیی هەبێت.

کارگەری جیهانگەرایی لەسەر ناسنامەی کلتووری بەردەوامی هەیە، کەم تا زۆر لە هەر کۆمەڵگەیەکدا ئەو کاریگەرییە دەرکەوتووە. وەک (جۆن لۆک) پێی وایە هۆشیاریی یادەوەری وەک پایە و پێکهاتەی ناسنامەی تاکەکەسین، چونکە هۆشیاریی تاکەکەس لە پەیوەندی ژیانی ڕابردوو بە ئێستاوە دەردەکەوێت. لە هەر کۆمەڵگایە ئەو شێوازە ژیانە بە دوایەکدا هاتووە بەهۆی هونەر و باوەڕ و داب و نەریتە، کە تاکەکانی کۆمەڵ باوەڕیان پێی هەیە، لە سایەی ئەو دامەزراوەوە، بەو ئاکار و داهێنانە هزری و زمانی و فۆلکۆرییانەوە و بەها و چالاکییەکانی نێوان خۆیان بەرهەم دێت. ناسنامەی کلتووری لە کۆمەڵێک خەسڵەتی ئاکاری و بەهای کۆمەلایەتی تاکەوە سەرچاوە دەگرێت، هەر لە سەرەتای ژیانییەوە پێیەوە کاریگەر دەبێت، هەروەها هەلومەرجە جوگرافی و مێژووییە لە سەردروستکردنی ناسنامەی کلتووری کاریگەری خۆیان هەیە. (الزدجالي، ٢٠١٤، ص٢١٣-٢١٤)، ئەو ناسنامە کلتوورییە، بەپێی نەتەوەکان دەگۆڕێت، کاریگەریی بەجیهانیبوونیش ڕێژەییە، ڕێژەی کارتێکردن دەگۆڕێت. ((هەموو بیرمەندانی تایبەت بە دیاردەی بەجیهانیبوون لەسەر ئەوە کۆکن، ئەو دیاردەیە لە ئێستادا گەشەی زۆری بەخۆیەوە بینیوە، کە دەوڵەتە لۆکالییەکان بەرەو لاوازی دەچن وکولتووری لۆکالی لەبەردەم لەناوچوون، یان هیچ نەبێت لاواز بوون دایە،لە جێی ئەوان کولتوورێکی جیهان بەڕێوەیە، کە هەڵگری پەیام و دونیابینی تایبەت بە خۆیەتی، ئەمەش لە سایەی سیستمی سەرمایەداری لیبڕالی بوو)) (یەحیا، ٢٠٢١، ل٧٢).

ئەدەبیاتی سەرزاری لە گۆڕانکاریی کلتووری و سیاسیدا:

کوردستان بەو دابەشبوون و پەرچەبوونە سیاسییەی هەیەتی ئاستی سیاسیی و کۆمەلایەتی جیاوازی وەرگرتووە، هۆکارە گشتتیەکانی ئەو تووێژینەوەیە هەموو پارچەکانی کوردستان دەگرێتەوە، لەگەڵ ئەوەشدا ئەو هەولانەی بۆ پەرۆشی و کۆکردنەوەی ئەدەبی فۆلکلۆری دراون، بەپێی پارچەکانی کوردستان دەگۆڕێن و ئاستی مەترسییەکانی کزبوون و لەناوچوون جیاواز و جۆراوجۆرن. لە باشووری کوردستان ئەو هەولانەی لە ماوەی پەنجا ساڵی ڕابرووەدا دراون، زیاتر و بەرچاوترن. هەوڵەکانیش لە چاپ و چاپەمەنییەکانی سالانی هەشتاکان، زیاتر هەوڵەکان تاکەسی بوون. لەگەڵ ئەوەشدا هەندێکجار کەمتەرخەمی و هەوڵەکانیش وەک پێویست نەبوون، ئامادەکارانی ئەدەبیاتی فۆلکلۆری سەرزاری، لەپێش ڕاپەڕین ئاماژەیان بە وکەمتەرخەمیانە کردووە، هاوکاتی ئەو هەوڵە تاکەکەسییەی باشووری کوردستان هەولی پارچەکانیتریش هەیە، بەتایبەتی لە یەریڤان و کوردانی یەکیەتی سۆڤیەتی جاران لە سالانی سییەکان هەولی باش و

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

کاریگەربوون، لە ماوەی دە پازدە ساڵی ڕابردووشدا لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان هەوڵی تاکەکەسی باش بۆ کۆکردنەوە و چاپ لە ئارادان. لەگەڵ ئەوەشدا وێڕای ناتەواویی پچڕانی پەیوەندی پارچەکان، لە باکوور کوردستان تاوەکوو ئێستا بەهۆکاری سیاسی ئەو دەرفەتە بەرفراوانە لە ئارادا نییە. ((لە کوردستانا ترکیێ ژبەر ڕەوشا سیاسی ژبەردەستی قەدەغەتی تورەبوونا ئیمکانان نمونەیێن فۆلکلۆرا کوردی، هەم نەهاتنە بەرەڤکرن، هەم ژی ل سەر ڤان بەرهەمان کار، خەبات و لێکۆڵینێن زانستی نەهاتییە پێکئانین، ژبەر ڤان دوورییان فۆلکلۆرا کوردی ئیرۆ باش نایێ ناسین))، (ڕۆهات ، ٢٠٠٦، ل٢)، شایەنی باسە لەو هەوڵەی توێژەران بەشە کوردییەکانی باکوری کوردستان لەو چەند ساڵەی دوایدا بەرنامەی کاریان بۆ ئەدەبیات و کلتوور زمانی کوردی دەستپێکردووە، گۆڕانکارییەکیش بۆ ئەو پرسە لە باکوور دێتەکایەوە.

کلتوور وەک چەمکێکی بنەڕەتی زانستی کۆمەڵایەتی، پەیوەست بەتەواوی کایەکانی زانستە مرۆییەکان و هەموو ئەو شتانە دەگرێتەوە، کە سەروسەودایان بەهەڵسوکەوت ڕەفتاری مرۆڤەکانەوە هەیە، لە تێگەیشتنی جیاواز و جۆراوجۆرەکاندا، شتێکی هاوبەشی مرۆیی لە پیوەندییەکانی مرۆڤدا دەردەکەوێت، بەو واتایەی بەهایەکی کلتووریێک لەگەڵ بنەماکانی دیکەی پێکەوە ژیان کۆیان دەکاتەوە، هەروەها لە ناو ئەو پێکهاتە کۆمەڵایەتییەشدا، کلتوور خەسڵەتێکی گوێزراوەی هەیە. ((گۆڕان لە بەشێکی کولتووردا دەبێتە هۆی گۆڕان و ململانێ و گوشار لە بەشەکانی تریشدا)) (موحسنی، ٢٠٠٢، ل١٢٢) لە ناو ئەدەبیاتی سەرزاریدا بەپێی کات و هۆکارە ناوەخۆییەکان دەستاو دەست دەکات. هەر کۆمەڵگایەکیش خەسڵەتی تایبەتی خۆی هەیە ئەو بەهایانەی کە لەناو ئەدەبیاتی سەرزاریدا هەن، هەمان ئەو بەها کلتوورییانەن لە هەناوی تاکەکانی کۆمەڵدا سەرچاوەیان گرتووە ((وەختێك تاکەکانی سەر بە کولتوورێك بەهەر هۆکارێك دێنە ناو کولتوورێکی ترەوە، کولتووری هاتوو دەست دەکات بە فشار خستنەسەر تایبەتمەندیەکانی کلتووری یەکەم و هێواش هێواش گۆڕانی بەسەردا دێت، ئەم پرۆسەیە بە لێدانی کولتووری ناو دەبرێت)) (ڕەشید ، ٢٠١٦، ل٢١). ئەوەی لە گۆڕانە کلتوورییە ڕۆڵ دەبینێ کلتووری زاڵ و هێزی شوێنگرەوەی کلتوورە بەسەرئەوەی تردا، ئەو کلتوورە نوێییە لە هێزەوە سەرچاوەی گرتووە، بە کۆمەڵێک هۆکارەوە گرێدراوە. ((کولتووری نوێ بەشێوەیەکی توند خۆی دەخزێنێتە ناو کولتوورەکەی تر و دووچاری لاوازی و بێتوانایی دەکات، ئەم لێدانەش زۆرجار هۆکارەکەی کۆچکردنە. هەتاکو جیاوازییەکان لە نێوان کولتوورەکاندا زۆرتر بێت، هێزی لێدان و بەریەککەوتنەکە زۆرتر دەبێت. کولتوور دیاردەیەکە دەگۆڕێت، ئەزموونی مێژوویی ئەوە دەردەخات، کە کولتووری کۆمەڵگەیەکی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

دیاریکراو لە کات و ساتی جیاوازدا یاخود لە شوێن و جوگرافیای جیاوازدا گۆڕانی بەسەردا دێ)) (هەمان سەرچاوە، ل٢١).

ئەو کلتوورە دەستاو دەست و خێرایانەی ئەمڕۆ ڕەنگدانەوەی هەموو ئەو ڕوودا و گۆڕانکارییانەن لە کایەکانی سیاسی و کۆمەڵایەتی و ئابووری ڕوویان داوە. لە سایەی ئەو سیستەمە جیهانییەدا سیمای کلتووری نەتەوەکان ڕادەماڵێت و مۆدێلی و کلتوورێکی دیکە ئاڕستە دەکات. بۆیە لە ناو ئەو گۆڕانکارییە خێراییانەی ئەمڕۆ ئەدەبیاتی فۆلکلۆر کە پەیوەستە بە بیرکردنەوە و کلتووری نەتەوە، هاوپەیوەندە بە کلتووری قۆناغێکی دیاریکراوەوە کە تێیدا کات و شوێن و کلتوور لە بەکارهێنان و لە دایکبوونی ئەدەبیاتی فۆلکۆریدا ڕۆڵ دەگێڕن و دەبنە بنەمایەکی گرنی بنیاد و پێکهاتەی چەشنەکانی ئەدەبی فۆلکلۆر. ئەوەی جیاوازە لە سەردەمی ئێستادا کۆنتێکستی کۆمەڵایەتی و کات و شوێن و کەرەسەی ماددی و نامادی وەک پێکهاتەی کلتوور گۆڕانی بەسەر داهاتووە. لە سای ئەو گۆڕانە کلتوورییدا ئەدەبیاتی فۆلکلۆریش وەک بەشێک لەو کلتوورە دەگۆڕێت و کلتووری دیکە شوێنی دەگرێتەوە و لە چالاکی دەخات. ((وەستاوی و بۆ هەمیشە وەك خۆی نامێنێتەوە، سەقامگیریی بۆ ماوەیەکی کاتی دروست دەبێت لە پەیوەندیدا بە هەندێك بنەما و ڕەگەز لە کولتووردا، بەڵام ئەم سەقامگرییە هەمیشەیی نییە، بەڵکوو بە کات و دیاردە کولتوورییەکانەوە پەیوەستە، هەر کاتێك پێویستیی نوێ و دیاردەی کولتووری نوێ سەریان هەڵدا. گۆڕان لە کولتووردا سەرهەڵدەدات، ئەم بنەمایە بۆ کولتووری کۆمەڵگەی کوردیش ڕاستە و چاوەڕوانکراوە، بە تایبەتی گۆڕانە کولتوورییەکان لە چواردەورمان و لە جیهانی دەرەوە خێرا و بەرچاون)) (ڕەشید، ٢٠١٦، ل٢٢) دەکرێت ئەو شەپۆڵە بەهێزەی وەک ڕاماڵین و داماڵین خەسڵەت و بەهای کلتووری کاڵ دەکاتەوە، بەلایەنی کەم تۆمارکردن و چاپکردن دەبێتە میکانیزمێکی بەرگری بۆ خاوکردنەوەی ئەو شەپۆڵە، چونکە دیوێکی گرنگی ئەمڕۆی قەوارەی نەتەوەیی زمان کلتوورە، وەک پایەکی سەرەکی بۆ ماوەنەوە ئامادەیی هەیە، هەروەک چۆن لە ڕابردوودا کوردستان لە ناو ئەو هەموو هێزە داگیرکارییەدا توانیویەتی قەوارەی نەتەوەیی خۆی لە ناو ئەو جوگرافیا پەرتەوازە و داگیرکارییەدا پارێزگاریی لێ بکات.

کاریگەری تەکنەلۆژیا لەسەر گۆڕانی بەهای ئێستاتیکی و هونەریدا:

تەکنەلۆژیا وەك یەکێك لە دەرهاویشتە و پێدراوەکانی سیستەمی سەرمایەداری جیهانی، هەروەها وەك دەرکەوتەیەکی گرنگ و خێرای پرۆسەی مۆدێرنە، نەخشی زۆری هەیە لەسەر کایە کۆمەڵایەتی و ئابووری و کولتورییەکان، بەرهەمی فۆلکلۆری ئەدەبی وەک بەرهەمێکی گەل و نەتەوە و میراتی نەتەوەیی دادەنرێت، ئەو زیندوویەتییەی هەیە وابەستەیە بە پەیوەندیی کۆمەڵایەتی بە ژینگە و دەوروبەر، وەک مێژوویێکی ڕاستەقینە و

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

کۆمەڵایەتی دادەنرێت (عومەر، ٢٠١٨، ص٣٨) ئەم پەیوەستبوونە مێژوویی و ژینگەییە بەپێی گۆڕانی کات، گۆڕانی بەسەر دادێت. کۆمەڵگای کوردی هاوکاتی مانەوەی هەندێک داب و نەریتی کۆن لەگەڵ کلتووری نوێشدا مامەڵە دەکات و کاریگەری لە دەرەوەی خۆی هاتۆتە ناوی و لە زۆر باردا کلتووری نوێ جێگای گرتۆتەوە، بەجۆرێک لە ناو ئەو کلتوورە هاوبەشە جیهانییەدا ئامادەیی هەیە، لە ژێر ڕۆشنایی تیزەکەی (ولیام ئۆگبێرن) بۆ پرسی گەشەی ماددی و نامادی کلتوور، ئەو گۆڕانکارییە مادییانەی ڕوویانداوە لە ڕووی تەکنەلۆژی و گەشەی ئابووری و دیجیتاڵی، کلتووری کۆمەڵایەتی وەک کلتوورێکی ناماددی کەمتر گۆڕانی بەسەرداهاتووە و خاوترە، سەرەڕای ئەوەی هەندێک بەهای مرۆیی کۆمەڵێک دیاردەی گرفتئامێزیش وەک بێ پێوەری کۆمەڵایەتی و ترازانی پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان و ترازانی پەیوەندییە گەرمەکان و پەرتبوونی بەها مرۆییەکان و هاوردەی دژینە و بەرژەوەندیخواز کە هەر یەکێک لەوانە لەگەڵ تیزی (ئیمیل دۆرکایم) پێوەری کۆمەڵایەتی دنیای نوێ و (زگمان باومان) لە پەیوەندی نوێگەریی شل ئاماژەیان بۆ کراوە و کاریگەری خۆیان نواندووە. بەدیوێکی دیکەشدا مۆدە کۆمەڵایەتییەکان بەپێی کات و شوێن ڕۆڵیان لە دیاریکردن و نەخشاندنی کەسێتی مرۆڤەکاندا هەیە، ئەو مۆدە کۆمەڵایەتییانەی ڕۆڵیان لە دروستبوونی چینایەتیشدا هەیە و لە دروستکردنی پەیوەندی خزمایەتی و هاوڕێیەتیدا بەشدارن، هەروەها دروستکردنی دەستی سیاسی و شارستانی وهونەریش دەگرنە خۆیان. ئەو مۆدە کۆمەڵایەتییانە دیاردەی ئابووری و کۆمەڵایەتین، لە پرسی چینایەتی‌یدا مەودای دورستکردووە و زەقتری کردووە، ئەمەش لەگەڵ هەر یەکێک لە تیزەکانی (جۆرج زیکیل و مارکس ڤبلن) دەگونجێت. تەنانەت جیهانی نوێ لە دیوی سەرمایەدارییەوە کاریگەری لەسەر هونەر و کلتوور هەبووە، لە ناویشیاندا کاریگەری تەکنۆلۆژیا لەسەر چێژ و جوانی هونەری موزیک بەرچاوە. گۆرانی کوردی وەک نمونەیەکی کلتووری و هونەری کاریگەریی موزیکی نوێ لەسەرە و بە کاڵا کراوە وەک سەرگەرمکردن و بۆ پارە و سامان بە ئامانجگیراوە، ئەمەش ئەو پاشەکشەیەی کلتوور و چێژی گشتی لێیەوە چاوەڕوان دەکرێت، ئەگەرچی لە ڕووی موزیکییەوە کلتووری کوردی زیاتر لە هەموو کایەکانی دیکەی کلتووری توانیویەتی وەک شوناس و زیندوویەتی خۆی لە پرۆسەی بەجیهانیبوون ببینێت (ڕەشید، ٢٠١٦، ل١٢٥- ل١٢٦).

ئەو تێگەیشتنە تیۆرییەی بۆ گۆڕانی کلتووری لە ئارادان کلتوور بەگشتی و لەناویشیدا کلتووری بیرکردنەوە وگوێگرتن و وەڵانانی شێوازی دەربڕینی زمان و کەرەسەکانی زمانیش گۆڕانییان بەسەرداهاتووە بەپێی ئەو چینایەتییەی مۆدە کۆمەڵایەتییەکان و تەکنەلۆژیا بەرهەمی هێناوە ئەدەبیاتی فۆلکلۆر لەپرسی ئەو مۆدەکۆمەڵایەتیانەدا پەراوێزخراوە، چونکە بەشێوەیەک بەکارهێنانی کەرەسەی ماددی و

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

نامادییەکان لەگەڵ ئەو مۆدە کۆمەڵایەتیان و چینە کۆمەڵایەتییانە پاشەکشەی کردووە و ناچالاکە، چونکە کەرەسەکانی زمان و دەستەواژە و کەرەسەی نامادییەکان هەماهانگیان لەگەڵ ڕەوتە جیهانییەکەدا هەیە، لە ناو ئەو چینە کۆمەڵایەتیەشدا وەک دابەشبوونی چینایەتی زمان و میراتی کلتووری بیرکردنەوەی ڕابردووش گۆڕانی بەسەرداهاتووە. تەنانەت چینی مۆدە کۆمەڵایەتییەکان بۆدەرچوون لە چینە گشتییەکە پێویستە زمان و بیرکردنەوە و کەرەسەی بەکارهێنانی ئەدەبیاتی ڕۆژانەشیان جیا بێت.

ئەدەبی فۆلکلۆری لە نێوان لێکەوتەکانی کات و سەردەمدا:

هەموو ئەو ڕووداوە کۆمەڵایەتیانەی و گۆڕانکارییانەی ڕوو دەدەن هاوپەیوەستن بە کات و سەردەم، بۆیە لە چوارچێوەی کات و سەردەمدا پێویستە مامەڵەیان لەگەڵدا بکرێت، لە کاتی جیاواز جیاوازدا گۆڕانکاریی بۆ چالاکی و زیندوویی ئەدەبیاتی سەرزاری بە پێی هەلومەجە کۆمەڵایەتییەکانی سەردەم قسە هەڵدەگرێت، چونکە بەرجەستەکردنی کلتووری تایبەت بەپێی کات لەگەڵ ئەو هەلومەرجە دەگۆڕێت کە لەسەردەمێکەوە بۆ سەردەمێکی دیکە جیاوازن. لە قۆناغی منداڵیدا گۆشکردن و ڕاهاتنیان بە وتنەوەی ئەدەبیاتی فۆلکلۆر سروشتی بوو، بەشێوەیەکی خۆکرد و ئاسایی درێژەی هەبووە، بەڵام لە نەوەی ئێستادا وردە وردە بەپێی گۆڕانی سەردەم هۆکارەکانی پەیوەستبوون گوێزانەوەکە نامێنێت. لە ئێستا منداڵان لە دەرەوەی بازنەی فێرکاریی و پەروەردەی کلتوورین، هەر ئەوان دەبنە نەوەیەک و هۆکارێک بۆمانە و زیندووی ئەدەبی فۆلکلۆری. ((منداڵانی ئالودەبوو بە شاشە زیرەکەکان (نەوەی ئایپاد) زۆر کەم شارەزای کلتوور و کەلەپور و فۆلکلۆری نەتەوەکەیانن و فەرهەنگی زاراوە ڕەسەنەکانی زمانی دایکیان زۆر کەم و لاوازە بەبەراورد بە نەوەی کۆن و ئەو منداڵانەی دوورن لە شاشە زیرەکەکان و ئەنتەرنێتەوە)) (ڕەسوڵ، ٢٠١٦، ل١٦٢) بەرجەستەبوونی کات لە چوارچێوەی ئەو گۆڕانە کۆمەڵایەتی و هەلومەرجەی ئێستا دەتوانرێت ناچالاکی ئەدەبیاتی سەرزاری تاوتوێ بکرێت، بە واتایەکی دیکە کاتی زستانە و پێکەوە ژیان و پیشەوەری لە سەردەمی باپیرانی ئێمەدا لەگەڵ جیاوازییەکانی ژیانی ئێستادا جیاوازییەکانی ئاستی گۆڕانی کۆمەڵایەتی دەردەکەون، بەجۆرێک زمان و بیرکردنەوە و کلتووری قسەکردن و پێکەوەژیانیش گۆڕانی بەسەرداهاتووە، کەواتە ئەو پەرتییە کۆمەڵایەتی و ناکۆمەڵایەتی بوون دوورکەوتنەوەی پەیوەندییەکان یان پچرانی کات و سەرقاڵی ئەندامەکان و گۆڕانی ڕێڕەوی ژیان و گۆڕانی خەو ژەمەکانی خۆراک و کۆنەبوونەوەی خوان وایانکردووە گۆڕانی دیاردەی ئەدەبیاتی سەرزاری، لەگەڵ سەردەمدا گۆڕان لەخۆیدا دروست بکات. دەکرێت بڵێین لە ناو ئەو کاتە فیزیکییەدا ئاستی زیندوویەتی و ناچالاکی ئەدەبیاتی فۆلکلۆر لەسەر ئەو شێوە ژیانە بەندە، کە سەردەم بۆ سەردەمێکی دیکە فۆرمی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

بیرکردنەوە و کەرەسەکانی دەگۆڕێت. بۆیە ئاساییە ئێستا ئەو مەترسی پاشە کشەیەی ئەدەبی فۆلکلۆری هەستپێکراو بێت. تا ئاستی کزی و پاشەکشەی بێ بەهایی نەوەکانی ئێستا بەرامبەر ئەو ناسنامە هزرییە.

فۆلکلۆری ئەدەبی کوردی لە گۆڕانکارییەکانی سەردەمدا

- گۆڕانکاری لە کاریگەریی ژینگەی کۆمەڵایەتیدا

لە نێو سەدەی ڕابردوودا پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان و پێکەوە ژیانی کۆمەڵایەتی و پەیوەندی گەرموگوڕی ئەوتۆی هەبوو، تا کردەی زیندوویی و چالاکی ئەدەبی فۆلکلۆری بەردەوامی هەبێت، چونکە هەبوونی پەیوەندییەکان و نەبوونی ئامرازەکانی تەکنەلۆژیا وایکردبوو ئەو پەیوەندییە گەرمگوڕە ئاراستەی بیکردنەوە و کاتبەسەربردن لە ئەزموونکردن و گێڕانەوە و هزراندن فۆرمێکی گشتی وەربگرێت، بە جۆرێک بەردەوام ئەو بزاوتە کلتوورییە سەرزارییە بەردەوامی پێ بدات و گۆڕانکاریش بە دوای خۆیدا وەک میکانیزمی زیندوویەتی تەکان بدات. لەگەڵ ئەوەشدا گۆڕانکارییەکانی قۆناغی مۆدێرنی سەدەی ڕابردوو، وردەوردە و ڕۆژبە دوای ڕۆژ چێژ و زەروڕەتی زمان و کلتوور جێی پێ لەق دەبێت. کۆی ئەو گۆڕانکارییە نوێیانەی لە ژێر چەمک و هەژموونی جیاوازەوە دێن سیما و خەسڵەتی ئەو ئەدەبیاتە سەر زارییە ڕادەماڵێت، لە ناو کردەی کاتدا لە جوڵە دەکەوێت، چونکە ئەو دابەشبوونە چینایەتییەی کە پێشتر هەبوو شتێکی هاوبەش لەو ئەدەبیاتە سەرزارییە کۆی دەکردنەوە، لێ ئەو ئەدەبیاتە سەرزارییە جوڵە و ئاراستەی هاوبەش و گوێزانەوەی هەبوو، هەروەها پێشوازی لێ کراوبوو. بۆ نموونە ژیانی کۆچەری کوردی لە کوێستان و گەرمێندا بەهۆی هاتوچۆکردنیان زۆر داب و نەریت و ئەدەبی فۆلکلۆری ئەوان بە تایبەتی گۆرانی، ڕۆڵی لە پەرەسەندنی ناوەرۆک و بابەتی حەیران و لاوکدا هەبوو. لەو ژینگە کۆمەڵایەتییەدا ڕەوەندەکان گەشت و گەڕانی کوێستانەکانیان دەکرد، زۆر بەرهەمی هونەری و ئەدەبی لەو پەیوەندییە کلتوورییەدا لە دایک دەبوو. ((لەو سەرەوە کە بەهار لە هیچ شوێنێک نەدەما، ئەوانیش دەستیان بە گەڕانەوە دەکرد، لەم جێگۆزی و هەوار گواستنەوەیەدا داونەریت و هونەرەکانیشیان جێگۆزی دەکرد، و شەقڵ و مۆرکی خۆیان بەسەر خەڵکی ناوچەکە و ڕێپێڵگەکانەوە بەجێ دەهێشت)) (مەخمووری، ٢٠٠١، ل٩)، لە شوێنی چیا و دۆڵەکانی نزیک و کوێستانەکانی سەر سنوور دەمانەوە. لە ئێستادا بەهۆی گۆڕانی جەمسەری پەوەندییەکان و گۆڕانی ژینگەی پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان و گۆڕانی ڕێگاو بان و پاوانکردنی زەویوزار، لە زۆر لایەنەوە ئەو کاریگەرییە وەک ئاڕاستەیەکی گشتی لاوازە و نەماوە. سەرەڕای ئەوەش بەشێک لەو دابەشبوونە چینایەتییە جیاوازییەکی ئەوتۆ لە شێوازی ژیانکردنی گشتیدا نابینرێت.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

یەکێک لە لایەنانەکانی دیکە لە پێکهاتەی کۆمەڵایەتی و پێکەوەژیانی ئایینی لە کوردستادا، وایکردووە ئەدەبی فۆلکلۆری دەوڵەمەند بێت، ئەو جۆرە پێکەوە ژیانە لە ئەدەبی فۆلکلۆری ڕەنگبداتەوە، بەتایبەتی جوەکانی کوردستان لە ناو فرە خێڵی و ناوچەی جۆراوجۆری کوردستان و هاوپیشە لەگەڵ خەڵکی کوردستان پێکەوەژیان، وایان کردووە لە ئاستی هونەری و ئەدەبیاتی نووسراودا، ئەدەبیابی فۆلکلۆر لەو پەیوەندییە ڕەنگ بداتەوە، بەتایبەتی لە ئیدیەم و پەند و گۆرانی فۆلکلۆریدا زۆر دووپات دەبێتەوە. خەسڵەتی جوەکانی کوردستان و پیشەوە بیرکردنەوەیان لە ڕێی ئەدەبیاتی سەرزارییەوە دەرکەتووە، بە جۆرێک دەکرێت ئێستا بەهۆی ئەو ئەدەبیاتە سەرزارییە ژیانی ئەوان و پێکەوە ژیان لە کوردستان بناسرێتتەوە، بەڵام ئەو ناوەرۆکەی کە پەیوەندی بە ژیانی جووەکانەوە هەیە، لە ئێستادا وەک دیوێکی مێژووییە، نەک ڕاستەوخۆ وابەستە بێت بە ژیانی واقیعی ئێستا بێت، لەگەڵ ئەوەشدا ئەوە مانای ئەوەنییە کەهەرچی وەک دیاردەی مێژووی بەرچاوبوو لەگەڵ ڕۆیشتنی دیاردەکە و تێپەڕینی قۆناغی مێژووی، ئیتر کەرەسەکان و ئەدەبیاتی فۆلکلۆرییەکەش ونبێت، بۆ نموونە دەڵێن (هەیی بە، کوڕی جی بە، جوو پێنج لیرە دەدات منداڵەکەی لە کۆڵانان نەخەوێت) (ڕەسوڵ، ٢٠١٦، ل١٧٧-١٨١)، بەپێچەوانەوە هەندێک لەو پەندانە لە ڕووی بەکارهێنانەوە پەیوەندییان بەو تێگەیشتنەوە هەیە، پێویستە کەم تا زۆر ئاگاداری ژیان داب و نەریتی جووەکان بیت، هاوکاتی ئەو نەشارەزایی بوونەش وا دەکات ئەو دەربڕینە سەرزارییە بواری بەکارهێنانی کەمتر بێتەوە، وەک لەهەندێک پەند و ئیدیۆمدا دەردەکەوێت (جی ئەگەر موحتاج بوو، دێ ل قەردێن کەڤن گەڕێت - پیاو ئەگەر مەجبوور بوو بە جوو دەڵێت بەڕدێنی موبارەکت - جوو کە ڕۆیشت، لە دووی مەچوو، فەلە کە غەزری وێی ڕامەچوو - لە ماڵی جووی نانی بخۆ، لە ماڵێ دیانی بمێنەوە)، کۆمەڵێک دەستەواژە چەمکی ئاینی تایبەت بەجووەکان هەن زیاتر ئەگەر واتایان بەرجەستەنەبێت لەهزری گوێگر و بەکارهێنانیاندا، ئەوا ناتوانرێت وەک چالاکی بەکارهێنان خۆ دووپات بکاتەوە، چونکە ((پەیوەستیی جووەکان بە داب و نەریتی ئاینی خۆیان، وەك (ڕۆژی شەممە، چلەشۆر، کەپرەشینە)، لە پەندی کوردیدا دەرکەتووە. وێڕای ناساندنی باوەڕی ئاینی جووەکان، بۆ هەڵوێستی جۆراوجۆری ژیانی خەڵکیش وەك ئاماژە بەکاردێن)) (هەمان سەرچاوە، ل١٨٢)، هەروەک دەڵێن (وەک جوولەکە شەمووی بۆ دەگرم، وەک جوولەکە چلەشۆرەی بۆ دەکەم... یان لە گۆرانی فۆلکلۆریدا هاتووە:

هاتن، هاتن دووبەدوو

کەڵەگەت و خاڵ لە ڕوو

لەبەر خەوفی خودا نەبی

وەك جوو بۆی ئەگرم شەموو (مەجید، ل٢٦).

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ئەو بەکارهێنانانە لە ڕبردوودا چالاکتر و ناسراو بوو، بەتایبەتی تا نیوەی یەکەمی سەدەی ڕابردوو و چەند ساڵێک دوای ڕاگواستنی جووەکان بۆ ئیسرائیل، ناسین و خەسڵەتی ئەوان و بەکارهێنانیان لە ئەدەبی فۆلکلۆری ئاسایی بووە، بە پێچەوانەوە ئاساییە ئێستا بەهۆکاری ناوبراو ئەو بەکارهێنانانە کەم بێتەوە.

ماوەی نیو سەدەی ڕابروودا لە ناو جوگرافییایەکی دیاریکراوی گوندێک، جوگرافیای پێکهاتەی خێزانی هاوبەش و پێکبەستراو هەبوو. لە کارکرندا هەرەوەزی و هاوبەشیان هەبوو، هەروەها هاوبەشی زەوی و زار و خزمایەتی و پێکەوە ژیان وهاموشۆ و بەشداری ڕێوڕەسمە نەریتەکانی یەکتریان دەکرد، ئەمەش کاریگەریی لەسەر کەمبوونی جیاوازییەکان و ئاڕاستەی هزرینی هاوبەش و کلتووری هاوبەش هەبووە. لە هەردوو باری ئەرێنی و نەرێنیدا، یەکێک لە خاڵە بەهێزەکانی پەیوەندی توندوتۆڵی نێوانیان دەبووە زادەی خەیاڵ، بەچەندین شێوە ژیانی ئەوان ئەدەبیاتی لێیەوە بەرهەم دەهات. ((مرۆڤ نکارە فۆلکلۆرێ وەک چەند بەرهەمێن هونەری بحەسبینە فۆلکلۆر سەربۆریا جفاتەکێ یا دیرۆکی، جفاکی و هونەری و پێشکەوتنا وێ زمانێ جفاتێ نیشا دەە، هەموو ئەڤ یەکان دناڤ فۆلکلۆرێ دە هاتنە هۆناندن، رستن، د دواییێ دە دەفینەکا چاندنی پێک ئانینە، بوونە چافکانییێن پۆتانسییەک)) (ڕۆهات، ٢٠٠٦، ل١) ئێستا ئەو ڕووداو و پەیوەندییە کۆمەڵایەتییانە بوونە بە نستالژیای تاک و کۆمەڵگا، بەتایبەتی لە کۆچکردن بۆ شارەکان و گۆڕانکاری لە ژیانی گوند و پەیوەندییەکانیان، ئەو ئەدەبیاتە سەرزارییە بەردەوام لە ناچالاکی و پاشەکشە دایە. بەهۆی بەکارنەهێنان، ئاستی بەکارهێنانی کەمبۆتەوە و پێ دەچێت ئەوەی کە ماویشە لە بیست ساڵی داهاتوو وەک بوونەوەرێکی زیندوو، ئەگەر یاداشت نەکرێت لە ناو بچێت. چونکە یاداشتکردن و دەستاودەستکردن لەناو ئەدەبیاتدا گرنگە. دەکرێت لە داهاتوودا هەماهەنگ لەگەڵ تەکنەلۆژیا و شێوازەکانی دیکەی داهێنان بکرێنە مۆدێک بۆ گوزارشتکردن لە کلتووری نەتەوەیەک.

- جیهانبینی ئەدەبیاتی زارەکیی بۆ ئەدەبی نووسراو:

ئەدەبیاتی فۆلکلۆر بەشێک بووە لە کلتووری ڕۆژانەی ژیانی خەڵکی شار و گوندەکان. بۆیە مانەوە و زیندویەتیشی بەردەوام بووە. تا هاتنی ڕادیۆ، گوێگرتن لە کۆڕ و مەجلسیی ئەدەبی فۆلکلۆری لە شارەکانیشدا هەبووە، بەڵام دواتر وورده ورده گوندەکانیشی گرتەوە (کۆمەڵێک نووسەر، ٢٠٠٩، ل١٦) تا پەنجایەکانیش لە سلێمانی شەوانە لە قاوەخانەکانی شاری سلێمانی حیکایەتخوان لە ڕێوڕەسمی میللی تایبەتدا حیکایەت بۆ ئامادەبووان خوێندراوەتەوە، وەک زنجیرەی تەلەفزیۆنی لە شوێنی هەستیار و پەرۆشبوونی ڕووداو بۆ شەوی داهاتوو دەستیان لێ هەڵدەگرت (حەسەن، ٢٠١٠، ل٢٢-٢٣) پەیدابوونی گرامافۆن لە قاوەخانی شار و دیوەخانی ئاغا جێی بە خۆشخوانان لەق کرد، بۆ

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

دواتـر گۆشـەی مـزگەوت و زەماوەنـد و شـایی دێهاتییـان بەدەسـتەوەما، یـان کەسـابەتی دیکەیان گرتە دەست. (ئۆسـکارمان،٢٠١١، ل١٢)، کەواتە شایەری و حیکایەتخوانی پیشە بـووە. ئێسـتا نەهەلـومەرجی کـات و نەهەلـومەرجی شـوێن و نەحەوسـڵەی جـاران نەمـاوە، خەڵکی سەرقاڵی و شوێنگرەوەی چێژی دیکەی یارییە ئەلیکترۆنییەکان و ماس مێدیا و تۆڕە کۆمەڵایەتییەکانن، ئیتر ئاسان نییە گەلەکۆمەکییەکی دیکە ببێتە زادەی بیر و زمـان، بەڵکـوو ئەو تـۆزە زینـدوییەتییە ڕۆژ بە ڕۆژ لە پاشەکشە دایە. تەلەفزیۆن نمـوونەی شـوێنگرەوەی حیکـایەتخوان و کـۆڕی خـانەخوێیە، ((سـەتەلایت کرانەوەیەکـی زۆری بـۆ ئـێمە هێنـا، لە دوای هـاتنی سـەتەلایتەوە پەیوەنـدییەکانی نـاو مـاڵی گـۆڕی، پەیوەنـدییە گەرمەکان گۆڕان بۆ پەیوەندی سارد، پەیوەنـدی ڕاستەوخۆ بوون بە پەیوەنـدی نـاو میدیا)) (ڕەشید، ٢٠١٦، ل٦٦).

ئێستا پرسی ئەدەبی فۆلکلۆری وەک نستالژیاییەک زیاتر ماوەتە، نەک وەک بەها و زیندوویەتی و بەردەوامی هەبێت. لە ژیانی کۆمەڵایەتی تاکەکانی ئێستادا کەمدووی لە نـاو خێزان و ژووری تەنهـا و کـاتی تەنهـا و یـاری تەنهـا، بـازنەی ژیـانی ڕۆژانەیە، بـۆیە ئەوەی پێشترهەبووە بەشێکە لە یادەوەرییان، ئەوەی کە ماویشە تەنها بەهۆی ئەو بیرەوەرییـانەوەیە، ئێسـتای خۆیـان بەو ڕۆژانە جـۆش دەدەن، ئەگەر چاوێـک بەو پێشـەکی نووسـەرانی کـۆکەرەوەی ئەدەبیـاتی فۆلکلۆردا بخشـێنین وەک هەوڵـی تاکەکەسـی ورد، هەسـت بەو بەرپرسیارییەتییە دەکەین، خەمخۆرانی ئەو بوارە بەهۆی پەیوەندییان بە ژیانی ڕابردوو دنەی ئەو کـارەیـان دەدات: ((لەبیـرا مـنە دەمـێ ئەم زارۆک، هنـدەک جـاران ل جێهەکـێ و پشـتی یاریکرنـا درێـژ، یـان د شـەڤبرییێن زڤسـتاناندە، ل دۆر ئـاگری یـان هاڤینـان پشـتی شـیڤێ ل سـەربانێ مـالەکێ، ئەم چەنـد هەڤـالەک لێـک خردبـوون و هەر ئێـک ژمە ب دور، دەستەواژەیەکا لێـک ئینایییا ژ بەرکری وەک پسـیار ڕابەری کۆمـا هەڤـالان دکر، و ل هێڤییا هندێ دما، کا کێ د ب سەر وێ مەرەم مەخسەدا دناڤرا ڤەشارتی هلبت))(شاهین، ٢٠١١، ل٧). ئەوەی ئێستا تۆمار نەکراوە بە نەبوو هەژمار دەکرێت، چونکە لەسەردەمەدا ئەو نەوەیە بە هۆکـاری گۆڕانکارییەکـان و سـەردەمی جیـاواز ئەو نەوەیە، تـوانی گواسـتنەوەی ئەو ئەدەبیـاتە سـەرزارییەی نییە. بـۆیە ئەو قۆنـاغەی ئێسـتامان زۆر هەسـتیارە، دوا دەرفتە لەو بیست سی ساڵەی داهاتوودا بتوانرێت ئەوەی ماوە تۆمـار بکرێت، چـونکە کـورد زیاتر پشت بە گێـڕانەوە و وتـن دەبەسـتێت. ناتوانێـت بـێ نووسـینەوە و جـارێکی دیـکە لەشـێوەی بەرهەمهێنانەوەی هونەری بیناسێنێتەوە.

ئەگەر هۆکـارێکی سـەرەکی تا ئێستاش بەردەوامـی داوەبە مانـاوەی زارەکییەکە، زیـاتر جیهـانبینی زارەکییەتـی ڕووبەرێکـی فراوانـی ژیـانی کـوردی گرتـووە، بەپـێچەوانەی ئەوەوە کورد لە قۆناغە جیاوازەکان کەمتر سوودی لە سەرهەڵدانی تەکنەلۆژیای نووسین

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

وەرگرتووە، لە گەشەکردنی زمان و چاند و شوناسیدا لەپاڵ هۆکارەکانی دیکەی ئابووری و کۆمەڵایەتی ئایینی و فەرهەنگی و جوگرافی ئەو دەرەفەت قۆستنەوەی کەمتر بووە، کە لەبەرامبەردا جیهانبینی نووسەریەتی خاوەن تایبەتمەند گەلێکی جیاوازە ئامادەییەکی لاوازە (سەجادی، ٢٠١٠، ل٥)، کەوایە ئەگەر جیهانبینییەکی زارەکی پێشتر ئامادەبووبێت، ئەوا لە ئێستادا ئەوەشیان نائامادەیە، بۆیە بە هەردوو باردا ئائامادەیی جیهانبینی نووسراو و زارەکیش پێکەوە ئەو بەها کلتوورییە لەدەست دەدەن.

لە شاکار و بەرهەمی ئەدەبیی جیهانیدا بەپشت بەستن بە چەشنەکانی ئەدەبی فۆلکلۆری و چەشنی ئەفسانە وایکردووە ئاستی داهێنان بەرز ببێتەوە. شاکارە ئەدەبییەکانی جیهان سوودیان لە هی خۆیان و خەڵکی دیکەش وەرگرتووە، بە بەهاو بایەخەوە دەڕواننە ئەو میراتە نەتەوەییە گرنگە. ڕۆشنبیرانی کورد هەر لە زووەوە وەک خانی و حاجی قادر دەرکیان بەو بەها و گەوهەرە کردووە، بۆیە وەک بەشێک لە میراتی کلتووری و نەتەوەییان هەژمار کردووە، لە پال ئەو دەرکپێکردنەشدا، ڕێڕەوی ئەو بەردەوامییەی ڕۆشنبیری کوردی وەک ئاستی داهێنانی ئەدەبی لەپشت بەستن بەزیندوویەی ئەدەبیاتی فۆلکلۆر ئاستێکی لاوازە (حەسەن، ٢٠٠٦، ل٩-١٢) ئەو زیندوییەتییەی کە نەتوانرا بنوسرێتەوە و یان نەهێتە نووسین و دەقاوێزانی شاکاری ئەدەبی نەبێت، ئەمە بەرهەم و بەهایەکی لەدەستچووە.

تۆمارکردن زۆر گرنگە لە وتنەوە، ببێتەوە بە نووسین، چونکە هەندێک لەو ئەفسانانەی وێڕای ئەوەی لەگەڵ زانست تەبان دێنەوە، ئێستا لە پەیوەندییەکانی ئەفسانە و زانستدا تاوتوێ دەکرێت، لە دیوێکی دیکەشدا هەندێک لەو ئەفسانانەی کە باس دەکرێن حەقیقەتی مێژووی و سەرداوای زانستی بەدەستەوە دەدەن، سوودی هەمەلایەنەیان دەبێت، وەک ڕووداوەکانی هەندێک لە ئەفسانەکانی ئۆسکارمان کۆی کردۆتەوە و لە توحفەی موزەفەرییەدا بڵاوی کردۆتەوە، لەگەڵ ڕووداوە مێژوویی و شوێنەوارییەکانی بەردەقارەمانی سلێمانی و دەربەند ڕانییە و ئەفسانەی جۆڵەندی لە باسی فەرمانڕەوایەکی کۆنی قەڵای جۆڵەندی ئاغ جەلەر یەکدەگرنەوە (یوسف، ١٩٨٥، ل٥٢-٥٥) کۆنی مرۆڤ لە کوردستان و ژیان جۆراوجۆری جوگرافیای کوردستان و ژینگە و کێشە و تێکەڵی و فرەخێڵی و هاوسێیەتی و پێکەوەژیان لەگەڵ میللەتانی دیکەدا ئەدەبیاتی فۆلکلۆریان دەوڵەمەند کردووە. لەگەڵ ئەو تایبەمەندییە زۆرە و دەوڵەمەندییەشدا سەرنجی بەشێک لە خوێندەوار و توێژەری کورد لە پەیوەندییەکانی ئەفسانە و گێڕانەوەدا بەشی پروپوچ و خورافە سەیری ئەفسانە دەکەن، وەک پێویست ئەوەی لە نەتەوەکانی دیکەدا هەیە، لە ئەدەبیات وتوێژینەوەی کوری ڕەنگی نەداوەتەوە (حەسەن، ٢٠٠٦، ل ٩-١٢).

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

- گۆڕانی فەرهەنگی کەرەسەکانی ئەدەبی فۆلکلۆری

لە ئەدەبیاتی سەرزاریدا فەرهەنگی زمان تایبەتە، وشەنامەی جۆراوجۆر لە ناو ئەو فەرهەنـگەدا هەیە، بەتـایبەتی چەشـنی پەندپێشـینان، زیـاتر سروشـتێکی ڕوودا و یـان ئامۆژگـاری هەیە، بەنـدە بە ژیـنگە و سـەردەمێکی دیـاریکراوەوە پەیوەسـتن، تەنـانەت ناسـنامەی هەنـدێک لەو پەنـدانەش دیـاریکراوە و دەگەڕێـنەوە سـەردەمێکی دیـاریکراو. بەدیوێکی دیکەشدا کەرەسەکانی ناو پەندەکانیش هەڵگری ئەو تایبەتمەندییانەن کە لەو ژینگەیدا هەن، بۆیە گۆڕانی کۆمەڵایەتی لە هەردوو دیوی ماددی و نامادی گۆڕان دروست دەکات. دەکرێت ئەو پەندانەی، کە مێژوویان دیاریکراو نییە، لە هەمانکاتیشدا کەرەسەکانیشیان لە ئێستادا نامۆن و بەکارنایێن، وەک کەرەسە ماددییەکان بەرچاونین. دەبێتە مایەی نامۆیی لە بەکارهێناندا بەتایبەتی کاتێک ئەو فەهەنگە بۆ گوێگر ئاشنا نەبێت، لەوانەیە ببێتە پرسیار بۆ واتای پەندەکە، ئەمەش پێکهاتەی پەندەکە وا دەکات ئاستی بەکارهێنانی لاوازبێت، بەهۆی گۆڕانی زمانەکە پاشەکشە دەکات. یەکێک لەو کەرەسانەی کە تێئاخنینن، زۆر دوپات دەبنەوە وەکوو جۆڕک و تورکە و جەوار و کوندە و شـەربە و دیـزە و و ئـاخوڕ.... هتـد. ((لەگەڵ هاتنەکـایەی شـێوازی نـوێی ناومـاڵ و پێداویستییەکانی وەکو تاقمی میوان و نان خواردن و ئامێرە میکانییکییەکانی ناوماڵ و تەلەفیزیـۆن و پێداویسـتیە تەکنەلۆژیەکـانی دیـکە، شـێوازی ژیـانی تـاکی کـورد گۆڕانێکی کاریگەر و بەرچاوی بەخۆیەوە بینیوە. بۆ نمونە، لە دانیشتن لەسەر زەوی و دۆشەك و پاڵدانەوە لەسەر سەرین و پشتی، گۆڕاوە بۆ دانیشتن لەسەر قەنەفە، لەناو خودی مۆدێلەکەشدا مۆدێلی قەنەفەی کلاسیکی بەسەرچووە و مۆدێلی نوێی قەنەفەی تورکی و فەرەنسی و تەپڵەکی هێلکەیی و شێوازی نوێی دیزاین لە نوێترین شێوەیدا بەرچاودەکەون و بەکاردێن)). (ڕەشید، ٢٠١٦، ل٦٥) بەهۆی گۆڕانی کەرەسە و شێوازی ژیانەوە، ئەو کەرەسە و ئامراز و پێویستییانە وەک وشەی فەرهەنگی ناچالاک و بۆ گوێگر نامۆیە، یەکێک لە کەرەسانەی کە لەم پەندەدا هاتوو:

ئەوەی لەمشکێ جەواڵ ئەدڕێ (خاڵ، ٢٠٠٠، ل٦٢).

بەهۆی ئەوەی جەوڵ لە ئێستادا نە کەرەسەیە نە دەبینرێت، بۆیە ئەو وشەیە نامۆیە و بەکارهێنـانیش وررده وردە پاشەکشـە دەکـات. کاتێـک ئەگەر کەسـێک ئەم پەنـدە ببیسـتێ و کەرەسـەکە لای ئەو نـامۆ بـێ، دەپرسـێ و دەڵـێ: جەواڵ واتـای چیـیە؟ بـۆیە بەدیوێک ئاستی بەکارهێنانی نامۆ دەبێت وردە وردە نـامۆیی کەرەسـەکان بە پێـی کـات زیـاتر دەبێت، چەنـد هەڵوێسـتی بەکارهێنـان زانـراو بێت، و کەرەسـەکانیان نـامۆ نەبێت و چیرۆکەکـەیان ڕوون بێت، چالاکیی دەستەواژە زمـانییەکە زیـاتر دەسـتاو دەسـت دەکـات. ((فێربوونی کلتوور لە ڕێگای مرۆڤەکانی ترەوە دەبێت، فێرکردنیشی بەهۆی پەیوەندییە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

بەرامبەرەکان لە نێوان مرۆڤەکاندا شێوە دەگرێتەوە. کلتوور بە ڕێگای بۆماوەییەوە ناگوازرێتەوە، بەڵکوو بەرهەمێکی کۆمەڵایەتییە و لە دروستبوونیدا چەند هۆکاری وەکوو زانیاری و زانستییانەی ناو کۆمەڵگادا هەن، گۆڕانکارییە کۆمەڵایەتییەکان، پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان، هۆکارەکانی پێگەیشتنی دەستەجەمعی دەور دەبینن)) (موحسنی،٢٠٠١، ل١٠٤) بۆ نموونە ئەو ئیدیەم پەندانەی کەلەگەڵ دۆخی سیاسی و کۆمەڵایەتی هارمۆنی هەیە، وەکوو (ئەوەی حەق بڵێ، کڵاوی دەپەڕی) ئەو ڕووداوە چیرۆکیشی هەیە، بەڵام بەهۆی دۆخی نادادپەروەری کۆمەڵایەتی و سیاسی بەردەوامی بەخۆی دەدات. ئەگەر خەڵکی چیرۆکەکەشی نەزانن، بەهۆی پەیوەندی توندوتۆڵی بە ڕووداوەکان، بەردەوامی بە خۆی دەدات. لەباری تردا لە دەرەوەی زمان، سیاقی دەرەوەی زمان ڕۆڵ دەبینن. ((بێگومان دەق لەسەر زانینی لایەنی کۆمەڵایەتی و توخمە سەرەکییەکانی وەک: دەنگ و مۆرفیم و وشە یاسا ڕێزمانییەکان کە فۆرم و پێکهاتەی زمانی پێکدێنن، بنیاتنراوە، بەڵام ئەمانە بەتەنیا پەیامی دەق دیاری ناکەن، بەڵکوو پەیوەندی نێوان بەشەکانی دەق و هۆکارە نازمانییەکانی وەک: کات و شوێن و کلتوور... تاد ڕۆڵی سەرەکی لە گەیاندنی پەیامی دەق دەبینن)) (حەسەن و ڕەسول، ٢٠١٦، ل٣٤).

بەشێک لەو زانیارییانەی کە دەگوازێتەوە بەهۆی ژینگەی تایبەت و ئەزموونی ئەوانی پێشترە. وەک زانیاریی سروشت و گژو گیا و باڵندە و خەسڵەتی ژینگە....هتد دەستاودەستی دەکرد بەشێکی ئەو زانیارییانە لە ڕێی گفتوگۆوە بوون، بەڵام زانیارییەکان ئەگەر چالاک نەبوون، ئەو بابەتە نامۆدەبێت وەکو دەڵێن:

کوندێرە بەشەو ماندی، بەڕۆژ شێرە (دەشتەکی، ل١٠٨)

زستان سەپانە، هاوین تێلە کێش (دەشتەکی، ل٢٣)

ئاش بە چەقەنە و مەسۆیی بە چەنە (خاڵ، ٢٠٠٠، ل١٧)

- خاسیەتی گوێزانەوە لە بنیادی گێڕانەوەدا:

یەکێک لە خاسییەتەکانی فۆلکلۆری ئەدەبی گێڕانەوەیە، گێڕانەوە بەهەردوو باری هەلومەرجی دەرەوەی تێکست و گێڕانەوەی ناوەی تێکست، گێڕانەوەی دەرەوە واتە هەلومەرجی گوێگر و قسەکەر هەماهەنگن لەگەڵ ڕووداو و دەربڕینی کەرەسە ئەدەبییە فۆلکلۆرییەکە. مەتەڵ و پەند وەک تەرزێکی ئەدەبی فۆلکلۆری توخمی گێڕانەوەیان تێدا زاڵ نییە، بەڵام فەزای دەوروبەر و کۆنتێکستەکەی فەزای گێڕانەوەییە، واتە ئامادەبووان و گوێگران دەبنە فەزای گێڕانەوەوە، لە دەرەوەی تێکستەوە دەچێتەوە ناو تێکست، بۆ نموونە وتنی پەند و مەتەڵهەڵێنان گوێگر و بەشداربووان بە خاسیەتی گێڕانەوە و گفتوگۆ بەشداریی بڕیار و هەڵێنانی پەند و مەتەڵەکە دەکەن. تەنانەت

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

زۆرجار جێناوەکانی کەسی گوێگر و ئامادەبووانیش بەشار دەبن (شتێکە هی خۆتە خەڵک بەکاری دەهێنێ - سەوزە لە بازاڕ سوورە بۆ دایکت - باوکی کوڕی مامت چ کوڕی باوکتە) یان بەجێناوی نادیار باسی دەکات، خۆی قسەکەرە و گوێگریش دەدوێنێت. یان لە پەندا هاتووە: (چی بچێنی ئەو دەدوریتەوە،) دەکرێت پەندی (دەستێک کە نەتوانم بیبڕم ماچی دەکەم) دەکرێ بەجێنای کەسی دووەم و کەسی سێیەمیش بوترێ، کە لەگەڵ هەڵوێست و ڕووداو بگۆڕێت، بۆیە ئەو بارەی کە گێڕانەوە تێیدا ڕوودەدات، ئەو دانیشتن و پەیوەندیی ڕووداو و هەڵوێستەکان وادەکەن گێڕانەوە لە ئەدەبی فۆلکلۆریدا ئامادەیی هەبێت، وەکوو حیکایەت و پەند و گۆرانی و بەیت و داستان... بەدیوێکی دیکەش هەموو چەشنەکانی ئەدەبی فۆلکلۆری تایبەتمەندی گێڕانەوەیان تێدا هەیە، چونکە چەشنەکانی ئەدەبی فۆلکلۆری بەگشتی لە ڕوودا و پەند وەرگیراون، توخمی گێڕانە لە زمان و کەرەسەکانیدا ئامادەییان هەیە.

ئەو گێڕانەوەی کە لە هەردوو دیوی ڕەگەزە پێکهێنەرەکانی ناوەی تێکستە فۆلکلۆرییەکان و توخمە پێکهێنەرەکانی دەرەوەی تێکست ئامادەییان هەیە، لە هاو پەیوەندی دروستبوونی ڕووداوەکانی سەردەمی ئێستا ئەو ئەدەبیاتە سەرزارییە وەک جاران دروست نابێت، چونکە نەفەزای دەرەوەی تێکست و نەفەزای ناوەی تێکست لەم سەردەمەدا ئامادەییەکی ئەوتۆی نییە. بەهۆی ئەو هۆکارانەی کە لە گۆڕانی کۆمەڵایەتییدا دەردەکەون، چالاکییەکانی ئەدەبی فۆلکلۆری ئەو زیندوویەتییەی نامێنێت، چونکە کۆنتێکستی ئەدەبی فۆلکلۆری هەبوونی دانیشتن و پەیوەندییە گەرمەکانە، لایەکی دیکەشەوە هۆکاری بوونە ئەدەبی فۆلکلۆری لێکەوتی ڕووداوەکان و ئەزموونی ژیانی کۆمەڵایەتی وەک دیاردەیەکی کلتووری ڕۆڵی لە دایکبوونی ئەدەبیاتی سەرزارییان هەیە. ئەوەی لە ئێستادا دەگوزەرێت، پێچەوانەی ژیان و بەسەربردنی کاتەکانی ڕابردوون. ژیانی دیجتاڵی و سەرقاڵی پچڕانی پەیوەندییەکان وایان کردووە، جگە لە هەندێ زاراوەی تایبەتی کۆمەڵایەتی و ئیدیۆم چەشنێکی ئەدەبیاتی فۆلکلۆری بەو جۆرەی ژیانی ڕابردووی کوردەواری، نە لەدایک دەبێت و نە زیندوو و چالاکیش هەبێت. یەکێک لەو پەندانەی کە چیرۆک و ڕووداوی هەیە و کەسی گێڕەوە ئەگەر ڕووداوەکەی نەزانێت ناتوانێ بیگێڕێتەوە، بۆیە ئەو پەندە پێویستی بە گێڕانەوە هەیە، تا زیندوویەتی خۆ بمێنێت، بۆ نموونە لە چیرۆکی ئەو خوشک و برایەک تەڕدەبن و لە کاتی خۆوشککردنەوە، کچەکە لە بەرخۆی دەڵێ (نە ئاگر و نە دوو هیچی نابێ بەشوو)، هاوکاتی ئەوە، براکەی تورە دەبێت. کچەکە بە برایەکەی دەڵێ (من دەمتوانی دەرپێکەم وشکبکەمەوە، ئەگەر لای مێردم بام، شەرمم نەدەکرد. لەگەڵ ئەوەشدا بە براکەی دەڵێ (خۆشە ئاگر خۆشە دوو، برا خاسە نەوەک شوو)(خاڵ،٢٠٠٠، ل٤٠٤).

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

- دیاردەی گۆڕانی بەها کۆمەڵایەتی و پاشەکشەی تێگەیشتنە کلتوورییەکان:

ئەوەی لە ئەدەبیاتی سەرزاریدا دەگوزرێت بەشێکە لەو شێوەبیرکردنەوە و میراتی نەستی کۆ (لاشعور جەمعی)یەی لە ڕابردوودا بەرامبەر دیاردەکان و بەهاکان لە ئارادابوون، واقیعی ژیانی خەڵکەکە دەخەنەڕوو، بۆیە ناکرێت ئەو تێگەیشتنانە چەق بەستوو بن و گۆڕانیان بەسەر دانەیێت، بۆ نموو یەکێک لەو کایانەی گۆڕانی بەسەر داهاتووە، پێگە و بەهای ئافرەتە لە کۆمەڵگادا، بە تایبەتی بزوتنەوەی ژنان و ڕێکخراوە ناحکومییەکان و کردەی بەجیهانی بوون ڕۆڵی سەرەکییان هەیە لە مامەڵەکردن لە تێگەیشتن و پرسی ئافرەت هەیە، بەتایبەتی ئێستا لە بەرامبەر ئەو شەپۆڵە بەربڵاوەی ڕاگەیاندن و کاری ڕێخراوەیی دامەزراوەی سیاسیی کارگێڕی و مەعریفییەکان، ناتوانن بەشێک لەو تێگەیشتنە کلتوورییە پەسەند بکەن کە بە دیوێکی نەرێنی لە پایەی ئافرەتیان ڕوانیوە. دیوێکی دیکەی وەلانانی کلتوور برتییە لە مۆد و تێگەیشتنە جیاوازە، ئەو تێگەیشتنەش ئاوەژوو دەکاتەوە، کە ڕوانینێکی سلبی بۆ ئافرەت باس بکرێت. بەواتایەکی تر یەکێک لەو لایەنە ئەرێنییانەی سیتەمی جیهانی و بەجهانیبوو پرسی ئافرەتە بەتایبەتی وەک ماف و ئەرکیان کەم تا زۆر گۆڕانکاریی ڕوویداوە، بۆیە لە کردەی کاتدا ڕێزی ئافرەت بوو بە پرسێک بەشێک لەو بەرهەمە کلتوورییەی یان ئەدەبییە سەرزارییەش گۆڕانی بەسەرداهات کە چیتر وەکوو تێگەیشتنی دوێنێ ناگوازرێتەوە و بەکارهێنانیش بەنەگی هەژمار دەکرێت. بەکەم سەیرکردنی ئافرەت لە چەشنە جۆراوجۆرەکانی ئەدەبی فۆلکلۆردا هەیە، وەکوو حیکایەت و پەند ئەفسانە و ئافرەت وەکو جادوکەر و فێڵباز هەیە. ((پەندەکان دوو جەمسەرن جەمسەرێکیان ئەرێنیەی و لە بەرژەوەندی ژندا وتراون و ئەرک و کار و ڕەوشتیان و هەڵسوکەوتی ژنیان بەرز نخراندووە و جیاوازییان لەگەڵ پیاودا پێ نەکردووە و وەکو مرۆڤێکی بە توانا ستایشیان کردووە، جەمسەرەکەی تر وەکو دروستکراوی نامۆ و سەیر مامەڵەیان لەگەڵ ژندا کردووە و پەراوێزیان کردوون، وەک ئەوەی تەنیا سەرچاوەیەک بن بۆ خۆشی و ڕابواردن، کەسایەتییەکی لاوەکیان لە ژیاندا هەبێت، بەڵام جەمسەرە ئەرێنیەکە فراوانترە لە نەرێیەکە)) (سابیر، ٢٠١٠، ل٥٧)، بۆ نموونە لەو چەند پەندەی خوارەوەدا دیوە نەرێنییەکەی کەسایەتی ژن باسی لێوە کراوە:

ژن عەقڵی لە کۆشە هەستا لێی دەکوی

دارێک لەسر سەگ یەکیان لەسەر ئافرەت

ژنی جوان بزنە خوا

بەختی تیژە نۆبەرەی کیژە (جەمال، ٢٠٠٨، ل٣٤).

جاران بە هۆی ژیانی تایبەتی خەڵک، نێرینە لە کلتووری کوردیدا بۆ کارکردن و میراتگری و خاوەن پلە پایەی خێڵ و هەڵگری ناوی باوان بە ئەرزش بوو. هەمیشە وەک

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

نزاخواستن چەند دەستەواژەیەکیان بەکاردەهێنان وەکوو (بەداکی کوڕان بی، بەختیی هەیە و بەس کوڕان دینی، نۆبەری کوڕە...)، بەڵام ئێستا بەهۆی گۆڕانکاری زۆر شت پێچەوانەیە، (وەک یەک کچ هەزار کوڕدێنی، خۆزییە بەس کچم هەبان، سەد کوڕ بە قورانی کچەکی بی، کیژ لۆمارە باوا باشترن...).

- پاشەکشەی بەکارهێنان بەهۆی تابۆە:

لە ڕابردوودا هەندێک لە وشە و پەند و جوێن بەهۆی کرانەوە و بەرفروانبوونی بازنەی کۆمەڵایەتی و هەلومەرجی ژینگەیی و دڵسافی خەڵکەکە بووە، زۆر جار کەرەسەی وەک مەتەڵ و پەند و قسەی نەستەق جۆراوجۆر و دوور لە سانسۆر و ئەتەکێت، قافی قسە قسەکردنی هەبووبا، ئەو وشە تابۆیانە بۆ هەڵوێستی قسەکردن بەتایبەتی لە چوارچێوەی پەند قسەی نەستەق و مەتەڵ و گۆرانی دەوتران.دەوتران، بۆیە بەشێک لەو ئەتەکێتە تایبەتانەی ئێستا هەن، لە شوێنی فەرمی و نافەرمی خۆیان لەو دەربڕین و ئەدەبیاتە بەدوور دەرگرن. بەهۆی مۆدە کۆمەڵایەتییەکانەوە هەموو قسەیەک ناکرێت، یان بۆ چوونە ژێرباری کەسانی ڕۆشنبیر و ئەوانەی کە خودان ئەتەکێتن، وەک بەشێک لەو شەپۆلە لاسایکردنەوە یان گۆڕانی ئاستی هۆشیاری خەڵک، بۆ ڕووێکی مەدەنی، وایکردووە کەرەسە و چەشنەکانی ئەدەبی فۆلکلۆری هەموویان ڕووی مەجلیان نەبێت و شیاوی گوتن نەبن وەکوو:

ئاش بمیزێ، لە حیزی ئاشەوانییە (خاڵ، ٢٠٠٠، ل١٧)

نامگۆڕێتەوە بە ئێستر، نایگۆڕمەوە بەکەر (خاڵ،٢٠٠٠، ل٦٢)

کەر بە جۆ بمری، شەهیدە (خاڵ،٢٠٠٠، ل٣٠٠)

کەرە کۆڵ تری، نانی خۆی بڕی (خاڵ،٢٠٠٠، ل٣٠٤).

زۆر جار لە چوارچێوەی گاڵتەجاڕی و قسەی نەستەقدا یان پرسیاری مەتەڵەکان، لە ناوبردنی کەرەسەکاندا بەدەربڕینێکی ئیرۆتیکیانە دەردەبڕدران، کە لە ڕووی کۆمەڵایەتییەوە ڕاستەخۆ نەدەوتران، ئێستا هەروەک باسمانکرد بەهۆی گۆڕانی کۆمەڵایەتی و ئەتکێتی جۆراوجۆر و مۆدە کۆمەڵایەتییەکان ئەو دەبڕینە سەرزارییە ئەدەبیانە پاشەکشە دەکەن. وەك لەم چەند مەتەڵەدا دەردەکەوێت، ئاماژە بەدەستاڕ دەکات دەبیەستێتەوە بە بارێکی سێکسی:

تەپ لەسەر تەپی، دەستت لە ڕەپی - چوومە دەشتێ ژێر، مێم دیت لەسەر نێری (ئەبوبەکر، ٢٠٠٥، ل٥٣١)

پانکێ لەسەر پانکێ، دەستت بە لکێ - سندریکا ل سەر سندریکێ، کلیل ل دەستێ بیکێ- چوومە ئۆدا ژێری، من دیت ژنا سەر مێری (ئاکرەیی، ٢٠١١، ل١٠٨).

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

نەنگی و پاشەکشەی بەکارهێنان:

دیاردەی نەنگی بەشێکە لەو گۆڕانە کلتوورییەی زیانێکی گەورەی لە بەکارهێنان و لە ناوچوونی ئەدەبی فۆلکلۆری داوە، بەجۆرێک ڕیشەی ئەو گۆڕانکارییە هەر لە زووە هەستی پێ دەکرێت و ڕۆژ لە دوای ڕۆژ زیاتر دەبێت. ئەگەر چاوێک بە بەشێک لەو پێشەکی و پێشباسە کتێب ونووسراوی تایبەت بە ئەدەبیاتی سەرزاری سی چل ساڵی ڕابردوودا بگێڕین، زۆر بە ڕوونی لەو ساڵانەدا زیاتر درک بە هەوڵی کۆکردنەوە و نووسینەوەی ئەدەبی فۆلکلۆری کراوە، بەتایبەتی لە چوارچێوەی ئەو گۆڕانە خێراییانەی کە ڕوویانداوە، دەرکپێکردنەکە زیاترە، لەگەڵ ئەوەشدا نیگەڕانی دەرکپێکردنەکەش بەهۆی ئەو گۆڕانکارییانەی ڕوودەدەن مەترسی و پاشکشەی ئەدەبیات سەرزاری زیاتر کردووە. بۆ نموونە لە یەکێک لە پێشەکی کتێبە کۆکراوەکانی ئەدەبی فۆلکلۆری بەهۆی ئەو گۆڕانکارییانەی لە جیهانگەرایی و پێشکەوتنی تەکنەلۆژی ڕوویانداوە نووسەر دەڵێ: ((لە کۆتاییدا ئەڵێم: ئەی خوێنەری بەڕێزی دڵفراوان، بزەی گاڵتەپێکردن نەتگرێ و مەڵێ " چۆن لە سەدەی چوونە ئەستێرەکاندا تازە باسی دێو و درنجمان بۆ ئەگێڕێتەوە..." چونکە لەوە دڵنیام لە ناو گەلاندا نەبوایە ئێستا نەئەتوانرا نهێنی ئاسمان و گەردوون ئاشکرا بکرێت...هەر ئەو چیرۆکانەشن کە مردنیان بۆ نییە و لە هەموو بەرهەمێکی تر پتر بەرگەی کۆسپی ئەم گەردوونە نەگرن!)) (تەقی، ٢٠٠٦، ل٨)ئەو هۆشیارییەی کە لای کەسانی تویژەر و پەرۆشن بە کۆکردنەوە و پاراستنی ئەدەبی فۆلکلۆری زووتر دەرک بەو کاریگەریی هۆشیارییە کراوە، کە لە بەرامبەر شەپۆلێکی گۆڕانکاری، مەترسییەکان خێراتردەبن، بۆیە ئەوەی ئێستا بەرچاوە هەستی پێ دەکرێت، لەناو هیچ یەکێک لەو کایە و بەرنامەی کاری حکوومەت و بەرنامەی مێدیایی، بەها و بایەخێکی ئەوتۆ بەو ئەدەبیات و کلتوورە نادرێت، تا ببێتە مۆدێک، یان بەلایەنی کەم بەکارهێنانی وەک شوناس و مۆرکێکی نەتەوەیی هەژماربکرێت. لە ئێستادا توێژنەوەی ئەکادیمی لە ناوەندە ئەکادمییەکان ئاڕاستەی قوتابییان بۆ ئەو بابەتانەی ئەدەبی فۆلکلۆری زۆر دەگمەنە، لە کاتێکدا دەیان تیۆر و خوێندنەوەی ڕەخنەیی جۆراوجۆر لەسەر ئەدەبی فۆلکلۆری هەیە، سەرەداوی لەگەڵ دەیان بابەتی زانستی دیکەدا هەیە و دەکرێت سوودی لێوەربگیرێت.

ئەنجام:

- جیهانگەرایی و پرۆسەی بەجیهانی بوون کاریگەریی ڕاستەوخۆی لەسەر گۆڕانکاریی کلتووری هەیە، ئەو کلتوورە هاوبەشەی کە بەهۆی جهانگەرایی ڕوودەدات سیمای کلتووری گەلان کاڵ دەکات، ئەدەبیاتی فۆلکلۆریی کوردیش لە

چوارچێوەی ئەو گۆڕانکارییە کلتووری و کۆمەڵایەتی و ئابوورییانەی هەن، پاشەکشەی کردووە و کزبووە.

- کۆمەڵگای کوردی لە کزبوونی پەیوەندی کۆمەڵایەتی و هۆکارەکانی بەسەربردنی کات لەگەڵ تەلەفزیۆن و ئەنتەنێت و کاریگەرییان لە کزبوونی ئەدەبی فۆلکلۆری هەیە، بەتایبەتی نەوەی ئێستا بەهۆی ئەو کات و سەردەم لە ناو پرۆسەی گۆڕانکارییە ئێستاییەکاندا دەژیت و هیچ پەیوەندییانەکی ئەوتۆ نایبەستێتەوە بە بەکارهێنان و مانەوەی لە ناو کلتووری باوانیدا.
- هۆکاری نەگی بەکارهێنان و بێ بەهاکردن و نەنرخاندنی بەهای ئەدەبی فۆلکلۆری، هەروەها گۆڕانکارییە هزرییەکانی وەکوو پرسی ژن، ژیانکردن و پەروەردەی مۆدێرن وایان کردووە ئەو هزراندنەی ناو ئەدەبیاتی سەرزاری بە زیندووی و کارپێکراوی وەک جاران نەمێنێتەوە.
- نەمان و نا بەرچاوی کەرەسەکانی ناو ئەدەبی فۆلکلۆری وەک کەرەسەی مادییەکانی ژیانی کۆمەڵایەتی و پێداویستییەکان، گۆڕانیان بە کەرەسەی مۆدێرن، هۆکارن بۆ کەمتر چالاکبوونی ئەدەبی فۆلکلۆری.
- لە کزی پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکانەوە بۆ نەبوونی پەیوەندی کۆمەڵایەتی و نەبەستنەوەی ڕووداوە بە پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان و نەگێڕانەیان و دەستاودەست نەکردنیان، ئیتر بوار بۆ دروستبوونی ئەدەبی فۆلکلۆری نارەخسێت، چونکە ئەو کۆنتێکستە کۆمەڵایەتییەکان کزە و ڕووداوەکان پەندەکانی ژیان و هزراندن ناتوانێت لە ئەدەبی فۆلکلۆری دەربکەون.

لیستی سەرچاوەکان:

کتێبە کوردییەکان

- ئەبوبەکر، سەدرەددین نورەددین - بەرکوتێکی مەتەڵی فۆلکلۆری کوردی (لێکۆڵینەوە و ڕەخنە)، بڵاوکراوەی وەزارەتی ڕۆشنبیری، هەولێر، ٢٠٠٥.
- ئۆسکارمان- توحفوە موزەفەرییە، پێشەکی و ساغکردنەوەو هێنانەسەر ڕێنووسی کوردی هێمن، چاپی سێیەم، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چاپخانەی ئاراس، ٢٠١١.
- تەقی، جەلال - شەوانی گوێ ئاگردان، چوارچرا، چاپی دووەم ، ٢٠٠٦.
- جەبار، ئاسۆ - مۆدێرنە و حیکایەت"دنیای پاش حیکایەتە گەورەکان"، نێوەندی چاپ و بڵاوکردنەوەی مۆدێرن، ٢٠١٠.
- جەمال، ڕێبوار - پەندی پێشینان لەناوچەی پشدەر، چاپی یەکەم، ئینستیوتی کەلەپوری کورد، چاپخانەی ئاراس هەولێ، ٢٠٠٨.
- حەسەن، مولود ئیبراهیم - هێلکەی نامێ، کۆمەڵێک ئەفسان و حیکایەتی جۆراوجۆری فۆلکلۆری کوردەوارییە، بەرگی یەکەم، بەشی یەکەم، ئینستیتیوتی کەلەپوری کوردستان، چاپی یەکەم، هەولێر، ٢٠٠٦.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

- حەسەن، محەممەد فەریق - مەملەکەتی ماسی "حیکایەتی فۆلکلۆری" دەزگای ئاراس ، چاپی سێیەم، هەولێر.
- ئاکرەیی، خالد جاجی، هزار مەتەلۆك بۆ مرۆڤێن ژیرکۆك، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر، ٢٠١١.
- خاڵ، شێخ محەممەدی- پەندی پێشینان، چاپی سێیەم، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، چاپخانەی شڤان، ٢٠٠٠.
- دەشتەکی، عومەر شێخەڵا - پەندی کوردی و چیرۆکەکەی، چاپی یەکەم، هەولێر، ٢٠٠٦.
- رۆهات- د فۆلکلۆرا کوردی دە سەردەستیەکە ژنان، دەزگای توێژنەوە و بڵاوکردنەوەی موکریان، چاپی دووەم، ٢٠٠٦.
- سەجادی، سەید عەبدولحەمید حیرەت - پەندیپێشیان"پند پێشینان"، چاپی دووەم، دەزگای ئاراس هەولێر، ٢٠١٠.
- شاسواری، عادل - کاریگەری سەتەلایت لەسەر پەیوەندیە کۆمەڵایەتیەکان تەوێڵە وەک نموونە، ٢٠٠٨.
- کۆمەڵێک - سەرنجێک لە دەروازەی فۆلکلۆری کوردییەوە، چاپی دووەم، بڵاوکراوەی ئاراس، چاپخانەی ئاراس، ٢٠٠٩.
- گمبڵ، ئەندرۆ - سیاسەت و چارەنووس، و/ محەممەد ساڵح عەبدوڵا ، سلێمانی ٢٠٠٦.
- گوڵمحەممەدی، ئەحمەد - "بەجیهانیبوون، کلتوور، شوناس"،: وەرگێڕانی عەوڵا بەهرامی، دەزگای توێژینەوەوە بڵاوکردنەوەی موکریان، ٢٠٠٧.
- مەخمووری، غەفور- حەیران، دەزگای چاپ وبڵاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر، ٢٠٠١.
- مەجید، محەممەد مەردان - رۆژەکانی حەفتە، گۆڤاری کەلەپووری کورد، ژ١٢.
- موحسنی، مەنۆچهر- دەروازەکانی کۆمەڵناسی، وەرگێڕانی کۆمەڵێک نووسەر، دەزکاتی چاپ و بڵاوکردنەوەی موکریان، چاپی یەکەم ، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ٢٠٠٢.
- شاهین، ئیسماعیل تاها - مامکێ منۆ مامامی، دەزگای سپیریز بۆ چاپ وبڵاوکردنەوە، دهۆک، ٢٠١١.
- هەندرێن- دوناودۆنی فەلسەفیی، پرۆژەی چاپی مێخەک، چاپخانەی هێڤی، هەولێر، ٢٠١٧.
- یوسف، عەبدورەقب- بانگەوازێک بۆ روناکبیرانی لە پێناو زیندوکردنەوە و کۆکردنەوەی کەلەپووری کوردیدا، لە بڵاوکراوەکانی پرۆژەی هاوسەر، چاپخانەی کامەرانی، سلێمانی، ١٩٨٥.

سەرچاوەی عەرەبی:

- عومەر، حید ر- أدب الفولكلور الكردي، ب. د، استنبول، ٢٠١٨.
- لزدجالي (د)، زهرا أحمد ا - العولمة و تأثيراتها على التراث الشعبي العماني، جمعية أمسيا مصر (التربية عن الطريق الفن)، ٢٠١٤.

گۆڤارە ئەکادیمییەکان:

- بایز (د)، هەڵمەت - وەسیەتی پیرە باو، چاپخانەی زانکۆ سەلاحەددین، هەولێر، ٢٠١٩.
- حەسەن (م. ی)، محەممەد ئەحمەد و رەسوول (د)، بابا نوری رەسووڵ – پێکهاتەی زمانی و هونەرییەکانی دەقی مەتەڵ، گۆڤاری پۆلۆتەکنیکی، ژمارە ٦، ٢٠١٦.
- رەسوڵ (د)، هەڵمەت بایز - رەهەندەکانی کەلتووری جوەکانی کوردستان لە پەندی پێشینانی کوردیدا، ، گۆڤاری زانکۆی دهۆک، پەرپەندا ١٩، ژمارە ٢، ٢٠١٦.
- سابیر (د)، پەخشان - کەسایەتی ژن لە پەندی پێشینانی کوردیدادا، گۆڤاری زانکۆی سلێمانی ژمارە ٢٩، بەشی بی، ٢٠١٠.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

- ڕەسوڵ (د)، عەبدوڵا حوسێن - زمانی منداڵ لەنێوان فۆلکلۆری دەڤەری ڕواندز و شاشەی زیرەکدا، پرۆسیدینگی یەکەمین کۆنفرانس نێودەوڵەتی ڕواندز پێگەییێکی ژیاری بەدەوڵەتبوون لە مێژووی کورددا، ٢٠١٦.

نامە ئەکادیمییەکان:

- ڕەشید، شەماڵ لەتیف - نوێگەری و گۆڕانی کولتووری، زانکۆی سلێمانی، سکوڵی زانستە مرییەکان، بەشی کۆمەڵناسی، ٢٠١٦.
- یەحیا، نزار ئەحمەد - کاریگەری بەجهانی بوون لەسەر پێگەی ئافرەت لە نێوکایەی سیاسیدا" توێژینەوەیەکی مەیدانییە لە هەرێمی کوردستاندا"، دکتۆرانامە کۆلێژی ئاداب زانکۆی سەلاحەددین، ٢٠٢١.

(التغيير الاجتماعي كعامل التراجع لاستخدام الأدبيات الفولكلورية)

الملخص:

يوجد نشاط الأدب الفولكلور الكردي في كثير من مناطق كردستان، وقد حافظ على نشاطه وحيويته؛ لأنه متعلق بالحياة والآداب الكردية، ولكن بسبب التغييرات التي تطرأ على العالم جمعاء في الآونة الأخيرة، سيفقد الأدب الفولكلور الكردي بين هذه الأمواج من التغييرات حيويته ونشاطه وعالميته رويدا رويدا، ولذلك فإنه تطرأ عليه التغييرات المصحوبة بالعوامل المتنوعة حسب الزمان والعصر، ولذا يربط هذا البحث الموسوم بـ(التغيير الاجتماعي كعامل التراجع لاستخدام الأدبيات الفولكلورية) بالأسباب التي تحدث في وقت الحاضر، مثل التغييرات في حياة العائلة و العلاقة الاجتماعية، واستبدال التكنولوجيا، وظاهرة الفولكلور العالمي المشترك... إلخ، ويهدف البحث إلى تحديد العوامل الرئيسة التي تجبر الأدب الشفوية بالتراجع والانكماش في الوقت الراهن.

الكلمات الدالة: التراجع والانكماش، الأدب الفولكلور، التغير الاجتماعي، العصر و الزمان

Social Changes: A Reason for Withdrawal in Using Literary Folklore

Abstract:

Kurdish Literary Folklore is common in most of the Kurdistan areas, and it refers to Kurdish traditions and culture. Kurdish folklore could preserve its commonality and activeness through many periods of time; but due to the fast changes of world and globalization Kurdish folklore cannot be preserved anymore. Hence, the changes are regularly happening due to different reasons depending on time and periods. This study is entitled (Social Changes: A Reason for Withdrawal in Using Literary Folklore). The reasons are related to the recent phenomena such as: family life changes, social relations, technology growth, and globalization. The aim of this study is to identify the essential reasons behind the withdrawal of oral literature.

Keywords*: Regression and deflation, Folkoreliterature, social change, time and era*.

ڕۆڵی ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی لە پەروەردەکردنی منداڵانی سەردەمی ئەمڕۆدا

د. مزەفەر مستەفا ئیسماعیل

بەشی زمانی کوردی- فاکەلتی پەروەردە- زانکۆی سۆران

پوختە:

ئەدەبی فۆلکلۆری هەموو نەتەوەکان ڕۆڵێکی دیار و بەرچاویان لە پەروەردەو پێگەیاندن و تێگەیاندنی ڕۆڵەکانی خۆیان هەیە.
ئەدەبی فۆلکلۆری پانتاییەکی گرنگی ئەدەبی هەر گەل و نەتەوەیەك پێکدەهێنێت، ڕۆڵی ئەم ئەدەبە لە وشیارکردنەوەو ئامۆژگاریکردنی ڕۆڵەکانی بە گەورە و بچووکەوە دیار و بەرچاوە. هەموو ژانرەکانی ئەدەبی فۆلکلۆری وەك(حەکایەت، پەندی پێشینان، مەتەڵ، ئەو دەقانەی لەگەڵ یارییەکاندا گوتراون...هتد) لەکۆڕ و مەجلیسەکاندا گوتراون و گەورەو بچووك چێژ و سوودیان لێ بینیوە.

بەشێك لە شارەزایان و توێژەرانی بواری ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی پێیان وایە، کە ئەدەبی فۆلکلۆری تایبەت بە منداڵ نییەو ئەوەی هەیە بۆ گەوران گوتراوە و منداڵیش لە پەراوێزی گەورانەوە چێژ و سوودی لێ وەرگرتووە، بەڵام ئەگەر بە وردی و زانستییانە لە هەندێك دەقی فۆلکلۆری کوردی ڕابمێنین بۆمان دەردەکەوێت، کە ئەو جۆرە دەقانە بۆ منداڵان گوتراون وەك(حەکایەتی زۆر کورت، هەندێك لە مەسەلۆك، ئەودەقانەی لەگەڵ یارییەکاندا گوتراون، گاڵتەو گەپ یان ترانە.)

ئێمە لەم توێژینەوەیەدا هەوڵ دەدەین کە ڕۆڵی ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی لە پەروەردەکردنی منداڵانی کورد ڕوون بکەینەوە، لەبەرئەوەش گوتومانە منداڵانی ئەمڕۆ، چونکە منداڵانی ئەم سەردەمە بە نەوەی تەکنەلۆجیا و ئایپاد ناسراون لە تەمەنێکی زۆر بچوکدا تێکەڵاوی ئامێرە ئەلیکترۆنییەکان و ئینتەرنێت دەبن و لە چالاکی و وەرزش و جووڵە دوور کەوتونەتەوە و لە دنیای فۆلکلۆری باب و باپیرانیان دابڕاون.
ئێمە مەبەستمانە کە دەقی فۆلکلۆری کۆبکرێتەوە و لەلایەن لیژنەیەکی پسپۆڕەوە پۆلین بکرێت و لە زۆر ڕەنگ و شێوەی تردا سوودی لێ ببینرێت، بۆنموونە حەکایەتە خەیاڵییەکان بکرێن بە ئەنیمەیشن، فیلم کارتۆن، درامای منداڵان و منداڵی ئەم سەردەمە سوودی لێ وەربگرێت بۆنموونە: لەجیاتی سەیری فیلمەکانی(ئاڤاتار، بێن تێن، جومونگ، کۆمبۆ) و

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

چەندین فیلم و ئەنیمەیشنی تر بکات، سەیری فۆلکلۆری خۆی بکات و لەم ڕێگەیەشەوە چوار گریمانەی ئامانجدار دەپێکین:

یەکەم: منداڵ شارەزایی لە مێژووی نەتەوەکەی پەیدا دەکات و لەم ڕێگەیەوە خۆشەویستی نیشتیمان و پیرۆزییەکانی بۆ ڕوون دەبێتەوە.

دووەم: لەڕێگەی دەقە فۆلکلۆرییەکانەوە منداڵ پەروەردە دەکرێ و لە ئامۆژگاری وشک دووری دەخەیتەوە.

سێیەم: زمانەکەی پاراو دەبێت، چونکە دەقی فۆلکلۆری بەزمانێکی سادە و ئاسان دەنووسرێت و منداڵیش لاساییان دەکاتەوە و بەمشێوەیەش لەلایەک زمانەکەی پاراو دەبێت و لەلایەکی تریشەوە فەرهەنگی مێشکی دەوڵەمەند دەبێت.

چوارەم: منداڵ لەڕێگەی ئەم دەقانەوە ئاشنای وشە و زاراوەی زارەکانی تریش دەبێت و لە دواڕۆژدا سوودی لێ دەبینێت و ڕەنگە لە داهاتوودا بۆزمانی ستانداردیش سوودی لێ ببینرێت.

لەلایەکی تریشەوە دەتوانرێت ئەو دەقانەی لەگەڵ یارییە فۆلکلۆرییەکانی منداڵان گوتراون بۆ فێرکردنی پیت و ژمارەکان بکرێنە گۆرانی و ئاوازیان بۆ دابنرێت و بەشێوەیەکی پەروەردەیی و زانستی منداڵانی کوردیش بەتایبەتی منداڵانی قۆناغی باخچەی ساوایان بەزمانی خۆیان فێری ژمارەو پیتەکانی زمانی کوردی بکرێن.

لە توێژینەوەکە دا ڕێبازی وەسفی شیکاری بەکارهێنراوە.

لە کۆتاییدا پێمان وایە کە ئەدەبیاتی فۆلکلۆری کوردی بە ئەدەبی گەوران و منداڵانەوە ڕۆڵێکی تەواوی هەبووە لە پەروەردەکردنی منداڵانی ئێمەدا، بەڵام پێویستە بەو ڕێگایانەی ئاماژەمان پێدا لەگەڵ حەز و ئارەزووی منداڵانی ئەم سەردەمە بیگونجێنین و سوودێکی گەورەی دەبێت بۆ کۆمەڵگای کوردی.

پەیڤێن سەرەکی: *منداڵ، فۆلکلۆر، فۆلکلۆری منداڵان، پەروەردە، ئامانج.*

بەشی یەکەم:

١-١ چییەتی فۆلکلۆر:

١-١-١ زاراوە:

فۆلکلۆر جیهانێکی فراوانە و هەموو پێداویستییەکانی وەك کەل و پەل و ئەدەبی سەرزاری تێدا دەست دەکەوێت، وەکو بازێڕێکی فراوان وایە دڵت چ بخوازێ لەو بازێڕە دەیدۆزیتەوە. فۆلکلۆر وەکو زاراوە((وشەی فۆلکلۆر زاراوەیەکی زانستییە لە ئینگلیزییەوە وەرگیراوە، زانا ولیەم تۆمس W.G.Thoms بۆ یەکەمجار لەگەڵ زاراوە زانستییەکان لە ساڵی ١٨٤٦ز بەکاری هێناوە، بە وەرگێڕانی پیتی بۆ وشەکە واتای (دانایی گەل یان زانیاری

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

گەل) دەگەیەنێت))(ســـــــــوكولوف،١٩٧١: ١٧)، ئەم زاراوەیەی فۆلكلـــــــــۆر لە دوای ئەم شیكردنەوەیەی ولیەم جۆن تۆمس بوو بە زاراوەیەكی تا ڕاددەیەك جیهانی، واتە دانایی و زانایی گەل بەهەموو لقەكانییەوە هەر لە كەل و پەلی فۆلكلۆری و ئەدەبی سەرزاری و بۆنە و دابو نەریتەكان هەموویان وشەی فۆلكلۆریان بۆ بەكار دێت و كۆدەنگییەكی باشی لەسەرە.

لەسەرەتادا ئەم وشەیە تەنها بۆ كەل و پەل و دەقە زارەكییەكان بەكار دەهات، بەڵام دواتر گواسترایەوە بۆ بارێكی تر، كە زانستی فۆلكلۆرە((ئەڵمانەكان وشەی volksdichtung بەكار دەهێنن واتە فۆلكلۆر وەك زانست یان بە واتایەكی تەسكتر وشەی volksdichtung شیعری گەل، داهێنانی گەل). بەڵام فەرەنسییەكان ئاماژە بە بابەتی توێژینەوە دەكەن و وشەی populaires traditions بەكار دێنن بە واتای شوێنەواری گەل، حەكایەتەكانی گەل. هەرچی ئیتاڵییەكانن زاراوەی(popolari traditional) بەكار دەهێنن و بەمشێوەیە))(سۆكۆلۆف،١٩٧١: ١٧). كەواتە لە هەر وڵاتێك و لای هەر گەلێك زاراوەكە زیادی و كەمیی لەگەڵ كراوە و بۆ مەبەستی تەواوی خۆی بەكار هاتووە، لای ئێمەش ڕوونە، كە خودی بابەتەكە ماددەكەیە، بەڵام توێژینەوە لە بابەتەكە دەچێتە بواری زانست لەم ماددەیەدا.

((ئەم زاراوەیە لە سەرەتادا دەربارەی بابەتەكە واتە فۆلكلۆر بەكارهێنرا، ئەمجا بەرە بەرە وای لێهات كە بۆ زانستی فۆلكلۆر بەكار بهێنرێ، واتە ناوەكە لەو زانستە بنرێ كە لەبابەتی فۆلكلۆر ئەكۆڵێتەوە))(موكری،١٩٨٤: ٢٩) بەمشێوەیە نووسەری ئەم ڕایەش پێی وایە كە یەكەم جار زاراوەی فۆلكلۆر بۆ ماددەكە بەكار دەهات، بەڵام دواتر وای لێهات كە بۆ زانستی فۆلكلۆر بەكار بێت.

١-١-٢- چەمك:

ئەگەر لە ڕووی چەمك و پێناسەوە لە فۆلكلۆر بڕوانین ئەوا دەبینین بە زۆر شێوە و بە چەندین جۆر و لە لایەن چەندین زانا و كەسایەتییەوە پێناسە كراوە. سروشتی زانستە مرۆڤایەتییەكانیش وایە، كە پێناسەیەكی گشتگیر و یەكدەنگ بۆ ئەم جۆرە بابەتانە نایەتە بەرهەم((ئارتەر تایلور بەم شیوەیە پێناسەی فۆلكلۆر دەكات: فۆلكلۆر ئەو ماددەیە یە، كە لە نەوەیەكەوە بۆ نەوەیەكی تر دەگوازرێتەوە جا چ لە ڕێگەی زارەكی بێت یان داب و نەریـــت. بەم شـــێوەیەش لەوانەیە لە شـــێوەی حەكـــایەت و گـــۆرانی و پەند...هتـــد بێت))(مرسی،١٩٧٥: ٤٣). ئەم پێناسەیە پێمان دەڵێت، كە فۆلكلۆر وەستانی نییە و هەمیشە لە گواستنەوە و جووڵەدایە، منداڵ لە دایك و باوكی فێر دەبێت و ئەویش بۆ نەوەیەكی تر

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

دەیگوازێتەوە، لەم گواستنەوەیەدا زیادی و کەمیی بەسەر دا دێت، بەڵام ناوەرۆکەکەی خۆی دەپارێزێت.

سنووری نێوان زانستی فۆلکلۆر و زانستەکانی تر و بوارە جیاوازەکانی لە نێوان زانا و توێژەرانی ئەو بوارە دا مشتو مڕی زۆری لەسەرە و نەگەیشتونەتە کۆ دەنگییەکی تەواو لەسەر یەك پێناسەی گشتگیر بۆ فۆلکلۆر، لەبەر ئەوەی فۆلکلۆر کار و چالاکی مرۆڤە، بۆیە((هەندێ لە توێژەران لەوانە ڤان جەنپ(Van Gennep) و چەند توێژەرێکی تری ئەورووپای ڕۆژئاوا فۆلکلۆر بە (ئەتنۆگرافیا) دائەنێن))(موکری،١٩٨٤: ٣٠). دیارە ئەم توێژەرە بەرهەمی فۆلکلۆری چ کەرەسە و چ ئەدەبی سەرزاری وەکو بەڵگەنامە سەیر دەکات، چونکە ئەتنۆگرافیا مەبەستی سەرنجدان و تۆمارکردنی ماددەی ڕۆشنبیرییە بە بەکارهێنانی بەڵگەنامەی مێژوویی، ئەو بەرهەمانەی دەستی مرۆڤیش، بۆ نموونە دەقەکانی ئەدەبی سەرزاری وەك بەڵگەنامەی مێژوویی چاو لێکراون.

هەندێك کەس پێیان وایە، کە فۆلکلۆر تەنها پاشماوەی ژیانی باب و باپیرانی ئێمەیە، واتە شتێکە پەیوەندی تەنها بە ڕابردوو هەیە، بەڵام لە ڕاستیدا فۆلکلۆر و ((ئەدەبی فۆلکلۆری دەنگدانەوەی ڕابردوومان و دەنگی بە نرکەی ئێستامانە، ئەم ئەدەبە جاران و ئێستاش نوێنەری گەلە و لە زۆر لایەندا و لە زۆر کاتدا نوێنەر و چەکی شەڕی چینایەتییە))(موکری،١٩٨٤: ٣٠)، ئەمەش ئەوە دەردەخات، کە ئەدەبی فۆلکلۆری جاران و ئێستاش سوود و ئیستاتیکای خۆی لە دەست نەداوە و کاریگەری لەسەر مرۆڤەکان هەر بەردەوامە، بەڵگەش بۆ ئەوە کاتێك دەگەڕێینەوە بۆ دەقێکی ئەدەبی فۆلکلۆری ئەوا لە ڕووی زمان و وشەی ڕەسەن و دابو نەریت گرنگیی و مەزنیی ئەدەبی فۆلکلۆریمان بۆ دەردەکەوێت.

١-١-٣- بەشەکانی فۆلکلۆر:

فۆلکلۆر وەکو چەندین بابەتی تر لە چەندین بەش و ژانر پیکهاتووە، ئەم بەش و ژانرانە هەر یەکەیان گرنگیی و بابەخی خۆیان هەیە((بەشەکانی فۆلکلۆری کوردی بە هەموو شیوەکانییەوە دەریایەکی گەورەی ئایین و سیاسەت و میوانداری و سوارچاکی و شادی وناسازی خۆیان ڕوون دەکاتەوە))(ئیسماعیل،٢٠٠٦: ٢٩)، فۆلکلۆر بە هۆی زۆری لقەکانی و بلاوبوونەوەی خێرای لە ناو خەڵکدا، بۆیە هەر زوو ڕەگی خۆی دادەکوتێ و بە جیهاندا بلاو دەبێتەوە. لەبەر ئەوەی دەقەکانی فۆلکلۆر لە کەسانی بە تەمەن و نەخوێندەوارەوە سەرچاوە دەگرێ، بۆیە زمانێکی سادە و ڕەسەن دەبێتە پیناسەی ئەدەبی فۆلکلۆری.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

بابەتی ئێمە فۆلکلۆرە و ئەدەبی فۆلکلۆری لقێکی گرنگە لە فۆلکلۆر، بەشەکانی فۆلکلۆر وەك کەرەستە یەگجار زۆرن و لە ژمار نایەن وەك: کەلوپەل خۆراك، جل و بەرگ، کەلوپەلی ڕاوکردن، جووتکردن، دروێنە و کاری ڕۆژانە، هەرچی ئەدەبی فۆلکلۆرییە ئەویش بۆ چەند ژانرێك دابەشدەبێت وەك: شیعر، یاری، مەتەڵ، گۆرانی، پەند، قسەی نەستەق، حەکایەت و نوکتە...هتد.

لەم توێژینەوەیەدا هەوڵ دەدەین باسی ئەو بەشانەی ئەدەبی فۆلکلۆری بکەین، کە پەیوەندی بە توێژینەوەکەی ئێمەوە هەیە.

١-١-٣-١ یاری و دەقەکانی:

یاری بەشێکی گرنگی ژیانی منداڵ پێکدەهێنێت و لە کۆندا مندالان و گەوران یارییان کردووە، چونکە ژیانی جاران وەکو ئێستا نەبووە. خەڵك لە زستاندا زیاتر خەریکی یاریکردن و کات بەسەربردن بوون، چونکە زستان وەرزی کارکردن نییە و شەوەکانیشی درێژن ز زۆربەی خەڵکیش بێکار بوون.

بەشێکی ژیانی منداڵ یاریکردنە دەرکەوتووە، کە یاریکردن سوودی جەستەیی و دەروونی بۆ منداڵ هەیە، هەموو منداڵێکی ساغ و تەندروست حەزی لە یاریکردنە و یاری و منداڵ دوو تای یەك تەرازوون،((یاری و یاریکردن لە گەشەی منداڵدا بایەخێکی زۆری هەیە، چونکە منداڵ خۆی پارچەیەکە لە یاری. یەکەمین بنەما لەو بنەمایانەی دنیای منداڵ پێك دەهێنن یاریکردنە))(ئێرتوغرول،٢٠١٨: ١٥٣)، کەواتە یاریکردن پارچەیەکە لە ژیانی منداڵ و بنەمایەکی زۆر گرنگی دنیای منداڵ یاریکردنە.

کۆمەڵەی گشتی نەتەوە یەکگرتووەکانیش دانی بەوەدا ناوە کە یاریکردن بۆ منداڵ زۆر گرنگە((کۆمەڵەی گشتی نەتەوە یەکگرتووەکان لە ٢٠ی تشرینی دووەمی ساڵی ١٩٥٩ گەلاڵەی کرد)) (کۆمەڵێك نووسەر،٢٠٠٥: ٦٥) واتە نەتەوە یەکگرتووەکانیش دانی پیداناوە کە یاریکردن بۆ منداڵ وەکو بەشێکی ژیانی ئەو منداڵەیە و جگە لە لایەنی خوێندن و تەندروستی بۆ مندالان لە جاڕنامەی مافی مندالاندا لە بڕگەی حەوتەمدا هاتووە ((پێویستە هەموو توانایەك بۆ منداڵ بخریتە کار، بۆ ئەوەی یاری بکات و چالاکی نوێ بنوێنێت و بەرەو ئامانجی پەروەردەیی دیاریکراو ئاراستە بکرێت، لەسەر حکومەتیش پێویستە بۆ ئەو مەبەستە کار بکەن)) (کۆمەڵێك نووسەر،٢٠٠٥: ٦٥). تواناکانی منداڵ لە هەر تەمەنێکدا جۆرێکە واتە بڕێکی دیاریکراوە، ئەوەی گرنگە دایك و باوك و پەروەردە کاران بیکەن ئەوەیە، کە بە پێی پێویست وابکەن منداڵەکانیان یاری بکەن و چالاکی تازە پێشکەش بکەن و ئامانجی پەروەردەیی بپێکن.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

منداڵ لە ڕیگەی یاریکردنەوە ئاشنایەتی کەرەستەکان دەبێت و خەڵکی تر دەناسێت و بەرەو ژیانی کۆمەڵایەتی هەنگاو دەنێت. یاری و یاریکردن تەنها بۆ کات بەسەر بردن نییە و لە دواڕۆژدا کاریگەری لەسەر کەسایەتی ئەو منداڵە دەبێت، ((چۆن پێگەیشتوویەك لە ڕێی ئەو ئەزموونانەوە کە بە دەستیان دەهێنێت کەسیتی گەشە دەکات، گەشەی کەسێتی منداڵیش لە ڕێی ئەو یاریانەوەیە، کە خۆی بە تەنها یان لەگەڵ کەسانی تر دەیانکات)) (ئێرتەغرول،٢٠١٨: ١٥٥)یاریکردن بۆ منداڵ وەك ئەزموونی گەورەیەك وایە، کە ئەو کەسە پێگەیشتووە بە دەستی هێناوە، کەسێتییەکەی زیاتر بەرەو پێش دەچێت و گەشە دەکات، منداڵیش لە ڕێی یارییەکانییەوە کەسیتییەکەی گەشە دەکات.

یاریکردن چالاکییەکی بێ ڕکابەرەربۆ منداڵ، لە میانەی یاریکردندا منداڵ هەم چێژ وەردەگرێ و هەم سوود جگە لەوەش ((منداڵ لە میانەی یاریکردنەوە جیهانێکی خەیاڵاوی و ئەفسوناوی بە چێژ بۆ خۆی دەخوڵقێنێ و خۆی دەبێت بە پاڵەوانی ئەو جیهانە و ئەسپی خۆی و خەیاڵی خۆی تیایدا تاو دەدات و گشت ئەو خەو و خەیاڵ و حەز و ئارەزوو داخوازیانەی کە لە ژیانی واقیعیدا بۆی تێر ناکرێت. لەم جیهانە پان و پەرینەدا بە ئارەزووی خۆی بەبێ ترس و سانسۆر تێریان دەکات.)).

ئەوەی بۆ توێژینەوەکەی ئێمە گرنگە و دەمانەوێت جەختی لەسەر بکەینەوە، ئەو دەقانەیە، کە لە کاتی یاریکردنەکەدا منداڵان دەیڵێن و دەیڵێنەوە. ئەو دەقانەش پڕن لە وشەی ناسك و جوان و پەروەردەیی بۆ منداڵان بە هەر دوو ڕگەزەوە. هەر لە پەروەردەی ئایینی و کۆمەڵایەتی و زانستییەوە.

لە ڕووی تیۆرییەوە تا ئێستا لە ئەدەبی فۆلکلۆری ئێمەدا کەس ئەو کارەی نەکردووە، کە لە ڕووی تیۆرییەوە چەمك و پێناسەکانی ئەو دەقانە ڕوون بکرێتەوە، کە منداڵان لە کاتی یاری کردندا دەیڵێن و دەیڵێنەوە. دەتوانین بڵێین ئەو دەقانە بریتین لە کۆمەڵێك وشە و ئاواز لە کاتی یاری کردنەکەدا لە لایەن منداڵانەوە بریتین لە کۆمەڵێك وشە و ئاواز، کە لە کاتی یاریکردنداەکەدا گوتراون و هەلومەرجی یارییەکەی خۆشتر کردووە و پەیامێکی پەروەردەیشی لە پشت بووە. بۆ ئاراستەکردنی منداڵان بەرەو پەروەردەیەکی باش و تەندروست وەك پەروەردەی ئایینی، پاکوخاوێنی، خۆشەویستی بۆ ئاژەڵ و پەلەوەر و خۆشەویستی ژینگە و...هتد.

هەندێك لە یارییەکان بە تاك ئەنجامدراون و هەندێك دوان و هەندێك بە کۆمەڵ، هەندێکیان تایبەت بە کوڕان و هەندێك تایبەتە بە کچان و هەندێکیشیان بەیەکەوە ئەنجام دەدرێن، یارییەکانیش بە پیی تەمەنی منداڵەکان و ڕەگەزیان دەگۆڕێت،((لە تەمەنی شەش تا نۆساڵی منداڵ بوێر و چاونەترسە و لە هەمان کاتدا هەست بە مەترسیش دەکات، کە لە میانەی جموجۆڵی خۆی دوچاری دەبێتەوە. لەبەر ئەوە ئەم جۆرە یاریانەی لا

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

خۆشەویستە: شەمەندەفەر، بووکەڵانەی ئاڵۆز، یارییەکانی زیرەکی وەکو: مار و پەیژە، دووچەرخە، یارییەکانی نەخۆش و پزیشک))(کۆمەڵێك نووسەری ئەمەریکی، ٢٠٠٥: ٣٨).

لەڕووی دەروونناسییەوە دەرکەوتووە، کە منداڵان لە یەك قۆناغدا نین و جیاوازن، بۆیە یارییەکانیشیان جیاواز دەبن. ئەو منداڵانەی لە نێوان تەمەنی شەش تا نۆ ساڵین منداڵی پارێزکارن، واتە هەم چالاك و بوێرن و هەمیش دەترسن لە هەندێك شت، بۆیە ئەو یارییانەشیان خۆشدەوێت، کە جووڵە و ڕۆیشتنی تێدایە و هەڵبەز و دابەز دەکەن.

١-١-٣-٢ حەکایەت:

حەکایەت ژانریکی زۆر گرنگ و سەرنجڕاکێشە لە دنیای ئەدەبی فۆلکلۆریدا. ئێمە مانان بە منداڵ و گەورەوە حەز لە حەکایەت دەکەین، کاتێك کەسیك حەکایەتێك دەگێڕێتەوە بە سەرنجەوە گوێی بۆ شل دەکەین و لێی ڕادەمێنین تا کۆتایی لێ دەگرین پیمان خۆشە بزانین کۆتاییەکەی بە کوێ دەگات، بۆیە حەکایەت پەند و ئامۆژگاری زۆر گەورە و پەروەردەیی تێدایە، کە مرۆڤ دەتوانێت سوودی بێ وەربگرێت.
ژانرێکی وەکو حەکایەتی فۆلکلۆری کوردی بە زۆر شێوە پێناسە کراوە و یەك پێناسەی گشتگیری نییە، هەندێك کەس پێی دەڵێن حەکایەت و هەندێکی تریش پێی دەڵێن چیرۆك، هەقایەت((چیرۆك کەلە ناو کورد دا حیکایەت یا نەقلیشی ئەڵێن و لە ناو کوردی لوڕ دا مەتەڵۆکیشی پێ ئەوترێ بەشێکی گەورەیە لە ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی))(رەسول، ١٩٧٠: ١٨). نووسەر لێرەدا زاراوەی چیرۆکی بەکارهێناوە لە بری حەکایەت، گەیشتۆتە ئەوەی لە ناو لوڕ دا مەتەڵۆك و لە ناو کورد بە\شتی نەقلیشی پیدەڵێن.

نووسەر لەم پیناسەیەدا زیاتر لە سەر زاراوە دواوە لە بەشێکی دیکەدا دەڵێت((چیرۆك بەرەو پێشچوونێکی مێژوویی و ئەفسانەیە و لە ڕووی فۆرم و داڕشتنەوە لەو ئەچێت. هەرچەندە لە ڕووی کەرەسە و ناوەڕۆکەوە هەندێ جیاوازییان هەیە))(ڕەسول،١٩٧٠: ١٨)، حەکایەت لە رووی فۆرم و ناوەرۆکەوە هەڵقولاوی بیر و زەینی کۆمەڵگایە، لە رووی داڕشتن و تەکنیکەوە لە ئەفسانە جیاوازە. ئەفسانە دنیایەکی پر لە خەیاڵ و پڕوپوچییە، بەڵام کەرەسەکانی حەکایەت لە ژیانەوە سەرچاوە دەگرن.

لە ناو فۆلکلۆری کوردیدا زۆر لە شارەزایان بڕوایان وایە، کە حەکایەتی فۆلکلۆری تایبەت بە منداڵان نییە و ئەوەی هەیە حەکایەتی گەورانە و بۆ گەورانە، منداڵانیش لە پەراوێزی گەوراندا گوێیان لێگرتووە و چێژ و سوودیان لێ بینیوە، بەڵام لە ڕاستیدا بە بڕوای ئێمە حەکایەتی فۆلکلۆری تایبەت بە منداڵانیش هەیە، کە زۆربەیان بە

هەقایەتی بەرگوێ ئاگردان ناویان دەرکردووە. کاتێك داپیرە لە دەوری ئاگرداندا منداڵانی کۆدەکردەوە و هەقایەتی(مشك و کەستە خۆر، مەڕۆکە و بزنۆکە و ژەنگ و بەنگ)[1]

١-١-٣-٣ مەتەڵ:

مەتەڵ یان مەسەلۆکە بەو دەقە دەگوترێت، کە لە شێوەی دێرە شیعرێك یان هەندێك جار بە پەخشان پرسیارێك ئاراستەی بەرامبەر دەکرێت و ئەویش دەبێت وەڵام بداتەوە((مەتەڵیش بەشێکە لە ئەدەبی فۆلکلۆری گەلان. واتە بەشێکە لەو ئەدەبەی نەنووسراوەتەوە دەماودەم لە ناو خەڵکدا پشتاوپشت ئەمێنێتەوە و بڵاو ئەبێتەوە))(ڕەسول،١٩٧٠: ١٥٩)، واتە مەتەڵ هەر تایبەت نییە بە کورد، بەڵکو هەموو گەلانی دنیا مەتەڵیان هەیە و ژانرێکی بە نرخی ئەدەبی فۆلکلۆرییە و لە باوانەوە بۆمان ماوەتەوە و دەگوازرێتەوە.

((مەتەڵ ئەو کورتە وتارە پرسیار ئامێزانەن، بە ڕەمز باس لە شتێك دەکەن، دواتر دەپرسن: ئەو شتە چییە؟ ئەوتا بۆنموونە: ئەمە چییە؟ بنوێ گایە؟هەڵستێ چیایە؟ وەڵام: (ڕەشماڵ)ە.)) (عەبدوللا،٢٠٠٥: ٢٧١)، مەتەڵ بۆ جوڵاندنی مێشك و زاخاودانی زۆر گرنگە و ئەو کەسەی یان ئەو منداڵەی مەتەڵەکەی ئاراستە دەکرێت، کە هەڵی بێنێت، ناچارە بیر بکاتەوە هزری خۆی وەگەڕ بخات و وەڵامی پرسیارەکە بداتەوە. دکتۆر عیزەدین مستەفا ڕەسول مەتەڵ بۆ دوو جۆر دابەشدەکات، ((یەکەم: ئەم مەتەڵی کوردییانە وەك مەتەڵی خەڵکی تر بکەین بە دوو بەشەوە: مەتەڵی مەبەستدار و مەتەڵێك کە تەنیا بۆ زاخاوی مێشکە. هە دوو مەتەڵەکەش وردی و تێبینی و ژیریی و بە وریایی و قووڵی تەماشاکردنی نەتەوەی ئێمە دەرئەخا)) (ڕەسول،١٩٧٠: ١٦١)، مەتەڵێك، کە مەبەستێکی تایبەتی هەیە و مەرامێکی لە پشتە، مەتەڵێکیش کە تەنها بۆ کات بەسەربردنە و زاخاودانی مێشکە. لە ڕاستیدا ئەوەی دووەمیش هەر مەبەستدارە، چونکە زاخاودانی مێشکیش کارێکی باشە و مێشکی مرۆڤ ئەبدەیت دەبێتەوە و بیر و هۆشت فراوان دەکات.

((مەتەڵ گوتەیەکە یەکێك بە شێوەی پرسیار لە کەسێك یان چەند کەسێکی دەکات و لە ناوەڕۆکەکەیدا نهێنییەك یان شاراوەیەکی تێدا هاتووە، کە بیر و توانای مرۆڤی تێدا تاقی دەکرێتەوە)) (جەمال،٢٠٠٦: ٥)، هەروەك پێشتریش باسکرا مەتەڵ یان مەسەلۆکە دەبێت پرسیارێکی ڕاستەوخۆی تێدابێت و ئاراستەی بەرامبەر بکرێت، جا ئەوەی ئاراستەی دەکرێت کەسێك بێت یان چەند کەسێك بن.

مەتەڵ بە بڕوای ئێمە زیاتر بۆ منداڵانە، بۆ ئەوەی مێشکیان زیاتر بکرێتەوە و هزریان بە هێز بێت و بیر و باوەڕی نەتەوەکەش دەردەخات، ((مەسەل ومەتەڵ وپەندی هەر گەلێ نیشانە و دیاردەی بیر وباوەڕی ئەو نەتەوەیە و بە بەرزی پلەی ڕووحییاتی دەژمێردرێ))

---

[1] ئەم حەکایەتانەم لە دایکم بیستووە، دواتر لە بڕاکتیکدا دەیانخەمە ڕوو.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

(ئەفخەمی،١٣٦٢: ٦)، واتە لە ڕێگەی مەتەڵەوە دەتوانیت بیر وباوەڕ و بۆچوونی ئەو گەل ونەتەوەیە بخوێنیتەوە، نووسەری ئەو چەند دێرەی سەرەوە پەند و مەتەڵ پێکەوە باس دەکات هەر بۆیە ئەو پێی وایە کە هەندێك دەق وەك پەند و قسەی نەستەق وان چیرۆکی پشت ئەو دەقانەی هێناون و باسی کردوون و دەڵێت ئەوانە مەتەڵن بۆ نموونە ((پشیلەکەی ڕەجەبە شێتە، کاڵەکەم دڕا و هیچم پێ نەبڕا، بانێکەو دوو هەوا...هتد)) بەمشێوەیە ئەو دەقانە بە مەتەڵ دادەنێت، کە ئێمە پێمان وایە ئەوانە قسەی نەستەقن و هەر یەکەیان چیرۆکێکیان لە پشتە.

ئەوەی زیاتر مەبەستی ئێمەیە مەتەڵی منداڵانە، بە واتای فۆلکلۆری منداڵان ((لە نێو مەتەڵی کوردیدا بەشی منداڵانیش دەبینرێ و گرنگیی زۆری پێدراوە ئەو مەتەڵانەش بابەتی جۆراوجۆر فێری منداڵان دەکەن)) (عەبدوڵڵا،٢٠٠٥: ٢٧٩)، بۆنموونە بابەتی ئایینی، کۆمەڵایەتی، دابونەریت...هتد. منداڵ فێردەکات مێشکی بەکار بهێنێت وزیرەك و وریا بێت.

١-١-٣-٣-١ زمانی مەتەڵی منداڵان:

زمان بۆ دەربڕینی بابەتەکان گرنگییەکی یەکجار زۆری هەیە و لەکاتێکدا مەتەڵیش لە کەسێك دەکەین پێویستە بە زمانیکی وا بێت کە لای منداڵاکە ئاسان بێت.((زۆربەی مەتەڵی کوردی، یان هەمووی بە زاری ناوچەیی گوتراون بۆنموونە لە بادینان دەگوترێ: پێنج د ساغن نا ئاخڤن، ئێك مرییە د ئاخڤیت. مەبەست قەڵەمە کە لە نێو پەنجەکانی مرۆڤدایە))(عەبدوڵلا،٢٠٠٥: ٢٨٥). زمان بۆ هەموو گوتنێك گرنگە و بە پێی شوێن و ئاستی گوێگر دەگۆڕێت.

هەرچی داڕشتنی مەتەڵە شێوەکەی یان وەکو دەقێکی پەخشانی بێ سەروایە یان پەخشانی سەرواداره، کە وەك دێرە شیعرێك وایە و هێمایەکی تێدایە کە وێکچوونێك لە نێوان مەتەڵەکە و خودی شتەکە هەیە بۆنموونە:(خڕە وەکو گۆ، سپییە وەکو دۆ) مەبەست لێی هێلکەیە.

مەتەڵ لەبەر گرنگییەکەی و سوودی پەروەردەیی بەتایبەتی بۆ منداڵان، شاعیرانی کورد لەبەر ڕۆشنایی مەتەڵی فۆلکلۆری هاتوون مەتەڵیان نووسیوە و لە شێوەی هۆنراوەدا پێشکەشی منداڵانی کوردییان کردوون. ئەو شاعیرانەش وەك گۆران، بێکەس و چەندانی تریش بۆنموونە مەتەڵێکی گۆران دەنووسین:

((مەتەڵێکە سەر لێ تێکدەر
کێواو کێو دەشت ئەداتە بەر
دووجار بێتو ناوی بەری
باوکی مناڵ هەڵئەدا سەر)) (کەریم،١٩٨٠: ٥٣٢)
هەڵهێنانی ئەم مەتەڵە(با) یە.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

١-١-٣-٤ گۆرانی فۆلکلۆری:

گۆرانی دەربڕینی هەست وسۆزی گۆیندەیە، ئەو ئازار و خەون و خەیاڵەی لە دەروونی کەسەکەدا هەن و لە ڕێگەی دەنگ و ئاوازەوە دەریان دەبڕێت. گۆرانی فۆلکلۆری ژانرێکی گرنگی ئەدەبی فۆلکلۆرییە و لە مێژە سەرنجی ڕۆژهەلاتناسان و شارەزایانی ئەم بوارەی ڕاکێشاوە و (گۆرانی)یان کۆکردۆتەوە و توێژینەوەیان لە بارەوە کردووە، ((لە ناو فۆلکلۆری کوردیدا گۆرانی بە دەوڵەمەندترین بەش ئەژمێردرێ لە ڕووی زۆری بلاوبوونەوە وە)) (ڕەسول،١٩٨٤: ٨٧)، لە ئەدەبی فۆلکلۆری کوردیدا گۆرانی خزمەتێکی بەرچاوی کراوە بەوەی، کە لەلایەن خەڵکی بیانی و توێژەرەکانی کوردەوە بایەخی پێدراوە و بەشێکی باشی کۆکراوەتەوە و لە فەوتان ڕزگار کراوە. ئەوەی گۆرانی فۆلکلۆری لە گۆرانی دانراو یان نووسراو جیادەکاتەوە، ئەوەیە گۆرانی فۆلکلۆری لە دانان و ئاواز و گوتنی هەر شایەرەکە خۆی بووە و ڕەسەنایەتی و سۆزێکی ڕاستەقینەی تێدایە.

((گۆرانی کۆنترین بەشی ئەدەبی فۆلکلۆرە هەروەك بەشێکی دیاری هۆنراوەی لیریکە. ئەم هونەرە لە زۆر کۆنەوە پەیدابووە، هەر لەوکاتەوە، کە هێشتا هۆشیاری گەل لە ڕادەیەکی نزمدا بووە)) (ڕەسول،١٩٧٠: ٥٩)گۆرانی دەربڕی ئێش و ئازارەکانی گەل بووە، بۆیە زۆر کۆنە و لەگەڵ سەرەتاکانی ژیاندا پەیدا بووە. گۆرانی ڕەنگدانەوەی ڕەوشی ژیانی خەڵك بووە و خەڵکیش بە ئاسانی دەستی پێی گەیشتووە.

ڕۆژهەلاتناسانیش لە بارەی گۆرانی کوردی رای خۆیان هەیە هەروەك ئاپۆڤیان دەڵێت: ((لە هەر کوردێکدا هەست و بەهرەی شاعیری بەدی دەکرێت و زۆر بە ساز و ئاواز گۆرانی بەسەر چیا و دۆڵ و ڕووبار و تاڤگە و گوڵ و چەك و ئەسپ و قارەمانییەتی و جوانیاندا دەڵێن)) (ڕەسول،١٩٨٤: ٨٧) واتە تەنها گۆرانی بێژ و شایەرەکان گۆرانیان نەوتووە، بەڵکو زۆربەی خەڵکی کورد دەنگیان خۆشە و گۆرانی بەسەر ئاو و خاك و سروشتی وڵاتەکەیان هەڵدەدەن.

ئەوەی زیاتر مەبەستی ئێمەیە لەم توێژینەوەیەدا باسی بکەین ئەو گۆرانیانەیە، کە گەوران بۆ منداڵانیان گوتووە و منداڵانیش گوتوویانە. مەرج نییە هەموو گۆرانییەکی منداڵان لەگەڵ یاریکردندا بگوترێت لەوانەیە گۆرانی هەبێت تایبەت بێت بە منداڵ و بەبێ بۆنەش بگوترێت بە تاك یان بە کۆمەڵ گۆرانییەکە بڵێن.

٢-١ پەروەردەو قۆناغەکانی منداڵیی:

منداڵ لە کاتی لەدایکبوونەوە تا دەگاتە تەمەنێکی دیاریکراو پیویستی بە چاودێریکردنی دایك و باوك و پەروەردەکارانە، بۆیە زانایانی بواری دەروونناسی و کۆمەڵناسی و تەندروستی بایەخێکی تەواویان بە منداڵ داوە و ڕێزیان لێگرتووە و وەك دیارییەکی خودا چاو لە منداڵ کراوە. منداڵان لە هەموو قۆناغەکاندا گۆرانی و ئاوازیان بۆ

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

گوتراوە هەر لە لایلایە بگرە هەتا دەگاتە گۆرانی فێرکردنی ژمارە و رۆژەکانی حەفتە و مانگەکان و وەرزەکان و مەسەلە پەروەردەییەکان بە گشتی.

بە پێی ڕای شارەزایانی بواری دەروونناسی منداڵان، هەموو منداڵێك لە قۆناغە جیاوازەکان وەك یەك نین و بیر و ڕا و خەون و حەز و ئارەزووەکانیان وەك یەك نییە، هەرچەندە بە هەموو منداڵێك دەڵێن منداڵ و لە هەندێك خولیا و حەز و ئارەزوو دا لە یەك نزیکن، بەڵام جیاوازیشن. لە میانەی گەڕانمان بە دوای ئەم بابەتەدا بۆمان دەرکەوت کە زانایان هەرەکە و بەڕای خۆی قۆناغەکانیان دابەشکردووەبۆنموونە (ئەریکسۆن) (Erickson) بەمشێوەیە دابەشی دەکات ((لە لەدایکبوونەوە هەتا ١٨ مانگی/ لە ١٨ مانگی هەتا ٣ ساڵیی./ لە ٣ ساڵیی هەتا ٦ ساڵیی/ لە ٦ساڵیی هەتا ١٢ساڵیی/ لە ١٢ساڵیی هەتا ١٨ساڵیی)) (مەحمود، ٢٠٠٤: ٣١).

بەپێی بیر و ڕای ئەو زانایە بێت منداڵ هەتا دەبێتە ١٨ ساڵیی هەر بە منداڵ دادەندریت، بۆیە لە ئەوروپا و ڕۆژاوا لە تەمەنی ١٨ ساڵیی ئیتر منداڵ ئازادە بۆ خۆی بە تەنیا دەژیت یان لەگەڵ خیزانەکەی دەمینێتەوە . زانایەکی تر کە قۆناغەکانی منداڵی دابەشکردووە جان پیاجیە (Gean Piaget)ە کە بەمشێوەیە قۆناغەکانی منداڵیی دابەشدەکات((لە لەدایکبوونەوە هەتا ٢ساڵیی/ لە ٢ ساڵیی هەتا ٧ ساڵیی/ لە ٧ ساڵیی ١١ساڵیی/ لە ١١ ساڵیی هەتا ١٤ ساڵیی) (یاسین واخرون،٢٠٠٢: ١٢٣) دابەشکردنەکەی جان پیاجیە لە دابەشکردنی ئێمەی ڕۆژهەلاتی نزیکە، چونکە بەپێی یاساکانی ئیسلام منداڵ لە ١٤ ساڵیدا بالق دەبێت و قەپێلکی منداڵیی فڕێ دەدات، بۆیە دەتوانین بڵێین کە منداڵان لە گشت قۆناغەکاندا پیویستییان بە چاودێریکردن و بایەخپێدان هەیە، ئەوانەشش تەنها بە خواردن و جلوبەرگ نییە، بەڵکو لایەنی ڕۆحی و بایەخدان بە لایەنی دەروونیی و تێرکردنی حەز و ئارەزووی منداڵ ئەرکێکی گرنگیی کۆمەڵگایە بەتایبەتی خێزان.

لەبەرئەوەی بابەتەکەی ئێمە پەیوەستە بە دەق و پەیوەندی بە زمان و وشە و ڕستە هەیە، بۆیە لە قۆناغێك دەستپێدەکەین، کە منداڵ چێژێکی سەرەتا لە ئەدەبێکی سەرەتا وەردەگرێت. کۆمەڵێك مامۆستا و شارەزا لە ناو کورد و عەرەبیشدا ئەو قۆناغانە بەمشێوەیە دابەشدەکەن:

١-٢-١ قۆناغی ڕیالیستی(٣-٥ ساڵیی)

ئەم قۆناغە بریتییە لەو کاتەی، کە منداڵ لە ژینگەیەکی تەسکی ماڵدایە و لەگەڵ خێزانەکەی دەژیت و پەیوەستە بە دایك و باوك و خێزانەکەی، بۆیە ناویشی لێنراوە ڕیالیستی، چونکە شتەکان بە ڕاست دەزانێت.((منداڵ لەو قۆناغەدا پەیوەستە بە دایك و خێزان و ئەو شتانەی لە دەوروبەریدان وەك: ماڵ، باخچە، شەقام، گیاندارە ماڵییەکان. بۆیە ئەو ئەدەبەی بۆ ئەو قۆناغە دەگونجێت حەکایەت و چیرۆکە واقیعییەکانە، کە دەربڕی ئەو

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ژینگە سنووردارەیە)) (ئەبو مەعال،٢٠٠٥: ٥٣). واتە چیرۆك و شتی واقیعی بۆ منداڵانی ئەو قۆناغە باس بکرێت، کە لە ژینگەی بیر و هزری ئەودا هەن وەك ئاژەڵی ماڵی بۆ نموونە پشیلە، مریشك، پەپوولە، چۆلەکە...هتد.

منداڵی ئەم قۆناغە زۆر حەزیان لەو یاری و بەسەرهاتانەیە، کە بە کۆرس ئەنجام دەدرێن و شێوەیەکی شانۆییان هەیە و نواندنیان تێدایە وەك مەڕە زمزمانێ، چەفیە خەجێ و چەندی تریش لە بەشی پراکتیکدا زیاتر باسیان دەکەین.

١-٢- ٢ قۆناغی ئەندێشەی فراوان(٦-٨ساڵیی)

لەم ئەم قۆناغەدا منداڵ لە ژینگەی ماڵ دەچێتە دەرەوە و ڕوو لە قوتابخانە دەکات و دنیایەکی فراوان و گەورە پێشوازی لێدەکات، لە قوتابخانە دەبینێت، کە جگە لە دایە و بابە و خوشك و براکانی خەڵکانێکی زۆر هەن و کەسیش خەمی ئەوی نییە و لەناو کۆمەڵگایەکی فراوان و خەڵکدا ون دەبێت بۆیە مێشکی پڕ لەپرسیار دەبێت ((زۆربەی پرسیارەکانی منداڵ لەم تەمەنەدا بە هۆی ترسەوەیە، لە زۆر شت دەترسێت، ترس لە مرۆڤی خراپ، ئاژەڵی دڕندە، پرسیارەکەش بۆ ئەوەیە، کە لە میانەی وەڵامەکاندا هەست بە ئارامییەك و ئاسایشێك بکات بەرامبەر مەترسییەکی نادیار)) (الهیتی،١٩٧٧: ٣٣). ئەو مەترسییەش ڕەنگە هەر خۆمان بۆمان دروست کردبێت لە میانەی پەروەردەیەکی نادروست، بەهۆی ئەوەی منداڵ لەم قۆناغەدا تیکەڵاوی کۆمەڵ دەبێت، بۆیە زۆر شت فێر دەبێت کە، پێشتر نەیدەزانین لەبەر ئەوە گرنگە دایك و باوك منداڵەکانیان فێری هەڵس و کەوت و ئەتەکێتی ژیان بکەن و هەوڵ بدەن لێیان تێبگەن و داخوازیەکانییان جێبەجێ بکەن، بەڵام ئەوەی گرنگە ئەوەیە منداڵ فێر بکرێت کە، چی پێویستە نەك حەزی لە چییە.
((ئەم قۆناغە منداڵ زانیاری پشت دیاردە سرووشتییەکان فێر دەبێت، وا دێنێتە پێش چاوی خۆی، کە لە دوای ئەو شتێك هەیە، لەم پێناوەشدا بە خەیاڵی خۆی دەفرێت بۆ بیستنی چیرۆکی قەزەم و چیرۆکی سندیباد و ئەوانەی بە ئەم دەچن لە ئەدەبی خەیاڵی))(ئەبو مەعال،٢٠٠٥: ٥٣). منداڵی ئەم تەمەنە زۆر شت فێر دەبێت، کە پێشتر نەیدەزانین. لە ڕووی یاساکانی زمانیش هەر وایە لە قۆناغی پێشتر ڕەنگە هەندێك ئامراز و وشەی بە هەڵە بەکارهێنابن، بەڵام لەم قۆناغەدا یاسا و ڕێساکانی زمان بە تەواوی بەکاردەهێنێت، بۆیە منداڵ لە تەمەنی شەش ساڵیی دەچێتە قوتابخانە و ئەم تەمەنە ستانداردێکی جیهانییە و لە زۆربەی وڵاتانی دنیا پەیڕەو دەکرێت.

١-٢-٣ قۆناغی پاڵەوانێتی(٨-١٢ ساڵیی)

منداڵ لەم تەمەنەدا تەواو پێگەیشتووە لە ڕووی بەکارهێنانی زمان و تەنانەت لەم تەمەنەدا منداڵ بەرەو خوێندنەوەش دەڕوات واتە شتی دیکە بخوێنێتەوە. منداڵ لەم تەمەنەدا

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

نیشانەکانی ڕەگەزی نێر و مێی تێدا دەردەکەون و هەستی ڕەگەزی بەرامبەری دەجوڵێت بەتایبەتی لە دوا ساتەکانی ئەم قۆناغە واتە دوازدە ساڵی لە هەڵس و کەوتی ڕۆژانەیدا وەك پاڵەوان خۆی نیشان دەدات((ئەدەبی گونجاو بۆ ئەم قۆناغە چیرۆکی پاڵەوانێتی و سەرکێشین))(ئەبومەعال،٢٠٠٥: ٥٣). سەرکێشی و پاڵەوانێتی بۆ هەردوو ڕەگەز وەکو یەك نییە بۆنموونە کوڕان گرووپ دروست دەکەن و شەڕە بەرد دەکەن یان تۆپێن دەکەن یەکێك سەرکردەیانە و ئەوانی تریش سەربازەکانی ئەون، بەڵام کچەکان زیاتر لەگەڵ دایکیان دەبن لە چێشتخانە خۆیان فێری چێشت لێنان دەکەن و خۆیان پێ هەڵدەکێشن و لەلای هاوڕێکانی دەڵێت من دەزانم چێشت لێبنێم.

هەردوو ڕەگەز لەم قۆناغە یان زۆر لەیەکتر نزیك دەبنەوە یان لەیەکتر دوور دەکەونەوە، ئەو کۆمەڵگایانەی ڕێگری ئایینی و کۆمەڵایەتی هەیە ئەوا منداڵەکان بۆ هەمیشە لە یەکتری جیادەبنەوە، چونکە دەڵێن منداڵەکان گەورە بوون و ڕەگەزی نێر ومێیان لێ بە دیار کەوتوون ئیتر عەیبەیە لەگەڵ یەکتر بگەڕین بەتایبەتی کچان لە کوڕان جیادەکەنەوە، بەڵام ئەو کۆمەڵگایانەی کە هیچ ڕێگرییەکی ئایینی و کۆمەڵایەتی نییە لەبەردەمیان ئەوا هەردوو ڕەگەز زیاتر لەیەکتر نزیك دەبنەوە و بۆ هەمیشە لە یەکتری دانابڕێن.

ئەو دەقانەی، کە بۆ ئەم قۆناغەی منداڵ دروست و گونجاوە ئەوانەن، کە لە شێوەی پرسیاردان و مێشکی منداڵەکە دەکەنەوە، وەك مەتەڵ و حەکایەتی پاڵەوانێتی و جوامێری و سەرکێشی.لەبەر ئەوەی منداڵ لەم قۆناغەدا بووەتە کەسێکی کۆمەڵایەتی ڕەنگە لە زۆر کۆڕ و مەجلیسان دابنیشی و گوێی لە حەکایەت و بەسەرهاتی سەرنجڕاکێش بێت و لە دەرەوە بۆ هاوڕێکانی بگێڕێتەوە و دڵیان خۆش بکات.

هەندێك لە نووسەرانی ئەم بوارە پێیان وایە، کە ئەم قۆناغە تەواو جیاوازە لە قۆناغەکانی پێشوو((منداڵی ئەم قۆناغە لە تەمەنی(٨-١٢) ساڵی دەستپێدەکات، دەتوانین بڵێین، کە منداڵ دەکەوێتە جووڵەیەکی بێشومار و لە شوێنێك بە تەواوی ئارام ناگرێت، چونکە هەوڵ دەدات خۆی لە جیهانێکی تر بدۆزێتەوە و جیاواز بێت لە جیهانی قۆناغەکانی پێشووی. لەم قۆناغەدا زیاتر حەز لە کۆمەڵ بوون دەکات))(ئەحمەد،٢٠٠٦: ١٨) مەبەستی نووسەر ئەوەیە، کە منداڵی ئەم قۆناغە چالاکی جەستەیان زۆرە و لە شوێنێك ئۆقرە ناگرن و هەمیشە دێن و دەچن وەك ئەوەی بە دوای شتێکدا بگەڕێن، هەروەها چالاکی زەین و دەروونیشیان زۆرە بە دوای جیهانی خۆیاندا دەگەڕێن، کە جیاواز بێت لە قۆناغەکانی پێشوو.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

٢- بەشی دووەم:

٢-١ کاریگەری ئەدەبی فۆلکلۆری منداڵان لە پەروەردەکردنی منداڵانی قۆناغی ڕیالیستی:

منـداڵانی قۆنـاغی ڕیالیسـتی وەك باسـمان کـرد لە ژیـنگەی ماڵـدان، جـگە لەوەش لەم سەردەمەدا بەشێکی زۆر لە منداڵان لە تەمەنی ٤-٥ساڵی دەچنە باخچەی ساوایان بەتایبەتی لە شارەکاندا. بێگومـان ژیـنگەی شار لەگەڵ هـی گوند جیـاوازە، فەرهەنگـی مێشـکی منـداڵانی ئێسـتا جیـاوازە لە فەرهەنگـی مێشـکی منـداڵانی هەشـتاکان ونەوەدەکـان، فەرهەنگی مێشکی منداڵانی شار لە هی منداڵانی گوند قەرەباڵغترە بەهۆی ئەو شتانەی کە لە شار هەن و لە گوند نین بە پێچەوانەشەوە ئەو کەلوپەلانەی لە گوند هەن و لە شار نین منداڵانی گوند دەیانزانن و هی شار نایزانن.

بە بـڕوای ئـێمە ئەو ژانـرانەی ئەدەبـی فۆلکلـۆری منـداڵان، کە کـاریگەری لەسـەر منـداڵانی قۆنـاغی ڕیالیسـتیدا هەیە هەقـایەتی بەرگـوێ ئـاگردان و گـۆرانی یـارییە فۆلکلۆرییەکانی منداڵانە. بە پێی شارەزایی و گەڕانی خۆمـان هەندێك لە هەقایەتەکانی بەرگـوێ ئـاگردان دەخەیـنە ڕوو، کە زۆربەیـان بـڵاو نەکـراوەن و لە کەسـانی بە تەمەن بیستوومە.

٢-١-١ هەقایەتەکان:

- هەقایەتی یەکەم: مشك و کەستە خۆر:

(هەبوو نەبوو کەس لە خوای گەورەتر نەبوو مشـکەك و کەسـتە خۆرەك هەبوون. مشـکی گۆتە کەسـتەخۆرێ وەرە پازپـازانێ بکەیـن. مشـکی پـازدا چۆ ئەوبەری جۆگەی. کەستەخۆریش پازدا کەتە ناو ئاوێ مشك هەند پێکەنی.... هەند پێکەنی هەتا کشتەکێ قـونێی پسـا)(ئەم هەقـایەتەم لە بـاوکم مستەفا ئیسـماعیل بیسـتووە)دیارە ئەم هەقـایەتە لە فۆرمێکی گاڵتەوگەپ دایە و خۆشییەك بە منداڵ دەبەخشێ و لە کورتیی و ڕووداوی کەم و تەکنیکەکەشی دیارە بۆمنداڵانی قۆناغی ڕیالیستی دەگونجێ. پەیامە پەروەردەییەکەشی ئەوەیە، کە منداڵان فێر دەکات هەموو کات بە قسەی برادەرەکانیان هەڵنەخەڵەتێن.

- هەقایەتی دووەم: مەڕۆکە و بزنۆکە:

(هەبـوو نەبـوو کەس لە خـوای گەورەتـر نەبـوو مەڕۆکەك و بزنـۆکەك هەبـوون. ڕۆیشتن هە ڕۆیشتن شەویان لێ بەسە داهات. بزنێ گۆ وەرە با خانییەکی بکەیـن. مەڕێ گۆ ئەمن خانی ناکەم ئەمن خوریم گەرمە سەرمام نابێ. بزنۆکەی هەندەك بەرد و داری هینان و خـانیلۆکەکی دروسـتکرد و چـوو لە نـاوی پـارداوە. شـەوێ هەریکـردە بەفـر و بـارانێ مەڕۆکەی سەرما بوو چوو گۆتییە بزنۆکەی جێمکە بزنێ گۆ جێت ناکەم. مەڕێ گۆ: جێ لاقەکم کە. گۆتی: جێت نـاکەم. گۆتی: جێ دەستەکم کە. گۆتی: جێت نـاکەم. گۆتی: جێ نینۆکەکم کە. گۆتی: جێت نـاکەم. مەڕۆکە بەنابەدری چۆ دەرێ، خۆی ڕێك

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

هەرینا و شەویّ لە برسان مرد)(ئەو هەقایەتەم لە دیکم هەمین حەسەن بیستووە). پەیامی پەروەردەیی ئەم هەقایەتەش لەوەدایە، کە مرۆڤ دەبێت چوست و چالاك بێت و یەدەگی خۆی وەربگرێت و تەمبەڵی نەکات زۆر کەس پێی وایە ئەم پەندە هەر لەو هەقایەتە هاتووە کە پەندەکە دەڵێت: بزن لۆ شەوەکێ جێ خۆ خۆشەکا.

- هەقایەتی سێیەم: ژەنگ و بەنگ:

هەبوو نەبوو کەس لە خوای گەورەتر نەبوو بزنەك هەبوو دوو کارۆکەی هەبوون ناویان ژەنگ و بەنگ بوون. هەموو ڕۆژێ داکیان ئەچۆ چیای ئەلەوەڕا و هێوارانیش دەهاتۆ ئەیگۆ: ژەنگ و بەنگێ داکێ.. دەرکەی وەکەن لە ماکێ..شیری سپیم دەگواناداا..گیای شینم دەبن درانادا. ژەنگ و بەنگاش دەرکا کردۆ. ڕۆژەکی گورگی دیت، کە بزن دێتۆ ماری خۆ بەو نەوعەی. ئەویش چۆ پێش دەرکەی ماریّ بزنێ گۆتی: ژەنگ و بەنگێ داکێ دەرکەی وەکەن لە ماکێ شیری سپیم دە گوانادا گیای شینم دەبن درانا دا. گۆتیان بڕۆ ئەتو داکێ مە نی داکێ مە سۆرە چوو خۆی دە قوڕەسۆرێ وەردا و هاتۆ گۆتی: ژەنگ و بەنگێ داکێ.. دەرکەی وەکەن لە ماکێ.. شیری سپیم دە گوانا دا گیای شینم دەبن درانادا. گۆتیان داکێ مە شینە. چوو خۆی دە قوڕەشینێ وەردا و هاتۆ بەو دەستوورەی دەرکەیان لێ نەکردۆ. قۆچەکی لە دەرکەی دا و دەرکەی کردۆ وەژۆرێ کەت و ژەنگ و بەنگی خواردن.

بزن هاتۆ ماریّ لە پێش دەرکەی گۆتی: ژەنگ و بەنگێ داکێ..دەرکەی وەکەن لە ماکێ شیری سپیم دە گوانادا..گیای شینم دەبن درانادا. دەرکە نەکراوە بزنێ قۆچەك لە دەرکەی دا وە ژۆرێ کەت تەماشەی کردێ ژەنگ و بەنگ نەماینە. بزن وەناو گوندی کەت چۆ سەربانێ هەرسێ بە پێیان لە بانی دا هەرسێ گۆ: ئەوە کێیە تەپەتەپێ کا... کاسەو کەوچکام پڕی خۆرەکا..مێوانم شەرمەزارەکا.

بزنێ گۆ: ئەوە منم من منۆکێ... دووچاوم هەنە بزبزۆکێ... کێ خواردیتی ژەنگ و بەنگێ من...بێتە شەڕە جەنگێ من.

هەرسێ گۆ: نەمخواردییە ژەنگێ توو.. نەمخواردییە بەنگێ توو. نایێمە شەڕە جەنگێ توو.

بزن وەسە بانێ گورگی کەت بەپێیای لەسە بانی دا.

گورگی گۆ: ئەوە کێیە تەپە تەپێ کا... کاسەو کەوچکام پڕی خۆرەکا.. مێوانم شەرمەزارەکا.

بزنێ گۆ: ئەوە منم من منۆکێ.. دوو چاوم هەنە بزبزۆکێ..کێ خواردیتی ژەنگ و بەنگێ من بێتە شەڕە جەنگێ من.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

گورگی گۆ: خواردیتم ژەنگێ توو.. خواردیتم بەنگێ توو دێمە شەڕە جەنگێ توو. وێکڕا ڕۆیشتن گۆتیان ئەچین بە شەرعەکەین.چوونە کن مەلای بە شەرع بکەن. مەلای درانێ گورگی دەرینان هەویری لۆ لێنان. قۆچێ بزنێی دەرینان ئێ پۆرای لۆ دانان. ئێجە گۆتی شەڕی بکەن. گورگی دەوێ خۆ لێکەکردۆ درانی پێك وانووسان. بزنێ قۆچەك لە هورگێ گورگی دا ژەنگ و بەنگ هاتنە دەرێ. بزنێ گۆ ئۆ لەکێ بوون. گۆتیان چووبووینە مارێ خاری شیون خوارد بە مراکێ قوتۆ قوتۆ. هەقایەتم بڕا و هیچیشم پێ نەبڕا)(ئەم هەقایەتەشم هەر لە دایکم هەمین حەسەن بیستووە).

پەیامی پەروەردەیی ئەم هەقایەتە لەوەدایە منداڵ فێردەکات، ئەگەر کەسیان لە ماڵ نەبوو نابێت دەرگا لە کەس بکاتەوە، بیر تیژی منداڵ زۆر گرنگە کە وا پەروەردە بکرێ هەڵنەخەڵەتێ و کەسی نزیکی خۆی بناسێتەوە. لە لایەکی ترەوە فێڵبازی گورگەکە دەردەخات کە وا ڕەنگی خۆی گۆڕی و دواتر کە خواردنی دەرگاکەی وەکو خۆی لێ کرۆتەوە بۆ ئەوەی بزن زوو نەزانێت. هەروەها ڕاستگۆیی و چاونەترسی پەیامێکی تری چیرۆکەکەیە، ورچ نەیخواردبوون گوتی نەمخواردوون. گورگ خواردبوونی گوتی من بووم و بە مەردیش دێمە جەنگی تۆ. مەلا کە شەرعی بۆ کردن لای حەق و ڕاستی گرت. بەمەش پەیامێکی تری ئایینی دێتە دەست ئەویش ئەوەیە کە منداڵ فێر دەکرێت کە پیاوانی ئایینی هەمیشە لەگەڵ حەق و ڕاستی دان بۆیە مەلا لای بزنەکە دەگرێت و کارێکی وا دەکات کە بزن لە شەڕەکە بەسەربکەوێت. لەبەر هەبوونی ئەو دەقانی کە وەکو شیعرن لە ناو هەقایەتەکە ئەوە شیعییەتێکی جوانی بە هەقایەتەکە داوە و منداڵی ئەم قۆناغە حەزی پێدەکەن.

٢-١-٢ یاری و گۆرانییەکانی

یاری و یاریکردن بەشێکی گرنگیی ژیانی منداڵ پێکدەهێنێت، ئەوەی لەویش گرنگترە ئەو دەقانەی، کە لەگەڵ یارییەکاندا گوتراون و پەیامی پەروەردەییان پێبووە. هەروەك لە بەشی تیۆرییەکەش باسکرا و ڕوون کرایەوە. یارییەکان دابەش دەبن بۆ سێ جۆر:

١- یاری کچان.

٢- یاری کوڕان

٣- یاری کوڕان و کچان پێکەوە.

١- **یاری کچان:** چەندین یاری کچانە هەیە، کە لەم تەمەنەدا ئەنجامی دەدەن، لە هەر دەڤەرێك و شوینێك بە جۆرێکە. بە پێی زانیارییەکانمان زۆربەی یارییەکانی منداڵانی ئەم

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

قۆناغە دەقی لەگەڵدا نییە، چونکە منداڵەکان بچوکن و دەقیان پێ لەبەر ناکرێت، یارییەکانیش وەك:

أ- **بوکانێ**: یاری بە بووك دەکەن و دەیڕازێننەوە و گەلێك جاریش نان و ئاوی پێدەدەن، ب- **یاری خانیلۆکانێ** یان خانۆچکانێ: کۆمەڵێك کچ کۆ دەبنەوە و هەریەکە و خانیۆکەیەك بە بەرد دروست دەکەن و دەچنە ماڵی یەکترو خواردن دەخۆن واتە زیاتر شێوەی شانۆگەری هەیە و نواندنی تیدایە.

٢- **یاری کوڕان**: ئەویش بە هەمان شێوە یارییەکانیان لە شێوەی شانۆگەری دایە و جولانەوە و نواندنی تێدایە و دەقیشی زۆر کەم تێدایە بۆ نموونە:

أ- **یاری ترومبێلانێ** یاری بە ئۆتۆمبێلی منداڵانە دەکەن و دێن و دەچن بە بێ ئەوەی دەقی لەگەڵدابێت،

ب- **(کاروان و کاشی)**: کۆمەڵێك کوڕ پێکەوە لە شێوەی بازنە دایە، پشتی یەکتر دەگرن. ئەوە دەقێکی کورتی تێدایە و دەڵێن: **کاروان و کاشی......... ئاسکەم بلباشی**(لە منداڵانی خۆم وەرم گرتووە).

٣- **یاری کوڕان وکچان:** لەم تەمەنەدا یاری کوڕان و کچان پێکەوە کەم بەرچاو دەکەوێت ئەوەی هەیە گەورەکان یارییان لەگەڵ دەکەن یان پێیان دەکەن وەك:

أ- **(فڕی فڕی قەل فڕی)**، کە شێوەی ئەنجامدانی بەم شێوەیە: باپیرە گۆچانەکەی دێنێت و منداڵان لە دەوری کۆدەبنەوە و باپیرە پەنجەی شەهادەی لەسەر گۆچانەکە دادەنێت و منداڵەکانیش وادەکەن. باپیرە دەڵێت فڕی فڕی قەل فڕی. دەبێت هەموویان پەنجەی شەهادەیان بڵند بکەن ئەگەرنا تێدەکەون. جا باپیرە جاری دووەم دەڵێت فڕی فڕی (کۆتك) فڕی ئەوەی پەنجەی بڵند بکات تێدەکەوێت، چونکە کۆتك واتە جام نافڕێت. با بڵێین یەکێك تێکەوتووە با بزانین سزاکەی چییە؟ باپیرە پێی دەڵێت: گاڕانێ خۆت هاویشتە کێندەر؟ ئەویش دەڵێت: **گاڕانێ خۆم هاویشتە دۆرێ**. باپیرە پێی دەڵێت: **کیری مندارات دە زەندۆرێ**، یان دەڵێت: **گاڕانێ خۆم هاویشتە تیشی** باپیرەش دەڵێت: **گووت بە ئیشی دەگە ریشی تێت وە کیری مام دەروێشی**. بێگومان مەرج نییە هەموو دەقێکی فۆلکلۆری منداڵان دەقێکی پەروەردەیی ڕاست بێت ئەوەتا لەم دەقەدا باسی ئەندامی نێرینە دەکرێت ئەوەش بۆ ئەم منداڵانە شتێکی ڕاست و پەروەردەیی نییە. بە ڕای ئێمە ئەوە بۆ چەپاندنی سێکسی دەگەڕێتەوە لە کۆمەڵگا ڕۆژهەلاتییەکان ڕێگری ئایینی و کۆمەلایەتی و دابونەریت ڕێ بە ئازادی سێکسی نەداوە، بۆیە لەو جۆرە یارییانەدا دەری دەبڕن. لە مەتەڵیشدا ئەوە بەرچاو دەکەوێت دواتر باسی دەکەین. ئەوەی لەم یارییە فێری منداڵ دەکرێت ئەوەیە، کە منداڵان فێری وردیی و سەرنجدان دەکات، کە باپیرە چ دەڵێت، فێریان دەکات کە زەین و هۆشیان لای باپیرە بێت، ڕەنگە ئەوەش

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

سوودی هەبێت و منداڵ فێر بکات کە سەرنج بداتە مامۆستاکەی لە کاتی ڕاڤە کردنی وانەدا، کە چی دەڵێت.

ب- **هەللوور بەللور:** ئەم یارییە لە نێوان کوڕ و کچان دەکرێت. دوو منداڵ یان چەند منداڵێك بەرامبەر یەك دادەنیشن و پێیەکانیان بەرامبەر یەك دادەنێن و بە پەنجە نیشانە بۆ پێیەکان دەکەن بە ڕیز و ئەو دەقەی لەگەڵ دەڵێن:

((هەللوور بەللور تەکامە

زەرد و سۆر و شەمامە

ئارنجی بر بارنجی

سلێمان قنجی

عەیشێ ماوا

لە خۆشناوا

ئەگری چاوا

چاوێ بە گوو

پێم تێڕاچوو

هەستە ئەتوو))

لەو کاتە یەك لە پێیەکان دەبێت هەڵبگیرێ جا هی کامەیان بێت. (ئەم دەقەم لە منداڵانی خۆم بیستووە و خۆشم لە بیرم ماوە).پەیامی پەروەردەیی ئەم دەقە ئەوەیە، کە باسی ڕەنگ و ئاڵ و واڵایی دەکات ئەمەش بۆ منداڵانی ئەم قۆناغە چێژ بەخشە و فێری یاریشیان دەکات. دەکرێت منداڵانی ئەمڕۆش سوود لەم یارییە وەربگرن بۆ فێربوونی ڕەنگەکان.

ت- **خارخارۆکە**: ئەم یارییە منداڵی بچووك کچ و کوڕ دەیکەن. یارییەکە بە تەنهایە خارخارۆکەیەك لەسەر دەستی خۆی دادەنێت و قسەی لەگەڵدا دەکات و پێی دەڵێت:

خارخارۆکە ماری خارم لە کێیە؟ ئەوە زۆر دووبارە دەکاتەوە هەتا خارخارۆکە دەفڕێت، بەرەو کام لا ڕۆیشت منداڵەکە پێی وایە ماڵی خاڵی لەوێیە. پەیامی پەروەردەیی لەم یارییەو دەقە کورتەدا خۆشەویستی خاڵە بۆ منداڵەکە، ئەمەش لە ڕووی کۆمەڵایەتییەوە گرنگە. منداڵ فێری خۆشەویستی خێزان و فامیلی دەکرێت.

٢-٢- کاریگەری ئەدەبی فۆلکلۆری منداڵان لە پەروەردەکردنی منداڵانی قۆناغی ئەندێشەی فراوان.

ئەم قۆناغە وەك باسکرا لە تەمەنی شەش ساڵی دەستپێدەکات تا دەگاتە تەمەنی هەشت ساڵی، سەرەتای چوونە دەرەوەی منداڵە لە چوارچێوەی ماڵ و ژینگەکەی فراوان دەبێت. لە ڕووی دەروونیشەوە خەیاڵیان فراوان دەبێت و لە چوارچێوەی تەسکدا نامیننەوە. کۆمەڵێك یاری و حەکایەت و مەتەڵ کاریگەری خۆیان هەیە لەسەر پەروەردەکردنی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

منداڵانی ئەم قۆناغە. بەپێی هەبوونی زانیاری و شارەزایی خۆمان چەند یاری و مەتەڵ و حەکایەت و دەقەکانیان پێشکەش دەکەین: سەرەتا یارییەکان باس دەکەین و لە یاری کچانیش دەستپێدەکەین:

٢-٢-١ یاری کچان:

١- **پێنجوکانێ**: یارییەکە لەنێوان دوو کچ دەکرێت و بە پێنج بەردی وەك کلۆی شەکر دەکرێت و بەشەکانی بریتین لە(**پاتۆکە، قلینچك، ناوەندۆك، کەربی کەرێ، فتێ گۆلکێ، پفوبا، پانەقۆچ، شاخی سۆر، قۆچێ بزنێ، گاڕانێ گچکە، گاڕانێ گەورە، مەللا، گوێ کەرێ، ناوەندۆك، پەنجە تووتە، پەنجەڕیخ، قەبرێ جووی، قەبرێ ئیسلامی**). ئەم یارییە زۆر دەقی لەگەڵدانییە و لە هەر شوێن و دەڤەرێك جۆرێکە و هەنگاوەکانیش دەگۆڕدرێن، لە سەرەتای دووهەزارەکان کچەکەی خۆم بینی یاری پینجوکانێی دەکرد، بەڵام هەنگاوەکانی ئەوەندە زۆر نەبوون. ئەمەش واتای ئەوەیە کە یارییەکە لەگەڵ سەردەمی پڕ کاریی و سەردەمی تەکنەلۆجیا خۆی گونجاندووە. جاران چونکە خەڵك بێ کار بوو کاتیان زۆر تر بوو بۆیە یارییەکەش دوور و درێژتر بوو. لە بادینان لە قۆناغی مەللا دەقی لەگەڵ دەگوترێ لە بەشێکی دەقەکە دەڵێن:

((دارا زێدە

خرەك لێدا

چوو دگەڕێ دا

کەر گەڤزی

شەیتان ڕزی)) (سالح،٢٠٠٩: ٥٩)

لەم دەقەدا پەیامی پەروەردەیی ئەوەیە، پەیامێکی ئایینی پێیە ئەویش ئەوەیە، کە دەڵێن کەر و شەیتان پێکەوە باس دەکات کەر گەڤزی واتە خۆی لە خۆڵ وەردا و گەوزی، شەیتان ڕزی واتە بۆ منداڵ ڕوون دەبێتەوە کە شەیتان خراپە و خراپەکاری دەکات و بۆیە با بڕزێت و لەناوبچێت.

٢- **مۆریانێ**: ئەم یارییە لە نێوان دوو کچدا ئەنجام دەدرێت. ئەگەر لەدەرەوە بیکەن چاڵێکی بچووك دروست دەکەن و ئەگەر لە ژوورەوەش بیکەن لەسەر فەرشی ماڵ گوڵێك بە نیشان دەکەن و دەیکەن بەشار یارییەکەش وایە مۆرییەك دادەنێن لە دووری نیو مەتر لە شارەکە ئینجا بە نۆرە بە پەنجەی ئەسپێ کوژە پاڵی پیوە دەدەن کە بیخەنە چاڵەکەوە و دەبێت بە ژمار بیان خەنە چاڵەوە. ئەم یارییەش دەقی لەگەڵدا نییە.

٣- **ساپ ساپانێ**: ئەم یارییە لە نێوان دوو کچدا دەکرێت و لە شێوەی لاکێشەدا خەتێك دەکێشن و دواتر سێ خەت بە ئاسۆیی و خەتێکیش بە ستوونی دەکێشن واتە هەمووی دەبێتە شەش خانە. ئینجا ساپەکە، کە بەردێکی پانە و بە قەد کفتەیەك دەبێت.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

سەرەتا بۆ دەستپێکردنی یارییەکە تەڕ و هیشکانێ دەکەن بزانن کێ یەکەمجار دەستپێدەکات، دواتر کامەیان بردییەوە دەست بەیارییەکە دەکات و دەبێت ساپەکە بەیەك پێ لە هەموو خانەکان دەربچوێنێ لە کوێ کەوت ئەوەی تر دەستپێدەکات و بەمشێوەیە بەردەوام دەبێت. وەکو بزانم ئەم یارییەش دەقی لەگەڵدا نییە.

٤- **حەبلانێ:** دوو کچ یان هەندێك جار یەك کچیش بۆ خۆی دەیکات. حەبلێك دێنێت، کە بەقەد باڵای خۆی بێت و هەڵبەز و دابەزی لەسەر دەکات و دەقیشی لەگەڵدا نییە. ئەم یارییە سوودی جەستەیی بۆ منداڵ زۆرە و وەك وەرزشێك وایە.

- یاری کوڕان لە قۆناغی ئەندێشەی فراوان:

لەم قۆناغەدا منداڵانی کوڕ کۆمەڵێك یاری ئەنجام دەدەن وەك:

أ- **کەلایانێ (هەڵماتێن):** کەلایانێ یارییەکی کوڕانەیە، بە دووکەس یان زیاتر دەکرێت، بە زۆر شێوە و بەپێی دەڤەرەکە دەگۆڕێت. لە لای ئێمە(دەشتی هەریر)بەم شێوەیە دەکرێت: بۆ نموونە ئەگەر یاریکەرەکان چوار کەس بوون، هەر یەکە و تاکەیەك دادەنێت زۆر جار پارەی ئاسن بوو بە ڕیز دایان دەنان و بە دووری سێ مەتر بەردێکیان دادەنا وەك شار کەلایەکانیان دەهاویشتە بەردەکە کامە لە هەموویان نزیکتر بوو دەبووە مەرە، ئەوەی لە دوای ئەو دوومەرە بوو، ئەوەی تر سێ مەرە، ئەوەی کۆتایی دەبووە قارە. ئینجا یەکەمجار مەرە کەلایەکەی بۆ ناو تاکەکان دەهاویشت، ئینجا دوو مەرە، پاشان سێ مەرە دەیتوانی تاکەکان بخوات ئەگەر لێی بدابوایە، بەڵام مەرە و دوو مەرە نەیان دەتوانی تاکەکان بخۆن ئەگەر لێشیان بدابوایە، پاشان قارە کەلاکەی خۆی دەهاویشت ئەگەر لە تاکەکی بدابا یەکسەر دەیتوانی بەرامبەرەکەی بکوژێت واتە لە کلاکەی ئەوی دەدا و دەکوژرا و بەمشێوەیە بەردەوام دەبوو. ئەوەی من بزانم ئەم یارییەش دەقی لەگەڵدا نییە.

ب- **پەلیکانێ(هەلوکێن):** ئەم یارییە لە نێوان دوو کوڕ ئەنجام دەدرێت پێکهاتووە لە پەلیك واتە دارێکی کورت بە قەد بستێك و دار پەلیك بەقەد هەشتا سانتیمەتر. ئەم یارییەش بە زۆر شێوە دەکرێت و بە پێی دەڤەر و ناوچە دەگۆڕێت. لە دەڤەری ئێمە بەمشێوەیە دەکرێت: چاڵێکی بە قەد مشتە کۆلەیەك لێدەدرێت، پەلیکەکەی لەسەر دادەنێن وبە دار پەلیکەکە لە بنی هەڵدەدەن، بەرامبەرەکەشی دار پەلیکێکی تری پێیە و دەتوانێ لە پەلیکەکە بدات بۆ ئەوەی زۆر نەڕوات دواتر ئەوەی یەکەمجار لە پەلیکەکەی داوە بە دار پەلیکەکەی هەنگاوەکان دەژمێری لەو شوێنەی پەلیکەکەی لێکەوتووە هەتا شاری چەند بی بە بەرامبەرەکەی دەڵێت ئەوەندە کرمەت تێدایە.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

- **یاری کوڕان وکچان:** کۆمەڵێك یاری هەن کوڕان و کچان پێکەوە ئەنجامی دەدەن و لەم تەمەنەشدان. بەپێی زانیاری خۆمان و وەك بیستوومانە هەندێك یاری باس دەکەین.

أ- **هەیـاران و مەیـاران:** ئەم یـارییەش بەپێـی دەڤەرەکە دەگۆڕێت و ناوەکەشـی لە هەمـوو شـوێنێك وەك یەك نییە.منـداڵەکانیش لە تەمەنـی جیـاواز دان واتە مەرج نیـیە تەنهـا منـدالانی ئەم قۆنـاغە ئەم یارییە ئەنجـام بـدەن. لەلای ئێمە بەمشێوەیەیە: کـوڕ و کـچ پێکەوە ژمارەکەی دیار نییە، دەکرێت زۆر بن، یەکێك دەکەنە شەموولە دەم و چاوی بە خەڵـووز ڕەش دەکەن و شـەوانی پـایز کە کـاتی بـارانە و بەڵام دواکەوتـووە منـداڵان پێکەوە دەچنە پێش ماڵان و پێکەوە دەڵێن:

((هەیاران و مەیاران

یاخوا بکاتە باران

بۆ فەقیر و هەژاران

دەغرێ حەسەن و حوسێنان

هەمـوو قـڕ بـوو لە تێنـان))(ئەم دەقەشـم هەر بەبیـر مـابوو). دوای ئەوە لە پـێش ماڵەکـان ڕادەوەستن و دوو کەس شەمولەکە هەڵدەپەڕێنن و دەڵێن:

شەمووله شەکری دەوێ

پارە نەبی نایهەوێ. ئینجا خاوەن ماڵ شتیان دەداتێ وەك(شەکر، مێوژ، لەتکە هەنجیر...هتد بەم دواییانە پارەشیان دەدانێ. پەیامی پەروەردەیی ئەم یارییە ئەوەیە، کە منداڵەکان پێکەوەن کـوڕ و کچـیش بەیەکەوەن هەم چێـژ دەبیـنن و هەم ئەرکێکـی کـۆمەڵایەتیش بەجـێ دەگەیەنن و پێیان وایە دوای ئەوە باران دەبارێت. دەپاڕێنەوە و باسی حەسەن و حوسێن دەکەن بە واتای ئەوەی ئەم دوو برایە غەدرێکی گەورەیان لێکراوە و خودا لەبەر خاتری ئەوان باران دەبارێنێت، یان خەڵك هەمووی وەکو حەسەن وحوسێنانی لێهاتووە و زۆر بێتاوانن و خودایە بارانیان بۆ ببارێنی.

ب- یاری هە ڕێوی ڕێوی:

ئەم یـارییەش هـی کـوڕان وکچـانە بەیەکەوە دەسـتی یەکتـری دەگـرن و لەشـێوەی هەڵپەڕکێ(داوەت) وەکو بازنە دەسوڕێن و ئەم گۆرانییە دەڵێن:

هە ڕێوی ڕێوی هێ

ڕێوی بێ ئیمان هێ

سەرۆکی شەیتان هێ

قاقەز ئەنووسم لۆ هێ

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

٢-٣ کاریگەری ئەدەبی فۆلکلۆری منداڵان لە پەروەردەکردنی منداڵانی قۆناغی پاڵەوانێتی:

ئەم قۆنـــاغە تەواو پێشـــــکەوتووە و لەنـــاو جەرگەی کۆمەڵگـــادایە، بەرەو کۆمەڵایەتیبوون و هەستکردن بە بەرپرسیارییەتی هەنگاو دەنێ، بۆیە ئەو جۆرە دەقانەی فۆلکلۆری، کە باسی ژیان و ئازایەتیی و سوارچاکی دەکەن ئەوانە کاریگەرییەکی تەواویان لەسەر ژیانی ئەو منداڵانە هەیە. بە ڕاددەی هەبوونی زانیاری خۆمان و ئەو سەرچاوە و گەڕانەی کردوومانە هەندوێك لەو دەقانە دەخەینە بەرچاو.

٢-٣-١ حەکایەت:

أ- هەبوو نەبوو کەس لە خوای گەورەتر نەبوو، مارە ڕەوەندەك هەبوو مریشکەکیان هەبوو، مریشك کورك ببوو. مارە ڕەوەند باریان کرد و هەواریان گواستەوە. مریشکیان لەبیر کرد.

مریشکێ جووچکە دەرینان و هاتۆ سە هەواری جێیەکی چۆل و هۆل کەس دیار نەبوو.

مریشك ڕۆیی، هە ڕۆیی، هە ڕۆیی هەتا گەیشتە مارێ مام حەیدەری شاوری، مام حەیدەری شاوری تاژی و توولەی هەبوون ڕاویەکرد.

ڕیوی هات بە مریشکێی گۆت: فەرخاتە خۆم.

مریشکێ گۆ: جارێ جوچکەم گچکەنە، وکی گەورە بوون ئێجە وەرە بیانخۆ.

ڕیوی گۆ: باشە. فەترەك پێچوو ڕیوی هاتۆ

گۆتییە مریشکێ: ئێجە ئەوە فەرخەت گەورەبووینە هاتیمە بیانخۆم.

مریشکێ گۆ ڕاوەستە ئەلعان دێمۆ، بە دزی چوو وەیگۆتە مام حەیدەری: خۆت حازرکە ڕیوی هاتییە ئەرێ فەرخاتە خۆم وکی وەمگۆ لۆم بگرە ئێجە بتبینم تاژی و تولانی تێبەردە.

مام حەیدەری گۆ: باشە بەسەرچاو خەمت نەبی.

مریشك چۆوە کن مام ڕیوی گۆتی: وەرە با هەندەك داوەتێ بکەین ئیجە فەرخەکان بخۆ

ڕیوی گۆ: باشە

دەستیان بە شاییێ کرد ئەو بەندانەیان لۆ ئێك ئەگۆتن

ڕیویە گۆ: **مریشکێ مریشکە لانێ**

سینگت خۆم سیقەدانێ

وەرە با بکەین دیلمە و دیلانێ

مریشکێ گۆ وەڵڵا مام ڕیوی قسەکی وەت کرد کورتژنم کەتە درێ.

مریشکێ گۆ: **مام حەیدەری شاوری**

مریشکە قوندەت دەبە مری

لۆم بگرە ڕیویێ چەقەری

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ئێجە مام حەیدەری شاوری گۆ: دۆیهە، تاژی و تووله کەتنە دوو ڕیوی و لێك و پێکیان دەرینا. مریشکیش رزگاری بوو، کارەکم دڕا و چم پێنەبڕا.))(ئەم حەکایەتەم لە خوشکم عەتیە مستەفا وەرگرتووە).

پەیامی پەروەردەیی لەم حەکایەتە ئەوەیە، کە منداڵ دەزانێت ڕێوی ئەو ئاژەڵەیە کە دوژمنی مریشکە و لەهەمان کاتیشدا فێڵبازە و نابێت باوەڕی پێبکەیت، هەروەها زۆرزانی و تاکتیکی مریشك فێری ئەو منداڵانە دەکات، کە ئەگەر مرۆڤ کەوتە ناو داوێکەوە بتوانێت تاکتیك بەکار بهێنێت و خۆی ڕزگار بکات. لەلایەکی ترەوە منداڵی ئەو تەمەنە وێناندن بۆ شتەکان دەکات ئەو وێنەیەی، کە تاژی و توولەکان هێرش بۆ ڕێوییەکە دەبەن چێژێکی زۆر بەمنداڵەکان دەبەخشێت و خۆیان لە جێی مام حەیدەر دادەنێن.

٢-٣-٢ مەتەڵ(مەسەلۆك، مەتەرۆك):

مەتەڵ یان مەسەلۆکە بۆ زاخاودانی مێشك بە سوودە و لێزانیی گەل و تاکەکانی دەردەخات، وەك لە بەشی تیۆری باسمان کرد مەتەڵ تەنها لە فۆلکلۆر باس نەکراوە، بەڵکو شاعیرانیش مەتەڵیان هەیە و لە شێوەی شیعردا مەتەڵەکەیان داڕشتووە، بە بیر و ڕای ئێمە مەتەڵ یان مەسەلۆکە بۆ منداڵانی ئەم قۆناغە زیاتر گونجاوە، چونکە گەیشتوونەتە تەمەنێك پێویستیان بەوەیە زیاتر مێشکیان فراوان بێت وئامادەبن بۆ هەنگاوی زیاتری ژیان و بابەتەکانی.

مەتەڵ لەسەر هەموو بابەتەکانی ژیان هەیە، بۆیە منداڵ زانیاری لەسەر هەموو بابەتەکانی ژیان پەیدا دەکات و بە ڕێگایەکی سەرنجڕاکێش، کە پرسیارێکی خۆش و هەندێك جاریش ناوەرۆکێکی گاڵتەئامێزی هەیە.

١- سەرەتا ئەو مەتەڵانە دەهێنینەوە کە بە شێوەی پەخشانن:

- **قەسرێ سپی سواندێ کەسك. (پیاز)ە.** (ئەم مەسەلۆکەیەم لە باوکم بیستووە)، واتە منداڵ فێردەبێت بیر بکاتەوە و مەتەڵەکە هەڵبهێنێ. لە زۆربەی مەتەڵەکان وێکچوونێك هەیە بۆنموونە زۆربەی قەسرەکان سپین، پیازیش سپییە. سواندەی جاران زۆریان کەسك بوون گەڵای پیازیش کەسکە.
- **مردی کیر ڕەپ.(مەسینەیە)**(ئەو مەسەلۆکەشم لە باوکم بیستووە). وەك گوتمان ناوەرۆکی مەسەلۆکەکان وەکو نوکتە هەندێکیان مەسەلە سێکسییەکان دەوروژێنن. ئەمەش لەبەر چەپاندنی سێکسە لە کۆمەڵگای ئێمەدا. لەم مەسەلۆکەیەش وێکچونێك هەیە لە نێوان لوولەی مەسینەکە و ئەندامی نێرینەی مرۆڤ.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

- **کەر مردی بار زندی.(لانك)ە**(ئەم مەسەلۆکەیەشم لە باوکم بیستووە)، واتە لانکەکە مردووە و وەکو کەریش وایە، کە خەڵك سوودی لێوەرگرتووە، بارەکەشی منداڵە، لێرەدا ڕەوانبێژییەکە وەکو دژیەك وایە.
- **یەکە و لە هەزار گەورەترە.(خودا)یە**.(عەبدوڵلا،٢٠١٤: ٢٨٠). پەیامی پەروەردەیی لەم مەتەڵە پەیامێکی ئاینیە و منداڵان ئاشنای بنەماکانی ئایین دەکات، کە یەکەم جار مرۆڤ دەبێت خودای خۆی بناسێت.
- **لە زگێ داکێ دێتە دەرێ، پشتێ بابیە خورینی.(شقارتە)یە**(ئەم مەسەلۆکەشم هەر لە باوکم بیستووە). هەندێك لە مەتەڵەکان شێوەیەکی کۆمیدییان هەیە، منداڵ بیر دەکاتەوە چۆن، کە منداڵ بوو یەکسەر پشتی باوکی دەخورێنێ، بۆیە مێشکی دەجوڵێنێت و ئەگەر زانی ئەوە دیارە زیرەکە، ئەگەر نەیزانی کاتێك بۆی ئاشکرادەکەیت زۆری پێ جوان دەبێت و لەبیری ناکات.

٢- ئەو مەتەڵانەی لە شێوەی یەك دێڕە شیعردان: بێگومان ئەوانە شیعر نین دەتوانین بڵێین ئەوانە پەخشانی سەروادارن واتە (النثر المسجع). چەند نمونەیەکیش لەم جۆرە دەهێنینەوە.

- **بووك لە خانی.......... کەزی لەسەر بانی.(پیفۆك)**(ئەومەتەڵەم لە باوکم بیستووە). پیفۆك جۆرە خواردنێکی بەهارییە لە تیش و ناو زەوییان شین دەبی، خۆی لە بن زەوییە هەڵیدەقەڵێنی و وەکو کەلایەکی شووشەی بچووك وایە بەرگێکی وەکو گوێز هیندی لەسەرە و پاکی دەکەیتەوە و دەیخۆی گەڵاکانیشی لەسەر زەوین بەوە دەیدۆزیتەوە و دەیناسیتەوە، واتە دیسان وێکچوون هەیە.بەمجۆرە منداڵ ئەو جۆرە گیایە دەناسێت.
- **تەپ لەسەر تەپی......... دەستت لە شینە ڕەپی.(دەستاڕ)ە**(ئەم مەتەلەشم هەر لە باوکم بیستووە).ئەم مەتەڵەش شیوە و دەربڕینێکی سێکسی پێوە دیارە، بەڵام لە ڕاستیدا مەبەستی دەستاڕە، کە دوو بەردی خڕی گەورەن، هەردووکیان لەسەر یەك دادەنێن هەردوکیان لە ناوەڕاستدا کونن، ئەوەی سەرەوە لە لایەکی کونێکی تری تێدایە و دارێکی بە قەد ناولەپی مرۆڤ و بەقەد بستێك درێژی تێدەکوتن و دەستاڕگێڕەکە دەستی خۆی تێدەگرێت. منداڵ هەم کەرەسە فۆلکلۆرییەکە دەناسێت و فێریش دەبێت، کە بۆچی بەکاردێت.
- **سپی سپی پەریخان.......... دایمە دەچتە دیوەخان.(برنج)ە**.(جەمال،٢٠٠٦: ٥٧). ئەوەش واتای ئەوەیە، کە منداڵ فێربێت و بزانێت برنج ئەو خواردنەبووە زیاتر بۆ دیوەخانان چووە، واتە مرۆڤی هەژار و نەدار پارەی برنج کڕینی نەبووە و برنج تەنها خۆراکی دیوەخان و ئاغاکان بووە.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

- **به گەرمایێی جلەکەم........ بەسەرمایێی ڕووتەکەم.(سێری نان(ساج)**.(ئەم مەتەڵەشم هەر لە باوکم بیستووە). لێرەشدا وێکچوونەکە هەر بەردەوامە کاتی نانکردن گەرمەو ئەو سێرە ئاگری لە بنە، نانیشی لەسەر دروست دەکرێت واتە وەکو ئەوە وایە حلی پیدا بدەی، کاتی کارەکەش تەواو بوو ئەوا ڕووتە و هیچی لەسەر نییە. منداڵ فێری ناوی کەرەسەکە دەبێت و بیرکردنەوەشی تیژ دەبێت.
- **فەرشی سەوزە لە دەم حەوزە.......... نەسلقە نە کەرەوزە(فریز)ە**.(جەمال،٢٠٠٦: ٦١). مەبەست لێی چیمەن و فریزە، کە حەزی لە دەم ئاو و حەوزە، کە سەوزە و لێرەدا بە گەڵای سڵق و کەرەوز چوێنراوە.
- **مامەکم هەیە لە دەشتێ....... سی و سێ کونی دە پشتێ.(داوە کا)**.(ئەم مەسەلۆکەیەشم لە باوکم بیستووە). لە مەسەلۆکە یان مەتەڵی کوردەواری ئەوە زۆر دووبارە دەبێتەوە مامەکم هەیە یان خارەکم هەیە. منداڵ لەم مەتەڵە فێری کەرەسەیکی تری فۆلکلۆری دەبێت، کە باب و باپیرانی ئێمە بەکاریان هێناوە بۆ کاکێشان لە هاویناندا و بەپشتی وڵاغ کارەکە ئەنجامدراوە.

٣- ئەو مەتەڵانەی لە یەك دێرە شیعر زیاترن: بۆ ئەم جۆرەشیان چەند نموونەیەك دەهێنینەوە.

- **ئەگەر دێ پیرە**

دادەنیشی دەڵێی میرە

دەڕوا فەقیرە...(بەفر)ە.(جەمال،٢٠٠٦: ٨). واتە کە بەفر دێت وەکو پیرێك وایە و سەری سپییە، کە هات و دنیای سپی کرد وەکو میر وایە و گوێ بە کەس نادات، کە ڕۆیشتیش بە هەژاری دەڕوات. منداڵ فێر دەبێت، کە پیر واتە سەری سپی و میر یان ئاغا وەکو خەڵکێکی ئاسایی نییە و فەقیریش دەناسێت، کە کێیە و ڕەنگە پیویستی بە یارمەتی بێت.

- **چوومە سەر گردەکی**

پێم کەتە کووپەکی

هەموو هات لە ڕەنگەکی..(شارە مێرووله).(ئەم مەتەڵەم لە باوکم بیستووە). پەیامی پەروەردەیی ئەم مەتەڵە ئەوەیە، کە منداڵ خۆشەویستی بۆ مێرووله دەجوڵێت و بە پێیەکانی ئازاری نادا.

- **یەك دەبێ بە هەزار**

دەچێنرێ لە دەشت بە بار

بە کاروان دەبرێ بۆ شار..(گەنم)ە.(جەمال،٢٠٠٦: ٣٦). ئەم مەتەڵە زانیاری بە منداڵ دەدات، کە گەنم چۆن دەچێنرێت و یەك دەنکە گەنم زیاد دەبێت و دەبێتە هەزاران دەنك وڕەنگە پرسیار لە بەیار بکات و پێی دەڵێن ئیتر زانیارییەکی تەواو وەردەگرێت.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

- جۆرە دەقێکی تر هەیە وەکو شیعر وایە و پەیامێکی پەروەردەییشی پێیە. بۆنموونەکاتێك پەرەسێلکە دێت و لەسەر پەنجەرەی ماڵان هێلانە دەکات و لەسەر زمانی پەرەسێلکە گوتراوە: **ئاوێ دینم لە مەدینێ**

قوڕێ دینم لە قوڕە شینێ

ئەوەی هێلانۆکەم لێ تێکدا

ئێکی لە ماڕێ بابی نەمینێ.(بەمنداڵیی بیستوومە).

ئەوە پەیامێکی پەروەردەیی جوانی پێیە، کە منداڵ هێلانە تێك نادات، چونکە پێی گوتراوە کە مەدینە شوێنێکی پیرۆزە و ئەو باڵندەیەش پیرۆزە و زۆر ماندووە، نابێت ئەزیەت بدرێت. جا کە منداڵ ئەزیەتی پەرەسێلکەی نەدا ئەزیەتی چۆلەکەش نادا و بەمشێوەیە ئاژەڵیشی خۆشدەوێت و ئەزیەتی نادا.

- نەریتێکی تری پەروەردەیی ئەوەبوو، ئەگەر منداڵ هەناری بخواردبا پێیان دەگوت دەنکێکی لە بەهەشتەوە هاتووە، بۆیە منداڵەکە هەوڵی دەدا یەك دەنك هەنار نەڕێژێت، چونکە دەیگوت لەوانەیە ئەو دەنکە هی بەهەشت بێت. بەوەش منداڵەکە پاك و خاوێنی خۆی و شوێنەکەی ڕادەگرت.

ئەنجامەکان:

- ئەدەبی فۆلکلۆری منداڵانی کورد دەوڵەمەندە، بەڵام وەکو پێویست ئاوڕی لێنەدراوەتەوە.
- هەموو ژانرەکانی ئەدەبی منداڵان، بۆ تەمەنی منداڵان چێژبەخش نییە، بۆیە ڕەچاوکردنی تەمەن هەنگاوێکی زانستییە.
- گۆرانی یاری بۆ منداڵانی قۆناغی ئەندێشەی ئازاد(٦-٨)ساڵیی و قۆناغی(٨-١٢)ساڵیی زۆر گونجاوە و بنەمای پەروەردەیی زۆری تێدایە.
- مەرج نییە هەموو دەقێکی فۆلکلۆری منداڵان پەروەردەیی بێت.
- ناوەڕۆکی مەتەڵەکان لە بیر و زەینی منداڵان نزیکن مێشکیان دەبزوێنێت.
- هەندێك لە مەتەڵەکان شێوازێکی سێکسیان هەیە، ئەویش لەبەر چەپاندنی سێکسە لە کۆمەڵگای ئێمەدا.

- پێشنیاز و ڕاسپاردەکان:

- پێشنیاز دەکەین لە هەموو زانکۆکانی کوردستان سەنتەرێکی کۆکردنەوە و توێژینەوە و پۆلێنکردنی فۆلکلۆر بە گشتی و ئەدەبی فۆلکلۆری هەبێت.
- مامۆستا و قوتابیانی هەردوو وەزارەتی پەروەردە و خوێندنی باڵا هان بدرێن بۆ کۆکردنەوەی کەرەسە و ئەدەبی فۆلکلۆری.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

- هەوڵ بدرێت ئەركی كۆكردنەوە ی فۆلكلۆر لەسەر شانی تاكەكەس نەبێت و حكومەت ئەم ئەركە بگرێتە ئەستۆ.
- دەكرێت ئەو حەكایەت و گۆرانی یاری و مەتەڵانە وەك ئەنیمەیشن و بەرنامەی ئەلیكترۆنی داخیلی ئەنتەرنێت بكرێن و منداڵی كورد سوودی لێ ببینێت.

سەرچاوەكان:

- ئەحمەد، نەوزاد عەلی، منداڵ و ئەدەب، چاپخانەی ڕوون، هەولێر، ٢٠٠٦.
- ئەفخەمی، ئیبراهیم، بنەڕەتی مەتەڵی كوردی، چاپخانەی هادی، تبریز، ١٣٦٨.
- ئورتوغرول، خالد،و/ پەیام عوسمان، پەروەردەی منداڵ لە نێو خێزان و قوتابخانەدا، ناوەندی ڕاگەیاندنی ئارا، چاپی دووەم، سلێمانی، ٢٠١٨.
- ئیسماعیل، مزەفەر مستەفا، ڕوخسار و ناوەڕۆكی چیرۆكی منداڵان لای لەتیف هەڵمەت، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١١.
- ڕەسول، شوكریە، ئەدەبی فۆلكلۆری كوردی، بەشی دووەم، چاپخانەی زانكۆی سەلاحەددین، هەولێر،١٩٨٤.
- رەسول، عیزەددین مستەفا، ئەدەبی فۆلكلۆری كوردی، چاپخانەی دار الجاحظ، بەغدا، ١٩٧٠.
- سالح، خالد، شمشالۆكانێ(هندەك یاریێن ل دەڤەرا بادینان)، ئینستیوتی كەلەپوری دهۆك، دهۆك،٢٠٠٩.
- سوكولوف، یوری، الفولكلور،ت/ حلمی شعراوی-عبدالحمید حواس، الهیئة المصریة العامة للتألیف والنشر،القاهرة،١٩٧١.
- عەبدوڵڵا، ئیدریس، ئەدەبی میللی و فۆلكلۆریی، بەرگی یەكەم، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠٠٥.
- فەخری، نەسرین، یاری لە كوردەواریدا(پێكهاتنی لە ڕووی زمانەوە و كاری بۆ سەر كۆمەڵ)، بەرگی سێیەم، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠٤.
- قەرەچەتانی، كەریم شەریف، سایكۆلۆژیای گەشە(منداڵ و هەرزەكار)، چاپخانەی پەیوەند، چاپی یەكەم، سلێمانی، ٢٠٠٩.
- مەحمود، فازل مەجید، شیعری منداڵان لە ئەدەبی كوردیدا، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠٤.
- مەلا كەریم، محەممەد، دیوانی گۆران، كۆڕی زانیاری عێراق، بەرگی یەكەم، بەغدا، ١٩٨٠.
- موكری، كامەران، ئەدەبی فۆلكلۆری كوردی-بەشی یەكەم- چاپخانەی زانكۆی سەلاحەددین، هەولێر، ١٩٨٤.
- كۆمەڵێ پسپۆری ئەمەریكی، گەمە لە ژیانی منداڵدا،و/ كەمال فاروق، دەزگای وەرگێڕان، چاپی یەكەم، هەولێر، ٢٠٠٥.
- گۆڤاری ئاسۆی فۆلكلۆر، ژمارە ٢٢، هەولێر، ڕووناكی، ٢٠٠٦.

دور الادب الشعبي في تربية الاطفال في العصر الراهن

الملخص:

يلعب الأدب الشعبي دورا مهما في تنشئة الأطفال وتأهيلهم. يعطي الفلكلور مساحة واسعة في الأدب القومى وله دور بارز في رفع الوعي الاجتماعي للمجموعات المختلفة. هناك العديد من العناصر الأدبية مثل (الحكايات الشعبية ، والأمثال ، والحكم ، والنصوص الشعريه فى الالعاب، وما إلى ذلك) التي لها دور فعال وممتع للصغار وللكبار.
ويرى بعض الباحثين في الأدب الشعبي الكوردي أنه لا يوجد مؤلفات فلكلورية للأطفال بين الكورد، فهي تخص الكبار فقط، ويستمتع بها الأطفال بشكل هامشى من خلال الكبار. لكن إذا نظرنا علميا، نجد أن هناك نصوصا تتعلق بالأطفال، مثل القصص القصيرة والنصوص الشعرية في الألعاب.

نسعى من خلال هذا البحث إلى إظهار دور الأدب الشعبي في مجال تربية الأطفال الكورد اليوم، لأن أطفال هذا العصر هم جيل التكنولوجيا والآيباد.
نحن بصدد جمع النصوص ودراستها من قبل المختصين والاستفادة منها بطريقة حديثة ، على سبيل المثال تحويل القصص الخيالية إلى أفلام كرتونية ليستفيد منها أطفالنا اليوم.
من خلال هذا العمل يمكن تعين الهدف من خلال أربع فرضيات:
أولا: يتعرف الطفل على تاريخ شعبه ويرتبط من خلال هذه المعرفة بحب وطنه ومقدساته.
ثانيا ، تتم تربية الأطفال من خلال نصوص ممتعة بعيدة كل البعد عن الأساليب التقليدية المملة.
ثالثا: له اثر ايجابي على التربية الجيدة للغة القومية ويؤدي الى اثراء المعجم العقلي للاطفال.
رابعا: من خلال هذه النصوص يتعرف الطفل على اللهجات المختلفة أملا الاستفادة منها مستقبلا لخلق لغة موحدة.
ومن ناحية أخرى يمكن الاستفادة من النصوص الشعرية في مجال التعليم المدرسي والفني وخاصة في مرحلة رياض الأطفال في مجال تعليم الحروف والأرقام.
تم البحث من خلال المنهج الوصفى فى تحليل النصوص.
وأخيرا نعتقد أن الأدب الشعبي له دور فعال في تربية الأبناء ، ولكننا نعتقد أنه من الضروري الاستفادة منه في الوقت الحاضر وفي المستقبل بأساليب جديدة وأكثر إفادة.

الكلمات الدالة: *طفل، فلكلور، فلكلور أطفال، تعليم، هدف.*

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

The Role of Folklore in The Raising Children in The Contemporary Age

Abstract :

Folk literature plays an important role in educating children and their social behavior. Folklore constitutes a wide space in national literature and has a prominent role in raising the social awareness of different groups. There are many literary genres and such as (folk tales, proverbs, wisdom, poetic texts in games, etc.) that have an active and enjoyable role for young and elder.

Some researchers in Kurdish literary circle believe that the Kurds lack folkloric books particularly for children and that the folk literature is limited to adults only. The children may enjoy this type of literature through the adult perspective. . However, if we explore the Kurdish literary texts, , we will find that numerous folk texts have been narrated and dedicated to children, such as short stories, poetic expressions that are concomitant folk games, sayings, and various literary anecdotes. .

In this research, I will try to explain and highlight the role of folk literature in raising and educating the Kurdish children in our modern time. Speaking of the modern time I want to emphasis the modern time because our children live in the era of technology in which the children are not only experiencing little physical activity and exercise, but also, they have limited time to listen to the story of our ancestors.

We tend to collect folk texts and introduce to literary specialist in order to categorizes them under certain categories for the sake of literary benefit. . For example, fairy tales can be transformed into cartoon films for the benefit of our children today instead of letting them to watch: Avatar, Ben Ten, Jomong, Komo For this purpose, I would like to present four hypotheses in this regard.

First: a child would learn about the history of his or her people. This makes the child to create a sense of belonging to his homeland and society.

Secondly, social and moral instruction can be introduced to children within folk tale better than its abstract form.

Third: folk tale helps children to acquire language and imitate its explicit and simple forms of expressions located in the folk tale. The folk tale has pedagogical impact on the children in terms of enriching personal vocabulary and purify cognitive lexicons.

Fourth: Through these texts, the child would learn the different dialects, benefiting from its vocabulary which ultimately contributes to the creation of a standardized language in the future. This is on the one hand. On the other hand, the folk text can be utilized for games and used in the school textbooks for teaching letters, alphabet and numbers , especially in the kindergarten, in the.

This methodology of this research is based on descriptive analyzes

Finally, we believe that folk literature has an effective role in raising children, but we believe that it is necessary to make it work better for children and their desires at present and in the future.

Keywords: *Child, folklore, children's folklore, education, goal.*

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ڕەنگدانەوەیبەسەرهاتی(سیوەخان) لە شیعری هاوچەرخی کوردیدا
شیعری ئەنوەر قادر محەمەد و ڕەفیق سابیر وەك نموونە

م. ی. نێچیروان جاسم ولی
زانکۆی سەلاحەدین- هەرێمی کوردستان/ عیراق

پوختە:

شیعری هاوچەرخی کوردی سوودی لە داستان و بەیت و بەسەرهات و بابەتە فۆلکلۆرییەکان وەرگرتووە و شاعیرانی ئەدەبی هاوچەرخی کوردی لەپاڵ گرنگیدان بە پرس و بابەتە سەردەمییەکان، فۆلکلۆریشیان لە دەقەکانیان تەوزیف کردووە، بەڵام تەوزیفکردنێک نا دەقاودەق دووبارەکراوی فۆلکلۆر بێت، بەڵکوو شاعیران گیانێکی دیکەیان بەبەریاندا کردووە و هونەرییانە تەوزیفیان کردوون. بەسەرهاتی (سێوەخان) لەو بەسەرهات و دەقە فۆلکلۆرییانەیە، وەك فۆلکلۆر چەند دەقێک و گێڕانەوەیەکی هەیە، ئەم دەقانە و گێڕانەوانە بوونەتە بناغەیەك بۆ ئەوەی شاعیران (ئەنوەر قادر و ڕەفیق سابیر) سوود لە بەسەرهاتە وەربگرن و لە شیعرەکانیاندا باسی بکەن. ئاستی ڕەنگدانەوە و جۆری تەوزیفکردن و شێوەی مامەڵەکردنی ئەم بەسەرهاتە لای ئەو دوو شاعیرە لە یەکتر جیاوازە و لە شیعری هەریەکێکاندا بە جیا ڕەنگی داوەتەوە. تەرخانکردنی ئەم توێژینەوەیەش بۆ ئەوەیە تا چەندێتی و چۆنیەتیی ڕەنگدانەوەی ئەو بەسەرهاتە و جۆری تەوزیفکردنی لای ئەو دوو شاعیرە بخاتە ڕوو.

پەیڤێن سەرەکی: *سیوەخان، شیعری هاوچەرخ، ئەنوەر قادر محەمەد، ڕەفیق سابیر.*

پیشەکی:

ئەم توێژینەوەیە تیشک دەخاتە سەر بەسەرهاتی (سێوەخان) و ئاستی ڕەنگدانەوەی بەسەر شاعیرانی هاوچەرخی کوردی (بەتایبەتی ئەنوەر قادر محەمەد و ڕەفیق سابیر) و ڕادەی کارتێکردنی ئەو دوو شاعیرە بەو بەسەرهاتە و ئەو دەقە فۆلکلۆرییە و چۆنیەتیی تەوزیفکردنی لە شیعرەکانیاندا. هەروەها مەبەستییەتی جۆرێک لە بەرانبەریی لەنێوان دوو دەقیی(سێوەخان) بکات و جیاوازیی و وێکچوونیان بخاتە ڕوو.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ئامانجی توێژینەوەکە: بۆ ئەوەیە ئاستی کاریگەریی ئەم بەسەرهاتە تراژیدیایە (سێوەخان) لە شیعری هەردوو شاعیر پیشان بدات و جۆری مامەڵەکردنی شاعیران لەگەڵیدا پیشان بدەین.

میتۆدی توێژینەوە: شیکاریی بەراوردیی پراکتیکە.

سنوور و کەرەستەی توێژینەوە: بریتییە لە دوو دەقی (سێوەخان) و شیعرەکانی هەردوو شاعیر ئەنوەر قادر محەمەد و ڕەفیق سابیر.

پێکهاتەی توێژینەوەکە: بەشی یەکەم: بەسەرهاتەکە لەنێوان هەردوو دەقە فۆلکلۆرییەکەدا.

بەشی دووەم: ڕەنگدانەوەی (سێوەخان) لە شیعری هەردوو شاعیردا.

بەشی یەکەم: لە نێوان هەردوو دەقە فۆلکلۆرییەکەدا

ئەو دوو دەقە فۆلکۆرییەی، کە لەبارەی (سێوەخان)ەوەیە و بوونەتە کەرەستەی توێژینەوەکەمان بریتین لە دەقی (محەمەد و سێوێ)، کە تاریق جامباز لە دووتوێی کتێبی (محەمەد و سێوێ و سورمێ خان و قورشیدێ چاوبەخار) بە چاپی گەیاندووە و بڵاوی کردووەتەوە و وەك خۆی دەڵێت: ((تێکستەکە چۆن وتراوە لەسەر کاسێت و بە دەنگی حەسەن ڕەسوڵا سیساوەیی بەبێ دەستکاری نووسراوەتەوە))(تاریق جامباز، ١٩٨٣، ٤). ئەم دەقە لە لاپەڕە (٧_٤٦)ی کتێبەکەی گرتووەتەوە. هەرچی دەقەکەی دیکەیە بە ناوی (بەیتی سێوەخان)ە و لە لاپەڕە (٢٨_٣٣)ی کتێبی (چیرۆك و بەیتی کوردی) بڵاو کراوەتەوە، کە (عەزیز شارۆخ) کۆی کردووە و ئامادەی کردووە و دەڵێت: ((ئەو بەیتە لە زمانی ((حەسەن ڕەسوڵی))ڕا نووسراوەتەوە)) (عەزیز شارۆخ، ٢٠٠٢، ٣٣).

بەر لەوەی بچینە ناو وردەکارییەکانی ئەو دوو دەقەوە، بە پوختی بەسەرهاتی سێوەخان دەخەینە ڕوو:

محەمەد و سێوەخان ئامۆزای یەکدی دەبن، باوکی سێوەخان، کە مامی محەمەدیشە، بەڵێن بە محەمەد دەدات، ئەگەر حەوت ساڵ ڕەنجبەری و خزمەتکاری بۆ بکات، ئەوا سێوەخانی لێ مارە دەکات و پێی دەدات. دوای ئەوەی سێوەخانی لێ مارە دەکات و حەوت ساڵەکە تێدەپەڕێت، باوکی سێوەخان فێڵ لە محەمەد دەکات و سێوەخانی ناداتێ و لەو لاشەوە ئەو دووە یەکتریان زۆر خۆش دەویست و دڵیان زۆر پێکەوە دەبێت. سێوەخان بە محەمەد دەڵێت با بڕۆینە ماڵی شێخ مەحموود و ئەوێ جێگەی غەریبانە. محەمەد ڕازی نابێت و بە پاساوی ئەوەی سلێمانی لێیانەوە دوورە و پێشنیاز دەکات بچنە ماڵی حسێن ئاغای ناو تورکان. سێوەخان پێی وایە نەچنە لای حسێن ئاغای تورکان و تورك جێگەی متمانە نین. هەر چۆن بێت محەمەد بە قسەی سێوەخان ناکات و ئێوارەیەك هەڵدێن و دەچنە لای حسێن ئاغای تورکان. حسێن ئاغا هەرچەندە دوو ژنیشی هەیە، بەڵام کە چاوی بە سێوەخان دەکەوێت، عاشقی دەبێت و محەمەد قۆڵبەست و پێبەست

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

دەکەن و لە تەویلەی ئاژەڵ دەیبەستنەوە و سێوەخان دەبن بۆ کۆشکەی حسێن ئاغا. سێوەخان چەند لێی دەپاڕێتەوە بێ سوود دەبێت. دوا جار حسێن ئاغا بۆی دەردەکەوێت تا محەمەد زیندوو بێت ناتوانێت بە سێوەخان، بۆیە داوا لە ڕەشیدی کوڕی دەکات بە خەنجەر محەمەد بکوژێت. دوای ئەوەی جلە خوێناوییەکەی محەمەد بۆ سێوەخان دەهێنن و ئەویش لە کوژرانی محەمەد دڵنیا دەبێتەوە، دەیەوێت لە سەربانی کۆشکەکەی حسێن ئاغاوە خۆی فڕێ بداتەوە و خۆی بکوژێت، بەڵام ئەو کات هاوین دەبێت دەبینێت حسێن ئاغا لە دەوەرە نووستووە و دەمانچەی لە ژێر سەری داناوە، ئەویش بە پێدزە دەچێت دوو گوللە لە حسێن دەدات و دەیکوژێت و ڕەشید بەئاگا دێت و دەیەوێت سێوەخان بگرێت و بیکوژێت، بەڵام سێوەخان فریوی دەدات، کە ڕەشید دەیەوێت لێی نزیک بێتەوە دوو گوللە لەویش دەدات و ئەویش دەکوژێت و دواتر خۆیشی دەکوژێت. لەو کاتەدا ئەحمەدی پەریخانێی کوڕە بچووکی حسێن ئاغا بەسەر ئەو ڕووداوەدا دێتەوە و دایکی لە ڕووداوەکە ئاگاداری دەکاتەوە و ئەویش زۆر داخدار دەبێت بەو ڕووداوە و لە تۆڵەی سێوەخان و محەمەد خزمەتکارەکانی باوکی دەکوژێت، کە دەستیان لە کوشتنی ئەو دڵدارەدا هەبووە.

ئەم دوو دەقە لە ڕووی فۆرم و زمانەوە هەریەکەیان تایبەتمەندیی خۆی هەیە، بە جۆرێک ئەو دەقەی (تاریق جامباز) نووسیویەتییەوە و بڵاوی کردووەتەوە لە ڕووی زمانەوە بە شێوەزاری هەولێرییە و تا ڕادەیەك لە شێوەزاری باڵەکایەتی نزیکە و لە ڕووی فۆرمەوە لە دەقی دووەم درێژترە. هەرچی ئەو دەقەی (عەزیز شاڕۆخ) کۆی کردووەتەوەبە شێوەزاری موکریانییە و لە دەقەکەی دیکە کورتترە.

لە لایەنی چۆنیەتیی خستنە ڕووی ڕووداوەکانی نێو هەردوو دەقەکە، دەقەکان جیاوازییان لەگەڵ یەکدا هەیە، بە جۆرێک دەقەکەی (تاریق جامباز)دا گرنگیی بە دیالۆگ دراوە، بۆ نموونە لە دەقەکەدا هاتووە: ((ئەیگۆ: ((ڕەشید کوڕێ من وەرە تەکبیرەکی لە سێوێ بکەین)).

ئەیگۆ: ((بابۆ چ تەکبیرە؟))

دگۆ: ((کوڕێ من هەتا سێو بزانی محەمەدێ وی مایە ب حارێ من قایل نابی)))) (تاریق جامباز، ١٩٨٣، ٢١). سەبارەت بە دەقەکەی (عەزیز شاڕۆخ)، ئەوا گێڕانەوە زیاتر بەسەر ڕووداوەکاندا زاڵە و گێڕانەوە لە کۆنەوە ((وەك شێوازێکی تەکنیکی حیکایەت دەوری سەرەکیی لە نێوان حیکاتخوان و گوێگردا بینیوە)) (شوکریە ڕەسوڵ، ٢٠٠٥، ١٧). بۆ نموونە وەك لە دەقەکەدا هاتووە: ((...بانگی ڕەشیدی کوڕی دەکرد و دەیگوت وەرە ڕەشید تەگبیرێ لە محەمەدی و سێوەخانی بکە، دەیگوت تەگبیری من لەسەر مەسڵەحەتی تووە، هەتا سێوەخان محەمەدی شک بەری لووت بە مندا ناهێنی بە من قایل نابێ)) (عەزیز شاڕوخ، ١٩٨٣، ٣٠).

دەکرێت لەم چەند خاڵانەدا بەراورد لە نێوان دوو دەقەکەدا بکەین:

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

١. **سەرەتای هەردوو دەقەکە**: لە دەقەکەی (تاریق جامباز)دا بەم جۆرە دەست پێدەکات:

((ئامان، ئامان، ئامان هاوارە برا مانگۆ نزانن؟ محەمەدی گۆ: سێوێ ئەمن وا حەفت سارە ڕێنجبەر و ڕێنجبەرێ بابی توومە، بە قەول و بڕی توو،تووی دا من، مارە کردیە من و کچێ مامێ منی دوایی بابێ توو چ زاڵم و غەددار بوو، توی لە من زەفت کر حومرێ من بە خەساری چوو لە مارە بابێ، دە وەرە تەکبیرەکی لە حارێ خۆ و من بکە ڕێ بچێ)) (تاریق جامباز، ١٩٨٣، ٧).
هەرچی دەقەکەی (عەزیز شاڕوخ)ە بەم جۆرە دەست پێدەکات:

((بابی سێوەخان کوڕێکی برازای خۆی هەبوو بە ناوی محەمەد، پێی گوت: محەمەد وەرە هەتا حەوت ساڵان خزمەتی من بکە ئەو دەمی لە پاش ئەوەی شەرتت پەڕی ئەمن سێوەخانت لێ مارە دەکەم، پاشان ئەگەر کەیفت لێ بوو لێرە بمێنەوە، کەیفت لێ نەبوو ئەوا سێوەخانیش دەگەڵ خۆت بەرە، ئەو جار هێنای سێوەخانی لە محەمەدی برازای مارە کرد. محەمەدیش ساڵان خزمەتی بە بابی سێوەخان کرد)) (عەزیز شاڕوخ، ٢٠٠٢، ٢٨). سەرەتای هەردوو دەقەکە باسی ئەوە دەکەن محەمەد حەوت ساڵ ڕەنجبەری و خزمەتکاری بۆ باوکی سێوەخان کردووە، بەڵام باوکی سێوەخان بەڵێنەکەی خۆی بەجێ نەهێنا و سێوەخان بە محەمەد نادات.

٢. **سەرهەڵگرتنی سێوەخان و محەمەد**: دوای ئەوەی ئەو حەوت ساڵە تێدەپەڕێت و باوکی سێوەخان، سێوەخان بە محەمەد نادات هەردووکیان سەرهەڵدەگرن و دەڕۆن. لە دەقەکەی (تاریق جامباز)دا هاتووە: ((سێوێ گۆ: محەمەدێ من مادام بابێ من ئەز نەدامە توو دێ ڕابە دەستی من بگرە و بچین ماڵا شێخ مەعموود ڕەئیس سولەیمانیێ.. بابێ لەتیفی مەشهورە ل کوردستانێ..)) (تاریق جامباز، ١٩٨٣، ٨). لە دەقەکەی (عەزیز شاڕۆخ)یشدا ئەوە هاتووە: ((سێوەخان بە محەمەدی دەگوت وەرە دەستم بگرە تا بڕۆینە ماڵی شێخ مەحموودی بابی لەتیف حاکمی سولەیمانییە)) (عەزیز شاڕوخ، ٢٠٠٢، ٢٨). لە هەردوو دەقەکەدا دوای ئەوەی ڕوون دەبێتەوە باوکی سێوەخان لە بەڵێنەکەی پاشگەز دەبێتەوە، سێوەخان پێشنیاز بۆ محەمەد دەکات ئەوێ جێ بهێڵن و بچنە لای شێخ مەحموودی باوکی شێخ لەتیف لە سلێمانی، تا لەوێ داڵدەیان بدەن. واتە سێوەخان دەیەوێت ڕەدووی محەمەدی بکەوێت، ئەمەش لە کۆندا بەشێک بووە لە کولتووری کوردیدا، بۆیەش پێشنیازی ماڵی شێخ مەحموود بۆ محەمەد دەکات، چونکە ئەوێ ((ماڵی مەسڵەتکەر و ژن هەڵگرانە، قۆناغی غەریبانە)) (عەزیز شاڕوخ، ٢٠٠٢، ٢٨) و متمانەیان پێیان و لێیان دڵنیان.

٣. **نەچوونە لای شێخ مەحموود و چوونە لای حسێن ئاغای تورکان**:محەمەد بە پاساوی ئەوەی ماڵی شێخ مەحموود دوورە و لە دوژمنان دەربازیان نابێت. لە دەقەکەی (تاریق جامباز)دا هاتووە ((محەمەدی گۆ.. سێوێ مارێ شێخێ سولەیمانیێ دوورە دەرباز نابم لە دەستی دوژمنان)) (تاریق جامباز، ١٩٨٣، ٨). لە دەقەکەی (عەزیز شاڕوخ)دا بەو جۆرە هاتووە: ((ئاخر سێوەخان ماڵەشێخ

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

مەحموودی ئەوەندە دووره لە چنگی دوژمنان دەربازمان نابێ)) (عەزیز شاڕوخ، ٢٠٠٢، ٢٨). محەمەد لە جیاتی سلێمانی، پێی باشە بچنە لای حسێن ئاغای تورکان لە بازاڕی سیلتی، بۆیە محەمەد بە سێوە خان دەڵێت: ((وە باشە دەستی توو بگرم بچمە _بازاڕا سیلتی_ مالێ عوسێناغایێ قوماندارێ ترکا)) (تاریق جامباز، ١٩٨٣، ٨). هەرچی دەقەکەی (عەزیز شاڕوخ) محەمەد ئەوە بە سێوەخان دەڵێت: ((ئەگەر ئەتو دەگەڵ من بێی دەستی تۆ دەگرم و دەڕۆینە خوارێ لەبۆ بازاڕی (سیلکێ) لەبۆ ماڵی حوسێن ئاغای لەناو تورکان)) (عەزیز شاڕوخ، ٢٠٠٢، ٢٨). سەبارەت بە ناوی شوێنەکەدا جیاوازییەك لەنێوان هەردوو دەقەکەدا هەیە، لە دەقەکەی (تاریق جامباز) دا بە (سێلتی) و لە دەقەکەی دیکە بە (سیلکێ) ناوی هاتووە.

سێوەخان ترسی خۆی لە چوونە لای حسێن ئاغای تورکان دەخاتە ڕوو و ڕوو دەکاتە محەمەد دەکات و وەك لە دەقەکەی (تاریق جامباز)دا هاتووە، دەڵێت: ((سێوی گۆ.. محەمەدێ من ئەتوو ناوبانگی عوسێناغات نزانیا ڕەئیسەکی بێ بەختە لە بازاڕا_ سێلتی_ و_بسێ دینێ_ و عوسێناغایی قوماندارێ ترکانە بەختە.. نەویژدانە و نەچییە مالا عوسێناغای نەکوچاو وەمن بکەوی تەمایم پێ لە من وەکا و ئەمن لۆ خۆ بگێرینەوە تە بکوژن لە غەریبیا. ترسێم پاشی توو ئیمن لۆ عوسێناغای بە یەخسیری.. بمینم کوڕۆ نەچیینە مالێ عوسێنی..)) (تاریق جامباز، ١٩٨٣، ٨). هەمان تێڕوان لە دەقەکەی دیکەشدا هاتووە: ((کوڕە ناچینە ماڵە حوسێن ئاغای بازاڕی (سیلکێ) ئەمن دەزانم تورك بەدبەختن، ئەگەر بچینە قەسری دیوەخانی حوسێن ئاغای، بێتوو چاوی بە من بکەوێ تەماعم تێدەکات و ئەتۆ دەکوژن لە وڵاتی غەریبان، ئەمن بە بەندەواری و بەیەخسیری لەناو تورکان بەجێ دەمێنم)) (عەزیز شاڕوخ، ٢٠٠٢، ٢٩). لێرەدا دەردەکەوێت سێوەخان متمانەی بە تورکان نییە و پێشبینیی ئەو مەترسییەی کردووە.

٤. **بەرێکەوتنی سێوەخان و محەمەد بۆ لای حسێن ئاغای تورکان:** هەرچەندە سێوەخان هەوڵ دەدات محەمەد پەشیمان بکاتەوە، بەڵام بێ سوود دەبێت، بۆیە بۆ لای حسێن ئاغا بەرێ دەکەون و وەك لە دەقەکەی (تاریق جامباز)دا دەڵێت: ((نوێژی مەغریبێ ڕابوو،

دەستێ کچێ مامێ خۆ گر،

هێنایە دەرێ لە مارە بابێ.

ڕێێ دوازدە ڕۆژان ڕۆیشتن سێ عەشیرەت هێلان)) (تاریق جامباز، ١٩٨٣، ٩).

لە دەقەکەی (عەزیز شاڕوخ)دا ئەوە خراوەتە ڕوو ((ئەوە نوێژی مەغریبێ بوو محەمەد پیلی سێوەخانی دەگرت و دەڕۆینە خوارێ لەبۆ لای بازاڕی (سیلکێ). دوازدە شەو و دوازدە ڕۆژان بەڕێوە بوون)) (عەزیز شاڕوخ، ٢٠٠٢، ٢٩). لە هەردوو دەقەکەدا ئەوە خراوەتە ڕوو بە ئێوارە بە ڕێ کەوتوون و دوازدە شەو و دوازدە ڕۆژ بە ڕێوە بوون.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

٥. **پێشوازیی حسێن ئاغای تورکان:** دوای ئەوەی دەگەنە لای حسێن ئاغای تورکان و حسێن ئاغا لە کۆشکەکەیەوە لێیان دەیانبینێت، وەك لە دەقەکەی (تاریق جامباز)دا هاتووە: ((وەکی حوسێناغایە، قوماندارێ ترکان دەرکێ دیوەخانێ چاو وە سێوێ کەت دین لەسەری نەما، ئەشقی سێوێ بوو، عوسێنی گازی ڕەشیدێ کوڕێ خۆی کر، ئەیگۆ ڕەشید کوڕم تەماشا بکە مێوانەکن هاتیە چ سێوێ خانێیە. ئەو سێوە لەو مێوانەی خەسارە)) (تاریق جامباز، ١٩٨٣، ١٠).

هەمان وێنە لە دەقەکەی دیکەشدا هاتووە ((حوسێن ئاغا لە سەرێ، لە قەسر و دیوەخانێڕا دەنوڕێ ئەوە محەمەد هاتووە سێوەخانی پێیە. دەگەڵ چاوی بە سێوەخان دەکەوت عاشقی سێوەخان بوو. کوڕێکی هەبوو نێوی ڕەشید بوو، دەیگوت ڕەشید بڕۆ میوانان بەئەدەب دابەزێنە، نازانی محەمەد هاتووە؟ ئەمما ئەمن سێوەخانی بە قابیلی محەمەد نابینم، بڕۆ دای بەزێنە)) (عەزیز شاڕوخ، ٢٠٠٢، ٢٩). لە هەردوو دەقەکەدا حسێن ئاغا، کە سێوەخان و محەمەد دەبینێت، ڕەشیدی کوڕی بۆ پێشوازییان دەنێرێت. هەر کە چاوی بە سێوەخان دەکەوێت عاشقی دەبێتو بە شایستەی خۆی دەزانێت.

٦. **دەستبەسەرکردنی محەمەد:** کە حسێن ئاغا عاشقی سێوەخان دەبێت، پیاوەکانی حسێن ئاغا خۆیان لە محەمەد نزیک دەکەنەوە و دەستبەسەری دەکەن، بۆیە لە دەقەکەی (تاریق جامباز)دا هاتووە: ((هەر کەس بەدزی خۆ لە محەمەدی کەن، دەستانی لێ گرێدەن بە کندری، پێیانی لێ قەید و سندم بکەن، محەمەدی لۆ من بە سێ خولاما برند کەن، بیهاوێنە حەپس و زیندانا سێلتێ سێوێ لۆ من لێ بسێنن لەوی خەسارە)) (تاریق جامباز، ١٩٨٣، ١٠_١١).

لە درێژەی ئەم دەقەدا هاتووە ناوی پیاوەکانی حسێن ئاغای تورکان هاتووە: ((گازی هەر سێ خورامێ بابێ خۆ کردن، خورامێ وا چی بوون؟ چی نەبوون؟

مووسایی فاتمێ، عەلیێ خارندێ، ئەحمەدێ ڕۆمی بوو)) (تاریق جامباز، ١٩٨٣، ١١).

هەروەها لەو دەقەدا باس لەوە دەکات پیاوەکانی حسێن ئاغا داوا لە محەمەد دەکەن تفەنگ و ڕەختەکەی لای ئەوان دابنێت وەك لە دەقەکە باس کراوە ((دەبی تفەنگ و سیلاعێ خۆ تەسمیل بکەن هەنگینێ کەرەم بکەن لۆ دانیشتنێ و محەمەد نەیزانی لێی لەبەر فێرن دەستی هاویشتە هەردوو ڕەختێ ئەڵەمانێ،لە پشتی خۆ وەکردن تەسمیلی دەستی ڕەشیدی کردن)) (تاریق جامباز، ١٩٨٣، ١٢).

لەبارەی دەقەکەی دیکە ئەوە ئەو دیمەنە بەم جۆرە هاتووە: ((چوار پیاو هاتن خۆیان لە محەمەدی زی کرد. محەمەدیان بە چوار دەستان بڵیند کرد، فەوری دەستی محەمەدیان گرێ دەدان بە کەندری، لاقیان سندم کردینە، دەیان بردە تەویلەی ولاغان دەرگایان لەسەر گاوك دەدا)) (عەزیز شاڕوخ، ٢٠٠٢، ٢٩). دەبینین لە دەقی دووەمدا باسی چوار پیاوی حسێن ئاغا دەکات و وەك دەقی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

پێشووش ناویان نەهاتووە، هەروەها ئەوەش باس نەکراوە پیاوەکانی حسێن ئاغا داوای چەك و ڕەخت لە محەمەد بکەن.

٧. **تکاکردنی سێوەخان بۆ بەردانی محەمەد:** دوای محەمەد دەستبەسەر دەکەن و سێوەخان بە ڕاکێشان دەبەن بۆ لای حسێن ئاغا و لە دەقەکەی (تاریق جامباز) ئەو دیمەنە بەم جۆرە پیشان دراوە: ((بووە هات و هاواریٚ سیٚویٚ لەناو دەستیٚ خوراما هەموو بازنیٚ زەندیٚ سیٚویٚ شکاند هەنووی خورام ڕابکێشن، سەروکراویٚ زیٚڕ لەسەریٚ سیٚویٚ کەتنە بن دەست و پیٚی خوراما هەندیٚ ڕابکێشن)) (تاریق جامباز، ١٩٨٣، ١٥).

ئەم دیمەنە لە دەقەکەی دیکەدا نییە. سێوەخان بۆ بەردانی محەمەد زۆر تکا لە حسێن ئاغا دەکاتوەك لە دەقەکەی (تاریق جامباز)دا ئەوە خراوەتە ڕوو، کە ((سیٚویٚ دگۆ: عوسیٚناغا با خاتری خودیٚ بی، لیٚ لیٚ لیٚ و نزانی محەمەدیٚ خۆم لەناو سەد محەمەدا لۆ دریٚ خۆ لیٚ گرتیە دەرباز کردییە و محەمەدیٚ من تاقانیٚ دوو دایکا، براییٚ چار خوشکانە، حەفت سارانی ڕیٚنجبەریٚ بابی من کردییە)) (تاریق جامباز، ١٩٨٣، ١٦). هەمان دیمەن لە دەقەکەی دیکەدا هاتووە کە تێیدا هاتووە: ((نازانی ئەمە لە دووی قۆناخ و مەنسووریەتی تۆ هاتووینە. حەوت ساڵان محەمەد کوڕیٚ تاقانەی دوو تاقە برا و چوار خوشکە، لە وڵاتی غەریبیانە، حەوت ساڵانی خزمەتی ماڵەبابی سێوەخانی کردییە)) (عەزیز شاڕوخ، ٢٠٠٢، ٢٩). لە دەقی دووەمدا دەبووایە بگوترابا تاقانەی دوو دایک نەك دوو برا. ئەم تکاکردن و داواکردنەی سێوەخان بیٚ سوود دەبیٚ و وەك لە دەقەکەی (تاریق جامباز)دا حسێن ئاغا دەڵێت: ((سیٚویٚ مەگرییٚ مەنارە و بیٚ فایدەیە و تە نزانی محەمەدیٚ تۆم وەکی ماسییٚ دەرمانخواردی لیٚ کر، کەتە بنیٚ بەحرا لۆت قورتار نابی و سێوە خان ئەتوو کەو و کەوبارِی کەتیە دەستیٚ من خەلاس نابی)) (تاریق جامباز، ١٩٨٣، ١٩). هەمان دیمەن لە دەقەکەی دیکەدا هاتووە: ((نازانی محەمەدی تۆم وەك ماسی دەرمانخوارد کردووە و کەوتووەتە بن و چۆم و ڕووباریٚ. تازە لەبۆ تۆ نابیٚ، ئەتۆ کوتریٚکی زەمانی وەدستم کەوتووی لە دەستی من خەلآست نابیٚ)) (عەزیز شاڕوخ، ٢٠٠٢، ٣٠). دوای ئەوە سێوەخان بە حسێن ئاغا دەڵێت تۆ دوو ژنت هەیە و ژنەکانت بۆ محەمەد تەڵاق بدە و من بکە حەڵاڵی خۆت: ((سێوەخان ئەیگۆ: عوسێناغا ساعێبی دوو ژنانی, وەرە هەردوو ژنی خۆت ,هەردوو ژنی خۆت لۆ کوڕیٚ مامیٚ تەراق دە, پێشکێش محەمەدیٚ من بکە،هەنگێنیٚ سیٚو با توو بکەم حەراری)) (تاریق جامباز، ١٩٨٣، ١٩_٢٠).
لە دەقەکەی دیکە بەم جۆرە هاتووە: ((مادام ناموست وا بی بێنە لە پێش چاوی من ژن و نامووسی خۆت لەبۆ محەمەد تەڵاق بدە ئەوجار لە دوایە ئەمن بکە حەڵاڵی خۆت)) (عەزیز شاڕوخ، ٢٠٠٢، ٣٠).
لەم دەقەدا باسی دەکات کە حسێن ئاغا ژن بۆ محەمەد تەڵاق بدا و ئاماژە بەوە ناکات حسێن ئاغا دوو ژنی هەیە.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ فەکۆلینێن کوردی

٨. **كوشتنى محەمەد:** حسێن ئاغا بەو قسەیەی سێوەخان زۆر تووڕە دەبێت. لە دەقەكەی (تاریق جامباز)دا ئەوە هاتووە كە ((وەكی سێویٚ قسێ خۆی گوتە عوسێناغای، عوسێنێ دین ل سەرێ نەما و، نە بەخت ما نە ویژدان ما، گازی ڕەشیدێ كوڕێ خۆی كر)) (تاریق جامباز، ١٩٨٣، ٢١).

لە دەقەكەی دیكەدا هەمان دیمەن پات بووەتەوە: ((ئەو جار كە ئەو قسەی حوسێن ئاغا دەگوت دین لەكن حوسێن ئاغای نەما. بانگی ڕەشیدی كوڕی دەكرد و دەیگوت وەرە ڕەشید تەگبیرێ لە محەمەد و سێوەخانی بكە)) (عەزیز شاڕوخ، ٢٠٠٢، ٣٠). حسێن ئاغا داوا لە ڕەشیدی كوڕی دەكات محەمەد بكوژێت، چونكە بەمە نەبێت ناتوانێت بە سێوەخان بگات. بۆیە لە دەقەكەی (تاریق جامباز)دا هاتووە، كە ((كوڕێ من هەتا سێو بزانی محەمەدێ وی مایە ب حارێ من قایل نابی، دێ ڕا بە دەستێ خۆ باوێ خەنجەرێ، هەڕووە ناو حەپس و زیندانا سیلتێ و،محەمەدی دەست لێ بەسترانە پێ لێ قەید و سندم كراینە. ,جووتێ خەنجەرا لۆ من بدە سینگ و سەدمێ محەمەدێ,جلكێ بە خوین لۆ سێوێ بینە)) (تاریق جامباز، ١٩٨٣، ٢١).

لە دەقەكەی دیكەش هەمان دیمەن پات بووەتەوە: ((هەتا سێوەخان محەمەدی شك بەرێ لووت بە مندا ناهێنی بە من قایل نابێ. دەیگوت باوكی من تەگبیری تۆ چییە؟ دەیگوت محەمەدی دەركەی لەسەر گاڵە و گرێ دراون دوو دەستی بەستراون بە كەندری، لاقی سندم كرانە، هەڕۆ خەنجەری ڕووتم بۆ لە دەستی بگرە محەمەدی لە تەویلەی وڵاغاندا دەرگای لەسەر گاڵە و گرێ دراون هەڕۆ جووتێ خەنجەرانم بۆ لە سینگ و سەدەفی محەمەدی بدە... ئەو جار جلكی دەخوێناوی محەمەدی بۆ سێوەخان بێنە)) (عەزیز شاڕوخ، ٢٠٠٢، ٣٠).

كە ڕەشید بە خەنجەری ڕووتەوە دەچێتە لای محەمەد، وا دەزانێت بۆ بەردانی هاتووە، بەڵام ڕەشید ئاماژە بەوە دەدات بۆ كوشتنی هاتەوە: ((ڕەشیدی دگۆ: محەمەدا ئەمرێ بابێ منە دەرباز نابی، حیزرایلێ ڕۆحێ توومە و خەلاس نابی،سێویێ بابێ منە و لۆ توو نابی)) (تاریق جامباز، ١٩٨٣، ٢٤).

لە دەقەكەی دیكەشدا ئەوە هاتووە، كە ((ڕەشید دەیگۆت: نازانی ئەمن ئیزرائیلی قەبزی ئەرواحی تووم، ئێستا لێرە ئەتۆ دەكوژم، خەنجەرم بۆیە لە دەستی خۆ گرتووە)) (عەزیز شاڕوخ، ٢٠٠٢، ٣١). وەك دەبینین هەمان دیمەن لە هەردوو دەقەكەدا پات بووەتەوە، بەڵام لە دەقەكەی (تاریق جامباز)دا ئەوە هاتووە، محەمەد داوا دەكات لە ڕەشید دەكات بەو جۆرە نەیكوژێت، بەڵكوو دەڵێت: ((ڕەشید مادام هەر ئەمكوژی بە نامەردیم مەكوژە ، وەكی مێردانم بكوژە ب ڕەزیلیم مەكوژە دەستێ من وەكە لە كندری پێی من وەكە لە قەید و سندمێڕا)) (تاریق جامباز، ١٩٨٣، ٢٤). ئەمە لە دەقەكەی دیكەدا نییە.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

٩. كوشتنی حسێن ئاغا و ڕەشیدی كوڕی و خۆكوشتنی سێوەخان:دوای ئەوەی ڕەشید بە خەنجەر محەمەد دەكوژێت و جلكە خوێناوییەكەی بۆ سێوەخان دەهێنێت تا بە كوشتنی محەمەد بزانێت وەك لە دەقەكەی (تاریق جامباز)دا هاتووە: ((وەكی سێوێ ئاوڕێ خۆ داوە جلكێ كوڕێ مامێ خۆی ل دەستێ ڕەشیدێ خوینا ڕەشی لێ دێ و سێوێ دەست كردە گریانێ)) (تاریق جامباز، ١٩٨٣، ٢٦_٢٧). هەمان وێنە لە دەقەكەی (عەزیز شاڕوخ)یشدا هاتووە: ((ئەگەر سێوەخان جلكی لە دەستی ڕەشیدی وەردەگرت لەسەر دەستی خۆی دادەنان، هەموو كەلێن كردبوون بە خەنجەران)) (عەزیز شاڕوخ، ٢٠٠٢، ٣٢). سێوەخان بۆی دەردەكەوێت محەمەدیان كوشتووە و بۆ ئەوەی نەكەوێتە ژێر دەستی حسێن ئاغا بڕیار دەدات خۆی لە سەربانی كۆشكی حسێن ئاغاوە فڕێ بدات و خۆی بكوژێت. لە دەقەكەی (تاریق جامباز) هاتووە ((سێوێ مار خرابۆ گوتی: باشە بچمە بانێ قەسرێ،سەبانا سێلتێ خۆ فڕە بدەم خۆ لە دەستێ عوسێناغای دەرباز كەم)) (تاریق جامباز، ١٩٨٣، ٣١).

لە دەقەكەی (عەزیز شاڕۆخ)دا ئەوە هاتووە، كە ((تازە ئەمن هەر چەندی دەكەم لە دەستی توركان دەرباز نابم مەسڵەحەتم وایە لەسەر قەسری دیوەخانێ ئاغای خۆم فڕێ بدەم، خۆم بكوژم با وەدەستی توركان نەكەوم)) (عەزیز شاڕوخ، ٢٠٠٢، ٣٢).

سێوەخان كە دەیەوێت خۆی فڕێ بدات، كەش هاوین دەبێت و دەبینێت حسێن ئاغا دەمانچەی لە ژێر سەری داناوە ئەویش بە پێدزە دەچێت بۆ جێخەوەكەی حسێن ئاغا، وەك لەو دەقەی (تاریق جامباز)دا ئەوە هاتووە: ((سێوێ دەرێ دەڤانچێ سووڕاندێ، جوتێ گوللانی دا ئو لە جامێ سەرێ عوسێناغای پرژاندی دەناو لێف و دۆشەكا و جامێ سەرێ عوسێناغای پرژان)) (تاریق جامباز، ١٩٨٣، ٣٣). لە دەقەكەی دیكە هەمان وێنە پات كراوەتەوە☹(دەمانچەی لە بن سەری حسێن ئاغای دەكرد، ناوی خودا و ڕەسوڵانی هێنا، دەركەی دەمانچەی سووڕاند و دوو دەمانچەی دەدا لە سەری حوسێن ئاغای. ئەو حسێن ئاغای لەناو دۆشەگ و بالیفاندا دەكوشت)) (عەزیز شاڕوخ، ٢٠٠٢، ٣٢).

ڕەشید بە ئاگا دێت و دەیەوێت سێوەخان بكوژێت، سێوەخان ڕەشید فریو دەدات، وەك لە دەقەكەی (تاریق جامباز)دا هاتووە: ((سێوێ گۆ: ڕەشۆ مەمكوژە، بە بابێ توو سەرگران بووم، پاشی محەمەدی، قابیلی توومە لە خۆم حەرار كە)) (تاریق جامباز، ١٩٨٣، ٣٤) و هەروەها لە دەقەكەی (عەزیز شاڕوخ)یشدا هاتووە سێوەخان بە ڕەشید دەڵێت: ((ڕەشید نازانیئەمن بە باوكی تو سەرگرانم، قابیلی نیم و نابم)) (عەزیز شاڕوخ، ٢٠٠٢، ٣٢). سێوەخان دوو گوللە لە ڕەشیدیش دەدات و ئەویش دەكوژێت. سێوەخان ئەوە دەزانێت ناتوانێت لە پیاوەكانی حسێن ئاغا دەرباز بێت بۆیە وەك خۆی دەڵێت: ((تازەش دەرباز نابم لەبە حوكمێ عەشیرەتێ عوسێن قوماندارێ تركا و ئێجا پاشی محەمەدی حەیفە ڕیوی بێنە جێ دەستی شێرا ماین بێنە سە ئاخوڕێ كحێلا و حەیف

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

جارەکی دی سێو بمینێلەسەر حەیاتا وێ دنیایێ دەچ مار و مێرداو. سێوێ هەردوو چاوێ خۆی قووچاندن و برام جۆتێ گوللانیشی دا لە بەینی حەردوو مەمکێ خۆ دا)) (تاریق جامباز، ١٩٨٣، ٣٦_٣٧).

لە دەقەکەی (عەزیز شارۆخ)یشدا ئەوە هاتووە: ((لەو دونیایەدا ڕێوی بێ لە جێی شێران، گۆڵە بارگین بێتە سەر ئاخوڕی کەحێلان، دەستی هەتیوچە و بێ نامووسان بێتە نێو باخەڵانم لەبۆ شەمامەگرتنێ. جا ئەو جار دەمانچەی هەڵدەکێشا و دوو دەمانچەی لە زاری سەری خۆی دا)) (عەزیز شارۆخ، ٢٠٠٢، ٣٢_٣٣). لە دەقی یەکەمدا سێوەخان گوللە لە سنگی خۆی دەدات، بەڵام لە دەقەکەی دووەمدا گوللە لە زاری دەدات. لە دەقی یەکەمدا سێوەخان نامرێت، بەڵام لە دەقی دووەمدا سێوە خان دەمرێت.

١٠. **هاتنەوەی ئەحمەدی پەریخانێ و کوشتنی پیاوانی حسێن ئاغا:** دەقەکەی (عەزیز شارۆخ) بە خۆکوشتنی سێوەخان کۆتایی دێت، بەڵام دەقەکەی (تاریق جامباز) بە ئەوەندە کۆتایی نایەت، بەڵکوو لە کاتی خۆکوشتنی سێوەخان، ئەحمەدی کوڕە بچووکی حسێن ئاغا لە بازرگانیی کوتاڵ دێتەوە و تەرمی باوك و ڕەشیدی زڕبرای دەبینێت و دایکی هەموو ڕووداوەکەی بۆ دەگێڕێتەوە، کە چۆن باوکی و زڕبراکەی ستەمیان لە میوانەکانیان کردووە، بۆیە بڕیار دەدات دەست و پێی باوك و زڕ براکەی ببەستێتەوە و فڕێیان دەداتە دەریاوە و وەك لە دەقەکەدا هاتووە: ((باب و برایێ خۆ گرێدان کێشانی هاویتنیە بەحرێ وانێ)) (تاریق جامباز، ١٩٨٣، ٤١). پاشان دەچێتە لای سێوەخان، کە هێشتا گیانی تێدا و دوا هەناسەکانی ژیانی دەدات و هەڵیدەگرێت و دەیباتە لای تەرمی محەمەد و لەوێ گیانی دەردەچێت. ئەحمەد لە دایکی دەپرسێت کێ هاوکاریی باوك و زڕبراکەی کردووە لە کوشتنی ئەو سێوەخان و محەمەد، دایکیشی ناوی هەرسێ بەردەست و پیاوی حسێن ئاغا دەدات و وەك لە دەقەکەدا هاتووە ئەحمەد ((گازی هەر سێ خوارمێ بابێ خۆ وەکردن دەرکێ قەسر و قەراتێرا گرێدان دەست ئاوێشتە لوولێ ئەلەمانێ و هەر سە خوارمێ بابێ بەوێ هێوارێ ئای کرنە نیشانێ کارخانە لەباتی خوینێ محەمەد و سێوێ)) (تاریق جامباز، ١٩٨٣، ٤٦).
ئەحمەد ئەو سێ خزمەتکارە لە جیاتی سێوەخان و محەمەد کوشت.

بەشی دووەم: ڕەنگدانەوەی (سێوەخان) لە شیعری هەردوو شاعیردا:

ئەدەبی فۆلکلۆر بە هەموو بەشەکانییەوە کاریگەریی بەسەر شاعیرانی قۆناغە جیاوازییەکانی ئەدەبی کوردییەوە هەبووە. لە شیعری کۆنەوە تا شیعری هاوچەرخ کەم تا زۆر فۆلکلۆر بووەتە سەرچاوەی داهێنان و داڕشتنی شیعری بەرز بەپێز و بەتایبەتی زۆربەی شاعیران

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

سوودیان لە ناواخن و ناوەڕۆکی ئەدەبی فۆلکلۆر وەرگرتووە. ڕەنگدانەوەی ئەدەبی فۆلکلۆر لە شیعری هاوچەرخ بە چەند شێوەیەك بووە، لەوانە سوودوەرگرتن لە بابەتە فۆلکلۆرییەکان و بەکارهێنیان وەك ڕەمز یان تەرخانکردنی تەواوی شیعرێک بۆ بەیت یان داستان یان بابەتێکی فۆلکلۆری یاخود سوودوەرگرتن لە بابەتێکی فۆلکلۆری و تەوزیفکردنی لە بەشێکی شیعرێکدا و ...هتد.

ئەنوەر قادر محەمەد و ڕەفیق سابیر وەك دوو شاعیری هاوچەرخ سوودیان لە بابەتە فۆلکلۆرییەکان وەرگرتووە و لە دووتوێی شیعرەکانیان سەرکەوتووانە مامەڵەیان لەگەڵدا کردوون. بۆ نموونە ئەنوەر قادر محەمەد کەڵکی لە داستانی فۆلکلۆریی (شیرین و فەرهاد) وەرگرتووە و لە شیعرێکدا بە ناوی (وەرزی سەرهەڵدانی فەرهاد) تەوزیفی کردووە و دەڵێت:

فەرهاد!... فەرهاد!

قوڵنگەکەت بوەشێنە

لە دڵی ڕەقی بێسووتا

بۆ شارێکی برسی و تینوو

ئاو دەربێنە.. گوڵ بڕوێنە (ئەنوەر قادر محەمەد، ٢٠١٨، ٢٤).

ڕەفیق سابیر لە شیعری (وەرزی سەهۆڵبەندان) سوودی لە چەمکی (کوولەی ڕۆح) وەرگرتووە، کە چەمکێکی ئەفسانەییە و شاعیر دەڵێت:

ئەوە کوولەکەی ڕۆحەکەم بیشکێنە (ڕەفیق سابیر، ٢٠١٤، ٥٩٢)

سەبارەت بە ڕەنگدانەوەی بەسەرهاتی (سیوەخان) لە شیعری ئەو دوو شاعیردا دەکرێت لە چەند لایەنێکەوە ئەو ڕەنگدانەوەیە پیشان بدەین:

١. **ئاماژەدان بە سەرچاوە فۆلکلۆرییەکە**:ڕەفیق سابیر لە شیعری (وەرزی سەهۆڵبەندان) ئاماژەی بەوە کردووە، کە سوودی لە بەسەرهاتی فۆلکلۆریی (سیوەخان) وەرگرتووە

بۆ کوێت بەرم سیوەخانێ؟

ئەم ڕۆژگارە

(نە جێی فیرارانە

نە جێی ژنهەڵگرانە

نە جێی خۆشمێرانە) (ڕەفیق سابیر، ٢٠١٤، ٥٩١)

ئەم ئاماژە پێدانەش لە دیوانی ئەنوەر قادر محەمەدیشدا هاتووە وەك خۆی دەڵێت: ((بێگومان بۆ تاقیکردنەوەیەکی تازە سوودم لە داستانە فۆلکلۆرییەکەی "محەمەد و سیوێ" وەرگرتووە)) (ئەنوەر قادر محەمەد، ٢٠١٨، ٢٩٧).

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

٢. **ناساندن و وەسفیسێوەخان:** ئەنوەر قادر محەمەد شیعرێکی درێژی بەناوی (داستانی ئەڤینی سێوەخان) تەرخان کردووە بۆ باسکردن و گێڕانەوەی سەرهاتی سێوەخان و محەمەد. لە سەرەتای شیعرەکە ئەنوەر قادر محەمەد دەڵێت:

دێیەك چ دێ؟!

دێی قەد چیای کوردستان بوو!

لەم دێیەدا کچێک هەبوو،

لە ئاست جوانی و ژیریی ئەودا،

زمان لاڵ بوو،

سێوەخان چی! هەر تەنیا خۆی سێوە خان بوو،

مێوژی ڕەش لە سای گەردنیەوە دیار بوو(ئەنوەر قادر محەمەد، ٢٠١٨، ١٨٤)

شاعیر لەم دێڕانەدا وەسفی سێوەخانمان بۆ دەکات، بەوەی کچە گوندییەکی کوردستانە، کچێکی ژیر و جوانە. بەم چەشنە سێوەخانمان پێ دەناسێنێت.
ئەم جۆرە ناساندن و وەسفکردنە لای ڕەفیق سابیر بەرچاو ناکەوێت.

٣. **سێوەخان و ئامۆزاکەی:** ئەنوەر قادر محەمەد ئاماژە بەوە دەدات سێوەخان و ئامۆزاکەی یەکیان زۆر خۆش ویستووە سێوەخان زۆر زوو بە تاڵان،

دڵی ئامۆزاکەی فڕاند،

عەشقی سێویٚ و جوامێر بوو بووە،

ڕازی کۆڕ و گوێ ئاگردان (ئەنوەر قادر محەمەد، ٢٠١٨، ١٨٤).

لەم دێڕانە جگە لەوەی شاعیر پەیوەندیی خزمایەتیی نێوان ئەو دوو دڵدارە دەخاتە ڕوو، شاعیر ناوی محەمەدی کردووەتە جوامێر، تا کەشێکی کوردییانە بە ئەوینی نێوان دوو دڵدارە ببەخشێت.
ئەم جۆرە مامەڵەکردنە شیعرییانە لای ڕەفیق سابیر نابینرێت.

٤. **حەوت ساڵ خزمەتکاری و نەدانی سێوەخان بە ئامۆزاکەی:** شاعیر باسی ئەو ماوەیە دەکات، کە جوامێر کاری بۆ باوکی سێوەخان کردووە.

جوامێر حەوت ساڵی ڕەبەقی شوانکارەیی تەواو دەکا و

مامە دەچێتە کەلی شەیتان و نایەتە خوار،

دەستی سێویی ناداتە دەست (ئەنوەر قادر محەمەد، ٢٠١٨، ١٨٥)

لێرەدا شاعیر پشتی بە بەسەرهاتە فۆلکلۆرییەکە بەستووە، بەڵام حەوت ساڵ ڕەنجبەری کردووەتە حەوت ساڵ شوانی.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

٥. **کاتی سەرهەڵگرتنی دوو دڵدارەکە:** ئەنوەر قادر محەمەد باسی ئەو کاتە دەکاتە ئەو دوو دڵدارە سەر هەڵدەگرن و دەڕۆن

شەو درەنگێ، کە گوند لە باوەشی خاکدا دەنوێ،
جوامێر چووە لای سێوەخان،
گرتیە ئامێز، باڵای توند لە باڵای ئاڵاند،
هاواری دەکرد، دەیناڵاند...
هۆ سێوە خان!
گوڵەکەی تەڕبووی بەر باران،
بۆت دەبم بە تیشکی هەتاو،
گیانت گەرم دادەهێنم،
سەیری، سەیری پەنجەی من کە!
ئاوا دەڕۆین! (ئەنوەر قادر محەمەد، ٢٠١٨، ١٨٩)

ڕەفیق سابیریش لەو بارەیەوە دەڵێت:

سێوەخانێ!
ئەم شەو لە گەردوونی چاوتا لەنگەر دەگرم
هاتووم لە ماچانت بگرم
سێوەخانێ!
ئەم شەو بروسکە زین دەکەم
هەڵت دەگرم. (ڕەفیق سابیر، ٢٠١٤، ٥٨٨)

شاعیر خۆی خسووەتە جێگەی دڵدارەکەی سێوەخان و خودییانە باسی ئەو ئەوینە دەکات و بەردەوام دەبێت

بۆ کوێت بەرم سێوەخانێ؟
بە شەوی باوبۆرانێ
ناگەمە کوردستانێ. (ڕەفیق سابیر، ٢٠١٤، ٥٨٩).

٦. **چوونە لای حسێن ئاغای تورکان:** ئەنوەر قادر محەمەد باسی چوونی ئەو دڵدارە دەکات بۆ لای حسێن ئاغای تورکان و لەسەر زاری سێوەخانەوە دەڵێت:

ناچارییە.. بێکەسییە...
دەڕۆین بۆ لای حسەین ئاغا،

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

_ جوامێرەکەم حسەین ئاغا مارێکە و هیچ کەس ناناسێ،

منی بینی، بڵێسەکەی زمانی پیسی

ئارەزووی ڕەش و گلاوی دەردەهێنێ! (ئەنوەر قادر محەمەد، ٢٠١٨، ١٨٩)

باسکردنی حسێن ئاغای تورکان لە شیعری ڕەفیق سابیر نەهاتووە.

٧. **وەسفی ڕێگەی چوونە لای حسێن:** ئەنوەر قادر محەمەد لە وەسفی ئەو ڕێگەیەدا دەڵێت:

سێوەخانم، گیانی گیانم!

هەزار کێوی سەخت و سەرکەش،

دەیان ڕووباری بێ بوار،

لە ڕێمانە و ماڵی دوورە،

ڕێ تەندراوی هەزار دوژمن و سنوورە.. (ئەنوەر قادر محەمەد، ٢٠١٨، ١٩٠)

ڕەفیق سابیر لەو لایەنەوە دەڵێت:

_ دوو دڵداری بێ وڵات

چەپەری چەقۆ دەبڕن

دوو دڵداری یاخی و لات

لاوکی مەحاڵ دەچڕن (ڕەفیق سابیر، ٢٠١٤، ٥٩٠).

٨. **وەرگرتنی تفەنگ لە دڵدارەکەی سێوەخان و دەستبەسەرکردنی:** ئەنوەر قادر محەمەد باسی ئەوە دەکات، کە پیاوانی حسێن ئاغا تفەنگ لە دڵدارەکەی سێوەخان وەردەگرن

نۆکەرانی حسەین ئاغا!..

بە زمانی شیرینی وەك هەنگوینەوە،

بە ڕێزێکی سەنگەینەوە،

تفەنگەکەت، میوان دەبێ چەك و ڕەزنی،

بکاتە بارمتە لامان! (ئەنوەر قادر محەمەد، ٢٠١٨، ١٩٢)

ئەم لایەنە لە شیعری ڕەفیق سابیر دا نییە.

یەکسەر هەموو هەڵمەتیان بردە سەر گرتیان

تووڕیان تاریی زیندان (ئەنوەر قادر محەمەد، ٢٠١٨، ١٩٤).

٩. **کوشتنی دڵدارەکەی سێوەخان و سێوەخان:** ئەنوەر قادر محەمەد بەم جۆرە باسی ئەو کوشتنە دەکات

ئاغای تورکان، کەوتە فێڵ و پیلان دانان،

Zakho Centre for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

لەگەڵ دوو سێ خزمەتکاردا،

کوڕەکەی نارده ناو زیندان،

بە دەست و پێی بەستراوەوە،

جوامێریان دایە بەر نووکی تیژی خەنجەر،

کراسی لە خوێن خلتانیان،

هێنایەوە بۆ سیوەخان (ئەنوەر قادر محەمەد، ٢٠١٨، ١٩٢)

ڕەفیق سابیر دەڵێت:

سەرداری ڕوحە شێتەکەم

بۆ کوێت بەرم؟

ئەو کەرنەڤاڵی کوشتنە

بۆ ئێمەیە؟

١٠. **هاتنەوەی ئەحمەدی پەریخانێ:** ئەحمەدی کوڕی حسێن بەسەر ئەو ڕووداوەدا دێتەوە و ئەنوەر قادر محەمەد دەڵێت:

ئەحەی کوڕی حسەین ئاغا،

کە لە سەفەر گەڕایەوە،

سەری لە ئاستی کارەساتی، خوێنی باوکی،

ڕەشەی برای، داستانی سیوێ و جوامێردا،

کاس و وڕ بوو، پەشۆکا بوو

تەوارەی شانازیی باوکت با نەمێنێ و

فڕێی دەرە گۆلی "وان"ێ (ئەنوەر قادر محەمەد، ٢٠١٨، ١٩٨)

ئەم خاڵەش لای ڕەفیق سابیر نابینرێت.

ئەنجام:

١. ئەو دوو دەقە فۆلکلۆرییەی لەم توێژینەوەدا تیشکی خراوەتە سەر لێی توێژراوەتەوە، لە بنەڕەتدا بە دەنگ و لە هێڵە گشتییەکانیاندا هاوشێوەن و لە هەندێک وردەکاریی کەمدا جیاوازیی لەنێوانیاندا هەیە.

٢. هەردوو شاعیر سوودیان لەو بەسەرهاتە فۆلکلۆرییە وەرگرتووە و ئاماژەی پێ داوە.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

٣. ئەنوەر قادر شیعرێکی درێژی بۆ ئەو بەسەرهاتە فۆلکلۆرییە تەرخان کردووە، هەرچی ڕەفیق سابیر لە چەند کۆپلەیەکی شیعری وەرزی سەهۆڵبەندان ئەو بەسەرهاتە فۆلکلۆرییەی تەوزیف کردووە.

٤. ئەنوەر قادر بەگشتی بەسەرهاتەکەی لە قاڵبی شیعردا داڕشتووەتەوە، هەندێک گۆڕانکاریی بەسەر بەسەرهاتەکەدا هێناوە، لەوانە ناوی دڵدارەکەی سیوەخانی لە محەمەدەوە کردووەتەوە جوامێر، بەڵام ڕەفیق چەند دیمەنێکی ئەو بەسەرهاتەی پیشان داوە و بە شێوەیەکی خودی گوزارشتی لێ کردووە.

٥. ئەو گێڕانەوە شیعرییەی ئەنوەر قادر محەمەد لەگەڵ بەسەرهاتە فۆلکلۆرییەکە هاوتەریبە و لە هێڵە گشتییەکان و ناوەکانی (سیوەخان، حسێن ئاغا، ئەحمەدی کوڕی حسێن ئاغا...هتد) وەك بەسەرهاتە فۆلکلۆرییەکەیە.

سەرچاوەکان:

١. ئەنوەر قادر محەمەد (٢٠١٨)، زریان و زایەڵە و زنار و نسار، چاپخانەی ئەندێشە، سلێمانی

٢. تاریق جامباز (١٩٨٣)، محەمەد و سیوێ و سورمێ خان و قورشیدێ چاو بە خار، بەغدا

٣. ڕەفیق سابیر (٢٠١٤)، دیوانی ڕەفیق سابیر، چاپخانەی تاران

٤. شوکریە ڕەسول (٢٠٠٥)، حیکایەتی فۆلکلۆریی گیانداران، سلێمانی

٥. عەزیز شاڕوخ (٢٠٠٢)، چیرۆکی و بەیتی کوردی،چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر

الإنعكاس الواقعة (سيوةخان) في الشعر الكوردي المعاصر_اشعار انور قادر محمد و رفيق صابر نموذجا

الملخص:

هذا البحث الموسوم ب (الإنعكاس الواقعة (سيوةخان) في الشعر الكوردي المعاصر_اشعار انور قادر محمد و رفيق صابر نموذجا)يتكون من المقدمة و فصلين و نتائج البحث و قائمة المصادر.

حاول الباحث في الفصل الأول لهذا البحث أن يتقارن بين نصان فلكلوران في نقاط العديدة، نص الاول المنشور لكاتب (طارق جمباز) و نص الاخرى المنشور لكاتب (عزيز شاروخ) هذان نصان كان أساسا متينا لإنعكاس الواقعة في شعر الشاعران (انور قادر محمد و رفيق صابر). بعد ذلك تسلطنا ضوء على نقاط المتشابهة والاختلاف بين نصين.

في الفصل الثاني بحثنا على كيفية ومدى الإنعكاس الواقعة (سيوةخان) في شعر الشاعرين و تناولنا هذة مسألة بدلائل الشعرية، مع بيان الاختلاف الشاعران في توظيف تلك الواقعة في اشعارهما.

وفي اخر البحث شيرنا الى أهم نتائج البحث التي حصلنا عليه خلال هذا البحث و بعد ذلك يأتي قائمة المصادر.

الكلمات الدالة: *سيوةخان، الشعر المعاصر، انور قادر محمد، رفيق صابر.*

The Reflection of the Incident (Sewakhan) in Contemporary Kurdish Poetry_ the Poetry of Anwar Qadir Muhammad and RafeeqSabir as an example

Abstract:

This research is entitled (The Reflection of the Incident (Sewakhan) in Contemporary Kurdish Poetry_ the Poetry of Anwar Qadir Muhammad and RafeeqSabir as an example) consists of an introduction, two parts, results and a list of sources.

In the first part of this research, the researcher tried to compare two folklore texts on several points, the first published text by (Tariq Jambaz) and (Aziz Shahrukh). Then we shed light on the similarities and difference between the two texts. In the second part, we discussed the way and extent of the reflection of the incident (Sewakhan) in the poetry of the two poets

At the end of the research, we referred to the most important results of the research, and after come the list of sources.

Keywords: *Sewakhan, Contemporary Poetry, Anwar Qadir Muhammad, Rafeeq Sabir.*

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بو ڤەكولینێن كوردی

کەسایەتی دمەمێ ئالانا فۆلکلۆری و مەم و زینا مەلا مەحموودێ بایەزیدیدا

رەبیع ئیسماعیل خالد

پشکا کۆمپیوتەر- کۆلیژا زانست- زانکۆیا نۆلج- هەولێر- هەرێما کوردستانێ/ عیراق

بفرین رشید حسین

کولیژا زمانان- زانکۆیا دهوک- هەرێما کوردستانێ/ عیراق

پوختە:

مەم و زین یەک ژ داستانێن بناڤ و بانگە دئەدەبیاتا کوردیدا، ئەڤ داستانە ب سە دان سالان دناڤا گەلێ کورد دا ب زیندی مایە هەتا ئیرۆ، ئەڤ داستانە بۆ ئێکەمین جار ژ لایێ هەلبەستڤان ئەحمەدێ خانی هاتیە نڤێسین، پاشان بۆیە هێڤێنێ بەرهەمێن نڤێسکلران یەک ژ وان مەلا مەحمودێ بایەزیدی بوو، ئەوان ژبۆ نڤێسینا(مەم وزینێ) مفا ژ مەمێ ئالانا فۆلکلۆری وەرگرتیە، کو ئێک ژ چیرۆکا داداری یا ناڤدارە دجڤاتا کوردیدا.

ئەم دئەڤێ لێکۆلینێدا دێ بەحس ل کەسایەتیێ دمەم و زینا خانی و مەلا مەحموودێ بایەزیدی دا کەین، ئەرێ خانی و مەلا مەحموودێ بایەزیدی دمەم و زینێدا بەحسێ کێ کریە؟ چ جوداهی و وەکهەڤی دناڤبەرا کەسایەتیێن مەم وزینا خانی و مەم وزینا مەلامەحموودێ بایەزیدیدا هەیە؟ ... هتد. ئەڤ پرسیاروچەندین پرسیارێن دیتر دەربارەی ڤی بابەتی دڤێ لێکۆلینێدا دێ روونبن.

پەیڤێن سەرەکی: *کەسایەتی، مەم وزین، مەمێ ئالان، ئەحمەدێ خانی، مەلا مەحموودێ بایەزیدی.*

١ - چیرۆك و داستان

١- ١ داستان وەک زاراڤ

وەکو یا دیار هەر رەگەزەکێ ئەدەبی ژلایێ چەمک و واتایێ ڤە، چەندین زاراڤ بو دهێنە بکارئینان، ((داستان ژی وەکو جورەکێ ئەدەبی زورێ کەڤنارە و پەیوەندی یا ب عەقلیەتەکا تایبەتا مرۆڤی ڤە هەی بۆ ڤە گێرانا دیاردێن دەوروبەری وێ))[1] (نعمت الله حامد نهێلی، ٢٠١٠: ٧) هەتاکو هەر رەگەزەکی واتایا وی یا دروست بهێتە زانین و تێکەل نەبیت ل گەل زاراڤێن دی یا پێدڤی یە ب شێوازەکێ هویر ل چەمک و واتایا وی زاراڤەی بکۆلین، هەروەکی یا دیار داستان ژلایێ زمانیڤە ب واتایا ((گوشتاگەر))[2] دهێت (سەنگەر

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

قادر شێخ محەمەد حاجی، ٢٠٠٩: ١٥) یاخویایە ئەڤێ پەیڤێ دزمانێن جودادا چەندین پەیڤ و زاراڤ بو دهێنە بکارئینان، هەروەکی د زمانێ یونانیدا (پەیڤا epos دهێتە بکارئینان کو ب واتایا پەیڤ و چیرۆک دهێت).[٣] (هەمان ژێدەر: ١٥) بنچینەیێ ئەڤێ پەیڤێ ژی هەر بو زمانێ گریکی دزڤریت کو ژ دبنچینەدا ژ پەیڤا (epic) هاتیە وەرگرتن [٤] (هەمان ژێدەر: ١٥) داستان دکوکا خودا بەحسێ سەرهاتی و زیرەکیا قارەمانەکی دکەت، کو هەمی شیان و هێزا ل جەم مروڤی هەی بو وی قارەمانی دزڤرینن، ژبەرکو ئەو کەسایەتیێ سەرەکی و پالەوانێ دیارێ چیرۆکێ یە، خویایە هەر مللەتەکی ژی چەندین داستانێن قارەمانی دناڤ دا هەبووین و مللەتێ کورد ژی یەک ژوان نەتەوانانە یێن کو ب قارەمانی و دلێریێ دبەرنیاس. دیسان دزمانێ عەرەبیدا هەروەکی یا دیار بۆ ئەڤێ پەیڤێ ((وشەی (لحم) یش کە چاوگی (ملحمە)یە بە مانای حوکم بەسەردان))[٥] (هەمان ژێدەر:١٥) دهێتە بکارئینان، دیسان مللەتێ فارس ژی بو داستانێ ((وشەی (حەماسە) یان بوکارهێناوە، چونکە(حماسە) بەمانای شوێنی سەخت و دژوار بۆ پاراستنی ئایین و دلێری لەشەردا دێت))[٦] (هەمان ژێدەر:١٥) ژبەرکو فارسان ژی وەکو مللەتێن دیترێن جیهانێ ب داستانێن خو دهێنە نیاسین ژوان ژی (شاهناما فیردەوسی) کو ب بەرهەمەکێ مەزنێ ئەدەبی دهێتە هژمارتن. دناڤ مللەتێ کورد ژی دا بۆ ئەڤی بەرهەمی گەلەک ناڤ دهێنە بکارئینان ژوان ژی ((چیرۆکی شیعری و بەیت بەکاردێن، بەلام بەکارهێنانی وشەی داستان لەوانەی دیکە باوترە. داستان بەمانای بەسەرهات و گوزەشتە یە، بەلام لەنا و کوردانداکارێک هەیە پێ دەگوترێ داستان کە ئازایەتی و چەلەنگییەکی زۆر ل لایەن رۆلەکانی مللەت نوێنرابێت)) [٧] (هەمان ژێدەر:١٦) ل ڤێرێ بومە ئەو چەندە دیاردبیت، کو ئەڤ رەگەزێ ئەدەبی وەکی هەمی رەگەزێن دیتر دناڤ هەمی مللەت و گەلێن جیهانێدا سەرهلدایە، بێگومان مللەتێ کورد ژی ئێکە ژوان مللەتان کو رێژەیەکا زور یا داستانێن قارەمانی تومارکرینە، لێ هەروەکی یا دیار ژ مەرج و تایبەتمەندێن ئەڤێ جورێ ئەدەبی پێدڤێە زیرەکی و نەمەردی و هێزوشیانێن قارەمانێ داستانێ تێدا دیاربن، نەوەکی کارەکێ ئاسایی داکو ب داستان بهێتە هژمارتن و ئەو دیرۆک و دلێریا ئەوان پالەوانێن داستانێ تێدا بهێتە تومارکرن، ژبەرکو ئەو رووییدانێن پالەوانێن داستانێ توماردکەن جورە تایبەتمەندیەکا تایبەت هەیە کو هەمی کەس نەشێن ب ئەوان کاران رابن، هەر ژبەرهندێژی دیرۆک ناڤێ وان تومار دکەت، ئانکو داستان((چیرۆکێکی شیعری، مللی، پالەوانییە. رووداوی لەتوانابەدەر دەگێرێتەوە کو کەسانی ئاسایی ناتوانن ئەنجامی بدەن))[٨] (هەمان ژێدەر: ١٩).

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

١- ٢ چیرۆک وەک زاراڤ:

چیرۆک ژی وەکو هونەرێن دی یێن ئەدەبی سەرهلدانا وێ بو مێژوویەکا دویرو درێژ دزڤریت، گومان تێدا نینە کو ئەڤ هونەرە ژی ب چەندین زاراڤێن جودا جودا دناڤ زمانێن جیهانێدا دیاربوویە، کو هەر زمانەکی چەندین پەیڤ و زاراڤ بو بکارئینایینە، ژبەرکو چیرۆک ((وەک چالاکی بۆ سەردەمێن کەڤن دزڤریتەڤە، ئانکو ل گەل سەرهلدانا مرۆڤایەتیێ پەیدابوویە. د بنیاتدا بۆ حەزو ئارەزوویەکا مرۆڤی ڤەدگەریتەڤە، کو ل سەر بەهرەیا مرۆڤی راوەستایە ب مەبەستا ڤە گێرانا روویدانێن دەورووبەرێن خو و بزاڤکرن بۆ پشکداریکرنا جڤاکی ژ ئەوێ چەندا ڤەگێر ڤەدگێریت و هەست پێ دکەت))[٩] (رێژین جەمیل خەلیل: ١٧) کەواتە ئەم دشێین بێژین کو ((رەخنەگرێن ئەدەبی ئەڤ جورە ڤەگێرانە ب زاراڤێ (conte) ناڤکریە)). [١٠] (هەمان ژێدەر: ١٧).

٢- چەمک و پێناسێن کەسایەتیێ:

کەسایەتی ب رەگەزەکێ سەرەکی دناڤ بەرهەمێن ئەدەبی یێن ڤەگێرانکی دهێتە هژمارتن، ب شێوەیەکێ گشتی و دناڤ چیرۆکێ و داستانێ ب تایبەتی، ژبەر ئەو روولێ سەرەکی یێ پالەوان د رووبدانان دا دگێریت، ژبەرکو گەلەک جاران ئەو روولێ کەسایەتی دگێرن دناڤ رووبدانانندا دبیتە مایێ گرنگی پێدانا نڤیسەری بڤی رەگەزی، ژبەرکو رول هەمی بو کەسایەتی دهێتە ڤەگەراندن، و ئەڤی رەگەزی پەیوەندی ب هەمی توخمێن دیترێن رووبدانێن چیرۆکێ ڤە هەیە، ئانکو ((مێژووی شتەکان پەیوەستە بە مێژووی کارەکتەرەکانەوە))[١] (سەنگەر قادر شێخ محەمەد حاجی، ٢٠٠٩: ١٧٣). کەواتە هەبوون و روولێ کەسایەتیان دناڤ داستان و چیرۆکێدا ژ رەگەزێن دیتر بهێزترە هەتا ئەوی رادەی ئەگەر ئەم بەحسێ رووبدانان بکەین دڤێت ئێکسەر ئەوان رووبدانان ب کەسایەتیانڤە گرێ بدەین، ئەگەر ئەوان رووبدانان هیچ بوهایەکێ خو نابیت، خویایە ل دویڤ هەبوونا رووبدانان و ئامادەبوونا کەسایەتیان ژی کەسایەتی دابەش دبنە سەر دوو جورێن سەرەکی، ئەوژی کەسایەتیا سەرەکی و کەسایەتیا لاوەکی، ئەوژی هەروەکی دهێتە زانین کو نڤیسەر یان چیرۆک نڤیس یان داستان نڤیس لدویڤ پێدڤیاتیا رووبدانان و جورێ چیرۆکێ یان داستانێ یان هەر بەرهەمەکێ دی یێ ڤەگێرانکی کەسایەتیان دابەش دکەت، ((لێ گرنگترین جورێن کەسایەتیان ل دویڤ ئەرک و پێکهات و گرنگیا ئەوان ددەقیدا، ب سەر کەسایەتیێن سەرەکی و لاوەکی دابەش دبیت))[٢] (رێژین جمیل، ٢٠١٣: ٥٩) کەواتە ئەم دشێین بێژین هەر رووبدانەکا ڤەگێرانکی پێدڤی ب کەسانڤە هەیە داکو ب روولێ سەرکردایەتیا ئەوێ رووبدانێ رابن، ژبەرهندێژی کەسایەتیا سەرەکی ب ئەڤی روولی رادبیت و ڤەگێر هەمی هێزو شیان و رولی پێشکێشی ئەڤێ جورێ کەسایەتیێ دکەت، ئانکو (کەسایەتیا سەرەکی ژ هەمی جورێن دی یێن کەسایەتیان زاڵترە و رولەکێ کاریگەر و

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەکولینێن کوردی

ئەكتیڤ دئاڤاكرنا بنیاتێ كورتە چیرۆكێدا دگێریت)[٣] (هەمان ژێدەر: ٦٠) ئانكو ژبلی هندێ كو ئاڤاكرنا روویدان ب كەسایەتی ڤە هەیە، دیسان پالەوانێ سەرەكی یێ روویدانا ژی هەر ئەو كەسایەتیا سەرەكی یە ئەوا ب رولێ گوهورین و لڤاندنا رووی‌دانێن چیروكێ و داستانێ رادبیت، هەرچەندە ئەڤ چەندەژی ل دویڤ بیروبوچونێن زانا و فەیلەسوفان دهێتە گوهورین، ئانكو مەرەم ژێ ئەوە كو ل دویڤ بیروبوچونێن هندەك فەیلەسوفان هەبوونا رووی‌دانا دناڤ چیرۆكێدا ژ هەبوونا كەسایەتیان گرنگترە، لێ هەروەكی (ئەرستو) دبێژیت كو ((دبیت هندەك چیرۆك هەبن بێ سیماییێن كەسایەتی، لێ چ سیماییێن كەسایەتی بێ چیرۆك نابن))[٤] (شڤان جرجیس عبدالرحمن، ٢٠١٣: ١٦٢-١٦٣) ئانكو بومە ئەو چەندە خویا دبیت، كو بیروبوچونێن جودا ل دور گرنگی و هەبوونا كەسایەتیان دناڤ بەرهەمێن ڤەگێرانكی دا دهێتە دیتن، لێ پێدڤیە بێژین كو كەسایەتی و رووی‌دان دوو رەگەزێن گرنگێن ئاڤاكرنا بەرهەمێن ئەدەبی یێن ڤەگێرانكی دهێنە هژمارتن، ئەگەر كەسایەتی نەبن ئانكو رووی‌دانان ژی چ هەبوونا خوە بێ كەسایەتیان نینە و هەردوو تەمامكەرێن ئێكن، هەروەكی ((جورج لوكاشی وەرچەرخانەك دڤی بواری دا كر دەمێ هاوسەنگی دناڤبەرا كەسایەتی و رووی‌دانێدا كری، نەمازە پشتی ئەو سەردەم ب سەدێ برژوازی یێ ناڤكری، یا كو دەربرین ژهەمی پێشكەفتنان دهەمی لایەنەكی دا دكەت))[٥] (نیهایەت محەمەد سالح عزەت، ٢٠١٢: ٨٦). هەر ئەڤ چەندەژی بو ئەگەرێ هندێ كو ئەڤ بووچونە ((كارتێكرن لسەر بیرو بۆچوونێن تیۆرناسێن كلاسیكی كر و كەسایەتی دانا د بازنەكێ گرتی دا و وەك بكەرەكێ بێ كاریگەر بو كاری هژمارت))[٦] (ئەمین عبدولقادر عومەر، ٢٠٠٨:ل ١١٥)

كەواتە ئەم دشێین بێژین بها و روول و گرنگیا كەسایەتیان ژ بەرهەمەكی بو بەرهەمەكێ دی یێ ڤەگێرانكی دهێتە گوهرین، لێ چ رووی‌دان بێ كەسایەتی نابن، دیسان كەسایەتیان ژی بێ هەبوونا رووی‌دانان چ گرنگیا خوە نینە، هەروەكی (محمد غنمی هلال) پێناسا كەسایەتیان دناڤ چیرۆكێدا بڤی رەنگی دكەت دەمێ دبێژیت((كارەكتەر لە چیرۆكدا خولگەی واتاكان و تەوەری هزرو بۆچوونە گشتیەكانە))[٧]. ئانكو ئەڤەژی رولێ سەرەكی یێ كەسایەتیان د بنیات نانا هەر چیرۆكەكێدا دیاردكەت.

١-٢ رولێ كەسایەتیان دناڤ داستان و چیرۆكێدا:

هەروەكو یا دیار كەسایەتی ئێك ژ رەگەزێن گرنگێن هەر ئێك ژ داستانێ و رومانێ دهێتە هژمارتن و ب خالا سەرەكی یا ئاراستەكرنا رووی‌دانێن ڤەگێرانكی یێن ئەڤان بەرهەمان رادبیت، ژبەركو رووی‌دان بێ كەسایەتی نابیت، دیسان ژبەر ئەو رولێ سەرەكی یێ كەسایەتی دگێریت دناڤ داستانێدا ئەگەر بەحسێ كەسایەتیێ نەهێتە كرن وەكو خالەكا لاوازیێ دهێتە زانین، ژبەركو كەسایەتی ب توخمەكێ سەرەكی و گرنگ دهێتە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

هژمارتن دناڤ پێكهاتا بنیاتنانا هەر كارەكێ ئەدەبی ب گشتی و داستانێ ب شێوەیەكێ تایبەتی، ژبەركو كەسایەتیێ پەیوەندی ب هەمی رەگەزێن دیترێن داستانێ ڤە هەیە، ئانكو دەمێ مە بڤێت ئەم بەحسێ دەمی یان روویدانێن داستانێ بكەین، دڤێت دەستپێكێ بەحسێ كەسایەتیێ بكەین وەك رەگەزەكێ سەرەكی دداستانێدا. چونكی ((ئەو رووداوە مەزنە هەر لە خۆیەوە دروست نەبووە و پێویستی بە یەكێك هەبووە بۆ ئەوەی دروستی بكات یا رۆلی تێدا بگێریت كە ئەویش پالەوانی داستانەكەیە، بۆیە لە داستاندا بوونی پالەوان لەبوونی رووداو گرنگترە و پالەوان هوكاری دروستبوونی رووداوە))[٨] (سەنگەر قادر شێخ محەممەد حاجی، ٢٠٠٩: ١٧٧) ل ڤێرێ بومە ئەو چەندە دیاردبیت كو بنەمایێ سەرەكی و هەرە گرنگ دداستانێدا پالەوان و كەسایەتیا داستانێ یە، ژبەركو ئەو رولێ پالەوان دداستانێدا دگێریت بەرامبەر هەمی روویدانێن دیترێن داستانێ دهێتە هژمارتن، هەر دیسان ئەو رول و بهایێ پالەوان دداستانێدا دگێریت بلندترە ژ وی بهایێ د ناڤ رەگەزێن دیترێن ئەدەبیدا دگێریت، ژبەركو ((پالەوانی داستان پالەوانێكی بێكەم و كورییە و لە هەموو لایەكاندا باشترین سیفەت و ئاكاری پێبەخشراون هەتا ئەو كەرەستانەی پالەوان بەكاری دێنێ جورێك لە تایبەتمەندی پالەوانەیان پێوە دیارە))[٩](هەمان ژێدەر: ١٧٧) . بڤێ چەندێ بومە دیار دبیت كو كەسایەتی ب توخمەكێ سەرەكی و كاریگەر یێ ئاڤاكرنا روویدانێن داستانێ دهێتە هژمارتن، ژبەركو ئەڤی رەگەزی پەیوەندیەكا ئێكسەر ب روویدانێن دیترێن داستانێ ڤە هەیە و هەمی رول بو كەسایەتێن روویدانێن داستانێ دزڤریت، ژبەركو ئەو رولێ كەسایەتێن دناڤ داستانێ دگێرن ژ هەمی بابەتێن دیترێن داستانێ گرنگترە، ژبەرهندێژی هەمی هێزو شیان و ئەكتەری بو كەسایەتیێن داستانێ دزڤریت و هەر كارەكێ پالەوانێ داستانێ بڤێت دشێت ئەنجام بدەت بێ هیچ قەیدو بەندەكی، كەواتە ئەم دشێین بێژین بتەمایێ سەرەكی یێ هەر بەرهەمەكێ ڤەگێرانكی كەسایەتی یە (ژبەركو كەسایەتیێ پەیوەندیەكا ب هێز دگەل روویدانێ هەیە و ئەڤ هەردوو رەگەزە ب بنەمایێن سەرەكی یێن ڤەگێرانێ دهێنە دانان، ژبەركو چ كەسایەتی بێ روویدان نابن و دیسان چ روویدان بێ هەبوونا كەسایەتیان ناهێنە ئەنجام دان) [١٠] (حسن بحراوي، ١٩٩٠: ٢١٨) هەر ژبەر هندێژی (جون برین) د پەرتوكا خودا ئەوا بناڤێ (نڤێسینا رۆمانێ) دبێژیت:((من لە یەك شتدا دڵنیام ئەگەر كارەكتەرت هەیە، ئەوا دەكرێ چیرۆكێكت هەبێت))[١١] (جەوهەر محەممەد مەولود شێخانی، ٢٠١٣: ٧) ئانكو دئەڤێ گوتنێ دا بومە گرنگی و رولێ كەسایەتیێ دیاردكەت دناڤ بوویەرێن چیرۆكێدا كو بێ هەبوونا كەسایەتیان چ روویدان نابن(Rabeea Ismael Khalid ZEBARI and Dr. Mehmet Veysi BABAYİĞİT, 2021: R.6.).

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەكولینێن كوردی

٣- مەلامەحمودێ بایەزیدی ژیان و بەرهەم

٣-١ مەلا مەحمودێ بایەزیدی

مەلا مەحمــودێ بایەزیــدی، زانیــار، دیرۆکنــاس، چیــرۆک نقــێس، وەرگەڤــان، نقێسکارەکێ کوردە، ل چەرخێ (١٩) دەست ب نقێسینا بەرهەم و چاپەمەنیا کوردی کریە(Fehmî Kareem Hamad Salim, 2020, R.6)ئاسۆ زاگرۆسی دەربارەی(مەلامەحمودێ بایەزیدی) دا دبێژیــت: ((ئەز هەرجارا مەلا مەحمــودێ بایەزیــدی دخــوینم، شــاش دبــم، کــو وی وەکــو نقێســکار تــێخم کیــژان بواریــدا، ژبەرکــو مەلا مەحمــودێ بایەزیــدی ب ســەرێ خــو وەکــو پەرتەکخانەیەکا کوردی بوو، گەلۆ مەلا مەحمودێ بایەزیدی دیرۆکزان بوو، چیرۆکنقێس بوو، زمانزان بــوو،یەکەمین چیرۆکنقێســێ کــورد بــوو، وەرگەر بــوو، دیرۆکناســێ وێژەیــی بــوو، سیاســەتمەدار بــوو))(Aso Zgrosî, 2012 R.1) مەلا مەحمــودێ بایەزیــدی ل ســالا(١٧٩٩) ل بایەزیــدێ هــاتیە ســەر دونیــایێ، هەر ل وێــرێ دەست ب خواندنا خــو یــا خوێنــدگەهێ کــریە، پشتی تەمامکرنا خاندنا خو چویە (تەبریزێ) هەر ل وێرێ فێری زمانێ فارسی بوویە، مەلا مەحمود یەک ژوان زانا و رۆشەنبیرێن کورد سەدسالا(١٩)ێ تێر بەرهەمە، و سەد سالا (١٩)ێ پرانیا رۆشــەنبیر و زانــایێن کــورد بەرهەمــێن خــو زمــانێ فارســی و عەرەبــی نفێســینە، لــێ مەلا مەحمودێ بایەزیدی هەموو بەرهەمێن خۆ ب زمانێ کوردی نقێسینە EvînBîlgî,2013,R.12).

ئەلکســەندەر ژاپــا (١٠٨٣-١٨٩٤) ل ســالا(١٠٨٤) ل پۆلۆنیــایێ هــاتیە ســەر دونیــایێ، کەســەکێ جــوهییە، زمــانێن روژهەلاتــی دزانــین، یەک ژوان زمــانێ کــوردی بــوو، کــو ل ســەر دەست[مەلا مەحمودێ بایەزیدی فێری زمانێ کوردی ببو، هەروەسا ئەلکسەندەر ژاپا دنیڤا چەرخــێ(١٩) وەکــو بــالیوزێ روســیا دهێــتە ئەرزرومــێ، کەیفــا وی ب صــاند، وێــژە، دیرۆکــا کوردان دهێت، ل ئەرزرومێ دگەل مەلا مەحمودێ بایەزیدی پەیوەندیان ددانیت، هێدی هێدی هەڤــدوو ناســدکەن وکــار و خەبــاتێن وان دگەل هەچــدوو دەســتپێدکەن وخەباتــا ل ســەر دیرۆک ، چانــد، وێژە، رێزمانا کــوردی دکەن، مەلا مەحمــود ل پەرتوکحانەیــا خــو گەلەک پەرتووکــان ددە ئەلکســەندەر ژاپای، دناڤا ڤان پەرتووکان، هندەک ژ پەرتوکێن ئەلکسەندەر ژاپــای وەکــو جامیعەیــا ریســالەیان و حیکایەتــان ب زمــانێ کورمــانجی و((ئــاداب و روسوماتنامەیا کوردان)) ئەڤ پەرتووکە ب رێیا ئەلکسەندەر ژاپای دگەهنە ئەرشیفخانەیا پترسبۆرگێ(Fehmî Kareem Hamad Salim, 2020, R.15)

٣-٢ بەرهەمێن مەلا مەحمودێ بایەزیدی:

مەلا مەحمودێ بایەزیدی ئێــک ژ نقێســکارێن کــوردانە، ل چەرخــێ(١٩) بەرهەمــێن خــو ب زمــانێ کــوردی نقێســینە، بەرهەمــێن وی ل ســەر دیرۆک، فۆلکلۆر، ئەدەب، زمان،..هتد هەنە، ئەڤێن ل خوارێ بەرهەمێن وی نە:

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

٣-٢-١ شەرەفنامە:

مەلا مەحمودێ بایەزیدی یەکەم کەسە، کو بەرگێ ئێکێ ژ شەرەفنامێ میر(شەرەفخانێ بەدلیسی) ژ ئورژینالا وێ یا فارسی و ل بەر ئەو نوسخەیا ژلایێ(زێموڤ) ڤە هاتیە ئامادەکرن، هندەک بابەتان را چوویە بەحس نەکریە، ئانکو وەرگەراندینە کوردی وەکو میرگەها ئەیوبیان، بەشەک ژ میرگەها هەکارییێ، هەروەسا بەشەک ژ میرگەها بەدلیسێ وەرنەگەراندین، دسالا(١٩٨٦) ژڤێ وەرگێرێ، ژلایێ(قەناتێ کورد و و ج.سی. موسەلیان) پێشگوتنەکا هێژا هاتیە نڤێسین و ئەو وەک دەستخەت بخو هاتیە چاپکرن، دسالا(٢٠٠٧) ئەو دەستخەت ژلایێ سەعید دێرەشیڤە هاتیە ئامادەکرن و ژلایێ وەشانخانەیا سپیرێز ل بازێرێ دهۆک هاتیە وەشاندن (Zîya Avcî, 2010, R.1).

٣-٢-٢ پەرتووکا تاریخا جدیدا کوردستانێ:

ئەڤ پەرتووکە ژلایێ مەلا مەحمودێ بایەزیدی هاتیە نڤێسین، لێ مخابن ئەڤ پەرتووکە هەتا نۆکە وندایە، هەتا نوکە گەلەک هەول هاتینە دان بەلێ بێ ئەنجام ماینە، ل گۆر ئەو ئاگەهدارییێن ژلایێ ئەلکسەندەر ژاپاڤە هاتینە داین، ئەو پێشگۆتنا ژلایێ مەلا مەحمودێ بایەزیدیڤە ژبۆ پەرتووکێ هاتینە نڤیساندن و ئەلکسەندەر ژاپایی ئەو وەرگەراندیە فەرەنسی و هەتا نوکە هاتیە پاراستن و گەلەک کەسێن دیتر دەربارەی پەرتووکێدا نڤێساندینە، ئەم ب ئەگەرێ ڤێ پێشگوتنێ دەربارەی پەرتووکێدا دبینە خودان زانیاریی(Zîya Avcî, 2010, R.1).

٣-٢-٣ عادات و رسوماتنامەی ئەکرادیە:

ئەڤ پەرتووک ژلایێ مەلامەحمودێ بایەزیدی بخوڤە هاتیە نڤێسین، کو دناڤا بازێر و گوندانـدا گەریایە و داب و نەریتێن کوردان کومکرینە و نڤسینە، ژلایێ ئەلکسەندەر ژاپاڤە وەرگەرا وێ ژ بۆ فەرەنسی هاتیە کرن، پاشان ل سالا(١٩٦٣) ژلایێ رودینکۆیڤە، ل موسکویێ وەرگەرا وێ یا روسی هاتیە کرن و ل مۆسکویێ هاتیە وەشاندن، وەرگەرا وێ ژبۆ زمانێن دیتریش هەنە، ئەڤە دبیتە یەکەم پەرتووک ل سەر ئەتنۆلوژی و ئەتنوگرافی یا ل سەر کوردان ب کوردی هاتیە نڤێساندن(Zîya Avcî, 2010, R.1).

٣-٢-٤ مەم و زین، یوسف و زۆلیخا، لەیلا مەجنون، شێخێ سەنعان و زومبیل فروش:

مەلا مەحمودێ بایەزیدی بەرهەما هێژا و گرانبەها یا ئەحمەدێ خانی و مەم وزین(١٨٥٩)، یا سەلیمێ سولێمان(یوسف و زولەیخا)، یا حارسێ بەدلیس(لەیلا مەجنون)، یا فەقیێ تەیران(شێخێ سەنعان و بەرسیسێ عابد و قەولێ هەسپێ رەش و زەمبیل فروش) وەکو چیرۆک نڤێساندینە، پاشان ئەلکسەندەر ژاپای کرینە لاتینی و وەرگەراندینە فەرەنسی و پێشگۆتنەک بۆ وان نڤێسیە، پاشان هنارتینە ئەرشیفخانەیا (پترسپۆرگێ) ل رۆسیا(Fehmî (Kareem Hamad Salim,2020,R.21).

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

٣-٢-٥- فەرهەنگا کوردی- فەرەنسزی:

مەلا مەحمودێ بایەزیدی دنڤێسین و ئامادەکرنا ڤێ فەرهەنگا(کوردی-فەرەنسزی) ئالیکاریەکا مەزن دایە ئەلکسەندەر ژاپای، ئەڤ فەرهەنگ هاتیە چاپکرن، ئەڤە یەک ژ کارێن مەلا مەحمودێ بایەزیدی و ئەلکسەندەر ژاپای، کو پێکڤە ئەنجامدای(Zîya Avcî, 2010, R.1).

٣-٢-٦- فەرهەنگا کوردی دیالێکتا هەکاری- رەواندی:

فەرهاد پیربال دپەرتوکا خودا یا ((یەکەمین چیرۆکنووس و پەخشانووس مەلا مەحمودێ بایەزیدی)) ل لاپەرە(٩) دا، ژبۆ ڤێ فەرهەنگا مەلا مەحمودێ بایەزیدی دبێژیت، مەلا مەحمودێ بایەزیدی د پێشگوتنا ڤێ فەرهەنگێدا گۆتیە:((ئەڤ ریسالەیەکە د بەحسا هنەک فرق و جوداهیێن دناڤا لۆغاتێن ئەکردان..هتد)) ئەڤ فەرهەنگە ل سالا (١٨٥٨) هاتیە نڤێسین، مەلا مەحمودێ بایەزیدی پێشگوتنەک بۆ نڤێسیە دبێژیت: ب دیالێکتا کۆرمانجی بەحسا هندەک تایبەتمەندیێن زمانێ کوردی دکەت)) ئەڤ دەستنڤێسە هاتیە رێکو پێکرن ، ل سالا (١٩٨٤) ژلایێ(مارف خەزنەدار) هاتیە چاپکرن Fehmî Kareem Hamad Salim,2020, R.22).

٣-٢-٧- کلام، بێریتە، گوتنێن پێشیان:

مەلا مەحمودێ بایەزیدی گەلەک بابەت ئازراندینە و ل سەر نڤسینە ویەک ژوان(کلام، بێریتە، گوتنێن پێشیان) وی هەمی کەلامێن میرخاسی ئەڤینی دناڤا کوردانда هەین نفێسینە و تەسلیمی ئەلکسەندەر ژاپای کرینە، ب ڤی ئاوایی گەهشتینە ئەرشیفخانا(پترسپورگێ) ل رۆسیا (Fehmî Kareem Hamad Salim,2020, R.24). ل گوری ئاخفتنا فەرهاد پیربال مەلا مەحمودێ بایەزیدی گەلەک بەرهەمێن هۆزانڤانێن عوسمانیان و عەجەمان وەرگەراندینە سەر زمانێ کوردی وەکو دەستخەت، دگەل وان بەرهەمان(داستانا کەلا دمدم) دناڤا بەرهەمێن مەلا مەحمودێ بایەزیدیدا دیاردبیت، بەلێ نڤیسکارێ ڤێ نەدیارە، هەروەسا(گۆلستانا سەعیدێ شیرازی) ب ئاوایەکێ پەخشان وەرگەراندیە سەر زمانێ کوردی، نها ژی ل ئەرشیفخانا(پاریسێ) یە (فەرهاد پیربال،٢٠٠٠:ل١٧-١٩).

٣.٣ جهێ مەم وزینا مەلا مەحمودێ بایەزیدی د ئەدەبیاتا کوردیدا:

مەلا مەحمودێ بایەزید یەکەم رۆشەنبیرۆ وزانایێ کوردانە، هەر وەکو ئەم دزانین، ب تایبەتی ل چەرخێ (١٩)دا، زمانێ فارسی و عەرەبی دناڤا زاناو روشەنبیرێن کوردانда گەلەک د رەواجێدا بوو، نزیکی تەمامێ زانا و رۆشەنبیرێن کورد دکارێن خوییێن نڤیسینێدا، ئەڤ هەردوو زمان بکارئینانە، لێ مەلا مەحمودێ بایەزیدی بەروڤاژی ڤێ یەکێ دنڤیس و خەباتێن خودا و ئەو پەرتوکێن ژلایێ وی هاتینە نڤیسین ب زمانێ

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

کوردینه(EvînBîlgî,2013,R.28-29). چیرۆکا مەم وزینا مەلا محمودێ بایەزیدی وەکو یەکەمین چیرۆکا کوردی دهێتە هژمارتن، ئەڤ چیرۆکە ل چەرخێ(١٩) ژلایێ مە لا مەحمودێ بایەزیدی هاتیە نڤیساندن، ئەم ب رێیا پەرتوکا فەرهاد پیربالی یا بناڤێ (مەلا مەحمودێ بایەزیدی) یاکو دسالا(٢٠٠٠) هاتیە وەشاندن، ل سەر هندەک شاشیێن خو هەلبوون، چونکو بەری بەرهەما فەرهاد پیربالی چیرۆکا (لەخەوما) یا جەمیل سائیب کو ل سالا(١٩٢٥) وەکو یەکەمین چیرۆکا کوردی هاتە هژمارتن ، بەلێ پشتی ب دیتنا چیرۆکا (شەویش) یا فوئاد تەموی کو دسالا(١٩١٣) ل گوڤارا روژی کورد بەلافبوو ، ئیدی ئەو چیرۆک ب (١٥) سالان پاشدابربوو، نها دەما چیرۆکا مەلا مەحمودێ بایەزیدی ، کو دسالا(١٨٥٦) نفیسیبوو هاتە دیتن و ساخکرن، ئێدی دیرۆکا کوردی ب (٥٧) سالان ب پاشداچوو، رووپەلەکا نوو ژبۆ ئەدەبا کوردی هاتە نەقشاندن(فەرهاد پیربال،٢٠٠٠، ل ١١-١٤).

هەروەسا مەلا محمودێ بایەزیدی پشتی عەلی تەرەماخی ب یەکەم پەخشانڤیسێ کورد دهێتە هژمارتن، هەروەکو رەشید فندی دەربارەی یەکەمین پەخشان نڤیسێ کورد دبێژیت: ((هەتا پەرتوکا عەلی تەرەماخی ب ناڤێ (تەسریفا کوردی) یان ژی(دەستورا زمانێ عەرەبی ب کوردی دگەل هندێ نموونەیێن فارسی و کوردی)نەهاتیە چاپکرن، مەلا مەحمود ب یەکەمین پەخشانڤێسێ کورد دهاتە پەژراندن، پشتی کو د. مارف خەزنەدار پەرتوکا غەلی تەرەماخی چاپکر ئەم فێربووین، کو یەکەمین پەخشانووس عەلی تەرەماخی یە)). (رەشید فندی،١٠٨٥، ل ٧) کەواتە نڤیسینێن مەلا مەحمودێ بایەزیدی ب دەستپێکا پەخشانا کوردی دهێنە هژمارتن، کو گە هشبنە رۆژا ئیرو، هەروەکو رۆماننڤیسێ کورد دبێژیت: " وەکی دهێتە زانین ل رۆژهەلات ب گشتی گرنگی ب هەلبەستێ ددەن، لێ روژئاڤا پتر گرنگی ب فەلسەفێ و لێکۆلینێ ددەن، ئەڤ هەردووکە ب پەخشان دهێنە نڤیسین، لەورا تێکەلیا ئەلکسەندەر ژابای و مەلا مەحمودێ بایەزیدی قوناغەکا نوو دەستپێدکەت، بایەزیدی بەرهەما تێکهەلبوونا روژئاڤا و رۆژهەلاتێیە....." (EvînBîlgî,2013,R. 56)،

تێکهەلبوون و کاریگەربوونا بایەزیدی ب ئەلکسەندەر ژابای یەك ژ ئەگەرانە، کو بایەزیدی پتر گرنگی ب پەخشانێ بدەت، دبیتە یەك ژ پێشەنگێن نڤیسینا پەخشانا کوردی.

مەلا مەحمودێ بایەزیدی یەك ژ پێشەنگێن نڤیسکارێن کوردان بوو، کو ل چەرخێ (١٩) بەرهەمێن خو ب زمانێ کوردی نڤیسینە، چونکی دوی سەردەمیدا نزیکی تەمامی زانا و رۆشەنبیرێن کورد دکارێن خوییێن نڤیسینێدا، ئەڤ هەردوو زمان کارئینانە، لێ مەلا مەحمودێ بایەزیدی بەرۆڤاژی ڤێ یەکێ د نڤیس و خەباتێن خودا و ئەو پەرتووکێن ژلایێ وی هاتینە نڤیسین ب زمانێ کوردینە(EvînBîlgî,2013,R.28-29).

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

٣- مەم و زینا مەلا مەحمودێ بایەزیدی:

بێگۆمان چیرۆکا مەم و زین یا مەلا مەحمودێ بایەزیدی، بەرهەما نەمر هەلبەستڤانێ مەزن ئەحمەدێ خانی تینە بیرا مە، بێگۆمان مەلا مەحمودێ بایەزیدی دبن باندورا ئەحمەدێ خانیدا مایە، ئەڤ یەکە نە کێماسیە، هەروەکو مەلا مەحمودێ بایەزیدی بخو د دەسپێکا(مەم و زینێ) خودا دا بەحسێ (ئەحمەدێ خانی) دکەت ودبێژیت: " بزمانێ کۆرمانجی، د تاریخا هزار و شیستێدا، د قەسەبا بایەزیدیدا، حەزرەتی (ئەحمەدی خانی)، پەرتووکا کو تەلیفکریە ب وزن بناڤێ (مەم و زینێ) عشق و مەعشوق، ل وجهێ موختەسەر بەیانا وان دکە" مەلا مەحمودێ بایەزیدی ئەڤ بەرهەمە ب ئاوایێ پەخشانکی نڤیساندیە، نەك ب ئاوایێ هەلبەستێ نڤیساندیە، دردا ژی هەر چەندە مەلا مەحمود ب شاگردێ ئەحمەدێ خانی بهێتە خویاکرنیش، لێ وی موهرا خو ل چیرۆکێش دایە.

ل گۆری چاڤکانییێن ددەستێ مەدانە، ئەڤ بەرهەم، یەکەمین چیرۆکا هونەریە، کو ل چەرخێ (١٩) نڤیسیە، مەلا مەحمودێ بایەزیدی بەرهەما هێژا و گرانبەها مەم و زینا ئەحمەدێ خانی کریە فورما چیرۆکێ و وی وەکو بەرهەمێن دیتر رادەستی ئەلکسەندەر ژابای کریە، رەشید فندی ژبۆ ڤێ چیرۆکێ دبێژیت: " نوسخەیەك ژڤێ چیرۆکێ د پەرتووکخانەیا (پترسبورگێ= روسیا) و نووسخەیەکا دیتریش ل پەرتووکخانەیا لونگەزێ ل پاریس– فەرەنسایێ، رودینکۆ ل سالا (١٩٦٠) جارەکا دیتر ل مۆسکویێ دووشینەڤە.

٤- داستانا مەمێ ئالانا فۆلکلۆری:

ئەڤ ئێك ژ چیرۆکێن بناڤ و بانگە دناڤ هەموو کوردان دا، هەروەکی نورەدین زازا بخو دبێژیت: " ژچیایێن دێرسمێ هەتا لۆرستانێ، مەمێ ئالان ل هەر دەرێ بناڤ و بانگە، بچیك و خورت و پیر و کال، ژن و مێر، نەمازە ل شەڤێن زڤستانێ بەحسا ڤێ چیرۆکێ دهاتە کرن"(Nûredîn Zaza,1981 R.1)، ئەڤێ داستانا گرنگ بنگەکا کەڤن د ئەدەبیاتا مەدا هەیە، ئەم دزانین جارا پێشین د بەیتا مەلا جزیریدا، ئەم ل راستی ناڤێن قارەمانێن ڤێ داستانێ دهێن، دەما دبێژیت:

موویەکێ ئەز ذ تە نادەم ب دوو سەد زین و شرینان

چ دبیت گەر تو حسێبکەی من ب فەرهاد و مەمێ (سلێمان دلۆڤان، ٢٠١٢ : ل ٤٢)

داستانا مەمێ ئالان ئێك ژ داستانێن هەری بناڤ و بانگە د ئەدەبێ کوردیدا، لەورا گەلەك نڤیسکاران ئەڤ داستانە کریە هێڤێنێ بەرهەمێن خو، پشتی مەلایێ َجزیری، ئەحمەدێ خانی داستانەکا تەواو ل سەر مەمێ ئالا دنڤیسیت و ناڤێ بەرهەمێ خو دکەتە مەم و زین (Parviz JAHANY- Hasan ÇİFTECİ, 2020, R.11)

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بو ڤەکولینێن کوردی

ئەورووپیان بەری مە ل سەر ڤێ چیرۆکێ نڤیساندیە، ئەو رۆژهەلاتناسێن ئەورووپی ب (مەمێ ئالان)را مژوولبوونە، ئەوژی:

ئـا. سۆسـن (A. Socin) ل سـالا (١٨٩٠ز) ل بـاژێرێ پترسـبۆرگێ (لینینگـراد) ب ئەلمانی و ب زاراڤەیێ بۆتانی ئەو نڤیساندیە و ل ئەورۆپایێ ئەو بەلاڤکریە، هەروەها پشتی وی ئـا. ڤون لـی جوق (A. Von Le Coq) ل ئەلمانیا د سالا (١٩٠٣) مەمەکێ ئـالان دن چـاپکریە، هەروەهـا د سـالا (١٩٠٦-١٩٠٩) هەر ل ئەلمانیـا رۆژهەلاتناسـەکێ ب نـاڤی ئۆسکارمان ل بەرلینێ ب زارێ مۆکری و ب ئەلمانی ب تەڤی چەند چیرۆکێن کوردیێن دن وەکـی " خـان دمـدم " مەمـێ ئـالان دایە چـاپێ و ئەو خستیە بەرچاڤێن مللـەتێ خو، هەروەهـا کوردناسـەکێ دن هۆگـۆ مـاکس (Hugo Mkas) ل سـالا (١٩٢٦) ل (لینینگـرادێ) ل لینینگـرادێ دیسـان مەمـێ ئـالان پێشـبەری خوانـدەڤانێن ئەورۆپـی کریە(Hikmettin ATTI,2013: R.83)، ل سالا (١٩٣٦) ل ئەرمنستانێ پایتەختێ وێ (یەریڤان) چەند ئەرمەنیێن کوردیزان سێ گوهەرتوییێن مەمێ ئـالان ب کـوردی چاپکرنە، پاشان دوماهیا هەمیان ل سالا (١٩٤٢) کـوردیزانەکێ فەرەنسی رۆژێ لێسـکۆ (Roger Lescot) پشتی خەباتا چوار سالان ب هاریکاریا رەحمەتی میر جەلادەت بەدرخان (مەمێ ئـالان) دگەل وەرگەرا وێ ب فەرەنسی، ل بەیرۆتـێ چـاپکریە، ئەڤ پەرتووك دنـاڤ کوردانـدا بەلاڤنەبوویە، بتنێ ل جەم چەنـد کەسـان پەیـدا دبیـت، گەلەك لێکـۆلەر و نڤیسـکار دگەل ڤێ بۆچـوونێنە، کـو ئەڤ مەمێ ئالانـا (رۆجەر لیسـکۆی) ژ هەموویـان دروسـترە و تەکەزتـرە، چونکـو رۆجەر لیسـکۆت ژبـۆ نڤیسـاندنا مەمـێ ئـالان گۆهـداریا چەنـدین دەنگبێژا کریە، هەر تشتێ ژ دەڤێ وان دەرکەتیە نڤیساندینە، پاشان دوو دەنگبێژێن دیتر ئینان ، ئێك دژوان میشۆیێ بەرازی و ئەوێ دیتر سەبریێ مهاجرێ ل بەیروتی، ئەڤ هەردوو دەنگبێژێن ل دۆماهیکێ پتر ژ هەمیان کەتینە د عەقلێ ویدا، پشتی دیفچوونەکا باش ل سەر هەموو چیرۆکێن مەمێ ئـالان ژ بال خەلکی و لێکۆلەران، یا ژ هەمیا باشتر و دروستر (مەمێ ئالانا) رۆجەر لیسکۆتیە(Volkan KORKMAZ,2019, R.101).

داسـتانا مەمـێ ئـالان کـو ژبـۆ مەم و زینـێ ئیلهـام دابوو ئەحـمەدێ خـانی، ئەڤ داسـتان ل سالا (١٩٩٧) دا دوو هـزار دانە هـاتبوونە چاپکرن، ئەڤ چەند سـالبوون چاپا وێ نەمابوو، هەروەکی مە ئاماژە ب وێ یەکێ کربو، کـو داسـتانا مەمێ ئالان ژلایێ رۆجەر لیسکۆت (Roger Lescot) هاتبوو بەرهەڤکرن و چاپکرن ژهەموویا باشترە (Volkan KORKMAZ , 2019, R.101) جەلادەت عەلی بەدرخـان د گۆڤـارا هـاواردا ژبـۆ ڤێ ڤاریەنتا مەمـی ئالان دبێژیت: " فۆلکلۆرا کوردان ئەو چەند مەزن و فرەهە کو ئەم ئێدکارین شانازی بکەین و دناڤ خەلکیدا سەرفرازبگرن، دناڤا فۆلکلۆرێ کوردان ژی داستانا مەمێ ئالان" ئەحمەدێ خانی پێشی (٣٠٠) سالان ل سەر ڤێ چیرۆکا مەمێ ئالان مەم و زینا خو ل

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

سەر ئاڤاکر پاشان کەسی گوە نەدا مەمێ ئالان و هەتا رۆژا کو کوردیزانێ بلندپایە رۆجەر لیسکۆت (Roger Lescot) ئەو دگەل تەرجەمەکا فەرەنسی گەهاندە چاپێ (رۆجەر لیسکۆت، ٢٠١٣: ل١)، ئەڤ ژلایێ وەشانخانا ئاڤیستا دوبارە هاتە وەشاندن و ژبۆ ڤەکۆلینا خو مە مفا لێکریە.

١-٥ داستانا مەمێ ئالانا فۆلکلۆری و چاپا رۆجەر لیسکۆت(Roger Lescot):

ل گۆری داستانا مەمێ ئالانا فۆلکلۆری چاپا رۆجەر لیسکۆت (Roger Lescot)، کو وەشانخانا (ئاڤێستا) ل دیاربەکرێ وەشاندەڤە، کومە ژبۆ ڤەکۆلینا خو مفا ژێ وەرگرتیە زین کچا میر زەنگینە و خوشکا میر ئەزینیە، میر زەنگین میرێ باژێرێ جزیرا بۆتانبوو، پشتی مرنا وی دەسهەلات کەڤتە دەستێ کورێ وی (میر ئەزین) دبیتە میرێ جزیرا بۆتان، زین خواستیا پسمامێ خو (چەکو) یە، کود بیتە پسمامێ میرێ جزیرا بۆتان.

هەروەها ل گوری چاپا ناڤبری میر ئەزین میرێ جزیرا بۆتان سێ پسمام هەوون ب ناڤێ (حەسەن، چەکۆ، قەرەتاژدین) هەرسێ برا بوون، دەستە براك ژێ (مەم)بوو، برایێ ژهەمیان مەزنتر (حەسەن)بوو، بەلێ دهندەك چاپێن دیتر دا ل جهێ ناڤێ (حەسەن) ناڤێ (عارف) دهێت، هەتا د مەم و زینا ئەحمەدێ خانیش (عارف، تاژدین، چەکۆ) دهێن، برایێ ژ هەمیان مەزنتر (تاژدین)ە، هەروەکو د داستانا مەمێ ئالانا فۆلکلۆریدا هاتیە و دبێژیت:

بەکۆیێ شەیتان چوو چەم میر ئەزین، دگوت: میرۆ دلێ من لیانە!

خوە بپارێزە ل پسمامێ خوە حەسەن، چەکۆ و قەرە تاژدین، هەر سێ برانە

(رۆجەر لیسکۆت، ٢٠١٣: ل ١١٢)

هەروەها هەر ل گۆری داستانا مەمێ ئالانا فۆلکلۆری چاپا رۆجەر لیسکۆت (Roger Lescot) بەحسێ (مەمی ئالان) دکەت، بەری کو بگەهیتە جزیرا بۆتان، کچا بەکۆی دبینیت، هەولددەت مەمێ ئالان ب خاپینیت، خو ب (زین) ژبۆ (مەمێ ئالان) دەتە ناسین، بەلێ (حەزرەتی خدر) پێش وەختێ ئاموژگاری ل مەمی کربوون، دەربارەی ڤێ یەکێ ئاگاداری دابوونە (مەمێ ئالان)، ئانکو ب واتایەکا دیتر ل گۆری ڤێ چاپا رۆجەر لیسکۆت، کو (بەکۆیێ عەوان) دزانیت پادشاهێ کوردان (مەمێ ئالان) دێ هێتە جزیرا بۆتان بۆ خوشکا میری ئەوژی (زینا زێدان)ە، ژبەر ڤێ یەکێ ئەو کچا خو دهنێریتە بەر چەمێ جزیرێ، داکو مەمی بخاپینیت، بەلێ (حەزرەتی خدر) مەمێ ئالان ل سەر ڤی بابەتی هشیارکربوو، لەورا ب کچا بەکوی ناخاپیت، ئیشان مەم دچیتە ناڤا جزیرا بۆتان و گەلەك کەسان دبینیت و (بەکۆیێ عەوان) دبینیت، دوماهیێ دچیتە مالا سێ برایان (حەسەن، چەکۆ، قەرەتاژدین)، هەروەکو مە ل دەستپێکێ دابیە ناسین، کو چەکۆ پسمامێ (زینێ)یە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

و زینیش خواستیا ویه، هەروەکو د داستانا مەمێ ئالانا فۆلکلۆریدا هاتیە، کو بەحسێ هاتنا (مەمێ ئالان) ژبۆ مالا هەرسێ برایان دکەت و دبێژیت:

مەم دناڤا خەلکیدا ئاژوت، گەها بەر دەرێ جەلالیانە

نێهری هەر سێ برا ژی هازرن، ب سەرێ خوە دا بداردا کرنە جەنگەلێ سلهانە

مەم پەیا بوو، سلاڤ دا سەر هەرسێ برانە

هەرسێ برا بهەڤرا هاتن ئێشیا مێڤانێ غەریب، سەکنین ل سەر ئینگانە

بالا خوە دانە رەوش و تەڤگەرا ڤی مێڤانی، کونە مینا تو کەسانە

هەر حالێ وی مینا یێ پادشانە

مەرێ لێدنێری، دزانە کو ژ باڤ و کالان دا ژمالا مەزنانە

(رۆجەر لیسکۆت، ٢٠١٣: ل ٥٠)

د داستانا مەمێ ئالانا فۆلکلۆریدا هاتیە کو هەر سێ برا (حەسەن و قەرەتاژدین و چەکۆ) گەلەك میڤانپەروەرن، ئەڤ یەکە د داستانا مەمێ ئالانا فۆلکلۆریدا دیاردبیت، دەما مەمێ ئالان ژبۆ خاترا ئەڤینا دلێ خو دچیتە جزیرا بۆتان، کو د داستا مەمێ ئالانا فۆلکلۆر ب ڤی شێوەیێ خوارێ هاتیە بەحسکرن، دەما دبێژیت:

نها ل سەر مالا من بخوەبە، کو دلکەتیا وی ستیا ژنا من بە، کو دایا زارۆکانە

هەیا نها حەلالا من بوو، ل ئیرۆ شوندا وەکو خوشکا منە

هوون هەردوو برا رونشتینە، شاهدبن، من بکەیفا دلێ خو میرێ مغربیان

....

گوت: بڤی شۆری، بڤی هێملیێ، ژ هێلا منڤە ژی، هاتنا ڤی لاوکی ئەگەر سەر چوار گۆشەیا باژێربە ژی، قەتیانە

نا کو سەر مالێ مەبە و نەفسێ مە، هەر سێ برانە

ئەگەر هاتبە ژی ژبۆ زینێ، قەلەندەیا من یا سێ سالانە

خوەدیا بسکێ و قەتەرێن گۆلیانە

هەیا نها خوەستەکا من بوو، و ژنها ب شووندا، خویشکا منە ژدێ و باڤانە

ڤا گۆتنا من ب شاهدیا وە هەردوو برانە

من ژی هەبا کر و دا میرێ مغربیانێ

....

ب ڤی شۆری، ب ڤێ هێملیێ ئەگەر ن ب سەرێ ژن و دەستگرتێ وە بە

یێ مایی بسپێرنە من کۆ، چ بە، ل سەر سەرێ من، ب شاهدیا وە هەردوو برانە

(رۆجەر لیسکۆت، ٢٠١٣: ل٨٣-٨٤)

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

پشتی کو ئەگەرێ هاتنا (مەمی ئالان) هاتە زانین، کو ژبۆ خوشکا میرێ جزیرا بۆتان (زینا زێدان) هاتیە، د دەسپێکێدا (چەکۆ) نەرازیبوونا خو دیاردکەت، چونکو زین خواستیا (چەکۆ)یە، بەلێ پاشان ل سەر سۆزا برایێ خو رازیدبیت، هەڤدیتن و ناسکرنا (مەم و زینێ) بۆ جارا ئێکێ ل سەر (کانیا قەستەلێ) بوو، ئەڤە بەشەکا گرنگا داستانێیە، ل ڤێرە ل هەمبەر کچ و خورتێن جزیرا بۆتان، کو مەم و زین گۆتنان ب رەنگێ هەلبەستێ دهاڤێژنە بەر یەك، ئەمێ بەشەکا کورت ژڤێ یەکێ دیارکەین، دەما دبێژت:

مەمی گۆت: لێ لێ زین، ئەز نزانم، کو تو ب منرا راستی یان درەوینی
مینا کهێلێن تەولان یێن سۆر و زەنگ وزێرینی
ئاگرەکێ مەزن کەتیە هوندۆری من و دومان ل دەنگێ من دچە ، ما تو نابینی؟
تو نابێ، ئەز جارێ بەرێ خو بدەمە مەمی بێژم " تویێ دلبرینی"
تو نها بخوازی، دکاری ئاگری د دل و هناڤێ مندا ڤەمرینی
ڤێ هێزارێ ل سەر چاڤێن رەش و بەلەك و ئەنیا گەور هەلینی
ما تو کو دا هەری، تو دەرگستیا منی، هەر حال تو نکاری ڤێ گۆستیرێ د تلیا خوە دا بدەرخینی.
کو تو ڤێ نەکەی، دکاری من ل ڤێش هەزار و دوو سەد کچێن جزیرێ بگرینی
دنێ و عالەمێ ب مێڤانێ خوە یێ شەڤان، مەمێ ئالان و سوارێ بۆزێ رەوان بکەنینی
(رۆجەر لیسکۆت، ٢٠١٣:ل ١٠١)

زینێ گوت: لۆ لۆ مەمۆ، دلێ من بکول و ژانە
وەرە دەستێ خو پاڤێژە دەستێ من و من چەککە سەر پشتا بۆزێ رەوانێ
بەرێ خوە بدە باژێرێ خوە باژێرێ مغربیانێ
(رۆجەر لیسکۆت، ٢٠١٣:ل ١١٢)

هەرچەندە کو (مەم و زین) دڤێ قوناغێ هەڤدوو دبینن، هەروەها جارەکا دیتریش ل کۆچکا میری هەڤدوو دبینن، بەکۆ دڤێت مەمێ ئالان شەهرکری بکەت و بکۆژیت، ژبۆ ڤێ یەکێ پلانەکا چێدکەت و ب فەرمانەکا درەوین ، مەمێ ئالان و هەموو زەلامێن جزیرێ دەردئێخیت دەرڤەی باژێرێ جزیرێ، کو عەجەمێن دهێنە سەر خاکا کوردان، بەلێ مەم ب حیلە خو بریندار دکەت و ژ سەفەرێ ڤەدگەریت، هیچ زەلام ل جزیرێدا نەمانە، ئەڤ یەکە دبیتە رێخوشکەرەك، کو مەم بێ ترسی بچیتە کوچکا میری و ل وێرێ ئەو و زین هەڤدوو دبینن، ل وی دەمی میر و بەکو، دەستەبراکێن مەمی (حەسەن)، مەم و زینێ دبینن،

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

کو ل نك یەكن، وی دەمی مەم زینێ ددەتە پشت خو و ڤەدشێرە، حەسەن ڤێ یەکێ دبینیت، هەولدەت مەمی ڤێ یەکێ خلاس بکەت، مالا خو دەتە بەر ئاگری و دسۆژیت.

٥- کەسایەتی د مەمێ ئالانا فۆلکلۆری و مەم و زینا مەلا مەحمودێ بایەزیدیدا:

ئێك ژ بنەماییێن د داستان و چیرۆکێن ئەدەبی دا (کەسایەتی) یە، کو د مەمێ ئالان و چیرۆکا مەم و زینا مەلا مەحمودێ بایەزیدی دا چەندین (کەسایەتی) هەنە، دڤێ لێکۆلینێدا ئەمێ دیارکەین، کو کەسایەتێن هەردوو لایەنان تا چ رادە وەکهەڤن و ژێك جودانە، ئەمێ دیارکەین کو د داستانا مەمێ ئالانا فۆلکلۆری و مەم و زینا مەلا مەحمودێ بایەزیدی بەحسێ چەند کەسان هاتیە کرن، ئەوژی ئەڤێن خوارێنە:

٦- ١ مەمێ ئالان:

دداستانا مەمێ ئالان فۆلکلۆری چیرۆکەکا ئەڤینداریە، قارەمانێ سەرەکی ژی (مەمێ ئالانە) کورێ میر عەلی یە، کود بیتە میرێ باژێرێ (مغربیانێ)، میر عەلی دوو برا هەبوون (عەمەر بەگ و ئەلماس بەگ) بوون، کو دەسهەلاتا باژێری ب تەمامی ددەستێ واندابوو، د داستانا مەمێ ئالانا فۆلکلۆریدا و مەم و زینا مەلا مەحمودێ بایەزیدا رۆلێ (مەم) دیاردبیت، کو مەم عاشق و ئەڤینداری خوشکا میرێ جزیرا بۆتان بوو، دەما دبێژیت:

ئەز چاڤێن خوە دگرم، کوب بینم خەیالا زینا زێدانە

وە ژ منرا ئانیە قەفلێ سۆیتریانە

(رۆجەر لیسکۆت، ٢٠١٣: ل ٤٧)

هەروەها هەر مەلا مەحمود د بێژیت: " مەم جوانەك بوو، دگەل تاجدین هەڤال بوو، دایم دگەل یەك بوون .... تاجدین و مەمۆ ژی وی وەختی راست گەلی د لباسێ ژناندا هاتنە وێ دەرێ .... تاجدین ل ستی و مەم ل زینێ مۆمتەلا و عاشق بوون .....تاد "
(خەلیل دهوکی، ٢٠٠٧: ل ٤).

هەروەها د مەمێ ئالانا فۆلکلۆریدا هاتیە، کو مەم ژبۆ عەشق و ئە ڤینا خو دکەڤیتە سەر رێیا جزیرا بۆتان، کەسەکێ غریب و تەمەن بچووك و سەربۆرێن وی کێمبوون، پشتی کو دگەهیتە جزیرا بووتان و دکەڤیتە تەنگاڤیان و نزانیت بچیتە ل چەم کی، بەلێ پشتی کو ل دیف ڤێ یەکێ دگەریت، کەسەکێ پیر مالا جەلالیان نیشا وی ددەت و ب باشی بۆ بەحس دکەت و دبێژیت:

بلا تە ببن قوناغا حەسەن، چەکۆ و قەرەتاژدین، هەر سێ برانە.

گاڤا یەکێ پەیا دبە ل مالا وانە، جانێ خوە تەلاف دکەن د رێیا وانە

ب هەر ئاوایی دەرمان دکەن کۆلا دلێ مێڤانە(**رۆجەر لیسکۆت، ٢٠١٣:ل ٦٥**)

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

دەما مەمێ ئالان یەکسەر بەرێ خو ددەتە مالا هەرسێ جەلالیان، قەدرێ وی باش دگرن و میڤان پەروەریەکا باش ل وی دکەن، ئەوژی دزانن کو مەمێ ئالان ژبۆ کارەکێ فەر و گرنگ هاتیە مالا وان، لەورا وان دڤیا مەمێ ئالان ئەگەرێ هاتنا وی ژبۆ مالا وان روون بکەت، مەمێ ئالان ژبۆ ڤێ یەکێ نەشێت ببێژیت وەکو کەسەکێ شەرمین دەردکەڤت، بەلێ جارەکێ ئەگەرێ هاتنا خو بۆ وان روونکر، ئەو یەك نیشاندا کو ببیتە هاریکار ژبۆ مەمێ ئالان، حەسەن کود بیتە پسمامێ (میر ئەزین) میرێ جزیرا بۆتان، ژبۆ بزایێن خو (قەرەتاژدین و چەکۆ) دبێژیت، هەروەکو د مەمێ ئالانا فۆلکلۆریدا هاتیە و دبێژیت:

نها ل سەر مالا من بخوە بە، کو دلکەتیا وی ستیا ژنا من بە، کو دایا زارۆکانە

هەیا نها حەلالا من بوو، ل ئیرۆ شوندا وەکو خوشکا منە

هوون هەردوو برا رونشتینە، شاهدبن، من بکەیفا دلێ خو میرێ مغربیان

....

گوت: بڤی شۆری، بڤی هێملیێ، ژهێلا منڤە ژی، هاتنا ڤی لاوکی ئەگەر سەر چوار گۆشەیا باژێربە ژی، قەتیانە

نا کو سەر مالێ مەبە و نەفسێ مە، هەر سێ برانە

ئەگەر هاتبە ژی ژبۆ زینێ، قەلەندەیا من یا سێ سالانە

خوەدیا بسکێ و قەتەرێن گۆلیانە

هەیا نها خوەستەکا من بوو، و ژ نها ب شووندا، خویشکا منە ژ دێ و باڤانە

ڤا گۆتنا من ب شاهدیا وە هەردوو برانە

من ژی هەبا کر و دا میرێ مغربیانێ

....

ب ڤێ شوری، ب ڤێ هێملیێ ئەگەر ن ب سەرێ ژن و دەستگرتێ وە بە

یێ مایی بسپێرنە من کۆ، چ بە، ل سەر سەرێ من، ب شاهدیا وە هەردوو برانە

(رۆجەر لیسکۆت، ٢٠١٣: ل٨٣-٨٤)

هەر سێ برا ژبۆ کو خو باوەربن و ژبۆ کو هەرسێ ژبۆ بجهینانا ڤی کارەی سۆزێن گران دخون، دەما مرۆڤ گوە ل ئاخفتنێن ڤانە دبیت، کو ئاستا مێڤانپەروەری و مێرخاسیا وان د چ ئاستدایە، کو هەر تتێ خو دکەنە قوربانێ مێڤانێن خو، هەتا دەست بەردانا ژنێن خوە و هێلانا دەستگرتێن خو بەردان، ئەو هیچ جارەکێ نڤێت دلێ مێڤانێ خو بهێلن و بکەنە د شەرمێدا، ب ڤی شێوەیی مەم ژی ل جزیرا بۆتان ب هێز دکەڤیت، چونکو هەرسێ برا (حەسەن، قەرەتاژدین، چەکۆ) دبنە هاریکار ژبۆ وی.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەکولینێن کوردی

٦- ٢ زین (زینا زێدان)

زین ئێك ژقارەمانێن سەرەكیە د داستانا مەمێ ئالانا فۆلكلۆری و مەم وزینا مەلا مەحمودێ بایەزیدیە، زین خوشكا میرێ جزیرا بۆتانە، مەم و زین ئەڤینداریێن هەڤن دهەردووكاندا، دەما ئەم ل داستانا مەمێ ئالانا فۆلكلۆری دبینین كو زین خواستیا پسمامێ خو (چەكۆ)یە، هەرچەندە ئەو خواستیا پسمامێ خویە، ل هەر مەمێ ئالان دهزرا ویدایە و ل بەندا وی دمینیت، دەما دبێژیت:

زینێ گوت: لۆلۆ! مەمۆ، ئەز ب حەیرانا وێ بەژنا مینا تایێ رحانێ ل قەلەم مە
تو ل گوری من كە، سەرێ ڤی حەیوانی رەحەت ڤەگەرینە هەرە بەر دەرێ حەسەن و چەكۆ قەرەتاژدین، وانە
ژخودێ بەر ژێر ئەوانا وێ ژ دەردێ من و تە را ببینم دەرمانە

(رۆجەر لیسكۆت، ٢٠١٣: ل١٠٢)

هەروەها هەر د داستانا مەمێ ئالاندا فۆلكلۆری چیرۆكەكا ئەڤینداریە دناڤبەرا (مەم و زین) دا، كو مەم كورێ میرێ (مغربیان) و زین ژی خوشكا میرێ جزیرا بۆتانە، هەروەكو د داستانا مەمێ ئالاندا هاتیە، كو زین ژبۆ مەمێ ئالان دبێژیت:

زینێ گوت: لۆ لۆ مەمۆ، دلێ من بكول و ژانە
وەرە دەستێ خو پاڤێژە دەستێ من و من چەككە سەر پشتا بۆزێ رەوانێ
بەرێ خوە بدە باژێرێ خوە باژێرێ مغربیانێ

(رۆجەر لیسكۆت، ٢٠١٣: ل١٠٢)

هەروەها د مەم و زینا مەلا مەحمودێ بایەزیدیشدا (مەم وزین) ئەڤیندارن، هەروەكو د مەم وزینێدا هاتیە و دبێژیت: " مەم ل زینێ مومتەلا و عاشق بوو.....زینێ گۆستیلا خوە دەرئانی كرە تبلا مەموی و مەمۆی گۆستیلا خوە دەرئانی كرە تبلا زینێ ....." (خەلیل دهوكی، ٢٠٠:ل ٢٧-٢٨).

٦- ٣ سێ برا

هەروەها د ئالیەكێ دیتر دا ناڤێ میرەكێ دیتر دئینیت، ئەوژی (ئەسكەندەرە) دەما دبێژیت : " **دیسان ژ ناڤ جزیرێ، ژ ئەشرافێن بەگزادان و ئەیانان، (ئەسكەندەر) ناڤ پەهلەوانەكێ زەمانەیی هەبوو، سێ كورێت ویش هەبوون، ناڤێ یێ مەزن (تاجدین) و ناڤێ یێ نیڤەكێ (چەكۆ) و ناڤێ بچووك (عارف) بوو** "(خەلیل دهوكی، ٢٠٠٧: ل١٠٢)، هەروەها د مەمێ ئالانا فۆلكلۆریدا جوداهی هەیە دگەل مەم و زینا مەلا مەحمودێ بایەزیدی، كو سێ برا هەبوون: (قەرەتاژدین، چەكۆ و حەسەن) پسمامێن میرێ جزیرا بۆتان (میر ئەزین) بوون، هەروەكو بەكۆ دبێژیت:

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەكولینێن كوردی

بەکۆیێ شەیتان چوو چەم میر ئەزین، دگوت: میرۆ دلێ من لیانە ا

خوە بپارێزە ل پسمامێ خوە حەسەن، چەکۆ و قەرە تاژدین، هەر سێ برانە

ل سەرێ تە دگەرینە شۆر و دتەڤدیرانە

تو هەلدایی سەر دارێ و دبن تەدا دکەن ببرن گۆلیانێ

مێرنە دلخوار و زکرەشن، بەقالەکێ وەلاتان هاتیە، ل مالا وان بوویە مێڤان

ژێرا دبێژن مەمێ ئالان، پادشاهێ کوردانە

(رۆجەر لیسکۆت، ٢٠١٣: ل١٠٢)

د مەم و زینا مەلامەحمودێ بایەزیدیدا (تاژدین و چەکۆ و عارف) هەرسێ برابوون، میر و بەگێن جزیرا بۆتان بوون، بەلێ د مەمێ ئالانا فۆلکلۆریدا ل جهێ ناڤێ (عارف) ناڤێ (حەسەن) دهێت، ئانکو (قەرەتاژدین و چەکۆ و حەسەن) هەر سێ برا بوون و پسمامێن میرێ جزیرا بوتانبوون (میر ئەزین).

٦- ٤ عەلی بەگ و عەمەر بەگ و ئەلماس بەگ:

ئەڤ هەرسێ کەسە برابوون(عەلی بەگ و ئەلماس بەگ و وعەمەر بەگ) دناڤا داستانا مەمێ ئالانا فۆلکلۆری دیاردبن، کو سەرکردایەتیا باژێرێ (مغربێ) دکر، کەسانێن دەولەمەندبوون، عەلی بەگ بابێ(مەمێ ئالانە)، هەردووکێن دیتر (عومەر بەگ و ئەلماس بەگ) دبنە مامێن (مەمێ ئالان)، هەروەکو بخو دناڤا داستانا مەمێ ئالاندا هاتیە و دبێژیت:

باژێرێ مغربێ باژێرەکێ عەزیمی پر گرانە

ل سەر هەفت چیانە

هەر قاپێکێ ل سەر سێ سەد و شێست و شەش قاپیانە

هەر قاپیەکێ ل سەر سێ سەد و شیست و شەش وەلیخانە

تەمام د دەستێ عەلی بەگ و عەمەر بەگ و ئەلماس بەگ دایە، سێ برانە

(رۆجەر لیسکۆت، ٢٠١٣: ل٢٥)

هەروەها هەر د داستانا مەمێ ئالانا فۆلکلۆریدا هاتیە، کو مەمێ ئالان داخازا هاریکاریێ ژ مامێ خو (عومەر بەگ) دکەت، دەما دبێژیت:

مەمی ب بەلگیرا خەبەر شاندە ژ مامێ خوە عەمەر بەگیرا هات تەڤی کالانە

بەطگی هات تەڤی هزار و پێنج سەد خورتێ کوردان، خوە دانە بەنانە

(رۆجەر لیسکۆت، ٢٠١٣: ل٣٠)

پێویستە ئاماژێ ب وێ یەکێ بکەین، کو د مەم وزینا مەلا مەحمودێ بایەزیدا ناڤێ ڤان هەر سێ کەسان (عەلی بەگ و ئەلماس بەگ و عومەر بەگ) دیارنابیت.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

٦- ٥ بەكۆ (بەكر):

هەروەها د چیرۆكا مەم و زین مەلا مەحمودێ بایەزیدیدا بەحسا (بەكر) هاتیەكرن و دبێژیت : " **میر زەینەدین دەرگەڤانەكێ هەرەمی هەبوو، قەوی هەرامزا و موفتین و تلبیس، ناڤێ وی (بەكر) بوو .... بەكرێ منافق ب هەر تەرزێ دەست ب ئیفترا و بوهتانان كر ......**"(خەلیل دهوكی، ٢٠٠: ل ٢٧-٢٩)، هەروەها د مێ ئالانا فۆلكلۆریشدا بەكۆ(بەكرۆك) مرۆڤەكێ فەساد و شەرخوازە دبیتە ئەگەرا ژێكڤەكرنا دوو دلا، كو مەم و زینن، هەروەكو دەما مەمێ ئالان دەما بەرێ خو بدە باژێرێ جزیرا بۆتان، دەما كو نزیكێ جزیرا بۆتان دبیت، (كچا بەكۆی) ل نزیك جزیرێ دبینیت، ئەو كچ دخوزازیت مەمێ ئالان ب خاپینیت، بەلێ ژ وێ كچێ باوەرناكەت، ل دوماهیێ ئەو كچ ناچار دبیت و هەر ئامۆژگاریان ل (مەمێ ئالان) دكەت و هشیار دكەت ل بابێ خو (بەكۆی)، كو مرۆڤەكێ فەساد و نەباشە، دەما دبێژیت:

كو تو ژ چەم من چووی، كالەكێ ریسپی، د دەستدا كنێبەكا رەملانە

ب حوكمێ رەملان دزانە، كو تو وێ وەری باژێرێ جزیرا بۆتان

بلا تو زانیبی، كو هەتا نە خاپی ب بڤێ من،بەكۆیێ شەیتانە

(رۆجەر لیسكۆت، ٢٠١٣: ل٥٦)

٦- ٦ حەزرەتی خدر:

د داستانا مەمێ ئالان و مەم و زینا مەلا مەحمودێ بایەزیدی رۆلێ(حەزرەتی خدر) دیاردبیت، كۆ دبیتە هاریكار ئەو كەسێن دكەڤنە تەنگاڤیاندا، هەروەكو د داستانا مەمێ ئالانا فۆلكلۆریدا دیاردبیت و دبێژیت:

رەبێ عالەمێ خوجێ خدر ل وانكر بەیانە

جارەكێ نێری كۆ عەلی بەگ و عەمەر بەگ و ئەلماس بەگ ژ خوە را رونشتنە و گریانە

دلێ وی ب وان شەوتی، سێڤەكێ ژ پاشلا خوە دەردخە، ددە دەستێ عەلی بەگ مەزنێ برانە

دگو: گەلی برا نەگرین! رەبێ عالم دەلیلێ حەیریانە

ژ عەلی بەگرا بخوازن كچا قیزا میرێ قورەیشیان، ب قەولێ ئەسحابانە

(رۆجەر لیسكۆت، ٢٠١٣:ل ٢٦-٢٧)

حەزرەتی خدر د داستانا مەمێ ئالانا فۆلكلۆری سمبۆلا باشی و قەنجیێیە، وەكو دڤان بەیتێن سەریدا دیاردبیت، كو ئەو كەسێن ئاریشە هەین، دبیتە هاریكار و چارەسەریێ بۆ دبینیت.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

هەروەها د ئالیەکێ دیتر دا دناڤا مەم و زینا مەلامەحمودێ بایەزیدیدا ناڤێ ی (حەزرەتی خدر) هاتیە و دبێژیت: " تە دی حەزرەتی خدر گەها ئیمدادا مە و ب چ تەرزی ئەڤ بەلایا ئاسمانی ژ سەرێ مە دەفیکر ؟ " (خەلیل دهۆکی، ٢٠٠٧: ل ٣٥)

٦- ٧ (حەسەن، چەکۆ، قەرەتاژدین) و (میر شەم و میر سێڤدین):

(حەسەن، چەکۆ، قەرەتاژدین) هەرسێ برانە، هەروەها (میر شەم و میر سێڤدین) هەردوو برانە دبنە پسمامێن میرێ جزیرا بۆتان (میر ئەزین)، (حەسەن) دچێت (زین) ژبۆ برایێ وی (چەکۆی) بیت، هەروەها (میر شەم) ژی دچێت (زین) ژبۆ برایێ وی (میر سێڤدین) بیت، ئانکو زین ژبۆ جوانی و رندیا خو زۆر بناڤ و بانگبوو، هەروەکو هاتیە گۆتن زین خواستیا چەکۆ یە، ئەو بناڤ و دەنگیا خو بناڤ و بانگە، دەما کو کچا بەکۆ بەحسا رەوشا زینێ ژبۆ (مەمێ ئالان) دکەت، کو د چ رەوش دایە، دبێژیت:

نها، یا کو تو ژبۆ وێ داری، زینە

دوتماما حەسەن، دەستگرتی و قەلەندایيا چەکۆ، ئەزیزا قەرەتاژدینیە.

خودێ زانە، چەکۆ ڤان رۆژان دکە بزەوجە، زینێ بدەرخینە

میر شەم و میر سێڤدین درێیا وێدا سەکنینە

خەبەر دانە حەسەن کو ئەم گشەك پسمامێن هەڤین و نەبیانینە.

تە ستیا چاڤ بەلەك بر، زین ژی یا مەیە، یێ کۆ قالا زینێ بکە، بلا خوە ژبۆ مرنێ حازرکە، بشدینە.

حەسەن گۆت: ئەڤ سێ سالان مە نەهشت مالێ کاروان و تاجرانە

مە گشکێ جڤاند، کرە زکێ زینێ و میر ئەزین، میرێ بۆتانە

(رۆجەر لیسکۆت، ٢٠١٣ :ل٥٥)

ئەم ژڤان بەیتێن سەری دبینین، کو جوانی و رندیا زینا زێدان بناڤ و بانگە و ئەو بوویە سەدەما هن ئاریشەیان دناڤا خەلکیدا، پسمامێن زینی ژبەر جوانیا زینی شەرك دچوون، هەر ئێکی ژ وان دخوازت بۆ وان بیت، ئەو ئامادانە خوینا هەڤدوو برین ژبۆ زینا زێدان، ئەو ژی جوانی و رندیا خوە ب تنی ژبۆ مەمێ ئالان دهیلیت، نەك ض کەسێن دیتر.

دڤێت ئەم ئاماژێ ب وێ چەندێ بکەین، کو د داستانا (مەمێ ئالانا) فۆلکلۆریدا رۆلێ **(حەسەن، چەکۆ، قەرەتاژدین) و (میر شەم و میر سێڤدین) دیاردبیت، لێ د مەم و زینا مەلا مەحمودێ بایەزیدیدا ب تنێ رۆلێ (چەکۆ و قەرەتاژدین) دیاردبیت، ئانکو رۆلێ (حەسەن، میر شەم، میر سێڤدین) دیارنابیت.**

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

٦- ٨ بەگلی:

بەگلی د داستانا مەمێ ئالانا فۆلکلۆریدا دبیتە کور خالەتێ مەمێ ئالان، خورزایێ عامر بەگیە و سەرداری (١٥٠٠) خورتانە، بەگلی هەڤال و جاندۆستێ مەمۆیە، هەر دەم دبن فەرمانا مەمۆیدایە، پشتی کو مەمێ ئالان ب دیتنا (زینا زێدان) سەرخوشی ئەڤینا وێ دبیت، وی دەمی نەڤێت هیچ کەسەکێ ببینیت، وی دەمی بەگلی هەڤال و هۆگرێ وی ل بەرامبەر ڤێ یەکێ خەمگین دبیت، بەگلی دڤێت جارەکێ ژ ڤێ چەندێ بکەت، لەورا دچیتە نك مەمێ ئالان و و ب مێرخاسی دبێژیت:

گوت: برا، ئەمان، هاتیە سەرێ تە، چ عەجێبا گرانە ؟

ئەم دوهی چووبوون نێچیرا پەزکۆڤیان

ئەگەر چاڤێ تە کەڤتیە ل قیزەکا بەگ و ئاغایێن کوردانە

هەما تو ل برایێ خوە بکە فەرمانە

نە ب یا من، ب یا خودایێ کەرەمێ ، پادشاهێ پادشاهان

دناڤا بیست و چار سەعەتاندا، ژتەرا بینم ناڤ باژێرێ مەغربیانێ

(رۆجەر لیسکۆت، ٢٠١٣:ل ٤٣)

بەگلی دناڤا داستانا مەمێ ئالانا فۆلکلۆری دیاردبیت، هوگر و هەڤالێ مەمێ ئالانە و ل بن فەرمانا مەمێ ئالاندایە و کەسەکێ دلسۆزە ژبۆ میرێ خو(مەمێ ئالان)، هەروەها دڤێت ئەم ئاماژێ ب وێ یەکێ بکەین، کو د چیرۆکا (مەم و زینا مەلا مەحمودێ بایەزیدیدا) ناڤێ (بلگی) نیە، رۆلێ وی دیارنابیت.

٦- ٩ میر ئەزین:

د مەمێ ئالانا فۆلکلۆریدا (میر ئەزین) میرێ جزیرا بۆتانە، پسمامێ هەرسێ جەلالیان و برایێ ستی و زینێیە، د داستانێدا میر ئەزین زێدە ب ئیرادەیا خو و فکرێن خو تەڤناگرە ئەو هەر دبن باندورا (بەکویێ ئەوان)دایە، میر ئەزین ژ مەمێ ئالانرا دبێژیت، دەما دبێژیت:

گوت: مەمۆ، دلێ منێ لیانە

برا ددنێدا کەس نەکە چێییانە

باوەر نەبە بی نەزان و خەرییانە!

تە بمنرا: ل من بوویە برینەکا شوورانە

من ژ تەرا گوت: هەرە مالا حەسەن و ژیرینا خو را بینە دەرمانە

تو هاتی باژێرێ جزیرێ، نە سەکنی ل تو جە و دەرانە

نەژی ژ برنا خوە را دیت دەرمانە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

تە راست بەرێ خوە دا برجا بەلەك، هیێلا هەرێمێ ، كۆشكا ژنانە

ئەڤ یەكا نە كارێ جامێر و مێرانە

(رۆجەر لیسكۆت، ٢٠١٣: ل ١٢٦)

هەروەكو د مەم و زینا مەلا مەحمودێ بایەزیدی بخو ناڤێ میرێ جزیرا بۆتان (میر زەینەدین) ئینایە، كومیرێ جزیرا بۆتانە، دەما دبێژیت: " ل جزیرا بۆتان میر زەینەدین هەبوو میرەكێ ب ناڤ و شان مێرخاسبوو...... "

(خەلیل دهوكی، ٢٠٠٧: ل ٢٣-٢٤)

٦- ١٠ ستیا زێدان:

ستی خوشكا زینێ و ژنا حەسەن جانپۆلایە، دناڤا داستانێدا ستی كەسەكا دلنازك و ئاقلمەندە، میڤانپەروەربوو، ژبۆ ڤێ یەكێ دەما مەمێ ئالان د كۆشكا میر ئەزیندا نك زینێ بوو، میر ڤێ یەكێ دزانە و بچاڤێن خو دبینیت، وی دەمی ستی كو میڤانێ خو ژڤێ ئاریشەیێ رزگاربكەت، ب ڤی ئاوایی ژبۆ زەلامێ خو دبێژیت:

ل هێلەكێ، مێڤانەكێ تە كەتیە تەنگیەكا گرانە

ل هێلا دن خوینگا من مایە دبن كورەك و هەورانە

ئەگەر ژێرا چارەك نایێ دیتن، رەزیلیا مەزنە، ب ئەبانە

زوو هەرە، ئەگەر بكۆشتنا برایێ من بە ژێ، زینێ خلاسكە ژڤێ ئارێ و رەزیلیا هەنێ

(رۆجەر لیسكۆت، ٢٠١٣: ل ١٢٨)

هەروەكو د مەم وزینا مەلا مەحمودێ بایەزیدی (ستی) خوشكا میرێ جزیرا بۆتانە و خوشكا زینێ یە، دەما دبێژیت: " **ل جزیرا بۆتان میر زەینەدین ناڤ میرەكێ ب ناڤ و شان مێرخاسە...... دوو خوشك هەبوون یا مەزن ستی و ناڤێ یا بچووكیش زین بوو، ئەڤ هەردوو كەچێن پاك و ستی گەهانە دەرەجا كەمالێ** "(خەلیل دهوكی، ٢٠٠٧: ل ٢٣-٢٤)

هەروەها پێویستە ئاماژێ ب وێ یەكێ بكەین، كو (ستی) د مەم و زینا مەلا مەحمودێ بایەزیدی خوشەویست و خێزانا (تاجدین)یە، هەروەكو د مەم وزینا مەلا مەحمود بخودا هاتیە و دبێژیت:: " مەم جوانەك بوو، دگەل تاجدین هەڤال بوو، دایم دگەل یەك بوون .... تاجدین و مەمۆ ژی وی وەختی راست گەلی د لباسێ ژناندا هاتنە وێ دەرێ .... تاجدین ل ستی و مەم ل زینێ مۆمتەلا و عاشق بوون .....تاد "(خەلیل دهوكی، ٢٠٠٧: ل ٢٥-٢٧)، هەروەها دمەمێ ئالانا فۆلكلۆریدا (ستی) خێزانا (حەسەن)یە، دەما دبێژیت:

نها ل سەر مالا من بخوە بە، كو دلكەتیا وی ستیا ژنا من بە، كو دایا زارۆكانە

هەیا نها حەلالا من بوو، ل ئیرۆ شوندا وەكو خوشكا منە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

هوون هەردوو برا رونشتینە، شاهدبن، من بکەیفا دلێ خو دا میرێ مغربیان

(رۆجەر لیسکۆت، ٢٠١٣: ل ٨٣-٨٤)

٦- ١١ کچا بەکوی:

د داستانا مەمێ ئالانا فۆلکلۆری دەما مەمێ ئالان ژبۆ عشق و ئەڤینا خو دچیتە جزیرا بۆتان، ل سەر رێکا جزیرێ (کچا بەکۆی) دبینیت، دخوازیت مەمێ ئالان بخاپینیت، بەلێ مەمێ ئالان ناهێتە خاپاندن، ئەڤ یەکە د داستانا مەمێ ئالانا فۆلکلۆریدا دیاردبیت و دبێژیت:

کچا بەکوی دگوت: دڤێ تو بمن بدەی سۆز و بەختێ مێرانە

ئەگەر خوە دی کر مرازی تە زینا زێدانە

تویێ بدەستێ من ژی بگری، ببەی باژێرێ مغربیانێ

ئەگەر زین سەر دلکا تەیە، وێ بمنڤە ببن ددیانە

(رۆجەر لیسکۆت، ٢٠١٣: ل ٥٤)

هەروەکو ل ئەڤا سەریدا دیاردبیت، کو رۆلێ (کچا بەکۆی) دیاردبیت و هەولددەت (مەمۆی) بخاپینیت، لێ دڤێت ئاماژێ ب وێ چەندێ بکەین، کو رۆلێ کچا بەکۆی د مەم و زینا مەلا مەحمودێ بایەزیدیدا دیارنابیت.

٦- ١٢ شڤان:

د داستانا مەمێ ئالانا فۆلکلۆریدا ئێک ژ کەسێن دیتر کو رۆلێ وی دیاردبیت (شڤانە)، د داستانێدا دەما کو مەمێ ئالان نەشێت ژ ئاڤێ دەرباز ببیت، شڤان دهێتە نک وی، ئەڤ شڤان هەر چەند جهەکێ کێم گرتبیت د داستانێدا، لێ هندەك جاران د داستانا مەمێ ئالانا فۆلکلۆریدا رۆلێ وی دیاردبیت و هاریکاریا قارەمانێ داستانێ (مەمێ ئالان) دکەت، هەروەکو د داستانا مەمێ ئالانا فۆکلۆریدا دیاردبیت و دبێژت:

گوتێ میڤانۆ، تو بخێر و سلامەت هاتی، ل سەر چاڤانە

بێژە هەلە کا تە ئەمر و فەرمانە

(رۆجەر لیسکۆت، ٢٠١٣: ل ٥٣)

شڤان ئێك ژ کەسێن باشە د داستانا مەمێ ئالانا فۆلکلۆریدا، ئەو ل بن ئەمر و فەرمانێن مەمێ ئالاندایە و دڤێت هاریکاریا مەمی بکەت، مەم دەمێ تەنگاڤیاندا و ئاستەنگ ل پێیا وی، ئەو هاریکاریا مەمی دکەت، د داستانا مەمێ ئالانا فۆلکلۆریدا ناڤێ وی شڤانی نینە، بەلێ ئەو سمبۆلا خێر خوازی و قەنجی و پاقژییێیە.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ئەنجام:

پشتی مە لێکۆلین ل سەر داستانا مەمێ ئالانا فۆلکلۆری و مەم و زینا مەلا مەحمودێ بایەزیدی کری ژلایێ کەسایەتیڤە، ئەم گەهشتینە وێ ئەنجامێ، کو ژلایێ کەسایەتیڤە جوداهی دناڤبەرا واندا هەیە، هەروەکو دڤێ خشتەکا خوارێدا دیاردبیت.

ژمارە	کەسایەتیێن داستانا مەمێ ئالان	کەسایەتیێن مەم و زینا مەلا مەحمودێ بایەزیدی
.١	مەمێ ئالان	مەم
.٢	زینا زێدان	زین
.٣	حەسەن	عارف
.٤	چەکۆ	چەکۆ
.٥	بەکوێ عەوان	بەکر
.٦	ستیا زێدان	ستی
.٧	بابێ مەمێ ئالان (عەلی بەگ)	---------
.٨	مامێ مەمێ ئالان (عەمەر بەگ)	---------
.٩	مامێ مەمێ ئالان (ئەلماس بەگ)	---------
.١٠	بەلگی	---------
.١١	میرێ جزیرا بۆتان (میر ئەزین)	میر زەینەدین
.١٢	میر شەم، دبیتە پسمامێ میرێ جزیرا بۆتان	---------
.١٣	میر سێڤدین، دبیتە پسمامێ میرێ جزیرا بۆتان	---------
.١٤	حەزرەتی خدر	حەزرەتی خدر
.١٥	---------	ئەسکەندەر، دبیتە بابێ تاجدین، عارف و چەکوی

مەلا مەحمودێ بایەزیدی ژبۆ نڤیساندنا چیرۆکا (مەم و زینێ) پتر کاریگەرتربوویە، ژ (مەم و زینا ئەحمەدێ خانی) ژ (مەمێ ئالانا فۆلکلۆری)، هەروەکو مەلا مەحمودێ بایەزیدی بخو د دەسپێکا(مەم و زینێ) خودا دا بەحسێ (ئەحمەدێ خانی) دکەت ودبێژیت: " بزمانێ کۆرمانجی، د تاریخا هزار و شیستێدا، د قەسەبا بایەزیدیدا، حەزرەتی (ئەحمەدی خانی)، پەرتووکا کو تەلیفکریە ب وزن بناڤێ (مەم و زینێ) عشق و مەعشوق، ل وجهێ موختەسەر بەیانا وان دکە"

داستانا مەمێ ئالان ئێك ژ داستانێن بناڤو بانگە د فۆلکلۆرێ کوردیدا، کو ناڤ و دەنگیا خو هەیە دناڤ خەلکیدا ژ نەوەکێ بۆ نەوەکێ دیتر هاتیە ڤەگوهاستن، کوردناسێ بناڤێ رۆجەر لیسکۆت(Roger Lescot)، ئەڤ داستانە ژ نەمانێ پاراست

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

مەلا مەحمودێ بایەزیدی نە بتنێ ل سەر ئەدەبێ کارکریە، بەلکۆ ل سەر زمان، دیرۆک، فۆلکلۆر، وەرگێران ژی ...تاد کارکریە

مەلا مەحمودێ بایەزیدی ل چەرخێ (١٩) ژیایە، یەك ژ پێشەنگێن نڤیسکارێن کوردان بوو ، کو ل وی سەدەمیدا بەرهەمێن خو بزمانێ کوردی نڤیسینە،   چونکی دوی سەردەمیدا نزیکی تەمامی زانا و رۆشەنبیرێن کورد دکارێن خوییێن نڤیسینێدا، ئەڤ هەردوو زمان کارئینانە، لێ مەلا مەحمودێ بایەزیدی بەرۆڤاژی ڤێ یەکێ د نڤیس و خەباتێن خودا و ئەو پەرتووکێن ژلایێ وی هاتینە نڤیسین ب زمانێ کوردینە. .

چیرۆکا مەم و زینا مەلا مەحمودێ بایەزیدی وەکو یەکەمین چیرۆکا کوردی دهێتە هژمارتن ، ئەڤ چیرۆکە ل چەرخێ (١٩) ژلایێ مەلا مەحمودێ بایەزیدیڤە هاتیە نڤیساندن، ئەم ب رێیا پەرتووکا فەرهاد ڤیربالی یا بناڤێ (مەلا مەحمودێ بایەزیدی) یا کو د سالا (٢٠٠٠) هاتیە وەشاندن، ل سەر هندەك شاشیێن خو هەلبوون، چونکو بەری بەرهەما فەرهاد ڤیربالی چیرۆکا (لەخەوما) یا جەمیل سائیب کود سالا (١٩٢٥) وەکو یەکەمین چیرۆکا کوردی دهاتە هژمارتن، بەلێ پشتی ب دیتنا چیرۆکا (شەویش) یا فوئاد تەموی کود سالا (١٩١٣) ل گۆڤارا رۆژی کورد بەلاڤببوو، ئێدی ئەو چیرۆك ب (١٥) سالان پاشدابربوو، نها دەما چیرۆکا مەلا مەحمودێ بایەزیدی ، کود سالا (١٨٥٦) نڤیسبوو هاتە دیتن و ساخکرن، ئێدی دیرۆکا کوردی ب (٥٧) سالان دیتر ب پاشدا چوو، رووپەلەکا نوو ژبۆ ئەدەبا کوردی هاتە نەقشاندن.

ژێدەرو پەراوێز:

- سەنگەر قادر شێخ محەمەد حاجی، بنیاتی گێرانەوە لە داستانی (مەم و زین)ی ئەحمەدی خانی و رومانی (شاری مۆسیقارە سپییەکان) ی بەختیار عەلیدا، چاپی یەکەم، چاپخانەی خانی، دهوک، ٢٠٠٩.
- رێزین جەمیل خەلیل، هونەرێ چیرۆکنڤیسینێ ل جەم (نوردەین زازا)ی-ڤەکۆلینەکا (وەسفی، شلوڤەکاری)یە،ناما ماستەرێ، سکولا ئادابێ، زانکویا دهوک، ٢٠١٤.
- شڤان جرجیس عبدالرحمن، رەنگڤەدانا ئەفسانێ دروماناا دەڤەرا بەهدینانـدا، پەرتوکخانا گازی، دهۆک، ٢٠١٣.
- نیهایەت محەمەد سالح عزەت، ئاڤاکرنا رویدانێ د رۆمانا (داویا شەرڤانەکی) و (سوتنگەه)دا، چاپا ئێکێ، چاپخانەیا الروضة، ئیستە نبول، ٢٠١٢.
- ئەمین عەبدولقادر عومەر، شیعرییەت درۆمانێن (سدقی هروری)دا، چاپا ئێکێ، چاپخانا حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠٠٨.

- سەنگەر قادر شێخ محەمەد حاجی، بنیاتی گێرانەوە لە داستانی (مەم و زین)ی ئەحمەدی خانی و رومانی (شاری موسیقارە سپییەکان) ی بەختیار عەلیدا.
- سەنگەر قادر شێخ محەمەد حاجی، بنیاتی گێرانەوە لە داستانی(مەم و زین)ی ئەحمەدی خانی و رومانی (شاری موسیقارە سپییەکان) ی بەختیار عەلیدا.
- حسن بحراوي، بنية الشكل الروائي(الفضاء- الزمن- الشخصية)، الطبعة الاولي، المركز الثقافي العربي،١٩٩٠.
- جەوهەر محەمەد مەولود شێخانی، بنیاتی گارەکتەر لە رۆمانەکانی(حسێن عارف)دا ، ناما ماستەرێ، زانکۆیا سەلاحەددین، هەولێر،٢٠١٣.
- فەرهاد ثیربال، مەلا مەحمودێ بایەزیدی، (١٧٩٩-١٨٦٧) یەکەمین ضیرۆکنووس و ثەخشانووسی کورد، ضاثخانا ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٠
- رەشید فندی، عەلی تەرەماخی یەکەمین رێزمانثیس و پەخشانثیسێ کوردە، بەغداد، ل سالا (١٩٨٥).
- سلیمان دلۆڤان، دیوانا مەلایێ جزیری، وەشانخانا نووبەهار، ستەنبول، ٢٠١٢
- نعمت الله حامد نهێلی، دەراڤەک ژ رەخنێ (رەخنەو ڤەکۆلین)، چاپا ئێکێ، چاپخانا هاوار، دهۆک، ٢٠١٠.

- Aso Zgrosî, **Mel Mehmudê Bzîdî**, binêre vî Lînkî: http://aso-zagrosi.over-blog.com/article-mella-mehmude-beyazidi-1797-1870-50904238.html (10.01.2012)
- Evin BİLGE**, JI HÊLA NAVEROKÊ VE DAHÛRÎNA ÇÎROKÊN MELA MEHMÛDÊ BAZÎDÎ,** Tez Masterê, Enstîtuya Zimanên Zindî Yên li Tirkiyeyê, Mardin Artuklu universitesi, Mardin, 2013
- Fehmî Kareem Hamad Salim, **DI ÇÎROKÊN MELE MEHMÛDÊ BAZÎDÎ DA KESAYETÊN DÎROKÎ**, Tez Masterê, li zanîngehVan Yuzhncilê, Van, 2020
- Nûredîn Zaza**, Pêşgotina Memê Alan**, ji bo pitir zanarîan bizivre vî lînkî :com/216680471682353/photos/memê-alanpêşgotin-nûredîn-zazaji-çiyayên-dêrsimê-heya-bi-loristanê-memê-alan-li-/3454688734548161/
- Rabeea Ismael Khalid ZEBARI and Dr. Mehmet Veysi BABAYİĞİT, **KÜRT GAZETECİLİĞİN EDEBİYAT ELEŞTİRİSİ ÜZERİNE ETKİSİ: 1991-2003 GÜNEY IRAK ÖRNEĞİ**, Mesopotamia Journal ofInterdisciplinary Studies, No:1, 2021
- Roger Lescot, **Memê Alan**, Weşanxana Avêsta, Çapa 3an, Dîarbekir, 2013.
- Volkan KORKMAZ**, BERAWIRDÎYEK LI SER DESTANA *MEMÊ ALAN* Û *MEM Û ZÎN*A EHMEDÊ XANÎ JI ALÎYÊ BINYAD Û HONAKÊ VE, Tez Masterê, Li Znîngeha Mardîn Artuklu, Mardîn, 2019**
- Ziya Avcî, **Mele Mehmûdê Bazîdî (1799-1867) 18 Temmuz 2010**, ji bo pitir zanyarîyan bizvre vî lînkî: **https://araratwelat.blogspot.com/2010/07/mele-mehmude-bazidi-1799-1867-ziya-avci.html**
- Xalîl Duhokî, Mem û Zîna Mela Mehmûdê Bazîdî,Weşanxana Lîs, 2007

– Hikmettin ATTI, **LÊKOLÎNEKE FOLKLORÎ LI SER DESTANA MEM Û ZÎNÊ,**Teza Masterê, Zanîngeha Mardîn Artuklu, Mardîn, 2013
– Parviz JAHANY- Hasan ÇİFTECİ, **BEYTÊN KURD *MEMê ALAN WEK MÎNAK*,**Bingo l .niversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü DergisiYıl: 6, Cilt: 6 Sayı: 11, 2020/1

– مراجع:

– Fehmî Kreem Hamad Salim .(٢٠٢٠) .*Di Çîrokên Mele Mehmûdê Bazîdî d Kesetîyên Dîrokî ،R. 6* .Wan-Trkiye: Znîngeh Vn zhuncuYilê.

الشخصيات المذكورة في الفولكلور مم الان و مم وزين ملا محمودد بايزيد

الملخص:

مم وزين هي واحد من اشهر الملاحم في الادب الكردى، الملحمة كتبها احمد خانى و نجحت بين الشعب الكردي لقرون، اصبحت مم و زين مصدر الهام للكثير من الكتاب الاكراد وأساسا لأعمالهم الادبية خاصة محمود بايزيد، الكتاب الاكراد يستفيدون من الملحمة مم وزين لكتابة مم الان وهى قصة الحب ومشهورة في المجتمعات الكردية. الغرض من هذة الرسالة هو التعرف على الشخصيات المشار اليها في الفلكلور مم الان و مم وزين محمود بايزيد. وبشكل اكثر تحديدا، هل هناك اي الشخصية مذكورة فى مم الان و او مم وزين لبايزيد؟ والعديد من الاسئلة الاخرى مثل هذة سيتم الرد عليها في الدراسة الحالية.

الكلمات الدالة: *الشخصيات في الادب الكردي، الفلكلور مم الان، الفلكلور، مم وزين، ملا محمود بايزيد.*

Characters Mentioned in Folklore Mame Alan and Mam u Zin of Mal Mahmood Bayazid

Abstract:

Mem u Zin is one of the most well-known epics in Kurdish literature. The epic has been written by Ahmede Khani and survived among Kurdish people for centuries. The story of Mem u Zin has become the source of inspiration for many Kurdish writers and a foundation for their literary works notably, Mahmood Bayazid. Kurdish writers make use of the epic of Mem u Zin to write Mame Alan which is a love story and famous in Kurdish communities. The purpose of this study is to investigate the characters indicated in Folklore Mame Alan and the Mam u Zin Mahmood Bayazid. More specifically, is there any character mentioned in Mame Alan u Mam u zin of Bayazid? And many other questions like this will be answered in the present study.

Keywords: *Characters in Kurdish Literature, Folklore Mame Alan, Folklore, Mem u Zin, Mala Mahmood Bayazid*

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

دەرکەوتەی سیمای شێوەزاری جۆربەجۆری کوردی لە ڕشتەی مرواریدا

د. یەدوڵڵا پەشابادی
زمان و ئەدەبی کوردی- زانکۆی کوردستان/ ئێران

پوختە:
عەلائەدین سەجادی وەکوو یەکێ لە کۆڵەکە ئەستوورەکانی ئەدەب و فۆلکلۆری کوردی، بە کۆکردنەوەی ڕشتەی مرواری گەنجینەیەکی تۆکمەی لە زمان، فەرهەنگ و کەلەپوور و ئەدەبی کوردیی پێک-هێناوە. لەم بەرهەمەدا بە پێی داکەوتی دنیای کەسایەتییەکان ڕەنگ و بۆن و شێوە و سیمای تێکڕای خەڵکی کورد دەبینینەوە. ڕشتەی مرواری وەکوو باخچەیەک دەنوێنێت کە لە زۆرینەی چین و تاقمی خەڵکی کورد ئەندامی تێدا هەیە. گرنگترین نیشانەی ئەم حوزووره لەم بەرهەمەدا لە ئەدەبی شێوەزارەکاندا دەردەکەوێت. ئەم لێکۆڵینەوەیە لە سەر شێوازی خوێندنەوەی شیکارانە دەیهەوێ بنەما و دەرکەوتەکانی ئەم شێوەزارانە و دەوریان لە پێکهێنانی تێکڕای سیمای ئەدەبی کوردی لەم بەرهەمەدا لێکبداتەوە. کۆی بابەت ئەوەمان بۆ دەردەخات کە ئەم بەرهەمە گەلەک سیمای بێخەوش و بێخڵتی زمان و ئەدەبی کوردیی بۆ پاراستوین. هونەری عەلائەدین سەجادی لە ڕێکخستن و ڕازاندنەوەی ئەدیبانەی دەقەکاندایە.

پەیڤێن سەرەکی: *عەلائەدین سەجادی، ڕشتەی مرواری، ئەدەبی فۆلکلۆر، شێوەزار.*

١- پێشەکی:

ڕشتەی مرواری وەکوو یەکێ لە گرنگترین بەرهەمەکانی عەلائەدین سەجادی (١٩٠٧-١٩٨٤) و هەروەها یەکێ لە بەرهەمە پێشەنگەکانی بواری خۆی لە ئەدەبی کوردیدا دێتە ئەژمار. ئەم ئەدیب و نووسەر و مێژووی‌ئەدەب‌نووسە هەوڵی‌داوە گەلەک قسەی نەستەق و نەزیلە و ڕاز و سەرگوروشتەی کۆنینە کە بە درێژایی ڕۆژگاران لە زەین و مێشکی گەلدا چەقی‌بەستبووە، بهێنێتە سەر کاغەز و تۆماریان بکات. ئەم کارەی لە زاتی خۆیدا ئەرکێکی گران و پڕبایەخە و ئەدەبی زارەکی و فۆلکلۆری کوردی زۆر پێویستی بە کاری لەم چەشنە و درێژەدانێتی. ئەم بەرهەمە لێوڕێژی قسەی خۆش و نوکتەیە؛ نوکتەش بێ-گومان«بەشێکی گرنگ و زیندووی کەلتووری هەر نەتەوەیەک پێکدەهێنێت» (بەرزەوەند،

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

٢٠١٣: ٣)؛ ئەدەبی کوردیش سامانێکی زۆری لەم بەشە زیندووەی تێدایە کە بەداخەوە زۆر کەمی هاتۆتەنووسین.

١-١. شرۆڤەی بابەت:

ئەم وتارە تێدەکۆشێ چوارچێوە و شێوازی کاری عەلائەدین سەجادی لە تۆمارکردنی ئەم بەرهەمەدا و ڕادە و چەشن و ئاستەکانی حوزووری شێوەزاری جۆربەجۆری کوردی شیبکاتەوە. ئامانجی سەرەکیی لەم توێژینەوەیە لە لایەکەوە گەیشتن بە ڕێباز و ناسینەوەی شێوەی کاری عەلائەدین سەجادییە و لە لایەکی تریشەوە وەدەرخستنی ئەدگار و تایبەتمەندییەکانی شێوەزارە کوردییەکانە لە قۆناغێکی مێژووییدا. بۆیە خستنەبەر دەستی سیمایەک لە ڕادە و چەندێتی و جۆربەجۆرێتیی شێوەزارەکانی نێو *ڕشتەی مرواری* و پۆلێنبەندیکردنیان و لێکدانەوەی چەندڕەهەندەیان و دیاریکردنی تایبەتمەندییەکانیان، چوارچێوەی سەرەکیی ئەم توێژینەوەیە پێکدەهێنێت.

١-٢. پێشینەی لێکۆڵینەوە:

لە بەستێنی لێکۆڵینەوەی ئاکادێمیکدا بەداخەوە توێژینەوە و لێکۆڵینەوەیەکی زانستییانە لەسەر ئەم بابەتە بەدینەکرێ. گەرچی جێگەوپێگەی عەلائەدین سەجادی بەتایبەت بە بۆنەی کتێبی ***مێژووی ئەدەبی کوردی***یەکەیەوە زۆر دیار و بەرچاوە و بینراوە و جێگای شیاوی خۆی پێدراوە، بەڵام سەبارەت بە *ڕشتەی مرواری* کارێکی زانستیی ئەوتۆ نەدۆزراوەتەوە. گرنگترین سەرچاوەیەک کە پوختوپاراو باسی ئەم ئەدیبەی کردبێ، *مێژووی ئەدەبی کوردی* (٢٠٠٦)ی مارف خەزنەدارە کە باسێکی بۆ تەرخان کردووە. خەزنەدار لە باسی نووسەرێتیی عەلائەدین سەجادیدا بەتایبەتی باسی ***ڕشتەی مرواری***ی کردووە و جەختی لەسەر ئەوە کردووە کە نووسەر ئەم بەرهەمەی بە زمانێکی میلیی سەرزار وەکوو بەرهەمێکی فۆلکلۆر تۆمار کردووە (هەمان: ٥٧). خەزنەدار هەروەها ئەم بەرهەمە بە شانازیی ئەدەبی کوردی دەزانێ (هەمان). هەندێ سەرچاوەی وەکوو *نووسینەکانم لە بواری ڕەخنە و لێکۆڵینەوەدا* لە حوسێن عارف (٢٠١١) چاوەڕوان دەکرا کورتەئاماژەیەکیش بەم باسەی تێدا بباێت. ڕەئووف عوسمان (٢٠١١) لە کتێبی *ئاسۆیەک بۆ ڕەخنەی ئەدەبی*دا باسێکی تەرخان کردووە بۆ وتارێکی عەلائەدین سەجادی کە گەرچی هەندێ دوورە لەم باسەی ئێمە، بەڵام وەکوو پێشینەیەک سەبارەت بەم ئەدیبە دێتە ئەژمار.لە کتێبی ڕەخنەگرانەی *هزر و شێواز لە چیرۆکی کوردیدا* لە چەند شوێنێکیدا(حەسەن، ٢٠٠٥: ١١٠، ١١٥ و ١١٧) ئاوڕێک لە نووسینە چیرۆکییەکانی عەلائەدین سەجادی دراوەتەوە. نووسەر لەو باسەیدا ئاماژەی بە کارتێکەریی ئەدەب و فەرهەنگی عەرەبی بە سەر عەلائەدین سەجادییەوە کردووە.هەر ئەم کەمایەسییەکە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

لە لێکۆڵینەوە سەبارەت بە بابەتی ئەم وتارەدا هەستدەکرێ، گرنگی و پێویستێتیی ئەنجامدانی ئەم لێکۆڵینەوەیەی دووچەندان کردۆتەوە.

١-٣. ئامانج و شێوەی لێکۆڵینەوە:

وەک باس کرا، ئامانجی سەرەکیی ئەم لێکۆڵینەوەیە خستنە پێش چاو و دیاری کردنی سیمای شێوەزارە کوردییەکانە لە کتێبی ***ڕشتەی مرواری***دا. لێکدانەوە و ناسینەوەی تایبەتمەندیی زمانییەکانی ئەم کتێبە و دەموراویژی جۆربەجۆر کە سەجادی تۆماری کردووە، لە تەوەرەکانی باسەکەیە. ئەم لێکۆڵینەوەیە بە شێوەی تەوسیفی-شیکاری ئەنجام دەدرێت.

١-٤. عەلائەدین سەجادی و *ڕشتەی مرواری*

بێگومان عەلائەدین سەجادی (١٩٠٧-١٩٨٤) - زادەی گەڕەکی قەتارچیانی شاری سنە (خەزنەدار، ٢٠٠٦: ٥٥/٧)- یەکێ لە گرنگترین کەسایەتییەکانی ئەدەبی کوردییە؛ بەتایبەت لە باری لێکۆڵینەوە و ڕادەستکردنی زانستە ئەدەبییەکانەوە. سەجادی وێڕای دامەزرانی بەشی ئەدەبی کوردی لە زانکۆی بەغدا لە ساڵی ١٩٥٩ وەکوو مامۆستای ئەو بەشە ئەرکی نواندووە (کۆمەڵە وتاری کۆنفرانسی زانکۆی گەرمیان: ٢٠٢١). هەژار (٢٠٠٧: ٤٦٨) وەکوو یەکێ لە ئەندامانی بنەڕەتیی کۆڕی زانیاریی کورد و خاوەنی چەندین بەرهەم ناوی بردووە. ئەم ئەدیبە لە پێش‌خستن و پێگەیاندنی پەخشانی کوردیدا و هەروەها لە جێ‌خستنی لێکۆڵینەوەی زانستییانە بە زمانی کوردیدا دەورێکی گرنگی بووە (بۆ نموونە بڕوانە: سەجادی، ٢٠٠٠ و هەروەها: هەر ئەو، ٢٠١٨). لەنووسیندا شێوەیەکی نوێی گرتووەتەبەرو لە هەندێ بابەتی نووسیندا بە داهێنەر دەژمێردرێت (هەژار، ٢٠٠٧: ٤٦٨). بەرهەمەکانی سەجادی چەند بوار دەگرنەوە کە گرنگترینیان بریتییە لە مێژووی ئەدەب، فۆلکلۆر و ئەدەبی زارەکی، لێکۆڵینەوەی ئەدەبی وڕەوانبێژی. سەجادی لە نووسینی چیرۆک و یادداشت و بابەتی بەکەڵکدا باڵادەست بووە و هەوڵی‌داوە خەڵک ئاگادار بکاتەوە (گەنجەیی: ٢٠١٦). لەم نێوەدا ***ڕشتەی مرواری*** کە دەکەوێتە خانەی فۆلکلۆر و ئەدەبی زارەکییەوە بە بۆنەی ڕزگارکردنی سامانێکی نەتەوەیی لە فەوتان بایەخێکی کەموێنەی هەیە و بێگومان یەکێ لە گرنگترین بەرهەمەکانێتی. ئەم بەرهەمە لە هەشت بەشدا پێشکەش کراوە کە بە شێوەی جیاجیا و هەروەها یەکجێش لە یەک بەرگدا چەندین جار لە چاپ دراوە. سەجادی بە گەڕان و پشکنین و دواندنی کەسانی جۆربەجۆر کە لە خەڵکانی زۆربەی ناوچە کوردییەکانیان تێدایە، ئەم بەرهەمەی کۆکردۆتەوە (بڕوانە: سەجادی، ٢٠١٥: ١٦٣/١). ئەڵبەت بە بەڵاوبوونەوە و ناسرانی کارەکەی، زۆر کەسی تر بابەتی لەم چەشنەیان بۆ ناردووە و ئەو بە ڕاگرتنی ئەمانەت تۆماری کردوون. هەژار لە ***چێشتی مجێور***ەکەیدا ئاورێکی لێ-

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

داوەتەوە و دانی بە هەبوونی قسەی نەستەق و نەزیلە و گاڵتەجارەکانیدا ناوە (هەژار، ٢٠٠٧: ٣٥). لە ڕۆژگارانی دواتردا کەسانی وەکوو حەجیێ جندی (٢٠٠٨) و فەقێ شێخ وەسانی (٢٠١٥) و ئیبراهیم ئەحمەدی (١٣٩٩) گۆشەگەلێک لە ئەدەبی فۆلکلۆریان لە فەوتان ڕزگارکردووە.

٢- تەوەری باس

٢-١. چوارچێوەی کاری عەلائەدین سەجادی لە *ڕشتەی مرواری*دا:

عەلائەدین سەجادی ئەم بەرهەمەی لە هەشت بەشدا پێشکەش کردووە. ڕواڵەتی کار زنجیرەییبوونی بەرهەمەکە پیشاندەدات. هەر بەرگێکی ئەم کتێبە بە سەر چەند بەشدا دابەشکراوە و بۆ هەر بەشێک ناونیشانێک تەرخانکراوە. هەندێ لە ناونیشانەکان لە چەند بەرگدا دووپاتکراونەتەوە. هەڵبژاردنی ناونیشانی هەر بەش بە لێکدانەوەی بابەتەکانی ئەو بەشە، تا ڕادەیەک هەبوونی پلانێکی لەپێشداڕێژراو بۆ بەرهەمەکە دەسەلمێنێت؛ گەرچی تاکوتەرا لە تەوەری بابەتی ناونیشانەکە دوور دەکەوێتەوە.

٢-٢. شێوەزاری کوردی لە *ڕشتەی مرواری*دا:

عەلائەدین سەجادی هەوڵیداوە هەر بابەت و نەزیلە و قسەیەک کە تۆماری دەکات، ئەگەر وتوویژ و دەمڕاوێژێکی تایبەتی تێدایە، بە هەمان شێوەی خۆی تۆماری بکات و هیچ گۆڕانێکی بە سەردا نەهێنێ. بەو واتایە هەوڵیداوە ڕاستەوڕاست بە هەر شێوەزار و بنزار و بە هەر دەمڕاوێژێک بە گوێی گەیشتووە، بەو شێوەیە بینووسێتەوە و تۆماری بکات؛ گەرچی خۆی (٢٠٠٠: ٣) پێی وایە کە گێڕانەوەی زاربەزاریدەبێتە هۆی گۆڕان و تێکەوتنی کەم-وزیادی لە بابەت و دەقی گێڕانەوەکەدا.

لێرە دەبێ پەنجە بۆ خاڵێکی گرنگ ڕاکێشین کە لە کاری سەجادیدا بەدی-دەکرێ؛ ئەویش ئەوەیە کە عەلائەدین سەجادی خۆی هۆشی بە لای زاراوە و شێوەزارە کوردییەکانەوە بووە و وەکوو تایبەتمەندییەکی زمانی کوردی درکی پێکردووە؛ بۆ نموونە لە بەرگی ٤ (سەجادی، ٢٠١٥: ١٢٣/٤)دا دەڵێ: «دێی سێگرتکان هەر لەو وڵاتی کۆیە، ئەمانە زۆرتر شێوەی قسەکردنیان ئەچێتەوە سەر هەمەوەن». سەجادی (٢٠١٥: ١٦٣/١) هەروەها ئاماژەی بە بەوە داوە کە لە ئەنجامی گەڕان و پشکنین بۆ کۆکردنەوەی ئەم بەرهەمە کۆمەڵێ «وشەی کوردیی پەتی»ی ڕادەستکردووە. زمانی ئەم کارە سامانێکی بەنرخی لە شێوەزارەکانی کوردیی ڕاگرتووە و پاراستوویە. لەم بەرهەمەدا نووسەر کەڵکەڵەی زمانی ئەدەبی و زمانی نووسینی و زمانی پێوەری خستۆتە لاوە و شێوازی لێکۆڵینەوەی زانستییانەی فۆلکلۆر و ئەدەبی زارەکیی گرتۆتە بەر.بۆیە دەبینین ئەندام لە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

چەندین ناوچە و عەشرەت و هۆز و تاقمی کۆمەڵگای کوردی لەم بەرهەمەدا هەر یەک بە زاری خۆی، ئامادەیە و سیمای شێوەزاری خۆی تێدا دەبینێتەوە. یەکێ لە ڕەهەندەکانی گرنگیی ئەم بەرهەمە لێرەدایە.

٢-٣. چەندێتیی شێوەزارە کوردییەکان لە *ڕشتەی مرواری*دا:

ئەو شێوەزارانەی لە ڕشتەی مرواریدا دەرکەوتوون و دەقێکیان پێ تۆمار کراوە، بریتین لە: ئەردەڵانی، هەولێری، جافی، شارەزووری و موکریانی لە ژێرلقەکانی کرمانجیی ناوەڕاست؛ کرمانجیی سەروو، هەورامی و گۆرانی. بۆ ئەوەی کە لێکۆڵینەوەکە شێوازێکی زانستییانەی هەبێ، لە ژێر ناونیشانی لقەکانی کرمانجیی ناوەڕاست، کرمانجیی سەروو، کرمانجیی خواروو، هەورامی و گۆرانیدا بابەتەکان پۆلێنبەندی دەکەینەوە.

خاڵێکی گرنگ کە دەبێ ئاماژەی پێ بکەین ئەوەیە کە نووسەر کتێبەکەی بە زمانی کرمانجیی ناوەڕاست نووسیوەتەوە. بۆیە تەوەری باسەکان و ئەوەی دەقی زۆرینەی کتێبەکەیە بەم شێوەزارە نووسراوە. شێوەزارەکانی تر زۆرتر لە دوو توێی وتووێژدا و یا بە شێوەی دەقێکی وەرگیراو دەرکەوتووە.بەڵام تایبەتمەندییەکی گرنگ لە کارەکەیدا بەر چاو دەکەوێت؛ ئەویش ئەوەیە کە درێژەداربوون و تێکئاڵانی گێڕانەوەکان وێڕای زۆربوونیان، لەوانەیە بەرەو ئەو باوەڕەمان بەرن کە خودی عەلائەدین سەجادیش کە زمانی بنەڕەتیی کتێبەکەی لەسەر کرمانجیی ناوەڕاست دامەزراندووە، هەندێ جار تێکەڵی کردوون و کەوتۆتە ژێر کاریگەریی ئەو شێوەزارەوە کە لە دوو توێی وتووێژەکاندا دەکەوێتە نێو دەقەکەوە؛ بۆ نموونە کاتێ باسێک دەگێڕێتەوە کە کەسایەتییەکی کرمانجیی سەرووی تێدایە، دیارە قسەکان هەر بەو زارە گواستراوەتەوە؛ ئەو شوێنەی کە لە دۆخی ئاساییدا سەجادی بە کرمانجیی ناوەڕاست دەینووسی، کردوویەتە کرمانجیی باکوور: «... لە بەرزان هەندێ کەس هەڵئەپەڕین؛ مەلایەکیش چوو سەرچۆپییەکەی لە دەست وەرگرتن؛ خەڵکەکە وتیان: ئەزبەنی ئەم فەلەهین!؟ تۆ بۆچی داوەتێ لگەل مە تکێ؟ مەلا وتی: هوون فەلەهن ئەژک قەشێ وە! **وان گوتن:** ئەزبەنی چ دبێژی؟ تۆ پێغەمبەری مەیی، نە قەشەیی. **گوت:** ئەز نشێم شەفاعەتا وا حەما بکەم، ئەز قەشەمە!...» (سەجادی، ٢٠١٥: ١٦/٢).

ئەو بەشەی «وان گوتن»و «گوت» کە نووسینی خودی سەجادییە، دەبوو لەسەر چوارچێوەی زمانی بنەڕەتیی کتێبەکە بیایەن و بیگوتایە: «ئەوان گوتیان» و «گوتی». بە گشتی هەندێ جار زارەکانی تریش دەکەونە نێو چوارچێوەی زمانی گێڕانەوەکە و زۆرێک لە بابەتەکەی پێ دەنووسرێتەوە.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

٢-٤. کرمانجیی ناوەڕاست

هەروەک ئاماژەمان پێدا بنەمای زمانی نووسینیی *ڕشتەی مرواری* زمانی کرمانجیی ناوەڕاستە کە عەلائەدین سەجادی لە سەرجەمی بەرهەمەکەیدا بەکاریهێناوە. لە بەرهەمی بەرباسدا ئەم زمانە تەوەر و کۆڵەکەی سەرەکیی خانەی زمانی نووسینەکەی پێکهێناوە. نموونەی ئەم زمانە لە چەند شوێندا بەر چاو دەکەوێ:

٢-٤-١- لە سەرەتاکاندا

یەکەم لە دەسپێک و سەرەتا و پێشەکییەکاندا؛ وەک لە «سەرەتا»ی بەرگی یەکەمدا دەنووسێت: «گێتیی ئەدەب، گێتییەکی فراوانە؛ نامەوێ لەوە بدوێم. ئەگەر یەکێک ویستی بە پوختی لێی تێبگا، تەماشای کتێبی *مێژووی ئەدەبی کوردیی* عەلائەدین سەجادی بکا» (سەجادی، ٢٠١٥: ٥/١). لێرە دەبینین کە بە زمانێکی ئەدیبانە و فەرمی، هەروەکوو زمانی نووسینی ئەو بەرهەمەکانی تری دەنووسێت. خۆیشی بە سێهەم کەسی تاک ناودەبات. لەم بەشەدا تایبەتمەندیی زمانە ئەدەبییە فەرمییەکەی بە تەواوەتی ڕاگرتووە. ئەم سەرەتایە لە هەموو هەشت بەرگەکەدا بەدیدەکرێت و لە هەر کامیدا بە پێی پێویست باسێکی نووسیوە.

٢-٤-٢- لە نێوەندی گێڕانەوەکاندا

دووهەم لە نێوەندی گێڕانەوەکانیدایە؛ وەکوو: «کابرایەکی کورد ڕۆژێک لەو شارەزوورەوە تای لێهاتبوو. ڕۆژەکە زۆر گەرم بوو. هەر چەند داوای ئاوی دەکرد، ئاوی ساردی دەست نەدەکەوت. ئاوی گەرمیان ئەدایە و هیچ هەوایەکی فێنکیشی نەئەدی. ئەوندە هەبوو شاخی هەورامان لە دوورەوە دیار بوو...» (سەجادی، ٢٠١٥: ٨٩/١). نموونەی ئەم بابەتە زۆرە و لە سەرتاپای بەرهەمەکەدا دەبینرێت.

٢-٤-٣- لە پاشەکییەکاندا

ئەم بەرهەمە لە هەندێ بەرگیدا پاشەکییەکی بۆ دانراوە؛ وەکوو لە بەرگی دووهەمدا دەبینین کە نووسەر لە ژێر نانیشانی «دوایی»دا باسێکی کورتی هێناوە. لێرەدا فەرموویە: «ئەوا بەرگی دووهەمی **ڕشتەی مرواری** لە ژێر چاپ دەرچوو، کەوتە بەر دەست خوێندەوارانەوە. من ماوەیەکی چەند ساڵییە لەگەڵ ئەم کتێبە خەریکم ...» (سەجادی، ٢٠١٥: ٢/ ١٥٨).سەبارەت بە ئەوەی لەم سێ تەوەرەدا دەیبینین، دەتوانین بڵێین کە زۆرینەی بەشەکانی ئەم کتێبە بەم شێوازە و بەم شێوەزار و دەموراوێژە نووسراوەتەوە کە تایبەتمەندیی سەرەکیی زمانی نووسینەکانی عەلائەدین سەجادییە.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

٢-٤-٤- ئەردەڵانی (سنەیی)

یەکێ لەو شێوەزارانەی بارستاییەکی زۆری لە کتێبی ***ڕشتەی مرواری***دا داگیر کردووە، شێوەزاری ئەردەڵانی یا سنەییە. لە تایبەتمەندییەکانی بەرچاوی ئەم شێوەزارە گۆڕانی پیتی «ب» بۆ «و» و «و/وو»ی نێو دۆخی گەردانی کردارەکانە بۆ «گ»؛ وەکوو چۆن «دیوە» دەبێتە «دیگە»؛ بۆ نموونە: «سەی سەقا و باڵانتەران گوێیان پێوە **وێ**، گوێی دوژمن کەڕ **وێ** و چاوی گشت وردەشاتری و گەلایی کوێر **وێ**!... ڕوانیم **پیاگێکیریش-چەرمگی** نوورانی لە سەر بەردەکەی مەحموود گاوانی لێ **هەڵاژیاگە**» (سەجادی، ٢٠١٥: ٢٣/١). لەم نموونەیەدا جگە لە جێگۆڕکێی «و» و «ب» بۆ «گ» لەو وشەگەلەدا کە دیاری کراون، هاتنی وشەی «گشت» ئەو ئەدگارەی شێوەزاری ئەدەڵانی زیاتر دەچەسپێنێت. هەروەها وەکوو: «... پاشا! من ماستم **هاوردگە** توێژی **نەشکیاگە**، گەردی لێ **نەنیشتگە**...» (سەجادی، ٢٠١٥: ١٠٥/١).

لە نموونەیەکی تردا هەندێ تر لە تایبەتمەندییەکانی ئەردەڵانی دەبینین: «پیاوێک هەبوو لە سنە مەولووی ناو بوو؛ دراوسێیەکیان هەبوو ئائەسکەری ناو بوو. ئائەسکەر لەوانە بوو چەوری ئەدا لە سمێڵی و ئەیوت: چێشتەکەمان چەور بوو. بە دەمیشیەوە قورقێنەی درۆزنەی لێئەدا. ڕۆژیک مەولوو سەبەتەیەک سێفزەوینیی ئەبردەوە بۆ ماڵەوە. ئەبوایە بە بەر دەرگای ماڵی ئائەسکەریشا بچوایەتەوە. نەیئەویست ئائەسکەر بەمە بزانێ. سەری سەبەتەکەی داپۆشیبوو. کە بەوێدا تێپەڕی ئائەسکەر لە بەر دەرگادا وەستابوو. لێی پرسی: مەولوو ئەوە چەس لە ناو ئەو سەوەتەدا داتپۆشیگە؟ مەولوویش ئەڵێ: ئائەسکەر ئەوە ئەو چتەسە کە گەرەکمە ئێوە نەزانن چەس» (هەمان: ١٠٨/٥). هاتنی «چەس» لەم گێڕانەوەیەدا هەڵگری ئەدگارێکی ئەردەڵانییە. هەروەها خاڵێکی تر کە لێرە دەرکەوتووە ئەوەیە کەلەم گێڕانەوەیەدا ئەدگاری کارتێکراوێتیی عەلائەدین سەجادی هەست دەکرێ؛ لەوەیدا کە لە ئەدەڵانیدا پیتی «دا» لە کۆتایی وشەکاندا بەکارناگیردرێ و زۆرتر «دال»ەکەی دەسوێ و هەر «ا» بێژەدەکرێت.

یەکێ تر لە تایبەتمەندییەکانی شێوەزاری ئەردەڵانی ڕەچاوکردنی جیاوازیی نێوانی «بوون: بودن» و «بوون: شدن»ە. بەم شرۆڤەیە کە یەکەمیان پیتی «ب»ەکەی بە ساغی دەمێنێتەوە، کەچی دووهەمیان لە گەرداندا «ب»ەکەی دەبێ بە«و»؛ وەکوو: «کە چووم بۆ حەج لەو دەشتی عەرەبستانە غەزەوێکی خوایان هاورد و ناویان نا حوشتر.... حوشتر **نەو** تاوێرێک **وو**، ملێکی پێچوقەمچ؛ ئەو ساڵە چووبوومە دیوەخانەکەی سەی ئەحمەدی بابەڕەسووڵ لە سلێمانی شتێکیان بۆ هاورد پێیان ئەوت نێرگەلە؛ شتێکی پێچپێچی پێوەبوو ئەتوت سوجەماری شارەزوورە.... ملی ئەو حوشترەش لەو مارپێچە ئەچوو... هەر ئەوندە بەرز **وو** ئەتوت چوار هەسوونت خستگەسە سەر یەک...» (هەمان: ٥٦/٥)؛ لەم گێڕانەوەیەدا «نەو» لە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

جێی «نەبوو»، «تاوێرێک وو» لە جێی «تاوێرێک بوو»، «بەرز وو» لە جێی «بەرز بوو» هاتوون؛ لە هەمان حاڵدا دەبینین کە لە «پێوەبوو»دا «ب»ەکە وەک خۆی بە ساغی ماوەتەوە. (هەروەها بۆ سنەیی برووانە: ٥١/٥، ٤٦/٥).

ئەدگارێکی تر لە ئەم بابەتەدا ئەوەیە کە لە بەیت و گۆرانی فۆلکلۆریشدا ئەم دابەشکارییە شێوەزارییە بەر چاو دەکەوێ؛ وەک ئەم بەیتە: «ماڵەوە ماڵیە وەک مانگای چڵێس/زوڵفی لوول داگە وەک پەتکە گوریس» (سەجادی، ٢٠١٥: ٧٦/٢). (بۆ نموونەی زۆرتری ئەردەڵانی بڕوانە: هەمان: ٨٣/٤).«پیاوێک هەبوو لە سنە مەولووی ناو بوو؛ نەخۆش ئەکەوێ ئەچێتە لای حەکیم برایم. حەکیم برایم پسووڵەی بۆ ئەنووسێ بۆ لای سەید شەریفی دەوافرۆش بۆ دەرمان. مەولوو ئەچێ دەرمانەکە ئەکڕێ، بەڵام نایخوا. پاشان ئەچێتەوە بۆ لای حەکیم برایم و ئەڵێ چاک نەبوومەتەوە. ئەویش ئەڵێ: دەرمانەکەت خوارد؟ ئەڵێ: نە و ئەڵێ: سەندیشت؟ ئەڵێ: بەڵێ! ئەڵێ ئەی بۆچ نەتخوارد؟ ئەڵێ: حەکیم برایم! تۆ پووڵت خەرج کردگە تا **بووگی** بە حەکیم؛ ئەشێ **زیننەگانی** بکەی، ئاغای سەی شەریفی **دەوافرۆشیچ** پووڵێ سەرف **کردگە** تا **بووگە** بەو دەوافرۆشە، **ئەیچئەشێزیننەگانی** بکات، **منیچ** پووڵم **داگە** بە دەواکە و **نەمخواردگە** گەرەکمە بمێنم **زیننەگانی** بکەم!»؛ لەم گێڕانەوەیەدا جگە لە دەمەڕاوێژی تایبەتی ئەردەڵانی، ئەو وشانەی کە پڕڕەنگکراونەتەوە نیشانە و تایبەتمەندیی ئەم شێوەزارەیان پێوەیە؛ لە هاتنی «گ»، «یچ» لە جێی «یش»، «ئەشێ» لە جێی «ئەبێ» و شێوەی تایبەتی دەربڕینی «زیننەگانی». (بۆ نموونەی زێدەتری ئەم بابەتە بڕوانە: هەمان: ٦٥/٦، ١٠٧).

٢-٤-٥- هەولێری

لە گرنگترین دیاردەکانی شێوەزاری هەولێری بەکارهێنانی «لۆ» لە جێی «بۆ» و جێگۆڕکێی «ر» سووک و «لام»ی قەڵەوە. لە نووسینی شێرزاد حەسەنیشدا ئەم ئەدگارە بەدیدەکرێ؛ وەکوو: «با **لۆ** دوا جار چاوم پێی بکەوێ» (حەسەن، ٢٠٠٥: ١٤٢/٢؛ هەروەها بڕوانە: هەمان: ٢١٧/٢، ٢١٩). لە *ڕشتەی مرواری*دا وەکوو: «سەید کە سەیر ئەکا قاقەزەکەی هەڵپچڕاوە، پێێ ئەڵێ: **لۆ** ئەم قاقەزەت هەڵپچڕیوە؟ ئەویش پێی ئەڵێ: تۆ خۆت ئەزانی من نەخوێندەوارم، پۆستەچییەکە هێنای بۆ من و منیش ناوم سەی عەولقادرە، لام وابوو هی منە، دام بە یەکێ بۆی خوێندمەوە، پاشان زانیم هی من نییە و هی تۆیە ئیتر من چووزانم. ئەویش ئەڵێ: **کوو** نازانیت مردیت مرێ!؟ تۆ نابێ **ئەقرت** ببێ ئاخر **کوولۆ** تۆ دەنووسن «مەولانا» تۆ کەی مەولانا بوویتە؟» (سەجادی، ٢٠١٥: ٦٢/٣)؛ ئەوی ئەدگاری هەولێری بێ لەم گێڕانەوەیەدا لە «لۆ»، «کوو»، «ئەقر» لە جێی «بۆ»، «چۆن» و «ئەقڵ»دا دەرکەوتووە. هەروەها وەکوو: «لەو کاتەدا کرمانجێ هەبوو ناوی عەزیز بوو، هات بە سەرا و سەیری کرد

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

ماملاستا زۆر عاجزە بە دەست ئەفەندییەکەوە. وتی ماملاستا ئەوە **لۆ** وا **حاجزی**؟ وتی: وەڵڵا **حەزیز** ئەم ئەفەندییە شڕی کردیمە. وتی: **لۆ**؟ وتی پرسیارێکی وای لێ کردیمە نایزانم و ئەویش **دەرێ** من دەیزانم...» (هەمان: ١٠٧/٥)؛ لێرەش جگە لە «لۆ: بۆ»، هاتنی «ح» لە جێی «ع» و گەردانی تایبەتی کردارەکان لە چەشنی «کردیمە» لە جێی «کردووم»، و هاتنی «دەرێم» لە جێی «دەڵێم» لە تایبەتمەندییەکانی ئەم شێوەزارەیە. لە شوێنێکی تردا هاتووە: «... جا ئەم مام وسوویە هەروەخت تووشی مەلا عەبدوڵڵا ئەبوو ئەیوت: ماملاستا قسەیەکم هەیە **بیرێم** یا **نەیرێم**؟ ئەویش ئەیوت: **بیرێ**...» (هەمان: ٨٠/٤)؛ لێرە دەبینین کە «ر» سووک لە جێی «لام»ی قەڵەو نیشتووە. هەروەها: «خزمە! نابێ نا! **کوو** غەیرە دەچنە سەر مانگ و دەچنە ڕۆخی!؟ مانگ نووری خودایە، لە ژوور چوار ئاسمانانە، خوا **کوو** نووری موبارەکی خۆی بەم کافر و زەندیقانە پیس دەکا؟ ئەوی باوەڕیشی پێیان هەبێت **بەحەشتی** بە چاوی خۆی نابینێ، ئەوە هەموو **فرتوفێرە** ئەم فەرمەسۆنانە **دایاننایتەوە** بۆ وەرگێڕانی **خەرکی**... ئای هاوارم! **ماری** وێرانم! ...» (هەمان: ٤٦/٧)؛ لەم دەقەدا چەندین ئەدگاری شێوەزاری هەولێری وەکوو هاتنی «کوو» لە جێی «چۆن»، «ح» لە جێی «هـ» (لە بەحەشت)، «ر» سووک لە جێی «لام»ی قەڵەو (لە فرتوفێر، ماری وێرانم) ، شێوەگەردانی تایبەتی کردارەکان وەکوو «نایتەوە» لە جێی «ناوەتەوە» دەرکەوتووە.

٢-٤-٦- جافی و شارەزووری(هەڵەبجە-جوانڕۆ)

ئەم شێوەزارە لە ڕاستیدا ژێرلقێکی ئەدەلانییە و بە دەمەوڕاوێژ جوێ دەکرێتەوە. لە باسێکی سەر بە وەسمان پاشای جافدا سەجادی ئاوای گێڕاوەتەوە:«... سلێمان! ئەم ماستە لە بنەوە کێ خواردوویە؟ ئەڵێ: پاشا! من ماستم هاوردگە تووێژی نەشکیاگە، گەردی لێ نەنیشتگە. پاشا ئەڵێ: ڕاست **یێژی** تووێژی ها وە سەرەوە، لە شوێن خۆی، بەڵام لێشی خوریاگە، بڕوانە تەپیگە!» (هەمان: ١٠٥/١)؛ جگە لە تایبەتمەندییەکانی تری ئەم شێوەزارە کە لە «گ»کاندا دەردەکەوێ، لەم شێوەزارەدا بە شێوەیەکی تایبەت «یێژی» دەنیشێتە جێی «ئێژی». هەروەها لەم شێوەزارەدا کرداری لە چەشنی «نووسیویەتی» بە شێوەی «نووسیویەسی» دەبێژرێت؛ وەکوو: «... ئەرێ بەچکە شاری! تۆ بۆچ ئەمەندە بێفەڕی؟! ئاخر **نایێژی** وە بێ تیفتیفە خوا چۆن **قەوڵیەسی**؟!» (هەمان: ١٠٣/١)؛ واتە «خوا چۆن قەبووڵیەتی؟». یا وەکوو: «... ئەویش ئەیوت: بۆچی جمێن ئەدەن؟ مێوژم فرۆشتگە وە خاڵە ئەحمەد، پارەکەی **نەداگمەسێ**؛ دوێنێ هاتم شەروەتێکی دامێ – وە قوزەڵقۆرتم وێ-... هەمانەکەشی لێ **گلداگمەسەوە**...» (هەمان: ٨٩/٤)؛ بە گشتی لەم شێوەزارەدا پیتی «س» لە هەندێ کردار و حاڵەتی گەردانی بڕێ کرداردا دەنیشێتە جێی «ت»؛ لە چەشنی «نەداگمەسێ» لە جێی «نەداومەتێ» و «گلداگمەسەوە» لە جێی «گلداگمەتەوە».یا وەکوو:«پیاوێک هەبوو عەلی مامەیان پێ ئەوت خەڵکی ئەو وڵاتی خانەقینە و دەروێشی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

شێخ بوو؛ کە سەیری کرد عالەم شپرزەن بۆ باران، سەری بەرز کردەوە و وتی: ئەرێ خوا! **وەقورڕوانیوم**، بۆچ خۆت نەتئەزانی **ئەیە** بەشی گەرەکە؛ هاتی لە هەوەڵەوە چی **هەوو نەوو** لە خەزێنەکەتا گشتت **وەم لا** و **وەو لادا** پرژاند و ئەوا ئێستە **وە** دەس **حاڵەمەکەوە** داماگی، هەر چەن ئێژن **وە** قوروانت **وە** چۆڕێ باران، تۆ هەر **جواویشیان** نادەیتەوە؟ ئەمە کار بوو تۆ کردت؟» (سەجادی، ٢٠١٥: ١٣٠/٤). تایبەتمەندییەکانی ئەم شێوەزارەش لە گوێنی ئەردەڵانی و زۆرتر برێتییە لە جێگۆڕکێی «ب» و «و»؛ «و/وو» بۆ «گ»؛ هاوبەشییەکیش لە نێو ئەم شێوەزارە و هەندێ تایبەتمەندیی نێو هەولێر و سەردەشتی و خۆشناوەتییدا لە بێژەکردنی «ح» لە جێی «ع» و «هـ» بەدیدەکرێ.

٢-٤-٧- موکریانی

شێوەزاری موکریانی لە ڕاستیدا وەکوو یەکێ لە ژێرلقەکانی کرمانجیی ناوەڕاست، لە ڕشتەی مرواریدا دەبینرێت و هەندێ ئەدگاری ئەم شێوەزارە تۆمار کراوە. بۆ نموونە: «کابرایەک ... هەبوو **عەمەدی** وەتمانی ناو بوو. لێیان پرسی: ئەرێ مام **عەمەد**، مام بایز لە لایەن دین و دیانەتەوە چۆن پیاوێکە؟ وتی: بە خودای بابم، خودای لێم هەڵناگرێ، دیومە **ڕۆژووان** بخوا، بەڵام نەمدیوە **نوێژان** بکا!» (هەمان: ٤٧/٥). هاتنی «خودای»، «ڕۆژووان» و «نوێژان» بە ساختی کۆ لە ئەدگارەکانی شێوەزاری موکریانییە.

٢-٥- کرمانجیی سەروو

بە پێی پشکنین و خوێندنەوەی ڕەخنەگرانەی *ڕشتەی مرواری* دەتوانین بڵێین کە کرمانجیی سەروو کەمترین دەرکەوتەی بووە لەم کتێبەدا. بەڵام بە هەر حاڵ چەند نموونەیەکی لێ دەبینین؛ وەکوو:«... لە بەرزان هەندێ کەس هەڵئەپەڕین؛ مەلایەکیش چوو سەرچۆپییەکەی لە دەست وەرگرتن؛ خەڵکەکە وتیان: ئەزبەنی ئەم فەلەهین!؟ تۆ بۆچی داوەتێ لگەل مە تکێ؟ مەلا وتی: هوون فەلەهن ئەژک قەشێ وە! وان گوتن: ئەزبەنی چ دبێژی؟ تۆ پێغەمبەری مەیی، نە قەشەیی. گوت: ئەز نشێم شەفاعەتا وا حەما بکەم، ئەز قەشەمە! وتیان: ئەزبەنی حو دبێژی ئەز پێغەمبەرم، تۆ چەقان پێغەمبەر نێ؟!...» (سەجادی، ٢٠١٥: ١٦/٢). (بۆ نموونەی تری لەم چەشنە بڕوانە: هەمان: ٤٥/٥). «مەلا فەتحوڵڵای هەرتەل لە گوندی بێتواتە ئەگەڕێتەوە بۆ گوندی هەرتەل. لە ڕێگادا تووشی شوانێک ئەبێ لێی ئەپرسێ: مام شوان پەزێ تە چەندن؟ ئەڵێ: مامۆستا ئەپێنجن. ئەڵێ: ئەچەند مێنە، ئەچەند نێرن؟ ئەڵێ: مامۆستا دوو ئەنێرن، سێ ئەنێرن. ئەڵێ: ما ناری هەر پێنج نێرن؟ ئەڵێ: مامۆستا ئاخر من وەکوو تە سەفێح نیمە. ئەڵێ: لەپێکەت زمان کەوێ ئەری زارت لە زیانی دانینە!» (هەمان: ٣٤/٤)؛ بەکارهاتنی جێناوی «تە» لە بری «تۆ»، دەنگیلەی سەرە «ە» لە لێکدراوی وەکوو «ئەچەند مێنە» و وشەی «ما» لە واتای «بۆچی» لە تایبەتمەندییەکانی ئەم

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

شێوەزارەیە کە لەم گێڕانەوەیەدا دەرکەوتووە.هەروەها وەکوو: «... کوڕێکیان ئەڵێ: سە بۆ من بابە بۆ تە» (هەمان: ٦٦/٦).

٢-٦-٦. کرمانجیی خواروو

زاری کرمانجیی خوارووش لە *ڕشتەی مرواری*دا چەند گەواهێکی بۆ خۆی هەیە. یەکێ لەم نموونانە بە شێوەزاری کەڵهوڕی هاتووە. ئەویش خاڵێکی سەرنجڕاکێشی لە خۆیا ڕاگرتووە؛ ئەوەی کە بەندێک لە نێو گێڕانەوەکەدایە، ئەو بەندە بەم شێوەزارە هاتووە: «ژنێکی کورد منداڵێکی کۆرپەی هەبوو، هەڵێئەپەڕاند و ئەم بەیتانەی بە سەرا هەڵئەدا: خوا بیدا نیازم/حەو **ژنەڕات** بخوازم/یەکی تورکی تەماشا/یەکێکی داودپاشا/یەکێ **ڕایسەر** سینە/یەکێ **ڕای** پەڕۆ پینە/یەکێکی **ڕای** دەرکۆڵێن» (هەمان: ١٤٦/٥). ئەم نموونەیە دەکرێ لە ژێر ناونیشانی زاری «گۆرانی»شدا پۆلێنبەندیی بکەین. بەتایبەت کە لە بەیتێکیدا هاتووە: «یەکێکی **پەی** تیکە گلین/یەکێکیش ڕای چڵمەڵقوڕین» (هەمان). لەم چەند بەیتە فۆلکلۆرەدا کە دەتوانین بڵێین بە شێوەزارێکی تێکەڵ تۆمار کراوە، «ڕا» بە واتای «بۆ»، نەهاتنی «ی» لەپاڵخستن لە «سەر سینە» لە جێی «سەری سینە» گرنگترین ئەدگار و تایبەتمەندییەکانی ئەم شێوەزارەی لە خۆیدا هەڵگرتووە. لە دوو توێی حیکایەتێکی تردا کە لە شاری کرماشان ڕوویداوە، گێڕانەوەیەکی کورتی کەڵهوڕیی تۆمار کردووە: «ڕا وا کەی؟» (هەمان: ١٣٤/٤)، واتە: «بۆ وا دەکەی؟». هەروەها: «خەلیل ژنەکەی هەر **دویتئەهاورد** تا **بیووە** هەشت. کاورا لە گیان خوەی عاجباتی هات؛ **ژنەی** تەڵاق دا و **دوتێکی** تری **هاورد. ئەی** کەشە ماشەڵڵا **ئەیە** دوو دوو **دوت** ئەهاورد؛ بە گشتی کار خواس ئەیەم **نییەوود** دەس لە کار خوا با» (هەمان: ١٣١/٤). لەم گێڕانەوەیەدا هاتنی «دویت» لە جێی «کچ»، «ژنەی» لە جێی «ژنەکەی»، «نییەوود» لە جێی «نابێ» لە ئەدگارەکانی شێوەزاری کەڵوڕین و هەندێ تایبەتمەندیی تری وەکوو «ئەهاورد» لە جێی «دەهێنا» و «س» لە «کار خواس»دا لەگەڵ ئەردەڵانیدا هاوبەشە.هەروەها وەکوو: «دەروێشی کەڵوڕ لەو کوردەوارییە بە گوندەکانا ئەسووڕێنەوە... بە دەم دەفلێدانەوە گوایە زیکر ئەکەن، ئەڵێن: هۆ عەباس! تەیرێ مەیرێ کاینات! هۆ دایە گەورە ئەمە بە دەرکی گونات، چیزێ میزێ ڕای دەروێش بنێرە!» (هەمان: ٧٣/٦). لەم بەشەدا بەس «چیزێ میزێ» و «ڕا» بە واتای «بۆ» نیشانەی شێوەزاری کرمانجیی خوارووە.

«... دوکتور تووڕە بوو وتی: کاورا! تو هیچ شەرم ناکەی؟! من **یەی** سەعات ... **وازیکردم** چوار قڕان **وە پێم دەی؟**» (هەمان: ٧١/٦). لە نیشانەکانی کرمانجیی خواروو لەم قسەیەدا «یەی» لە جێی «یەک»، «وازی» لە جێی «بازی» و «وە پێم دەی» لە جێی «پێم دەدەی» دەبینرێت.هەروەها وەکوو: «... <u>ئەی قەرە</u> ئەو کارە مەکە، لەو دنیا <u>ڕای</u> جواو وە زەحمەت <u>کەفی</u>...» (هەمان: ٦٣/٦). ئەو بەشانەی دیاری کراون بە ڕاشکاوی ئەدگاری شێوەزاری

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

کرمانجیی خوارووییان پێوەیە. یا لە چەشنی:«... ناچار دۆسە بە دایکەکەی (دایکی منالەکەی) وت: هەستە نان و چایەک **ڕایئەیدالکخیزە** بکە. ئەمجا لە بەر خۆیەوە ئەیوت: من لە **کوو** هووهوو لە کووا لک لە کوو ڕەوزە لە کووا دەسا داوو هەقم لە خوا **بسەنیڕای** ئەی کەتنە!» (هەمان: ٢٧/٧)؛ دیسان «ڕا» لە جێی «بۆ»، «دالک» لە جێی «دایک»، «کوو» لە جێی «کوێ»، «بسەنی» لە جێی «بسێنی» لە تایبەتمەندییەکانی ئەم شێوەزارەیە.

٢-٧. هەورامی

کەسایەتی و خەڵکی هەورامیش لە *ڕشتەی مرواری*دا ئامادەییان هەیە؛ وەکوو: «کابرایەکی هەورامی وتی: هەنی فرەم واردەن. کابرای هاوڕێی وتی: کۆگە یانەت وێران بۆ؟ وتی: جە ماڵوو سانی؛ سان جەباڵەخانەیەکی مەواردش توێکڵەکەش فڕێ مەدا، زۆرابوو خزمەتکاری مەکڕانەوە، منیچ کڕناوکڕناوم کەردەن!» (هەمان: ٦١/١). شێوەی دەرکەوتنی کردارەکان وەکوو «واردەن» و هەندێ وشەی تایبەتیی هەورامی وەکوو «جە» لە جێی «لە»، «وو» لە جێی «ی» ئیزافە و بەتایبەت پاتبوونەوەی وشە بۆ جەختی زیاتر (لە «کڕناوکڕناوم»دا) لە تایبەتمەندییەکانی هەورامییە کە لەم گێڕانەوەیەدا دەرکەوتووە. بە گشتی لە *ڕشتەی مرواری*دا ئەوی دەرکەوتەی هەورامییە، لە سەرەتای گێڕانەوەکەیەوە ئاماژە بە «کابرا» یا «پیاو» یا «کەس»ێکی «هەورامی» دەکرێ. وەک لەو نموونەی سەرەوە و لە نموونەیەکی تردا دەڵێ: «کابرایەکی هەورامی لە شوێنێک دانیشتبوو، ...» (هەمان: ١٤٤/٣). ئینجا دەموڕاوێژ و زارەکەشی وەک خۆی گواستۆتەوە: «ئێستا بابەتیی خاس ئەمەنەن، من باوکم خواش بیامەرزۆ کراسێکیش جە متقاڵش کەردەن ...» (هەمان)؛ «بیامەرزۆ» لە چەشنی «بیامەرزێ: بیبەخشێ»، «جە» و «کەردەن» لە ئەدگارەکانی هەورامین. خاڵێکی سەرنجڕاکێش لەم گێڕانەوەیەدا ئەوەیە کە عەلائەدین سەجادی یا ئەو کەسەی گێڕاویەتەوە، گۆڕانێکی بە سەریدا هێناوە و «باوک»ی لە جێی «تاتە» و «کراس»ی لە جێی «گجی» داناوە. (هەروەها بۆ هەورامی: ٤٩/٥، ٤٥/٥، ٣٧/٥).

٢-٨. گۆرانی

زاری گۆرانی وەکوو یەکێ لە مەزنترین و بەربڵاوترین زارە کوردییەکان دێتەئەژمار. خاڵی هاوبەشی نێوان هەورامی و کەلوڕی و لقەکان تری کرمانجیی خواروو لە گۆرانیدا کۆدەبنەوە. وەکوو: «... ئەگەر مەواچۆ چێش مەوانی....» (هەمان: ٦٦/٦). لە گۆشەنیگایەکی ترەوە دەکرێ لە گەڵ کرمانجیی خوارووا پێکەوە باس بکرێن.

٢-٩. هەندێ شێوەزاری عەشرەت و هۆزەکان

لە نێو شێوەزارە کوردییەکاندا هەندێ هۆز و عەشرەت هەن کە لە چەند خاڵێکی دیاریکراودا دەموڕاوێژێکی تایبەت دەنوێنن. لە ڕشتەی مرواریدا بە چەندان نموونەی لەم

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

چەشنە بەر چاو دەکەوێت. وەکوو کەسێکی خۆشناوەتی کە لە باسی خوێندندا دەڵێ: «هەر **دەخینم**، هەر **دەخینم** تا دەگەمە شەرحی**حەقیدان**، چم زانی، زانی، چم نەزانی دەگەڕێمەوە سەر **حەوامەلان**. دیسان هەر **دەخینم** هەر **دەخینم** تا ....» (هەمان: ٢٧/٥)؛ شێوەی تایبەتیی بێژەکردنی «خوێندن» لەم زارەدا و جێگۆڕکێی «ح» و «ع» لە ئەدگارەکانێتی. دیسان خۆشناوەتییەک دەڵێ: «کابرا (ی خۆشناوەتی) زۆر بەمە دڵی خۆش بوو، وتی: ئەی لە **حەمری** منت کەویێ ئەوەتە دە با بچین» (هەمان: ١١٧/٤). شێوە ئاخاوتنی ناوچەی سیوەیلیش لەم بەرهەمەدا دەرکەوتووە: «... ئەویش ئەڵێ: دە چاکە بە قوربانی **حەمرێت** بم، یا ڕەبی **حەمرت** درێژ بێ و خوا **حەفوت** بکا!» (هەمان: ١٢١/٦)؛ دیارە ئەمانە نێزیکن پێکەوە. یا لە چەشنی:«کابرایەکی (گەڕووسی)ی تلیاکی ... ئەیوت: **بەد مەسەو بەوە بیروون، قوربوونت بووم بەوە بیروون**، خوێنم وە ئاوی **کردیبەوە بیروون**.... **ئەپەرسمەت بەوە بیروون**، نماز ڕات **ئەکەم بەوە بیروون**...» (هەمان: ٧١/٦)؛ ئەم شێوەزارەش تا ڕادەیەک لەگەڵ کرمانجیی خوارووا هاوبەشییان هەیە.

٢-١٠. ئاستبەندی شێوەزار بە پێی بێژەر

دەربڕین و شێوەی قسەکردن یا نووسین، ئاستی قسەکەر و نووسەر پیشان دەدات. ئەم تایبەتمەندییە لە *ڕشتەی مرواری*دا بە جوانی دەرکەوتووە. واتە دوو کەس کە پێکەوە قسە دەکەن، بە بەکارهێنانی وشە و دەستەواژە و دەربڕینەکانیاندا ئاست و چین و توێژی کۆمەڵایەتییان هەست دەکرێت. وەکوو لە حیکایەتی «بازگەردانی»دا دەبینین کە دوو سەپانی هاوڕێ یەکیان باز بە سەریەوە دەنیشێ و دەبێ بە شا، ئەوی تر هەر بە سەپانی دەمێنێتەوە: «کابرای هاوڕێ پێی وت: برام! تۆ ئێستا پادشای وڵاتێکی زلیت، من هەر کابرا سەپانەکەی جارانم» (هەمان: ٥٨/١). لەم دێڕەدا بەکارهێنانی وشەی «زل» ئاستی بێژەرەکە دەنوێنێت.

پوختەی ئەم بابەتە بە شێوازی نوێنە لە ژێرەوەدا دەبینین:

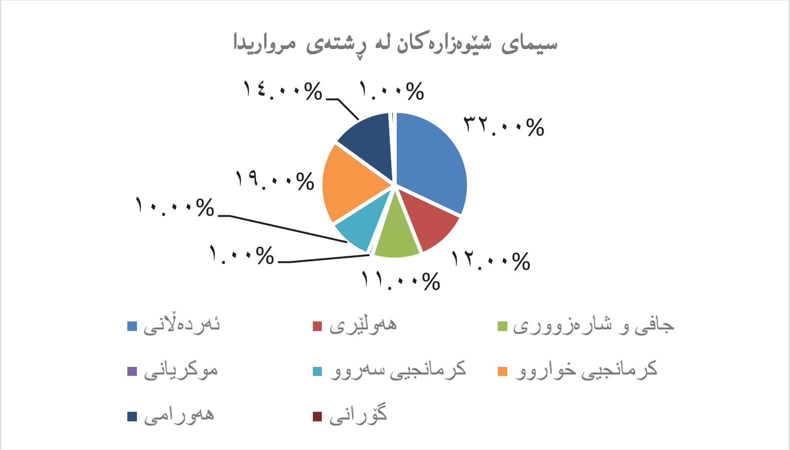

٣- ئەنجام:

ڕشتەی مرواری بەرهەمێکی گرنگی عەلائەدین سەجادی و تیکڕای ئەدەبی کوردییە. لەم بەرهەمەدا زۆرێک لە شێوەزارە کوردییەکان خاوەنی سیما و دەنگ و ڕەنگی خۆیانن. ئەم شێوەزارانە بە چەندین شێواز و لە چەندین ئاستدا لەم بەرهەمەدا دەرکەوتوون. گرنگترینی ئەم شێوەزارانە کە لە ***ڕشتەی مرواری***دا دەقێکیان پێ تۆمار کراوە، بریتین لە: ئەردەڵانی، هەولێری، جافیو شارەزووری، موکریانی، کرمانجیی سەروو، کرمانجیی خواروو، هەورامی و گۆرانی. گشتییەتی بەرهەمەکە بە کرمانجیی ناوەڕاست نووسراوەتەوە؛ ئەم شێوەزارە لە پێشەکی و سەرەتاکاندا، لە نێوەندی گێڕانەوەکان و هەروەها لە پاشەکییەکاندا بە شێوەیەکی سەقامگرتوو دەبینرێت. هەندێ جار نووسەر دەکەوێتە ژێر کارتێکەریی ئەو شێوەزارەیەوە کە لە گێڕانەوەکاندایە و هەر بۆیە ئەو شوێنانەی کە لە دۆخی ئاساییدا خۆی بە کرمانجیی ناوەڕاست تۆماری دەکرد، بەو شێوەزارە تایبەتە نووسیویەتەوە. زۆرێک لە ئەدگار و تایبەتمەندییەکانی شێوەزارەکان لەم بەرهەمەدا دەرکەوتووە و تۆمار کراوە؛ وەکوو هاتنی «گ» لە ئەردەڵانیدا لە جێی «و/وو»، «س» لە جافی و شارەزووریدا لە جێی «ت»، «ر» سووک لە هەولێریدا لە جێی «لام»ی قەڵەو. هەروەها لەم بەرهەمەدا بە پێی دەموراوێژ و شێوەی قسەکردنی کەسایەتییەکان چین و توێژ و تاقمی کۆمەڵایەتیی کەسایەتییەکان دیاریدەکرێت و سیماکانی ئەو تاقم و چین و توێژە دەردەکەوێت. جگە لەمانەش هەندێ شێوەدەربڕین و دەم-وراوێژی چەند عەشرەت و هۆزی گەورە وەکوو خۆشناوەتی و سیوەیلی لەم بەرهەمەدا دەرکەوتووە و سیمای خۆیان نواندووە.

سەرچاوەکان:

- ئەحمەدی، ئیبراهیم (١٣٩٩). ڕاسی ناوچەی لەیلاخ. سنە: زانکۆی کوردستان، چاپی یەکەم.
- جندی، حەجیێ؛ عەڤدال، ئەمینێ (٢٠٠٨). فۆلکلۆرا کورمانجا. هەولێر: ئاراس، چاپی یەکەم.
- حەسەن، حەمەحەسەن (٢٠٠٥). هزر و شێواز لە چیرۆکی کوردیدا. هەولێر: ئاراس، چاپی یەکەم.
- حەسەن، شێرزاد (٢٠٠٥). سەرجەمی بەرهەم، ڕۆمانەکان. بەرگی٢، هەولێر: ئاراس، چاپی یەکەم.
- خەزنەدار، مارف (٢٠٠٦). مێژووی ئەدەبی کوردی. بەرگی ٧. هەولێر: ئاراس، چاپی یەکەم.
- سەجادی، عەلائەدین (٢٠١٥). ڕشتەی مرواری. ٨ بەرگ. [بێ شوێنی چاپ].
- سەجادی، عەلائەدین (٢٠٠٠). مێژووی پەخشانی کوردی. هەولێر: ئاراس، چاپی یەکەم.
- سەجادی، عەلائەدین (٢٠١٨). نرخشناسی. سنە: کوردستان، چاپی یەکەم.
- شێخ وەسانی، فەقێ (٢٠١٥). خۆشناو و دۆ و دۆشاو. هەولێر: ئاودێر، چاپی یەکەم.
- عوسمان، ڕەئووف (٢٠١١). ئاسۆیەک بۆ ڕەخنەی ئەدەبی. بەغدا: دارالصحافه.
- کۆمەڵەوتاری کۆنفرانسی گەرمیان (٢٠٢١). «ژیان و بەرهەمەکانی نووسەر و ڕووناکبیری گەورەی کورد عەلائەدین سەجادی».
- گەنجەیی، شێرکۆ (٢٠١٦). «کورتەمێژوویەک لەسەر ژیانی مامۆستا عەلائەدین سەجادی»، ماڵپەڕی «مێژووی کورد».
- هەژار، عەبدولڕەحمان شەرەفکەندی (٢٠٠٧). چێشتی مجێور. نوویسیار ماجد مەردۆخڕۆحانی. سنە: میهرەگان، چاپی دووهەم.

جلوه های سیمای گویش های مختلف کردی در کتاب رشته ی مرواری

چکیده:

علاءالدین سجادی چونان ستونی نستوه برای ادبیات و فولکلور کردی، با گردآوری کتاب رشتة مرواری، گنجینه ای پربار از زبان، فرهنگ و میراث ملی کردی را فراهم آورد. در این اثر بر مبنای واقعیت دنیای شخصیت ها، رنگ وبو، لحن و سیمای قاطبة مردم کرد بروز یافته است. رشته ی مرواری به مثابة بوستانی است که اغلب طبقات و قشرهای گونه-گون مردم کرد در آن عضوی دارند. مهمترین نشانة این حضور در این اثر در محور ادبیات گویش های کردی نمود یافته است. این جستار با بازخوانی تحلیل گرایانة اثر بر آن است که مبانی و جلوه های این گویش ها و نقش و جایگاهشان در تکوین سیمای کلی ادبیات کردی در کتاب را به بوتة بحث و بررسی بکشد. نتایج پژوهش حاکی از آن است که این اثر شکل و شمایل سالم و دست نخوردة فراوانی از زبان و ادب کردی را در خود محفوظ داشته است. هنر و قدرت آفرینشگری علاءالدین سجادی در تنظیم و آراستن ادیبانة متن های گونه گون آن است.

کلیدواژه: *علاءالدین سجادی، رشته ی مرواری، ادب عامه، فولکلور کردی، گویش های کردی.*

The appearance of different Kurdish dialects in the Reshte-y Merwari

Abstract:

AlaaddinSajjadias a pillar of Kurdish literature and folklore, collected a rich treasure trove of Kurdish language, culture, and national heritage by compiling a Reshta-y Merwari.In this work, based on the reality of the world of characters, figures, the tones and images of the Kurdish people have been revealed.It is a garden in which most of the different classes and cortex of Kurdish people are members. The most important sign of this presence in this work is reflected in the literature of Kurdish dialects.This research whit analytical re-reading of the work aims to discuss the principles and effects of these dialects and their role and position in the formation of the general image of Kurdish literature in the book.The results of the research indicate that this work has preserved many lucid and intact forms of Kurdish language and literature.The art and creative power of AlaaddinSajjadi is in the literary arrangement and decoration of its various texts.

Keywords: *AlaaddinSajjadi, Reshta-y Merwari,Public literature, Kurdish folklore, Kurdish dialects.*

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەکولینێن کوردی

دەقئاوێزانی کلتووری لە چەند شیعرێکی (لەتیف هەڵمەت)دا

د. سروشت جوهر حویز

بەشی کوردی- کۆلێژی پەروەردە-زانکۆی کۆیە- هەرێمی کوردستان/ عیراق

پوختە:

ئەدەب دیاردەیەکە لە ژێر کاریگەری دایە،دەقئاوێزانیش لە رێگەی کاریگەری نوسەران لەسەر یەکتری جا بە ئەدەبی پێش خۆیان بێت یا سەردەم و کاریگەری مێژوو و کلتور و ئەدەبیاتی بێگانەو .... لە دەقەکانیان رەنگدانەوەی دەبێت،نوسەر وێنای هەستە ناوەکیەکانی دەکات و رەنگدانەوەی پێدەدات لە دەرەوە بە شێوەیەکی هونەری بەرز. دەقئاوێزانی ئەدەبی گەرانە بەدوای پەیوەندی نێوان دەقە ئەدەبییەکان و دۆزینەوەی ئەو کاریگەری و کارلێککردنەی لە نێوانیاندا هەیە. دەقئاوێزان لە سەرەتادا لە ئەوروپا سەریهەڵداوە دواتریش لە رۆژهەلاتی ناوەراست لە ئەدەبی عەرەبیدا و دواتریش لە ئەدەبی کوردیدا،هەرچەندە ئەم زاراوەیە لە ئەدەبی کوردیدا چەمکێکی نوێیە و دەتوانین بڵێین تا پێش راپەرین زۆر بەکەمی شت لەسەر ئەم بابەتە دەبینرێت،دیارە دەق بەبێ دەقئاوێزان نابێت لە رووی وەرگرتن و داهێنان و توانای نوسەرەوە،لەمەوە بایەخی نوسەرت بۆ دەردەکەوێت. لێرەدا دیاردەکانی دەقئاوێزان و دەقئاوێزانی کلتوری لە شیعرداو لە چەند شیعرێکی (لەتیف هەڵمەت) بەنموونە راستەوخۆ ئەو بوارەی لەبەردەم لێکۆڵینەوە کەماندا دەکاتەوە. ئەمەش هەوڵێکە بۆخوێندنەوەی شیعرەکانی ئەو شاعیرە بەپێی دەقئاوێزان. سنوری لێکۆڵینەوەکەشمان تایبەتە بە چەمکی دەقئاوێزانی کلتوری لای(لەتیف هەڵمەت) چەند نموونەیەکی شیعریمان وەرگرتووە. لە نوسینی ئەم لێکۆلینەوەیەدا پەیرەوی رێبازی مێژوویی،وەسفی شیکاری پراکتیکی کراوە. بنیادی لێکۆڵینەوەکەشمان بەمجۆرە دارشتووە،جگە لەم پێشەکییە لە دوو بەشی سەرەکی و ئەنجام و لیستی سەرچاوەکان پێکهاتووە. لە بەشی یەکەمدا باس لە چەمك و زاراوە و کورتەیەك لە مێژووی دەقئاوێزان و جۆرەکانی دەقئاوێزان خودی - ناوەکی - دەرەکی و جیاوازی نێوان دەقئاوێزان و دزی ئەدەبی کراوە. لە بەشی دووەمیشدا باس لە دەقئاوێزانی کلتوری شیعری لەتیف هەڵمەت لەگەڵ ئەفسانە و کلتور و داستان و پەندی پێشینان و حیکایەتی فۆلکلۆری و گۆرانی فۆلکلۆری کراوە.

پەیڤێن سەرەکی:

پێشەکی:

ئەدەب دیاردەیەکە لە ژێر کاریگەری دایە، دەقئاویزانیش لە ڕێگەی کاریگەری نوسەران لەسەر یەکتری جا بە ئەدەبی پێش خۆیان بێت یا سەردەم و کاریگەری مێژوو و کلتوور و ئەدەبیاتی بێگانەو .... لە دەقەکانیان ڕەنگدانەوەی دەبێت، نوسەر وێنای هەستە ناوەکیەکانی دەکات و ڕەنگدانەوەی پێدەدات لە دەرەوە بە شێوەیەکی هونەری بەرز، بەمەبەستی جوڵاندنی لایەنە پێکراوەکان لە وەرگردا. دەقئاوێزانی ئەدەبی گەڕانە بەدوای پەیوەندی نێوان دەقە ئەدەبییەکان و دۆزینەوەی ئەو کاریگەری و کارلێککردنەی لە نێوانیاندا هەیە. یەکێ لەو دیاردانەی کە کاریگەرییەکی زۆری بەسەر نوسەران و شاعیراندا هەیە کلتوورو ئەدەبیاتی فۆلکلۆرە،کە ڕەنگدانەوەیەکی بەرچاوی لەدەقی شاعیراندا هەیە. کلتوور ڕەگوڕیشەیەکی لە مێژینەی مێژوویی هەیە،ڕەنگدانەوەی لەژیانی مرۆڤدا هەبووە،لە قۆناغەجیاجیاکاندا و دەستەبەر کردنی پێداویستییەکانی ژیانی ڕابردووی بووە،بۆیە زۆربەی شاعیران سودیان لە کلتوورو ئەدەبی فۆلکلۆر وەرگرتووە جا لە شیعرەکانیاندا لە شێوەی ئاماژەکردندا بووبێ یا مەزراندنیانە بە شێوەیەکی بابەتیانە و هونەرییانە لە شیعرەکانیاندا،واتە بابەتەکان و ڕەگەزەکانی فۆلکلۆر هەر لە سەرەتای سەرهەڵدانی شیعرەوە تا ئەمڕۆ بە ئاگاییەوە بوبێت یا بە نائاگاییەوە بەکاریان هێناوە،ئەمەش دەبێتە خاڵێکی وەچەرخانی گرینگ بەرەو ڕەسەنایەتی،دەکرێ ئەدەبی فۆلکلۆر و بەشەکانی وەک پێویستییەک لە پێویستییەکانی دەقی ئەدەبی سەیربکرێت،ئەدەبی کوردیش لەو سامان و گەنجینە دەوڵەمەندەی بێ بەهرە نییەو بەکەرەستەیەکی بە پێزی شیعر لەقەڵەم دەدرێ. دیارە دەق بەبێ دەقئاوێزان نابێت لە ڕووی وەرگرتن و داهێنان و توانای نوسەرەوە،لەمەوە بایەخی نوسەرت بۆ دەردەکەوێت. لێرەدا دیاردەکانی دەقئاوێزان و دەقئاوێزانی کلتووری لە شیعرداو لە چەند شیعرێکی (لەتیف هەڵمەت)دا بەنموونە ڕاستەوخۆ ئەو بوارەی لەبەردەم لێکۆڵینەوە کەماندا دەکاتەوە. دەقئاوێزانی کلتووری لای ئەم شاعیرە بەهەڵبژاردەی چەند نمونەیەك،هەوڵێکە بۆخوێندنەوەی شیعرەکانی ئەو شاعیرە بەپێی دەقئاوێزان. سنوری لێکۆڵینەوەکەشمان تایبەتە بە چەمکی دەقئاوێزانی کلتووری لە شیعردا بەتایبەتی،چەند شیعرێکی (لەتیف هەڵمەت)یشمان بە نموونە وەرگرتووە،لێکۆڵینەوەکەمان بەو چوارچێوەوە بەندکردووە تا بتوانین بەچڕی گشت لایەنەکانی ڕوون بکەینەوە. لە نوسینی ئەم لێکۆلینەوەیەدا پەیڕەوی ڕێبازی مێژوویی،وەسفی شیکاری پراکتیکی کراوە. بنیادی لێکۆڵینەوەکەشمان بەمجۆرە داڕشتووە،جگە لەم پێشەکییە لە دوو بەشی سەرەکی و ئەنجام و لیستی سەرچاوەکان و پوختەی باسەکە بە زمانی کوردی و عەرەبی و ئینگلیزی پێکهاتووە. لە بەشی یەکەمدا باس لە چەمك و زاراوەی دەقئاوێزان و کورتەیەك لە مێژووی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

دەقئاویزان و جۆرەکانی دەقئاویزان خودی - ناوەکی - دەرەکی و جیاوازی نیوان دەقئاویزان و دزی ئەدەبی کراوە. لە بەشی دووەمیشدا باس لە دەقئاویزانی کلتووری شیعری (لەتیف هەڵمەت) لەگەڵ ئەفسانە و کلتوور و داستان و پەندی پیشینان و حیکایەت و گۆرانی فۆلکلۆری کراوە.

بەشی یەکەم:

تەوەری یەکەم: چەمک و زاراوەی دەقئاویزان

زاراوەی دەقئاویزان وەک زاراوەیەکی رەخنەی ئەدەبی سەرەتا لای فەرەنسییەکان بەکارهاتووە (intertextualite) بۆ بەکارهینراوە،لە زمانی ئینگلیزیشدا (intertexuality) بۆ بەکارهاتووە،(الزغبی، ١٩٩٥، ٩)، بەواتای تیکەڵاوبوون یا بەیەکداچوونی دەق دیت. لە زمانی عەرەبیشدا لە رەخنەی نوێی عەرەبیدا زاراوەی (التناص)ی بۆ بەکاردیت، لە زمانی فارسیشدا (امیختن)ی بۆ دانراوە واتە (امیختە کردن)تیکەڵاوبوون ئاویتەبوونی دوو دەق یا زیاتر دیت(محمود،٢٠١٢،١٩ – ٢٣).لە زمانی کوردیشدا زاراوەی دەقئاویزان بەرامبەر (التناص) ی عەرەبی و (امیختن)ی فارسی دانراوە، گوتەیەکی لیکدراوە لە (دەق+ئاویزان) پیکهاتووە،بە واتای ئاویتەبوونی دەق دیت، جگەلەم زاراوەیە لە زمانی کوردی زاراوەی تریشی بۆ بەکارهاتووە لەوانە نیودەقی یا بەناویەکداچوونی دەقەکان...،کە بۆ دەربرینی پەیوەندی دوو دەق یان چەند دەق ،کەلە دەقیکی تر ئامادەدەبن،یا رەنگدەدەنەوە (ئەسوەد،٢٠١١، ٧٨). دەقئاویزان واتە تیکەڵاوبوون و ئاویتەبوونی دوو دەق یازیاتر لە دەقیکی تازەدا واتە ((کۆکردنەوەی چەند دەقیکی جیاواز لە دەقیکی نویدا،کە دەقەجیاوازەکان دەکەونە گفتوگۆو دیالۆگ لەگەڵ یەکتردا بەمەش دەقە نویکە لە دایک دەبیت بە مژین و فراونبوونی لە دەقەکانی تر،جا هەندیجار دەقەکانی پیشتر دژ بەیەکیشن،کە هەڵمژینیان تیدادەکریت، بەڵام شاعیر بە پیکهاتەی واتاو دەلالەتی نویٚ لە دەقە نویکەدا واتە لە دەقی دەقئاویزانەکەدا کۆیکردونەتەوە)).(محمود،٢٠١٢،٢٥). گەر بیینەسەر پیناسەو چەمکی دەقئاویزان ئەوا نوسەرو ئەدیبان هەریەکەیان لە گۆشەنیگای خۆیەوە دەروانیتە ئەم پرۆسەیە و دەیناسینیت. لیرەدا چەند پیناسەیەک دەخەینە روو: (جولیاکرستیڤا) لە پیناسەی دەقئاویزاندا دەڵیت((دەقئاویزان کۆچی دەق و بەناویەکداچوونی دەقەکانە،لە فەزای دەقیکی دیاریکراودا چەند دەستەواژەیەک یەکتر دەبرن کەلە دەقەکانی ترەوە وەرگیراون))(تشاندلر،٢٠٠٨،٣٣٨)لیرەدا سەرچاوە جیاوازەکانی دەقمان بۆدەردەکەویت کە جەخت لە پەیوەندی نیوان دەق و سەرچاوەکانی دەکاتەوە بەواتای ئەوەی گواستنەوەی دەستەواژەکانە لە دەقیکەوە بۆ دەقیکیتر بە بەرگیکی نوێوە دەقیکی تازە بەرهەم دیت. دەقئاویزان((یەکیکە لە سیما بنەرەتیەکانی دەق کە ئیحالەی دەقەکانی پیش خۆی یان

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخو بۆ ڤەکولینێن کوردی

هاوچەرخیمان دەکات)). (مەحمود،٢٠١٢، ٢٧) واتە دەقئاوێزان ئەو کردارەیە، کە دەق بەڕووی دەقەکانی تردا دەکاتەوە، وەکو خاسیەتێکی گرنگ لە نێو دەقدا کاردەکات و دەقێکی تازە بەرهەمدێت بە فۆرم و واتاو شوازێکی تازە. هەروەها جولیا کریستیڤا پێی وایە ((دەقئاوێزان جۆرێکە لە سوود وەرگرتن لە دەقێکی دیکە، کە ئەمەش زۆر جار بە دوو شێوە دەبێت :١. دەقئاوێزانی دیار: ئەم جۆرە لە دەقئاوێزانی هەریەک لە (وەرگرتن) و (تێئاخنین) لە خۆ دەگرێ، هەروەک بە دەقئاوێزانی بە ئاگایی، یان هەستیش دەناسرێتەوە. ٢. دەقئاوێزانی نەستی: پێی دەگوترێ دەقئاوێزانی شاراوە، ئەوەیانە کە نووسەر بێ ئاگایە لە ئامادەی دەقێکی تر، لە نێو ئەو دەقەی خەریکی بەرهەمهێنانیەتی)). (خەیات ،٨٧،٢٠١٢)واتە شاعیران و نوسەران کاریگەریان بەسەریەکترییەوە جێهێشتووە ،ئەوکاریگەریەش لە نەستدایە بەبێ ویستی خۆت بێ یا بەویستی خۆت بێت،لە دەقەکەیدا بەواتاو فۆرمێکی جیاواز لە دەقی پێشتر دای دەڕێژێتەوە.(مارک ئەنجینۆ)ش بەمجۆرە پێناسەی دەقئاوێزان دەکات و دەڵێت:((ئەو دیالەکتیکی بیرهێنانەوەیەی کە دەقێک بەرهەمدێنێت هەڵگری شوێنەواری دەقە یەک لە دوای یەکەکانە))(الصکر،١٨٤،١٩٩٨)لێرەدا ئاماژە بەکرداری بیرهێنانەوە کراوە لە سەرچاوەی ڕۆشنبیری بەرهەمهێنەری دەق کە مەبەستمان نوسەرە بۆ بەرهەمهێنانی دەقێکی تر پێک دەهێنن،ئەو وەبیرهاتنەوەیە دەبێتە هۆی لەدایکبوونی دەقێکی تازە لە ڕێگەی دەقئاوێزانەوە،بەم کردارەش دەقەکان بەڕووی دەقێکی تردا دەکرێتەوە بۆ ڕاکێشان و ئامادەبوونی واتاو دەلالەتەکانی بە بەرگێکی نوێوەو بۆ لەدایکبوونی دەقێکی تازە، ئەم کردارەش لە بەهای داهێنانی نوسەر و ئەفراندنی دەقێکی ڕەسەن کەم ناکاتەوە، واتە دەقئاوێزان تەنها گواستنەوەو وەرگرتن نییە،بەڵکو گۆڕان و دابڕینی نوێبوونەوەو فراوانبوونی تێدا دەکرێت بەوەی(دەقێک چەند دەقێکی پێش خۆی لە شێوەی وەرگرتن و تێهەڵکێشکردن و ئاماژە لە خۆ دەگرێت، کەلە سەرچاوەی ڕۆشنبیری و باگگراوندی نوسەر و دەقەکەی ئاوێتە دەبن و دەقێکی نوێ بەرهەم دێت)(الزغب،١٩٩٥، ٩). (باختین) دەڵێت: ((خودی یەک وشە دەقئاوێزانی تێدا دەردەکەوێ، چونکە دەقئاوێزان ناوەندێکی هەمیشە زیندوو، هەمیشە گۆڕاوە و ئالوگۆڕی گفتوگۆی تێدا ڕوو دەدات))(کرسطیفا،٢١،١٩٩١). گەر سەرنج بدەین بۆمان دەردەکەوێ کە یەک وشەش بۆی هەیە دەقئاوێزانی تێدا بکرێ، چونکە بابەتێکی چالاکە و هەمیشە لە نوێبونەوە دایە لە تێکەڵاوبوونی لەگەڵ دەقدا لە ڕێگەی فرەواتایی و فرەدەنگی و فرە سەرچاوەکانی دەق لە وشەیەکدا،کە بە دانوستان وفرە دەنگی و فرەواتایی وشە لە دەقەوە هەیە،کە ئەمەش وا دەکات بەردەوام دەق لە نوێبونەوە دابێت. ئەمەش ئەوە دەگەێنێت،کە دەق فرەواتایە بە چەند لا یەنێک دەتوانین دەقەکان شیبکەینەوە، ئەمەش دەبێتە هۆی ئەوەی،کە نووسەر دەقێک بخوێنێتەوە لە چەند لایەنێک بیرۆکەیەک وەردەگرێ و دەقئاوێزانی دەکات لەگەڵ

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

بەرهەمەکەی خۆی، ئەمەش سەرکەوتنی نووسەر دەردەخات، چونکە هیچ نووسەرێک نییە سەد لە سەد خۆی بێت. (ڕۆلان بارت)یش پێی وایە (دەقئاوێزان قەدەری هەموو دەقێکە،تەنیا بە مەسەلەی سەرچاوە یان کاریگەرییەوە ناوەستێت،دەقئاوێزان بوارێکی گشتی شێوازە نادیارەکانە،کە بەدەگمەن ئەسڵەکەی دەزانرێت)).(جوف،١٢٢،٢٠٠٤) واتە هەموو دەقێک بە شێوەیەک لە شێوەکان دەقئاوێزانی تێدایە جا بە کاریگەربوون بێت یا بەهەر شێوەیەک بێت،شتێکی بچوکیش بێت ئاماژەی تێدایە کە لە دەقێکی ترەوە وەردەگیرێت،بەمەش دەقئاوێزان کاری خۆی لەدەقدا دەکات،هەندێجار نوسەر خۆشی بەمە نازانێت و داهێنانی تێدادەکات. بەگوێرەی ئەم پێناسانە بۆمان ڕوون دەبێتەوە،کە هەر دەقێک لە ئەنجامی یەکتربڕی دەقەکانی دیکەوە بەرهەم دەهێنرێت و دەق نییە دەقئاوێزانی لەگەڵ دەقێکی دیکەی پێش و هاوکاتی خۆیدا نە کردبێت. واتە دەقئاوێزان بەناو یەکداچوونی دەقەکان دەگەیێنێت،بەکردەی دەقئاوێزانیش دەقێک بە فۆرم دەلالەتێکی تازەوە لە دایک دەبێت. کەواتە دەقئاوێزان کرداری بەناو یەکداچوونی دەقەکانە و ئەوەش پیشان دەدات،کە دەق لە دەقی ترەوە لە دایک دەبێت وپاشان سیما و فۆرمی تایبەتی خۆی وەردەگرێت و واتاو دەلالەتێکی تایبەتیدا خۆی دەنوێنێت،بێ ئەوەی پیوەندیەکانی لەگەڵ دەقی پاش و هاوکاتی خۆی کۆتایی پێبێنێت. لە پێناسەیەکی تردا بۆ دەقئاوێزان (دەقئاوێزان بەو پەیوەندییە دەوترێ، کەلە نێوان دوو دەقدا هەیە ئەم پەیوەندییەش لەسەر چۆنیەتی تێگەیشتنی دەروونی دەق کاریگەرە، دەروونی دەقیش دەقێکە،کە دەقی تر لە خۆیدا جێ دەکاتەوە یاخود ڕەنگدانەوەی بوونی ئەوانە،بەو واتایەی دەقە بنەڕەتییەکە،لە پەیوەندی دایە بە دەقەکانی ترەوە،ئەم دەقانەش کاریگەری ڕاستەوخۆو ناڕاستەوخۆیان لەسەر دەقە بنەڕەتییەکە لە قۆناغێکی مێژووی دیاریکراودا هەبووە،ئەمەش هەندێ جار لە دەروونی دەقەکەدا دەردەکەوێت، جاریش هەیە هەستی پێناکرێت)(مقدادی،١١٢،١٣٧٨) واتە لە ئەنجامی یەکگرتن و ئاوێتەبوونی پەیوەندی دەقەکانی تر دەقێکی تازە بەرهەم دێت. لێرەدا پێویستە ئاماژە بەوەش بکەین کە دەڵێین لە ئەنجامی یەکگرتن و ئاوێتەبوونی پەیوەندی دەقەکانی تر و کاریگەربوون بە دەقێکی تر دەقێکی تازە بەرهەم دێت،مەبەست ئەوەیە دەقئاوێزان جوینەوە یادووبارەی دەقەکەی تر نییە بەو ئاوێتەبوون و کاریگەرییە،یا هەمان ڕوانین و درێژەپێدەری ئاسۆی دەقەکەی تر نییە،بەڵکو توانەوەو سەرلەنوێ دارشتنەوەی ئەو دەقانەیە کە کاریگەرە پێی و وەریان دەگرێت،واتە کردنەوەی دیالۆگ و لەگەڵ ئەودەقەی کاریگەرە پێی بە ئامانجی سەرلە نوێ داڕشتنەوەو تەوزیفکردنێکی نوێ بە جیهانبینیەکی نوێ و جیاواز،بە شێوازی نوێو جۆراوجۆرو واتاودەلالەت و بەرگێکیی نوێوە دای دەڕێژێت و بەمەش داهێنانی تێدا دەکات. کەواتە دەقئاوێزان بوارێکی فراوانی هەیە بۆ پەیوەندی کردن بە دەقەکانی ترو تێکەڵاوبوونی دەقەکان،بەمەبەستی سەرلەنوێ داڕشتنەوە بەواتاو دەلالەتی جیاواز دەقێکی تازە لەدایک بێت و داهێنانی تێدا دەکرێت،ئەمەش بەڵگەی زیندویەتی نوسەر دەردەخات.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

تەوەری دووەم: کورتەیەك لە مێژووی دەقئاوێزان

مێژووی دەقئاوێزان بەوشێوەیەی کە باسمان کرد، هەروەکو لێکۆڵەرانی تیۆری ئەدەبیش،پێیان وایە دەگەڕێتەوە بۆ لێکۆڵینەوەی ئەدەبی بەراوردکاری((بەراورد کارەکان ئەم چەمکەیان وەک ئامرازێکی شیکاری لە ژێر ناوی پەیوەندی (کاریگەری وکارتێکەری- Influences) بەکار هێناوە))(خمری،٢٠٠٧، ٢٥٣) واتە دەقئاوێزان وەکو زاراوەیەکی ڕەخنەی ئەدەبی لەدوای ئەدەبی بەراوردکاری دەرکەوتووە لە سەدەی بیستدا،بەڵام لەگەڵئەوەشدا ئەوە ناگەێنێت کە دیاردەی دەقئاوێزان لە کۆندا نەبووە،بەڵکو هەر وەکو (جیرار جنێت) دەڵێت: ((شایانی ئاماژە پێدانە کە دەقئاوێزان دیاردەیەکی دەقی گشتیە و هیچ جۆرێکی ئەدەبی،کۆن یان نوێ، نییە کە ئەم دیاردەیەی تێدا بەرچاو نەکەوێت. بۆ نموونە ئەدەبی فەرەنسی بۆ ماوەی چەندین سەدەی بەدوای یەکداهاتوو، بوارێکی چالاک بوو بۆ ئەم دیاردەیە لە نێوان ئەو و ئەدەبی یۆنانی و لاتینیدا. خوێنەری ئەو کاتە،لە شیعرێکی ڕۆزارد دا،سیماکانی کۆپلەیەکی ڤێرجیل و یەکێکی هۆراس یان پیندار ی بەدی دەکرد))(بەرزنجی،٢٧،٢٠٠٦ - ٢٨) واتە دەقئاوێزان لە کۆنەوە هەبووە بەڵام بەوشێوەو زاراوەی ئێستانا بەڵکو بەناوی کاریگەری و کارتێکردن و ..... هتد،چونکە لەکۆنەوە کاریگەر بوون و کارتێکردن هەبووە،ڕەسەنایەتی و سەرکەوتوویی و زیندویەتی نوسەریش لەو کاریگەربوون و کارتێکردن و هەڵمژینی دەقەکانەوە دەردەکەوێت. لەلایەکی ترەوە دەقی پێش سەردەمی نوسەر و هاوسەردەمی خۆی و هەموو ڕووداو و هەرشتێک لەوانە کەدەبنە سەرچاوە بۆ نوسەر دەقێکی تازە لەدایک دەبێت و بەواتاو دەلالەت و فۆرم و چەمکی واتایی جیاواز. دواتر دەقئاوێزان وەکو زاراوەیەکی ڕەخنەی ئەدەبی سەرەتا ((لەلای ئەدیب ورەخنەگرە ڕۆژئاواییەکان لە چەرخی نوێدا سەریهەڵداوە، یەکێک لەو ڕەخنەگرو ئەدیبانەی کە درکی بەم شێوە پەیڕەوکردنە کردبێت، ڕەخنەگر و ڕۆمان نووسی فەڕەنسی (مۆریس بلانشۆ) بووکە لە کتێبی (لوتر ئیمونت و سادید) لە ساڵی ١٩٦٣باسیکردووە)). (قادر، ٢٠١١، ١٣) دواتر لای ((جولیا کریستیڤا لە ساڵی (١٩٦٦-١٩٦٧) لە چەند توێژینەوەیەکی زانستی دەرکەوت. ئەم توێژینەوانەش لە هەردوو گۆڤاری (تیل کویل-Tel Quel) و (کریتیک-Critic) دا بلاوبوونەوە، دواتریش لە کتێبێکدا بە ناونیشانی (سیمیوتیک- Semeioteki) دا))(الرباعی،٢٠٠٦: ٢٠٣) هەرچەندە پێش کریستیڤا باختین لە لە کتێبەکانی دەقی ڕۆمان و پێشەکی کتێبی دیستۆفیسکی دا ئاماژەی بە گفتوگۆو فرەیی و بەیەکداچوون و هەڵمژینی کردووە لە بەرهەمهێنانی ئەدەبیدا،پێی وایە بنەمای بەرهەمهێنانی دەق وەرگرتنی گوزارشتەکانی پێش خۆیەتی لەڕێگەی دابڕینەوە داهێنانیش دەکات،نوسەریش کاتێک سەرکەوتوو دەبێت خۆی بە وشەی کەسانی تر دەوڵەمەند بکات و لەڕێگەیەوە دەتوانێت زیاتر گوزارشت لە هزری بکات،لە شوێنێکی تریش ئاماژە بەوەدەکات هەموو گوتارێک

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

بریتییە لە گوتاری تر جا بەشێوەی ئاشکرابێت یا شاراوە، ئەم ئاماژەدانەی (باختین) بە گفتوگۆ و کاریگەربوونە دەبێتە سەرەتایەک و بۆ چەمکی دەقئاوێزان لای کرستیفا بەوشێوەیەی ئامازەی پێداوە.(ناظم،١٨،٢٠٠٤ - ٢٠)

. مێژووی دەقئاوێزان لە ئەدەبیاتی عەرەبیشدا لە پێش سەردەمی ئیسلام هەبووە بەڵام بەو زاراوەو دەرکەوتنەو سیما تازەیەی ئێستا نا،بەڵکو لە ئەدەبی بەراورد دا لە کتێبە کۆنەکانی ڕەخنەی عەرەبیدا باسی دزی ئەدەبی و تێهەڵکێشکردن و وەرگرتن و کاریگەری و ...هتد کراوە ،واتە لە ڕەخنەی عەرەبیدا ئاماژە بە هەندێ هاوواتاکانی دەقئاوێزان کراوە،بەڵام بە زاراوەی دەقئاوێزان (التناص) نە بووە،دواتر زاراوەی دەقئاوێزان لە چەمکە تازەکانی ڕەخنەی عەرەبیشدا ئەو کاتە پەیدا بووە،کە گوتاری نوێی ڕەخنەی عەرەبی کەوتە ژێر کاریگەری تێز و جیهانبینی ڕەخنەگرە ئەوروپییەکانەوە،دواتر ڕەخنەگران و نوسەرانی عەرەب لە ژێر کاریگەری جیهانبینی ڕەخنەگرانی ڕۆژئاوا لە سەدەی بیست زاراوەی (التناص)یان بەکارهێناو لە توێژینەوەکانیان بۆچوون و ڕاو سەرنجی خۆیان خستەڕوو.(محمود،٥١،٢٠١٢).

مێژووی چەمکی دەقئاوێزان لە ڕەخنەی ئەدەبی کوردیشدا کۆن نییەو نوێیە،ئەگەر سەرنجی مێژووی ڕەخنەی کوردی بدەین (لە سەرەتای سەدەی بیستەمەوە، تا پێش ڕاپەڕین، هیچ وتارو نوسینێک لەسەر ئەم بابەتە بەرچاو ناکەوێ،بەڵام زیاترئەوەی بەرچاو بکەوێت و باسی لێوە کرابێ دزین و وەرگرتن و تێهەڵکێشکردن بووە،ئەمەش بۆ بارودۆخی ئەوسای کوردستان دەگەڕێتەوە بەهۆی نەبوونی دەزگایەکی وەرگێران و نەبوونی کتێبی وەرگێردراو دەربارەی ئەوبابەتەو لەلایەکی ترەوە نەبوونی پەیوەندی ڕۆشنبیرو نوسەران بەدەرەوە هۆکارێکی ترە،بۆیە ئەم بابەتە لە ڕەخنەی ئەدەبی کوردی دەرنگ دەرکەوت،تا دواتر لە دوای ڕاپەڕین گۆڕانکاری و وەچەرخانی گەورە لە ئاست کوردستان و ناوچەکە و جیهان دا ڕوویدا ،ورده ورده پردی پەیوەندی ڕۆشنبیری لە نێوان کوردستان و جیهاندا کرایەوە،ڕەوتی جیهانبینی و بزوتنەوەی وەرگێڕان و کردنەوەی پێشانگای کتێب لە ئاست کوردستان و عێراقدا ڕۆڵی کاریگەریان لەسەر ڕەوتە ڕۆشنبیرییەکە داناوە. لێرەو و لەوێ لە ڕۆژنامە وگۆڤارەکاندا بابەتی وەرگێڕان و ڕەوتی لە سەر دەقئاوێزان دەبینرا).(مەحمود،٦٤،٢٠١٢-٦٥) کەواتە دەقئاوێزان لە ڕەخنەی نوێی ئەدەبی کوردیدا،لە پێش ڕاپەڕیندا زۆر بەکەمی یان هەر هیچ نووسینێک یان وتارێک لە سەر ئەم چەمکە بەرچاوناکەوێت،تا دواتر لە دوای ڕاپەڕین لە ئەدەبی کوردیشدا جێگیربووە،لە ڕۆژنامە وگۆڤارەکاندا، دوا بە دوا باسی ئەم چەمکە کراوە، پەرەی سەندووە و لە کتێبەکاندا بڵاوبۆتەوە.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

تەوەری سێیەم: جۆرەکانی دەقئاوێزان

١- دەقئاوێزانی خودی:

بریتییە لەو دەقئاوێزانەی کە لە بەناو یەکدا چوونی دەق دروست دەبێت،واتە ((کاتێک ڕوودەدات کە نوسەرێک لەدەقی ئێستای یان پێشتری خۆی دالێک یان چەند وشە و دەستەواژەو بیرێک وەردەگرێت و دەقێکی نوێی لێ بەرهەم دێنێت،ئەمەش بەپێی یاساکانی دەقئاوێزان ڕوودەدات وەک جوینەوە مژین دیالۆگ))(مەحمود،١٠٠،٢٠١٢-١٠١)واتە دەقئاوێزانی خودی لە بەیەکداچوونی دەقەوە دروست دەبێت و بەوەی دەقێک دەقێکی تر ڕادەکێشێت و بە هەڵمژین گفتوگۆی لەگەڵدا دەکات. واتە ئەو هاوبەشیانەی،کە لە بونیادی چەند دەقێکی نوسەردا لە دەستەواژە و بیرۆکەی دەقەکاندا بەرجەستە دەکرێ ئەوا دەبێتە دەقئاوێزانی خودی،ئەمەش بە پێی یاسا و ڕێسای هەڵمژین و دیالۆگ لە هزرو بنیادی دەقدا وەردەگیرێ و دەقێکی تازەی لێ بەرهەم دێێت،بەو واتایەی شاعیر دووبارە بەرهەمەکەی خۆی دادەڕێژێت، بە فۆڕم و هزرو دەلالەتێکی جیاواز و شێوازێکی نوێ کەلە ناخی نووسەر سەرهەڵدەدات. نووسەر خودی خۆی دەخاتە ناو دەقە ئەدەبیەکەوە بەم جۆرە خودی شاعیر یان نووسەر دەگرێتەوە، بۆیە پێدەوترێ دەقئاوێزانی خودی.

٢- دەقئاوێزانی ناوەکی

ئەو جۆرە دەقئاوێزانە(پەیوەندی نوسەرە بە دەقەکانی سەردەمی خۆی،لەبەرئەوەی دەق لە چوارچێوەی سیستمێکی ڕۆشنبیری پێکهاتووە لە ئەدەب و هونەرو ئایدۆلۆجیاو مێژوو...هتد بەرهەم دەهێنرێت،دەقیش بەگوێرەی ئاستی ڕۆشنبیری نوسەر بە دیالۆگ کردن پەیوەندی دەبەستێ لەگەڵ دەقەکانی تردا)(ئەلۆەنی،١١٢،٢٠١٣).واتە ئەو دەقئاوێزانەیە کە لە نێوان دوو دەقدا ڕوودەدات کە هاوسەردەمن،واتە لە نێوان نەوەیەکی هاوچەرخدا،ئەمەش بەهۆی نزیکی ژیانی کۆمەڵایەتی و کلتووری و ئایدۆلۆژی و هزرو بیرکردنەوەی دوو شاعیر یا داهێنەر، تەنانەت ئینتیمای هەردوو داهێنەر بۆ لایەنێکی ئەدەبی دیاریکراوە،لەگەڵ ئەوەی یەک زمانیشیان هەیە پێشینەشیان لێک نزیکە لەبەرئەوەی لەکاتێکی دیاریکراوی یەک سەردەمدا ژیاون واتە هاوسەردەمن.دەقی نوسەری یەکەم پەیوەندی بەدەقەکەی تری سەردەمی خۆی دەکات بە هۆی نزیکیان لەیەکترییەوە لە زمان و هزرو ئایدۆلۆجی بە دیالۆگ و هەڵمژین پرۆسەی دەقئاوێزانی ناوەکی ئەنجام دەدات. واتە لەم جۆرەدا نووسەر دەقئاوێزان لەگەڵ بەرهەمێکی سەردەمی خۆیدا دەکات وەک ئەوەی وشەیەک یا بیرۆکەیەک یا کارەکتەرێک یاخود بابەتێک لە لەدەقەکەی ترەوە بهێنێت و لە ناو دەقییێکی تازە بە بیرو واتاو دەلالەت و شێوازێکی جیاواز دابیمەزرێنێت.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

٣-دەقئاوێزانی دەرەکی:

ئەم جۆرەیان بریتییە لە پەیوەندی نوسەر بە دەقەکانی سەردەمی خۆی،یا دەقی پێش سەردەمی خۆی،کە بۆ سەردەمە جیاوازەکان دەگەڕێتەوە،لەڕووی ئینتیماو هزرو شێوەوە لەیەکتری جیاوازن،بەڵام بەهۆی پەیوەندی کردنی دەقەکە بەوانەوە پرۆسەی دەقئاوێزانی دەرەکی ڕوودەدات و پەیوەندی نێوان دەقی ئێستاو پێشتر ڕێکدەخات ،واتە((لە نێوان چەند گوتارێکی سەر بە چەند کێڵگەیەکی گوتاری جیاواز دادەمەزرێت. وەک لە نێوان گوتارێکی لاهوتی و گوتارێکی زانستیدا)). (ئەڵوەنی،٢٠١٢، ٥١). واتە دەقئاوێزانی دەرەکی گفتوگۆیەکە لە نێوان دەقێک و دەقەکانی تردا، کە خاوەن سەرچاوەی ئەرکی جیاوازن،بەشێوەیەکی گشتی لە دەقئاوێزانی دەرەکیدا نوسەر زۆرجار بۆ ئەفسانەو فۆلکلۆرو بابەتە مێژوویییەکان و ئایین و دەقی ئەدەبی و بیروبۆچوونەکان دەگەڕێتەوە (مەحمود،٩٥،٢٠١٢)، کە بۆتە سەرچاوە بۆی،واتە لەوانەوە بیرۆکەکەی بۆ هاتووەو سەرچاوەی گرتووە،دەقە نوێیەکەی بە فۆرم و دەلالەتێکی تازەوە بەرهەم هێناوە،واتە بیرۆکەی دەقەکە لە دەرەوەی دەقی نوسەرەکەوە هاتووە، هەرچەندە ئەو بابەت و بیرۆکەیەی هاتووشە لەگەڵ بیرو ئینتیماو ئایدۆلۆژیەتی نوسەرەکە خۆی جیاوازیشە،بەڵام پەیوەندی پێوەکردووەو بە گفتوگۆو هەڵمژین لێی دەقێکی تازە بە بیرو واتاو دەلالەت و شێوازێکی نوێ بەرهەم هێناوە،واتە لەبنەڕەتا دەقەکان خاوەن واتای جیاواز و سەرچاوەی ئەرکی جیاوازن،چونکە نوسەر ئەو بابەتەی وەری دەگرێت وەکو خۆی بەهەمان واتاو دەلالەت دای نارێژێتەوە بەڵکو بەواتاو دەلالەتی ترو ئەرکی جیاوازەوە لەدەقەکەیدا دایدەڕێژێت،بەمەش دەڵێن دەقئاوێزانی دەرەکی.

تەوەری چوارەم: جیاوازی نێوان دەقئاوێزان و دزی ئەدەبی:

ئەگەر ئێمە سەیری هەردوو چەمکی دەقئاوێزان و دزی ئەدەب بکەین، بۆمان دەردەکەوێ کە جیاوازیەکی زۆر لە نێوانیان دا هەیە، و پێچەوانەی یەکترن. لە زۆر لایەن باسیان لێوە کراوە، کاتێک نووسەر یان شاعیردەقێک دەنوسێت چەندین دەق و ڕووداو و بارودۆخ و.... هۆکار هەن کە دەبنە سەرچاوە بۆی و دەبنە هۆکارێک بۆ دەوڵەمەندبوونی دەقەکەی،واتە دەگەڕێتەوە بۆ سەرچاوەی جیاواز و باگگراوندە ڕۆشنبیریەکەی،بەکارهێنانی دەق و سەرچاوەکانیش ئەوە ناگەێنێت کە دەقاو دەق کۆپی بکرێت،بەڵکو تەنها بەشێکی کەم یان تەنها بیرۆکەیەک لە دەقەکە وەردەگرێ، نووسەرەکە وەک پاڵپشتییەک ووتەکەی پێ دەردەبڕێت و ئاماژە بە سەرچاوەکەش دەکا،ئەمەش دەبێتە دەقئاوێزان،واتا تێکەڵاوکردنی دەقەکان بە لەباوەشکردن و بەیەکداچوون لە نێوان دەقەکاندا. بەڵام ئەگەر هاتوو نووسەر ئاماژەی بە دەقە وەرگیراوەکە نەکردو وشەو هزرو وتەی کەسانی تری برد و لە نێو دەقەکەی بەکاری هێنا بەدەر لە چەمکە ئاکارییەکان،ئەوا بە دزی ئەدەبی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

دادەنرێ، کە ئەمەش ئاکارێکی دوورە لە ڕەوشتی مرۆڤانە. واتە دزی ئەدەبی هیچ پرۆسەیەکی داهێنانێکی تێدا نیە، بەڵکو تەنها کۆپی کردنە. بەڵام دەقئاوێزان بەهۆی تێکهەڵکێشان و بەیەکداچوونی دەقەکان و دەقێکی نوێ بەرهەم دەهێنێت بە واتاو دەلالەت و شێوازێکی تازە،پرۆسەی داهێنان ئەنجامدەدات، کە ئەمەش پێویستی باگگراوندی ڕۆشنبیری و توانا و زانیاری گشتگیرهەیە. دەقئاوێزان بابەتێکی فراوانە و زۆربەی دەقەکان دەقئاوێزانی تێدایە،کە ئەمەش گرنگی دەقئاوێزان دەردەخات لە نێو ئەدەبدا، واتە دەقئاویزان لە یەک چوارچێوەدا نامێنێتەوە،بەڵکو بەردەوام لە بەرەو پێشچوون دایە،چونکە لە دەقئاوێزاندا دەق دەکەوێتە ململانێ لەگەڵ دەقەکانی تردا جا بە لادان یا جێگرتنەوە یا بەر هەرشتێکی تربێت،کەجەخت لە بنیادی قوڵ و دەلالەتە شاراوەکانی دەق دەکات،بەمەش نوسەر داهێنان دەکات بەوەی ئەو وشەیە یا بیروهزرە،کە پێشتر بەبێ ئاگایی وەریگرتوە و لە یادگەی ماوەتەوە سەرلەنوێ لە دەقەکەیدا بە واتاو دەلالەتی نوێ دادەڕێژێتەوە داهێنانی تێدا دەکات و بەردەوام دەبێت. بەڵام دزی ئەدەبی هەر لە ناو یەک چوارچێوە دایە و هیچ بەرەو پێشچوون بەخۆیەوە نابینێت و هیچ پرۆسەیەکی نوێ لەبواری ئەدەب و داهێنانی تێدا نابێت و دەقەکان ناکەونە ململانێ دەکەوێتە بنیادی رووکەشی دەقەوەو بە ئاگایی و هۆشمەندانەوە ئەو کاردەکات. (مەحمود،٧٥،٢٠١٣-٧٦)واتە تا خۆمان لە دزی ئەدەبی بەدوور بگرین، ئەوا زیاتر داهێنان لە نێو دەقەکان دەکەین و دەگەین بە ئاستێکی هونەری و ڕۆشنبیری بەرز. ئەمەش لای ڕەخنەگران بەڕوونی دەردەکەوێت،چونکە ڕەخنەگر لە دەقئاوێزاندا ڕەهەندی داهێنەرانەی بەرهەمەکە دەردەخات و دیاری دەکات ،بەڵام لە کاری دزی ئەدەبیدا کاری دزییەکە دیاری دەکات و هەوڵی سەر زەنیشت کردنی دزیکارەکەش دەدات.

ئەوەی جێگای سەرنجە، هەندێ جار جۆرە تێکەڵبونێک لە نێوان دەقئاوێزان و بەراوردی ئەدەبیدا ڕوودەدات. ئەمەش بەهۆی ئەوەی کە هەر یەک لەو دوو بوارە کار لە سەر بابەت و خاڵە هاوبەشەکانی نێوان دوو دەق دەکەن. بەڵام لە ڕاستیدا هەریەک لە بەراوردی ئەدەبی و دەقئاوێزان دوو بواری جیاوازن لە یەک. (د.زاهیر لەتیف کەریم) لە توێژینەوەیەکی لە ژێر ناونیشانی (ئارگیومێنتی نێوان ئەدەبی بەراورد کاری و دەقئاوێزان)دا، چەند جیاوازیەکی لە نێوان ئەدەبی بەراوردکاری و دەقئاوێزان دەستنیشان کردوە لەوانە:

١. دەقئاوێزان بە کاری جیاوازیەکان هەڵناسێت،بەڵکو تەنها لێکچوونەکان دەکات بە چەقی نوسینەکان،کە ئەمە پێچەوانەی بەراوردکارییە، بەراوردکاری لە یەک کاتدا بەکاری لێکچوون و جیاوازیەکان هەڵدەستێت.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

٢. ئامانجی دەقئاوێزان دەستنیشانکردنی خەسڵەت و کەسیتی و ڕۆشنبیریەتی ئەدەبی نەتەوایەتی و جیهانییە کە پێچەوانەی ئەدەبی بەراوردکارییە.

٣. بەراورد لە پێناو کارنامەکانیدا پشت بە چەندین ڕێبازی ڕەخنەی دەبەستێت،بەڵام دەقئاوێزان خۆیی بۆ خۆی ڕێبازێکی ڕەخنەییە و لە کارەکانیدا تەنها پشت بە خۆی دەبەستێت.

٤. بەراوردکاری لە ڕێگای کارەکانیەوە مەسەلەی کارتێکردن و کار تێکراو مان بۆ دەست نیشان دەکات،بەڵام لە دەقئاوێزان باس لەو مەسەلەیە ناکرێت لەجیاتی ئەمە باس لە پەیوەندییەکانی دەقی یەکەم و دووەم دەکرێت.

٥. لە ئەدەبی بەراوردکاری پێوستە سنوری بەراوردەکان دیاری بکرێت ،بەڵام لە دەقئاوێزاندا ڕێدەکەوێت لە یەک کاتدا چەند دەقێکی جیاواز بێنە نێو دەقەکەی ئێستاوە.

٦. بەراوردکاری بەکاری گۆڕینی ئاستەکان هەڵدەستێت وەک گۆڕینی ئاستی توانایی تاکەکان بۆ. ئاراستەیەکی گشتگیری هەروەک چۆن «نالی»ئەنجامی دا لە تاکێکەوە گۆڕا بۆ قوتابخانەیەک .بەڵام لە دەقئاوێزاندا تاکەکان یان دەقەکان بەکاری پتەوکردن یان بە ڕۆشنبیرکردنی دەقەکان هەڵدەستن.

٧. بەراوردکاری بە بەراوردکردنی دوو جێنەر یان ڕێبازێک هەڵدەستێت کە لە چەند ئەدەبێکدا بەکارهاتوە، بەڵام دەقئاوێزان مانای مەبەستێتی چەند دەقێک لە دەقێکدا کۆدەکاتەوە وەک ئەوەی هیچ دەقێک بەبێ دەقێکی تر لە دایک نابێت.

٨. کاری کارتێکردن و کارتێکراو لە ئەدەبی بەراوردکاریدا کارێکی زۆر قوڵی جدییە ،بەڵام لە دەقئاوێزاندا هەندێک جار ئەم کاریگەرییە دەبێتە ڕواڵەت و ڕێککەوتنێکی فکری ئادیایی و ڕێبازی لە پشتەوە نیە(کەریم،٢٠١٦،https://www.khaktv.net/all-detail.aspx?jimare=22841&type=farhang).

بەکورتی دەقئاوێزان مێژوویەکی تازەی هەیە،بەڵام مێژووی بەراوردکاری کۆنترە. لە ڕاستیدا هەریەک لەم دووبوارە لانکەی سەرهەڵدان و گەشەکردنیان فەرەنسا بووە،بەڵام هەریەک لە سەردەم و کاتێکی جیاوازدا بووە و مەودا یەکی زۆر لە نێوانیاندا هەیە. هەریەکیشیان ئامانج و بنەمایی تایبەت بە خۆیان هەیە .دەقئاوێزان زیاتر لە گفتوگۆ و بەیەکداچوونی نێوان دەقەکان دەکۆڵێتەوە،بەڵام هەرچی بەراوردکارییە لە بەرهەم و ئەدەبیاتی گەلانی جیاجیا دەکۆڵێتەوە. واتە بە کورتی لە نێوان تیۆری دەقئاوێزان و بەراوردکاریدا سنورێکی تۆخ و ئەستور بوونی هەیە.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

بەشی دووەم

- ڕەنگدانەوەی دەقئاوێزانی کلتووری لای (لەتیف هەڵمەت)

دیارە (لەتیف هەڵمەت) خاوەنی ئەزموونی شیعری خۆیەتی و ناوبانگێکی هەیە و چەند دیوانی هەیە،کاریگەر بووە بە ئەدەبیات و فۆلکلۆر و کلتووری کوردی پێش خۆی و سەردەمی خۆی،کە بۆتە سەرچاوەی ئەدەبی پێشین بۆی،هەموو ئەو بەرهەمە ئەدەبییە کلتووری و فۆلکلۆرییە کوردییە نوسراوانەی پێشتان وەک کەرەستەیەکی بە نرخ لە بەردەستیدا بووەو بیر و بەهرەی لێ هەڵمژیوە،بە فۆرم واتاو دەلالەتی جیاواز لە بەرهەمەکانیدا ڕەنگیداوەتەوەو دایڕشتووە،بووە بە سەرچاوەیەکی گرینگ بۆی،هەر بۆیەش شاعیری ڕەسەن ناتوانێت واز لە کلتوورو ئەدەبیاتی فۆلکلۆر بێنێت،لەبەرئەوەی ئەدەبیاتی فۆلکلۆر دەبێتە بناغەی ئەدەبیات و شیعری تازە و تەنانەت داهێنانیش،چونکە شاعیری نوێخواز بە بیری نوێو سەردەمیانە سوود لە بەرهەمە کۆنەکان وەردەگرێت، هەر بۆیەشە هیچ شاعیرێک ناتوانێت ببێ بە شاعیرێکی باش بەبێ ئەوەی گرینگی بە ئەدەب و کلتوور و فۆلکلۆری ڕابردووی نەدابێت. (لەتیف هەڵمەت)یش جگە لە ئەدەبیاتی گەلانی دەوروبەر و جیهان،لە نێو ئەدەبی نەتەوایەتی خۆیدا قاڵبوەتەوەو کاریگەری ئەدەبی فۆلکلۆرو کلتووری کوردی بەسەرەوەیەو وێنەی شیعری بە دەستکارییەوە وەرگرتووەو ڕەهەندی تری پێ بەخشیوە،واتە لە ئامێزی وێنەیەکدا وێنەیەکی تری هێناوەتە بەرهەم. لێرەدا چەند نمونەی شیعری دەهێنینەوە کە بە بابەتە کلتووری و فۆلکلۆریەکانی وەک ئەفسانەو داستان و پەندی پێشینان و حیکایەت و گۆرانی کاریگەر بووەو دەقەکان دەخەینە ڕوو دەیان دوێنین و بۆ ئەوەی ڕەنگ و ڕووی یەکتری پیشان بدەن بە واتاو فۆڕمی جیاواز و تازە دای ڕشتۆتەوە.

تەوەری یەکەم: کلتوور

کلتور یەکێکە لە بابەتە پڕ بایەخەکانی شاعیران، سەرچاوەیەکی فراوانی والایە لە بەردەم شاعیراندا،نەتەوەی کوردیش لەم ڕووەوە خاوەن سامانێکی کەلەپوری فراوانەو گەڕانەوەشە بۆ مێژوو ((ئەوانەی کە شۆڕش لەسەر کەلەپور بە ئەنجام دەگەیەنن،درك بەو ڕاستیە دەکەن،کە بوونی ڕابردوو چ ئاسۆیەکی لە شارستانیەتی نوێ دا هەیە هەرچەندە ئەو ڕەمزانەش کە ڕیشەیەکی مێژوویان بەخۆوەگرتووە،لە ڕێگای ئەو مێژووەش بەتاقیکردنەوەی شێوازی بنچینەیی پەیوەندی دارن))(مەعروف،١٠٩،٢٠٠٨) جا شاعیرانی هاوچەرخیش لە پێناو دانانی بنەمایەکی پتەو بۆ ئەزموونێکی سەرکەتوو پێویستە پشت بەسامانی نەتەوە و کەلەپوری نەتەوەکەی ببەستێ،هەر وەکو ئەدۆنیس دەڵێ: ((ئەوەی ڕابردوو نەناسی ئایندەش ناناسێ و ئێستاش ناناسێ ئەمەش مانای ئەوەیە ئەفراندنی شیعری بە داهێنانی مێژووییەوە نەبێت تەواو نابێت))(غەمبار،١٣،١٩٩٦)،بەکارهێنانی کەلەپوری نەتەوەیی هۆیەکیشە بۆ زیندووکردنەوەو گرینگی پێدان و گەڕانەوە بۆ ڕابردوو لە ئێستادا،بۆیە شاعیرانی هاوچەرخ

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

گەڕاوەنەتەوە بۆ ڕابردووی کەلەپوری نەتەوەکەیان و بۆتە سەرچاوەیەك بۆیان و سوودیان لێ وەرگرتووە،بە پێی پێویستی سروشتی مەبەستی شیعرەکە و زەمینە ڕۆشنبیریە کەلەپوریەکەیان ئاوێتەی بەرهەمەکانیان دەکەن. جا شاعیری ڕەسەنیش کە پەنا دەباتە بەر سامانی نەتەوایەتی هۆشمەندانە مامەڵەی لەگەڵدا دەکات،نەك بەشێوە تەقلیدی و ئاسایی یەکەی،بەڵکو،بەپێی تێروانینی ئایدۆلۆژی خۆی لەوان تێپەر دەکات و ڕەمزەکە دەخاتە ژێر توێکاری لێکدانەوەیەکی نوێ .

بۆنمونە یەکێ لەو دیاردە کلتووریانەی کە لە فۆلکلۆری کوردیدا هەیە(گوڵاڵە)یە،یەکێکە لەو دەلالەتە پڕ بایەخانەی کە ڕەنگدانەوەیەکی فراوانی لە نێو شیعری هاوچەرخی کوردیدا هەیە، (گوڵاڵە) ڕەمزی ئازادی و ئەوین و بەرەنگارییە. ئەوەتا (**لەتیف هەڵمەت**) لە بنیادێکی درامیدا گوڵاڵەی ئاوێزان کردووەو وێنەیەکی تازەی خوڵقاندووە،کەتێیدا (پاشا) ڕەمزی دەسەڵات و هێز و چەوسانەوەیە،(منداڵ)یشی وەکو ڕەمزی پاکی و بەرائەت و هەڵگری ڕاستییەکان خستۆتەڕوو، جادوبازیش وەک پێشبینیکەر خراوەتەڕوو:

پاشایەک نوست منالێکی برسی لەسەر
یاقوتی تاجەکەی نوسی ڕۆژێ دێ هەر
پاشا دەمرێ ....
خەڵکی دەڵێن جادوو بازێک وتی ئەگەر
تکێ خوێنی ئەم منداڵە
بڕژێتە سەرچاکی زەوی
سەرانسەری زەوی دەبێ بەگوڵاڵە .... (هەڵمەت ،٢٠١٤، ٢٣-٢٤).

لێرەدا شاعیر لە پەیوەندی کردنیدا بەو دیاردە کلتوورییە لە گفتوگۆکردنیدا (گوڵاڵە)ی ئاوێزانی دەقەکەی کردووە،کە ڕەمزی ئازادی و ئەوین و بەرەنگاریە،وێنەیەکی تازەی بەهۆیەوە خولقاندووە ئەمەش ئەوە دەگەیەنێ کە گۆرینی سیما و ئاراستە کردن و مەبەستە فۆلکلۆریەکان بەندە بە ئاستی ڕۆشنبیری شاعیر و بیرکردنەوەو تێڕوانین و لێکدانەوەی بۆ دیاردەو بابەت و لایەنەکانی نێو کۆمەڵگا و باردۆخە سیاسەکەی بە تایبەتیش ئاراستەکردنی لە خۆشیەوە بۆ ناخۆشی، لێرەدا شاعیر داهێنانی تێدا ئەنجام داوە، بەوەی ئاراستەکەی گۆڕیوە لە ناخۆشیەوە بۆ خۆشی،بەهۆی ئەو چەوساندنەوەیەی کۆمەڵگای کوردی،کۆتایی پێ دێنێ و سەرانسەری زەوی دەکاتە گوڵاڵە،بۆ بەرەنگاربونەوەی دوژمنان و گەیشتن بە ئازادی،شاعیر بە پێشبینی جادوبازێک لە ڕێگەی منداڵێکەوە گوڵاڵەی ئازادی و ئەوین و بەرەنگاری چەوساندنەوە لەسەر زەوی دەسەبەر

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

دەکات یەکێکی تر لە دیاردە کلتوورییەکان کە بۆتە سەرچاوە بۆ شاعیران ئەویش (خەنجەرە)لە کلتووری کوردەواریدا وەکو چەکێک ڕەمزە بۆ دەسەڵات و توانا،لەلایەکی ترەوە ڕەمزە بۆ ڕەسەنایەتی.

لەتیف هەڵمەت یش (خەنجەری)ئاوێزانکردوەو کردویەتیە چەکێک بۆ بەرگری کردن لە مافخوراوانی گەلەکەی و دەڵێت:

چونکە شیعرم بە دەس هەموو
مافخوراوانی
زەوی یەوە .. خەنجەرە (هەڵمەت، ٢٠١٤، ٥٦).

دیاردەیەکی تری کلتووری لە نێو نەتەوەی کورددا بوونی هەیە مەسەلەی جادووگەری و سیحر و فاڵچییە ،کەلە ئەدەبیاتی جیهانیشدا بوونی هەیەو ڕەنگیداوەتەوە،ئەم دیاردەیەش لە شیعری هاوچەرخی کوردیدا ڕەنگیداوەتەوەو شاعیران ئاوێزانی دەقەکەیانی کردوەو بیرو بابەتێکی تازەیان پێ داڕشتووە.

لەتیف هەڵمەت یش لە شیعری(سێ تێبینی\ تێبینی سێیەم) ئەم دیاردەیەی ئاوێزانی دەقەکەی کردووەو ڕێڕەوێکی سیاسی پێ گرتووە،کە پەیوەستە بە بارودۆخی وڵاتەکەی و دەڵێت:

من فاڵچی نیم،بەڵام ئەڵێم من ئەزانم
چۆن ئاو دەگەڕێتەوە بۆ ڕووبار
من فاڵچی نیم،بەڵام ئەڵێم من ئەزانم
کەی کەی مەهدی ئەگاتە شار
من فاڵچی نیم بەڵام ئەڵێم من ئەزانم
کەی کەی ئەڕۆی یەکەم بەهار (هەڵمەت، ٢٠١٤،١٠٨).

ڕووبار وشک ناکات ڕەمزە بۆ شۆڕشی کورد مەهدی چاوەڕوانکراویش ئەو سەرکردە ڕزگار کەرەیە کە بە هانای ئەم نەتەوەیە دێت و بەهاریش ڕەمزی سەرکەوتن و بەدیهێنانی پێشبینی شاعیرە.

تەوەری دووەم: ئەفسانە

ئەفسانە یەکێکە لە بەشە گرینگەکانی ئەدەبی فۆلکلۆر، ئەفسانە بەرهەمی کۆن و زادەی بیری مرۆڤە .هەموو ئەو شتانە دەگرێتەوە کە ناواقیعین،بەرهەمێکی خەیاڵ ئامێزە و ناواقیعی زۆری تیدایە،ئەویش بۆ گەورەکردنی ڕووداوەکان و جوانکردن بووە یان بۆ هەرمەبەستێکی تر بێت ((ئەفسانە بە نسبەت مرۆڤی دێرینەوە باشترین وەسیلە بووە بۆ

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

تێڕامان بە مەبەستی تێگەشتین لە سروشت ودیاردە و نهێنیەکانی و وەڵامیک بوو بۆ ئەو پرسە پڕ لە سەرسامییە زۆرانەی لای مرۆڤ لەوکاتانەدا دروستبوون ،واتە ئەفسانە پەیوەستە بە بیری سەرەتایی مرۆڤ و یەکەم قۆناغی بیرکردنەوەی فەلسەفی)) (ئەحمەد،٢٠١٩، ٢١٢) ئەفسانەکان هەرلە زووەوە کەوتوتنە سەر زار پێش ئەوەی مرۆڤیش فێری نوسین بێت .ئەفسانەکان بەوەناسراون کە کارەکتەرەکانی لە مرۆڤ دوورن،بۆ نمونە خواوەندەکان. شاعیرانی هاوچەرخیش گرینگیەکی زۆریان بە ئەفسانە داوە. وەکو ڕەمزێک بۆ گوزارشتکردن لە مەبەست و ئارەزووە کپبووەکانیان ،کەلە ناخیان پەنگی خواردۆتەوە دەریدەبڕن دیوەشاراوەکەی خۆیانیان تێداکۆدەکەنەوە،واتە پەیوەندییەکی نوێ و کرۆکێکی نوێ بە ئەفسانەکان دەدەن و بە زیندویی دەیهێڵنەوە،بۆیە دەوترێت((ئەفسانە جۆرە ئەدەبێکە بەستەڵەک بەلاوەدەنێ و بەرەو پێشکەوتن و گۆڕان هەنگاودەهاوێژێ، دەوڵەمەندی جیهانی ئەفسانە بۆتە هۆی مانەوەی وەک سەرچاوەیەکی ڕەنگین بەدەست شاعیرانی نوێخوازەوە تەنانەت وەک پێویستییەکی لێهاتوو))(مەعروف،٩٧،٢٠٠٧)جگە لەوەش شاعیران وەکو ئامرازێکی هونەری بەمەبەستی خوڵقاندن و لایەنی ئیستاتیکی شیعر بەکاریان هێناوە بۆ دەوڵەمەندکردنی دەقەکە بەکەرەستەی ئەفسانەو زیندووکردنەوەی ڕابردوو و خستنەڕووی هێزی ڕابردوو لە ئێستادا،بە شێوازێکی نوێ خوڵقاندنێکی تازەیان لێ ئەنجامداوە،کەئەمەش پەیوەستە بە لێهاتوویی شاعیرەوە لە بەکارهێنانی کەرەستەو بابەتەکان و چۆنیەتی دەربڕینی ڕەگەزەکانی ئەو ئەفسانەیە .

یەکێ لەو بابەتە ئەفسانە خۆماڵیانەی کە لە شیعری هاوچەرخدا ڕەنگی داوەتەوە ئەفسانەی (ئەژدیهاک و کاوە)یە .ئەژدیهاک بەهۆی ئەوەی کەسێکی نەگریس بووە نەخۆشیەک دەگرێت و دوومار لە سەر شانەکانی دەروێت .چارەی مارەکانیش تەنها پێدانی مێشکی لاوانە ڕۆژێ سەربازانی زوحاک دوو کوڕی ئاسنگەرێکی لادێی بە ناوی (کاوە)،دەگرن ودەیدەن بە مارەکان ،بۆیە کاوە شۆڕش دەکات و لە کۆتاییدا زوحاک دەکوژێت.

لە تیف هەڵمەت لە ئەفسانەی «زوحاکەوە»ئیلهامی ئەفسانەیەکی نوێیی بۆ هاتووە،کە پاڵەوانی ئەفسانەکە «نەیزۆن»زوحاک دوو ماری لە سەر شانی هەبوو،بەڵام (نەیرۆن)دوو برین لە سەر شانی هەیە. وەک دەڵێت:

دەڵین دوو برین لە سەر شانی نەیرۆن ڕوواوە

بە خۆڵەکەوەی زەیتوون نەبێ

کەف و کوڵی ژان و سوێ ی دانامرکێ...! (هەڵمەت، ٢٠١٤ ،٩٦٠)

لەتیف لە شیعری (ئەمە دوا هەڵبەستم نییە) دا باس لە ئەفسانەی (ئەژدیهاک و کاوە)دەکات.ئاماژە بەوە دەکات کە بیری سەرکەوتن بە هەمان شێوەی جەکوشەکەی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

دەستی کاوەیە ،واتا بۆ سەربەستی و سەرکەوتن دەبێت هەموومان جەکوشێکی جەشنی کاوەمان هەبێت.

بیرەوەری سەرکەوتن
جەکوشەکەی کاوەیە
مەقەستی کۆتی گەردن
دوو پارچە هۆندراوەیە (هەڵمەت، ٢٠١٤، ٦٢)

(دێو درنج) ئەمانەش جۆرە دەعبایەکی ئەفسانەین و لە ئەفسانەی کوردیدا بوونی هەیەو زۆرجار پێکەوە ناویان دێت. شاعیرانی هاوچەرخیش ئاوێزانی دەقەکانیان کردووەو بیرو وێنەی تازەیان پێداڕشتووە.

لەتیف هەڵمەت لە (دیوانی ئەم هۆندراوەی کە تەواو دەبێ و نابێ)دا باس لە ئەفسانەی دێو درنج دەکات و دەڵێت :

کە منداڵ بووم هەر نیوەشەوێک
لە دەرگاکەمانیان بدابووایە ..دەم وتت :
ـ دایە گیان مەیکەرەوە ..دێو درنج هاتوون من بدزن.. (هەڵمەت، ٢٠١٤، ٢٨٢)

لێرەدا شاعیر بە سود وەرگرتن لە بونەوەرێکی ئەفسانەیی کە ئاوێزانی دەقەکەی کردووەو بیری سەرەکی دەقەکی پێ دەبڕیوە،بە گفتوگۆو هەڵمژین لێی وێنەیەکی تازە بە دەلالـەتێکی نوێی بەرهەم هێناوە،شاعیر لە ناو تاریکیشدا گەشبینە،چونکە ڕێگە بە دوژمنان نادات نیشتمانەکەی بدزن .

«سیمرخ» باڵندەیەکی ئەفسانەییە و دەتوانی مەودایەکی زۆر ببڕێت و بەرز هەڵبفرێت تا دەگاتە حەوت تەبەقەی ئاسمان،لە هەمان کاتیشدا دەنگێکی خۆشی هەیە.

لەتیف هەڵمەت ئاماژە بە بونەوەرە ئەفسانەیەکان دەدات لە وێنەی (سیمرخ)و ئاوێزانی کردووە،بۆ نموونە لە شیعری (پەیکەرێکیتر) دا دەڵێت:

بڕۆم ..بڕۆم..وەها هەڵفرم بۆ بەرز
هیچ سیمرخێ نەم هێنێتەوە بۆ سەر ئەرز (هەڵمەت، ٢٠١٤، ١٠٥)

یا لەشیعری (گۆرانی پاشەرۆژ)دا دەڵێت:-

گوڵەکانیش دەبن بە سیمرخ و
دڵم بۆ وولاتێ هەڵدەگرن (هەڵمەت، ٢٠١٤، ٤٧٤)

لێرەدا شاعیر لە پەیوەندیکردن و بە گفتوگۆو هەڵمژین لە ئەفسانەی باڵندەی سیمرخ،وێنەیەکی تازە بە بیرو واتاو شێوازێکی نوێی بەرهەم هێناوە.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

لەتیف هەڵمەت جگە لەوەی سودی لە ئەفسانەی خۆماڵی و ڕۆژهەڵات بینیوە لەهەمان کاتیشدا سودی لە ئەفسانەی میللەتانی جیهانیش بینیوە،وەستایانە لە شیعرەکانی تەوزیفی کردووە بە شێوەیەک،بۆ ئەوەی داهێنانی تێدابکات،درامایەکی زیندوی پێشکەشکردووە،بۆنموونە ئەفسانەی(سیزف)یەکێکە لە ئەفسانەکانی یۆنان،کەبە ئەفسانەی ئازاری مرۆڤایەتی دادەنرێت،بۆیە(خواوەندەکان) لەعنەت لە(سیزیف)دەکەن و سزای دەدەن،بە هەڵگرتنی بەردێک تا لوتکەی شاخەکەی بیبات،بەڵام کە نزیکی لوتکەکە دەبێتەوە لە وێوە بەردەکە غلۆر دەبێتەوە تاوەکو وای لێدێت ئەم بارودۆخە دەبێت بە قەدەرو چارەنوس. لە تیف هەڵمەت یش یەکێکە لەو شاعیرە هاوچەرخانەی کە ئەفسانەی سیزیفی دەقئاوێزان کردووەو دەڵێ:

سیزیف

تاشە بەردەکەی تۆڕداوە

خەمێکی داوە باکۆڵی دا

لەوانەیە عاشق بوو بێ (هەڵمەت، ٢٠١٤، ٣٥٢)

لێرەدا لەتیف تاشەبەردەکەی فڕێداوە،مەبەستیش لەم تاشەبەردە ئەوەیە کە سیزیف کوری پاشای یولولسی یۆنانییە،لەلایەن باوکییەوە سزادرا بەوەی بەردێک بگوازێتەوە بۆ لوتکەی چیایەکی بەرز،کەدەگاتە لوتکەکە هەردووکیان غلۆر دەبنەوە. بەڵام لەتیف بەردەکە تووڕەدەدات و فڕێی دەدات و لە جیاتی بەردەکە خەمی لەکۆڵناوە،کە هێمای عاشقبونیەتی،ئەمەش تەواو پێچەوانەی ئەفسانەکەیە، چونکە ئەو سیزیفەی یەکەم کەلەگەڵ تاشەبەردەکە غلۆر دەبنەوە ،ئەمە بۆ سزا و عەزابی تۆڵەیە لە سیزیف،مەبەستی شاعیر لێرەدا دوژمنانی کوردە توریان دەدات و تۆڵەدەکاتەوە، بەڵام لەو سیزیفە نوێیەی کە شاعیر خوڵقاندویەتی ئەو کۆڵە خەمەی کە داویەتی بەشانیدا ئەوا عاشقبونیەتی و چێژو خۆشی لێ دەبینێت،ئەمەش پێچەوانەی ناخۆشیەکانی عەشقە،چونکە لەپێناو خۆشەویستەکەی لە هەموو ناخۆشییەکانیش چێژ وەردەگرێت،لەبەرئەوەی شاعیر بە بڕواوە تێدەکۆشێت و بەرەنگاری ناخۆشییەکان دەبێتەوە لە پێناو نەتەوەکەی،بەمەش چێژ دەبینێت ،چونکە هەنگاو دەنێ بەرەو سەکەوتن.

تەوەری سێیەم: داستان

داستان یەکێکە لە بەشە نەمرەکانی ئەدەبی فۆلکلۆر،بریتیە لە ((بەرهەمێکی چیرۆک ئامێز،سەرگوزشتەیەکی ڕووداو یا ڕاستەقینە دەگێڕێتەوە،کە بە ژیانەوە بەستراوە ڕاستی ژیان لە دەروونی خاوەن بەرهەمەکەوە دەهێنێتە دەرەوە،وێنەی قارەمانی و ئازایەتی مرۆڤ پیشان دەدات))(ڕەسول،٢٤،١٩٧٠) واتە ناوەڕۆکی داستان قارەمانی و دڵدارین،زۆرجاریش

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

دڵدارییەکە قارەمانیەتیش بەخۆیەوە دەگرێت. ئەم هونەرە چیرۆک ئامێزە لەگەڵ پێشکەوتنی ژیان هەنگاوی ناوە. داستان بنەما و دەستوری خۆیی هەیە،ڕووداو و کەسایەتی و شوێن و .... بونیان هەیە، تێیدا باس لە ئازایەتی و دەسەڵاتی پاڵەوانان دەکرێت، بە شێوەی شیعری درێژ هۆنراوەتەوە، بە زمانێکی سادە و ڕەوان گێڕدراونەتەوە((ڕووداوەکان بە شێوەی پەخشانە شیعر و داڕێژراون، ناوە ناوە دیالۆگی شیعری بە کێشی تایبەتی،خۆی دەکات بە نێو گێرانەوەی داستانەکە، ئەو کێشەی، کە داستانە فۆلکلۆریەکانی پێ گێردراوەتەوە ،کێشی ڕەسەنی کوردییە بە کێشی بڕگەی ناسراوە .))(ئەحمەد،٢٠١٩، ١٨٧)واتە بە کێشی بڕگەیی خۆماڵی و سەرواى مەسنەوی یا ئازاد،بەشێوەیەکی هونەریانە نوسراوە. لێرەدا ئێمە تیشک دەخەینە سەر دەقئاوێزانکردنی ئەو داستانە کوردیانەی کەلە ئەدەبی کوردیدا هەمانە:

- داستانی قەڵای دمدم

ڕووداوێکی مێژوویی ڕاستەقینەیە،قەڵای دمدم لەسەر دەستی (خانی لەپ زێرین)دروستکراوە شای ئێران کەوتە ململانی کردنی خانی لەپ زێرین. دوای چوار مانگ لە بەرگری کردن بەهۆی برینی سەرچاوەی ئاوی قەڵاکە لە لایەن داگیر کەرەوە نزیکەی ٢١ڕۆژ سەرباز و دانیشتوانی قەڵاکە بێ ئاو بوون ،قارەمانەکانی قەڵای دمدم بە سەرکردایەتی خانی لەپ زێرین تا دوا هەناسە جەنگین و بە کۆمەڵ مردنیان لە داگیرکاری و سەرشۆڕکردن بە باشتر زانی. بەمەش داستانی قەڵای دمدم دەبێتە ڕەمزێکی دلێری قارەمانیەتی بۆتە هەوێنی چەندین شیعر. شاعیرانی هاوچەرخ چەندین شیعریان لە خۆڕاگری و قارەمانیەتی خانی لەپ زێرین هۆنیوەتەوەو ئاوێزانی دەقەکەیانی کردووە.

- لەتیف هەڵمەت لە شیعرێکی دا ئاوێزانی داستانی (قەڵای دم دم)ی کردووە. (لەتیف هەڵمەت) وەکو شاعیرێکی شۆرشگێر بڕوای بە سەرکەوتنی ئەو ڕێبازە هەبووە کە کورد خەباتی بۆی کردووە،شاعیر بە ئاوێزانکردنی داستانی قەڵای دمدم،لەگەڵ بیری سەرەکی دەقەکە دەگونجێ،بە گیانێکی یاخییەوە باس لە زۆری تاوانەکانی دوژمنان دەکات،چونکە بە درێژایی مێژوو پەلاماری کوردیانداوە،بۆیە بە ئیلهام وەرگرتن لە داستانی دمدم پەیوەندییەکی نوێ و وێنەیەکی تازەی خوڵقاندووە. ئەوەتا لە شیعری (دووەم هاتنی لەپزێرین)دا دەڵێت:-

ئەو خەنجەرەی کە شاعەباس بە نامەردی
لە پشتەوە...لە ناو جەرگەی
یەکەم خانی لەپزێرین دا شەوێ چاندی
ئەمە تانێ..لە لای منە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

هێشتا خۆێینی لەپزێرینی لێ دەتکێ

لەپزێرینی ئەم جارە .. وەک رمێ..

وەک سەد ڕم   هەزار ڕم

ناو جەرگی شاعەباس دەسمێ......... (هەڵمەت،٢٠١٤ ،٦٠٢-٦٠٤)

لێرەدا شاعەباس کە ڕەمزێکە بۆ ئەو دوژمن و داگیرکەرانەی پەلاماری کوردیان دەدا،ئەوخەنجەرەی کە خانی لەپ زێرینی کوشت هێشتا خوێنی لەپ زێرینی لێ دەتکێ ئاماژەیە بۆ بەردەوامی ستەم و زوڵم لەسەر میللەتی کورد،بەڵام شاعیر گەشبینەو ورە بەرزە بۆیە وەکو شۆڕشگێرێک لە خەبات بەردەوامە دژی دوژمنان و تێدەکۆشێ و ئەمجارەیان (لەپ زێرینێ وەک ڕمێ بە هەزاران ڕم جەرگی شاعەباس و دوژمنان دەسمێ،لێرەدا شاعیر توانیویەتی قەڵای دم دم ئاوێزانی دەقەکەی بکات و هونەریانە بە ئەمڕۆوە ببەستێتەوە،گەشبینە بڕوای بە سەرکەوتن هەیە .

بەردەوام دەبێت و دەڵێت:-

هەموو ڕۆژێ شا عەباس

با دەیبا وەک پووش و پەڵاش

لەپزێرینیش هەموو وەرزێ

لە تروپێکی حەسارۆست دا...دادەبەزێ

بنەڕەتی دمدمێ تر هەڵدەکەنێ..

شا عەباس لە خوێندا..دەگەوزێ..!   (هەڵمەت،٢٠١٤، ٦٠٠)

لێرەدا شاعیر گەشبینە بڕوای بە سەرکەوتن هەیە،توانیویەتی هونەریانە بە ئەمڕۆوەی ببەستێتەوە،بەوەی شاعەباسی کە ڕەمزە بۆ دوژمن و داگیرکەرانی کورد،کردویەتییە ئەو پوش و پەڵاشەی کە با دەیبا،لەلایەن لەپزێرینەوە وەک هەڵۆیەک لە هەموو وەرزێکدا لە حەسارۆست دادەبەزێ و وەکو قەڵای دمدم شا عەباس لە خوێن دەگەوزێنێ،شاعیر گەشبینەو ورە بەرزە بۆیە وەکو شۆڕشگێرێک لە خەبات بەردەوامە دژی دوژمنان و تێدەکۆشێ .

- داستانی مەم و زین

ئەمە داستانێکی کۆنە باس لە خۆشەویستی دوو عاشق دەکات و (مەم و زین). میری بۆتان دوو خوشکی هەیە بە ناوی (زین و ستی) .(تاجدین) پیاوی ژێردەستەی میرە و زۆر لای جێگەی باوڕە،تاجدین برادەرەکی هەیەبە ناوی (مەم)ە .تاجدین و مەم دەیانەوێ پێکەوە بڕۆنە داوای زین و ستی ،مەم و تاجدین بڕیار دەدەن سەرەتا تاجدین بڕواتە خوازبێنی.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

میری بۆتان بە هاوسەرگیری تاجدین و ستی خۆشحاڵ دەبێت و زەماوەند دەکەن .دوای ماوەیەک مەم و زین لە باخی میردا یەکتر دەبینن بەڵام (بەکۆ)یان (بەکری مەرگەوەر) وەزیری زاڵمی میر دەیان بینێت و ڕازەکەی لای میر ئاشکرا دەکات .دوای ئەمە مەم دەستگیر دەکرێت بەڵام پێش ئەوەی هەواڵی بەخشینی میر بگات بە مەم،بەکۆ ئاوی ژەهراوی پێدەدات .کاتێک زین هەواڵەکە بۆ مەم دەبات،مەم گیانی تێدا نە ماوە،زین لە شینی مەمدا خۆی دەکوژێت و تاجدین بەکۆ دەکوژێت ئەم داستانە فۆلکلۆریە لە شیعری شاعیراندا ڕەنگی داوەتەوە

- لەتیف هەڵمەت دەڵێت:-

بابە سواری ئەسپی برین
بچین بۆ زەماوەندی مەم و زین
گرەی ئەو دوو دڵدارە
بکەین بە چرا بۆ دێو چین
گولێ یەکەم پەژارە
بخەینە ناو گوڵدانی ژین (هەڵمەت ،٢٠١٤، ٧٠)

شاعیر لە گفتوگۆکردنی دەقەکەیدا لەگەڵ داستانی مەم و زین بە شێوەیەکی هونەریانە ئاوێزانی دەقەکەی کردووە،بە واتاو وێنەیەکی تازەوە،بەشێوەیەک وێنەکەی لە سەرچاوە بنەڕەتییەکە پێچەوانەکردۆتەوە بەوەی مەم و زینی پێک گەیاندووە،گڕەی دڵدارییەکەشی کردۆتە ڕووناکی و چرایەک بۆ ژیان.

لەتیف هەڵمەت لە شیعری (ڕەنگی باران)دا دەڵێت :-

لەرەیەک بۆنی پشکۆی بۆ هێنام
وام زانی ئیتر نەورۆزی ساڵە
زەماوەندە ڕەز دەبەن بۆ خەیام
ئاگر بە ر ئەبێ لەم شەوەلاڵە
دیاری کە ژاوەی مەم بۆ خاتو زین
چەپکێ نێرگز و وەنەوشەی ئاڵە (هەڵمەت ،٢٠١٤، ٩)

شاعیر وای زانیوە بۆنی بەهارو نەورۆزی بۆ هاتووە.خۆشی و شادی و زەماوەندە .دیاری مەمیش بۆ زین چەپکێک نێرگزو وەنەوشەییە.

- داستانی شیرین و فەرهاد

ئەمەش داستانێکی تری نەمرو بەرزە ،کەرەستەیەکی زیندووی نێو کەلەپوری کوردییە ئیحای بە زۆربەی شاعیرانی کورد بەخشیوە،خەسرەوی میری ساسان شیرنی زۆر

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

خۆش دەویست،بەڵام شیرین لە داوی خۆشەویستی فەرهادە، ئەندازیارێکی بە توانا بوو،کە خەسرەو بە مەی زانی زۆری پێ ناخۆش بوو،بۆیە لە شیرینی دوورخستەوە داوای لە فەرهاد کرد تونێلێک بە ناو شاخی بێستوندا دروست بکات.فەرهادیش بەر لەم کارە هەڵسا بە کێشانی وێنەی شیرین لە سەر تاشە بەردێک .میر خەسرەو تەڵەی بۆ فەرهاد دانابوو ،هەواڵی مردنی شیرنی بڵاو کردەوە ،کاتێک فەرهاد گوێی لەم هەواڵە بوو خۆیی کوشت بە و کەرەستانەی کە وێنەی شیرنی پێ نەخشاند بوو.

لەتیف لە شیعری (بۆ ئەو رۆژەی کە هالی ئەکشێ)جەخت لە فەرهاد بوونی خۆی دەکاتەوە بەڵام چۆن فەرهادێک،کە رێچکەی فەرهادی گۆڕیوە بۆ رێچکەیەکی پیرۆزترو باڵاتر کردوویەتی بە پێشمەرگەیەکی کۆڵنەدەر لە پێناو گەیشتنی نەتەوەکەی بە ئازادی بۆ بەدیهێنانی ئامانجی نەتەوەکەی واتە ئامانجەکەی فراوان کردووە:

منم فەرهاد .. گیانە .. گیانە منم فەرهاد
بەڵام هاتنی من بۆ تاشینی بێستون نییە
هاتنی من لەبەرچاوی شیرین نییە
من ئەمجارە بەزەبری کینەی پاچی داد
ئەرووخێنم دوا بناغەی کۆشکی شەداد
لاواندنەوەی زۆردارەکان ئەنوسم (هەڵمەت،٣٥،٢٠١٤)

لێرەدا شاعیر لە گفتوگۆکردنی دەقەکەی لەگەڵ داستانی شیرین و فەرهاد دا کۆمەڵێ رەمزی تری هێناوە بەمەبەستی خستنەڕووی ئەو هێزو دەسەڵاتەی هەیەتی،فەرهادی کردۆتە پاڵەوانێک تا پێی بگاتە سیستەمێکی رێک و پێکی ژیان لەسەر بناغەی دادپەروەری و نەهێشتنی چەوسانەوە.

- لەتیف هەڵمەت لە شیعری (گۆڕانی پاشە رۆژ)دا ،لە بەشی کۆتایی شیعرەکەدا دەڵێ:-
من فەرهادم
بە لام دڵدارەکەم شیرین نییـــە
دڵدارەکەم وڵاتەکەمە وڵاتەکەم
من فەرهادم.
بەڵام ئەمجارە بێستون
هەڵناکۆڵم.
نەخشەی زەوی دەگۆڕم (هەڵمەت،٢٠١٤، ٤٩١)

لێرەدا شیرین هەر خۆشەویست و دڵدارەکەی فەرهاد نییە،بەڵکو ڕەمزی نیشتیمان و کێشەکانی کوردە، شاعیر لە ئاوێزان کردنەکەدا لەسەر بونیادی لێکچوون وێنەکەی دروست نەکردووە، بەڵکو لەسەر بنەمای جیاوازی پێکیهێناوە، لە بنەڕەتا فەرهاد بۆ دڵدارەکەی شیرین کێوی بێستون هەڵدەکۆڵێت، بەڵام شاعیر ئەرکی فەرهادی گۆڕیوە بۆ گۆڕینی نەخشەی زەوی، واتە گۆڕینی ئامانجی فەرهاد کە بۆشیرین بوو واتە تاکەکەسی بوو بۆ ئامانجێکی کۆمەڵی،کە گۆڕینی نەخشەی زەوییە بۆ گشتە لە پێناو خۆشەویستەکەی. لێرەدا گفتوگۆیەکی هونەری لە نێوان هەردوو دەقەکەدا ڕوویداوە.

تەوەری چوارەم: پەندی پێشینان

پەندی پێشینان بەشێکی گرنگی فۆلکلۆرە و تایبەتمەندی خۆیی هەیە،بەو وتە جوانانە دەوترێت کەلە ئەنجامی تاقیکردنەوەو ئەزموونی ژیان هاتوونەتە بوون لە چەند وشەیەکی کورت و سەروادارادا.((بریتیە لە کۆمەڵێک وشە و زاراوە یان ڕستە یەکی کورت و پوختن،کە بە شێوەیەکی جوان و سادە و ساکار لە ڕووی زمانەوە ڕێکخراون و دراونەتە پاڵ یەکتری،بەڵام لە ڕووی واتا و ناوەڕۆکەوە واتایەکی زۆر و بەرفراوانی هەیە))(ئەحمەد،٢٠١٩، ٧٣)واتە بە زمانێکی سادەو جوان لایەنی کۆمەڵایەتی و ئابوری و ڕامیاری و فەلسەفی ژیانی کۆمەڵمان بۆ دەردەخا،لە باس و ڕووداوەکان و پێشهاتەکان خۆی دەبینێتەوە،چونکە پەندی پشینان کۆمەڵێ تاقیکردنەوەی خۆشی و ناخۆشی چینەکانی گەل دەردەبڕێ. پەندی پێشینان((بەرهەمێکی زۆر کۆنی خەڵکە،ئەو پەندە هەمیشە لە لایی گەلانی سەرەتایی و سادە فەلسەفەی ڕاستەقینەو لە کاری ڕەوشت و خوەوە،هەموو ڕووداوێکی ژیانی ئادەمیزاد،هەموو کردارێک ،چاک یان خراپ ،هەموو گەیشتنە ئامانجێک کە میللەت گەیشتبێ ،دەچێتە تەرازوی پەندی پێشینانەوە)) (ڕەسوڵ،١٩٧٠، ٧٨). بۆیە پەند قسەی ڕۆژانەی سەر زاری خەڵک بووە،خاوەنەکەی دیار نیە و بەرهەمی گەلە، لە نەوەیەکەوە بۆ نەوەیەکی تر پشتاو پشت دەگوازرێتەوە، لەوانەشە گۆڕانکاری بەسەر فۆرمی پەندەکاندا بێت،بەڵام گۆڕانکاری بەسەر ناوەڕۆکەکەی دا نایەت .هەر بۆیە لە لای زۆرێک لە میللەتان پەندی هاوبەش هەیە. پەندی پێشینانی کوردیش لە ئەزموون و دنیا دیدەنی گەلی کوردە ،ڕەنگدانەوەی هەموو ئەو نەهامەتیانە و تاڵی و شیرینی ژیانی گەلی کوردە کە سیمایی خۆماڵی و ڕەسەنایەتیان پێوە دیارە،شاعیریش دەیەوێت بیر و ئیلهامی خۆیی لەم پەندە جوانانە وەربگرێت و شیعرەکانی پێ برازێنێتەوە .

- **لەتیف هەڵمەت** یەکێکە لەو شاعیرانەی کە سوودی لە پەندی پێشینان وەرگرتوەو لێزانانە ئاوێزانی شیعرەکانی کردووە بۆ زیاتر بە پێزکردن و ڕازاندنەوەی شیعرەکانی وێنەیەکی جوانی نیشانداوین.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

(**گۆشتی ڕانی خۆت بخۆ،لە منەتی قەساب باشترە**)ئەم پەندە بە واتای ئەوە دێت سەر شۆڕ نەکەی بۆ ناحەزانت و خۆت شەرمەزاری کەس مەکە ،یان زۆر جاران بۆ منەت نەزانیت ئەو قسەیە دەکرێ. لەتیف هەڵمەت لە شیعری (شاری گوڵ)دا ئەو پەندەی بە هەمان واتا و مەبەستی خۆیی بەکارهێناوە و پێمان دەڵێن منەتی کەس هەڵنەگریت و سەر بۆ کەس شۆڕنەکەین و دەڵێیت:-

مەڕۆن مەڕۆن
تینوتان بوو میزی خۆتان بخۆنەوە
برسیتان بوو قوڕی زەوی بکەن بە نان
گۆشتی لەشی خۆتان بخۆن
بەڵام مەڕۆن
پەنجەکانتان
هەموو یەسقانەکانتان
بۆ شەڕی تر بکەن بە تیرو کەوان (هەڵمەت،٢٠١٤، ٢٤٦)

(**بەرد لە جێ خۆی سەنگینە**)، ئەم پەندە ئاماژە بەوە دەدات زۆر کەس هەیە لە کاتی ئاساییدا خزم ودۆستی خۆی لە بیر دەچێت ،بەڵام کە دەرواتەوە جێگەیەکی تر سەیردەکات خەڵکی بە چاوەکی کەم سەیری دەکەن ناچار دەگەڕێتەوە شوێنی خۆیی و ناو خزمان .واتا پیاو یان ژن لە ناو کەس و جێگەی خۆیدا سەنگینەو ڕێزی هەیە. (لە تیف هەڵمەت)یش لە دەقەکەی دا لە دیوانی(ئەو هۆنراوەیەیی کە تەواو دەبێ و تەواو نابێ)ئاماژە بەم پەندە دەکات و ئاوێزانی دەقەکەی دەکات و جەخت لە سەر هەمان مەبەست دەکات و دەڵێت:

بەرد لە هەر شوین و جێگەیەکدا خۆیی دۆزیەوە
جێی خۆی دەکاتەوە
توند توند پێوەی دەلکێ ..!
بەرد هەرگیز یادێ جێ ڕابردووی خۆیی
ناکاتەوە و
خەمی بۆ ناخوا...... (هەڵمەت،٢٠١٤، ٢٩٦)

(**دیوار بە گوێیە**)ئەمەش پەندێکی پێشینانە گوزارشت لەوە دەکات کە لە هەموو جێگایەک دەبێت وریا بیت چی دەڵێت،چونکە ئەو کەسانە زۆرن کە گوێ هەڵخەرن و قسە ئەهێن و ئەبەن و ناپاکن.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

لەتیف هەڵمەت لە شیعری (لاوکانی منالانی ئەم سەردەمە)دا بە سود وەرگرتن لەم پەندە بە شێوەیەکی ناڕاستەوخۆ دایکی مندالەکەی ئاگەدار دەکاتەوە کە بێدەنگ بێ نە بادا یەکێک گوێ بیست بێ .

ئەی دایە گیان منیش لاڵ بم هیچ سەیر نیە
ئەگەر چڵێ داری سوتاو
زمان بگرێ و لەگەڵ خۆرو خودا بدوێ
هیچ سەیر نیە لە بابەتی گوڵ
لەم خاکەدا برین بڕوێ...!
«ڕۆڵە بنوولەم شارەدا چی زۆرە.
گوێ.....! (هەڵمەت ،٢٠١٤، ٤٥٧)

لەتیف هەڵمەت ڕەخنە لە دەسەلاتی زۆردار دەگرێت و کە چۆن بە زمانێکی ڕەق و ئاگر و ئاسن ڕەفتاریان لەگەڵ کۆمەڵی کورد دا کردووەو مافەکانیان پێشێلکراوە:

هێندە ئاگر
لەم زەوییە .. بەردراوە
هیچ سەیر نییە
لوتکەی داری ئاگر بگرێ (هەڵمەت،٢٣١،٢٠١٤)

شاعیر بە سود وەرگرتنی لەوپەندەی دەڵێ(چی بچێنیت ئەوە دەدوریتەوە) بە ئاوێزانکردنی بەدەقەکەی ڕەهەندێکی سیاسی بە دەقەکەی داوە بەوەی دەسەلاتدارن هێندە ستەمیان لە خەڵکی کردووە،ئیتر چی چاوەڕوان دەکرێ،تەنیا بە گژداچونەوەو رق و بێزاری نەبێ،کە خەڵکی پیادەی دەکەن بۆ بەرەنگاربوونەوەی دوژمنان.

(لەتیف هەڵمەت) وابەستەیە بە ڕابردوەوە،ئەو ڕابردووە ڕەسەنەی کە ڕەگی داکوتاوە و بوونی نەتەوەو شارستانیەتی میللەتان دەردەخا،بۆیە دیاردە فۆلکلۆریەکان زیندو دەکاتەوەو بە ژیانی ئەمرۆی دەبەستێتەوە،وەک لە سودوەرگرتنی لەو پەندەی دەڵێ(کوتەک لە بەهەشتەوە هاتووە) دەڵێت:

مەنون کوتەک دەزانێ چۆن
سەهۆڵ بەندان دەسمرێت و دەتوێتەوە (هەڵمەت،١٦٧،٢٠١٤)

تەوەری پێنجەم: حیکایەتی فۆلکلۆری

حیکاتیش بەشێکی گرینگی فۆلکلۆر پێکدەهێنێت ((حیکایەتەکان بریتین لە ڕووداوی کورت کورت ،کە مێژووەکەی دەگەرێتەوە دوای سەرهەڵدانی ئەفسانە و لە بەر

ئەوە زیاتر ڕووی لە جیهانی واقیع کردووە و کەرەستەکانی لە ڕووداوەکانی ژیانی واقیعیی وەردەگرێت.)) (ئەحمەد ،٢٠١٩، ٧١) هەموو حیکایەتەکان ئامانجی دیاریکراویان لە پشتە جا بۆ کات بە سەر بردن و چێژ بەخشین بێت ،یاخود بۆ ئامۆژگاری و سوود وەرگرتن بێت. هەروەها حیکایەت((یەکێکە لە ژانرەکانی ئەدەبی فۆلکلۆری ،بریتین لە بیرۆکەیەکی کورت بە پەخشان دارێژراون .))(ئەحمەد،٢٠١٩، ٧١) ڕووداوەکانی ناو حیکایەتەکان دەشێت ڕوداوێکی ڕامیاری یان کۆمەلایەتی یان دەروونی بن.هەروەها پالەوانەکانیش لەوانەیە گەنجێکی پێشکەوتوو بێت،یان منداڵێک ،یان پاڵەوانێکی مێژووی و نەتەوەیی بێت .واتا تەمەنی پاڵەوان و جۆری ڕووداو گرنگی نییە ،تەنها ئەوە نەبێ وێنەیەکی جوان و بەرز نیشانبدات. لە ئەدەبی فۆلکلۆری کوردیش دا خەرمانێکی گەورەی حیکایەتی فۆلکلۆریمان هەیە .سەردەمەکەشی بۆ مێژوو دوور و درێژ و دێرینی نەتەوەی کورد دەگەڕێتەوە .شاعیرانیش هاتون سودیان لەم بەشە گرنگەی فۆلکلۆر وەرگرتوە و بەرهەمە شیعریەکانیان پێ بە پێزکردووەو دەقئاوێزانی شیعرەکانیان کردووە.

لەتیف هەڵمەت سودی لە حیکایەتی فۆلکلۆری (کوڕە کەچەڵ)وەرگرتووە،کەچۆن وەک بچووکترین برا دەبێتە پاڵەوان،هەرچەندە لە روخسارەوە ناتەواوی کەموکوریەکی هەیە،بەڵام لە ناوەڕۆکدا بە پێچەوانەوە هەڵگری هێزێکی زۆرە،لە پاڵ ئەوتێروانینەی،کە دەوروبەری هەیانە بۆی. (لەتیف هەڵمەتیش) بە مامەڵەیەکی زیرەکانەی لەگەڵ ئەم حکایەتەدا کردووە،ئەم ڕووداوە لە بیری شاعیردا ماوەتەوە،بەوەی لە سەرەتادا بەوە دەست پێدەکات و دەڵێت:(مناڵ بووم بۆیان دەگێرامەوە) کە ئەمە بۆتە کلیلی چونە نێو مەبەستی سەرەکی شاعیر،ئەویش مەبەستی لایەنە ڕامیاریەکەی سەردەمی خۆیەتی و دەڵێت:

چەندم حەز دەکرد گەورەبم وەکو کوڕە کەچەڵە
وەک پاڵەوانی ئەو گشتی مەتەڵە
پێ لە ئاوزەنگی هەر بەتەنها خۆم
چەم و بیابان پەی کەم و بڕۆم
چل چرای شەوان
لە قەڵای دێوان
بێنم بۆ ماڵە تاریکەکەمان .... (هەڵمەت،٢٠١٤،٥٦)

شاعیر بە گیانێکی یاخی بووانە ئەو هەستەی دەربڕیوە،کە پاڵەوانی کوڕە کەچەڵ هۆکارێکی سەرەکی ئەم حەزەیەتی کە هەر لەگەڵیدایە تا بەدی دێت، کە قەڵای دێوان مەبەستی دوژمنی کوردە و چل چرای شەوان مەبەستی مافەکانیەتی و ماڵی تاریکیش مەبەستی کوردستانە.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

تەوەری شەشەم: گــــۆرانی

گۆرانی شێوەیەکی کۆنی فلکلۆرە،کە دەڵێن گۆرانی واتا شیعری بچوک و کورت .((گۆرانی کۆنترین بەشی ئەدەبی فولکلۆرە .هەروەک بەشێکی دیاریکراوی هۆنراوە ی لیریکە،ئەم هونەرە لە زۆر کۆنەوە پەیدابووە ،هەر لەو کاتەوە کە هێشتان هۆشیاری گەل لە ڕادەیەکی نزم دابوو .)) (ڕەسوڵ،١٩٧٠، ٥٩) واتە مرۆڤ هێشتان بەو ڕادەیە پێشنەکەوتبوو، بەڵکو هەر خەریکی کۆکردنەوەی بەروبوم و درەوکردن و ڕاو وشکاری و مەڕماڵات بوو ،هەر لەو کاتەدا لەبەر خۆیەوە شتێکی وەک و ئاواز و گۆرانی گوتووە .هەروەها گۆرانی ((بریتیە لە هۆنراوەیەکی کورتی لیریکی (ئاوازدار)،کە سەردەم و کات و شوێن و خاوەنەکەی دیار نییە، کۆمەڵگە بە خاوەنی دادەندرێت.)) (ئەحمەد ،٢٠١٩، ٨٥) شیعری فۆلکلۆری کاتێک بە گۆرانی و ئاوازەوە گوترایەتەوە بە زمانێکی سادە و ساکار بووە ،بە جۆرێک هەمیشە گوزارشتی ناخی کۆمەڵگە کەی بووە ،خۆشی و ناخۆشی و خەم و ئازادی سەردەمیان دەربڕیوە، گۆرانیەکان بە کۆمەڵ دەوترێت ،یەکێک گۆرانیەکە دەڵێت و ئەوانی تر تێکرا بە دوای دەڵێنەوە،یانیش هەمووان پێکەوە گۆرانیەکە دەڵێن. گۆرانی لە سەردەمی ئێستا و ڕابردووشدا لە کاتی بۆنەکان و کارکردندا،بە تایبەتی لە کاتی کارکردن بە کۆمەڵ و هەرەوەزدا هاوبەشیانە وتراوە .بۆ نموونە کاتی جوتیار زەوی کێڵاوە یان لە کاتی دووریێنە و ساوار کوتانەوە..... هتد،لە هەریەک لەو بۆنانەو کارکردنانەدا گۆرانی تایبەت وتراوە تا ئەمرۆش ماوەتەوە .هەریەک لەو جۆرە گۆرانیانە دەرخەری ڕەوشت و دابونەریت و ژیانی گەل نیشاندەدات. ئەمەش کاریگەری لەسەر شاعیران هەبووەو ئاوێزانی دەقەکانیان کردووە.

- لەتیف هەڵمەت دەقئاوێزانی لەگەڵ گۆرانی فۆلکلۆری دا کردووە،بۆنمونە دەقێکی فۆلکلۆری هەیە دەڵێت: (**ئامۆزا تۆ باڵا بەرزیت ئامۆزا تۆ بۆ من فەرزیت)**

لەتیف یش لە شیعری (ئامۆزا گیان)دا دەڵێت:

تۆ دووریت و ڕێگا دوورە ئامۆزا گیان
هەزارەها چەتەی برسی
لەنێوان سنوورە ئامۆزاگیان
ئەگەر دەستم نەگاتە تۆ
گەر مژی ماچی خەستم نەگاتە تۆ
ئەگەر چۆلەکەی هەڵبەستم نەگاتە تۆ
لێم ببورە...
ڕێگا دوورە ئامۆزا گیان (هەڵمەت، ٢٠١٤،٣٠١)

Zakho Centre for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

لە تێکرای شیعرەکەدا (ئاموزا گیان) دووبارە دەبێتەوە ،لە ناونیشان و وێنە و ڕستەی شیعرەکەدا ڕەنگدانەوەی گۆرانییە فۆلکلۆریەکە بەدی دەکرێت.

لە نمونەیەکی تردا (لەتیف هەڵمەت) سودی لەم گۆرانییە فۆلکلۆرییە وەرگرتووە، کە دەڵێ :

«ئەمبەر و ئەوبەر دەکەم بە بێستان

شەمامە بگرێ لە بۆ کوردستان »

لەتیف هەڵمەت دەڵێت:-

ئا ئەوە تا من ئەم زەوییە دەکێڵم

بە برژانگی چاو

هەمووی دەکەم بەبێستان

گوڵە سوورە و هۆنراوەی زۆر جوان

بگرێ بۆ

منداڵانی داهاتووی جیهان   (هەڵمەت ،٢٠١٤، ٤٠٦)

لێرەدا لە تیف هەڵمەت تەنها لە سنوری کوردستان نامێنێتەوە،بەڵکو هۆنراوەکانی بۆ منداڵانی جیهانیشە.

لەتیف هەڵمەت لە شیعری (لاوانەوەی باخچە هەڵواسراوەکانی بابل)دا دەڵێت:-

بۆ بـــــاران

گریاین.......گریاین

بۆ ئاو بۆ ناو

هاوارمان کرد وەکو جاران

«هەیاران و مەیاران

خوایە بیکەیتە باران

بۆ فەقیرو هەژاران »   (هەڵمەت ،٢٠١٤،٤٨)

لێرەدا (لەتیف هەڵمەت) دەقێکی فۆلکلۆری تێهەڵکێش و ئاوێزانی شیعرەکەی کردووە و ئیلهام بە خشی بووە. ئەویش ئەو دەقە فۆلکلۆریە لە کاتێکدا لە کۆندا وتراوە کە باران نە باریوە دەغڵ و دان پێوستیان بە ئاو بووە جوتیارو هەژاران بژێوی ژیانیان لەسەر ئەوە بووە بۆیە تێکرا ئەم گۆرانییەیان وتووە .((هەیاران و مەیاران ،خوایە بیکەیتە باران ،بۆ فەقیرو هەژاران)).

لەتیف هەڵمەت لە شیعرێکی تریدا سودی لەم گۆرانییە فۆلکلۆریە وەرگرتووە کە دەڵێت:

(نامە دەنوسم بۆ خوێنی دڵم

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

دەیدەم بە شەماڵ بیبا بۆ گوڵم)

شاعیر ئەم دێرە هۆنراوە فۆلکۆرییەی ئاوێزانی دەقەکەی کردووەو بە هێماو ڕەهەندێکی تر دەریبڕیوەو دەڵێت:

بەڵام من بە دڵۆپەی خوێنی جەرگی خۆم
شیعر بۆ چاوی ئەو کچانە دەنوسم
کە خۆشیان دەوێم و
خۆشیان ناوێم ... (هەڵمەت،١٩،٢٠١٤)

ئەنجام:

١- لە چەمکی دەقئاوێزاندا ئەوەی بەدی دەکرێ لە دەقدا ئاستی داهێنان دەبێتە پێوەر بەتایبەتی بیرۆکەو شێوازەکان،جا چ بەئاگایی یا بێ ئاگایی بێ،لە نەستی نوسەر لە دەقی ئەدەبی ڕەنگ دەدەنەوە،بۆیە لە دەقئاوێزاندا لێکچوونی بیرۆکەو شێوازی دەقی ئەدەبی ناکەوێتە خانەی دزی ئەدەبییەوە.

٢- چەمکی دەقئاوێزان سەرەتا لە ڕەخنەی ئەدەبی ئەوروپاوە سەریهەڵداوە، لە ئەدەبی کوردیشدا درەنگ سەری هەڵدا،سەرەتا نامۆ بووە تا دوای ڕاپەڕین،لەدوای ڕاپەڕینەوە باسی لێوەکراوە.

٣- سەبارەت بە پەیوەندی ئەدەبی بەراوردکاری و دەقئاوێزان،ڕاستە نزیکایەتی لە نێوانیاندا هەیە،بەڵام هەریەک لەمانە خاوەنی یاساو سیما و پرنسیپ و میکانیزمی تایبەت بە خۆیانن لە دیاریکردنی پەیوەندی نێوان دەقەکاندا.

٤- لە نێو یاساکانی دەقئاوێزاندا لە ئاست هەرسێ یاسای جوینەوەو هەڵمژین و گفتوگۆدا،لە شیعرەکانی شاعیردا زیاتر لە یاسای هەڵمژین و گفتوگۆدا دەردەکەون،بەجۆرێک کە هەردووکیان تێکەڵ دەبن بەمەش پلەی ناڕوونی بەدەقەکە دەبەخشن و ناسینەوەی بیرۆکەکان دەقئاوێزانییەکە زەحمەت دەبێت بەرەو کاری تازەو دەڕوات،هەندێ جاریش پلەی ڕوونی دەردەکەوێت،بەڵام بەشێوازی جیاوازو تازە. لە کۆی شیعرەکانیشدا دەقئاوێزانی دەرەکی و خودی و ناوەکی بەدیدە کرێن،زیاتریش دەرەکی دەردەکەوێت. ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ ئەو پاشخانە ڕۆشنبیرییە بەرفراوانەی شاعیر لە بارەی فۆلکلۆرو کلتوورو مێژوو ... هەیەتی کەلە ڕێگەی دەقە ئەدەبییەکانەوە خستویەتیەڕوو.

٥- دەقئاوێزان لەگەڵ کلتوورو کەلەپوری نەتەوەدا بەشێوەیەکی بەرفراوان لە شیعری هاوچەرخی کوردیدا ڕەنگیداوەتەوەو (لەتیف هەڵمەت) سەرلە نوێ بە شێواز و یاساو میکانیزمی جیاوازەوەدای ڕشتۆتەوە، کە زیاتر مۆرکێکی کلتووری و فۆلکلۆری نەتەوەییان پێوەدیارە،بیرۆکەکانی وەک خۆی وەرنەگرتووە،بەڵکو گفتوگۆیان

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

لەگەڵدا کراوەو بە واتا فەلسەفییە جۆراوجۆرەکان و نزیک لە بیرۆکەکەش و بەستراونەتەوەو مانای تریشیان لێ دروستکراوە.

٦- لەتیف هەڵمەت زۆر وەستایانە توانیویەتی بیرو بەهرەی ئەدەبیاتی فۆلکلۆر و کلتوری کوردی هەڵمژێ و قوڵبێتەوە لە نێو ئەفسانەو فۆلکلۆرو کلتورو داب و نەریت و حکایەت و داستان و گۆرانی و پەندی پێشینان،بەشێوەیەکی زۆر جوان لەگەڵ شیعرەکانی خۆی ئاوێتە بکات،بەرەچاوکردنی یاساکانی دەقئاوێزان،خۆی زیاتر لە تواندنەوەو هەڵمژین و دیالۆگ نزیککردۆتەوە،هەندێجاریش دەقئاوێزانەکە لە دەقدا بە ڕوونی دیارە و هەندێجاریش پێویستی بە وردبینیەکی قوڵ هەیە،چونکە نادیارو تەمومژاوییە.

سەرچاوەکان

کتێب بە زمانی کوردی

- دیوانی لەتیف هەلمەت،ناوەندی غەزەلنوس بۆ چاپ و بڵاوکردنەوە،چاپی یەکەم،چاپخانەی تاران، ٢٠١٤.
- شنۆ محمد محمود،دەقئاوێزان لە شیعری نوێی کوردیدا بە نمونەی پیرەمێرد،گۆران،لەتیف هەڵمەت، بەڕێوبەرایەتی چاپ و بڵاوکردنەوەی سلیمانی ،٢٠١٣
- عیزەدین مستەفا رەسول،ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی ،بەغدا،١٩٧٠.
- عومەر مەعروف بەرزنجی،گۆران و ئەدەبی ئینگلیزی،لێکۆڵینەوەیەکی بەراوردکارییە،چاپخانەی شیڤان، سلیمانی،٢٠٠٦.
- د.کەمال مەعروف،رەخنەی نوێی کوردی ،وەزارەتی ڕۆشنبیری –بەرێوبەرایەتی چاپ و بڵاوکردنەوە،سلیمانی،٢٠٠٧.
- نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد، فەرهەنگی زاراوەی ئەدەبی و ڕەخنەیی،بەڕێوبەرایەتی چاپ و بڵاوکردنەوەی سلیمانی،٢٠١١.
- نەجم خالید ئەڵوەنی،جۆرەکانی دەقئاوێزان لە ڕۆمانی پێنجەمین کتێب ی جەبار جەمال غەریب دا،بەرێوبەریەتی چاپ و بڵاوکردنەوەی سلیمانی،سلێمانی، ٢٠١٢.

- نامەی ماستەر

- ئاوارە فەرەیدون قادر،دەقئاوێزان لە شیعرەکانی (ئەنور قادر محمەد)دا، نامەی ماستەر، زانکۆی سلێمانی،کۆلێژی زمان،بەشی کوردی،٢٠١١.

- گۆڤار

- ئاری عوسمان خەیات (کفری) ،دەقئاوێزان،گۆڤاری ڕامان،ژمارە ١٧٨ ،هەولێر، ٢٠١٢ .
- کەمال غەمبار،ئەنوەر مەسیفی و هەنگاونان بەرەو نوێخوازی،گۆڤاری ڕامان،ژمارە١، هەولێر،١٩٩٦.

- پێگەی ئەلیکترۆنی

-https://www.khaktv.net/all-detail.aspx?jimare=22841&type=farhang

- کتێب بە زمانی عەرەبی

- احمد ناظم،التناص فی شعر آلرواد،دار الشون الثقافی العامه،بغداد-العراق، ٢٠٠٤.
- حسین خمری،نظریه النص،الدار العربیه للعلوم ناشرون،بیروت-لبنان،٢٠٠٧.

حاتم لاصكر،ترويض النص، الهيئه المصريه العامه للكتاب سلسله دراسات ادبيه ١٩٩٨.
- جوليا كرطيفا،علم النص،ترجمهفريد الزاهى،دار توبقال للنشر، الدار البيضاء ،المغرب،١٩٩١
- دانيال تشاندلر،اسس السيميائيه،ترجمه د.طلال وهبه، المنظمه العربيه للترجمه،مركز دراسات الوحده العربيه،بيروت، ٢٠٠٨.
- فانسان جوف،الادب عند رولان بارت، ترجمهد.عبدالرحمن بو على،دار الحوار للطباعه والنشر والتوزيع سوريا-لاذقيه، ٢٠٠٤.
- بهرام مقدادى،فرهنگ اصطلاحات نقد ادبى از افلاتون تا عصر حاضر انتشارات فكر روز،تهران،١٣٧٨.

التناص التراثى فى بعض اشعار (لطيف هلمت)

الملخص:

الأدب ظاهرة تحت تأثير مباشر و بشكل مستمر،و من تلك الظواهر التي ظهرت متأثراً بتلك التغييرات هي التناص،و قد جاءت تلك الظاهرة نتيجة تأثير الشعراء بمن سبقوهم أو بالتراث الثقافي الموروث أو الأجنبي،لأن الكاتب أو الشاعر يصور المشاعر الداخلية و يعكسهُ في أعماله بطريقة فنية عالية الجودة،التناص يبحث عن علاقة التأثُر بين النصوص الأدبية و يظهره و ذلك بقصد تحريك الجوانب الأدبية بحس فني للنصوص المنقولة لدى الأديب،و يُظهر مدى تأثُره في نقل تلك النصوص و توظيفه. التناص في بداياته ظهرَ في أوروبا و بعد ذلك في الشرق الأوسط و بالتحديد في الأدب العربي و بعدها انتقل إلى الأدب الكوردي،لهذا يعتبرُ هذا المصطلح حديث الإستخدام في الأدب الكوردي،لأنه لم يظهر إلى بعد الإنتفاضة. التناص يُظهر براعة الشاعر في أخذ النص الأصلي و توظيفه في أعماله دون أن يحس به المتلقي بشكل مباشر،و في بحثنا هذا نأخذ ظاهرة التناص التراثي في بعض اشعار (لطيف هلمت) و هذا يعتبر محاولة لقراءة أشعار الشاعرو إظهار ظاهرة التناص في أشعاره،و بالتحديد التناص التراثي عن طريقة أخذنا لبعض النصوص الشعرية التي تعكس التناص التراثي بالتحديد. و في بحثنا قد سلكنا الطريقة التاريخية التحليلية،و يتضمن البحث من المقدمة و قسمين رئيسيين و النتائج،و قائمة المصادر و المراجع،في القسم الأول تحدثنا عن المصطلح و تاريخ ظهوره و أنواعه بشكل مختصر،و بينا الفرق بين التناص و السرقة الأدبية،و في القسم الثاني تحدثنا عن التناص التراثي في بعض اشعار (لطيف هلمت) في كل أنواع التأثر الذي أخذ منه النص من التراث و الملحمة و الخرافة و الأمثال و القصص التراثية و الأغاني الشعبية التراثية.

الكلمات الدالة:

Zakho Centre for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ لێکۆڵینێن کوردی

Traditional intertextuality in some of (Latif Helmet) s poems

Abstract

Literature is a phenomenon under direct and continuous influence, and one of those phenomena that appeared affected by these changes is intertextuality. High-quality artistic, intertextuality searches for and shows the relationship of influence between literary texts with the intention of moving the literary aspects with an artistic sense of the texts transmitted by the writer, and shows the extent of his influence in the transfer and employment of those texts. Intertextuality in its beginnings appeared in Europe and later in the Middle East, specifically in Arabic literature, and then moved to Kurdish literature, so this term is considered a recent use in Kurdish literature, because it did not appear until after the uprising. Intertextuality shows the poet's ingenuity in taking the original text and employing it in his works without being directly felt by the recipient. Traditional intertextuality by the way we took some poetic texts that specifically reflect traditional intertextuality. In our research, we have taken the historical-analytical method, and the research includes the introduction, two main sections, results, and a list of sources and references. In the second section, we talked about the traditional intertextuality in the poetry of Latif Helmet in all kinds of influence from which the text was taken from heritage, epic, myth, proverbs, heritage stories and traditional folk songs.

Keyword:

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

بەهای فۆلكلۆر لە ڕۆژنامەنووسی كوردیدا

پ. د. محەمەد دلێر ئەمین محەمەد
هەرێمی كوردستان/ سلێمانی

پوختە:

ڕۆژنامەنووسی كوردی تۆمارێكی گرنگ و پڕ بایەخە بۆ مێژوو و ئەدەبی كوردی بەهەموو لق و ژانرەكانییەوە فۆلكلۆر ، ئەدەبی میللی ، ئەدەبی نووسراو. لەدووتوێی لاپەڕەكانی ڕۆژنامەنووسی و گۆڤارە دێرین و نوێیەكاندا بەشێكی دیار و بۆ ئەدەبی فۆلكلۆری تەرخانكراوە، ئەم هەوڵە پردی پەڕینەوەیی لە ئەدەبی زارەكییەوە بۆ تۆماركردن و پاراستن و كەرەستەی بەپێز بۆ توێژینەوەی زانستی و گشتی . ئەم توێژینەوەیە دوو ئامانجی هەیە ، یەكەم بایەخی فۆلكلۆر وەك ئاوێنەی بێگەردی ژیاننامەی نەتەوەیەك كە جوگرافیا پەرتی كردووە و مێژوو و ئەدەب و زمانەكەی بەیەك ڕەنگی هێشتۆنەتەوە، بوونەتە پێناسەی نەتەوەیی و هۆكاری جیاكردنەوەی لەنەتەوەیەكانی تر. بەشێكی تیشك دەخاتە سەر چالاكی ئەو قەڵەمانەی لەڕۆژنامەنووسیدا، بە دڵسۆزی هەوڵیان داوە چەردەیەك لەو سامانە بژێننەوە و بەرچاوی بخەن و نەوەی نوێ و ئەدیمی بەو گەنجینەیە ئاشنابكەن، دیارە بەپێی مەودای توێژینەوەكە زیاتر ڕۆژنامە و گۆڤار تەمەن درێژەكان بەسەربكاتەوە و ڕووناكی بخاتە سەر.

پەیڤێن سەرەكی: *بەهای فۆلكلۆری، ڕۆژنامەنوسی كوردی، پەند، چیرۆك.*

پێشەكی:

فۆلكلۆر ئەو گەنجینە دەوڵەمەندەیە كە كەڵەكەبووی ئەزموونی پێشینانە و دەنگ و هاواری كپكراوی چین و توێژەكانی خوارەوەیە، لەناو میللەتاندا بایەخی زۆری پێدراوە لە سەدەكانی ڕابردووەوە هەوڵی كۆكردنەوە و شیكاری ئەو بەرهەمە زارەكیانە دراوە كە ئاوێنەی قۆناغ و سەردەمی خۆیانن، لەناو هەر بەیت و پەند و شیعر و ئاوازێكدا نهێنییەكی شاراوە هەیە، لەبەر سانسۆری سیاسی و كۆمەڵایەتی و ئاینی بەناوی دەستە و گروپەوە وتراون و مۆركی تاكە كەسیان پێوە نییە، كورد وەك میللەتێكی ژێردەست و چەوساوە، خاوەنی فۆلكلۆر و كەلەپورێكی دەوڵەمەندە و مەخابن بەشێكی زۆری نەنوسراوەتەوە و بەخاوی ماوەتەوە، هەرچەندە لەنیوەی یەكەمی سەدەی بیستەمەوە چەندین

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

هەولی تاکەکەسی هەیە بۆ بایەخدان و کۆکردنەوەی ئەوسامانە نەتەوەییە، بەڵام ئەم کارە پێویستی بەدامودەزگا و گروپی شارەزا و دڵسۆز هەیە کە کێوماڵی ناوچە جیاجیاکانی کوردستان بکات و لەزاری کەسانی بەتەمەن و پیرێژنەوە تۆماری بکەن و بەشێوەزاری ناوچەکە بینووسنەوە و دواتر چاپی بکەن، تاکو نەوەی ئێستا و ئایندە شارەزای بن و دەیان ئیدیۆم و وشەی کوردی ڕەسەن بدۆزنەوە و فەرهەنگی زمانی کوردی پێ دەوڵەمەند بکەن جارێکی تر بەرگێکی نوێ و قەشەنگ بە بەرزمانی کوردیدا بکەن، ئەو زمانە ماڵی هەمووانە و ناسنامەی نەتەوەیی و شیرازەی پتەوبوونی گیانی برایەتی و تەباییە .

ڕۆژنامەنووسی کوردی کە سەرەتاکەی دەگەڕێتەوە بۆ کۆتایی سەدەی نۆزدەیەم (کوردستان) (١٨٩٨/٤/٢٢) و ساڵانی دواتری سەدەی بیستەم . ئەگەرچی بەبەراورد بە میللەتانی دراوسێی درەنگ سەری هەڵداوە و وەك چارەنووسی نەتەوەکەی لە ئاوارەییدا چاپ و بڵاوبۆتەوە، بەڵام پردی پەڕینەوە لەتاریکییەوە بۆ ڕووناکی هەر لەو لاپەڕانەوە ژانەر شیعر گواسترایەوە بۆ نووسراوو پەخشانی هونەری بەهەموو جۆرەکانییەوە گەشەی کرد و سەلماندی کە زنانی کوردی جگە لە شیعر توانای نووسینی پەخشانی هونەری هەیە و زمانێکی زیندووی هەموو سەردەمەکانە، لەپاڵ بایەخدان بە شیعری کلاسیك و ڕۆمانتیك و جۆرەکانی گوتار و کورتەچیرۆك نووسەر و خاوەن گۆڤار و ڕۆژنامەکان درکیان بە کەرەستەی پێشتر داوە وەك بەشێکی گرنگی ئەدەبیات ناس سەیری فۆلکلۆری کردووە و بڵاویان کردۆتەوە ئەم توێژینەوەیە هەوڵێکی زانستیانەیە بۆ هەڵسەنگاندنی ئەو وتار و بەرهەمە دێرینانە کە لە ناو لاپەڕەی گۆڤار و ڕۆژنامەوردییەکاندا بڵاوکراونەتەوە و سەرەنجی خوێنەری کوردییان بۆ بایەخی ئەو گەنجینە دەستلێنەداوە ڕاکێشاوە .

ئەم توێژینەوەیە لە دووبەش پێکهاتووە، بەشی یەکەم خستنەڕووی گرنگی و بایەخی فۆلکلۆر و کاریگەری لەسەر گەشەی ئەدەب نووسراو و زمان و هەروەها ڕۆڵی ڕۆژنامەنووسیی کوردی وەك دیکۆمێنت و بەڵگەی بەرز ڕاگرتنی ئەو سامانە نەتەوەییە و هێنانەوەی چەند نموونەیەکی لەماو لاپەڕەی ڕۆژنامە و گۆڤارە کوردییەکاندا بەتایبەتی ئەو بڵاوکراوانەی لەڕۆژانی سەخت و دژواری خەباتی نەتەوەییدا بە هزر و قەڵەم خەباتیان ئەکرد و هەوڵی پاراستن و ناساندنی زمان و کەلەپوری سەردەم یان ئەدا و بەرگری یان لە شاڵاوی دڕندانەی دوژمن دەکرد، کە جگە لەئامانجی داگیرکردنی خاك و نیشتیمانی کورد بووە، هەوڵی نەزۆکینەی داوە هەژموونی کلتوری خۆی بەسەر کوردا بسەپێنێت و دابڕان لەنێوان سەردەم و ڕابردووی نەتەوەی ژێر دەستدا، دروست بکات .

مەودای ئەم توێژینەوەیە سنوردارە، توێژەر ناچارە چەند ڕۆژنامەو گۆڤارێکی دیاریکراو هەڵبژێرێت و نموونەی لێ هەڵهێنجێنێت، هەورەها زەمەنی کاتی ڕۆژگارەکە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

بخەینە نێو یەکەمی سەدەی بیستەمەوە (١٩٢٠-١٩٥٠ز)، دیارە ساڵانی دواتری ئەو مێژووە ژمارەی گۆڤار و ڕۆژنامەکان ڕوو لە هەڵکشان بوون بەتایبەت دوای ڕاپەڕین لە باشوری کوردستاندا، ئەوەش بەهۆی زۆربوونی چاپەمەنی و نەمانی سانسۆر و تاڕادەیەك ئازادی بیروڕا، هەر بەوهۆیەوە گۆڤاری تایبەت بەفۆلکلۆر و کەلەپوور دەرچوون و چەندین بەرنامەی تایبەت لەکەناڵەکانی ڕاگەیاندندا بەمەبەستی زیندووکردنەوە و ناساندنی فۆلکلۆر پەخشکراون، بەتایبەت گۆرانی فۆلکلۆری، دەبێت ئاماژە بەڕۆڵی بەشە کوردییەکانی زانکۆکانی کوردستان بدەین کە وانەی فۆلکلۆر لەپرۆگرامی خوێندنی ساڵانەیاندا جێگیرکراون.

وێڕای چەندین کتێب و نامەی ئەکادیمی کە شیکاریان بۆ کەرەستەکانی ئەم سامانە نەتەوەییەکردووە، لەگەڵ ئەوەشدا زۆرینەی ئەو گەنجینەیە بەزارەکی ماونەتەوە و لەهزری خەڵکە بەتەمەن و ئەزموونداره‌کانداية، پێویستە پەلە بکرێت لە تۆمارکردن و بڵاوکردنەوەیان، هەروەها تیمی تایبەت بۆ ئەم مەبەستە پێك بهێنرێت تا کێوماڵی ناوچەجیاجیاکانی کوردستان بکەن و لەڕێگای تەکنەلۆژیای سەردەمەوە بەجیهانی بناسێنن.

بەشی یەکەم:

بایەخی فۆلکلۆر:

لەناو زانستە مرۆڤایەتییەکاندا، ئەدەبیاتناسی شوێن و پێگەیەکی گرنگی هەیە، بەتایبەتی لەم سەردەم و ڕۆژگارەدا، لەڕۆژئاوادا، دوای ئەوەی لەسەدەی پازدەهەمدا ئامێری چاپ داهێنرا و لێشاوی چاپەمەنی هەموو شارو شارۆچکەیەی گرتەوە، هەوڵی بایەخدانی بەزمانی نەتەوەیی، بووە خولیایی نووسەر و بیرمەندە نەتەوەییەکان، پێویست بوو بگەڕێنەوە بۆ سەرچاوەی زمانی پاکژو دایەلۆگی نەوەکانی پێشوو، ئەوانەی ئەزموون و دیمەنی ژیانیان بەسادە و ساکاری مابۆوە و ڕووناکی چاپخانە بەریانەکەوتبوو، ئەو ململانێیەی چاپەمەنی دروستکرد لە نێوان میللەتانی ڕۆژئاوادا، بوە هۆی سەرهەڵدانی لەو سامانە نەتەوەییە، لەناو ریبازە ئەدەبیەکاندا ڕێبازی ڕۆمانتیکی وەك ڕێبازێکی ئەدەبی و هونەری کە لە کۆتایی سەدەی هەژدەهەمدا سەریهەڵداوەتا کۆچی دوای فەیلەسوفی ئەڵمانی (هیگڵ) بەردەوام بوو . (پ.د.حەمید عەزیز، ٢٠٢٠:١١).

فەلسەفەی ڕۆمانتیك وەك ناوەڕۆکی ئەم ڕێبازە داهێنەر و سەرئامادەی بایەخدان بوو بە فۆلکلۆر، ڕابەری ئەم ڕێبازە ئەگەرچی لەرووی شێوازو ئاراستەی ژیان و کرۆکی بەرهەمەوە جیاوازبون، بەڵام بەگشتی پێداگیریان دەکرد لەسەر هەستی نەتەوەیی، بایەخدان بەئەدەبی میللی و کەلەپووری نەتەوەیی و دابونەریتی ئاسایی کە ئەم کەرەستانە دەبنە هۆکاری هۆشیاری نەتەوەی . (پ.د.حەمید عەزیز، ٢٠٢٠:١٩).

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

لەو سەرەتاوە بەربڵاوە، بایەخدراو بەو بەرهەمە خوڵقێنەرانەی کە دەماودەم و پشتاوپشت زارەکی دەگێڕێتەوە و بەرهەمی تاکەکەسی دانانرت مۆرکی دەستەجەمعی پێوەیە، فۆلکلۆر چ لەڕووی سادەی و چ لەڕووی زمان و دەربڕینەوە، شەقڵی تایبەتی ئەو گەلە یان ئەو زەمان و دەروەرەی خۆی پێوەیە، بەتایبەتی لەو وێنە و بیردا . (عیزەدین مستەفا ڕەسوڵ،١٩٧٩:٨).

لای کورد هەرچەندە چەندین هەوڵی دڵسۆزانە هەیە بۆ کۆکردنەوە و شیکاری ئەم سامانە، بەڵام لەئاست ئەو گەنجینە پڕ بەهایەدا، کەمە و مافی تەواوی خۆی پێنەدراوە، دیارە هەوڵی تاهەکەسی یان چەند نامەی ئەکادیمی ناتوانن هەموو کونج و پانتایە جوگرافیەکانی کوردستان بەسەر بکەنەوە و کێومالی بکەن، ئەم ئەرکە نیشتیمانییە پێویستی بە کارێکی دەستەو گروپ هەیە و دامەزراوە ئەدەبی و زانستییەکان بە پاڵپشت و هاندانی دەسەڵاتی سیاسی و بکەونە خۆ و لەناوچوونو لەبیرچوونەوە ڕزگاری بکەن. جگە لە نەتەوە سەردەست و دەسەڵاتدارەکان، هەمیشە ژێر دەستە و پەراوێزخراوەکان، هەڕەشەی تواندنەوە و ڕاگوێزان و سڕینەوەی زمان و کەلەپوور و شوێنەوارە دێرینەکانیان لەسەربووە، نووسەرێك ڕای وایە کە ئەو گەنجینە شاراوەیە بۆتە هۆکاری پاراستنی زمانی کوردی، لەبەرئەوەی دوژمن دەستی نەگەیشتوێتی و پەی پێ نەبردوە، تا سانسۆر بخاتەسەر وەك چاپەمەنی و داهێنەرانی سزاو ئەشکەنجە بدات. (ڕامیار مەحمود ،٢٠٢٢/٢/٧).

زمان ناسنامەی نەتەوەییە، زمانی کوردی فاکتەری سەرەکی مانەوەی کورد بووە، کە لە هەموو قۆناغەکانی ژیان و دەورانی ڕۆژگاردا پاراستوویەتی، هزری خۆی تێدا کۆکردووەتەوە و نەوەکانی پێ گۆشکردوە، زمان لە فۆلکلۆردا ڕەگەزێکی بنەڕەتیە، جیهانی و پوختی و ساکاری زمانیش، ڕووخساری دیاری ئەم زمانەیە، زۆرجار لەپاڵ جوانی ناوەڕۆکدا پەندێك وەك پەیکەرێکی جوان دێتە بەرچاو (د.عیزەدین مستەفا ڕەسوڵ، ١٩٧٩:١١٥).

ململانێی سیاسی، پانۆرامای کێشەکۆمەڵایەتییەکان، هەوڵی یەکخستنی تەبایی، گیانی هاوکاری و کاری هەرەوەزی لەناو بەشەجیاجیاکانی فۆلکلۆردا دەردەکەون کە مەبەست و ئامانج لەو پەیامە، ئامۆژگاری و سوود وەرگرتنە لەئەزموونی پێشینان . بەهایەکی تری فۆلکلۆر کە زیاتر درەوشاوەتری دەکات و دەیپارێزێت ئەو خاڵەیە کە دەکەوێتە ناو پرۆسەی ڕاگەیاندنەوە، پسپۆڕانی ڕاگەیاندن لە زووەوە، پەیامی ڕاگەیاندنیان بەسەر چوار جۆردا دابەشکردووە بە تایبەت قوتابخانەی (میونیخ) ی ئەڵمانی . ڕاگەیاندنی هەر نەتەوەیەك بەپێی ئاستی هۆشیاری و درك پێکردنی دەکەوێتە ناو چوارچێوەی یەکێك

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ لێکۆڵینێن کوردی

یان زیاتر لەم جۆرانە کە بریتیین لە: ڕاگەیاندنی خۆڕسکی و ڕاگەیاندنی ڕۆژانە و اگەیاندنی سۆزدار و ڕاەیاندنی هزری (هۆشیار) (د.عبدالطیف حمزە، ٣١).

فۆلکلۆر لەناو ئەم دابەشکردنەدا دەکەوێتە بازنەی خۆڕسکی وسۆزدارەوە ڕاگەیاندنی خۆڕسکی ئەو زانیاریانەیە کە تاك لەناو خێزان و و کۆمەڵ و نەتەوەدا لەدایك بوونەوە وەریدەگرێت و دەبێتە ناسنامەی ئایندەی وەك ئەوەی سەر بە چ نەتەوە و زمان و دابونەریتێکە، ئەم زانیارییانە بۆ بۆماوەن و نەوە بە نەوە پشت دوای پشت دەگوێزرێتەوە، بەشێك لە کەسایەتی تاك دروست دەکەن، فۆلکلۆر پشکی شێری هەیە لەم ڕاگەیاندنەدا، مرۆڤی کورد کە دێتە دنیاوە تا مێردمنداڵی گەشەدەکات، هەنگاو بەهەنگاو بەم زانیاریە ئامادەیە، ئاشنا دەبێت، وەك ئەوەی باوك و دایك و خزم و خێڵ و نەتەوە و زمانەکەی دەزانێ و پرسیاریان لەبارەوە دەکات و وەڵام بەدەست دەهێنێت . ئەم بەگوێدانە دەبێت زیاتر پەیوەست بوونی تاك بەکۆمەڵ و نەتەوە و خاکەوە، بەشێك لە چیرۆکی فۆلکلۆر و داستان و شیعر، ئەم شێوەیە لەخۆدەگرن، هەر لەبەر ئەوە گرنگی پێ دراوە پیویستی بە زیندوو کردنەوە هەیە.

ڕاگەیاندنی سۆزداری، ڕەگی لەناو ڕاگەیاندنی خۆڕسکی دا داکوتاوە مەیلی تاك زیاتر بەرەو سۆز دەبات و هەستی بوون و پێداگیری لەسەر مانەوە زیاد دەکات.

ڕاگەیاندنی ڕۆژانە، زیاتر پەیوەستە بەکاری ڕۆژنامەنووسیوە، ڕۆژنامەنووسی دەتوانێ کە ئەم جۆرە بە دووبارەبوونەوە و دیاریکردنی جۆرەکانی فۆلکلۆر بخاتە بەرچاو، لەڕێگای قەڵەمی نووسەرانەوە، چێژی زیاتر بەکەرەستەکانی فۆلکلۆر بدات.

دیارە ئەم شێوازە لە قۆناغی فێربوونی خوێندن و خوێندەوار بەر دەست دەبێت، هەر بەوهۆیەوە کە ڕۆژنامەنووسی بە قوتابخانەیەکی گەڕۆك ناوبراوە و چاپەمەنی بە خاڵی وەرچەرخان ئەژماردەکرێت کە زمانی نەتەوەیی دەچەسپێنێت و گەشەی پیدەدات، سود لەو هەزاران وشە و ئیدیۆمە وەردەگرێت کە لە ناو گەنجینەی پێشیندا ماون و پارێزراون.

ڕاگەیاندنی هزری (عەقڵی) دوا پلەی گەشەی زانیاری دروستە کە تاك لەڕێگای هۆشیاری و بەراورداری و جیهانی بینییەوە پێ دەگات، کە مەخابن ئەم حاڵەتە لەناو ئێمەدا وەك پێویست گەشەی نەکردووە و زیاتر پروپاگەندە و خۆ بەکەمزانین کاریگەری هەیە.
نابێت لەو دیاردەیە ڕۆڵی شەڕانگێزانەی دوژمنان لەبەرچاونەگرین کە لە پاڵ هێرشی سەربازیدا ڕاگەیاندنی دژ (الاعلام المضاد) یان کردووەتە کەرەستەی سەرەکی بۆ گەمارۆی عەقڵی تاکی کورد و بەپێشکەوتووترین کەناڵەکانی ڕاگەیاندن، دژ بەو شێوازەکانی ڕاگەیاندنی کورد بوونەتەوە و هەموو جۆرە سانسۆر و قەدەغەی دەرچوون و گرتن و

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەکولینێن کوردی

ڕاوەدوونانی نووسەر و ڕۆژنامەنووسان بەکارهێناوە و دەیان نموونە لەناو مێژووی ڕۆژنامەنووسی کوردیدا بەرچاو دەکەون.

بایەخدان بە فۆلکلۆر لای نووسەرانی کورد زیاتر مێژووەکەی دەگەڕێتەوە بۆ سەدەی پێشوو لەناو پەڕەی ڕۆژنامەکاندا سەرەتا و دواتر وەك کتێب و نووسینی سەربەخۆ، هۆکاری ئەمەش ئاشکرایە دەگەڕێتەوە بۆ پرۆسەی نووسین کە لە ئاستی نەتەوەکانی تر کورد درەنگتر پێ ڕاگەیشتووە، بۆ نموونە یەکەم کتێبی کوردی کە خاوەنەکەی کورد بێت و بەزمانی کوردی چاپکرابێت (ئەنجوومەنی ئەدیبان) ی (ئەمین فەیضی) یە کە ساڵی (١٩٢٠) دا چاپ و بڵاوکراوەتەوە، ڕاستە پێش ئەم مێژووە چەند کتێب هەن لەسەر کورد نووسراون بەڵام یان بەزمانی بێگانە بوون وەك (شەرەفنامە) یان نووسەرەکەی کورد نییە . لەم سەرەتایەوە بایەخ بەئەدەب و ژانرە و جۆرەکانی دراوە.

کۆکردنەوەی فۆلکلۆر و کەرەستەکانی لەسەرەتاوە (هەوڵی جوامێرانەی تاکە کەسین، زۆرتریش تاکە کەسی ئەوتۆ کە هەلی وایان بۆ هەڵنەکەوتووە کە لەلێکۆڵینەوەی ئەدەبی و زمانەوانی، بە شێوەی زانستی تازە، شارەزای پەیڕەوی گەلانی تر، بەتایبەتی گەلانی ڕۆژئاوا.

ئەو هەوڵە تاکە کەسیانە، بەکەرەستەی خاوی، نرخ و بایەخی خۆیان هەیە و مایەی سەرفرازی خاوەنەکانیانن، بەڵام وردە وردە خوێندەواری کوردیش توانا و هەلی ئەوەیان بۆ هەڵکەوتووە کە ئەم لێکۆڵینەوانە لەو سنوورە بێننەدەرێ و ئاسۆیەکی زانستی تازەی فراوانی بۆ دروست بکەن. (د.عیزەدین مستەفا ڕەسوڵ،١٩٧٩:٣).

ئەو گۆڕانکارییانەی بەسەر جیهاندا هاتن بەتایبەت لەکۆتایی سەدەی پێشوەوە بە دیاردەی جیهانگیری و گەشەی تۆڕەکۆمەڵایەتییەکان و شۆڕشی زانیاری ناودەبرێت، زۆر ئاکار و دیمەنی نوێی لەهەموو چەمکەکانی ژیان و کلتوردا، هێنایە ئاراوە، کە لەم ناوەندەدا کەلەپوور و بەگشتی فۆلکلۆر بەتایبەتی، بەرکەوتەی ئەم گۆڕانکارییانە بوون. ((بەجیهانیبوون بریتییە لە پرۆسەی پەستێوترانی بەرزە ڕووی زەمەن و فەزا کەلە ریگای ئەوەوە خەڵکی دنیا کەم تا زۆر بەشێوەیەکی وشیارانە ئاوێتەی کۆمەڵگەی جیهانی تاقانە دەبن)). (ئەحمەد گوڵمحەمەد ،٢٠٠٧:١٢).

ئەم وەرچەرخانە جیهانی خستەبەردەم قۆناغ و سەردەمێکی نوێ، لێشاوی زانیاری و بە ئاسان دەستەبەرکردنی بەدوو ئاراستەدا کار دەکەن، ئاراستەی جیهانی پێشکەوتوو کە داهێنەری ئامێرەکانی تەکنەلۆژیا نوێن بەردەوام گەشەی پێ دەدەن، هەوڵی زاڵ بوونی کلتور و ڕۆشنبیری خۆیانن بەسەر نەتەوەکانی تردا، بەجۆرێك ببنە رابەر پێشەنگی جیهان، کە ئەمە تاڕادەیەك شوینی خۆی گرتووە، دیاردەی مۆدێل و لاسایی کردنەوەی ڕووکەش،

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

کۆمەڵگای پەراوێزخراو کەنارگرتۆتەوە، کە ئەمە دیوی نەرێنی بەجیهانیبوون و مەترسیدار، لەلایەکی ترەوە تەکنەلۆژیای نوێ، هەلی خۆناسدنی بۆ میللەتە بێ دەوڵەت و فرامۆشکراوەکان ڕەخساندووەکە خۆیان لەناو ئەم فەزایەدا نمایش بکەن و بەجۆرێك لەجۆرەکان شوناس و کلتورو فەرهەنگی خۆیان بخەنە بەرچاو ،((ئێمە لەکۆمەڵگەیەدا دەژین کە مەعریفە بەهەردوو شێوەی (دەق چاپکراو و ئەلیکترۆنی و زارەکی،لەڕێی میدیاکانی ڕاگەیاندن و پەیوەندی جەماوەرییەوە زۆر بەربڵاوە و کاریگەری گەورەی لەسەر ژیانی ڕۆژانە و ڕێکخستنی دەزگا و بیروبۆچوون و دیدمان بۆ جیهان هەیە، ئەوەتا لەهەموو دەزگایەکی نوێو هاوچەرخدا دەزگایەکی میدیا دەبینین، کە بیروبۆچوون و بەها و کلتوری تایبەت بەدەزگاکە بڵاودەکاتەوە، کەواتە کاری شارەزایان پسپۆڕانی لێکۆڵینەوە کۆمەڵایەتییەکان بۆ ئاراستە و بیروبۆچوونە کلتوری و بەهاکان لەودامەزراوانەن مامەڵەکەرانە بەو بیروبۆچوون و بەهایانە و هاوکات بۆ چەسپاندنی کلتوری دامەزراوەیی و پێوەرەکانیشی چەند بایەخدارە (پ.د.سەمیر ئیبراهیم حەسەن،٢٠١١:١١)، یەکێك لەخاڵە گرنگەکانی سوودوەرگرتن لەو ڕووە ئەرێنییەکەی شۆڕشی زانیارییەکان، پەیوەندی بەهۆشیاری تاکەوە هەیە، تێگەیشتنی تاکەکان لەپرسە جۆراوجۆرەکان و شوێن و ئاکاری گەشەی نەتەوەکانیتر، دەبێتە هۆی ئەوەی تاك بەخۆدا بچێتەوە و جارێکی تر خۆی پێناسە بکاتەوە، ئەم هۆشیارییە لایەنی کلتوری وکەلەپوور دەگرێتەوە، بۆ خۆناسینی زیاتر و پێشبڕکێ لەناو ململانێی کلتورەکاندا لەماو جیهانێکی فراوان و دنیای مرۆییدا، پێویستمان بەگەڕانەوەیە بۆ ڕابردوو دەرخستنی تایبەتمەندی و جیاوازی لەگەڵ ئەوانی تردا، تا لەلایەك زمان و کەلەپور و بژێنینەوە و لەلایەکی دیکەوە مەیلی ڕۆژئاوایی و سەرسامی بەبێگانە کاڵبکەینەوە، یەکێك لەهەڕەشەکانی ئەم شەپۆلی چوارەمەی کە جیهانی گرتۆتەوە مەترسی لاوازبوونی زمانی نەتەوەیە، بەهۆی ئەوەی ڕۆژانە دەیان وشەی بێگانە دێنە ناو زمانی دایکەوە، ناوی سەرەکی داهێنراوەکان وەکو (ئینتەرنێت و کۆمپیوتەر و بەشی بەرنامەکانی... هتد کەبەزمانی وڵاتر داهێنەر بڵاودەبێتەوە و ڕووخسارێکی جیهانی وەرگرتووە، ئەم مەترسیە بۆ ئەو نەتەوانە نییە کە سەربەخۆ نییە قەوارەی سیاسی خۆیان هەیە و گەشەبەزمانەکەیان دەدەن لەڕێگای قوتابخانە و و زانکۆ و میدیاکانەوە، ئێمەی کورد بەتایبەتی نوسەر و ئەکادیمییەکان وەك ئەرکی نەتەوەیی پێویستە بەزمانێکی پوخت و ڕەسەن بنوسن و سوود لە فۆلکلۆر وەربگرن و بۆ پتەوی ڕایەڵی زمانەکەمان، دەبێت ئەو ڕاستیە بڵێین، زمانی فۆلکلۆر لەهەموو کات و سەردەمێکدا بەکاردێت و ڕێگا لەڕامان و وێناکردن ناگریت، لەڕێگەی ئەو زمانەوە باوەڕمان بەتوانای دەربڕین و نوسین زیاتر دەبێت، هەر لەوناوەڕۆکەدا سێ کۆچکەی لە (ڕابردوو، هەنووك، ئایندە) خۆی دەردەخات، ڕاستیە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

دوورەكان تاڕادەیەك نیشاندەدات (ئازاد ئەحمەد مەحمود، بونیاتنانی زمان لەشیعری هاوچەرخی كوردی (١٩٨٥-٢٠٠٥)،٢١).

زۆر لەشاعیر و ئەدەبیاتی جیهان باسیان لە فۆلكلۆر و ئەدەبی میللی كردووە، لەبەرئەوەی شەقڵی تایبەتی ئەوگەلایانە زمان و دەرەوەی خۆی پێوەبۆ نموونە : ماكسیم گۆركی دەڵێت : ((بناغەی ئەدەب لەفۆلكلۆر واتە لەئەدەبی خەڵكدا فۆلكلۆر كەرەستەیەكی خاوی مەزن و كان و سەرچاوەیە بۆ هەموو شاعیران و نووسەران، گەر بەباشی لەڕابردوو بگەین، بەرهەمی ئەمڕۆمان زۆر ڕەنگین ئەبێت و ئەو زۆر بە وردی لەگرنگی فۆلكلۆر دەگەین (د.عیزەدین مستەفا ڕەسوڵ ،١٩٨٩:٩).

بەشەكانی ئەدەبی فۆلكلۆری كوردی:

لەسەردەمی یۆنانەوە، تاڕادەیەك ئەدەب پۆلێن كراوە و بەشەكانی جیاكراونەتەوە، میسۆلۆژیای یۆنان بەبناغەی هونەر و ئەدەب و ئەو نەتەوانە دادەنرێت، كە دواتر شانۆنامە و لێكۆڵینەوە و هەڵسەنگاندنی ئەدەبی لەڕوانگەی فەلسەفە بۆتە بابەتێكی گرنگ كە هەتا ئەمڕۆ قسەیان لەبارەوە دەكرێت و دید و بۆچوونە فەلسەفیەكان (ئەفلاتوون و ئەرستۆ) بوونەتە سەرچاوەیەكی باوەڕپێكراو كە بە زیندوویەتی ماوەتەوە، بەشەكانی فۆلكلۆر گەر نەڵێین هەموو لای زۆربەی میللەتانی جیهان بەمشێوەیە دابەشكراون كە ڕەچاوی زنجیرەی مێژووی كۆن و نوێ و كاریگەری لەسەر یەكتر ڕەچاوكراون.
بەشەكانی ئەدەبی فۆلكلۆر بریتیین لە (ئەفسانە، داستان، چیرۆك سەرگزوشتە، گۆرانی و پەندی پێشینان و قسەی نەستەق و مەتڵ و ..زهتد

دیارە ئەم بەشە بەشیعر و پەخشان وتراون، بەو دیالێكت یان زارە وتراون، بەڵام لەمەبەست و پەیامدا لەهەموو ناوچەكانی كوردستاندا یەكن و پێشخانێكی كوردانەیان هەیە.دیارە ئەدەبی فۆلكلۆر بەچەند تایبەتمەندییەك لەئەدەبی میللی و ئەدەبی نووسراو جیادەكرینەوە كە بریتیین لە:

١- دیارنەبوونی خاوەنی بەرهەم، شەقڵی بەكۆمەڵ نووسین و بەرهەمهێنان بەو چەشنە ئەدەبیەوە كە دیاربیت، (د.عیزەدین مستەفا ڕەسوڵ، ١٩٨٩:٣).

خاڵێكی تر كە وەك توێژەر بۆی زیاد بكەین، ڕاستگۆییەو كەمتر خۆی لەزیادەڕۆیی و كەرەستەی ڕەوانبێژی دەدات و دژ بە پرۆسەی چەپاندن و خەفەكردنی دەنگی ناڕازی دەوەستیتەوە، پیویستە ئەماژە بەو نوسەر و شاعیرانە بدەین كە بەهەوڵی تاكەكەسیان بەشێكیان لەپەند و گاڵتەوگەپ و چیرۆكی فۆلكلۆری كۆكردووەتەوە و بەچاپیان گەیاندوە، وەك قسەی پیشینان و مەتەڵ **(ئیسماعیل حەقی شاوەیس ،١٩٣٨)** تەنانەت پیرەمێرد پەندەكانی بەشێوەی چوارینە داڕشتۆتەوە و لەهەر ژمارەیەكی (ژین)دا لەلاپەڕەی یەكەمدا

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

بڵاوکردوونەتـەوە، بەمـەش لەلایـەك پەندەکـەی زینـدوو کردووەتـەوە لەلایـەکی تـرەوە ٠ەرگێکی ڕازاوە و موزایکی بەبەردا کردووە.

فۆلکلۆری کوردی بەشێکی بۆ منداڵان تەرخان کردووە، لەناو ئەو سامانەدا هەوڵدراوە بابەتی منداڵان بەپێی ویست و ئارەزووی ئەوان بوترێت، کە دیارە گەورەکان هەستیان پێکردووە کە منداڵی ئەمڕۆ نەوەی دواڕۆژەو فاکتری گەشەی کۆمەڵ و نەتەوەن منداڵ کاتێ گوێ لەدایك و باوکی دەگرێت، چیرۆکی کۆنی پڕچێژو ئەزموونی بۆ دەگێڕێتەوە، خەیاڵی لەگەڵ ڕووداوەکاندا دەڕوات و لەیادەوەریدا دەمێنێتەوە، لەبەر ئەوەی ئەو چیرۆکانە، ڕێتم و ئاوازی جوان و سەرەنجڕاکێشان هەیە، دیارە لەناو ئەوبەرهەمانەدا، بابەتی نەشیاو و پڕ لەترس و سەرسوڕهێنەر هەیە کە منداڵ دەخاتە دۆخێکی خراپەوە، زۆر لەچیرۆکەکانی منداڵان لەلای نەتەوەکانی دیکە بوونیان هەیەو دەماودەم یان لەڕێگەی سەرچاوەی گوزارشتەوە وەك (عەزیزگەردی) دەڵێت: ((چیرۆکەکانی ئیزۆب بەرهەمی بیری هەموو مرۆڤایەتین لای هەموو نەتەوە و میللەتێك هەن هەموو بەشداری داهێنان و پەرەپێدانی ئەم حەقایەتانەیان کردووە)) (عەزیز گەردی، چیرۆکەکانی ئیزۆب، بەغدا،١٩٨٢)
دیارە ئەم چیرۆك و سەرگوزشتانە بەزمانی گیانەوەرانەوە، وتراون و مەبەست لێیان شاردنەوەی ئەو پەندو ئامۆژگارییانەیە کە لە واقیعدا بۆ مرۆڤ وتراون، بەڵام دەسەڵاتداران ڕێگەنادەن ڕاستەوخۆ باس بە جەوری دەسەڵاتیان بکرێت.

شیعر و گۆرانی و داستان و یاری منداڵان، لەناو هەموو نەتەوەکانی سەر زەویدا هەن، بەتایبەتی لەناو ئەو نەتەوانەدا کە تێکەڵاون، بەهۆی شەڕ و داگیرکاری و بازرگانی و گەشت و گەڕان و سەردانی زانایان بۆ دوورەو وڵات و تاراوگە، بەڵام ئەو دیاردە سەرەنجڕاکێشە لەناو ئەو بەرهەمە گوازراوانەدا، ئەوەیە کە هەر نەتەوەیەك بەپێی زمان و دیالێکتی ناوچەکەی و سەلیقە و ژیری، مۆرکی ئەو نەتەوەی بەبەردا کردووە و دەستکاری شێوە و ڕووخساری کردووە بەهەندێ باردا ناوەڕۆکەکەی گۆڕیوە بەڵام پەیامی سەرەکی وەك خۆی ماوە و هەموویان بۆیەك مەبەست ئاراستە کراون کە فراوانکردنی خەیاڵی منداڵ و ئامۆژگاریکردنیەتی .وەك ئاماژەی پێدرا، مەرج نییە هەموو ئەو بابەتە فۆلکلۆرییانەی بۆ منداڵ وتراون، چاك و سوودبەخش بن، لەناو ئەو چیرۆك و هەقایانەدا، دیمەنی توندوتیژی و دڵڕەقی و ستەمی مرۆڤ بەرامبەر مرۆڤێکی تر دەبینرێت . کە دەکرێت چەندین نموونە دەستنیشان بکەین.

((ئەوچیرۆکانەی کە دێوەزمە و جنۆکە و دێو دەوری تێدا دەبینن، ڕەنگە منداڵ بەترسنۆك ڕابهێنێت و تووشی گرێی دەروونی و سڵەمینەوە بکات)). (هادی نعمان ،١٩٧٧: ١٦٤).

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

زۆر لەبۆچوونە باوەکان بەتایبەت لەکۆمەڵگەی ڕۆژهەڵاتدا، ئەوەبووە کە مێژوو لە فۆلکلۆر دابیڕن و وەکو دووکایەی مەعریفی جیاواز سەیریان بکەن، زانستی نوێ ئەم پرسەی بەهەڵە زانیوە و پەیوەندی توندوتۆڵ لەنێوان مێژووی نەتەوە و کلتورەکەیدا هەیە، مێژوو دەتوانیت سوود لە فۆلکلۆر وەربگریت و بەدوای سەردەم وقۆناغی بابەتەکانی فۆلکلۆردا بگەڕێت بە تێڕوانینێکی زانیستیانە هەڵیان سەنگێنێت. ((پرسی جیاکردنەوەی کەلەپوور، لەمێژوو، کەلەپوور مێژوو بەکۆتایی ناهێنێت، بەڵکو بەردەوامی مێژوو لەهۆشیاری دەستەجەمعی هاوچەرخماندایە، یان بەرووپێشمان دەبات یان بۆ دواوەمان دەگەڕێنێتەوە، یارمەتیدەرمان دەبێت لە ئاوێتە و هەمامەنگ بوونمان لەگەڵ ژیاری سەردەم یان گۆشەگیریمان دەکات دەبێتە ڕیگر لەتێکەڵبوون و بەشداریکردنمان لەم ژیاری سەردەمەدا (پ. ی. سەمیر ئیبراهیم حەسەن،٣١٦:٢٠١١) مێژوو کەلەپوری نەتەوە بەردەوامییە بە ژیان و ئاییندە و نەتەوەی بێ مێژوو فۆلکلۆر و کەلەپور مەحکومە بە لەناوچوون، ئەو هێڵە زەمەنییەی ڕابردوو بەئێستاوە دەبەستێتەوە و یادەوەری لەچوارچێوەی گشتیدا دەپارێزێت، پیش مێژوو دەبێت فۆلکلۆر و کەلەپوور وەك دەوڵەمەندترین سەرچاوەی شوناسی دادەنرێت، دواتر مێژووی نەتەوە و هاوکاری دەبێت زیاتر شوناس پتەودەکات و دەیچەسپێنێت لەبەرئەوەی تاکەکان و گروپەکان بەردەوام بەهۆی بەش و توخمە کەلەپورییە جۆراوجۆرەکانەوە، شوناس بەدەست دەهێنن، چونکە ئەم بەش و توخمانە توانایەکی بەرچاویان بۆ دابینکردنی پێویستی مرۆڤەکان بەجیاوازبوون و ئاوێتە بوون لەخۆدا هەیە بەوتەیەکی دیکە کلتور هەم جیاوازی خوڵقێنە، هەم یەکگرتووکەرە . هەرکەسێك کاتێك کە ژیان بەشێوەیەکی تایبەت ڕێکدەخات، لەڕاستیدا خۆی دەخاتە چوارچێوەی دنیایەکەوە کە بەهۆی ئەوەوە سنورەکان و جیاوازییە کلتورییەکان لەدنیاکانی دیکەدا جیادەبنەوە .(ئەحمەد گوڵمحەمەد، ٢٣٨:٢٠٠٧).

نەك هەر شاعیرو نوسەرانی کورد، بەڵکو پسپۆڕانی بواری زمانەوانی، خۆماڵی و بێگانە لەسەر ئەوە کۆکن کە زمانی کوردی زمانێکی زیندووی دەوڵەمەندە، هەروەها لەڕیزبەندی خێزانە جیهانییەکاندا لەگروپی خێزانە ئەوروپییەکان لەچوارچێوەی دیالێکتی سەرەکی و چەندشێوەزار دروست دەبێت، زمانی دایك لە چوار سەرچاوە دروست دەبێت و گەشەدەکات کە ئەوانیش:

١. ئەدەبیاتی فۆلکلۆری کوردی.
٢. ئەدەبی میللی.
٣. ئەدەبی نووسراو (باڵا)
٤. ئەدەبی ڕۆژنامەنووسی کە لەنێوان ئەدەبی فۆلکلۆر و میللی نوسراودا پیکدێت و کەرەستەکانی ڕۆژنامەنووسی پی دادەڕێژرێت.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

((بازنەی فۆلكلۆر لەبازنەی ئەدەبی زارەكی فراوانترەو گشتی ترە، فۆلكلۆر جۆرێك سونەتە كە هەم ئەدەبێكی داهێنەر و هەم ڕەگەزی ناوەوەدا لەجۆری دابونەریت و شتی لەم چەشنەیە، نەك لەچەشنی ئەدەب . كەواتە باشترە بڵێین فۆلكلۆر دابەشكردنێكی لەم چەشنەی هەیە: ئەدەبی فۆلكلۆری، نەریتی فۆلكلۆری)). (كۆمەڵێك نووسەر،٢٠٢٠:١٦٦).

جارێكی دیكە دەڕێتەوە سەر باسی هەزارەی سێیەم و كاریگەری داهێنانەكانی لەسەر ((فۆلكلۆر و كلتور)) لایەنە ئەرێنی و نەرێنییەكانی ئەم گۆڕانكارییە مەزنەی هەموو سوچێكی جیهانی تەنییوە.

زمانی كوردی بۆ ئەوەی زیاتر خۆی و تایبەتمەندی و ئەدەبیاتی بناسێنێ پێویستە زانایان و نووسەرانی ئەو ڕاستیە بزانن كە ((كلتور و زمان لەپەیوەندییەكی دانووسانئامێزی بەردەوام و گۆڕاندان، گەشەسەندنی هەر لایەنێك لەم پەیوەندییە بەواتای گەشەسەندنی ئەو كۆمەڵگایەی كە پێویستی هەمیشەیی بەم دوو دیاردە گرنگەی ژیانی مرۆڤ هەیە . وەكو هەركۆمەڵگایەك كۆمەڵگای كوردیش پێویستی بەپێداچوونەوەی بەردەوام بەسەر كولتور و زمانی خۆیدا هەیە)) (عەبدالخالق یەعقوبی، ٢٠٠٨).

بەواتایەكی تر دەبێت لایەنی ئەرێنی فۆلكلۆر بەسیمایەكی شارستانی و نوێ نیشانبدرێت و بەجیهان و دەوروبەر بناسێندرێت.

كەلەپور و فۆلكلۆر كە ناسنامە و هەوێنی ناسیۆنالیزمن، نەك هەر ئامراز بەڵكو ئامانجی بەشداریكردن لە مۆدێلی نوێی جیهانیدا، ئەگەر بەپێی جۆرەكان ناسیۆنالیزم دابەشبكرێت وەك (سەمیر ئەمین) دابەشیكردوون كە بریتیین لە ناسیۆنالیزمی نەتەوەسازی، كە بنچینەی ئایدۆلۆژیكی نەتەوەمێژوویییە مۆدێرنەكان دەژمێردرێت و زیاتر وڵاتانی سەربەخۆ دەگرێتەوە، هەروەها ناسیۆنالیزمی دژ ئیمپریالیزم و داگیركەران كەلە بزوتنەوە شۆڕشگێڕەكانی نەتەوەكانی جیهانی سێیەمدا دەركەوتووە، كە دەتوانین بەتوخمی بەرگری، ناڕەزایی، سەركێش لەبەرامبەر ڕەوتی ئێستای جیهانیكردندا دەبەستنەوە، وەك جۆری سێیەمی ناسیۆنالیزم پێناسەیان دەكات و لای ئەو بیمەندە پرۆسەی بەجیهانی بوون وەك سیستەمێكی سەرمایەداری نایەكسانی و جیاوازی دروست دەكات و دژایەتی ئیتیكی دروست دەكات. (ئەحمەد گوڵمحەمەد ،٢١٣:٢٠٠٧) كەواتە میللەتی كورد وەك جۆری سێیەمی ناسیۆنالیزم، كە بەر شاڵاوی بەهێزی زمان و كولتوری نەتەوە سەردەستەكان كەوتووە و دەكەوێت، دەبێت زیاتر بایەخ بەكۆكردنەوەی نوسینەوەی فۆلكلۆر و زمان و ئەدەبیاتی بدات و شوناسی پتەو بكات، ئەمرۆ سەردەم و ڕۆژگارێكە كە خێرایی بڵاوكردنەوە هەنگاوە خاو و لەسەرخۆكان بەجێدەهێڵێت، كە زیاتر لەسەردەمانی زوو كاریگەرییەكە بەهێز، لاواز داگیردەكات و هەژموونی سیاسی و سەربازی و ڕووناكبیری

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

خۆی زاڵ دەکرد. هێشتا سامانێکی زۆر و زەبەند لەناو هزری نەتەوەکانی جیهانی سێیەمدا ماوەتەوە و ڕووناکی چاپ و بڵاوکردنەوەیان بەرنەکەوتووە کە کورد یەکێکە لەو نەتەوانە، ئەمڕۆ بەهۆی فراوانی تۆڕەکانی ئینتەرنێت و سۆشیال میدیاوە، هەر تاکێك بووەتە نووسەر و لەبری خۆ سەرقاڵکردن بە بابەتی بێ بایەخ و توانج و وتاری بێ سوودەوە، پەل بۆ کۆکردنەوەی بەشێك لەو سامانە بهاوێت و لەڕێگەی خۆیەوە لە فەوتان و لەناوچوون قوتاریان بکات، دواتر لەڕێگەی دەزگای تایبەتەوە کۆبکرێتەوە و کێوماڵ بکرێت و زیندو بکرێنەوە، دەتوانێت دەیان و سەدان وشەی ڕەسەن بۆ خەرمانی فەرهەنگی نەتەوەیی زیاد بکرێت، زمانی کوردی لەوشەی بێگانە و وەرگیراو پاك بکرێتەوە لەناو فۆلکلۆردا، بەهۆی مانەوەی بەپاکی و ڕەسەنی و زمان و شاکار و داستان و سەرگوزشتە پەند و مەتەڵ و قسەی نەستەق ...هتد سوودیان لێ وەربگیرێت و ڕایەڵەکانی پەیوەندی تاکەکان بەناوچەو دەڤەر و نیشتیمانەوە گرێ بدرێت. یان بەشێوەیەك ئەو کەسانە ببنە هەوێنی چەندین کورتە چیرۆك و ڕۆمانی نوێ وەك لای چەند نووسەرێك پەیڕەو کراون. ناو پاڵەوان و هێمای ململانێی کورت لەگەڵ داگیرکەران و ئەڤین و ڕێزگرتن لەژنان و گیانی هاوکاری و مرۆڤدۆستی و بایەخدان بەژینگە و پەیوەندی خۆشەویستی و ڕێز لەناو خێزانی کورددا، بخرێتەبەرچاو، تابتوانین ڕێگە لە هەژموونی شەپۆلی چوارەم بگرین کە هەوڵ دەدات لەنزیکەکانمانەوە دووربین و لەدوورەکانەوە نزیك بین.

ئەم ئازادی ڕادەربڕینەی کە تەکنەلۆژیای نوێ بۆ نەتەوە داخراوە نەریتییەکانی (تەقلیدی) فەراهەمکردووە، سوودی زۆری هەیە و دەرفەتی باشی لەبەردەمدا خولقاندووە، کە پێویستە دەستەبەری بکەین و هەنگاو بەرو کۆمەڵگای جیهانی بنێین.

بەشی دووەم:

فۆلکلۆر و ڕۆژنامەنووسی:

دیارە مەبەست ڕۆژنامەنووسی کوردییە کەیەکەم خۆناساندنی بە دوونیایی ڕووناکبیری لە (کوردستان ١٨٩٨/٤/٢٢) موە هەنگاو دەنێت و وەك بەڵگەی زیندووی ئەدەب و زمانی نەتەوە پەخش و بڵاودەبێتەوە، ئەم ڕۆژنامەیە و بەشێکی تر لەبڵاوکراوەکان لەتاراوگە دەردەچوون و ملیان بۆ سانسۆر و چەپۆکی قەدەغەکردن و خۆ سەپاندنی دوژمن نەدەوە، هەر ئەو شانازییەیە کە لە ڕۆژنامەنووسی نەتەوەکانی دەوروبەری جیادەکاتەوە.

لەژمارەکانی کوردستان بەهەردوو خولەکەیەوە یەکەم و سییەم (١٨٩٨-١٩٠٢) (١٩١٧-١٩١٨) گوتار و چیرۆکی فۆلکلۆری بڵاونەکراوەتەوە، هۆکاری ئەمەش بۆ ئەو بارودۆخە سەختە دەگەڕێتەوە کە ڕۆژنامەکەی تێدابووە، زیاتر جەخت لەسەر وتاری سیاسی کراوەتەوە و پێداگری بووە لەسەر مافەکانی کورد و ناساندنی وەك نەتەوەیەکی بێبەش لەئازادی و

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ڕادەربڕین و زمان و ئەدەبی خۆی، هەروەها بۆ ئەو ڕۆژگارە بابەتی سەردەم و ئاڵوگۆڕە جیهانییەکان لەپێشەوەی ئەرك و ڕۆژنامەنووسی بوون، هاندانی نەوە تازە پێگەیشتووەکان بۆ خوێندن و فێربوونی پیشەو بایەخدان بە خود و ناسینی دۆست و دوژمن، ئەمانە هەموو لەگەڵ زۆر بابەتی تر وەك نامەی ڕاستەوخۆ و کراوە بۆ گەورەترین دەسەڵاتی عوسمانی (سوڵتان عەبدولحەمید) و داوای مافی نەتەوەیی موسڵمانی بێبەش لەهەموو چێژێکی ژیان و گوزەران، هەروەها پەنابردنە بەر زمانی تورکی وەك زمانی فەرمی دەسەڵات بۆ دەربرینی خواستی نەتەوە، لەو ڕۆژگارەدا بەهاوسەنگی خۆی هەیە.

(کوردستان) لە (٣١) ژمارەی خولی یەکەمدا، بایەخی بە (مەموزینی) خانی داوە، هەر جارەی بەشێکی لێ بڵاوکردووەتەوە، هەروەها دیاریکردنیساڵی کۆچی (حاجی قادری کۆی) ی و ناساندنی بەرهەمەکانی، مەبەست لەبایەخدانی سەرنووسەر و بەڕێوبەرانی ڕۆژنامەکە بەم دوو شاعیرە ناسراو و پێشەنگە دیارکردنی نەخشەو پلانی ڕزگاری و سەربەخۆی نەتەوە بووە و هاندان و هۆشیارکردنەوەی لەسەردەمی ڕابوون و نەتەوە ژێردەستەکان.

دەوڵەتی عوسمانی، سەرتای بایەخدانی بە چیرۆکی فۆلکلۆری لەڕۆژنامەنووسیدا، لە گۆڤاری (ڕۆژی کورد) ەوە دەست پێدەکات، (١٩١٣) و زمانحاڵی جڤاتی (هێڤی) ی قوتابیانی کورد لە ئەستەمبوڵ دەرچووە و چوار ژمارەی لێ بڵاوبۆتەوە.

(فوئاد تەمۆ* کە ڕووناکبیرێکی کوردە، لەژمارەی یەك و دووی گۆڤاری (ڕۆژی کورد) دا چیرۆکێکی بڵاوکردەوە، هەرچەندە ئەم چیرۆکە بە ناتەواوی ماوەتەوە و کۆتاییەکیە دیارنییە، بەڵام وەك سەرەتا و دەسپێکی چیرۆکی کوردی ئەژماردەکرێت، نووسەر سوودی لە دیمەنێکی لادێ و گوندی کوردستان وەرگرتووە و کردوویەتییە هەوێنی چیرۆکەکەی، ئەم کارەش تۆمارێکی شایستەی نەریت و ئاکاری گوندنشینانی دەگێڕێتەوە، ئەم قەڵەمە و سەرئامەد و پێشەنگی ئەو کەسانەیە کە کەرەستەی فۆلکلۆر دەکاتە بابەتی ڕۆژنامەنووسی و دەبێتە هاندەری نووسەرانی دوای خۆی کە لەم جۆرە کەسانە بکەونەوە، دیارە پێشتر (مەولوودنامەکەی شێخ حسێنی قازی) دەرکەوتووە، بەڵام جیاوازییەکی زۆری هەیە لەنێوانیاندا، مەولوودنامە بابەتێکی ئاینییە و سەدەی پێشوو بەدەستنووس ماوەتەوە و دواتر چاپکراوە، بەڵام (شەویش) ی (فوئادی تەمۆ) شێوازێکی سادە و ساکاری هەیە و کاریگەری لاسایکردنەوە و شەقڵی نووسەران، ئەگەرچی شارەزای هونەری چیرۆکنووسین بووە و بەوریاییەوە زانیوویەتی چیرۆك دەبێت لەبابەت و پاڵەوان و ڕووداودا بەشێوازی هونەری مامەڵەبکات، (فوئادی تەمۆ) لە نەریتی بەشێك لە داستان و چیرۆکی ئەو قۆناغە ڕۆژهەڵات شارەزا بووە کە پاڵەوان کاری توندوتیژی کردوووە و هەموو

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەکولینێن کوردی

ڕووداوەکانی لەخزمەتی گەورەیی ئەو دا کاریان کردووە، نوسەر گرنگی بە پاڵەوانێکی منداڵی ئاسایی داوە (شەویش) کە هاوکاری باوکی دەکات و شوانە:
((شەویش منداڵێکی دە ساڵێە، باوکی شوانە، هەموو ڕۆژێ باوکی دەچێتە بەر مەڕ و ئێوارە پێش ڕۆژئاوا دێتەوە، ئێوارەیەك باوکی دواکەوت (شەویش) بەدوایدا چوو، تا تاریك داهات چاوەڕێی کرد، کەوتە بانگ کردنی، باوکی دۆزییەوە، باوکی بۆیە دوا کەوتبوو چونکە پەزتێری نەخواردبوو، باوك و کوڕ گەڕانەوە دێ، چوونەوە ناو ماڵێکی چۆڵ و هۆڵ، بێکەس وکار، بێ خواردن و پێخەف، سەریان بەیەك کر و خەوتن ...هتد)). (عەزیزگەردی ،٢٩٨٧:٦٣)
ئەو قۆناغبەندییەی نووسەر و لێکۆڵەران بۆ چیرۆکی کوردیان کردوە، شەش سەردەم جیادەکەنەوە و تایبەتمەندی و ناوی ئەو چیرۆکنووسانە دیاری دەکەن کە لەو قۆناغەدا ڕۆڵیان هەبووە، کە بەشێکی زۆری ئەو گەشەکردنە هۆکارەکەی ڕۆژنامەنووسی بووە، ((قۆناغی چەکەرەکردن، قۆناغی پەیدابوون و دەرکەوتن، قۆناغی پەرەسەندنی چیرۆکی کوردی (١٩٣٩-١٩٥٠)، قۆناغی گەشەکردن و چەسپاندنی چیرۆکی کوردی (١٩٥٠-١٩٦١)، قۆناغی نەهات (کزی و لاوازی)، قۆناغی تەقینەوە و تەکنیکی نوێ (١٩٧٠-بەدواوە). (عەزیزگەردی ،٢٩٨٧:٥٤) ئەگەر بەوردی و شەقڵی لەم قۆناغانە ورد بینەوە، دەگەینە ئەو ئەنجامەی کە ڕۆژنامەنووسی چەند ڕۆڵێکی گرنگی هەبووە لە بڵاوکردنەوەی چیرۆکی فۆلکلۆری و هونەری نوێدا، جارێکی تر ئەو پەیوەندییە توندوتۆڵە دەردەخات کە لەنێوان ڕۆژنامەنووسی و ئەدەبدا هەبووە، تاڕادەیەك و تا ئەمڕۆش بە ڕادەیەکی کەمتر بەردەوامە، ((ڕۆژی کورد، ژیانەوە، ژیان، گەلاوێژ، ..هتد . ئەو ناوانەن کە چیرۆك و چیرۆکنووسانیان ناساندووە بەخت یاوەریان بووە کە ئەرکی چاپکردن و کێشەی سانسۆر و کزی بازاڕی کتێبی کوردیان لەکۆڵ بووەتەوە و ڕاستەوخۆ و لەژیانی خۆیاندا چاویان بە بڵاوکردنەوەی بەرهەمەکانیان ڕوونبۆتەوە.

تائێستا دوو بۆچوونی جیاواز هەیە لەسەر گەشەی چیرۆکی هونەری کوردی، کە سەرەتاکەی دەگەڕێتەوە بۆ چارەکی یەکەمی سەدەی بیستەم، ڕای یەکەم دەڵێت : ((ئەم جۆرە چیرۆکە بنەماکەی لە حیکایەت سەرگزوشتەی لە فۆلکلۆرەوە وەرگیراوە و فۆلکلۆر بناغەی چیرۆکی هونەرییە، ڕای دووەمیش پێی وایە چیرۆکی هونەری کوردی کاریگەری ڕۆژئاوای بەسەرەوەیە و لەڕێگای زمانی تورکی و عەرەبییەوە هاتۆتە ناو ئەدەبی کوردییەوە، توێژەر دوای هەڵسەنگاندن و خوێندنەوەی نموونەکان دەکرێت بڵێین لە سەرەتاوە واتە قۆناغی سەرهەڵدان و چوزەرەکردن، چیرۆکی هونەری سوودی زۆری لە فۆلکلۆر وەرگرتووە و دواتر تەکنیکی نوێی ڕۆژئاوایی بەکارهێناوە خەملیوە وەك (شەویش) ی (فۆئادی تەمۆ) و چیرۆکەکانی (پیرەمێرد و عەلادین سەجادی). (حسێن عارف، ١٩٧٧)

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ناكرێت نكوڵی لەوە بكەین كە كاریگەری قوتابخانە ئەدەبیەكانی ڕۆژئاوا و بایەخدان بەفۆلكلۆر و كۆكردنەوەی، كاریگەری لەسەر نەتەوەكانی ڕۆژهەڵات هەبووە و بەردەوامە بەتایبەتی لەكۆتایی سەدەی پێشوو سەرەتای هەزارەی سێیەم و تا ئەمڕۆ.

ئەمرۆ بە هەموو جۆر و ژانرەكانیەوە، كەوتووەتە ژێر هەژموونی شۆرشی زانیاری تەكنەلۆژیای سەردەمەوە . ئەم گەشەخێراییەی تەكنەلۆژیا بەخۆیەوە بینی سنوری هزر و پێشبینی زانایانی بڕیوە، ئینتەرنێت بەگرنگترین دەستكەوتی تەكنەلۆژیا دادەنرێت، مرۆڤ لەڕێگای ئەم داهێنانەوە دەتوانێت جیهان وەك وێنەیەكی ئەلیكترۆنی ببینێت دەرگای زانیاری و هەواڵ واڵابكات، كات و شوێنی كورتكردەوە بەشێوەیەك كاریگەری بەسەر هەموو تاكێكی سەر ئەم زەوییەوە هەیە.

پرسیارەكە لێرەدایە، ئەدەب بەهەموو جۆرەكانییەوە چ پانتاییەكی لەشۆڕشی زانیاری و پەیوەندی نوێدا گرتووە؟

هەموو نەتەوەیەك شانازی بە فۆلكلۆر و ئەو سەرمایە كۆكراوە و كۆنەكراوەوە دەكات، كە وەك ئەوەی بەرهەمێكی خوڵقێنەرەو پشتاوپشت گوازراوەتەوە.

(د.جیهان ئەحمەد ڕشتی) لەمبارەیەوە دەڵێت : ((دەتوانین بڵێین كە كۆمەڵگای پێش فێربوون (نووسین)، بەهۆی لەبەركردنەوە كلتوری لەنەتەوەیەكەوە بۆ نەتەوەیەكی تر دەگواستەوە، بەڵام ئەم شێوازی پاراستن و كۆكردنەوەی زانیاری و ئەزموونە، بەهۆی پیتی نووسینەوە تۆماردەكرا، بەمەش چاو شوینی گوێی گرتەوە، لەبەر ئەوەی چاو بووە ئەندامێكی لەشی گرنگ كە بەهۆیەوە تاك دەتوانێت زانیاری وەربگرێت لەڕێگەی خوێندەوە)). (د.جیهان ئەحمەد ڕشتی ،١٩٧٨:٣٧٤) كاتێ دەگەڕێینەوە بۆ ڕۆژنامە و گۆڤارەكانی پیشین، ناوی (پیرەمێرد) وەك خەمخۆرێكی زیندووكردنەوەی پەند و چیرۆكی فۆلكلۆر، دەردەكەوێت، كە تا دوا هەناسەی لە حوزەیرانی (١٩٥٠)دا، بە بەردەوامی لە لاپەڕەی یەكەمی ڕۆژنامەی (ژین) دا، هەفتانە پەندەكوردییەكانی بە چوارینەی جوان و سادە و وشەی ڕەسەن و پەتی كوردی دادەڕشتەوە و بڵاویدەكردنەوە، ئەمە جگە لەچیرۆكەكانی كە سەرجەم پاڵەوانەكانی كە كارەكتەری كورد و بەسەرهاتی پێشینان پێكدەهێنا و مەبەستی بوو ئەو مێژووە دێرینە زیندوو ڕابگرێت.

پەند و چیرۆك و شانۆگەرییەكانی پیرەمێرد كە سەرچاوەیان فۆلكلۆری ڕەسەنی كوردییە، هەوڵی ئەو عەقڵە گەورەیە یەكە پلانی بۆ پرۆژەیەكی گەورە داڕشتبوو، ژیان و قەڵەمی بۆ خستبووە كار، ڕابردوو ڕۆژگارەكەی و ئایندەی كردوبووە ئامانج، بڕوای وابوو

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بو ڤەكولینێن كوردی

ئەوەی ڕابردووی نەبێت، ئایندەی نارۆشنە و مەحکومە بە دووبارەبوونەوەی ئەزموونی تاڵ و سەرگەردانی.

فیکری پیرەمێرد ئاشکراو ڕوونە، هەوڵی یەکرێزی و دژە ناکۆکی و نەخوێندەواری و نەزانینە، عاشقی سەوداسەری کوردستان و میللەتی کوردە. هونەری بەبیرهێنانەوە، یادەوەری و گەڕانەوە بۆ عەقڵی دەستەجەوەمعی پێشین، کە سەرچاوەکەی فۆلکلۆرە، کە خەمی شاعیران و نووسەرانی کورد بووە، ((چیرۆکەکانی (پیرەمێرد) بەشێکن لە هەوڵی (پیرەمێرد) بۆ بەرهەمهێنانی فنتازیایەکی نەتەوەیی یەکگرتوو و دروستکردنی هەستێکی بەرفراوان بۆ سەروەری و خوڵقاندنی فەخرێکی تایبەت بە ڕابردوویەکی دێرینی پڕ لە قارەمانێتی)). (مەریوان وریا قانع ،٢٠٠٠:٨٢) لەناو پەند و لاوك و حەیران و بەیتەفۆلکلۆریەکاندا، نموونەی تێکستەکانی یەستای ئاڤێستان کە زۆر پێش شیعری عەرووز کەوتوون، و ڕیشەیان لەم کوردستانەدا هەبوو، ئەم تێکستانە زۆربەیان حەماسی و میللین و بەسەرهاتی ڕووداو و ئەزموون و قارەمانێتی کوردن، (محمد حەمە باقی،٢٠٠٢:١٦٩) بایەخدان بە پەندی پیشینان بۆ ئەوەیەکە کە (بەشێکی گرنگ و زیندووی ئەدەبیاتی فۆلکلۆرە بێبەش نییە لە بۆچوونی ئەفسانەیی (د.عیزەدین دەڵێت : ((پەندی پێشینان بریتییە لە بەرهەمێکی زۆر کۆنی خەڵك ئەم پەندە هەمیشە لای گەلانی سەرەتایی و سادە فەلسەفەی ڕاستەقینە ئاکاری ڕەوشت و خووە، هەموو ڕاستییەك، هەموو ڕووداوێکی ژیانی ئادەمیزاد، هەموو کردارێك، چاك یان خراپ، هەموو گەیشتنە ئامانجێك کە میللەت پێی گەیشتبێت، دەربارەی هەرچیەك بێت دەچێتە خانەی پەندی پێشینانەوە)) (د.عیزەدین مستەفا ڕەسوڵ، ١٩٨٩:٧٨) (گۆڤاری زاری کرمانجی) لەڕێگای (٢٤) ژمارەوە کە لە شارۆچکەی ڕەواندز بەهیمەتی (حسێن حوزنی موکریانی) چاپ و بڵاوکرایەوە، ئەم گۆڤارە بایەخی داوە بە بڵاوکردنەوەی چیرۆك و مێژووی دێرینی کورد، چیرۆکەکان زیاتر مۆرکی خۆماڵی نەتەوەییان پێوە دیارە کە ڕەگەزیان دەچێتەوە ناو فۆلکلۆر، خاوەنی گۆڤارەکە خۆی بە بەرپرسیار زانیوە بەرامبەر دۆزی ڕەوای نەتەوەکەی و هەوڵی داوە بەهەموو دیالێکتەکانی زمانی کوردی بابەت بڵاوبکاتەوە ٠کرمانجی ناوەڕاست، کرمانجی ژووروو، گۆران (هەورامی) کە وەك ئاراستەیەك بۆ یەکخستنی زمانی کوردی نزیککردنەوەی دیالێکتەکان و ئاشنای خوێنەواری کوردی بە بەرهەمی ناوچە جیاجیاکانی کوردستان، ((گۆڤاری زاری کرمانجی زمانی خەڵك بوە داواکانی کۆمەڵگەی کوردەواری لەچاککردنی باری ئابوری و کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیری و بەکارهێنانی زمانی کوردی لەناوچەی کوردستاندا، بگرە هەتا ڕامیاری بوێرانە خستۆتەڕوو، بۆیە بەدەسەڵاتی چوارەم دراوەتە قەڵەم. ئەم هەڵوێستە مەردانەی زاری کرمانجی بەرامەر بە کێشەی نەتەوەیی کورد وای لەمیری عێراق کردووە کە لە (١٩٢٩/١/٢٨) دا نوسراوی ژمارە (١٠٧) ی ئاراستە بکات و

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

ئاگاری ئەوەی بکاتەوە کە لە ژمارە (١٦) دا بابەتێکی سیاسی بڵاوکردۆتەوە و ئەمەش لەگەڵ ڕەوتی گۆڤارەکەیدا ناگونجێت)). (د.کوردستان موکریانی ،٢٠٠٢: ٥) بۆنموونە چەندین لاپەڕەی بۆ ئەدەبی فۆلکلۆری تەرخانکردووە، ((گۆڤاری گەلاوێژ وەك بەشداریکردنی ئەو هەوڵانەی لەپێناوی کۆکردنەوەی ئەدەبی فۆلکلۆریدا دراون، توانیویەتی مشتێك لە خەرواریك بیرو فەلسەفەی دێرینی نەتەوەییتێهەڵکێشی لاپەڕەکانی بکات. چیرۆك، پەندی پێشینان وشەی نەستەق) ی کوردی ڕەسەن، بەهەر بێچووە زار و دیالێکتێکی زمانێك وترابن. یەکێك لەو بابەتانە نەبوون کە گۆڤارەکە بە کوڵ و دڵ هەوڵی کۆکردنەوە و تۆمارکردنی داون ڕێز و تێڕوانینی پیرۆزی (گەلاویژ) بۆ پەندی پێشینان لەو بانگەوازەدا، دەردەکەوێت لەپێناوی پاراستنی ئەو سامانەدا بەگوێی خوێنەرانی کوردیدا داوە، دەنوسێت: ((هەموو کەس ئەیزانێت کیمیا و جەوهەری زمان پەندی پێشینانییەتی، ئیجگارخزمەتکردن و زیندووکردنەوەی ئەو بەندانە بۆ زمانێك کە کۆڵەوار بووبێت، لەهەموو شت پێویسترە، جا بەو بۆنەیەوە تکا دەکەین هەرکەس هەر بەندێك دەزانێت بەهەر شێوەیەکی کوردی بێت بەبێ ئەوەی تێکی بدات بینێرێت بۆ گەلاوێژ)). (گەلاوێژ، ژ(٤-٥)،١٩٤٤: ٤٨).

هەروەها بڕوانە (محەمەد دلێر ئەمین محەمەد) ڕۆڵی گۆڤاری گەلاوێژ لە گەشەسەندن و پێشخستنی ئەدەبی کوردیدا، نامەی ماستەری زانکۆی سلاحەدین. ئابی (١٩٨٩ز).

سەرجەم ئەو پەند و قسە ڕەسەنە کوردییانەی گۆڤارەکە، خۆیان لە (چوارسەد دەدەن کە لەژێر ناوی پێشینان وتوویانە، یان کورد دەڵێت...) (بڕوانە سەد و شازدە ژمارەی گۆڤاری گەلاوێژ ،لە (١٩٣٩-١٩٤٩).

سەرنووسەر و خاوەنی (گەلاوێژ) بەژیرییەوە پەندەکانیان بڵاوکردووەتەوە و لەڕووی ناوەڕۆکەوە هەڵیان بژاردوون، زانیویانە چی لەگەڵ سەردەم و قۆناغەکەدا دەگونجێت و کاریگەری لەسەر خوێنەر و کۆمەڵگا هەیە . بۆنموونە بالەم چەند پەند بڕوانین:

نوێژکەری نووڕینی، ئیشکەری شیرینی.

ڕاستبە، لەڕێی شێران بڕۆ.

تەمەڵ ئەڵێ هەمووی ئەخۆم، دوای ئەڵێ چیم کرد بەخۆم.

چاوێك دوژمنی خۆی پێنەناسرێ، بۆ کوێربوون چاکە.

پیاوی چروك پاسەوانی پارەکەیەتی. (بڕوانە گۆڤاری گەلاوێژ، ژ:(٤،٦،٩تا ١٢).

لەناو هەریەك لەو پەندانەدا، پەیامێکی ئاینی، سیاسی، ڕەوشتی جوان و هاندانی کارو چالاکی دەبینین، کە تاکی کورد دەبێت لەگەڵ خۆی و دەوروبەریدا ڕاستگۆبێت و دوژمنی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

خۆی باش بناسێت، دەوڵەمەند پێویستە دەست واڵابێت و هاوکاری هەژاری نەتەوەکەی بکات، نەك هەر لەخەمی پارە کۆکردنەوە و گردکردنەوەی سامان بێت بەریگای نایاسایی ((لەباسی قسەی نەستەقدا دەبێت وتە بەنرخ و پڕ مەغزاکانی، ئوستاد (بەشیر موشیر)ی خەیات بەسەربکەینەوە وەك (سەرە مەقەست، جارجارە، لاپەڕەکانی ڕۆژنامەی ژین و گۆڤاری گەلاوێژ، ڕازاندۆتەوە) بۆنموونە ئەم قسە خۆشەی حیکمەتەکەی دەهێننەوە کە دەڵێت : (فەیلەسوفێك لە ئەسراری ژنی پرسی، وەڵامی دایەوە، کە ژن بەرامبەر بە پیاو لەشەڕدایە تا ئەبەد بەبێ هودنە) (محەمەد دلێر ئەمین ،گەلاوێژ، ژ: ٣، ١٩٤٩) مەتەڵ وەك پ. د. عیزەدین دەڵێت: ((بەشێکە لە ئەدەبی فۆلکلۆری گەلان، واتە بەشێکە لەو ئەدەبەی نەنووسراوتەوە، دەماودەم لەناو خەڵکدا پشتاوپشت ئەمێنێتەوە و بڵاوئەبێتەوە، مەتەڵ لەڕیزی فۆلکلۆر و بەرهەمی زاری یادەمی خەڵکدا سنوور بۆ دانانێکی کورت ڕووداوێك یا کەرەستە یاخود دەماو دەم یەکە بەڵام بەپێچەوانەی قسەی نەستەق خەڵکی ئەم سنوور بۆ دانانە بە ئەنقەست لەشێوە نادیار (تەماویدا) دەرئەخەن و ڕاستی وتنی قسەکە ئەخەنە شێوەیەکەوە کە خەڵکی تر بیلێت با هەڵبێنن. وەك ئەڵێن (هەر ئەڕۆیت و نایگەیتی، کە سێبەرە، یاخود بایی پوولێکە پڕ لەژوورێکە کە مۆم یا چرایە)). (د.عیزەدین مستەفا ڕەسوڵ، ١٩٧٩: ٢١٠)

مەتەڵەکانی ناو لاپەڕەکانی (گەلاوێژ) لەمەتەڵی فۆلکلۆری سەرزارەکی و نووسراوەکانی ئەو سەردەمە جیاوازن، لەبەر ئەوەی بەشێوەیەکی هۆنراوە دانەڕێژراون. دەتوانین بڵێین مەتەڵە بڵاوکراوەکانی ناو گۆڤارەکە بەسەر سێ چەشندا دابەش بکەین، بەشێکیان پرسیاری ژمارەی پیت بۆ خوێندەوار دەست دەدەن، بەشەکەی تریان بیرکردنەوەیان دەوێت بۆ خوێندەوار و نەخوێندەوار دەشێت، هەندێکی تریان ناوی گەورە پیاوان و شار و ناوچەی کوردستانن بەهۆی ژمارە و لەیەکدانی تیپەکانیانەوە دەدۆزرێنەوە و ناساندن و بەیادهێنانەوەی کەسایەتی و ناوچەکانی کوردستان.

دەتوانین بڵێین (گەلاوێژ) توانی مەتەڵی کوردی بەرەوپێش ببات و جۆری نوێ و زانستیانە بهێنیتەکایەوە کە لەوە پێش لەناو ڕۆژنامە و گۆڤارەکوردییەکاندا بەرچاوناکەون، یان زۆر دەگمەنن. (محەمەد دلێر ئەمین، ١٩٨٩: ١٨٤).

ئەو بڵاوکراوانەی لەماوەی دیاریکراوی ئەم توێژینەوەدا، تەماشاکراون و بەسەرکراونەتەوە، زۆر کەم وتاری ئەدەبی فۆلکلۆری لەخۆدەگرن، ئەو وتارانەی تایبەتن بە بواری فۆلکلۆر و بایەخ بەلایەنە فۆلکلۆرییەکانی کۆمەڵگەی کوردی دەدەن، ((لەگەڵ ئەوەی کورد خاوەن گەنجینەیەکی دەوڵەمەندە لەبواری فۆلکلۆردا، کەچی وتاری ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی لەئاست ئەو گەنجینە دەوڵەمەندەدا نییە، تا دێش ڕەوا چ بایەخی ئەم

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

جۆرە وتارە لەنێو بزاڤی نووسین و ئەدەبیات و تەنانەت میدیای کوردیشدا ڕوو لەکزبوون دایە))، (سالار عوسمان ،٢٠٠٩:١٠٧).

دیارە ئەم ڕایەی نووسەر بەو شێوەیە نییە و لەئێستادا لەناو کەناڵەکاندا بەرنامەی تایبەت بە فۆلکلۆر هەیە بەتایبەت گۆرانی ڕەسەنی کوردی و نمایشی جل وبەرگی کوردی، بەڵام ئاشکرایە کەناڵی بینراو بیستراو درەنگ هاتۆتە کوردستان و پەخش کراون، بەڵام مێژووی ڕۆژنامەگەری کۆنترە.

ئەفسانە یان (میثۆلۆژیا) زانستێکی تایبەتە، بە خەیاڵی گەردوونێك دروست دەکات و بەشێوەیەکی سادە و ساکار دیاردە سروشتییەکان لێك دەداتەوە، یۆنانی کۆن، بناغەی هونەری ئەفسانەیە و هەر لەئەفسانەوە هونەرەکانی شیعر وەرگیراون و شیکارییان بۆ کراوە، لە ئەفسانەی یۆنانی کۆندا هەر دیاردەیەك هۆکارەکەی دەگەڕێننەوە بۆ خواوەندێك وەك (خوای جوانی، خوای شیعر، باران و هونەر ...هتد، دیارە ئەو قۆناغەی مێژووی مرۆڤایەتی پێش هاتنی ئاینییەکانە کە هێشتا سەردەمی یەکتاپەرستی نەهاتووە، ترسی مرۆڤ لەئایندە وای کردووە پەنا بۆ زۆر شت بەرێت کە نەیتوانییوە بەسەریاندا زاڵ بێت . ئەفسانەی یۆنان دواتر کە بەشێکی کۆکراوەتەوە و کاریگەری بەسەر ئەفسانەی نەتەوەکانی تردا پەیداکردوە بەتایبەت ڕەمز و هێماکانیان چۆتە ناو شیعر و پەخشان و چیرۆکەوە) وەك پرۆمیسۆس، زیۆس، ڤینۆس ...هتد). ئەم جۆرە وێنەیەی ئەفسانەی کۆنی یۆنان لەئەفسانەی کوردیشدا زۆر بەدی دەکرێت، زۆرجاردەبینین ئەفسانە کەلە ئادەمیزادە ئەکەونە دوای دێو و درنجەوە هەر ئادەمیزاد و پیاوچاك ڕزگار ئەکەن.

ئەفسانەی کوردی وێنەی کێشەی نێوان دێو درنج و ئادەمیزاد ئەکات بە نیشانەی ئەو کێشەیەی لە زۆرکۆنەوە لە کۆمەڵی ئادەمیزاد لەنێوان هزی چاکە و خراپەدا . (د.عیزەدین مستەفا ڕەسوڵ، ١٩٧٩:١٨) ئەفسانە کوردییەکان زۆرتر بەشێوەی کتێب کۆکراونەتەوە و بایەخیان پێ دراوە کەمتر لەناو لاپەڕەی ڕۆژنامە و گۆڤارەکاندا دەیان بینین، ئەم کەم گرنگیپێدانە بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە ئەفسانەی کوردی و بێگانەکان درێژن بۆ ڕۆژنامە دەست نادەن هەروەها بابەتی خەیاڵ و دوورکەوتنەوەی لەواقیع، ڕۆژنامەنووس و شاعیران، هەوڵیانداوە ئەو بابەتانەی بڵاوی دەکەنەوە زیاتر لەواقیعی تاڵی ڕۆژگارەکەوە نزیك بێت و جۆرێك لەهۆشیاری بڵاوبکاتەوە لەناو میللەتی کورددا کەتا نیوەی یەکەمی سەدەی بیستەم ڕێژەی نەخوێندەواری زۆر بووە و دەستەبژێر و دەرچووی قوتابخانەی کەمینەبوون، ڕۆژنامەنووسیی زیاتر ڕووی لەچیرۆك کردووە و بایەخی پێداوە، وەك دەبینین و ئاماژەمان پێدا چیرۆکی (شەویش)ی فوئادی تەمۆ، هەروەها لە (خەوما) ی جەمیل سائیب کە لەڕۆژنامەی (ژیانەوە) دا بەزنجیرە بڵاوکراوەتەوە، پەیامێکی سیاسی و دژە دەسەڵاتی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

لەخۆگرتووە و زۆر نزیکە لەسەردەمی ژیانی نووسەر و ناوچەکەوە، (عەلادین سەجادی) کە دەستی بە کەرەستەی ئەدەبی کرد بەو وتار و چیرۆك و قەڵەمی خستەکار و توانای خۆی تاقیکردەوە، بەتایبەتی ئەوکاتەی وەك بەڕێوبەر گۆڤاری گەلاوێژ بوو، دواتر کەوتۆتە کۆکردنەوەی بەسەرهات و ڕووداوی بابەتی گاڵتەوگەپ و ئامۆژگاری و لە (ڕشتەی مرواری) دا بە هەشت بەرگ بلاوکراونەتەوە . (سەجادی و پیرەمێرد) کارەکتەر و دیمەنی چیرۆکەکانیان کوردانەیە و کەرەستەی فۆلکلۆریان تێکەڵ کردووە، تەنانەت ناونیشانی چیرۆکەکان، بۆ نموونە : چیرۆکی (شاییەکی ڕەشەی خەجەلاو) کە لایەنێکی تری ڕەوشتی سیستمی دەرەبەگایەتی دەخاتەڕوو تەنانەت لەناو چیرۆکەکاندا پەند و قسەی نەستەقی کوردی ڕەسەن بەکارهاتون، کە ئەمەش جارێکی تر بایەخدانە بە فۆلکلۆر و تێهەڵکێشینە لەگەڵ هونەری پەخشاندا، یان (ڕۆنە زەنگی حەمە حەسەن) کە لایەنێکی تری ژیانی جوتیاری کوردی ئەو ڕۆژگارە وێنە دەگرێت و وەك بەشێك لە ڕابردوو قوتاردەکات، ئەمەش گرنگی خۆی هەیە لەڕووی کەلەپوورەوە. (سەجادی :گەلاوێژ، ژ:٧، ١٩٤٦)

(دەنگی گێتی تازە) کە گۆڤارێکی گشتی باڵوێزخانەی بەریتانیا لەبەغداد، لەسەروبەندی جەنگی دووەمی جیهانیا دەریکردوە، کە وەك ئامرازێکی ڕاگەیاندنی کوردی بوو بۆ کوردانی عێراق، تا ئینگلیز لەڕێگەی ئەم گۆڤارەوە سەرکەوتنەکانی خۆی نیشان بدات و کورد بەلای خۆیدا ڕابکێشێت و دژ بەنازی و بیری بەلشەفیك بێت، ئەم گۆڤارە بەچەند خوول دەرچووە، هەر خولێك چەند بەرگێك دەگرێتە خۆی لە تشرینی ەکەمی ١٩٤٣ تا ئابی ١٩٤٧ ناو بەناو بلاوکراوەتەوە.

ئەم گۆڤارە وەك دەستەی نوسەرانی پلان و ئامانجی گۆڤارەکەیان دیاری کردووە، ئامانجی (دەنگی گێتی تازە بلاوکردنەوەی ئاگای ڕاستە لەبارەی هەموو کردار و قەومانێکی ئەم جەنگە گێتی گرتەوە، ئەم گۆوارە زانیاری بلاوئەکاتەوە، لەبارەی ئەو کۆششە جەنگییە مەزنە بێ مافەندانەوە کە نەتەوە دیموکراتەکان گەورانە کە نەتەوە دیموکراتەکان بۆی تێئەکۆشن کە وەکو ئازادی و بەختیاری و خوێندەواری مەردومە)). (دەنگی گێتی تازە، بنکەی ژین، ٥).

ئەمە بەئاشکرا ئامانجی گۆڤارەکەیە کە سیاسەتی ئینگلیز و هاوپەیمانەکانە دژ بە ئەڵمانیا و یەکێتی سۆڤیەت، هەروەها مژدەی ئەوە دەدات بە نەتەوەکانی تر کە دەیانەوێت دیموکراتی و ئازادی بۆ ئەو نەتەوانە بەدی بهێنن، کە لەگەڵ بەریتانیا هاوسۆزن، بەلام ڕاستیەکەی ئەم ئامانجە دوای برانەوەی شەڕ وەك قسەی رووت مایەوە و کاری پێ نەکرا، زیاتر مەبەستی ئینگلیز کارکردنە سەر خوێنەوارانی کورد و لەڕێگای ئەوانەوە کاربکاتە سەر سۆزی خەڵك، ئینگلیز دەیزانی، لەو کاتەدا بیری سۆشیالیزم لەناو خەڵکدا

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

بڵاوبۆتەوە و دژەبە سیاسەتی ئەوانە هەرچەندە سۆڤیەتی ئەو کاتە دژ بە نازییەکان بوون ئەوان ساڵی ٩٤٥ شاری (بەرلین) یان گرت و کۆتاییان بە جەنگ هێنا و سەرکەوتنیان بەسەر هیتلەر دا ڕاگەیاند، بەڵام ئینگلیز نەیدەویست ئەو پڕوپاگەندەی سۆڤیەت گەشبکات و کورد لایەنگیریان بگرێت، لەو سەردەمەدا باشترین کەناڵی ڕاگەیاندن ڕادیۆ و ڕۆژنامەنووسی بوو، سیاسیەتی بەریتانیا لەساڵانی (١٩١٨ تا دوای شەڕی جیهانی دووەم، سوودیان لە ڕۆژنامەنووسیی وەرگرتووە بۆ مەرامی سیاسی خۆیان، لەگەڵ ئەوەشدا ئەم گۆڤارە خزمەتی زمان و ئەدەبی کوردی کردووە و سەرنووسەر و وتارنووسەکانی کەسی شارەزابوون و پسپۆڕ بوون لەزمان و ئەدەبدا وەك (تۆفیق وەهبی) و شاعیر و نوسەرانی تر.

هەر ئەو گۆڤارە دەنووسێ (ئەم گۆوارە بەشی لەلاپەڕەکان تەرخان دەکات بۆ زانیاری دیرۆك و یاسا، وەك پەندی پێشینان، شیعر، ئەدەبیات، داستان، ستران، چیرۆك، گۆوارێکە کەڵکی بەرزکردنەوەی خوێندەواری هەیە، لەگەڵ ئەوەشدا تێدەکۆشێت بۆ بەرزکردنەوەی ژیانی کۆمەڵایەتی و شارستانیەتی، وە زانیاریش بڵاودەکاتەوە بۆ چاککردنی تەندروستی کشتوکاڵ و ئابوری و بازرگانی). (دەنگی گێتی تازە، بنکەی ژین، ٥)
ئەم گۆڤارە گرنگی زۆر بە زانستی کەلەپوور و قسەی پێشینیان داوە، لەسەرچاوە بێگانەکان سوودی وەرگرتووە، بۆ نموونە لە کتێبی (ئۆسکارمان) بەیتی (باپیر ئاغای مەنگوری) وەرگرتووە کە هۆنراوەی (ئەوڕەحمان بەکری مورکری) یە و بڵاوکردۆتەوە:

هەر هاوار و لێدانە
بێ سەردار و خێزانە
دەڵێی مەڕی بێ شوانە
پەخشی بوون لە زەویانە
دوولابی بەگ زادانە
سەرکردەی موکریانە ...هتد. (گۆڤاری دەنگی گێتی تازە، بەرگی پێنجەم، ژ:١١)

بایەخی پەندی پێشینان زۆر دیارە لەلاپەڕەی گۆڤارەکەدا، دەیان نموونە بەرچاو دەکەون کە ئەم کارە شیاوی سەرەنج دانە و خەمی نووسەرانی گۆڤارەکەیە بۆ پاراستنی ئەو سامانە زارەکییە، خوێنەوارانی گۆڤارەکە لەم لایەنەوە زۆر هاوکاری گۆڤارەکە بوون، ئەوەتا (خالید سەعید) لەسلێمانیەوە چەندین لەو پەندانەی بۆ ناردوون . (بڕوانە ژمارەکانی ئەو گۆڤارە) گۆڤارەکە هەوڵی داوە لەهەموو دیالێکتەکان پەندی پێشینان بڵاوبکاتەوە، ئەمەش کارێکی دروستە بۆ بایەخدان بەشێوەزار و دیالێکتەکوردییەکان لەناوچەجیاجیاکاندا، نەك تەنیا خۆی بەیەك ناوچە و دیالێکتەوە ببەستێتەوە، بۆ نموونە ئاماژە بەچەند پەندێك دەدەین:

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

١. سڵاو لەمەهایە، نە لە ڕەهایە.
٢. عەقڵی سووك و باری گران.
٣. بەهارا پاشین، بەهاران مروڤان.
بەهارا پێشین، بەهارا هەیوانان
٤. دیتن چاوان کاریزی دڵان.
٥. هەتا هەوراز نەکەویتە بەر تۆ، قەدری بەر ژێری نەزانی. (دەنگی گێتی تازە، ١٩٤٦: ١١).

زۆر لەو پەند و سەرگوزشتە و ڕووداوە کۆکانەی گۆڤارەکە بڵاویکردووەتەوە، کەم بیستراون و کەرەستەی زۆر نوێیان تێایە و نەك بۆ ئەو ساڵانە تا ئەمڕۆ کۆنەکراونەتەوە، هەم ساردی خوێندەوار و نووسەر و ئەکادیمیای ئێمە لەوەدایە کە بەوردی کێومالی لاپەڕەکانی ڕۆژنامە نووسی کوردی ناکەن و ئەو بابەتانە لە کتێبی سەربەخۆدا چاپ و بڵاوبکەنەوە، تا دواتر شیکردنەوەی بۆ بکەن و پشتی ئەو پەندانە و چیرۆك و هۆکاری گوزارشتکردنیان ڕوون بکەنەوە.

لەکۆتاییدا و دوای گەشتێکی خێراو گشتگیر بەناو چەند ڕۆژنامە و گۆڤارێکی ئەو قۆناغەی توێژینەوەکە دەیخوازێ، زۆر کەرەستە و بابەتی گرنگ بەرچاو ئەکەون کە هێشتا قەڵەمی توێژەران قسەیان لەسەر نەکردوون، ڕەنگە لەکۆندا هۆکاریەکەی دەگمەنی ژمارەی ئەو ڕۆژنامە و گۆڤارانە بووبن کە لە ئەرشیفی تایبەتدا نەپارێزراون و پەرتەوازە بوون و میللەتی کورد بەهۆی بار و دۆخی سیاسیەوە گرنگی پێ نەدراوە و دوژمنان هەوڵی قەڵاچۆکردنی هەموو سەرچاوەیەکیان داوە ە باسی کەلەپوورو ڕابردووی نەتەوەکەی کردوە و بۆ ئەمەش پلانی تۆکمەیان داڕشتووەو هەوڵیان زۆر داوە کورد لەیادەوەری داببڕن.

بەڵام ئەمڕۆ خۆشبەختانە بەهیمەتی نووسەرانی چالاك و دڵسۆز، بەشێکی زۆر لەو ڕۆژنامە و گۆڤارانە کۆکراونەتەوە و بەتیراژی باش چاپ و بڵاوکراونەتەوە وەك (تێگەیشتنی ڕاستی، پێشکەوتن، ژیان، ژیانەوە، ژین، گەلاوێژ، دەنگی گێتی تازە، هیوا، نیشتیمان و کوردستانی ڕۆژهەڵات و گروگاڵی منداڵان و بڵێسەو نزار...هتد . (بڕوانە هەوڵەکانی بنکەی ژین، دەستگای ئاراس، بەڕێزان سدیق صاڵح، ڕەفیق صاڵح، عەبدوڵلا زەنگەنە و کەسانی تر).

ئێستا کاتی ئەوەیە زانکۆکانی کوردستان و بەتایبەتی بەشەکوردییەکان، ئەم هەوڵانە بەرز ڕابگرن و توێژینەوەی ئەکادیمیان لەسەر بکەن و هەوڵبدرێت لەڕێگای وەرگێڕانەوە بۆ زمانەکانی تر، ڕابردوو و ئەزموونی نەوەکانی پێشوو کە ئەم زمان و

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ئەدەبەیان بۆ ئێمە پاراستووە، بە گەلانی تر بناسێنین و بەرامبەر شاڵاوی دژە ڕاگەیاندنی دوژمنان بوەستینەوە.

ئەنجام:

١. ڕۆژنامەنووسی کوردی هەر لەیەکەم سەرهەڵدانییەوە، هۆکاری گواستنەوەی زمانی زارەکی بووە بۆ زمانی نووسین، بەم کارەش ئەرشیفێکی دەولەمەندی زمانی بۆ پاراستووین و گەشەی پێداوە.

٢. لەگەڵ بەرەوپێشچوونی ڕۆژگاردا ئەم بڵاوکراوانە زمانی کوردییان نوێ کردۆتەوە و دەیان و وشەی سەردەمییانەیان هێناوەتە لاپەڕەکانیانەوە، بەمەش زمانیان دەوڵەمەندکردووە.

٣. ڕۆژنامەنووسین کوردی هەوڵی داوە هەموو ژانرە ئەدەبی و سیاسی و کۆمەڵایەتییەکان بەکوردی بنووسرێن و زمانەکەمان لە لۆکاڵییەوە بەرو بەجیهانی بوون ببات و سەنگەری بەرەنگاری بووە دژە بە پڕوپاگەندەی دوژمنان.

٤. فۆلکلۆر و کەلەپوور بەهەموو بەشەکانیەوە، جێی بایەخی شاعیر و ئەدەیب و ڕۆژنامەنووسان بوون، و ئەو سامانە نەتەوەییەکە یان وەك ڕابردوویەکی پرشنگدار سەیرکردووە و هەوڵ زیندووکردنەوەیان داوە.

٥. هەروەك چۆن ڕۆژنامەنووسی خزمەتی بەزمان و ئەدەبی کردووە، هەروەها زمانی کوردیش خزمەتی بەڕۆژنامەنووسی کردووە، لەناو وتارەکاندا دەیان و سەدان پەند و ڕووداو و سەرگوزەشتە دەبینرێت، کە ڕۆژنامەنووسان سوودی زۆریان لەوشەی ڕەسەن و پاراوی کوردی بینیوە لەناو هزری پێشینان، پارێزراوبوون و دوژمن و ڕۆژگاری سەخت و دژوار پەی پێ نەبردوون.

٦. تا ئەمڕۆ هەوڵی زانستیانەی کەم و پچڕپچڕ بۆ کۆکردنەوەی ئەو فۆلکلۆر و کەرەستە دێرینانە دراون کەلە دوو توێی ڕۆژنامە و گۆڤارەکاندا بڵاوکراونەتەوە، کەمتر سوودیان لێ وەرگیراوە بۆ نووسینی فرەهەنگێکی کوردی تۆکمە و گشتگیر بەهەموو دیالێکتەکانی زمانەکەمان.

٧. بابەت و کەرەسە فۆلکلۆرییەکان دیمەنی ژیانی خەڵکی بەش مەینەتی کورد دەخەنەڕوو، پانۆرامای ڕۆژنامەی سەخت و دژوار و بەگژداچوونەوەی زۆرداری و چەوساندنەوەیە، دەکرێت لەهەموو ڕوویەکی زانستییەوە (سیاسی، کۆمەڵناسی، دەروونناسی، زمانەوانی، ئەدەبی، ...هتد) سوودیان لێ وەربگیرێت و ببنە سەرچاوەیەکی باوەڕپێکراو بۆ نووسینەوەی ژیانی هەمەلایەنی تاکی کورد، دیارە بەبێ شارەزابوون

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

لەڕابردوو، ئایندەیەکی گەش و ڕووناك بەدی نایەت . مێژوو زنجیرەیەکی دانەبڕاوە و شوناسی نەتەوەیەك پێك دەهێنێت.

٨. لەئەمڕۆدا بەشێکی زۆری لەو ڕۆژنامە و گۆڤارانە بەشێوەیەکی مۆدێرن و شێوازی جوان، دووبارەچاپ و بڵاوکراونەتەوە، بەمەش هەوڵی توێژەران ئاسان بووە و پاساوی ئەوە نەماوەتەوە کە دەستناکەون و بەر دەست نین.

٩. بەشێکی زۆر لەو بابەتە فۆلکلۆریانەی لەناو ڕۆژنامەنووسی کوردیدا بڵاوکراونەتەوە لەناو ئەو کتێب و توێژینەوانەدان کە لە کتێبخانەی کوردیدا بەردەست نین، ئەمەش هاندەرە بۆ کۆکردنەوەیان و چاپکردنیان لەناو کتێبی سەربەخۆ.

١٠. دەکرێت سۆشیال میدیا و تەکنەلۆژیای نوێ هاندەری توێژەران بێت و بتوانن لەماڵپەڕی تایبەت بەفۆلکلۆری کوردی بەخش و بڵاویان بکەنەوە و شیکاریان بۆ بکەن و بەجیهانیان بناسێنن کوردانی نیشتیمان و تاراوە سوودمەند بن لەو گەنجینە ڕەسەن و دێرینە.

١١. ڕۆژنامەنووسی کوردی سۆز و هەژانی خودی شیعری کرد بە فیکر و بەراورد و وەرگێڕان سوود وەرگرتن لە ئەزموونی گەلانی ژێردەستە و پێشکەوتوو، بەمەش گوتاری مانەوەی کوردی سەلماندو دژ بەو قەڵەمە دژەکوردانە وەستایەوە کە پێیان وابوو زمانی کوردی جگە لەزمانی شیعر و لاواندنەوە هیچ هۆکارێکی تری دەربڕین و گوزارشت نییە.

لیستی سەرچاوەکان:

یەکەم: زمانی کوردی:

أ-کتێبە کوردییەکان:

١. ئەحمەد گوڵمحەمەدی، بەجیهانیبوون، کلتوور، شوناس، و.عەبدوڵڵا بەهرامی، چاپخانەی خانی، دهۆك، ٢٠٠٧.

٢. حسێن عارف، چیرۆکی هونەری کوردی (١٩٢٥-١٩٦٠)، دار الحرية للطباعة، بغداد، ١٩٧٧.

٣. پ.د.سەمیر ئیبراهیم حەسەن، کلتور و کۆمەڵگە، و. عەبدوڵڵا مەحمود زەنگەنە، چاپخانەی شەهید ئازاد هەورامی، کەرکوك، ٢٠١١.

٤. عەزیز گەردی، چیرۆکەکانی ئیزۆب، بەغداد، ١٩٨٢.

٥. پ.د.عیزەدین مستەفا ڕەسوڵ، لێکۆڵینەوەی ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی، چاپخانەی زانکۆی سلێمانی، ١٩٧٩.

٦. د.عیزەدین مستەفا ڕەسوڵ، ئەدەبیاتی نوێی کوردی، بەڕێوبەرایەتی چاپخانەکانی فێرکردنی باڵا، هەولێر،١٩٨٩.

ب-نامەی ماستەر:

١. محەمەد دلێر ئەمین محەمەد، ڕۆڵی گۆڤاری گەلاوێژ لەگەشەسەندن و پێشخستنی ئەدەبی کوردی، نامەی ماستەر، زانکۆی سەلاحەدین، ١٩٨٩.

ج: گۆڤار و ڕۆژنامە:
١. مەریوان وریا قانع، گۆڤاری ڕەهەند، ژ: (٩-ژ٠)، ٢٠٠٠ .
٢. گۆڤاری گەلاوێژ، هەموو ژمارەکان، (١٩٣٩-١٩٤٩) .
٣. گۆڤاری ڕۆژی نوێ، ١:٥، ١٩٦٠ .
٤. ڕۆژنامەی هاوکاری، ژ: ١٥١-١٧١، ١٩٧٣.
٥. گۆڤاری دەنگی گێتی تازە، هەموو ژمارەکانی لە (١٩٤٣-١٩٤٧) .
٦. گۆڤاری ڕۆژی کورد، ئامادەکردنی و لێکۆڵینەوەی، عەبدوڵڵا مەحمود زەنگەنە، چاپخانەی شڤان، سلێمانی، ٢٠٠٥.

دووەم : زمانی عەرەبی:
١. د.جيهان احمد رشتى، الاسس العلمية لنظريات اللاعلام، ط٢، قاهرة، ١٩٧٨.
٢. د.عبدالطيف حمزة، الاعلام له تاريخ و مذاهبه، دارالفكر العربى، قاهرة، ١٩٦١.
٣. هادى نعمان الهتيى، ادب اللاطفال، فلسفة، فنونة، وسائطة، بغداد، ١٩٧٧.

قيمة التراث الشعبي في الصحافة الكوردية

الملخص:
صحافة جزء مهم من التراث الوطني حيث تعنى بأحياء اللغة والآدب و التراث الوطني و تنميته . التراث كنز شفهي نملكه الشعوب، وقد حفظته و توارثته جيل بعد جيل. سعت الصحف و المجلات الكردية كثيرا لنشر جزء من هذا الارث في صفحاتها ، و بالتالي اسطاعوا تحويله من نموذج شفهي الى نموذج مكتوب و جمعه.لذللك لفت هذا الموضوع الانتباه وأصبح موضوعا مهما للبحث و التحليل ومعجم اللغة الكردية. يسعى هذا البحث الى تذكر الكتاب الذين اهتموا بموضوعات التراث و نشرها في الصحف و المجلات.

الكلمات الدالة: *قيمة الفلكلور، الصحافة الكردية، الامثلة، القصص.*

The value of folklore in the kurdish press

Abstract:
The press is an important part of the national heritage as it is concerned with reviving and developing the language,literature owned by the peoples, which has been preserved and passed on, generation after generation. Kurdish newspapers and magazines sought a lot to publish part of this legacy in their pages, and accordingly they were able to convert it from an oral from to a written from and collect it. Therefore , this topic brought attention and became an important subject for research, analysis and the kurdish language dictionary .this research seeks to remember the writers who were interested in heritage topic and published them in newspapers and magazines.

Keywords: *Important of Folklore, Kurdish Ioumalism, Stories, Proverbs.*

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەكۆلینێن كوردى

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

ڕەنگڤەدانا ئەفسانێ د هۆزانێن جزیریدا

م. هـ . وحید نعمت رمضان

پشکا زمانێ کوردی- فەکولتییا زانستێن مرۆڤایەتی-زانکۆیا زاخۆ- هەرێما کوردستانێ/ عێراق.

پوختە:

بابەتێ (ڕەنگڤەدانا ئەفسانێ د ناڤ هۆزانێن مەلایێ جزیریدا) ئێک ژ بابەتێن ڤەکۆلینە ل سەر دیوانا مەلایێ جزیری و زانینا ئالیێ ئەفسانەییە د ناڤ دیوانا ناڤبریدا، جزیری ئەڤ بابەت ب ڕەنگەکێ باش د ناڤ هەلبەستا خودا بکارئینایە، ئەو ژی دابەشی سەر کەساتی، کەل و پەل، جە، بالندە و بوونا نەتەوەیی وەکو پێکهێنێن ئاڤاکرنا چەند ئەفسانێن جودا جودا بکارئینانینە، بەلێ ئەڤ بکارئینانا مەلای ژی ژ قالبێ وێ یێ ئەفسانەیی بەرەڤ قالبێ عیرفانیڤە چوویە، نەکو وەکی هندەک چیرۆکێن بێ بنەما و دویر ژ واقعیەت و ڕاستیێ.

پرسا جهێ گرنگی پێدانێ د ناڤا ڤێ ڤەکۆلینێدا، ئەو ژی: ئایا مەلایێ جزیری ل چ ئاستی مفا ژ ئەفسانێ دیتیە؟ ڤەکۆلین ل سەر بنەمایێ وەسفی – شرۆڤەکاری هاتییە ئەنجامدان و تێدا پشتبەستن ل سەر چەند دێر ژ هەلبەستێن مەلایێ جزیری هاتییەکرن، ل دوماهیێ ژی کۆمەکا ئەنجامان هاتینە دیارکرن.

پەیڤێن سەرەکی: *ئەفسانە، ئەفسانە و ئایین، ئەفسانە و مێژوو، ئەفسانە و ئەدەبیات، مەلایێ جزیری،*

پێشەکی:

ئەفسانە ئێک ژ بابەتێن گرنگە، وەکو دەستپێکەکا هزرا مرۆڤاهیێ دهێت زانین، ئەو هزرا مرۆڤایە یا ل هەمبەری دیارێن مینا ژیان، مرن، ڕووح، سرۆشت، جیهان، گەردوون...هتد، ب تایبەت د دەما هاتنە پێشا هەر پیشهاتەکا نوی یا د ناڤ ژیارا جڤاکێ دەستپێکیدا، مرۆڤی ب هزر و نەرینا خوە بەرسڤ ل سەر هەر تشتەکێ هاتییە پێشیا وی دایە، ڤێجا ئەڤ هزر بۆ وی سەردەمی گۆنجایی بوویە، بەلێ دبیت پشتی بورینا دەمەکێ ئەو هزر ب ئەفسانە و جهێ وەرنەگرتنێ هاتبیت نیاسین.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ئەفسانە ژ ڕوویێ زاراڤیڤە ب ڤێ یەکێ دهێت نیاسین کو ژ پەیڤا (Myth,Mythology) هاتییە وەرگرتن و د زمانێ عەرەبیدا پەیڤا (اسطورة) و د زمانێ فارسیدا ژی (اسطوره، افسانه) بکاردهێن و د زمانێ کوردیدا پەیڤا ئەفسانە دهێت بکارهینان. دهێتە گۆتن (ئەفسانە- اسطوره) ژ بنیاتێ خوە یێ یونانی و ژ پەیڤا (Higtoria) ب ڕامانا لێگەریان و ڤەکۆلین، ئاگەهی د داستانێدا، ژ چاووکێ (Historian)ب ڕامانا ڤەکۆلین و شرۆڤەکرن هاتییە (بهار، ١٣٥٢: صفحه بیست و دوم).

ئەفسا د پێناسەیا خوەدا ب ڕەنگێن جودا جودا هاتییە و چەندین نەرینێن جودا ل سەر ئەفسانێ هەنە، د نەرینەکێدا هوسا هاتییە دیارکرن: ((چیرۆکەکا خورافی یان کەڤنارە، ب ڕەنگەکێ گشتی بابەتێ وێ دەربارەی هندەک بوونەوەرێن شیانێن دەرڤەیی چارچووڤێ مرۆڤی و سەیرە، ڕوودانێن وێ ژی ئەم نەشێین ب تەفسیرەکا سرۆشتی ل قەلەم بدەین))(فتحی، ١٩٨٦: ٢٧). ئەفسانە نیشاندانا بابەتەکێیە مرۆڤێن ئاسایی نەشێن ببن خودانێن وێ و ئەو ڕوودانێن د ناڤ وێدا ژی دهێنە باسکرن نابن جهێ وەرگرتن و پەژراندنێ ل دەڤ کەسێن ئاسایی د جڤاکێ مرۆڤاهییێدا، ب گۆتنەکا دی ئەم دشێین بێژین: ئەو بابەتێ ئەفسانە سەرەکانیا خوە ژێ دگرت، ئەو نە دشیانا مرۆڤیدایە، چونکی ئەو کەس دڤێت هندەک شیانێن دەرڤەیی چارچووڤێ مرۆڤان بیت. ئەفسانە دشێن بێژین: چیرۆکەکا ب چێژ و خوەشییە هاتییە دروستکرن، مەرەم ژێ گەهاندنا هزرەکا مەزنترە ژ چارچووڤێ مرۆڤان و د سەر شیانا واندایە. بابەتێ ئەفسانە دئازرینت، پتر خوە د قالبێ دانا کاری یا هەستێن مرۆڤیدایە (انفعال)ە، نەکو د چارچووڤێ عەقلیدا، چونکی ئەفسانە بۆ سەردەمێن کەڤنار ڤەدگەرت، ئەو سەردەمێن تەفسیرا عەقلی هێشتا بۆ گەلەک ژ بوویەران نەهاتبوو دیارکرن، یان ژی نەبوو خاستەکا مرۆڤاهیێ(فتحی، ١٩٨٦: ٢٨). نیاسینا ئەفسانێ ب چیرۆکەکا میتافیزیکی و سەرویا سرۆشتێ مرۆڤی و خەیالیا وێ، بوویە ئەگەرەکا ب هێز بۆ وێ یەکێ زۆر جاران باوەریا خوە ژ دەست بدەت و هەر کەسی باوەری پێ نەمینت، ئەو ژی د ناڤ شارستانیەتێن کەڤناردا پەیدابوویە، د وی دەمیدا باوەرەکا تەمام دایە ئەفسانێ و ب پیرۆز زانییە (ئەسوەد، ٢٠١١: ١٧٧).

ئەفسانە د جوداهییا خوەدا ژ تێگەهێ خورافە (Legend)، ئەوە کو خورافە زێدەتر گرنگیێ ب دیرۆکێ ددەت ژ ئەفسانێ، هەروەسا کێمتر ژ خورافەیەکا ئەخلاقی (Fable) خوە ب بابەتەکێ پەروەردەییڤە دگرت، بەلێ ل گەل ئەڤێ یەکێ ژی هەر سێ تێگەهێن بوری خودان چیرۆکەکا تژی ژ خەیالێ نە، ئەو جۆرێ چیرۆکێ ژی مانا وێ هەتا نها هەر ل سەر بنەمایێ ڤەگێرانەکا شەفەهی بوویە(فتحی، ١٩٨٦: ٢٨). ئارمانجا ئەفسانێ ئەوە خوە ل کۆمەکا بابەتێن جڤاکی بکەت خودان، ئەو بابەتێن مرۆڤ د ڕۆژانەیا خوەدا تێکەلی ل

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

گەلدا دکر، ئەو ل وێ باوەرێ بوو، دڤێت ئەڤ بابەتێن هە بهینە شرۆڤەکرن، ڤێجا ئەوی ژی ب نەرینا خوە یا سادە و تێگەهشتنا وی دەمێ دەستپێکا مرۆڤاهیێ ژ بۆ ڕوودانێن گرنگێن ژیانێ بوو.

ڕەنگڤەدانا ئەڤی بابەتێ د ناڤ ئەدەبیاتێ ب گشتی و هۆزانێ ب تایبەتیدا نە تشتەکێ نوی و دەستکەڤتەکێ سەردەمە، بەلکو ب ڤی بەلگێ ئەم دبێژین: ئەفسانە، چیرۆکا ژیارا سەردەمێ کەڤنارە و هزرا وانایە ل هەمبەری ژیان و مرنێ و گەردوونی...هتد، هوسا ئەم دشێن بێژین: ئەدەبیات ژ ئەڤێ هزرێ ناهێت خالیکرن، هەر ژ هۆزانا فۆلکلۆری بگرە هەتا ئەڤی سەردەمی ژی، هەبوونا وێ ژی د ناڤ ئەدەبیاتا کلاسیکا کوردیدا جهەکێ ب هێز هەیە، ئەڤ بابەت ب ڕەنگەکێ بەرفرەهـ ژ لایێ مەلایێ جزیریڤە هاتییە باسکرن، چەندین بابەتین ئەفسانەیێن سەرویا شیانێن مرۆڤی د ناڤ هۆزانێن خوەدا بکارئینانینە. ئەڤ یەک ل مەلایی جزیری ب تنێ ڕانەوەستایە، بەلکو هۆزانڤانێن مینا: (ئەحمەدێ خانی، مەلایێ باتەیی، نالی، مەحوی...هتد) هاتینە بکارهینان، پتریا ئەڤ هزرێن ئەفسانەیی، وەکی کا چەوا بەشەکێ نەکێم ژ ڕۆخسار و ناڤەرۆکا هەلبەستا خوە ژ ئەدەبیاتا دەولەتێن جیران وەرگرتییە، وەسان ئەفسانە ژی، وەکو بەشەک ژ پێکهاتا ناڤەرۆکا هۆزانی ئینایە د ناڤا بەرهەمێن خوەدا.

مەلا ئەحمەدێ جزیری (٩٧٥-١٠٤١م)، ئەڤێ ژ کەسانێن دەستپێکا کاروانێ هەلبەستا کلاسیکا کوردی و ب پیشەنگەکێ ب هێز بۆ مەلا و چاڤلێکەرێن پشتی خوە دهێت، کۆمەکا هزرێن ئەفسانەی د ناڤا هەلبەستێن خوەدا ئازراندنە، بەرهەمێ خوە ل سەر وان هزران ئاڤاکرینە، ژ وان چیرۆک و هزرێن ئەفسانەیی ژی: (چیایێ قافێ، بالندێ سیمۆرغ، جام جەم، ئاڤا ژیانێ، حەزرەتێ خدر...هتد)، مەرەما ئەڤێ ڤەکۆلینێ ژی (ڕەنگڤەدانا ئەفسانێ د ناڤ هۆزانێن جزیری)دا، دیارکرنا ئەڤێ گۆتنێ یە ب ڕەنگەکێ زانستی و دیارکرنا بەلگایە ژ دیوانا هۆزانێن هەلبەستڤانی، هەروەسا ل گەل وێ یەکێ ئەگەرێن هاتنا ڤان ئەفسانان بۆ ناڤ ئەدەبیاتا کوردی و دیارکرنا خالێن نوی و ئەفسانێن نوییە د ناڤ هۆزانێدا.

ڕەنگە تا نها بەشەک ژ ڤەکۆلەران ب ڕوویێ سەرڤە ئاماژە ب ڤی بابەتی د هۆزانێن چەند هۆزانڤانەکاندا کربیت، لێ ئەگەرا سەرەکی یا هەلبژاردنا ئەڤێ ئەو یەکبوو: تا نها ب ڕەنگەکێ تێر و تەسەل و د بابەتەکێ ئەکادیمیدا باس ل بابەتێ ئەفسانێ د هۆزانێن مەلایدا نەهاتییەکرن، ئەڤ ڤەکۆلین ب شێوەیەکێ وەسفی – شرۆڤەکاری دێ خوە ل ئەڤی بابەتی کەت خودان و نموونین خوە ژ دیوانا مەلایێ جزیری وەرگرت، پاشان ئەوان نموونان ل دۆر ئالیێ ئەفسانەیی شرۆڤەکەت، چونکی گریمانە دهێتەکرن بکارئینانا ڤان ئەفسانێن جیهانی و ڕۆژهەلاتا کەڤنار بۆ مەرەما عیرفانی بکارئینابن.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

١- گرنگی و پەیوەندیا ئەفسانێ:

ئەفسانە وەکو پێکهاتەکا هزری یا جڤاکێ دەستپێکی –ئەگەر دروست بیت بێژین- جهێ خوە د ناڤ خەیالا مرۆڤیدا کرییە، ئەرکێن وێ ژی جودانە، هندەک ژ ڤەکۆلەران ئەرکێن وێ ب سەر دوو ئالیاندا دابەش دکەن، ئێک: بەرسڤدانا پرسیارێن مرۆڤی، بۆ نموونە: کێ جیهان دروستکرییە؟ ئێکەم مرۆڤ کی بوو؟ گیانێن مرۆڤان پشتی مرنێ بۆ کیڤە دچن؟ ئەرکێ وێ یێ دوویێ ژی: ئینان و گرتنا هیجەتێن مرۆڤییە بۆ سیستەمێ جڤاکی و بەرقەراربوونا ئەوان نەریت و تەقلیدێن بەربەلاڤێن د ناڤ جڤاکیدایە (عەباس، ٢٠٢١: ٦). جودا ژ ئەڤێ نەرینێ، ڤەکۆلەرێ ئالیێ میتۆلۆژیایێ (جۆزێف کامبل) چار ئەرکێن دی بۆ ئەفسانێ دیاردکەت، ئەو ژی: (ئێک: تێگەهشتن ژ جیهانا مرۆڤی کو چەند جهێ حێبەتیێ یە، هەروەسا تاقیکرنا حورمەتێ ل هەمبەری ئەوان نهێنیان، دوو: بوارێ گەردووناسییە، شێوازێ گەردوونی پێشچاڤدکەت، سێ: ئەرکێ سۆسیۆلۆژی، بریتیە ژ سیستەمەکێ جڤاکیێ دیارکری و گرنگیدان ب وی جڤاکی، ئەرکێ چارێ: ئەرکێ پەروەردەیی، ئەڤە ژی ڕۆلەکە ئەفسانە پێ ڕادبت و جڤاکان ل سەر هندەک هزرا فێردکەت) (عەباس، ٢٠٢١: ٦). ل دویڤ ئەڤێ تیگەها کامبلی بۆ ئەرکێن ئەفسانێ، ئەم دشێین وەسا خۆیا بکەین، دوو ژ ڤان ئەرکان ڕۆلێ خوە د هزرا کەسیدا دبینن و دوویێن دی ژی دەرڤەیی چارچووڤێ عەقلێ مرۆڤینە، ب گۆتنەکا دی، دوو ئەرکێن ئێکێ (تێگەهشتن ژ جیهانێ، بوارێ گەردووناسی) دیتن و سیستەمێ هزر و نەرینا مرۆڤییە ل هەمبەری ڤان هەردوو هزرێن ژێ گۆتی، ئانکو دانا کارا عەقل و هەستێن مرۆڤییە ل هەمبەری ڤان ڕوودانان، دوو ئەرکێن دوماهیێ ژی (سۆسیۆلۆژی، پەروەردەیی) ئەڤ هەردوو ئەرکێن ژێگۆتی دەرڤەیی کەسوکینە و دچن چارچووڤێ جڤاکی و ژ سنۆرێ تاکی دەردکەڤن، لێ خالا سەرنجڕاکێش ل ڤێرێ ئەڤەیە– ئەگەر ئەفسانە ب خورافە و دویرە زانست بیت-، بەلێ د دەمەکێدا هەر چار ئەرکێن وی د ئاستێ عەقلیدا دگەرن و مەرەم ژێ ئاڤاکرنا هزرا کەسی و جڤاکییە.

ل بارا گرنگییا ئەفسانێ، ڤەکۆلەر ل وێ باوەرێنە، مرۆڤێ سەردەم ژ هەر ئالیەکێ ژیانێڤە بڤێت ڤەکۆلینەکا زانستی ئەنجامبدەت، دڤێت هەر زوی دەستێ خوە بۆ ئالیێ ئەفسانەیی ببەت و بزانت مرۆڤان د ڕۆژگارێن خوە یێن کەڤندا چەوا هزر ل وی ئالی کرییە (حەسەن، ٢٠٢٠: ١٥).

ل دویڤ ناڤەرۆکێ د جیهانا سەردەمدا چەندین دابەشکرن بۆ ئەفسانێ ژ لایێ ڤەکۆلەرانڤە هاتینەکرن، ژ وان بسپۆرێ هۆنەرێ داستانێ (جمال میرصادقی١٩٣٣-):(ئەفسانا نمایشگەری Fable، ئەفسانا پەریان Fairyn Tale ، ئەفسانا پەهلەوانی Heroes Tale)(میرصادقی، ١٣٧٧: ٢٤). ئەفسانێن پەریان، ئەو جۆرێ چیرۆکێ یە یێن دەربارەی پەریان، ئەجنان، ئەژدەهایان، دێوان، ساحران و بوونەوەرێن دی یێن خەیالی، ڕوودانێن وێ ژی جهێ

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

حێبەتیێ نە، پتریا جاران بابەتێ وێ دەربارەی خرابیا سێکسی و هندەک جاران ژی دەربارەی دلوڤانی و ڤیانێ یە، ئەڤ جۆرە پتریا جاران د دوماهییا خوەدا خوەشە، ئەفسانا پەهلەوانان؛ بابەتێ ئەڤی جۆرێ ئەفسانێ پێکدادانا د ناڤبەرا پەهلەوانێن ئەفسانەی یان واقعی و دیرۆکییە ل گەل هێزێن شەیتانی و خراپ و کەساتیێن شەرخاز. ئەفسانەیێن نمایشی ژی؛ ئەو جۆرێ ئەفسانێ یە یێن کورت و یێن ڤەهینۆکی چ ب شعر یان پەخشان دەربارەی گیانەوەران، خودان تایبەتمەندیەکا ئەخلاقییە (احمد، ١٣٩٧: ٣٤- ٣٥). جۆرێ ئەفسانا نمایشی، ب ڕەنگەکێ گشتی خودان دوو تایبەتمەندییە، ئێک: بابەتەکێ پەندئامۆز و عیبرەتییە، دوو: چیرۆکەکە کارێ وێ لەشدارکرنا ڤان جۆرە پەند و ئامۆژگارییایە د لباسەکێ مرۆڤی یان گیانەوەریدا(میرصادقی، ١٣٧٧: ٢٤). ب ڕەنگەکێ گشتی ئەفسانێ دەمەکێ نەدیار د بوریدا هەیە، پترین دەمان، ئەم دشێن دیارکەین ئەو ژ ئەگەرا ڤەگێرانا هندەک چیرۆکێن ئەفسانەی یێن سەردەمێن کەڤنار هاتییە، ژ سەدەمێن گۆهۆرینێن ماددی و مەعنەوی د جڤاکیدا، ل گەل دەرکەڤتنا سەردەمێ دینی، نەخشێ خوە یێ پیرۆز ژ دەستدایە و ب ڕەنگێ ڤەگێرانێن نەپیرۆز د ناڤ جڤاکیدا ڕۆلێ خوە گێرایە (احمد، ١٣٩٧: ٣٤). د گۆتنەکا دیدا ئەم دشێن بێژین: ئەفسانە ئەو جۆرێ چیرۆکێ یە یێ ب ڕەنگێ نەواقعی و دەرکەڤتی ژ شیانا مرۆڤان، هەروەسا کارێن وان ژی عەقلێ مرۆڤی ب ڕاوەستایی دهێلن.

٣-١- ئەفسانە و دین:

ئەگەر ئەم ئەفسانێ ب وێ یەکێ بدەین نیاسین، هزرا مرۆڤێ دەستپێکییە ل هەمبەری بوویەرێن ڕۆژانە وی د ژیانا خوەدا ددیتن، یان هەستپێدکر، هەروەسا ئەو هزرێن خەیالی نە، یێن ژ چارچووڤێ شیانا مرۆڤان دەرکەڤتی، گەلەک جاران ڕوودانەکا تێدایە ب چ قیاسێن عەقلی ناهێتە پیڤان، ئانکو ژ دەرڤەیی چارچووڤێ میتافیزیکێ یە، وی دەمی دێ ئەفسانێ جۆرە پەیوەندییەک ل گەل ئایینی هەبیت، بەلێ ئەڤ پەیوەندییە ژ هەمی ڕوویەکێڤە نابیت، بەلکو پەیوەندییا وێ ژ ڕوویێ هەبوونا هێزا میتافیزیکییە، چونکی ڕەنگە هندەک بابەت د ناڤا دینی ژی دا دەردکەڤن و بابەتێن سەرەکینە، ئەو ژی دبیت ب قیاسێن عەقلێ مرۆڤی نەهێنە پیڤان، یان ژی هەمی سەردەمەکێ مرۆڤ ب عەقلێ خوە نەشێت بگەهت وی پیڤەری، هوسا دێ هەردوو تێگەهێن ئەفسانە و دین چنە د ئێک قالبدا.

ئیمان، ژ وی ڕوویڤە د قالبێ خوەدا وەکی ئەفسانەیەکێیە و سەرەکانییا خوە ژ دینی وەردگرت، لەورا پتریا دینداران ل جیهانێ د خەیالا خوە یا دینیدا پەهلەوانسازیێ دکەن، ئەو پەهلەوانێ وان د ناڤ جڤاکێ مرۆڤیدا ژ دوژمنکارییێن وی و شەرێ وی ل گەل خەلکێن نەیار، وەکی جۆرە خودایەکێ لێ دهێت، یان نزیکی ڤێ هزرێ دبیت (فاطمی،

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

١٣٤٧: مقدمه هفت). بۆ نموونه ئەگەر ئەم بەرێ خوەدانێ ل دینێ (مەسیحی)بکەین، ڕەنگە کەساتیا حەزرەتێ مەسیح ل دەڤ کۆمەکا پیرەوکارێن وی دینی چوویە د قالبێ خودێ دا، هەروەسا کەساتییا ئیمام (حوسین) ل دەڤ کۆمەکا کەسان چوویە د قالبەکێ هند مەزن دا، هەتا گەلەک جاران ئەو چیرۆکێن ل سەر وی دهێنە ڤەگێران خوە د قالبێ تەمامێ ئەفسانەیدا دبینن. دینێن دی ژی ژ ئەڤان جۆرێن هزران ناهێن جوداکرن.

هزرا دینی ژی وەکی ئەفسانێ خوە د قالبەکێدا دبینت، ئەو قالبێ مرۆڤ هەست ب (چنەبوون)ێ دکەت، چونکی د هزرا دینیدا ب تنێ مرۆڤ خوە د بازنەیەکا (هیچ بوون)ەکا ڕەهادا دبینت، مرۆڤ هەستپێدکەت (ژ بلی وێ یەکێ ئافریدەیە، چ دی نینە)(الیادە، ١٣٨٦: ١٢٠). ب ڤێ جۆرێ هزرکرنێ ریشەیەکێ خوە یێ ئەفسانەی وەردگرت، بەردەوام ل هزرا وێ یەکێ یە هێزەکا میتافیزیکی وی دلڤینیت و کاریگەریی ل سەر دکەت.

ئەرێ ب ڕاستی ئەفسانە چیە؟ ل سەدێ نوزدەڤە ئەڤ پێناسە د ناڤ خەلکێدا بەربەلاڤبوویە: (هەر تشتەکێ دژی واقعی بیت، دبێژنێ ئەفسانە... ئەنترۆپۆلۆژیێن مەسیحی هاتن و پشتی ڤی دەمی ڕەخنە ل ڤێ نەرینێ گرتن، ئەو ل وێ باوەرێبوون ئەفسانە ئاشکەراکریا حەقیقەتا ڕەهایە، چونکی دیرۆکا پیرۆز دووبارە دکەت، ئانکو ئیلهامی و میتامرۆڤی د دەرکەڤتنا زەمانێ مەزندا (Great Time)، د دەمێ دەستپێکی یێ پیرۆزدا (In Illo Tempore)، روودایە. هوسا دهێتە گۆتن: ئەفسانە واقعیەتەکا پیرۆزە و هەر ژ ڤی ئەگەری دبیتە سەرمەشقەکا مرۆڤی و د ئەنجامدا دووبارەدبیت) (الیادە، ١٣٨٦: ٢٣). هەر ژ ڤی ئەگەرییە ڤەکۆلەرێ بەرنیاسێ ئالیێ ئەفسانەناسیێ یێ ئیتالی (میرچا ئیلیاد)ی ژی ئەڤێ یەکێ ب پەسەند دبینت و ئەو دیاردکەت، ئەفسانە دیرۆکەکا ڕاستییە، د دەمێن دەستپێکیدا ڕوودایە و یاسایا ڕەفتارا ژیانا مرۆڤێ دەستپێکی نیشان ددەت. مرۆڤێ جڤاکێ کەڤنار ب چاڤلێکرنا کریارێن سەرمەشق یێن خودایان یان پەهلەوانێن ئەفسانەیی یان ژی ب تنێ بڤەگێرانا چیرۆکێن وان، خوە ژ دەمێ ژ ناڤبچیت (زمان فانی) دویرکرییە، ب ڕەنگەکێ سیحرئامێزی خوە دگەهینت ناڤا سنۆرێن دەمێ مەزن، دەمێ پیرۆز (زمان مقدس) دا (الیادە، ١٣٨٦: ٢٤).

ئەگەر ئەفسانە د سادەترین پێناسا خوەدا ب ڕامانا سەرهاتی یان داستانەکە یا تایبەتە ب خوداوەند و خودایێ جۆران و بوونەوەرێن ئیلاهیڤە، ب ڤی ڕەنگی تێگەهێ وێ تایبەت ب سەردەمێن کەڤنێن کلتۆرێ جیهانیڤە (ستاری، ١٣٧٤: ١٠١). ئەگەر ئەڤە بیت پێناسا سادە یا ئەفسانێ، ئەڤ یەک بەلگەیە ل سەر وێ چەندێ پەیوەندیەکا کویر د ناڤبەرا ئەفسانە و دینیدا هەیە، ڕەنگە ئەڤ یەک وەکی دوو تێگەهێن د ناڤ ئێکدا چووی بهێن ل قەلەمدان. دهێتە گۆتن ئەفسانە داستانا سەردەمێن کەڤنارە، بەلێ دڤێت ئەڤێ یەکێ

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ژ بیرنەکەین، ئەو ب تنێ داستانەک بۆ ڤەگێرانێ نینە، بەلکو داستانەکە بەشەک ژ تایبەتمەندییێن جڤاکێن پێشین د ناڤ خوەدا هەلگرتینە و ئەفسانە ب وانڤە هاتییە گرێدان.

٣-٢- ئەفسانە و مێژوو:

هەر مللەتەکێ دیرۆکا تایبەتا خوە هەیە، ئەڤجا هندی مللەت کەڤنتر بیت، دیرۆکا وی ب هێزتر بیت، ب تایبەت چارچووڤێ چ هۆزان چ ژی جۆرێن دی یێن ئەدەبیاتێ، ژ بەرکو نڤێسین د سەردەمێن کەڤناردا نەبوویە، تاکە رێکا ڤەگێرانا فێ دیرۆکێ ژی هەر ب رێکا ئەدەبیاتێ بوویە، هوسا ڤەگۆهاستنا چیرۆکان ژ کەسەکێ بۆ ئێکێ دی و وێ دیرۆکا هەی، ئەڤ یەک دبیت ئەگەر چەندین جاران کێم و زێدەهی بۆ بهێن کرن، هەتا گەلەک جاران ئەو دیرۆک رویەکێ ئەفسانەی ب خوەڤە دگرت و پەهلەوانێن مللەتی دبن کەسانێن ئەفسانەی.

ئەفسانە د بەرگەکێ ئەدەبیدا هاتییە نڤێسین، لێ دڤێت ئەم ڤێ یەکێ ژ بیرنەکەین، ئەو دیرۆکا مللەتێن پێشینە، ژ ناف جڤاکی هاتینە هەبوونێ، جۆرە دیرۆکەک بۆ مللەتی خوە تومارکرییە، بەلێ دڤێت بزانین، ئەو روودانێن ئەفسانێ ڤەگێرایی نەهەمی روودانێن سادەنە، بەلکو ئەو رووداننێن دیرۆکەکا پیرۆزن ژ مللەتێن بوری، هەروەکی دیرۆکنڤێس (هیرودۆت ٤٨٤-٤٢٥ب.ز) دبێژت: ئەفسانە ژ دەرئەنجاما گۆهۆرین و رووداننێن چارەنڤێسسازێن مەزن گەشەدکەت (عەباس، ٢٠٢١: ٢٨).

زانایێ سویسری و دامەزرێنەرێ دەروونناسییا شرۆڤەکاری (کارل گۆستاڤ یۆنگ ١٨٧٥-١٩٦١ز) ل وێ باوەرێ یە، ئەفسانە دیرۆکا هۆزایە... هەروەسا ئەفسانە پێکهاتەکا دوو ئالییا د ناڤبەرا دیرۆک و نەدیرۆکییدا (پێکڤە)یە (حەسەن، ٢٠٢٠: ١٩٦). نە ب تنێ یۆنگی ئەڤ هزر پەسەند کرییە، بەلکو چەندین زانایێن جیهانی هەمان هزر پەسەندکرییە، ژ وان ژی (تەیلۆر ئەستیۆنسن).

ژ رویێ دیرۆکیڤە، ئەفسانە دبت بەشەک ژ سەردەمێن کەڤنار، هوسا تێکەلیا وێ ب دیرۆکێڤە پەیدادبت، لەورا دهێتە گۆتن: ئەفسانە بەحسا سەردەمێن هەری کەڤنار یێن دەستپێکا مرۆڤاهیێ دکەت، ئەو سەردەمێ خوداوەندا، گەردوون و مرۆڤ و بوونەوەرێن دی و ئافراندین، لەورا مرۆڤێ کەڤن ژی ڤیایە ب رێکا گرنگیدان ب وێ پیرۆزیێ و تەمامکرن و بەردەوامبوونا دیرۆکا خوداوەندا، دیرۆکا خوە دروست بکەت (عەباس، ٢٠٢١: ٢٩). قوتابخانا دیرۆکی، ئەڤ قوتابخانە ب گرنگی بەرێ خوەدانێ بۆ ئەفسانێ دکەت، هەروەسا گرنگیێ ب دیرۆکێ ژی ددەت، ئەو ل وێ باوەرێنە ئەفسانە قۆناغەکا پێش مێژوویە، ئەو ل وێ

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

باوەڕێنە: ئەو ڕووادنێن د ئەفسانێدا دهێن د بنەڕەتدا ژ واقعەکێ مرۆڤاتیێ هاتینە، نوکە د شێوازەکێ ئەفسانەیدا بۆ مە ماینە. بەلێ ئەو ڕەخنا دهێتە ئاراستەکرن بۆ ڤێ قوتابخانێ ئەو ژی، ئەو نەشێن چ سنۆرەکێ دیارکری د ناڤبەرا ئەفسانێ و دیرۆکێدا دیاربکەن، هەتا ب وی سنۆری هەردوو ئالی ژ هەڤ بهێنە جوداکرن، ژ ڤێ گۆتنێ ئەڤ پرس سەرهلددەت: ئەرێ ئەفسانە ل کیڤە ب دوماهی دهێت؟ مێژوو ل کیڤە دەستپێدکەت؟د ناڤ وی زانستێ دیرۆکێدا یێ سەردەم چ بەلگەیەکێ ئیکلاکەر د ناڤبەرا واندا نینە، ب تنێ ڤەگێرانان ڕووادنێن شەڤەویە و بانگەشا وێ یەکێ ژی دهێتەکرن هەر ئەو ب خوە ژی دیرۆکە (استراوس، ١٣٨٠: ٤٢).

٣-٣- ئەفسانە و ئەدەبیاتا کوردی:

تاکە ڕێکا ڤەگێرانا ئەفسانان ژ بەری سەردەمێ نڤیسینێ، ئەو ژی بەرهەمێن ئەدەبێ سەرزاری بوویە، ئەڤجا چ چیرۆکەکا خەیالی بیت یان ژی هۆزان یان هەر جۆرەکێ دی یێ هەبیت، کەواتە ئەدەبیات دبیتە ماکا زیندووبوون و مانەڤەیا بەردەواما ئەفسانێ.

ئەفسانە ب ڕەنگەکێ گشتی – د ناڤ ئەزموونا کەسیدا- خوە د ناڤ خەونێن وی بۆ بورینێ وی، بۆ فیردەوسا بەرزەکری د ناڤ جەژنێن گەلی و ئاهەنگێن فۆلکلۆریدا دەردکەڤن، هوسا جهێ خوە د ناڤ بێ ئاگەهیا مرۆڤێ نویدا ژی گرتییە (مبروک، د.س.: ٦٧). هوسا دیاردبیت ئەدەبیاتا فۆلکلۆری دبنت بنەکۆکا ژ دایکبوونا ئەفسانێ و مللەتان ئەو د ناڤ سینگێ خوەدا هلگرتییە، هەتا ل ڤێ دوماهیێ گەهاندیە چەرخێ نڤیسینێ. ئەگەر ئەم بەرێخوەدانێ بۆ ئەفسانێ بکەین، دێ بینین (ڤیکتۆر شکلۆڤسکی) نە ب تنێ ئەفسانێ ب هۆزان ددەت زانین، بەلکو ل دەڤ وی ئەفسانە شێوێ ئێکێ یێ هۆزانێ یە (حەسەن، ٢٠٢٠: ٦٠). هەردیسان لێکۆلەرێ ئەلمانی (ئولاند) ل بارا دروست تێگەهشتنا ئەفسانێ، ئەو ل وێ باوەرێ یە، هەر شاعێرن ژ ڕاستی دشێن د ئەفسانێ بگەهن (حەسەن، ٢٠٢٠: ٦٠).

هاتنا ئەفسانێ د ناڤ ئەدەبیاتا کوردیدا، ب تایبەت د ناڤ هۆزانا کلاسیکا کوردیدا، ئەو ژی ب ڕێکا کاریگەریێ دبن ئالیێ هۆزانا ڕۆژهەلاتا ئیسلامی (عەرەبی و فارسی)دا بوویە، ب تایبەت ژی ل ژێر کاریگەرییا هۆزانا فارسی یا عرفانییا سەدێ (٧-٨م)بوویە، ب تایبەت هەلبەستڤانەکێ وەکی (مەلایێ جزیری٩٧٥-١٠٤١م) ب باشی کەڤتییە دبن باندۆرا ڤی شێوازێ هۆزانی یێ وی سەردەمی (سبکێ عراقی) و کاریگەرییا هەر ئێک ژ (عەتارێ نیشابوری، سەعدیێ شێرازی، حافزێ شێرازی)بوویە. زێدەباری مەلایێ جزیری، گەلەک ژ هەلبەستڤانێن دی یێن کلاسیک و هەتا هەڤچەرخ ژی خوە ژ بکارئینانا بابەتێن ئەفسانەی چ یێن کوردی و چ ژی یێن جیهانی خوە نەدایە پاش، بۆ نموونە:

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ئەحمەدێ خانی (١٦٥١-١٧٠٦م):
((یەک بت و نەبت مثال و هەمتا
مەستووره ژ ڕەنگێ زین و عەنقا))
(خانی: ٢٠٠٨: ٢٥٩).

خانی ل ڤێرێ بالندێ ئەفسانەیێ عەنقا (سیمۆرخ) د ناڤ هۆزانا خوەدا بکارئینایە، هەروەسا چەندین نموونێن دی ژی د دیوان و مەم و زینا ویدا هەنە و ڤێرێ جهێ وان نینە.

شێخ عەبدورەحمانێ ئاقتەپی (١٨٥٤-١٩١٠):
((یارێ من گرتی غەزەب ئاڤێتمە پاش کوهی قاف
بیم و ئوممیدە تەجەللی سەر مە ئەز پەردا جەلال))
(روحی، ٢٠٢٠: ١٠٧).

ڕووحیێ ئاقتەپی ژی بابەتێ (کوهێ قاف) چیایێ قاف یێ ئەفسانەیی د ناف ئەڤێ دێرێدا بکارئینایە.

سەید قەدریێ جزیری (١٩٠٠-١٩٦١ز):
((تو قەدر و بەراتا من   هەم ئابێ حەیاتا من
بەل عەینی نەجاتا من   (باللە) تویی ئەی جان))   (قەدری، ٢٠٠٩: ٤٧).

قەدریێ جزیری ژی ل ڤێرێ مفا ژ هزرا ئەفسانەییا عرفانی (ئابێ حەیات) ئاڤا ژیانێ وەرگرتییە.

موئەیەد تەیب:
((گۆتن:
هەی هۆ...
ڕۆژا چەکووچێ کاوەی چوو
ناهێتەڤە،))
(تەیب: ٢٠٠٤: ٤٩).

هەلبەستڤانێ نوی مفا ژ ئەفسانا گەلێن ئاری (نەورۆزێ) وەرگرتییە و وەکی بابەتەک بۆ ئاڤاکرنا هۆزانا خوە.

٣-٤- مەلایێ جزیری و ئەفسانە:

ڕەنگڤەدانا ئەفسانێ د ناڤ هۆزانێن مەلایێ جزیریدا، ئێک ژ وان بابەتێن گرنگە و هەتا نها ب ڕەنگەکێ سەربەخۆ ژ لایێ ڤەکۆلەرانڤە باس ل هەبوونا وی نەهاتییەکرن، ب

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

دیتنا مە ژی ئەڤ یەک بۆ دوو ئەگەران ڤەدگەرت، ئەو ژی: لاوازیا بەشەک ژ ڤەکۆلەران و بێ بها دیتنا ڤی بابەت، خالا دوویێ ژی هەبوونا هەمان ئەفسانێن عەرەبی – فارسی نە د ناڤ هۆزانێن ویدا، نوکە ژی دێ بەرەڤ چەندین نموونان ژ وان ئەفسانان چین یێن مەلایێ جزیری د ناڤ هۆزانێن خودا بکارئینایین:

٣-٤-١- جهێن ئەفسانەیی:

أ- چیایێ قاف: چیایێ قاف، ئێک ژ وان ئەفسانەیێن ب هێزە یێن د ناڤا ئەدەبیاتا عیرفانیدا دهێت پێش و رۆلێ خوە د ناڤ عارفاندا گێرایە، ئەفسانا چیایێ قاف، د بنەرەتدا ئەفسانەیەکا عەرەبییە، ژ نەریتێن عەرەبێن پێشینە، چیایەکە ل ئەردەکێ ل دویف باوەرا وان گروڤرە وەکی تەپێ و ڕاستە (شعبانزاده، ١٣٩٥: ٧٨). ب گشتی د ناڤ ئەدەبیاتا عیرفانیدا، سەرهلدانا ڤێ واتایی بۆ چەرخێ ئێکێ کۆچی ڤەدگەرت، پتریا نڤیسەر و ژێدەرێن باوەرپێکری یێن وەکی (مەقدسی و حمدالله مستوفی) ل وێ باوەرینە (قاف، زنجیرەیەکا چیا یا سەربەخۆیە ژ هەمی چیایێن دی، وەکی چیایەکێ سەربەخۆ دهێت زانین، چیایەکێ گەلەک بلندە و قافا سەرەکی ژی، مەرەم ژێ (گۆپیتکا قاف)ە، دبیت بلندترین بەشێ ڤی چیایی، هەمی چیایێن دی ژ ڤی چیایی هاتینە هەبوونێ)(شعبانزاده، ١٣٩٥: ٧٨-٧٩).

مەلایێ جزیری، هەم قاف وەکو چیا بکارئینایە و هەم ژی وەکی دەریا بکارئینایە، لێ د کیژان ڕامان دابیت پتر خوە ل هزرا مەزنیێ دایە، هەروەکی دبێژت:

((بالله چ طەبعەت ئادەمی	یەکسەر دبێم یەک عالەمی
دەریایێ قاف و قولزەمی	یان چەرخی گەردانی مەلا))

(دۆسکی، ٢٠٢٠: ٣٤).

د ڤێ بەیتێدا جزیری پەسنا خوە کرییە و سویند دخۆت کو ئەڤە چ جۆرە مرۆڤە؟ وەکی دەریایا (قاف)ێ یان ژی وەکی چەرخێ گەردوونییە. بکارئینانا ڤێ واتایێ ژ بووی قافێ ب هەمان ڕەنگ ژ تێگەها خوە یا عیرفانی دەرنەکەڤتیە و هەر ل دور وێ تێگەهێ زڤرییە، چونکی ئەڤ تێگەهە د ئەدەبیاتا عرفانیدا دشێت ب سێ واتایێن (ئێک: مەزنی، قاف وەکی پێکهاتەک ژ بەشەکێ دی. دوو: قاف دشێت ڕەمز و سیمبۆلا ڤۆناغەکێ بت. سێ: جاران ژی دشێت وەکی حەیری و سەرگەردانی بکاربهێت)(شعبانزاده، ١٣٩٥: ٨٧). د ئەڤێ مالکا سەریدا ژی پتر ڕامانا مەزنی و بەرفرەهی ب خوەڤە گرتییە.

ب- سەرەکانیا ئاڤا ژیانێ: ئەڤ بابەت د ناڤ هۆزانا جزیریدا ب چەندین پەیڤێن بیانی دەربرین ژێ هاتییەکرن، وەکی (آب حیات، آب حیوان، سەرچەشمەیێ حەیوان، ...هتد)، مەرەم ژ ئەڤێ ئاڤێ (کانیەکە، هەرکەسێ ئاڤێ ژ وێ ڤەخۆت، هەمی دەمان دێ زیندی و نەمر مینیت، خدرێ پێغەمبەر ژ وێ ئاڤێ ڤەخارییە)(دهخدا، جلد ششم، ١٣٧٧: ٨١٦٠).

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

((مه ژ سەرچەشمەیێ حەیوان قەدەحەک صافی ڤەخوار
ناگن لەذذەت و شەوقا مە ب سەد جلدێ کتاب))

(دۆسکی، ٢٠٢٠: ٥٥).

د ڤێ بەیتا هۆزانێدا جزیری خوە ل جهێ خدری دبینت و ئەوی ژ سەرەکانییا ئاڤا ژیانێ ڤەخارییە، لێ ئەڤ ئاڤ ڤەخارنا وی نەبوو مانا هەر و هەرە، بەلکو کاریگەرییا وێ ئاڤێ ل سەر لەززەت و چێژا دلێ وی و شەوقا وییە.

((ژ عنایەت نەظەرێ خاصصە کو هەر مصرەع و بەیتەک
قەدەحێن ئابێ حەیاتێنە د شعرا مە لەبالەب))

(دۆسکی، ٢٠٢٠: ٥٨).

د ڤێ بەیتا هۆزانێدا جارەکا دی (ئابێ حەیات) هاتییە، لێ مەرەم ژێ ڤەخارنا وێ ئاڤێ نینە، بەلکو جزیری گۆتییە خاندەڤانێ خوە شعرا من (ئاڤا ژیانێ)یە، هەرکەسێ وان بخۆینت، ئێدی نەمری بۆ وییە. ئەو وەکی قەدەحێن پڕ و پڕن ژ ئاڤا ژیانێ. جزیری ل چەندین جهێن دی ژی ئاڤا ژیانێ بکارئینایە و ب هەمان واتا یان نزیکێ وان دهێت، وەکی لاپەرێن (٦١، ٦٥).

ئەفسانەیا ئاڤا ژیانێ، مەلایێ جزیری هەم وەکی ئاڤەکا خودان بها و جهێ ژیانێ، هەم ژی وەکی بهادارییەک بۆ هەلبەستا خوە و مەدحکرنا هەلبەستا خوە پێ.

٣-٤-٢- کەساتیێن ئەفسانەیی:

أ- **حەزرەتێ خدر:** ئێک ژ کەساتیێن ئەفسانەییە، ڕۆلەکێ مەزن د ئەدەبیاتا دینی و عیرفانیدا گێڕایە، سەرهاتیا وێ دیاردکەت (ژ بەر وێ یەکێ دبێژنێ خدر(خضر)، چونکی د بەر هەر جهەکێ هشکدا دەربازببا، شوین دکر، دبێژنێ مەسیح، خودێ گەلەک زانین ب رزقی کربوو، ژ هەر زانینەکا هەی، ئەو ب ئاگەهبوو، خدر و ئیلیاس هەتا ڕۆژا قیامەتێ نامرن، چونکی ئاڤا ژیانێ ڤەخارییە، خدر هەمی ڕۆژا د بیابانادا دگەرت، ئیلیاس ژی د دەریایادا، بۆ وێ یەکێ ئەگەر کەسەکێ ڕێکا خوە بەرزەکر، ڕێکێ نیشان بدەن) (اشرف زادە، ١٣٧٣: ٩٥). هەر چەند ئەڤ کەساتیێ ئەفسانەی ژ لایێ هندەک کەسانڤە وەکی پێغەمبەرەک دهێت زانین، لێ ئەڤ یەک د ناڤ ئیسلامێدا ب تێکستێن ڕەسەن، مینا قورئانێ نەهاتییە پشتڕاستکرن، لێ هندەک ژ شرۆڤەکاران وی ب سەردەمێ ئیبراهیم و هندەک ژی ب سەردەمێ مووسایی ددەن ناسین.

د ناڤ ئەدەبیاتا عیرفانیدا حەزرەتێ خدر ڕەمزە ژ حالێ گەشانەوێ (بسط)، هەمی هێزێن میزاجی و گیانی د جیهانا ماددی و (شهادە) غەیبیدا گەشانەوێ دکەن، ئانکو خدر

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

هێمایێ ڤێ یەکێ یە، دژی چوونا ناڤێکدا (قبض)ێ یە، ئەڤا هاتییە پالدان بۆ حەزرەتێ ئیلیاسی. (شوان، ٢٠١٠: ١٢٨).

مەلایێ جزیری ژی مفا بۆ خوە ژ ئەڤێ ئەفسانێ وەرگرتییە و تێکەلی هزرێن خوە یێن عیرفانی کرییە، بۆ نموونە دەما دبێژت:

((سەحەرێ خضرێ عنایەت کو برین چەشمەیێ دل

ب جەهانێ مە نەظەر دا کو جەهان عەینێ سەراب))

(دۆسکی، ٢٠٢٠: ٥٦).

د ڤێ مالکێدا مەلا دیاردکەت: حەزرەتێ خدر بەرێ وی دایە کانیا دلی و ژ وێ ڕوویێ ڤە بەرێخوەدانا وی بۆ جیهانا ماددی، ئەو جیهانێ ب سەراب و لەیلان ددەت زانین. د ڤێرێدا جزیری خدر مینا گەشانەوەیەکا دلی و جیهانا غەیبی دایە دیارکرن، کو تێدا سەرەکانیا دلێ وی تژی کرییە ژ مەعنەویەتێ و دویرکرییە ژ جیهانا ماددی (دنیای)ێ.

((ئێ ب خضری ڕا دڤێت ئاڤا حەیاتێ بت نەصیب

دێ ب سەعی و جەهدێ یەکسان بن ل بال وی رووز و شەب))

(دۆسکی، ٢٠٢٠: ٦٠).

د ڤێ بەیتا هەلبەستێدا جزیری هەمان هزرا ئەفسانەی یا (ڤەخارنا ئاڤا ژیانێ) یاکو مرۆڤی هەر ب زیندی بهێلیت دایە دیارکرن، هەتا بانگا خاندەڤانی خوە ژی دکەت: ئەگەر تە دڤێت ل گەل حدری بی و ئاڤا نەمرییێ ڤەخۆی، دڤێت سەعیکرن ل دەڤ وی د هەمی دەمێن شەڤ و ڕۆژاندا یەکسان بن.

ب- **ڕۆستەم و جەمشید:** جەمشید وەکو کەسایەتیەکێ ئەفسانەی هاتییە نیاسین، د ناڤ (ئاڤێستاییێدا ب کەسەکێ باش هاتییە وەسفکرن و ئەو ئێکەم کەسبوو هۆرمزەدی پشتی زەردەشتی ئاخفتن ل گەل کرییە، ... د ڤێداییێدا ژی ئەو ژ خوداوەندان هاتییە هژماردن، بەلێ ئەو خوداوەندی و نەمرییێ دهێلت و دبت بابێ مرۆڤاهیی و مرۆڤان کۆمدکەت... د شاهنامێدا ژی جەمشید پاشایەکێ مەزنە، حەفتسەد سالان پادشاهی کریە، فەرمانداریا وی نە ب تنێ ل سەر مرۆڤان بوویە، بەلکو هەتا ل سەر گیانەوەر و بالندە و ئەجنان ژی بوویە)(اشرف زادە، ١٣٧٣: ١١٦). هەردیسان کەساتیا دی ژی کو ڕوییێ ئەفسانەوی هەیە، ئەو ژی (ڕۆستەم)ە، ئەڤ کەساتیا ئەفسانەی جهەکێ بەرفرەهـ د ناڤ شاهنامێدا دگریت و ب پەهلەوانێ سەرەکی دهێت نیاسین، ڕۆستەم (پەهلەوانەکێ گەلەک دلێر و زیرەک و ژ دایکبوونا وی ژی ب ڕەنگەکێ نەئاسایی بوویە، هەروەسا پێگەهشتن و هێزا وی ژی نەئاسایی بوویە،

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

قەهرەمانەکێ خودان ناڤبوویە، ڕەمزێ خوەشمێری و دلێریێ بوویە،... قەهرەمانەکێ هشیار و خودان دلەکێ پاقژبوو)(اشرف زاده، ١٣٧٣: ١٤٢).

بکارئینانا ناڤێ کەساتییێن ئەفسانەی و دیرۆکی ئێک ژ سیماییێن هەلبەستا عیرفانی یا مەلایێ جزیرییە، ئەو دیاردکەت:

((روستەم و جەمشید و خالد و حەمزە یان شێرێ عەلی

ئافەرین یا شەهسوارێ تورک و ڕمبازێ عەرب))

(دۆسکی، ٢٠٢٠: ٥٩).

بکارئینانا هەردوو ناڤێن ئەفسانەی یێن (ڕۆستەم و جەمشید) ل گەل سێ ناڤێن دی یێن دیرۆکا ئیسلامی (خالد، حەمزە، عەلی) دەربرینە ژ پەهلەوانیبوونا وان هەمی کەسان. هەر چەند ل ڤێرە ژ ئالیێ جزیریڤە پەسنا مێرانی و قەهرەمانییا ڕۆستەم و جەمشید هاتییەکرن، لی د ئەڤێ دێرا هۆزانێ، ئەو -جزیری- ب چاڤەکێ دی بەرێ خوە ددەت ڕۆستەمی، دەما دبێژت:

((ب شرینێ نەگەهت دەست ئەگەر ڕۆستەم بت

دێ ب بازوو و ملان شوبهەتی فەرهاد چ کت؟))

(دۆسکی، ٢٠٢٠: ٧٣).

ئەگەر عاشق ب شرینێ نەگەهت مەعشووقێ، ئەگەر چەند ئەو خودان هێز و پەهلەوانەکێ مەزن بت، مل و بازوو چ مفایی ناگەهینن وی کەسی، ئەو ژی دێ مینیت و ناگەهت مەعشووقێ. ل ڤێرێ ژی ڕاستە هزرا بابەتی هاتییە گۆهۆرین، لێ ب هەمان ڕەنگ وەسفا ڕۆستەمی ب هێز و پەهلەوانیێ هاتییەکرن.

ج- **شێخێ صەنعانی:** داستانا شێخی وەکی د ناڤ ژێدەران دا هاتی دیاردکەن (شێخێ سەنعانی ل مەککەهێ بوو و خودانی چارسەد موریدان بوو، شەڤەکێ د خەودا دبینت ئەو ل ڕۆما سوجدێ بۆ سەنەمەکێ دبەت، دزانت خودێ دێ وی تاقی دکەت، لەورا ب موریدێت خوەڤە قەستا ڕۆما دکەت، هەتا ل وێرێ عاشقێ کچەکا مەسیحی دبت و ژ بەر وێ دەروێشێن خوە و دینێ خوە ژی دهێلت و هەتا دبت شڤانێ بەرازان و کەمەرا مەسیحیەتێ گرێددەت، قورئانێ دسۆژت و مەی ڤەدخۆت، بەلێ ل دوماهیێ ب هاریکاریا موریدێت خوە جارەکا دی دزڤرت و پاشان گیانی خوە ژ دەست ددەت)(عارف، ٢٠٠٩: ٦٣٦).

ئەڤ سەرهاتیا ئەفسانی ژی د ناڤ دیوانا جزیریدا هاتییە بکارئینان، ئەوی ژی هەمان نەرینا (عەتارێ نیشابوری١١٤٦-١٢٢١ز) دووبارەکرییە، دەما دبێژت:

((مەی نەنۆشی شێخێ صەنعانی غەلەط

ئەو نەچوو نێڤ ئەرمەنستانێ غەلەط))

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

(دۆسكی، ٢٠٢٠: ١٤٦).

جزیری ل وێ باوەرێ یە شێخی كارەكێ خەلەت ئەنجام نەدایە، بەلكو یا وی كری كارەكێ ڕەوا و دروستە، چوونا وی بۆ ناڤ ئەرمەنستانێ –وەكی مەسكەن و وارێ مەسیحیەتێ- نەچوونەكا خەلەتبوو، بەلكو ڕەوا و دروستبوو، هەتا مەی ڤەخارنا وی ژی كارەكێ دروستبوو كری.

٣-٤-٣- كەل و پەلێن ئەفسانەیی:

أ- **ئاینەیا ئەسكەندەری:** ژ ڕوییێ دیرۆكیڤە دبێژن: ئەو خودیكە یا ئەسكەندەری ل سەر منارا ئەسكەندەری هلاویستی، ب ڕێكا وێ دزانی كا دوژمنێن وی چ بزاڤ و لڤینان دكەن (شمیسا،١٣٨٧: ٧٩).

ئاینە د تێگەها سۆفیانەدا ب ڕامانا (دلێ مرۆڤێ كاملە، ژ بەر ڤێ یەكێ دبێژت خوە و سیفەت و ناڤێن خوە (خودیك)، ئەڤ واتایە ژی پتر د ل دەڤ مرۆڤێ كامل دەردكەڤت، كو ڕوالەتەكا تمام هەیە)(شوان، ٢٠١٠: ١٤).

مەلایێ جزیری ژی بۆ مفا ژ ڤی تیگەهی وەرگرتییە، چەندین جهان بكارئینایە، هەروەكو دبێژت:

((دوڕدانەیا دێم گەوهەرە ئایینەیا ئەسكەندەرە
بێ مروەتان دل كر كەرە مەجرووحێ خالانی مەلا))

(دۆسكی، ٢٠٢٠: ٣٥).

د ڤێ بەیتا هەلبەستێدا مەلایێ جزیری تێگەها (ئایینەیا ئەسكەندەر) وەكو ڕەمزەك بۆ جوانیا ڕوییێ مەعشووقێ بكارئینایە، وەسا دیارە ئەوی ڕوییێ یارێ دیتیە، لەورا ئەو ل وێ باوەرێیە ڕوویێ یارێ ژ ئایینێ ژی گەشترە.

یان ژی دبێژت:

((مرئاتێ سكەندەری ل پێشە
بحر و لها العكوس أمواج))

(دۆسكی، ٢٠٢٠: ٨٦).

د ڤێ بەیتا هۆزانێدا جزیری تێگەها ناڤبری بۆ ڕامانا ڕەنگڤەدانێ بكارئینایە، ئەو وەكو بەحرەكێ یە و پێلێن وێ د ناڤا خودیكێدا ڕەنگڤەداینە. ل ڤێرە جزیری دلێ كەسێ عارف وەكی خودیكەكا ڕەنگڤەدانا خودێ بكارئینایە. دل ب خودیكێ تەشبیهكریە و ڕەنگڤەدانا پێلێن دەریایێ بوویە.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

جزیری دکارئینانا تێگەهێ خودیکا ئەسکەندەریدا ب دوو ڕامانێن جودا بکارئینایە، ڕامانا ئێکێ: وەکی تەنەکێ جان و ژیهاتی، لەورا ڕوییێ مەعشووقا خوە ب وێ دایە دیارکرن، دوو: ئاینە ب دلی لێکچواندیە، ڕەنگڤەدانا ناڤونیشانێن مەعشووقێ بوویە.

ب- جامێ جەم: ئێک ژ هزرێن ئەفسانەییە ل وەلاتێ فارس، دبێژن: ((جەمشیدی جامەک هەبوو، دەما بەرێ خوە ددایێ رەوشا جیهانێ ب تەمامی ژ نهێنی و ئەسرارا تێدا ژ دویریا دەم و جهی ددیت، هەر تشتێ دڤیا دشیا ببینت، ئەڤ جامە پالدایە کەیخوسروی و ئەسکەندەری ژی))(اشرف زاده، ١٣٧٣: ١٢٦).

د ناڤ هۆزانێن جزیریدا ئەڤ بابەتی ئەفسانەی ژی هاتییە ئازراندن، وەکو دبێژت:

((ئەڤ ڕەشحە دا وێ قولزەمێ مەی هاتە طاسا عالەمێ

جاما جەهانبین دا جەمێ ب ئەسکەندەری ئایینە دا))

(دۆسکی، ٢٠٢٠: ٤٩).

د ڤێ مالکا هەلبەستێدا جزیری هەردوو تێگەهێن (جام جەم، ئاینێ ئەسکەندەر)بکارئینایە، جاما جەمشیدی ب هەمان ڕامانا دیتنێ هاتییە بکارئینان، ئایینەیا ئەسکەندەری ژی د هەمان تێگەها دیتنێدا زڤرییە و مەرەما هەردوو گۆتنان ئێکە، لەورا دبت هەردوو تێگەهێن ناڤبری ب ئێک ڕامان پەیدابن، ژ ئێک ژێدەر هاتبن، چونکی هەردوو ب ئێک ڕامانن، ئەو ژی (دیتنا جیهانا دویر ژ ڕوییێ ڕەهەندێ دەم و جهی)ڤە.

((ئابێ حەیوان تە دڤێتن؟ تو ببە هەمرەهێ خضر

جامێ جەم بین و ژ دارا و سکەندەر مەکە بەحث))

(دۆسکی، ٢٠٢٠: ٨١).

بکارئینانا هەردوو تێگەهێن (جامێ جەم و سکەندەر)، ئەڤ یەک ئاماژەیە ب ئێکبوونا واتایا وان ل دەڤ جزیریڤە، جاردن ل ڤێرێ ژی هەمان ڕامانا دیتنێ هاتییە. لێ ئەڤ یەک د تێگەها سۆفیانەدا هاتییە گۆهۆرین و ب ڕامانا (دل و دەروونێ پاقژ) (اشرف زادە، ١٣٧٣: ١٢٧).

هەردوو تێگەهێن جامێ جەم و ئاینەیا ئەسکەندەری ل دەڤ مەلایێ جزیری ب ئێک ڕامان هاتینە بکارئینان، ئەو ژی مەرەم ژێ پاقژیا دل و دەروونێ کەسێ عارفە، ئەڤ یەک ژی وێ یەکێ دیاردکەت، ئەو ژ ڕامانین خوە یێن ئاسایی و فەرهەنگی دەرکەڤتینە، بەرەڤ چارچووڤێ عیرفانی چووینە.

٣-٤-٤- باڵندێ ئەفسانەیی:

- سیمۆرغ: ئەڤ جۆرێ بوونەوەری ئێک ژ باڵندێن ئەفسانەییە، جهەکێ بەفرەه د ناڤ ئەدەبیاتا عیرفانیدا ڤەگرتییە، واتا ژ هەمیان پتر جهێ وەرگرتنێ د هزرا عرفانیدا، ئەو ژی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

مرۆڤێ تەکۆز(الانسان کامل)ە، عارفێ ئیرانی (روزبەهان)ی چەندین واتا بۆ وی بکارئینایەنە: هندەک جاران دڕکەیە ژ گیانی، جاران ژ پێغەمبەری (ص)، جاران ژ عەقلێ ڕووت و فەیزا پیرۆز. سوهرەوەردی ژی ل وی باوەڕێیە: ئەڤ بالندە چوویە چیایێ قاف، سیبەرا چیایێ قاف ژی هزار سالا ب سەر وی دکەڤیت(شوان، ٢٠١٠: ١٩٩-٢٠٠).

جزیری ژی چەندین جاران د ناڤا هەلبەستێن خوەدا ناڤێ ئەڤی بالندێ ئەفسانەیی بکارئینایە، ژ وان ژی:

((عەنقا نە شکارا کەسە داڤا تو بچینە

داڤا تو ل عەنقا کو ڤەدی بادی هەوا گرت))

(دۆسکی، ٢٠٢٠: ٦٩).

د ناڤا ڤێ مالکێدا جزیری ب تەمامی هزرا وێ یەکێ پەسەند دیتیە، کەس نەشێت ئەڤی بالندێ ئەفسانەیی بگریت، چونکی ئەو نابت نێچیرا کەسێ، ئەی کەس، تو دزانی ئەو داڤا تو ل بەر عەنقا (سیۆرغ)ی ڤەدەی، هەروەکی وێ چەندێ یە تە داڤ ل بەر هەوایی ڤەدایی؟!

د ڤێرێدا بالندێ سیمۆرغ ژ ڕامانا خوە یا فەرهەنگی، وەکی بالندەیەکی ئەفسانەی دەرکەڤتییە و بەرەڤ تێگەهێ عیرفانیڤە چوویە، ئەو ژی دڕکەیە ژ (مرۆڤێ تەکۆز)، جزیری ل وێ باوەڕێ یە، مرۆڤێ کامل نابیت بکەڤیت داڤێن کەسێن و ئەو داڤێن بۆ وی دهێنە ڤەدان، وەکی وی یەکێ یە ل بەر هەوایی بهێنەڤەدان.

((مەحبووب ب دل بت مە ب ئەڤراز چ حاجەت

عەنقا ب خوە بێتن فڕ و پەرواز چ حاجەت))

(دۆسکی، ٢٠٢٠: ٧١).

د ڤێرێدا جزیری ل وێ باوەڕێیە، ئەگەر مەحبووب و مەعشووق ب دل بن، ل هەڤ بکەن، وی دەمی وان پێدڤی ب چ هەیە؟ ئەڤ یەک وەکی مەسەلا سیمۆرغێ لێ دهێت، ما ئەگەر سیمۆرغ ب خوە بکەڤت فڕێ، ئەرێ ما چ پێدڤی ب جەنگان بۆ فڕینێ هەیە؟!

٣-٤-٥- بوونا نەتەوەیی (نەورۆز): نەورۆز وەکو بوونەکا نەتەوەیێن ئاریانی و نوییوونا سالێ و هاتنا وەرزەکێ نوی، سەرهاتیا پەیدابوونا ڤێ رۆژێ ب ڕەنگێن جودا هاتییە، جاران بۆ سەرکەڤتنا (کاوەیێ ئاسنگەر و زوحاک)ی ڤەدگەرینن، جاران ژی بۆ هندەک ئەگەرێن دی، دبێژن: گەلێن ئیرانی یێن کەڤنار جەژنەک ب ناڤێ (فروردیان) هەبوو، ئەو ژی د دەه ڕۆژێن دوماهییا سالێدا -د هەیڤا دوازدەدا- ب ڕۆژێن بەهیداری و نەخوەشی و گریان و بوون، نەکو خوەشی و شادیێ، گریا وان ل سەر مرییێ وان بوو، هەروەسا خارن و ڤەخارن بۆ مرییێن خوە پێشکێشدکرن، پشتی ڤان دەه

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

ڕۆژان، ڕۆژا یازدێ ب ڕۆژا ئێکێ یا سەرێ سالێ دهەژمارت و کەیفخوەشی تێدا ئەنجامددا(دهخدا، جلد پانزدهم، ١٣٧٧: ٢٢٨٣٣).

تاکە بابەتێ ئەفسانا نەتەوەیی، مەلایێ جزیری د ناڤ هەلبەستا خوەدا بەحس لێ کری، ئەو ژی جەژنا (نەورۆز)ێیە، دبیت ئەڤ یەک ژی نە ژ بابەتێ نەتەوەیی هاتبیت، بەلکو ئەو ژی وەکی هەمی ئەفسانەیێن بوری ژ ئەدەبیاتا فارسی وەرگرتبیت، بەلێ ئەم دشێین ئەوێ وەکی بوونەکا نەتەوەیی بدەین دیارکرن، جزیری دبێژت:

((ئەڤ نار سەیقالا دلە　　　دائم ل وێ قالا دلە

نەورۆز و سەرسالا دلە　　　وەقتێ هلێتن ئەو سراج))

(دۆسکی، ٢٠٢٠: ٨٨).

د ڤێ بەیتا هۆزانێدا جزیری مفا ژ ئەفسانا (نەورۆز) دیتیە، لێ ئەو مفا دیتن ژی نەهاتییە ب دروستی ئاماژێ پێ بکەت کا نەورۆز چیە و ژ کیڤە هاتییە؟! بەلکو وەکی گەلەک ئەفسانەیێن دی ئەو ژی ئینایە د خزمەتا هەلبەستا خوە یا عیرفانیدا بکارئینایە. ل ڤێرێ جزیری نەورۆز وەکی سەرسالەکا نوی و هاتنا خوەشی و شادیی بکارئینایە.

ئەنجام:

پشتی ئەنجامدانا ئەڤێ ڤەکۆلینێ، ئەڤ ئەنجامێن ل خارێ دیارکری ب دەستڤە هاتن: جیهانا ئەفسانێ ئێک ژ ئالیێن گرنگە، ئەو هەم د ناڤ ئالیێ دین، دیرۆک و هەم ژی د ناڤ ئەدەبیاتێدا جهەکێ باش ڤەدگریت، ل دەڤ مەلایێ جزیری ژی، ئەڤی بابەتی جهێ خوە کرییە، لی جوداهیا وێ ل دەڤ مەلایێ جزیری وەکی هەلبەستڤانێن دی یێن عارف، وی ژی ئەڤ تێگەهێن ئەفسانەیی بۆ خزمەتا هزرا عرفانی بکارئینانە. ئەو ئەفسانەیێن مەلایێ جزیری بکارئیناین، ئەم دشێین وان ب سەر پێنج بەشێن (جهێن ئەفسانەی، کەساتییێن ئەفسانەی، کەل و پەلێن ئەفسانەی، بالندێ ئەفسانەی و بوونا نەتەوەی و ئەفسانا نەورۆزێ)دا دابەشبکەین.

ئەو ئەفسانەیێن مەلایێ جزیری بکارئیناین دەربرینێ ژ: ڤەگۆهاستنا دل و دەروونێ وی ژ قۆناغەکێ بۆ ئێکا دی دکەت، وەکی (چیایێ قاف)، هەروەسا بۆ بهاداریا وی تشتی یان ژی بهادارییا هەلبەستا خوە بکارئینایە، وەکی (ئاڤا ژیانێ)، هندەک ژی بۆ گەشانەوا دەروونێ خوە بکارئینایە، وەکی (حەزرەتێ خدر)، یان ژی جاران لێکچواندن ب دلێ خوە کریە وەکی جهەک بۆ ڕەنگڤەدانا مەعشووقی، نموونا وێ ژی (ئایینا ئەسکەندەری و جامێ جەم)، یان ژی ئەفسانە جاران بۆ مرۆڤێ تەکۆز بکارئینایە، وەکی (بالندێ سیمۆرغ).

مەلایێ جزیری ب تنێ ئێک ئەفسانا نەتەوەیی بکارئینایە، دبیت ئەو ژی نە ژ ئالیێ نەتەوەیی بکارئینابیت، بەلکو پتر ل ژێر کاریگەرییا هەلبەستا فارسی دابیت.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ژێدەر:

ب کوردی:

- ئاقتەپی، شێخ عەبدوڕەحمان (٢٠٢٠): دیوانی ڕووحی، لێکۆلین و لێکدانەوە: هێمن عومەر خۆرشید، چاپی یەکەم، لە بلاوکراوەکانی زانکۆی سۆران، هەولێر.
- ئەسوەد، نەوزاد ئەحمەد (٢٠١١): فەرهەنگی زاراوەی ئەدەبی و ڕەخنەیی، بێ چاپ، چاپخانەی بینایی، سلێمانی.
- تەیب، موئەیەد (٢٠٠٤): ستران و بەفر و ئاگر، چاپا سێێ، سپیرێز، دهۆک.
- جزیری، مەلا (٢٠٢٠): دیوانا مەلایێ جزیری، بەرهەڤکرن: تەحسین دۆسکی، چاپا ئێکێ، جزیری، دهۆک.
- حەسەن، مەولود ئیبراهیم (٢٠٢٠): پێکهاتەی ئەفسانەی کوردی، چاپی یەکەم، بلاوکراو: مالی سوهرەوەدی، سلێمانی.
- حەسەن، مەولود ئیبراهیم (٢٠٢٠): قەدەغەشکێنی، چاپی یەکەم، بلاوکراو: مالی سوهرەوەردی، سلێمانی.
- حەسەن، مەولود ئیبراهیم (٢٠٢٠): گەران بە دوای نەمریدا، چاپی یەکەم، بلاوکار: مالی سوهرەوەردی، سلێمانی.
- خانی، ئەحمەد (٢٠٠٨): مەم و زین، بەهەڤکرن: تەحسین ئیبراهیم دۆسکی، چاپا ئێکێ، دەزگەهێ سپیرێز، دهۆک.
- شوان، د. ئیبراهیم ئەحمەد (٢٠١٠): فەرهەنگی سۆفیانەی دیوانی جزیری و مەحوی، چاپخانەی حەجی هاشم، هەولێر.
- عارف، د. محمد نووری (٢٠٠٩): فەرهەنگ دیوانی شاعیران، چاپا دوویێ، بلاوکراوەی ئاراس، هەولێر.
- عەباس، محەمەد سلێمان (٢٠٢١): دونیای ئەفسانە، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕۆشنبیری، هەولێر.
- قەدری، سەید یێ جزیری (٢٠٠٩): دیوانا سەید قەدری یێ جزیری، بەرهەڤکرن: تەحسین ئیبراهیم دۆسکی، چاپا ئێکێ، سپیرێز، دهۆک.

ب فارسی:

- احمدی، جمال (١٣٩٧): کردستان و ادبیات عامه، چاپ اول، نشر ژیار، سنندج.
- استراوس، کلود لوی (١٣٨٠): اسطوره و تفکر مدرن، ترجمه: دکتر فاضل لاریجانی و علی جهان پولاد، چاپ اول، نشر و پژوهش فرزان روز، تهران.
- الیاده، میرچا (١٣٨٦): اسطوره، رویا، راز، ترجمه رویا منجم، چاپ سوم، نشر علم، تهران.
- بهار، مهرداد (١٣٥٢): اساطیر ایران، چاپ اول، انتشارات بنیاد فرهنگ ایران، تهران.
- ستاری، جلال (١٣٧٤): اسطوره و رمز، چاپ اول، نشر سروش، تهران.
- شعبانزاده، مریم و اسماعیل علی پور (١٣٩٥): از اسطوره تا عرفان: بررسی تطور کارکردهای معنایی قاف، نشریه علمی – پژوهشی، سال دهم، شماره اول، پیاپی ٣٠، شماره بهار و تابستان.
- شمیسا، د. سیروس (١٣٨٧)، فرهنگ اشارات ادبیات فارسی، جلد اول، نشر میترا، تهران.
- فاطمی، سعید (١٣٤٧): اسطیر یونان و روم، جلد ١، د. ط.، دانشگاه تهران، تهران.
- میرصادقی، میمنت و جمال (١٣٧٧: واژەنامه هنر داستان نویسی، چاپ اول، نشر کتاب مهناز، تهران.

ب عەرەبی:

- فتحی، ابراهیم (١٩٨٦): معجم المصطلحات الادبیة، الطبعة الاولی، المؤسسة العربیة للناشرین المتحدین، التونس.
- مبروک، د. أمل (د.س.): الاسطورة والایدیولوجیا، د. ط.، نشر التنویر، د.مک.

الملامح الاسطوري في شعر الجزيري

الملخص:

مسألة (الملامح الاسطوري في شعر الملا الجزيري) ومعرفة جوانبها وأبعادها من المسائل المهمة التي تبحث حول ديوانه الشعري، استخدم الجزيري هذا الاسلوب بشكل بارز في شعره، واستعان بها في جوانب متعددة كوصف شخصية ما وكذلك عند استخدامه وصف الادوات والمكان والحيوان و الروح القومي كجزء من تركيبة اسطورية متنوعة، لكن كثيرا ما تفادى هذا الاستعمال من القالب الاسطوري الى القالب العرفاني، بعيدا عن الاسلوب الاسطوري التي تستخدم في القصص والتي لا أصل لها وتعارض الواقع والحقيقة.

الجانب الأهم في هذه الدراسة هي إشكالية: إلى أي مدى استفاد الجزري من النمط الاسطوري في كتابة شعره؟ هذا البحث دراسة بالمنهج الوصف – التحليلي لهذه المسألة واعتمد فيها على بعض من أبيات الملا الجزيري الشعرية، واختتمت بمجموعة من النتائج عن ذلك.

الكلمات الدالة: *الاسطورية، الاسطورة والدين، الاسطورة والتاريخ، الاسطورة والادب، الملا الجزيري.*

The Myth Reflection In Jaziri’s Poems

Abstruct:

The myth reflection in Jaziri’s poems is one of the researches conducted based on Mala-ye Jaziri’s collection of poems and recognizing mythical aspects of the collection. Jaziri has implemented the matter in question adequately in his poems, which breaks down into: characters, equipment, places, birds and the existence of nationality, he has utilized such aspects as structures to from various myths. However, this usage by Mala has phased from a mythical form to an Irafani form (the acknowledgement of God´s unity) rather than as some nonsense stories and far from reality and truth.

The outstanding question in this research is: To what level has Mala-ye Jaziri benefited from mythology? A descriptive research which relies on some poetic verses of Mala-ye Jaziri, and ends with some conclusions.

Keywords: *mythology, myth and religion, myth and history, myth and literature, Al Mulla Al Jaziri.*

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ڕۆل و گرنگییا گۆتنێن مەزنان د پێشدابرنا ڕویدانێن ڕۆمانێدا
- ڕۆمانا "ستۆکهۆلمێ تە چ دیت بێژە" یا (باڤێ نازێ) وەک نموونە -

د. شڤان قاسم حەسەن

پشکا زمانێ کوردی- فەکۆلتییا زانستێن مرۆڤایەتی-زانکۆیا زاخۆ- هەرێما کوردستانێ/ عێراق.

پوختە:

فۆلکلۆر وەکو گەنجینەیەکا پڕ بوهایا ئەدەبێ سەرزاری بۆ هەر میللەتەکێ، خودان گرنگی و باندۆرا کارتێکەرانەیا خۆیە، لسەر ئەدەبیاتا نڤیسکییا ئەوی میللەتی. گەلێ کورد ژی خودان فۆلکلۆرەکێ دەولەمەندە کو شانازییێ پێدبەت. گۆتنێن مەزنان وەکو جورەکێ گرنگ و سەرەکییێ فۆلکلۆری ل دەڤ میللەتێ مە، ڕۆلگێڕانەکا مەزن د ناڤا ژین و ژیار و بگرە نڤیسینا مە دا ژی دگێڕیت و دبیتە جهێ مفا ژێ وەرگرتنێ بۆ سەلماندن، دووپاتکرن و داکۆکیکرنێ لسەر گەهاندنا پەیاما ئاخفتنا مە یا ڕۆژانە. نڤیسەرێن کورد وەکو تەخەکا گرنگا جڤاکی، بێ بەهر و بێ ئاگەهـ نەبووینە ژ بکارئینان و مفا وەرگرتنا ژ ئەڤی جورێ گرنگێ فۆلکلۆری د ناڤا بەرهەمێن ئەدەبیێن خۆ دا.

ڕۆمان ژی کو بەرفرەهترین و خودان کاریگەرترین ژانرێ ئەدەبیاتا داستانییە، د ئەڤی بواریدا هەتا ڕادەیەکێ باش بۆ دەولەمەندکرن و دووپاتکرنا چاوانییا پێشدابرنا توخم و تەکنیکێن ڕۆمانێ ژ ئالییێ ڕۆماننڤیسانڤە، هەوڵا ڕەنگڤەدان و بەرجەستەکرنا فۆلکلۆری ب گشتی و گۆتنێن مەزنان ب تایبەتی، بۆ گەهاندنا پەیاما ڕۆمانا خۆ هاتییە ئەنجامدان. ڕۆماننڤیسێ کورد (باڤێ نازێ)(١) وەکو ڕۆماننڤیسەکێ سەرکەڤتییێ کورد کو د بەرهەمێن ئەویدا مفا وەرگرتنا ژ داب و نەریت و فۆلکلۆری ب باشی و کاریگەرانە خویا دبیت؛ د ڕۆمانا "ستۆکهۆلمێ تە چ دیت بێژە"(٢) دا، ب مفا وەرگرتن و هاریکارییا گۆتنێن مەزنان، شیایە ڕەوتا پێشدابرنا ڕویدانێن ڕۆمانا خۆ ئاراستە بکەت و ببیتە جهێ سەنگەکا تایبەتی ژ بۆ ڕۆمانا ناڤبری. لەوڕا ناڤونیشانێ ئەڤێ ڤەکۆلینێ ل ژێر "ڕۆل و گرنگییا گۆتنێن مەزنان د پێشدابرنا ڕویدانێن ڕۆمانێدا- ڕۆمانا "ستۆکهۆلمێ تە چ دیت بێژە" یا (باڤێ نازێ) وەک نموونە -" هاتییە هەلبژارتن.

پەیڤێن سەرەکی: *فۆلکلۆر، گۆتنێن مەزنان، ڕۆمان، ڕۆمانا "ستۆکهۆلمێ تە چ دیت بێژە"، ڕویدانێن ڕۆمانێ.*

١. پێشەکی:

فۆلکلۆر پشکەکا گرنگ ژ شارستانییەتا ڕاست و دروست و کەڤنارا هەر گەلەکێیە و ب خۆدیکا بەرجەستەکرنا ژین و ژیانا ئەوی گەلی دهێتە هەژمارتن؛ ب گۆتنەکا دی، ئەم دشێین بێژین کو فۆلکلۆر وەکی شانویەکێیە کو ژیانا مللەتی ژ هەمی ئالییانڤە بەرچاڤ دکەت. ڤەکۆلینێن ئارکیولۆژی ئەو چەندە داینە خویاکرن کو مللەتێ کورد ژ ئەلندا مێژوویێ ژ ئەنجامێ کارلێککرنا پەیوەندییێن هەڤبەشێن جڤاکی دناڤبەرا مرۆڤی و ژینگەها دەوروبەر ئەویدا، شیایە کەلتوورەکێ ب ئەوی ئاوایی دروست بکەت کو خودانێ چەندین بنەمایەکێن دیار و تایبەتە، ئەڤ بنەمایە، تایبەتن ب گەلێ کوردڤە؛ ژ بەر ئەڤی ڕۆلێ گرنگێ فۆلکلۆری ژ بۆ ناساندن و بوون و مانا ناسناما مللەتی و شارستانیا گەلێ کورد هەی، بوویە ئەگەرێ گرنگی و پویتەپێدانێ ل دەڤ تاکێ کورد کو ژ بۆ کۆمکرن و پاراستنا فۆلکلورێ خۆ، خەبات و تێکۆشینێ بکەت. ژ ئەوان جورێن گرنگێن فۆلکلۆری ژی، گۆتنێن مەزنان یێن کوردی وەکو گەنجینەیەکا ژهەژی و پرپبوها جهێ خۆ د ناڤا مێشک و دل و دەروونێ گەلێ کورد دا کرییە و هەتا ڕادەیەکێ باش شیایە ژین و ژیارا تایبەت ب کوردانڤە بەرجەستە بکەت. هەر ژ بەر ئەڤێ چەندێ نڤیسەرێن کورد، ژ ڕۆمانڤیس و هەلبەستڤانان ژ بۆ ڕەسەنایەتی، ب سەنگ ئێخستن و بوهادارکرنا گەهاندنا پەیاما خۆ، بەرەڤ ئاراستەیێ مفا وەرگرتنێ ژ ئەڤێ گەنجینا پرپبوهاڤە چووینە، کو ڕۆمانا "ستۆکهۆلمێ تە چ دیت بێژە" یا (باڤێ نازێ)، ئێکە ژ ئەوان بەرهەمان.

١.١. ناڤونیشانێ ڤەکۆلینێ:

ئەڤ ڤەکۆلینە ل ژێر ناڤونیشانێ ((ڕۆل و گرنگیا گۆتنێن مەزنان د پێشدابرنا ڕویدانێن ڕۆمانێدا - ڕۆمانا "ستۆکهۆلمێ تە چ دیت بێژە" یا (باڤێ نازێ) وەک نموونە -)) یە.

١.٢. میتۆدا ڤەکۆلینێ:

ل پەی ناڤونیشان و سروشتێ ئەڤێ ڤەکۆلینێ، ئەو میتۆدا ڤەکۆلینێ یا کو لگەل ئەڤی بابەتی ژ بۆ شرۆڤەکرن و سەلماندنا ئەوێ یا گونجایی بیت، میتۆدا (وەسفی – شرۆڤەکاری)یە، لەوڕا مە مفا ژ ئەڤێ میتۆدا ڤەکۆلینێ وەرگرتییە.

١.٣. سنوورێ ڤەکۆلینێ:

سنوورێ ئەڤێ ڤەکۆلینێ، ڕۆل و گرنگیا گۆتنێن مەزنان د پێشدابرنا ڕویدانێن ڕۆمانا "ستۆکهۆلمێ تە چ دیت بێژە" یا (باڤێ نازێ) ب خۆڤە دگریت.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

١.٤. گرنگییا ڤەکۆلینێ:

گرنگییا ئەڤێ ڤەکۆلینێ د وێ چەندێدایە، کو رۆمانا ستۆکۆلمێ تە چ دیت بێژە" وەکو رۆمانەکا مێژوویی – ژیاننامەیی، خودان رویدانێن جورەبەجورە کو ب شێوەیێن جیاواز هاتینە ڤەگێڕان و مفا ژ هندەک جورێن فۆلکلۆری – ب تایبەتی ژی جورێ فۆلکلۆرییێ گۆتنێن مەزنان – هاتییە وەرگرتن. ئانکو جورێ فۆلکلۆرییێ گۆتنێن مەزنان دکەڤیتە د خزمەتا پێشدابرنا رویدانێن ئەڤێ رۆمانێدا. کو د شیاندا هەیە وەکو کەرەستەیەکێ خاڤێ دەولەمەند د ئەڤی بیاڤیدا مفا ژ بۆ ڤەکۆلینکرنێ ژێ بهێتە وەرگرتن و رۆل و گرنگییا گۆتنێن مەزنان د ئەڤی بیاڤیدا، بەرجەستە بکەین.

١.٥. گریمانێن ڤەکۆلینێ:

د پرۆسەیا ب ئەنجام گەهاندنا ئەڤێ ڤەکۆلینێدا، مە دڤێت ئەوێ چەندێ ب ئاوایەکێ زانستی و ئەکادیمی بسەلمینین: ئەرێ د شیاندا هەیە کو رۆماننڤیس ب شێوەیەکێ شارەزایانە ژ بۆ گەهاندنا پەیاما سەرەکییا بەرهەمێ خۆ مفای ژ فۆلکلۆری وەربگریت؟ ئەرێ گەلۆ رۆمان وەکو ژانرێ سەرەکییێ ئەدەبیاتا داستانی، شیانێن گونجاندن و بەرجەستەکرنێ ژ بۆ ئەڤێ پرۆسێسێ هەنە؟ ئایا گۆتنێن مەزنان شیان هەنە کو بشیت هاریکار و کاریگەر بیت بۆ رۆلگێڕانێ د رەوتا پێشدابرنا رویدانێن رۆمانێ – رویدانێن سەرەکی و رویدانێن لاوەکی – دا؟

١.٦. پشکێن ڤەکۆلینێ:

ئەڤ ڤەکۆلینە ژ بلی پێشەکی و ئەنجامان ژ دوو پشکان پێکدهێت، پشکا ئێکێ یا تیۆرییە و (گۆتنێن مەزنان و توخمێ رویدانێ) ب خۆڤە دگریت، کو لسەر ئەڤان سەرەبابەتان دابەش دبیت: (چەمک و پێناسێن گۆتنێن مەزنان)، (جورێن گۆتنێن مەزنان)، (تایبەتمەندییێن گۆتنێن مەزنان)، (گرنگییا گۆتنێن مەزنان)، (توخمێ رویدانێ)، (تێگەهـ و پێناسێن رویدانێ)، (جورێن رویدانان ل دویڤ گرنگییا ئەوان: رویدانێن لاوەکی، رویدانێن سەرەکی). پشکا دوویێ ب ناڤونیشان (رۆل و گرنگییا گۆتنێن مەزنان د پێشدابرنا رویدانێن رۆمانا "ستۆکهۆلمێ تە چ دیت بێژە" یە) کو پراکتیکرنە لسەر رۆلێ گۆتنێن مەزنان د پێشدابرنا رویدانێن – سەرەکی و لاوەکی – رۆمانا ناڤبریدا.

٢. پشکا ئێکێ تیۆری (گۆتنێن مەزنان و توخمێ رویدانێ):

٢.١. گۆتنێن مەزنان:

٢.١.١. چەمک و پێناسێن گۆتنێن مەزنان:

هەلبەت گۆتنێن مەزنان بەرهەمێ فۆلکلۆرییێ زۆر کەڤنێ باب و باپیرانە، چقەکێ گرنگە ژ دەریایا ئەدەبێ فۆلکلوری؛ ژ ئەنجامێ بوویەر و سەرپێهاتی و سەربۆرێن ژیانێ

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

سەرهەلدانێنە، گۆتارەکا کورتە، فەلسەفەیا ژیانێیە، هزرەکا جوانە، ژ بەر هندێ د ناڤا هەر گەلەکیدا هەیە و پترییا ئەوان وەك یەکن، د ناڤا جڤاکیدا ژ هەر تشتەکێ خودان باندۆرترن؛ چونکی هەر ژ دەروونێ ئەوان دەرکەڤتینە، د هەر دەمەکێ ئاخڤتنێدا و ژ بۆ بهێزکرنا ئاخڤتنا خۆ دبێژن؛ لەورا ئەم دشێین بێژین کو (گۆتنێن مەزنان بلندییا بیروباوەرێن گەلی دناڤ گەلێن دیدا نیشان ددەت) (خانکی، کۆڤان: ٢٠٠٨: ٩).

پسپۆر و شارەزا و ڤەکۆلەران ب گەلەك نێرینێن جودا جودا پێناسا گۆتنێن مەزنان کرینە، هەر ئێك ژ ئەوان ل دویڤ پسپۆری و شارەزاییا خۆ، گۆتنێن مەزنان داینە ناساندن، بۆ نموونە: ((گۆتنێن مەزنان ڕستەیەکا کورتە، ج ب شێوەیێ پەخشانکی بیت یان هەلبەستی کو خودان دستوور و بنیاتەک ڕەوشتییە و جهێ گرنگی و پویتەپێدانا پرانییا تەخوچینانە، کو ژ بەر سادەیی، ڕەهوانی و کاملبوونا دڕکەییا ئەوێ، هەمی پشتبەستنێ ل سەر دکەن.)) (سهیلی، مهدی: ١٣٨٥: ٢٢) واتە گۆتنێن مەزنان ڕستەکا کورت، سادە و ڕەهوانە کو ل سەر بنەمایەکێ ڕەوشتی ژ بۆ گەهاندن و دووپاتکرنا پەیاما تەخوچینێن جڤاکی، مفا ژێ دهێتە وەرگرتن. هەروەسا پێناسەکا دی کو داکۆکیێ ل سەر کاریگەرییا ب باندۆرا ئەوێ دکەت، دبێژیت: ((گۆتنا مەزنان، ئاخڤتنەکا کورت و سادەیە کو رۆژەکێ و سەردەمەکێ ل دویڤ ڕویدانا بوویەرەکێ، ژ بۆ دەربڕینا سەربۆر یان هزرەکا کویر، ژ زاردەڤێ ئاخڤتنکەرەکێ هاتییە بهیستن.)) (رحماندوست، مصطفی: ١٣٩٠: ٤)
دیسان (عیزەددین مستەفا ڕەسووڵ) ب ئەڤی شێوەیی پێناسەیا گۆتنێن مەزنان کرییە، ((هەموو پەندێك سەرەتایەکی هەیە، واتە، شتێك، قەوماوێك، کارەساتێك، ڕووداوێك ڕویداوە، لە ئەنجامی ئەوەدا ئەو پیاوە ژیرە ئەو قسەیەی کردووە کە بووە بە پەند و مەسەلە و بڵاوبۆتەوە و ماوەتەوە.)) (رسووڵ، عیزەددین مستەفا: ١٩٧٠: ٨) کەواتە د ئەڤێ پێناسێدا دیار دبیت کو پەند ژ ئەنجامێ بوویەرەکێ – ج یا خۆش یان یا نەخۆش بیت – ئانکو ل دویڤ کردارەکا مرۆڤی سەرهەلدایە.

هەروەسا د پێناسەکا دیتردا هاتییە کو ((پەندی پێشینیانمان وشەیەکی کورت، یان نیمچە درێژە کە بە هۆیەکەوە وترابێ و دەستنیشانکەر و ڕێنیشاندەر بێ بۆ مەبەستێکی دیارکراو، کۆمەل خاوەنییەتی و لە ژیانی کۆمەل ئەدوێ.)) (شارەزووری، عەلی مەعرووف: ١٩٨١: ٧) ئەڤێ پێناسێ ژێ ئاماژە ب ڕوخسار و ناڤەرۆکا گۆتنێن مەزنان دایە و جەختێ لسەر ئەوێ چەندێ دکەت کو گۆتنێن مەزنان، ژ ئەنجامێ سەرهاتییەکێ پەیدابوویە و وەك ڕێنیشاندەر ژ بۆ ڤەگێڕانا مەرەمەکێ دهێتە بکارهینان و ژ جڤاکی پەیدا بووینە، دەربڕینێ ژ ژین و ژیارا جڤاکی دکەن.

(تۆما بوا) د پێناسەکرنا گۆتنێن مەزناندا، ئاماژێ ب گرنگی و رۆلێ مەزنێ ئەوان دکەت و دبێژیت: (دەولەمەندییا فۆلکلۆری ل دەستپێکی ژ گۆتن و مەتەلێن مللی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

دەردکەڤیت، پاشی د ستران و چیرۆکاندا. نموونێن گۆتنێن کوردی د مشەنە د پڕ ڕامانن، ڕاستی ژی کوردان هەردەم ڤیایە گۆتنێن ئەوان دگوگراندی و ڕێکخستی و ئاوازدار بن، دەربڕینێ ژ سروشت و بزاڤێن ڕۆژانە بکەن، نەخاسمە ئەو گیاندارێن ئەو خودان دکەن، یان ژی ئەو گیاندارێن نێچیرا ئەوان دکەن.) (شێلازی، جەمیل محەمەد: ٢٠١٤: ٨٢) هەر وەکو یا خویا ژ ئەڤێ پێناسێ، ل دەستپێکێ فۆلکلۆر ب ڕێکا گۆتن و مەتەلان دەولەمەند بوویە، ژ لایەکێ دیترڤە سروشت و ژین و ژیارا مللەتێ کورد، ب ئالاڤەکێ سەرەکی گۆتنێن مەزنان دایە زانین.

ل دوماهیێ، ئەم نەشێین پشتبەستنێ ب تنێ ل سەر ئێک پیناسێ بکەین؛ چونکی هەر نڤیسەرەکێ ل دویڤ بۆچوونا خۆ ئەڤ مژارە دایە ڕوهنڤەکرن و ب شێوەیەکی سالوخدانا ڕوخسار و ناڤەڕۆکا گۆتنێن مەزنان کرییە، ژ بەر ئەڤێ چەندێ ژی ئەم دشێین بێژین، گۆتنێن مەزنان ڕستەکا کورتە و خودان واتایەکا مەزنە و ژ بەر ئەوان هونەرێن ڕەوانبێژی یێن کو تێدا هاتینە بکارهینان و ژ ئاخفتنا ڕۆژانە دهێتە جوداکرن، هەر ب ئەڤێ چەندێ، گۆتنێن مەزنان دبیتە پشکەکا مەزن و گرنگ د ناڤا ئەدەبێ فۆلکلۆرێ هەمی مللەتاندا و د هەر قۆناغ و سەردەم و جهەکێدا، مفا ژێ دهێتە وەرگرتن؛ لەورا بەردەوام زیندی دمینن و حیکمەتەکا مەزن د چارچووڤەکێ گشتیدا باس دکەت و بێی کو ڕوویێ کەسێ بەرامبەر تورە بکەت و بابەتێ ئەوی ب گۆتنێ لێکدچوێنیت، ژ بەر ئەوێ چەندێ هەر ژ کەڤندا هەتا نهو، بوویە جهێ گرنگی و پویتەپێدانا خەلکی ب گشتی و نڤیسەر و ڤەکۆلەرێن ئەدەبی ب تایبەتی و دبیتە خۆدیکا ژیان و سەربۆر و کەلتوورێ هەمی مللەتان. ب واتایەکا دیتر، پشکەکا سەرەکییە ژ ئەدەبێ فۆلکلۆری، بۆ سەردەمێ کەڤنێ باب و باپیران دزڤریت، بەرهەمێ سەربۆر و ئەزموونێن مللەتییە، تێدا ئەنجامێن تاقیکرن و مێژووا گەلێ کورد و باب و باپیران د ڕوخسارەکێ کورت و ناڤەڕۆکەکا کورتدا، دەردکەڤیت و خۆدیکەکە هەمی بیاڤێن ژیانێ تێدا ڕەنگڤەددەن، کو ڕستەکا کورتە و ژ چەند پەیڤێن سادە پێکدهێت، بەلێ واتایەکا بەرفرەهـ ل پشت هەیە.

٢.١.٢. جورێن گۆتنێن مەزنان:

ل دویڤ بۆچوونا هندەک ژ زمانڤانان، ئەم دشێین سنوورێ گۆتنێن مەزنان ب سێ جورێن سەرەکی جودا بکەین، کو ئەو ژی پێکدهێن ژ:

١. فۆرمێ دەستەپەیڤەکا ئەبستراکت وەردگرین، ژ بۆ هندێ کو دەربڕینێ ژ ڕاستییەکا گشتی بکەین.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

٢. پتـر پەیوەنـدی ب ژیانـا ڕۆژانە یـا مـرۆڤیڤە هەیە و ئامۆژگـاریکرنە و پێـدڤی ب ڕاڤەکرنەکا گەلەك کویر نابیت، بۆ نموونە بۆ خۆپاراستن ژ تشتێ ب زۆری و خۆرتی، وەکو: (دەتوانی ئەسپێك بو سەر ئاو بەریت، بەلام ناتوانیت بە زۆر ئاوی بدەیت.)

٣. پتـر ل دویـڤ کەلتـوور و تایبەتمەنـدییێن نەتەوان ژ لایەنـێ زانـا و حەکیمـانڤە هـاتینە داڕشتن، بەلێ تێکەلبوونا شارستانییەتا نەتەوەیان ڤەدگوهێزیتەڤە بۆ نەتەوەیەکێ دیتر. (سەعید، پەیمان عەبدولکەریم: ٢٠١٢: ٦٠):

٢.١.٣. تایبەتمەندییێن گۆتنێن مەزنان:

گۆتنا مەزنان ڕستەکە یان پتر، وێنەیەکێ هونەریێ بەرزە، وەکی هەر هونەرەکێ ئەدەبی تایبەتمەنـدییێن خۆ هەنە، گۆتنـا مەزنـان جیهانەکـا بەرفرەهـا مەزنە و تێـدا ئەوان سەربۆرێن ژیانا مللەتی هاتینە داڕێتن، کۆمەکا تایبەتمەندییان ب خۆڤە دگریت، ئەو ژی پێکدهێن ژ:

١. گۆتنێن مەزنان ((ڕستەیەکا کورتە، ژ چەند پەیڤەکان پێکدهێت، کو واتایەکا بەرفرەهـ ب خۆڤە دگریت.)) (ذوالفقاری، حسن: ١٣٩٨: ١٠) واتە ب کێمترین پەیڤ، زۆرترین واتایێ ب دەستڤەددەت، ئەڤە ژی دبیتە بزاڤەك ژ بۆ قورتالبوونا ژ زێدەبێژییێ.

٢. ئێك ژ تایبەتمەندییێن دی یێن گۆتنێن مەزنان ئەوە کو ((هندەك ژ ئەوان ب کێش و سەروا هاتینە گۆتن، ئەڤ کێش و سەروایە بووینە ئەگەرێ هندێ کو گۆتن نەیێن ژبیرکرن و خۆش بێن فێمکرن و بەلاڤ ببن، پتر چێژێ ب گۆتنێ ببەخشیت.)) (خانکی، کۆڤان: ٢٠٠٨: ١١) واتە ژلایێ ڕوخساریڤە گۆتنێن مەزنان هندی یا ب کێش و سەروادار بیت، دێ جورە ئاوازەکێ ب گۆتنێ بەخشیت، ئەڤ ئاوازە ژی دبیتە ڕێخۆشکەرەك ژ بۆ زوو ژبەرکرنا گۆتنێ و نەژبیرکرنا ئەوێ.

٣. گۆتنێن مەزنان پڕانیا جاران واتایا خۆ ب شێوەیەکێ ئێکسەر نادەت، بەلکو ((پڕانیا ئەوان مەجـازی نە.)) (مـازی، چیـا: ٢٠٠٦: ب ١: ١٤) ژ بەر هنـدێ (مەبەسـتێ ب شێوەیەکێ سـەرەکی نـادەت، بەلکـو پێـدڤییە ب کـویری و هـویری ل واتایـا ئەوێ بگەڕێیـن.) (ڕەسـووڵ، عیـزەددین مسـتەفا: ١٩٧٠: ٥٣) ژ بەر ئەڤێ چەندێ پێـدڤی ب شرۆڤەکرنەکا ورد و هویربین هەیە، وەکی ئەڤێ نموونێ: ((ئـاگر ژ دەهمەنا مرۆڤی، بەر دبیتە مرۆڤی.)) (جەعفەر، حەجی: ٢٠١٢: ٩)

٤. تایبەتمەندییەکا دیترا گۆتنێن مەزنان ئەوە کو ((گیانی نەمری و چاوەڕوانی لەخۆ گرتووە.)) (هەمزەیی، بەکر کانی: ٢٠١٢: ٩) یان ((وەك شتێکی زیندوو و هەمیشە لە زاوزێ دایە.)) (خالد، شێخ محەمەد: ١٩٧١: ٦) واتە هندی ژیان یا بەردەوام بیت، ئەڤ گۆتنە بەردەوام دێ د ڤەژینێدا بن و ل مەیدانێن ژیانێ ب زیندی مینن؛ چونکی ژیان

یا بەردەوامە و ڕوویدانێن ئەوێ بەردەوام دووبارە دبن، ئەڤجا ئەڤ گۆتنە جارەکا دی ب کراسەکێ نوی خۆ ل گەل کەتوارێ سەردەمیدا دگونجینن.

٥. گۆتنێن مەزنان پترییا جاران بۆ بهێزکرنا ئاخفتنێ دهێتە بکارهینان؛ چونکی گەلەك جاران ژ بۆ کو ئاخفتنکەر پتر باوەرییێ بۆ گوهداری چێکەت، گۆتنێن مەزنان بکاردهینیت و جورە هێزەکێ ددەتە ئاخفتنا خۆ. (ذوالفقاری، حسن: ١٣٩٨: ١٠)

٦. گۆتنێن مەزنان ((بە زۆری شێوەیی فێرکردن و ئامۆژگارییان پێوە دیارە)) (شارەزا، کەریم: ١٩٧٦: ٨)؛ چونکی ئەڤ گۆتنە ژ ئەنجامێ پەیوەندیکرنا مرۆڤی ل گەل ژینگەها ئەوی پەیدابووینە و هەر کارەکێ کو مرۆڤی ئەنجام دابیت، سەربۆرەك ژێ وەرگرتییە و مرۆڤی ڤیایە ئەڤێ سەربۆرێ ژ بۆ کەسێن دیتر ژی ڤەگوهێزیت، داکو ئەو ژی مفای ژێ وەربگرن. ب ئەڤێ چەندێ ژی، ڕۆلێ فێرکرن و ئامۆژگارییێ وەردگریت.

ژ بەر کو گۆتنێن مەزنان خودان چەندین تایبەتمەندینە، ژ بەر ئەڤێ چەندێ هەتا نهو هاتینە پاراستن و ب شێوەیەکێ سەرزاری، ژ بەرەبابەکێ بۆ بەرەبابەکێ دی هاتینە ڤەگوهاستن، ژ ئەوان تایبەتمەندییان ژی: (کێش، سەروا، کورتکرن، لێکچواندن، دڕکە، خوازە و... هتد) نە.

٢.١.٤. گرنگییا گۆتنێن مەزنان:

ئەگەر فۆلکلۆر ب لاندکا شارستانییەتا هەر مللەتەکێ بهێتە هەژمارتن، گۆتنێن مەزنان ژی ب گرنگترین پشکا ئەدەبێ فۆلکلۆری دهێنە ل قەلەمدان، ئەو ژی ژ بەر سەنگ و بەربەلاڤییا ئەوێ د ناڤا خەلکیدا ب شێوەیەکێ بەرفرەهتر ژ جورێن دیتر یێن ئەدەبێ فۆلکلۆرینە کو گرنگییەکا مەزن و ب باندۆر ژ بۆ جڤاکی هەیە؛ چونکی ل سەر زمانێ هەمی خەلکی دهێنە بکارهینان و مەرەم ژێ ئەوە، کو ڕاستییا بابەت و دیاردان د ناڤا خەلکیدا بەلاڤدکەت و سەربۆر و سەرهاتییێن ب سەرێ ئەوی گەلی دا هاتین، بەحس ژێ بکەت. ب ئەڤێ چەندێ ژی دبیتە خۆدیکەك کو ژین و ژیار و ڕەوشا خەلکێ ئەوی مللەتی تێدا ڕەنگڤەددەت؛ لەوڕا ئەم دشێین گرنگییا گۆتنێن مەزنان، د چەند خالەکاندا دەستنیشان بکەین، کو ئەو ژی پێکدهێن ژ:

١. گۆتنا مەزنان (ڕاستییەکێ دیار دکەت، ب ئاوایەکێ کورت و سڤك، داکو خەلك هەمی بکاربهینیت.)) (جەعفەر، حەجی: ٢٠١٢: ٢٦٣) ئانکو گۆتنا مەزنان دەربڕینێ ژ ڕاستییان دکەن و ئەوێ ڕاستییێ ب شێوەیەکێ کورت و سڤك ددەنە دیارکرن، داکو مفا ژێ

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

بهێته وەرگرتن، ب ئەڤێ چەندێ ژی، گۆتنێن مەزنان وەکی کورته چیرۆکەکێ لێدهێت.

٢. گۆتنێن مەزنان گرنگییەکا مەزن ژ هەمی لایەنێن زانینێڤە هەیە، (ئەو مفای دگەهینیته نڤیسەر و زمانزان، رەخنەگر، جۆگرافیزان، ڤەکۆلەرێ کۆمەلناسی و پەروەردەیی، ئانکو گرنگییا ئەوێ بۆ پڕانیا تەخوچینێن خەلکییە، واته کەس یێ بێ بەهر نینه ژ گۆتنێن مەزنان.) (ئەحمەد، خالیده سەدیق: ٢٠١٣: ١٩ – ٢٠) د ئەڤێ خالێدا دیار دبیت کو گۆتنێن مەزنان ژ بۆ هەمی بیاڤ و تەخوچینێن جڤاکی و ژیانێ، گرنگییا خۆ هەیە.

٣. هەر دیسان ((له ڕووی گرنگی و کەڵکیانەوە، هیچ شتێکێ تر ناتوانێت جێگەیان پڕ بکاتەوە. پەندەکان، سەوقاتیی گرانبهایی باب و باپیرەکانمانن.. بەشێکن له ئەدەب و هونەر و کەلەپوور و فەرهەنگی نەتەوایەتیمانن.. پڕن له حیکمەت و زانست و زانیاری جوراو جور.)) (هەمزەیی، بەکر کانی: ٢٠١٢: ٩) واته ژ بەر گرنگییا گۆتنێن مەزنان کو هەلگرێ زانست و زانین و حیکمەتەکا مەزنە، د ژیانا ڕۆژانه دا چ تشتەکێ دی نەشێت جهێ ئەوان بگریت.

٤. گۆتنێن مەزنان ڕەنگڤەدانا ژین و ژیارا هەر جڤاکەکێنە، ژ لایەکێڤە خۆدیکەکا زەلاله ژ بۆ شارستانییەتا مللەتی، شێوازێ هزری و فەلسەفییا ئەوی و نموونا ڕەوشتی و کۆمەلایەتییە. (ذوالفقاری، حسن: ١٣٩٨: ٩) هەر وەکی گۆتنەکا مەزنان یا ئینگلیزی دبێژیت: (گۆتنێن مەزنان دەنگێ مللەتینە، یان گۆتنێن مللەتی پەرتووکەکا مەزنه تێدا ب ساناهی ڕەوشتێن مللەتی دهێنه خواندن.) (ئەحمەد، خالیده سەدیق: ٢٠١٣: ١٩ – ٢٠)

٥. دیسان ئەم دشێین گرنگییەکا دیترا گۆتنێن مەزنان ب ئەڤێ ئاوایی خویا بکەین کو ((پەندی پێشینان له هەموو شتێك کاریگەرتره له دڵی ڕۆلەکانی کۆمەڵەی کوردەواری؛ چونکه له دەروونی خۆیانەوە هەڵقولاوە و لەسەر پەڕی دڵییان هەلکەنداوە، لەبەر ئەوە هەموو کەسێك بەلایەوە جوانه و له کاتی قسەکردندا بۆ بەهێزکردنەوەی قسەکەی ئەڵێ وەك پەندی پێشینان دەڵێ، بە شێوەیەکی گشتی پەندی پێشینان دوای ئایەتی قورئان و فەرموودەکانی پێغەمبەر (د.خ) وەك پەندی دەستوور و یاسا دەوری خۆی گێڕاوە و چارەسەرکردنی گیروگرفتەکانی خەلکەکە و ڕابەریکردنیانه بۆ ڕێزی چاکه و لادانییان له خراپه.)) ((شارەزا، کەریم: ١٩٧٦: ١٠)؛ ئانکو وەکو یاسا و دەستورا ڕۆلێ خۆ دگێڕن.

٦. گرنگییەکا دیتر ئەوە کو ((باری کۆمەلایەتی و خەباتی چینایەتی و نەتەوایەتی و پەیوەندی خێزان و خۆ و ڕەوشت و دابونەریتی کوردەواری و باری ئابووری و ڕامیاری به

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

شێوەیەکی گشتی، ل پەندا ڕەنگی داوەتەوە.)) (تەقی، جەلال: ١٩٨٤: ٨) واتە د گۆتنێن مەزنان هەمی بیاڤێن ژیانا مرۆڤی و پەیوەندییێن ئەوی ب دەوروبەرێن ئەویڤە ڕەنگڤەددەت.

٧. ل دویماهییا گرنگییێن گۆتنێن مەزنان ژی ئەم دشێین بێژین کو ((پەندی پێشینان، زمانی ڕەش و ڕووت و چەوساوە و ڕەنجکێشی گەلەکەمان و کۆمەلە ئامۆژگاریەکی وێژەی و گەنجینەیەکی هەمیشەیی و بەکەڵکە، کە وەك ئاوێنەیەکی باڵا ڕوان و پاك و بێگەرد، کە هەمیشە هەتا هەتایە ڕۆڵەکانی گەلەکەمان وێنەی ژیان و جۆر و باری مێژوویی باو باپیرانی تیا ئەبینەوە.)) (شارەزووری، عەلی مەعرووف: ١٩٨١: ٥) ئەڤە سەبارەتی گرنگییێن گۆتنێن مەزنان، وەکو جورەکێ خودان باندۆرێ فۆلکلۆری. نوکە ژی دێ بەحس ژ تەوەرێ دوویێ ژ پشکا تیۆری کەین، کو ئەو ژی توخمێ ڕویدانێیە د ناڤا ڕۆمانێدا.

٢.٢. توخمێ ڕویدانێ:

ڕویدان وەکو توخمەکێ بهێزێ ئەدەبیاتا داستانی، ڕۆل و گرنگییەکا مەزن د ناڤا هەر بەرهەمەکێ ڤەگێڕانکیدا دگێڕیت. ڕویدان د ناڤا هەمی ژانرێن ئەدەبیاتا داستانی و ب تایبەتی ژی ژانرێ ڕۆمانێدا، دبیتە ئەگەرێ گوهۆڕینێن مەزن و وەرچەرخانی د ناڤا ڕەوتا پێشڤەچوونا ڕۆمانێدا و بێی هەبوونا ڕویدانان، ژانرێ ڕۆمانێ چ سەنگ و زیندوویا خۆ نینە؛ چونکی د ناڤا ئەدەبیاتا داستانیدا (ڕویدان، ئانکو گوهۆڕین.) (مک کی، رابرت: ١٣٨٧: ٢٤) و هەر ئەڤ گوهۆڕینەیە کو چێژێ، باڵکێشی و زیندوویێ دبەخشیتە ڕۆمانێ؛ ب گۆتنەکا دی، توخمێ ڕویدانێیە کو ب دینەمۆیێ پێشڤەبرنا توخم و تەکنیکێن دیترێن ڤەگێڕانکی د ناڤا ڕۆمانێدا دهێتە ل قەلەمدان.

٢.٢.١. تێگەهـ و پێناسێن ڕویدانێ:

ڕویدان وەکو توخمەکێ خودان کاریگەری و ئاڤاکەرێ هەر بەرهەمەکێ ئەدەبی ب گشتی و ب تایبەتی ژی د ناڤا ئەدەبیاتا داستانیدا – ب هەمی ژانرێن ئەویڤە و ب تایبەتی ژی ژانرێ ڕۆمانێ – ب گەلەک ڕەنگان هاتییە پێناسەکرن کو ل ڤێرێ دێ ئاماژێ ب چەند پێناسەیەکان دەین. د پەرتووکا "فرهنگ ادبیات و نقد" دا، تێگەهێ ڕویدانێ ب دوو واتایانڤە گرێددەت، کو ئەو ژی پێکدهێن ژ: ((یەکەم: چیرۆکا سەرەکی (و ب زاراڤێ سینەمایی "ڕەوت و ڕێڕەوا چیرۆکییا") دەقێن درامایی، ڕۆمان، کورتەچیرۆک، هەلبەستەکا ڤەگێڕانکی و... هتد. دوویەم: زنجیرەیەکا بوویەرێن سەرەکی کو ب هەڤرا گرێیێ پێکدهینن.)) (کادن جی. ای: ١٣٨٦: ١٠) ڕویدان وەکو توخمەکێ هەرە سەرەکییە کو ڕۆمان ل سەر هاتییە ئاڤاکرن، د ئەڤی بواریدا ڕویدانێ ((پەیوەندییەکی بە هێزوبەتینی بە رەگەزەکانی تری رۆمانەوە هەیە و بە دایەنەمۆی دادەنرێت؛ چونکە هەر ڕووداوێك خۆدی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

شاکەس یان کەسێتییەك تێیدا بەشدارە، لە شوێنێك و کاتێکی دیاری کراو ڕوو دەدات.)) (قادر، کاروان موحسین: ٢٠٠٩: ٥٤) کەواتە ((ڕووداو بریتی یە لەو زنجیرە گۆڕانەی کە بەسەر ڕەوشتی کەسەکاندا دێت لە پێوەندی و کارلێککردنیان لەگەل ئەو شتانەی دێن دەچن.)) (محەمەدعەلی، ئارەزوو: ٢٠٠٩: ١١٨) ژ بەر ئەوێ گرنگییا ڕویدانێ د ناڤا بەرهەمێ ئەدەبیدا هەی، ب ئەڤی ئاوایی هاتییە پێناسەکرن کو ((ڕووداو ئەو توخمەیە کە پرۆسەی گێڕانەوەی لەسەر بنیات دەنرێ، لە ڕووبەڕووبوونەوەی کارەکتەرەکان لە چوارچێوەی کات و شوێنێکی دیاریکراودا، ئەم ڕووبەڕووبوونەوانەش لە ڕێی هۆ و هۆکارە و لە بەدواهاتنێکی ڕێکوپێکدا یا خۆد بە شێوەیەکی تێکشکێنراو بە بێ ڕەچاوکردنی هۆ و هۆکار دەخرێنەڕوو. بەم پێیە هەموو ڕووداوێکی (ڕۆمان) مەبەستێکی تایبەتی لە دوایە، کە ڕەنگدانەوەی بیری نووسەر دیاری دەکات.)) (مستەفا، ڕێزان عوسمان: ٢٠٠٨: ١٩) د پێناسەیەکا دیترا ڕویدانێ کو تەکەزیێ ل سەر ئێکگرتنا بەشێن بوویەران و هێلێن پێشکەڤتنا ئەوان ب شێوەیەکێ ڕێکخستی و زنجیرەیی دکەت، هاتییە (هەر ڕویدانەک ژ کۆمەکا بوویەر و پێشهاتان پێکدهێت، کو ئەگەر پارچەیەک ژ ئەڤان بوویەران بهێتە لادان، یان ژی گوهۆڕین د جهێ ئەواندا بهێتەکرن، ئەوی دەمی ئەوێ ڕویدانێ چ گرنگی و بایەخێ خۆ نامینیت.) (رشدي، رشاد: ١٩٧٥: ١٩)

٢.٢.٢. جورێن ڕویدانێ:

بێگومان هەر توخم و تەکنیکەکا ئەدەبیاتا داستانی، چەندین دابەشبوون و ڤاڤارتنێن جیاواز ژ ئالییێ پسپۆر و شارەزایێن ئەوی بیاڤی بۆ هاتینەکرن، لێ بەلێ گرنگترین و بەربەلاڤترین دابەشکرنا کو بۆ جورێن ڕویدانان د ڕۆمانێدا هاتبیتەکرن، ئەو جورەیە یێ کو پشتبەستنێ ل سەر گرنگییا ڕویدانان و تەکنیکا ئەوان یا هونەری[3] د ناڤا دەقیدا دکەت، ئەڤ دابەشکرنە ل سەر دوو جوران دهێتە پارڤەکرن، کو پێکدهێن ژ:

٢.٢.٢.١. ڕویدانا سەرەکی:

ئەو جورێن ڕویدانانە کو هەبوونا ئەوان بۆ گرێیا داستانێ پێویستن. ئەڤ ڕویدانە، هەمان خێزێن بوویەرانە کو د هزرا نڤیسەریدا ب هەڤدووڤە هاتینە گرێدان و ب هەڤڕا گرێیا داستانێ پێکهینانینە، و ئەگەر گرێیا داستانێ گرێیەکا ژهەژی و گشتگیر بیت، لادان یان گوهۆڕینا هەر ئێک ژ ئەوان، دێ ب تەواوەتی داستانێ بێ سەروبەر کەت و دی ئەوێ تێکدەت. (یونسی، ابراهیم: ١٣٨٤: ١٥٣ ـ ١٥٤) ئەڤە ئەو جورێ ڕویدانێیە یێ کو ((بنیاتی گێڕانەوەی ڕۆمانی لەسەر دادەمەزرێ، لە بەر ئەوەی ڕۆماننووس لە وردترین و شاراوەترین نهێنی نەبینراوە لە پرۆسەی گێڕانەوەکەی دەستپێدەکات، جگە لەوە ڕووداوی سەرەکی ڕەنگدانەوەی بیر و فەلسەفەی ڕۆماننووس و مەبەستێکی تایبەتی خۆی لە پشتە، کە دەیەوێت گوزارشتی لێ

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

بکات و پێشکەشمانی بکات.)) (مستەفا، ڕێزان عوسمان: ٢٠٠٨: ٥٩) ئەرکێ ڕۆماننڤیسی پێشکێشکرنا تشتێ پێشچاڤ نینە، بەلکو کارێ سەرەکی گەڕیان و دیتنا تشتێ بەرزەیە و مەبەستا ئەوی بۆ خواندەڤانی بێخیتە پێشچاڤ. ئێك ژ تایبەتمەندیێن سەرەکی یێن ڕویدانا سەرەکی ((لەوە دایە کە دەبێ ڕەنگدانەوەی بیری سەردەم بێت لە ڕووی ئەو پێشکەوتن وتەکنەلۆژیایەی کومەلگا تیایدا دەژی ، تاکو کارێکی واقیعیانە بە دەقەکە ببەخشێ.)) (مستەفا، ڕێزان عوسمان: ٢٠٠٨: ٦٠)

٢.٢.٢.٢. ڕویدانا لاوەکی:

ئەڤە ئەو جورەیە یێ کو دبیتە هاریکار بۆ گەهاندنا ڕویدانا سەرەکی ژ بۆ دوماهییا ڕۆمانێ، ئەڤ جورێ بوویەران، ڕویدانێن هاریکارن یێن کو نڤیسەر ب هاریکارییا ئەوان گرێیا داستانێ بەرفرەه دکەت: خەلەکێن ئەوێ کو هەمان ڕویدانێن سەرەکینە، ب هەڤدووڤە گرێددەت یان ب هاریکارییا ئەوان ڤالاتییان پڕ دکەت و ڕێکێ ژ بۆ ڕویدانا بوویەرێن سەرەکی خۆش دکەت، یان ژی ئەوان تەواو دکەت. ئەڤ ڕویدانە دکارن بەشەکێ گرنگ ژ گرێیا داستانێ – ڕۆمانێ پێکبینن و هاریکار بن، ژ بۆ سالوخدانا کارەکتەران و ژینگەها داستانێ. لێ هەر چاوا بیت، د گرنگییێدا ب پلا دوویێ دهێن و ب لادان و گوهورینا هەر ئێک ژ ئەوانا، چ گوهۆڕینێن سەرەکی و بنەڕەتی د ڕۆمانێدا دروست نابن. (گیوی، حسن احمدی: ١٣٧٤: ١٩٦ – ١٩٧؛ یونسی، ابراهیم: ١٣٨٤: ١٥٤) کەواتە ئەم دکارین بێژین ئەڤە ئەو جورە، یێ کو دبیتە هاریکار ژ بۆ دروستبوونا ڕویدانێن سەرەکی د ڕۆمانێدا، ئانکو ڕویدانێن لاوەکی ((ئەو ڕووداوانەن کە ڕۆماننووس پەنایان بۆ دەبات، بۆ زیاتر ڕوونکردنەوە و قوڵبوونەوە و شیکردنەوەی ڕووداوە سەرەکییەکان لە چوارچێوەی پرۆسەی گێڕانەوەی دەق، بە مەبەستی دروستکردنی پەیوەندییەکی دیالێکتیکی لەنێوان هەردوو جۆری ڕووداوی سەرەکی و لاوەکیدا، تا کو دینامیکیەتی ڕووداوەکان بە شێوەیەکی چالاك و کاریگەر و زیندوو، پێشکەش بە خوێنەران بکات.)) (مستەفا، ڕێزان عوسمان: ٢٠٠٨: ٨٤) کەواتە ڕویدانا لاوەکی ژی سەرەڕای هندێ کو د پلا کاریگەری و گرنگییا خۆ د ڕێزا ڕویدانا سەرەکیدا ناهێن، لێ ئەم دشێین بێژین کو ((گرنگی ڕووداوی لاوەکی جیا ناکرێتەوە لە جۆولانەوەی ناوەکی گورانکارییەکانی ژیان، ڕۆماننووس هەموو ئەو پەیوەندی و پەرەسەندن و بەرهەلستییا نەمان بۆ وەسف دەکات، ئەو بە وردبینێکی سینەمایی شتە بچووکەکانمان بۆ گەورە دەکات، هەر وەك چۆن دیمەنێکی دووروودرێژی ڕووداوەکانمان بۆ وەسف دەکات.)) (مستەفا، ڕێزان عوسمان: ٢٠٠٨: ٨٤) ئەڤە دەربارەیی پشکا تیۆرییا ئەڤێ ڤەکۆلینێ، نوکە ژی دێ د پشکا دوویێ یان پراکتیکییا ئەوێدا، ڕۆل و گرنگییا گۆتنێن مەزنان د پێشدابرنا ڕویدانێن ڕۆمانا "ستۆکهۆلمێ تە چ دیت بێژە" دینە سەلماندن و پراکتیکرن.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

٣. پشکا دوویێ: (ڕۆل و گرنگییا گۆتنێن مەزنان د پێشدابرنا ڕویدانێن ڕۆمانا "ستۆکهۆلمێ تە چ دیت بێژە"یە):

هەلبەت مە ب کورتی ئەڤ ڕۆمانە د پەراوێزێدا دایە ناساندن و نوکە ژی دێ ل دویڤ گریمانا ڤەکۆلینێ، د بیاڤێ پراکتیکیدا ئەوا ل بەری نها ئاماژە پێ هاتییەکرن، سەلمینین و دەینە خویانیکرن. ڕۆماننڤیسی د ئەڤێ ڕۆمانا خۆ "ستۆکهۆلمێ تە چ دیت بێژە" دا، گەلەک ب باشی و شارەزایانە مفا ژ گۆتنێن مەزنان ژ بۆ پێشدابرنا ڕویدانێن ڕۆمانا خۆ وەرگرتییە. پێدڤییە ئاماژێ ب ئەوێ چەندێ بدەین کو ناڤبری، چ گۆتنەکا مەزنان بێ مەبەست و بێهوودە د ناڤا ڕۆمانا خۆ دا نەهینایە و هەر گۆتنەک دبیتە کەرەستەکێ هاریکار ژ بۆ تێپەڕاندن، سەلماندن، گوهۆڕین و گەهاندنا پەیامەکێ د ڕەوتا پێشدابرنا توخمێ ڕویدانێ د ئەڤێ ڕۆمانێدا، کو دێ نوکە د بیاڤێ پراکتیکیدا ئەڤێ چەندێ سەلمینین و ئاشکرا کەین.

٣.١. پێشدابرنا ڕویدانەکا سەرەکی ب ڕێکا گۆتنەکا مەزنان:

هەر ل دەستپێکا ڕویدانێن ئەڤێ ڕۆمانێ ل بنگەهێ پۆلیسان دەمێ کارەکتەرێ سەرەکییێ ئەوێ (بێکەس) پشتی کو ب تومەتا کوشتنا سەرۆک وەزیرێن وەلاتێ سویدێ (وۆلف پالمە)[4] هاتییە دەستەسەرکرن و بەری لێکۆلین ل گەل دەستپێبکەن، ڕۆماننڤیسی دڤێت ژ بۆ بێگونەهی و بێ خودانییا کارەکتەرێ سەرەکییێ ڕۆمانا خۆ شیرەتێن بابێ ئەوی وەکو فلاشباک و هینانا گۆتنەکا مەزنان ئاشکرا بکەت، دەمێ دبێژیت:

((*چاوا ئایەتا قورئانێ ب بیرێ هات وەها ژی سەر پێهاتیا، کو باڤێ هەر دەم ئەو پێ شیرەت دکر ب بیرێ هات:* ***"گاڤا گا دکەڤە ئەردی، کێر لێ پڕ دبن"***[5]. *باڤێ ئەڤ سەر پێهاتی ب سەر پێهاتیەك دن ڕاڤە دکر: "هەڤالێ کەسێ بارکەتی تونە یە".*)) (باڤێ نازێ: ٢٠١٢: ١٠)

ل ڤێرێ ڕۆماننڤیسی دڤێت ڕویدانا سەرەکییا تومەتبارکرنا قەهرەمانێ ڕۆمانا خۆ، ب ڕێکا گۆتنەکا مەزنان ڕەد بکەت و بەرسڤەکا ڤەبڕ ب ڕێکا گۆتنا مەزنان یا کو دبێژیت: ***"گاڤا گا دکەڤە ئەردی، کێر لێ پڕ دبن"***، بدەتە دەست خواندەڤانی، کو ئەڤ گۆتنە ڕۆلێ پێشدابرنا ئەڤێ ڕویدانا گرنگ ل دەستپێکا ڕۆمانێ دگێڕیت.

٣.٢. پێشدابرنا ڕویدانەکا لاوەکی ب ڕێکا گۆتنا مەزنان:

هەر دیسان هەر ل دەستپێکا خێزا پێشڤەچوونا ڕویدانێن ئەڤێ ڕۆمانێ و ڕویدانەکا لاوەکی، جارەکا دی ڕۆماننڤیس گۆتنەکا دی ب ڕێکا فلاشباکێ پەند و شیرەتێن بابێ ئەوی کو ژ بنگەهێ پۆلیسان دەردکەڤیت، دئینیتە ل سەر هزر و ڕامانێن ئەوی، دەمێ (بێکەس) ل گەل خۆ دبێژیت:

Zakho Centre for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

((پشتی کوشتنا سەرۆك وەزیر و هاتنا ژ ڤەکۆلینا پۆلیسی، دەڤێ دەفینا پەندێن باڤێ، د هشێ وی دە دەربوو و ناسکر کو پێزانینا تشتان نە بەسە و یا هەری گرنگ ب کارئینانا وانە. لێ وەکو باڤێ دگۆت: ***"پشتی لێخستنێ جرِ- جرِ و راپەلکاندن بێ مفایە".*** *)) (باڤێ نازێ: ٢٠١٢: ١١)*

هەر وەکو ژ ئەڤێ نموونێ ژی خویا دبیت، ڕۆماننڤیسی ب ڕێکا ئەڤێ گۆتنێ، ڕویدانەکا لاوەکییا ڕۆمانا خۆ پێشدابرییە و دڤێت ب ئەڤێ چەندێ ڕابگەهینیت کو هەوڵ و بزاڤا ئەوی (بێکەسی) یا بێ مفایە و ئەو یێ کەڤتییە د ناڤا دەست و د بن چاڤدێریکرنا پۆلیساندا.

٣.٣. پێشدابرنا ڕویدانەکا سەرەکی ب ڕێکا گۆتنا مەزنان:

پشتی کو (بێکەس) دووبارە دهێتە ڤەخواندن ژ بۆ بنگەهێ پۆلیسان و پۆلیس وێنێ کوژەکێ سەرۆك وەزیران کو د ڕۆژنامێدا هاتییە چاپکرن نیشا ئەوی ددەن، جارەکا دی ڕۆماننڤیسی ژ بۆ پێشدابرنا ئەڤێ ڕویدانا لاوەکی، مفا ژ گۆتنەکا مەزنان وەردگریت و پەیامەکا ڤەبرِ بۆ پرسەکا گرنگ کو تێکدان و دروستکرنا ئالۆزییانە ژ ئالییێ کوردانڤە ل ئەوی وەلاتی، ب ئەڤی ڕەنگی دەربرِینێ ژێ دکەت:

((ئەو ب خوە کەتە رامانێن خوە - بەلێ ئەو مینا منە، لێ پەیڤ و روهناییا چاڤێن مرۆڤ، دەرەو، و ژ راستیێ نایێ خویا کرن؟" تەڤی کو دبێژن: ***"پێسیێ هشك ب مرۆڤ نایێ زەلقاندن"*** *ئەو ب خوە ژ خوە پشت کوول بوو. پشتکوولبوونا وی نە کو ژ شوبهەتا ب "کوژدار" رە، لێ ژ بەر ناڤێ کوردان بوو. لەورا، د سالێن داوی دە، چەند کوشتن ب دەستێن وان ل ئەورۆپا قەومیبوون.))* (باڤێ نازێ: ٢٠١٢: ١٤) هەر وەکو دبینین، مەبەست ژ هینانا ئەڤێ گۆتنا مەزنان، قورتال نەبوونە ژ کەسێن ب کێرنەهاتی و نەقەنج، کو بووینە ئەگەرێ دروستبوونا ئاریشە و ئاستەنگان بۆ ئەوی.

٣.٤. پێشدابرنا ڕویدانەکا سەرەکی یا بووری ب ڕێکا گۆتنا مەزنان:

هەلبەت د ئەڤێ ڕۆمانێدا، ڕۆماننڤیسی گەلەک مفا ژ تەکنیکا فلاشباکێ وەرگرتییە و وەکو ڕۆمانەکا مێژوویی – ژیاننامەیی، گەلەک ڕاستی یێن دیرۆکی داینە خۆیاکرن؛ ژ ئەوان ژی فەرمانا ئەرمەنییان ژ ئالییێ تورکێن عوسمانیڤە کو دایکا ئەوی (بێکەسی)، ب خۆ قورتالبوویەکا ئەوێ فەرمانێیە و دایکا ئەوی د ئاشکراکرنا زوڵم و زۆرداریا تورکان بەرامبەری ئەواندا، مفا ژ گۆتنەکا مەزنان وەردگریت و پێ مەبەست و پەیاما خۆ ژ بۆ زارۆکێ خۆ ڕوهن دکەت و ڕویدانەکا سەرەکی ب هاریکارییا ئەوێ ڤەدگێڕیت، دەمێ دبێژیت:

((وان د فەرمانا ئەرمەنییان دە باڤ و دایکا مـن کوشـتن و پاشـی ژی ئـاپێ وە کـوشـتن. زارۆکـان، ب ئـاواکـی ئـالاڤـی دپرسـین: - چـما ترکـان ئـاپێ مە کوشتن؟ - لێ لاوۆ **"نـان و خوێ یا وان ل سەر کابۆکا وانە."** ئەو بێ دین وئیمانن. چاوا بێ سـەبەب دەما فـەرمانا مە رابوو، خەلـك سـەر ژێـدکرن، و وەهـا ژی بێ سـەبەپ ئـاپێ وە و فـەقـێن وی کـوشـتن.)) (باڤێ نازێ: ٢٠١٢: ٢٨)

کەواتە ل ڤێرێ دایکا بێکەسی دڤێت ب رێکا ئەڤێ گۆتنا مەزنان بدەتە خویاکرن، کو ئەو مرۆڤێن بێ نان و خوێ و بەرژەوەندیخوازن. ب ئەڤێ چەندێ ژی گۆتنا مەزنان رۆلێ خۆ یێ گرنگ د پێشدابرنا رویدانەکا سەرەکییا ئەڤێ رۆمانێدا گێڕایە.

٣.٥. پێشدابرنا رویدانەکا لاوەکی ب رێکا گۆتنا مەزنان:

دیسان پشتی (بێکەس) ژ لێپرسینێ ژ بنگەهێ پۆلیسان دەردکەڤیت و ب ترێنێ بەرەڤ جهێ ئاکنجیبوونا خۆڤە دچیت، خەلک ب چاڤێ غەزەب و کەرب و کینێ تەماشەیی ئەوی دکەن. ئەوی دڤێت بێژیت کو ئەز بێگونەهم و مـن سـەرۆک وەزیر نەکوشتییە، لێ هەولـدانا ئەوی یـا بـێ مفـایە و گەلەک دترسـیت و ئـالۆز دبیـت. ل ڤێـرێ جارەکـا دی رۆماننڤیس بۆ گەهاندن و وێنەکرنا دیمەنێ ئەڤێ رویدانا لاوەکی، مفای ژ گۆتنا مەزنان یا **"گاڤا گا دکەڤە، کێر لی پر دبن."** وەردگریت:

((د ڤێ رەوشێ دە، بێ حەمدێ خوە، ب دەنگەکی مەلولی بانگ کر: "پۆلیس.....! ئەز پۆلیس دخوازم!" هەر دەنگی وی نەدگیها کەسی، خەلکێ ژی ب هەر هـاوی دخوەسـتن رەنگێ "کوژدار" یێ هۆڤ ببینن. بێکەس د ناڤ لەپێن خەلکێ دە، دچوو و دهات. ترسا وی ژ پۆلسی نەبوو، لێ نها هێجبوونا کەسێن ل دۆرێ، بێهن لێ دچکاندن و ترسا هەری مەزن ژ وان ددیت. هین بەرێ، باڤێ ژێرە گۆتبوو: **"گاڤا گا دکەڤە، کێر لی پر دبن..."**)) (باڤێ نازێ: ٢٠١٢: ٣١)

مەبەسـت ژ دووبـارە بکارهینانا ئەڤـێ گـۆتنێ جارەکـا دی ئەوە، کـو دەمـێ مـرۆڤێن مەزن دکەڤن، مرۆڤێن بێبەخت و ترسۆنەک دێ دەلیڤێ بـۆ شـکاندنا ئەوی ب هەنـد وەرگـرن و ئەوی ل ئەردی دەن.

٣.٦. پێشدابرنا رویدانەکا لاوەکی ب رێکا گۆتنا مەزنان:

هەروەسا ژی د نموونەیەکا دیترا رویـدانا لاوەکـی د بەردەوامییا پێشڤەچوونا رەوتا رویدانێن ئەڤێ رۆمانێدا، رۆماننڤیس پشتی شکەستن و بێ هیڤیبوونا (بێکەسی) ژ ئەوێ رەوشا نەخوازراوا کو ئەو تووشبوویێ، بیرا ئەوی ب سەرهاتییەکا بابێ ئەوی دئینیت کو کاکلکا سەرەکییا پەیامێ ئەوێ ب گۆتنەکا مەزنان یا وەربەخش ب دویماهی دهێت و ئەڤ رویدانا لاوەکی بەرەڤ پێشدا دچیت، دەما دبێژیت:

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

((***برچیبوونا گور، ژ تێریبوونا کووچك چێتره.*** *هەگەر خودێ کووچك مرۆڤه، لێ بەلێ خودێ گور خودایه و چاوا به خودێ، ژ خودێ مەزنتره.*)) (باڤێ نازێ: ٢٠١٢: ٣٦)

هەلبەت مەبەست و ئارمانج ژ ئەڤێ گۆتنێ بۆ پێشدابرنا ئەڤێ ڕویدانا لاوەکی ئەوه، کو بابێ ئەوی دبێژیتێ، وەکو مێر و زەلامان بژی و خۆ حەوجەیی بەردەستێن نەمەرد و بەرژەوەندیخوازان نەکه و بلا ویژدان و ڕوومەتا ته یا زیندی و هشیار بیت.

٣.٧. پێشدابرنا ڕویدانەکا لاوەکی ب ڕێکا گۆتنا مەزنان:

هەر د بەردەوامییا پێشڤەچوونا ڕەوتا ڕویدانێن ڕۆمانێدا، (بێکەس) وێنێن بەرگومانێن بکوژێ سەرۆک وەزیری ل وێستگەها پاسێ دبینیت و وێنێ کەسێ وەکو خۆ ژی د ناڤا ئەواندا دبینیت و د دەروونێ خۆ دا گەلەک خەمبار دبیت و خۆزییان ڕادهێلیت، کو ئەگەر وەکی ئەوی بەرگومانی نەبوایه. ل ڤێرێ جارەکا دی ڕۆماننڤیسی ژ بۆ ڕویدانا خەون و خۆزیێن ئەوی د ئەڤی بیاڤیدا مفا ژ گۆتنەکا مەزنان وەرگرتییه و ڕادگەهینیت:

((*وی دیسا میناکیا خوه تێ دە دیت، بیستکەکێ ئەو سار ما و تەنێ ئەو دەنگێ کو د ناڤێ دە دخورجلی، سەرێ خوه راکر و گۆت: "خوزی ئەز ب چاڤەکی بووما! خوەزی ئەز سەقەت و باوی بووما! خوەزی ئەز کەچك بووما و نە وەك ڤی کەسێ ها بووما" د ڤی واری دە باڤێ ژیره دگۆت:* ***"ب خوەزییا کەس ناگهە باڤێن کەزییا"***)) (باڤێ نازێ: ٢٠١٢: ٤٠)

هەر وەکو یا خویا، مفا وەرگرتن و هاتنا ئەڤێ گۆتنا مەزنان ل ڤێرێ، ب واتایا ئەوێ چەندێیه کو ڕەڤینا ژ ڕەوش و کەتواری هەیی ژ بۆ قەهرەمانێ ڕۆمانێ، تشتەکێ ئەستەمه و کەڤتییه د دیفاکتۆییێدا.

٣.٨. پێشدابرنا ڕویدانەکا لاوەکی ب ڕێکا گۆتنا مەزنان:

هەر دیسان د نموونەیەکا دیتردا کو بیرا (بێکەسی) ل شیرەتێن بابێ ئەوی دهێت و هزر د ئاخڤتنێن ئەویدا دکەت، کانێ چاوا نەگوهدارییا ئەوان بوویه ئەگەرێ دروستبوونا ئاریشه و دەردەسەرییان ژ بۆ ئەوی، جارەکا دی ب ڕێکا گۆتنەکا مەزنان، ڕۆماننڤیس ئەڤێ ڕویدانا لاوەکی ب گۆتنەکا واتادار پێشدا دبەت:

((*بێکەس مینا خوه گونەهکار ببینه، ب گازی و ب لۆم، د ناڤا خوه دە بانکر: "باڤۆ! وا باڤۆ ئەز نەبووم تشتەك، ئەز ب خوه بوومه* ***"گەیا دەڤێ خەلکێ!"***)) (باڤێ نازێ: ٢٠١٢: ٤٢)

ل ڤێرێ ئەڤێ گۆتنێ گرنگییا خۆ یا بێ بوهاکرنا کارەکتەرێ سەرەکی هەیه – ژ زاردەڤێ ئەوی ب خۆ- کو بەردەوامییا ڕەوتا پێشدابرنا ڕویدانێن لاوەکیێن ڕۆمانێیه.

٣.٩. پێشدابرنا ڕویدانا سەرەکی ب ڕێکا گۆتنا مەزنان:

ڕۆماننڤیس ڕویدانەکا سەرەکییا گرێدایی ب داب و نەریت و تیتالێن گەلێ خۆ، ب ڕێکا گۆتنەکا مەزنان پێشدا دبەت، ل ئەوی دەمێ کو (بێکەس) ل گەل کۆمیسەرێ

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

پۆلیسان دئاخڤیت و کۆمیسەر باوەرییێ ب ئاخڤتنێن ئەوی نائینیت. لەورا (بێکەس) ئەوێ پارچا دیالۆگا خۆ کو ئاماژێ ب رویدانەک و داب و نەریتەکا سەرەکییا د ناڤا گەلێ کورد دا دکەت، ب گۆتنەکا مەزنان یا واتادار پێشدا دبەت و ڤەدبریت، دەمێ دبێژیتێ:

*((ئەڤ ژ تیتالێن گەلێ مە یە، یێ کو ئەم ژ مێژڤە ل سەر دمەشیان و دمەشن. ل چیایێن مە نابە کەسێ دەخیل، چ دوژمن، چ دۆست بێ تەسلیمکرن، ئان ژی زۆرداری لێ بێ کرن. لەورا ئەو مێڤانی پاراستنا روومەتێ یە. بەلێ، راستە دڤێ مێڤان ژی دەست درێژییا نەکە. باڤێ من هین د زارۆکتیا من دە ژ من رە گۆتبوو: **"چالا کو تو ئاڤێ ژێ ڤەخوی، نابە تو کەڤران پاڤێژی وێ!"**))* (باڤێ نازێ: ٢٠١٢: ٥١ – ٥٢).

٣.١٠. پێشدابرنا رویدانەکا لاوەکی ب رێکا گۆتنا مەزنان:

د بەردەوامییا لێپرسینا کۆمیسەرێ پۆلیسان ل گەل (بێکەس)ی ل بنگەهێ پۆلیسان، (بێکەس) بەحس ژ خەلکێ وەلاتێ کۆمیسەری دکەت و ئەوێ جیاوازییا کو ئەو دناڤبەرا خەلکێ رۆژهەلاتی – د ناڤا ئەواندا ژی کوردان - دکەن، هندەک ئاخڤتنان دبێژیت کو دبنە جهێ نەڕازیبوون و تورەبوونا کۆمیسەری، لەورا ب هاریکارییا گۆتنەکا مەزنان، رەوتا پێشدابرنا ئەڤێ رویدانا لاوەکی دگوهۆریت، دەمێ دبێژیت:

*((بێکەس دیسا ب خوە حەسییا، کو گۆتنێن یێن ژێ نایێن خوەستن، دبێژە. دیسا ژی ناسکر کو جی نە جیێ ڤان پەیڤانە. ژ بەر ڤێ یەکێ، ئەو ما بێ دەنگ و د ناڤا خوە دە گۆت: "خوەزی ئەز نەرەویا بووما!" ل سەر کەوت - کەوتا زێدە ئەڤ پەیڤێن هان ب بیر هاتن: **"کووچکێ کو د رەوە، گەز ناکە"** و درەوە ژ ترسا ناڤا خوە، ل یێ ناریە ترس ژ وی یە." وی نزانیبوو، وی ئەڤ گۆتن د کتێبە کێ دە خوەند بوو یان ژ باڤێ بهیستبوو.))* (باڤێ نازێ: ٢٠١٢: ٥٧).

٣.١١. پێشدابرنا رویدانەکا لاوەکی ب رێکا گۆتنا مەزنان:

هەر دیسان د بەردەوامییا پرۆسێسا بەرڤ پێشچوونا رویدانێن لاوەکیێن لێپرسین و لێکۆلینکرنێ ل گەل (بێکەس)ی، بێکەس ب رێکا گۆتنەکا مەزنان ئاماژێ ب رویدانەکا لاوەکی ددەت، کو ئەو ژی گرێدایی ب کوردانڤەیە و ئاوارەبوونا ئەوان بۆ وەلاتێن ئەورۆپی و شکاندنا ئەوی ژ ئالییێ کۆمیسەریڤە کو کەسەکێ هیڤی ژ هەوە نەکربوون هوین بهێنە ئەورۆپا و تەنگەزاری کۆلانێن مە ببن، دبێژیت:

((ژ بەر ڤێ یەکێ ژی دبە کو بێکەس حەق دا کۆمیسار و ژ خوە پرسی: "ب راستی ژی ما کێ ب دەستێ مە گرتبوو؟ چما ئەم بوون وەك نۆکێن کو تو ل تەحتێ خینی؟ ئەم ل هەر دەرێ ل بەر دەرییان مانە، و بوونە چاڤیان...)) (باڤێ نازێ: ٢٠١٢: ٥٧ – ٥٨) ((بەرێ گۆتنە، ***"هەگەر کورمێ دارێ نە ژ دارێ بە، دار کورمێ نابە"***.)) (باڤێ نازێ: ٢٠١٢: ٥٩).

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

٣.١٢. پێشدابرنا ڕویدانەکا سەرەکی ب ڕێکا گۆتنەکا مەزنان:

دەمێ (بێکەس) پەیوەندییێ ل گەل کچەکا سوێدی یا ب ناڤ (ئێڤا) گرێددەت و پشتی چەندین شەڤبێرکان کو ئەو هەڤالێ خۆ (جۆمەرد) ل گەل ئەوان دبوورینن، ب تایبەتی (لیزا)، (ئێڤا) و (کاتیا)یێ. ڕۆمانڤیس ژ هایدارکرنا (بێکەس) ژ ئەوێ ڕویدانا سەرەکیا کو دکەڤیتە بەرسینگێ ئەوی د پرۆسێسەکا ڕویدانەکا ئیرۆتیکیدا و دڤێت کریارەکا سێکسی لگەل (ئێڤا)یێ ئەنجام بدەت، ب ڕێکا هینانا گۆتنەکا مەزنان ئەڤێ ڕویدانێ پێشڤەدبەت و ژ زاردەڤێ (لیزا)یێ دڤێت ڕێگرییێ دروست بکەت کو ئەوێ کریارێ ئەنجام نەدەت، دەمێ دبێژیت:

*((لێ دڤێ هوون های ژ خوە هەبن، **لنگێن خوە زێدە یێ خوە ناڤێژن!**))* (باڤێ نازێ: ٢٠١٢: ١١٦) *((بێکەس د ناڤ لنگان دە، ب هار بوونەك شەهوانی ستیان ل سەر پێخێلا وێ ڕاکر و خوەست ب دەڤ هەرِە مەمکان. لێ سەراسەر ژی ئەو ب واقینیا کو ب ئێڤا کەت جفلی و ب پێرگیبوونا پاناڤەك بێ گر بوو، بێکەس ما بەهتی. "ها ژ خوە هەبە ئەز دزانم تە چاڤ بەردایە ئێڤا، ئەو نەخوەشە..." - گاڤا بێکەس ب ئێڤا رە دیلان کر، لیزا خوە گیهاند بەر و ب رووسی ئەڤ گۆتن دگوهێن وی دە گۆتن. چما گەلۆ وێ ئەڤ تشت گۆت بێکەس نزانیبوو، لێ باوەری یا وی ب پەیڤا لیزا نەهات و د دلێ خوە دە گۆت: "هەیە تونەیە، ئەڤ ژ زك رەشیا ژنایە..." ژ بەر ڤێ چەندێ بێ ترس ب ئێڤا رە چوو ناڤ نڤینا. لێ بەلێ هیچ نە د بالا وی دە بوو کو وێ سینگا وێ بێ پێسیر بە.))* (باڤێ نازێ: ٢٠١٢: ١١٦)

٣.١٣. پێشدابرنا دوماهی ڕویدانا سەرەکیا ڕۆمانێ ب ڕێکا گۆتنا مەزنان:

ل دویماهی ڕویدانا سەرەکیا ئەڤێ ڕۆمانێ کو ب هاریکارییا گۆتنەکا مەزنان هاتبیتە پێشدابرن، ڕویدانا سەرەکیا بێگونەهـ دەرچوونا (بێکەسی)یە، پشتی چەندین گەڕێن درێژێن لێپرسین و لێکۆلینکرنێ ژ ئالییێ پۆلیسانڤە. دەمێ (بێکەس) ژ بنگەهێ پۆلیسان دەردکەڤیت و کۆمیسەری دڤێت کو کەسەک ل گەل ئەوی بچیت داکو بچیتە مالا خۆ، ئەو ئەوێ دەستپێشخەرییا ئەوان پەسەند ناکەت، دەمێ دبێژیت:

((نها ژی ب چیایەتی و سەرهشکیا کەسێن نەتەوا خوە، داخوازا کۆمیسار پەسەند نەکر و گۆت:

- نا کۆمیسار، ئەز دخوازم ب خوە هەرم. هەگەر یەکی دا ناڤ ئاڤێ چ ل جوگێ و چ ل نەوقێ وێ نەخەم بە ... ب خوە حەیا نها ئەز ل بەر تاڤێ و مەرزیبێ، ژ سەری حەیا بنی شل بوومە...

*باڤێ د ڤی واری دە گۆت: **"تاڤێن بهارا خوە شل مەکە، تاڤێن پاییزا خوە گیروو نەکە!"***

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

... كۆميسار، مينا كو باوەر كر ئەوێ ل سەر يا خوە دانەكەڤە، كاغەزێن بێكەس خستن دەستێ وی و جارا داوی، وان ب ئاورێن خوە ل هەڤ نەرين. بێكەس رابوو سەر خوە بێ پێژن ژ جەم پۆليس دەركەت.)) (باڤێ نازێ: ٢٠١٢: ١٤٧)

ئەڤە نموونەيێن پێدڤی ژ بۆ سەلماندنا گرنگی و رۆلێ گۆتنێن مەزنان د پێشدابرنا رويدانێن سەرەكی و لاوەكيێن رۆمانا "ستۆكهۆلمێ تە چ ديت بێژە" يا رۆماننڤيس (باڤێ نازێ).

٤. ئەنجام:

پشتی ب دويماهی هاتنا ڤەكۆلينێ، هەر وەكو ل دەستپێكا گريمانەيا ئەڤێ ڤەكۆلينێ مە ئاماژەپێكری، ئەم گەهشتينە چەند ئەنجامەكان:

١. گۆتنێن مەزنان وەكو جورەكێ گرنگ و كاريگەر د ئەدەبياتێدا فۆلكلۆريدا، شيانێن رۆل گێرانێ د بەرەڤ پێشدابرنا توخمێن رۆمانێدا هەنە، ژ ئەوان ژی توخمێ رويدانێ.

٢. (باڤێ نازێ) وەكو رۆماننڤيسەكێ شارەزا و خودان سەربورا درێژا بەرهەمداريێ، شيايە جورێ فۆلكلۆريێ گۆتنێن مەزنان وەكو چەكەكێ ب باندۆر و كاريگەر بێخيتە د خزمەتا رۆمانا خۆ دا، ژ پێخەمەت پێشدابرنا رويدانێن رۆمانا خۆ ئەوا ل ژێر ناڤێ "ستۆكهۆلمێ تە چ ديت بێژە" دا.

٣. مفا وەرگرتنا رۆماننڤيسی ژ گۆتنێن مەزنان – ل چاڤ ئەو ژمارەيا گۆتنێن مەزنان يێن بكارهاتی د ناڤا ئەڤێ رۆمانێدا – بۆ پێشدابرنا رويدانێن لاوەكی د ئاستەكێ مەزندايە.

٤. هەر ديسان مفا وەرگرتن و بكارهينانا گۆتنێن مەزنان د ئەڤێ رۆمانێدا، ژ بۆ پێشدابرنا رويدانێن سەركيێن ئەڤێ رۆمانێ، د ئاستەكێ كێمتر ژ يێن لاوەكيدايە.

٥. ب شێوەيەكێ گشتی رۆماننڤيس شيايە گۆتنێن مەزنان بێخيتە ل ژێر پرۆسێسا پێشدابرنا رويدانێن رۆمانا خۆ و گرنگيا ئەوێ د ئەوی بياڤيدا بەرجەستە بكەت.

٦. مفا وەرگرتن و بكارهينانا گۆتنێن مەزنان ژ بۆ پێشدابرنا رويدانێن ئەڤێ رۆمانێ، بەهرا پتر ژ دەستپێكا پرۆسێسا رويدانێن ئەوێ تاكو نيڤا رۆمانێيە. هندی بەرەڤ دويماهيێ دچيت، بكارهينانا گۆتنێن مەزنان كێمتر لێدهێت.

٥. لیستا ژێدەران:

٥.١. پەرتووک:

٥.١.١. ب کوردی:

١. باڤێ نازێ. ٢٠١٢، ستۆکهۆلمێ تە چ دیت بێژە. چاپخانا هاوار. دهۆک. ڕێڤەبەریا چاپ و بەلاڤکرنێ – دهۆک.

٢. تەقی، جەلال. ١٩٨٤، پەندی پێشینان و قسەی نەستەقی کوردی، هەولێر، لە چاپکراوەکانی ئەمینداریێتی گشتی رۆشنبیری لاوان.

٣. جەعفەر، حەجی. ٢٠١٢، هندەك ڤەکۆلین لدۆر فۆلکلۆرێ کوردی. چاپخانەی شهاب. هەولێر. لە بڵاوکراوەکانی یەکێتی نووسەرانی کورد/ مەڵبەندی گشتی.

٤. خالد، شیخ محمدی. ١٩٧١، پەندی پێشینان. چاپخانە کامەران. سلێمانی.

٥. خانکی، کۆڤان. ٢٠٠٨. گۆتنێن مەزنان د هۆزانێن جەگەرخوینیدا. چاپخانە ئازادی. دهۆك.

٦. ڕەسووڵ، عیزەدین مستەفا (دکتۆر). ١٩٧٠، ئەدەبێ فۆلکلۆری کوردیی. چاپخانەی دار الجاحظ، بغداد. ئەمینداری گشتی لاوان.

٧. شارەزا، کەریم. ١٩٧٦، پەندی پێشینان لە شیعری کوردیدا. چاپخانەی کوڕی زانیاری کوردی. بەغدا. لە بڵاوکراوەکانی کوڕی زانیاری کورد.

٨. شێلازی، جەمیل محەمەد. ٢٠١٤، هەلشکافتنا فۆلکلۆرێ کوردی، دهۆک. ژ وەشانێن ئەنستتۆیا کوردی/ دهۆك.

٩. مازی، چیا. ٢٠٠٦، فەرهەنگا گۆتنێن پێشیان. بەرگێ ئێکێ. چاپخانە حجی هاشم/هەولێر. دهۆک. ژ وەشانێن دەزگەهێ سپیرێز.

١٠. مستەفا، ڕێزان عوسمان. ٢٠١٠، بنیاتی جۆرەکانی ڕووداو لە ڕۆمانی کوردی باشووری کوردستاندا ١٩٨٥ ـ ١٩٩٠. هەولێر. بڵاوکراوەی ئەکادیمیایی کوردی.

١١. هەمزەیی، بەکر کانی. ٢٠١٢، پەنی پێشینان بە هۆنراوە. چاپخانەی چوارچرا. هەولێر.

٥.١.٢. ب عەرەبی:

١٢. رشدي، رشاد (دکتور). ١٩٧٥. نظرية الدراما من ارسطو الى الان. بيروت. دار العودة.

٥.١.٣. ب فارسی:

١٣. ذوالفقاری، دکتر حسن. ١٣٨٩، فرهنگ بزرگ ضرب المثل های فارسی. چاپخانەی مهارت. تهران. انتشارات معین.

١٤. رحماندوست، مصطفی. ١٣٩٠، فوت کوزەگری، جلد اول. چاپخانەی شرکت نقش رنگ خجستگان. تهران. انتشارات برهان.

١٥. سهیلی، مهدی. ١٣٨٥، ضرب المثل های معروف ایران. چاپخانەی سعدی. تهران. نشر گل آرا.

١٦. گیوی، حسن احمدی (دکتر). ١٣٧٤، از فن نگارش تا هنر نویسندگی. تهران: نشر وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

١٧. کادن، جی. ای. ١٣٨٦، فرهنگ ادبیات و نقد. ترجمەی کاظم فیروزمند، چاپ دوم، تهران: نشر شادگان.

١٨. کی، رابرت مک. ١٣٨٧، داستان (ساختار،سبك واصول فیلمنامەنوسی)، رابرت مك کی، ترجمەی محمد گذر آبادی. چاپ سوم، تهران. انتشارات هرمس.

١٩. یونسی، ابراهیم. ١٣٨٤. هنر داستان نویسی. چاپ هشتم، تهران. انتشارات نگاه.

٥.٢. نامێن ئەکادیمی:

٥.٢.١. ماستەر:

٢٠. ئەحمەد، خالیدە صدیق. ٢٠١٣، ڕەنگڤەدانا گوتنێن مەزنان د روخسار و ناڤەرۆکا هۆزانێن نالبەندیدا. ناما ماستەرێ، زانکویا دهۆك، سکۆلا ئادابێ.

٢١. سەعید، پەیمان عەبدولکەریم. ٢٠١٢، وەرگێڕانا ڕاڤەکرنێ د گۆتنێن مەزناندا (ڤەکۆلینەکا پراگماتیکییە). ناما ماستەرێ، زانکۆیا زاخۆ.

٢٢. قادر، کاران موحسین. ٢٠٠٩، سیما تازەکانی ڕۆمانی کوردی لە نێوان ساڵانی (١٩٩١ – ٢٠٠٠)، نامەی ماستەر، زانکۆی سەلاحەددین.

٢٣. محەمەدعەلی، ئارەزوو. ٢٠٠٩، تەکنیک لە ڕۆمانەکانی (عەبدوڵلا سەراج) دا، نامەی ماستەر، زانکۆی سەلاحەددین.

٥.٣. چاڤپێکەفتن:

٢٤. باڤێ نازێ (دکتۆر). ٢٠١٩/١١/٢٥، چاڤپێکەفتن. زاخۆ. زانکۆیا زاخۆ. فاکۆلتییا زانستێن مرۆڤایەتی. پشکا زمانێ کوردی. دەمژمێر: ١:٣٠.

٦. پەراوێز:

١. ناڤێ ئەوی (محەمەد عەبدولەتیف عەبدولرەحیم) یێ ناڤدار ب (باڤێ نازێ)یە، ل ساڵا (١٩٤٦ ز.) ل گوندێ (کۆچوکا) ل سەر خەتێ، ئانکو باکورێ کوردستانێ ژ دایکبوویە . ل ساڵا (١٩٥٣ ز.) ل گەل ماڵباتا خۆ هاتییە بن خەتێ، ئانکو ڕۆژئاڤایێ کوردستانێ. ل ساڵا (١٩٥٧ ز.) ماڵا ئەوان ب ئێکجاری ل بن خەتێ ئاکنجی دبن. ل دەستپێکێ ل عاموودێ ئاکنجی بوون، پاشان هاتنە ڤەگۆهاستن ژ بۆ باژێرێ (حەسەکێ) و تا ساڵا (١٩٦٧ ز.) خواندنا خۆ ل وێرێ برییە سەری. ساڵا (١٩٦٩ ز.) ژ بۆ خواندنێ چوویە ئێکەتییا سۆڤیەتێ و ل ساڵا (١٩٨٠ ز.) ل زانکۆیا موسکۆ یا حکوومی، ناما دکتۆرایێ وەرگرتییە. ساڵا (٢٠٠٣ ز.) دهێتە باشوورێ کوردستانێ و بۆ ماوەیێ نێزیکی یازدە ساڵان ل هەر دوو زانکۆیێن دهۆکێ و زاخۆ، وانەیان دبێژیت و ل ساڵا (٢٠١٤ ز.) خانەنشین دبیت و نوکە ژی ل وەلاتێ رووسیایێ دژیت و یێ بەردەوامە ل سەر خەباتا خۆ یا ئەدەبی و ڕەوشەنبیری. (باڤێ نازێ) هەتا نوکە خودان پتری ژ (٣٠) بەرهەمانە. ژ گرنگترین بەرهەمێن ئەوی ژی: ڕۆمانێن: "چیایێن ب خوینێ ئاڤدایی؛ ستۆکهۆلمێ تە چ دیتیە بێژە؛ دارا پەلوەشیایی؛ هێلینا پەپووکان؛ خەونا ب هێڤی". هەروەها کورتە ڕۆمانێن: "هەوارا نەبهیستی؛ مرینێ حەرام؛ هێسرێن گۆتنا بێ گۆتن؛ خوەشییا ب ئێش". دیسان کۆمەلە چیرۆکێن: "گۆڤەندا ل بەر مرنێ و هێسر و باران". تیۆرییا ئەدەب (ئامادەکرن)؛ دیرۆکا ئەدەبا بیانی (٥ بەرگ – ئامادەکرن)؛ فەرهەنگا تێرمێن وێژەیی (ئامادەکرن) و ڕێزمانا کوردی (ئامادەکرن.(

٢. ڕۆمانا "ستۆکهۆلمێ تە چ دیت بێژە" ب تیپێن عەرەبی ل ساڵا (٢٠١٢) د قەبارەیێ ناڤنجیێ (١٥ سم × ٢١ سم) د (١٦٠) لاپەڕاندا، ژ ئالییێ ڕێڤەبەرییا چاپ و بەلاڤکرنێ ل بازێرێ دهۆکێ هاتە چاپکرن. ئەڤ ڕۆمانە د بنەڕەتدا ڕۆمانەکا مێژوویی – ژیاننامەییە، کو تێدا گەلەک مفا ژ ژیانا کەتوارییا ڕۆماننڤیسی ب خۆ و تەکنیکا فلاشباک و مۆنۆلۆگێ هاتییە وەرگرتن. ڕۆماننڤیسی کارەکتەرێ سەرەکییێ ئەوێ ب ناڤێ (بێکەس) کو ئەو ب خۆیە و پشتی چوونا ئەوی بۆ وەلاتێ سوێدێ و تومەتبارکرنا ئەوی ب کوشتنا سەرۆک وەزیرێن ئەوی سەردەمییێ سوێدێ (وۆلف پالمە) و ب بەردەوامی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

لێكۆلینا و لێپرسینا پۆلیسان ل گەل ئەوی، ئەو پەیوەندیێن كو لگەل ژنێن سوێدی گرێددەت د شەڤبێركاندا، رویدانێن رۆمانێ بەرەڤ پێشڤە دبەت. ل دویماهییێ ژی بێكەس بێتاوان دەردچیت.

٣. هەلبەت هەر وەكو مە ئاماژەپێكری، دابەشكرن و پارڤەكرنێن جوراوجور و جیاواز ژ ئالییێ شارەزا و پسپۆرێن ئەدەبیاتا داستانی ژ بۆ توخمێ رویدانێ هاتینەكرن، لێ ئەم دشێن بێژین كو زۆربەیا هەرە زۆرا ئەڤان دابەشكرنان، جارەكا دی دچنە د بن سیهوانا ئەڤێ دابەشكرنا ل دویف گرنگی و پێكهاتا هونەرییا توخمێ رویدانێ د ناڤا دەقێ رۆمانێدا.

٤. ئۆلاف پالمە (Sven Olof Joachim Palme) ل رێكەفتی (٣٠) مەها كانوونا دوویێ یا سالا (١٩٢٧ ز.) ل باژێرێ ستۆكهۆلمێ ژدایكبوویە. سیاسەتمەدارێ بەرنیاسێ سوێدێ كو سەرۆكێ پارتا سۆسیال دیمۆكراتا سوێدێ بوو و بۆ دوو خۆلان سەرۆك وەزیرێن وەلاتێ سوێدێ بوو، كو خۆلا ئێكێ ژ سالا (١٩٦٩ ز.) هەتا (١٩٧٦ ز.) و خۆلا دوویێ ژ سالا (١٩٨٢ ز.) هەتا (١٩٨٦ ز.). ناڤبری ل رۆژا ئەینی رێكەفتی (٢٨) مەها شوباتا سالا (١٩٨٦ ز.) دهێتە تیرۆركرن.

٥. هەژییە بێژین كو ئەو گۆتنێن مەزنان یێن كو رۆماننڤیسی د رۆمانا خۆ دا مفا ژێ وەرگرتین، ژ ئالییێ روخساریڤە ڤەدگەرن بۆ باكور و رۆژئاڤایێ كوردستانێ، لەورا ژ بۆ پاراستنا رەسەنایەتییا روخسارێ ئەوان ئەم دەستكارییێ تێدا ناكەین؛ چونكی ناڤەرۆكا ئەوان هەمان ئەو ناڤەرۆك، واتا و پەیامەیە یێن كو ل دەڤەرا مە دهێنە بكارهینان.

وظيفة الامثال والحكم لاستباق الاحداث في النص الروائي - رواية "قل ماذا رايت في مدينة ستكهولم" للروائي (بافي نازي) أنموذجا –

الملخص:

يعتبر الفلكلور منبعا رصينا للادب الشفاهي لدى جميع الشعوب كما وله تاثيرا مباشرا على الادب الكتابي مدى تطوره. لدى الشعب الكردي فلكلورا ثريا من جميع جوانبه ويعتبرا الامثال والحكم قسما مهما من الادب الفلكلوري الكردي وله تاثير واضح على الادب الكتابي والكتاب الكرد استفادوا كثرا من هذه النصوص الفكلورية ولغرض تجسيد المعنى وايصال الرسالة الادبية فى اعمالهم الابداعية.

تعد الرواية من اكثر النصوص الادبية اتساعا وثراء ولغرض اثراء هذه النصوص، قام الكتاب الكرد بتجسيد النصوص الفلكلورية وخاصة الامثال والحكم داخل نصوصهم الروائية وذلك لغرض التاكيد على المعنى وتحسين تقنيات الرواية لغرض ايضاح المقاصد الخفية داخل النصوص الروائية. الروائي الكردي (بافي نازي)، استطاعة وبجداره ان يقوم بتجسيد النصوص الفلكلورية داخل نصوصه الروائيي وفي هذا المجال، استافد من العادات والتقاليد الفلكلورية لغرض اثراء نصوصه الروائية واستطاع الروائي المذكور في روايته "قل ماذا رايت في مدينة ستكهولم" ان يقوم باستباق احداث الرواية من خلال الاستفادة من الامثال والحكم الفلكلورية لغرض تجسيد المعنى، ولهذا الغرض اخترنا هذا العنوان لهذه الدراسة (وظيفة الامثال والحكم لاستباق الاحداث في النص الروائي - رواية "قل ماذا رايت في مدينة ستكهولم" - للروائي (بافي نازي) انموذجا).

الكلمات الدلالة: *الفلكلور، الامثال والحكم، رواية، رواية "قل ماذا رايت في مدينة ستكهولم"، احداث الرواية.*

The Function of Proverbs and Judgment to anticipate events in the text of the Novel - *Say about What you saw in Stockholm* by Bave Nazi as a case study”

Abstract:

Folklore is a great source of oral literature for all people, it has a direct impact on the written literature on its development. The Kurdish people have a rich folklore in all its aspects, and they consider proverbs and governance an important part of written Kurdish folklore literature. It has a clear influence on literature and Kurdish writers have benefited a lot from these folkloric texts for the purpose of embodying the meaning and delivering the literary message in their creative works.

The novel is one of the widest and rich literary texts, and for the purpose of enriching these texts, the Kurdish writers have embodied folkloric texts, especially proverbs and judgment within their novel texts, for the purpose of emphasizing the meaning and improving novel techniques for the purpose of clarifying the hidden intentions within the narrative texts. The Kurdish novelist Bave Nazi was deservedly able to embody folkloric texts within his fictional texts, and in this field he benefited from folkloric customs and traditions for the purpose of enriching his novel texts. The novel by making use of proverbs and folkloric wisdom for the purpose of embodying the meaning and for this purpose we chose this title for this study “The Function of Proverbs and Judgment to anticipate events in the text of the Novel - *Say about What you saw in Stockholm* by Bave Nazi as a case study”.

Keywords: *Folklore, Proverbs and Wisdom, Novel, a Novel Say about What you saw in Stockholm, Novels’ Events.*

بەرجەستەکرنا فولکلوری د رومانا ژانێن سیناهییێدا یا (تەحسین ناڤشکی)دا

د. شڤان جرجیس عبدالرحمن
پشکا زمانێ کوردیێ- کولیژا زمانان- زانکویا دهوك- هەرێما کوردستانێ/ عێراق

پوختە:

هەر مللەتەك ژ مللەتێن جیهانێ خودانێ فۆلکلۆرێ خۆ یێ تایبەتە و پێ دهێتە نیاسین. هندی فولکلورە رەنگڤەدانا ژیانا باب و باپیران ب هەمی لایێن وێڤە دکەت. ئانکو فولکلور وەک کەنجینەکێ یە، دناڤ ئەڤی گەنجینێدا هێزەکا ڤەشارتی یا مەزن هەیە؛ لەورا نڤیسکار بەرەڤ ئەڤێ گەنجینێ دچن، داکو سەربورا خۆ یا ئەدەبی دەولەمەند دکەن. دڤی بواریدا رومانڤیسێن کورد تارادەیەکێ باش شیاینە مفای ژ ڤێ گەنجینێ وەربگرن و رومانێن خو ل سەر ئاڤا بکەن.

ئەڤ ڤەکولینە ژ دوو پشکان پێکدهێت، پشکا ئێکێ یا تەرخانکریە ژ بو لایەنێ تیوری یێ فولکلوری و هەر ئێک ژ ڤان بابەتان(زاراڤ، پێناسە، پولینکرن، پەیوەندیا فولکلور و رومانێڤە و ل دوماهیێ ئەگەرێن وەرگرتنا فولکلوری(د رومانێدا هاتینە باسکرن. پشکا دووێ یا ڤێ ڤەکولینێ یا تایبەتە ژ بو لایەنێ پراکتیکی ئانکو چەوانییا بکارهینان و بەرجستەکرنا فولکلوری د رومانا (ژانێن سیناهیێ)دا هاتیە تەرخانکرن .

پەیڤێن سەرەکی: *فولکلور، بەرجستەکرن، بکارهینان، ناڤشکی، ژانێن سیناهیێ، رومانڤیس.*

پێشەکی:

رهـ و ریشالێن فولکلوری ژ بۆ سەردەمێن یەکجارکەڤن دزڤریت، ئەو ژی ژ بەرکو فولکلور رەنگڤەدانا ژیانا باب و باپیران د قوناغێن جودا جودا دکەت. ل سەرتانسەری جیهانێ سەرەتایا ئەدەبیاتێن جیهانی ژ فولکلوری دەستپێکرینە و ل سەر هاتیە ئاڤاکرن. هەروەسا د قوناغێن جودا جودا ئەدەبیاتان مفا ژ فولکلوری وەگرتیە؛ رومانێ وەکو جورەکی نوی یێ ئەدەبی گەلەك مفا ژ فولکلوری وەگرتیە؛ هەر ژ بەر ڤێ یەکێ ژی دشێن بێژین کو رومان یا بێ بەهر نەبوویە ژ وەرگرتنا کەرەستێن فولکلوری. مللەتێ کورد خودان گەنجینەکا دەولەمەندا فولکلورییە و ئەڤ گەنجینە بوویە ژێدەرەك کو رومانڤیسێن

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

کورد مفای ژ وەربگرن، هەر ئەڤە بوویە ئەگەر کو هزر د ئەنجامدانا ڤێ ڤەکولینێدا بهێتە کرن و ئەڤ ڤەکولینە لژێر ناڤونیشانێ (بەرجەستەکرنا فولکلوریە د رومانا (ژانێن سیناهیێ) یا نڤیسەر(تحسین ناڤشکی). ڤەکولەری دڤێ ڤەکولین هەولدایە ئەڤێ پرسێ ئاراستە بکەت؛ ئەرێ تا چ رادە رومانڤیسی شیایە بابەتێ فولکلوری د رومانا خۆدا بەرجەستە بکەت. ئەڤ ڤەکولینە ژ ئەڤان سەرەبابەتان پێکدهێت، تێگەه و پێناسێن فولکلوری، پولینکرنا فولکلوری، رومان و فولکلور، هوکارێن وەرگرتنا فولکلوری د ناڤ رومانێدا، ل دوماهیێ هەولا دیارکرنا ئەوێ چەندێ هاتیە دان، ئەرێ تا چ رادە رومانڤیسی فولکلور د ناڤ رومانا خۆدا بەرجەستەکریە. پاشی چەند ئەنجامەك هاتینە دەستنیشانکرن و ل دوماهیێ لیستا پەراوێز ل گەل پوختەیا عەرەبی و ئینگلیزی ب دوماهی هاتیە .

پشکا ئێکێ: فولکلور تێگەهـ و پێناسە ، پولینکرن ، فولکلور و رومان و هوکارێن وەرگرتنا فولکلوری د رومانێدا:

١- زاراڤ و پێناسێن فولکلوری:

ژلایێ زاراڤی فولکلور د ناڤ هەر مللەتەکیدا ب شێوازەکێ دهێتە بکارئینان، بۆ نموونە د زمانێ ئینگلیزیدا (folklore) بکاردهێت[الدمرداش، ندیه عبدالحمید و ابراهیم، علا توفیق ،٢٠٠٧، ص١٤]. د زمانێ ئەلمانیدا پەیڤا (فولکسکندە -Volkskndа)بکاردهیت و ئەوژی ب واتا رەوشەنبیریا گەلێن جێرمانی بکاردهێت[مرسی، أحمد علی ، ٢٠٠٩، ص٦٢]. ل دەستپێکێ د زمانێ فەرەنسیدا پەیڤا (پوپیولەر- POPULAIRE) دهێتە بکارهینان واتە گەلێری بکاردهات[یونس، عبدالحمید ، ٢٠٠٩، ص٤٠٧]. د زمانێ عەرەبیدا چەندیین زاراڤ بکاردهێن، وەك فولکلور، التراپ الشعبی، الماپورات الشعبیه، الفنون الشعبیه[مرسی أحمد علی ، ٢٠٠١، ص٦٣]. د زمانی کوریدا پەیڤا فولکلور بکاردهێت. پەیڤا فولکلور پەیڤەکا لێکدرییە ژ (فولك) واتا خەلك و (لور) ب واتا زانین یان حیکمەت دهێت[محبك، أحمد زیاد ، ٢٠٠٤، ص١٦].

هەژی گوتنییە ئێکەم کەس پەیڤا فولکلور بکارهینا بیت شینوار ناسێ ئینگلیزی بوو بناڤێ (ولیم جون تومس) ڤی شینوارناسی گوتارەك ژبۆ گوڤارا (زە- ئیپینیوم) هنارت و تێدا داخاز کر کو ل جهێ پەیڤا کەرەستێن گەلیری یێن کەڤن ئەو پەیڤا فولکلور بکاربینن، لێ نە ب ناڤێ خو یێ درست، بەلکو بناڤەکێ خواستی ئەو ژی بناڤێ(ئەمبروز مرتون) بوو[العنتیل، فوزی،١٩٦٥،ص١٥].

دەربارەی پێناسا فولکلوری بیروبوچوونێن جیاواز ل سەر هەنە، هەر فەکولەرەکی ل دویف بوچوونا خۆ پێناسەکریە. نڤیسەرێ ئینگلیزی (ئەرشەرتایلور) یێ تایبەتمەند د بیاڤێ فولکلوریدا؛ ب ڤی شێوەی پێناسا فولکلوری دکەت و دبێژیت: ((ئەو کەرەستەنە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

ئەوێن ژ بەرەبابەکی بۆ بارەباکەکێ دیتر هاتینە ڤەگوهازتن و ئەڤ ڤەگوهازتنە چ ب رێیا رێورەسم و بیرو باوەران بیت یانژی برێیا پەیڤا گوتی بیت))[مرسی، أحمد علی ، ۲۰۰۱، ص٥٠]. دپەرتوکا (معجم الفلکلور)دا ب ڤی شێوەیێ فولکلور دایە ناساندن ((بەشەکە ژ زانستێن مروڤایەتی، ئەڤ بەشە بەرپرسە ژ کومکرن و پولینکرن و خواندنا کەرەستێن فولکلوری، ب میتودەکا زانستی، هەروەسان ژین و ژیارا گەلان د سەردەمێن کەڤندا راڤەدکەت))[یونس، عبدالحمید ، ۲۰۰۹، ص٤٠۷]. نڤیسەرێ کورد (عیزەددین مستەفا رەسول) ب ڤی رەنگی پێناسا فولکلوری دکەت و دەمێ دبێژیت: ((فۆلکلۆر کەرەسەیەکی فراوان و دەولەمەندە بۆ لێکۆلینەوەی ژیان و زمان و مێژوو هەمو میللەتێك))[رەسول، عیزەئەددین مستەفا، ۲۰۱۰، ل١٢].

٢- پولینکرنا فولکلوری:

سەبارەت پولینکرن و ڤاڤارتنا فولکلوری کارەکی ب ساناهیی نینە، چونکە بابەتێ فولکلوری بابەتەکێ یەکجار بەرفرەهە، ڤەکولەرا د بیاڤێن جورا و جوردا ڤەکولین ل سەر کرینە و هەر ڤەکولەرەکی ل دویف بسپوریا خۆ فولکلور دابەشکریە، بۆ نموونە بیاڤێن وەکو ئەنتروپولوجی، زمان، مێژوو، دەروونناسی، ئەدەبی...هتد[عبدالرحمن، شڤان جرجیس ،۲۰۱۲، ل٥]؛ د ئەڤی بوارییدا (تومسون) دبێژیت:((گەلەکا یا ب زەحمەتە بشێین جورێن فولکلوری ژێك جودا بکەین، سەرەرایی وێ چەندێ ژێ زانستێ فولکلوری زێدەترە ژ سەدەیەکی))[مرسی، أحمد علی ، ۲۰۰۱، ص٤٩]. ئێك ژ دابەشکرنێن هەرە پەسەندە دەڤ پرانیا پسپورێن فولکلوری ئەو دابەشکرنە بوو یا کو ل کونگرێ (ئەرنیهام) ل سالا (١٩٥٥) بوو؛ د ئەڤی کونگرەیدا فولکلور ب گشتی دابەشی چوار بەشان کریە،((ئێك ئەدەبێ گەلێری، دوو دابونەریت، سێ بیروباوەرێن گەلێری، چار یاری و رەوشەنبیریا مادی)) [الدمرداش، ندیە عبدالحمید و ابراهیم، علا توفیق، ۲۰۰۷، ص١٣].

٣- پەیوەندیا فولکلور و رومانیڤە:

یا روهن و ئاشکرایە هیچ جورەکێ ئەدەبی نینە ژ خورایی پەیدابیت، ئەگەر بەری وی کەرەستەك نەبیت کو مفا ژێ وەرگریت و ل سەر نەهاتبیتە ئاڤاکرن. پتریا میللەتێن ل سەر روویێ ڤی عەردی خودان گەنجینەکا فولکلوری یا دەولەمەندن؛ ئەو فۆلکلۆر بوویە هیڤێنی ئەدەبیاتێن نڤیسی یێن زوربەیا میللەتان[رەشید، سابیر، ۲۰۰۲، ل ١٢٦]. واتە پەیوەندیا دناڤبەرا فولکلوری و ئەدەبیاتاندا پەیوەندیەکا نوی نینە، ((بەلکو ل دەڤ هەر میللەتەکی قوناغەکا دیارکریدا دابوویە)) [عبدالرحمن، شڤان جرجیس ،۲۰۱۲، ل٣٩]. واتە ئەو میللەتێن د بیاڤێ فولکلوریدا د دەولەمەند ((ئەو نەتەوانەی لە سامانی نەتەوەییدا دەولەمەند ئەوا زیاتر لە گەل کەلەپوردا ئاوێزانی یەکتر بووینە و سودیان لێ بینیوە و مەزراندوویانە، لە هەمان

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

کاتیشدا ئاگایان له پێشکەوتن و نویکاری و تەکنیکی نوی بوونە))[ڕەشید ،سابیر، ٢٠٠٣، ل١٢٦]. مەرەم ژ بەرجەستەکرنا فولکلوری د ناڤ ئەدەبیاتاندا ب گشتی و رومانێ ب تایبەتی، داکو ئەو بەرهەم پتر یێ دەولەمەندبیت؛ ((نەمری و زیندوویی بمێنێتەوە هەولی پاراستنی گەنجینەی کەلەپووری دابیت))[حەسەن، ئیراهیم، ٢٠١٢، ل٤٩]. بەلێ پێدڤیە وەگرتن یان ژی بەرجەستەکرنا فولکلوری ژلایێ نفیسەرانڤە ((بزیرەکی و وەستایانە مامەلە لە گەل دا بکات بەشێوازێکی ئەوتۆ کە بە هیچ شێوەیەك دژایەتی نوێخوازی نەکرێت، بۆ ئەوەی بەرهەمێکی ئەدەبی جوان وشیاومان پێشکەش بکات بەمەرجێك کە کار نەکاتە سەر شێواندنی دەقەکان لە هەمان کاتیشدا بەشێوەیەکی سەرەکی هەولی پاراستنی گەنجینەکە بدات))[سالح، مهدی، ٢٠٠٦، ل٥٦.). هندەك جاران رومانڤیس د بیاڤێ نڤیسینێن خۆدا پشت بەستنێ ل سەر فولکلوری دکەت، ئەڤ چەندە دبیتە ئەگەرێ وێ یەکێ کو خواندەڤان هەست ب ژین و ژیار و بیروباوەرێن باب و باپیران بکەت، د هەمان دەمدا ڤەگوهازتنا وینێ باب و باپیران ژبۆ سەردەمێ نوی ب مەرەما وێ چەندێیە کو ئێش و ئازارێن کەڤن و نوی پێ چارە بکەن[حمادی ، صبری مسلم،١٩٨٠، ص٢٨]. پەیرەوکرنا فولکلوری د ناڤ رومانێدا وێ واتاییێ ناگەهینیت کو فولکلور دێ بیتە ئەگەرێ بهێزکرنا وێ رومانێ، بەلکو ب مەرەم ئەوە((نفیسەر بشێت باشترین شێواز دەربرینێ بدەتە سەربورا خۆ یا ئەدەبی))[شاهین، محمد، ١٩٩١، ص٨٥.]. بەرجەستەکرنا فولکلوری دناڤ رومانێدا بۆ((دوماهییا سەدێ نوزدێ دزڤریت، چونکە دوی سەردەمیدا ئەوروپا گەهشتە قوناغەکا هزری و ئەدەبی یا پێشکەفتی، ل وی سەردەمی نفیسکار ڤەگەریانە سەروکانێن فولکلوری))[عبدالرحمن، شڤان جرجیس، ٢٠١٢، ل٤٢]. واتە نفیسکار برێیا فولکلور د شییان دەربرینێ ژ سەربورێن خۆ یێن سەردەمیانە بکەن[عبدالرحمن، شڤان جرجیس ٢٠١٢، ل٤٢]. پەیوندیا د ناڤبەرا رومان و فولکلوریدا ژبۆ دوماهییا سەدێ هەژدێ و دەستپێکا سەدێ نوزدێ دزڤریت، هەروەکو نفیسەرێ روسی (سوکولوف) خویادکەت کو نفیسەرێن مەزنێن روسی گەلەك ب فولکلوری کاریگەربوون؛ شیان مفایەکی مەزن ژبۆ داهێنانێن خۆ یێن ئەدەبی ژێ وەربگرن؛ ل پێشیا هەمییان شەدرن تولستوی، گورگی، کورولنکو..هتد سوکولوف، ١٩٧١، ص٣٣]. ل سەدێ نوزدێ ل روژئاڤا ئەوروپا ب تایبەتی ل بەریتانیا رومانڤیس هەبوون شیان مفا ژ فولکلوری وەربگرن و د ناڤ رومانێن خۆدا بەرجەستە بکەن، ئێك ژ ئەوان نفیسەران (چارلێز دیکنز) بوو، ((لە نووسینەکاندا زوربەی داب و نەریتی کۆمەلگای لەندەنی ئەوسای خستە روو هەروەها پەردەی لە چەند لایەنیکی ژیانی هەندێ توێژ و چینەکان ئەوسا هەلدایە.. بە گوێرەی بیرکردنەوە و هزری ئەو سەردەمە.. نوسیوەتەوە))[سالح، مهدی، ٢٠٠٦، ل٣١). هەژی گوتنێ یە ئێکەم نفیسەرێ ئینگلیزی مفا ژ فولکلوری وەرگربیت (ولیەم شکسپیر)ە، بەلێ د بیاڤێ شانویێدا بوو[الرفاعي، حصة سید،

٢٠٠٥، ص ٦٥]. د ناڤ ئەدەبیاتێن عەرەبیدا گەلەك ژ رومانڤیسێن عەرەب دانپێدانێ ب وێ چەندێ دکەن، کو رومانا عەرەب لسەر بنەمایێ فولکلوری هاتیە ئاڤاکرن، بناڤ و دەنگترین رومانڤیسێن عەرەب (گە حسین - احلام شهرزاد)، (نجیب محفوظ - اولا حارتنا)، (فرید ابو حدید - الوعاو المعمری ...هتد[سلام، سعید، ٢٠١٠، ص ٣٥]. رومانا کوردی مینا رومانا بیانی مفا ژ فولکلوری کریە، هەروەکو رومانڤیسێ کورد (عەبدولا سوراج) دبێژیت: ((رەھ و ریشالێن رومانا کوردی دگەهنە سەر ئەفسانە و حیکایەت و داستانێن فولکلوری))[باشا، عبدالرحمن،٢٠٠١، ص٤٣]. واتە مللەتێ کورد خودان فولکلورەکێ ئێکجار دەولەمەندە و رومانڤیسێن کورد شیاینە مفایی ژێ وەربگرن .

٤- ئەگەرێن بەرجەستەکرنا فولکلوری د ناڤ رومانێدا:

بەرجەستەکرنا فولکلوری د ناڤ رومانێدا ژ ڤالاتیەکێ نەهاتیە، بەلکو ئەگەرێن خۆ هەنە ئەو ژی ئەڤێن لخوارێنە:

٤-١- ئەرگەرێن هونەری:

گرنگیدانا رومانڤیسان ب فولکلوری د ناڤ بەرهەمێن خۆدا ((دوو رەهەندێن هەین، رەهەندێ ئێکێ ئەوە نڤیسەر هەست ب وێ یەکێ دکەت کو د فولکلوریدا هێزەکا ڤەشارتی یا مەزن هەیە، نڤیسەر د شیت واتا دەربرینا خۆ پێ دەولەمەند بکەت، ژبەرکو فولکلور ل گەل هزر و گیانێ وێژدانا گەلیڤەیە.. رەهەندێ دووێ ئەوە هەڤسەنگیەکێ دناڤبەرا دەربرینا خو، یا دەوروبەر دروست بکەت و ب ڤی رەنگی جورەکێ بابەتیانە ب سەر خو بەخشیت))[زایدي، علي عشر،١٩٩٧، ص١٦]. هەروەسا رومانڤیس ب رێیا فولکلوری دێ شێت ((بەخشینی بەهایەکی ئیستاتیکی بەرزئاستیکی ناوازەی هونەری بە بەرهەمەکەی و دەرخستینی توانا ئەفراندنەکانی پەنا بو دەبات))[عومەر، ئاسو، ٢٠٠٩، ل١٦٨] .د بیاڤێ کەلتوری و جڤاکیدا دگەهینتە بەرەبابێن نوی یان مللەتێن بیانی.

٤-٢- ئەگەرین نیشتمانی:

هەبوونا ڤی فاکتەری ژ بۆ وێ یەکێ دزڤریت، دەمێ مللەتەك بهێتە داگیرکرن و ئەو مللەت هەست ب وێ چەندێ بکەت، کو مللەتێ داگیرکەر ئارەزوویا ژ ناڤبرنا هەر تشتەکێ نەتەوەی دکەت، د ئەڤی بیاڤیدا نڤیسەر وەکو تاکەکی د ناڤ جڤاکی هەست بڤێ کریارێ دکەن، کو ئەو خۆ ل فولکلور و سامانێ خۆ یێ نەتەوەی بکەنە خودان و دناڤ بەرهەمێن خودا پەیرەو بکەن، ب مەرەما پاراستنا وێ ژ ناڤچوونێ[الخضور، صادق عیسی، ٢٠٠٧، ص٢٦].

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

٤-٣- ئەگەرێ سیاسی و جڤاکی:

بارودوخێ سیاسی و جڤاکی دبیتە ئەگەرێ وێ یەکێ کو نڤیسەر بەرەڤ سەروکانیێن فولکلوری بچن، چونکە گەلەك جاران نڤیسەر حەز دکەن، رەخنێ ل وی کەتواری بگرن ئەوێ تێدا دژین؛ بەلێ نەشێن برەنگەکێ راستەوخو رەخنێ لێ بکەن، لەورا دێ بەرەڤ بەرجەستەکرنا فولکلوری دچن[دباخ، سعیدة، ٢٠١٤، ض١٦]. ب ڤێ چەندێ فولکلوری دبیتە ((تاکە ئامرازێ دویرئێخستنا نڤیسەری ژ هەر گڤاشتنەکێ؛ ئەڤجا چ دویرئێخستنا وی ژ دابونەریتێن جڤاکی یان سیاسی بیت))[هذلي، العجلة، ٢٠٠٩، ص٤].ب رێیا فولکلوری رومانڤیس دشێت دەربرینێ ژ بیر و بوچوونێت خۆ بکەت، پەیاما خۆ بگەهینتە جڤاکی[علي، رجاء، ٢٠٠٩، ص٦٨]. سەرەرایی دویرئێخستانا نڤیسەری ژ گڤاشتنێن سیاسی و جڤاکی، فولکلور ((جوانیەکێ ددەتە بەرهەمێ ئەدەبی و دبیتە پەرژان ژبۆ بیر و بوچونێت نڤیسەری بخۆ ژی))[الخضور، صادق عیسی، ٢٠٠٧، ص٢٣] .واتە ئەڤە ژی دبیتە بەلگەیەك ل سەر نەشیانا زمانی بۆ دەربرینا راستەوخو دەربارەی مەبەست و ئارمانجا نڤیسەری.

٤-٤- ئەگەرێ روشەنبیری:

مەبەست ژ ئەگەرێ رەوشەنبیری ئەوە، ئاگەهداربوونا نڤیسەرییە ل سەر ئەدەبیاتێن جیهانی، یا فەرە بزانیت ئەدەبیات ب گشتی و رومان ب تایبەتی لسەر ئاستێ جیهانێ گەهشتیە چ ئاستێ پێشکەفتنێ، بۆ نموونە سەرکێشێ رێبازا ریالیزما جادوویی رومانڤیسێ کولومبی (گابرییل گارسیا مارکێز)، ئاگەهداری بەرهەمێن (کافکای و جێمس جویز وکامی)؛ هەروەسا ئەفسانە و چیروکێن روژهەلاتی ژ ئەنجامێ ئەڤێ ئاگەهداربوونێ کاریگەربوو ب ئەڤان هەمی رەوشەنبیریا، ئەڤجا شیا رێبازەکا نوی د سەدێ بیستێدا بناڤێ ریالیزما جادوویی د ناڤ رومانێن خۆدا پەیرەوبکەت[خ.م بینیالیسی، داریو بیانوبیا، ١٩٩١، ص٣١٧]. د ئەڤی بیاڤیدا دەمێ رومانڤیسێن جیهانی ل سەر بەرهەمێن نڤیسەرێ کولومبی ئاگەهداربووین ئەوان هزر ل وێ چەندێ کر، پێدڤیە ڤەگەرن ژبۆ ناڤ جیهانا فولکلوریدا و دناڤ رومانا خۆدا بەرجەستەبکەن))[وتار، محمد ریاض، ٢٠٠٢، ص١]. ئەڤ ئاگەهداربوونە ب دوو رێکان دهێتە زانین، ئێك زانینا زمانەکێ بیانییە و یا دووێ ب رێیا وەرگێرانێیە.

٤-٥- ئەگەرێ دەروونی:

ئەڤ ئەگەرە یێ گرێدایە ب سەربورا هەر مروڤەکیڤە، چونکە د ئەڤی سەردەمیدا ژیان گەلەکا بزحمەت و ئالوزە، ئەڤێ رەوشێ کارتێکرن ل سەر هەمی تاکێن جڤاکی کریە، نڤیسکار ژ ئەڤێ کارتێکرنێ د بێ بەهرنەبوون، لەورا بەرەڤ جیهانا فولکلوری چوون [الخضور، صادق عیسی، ٢٠٠٧، ص٢٧]. ب دیتنا نڤیسەران ب رێیا فولکلوری ((دێ شێن دەروونێ خۆ پێ ئارام کەن))[هذلي، العجلة، ٢٠٠٩، ص٢٨].. ئانکو

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

ڤەگەریانا نڤیسەران ژبۆ جیهانا فولکلوری دشێن خۆ ژ نەخوشیێن ژیانێ دویرکەن، د ئەڤی بواریدا هوزانڤانێ عەرەب (بدر شاکر السیاب) دبێژیت:((مە ئەڤرو پتر ژ دوهی پێدڤیاتی یا ب جیهانا فولکوری هەیە، چونکە د ئەڤی دەمیدا پتر رێزێ ددەنە مادی ژ گیانی، د ئەڤی بواریدا نڤیسکار چ بکەن؟ ڤەگەریان ژبۆ سەروکانین ئەفسانێ..نە ب مەرەما وێ یەکێ کو پارچەکەن ژ ئەڤێ جیهانێ، بەلکو دێ شێت جیهانەکا دیتر پێ ئاڤا کەت، داکو بەرامبەر لوژیکا زێر و ئاسنی راوەستیت))[الكبيسي، طراد، ١٩٧٨، ص٤٠]. واتە فولکلور دبیتە باشترین دەرگەه، کو نڤیسکار برێیا فولکلوری گەلەك نەخوشیێن ژیانێ دەربریت.

پشکا دووێ: بەرجەستەکرنا فولکلوری د رومانا ژانێن سیناهیێدا:

٢-١- داب و نەریت:

داب و نەریت ئەو کار و رەفتارنەێن جڤاکەك بەردەوام ب کوم ئەنجام ددەت. هەروەسا داب و نەریت دیاردەیەکە کو ژ دیاردێن جڤاکێ، ئەڤان داب و نەریتان د ناڤ کومەلگەهێن کەڤندا گەلەك کار و ئەرك ئەنجام د دان. واتە دابو نەریت ئەو جورە ((هەلسوکەفتن ژلایێ تاکە کەسێنجڤا؛یڤە دهێنە پەیروکرن، ژ نڤشەکێ بو نڤشەکێ دی هاتینە ڤەگوهاستن مەرج نینە هەمی دابونەریت د باشبن هەنە ل گەل لوجیکێ و ژێرێ مروڤی ناگونجن هەروەسان دابونەرتی هەنە گەلەک جوانن، ل گەل پێشکەڤتنا سەردەمی د گونجن)[نوری، هێرش طاهر، ٢٠٢١، ل٢١١]. بێگومان کورد جڤاکەکێ کوردەواری یە و خودان چەندین داب ونەریتە و ئەڤ دابونەریتە تایبەتن ب کەلتورێ ویڤە . داب و نەریتان د مێشکێ مروڤێ کوردا هاتینە پاراستن؛ چونکە ب ناڤونیشانێ رەسەنایەتی و هێزا وییە؛ هەر ژبەر ڤێ چەندێ رومانڤیسی بەشەکن ژ ڤی جڤاکی دێ د مێشکێ واند هێنە پاراستن و دێ ناڤ بەرهەرمێن واند رەنگڤەدەن.(تحسین ناڤشکی) د رومانا (ژانێن سیناهیێدا) ل دویف پێتدڤیاییا بویەران دابو نەریت بەرجەستە کرینە ئانکو ئاماژە ب دوو ژ داب و نەریتێن جڤاکێ کوردەواری کریە، یێ ئێکێ داب و نەریتەکێ گەلەك جوانێ کوردەواری دهێتە ل قەلەمدان، ئەوە دەمێ نەخوشییەك بۆ خێزانەکێ دروست دبیت؛ هەمی کار و کارێن وێ خێزانێ دهێنە راوەستاندن، هەمی دوست و مروڤێن وان ب هەڤرا هاریکارییا وێ خێزانێ دکەن، هەروەکو د رومانێدا هاتی ((**خودێ ئێشەللا سەبرو تەحەمولی بدەت تە و بارێ مسیبەتێ سڤك کەت.. هێشتا مەلای سەرێ خۆ بادا دەمێ سەلیمی ئاخفتن کریە یا خۆ: برایێ سادق برنجێ تە ژی برادەرا چاندا.. دەڤێ وی وەك کەوەك ب پەرڤە نەچوو تێدا و گوت: براستا؟ کێ چاند؟.. سەلیمی نەگوتێ ئەز نەچوومە دەڤ کەریم ئاغای و من گوتێ هاریکاریا ڤی مروڤی بکەن.. وەرازا بلا پێکڤە برنجی ویژی بچینن .. ژ ئاغای بگرە هەتا بگەهیتە لاوازترین وەراز پشکداری د چاندنێ دا کر**))[ناڤشکی، تحسین، ٢٠٠٥ ، ل ٣٣٨].

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەکولینێن کوردی

ئاماژەدانا رومواننفیسی ب ڤی داب و نەریتێ جوان کو د ئەڤی سەردەمیدا ئەڤ داب نەریتە بەرەف لاوازیێ چوویە، روماننفیسی ڤیایە ئەڤی داب و نەریتێ گەلەك جوانێ کەڤنێ جڤاکێ کوردەواری دناڤ رومانا خۆدا بەرجەستە بکەت، ب هەبوونا ئەڤان جورە داب و نەریتان، پەیوەندییێن جڤاکی بهێز دکەڤن. واتە رومواننفیسی ئەڤ داب و نەریتە ب شێوازەکێ هونەری گەلەکێ جوان د خزمەتا رویدانێن رومانا خۆدا بکارهینایە. هەروەسا روماننفیسی ئاماژە ب داب و نەریتەکێ نەجوان یێ جڤاکێ کوردەواری کریە، ئەو ژی کوشتنا ژنێ یە، ئانکو ڤیایە ئەڤی داب و نەریتی دیار بکەت د رامانێدا دیار بکەت هەر وەکی د ڤێ بارچێدا((**پسمامی خو ل لەوەندیێن وێدا سور و سپییێن ب زریچوك دا و پشت و پشت د هێسترێدا هینا خوار. ڤیژینا کڤریشکەکێ ژێ هینا.. تەرزێ دو حەفتیاران هار خو تێوەرکر کەلەشی.. مامزەکا بوویە نێچیرا کێلبێن درندان.. هند دیت هەرئێك لنگەکێ وی راکێشا هەتا بریە بەر قورمێ دارت گری گری..کنڤێ تەحینی .. و هشك بدارێڤە کر.. پشتی چولی خەنجەرا چیکێن خوونێ ژێدکەڤن درێژکرە نکڤە و گوتە: زووکا توژی لێبدە دا تمام بیت.. نە ب دلەکی ب هزاران سێ خەنجەر داوەشاندنە سنگ و بەرێن وێ و خونێرا ماین.. شامو بەر هندێ ناکەڤیت مروڤ جڤتەکێ لێبدەت..دا ئەز دلێ خو لڤی قەحبێ هینکەم ..دەنگێ جفتێ چاڤێن وان زلکرن..ئەها ژنو بێهنا من هات..))** [ناڤشکی، تحسین، ٢٠٠٥ ، ل١١٧-١١٨].ئاماژەدانا نفیسەری ب ڤی داب و نەریتێ نەجوان و بەربەلاڤ د ناڤ جڤاکێ کوردەواریدا، ئەو ژی کوشتنا ژنێیە ژ بێ گونەهی، هەتا د پەرتوکێن ئاسمانیدا ژی کوشتنێ یاسا و پرەنسیپێن خۆیێن تایبەت هەنە، پێدڤیە چوار کەس ببنە دیدەڤان تاکو ژن بهێت کوشتن.

٢-٢- بیر و باوەر:

هەر مللەتەك ل سەر روویێ ڤی عەردی هندەك بیر و باوەرێن خو یێن تایبەت هەنە، ئەڤ بیر و باوەرە ژ ئەنجامێ پاشکەفتن و نەزانینێ دروست بووینە، چونکە هەر دکەڤندا مروڤی بزاڤ کریە ئەو دیاردێن ل دەور و بەرێن وی کارتێکرن لسەر دکر، نهێنیا وان بەرەنگەکی زانستی نەدزانی، لەورا بەرەڤ دروستکرنا بیر و باوەران چووینە. واتە بیر و باوەر (کومەکا هزر بیر و باوەرانە ژ ئەنجامی کارتێکرنا گەلەك رویدانێن روژانەیێن مروڤی دروست بووینە))[جزيری، علي، ٢٠٠٠، ص٥١]. د ناڤ جڤاکێ کوردەواریدا گەلەك بیر و باوەرێن هەین، هژمارەکا بیروباوەرێن کەڤنێن جڤاکێ کوردەواری د ناڤ رویدانێن رومانا (ژانێن سیناهیێ) بکارهاتینە، بۆ نموونە، ئێك ژ ئەوان بیر و باوەران کڤانێ کەس و سورە، ل دویف هزرا جڤاکێ کوردەواری ئەگەر کەسەك بشێت خۆ د سەر ڤی کڤانیدا بهاڤێژیت؛ کچ بیت دبیتە کور و کور بیت دبیتە کچ، هەر وەکو د رومانێدا هاتی **((ل هنداڤی رەزی وان چاڤێ وێ ب سهرا جوانیا کڤانێ ئەفسانەیی یێ کەسك و سور کەت، و ددلێ خودا**

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

گوت: وەللا کەسك و سور دەرکە؟ مسوگەر دێ بیتە خوشی..ئەرێ چیلوکا من ئەڤە ئاخڤتنا شێخ و سەیدانە، هەر کەسی و هەر دگوتە مە هەجیێ خۆ سەر رەنگێن کەسك و سورا بهاڤێژیت؛ کور بیت دێ بیتە کچ؛ کچ دبیتە کور.. هەما وەرە بستە دگەل من دابچین ئەڤێ دەلیڤێ ژ خوە نەکە)) [ناڤشکی، تحسین، ٢٠٠٥، ل٤٠]. ئاماژەدانا رومانئیسی ب ئەڤی بیر و باوەرێ بەربەلاڤ د ناڤ جڤاکێ کوردەواریدا هەی، د ناڤ رومانێدا ژبۆ وێ زولما ژنبابا کچێ دزڤریت، هەمی هیڤیا وێ ئەو بوو؛ بشێت خۆ ژ زولما ژنبابا خۆ رزگار بکەت. هەروەسا رومانئیسی بیر و باوەرەکێ دی یێ کەڤنێ کوردی دیاردکەت، مروڤێن ئاڤێ، د کەڤندا ئەگەر کەسەك کەڤتبا د ئاڤێدا و لەشێ وی نەهاتبا دیتن، دابێژن مروڤێن ئاڤێ یێ بر، هەروەکو د رومانێدا هاتی **((دەوسا وی ل بەر ئاڤێ بەرزەدبیت.. سەلیمی دبەر بەردەوامیا چاڤ چەرینێرا ب ئاماژەدان دەستی و گوت: بێهنا خو فرەهکەن. ئها وەللا ئەو ژی کراس و پێلاڤێن لەوەندینە.. نەهەوجەیە کی بێژیت مروڤێن ئاڤێ یێن بۆ خوە برین؟.. هەکە مروڤێن ئاڤێ بریانە، دا سەیژی بەن؟.. پا دێ چ ل مروڤێن دێم کەن؟.. دێ چ لێکەن؟ برا کچکا ماردکەن و شو ب کوران دکەن))**[ناڤشکی، تحسین، ٢٠٠٥، ل٣٢٦-٣٢٧]. واتە بکارهینانا ئەڤان بیر و باوەران ژ لایێ نڤیسەریڤە ژبۆ وێ یەکێ دزڤریت، داکو ئەڤ بیر و باوەرە ژ ناڤ نەچیت و ئەڤ بیر و باوەر ب رەنگەکێ گەلەك جوان د ناڤ بنەماییێن رومانا خۆدا بکارهینایە. دیسان ژ لایەکێ دیڤە بەحسێ بیروباوەرەکێ دیتر هاتیە کرن، ئەو ژی، سەرکرینکە ((ئەڤ سەرکرینکە یا دناڤ چیرۆکێت زارۆکان دە هەیە.. ژلایێ سەرو بەرێ مروڤایەتی چو جودایی ل ناڤبەرا وێ و مروڤا دە نینە، پیرەژنەکا پشت چەمیایە، دارەك یان گوپالەك یێ ددەست دا، شەڤ بسەردا تێت و قەستا مالەکێ ل گوندەکی دکەت کو ئەوێ شەڤێ لدەڤ وان ئاکنجی بیت دەمێ ب شەڤێ دمینت و ل ناڤ مالێ دا دێ رابیت پلەکا ژەهرێ ژ ناڤ وێ گرێکا دبەرویکا وێ دا دەرێخت و دەینیت بەردڤنا مروڤێت وێ مالێ هەتا کو هەمی نەهشیار دبن، و پاشی لدویڤ دلێ خۆ دێ رابت بچوکێت وێ مالێ کوژیت و سەرێن وان دێ خوت، بتنێ بچویکا دخوت و ئەڤەژی جودایی یا وێ یە دگەل یا پیرهەڤی یێ- یان پیرکا مروڤ خوەر))[باقی، بەیار،١٩٨٩، ل٤]. رومانئیسی وەکو گیاندارەکێ ترسناك بکارهینایە بۆ هندێ کو زارۆك بترسن دەمێ ئاموژگاریان ئارەستەی وان دکەن و وەربگرن، ئەگەر نە دێ ئەڤ گیاندارە وان خۆت **((من یا گوتیە تە هەچیێ نێزیکی کچێن ژ تەرزێ چیلویا کەزیبرشکا چاڤ عنگلیز ببیت سەیید دێ جددەکی لێدەت!.. چیە؟.. ئانکو دێ فەرمادا ئەزمان سورك و سەرکرینك وپیرکولۆسکان کەت بشەڤ بێن و ببەن و سەرێ تە بکرینن و تەپرت پرت کەن و د مەنجەلێدا بکەلینن!))**[ناڤشکی، تحسین، ٢٠٠٥ ل٦٨]

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

رومانڤیسی هزرا سەرکرینك ژ بیروباوەرێن کوردەواری وەرگرتیە و ب تنێ ب مەرەما ترساندنا زارۆکان ژبۆ نە کرنا کارێن خراب، وەك سزایەك ترسناك نیشا زارۆکی ددا دا کارێن نەباش ئەنجام نەدەن. هەروەسا چ واتا ل پشت ڤی گیانداری نەهاتینە ڤەشارتن بتنێ ب مەرەما پاراستنا ناڤێ ڤان گیاندارا بوویە د ناڤ کەلتورێ کوردیدا. هەروەسا ل جهەکێ دی رۆمانڤیسی بەحسێ بیر و باوەرەکێ دی یێ کەڤنێ کوردەواری کریە، کێشانا مارایە ژبۆ ئاسمانی، هەروەکو د رومانێدا هاتی ((**ئەڤ ئەژدەهایە خودێ د کێشیتە ئاسمانان بۆ گونەهبارێن رۆژا قیامەتێ!**))[ناڤشکی، تحسین، ٢٠٠٥. ل٤٣٨]. کێشانا ماران بۆ ئاسمانی ئێکە ژ ئەوان هزر و بیر و باوەرێن د ناڤ کوردان‌دا، مەبەست ژ ئەژدەهایەکی، ل ڤێرێ مارێن گەلەك مەزنن کو ل دویف هزرا خەلکی، ئەگەر مار گەلەك مەزن بوو ب رەنگەکی کو کەس نەشێت سەرەدەریا وی بکەت و ببتە جهێ مەترسیێ ل سەر ژیانا خەلکی وی دەمی دێ زنجیر ژ ئاسمانی هێن خوارێ و وی ماری بەرەڤ ئاسمانی بەن و پاشی ڤەگوهێزنە جهەنەمێ بۆ سزادانا مروڤێن خراب، نەب تنێ ئەڤ بیر و باوەرە د ناڤ رومانا (ژانێن سیناهیێ)دا هەنە، بەلکو چەندیین بیر و باوەرێن دیژی یێن هەین، هەروەکو د ئەڤی خشتێ ل خوارێدا:

لاپەر	بیروباوەرێن د ناڤ رومانێدا	ژ
٢٠٢	مار دەمێ دهاتە کوشتن ب شەڤێ تەمام دبیت	١
٤٩٤	ئەلەمك	٢
٣٦	هەبوونا ئاسنی دناڤ برسیێدا	٣
٢٥	سزادانا مروڤی ژلایێ کەسین مریڤە وەکو (سەید)ی دکرنا هەرکارەکی خرابدا	٤
١١٠	چاڤین کرن	٥
٤١	سویندخوارن ب سەیدێن مری	٦

واتە بەرجەستەکرنا ئەڤان بیروباوەرێن کوردی دناڤ رومانێدا ژبۆ وێ یەکێ دزڤریت، نڤیسەری شارەزاییەکا باش د بیاڤێ بیروباوەرێن کەڤنێن کوردەواری هەیە؛ گەلەك ب فولکلوری کاریگەربوویە. هەروەسا ئەو بیرو باوەرێن رومانڤیسی د رومانێدا بەرجەستەکرین، یێن چووینە دناڤ ڤەگێرانا رومانێدا، بەشکداری دیالوگ مەنەلوگا کەسایەتیان بوویە، پتریا ئەوان بیرو باوەران د سەدەیێن کەڤندا خەلکی باوەریەکا مەزن پێ هەبوو، هەرچەندە هندەك ژ ئەوان بیروباوەران دویر ژ راستیێ بوون.

٢-٣-لایەنێ مادی:

شارەزاییێن فولکلوری لایەنێ مادی یێ فولکلوری دیاردکەن، کو هەر تشتەکێ باب و باپیران د ژیانا خۆ یا رۆژانەدا بکارهینایین، وەکو خوارن، ئامیرێن جوراجور و جل و بەرگ، نوکە ب لایەنێ مادی دهێنە هژمارتن. رومان تاکە ژانرێ ئەدەبییە یێ کو دشێت

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

سالوخدانا هەمی لایەنێن فولکلوری بکەت. د رومانا (ژانین سیناهیێ)دا هەمی لایەنێن مادی یێن فولکلوری هاتینە بەرجەستەکرن:

٢-٣-١-جل و بەرگ:

رومانڤیسی د رومانا خۆدا گەلەك جل و بەرگێن کوردەواری یێن کەڤن دیارکرینە، ب مەرەما وێ یەکێ دا رەسەنایەتیا مروڤێ کورد پێ دیار بکەت؛ لەورا ئاماژە ب گەلەك ژ جل و بەرگێن کوردی کریە؛ بۆ نموونە رومانڤیسی ئاماژە ب جل و بەرگەکێ زەلامان کریە؛ ئەو ژی بەرگیزە، ب ناسناما کوردایەتیی دهێنە هژمارتن، هەروەکو د رومانێدا هاتی((**سادقی پێن خۆە ل گوهدرێژی هەژاندن و هەڤسارێ وی پیچەك سستکر و ژ نیشکەکێ ڤە زەر سمبێل و بەلەك و چاڤێن عەجیلی نارینێ ب خەملا بەرگیزێن پشت بەز و جوتێ دەرسوکا چوخێ تمام قەهوەی**))[ناڤشکی، تحسین،٢٠٠٥،ل٢٨] . رومانڤیسی چەندیین جل و بەرگێن رەسەنێن کوردواری بکارئینانە، بەلێ ژبەرکو سروشتێ ڤەکولینێ ناخوازیت درێژبیت، لەورا دێ وەکو نەخشە دەینە دیارکرن:

ناڤ	شەلوال	کەفیك	پوشی	خاك	هەڤالکراس	شەلوئێلەك
لاپەر	٢٦	١٠	٣١٨	٣٦٦	٣١٦	١١٢
ناڤ	ئیشار	شاشك	شال	شەبك	کولاڤ ودەرسوك	
لاپەر	٢٢٨	٢٤٠	٥١٦	٢٨٢	٢٥٨	

هەبوونا ڤان هەمی جل وبەرگان د بویەرێن رومانێدا دا وەرگێر هەست ب وێ ژینگەهێ بکەت، هەروەکی یێ ناڤدا د ژیت.

٢-٣-٢- خوارن و ڤەخارن:

رومانڤیسی گەلەك ژ خوارنێن کوردەواری یێن باب و باپیران د خوارن دیارکرینە، هندەك ژ ئەڤان خوارن و ڤەخوارنان، د سەردەمێ نهودا نەماینە، بۆ نموونە خوارنا پالاڤماش، خوارنەکا کوردەواریە، هەروەکو د رومانیدا هاتی ((**ل رەخێ دی لەعلیخانێ دو هسکیکێن پەلاڤماشێ ژێرا کرنە دەریوشکا قازانێ و ب لێڤا هسکیکێ لێگەریا چ گرێکا پشکا قەلیێ کەتێ بەر و ژێگرت کرە د لەگەنکا خومدا**))[ناڤشکی، تحسین،٢٠٠٥ ، ل٧٩].

هەروەسا چەندیین خورانێن دی هاتینە بکارهینان؛ هەروەکو د ئەڤی خشتێ د خوارێدا:

خوارن	کشك	ماش	خوشاڤ فری	فری	سەوکا بماست
لاپەر	٤٤	٧٨	١٠٠	١١٠	٢٢
خوارن	پەلیك	ماشا بقەلی	ئارخافك	خاتینوك	
لاپەر	٥٠٥	٨٤	٢٢	٢٩٥	

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

رومانڤیسی ب رەنگێ گەلەک بەرفرەهـ ئەڤ هەمی خوارنێن کوردەواری ب جوانی د بویەرێن روماناخودا بکارهینایە داکو وینەیەکێ وی سەردەمی نیشا خاندەڤانی بدەت .

٢-٣-٣- کەرەستە و ئامیرە:

٢-٣-٣- ١- ئامیرێن ناڤمالێ:

ئەو ئامیرنە یێن د کەڤندا ژبۆ کاروبارێن ناڤمالێ بکار دهاتن، هەروەسا د رومانا (ژانێن سیناهیێ)دا چەندیین ئامیرە دیارکرینە، بۆ نموونە ((**گوپە گوپا دەنگێ سوپێ و گوژە گوژا دەنگێ بارانێ یێ تێکەل دبن، ئەو حەمدی و عەبێ، یێ ل ناڤبەرا بابێ و داپیرێ ل پشتا سوپێ حەیتینا دایکێ یە یا ل رەخێ سوپێ تەشیێ دریسیت**)) [ناڤشکی، تحسین،٢٠٠٥ ، ل٥٧]. هەروەسا هژمارەکا یەکجارا زورا یا ئامیرێن ناڤمالێ رومانڤیسی د خزمەتا ڤەگیرانا رومانیدا بکارهینانینە داکو پتر کەتوارەکێ کوردەواری رەسەن دەتە خاندەڤان و هەست بکەت یل ناڤدا د ژیت بکارهینانینە، هەروەکو یا دیار د ئەڤێ خشتەیدا:

ئامیرە	همبانك	لاندك	دستار	باگوردان	کولنك	چرا
لاپەر	٢٢	٢٧	٢٥	٥١	٧٣	٧٩
ئامیرە	بێژینك	جەر	سەفیك	قازان	مەشك	مەنجەل
لاپەر	١١٤	٣٦٠	٤٦٣	٧٩	٢٣	٤٩٢
ئامیرە	ترار	مەسینك	پارزینك	فانوس	بستك	سێل
لاپەر	٣٠٤	٤١	٨	٢٤	٧٤	٢٠
ئامیرە	فەنەر	کاسك	قودیك	کاچك	تەشی	شەیێ داری
لاپەرە	٢٧٣	٢٥٦	٢١٦	١٩٠	٥٨	٦٣
ئامیرە	تەفشوك	ئاشیرك	سندوق	ترار		
لاپەرە	١٨٢	٦٧	٧٩	٧٩		

رومانڤسی ب زیرەکییانە و شەهرەزایانە ئەو هەمی ئامیرێن وی مروڤێ کورد ژیانا خو پێ دەرباز دکر د بویەرێن رومانێدا بکارهینانینە داکو پتر رەسەناتیا جڤاکێ کوردی د یار بکەت.

٢-٣-٣- ٢- ئامیرێن گشتوکالی:

ئەو ئامیرەنە یێن باب و باپیران د کەڤندا ژبۆ کارێ گشتوکالێ بکارئینانین، رومانڤیسی ئاماژە ب چەندیین ئامیران کریە ((**دبەرا ب تیەکێ بەرێ خودا ژنکێ حەیتینا وێ یە یا تەڤرکا ل گلکەنێ ددەت، وێژی ب چ رەوشا هەی بالا کرە تەڤرکی و ژ تەنکێ هینادەر و دەست ب کولانێ کر**))[ناڤشکی، تحسین،٢٠٠٥ ل٢٩٩]. هەروەسا رومانڤیسی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

هژمارەکا دیتر یا ئامیران د بویەرێن رومانا خودا بکارهینانینە، هەروەکو د ئەڤی خشتێ ل خوارێدا:

ئامیرە	تریانە	مەر	تەفشیك	ملهێب	شالوك
لاپەرە	٦٧	١٩٥	٨٢	٦٧	٢٠١
ئامیرە	داس	مەربێل	مەترکە	سەلکیان سەفیك	سنگان
لاپەرە	٤٦٣	٨٤	٢٠٨	٢٩٥-٤٦٣	٦٧

رومانڤیسی مفا ژ ڤان هەمی ئامیرانە وەرگرتییە و رامانا خو پتر جوان و سەرەنج راکێش کریە ئانکو ئاماژە ب ڤان هەمی ئامیران دایە یێ کو مروڤێ کورد د وی سەردەمیا ئافراندین دا دەبارا ژیانا خو پێ ب رێڤە ببەت.

٢-٣-٣- ٣- ئامێرن شەری:

ئەو ئامیرەنە یێن د کەڤندا باب و بابیران ژبۆ شەری و نێچیریێ بکاردئینان، هەروەکو ((**سادقی پشتا خوداین و جارەکا دی دەروکێ بیردانکا وی ڤەبوو ڤە.. پشتی چولی خەنجەرا چبکێن خوونێ ژێدکەڤتن درێژکریە .. زووکا هندەکا لێبدە دا تمام بیت..ب دەستێن لەروزکی داگیرکرین ژێوەرگرت و ئاڤرییێن بەنیان دگەل سورە چاڤێن جوتکێ گهورین.. ئاماژەدانا فەرمانا کریاری لسەر سەپاند نە ب دلەکی ب هزار دلان نکڤە چوو.. سێ چوار خەنجەر داوەشاندنە سنگ و بەرێن وێ**))[ناڤشکی، تحسین،٢٠٠٥ ، ل١١٨].

رومانڤیسی هژمارەکا دیتر یا ئامیرێن شەری د رومانێدا خویا دبن، هەروەکو د ئەڤی خشتەیدا:

ئامیرە	شیرومەتال	قوسك	جفت	چەقوك
لاپەر	١٥٧	١٤٧	١١٨	٤٠٠
ئامیرە	تیر وکڤان	زری کوم زڤری		
لاپەر	١٢٥	١٢٥		

هەبوونا ڤان ئامیران د ناڤ بویەرێن رومانێدا ژینگەهەکا رەسەن دهیتە پێش چاڤ و مروڤ هەست ب ژیانا وی سەر دەمی ب هەمی لایەنێن وێ دکەت.

٢-٤- ئەدەبێ فولکلوری:

ئەدەبێ فولکلوری ئەو جورە ئەدەبە یێ کو بشێوازێ زارەکی گەهشتیە مە، ئەڤ ئەدەبە ژ ئەفسانە، داستان، ستران، حیکایەت، گوتنێن مەزنان، بەژن و مامك پێکدهێت. ئەو بابەتێن د ناڤ رومانێدا بکارهاتین ئەڤەنە:

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخو بۆ ڤەکولینێن کوردی

٢-٤- ١- ئەفسانە:

ب کەڤنترین جورێ ئەدەبێ فولکلوری دهێتەهژمارتن، ئەڤ جورە وەها هاتیە پێناسەکرن ((ئەفسانە چیروکەکە یان چیڤانوکەکە بەحسێ هندەك رویدانێن سەیر دکەت چ راست بن یان خەیالی، ژ ئەنجامێ ئەندیشا مروڤێ بەرێ هاتیە دروستکرن))[عبدالرحمن، شڤان جرجیس ٢٠١٢، ل١٤]. بێ گومان رومان ئەو ژانرێ ئەدەبی یێ خودان قەبارەکێ بەرفرەه و ئەڤ قەبارێ بێ سنور بوویە هوکار کو جهـ هەمی بابەتان ناڤدا بکەت. ب دەربرینەکا دی دشین بێژین رومانێ شیانێن هەین مفای ژ هەمی لایەنان وەربگریت و ژ بو خزمەتا خو بکاربینیت، واتە رومان چ سنور و یاسا نینن کو پێڤە بهێتە گرێدان د بیاڤێ بەرجەستەکرنێدا دڤی بواریدا (تحسین ناڤشکی)د رومانا (ژانین سیناهیی)دا مفا ژ ڤێ پانتاییا مەزن و بێ سنورا رومانێ وەرگرتییە هزرا خو پێ دەربریە ئێک ژ وان بابەتان مفا ژێ وەرگرتی ئەفسانە یە و د ناڤ رومانا خۆدا بەرجەستە کریە، بۆ نموونە بکارئینانا هندەك گیانەوەرێن ئەفسانەیی وەکو (سیمەرخ)ی، رۆماننڤیسی ل ڤێرێ دەیکا (چیلوی) یێ وەکی بالندێ سیمەرخ د ناڤ عەوراندا نیشا وێ ددەت ((**جارەکا دی حەپووی بەردەوامی بغاردانێ دا.. د گەرما غاردانێدا خۆ بلند هند دیت کو دەستکێن وێ بوونە چەنگێن سیمەرخێ و د ناڤ مژێدا بلند بوو کەتە سەنتا..**))[ناڤشکی، تحسین،٢٠٠٥ ، ل٩]. ل جهەکێ دی مینا هێمایێ قورتالکرنێ بکارهینایە ((**دێ بلا هەما هنگێ ئەز ژی ب وان شەپەرێن.. دگەل فریبامە!.. وان شەپەرێن سیمەرخا بوون**)) [ناڤشکی، تحسین،٢٠٠٥، ل١١] .ل ڤێرێ رومانڤیس بەروڤاژی گەلەك ئەفسانێن کوردی بکارهینایە، دەمێ کو مروڤی هاریکاریا بالندێ سیمەرخێ کری، نڤیسەری سیمەرخ کریە هێمایێ هاریکاری و قورتالبوونێ دەمێ (چیلوێ) دڤیا ژبەر زولم و زورداریا ژنبابێ خۆ قورتال بکەت و بگەهیتە دەیکا خۆ ئەو ژی ب هاریکاریا سیمەرخێ دهێتە ئەنجامدان. دیسان ل جهەکێدی رومانڤیسی کەسایەتیەکا ئەفسانەیی بکارهینایە، ئەژوی (لوقمان حەکیم)ە. دەربارەی (لوقمان)ی دا هاتیە گوتن کو(ژیێ وی یێ درێژ بوو ئەو ژی یێ گرێدای بۆ ب ژیانا حەفت بالندانڤە و ژیێ هەر بالندەکی دبێژن هەشتێ سالان ڤەدکێشا ئانکو بمرنا بالندێ حەفتێ دێ مریت و ب نوژدارێ سەرهاتیان یێ بەرنیاس بوو)[حرب، طلال، ١٩٩٩، ص٢٨٨]. هەر ئەڤێ وەکریە وەکریە کو هەمی ب رومانڤیسی ئەڤ کەسایەتیە وەکو کەسایەتیەکا نوژداری بکارهینایە ((**دەستێن وێ دناڤ دەستێن خۆدا پەرخاندن و بەردەوام ب نێرینا دێمێ وێ یێ باش دیارنەکەت و پێڤەچوو.. هەما تو بێژە - ئەز حەکیم و لوقمانم هەکە دەرمانێ تە بەزێ مێرێ بیت.. ئها نوکە دێ بۆ خفشا خۆیا چاڤ بەلەك ئینم..**))[ناڤشکی، تحسین،٢٠٠٥، ل٣٦٨]. رومانڤیسی کەسایەتیا (ئەسکەندەری) ب نوژدارێ دەردێ (مەرجانێ) زانیە و بکارهینایە، ئانکو وەك نوژدارێ دەزگرا خۆ بوو ئەو دکاریت، هەر گاڤا نەخوشیەك بوو دروستبا ئەو دبوو نوژدارێ وێ و دشیا وێ ژ وێ نەخوشیێ

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

قورتال بكەت و د ناڤ دا ڤێ رۆمانێ بتنێ كەسايەتيا (ئەسكەندەرى) وەكى كەسايەتيا لوقمانى بوويه بۆ (مەرجانێ) و كەسايەتيا (ئەسكەندەرى) هاتيه لێكچواندن ل گەل كەسايەتيا (لوقمانێ حەكيم)

هەروەسا كريارەكا ئەفسانەيى ((**تو دزانى شڤێدى ئاڤارێ هەنێ خانۆى وەكى چيايێ بيرێ مژوى بوو! نزا ئەو بوو نه ئەو بوو بەس يا ژ منقە ئەبوو بەس رووبارێ چنارێ جەلالەكێ هشك بوو! ئەز ل هەسپەكێ نزا چەوا سوار بووم و شير و مەتالێن من دبرسقين جار دفرم جار دگەل بريس و بايى د چووم**))[ناڤشكى، تحسين،٢٠٠٥، ل١٥٦]

رومانڤيسى ل ڤێرێ خەون و ئەفسانه تێكەلكرينه، وەكى يا خۆيا كو ئەو كار و كريارێن مروڤ د خەوناندا دكەت د ئەفسانەياندا نه گەلەك دسەيرن، وەكى يا ئاشكرا كو فرين لسەر پشتا هەسپى كريارەكا ئەفسانەييه يان چوون وەك بريسێ و بلەزاتيا باى.

٢-٤- ٢- حيكايەت:

د ناڤ هەمى مللەتێن جيهانيدا حيكايەتێ ب بەشەكێ گرنگێ ئەدەبێ فولكلور ددانن، ئەڤ بەشە ژبۆ سەردەمەكێ گەلەك كەڤن دزڤريت، حيكايەت وەها هاتيه پێناسەكرن ((حيكايەت ژ ئەنديشەيا مللەتى دروست بوويه و ژ بەرەبابەكەكى بۆ بەرەبابەكەكێ ديتر ب شێوازێ زارەكى هاتيه ڤەگوهازتن))[ابراهيم، نبيله ١٩٧٤، ص١٠٦]. واته بەرجەستەكرنا حيكايەتێ يان هەر تشتەكێ فولكلورى د ناڤ رومانا (ژانێن سيناهيێ)دا ژبۆ وێ يەكێ دزڤريت، كو رومانڤيس گەلەك ب ئەوێ ژينگەها ئەو تێدا مەزن بووى كاريگەربوويه، لەورا دێ بينين يێ بەرەڤ بەرجەستە كرنا فولكلورى چوويه. رومانڤيسى حيكايەتەكا فولكلورى د ناڤ بويەرين رومانا خۆدا بەرجەسته كريه، ئەو ژێ ل سەر زارێ (سوفى ئيسف) ڤەدگێريت ((**هەبوو نەبوو كەسەك ژ خۆدێ مەزنتر نەبوو، كەسەك ژ بەنيا درموينترێ نەبوو. دبێژن: ل زەمانەكى دوو كچ و كور، پشتى عەشق و ئەڤينيەكا درێژ گەهشتنه مرادا خو. درێژ ناكەم. دبێژن: دەمەكى ژنك ب حال كەت و نەساخبوو.. خۆدێ كەرەمكر، كچەكا جوان دايێ و ژنك گورى حازرابوو!.. پشتى هەيامەكێ، بابێ ويژى چۆ نێچيرێ و ئێدى نه زڤرى!.. ئەز بەنى سەرێ چاڤى، پشتى هەستيكێن بابێ وێ ل شكەڤتەكێ ديتين، داپيرا كچكێ ئێدى بدروستى، كچكا بوويه سێويا دايك و بابان ب خودانكر.. سالْ و زەمان بۆرين، خودێ ئەو كچ خودانكر و داپيراوێ! خەلكەكێ ژى گەلەك خێر دگەل دكرن...كورێن چيروكانه دێ؟ دبێژن دەمەكى كچك فاما بوو، عەمرێ وێ بو سێزده چوارده سالْ.. دبێژن روژەكێ داپرا وێ سەرێ وێ دشوشت. هند ديت ئاڤا تەشتا وێ بۆ ڤالبەك دبرسقيت!. هوبالا كرێ ئەڤە هەمى درو گەوهەر و مراريته ڤێجا پيرێ رابۆ ليتكا دگەل نەڤيا بێ دايك و باب كەتنه سەمايێ. چەند پيرێ سەرێ وێ**

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكۆلينێن كوردى

دشووشت ئاڤا سەرێ د تەشتێدا دا بیتە گەوهەر.. ئێدی پیرێ ناڤێ وێ گهوری کرە پرچ گەوهەر. بەری هینگی دگوتێ (خنو، چیچێ).. دبێژن داپیرا وێ دەولەت سەرێ وێ روژ بۆ روژێ زەنگین بوو. وەلێهات دەنگوباسێن وێ ل سەرنانسەری دنیایێ گەرهان.. دەنگوباسێن حنێرا! پرچا وێ گەهشتنە (پاپایێ فرەنگ)ن کو زانی کچەکا هەی، ل وەلاتەکی ل ناڤبەرا وەلاتێن عەجەم و عەرەبان، دبێژنێ (پرچ گەوهەر) ژ بەر حنێرا ئاڤا سەرێ وێ دبیتە دروگەوهەر ڤێجا بگەهێ بخو بینە هێشتا عەجەم و عەرەب بەری تە بۆخۆ نەبری.. کورێ پاپایێ فرەنگ کاغەزەك ژێو هەڤال و پشتەڤان و هەڤقولێن خۆ نڤێسی و عەسکەرەکێ مەزن کومکر هەکە خیزی چەما هەلاڤێتبا ژێەر زری و کوم زریێن و عەگیدێن وی نەدکەتە عەردی.. دەمەکی خەریتە ئێنان و نەخشێن خودانان ژ پشت حەفت بەحرانێ قەستا ناڤودەنگی (پرچ گەوهەری کر) شەڤ و روژ مینا ئەسکەندەرێ ب شاخ کرنە ئێك و بەرەڤ روژهەلاتێ هاتن.. ئەزیەنی سەرێ چاڤێ ئەز درێژناکەم سەرێ گوهدارا گێژناکەم. دبێژن کورێ پاپایێ حەفت شەڤ و روژ ب هەیبەت و عەسکەرێ خۆڤە حەفت روژ و حەفت شەڤ کرنە ئێك چارێکا قوناغێ نەبر. گوت: ل ئەردی بیت ل ئاسمانابیت دڤێت پرچ گەوهەر بۆمن بیت.. کوری پاپایێ فرەنگ پرچ گەوهەر ژ داپێرا وی خواست ب ماهینەکا سەگلاوی سەر خۆ بلندکر و گولالێن وی بسەر مل و سنگاندا لەیزیین کەتنە شوپا..))[ناڤشکی، تحسین،٢٠٠٥، ل٩٥-٩٧] . دیسان د دەمێ ڤەگێرانا ئەڤێ حیکایەتێ بەردەوام بویەرێن رومانێ بریڤە دچن، لەورا رومانڤیسی جارەکادی بەردەوامیێ ددەتە ئەڤێ حیکایەتێ، بەلێ د دیالوگا (لەوەندی)دا ئەڤ حیکایەتە بەردەوام دبیت **((دەمێ کورێ (پاپایێ فرەنگ) عەسکەرێ خۆ ئیناى و ب زری و کومزریان و شیرو و تیروکڤان، هزار شەر بریڤە کرین، ب هزار کەلەخ د مەیدانا دا کرینە مشتاخە و سەرکێن مروڤان ب داراڤە کرین برسیڤیا شیرێ ئەلماسی یێ کورێ (پاپای) دەمێ دنیڤا مەیدانێ ماهینا سەگلاوی دکەتە چەرخ و فەلەکان و شەوقا شیرێ ئەلماس چاڤێن دوژمنان کورەدکرن.. ڤێجا وێ ج زرە غەدرە ل خوازا خوە کر؟ باشە تو چەوا ژ خودێ وێرای؟ کچا خوە شوونا (پرچ گەوهەرێ) بۆ کورێ پاپایێ بکەیە بیك بکەیە د مەعافێدا؟ ماتە نەدزانی دێ هەر زانیت؟لاو گەهشتە هەڤێ خوە))**[ناڤشکی، تحسین،٢٠٠٥، ل١٢٥] . واتە رومانڤیسی ئەڤ حیکایەتا فولکلوری برەنگەکێ گەلەك جوان د ناڤ بویەرێن رومانا خۆدا بەرجەستەکریە. ل دەستپێکێ دەمێ رومانڤیسی ئەڤ حیکایەتە ل سەر زاری(سوفی ئیسف)ی ڤەدگێرایی بویەرێن رومانێ د بەردەوام بوون؛ واتە دانوستاندن و بویەرێن رومانی هندەکجاران ئەڤ حیکایەتە راوەستاند. ئەگەر لایەنێ هونەری یێ ئەڤێ حیکایەتێ وەربگرین، دێ بینین ژ (پێشەکی) و ناڤەراست و دوماهیکێ پێکدهێت، پێشەکی ژ پەیڤا هەبوو نەبوو دەستپێدکەت، ناڤەروکا وێ چەندین رویدانێن ب پێکڤە گریدای ئینانینە تاکو دگەهیتە دوماهیێ، ئەو ژی گەهشتنا هەر دوو

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

کەسانە. هەروەسا رومانڤیسی ئاماژە ب ناڤێ چەندیین حیکایەتێن دی یێن فولکلوری کوردی داینە، مینا (**چیروکا درکێ، سورێ چاڤێن شین کێزا تەرەجوان، مەستەن، میرزا محەمەد، خاجە عەلی و چیایێ رەش، حاکم و بابێ دەرویش، کلوخە**)، بەلێ **حیکایەتا (سندانکێن حەمو چکچکەی) ئەڤ حیکایەتە ل سەر زارێ (لەعلیخانێ) هاتیە ڤەگێران))مانە ئەوە، هەکە (مەیاسا) دەزگرا (میرزا محەمەدی) د ڤەگوهێزن و بەژن بوهوستکێ ریە چل گەز، دهێتە د بەراهیێدا و دبەتە شکەفتێ... پشتی هنگێ، میرزا محەمەد دهێت و دچیتە جانێ دێ وێ بەژنبهوستك ل (مەکەهێدا) د سندانکێ (حەمۆ چکچەکەی) دا جارەکا دی دەزگرا خو (مەیاسەتێ) دزفرینیت**))[ناڤشکی، تحسین،٢٠٠٥، ل٨٧]. رومانڤیسی گەلەك ب جوانی ئەڤ حیکایەتا فولکلوری یا کوردی کورتکریە، ب ڤێ کورتکرنێ یێ شیایی پێکڤە گرێدانەکێ ل گەل دیالوگا کەسایەتێن رومانێدا دروست بکەت، بێی کو کارتێکرنەکا نێگەتیف ل سەر پێکهاتا هونەرییا رومانێ بکەت.

٢-٤- ٣- سترانا فولکلوری:

سترانا فولکلوری هەر ب خۆ هوزانا فولکلوریە، بەلی ئەو هوزان ب ئاوازەکێ هاتیە گوتن، ((چونکە لە کۆندا نووسین نەبووە، شاعیرەکە وەکو گۆرانی پێشکەشی کردوون))[عەبدوللا، ئیدریس، ٢٠١٤، ل١١٤].سترانا فولکلوری واتە ((ئەڤ جورێ ئەدەبێ فولکلوری برێیا پەیڤ ئاوازێ دهێتە دەربرین))[ابراهیم ، نبیله ١٩٧٤، ص٢٢٣]. هەروەسا سترانا فولکلوریا کوردی ل سەر بنەمایێ کێشا برگەیی هاتیە دانان، ئەو ژی ئێکسانیا هژمارا برگانە(رەشید، مسعود جمیل، ٢٠١٥، ل١٠٣]. وەکی مە ئاماژە پێکری کو رومانێ چ یاسا و دەستور نینن د بیاڤێ بەرجەستە کرنێدا ، هەروەکێ د رومانا (ژانێن سیناهیێ)دا رومانڤیسی چەندیین سترانێن فولکلوری بەرجەستە کرینە، هەروکو ئەڤ سترانا ل خوارێ ل سەر زارێ کەسایەتیا دایکا (چیلوێ) ب ئاواز دهاتە گوتن

((خەولا من چەندا جوانە

کەزی زەرا کوردانە

چیلوکا بەردلانە

جەرگ و کەزەب ژێرانە))

(ناڤشکی، تحسین، ٢٠٠٥، ل٥٧]

ئەگەر ب هویربینیانە ل ئەڤی هوزانێ بنێرین، دێ خویا بیت کو ئەڤ هوزانە ژلایی رومانڤیسیڤە بڤەشارتیانە هاتیە نڤیسین، ئەو ژی ل سەر زارێ کەسایەتیا دایکا (چیلوی) هاتیە بەرجەستەکرن، بەلێ هوزانا فولکلوری یان ستران یا کوردی دهێتە هژمارتن، چونکە ل سەر بنەمایێ کێشا برگەیی هاتیە دانان، ئەو ژی کێشا (٧) برگەییە. ئەڤ جورە سترانێ ژلایێ دەیکانڤە ژبۆ زاروکا د هاتنە گوتن. هەروەسا رومانڤیسی ئەڤ سترانا

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

زاروکان د ناڤ رومانا خۆدا و لسەر زارێ کەسایەتیا (لەوەندی) بەرجەستەکریە، هەروەکو د رومانێدا هاتی

((**پوشیرەشێ بقوت...بقوت بهار هات... بهار هات.**
پوشیرەشێ بقوت... بقوت بهار هات... بهارهات.
سالا نوو ب سەر مەدا هات... مەدا هات
بخێر و بەرەکەتڤە هات... کەتڤە هات
خودێ دامە رێکا راست... رێکا راست
بەهرا مەلای نیسك و ماست
بەهرا شێخی نوك و ماست))

[ناڤشکی، تحسین، ٢٠٠٥، ل٤٩].

ئەڤە ب خۆ ژلایێ نقیسەر هاتیە نڤێسین، بەلێ مورکەکا فولکلوری پێڤە دیارە،چونکەژلایێکێشێڤە ل سەر بنەمایی کێشا(٧) و (٨)، (١٠) برگەیی هاتیە نڤێسین.

د کەڤندا بتنێ خواندن و نڤێسین ل مزگەفت و حوجران بوو. لدەمێ وەرزێ بهێنڤەدانێ بدوماهیك دهات زارووك ب حەزو و ئارەزوو دچوونە خواندنێ. هەروەسا رومانڤیسی سترانەکا فولکلوری یا زاروکان بەرجەستەکریە، ئەو ژی سترانا (بەقێ)، ((**بەقێ بەقێ بەقلیسێ؛ وەرە دەرێ ژ کونلیسێ؛ زووکا ب دەمن راموسێ**))[ناڤشکی، تحسین،٢٠٠٥، ، ل١٩٨]. رومانڤیسی ئەڤ سترانا فولکلوری ژ فولکلوری کوردی وەرگرتیە و ل سەر زارێ کەسایەتیا (سارێ)، ڤەگێرایە، ئەگەر تەماشەی ئەڤێ سترانێ بکەین ژلایێ کێشێڤە ل ل سەر بنەمایێ کێشا (٨) برگەیی هاتیە. ئەڤ سترانە پتر ل وی دەمی د هاتە گوتن دەمێ زارۆك دچوونە سەر ئاڤا و ئەڤ سترانە ب خۆ دگوتن، ب مەرەما هەڤالینیکرنێ ل گەل بەقێ. هەروەسا رومانڤیسی د رومانا خۆدا سترانێن پێگوتن ب مری بەرجەستەکریە، د ئەڤی جوریدا سەخلەتێن باش و جوان ب کەسێ مری دهێنە گوتن، هەروەکو دایکا (لەوەندی) ب کورێ خو دبێژیت ((**دێ هلو رابە لەوەندو داوو- بەژن زراڤو داوو- چاڤبەلەکو داوو- ئاغاو داوو- نێ وەختێ خاترانە داوو، نێ ئەڤروکە گوڤەندا لاوێ من ژ بازێرێ گژالا وێران هەتا گوندێ تراشوکا خوپان یا شاریایە- دێ بلا ئێدی چاڤێن دایکا تە یا رەبەن پشتی تە بپەقن، وەی داوو ئەز نەمینم**))[ناڤشکی، تحسین،٢٠٠٥، ل٤٥٣] واتە ئەڤە ب نازکترین جورێ سترانا فولکلوریە د هێتە هژمارتن، چونکە ژ دل و دەروونێ مروڤی دەردکەڤن.

٢-٤- ٤- حەیرانوك:

ئەڤ جورێ ئەدەبێ فولکلوری ب سەدان سالە د ناڤ مللەتێ کوردا یێ بەربەلاڤە. ئەڤ جورە یێ تایبەتە ب جڤاتا زەری و لاوانڤە، حەیرانوك ب ڤی شێوە هاتیە پێناسەکرن، ((حەیرانوك هوزانێد فولکلورێ کوردینە بابەتێ ئەوان ئەڤینە و حەژێکرنە.. کچ و کور بەندا د هاڤێنە بەر ئێك ئێك دبێژیت و یێ دی بەرسڤێ ددەت مینا دیالوگا بزارڤەکەرە ل

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بو ڤەکولینێن کوردی

گەل هەڤ دپەیڤن و خۆ رێز وسەرو بەرێن بلند و پاقژ د بەستن ل گەل ئەڤینەکا دژوار و پر سوز))[نبی، جوتیار اسماعیل، ۲۰۱۳، ل ٤٥]. واتە حەیرانوك ژ چەند مالکەکێن مینا هوزانێ پێکدهێت، ئەڤ مالکە ب کێش و ریتمەکا یەکجار خوش هاتینە دارێتن. پتریا جاران بابەتێ وێ ل سەر ئەڤینداریێنە. رومانڤیسی د رومانا خۆدا ئەڤ جورێ ئەدەبێ فولکلوری ل سەر زارێ کاسایەتێن رومانا خۆ بەرجەستە کریە، هەروەکو د رومانێدا هاتی ((**ئێکسەر دیمەنێن هەڤدیتنا داویی دهاتە بەرچاڤێن (لەعلیخانێ) دەمێ (ئەسکەندەری) لبەر دیواری پستە پست د گوهێدا دکری: لەعلێ ئەز کلێ چاڤێ تەمە. سۆز و پەیمانێن مێرا ل من کەتبن، پشتی بەژنا تەیا زراڤ ، ئەز دەستێ خۆ دبەر چ بەژنێن دی رانەبم و بەرو گوهێن چ زەریا هەمبێزنەکەم**))[ناڤشکی، تحسین،۲۰۰۵، ل۹٥-۹٦]. واتە رومانڤیسی ئەڤ حەیرانوکە ب رەنگەکێ گەلەك جوان تێکهەلی بنەمایێن رومانا خو کرینە، ئەو ژی د خزمەتا تەکنیکا فلاشبەگیدا بکارهینانیە.هەروەسا رومانڤیسی حەیرانوکەکا دیتر ل سەر زارێ کەسایەتیا کچێ بکارهینایە ((**ڤێجا پاشی دێ رابم چم، خۆە بۆ لاوێ خو کەمە شوریا نەساخان! هێ..هێ خوزی ژ خێرا مێرێ مرادانرا من دیتی مرازا دلێ من و لاوکێ من حاسل بووی؛ بلا ئەڤ کەرێ کراسی دبەر من نەبایە! بەس تشتێ باش ئەوە هەتا نوکە خەلکێ گوندی چیروکا عشقا مە ناحەسیێن**))[ناڤشکی، تحسین،۲۰۰۵، ل۵۸]

بەرجەستەکرنا حەیرانوکێ ژلایێ رومانڤیسیڤە، ژ بۆ دوو مەرەما بکارهینانە، یا ئێکی ئەوە دا بویەرێن رومانێ پتر وێنەکێ نێزیکی ژ کەتوار و ژینگەها کوردەواری یا کەڤن دیاربکەت، یا دووێ ئەوە داکو رومان ژلایێ هونەریڤە یا سەرەنجراکێش و جوانتر بیت. واتە رومانڤیسی مفا ژ ژینگەها خو وەرگرتیە وەک زمانەکێ فولکلوری هەمی د رێیا بەرهەمێ خودا مەزاختینە و ئەڤ چەندە ب روهنی د بو یەرێن رومانێدا دهێتە دیتن.

۲-٤- ٥- گوتنێن مەزنان:

هەر مللەتەکی پەند و گوتنێن خۆ یێن تایبەت هەنە، دەربرینێ ژ داب و نەریت و سەربورێن وی مللەتی دکەت. ب تایبەتی گوتنێن مەزنان وەك بەشەك ژ ئەدەبێ فولکلوری، ژ ئەنجامێ هندەك بویەرێن ژیانێ پەیدابوینە، بڤی شێوەی پێناسا گوتنێن مەزنان هاتیەکرن (گوتنین مەزنان ئاخفتنەکا کورتە، لی ئەو بخو یا پریی رامان و بەربەلاڤە، ئەڤ گوتنە بەرهەمێ سەربورا ژیانێیە)[حرب، طلال، ۱۹۹۹، ص١٤٦]. ژبەر وی رولێ گرنگ یێ گوتنێن مەزنان دناڤ جڤاکیدا دگێریت، ئەڤ بەرهەمێ فولکلوری ژلایێ رەوشەنبیرانڤە د بەرهەمێن خۆدا بکارهینانینە ((ئەو گوتنێن ل گەل رستەیێن کەسایەتین رومانێدا بکاردهێن د گونجاینە..هندەك جاران رومانڤیسی دەستکاریێ د گوتنێدا دکەت، ژبەر وێ چەندێ یە داکو برەنگەکێ دروست ل گەل بنەمایێن ڤەگێرانێ تێکەل بیت. ئەڤە ژی ئازادیا نڤێسەری دیاردکەت داکو لگەل رەفتارێن مللیدا بگونجیت))[القاضي، عبدالمنعم زکریا، ۲۰۰۹، ص ۲۱۳].

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

رومانقیسی گەلەك گوتنێن مەزنان ل سەر زارێ كەسایەتێن رومانا خۆ د بیاڤێن جورا و جوردا بەرجەستە كرینە، داكو پتر مەبەست و مەرەما نڤیسەری ژ هەمی رەهەندانڤە ب رەنگەكێ روهن و ئاشكرا بگەهینیت. هەر بۆ نموونە د بیاڤێ كاریدا هاتیە ((**ئەڤ بەروكە ئەڤروكە خلاس نابیت؟! یا من پتر كولا. دێ هەما هندی من كولا. جارەكا دی دێ بەردوامی ب كارێ خۆدا و ددلێ خودا گوت: شول شێرە گەل تە دەستهاڤێتێ دێ بیتە رویڤی**))[ناڤشكی، تحسین،٢٠٠٥، ل٢٠٠]. واتە ئەڤ گوتنە هەڤواتا گوتنا دبێژیت: ((**خارنا ئەڤرو بهێلە بو سوباهی، لێ كارێ ئەڤرو نەهێلە بو سوباهی**))[سعید، وەهبیا محمد ، ٢٠٠٦، ل٣٢]. رومانقیسی گەلەك ب جوانی ئەڤ گوتنە بەرجەستە كرینە و ل جهێ واندا بكارهینانینە. هەروەسا رومانقیسی گوتنەكا دیتر ب دەستكاری د پێكهاتا وێ یارەسەندا كریە، دەمێ كەسایەتیا (لەعلێ) ئەڤێ دیالوگێ دگەل بابێ (چیلویێ) دكەت ((**راستە مامێ ل باژێری بۆ وانا خوشە ئەو ب سەر تەڤە ناهێن؛ دێ تو بسەر وانڤە هەرە. كی یێ تێنی یە، ئەو ل ئاڤێ دگەرییێت؟.. دگەل سەر هەژاندنەكا هێدی (سادقی) دەستێن خو د بەریكا ساكویێ خو دا قوتان**)[ناڤشكی، تحسین،٢٠٠٥، ل٧٢]. وەكو بەری نوكە مە ئاماژەپێدایی گەلەك جاران نڤیسكار ژبەر هەر ئەگەرەكی بیت دەستكاریێ دگوتنێدا كریە. هەروەسا رومانقیسی گوتنەكا دیتر د بیاڤێ ئافرەتێ بكارهینانیە، ئەوە كو كچ ددەتە بدایكا خوڤە ((من یا گوتی تە: **سوزبیت ئها نوكە رزقێ وێ بێت بدەمە شوی- بەس بێهنا خو فرهەكە. ئە .. بێهنا خو فرهەكەم، هەتا تەشیا دایێ درێسیت؟!**))[ناڤشكی، تحسین،٢٠٠٥،ل١٠]). ل ناڤ جڤاكێ كوردەواری ئەو ژی هەردەم كچ ب كەسایەتیا دایكا خو دهێتە نیاسین وەكی وێ گوتنا دبێژیت:((كچ تەڤنێ دایێ د رێسیت)). واتە كچ پەروەردا وێ دایكێیە یا كو تو دبینی ئەڤجا دایك یا چەوا بیت یا ب چ رەوشت و كەسایەتی بیت كچ ژی دێ ب هەمان ئاوابیت.

دیسان د بیاڤێ دادییێدا، هەر ژ كەڤندا مروڤێ كورد حەز ژ دادیێ كریە، نڤیسەری گوتنەكا كوردی د ڤی بیاڤیدا ل سەر زارێ كەسایەتیا (لەوەندی) ئینایە و د ناڤ بویەرێن رومانێدا بەرجەستە كریە ((**بەری بگەهیتە كوهدرێژی ئاخینكەك ژ كویراتیا خو هەلكێشا و قورمەكا قەلەو ل جگارێ دا و ددلێ خۆدا دگوت: باشە كی دبێژیت مسیبەتا (پاكویی) نە ژبەر گوننەهكێن وێ زموێلا من هێلایە بێ هەڤژینبوو خودێ تولا وانا ل من ڤەكر؟ نە..نە هەما وەسانە. برا خودێ تولا بزنا كوچ بۆ بزنا ب شاخ ناهێلیت ڤێجا دەمێ من قوسك لێدایی ئەوێ چ كار دكر**))[ناڤشكی، تحسین،٢٠٠٥، ل٣١-٣٢]. هەروەسا گوتنەكا دیتر د بیاڤێ نەزانینێدا بەرجەستە دكەت ((**وێ روژێ ژ وی نزاركێ قەبرێ میروی پێدا ئێكی دارەك ئێخست بوو وەسا هێلا بوو ب سەرێ برای منژی دانێ دی بالتی خو بر و د گاڤێدا من كەلاشت.. دوبارێن تەلاشا من ژێچێكرن باشە چا مە یا پێ دقەتێت.. دگەل بەردانا**

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكولینێن كوردی

کەنیەکا چڤێل (سوفی) ئاخفتن کرە یا خۆ هە هە هە. رزقێ دینا ل هارانە!))[ناڤشکی، تحسین،٢٠٠٥، ل٨٤]. واتە ئەڤ گوتنە وەکو ترانە یانژی سفکاتی پێکرنە ل وی کەسێ نەزانیت دەلیڤا ژ دەست نەدت، ئانکو رومانڤیسی ئەڤ گوتنە ژبۆ ڤێ مەرەمێ بکارهینایە.

هەروەسا گوتنەکا دیتر ئینایە ((**ژ ناڤ چاڤ و دەڤێن گوندیان دەربکەڤین، هەما بلا بزانیت، چ پێنەڤێت ئها نوکە (حەفسو) چێروکێ بزانیت ئێکسەر دێ دەه جارا هندی وێ بسەرڤەکەت و کەتە ددڤێ (حسنایێ)دا دگاڤێدا ئەڤە گوندی هەمیێ زانی، ڤێجا بۆ وی شەرمزاریێ!.نە نە کوریٚ بابێ خو سەرێ نەئێشت نەهەوجەی چ دەرسوکانە؟ هەما چ بکەت ئەز بۆ نابێژم هەکە خودێ نانێ مەبرە باژێری هینگێ ژی خودێ کەریمە))**[ناڤشکی، تحسین،٢٠٠٥، ل٤٦٤]. رومانڤیسی گەلەك ب جوانی ئەڤ گوتنە دناڤ دیالوکا کەسایەتێن رومانا خۆدا بەرجەستەکریە. دیسان گەلەك جاران نڤیسکار دەمێ گوتنێن مەزنان د رومانا خۆدا بەرجەستەکرین ب مەرەما وێ یەکێ یە داکو ب زویترین رێ هزرێ بگەهینیت، هەروەکو ئەڤ گوتنە ژبۆ ئەڤێ چەندێ بکارهینای ((**خوزی بەس وێ مەسلا خانی ژێر کرایە هەرو دێ بێژیت پا چەوا رەحمەتی قەسرەك ب هەروە داتە؟ پا چەوا ئەڤ مەسرەفە ل بەهیێ کر؟ نێ نزا چ بێژم یا ژمنقە دێ هەر زانیت..رم د تووورکیدا ناهیتەڤەشارتن**))[ناڤشکی، تحسین،٢٠٠٥، ل٤٦٤]. هەروەسا رومانڤیسی هژمارەکا دیا گوتنێن مەزنان د ناڤ ئەڤێ رومانێدا بەرجەستەکرینە، بەلێ ژبەر سروشتی ڤەکولینێ ناخوازیت هەمیان بەحس بکەین، دێ د ئەڤی خشتەیدا دەینە خویاکرن:

لاپەر	گوتنێن مەزنان
١٤	دای بو ژن باب، باب بو زرباب
٢٣٤	کچ بێ سەر هار دبن، مێر بێ سەر ژار دبن
٣٤٩	ئەزمانێ درێژ دارکوکێ سەرێ خودانیە
٤٣٤	روژا خوش نەدە ب یا نەخوش
٤٤٥	کتکێ مسکین دوونگێ مەزن رادکێشیت
٤٦٧	هندی بمینین دێ هەر بینین
٤٦٤	قەنجی ل کرمانجی ناهێت
٣٣٦	دەست ژ پێیان درێژتر
١٧٥	چ دکەنە کارێ ئەو تێتە خوارێ
٧٢	یی دزانیت زانیت یی نەزانیت سەری د هەژینیت

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەکولینێن کوردی

واته هوكارێ سەرەكى يێ بەرجەستەكرنا ئەڤان هەمى گوتنێن مەزنان د رومانا (ژانێن سيناهيێ)دا ل سەر زارێ كەسايەتيان ژبۆ وێ يەكێ دزڤريت، ژلايەكيڤە دا تێكستێ رومانا خۆ دەولەمەند بكەت و هەروەسا رومانڤيس بكارێت ب جوانترين شێوە هزر مەبەستا خۆ بگەهينتە خواندەڤانى و سەرەنجا وى بەرەڤ رومانا خۆ رابكێشيت.

٢-٤- ٦- پەژن:

پەژن جورەكێ ئەدەبێ فولكلوريە، د ناڤ هەمى مللەتاندا هەنە، ژلايێ زاراڤيڤە هەر مللەتەك بشێوازەكێ بكاردئينيت، بۆ نموونە د زمانێ ئينگليزيدا پەيڤا (ئيديەم) بكاردهێت، د زمانێ عەرەبيدا(كنايە) بكاردهێت، د زمانێ كورديدا پەژن، دركە و كنايە بكاردهێت حجى جعفر، پەژن و گوتنێن كوردى. شارەزايێن فولكلورى د وێ باوەرێدانە كو پەژن و گوتنێن مەزنان گەلەك ژ هەڤ دنێزيكن ((رەهێت كينايەت و گوتنێن مەزنان گەلەك جاران ب ناڤ ئێك دكەڤن، هەتا گەلەك مللەت ژێك جودا ناكەن و دئێخنە دناڤ ئێك خانەدا))[جەعفەر، حەجى،٢٠٠٦، ل٧]. پەژن يان كينايەت وەها هاتيە پێناسەكرن، ((دركەيى دەربرينەكە ژ بۆ واتايا وێ يا سەرڤە بكارناهێت، بەلكو ژ بۆ مەبەست و واتايەكا ديتر بكاردهێت))[عبدالرحمن، سڤان جرجيس، ٢٠٢٠، ل٢٧٨]. رومانڤيسى د هژمارەكا زورا پەژنان د ناڤ رومانا خۆدا بەرجەستەكريە، بۆ نموونە، هەروەكو د رومانێدا هاتى ((**روژا رەحمەتيى گوتيى كچا من ناڤى شاميرانى نەيى خودان ئيمانانە ئەم دێ ناڤێ تە كەينە پاكيزا وێ خو نەقولە كر بلا تە زانيبا .. كوريا وێ يا هزار تەلياندا قەتياى**))[ناڤشكى، تحسين،٢٠٠٥، ، ل١١٧]. واتە رومانڤيسى ئەڤ پەژنە گەلەك ب جوانى بەرجەستەكريە، ل شوينا گوتبا كو مروڤەكا گەلەك خرابكار و فێلبازە، ئێكسەر ئەڤ پەژنا كوردەوارى ل جهێ وێ يێ دروست بكارهينايە. هەروەسا ل جهەكێ ديدا پەژنەكا دى گەلەك ب جوانى بەرجەستەكريە ((**ب خودێ من ژبيركر – تو..بەيە ڤێجا ئە.. ئەز ل وێرێ سە..سەرێ خو بشوم، ئاى ى ى! ل وێرى نەشوم.. بەر كەنيەكا ژ سڤكاتيى دروستكرى؛ (حەفسا)ى بەرسڤا وێدا. هە..هە..هە..هە تو دێ توبەكەى!؟ ب گورێ سەييدى داركوكە دێ توبەكەت و تو توبە ناكەى**))[ناڤشكى، تحسين،٢٠٠٥، ل٧١]. رومانڤيسى، ئەو كريار مينا توبا داركوكەى لێكچوانديە؛ هەروەسا رومانڤيسى دەستكارى د ئەڤێ پەژنێدا كريە، چونكە سروشتى پەژن يێ وەسانە ئەگەر دەستكارى تێدا بهێتەكرن، رامانا وێ ناهێتە تێكدان. رومانڤيسى پەژنەكا دى ژ فولكلورى كوردى وەرگرتيە ((**يا چەوا؟ ژ قەستا خو بمێژاندنا بەرخ و كاراڤە مژويل كر..بەس ئەز دزانم ئەو چ ترياتويە، هەكە وێ روژا نيڤرو خونەدا رەڤان پاشى بلا ب ناڤێ دێهلا موختارى گازى من بكەن**))[ناڤشكى، تحسين،٢٠٠٥، ل٧٨] . واتە رومانڤيسى ل شوينا گوتبا كچەكا بێ داڤ دەلنگە، ئەڤ پەژنا كوردى بكارهينايە. پەژنەكا ديتر دناڤ رومانا خۆدا بەرجەستەكريە؛ دەما دبێژيت:((**نەوەللا ئەو دێهلا دايكا وێ**

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكولينێن كوردى

بەلا خۆدێیە دنیایی خرابکەت (سادو) نەوێریت دبەرا باخڤیت تو دزانی چ دئینتە سەرێ وێ سێویا (شامیرانێ) چ روژ نینن بەرو پشتو گوڤەندا وێ نەکەت))[ناڤشکی، تحسین،٢٠٠٥، ل٣٥٢]. هژمارەکا دیا زورا پەژنان د ناڤ رومانا بویەر و ڤەگێرانێن رومانێدا بکارهینایە، هەروەکو دڤی خشتەیدا:

لاپەر	پەژن
١٠	راستی د قون سوژن
٣٣٠	شەمو شەمو
٢٩٢	کورت و کرمانج
١١٩	کتکا حەفت روحە
٤٦٠	نەل منێ و نەل تەیی
٢٩٠	کچا بابویە
٢٥٣	قونا مری یتب دوشاڤە
٢٣٠	دارگرنە
٢٣	من نانەکا خواری وی کەرەکی خواری
٢٠٠	تفا سەر ئەفرازە

بەرجەستەکرنا ئەڤان هەمی پەژنان ژلایێ رومانڤیسیڤە، ژبۆ وێ یەکێ دزڤریت، کو نڤیسەری شارەزاییەکا باش د بیاڤێ فولکلوریدا یاهەیی. هەروەسا مەرەم ژ بەرجەستەکرنا ئەڤان هەمی پەژنان ژبۆ دوو مەبەستان بکارهینایە، یا ئێکێ دا ئەڤ سامانێ نەتەوەی بهێتە پاراستن و ژ ناڤ نەچیت، یا دووێ ئەوە داکو ژلایێ ئەدەبیڤە جوانکارییەکا رەوانبێژی ب رومانێ بەخشیت.

٢-٤- ٧- مەتەل (مامك):

مەتەلوك یان مامك ب بەشەکێ گرنگێ ئەدەبێ فولکلوری دهێتە هژمارتن، چونکە ئەڤ جورێ ئەدەبێ فولکلوری ژ ئەنجامێ پێشکەڤتنا هزرا مروڤی پەیدابوویە. واتە گرنگییا مەتەلێ یا د وێ چەندێدا داکو شیانێن هزرکرنێ لدەڤ مروڤی بەرفرەە بکەت. سەبارەت مەتەلێ (نەبیلە ئیبراهیم) دبێژیت: ((مەتەل جورەکێ کەڤنێ ئەدەبێ فلکلوری یە وەکی ئەفسانێ و حیکایەتا یا بەربەلاڤە، د راستیدا مەتەل نەبتنێ هندەك پەیڤێن سەرسورهێنەرێن پرسیارکرنێ ژ واتایا تشتەکی؛ بەلکو مەتەل د گەوهەرێ خۆدا خواستنەکە و ئەڤ خواستنە ژ ئەنجامێ پێشکەڤتنا مێشکی مروڤی پەیدابوویە))[ابراهیم، نبیلة، ١٩٧٤، ١٧٨] . کەڤنترین مەتەل د ناڤ کەلتورێ مروڤایەتییدا گەهشینە مە،

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەکولینێن کوردی

ئەو مەتەلن ئەوێن (بەلقیسی شاهێ) ژ (سلێمان) پێغەمبەری (س) کرین، داکو شیانێن وێ یێن هزری بزانیت ژ ئەوان مەتەلان ((ئەو چ تشتە دناڤ عەردی دا دژیت و خارنا وی ئاخە، وەکی ئاڤێ دپەقیت و خانیا روهن دکەت. بەرسڤدا و گوت گاز))(فزاري، امينة، ٢٠١٢.١٢٩]).

هەروەسا چەندیین مەتەلێن دیتر ژ سلێمان پێغەمبەری (س) کرن. وەکی دزانێن مەتەل د پێکهاتا خۆدا ژ سێ بەشان پێکدهێت، پێشەکی و پرسیار و بەرسڤ، هەردەم پێشەکیا وێ ژ پەیڤا (تشتی منو تشتو) دەستپێدکەت، هەروەسا پرسیار واتە بابەت هندەك ژ سەخلەتێن وی تشتێ دبیتە بابەتی پرسیارێ ب رەنگەکێ نەراستەخۆ دهێنە دیارکرن، بەرسڤ هەمی دەمان ژ ئێك پەیڤ پێکدهێت. واتە رومانڤیسێن تارادەکی ئەڤ بەرهەمێ فولکلوری د ناڤ رومانێن خۆدا بەرجەستەکرینە، هەروەکو د ڤێ رومانێدا هاتی ((**مسوگور تو گەلەکی برسی. دیسا تە بو من مێوێژ ئینانە، (لەوەندی) ب دێمەکێ گرنژینەکا بەرەڤ کەنیێ دچیت بەرێ خودایێ و گوت: تشتەکی وەس من یێ بۆ تەئینای تو هزر ناکەی؟.. ئەز دزانم کەشك و سەوکێن بن دانی نە.. لەوندی دەستێن خو کرنە د بەریکا چاکیتکێ رەش بەڤەمداو و جارەکادی دێ ل شوون پێن خو زڤری و دەستێ وی ما ب لێڤا قولا کەزوانێ ڤە و پێڤە چوو.. ئەز یێد بێژمە تە: تو هزر وی تشتی ناکەی! وێژی دەستی چەپێ هاڤێتە لێڤا دی یا قولووی و بگرنژینڤەگوت: من زانی ..من زانی ئو حلیرەشکێن هشك کرینە تەئینایین مانە؟ ئەڤە تەکرە سوحباتا (تشتێ منو تشتو) . داڤێن تامتەرێن پرچێ ژ سەر دێمی نازك پاشڤە برن و ب کەنیڤە پیچڤە چوو نائەری .. ئەرێ من زانی تەئینایین. دەستی (لەوندی) دناڤ قوپچکێن ساکۆ و کراساندنا بەرزە بۆ؛ دگەل دەستێ خۆ بالولکەکا نانی ژ پاخلا چەپێ هینا دەرێو دێمەکێ ژ دلوڤانیێ بارکری بەرێ خودا دێمێ وێ زاروکینی و گوت: ئها نوکە دێ زانی چ من ئینایە؟ هێ..هێرشکە. ئارخافکە. دەستێ وی ژ لێڤا قوولی ڤەبوو و بالولك ڤەکر و ئاخڤتنا وێ بری .. نەخێر چ ژ هەمیان نینن ئها ئەڤەیە؟ چاڤێن وێ ب کاکلا بالولکێ ڤە ما هەلاویستی. ئەزمانێ وێ لێڤێن وێ قەشاڤی د گاڤێدا گوت قەلیهێك؟ تە بوچ ئینا؟ دا..دایکا تە دێ شەرێ تەکەت**))[ناڤشکی، ٢٠٠٥ ، ل٤٤]. واتە رومانڤیسی گەلەك ب جوانی مفا ژ مامکا کوردی وەرگرتیە، بەلێ نە ب رەنگەکێ تەمام مامك بکارهینایە، بەلکو تنێ بەشێ پێشەکیێ یێ مامکێ ئینایە، ئەڤ بەشە دناڤبەرا دیالوگا (لەوندی و چیلوی) بکارهینایە، هەر چەندە رومانڤیسی سەدێ سەد مامك بەرجەستە نەکریە، بەلکو نێزیکی هزرا مامکێ کریە. واتە ئەو دیالوگ مینا بەشێ دی یێ مامکێ ژ هەڤدو کرینە واتە پرسیار و بەرسڤ.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

٢-٥- شێوازێ زمانی د رومانێدا:

زمـان ب رەگەزێ سـەرەکی یـی دەڤێ رومـانێ دهێـتە هژمـارتن، چـونکە ((رومـان ژانرەکـی ئەدەبیـێ کەتـوارییە؛ ئەو زمـانێ رومـانـنڤیس بکاردهینیـت دڤێـت یـێ نێزیکـی کەتواری بخۆ بیت و رومانـنڤیس بباشترین و بساناهیترین شێوە هەلبژێریت بۆ گەهاندنا مەبەست و ئارمانجا خۆ بۆ گوهداری)) [عبدالرحمن، شڤان جرجیس، ٢٠١٢،ل٨٦].

دڤێت رومانـنڤیسی ب زمانەکی بنڤێسیت((لەگەل عەقلیەتی ئەو خەلکانەی کە لە ناو کومەڵدا دەژین ب گونجیت))[سمۆ، ئیبراهیم ئەحمەد، ٢٠١١، ل٨٤]. هەروەسا دڤێت رومانـنڤیسی شارەزایی دبیاڤێ بکارهینانا زمانیدا هەبیت. ئەگەر ل رومانا (ژانێن سیناهیێ) بنێرین؛ دێ بینین کو رومانـنڤیسی ژلایێ دارشتنێڤە ب زمانەکێ سادە و ساکار یێ دەڤەرا بەهدینان بکارهینایە، ئەو زمان یێ پرییە ژ پەیڤ و دەستەواژەیێن خومالی. د ئەڤێ رومانێدا رومانـنڤیسی گەلەك پەیڤ، زاراڤ، ئیدیەم و گوتن ژ ژینگەهەکا گوندیکی وەرگرتینە. ئەو پەیڤ و زاراڤە د نهۆدا بکار ناهێن؛ پێدڤی ب کەسێن مەزن هەیە داکو مەرەما وی بزانین، وەکو ئەڤان پەیڤان(**حکمە ژن، گوڤ، گەز، جدەك، زبارە، لیس، ریسە، سولهەو، هسکیك، هنگام ، ئەیوان، قەشیە، دەیوس، مەعافە، قەب، فرشك، قرال، جەلالە، بەلەك**). هەروەسا رومانـنڤیسی هژمارەکا ئەوان پەیڤ و زاراڤا بکارئینایە، دەمێ د کەڤندا بابو باپیران ژبۆ گیانەوەر بکاردئینا؛ بۆ نموونە وەکو ئەڤان پەیڤان(**چەرت چەرت، گدی گدی، شووش شووش، چتە چتە، عێ عێ، حوپ حوپ**) ، هەروەسا گەلەك ژ پەیڤێن نەجوان و بەربەلاف بکارهینانە؛ وەکو ئەڤان پەیڤان(**فینوك، مەنیوك، دێهل، ژن قەحبە، قوزولقورت**). واتە بەرجەستەکرنا ئەڤان جورە دەربرینان ژلایێ رومانـنڤیسیڤە، ژبو وێ یەکێ یە داکو بهێنە پاراستن، کو ئەو جورە پەیڤ زاراڤە د سەردەمێ کەڤندا بکارهاتینە، بەلێ د نهۆدا بکارناهێن، مەرەم ژێ پاراستنە ژ ناڤچوونێ

ئەنجام:

١- د رومانا ژانێن سیناهیێدا هژمارەکا زورا بابەتان ب رێکا بەشێن فولکلوری هاتینە بەرجەستە کرن؛ وەکو(داب و نەریت، بیروباوەر، ئەدەبێ فولکلوری، ئەفسانە، ستران، حیکایەت، مامك، گوتنێن مەزنان و حەیرانوك) . هەروەسا سالوخدانا رەوشەنبیریا مادی دکەت.

٢- بەرجەستەکرنا فولکلور د رومانێدا ژ بەر ئەڤان مەرەمان بکارهینانە، یا ئێکێ پاراستنا گەنجینا فولکلوریە. یا دووێ ب رێیا فولکلوری باشترین دەربرین بدەتە ناڤەروکا رومانا خۆ .

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەکولینێن کوردی

٣- رومانڤیسی ڤیایە ب رێكا گوتنێن مەزنان دەربرینێ ژ سەربور و سەرهاتیێن جڤاكێ كوردەواری بكەت و هەر ب رێكا ئەڤان گوتنان پەیاما خۆ بگەهینیت.

٤- ئەو بیرو باوەرێن رومانڤیسی دناڤ بویەرێن رومانێدا بەرجەستەكرین ژ ژینگەها ئەو تێدا ژیای وەرگرتینە، لەورا ڤیایە ئەڤان بیرو باوەرێن كەڤن دخزمەتا بنیاتی رومانا خۆدا بكاربینیت.

٥- رومانڤیسی ب زمان و دەربرینەكا راستگویانە رەفتار ل گەل هندەك كێشێن كومەلایەتی و دابونەریتێن بەربەلاڤێن جڤاكێ كوردەواری كریە، د ناڤ رومانا خۆدا ب جوانی بەرجەستەكرینە؛ كو هندەك ژ ئەوان نە دباشن پێدڤیە دەست ژ بهێتەبەردان؛ و هندەكێن دی د باشن پێدڤیە د ناڤ كومەلگەها كوردەواریدا ل دەمێ نهو مفای ژ ێ بهێتە وەرگرتن .

٦- رومانڤیس یێ د ناڤ ژینگەها كوردەواریدا ژیای؛ ئەڤێ ژینگەهێ گەلەك كارتێكرن ل سەر دەروونێ وی كریە؛ لەورا ئەوی ڤیایە فولكلور و دابو نەریتێن كوردەواری جارەكا دی ڤەگوهێزیتە د ناڤ رومانا خۆدا ب مەرەما وێ یەكێ دا رەسەنایەتیا رومانا كوردی پێڤە دیار بیت.

٧- رومانڤیسی د رومانا خودا ز مانەكێ كەتوارێ یێ جڤاكێ كوردەواری بكارهینایە، وێنەیەكێ نیزیك وەكی ژیانا بابو باپیران پێشكێش كریە. واتەیەكا دی د ڤێ رومانێدا وێنەیەكێ ژیانا جڤاكێ كوردەواری د سەردەمێ كەڤندا پێش چاڤ د بیت.

لیستا ژێدەران:

١-پەرتوك:

آ- ب زمانێ كوردی:

١ - رەشید، مسعود جمیل(د)، قوناغێن كێشناسییا هۆزانا كوردی،چاپخانا خانی، دهوك، ٢٠١٥..

٢ - جەعفەر، حەجی، پەژن و گوتنێن كوردی، سپیرێز، دهوك، ٢٠٠٦ .

٣- حەسەن، ئیراهیم(د)، رەنگدانەوەی كەلەپوور لە رومانی كوردیدا، چاپخانا روژهەلات، هەولێر، ٢٠١٢.

٤- رەسول، عیزەئەددین مستەفا، لێكولینە وەی ئەدەبی فۆلكلۆری كوردی، چاپی سێیەم، ئاراس، هەولێر، ٢٠١٠.

٥ - سعید، وەهبیا محمد، گوتنێن پێشنیان ل دەڤەرا بەهدینان، چاپخانا هاوار، دهوك، ٢٠٠٦.

٦ - سمۆ، ئیبراهیم ئەحمەد، كاریگەری كەلەپووری كوردی لە شانۆی كوردیدا، چاپخانانەی خەبات، دهوك، ٢٠١١.

٧ - عومەر، ئاسو، بەها ئیستاتیكەكانی شیعری لای پیرەمێرد، شێخ نوری شێخ سالح، گوران، چاپخانەی خانی، دهوك، ٢٠٠٩ .

٨ - عەبدوللا ، ئیدریس(د) ، ئەدەبێ میللی و فولکلوریی، بەرگ(١)، چاپخانا حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١٤.

٩ - عەبدوللا، ئیدریس(د)، ئەدەبی میللی و فولکلوری، بەرگ(٣)، چاپخانا حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١٤.

١٠ -عبدالرحمن، شڤان جرجیس، رەنگڤەدانا ئەفسانێ د چوار رومانا دەڤەرا بەهدینانێدا، وەشانخانا گازی، دهوك،٢٠١٠.

١١ - مهدی سالح، دەربارەی رۆمان، چاپخانا روشنبیری، هەولێر، ٢٠٠٦.

١٢ - نوری، هێرش طاهر، شروڤەکرنا رومانێن مەهمەد ئوزونی ژ روانگەیا ئەنتروپولوژیڤە رومانێن روژەک ژ روژێن عەڤدالی زەینیکێ و سییا ئەڤینێ وەک نموونە، وەشانخانا، گازی،٢٠٢١

ب- ب زمانێ عەرەبی:

١٣ - ابراهیم ، نبیلة(د) ، الاشکال التعبیر فی الادب الشعبی،دار النهضة، ط٢ ، ١٩٧٤.

١٤ - ابو علی، رجاء(د) ، الاسطورة في الشعر ادونيس، دار التکوین، دمشق، ٢٠٠٩.

١٥ - الخصور، صادق عیسی ، التواصل بالتراث فی الشعر عزالدین المناصرة، دار مجدلاوي للنشروالتوزیع، الاردن، ٢٠٠٧ .

١٦ - الدمرداش ، ندیه(د) عبدالحمید و ابراهیم ، علا(د) توفیق ، مدخل الی علم الفولکلور، دار العین، ٢٠٠٧.

١٧ - الرفاعي حصة(د) سید، المأثورات الشعبیه النظریة والتأویل، دار المدی، بیروت، ٢٠٠٥.

١٨ - القاضي، عبدالمنعم(د) زکریا، البنیه السردیه فی الروایه، کویت، ٢٠٠٩.

١٩ - الکبیسي، طراد، التراث العربي کمصدر في نظریة المعرفة والابداع الشعر العربي الحدیث، وزارة الپقافة، بغداد، ١٩٧٨.

٢٠ - باشا، عبدالرحمن ، الروایة الکردیة، دار ئاراس للطباعة و النشر، اربیل،٢٠٠١.

٢١ - جزیری، علي، الادب الشفاهي الکردي بحوث، مطبعة اوفیست، اربیل، ٢٠٠٠.

٢٢ - حمادی، صبری مسلم ، اثر التراث فی الروایة العراقیه الدیپة، المؤسسة العربیه للنشر، بیروت،١٩٨٠.

٢٣- حرب، طلال(د) ، معجم أعلام أساطیر و الخرافات في المعتقدات القدیمة، دار الکتب العلمیة، بیروت، ١٩٩٩.

٢٤- حرب، طلال(د) ، أولیة النص نظرات في النقد و القصة و الاسطورة و الادب الشعبي، الموسسة الجامعیة للنشر و التوزیع، بیروت، ١٩٩٩.

٢٥ - خ.م بینیالیسی، داریو بیانوبیا، الروایة الاسبانو الامریکیة من الواقعیة السحریة الی الپمانینات، ت: محمد ابو العطا مسار، مجلس الاعلی الثقافة،١٩٩١.

٢٦ - سلام، سعید(د) ، التناص التراثی الروایة الجزائریة نموذجا، دار الکتب العالمي، الاردن، ٢٠١٠ .

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

٢٧ - سوكولوف، الفولكلور قچاياه و تاريخة، ت: حلمي شعراوي و د؛ عبدالحميد يونس، الهيئة المصرية، القاهرة، ١٩٧١.
٢٨ - شاهين، محمد، مختارات النقدية من الادب الغربي، دار الشون للپقافه العامة، بغداد، ١٩٩١.
٢٩ - فزاري، امينة(د) الادب الشعبي المناهج التاريخية و الانتروپولوجية و المورفولوجية في دراسة الامثال الشعبية التراث الفولكلورو الحكاية الشعبية، دار الكتاب الحديث القاهرة، ٢٠١٢ .
٣٠ - محبك، أحمد(د) زياد، من التراث الشعبي ودراسة للحكاية الشعبية، دار المعرفة، لبنان، ٢٠٠٤.
٣١ - مرسى، أحمد على(د) ، مقدمة الفولكلور، دار العين، بيروت، ٢٠٠٩.
٣٢ - وتار، محمد رياض، توظيف التراث في الرواية العربية، اتحاد كتاب العرب، دمشق، ٢٠٠٢.
٣٣ - يونس، عبدالحميد(د) ، معجم الفولكلور مع مسرد إنجليزي- عربى، الهيئة المصرية، ٢٠٠٩.

٢ -گوڤار:

٣٤ - رەشيد، سابير، پەيوەندى ديالێكتيكى لە نيوان چيروك و فولكلورى كورديدا، گوڤارى كاروان، ژمارە(١٦٥)، هەولێر، ٢٠٠٢.

٣ -نامێن ئەكاديمى:

٣٥ - عبدالرحمن، شڤان جرجيس ، بنياتێ هونەرى د هوزانێن مەلا خەليلێ مشەختى دا، ناما دكتورایێ، زانكويا سەلاحەدين، كوليژى زمان، ٢٠٢٠.
٣٦- نبى، جوتيار اسماعيل، ناڤەروكا حەيرانوكا كوردى، ڤەكولينەكا وەسفى شلوڤەكارييە، ناما ماستەرێ، زانكويا دهوك، ٢٠١٣.

توظيف التراث الشعبي في رواية (ژانێن سيناهي -للروائي-تحسين نافشكي)

ملخص:

يمتلك كل شعب من شعوب العالم تراثهم الخاص و تكون مشهورين بتراثهم الذي يختلف عن غيرهم من الشعوب. و التراث هى مرأة الحياة السلف من كل النواحي في العصور المؤتلة فى القدم، فالتراث ليست فقط مخلفات السلف المادية وإنما هي مرتبطة بسلوك وأساليب وأفعال الحياة الحظارية لتلك الشعوب. وتوجد ضمن الخزينة قوة خفيه عظيمة، لهذا السبب يتجة الكتاب و الادباو نحو هذا الخزينة الخصبة و المملؤلة ليغنو بها كتابتهم الادبية، أي بهذه الطريقة المملوسة واحتكاكهم بالفولكلور يعطي نتجاتهم الادبي اهمية و قيمة غير محدودة. والشعب الكوردي يمتلك خزينة فولكلورية غنية و هذا الارث الحظاري الكوردي هو السبب التى يتبنى عليها الادب الكوردى المكتوب. تتالف هذا البحث من فصلين، خصصة الباحث الفصل الاول لمفهوم التراث الشعبي، تعريف التراث الشعبي، علاقة التراث بالرواية وفي نهاية اهم دوافع توظيف التراث في الرواية.

Zakho Centre for Kurdish Studies
سەنتەرى زاخۆ بۆ ڤەكولينێن كوردى

والفصل الثاني مخصصة من الناحية التطبيقية كيفية توظيف التراث الشعبي في رواية (ژانێن سیناهی للروائي-تحسين ناڤشكى)

الكلمات الدالة: *فلكلور، توظيف، استخدام، ناڤشكي، ژانێن سيناهي، الروائي.*

Employment of Folklore in the Novel of (zhanen Sinahi by Novelist Tahsin Navshki)

Abstract:

Every country around the world have their own folklore and tradition, and they known by their folklore.The folklore is the reflection of our elders, ancestorss life in the past. Also its not only that we mentioned its also touched the actions of life and human civilizations.In this heritage there is a huge hidden power. That is why the authors tries to go on this way, in order to rich thire literature . It means that folklore will give an extra power the literary work .Kurdish people are one of the richest nation which have rich folklore, which also is the most important recourse for Kurdish written literature .This research consists of two advantages, the researcher devoted the first chapter to the concept, definition of folklore, the relationship of heritage to the novel, and in the end the most important motives for employing heritage in the novel. And the second chapter is devoted from an applied point of view, how to employ folklore in the novel (Tahsin Navishki)

Keyword: *Folklore, employment, use, Navishki, zhanen sinahi.*

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

چیرۆکی "خۆرشیدشای خاوەرزەمین"
لە ڕوانگەی ڕەخنەی " ئۆستوورەیی– کۆن پارادایم"ەوە

ئەنوەر ڕەوشەن

مەریوان- پارێزگای کوردستان/ ئێران.

پوختە:

ئەدەبی زارەکی بەشێکی گرنگی فۆلکلۆر پێک دێنێت کە دابەش دەبێت بە سەر دوو بەشی چیرۆک و هۆنراوەدا. چیرۆک، ڕاس، ئەفسانە، حقایەتی گوێ ئاگردان و ... هتد بەشی یەکەمی ئەم جۆرە ئەدەبەیە کە هەڵگری ناوەڕۆکێکی پڕ لە زانیارین. خەڵکی هەموو ناوچە کوردنشینەکانی زنجیرە کێوی زاگرۆس بە پێی لەمێژینەیی بوونی ژیانیان لە سەر خاکە دێرینەکەیان، خاوەنی هەزاران چیرۆک و ڕاس و ئەفسانەن کە تەژین لە هیوا و ئاوات و ئارەزووی وەدی نەهاتووی گەلێکی بندەست. ئەم بەشەی فۆلکلۆر واتە ڕاس و چیرۆک و ئەفسانە تێگەیشتن و ڕوانینی پێشینیانی ئێمە بە نیسبەت ڕووداو و دیاردەکانی دەوروپشت پیشان دەدەن کە لەگەڵ ڕوانینی مرۆڤەکانی تری سەر ڕووی زەوی زۆر لێک نزیکن. لەم توێژینەوەیەدا ئاوڕ لە گەنجینەی دەوڵەمەندی چیرۆک و ئەفسانەی نەتەوەکەمان دەدەینەوە و یەکێک لە ڕاسە کوردییەکانی ناوچەی مەریوان بە ناوی " خۆرشیدشای خاور زمین" دەخەینە ژێر تیشکی ڕەخنە و لە ڕوانگەی ڕەخنەی "ئۆستوورەیی_کۆن پارادایم"ەوە باسی لایەنی جۆراجۆر، فۆرم و ناوەڕکی لەو چیرۆکەدا دەکەین. لە وتارەکەدا بەکورتی ڕەخنەی ئۆستوورەیی-کۆن پارادایم کە بە ڕەخنەی ئوستوورەیی – ئارکیتایپ(Archetype)یش ناوی لێ دەبرێت، دەخەینە بەر باس و پاشان کورتەی چیرۆکەکە دێنین و لە کۆتاییدا بەم شێوازە ڕەخنەیە خوێندنەوەی بۆ دەکەین.

پەیڤێن سەرەکی: *ئەدەبی فۆلکلۆر، ڕاس، ڕەخنەی ئۆستوورەیی-ئارکیتایپ، یۆنگ.*

پێشەکی:

دەشتی مەریوان بەپێی هەڵکەوتی جۆگرافیایی و بارودۆخی سروشتی یەکێک لەو ناوچانەیە کە مرۆڤ هەر لەسەرەتای پەیدابوونیەوە واتە پێش مێژوویش، تێیدا ژیاوە و کەلتوور و شارستانیەتی تایبەت تیایدا سەری هەڵداوە. زانای دێرینە ناس ژاک هارلان[1] پاش پشکنین و توێژینەوە سەبارەت بەو جێگایانەی کە یەکەمجار مرۆڤە سەرەتاییەکان

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

وەرزێرپیان تێدا کردووە لە خشتەیەکدا ناوی ئەو جێگایانە تۆمار دەکات. بە پێی نووسراوەکانی ناو ئەو خشتەیە دانیشتوانی ناوچەی " زرێبار "ی مەریوان و " پەڵەگەورە" کۆنترینی ئەو مرۆڤانە بوون کە لە ١١ تا ١٣ هەزار ساڵ پێش زایین کشتوکاڵ و وەرزێرپییان داهێناوە(ادریسیان، ٢٠١٩). واتە یەکێک لەو گوندانە لە دەشتی مەریوان و لە پاڵ زرێباردا بووە. مەریوان کە لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان و لە پارێزگای سنەی وڵاتی ئێران و لە نزیک سنووری "باشماخ"دا هەڵکەوتووە، سەردەمانێک شانشینێکی بچووکی سەربەخۆ و زەمانێکیش یەکێک لە ساتراپ نشینەکانی سەردەمی ئیمپراتووریی مادەکان بووە. بە پێی زۆربەی سەرچاوە مێژووییەکان دەشتی مەریوان دەرووگە و شارێگایەک بووە کە لێیەوە دزە کراوەتە ناو زنجیرە شاخەکانی زاگرۆس و سەرزەمینی ئێران. بۆیە هەم لەبەر هەبوونی ئاوی دەریاچەی زرێبار و سرووشتی دەوڵەمەند و دارستانە چڕەکانی و هەم بەهۆی هەڵکەوتی ئیستراتیژیک و هەم لەبەر ئەوەی کە ناوەندی دەسەڵات بووە؛ یەکێک لەو ناوچانە بووە کە بەدرێژایی تەمەنی تەماحی تێکراوە و بووە بە ژێر پۆستاڵی سەدان لەشکەری گەورەی بێگانەکانەوە و کەوتووەتە ژێر داگیرکاری ئاشوور و یۆنان و عوسمانییەوە. ئەم ناوچە خاوەن سەدها شوێنەواری دێرینە و لە سەدساڵی ڕابردوودا چەندین تیمی شوێنەوارناس لێی کۆڵراونەتەوە و دەیان لاپەڕەی شاراوەی مێژووی ئەم هەرێمەیان لەژێر داروپەردووی فەرامۆشی دەرهێناوە و تۆماریان کردووە.

بێگومان ناوچەی دێرینی مەریوان جیا لەو بارە دێرین و مێژووییە، خاوەن کەلەپوور و فۆلکلۆرێکی ڕەسەن و کۆنیشە و چەندین ئۆستوورە و سەدان ئەفسانە و حەکایەت و ڕاس و بەیتی هەیە و خاوەن ئاواز و هەڵپەڕکێ و جلوبەرگی تایبەتیی خۆیە کە پێویستە بۆ ناسین و ناساندنیان چەندین تیم و لێژنەی پسپۆڕ و زانستی لە زانکۆکانەوە کاری لەسەر بکەن.

خوێندکارانی زانکۆی کوردستان لە ساڵی ٢٠١٢ لە پرۆژەیەکدا کە چەندین ساڵی خایاند چیرۆک و حەکایەت و ڕاسەکانی ناوچەی مەریوانیان کۆ کردەوە و لە دووتۆی کتێبێکدا ئامادەی چاپیان کردووە. کاری ئێدیت و ساغکردنەوەی ئەو کتێبە کە سەری لە سەدان چیرۆک و ڕاس دەدا و نزیکەی ٢٠٠٠ لەپەڕەی (A4) دەبوو کەوتە ئەستۆی نووسەری ئەم توێژینەوە. یەکێک لەو ڕاس یان چیرۆکانە ڕاسی "خۆرشیدشای خاوەر زەمین" بوو کە سەرنجی منی بۆ لای خۆی ڕاکێشا و پاش بینینی بانگهێشتی شەشەمین کۆنفرانسی نێودەوڵەتی فۆلکلۆری کوردی لە زاخۆ بڕیارم دا ئەو ڕاسە لە ڕوانگەی ئۆستوورەیی-ئارکیتایپ یان کۆن پارادایمەوە بخەمە ژێر تیشکی ڕەخنە.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

کورتەیەک لە تیۆری ڕەخنەی ئۆستوورەیی- ئارکیتایپ (کۆن پارادایم)

ڕەخنەی" ئۆستوورەیی - کۆن پارادایم"(ئارکیتایپ _ archetype) شێوازێکە لە هەڵسەنگاندنی دەق کە تیایدا هەوڵ دەدرێت لەسەر بنەمای ئۆستوورەکان(دێرین یان نوێ) و پێکهاتەی دەروونناسیی گشتیی مرۆڤ، ڕوونکردنەوە و لێکدانەوەیەک لە مۆدێلە دووپاتەکراوەکانی نێوە بەرهەمە ئەدەبییەکان بدرێت بە دەستەوە (پایندە، ١٣٩٩). ئارکیتایپ (archetype) لە وشەی یۆنانی "ئارکە تیپۆس" وەرگیراوە و لە زمانی یۆنانیدا بە واتای مۆدێل یان سەرچەشنێک دێت کە شتێکی تری لە ڕوو دروست بکرێت. وشەی ئارکیتایپ (archetype) لە دوو بەش دروست کراوە:١_(arche) بە واتای ڕەسن، کۆن، ڕەچەڵەکدارە و ٢_(type) بە واتای مۆدێل، قاڵب، سەرچەشن و "پارادایم"ە. ئەم دوو بەشە پێکەوە بە مانای " کۆن پارادایم" یان بە واتای "سەرچەشن و مۆدێلی کۆن"ە. زێئووس، ئافرۆدیت، هرمس، ئانیما، ئانیمووس، فریشتە و دێو چەن نموونەی ئارکیتایپن.

ئەم جۆرە لە ڕەخنەی ئەدەبی پشت بە تیۆری و بۆچوونەکانی کارل گوستاو یۆنگ[٢] دەبەستێ. یۆنگ کە دەروونناسێکی سویسڕاییە و هاوکار و هاوڕێی زیگمۆند فرۆید بووە، ڕوانگەیەکی نوێ سەبارەت بە دەروونناسی دەخاتە ڕوو و دەروونی ناهووشیاری گشتی زیاد دەکات بە پێکهاتەکانی تری ناخ و دەروون کە زیگمۆند فرۆید پێشتر بە دەروونی ناهووشیار و دەروونی پێش هووشیاری و دەروونی هووشیار دابەشی کردبوون. یۆنگ لەو باوەڕەدایە دەروونی ناهووشیاری گشتی قووڵترین و دەروونیترین ڕەهەندی پێکهاتەی ناخ و دەروونە. لە ڕوانگەی ئەم جۆرە ڕەخنەیەوە مرۆڤەکان هەر لەسەرەتای پەیدابوونیانەوە لەسەر گۆی زەوی، هەندێک ئەزموونیان لە ژیاندا بەسەردا تێپەڕیوە کە کارتێکردن و کاردانەوەیەکی دەروونی و زەینی هاوبەشی بۆیان بووە. بۆیە کاتێک کە سەیری ئەفسانە و چیرۆک و ڕاسەکان دەکەین بۆمان دەرئەکەوێ خەون و خەیاڵ و ئارەزووی مرۆڤەکان زۆر لێک نزیکن و تەنانەت ئۆستوورەکانیان هاوبەشن. ئەمەش ئەوە پیشان دەدات کە مرۆڤ خاوەن سروشتێکی هاوبەشە و ترس و خۆشی و تاڵی و بەختەوەری لە ناخی مرۆڤەکاندا یەکسانە و ڕەگەز و ڕەنگی پێست یاخود جێگای ژیان گۆڕان بەسەر هەستەکانیدا ناهێنێت.

ڕوانگەی ئۆستوورەیی-کۆن پارادایم شێوازێکە بۆ خوێندنەوەی دەق کە ڕەخنەگری ئەدەبی دەتوانێ کەڵکی لێ وەربگرێت بۆ دۆزینەوەی نموونەی ئۆستوورەکان (بە کۆن و نوێوە) لە ئەدەبیاتدا و بەیارمەتی ئەم جۆرە ڕەخنەیە پیشانی بدات ڕووداو و ناوەڕۆک و لایەنەکانی تری ئەو دەقە لە کامە ئارکیتایپەوە سەرچاوەی گرتووە. ڕەخنەگر تێدەکۆشێت پیشانی بدات نووسەری دەقەکان چۆن ئۆستوورەکانی بە مەبەستی گەیشتن بە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ئامانجی خۆی بەکار هێناوە یان گۆڕانی بەسەردا هێناون یاخود ڕەتی کردوونەتەوە. هەر ئۆستوورەیەک بە جۆرێکی جیاواز پیشاندەری خەون و ئاوات و خواست و بێ هیوایی و بێ هێزی و لاوازی یان تێگەیشتنی مرۆڤە لە خودی خۆی و لە جیهانی دەوروپشتی؛ ڕەخنەگرانی شوێنکەوتووی ڕوانگەی ئۆستوورەیی-ئارکیتایپ بۆ دەرخستن و ئاشکراکردنی ئۆستوورەکان و دەوری واتاکانیان لە ئەدەبیاتدا تێدەکۆشن.

بنەما و گریمانە سەرەکییەکانی ڕەخنەی ئۆستوورەیی-ئارکیتایپ بریتین لە:

١. ئۆستوورە شتێکی گشتگیر و جیهانییە و لە کولتووره جیاوازەکاندا واتایەکی یەکسان و وەک یەک دەدات بەدەستەوە.
٢. پێکهاتەی ئۆستوورە وەک پێکهاتەی زەین و ناخی مرۆڤە.
٣. ئۆستوورە ڕیشەی لە دەروونی ناهووشیاریی گشتییدایە.
٤. ئۆستوورە لەسەر بنەمای ئارکیتایپەکان سەری هەڵداوە و لە ڕەگەزی ئەوان دروست بووە.

لە ڕوانگەی یۆنگەوە هونەر و ئەدەبیات دەرفەتێکن بۆ هاتنەئارای ئارکیتایپەکان کە لە قووڵترین توێژەکانی دەروونی ناهووشیاری گشتیی مرۆڤدان. هەندێک لە باوترین ئارکیتایپەکان کە ڕەخنەگرەکان دەیخەنە بەر باس و لێکۆڵینەوە بریتین لە:

ئ) کەسایەتییە ئارکیتایپیکەکان وەک:

١. "قارەمان"، کە لەدایک بوونەکەی نائاساییە و لەسەردەمی تەمەنی ساوایی و منداڵیدا گیانی لە مەترسیدایە. لە تەمەنی هەرزەکاریدا سەر خۆی هەڵدەگرێت و بە بێ ئیزنی دایکوباوکی بۆ سەفەرێکی نادیار پڕ مەترسی دەچێ و بەسەر دوژمنان و کەندولەندا سەر دەکەوێت و پاشان دەگەڕێتەوە بۆ نیشتمان و لەگەڵ کچێکی شازادەدا زەماوەند دەکات و ئەبێت بە پادشای وڵات، یان بەپێچەوانەوە بەشێوەیەکی نادیار و پڕ نهێنی دەکوژرێت و بەشێوەیەکی نەناسراو و ون ئەسپەردە دەکرێت. لە هەموو حاڵەتەکاندا قارەمان لەلای خوێنەر کەسایەتییەکی خۆشەویستە و شایانی ستایش و پیاهەڵگوتنە.
٢. "بەڵاگەردان"، گیانلەبەر یان کەسایەتییەکە کە دەکوژرێت یان گیانی دەخاتە مەترسییەوە بۆ ئەوەی کەسانێکی تر کە تاونێکیان کردووە ببەخشرێن یان بەدووربن لە دەردوبەڵا. بۆ وێنە لە زۆربەی ئایینەکاندا ئاژەڵێک دەکرێت بە قوربانی تاکوو کەسێک لە مردن یان نەخۆشین ڕزگاری بێت.
٣. کەسایەتی دەرکراو"، کەسێکە کە لە بنەماڵە و هۆز و کۆمەڵ دەرکراوە چوونکە لە شتە باوەکانی کۆمەڵگاکەی لای داوە.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

٤. یەکێکی تر لە ئارکیتایپەکان " **شەیتان**"ە و بنەما و ڕیشەی لە کتێبە پیرۆزەکاندایە و بە فێڵ و تەڵەکە و فریودان ئەچێتە ناخی کاراکترێکەوە و ئەبێتە هۆی لەڕێ بەدەرکردن و گومڕا بوونی.

٥. ئافرەتی پاک و ئاسمانی و زۆر جوان"، ژنێکە لە ئەوپەڕی پاکڕەوشتی و جوانیدایە و یان قەت خۆی نادات بە دەستی ئەویندارەکەیەوە یان بەسەختی خۆی ئەدا بەدەستەوە و لەئاکامدا ئەبێتە هۆی سەرفیرازی و بەرزی پلەوپایەی ئاشقەکەی.

٦. ژنی بەدڕەوشت و خراپەکار"، کەسایەتییەکی ناو چیرۆکەکانە کە خەیانەت بە هاوسەر و ئەویندارەکەی دەکات.

٧. دایکی ڕەوشت پاک"، ئافرەتێکە فراوانی نێعمەت و فەڕوبەرەکەت وەبیر دێنێتەوە خواردن بە کەسانی دەوروبەری دەدات و پەروەدەیان دەکات. خۆی خۆیدا دلۆڤانە بۆ منداڵ و کەسانی نزیکی فیداکاری دەکات.

٨. دایکی ترسێنەر" کە ژنێکی جادووگەری دەروون ناپاک و فێڵباز و بەدڕەوشتی ترسناکە.

٩. گزیکار و دەغەڵباز" کەسایەتییەکی بەدفەڕە کە لە ژیاندا مل بە یاساوڕێسا و ڕێکوپێکی نادات بەها و نۆرمە ئەخلاقییەکان پێ شێل دەکات.

١٠. پیرەمێردی فرەزانا و چاوکراوە" کە پێچەوانەی ئارکیتایپی " گزیکار و دەغەڵبازە" و پێشەوا و یارمەتیدەر و ڕێنوێنیکەری قارەمانە بۆ گەیشتن بە ئامانجەکانی.

ب) **ژمارەکانی ئارکیتایپ کە بریتین لە: ژمارەی ٣** کە وەبیر هێنەرەوەی سێ ڕۆژەی وەفاتی کەسێک یان لە کار یان ڕووداوێک ئەوترێ: ئەبێ سێمینەی سونەت کات. **ژمارە ٤** وەک چوار وەرزەی ساڵ، چوار ماکی پێک هێنەری جیهان (ئاو و ئاگر و خاک و با). **ژمارەی ٧** وەک باسی حەوت تەبەقەی ئاسمان، دروست بوونی جیهان لە حەوت ڕۆژدا و ڕێوڕەسمی حەوتەمین ڕۆژی کۆچی دوایی کۆچکردوان. **ژمارەی ٤٠** ئەم ژمارەیە دیسان دەمانباتەوە بۆ لای شتە ڕۆحانی و ئایینییەکان. وەک خەڵوەکێشانی چل ڕۆژە، تۆفانی نۆح کە چل ڕۆژی خایاند، هۆزی مووسا چل ساڵ لە بیاباندا سەرگەردان بوون و ...

ج) **دیمەن و وێنەی ئارکیتایپی لە سروشت کە بریتین لە**: چەم و ڕووبار، بیابان، باخ، هەتاو و خۆر. "**ڕووبار و چەم**": ئارکیتایپی تێپەڕینی کاتوساتە و ئەتوانێ باسی قۆناغە جۆراوجۆرەکانی ژیان بێت. بەگشتی ئاو ئارکیتایپی ئافراندن، پاکی، ڕزگاری، لەدایکبوون، مانەوەی هەتاهەتاییە. " **چۆڵگە و بیابان**": ئارکیتایپی مەرگ و تیاچوون و نەمانە و پیشاندەری بێ هیواییە. " **درەخت**": ئارکیتایپی قۆناغەکانی ژیان و لەدایکبوونە و سووڕی ژیانە. " **باخ** " ئارکیتایپی بەهەشت، وەبیر هێنەرەوەی پاکی و

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

بەبەر و سەمەر بوونە. " **هەتاو**": تیشکی ڕۆژ وەبیر هێنانەوەی زانستێکە کە ڕووناکی دەبەخشێت. تیشک ئارکیتایپی هیوا، کاریگەری، دەرکەوتنی حەقیقەت و ژیانەوەیە.

د) **ئەو ڕەنگانەی کە ئارکیتایپین:** ڕەنگی " **سوور** " وەبیرهێنەرەوەی خوێنە و ئارکیتایپی هەستی ئامەزرۆیی و قوربانی کردنە. هەروەها هێمای توندوتیژی، بشێوی و شۆڕش و ڕاپەڕینە. ڕەنگی "**کەسک و سەوز**" هێما و ئارکیتایپی بەرهەم و سەمەردان، هاتنەبەر و شوێنی پڕپیت و بەبەروبوومە. ڕنگی " **شین و ئاوی**" ئاماژەیە بۆ پاکی و بەحورمەت بوون و هیوا بۆ بەردەوامی ژیان. ئەم ڕەنگە ئارکیتایپی ڕاستی و یەکڕەنگی و ئەشقە. "**ڕەش**" ئەم ڕەنگە ترس و مەرگ دێنێتەوە یاد. ڕەش هێمای دەروونی ناهووشیار و پاڵپێوەنەرە نەناسراو و سەرکێش و بەدفەڕەکانە. "**سپی**" ئارکیتایپی پاکی و بێتاوانی و خووخدەیەکی بێگەردە.

هەڵسەنگاندنی ڕاسێک لە ڕوانگەی ڕەخنەی ئەدەبی ئوستوورەیی-ئارکیتایپەوە ڕاسی "خورشیدشای خاوەر زەمین.

لە زەمان زۆر قەدیما پاوشاییێک ئەبێ کوڕی نابێ. خەڵکی شارەکەی و وەزیرەکانی لێی کۆ ئەبنۆ و ئەڵێن: ئەم سەروەتە کە خوا پێی داوی بیکە بە سێ بەش و تەقسیمی کە. بەشێکی بۆ خۆت و ژنەکەو، قسمێکیشی بۆ عەولاو، ئەگەر خوا دای پێتان. بەشێکیشی بدە لە ڕێی خوا. بە ئیرادەی ئەو خوا ڕۆژێک سۆفیلکەیەکی ڕیش سپی نوورانی ڕێی ئەکەوێتە شاری ئەو پاوشا و ئەزانێ کە مناڵیان نییە سێفێک ئەنێرێت بۆ پاوشا و ئەڵێ: پاوشا لەتێکی بخوات و لەتێکیشی بدات بە ژنەکەی ئیتر خوا عەولاویان پێ ئەبەخشێت. بە قسەی سۆفیلکە نوورانییەکە سێفەکە ئەخۆن و ژنەکەی پاوشا دوای نۆ مانگ و نۆ ڕۆژ کوڕێکی ئەبێ. کوڕەکەی ئەونە جوان ئەبێ شەوق لە ڕۆژ ئەبرێ و ناوی ئەنێن خۆرشید شای خاوەر زەمین. مناڵەکەی ئەدەن بە دایەن هەتاکوو گەورە ئەبێ و پێ ئەگرێ. کە کوڕەکەی پێی گرت، باوکەکەی کۆشکێکی بۆ دروس ئەکا و شیشەبەنی ئەکا و مەلاییێکی بۆ ئەگرێ و ئەڵێ: نابێ ئەم کوڕە چاوی بە کەس بکەوێ، ئیللا تۆ نەبێ ئەی مەلا! ئەبێ هەر تۆ دەرسی پێ بڵێی هەتاکو دەرسی تەواو ئەبێ!

چەن ساڵێ تێپەڕی و کوڕ بوو بە هەرزەکار. خوا وا مەیلی بوو ڕۆژێ لەو تەعامانە کە بۆیان ئەهاورد و ئەیخوارد پێشەیێکی تیا بوو. پێشەکەی تووڕ دا و دای لە شیشەیێک لە کۆشکە شیشەبەنەکە و شکاندی. لە شیشە شکاوەکەوە تەماشای کرد، ئەما بازاڕە و دەسەیێ سەر ئەکەوێ و دەسەیێ یێتە خوارۆ. دەسەیێ بەم لا ئەڕۆ و دەسەیێ بەو لا ئەڕۆ. تەعەجوب ما و وتی: خوا هەتا ئیسە من لە کوێ بووم و ئیسە خۆ دنیایێ تریش هەیە! بە مەلاکەی وت: بچۆ عەرزی باوکم کە ئیتر خوێنەواری ناکەم بەسمە. کوڕ یێتۆ بۆ ماڵ

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

باوکی و بەینێ ئاوا دائەنیشێ و ئەڵێ: باوە بەخوا سوارەم بۆ ڕێ خە ئەچم بۆ ڕاو. سەرەتا باوکی ناهێڵێ بەڵام خۆرشیدشا ئەونە پێداگری ئەکات تاکوو ئاخری سوارەی بۆ ڕێ ئەخەن و ئەچێ بۆ ڕاو.

کوڕە پاوشا لەگەل سوارەکانا ڕوو ئەکەنە چۆڵ و بیابانێ. کوڕەکە تماشای کرد ئاسکێ لە ڕەو ئاسکەکان جیا بووۆ و دەرچوو، ئەمیش نیشتە سەری و چوو بە شوێنیا و گەیی پێی. خوا وا مەیلی بوو ئاسکەکە لە ژێر پەلی ئەسپەکەی خۆرشی شای خاوەر زەمینۆ دەرپەڕی و یای بە قەڵای کێوێکا. کەوتە شوێنی و کردی بە قەلایچەیێکا. تەماشای کرد پیاوێ دانیشتوە تاوێ ئەگریێ و تاوێ پێئەکەنێ و گۆرانی ئەڵێ و هەڵئەپەڕێ. خۆرشی شای خاوەر زەمین ئەچێ بۆ لای کابرا و ئەڵێ: باشە تۆ چکارەی؟ ئەڵێ: کورە دەس مەدە لە زامم و تۆ چیتە بە سەر منۆ؟ ئەڵێ: توخوا پێم بڵێ! ئەڵێ: وەڵڵا من بازرگانم و لە وڵاتی چین بووم، ئافرەتێکی تیا بوو کچی پاوشای ئەوێ بوو و ناوی خەرامانی چین بوو و کەس چاوی پێ نەکەوتبوو. باخێکی بوو هەر وەختێ ئەچووە سەیرانی باخەکەی ئەونە جوان بوو خەڵک نەقاشییان لێ ئەکێشا و بە پووڵ ئەیاندا بە خەڵک. هەرچێ سەروەت و سامانم بوو دام بە عەکسێک لەو ئافرەتە و سەندم. ئیتر ئیسە هەر کە سەیری ئەو عەکسیە ئەکەم تاوێ ڕام لێ ئەبڕێ و ئەمگریێنێ، تاوێ گورانیم پێ ئەڵێ و تاوی هەڵپەڕکێم پێ ئەکا. هەر تاوێ بە مەقامێ ئیشم پێ ئەکا.

وتی: پێم پیشان بە. کە عەکسەکەی پیشان دا کوڕ لە سەر خۆی چوو. ئێنێتیۆ سەر خۆێ و ئێتۆ بۆ لای ئەو دەسە کە لەگەلیا هاتبوون بۆ ڕاو و شکار و پێیان ئەڵێ: ڕاو بەتاڵە با بڕۆێنۆ بۆ ماڵۆ. یێنۆ بۆ ماڵ باوکی و بە باوکی ئەڵێت: باوە گیان ژنم ئەوێ و خەرامانی چینیشم ئەوێ. ئەویش زۆر مەنعی ئەکا فەرمان بە نەچوونی ئەدات و ئەڵێ: تۆ شازادەیەکی تاقانەیت و ئەتوانین جوانترین شازادە و ڕێکوپێکترین کچی ئەم سەرزمینتە بۆ بێنین، ڕۆڵە گیان خەرامان بۆ تۆ نابێ. چەن پاوشازادە بە شوێنیا ڕۆین و تیا چوون. کوڕەکە ئەڵێ: باوە ئەگەر لەیلێ شا، هومیلیای پەریان، شیرینی ئەرمەن و زلێخای یەمەن، کە بە قەی نیوەی دنیا جوانن بۆم بێنی هەر نامەون و تەنیا خەرامانم گەرەکە! کوڕ زۆر یێنێت بۆ باوکی، ئەویش پاوشای مەملەکەتە و تەنیا هەر ئەو کوڕیە هەیە و حەز ناکا تیاچێ. ئاخری سپایەکی بۆ ڕێ ئەخات و ئەیخاتە تەکی وەلێ پێیان ئەڵێ: هەر شەوێک دووسەو نەفەرتان بگەڕێنۆ با تەنیا کەوێ بەشکەم خۆیشی بگەڕێتۆ. ئەچن لەگەلیا و هەر شەوێ دووسەو سێسەو نەفەر لە سوارەکە ئەگەڕێنۆ، هەتا شەوێکیان وای لێ یێ هەر تەنیا کابراێک بە لایۆ ئەمێنێتۆ. هەر دوو گوێچکەی ئەویش هەڵئەکێشێ و ئەینێتە مشتی و ئەڵێ: بڕۆڕۆ ئەمە ببە بۆ باوکم بڵێ وتوویە بەخوا هەتاوەکوو تیا نەچم ناگەڕێمۆ.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

لێ ئەدا ئەڕوا و چەن چۆڵ و چەن ئاوەیانی ئەخاتە دواوۆ و چەن چۆڵ چەن ئاوەیانیش ئەخاتە بەرۆ، ڕوو ئەکاتە کانی و ئاوێک کە زۆر خۆش ئەبێ. لەویا دوو ڕکات نوێژ ئەکا و ئەسپەکەی مەرەخس ئەکا. سەرێ ئەنێتۆ خەوی پیا ئەکەوێ. کە سەر بەرز ئەکاتۆ، تماشا ئەکا دێوێک ئەسپەکەی ئەخۆلێنێتۆ و ئەسپەکەی بۆ ناگیرێ. ئەڵێ: لەعین ئەوە وڵاخە و بێزوانە بێ رووکە خۆم. تیرێکی لێ ئەتەقێنێت و ئەدا بە ڕانێکیا و ڕانێکی ئەشکێنێ. ئەسپەکەیش ئەکا بە قەڵایچەییێکا. دێوەکە دەس ئەکا بە ناڵین و بە خۆرشی شا ئەڵێ: خۆرشی شا دەردی داوم ئەشێ دەرمانیشم باتێ. یانێ تیرێکی پێوە ناوم، تیرێ ترم پێو بنێ با بمرم. تیرێ تری پێوە ئەنێ و ئەیکوژێ و خوێنیشی سارێژ ئەبێ.

کوڕەکە نەختێ ئەڕوات ئەما گوێ ئەگرێ دەنگێ یێت. ئەگەیێتە ئافرەتێ قورئان ئەخوێنێ. ئەوێسێ لە درگاکەیا تا قورئانەکەی تەواو ئەکا. لە دواییا ئافرەتەکە ئەڵێ: یاڕەب بە حاجەتی تۆ یان مەرگێ بە ئاسان یان دەرم کەی لە پێ مۆغاران. خۆرشی شا درگاکە ئەکاتۆ و ئەڵێ: زایفە دێوی، درنجی؟! چکارەی، چی ئەکەی لێرە؟! ئەویش ئەڵێ: بۆ خاتری خوا ئیسە ئەتخوا؛ بڕۆ لاچۆ لێرە! ئەڵێ: لە تۆ مزگێنی بێ دێوەکەم کوشتووە و ها لەو دیوۆ. ئافرەتەکە ناوی قەمەرنازە و یێت و شان خۆرشی شا ماچ ئەکا و ئەڵێ: بە خاتری خوا ئەم دێوە حەوت ساڵە هاوردومیەتە ئەم مۆغارە. ئەمخاتە ئەم کۆنە لووتیە و لەو کونە لووتەکەیۆ ئەمیێنێتە دەرۆ. شتی مردارۆ بوو و پیس و چەپەڵم بۆ یێنێ بیخۆم. بە خوشکی خۆتم قەبووڵ کە من مارەبڕی ئامۆزاییێکی خۆمم. لە تەک کەنیزێکا هاتم بۆ سەیری باخ، بە ئاسمانۆ چنگی کرد پیاما و ڕفاندمی. حەوت شەو و حەوت ڕۆژ بە ئاسمانۆ بووم ئانجا هاوردمیە ئێرە. ئیسە حەوت ساڵە هام لێرە. ئەویش بە خوشکی خۆی قەبووڵی کرد و وتی: تا ماوم تۆ خوشکی منی و من برای تۆم. یان سەری خۆم دائەنم یان ئەوگەیێنمۆ دەس ساحێبت.

شەو تەماشا ئەکەن دوو چرا سەریان ناوە بە یەکۆ، دوو چرای ئاگرین. خۆرشی شا کەوای شۆڕی لە بەرا بوو. چاک کەوا شۆڕەکەی ئەکا بە لاقەویا و ڕوو ئەکاتە چراکە و ناو خوا و پێغەمەر ئەبا. تیرێ دووسەر ئەتەقێنێ بۆ دوو چراکە. هەر چڵێکیان ئەچێ بە چرایەکیانا و هەر دوو چراکە ئەکوژێتۆ. [کە تماشا ئەکەن] ئەمە چاو دێو بووە کە وەک چرا ئەگرا. لەویا دێو ئەبێ بە تەپ و تۆز و تیا ئەچێ. چەن مۆددەتێ ئەڕۆن تماشا ئەکەن لە چۆڵ و چۆڵەوانییێکا باخێک ڕازاوەتۆ. بەم ئافرەتە کە ئیسە وەک خوشکیە ئەڵێ: تۆ لە بەر ئەم درەختا دانیشە با من بچم سەیری ئەم باخە کەم بزانم ئاوەیانییە؟

ئەچێ و پیایا ئەگەڕێ. کابرایەکی لێ یێتە دەرۆ ساحێو باخەکەیە و لە دەسگیرانی ئەم ئافرەتیشە ئەچێ کە ها لە گەلیا. یێت بیکوژێ دەرەقەتی نایێ و خۆرشی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

شا هەلیئەگریٚ ئەیکوتیٚ بە عەرزا و خنجێری لیٚ هەلٚئەکێشیٚ، ئەلٚیٚ: تۆ خوا مەمکۆژە من ناوم بێرووزە؛ دەسگیرانێکم بەم حالٚە و بەم شێوە دێو بردوویەتی. لەو عانۆ ئەم دەسگیرانمە دزراوە ئەم باخمە داناوە بەشکم بگەڕێتۆ و ڕێی کەوێتۆ ئێرە. خۆرشی شا ئەلٚیٚ: وەلٚلا ئەو دەسگیرانتە وا تۆ ئێژی من لە دەس دێوم سەندووەتۆ و دێوەکەیشم کۆشتووە و بە خوشکی خۆێشم قەبوولم کردووە و هاوردوومە و ها لەگەلما. بێرووز ڕا ئەکا بۆ لای دەسگیرانەکەی و باوش ئەکەن بە یەکا و بە یەک شاو ئەبنۆ.

باوک بێرووز پاوشایە و مالٚیان لە شارێکا ئەبیٚ و ئەچن بۆ ئەو شارە. بێرووز حەکایەتەکە بۆ باوکی ئەگێڕێتۆ. ئەویش ئەلٚیٚ: ئەی باشە خۆرشی شا بۆ کۆیٚ ئەچیٚ؟ ئەلٚیٚ: وەلٚلا ئەچیٚ بۆ چین بەشکەم خەرامان کچی پاوشای چینی دەس کەویٚ. باوکەکەی ئەلٚیٚ: ڕۆلٚە گیان وا مەڕۆن با قافلٚەیێکتان بۆ ڕیٚ خەم بە چل بار گەوهەرۆ. ئەم چل بار گەوهەرە بەن بۆ چین لەویٚ بیفرۆشن، بەشکم بەو بیانووە چاوتان کەویٚ بە خەرامان و قسەی لەگەلا بکەن.

قافلٚە بەرەو چین ئەکەوێتە ڕیٚ. ئەگەنە چین و کاروانسرایێ پەیا ئەکەن و لەویٚ ئەیخەن. چل ڕۆژ لەویٚ ئەمێننۆ وەلیٚ هیچیان دەس ناکەویٚ، تاکوو چلەمین ڕۆژ. خەرامانیش دایەیێکی ئەبیٚ ئەو ڕۆژە ئەگەڕیٚ بە شارا. کە ئەبینیٚ و ئەبیسێت قافلەیێکی وا هاتووەتە ئەو شارە زۆر تەعەجوب ئەکات! دایە پیرەکە ئەچیٚ بۆ لای کاروان، بێرووز ئەیناسیٚ و داوێنی پڕ ئەکا لە گەوهەر و جەواهێر و ئەویش ئەیباتۆ بۆ لای خەرامان و ئەلٚیٚ: قافلٚەیەکی وا هاتووە ساحێبەکەیشی ئەمە لە بەر دەسیا بوو، بزانە جەواهێر جوانی هاتیا؟ خەرامان ئاگری تیٚ بەر ئەبیٚ و ئەلٚیٚ: بەیانی ئەچم بۆ سەیری ئەو باخە ئەو دوو نەفەر ساحێب قافلٚەی جەواهێریشە بێنن با ئەو چل بارە گەوهەریانە لیٚ بسێنم. خەرامان ئەچیٚ بۆ باخەکە و ئەچن خۆرشی شا ئەبەن بۆ لای. ئەلٚیٚ: ئەم جەواهێرانە بە چەنیٚ؟ ئەویش ئەلٚیٚ: هەر گشتی پێشکەش بە تۆ بیٚ. خەرامانیش دەسگیران ئامۆزایێکی خۆیە و پالٚەوانیشە. خەبەری پیٚ ئەدەن کابرایێک بەم حالٚە و بەم ڕەنگە هاتووە لەگەل خەرامانا هان لە باخەکا و مامەلٚە و حیساب ئەکەن.

یێن و دەور باخەکە ئەگرن. خەرامان ئەلٚیٚ بە خۆرشی شا: بەخوا هاتن، ئیسە هەردووکمان ئەکوژن. ئەلٚیٚ: لە هیچیٚ مەترسە بڕۆ بۆ دەور ئەو ئاو و چا بێسە. خۆرشی شا کوڕە خاسە و پالٚەوان ئەبیٚ تێیان ئەکەوی و تاقیان لیٚ ئەبڕیٚ. ئامۆزای دەسگیران کچەکە ئەگریٚ، ئەلٚیٚ: بیکوژم؟ ئەلٚیٚ: ئەرێوەللا بیکوژە. تەختی ئەکا و ئەکوژێت. خەبەر ئەدەن بە باوک خەرامان ئەویش بە چەن پالٚەوانۆ یێت. خۆرشی شا ئەیانگرێت و هەرچی دارودەسەیە ئەکوژیٚ. باوکیشی ئەگریٚ ئەیبا بۆ لای خەرامان کچی و شمشێرەکەی ئەنێتە مل خۆی و

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ئەڵێ: یان بەم شمشێری خۆمە ملم قرتێنە یان ئەم کچمە پێ بە. ئەڵێ: مادامێ ئەونە زرنگی باشە ئەو کچتە لێ مارە ئەکەم. کچەکەی بۆ مارە ئەکا و یێنۆ بۆ ماڵ باوکی بێرووز. بێرووزیش لەگەل ئافرەتەکا بە خۆشی بە یەک شاو ئەبن. ئەمجار خۆرشی شای خاوەر زەمین یێتۆ بۆ ماڵ باوکی، ئەبینێ باوکەکەی کوێر بووە. دەسێ ئەیێنێ بە سەر چاو باوکیا و خوا ئیتر ڕەحمی پێ ئەکا و چاوی خاس ئەبێتو. خۆرشی شا و خەرامان زەماوەن ئەکەن و حەوت شەو و حەوت ڕۆژ شایی ئەکەن و ئەیکەن بە جێگەدار باوکی و ئەبێت بە پاوشای وڵات خۆرشی شا و خەرامان بۆ هەمیشە بەیەکۆ ئەبن.

باس و شرۆڤە:

ناوبانگی ولادیمیر پراپ(توێژەری بەناوبانگی چیرۆکە فۆلکلۆرەکان) دەگەرێتەوە بۆ ڕوانگەی تایبەتی ئەو سەبارەت بەم جۆرە چیرۆکانە. بە بۆچوونی پراپ ئەو چیرۆکە فۆلکلۆرانەی کە کەسایەتی و ڕووداوی سەیروسەمەرەیان تێدایە زۆربەیان لە ئولگوو و سەرچەشنی دێرین و ئاشنای ئوستوورەکان پێڕەوی دەکەن کە بەکورتی بەشە سەرەکییەکانی بریتین لەوانەی خوارەوە:

- یەکێک لە ئەندامانی خێزان یان پاڵەوانی چیرۆکەکە ماڵەوەیان بەجێ دێڵێ.
- فەرمانێک دەرئەچێت بۆ پێش گرتن لە ڕۆیشتنی ئەو کەسە،
- پاڵەوانی چیرۆک گوێ بەو فەرمانە نادات ماڵەوە بەجێ دێڵێ و ئەچێت بۆ سەفەرەکەی.
- لەم سەفەرەدا پاڵەوان گرفتی بۆ پێش دێت و چەندین تاقیکردنەوەی سەخت دێنە سەر ڕێی.
- لەو سەفەرەدا پاڵەوان هاورێیەک پەیدا دەکات و بۆ گەیشتن بە ئامانجەکەی یارمەتی دەدات.
- پاڵەوان لەگەڵ کەسایەتییە خراپەکانی چیرۆکەکە شەڕ و ململانێ دەکات و شکستیان دەدات.
- پاڵەوان بۆ پاداشی شکست دانی کەسایەتییە خراپ و ناپاکەکان خەڵات دەکرێ.
- خەڵک و کەسایەتییەکانی تری چیرۆکەکە چوونکە لە دەستی شەڕ و کەسانی ناپاک ڕزگاریان بووە ستایش و پەسنی پاڵەوان دەکەن.
- کچی پادشا لە پاڵەوانی چیرۆک مارە دەکرێت و دەبێت بە هاوسەری.
- پاڵەوان لە ئاکامدا دەبێت بە پادشای ئەو سەرزەمینە. (پراپ، ١٣٩٢)

بە نەختێک سەرنج و تێڕامانەوە بۆمان دەردەکەوێت گەڵاڵە و ڕەوتی چیرۆکی خۆرشیدشای خاوەرزەمین لە چوارچێوەی گشتی بۆچوونەکانی "ولادیمیر پراپ"دایە کە بۆ

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

چیرۆکە فۆلکلۆرەکان داینـاوە؛ زۆربەی تـوێژەرانی ئـەم بـوارەش لـەو بـاوەڕەدان کـە چیـرۆکە فۆلکلۆرەکـانی جیهـان بەتـایبەت ئەوانەیـان کـە بـەم شـێوازە وتـراون ئـەو چوارچێـوانە دەیانگرێتەوە.

أ. کاراکتێرەکانی ڕاسەکە:

کاراکتێرە سەرەکییەکانی ئەم چیرۆکە بریتین لە: خۆرشید شا، باوکی خۆرشیدشا، بێرووز، خەرامانی چین. کاراکتێرەکانی تریش کە دەوریان کەمڕەنگترە بریتین لە: بازرگانی شێت و دێوانە، قەمەرناز دەزگیرانی بێرووز، سۆفیلکەی ڕیش سپی، دێوەکان، دایەن و باوک و ئامۆزای خەرامان. خۆرشیدشا هەموو تایبەتمەندییەکانی پاڵەوانە ئۆستوورەییەکانی هەیە. وەکوو هەموو ئەو پاڵەوانانە، کەسایەتییەکی پاک و چاکەکارە، نەترسە و لە هیچ مەترسییەک تەریز ناکات و خۆی لێ لانادات. لە منداڵیدا فێری خوێندن و هەموو زانستەکان دەکرێت. کە دەرەوەی کۆشک و دنیای تازە دەبینێت زۆر پرسیار لە مێشکیدا دروست دەبێت و وەک هەموو قارەمانە ئۆستوورەییەکان نەترسانە کەڵکەڵەی سەفەر و کۆچ ئەکەوێتە سەری و هاوڕێیەکیش لەم سەفەرەدا یارمەتی ئەدات کە ئەو هاوڕێیە لێرەدا بێرووزە و بە پاڵپشتی ئەو سەردەکەوێت و خەرامان دەدۆزێتەوە.

پاڵەوانی ئۆستوورەیی کەسێکی دەستەوەستانی بێدەرەتان نییە بەڵکوو ڕەوتی ڕووداوەکان دەگۆڕێت تاکوو بە ئامانجەکانی بگات. لەم چیرۆکەشدا خۆرشیدشا نەترسانە ئەچێت بەگژ ئەو لایەنە خراپ و دژانەدا کە ڕێی پێ دەگرن و سەرکەوتووانە زاڵ دەبێت بەسەر دێوەکاندا و هێزی حکوومەتی چین و باوکی خەرامانیش تێک دەشکێنێ و گیروگرفتەکانی سەر ڕێی ناهێڵێت. خۆرشیدشا وەک هەموو پاڵەوانە ئۆستوورەییەکان هێچ دژواری و سەختییەک ناتوانن ڕێی پێ بگرن و پاشگەزی بکەنەوە.

بە پێی ئەو باسانەی سەرەوە دەردەکەوێ کە بابەتی گرنگ لەم چیرۆک و ڕاسەدا و لە هەموو ئەو چیرۆکانەدا کە ئافراندنەوەی سەرلەنوێی ئۆستوورەیین، کەسایەتی تاکەکەسی پاڵەوانی سەرەکی چیرۆکەکە نییە. خۆرشیدشا لەم ڕاسەدا تەنیا کەسایەتی تاکە کەسیی تایبەت بە خۆدی خۆی نییە، بەڵکوو باسی مرۆڤە بە واتا گشتییەکەی. بە وتەیەکی تر خۆرشیدشا ئارکیتایپی " پاڵەوانێکی ئوستوورەیی" پیشان دەدات و ئەبێ وەک ڕەخنەگرێکی ئۆستوورەیی-ئارکیتایپی سەرنجمان بۆ لای دەوری ئەو پاڵەوانە بچێت لە گەلاڵەی چیرۆکەدا، نەک بۆ لای تایبەتمەندی تاکە کەسی ئەو. ئەمە هەموو پاڵەوانەکانی تری ڕاسەکەش دەگرێتەوە. لەو ڕاسە فۆلکلۆریکانەدا کە ئۆستووره بە شێوازی جۆراوجۆر پیشان دەدرێنەوە کۆمەڵێک کاراکتێری نەگۆڕ بەرچاو دەکەون کە گرنگترینیان بریتین لە: " پاڵەوان و قارەمانی سەرەکی"، " کەس یان کەسانی دەروونپیس و ناپاک و خراپەکار"، "برادەر و هاوڕێی قارەمان"، " یارمەتیدەر و پاڵپشتی قارەمان"، "پیرەمێردێ زانا" و " کچی پادشا".

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

لەم ڕاسەدا خۆرشیدشا ئارکیتایپی " قارەمان"ە، بێرووزیش دەوری ئارکیتایپیی " برادەر و یارمەتیدەر" دەگێڕێ. سۆفیلکەکەش کە پیرێکی زانایە لە سەرەتادا پادشا لە گرفتی نەبوونی منداڵ ڕزگار دەکات، هەمان ئارکیتایپی "پیرەمێردی زانا"یە. خەرامانی چین پاداشتێکە بۆ قارەمان کە هەمان ئارکیتایپی "کچی پادشا"یە، کە لە هەموو ئەو چیرۆکە فۆلکلۆریکانەدا خەڵات و پاداشتێکە بۆ ئازایەتی و سەرکەوتنەکانی قارەمان و پاڵەوانی سەرکی ڕاسەکە.

ب. گەڵاڵەی ڕاسەکە:

چۆن دەوری کەسایەتی و کاراکتێرەکانی ڕاسی "خۆرشیدشای خاوەر زەمین" بە تەواوەتی ئارکیتایپییە، ڕووداوەکانی ئەو ڕاسەش لە مۆدێلێک پێڕەوی دەکات کە ڕیشەی لە ئوستوورەی " سەفەری قارەمان"دایە. خۆرشید کە شازادەیە و هەمیشە لە دۆخێکی پڕ لە نازونێعمەتدا ژیاوە، لە کۆشک و خانووی پڕ لە سامانەوە سەفەر دەس پێ دەکات و دۆخی خۆی دەگوێزێتەوە بۆ نێو جیهانێکی پڕ لە مەترسی. خۆرشید شا ئەبێ بتوانێت وەک قارەمانێک بۆ گەیشتن بە ئامانجەکەی کە هەمان دەسخستنی خەرامانە، لەگەڵ گیروگرفت و مەترسی و ململانێی دژواردا بەرەوڕوو بێت و سەرکەوێت بەسەریاندا و سەربەرزانە خۆی لێیان ڕزگار بکات. ئەو بە هۆی ئەم سەفەرەوە قۆناغی منداڵی و مێرمنداڵی تێدەپەڕێنێ و ئەوجار وەک کەسێکی بە ئەزموون دەگەڕێتەوە و تاج و تەختی پادشایی و فەرمانڕەوایی وڵات دەگرێت بە دەستەوە.

ئێستا کە هۆی سەفەری خۆرشیدمان تا ڕادەیەک بۆ ئاشکرا بوو، باشتر تێدەگەین بۆچی گوێی بە قسەکانی باوکی نەدا و نافەرمانی کرد. کاتێک باوکی دەڵێ: تۆ شازادەیەکی تاقانەیت و ئەتوانین جوانترین شازادە و ڕێکوپێکترین کچی ئەم سەرزمینەت بۆ بێنین، واز لەم ڕۆیشتنە بێنە. ئەویش سەرپێچی دەکات و گوێی بە قسەکانی باوکی نەدا و بە هێنانی ناوی بەناوبانگترین و جوانترین کچەکانی ناو داستانەکان، ئەڵێ: ئەگەر هەرکام لەوانەم بۆ بێنی، من ڕازی نابم و کەسیانم ناوێ. ئەم وڵامە باوکی وا لێ دەکات ئیتر دەست نەهێنێتە ڕێی کوڕەکەی و ئیجازە و مۆڵەتی ڕۆیشتنی پێ دەدات. سەفەری خۆرشید تاقی کردنەوەیەکی پڕ مەترسییە کە تیایدا قارەمان ئەبێ بچێ و زاڵ بێت بە سەر گیروگرفتەکانی سەر ڕێگایدا و خراپەکارەکان و ڕەوشتی خراپ تێک بشکێنێت. ئەم ململانێیە شەڕ لەگەڵ دوژمنێکی دەرەکی نییە بەڵکوو تێگیران و بەربەرەکانێیە لەگەڵ ئارکیتایپەکانی دەروونی ناهوشیاریدا، تاکوو خۆرشید بتوانێ بگات بە سەربەخۆیی کەسایەتی و تاکبوونی خۆی. بەپێی تیۆری یۆنگ ئەم بەرەوڕووبوونە سێ قۆناغی: ١- بەرەوڕووبوون لەگەڵ "بەشەکانی شاراوە یان سێبەری دەروونی ناهووشیاردا"، ٢- دۆزینەوەی "نیوەی ونبوو، یان جمک و ئاوڵ" (ئانیما یان مەعشووقی ئەزەلی). ٣- گەشە و پێگەیشتن و کامڵ بوونی "نەفس".

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ لێکۆڵینێن کوردی

لەم چیرۆکەدا لایەنەکانی شەڕ و خراپەکاری، ڕەوشتە نالەبارەکانی دەروونی خۆرشیدشایە کە لای خۆی پەسەند نین بەڵام لە بەشی تاریک و شاراوەی دەروونی خۆیدا پاراستوونی. داگیرکاری و ڕەوشتی خراپ و دەسخستنی دەسەڵات و سەرکەوتن بە مەرجی لەناوچوونی کەسانی تر لە دەروونی خۆرشیدشا و هەر تاکێکی تردا هەیە بەڵام ئەو هەرگیز ئەو حەز و خواستانیە قەبووڵ نەکردووە و نەهێشتووە تێکەڵی بەشی هووشیاری دەروونی ببن. دەسخستنی دەروونێکی تەندروست پێویستی بە ناسینێکی قووڵە لە خودی خۆی. خۆرشید لەم سەفەرە و لەم بەجێهێشتنەی ماڵی خۆیاندا ئەبێ لەگەڵ ئەو پاڵنەر و خواستانەدا ئاشنا ببێت و لە ململانێیەکدا بەسەر لەیەنە خراپەکاندا سەر بکەوێت و لایەنی چاکەی دەروونی بەهێز بکات.

لەم ڕەوتی گەورەبوون و پێگەیشتنی خۆرشیدشادا ئەبێ ئەو لە بازنەی کۆشک و بنەماڵە و خواستەکانی باوکی بێتە دەرێ و لەگەڵ ڕەگەزی ئافرەتیش ئاشنا بێت کە یەکەمجار دەگات بە ئافرەتێکی قورئان خوێنی گرفتاری دەستی دێو و لەدەستی دێوەکە ڕزگاری دەکات و وەک خوشکی خۆیشی قەبووڵی دەکات و ئاگای لێ دەبێت و هۆشیشی پێوەیە تاکوو دەیگەیەنێتە دەستی دەزگیران و خۆشەویستەکەی خۆی. خۆرشید کە لە تەمەنی مێرمنداڵیدایە و قۆناغی باڵغبوون تێدەپەڕێنێت و خەریکە ئەبێت بە پیاو، لێرەدا جیاوازی نێوان خۆشەویستی و هەوەس و بەدڕەوشتی لێک دەکاتەوە و زاڵ دەبێت بەسەر خواستی جەستەییدا کە بە پێچەوانی دابە کۆمەڵایەتییەکانە و بە ناشیرین و نالەبار دادەنرێت. ئەو خۆشەویستی خەرامان ناگۆڕێتەوە بە هیچ شتێکی تر و هیچ ئافرەتێکی تر ناتوانێ لەخشتەی ببات.

بە پێی گەڵاڵەی ئارکیتایپی " سەفەری قارەمان" خۆرشیدشا ئەبێ لەو سەفەرەیدا لەگەڵ هاوڕێ و یارمەتیدەری ئاشنا بێ و بە یارمەتی ئەو سەرکەوتن بەدەست بێنێ. لەم سەفەرەدا کە دەکرێت وەک گەشتێکی دەروونیش سەیری بکەین پاش شکست دان بە لایەنە خراپ و شەڕەکان کەم کەم دەروون و نەفسی پوختە دەبێ و پێ دەگات. لە کۆتاییدا خۆرشید پاداشتی سەختکۆشییە قارەمانانەکەی ئەم سەفەرە پڕ مەترسییە وەردەگرێت و لەگەڵ خەرامان پێک شاد دەبنەوە و دەگات بە نیوەی ون بوو و ئانیمای ڕاستەقینەی خۆی واتە خەرامان و هاوسەرگیری لەگەڵ دەکات و هەروەها ئەشبێت بە پادشای وڵات.

ژمارەی "حەوت" و ژمارەی "چل" لە ڕاسی خۆرشیدشای خاوەرزەمیندا چەن جار دەکەونە بەرچاو. ژمارەی حەوت دروستبوون و تەواوبوونی جیهانمان لەپاش شەش ڕۆژ دێنێتەوە یاد کە لە قورئان و تەوراتدا ئاماژەی پێ کراوە و حەوت بە پیرۆز و تەواوکەر دەزانرێت. حەوت تەبقەی ئاسمان، و حەوتەمین ڕۆژی حەوتوو کە بۆ پشوو دیاری کراوە و ... ئەوەمان پیشان دەدات کە حەوت هەر لە مێژەوە لە لایەن مرۆڤەوە بە ژمارەیەکی پیرۆز زانراوە. لەم چیرۆکەشدا دێوەکە حەوت ساڵە قەمەرنازی دزیوە و ئازاری ئەدات. یان حەوت شەو و حەوت ڕۆژ ئەرفێنێت و دووری دەخاتەوە. یۆنگ ئەم ژمارانە بە ژمارەیەکی ئارکیتایپییە و هێمای تەواو بوون و پێگەیشتن و

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

کامڵبوونی ئەقڵ دەزانێت. سەبارەت بە ژمارەی "چل"یش بۆ وێنە لە چیرۆکە ئایینییەکاندا باسی هەڵبژاردنی حەزرەتی محەممەد(د) بە پێغەمبەرایەتی دەکرێ لە تەمەنی چل ساڵیدا. هەروەها تۆفانی حەزرەتی نۆح چل ڕۆژی خایاند،حەزرەتی مووسا چل ڕۆژ نزا و پاڕانەوەی کرد و چلەکێشی سۆفییەکانیشمان هەیە. بۆیە باسی چل لەم ڕاسەدا هێمایەکە بۆ پێگەیشتن و گەیشتن بە قۆناغی گەورەساڵی، تاکوو ئیتر تووشی سەرلێ شێواوی نەبێت. ئەم سەفەر دەرفەتێک بوو بۆ ناسینی دەروونی خۆرشید لە لایەن خۆیەوە.

ئەنجام و ئاکام:

لەم خوێندنەوە ڕەخنەییەدا بینیمان ڕاسی " خۆرشیدشای خاوەرزەمین " لە مۆدێل و پاڕادایمی ئۆستوورەیی پێڕەوی دەکات کە مێژینەیەکی کۆنی هەیە. بۆیە شی کردنەوە و شرۆڤەیەک کە "پراپ" بە پێی ئەم پارادایمە سەبارەت بە چیرۆکە فۆلکلۆریکەکانی ڕووسیا کردوویە، لەم ڕاسەشدا بەرچاو دەکەوێ و زۆر لێک دەچن. ئەمە قەبووڵ کردنی تیۆری دەروونی ناهووشیاری گشتییە کە لە لایەن یۆنگەوە هاتوتە ئاراوە و پیشان دەدات کەسایەتیی "قارەمان" و " گەلاڵەی " سەفەری قارەمان" ئارکیتایپ و پارادایمێکی جیهانییە کە ڕەگ و ڕیشەی لە چوارچێوە گشتییەکانی ئەندێشەی مرۆڤدایە، ئەو چوارچێوانەی کە نموونەی جۆراوجۆریان لە بەشێکی زۆر لە چیرۆک و ڕاسە فۆلکلۆر و چیرۆکە کلاسیک و مۆدێرنەکانی ئەمرۆدا دەدۆزینەوە.

ئۆستوورەکان بە شکڵ و شێوازی جۆراوجۆر لە هەموو کۆلتوورەکانی مرۆڤ و ئەدەبیاتی نەتەوە جیاجیاکاندا هەیە و ڕەنگە لە وردەکارییەکانیاندا جیاوازیان لەگەڵ یەکتردا بێت. بەڵام کاری سەرەکی ئۆستوورەی قارەمان لە هەموو شکڵ و شێوازە جیاوازەکاندا ئەوەیە کە تاک بتوانێت دەروونی خۆی بناسێتەوە و لەگەڵ گیروگرفتەکانی ژیانیدا بەشێوازێکی ژیرانە هەڵسوکەوت بکات تاکوو زاڵ بێت بەسەریاندا. یۆنگ لەو باوەڕەدایە هاوکات لەگەڵ پێگەیشتنی هزری مرۆڤ لە دەروونی ناهووشیاریدا قارەمانی جۆراوجۆر سەرهەڵ دەدەن. ناسینی ئارکیتایپی قارەمان یارمەتیمان دەدات پرۆسەی پێگەیشتن و لەسەر پێی خۆ ڕاوەستان تێپەڕێنین تاکوو لە تەمەنی گەورەساڵیدا نەهێڵین ڕەوشتە منداڵانەکان بگەڕێتەوە دەروونمان. لە سەرەتای ڕاسی "خۆرشیدشادا" باوکی لە ڕۆیشتنی منداڵەکەی بۆ سەفەر و جیهانی نادیاری دەرەوەی کۆشک و وڵاتی خۆیان دەترسا، بەڵام لە کۆتایی چیرۆکەکەدا و پاش تێپەڕاندنی سەفەر و مەترسییەکانی، خۆرشید بە کەسایەتییەکی بە ئاگاهاتووی سەربەخۆی پێگەیشتووەوە گەڕایەوە و چاوی نابینای باوکی ساغ کردەوە کە هێمایەکە بۆ ئاگادارکردنەوە و کرانەوەی چاوی دەروونی پادشا و تێگەیاندن و هووشیار کردنەوەی.

سەرچاوەکان:

١- ادریسیان، غلامعلی.(٢٠١٩)، کرد و کردستان در هزارەهای ماقبل تاریخ و ... . چاپ دوم، سلیمانیە: انتشارات سەردەم، ص١٦٤.

٢- پاینده، حسین. (١٣٩٩)، نظریه و نقد ادبی. جلد اول، چاپ سوم، تهران: انتشارات سمت، ص ٣٠٠.

٣- پراپ، ولادیمیر(١٣٩٢) ریخت شناسی قصه های پریان، ترجمەی فریدون بدرەای. تهران: انتشارات توس.

٤- یونگ، کارل گوستاو (١٣٩١) خاطرات، خواب ها و تفکرات، ترجمەی بهروز زکا. تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب پارسه.
٥- فروید، زیگموند (١٣٨٢) رئوس نظریه روانکاوی. ترجمەی حسین پاینده. فصلنامه ارغنون، شماره ٢٢.

پەراویز:

[1]. Jack Harlan
[2]. Carl Gustav Jung

چکیده:

ادبیات عامه بخش عمدەای از فوکلور را تشکیل می دهد که به نظم و داستان تقسیم می شوند. داستان، راس، حکایت و ... درونمایەای پر از دانش را در دل خود نهفته دارند. با توجه به دیرینگی زندگی مردمان کردنشین سلسله کوههای زاگروس و نظر به قدمت حیاتشان دارای گنجینه فولکلور ارزشمندی هستند که بیانگر تفسیرشان از واقعیات و رویدادهای دوروبر و جهان پیرامون و امید و آرزوهای برباد رفته و آرمانهایشان است. برخی از این تفسیرها با تفسیر مردمان دیگر متفاوت است اما بیشتر نگرش آنها با مردمان دیگر جهان مشابهت دارد. در این پژوهش مروری بر گنجینەی ارزشمند داستان، افسانه و حکایات فولکلور این مردمان خواهیم داشت و جنبەهای گوناگونی از ساختار و محتوای یکی از آنها را با عنوان "خۆرشیدشای خاوەر زەمین" از دیدگاه نقد " اسطورەایی-کهن الگویی" مورد بررسی قرار خواهیم داد. در این پژوهش پس از شرح خلاصەای از نقد اسطورەای-کهن الگویی((Archetype) ، داستان " خۆرشیدشای خاوەر زەمین" را از دیدگاه این نوع نقد مورد خوانش قرار می دهیم.

کلیدواژە:

King Khorsheed Khawar zamin Story In the Critical Viewpoint of

Abstract:
The oral literature is an important section of folklore which is divided into tales and poems. Stories, tales, epics and etc are the first class of this kind of literature that containing full acknowledgment.
All Zagros areas of Kurdish population according to their ancient rules on their one soils, having thousands of tales and tragic stories full of pride and none reachable hope's of an occupied people.
This parts of folklore discovering our ancestors understandings of cheerful and tragic adventures similarly to the others across the world.
In this research We have a survey on this rich heritage of tales and stories of Kurdish legends in Marivan, known as "Xurshid Shay Xawer Zemin". We will also read this oral text with an archetypeal approach.

Keyword: *Folklore Literature, Legendary Criticism, Archetype Youg Junh*

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

الملحمة الشعبية واثرها في التراث الفلكلوري الكردي

أ. م. د. احمد بهاء عبد الرزاق

كلية التربية للبنات- جامعة الكوفة/ العراق

الملخص:

الملحمة اصطلاحاً يطلق على نوع من الابداع الفني تأخذ مادتها بصورة مباشرة من دافع موضوعي و تعكس واقع الحياة عبر ضمير الفنان واعماقه.. و ترتبط اشد الارتباط بازدهار الشعب في تأريخه.. وهي لا تتطور عند جميع الشعوب كحدث تأريخي بنفس الوتيرة. و للملحمة مكانة خاصة في الادب العالمي وفي تأريخ تطور الادب. لقد اندمجت الملحمة الفولكلورية في اداب الشعوب مع الملحمة المدونة من حيث الشكل و المضمون و هناك تشابه واضح بين الملحمة و الفولكلور و الادب المدون و هذه الحقيقة موجودة في الادب الكردي.

ان لكل شعب من الشعوب و كل امة من الامم تراثاً حضارياً و اجتماعياً معيناً خاصاً به، فللشعب الكردي كبقية الشعوب ذخيرة فولكلورية بعضها مدروسة و الاكثر منها غير مدروسة ومن خلال تأريخه تجمعت و تألفت لديه خبرات و عادات و تقاليد و اتجاهات عمل و اساليب تفكير و التي تشكل الاصالة لهذا الشعب.

فالشعب الكردي كما اشرنا له تراث فولكلوري كبير و متنوع، فالذي ساعد على تكوين هذا التراث الضخم و نموه و انتقاله من جيل الى جيل اخر هو الموقع الجغرافي الذي سلكه هذا الشعب من جبال وانهار و عيون دفاقة واراضٍ خضراء و بساتين جميلة و هواء منعش. ان هذا الموقع الجبلي المنعزل بطبيعته عن اسباب الحضارة و مقوماتها ساعد من جانبه على ان يحتفظ الشعب بفولكلوره الاصيل.

اهتم الباحثون و المستشرقون الذين زاروا كردستان في سنوات الحرب العالمية الاولى و الثانية بالقضايا الفولكلورية للمجتمع الكردي و دونوا ما اتاحت لهم فرصة تدوينها. يقول – غوركي -(ان الفولكلور مادة خام كبيرة وهو مصدر ومعين لجميع الشعراء و الادباء و (الباحثين الفولكلوريين) و اذا فهمنا الماضي جيداً فسيكون نتاجنا الحالي رائعاً جداً و سنفهم آنذاك بدقة اهمية الفولكلور ويقول المستشرق "ابو فيان" عن الفولكلور الكردي" ان الروح الشاعرية تكمن في اعماق كل كردي و حتى عند الشيوخ الأميين، فانهم جميعاً يمتلكون القدرة والموهبة في الغناء، وهم يغنون ببساطة و هدوء، يغنون لوديانهم و جبالهم و شلالاتهم و انهرهم و دورهم واسلحتهم و

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

افرستهم، وهم يغنون للشجاعة ولجمال بناتهم و نسائهم وكل ذلك يتدفق في اعماق مشاعرهم وانفسهم" دون ان يبالغوا في ذلك.

الكلمات الدالة: *الملحمة، الشعبية، الكردية، الفن، الفلكلور الكردي، التراث.*

المقدمة:

ان لكل شعب من الشعوب و كل امة من الامم تراثاً حضارياً و اجتماعياً معيناً خاصاً به، فللشعب الكردي كبقية الشعوب ذخيرة فولكلورية بعضها مدروسة و الاكثر منها غير مدروسة ومن خلال تأريخه تجمعت و تألفت لديه خبرات و عادات و تقاليد و اتجاهات عمل و اساليب تفكير و التي تشكل الاصالة لهذا الشعب.

فالشعب الكردي كما اشرنا له تراث فولكلوري كبير و متنوع، فالذي ساعد على تكوين هذا التراث الضخم و نموه و انتقاله من جيل الى جيل اخر هو الموقع الجغرافي الذي سلكه هذا الشعب من جبال وانهار و عيون دفاقة واراضٍ خضراء و بساتين جميلة و هواء منعش. ان هذا الموقع الجبلي المنعزل بطبيعته عن اسباب الحضارة و مقوماتها ساعد من جانبه على ان يحتفظ الشعب بفولكلوره الاصيل.

اهتم الباحثون و المستشرقون الذين زاروا كردستان في سنوات الحرب العالمية الاولى و الثانية بالقضايا الفولكلورية للمجتمع الكردي و دونوا ما اتاحت لهم فرصة تدوينها. يقول – غوركي - (ان الفولكلور مادة خام كبيرة وهو مصدر ومعين لجميع الشعراء و الادباء و (الباحثين الفولكلوريين) و اذا فهمنا الماضي جيداً فسيكون نتاجنا الحالي رائعاً جداً و سنفهم آنذاك بدقة اهمية الفولكلور ويقول المستشرق "ابو فيان" عن الفولكلور الكردي" ان الروح الشاعرية تكمن في اعماق كل كردي و حتى عند الشيوخ الأميين، فانهم جميعاً يمتلكون القدرة والموهبة في الغناء، وهم يغنون ببساطة و هدوء، يغنون لوديانهم و جبالهم و شلالاتهم و انهرهم و دورهم واسلحتهم و افرستهم، وهم يغنون للشجاعة ولجمال بناتهم و نسائهم وكل ذلك يتدفق في اعماق مشاعرهم وانفسهم" دون ان يبالغوا في ذلك.

الملحمة اصطلاحاً يطلق على نوع من الابداع الفني تأخذ مادتها بصورة مباشرة من دافع موضوعي و تعكس واقع الحياة عبر ضمير الفنان واعماقه.. و ترتبط اشد الارتباط بازدهار الشعب في تأريخه.. وهي لا تتطور عند جميع الشعوب كحدث تأريخي بنفس الوتيرة. و للملحمة مكانة خاصة في الادب العالمي وفي تأريخ تطور الادب. لقد اندمجت الملحمة الفولكلورية في اداب الشعوب مع الملحمة المدونة من حيث الشكل و المضمون و هناك تشابه واضح بين الملحمة و الفولكلور و الادب المدون و هذه الحقيقة موجودة في الادب الكردي.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

تألف البحث من مقدمة وأربعة محاور وخاتمة تحدث المحور الاول عن موضوع (**الملحمة الكردية اهميتها وانواعها**) في حين جاء المبحث الثاني ليسلط الضوء على موضوع (**الملاحم البطولية وأثرها في التراث الفلكلوري الكردي**)، اما بالنسبة الى المبحث الثالث فقد تناول موضوع (**ملاحم العشق والغرام وأثرها في التراث الفلكلوري الكردي**) ، ومن ثم المبحث الرابع والاخير تطرق الى موضوع (**نماذج من الملاحم الكردية "ملحمة بائع الزنابيل"**).

أولاً / الملحمة الكردية اهميتها وانواعها:

للملحمة مكانة خاصة في الادب العالمي، وفي تأريخ تطور هذا الادب الطويل. اندمجت الملحمة الفولكلورية في أداب الشعوب مع الملحمة المدونة من حيث الشكل والمظهر والمحتوى، وهناك تشابه واضح بين الملحمة في هذين النوعين من الادب أي في ادب الشعب (الفولكلوري) وفي الادب المدون. وهذه الحقيقة قاعدة ثابتة في أدب الفولكلور الكردي والادب المدون الكردي أيضا. ولا يختلف الادب الكردي عن اداب الأمم الاخرى في هذه الناحية[١].

ان الملحمة اصطلاحاً يطلق على نوع من الابداع الفني، يأخذ مادته بصورة مباشرة من واقع موضوعي ويعكس واقع الحياة عبر ضمير الفنان واعماقه، وقد لا يعكس الابداع الملحمي الاحداث ومصائر حياة الانسان فقط. بل امال الانسان ايضا ، ويكمن الاختلاف الاساس بين الملحمة والشعر العاطفي"[٢].

ورغم اننا لا يمكننا القول ان في الادب الكردي نماذج تشبه ما وجدناه في الادب اليوناني والروماني المدون كما لا تملك اكثر شعوب الارض أدبا يشابه ذلك، فيمكننا الجزم ان في الفولكلور الكردي ملاحم عديدة تدخل ضمن تدديدنا لـ (البويم والايبوبيا) وتتسم هذه الملاحم الكردية بالسمات العامة التي نجدها في الملاحم العالمية والملاحم الفولكلورية، تتسم بالسمات الخاصة بالفولكلور والنتاج الشعبي الكردي، وكما يعود الشعر الكردي في منابعه الى النتاج الشعبي، فان هذا المنبع يصب في الملاحم البطولية الكردية زخم البطولة والشجاعة والنبل[٣].

الملحمة الكردية وانواعها:

تعتبر بدايات مسيرة وازدهار نوع الملحمة في نتاج الناس، وفي الأثار المدونة القديمة، وفي التراث الشفهي الثري للشعب، أي في الملاحم المحفوظة في صدور الناس، أو المدونة اساسا ذهبيا للتراث الادبي الكردي ، وتكمن منابع مواضيع هذا التراث عندنا، كما عند سائر الشعوب في النتاج الشفهي للناس، في الفولكلور، وخاصة في الملحمة الخيالية القديمة وفي الاساطير[٤].

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

تتسم الملحمة الكردية، في مظهرها وسيمائها العام بما تتسم به قريناتها في الفولكلور وفي الأدب المدون عد الشعوب الأخرى. غير ان مسيرة الحياة الاجتماعية والطريق الخاص لتطور الأدب الكردي نفسه (الفولكلور والمدون منه) تركت بعض مظاهر التقسيم في الأنواع وفي المظهر العام للملاحم الكردية، تعتبر خاصة بها وعلى هذا الاساس نتمكن من تقسيم الملاحم الكردية الى قسمين أساسيين:

١- الملاحم البطولية

٢- ملاحم العشق والغرام[٥]

ثانيا / الملاحم البطولية وأثرها في التراث الفلكلوري الكردي:

تقسم الملاحم البطولية الى أقسام: القسم الأول هو الملاحم المشوبة بصور ومظاهر خيالية، أو يكون أساس البحث ، فالملاحم في الأغلب، القصص التي يرويها فيها الشجاعة والبطولة. تشبه هذه الفردوسي في الشاهنامة، والتي تحور في مجال الملاحم البطولية، وفي مجال الادب الفارسي شهرة واسعة[٦].

إذا بحثنا اسماء هذه الملاحم، وجدنا أسماء مثل ملاحم (رستم)، (رستم بك)، (رستم وزوراب)" ويبدو ان نصوص مثل هذه الملاحم الكردية لم تنشر لحد الآن ، وان بعض المنظومات المطبوعة المسماة بهذه الأسماء إنما هي تراجم كردية[٧] .

ربما يتذكر الكثيرون من القراء السنين الخوالي، عندما كانت مقاهي المدن الكبيرة في كردستان، تعج في ليالي رمضان بالناس، فيأتي راوي الحكايات (حكاية تخوان) فيتلو للناس قصص رستم وزال وزوراب والأبطال الآخرين، وكان الناس في زمن أسبق يمنحون كل مشاعرهم وأفكارهم لأحداث ومجريات الحكاية، بل كانوا ينسجمون معها الى درجة أن يختار واحد لنفسه بطلا من أبطال تلك الحكايات، وكان يتمنى في سياق رواية الملحمة التي تستغرق كل ليالي رمضان، أن ينتصر[٨] .

بل ان الموالين لكل بطل من هؤلاء الأبطال كانوا يتجمعون في ركن معين من المقهى وكانوا يسهمون بإشارات أيديهم وتأوهات أفواههم في مسار الحكاية وكأنهم على علم بالمعارك الحقيقية بين هؤلاء الأبطال، وكانوا يناصرون أبطالهم بأيديهم وأفواههم، ويعتريهم الحزن عند فشله، وربما كانوا يمزقون السجاجيد المفروشة تحتهم بخناجرهم[٩].

كانت تلك الحكايات تشبه الملاحم الكردية المتداولة الآن، من حيث السل والشكل. أي كان راوي الحكاية يسرد قولا أو لنقل نثرا أحداث القصة، ثم يرفع صوته منشدا ومغنيا الحوار المنظوم شعرا، ويتذكر بعض الناس تلك الحكايات بالفارسية، ومنهم من يتذكر أبياتا متناثرة منها بالغة الكردية، يرى البعض أن تلك الأبيات كانت ترجمة فورية للشاهنامة، أو كانت هناك تراجم مدونة للشاهنامة[١٠].

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

ثانيا- هناك نوع من الملاحم البطولية الكردية تروي فصولا من بطولة وشجاعة. كثيرا ما تكون الملحمة مختلفة، غير أنها خالية من الأحداث غير المعقولة الخارقة، الخارجة عن طاقة الانسان، كما نجد ذلك في الشاهنامة وكثيرا ما يكون أبطال الملحمة أناسا حقيقيين. غير ان اختلاف مثل هذه الملاحم عن الملاحم التاريخية هو في ارتباط الشخصيات في مثل هذه الملاحم مع قضية ما أي ان اشتهار شخص ما في مجال الحياة بالبطولة وإظهار شجاعة ما في موقف معين يغدو في المحيط الكردي ملحمة يرويها الناس(١١).

هذا ما يظهر مشاعر الناس في جوهرة تجاه الشجاعة، ويبرز حب شعبنا للرجل الشجاع ، قد لا تخلو الشجاعة في مثل هذه الملاحم من محتوى اجتماعي. ولكن هذا المحتوى لا يبرز واضحا، بل علينا البحث عنه بصعوبة في خضم أبيات الملحمة. ويمكننا أنه نسجل في هذا المجال أسماء عشرات الملاحم مثل: ملحمة شريف هموند، بشار جتو، وعمي وزى، عزيز وتكش الخ.

تبرز هذه الملاحم صورة البطل الشجاع ف (سوارو) هو نفسه بطل ملحمة (سوارو) وتظهر الملحمة إصراره وصموده(١٢) :-

أيها الفارس، أنت كبير، انت عندي كبير
رأسك من فولاذ وكفك من حديد
الى أي قلعة ذهبنا وجدناك على أبوابها
أي حاكم هو شجاع فانت عنده
فالشاه لا يستكين على عرشه هناك رهبة منك
أيها الفارس كم كنت جميلا عندي في ذلك اليوم
عندما مددت يدك الى السيف الفنري

تعتبر الملحمة البطولية الكردية مادة غنية لتمحيص جوانب مختلفة من جوانب الحياة الكردية في الماضي والحاضر، ونرى هنا بوضوح مادة لدراسة العادات والتقاليد والطبائع الكردية. وتعتبر هذه الملاحم وسيلة للتوثيق التاريخي والتعبير عن الماضي المشرق(١٣) .

ان الملاحم البطولية الكردية تأخذنا تدريجيا كما نرى نحو الخيال والأمور الحقيقية، من شجاعة وبطولة بسيطة ومجردة، نحو بطولة هادفة تدخل صفحات التأريخ. وهنا نأتي الى القسم الثالث من الملحمة البطولية الذي يعتبر ضمن التراث الفولكلوري ولكنه يتسم على العموم بسمات (الايبوسيا) فهو يصور الأحداث كاملة من الوجهة التاريخية، ويظهر لوحة تأريخية لعصره. تصور ملحمة (شريف هموند) الى جانب صورة

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەكولینێن كوردی

البطولة وصفحات الأحداث الرائعة، صورة اقتتال يقتل فيه الأخ أخاه، وهي هفحة من صفحات التأريخ الكردي[١٤]:

درعة اصفر يأتي ممتطيا جواده

تهز الرياح شدة رأسه

لا تقتلوا شريف يا أبناء السهول

درعه اصفر، حصانه اشهب

تتعالى أصوات طبولهم من (ميره دى)

أننا نجد مثل هذه الصورة للبطل الشجاع الصامد في جميع الملاحم الكردية، فتصور كل ملحمة لوحة لجانب من جوانب بطل الملحمة. كما نجد الى جانب ذلك صورة قذرة للبطل السلبي[١٥].

إن اعظم ملحمة كردية، بقيت لدينا حولها مواد تأريخية وفولكلورية كاملة، هي ملحمة (قلعة دمدم) التي تشتهر بين الناس بـ (دمدم) و ملحمة (الخان ذو الكف الذهب) ايضا، وتروي هذه الملحمة كفاح الكرد في أعوام ١٦٠٨ اليد الواحدة ضد الشاه عباس الأول. روى المؤرخون الكرد أشياء كثيرة عن هذه الصفحات الرائعة. غير أن الفولكلور الكردي يروي صورة فنية عن الشجاعة والصمود في تلك الاحداث[١٦].

تدين الملحمة البطولية الكردية الظلم والجور، وتروي قصة طرفين من أطراف الكفاح الكردي، هما الكفاح ضد الظالمين المحليين والكفاح ضد العدو الأجنبي. إننا نرى (كوزى) في ملحمة كوزى وبشارى جتو) بطلا للملحمة، هو ابن الشعب. أما بشار الأقطاعي فلن يتمكن من الانتصار على هذا البطل الا بمساعدة من الأجنبي""[١٧].

رغم ان ابطال هذه الملحمة وغيرها خرجوا من صفوف الناس، غيران هناك ملاحم تأريخية كردية بطلها أمير أو لغا. ولا يعني هذا أن الملحمة الكردية هي أدب الأمراء والأغوات. بل ان هذه الملاحم هي مرأة لتأريخ الأمة. فإن الروم والعجم كانوا يدوسون هذه الأرض كما نعلم في حملاتهم على بعضهم. وكان أمراء البلاد يقودون الناس ويقفون في مقدمتهم كسد منيع. ولهذا فقد بقيت صفحات من هذه الرجولة في الفولكلور والأدب الشعبي والأدب الكلاسيكي الكردي. ومع ذلك فلم يغفل دور الناس في هذه الملاحم. فالناس هم وقود كل مأساة. وهكذا نجد صورة الجيش كاملة[١٨].

ثالثا/ ملاحم العشق والغرام وأثرها في التراث الفلكلوري الكردي:

يبحث هذا النوع من الملاحم عند البحث عن الايبوس أو الملحمة، إذ ان معظمها وخاصة الكردية منها، لا تروي قصة عشق وغرام بسيطين، بل نجد فيها مادة تبرز في الملاحم البطولية، وتحتوي الملاحم الغرامية العالمية والشرقية منها على الاخص على مشاعر عميقة ووقائع حقيقية وفنية، تضعها في مصاف الادب العاطفي أو الغنائي[١٩].

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردى

تظهر الملاحم الغرامية الكردية الى جانب الحنين والمشاعر والمحبة والوفاء والصدق نوعا من الشجاعة والفداء. إن هذه الخواص تدفعها من حيث الوقع وقربها او بعدها عن الحقيقة والوقائع الحقيقية، ومن حيث الشخوص التاريخية الحقيقة أن تضاف الى الملاحم التاريخية[٢٠].

تظهر هذه الملاحم الغرامية في العالم وفي الشرق على الاخص لبعض مظاهر الحياة الاجتماعية والعادات والتقاليد وتمنح مادة للدراسات الاجتماعية ايضا ، هناك شيء يمكن تسميته بالمشترك. هذا من ناحية الفولكلور. لأنه جزء من نتاج الشعب، وقد مرت شعوب كثيرة خلال مسيرتها التأريخية بمراحل متشابهة. ولهذا نجد أشياء متشابهة في الفولكلور على نطاق شعوب العالم أيضا. لأنها نابعة من ضمير ووجدان وتفسير الشعب وطريقة رؤيته للحوادث والأفراح والاتراح في الحياة[٢١].

لايمكننا القول أن الملاحم الغرامية الكردية لاتحمل شيئا مشتركا مع الملاحم الشرقية. بل إن الملاحم الفولكلورية الكردية الكبرى تحمل سمات مشتركة مع نظائرها عند الشعوب الشرقية الأخرى في أسماء أبطالها وحوادثها[٢٢].

ورد في المصدر الآنف الذكر بحث ملحمة (شيرين وفرهاد) التي نجدها عند الفرس والكرد معا، بل نجدها عند الترك والآذربيجان وعند شعوب شرقية أخرى ايضا. وقد انتقلت عندما من الفولكلور الى الادب المدون"" كما تحولت عند شعوب أخرى ايضا الى ادب مدون، كما نرى شعراء شرقيين كبارا مثل نظامي نجوى والامير خسرو دهلوي وقد دونوا ونظموا شيرين وفرهاد أو شيرين وخسرو. بل إن الشاعر التركي المعاصر ناظم حكمت نظم ملحمة باسم شيرين وفرهاد[٢٣].

ظلت ملحمة (لبلى ومجررم) قررنا عديدة نا فولكلوريا شعبيا شائعا عند الكرد حتى ولجت ميدان الأدب المدون مؤخرا من الموسف، ان لانجد بين أيدينا النه الفولكلوري لـ (ليل ومجروم)، بل انها لم تدون لحد الأن. ولكننا يمكن أن نحكم على السماع وبدليل ما نجده مدونا بالكردية والفارسية والآزرية، على أن الشعوب التي اقتبست هذه الملحمة من العرب، قد حولت الملحمة الى شيء خاص بها ودمغتها بسماتها الخامة ولم يبق فيها من الاصول الفولكلورية العربية غير أسماء الأبطال والخطوط الرئيسة للحوادث[٢٤].

لقد تحولت الأحاسيس والعواطف والصور في هذه الملحمة الى ذات طابع كردي لقد اقتبست أسماء البراري والصحاري من الروايات العربية. غير أن العواطف والصور الموجودة في الملحمة هي كردية، إننا نفتقد هذه الصورة التي نجدها في ليل ومجنون في الصور الفارسية والتركية لشيرين وفرهاد، إذ تتشابه وتتطابق صور الطبيعة عند هذه الشعوب[٢٥].

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرى زاخۆ بۆ ڤەكۆلينێن كوردى

يمكننا اعتبار هاتين الملحمتين من أكبر الملاحم الكردية التي تحمل سمات مشتركة مع ملاحم الشعوب الأخرى. كما نجد ملاحم صغيرة أخرى تحمل السمات نفسها فإننا نرى مثلا: في الفولكلور والادب المدون الأرمني مثل: (خج وسيامند، حسو وزلخ الخ). وقد أدى تشابه الطبيعة والتاريخ الى تشابه الأساطير الأرمنية مع الكردية في أوجه عديدة، غير ان التراجم الأرمنية لم تطرح السمات الكردية الخاصة جانبا[٢٦].

رابعاً / نماذج من الملاحم الكردية "ملحمة بائع الزنابيل":

تشتهر وتنتشر هذه الملحمة بين الكرد كثيرا وقد اهتم المستشرقون بتدوينها ونشرها ايضا"" وقام عدد من المستشرقين بتدوين ونشر (بائع الزنابيل) منهم زابا وليرخ وماكاش، كما قام من بين الكرد السوفيت كل من الدكتور حاجي جندي والشاعر جاسم جليل بالعمل ذاته، وتهور هذه الملحمة هورا من الحياة الكردية، ويمكننا اعتبارها حلقة تربا بىن الملحمة البطولية والملحمة الغرامية، اذ نجد في هذه الملحمة صورة التفاني والشجاعة، كما نجد فيها من الجانب الاجتماعي سمات خاصة بالكدح. يكسب (بائع الزنابيل) خبزه بعرق جبينه، ويرنو بإحترام وثقة الى الكدح والوفاء. كما وتشيد الملحمة في جميع سطورها بالخصال الحميدة، النقية للرجل الفقير، بل يعتبر راوي الحكاية الجنة ملكا للفقراء[٢٧].

تصور هذه الملحمة في رواياتها الفولكلورية لوحة رائعة للحياة الاجتماعية الكردية. وهي تظهر العلائق بين فئات وجموع الشعب، فهي تصور من جانب حياة المرأة، كما تصور حياة القصور في العهود الأقطاعية القديمة. وهي من ناحية النوع خطوة نحو القصة الواقعية للعشق[٢٨].

هناك ملاحم كردية عديدة تروي قصة حب إبن الفلاح لإبنة الآغا أو الامير، أيمكننا ان نعزل حديث الغرام لنجعل من هذا نموذجا لأمل الانسان السرمدي. أمل حياة الأفضل والوصول الى السعادة؟ كثيرا ما يحدث أن تكون ابنة الآغا هذه ابنة عم أو قريبة لإبن الفلاح[٢٩].

الخاتمة والاستنتاجات:-

- الصفحات التاريخية للكرد مليئة بالملاحم والأساطير والحكايات المطولة عن حياة شعبٍ عريقٍ أصيل عاش منذ القدم مواجهاً الحروب والأعداء من كل حدبٍ وصوب، فقد كانت الكتابة وتناقل وغناء هذه الملاحم وسيلة لتوثيق هذه الأحداث في تاريخ العالم
- الفلكلور الكردي اتسم بالأصالة والخصوبة والثراء، وبتعدد أشكاله وأنماطه، وتنوع موضوعاته، وأساليبه التعبيرية، واحتوائه على عدد هائل من الأساطير والحكايات والملاحم والأغاني والألوان الاخرى من الأدب الشعبي، التي ترتفع بمضامينها الانسانية

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ومستواها الجمالي الرفيع الى مصاف الآثار الخالدة في الفلكلور العالمي، بيد أن القسم الأعظم من هذا التراث لم يتم لحد الآن تدوينه وجمعه، ناهيك عن دراسته واستلهامه في الأعمال الأدبية والفنية.

- أن أبطال هذه الملاحم هم من الفلاحين والرعاة والصيادين الذين اكتسبوا شعبية واسعة بين الجماهير العريضة بفضل تعبيرهم عن الوجدان الشعبي وتجسيدهم للقيم والمثل العليا النبيلة للشعب الكردي وتطلعاته وآماله، وقد أسبغ عليهم الشعب الصفات الايجابية مثل البطولة والشجاعة والاخلاص والتضحية والفداء والكبرياء، وعلى النقيض من ذلك نجد الاعداء والاشرار محل ازدراء وسخرية لاذعة.
- الملاحم الكردية تجسد القيم النبيلة والمثل السامية للشعب الكردي ، قيم الرجولة والشجاعة والاقدام والدفاع عن الأرض والكرامة والحرية، كما أنها تعكس تقاليده الايجابية العريقة مثل تكريم الضيف والدفاع عن المظلوم واحترام المرأة.
- مصادر البحث وهوامشهِ

---

[1]. عماد عبد السلام رؤوف، المعجم التاريخي لإمارة بهدينان، مطبعة الحاج هاشم، اربيل، ٢٠٢٢، ص٦٩.

[2]. زومرود شفيعوفا، النوع الادبي الملحمي في الشعر الكردي المعاصر، باكو، ١٩٦٧، ص٧.

[3]. محمد توفيق وورودي، الفلكلور الكردي، ج١، بغداد، ص١٩.

[4]. جليلوف. ج، الملحمة البطولية (الخان ذو الكف الذهب) الكردي، موسكو، ١٩٦٧، ص١١٦.

[5]. زومرود شفيعوفا، المصدر السابق، ص٢٣.

[6]. محمد توفيق وورودي، المصدر السابق، ص٢٥.

[7]. عماد عبد السلام رؤوف، المصدر السابق، ص٧٥.

[8]. حاجي جندي، حكايات المجتمع الكردي، ج١، د.ت، ص٢٠١ -٢٠٢ .

[9]. المصدر نفسه.

[10]. جليلوف .ج، المصدر السابق، ص١٧٦.

[11]. زومرود شفيعوفا، المصدر السابق، ص٦٥.

[12]. محمد توفيق وورودي، المصدر السابق، ص٣٤.

[13]. زومرود شفيعوفا، المصدر السابق، ص٧٦.

[14]. جليلوف .ج، المصدر السابق، ص١٨١.

[15]. محمد توفيق وورودي، المصدر السابق، ص٣٨.

[16]. عماد عبد السلام رؤوف، المصدر السابق، ص٨٢.

[17]. زومرود شفيعوفا، المصدر السابق، ص٨١.

[18]. المصدر نفسه.

[19]. محمد توفيق وورودي، المصدر السابق، ص٣٩.

[20]. جليلوف .ج، المصدر السابق، ص١٨٥.

[21]. محمد توفيق وورودي، المصدر السابق، ص٤٠.

[٢٢]. عماد عبد السلام رؤوف، المصدر السابق، ص٨٣.

[٢٣]. زومرود شفيعوفا ، المصدر السابق، ص١٢١.

[٢٤]. جميلة جليل، اغاني الشعب الكردي، بريفان ، ١٩٦٤، ص١٤١.

[٢٥]. جليلوف ج، المصدر السابق، ص١٩١.

[٢٦]. محمد توفيق وورودي، المصدر السابق، ص٤١.

[٢٧]. عماد عبد السلام رؤوف، المصدر السابق، ص٨٤.

[٢٨]. زومرود شفيعوفا، المصدر السابق، ص١١٥.

[٢٩]. محمد توفيق وورودي، المصدر السابق، ص٤٢.

The popular epic and its impact on the Kurdish folklore

Abstract:

Epic is a technical term given to a type of artistic creativity that takes its material directly from an objective motive and reflects the reality of life through the artist's conscience and its depths.. It is closely related to the prosperity of the people in their history.. It does not develop in all peoples as a historical event at the same pace. The epic has a special place in world literature and in the history of the development of literature. The folklore epic has merged in people's literature with the written epic in terms of form and content, and there is a clear similarity between the epic, folklore and written literature, and this fact is found in Kurdish literature.

Every people and every nation has a certain cultural and social heritage of its own. The Kurdish people, like all other peoples, have a folklore repertoire, some of which are studied and most of them are unstudied. which constitute the originality of this people. The Kurdish people, as we have indicated, have a large and diverse folklore heritage. What helped form this huge heritage and its growth and transmission from one generation to another is the geographical location that this people took of mountains, rivers, flowing springs, green lands, beautiful orchards and fresh air. This mountainous location, isolated by its nature from the causes and components of civilization, helped the people to preserve their authentic folklore.

Researchers and orientalists who visited Kurdistan in the years of World War I and II were interested in the folklore issues of the Kurdish community and wrote down what gave them the opportunity to write it down. Gorky says, "Folklore is a great raw material, and it is a source and a source for all poets, writers and (folkloric researchers), and if we understand the past well, our current production will be very wonderful, and we will then understand accurately the importance of folklore. Poetry resides in the depths of every Kurd, even among illiterate sheikhs. They all have the ability and talent to sing, and they sing simply and calmly, singing to their valleys, mountains, waterfalls, rivers, turns, weapons and horses, and they sing of the courage and beauty of their daughters and women, and all that flows. in the depths of their feelings and selves" without exaggerating it.

keywords: *The epic, folk, Kurdish , art, Kurdish folklore , heritage.*

القيمة الجمالية للأمثال الشعبية _دراسة تقابلية بين الأمثال الشعبية عند الكرد و العرب (الجزائر أنموذجا)

أ. د. بخشان صابر حمد

كلية الآداب- جامعة سوران- اقليم كردستان/ العراق

أ. م. د. نضيرة بن زايد

كلية الآداب/ جامعة ٢٠ أوت ١٩٥٥/ الجزائر

الملخص:

ان الأمثال الشعبية أكثر انتشارا من الأجناس الأدبية الشعبية الأخرى، و ذلك لايجازها من جهة و عمقها من جهة اخرى، و تكون الأمثال ثروة قومية و خزينا شعبيا وذات قيمة ادبية وجمالية في آن معا، و خير دليل للاحاطة باوضاع المجتمع و تحديد السمات القومية له و قراءة طبقات المجتمع والدرجة الاجتماعية و طبيعة العلاقات القائمة بين الافراد .لذلك يتناول هذا البحث ((القيمة الجمالية للأمثال الشعبية_ دراسة تقابلية بين الأمثال الشعبية عند الكرد و العرب(الجزائر أنموذجا))) ويحاول هذا البحث ان يجيب عن مدى المستوى الجمالي لصياغات الأمثال عند الكرد و مقارنتها بالأمثال عند العرب الجزائري، في حين يشكل الأمثال مخزون تجارب الشعوب في كافة النواحي الاجتماعية و السياسية و الاقتصادية و الأدبية ....الخ.مثلما أشار اليها ابن عبد ربه الأندلسي بأن الأمثال ((أبقى من الشعر و أشرف من الخطابة)) أي الأمثال يمثل لغة الحياة بأكملها ، و له حضور دائم في ثنايا الأحداث الحياتية .

وطبيعة موضوع هذا البحث اقتضت الاعتماد على منهجين رئيسيين وهما المنهج التحليلي والمنهج المقارن . وصولا الى الاهداف المنشودة من اجراء هذا البحث . وقد قسم البحث الى فصلين يصدرهما تمهيد عام بشأن الامثال الشعبية واهدافه و اهميته ومشاكله، وتضمن الفصل الاول المعنون ب (جماليات البلاغة في الأمثال الشعبية) و يتكون من موضوعين (أهمية البلاغة في الأمثال الشعبية) و (الجملة و دورها في الأمثال الشعبية (اما الفصل الثاني الموسوم ب (مميزات الأدوات و الضمائر في الأمثال بين اللغتين) فيتكون من (الاساليب التعبيرية في الامثال) و(الوظائف الجمالية للأمثال الشعبية) أختتمت البحث باهم الاستنتاجات التي توصل اليها خلال دراسة الموضوع، اضافة الى ملخص باللغتي الكردية و الانجليزية.

الكلمات الدالة: *القيمة الجمالية، الأمثال الشعبية، البلاغة ،وظيفة الأمثال،الايقاع اللفظي.*

١_المقدمة:

يعتبر الأمثال مصدرا مهما للثقافة الشعبية، نتيجة المحتوى المحكم للأمثال و صياغته بصورة يتلائم مع جماليات التفكير الانساني، و استمرارية استعماله في كل زمان

ومكان والاعتماد على دلالات الأمثال دليل على سلطة الأمثال مقارنة مع الأجناس الأدبية الشعبية الاخرى.

و للأمثال تسميات مختلفة مثل: أقوال من الماضي، أقوال الآباء و الأجداد، الأقوال الخالدة، يقول الكرد، يقول العرب، ....الخ. و الأمثال شبيه لسلاح ذو حدين أو أكثر، يستطيع الانسان أن يستعمله لتحقيق هدف ما، ويستطيع أن يستعملهلتسطر فشله أو خطئه، لهذا نرى في الأمثال الجانب الايجابي و الجانب السلبي. ولذلك خصصنا البحث لدراسة((القيمة الجمالية للأمثال الشعبية_ دراسة تقابلية بين الأمثال الشعبية عند الكرد و العرب(الجزائر أنموذجا))) و يقسم البحث الى المبحثين، فيالمبحثالأول نناقش: جماليات البلاغة في الأمثال الشعبيةو فيهامطلبين: أ/أهمية البلاغة في الأمثال الشعبية، ب/ الجملة و دورها في الأمثال الشعبية، و في المحور الثاني نبين:مميزات الأدوات و الضمائر بين اللغتين و أيضا يتكون من مطلبين: أ/ الأساليب التعبيرية في الأمثال الشعبيةو ب/ الوظائف الجمالية للأمثال الشعبيةو الهدف الرئيس للبحث هو ابراز جماليات الأمثال الشعبية في التراثين الكردية و العربية مع الدور و أهمية الأساليب التعبيرية و المشتركات و الاختلافات بين التراثين لأجل الوصول الى معرفة طريقة تفكير الشعبين و اسلوب حياتهم و اظهار الجوانب الاجتماعية و السياسية و الاقتصادية بشكل عام و الثقافية بشكل خاص، والبحث محاولةلتسليط الضوء على تجارب الشعبين من خلال دراسة أمثالهم الشعبيةلكي يتسنى لنا الإجابة عن أهم الأسئلة، منها: ماهية الأمثال و مدى امكانية الأمثال في حل الاشكالات الاجتماعية، و هل يمكن أن نعتبر الأمثال طريقة مثالية أو شبه مثالية للتواصل؟ أي يجمع المثل كل المعاني المطلوبة لايصالها الى الآخر أم انه قالب جاهز نريد به ايصال ما في داخلنا في تلك اللحظة و مدى التأثيرات بين التراثين الكردية و العربية؟ وهل أضافت هذه التأثيرات شيئا من المعرفة إلى الأمثال؟و أهمية تقابلهماو ما مدى الأوجه المشتركة بين التراثين و أهم الاختلافات بينهما، و كيفية عبور الأمثال المحطات الجغرافيةوأسئلة أخرى. وطبيعة موضوع البحث تطلبتاتباع المنهج التحليلي_المقارن، فضلا عن المنهج النقدي، وأخيرا عرض أهم الاستنتاجات وتمت الإشارة إلى المصادر المعتمدة في البحث، ثم أردف بملخص باللغة الإنكليزية.

٢_ التمهيد:

المثل مخزن الشعوب، لأنه يمثل خلاصة تجاربهم و خبراتهم الحياتية، و الأمثال الشعبية سريعة الانتقال و لا يبقى في مساحة جغرافية محددة، مع ان في بداياتها كل مثل وليدة بيئة معينة و في زمن معين أيضا، و لكن بمرور الوقت و عن طريق التجارة و التزاوج و اختلاط الشعوب مع بعضها بأي سبب كان مثل: الهجرة أو أي عامل اخرى، انتشر المثل كالبرق، و أصبح جزءا من تراث هذا الشعب أو ذاك و ربما مع تغير بسيط يتناسب مع بيئته الجديدة، و هكذا أصبح المثل ابن البيئة الأصيلة.و يمثل ثقافة الشعب و مؤهلاتهالفكرية

و الاجتماعية و الاقتصادية، .. الخ، و لهذا(نص المثل يتم انتاجه بعد حادثة أو قصة معينة، ثم يعاد انتاجه مرات اخرى متكررة في سياقات متعددة مختلفة أو متشابهة على مدى سنوات و بذلك تبقى هذه الأفكار مستمرة، بل قد تتكاثر و تتوالد منها أفكار اخرى أكثر سوءا)(التميمي:٥٧).

بالاضافة الى القيمة التعليمية للأمثال، هناك قيمة ناتجة عن جماله اللفظي و مجازاته، و لغته المركزة و بنيته المتماسكة، يؤشر(ابن عبد ربة الأندلسي) الى مساحة انتشار الأمثال، و يقول:

ما أنت الا مثل ثائر

يعرفه الجاهل و الخابر.....(الأندلسي:٣)

و هذا (ما يتميز المثل الشعبي بخاصية ينفرد عن بقية الأنواع الأدبية الاخرى، و تلك الميزة تتمثل في طابعه اللغوي التداولي، فقد ألف العامة استحضاره كلما سنحت لهم الفرص، مما هيأ له الاحتفاظ باستمراريته و ديمومته على مر العصور و الأزمان، فهو يعتبر واجهة تلخص أفكار المجتمع و تكرس هويته الثقافية و الحضارية على السواء)(لخضر، ٢٠٢٠: ٧١٨)

و أصبح للمثل قدسية الى درجة بأن المثل لا يكذب، و يشبه الجندي المجهول و كلما احتاج الانسان اليه وضع اكليل ورد على ضريحه و يلجأ اليه و يقربه من الحكمة، (بالرغم من الترابط و التلاحم الواضحيين المثل و الحكمة و القول السائر، الا ان هناك بعض الفرق، فالحكمة تتضمن موعظة أو نصيحة أو عبرة، و القول السائر يقرر شيئا واقعا، بينما المثل قد يتضمن ذلك و قد لا يتضمن، فالمثل قابل لكثير من الدلالات مع اشتماله على مقومات المثل الكامل من تشبيه و ايجاز و بلاغة و سهولة التصاق بالذاكرة، و من ثمة فهو ألصق بالحياة الشعبية و أصدق من الحكمة و أصدق أيضا من القول السائر)(بن هدوفة: ١٢_١٣)و يخلط بينهما في بعض الأحيان لأن(المثل و الحكمة يكادان أن يكونا شيئا واحدا، هدفهما تعليمي و هو الوعظ و تقرير اصول قضايا السلوك و قواعد المعرفة و المعتقدات، و التشريع الشعبي و المباديء الفنية و الذوق، الى آخر هذه المناحي المختلفة من النشاط الانساني)(صالح: ج٢: ٥_٦)

بمعنى آخر(الأقوال و الحكم المأثورة تتفقان مع المثل الشعبي في كونها ترجع جميعا الى اهتمام روحي واحد و هو التجارب الفردية التي يعيشها الناس و تتلخص في تلك الأقوال الموجزة الحكيمة، و لذلك فان هذه الأقوال المأثورة تنفصل عن العمل الفني لتعيش بمفردها أحقابا طويلة)(ابراهيم: ١٨٢)

فمثلا:

_خوا گوێزی دەداتە بێ ددانان

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

_ربي يعطي اللحم للي ما عنده سنين(بوتارن:١٣)

يقال هذا المثل تأسفا على ما ينعم به بعض من الناس و الآخرون لا يجدون شيئا، و(طويَز)بمعنى(الجوز)أو عندما يكون الشخص على كامل صحته لا يملك شيئا، و عندما يملك لا يجد صحته، و بيئة كردستان يساعد على زراعة الجوز لهذا ورد في المثل.

من أجل المعرفة و تقوية تجاربنا(اننا نعيش جزءا من مصائرنا في عالم الأمثال، على عكس الأنواع الشعبية الاخرى مثل الاسطورة، و الحكاية، فالأمثال بالنسبة لنا عالم هاديء، نركن اليه حينما نود أن نتجنب التفكير الطويل في نتائج تجربتنا)(ابراهيم:١٨٢)

_ذنت بة دةست خةلقةوة بيَ، مالَت بة دةست خةلَقةوة نةبىَ(خالَ:٢٣٦)

_الشركه هالكه و لو في طريق المكة.

كما لا يجوز الشراكة في الزوجة، لا يجوز الشراكة في المال، لأنه يخلق المشاكل و يخلف الندم، و ان مكان مثل المكة المكرمة اذا تمت فيها الشراكة يكون نتيجته الهلاك.

٣_المبحث الأول/ جماليات البلاغة في الأمثال الشعبية

٣_أ١/أهمية البلاغة في الأمثال الشعبية:

الأمثال الشعبية تركيبة خصبة من الثقافة بشقيه المادي و الروحي معا، و ثقافة جمعية لأن حاضنها المجتمع بأكمله و (المثل أساسه التشبيه و ما يقع في حكمه من وجوه بلاغية، فاذا وجدت عبارات تتفق مع المثل في الايجاز و الشيوع و صوغ العبارة، و تختلفعنه من حيث استعمالها بمعناها الحرفي و لا تعتمد بالتالي على التشبيه، و على ما يقع في حكمه من وجهة نظر بلاغية، اعتبرت أقوال سائرة أما الحكمة فهدفها اصابة المعنى و ترمي الى التعليم، و يكون انتاجها و شيوعها بين الخاصة، تقوم على التجديد و تستدعي التأمل، وهي أكثر قبلية للتعميم)(بورايو، ٢٠٠٧: ٦٧_٦٨)، ولمعرفة شعب من الشعوب و نشاطه الروحي و النفسي (لم يعد يكفينا أن نحيط بلغته و أدبه و تاريخه و آثاره، بل ينبغي لنا أن نعرف عاداته و معتقداته و طرائق سلوكه و في كلمته ينبغي أن نلم بكل ما يشكل تراثه الشعبي)(صالح، ١٩٧١: ٨٥)، و الأمثال الشعبية من أكثر الأنواع الثقافة الشعبية استعمالا و تداولا مقارنة بغيرها من الأجناس التعبيرية الشعبية الاخرى، لأن(يتميز عن غيره من الكلام بالايجاز و لطف الكناية و جمال البلاغة، و الأمثال ضرب من التعبير عما تزخر به النفس من علم و خبرة و حقائق واقعية بعيدة البعد كله عن الوهم و الخيال)(ابراهيم، ١٩٨١: ١٣٩).

و إن لكل لغة ثقافتها الخاصة على وفق التقاليد الموروثة و نمط الحياة، وتعرف الثقافة عند Edward Tylor في كتابه(الثقافة البدائية)بأنها (ذلك الكل المركب الذي يشمل المعرفة و المعتقدات و الفن و الأخلاق و العادات و كل القدرات و العادات الأخرى

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

التي يكتسبها الإنسان بوصفه عضوا في المجتمع)(الحسن، ١٩٩٩: ٢٢٧_٢٢٩) و يحمل الأمثال في طياتها تجارب و خبرات الخاصة للمجتمعات المختلفة وتشكلوعاء ثقافيا لدرجة ينسجم مع طبيعة المجتمعات المتشابهة نسبيا في العادات و التقاليد و التفكير و نمط حياتهم. و يمثل الأمثال الشعبية فلسفة الفرد و فلسفة الامة في الوقت معا، (فالمثل فوق كونه خلاصة لتجارب انسانية طويلة، و فوق جماله اللفظي و بلاغته، فهو صورة مباشرة لأحوال المجتمع المتداول فيه)(بن هدوفة، ١٩٩٢: ١٣) لأن الذاكرة الشعبية ذاكرة جمعية و تحمل في طياتها القيم و العادات و التفكير الجمعي و تمثلات اجتماعية و يشكل جزءا مهما من الهوية الفردية و الهوية الوطنية.اضافة الى ذلك (يحمل الأمثال تراث أجيال متلاحقة، يتناقلها الناس، تعمل على توحيد الوجدان و الطبائع و العادات، و لذلك يعدها البعض حكمة الشعوب، و ينبوعها الذي لا ينضب، و قد تقوم في هذا المجال بدور فعال في دفع عجلة المجتمع الى الأمام باتجاه التطور و البناء لذلك ينظر اليها باعتبارها وثيقة تاريخية و اجتماعية)(طه، ٢٠٠٢: ١٣) و المحافظة على هذهالوثيقة يكون على عاتق كل فرد في المجتمع، لأنه مرآة لثقافته في كل زمان و مكان، ويشكل الوظائف الأساسية للأمثال مثلث جدير بالأهتمام، و هو كالآتي:

الوظيفة الأدبية و الجمالية في رأس الهرم لكونه يتمثل الفنون البلاغية ابتداء بالتشبيه و انتهاءا بما انتهى اليها البلاغة، لأن (المثل ولد من التشبيه و تربى في أحضان لغته، و بلاغته ليكبر و و يصبح جنسا أدبيا مستقلا بذاته و قد تفطن العلماء و النقاد و البلاغيون الى قيمة التشبيه و دوره في تحريك المثل و أهميته، حيث ان له من السطو و السلطان على النفوس)(الفياض، ١٩٩٣:١١٨) و الأمثال بالنسبة للكرد يمثل بعدا تأريخيا و اجتماعيا في حياة المجتمع الكردي، فهي احدى أوجه التراث الفكريو الاجتماعي و يستعمله الفرد الكردي كجزء من حديثه، لأن ذاكرته مليء بالأمثال اذا ما قارنناه بأجناس الأدب الشعبي الاخرى، كما عند العرب أيضا، لهذا نلاحظ كثرة المشابهات بين الشعبين في استعمالاتهم للأمثال.

و الكرد يستعملون أمثالا يوجد مقابلها بنفس المعاني و على نفس الترتيب عند العرب و خاصة عندالجزائرين، لأن المجتمع الجزائري يشبه المجتمع الكردي الذي يتكون من طبقات اجتماعية ذات هوية خاصة، و فئات اجتماعية وصراعات داخل المجتمع الواحد و

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەكولینێن كوردی

محاولة فئة التفوق على الاخرى و الحد من نشاطها من أجل البقاء، هذا بالاضافة الى ثورية الشعب الجزائري و كثير من العادات و التقاليد البالية و الموروثة.

فمثلا يقول الكرد:(دەستێک شکا، ڕاست ناگیرێتەوە)(خاڵ:١٦٩)

بمعنى: عندما ينكسر اليد، لا ترجع كما سبق.و في مقابله يقول الجزائريون:

(الكلمة كي الروح، لا خرجت ماترجعش) أو (الكلمة كي الرصاصة، لا خرجت ماترجعش) و هنا يشبه الكلمة مرة بالروح و مرة اخرى بالرصاصة، و مبني على التشبيه و يبنى التشبيه على أربعة أركان (المشبه، المشبه به، أداة التشبيه، وجه الشبه)وفي المثل يوجد ثلاثة أركان كالآتي:

الكلمة: مشبه

كي: أداة التشبيه

الروح: مشبه به

و وجه التشبيه ليس ظاهرا و لكن نفهم من التشبيه بأن وجه الشبه هو السرعة أولا و ثانيا لا يمكن ارجاعه الى مكانه، و هناك تشكيلة اخرى لهذا المثل يقول:

_لكلمة اذا خرجت مالفم ما ترجع شي(بن شنب:٢٠٤)

بمعنى لا ينفع الندم و ارجاع الكلام الى مصدره، لأنه لا يفيد.

أو: _(وەك ئاگرى بن كا وايە) (خاڵ، ٢٠٠٧: ٤١٧)

_كالنار تحت التبن (شنب، ج٢: ٢٠٩)

بمعنى في الشكل الظاهري طيب و في الباطن عكس ذلك تماما، و هذه النوعية من الطبع الانساني موجودة في أغلب المجتمعات البشرية، الذي يكون سبب المشاكل و اشعال نار الفطنة بدون أن يبين ذلك.و الكاف: حرف التشبيه في اللغة العربية و يقابله في الكردية(وەك)كلمة و ليس حرفا أي مثل.

جاءت تسلسل الكلمات في كلتا اللغتين على نفس الشاكلة، مع ان المهم في عملية المقابلة بين الأمثال هو المغزى و ليس اللفظ، حيث المشتركات بين الأمثال في اللغات المختلفة بشكل مباشر أو غير مباشر عن طريق معرفة اللغة و نقل المثل الى لغته أو الترجمة كطريقة يربط اللغات و يعرفهم ببعض، و هكذا يولد المثاقفة.

أو:_دەڵێی زێڕە ژەنگ هەڵنایێ(خاڵ)

دەڵێی/أداە التشبيه و(زێڕ)مشبه به و(ژەنگ)وجه الشبه

_كالزهب عمره ما يصدد(بن شنب:ج٢: ٢٣٧)

(ك)كاف التشبيه و(الذهب)مشبه به و (الصدد) وجه الشبه

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

أداة التشبيه في المثلين باللغتي الكردية و العربية يأتي بدون الذكر المباشر للمشبه و المشبه يسبق الأداة، و هنا يشبه الانسان الطيب المتعاون الخلوق بالذهب لأنه معدن أصيل و يحافظ على جماله.

و هناك أمثال مبني على التضاد (الثنائيات الضدية)، ويدخل التضاد في(البديع) ضمن علم البلاغة، وتضاد الأمران: كان أحدهما ضد الآخر، اللذان لا يجتمعان، كلمة ضد تطلق على الشبيه و النظير و أيضا على المخالف والمنافي فهي كلمة متعاكسة حتى مع المعاني التي تكتنفها (الزيات و آخرون، ٢٠١١: ٥٣٦). و(الضدية نوع من العلاقة بين المعاني يدعو ضد هذا المعنى الى الذهن، ولا سيما بين الألوان، فذكر البياض يستحضر في الذهن السواد، فعلاقة الضدية من أوضح الأشياء في تداعي المعاني) (أنيس، ٢٠٠٣: ١٧٦)و هناك نوعين من الضدية: ضدية ايجابية و اخرى سلبية، و نلاحظ في الأمثال مجموعة ليست بقليلة من هذه الثنائيات الضدية، مثل:

_تێر ئاگای لە برسی نییە (خال:١٤٢)

_الشبعان ما درى بالجيعان (بن شنب:ج٢: ٢٩)

الانسان الشبعان أو الغني لا يدري بحال الجوعان أو الفقير، لأنهم من طبقتين مختلفتين.

أو:

_لە پێشەوە ئەڵێ:جانە جانە، لە پشتەوە کونان دەکا لە مەرجانە(خاڵ:٣٤٩)

_في الوجه مرحبا و في القفا مندبا (بوتارن:٢١٠) و هناك وجه آخر لمفهوم المثل يقول: في الوجه مرايا و في القفا مقص(المصدر نفسه)

يطلق على الشخص المنافق ذات أكثر من وجه، و صيغت المثل على أساس شخصية الانسان المنافق عند معاملته مع الآخرين بطريقتين في الوقت ذاته، بمعنى سلوك المنافق الذي يقابل غيره بوجه بشوش و بمجرد ابتعاده عنه اغتابه و قال فيه ما لم يجرؤ أن يصرح به.

أو:

_شەیتان پەلەی کرد، چاوێکی خۆی کوێر کرد

_شەیتان پەلەی کرد، قاچێکی شکا (خاڵ:٢٦٨)

_العجلة من الشيطان و التأني من الرحمان(بن شنب:ج٢: ٨٣)

نصيحة موجه الى الانسان كي لا تتعجل في اموره، لأن نتيجة الاستعجال يكون دائما غير منتجة و دائما تكون سلبية، و لكن مفهوم المثلين في الكردية يختلف مع العربية من حيث الصياغة، لأن دلالة العجلة في الكردية بينت النتيجة أيضا، في المثل

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

الأول أعمت عيون الشيطان و في الثانية كسرت رجله، و لكن في العربية فقط أظهرت العجلة و نقيضها التأني كصفة رئيسية للشيطان و الرحمان، و لا يوجد هذه المقارنة في الكردية.

أو:

_له چۆل و بیابانا بی لەگەڵ زۆردارا، لەوە باشترە کە ڕۆژ بکەیتەوە لە کۆشک لەگەڵ نەزانا (خالٚ:٣٥٠)

_عداوة العاقل أفضل من صحبة الهبيل (بوتارن:١٢٠)

يحملون نفس المفهوم بأن حتى عداوة العاقل أفضل من صداقة الأحمق و المقارنة بين الثنائيات الضدية(عداوة_صحبة)و(العاقل_الهبيل)بواسطة(صيغة التفضيل)و لكن في المثل الكردي المقارنة بين الظالم و الجاهل و تفضيل ظالم في الصحراء على جاهل في القصر و هنا المقارنة بين الصحراء كمكان جرداء و القصر كمكان راقي، و تفضيل الصحراء دليل حجم الكارثة من وراء صحبة الجاهل.

_ژن ژيانه، ژن ژانه(خالٚ)

_الخير امرأة و الشر امرأة(خدوسي، : ٥٣)

الصراع بين الخير و الشر صراع أزلي و أبدي معا، و محور المثلين يناقش جزءا هاما في المجتمع ألا و هي المرأة، كونها مصدر سعادة و مصدر شر في الذاكرة الشعبية، و وجود مجموعة كبيرة من الأمثال عن المرأة و دورها في الحياة يبشر بالدور الهام للمرأة.

٣_٢/الجملة و دورها في الأمثال الشعبية:

المثل الشعبي عبارة عن جملة مختصرة تعبر عن موقف أو جانب معين من تجربة حياتية واقعية، و تلخيص لقصة أو حكاية و لكن أكثريتها ضاعت و لم يبقى الا الجمل القصيرة و ذات معاني كثيفة و يتداولها الناس عبر فترات زمنية طويلة، و لا يمكن الاستغناء عن استعمالها و (الأمثال تراث لغوي بقدر ما هو ثقافي يستخدم لتبرير و تدعيم أقوالنا و أفكارنا في جميع المجالات و مختلف الأزمنة و العصور، فامثل بيان بلاغي يتميز بمضمونه و مصادره و رمزيته و قواعده، بل و حتى بايقاعه و موسيقاه، و هو أيضا خطاب ذو نفوذ يعكس حقيقة عامة تعبر عن ممارسة لغوية و خطابية و عن تجارب جماعية ثقافية و اجتماعية)(الأشقر، ٢٠٢١: ٢)، و المكونات الأساسية للأمثال أو هيكل (المثل جملة أو جملتين تعتمد على السجع، و تستهدف الحكمة و الموعظة......، و ان المثل الشعبي تقطير أو تلخيص لقصة أو حكاية و لا يمكن معرفته الا بعد معرفة القصة أو الحكاية التي يعبر المثل من مضمونها)(ابن الشيخ، ١٩٩٠: ١٩)

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

الجملة في المثل التي يتكون من كلمتين أو أكثر، أي(المثل جملة مقتضبة من أصلها، أو مرسلة بذاتها، تتسم بالقبول و تشتهر بالتداول فتنقل عما وردت فيه، الى كل ما يصح قصده بها، من غير تغيير يلحقها في لفظها، و عما يوجبه الظاهر الى أشباهه من المعاني، فلذلك تضرب و ان جهلت أسبابها التي خرجت عنها)(السيوطي، د.ط:٤٨٦)، و وفقا لمكونات الجملة المثلية و الخطاب الموجه داخل الأمثال، نرى مجموعة منالأتجاهات للخطاب الموجه الى الآخر و (تأويل الخطاب يقوم على نسبة مقصد اجمالي الى قائله، و كلما سهل بناء هذا المقصد الاجمالي، أي كلما كانت كلفة البناء أقل، و ذلك باستعمال الأمثال، كان هذا المقصد الاجمالي ثريا مركبا و ازداد ميلنا الى الحكم على الخطاب المعني و منتجه بأنه منسجم)(بن الشيخ، ١٩٩٠: ٣٥)، منها:

١_ الاتجاه المباشر: و هذا يعني توجيه الخطاب مباشرة الى الآخر، بدون أية وسائل الربطو أكثرية الأمثال الواردة تحت هذا الاتجاه تكون بواسط استعمال الضمير المتكلم (أنا) ، مثل:

يقول الكرد:

من ئاغا و تۆ ئاغا، کێ جیٚمان بۆ ڕاخا (خالێ:٣٩٠)

أنا مير و أنت مير أشكون اللي من يسوق الحمير

اذا كان أنا مير و أنت مير من يسوق الحمير (ابن شنب:١٧٦)

اذا حاسبوا الشخصان أنفسهم رؤساء، أو تخاصموا على الرئاسة، يؤدي حبهما لها الى الغرور، ولا يخدم أحدهم الآخر، و(ئاغا) عند الكرد يمثل فترة تاريخية أقدم من اسخدام(مير) مع ان كلمة (مير)يمثل حقبة تاريخية حديثة مقارنة مع سابقتها، و نلاحظ هنا ان كلمة (مير) كلمة كردية و يقابله في العربية (أمير)، وعليه فمن خلال الأمثال التي ندرسها يتبين لنا ان المجتمع الجزائري يشبه المجتمع الكردي و (انالمجتمع الجزائري يتكون من فئات اجتماعية متمايزة تسيطر فيه الفئة الغنية حسب نفوذها الذي تتمتع به من غنى وسلطة وعلم عكس الطبقة الأخرى التي تعاني الحرمان، وهذا التمايز الاجتماعي يؤدي إلى الصراعات داخل المجتمع الواحد و محاولة كل فئة التفوق على الاخرى و الحد من نشاطها) (تيجاني:١٨).

_دەستی ماندو لەسەر سکی تێرە(خالێ: ١٩٥)

_لو ما كمي ما كلي فمي (بن شنب:٢٣٧)

يأتي المعنى في المثل الكردي الذي يعمل و يكسب المال يكون شبعانا، مقابله في العربية تأتي بمعنى لو ما يدي و العمل و انتاجه، لا يأكل فمي، و المعنيين في المثالين قريبين في المفهوم العام، و لكن الصياغة يختلف في العربية الخطاب مباشر لذاته، وفي

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

الكردية الخطاب عام.لأن في حالة المثل لا يكون المرسل هو نفسه الشخص المتلفظ بالمثل بل المجتمع نفسه، وفقا مخطط(جاكوبسن:١٨٩٦_ ١٩٨٢)(التجاني:٧٣):

السياق

صوت المجتمع ← المثل ← المتلقى

عملية الاتصال

الوضع أو الشفرة

أو بواسطة أداة السؤال، مثل:

_ئەرێ خەسو قەت بوك نەبوى؟ (شيخ الله:١٩٨٠: ٥١)

_كلي يا عجوزة ما كنت كنة؟ (خدوسي:١٣١)

يتجه الكلام مباشرة الى (حماتها)و يلقبها بالعجوزة و يقول لها معلقا كأنك يا عجوزة لم تكوني في السابق أو يوما من الأيام كنة و عانيت ما أعانيه الآن، هكذا تعاملني كأنك لم تكوني يوما كنة، أو نسيت ذلك، و هذا الصراع الدائم بين الحمى و الكنة صراع تاريخي، كثنائية عدوانية أو شبه عدوانية.

و في الذاكرة الشعبية عشرات من الأمثال عن المرأة و صراعاتها المستمرة مع محيطها بشكل عام و علاقاتها مع النساء الاخريات بشكل خاص و ضمن هذا الاتجاه مثل:(شاور مرأتك و خالف رأيها)و (خذ الأصيلة و نام على الحصيرة)(خدوسي:٣٧) أو (خذ المرأة الأصيلة و نم على الحصيرة) (بن شنب:٢٢٦) و أمثلة اخرى كثيرة.

2_الاتجاه الغير مباشر: يتشكل هذا الاتجاه بواسطة أداة يغير الاتجاه من المباشر الى الغير مباشر مثل:

أ/ بواسطة التشبيه: أي عن طريق تشبيه حالة معينة أو الاشارة الى صورة مقربة بطريقة غير مباشرة، و يعتمد على عدم الحضور المباشر للشخص.مثل:

_خزم پەرژین نەشكێنێ، بە كەس ناشكێ(خاڵ:١٦٧)

_الأقارب كالعقارب (بوتارن:١٣٥)

صيغة المثل في الكردية لا يحمل تشبيها و لكن يدل على نفس مفهوم المثل في العربية التي يشبه(الأقارب) ب (العقارب)عن طريق أداة التشبيه(ك)، و لكن في الكردية جاء عن طريق تعبير مجازي، بمعنى اذا لم يكن الأقارب يجرؤن على كسرالسياج، لا يجرؤ أحد آخر أن يكسرها، بمعنى آخر:الأقارب يعرفون أسرارك و خصوصياتك الحياتية فقط هم أساس نشر أسرارك و تفشي خصوصياتك، لذلك حذاري من الأقرباء.

ب/عن طريق أداة النكرة: النكرة يشمل كل اسم شائع في جنسه لا يختص به واحد دون آخر، سواء كان الجنس موجودا أو مقدرا، والنكرة هي الأصل في الأسماء و

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

المعرفة هي الفرع، لأنها سابقة على المعرفة و لأنها لا تحتاج الى قرينة في معناها بخلاف المعرفة، و في الأمثال الشعبية غالبا ما يسبقه (كل)التي تدل على الشمول و ينطبق الحكم على الجميع بدون استثناء، مثل:

_ سوارێک به تەنیا تۆز ناکات (خاڵ)

_ فارس وحده ما ينوض عجاجة(بوتارن:١٢٠)

فارس وحده لا يستطيع أن يقوم بما تقوم به الجماعة في ابداع الأشياء أو مقاومة المعتدي.

أو:

_ ژیشک ئەڵێ لە بەچکەی من نەرم و شلتر نییە(خاڵ:٢٣٨)

_ كل خنوس عند امه غزال(بوتارن، : ١٦٧)

_ كل خنفوس عند امو غزال(بن الشيخ:١٧٤)

يطلق (خنوس)على الولد الأسود اللون، و يطلق أيضا على ولد الخنزير، المثلين يدلان على ان الأطفال في نظر الوالدين دائما جميل، مع ان (ژیشک)أو في مقابلها (خنوس) ليسا ذات مظهر جميل، و لكن عند امهم بالدرجة الاولى لا يوجد أجمل منهم.

أي ان قيمة الجمال و الكمال راجعة الى الشخص أو الفئة الاجتماعية التي ينتمي اليها الفرد و ليس المقصود من هذه الموازنة اظهار الفروق بين الحشرات و الحيوانات، بل المقصود من التعبير ابراز النظرة الخاطئة التي تراها الطبقات المحظوظة الى الطبقات الدنيا، أو الطبقات التي ليس لها مؤهلات اجتماعية و اقتصادية ترفعها الى مراتب السادة(بن الشيخ:١٧٤)، ان الام دائما يفضل أولاده و يراهم أجمل من غيرهم، و هذه الحالة ناتج عن الاحساس المفرط للام تجاه أولاده.

٣_الاتجاه المتنوع: لا يحمل جانب معين و من خصائصه:

أ_ يوجد في طياتها مفهوم عام، و يجمع كل الذين يشملهم معنى المثل بدون استثناء.

_ پیاو ئەگەر ناچار بوو، بە دۆستی دایکی دەڵێ کاکە(مەلا قادر، ١٩٨٥: ٨٩)

_ ئەگەر دەسەڵات نەبوو بە دۆستی دایکی دەڵێ بابە(لەك، ٢٠٠٩: ٣٥)

_ ژ ناچارییەك مرۆڤ ژ یارێ دییا خوەرا دبێژە باڤۆ(کوردۆ، ١٩٧٦: ٢٣٧)

_ اللي خذا امنا هو أبانا (مثل جزائري)(بوتارن: ١٩٩)

_كل من أخذ امي صار عمي(مثل دمشقي)(المرابط، ١٩٩٥: ٢١)

يشير هذه المجموعة من الأمثال(بصيغ متعددة و المفهوم واحد)، الى الانتهازي الذي ليس له مبدأ و قد ينحاز الى كل من يستولي على الامور لأنه يجد فيه فائدة، أي يتصرف وفقا لمصلحته الشخصية.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ب_بواسكه (ئەوەی) ـﻪ الكرديه، وـﻪ اللغه العربيه (اللى)

_ئەوی لەبەر چاوانە لەبەر دڵانە(خالّ:٦٢)

_اللي ما هو في القلب ينسوه الكرعين(بوتارن:٤٧)

من ليس في القلب تنساه القدمان، المثل العربي أكثر مجازا من الكردية، لأن القدم رمز للزيارات و التذكير و فيهما الحركة، و اسلوب المثل العربي نفي للشخص الغير المشمول بمحبة الآخر، بعكس اسلوب المثل الكردي الايجابي، بمعنى الذي يراه العين، يكون في القلب.

ج_ الأعمال المشتركة بين الرجل و المرأة يكون اتجاها عاما يشمل كلا الجنسين في المجتمع، وهذا خاص باللغة الكردية لأنها لا توجد فيها أداة التأنيث، و لكن بالنسبة للغة العربية يختلف، لأن هناك جملة من الأدوات الخاصة بالتأنيث و التذكير.

٤_الاتجاه المجهول: و هذا الاتجاه شامل و غير محدد، يشمل كل الذين يجتمعون تحت الحكم الموجود في المثل أو يشملهم الوصف أو الحالة المكنونة داخل المثل أينما كانوا لأن الاتجاه غير محدد أو مرتبط بمكان معين و غالبا يمون عن طريق صيغة المقارنة بين كلمتين أو جملتين، مثل:

_ئاوی هەوێیان دەڕوا، هی هەوگیانان ناڕوا(نوری لەك، ٢٠٠٩: ٤٥)

_الضراير طاحوا متعانقات، و السلايف طاحوا متشابكات(خدوسي:٩١)

الضراير زوجتين لرجل واحد أي متقاسمين الرجل و هما متفاهمات، و السلايف زوجة الأخ أي كل زوجة لرجل واحد والأزواج اخوة، مع ذلك غير متفاهمات و بينهما الكره و الحقد، و هذه الحالتين و العلاقة الاجتماعية موجودة في الخارطة الجغرافية أينما كانوا، لذلك الاتجاه غير معلوم و يشمل الذين يمثلهم.

_مار بە قسەی خۆش لە كون دێتە دەر(خالّ:٣٦٩)

_الكلام اللطيف يفتح باب الحديد(بن شنب، ج٢: ١٩٩)

_اللسان الحلو ترضعه اللبة(بن شنب، ج٢: ٢٢٧)

دلالة المثل الكردي يرمز الى العادة الهندية عندما يعزفون الناي، يطلع الثعبان من جحره أو السلة الخاصة به، و هذا يدل على طريقة التعامل حتى مع الحيوانات المؤذية تكون نتيجتها مثمرة، ولكن بدل الموسيقى يكون بواسطة الاسلوب اللين و يقابلها في العربية مثلين بنفس المعنى و بدلا من الثعبان جاءت في العربية مرة(باب الحديد)و مرة اخرى(اللبة) بمعنى(اللبوة) أي زوجة الأسد، و هناك حديث نبوي (الكلمة الطيبة صدقة) و

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

يلين الحجر، أو الأشخاص العنيدين، و اللبوة نفسها تلين عندما تسمع الكلام الحلو و تتغير قناعاتها، و اللبوة هنا استعارة للشخص الصلب المتحجر.

٤/مميزات الأدوات و الضمائر بين اللغتين

٤_١/ الأساليب التعبيرية في الأمثال الشعبية:

القيمة الجمالية للأمثال تكمن في أساليب الخبرية و الانشائية عند صياغته، و هذا التنوع في الاسلوب أعطى الأمثال دوره الأجتماعي و التعليمي، و النداء احدى هذه الأساليب و يتغير وفقا للغة و كيفية تعاملهم الاجتماعية مع البعض، مثل:

_كەچەڵ دەرمانكەر بوايە، دەرمانی سەری خۆی ئەكرد (خاڵ: ٣١٠)

_يالطبيب طبب عينيك العورة (بن شنب:ج٣: ٣١٠)

*اسلوب النداء يختلف في اللغة الكردية و العربية، المثل في اللغة الكردية نفس مفهوم المثل في اللغة العربية، مع ان الاسلوب في الكردية اسلوب انشائي، و في العربية اسلوب نداء، و يوجه مثل هذا المعنى الى الشخص الذي عنده عقدة ما و يطلب منه أن يحل عقدة غيره، لذلك يجاوب بأنه هو نفسه محتاج أن يحل مشاكله الشخصية، فكيف يستطيع مساعدة غيره، و(كەچەڵ)يعني(الأصلع)، ويقابلها في المثل العربي(الطبيب) بنفس معنى(طبيب يداوي الناس و هو عليل)، و معنى اسلوب المثل في العربية نداء الى الطبيب بأنه يداوي نفسه أولا و (العين العورة)مجاز ل(العيوب الموجودة عن الطبيب نفسه).

_ بوكێ لەگەڵ تۆمە خەسوو گوێت لێ بێ(خاڵ:١٠٦)

_ خەسوو لەگەڵ تۆمە، بووكێ تۆ گوێت لێ بێ(خاڵ:١٦٥)

_ كچم لەگەڵ تۆمە بووكێ تۆ گۆت لێ بێ(شاوەيس، ١٩٣٣: ٤)

_ الهدرة لي و المعنى لجارتي(عدلاوي، ٢٠١٠: ٧٩)

_ الهدرة علي و المعنى على جارتي(بوتارن:٥٤)

و هنا عكس ما سبق، الأسلوب في الأمثال الكردية اسلوب نداء و في العربية اسلوب انشائي، و يأتي المثل العربي بمعنى:الكلام عني و المقصود جارتي، و المعنى المقصود في الكردية يشمل العلاقة بين الحمى و الكنة و الكلام موجه الى الحمى و المقصود الكنة مرة و مرة اخرى الكلام موجه الى البنت و المقصود أن تسمعه الكنة.

و نوعية اختيار الألفاظ تحدد بنية النص و تماسكه، و للأدوات و الضمائر و الأساليب المعبرة دور جمالي في الأمثال بأي لغة كانت، و تنوع الأساليب تساعد على تجميل التواصل و تقريب الصور و العلاقات البعيدة و اظهار نوعية التعامل البشري مع البعض.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەکولینێن کوردی

*اسلوب التحذير: لتنبيه شخص ما من خطر قريب عليه، و هذا نوع من الأساليب المتبعة في الأمثال.

_ له ئاوی خوڕ مەترسه، له ئاوی مەنگ بترسه
_ له ئاو بده بتبا مەچۆ به سەر پردی نامەردا (خالۆ:٣٤٤)
_ له ئاوی مەند و له پیاوی مۆن بترسه

_ جوز على الواد هرهار، لا تجوز على الواد الصامت(صالح:٣٦)

ان الحذر من الشخص الهادي أمر ضروري، لأنه يمكن أن يثور ثورة لا تتوقع منه و يفاجيء غيره بذلك، و لأن الهاديء يكون صورته غير واضح و يكون غامضا، لهذا يتوجب الحذر منه، و اسلوب الحذر مبني على الاتجاه المباشر في أغلب الأحيان، و مبني أيضا على صيغة فعل الأمر لشدة الحذر و ابتعادك عن الأشخاص و المظاهر المضرة، و يسبق وقوعك في مضرتهم، و هذا ناتج عن تجربة عميقة مع هؤلاء الأشخاص.

*اسلوب الشرط: يتكون هذا الاسلوب بواسطة" أدوات الشرط" مثل: اذا، لو، لولا، لوما، ليت..الخ

_بشفرِی هەر بزنه (خالۆ:٥٥)
_معزة و لو طارت((بوتارن:١٨٩)

اسلوب شرطي في كلا المثلين، (هەر)مقابل(لو)أداة شرط، و هنا (لو) الوصلية يفيدالتقليل، و تختص بوقوع فعل ما بعدها، و يندد هذا المثل بعناد المستبدين و نزواتهم.

_ بیوەژنان نەخوازن بلا میریش بن، کیژان بخوازن بلا ڤیریش بن(گەردی:٦٦)
_ لا تأخذ الهجالة و لو كانت باهية الحالة(بن شنب:٢٥٣)

الأرملة في المجتمعات الشرقية تكون مكروها، و هناك نوعين من الأرملة: أولهما:عند وفاة زوجها، و ثانيهما:عند تطليقها، و النوع الثاني غير مرغوب في المجتمعات الشرقية و لا يتقبلها الأكثرية، لذلك ينصح المثال الآخرين كي لا تتزوجوا من الأرملة حتى اذا كانت جميلة و غنية، ويعتبر هذا من التقاليد الذي يعرقل مسيرة المرأة و يهمشها، و صيغت باسلوب شرطي في كلتا اللغتين.

*اسلوب الاستثناء: هو استبعاد اسم أو شيء من حكم اسم أو شيء آخر، مثل:

_هەموو دەردێک دەرمانی هەیه گەوجی نەبێ(خالۆ:٤٤٢)
_كل جرح يبر من غير جرح اللسان(بن شنب، ج٢: ١٧٧)

Zakho Centre for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

الحكم الأساسي هو علاج كل الجروح، ما عدا جرح اللسان، أي استثني جرح اللسان أي الكلمات الجارحة، من العلاج، و يطلق على الذي يعاملك بطريقة غير لائقة، أو يوجه لك كلام غير لائق، و هذه المعاملة يصدر من الجهلاء.

_ما يضرب المرأة الا العرة(بن شنب، ج٣: ٢٧٤)

لا يجرؤ على ضرب المرأة الا الرجل السيء الخلق.

_ئەوی لەگەڵ بوکێ نەبێ، لەگەڵ بەربوکێ نییە(خاڵ:٦٢)

_لەگەر بوکێ نەبی، لەگەر بەربوکێ نابێ(جوتیار:٧٩)

_اللي ما جاء مع العروسة ما يجي مع امها(بوتارن:١٥٢)

*اسلوب النفي: ابعاد شخص أو صفة سلبية أو حالة ما، مثل:

_کاریتەی لە چاوی خۆی نابینێ، پوشکەی لە چاوی خەڵکی دەبینێ

_الجمل ما يشوفش حدبته يشوف حدبة خوه(بن شنب:١٧٥)

يطلق على الشخص الذي لا يرى عيوبه الكبيرة و يرى العيوب الصغيرة للأشخاص الاخرى، و المقارنة بين الأشياء الكبيرة و الصغيرة في الكردية جاءت عن طريق استعمال الخشب القوي و القشة.

_مار حەزی لە سیر نەبوو سیریش دەچوو لەبەر دەرکی کونی ئەو شین دەبوو(خاڵ:٣٦٩)

_اللي ما نبغيه نشوف المنام الشين عليه(بوتارن:٥٣)

في المثل الكردي ما معناه الثعبان لا يحب الثوم و الثوم ينبت أمام أو قريبا من جحره، و في مقابله العربية يطلق على الشخص الذي لا نحبه، نراه دائما في الأحلام، و لدى المفهومين هدف واحد لا يأتي كل شيء حسب ما يرغبه الانسان.

٤_٢/ الوظائف الجمالية للأمثال الشعبية:

هذه الوظيفة للمثل ليست أساسية و لكن لا يقل أهمية عن وظائفها الاخرى، خاصة صياغته في قالب صغير و ذو بلاغة و اسلوب أدبي راقي(حيث أضحى للجمال علما يبحث في أسراره و يدرس في مناهجه و محدد من خلال مناهجه أبدع الانسان الآثار الجميلة قبل أن يفلسف موضوعها ثم عرض للبحث فيها بالنظر العقلي و مناهجه فكانت فلسفة الجمال و اصطنع المناهج التجريبية في دراستها فكان "علم الجمال")(عبدة، : ٢٩)، قاوم التراث الشعبي بشكل عام و الأمثال بشكل خاص الضمور بواسطة قوته الجمالية من جهة و مضامينه الحكيمة من جهة اخرى، و خاصة الأمثال الشعبية التي تكون بمثابة (دواء لكل داء)(و الجمالية كانت في بدايتها علم المدركات الحسية و التي تعني(الاحساس و علم الجمال يبحث في شوط الجمال و مقاييسه و نظرياته و في الذوق العام و في أحكام

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

القيم المتعلقة بالآثار الفنية)(خضر، ٢٠٠٦: ١٣)، و خاصة الايقاع و السجع يشكلان نوعا من المستوى الجمالي للأمثال، مثلا:

_ ئەوی بە تەمای نانی ماڵاوسیٚ بیٚ، لە برسانا ئەمریٚ(خالٚ:٥٨)

_ ئەوەی بە تەمای دراوسیٚ بیٚ، بیٚ شیٚو سەر ئەنیٚتەوە(خالٚ:٥٦)

_اللي يتكل على دار العرس يبات به

_اللي اتكل على بيت العرس يبات برا (بوتارن:١٧٩)

_اللي يتكل على جارو يبات بلا عشا

الأمثال بصيغ متعددة و الهدف واحد، يعتقد البسطاء ان الدار التي يقام فيها عرس فلا بد أن يكون فيه أكل و شراب كثير، و الأصل في المثل تحذير كل الذين لديهم هذه الأفكار أو التخمينات الساذجة أن لا يعتمدوا على أحد غير الاعتماد على أنفسهم، لأنهم لا يجنوا شيئا من الاعتماد على (دار العرس)مجازا في العربية و لا على (الجار)في الكردية، و الاثنين يؤشران الى الغير أو الآخر، و المثل الأول في الكردية مسجوع و لكن في الأمثل الاخرى غير مسجوع المعنى العام لتلك الأمثالاسعى بنفسك و لا تعتمد على أحد.(و لعل الطابع غير التعليمي في المثل يرتفع به الى مستوى أدبي فني لم يكن ليصل اليه لو انه كان يهدف الى غرض تعليمي صريح، فالتعبير عن خاتمة التجربة معناه رجوع بها الى الوراء حتى بدايتها، أي اننا نعيشها مرة اخرى)(ابراهيم:١٤٣)، فالاستفادة من كل هذه الطاقات المكنونة داخل الأمثال تقوي دلالاته من جهة وتزينه من حيث الشكل والمحتوى وتزيده جمالامن جهة اخرى، ويعد الأمثال ثروة لغوية و معجما نتعلم منه باستمرار.

و قد يستعين المثل باسلوب التكرار، فضلا عن السجع و الايقاع و للتكرار جماليته الخاصة مثل:

_ئاش لە خەیاڵیٚک و باراش هاڕ لە خەیاڵیٚک (خالٚ: ١٧)

_ئاش لە خەیاڵیٚ، ئاشەوان لە خەیاڵیٚ

_أنت في واد و أنا في واد (بن شنب، ج١: ١٢٣)

أي كل واحد بعيد عن الاخرى، و طريقهم في الحياة مختلف، لذلك المسافة بينهما كثيرة، و ان المقارنة بين الطاحونة و صاحب الطاحونة يعود الى الفرق بين الحي و الميت، لأن الطاحونة جماد و صاحبه انسان و شتان ما بين خيالهما، و في العربية يمثل الاختلاف تكرار الوادي، الذي يعطيه لمسة جمالية و جماليتها الدلالية ترجع الى الاستعمالات الكثيرة للفنون البلاغية، كما يعتبر المثل(حكمة العرب، و بها كانت تعارض

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

كلامها من حاجتها في المنطق، بكناية غير تصريح، فيجتمع لها بذلك ثلاثة خلال ايجاز اللفظ، و اصابة المعنى، و حسن التشبيه)(ابن سلام، ١٩٨٠: ٣٤) مثل:

_شێر كه پیر بوو، چەقەڵ گاڵتەی پێ ئەكا (خاڵ:٢٧١)

_شێر كه پیر بوو، ڕێوی دەمی تێ ئەژەنێ (خاڵ:٢٧٢)

_شێر كه پیر بوو، ئەبێ به مەخسەرەی كەران (خاڵ:٢٧٢)

_له جێی شێران، سەگان ئەكەن گیران (خاڵ:٣٥٠)

_السبع اذا شاب تأكله الذئاب (بوتارن:٢٠)

جمالية المثل تعود لاستعارة الحيوان و بشكل خاص الأسد الملقب ب(ملك الغابة)من حيث القوة و السلطة، و هنا مقارنة لمرحلتين من مراحل عمر الانسان، ألا و هما مرحلة الشباب و مرحلة الكهولة، و استعارة الأسد لتمثل مرحلة الشباب و استعارةالثعلب و الكلب في النماذج الكردية و الذئاب في النموذج العربي، الذي يمثل المكر و الغدر، و جمالية السجع يظهر فقط في النموذج العربي من خلال اشتراك(شاب و الذئاب)في الحروف السجعية(أب)ولهما ايقاع مشترك، و (قد يصل المثل من الروعة و الدقة في ابراز المعنى و تحديد نمط سلوك البشري، الى درجة راقية، ، و قد تضعف الى درجة انها لا يصدق عليها اطلاق الأمثال الا تجاوزا)(بن الشيخ: ١٥٩)و يوجد في طيات الأمثال نوعين من التفكير قيمتهما الجمالية و الأدبية يختلف و هما:

١_ التفكير التقليدي الذي يريد من المجتمع أن يبقى على حاله بمعنى أن يحافظ على شكله المتعارف عليه، اما يبقى على حاله أو له تأثيرات سلبية، و خاصة الأمثال الموجه للمرأة أو يدور حولها، و و تلك الأمثال ليس بقليل التي تهمش المرأة و لا يحترم دورها في الحياة، مثل: (دةمى ذن هيض كات ثشودانى نيية)(عوسمان:٦٠)أو(ژن قسه ناشارێتەوه)(سجادى:ج١: ٣٠٣)(كل البلية سبابها ولية) و(اللي عندو بنتو في الدار عندو بومبة)(من الذاكرة الشعبية)، هذا حكم شامل على المرأة بأنها سبب كل المشاكل الأساسية للمجتمع، رغم ان المرأة كانت ولازالت و على مر التاريخ رمزا للجمال و الحنان و الكفاح.

٢_التفكير النشط أو الحي الذي يحاول التغيير و احداث الأشياء الجديدة و هذا يؤثر على تجديد فكر المجتمع و له تأثيرات ايجابية، يشمل أغلب الأمثال ذات مقارنة ظاهرتين أو حالتين، و تشجيع الناس باختيار الأحسن، أو اسلوب المفاضلة، او اسلوب التحذير، مثل:

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

_لەگەڵ گورگا گۆشت ئەخوا، لەگەڵ مەڕێ شیوەن ئەکا

_لەگەڵ گورگ شایی ئەکات، لەگەڵ مەڕ شین ئەکا(خال:٣٦٤)

_يأكل مع الديب و يبكي مع الراعي

يحذر الناس من المنافق الذي يداهن خصمين، و يتماشى مع الاثنين معا، بدون الانحياز للحق.

و الجمالية و وظيفتها تتغير وفقا للتغيرات الاخرى في المجتمع، فسمة التغير هي صفة أساسية للعناصر التي تتكون منها الثقافات، و التغيرات التي تصيب المثل تعود الى شفويته، و لكنه يبقى تغييرا نسبيا، فالتطور هو قانون من قوانين الثقافة و ما التعدد و التنوع الا مظهرا من مظاهره، و ما يصيب الثقافة اللامادية من تغيير هو تغيير بطيء الذي لا يمكن ملاحظته الا على المدى البعيد (ديلمي:١٤١)، و يشمل الأمثال الشعبية لأن التغييرات تكون بطيئة جدا.

٥/الخاتمة:

بعد البحث في رحابالأمثال الشعبية الكردية وفي مقابلها الأمثال الشعبية العربية(الجزائر) تحديدا، توصلنا إلى:

_ صياغة الأمثال بأسلوب أدبي، و جوهر هذا الاسلوب هو مكوناته البلاغية و من خلال انعكاس التشبيهات و المجازات والاستعارات و الفنون البديعية الأخرى، مما أعطاه شحنة و طاقة و لمسة جمالية.

_ هناك تقارب بين مغزى الأمثال في اللغة الكردية و العربية(الجزائر)، و انسجام مفاهيم الجمل الذي يتكون منه الأمثال في كلتا اللغتين، مع اختلافات طفيفة في استعمال بعض الدلالات، كل بحسب بيئته و العادات و التقاليد الخاصة بهم.

_ نوعية اختيار الألفاظ تحدد بنية النص و تماسكه مع نوعية الاساليب المتبعة مثل: اسلوب الشرط و النداء و المدح و الذم و الاستثناء و....الخ، اساليب لغوية تختلف من لغة الى اخرى، لهذا ليس شرطا أن يقابل اسلوب المثل في الكردية اسلوب المثل في العربية، بالاضافة الى استعمالات الحروف و الضمائر و الأفعال و نوعية الفعل، و لهذه المكونات دور جمالي متميز يتذوق منه الذي يستعمل الأمثال.

_ الأمثال في اللغتين يعامل معهم كمصدر للثقافة من جهة و كمصدر غني للمعرفة الانسانية من جهة اخرى، و كدليل و وثيقة لتقوية أساسيات الكلام و تثبيته، و أخذه كخلاصة لتجربة حالة معينة، و كوسيلة لاقناع الآخرين بفكرتنا.

_ الأمثال الشعبية تعبر عن خصوصيات البيئة الحاضنة للأمثال، لهذا نلاحظ الأختلافات من الناحية اللغوية و الناحية الجمالية عند الكرد و العرب كقوميتين مختلفتين، و

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

موحدين في الدين و هذا ما يقاربهم من بعض النواحي التفكيرية، الى جانب بعض المشتركات الحياتية بينهما.

_ التشابه بين المجتمع الكردي و المجتمع الجزائري من خلال الأمثال المطروحة في البحث، نظرا لنوعية الأحداث التاريخية و الاجتماعية بشكل عام، و الثورات و الأحداث السياسية بشكل خاص، و المعاناة الشعبية.

٦/ المصادر:

_ القرآن الكريم

_ ابراهيم، نبيلة()، أشكال التعبير في الأدب الشعبي، دار نهضة مصر للطبع و النشر، القاهرة.

_ بورايو، عبدالحميد(٢٠٠٧)، الأدب الشعبي الجزائري، دار القصبة للنشر، الجزائر.

_ ابن سلام، أبو عبيد القاسم(١٩٨٠)، الأمثال، تحقيق: عبدالمجيد قطامش، دار المأمون للتراث، دمشق.

_ أبي شنب(٢٠١٣)، أمثال الجزائر و المغرب، تقديم الكتور:عبدالحميد بورايو، دار فليتس للنشر، الجزائر.

_ التجاني، سي كبير أحمد(٢٠١١)، التداولية بين المصطلح و فلسفة المفهوم_مقاربة تداولية للمثل الشعبي، مجلة مقاليد، العدد الأول، جامعة ورقلة، الجزائر.

_ التميمي، جنان(٢٠١٦)، الصورة الذهنية للمرأة في المثل الشعبي_معالجة دلالية و مقاربة تداولية، مجلة الدراسات اللغوية و الأدبية، العدد الثالث، السنة السابعة.

_ الجوزية، ابن القيم(١٩٨١)، الأمثال في القرآن الكريم، تحقيق:سعيد محمد الخطيب، دار المعرفة، بيروت.

_ الحسن، احسان محمد(١٩٩٩)رواد الفكر الاجتماعي، دار الحكمة للطباعة و النشر، بغداد.

_ السيوطي(د.ط) المزهر في علوم الأدب و أنواعها، دار احياء الكتب العربية.

_ الشامي، حسن(٢٠٠٧)، الموتيف و الطراز مفاهيم أساسية في دراسة الموروث الشعبي الشفهي، مجلة الخطاب الثقافي، العدد٢، رياض، السعودية.

_ الفياض، محمد جابر(١٩٩٣)، الأمثال في القرآن الكريم، المعهد العالي للفكر الاسلامي، أمريكا.

_ المرابط، مطيع(١٩٩٥)، أمثال دمشق الشعبية، منشورات وزارة الثقافة، دمشق.

_ أنيس، ابراهيم(٢٠٠٣)، في اللهجات العربية، مكتبة الأنجلو المصرية، القاهرة.

_ بن الشيخ، التلي(١٩٩٠)، منطلقات التفكير في الأدب الشعبي الجزائري، المؤسسة الوطنية للكتاب، الجزائر.

_ بن هدوفة، عبدالحميد(١٩٩٢)، أمثال جزائرية _أمثال متداولة في قرية الحمراء بولاية برج بو عريريج، الجزائر.

_ بوتارن، قادة(١٩٨٧)، الأمثال الشعبية الجزائرية، ترجمة الدكتور:عبدالرحمن حاج صالح، معهد اللسانيات، ديوان المطبوعات الجامعية، الجزائر.

_ خدوسي(١٩٩٩)، موسوعة الجزائر في الأمثال الشعبية، دار الحضارة.

_ خضر، هالة محجوب(٢٠٠٦)، علم الجمال و قضاياه، دار الوفاء لدنيا الطباعة و النشر، الأسكندرية، مصر.

_ داود، أماني سليمان(٢٠٠٩)، الأمثال العربية القديمة_دراسة اسلوبية سردية حضارية، ط١، المؤسسة العربيةللدراسات و النشر، بيروت.

_ ديلمي، فطيمة()، الثابت و المتحول في الأمثال الشعبية الجزائرية، مجلة جيل الدراسات الأدبية و الفكرية، العدد٥٤.

_ سجادى، سيد عبدالحميد(١٣٧٨)، ثند شنان، جلد دوم، انتشارات صلاح الدين، تهران.

_ شێخ الله، عومەر(١٩٨٠)، پەندی کوردی، دار الحرية للطباعة، بغداد.
_ صالح، أحمدرشيد(١٩٧١)، الأدب الشعبي، السنة المحمدية، ط١، القاهرة.
_ گەردی، حەمید(٢٠٠٦)، سامان و پەندی گەردی، چاپخانەی ڕۆشنبیری، هەولێر.
_ گەردی، حەمید(٢٠٠٢)، گوڵێک لە گوڵستانی کوردستان _پەندی پێشینان، چاپخانەی ڕۆشنبیری، هەولێر.
_ طه، جمانة(٢٠٠٢)، موسوعة الروائع في الحكم و الأمثال، الدار الوطنية الجديدة، ط٢، لبنان.
_ عبد ربة الأندلسي، أحمد بن محمد()، العقد الفريد، ج٣، دار الكتب العلمية، بيروت، لبنان.
_ عبدة، مصطفى()المدخل الى فلسفة الجمال _محاور نقدية و تحليلية و تأصيلية، مكتبة مدبولي، القاهرة.
_ لەك، هۆشیار نوری(٢٠٠٩)، گوڵبژێرێک لە پەندی کوردی، بەرگی یەکەم و دووەم، چاپخانەی چوارچرا، هەولێر.
_ لخضر، بشير مولاي(د) و د.نورة حاج قويدر(٢٠٢٠)، أدوات التصوير الفني في المثل الشعبي الجزائري و أبعادها التداولية و الحجاجية، مجلة اشكالات في اللغة و الأدب، مجلد٩، عدد ٥، الجزائر.
_ مەلا قادر، محەمەد(١٩٨٥)، پەندنامەی ئاوارە، چاپخانەی خەبات.
_ یەعقوبی، دیدەوان(٢٠٠٧)، ژن ناسی لە پەندی پێشیناندا، چاپخانەی چوارچرا، هەولێر.

بەهای جوانناسی پەندی پیشینان_لیکۆلینەوەیەکی بەرامبەرییە لە نیوان پەندی پیشینان لای کورد و لای عەرەب(جەزائیر بە نموونە)

پوختە:

پەندی پێشینان بە بەراورد بە ژانرە ئەدەبیە میللییەکانی تر زیاتر بلاوە و بەکاردەهێنرێت، بە هۆی کورتبڕییەکەی لە لایەك و قوڵی لە لایەکی ترەوە، پەندی پێشینان بەرهەمێکی نەتەوەیی و گەنجینەیەکی میللییە، کەخاوەن بەهایەکی ئەدەبی و جوانناسییە لە هەمان کاتدا، باشترین پەناگەی ناسینی کاروبارەکانی کۆمەڵگایە، لە پاڵ دیاریکردنی خەسڵەتە نەتەوەییەکانداو خوێندنەوەی چینەکانی کۆمەڵگا وپایەی کۆمەڵایەتی و سروشتی پەیوەندی نێوان کەسەکان، بۆ ئەم مەبەستە لێکۆڵینەوەکەمان بۆ((بەهای جوانناسی پەندی پێشینان_لێکۆڵینەوەیەکی بەرامبەرییە لە نێوان پەندی پێشینان لای کورد و لای عەرەب(جەزائیر بە نموونە))) تەرخانکردووە، کە هەوڵ دەدات وەڵامی پرسە گرنگەکانی وەك:ئاستی جوانیی داڕشتنەکانی پەند لای کورد و بەراوردکردنی بە پەند لای عەرەبی جەزائیری.

پەندەکان کۆگای ئەزموونی نەتەوەکانن لە ڕووی کۆمەڵایەتی و سیاسی وئابوری و ئەدەبی...هتد، هەروەك (ابن عبد ربە)ئاماژەی پێکردووە کە (پەند لە شیعر پێشەنگترە و لە دواندەری کاریگەرترە) واتە پەند زمانی ژیان بە هەموویی دەنوێنێ و ئامادەییەکی بەردەوامی لە دووتوێی ڕووداوەکانی ژیاندا هەیە.

سروشتی بابەتی لێکۆڵینەوەکە پشتی بە دوو ڕێبازی سەرەکی بەستووە کە ئەوانیش: ڕێبازی شیکاری و ڕێبازی بەراوورده بۆ گەیشتن بە ئامانجەکانی لێکۆڵینەوەکە، هەروەها لێکۆڵینەوەکە جگە لە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

پێشەکی لە دوو تەوەر پێکهاتووە: تەوەری یەکەم تاوتوێی (جوانناسی ڕەوانبێژی لە پەندی پێشینان) دا دەکات کە لە دوو بابەت دیاریکراوە، بریتین لە: (بایەخی ڕەوانبێژی لە پەندی پێشینان) و (ڕستە و ڕۆڵی لە پەندی پێشینان)دا، تەوەری دووەم باس لە:(تایبەتمەندی ئامراز و ڕاناوی نێو پەندەکان لە هەردوو زمان)دا دەکات و لە (شێوازە دەربڕینەکان لە پەند)دا و (ئەرکەکانی جوانناسی پەندی پێشینان)دەدوێ.

لە کۆتاییدا بە چەپکێ ئەنجام کە لە ئاکامی گەڕان بە نێو پەندەکاندا سەریانهەڵداوە، ئەمە و بێجگە لە پوختەی لێکۆڵینەوەکە بە زمانی کوردی و ئینگلیزی

پەیڤێن سەرەکی: *بەهای جوانناسی، پەندی پێشینان، ڕەوانبێژی، ئەرکی پەند، ئیقاعی ووشە.*

The Aesthetic Value of Proverbs: A Contrastive Study of Arabic and Kurdish Proverbs

Abstract:

Proverbs are more popular than other genres of literature because they are brief and profound. They represent a national treasure of high literary and aesthetic value. They also reflect the social and national features of a society.

The present study tries to explore the aesthetic value of proverbs in Kurdish and Algerian Arabic. Proverbs reflect peoples’ experiences at different levels, e.g. social, political, literary, etc. Ibin Abid Rabuh Alandalusi states that proverbs remain longer than poetry and are more honorable than oratory. In other words, proverbs are the language of life and prevail in all aspects of life.

The study adopts two methods: the analytic and contrastive. It falls into two parts, apart from an introduction about proverbs and their goals, importance, and problems. The first part, which is entitled ‘The Aesthetics of Rhetoric in Proverbs’, consists of two sections, namely ‘The Importance of Rhetoric in Proverbs’ and ‘The Sentence and its Role in Proverbs’.

The second part, which is entitled ‘The Characteristics of Particles and Pronouns in Proverbs in Kurdish and Arabic’, consists of two sections, namely ‘Expressive Styles in Proverbs’ and ‘The Aesthetic Functions of Proverbs’. The study ends with the conclusions and the abstract in two languages; English and Kurdish.

Keywords: *Aesthetic value, proverbs, rhetoric, functions of proverbs, and lexical rhythm.*

پێشکێشکرن | تقديم

حسين عثمان عبدالرحمن

عبدالسلام نجم الدين عبدالله

سەردار ئەحمەد حەسەن
هیمداد حوسێن بەکر
حسين عثمان عبدالرحمن
سەید ئەحمەد پارسا
دڵشاد عەلی
محەمەد دلێر ئەمین محەمەد
عبدالسلام نجم الدين عبدالله
دەریا جەمال حەوێز
لوقمان ڕەئوف
سانیا جبار عبوزید
دلبرین عبدالله علی
فرهاد عزیز حسن
صافیە محەمەد ئەحمەد
سامان عزالدین سعدون
محەمەد یەعقووبی
هێمن عومەر ئەحمەد
هەڵمەت بایز ڕەسووڵ
سەید مەهدی حسەینی
سالار عوسمان
پەیمان محەمەد عومەر
ئاسۆ عومەر مستەفا
شڤان قاسم حەسەن
ژیروان سەعید حاجی
مەسعوود بینەندە
بەیان کەریمی
مزەفەر مستەفا ئیسماعیل
یەدوڵلا پەشابادی
سروشت جوهر حوێز
شیلان یونس محمد
حەبیب ئەڵڵای سەلیمی
شڤان جەرجیس عەبدولرەحمان

بەدرەدین عەبدولکەریم قادر
واریین دلشاد صالح
هلبین محمد حسين
سۆران عەبدولرەحمان حەمەد
کاروان صالح وەیسی
ژیمان صبری مسیحە
هاشم ئەمین خدر
حسێن موحەمەدزادە
مردان رفعت ابوزید
شمال خمو خضر
شاخەوان باوەدین کریم
وحید نعمت رمضان
نێچیروان جاسم ولی
ڕێباز محمد امين
سیروان عەبدوڵڵا ئەحمەد
ئارش مێهرەبان
کۆڤان رێسان حەسەن
ئیسماعیل ئیبراهیم محەمەدصالح
فازیل شەوڕۆ
ئەفشین غولامی
نەسیم غولامی
پەروین ئەیوبی
ربیع زێباری
بفرین رشید حسین
ئەنوەر ڕەوشەن
فارس تاهر محو
جەمیل محەمەد شێلازی
بخشان صابر حمد
احمد بهاء عبد الرزاق
نضيرة بن زايد

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

©
مافێ چاپێ یێ پاراستیە بۆ
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

zcks@uoz.edu.krd +964(0)751 536 1550
Iraq- Kurdistan region, Zakho- Univesity of zakho

9 789922 916781